TÜRK VE DÜNYA ÜNLÜLERİ ANSİKLOPEDİSİ

KİŞİLER ● DÖNEMLER ● AKIMLAR ● YAPITLAR

ANADOLU YAYINCILIK

CİLT 6

ANADOLU YAYINCILIK A.Ş. adına sahibi: Nazar BÜYÜM

Genel Yayın Yönetmeni: Prof. Dr. Oya KÖYMEN

DANIŞMANLAR: Nuri AKBAYAR, Dr. Reşit CANBEYLİ, Memet FUAT, Prof. Dr. Nuri KARACAN
KOORDİNATÖRLER: Ayşe BABAKUŞ, İsmet Zeki EYUBOĞLU, Hasan KURUYAZICI, Hülya POTUOĞLU
KOORDİNATÖR YARDIMCILARI: Renan AKMAN, Zeynep KINIK, Muzaffer ÖKTEM
YAZI VE ARAŞTIRMA: Sumru AĞIRYÜRÜYEN, Gül AKSU, Yaşar ÇABUKLU, Uygur EROL, Meltem ESENYEL, Dr. Nilgün GEDİKOĞLU, Elvan GÖKÇE, Semih GÜNER, Nurdan GÜRBİLEK, Semra İZGÜ, Çiğdem KARABAĞLI, Turgut KUT, Meltem SOMAY, Özer ÜSTEL, Füsun YARAŞ
SON OKUMA: Dr. Üstün ALSAÇ
SEKRETERLİK: Seval DEMİREL, Hüsniye ÖZDEMİR, Songül ÖZDEMİR, Gül ŞİRİN, Sabriye YAMAN

6. CİLDE YAZILARIYLA KATILANLAR

Emre AKÖZ
Bülent AKSOY
Nazan AKSOY
Doç. Dr. Ömür AKYÜZ
Prof. Dr. Ali ALPASLAN
Dr. Üstün ALSAÇ
Dr. Tuncay ALTUĞ
Feridun ANDAÇ
Fahri ARAL
Cem ATABEYOĞLU
Haşmet BABAOĞLU
Dr. Tuncer BAYKARA
Doç. Dr. Cem BEHAR
Doç. Dr. Kemal BEYDİLLİ
Şebnem BİTİK
Doç. Dr. Çetin BOLCAL
Mübin BOYSAN
Dr. Gökçe CANSEVER
Prof. Dr. Cevat ÇAPAN
Turgut ÇEVİKER
Doç. Dr. Arda DENKEL
Dr. Alan DUBEN
Hakan ERDEM
Tamer ERDOĞAN
Barışta ERDOST
Reşit ERGENER
Dr. Orhan GÖLBAŞI
Ali GÜNGÖR
Emel GÜNSÜR
Doç. Dr. Avadis HACINLIYAN
Nureddin el-HÜSEYNİ
Doç. Dr. Alpaslan IŞIKLI
Emin İGÜS
Sait KARAKAŞ
İskender KEMAL
Doç. Dr. Dursun KOÇER
Nihal KOLDAŞ
Prof. Dr. Fikret KORTEL
Murat KURAL
Doç. Dr. Nilüfer KURUYAZICI
Prof. Dr. Nazif KUYUCUKLU
Celil OKER
Doç. Dr. İlber ORTAYLI
Deniz ÖZDEN
Doğan ÖZLEM
Erdim ÖZTOKAT
Doç. Dr. Saliha PAKER
Samih RİFAT
Necdet SAKAOĞLU
Dr. Nail SATLIGAN
Zeynep SAYIN
Dr. Osman SENEMOĞLU
Servet SERDAROĞLU
Dr. Cem TAYLAN
Dr. Eser TAYLAN
Hamza TIĞLAY
Dr. Hıfzı TOPUZ
Dr. Selçuk TÖZEREN
Doç. Dr. Mete TUNCAY
Doç. Dr. Gürel TÜZÜN
İlhan USMANBAŞ
Ümit VERTER
Hakan YILMAZ
Sabir YÜCESOY

İdari Sekreter: A. Canset AKSEL
Grafik Tasarım: Yavuz KÖSEMEN-Erkal YAVİ
Teknik Yönetmen: Yavuz KÖSEMEN

Teknik Servis: Müge ACAR, Nevzat AKKUŞ, Saliha BİLGİNER, Şemsettin BOSTANCI, Nimet ÇOBANCAOĞLU, Sefa ESENYEL, Nuran GÖRGÜNAY, Dursun HATKO, Bekir POYRAZ, Hatun SOLMAZ, Nevzat ŞEN, Nuriye YILDIRIM, Eyüp YILDIRIM, Zuhal YOLGUN, Bülent YOLGUN, H. Miray YÜZGEÇ

DİZGİ: Adam Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş. Dizgi Birimi
SİYAH-BEYAZ BASKI: Milliyet Yayın A.Ş.
RENK AYRIMI VE RENKLİ BASKI: Ana Basım Sanayii A.Ş.
DAĞITIM: Hürriyet Holding A.Ş.

ANADOLU YAYINCILIK
Buyukdere Cad. Ucyol Mevkii. No:93 Maslak-İstanbul

Her hakkı saklıdır. Yazı ve fotoğraflar izin alınmadan yayınlanamaz, kullanılamaz.

HOFMEISTER, Wilhelm
(1824-1877)

Alman botanik bilgini. Karşılaştırmalı bitki morfolojisinin öncülerindendir.

Wilhelm Friedrich Benedikt Hofmeister 18 Mayıs 1824'te Leipzig'de doğdu, 12 Ocak 1877'de Leipzig yakınlarındaki Lindenau'da öldü. Hiç üniversite eğitimi görmeden kendi kendini yetiştirdi. Bir yandan babasının kitap ve müzik evinde çalışırken, bir yandan da botanik araştırmalarını sürdürerek, daha ilk yapıtıyla adını duyurdu ve 1851'de Rostock Üniversitesi'nden onursal felsefe doktoru unvanını aldı. Aynı yıl yayımlanan ve yalnız Hofmeister'in başyapıtı değil, botanik biliminin de dönüm noktası sayılan *Vergleichende Untersuchungen*'in ("Karşılaştırmalı Araştırmalar") başarısıyla perçinlenen ünü, 1863'te Hofmeister'e Heidelberg Üniversitesi'nin botanik profesörlüğünü sağladı. Dersleriyle büyük ilgi toplayan ve üniversiteye bağlı Botanik Bahçesi'nin yöneticiliğini de üstlenen Hofmeister, 1872'de Tübingen Üniversitesi'ne geçerek, sağlık nedeniyle görevinden ayrıldığı 1876'ya değin botanik kürsüsünün başkanlığını yürüttü.

Hofmeister'in botaniğe temel katkısı, birbirinden bağımsız iki ayrı grup olarak düşünülen basit yapılı bitkiler ile yüksek yapılı bitkiler arasındaki geçişi vurgulayarak, basitten karmaşığa doğru bir sıralama içinde ele aldığı tüm bitki dünyasına sistemli bir ilişki getirmiş olmasıdır. 1847'de, tohumlu bitkilerde embriyonun oluşumunu konu alan ilk incelemesinde, o dönemin en ünlü doğabilimcilerinden Schleiden'in öne sürdüğü gibi bitki embriyonunun çiçektozu (polen) borusunun tepesinde gelişmediğini, döllenmeden önce embriyon kesesinde var olan bir hücreden oluştuğunu açıkladı.

Hofmeister'in en önemli çalışması, 1851'de yayımladığı ve açıktohumlu bitkileri, yüksek yapılı çiçeksiz bitkiler ile kapalıtohumlu çiçekli bitkiler arasına yerleştirerek bitki sistematiğindeki yerini doğru olarak belirlediği karşılaştırmalı morfoloji incelemesidir. Ayrıca, bir döllenme süreci olarak eşeyliğin hem çiçekli, hem de çiçeksiz bitkilere özgü olduğunu açıklayan ve bitkilerin hareketini inceleyerek ışığa yönelim olgusunu değerlendiren Hofmeister'in çalışmaları, bitki sınıflandırmasının gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Die Entstehung des Embryo der Phanerogamen*, 1849, ("Tohumlu Bitkilerde Embriyonun Oluşumu"); *Vergleichende Untersuchungen der Keimung, Entfaltung und Fruchtbildung höherer Kryptogamen(Moose, Farrn, Equisetaceen, Rhizocarpeen und Lycopodaceen) und der Samenbildung der Coniferen*, 1851, ("Yüksek Yapılı Çiçeksiz Bitkilerde (Karayosunları, Eğreltiotları, Atkuyrukları, Kibritotları) Filizlenme, Gelişim ve Meyve Oluşumu ile Kozalaklılarda Tohum Oluşumu Üzerine Karşılaştırmalı Araştırmalar").

- **BAKINIZ:** CANDOLLE, EICHLER, JUSSIEU, SCHLEIDEN.

HOFSTADTER, Robert
(1915)

ABD'li fizikçi. Yüksek enerjili elektronlar yardımıyla çekirdeklerin ve nükleonların iç yapısını aydınlatmıştır.

5 Şubat 1915'te New York'ta doğdu. 1938'de Princeton Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı ve II. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, 1946'da aynı üniversitede öğretim görevlisi oldu. 1950'de Stanford Üniversitesi'nde fizik profesörlüğünü üstlenerek, bu üniversitenin laboratuvarındaki elektron hızlandırıcısıyla yaptığı araştırmalar sonucu 1961 Nobel Fizik Ödülü'nü Mössbauer ile bölüştü.

Hofstadter, Stanford Üniversitesi'ndeki doğrusal elektron hızlandırıcısıyla çok yüksek hızlara (enerjilere) ulaştırılmış elektronlar yardımıyla çekirdeğin iç yapısının "görülebileceğini" düşünmüştü. Bragg'ların x ışını, Davisson ve Thomson'ın elektron kırınımıyla kristali oluşturan atom ve moleküllerin yerleşme düzenini saptadıkları yöntemi, çekirdeklerin içindeki nükleonların *(nötron* ve *proton)* yerleşme ve dağılım düzenini bulmak için uyguladı.

1953-1956 arasında, çeşitli atom çekirdekleri üzerine gönderdiği hızlandırılmış elektronların çekirdekten saçıldıktan sonra nasıl dağıldığına, başka bir anlatımla kırınım desenlerine bakarak, bu tanecikleri saptıran artı yüklerin çekirdek içinde nasıl yerleşmiş olabileceğini belirledi. Vardığı sonuçlara göre, atom çekirdekleri genellikle büyük bir merkezi bölgede hemen hemen hiç değişmeyen bir yük yoğunluğu gösterir ve hemen hemen her çekirdekte yaklaşık $2{,}4 \times 10^{-13}$ cm kalınlığında bir "deri" bölgesi bulunur. Deri bölgesi, çekirdeğin yük yoğunluğunun merkezdeki değerinin % 90'ına indiği yer ile % 10'una indiği yer arasındaki bölgedir. Bunun ötesinde yoğunluk giderek sıfıra ulaşır. Ayrıca yoğunluğun merkezdeki değerin % 50'sine indiği yer ile merkez arasındaki uzaklık (yarıçap), çok yaklaşık olarak, çekirdeğin kütle numarasının (toplam nükleon sayısının) küp köküyle orantılıdır. Bu da, çekirdek maddesi yoğunluğunun oldukça sabit olduğunu, dolayısıyla her nükleonun ancak çevresindeki birkaç nükleonla etkileşebileceğini gösterir. Elektron saçılması sonuçları daha ayrıntılı olarak çözümlendiğinde, temel olarak elektrostatik Coulomb kuvvetinden doğan saçılmanın, nükleonların birer mıknatıs gibi davranmasına yol açan manyetik momentlerden de etkilendiği anlaşıldı. Böylece, çekirdek içindeki manyetik moment dağılımı da belirlenmiş oldu.

Rutherford'ın atom çekirdeği üzerine gönderdiği alfa ışınlarının "de Broglie dalga boyu" değeri, çekirdeği atomun yapısı içinde ancak bir "nokta" olarak göstermeye elverişliydi; Hofstadter'in elektronları ise, çekirdek içinde birer nokta gibi düşünülen nükleonların da bir iç yapısı olduğunu ortaya koydu. Örneğin hidrojen çekirdeği üzerine gönderilen 188 MeV'luk elektronlarla, protonlarda da bir yük dağılımı olduğu ve yoğunluğun merkezden eteğe doğru bir çan eğrisini andırır biçimde azaldığı anlaşıl-

dı. Döteryumla yapılan ölçümler ise, nötronların büsbütün yüksüz parçacıklar olmadığını, eşit miktarda artı ve eksi yüklerin belirli bir dağılımını içerdiğini göstermişti.

• BAKINIZ: C.D.ANDERSON, BRAGG, de BROGLIE, GELL-MANN, MÖSSBAUER, RUTHERFORD, YUKAWA.

HOGARTH, Burne
(1911)

ABD'li çizgi romancı ve ressam. *Tarzan* ile en başarılı çizgi romanlardan birini yaratmıştır.

25 Aralık 1911'de Chicago'da doğdu. Küçüklüğünden beri resme ilgi duyuyordu. On beş yaşında bir şirkette yardımcı ressamlığa başladı. Bir yıl sonra da kendi hazırladığı ilk çizimleri yapmakla görevlendirildi. Bir yandan çalışıyor, bir yandan da eğitimini sürdürüyordu. Chicago Sanat Enstitüsü'nde resim, Crane College ve Northwestern Üniversitesi'nde de sanat tarihi ve antropoloji öğrenimi gördü. İlk çizgi roman denemesini 1929'da yaptıysa da başarılı olamadı. Gazete ve dergilere resim veren şirketlerdeki ressamlığını sürdürdü. 1936'da *Tarzan* çizgi romanını hazırlamakta olan Harold Foster'in (1892) çizerlikten ayrılacağını bildirmesi üzerine bu işe başvurdu. Kendi imzasını taşıyan ilk *Tarzan* 1937'de yayımlandı.

1945'te yayımcı şirketin koyduğu kısıtlamalara karşı çıkarak bir süre *Tarzan*'ı bıraktı, *Drago* adlı bir çizgi romana başladı. Kendine yeni haklar sağlayınca 1947'de gene *Tarzan*'a döndü. 1950'de, bu kez de yabancı ülkelerdeki telif hakları konusunda anlaşmazlık çıkınca, bu çizgi romanı tümüyle bıraktı. Arkadaşı Silas Rhodes'le birlikte 1947'de New York'ta kurmuş olduğu School of Visual Arts'da (Görsel Sanatlar Okulu) öğretmenlik yapmaya başladı. Kendini resim ve yazı çalışmalarına vermek amacıyla 1970'te bu okuldaki görevinden ayrıldı.

Hogarth'ın gerçekçi ve etkileyici bir çizgisi vardır. Özellikle hareketli insan vücudunu büyük bir ustalıkla canlandırmıştır. *Tarzan*'ı, Rönesans ressamlarının ideal insan vücudu anlayışına benzer bir tutumla çizmesi, "çizgi romanın Michelangelo'su" diye adlandırılmasına neden olmuştur. *Tarzan*'ı yalnız gücüne dayanan değil, aklını da kullanan bir insan olarak ele almıştır. Bu nedenle öyküleri zorlamış, hatta kimi zaman çizgi romanın senaryolarını kendi yazmakta diretmiştir. *Tarzan*'a kattığı kişilik öylesine güçlüdür ki, pek çok kimse onun, yazar Edgar Rice Burroughs (1875-1950) tarafından değil de, Hogarth tarafından yaratıldığını sanır. 1972'de gene bu konuya dönerek Burroughs'un ilk iki kitabını çizgi roman biçiminde resimlemeye başlamıştır.

Hogarth yalnız çizgi romancı değildir. Yağlıboya resimleri, gravürleri, çizimleri sergilendiği her yerde ilgiyle izlenen bir ressamdır. Ayrıca iyi bir öğretmen olarak da ün yapmıştır. New York'taki Görsel Sanatlar Okulu'nu ülkesinin en seçkin özel sanat okullarından biri durumuna getirmiş, resim yapma konusunda öğretici kitaplar yazmıştır.

Çizgi Roman

Çizgi roman, bir çizimler dizisiyle öykü anlatma sanatıdır. Anlatımın ağırlığı çizimdedir, ama kısa açıklamalar, konuşma ve düşünme balonları, bir de ünlem sözcükleri biçiminde yazı da kullanılır. Böylece birbirini izleyen "kare"ler içinde çizim ile yazının ayrılmaz bir bütün oluşturduğu bir anlatım biçimi ortaya çıkar.

Görsel öğeleri bir öykünün belli aşamalarını oluşturacak biçimde birbiri ardına sıralama, çok eski zamanlardan beri kullanılmış bir yöntemdir. Örneklerine duvar resimlerinde, kabartmalarda, vitraylarda, mozaiklerde, minyatürlerde ve dokumalarda rastlanır. Ama doğal olarak en yaygın kullanım alanı grafik sanatlar olmuştur. Baskı tekniklerinin ilerlemesiyle gazete ve dergilerin de kullanmaya başladığı bu anlatım biçimi zamanla etkili bir sanat durumuna gelmiştir.

Çizgi romanın öncüleri arasında İsviçreli öğretmen ve eleştirmen Rodolphe Töpffer'in (1799-1846) öğrencileri için hazırladığı çizilmiş öyküler, Fransız gravürcü Gustave Doré'nin* kimi ilk yapıtları, yazdığı dizeleri, karikatürleriyle vurgulayan Alman gülmececi Wilhelm Busch'un (1832-1908) yapıtları gösterilebilir. Konuşma balonu da İngiliz karikatüründe geliştirilmiş bir öğedir. Ama çizgi roman günümüzdeki biçimini ABD'de almıştır. Richard Felton Outcault'un (1863-1928) 1896'da New Yorker World gazetesinin pazar eki için hazırladığı The Yellow Kid (Sarı Çocuk) adlı karikatürler çağdaş çizgi romanın başlangıcı sayılır. İlk gerçek çizgi roman ise bir yıl sonra Rudolph Dirks tarafından New York Journal gazetesi için hazırlanan The Katzenjammer Kids (daha sonra: The Captain and the Kids, Kaptan ve Edi ile Büdü) adlı dizidir. Bundan sonra çizgi roman çeşitlenerek gelişmiş, 20.yy'a özgü bir anlatım biçimi olarak tüm dünyaya yayılmıştır.

İlk çizgi romanlar çocuk ve gülmece dergilerinde, gazete eklerinde çıktığı için çizimlerine karikatür, öykülerine de gülmece egemendir. Birbirini izleyen resimlerin sağladığı hareket, düş gücü ürünü anlatımlara olanak verişi ve kolay okunabilmesinin getirdiği yaygınlık, kısa sürede bu anlatım türünün sınırlarının genişlemesine yol açmıştır. Yazar Edgar Rice Burroughs'un (1875-1950) 1912'de yarattığı Tarzan'ın

→

• YAPITLAR (başlıca): *Tarzan Jungle Lord*, 1968, ("Ormanlar Hakimi Tarzan"); *Dynamic Figure Drawing*, 1970, ("Hareketli Figür Çizimi"); *Tarzan of the Apes* (E.R. Burroughs'un özgün metninden R.M.Hodes'in uyarlaması ile), 1972 ("Tarzan Maymunlar Arasında"); *Dynamic Anatomy*, (ty.), ("Hareketli Anatomi"); *Drawing the Human Head*, (ty.), ("İnsan Başının Çizilmesi").

• KAYNAKLAR. M.Horn, *Tarzan, Seigneur de la Jungle*, 1967.

HOGARTH, David George
(1862-1927)

İngiliz, arkeolog. Efes ve Kargamış'ta kazılar yapmıştır.

23 Mayıs 1862'de Lincolnshire'da, Barton-on-Humber'da doğdu, 6 Kasım 1927'de Oxford'da öldü. Winchester Üniversitesi'nde ve Oxford Üniversitesi'ndeki Magdalen College'da öğrenim gördü. Aynı okulda öğretim üyesi olarak 1886-1893 arasında ders verdi. Bu arada Anadolu ve Suriye'yi gezdi. 1887'de gezgin William Mitchell Ramsey (1851-1939) ile Anadolu'daki Midas Vadisi'nde bir araştırma gezisine katıldı. 1897-1900 arasında Atina'daki British School adlı arkeoloji kuruluşunun müdürlüğünü yaptı. Kıbrıs, Mısır, Suriye ve Melos (Milos) adasında kazılara katıldı. Ünlü arkeolog Arthur Evans'ın Girit'teki Knossos kazısında çalıştı.

1904-1905 yıllarında British Museum adına Efes Artemis Tapınağı kazılarını yönetti. Tapınağın İÖ 600'e tarihlenen ilk evresine ait bir tabakada kazı yaptı. Dünyanın yedi harikasından biri sayılan ve daha geç dönemde İÖ 560-550 arasında yapılmış olan esas tapınakta, yine aynı müze adına 1869-1874 arasında arkeolog J.T.Wood kazı yapmıştı. İki kazıda ele geçen buluntular ve yapı parçaları bugün British Museum'da sergilenmektedir.

1909'da Oxford Ashmolean Müzesi müdürü olan Hogarth, ölümüne değin müzenin Girit ve Hitit koleksiyonlarını zenginleştirmek için çalıştı. 1911'de Hititler'in önemli merkezlerinden olan ve bugün Suriye sınırları içinde bulunan Kargamış'ta ikinci önemli kazısını gerçekleştirdi.

I.Dünya Savaşı'nda İngiliz hükümeti tarafından Osmanlı yönetimine karşı başkaldıran Araplar'ın örgütlenmesine yardımcı olmak üzere Kahire'ye gönderildi. 1919 Paris Barış Konferansı'nda Ortadoğu Komisyonu delegesi olarak yer aldı. 1925'te Royal Gepgraphic Society'de başkanlık yaptı, ayrıca British Academy'nin de üyesi idi.

• YAPITLAR (başlıca): "Modern and Ancient Roads in Eastern Asia Minor" (J.A.R.Murno ile), *Supplementary Papers of the Royal Geographic Society*, III, 1893, ("Doğu Anadolu'da Yeni ve Eski Yollar"); *A Wandering Scholar in the Levant*, 1896, ("Doğu Akdeniz'de Bir Araştırmacı Gezgin"); *Excavations at Phylakopi in Melos* (T.D.Atkinson, R.C. Bosanquet ile), 1904, ("Milos'ta Filakopi Kazıları"); *The Archaic Artemisia of Ephesus*, 1908, ("Arkaik Efes Artemis Tapınağı"); *Ionia and the East*, 1909, ("İyonya ve Doğu"); *Hittite Seals*, 1920, ("Hitit Mühürleri"); *Kings of the Hittites*, 1926, ("Hitit Kralları").

1929'da Harold R.Foster tarafından çizgi romana uyarlanması, gerçekçi çizimleri kullanan serüven çizgi romanlarının başlangıcıdır. İlk bağımsız çizgi roman dergilerinin çıkmaya başlaması da bu yıllara rastlar. 1938'de Jerry Siegel ve Joe Shuster tarafından yaratılan Superman'in yayımlanması, hem bu dergilerin yeni bir yayın türü olarak yerleşmesine, hem de çizgi romanlarda olağanüstü güçlerle donatılmış kahramanların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Daha ilerde içerik olarak yalnızca büyüklere yönelik çizgi romanlar da yapılmıştır. Günümüzde çizgi roman her yaşta, her kesimden okuyucuya seslenebilen, eğitsel olanlar da aralarında olmak üzere çok çeşitli konuları, geniş bir çizim zenginliği içinde işleyen bir anlatım aracı durumundadır. Gerek çizimleri, gerekse öyküleri bakımından oldukça yüksek düzeye ulaşan çizgi romanlar vardır. Bir bölümü de yarattıkları tiplerle uluslararası bir ün sağlamıştır. Bu özellikteki Bringing Up Father (Güngörmüşler), Tintin, Blondie (Fatoş), Flash Gordon (Baytekin), Li'l Abner (Hoş Memo), Mandrake, Batman (Yarasa Adam), Lucky Luke (Red Kit), Rip Kirby (Dedektif Nik), Beetle Bailey (Hasbi Tembeler), Asterix, Modesty Blaise gibi çizgi romanlar Türk okuyucusu tarafından da bilinmektedir.

Türk çizgi romancılar da zaman zaman ilginç yapıtlar oluşturmuşlardır. Cemal Nadir'in* Amcabey'i ilk örneklerdendir.1940'larda Ramiz'in* Tombul Teyze'si, Selma Emiroğlu'nun* Karakedi Çetesi, 1950'lerde Sururi'nin* Canbaba'sı, Altan Erbulak'ın* Hürmüz ile Cafer'i ve Kibar Hırsız'ı, Oğuz Aral'ın* Hayk Mammer'i ve Köstebek Hüsnü'sü, belli bir düzeyin üstüne çıkan çizgi romanlardır. 1960'larda gelişmeye başlayan kurmaca-tarihsel çizgi romanlar içinde Suat Yalaz* Karaoğlan, Sezgin Burak (ölümü 1979) Tarkan ve Ayhan Başoğlu da Malkoçoğlu ile kendilerine özgü bir çizgi geliştirmişlerdir. Faruk Geç* ise konularını gerçek yaşam öykülerinden almaktadır. 1970'lerde Oğuz Aral'ın Avanak Avni'si, Özden Ögrük'ün* Çılgın Bediş'i karikatür-gülmece yanı ağır basan çizgi romanlardır. Türkiye'deki en popüler çizgi romanlardan biri de Abdülcanbaz'dır. Yaratıcısı ve ilk öykülerinin yazarı Aziz Nesin'dir.* Daha sonra yalnızca Turhan Selçuk* tarafından sürdürülen Abdülcanbaz, gazetelerde yayımlandığı gibi kitap biçiminde de çıkmıştır.

HOGARTH, William
(1697-1764)

İngiliz, ressam ve gravürcü. Yapıtları çağdaş karikatürün öncüsü olmuştur.

10 Aralık 1697'de Londra'da doğdu, 26 Ekim 1764'te Chiswick'te öldü. Küçüklüğünden başlayarak resme ilgi duydu, 1712'de kendi isteği ile bir gümüşçünün yanında çalışmaya başladı. Çıraklık dönemini tamamladığı 1718'den sonra gravüre yöneldi. 1720'de St.Martin's Lane Akademisi'ne girdi. 1726'da Samuel Butler'ın *Hudibras* adlı yapıtı için hazırladığı gravürlerle adını duyurdu. 1730'dan sonra toplumsal eleştiri öğeleri taşıyan küçük boyutlu yapıtlarıyla ün kazandı.

Hogarth bu alanda başarılı olabileceğini göstermek için trajik konulu resimler de yapmıştır. Ama asıl önemi çağının toplumsal zayıflıklarını ele aldığı yapıtlarındadır. Kimisini diziler biçiminde işlediği bu resimlerinde, soyluların olduğu kadar orta sınıfın ve işçilerin yaşamını da eleştirmiştir. İnsanların fiziksel özelliklerini abartmaktan çok onların davranışlarının yansıtılmasından gelen bir gülmeceye ulaşmıştır. Bu da onu çağdaş karikatürün öncüsü durumuna getirmiştir. Hogarth'ın resimleri "okunmak" içindir. Kalabalık figürlerin yer aldığı, en ince ayrıntılarına kadar işlenmiş yapıtlarının her biri ustaca düzenlenmiş sahnelerden oluşur. Böyle olmaları da resimler aracılığıyla bir öyküyü anlatan çizgi romanı anımsatır. Hogarth aynı zamanda usta bir portrecidir. Tek portreleri olduğu gibi, kimi yapıtlarına Londra'nın önde gelen kişilerini de yerleştirmiştir.

Hogarth resimlerini önce yağlıboya olarak yapmış, daha sonra da bunların gravürlerini çıkarmıştır. Hem içerikleri, hem de yeni olan anlatım biçimleri ile çok tutulan yapıtları başkaları tarafından kopya edilmiştir. Hogarth bu yolla kazanç sağlayan korsan gravürcülere karşı bir savaşım başlatmış, 1735'te de kimi zaman kendi adıyla da anılan Gravürcüler İçin Telif Hakları Yasası'nın çıkarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu yasa sanatçıların telif haklarının korunmasını sağlayan çağdaş yasaların öncüsüdür.

Dünyada Karikatür

Karikatür, kişilerin ya da olayların gülünç, çelişkili yanlarını yakalayıp bunları kimi zaman yazıyla da desteklenen abartılmış çizgilerle gülmeceye dönüştürme sanatıdır. Sözlük anlamı abartmak, mecazi anlamı da alay etmek olan İtalyanca caricare sözcüğünden türetilmiştir. Anlatım ortamı olarak çizimi, daha genel bir deyişle grafik sanatları kullanır. Ama yontu, kabartma, seramik gibi öteki sanatların anlatım ortamını kullandığı da olur. Günümüze değin gelebilmiş olan en eski örnekleri bu türdendir. Bir olguyu çarpıtmak anlamında kullanılan "karikatürize etmek" deyiminden de anlaşılacağı gibi, gülmece ya da eleştiri amacıyla zaman zaman müzik, tiyatro, şiir gibi sanatlarda da karikatür örneklerine rastlanır.

Karikatür çizime dayalı anlatımın önem kazandığı Rönesans'tan bu yana gelişme içindedir. Bu dönemde Leonardo da Vinci'nin* gülünç ya da çirkinlikleri abartılmış çizimleri bulunmaktadır. Daha sonraki dönemlerde de İtalyan sanatçılar önde gelir. Carracci* ve öğrencilerinin eğlenmek amacıyla karikatür yaptıkları, Bernini'nin* bu tür çizimlerle uğraştığı, P.L.Ghezzi'nin (1674-1755) ise geçimini, yaptığı portre karikatürleriyle sağladığı bilinmektedir.

İlk karikatürler insanın dış görünüş özelliklerini abartıp çirkinleştiren kaba yapıtlar biçimindedir. Rönesans ve Barok dönemlerinde üretilenlerin de etki alanı oldukça sınırlı kalmıştır. Oysa gülmecenin etkili olabilmesi elden geldiği kadar çok izleyiciye ulaşmasına bağlıdır. Matbaanın bulunması buna olanak vererek karikatürün yeni bir anlatım aracı olarak gelişmesine yol açmıştır.

Karikatürde bir sonraki aşama 18.yy'da olmuştur. Bu sanatı bir soylu eğlencesi olarak İtalya'dan almış olan İngiltere'de, W.Hogarth, çarpıtılmış insan görünümlerinden çok onların davranışlarındaki çelişkileri ortaya koyan bir gülmece anlayışı geliştirerek çağdaş karikatürün öncüsü olmuştur. Thomas Rowlandson (1756-1827), James Thomas Gillray (1757-1815), George Cruishank (1792-1878) gibi karikatürcüler onun izleyicileridir.

19.yy'da Fransa'daki bir gelişme karikatür açısından önem taşır. 1830 dolaylarında ilk kez çıkmaya başlayan La Silhouette, La Caricature, La Charivari gibi gülmece dergileri, karikatürün kendine özgü bir yayın ortamı bularak bağımsızlaşmasını sağlamışlardır. Karikatürü soyluların eğlencesi olmaktan çıkarıp bir halk sanatı durumuna getiren bu dönem karikatürcüleri arasında Gavarni (1804-1885), Daumier*, Doré*, Grandville*, André Gill (1840-1885), Léonce Petit (1839-1884) ve Caran d'Ache takma adını kullanan Emmanuel Poirée bulunmaktadır.

20.yy'ın başlarında Alman sanatçılarının karikatürü etkili bir anlatım aracı olarak kullandığı görülür. Thomas Theodor Heine (1867-1948), İsveç asıllı Olaf Gulbransson (1873-1958), Karl Arnold (1883-1954), Zille* ve Grosz* bunların en önemlileridir. II.Dünya Savaşı'ndan sonra ise özellikle ABD'de ortaya çıkan yeni bir anlayış karikatürü etkilemeye başlamıştır. Yalın çizgilerle, çarpıcı, kimi zaman da kara gülmece öğelerini birleştiren bu anlayışın öncülüğünü bu ülkede Steinberg*, Vip*, Cobean*; Fransa'da François*, Bosc*, Chaval *, Siné*; İngiltere'de de Emett* ve Searle* gibi sanatçılar yapmıştır.

Hogarth 1743 ve 1748'de iki kez Paris'e gitmiş, Fransız Rokokosu'ndan etkilenmiştir. Hareketli kişiliği kimi zaman başına iş açmışsa da, kimi konularda da öncülük etmesine neden olmuştur. Bunlardan biri, çocuklar için bir bakımevi yararına düzenlediği bir sergidir. Bu sergi öyle ilgi toplamıştır ki, Londra'da daha ilerde de bu tür kamuya açık sergiler düzenlenmiş, bir süre sonra da Kraliyet Akademisi kurulmuştur. Hogarth 1758'de saray ressamlığına getirilmiştir.

Hogarth karikatürün yeni bir anlatım aracı olarak yaygınlaşmasına neden olmasıyla önem taşır. Yapıtları öncelikle İngiltere'de olmak üzere kendinden sonra bu alanda çalışanları etkilemiştir. Bunların özgünleri müzelerde, gravür olarak çoğaltılanları da derleyicilerin elindedir. Bir bölümünün daha sonra tıpkı basımları yapılmış, pek çok kez de kitap olarak yayımlanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Yağlıboya ve Gravür:** *Dilenci Operasından Bir Sahne*, 1729, Tate Galerisi, Londra; *Fahişenin İlerlemesi*, 6 resimlik dizi, 1731-1732, özgünleri kaybolmuştur; *Bir Taverna Sahnesi* , 1732, Sir John Soane Müzesi, Londra; *Ahlaksızın İlerlemesi*, 8 resimlik dizi, 1735, Soane Müzesi, Londra; *Kaptan Coram'ın Portresi*, 1740, Foundling Hospital, Londra; *Modaya Uygun Evlenme*, 6 resimlik dizi, 1743-1745, Ulusal Galeri, Londra; *Calais Kapısı*, 1748, Ulusal Galeri, Londra; *Seçimler*, 4 resimlik dizi, 1755-1758, Soane Müzesi, Londra; *Sigismunda*, 1759, Tate Galerisi, Londra. **Kitap:** *The Analysis of Beauty*, 1753, ("Güzelliğin Çözümlemesi").
- **KAYNAKLAR:** F.Antal, *Hogarth and his Place in European Art*, 1962; R.B.Beckett, *Hogarth*, 1949; J.Burke ve C.Caldwell, *Hogarth: The Complete Engravings*, 1968; C.Mitchell, *Hogarth's Peregrination*, 1952; A.P.Oppé, *The Drawings of William Hogarth*, 1948.

HOKUSAİ, Katsuşika
(1760-1849)

Japon ressam ve oyma ustası. Kendi adını verdiği bir baskı tekniği geliştirmiştir.

21 Ekim 1760'ta Edo (bugünkü Tokyo) dolaylarındaki Katsuşika'da doğdu, 10 Mayıs 1849'da aynı kentte öldü. Sanat yaşamının çeşitli dönemlerinde yapıtlarını değişik adlarla imzaladıysa da, çoğunda doğduğu yerin adı olan Katsuşika'yı kullandı. Son yapıtlarında ise imzasının önüne, "resmin çılgın adamı" anlamına gelen "Gvakiojin" sözcüğünü ekledi. Yoksul bir ailenin çocuğuydu. Yaşama küçük yaşta atıldı. Önce bir kitapçının yanında, 1775'ten sonra da bir tahta oyma atölyesinde çalıştı. On sekiz yaşındayken Ukiyo-e Okulu'nun önde gelen ustalarından Katsukava Şunşo'nun atölyesine girdi. Burada geçirdiği on beş yıl boyunca çeşitli tiyatro oyuncularının portrelerini yaptı, birçok kitap resimledi. Bir yandan da kendinden önceki Japon sanatçıların yapıtları ve klasik Çin sanatı üzerinde çalıştı, Hollandalı ressamların yapıtlarından Batı'da kullanılan perspektifi öğrendi. Baskı sanatının en olgun örneklerini 1795 dolaylarında verdi. 1806'dan sonraki çalışmalarında ise ilk sırayı kitap resimleri aldı. Genç ressam Hiroşige'nin manzara resimlerinin çok tutulmasıyla giderek gözden düştü, yoksulluk içinde öldü.

Hokusai hiçbir okula bağlı olmamıştır. Katsuşika adını verdiği bir tahta baskı tekniği geliştirmiştir. 1825-1831 arasında gerçekleştirdiği *Fuji Dağı'ndan Otuz Altı Görünüm* adlı dizisinden sonra düş gücü en yüksek manzara ressamı olarak ün yapmıştır. Bu tür resim ve baskılarında ışığı ve atmosferdeki değişiklikleri ele alırken, dramatik bir anlatım ve yalın bir düzenleme anlayışı geliştirmiştir. Sıradan insanları ve günlük yaşamdan sahneleri işlediği yapıtlarında ise, bazen umut dolu bir coşku, bazen de acımasız ve karamsar bir alaycılık izlenir. Hokoju, Hokuba ve Hokkai gibi birçok Japon sanatçısının yetişmesinde etkili olmuştur. Baskıları özellikle Fransız İzlenimcileri (Empresyonistler) tarafından büyük ilgiyle karşılanmış, yüzyıl sonlarında yeni arayışlar içindeki Avrupalı sanatçıları etkileyen yabancılardan biri olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Fuji Dağı'ndan Otuz Altı Görünüm*, dizisi, 1825-1831; *Fuji Dağı'ndan Yüz Görünüm* dizisi, 1834. **Kitap Resimleme:** *Hokusai Mangva*, 1814.
- **KAYNAKLAR:** E.de Goncourt, *Hokusai*, 1896; J.R.Hillier, *Hokusai Drawings*, 1966; K.İçitaro, *Katsuşika Hokusai*, 1955.
- **BAKINIZ:** HİROŞİGE, SESŞU.

HOLABIRD, William
(1854-1923)

ABD'li mimar. Ortağı Martin Roche ile birlikte çelik iskelet konstrüksiyonu çok katlı yapılarda ilk kez kullanmıştır.

11 Eylül 1854'te New York Eyaleti'nde Amenia Union'da doğdu, 19 Haziran 1923'te Illinois Eyaleti'nde Evanston'da öldü. 1875'te West-Point Askeri Akademisi'ndeki öğrenimini yarım bırakarak Chicago'ya gitti. Orada William le Baron Jenney'in bürosunda yapı mühendisi olarak çalışmaya başladı. Daha sonra ünlü yapı firması Burnham ve Root'a girdi. 1880'de buradan ayrılarak Ossian C.Simonds'la birlikte kendi özel bürosunu kurdu. Simonds bir süre sonra peyzaj mimarlığına ilgi duyarak ayrılınca, firmanın tek sorumlusu Holabird kaldı. 1881'de Martin Roche ile ortak oldu. 1886'da birlikte yaptıkları on iki katlı *Tacoma İşhanı*'yla ilk kez çok katlı bir yapıda çelik iskelet konstrüksiyon kullandılar. Bu yapıyla ve 1894'te gerçekleştirdikleri *Marquette İşhanı*'yla, başta Louis Sullivan olmak üzere birçok mimarı etkilediler. Böylece Chicago Okulu adıyla anılan, işleve ağırlık veren yeni bir mimarlık anlayışı ortaya çıktı. Holabird ve Roche yaşamlarının sonuna değin bu mimarlık anlayışına bağlı kaldılar.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Tacoma İşhanı*, 1886-1889, Chicago; *Marquette İşhanı*, 1894, Chicago; *Gage İşhanı*, 1898, Chicago.
- **BAKINIZ:** JENNEY, L.SULLIVAN.

Paul Heinrich Dietrich von Holbach
Louis Carmontelle tarafından yapılan portresi

HOLBACH, Dietrich von
(1723-1789)

Alman asıllı Fransız filozof. Özdekçi bir görüşle Tanrıtanımazlık'ı yaymıştır.

Paul Heinrich Dietrich von Holbach, Speyer yakınlarındaki Edesheim'da doğdu, 21 Haziran 1789'da Paris'te öldü. Zengin bir tüccar ailesinden gelen Holbach katolik olarak eğitildi. Leiden'de doğa bilimleri okudu, İngilizce öğrendi. 1749'da Paris'teki dayısının yanına gitti. Yeğeniyle evlenerek Fransız uyruğuna geçti. 1753'te dayısı ölünce kendisine Baron sanıyla birlikte büyük bir varlık kaldı. Paris'te tanışıp yakınlık kurduğu *Ansiklopedi* yazarlarıyla evinde düzenli toplantılar yapmaya başladı. Varlığını, düşünür ve sanatçıları korumak ve desteklemekte kullandı. Rousseau da seyrek olmakla birlikte Holbach'ın evindeki toplantılara katılmış, onun alçakgönüllülüğünü geniş bilgisini ve iyiliksever kişiliğini *La Nouvelle Héloise*'de ("Yeni Héloise") betimlemiştir. Fransa dışından da Hume, Gibbon, Adam Smith, Benjamin Franklin gibi düşünürler Holbach'ın konuğu olmuşlardır.

Dine karşı çıktığı yapıtlarını başka adlar altında Amsterdam'da bastırıp Fransa'ya sokan Holbach'ın en ünlü yapıtı 1770'te yayımlanan *Système de la nature*'dur ("Doğanın Dizgesi"). Bu yapıt, *Christianisme dévoilé* ("Hıristiyanlığın Gerçek Yüzü") adlı başka bir yapıtıyla birlikte 1776'da Paris Parlamentosu'nca mahkûm edilerek yakıtılmış, yazarın gerçek kimliğini bilen altı kişi ise bu sırrı yirmi yıl saklamıştır.

Holbach'ın Tanrıtanımazlık'ı

Holbach, Fransız Aydınlanması'nda filizlenen özdekçi ve tanrıtanımaz görüşleri ödün vermeden dizgeleştiren bir düşünürdür. Özdekçiliğinde Hobbes'tan, Belirlenimcilik'te Descartes'tan ve Spinoza'dan, deneyci yaklaşımda da Locke'tan etkilenmiştir. Ancak, yakın arkadaşları Diderot ve Helvétius'un etkileri daha belirgindir. Özdekçi, hazcı, yararcı ve evrimci doğrultudaki bu görüşlerin yanı sıra, La Mettrie'nin insan tinini fizyolojiyle açıklayan yaklaşımı da Holbach'ı etkilemiştir. Felsefe ile ilgilenmeden önce kimya, jeoloji ve mineraller üzerine eğitim görmüş, doğa bilimlerinin başarısı ve gelişiminin, tinselci açıklamaları kısa zamanda gereksiz kılacağına inanmıştı. İlk çalışmaları doğa bilimleri konusundaki Almanca'dan çevirdiği kitaplar ve *Ansiklopedi*'ye yazdığı makalelerdir. 1760'lı yıllarda dine karşı yazılar yazmış, 1770'ten sonra özdekçi felsefesini yaymıştır. Bu tanrıtanımaz özdekçilik dinsel ve siyasal çevrelerde büyük öfke ve korku yaratmış, öte yandan Voltaire gibi çağdaşı düşünürlerden kiminin de tepkisini çekmiştir.

Devim ve özdek

Holbach'a göre doğa tüm güzellik, acımazlık, sınırlılık ve olanaklarıyla olduğu gibi kabul edilmelidir. Doğa tüm varlığı oluşturur ve onda özdek ve devimden başka bir şey yoktur. İnsan tinsel ve ahlak yaşamıyla özdek ve devimden başka bir şey değildir. Holbach, özdek kavramından duyuları etkileyen her şeyi anlar. Onun bu anlayışı atomcularınkine tümüyle uymaz. Moleküller düzeyinde öğeler kabul ederse de bunların yapısal özünün bilinemeyeceğini, yalnızca niteliklerinin tanınabileceğini düşünür. Özdek değişik biçimler, görünümler alır. Bütün bunların ilkesi devimdir. Devim özdeksel varlığı değiştirmekle kalmaz, ondan yeni ve başka özdeksel varlıklar yaratır. Devinmeyen özdek yoktur. Durağan görünenler de gerçekte devinir. Özdeğin özü devimdir. Dolayısıyla doğanın bütünü, durmak bilmeyen neden-sonuç ilişki zincirlerinden oluşur. Doğanın her yerinde geçerli bu yasalar bütünüyle fiziksel olan insan için de geçerlidir. Tinin kendi başına varlığı yoktur, gövdenin örgütlü bir bütün olarak etkinliğinden başka bir şey değildir.

Doğada ne rastlantı ne de düzensizlik söz konusudur. Her olay şaşmaz bir biçimde neden-sonuç zincirleri üzerindeki yerini alır. Bu değiştirilemez ve önlenemez bir gelişimdir. Hangi olayın hangi nedenden, hangi nedenden de hangi sonucun geldiği zorunluluk anlamında belirlidir. Her olayın bir nedeni olması ötesinde bu nedenin belirli bir neden olması da zorunludur. İnsan eylemi de bu genel işleyişin dışında kalmaz. Özgür istenç kavramı anlamsızdır. İnsanın her yaptığı, kalıtsal, çevre ve eğitsel etmenlerce belirlenmiştir. Bu zorunlulukçu Belirlenimcilik'in kendisini Yazgıcılık noktasına götürdüğünü Holbach da kabul eder. Ancak bu, sıkı Belirlenimcilik çerçevesinde geleceğin geçmiş olaylarca şimdiden belirli olmasıdır. Tanrısal yazgı ya da ereksellik ile ilgisi yoktur. Bu anlamda belirlenmiş geleceğin, Stoacılar'ı andırırcasına, gururla onaylanması gerektiğini öne süren Holbach, bu anlayışın suç kavramını ortadan kaldırmayacağını tersine yönetici için cezanın yanı sıra suçtan caydıracak başka yöntemleri aramaya olanak sağladığını vurgular.

Holbach'ın yaklaşımında Tanrı kavramına hiç yer yoktur. Tanrı'ya inancı, ilkellik, bağnazlık, zayıflık, baskı ve geri kafalılıkla bağdaştırır. Tanrı için verilen bütün tanımlar ve kanıtlar ya çelişiktir ya da keyfidir. Doğayı anlamayan Tanrı kavramına başvurmuştur. İnsanlık için her türlü saçmalık ve tutuculuk, hatta pek çok kötülüğün kaynağı Tanrı inancıdır. Geçerli bir ahlak yaklaşımının temel varsayımı tanrıtanımazlık olmalıdır. İnsan yaşamının başlıca amacı

Belirlenimcilik, Zorunlukçuluk, Yazgıcılık

Nedensellik ilkesi, evrende yer alan her olayın bir nedeni olduğunu öne sürer. Bu ilke insan için, sarsılması çok güç olan köklü bir inancı dile getirir. Kapsamlı bir genelliği olan, yani doğadaki her olay için geçerli olan nedensellik ilkesini yadsıdıkları öne sürülebilecek durumlar, felsefi veya bilimsel açıdan, tartışmalı sayılabilirler. Bilimsel açıdan atom fiziğinin, felsefe açısındansa insan eyleminin nedensellik ilkesine ayrıcalık oluşturdukları ortaya atılmıştır. Bilim alanında atom fiziği üzerine değişik kuramlar değişik sonuçlara götürürken, felsefede insan istencinin özgürlüğünün nedenselliği yıkacağı, onunla çeliştiği ileri sürülmüştür. Belirlenimcilik (Determinism) nedensellik ilkesinin doğruluğunu onaylayan felsefi tutumdur. Bunun karşıtı olan Belirlenmezcilik (Indeterminism) en azından belirli alanlarda nedensiz olaylar bulunabileceğini onaylar. Ancak insanın istenç ve dolayısıyla eylem özgürlüğüne yer vermek açısından Belirlenmezcilik bir çözüm sağlamaz. Çünkü bu tutuma göre nedensiz bir olay olarak değerlendirilmek durumunda kalacak olan eylem, insanın kendisine veya istencine de bağlanamayacaktır. Oysa özgür eyleme istencin neden olması temeldir. Dolayısıyla özgür eylem için, yine de bir tür belirlenimcilik gerekecektir. Bu sonucun bir paradoksa götürmediğini görmek için Belirlenimcilik ile Zorunlukçuluk (Necessitarianism) ayırt edilir. Aynı ayrım kimi kez "sıkı" ve "yumuşak" belirlenimcilik arasında da çizilir. Belirlenimcilik (ya da "Yumuşak" Belirlenimcilik) nedensiz bir olay olamayacağını öne sürerken bunun hangi neden olduğunu belirlemez; herhangi bir neden bulunması bu açıdan yeterlidir. Öte yandan Zorunlukçuluk (ya da "sıkı" Belirlenimcilik) için hangi olayın hangi nedenden geldiği ve hangi nedenin hangi olayı doğuracağı belirlidir. Bundan ötürü bir nedensel olaylar zincirinin başı sonunu belirler. Rastlantı olanaksızdır. Zincirlerin kesişerek birbirlerini etkileyip değiştirmeleri bile önden belirlidir. İşte bu anlamdaki Zorunlukçu Belirlenimcilik, insan eyleminin özgürlüğüne yer bırakmaz. Öte yandan özgürlükçü (libertarian) görüş için, zorunlukçu olmayan bir nedensellik varsayımı gereklidir.

Özgürlüğü tam olarak dışlayan tutum, Yazgıcılık'tır (Fatalism). Yazgıcılık'a göre, her şey sıkı anlamda belirlendiğinden, olacaklar zorunludur. Ne olacaksa olacaktır; bunu değiştirmeye olanak bulunmadığından yapılacak bir şey de yoktur. İnsan kendisini yazgısının çizdiği yola bırakmalıdır. Yazgıcılık, yorumuna göre, Tanrısal veya ereksel bir gizemcilik çerçevesinde ortaya çıkabildiği gibi, özdekçi ya da tanrıtanımaz bir tutumun sonucunda da belirebilir.

mutluluktur. Bu ise, başkalarının yardımı olmadan olanaksızdır. Bu nedenle ahlak, insanların yardımlaşma ve eşgüdümlerinin bilimi olarak görülebilir. Ahlakta temel, günah yerine insanın yararı olarak alınmalı, erdem ve insancıllık mutluluk kavramıyla temellendirilmelidir.

Holbach, toplumsal yarara yönlendirilmiş ahlaktan türetilen devlet anlayışına *éthocratie* adını verir. Devletin işlevi bu ahlaksal düzeneği yaygınlaştırmaktır. Bir arada çalışmayı destekleyerek, toplumsal ve bireysel mutluluğu artırmak devlet için amaç olmalıdır. Aşırı milliyetçiliğe, babadan çocuğa geçen sanlara, din ve devlet işlerinin bir arada yürütülmesine karşı çıkan Holbach'ın bu düşünceleri Fransız Devrimi'nin hazırlanışında etkili olmuş, ayrıca 19.yy Özdekçilik'ini ve Yararcılık'ını etkilemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Le Christianisme dévoilé, ou examen des principes et des effets de la religion chrétienne*, 1761, ("Hıristiyanlığın Gerçek Yüzü, ya da Hıristiyan Dininin İlke ve Etkilerinin Sınanması"); *Lettres à Eugénie, ou préservatif contre les préjugés*, 1768, ("Eugénie'ye Mektuplar, ya da Önyargılara Karşı Korunma"); *Système de la nature, ou des lois du monde physique et du monde moral*, 1770, ("Doğanın Dizgesi, ya da Fizik ve Ahlaksal Evrenin Yasası"); *Le Bon-Sens, ou idées naturelles opposées aux idées surnaturelles*, 1772, ("Sağduyu, ya da Doğaüstü Düşüncelere Karşı Doğal Düşünceler"); *Éthocratie, ou le gouvernement fondé sur la morale*, 1776, ("Etokrasi, ya da Ahlakla Temellendirilmiş Yönetim").

- **KAYNAKLAR:** V.Topazio, *D'Holbach's Moral Philosophy; Its Background and Development*, 1956; W.Wickwar, *Baron d'Holbach; A Prelude to the French Revolution*, 1935.

- **BAKINIZ:** DESCARTES, DIDEROT, HELVÉTIUS, HOBBES, LAMETTRIE, LOCKE, J.J.ROUSSEAU, VOLTAIRE.

HOLBEIN [Genç]
(1497-1543)

Alman, ressam ve gravürcü. Almanya'da Yüksek Rönesans'ın son büyük sanatçısı ve en güçlü portrecisidir.

Genç Hans Holbein Augsburg'da doğdu, Londra'da öldü. Kardeşi Ambrosius'la (1494-1519/20) birlikte, babaları Yaşlı Hans Holbein'ın (1465-1524) resim atölyesinde yetiştiler. Atölyenin 1514'te dağılması üzerine baba Holbein Isenheim'a yerleşti. İki kardeş de İsviçre'ye giderek Basel'de Hans Harbster'in (1468-1550) yanında ressam ve yayımcı olarak çalışmaya başladılar. Hans Holbein bu yıllarda, ünlü hümanist Erasmus ile tanıştı ve onun *Encomium Moriae* (Deliliğe Methiye) adlı yapıtını resimledi. 1517-1519 arasında aralıklı olarak Luzern'de çalıştı. Bir ara Kuzey İtalya'yı gezdi. Sonra Basel'e dönerek ressamlar loncasına girdi. Belediye başkanının aracılığıyla Basel'in belli başlı resmi yapılarını süslemekle görevlendirildi. 1524'te Fransa'yı gezdi. 1526'da Erasmus aracılığıyla ilişki kurduğu İngiliz başbakanı Thomas More'un yanına Londra'ya gitti. Orada kaldığı iki yıl boyunca başta More olmak üzere İngiliz soylularının portrelerini yaptı.

1528'de yeniden Basel'e döndü. Ancak Protestan kent meclisinin kiliseleri süsleyen resimlerin yakılmasını emretmesi üzerine 1532'de ikinci kez İngiltere'ye gitti. Thomas More siyasal gücünü yitirmiş olduğu için Holbein bu kez daha çok tüccarlardan aldığı portre siparişleri üstünde çalıştı, 1536'da kral VIII. Henry'nin korumasına girdi ve bir veba salgınında ölene değin saray ve çevresindeki soylular için çalıştı.

İlk resimleri

Holbein, ilk yapıtlarında genelde Kuzey sanatına özgü anlatımcı tutumu korumakla birlikte, İtalyan resminin genelleştirmeye dayanan biçimcilik anlayışından ve kompozisyon şemalarından etkilendiği de görülür. Örneğin bunlar arasında önemli bir yeri olan ve kaybolduğu için bugün yalnızca kopyaları aracılığıyla bilinen *Ölü İsa* adlı resminde, Leonardo'nun *Kayalıklar Madonnası*'ndaki bazı biçimleri olduğu gibi aktarmıştır. Onun, *Alıkoyma Beni* adlı resmi dışında kalan dinsel konulu yapıtlarının tümü Basel' de kaldığı bu ilk yılların ürünüdür. Dinsel konulu yapıtları içinde, İsa'yı tabutunda uzanmış bir biçimde yandan gösteren *Ölü İsa* en etkileyicisidir. Bunun dışındaki dinsel konulu resimlerinin hiçbiri portreleri kadar başarılı değildir. Bu nedenle de onun sanatına üslup açısından herhangi bir katkıları olmamıştır.

Resminin özellikleri

Holbein portrelerinde de, dinsel konulu resim ve gravürlerinde de biçimleri açık seçik ve kesin konturlarla (dış çizgi) belirtmiştir. Hatta son dönem portrelerinde konturlar için kendi geliştirdiği özel bir alet kullanmıştır. Onun biçimlerinin çizgisel niteliğini böyle vurgulaması, yabancı kaynaklı etkileri kolaylıkla özümsemesi gibi özellikleri büyük ölçüde babasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, biçimleri doğa gözlemine dayanan gerçekçi bir tutumla işlemesi, resim mekânını yapısal olarak tanımlaması ve insan vücudunun organik yapısını ayrıntılı bir biçimde yansıtması onu babasından ayıran yanlarının başında gelir.

Holbein'ın Erasmus'u profilden gösteren iki portresi ile *Bonifacius Amerbach'ın Portresi* gibi Basel döneminin önemli yapıtları, üç boyutlu biçimin iki boyutlu tuval yüzeyi üstünde verilebilmesi sorunlarını Flaman ressamları baba oğul Clouetler'in etkisi altında ele aldığını gösterir. Kırmızı tebeşirle desen çizme tekniğini de gene Clouetler'den benimsemiştir.

Holbein'ın İngiltere'ye ilk gidişinde yaptığı *Sir Thomas More ve Ailesi* adlı grup portresi kaybolmuştur. Ancak bu resim için yapmış olduğu ön taslaktan ve bazı desenlerin üstüne aldığı notlardan, onun, portrelerini doğrudan model karşısında yapmadığı, modele bakarak önce ön taslaklar hazırladığı anlaşılmaktadır. *Sir Henry Guilford* ve gökbilimci *Nicholas Kratzer*'inkiler gibi aynı dönemin başka başarılı portre örneklerinde ise kişilerin fizyonomik özelliklerinin gerçekçi bir anlayışla vurgulandığı izlenir. Bu portrelerde yüzlerin en ince ayrıntılara dek büyük bir titizlikle işlenmesi, Holbein'ın bir gravürcü olarak yetişmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Olgunluk dönemi

Olgunluk döneminin ürünü olan yarım boy portrelerinin birçoğunda Holbein *Mona Lisa*'nın kompozisyon şemasını kullanmıştır. Basel'de ikinci kalışı sırasında yaptığı, karısı ve iki çocuğunu bir arada gösteren resim onun portreciliğinin en özgün örnekleri arasındadır. Resmi olmayan havası ve anlatımıyla öbür portrelerinden ayrılır. *Elçiler* adlı tam boy portresi, bazı maniyerist özellikler içermesine karşılık, onun gerçekçilik anlayışının doruk noktasını oluşturur. Holbein'ın başyapıtı sayılan bu resim, beş duyu ile ölümü simgeleyen ve "vanitas" adı verilen natürmort türünün en etkili örneklerinden biridir.

Holbein, resmettiği kişilere ağırbaşlılık ve resme törensel bir hava kazandırmak kaygısını güttüğünde, modellerini hep önden çizmiştir. *VIII. Henry'nin Portresi* onun bu tutumunu gösteren örneklerin başında gelir. Son dönem resimlerinde genellikle 16.yy İngiliz portreciliğinin etkisinde kalmış, modellerinin kişiliklerini vurgulamaktan çok, onlara donuk ve soğuk bir hava kazandırma yoluna gitmiştir.

Holbein yapıtlarında ayrıntılara da çok özen göstermiş, eşyaları ince ince işlemiştir. Kimi yerde belgesel bir titizliğe varan bu tutumu, resimlerine aldığı erken dönem Osmanlı halılarının onun adıyla anılır olmasına yol açmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Ölü İsa'ya Ağıt; Bonifacius Amerbach'ın Portresi*, 1519, Sanat Müzesi, Basel; *Ölü İsa*, 1521, Sanat Müzesi, Basel; *Rotterdamlı Erasmus*, 1523, Louvre, Paris; *Rotterdamlı Erasmus*, 1523, Sanat Müzesi, Basel; *Belediye Başkanı Meyer ve Ailesi Bakire Meryem Huzurunda*, 1526, Sanat Müzesi, Basel; *Sir Henry Guilford*, 1527, Windsor Şatosu, İngiltere; *Nicholas Kratzer'in Portresi*, 1528, Louvre, Paris; *Sir Thomas More ve Ailesi*, 1528, Sanat Müzesi, Basel; *Nicholas Kratzer*, 1528, Louvre, Paris; *Sanatçının Karısı ve İki Çocuğu*, 1528-1529, Sanat Müzesi, Basel; *George Gisze'nin Portresi*, 1532, Devlet Müzesi, Berlin; *Elçiler*, 1533, Ulusal Galeri, Londra; *VIII. Henry'nin Portresi*, 1536, Ulusal Galeri, Roma; *Jane Seymour'un Portresi*, 1537, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana.

• KAYNAKLAR: A.B.Chamberlain, *Hans Holbein the Younger*, 2 cilt, 1913; P.L.Ganz, *The Paintings of Hans Holbein*, 1950; K.T.Parker, *The Drawings of Hans Holbein in the Collection of His Majesty the King at Windsor Castle*, 1945; W.Pinder, *Holbein der jüngere und das Ende der altdeutschen Kunst*, 1951; H.A.Schmid, *Hans Holbein der Jüngere: Sein Ausstieg zur Meisterschaft und sein englischer Stil*, 3 cilt, 1948.

• BAKINIZ: CLOUET, LEONARDO DA VINCI.

HOLDEN, Roberto
(1925)

Angolalı siyaset adamı. Angola Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin önderlerindendir.

Angola'da Sao Salvador'da doğdu. Bakongo kabilesinden soylu bir ailenin oğludur. Belçika Kongosu'nda (şimdiki Zaire) öğrenim gördü. 15.yy'da Afrika'ya uzanan Portekiz sömürgeciliği, 19.yy'da Angola'yı tümüyle egemenliği altına almıştı. II.Dünya Savaşı'na değin Afrika sömürgelerinde önemli bir direnişle karşılaşmayan Portekiz, savaş sonrası dünya güç dengesinin değişmesi ve kıtada başlayan bağımsızlık hareketlerine karşı önlem olarak 1951'de Angola'yı "denizaşırı vilayet" ilan etti ve 1961'de tüm Angolalılar'ı Portekiz yurttaşı kabul etti.

Angola'da başlayan bağımsızlık hareketlerinin önderlerinden Holden, 1954'te Angola Halk Birliği'ni

(Uniao das Populacoes de Angola-UPA) kurdu. Afrika'da ve Avrupa'da birçok geziler yaptı, 1958'de ve 1960'ta Tüm Afrika Halkları konferanslarına katıldı. 1956'da A.Agostinho Neto önderliğinde Angola Halk Kurtuluş Hareketi (Movimento Popular de Libertacao de Angola-MPLA) kuruldu. UPA kabileler temelinde bir ulusal bağımsızlık savaşımı öngörürken MPLA bu görüşe karşı çıkıyordu. Aralarındaki görüş ayrılıklarına karşın Holden, MPLA'nın 1961'de Portekiz sömürgeciliğine karşı başlattığı silahlı savaşımı destekledi. 1962'de Kongo'da yapılan bir toplantıda UPA ve Angola Demokratik Partisi birleşerek Angola Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni (Frente Nacional de Libertacao de Angola-FNLA) oluşturdular. Holden, bu örgütün önderi olarak aynı yıl Zaire'de sürgündeki Devrimci Angola Hükümeti'ni kurdu ve başbakanlığına getirildi. Aynı hükümette dışişleri bakanı olan J.Savimbi, Holden ile görüş ayrılığına düşerek istifa etti ve 1966'da Tam Bağımsızlık için Ulusal Birlik (Uniao Nacional para a Independencia Total de Angola-UNITA) örgütünü kurdu. 1972'de MPLA ve FNLA, Afrika Birliği Örgütü'nün himayesinde Angola Kurtuluş Yüksek Konseyi'ni oluşturdular. Afrika kıtasında Cezayir'den sonra en etkin bağımsızlık savaşının sonucunda Angola, 11 Kasım 1975'te bağımsızlığını ilan etti.

Bunun üzerine MPLA, FNLA ve UNITA geçici bir koalisyon hükümeti kurdular. Ancak görüş ayrılıklarının artması sonucu FNLA ve UNITA hükümetten ayrılarak Huambo'da Angola Demokratik Halk Cumhuriyeti adlı yeni bir yönetim kurdular. İki ayrı yönetimin yandaşları arasında çıkan iç savaşta yenilen FNLA'nın lideri Holden, önce Zaire'ye daha sonra Senegal'e sürgüne gönderildi. 1979'da Senegal'den çıkarılan Holden Fransa'ya sığındı. 1980'den bu yana Paris'te yaşamaktadır.

• BAKINIZ: NETO.

HOLIDAY, Billie
(1915-1959)

ABD'li şarkıcı. *Blues* türünün en iyi yorumcularındandır.

Eleanora Holiday 7 Nisan 1915'te Baltimore'da doğdu, 17 Temmuz 1959'da New York'ta öldü. Gezgin bir gitarcının kızıydı. Çocukluğu New York sokaklarında yoksulluk içinde geçti. On beş yaşında fahişelik yaptığı öne sürülerek hapse atıldı. Louis Armstrong ve Bessie Smith gibi şarkıcılardan etkilenerek caza ilgi duydu. Şarkıcılığa 1931'de Harlem'deki gece kulüplerinde başladı. İlk plağını 1933'te Benny Goodman ve orkestrasıyla doldurdu. Bir süre Count Basie (1904-1984), Artie Shaw (1910) ve Paul Whiteman'ın (1891-1967) orkestralarıyla çalıştıktan sonra 1940'ta gece kulüplerindeki solo programlarla büyük ilgi topladı. Son yıllarını eroin tutkusunu yenme çabası içinde geçirdi.

Holiday, Bessie Smith'le birlikte, kökenleri Afrika'ya dayanan Amerikan zencilerinin müziği *blues*'un en iyi yorumcularındandır. Müzik eğitimi almamış olmasına karşın, eşine az rastlanır bir teknik geliştirmiş, sezgi ve duyguların ağır bastığı söyleyiş tarzı, kendine özgü diksiyonu ve doğaçtan söylemedeki ustalığı ile caz tarihinin en yetenekli kadın şarkıcılarından biri sayılmıştır. "Fine and Mellow" gibi *blues* ezgilerindeki başarısını "Lover Man" ve "Travelin' Light" gibi popüler şarkılarda da sürdürmüştür. Louis Armstrong, Bessie Smith ve saksofoncu Lester Young, etkilendiği caz sanatçıları arasındadır. En başarılı dönemi Lester Young'la birlikte çalıştığı 1936-1943 yıllarıdır. Holiday ve Young, insan sesine çalgı eşliğinin *(obbligato)* en yetkin örneklerini vermişlerdir.

• YAPITLAR (başlıca): Albüm: *Billie's Blues*, 1936; *Easy Living*, 1937; *Strange Fruit*, 1939; *God Bless the Child*, 1941; *Don't Explain*, 1945; *All of Me*, 1949; *You've Changed*, 1958. Kitap: *Lady Sings the Blues* (W.Dufty ile), 1956, otobiyografi.

• BAKINIZ: B.SMITH, L.YOUNG.

HOLLAND, John Philip
(1840-1914)

İrlanda asıllı ABD'li mucit. Denizaltının geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.

29 Şubat 1840'ta İrlanda'da Clare Kontluğu'ndaki Liscannor'da doğdu, 12 Ağustos 1914'te ABD'de New Jersey Eyaleti'ndeki Newark'ta öldü. Limerick'te öğrenimini tamamlayarak öğretmen oldu. 1873'te ABD'ye göç ettikten bir yıl sonra, New Jersey Eyaleti'ndeki Paterson'da öğretmenlik yapmaya başladı. Aynı dönemde, uzun yıllardan beri ilgi duyduğu denizaltılar üzerindeki çalışmalarını yoğunlaştırdı.

Suyun altında giden bir gemi geliştirme çabaları çok eski çağlara uzanmakla birlikte, bu tür gemileri bir savaş aracı olarak kullanma düşüncesi, ilk kez Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında geliştirilmişti. Amerikalı David Bushnell'in geliştirdiği bir denizaltı, New York açıklarında bir İngiliz gemisini batırmak üzere kullanılmış, ancak başarılı olamamıştı. Buharlı gemiler üzerine çalışmalar yapan Robert Fulton, 1880'de, Nautilus adını verdiği buharla işleyen bir denizaltı yapmıştı.

Denizaltılar konusunda kendisinden önce başlatılan çalışmaları sürdüren Holland, 1878'de ilk denizaltıyı yüzdürmeyi başardı. İrlanda'nın bağımsızlığını amaçlayan Fenian Derneği Hollanda'dan İngiltere'ye karşı kullanmak üzere bir denizaltı yapmasını istedi. Holland bu derneğin parasal desteğiyle, 1881'de Fenian Ram adını verdiği bir denizaltı geliştirdi. Fenian Ram çağdaş denizaltının ilk örneğini oluşturdu.

Holland'ın sahibi olduğu J.P.Holland Torpilli Gemi Şirketi 1895'te ABD Deniz Kuvvetleri'nden denizaltı yapımı için bir sipariş aldı. Başarısız bir denemeden sonra, 1898'de Holland adlı denizaltıyı geliştirmeyi başardı. Su altında uzun süre kalabilen bu gemi, 16 metre boyunda ve 75 ton ağırlığındaydı. Su üstünde benzin motoruyla, su altında ise elektrik

motoruyla hareket ediyordu. 1900'de gemiyi kabul eden ABD Deniz Kuvvetleri, 6 gemi daha sipariş etti.

Holland, daha sonraki yıllarda denizaltı yapımı için İngiltere, Japonya ve Rusya'dan çeşitli öneriler aldı. Yaşamının son yıllarında hasar görmüş bir denizaltıdan denizcilerin kurtulmasını sağlayan bir aygıt geliştirdi. I. Dünya Savaşı'nın başlamasından birkaç gün önce ölen Holland'ın geliştirdiği denizaltı, savaş sırasında yaygın olarak kullanıldı.

• KAYNAKLAR: R.K.Morris, *John P.Holland, 1840-1914: Inventor of the Modern Submarine*, 1966.

HOLLAND, Thomas Erskine (1835-1926)

İngiliz, hukukçu. Devletler hukuku üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

17 Temmuz 1835'te Sussex'te doğdu, 24 Mayıs 1926'da Oxford'ta öldü. Oxford Üniversitesi'nde Eski Yunan felsefesi öğrenimi gördü. 1874-1910 arasında aynı üniversitede devletler hukuku ve diplomasi profesörlüğü yaptı. 1885'te *Law Quarterly Review*'un kurucuları arasında yer aldı.

1880'de *Elements of Jurisprudence* ("Hukukun Temel İlkeleri") adlı kitabını yayımladı. Bu kitabında temelleri Austin tarafından atılan İngiliz çözümsel hukuk öğretilerini ele aldı. Çok sayıdaki değişik hukuk kuralının hepsine ortak olan birkaç basit ilkeyi temel alan, pozitif bir hukuk bilimi oluşturmaya çalıştı. Devletler hukuku alanında yaptığı en önemli çalışma, tarihsel önemi olan üç hukuk klasiğini, — Gentili'nin *De Jure Belli*, Zouche'un *Jus et Judicium feciale* ve Legnano'nun *Tractatus de bello, de represaliis, et de duello* adlı kitaplarını — yeniden yayımlamasıdır. Devletler hukuku üzerine gazetelere yazdığı makalelerde, devletler hukuku alanında ortaya çıkan sorunlara önerdiği çözümler ve bu alanda izlenen politikalara yönelttiği eleştiriler kamuoyunun yönlendirilmesinde etkili olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Elements of Jurisprudence*, 1880, ("Hukukun Temel İlkeleri"); *Laws of War on Land*, 1904, ("Kara Savaşının Yasaları"); *A Valedictory Retrospect*, 1910, ("Veda Kabilinden Geçmişe Bakış").

• BAKINIZ: GENTILIS, GROTIUS.

HOLLEY, Robert William (1922)

ABD'li biyokimya bilgini. Protein sentezinin anlaşılmasına katkıda bulunduğu çalışmalarıyla Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü almıştır.

22 Ocak 1922'de Illinois Eyaleti'nin Urbana kentinde doğdu. Kimya eğitimi gördüğü Illinois Üniversitesi'nden 1942'de mezun olan Holley, 1947'de Cornell Üniversitesi'nde organik kimya alanında doktorasını tamamladı. 1948-1957 arası Cornell Tarım Koleji kimya fakültesinde görev yapan ve 1962'de biyokimya profesörlüğüne atanan Holley, 1966'dan başlayarak çalışmalarını California'da Salk Enstitüsü'nde sürdürmektedir.

Önceleri bitki hormonları ve penisilin üzerinde çalışan ve moleküler biyolojiye ilgi duyan Holley, araştırmalarını giderek protein sentezi konusunda yoğunlaştırdı. 1957'de hücrede protein sentezi sürecinde yer alan ve transfer RNA (tRNA) adı verilen küçük ribonükleik asitin varlığını gözlemleyerek, bira mayasından bir aminoasit türü olan alanine özgü tRNA'yı elde eden Holley, bu tRNA'yı oluşturan nükleotid adı verilen moleküllerin diziliş sırasını göstererek yapısını açıkladı. Böylelikle hücre içinde üretilecek aminoasite ilişkin kodu diğer bir RNA türünden (mRNA) alarak aminoasit molekülünü oluşturmak üzere uyarlama işlevini yüklenen tRNA'lar arasında yapısı ilk açıklığa kavuşan, alanin tRNA'sı oldu.

Moleküler biyoloji alanında protein sentezi ve hücre genetiği konusundaki bu önemli katkılarıyla Holley, Khorana ve Nirenberg ile birlikte 1968 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü paylaştı.

• BAKINIZ: CRICK, HOAGLAND, KHORANA, NIRENBERG.

HOLMES, Oliver Wendell (1841-1935)

ABD'li hukukçu. Yüksek Mahkeme'nin yetkileri ve özgürlüklerin sınırı konusunda özgün görüşler öne sürmüştür.

8 Mart 1841'de Massachussets Eyaleti'nde Boston'da doğdu, 6 Mart 1935'te Washington'da öldü. Ünlü yazar ve hekim Oliver Wendell Holmes'in oğludur. 1861-1864 arasında Amerikan İç Savaşı'na katıldı. 1866'da Harvard Hukuk Okulu'nda hukuk öğrenimini tamamladı. 1870-1873 arasında, bir yandan Harvard Hukuk Okulu'nda hukuk dersleri verirken, diğer yandan da *The American Law Review*'u (Amerikan Hukuk Dergisi) yayımladı. 1873'te James Kent'in *Commentaries on American Law* ("Amerikan Hukuku Üzerine Yorumlar") adlı kitabını yeniden yayımladı.

1880-1881 yıllarında Boston'daki Lowell Institute'ta genel hukuk üzerine verdiği bir dizi derste, yasaların toplumun gereksinimlerini karşılamak üzere doğduğunu ve bunları soyut kuramlardan mantık yardımıyla türetilmiş bir kurallar kümesi olarak görmenin anlamsız olduğunu savundu. Bu görüşlerini 1881'de yayımladığı *The Common Law* ("Genel Hükümler") adlı kitabında ele aldı. Kitabı, ABD'de hukukla diğer toplumsal kurumlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin incelenmesi konusunda büyük bir ilgi doğurdu. 1882'de Harvard Hukuk Okulu'nda profe-

sör olan Holmes, aynı yıl Massachussets Eyaleti Yüksek Adalet Mahkemesi'ne atandı. 1889'da mahkemenin başkanı oldu ve 1902'de Başkan Roosevelt tarafından ABD Yüksek Mahkemesi üyeliğine atanana değin bu görevde kaldı.

1902-1932 arasında, 30 yıl Yüksek Mahkeme üyeliği yapan Holmes, bu görevi sırasında, eyaletlere toplumsal politikalarını, özellikle de iktisat politikalarını belirlemede serbestlik tanınması için mücadele etti. Yasaları yapma görevinin mahkemelerin değil, yasama organlarının görevi olduğunu savunarak, Yüksek Mahkeme'nin, asgari ücret, azami çalışma saati gibi eyalet yasalarına anayasaya aykırılık gerekçesiyle müdahale etmesine karşı çıktı. Ona göre temel sorun bir iktisat politikasının doğruluğunu ya da yanlışlığını tartışmak değil, çoğunluğun düşüncelerini yansıtan yasalara saygı göstermekti.

Holmes doğruya ulaşmanın yolunun serbest düşünce alışverişiden, düşünce alanında serbest rekabetten geçtiğini savunmakla birlikte, kamu düzeninin ve barışın tehdit altına girdiği, "açık ve güncel tehlike" durumunda, konuşma özgürlüğüne sınırlamalar getirilmesinden yanaydı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Common Law*, 1881, ("Genel Hükümler"); *Speeches*, 1891, ("Konuşmalar"); *Collected Legal Papers*, Harold Laski (der.), 1920, ("Seçilmiş Hukuk Yazıları").

HOLZMEISTER, Clemens
(1886-1983)

Avusturyalı mimar. Türkiye'de yaptığı yapılarla tanınmıştır.

27 Mart 1886'da Tirol bölgesindeki Fulpmes kentinde doğdu, Salzburg'da öldü. Mimarlık eğitimine Viyana Teknik Üniversitesi'nde başladı. 1913'te öğrenimini tamamladıktan sonra 1914'te kendi bürosunu açtı. Aynı yıl Viyana Teknik Üniversitesi'ne asistan olarak girdi ve 1919'da profesör oldu; Insbruck Devlet Sanat Okulu'na öğretim görevlisi olarak atandı. 1924'te Viyana Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü başkanlığına getirildi, çeşitli aralarla bu görevini 1938'e değin sürdürdü. 1928-1932 arasında Almanya'nın Düsseldorf kentindeki Sanat Akademisi'nde konuk öğretim görevliliğinde bulundu. 1933-1937 arasında da Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nin rektörlüğünü yaptı.

Holzmeister ilk kez 1927'de Türkiye'ye çağrıldı, Ankara'da çeşitli yönetim yapılarının tasarımıyla görevlendirildi. 1939'da altı aylık bir süre için Brezilya'ya gitti ve burada dinsel yapıların tasarımıyla uğraştı. Avusturya'nın Almanya'ya katılmasını izleyen yıllarda ülkesine dönmeyerek Türkiye'de kaldı ve 1940-1949 arasında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde öğretim görevliliği yaptı. 1952'de Graz Teknik Üniversitesi ona onursal doktorluk unvanı verdi. 1954'te ülkesine dönerek Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyesi oldu, 1955-1957 arasında da bu okulun rektörlüğünde bulundu. 1957'de Salzburg'a yerleşti, eğitim ve tasarım çalışmalarını bu kentte sürdürdü.

Bayındırlık çalışmalarının hızlandığı Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk özellikle Ankara'nın çağdaş bir kent görünümü almasını istiyordu. Bunun gerçekleşebilmesi için de mimarlık görüşünde bir değişiklik yapılması, sonradan 1. Ulusal Mimarlık akımı diye anılacak olan o günlerin geçerli üslubundan, yani çağdaş yapılarda tarihsel mimarlık öğelerinin kullanılmasından vazgeçilmesi gerekiyordu. Holzmeister bu sorunun çözümlenmesi amacıyla yurt dışından çağrılan ve kendisine tasarım görevleri verilen mimarlardan biri oldu.

Holzmeister çağdaş mimarlık düşüncelerinin önde gelen temsilcilerinden değildir. O da mimarlıkta tarihsel üslupları kullanmaya yönelik akademik bir eğitim görmüştür. Buna karşılık yapıtlarında, tarihsel üslupların ilkelerini, bağlı oldukları geleneklerden soyutlayarak kullanmasını bilmiş, böylece çağının eğilimleriyle ters düşmeyecek yapılar oluşturmuştur. Türkiye'deki ilk yapıtları o yıllarda egemen olan akılcı-işlevci tutumu yansıtır. Yapılarına yalın, prizmatik biçimler egemendir. Simetrik yerleştirilişleri, kitle düzenlemeleri, çoğu yönetim yapısı olan bu yapıtlara bir ağırbaşlılık da kazandırmaktadır.

Holzmeister'in daha ilerki yıllarda kimi Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de ağır basmaya başlayan yeni bir ulusalcılık akımının destekleyicisi olduğu görülür. Bu eğilimini yansıtan yapıtı Ankara'daki *Türkiye Büyük Millet Meclisi*'dir. Burada dengeli bir düzenleme anlayışına, anıtsal etki öğelerinin katıldığı izlenir. Kaplama malzemesi olarak daha önceki yapılarında sıva kullanmış olmasına karşın burada doğal taşı seçmiştir. Atatürk'ün Anıtkabri için açılan uluslararası yarışmaya katıldığı tasarımı da ulusalcı anlayış doğrultusundadır. Erken Türk mimarlığındaki türbelerden esinlenerek oluşturduğu bu tasarımda, çeşitli Anadolu-Türk motiflerini kullanarak özellikle iç mekânların etkili olmasını aramıştır. Holzmeister ayrıca okullar, küçük belediye ve adalet yapıları, jandarma komutanlıkları gibi yapılar için de tasarımlar hazırlamıştır. Daha ilerki yıllarda da birkaç kez Türkiye'ye gelmiştir. Son gelişi 1970'lerin başında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılacak değişiklikler ve ekler nedeniyle olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Krematoryum*, 1922-1923, Viyana; *Linzerstrasse Konut Yerleşmesi*, 1924-1925, Viyana; *Cumhurbaşkanlığı Köşkü*, 1931-1932, Ankara; *Bayındırlık Bakanlığı*, 1932-1934, Ankara; *İçişleri Bakanlığı*, 1932-1934, Ankara; *Milli Savunma Bakanlığı*, 1932-1934, Ankara; *Genelkurmay Başkanlığı*, 1932-1934, Ankara; *Milli Eğitim Bakanlığı*, 1932-1934, Ankara, sonra Ticaret Bakanlığı; *Yargıtay*, 1932-1934, Ankara; *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, 1939-1963; Ankara; *Festival Tiyatrosu* ek yapıları, 1953-1960, Salzburg; *Almanya Büyükelçiliği*, (R.Gutbrod ile), 1965, Viyana. **Kitap:** *Entwürfe und Zeichnungen*, 1927, ("Tasarımlar ve Çizimler"); *Bauten, Entwürfe und Zeichnungen*, 1937, ("Yapılar, Tasarımlar ve Çizimler"); *Kirchenbau ewig neu, Baugedanken und Beispiele*, 1951, ("Hiç Eskimeyen Kilise Yapıları, Yapı Üstüne Düşünceler ve Örnekler"); *Clemens Holzmeister*, 1956.

• **KAYNAKLAR:** Ü.Aksaç, *Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi*, 1976; M.Emanuel (der.), *Contemporary Architects*, 1980.

• **BAKINIZ:** EGLI, KEMALEDDİN [Mimar].

HOME, Henry
(1696-1782)

İskoç, felsefeci. Estetik ve ahlak değerlendirmelerini insan doğasına dayandırmayı amaçlamıştır.

Berwickshire'daki Kames'de doğdu. 27 Aralık 1782'de Edinburgh'da öldü. Özel eğitim gören Home, hukuk, edebiyat, tarih ve felsefe öğrendi. 1724'te İskoç barosuna alındı. 1752'de hakim olunca Lord Kames sanını aldı. 1763'te Yüksek Adalet Kurulu'na girdi. Hukuk ve felsefe alanında çok sayıda yapıtı vardır.

Deneyci bir temel üzerine kurmaya çalıştığı estetik ve ahlak görüşleri Hume'un etkilerini taşır. Güzellik kavramını "yarar" ile temellendirmeye çalışan Home, estetik ve ahlak değerlendirmelerinin insanın doğasına bağlı olduğunu ortaya koymaya çalışır. İnsan, duyumsallığı olan, dolayısıyla da haz ve acıları olan bir varlıktır. Duygulanım ve tutkular algılarla doğrudan ilintilidir. Tutku istekle birlikte gelen bir duygulanımdır. İnsan, doğası gereği kendine çekici geleni sever, itici gelenden de tiksinir. Dolayısıyla çekicilik ve iticilik estetik ve ahlak için temeldir.

Home sanat yapıtlarını değerlendirmek için bir "zevklilik standardı" geliştirilebileceğini düşünür. Bunun ise zevkleri incelemiş ve yetkinlik kazanmış kişilerden elde edileceğini öne sürer.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Essays on the Principles of Morality and Natural Religion*, 1751, ("Ahlak ve Doğal Din İlkeleri Üzerine Denemeler"); *Elements of Criticism*, 1756, ("Eleştirinin Öğeleri").

- **BAKINIZ:** HUME.

HOMER, Winslow
(1836-1910)

ABD'li ressam. 19.yy'da Amerika'da Doğalcılık (Natüralizm) akımının en önemli temsilcisi olmuştur.

24 Şubat 1836'da Boston'da doğdu, 29 Eylül 1910'da Maine Eyaleti'nin Prouts Neck kentinde öldü. 1855'te Boston'da bir taşbaskı (litografi) ustasının yanına çırak olarak girdi. 1857'de serbest dergi ressamı olarak çalışmaya başladı. İlk çalışmaları *Harper's Weekly*'de yayımlandı. 1859'da New York'a yerleşti ve yaşamını dergilere resimler çizerek kazandı. National Academy of Design'da kısa bir süre aldığı çizim dersleri ile özel resim dersleri dışında başka bir sanat eğitimi görmedi. Amerikan İç Savaşı sırasında *Harper's Weekly* için cepheye gitti ve savaş resimleri yaptı. 1864'te National Academy'ye üye seçildi.

Homer'in ilk ürünleri 1860-1870 arasında, Amerikan kırsal yaşamını yansıttığı kitap resimleridir. Doğal ışığa ve renge olan duyarlılığı ve süslemeci tutumuyla ele aldığı bu dönem yapıtları erken İzlenimcilik'i (Empresyonizm) anımsatır. Homer, 1873'te suluboya kullanmaya başlamış ve kitap resimleme çalışmalarını 1875'ten sonra tümüyle bırakmıştır. 1881-1882'nin yaz aylarında İngiltere'nin Tynemouth kıyı kentinde ilk kez deniz ve deniz insanına ilgi duymuş, ABD'ye geri döndüğünde bu ilgisi nedeniyle New York'tan ayrılarak Maine'a yerleşmiştir. Homer bundan sonra denizi, dağları, ormanları konu alarak doğanın gücünü ve insanın onun üstesinden gelişini betimlemiştir. Bu yapıtları ABD'lilerin öncülük ruhunun simgesi olmuştur. Tümüyle doğalcı olmakla birlikte, Homer'in yapıtlarında güçlü bir desen anlayışı göze çarpar. Kullandığı çizgisel ritim ve canlı renk uyumları, bilinçli bir estetik amacın belirtileridir. Suluboyalarında uyguladığı parlak renklerle bu alanda devrim yaratmıştır. Homer'in geç dönem yağlıboyaları ve bazı baskıları dışında en önemli yapıtlarını suluboyaları oluşturur. 1880'lerde yaptığı *Cannon Kayası* ve *Saguenay Nehri* gibi resimleri sanatının en olgun örnekleri sayılır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Tutsaklar*, 1866, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Kriket Oyunu*, 1866, Chicago Sanat Enstitüsü; *Long Branch, New Jersey*, 1869, Boston Güzel Sanatlar Galerisi; *Kasaba Okulu*, 1871, Kent Sanat Müzesi, St.Louis, ABD; *Tarla Kuşunu Dinle*, 1882, Layton Sanat Galerisi, Milwaukee; *Avcı ve Köpekler*, 1891, Philadelphia Güzel Sanatlar Akademisi; *Kuzeybatı*, 1895, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Cannon Kayası*, 1895, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Rapids'te Bir Kano*, 1897, Fogg Sanat Müzesi, Cambridge, ABD; *Saguenay Nehri*, 1899, Worcester Sanat Müzesi, Massachusetts; *Gulfstream*, 1899, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Sağ ve Sol*, 1909, Ulusal Sanat Galerisi, Washington D.C.

- **KAYNAKLAR:** R. Cox, *Winslow Homer*, 1914; W.H.Downes, *Life and Works of Winslow Homer*, 1911; A.T.E.Gardner, *Winslow Homer*, 1961; L.Goodrich, *Winslow Homer*, 1959.

HOMEROS
(İÖ 8.yy)

İyonyalı ozan. Eski Yunan edebiyatının başlangıcı sayılan ve Batı edebiyatının temel yapıtlarından olan *İlyada* ve *Odysseia* destanlarının yaratıcısıdır.

Yaşamıyla ilgili hiçbir kesin bilgi yoktur. Ancak İÖ 6.yy'dan bu yana onun İyonya'nın Smyrna (İzmir) yöresinde ya da Khios (Sakız) Adası'nda yaşadığı ve *İlyada* ve *Odysseia* destanlarını yaratan bir şair olduğu kabul edilegelmiştir. Destanlarında, Eski Yunanca'nın İyonya lehçesinin egemen oluşu ve Ege yöresinin bazı coğrafya özelliklerine değinilmesi, 20.yy'ın klasik filologlarını da onun İyonyalı olduğu görüşünde birleştirmektedir. Destanların dil özelliklerinin incelenmesiyle, *İlyada*'nın büyük bir olasılıkla İÖ 8.yy ortalarında, *Odysseia*'nın ise aynı yüzyılın sonlarında biçimlenmiş olduğu, böylece Homeros'un 8.yy'da yaşamış olabileceği sonucuna varılmıştır. Ancak, *İlyada* ve *Odysseia* arasında tür ve yapı bakımından görülen bazı ayrılıklar ikisinin aynı

Güzel Sanatlar Müzesi, Boston-ABD

Homeros

şairin yapıtı olmadığı yolunda kuşkulara neden olmuştur. 18.yy'ın sonunda Alman klasik filologlarından Frederic August Wolf, her iki destanın ayrı ayrı kısa şarkılardan oluştuğunu, birlik ve bütünlükten yoksun olduğunu, bu nedenle *İlyada* ve *Odysseia*'nın Homeros diye birinin yapıtları olamayacağını ileri sürmüştür. Bu görüş, "Homeros sorunu" olarak anılan uzun tartışmalara yol açmış ve ABD'li filolog Milman Parry'nin (1902-1935) Sırbistan'da Müslüman ozanların sürdürdüğü sözlü şiir geleneği üzerinde yaptığı araştırmaları yayımlamasına değin sürmüştür. Parry'nin bulgularının ışığında, Homeros destanları bir sözlü şiir geleneğinin ürünü olarak görülmeye başlanmış ve yaratılışları şöyle açıklanmaya çalışılmıştır: *İlyada* ve *Odysseia*'da kullanılan üslup, büyük ölçüde "formül"lere (ezberlenerek ozandan ozana aktarılan kalıp deyimlere, Tanrı ve kahraman adlarına takılan kalıp sıfatlara, tekrarlanan dizelere, vb.) dayanır. Ancak bunlar gelişigüzel bir biçimde değil, destanlarda uygulanan heksametron ölçüsünün (altılı ölçü) gerektirdiği yerlerde kullanılmıştır. Formüllerin sayıca çok, konu bakımından da geniş kapsamlı oluşu, bunların tek bir şairin ürünü olmaktan çok, sözlü şiir geleneğinde gelişmiş bir birikim olarak değerlendirilmelerini gerektirir. Bu nedenle Homeros, kökü İÖ 900'den çok daha erken tarihlere giden bir sözlü gelenekte, şarkılarını "lir" ya da "kithara" eşliğinde söyleyen ve konularını özellikle Troya savaşlarına ilişkin söylencelerden seçerek sözlü şiiri bu alanda geliştirmiş olan şairlerin son kuşaklarından sayılır. Ozanlığa, daha önceki ozanlardan öğrendiği kahramanlık şarkılarıyla başlamış, sözlü şiir tekniğini uygulayıp kendinden de kattığı şeylerle bunları bir birlik ve bütünlük oluşturacak biçimde geliştirmiş, o zamana değin gerçekleştirilmemiş bir kapsama ve uzunluğa eriştirmiştir.

Destanların yazıya geçirilişi ise kesin olarak tarihlenememiştir. Alfabetik yazının kullanıldığı en eski yazıtlar İÖ. 730 yıllarının İyonya'sından kalmıştır. Bazı bilginler, bunların arasında heksametron ölçüsüne göre yazılmış dizeler içeren birkaç yazıta dayanarak, yaklaşık İÖ 750'den sonra yaratıldığı düşünülen *İlyada*'nın, hiç değilse bazı bölümlerinin yazıya geçirilmiş olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu konuda daha geçerli olan görüş ise, Homeros'tan sonra destan geleneğini çalgı kullanan yaratıcı ozanların sürdürmediği, onların yerini şairliği meslek olarak benimsemiş Homeridai (Homerosoğulları) adıyla bilinen Khios (Sakız) kökenli rapsodos'ların aldığıdır. Bunların okudukları destanların ise İÖ 7.yy'ın sonlarına doğru büyük ölçüde yazılı metinlere dayandığı sanılmaktadır. Daha sonra bu destanlar Yunanistan'a aktarılmış, Atina'da dillerinde yerel Attika lehçesine göre değişiklikler yapılarak topluca yazıya geçirilmiştir. İÖ 6.yy'da Atina'da kutlanan büyük Panathenaia bayramlarındaki rapsodos yarışmalarında bu metinler esas tutulmuştur. Eski Çağ'da destan metinleri üzerinde ilk önemli eleştirel çalışmalar İÖ 2.yy'da İskenderiyeli filologlar tarafından yapılmıştır. Orta Çağ'da bunlardaki eklentileri ayıklamak ve doğru olanı saptamak amacıyla metinler üzerinde yapılan değişiklikler Bizans dönemine değin sürmüş, *İlyada* ve *Odysseia*'nın 24 bölüme ayrılması da bu çalışmaların bir sonucu olmuştur.

İlyada

Eski Yunan dilinde İlias olarak bilinen *İlyada* destanı, adını Çanakkale yöresinde kurulmuş olan eski Troya kentinin şiir dilindeki adı olan İlion'dan almıştır. *İlyada*'da, Troya savaşından kaynaklanan kahramanlık söylencelerinin oluşturduğu bir öykü anlatılır.19.yy'ın sonlarına değin İlyada'nın öyküsü gibi Troya savaşının ve Troya kentinin de sadece söylencede yer aldığı sanılmıştır. Oysa 1870'te Heinrich Schliemann tarafından Çanakkale'nin Hisarlık tepesinde başlatılan ve aralıklarla 1938'e değin süren arkeolojik kazılar ve buna ilişkin tarih araştırmaları, bu bölgede bulunan yerleşim tabakalarından birinin *İlyada*'da anlatılan Troya kenti olduğunu, buna göre, destana konu olan Troya savaşının da yaklaşık İÖ 1200'lerde geçtiğini ortaya koymuştur.

Troya savaşı çevresinde oluşmuş söylencelerin yetkin bir bileşimi olan *İlyada* destanı, Yunanistan' dan gelen Akha savaşçılarıyla Troyalılar ve yandaşları arasında yer alan teke tek ve toplu çarpışmaların, yengi ve yenilgilerin, bir yanda Akha, öbür yanda Troya soylularının sürdürdükleri yaşamın, bütün bunların üstünde Olympos'lu tanrı ve tanrıçaların hem birbirlerine, hem de Troya'da savaşanlara karşı tutum ve davranışlarının anlatılmasından oluşur. Anlatıda konu birliğini sağlayan tema, Akha savaşçılarının en büyüğü sayılan Akhilleus'un öfkesidir.

İlyada'da anlatılan öykünün önemli bir özelliği, Olympos'lu tanrı ve tanrıçaların gerek kendi yaşayışlarına, gerekse insanlarla olan ilişkilerine geniş bir yer vermesidir. Olympos'lu ölümsüzler insan biçiminde oldukları gibi, duygu ve davranışlarında da insanlara benzerler. Onlara yardım için yakaran, adak adayan, kurban kesen Akhalar ve Troyalılar'la çok sıkı ilişkiler içinde, genellikle onların eylemlerine yön verecek biçimde belirirler.

İlyada'da derlenip bir bütünlük içinde sunulan söylencelerde, tanrısal adalet anlayışının yanında hem Akhalar'ı, hem Troyalılar'ı kapsamına alan belli bir ortak dünya görüşü, ahlak anlayışı ve töre bilinci de

vardır. Savaş destanı *İlyada*'da kahramanlık, yalnızca üstün bir fiziksel güç, yiğitlik onur ve gururu olarak işlenmekle kalmaz, bencillik, hırs, öfke, öç, vahşet gibi aşırılıkları olduğu gibi, insancıl duygu ve davranışları da kapsar. *İlyada*'da töre, konuklara, sürgünlere, kadınlara saygıyı, aileye bağlılığı gerektirir. Toplantıda görüşüp danışma, toplu şölenler ve kurban törenleri, cenaze törenlerinde ağıt yakma ve yarışlar düzenleme de kahramanların toplumsal yaşamını düzenleyen törelerdendir.

Odysseia

Konusu, kuruluşu ve anlatı yöntemleri bakımından *İlyada*'dan değişik olan *Odysseia*'da, Troya'nın yıkılışından sonra yurdu İthake'ye dönmek üzere yola çıkan Akha önderlerinden Odysseus'un on yıl süren yolculuğu anlatılır. Ancak, Yunanistan'ın doğusundaki İthake Adası'na varılmadan önce Ege'den Afrika kıyılarına ve Batı Akdeniz adalarına dek uzandığı sanılan bu uzun yolculuk, serüvenler dizisi olarak sunulursa da, *İlyada*'da olduğu gibi zaman dizinsel bir sıra izlemez, daha karmaşık bir yapısı vardır.

Kahramanlık konusunun *İlyada*'da bir savaş ortamında, insanların daha çok birbirleriyle, bir ölçüde de Tanrılarla sürdürdüğü bir çatışma içinde

Epik

Edebiyat yapıtlarını niteliklerine göre türlere ayırarak incelemek, edebiyatta eleştiri geleneğinin temel yöntemlerindendir. Kaynağı Aristoteles'in Poetika'sına dek giden bu geleneğe göre şiir, üç ana türe ayrılır: Epik ya da destan (uzun bir anlatı biçimindeki şiir), lirik (kişisel duygu, düşünce ya da izlenimleri içeren kısa şiir), dramatik (tragedya ve komedya gibi tiyatro oyunları biçimindeki şiir). Bir edebiyat türü olarak epikin tanımını belirleyen destanlar, yazının kullanılmadığı çağlarda ve toplumlarda, sözlü şiir geleneğinin bir ozan kuşağından daha sonrakine aktarılmasıyla oluşan, gelişen ve sonradan yazıya geçirilen yapıtlardır. Bu destanların ayırıcı nitelikleri, anlatı biçiminde uzun şiirler olmalarından başka, bir toplumun sözlü geleneğinde biriken kahramanlık öykülerini, tanrılara ilişkin söylenceleri, dinsel inançları içermeleri ve bunları içinde yaratıldıkları toplumlar için örnek olabilecek davranış biçimlerine, ahlak değerlerine göre işlemeleridir. Genellikle kral ailelerinin, soylu savaşçıların eylemlerini övmek ve adlarını ölümsüzleştirmek amacıyla toplumun yüksek sınıfları için yaratılmış olan kahramanlık şarkıları, bunları kendi yetenekleriyle genişleten ve geliştiren yaratıcı şairler tarafından savaşlardan önce ya da soyluların şölenlerinde söylenirdi.

Epik şiir türünün en eski örneği olan Sümer-Akad destanı Gılgamış (ykş. İÖ 2000), Homeros'un İlyada ve Odysseia'sı (İÖ 800-700), Hesiodos'un Theogonia (Tanrıların Doğuşu) ve Erga kai Hemerai (İşler ve Günler) adlı destanları (İÖ 700), eski Yunan edebiyatını yakından etkilemiş olan ve Kypria, Aithiopis, Küçük İlyada, İliupersis, Nostoi adlı şiirleri içeren destan çemberi, sözlü şiir geleneğinin başlıca ürünleri arasında yer alır. Yazarları kesin olarak bilinmeyen Oğuz destan çemberi, Anglo-Sakson destanı (8. yy), Fransız destanı Chanson de Roland (12. yy), Germen destanı Nibelungenlied (13. yy) gibi epiklerin oluşumunu da daha önceki sözlü geleneğin belirlemiş olduğu kabul edilir. Destanlardaki içerik ve izlekler üzerinde yapılan incelemelerle, özellikle İndo-Germen kökenli destan geleneklerinde bazı ortak öğeler bulunmuştur. Bunlar, tarih öncesi çağlardan kalan bir düşünce sisteminin İndo-Germen bilincine yerleşmiş izleri kabul edilir. Bu düşünce sisteminin kaynağındaki üç temel ilke, din ve krallığa; fiziksel güce; bolluk, zenginlik ve sağlığa ilişkin öğeler olarak destanlara yansımıştır. Destanların çoğunda rastlanan ana temalar bu öğelerin etkileşiminden doğmuştur.

Destanlar arasındaki bazı tema benzerlikleri ise, toplumlar arası uygarlık etkileşiminin sonuçları olarak görülür. İlyada ile Hint destanı Ramayana'da rastlanan ortak konu (bir kadının kaçırılması üzerine yabancı bir kentin kuşatılması), Hurri kökenli yazılı bir Hitit söylencesi ile Hesiodos'un Tanrıların Doğuşu'ndaki tanrı soylarının benzer işlevleri, Gılgamış destanının bazı yolculuk bölümleriyle Odysseia'daki Kalypso ve Kirke öyküleri arasındaki paralellikler, yine Gılgamış'ta kahramanın arkadaşı Enkidu ile İlyada'da Akhilleus'un arkadaşı Patroklos arasındaki ortak yanlar bu tür benzerliklerin en çarpıcı olanlarıdır.

Toplumsal değişmeler ve yazılı edebiyatın gelişmesiyle Avrupa'da epik türde anlatının yerini önce Orta Çağ'da feodal düzende canlılık kazanan, şövalyelik ve "saraylı aşkı" üzerine kurulu "romans" türü anlatı, daha sonra da yükselen orta sınıfların değerlerine ve beğenisine göre yazılan "roman" türü almıştır. Ancak, bu gelişme destan geleneğinin, sınırlı ölçüde de olsa, sürmesine engel olmamış, Lonnrot'un derleyip yazdığı Fin destanı Kalevala (1849) örneğinde görüldüğü gibi, 19.yy'da bile sözlü geleneğin ürünlerinden yararlanılarak destan yazılabilmiştir. Doğrudan yazılı olarak yaratılmış olan epiklerin başında Latin şairi Vergilius'un, Homeros'un destanlarını örnek alarak yazdığı ve Roma'nın kuruluşunu anlatan Aeneis destanı (İÖ 1.yy) gelir. Yine Latin şairlerinden Lucanus'un Pharsalia'sı (1.yy) yazarı bilinmeyen İspanyol destanı Poema di mio Cid (12.yy), İtalyan şairi Ariosto'nun Orlando furioso'su ve Tasso'nun Gerusalemme liberata'sı İngiliz edebiyatının başyapıtlarından, Milton'un Paradise Lost'u (Kaybedilmiş Cennet) gibi örnekler, yazılı geleneğin ve gelişmiş bir kültürün ürünleri olan destanlardır.

belirginleşmesine karşılık, *Odysseia*'da, insanla doğa güçleri arasında süren bir çatışma çerçevesinde işlenir. Bu konu, insanın her türlü zorluk karşısında bir ereğe ulaşmak için fiziksel gücünü kullandığı gibi, aklından da yararlanması ve sabırlı bir direniş içinde çabalarını sürdürmesiyle ayrı bir özellik kazanır. *İlyada*'nın kahramanı Akhilleus'un önde gelen özelliği aşırılığı ve yiğitliği iken, Odysseus'un belirgin özelliği uzlaşmaya yatkın ve zeki oluşudur. Akhalar'ın Troya kentini ele geçirmelerini sağlayan tahta at olayı da, *Odysseia*'nın VIII. bölümünde ozan Demodokos tarafından Odysseus'un zekâ ve kurnazlığının ürünü olarak anlatılıp övülür. Odysseus'un bu özellikleri, Akıl ve Erdem Tanrıçası Athena ile arasında destan boyunca süren yakın ilişki çerçevesinde de vurgulanır. Olympos'lu tanrı ve tanrıçalar, *İlyada*'da görüldüğü kadar olmasa bile, Odysseus'un dünyasında da etkindirler.

Sözlü gelenekte birikmiş söylence ve masalların derlenerek her biri on altışar bin dizeyi aşan *İlyada* ve *Odysseia* destanları olarak biçimlendirilmesinde Homeros'un en büyük katkısı, elindeki şiir malzemesini belli bir dünya görüşü çerçevesinde, konu birliği ve üslup birliği ilkelerine bağlı kalarak işlemiş olmasıdır. Destanlara Homeros'un özgün damgasını vuran benzetmelerde görülen ve onun kendi dünyasını ve çevresinin doğal özelliklerini yansıtan imgeler hem anlatıyı süsler, hem de öyküde olup bitenlere anlam derinliği kazandırır.

► Homeros destanları üzerine yapılagelen incelemelerden anlaşıldığına göre, bu anlatılardaki söylenceler ve birkaç lehçeden oluşmuş özel şiir dili gibi, destanlarda anlatılan toplum düzeni, yaşam biçimi, töreler, evler, giyim, silahlar, coğrafi bölgeler vb. ile ilgili birçok öğe de, bir değil, en az üç tarihsel katmana yayılmıştır: Geç Bronz ve Erken Demir çağları (İÖ 1500-1000) ve Homeros'un yaşadığı 8.yy. Ancak bu öğeler arasında egemen olanlar Miken uygarlığının (İÖ 1400-1100) izleridir. *İlyada* ve *Odysseia*'ya konu olan Akha'lar, yaklaşık İÖ 1400'de kuzeyden Yunanistan'ı istila eden ve yıktıkları Girit uygarlığını benimseyerek Peloponez'de Miken uygarlığını kuran Hellenler'dir. İÖ 1100'de başlayan Dor istilası üzerine bunlar Yunanistan'dan doğuya doğru göç etmişler ve Batı Anadolu'da İyonya ve Aiolya'da koloniler kurmuşlardır. Homeros'un destanlarını içeren sözlü gelenekle, Batı Anadolu'da egemenliği ele geçiren Akhalılar'a ataları Mikenler'in dünyası ve kahramanlıkları anlatılmaktadır. Özellikle *İlyada*'da belirgin olan Miken uygarlığının düzenidir.

Homeros destanları İÖ 6.yy'da Yunanistan'a geçip Atina'da yazıldıktan sonra, tam anlamıyla ulusal bir nitelik kazanmıştır. Destanlardaki Olympos'lu tanrılar ve din anlayışı, Atina'nın güçlenmesi için toplumu birleştirebilecek bir devlet dini olarak benimsenmiş, *İlyada* ve *Odysseia*'nın ezberlenip öğrenilmesi bütün Yunanistan'da her türlü eğitimin temeli kabul edilmiştir. Destanlarda anlatılanlar her yönüyle gerçek tarih sayıldığı gibi, bir sanat ürünü olmanın ötesinde, yaşamın her alanı için başvurulan bir bilgi kaynağı olarak da değerlendirilmiştir. Homeros destanlarının Yunan toplumundaki bu işlevi, İÖ 4.yy'da Platon'un *Devlet*'inde eleştirilene değin sorgulanmamıştır.

Doğal olarak, *İlyada* ve *Odysseia*'nın en kalıcı etkileri edebiyat alanında görülür. Bunlar, daha sonra yazılan destanlara her bakımdan bir örnek sayılmaktan başka, lirik şiirin ve tragedya türünün gelişmesinde de gerek söylencesel içerik, gerek şiir anlayışı bakımından birinci derecede etkili olmuşlardır. Destanların, belli bir zamanın ve belli bir toplumun sınırlarını aşarak insanlığı bir düşünce-eylem-deneyimler bütünlüğü içinde, hem kendinden üstün güçlerle, hem kendi içinde çatışır durumda sergilemiş olması, onların Eski Yunan tragedyasıyla olan bağlarını açıkladığı gibi, Homeros diye bilinen şaire özgü şiirin evrensel niteliğini de ortaya koyar.

◄ *Destanların niteliği*

• YAPITLAR (başlıca): *İlyada Destanı; Odysseia Destanı.*

• KAYNAKLAR: A.Erhat ve A.Kadir, *Homeros İlyada*, 1958-1962; A.Erhat ve A.Kadir, *Homeros Odysseia*, 1970; M.I.Finley, *The World of Odysseus*, 1954; G.S.Kirk, *The Songs of Homer*, 1962; P.Mazon (yay.), *Introduction à l'Iliade*, 1959; D.L.Page, *History and the Homeric Iliade*, 1959, A.J.B.Wace ve F.H.Stubbings (yay.), *A Companion to Homer*, 1962.

HONECKER, Erich
(1912)

Alman (DAC) devlet adamı. Sosyalist Birlik Partisi 1.sekreteri ve devlet konseyi başkanıdır.

25 Ağustos 1912'de Neunkirchen kentinde Wiebelskirchen köyünde doğdu. Kömür madenlerinde çalışan babası I.Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Almanya Komünist Partisi'nin (AKP) ilk üyelerindendi. 10 yaşında Genç Öncüler'e katılan, 14 yaşında da Komünist Gençlik Birliği'ne giren Honecker, 1929'da AKP üyesi oldu. 1930'da Moskova'ya çeşitli uluslardan komünist gençlerin öğrenim gördüğü okula gönderildi. 1931'de döndükten sonra Saar bölgesinde Komünist Gençlik Birliği sekreteri oldu.

1933'te Hitler iktidara geldikten sonra kapatılan AKP'nin diğer üyeleriyle birlikte Naziler'e karşı yürütülen direniş hareketine katıldı. 1934'te Komünist Gençlik Birliği Merkez Komitesi'ne seçildi. Aralık 1935'te Gestapo tarafından yakalandı. Yaklaşık on yıl Brandenburg Cezaevi'nde kaldıktan sonra Nisan 1945'te Sovyet birlikleri Almanya'ya girdikten sonra serbest bırakıldı. 1946'da Özgür Alman Gençliği adlı örgütün kurucuları arasında yer aldı ve 1955'e değin Merkez Konseyi başkanlığını yürüttü. Almanya'nın Sovyet işgal bölgesinde Komünistler'in ve Sosyal Demokratlar'ın katılımıyla 1946'da kurulan Almanya Sosyalist Birlik Partisi'nin (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands-SED) Merkez Komitesi üyesi oldu. 1949'da Demokratik Alman Cumhuriyeti kurulduktan sonra Halk Meclisi'ne seçildi; 1958'de Politbüro üyesi oldu.

Mayıs 1971'de Walter Ulbricht Merkez Komitesi 1.sekreterliğinden ayrıldıktan sonra onun yerine bu görevi üstlendi. Seçimle işbaşına gelen hükümet organlarının işlevlerini artıracağını açıkladı. Federal Almanya'yla ilişkilerin yumuşatılmasına önem verdi. FAC başbakanı Willy Brandt'ın da aynı yöndeki

çabaları sonucu Ağustos 1972'de normal diplomatik ilişkilerin kurulacağı açıklandı. Eylül 1973'te her iki Almanya da Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edildi.

Honecker'in Ağustos 1984'te FAC'dan 950 milyon DM'lık kredi alması ve Eylül'de FAC'a resmi bir gezi düzenleyeceğini açıklaması Doğu-Batı ilişkilerinde varılan en ileri nokta olarak dünya basınında geniş yankı uyandırdı. Ancak Honecker planlanan tarihten kısa bir süre önce FAC basınında çıkan bazı onur kırıcı yazıları gerekçe göstererek gezisini iptal etti.

• BAKINIZ: BRANDT, ULBRICHT.

HONNEGER, Arthur
(1892-1955)

İsviçre asıllı Fransız besteci. 20.yy Fransız müziğine önemli katkıları olmuştur.

10 Mart 1892'de Le Havre'da doğdu, 27 Kasım 1955'te Paris'te öldü. Müziğe annesinin etkisiyle yakınlık duydu. 1910'da Zürih Konservatuvarı'na girdi. 1911'de de Paris Konservatuvarı'nda öğrenciliğe başladı. Aynı okulda Charles Widor'dan (1844-1937) bestecilik ve d'Indy'den de orkestra yönetimi dersleri aldı. Gençlik yıllarında J.S. Bach'tan etkilendi ve onun yapıtlarına hayranlık duydu. Daha sonra çağdaşlarından Richard Strauss, Max Reger ve Arnold Schönberg'in yapıtlarını inceledi. 1917'de bestelediği *Le chant de Nigamon* (Nigamon Şarkısı) adlı yapıtında Strauss'un etkisinde kaldı.

1919'da J.Cocteau'nun sözcülüğünü yaptığı Six (Altılar) adlı grubun kuruluş çalışmalarına katıldı. 1921'de bestelediği *Le Roi David* (Kral David) oratoryosuyla ün ve başarı sağlayınca müzikli sahne yapıtları bestelemeye yöneldi. *Judith, Phaedre, Antigone* adlı oratoryolarını besteledi. Bu yapıtların hepsinde sahneye yönelik bir yapı egemendir. *Kral David* gibi bunlar da aslında opera olarak düşünülmüşse de, sonraları oratoryo olarak seslendirilmeleri gelenek haline gelmiştir.

Honneger ikinci önemli başarısını *Pasific 231*'le sağladı. İlk kez 1924'te Paris'te yorumlanan bu yapıtında, saatte 160 km hızla gitmekte olan 300 tonluk bir lokomotifin raylarda oluşturduğu fiziksel gücü duyurmayı istemişti. Geleneksel orkestra çalgıları için yazılmış olan *Pasific 231*, çalgı birleşimlerinin duyurduğu mekanik ve uyumsuz seslerle görsel ve işitsel bir anlatım gücüne erişmişti. *Jeanne d'Arc au bûcher* (Yakılan Jeanne d'Arc) Honneger'e yeni bir başarı getirdi. Burada kullandığı Orta Çağ düzenleme öğelerine yeni renkler katmış, onlara güncel bir nitelik kazandırmayı başarmıştı.

Honneger yapıtlarında daha çok anlatımcı öğelere yer vermiştir. Kurucularından olmasına karşın Six grubundan bir süre sonra ayrılmıştır. Grubun müziktaki alaycı tutumunu ve eğlence müziğine olan eğilimini terketmiş, daha ciddi ve ağırbaşlı bir müziğe yönelmiştir. Erik Satie'nin yalın müzik anlayışını da benimsememiş, Debussy'nin izlenimciliğine karşı çıkmakla birlikte, onun armonik yaklaşımlarından yararlanmıştır. Gelecekçilik'in (Fütürizm) öncülerinden şair ve eleştirmen Marinetti'nin görüşlerinden etkilenmiş, ressam G.Balla'nın otomobillerin hareketlerini vermeye yönelik çalışmalarıyla ilgilenmiş ve *Pasific 231*'de bunları müziğe yansıtmıştır. Çeşitli etkilenmeleri taşımakla birlikte dönemin herhangi bir sanat akımının sözcülüğünü ya da uzun süreli savunuculuğunu yapmamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): **Orkestra Müziği:** 5 *Senfoni; Le chant de Nigamon*, 1917, (Nigamon Şarkısı); *Pastorale d'Été*, 1920, (Yaz Pastorali); *Pasific 231*, 1923. **Oda Müziği:** *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*, 1917; *Sonatin*, 1920; iki keman için, *Cahier Romand*, 1922. **Oratoryo:** *Le Roi David*, 1921, (Kral David); *Judith*, 1925; *Phaedre*, 1926; *Antigone*, 1927; *Jeanne d'Arc au bûcher*, 1935, (Yakılan Jeanne d'Arc); *La dance des morts*, 1939, (Ölülerin Dansı).

• BAKINIZ: BALLA, BOCCIONI, COCTEAU, DEBUSSY, MARINETTI, SATIE, R.STRAUSS.

HONORIUS, Augustodunensis
(Yks. 12.yy)

Alman, tanrıbilimci ve düşünür. Mistik bir Gerçekçilik'i savunmuştur.

12.yy'ın başlarında yaşadığı sanılmakta, doğum yeri ve yılı bilinmemektedir. Bir söylenceye göre, Almanya'da doğmuş, uzun süre bu ülkede yaşamış ve 1130'da ölmüştür. Çok sayıda yapıtının bir bölümü Fransa'da basılmıştır. Bu yapıtların kimilerinin, Aziz Augustinüs ve Abaelardus'un olduğunu ileri sürenler de vardır.

Gizemci bir düşünür olan Honorius'un, tanrıbilim konularında, güçlü bir tinselci yaklaşımı benimsediği görülür. Ona göre, tin Tanrı'ya ulaşmak için, on iki gök katından geçmek zorundadır. Sonuncu aşamada tümüyle duyular ötesine geçilir ve özdeksel evrenin üstüne çıkılır. Honorius'un tinselci yaklaşımı, kimi zaman Hıristiyanlık ile uyuşmazlığa düşecek kadar koyudur. Cennet ve cehennemin, iç gerçeklikler olduğunu, uzayda bulunamayacaklarını savunur. Uzay üç boyutludur, tinin ise boyutu yoktur, bu nedenle, cennet ve cehennem gibi yerlere kapatılamaz. Tinin yurdu, bilimdir. Buraya girebilmek için, diyalektik, gramer, retorik, astronomi, fizik, yönetim, mekanik gibi sanatlardan geçmek gerekir.

Tanrı'nın evreni yaratmadan önce, örnek bir evren tasarladığını, ardından ilk olarak evrensel özdeği, sonra da tür ve biçimleri, en sonunda da bireyleri yarattığını ileri süren Honorius'un bu konuda verdiği yapıtlar Orta Çağ'daki yaratılış öğretisi, astronomi ve coğrafya bilgisinin düzeyi gibi konularda bilgi vermektedir. Kimi yapıtlarında da, Tanrı kayrası karşısında insanın özgürlüğünü korumaya ve bu ikisini uzlaştırmaya çalıştığı görülür. Yapıtlarından, gizemci bir gerçekçi yaklaşımı olduğu anlaşılmaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Inevitabilis*, (ö.s.), 1620, ("Kaçınılmaz").

• BAKINIZ: BONAVENTURA.

HOOCH, Pieter de
(1629- ?)

Hollandalı ressam. İç mekân resimlerinde şaşırtıcı ışık öğelerini kendine özgü bir biçimde işlemiştir.

20 Aralık 1629'da Rotterdam kentinde doğdu. Ölüm tarihi bilinmemekte, ama kayıtlarda 1684'te yaşamakta olduğu belirtilmektedir. Haarlem'de Nicolaes Berchem'in (1620-1683) öğrencisi oldu. 1655'te Delft'e yerleşti. Burada Justus de la Grange adlı kişinin yanında hizmet etti ve onun ressamı olarak çalıştı. 1660'ta Amsterdam'a geçti ve 1677'ye değin burada yaşadı. En son 1684'te bir manzara dekoru içinde, bir avcıyla bir kadını gösteren bir resmi bilinmektedir.

Hooch'un ilk dönem resimleri, kışlada ya da bir tavernada eğlenen, iskambil oynayan, hazırlık yapan askerleri gösteren, karmaşık ve dağınık kompozisyonlardır. Bu resimler, çağdaşı olan ressamların, özellikle Carel Fabritius (1622-1654) ve Vermeer'in üsluplarıyla ortak özellikler taşır. İkinci dönem çalışmaları ise, Delft'te yaptığı ve sanatının asıl özelliğini yansıtan resimlerdir. Bunların çoğunda iki ya da daha çok sayıda figürü, özellikle de yanlarında çocukları ve hizmetçileriyle kadınları günlük yaşantıları içinde göstermiştir.

Ev içlerini, sokaktan uzak bahçe ve alanları resimlerken büyük bir ustalıkla güçlü bir mekân duygusu ve şaşırtıcı bir ışık etkisi elde etmiştir.

1860-1870 arasında Amsterdam'da yaptığı üçüncü dönem resimlerinde ise zengin müşterilerini memnun etmek için daha geçerli ve aranır konulara yönelmiştir. Bu tablolarındaki iç mekânlar daha süslü, ayrıntılı, giysiler daha ağır ve zengindir. Şövalyeler, ev köpekleri ve müzikli partilerle başka bir yaşam biçimini ele almıştır. Ama onun en önemli yapıtları Delft'te yaptığı resimlerdir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Tavla Oynayanlar*, ykş.1653, Ulusal Galeri, Londra; *Taverna İçi*, 1658, Kraliyet Koleksiyonu, Londra; *İskambil Oynayanlar*, 1658, Buckingham Sarayı, Londra; *Delft'te Bir Evin Avlusu*, 1658, Ulusal Galeri, Londra, *Kiler*, ykş. 1658, Rijk Müzesi, Amsterdam; *Anne*, 1659-1660, Dahlem Müzesi, Berlin; *Beşik Yanında Bir Anne*, ykş. 1659-1660, Prusya Kültür Hazineleri Devlet Müzesi, Berlin; *Çarşaf Dolabında*, 1663, Rijk Müzesi, Amsterdam.

- **KAYNAKLAR:** C.H.C.Baker, *Pieter de Hooch*, 1925; A.de Rudder, *Pieter de Hooch et son oeuvre*, 1914; W.R.Valentiner, *Pieter de Hooch*, 1929.

- **BAKINIZ:** VERMEER.

HOOKE, Robert
(1635-1702)

İngiliz, fizikçi. Çeşitli deney ve ölçüm araçları geliştirmiş, ışığın yapısı ve çekim yasasına ilişkin öngörüleriyle Newton'un çalışmalarına ışık tutmuştur.

18 Temmuz 1635'te Wight Adası'ndaki Freshwater'da doğdu, 3 Mart 1702'de Londra'da öldü. Mekanik araç yapımı konusundaki olağanüstü yeteneğini gösteren oyuncaklar yapmaya başladığında henüz on yaşında bile değildi. 1648'de babasının ölümünden sonra gönderildiği Londra'daki Westminster School'da Latince, Yunanca, İbranice ve matematik öğrenimi gördü. 1653'te girdiği Oxford'da Christ Church'ün korosunda çalışmaya başladı. Oxford'da, sonraları Royal Society'yi oluşturacak bir grup bilim adamının arasında kendisine bir yer edinmeyi ve ünlü kimyacı Robert Boyle'un asistanı olmayı başardı. 1655'te Boyle'un isteği üzerine, çalışma ilkesi Guerick tarafından açıklanmış olan bir hava boşaltma pompasının yapımına girişti. Çağdaş anlamda ilk hava boşaltma pompası sayılan bu aracın yapımını başarıyla tamamlayan Hooke, 1662'de bir yıl sonra üyeliğine seçileceği Royal Society'nin deney yönetmenliğine getirildi ve haftada bir kez düzenlenen toplantılarda ilginç deneyler tanıtmakla görevlendirildi. Ertesi yıl Oxford Üniversitesi'nden lisansüstü derecesi aldı. 1664'te mekanik dersleri vermeye başladı, bir yıl sonra da Gresham College'da geometri profesörlüğüne atandı. Aynı yıl *Micrographia* ("Mikro Çizimler") başlıklı kitabını yayımladı. 1677'de Royal Society'nin sekreterliğine seçildi. Ertesi yıl katıların esnekliğine ilişkin kendi adıyla anılan ünlü yasayı açıklayan ve 1683'te Royal Society'nin sekreterliğinden ayrılan Hooke'un bir yandan küçüklüğünden beri süren sağlıksızlığı, bir yandan giriştiği üzücü tartışmalar, bir yandan da yeteneklerinin tükenmesi yüzünden yaşamının son yılları oldukça mutsuz geçti. Geçimsiz bir insan olan Hooke başka bilim adamlarıyla, öncelik konusunda tartışmalara girişmiş, bir zemberekli saat yapan Huygens'i kendi buluşunu çalmakla, Newton'u ise önce ışığın yapısıyla, daha sonra da çekim yasasıyla ilgili düşüncelerine sahip çıkmakla suçlamıştır.

Hooke mekanik araç yapımı konusundaki yeteneğini son derece iyi değerlendirmiş, pek çok bilimsel deney ve gözlem aracının gelişimine katkıda bulunmuştur. Çağdaş anlamda hava boşaltma pompası sayılabilecek ilk aracın ve ilk barometrenin yapımını gerçekleştirmiş, bileşik mikroskop ve teleskopa yeni parçalar eklemiş, termometrede sıfırın suyun donma noktasına karşı gelmesini önermiştir. Dönen bir silindir üzerine havanın basıncını, nemini, sıcaklığını ve rüzgârın hızını kaydedecek biçimde bir hava saati geliştirmiş, ilk "kardan bağlantısı"nı üretmiştir.

Hooke'un, Newton'un evrensel çekim yasasına varmasını sağlayan yardımlarının değeri 20.yy'da daha iyi anlaşılabilmiştir. Gezegenlerin dinamiğinde rolü bulunan merkezcil ve merkezkaç kuvvetlerinin

rolünü Newton'dan önce gördüğü, çekim kuvvetinin, uzaklığın karesiyle ters orantılı olarak değiştiği kanısına yine Newton'dan önce ulaştığı ve bu buluşlarıyla Newton'a yol gösterdiği, iki bilim adamı arasındaki yazışmalardan anlaşılmaktadır.

Hooke'un fizikteki ikinci önemli buluşu katı cisimlerin esnekliğine ilişkin yasadır. Hooke yasasına göre katı cisimlerde bir kuvvet etkisiyle oluşan gerilim, uygulanan kuvvetin şiddetiyle doğru orantılıdır. Örneğin, bir yay sıkıştırıldığında yayda doğacak olan gerilim, kuvvetin ortadan kalkmasının ardından yayın ilk denge konumuna dönmesini sağlayacak büyüklüktedir.

Hooke ışığın dalga özelliği taşıyabileceğini öne süren bir kuram geliştirmiş, titreşimin yayılma yönüne dik olduğunu ileri sürmüştür. İnce saydam tabakalarda ışığın davranışını incelemiş, tabakanın kalınlığının ışığın rengi üzerindeki etkisini gözlemlemiştir.

Hooke'un önemli katkılarda bulunduğu ikinci bilim dalı da biyoloji olmuştur. *Micrographia*'da mikroskop yardımıyla yaptığı gözlemleri ayrıntılı çizimlerle aktarmış ve mantardaki arı peteği biçimli boşluklar için daha sonra biyolojinin en önemli kavramı durumuna yükselecek olan hücre sözcüğünü kullanmıştır. Jeoloji ve astronomi alanlarında da araştırmalar yapan Hooke Jupiter'in kendi ekseninde döndüğünü öne sürmüş ve Oriyon yıldıztakımının beşinci yıldızını bulmuştur. Ayrıca ısınan cisimlerin genişlediğini ve havanın birbirlerinden oldukça uzakta bulunan parçacıklardan oluştuğunu ileri süren ilk bilim adamı olmuştur.

Hooke, gözlemleri, buluşları ve Newton da aralarında olmak üzere çağdaşlarına ışık tutan öngörüleriyle 17. yy'da İngiltere'nin yetiştirdiği en büyük bilim adamları arasında yerini almıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Micrographia*, 1665, ("Mikro Çizimler").
- **KAYNAKLAR:** G.Keynes, *A Bibliography of Dr.Robert Hooke*, 1960, New York.
- **BAKINIZ:** BOYLE, GUERICKE, HUYGENS, I.NEWTON.

HOOKER, William Jackson (1785-1865) Joseph Dalton (1817-1911)

İngiliz botanik bilginleri. Baba oğul Hooker'lar bitki sistematiği ve sınıflandırılmasına ilişkin çalışmalar yapmışlar, botaniği popülarize etmede etkili olmuşlardır.

William Jackson Hooker, 6 Temmuz 1785'te Norwich'te doğdu, 12 Ağustos 1865'te Kew'de öldü. Norwich Gramer Okulu'nda eğitim gören W.J.Hooker'ın doğabilime olan ilgisi, 1805'te ender görülen bir karayosununu bulmasıyla botaniğe yöneldi. Botanik araştırmaları yapmak amacıyla İzlanda, Fransa, İsviçre ve İtalya'ya geziler yaptı. Gezileri sırasında dönemin önde gelen botanik bilginleriyle tanışan W.J.Hooker, 1820'de Glasgow Üniversitesi'nde botanik profesörü oldu. Bitkiler dünyasında başta çiçeksiz bitkilere (karayosunları, eğreltiotları) ilgi duyan W.J.Hooker bu konuda yayımladığı bir çok çalışmasıyla botaniğe değerli katkılarda bulundu. 1841'de kurucusu olduğu ve daha sonra dünyaca ünlü bir botanik araştırma merkezi durumuna gelen Kew Krallık Bahçeleri'nin yöneticiliğini üstlenen W.J.Hooker, 1855'ten başlayarak bu görevi oğlu Joseph Dalton Hooker'la paylaştı. Birçok bilimsel kuruluşun üyeliği yanı sıra 1806'da Linnean Society'ye seçilen ve 1836'da "Sir" unvanı alan W.J.Hooker, 1847'de türünün ilk örneği olan Ekonomik Botanik Müzesi'ni kurdu.

Joseph Dalton Hooker, 30 Haziran 1817'de Halesworth'de doğdu, 10 Aralık 1911'de Sunningdale'de öldü. Tıp öğrenimi gördüğü Glasgow Üniversitesi'nden 1839'da mezun oldu. Babası nedeniyle ilgi duyduğu botanik alanında 1839-1843 arası Antarktika'ya düzenlenen inceleme gezisine katılan J.D.Hooker, daha sonra Hindistan, Himalaya, Tibet, Yeni Zelanda, Suriye, Fas ve ABD'de inceleme gezileri yaptı, gezdiği bu bölgelerin bitki örtüsü üzerine çalışmalar yayımladı. Çalışma arkadaşı G.Bentham (1800-1884) ile birlikte bitki sistematiği ve bitkilerin sınıflandırılmasında dünyaca ün kazanan J.D.Hooker, 1839'da tanıştığı, aralarında uzun sürecek bir arkadaşlığın başladığı Darwin'in doğalseçme ve evrim kuramının etkin savunucularından oldu. 1865'te babasının ölümü üzerine yöneticiliğini tümüyle üstlendiği Kew Krallık Bahçeleri'ni uluslararası bir araştırma merkezi durumuna getiren, 1876'da Jodrell Araştırma Laboratuvarı'nı kuran J.D.Hooker, 1873-1878 arası Royal Society'nin başkanlığını yaptı, birçok ödülün yanı sıra 1907'de Merit Ödülü'nü aldı.

Gezileri sırasında incelediği Asya ve Amerika bitkileri arasındaki ilişkiyi ve coğrafi dağılımları açıklamaya çalışan, 1858 Temmuzu'nda yerbilimci C.Lyell ile birlikte Londra'daki Linnean Society'ye Darwin'in ve Wallace'in evrim kuramlarını sunan T.D.Hooker; evrim kuramının bitkiler dünyasında da uygulanabileceğini savunan ilk bilim adamlarındandır.

Çalışmalarıyla botaniğe önemli katkılarda bulunan Hooker'lar dev yapıtları ve büyük ilgi uyandıran halka açık konferanslarıyla bu bilim dalının yaygın olarak tanıtılmasında da önemli rol oynamışlardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** W.J.Hooker: *The British Flora*, 1830, ("İngiltere Bitki Örtüsü"). J.D.Hooker: *Flora Antarctica*, 2 cilt, 1844-1847, ("Antarktika Bitki Örtüsü"); *Flora Tasmania*, 1860, ("Tasmanya Bitki Örtüsü"); *Genera Plantarum*, (G.Bentham ile), 3 cilt, 1862-1883, ("Bitki Sınıflandırılması").
- **KAYNAKLAR:** L.Huxley, *Life and Letters of Sir Joseph Dalton Hooker*, 1918.
- **BAKINIZ:** BANKS, DARWIN, A.GRAY, C.LYELL.

HOOTON, Earnest Albert
(1887-1954)

ABD'li antropolog. İnsanın evrimi ve günümüz Amerika insanının çeşitli özellikleri üzerine çalışmalar yapmıştır.

20 Kasım 1887'de Wisconsin'de doğdu, 3 Mayıs 1954'te Cambridge'de öldü. Wisconsin Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1911'de aynı üniversiteden doktora derecesini elde etti. Çalışmalarını Oxford Üniversitesi'nde sürdürdü. 1913'te Harvard Üniversitesi'nde antropoloji dersleri vermeye başladı. 1930'da antropoloji profesörü oldu.

Hooton, fiziksel antropoloji alanında, gelişmiş memeliler ve bunların başlıcaları olan maymunlar ve insanların evrimi konusunda çalıştı ve çok sayıda yapıt verdi. Ayrıca, günümüz insanını, özellikle ABD'deki çeşitli toplulukları inceledi; suçluluk ve toplumsal ilişkilerde insanın karşılaştığı güçlüklerle ilgilendi. Çalışmalarının kapsamına, Kanarya Adaları'na ilk yerleşen topluluklar, Pecos Kızılderilileri, yetişkin İrlandalı erkekler, Massachusetts'deki suçlular ve nesiller boyunca Harvard Üniversitesi mezunlarının özellikleri gibi konular girmektedir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Ancient Inhabitants of the Canary Islands*, 1925, ("Kanarya Adaları'nın İlk Sakinleri"); *The Indians of Pecos*, 1930, ("Pecos Kızılderilileri"); *Up from the Ape*, 1931, ("Maymunla Başlayan Evrim"); *Crime and the Man*, 1949, ("Suç ve İnsan"); *Apes, Men and Morons*, 1937, ("Maymunlar, İnsanlar ve Geri Zekâlılar"); *Why Men Behave like Apes and vice versa*, 1940, ("Niçin İnsanlar Maymun Gibi, Maymunlar İnsan Gibi Davranırlar"); *Man's Poor Relations*, 1942, ("İnsanın Zayıf İlişkileri"); *Young Men, You Are Normal* 1945, ("Genç Adam, Sen Normalsin").

HOOVER, Herbert Clark
(1874-1964)

ABD'li siyaset ve devlet adamı. 1929-1933 arasında başkanlık yapmıştır.

10 Ağustos 1874'te Iowa Eyaleti'nin West Branch kentinde doğdu, 20 Ekim 1964'te New York'ta öldü. 1861-1865 arasında California'daki Stanford Üniversitesi'nde maden mühendisliği öğrenimi gördü. Daha sonra, uzun yıllar ABD'de, çeşitli Asya, Avrupa ve Afrika ülkelerinde ve Avustralya'da maden mühendisliği yaptı. 1901'de Londra'da kurulu bir madencilik şirketine ortak olduktan sonra hızla zenginleşti. 1908'de kendi madencilik şirketini kurdu.

I.Dünya Savaşı sırasında ve savaşın ertesinde, ABD'nin tarımsal ürün fazlasını eritmek ve Avrupa'da doğan yiyecek kıtlığının yaratabileceği toplumsal hareketleri engellemek için ABD'den Avrupa'ya yapılan yiyecek yardımlarını düzenleyen çeşitli kuruluşların yöneticiliğini yaptı. 1921'de Başkan Harding tarafından ticaret bakanlığına getirildi. Harding'den sonra başkan olan Coolidge döneminde de bu görevde kaldı. Ekonomiye devlet müdahalesine karşı çıkan liberal iktisadi görüşleri doğrultusunda bakanlığın çalışmalarını yeniden düzenledi.

Cumhuriyetçi Parti'den başkan adayı olarak katıldığı 1928 başkanlık seçimlerini kazanan Hoover'in, başkanlığı sırasında karşı karşıya kaldığı en büyük sorun, 1929 Dünya İktisadi Bunalımı oldu. Hoover bunalımın ABD dışında kalan kapitalist ülkelerin ekonomilerindeki sorunlardan kaynaklandığını, sağlıklı bir ekonomisi olan ABD'deki iktisadi sorunların yapısal olmayan, rastlantısal olarak ortaya çıkmış sorunlar olduğu görüşündeydi. Bunalımın 3 ay gibi kısa bir sürede aşılacağını, halkın ülke ekonomisinin sağlamlığına güvenmesi gerektiğini savunuyordu.

ABD'nin dışalım mallarına uyguladığı gümrük oranında % 100'e yaklaşan bir artış öngören yasayı onayladı. Ekim 1929'da sermaye piyasasının çökmesi ve bunalımın derinleşmesi karşısında Demokratlar'ın ve bazı Cumhuriyetçiler'in kamu harcamalarının artırılması önerilerine karşı çıktı. Bütçe denkliğini korumak için, hükümetin güç durumda olan işletmelere ve sayıları milyonları bulan işsizlere karşılıksız para yardımı yapmaması gerektiğini, bunun Kızıl Haç gibi yardım kuruluşlarının işi olduğunu savundu.

1932'deki başkanlık seçimi kampanyasında, Demokratik Parti'nin başkan adayı F.D.Roosevelt'in ekonomiye sistemli devlet müdahalesini öngören Yeni Düzen (New Deal) adlı iktisadi programını, "Amerikan yaşam biçiminden bir sapma, diğer özgürlüklerin temeli olan iktisadi özgürlükleri sınırlayacak bir program" olarak değerlendirdi. Muhalefetine karşın, seçimleri Roosevelt kazandı.

II.Dünya Savaşı'ndan sonra, açlık çeken ülkelere yiyecek yardımı yapan çeşitli Amerikan kuruluşlarını yönetti. Başkan Truman ve Başkan Eisenhower dönemlerinde, hükümetin yürütme kolunun yeniden örgütlenmesiyle görevli komisyonlarda başkanlık yaptı.

Hoover'in 1919'da Stanford Üniversitesi'nde kurduğu Hoover Savaş, Devrim ve Barış Kitaplığı iki dünya savaşı ile ilgili çok sayıda belgeye sahiptir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *American Individualism*, 1922, ("Amerikan Bireyciliği"); *The Challenge to Liberty*, 1934, ("Özgürlüğü Tehdit Eden Tehlike"); *America's First Crusade*, 1941, ("Amerika'nın İlk Haçlı Seferi"); *The Problems of Lasting Peace*, 1942, ("Sürekli Bir Barışın Sorunları"); *Addresses upon The American Road*, 1938-1955, ("Amerika Üzerine Söylevler"); *Memoirs*, 3 cilt, 1951-1952, ("Anılar"); *American Epic*, 1959-1960, ("Amerikan Destanı").

- **KAYNAKLAR:** R.Hofstadter, *The American Political Tradition and The Men Who Made It*, 1962; A.U.Romansco, *The Poverty of Abundance: Hoover, the Nation, the Depression*, 1965; H.G.Warren, *Herbert Hoover and the Great Depression*, 1954.

- **BAKINIZ:** F.D. ROOSEVELT.

HOPKINS, Frederick Gowland
(1861-1947)

İngiliz, biyokimyacı. Aminoasitlere ilişkin buluşları ve vitaminlerin keşfine temel oluşturan çalışmalarıyla tanınmıştır.

20 Haziran 1861'de Eastbourne'da doğdu, 16 Mayıs 1947'de Cambridge'de öldü. Londra Üniversitesi'nde kimya öğrenimi gördüğü sırada 1888'de Guy's Hospital'da tıp öğrenimine başlayan Hopkins, 1898'de Cambridge Üniversitesi'nde kimyasal fizyoloji okutmanı olarak görev aldı. 1914'te bu kurumdaki ilk biyokimya profesörü olan Hopkins, emekli olduğu 1943 yılına değin Cambridge'de görev yaptı. 1925'te "Sir" unvanı alan, 1926'da Royal Society'nin Copley Madalyası'yla ödüllendirilen Hopkins, sağlığın korunmasında önemli olan ve bugün "vitamin" olarak bilinen temel besleyici öğelere ilişkin çalışmaları nedeniyle C.Eijkman ile birlikte 1929 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü paylaştı. 1931'de de Royal Society'nin başkanlığına getirildi.

İlk çalışmalarında ürik asit üretimini araştıran ve 1901'de S.W.Cole ile birlikte bir aminoasit olan triptofanı bulan Hopkins, triptofan ve bazı aminoasitleri bazı hayvanların aldıkları besinlerden üretemediklerini, dolayısıyla besinde doğrudan verilmeleri gerektiğini ileri sürdü. Böylelikle temel aminoasitler kavramı konusunda önemli bir adım atan Hopkins, yapay sütle beslenen sıçanlarda görülen büyüme geriliğinin günlük beslenmelerine bir miktar inek sütünün katılmasıyla ortadan kalktığı ve büyümenin hızlandığı gözleminden yola çıkarak, hayvanların beslenmesinde yalnızca saf protein, yağ, karbonhidrat ve tuz karışımının yeterli olmadığını ileri sürdü, inek sütünde bulunan ve daha sonra "vitamin" olarak adlandırılacak "yardımcı besin öğeleri"ni tanımladı. Bu konudaki çalışmaları başka araştırmacıların bulgularıyla tümüyle desteklenmemekle birlikte, Hopkins'in beslenmeye ilişkin incelemeleri vitaminlerin keşfine temel oluşturmuştur.

Hopkins'in 1907'de Walter Fletcher'le (1873-1933) birlikte kas kasılması ile laktik asit birikimi ilişkisi üstüne yaptığı çalışma, kaslarda karbonhidrat metabolizması üstüne çalışmalarının başlangıcı olurken bir yandan da ilgisinin giderek biyokimyasal tepkimelerde katalizör işlevi gören enzimlere yönelmesine neden oldu. Proteinlerin kükürt içeren bölümleri üzerinde yaptığı çalışmalar sonunda bir tripeptit olan glutathionu elde eden Hopkins, bu maddenin indirgenmiş ve oksitlenmiş halde olmak üzere iki biçimde var olabileceğini, koenzim adını verdiği biçiminin oksijen taşıyıcısı, oksitlenmiş disülfit biçiminin ise hidrojen alıcı olarak işlev gördüğünü göstererek hücrenin oksijen kullanımındaki önemini vurguladı.

• KAYNAKLAR: E.Baldwin, *Gowland Hopkins*, 1961.

• BAKINIZ: EIJKMAN, A.V.HILL, SZENT-GYÖRGYİ.

HOPKINS, Gerard Manley
(1844-1899)

İngiliz, şair. Doğa ile dinin aynı anlamı taşıdığını düşünmüş, şiirlerinde Tanrı'ya övgüler yöneltmiştir.

11 Haziran 1844'te Essex bölgesindeki Stradfort'da doğdu, 8 Haziran 1899'da Dublin'de öldü. Oxford'da öğrenciyken Kardinal Newman'ın etkisiyle Katolik Kilisesi'ne katıldı. 1868'de Cizvit tarikatına girdi, bu tarikata bağlı kaldığı yedi yıl boyunca şiir yazmadı. Önce Liverpool'un yoksul bir kesiminde din adamı olarak çalıştı, daha sonra klasik diller doçenti oldu. 1884'te Dublin Üniversitesi'nde profesörlüğe yükseldi. Son yıllarını ruhsal bunalımlar içinde geçirdi.

Doğa ile din, Hopkins'in düşüncesine göre birbirlerinin yerini almış, aynı şeyi belirten sözcükler olmuştur. Şiiri, Tanrı'ya bir yaklaşma ve övgüler düzme yolu olarak görmüştür. Bu tutum içinde yeni sözcükler ve kavramlar bulmak istemiş, yeni bir ölçü ve ritim kullanmıştır. Ses uyumuna büyük özen göstermiştir. Şiirleri, ölümünden sonra arkadaşı Robert Bridges tarafından yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Poems*, (ö.s.), 1918, ("Şiirler").

• KAYNAKLAR: M.Charney, *A.Bibliographical Study of Hopkins Criticism*, 1919-1949; D.Morris, *The Poetry of G.M.Hopkins and T.S.Eliot in the Light of Donne Tradition*, 1953.

HOPPER, Edward
(1882-1967)

ABD'li ressam. Hiçbir akıma katılmadan yaşamın yalnızlığını vurgulayan gerçekçi yapıtlar vermiştir.

22 Temmuz 1882'de New York Eyaleti'nin Nyack kentinde doğdu, 15 Mayıs 1967'de New York kentinde öldü. Sanat eğitimini 1900-1906 arasında New York Chase School of Art'ta Robert Henri'nin yanında yaptı. 1906-1910 arasında birkaç kez Avrupa'ya gitti. 1913'ten 1923'e değin yaşamını çeşitli resimleme çalışmaları yaparak kazandı. Bundan sonra kendini tümüyle resme verdi. 1955'te National Institute of Arts and Letters'ın o güne dek pek az ressama verdiği Altın Madalya'yı kazandı.

Robert Henri'nin öğrencisi olmasına ve 1910'da Ash Can Okulu üyeleriyle birlikte sergi açmasına karşın, yapıtlarının toplumsal bir içeriği olmadığını belirtmiş, kendini bu grubun üyesi olarak görmemiştir. Onun kasaba yaşamının yalnızlığını, boşluğunu ve durgunluğunu vurgulayan yapıtları, 1920'lerden başlayarak Amerikan Yaşam Resmi (American Scene Painting) akımı içinde değerlendirilmiştir.

Hopper resimlerinde genellikle yapıları, benzin istasyonlarını, köprüleri, oto ve demiryollarını işlemiştir. Bu mekânların boşluğunu vurguladığı kompo-

zisyonlarında figür pek az görülür. Yaratılan bu boşluk izleyicide, bildiği bu alışılmış mekânlara son kez bakıyormuş duygusunu uyandırır. *Geçitte İki Kişi* gibi figürlü kompozisyonlarında ise insan, ulaşılamayan yalnız bir konumdadır. Hopper kendini resimlerinin dışında tutmuş ve bir gözlemci olarak davranmıştır. En çok yinelediği temalardan biri de *Gece Geç Yatanlar*'da izlendiği gibi insanların özel yaşamlarından olağan bir kesit veren görüntülerdir.

- YAPITLAR (başlıca): *Demiryolu Kenarındaki Ev*, 1925, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Erken Bir Pazar Sabahı*, 1930, Whitney Müzesi, New York; *Geçitte İki Kişi*, 1929, Toledo Sanat Müzesi, Ohio; *İki Işıkta Deniz Feneri*, 1929; *Methodist Kilisesi*, 1930, Wadsworth Atheneum, Hartford; *Gaz*, 1940, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Benzinci*, 1940, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Gece Geç Yatanlar*, 1942, Chicago Sanat Enstitüsü.
- KAYNAKLAR: G.P.Du Bois, *Edward Hopper*, 1931; L.Goodrich, *Edward Hopper*, 1971; C.Zigrosser, *The Complete Graphic Works of Edward Hopper*, 1962.
- BAKINIZ: R.HENRI.

HOPPE-SEYLER, Felix
(1825-1895)

Alman, hekim ve kimyacı. Biyolojik sıvıları incelemiş, geniş kapsamlı araştırmalarıyla çağdaş fizyolojik kimyanın öncülüğünü yapmıştır.

Ernst Felix Immanuel Hoppe-Seyler 26 Aralık 1825'te Freiburg im Breisgau'da doğdu, 10 Ağustos 1895'te Wasserburgan Bodersee'de öldü. Hoppe ailesinin onuncu çocuğu olan, altı yaşında annesini, üç yıl sonra da babasını yitirince bakımını üstlenen akrabası Dr.Seyler'in adını da soyadına ekleyen Hoppe-Seyler, Halle'de başladığı tıp öğrenimini Leipzig ve Berlin üniversitelerinde sürdürdü. 1851'de mezun olduktan sonra bir süre Prag ve Berlin'de çalıştı. 1854'te Greisfswald Üniversitesi'nde anatomi kürsüsünde görev aldı. Daha sonra Berlin'de Virchow'un patoloji enstitüsünün kimya laboratuvarının yöneticiliğini üstlendi, 1858'de *Handbuch der physiologische -und pathologische- chemische Analyse*, ("Fizyolojik ve Patolojik Kimya Analizleri El Kitabı") adlı önemli yapıtını yayımladı. 1861'de Tübingen Üniversitesi'ne uygulamalı kimya profesörü olarak atanan Hoppe-Seyler, 1872'de Strasbourg Üniversitesi'nde üstlendiği fizyolojik kimya profesörlüğü görevini ölünceye değin sürdürdü.

İlk çalışmalarından başlayarak kan ve idrar gibi çeşitli biyolojik sıvıların kimyasal analizlerine ağırlık veren Hoppe-Seyler, kanda hemoglobin kimyası üstüne yoğunlaştırdığı araştırmalar sonucu, hemoglobinin kimyasal bağla oksijen tutarak oksihemoglobine dönüşmesini inceledi. Solunum üstüne çalışmalarıyla karbonmonoksitin zehirleyici etkisinin, oksihemoglobinde oksijenin yerini almasından kaynaklandığını buldu.

Bir fosfolipit olan lesitini saf olarak elde etmeyi başaran Hoppe-Seyler, canlılarda yaygın olarak bulunduğunu gösterdiği lesitin ve kolesterol üstüne yaptığı araştırmalar sonucu, hücre çekirdeği kimyasına da ilgi duydu ve öğrencisi Miescher'i bu konuyu araştırmaya yönlendirdi. Miescher'in çekirdekte (nükleus) bulduğu bir asidi "nükleik asit" diye adlandıran Hoppe-Seyler'in, bu öğrencisi ve diğer yardımcılarıyla yaptığı incelemeler, 20.yy'da genetik malzemenin temelini oluşturduğu anlaşılan nükleik asitler üstüne yapılan ilk ayrıntılı çalışmalardır.

Solunumdan fermentleşmeye dek çok değişik biyolojik ve fizyolojik süreçleri kimyasal açıdan inceleyen Hoppe-Seyler'in bilime belki de en değerli katkısı, fizik, kimya ve biyolojideki en yeni teknikleri birleştirerek fizyolojik kimyanın gelişmesini sağlamasıdır. 1877-1881 arası yayımladığı dört ciltlik *Physiologische Chemie* ("Fizyolojik Kimya") adlı yapıtı ve 1877'de yayımlamaya başladığı *Zeitschrift für physiologische Chemie* (Fizyolojik Kimya Dergisi) ile fizyolojik kimyanın öncülüğünü yapmış, bu alanın üniversitelerde benimsenerek gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Handbuch der physiologische -und pathologische -chemische Analyse*, 1858,("Fizyolojik ve Patolojik Kimya Analizleri El Kitabı"); *Physiologische Chemie*, 1877-1881, 4 cilt, ("Fizyolojik Kimya").
- BAKINIZ: AVERY, C. BERNARD, H.FISCHER, MIESCHER.

HORATIUS
(İÖ 65 - İÖ 8)

Romalı şair. Latin edebiyatının önde gelen lirik şairlerinden ve yergi ustalarındandır.

QuintusHoratius Flaccus İÖ 8 Aralık 65'te İtalya'nın güneydoğusundaki Venusia'da(bugünkü Venosa) doğdu, İÖ 27 Kasım 8'de Roma'da öldü. Azatlı bir kölenin oğluydu. Roma'da ve Atina'da eğitim gördü. Julius Caesar'ın suikastçılarından Brutus'un ordusuna katıldı ve İÖ 42'de Philippoi'de Caesar'ın taraftarlarından Antonius ve Octavius'a (Augustus) karşı savaştı. Yenilgiyle sonuçlanan bu savaştan, varını yoğunu yitirmiş olarak Octavius'un denetimindeki Roma'ya döndü. Genel bir aftan sonra, İÖ 39'da hazine kâtipliğine getirildi. Şiir yazmaya başlaması Roma'ya dönmesinden sonraya rastlar. İlk şiirlerinin uyandırdığı etki ile Vergilius, Varius ve Maecenas gibi dönemin tanınan şairlerinin dostluğunu kazandı. Maecenas'ın yardımıyla Octavius'un ilgisini çekmeyi başardı. Kısa zamanda Roma'nın başşairi konumuna yükseldi. Octavius, imparator olduktan sonra ona özel sekreterlik önerdiyse de Horatius bunu kabul etmedi. Maecenas'ın armağan ettiği çiftliğe yerleşti ve ölümüne değin orada yaşadı.

Horatius, Augustus dönemi Latin edebiyatının yergi türünde ürün veren başlıca şairlerindendir. İki kitapta toplanan ve heksametron ölçüsüyle (altılı ölçü) yazılmış *Satires* (İÖ 35, 30) adlı yapıtı zengin-

lik ve saygın olma tutkusu, hırs ve aşırılıklara kaçma gibi davranışları yerer. İlk dönemlerinde Latin yergi ustalarından Lucilius'un etkisiyle kişileri hedef alan acımasız bir üslupla yazmıştır. Daha sonraki yıllarda ise Lucilius'tan devraldığı edebi türü, Eski Yunan felsefesinin etkileriyle birleştirmiş, Lucilius'un sert alaycılığından ve kendinden sonraki Latin yergi ustalarından Iuvenalus'un (Juvenalus) öfkeli ve keskin tavrından farklı olarak, Latin edebiyatında hoşgörülü, yumuşak ve şakacı bir yergi üslubunun gelişmesinde etkili olmuştur. İÖ 7. yy'da yaşamış Yunan şairi Archilochus'un etkilerini taşıyan ve kısa-uzun hecelerden oluşan iambos ölçüsünü kullandığı *Epodes*'i (İÖ 30) iğneleyici olmakla birlikte kişilere saldırmaktan kaçınan bir tavırla yazılmıştır.

Horatius'un sonradan Carmina adı altında toplanan şiileri Latin lirik şiirinin en yetkin örnekleri arasındadır. Alcaeus, Sappho ve Pindar gibi Eski Yunan lirik şairlerinin etkisiyle yazdığı odları aşk, doğa, şarap, dostluk, yaşam, ölüm ve ılımlılık gibi temalarla Yunan lirik şiir geleneğini sürdürür. Horatius, ayrıca Roma Devleti ve Augustus'a ilişkin resmi ve siyasal temaları da bu tür içinde işlemiştir.

Görüşleri

İÖ 20'den sonraki döneminde lirik şiirden uzaklaşmış, daha felsefi ve ahlaksal bir türe yönelmiştir. Yergici üslubu da yerini hafif bir alayla yetinen, daha yumuşak bir üsluba bırakmıştır. Üç kitapta toplanan ve heksametron ölçüsüyle yazılmış manzum mektuplardan oluşan *Epistulae* (İÖ 20-8) bu döneminin ürünlerindendir. Bu türün üçüncü kitabını oluşturan *De arte poetica* ("Şiir Sanatı") edebiyat eleştirisi tarihinin temel yapıtlarından biri sayılır. Horatius, genç şairleri yönlendirmek amacıyla estetiğin temel ilkelerini tanımlamış, şiirin eğlendirici olmanın yanı sıra öğretici olması gerektiğini vurgulamıştır. İÖ 17'ye ait "Carmen Saeculare" ("Çağın Şarkısı") adlı şiirini ise Roma'da düzenlenen halk şenliklerinde söylenmesi için imparator Augustus'un isteği üzerine yazmıştır.

Haratius, Eski Yunan ve Latin lirik şiir geleneğinin kendinden sonraki şairlere aktarılmasında bir köprü oluşturmuştur. *De arte poetica* ve odlarıyla Rönesans dönemi ve sonrası Batı şiirini, özellikle de 19.yy şiirini etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Carmina*, (ö.s), 1927, ("Şarkılar").

HORKHEIMER, Max
(1895-1973)

Alman, düşünür. Frankfurt Okulu'nun en önemli temsilcilerindendir.

Stuttgart'ta doğdu, 7 Temmuz 1973'te Nürnberg'te öldü. Yahudi bir ailenin oğluydu. Zengin bir dokuma sanayicisi olan babasının isteği üzerine, lise son sınıftayken okuldan ayrılarak onun yanında çalışmaya başladı. 1919'da liseyi dışarıdan bitirerek Münih Üniversitesi'nde psikoloji ve iktisat öğrenimine başladı. Daha sonra Freiburg ve Frankfurt üniversitelerinde sürdürdüğü felsefe öğrenimi sırasında, çalışmalarını Kant üzerinde yoğunlaştırdı. 1925'te doçent oldu. 1930'da Frankfurt Üniversitesi'nde toplum felsefesi profesörlüğüne ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü (TAE) müdürlüğüne atandı. 1933'te Hitler'in iktidara gelmesi üzerine, TAE, Horkeimer'ın yönetiminde önce İsviçre'ye, 1934'te de New York'taki Columbia Üniversitesi'ne taşındı. Horkheimer 1940'ta California'ya giderek çeşitli araştırma projelerini yönetti ve ABD'deki Yahudi Komitesi'nin bilim dairesi müdürlüğünü yaptı. 1949'da Frankfurt Üniversitesi'nin çağrısı üzerine Almanya'ya döndükten sonra Frankfurt'ta TAE'nin yeniden kuruluşuna öncülük etti. Aynı dönemde Frankfurt Üniversitesi'ne rektör olan Horkheimer 1959'da emekliye ayrıldı.

"Eleştirel kuram"

Horkheimer'ın 1930'da TAE müdürlüğüne atanmasından sonra, 1923'ten beri Marxist bir çizgi izlemiş olan enstitünün politikasında belirgin bir yön değişikliği oldu. Enstitü üyeleri Sosyal Demokrat ve Komünist partilerin bazı toplumsal çözümlemelerine ve izledikleri politikalara karşı çıkarak Marxist düşünceyi yeniden incelemeye, özellikle de burjuva toplumunun kültürel üstyapısı üzerinde çalışmaya başladılar.

Kapitalist ve sosyalist sistemleri eleştiren Horkheimer önce Lukacs'ın *Geschichte und Klassenbewusstsein* ("Tarih ve Sınıf Bilinci") adlı kitabından etkilendi. Toplumsal üstyapı konusunda yoğunlaşan Horkheimer'a göre, Hegel'in her şeyi saran idealizminin dinginci siyasal içermeleri vardı. Hegel'in özne ile nesne, zihin ile madde vb. arasındaki çelişkileri bir tür temel özdeşliğe indirgeme eğilimi ise, düşüncesinin eleştirel yönünü törpülüyordu. Horkheimer'ın ve Frankfurt Okulu'nun öbür üyelerinin başlıca esin kaynakları, Schopenhauer ve Kant gibi idealist düşünürler ile Nietzsche, Dilthey ve Bergson gibi kimi "usdışıcı" düşünürlerdi. Horkheimer, onların usdışıcılığını, tekelci kapitalizmin toplumu artan ölçüde etkisi altına almasına karşı bir tepki olarak görüyor, insan yaşamının öznel ve psikolojik boyutlarını vurgulamalarını değerli bir katkı sayıyordu. Ancak onların gerçekliğin maddi boyutunu umursamayan tutumlarını paylaşmıyordu. Horkheimer ve Frankfurt Okulu üyelerinin büyük çoğunluğu, Marx'ı yeniden inceledikten sonra da, onun kapitalist toplumda üretim ilişkilerinin oynadığı belirleyici role ilişkin görüşünü yadsımadılar. Ancak, toplumsal eleştiriyi felsefi bir eleştiriye indirgemeleri genel özellikleri oldu.

1930'larda Horkheimer, proletaryanın davasına bağlılığını vurguluyor, 1919 Almanyası'nda ortaya çıkan işçi şûralarını yeni bir toplumun habercisi olarak görüyordu. Bu bakış açısı Horkheimer'ın, Rosa Luxemburg'un düşünce ve eylemine duyduğu hayranlıktan kaynaklanmıştır.

Horkheimer ve Frankfurt Okulu üyeleri ABD'ye göç ettikten sonra giderek derinleşen bir siyasal kötümserlik ve güçsüzlük duygusuna kapıldılar. Horkheimer ile Adorno "devrim" perspektiflerini en sonunda bütünüyle terk ettiler.

Horkheimer ve Frankfurt Okulu'nun üyeleri "eleştirel kuram" yaptıkları savındaydılar. "Eleştirel kuram"ın boy hedefi, pozitivizm olmakla birlikte "aşırı idealizm" de benzer biçimde eleştiriliyordu. Onlara göre, kapitalizmin yükselişi sırasında ilerici

bir güç olan pozitivizm, sonradan, statükoyu onaylayan bir "şeyleşme" kaynağı durumuna gelmişti. Bu eleştiri, zaman zaman, sınıf egemenliğinin üstyapısal boyutu üzerinde yeterince durmamış olduğu gerekçesiyle Marx'ın yapıtlarını da kapsıyordu. Okul'un psikanalize ve insan kişiliğinin, iktisadi refahın artırılmasıyla kendiliğinden etkilenemeyecek yönlerine duyduğu ilgi, buradan kaynaklanıyordu. Horkheimer Frankfurt Okulu'nun "eleştirel kuram"ını 1937'de yayımladığı "Traditionelle und kritische Theorie" ("Geleneksel ve Eleştirel Kuram") başlıklı yazısında özetlemiştir. Yazıda, kuram, "alışılagelmiş araştırıcılıkta kurama, bir konudaki önermeler toplamı gözüyle bakılır. Önermeler birbirine öylesine bağlanmıştır ki, bunların birkaçından geri kalanları türetilebilir" diye açıklanmakta, eleştirel kuramın ise, bilginin eylemden ayrılmasını dile getiren "yabancılaşma"yı yadsıdığı belirtilmektedir. Ona göre, düşünür, her zaman, inceleme nesnesinin bir parçasıydı. Bu nedenle Mannheim'da olduğu gibi aydının toplumun üstünde "hiçbir yere bağlı olmadığını", ya da tersini sanmak yanlıştı. Kendini Batı felsefe geleneğinin tümünün

Frankfurt Okulu

Sonradan Frankfurt Okulu olarak anılacak olan Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü (TAE), 1923'te kurucularından biri olan Felix Weil'ın ailesinin sağladığı özel olanaklarla, bir grup genç aydın tarafından kurulmuş, Frankfurt Üniversitesi'ne bağlı bir araştırma kuruluşuydu. Enstitünün ilk müdürü olan Carl Grünberg (1861-1940) işçi hareketinin tarihiyle ilgilenmiş, 1910'dan başlayarak da Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung (Sosyalizm ve İşçi Hareketi Tarihi Arşivi) adlı bilimsel dergiyi çıkarmıştır.

Frankfurt Okulu'nun kendine özgü felsefesinin oluşumuna belirleyici katkılarda bulunmuş iki kişiden birisi olan Max Horkheimer, 1930'dan başlayarak enstitünün müdürlüğünü yapmıştır. Bunlardan ikincisi olan Theodor Adorno'nun* enstitü ile işbirliği ise, ancak 1930'ların sonlarında başlamıştır. Enstitünün kurucuları ve ilk üyeleri arasında yer alan iktisatçı Frederic Pollock* Sovyetler Birliği'ndeki planlı ekonomi üstüne çalışmıştır. Daha sonra Çin tarihi üzerine yazdığı incelemelerle ve Asya Üretim Biçimi sorunsalını ortaya atmasıyla tanınan August Wittfogel (1896) ve edebiyat eleştirmenlerinden Walter Benjamin* de enstitü üyeleri arasında yer almıştır.

1920'lerin sonlarından başlayarak enstitü ile işbirliği yapmış olan Polonya Yahudisi ve iktisatçı Henryk Grossmann (1881-1950) Marxizm'e bağlı kalarak kâr haddinin azalma eğilimine dayalı bir iktisadi çöküş kuramı geliştirmiştir. 1930'ların başlarında enstitüye üye olanlar arasında Herbert Marcuse* ile Erich Fromm* da yer almıştır.

Enstitü, 1932'den başlayarak, Frankfurt Okulu'nun ana organı olan ve temel kuramsal çalışmaların çoğunun yayımlandığı Zeitschrift für Sozialforschung'u (Toplumsal Araştırma Dergisi) çıkarmaya başladı. 1934'te Frankfurt Okulu'nun üyeleri ABD'ye göç ettikten sonra dergi, 1934-1941 arasında Studies in Philosophy and Social Sciences (Felsefe ve Toplumsal Bilimler İncelemeleri) adıyla yayımını sürdürmüştür.

Frankfurt Okulu üyeleri Hegel ve Marx'la hem uzlaşma, hem de karşıtlık içinde, toplum ve tarihe iki temel eğilimle tartışarak eğilirler. Bu eğilimlerden birincisi, bu okul tarafından "ilerleme optimizmi" adı verilen ve Aydınlanma felsefesinin bir mirası olarak Hegel ve Marx'ın toplum ve tarih felsefelerinde ele alınan, onların deyimiyle "çizgisel-ilerlemeci tarih görüşü" dür. İkinci ana eğilim ise, yine bu okul tarafından "tarihi paranteze alıp onu sınırlayan" bir akım olarak görülen Pozitivizm'dir (Olguculuk). Okul, bir yandan Hegel ve Marx'ın "ilerleme optimizmi"ni eleştirirken, diğer yandan, Hegel ve Marx'a dayanarak Pozitivizm'e karşıt bir tavır alır.

Frankfurt Okulu'nun tarih eleştirisine göre tarihi, tarihin üstüne çıkarak bir ilerleme süreci olarak görmek olanaksızdır. Tarihe daha gerçekçi bakabilmek için, "ilerleme optimizmi" bırakılmalıdır. Tarih önce insanın dış dünyaya, sonra da kendi doğasına ve en son olarak başka insanlar üzerinde egemen olmasına doğru giden bir süreç olarak görülmelidir.

Frankfurt Okulu'na göre çağdaş insan, bir "akılcı toplum" içinde "aklın baskısı"nı yaşamaya başlamış olan insandır. Bu akılcılık burjuva yaşam biçimini öylesine belirlemeye başlamıştır ki, toplumu pozitivist akılcılığa göre yönlendirenlerin kendileri de, kurdukları "akılcı mekanizm"in boyunduruğunda yaşamaktadırlar. Çağdaş toplumda "aklın baskısı", bir grup ya da sınıfın öbür grup ya da sınıf üzerinde kurduğu türden bir baskı olmaktan çıkmış, tümüyle toplumu saran bir baskı olmuştur. Böylece, "insanın insana hükmetmesi" evresinden, "aklın herkese hükmetmesi" evresine geçilmiştir. Bu evrede hükmeden de, hükmedilen de, aynı "pozitivist akıl" şemasına göre işleyen toplum çarkları içindedir. İnsan akıldışı yeteneklerini, duygularını, tutkularını, bu aklın buyruğu altında körletmeye başlamıştır.

Frankfurt Okulu'na göre, Aydınlanma'nın dört elle sarıldığı akıl, günümüzde neredeyse özerk bir baskı odağı olmuştur. İnsan duygularını tutuklayan bu yaşam biçimini kökünden yadsımak ve "tutkuları özgür bırakmak" gerekir. Çünkü özgürlük, tutkuların duyumundan geçer. Böyle olduğu içindir ki, bu akılcı baskıyı "tutku" adına yadsımak, "aklın egemenliği"ne başkaldırmak gerekir.

mirasçısı sayan "eleştirel kuram"cılara göre felsefe "bilimciliğin" elinde "soysuzlaşmaya" uğramıştı.

Aydınlanma'ya ilişkin düşünceleri

Horkheimer ve Adorno, *Dialektik der Aufklärung*'da ("Aydınlanmanın Diyalektiği") "Aydınlanma'nın kendi kendini yok edişi" üstünde dururlar. Kitapta iki us türü karşılaştırılır. Bunlardan birincisi, insanların dışsal tehdit ve zorbalıklardan kurtuluşunun yollarını arar. İkincisi ise, doğa üzerinde tekniğin denetimini kurma işlevini üstlenen, başlıca itici gücünü 18. yy Aydınlanma'sından alan araççı bir ustur. Bu sonuncu us giderek soysuzlaşmış ve erk tekelciliğine dönüşmüştür. Aydınlanma, kapitalizm öncesi kültürün sınırlamaları ortadan kalktıktan sonra,özgürleştirici bir kültür yaratacağına tam tersini yapmış, eğlenceyi bile sınaileştirmiş, metalaştırmıştır.

Horkheimer 1949'dan sonra Avrupa'da yaşadığı yıllarda burjuva toplumu karşısındaki eleştiriciliğini gitgide yitirmiş, insanın gelişmesinin rekabetle, yani liberal ekonominin en önemli öğesiyle iç içe geçtiğini ileri sürmüştür. 1939'da "kapitalizmden söz etmek istemeyenin faşizm konusunda da ağzını açmaması" gerektiğini yazan Horkheimer için kapitalizmin "liberal ekonomi"si, savaşı hemen izleyen dönemde olduğu gibi yalnızca sosyalizme karşı sarılınacak bir "ehvenişer" değil, 1970'lere gelindiğinde artık var olan dünyaların en mükemmelidir.

"Temel kaygı"

- YAPITLAR (başlıca): *Dämmerung*, 1934; *Eclipse of Reason*, 1947, ("Aklın Karanlığa Gömülmesi"); *Dialektik der Aufklärung* (Adorno ile), 1947, ("Aydınlanmanın Diyalektiği"); *Kritische Theorie*, 2 cilt, 1968, ("Eleştirel Kuram"); *Aus der Pubertät*, (ö.s.), 1974, "(Ergenliğin İçinden").

- BAKINIZ: ADORNO, KANT, LUKACS, MARX.

HORNEY, Karen
(1885-1952)

Alman asıllı ABD'li tıp doktoru. Yeni-Freudcu akımın öncülerindendir.

16 Eylül 1885'te Hamburg'da doğdu, 14 Aralık 1952'de New York'ta öldü. 1912'de Berlin Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamladı. S.Freud'un izleyicilerinden psikanalist Karl Abraham'ın yanında eğitim gördü. 1915'i izleyen yıllarda çeşitli Berlin hastanelerinde çalıştıktan sonra özel muayenehane açtı, bir yandan da Berlin Psikanaliz Enstitüsü'nde ders verdi.

1932'de ABD'ye gitti. İki yıl Chicago Psikanaliz Enstitüsü'nde yönetmen yardımcısı olarak çalıştıktan sonra 1934'te New York'a yerleşti. Freud'un psikanaliz kuramının yeterli olmadığını görerek kendi gibi düşünenlerle birlikte Psikanalizi Geliştirme Derneği ve Amerikan Psikanaliz Enstitüsü'nü kurdu ve ölene değin bu enstitünün başkanlığını yürüttü.

Nörotik kişiliğin gereksinmeleri

Horney'nin ileri sürdüğü kişilik kuramı Freud'un görüşlerinden kaynaklanır. Ne var ki hem psikanalitik kuramı toplumsal açıdan yetersiz bulmuş, hem de bir kadın olarak Freud'un görüşüne yenilikler getirmeyi amaçlamıştır.

Karen Horney

Horney'nin görüşünün dayandığı ana kavram "temel kaygı"dır, yani saldırgan olabilecek bir dünyada çocuğun ve insanın kendini güvencesiz hissetmesidir.Bu duygu çeşitli nedenlerden oluşabilir. Örneğin ana babanın ilgisizliği, aşırı düşkünlüğü, tutarsız davranışları, sevgi yoksunluğu, kavgalar, geçimsizlikler, gereksinmelerin zamanında ve yerinde doyurulmaması, baskılar, yersiz denetimler ve benzeri olaylar çocuğu kaygılandırabilir; ona güvencede olmadığı, başına her an bir fenalık gelebileceği kuşkusunu aşılayabilir. Kendini güvencede hissetmeyen kaygılı bir çocuk yalnızlığından korunabilmek için birtakım stratejilere başvurmak zorunda kalır. Bazısı yitirdiği sevgiyi kazanabilmek uğruna uysallaşır, her şeye, herkese boyun eğer, ya da kaybettiği için kızarak öfkesini çevredekilerden çıkartır. Biri sevgiyi satın almaya yeltenirken, öbürü tehditler savurarak insanları kendine bağlamaya çalışır. Kaygısını ve eksiklik duygularını giderebilmek için kasılanlar, kendini beğenenler olduğu gibi, ağlayarak, sızlanarak ilgi çekenler, başkalarını ezerek güç kazananlar, her türlü yarışta birinci olmayı amaçlayanlar, para, mal, mülk toplayarak kendilerini güvenceye alanlar da vardır.

Kendini güvenceye alabilmek için kaygılı çocuğun başvurduğu bu stratejiler, zamanla kişiliğin bir parçası olup, onu yönetenten güçler, yani dürtüler, güdüler, gereksinmeler haline dönüşür; ilişkilerini baltalar ve bir kısır döngü oluşmasına yol açar. Güvence uğruna belirli bir stratejiye saplanan kaygılı kişi, bu stratejiyle güvence kazanamadığından, kaygısı artar; kişiliğine sinmiş stratejiyi daha sık ve yaygın kullanmak zorunda kalır. Ancak bu yolla dilediği huzuru bulması olanaksızdır. Huzur bulamadıkça kaygının artması başvurulan stratejinin de daha sık uygulanmasına, kısacası kısır döngüye neden olur.

Horney, nörotik kişiliğin gereksinmelerini 10 başlık altında toplamıştır. Bunlar sevgi, yönetecek birini arama, yaşamını kısıtlama, güç kazanma, başkalarını sömürme, prestij toplama, kendini beğenme, kişisel başarı, mükemmele erişme ile bağımsızlık ve

yeterlilik gereksinmeleridir. 1945'te yayımladığı *Our Inner Conflicts* ("İç Çatışmalarımız") adlı kitabında bu 10 gereksinmeyi insanlara yönelik, insanlardan uzaklaşıcı ve insanlara karşı olmak üzere üç yaklaşım altında toplamıştır. Bu yaklaşıma göre nörotik kişiliğin sevgi gereksinmesi insanlara yönelik olmanın, bağımsızlık ve yeterlilik gereksinmesi insanlardan uzaklaşmanın, başkalarını sömürme gereksinmesi insanlara karşı gelmenin örnekleridir.

Normal, sağlıklı bir insan bu üç yaklaşımı birbirleriyle bağdaştırarak kaygılarını çözümleyebilir. Oysa nevrozlu insan çok şiddetli kaygıların tutsağı olduğundan yalnızca birine katıca bağlanır. Gerektiğinde diğer iki yaklaşımdan yararlanamaz ya da belirli bir gereksinmeyi abartarak içindeki çelişkileri örtmeye çalışır. Bu sayede çelişkilerden kurtulduğunu zannederken onları çözememiştir.

Horney'ye göre sağlıklı insanla nevrozlu arasında niteliksel değil, niceliksel farklılık vardır. Kaygı herkese özgüdür, yalnızca bazı insanlar geçirmiş oldukları çocukluğun acı etkilerinden ötürü daha kaygılıdırlar. Başvurdukları stratejilerin oluşturduğu gereksinmeler aşırı güç kazanır. Çevrelerine ve kendilerine yaklaşımları katılaşır. Bu nedenle bir insanın sağlıklı olabilmesi için güvenceli, sevgi dolu, anlayışlı, saygılı ve sıcak bir çocukluk geçirmesi gerekir.

Horney, çatışmanın insanın yaşamında kaçınılmaz olduğunu savunan S.Freud ve Jung'un görüşlerine karşı, Adler gibi, nevrozun toplumdan kaynaklandığını ileri sürer. Ona göre mutlu bir çocukluk yaşamış olan kişi kendini güvencede hisseder, çocukluğu mutsuz geçen ise kaygılarını yaşamının sonuna dek taşır.

Freudcu psikanalitik yaklaşıma yenilikler getirdiğini öne süren Horney, Freud'un ruhsal belirlenimcilik ve bilinçdışı kuramlarına bağlı kalmıştır. Aynı zamanda, Freud öğretisinde yer alan bazı kavramlara başka adlar vererek bunları bir yenilik gibi sunmuştur. Bunun en açık örneği savunma mekanizmaları yerine strateji kavramını kullanmasıdır.

Horney, Freud'un erkekliğe imrenme kavramına kesinlikle karşı çıkmış ve kadın psikolojisinin bir anatomik farklılıkla açıklanamayacağını savunmuştur. Horney'ye göre kadınlar kendilerine daha az güvenirler ve toplumsal ilişkilerde sevgiyi önemserler; bu nedenle güvencesizlik duyguları ve kaygıları artabilir. Oedipus Kompleksi'nin ana babanın yarattığı temel bir kaygı olduğunu söyleyen Horney, saldırganlığın doğuştan gelen bir içgüdü olmadığını, güvence uğruna insanın saldırganlaşabileceğini ileri sürer.

• YAPITLAR (başlıca): *Neurotic Personality of our Times*, 1937, ("Günümüzde Nörotik Kişilik"); *New Ways in Psychoanalysis*, 1939, ("Psikanalizde Yeni Yollar"); *Our Inner Conflicts*, 1945, ("İç Çelişkilerimiz"); *Neurosis and Human Growth*, 1950, ("Nevroz ve İnsan Gelişimi").

• KAYNAKLAR: C.Hall, *Theories of Personality*, 1957; R.Munroe, *Schools of Psychoanalytic Thought*, 1955.

• BAKINIZ: A.ADLER, S.FREUD, JUNG.

HOROWITZ, Vladimir
(1904)

Rus asıllı ABD'li piyanist. Romantik geleneği sürdüren yorumlarıyla tanınmıştır.

1 Ekim 1904'te Kiev'de doğdu. On iki yaşında Kiev Konservatuvarı'na girdi. Bu dönemde piyanist olarak yetişmekten çok bestecilikle ilgileniyordu. Ancak I. Dünya Savaşı ve Ekim Devrimi sırasında ailesinin yoksul düşmesi üzerine konser piyanistliğine yöneldi. İlk konserini 1922'de Harkov'da verdi. Yirmi yaşındayken Leningrad'da çok geniş bir repertuarla yirmi beş resital vererek SSCB'nin önde gelen piyanistleri arasına girdi. Aynı yıl Berlin'deki konseriyle Batı Avrupa'da da tanınmaya başladı. Bunu, Avrupa ve ABD'de gerçekleştirdiği başarılı turneler izledi. 1936'da başlayan hastalığının sinir bozukluğuna dönüşmesi nedeniyle çalışmalarına ara vermek zorunda kaldı. Bununla birlikte 1939'da konserlerine yeniden başladığı zaman sanat gücünde herhangi bir gerileme olmadığı izlendi. 1940'ta ABD'ye yerleşti, 1944'te de ABD uyruğuna geçti. 1953'te konserlerine son vererek sadece plak çalışmalarına yöneldi. 1965'te, on iki yıllık bir aradan sonra yeniden konser yaşamına dönmesi, ilgiyle izlenen bir müzik olayı oldu.

Horowitz, güçlü tekniğinin yanı sıra, ayrıntıları da kavrayıp işleyebilen yorumculuğuyla ve piyanoda elde ettiği yoğun ve özgün ses dolgunluğuyla (sonorite) tanınmış bir virtüözdür. Liszt, Chopin, Rahmaninov, Skriyabin ve Prokofiyev yorumları özellikle dikkat çekmiştir.

HORTA, Victor
(1861-1947)

Belçikalı mimar ve tasarımcı. Ülkesinde Yeni Sanat (Art Nouveau) akımının öncülüğünü yaparak çağdaş mimarlık düşüncelerini etkilemiştir.

6 Ocak 1861'de Gand'da doğdu, 8 Eylül 1947'de Brüksel'de öldü. Gand Konservatuvarı'nda müzik kuramı eğitimi gördü. 1874-1877 arasında Gand Akademisi'nde dokuma, resim ve mimarlık eğitimi yaptıktan sonra Brüksel'e gitti, buradaki Güzel Sanatlar Akademisi'nde mimarlık eğitimini sürdürdü. 1878-1880 arasında Paris'te mimar Jean Dubuysson'un bürosunda çalıştı. 1881'de eğitimini tamamladı. 1884-1885 arasında dönemin önde gelen Neo-Klasik (Yeni Klasik) mimarlarından biri olan Alphonse Balat'nın (1818-1885) Brüksel'deki bürosunda çalıştı, 1886'da aynı kentte kendi bürosunu açarak yapıtlarıyla kısa sürede ün kazandı. 1892'de Brüksel'deki Université Libre'in öğretim kadrosuna katılarak 1897'ye değin mimarlık bölümünü yönetti. 1897'de profesör oldu ve 1915'e değin bu okulda mimarlık ve

resim dersleri verdi. 1912'de Brüksel Güzel Sanatlar Akademisi öğretim görevliliğine getirildi. 1915'te bir süre Londra'da, 1916-1918 arasında da ABD'de kaldıktan sonra yeniden Brüksel'e dönerek tasarım ve eğitim çalışmalarını sürdürdü. 1919'da Antwerp Güzel Sanatlar Yüksek Enstitüsü profesörlüğüne, 1925'te Brüksel'deki Kraliyet Akademisi'nin Güzel Sanatlar Bölümü başkanlığına getirildi, 1927-1931 arasında da Brüksel Güzel Sanatlar Akademisi'nin yöneticiliğini yaptı.

Yeni Sanat

1884'te Godecharle Ödülü'nü, 1887'de Brüksel Güzel Sanatlar Akademisi tarafından üç yılda bir verilen Mimarlık Büyük Ödülü'nü, 1888'de de gene aynı akademinin Mimarlık Ödülü'nü aldı. Kendisine 1919'da Brüksel'deki Kraliyet Akademisi üyeliği, 1932'de Antwerp Güzel Sanatlar Yüksek Enstitüsü onursal profesörlüğü verildi, 1936'da da Institut de France'ın yazışman üyesi seçildi. 1928'de baron unvanı verilen Horta'nın en önemli görevlerinden biri Cenevre'de yapılması tasarlanan Milletler Cemiyeti Binası için 1925-1927 arasında açılan uluslararası yarışmada seçici kurul başkanlığı oldu.

19. yy'da Avrupa mimarlığı seçmeci bir tutum içindeydi. Bu, sanayileşmeyle ortaya çıkan yeni yapı gereçlerini ve yeni yapım yöntemlerini görmezden gelen, yeni işlevleri tarihsel üslup özelliklerinin yinelendiği biçimler içine yerleştiren bir anlayıştı. Buna karşılık yeni gereç ve yöntemler mühendisler tarafından geniş ölçüde uygulanıyordu. Bundan etkilenen sanatçılar ve düşünürler seçmeciliğe karşı çıkıyorlar, yeni gereçlerin kendi çağlarına özgü biçimlerde kullanılması gerektiğini savunuyorlardı. Horta, bu düşünceler çerçevesinde oluşan Yeni Sanat akımının mimarlıktaki en önemli temsilcilerinden biri oldu. A.Balat'nın bürosunda çalışırken krallık saraylarından biri için öngörülen büyük bitki seralarının tasarımıyla görevlendirilmişti. Daha sonraki yapıtlarında önemli bir yer alacak iki gerecin -demir ve camın- yapım olanaklarını, biçimlenme koşullarını burada tanıdı. İlk önemli yapıtı olan *Tassel Evi* çeşitli yönlerden yenilikler içeren bir yapıdır. Simetrik ön yüzünün

Yeni Sanat (Art Nouveau)

Yeni Sanat, 1890-1910 arasında Avrupa ülkelerinde mimarlığa, güzel sanatlara, uygulamalı sanatlara, süsleme sanatlarına egemen olmuş ve tarihsel üslupların biçimlerini yinelemeye karşı çıkmış bir sanat akımıdır. Çeşitli ülkelerde başka başka adlarla anılmıştır. İngiltere'de Modern Style (Çağdaş Üslup) ya da Art Nouveau (Yeni Sanat), Belçika'da eğri çizgileri nedeniyle Coup de Fouet (Kırbaç Vuruşu), Paling Stijl (Yılan Balığı Üslubu) ya da kendilerini yaklaşan yeni yüzyılın adıyla tanımlayan Les XX (Yirmiler) grubunun adından dolayı Vingt Stijl (Yirmi Üslubu) diye bilinir. Almanya'da, Münih'de çıkan Jugend (Gençlik) adlı bir sanat dergisinin adından ötürü Jugendstil (Gençlik Üslubu) olarak adlandırılır.

Fransa'da Style Nouille (Makarna Üslubu) olarak tanındığı gibi, bu akımı ülkeye getiren ve önde gelen temsilcilerinden olan mimarın adıyla Style Guimard (Guimard Üslubu) ya da çağdaş endüstri tasarımı ürünleri satan bir dükkânın adından dolayı Art Nouveau (Yeni Sanat) olarak da adlandırılır. Avusturya'da Viyana'da bulunan ve adı geçmişle bağları kesme anlamına gelen Sezession grubundan ötürü Sezessionsstil (Sezession Üslubu) diye anılır. İtalya'da Stile Liberty (Özgürlük Üslubu) ya da Stile Floreale (Bitkisel Üslup), İspanya'da Modernismo (Çağdaşçılık) ve Türkiye'de yine Art Nouveau bu üsluba verilen adlardır.

Süslemeci yanı ağır basan Yeni Sanat'ın belirgin özelliği eğri çizgileri kullanmasıdır. Belçika ve Fransa'da bitkisel motifler, Avusturya ve İskoçya'da ise daha çok geometrik çizgiler ve hareketli soyut biçimler, iki boyutlu, ince, dalgalı, alevleri ya da uçuşan saçları anımsatacak biçimleriyle, genellikle simetrik olmayan düzenlemelerle kullanılmıştır. Yeni Sanat önce uygulamalı sanatlarda ortaya çıkmıştır. W.Morris ve Arthur H.Macmurdo'nun (1851-1942) dokumaları, F.Khnopff ve G.Lemmen'in kitap süsleri, H.Van de Velde'nin* duvar kâğıtları, G.Serrurier-Bovy'nin mobilyaları, Emile Gallé (1846-1904) ve Louis Comfort Tiffany'nin (1848-1933) cam eşyaları bu akımın ilk örnekleri sayılır. Resim ve grafik sanatlarda ise Toulouse-Lautrec*, G.Klimt*, E.Schiele*, F.Hodler*, O.Kokoschka*, ve A.Beardsley'in* adları sayılabileceği gibi başka sanatçıların yapıtlarında da yeni Sanat'ın etkilerini bulmak olasıdır.*

Yeni Sanat mimarlığa V.Horta ile girmiştir. İlk uygulamaları renkli ve ilginç bir gereç kullanımı, simetrik olmayan düzenlemeler, yapı öğelerinin eğri çizgilerle, alışılmamış biçimlerle oluşturulması, süsleme öğelerine fazla yer verilmesi biçiminde olmuştur. Bunu daha sonra az sayıda da olsa yapı öğelerinin, kitle ve mekânların üçüncü boyutta organik bir heykel gibi biçimlendirildiği örnekler izlemiştir. Demir ve cam gibi çağdaş yapı gereçleri de çok kullanılmıştır. Daha çok paralı sınıfın beğenisine ve alım gücüne dayanan bu akım uzun ömürlü olmamış, yalnız biçimsel özellikleri ilerde, 1950'lerde oluşturulan bazı mimarlık yapıtlarını etkilemiştir.

Yeni Sanat, 20.yy'ın başlarında Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'in mimarı olan İtalyan Raimondo d'Aronco aracılığıyla Türkiye'ye girmiş, I.Dünya Savaşı'na değin başka mimarlar tarafından da İstanbul'da, özellikle konut ve apartmanların kimi yapı öğelerinde ve süslemelerinde kullanılmıştır. Belli başlı örnekleri arasında d'Aronco'nun İstanbul'da Tarabya'daki İtalyan Büyükelçiliği, Beyoğlu'ndaki Botter Apartmanı ve Beşiktaş'taki Küçük Şeyh Zafir Külliyesi sayılabilir.*

arkasında serbest düzenlenmiş bir planı vardır. Strüktür gereci olarak kullanılan demir, yapının içinde ve dışında açıkça gösterilmiş, Yeni Sanat'ın, eğrisel çizgilerin egemen olduğu Belçika'ya özgü süslemelerinde de geniş ölçüde bu gereçten yararlanılmıştır.

Horta'nın bundan sonraki yapıtı olan *Solvay Evi,* Yeni Sanat'ın başyapıtlarından biri sayılır. Yapıdaki mobilyalara dek her şey onun elinden çıkmıştır. Horta yüzyılın başlarına değin bu üslubu sürdürmüş, aralarında kendi evi ve işliğinin de bulunduğu çok sayıda yapı yapmıştır. Daha sonra Yeni Sanat'ın oyuncaklı tutumundan ayrılmaya başlamış, daha disiplinli bir klasikçi (klasisist) anlayışa dönmüştür. Örneğin demirden taşıyıcı öğeleri de, artık üstlerini kaplayarak kullanmıştır. Gene de İşçi Partisi için yaptığı ünlü *Halkevi*'nde, *Yenilik* ve *Büyük Pazar* mağazalarında bu malzemenin yapım olanaklarından yararlanmış, büyük camlı dış yüzler oluşturmuştur. Bunlar, daha ilerki "giydirme" yapı yüzlerinde doruğuna erişecek olan, taşıyıcıların saydam dış duvarlar arkasında kaybolduğu yapım yönteminin öncüleri olmuştur. I.Dünya Savaşı'nı izleyen *Güzel Sanatlar Sarayı* ile bitiremeden öldüğü *Merkez Tren İstasyonu* da, Horta'nın daha çok bu klasikçi eğiliminin ürünleridir.

Horta, Yeni Sanat'ın biçim dilini kullanmasına karşın, yapılarının planını işlevci bir anlayışla oluşturmuştur. Konutlarda serbest planı savunmasıyla, farklı düzeylerde düzenlediği mekânlarla çağdaş mimarlık düşüncelerini etkilemiştir. Demir ve cam gibi yeni gereçleri kullanarak eğri ve eğik öğelerle sınırladığı geniş ve aydınlık mekânlar oluşturmuştur. Bitkisel biçimlerden esinlenen, açılıp kapanarak, bükülüp kıvrılarak bütün yapı öğelerini, hatta mobilyaları saran, çizgisel ve iki boyutlu bir süsleme geliştirmiş, bu üslubuyla çağının mimarlarını, sanatçılarını etkilemiştir. Yapıtları Yeni Sanat Akımının en başarılı örnekleri arasındadır.

- **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Tassel Evi,* 1892-1893, Brüksel; *Winssinger Evi,* 1894, Brüksel; *Solvay Evi,* 1895-1900, Brüksel; *Halkevi,* 1896-1899, Brüksel; *Van Eetvelde Evi,* 1897-1900, Brüksel; *Horta Evi ve İşliği,* 1898, Brüksel, şimdi Horta Müzesi; *Yenilik Mağazası,* 1901, Brüksel; *Büyük Pazar Mağazası,* 1903, Frankfurt; *Yenilik Mağazası,* 1906, Antwerp; *Güzel Sanatlar Sarayı,* 1919-1928, Brüksel; *Merkez Tren İstasyonu,* 1937-1952, Brüksel, Brunfaut tarafından bitirilmiştir. **Kitap:** *Considérations sur l'art moderne,* 1925, ("Çağdaş Sanat Üzerine Düşünceler"); *L'enseignement architectural et l'architecture moderne,* 1926, ("Mimarlık Öğrenimi ve Çağdaş Mimarlık").

- **KAYNAKLAR:** F. Borsi (P. Portoghesi ile), *Victor Horta,* 1969; R.Delevoy, *Victor Horta,* (bibliyografya içerir), 1958; R.Puttemans ve başkaları, *Victor Horta,* 1964.

- **BAKINIZ:** ARONCO, BEHRENS, GAUDI, GUIMARD, J.HOFFMANN, C.R.MACKINTOSH, VAN DE VELDE.

HORTENSIUS, Quintus
(İÖ 3.yy)

Romalı diktatör. Kendi adını taşıyan yasayla hukuken Patrici-Pleb ayrımına son vermiştir.

Geç yapıtları

Doğum ve ölüm tarihleri ve yaşamı hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Patrici (soylu) bir ailedendi. Bozulan düzeni yeniden kurmak üzere İÖ 287'de diktatör seçildi. Bazı kaynaklara göre diktatörken ölmüştür.

İtalikler'in Roma'ya karşı giriştikleri mücadele döneminde Roma halkı tüm gücünü savaşa ayırmak zorunda kaldı. Savaşların bitiminde iyice yoksul düşen aşağı tabaka insanları olan Plebler, tribunuslar aracılığıyla borçlarının silinmesini, kendilerine toprak dağıtılmasını istemeye başladılar. Plebler isteklerini kabul ettirmek için İÖ 287'de Janiculum Dağı'na çekilerek dördüncü kez direnişe geçtiler. Hortensius çıkardığı yasayla (Lex Hortensia) bu hareketi yatıştırdı. Bu yasa Valerius-Horatius ve Publilius Philo yasalarının genişletilmiş biçimiydi. Plebler'in oluşturduğu meclis olan Comitia Tributa, Patriciler'in meclisi Comitia Centuria'yla eşit duruma getiriliyordu. Yasa yapma yetkisinin bu meclise de verilmesiyle Patrici-Pleb mücadelesi hukuki anlamda artık sona ermişti. Böylece Patriciler'in gücü büyük ölçüde kırılıyor, Plebler devlet örgütüne girmeye hak kazanıyordu.

Mimarlığının özellikleri

HORTHY VON NAGYBÁNYA, Miklós
(1868-1957)

Macar devlet adamı ve amiral. 1920-1944 arasında kral naibi unvanıyla Macaristan'ı yönetmiştir.

18 Haziran 1868'de Kenderes'te doğdu, 9 Şubat 1957'de Portekiz'in Estoril kentinde öldü. Soylu bir Protestan ailesinin oğluydu. 1882'de Fiume'deki (bugün Yugoslavya'da Rijeka) Avusturya-Macaristan Deniz Harp Akademisi'ne girdi. 1909-1914 arasında Avusturya-Macaristan İmparatoru I.Franz Joseph'in yaverliğini yaptı. I.Dünya Savaşı başlayınca imparatorluk donanmasının Novara adlı kruvazörüne komutan oldu. Mayıs 1917'de İtilaf Devletleri donanması karşısında Otranto Savaşı'nı kazandı. Aynı yıl, donanmada çıkan devrimci bir ayaklanmayı bastırdı. Ocak 1918'de amiral ve Avusturya-Macaristan donanması komutanı oldu.

Horthy, Mart 1919'da Béla Kun önderliğindeki Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, yurt dışına kaçan karşıdevrimci Macarlar tarafından Szeged'de Kont Gyula Károlyi başkanlığında kurulan geçici hükümetin savunma bakanı oldu. Ardından, karşıdevrimci Beyaz Ordu'nun baş-

komutanlığına getirildi. Temmuz 1919'da Béla Kun yönetimine karşı bir saldırı başlatan Rumen ordusu Ağustos'ta Budapeşte'yi işgal etti. Horthy komutasındaki Beyaz Ordu, Béla Kun yönetiminin iktidardan uzaklaştırılmasından ve Rumen ordusunun Macaristan'dan çekilmesinden sonra, Kasım 1919'da Budapeşte'ye girdi. Ocak 1920'de seçilen meclis, monarşinin yeniden kurulmasına ve Horthy'nın, kralı olmayan ülkenin kral naibi olarak devletin başına geçmesine karar verdi.

Haziran 1920'de imzalanan TrianonAntlaşması'yla Macaristan, I.Dünya Savaşı öncesinde sahip olduğu toprakların önemli bir bölümünü yitirdi. 1921'de aniden Macaristan'a dönen Macar Kralı IV.Karl'ın tahta çıkma girişimlerini engelleyen Horthy, bu tarihten sonra ülke yönetiminde mutlak bir denetim sağladı. Kont Istvan Bethlen'in başbakanlık yaptığı 1921-1931 arasında, Sosyalistler ve Yahudiler üzerinde uygulanan ve Beyaz Terör olarak adlandırılan yoğun şiddet eylemleri sırasında binlerce kişi öldürüldü. Horthy yönetimi 1927'de faşist İtalya ile bir dostluk antlaşması imzaladı. 1929 Dünya İktisadi Bunalımı sırasında yoğunlaşan iktisadi sorunları çözemeyen Bethlen, 1931'de başbakanlıktan istifa etti. 1932'de başbakan olan Yahudi düşmanı ve Nazi yanlısı Gyula Gömbös döneminde, Nazi Almanyası ile de sıkı ilişkiler kuruldu. Bu ülkenin desteğiyle Macaristan, 1938-1939 yıllarında Güney Slovakya'yı ve Rutenya'yı ilhak etti.

II.Dünya Savaşı'nın başlangıcında ülkesinin tarafsız olduğunu açıklayan Horthy, Haziran 1941'de Macaristan'ı Nazi Almanyası'nın yanında SSCB'ye karşı savaşa soktu. 1942'de oğlu Istvan'ı kral naibi vekili yaptı. Mart 1944'te Nazi orduları Macaristan'ı işgal ettiler. Horthy Sovyet ordularının Transilvanya'yı ele geçirmelerinden sonra, Ekim 1944'te SSCB ile bir ateşkes antlaşması imzalamayı denediyse de, bu girişimi Naziler tarafından engellendi ve tutuklanarak Almanya'ya götürüldü. Yerine işgalci Naziler'le işbirliği yapan, Macaristan Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin başkanı Szálasi geçti. Horthy II.Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Mayıs 1945'te Müttefikler tarafından serbest bırakıldı ve Portekiz'e gitmesine izin verildi. Yaşamının sonuna değin Portekiz'de kaldı ve orada öldü.

• BAKINIZ: B.KUN.

HORVÁTH, Ödön von
(1901-1938)

Avusturyalı oyun yazarı ve romancı. Toplumcu içerikli yapıtlarıyla II. Dünya Savaşı öncesinde ülkesinin önemli edebiyatçılarından biri olmuştur.

9 Aralık 1901'de Fiume'de doğdu, 1 Haziran 1938'de Paris'te öldü. Macar asıllı bir ailenin çocuğuydu. Çocukluğu ve gençliğinin büyük bir bölümü parçalanmakta olan Avusturya İmparatorluğu'nda geçti. Yükseköğrenimini Viyana ve Münih üniversitelerinde yaptı. İlk oyunu *Revolte auf Côte 3018* ("Côte 3018'de İsyan") 1927'de sahnelendi. Yapı işçilerinin direnişini konu alan oyun, izleyicilerin büyük beğenisini kazandı. 1930'da sergilenen ve Hitler yönetimini kıyasıya eleştiren *Sladek, der schwarze Reichswehrmann* ("Sladek, Siyah Asker") ve 1931'de sahnelenen *Geschichten aus dem Wienerwald* ("Viyana Ormanlarından Öyküler") oyunları ile ünlendi. 1931'de Kleist Ödülü'nü kazandı. Ödülle birlikte uluslararası üne de kavuştu.

Ancak, Nasyonal Sosyalist yönetime karşı açıkça savaş açmış olması, onun Almanya'dan ayrılarak yaşamının bundan sonrasını çeşitli Avrupa ülkelerinde sürdürmesine neden oldu.

Oyunlarında, toplum düzenindeki değişmeleri ve yozlaşmaları ele alan Horváth, kişilerini günlük yaşamın basit, ezilen, horlanan alt tabaka insanları arasından seçerek, konularını başarılı gülmece öğeleri ve güçlü bir epik anlatımla işledi. Kısa süren yaşamı boyunca yazdığı az sayıdaki romanda da, ayrıntılardan tümüyle arınmış, duru bir anlatımı, kısa cümleleri ve kişilerin iç dünyalarını başarıyla yansıtan konuları yeğledi. Bu romanlarda "kendi kör çıkarcıklarından ötesini göremeyen, sevimsiz, yavan ve acınacak kişiler" olarak tanımladığı küçük burjuvaları kıyasıya eleştirdi.

• YAPITLAR (başlıca): Oyun: *Revolte auf Côte 3018*, 1927, ("Côte 3018'de İsyan"); *Sladek, der schwarze Reichswehrmann*, 1930, ("Sladek, Siyah Asker"); *Geschichten aus dem Wienerwald*,1931,("Viyana Ormanlarından Öyküler"); *Italienische Nacht*, 1931, ("İtalyan Gecesi"); *Glaube, Liebe, Hoffnung*, 1932, ("İnanç, Sevgi, Umut"); *Kasimir und Karoline*, 1932, ("Kasimir ile Karoline"); *Hin und Her*, 1933, ("Oraya Buraya"); *Eine Unbekannte aus der Seine*, 1933, ("Seine'den Çıkan Kız"); *Figaro lässt sich scheiden*, 1934, ("Figaro Boşanıyor"); *Der jüngste Tag*, 1938, ("Kıyamet Günü"). Roman: *Der ewige Spiesser*, 1930, ("Sonsuz Burjuva"); *Jugend ohne Gott*, 1938, ("Tanrısız Gençlik"); *Ein Kind unserer Zeit*, 1938, ("Çağımızın Bir Çocuğu").

HOŞEA
(İÖ 8.yy)

İsrailoğulları peygamberi. İsrail'de halk arasında artan sapkınlığı önlemeye çalışmıştır.

Beeri'nin oğlu Hoşea, İÖ 744'te II.Yereboam'ın krallığı sırasında yaşamıştır. *Tevrat*'ta geçen ikinci aşamadaki on iki peygamberin ilkidir. On dört bölümlük Hoşea kitabının 1-3 bölümleri, Tanrı ile İsrail arasındaki ilişkiler, geri kalan 4-14 bölümlerinde, artan zina olayları için İsrail'e uyarı, İsrail'in sürgüne gönderileceği haberi, ancak halkın pişmanlığından sonra kurtulacağı anlatılır.

İsrail din ve devletinin kurucusu sayılan Hz.Musa çağında da insanlar arasında yasak birleşme yaygındı. Hz.Musa bu tür birleşmeleri kesinlikle yasaklamış, bu gibi suçları işleyenlerin öldürülmelerini buyurmuştu. *Tevrat*'a göre, durum Hoşea'nın yaşadığı çağda değişmemiş, bu nedenle Hoşea İsrailoğulları'nı uyarmak, sapkınlıktan kurtarmak için Tanrı tarafından görevlendirilmiştir.

Ho Şi Minh

HO Şİ MİNH
(1890-1969)

Vietnamlı siyaset ve devlet adamı. Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'ni kurmuş ve 1945-1969 arasında başkanlığını yapmıştır.

19 Mayıs 1890'da Nghe An Eyaleti'nin Kim Lien köyünde doğdu, 3 Eylül 1969'da Hanoy'da öldü. Eskiden beri devrimci aydınlar yetiştirmesiyle ünlü Nghe An Eyaleti'nin aydın ve milliyetçi bir ailesindendi. Babası köylü kökenli olmasına karşın, kendi çabasıyla Çin harfleri sınavını vererek öğretmenliğe yükselmiş aydın bir kişiydi. Annesi ise soylu, ancak yoksul bir aileden geliyordu. 10 yaşına geldiğinde, gelenekler gereğince babası çocukluk adı olan Nguyen Sinh Cung'u değiştirerek ona Nguyen That Tahn (Umutlu Nguyen) adını verdi.

İlk ve ortaokulu Vin ve Hue kentlerinde okudu. 1905'te milliyetçi etkinlikleri nedeniyle babasının Fransız sömürge yönetimindeki memurluk görevinden uzaklaştırılmasının ardından, Fransızca ve Vietnam dilinde eğitim yapan Hue'deki Quac Hoc Lisesi'ne girdi. Öğrencilik yıllarında Fransızlar'a karşı yürütülen milliyetçi etkinliklere katıldı. 1908'de vergilerin azaltılması isteğiyle başlayan ayaklanmanın içinde yer aldı. Kısa bir süre sonra, Fransızlar'ın okullarda, ileride kendilerine hizmet edecek kişiler yetiştirmeyi amaçladıklarını görerek, okulu terketti. 1911 başında güneydeki Fan Tiet kentine gitti. Orada, Eylül'e değin bir fabrikaya bağlı küçük bir okulda Fransızca öğretmenliği yaptı.

1911 sonunda, Haifong ile Marsilya arasında sefer yapan bir şilebe aşçı yamağı olarak girdi ve Vietnam'dan ayrıldı. Bunu izleyen iki yıl boyunca Akdeniz ve Afrika limanlarında dolaştı. Fransızlar'ın bu bölgelerde kurdukları sömürge yönetimlerinin özelliklerini yakından inceleme fırsatı buldu. Bu yolculukları sırasında edindiği izlenimlerine, ileride yazacağı *Le procès de la colonisation française* ("Fransız Sömürgeciliğinin Eleştirisi") adlı kitabında yer verdi. Daha sonra, miço olarak okyanus aşırı seferler yapan gemilerde çalışarak Amerika ve Avrupa limanlarını dolaştı. Kapitalist ülkeler emekçilerinin yaşam koşullarıyla ilgili gözlemleri, onu dünya emekçilerinin uluslararası dayanışması düşüncesine götüren ilk adımlar oldu.

1914'te Londra'ya yerleşti. Kar temizleyiciliği, bulaşıkçılık ve aşçı yamaklığı gibi işlerde çalıştığı bu dönemde İngiltere'de yaşayan Asyalı göçmenlerin kurdukları Denizaşırı Ülkeler Emekçileri adlı örgüte üye oldu. 1917'de Paris'e geçti. Aynı tarihte, gemilerde çalıştığı yıllarda kullandığı Ba adını bırakarak, Nguyen Ai Quoc (Yurtsever Nguyen) adını aldı. Vietnamlı öğrencilerin ve savaş sırasında zorla çalıştırılmak üzere Fransa'ya getirilmiş Vietnamlı işçilerin arasında yaşadığı, geçimini fotoğrafçılık yaparak kazandığı bu yıllar siyasi kişiliğinin olgunlaştığı yıllar oldu. Bir yandan sürekli okuyarak bilgisini derinleştirmeye çalışırken, diğer yandan sosyalist işçi önderleri ve göçmen yurtseverlerle yakın ilişkiler kurarak onların siyasi etkinliklerine katıldı.

Aynı dönemde, *L'Humanité*, *Le Populaire* ve *La vie ouvrière* gibi sosyalist gazetelerde, Vietnam'daki sömürge yönetiminin içyüzünü açığa çıkaran makaleleri yayımlanmaya başladı. Vietnamlı yurtseverleri çevresinde toplayarak oluşturduğu Vietnamlı Yurtseverler Grubu'nun başkanı olarak, 1919'da toplanan Versailles Barış Konferansı'na, Çin Hindi halklarının Fransız parlamentosunda temsil edilmesi, basın ve toplanma özgürlüklerinin tanınması, hukuk devleti koşullarının yaratılması istemlerini içeren bir dilekçe sundu.

Fransız Komünist Partisi içindeki etkinlikleri

Fransız Sosyalist Partisi'nin Aralık 1920'de toplanan Tours Kongresi'nde partinin III.Enternasyonal'e (Komintern) katılması doğrultusunda oy verdi ve Fransız Komünist Partisi'nin (FKP) kurucuları arasında yer aldı. 1922'de FKP'nin yardımıyla, diğer Fransız sömürgelerinden gelen önderlerle birlikte Fransız Sömürgeleri Halkları Birliği adlı örgütü kurdu. Sömürgeciliğe karşı kamuoyu oluşturmak amacıyla *Le Paria* adlı gazeteyi çıkarmaya başladı. Gazetede Ho Şi Minh'in yazılarının yanı sıra, Cezayirli ve Afrikalı önderlerin de yazıları yer alıyordu.

Haziran 1923'te Fransa'dan ayrılarak Moskova'ya geçen Ho Şi Minh, bir süre Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'ne devam etti. 1924'te III.Enternasyonal'in V.Kongresi'ne katıldı ve kongrede sömürgeler üzerine bir konuşma yaptı. 1925 başında III.Enternasyonal tarafından Kanton'a gönderildi. Görevi, Koumingtang adlı milliyetçi örgütün sol kanat önderi Çan Kay-Şek'e danışmanlık yapan III.Enternasyonal temsilcisi Borodin'e yardımcı olmaktı. Haziran 1925'te Kanton'a sığınmış siyasi sürgünlerle birlikte Vietnam Devrimci Gençlik Birliği'ni (VDGB) kurdu ve örgütün yayın organı *Thanh nien* adlı gazeteyi yayımlamaya başladı. Çevresindeki devrimci gençleri eğiterek, onları Vietnam'da sürdürecekleri siyasi çalışmalara hazırladı. Aynı dönemde yazdığı yazılarda, devrimin ancak geniş işçi ve köylü kitlelerine öncülük eden Marxist-Leninist bir parti tarafından gerçekleştirilebileceğini, devrimci hareketin başarısının uluslararası işçi hareketiyle kurduğu

bağların sıkılığına bağlı olduğunu vurguladı. 1927'de Çin Komünist Partisi ve SSCB ile ilişkileri bozulan Çan Kay-Şek'in, Kanton'da bulunan Vietnamlı devrimciler üzerinde yoğun bir baskı uygulamaya başlaması üzerine Moskova'ya döndü.

1927-1928 yıllarında VDGB'nin Vietnam'daki nüfuzu hızla arttı. VDGB öncülüğünde işçiler ücret artışı, çalışma saatlerinin kısaltılması, dayak ve zorla çalıştırma cezalarının kaldırılması gibi isteklerle grevler düzenlediler. Birçok bölgede köylüler vergilerin azaltılması isteğiyle gösterilerde bulundular.

Çin Hindi Komünist Partisi'nin kuruluşu

Ho Şi Minh 1929'da III.Enternasyonal tarafından, siyasi etkinliklerde bulunmak üzere önce Tayland'a, oradan da Hong Kong'a gönderildi. VDGB'nin Haziran 1929'da Hong Kong'ta toplanan ve Vietnam'ın çeşitli bölgelerinden gelen temsilcilerin katıldığı kongresinde Ho Şi Minh, Marxist-Leninist bir işçi sınıfı partisi kurulması önerisinde bulundu. Ancak görüş ayrılıkları nedeniyle, kongreden sonra kuzey, orta ve güney Vietnam'da üç ayrı komünist partisi kuruldu. Bu üç hareket, Ho Şi Minh'in yoğun çabaları sonucunda, Şubat 1930'da Hong Kong'da toplanan bir kongrede, Vietnam Komünist Partisi adı altında birleşti. Ekim 1930'da, adı Çin Hindi Komünist Partisi (ÇHKP) olarak değişen parti, tüm Çin Hindi'nde Fransız emperyalizmine son vermeyi, bir işçi, köylü, asker hükümeti kurarak yoksul köylülere toprak dağıtmayı ve yabancı işletmeleri kamulaştırmayı amaçlayan bir programı benimsedi. ÇHKP, kuruluşunu izleyen kısa süre içinde hızla gelişerek, Vietnam'da Nghe Tinh Sovyetleri'nin kurulduğu 1930-1931 ayaklanmasında öncü rol oynadı.

ÇHKP'nin kurulmasından sonra Hong Kong'da kalan Ho Şi Minh, partinin çalışmalarına yön verdi. 1931'de Vin'deki Fransız sömürge mahkemesi tarafından gıyabında ölüm cezasına çarptırıldı. Fransız polisi, Hong Kong'daki İngiliz yetkililerine başvurarak Ho Şi Minh'in teslim edilmesini istedi. İngilizler Ho Şi Minh'i Haziran 1931'de tutukladılar, ancak Fransızlar'a teslim etmediler. 1933'te öldüğü söylentisi yayıldıysa da, aynı yıl serbest bırakıldı ve Moskova'ya döndü. Orada dünya komünist hareketinin önderlerinin öğrenim gördüğü Lenin Enstitüsü'ne devam etti. 1935'te ÇHKP delegesi olarak III.Enternasyonal'in VII.Kongresi'ne katıldı.

Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşu

Fransa'da 1936'da Halk Cephesi'nin iktidara gelmesinin ardından Çin Hindi'nde siyasi af ilan edildi ve komünistler yasal eylem olanağına kavuştular. Bu dönemde ÇHKP öncülüğünde işçiler ve köylüler yaşam koşullarının iyileştirilmesi, demokratik özgürlüklerin tanınması ve vergilerin azaltılması gibi isteklerle harekete geçtiler. ÇHKP'nin, Fransız Sosyalist Partisi'nin Çin Hindi Şubesi'nin ve çeşitli kitle örgütlerinin Mart 1937'de kurdukları Çin Hindi Demokratik Cephesi, Tonkin ve Annam danışma meclisleri için yapılan 1937-1938 seçimlerinde önemli başarı elde etti. Ancak, bu göreli serbestlik ortamı, Eylül 1939'da II.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla son buldu. ÇHKP'yi yasaklayan Fransız sömürge yönetimi demokratik hareket üzerinde yoğun bir baskı kurdu.

Viet-Minh'in kuruluşu

1938'de Moskova'dan ayrılarak yeniden Çin'e giden Ho Şi Minh, Japon birliklerinin Ağustos 1940'ta Çin Hindi'ne girmeleri üzerine Yennan'dan Güney Çin'e geçti; ÇHKP'nin doğrudan yönetimini üstlenmek üzere hazırlıklara başladı. Bu sırada Nguyen Ai Quoc adını bırakarak Ho Şi Minh (Aydınlatan Ho) adını aldı. Şubat 1941'de, 30 yıllık bir ayrılıktan sonra, kuzey sınırından Vietnam'a girdi. Kuzey Vietnam'ın Kao Bang Eyaleti'nde bir orman köyü olan Pac Bo'da bir mağaraya yerleşti. Mayıs 1941'de, bu mağarada, onun başkanlığında toplanan ÇHKP Merkez Komitesi, işçiler, köylüler, küçük burjuvalar, ulusal burjuvalar ve yurtsever toprak sahipleri tarafından Fransız sömürgecilerine ve Japon işgalcilerine karşı verilecek savaşın başlatılması için Viet-Minh (Vietnam'ın Bağımsızlığı İçin Devrimci Birlik) adlı ulusal cephenin kurulmasına ve gerilla birliklerinin örgütlenmesine karar verdi.

Ho Şi Minh, Kao Bang'da kaldığı süre boyunca, savaşı yürütecek kadroların eğitimiyle ilgilendi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve askerlik tarihi ile ilgili kitapları Vietnam diline çevirdi. Gerilla savaşı üzerine çeşitli kitaplar yazdı ve *Vietnam Doc Lap* (Bağımsız Vietnam) adlı dergiyi yayımladı. 1942'de, Çan Kay-Şek ile ilişki kurmak ve Japonlar'a karşı verilecek mücadelede onun desteğini kazanmak amacıyla Çin'e gitmeye karar verdi. Ancak Çin sınırını geçer geçmez casusluk yaptığı gerekçesiyle tutuklandı. Bir yıldan fazla süren tutukluluğu sırasında *Carnet de prison* ("Hapishane Defteri") adlı şiir kitabını yazdı. Serbest bırakıldıktan sonra yeniden Kao Bang'a döndü. Aralık 1944'te Vietnam'ın kuzey eyaletlerinde etkinlik gösteren küçük gerilla birliklerini birleştirerek, Vietnam Ulusal Kurtuluş Propaganda Birliği adlı silahlı örgütü kurdu. Örgütün komutanlığını Nguyen Vo Giap üstlendi.

Japonlar Mart 1945'te gerçekleştirdikleri bir darbeyle Vietnam'da Fransız sömürge yönetimine son vererek yönetimi ele geçirdiler. Durumu değerlendiren ÇHKP, Ho Şi Minh'in önerisiyle, gerilla savaşının yaygınlaştırılması, genel bir silahlı ayaklanma için hazırlıklara başlanması ve geçici bir hükümetin kurulması kararlarını aldı. Kısa bir süre sonra, Viet-Minh'e bağlı tüm silahlı örgütler Vietnam Kurtuluş Ordusu (VKO) adı altında birleştiler.

VKO Japonlar'a karşı yürüttüğü mücadelenin sonucunda, 1945 yazında Kuzey Vietnam'da altı eyaleti ele geçirdi ve kurtarılmış bölge ilan etti. ÇHKP'nin Ağustos 1945'te toplanan konferansında verilen genel ayaklanmanın başlatılması kararı, Tan Troa'da toplanan ve halk delegelerinin katıldığı Vietnam Ulusal Kongresi tarafından onaylandı. Aynı tarihte Ho Şi Minh başkanlığında Vietnam Geçici Hükümeti kuruldu. Ayaklanma kararını izleyen bir hafta içinde başta başkent Hanoy, Hue ve Saygon gibi büyük kentler olmak üzere hemen hemen tüm Vietnam ele geçirildi. Ho Şi Minh 2 Eylül 1945'te Hanoy'da yarım milyon kişilik bir kalabalık önünde okuduğu Bağımsızlık Bildirisi'yle özgür ve bağımsız bir devlet olan Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nin (VDC) kurulduğunu ilan etti.

VDC'nin kurulmasından hemen sonra, Çan Kay-Şek'e bağlı 200.000 kişilik Koumingtang birlikleri, Japonlar'ı silahsızlandırmak gerekçesiyle Kuzey Vietnam'a girdiler. Aynı gerekçeyle Güney Vietnam'a giren İngilizler, Japonlar'ın elinden kurtardıkları Fransız askerlerini silahlandırarak, bölgenin yeniden

Fransa'nın denetimine girmesine yardımcı oldular. Fransızlar, 1946 başında tüm güney bölgesinde denetimi sağladılar. Ho Şi Minh, Mart 1946'da Fransızlar'la, Koumingtang birliklerini ülkeden çıkartmak üzere 15.000 Fransız askerinin 5 yıl süreyle Vietnam'a girmesini ve Viet-Minh hükümetinin Fransız Birliği içinde kalmak koşuluyla özgür bir devlet olarak tanınmasını öngören bir antlaşmayı imzalamak zorunda kaldı.

Bu sırada Vietnam'da yapılan Ulusal Meclis seçimlerinde, Ho Şi Minh başta olmak üzere, Viet-Minh ve geçici hükümet üyeleri büyük bir üstünlük sağladılar. 1946 başında Ho Şi Minh başkanlığında kurulan Anayasa Hazırlık Komitesi'nin hazırladığı anayasa taslağı meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Ho Şi Minh, Mart 1946'da VDC'nin ilk cumhurbaşkanı ve başbakanı oldu.

Vietnam'da yeniden sömürge yönetimi kurmayı amaçlayan Fransızlar'la, tam bağımsızlık için mücadele eden Viet-Minh hükümeti arasındaki çelişkiler giderek keskinleşti. Temmuz 1946'da toplanan Fontainebleau Konferansı, Fransızlar'ın iki ülke arasında eşitlik ve karşılıklı çıkar ilkelerine uymayı reddetmeleri nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı. Fransızlar, Eylül 1946'da Ho Şi Minh'le imzaladıkları ara antlaşmayı bozarak, Kasım'da Haifong limanını bombaladılar.

Ho Şi Minh'in, Aralık 1946'da yaptığı çağrıyla başlayan Direnme Savaşı, Giap komutasındaki Vietnam birliklerinin Mayıs 1954'te Dien Bien Fu'da Fransızlar'ı kesin olarak yenilgiye uğratmalarıyla son buldu. Temmuz 1954'te imzalanan Cenevre Antlaşması'yla Fransa, Vietnam'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanıdı. Antlaşmayla, Fransızlar'ın Vietnam'dan çekilmeleri ve 1956'da yapılacak seçimlere değin, ülkenin geçici olarak ikiye bölünmesi karara bağlandı. Ancak Güney Vietnam'daki Ngo Dinh Diem yönetimi antlaşma ilkelerini çiğneyerek Ekim 1955'te Vietnam Cumhuriyeti (VC) adlı yeni bir devlet kurdu. VC, kısa bir süre içinde Fransa'nın yerini alan ABD'nin siyasi ve iktisadi denetimi altına girdi.

Ho Şi Minh, 1951'de ÇHKP'nin yerine kurulan Vietnam İşçi Partisi'nin Merkez Komitesi başkanı oldu. 1954'ten sonra Kuzey Vietnam'da sosyalizmi kurma aşamasına geçildi. Geniş kapsamlı bir toprak reformuyla yoksul ve topraksız köylülere toprak dağıtıldı; 1958'de sanayileşmeyi öngören üç yıllık bir plan yürürlüğe girdi. Ho Şi Minh başkanlığındaki Anayasa Değişikliği Komisyonu 1959'da VDC'nin ilk sosyalist anayasasını hazırladı.

Ho Şi Minh, ABD ile ulusal bağımsızlık ve iki Vietnam'ın birleşmesi için mücadele eden Güney Vietnam Ulusal Kurtuluş Ordusu ve VDC arasında savaşın sürdüğü bir sırada kalp krizinden öldü.

Ho Şi Minh yaşamını Vietnam'ın ulusal kurtuluşu mücadelesine adamış, Vietnam halkı tarafından çok sevilen ve Ho Amca diye anılan bir önderdi. 1911'de ülkesinden ayrıldıktan sonra, çeşitli isimler altında hareketli bir yaşam sürmesi nedeniyle, Nguyen That Tihn'in 1920'lerdeki Nguyen Ai Quoc, sonra da cumhurbaşkanı Ho Şi Minh olduğunu, halkın çoğunluğu gibi kendi ailesi de ancak 1945'te öğrendi. Marxist-Leninist düşünceyi özgürlük ve ulusal bağımsızlık doğrultusunda halka benimsetmeyi ve Vietnam'ın özgün koşullarına uyarladığı bu düşünceye yaşam kazandırmayı başaran Ho Şi Minh, 20.yy'da sömürgeciliğe karşı en uzun ve en zorlu mücadeleyi veren halk önderidir.

- YAPITLAR (başlıca): *Selected Works*, 4 cilt, 1960-1962, ("Seçme Yapıtlar"); *Milli Kurtuluş Savaşımız, 1920-1967*, 1968.
- KAYNAKLAR: C.Fourniau, *Ho Chi Minh, notre camarade*, 1972; J.Lacouture, *Ho Şi Minh*, 1968; D. Halberstam, *Ho*, 1971; J.Sainteny, *Face à Ho Chi Minh*, 1970; Vietnam İşçi Partisi Tarih Inceleme Komitesi, *Our President Ho Chi Minh*, 1970.

- BAKINIZ: BAO DAİ, ÇAN KAY-ŞEK, GİAP, Kİ, NGO DİNH DİEM, THİEU.

HOTMAN, François
(1524-1590)

Fransız hukukçu ve siyaset kuramcısı. Fransa'da mutlakiyet yönetimine karşı çıkmış, meşruti monarşi yönetimini savunmuştur.

23 Ağustos 1524'te Paris'te doğdu, 12 Şubat 1590'da Basel'de öldü. Franciscus Hotmanus ya da Hotemanus olarak da anılır. Silezyalı bir ailenin oğludur. Orléans Üniversitesi'nden hukuk dalında doktora derecesi aldı. 1546'da Paris Üniversitesi'nde Roma hukuku profesörü oldu. 1547'de mezhep değiştirerek Protestan oldu ve Jean Calvin'in önderliğindeki reform hareketine katıldı. Lyon, Cenevre, Lozan ve Strasbourg üniversitelerinde verdiği hukuk derslerini Calvin de izledi. Ağustos 1572'de Protestanlar'a karşı düzenlenen Saint-Barthélemy katliamından hemen sonra, Fransa'dan ayrılarak İsviçre'ye yerleşti. Bu tarihten ölümüne değin Cenevre ve Basel üniversitelerinde hukuk dersleri vermeyi sürdürdü.

Hotman, Iustinianus yasalarını filoloji ve tarih bilimlerinin yardımıyla anlamayı ve araştırmayı amaçlayan Alciati ve Cujas'nın, Hümanist Hukuk Okulu'ndandır. Hukuk üzerine en ünlü kitabı olan *Anti-Triboniana*'da, 16.yy Fransası ve geleneksel Fransız hukuku ile, Iustinianus dönemi Roma'sı ve Roma hukuku arasındaki farklılığa dikkat çekmiştir. Roma hukukunun, bütünüyle Roma'ya özgü koşulların ürünü olduğu, adalet ve doğal aklın yerini tutmaya çalıştığını savunmuştur. Iustinianus'un düzenlettiği Roma hukukunun birçok bakımdan zamanın gerisinde kaldığına, çoğu parçalarının anlamını yitirdiğine değinerek, bu hukukun bunca zaman etkinliğini sürdürmesini, yönetici kişiler ve papalık tarafından gereğinden fazla önemsenmesine bağlamıştır. *Anti-Triboniana*'da, Roma hukukunun geçersizliğini ortaya koyarak, soyut adalet ile töresel hukuk ilkelerini ve Kutsal Kitap'a dayanan yargılama yöntemlerini savunmuştur.

Hotman'ın, siyaset kuramı alanındaki en önemli çalışması, *Franco-Gallia*'dır. Bu kitapta Fransa'daki toplumsal kurumların gelişmesini ele almış, Galyalılar

ile Franklar'ın birbirlerine karışarak Frank-Galya'yı oluşturduklarını ileri sürmüştür. Frank-Galya siyasal düzeninin ayırt edici özellikleri, yetkileri sınırlı bir krallık ve temsili meclislerdir. Hotman, giderek güçlenmekte olan merkezi monarşi yönetiminin Frank-Galya yönetim biçimini yıprattığını, bunun yeniden kurulması gerektiğini savunmuştur. Ona göre Fransa'da mutlakiyet yönetiminin güçlenmesinin, dinsel reformları engellemek isteyen Katolik hukukçuların mutlakiyetçi eğilimleri dışında hiçbir tarihsel temeli yoktur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Anti-Triboniana*, 1567; *Franco-Gallia*, 1573; *Opera*, 3 cilt, (ö.s.), 1599-1601, ("Toplu Yapıtlar").

- **KAYNAKLAR:** J.Baron, *Franz Hotman's Antitribonian*, 1888; E.Blocaille, *Étude sur François Hotman*, 1902; B.Reynolds, *Proponents of Limited Monarchy in Sixteenth Century France, Francis Hotman and Jean Bodin*, 1931.

- **BAKINIZ:** ALCIATI, BODIN, CUJAS.

HOUDON, Jean-Antoine
(1741-1828)

Fransız, heykelci. Dinsel ve mitolojik konuları işlediği yapıtlarıyla tanınmıştır.

20 Mart 1741'de Versailles'da doğdu, 15 Temmuz 1828'de Paris'te öldü. Kraliyet Akademisi'ndeki öğrenimi sırasında Jean-Baptiste Lemoyne'un ve Jean-Baptiste Pigalle'ın (1714-1785) öğrencisi oldu. Kazandığı bursla 1764'te Roma'ya gitti ve 1768'e değin orada kaldı. Roma'daki Fransız Akademisi'nde gördüğü sanat öğreniminin yanı sıra, bir cerrah yönetimindeki anatomi kurslarına da katıldı. 1767'de yaptığı *Derisi Yüzülmüş Adam* adlı çalışmasıyla büyük ün kazandı. Oturan bir adamın vücudunu ele aldığı bu heykel onun gerçekçiliğinin en belirgin biçimde izlendiği yapıtıdır.

"Voltaire".

Paris'e dönüşünde o günlerde moda olan mitolojik konulara yöneldi. 1777'de bu türdeki çalışması *Morpheus*'la Akademi'ye kabul edildi. Aynı yıllarda geçimini sağlamak için portre-büstler yapmaya başladı. Diderot, Gluck, Jean-Jacques Rousseau ve Voltaire başta olmak üzere, gününün birçok sanatçı, düşünür ve siyaset adamıyla dostluk kurdu, birçoğunun büstünü yaptı. 1780'lerde bu alanda Avrupa'nın en tanınmış sanatçısı olmuştu. 1785'te aldığı bir çağrı üzerine ABD'ye giderek Washington'un bir büstünü yaptı. Bu yapıtı 1796'da Richmond'daki Virginia Eyalet Merkezi'ne yerleştirildi.

Houdon'un çeşitli boyutlarda ve türdeki birçok heykelinin arasında ilk sırayı sayıları iki yüzü aşan portre-büstleri alır. Bu çalışmaların hepsindeki ortak nitelik, modelin kişiliğinin ve davranış özelliklerinin büyük bir başarıyla yansıtılmış olmasıdır. Houdon'un alçı, mermer, bronz, kil gibi malzemeleri büyük bir titizlikle kullandığı heykellerinde, Klasik üslubun yalın anlatımının ve kompozisyon anlayışının etkileri görülür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Derisi Yüzülmüş Adam*, 1767; *Aziz Bruno*, 1767; Santa Maria degli Angeli Kilisesi, Roma; *Vaftizci Yahya*, Santa Maria degli Angeli Kilisesi, Roma, bugün yalnızca alçı modeli kalmıştır; *Diderot'nun Büstü*, 1771; *Gluck'un Büstü*, 1775; *Morpheus*, 1777, Louvre, Paris; *Jean-Jacques Rousseau'nun Büstü*, 1778, Louvre, Paris; *Voltaire'in Büstü*, 1778, *Comédie Française*, Paris; *Benjamin Franklin'in Büstü*, 1780, Louvre, Paris; *Madame Houdon'un Büstü*, 1787, Louvre, Paris; *Mirabeau'nun Büstü*, 1800, Versailles Müzesi.

HOUPHOUËT-BOIGNY, Félix
(1905)

Fildişi Kıyılı devlet adamı. Kara Afrika'da askeri darbeyle yıkılmamış tek devlet başkanıdır.

18 Ekim 1905'te Yamoussoukro kasabasında doğdu. Baoulé etnik topluluğu kökenli, toprak sahibi, varlıklı bir ailenin çocuğudur. Çalışkan bir öğrenci olarak kendi ülkesinde okulu bitirdikten sonra Dakar'da (Senegal) Tıp Okulu'na gitti. Bu okul o zamanlar Afrikalılar'ın gidebileceği az sayıdaki yüksek okuldan biriydi. Burayı bitirenler üst düzeyde sağlık memuru oluyorlardı. Houphouët-Boigny 1925'te bu okulu birincilikle bitirdi. 1939'a değin Afrika içlerinde sağlık görevlisi olarak çalıştı ve Kara Afrika'yı daha yakından tanıma olanağını buldu. 1940'ta doğduğu kasabaya döndü ve Akoué kantonuna başkan seçildi. Ailesinden kalan kahve ve kakao plantasyonlarını yönetti.

1944 Ağustosu'nda II.Dünya Savaşı Fransa için sona erince bölgeden sorumlu olan de Gaulle'cü bir

genel yali yerli kakao ve kahve üreticilerinin sendika kurup örgütlenmelerine izin verdi. Houphouët-Boigny de bunun üzerine hemen birkaç arkadaşıyla birlikte Afrika Tarım Sendikası adlı bir örgüt kurdu. Kısa zamanda sendikanın üye sayısı 20.000'e yükseldi.

Bu sendika birdenbire büyük önem kazandı. Çünkü sendikanın amaçları arasında Avrupalı tarım üreticileriyle Afrikalılar arasındaki farkların kaldırılması da vardı. O yıllarda Afrikalılar için beyazların çiftliklerinde, plantasyonlarında çalışma zorunluluğu yürürlükteydi. Afrikalılar kendi ürünlerini doğrudan doğruya büyük tüccara satamıyorlardı. Afrikalı üreticilere verilen fiyat her zaman beyazlara verilenin altındaydı. Afrikalı üreticiler bu ayrıcalıkların kaldırılmasını istiyorlardı. Avrupalı üreticiler yani kolonlar da bu isteğe karşı çıkıyorlardı. Bu amaçla genel valinin komünist eğilimli olduğunu öne sürdüler ve valinin görevden alınmasını sağladılar. Ama sendika lideri Houphouët-Boigny bu savaşımdan büyük ün kazandı. 22 Ekim 1945'te yapılan genel seçimlerde Fildişi Kıyısı milletvekili olarak Fransa'da Kurucu Meclis'e seçildi.

İlk kez Paris'e ayak basan Houphouët-Boigny'nin yaşamında yeni bir dönem başladı. 1946 Nisanı'nda Fildişi Kıyısı Demokratik Partisi (Parti Démocratique de la Côte d'Ivoire-PDCI) adlı bir örgüt kurdu. Afrika Tarım Sendikası'nın tüm kadrosu bu partide yer aldı. Fildişi Kıyısı'nın genç önderi Paris'te başarılı bir mücadele vererek Afrikalılar'ın zorunlu çalışması ile ilgili yasanın ve Afrikalılar'a Fransız Ceza Yasası'nın dışında yöntemler uygulanmasını da öngören yasaların kaldırılmasını sağladı.

Houphouët-Boigny'nin kurduğu parti altı ay içinde bütün Afrika'da çok büyük yankılar uyandırdı. Onun öncülüğü ile 1946 Ekimi'nde Demokratik Afrika Topluluğu'nun (Rassemblement Démocratique Africain-RDA) kurulması için bugünkü Mali'nin başkenti Bamako'da bir kongre düzenlendi. Houphouët-Boigny bu örgüte başkan seçildi. Fildişi Kıyısı'nda daha önce kurulmuş olan Fildişi Kıyısı İlerici Partisi (Parti Progressive de la Côte d'Ivoire-PPCI), PDCI ile birleşti. Böylece işçilerin, köylülerin, toprak sahiplerinin, şeflerin, memurların, tüccarın ve esnafın katıldığı bir kitle partisi ortaya çıktı. Fransız Komünist Partisi (FKP) de bu örgütü destekliyordu.

RDA'nın ikinci büyük kongresi 1949 Şubatı'nda Fildişi Kıyısı'nın başkenti Abican'da toplandı. Kentte olaylar çıktı. Bunun üzerine Fransız yöneticiler örgütün gazetesi *Démocrate*'ı yasakladılar, yüzlerce Afrikalı'yı tutukladılar. Olaylar gittikçe genişledi. Gösteriler 1950'nin ilk aylarında da sürdü. Askerler göstericilere ateş açtılar, ölenler, yaralananlar oldu. Houphouët-Boigny de gizlenmek zorunda kaldı. Fransızlar Afrika'da bir terör havası estirdiler. Ama kendilerinin de Çin Hindi'nde başları dertteydi. Bu yüzden ılımlı yollara gidilmesini isteyenler ağır bastılar.

Houphouët-Boigny de ılımlı yollardan yanaydı. 1950 Ekimi'nde FKP ile ilişkilerini gevşetmeye başladı ve Mitterand'ın Demokratik ve Sosyalist Direniş Birliği (Union Démocratique et Socialiste de la Résistance-UDSR) denen orta sol partisiyle ilişki kurdu. Houphouët-Boigny böylece aklanmış oldu. Sosyalist Başkan Guy Mollet kendisine 1956 Şubatı'nda bakanlık görevi verdi. Bundan sonra da Fransız hükümetlerinde altı kez görev aldı.

Afrika Tarım Sendikası'nı kurması

1945-1959 dönemi eski sömürgelerin bağımsızlık eylemlerine giriştikleri ve bağımsızlığı kazandıkları bir dönemdi. Fildişi Kıyısı'nın ekonomisi o dönemde Kara Afrika'daki Fransız sömürgelerinin en güçlüsü sayılıyordu. Şöyle ki, Fildişi Kıyısı'nda o zaman Fransız Batı Afrikası (Afrique Occidentale Française-AOF) denen ülkelerin toplam nüfusunun ancak % 11'i yaşıyordu, buna karşılık AOF'un yaptığı ihracatın % 44'ünü bu ülke sağlıyordu. Bu bakımdan Fildişi Kıyısı eski Fransız yöneticilerinin çok önem verdikleri bir ülkeydi.

RDA içinde görüş ayrılıklarının doğması

Houphouët-Boigny'nin önderi bulunduğu RDA içinde o dönemde görüş ayrılıkları belirdi ve bu örgüt 1957 Eylülü'nde Bamako'da düzenlediği bir kongre sonunda dağıldı. Houphouët-Boigny her ülkenin kendi başına özerk olmasından yanaydı, bu ülkeler arasında bir federasyon kurulmasına karşı çıkıyordu. General de Gaulle 1958'de Kara Afrika'da Fransız yönetiminde olan ülkelere özerklik sağlayacak anayasa tasarısını referanduma sunarken Sekou Touré özerklik değil, doğrudan bağımsızlık isteyen tek önderdi. Houphouët-Boigny ise de Gaulle'ü destekleyen ve bağımsızlıktan değil de, özerklikten yana olanlar arasındaydı. Referandumdan sonra, Senegal, Fransız Sudanı, Yukarı Volta ve Dahomey'in federasyon kurma girişimlerini engelleyen Houphouët-Boigny, 1959'da Fildişi Kıyısı, Dahomey, Yukarı Volta ve Nijer'den oluşan İttifak Konseyi adlı yeni bir birlik kurdu. Aynı yıl, Fransız Sudanı ve Senegal'in birleşerek Mali Federasyonu adlı yeni bir devlet kurmaları ve Fildişi Kıyısı'nda kendisine karşı bir muhalefet hareketinin doğması üzerine, Nisan 1959'da Fransız hükümetindeki görevinden ayrılarak Fildişi Kıyısı'na döndü. Ancak, Afrika ile ilgili sorunlarda Fransız hükümetine danışmanlık yapmayı sürdürdü.

Fildişi Kıyısı milletvekilliği

Fildişi Kıyısı'nın bağımsızlığını ilan etmesi

Mayıs 1959'da Fildişi Kıyısı başbakanı olan Houphouët-Boigny, Fransa'nın Mali Federasyonu'na Fransız Topluluğu içinde bağımsızlık tanımasının, Fransız Topluluğu'nun ilkelerine ters düştüğünü öne sürerek, Haziran 1960'ta Fildişi Kıyısı'nın Fransız Topluluğu ile olan ilişkilerini kesti. 7 Ağustos 1960'ta ülkenin bağımsızlığını ilan etmesinin ardından yapılan genel seçimleri kazanarak, Kasım 1960'ta Fildişi Kıyısı Cumhuriyeti devlet başkanı oldu.

Fransa'nın RDA hareketini bastırması

Devlet başkanlığının yanı sıra, ülkede etkinlik gösteren tek parti olan PDCI'nın başkanlığını da yürüten Houphouët-Boigny, Fransa ile olan iktisadi, kültürel ve siyasi ilişkilerini sürdürdü. Özel kesime ağırlık veren ve yabancı sermayenin ülkede yatırım yapmasını kolaylaştırıcı liberal bir iktisat politikası izledi.

Houphouët-Boigny uzun yıllar Fransa'dan ve Batı ülkelerinden yardım aldıktan sonra kendi kadrolarını yetiştirmiş ve son olarak 1984 Temmuzu'nda Fildişi Kıyısı'ndaki bütün Fransız teknik yardım kadrolarının görevine son vermiştir.

Houphouët-Boigny Güney Afrika ırkçı hükümeti ile ilk kez sıkı bir işbirliği yapan devlet başkanlarından biri olmuş ve bu yüzden büyük eleştirilere uğramıştır.

Houphouët-Boigny Fildişi Kıyısı'nda gerginlik-

leri önlemiş, kan dökülmesine ve idamlara hiçbir zaman fırsat vermemiş, hoşgörülü ve olgun bir politika izlemiştir. En önemlisi Kara Afrika'da bağımsızlık dönemlerinde iş başına geçip de askeri bir darbe ile yıkılmamış tek başkandır.

• KAYNAKLAR: P.Biarnes, *L'Afrique aux africains*, 1980; H.Bourges ve C.Wauthier, *50 Afriques*, 1980; G.Kimble, *Tropical Africa*, 1962.

• BAKINIZ: NKRUMAH, SENGHOR, TOURÉ.

HOURWICH, Isaac Aranovich (1860-1924)

Rus asıllı ABD'li istatistikçi, hukukçu ve yayımcı. Nüfus sayımı verileri, yabancı işçi göçü ve Eskenazi dili üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

26 Nisan 1860'ta Lituanya'da Vilnius'ta (Vilna) doğdu, 1924'te öldü. St.Petersburg Üniversitesi'nde tıp, Yaroslavl'daki Demidov Hukuk Eğitim Merkezi'nde hukuk öğrenimi gördü. Bir süre avukatlık yaptıktan sonra, devrimci etkinlikleri nedeniyle Sibirya'ya sürgüne gönderildi.1891'de ABD'ye kaçtı.

1892'de Columbia Üniversitesi'nde iktisat doktorasını tamamladı. 1893-1895 arasında Chicago Üniversitesi'nde istatistik, 1902-1903 yıllarında George Washington Üniversitesi'nde karşılaştırmalı ticaret hukuku dersleri verdi. Aynı dönemde çevirmenlik ve avukatlık da yaptı. 1905 Devrimi'nin ardından Rusya'ya döndü. I.Duma'ya (Çarlık Rusyası'nda meclis) adaylığını koyduysa da adaylığının engellenmesi nedeniyle yeniden ABD'ye döndü.

Daha sonra Nüfus Sayım Bürosu'nda uzman olarak çalışmaya başladı. Nüfus sayımlarının verilerini kullanarak, ABD nüfusunun iktisadi sınıflara göre niceliksel dağılımını belirlemeye çalıştı. ABD'de bu alanda yapılan ilk çalışmalardan biri olan araştırmasının sonuçlarını, *Journal of Political Economy*'de yayımladı.

Immigration and Labor ("Göç ve İşgücü") adlı kitabında ABD'ye yabancı işçi göçünün, ABD'li işçiler için bir tehdit oluşturmadığını, bu göçün sanayileşmenin hız kazanmasında ve işçi hareketinin etkinliğinin büyümesinde önemli bir etmen olduğunu ileri sürdü.

Hourwich, İbranice ile karışık bir Alman lehçesi olan Eskanazi dilinde yaptığı çalışmalarla da tanınmıştır. Bu çalışmalarının birçoğu 1917'de yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Pereseleniya krestiyan v Sibir*, 1889, ("Sibirya'ya Köylü Göçü"); *Economics of the Russian Village*, 1892, ("Rus Köyünün İktisadı"); *Immigration and Labor*, 1912, ("Göç ve İşgücü"); *Ausgeveblte Shriften*, 1917, 4 cilt, ("Seçme Yapıtlar").

HOUSMAN, Alfred Edward (1859-1936)

İngiliz, şair. Hiçbir geleneğe bağlı kalmadan, kendine özgü bir dil ve değişik konular yaratmıştır.

26 Mart 1859'da Worchestershire bölgesindeki Fockbury'de doğdu, 30 Nisan 1936'da Cambridge'de öldü. 1877'de Oxford Üniversitesi'nde okumaya başladı, ama bitirme sınavlarını veremedi. 1892'de çalışmak üzere Londra'da bir büroya girdi; boş zamanlarında da klasik filolojiyle ilgileniyordu. Bu, onun 1902'de Londra'da, 1911'de ise Cambridge'de Latince profesörü olmasını sağladı. 18.yy'da yaşayan Bentley'den bu yana en önemli klasik filolog olarak ün kazandı. İlk şiir kitabı *A Shropshire Lad*'ı ("Shropshire'lı Bir Delikanlı")1896'da yayımladı.1911'de yayımcılığa girişti, bu uğraşını ölümüne değin sürdürdü. 1922'de *Last Poems* ("Son Şiirler") adlı kitabını çıkardı. Bu onun yayımladığı son yapıtı oldu. Ölümünden sonra İngiliz yazar Laurence Housman onun şiirlerini derleyerek küçük bir kitapçık çıkardı.

Housman, ünden hoşlanmakla birlikte, ünlenmekten de korkuyordu. Her şeyden sakınarak, tek başına bir yaşam sürdü, evlenmekten bile kaçındı. Başka şairlerle de ilişki kurmadı, hiçbir akıma katılmadı. Şiirleri, Yunan ve Latin şairlerinin etkilerini taşır. İlk yayımladığı kitabıyla son şiir kitabı arasında üslup açısından hemen hemen hiçbir fark görülmez.

• YAPITLAR (başlıca): *A Shropshire Lad*, 1896, ("Shropshire'lı Bir Delikanlı"); *Last Poems*, 1922,("Son Şiirler"); *More Poems*, 1936.

• KAYNAKLAR: P.Withers, *A Buried Life, Personal Recollections of Alfred Edward Housman*, 1940.

HOUSSAY, Bernardo Alberto (1887-1971)

Arjantinli fizyoloji bilgini. Beyindeki hipofiz bezinin kan şekerinin düzenlenmesindeki etkinliği üstüne çalışmalarıyla Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazanmıştır.

10 Nisan 1887'de Buenos Aires'te doğdu, 21 Eylül 1971'de aynı kentte öldü. Önceleri Buenos Aires'te Tıbbi Bilimler Koleji'nde farmakoloji eğitimi gören Houssay, ardından tıp öğrenimini tamamladı ve 1910'da Buenos Aires Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne fizyoloji profesörü olarak atandı. Veterinerlik ve Tarım Fakültesi'ndeki fizyoloji öğretim üyeliği yanı sıra 1919'da Buenos Aires Üniversitesi'nde fizyoloji kürsü başkanlığına getirilen Houssay, siyasal nedenlerle Juan Peron yönetimi tarafından 149 eğitimci ile birlikte 1943'te görevinden uzaklaştırıldı. 1944'te Buenos Aires'te fizyoloji araştırmalarına ağırlık veren Biyoloji ve Deneysel Tıp Enstitüsü'nün kuruluşuna katılan, 1946'da da yöneticiliğini üstlenen Houssay,

1955'te üniversitedeki görevine geri döndü.

Henüz öğrenciyken uygulamalı hekimlikten çok laboratuvar araştırmalarına ilgi duyan Houssay beyin tabanında bulunan ve salgıladığı hormonlarla diğer iç salgı bezlerini etkileyen hipofiz bezinin işlevlerini incelemeye başladı. Bu alandaki çalışmaları sonucu insan metabolizmasını düzenleyen hormonlarla biyolojik katalizör olan enzimlerin işlevlerini araştırmaya yöneldi ve giderek endokrinolojiye ağırlık verdi. 1920'lerde Banting ve Best'in pankreasta üretilen, kan şekerini azaltıcı etkisi olan insülini bulmalarıyla şeker metabolizmasının araştırılmasında ve şeker hastalığı konusunda yeni açılımlar sağlanmıştı. Hipofizi incelerken, bu bezin şeker metabolizması sürecine yaptığı etkinin insülininkinin tam tersi olduğunu gözlemleyen Houssay, 1924-1937 arasında köpekler üzerinde gerçekleştirdiği deneylerde, pankreası çıkarılarak şeker hastası yapılmış hayvanlarda hipofizin ön lobunun (adenohipofiz) çıkarılmasıyla şeker hastalığının gerilediğini, buna karşılık sağlıklı bir hayvana hipofiz özü şırınga edildiğinde şeker hastalığının ortaya çıktığını ya da var olan hastalığın ilerlediğini gösterdi.

Hipofiz bezinin kan şekeri düzeyinin dengelenmesindeki endokrin etkisini ortaya koyduğu bu çalışmalarıyla Houssay Carl ve Gerty Cori ile birlikte 1947 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü paylaştı.

• YAPITLAR (başlıca): *Human Physiology*, 1951, ("İnsan Fizyolojisi").

• BAKINIZ: BANTING, BEST, C.F.CORI, G.T.CORI.

HOVLAND, Carl
(1912-1961)

ABD'li psikolog. Toplumsal iletişimin, tutum, inanç ve kavramlar üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalarıyla tanınmıştır.

12 Haziran 1912'de Chicago'da doğdu, 16 Nisan 1961'de Connecticut'ta öldü. Northwestern ve Yale üniversitelerinde psikoloji öğrenimi gördü. 1936'da Yale Üniversitesi'nden doktora derecesini aldıktan sonra bu üniversitede öğretim üyeliği görevine başladı. Yale İnsan İlişkileri Enstitüsü'nün çalışmaları, ilgi alanını insan davranışlarını incelemeye yöneltti. Çalışmalarına, deneysel psikoloji kapsamındaki şartlı davranış ve öğrenme konularında araştırmalar ile başladı. Davranış bilimleri konusunda, birlikte çalıştığı psikolog Clark L.Hull'dan etkilendi.

II.Dünya Savaşı sırasında, Savaş Bakanlığı'na bağlı haber alma ve eğitim bölümünde çalıştı. 1942-1945 arasında dört yıl boyunca, savaş durumunda askerlerin morallerini etkileyen toplumsal ve psikolojik etmenlerin incelenmesini amaçlayan araştırmaları yönetti. Çalışmalarını, talim ve eğitim programlarının, askerleri harekete geçirici etkisi üzerine yoğunlaştırdı. Bir haber ya da olayın tek yanlı, ya da farklı yorumları içerir biçimde açıklanmasının askerler üzerindeki etkisini araştıran çalışmasıyla ün kazandı. Nazi propaganda uzmanlarının öne sürdüğünün tersine, farklı görüş açılarının bir arada sunulmasının iletişimi kolaylaştırdığını ve daha etkin hale getirdiğini ortaya koydu. Savaş dönemindeki araştırmalarının sonuçlarını *Experiments on Mass Communication* ("Kitle İletişimi Üzerine Deneyler") adıyla yayımladı.

1945'te profesör olarak Yale Üniversitesi'ne döndü ve Psikoloji Bölümü başkanı olarak iletişim ve tutum değişmeleri konularında bilimsel çalışmalarını sürdürdü. Yaşamının son yıllarında sözel kavramlar ve karar verme mekanizmaları üzerine yaptığı araştırmalar sonucu sembolik süreçlerin çözümlemesi konusuna yöneldi. İnsanın düşünme süreçlerinin bilgisayar sisteminde taklit edilmesi gibi yeni bir araştırma alanının gelişmesine öncülük eden Hovland, matematikteki ve bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerin insan bilimlerini geliştirmede kullanılmasının yararlı olacağını savundu. Toplumsal bilimlerde, farklı yönelimdeki araştırmaların birbirini tamamlayabileceğinin başarılı örneklerini veren Hovland, öğrencilerinin de etkin katılımını sağlayan çalışma yöntemiyle çok sayıda psikoloğun gelişimini etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Experiments on Mass Communication* (A.A.Lumsdaine, F.D.Sheffield ile), 1949, ("Kitle İletişimi Üzerine Deneyler"); *Communication and Persuasion* (I.L.Janis, H.Kelley ile), 1953, ("İletişim ve İkna Etme"); *The Order of Presentation in Persuasion* (I.L. Janis, H.Kelley ile), 1957, ("İkna Etmede Sunuş Sırası"); *Computer Simulation of Thinking*, 1960, ("Düşünmenin Bilgisayarca Taklidi").

• BAKINIZ: HULL.

HOWARD, Ebenezer
(1850-1928)

İngiliz, düşünür. Bahçe kentlere ilişkin düşünceleriyle çağdaş kent tasarımını etkilemiştir.

29 Ocak 1850'de Londra'da doğdu, 1 Mayıs 1928'de Hertfordshire'da öldü. On beş yaşındayken eğitimini bıraktı ve bir büroda hizmet etmeye başladı. 1871'de ABD'ye gitti ve Nebraska'da bir arazi satın alıp çiftçiliğe girişti. Bir yıl sonra bu işin kendine uygun olmadığını görerek Chicago'ya geçti, uzman bir stenograf olduğu için bürolarda çalıştı. 1876'da yeniden Londra'ya döndü ve bu mesleğini uygulayarak yaşamını sürdürdü.

Howard gençliğinde bilimsel konularla, mekanik sorunlarıyla ilgilendi. Boş zamanlarında yazı makinesinin geliştirilmesi, bir stenografi makinesinin bulunması üzerine çalışmalar yaptı, ama bunlardan önemli bir sonuç elde edemedi. İlgisini çeken konulardan biri de bilimsel ilerlemelerin dinsel konularla çelişkisiydi. Bu onu daha ilerki yıllarda toplumsal sorunlar üstünde durmaya yöneltti. Özellikle çağına özgü zenginlik içinde yoksulluk ve hızla büyüyen kentlerin durumu ilgisini çekiyordu. Bu konularda çözüm önerileri öne süren çeşitli devrimci örgütlerin toplantılarına katıldı, ama onların düşüncelerini uygulanabilir bulmadığı için benimsemedi.

Üstünde uzun süre özenle çalıştığı kendi önerisi-

ni 1883'ten sonra önce özel, sonra da kamuya açık tartışmalarda açıklamaya başladı. Çağdaş kentleşme sorunlarının çözüm yolu olarak gördüğü bahçe kentlere ilişkin düşüncelerini de 1898'de yayımladığı bir kitapta topladı. Yapıtının büyük ilgi görmesi ve yankılar uyandırması üzerine 1899'da İngiltere'de (daha sonra Bahçe Kentler ve Kent Planlaması Birliği'ne dönüşen ve bugün de Kent ve Ülke Planlaması Birliği adıyla çalışmalarını sürdüren) Bahçe Kent Birliği'ni kurdu.

İyi bir konuşmacı olan Howard konuyla ilgilenen kimi fabrikatörlerle gazete sahiplerinin desteğini sağlayarak 1903'te bir şirket kurdu, bu şirket Londra dolaylarında Letchworth'da bir arazi satın alarak bahçe kent düşüncelerini uygulamak istedi. Ama bu girişim Howard'ın beklediği sonucu vermedi.I.Dünya Savaşı'ndan sonra, 1919'da yeni bir şirket kurarak bu kez de Welwyn'de bir bahçe kent oluşturma girişiminde bulundu. Daha önceki deneyimden alınan derslere dayanarak yapılan bu yeni kent uygulaması dünya çapında ilgi topladı. Howard 1913'te kurulan (şimdi Uluslararası Konut ve Planlama Federasyonu adıyla çalışan) Uluslararası Bahçe Kent ve Kent Planlaması Birliği adlı örgütün başlangıçtan ölümüne değin başkanlığını da yaptı. 1927'de kendisine Sir unvanı verildi.

Bahçe Kent

Bahçe kent, bahçe içindeki konutları, geniş yeşil alanları, sağladığı çalışma olanakları ve kentsel hizmetleriyle yeni yerleşmeler kurulmasını öngören kent planlaması anlayışına ve bunu uygulayarak kurulan kentlere verilen addır. Bahçe kentin en önemli özelliği kendi kendine yeterli olmasıdır, başka bir deyişle, sanayi ve tarımsal üretim kuruluşları ile sağlık, eğitim, kültür, yönetim, dinlence-eğlence gibi gereksinmeleri karşılayacak hizmetlere birlikte yer vererek insanları büyük kentlere bağımlı kılmaktan kurtarmasıdır.

Bu planlama ilkesi ilk kez İngiliz düşünürü E.Howard tarafından 1898'de yayımlanan Tomorrow: A Peaceful Path to Real Reform ("Yarın: Arsa Reformuna Giden Barışçı Bir Yol") adlı kitapta geliştirilmiştir. Howard bu yapıtında birer çekici güç olarak gördüğü büyük kentlerle kırsal yerleşmeleri karşılaştırmakta, bir üçüncü seçenek olarak her iki yerleşme biçiminin de iyi yanlarını içeren bahçe kenti önermektedir. Ona göre bahçe kentler nüfusları 60.000 kişi olacak büyük kentler çevresinde, onlardan 40-60 km uzakta, 30.000 kişilik yerleşmelerdir. Bir bahçe kent, nüfusu 5.000 kişi olan alt birimlere ayrılmaktadır. Bunlar birbirleriyle ve büyük kentle bağlantılıdır. Bahçe kentin özelliklerinden biri de geniş yeşil alanlara sahip olmasıdır. Yapı alanı/yeşil alan oranı 1/6 dolayındadır. Kentte yer alan parklarla birlikte bin kişiye 3,6 ha yeşil alan düşmektedir. Yerleşme ayrıca tarımsal üretim yapılabilecek bir kuşakla çevrili olacaktır.

Howard'ın düşüncelerini açıklamaya başladığı yıllarda kent planlaması düşünceleri bir dönüm noktasına yaklaşmaktaydı. Sanayileşme 19.yy boyunca hızlı bir nüfus artışına, dolayısıyla da kentleşmeye neden olmuş, bu da çeşitli sorunlar ortaya çıkarmıştı. Bunlar öncelikle sanayileşmenin ilk başladığı ülke olan İngiltere'de kendilerini belli etmiş, yüzyılın ikinci yarısında çeşitli önlemlerin alınmasına, çözüm önerilerinin geliştirilmesine yol açmışlardı. Öneriler arasında yeni, ideal yerleşmelere ilişkin ütopik tasarımlar bulunmaktaydı. Önlemler arasında ise İngiliz parlamentosu tarafından çıkarılan çalışan sınıfların konutlarının durumunu iyileştirmeye yönelik yasalar vardı.

İngiliz parlamentosunda yazıcılık yapan ve toplumsal sorunlarla ilgilenen Howard bu gelişmeleri yakından izlemişti. ABD'de bulunduğu sırada W.Whitman ve R.W.Emerson gibi ozanlarla tanışmış, İngiltere'de de yazar E.Bellamy'nin ütopik yapıtından etkilenmişti. İnsancıl ve daha iyi yaşam koşulları sağlayacak bir yerleşme biçimi bulmak isteyen Howard'ın bahçe kenti, bu düşüncelerin ürünüdür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *To-morrow: A Peaceful Path to Real Reform*, 1898, ("Yarın: Arsa Reformuna Giden Barışçı Bir Yol").

- **BAKINIZ:** UNWIN.

HOWARD, Sidney Coe
(1891-1939)

ABD'li oyun yazarı. Daha çok psikolojik öğelere ağırlık verdiği ve ılımlı bir gerçekçiliğe yönelen yapıtlarıyla çağdaş Amerikan tiyatrosunda önemli bir yer edinmiştir.

26 Haziran 1891'de California Eyaleti'nin Oakland kentinde doğdu, 23 Ağustos 1939'da Massachusetts Eyaleti'nin Tyrungham kentinde öldü. Öğrenimini California'da yaptı. 1915'te California Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Harvard Üniversitesi'nde dönemin en önemli edebiyatçılarından biri olan George Pierce Baker'in (1866-1935) derslerine katıldı. Onunla birlikte daha çok öykü, roman ve çeviri üstünde çalıştıysa da giderek tümüyle oyun yazarlığına yöneldi. I.Dünya Savaşı sırasında, cephelerdeki askerlere hizmet eden gezici sağlık örgütünde gönüllü olarak çalıştı. Savaş sonrasında gazeteciliğe atılarak *Life* dergisinde yazmaya başladı. 1923'te *International Magazine* dergisine geçti, bu dergide uzun süre makaleleri çıktı.

İlk oyunu *Swords* ("Kılıçlar") 1921'de yayımlandı. Daha sonra dönemin Avrupa'da başarı kazanmış oyunlarının çeviri ya da uyarlamalarını yaptı. Charles Vildrac, Edmond Rostand, Ferenc Molnar ve Marcel Pagnol uyarlama yaptığı başlıca yazarlardı. Büyük yankılar uyandıran oyunu *They Knew What They Wanted* ("Ne İstediklerini Biliyorlardı") ile 1925'te Pulitzer Ödülü'nü kazandı.

Ölümünden sonra anısına yakın dostları tarafın-

dan her yıl oyun yazarlığı, yönetmenlik ve oyunculuk dallarında başarılı olan genç sanatçılara verilmek üzere Sidney Howard Memorial Award adıyla bir ödül kondu.

Howard yapıtlarında hep yumuşak ve ılımlı bir tavır sürdürmüştür. Doğal ve abartısız bir gerçeklikten yola çıkarak yazdığı oyunlarıyla beğenilen bir yazar olmasının yanı sıra çeviri ve uyarlamalarıyla da başarı kazanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Bewitched*, 1924, ("Büyülü"); *The Silver Cord*, 1926, ("Gümüş İp"); *Lucky Sam Carver*, 1926, ("Şanslı Sam Carver"); *Ned Mc Cobb's Daughter*, 1926, ("Ned Mc Cobb'un Kızı"); *Half Gods*, 1929, ("Yarı Tanrılar"); *Lute Song* (W.Irwin ile), 1930, ("Lavta Şarkısı"); *Dodsworth*, 1934, Sinclair Lewis'in aynı adlı romanından uyarlama; *The Ghost of Yankee Doodle*, 1937, ("Yankee Doodle'ın Hayaleti").

HOWELLS, William Dean
(1837-1920)

ABD'li yazar ve eleştirmen. 19.yy sonu Amerikan edebiyatının önemli adlarındandır.

1 Mart 1837'de Ohio'da, Martins Ferry'de doğdu, 11 Mayıs 1920'de New York'ta öldü. Gezici bir matbaacı ve gazeteci olan babasıyla birlikte dolaşarak Ohio'nun çeşitli kentlerinde büyüdü. Babasının yanında dizgici ve muhabir olarak çalıştı. Bu ortamda kendi kendini yetiştirdi, Almanca, Fransızca ve İspanyolca öğrendi. 1860'ta seçim kampanyası için Abraham Lincoln'ün biyografisini yazdı. Buradan elde ettiği gelirle New England'a gitti. Bu gezi sırasında dönemin önemli yazarlarıyla tanışma olanağı buldu. Lincoln'ün başkan seçilmesinden sonra, 1861-1865 arasında ABD'nin Venedik konsolosu görevine getirilerek ödüllendirildi. Dönüşünde, Boston'da çıkan *The Atlantic Monthly* dergisinde çalışmaya başladı. 1871-1881 arasında da bu ciddi ve etkin dergiyi yönetti. Daha sonra New York'a gitti ve *Harper's Monthly* dergisinde düzenli olarak eleştiriler yazmaya başladı. American Academy of Arts and Letters'in (Amerikan Sanatlar ve Bilimler Akademisi) ilk başkanı oldu.

The Atlantic Monthly'de yayımlanan ilk şiirlerinde sonra, Venedik'te bulunduğu dönemde, Avrupa edebiyatını inceledi. Bu dönemdeki gezi yazılarını kitap halinde yayımladı. 1872'de, ilk romanı *Their Wedding Journey* ("Balayı Gezileri") çıktı. Karısını ve kendisini simgeleyen roman kişilerini, daha sonraki yapıtlarında da kullandı.

A Modern Instance ("Çağdaş Bir Olay") adlı romanı, biten bir evliliğin öyküsüydü. Yapıt, boşanmış bir kadının sorunlarını dile getiren ilk Amerikan romanı olmak niteliğini taşır. Farklı sınıfsal kökenli kişilikler kullanarak zenginleştirdiği *The Rise of Silas Lapham*'da ("Silas Lapham'ın Yükselişi"), kendi kendini yetiştirmiş bir işadamının Boston'da tutunma çabasını anlattı. Tolstoy'un etkisinin açık olduğu *A Hazard of New Fortunes* ise New York'taki rekabetçi yaşam tarzını canlandıran bir romandı.

Howells, romanları ve eleştiri yazılarıyla gerçekçi romanın savunuculuğunu yapmış, dergi yöneticiliği döneminde, başta Henry James ve Mark Twain olmak üzere, birçok yazarı tanıtmış ve desteklemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): **Roman:** *Their Wedding Journey*, 1872, ("Balayı Gezileri"); *A Modern Instance*, 1882, ("Çağdaş Bir Olay"); *The Rise of Silas Lapham*, 1885, ("Silas Lapham'ın Yükselişi"); *A Hazard of New Fortunes*, 1890; *The Day of Their Wedding*, 1896, ("Evlendikleri Gün"); *Through the Eye of the Needle*, 1907, ("İğne Deliğinden"). **Oyun:** *The Unexpected Guests*, 1893, ("Beklenmeyen Konuklar"); *Room Forty-five*, 1900, ("Kırk Beş Numaralı Oda"). **Gezi Yazısı:** *Venetian Life*, 1866, ("Venedik Yaşamı"); *Italian Journeys*, 1867, ("İtalya Gezileri"); *Seven English Cities*, 1909, ("Yedi İngiliz Kenti"). **Eleştiri:** *Ciriticism and Fiction*, 1891, ("Eleştiri ve Roman"); *Literature and Life*, 1902, ("Edebiyat ve Yaşam"); **Anı:** *Stories of Ohio*, 1897, ("Ohio Öyküleri"); *Letters Home*, 1903, ("Eve Mektuplar"); *Years of My Youth*, 1916, ("Gençlik Yıllarım").

• KAYNAKLAR: C.M.Kirk ve R.Kirk, *William Dean Howells*, 1962; K.S.Lynn, *William Dean Howells: An American Life*, 1971.

HOWITT, Alfred William
(1830-1908)

İngiliz asıllı Avusturyalı antropolog. Avustralya yerlileri ile ilgili çalışmalar yapmıştır.

17 Nisan 1830'da İngiltere'de Nottingham'da doğdu, 7 Mart 1908'de Avustralya'nın Victoria Eyaleti'nde Bairnsdale'de öldü. Annesi ve babası yazardı. Londra'da University College'da yükseköğrenimini tamamladıktan sonra, 1852'de babasıyla birlikte altın aramak amacıyla Avustralya'ya gitti. Bir süre hayvancılık ve ormancılık yaptıktan sonra, 1863'te Victoria'nın güneydoğusundaki Gippsland'da bulunan altın madenlerinde koruyucu olarak çalışmaya başladı.

Bu dönemde yerli kabilelerle yakın ilişkiler kurarak onların yaşamlarını incelemeye başladı. 1873'te tanıştığı antropolog L.Fison'la birlikte *Kamilaroi and Kurnai* ("Kamilaroi ve Kurnai") adlı çalışmayı yayımladı. Gippsland yerlileri ile ilgili bu çalışmasında antropolog L.H. Morgan'ın görüşlerine koşut olarak, yerli kabilelerde görülen dışardan evlenmenin yakın akrabalar arasındaki evlilikleri engelleme çabasından kaynaklandığını savundu. Avustralya yerlilerinin, rasgele cinsel ilişkilerin bir arada yaşandığı komünal bir yapıdan tek eşli evliliğe doğru bir evrim geçirdiğini öne sürdü.

1904'te en önemli çalışması olan *Native Tribes of South-east Australia*'yı ("Güneydoğu Avustralya'nın Yerli Kabileleri") yayımladı. Bu kitabında bol yağış alan bölgelerde yaşayan kabilelerin, az yağış alan bölgelerde yaşayan kabilelere göre kültürel açıdan daha gelişkin olduklarını savundu. Kabilelerin inançları ve totemci gelenekleriyle toplumsal örgütlenmeleri arasında ilişki kurdu. Totemci grupların temel işlevlerinin, büyü törenleri aracılığıyla gıda sağlanmasını güvence altına almak olduğunu öne süren W.B. Spencer, F.J. Gillen ve J.G. Frazer'in görüşlerini destekledi.

• YAPITLAR (başlıca): *Kamilaroi and Kurnai* (L.Fison ile), 1880, ("Kamilaroi ve Kurnai"); *Native Tribes of South-east Avustralia*, 1904, ("Güneydoğu Avustralya'nın Yerli Kabileleri").

• BAKINIZ: FRAZER, L.H.MORGAN.

HOYLE, Fred
(1915)

İngiliz astronomi bilgini. Evrenin doğasını açıklamaya yönelik kuramlarıyla tanınmıştır.

24 Haziran 1915'te Bingsley'de doğdu. 1936'da Cambridge'deki Emmanuel College'dan lisans, 1939'da St. John's College'dan "master" derecesi aldı. Aynı yıl St.John's College'ın üyeliğine seçildi. Araya II. Dünya Savaşı'nın girmesiyle kesintiye uğrayan araştırmalarına 1945'te öğretim kadrosuna katıldığı Cambridge Üniversitesi'nde tekrar başlayan Hoyle, 1948'de Thomas Gold ve Hermann Bondi ile birlikte evrenin genişlemesine ilişkin "durağan hal" (steady state) kuramını açıkladı. İlk kez 1953'te ABD'ye giden ve çeşitli üniversitelerde konuk profesör olarak dersler veren Hoyle 1957-1962 arasında araştırmalarını, sonradan Hale Gözlemevi adını alan Mt. Wilson ve Palomar gözlemevlerinde sürdürdü. 1958-1972 arası Cambridge'de astronomi profesörlüğü yapan, 1972-1978 arası ABD'de Cornell Üniversitesi'nde görev alan Hoyle, halen çalışmalarını İngiltere ve ABD'deki birçok üniversitenin onursal araştırma profesörü olarak sürdürmektedir.

Hubble'ın genişleyen evren kuramının Einstein'ın genel görelilik kuramının sonuçlarıyla da doğrulanmasının ardından, evrenin hiçbir noktasında özel bir durumun var olamayacağını ileri süren bilim adamlarının arasında yer alan Gold, bu varsayımı bir adım daha ileri taşımış ve durağanlığın zaman içinde de geçerli olduğunu kabul etmişti. Bu varsayıma katılan Hoyle, Gold ile birlikte yürüttüğü çalışmalar sonunda evrenin her yerde ve her zamanda görünümünü koruyarak genişlediğini, bunun da gökadaların birbirlerinden uzaklaşması sırasında oluşan boşlukların yeni madde üretilmesiyle doldurularak sağlandığını öne süren "durağan hal" kuramını geliştirdi. Hoyle ve Gold'un hesaplarına göre bir kilometreküplük bir hacimde yılda 500 hidrojen atomu düzeyindeki bu üretim, evrende oluşan boşlukların yeni gökadalarla doldurulmasını böylece evrenin her noktasındaki yoğunluğun değişmezliğini sağlar. Ancak durağan hal kuramı, 1950'lerin sonlarına gelindiğinde dayanaklarının pek çoğunu yitirmişti. Uzak gökadalara ilişkin yeni gözlem ve hesaplar bu kuramın yerini "büyük patlama" kuramına bırakmasıyla sonuçlandı.

Hoyle'un astronomiye bir başka katkısı da bütün elementlerin hidrojenden başlayan bir dizi çekirdek bölünmesi sonucunda oluştuklarını öne süren kuramdır. Hoyle'a göre hidrojenin füzyonu ile helyum, helyumun çekirdeğinin uygun bir sıcaklığa ulaşmasının ardından yanmasıyla karbon ve oksijen atomları oluşur. Bu yanma süreci demir elementine değin sürer. Demirden öteye gidilememesinin nedeniyse, bu elementin çekirdeğinin yanacak bir sıcaklığa ulaşamayacak denli düşük bir enerjiye sahip olmasıdır. Tüm maddesi demire dönüşen bir yıldızda, yerçekimini dengeleyecek bir ışıma enerjisi kalmadığı için yıldız içine çöker ve "beyaz cüce"ye dönüşür. Bu tür atomların yıldızın dış katmanlarında kalması durumunda, üstnova patlaması ortaya çıkar ve bu patlama sırasında salınan yüksek enerji demirden daha ağır atomların oluşmasını, böylece "ikinci kuşak yıldızların" doğmasını sağlar.

1946'da Güneş'in başlangıçta bir çiftyıldız olduğunu ve yıldızlardan birisinin patlamasıyla gezegenlerin oluştuğunu öne süren Hoyle, bir bölümü sıradan okuyucuya seslenen ve bir bölümü de bilim kurgu niteliğinde olan yirmi yedi yapıtıyla yaygın bir üne kavuşmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *The Nature of the Universe*, 1951, ("Evrenin Doğası"); *Star Formation*, 1963, ("Yıldız Oluşumu"); *Galaxies, Nuclei and Quasars*, 1965, ("Gökadalar, Çekirdekler ve Kuvarslar").

• BAKINIZ: BETHE, EINSTEIN, GOLD, HUBBLE, LEMAÎTRE.

HÖFFDING, Harald
(1843-1931)

Danimarkalı filozof. Ahlakın evrimci ve tanrıbilimci düşüncelerden kaynaklanan ilkelerini açıklamaya çalışmıştır.

11 Mart 1843'te Kopenhag'da doğdu, 2 Temmuz 1931'de aynı kentte öldü. Ortaöğrenimi doğduğu yerde gördükten sonra, Kopenhag Üniversitesi'nde tanrıbilim, felsefe, ruhbilim ve tarih öğrenimi gördü. Bir süre ortaöğretimde görev aldı, sonra 1880'de Kopenhag Üniversitesi'nde doçent, 1883'te profesör olarak görevlendirildi. 1915'e değin süren bu görevi sırasında felsefe, ahlak, metafizik ve felsefe tarihi okuttu. Eleştirel olguculuğu benimseyen Höffding'in temel sorunu ahlakın tanrıbilim ve metafizikle ilgili kaynaklarını araştırmak, bu kaynakları evrimci bir görüşle açıklamaktır.

Höffding çalışmalarını beş konu üzerinde toplamış, bu konular arasında felsefe bakımından temel bir bağlantının bulunduğunu ortaya koyma çabasını gütmüştür. Bu konular bilgi ve mantık, varlık ve evrenin oluşumu, değer sorunu açısından din ve ahlak, bilinç ve ruhbilim, felsefe tarihidir. İnsanın davranışlarını düzenleyen, biçimlendiren ahlak eyleminin ortaya çıkışında başlıca etken duygudaşlıktır *(sympathie)*. Bundan dolayı ahlakla ilgili yargıların açıklanışında nesnel içeriğin etkisi önemlidir. Öte yandan evrenin, bir bütün olarak kavranmasında din yeterli değildir. Değişmez kanılar, bir gelenek niteliği kazanmış düşünceler, evrenle ilgili sorunlara çözüm getiremez. Bundan başka, çağdaş ahlak ve vicdan anlayışıyla dini bağdaştırma olanağı da yoktur.

Höffding, felsefe sorunlarının çözümünde, tanrıbilim kavramlarının yararlı olamayacağı kanısındadır.

Resim 366
William HOGARTH
"Bir Taverna Sahnesi",
1732,
Sir John Soane Müzesi,
Londra
-İNGİLTERE

Resim 367
HOKUSAİ "Fuji Dağı'dan Otuzaltı Görünümü"
dizisinden: "Kajikazawa Kai Eyaleti'nde", 1823-1829 British Museum-Londra-İNGİLTERE

Resim 368
Hans HOLBEIN
***"Georg Gize'nin Portresi"**, 1532, Devlet Müzesi-Berlin-DAC*

Resim 369
Hans HOLBEIN
***"Elçiler"**, 1533, Ulusal Galeri, Londra-İNGİLTERE*

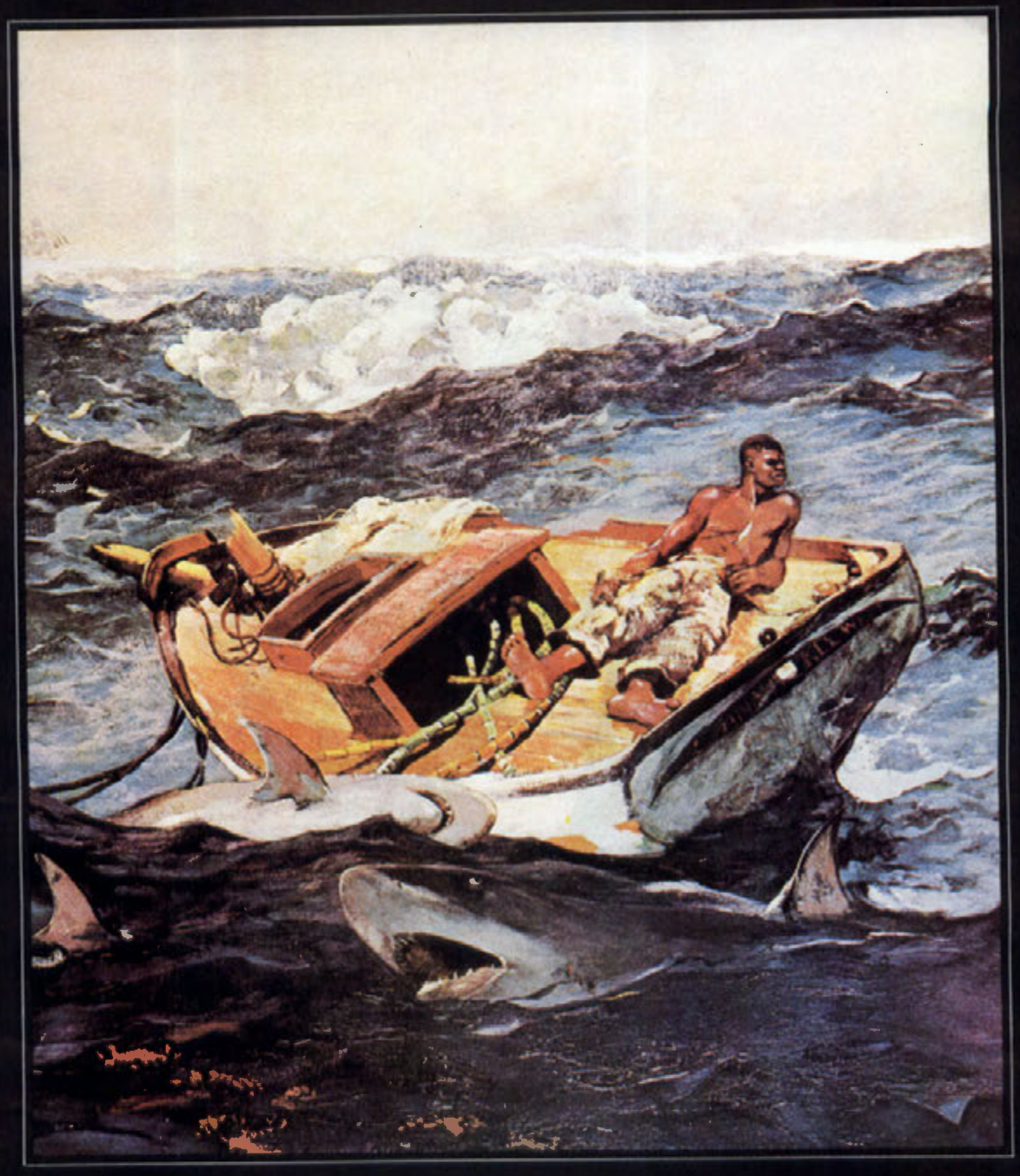

Resim 370
Winslow HOMER
"Gulfstream", 1899, Metropolitan Sanat Müzesi-New York-ABD

Resim 371
Winslow HOMER
***"Tarla Kuşunu Dinle"** 1882*
Layton Sanat Galerisi, Milwaukee,- ABD

Resim 372
Pieter de HOOCH
"Taverna İçi" *1658. Kraliyet Koleksiyonu-LONDRA*

Resim 373
Edward HOPPER
"Benzinci", 1940, Modern Sanatlar Müzesi-New York-ABD

Tanrıbilim kavramları eleştiriye elverişli değildir. Oysa felsefenin bakış açısını oluşturan, biçimlendiren eleştiridir. Öte yandan, metafizikte sezgiye dayanmak da gereksizdir. Sezgi bir soruna açıklık getiremez, us ilkelerine bağlanmadığından yetersizdir. Bu nedenle Bergson'un sezgiden kaynaklanan gerçek anlayışı da olumlu bir sonuca götüremez.

Felsefe tarihinde ortaya atılan sorunlarla onlara aranan çözümleri, belli bir gelişim süreci içinde, birbiriyle bağlantılı olarak ele alan Höffding için önemli olan önyargıdan, önsel *(a priori)* görüşlerden kaçınmadır. Felsefe tarihi gerçek bir sorun ve ona getirilen çözüm bilimidir. Bu bilimde belli bir gelişim gösteremeyen, katılaşıp kalan düşüncelerin yeri yoktur. Bu nedenle kişisel eğilimlerden, yargılardan yüz çevirerek doğrudan doğruya sorunlara, onların ortaya konuş biçimlerine, felsefe öğretilerinin verimliliğine, öteki kültür ürünleriyle olan bağlantılarına bakmak gerekir.

Höffding'in, özellikle, felsefe tarihi konusundaki çalışmaları, bu alanla ilgilenenler için, yeni bir araştırma biçimi sayılmıştır. Felsefe tarihinin bir düşünce dizgeleri bilimi olarak benimsenmesinde onun etkisi önemlidir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ethik*, 1880, ("Ahlak"); *Psychologie*, 1882, ("Ruhbilim"); *Religionsphilosophie*, 1887, ("Din Felsefesi"); *Sören Kierkegaard als Philosoph*, 1892, ("Filozof Olarak Kierkegaard"); *Geschichte der neueren Philosophie*, 1894, ("Yeni Felsefe Tarihi"); *Der menschlithe Gedanke*, 1910, ("İnsan Düşüncesi").

• **BAKINIZ:** BERGSON, GOETHE, KIERKEGAARD.

HÖLDERLIN, Friedrich
(1770-1834)

Alman, şair. Tanrı'nın, doğanın ve insanın bir sayıldığı zamanlara geri dönmeyi istemiş, şairin Tanrı ile insanlar arasında bir köprü niteliği taşıdığına inanmıştır.

Johann Christian Friedrich Hölderlin, 20 Mart 1770'te Laffen'de doğdu, 7 Haziran 1834'te Tübingen'de öldü. İki yaşındayken babasını, dokuz yaşında ise çok sevdiği büyükbabasını kaybetti. Kendinden küçük dört kardeşi de kısa aralıklarla öldüler. Bütün bu ölümler, onu derinden etkiledi. Latince öğreten bir okula yollandı. Daha sonra ünlü bir din okulu olan Maulbronn Manastırı'nda okudu ve 1788'de de ünlü Tübingen Manastırı'nda dinbilim öğrenimine başladı. Orada Hegel'le ve kendinden beş yaş küçük olan Schelling'le dostluk kurdu. Dinbilimci olarak kalmak istemediğinden 1793'te, Schiller'in arkadaşı Charlotte von Kalb'ın evinde özel öğretmenlik yaptı. 1795'te Jena'ya gitti. O yıllarda Jena Üniversitesi'nde profesör olan Fichte'nin derslerine devam etti. Orada Schiller ve Goethe ile görüşmeye başladı. Schiller'e büyük bir önem veriyordu. Ancak Schiller'in onun şiirlerini Goethe'ye göstermesi ve Goethe beğenmeyince de geri çevirmesi Hölderlin'i düş kırıklığına uğrattı. 1796'da bir bankacı olan Gontard'ın evinde özel öğretmenlik etmeye başladı. Burada öğrencisinin annesi Suzette Gontard'a karşı derin bir yakınlık duydu ve sonraları onu ünlü yapıtı *Hyperion*'daki Diotima tipiyle ölümsüzleştirdi. 1802'de özel öğretmen olarak kısa bir süre Bordeaux'ya gitti. Aynı yıl içinde Suzette Gontard'ın genç yaşta ölmesinden sonra Hölderlin'de ruhsal bozukluklar görülmeye başladı. 1806'da Stuttgart'tayken hükümet doktoru onda saldırganlık belirtileri saptayarak zorla Tübingen'e yolladı. Hölderlin yolda kaçmayı denediyse de başaramadı, Tübingen'e geldiğinde tümüyle çıldırmıştı. Yaşamının bundan sonrasını Neckar nehri kıyısında, denetimine verildiği bir marangoz ailesinin evindeki kulede geçirdi.

Yaşayan her şeyle bir olmak isteyen Hölderlin, doğaya ve Tanrı'ya geri dönmeyi amaçlıyor ve yaşamın ancak tanrıların yanında yaşanmaya değer olduğunu düşünüyordu. Tanrı'nın, doğanın ve insanın birleşmesine yalnızca Yunan kültüründe erişilmişti. Klopstock'tan, *Kutsal Kitap*'ın mezmurlarından ve Eski Yunan şairlerinden etkilenerek şairin tanrılarla insanlar arasında bir aracı olduğuna inanıyordu. Eski tanrılar yok olup gitmiş, beklenen yenileri ise henüz gelmemiş olsalar da ve şair bu yüzden yoksunluklar, karanlıklar içinde yaşasa da, geçmiş şeylere övgüler yağdırmalı, gelecek olanı müjdelemeliydi.

Zamanında çok az kişi tarafından anlaşılan Hölderlin, I.Dünya Savaşı öncesi Stephan George ve Georg Trakl gibi Alman şairleri tarafından yeniden keşfedildi.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Hyperion*, 1797-1799, (Hyperion); *Der Tod des Empedokles*, 1798-1799, ("Empedokles'in Ölümü"); *Gedichte*, 1826, ("Şiirler"); *Sämtliche Werke* (F.Beissner yay.), (ö.s.), 1943, ("Bütün Yapıtları").

• **KAYNAKLAR:** J.Smiat (yay.), *Über Hölderlin*, 1970; P.Szondi, *Hölderlin-Studien*, 1967; *Hölderlin-Jahrbuch*, 1948.

HÖNIGSWALD, Richard
(1875-1947)

Alman, filozof. Kant felsefesinden kaynaklanan bir öznellik kuramı geliştirmiştir.

18 Temmuz 1875'te Macaristan'ın Altenburg kentinde doğdu, 11 Temmuz 1947'de ABD'nin New Haven kentinde öldü. Yahudi bir ailenin oğlu olan Hönigswald, 1902'de Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Sonra Graz ve Halle üniversitelerinde felsefe okudu. 1904'te felsefe doktoru sanını aldı. 1906-1930 arasında Breslau, 1930-1933 arasında da Münih Üniversitesi'nde felsefe okuttu. 1933'te Yahudi olması nedeniyle Naziler'ce görevden alındı. 1939'da ABD'ye kaçarak çalışmalarını bu ülkede sürdürdü.

Hönigswald, Kant'ın dizgesini genelde benimsemekle birlikte, onun somut özneye yönelttiği ilgiyi yetersiz bulur. Bu eleştiriden kalkarak, somut öznenin tarihsel ve deneysel varlığını sergilemeye çalışan

kuramını geliştirmiştir. Ona göre somut özne bireysel bir monaddır ve hem olgu hem de ilkedir; hem dünyanın bir parçası, hem de kendini dünya ile ilişki içinde görebilen bir varlıktır. Somut özne, bilme, istenç ve sanat alanındaki üretimi sonucu dünyayla karşı karşıya gelir. Onda, öznellik ve özne çakışır. Hönigswald'ın evrenbilimi, somut öznenin dünyadaki konumunu ve özgül yersel yapısını açıklamaya çalışır. Bununla birlikte Hönigswald, ahlak, hukuk, siyasal felsefe ve din felsefesi alanlarında geleneksel geçerlilik ilkelerine bağlı kalmış, dilde gelenek, yoğunlaşma ve geleceğe yansıtma kavramlarını vurgulamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Immanuel Kant*, 1924; *Die Philosophie des Altertums*, 1924, ("Eski Çağ Felsefesi"); *Die Grundlagen der Denkpsychologie*, 1925, ("Düşünce Psikolojisinin Temelleri"); *Geschichte der Erkenntnistheorie*, 1931, ("Bilgi Kuramının Tarihi"); *Philosophie und Sprache*, 1937, ("Felsefe ve Dil").

• BAKINIZ: N.HARTMANN, KANT.

HROZNÝ, Bedrich
(1879-1952)

Çek, arkeolog ve dilbilimci. Hitit çivi yazısını çözmüştür.

6 Mayıs 1879'da Bohemya'da, Lissa'da doğdu, 12 Aralık 1952'de Prag'da öldü. Friedrich Hrozný olarak da tanınır. Eski diller konusunda öğrenim gördü. 1904'te Kuzey Filistin'de kazılara katıldı. 1905'te Viyana Üniversitesi'nde profesör oldu. I.Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan ordusunda görev yaptı. Savaş sırasında da araştırmalarını sürdürdü. Bir süre İstanbul'da çivi yazılı Hitit belgeleri üstünde çalıştı. 1906-1912 arasında, Boğazköy kral arşivlerinde ele geçmiş tabletler üstünde yaptığı çalışmalarını 1915'te Berlin Önasya Kurumu'na sundu.

Hitit dilini açıklayan temel yapıtlarını 1917 ve 1919'da ortaya koydu. Çözümlemelerindeki çıkış noktalarından biri özel adların saptanması, öbürü de ideogram denen ve kavramları içeren işaretlerdi. Varsayımlardan yola çıkarak birçok kavramın karşılığını buldu ve Hititçe'nin bir Indo-Germen dili olduğunu da kanıtladı. Okuduğu metinler Hititçe ile yazılmış yasaları, kralların ve ulusların yaptığı işleri, törenleri, gelenekleri, din ve tıp gibi konuları içermekteydi. Hrozný, Boğazköy arşivlerinde değişik dillerle yazılmış metinlerin de bulunduğunu belirtti; 1920'de İsviçreli dil araştırıcısı Emil Forrer ile birlikte Hurri diliyle yazılmış belgelerin varlığını ortaya çıkardı.

Reformları

Hrozný 1919'da Prag Üniversitesi Eski Doğu Tarihi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. 1925'te bir Çek ekibi ile Anadolu'da Kayseri yakınındaki bir Asur ticaret kolonisi olan Kültepe'de yaptığı kazıda eski Asur diliyle yazılmış bin kadar çivi yazılı tablet bulundu.

Hrozný Hititçe dışında Hindistan'daki Mohenjo-Daro ve Harappa yazıtlarındaki yazıların çözümlenmesiyle de ilgilendiyse de bu çalışmaları bir sonuç vermedi. Ancak Hititçe'nin çözülmesine yaptığı katkılar, bu dille yazılmış on binlerce tabletin okunmasına, dolayısıyla Hitit kültürünün aydınlanmasına yol açtı.

• YAPITLAR (başlıca): "Die Lösung des hethitischen Problems", *Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft, LVI*, 1915, ("Hitit Sorununun Çözümü"); *Die Sprache der Hethiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indogermanischen Sprachstamm*, 1917, ("Hitit Dili, Yapısı ve Indo-Germen Dil Ailesinden Oluşu"); *Hethitische Keilschrifttexte aus Boghazköi, im Umscrift, mit Übersetzung und Kommentar*, 1919, ("Boğazköy Hitit Çivi Yazılı Metinleri, Transkripsiyon, Çeviri ve Yorumu"); *Über die Völker und Sprachen des alten Chatti-Landes*, 1920, ("Eski Hatti Ülkesinin Dili ve Halkları Üzerine"); *Les inscriptions Hittites hiéroglyphiques*, 3 cilt, 1933-1937, ("Hitit Hiyeroglif Yazıtları").

• BAKINIZ: BITTEL, GRÖTEFEND.

HSÜAN-TSUNG
(685-762)

Çin imparatoru. Yaptığı reformlarla imparatorluğa yeniden güç kazandırmıştır.

Loyang'da doğdu, 762'de öldü. T'ang hanedanından imparator Jui-Tsung'un üçüncü oğludur. 7.yy sonundan beri iktidarı ele geçirmek amacıyla düzenlenen saray entrikalarının içinde yetişti. İktidarı fiilen elinde bulunduran imparatoriçe Vu Hou'nun (625-705) 704'te bir darbeyle devrilmesinden sonraki yıllarda doğrudan entrikaların içinde yer aldı. 710'da babası Jui-Tsung'un imparator olmasında etkili oldu. 712'de imparator naibi olarak ülkeyi yönetmeye başladı, 713'te tüm imparatorluk yetkilerini elinde topladı.

T'ang hanedanının (618-907) ilk yıllarında Çin'in etkisi Orta Asya'ya kadar yayılmışken,Hsüan-tsung'un tahta geçtiği yılda artık devlet kurumlarında çözülme başlamış, hanedan gücünü büyük ölçüde yitirmişti. Hsüan-tsung yayılmacı bir dış politika izledi. Uygurlar yeniden Çin'e bağımlı kılındılar. Çin orduları Orta Asya'da yeniden egemenlik kurdular. Böylece bölgenin Arap ve Türk-İslam etkisi altına girmesi bir süre için ertelendi. T'ang generali Koreli Kao Hşien-çi, Hindukuş dağları ve Pamir yaylası çevresine çeşitli seferler yaptı. Araplar'la Tibetliler'in anlaşmalarını önledi.

Hsüan-tsung, tahtta bulunduğu süre içinde para ekonomisinin gelişmesiyle ortaya çıkan değişimlere uyum sağlanabilmesi için yeni düzenlemeler yaptı. Çözülmekte olan vergi sistemini ve askeri yapıyı tekrar canlandırmaya çalıştı. Çin devlet düzeninde eskiden beri "eşit-tarla sistemi" diye bilinen bir yöntemle vergi toplanıyordu. Bu sisteme göre devlet toprakların tümüne sahipti ve vergi karşılığı toprakları eşit olarak köylülere dağıtmıştı. Düzenli aralıklarla toprakların yeniden köylülere dağıtılması, zamanla ortaya çıkacak adaletsizlikleri önleyecek bir düzenleme olarak düşünülmüştü. Ancak, tarih boyunca eşit-tarla düzeni gerektiği gibi uygulanamamış; nüfus artışı sonucu halkın çoğunluğu 100 *mou*'luk (40.47

dönüm) tarlasına bile sahip olamaz hale gelmişti. Nüfuzlu kişiler, eski soylu aileler, yüksek devlet memurları, hanedan üyeleri, vergiden muaf büyük çiftlikler elde etmişlerdi. Böylece, vergiler az topraklı yoksul köylünün sırtında ağır bir yük oluşturmuştu. Vergiden kaçan ya da ödeyemeyen köylü, kira karşılığı büyük toprak sahiplerinin çiftliğinde çalışır hale gelmişti. Ürünün % 50'sini oluşturan kiralar devlete ödenecek vergilerden daha ucuza geliyordu. Hsüan-tsung'un tahta geçtiği 8.yy'da devletin vergi olanakları kısıtlanmış, hanedan sürekli bir mali bunalım içine girmişti. Hsüan-tsung yeniden eşit-tarla sistemini uygulatmaya başladıysa da özel mülkiyetin yerleşmiş olması nedeniyle başarılı olamadı. Bunun için yeni düzenlemelere gidildi. Özel mülkiyet temel alınarak vergiler, toprak ve gelir miktarına dayalı hale getirildi. Eşit-tarla düzeninin yıkılmasıyla zorunlu işçi kullanımı da olanaksızlaştığından, devlet işlerinde ücretli işçi çalıştırılmaya başlandı.

Hsüan-tsung eşit-tarla düzeninin yıkılmasıyla bağlantılı olarak çözülen askeri örgütlenmeyi de iyileştirmeye çalıştı. Kuzey Çin köylüleri eskiden beri, eşit-tarla karşılığı yerel askeri örgütlerin gönüllü üyeleri idiler. Ancak vergi ve toprak düzeninin bozulması, *militia* olarak adlandırılan bu sistemi de çürütmüştü. Hsüan-tsung döneminde eski askeri örgütler yerine paralı sürekli ordu sistemine geçildi. 723'te 120.000 kişilik hanedan ordusu kuruldu.

► Hsüan-tsung yönetiminin ikinci önemli uygulaması devlet hizmetinin yetenekli kişilere açılması oldu. İmparatoriçe Vu'nun zamanından beri uygulanan devlet sınavlarıyla, memuriyete yalnızca soylular değil, bilgi ve becerisini kanıtlayan, özellikle yeni büyük toprak sahibi kesimin çocukları alınmaya başlanmıştı. Bu uygulama Hsüan-tsung döneminde de sürdü. Devlet görevlerinin satılması sınırlandırıldı. Devlet bürokrasisi etkin bir işleyişe kavuşturuldu.

Hsüan-tsung'un aldığı önlemler Çin devletinin kurumsal olarak yenileşmesini sağlamanın yanı sıra yeni zorluklara da yol açtı. Paralı askerler ve ücretli işçiler yeni gider kalemlerini oluşturdu, vergi düzenlemeleri ise artan harcamaları karşılayamadı. Ayrıca, paralı askerler hanedanın sadık koruyucuları olmaktan çok, bölgesel siyasi ve askeri güç odakları oluşturdular. Hsüan-tsung'un iktidarı paralı askerlerin de karıştığı ayaklanmalar ve savaşlar nedeniyle sona erdi. 751'de Çin orduları Tai Devleti tarafından Güneydoğu Asya'da bozguna uğratıldıktan sonra, Çinliler Talas Savaşı'nda Araplar'a da yenildiler ve Orta Asya'dan çekildiler.

► Hsüan-tsung son yıllarında devlet işlerinden çekilerek kendini sanata ve eğlenceye verdi. Oyuncu ve müzisyen yetiştiren bir konservatuvar kurdurdu. Ünlü Çin şairleri Li-Po ve Tu Fu'yu korudu. 70 yaşlarındayken oğlunun cariyelerinden Yang Kuei-fei'ye âşık oldu ve bu ilişki yüzyıllar boyunca Çin yazar ve şairlerine konu oldu.

755'te kuzey bölgelerinin ünlü komutanı Türk kökenli An Lu-Şan ayaklanıp başkenti ele geçirdikten sonra Hsüan-tsung ve Yang Kuei-fei kaçarken ayaklanan askerler tarafından yakalandılar. Askerlerin zoruyla Yang Kuei-fei'yi öldürmek zorunda kalan imparator ölene değin bu olayın üzüntüsünden kurtulamadı; 756'da tahtı oğullarından birine bıraktı.

Ming-Huang (Aydınlanmış hükümdar) olarak da anılan Hsüan-tsung'un dönemi T'ang hanedanının ikinci bir parlama ve genişleme dönemi olarak bilinir. Uygulamaları eski Çin devlet düzenini büyük ölçüde değiştirmiş, önemli kültürel gelişmeler sağlanmıştır.

• **KAYNAKLAR:** J.Meskill, *An Introduction to Chinese Civilization*, 1973; J.K.Fairbank, E.O.Reischauer, A.H.Craig, *East Asia, Tradition and Transformation: New Impression*, 1978.

• **BAKINIZ:** AN LU-ŞAN.

HSÜN TZU
(ykş. İÖ 298-235)

Çinli filozof. Önemli bir Konfüçyüsçü olarak insan doğasının özünde kötü olduğu görüşünü savunmuştur.

Chao Devleti'nde doğan Hsün Tzu'nun yaşamı üzerine bilgiler tarihçi Ssu-ma Şien'in notlarından derlenmiştir ve kesinlik taşımaz. Çin'de devletlerin çözüldüğü karmaşa çağında yaşayan Hsün Tzu, 50 yaşında Çin'in önemli eğitim odaklarından Şi'ye geçmiş, burada İÖ 386'dan beri yönetimi elinde tutan ailenin kurduğu Çi Sia Akademisi'nde ders vermeye başlamıştır. Ancak Şin Devleti'yle ilişkileri yüzünden, Şi Devleti'yle arası bozulunca, Hsün Tzu, Şu Devleti'ne gitmiş, Çun-Şen beyi onu Lan-Ling ilinin valiliğiyle görevlendirilmiştir. İÖ 238'de Çun-Şen beyinin öldürülmesi üzerine görevden alınınca bu kentte bir okul kuran Hsün Tzu'nun en önemli öğrencileri Han Fei Tseu ve ilerde Şi başbakanlığına getirilecek olan Li su'ydu.

◄ *Devlet bürokrasisinde düzenlemeler*

Hsün Tzu, 32 metinden oluşan ve doğa, insan, hükümet, eğitim, ruhbilim ve mantık gibi konuları içeren bir yapıt bırakmıştır. Bu yapıtta, kendisini Konfüçyüsçü olarak tanımlamakla birlikte, bu öğretiye eleştiriler getirdiği görülür.

Hsün Tzu, uyumlu bir doğa kuramı geliştirmiştir. Gökyüzü ülkesini (T'ien) geleneksel düşüncedeki gibi ahlak ilkesi ya da tanrısal bir varlık olarak tanımlamakla birlikte, öğrencilerinden onu bir tapınma nesnesi biçiminde görmemelerini ister. Ona göre gökyüzü ülkesi, insan duyularının dışında bulunan, doğa görüngülerinin bütünüdür. Bütün görüngüler, olumlu güç *yang* ile olumsuz güç *yin* arasındaki karşılıklı ilişkiden doğarak gelişir. İnsanın bilgeliği ise, tanrısal yardımı gereksinmeksizin kendi işlerini yürütebilmekten kaynaklanır.

◄ *Son yılları*

İnsan, duyu verileri aracılığıyla bilgiye ulaşır. Deney verilerini değerlendirerek de doğru ve kavrayıcı düşünceye varır.

Hsün Tzu, Konfüçyüs'ün eğitimin amacı, bireyin önemi, yetkin olana varış görüşlerine katılmakla birlikte, kimi konularda ondan ayrılır. İnsan doğasının özünde iyi olduğunu söyleyen Mencius'a karşı çıkarak, insanın özünde kötü olduğunu, ancak çalışma ve ahlak eğitimiyle iyiliğe ulaşabileceğini savunur. Müzik ve dinsel törenleri insanı eğitici öğeler olarak görür. Boş inanların karşısında yer alır. Ancak o da her Konfüçyüsçü gibi, sokaktaki sıradan insanın bilge

olma gizilgücünü taşıdığına inanır. Hsün Tzu'nun görüşleri, kendisinden değişik savlar öne süren Han Fei Tseu gibi hukukçulara esin kaynağı olmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca): *The Works of Hsüntze* (der. H.H.Dubs), 1928; "Hsün Tzu on Terminology", (der. Y.P.Mai), *Philosophy East and West*, 1,2, 1951.

• **BAKINIZ:** HAN FEİ TSEU, KONFÜÇYÜS, Lİ SU.

HUA KUA-FENG
(1920)

Çinli (ÇHC) siyaset ve devlet adamı. 1976-1980 arasında başbakanlık yapmıştır.

Şansi Eyaleti'nin Ciaçeng kasabasında doğdu. Yoksul bir köylü ailesinin oğluydu. 1935'te Çin Komünist Partisi'ne (ÇKP) girdi. Çalışmak zorunda olduğundan, ilkokulu bitirdikten sonra öğrenimini sürdüremedi. Kızıl Ordu saflarında Çan Kay-Şek birliklerine ve II.Dünya Savaşı sırasında Japonlar'a karşı savaştı.

Parti içinde kısa zamanda yükselerek, 1958'de Hunan Eyaleti vali yardımcılığına getirildi. Bu görevi 1967'ye değin sürdürdü. Tarım ve sulama konularında uzmanlaştı. 1966'da başlatılan Kültür Devrimi sırasında ılımlı görüşlerin savunucusu oldu. 1969'da yapılan ÇKP IX.Kongresi'nde ÇKP Merkez Komitesi üyeliğine seçildi. 1973'te Hunan askeri bölgesi siyasi komiseri olarak görevlendirildi. Aynı yıl yapılan ÇKP X.Kongresi'nde Politbüro üyeliğine seçildi ve birkaç ay sonra kamu güvenliği bakanlığına ve başbakan yardımcılığına atandı.

Çu En Lay'ın Ocak 1976'da ölmesinden bir ay sonra geçici olarak başbakanlığa getirildi. Aynı yılın Nisan ayında başbakanlığı resmileşti ve ÇKP Merkez Komitesi başkan yardımcısı oldu. Mao'nun Eylül 1976'da ölmesi üzerine ÇKP Merkez Komitesi başkanlığına getirildi. Başkan seçilmesi partinin ılımlı kanadının başarısı olarak nitelendirildi.

Başbakan olmasından sonra, Ekim 1976'da, aralarında Mao'nun karısı Çiang Çing'in de bulunduğu "Dörtlü Çete" olarak adlandırılan grubun üyeleri tutuklandı. Temmuz 1977'de, 1976'da Mao tarafından tüm görevleri elinden alınmış olan Deng Hsiao-Ping'e bu görevleri iade edildi. Mart 1978'de kabul edilen yeni anayasayla kişi özgürlüklerinin sınırları genişletildi, çalışmaya maddi teşvikler getirildi, Kültür Devrimi sırasında kurulan Devrimci Komiteler kaldırılarak yerlerine üyelerinin seçimle belirlendiği konseyler kuruldu. Dış politikada 1978'de Japonya ile bir barış ve dostluk antlaşması imzalandı. Ocak 1979'da ABD ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişki kuruldu. Hua Kua-Feng, 1979 sonunda Batı Avrupa ülkelerine resmi bir gezi yaparak, Batı ülkelerini resmen ziyaret eden ilk Çinli siyaset adamı oldu. Eylül 1980'de başbakanlık görevinden ayrılan Hua Kua-Feng, Haziran 1981'e değin parti başkanlığı görevini sürdürdü.

• **BAKINIZ:** ÇAN KAY ŞEK, ÇİANG ÇİNG, DENG HSİAO-PİNG, LİN PİAO, MAO ZEDUNG.

HUAYNA, Capac
(? -1525)

İnka imparatoru. İspanyol istilası öncesi parlak dönemin son imparatorudur.

Doğum yeri ve tarihi bilinmeyen Huayna, Quito'da (bugün Ekvador) öldü. 1493'te babası Topa'nın ölümü üzerine çocuk yaşta imparator oldu. Bu sırada İnka uygarlığı en parlak dönemini yaşıyordu. Egemenliğini daha çok barış içinde sürdüren Huayna, yaşamının son döneminde, doğduğu Tumipampas bölgesinin bulunduğu Quito'yu ele geçirdi. İnka İmparatorluğu böylece bugünkü sınırlarla kuzeyde Kolombiya'dan başlayarak, güneyde tüm Peru'yu, Kuzey Şili'yi ve Kuzey Arjantin'i kaplayan, doğuda Bolivya'ya uzanan bir uygarlık durumuna geldi. Huayna çok fazla genişlemiş imparatorluğun yönetimini kolaylaştırmak amacıyla Quito'da ikinci bir başkent kurdu.

Bu sırada, 16.yy başında Güney Amerika'ya ayak basan İspanyollar, Yukarı Peru'yu (bugün Bolivya) ele geçirmişler ve La Plata'da bir yerleşim bölgesi kurmuşlardı. Huayna'nın Quito seferi sırasında, İspanyollar'la ilişkide bulunan Perulu bir kabilenin İnka

İnka İmparatorluğu ve Uygarlığı

İnkalar 12.yy'da Peru'nun güneyinde, Cuzco vadisinde yerleşmiş bir kızılderili topluluğudur. Cuzco bölgesinden çevreye yayılmaya 15.yy başlarında sekizinci imparatorları Virokaça döneminde başladılar. Huayna'nın büyükbabası imparator Paçakuti ve babası Topa dönemlerinde yapılan birçok fetihler sonucu, İnka İmparatorluğu And Dağları boyunca büyük bir hızla genişledi. İnkalar kendilerinden önceki And uygarlıklarının ve egemenlikleri altına aldıkları toplulukların kültürlerini özümseyerek yeni bir uygarlık yarattılar. Yaklaşık 12 milyon nüfusu bulunan ve And Dağları'nda yaşayan toplulukların hemen hemen tümünü kapsayan İnka İmparatorluğu gelişmiş bir yönetim düzenine sahipti. İmparator ve İnka soyluları eyaletlerden köylere uzanan bu çok tabakalı siyasi yapıyı yönetirlerdi. Tarıma dayalı üretimin vergilendirilmesi, gelişmiş bir ulaşım sistemi ile tüm imparatorluk düzeyinde gerçekleştirilirdi. İnkalar Güney Amerika uygarlıkları arasında mühendislik ve mimarlıkta, maden işçiliği, dokumacılık ve seramik yapımında ileri bir tekniğe sahiptiler. İnkalar'ın kendi tarihlerini anlatan zengin bir edebiyatları vardı, mitolojileri ise İspanyol istilasından sonra İspanyol tarihçileri tarafından yazıldı. 1533'te Francisco Pizarro önderliğindeki İspanyollar'ın İnka topraklarını ele geçirmesi ve yönetime el koymasıyla İnka İmparatorluğu kısa sürede zayıfladı ve dağıldı.

topraklarına saldırmasıyla, İspanyollar'ın Avrupa'dan taşıdıkları bulaşıcı bir hastalık (çiçek ya da kızamık) Cuzco bölgesine yayıldı. Bunun üzerine Huayna başkent Cuzco'ya gitmek üzere yola çıktı. Ancak Quito'ya vardığında salgın bu bölgeye de yayılmıştı. Hastalığa yakalanan Huayna burada öldü. Huayna'nın tahtın varisini geleneklere uygun biçimde belirleyemeden ölmesi oğulları arasında savaşa yolaçtı. Kuzeydeki Quito bölgesinin kralı olan Atahualpa ve güneyde Cuzco'ya egemen olan Huascar'ın İnka imparatoru olmak için savaşmaları 1530'da Atahualpa'nın imparatorluğu ele geçirmesi ile sonuçlandıysa da 1532'deki İspanyol istilasında Atahualpa öldürülmüş ve İnka İmparatorluğu dağılmıştır.

• BAKINIZ: ATAHUALPA, PIZARRO.

HUBBA
(16.yy)

Osmanlı Divan şairi. Döneminin önde gelen kadın şairlerinden biridir.

Ayşe Hubba Hatun, İstanbul'da (bir söylentiye göre de Amasya'da) doğdu, İstanbul'da öldü. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. Şeyh Yahya Efendi'nin (1495-1570) torunu ve Akşemseddin'in torunlarından Şemsi Çelebi'nin (ölümü: 1551-1552) eşidir. Yaşamı üstüne fazla bilgi yoktur. II.Selim ile III.Murad'ın nedimesi olmuştur. 16.yy tezkirelerine göre, iyi Arapça öğrenmiş, mesnevi, kaside ve gazeller yazmıştır. Yine tezkirelere göre *Cemşid ü Hurşid* adlı bir mesnevisi vardır. Eski şiir mecmualarında bir gazeli kayıtlıdır. Kaynaklarda döneminin öbür kadın şairleri Mihri Hatun, Zeyneb Hatun, Afâki ve Dilşâd'dan daha üstün bir şair olduğu belirtilmektedir.

HUBBLE, Edwin Powell
(1889-1953)

ABD'li astronomi bilgini. Uzak gökadaların birçok fiziksel özelliğini belirlemiş, "evrenin genişlemesi" kuramıyla kozmolojiye yeni bir boyut getirmiştir.

20 Kasım 1889'da Missouri Eyaleti'nin Marshfield kentinde doğdu, 28 Eylül 1953'te California Eyaleti'ndeki San Marino'da öldü. Burslu olarak okuduğu Chicago Üniversitesi'nden 1910'da fen dalında diploma almasına karşın, bir araştırma bursu kazanarak, İngiltere'deki Oxford Üniversitesi'ne bağlı Queen's College'a gittiğinde matematik yerine hukuk okumaya karar verdi. 1912'de bu okuldan *hukuk* diplomasını aldı ve ertesi yıl ülkesine dönerek Kentucky Eyaleti'nin Louisville kentinde bir hukuk bürosu açtı. Ancak, 1914'te, Chicago Üniversitesi'ne bağlı Yerkes Gözlemevi'nden doktora çalışması ve asistanlık önerisi alınca, bu gözlemevinin kurucusu ve üniversitede bir süre hocası olan George Ellery Hale'in aşıladığı astronomi sevgisiyle, mesleğini ve bürosunu bırakıp Yerkes Gözlemevi'ne geçti. I. ve II. Dünya Savaşı yıllarındaki askerlik görevi dışında da, o tarihten sonra tüm yaşamını astronomiye adadı. 1917'de, Chicago Üniversitesi'nden doktora derecesini aldığı yıl, ABD'nin I. Dünya Savaşı'na katılma kararı üzerine orduya çağrılarak Fransa'ya gönderilmişti. 1919'da ülkesine döner dönmez, Hale'in çağrısını kabul ederek, o dönemin en güçlü gözlem araçlarıyla donatılmış Mount Wilson Gözlemevi'nde çalışmaya başladı. California Eyaleti'ndeki Pasadena yakınlarında, Hale'in girişimi ve çabasıyla kurulmuş olan bu gözlemevinde yaşamının sonuna değin sürdürdüğü gözlemleriyle evrenin gizlerini çözmeye çalışan Hubble, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Mt. Wilson ve Mt. Palomar gözlemevlerinin araştırma komitesi başkanlığını da üstlenerek geniş çaplı araştırma programlarının gerçekleştirilmesinde etkili oldu.

Gaz ve toz moleküllerinden oluşmuş, dağınık biçimli, çok zayıf bir ışık yayan bulutsuları ilk kez 18. yy sonunda Fransız astronom Charles Messier (1730-1817) sistemli bir biçimde gözlemleyip adlandırmış, ancak aradan yüzyılı aşkın bir süre geçmesine karşın, bu gökcisimlerinin tüm gizemi çözülememişti. Hubble'ın bu konuya eğildiği yıllarda, Güneş ve Güneş sistemi gezegenlerinin bulunduğu Gökada'nın (samanyolu) sınırları içindeki ya da hemen yakınındaki bulutsuların yapısı büyük ölçüde biliniyordu. Ancak, Gökada'nın ötesindeki uzak bulutsuları gözlemleme olanağı olmadığından, astronomları uğraştıran temel sorun, bu gökcisimlerinin dağınık birer gaz bulutu mu, yoksa çok kalabalık yıldız kümeleri mi olduğunu saptayabilmek ve Güneş sisteminden ne kadar uzakta olduğunu belirleyebilmekti. Mount Wilson Gözlemevi'nin 2,5 m'lik dev teleskopunu giderek uzak bulutsulara yönelten Hubble'ın, 1923 Ekimi'nde, Andromeda takımyıldızı içinde yer alan M 31 bulutsusunda Sefeit türünden değişken bir yıldızın görüntüsünü fotoğrafla saptamayı başarması, bu sorunun çözümü için önemli bir veri sağlamıştı. Gerçekten de, Sefeit türü yıldızlarda ışınım yeğinliğinin değişmesi belli bir devirlilik gösterdiğinden, bu devirin süresi belirlenerek yıldızın mutlak kadiri bulunur ve mutlak kadir ile görünür kadir (parlaklık) arasındaki bağıntıyla Sefeit'in uzaklığı hesaplanabilir. Nitekim bir yıl içinde, M 31 bulutsusunda ve Üçgen takımyıldızındaki M 33 bulutsusunda çoğu Sefeit türünden birçok değişken yıldızı gözlemleyen Hubble, bu yöntemle, söz konusu bulutsuların uzaklığını yaklaşık 900.000 ışık yılı (1 ıy = 946×10^{10} km) olarak belirledi. Gökada sistemindeki en uzak yıldızın uzaklığı 100.000 ıy olarak bilindiğine göre, bu bulutsuların Gökada dışında olduğu kesindi. Üstelik uzak bulutsuların yalnızca bir gaz ve toz bulutu değil, kalabalık bir yıldız kümesi olduğunu kanıtlayan bu bulgu, Gökada'nın dışında da milyonlarca yıldızdan oluşmuş başka gökadaların bulunduğunu ortaya koymuştu.

Hubble'ın gökadalar üzerinde yıllarca sürdürdüğü gözlemler, uzaydaki madde dağılımı ve evrenin algılanabilir sınırları üstüne ilk bilgileri sağlarken, 1925'te astronomiye, bugün de temel olarak alınan ilk gökada sınıflandırmasını kazandırdı. Özellikle biçim-

lerine ve tayf sınıflarına dayanan Hubble sınıflandırmasına göre, gökadalar ya da bulutsular, elips biçimi, sarmal ve düzensiz bulutsular olmak üzere üç temel gruba ayrılır. Elips biçimi bulutsular, tüm bulutsuların yks. % 17'sini oluşturur ve grubun ilk örneklerinde küremsi olan biçimleri E_0'dan E_7'ye doğru gittikçe uzun bir elipse dönüşür. Ortadaki bir çekirdeğin çevresinde tüm madde kütlesinin sarmal biçimde döndüğü sarmal bulutsular, bilinen tüm bulutsuların yks. % 80'ini oluşturan en kalabalık gruptur ve normal sarmal ile çubuklu sarmal gibi iki alt sınıfa ayrılır. Üçüncü grup ise, genellikle Gökada dışında yer alan ve belli bir biçimi olmayan düzensiz bulutsulardır.

Gökadaların içinde Sefeitler'den başka nova türü ya da uzun devirli değişken yıldızların, yıldız kümelerinin ve dev yıldızların varlığını saptayan, hareketlerini belirleyen, başlıca yıldızlarının parlaklığını ölçen ve on sekiz ayrı gökadanın uzaklığını hesaplayan Hubble, 1929'da gökadaların hızına ilişkin ünlü yasasını açıkladığında, kozmolojide yeni bir dönemin habercisi oluyordu. ABD'li astronom Vesto Melvin Slipher (1875-1969), Yer'den uzaklaşan bir yıldızın ışığının tayfın kırmızı bölgesine kaydığını açıklayan Doppler-Fizeau olayını ilk kez bir gökadaya uygulayarak, 1912'de Andromeda bulutsusunun radyal hızını ölçmeyi başarmıştı. Aynı yöntemle kırkı aşkın gökadanın hızını ölçen Slipher, Andromeda dışındaki tüm gökadaların, çok yaklaşık bir değerlendirmeyle, saniyede 300 ile 1.800 km arasında değişen bir hızla Yer'den uzaklaştığı sonucuna vardı. Bu gözlemin önemini kavrayan Hubble, değişik uzaklıktaki gökadaların uzaklaşma (gerileme) hızını ölçerek, gökadanın Yer'den uzaklığıyla gerileme hızının doğru orantılı olduğunu, 6 milyon ışık yılı uzaklığın ötesinde hızın, her milyon parsekte (1 pc= 3.26 ıy) yks. 500 km/sn düzeyinde arttığını saptadı. Gözlemevindeki çalışma arkadaşlarından Milton La Salle Humason'ın (1891-1972) katkılarıyla, giderek evrenin daha uzak bölgelerindeki ölçümler sonucu, gökadaların

$$v=Hr$$

hızıyla birbirlerinden uzaklaştığını açıklayan Hubble-Humason yasasını ortaya koydular. Gerileme hızı *(v)* km/sn cinsinden, gökadanın uzaklığı *(r)* milyon ışık yılı olarak alınırsa, Hubble değişmezi *(H)* 25'e eşit bir katsayıdır. Gökadanın uzaklığı milyon parsek olarak alındığında H=75 olur. Einstein'ın görelilik kuramının da öngördüğü gibi, bu sonuç, gökadaların aralarındaki uzaklıkla orantılı bir hızla birbirlerinden uzaklaştığını, dolayısıyla evrenin sürekli olarak genişlediğini ortaya koyuyordu. Çalışmalarını sürdürerek, 1930'larda, uzaklıkla birlikte artan kaçış hızının belli bir sınırın ötesinde ışık hızına ulaştığını belirleyen Hubble'ın "evrenin genişlemesi" kuramı var olan tüm kozmoloji kuramlarını altüst edecek nitelikteydi. Sonradan Hubble'ın, kaçış, uzaklaşma ya da gerileme hızı terimlerinin yerine kullanmaya başladığı "kırmızıya kayma"dan yararlanarak evrenin boyutlarını ve yaşını belirlemek için yapılan hesaplar çok sağlıklı sonuçlar vermedi ama, evrenin genişlemesi kuramı, bir yandan Gold ve Hoyle'un "durağan hal" kuramı, öte yandan Lemaître ve Gamow'un "büyük patlama" kuramı gibi, evrenin başlangıcına, oluşumuna ve gelecekteki durumuna ilişkin yeni kuramların çıkış noktası oldu.

Gökadalara yönelik gözlemleriyle astronomiye kazandırdığı temel verileri sağlam bir kuram çerçevesinde birleştirerek, evrenin yapısına ve boyutlarına ilişkin kuramların sınırlarını zorlayan Hubble, 20. yy'ın yetiştirdiği en büyük astronomi bilginlerinden biridir.

- YAPITLAR (başlıca): *Red Shifts in the Spectra of Nebulae*, 1934, ("Bulutsuların Tayfında Kırmızıya Kayma"); *The Realm of the Nebulae*, 1936, ("Bulutsuların Ülkesi"); *The Observational Approach to Cosmology*, 1937, ("Kozmolojiye Gözlemsel Yaklaşım"); *The Hubble Atlas of Galaxies*, (ö.s.), A.Sandage (yay), 1961, ("Hubble'ın Gökada Atlası").

- BAKINIZ: DOPPLER, EINSTEIN, FIZEAU, GAMOW, GOLD, HALE, LEAVITT, LEMAÎTRE, MINKOWSKI, SHAPLEY.

HUBER, Eugen
(1849-1923)

İsviçreli hukukçu. İsviçre medeni kanununu hazırlamıştır.

13 Temmuz 1849'da Zürih Kantonu'nun Stammheim köyünde doğdu, 23 Nisan 1923'te Bern'de öldü. Zürih ve Berlin üniversitelerinde hukuk öğrenimi gördü. 1873'te Bern Üniversitesi'nde doçent oldu. 1880'de, medeni hukuk ve hukuk tarihi profesörü olarak Basel Üniversitesi'ne atandı. 1888-1892 arasında Almanya'daki Halle Üniversitesi'nde konuk profesör olarak Orta Çağ Germen hukuku üzerine ders verdi. 1892'de, İsviçre'ye dönen Huber, yaşamının sonuna değin Bern Üniversitesi'nde kaldı. 1903-1911 arasında İsviçre Ulusal Konseyi'nde ve La Haye'deki Adalet Divanı'nda üyelik yaptı.

Huber, 1886-1893 arasında yazdığı *System und Geschichte des schweizerischen Privatrechts* ("İsviçre Özel Hukuku'nun Sistemi ve Tarihi") adlı dört ciltlik kitabında, 24 İsviçre kantonunda yürürlükte olan farklı medeni kanunları ve İsviçre özel hukukunun tarihini ele aldı. 1893'te, İsviçre Federal Konseyi tarafından, bütün kanunlarda geçerli olacak tek bir medeni kanun hazırlamakla görevlendirildi. 1900'de meclise sunduğu taslak, 1907'de onaylandıktan sonra 1912'de yürürlüğe girdi. Eski Germen kanunlarına Roma hukukundan çok daha fazla ağırlık veren İsviçre medeni hukuku, Türk medeni hukuku için model oluşturdu.

Yaşamının son yıllarında hukuk felsefesiyle de ilgilenen Huber'in, medeni kanuna önemli bir diğer katkısı da yargılama yöntemlerini standartlaştırmak olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *System und Geschichte des Schweizerischen Privatrechts*, 1886-1893, ("İsviçre Özel Hukuku'nun Sistemi ve Tarihi"); *Recht und Rechtsverwirklichung*, 1920, ("Hak ve Hakların Gerçekleşmesi").

HUBERMAN, Leo
(1903-1968)

ABD'li iktisatçı ve iktisat tarihçisi. Tarihsel maddeci yöntemle ele aldığı dünya iktisat tarihine ilişkin çalışmalarıyla tanınmıştır.

17 Ekim 1903'te New Jersey'de, Newark'ta doğdu, 9 Kasım 1968'de Paris'te öldü. New York Üniversitesi'nde ve Londra İktisat Okulu'nda öğrenim gördü. 1922-1933 arasında Newark'ta ve New York kentinde çeşitli okullarda öğretim üyeliği, 1933-1935 arasında *Scolastic* dergisinin yayın yönetmenliğini yaptı. 1938'de Columbia Üniversitesi'ne bağlı New College'ın sosyal bilimler bölümü başkanlığına atandı. İki yıl sonra *PM* gazetesinde çalışmaya başladı, daha sonra da *U.S. Week* dergisi köşe yazarı oldu. 1942-1945 arasında Ulusal Denizcilik Sendikası'nın halkla ilişkiler ve eğitim yönetmenliğini yaptı. Burada örnek bir eğitim bölümü kurdu. 1945-1946 yıllarında Reynal ve Hitchock yayınevinin danışmanlığını üstlendi.

1949'da Paul Sweezy ile birlikte *Monthly Review* dergisinin kuruculuğunu ve ölünceye değin yayın yönetmenliğini yaptı. Bu dergi kısa sürede uluslararası öncü Marxist dergiler arasında yerini aldı. 1966'da dergi ve yayımcıları eski İtalyan direniş hareketi öncülerinden bir komite tarafından verilen ve daha önce Jean-Paul Sartre ve Frantz Fanon'ca kazanılan Omegna Ödülü'nü kazandı. Ödülün veriliş gerekçesi olarak, bu iki yazarın kapitalizme ve emperyalizme karşı açılan savaşa katkıları gösterilmiştir.

Monthly Review yayınevi, 1952'de Huberman ve Sweezy'nin bir rastlantı sonucu I.F. Stone ile karşılaşmalarının bir ürünüdür. Stone'un, bir kitap yazdığını, fakat bu dönemde egemen olan Mc Carthy'cilik yüzünden basturacak bir yayımcı bulamadığını söylemesi üzerine kurulan yayınevinin bastığı ilk kitap, Stone'un *The Hidden History of the Korean War* ("Kore Savaşı'nın Gizli Tarihi") adlı yapıtı oldu. Yayınevini ölünceye değin Huberman yönetti.

Tarihi iktisat kuramıyla ve iktisat kuramını tarihle açıklamanın gerekli olduğunu düşünen ve bu anlayışla pek çok ürün veren Huberman, 1932'de yayımladığı *We, the People* ("Biz, Halk") kitabıyla ABD tarihini, 1936'da yayımlanan *Man's Wordy Goods* (Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla) adlı çalışmasıyla Orta Çağ'dan 20. yy'a değin Avrupa iktisat tarihini, sıradan insanların da anlamasına özen göstererek, benzersiz bir anlatımla işlemiştir. İncelediği tarihsel dönemlerin toplumsal ve iktisadi yapısıyla bu temel üstüne gelişen düşünceler ve eylemler arasındaki ilişkileri ustaca çözümleyen Huberman'ın bu kitabı birçok dile çevrilmiştir.

Devrimden sonra Küba'yı birçok kez ziyaret eden Huberman, Fidel Castro, Che Guevara ve diğer önderlerle yakın ilişkiler kurmuş ve Paul Sweezy ile birlikte bu ülke üstüne iki kitap yazmıştır.

Huberman'ın 11 kitabı yüzlerce makale ve broşürü yayımlanmış, yapıtlarının hemen hemen tümü birçok dile çevrilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *We, the People*, 1932, ("Biz, Halk"); *Man's Wordy Goods*, 1936, (Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, 1974); *Cuba, Anatomy of a Revolution* (Sweezy ile), 1960, ("Küba: Devrimin Anatomisi"); *Socialism in Cuba* (Sweezy ile), (ö.ş.), 1969, (Sosyalist Küba, 1969).

HUBERT, Henri
(1872-1927)

Fransız, sosyolog ve tarihçi. Dinler ve uygarlıklar tarihi alanındaki çalışmaları ile tanınmıştır.

École des Hautes Études'te Avrupa'da ilkel dinler tarihi dalında profesörlük yaptı. Aynı dönemde Ulusal Eski Eserler Müzesi'nin müdürlüğü görevinde bulundu. 1902'de École du Louvre'da öğretim üyeliğine başladı ve ölümüne değin bu görevini sürdürdü.

Hubert, arkeoloji, tarihöncesi dönem, dinler ve uygarlıklar tarihi konularında çalışmalar yapmıştır. 1897'de Marcel Mauss ile birlikte yaptığı "Essaie sur la nature et la fonction du sacrifice" ("Kurban Etmenin Doğası ve İşlevi Üzerine Bir Deneme") adlı çalışmada, ilkel dinlerde kurban etme geleneğinin kökenleri ve niteliğini araştırmıştır. 1902'de yine Mauss'la birlikte yazdığı "Esquisse d'une théorie générale de la magie" ("Genel Bir Büyü Kuramı Taslağı") adlı makalesinde din ile büyü arasında ilişki kuran bir kuram geliştirmiştir.

Hubert'e göre büyü ve din tek bir kökün iki ayrı koludur. Bu kök, her türlü büyü gücünün temelinde var olan doğaüstü bir güç olan "mana"dır. "Mana", toplumun isteklerini, duygularını, gereksinmelerini ortaya koyduğundan kolektif bir nitelik taşır. Hubert ayrıca aklın ve mitolojinin kolektif kökenleri üzerine de çalışmalar yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): "Essaie sur la nature et la fonction du sacrifice" (Mauss ile), *Année Sociologique*, II, (29-138), 1897-1898, ("Kurban Etmenin Doğası ve İşlevi Üzerine Bir Deneme"); "Esquisse d'une théorie générale de la magie" (Mauss ile), *Annee Sociologique*, VII, (1-146), 1902-1903, ("Genel Bir Büyü Kuramı Taslağı"); *Étude sommaire de la représentation du temps dans la religion et la magie*, 1905, ("Din ve Büyüde Zamanın Temsil Edilişinin Özet Bir İncelemesi"); *Mélanges d'histoire des religions* (Mauss ile), 1909, ("Dinler Tarihinden Seçmeler").

HUDSON, Henry
(? -1611)

İngiliz denizci ve kâşif. Kuzey Buz Denizi'ni aşarak Çin'e ve Japonya'ya ulaşmaya çalışmıştır.

1550 yılı dolayında İngiltere'de doğdu, 1611 yazında Hudson Körfezi'nin güneyindeki James Körfezi'nde öldü. Yaşamının 1607'ye değin geçen bölümüne ilişkin bilgi yoktur. Nisan 1607'de bir İngiliz

şirketinin kendisine sağladığı bir gemiyle, Kuzey Buz Denizi'ni aşarak Çin'e ve Japonya'ya ulaşmak amacıyla yola çıktı. Yolculuğu sırasında Grönland Adası'nın doğu kıyılarında ve Spitzberg (Sralbard) Adaları'nın yakınlarında dolaştı. Bu sırada Jan Mayen Adası'nı keşfetti. 1608'de aynı amaçla düzenlediği yeni seferi sırasında Novaya Zemlya Adası'na dek gittiyse de, amacına ulaşamadan İngiltere'ye döndü.

Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası'yla anlaşan Hudson, Nisan 1609'da Amsterdam'dan yeni bir sefere çıktı. Ancak Novaya Zemlya Adası yakınlarındaki buzlar daha ileri gitmesini engelleyince, geçiş yolunu kuzeybatıda aramaya karar verdi ve Atlas Okyanusu'nu geçerek Kuzey Amerika'ya yöneldi. Yolculuğunda arkadaşı kaptan John Smith'in kendisine verdiği haritalardan yararlandı. Amerika'nın kuzeybatı kıyılarını izleyerek New York Körfezi'ne ulaştıktan sonra, sonradan Hudson Nehri olarak adlandırılacak olan nehri izleyerek 150 mil kadar kuzeydeki Albany kentine dek gitti. Ancak nehrin Asya'ya geçiş sağlamadığını anlayınca Hollanda'ya geri dönmeye karar verdi. İngiltere'ye uğradığında devlet yetkilileri Hudson'u Hollanda'ya dönmemesi ve İngiltere için sefer yapması için zorladılar.

Hudson kuzeybatıdan Asya'ya bir geçiş yolu bulmak amacıyla 1610'da dördüncü kez sefere çıktı. Amerika kıtasının kuzeyindeki Hudson Boğazı'nı geçerek Hudson Körfezi'ne girdi ve körfezin güneydoğu ucunda bulunan James Körfezi'ne ulaştı. Geminin çevresini buzların sarması nedeniyle kışı orada geçirmek zorunda kaldı. Mürettebat açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıysa da, Hudson yolculuğunu sürdürmeye kararlıydı. Ayaklanan tayfalar Hudson'u ve kendisine sadık kalan denizcileri bir sandala koyarak denize bıraktılar. Hudson'dan bir daha haber alınmadı. Gemi mürettebatından sağ olarak İngiltere'ye varmayı başaranlar, suçlu olduklarının anlaşılmasından sonra tutuklandılar.

Ölümünden sonra Hudson'un adı verilen Hudson Nehri'nin, Hudson Boğazı'nın ve Hudson Körfezi'nin varlığı kendinden önceki denizciler tarafından biliniyordu.

• KAYNAKLAR: G.M. Asher (der.), *Henry Hudson the Navigator: The Original Documents*, 1860; T.A. Janvier, *Henry Hudson*, 1909; L.Powys, *Henry Hudson*, 1928.

• BAKINIZ: FROBISHER, VERRAZANO.

HUERTA, Victoriano
(1854-1916)

Meksikalı asker ve devlet adamı. 1913-1914 yıllarında devlet başkanlığı yapmıştır.

23 Aralık 1854'te Jalisco Eyaleti'nin Colotlán kentinde doğdu, 13 Ocak 1916'da ABD'nin Texas Eyaleti'nde El Paso'da öldü. Kızılderili asıllı bir ailenin oğluydu. Chapultepec Harp Okulu'nda askeri öğrenim gördü. Devlet başkanı Porfirio Diaz'ın güvenini kazanarak general oldu. 1901'de Maya Kızılderilileri'nin ayaklanmasını bastıran askeri kuvvetlerin komutanlığını yaptı.

Meksika'yı 35 yıla yakın bir süre diktatörlükle yöneten Diaz, Mayıs 1911'de Madero önderliğindeki bir ayaklanma ile devrildikten sonra Huerta, Paris'e sürgüne giden Diaz'a Veracruz'a kadar eşlik eden muhafız birliğine komuta etti. 1911'de Geçici Başkan Francisco de la Barra tarafından, Zapata'nın başlattığı ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Kasım 1911'de Madero devlet başkanı olduktan sonra, geçici olarak görevinden uzaklaştırıldı. 1912'de ülkenin kuzeyinde yönetime karşı bir ayaklanma başlayınca Madero tarafından yeniden göreve çağrıldı ve ayaklanmayı bastırdı.

Şubat 1913'te büyük toprak sahipleri ve ordunun yarısı Madero'ya karşı ayaklanınca hükümet güçlerinin kumandanı olan Huerta ayaklanmacıların yanında yer aldı. Geçici devlet başkanlığını üstlendi. Madero'nun can güvenliğini sağlamak için söz vermiş olmasına karşın, Madero ve yardımcısı P.Suarez bir hapishaneye nakledildikleri sırada, büyük bir olasılıkla Huerta'nın vermiş olduğu bir emirle, öldürüldüler.

Huerta Ekim 1913'te devlet başkanı olduktan sonra parlamentoyu dağıttı ve tüm demokratik muhalefeti baskı altına aldı. V.Carranza, A.Obregon, P.Villa ve E.Zapata'nın yönetimindeki muhalefet güçleri Huerta yönetimine karşı ortak bir mücadele başlattılar. Nisan 1914'te Tampico'da bazı ABD'li denizcilerin tutuklanması üzerine ABD birlikleri Veracruz'u işgal ettiler. Huerta, muhalefet güçlerinin, ordusunu yenilgiye uğratmasından sonra Temmuz 1914'te ülkeyi terketti ve Veracruz'a kaçtı. Meksikadaki yeni yönetime karşı komplo hazırlıkları içindeyken öldü.

• BAKINIZ: CARRANZA, P.DIAZ, MADERO, T.W.WILSON, ZAPATA.

HUET, Pierre-Daniel
(1630-1721)

Fransız, filozof ve tanrıbilimci. Kuşkucu bir yöntemle usun bilgiye erişemeyeceğini, bilginin ancak inanla elde edilebileceğini savunmuştur.

8 Şubat 1630'da, Normandiya'daki Caen'da doğdu, 26 Şubat 1721'de Paris'te öldü. Calvincilik'ten Katoliklik'e dönen bir aileden gelmiştir. Cizvitler'in yanında matematik öğrenimi gördü. 1652'de İsveç'e ertesi yıl Hollanda'ya gitti. Buralarda tanıştığı düşünürlerin etkisiyle kendisini felsefe çalışmalarına verdi. Caen'da bir bilim kurumu kurdu. Gününün en geniş bilgili düşünürlerinden biri olarak tanındı. 1670'te Fransa veliahtının eğitmenliğini yapan Bossuet'ye yardımcı olarak atandı. İleri yaşında rahip oldu. Aunay manastırında çalıştıktan sonra Soissons ve Avranches piskoposluğu görevlerini yürüttü. 1699'da Paris'teki Cizvit kurumuna girdi. Buraya bağışladığı geniş kitaplığı, sonradan Fransız Ulusal Kütüphanesi'ne devredilmiştir.

Önceleri Descartes'ın etkisinde kalan Huet, daha sonra bu filozofa karşı en ağır eleştirileri yöneltenler arasına katılmıştır. Descartes'ı eleştirdiği dönemde görüşlerinin çıkış noktasını, Montaigne ve Charron ile Yeni Çağ'a aktarılan Pyrrhoncu Kuşkuculuk oluşturmuştur. Sekstos Empeirikos'un kuşkucu uslamlamalarından büyük ölçüde yararlanan Huet, çağdaşları Bayle, Leibniz ve Spinoza'nın saygıyla andıkları bir düşünür olmuştur.

Huet'nin başlıca felsefi amacı, usun güvenilir bilgiye ulaşabileceği görüşünü çürüterek, gerçek bilgiye ancak Tanrı'ya inanmak, ona sığınmakla erişilebileceğini göstermektir. Bu tutumun, 16. ve 17. yy'larda çeşitli dinsel çevrelerde yaygınlaştığı, bir ölçüde Pascal'ca da benimsendiği görülür. Huet, Descartes'ın bilgiyi usla temellendirme çabasına karşı çıkarken, Hobbes ve Gassendi'nin eleştirilerinden de yararlanır. "Düşünüyorum, öyle ise varım" uslamlamasının kesinlikten uzak olduğunu vurgular. İdelere dayanılarak gerçekliği anlamaya çalışmanın, usun güvenilir olduğunu yine ussal yöntemlerle kanıtlamanın döngüselliğine dikkat çeker. Bilgi üretmekte usun yetersiz kalacağını, kuşkunun bu alanda en güvenilir yöntem olduğunu, güvenilebilir bilginin us yerine imandan geldiğini düşünür.

Huet, bu sonuçlarını pekiştirmek amacıyla, usun ürettiği sanılan bilgilerin gerçekte deneyden kaynaklandığını, doğuştan düşüncelerin bulunmadığını, ancak deney kökenli bilginin de, kuşkuculuğun gösterdiği gibi dayanaksız olduğunu öne sürmüştür. Ona göre Descartes'ın fiziği de, tıpkı bilgi kuramı ve metafiziği gibi, çelişkilerle doludur. Tarih, tanrıbilim ve edebiyat alanlarında yapıtları olan Huet, döneminde Latince yazdığı şiirleriyle de tanınmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Demonstratio Evangelica*, 1679, ("İncilce Kanıt"); *Censura Philosophiae Cartesianae*, 1689, ("Descartes'çı Felsefenin Denetimi"); *Traité philosophique de la foiblesse de l'esprit humain*, (ö.s.), 1723, ("İnsan Anlığının Zayıflığı Üzerine Felsefi İnceleme").
- KAYNAKLAR: A.Dupront, *Huet et l'exégèse comparatiste au XVII. siècle*, 1930; L.Tolmer, *Pierre-Daniel Huet, humaniste physicien*, 1949.
- BAKINIZ: DESCARTES, SEKSTOS EMPEIRIKOS.

HUGENBERG, Alfred
(1865-1951)

Alman sanayici ve siyaset adamı. Sahibi olduğu kitle iletişim araçları Naziler'in iktidara gelmesinde etkili olmuştur.

19 Haziran 1865'te Hannover'de (bugün FAC' de) doğdu, 12 Mart 1951'de Kükenbruch'ta öldü. Milliyetçi görüşlere sahip bir işadamı olan Hugenberg, Alldeutsche Verband'ın (Tüm Almanlar Birliği) kurucularından biriydi. 1903'te Prusya maliye bakanlığında çalışmaya başladı. 1907-1908 yıllarında Frankfurt'ta Maden ve Metal Bankası'nın yöneticiliğini yaptı. 1909-1918 arasında Krupp tekelinin yönetim kurulu başkanı olarak şirketin mali işlerinin sorumluluğunu üstlendi. 1916'dan sonra birçok günlük gazete ve haber ajansını ve UFA film şirketinin hisse senetlerini satın alarak, bu alanda kendi adıyla anılan bir tekel kurdu.

1919'da Alman Ulusal Halk Partisi'ne girdi ve sağ kanadın önderliğini üstlendi. Aynı yıl parlamentoya seçildi. Koyu bir monarşi yanlısı olan Hugenberg, I. Dünya Savaşı sonrası Alman hükümetlerinin izledikleri dış politikaya şiddetle karşı çıktı. Denetimindeki propaganda araçları ve geniş parasal olanaklarla Weimar Cumhuriyeti döneminde görüşleri doğrultusunda kamuoyu oluşturulmasında önemli rol oynadı. Almanya'nın batı sınırlarını kesinleştiren Locarno Antlaşması'na ve savaş tazminatı ödemelerini yeni bir plana bağlayan Young Planı'na karşı başlattığı protesto eylemlerinde, Hitler yönetimindeki Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'yle (NSAİP) işbirliği yaptı. 1928'de parti başkanı olduktan sonra, farklı görüşleri savunanlara karşı izlediği uzlaşmaz tutum sonucu birçok üye ayrılarak başka parti kurdular. Naziler'i kendi amaçları doğrultusunda yönlendirebileceğini ve gittikçe güçlenen Nazi Partisi'nden kendi siyasi çıkarları doğrultusunda yararlanabileceğini düşünerek, 1931'de NSAİP ve sağdaki küçük partilerle Milli Cephe olarak da anılan Harzburg Cephesi'ni kurdu. Hugenberg'in denetimindeki kitle iletişim araçlarından yararlanan ve Alman sanayicilerinin sağladığı büyük parasal desteği kullanan NSAİP hızla güçlendi ve Hugenberg'in partiyi denetim altına alma umudu gerçekleşmedi. Hitler, Ocak 1933'te başbakan olduktan sonra, Hugenberg iktisat ve beslenme bakanı olarak hükümete girdi. Bunu izleyen aylarda siyasi partilerin bir bölümü yasaklandı, bir bölümü de kendi kendini feshetti. Hugenberg, Haziran 1933'te çalışmalarını sürdüren son parti olan kendi partisinin güvenlik güçlerinin baskınına uğramasından sonra, bakanlıktan ayrıldı ve partisi kapatıldı. 1945'e değin parlamento üyeliğini sürdürdü, ancak hiçbir siyasi etkinliği kalmadı. Sahibi olduğu gazeteler ve UFA film şirketi Naziler'in propaganda araçları haline dönüştürüldü.

- YAPITLAR (başlıca): *Bank-und Kreditwirtschaft des deutschen Mittelstandes*, 1906, ("Alman Orta Tabakasının Banka ve Kredi Ekonomisi"); *Die soziale Frage in Deutschland*, 1932, ("Almanya'da Toplumsal Sorun").
- BAKINIZ: HITLER.

HUGGINS, William
(1824-1910)

İngiliz astronomi bilgini. Yıldız tayflarını inceleyerek astrofiziğe katkıda bulunmuştur.

7 Şubat 1824'te Londra'da doğdu, 12 Mayıs 1910'da aynı kentte öldü. Varlıklı bir ailenin çocuğuydu. Özel öğretmenlerin denetiminde fizik, kimya, doğabilimleri ve tıp okuduktan sonra 1865'te, Londra yakınlarında, kendi adına bir gözlemevi kurdu. Yaşamının sonuna değin gözlemlerini sürdüren, tayf

analizi ve fotoğraf tekniğinden yararlanarak astrofiziğin öncüleri arasında yer alan Huggins'e 1897'de "Sir" unvanı verildi.

Huggins, yıldızların, özellikle Güneş'in tayfını kendi geliştirdiği spektroskopi (tayfölçümü) yöntemleriyle inceleyerek, 1863'te ilk önemli buluşunu açıkladı. Yıldızların kimyasal yapısı üstüne bilgi veren tayftaki salma çizgileri, bilinen elementlerin tayf çizgileriyle aynı nitelikteydi ve yıldızların bileşiminde de Yer'i oluşturan aynı elementlerin bulunduğunu gösteriyordu. Kuyrukluyıldız ve gezegenlerin ışığında tayf çözümlemesini başaramamasına karşın, Huggins'in 1864'te bulutsu tayfları üzerindeki incelemeleri, güçlü ışık yayan bazı bulutsuların bir gaz kütlesinden oluştuğunu ortaya koymuştu.

1868'de, bir yıldızın ışığının Yer'e yaklaştığında mora, Yer'den uzaklaştığında kırmızıya kaydığına ilişkin Doppler-Fizeau olayını ilk kez astronomi gözlemleriyle doğrulayan da Huggins'tir. Sirius'un (Akyıldız) tayfındaki hidrojen çizgilerinden birinin kırmızıya kaydığını saptayarak, bu veriyle yıldızın Yer'den uzaklaşma hızını hesaplayan Huggins'in bu çalışması, Hubble'ın geliştireceği "evrenin genişlemesi" kuramının da ilk verilerinden biri oldu.

• BAKINIZ: DONATI, DOPPLER, FIZEAU, HUBBLE.

HUGHES, Langston
(1902-1967)

ABD'li şair, öykü yazarı. ABD'deki zencilerin yaşantılarını dile getiren şiirleriyle tanınmıştır.

James Mercer Langston Hughes 1 Şubat 1902'de Missouri'de Joplin'de doğdu, 22 Mayıs 1967'de New York kentinde öldü. Küçük yaştayken annesi ile babası ayrılmış, babası zencilere yapılan baskı nedeniyle Meksika'ya yerleşmişti. Hughes çocukluk yıllarını Kansas'ta geçirdi, daha sonra annesi ile birlikte iş bulmak için birçok kenti gezdi. Ortaöğrenimini Cleveland'da tamamladı. Bu sıralarda yazdığı ve en ünlü şiirlerinden biri olan "The Negro Speaks of Rivers" ("Zenci Irmakları Anlatıyor") 1921'de *Crisis* dergisinde yayımlanınca genç yaşta dikkati çekti. 1921-1922 arasında New York'ta Columbia Üniversitesi'ne devam etti, ancak "koca kara kent" dediği Harlem'deki yaşantıyı keşfetmek için okulu bıraktı. Bir süre sonra Afrika'ya giden bir yük gemisine kamarot olarak girdi. 1925'te bu gezi boyunca yazdığı şiirleriyle *Opportunity* dergisinin şiir ödülünü, 1926'da da Witter Bynner üniversite öğrencileri şiir ödülünü kazandı. Washington'da bir otelde çalıştığı sırada, oraya müşteri olarak gelen şair Vachel Lindsay'ın tabağının kenarına gizlice şiirlerini bırakması gazetelerin onunla ilgilenmesine yol açtı. Bunun üzerine Pennsylvania'da Lincoln Üniversitesi'nde okumak için bir burs kazandı. 1929'da bu üniversiteyi bitirdiğinde iki kitabı yayımlanmıştı. 1930'lardan sonra şiirleri siyasal nitelik kazanmaya başladı. Sovyetler Birliği, Haiti ve Japonya'ya geziler yaptı. 1937'de gazeteci olarak İspanya İç Savaşı'nda bulundu.

Langston Hughes zenci edebiyatında gerçekçi tutumun temsilcisi olmuştur. Şiirlerinde caz müziğinin ruhuna uyan bir duyarlık vardır. Zencilerin yaşantılarına özgü anlatım biçimlerini, Amerikan şiir geleneğiyle bütünleştirerek özgün bir halk şiiri yaratmayı denemiştir. Şiirleri yaygın olarak başka dillere çevrilmiştir. Kendinden sonraki zenci şairleri büyük ölçüde etkileyen Hughes'un ayrıca öykü, roman, biyografi, tarih, tiyatro dallarında yapıtları da vardır. Gazete makalelerinde canlandırdığı çalışkan, eğitimsiz ancak becerikli bir Harlemli olan Semple ya da halk arasındaki tanındığı adıyla Simple (basit) tipi, daha sonra çeşitli kitap ve oyunlarında daha belirgin bir kişilik kazanmış, 20. yy ABD edebiyatının en ustaca yaratılmış komik tiplerinden biri olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Weary Blues*, 1926; *Fine Clothes to the Jew*, 1927; *Not Without Laughter*, 1930, ("Gülmemiz Eksik Değil"); *The Ways of White Folks*, 1934, ("Şu Beyazların İşleri"); *The Big Sea*, 1940, ("Koca Deniz"); *Fields of Wonder*, 1947; *The Poetry of the Negro*, 1949, ("Zenci Şiiri"); *Montage of a Dream Deferred*, 1951, ("Ertelenmiş Bir Düşün Yeniden Kurulması"); *A Pictorial History of Negro in America*, 1956, ("Amerikan Zencilerinin Resimli Tarihi"); *The Book of Negro Folklore* (A.Bontemps ile), 1958, ("Zenci Folkloru"); *The Panther and the Lash*, (ö.s.), 1967, ("Panter ve Kamçı").

HUGHES, Ted
(1930)

İngiliz, şair. Şiirlerinde doğadaki vahşiliğe ve güçlü yaşam içgüdülerine duyduğu hayranlığı özgün bir üslupla ortaya koymuştur.

16 Ağustos 1930'da Yorkshire'da doğdu. Çocukluğu West Country'de geçti. West Riding yerli lehçesi daha sonraki şiirlerinin tonunu etkiledi. Cambridge Üniversitesi'nde okudu, burada şiirin yanı sıra folklor ve antropolojiyle ilgilendi. İngiliz romancı ve şair D.H.Lawrence'ın şiirlerinden etkilendi. 1950'lerden sonra bir şair olarak dikkat çekmeye başladı. 1956'da ABD'li şair Sylvia Plath'la evlendi. 1957'de ilk şiir kitabı *The Hawk in the Rain* ("Yağmurdaki Şahin") yayımlandı. 1961'de Hawthornden Ödülü'nü aldı. 1970'e değin ardı ardına şiir, öykü ve oyunları yayımlandı. 1970'ten sonra öncü *(avant-garde)* tiyatro yönetmenlerinden Peter Brook için deneysel dil çalışmalarına girişti.

Hughes daha önceki incelikli, ölçülü, ağırbaşlı İngiliz şiirine karşıt olarak doğanın yaşamı sürdürmekteki kaba ve vahşi ısrarını yücelten şiirler yazmıştır. İnsanlarla ilgili şiirlerinde de benzer bir biçimde aklın inceliğinden çok insanın gelişmemiş yanıyla ilgilenmiş, kaba, basit ve şiddete dayanan hayvansı içgüdülerin şiirselliğini yakalamaya çalışmıştır. Üslubunda güçlü bir sezgi, kaba ve coşkun bir enerji görülür. Doğaya bakışı, D.H.Lawrence'ınkiyle benzerlikler taşır.

Hughes çağdaş şairlerden Philip Larkin ve Thom Gunn'la birlikte İngiliz şiirinde yeni bir dönemin başlatıcısı olarak değerlendirilmiştir. Bu üç şair üslup-

ları ve konuları bakımından birbirlerinden oldukça farklı olsalar da, geleneksel kaynakları özümleyerek bir dil oluşturmada birleşirler. Hughes, şiirin yanı sıra kısa öyküler, radyo oyunları yazmıştır. Çocuklar için yazdığı şiirleri, öyküleri ve oyunları da vardır. Ayrıca Seneca'nın *Oedipus* tragedyasını uyarlamış, birçok şiir antolojisi derlemiştir.

• YAPITLAR (başlıca) Şiir: *The Hawk in the Rain*, 1957, ("Yağmurdaki Şahin"); *Lupercal*, 1960; *Meet My Folks*, 1961, çocuk şiiri, ("İşte Bizimkiler"); *Selected Poems* (T.Gunn ile), 1962, ("Seçme Şiirler"); *The Earth-Owl and Other Moon-People*, 1963, çocuk şiiri, ("Dünya Baykuşu ve Başka Ay-İnsanları"); *Nessie, the Mannerless Monster*, 1964, çocuk şiiri, ("Edepsiz Canavar Nessie"); *Recklings*, 1967; *Scapegoats and Rabies*, 1967; *Crow*, 1970. Çeşitli: *The Wound*, 1962, radyo oyunu,("Yara"); *How the Whale Became*, 1963, çocuk öyküsü, ("Balina Nasıl Balina Oldu"); *Wodwo*, 1967, şiir, öykü, oyun; *The Iron Man*, 1968, çocuk öyküsü, ("Demir Adam"); *The Coming of the Kings*, 1970, çocuk oyunu, ("Kralların Gelişi").

• BAKINIZ: LARKIN, D.H.LAWRENCE.

HUGHES, William Morris
(1864-1952)

İngiliz asıllı Avustralyalı devlet adamı. 1915-1923 arasında başbakanlık yapmıştır.

25 Eylül 1864'te Londra'da doğdu, 28 Ekim 1952'de Avustralya'da New South Wales Eyaleti'nde Sydney'de öldü. 1884'te Avustralya'ya göç etti. Uzun yıllar işçilik yaptı ve işçilerin sendikalaşması için çalıştı. 1894'te İşçi Partisi'nden (İP) New South Wales Yasama Meclisi'ne girdi. 1901'de Avustralya Cumhuriyeti (The Commonwealth of Australia) kurulduktan sonra, ilk Temsilciler Meclisi'ne seçildi ve ölümüne değin bu görevde kaldı.

1904'te ilk İP hükümetinde dışişleri bakanlığı, 1908-1914 arasında çeşitli İP hükümetlerinde adalet bakanlığı yaptı. 1915'te İP'ye başkan seçildi ve başbakan oldu. I. Dünya Savaşı sırasında ülkenin tüm kaynaklarıyla İngiltere'yi desteklemesi parti içinde kendisine karşı büyük bir muhalefet başlattı. Denizaşırı askerlik görevini zorunlu kılan yasa önerisi 1916'da yapılan referandumla reddedilince, yandaşlarıyla birlikte partiden çıkarıldı.

Liberaller'in desteklediği yeni bir hükümet kuran Hughes, Şubat 1917'de kendi yandaşlarıyla Liberaller'in katıldığı Milliyetçi Parti'yi (MP) kurdu. Zorunlu askerlik konusunda aynı yıl yapılan ikinci referandumu da yitirmesine karşın, başbakanlıktan ayrılmadı. 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Avustralya'nın Alman Yeni Ginesi'nde manda yönetimi kurması için çaba gösterdi. 1922 seçimlerinde muhalefet partisinin önemli oranda oy alması üzerine 1923'te başbakanlıktan ayrıldı. MP'nin yenilgisiyle sonuçlanan 1929 seçimlerinden sonra, partinin yenilgisinde payı bulunduğu gerekçesiyle MP'den çıkarıldı.

Daha sonra yeni kurulan Birleşik Avustralya Partisi'ne (BAP) katılan Hughes, 1934-1941 arasında çeşitli bakanlık görevlerinde bulundu. 1941'de partiler arası Savaş Danışma Konseyi'ne atandı. BAP'ın konseyden çekilmesi yolundaki önerisini reddetmesi üzerine bu partiden de çıkarıldı. 1944'e değin konseydeki görevini sürdürdü. 1945'te BAP'ın devamı niteliğindeki Liberal Parti'ye girdi.

• YAPITLAR (başlıca): *Crusts and Crusades*, 1947 ("Kabuklar ve Haçlı Seferleri"); *Policies and Potentates*, 1950, ("Politikalar ve Hükümdarlar").

• BAKINIZ: CHIFLY, CURTIN, A.FISHER, R.G.MENZIES

HUGO
[Saint Victor'lu]
(1096-1141)

Fransız, filozof. Tanrıbilime usçu bir yaklaşım getirmeyi amaçlamıştır.

Doğum yeri üzerine bilgiler kesin değildir. 11 Mart 1141'de Paris'te öldü. Saksonya'daki Hammersleben manastırında öğrenim yaptıktan sonra Marsilya'da bir manastıra keşiş oldu. Buradan, Paris'teki Saint Victor manastırına gelerek, bilgisi ve öğretileriyle ün yaptı, saygı gördü. Bu manastır, 1108'de Champeaux'lu Guillaume tarafından kurulmuş ve Fransız Devrimi'nde kapatılana değin ünlü din adamları yetiştirmişti. Abaelardus'un çağdaşı olan Hugo, yine Abaelardus'un yıkıcı eleştirilerine hedef olan Guillaume'un izinden gider. Onun Yeni-Platoncu gerçekçiliğini benimseyerek Aristotelesçilik'in tehlikelerine dikkat çeker, Abaelardus'u yadsır. Ancak bu Yeni-Platoncu ve Augustinusçu eğilimlerine karşın tam bir gizemci tutumu yoktur. Ustan ve tanrıbilim dışında kalan felsefeden, tanrıbilime hizmet için yararlanmayı amaç edinir. Bilginin ve öğretilerin dizgeleştirilmesine verdiği önemle 13. yy'ın yüksek Skolastik'ini hazırlamıştır.

Bilgiye önem veren Hugo, öğrencilerine öğrenilen hiçbir şeyin yararsız olmayacağını söyler. Ona göre dalınçın (contemplation) amacı bilgi olmalıdır. Bilmek, yararlı çalışmaların bir gün karşılığının alınacağının tadına, yaşam içindeyken varmaktır. Hugo, kendisini tanrıbilime vermeden önce, din dışındaki konuları en ince ayrıntılarına dek çalışmış ve yakından tanımıştır. Atomcu bir özdekçiliği savunarak, özdeğin yaratılamayacağı ve yok olamayacağını düşünmüştür. Ona göre, özdeğin yanı sıra tin de vardır. Tinin varlığının kanıtı, kendi kendinin bilincinde oluşudur.

Ona göre, bilgi şu gruplara ayrılır: 1) Gerçeği bulmayı amaçlayan kuramsal bilgi; matematik ve tanrıbilim. 2) Uygulama bilgisi; ahlak, iktisat, siyaset. 3) Mekanik bilgi; tarım, denizcilik ve tıp. 4) Mantık; dilbilim, retorik ve diyalektik. Bunlardan mantık ve matematik her türlü bilimin, kanıtın ve uygulamanın önkoşuludur. Bilgi onlarla başlar. Onlar, *Trivium* (Üçleme) ve *Quadrivium* (Dörtleme) denilen yedi temel konuyu kapsar. Mantık, dilbilim ve retoriği getirirken, matematik de aritmetik, müzik, geometri ve astronomiyi kapsar. Matematik, nicelik, sayı, çizgi

gibi kavramlarla ilgilenirken bu kavranabilir gerçeklikleri Aristoteles'in soyutlama yöntemiyle, özdeksel nesnelerden ayırır. Dolayısıyla özdeksel doğa, anlayışın, kavrayışın çıkış noktasıdır.

Tanrı bilgisine yükseliş, gerçek doğruyu buluş, üç aşamalıdır. İlk aşama etin gözünün nesneler dünyasını tanımasıdır. İkinci aşama usun gözünün kendini tanımasıdır. Üçüncü aşama ise dalıncın gözünün Tanrı'ya varmasıdır. Günah bu gözlerden son ikisini körleştirmiş, ancak özdeksel nesneler dünyasına açılana dokunmamıştır. Tanrı'yı tanımaya olanak verecek dalınç gözü kapandığına göre, bu amaca varabilmek için vahyiye gerek vardır. İnan, görülemeyenin bilinmesi için zorunludur. Ancak yine inan, sıradan inançtan üstün olmasına karşın, bilgi değildir. Gerçek anlamda bilgi, nesneleri oldukları gibi kavramaktır.

Hugo, Saint Victor'lu Richard'ı yetiştirmiş ve Skolastik'in dizgeleşmesinde etkili olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca)** *Didascalion*, t.y. ("Ders"); *De sacramentis*, t.y. ("Kutsallık Üzerine") *Summa sententiarum*, t.y. ("Bütün Görüşler").

- **BAKINIZ: ABAELARDUS, ARİSTOTELES.**

HUGO, Gustav
(1764-1844)

Alman, hukukçu. Kant felsefesi ve deneyci felsefe temelindeki hukuk anlayışıyla tanınır.

23 Kasım 1764'te Baden'de doğdu, 15 Eylül 1844'te Göttingen'de öldü. Göttingen Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. Daha sonra profesör olarak, yaşamının büyük bölümünü geçireceği bu üniversitede, tarihçi L.T. Spittler'in etkisinde kaldı.

Hugo'nun önemi, hukuk tarihinde yeni bir dönemi başlatmasından ileri gelmektedir; tarih boyunca hukukun nasıl geliştiği üzerinde durmuş, genellikle eksik ve hatalı kavranılan bazı temel ilkelere açıklık ve düzen kazandırmaya çalışmıştır. Alman hukukunda yer alan geleneksel hukuk kurallarıyla Iustinianus Yasaları'ndan aktarılan öğeleri birbirinden ayırmıştır. Oldukça sert bir eleştiri üslubuna sahip olan Hugo'nun düşünceleri, Kant felsefesi ile deneyci felsefeye dayanır. Bunun sonucu olarak hukuk çalışmalarında geniş ölçüde doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerden yararlanmıştır.

Hugo'nun çalışmalarındaki temel sorun, Roma hukukuna bitmiş bir hukuk ürünü gözüyle bakan geleneksel yaklaşımdan sıyrılmak, tek tek metinlerin üzerine eğilmek, böylelikle, hem özel hukuk, hem kamu hukuku, hem de anayasa hukuku alanlarındaki tarihsel gelişmeye ışık tutmak olmuştur. Bu temel sorun doğrultusunda, Roma hukukunun Iustinianus öncesi kaynaklarına inmiş, Tarihçi Hukuk Okulu anlayışının öncülüğünü yapmıştır. Ancak Tarihçi Okul'un kurucusu sayılan Savigny'nin bazı görüşlerini benimsemesine karşın onun "ölçüsüz romantizmini" ve "halk ruhu"na verdiği önemi eleştirmiştir. Bu nedenle Tarihçi Okul'un üyeleri arasında sayılmamaktadır.

Hugo, akılcı ve deneyci felsefelere olan bağlılığı nedeniyle doğal hukuk görüşüne de şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre, pozitif hukukun her kuralının, tartışılmaksızın kabul edilmiş birtakım üstün düşüncelerden kaynaklanması gerektiğini iddia etmek, hem hukuka, hem de mantığa aykırıdır. Çeşitli doğal hukuk sistemleri, her hukuksal yapının doğru ya da yanlış olduğunun kanıtlanabileceğini öne sürerler; oysa, ilkeler ve sonuçlar mutlak değildir; adalet düşüncesinin ifade ettiği şeyler, toplumsal koşulların değişmesiyle birlikte değişmiştir.

Hugo, özel mülkiyet olmaksızın da bir iktisadi düzenin olanaklı olduğu sonucuna varmıştır. Böylece bir dünya devletinin kurulabileceğini düşünmüştür. Görüşleri, zamanındaki hukuk biliminin gelişmesi üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Beiträge zur civilistischen Bücherkenntnis der letzten vierzig Jahre*, 3 cilt, 1828-1844, ("Son Kırk Yılın Hukuk Kitaplarının Tanınmasına Katkılar"); *Naturrecht als Philosophie des positiven Rechts*, 1799, ("Pozitif Hukukun Felsefesi Olarak Doğal Hukuk").

- **KAYNAKLAR:** F.Hippel, *Gustav Hugos juristicher Arbeistplan*, 1931; A.Stoll, *Der junge Savigny*, 1927.

- **BAKINIZ:** SAVIGNY.

HUGO, Victor Marie
(1802-1885)

Fransız, şair ve yazar. Şiirleri ve romanlarıyla Romantizm akımının önderi olmuştur.

26 Şubat 1802'de Besançon'da doğdu, 22 Mayıs 1885'te Paris'te öldü. Çocukluğu, babasının işi nedeniyle, İtalya ve İspanya'ya yolculuklar yaparak geçti. 1809-1813 arasında üç yıl annesiyle birlikte Feuillantines Manastırı'nda yaşadı. Edebiyatla ilgilenmeye de burada başladı. 1817'de bir şiiriyle Akademi Ödülü'nü kazandı. 1819'da "Les vierges de Verdun" ("Verdun Bakireleri") adlı yapıtıyla Toulouse Edebiyat Akademisi'nin Altın Zambak Ödülü'nü aldı. Kardeşleri Abel ve Eugène ile birlikte *Le Conservateur Littéraire* adlı bir gazete çıkardı. Edebiyat alanındaki başarılarına güvenerek sürdürmekte olduğu matematik öğrenimini yarıda bıraktı. Annesiyle babasının ayrılmaları, babasının kendisine karşı katı ve anlayışsız tutumu nedeniyle para sıkıntısı çekmesi, Hugo'nun sevdiği kızla evlenmesini engelliyordu, sonunda 1822'de, *Odes et poésies diverses* ("Od'lar ve Çeşitli Şiirler") adlı kitabıyla elde ettiği başarı, güçlükleri yenmesini ve evlenmesini sağladı. 1825'te, başarılı çalışmaları nedeniyle Légion d'honneur nişanıyla ödüllendirildi. 1826'da önceden yayımlanmış şiirlerine son ve kesin biçimini verdiği *Odes et ballades*'la ("Od'lar ve Balad'lar") döneminin edebiyat çevrelerine kendini iyice kabul ettirdi.

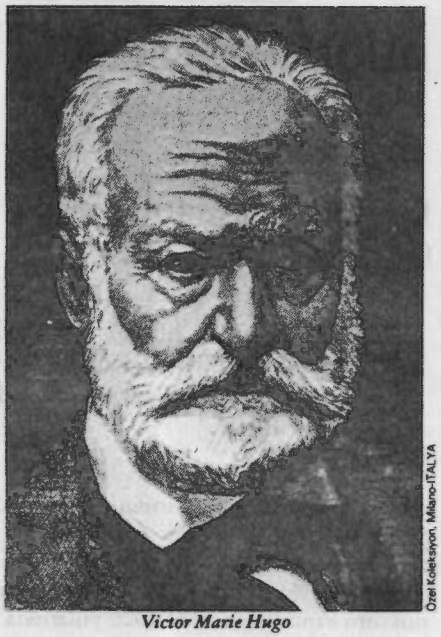

Victor Marie Hugo

Charles Nodier'nin düzenlediği sanat toplantılarına katılmaya başladı, A. de Lamartine'le tanıştı. 1824'te yayımlanan şiir kitabı *Nouvelles odes*'un önsözünde bir klasik ya da romantik olmadığını belirtmesine karşın Romantizm'e yakınlık duyuyordu. Giderek bu tutumu belirginlik ve kesinlik kazandı. 1827'de yayımladığı, teknik bakımdan sahnelenme olanağı bulunmayan *Cromwell* adlı oyununa yazdığı ünlü önsözde klasik akıma karşı çıkarak, romantik anlayışla oluşturulan bir tiyatro yapıtında bulunması gereken özellikleri ve temel kuralları belirleyip tanımladı. 1829'da *Le dernier jour d'un condamné* ("Bir Tutuklunun Son Günü") ve kral X. Charles'ın yasaklattığı *Marion de Lorme* oyununu yazdı. Üçüncü tiyatro yapıtı olan *Hernani*, büyük yankılar uyandırdı. 1830'da oyunun ilk gösterimi sırasında, seyirciler arasında başgösteren Klasizm-Romantizm tartışmasından bir kavga çıktı. Genç öğrenciler ile Gérard de Nerval ve Théophile Gautier gibi sanatçılar bu çatışmada Hugo'nun görüşlerini savunanlar arasında yer aldılar. Hugo, *Hernani* ile yarattığı edebiyat devrimini edebi liberalizm olarak niteliyordu. Romantizm akımının tartışmasız önderi durumuna gelmiş, genç kuşağı büyüleyen bir kimlik kazanmıştı. Giderek evi, tüm genç sanatçıların toplandığı bir merkez oldu. Daha otuz yaşına varmadan ününün doruğuna ulaşmıştı. Bunu izleyen dönemde bazı buruk olaylar yaşadı. Karısı, yakın dostlarından Sainte-Beuve'le ilişki kurdu, evliliği bozuldu. Kendisi de başka bir kadına sevgi besliyordu.

Ancak, *Hernani*'nin elde ettiği başarıya paralel olarak, roman dalında 1831'de *Notre Dame de Paris* (Notre Dame'ın Kamburu) ile ustalığını kanıtlamaktan geri kalmadı. Hem belgelere, hem de Hugo'nun düş gücüne dayanan *Notre Dame'ın Kamburu*, 15. yy Paris'ini, çarpıcı bir biçimde anlatır. En yüce duyguların yanında, özellikle kahramanlarından Quasimodo'nun kişiliğinde, en kaba duyguların da yer aldığı roman, acı bir alınyazısını konu edinir. Yer yer Walter Scott'un ve Chateaubriand'ın etkilerini taşıyan yapıtı Hugo, tarih kitapları okuyarak ve hemen hemen her gün Notre Dame Katedrali'ni gezerek yazmıştır. Romanın baş kişisi Esmeralda'yla ona tutkun olan Phebus, Frollo, Gringoire ve Quasimodo'nun hepsi öz açısından birer araçtır. Hugo'nun temelde anlatmak istediği katedral ve gotik üslubun yeni yeni keşfedilen güzellikleridir. Tarihsel bir roman olduğu savına karşın, kimi çelişkiler ve tutarsızlıklar içermekle birlikte öneminden ve değerinden bir şey yitirmeyen *Notre Dame'ın Kamburu* gerçek bir şiir anıtı sayılır. Hugo 1830-1840 arasında dört şiir kitabı daha yayımladı. Bu yapıtlarında şiir anlayışını belirginleştirip açık biçimde ortaya koyma olanağını buldu. Sonraki yıllarda *Le roi s'amuse*, ("Kral Eğleniyor"), *Lucrèce Borgia, Marie Tudor, Angelo, tryan de Padove*, ("Padova Tiranı Angelo") ve tiyatro alanındaki başyapıtları arasında yer alan *Ruy Blas* ile oyun yazarlığı açısından verimli bir dönem yaşadı. 1841'de Fransız Akademisi'ne seçildi. Ama 1843'te yazdığı *Burgraves* adlı oyunu beklediği ilgiyi görmedi.

Siyasal etkinlikleri

Aynı yıl kızıyla kocasının birlikte Seine Nehri'nde boğularak ölmeleri, onu çok sarstı. Edebiyat çalışmalarından uzaklaşarak avuntuyu siyasal yaşamda aradı. Kurucu Meclis'e, sonra da Yasama Meclisi'ne Paris milletvekili olarak katıldı. III. Napoléon'un cumhurbaşkanlığı adaylığını destekledi. Ancak daha sonra, uzun süredir kafasını kurcalayan toplumsal eşitsizlik ve yoksulluk gibi sorunlara duyduğu ilgi sonucu *l'Événement* gazetesini çıkardı yazdığı sert yazılarla III. Napoléon'u eleştirdi ve halkı ayaklanmaya kışkırttı, başarılı olamayınca Fransa dışına kaçmak zorunda kaldı. 1851'de Brüksel'de yaşadı, 1852'de Jersey'e geçti. 1853'te III. Napoléon'a duyduğu kini dile getirdiği *Les châtiments*'ı ("Cezalar") yayımladı. Etkinlikleri yerel yöneticileri kaygılandırınca Jersey'den ayrılmak zorunda bırakıldı. 1855'te Guernesey'e gitti.

Giderek insanı konu edinen yapıtlara ağırlık veriyordu. *La légende des siècles* ("Yüzyılların Efsanesi") adlı şiirleri, uzun soluklu bir çalışma ürünü olan *Les misérables* (Sefiller) adlı romanı, Shakespeare'in dehasını anlattığı *William Shakespeare* bu dönemin ürünleridir. 1870'te sürgünden döndü. Ertesi yıl Paris milletvekili seçildiyse de, bir süre sonra bu görevden çekildi. 1876'da senatör seçildi. 1878'de hastalandı ve bundan sonra ölümüne değin hiçbir iş yapmadı. Öldükten sonra yakılarak külleri görkemli bir törenle Panthéon Kilisesi'ne kondu.

Sanatının niteliği

Hugo'nun sanat anlayışının temelini dünya görüşüyle yapıtlarına egemen olan çelişkiler oluşturur. Karanlık ve aydınlık, suçluluk ve suçsuzluk onun yapıtlarında sürekli bir aradadır, iyi ve kötü bitmeyen bir çatışma içindedir. Olayların "görünen" ve "görünmeyen" yanlarını içeren "gerçek" ve "düşsel" öğeler bu yapıtların en belirgin parçasıdır. Öte yandan, olağanüstü düş gücüyle, düş ürünlerini de gözünde gerçek nesneler kadar açık seçik canlandırabildi. Önceleri 18. yy şairlerinin ve Lamartine'in biçim anlayışına yakın olan şiirleri, giderek özgünlük kazanmış ve Romantizm'in aşırılıklarına örnek olacak bir yapısal özelliğe bürünmüştür. Olgunluk dönemi yapıtları ise zengin, sıcak ve coşkulu bir anlatıma ulaşmıştır. Hugo hep, yazarın insanlara karşı bir yükümlülüğü olduğunu düşünmüş, bir süre için

Notre Dame'ın Kamburu

benimsediği "sanat için sanat" anlayışından sonra, "insanlık için sanat" görüşüne dayalı ürünler vermiştir.

- **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Odes et poésies diverses*,1822, ("Od'lar ve Çeşitli Şiirler"); *Nouvelles odes*, 1824, ("Yeni Od'lar"); *Odes et ballades*, 1826, ("Od'lar ve Baladlar"); *Les orientales*, 1829, ("Doğululer"), *Les feuilles d'automne*, 1831, ("Sonbahar Yaprakları"); *Les chants du crépuscule*, 1835, ("Şafak Türküleri"); *Les voix intérieures*, 1837, ("Gönülden Sesler"); *Les rayons et les ombres*, 1840, ("Işınlar ve Gölgeler"); *Les châtiments*, 1853, ("Cezalar"); *Les contemplations*, 1856, ("Düşüncelere Dalma"); *La légende des siècles*, 1859, ("Yüzyılların Efsanesi"). **Oyun:** *Cromwell*, 1827; *Marion de Lorme*, 1829, (Marion de Lorme); *Hernani*, 1830, (Hernani); *Le roi s'amuse*, 1832, ("Kral Eğleniyor"); *Lucrèce Borgia*, 1833; *Marie Tudor*, 1833, (Mari Tudor); *Angelo, tryan de Padove*, 1835, ("Padova Tiranı Angelo"); *Ruy Blas*, 1839, (Ruy Blas); *Burgraves*,1843. **Roman:** *Han d'Islande*, 1823, ("İzlanda Hanı"); *Bug-Jargal*, 1826; *Le dernier jour d'un condamné*, 1829,("Bir Tutuklunun Son Günü"),*Notre Dame de Paris*, 1831, (Notre Dame'ın Kamburu); *Les Miserables*, 1862, (Sefiller); *Les travailleurs de la mer*, 1866, ("Deniz Emekçileri"); *L'homme qui rit*, 1869, ("Gülen Adam"); *Quatrevingt-treize*, 1894, (93 İhtilali). **Çeşitli:** *William Shakespeare*, 1864; *Oeuvres complètes*, 48 cilt, 1880, ("Bütün Yapıtları").

- **KAYNAKLAR:** J.B.Barrére, *La fantaisie de Victor Hugo*, 1949, P.Berret, *Victor Hugo*, 1925, F.Gregh, *L'oeuvre de Victor Hugo*, 1933; H.Guillemin, *Victor Hugo par lui même*, 1951, A.Viatte, *Victor Hugo et les illuminés*, 1946.

HUGO DONELLUS

Bak. DONEAU, Hugues

HUIZINGA, Johan
(1872-1945)

Hollandalı filozof ve tarihçi. Orta Çağ uygarlığı, Rönesans ve hümanizm tarihi üzerine önemli yapıtlar vermiştir.

7 Aralık 1872'de Groningen, Neth'de doğdu. 1 Şubat 1945'te De Steeg'de öldü. Groningen ve Leipzig üniversitelerinde felsefe, dil ve tarih öğrenimi gördü. 1897'de Groningen Üniversitesi'nden felsefe doktoru sanını aldı. 1879-1905 yıllarında Haarlem'de tarih, 1903'te de Amsterdam'da Hint edebiyatı okuttu. 1905-1915 arasında Groningen, 1915'ten sonra da Leiden Üniversitesi'nde tarih profesörü olarak görev aldı. 1929-1945 arasında Den Haag Bilimler Akademisi Edebiyat Bölümü yöneticiliği yapmış, 1942'den

Fransız Şiirinde Romantik Akım

Önceleri "vahşi" ve "şairane" anlamında kullanılan romantik sözcüğü İngiliz kökenlidir. Klasik akımın temsilcilerinin dilinde, romantik yazarlara karşı kullanılan bir küçümseme aracı iken, sonunda Romantikler'in elinde bir meydan okuma silahı oldu.

18. yy'ın sonlarına doğru İngiltere'de Byron ve Shelley gibi şairlerin yapıtlarında biçimlenerek gelişen romantik şiir, Goethe, Schiller ve E.T.A. Hoffmann'la Almanya'da da yayıldı. Fransa'da ise 1830'dan 1850'ye değin bütün bir edebiyatçı kuşağını coşturdu, 17. yy'ın klasik tutumlu şairlerinin mirası olan katı tutucu kuralları yıkarak gerçekten önemli bir aşama oldu. Şairler yabanıl ve uzak ülkelere, sınırsız ufuklara yöneldiler. Victor Hugo başta, bütün romantik Fransız şairleri Napoléon Bonaparte'a ve onun kişileştirdiği "evrensel benlik"e hayrandılar. Napoléon'un etkisinin azaldığı 1815'lerde Romantikler, büyük tutkuların, karanlık hülyaların lirizmini işlemeye başladılar.

Sanayileşme ve kent yaşamının gelişmesi, romantik şairleri doğaya doğru itmiştir. Romantik şairler değişen dünya karşısında kendilerini, duyarlılıklarını ortaya koymak ve "yüreklerini sorgulamak" zorunda görüyorlardı.

Lamartine, Hugo, A. de Vigny gibi şairler "soyluluk" ya da "halk" adına, ama hepsi de ortak bir biçimde, değişen dünyaya soğuk bir gözle bakıyorlardı. Hepsi, sanatçının, kendini özdeş göremediği bir dünyadaki iç tedirginliklerini, güvensizlik ve ayrı kalmışlık duygusunu işlediler. Bunların, örneğin Hugo gibi bir bölümü, şiirlerinde yeni bir toplumsal düzen özlemini dile getirdiler.

Söz konusu temalar, heyecanlı bir lirizm ve hüzünlü bir ruh haliyle birleşince ortaya geniş, derin, yüksek sesli bir şiir çıkmıştı. Ruy Blas'da çamaşırcı kadınlar, Lucrèce Borgia'da gençler Hugo'nun ağzından, coşkun bir lirizmi ortaya koyan şarkılar söylüyorlardı. Lirik anlatım biçimsel olarak da klasik şiirin dar kalıplarını kırmış, akıcı ve uyumlu bir ritm yaratmıştı. Bu ritm, şairin duygularını açığa vuran birakış içinde gelişiyordu. Akıl ve mantık, duyguların içinde erimekte, yok olmaktaydı.

Toplumun yasaları ve yaşamın renksizliği karşısında romantik şairler doğaya sığındılar. Doğa, onlar için, "göklerin sonsuzluğu", "ışık ve gölgeler", "sonbahar yaprakları" ile tükenmez bir avuntu kaynağı idi. Benliklerini doğanın bağrında yüceltmeye çalışan şairler, özlemlerini de uzak, bilinmedik ve büyü dolu ülkelerde bulmaya çalıştılar. Bazen de geçmişe, Orta Çağ'a ve Eski Yunan'a yöneldiler. Lamartine ve Gérard de Nerval gibi romantik şairlerin 19. yy İstanbul'una dek uzanan gezileri hep bu kaçış duygusunun sonucu idi.

yaşamının sonuna değin Naziler'ce gözaltında tutulmuştur.

Huizinga, tüm yapıtlarında tarihsel olgular arasındaki toplumsal ve tinsel ilişkileri gerçekçi bir tutumla açıklamaya çalışmıştır. Kültürü, toplumun özdeksel, tinsel ve ahlakla ilgili alanların niteliği, doğal durumdan daha yüksek bir varlık durumuna geçişte ortaya çıkan olgu diye tanımlar. Güç kavramına karşı tarihsel deneyimden kaynaklanan bir güvensizlik duyan Huizinga, dengeli ve uyumlu bir hümanizmin savunucusudur. Yapıtlarında tarih boyunca kültürün gelişimini inceler. İlk yapıtlarında Hint edebiyatıyla ilgilenen Huizinga, en önemli yapıtı olan *Herfsttij der middeleeuwen*'de ("Orta Çağların Batışı") 14. ve 15. yy'larda Fransa ve Hollanda'daki düşünce ve yaşam biçimlerini irdelemiştir. Bu yapıtı, canlı anlatımıyla edebiyat açısından da değer taşır.

1935'te yazdığı *In de Schaduwen van Morgen*' de ("Yarının Gölgesi Altında") çağımızın tinsel tedirginliğini vurgulamıştır. İnsanlığın bugünü ve geleceği üzerine görüşlerini açıklarken, kültürün bunalımını ve akılcılığın zararlarını belirtti. Bu yapıtında Katolik ahlak anlayışını savunduğu görülür. *Homo Ludens* ("Oyun Oynayan Adam") adlı çalışmasında kültürdeki oyun öğesini inceler.

Ölüm bilinci kavramı üzerinde de duran Huizinga, bunu bireyciliğe bağlar. Ona göre ölüm bilinci toplumsal örgütsüzlük dönemlerinde belirir. Çünkü böyle zamanlarda bireysel seçim, toplumsal değerlere kendiliğinden gösterilen uyumun önüne geçer. Huizinga bu tür dönemlere örnek olarak şehir devletlerinin çözülmesinden sonraki klasik toplumu, feodalizmin çöküşünden sonraki erken Rönesans dönemini ve 20. yy'ı verir.

• YAPITLAR (başlıca): *Herfsttij der middeleeuwen*, 1919, ("Orta Çağların Batışı"); *Erasmus*, 1924; *In de Schaduwen van Morgen*, 1935, ("Yarının Gölgesi Altında"); *Homo Ludens*, 1938, ("Oyun Oynayan Adam").

HULL, Clark L.
(1884-1952)

ABD'li psikolog. Güdüleme mekanizmalarını vurgulayan davranışçı öğrenme kuramı ve psikolojiye getirdiği matematiksel yaklaşımıyla tanınmıştır.

Clark Leonard Hull 24 Mayıs 1884'te New York Eyaleti'nin Akron kentinde doğdu, 10 Mayıs 1952'de Connecticut Eyaleti'nin New Haven kentinde öldü. Michigan Üniversitesi'nden mezun olan Hull, 1918'de doktora derecesini aldığı Wisconsin Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev aldı. 1929'da Yale Üniversitesi'ne bağlı İnsan İlişkileri Enstitüsü'nde üstlendiği araştırma profesörlüğü görevini ölünceye değin sürdürdü.

İlk araştırmalarını hipnotizma ve yetenek testleri üstüne yapan Hull, Yale'deki çalışmalarında öğrenme mekanizmalarını incelemeye ağırlık verdi. Bu dönemde ABD'de öğrenme kuramları birbirlerinden temel-

Clark Leonard Hull

de farklı iki yaklaşıma dayalıydı. Bir yandan J.B. Watson'ın öncülüğünü ettiği ve bir ölçüde E.R.Guthrie'nin katkıda bulunduğu davranışçı yaklaşım, kimi kuramcılara göre öğrenme mekanizmalarında önemli bir rol oynayan bilinci metafizik bir olgu olduğu gerekçesiyle yadsımakta, uyaran-tepki (etki-tepki) zincirlerine dayalı mekanik bir öğrenme kuramını psikolojinin temel taşı olarak vurgulamaktaydı. Öte yandan Tolman'ın öncülüğünü yaptığı bir başka yaklaşım ise, yalnız insanlarda değil, basit organizmalarda bile öğrenmenin bilişsel yanını vurguluyor, organizmaların davranışını "beklenti", "bilişsel plan" gibi davranışçı okulun tümüyle dışladığı kavramlarla açıklıyordu. Daha da önemlisi, davranışçı yaklaşım öğrenme ve perfomans arasında bir fark görmezken, Tolman'ın ortaya çıkardığı "gizil öğrenme" olgusu, organizmanın öğrendiği ile, bunun davranışa yansımasının farklı olduğunu ve değişik koşullarda gerçekleştiğini göstermişti. Davranışçı yaklaşımı benimseyen Hull, 20 yılı aşkın deneysel ve kuramsal çalışmaları sonucu, Tolman'ın bilimsel kuramının hemen hemen tüm bulgularını ve kimi ilkelerini davranışçı bir yaklaşımla bağdaştırma ve açıklama olanağını buldu. Bu amaçla geliştirdiği öğrenme kuramında oldukça seçmeci davranarak, Pavlov'un koşullama mekanizmasını Thorndike'ın öğrenmede pekiştirmeyi (bir tür ödün) vurgulayan görüşüyle birleştirdi, davranışı yönlendiren güç olarak da Freud'un psikodinamik kuramındaki güdüleme mekanizmasını "dürtüler" biçiminde davranışçı bir kalıba döktü. Hull, genel çerçevesiyle psikolojik olguların da Darwin'in "doğal ayıklama" ilkesine uyduğunu vurgulayan yaklaşımıyla, davranışların birbirlerini izleyen uyaran tepki zincirlerinden oluştuğu, bu zincirleri izleyen pekiştirenlerin de tüm davranışın düzenli bir şekilde gerçekleşmesini sağladığını ileri süren bir kuram geliştirdi. Hull, organizma düzeyinde sanki bir ereksel yapıya sahipmiş gibi görünen davranışın bütünselliğini, sayısız deneyler sonucu ortaya çıkardığı parametrelerle

Hull'ın öğrenme kuramı

açıklamaya çalıştı. Pekiştirenlerin nicelik ve niteliğinin davranış zincirindeki halkaları nasıl etkilediğini betimleyerek, insan dahil çeşitli organizmaların davranışlarını, uyaran-tepki yasasına uygun bir biçimde öğrenilmiş "alışkanlıkların" gene pekiştirenlerle belirlenen hiyerarşik yapısıyla açıklamaya çalıştı.

Hull, çalışmalarında matematiksel-tümdengelimsel bir yöntem izleyerek, öğrenme mekanizmalarını açıklayabilmek için gerektiğine inandığı çok sayıdaki parametreyi (örneğin tepki potansiyeli, davranışı ketleyen faktörler, güdülmeye nicel değer kazandıran "gereksinmeler" vb) mümkün olduğu kadar iyi kontrol edilmiş deneylerle ortaya çıkarmaya çalıştı. Bu nedenle yalın deney tasarımları ve basit denekler (örneğin fare, güvercin vb) kullanmayı yeğledi. Aynı nedenle insanlarla yaptığı deneylerde içeriğin önemli olmadığı, genelde anlamsız hecelerden oluşan listelerin ezberlenmesi gibi konuları inceledi. Bu araştırmalarının sonucu, oldukça karmaşık, matematiksel modeller geliştirerek, bunları çok değişik psikolojik olgulara uyguladı.

Hull'ın çalışmaları 1940'lardan 1960'lara değin özellikle ABD'deki öğrenme kuramlarını önemli ölçüde etkilemiş, yetiştirdiği öğrenciler ülkesindeki akademik psikolojinin önde gelen kuramcıları arasına girmiştir. Kendinden önce Watson'ın, sonra da Skinner'ın yaygın eleştiriye uğrayan katı davranışçı yaklaşımı 1960'lardan sonra giderek gücünden yitirince, Hull'ın katkıları da büyük ölçüde ikinci plana itilmiş, ancak psikolojiye kazandırdığı matematiksel yaklaşım basit organizmaların öğrenme modellerini incelemek amacıyla dar bir alanda etkisini sürdürmüştür. Gene de birçok kuramcı, psikolojiye yeni yöntemler ve geniş bir bakış açısı kazandırması, davranışçı ve bilimsel psikolojiyi bağdaştırma çabalarıyla Hull'ın kuramsal psikolojiye kalıcı katkıda bulunduğu görüşündedir.

- YAPITLAR (başlıca): *Aptitude Testing*, 1928, ("Yetenek Testi"); *Hypnosis and Suggestibility*, 1933, ("Hipnotizma ve Telkine Yatkınlık"); *Principles of Behavior*, 1943, ("Davranışın İlkeleri"); *A Behavior System*, 1952, ("Bir Davranış Sistemi").

- BAKINIZ: CHOMSKY, S.FREUD, E.R.GUTHRIE, İ.P.PAVLOV, SKINNER, THORNDIKE, TOLMAN, J.B.WATSON.

HULUSİ EFENDİ
(1869-1940)

Türk, hattat. Nesta'lîk yazının son dönem ustalarındandır.

Mehmed Hulusi Yazgan İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. İstanbul'da Darüşşafaka öğretmenlerinden Hafız Mustafa Efendi'nin oğlu idi. İlköğrenimini Sultan Selim İlkokulu'nda yaparak babası gibi hafız oldu. Ölümüne değin Sultan Selim Camii'nde müezzinlik etti. Ayrıca, Darüşşafaka'da ve I. Dünya Savaşı sırasında Medresetülhattâtîn'de (Güzel Yazı Okulu) nesta'lîk yazı konusunda ders verdi. Farsça'yı iyi bildiği ve iyi öğrenim gördüğü için Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini okuttu ve bu nedenle mesnevî-hân unvanını aldı.

Küçük yaşta, önce okulda Hattat Osman Efendi'den, sonra Muhsinzâde Abdullah Bey'den meşk ederek sülüs yazıyı öğrendi. Çarşambalı Ârif ve Hüseyin Hüsnü beylerle de nesta'lîk yazıyı çalıştı. Daha sonra dönemin en büyük ustası Sâmî Efendi'ye giderek bu yazının inceliklerini öğrendi.

Temiz ahlaklı ve feragat sahibi bir kişi olan Hulusi Efendi çevresinde çok sevilip sayılan bir insandı. Yapıtlarının sayısı pek çoktur. Bunların bir bölümü müzelerde ve özel koleksiyonlardadır. Sâmî Efendi'den sonra 20. yy'ın en usta nesta'lîk hattatlarından sayılmaktadır. Sülüs yazı da yazmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Tevekkeltü alallah* levhası, Sultan Selim Camii, İstanbul; *Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi* levhası, Guraba Hastanesi girişi, İstanbul; *Keşeffeddücâ bi-cemâlihî* levhası, Sultan Ahmet Camii, İstanbul; *Hakimiyyet Milletindir* levhası, Birinci Büyük Millet Meclisi, Ankara.

- KAYNAKLAR: İ.M.K. İnal, *Son Hattatlar*, 1970; S.Ünver, *Hattat Mehmed Hulûsî*, 1958.

HULVÎ CEMALEDDİN
(1574-1654)

Osmanlı mutasavvıfı. Halveti tarikati büyüklerinin yaşamöykülerini anlatan bir kitap yazmıştır.

Cemaleddin Mahmud Hulvî, İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Saray helvacıbaşılarından Ahmed Ağa'nın oğludur. Çocuk yaşta babası ile birlikte Hac'a gitti. Dönüşünde baba mesleği olan helvacılıkla uğraştı. Bundan ötürü Hulvî mahlasını aldı. Daha sonra devlet hizmetine girdi. Sipahi sınıfına ayrılıp Divan-ı Hümayun çavuşu oldu. Kendisine zeamet verildi.

Kocamustafapaşa'da Sünbüliye tekkesi şeyhi Hasan Zarifi Efendi'ye bağlandı, ondan icazet aldı. 1599'da Avusturya seferine katılmadığı için zeameti geri alındı. 1601'de görevinden ayrılıp kendisini tasavvufa verdi.

1619'da ikinci kez Hac'a gitti. Dönüşte Mısır'a uğradı. Burada Gülşeni şeyhi Necmeddin Hasan Efendi'nin yanında kaldı. İstanbul'da Şehremini'nde kendi adıyla anılan tekkede yaşamının sonuna değin şeyhlik yaptı.

Hulvî, Halveti tarikati büyüklerinin yaşamöykülerini anlatan *Lemezat-ı Hulviyye ez Lemehat-ı Ulviyye* adlı yapıtıyla tanınır. Ayrıca kaynaklarda *Divan*'ı ile *Gülşen-i Raz* şerhinin çevirisi olan *Cami ü Dilnüvaz* adlı yapıtları olduğundan da söz edilir.

- YAPITLAR (başlıca): *Lemezat-ı Hulviyye ez Lemehat-ı Ulviyye*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe yazmalar No. 1894); *Lemezat-ı Hulviyye ez Lemehat-ı Ulviyye*, M.S.Tayşi (yay.), 2 cilt, 1980, ("Ağız Tadı").

HUMANN, Carl
(1839-1896)

Alman, mühendis, arkeolog. Anadolu'da önemli kazılar gerçekleştirmiştir.

4 Ocak 1839'da Prusya'da, Steele'de doğdu, 12 Nisan 1896'da İzmir'de öldü. 1859-1861'de Berlin'de Kraliyet Yapı Akademisi'nde öğrenim gördü. 1861-1862 arasında kardeşi topograf Franz Humann'ın çağrısı üzerine Sisam Adası'ndaki Hera Tapınağı kazılarına katıldı. Bu çalışma, onun arkeoloji ile ilgilenmesini sağladı. 1863'te İzmir'e ve İstanbul'a gitti. 1864-1866 arasında Anadolu'da çeşitli geziler yaptı. 1865'te Bergama'yı ilk kez ziyaret etti. 1865-1867 arasında Sadrazam Fuat Paşa'nın isteği üzerine İstanbul-İzmir arasındaki en iyi karayolu bağlantısını sağlayabilmek amacıyla araştırmalar yaptı ve ayrıntılı bir harita hazırladı. 1867'de büyük karayollarının yapımında başmühendis olarak görevlendirildi. Ayvalık-Dikili-Bergama, Soma-Kırkağaç, Balıkesir-Bandırma yollarının yapımını üstlendi.

1870'te Almanya'ya döndü. Alman coğrafyacı Heinrich Kiepert'in hazırladığı (1818-1899) *Kleinasien* ("Küçük Asya") adlı yapıtın haritalarını çizdi. 1871'den sonra Anadolu'da kendi adına araştırma gezilerine başladı. Karabel Geçidi'nde Heredot'un sözünü ettiği Sesostris'in bir resmini buldu.

1878'de Berlin Müzesi'nin desteğiyle Bergama'da kazılara başladı. 1886'ya değin süren kazılarda *Zeus Sunağı*'nı ve yukarı agorayı kazdı, Helenistik kentin planını çıkardı, Helenistik heykel sanatının seçkin örneklerini buldu. Bergama *Zeus Sunağı*'nın tanrılar ile devler arasındaki savaşı canlandıran taban kabartmalarını, sunağın içindeki Telefos (Bergama'nın efsanevi kurucusu) kabartmasını ve daha başka parçaları Berlin'e gönderdi. Orada, bu buluntulardan ötürü Bergama Müzesi adı verilen (bugün Doğu Berlin'de olan) müzede sunağın yeni baştan kurulmasını sağladı. 1882'de Yazılıkaya'daki birkaç kabartmanın ilk kalıplarını çıkardı ve Boğazköy ören alanının ilk doğru planını hazırladı. 1884'te Otto Puchstein ve Avusturya asıllı doktor ve arkeolog Felix von Luschan (1854-1924) ile Gaziantep'in Nizip ilçesinde Zincirli (Samal) ören yerine gitti. Orada Osman Hamdi Bey'in bulduğu kabartmaları gördü. Dört yıl sonra Berlin Müzesi ve Doğu Enstitüsü'nün desteğiyle Zincirli'de kazılara başlandı. Humann'la Luschan'in birlikte yönettikleri bu kazıda bulunan Hitit kentine ait birçok kabartma, bir dikilitaş ve bütün küçük buluntular da gerekli izin sağlanarak İskenderun'dan bir gemiye yüklendi ve yine Berlin Müzesi'ne yollandı. 1892'ye değin süren bu kazıya ilişkin yayın, 1893-1943 arasında beş cilt olarak Luschan tarafından gerçekleştirildi.

Humann, 1891'de Söke yakınında, Menderes Magnesiası olarak bilinen Hellenistik kentte kazılara başladı ve 1894'e değin burada çalıştı. 1895-1896 yıllarında Priene kazısını yönetti. Ölümünden sonra bu kazı iki yıl daha T.Wiegand başkanlığında sürdürüldü.

- YAPITLAR (başlıca): *Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon*, 3 cilt, 1880-1888, ("Bergama Kazılarının Sonuçları"); *Bericht über die ersten Ausgrabungen von Sindjirli*, 1888, ("Zincirli'deki İlk Kazılar Üzerine Rapor"); *Reisen in Kleinasien und Nord Syrien* (O.Puchstein ile), 2 cilt, 1890, ("Küçük Asya ve Kuzey Suriye Gezileri"); *Magnesia am Meander. Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen der Jahre 1891-1893*, (ö.s.), 1904, ("Menderes Magnesiası'nda 1891-1893 Kazı Sonuçları Raporu").
- KAYNAKLAR: E.Schulte, *Carl Humann, der Entdecker des Weltwunders von Pergamon. In Zeugnissen seiner Zeit 1839-1896*, 1971.
- BAKINIZ: OSMAN HAMDİ, PUCHSTEIN, WIEGAND.

Alexander von Humboldt

HUMBOLDT, Alexander von
(1769-1859)

Alman, doğabilimci ve gezgin. Yerbilimlerinin temellerini atmış, çağında bilimsel gelişmelerin koruyuculuğunu üstlenmiştir.

Friedrich Wilhelm Karl Heinrich Alexander von Humboldt 14 Eylül 1769'da Berlin'de doğdu, 6 Mayıs 1859'da aynı kentte öldü. Ünlü dilbilimci, düşünür ve devlet adamı Wilhelm von Humboldt'un kardeşidir. Prusya ordusunda subay olan babaları öldüğünde Alexander 10, ağabeysi Wilhelm 12 yaşındaydı. Katolikler ile Protestanlar arasındaki din kavgaları sırasında Fransa'dan ayrılıp Prusya'ya yerleşmiş varlıklı bir aileden gelen anneleri iki çocuğunu evde, özel öğretmenlerin denetiminde klasik bir eğitimle yetiştirdi. 1787'de Frankfurt-an-der-Oder Üniversitesi'nde bir yıl iktisat okudu, ertesi yıl Berlin'de teknik eğitimi denedi ama, her iki konu da pek ilgisini çekmemişti. 1789-1790 arası Göttingen Üniversitesi'nde jeoloji ve mineraloji dersleri aldıktan sonra kararını veren Humboldt, Saksonya'daki Freiburg Madencilik Okulu'na yazıldı. Yoğun bir araştırmayla geçen bu dö-

nemde ömür boyu sürdüreceği bilimsel gezilerine de başladı, 1790'da Hollanda, İngiltere ve Fransa'yı dolaştı.

1792'de, Prusya Madencilik Dairesi'nce Ansbach-Bayreuth bölgesinde, Fichtel Dağları'ndaki maden ocaklarında görevlendirildi. Burada geçirdiği beş yıl boyunca mineraloji ve jeoloji gözlemleri yaptı, kayasların manyetik özelliklerini inceledi, deneysel yöntemi benimseyerek bilimin temelinde yalnızca olgulara, sayılara ve ölçümlere yer olduğu inancını o yıllarda edindi. Ayrıca, bitki ve hayvanların yaşam süreçlerini ve çevreleriyle ilişkilerini araştırdı, madenciler için bir güvenlik lambası tasarladı ve genç madencileri eğitmek için bir okul kurarak bu girişiminin maddi yükünü tümüyle kendisi üstlendi.

1796'da annesinin ölümüyle yüklü bir mirasa konan Humboldt, jeoloji gözlemlerini geniş bir alana yaymak ve olabildiğince çok yüzey yapısı tanıyabilmek amacıyla 1797'de görevinden ayrılıp Jena'ya gitti. Ancak, Napoléon savaşları, gezisini Avrupa'nın başka bölgelerine doğru uzatma tasarısını engellediğinden, İspanya hükümetinden izin alarak 1799'da Fransız botanikçi Aimè Bonpland ile birlikte Orta ve Güney Amerika'daki İspanyol sömürgelerine doğru yola çıktı. Beş yıl süren bu gezi, kıtanın büyük bir bölümünün jeolojik yapısı, iklim koşulları, hayvan ve bitki örtüsü, mineral varlığı üstüne çok değerli bilgiler sağlamıştı. Ayrıca Casiquiare Nehri'nin Amazon ve Orinocco nehir sistemlerini birleştirdiğini keşfeden iki bilim adamı Kolombiya'dan Peru'ya dek And Dağları'nı aşarak geçtiler, dağların doruklarında meteoroloji gözlemleri yaptılar. Ekvator'un Quito bölgesindeki yanardağları, okyanus akıntılarını incelediler. Bu gezide derledikleri on binlerce bitki örneğinden en az altı binini Avrupa kıtası Humboldt ve Bonpland aracılığıyla tanıdı.

1803'ten 1804'e değin bir yıl Meksika'da kalarak ülkenin iktisadi, toplumsal ve siyasal yapısını inceleyen Humboldt, Paris'e döndükten sonra yirmi üç yılını geziye ilişkin gözlem ve ölçümlerin yayıma hazırlanmasına adadı. 34 ciltlik bu dev yapıta yüzlerce harita eklemiş, meteoroloji haritalarına eş sıcaklık (izoterm) ve eşbasınç (izobar) çizgilerini işleyerek iklimbilimin temellerini atmıştı. Yanardağlara ilişkin gözlemleriyle, yerkabuğunun oluşumunda magma püskürmelerinin ve başkalaşım süreçlerinin önemli bir yer tuttuğunu belirleyen Humbolt'un bu bulguları, başlangıçta sıvı halde olan yer yüzeyinin tortulaşma sonucu bugünkü durumuna geldiğini öne süren kuramı da geçersiz kılmıştı.

Önce Amerika gezisi, ardından yapıtlarının yayım giderleriyle geliri yavaş yavaş tükenen Humboldt, 1827'de Prusya kralının çağrısını kabul ederek Berlin'e döndü ve Velihat Prens'in özel öğretmenliğini hem de saray mabeynciliğini üstlendi. Bir yandan da Berlin Üniversitesi'nde ders veriyordu.

1829'da uzun zamandır düşlediği Sibirya gezisini gerçekleştirme olanağı buldu ve Çarlık yönetiminin davetlisi olarak Urallar'a, oradan Altay Dağları'na geçti ve Çin sınırına dek uzandı. Dört ay kadar süren bu gezi boyunca ısıl ve manyetik ölçümler yaptı, bulduğu sonuçları Avrupa ve Amerika gezilerinde derlediği verilerle karşılaştırdı, bölgenin coğrafyasını inceledi, jeoloji, mineraloji ve biyoloji verileri topladı. Çarlık Rusya'sında kurulan ilk gözlem ve ölçüm istasyonları da Humboldt'un önerisiyle gerçekleşti.

Sibirya gezisi, Humboldt'un son uzun yolculuğu oldu. Döndükten sonra zaman zaman Paris'e ve öbür Avrupa kentlerine gitmesine karşın, çoğunlukla Berlin'de yaşadı. Son yirmi beş yılını doğabilimlerinin tüm temel bilgilerini anlaşılır ve sürükleyici bir dille özetlemek amacında olduğu *Kosmos* ("Evren") adlı kitabının yazımına adadıysa da yalnızca beş cildini hazırlayabildiği bu yapıtı tamamlayamadan öldü.

Tüm insanların ve halkların eşitliğini ve özgürlüğünü savunarak, köleliğe ve toplumsal eşitsizliklere karşı çıkan, genç bilim adamlarını her yönden destekleyip, yüreklendiren Humboldt, yaşamını ve servetini bilimin gelişmesine adayan örnek bilim adamlarından biri olarak tanınır.

- **YAPITLAR (başlıca)** *Ansichten der Natur, mit Wissenschaftlichan Erläuterungen*, 1808, ("Değişik Ülke ve İklimlerde Doğanın Durumu"); *Voyage de Humboldt et Bonpland aux régions équinoxiales du nouveau continent, fait en 1799-1804*, 34 cilt, 1805-1834, ("Humboldt ve Bonpland'ın 1799-1804'te Yeni Dünya'nın Ekvator Bölgesine Yaptıkları Gezi"); *Asie central*, 3 cilt, 1843, ("Orta Asya"); *Kosmos*, 5 cilt, 1845-1862, ("Evren").

- **BAKINIZ:** L.AGASSIZ.

HUMBOLDT, Wilhelm von
(1767-1835)

Alman, filozof ve dilbilimci. Dilin, insanın bir buluşu değil, uygarlığı yaratan evrensel bir güç olduğu görüşünü savunmuştur.

22 Haziran 1767'de Postdam'da doğdu, 8 Nisan 1835'te Berlin yakınlarında Tegel'de öldü. Ortaöğrenimini doğduğu kentte gördükten sonra Frankfurt ve Göttingen üniversitelerinde felsefe, tarih ve dilbilim okudu. Önce yazın alanında çalışmaya başladı. Goethe, Schiller, Delberg gibi dönemin ünlü ozan ve yazarlarıyla yakınlık kurdu. Bir süre devlet işlerinde görev aldı, 1801-1808 arasında Prusya'nın Roma büyükelçisi oldu, daha sonra içişleri bakanlığına getirildi. Berlin Üniversitesi'ni kurmak, 1810'da da Prusya ulusal eğitimini düzenlemekle görevlendirildi. Alman Birliği'nin gerçekleşmesi için çalıştı.

Humboldt'un felsefesi insanlık sevgisi, evrensellik, bireysellik ve bütünlük sorunlarını içeren, kaynağını dilde bulan bir dizgeye dayanır. Ona göre insanlık sevgisi uygarlığın temelini oluşturan bir ilkedir. Bu ilkeyi benimseyen, onun yayılmasına, gelişmesine çalışan, "evrensel insan"dır. Evrensel insan, belli bir topluma, o toplumu oluşturan belli bireylere değil, bütün evrene açılır, insanlık denen bütünü kapsayan bir görüşü benimser. Evrende, genellikle uygarlık kavramıyla açıklanan, bir gelişme, bir evrim vardır. Bu evrimin içinde görünmeyen, ancak onun oluşunu sağlayan, onu yaratan etkili güçler bireylerdir. Bu bireyler evrimin gerçekleridir. Öte yandan tarihi yaratan güçler de bu bireylerdir.

Humboldt'a göre tarih bir evrimin, bir gelişimin

bilimidir. Onun yöntemlerini oluşturan da bu gelişim ilkeleridir. Felsefenin bir görevi de bu ilkeleri, onların biçimlendirdiği yöntemleri açıklamaktır. Gerçekte, insanlık tarihi bireylerin dille açıklanabilen özlemlerinden oluşmuştur. Ancak bu özlemlerin açıklanabilir oluşu, tarihi nedensel bir tabana oturtmaya, tarihin içerdiği olayları belli değişmez nedenlerle açıklamaya elverişli değildir. Tarih nedenselliğin dışındadır. Bu konuda tarihle estetiğin özdeşliği ileri sürülebilir, dahası estetik tarihin yerine geçebilir. Tarihte, ilerleme temel ilkedir; ancak bu ilerleme, varlığı önceden düşünülemeyen, ya da yeterince kavranamayan, birtakım güçlerin etkisiyle gerçekleşir. Tarihi oluşturan gerçeklerin başlıca kaynağı dildir. Bu nedenle tarih sorunlarına dille yaklaşma, dille çözüm arama gereği vardır.

Felsefenin temeline dili yerleştiren Humboldt, bu konuda yeni bir görüş ileri sürer. Ona göre dil, kimi kuramcıların ileri sürdükleri gibi, insanın ya da toplumun bir buluşu olamaz. İnsan, diliyle insan olduğundan, dilin yaratıcısı, nedeni değildir. Dil, tinin istençten yoksun bir türümüdür *(emanatio)*. Dilde özü açıklanamayan, ancak varlığı düşünülebilen, yaratıcı ve geliştirici bir güç saklıdır. Bu güç, dilin insan emeğinin bir ürünü olmadığını, onun üstünde köklü bir varlık niteliği taşıdığını gösterir. İnsan usunun kavrayış yeteneğini aşan bu güç evrenseldir. Humboldt, dil sorununu açıklarken ulusların özünü oluşturan öğeleri, içyapılarını göz önünde bulundurarak, "uluslar dili doğuş ve biçimleniş nedenlerini bilmeden kullanırlar" demektedir. Ona göre dil ulusun içyapısıyla bağlantılıdır ve "kazanılmış bir veridir." Humboldt bu "veri"yi bir bütün olarak niteler, birtakım bölümlerden oluşmadığını, sonradan düzenlenmediğini söyler. Değişik dillerin, özellikle ulusal dillerin, ortaya çıkış sorununa, Humboldt, "evrensel güç"ten kalkarak çözüm bulmaya çalışır. Evrensel bir güç olan dil, ya da dilin evrensel gücü bütün toplumlarda vardır. Bu evrensel güç birtakım engellerle karşılaşır ve yaratıcı eyleme geçer. İşte ulusal dillerin oluşmasını sağlayan, bu engellerdir. Ulusların iç yapılarıyla bağlantılı olan bu engeller, dilin ulusa göre biçimlenmesini sağlar. Dil araştırıcısının dili, ulus tininin bir görünümü ve aracı olarak anlaması gerekir. Bu durumda ulus dili bir görünüm ve araç niteliği taşır.

Humboldt'a göre, araştırma yöntemi bakımından, dille tarih arasında bir varlık bağlantısı bulunur. Gerek dil, gerek tarih insan anlığının yalınç bir sorunu değil, insanın düşünme yetilerinin bütünlüğüne katılmadır. Tarih araştırıcısı birtakım tasarılar ileri sürer. Bu tasarıları oluştururken çalışma konusu edindiği bireylerin ve onların yaşadıkları çağların içyapısını bütün ayrıntılarıyla kavrama gereğindedir. Ona göre, geliştirdiği dil-tarih kuramı, başta bilgi olmak üzere felsefenin bütün sorunlarına çözüm arama yönteminin temelini oluşturur. İnsan başarılarının kaynağı dil olduğuna göre ulusların uygarlık alanındaki, gelişim aşamalarını biçimlendiren dil yaratıcı bir ilke olarak, uluslara kişilik kazandırır. Bu nedenle dil-tarih bağlantısı bir varlık koşuludur.

Humboldt'un dille ilgili görüşleri, Avrupa'da yeni bir dil felsefesinin gelişmesine katkıda bulunmuş, özellikle ulusal dillerin doğuşuyla ilgili yeni kuramların ortaya atılmasına, dilin uygarlık alanındaki öneminin vurgulanmasına yardımcı olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Gesammelte Schriften*, (ö.s.), Preussische Akademie, der Wissenschaften (der.), 16 cilt, 1904-1918, ("Toplanmış Yazılar").
- KAYNAKLAR: S.A. Kaehler, *W.v. Humboldt und der Staat*, 1963; A.V. Rantzau, *W.v. Humboldt*, 1939; E.Spranger, *W.v. Humboldt und d. Reform des Bildungswesen*, 1960; O.Vessler, *Humboldt und die deutsche Nation*, 1941.

- BAKINIZ: DILTHEY, GOETHE, HERDER.

◄ *Dil ve evrensel güç*

David Hume
Allan Ramsay tarafından yapılmış portresi

HUME, David
(1711-1776)

İskoç, filozof. Tutarlı bir Deneycilik' le kuşkucu sonuçlara varmış, nedensel ilişkilerin zorunlu olmadığını savunmuştur.

◄ *Dil ve tarih*

26 Nisan 1711'de Edinburgh'da doğdu. 25 Ağustos 1776'da aynı kentte öldü. Yoksul düşmüş soylu bir aileden gelir. Küçük yaşta babasını yitirmesine karşın, annesinin denetiminde iyi bir eğitim gördü. 12 yaşında girdiği Edinburgh Üniversitesi'nde klasik diller ve felsefe öğrenimi gördü. Burayı 15 yaşında bitirdi. Bir süre hukuk öğrendi. 23 yaşında Fransa'ya gitti, burada güç koşullar altında geçen üç yıl içinde kendisine büyük bir ün getireceğini düşündüğü bir kitap yazdı. 1737'de ülkesine döndükten bir yıl sonra yayımladığı *A Treatise of Human Nature* ("İnsan Doğasının Bir İncelemesi") hiçbir düşünürün ilgisini çekmeyince düş kırıklığına uğradı, ancak çalışmalarını sürdürdü. 1741'de adını çağdaşlarına tanıtan *Essays*'i ("Denemeler") yayımladı. 1744'te Edinburgh Üniversitesi'nde profesör olmak için yaptığı başvuru geri çevrildi. Bunun üzerine önce deli bir soyluya,sonra da bir generale özel danışmanlık ve eğitmenlik yaptı. Bu arada ilk kitabını elden geçirerek, aynı düşünceleri

içeren daha popüler bir yapıt olan *An Enquiry into Human Understanding*'i (İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma) 1748'de yayımladı. Hume'un felsefi görüşleri bu kitapla tanınmış ve etkili olmuştur. Bu dönemlerde din ve Tanrı üzerine yaptığı konuşmalar, ölümünden sonra basılmıştır. Hume, yaşadığı çağdaki büyük ününü 1755'te yayımladığı *History of England*'a ("İngiltere Tarihi") borçludur. Bu kitapta muhafazakârlığı liberalliğe, İskoçlar'ı da İngilizler'e karşı savunmuştur. 1763'te Paris'e gittiğinde artık orada da iyi bilinen ve saygı gören bir düşünürdü. Diderot, Holbach ve *Ansiklopedi* çevresinin öbür filozoflarıyla arkadaşlık kurdu. Dönüşünde burada tanıştığı Rousseau'yu beraberinde götürdüyse de kısa süre sonra anlaşamayarak ayrıldılar. Hume son yıllarını İskoçya düşün yaşamının odağı olan Edinburgh'da geçirdi.

Locke ve Berkeley'den etkilenen Hume'un düşünceleri İngiliz Deneyciliği ningelişiminde söylenmiş bir "son söz" niteliğini taşır. O, Newton'un Deneyciliği'nden ve Bayle'in kuşkuculuğundan etkilenmiş, ahlak alanında ise Hobbes'a karşı Butler'ı izlemiştir.

İzlenimler ve ideler

Locke'un bilgi kuramını bir değişiklik yaparak benimseyen Hume, Locke'ta olduğu gibi tümüyle deney kökenli olarak gördüğü anlığın içeriklerini iki öbeğe ayırır: İzlenimler ve ideler. Bu sınıflandırmayla Locke'ta yalnızca "ideler" altında toplanan algı içeriklerini ve kavramları ayırt eder. Hume'a göre her türlü bilgi ve anlık içeriği izlenimlerle başlar. Bunlar deneyin temel verileridir. İdeler ise izlenimlerden gelir. Herbir izlenimin soluk bir kopyası olarak bir idesi vardır. Dolayısıyla, izlenimler idelerden daha canlıdır; onlara neden olurlar ve ve onlarla benzeşirler. Hem izlenimler, hem de ideler, yalın ya da bileşik olabilirler. Yalın olanlar daha çok parçalanamayanlar, bileşik olanlar ise yalınların bir araya gelmesiyle kurulanlardır. Yalın izlenimler her zaman yalın idelerden önce gelir. Ancak, bileşik ideler her zaman bileşik izlenimlerin kopyası olmak zorunda değildir. Zorunlu olan, bir bileşik ideyi oluşturan yalın idelerin yalın izlenimlerden türemiş olmasıdır. Böylece, anlığın tüm içeriklerinin kökeninde izlenimler, yani deney verileri bulunduğuna göre, doğuştan düşünceler bütünüyle olanaksızdır. Nesnelerde bunların tözünün izlenimini bulmak olanaksız olduğuna göre, töz diye bir şey yoktur. Anlık da, belirli bir zaman kesitinde bilincinde olunan idelerin toplamıdır. Bu ideleri bir arada tutan herhangi bir ilke gözlemlenemediğine göre, tinsel tözün varlığından söz etmek olanağı da yoktur.

Bellek ve imgelem

İzlenimler kaynaklarına göre dış duyumsal (sensation) ve içduyumsal (reflexion) olmak üzere ikiye ayrılır. Dışduyumdan gelen izlenimlerin nedenleri bilinemez; bilginin dışında kalır. İçduyum izlenimleri ise büyük ölçüde idelerden gelir. Haz ya da acı gibi duyu organlarından gelen bir izlenimin anlıkta alınan kopyası, yani ide, izlenim silindikten sonra da anlıkta kalır. Anlık, bu kez bu ideden etkilenince bir istek ya da tiksinti izlenimi oluşur. İşte bu son izlenimler içduyum izlenimleridir ve tıpkı dışduyum izlenimleri gibi anlıkta ideler oluştururlar. Anlığın, izlenim ve idelerle gerekli işlemleri yapabilmesine olanak sağlayan bellek ve imgelem gibi iki yetisi bulunur. Bellek, anlık içeriklerini anlığa giriş sıralarını koruyarak saklar. İmgelem ise, ideleri istenilen sıraya göre yeni

Deneycilik

***Felsefede Deneycilik (Empiricism) bilgi konusunu ilgilendirir. Algının, bilgiye kaynak olarak önemini vurgulayan, onu ön plana alan yaklaşımları kapsar. Bu genel anlamdaki deneycilikle 17. yy'da Locke* ile doğan deneycilik ayırt edilmelidir. "İngiliz Deneyciliği"de denilen bu akıma göre tüm bilginin tek kaynağı deney, yani algı ve iç deneydir. Us, inan, sezgi, bu anlamdaki deneycilik açısından bir bilgi kaynağı olarak dışlanır. Genel anlamda deneyciler arasında Aristoteles*, Occamlı William*, Francis Bacon*, Hobbes* sayılabilir. Bu düşünürler deneyi en önemli bilgi kaynağı olarak ele almışlar, ancak diğerlerini yadsımamışlardır. Locke ise başyapıtına deney dışı bilginin olanaklı olduğu savını çürütmekle başlar. Locke hem deneyci, hem de fiziksel bir dış dünyanın varlığını savunması açısından gerçekçidir. Berkeley* bu iki felsefi tutumun bir arada tutarlı olarak götürülemeyeceğini göstermeye çalışmış, bunun sonucunda da, Tanrı kavramına dayandırdığı öznel bir idealizmi benimsemiştir. Hume ise Tanrı kavramına dayanmanın, dış dünyanın gerçekliğini öne sürmek ölçüsünde tutarsız olduğunu, deneyle bilinebilenin dışında, dış dünya dahil, her şeyin kuşku götürdüğünü öne sürmüştür. Bu, tutarlılık doğrultusunda deneyciliğin götürebileceği uç noktadır. Kant* Hume'un sonuçlarından yola çıkarak yine bilgiyi açıklamışsa da, Usçuluk'a geri dönmek durumunda kalmıştır.**

***Hume'un çağdaşı deneyciler, Locke ve Berkeley arasındaki, deneyciliğin tutarlılığını ilgilendiren tartışmadan esinlenerek başka çözüm yolları aramışlardır. Condillac* iç deneyi yadsımış ve bir dış dünya bulunduğu inancını deneyci temellerle kanıtlamaya çalışmıştır. 18. yy'daki öbür Fransız deneyci düşünürlerin çoğu, deneycilikleriyle özdekçi görüşü birleştirmişlerdir.**

Deneycilik 19. yy'da J.S. Mill'in* görüngücülüğü ile sürdürülmüştür. Comte'un* ve Mach'ın* olguculuğu ABD'de James* ve Peirce'in* düşünceleri Hume'cu özellikler taşır. 19. yy'ın bitiminde Deneycilik gerilemiş ve Hegelci Usçuluk yaygınlık kazanmıştır. 20. yy'ın başlarında Russell* ve Moore* Gerçekçilik'i Deneycilik'le bir arada yürütmüşlerdir. İki dünya savaşı arasında filizlenen Viyana Çevresi adıyla da bilinen Mantıksal Olguculuk Schlick* ve Carnap* gibi düşünürlerle temsil edilmiştir. Deneycilik günümüzde İngiliz ve ABD felsefesinde canlılığını sürdürmektedir. Yakın dönemlerin en etkili Hume'cu düşünürü Ayer* olmuştur.

baştan yerleştirmede özgürdür. Bu özgürlük, imgelemin sıralamasını rastlantısal olarak yaptığı anlamına gelmez. Anlık ideleri düzenli sıralarda imgeler ve bu düzenliliğin kökeninde de, bağlantılarla temellenmiş çağrışımlar yatar. Belirli bir ide bilince geldiğinde bununla bağlantılı başka ideler onu izleyecektir. Hume bu çağrışımı, ideler arasında bir tür çekim olarak görür. İdeler benzer olduklarında, zaman içinde ardı ardına geldiklerinde, ya da nedensel anlamda ilişkili olduklarında, doğal olarak bağlantılı görülürler ve biri öbürünü çağrıştırır.

İnsan bilgisi iki türdür: Bunlardan biri idelerin ilişkisi öbürü ise olguya ilişkin bilgidir. Bu ayrım, daha sonra Kant'ta bugünkü biçimini alacak olan analitik-sentetik ayrımdır. Hume, idelerin ilişkisi niteliğindeki bilginin, geometri, cebir ve aritmetik doğruluklarda geçerli olan bilgi olduğunu ve sezgisel ya da kanıtsal bir kesinlik taşıdığını ileri sürer. Olguya ilişkin bilgi ise, bütünüyle nedensel ilişkilere dayanır. Bu bilginin kesinliği tam değildir. Bu bilgi kanıt düzeyinde açık bir doğruluk getirmek yerine ancak olasıdır. Nedensel ilişkiler nasıl bilinebilir? Kimi metafizikçilere göre bu zorunlu niteliği olan bir bağlantıdır. Eğer gerçekten böyle bir bağlantı varsa bunun bir izlenimi olması gerekirdi. Oysa, böyle bir izlenim yoktur; böyle bir bağlantı hiçbir zaman gözlemlenmez. Gözlemlenebilen, neden ve etki denen iki olayın ardı ardına gelişidir. Öte yandan nedensel ilişkilerin bilgisine önsel *(a priori)* çıkarımlarla da ulaşmak söz konusu değildir. Örneğin şu anda gözlemlenen bir olayı başka bir olayla nedensel anlamda ilişkili olarak düşünmek, çıkarım sonucu ulaşılan bir düşünce değildir. Çünkü çıkarım, yani tümdengelimsel çıkarsama, sonucunu zorunlu olarak gerektirir ve kesin kanıt niteliğindedir. Oysa gözlemden bağımsız olarak yapılacak usavurma, ne ölçüde çaba içerirse içersin, örneğin üçgen kavramından iç açıların toplamının iki dik açıya eşit olduğunu bulabildiği gibi, baruta yaklaşan ateşin, patlama getireceğini bulamaz. Bu bir yana, baruta yaklaşan ateşin bir patlamaya neden olması zorunlu da değildir. Üçgenin iç açılarının toplamını 250° olarak düşünmek çelişkilidir; oysa ateşe atılan barutun patlamaması, bir çelişkiye düşmeden imgelenebilir.

Hume'a göre nedensel ilişki ne mantıksal ya da zorunlu bir ilişkidir, ne de bir bağlantı olarak gözlemlenebilir. Ardı ardına gelen olaylarla ilgili bilginin temeli yine deney, yani gözlemdir. Deneyde, ardı ardına gelen olaylar bir arada gözlemlenir. Böylece bir olgu görüldüğünde insan öbürünü de görmeyi bekler. Anlık, alışkanlıkla, bu iki olayı bağlantılı olarak düşünür, böyle bir bağlantıya inanır. Nedensel ilişkinin bilgisi, sürekli bir arada gözlemlemenin doğurduğu bir alışkanlıktan başka bir şey değildir. Bunun mantıksal anlamda kanıtlanması söz konusu olmadığından da yalnızca olasıdır; tam bir kesinliği yoktur.

Hume için algıdan ve algılayan insandan bağımsız bir dış dünya bulunduğu inancı bilgi sayılamaz. Bu konuda yapılacak en küçük bir felsefi değerlendirme bile böyle bir inancın temelsiz olduğunu gösterir. Çünkü bilinebilen tek şey algıdır. Algının nedeni olduğu ve bir ölçüde kendisine benzediği söylenen bu gerçeklik konusunda yine algı tek başına yardımcı olamaz. Oysa bilgi yalnızca deneyden ya da algıdan geldiğine göre, dış dünyanın var olup olmadığını bilmek olanak dışında kalır. İnsan, deneyleriyle bilebildiği kadar, bilginin ötesinde bilgililik iddiasından kaçınmalıdır. Hume, bu kuşkucu sonuçların felsefi açıdan geçerli olduğunu, oysa günlük yaşamda, kuşkunun gücünü yitirdiğini ekler. Günlük yaşamda, bir dış gerçeklik bulunduğu inancı doğrultusunda davranmanın bir sakıncası yoktur. Gereken, bu inancın bir bilgi niteliği taşımadığını bilmektir.

Eylemin özgürlüğü konusunda Hume, belirleyici koşul ve eğilimlerden bağımsız istenç kavramını yadsır. İstencin düzenliliği ve tutarlılığı üzerine kurulan bir belirlenimciliği savunur. Ancak bu Belirlenimciliğin örneğin Spinoza'daki gibi bir zorunlukçuluğa dönüştürmez. Hume'a göre özgürlük, istencin belirlenimlerine göre davranıp davranmama gücüdür. Ona göre insan, eyleme geçmek istediğinde geçebiliyor, bir şeyi yapmak istemediğinde de yapmıyorsa özgürdür.

Ahlak

Ahlak alanında Hobbes'un bencil yaklaşımına karşı çıkan Hume, başkalarına yararlı olan bir hazcılığı savunmuştur. Adalet ve görev bu kavrama indirgenebilir. İnsan için başkalarının yararına yönelik davranışlarda bulunmak, kendi çıkarı için çalışmak ölçüsünde doğaldır.

Nedensel ilişki

Tanrı

Hume, Tanrı konusundaki görüşlerini kapsayan yapıtının ölümünden sonra basılmasını istemiştir. Bu kitapta, Tanrı'nın doğası, nitelikleri, kısacası hiçbir şeyi konusunda kanıt sağlanamayacağını öne sürer. İnsan usu bu tür sorunları çözemeyecek ölçüde sınırlıdır. Ussal bir tanrıbilim olanaksızdır. Hume'a göre sorun Tanrı'nın varlığı olmaktan çok, onun doğası ile ilgilidir. Hiçbir şeyin nedensiz olmadığı kabul edilirse, evrenin ilk nedenine "Tanrı" adı verilebilir. Ancak insanlar burada durmamakta, tüm yetkinliği bu ilk nedene yüklemektedirler. Oysa bu, anlaşılabilir ya da mantıksal bir temele dayandırılamaz. Tanrı'ya yetkinlik yükleyen kanıtların başında "tasarım uslamlaması" gelir. Buna göre, evrenin düzeni, güzelliği ve iyiliği ancak ve ancak Tanrı'nın varlığı, sonsuz yetisi ve iyiliği ile açıklanabilir. Oysa böyle bir uslamlama kanıt olamaz. İnsan ve yapıtlarını örnek alan bu düşüncenin Tanrı için geçerli olacağını söylemek, insanın sonlu ve öbür niteliklerini Ona yüklemek olur. Ayrıca doğada, yalnızca göz kamaştırıcı güzellikler, düzen ve iyilikler yoktur. Eğer Tanrı'nın niteliklerinin kanıtı, onun neden olduğu doğa ise, Tanrı'nın bağımsızlık ve yetkinliğinden söz etmek olanağı kalmaz. Bundan başka, mantıksal açıdan, evrenin düzeninin kendi kendine oluştuğunu düşünmenin karşısında bir engel de yoktur.

Dış dünya

Etkileri

Hume Locke ve Berkeley ile gelişen İngiliz Deneyciliği'ni tutarlı olarak sürdürmenin, bilginin nedenleri üzerinde tam bir kuşku ile sonuçlanacağını göstermiştir. Bu, bir anlamda 18. yy'ın deneye dayalı ussal, fakat usçu olmayan yaklaşımının başarabileceklerinin sınırına ulaşmaktır. 19. yy'ın ussallık karşıtı romantik akımlarının buna karşı tepki oldukları söylenebilir. Hume'un derinden etkilediği düşünürlerin başında Kant gelir. Dış dünyanın bilinemezliği, analitik-sentetik ayrımı gibi düşüncelerin temeli Hume'dur. 19. yy'ın Alman İdealizmi dışında kalan ve bilimden etkilenen felsefe akımları Hume'un deneyci-

liğini sürdürürler. Comte'un olguculuğu J.S. Mill'in deneyci görüngücülüğü ve Mach sonrası yeni-olgucu yaklaşımlar Hume kökenlidir. Ahlakta Yararcılık'ın temellerini atarak Bentham'ı ve Mill'in Liberalizmi'ni hazırlayan yine odur. Hartley ve Mill ile geliştirilen Çağrışımcılık'ın kökenleri de Hume'dadır. Ancak, Hume'un katkıları arasında günümüzü en derinden etkileyeni, onun nedensel ilişkiyi açıklayışıdır. Mill'in de çalışmalarıyla geliştirilen ve bugünkü bilim ve felsefenin benimsediği neden kavramı onun çözümlemelerinden kaynaklanır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *A Treatise of Human Nature*, 1739, ("İnsan Doğasının Bir İncelemesi"); *Essays, Moral, Political and Literary*, 1741, ("Ahlaksal, Siyasal ve Edebi Denemeler"); *Enquiry Concerning Human Understanding*, 1748, (İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma, 1945); *Enquiry Concerning the Principles of Morals*, 1751, ("Ahlak İlkeleri ile İlgili Araştırma"); *History of England*, 1754, ("İngiltere Tarihi"); *Dialogues Concerning Natural Religion*, (ö.s.), 1779, (Din Üzerine, 1983).

• **KAYNAKLAR:** J.Greig, *D.Hume*, 1932; H.H. Price, *Hume's Theory of the External World*, 1940; D.Macnabb, *D.Hume*, 1951.

• **BAKINIZ:** BAYLE, BENTHAM, BERKELEY, D. HARTLEY, KANT, LOCKE, MACH, J.S.MILL.

Ayetullah Humeyni

Şah yönetimine karşı mücadeleyi başlatması

HUMEYNİ, Ayetullah (1900)

Sürgün yılları

İranlı din ve devlet adamı. İslami devrim hareketinin önderi ve İran İslam Cumhuriyeti'nin kurucusudur.

Ayetullah Ruhullah Musevi Humeyni 17 Mayıs 1900'de Tahran kenti yakınlarındaki Humey kasabasında doğdu. Babası Seyyid Mustafa ve büyük ağabeyi Pasendide Ayetullah sanına sahip din adamlarıydı. Ailedeki bu geleneği sürdüren Humeyni, 1950'de Ayetullah sanını aldı. 1902'de babasının öldürülmesinden sonra annesi ve halası tarafından büyütüldü. Doğduğu kentteki Kuran okuluna devam etti. 15 yaşından sonra ağabeyi Ayetullah Pasendide'den özel dersler alarak bilgisini genişletti.

1922'de Irak'a giderek o dönemin ünlü din bilginlerinden Abdülkerim Hayri Yezdi'nin öğrencisi oldu. 1922'de Kum kentinde bir medrese kurarak, burayı İslami bir merkez haline getirmek isteyen Abdülkerim Hayri ile birlikte Kum'a gitti. Burada kurulan Faiziye Medresesi, Humeyni'nin sürgün yılları dışında sürekli kaldığı ve dersler verdiği bir eğitim merkezi oldu.

Humeyni, 1937'de hocası Abdülkerim Hayri öldüğü zaman Kum kentinin sayılı din bilginleri arasına girmişti. Kum kentinde aldığı eğitimin yanı sıra felsefeyle ilgilendi ve 27 yaşında felsefe dersleri vermeye başladı.

1941'de yayımladığı *Keşfü'l-Esrar* adlı kitabında Rıza Şah'a yönelttiği eleştirilerle adını duyurdu. Yapıtta, Rıza Şah'ın uyguladığı baskı rejimini ve izlediği dışa bağımlı politikayı yererek, İslam kültürünü yok ettiğini ileri sürdü. Aynı yıl tahttan indirilerek sürgüne gönderilen Rıza Şah'ın yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi geçti. 1951'de Rıza Şah döneminde sosyal demokrat görüşleri nedeniyle hapse atılmış olan Musaddık başbakan oldu. Musaddık'ın petrolü ulusallaştırması özellikle ABD ve İngiltere'de büyük tepkilere yol açtı ve askeri bir darbeyle görevinden alınmasıyla sonuçlandı. Humeyni bu dönemde Musaddık'ın izlediği milliyetçi politikayı ve Şah'a karşı sürdürdüğü muhalefeti desteklemekle birlikte, onun laiklik anlayışına karşı çıktı.

Humeyni'nin Şah yönetimine karşı mücadelesi 1963'te halkı Şah'a karşı harekete geçirmesiyle başladı. Şah'ın Ak Devrim programı içinde başlattığı reformlara karşı çıktı. Mart 1963'te bir bildiri yayımlayarak, reformları aldatmaca olarak değerlendirip, İslam kültürüne aykırılıklarını vurguladı. Bildirinin yayımlanmasından bir süre sonra askerler Humeyni'nin Kum kentinde ders verdiği medreseyi basarak 20 civarında genç mollayı öldürüp Humeyni'yi tutukladılar. Halkın tepkisi üzerine bir süre sonra serbest bırakılan Humeyni, Haziran 1963'te yeni bir bildiri yayımlayarak, halkı Şah yönetimine karşı mücadeleye çağırdı. İran'daki ABD'lilere tam bir dokunulmazlık tanıyan yasanın parlamentoda kabul edilmesi gerginliği daha da artırmıştı. Humeyni'nin yasaya karşı çıktığını açıklamasından sonra, ülkenin büyük kentlerinde ayaklanmalar başladı ve 15.000 kişi öldürüldü. Kasım 1964'te ikinci kez tutuklanan Humeyni, Türkiye'ye sürgüne gönderildi. İranlı polislerin denetiminde bir yıl Bursa'da tutulduktan sonra, Irak'taki önemli Şii merkezi Necef'e gitmesine izin verildi.

Humeyni, Necef'te bulunduğu yıllarda ders verip bildiriler yayınlayarak mücadelesini sürdürdü. 1967'de o zamanki başbakan Huvayda'ya bir mektup yazarak izlenen politikanın İslam dinine ve anayasaya aykırı olduğunu belirtti. 1971'de tüm Müslümanlar'a hitaben yazdığı bildiri çeşitli dillere çevrilerek, Hac mevsiminde dağıtıldı.

1975'te Şah, iki parti sisteminin sona erdiğini ve ülkenin tek siyasi partisi Ulusal Direniş Partisi'nin (Rastakhiz) kurulduğunu açıkladı. 1977 sonrasında çeşitli siyasi grupların birleşerek Şah rejimine karşı

sürdürdükleri mücadele giderek yükseldi. İran'da etkin bir güç olan mollalar aracılığıyla görüşlerini halka yayan Humeyni, İran'da mücadelenin simgesi haline geldi. Şubat 1978'de Tebriz'de başlayan olaylar Kum kentine sıçradı. Şah yönetiminin uyguladığı sert önlemler kitle hareketlerinin tüm ülkeye yayılmasını engelleyemedi. Kanlı Cuma olarak bilinen 8 Eylül günü, askerlerin Tahran'da göstericilerin üzerine ateş açması sonucu 700 kişi öldü.

Ekim 1978'de Irak yönetimi Humeyni'yi Irak' tan ayrılmaya zorladı. Humeyni, Fransa'ya giderek Paris yakınlarındaki Naeuphle-le-Château'ya yerleşti. Burada yabancı basın organlarıyla bağlantı kurarak, İran'da sürdürülen mücadeleyi dünyaya duyurdu.

1978 Kasımı'nda başlayan petrol işçilerinin grevi olayların hızını daha da artırdı. Şah, 1 Ocak 1979'da dinlenmek üzere ülkeden ayrılacağını açıkladı ve Şahpur Bahtiyar'ı yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. 13 Ocak günü yokluğunda ülkeyi yönetmekle görevli Naipler Meclisi'ni atadı. Humeyni, aynı gün Paris'te İslam Cumhuriyeti'ni gerçekleştirme hazırlıklarını yapacak Devrim Konseyi'nin kurulduğunu açıkladı. 16 Ocak 1979'da Şah ülkesini gizlice terkederek Mısır'a gitti.

1 Şubat 1979 günü 15 yıldır ayrı olduğu ülkesine dönen Humeyni binlerce İranlı tarafından karşılandı. Bahtiyar'ı istifaya çağıran Humeyni, geçici bir hükümet kurarak başına Mehdi Bazargan'ı getirdi. Şah'ın askerleri ile çatışmaların sürdüğü bu dönemde, Humeyni ele geçirilen kentlerde devrim mahkemeleri kurdu. 12 Şubat 1979'da ordunun desteğini çekmesi üzerine Bahtiyar hükümeti istifa etti. Meclis feshedilip, tüm yetkiler Devrim Konseyi'ne devredildi. Çeşitli ülkeler yeni yönetimi tanıdıklarını ilan ettiler. 30 Mart 1979'da İslam Cumhuriyeti'nin ilanı için halk oylaması yapıldı. Humeyni halk oylaması sonucu İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulduğunu açıkladı. 1 Nisan'ın ulusal bayram olarak kutlanması kararlaştırıldı.

Yeni yönetim, dış politikada ilk olarak İsrail ile tüm ilişkilerini kestiğini ve CENTO'dan çıktığını açıkladı. ABD ile tüm askeri antlaşmaları iptal edip ABD'nin İran'daki askeri üslerini boşaltma kararı alan Humeyni SSCB'ye de karşı olduğunu açıkladı. Yabancı ülkelerle yapılan ticaret anlaşmaları gözden geçirilerek, yabancı bankalar, sigorta şirketleri ve çeşitli alanlarda etkinlik gösteren şirketler ulusallaştırıldı.

Haziran 1979'da yeni anayasa taslağı açıklandı. Tüm siyasi, sosyal ve iktisadi etkinliklerin İslam dini ilkelerine göre biçimlenmesini öngören anayasa, cumhurbaşkanının üzerinde yer alan dini öndere nihai karar yetkisi tanımaktaydı. Bir ay süreyle halkın tartışmasına açılan anayasa, 75 kişilik bir oylama kuruluna sunularak, Aralık 1979'da kabul edildi. 4 Kasım 1979'da İranlı öğrenciler ABD'de bulunan Şah'ın geri verilmesini sağlamak amacıyla Tahran'daki ABD elçiliğini basarak çok sayıda Amerikalı'yı rehin aldılar. Temmuz 1980'de Şah'ın ölümüne karşın süren rehineler sorunu, Ocak 1981'de Humeyni'nin emri üzerine tüm rehinelerin serbest bırakılmalarıyla çözümlendi. Çeşitli siyasi örgütleri ve etnik grupları tek cephede birleştirerek Şah yönetimini devirmeyi başaran Humeyni, devrim sonrasında solculara karşı bir sindirme kampanyası başlattı, İran Komünist Partisi Tudeh ile Halkın Mücahitleri ve Halkın Fedaileri örgütlerini devrim düşmanı ilan etti. Birçok kişi devrim mahkemelerince idam edildi. Kendilerine özerklik tanınmasını isteyen Azerbaycan, Kuzistan ve Kürdistan eyaletlerinde çıkan ayaklanmalar kanlı biçimde bastırıldı.

Devrim sonrası gelişmeler

Ocak 1980'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini milliyetçi yanı daha ağır basan akımın temsilcisi Beni Sadr kazandı. Beni Sadr, yedi ay sonra genelkurmay başkanlığı görevini de üstlendi. Mart ve Mayıs 1980'de yapılan meclis seçimlerinde, Humeyni'nin İslami Cumhuriyet Partisi büyük başarı sağladı. Beni Sadr, Ağustos 1980'de mollaların baskısıyla devrimin yönlendirilmesi konusunda farklı görüşlere sahip olduğu Muhammed Ali Recai'yi başbakanlığa atamak zorunda kaldı. Cumhurbaşkanlığı döneminde Beni Sadr'la mollalar arasındaki görüş ayrılıkları daha da büyük boyutlara ulaştı. Mollaların Eylül 1980'de başlayan İran-Irak Savaşı'nda yanlış strateji izleyerek bozguna neden olmakla suçladıkları Beni Sadr, Haziran 1981'de görevinden uzaklaştırıldı ve gizlice Fransa'ya giderek Humeyni yönetimine karşı muhalefetini burda sürdürmeye başladı.

İran'a dönüşü

Beni Sadr'ın görevinden uzaklaştırılmasından sonra üç kişilik Başkanlık Konseyi, seçimlerin yapılmasına değin cumhurbaşkanlığı görevini üstlendi. 24 Haziran 1981'de İslami Cumhuriyet Partisi binasına yapılan bombalı saldırıda, parti başkanı Ayetullah Beheşti ve çok sayıda parlamenter yaşamını yitirdi.

24 Temmuz 1981'de yapılan seçimlerde Beni Sadr'ın görevinden uzaklaştırılmasında etkin rol oynayan Muhammed Ali Recai cumhurbaşkanı, Muhammed Cevat Bahonar da başbakan oldu. Ülkedeki karışıklıklar seçimlerden sonra da sürdü ve başbakanlık binasına atılan bir bomba sonucu cumhurbaşkanı Recai ve başbakan Bahonar öldü. 2 Ekim 1981'de yenilenen seçimlerde, İslami Cumhuriyet Partisi ileri gelenlerinden Hüccetülislam Ali Hameney cumhurbaşkanı, Hüseyin Musevi başbakan oldu.

Nisan 1984'te yapılan parlamento seçimlerinden sonra, başbakan Hüseyin Musevi yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi. Dini önder Humeyni'nin ölümünden sonra yerine Ayetullah Hüseyin Montazeri'nin geçmesi konusunda, cumhurbaşkanı Ali Hameney ve meclis başkanı Haşimi Rafsancani Ağustos 1984'te karar birliğine vardıklarını açıkladılar.

• BAKINIZ: BENİ SADR, MUSADDIK, PEHLEVİ.

HUNG HSİU-ÇÜAN
(1814-1864)

Çinli dini önder. Tay P'ing adlı bir mezhep kurmuş, 1851-1864 arasında Tay P'ing Ayaklanması'na önderlik etmiştir.

1 Ocak 1814'te Kvangtun Eyaleti'nde, Fu-yüanshui kasabasında doğdu, 1 Haziran 1864'te Nanking' de öldü. Eski çağlarda Orta Çin'den Güney Çin'e

göç etmiş etnik bir grup olan Hakkalar'dan, yoksul bir köylü ailesinin oğluydu. Üst üste girdiği devlet memurluğu sınavlarında başarılı olamaması büyük bir ruhsal bunalıma sürüklenmesine neden oldu. 1837'de Kanton'da tanıştığı Protestan misyonerlerin Hıristiyanlık propogandaları üzerinde derin bir etki bıraktı.

1843'ten sonra Tanrı'nın oğlu ve İsa'nın erkek kardeşi olduğunu, Tanrı tarafından, yandaşları için dünyayı cennet yapacak bir din kurmakla görevlendirildiğine inanmaya ve bu inançlarını çevresinde yaymaya başladı. Kısa bir süre sonra Protestanlık ile eski Çin inançlarının karışımından oluşan ve temel ilkeleri arasında tüm malların ortak mülkiyetinin yer aldığı bir mezhep kurdu.

Önderliğini yaptığı Tanrı Hayranları adlı dernek, kısa süre içinde, diğer etnik gruplara düşmanlık besleyen Hakkalar, ağır vergilerin ve rüşvetçi memurların sömürüsü altında ezilen yoksul köylüler ve maden işçileri arasında çok sayıda yandaş kazandı. Çin'i yöneten Mançular'ı işgalci düşmanlar olarak gören ve onlardan kurtulmak isteyen Çinliler de Hung'u destekliyordu. Hung Ocak 1851'de, Kwangsi Eyaleti'nin Kuei-p'ing kentinde, 1000 yıl sürecek Göklerin Büyük Barış Krallığı'nı kurduğunu, kendisinin de Göklerin Kralı olduğunu ilan etti.

1850'de başgösteren kıtlığın ardından, Eylül 1851'de Kwangsi Eyaleti'nde başlayan Tay P'ing Ayaklanması, iki yıl içinde Hunan ve Hupei eyaletlerini de içine alan geniş bir bölgeye yayıldı. Sayısı bir milyonu bulan kadın ve erkek askerden oluşan Tay P'ing birlikleri, Mart 1853'te Doğu Çin'in en önemli merkezi olan Nanking'i ele geçirdiler. Hung, Nanking'i Göklerin Başkenti adıyla krallığının başkenti yaptı. Mayıs 1853'te imparatorluk başkenti Pekin'i ele geçirmek üzere yapılan sefer başarısızlıkla sonuçlandı. 1855'ten sonra Yang-Çe Irmağı çevresindeki bölgelerde toprak sahiplerinin kurdukları yerel ordular karşısında önemli başarılar kazanıldı.

Hung denetimi altında aldığı bölgelerde din temeline dayalı bir devlet kurdu. Afyon, şarap ve tütün içmek, fahişelik, kumar, zina ve çokeşli evlilik yasaklandı. Devlet memurluğu sınavlarına giren adaylar Konfüçyüs Klasikleri yerine *İncil*'den sorumlu tutulmaya başlandı. Toprağın eşit bir biçimde yeniden paylaşılması için yapılan girişimler, memurluk sisteminde etkisini koruyan eski memurlar ve büyük toprak sahipleri tarafından baltalandı.

Hareket, 1856'dan sonra yöneticiler arasında doğan çekişmeler, Hung'un yönetiminden ayrılarak haremine çekilmesi, koyu dinci yöneticilerin geleneksel Çin kültürüne karşı hoşgörüsüzlükleri gibi nedenlerle halk desteğini yitirmeye ve zayıflamaya başladı. Pekin yönetimi, Çin'in Batı ile yaptığı ticarete zarar veren Tay P'ingler'in güçlenmelerini istemeyen ve zayıf Mançu sülalesinin iktidarda kalmasını yeğleyen Batılı devletlerin yardımıyla, Tay P'ingler'e karşı saldırıya geçti. Hung'un Haziran 1864'te intihar ederek ölmesinin ardından, ABD'li F.T. Ward ile İngiliz C.G. Gordan komutasındaki Hunan ordusu Temmuz 1864'te Nanking'i ele geçirdi. Böylece 20 milyona yakın insanın ölmesine neden olan tarihin en büyük halk ayaklanmalarından biri son buldu.

• KAYNAKLAR: T. Hamberg, *The Visions of Hung-Siu-Tshuen and the Origin of the Kwang-si Insurrection*, 1854; F. Michael, *The Taiping Rebellion*, 1966.

HUNG-Lİ

Bak. ÇİEN LUNG

HUNG-VU
(1328-1398)

Çin imparatoru. Çin'de Moğol egemenliğine son vermiş, Ming hanedanını kurmuştur.

Anhvey Eyaleti'nde Hao-çou kasabasında doğdu, Haziran 1398'de öldü. Asıl adı Çu Yüan-çang'dı. Yoksul bir köylü ailesinin oğluydu. Hiç okula gidemedi. 16 yaşındayken, annesinin ve babasının bir salgın sonucu ölmeleri üzerine, yaşamını sürdürebilmek için bir Buddha manastırına sığındı. Uzun yıllar keşiş olarak çevre eyaletlerde dolaştı ve dilenerek geçimini sağladı.

1353'te doğduğu bölgeye dönerek, Kuo-Tsehsing'in Moğol egemenliğine karşı başlattığı ayaklanmaya katıldı. Kısa sürede Kuo'nun güvenini kazanarak yükseldi ve kızıyla evlendi. 1355'te Kuo ölünce, rakiplerini safdışı bırakarak ayaklanma ordusunun önderliğini ele geçirdi. Kısa bir süre içinde Doğu Çin'in tamamına yakın bir bölümünü aldı. Bu sırada Çince'nin temel ilkelerini, Çin tarihini ve Konfüçyüs Klasikleri'ni öğrenerek bilgisini derinleştirdi.

1356'da, Yüan hanedanının egemenliğini yıkmak üzere Doğu Çin'in en önemli merkezi olan Nanking'e saldırdı. Kenti kolaylıkla ele geçirdikten sonra, okumuş kişilerin yardımıyla, bölgede etkin bir yönetim sistemi kurdu. İşlenmeyen toprakları topraksız köylülere dağıttı. 1363'te en önemli rakibi Ch'en Yu-liang'ı yenilgiye uğrattıktan bir yıl sonra kendisini Vu prensi ilan etti.

Güneyde denetimi sağladıktan sonra, birliklerini kuzeye yolladı. 1368 başında kendisini Ming hanedanının imparatoru ilan etti. Nanking'i başkent yaptı ve Hung-Vu unvanını aldı. Ağustos 1368'de Pekin'in ele geçirilmesiyle, 89 yıldır Çin'i yönetmekte olan Moğollar'ın egemenliği son buldu. Güneybatıdaki ve kuzeybatıdaki eyaletlerin de Ming hanedanının denetimi altına girmesiyle 1382'de Çin'in birliği sağlanmış oldu. Kore ve Japonya gibi ülkeler Hung-Vu'nun üstünlüğünü kabul ettiler.

Hung-Vu yönetimi sırasında, geleneksel Çin ve Moğol sistemlerinden yararlanarak siyasi ve askeri kurumları yeniden düzenledi. 1380'de başbakanın kendisine karşı bir suikast hazırladığını öne sürerek onu ve 30.000 kişiyi öldürttü. Başbakanlığı kaldırdı ve en önemli bakanlıkların yönetimini üzerine aldı. Askerlere barış zamanında işlemek üzere toprak dağıttı.

Nüfus artışını ve gelirleri denetleyebilmek amacıyla hiyerarşik bir nüfus şeması hazırlattı. Eski Yüan sisteminde olduğu gibi halk, asker sivil ve

zanaatkâr olmak üzere üç sınıfa ayrıldı. Yoksul köylüler üzerindeki vergi yükü hafifletilirken, zengin ailelerden düzenli olarak vergi toplandı. Vergileri eksiksiz toplamak için nüfus ve toprak kayıtları aksatılmadan tutuldu. Memurluk yapacak kişilerin eğitilmesi için çok sayıda bölge okulu kuruldu.

Hung-Vu memurlar ve bilim adamları üzerinde yoğun bir baskı kurdu. Kendisini ve geçmişini hor gördüklerine inandığı aydınlarla, iktidarını tehlikeye soktuklarını düşündüğü en yakın komutanlarını bile öldürttü. Ölümünden sonra yerine torunu Yün-ven geçti.

• KAYNAKLAR: O.C. Hucker, *The Traditional Chinese State in Ming Times*, 1961; O.C. Hucker, *Chinese Government in Ming Times*, 1969.

HUMPERDINCK, Engelbert
(1854-1921)

Alman, besteci. Wagner tarzındaki operalarıyla tanınmıştır.

1 Eylül 1854'te Sieberg'de doğdu, 27 Eylül 1921'de Neustrelitz'de öldü. Lise öğreniminden sonra 1872'de Köln Konservatuvarı'na girdi. 1877-1879 arasında Münih'te Kraliyet Müzik Okulu'nda öğrenim gördü. 1879'da burs kazanarak İtalya'ya gitme olanağı buldu. Burada tanıştığı Richard Wagner'in çağrısı üzerine Bayreuth'a giderek 1880-1881'de *Parsifal* operasının hazırlıklarında ona yardımcı oldu. 1885-1887 arasında Barcelona Konservatuvarı'nda öğretmenlik etti. Almanya'ya döndükten bir süre sonra da 1890'da Frankfurt'taki Yüksek Konservatuvar'da çalışmaya başladı. 1896'ya değin sürdürdüğü bu görevin yanı sıra, *Frankfurter Zeitung* adlı gazetede müzik eleştirileri yazdı. 1900'de Berlin'deki Bestecilik Yüksek Okulu yöneticiliğine ve Kraliyet Sanat Akademisi Senatosu üyeliğine getirildi.

Humperdinck'in en önemli yapıtları opera ve oyun müziği alanındadır. Ancak 1893'te sahnelenen *Hänsel ile Gretel* operasının başarısına daha sonraki yapıtlarında ulaşamamıştır. Bu, sanatındaki bir gerilemeden çok, aynı tarzı sürdürme eğiliminin getirdiği bir kendini yinelemenin sonucudur. Konusunu Grimm Kardeşler'in masalından alan *Hänsel ile Gretel*, Wagner'in geliştirdiği tekniklerin olduğu gibi alınıp kullanıldığı operalar arasında, özgün ve kalıcı bir başarı sağlayabilmiş hemen hemen tek yapıttır. Üstelik Humperdinck bu teknikleri, Wagner'in dramatik anlayışına bağlı kalmadan ve onun operalarındaki destansı konulara yönelmeden kullanmıştır. *Hänsel ile Gretel*'in en çok ilgiyi çekmiş yönlerinden biri de özgün armonik yapısı ve orkestra renklerinin yanı sıra, dünyaya ve yaşama çocukların gözüyle bakabilmiş olmasıdır.

• YAPITLAR (başlıca): **Opera:** *Hänsel ile Gretel*, 1893; *Dornröschen*, 1902, (Yaban Gülü); *Die Heirat Wider Willen*, 1905, (Zoraki Evlilik); *Königskinder*, 1910, (Kral Çocukları); *Gaudeamus*, 1919. **Oyun Müziği:** *The Merchant of Venice*, 1905, (Venedik Tacirı); *Romeo ve Juliet*, 1907; *Lysistrata*, 1908, *The Blue Bird*, 1912, (Mavi Kuş). **Gösteri Müziği:** *The Miracle*, 1911, (Mucize). **Vokal Müzik:** *Das Glück von Edenhall*, 1884, (Edenhall'in Talihi); *Die Wallfahrt nach Kevlaar*, 1887, (Kevlaar'a Kutsal Yolculuk). **Orkestra Müziği:** *Humoreske*, 1880, *Maurische Rhapsodie*, 1898, (Magrib Rapsodisi).

• BAKINIZ: R. WAGNER.

HUNT, William Holman
(1827-1910)

İngiliz, ressam. Ön Raffaellocular'ın (Pre-Raphaelitsler) kurucularından biri ve en sürekli temsilcisi olmuştur.

2 Nisan 1827'de Londra'da doğdu, 7 Eylül 1910'da aynı kentte öldü. Gençlik yıllarında boş zamanlarının çoğunu müze ve galerilerdeki sergileri inceleyerek ve açık havada eskizler yaparak geçirdi. 1843'te Kraliyet Akademisi okullarına girdi. Burada ölümüne değin dostluğunu sürdürdüğü John Everett Millais'le tanıştı. 1848'de Millais'le birlikte Ön Raffaellocular hareketini başlattı ve bunun ilkelerine yaşamı boyunca bağlı kaldı. *İncil*'den sahneleri işlediği resimlerinde yerel ayrıntıları saptamak amacıyla 1854'ten sonra birkaç kez Mısır'a ve Filistin'e gitti. 1905'te yazdığı *Pre-Raphaelitism and the Pre-Raphaelite Brotherhood* ("Ön Raffaelloculuk ve Ön Raffaellocular Kardeşliği") adlı kitabı, grubun ilkelerine, anıları ise kendi sanat kuramına ışık tutmuştur.

Hunt yapıtlarında Ön Raffaellocular'ın keyfi kuralları engellemek amacıyla doğrudan doğruya doğadan aktarma yöntemine bağlı kalmış ve resimlerinde olayları, tasarım kurallarının gerektirdiği gibi değil de, olmuş olabileceği biçimde kurgulamıştır. Dinsel konulara ağırlık vermiş, ahlaksal ve toplumsal Simgecilik'i (Sembolizm) öğretici bir tavırla vurgulamıştır. İlk yapıtları halk tarafından tepki ile karşılanmış, ancak 1854'te yaptığı ve İsa'yı insan ruhunun kapısını çalarken betimlediği allegorik bir resim olan *Dünyanın Işığı*, eleştirmen J.Ruskin tarafından övgüyle karşılanınca tepkiler son bulmuştur.

Hunt resmi süslemeyi ya da kompozisyonu çekici bir duruma getirmeyi tavır olarak küçümsemiş, renk kullanımında ise belli bir üslup ya da duyarlık oluşturmadan, kaba ve gelişmemiş bir renkçi olarak kalmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): **Resim:** *Kendi Portresi*, 1845, Kent Sanat Galerisi, Birmingham; *Uyanan Vicdan*, 1854; *Madeleine ve Porphyro'nun Kaçışı*, 1848; *Yanaşma Çoban*, 1852, Kent Sanat Galerisi, Manchester; *Dünyanın Işığı*, 1854, Keble Koleji, Oxford; *Kurban*, 1856, Lady Lever Sanat Galerisi, Cheshire, İngiltere; *Masumların Zaferi*, 1884, Tate Galerisi, Londra; *Magdalen Kulesinde Mayıs Sabahı*, 1889, Lady Lever Sanat Galerisi, Cheshire, İngiltere; *Kutsal Ateşin Mucizesi*, 1898. **Kitap:** *Pre-Raphaelitism and the Pre-Raphaelite Brotherhood*, 1905, ("Ön Raffaelloculuk ve Ön Raffaellocular Kardeşliği").

• KAYNAKLAR: R.Ironside ve J.Gere, *Pre-Raphaelite Painters*, 1948.

Ön Raffaellocular Hareketi (Pre-Raphaelite Brotherhood)

19.yy ortalarında İngiltere'de akademiler Raffaello geleneğini sürdürmekteydi. Genelde akademilerin gelenekçi tavrına karşı olan bir grup sanatçı, Raffaello'nun doğayı idealize ederek yüceltme ve gerçeği, güzellik uğruna gözden çıkarma eğilimini yadsıyorlardı. Aynı zamanda sanatın, Raffaello ile birlikte yanlış bir yola girdiğini ve içinde bulunduğu çıkmazın temelinde bu yanlışlığın yattığını ileri sürüyorlardı. Bir yenileşmenin gerekli olduğu, bunun da ancak Raffaello öncesi İtalyan sanatındaki ruhsal arınmışlığa ve içten anlatıma dönülmekle gerçekleşeceğine inanıyorlardı.*

W.H.Hunt, J.E.Millais ve D.G.Rossetti* öncülüğünde J.Collins (1825-?), heykelci Thomas Woolner (1825-1892) ve sanat eleştirmenleri W.M.Rossetti ile F.G.Stephens, gizli bir "kardeşlik" ilkesine dayanarak, 1848'de Pre-Raphaelite Brotherhood (Ön Raffaellocular Kardeşliği) adı altında toplanmış ve İngiliz resmine yeni bir ruh kazandırma amacını gütmüşlerdir. 1850'de bu adın taşıdığı anlam açığa çıkınca akım sert eleştirilere hedef olmuş, özellikle güzelliği, sanatın temel öğesi olarak ortaya koyan Raffaello'nun, bu düşünce ile özdeşleştiğini savunan Charles Dickens*, söz konusu geri dönüşün, çirkinliğe ve ilkelliğe de bir geri dönüş olduğunu ileri sürmüştür. Tüm bu tepkilere karşı, eleştirmen John Ruskin* akımı doğaya bağlı kalmayı amaçladığı için, desteklemiştir.*

Ön Rafaellocular konularını dinsel temalarla Keats ve Tennyson* gibi ozanların şiirlerinden almışlardır. Belli bir üslup birliği geliştirmemelerine karşın, doğrudan doğruya doğadan çalışmayı ve yeni düşünceleri, yeni ikonografilerle anlatmayı amaç edinerek yapıtlarının altına grubun adının ilk harflerinden oluşan PRB imzasını atmışlardır. Ayrıca teknik açıdan da resim yüzeyinde belli bir parlaklık sağlamak amacıyla beyaz bir zemin üstünde canlı renkli düz alanları dekoratif bir nitelikte kullanmışlar ve ayrıntıları büyük bir özenle betimlemişlerdir. Temelde yapaylığa karşı bir tavır olarak sahte duygusallığa dürüstlükle meydan okumayı ilke edinen Pre-Raphaelite'ler aslında kullandıkları şiirsel simgecilikle başka bir yapaylığa sürüklenmişler, geçmişe sığınma duygusuyla yüklü yeni bir yapaylık oluşturmakla suçlanmışlardır.*

Tüm bu eleştirilere karşın, ürettikleri yapıtlar inandırıcılıkları ve şiirsel imgelemlerinin içtenliği ile daha sonra başyapıt olarak nitelendirilmiştir. Kuramsal bir öğreti çevresinde toplanmayan Pre Raphaelite'ler 1853'ten sonra dağılmışlardır. Grubun ilkelerine yalnızca Hunt bağlı kalmış, Millais akademik anlamdaki resmi seçmiş, Rossetti ise Burne-Jones ve W.Morris'e* yakınlık duymuştur.*

HUNTER, John
(1728-1793)

İskoçyalı cerrah, anatomi bilgini. İngiltere'de patolojik anatominin ve bilimsel cerrahinin öncülerindendir.

13 Şubat 1728'de Lanarkshire'da, East Kilbride yakınlarındaki Long Calderwood'da doğdu, 16 Ekim 1793'te Londra'da öldü. Ünlü anatomi bilgini William Hunter'ın kardeşidir. On çocuklu bir çiftçi ailesinin en küçük oğlu olan Hunter, 13 yaşındayken babasını yitirince öğrenimine ara vermek zorunda kaldı. 1748'de Londra'daki evinde halk için düzenlediği anatomi dersleriyle hem gelirini, hem de ününü sağlamlaştırmış olan ağabeysinin yanına giderek yardımcılığını üstlendi. İlk anatomi bilgilerini ağabeysinden alan, ayrıca Londra'nın en ünlü hastanelerinde cerrahi derslerini izleyerek bu alanda uzmanlaşmaya başlayan Hunter, 1760'a değin on bir yıl boyunca ağabeysiyle birlikte çalıştı. Bir yandan anatomi ve cerrahi öğrenimini sürdürdüğü, ilk araştırma ve incelemelerini yayımladığı, bir yandan da ağabeysinin anatomi derslerinden bir bölümünü üstlendiği bu yoğun çalışma döneminde sağlığı bozulunca, hekim olarak deniz kuvvetlerine katıldı. 1763'te Londra'ya döndü ve ağabeysinin yanından ayrılarak serbest hekimliğe başladı. 1767'de Royal Society üyeliğine seçilen, ertesi yıl St.George Hastanesi'nin cerrahlığına atanan, bir yandan da evinde uygulamalı anatomi ve cerrahi dersleri vererek pek çok öğrenci yetiştiren ve ülkesine zengin bir anatomi müzesi kazandıran John Hunter, 1776'da kral III. George'un başcerrahlığına getirilmiş, 1787'de Royal Society'nin Copley madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

Hunter'ın çalışmaları özellikle karşılaştırmalı anatomi, fizyoloji ve cerrahi üzerinde yoğunlaşmıştır. İnsanda dişlerin anatomisini ve patolojisini doğa tarihi çerçevesinde inceleyen kitabı, dişçilik cerrahisinin de temel yapıtlarından biridir. Atardamarlardan kanın vücuda yayılışını deneysel yoldan tanımlayan Hunter, damar çeperlerinin incelmesinden ileri gelen şişkinlikleri (anevrizma) damarı bu kesimde bağlayarak tedavi eden ilk hekimdir. Sindirim işleminin, o dönemdeki yaygın kanının tersine, bir mayalanma ya da kimyasal bir çözüşme olmadığını açıklamış, şankr ve frengi hastalığını incelemiş, hayvanlarda vücut ısısı, kış uykusu, kuşların hava keseleri, bazı balık türlerinin elektrik ve işitme organları üstüne araştırmalar yapmıştır.

Özellikle cerrahinin bilimsel temellere oturtulmasında öncü olan Hunter, bu alandaki görüş ve yöntemleriyle kendisinden sonra gelen kuşakların çalışmalarını da yakından etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *The Natural History of the Human Teeth*, 1771, ("İnsan Dişlerinin Doğa Tarihi"); *Observations on Certain Parts of the Animal Oeconomy*, 1786,

("Hayvanlar Dünyasının Bazı Bölümleri Üstüne Gözlemler"); *A Treatise on the Venereal Disease*, 1786, ("Zührevi Hastalıklar Üstüne Bir İnceleme"); *A Treatise on the Blood, Inflammation and Gundshot Wounds*, (ö.s.), 1794, ("Kan, İltihaplanma ve Mermi Yaraları Üstüne Bir İnceleme").

• BAKINIZ: BAILLIE, W.HUNTER.

HUNTER, William
(1718-1783)

İskoçyalı hekim, anatomi bilgini. Çalışmalarıyla doğum hekimliğine bilimsel bir temel hazırlamıştır.

23 Mayıs 1718'de Lanarkshire'da East Kilbride yakınlarındaki Long Calderwood'da doğdu, 30 Mart 1783'te Londra'da öldü. Glasgow Üniversitesi'nde dinbilim öğrenimine başlayan Hunter, daha sonra tıbba ilgi duyarak Edinburgh ve Londra'da tıp eğitimini sürdürdü ve 1750'de Glasgow Üniversitesi'nden mezun oldu. Anatomi ve cerrahi dersleri veren, cerrahlık ve doğum hekimliği yapan Hunter, 1767'de Royal Society üyeliğine seçildi, 1768'de de III. George tarafından aynı yıl kurulan Royal Academy'de anatomi profesörlüğüne getirildi. Londra'da bulunduğu sırada St. George Hastanesi'nde cerrahlık eğitimi gören Hunter, 1746'dan başlayarak kendisine yaygın ün kazandıran, topladığı anatomi ve patolojik organ örnekleriyle zenginleştirdiği özel anatomi ve cerrahi dersleri verdi. Doğum hekimliğine ilgi duyarak 1756'dan sonra hemen yalnızca bu alanda çalışmaya başlayan Hunter, İngiltere'de döneminin en başarılı doğum hekimleri arasına girdi, Kraliçe Charlotte'un özel hekimliğini yaptı.

1774'te yayımladığı *The Anatomy of the Human Gravid Uterus* ("Gebe Kadında Döl Yatağının Anatomisi") adlı yapıtında konuya ilişkin tanımlama ve resimlerle tıbba değerli katkılarda bulunan Hunter, 1768'de tıp, anatomi ve cerrahinin geniş kitlelerce anlaşılmasını sağlamak amacıyla, konuyla ilgili zengin resim ve doğabilim koleksiyonuyla bir kütüphaneyi kapsayan bir müze kurdu. Dolaşım, iskelet ve üreme sistemleriyle ilgili çalışmalar da yayımlayan Hunter, ünlü bir cerrah olan kardeşi John Hunter'la birlikte akkan sistemi konusundaki ortak çalışmalarında akkan damarlarının haritasını çıkardı.

Hunter başarılı hekimliğinin yanı sıra, dönemine değin genellikle ebelerin yürüttüğü doğum olayını bilimsel temellere oturtmuş, doğum hekimliğinin tıbbın bir dalı haline gelmesinde önemli bir katkısı olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *The Anatomy of the Human Gravid Uterus*, 1774, ("Gebe Kadında Döl Yatağının Anatomisi").

• KAYNAKLAR: S.Illingworth, *The Story of William Hunter*, 1967.

• BAKINIZ: J.HUNTER.

HUNYADI JANOS
(1388-1456)

Macar, komutan. Osmanlı ilerlemesini durdurmaya çalışmıştır.

Doğum yeri bilinmemektedir. 11 Ağustos 1456'da Belgrad yakınlarında öldü. Babası Vajk, Eflak'tan Macaristan'a göç ederek kral Sigismund'un hizmetine girmişti. Ailenin adı, Vajk'a verilen Vajda-Hunyad kalesinden gelir. Janos henüz gençliğinde Macar sarayına girdi. Kral Sigismund'un dış ülkelere yaptığı gezilere katıldı. Koyu bir Katolik olarak yetiştirildi.

Kral Albert 1439'da Osmanlı ilerlemesini durdurmak ümidi ile, Hunyadı Janos'u Szörény komutanı yaptı. Ancak aynı yıl Albert'in ölümü üzerine Macar tahtı boş kalınca, dul kraliçe, oğlu küçük Ladislas'ı kral ilan etti. Hunyadı'nın başında bulunduğu bir grup ise, askeri yeteneği olan bir krala gereksinim olduğunu ileri sürdüler. Bu grup Macar tacını, Polonya Kralı Vladislas'a sundu. Vladislas 1440'ta Hunyadı Janos'u Transilvanya voyvodalığına ve Belgrad komutanlığına atadı. İç çekişmelerden uzak kalan Hunyadı, sınırı güçlendirmeye çalıştı. 1442 ilkbaharında, Mezid Bey komutasındaki bir Osmanlı ordusu Transilvanya'ya girdi. Hunyadı, yenilerek kaçmak zorunda kaldı. Nagyszeben'i (Hermanştad) kuşatan Türkler'e karşı yeniden asker topladı. Mezid Bey Nagyszeben'de yenilerek öldürüldü. Bu çarpışmanın sonucunda, Eflak voyvodası, Osmanlı egemenliğini tanımayarak, Macarlar'la bağlaşma yaptı. Eflak'ın Macar egemenliğini kabul etmesi üzerine, II.Murad Macaristan üzerine yeni bir ordu gönderdi. 1442 yazında, Hunyadı Janos bu kuvvetleri, Karànsebes'te (Vazağ) yendi.

Bu zaferler, Avrupalılar'da, Türkler'in püskürtülebileceği ümidini doğurdu. Hunyadı Janos Hıristiyan krallara başvurarak, bir haçlı seferi için yardım isteminde bulundu. Bu istemin yanıtsız kalması üzerine, Macaristan tek başına savaşı sürdürme kararı aldı. 1443 Temmuzu'ndan Şubat 1444'e kadar süren çarpışmalar sırasında, Macar ordusu Sofya yakınlarına kadar ilerledi. Kral Vladislas büyük bir savaş olmadan geri döndü. Vladislas Haziran 1444'te Edirne'de Osmanlılar'la bir barış antlaşması imzaladı. Bir Hıristiyan gücün, uzun bir süre sonra, ilk kez olarak Osmanlılar karşısında ilerlemesi Avrupa'da heyecanla karşılandı. Almanya, Venedik Cumhuriyeti ve Papalık, Macarlar ile birlikte, Osmanlılar'a karşı bir haçlı savaşına katılmak istediler. Savaş yanlılarının isteği ve baskıları üzerine, yeni imzalanmış barış antlaşması geçersiz sayıldı. Bunu haber alan II.Murad, oğlu Mehmed'e [Fatih] bıraktığı tahta yeniden geçerek, büyük bir hızla Varna önlerine geldi. 10 Kasım 1444'te başlayan çarpışmalarda Hunyadı Janos, Türk sipahilerini dağıtmayı başardı. Kral Vladislas, zaferin kazanılacağından emin olarak, Osmanlı ordusunun merkezine karşı saldırıya geçti. O ana kadar savaşa girmemiş olan yeniçeriler haçlı ordusunu bozguna uğrattılar. Kral Vladislas öldürüldü. Yenilgiyi önleyemeyen Hunyadı Janos kaçmayı başardı. 1446'da Rákas ovasında toplanan Macar soyluları Albert'in

oğlu Ladislas'ın kral olmasına karar verdiler. Öneriyi yapan Hunyadı Janos ise yaşı küçük olan V.Ladislas'a naib yapıldı.

Hunyadı, Eflaklılar'ın Osmanlı tarafına geçmesiyle 1448'de Rigòmezö'de yenildi. Buna karşın orduyu düzenleyerek disiplinli bir duruma getirdi. 1452'de naiblikten çekilerek ülkenin yönetimini V.Ladislas'a bıraktı. Ladislas da Macar ordularının yönetimini Hunyadı Janos'a verdi. 1454'te Osmanlı orduları bir kez daha Macar sınırını geçtiler. II.Mehmed [Fatih] komutasındaki ordu, Belgrad'ı kuşattı. Osmanlı ordusu kuşatmayı sürdürürken, Hunyadı, Osmanlı karargâhına saldırdı. Ağır kayıplar veren Osmanlılar, kuşatmayı kaldırdılar. Bu saldırı sırasında ağır yaralanan Hunyadı Janos, Belgrad yakınlarında öldü.

Hunyadı Janos Osmanlılar karşısında kazandığı zaferlerle Avrupa'da yeni bir haçlı ittifakı oluşturmayı başarmıştır. Belgrad savunmasında gösterdiği başarı ise, uzunca bir süre için Osmanlılar'ı Macaristan'dan uzak tutmuştur.

• BAKINIZ: MEHMED II, MURAD II.

HURİ, Bişara
(1890-1964)

Lübnanlı devlet adamı. Lübnan'ın bağımsızlığa kavuşmasında önemli rol oynamış ve Lübnan Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı olmuştur.

Bişara el-Huri, 10 Ağustos 1890'da Beyrut'ta doğdu, aynı yerde öldü. Hıristiyan Maruni seçkin bir ailenin oğludur. 1909'da Beyrut'ta Fransız Saint Joseph Cizvit Üniversitesi'ni bitirdi. Paris'te alanında lisansüstü eğitimi gördükten sonra 1912'de Beyrut'a dönerek avukatlığa başladı. 1864'te Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir eyalet statüsüne kavuşan Lübnan, I.Dünya Savaşı sonunda Fransız ve İngiliz birliklerince işgal edildi. 1920'de Büyük Lübnan Devleti adıyla Fransız manda yönetimine bağlanan Lübnan'da 1925'te aynı yönetim altında cumhuriyet ilan edildi.

el-Huri bu dönemde, hükümette genel sekreterlik ve Temyiz Mahkemesi başkanlığı yaptı. Cumhuriyetten sonra kurulan ilk parlamentonun üyesi olan el-Huri, 1928'de içişleri bakanı ve 1929'da başbakan oldu ve Lübnan Senatosu başkanlığına getirildi. Senatonun feshedilmesi üzerine kurulan çeşitli meclislere başkanlık yaptı. Lübnan'ın bağımsızlığını kazanması ve buna uygun bir anayasanın oluşturulması için çalışan el-Huri, 1933'te Anayasa Partisi'ni kurdu. 1938'de bu amaçla, Lübnan'a bağımsızlık verilmesi halinde Fransız askeri birliklerinin Lübnan'da kalabileceğini öngören antlaşma tasarısının sözcülüğünü üstlendiyse de Fransızlar bunu reddettiler.

1941'de bağımsızlığını kazanan Lübnan'da yapılan 1943 seçimlerinde, el-Huri devlet başkanı oldu. Millet Meclisi'nin anayasayı, Fransız birliklerinin çekilmesi ve manda yönetimin tümden kaldırılması yolunda değiştirmesi sonucu Fransız komutan Jean Helleu, anayasayı iptal ederek meclisi dağıttı ve el-Huri ile önemli devlet adamlarını tutukladı. Ancak yapılan gösteriler ve İngiltere, ABD ve Arap ülkelerinin karşı çıkmaları sonucu tutuklananlar 22 Kasım 1943'te serbest bırakıldılar. Lübnan'ın bağımsızlık günü olarak kabul edilen bu günden sonra, Fransızlar Lübnan'dan çekilmeye başladılar. 1946'da tam bağımsızlığa kavuşan Lübnan'da 1948'de yapılan seçimlerde el-Huri yeniden devlet başkanı seçildi.

Fransa'ya bağlı Lübnan ekonomisinin bu dönemde girdiği bunalımın yoğunlaşması ve muhalefetin artması, yönetimin sarsılmasına yol açtı ve el-Huri 18 Eylül 1952'de devlet başkanlığından istifa etti. Yönetimi boyunca, Maruni, Sünni, Şii ve Dürzi gibi farklı etnik topluluklardan oluşan Lübnan'ın birliği için çaba gösteren el-Huri, siyasetten çekildikten sonra hukuk alanında çalışmalar yaptı.

• BAKINIZ: CANBULAT, CEMAYEL, ŞAMUN.

HURREM SULTAN
(1504-1558)

Osmanlı sultanı. Devlet yönetiminde etkili olmuştur.

Doğum yılı kesin değildir. Galiçya'da Robatyn' da (Rogatino) doğdu, 15 Nisan 1558'de İstanbul'da öldü. Rus ya da Polonya asıllı olduğu hakkında söylentiler vardır. Bir papazın kızıdır. Asıl adı Batı kaynaklarında Rossa, Roza, Rosanne ve Roxelane olarak geçer.

I.Selim zamanında, Kırımlılar'ın Dinester Irmağı boylarına yaptıkları bir akında tutsak alındı ve Osmanlı Sarayı'na cariye olarak gönderildi. I.Süleyman'ın [Kanuni] gözdesi oldu. Şehzade Mustafa'nın annesi Gülbahar Sultan ile rekabete başladı. Valide Hafsa Sultan'ın Mart 1533'te ölümünden sonra padişah üzerindeki etkisi arttı. Gülbahar Sultan da Manisa'da sancakbeyi olan oğlu Mustafa'nın yanına gönderildi.

Sadrazam Makbul İbrahim Paşa'ca desteklenen Şehzade Mustafa, saltanata en yakın aday durumunda idi. Hurrem Sultan, Kanuni'nin 1535 Irak seferi dönüşünde İbrahim Paşa'yı öldürtmesinde etken oldu. 1540'ta Şehzade Mustafa'nın Manisa'dan alınarak Amasya'ya sancakbeyi olarak atanmasını sağladı. Manisa'ya da en büyük oğlu Mehmed gönderildi. Hurrem Sultan, Şehzade Mehmed'in 1543'te ölmesi üzerine, oğlu Bayezid'in Kanuni'den sonra padişah olması için çalışmaya başladı. Kızı Mihrimah Sultan'ın kocası olan Rüstem Paşa'nın önce vezirliğe sonra da, 1544'te vezirazamlığa yükselmesine yardımcı oldu. Sadrazam Rüstem Paşa, karısı ve Hurrem Sultan'ın etkisiyle Şehzade Bayezid'i desteklemeye başladı. İran üzerine bir sefer yapmak isteyen Kanuni, 1553 kışında Rüstem Paşa'yı Anadolu'ya gönderdi. Rüstem Paşa, Anadolu'da, padişahın hasta olduğu, İran seferine gidemediği ve Şehzade Mustafa'nın padişahı tahttan indirmek için ayaklanacağı söylentilerinin dolaşmakta olduğunu I.Süleyman'a bildirdi. Padişah bunun üzerine orduyla birlikte 28 Ağustos 1553'te Anadolu yakasına geçti. Ereğli yakınlarındaki Akte-

pe'ye ulaşıldığında Şehzade Mustafa, ordugâha katıldı ve 6 Ekim 1553'te, babasının elini öpmek için otağına girdiğinde öldürüldü. Yeniçeriler'in, Mustafa'nın ölümü üzerine ayaklanmalarını önlemek isteyen I.Süleyman aynı gün vezirazam Rüstem Paşa'yı görevden aldı. Hurrem Sultan, Rüstem Paşa'nın yerine vezirazam olan Ahmed Paşa'nın öldürülmesinde ve Rüstem Paşa'nın 1555'te ikinci kez vezirazamlığa getirilmesinde de etkili oldu. Hurrem Sultan, oğullarından Bayezid'in padişah olmasını istemekle birlikte, Şehzade Selim'e de açıkça cephe almış değildi. Hurrem Sultan'ın ölümüne değin, I.Süleyman ve devlet adamlarının çoğu Şehzade Bayezid'in tahtın mirasçısı olması görüşündeydiler.

Hurrem Sultan, Osmanlı Sarayı'nda ilk kez Harem'in etkisinin artmasını sağlamış, devlet yönetimi ile yakından ilgilenmiş, görüşlerinden çoğunu padişaha kabul ettirmiştir. Son yıllarını köşesine çekilerek ve hayır işleri ile uğraşarak geçiren Hurrem Sultan, İstanbul'da Aksaray-Haseki'de, cami, medrese, mektep, imaret ve darüşşifadan oluşan bir külliye yaptırmıştır.

• BAKINIZ: İBRAHİM PAŞA [Makbul], RÜSTEM PAŞA, SÜLEYMAN I.

HUSÁK, Gustáv
(1913)

Çekoslovakyalı siyaset ve devlet adamı. 1975'ten bu yana Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyeti'nin devlet başkanlığını yapmaktadır.

10 Ocak 1913'te Slovakya'nın Bratislava kentinde doğdu. 16 yaşındayken Komünist Gençler Birliği'ne girdi. Bratislava'daki Comenius Üniversitesi'nin hukuk fakültesinde öğrenim gördüğü sırada, 1933'te Slovakya Komünist Partisi'ne (SKP) üye oldu. 1937'de hukuk doktoru derecesi elde etti.

1939'da kurulan Nazi Almanyası denetimindeki Slovak hükümetine karşı yürütülen anti-faşist direniş hareketinde yer aldı. 1943'te, yasadışı SKP'nin üç merkez komitesi üyesinden biri oldu. Ekim 1944'teki Slovak Ulusal Ayaklanması'na katıldı. Ülkedeki Nazi işgalinin son bulmasından sonra 1945'te Çekoslovakya Komünist Partisi (ÇeKP) Merkez Komitesi üyeliğine seçildi. Bu tarihten 1951'e değin SKP Merkez Komitesi ve Slovak Ulusal Konseyi üyeliği ile Slovak bakanlar kurulu başkanlığı görevlerinde de bulundu. Stalin döneminde "burjuva milliyetçisi" olduğu gerekçesiyle, 1951'de partiden atıldı ve tüm görevlerinden uzaklaştırıldı. Aynı yıl tutuklanan Husák, 1954'te yaşam boyu hapis cezasına çarptırıldı.

1960'ta hapisten çıktıktan sonra, 3 yıl inşaat kesiminde çalıştı. 1963'te saygınlığı geri verildi. Bu tarihten 1968'e değin Slovak Bilimler Akademisi'nin hukuk enstitüsünde bilimsel çalışmalar yaptı. Ocak 1968'de Dubçek'in ÇeKP birinci sekreterliğine seçilmesinden sonra yeniden eski görevlerine döndü. Aynı tarihte başbakan yardımcılığına getirildi.

Çekoslovakya'nın Ağustos 1969'da Varşova Paktı'na bağlı ülkelerin askeri birlikleri tarafından işgal edilmesini, müdahalenin ülkeyi iç savaştan ve karşı devrim tehlikesinden kurtardığını savunarak, destekledi. Eylül 1969'da SKP birinci sekreterliğine, Nisan 1969'da Dubçek'in tüm parti görevlerinden uzaklaştırılmasından sonra ise ÇeKP'nin birinci sekreterliğine yükseldi. Bu dönemde Dubçek'in yandaşları, partiden ve tüm görevlerinden uzaklaştırıldı.

1971'de ÇeKP genel sekreterliğine ve Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyeti Ulusal Cephesi Merkez Komitesi başkanlığına getirildi. 1975'te Halk Meclisi tarafından Ludvic Svaboda'nın yerine Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyeti devlet başkanlığına seçilen Husák, 1980'de ikinci kez aynı göreve seçildi.

• YAPITLAR (başlıca): *On the Agricultural Problem in Slovakia*, 1948, ("Slovakya'da Tarım Sorunu Üzerine"); *The Struggle for Tomorrow*, 1948, ("Yarın İçin Mücadele"); *Evidence of the Slovak National Rising*, 1964, ("Slovak Ulusal Ayaklanması'nın Ortaya Çıkardığı Şey").

• BAKINIZ: BENEŞ, DUBÇEK, GOTTWALD, NOVOTNY, L.SVOBODA.

HUSREV I
(487-579)

Sasani hükümdarı. Yaptığı reformlarla devleti yeniden örgütlemiştir.

Anuşirvan ya da Nuşirevan-ı âdil sanlarıyla da anılan I. Husrev (Chosroes) Nişabur'da (İran'da) doğdu, Ctesiphon'da (Medain) (Irak'ta) öldü. I.Kubad'ın oğludur. Kubad'ın ikinci saltanatı (501-531) sırasında, İran'da yandaşları gittikçe artan Mazdekiler'in, 528'de ezilmesinde büyük rol oynadı. 531'de Sasani imparatoru oldu. Kendisini tanımak istemeyen ağabeyleri Zham ve Kaus'u idam ettirdi. 528'deki katliamdan kurtulan Mazdek'i ve 100.000'e yakın yandaşını öldürterek bu mezhebi ortadan kaldırdı. İçte durumunu güçlendirmek için Bizans'la uzun zamandır süren savaşı sona erdirdi. 532'de yapılan barışla Bizans vergi ödemeyi kabul etti. Doğu Karadeniz ve Kafkasya yöresi ise antlaşmanın dışında bırakıldı. Ancak bir süre sonra Bizans'ın Batı Avrupa'da kazandığı başarılardan kuşkulanarak barışın bozulduğunu, çünkü imparator İustinianos'un ele geçirdiği ganimetlerden pay vermediğini ileri sürdü. 539'da bir Ostrogot elçinin İran'a ulaşarak yardım istemesi üzerine, Mezopotamya'ya ve Suriye'ye girdi. 540'ta surları yıkık durumda bulunan Antiokheia (Antakya) kentini alarak yaktı. Bizanslılar'ın vergiyi artırması koşulu ile barışı kabul etti. Ama dönüş yolunda saldırılarını sürdürdü. Husrev, Bizanslı tutsakları çalıştırarak Ctesiphon yakınlarında yeni bir kent inşa ettirdi.

Bizansla ilişkileri

Doğu Karadeniz kıyısındaki Laz ülkesi 522'den beri Bizans koruması altındaydı. Bizans'ın ticari tekelinden zarar gören Laz kralı, 540'ta Husrev'e başvurarak yardım istedi. Karadeniz'e açılmanın yararlarını anlayan Husrev, bu isteği kabul ederek, Petra limanını ele geçirdi. Ülke Sasaniler'e bağlanmış oldu.

Ancak Sasani yöneticileri Hıristiyan olan ülke halkı ile anlaşamayınca Husrev, kral Gubartzes'i ortadan kaldırmak istedi. Suikastten kurtulan Gubartzes, bu kez de İustinianos'a başvurarak yardım istedi. 549'da savaş yeniden başladı. Lazlar'ın da yardımıyla Bizanslılar bu kez Sasani ordularını yenmeyi başardılar. 550'de Petra ele geçirildi. 551'de Bizans ile barış yenilendiyse de, Lazistan bu barışın dışında tutuldu. 552'de Bizanslı komutanlar, Gubartzes'i ikiyüzlülükle suçlayarak öldürdüler. Lazlar da bu olay üzerine taraf değiştirdilerse de, Sasaniler Lazlar'ı destekleyemedi. 555'te Gubartzes'in katillerinin cezalandırılması koşulu ile Lazlar yeniden Bizans bağdaşığı oldular. Bir Sasani ordusu Laz ülkesinde yenilince, Husrev, Karadeniz'e açılma amacını bıraktı. 557'de Bizans ile barış beş yıl için yenilendi. Sasaniler'in Laz ülkesinden çekilmeleri koşuluyla Bizans vergi miktarını yükseltmeyi kabul etti. 561'de Bizans ile imzalanan elli yıllık bir genel barıştan sonra Sasaniler ülkeyi kesinlikle terk ettiler.

Reformları

Antlaşmadan yararlanan Husrev, doğudaki Akhun (Eftalit) Devleti'ne karşı daha rahatça mücadele etmeye başladı. Batı Göktürk Devleti ile anlaşan Husrev, 557'de Horosan'a bir sefer yaptı. İki yandan saldırıya uğrayan Akhun Devleti yıkıldı. Amu Derya (Ceyhun) Irmağı sınır olmak üzere, Akhun ülkesi, Sasaniler'le Göktürkler arasında paylaşıldı. Sasaniler yeniden Belh bölgesine sahip oldular. Husrev, Göktürk Kağanı Mukan'ın kızı ile evlendi. Daha önce Kobad'ın ezdiği Hazarlar üzerine de bir sefer yaparak, onları da yendi. Batı Göktürk Kağanı İstemi 567'de bir elçilik kurulu göndererek, Sasaniler'e bir bağlaşma önerdi. Husrev, Göktürkler'i, Akhunlar' dan daha tehlikeli görüyordu. Bu yüzden elçileri zehirleyerek öldürttü. Bu davranış iki devletin arasının açılmasına neden oldu. Sasaniler'e karşı bağlaşık arayan İstemi, İstanbul'a bir elçilik kurulu gönderdi. Bu kurul Bizans'ta iyi karşılandı. İmparator II.İustinos, Zamarkhos'u, Göktürkler'e elçi olarak gönderdi. Bir bağlaşma yapıldı. Aynı zamanda bir Göktürk ordusu İran'a girdiyse de, Sasani ordusunun önünden geri çekildi. İstemi 571'de ikinci bir kurul göndererek, Bizans'tan İran ile olan barışı bozmasını istedi. İmparator II.İustinos 572'de Sasaniler'le olan barışı bozdu. Husrev, Nizibis'i (Nusaybin) kuşatmakta olan bir Bizans ordusunu püskürttü ve Nizibis'in kuzeyinde önemli bir askeri merkez olan Daras'a (Dara) kadar izledi. Bir Sasani ordusu da Suriye'ye girerek, çeşitli akınlarda bulunduktan sonra Daras önlerinde Husrev ile buluştu. Kuşatılan Daras 573 kışında düştü. II.İustinos tahtı Tiberios'la paylaşmak zorunda kaldı. Tiberios ağır savaş tazminatları ödeyerek bir ateşkes sağlayabildi. Husrev, Bizans ile savaş sürerken Yemen'i ele geçirdi. 6.yy başlarında Yemen' e egemen olan Hıristiyan Etiopyalılar (Habeşistanlılar), Bizans'ın doğal bağlaşığı durumundaydılar. Bizans ile daha ileri düzeyde bir birleşmeden çekinen Husrev, 576'da Arap kabilelerinin yardım isteklerini kabul ederek buraya bir donanma gönderdi. Donanmada İran'a sığınmış olan bir Himyeri prensi de vardı.Yemen halkınca desteklenen bu prens, Sasaniler' in de yardımı ile Yemen'deki Etiopyalı vali Masruk' u yenmeyi başardı ve Yemen Sasaniler'in koruması altına girdi.

Husrev Güneybatı Kafkasya'yı egemenliği altına aldıktan sonra, Doğu Anadolu'ya saldırdı. Gönderilen Bizans ordularını yendi. Bizans İmparatoru Tiberios bu başarısızlıklar üzerine sefere çıktı. Güneybatı Kafkasya'yı geri aldıktan sonra Doğu Mezopotamya' ya girdi. Ctesiphon'a kaçan Husrev, burada öldü. Husrev, Mazdekiler yüzünden iç bütünlüğü bozulan ülkede, yaptığı reformlarla yeni bir düzen kurmaya çalıştı. Bu reformların en önemlilerinden biri vergi reformudur. Ürün miktarına bağlı olarak her yıl değişen vergiler yerine, değişmez bir toprak vergisi koydu. Nüfus sayımı ile birlikte toprakların genel bir yazımını yaptırdı. İnsanların üretici olup olmamalarına göre bir baş vergisi koydu. Devlet hizmetinde çalışanları, soyluları, din adamlarını ve askerleri bu vergiyi ödemekten bağışık tuttu. Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi dinsel azınlıklar için baş vergisi daha ağırdı. Hıristiyan ve Yahudi topluluklarının dinsel başkanları, bu vergiyi kendi dindaşlarından toplayarak, merkeze gönderiyorlardı.

Vergi ve mali reformlara ek olarak yönetimde de değişiklikler yapıldı. En önemlisi "dihkan" denilen küçük taşra soyluluğunun güçlenmesine yol açan reformdur. Dihkanlar Sasani eyalet ve yerel yönetiminin bel kemiğini oluşturuyorlardı. Husrev ülke yönetiminde etkili birkaç büyük aile yerine, küçük soyluları desteklemek yoluna gitti. Bu bürokratik düzende, divan sisteminin yeniden örgütlenerek kullanılması etkili oldu. Toplumdaki değişik sınıfların davranış kurallarını belirleyen düzenlemeler yapıldı. Husrev, her yöne bir tane olmak üzere, dört ayrı komutan (sipahbad) atadı. Ordu da yeniden örgütlenerek taşra soylularının egemenliğinden kurtarıldı.

Husrev, eski İran geleneklerinin canlanmasını sağladığı gibi, Yunan ve Hint etkilerinin de İran toplumuna girmesini teşvik etti. İustinianos'un 529'da akademilerini kapattığı filozoflar, İran'a gittiler ve iyi karşılandılar. Hintçe ve Yunanca yapıtlar, Pehlevi diline çevrildi, bu çeviriler sonraki Arapça çevirilere kaynak oldular. Zamanında ayrıca İran'ın eski efsaneleri de toplandı.

• **KAYNAKLAR:** S.G.W.Benamin, *Persia*, 1899; R.N.Frye, *The Heritage of Persia*, 1962; C.Huart, *Ancient Persia and Iranian Civilization*, 1927; P.Sykes, *History of Persia*, 1921.

• **BAKINIZ:** İSTEMİ KAĞAN, İUSTİNİANOS I, KUBAD, MAZDEK.

HUSREV II
(? -628)

Sasani hükümdarı. Yaptığı fetihlerle devletin sınırlarını genişletmeye çalışmıştır.

II.Husrev Perviz'in doğum yeri ve yılı bilinmemektedir. Ctesiphon'da (Medain, Irak'ta) öldü. Sasani hükümdarı, IV.Hurmuz'un oğlu, I.Husrev'in torunudur. Behram Çubin'in, babası Hurmuz'a karşı ayaklandığı 590'da tahta çıktı. Hurmuz'un öldürülmesine karşın ayaklanmayı sürdüren Behram Çubin,

Sasani tahtını ele geçirdi. Husrev, Suriye'ye kaçıp Bizanslılar'a sığındı. Bizans İmparatoru Mavrikios (582-602) Doğu sınırındaki bazı kalelerin Bizans'a verilmesi koşulu ile Husrev'e yardım etmek için söz verdi. 591 baharında, Dicle Irmağı'nı geçen Husrev, Behram'ın komutanı Bryzacius'u tutsak etti. Bizanslı komutan Narses'in yardımıyla Behram'ı iki kez yenilgiye uğrattı. Behram'dan kurtulan Husrev, ülke içindeki durumunu sağlamlaştırmaya başladı.

İmparator Mavrikios'un 602'de öldürülmesi üzerine Husrev koruyucusunun intikamını almak gerekçesi ile Bizans'a karşı savaş açtı. 605'te Daras'ı (Dara) aldı. Amida (Diyarbakır) ve diğer sınır boyu kaleleri Sasaniler'in eline geçti. Sasani ordusu 607'de Harran ve Edessa'yı (Urfa) ve Fırat'ı geçerek Halep'i aldı. İkinci bir Sasani ordusu da Orta Anadolu içlerine dek ilerleyip yörede yağma ve yıkım yaptı. Bizans'taki iç karışıklıklardan ve saltanat değişikliklerinden yararlanan Husrev Perviz, 611'de Suriye'ye girdi. 614'te Şam'ı aldı. 616'da Kudüs'ü de ellerine geçiren Sasaniler, Hıristiyanlar'ın çok değer verdikleri Kutsal Haç'ı ülkelerine götürdüler. 616'da Şahrbaraz komutasındaki bir Sasani ordusu çölü geçerek Mısır'a girdi ve İskenderiye'yi aldı. Başka bir İran ordusu da Anadolu içlerinde ilerleyerek, 617'de İstanbul'a dek geldi.

Bizans İmparatoru Herakleios'un (610-641) İran'a karşı sefere çıkması ise İran üstünlüğünün sonu oldu. 622'de Sasani komutanı Şahrbaraz Bizanslılar'a yenildi. Herakleios, 623'te Sasaniler'i bir kez daha yendi, Husrev Perviz, Zağros Dağları'na kaçmak zorunda kaldı. 624'te karşı saldırıya geçmek isteyen Husrev, Gürcistan'da bulunan Bizanslılar üzerine bir ordu gönderdi. Bu ordunun yetersiz kalması üzerine güneye yönelen Herakleios, Şahrbaraz'ı yine yenilgiye uğrattı. 625'te Saras Savaşı'nda yenilen Sasaniler geri çekildiler.

626'da Avar hanı ile bir anlaşma yapan Husrev Perviz, İstanbul'un fethi için bir ordu hazırlayıp gönderdi. Herakleios'un kardeşi Theodoros'un yenilgiye uğrattığı bu ordu, Avarlar ile işbirliği yapamadı. 627 sonbaharında, Sasani hükümdarlarının saraylarının bulunduğu yerlerden biri olan Dastagird'i yakıp yıkan Herakleios, 12 Aralık 627'de Ninova'da Sasani ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattı. 628'de Sasani Devleti'nin ileri gelenleri, Ctesiphon'daki askeri birliğin de yardımı ile Husrev Perviz'i tahttan indirdiler. Kısa bir süre sonra da çocuklarından bazıları ile birlikte öldürüldü.

Fetihlere dayanarak Sasani Devleti'ni genişletmeye çalışan Husrev Perviz, ele geçirdiği yerlerde Sasani yönetimini yerleştirememiş, ülke içinde de egemen soylular ve komutanlar ile gerekli dayanışmayı sağlayamamıştır. Hıristiyan gözdesi Şirin ile olan ilişkileri daha sonraları İran, Arap ve Türk edebiyatlarında birçok mesneviye konu olmuştur.

• BAKINIZ: HERAKLEİOS.

HUSREV, Mehmed
(? -1480)

Osmanlı fıkıh bilgini, şeyhülislam. İslam hukuku ile ilgili kitapları uzun yıllar medreselerde okutulmuştur.

Gerçek adı Mehmed Husrev b.Feramurz'dur. Molla Husrev diye tanınır. Bir söylentiye göre Türkmen Varsak kabilesindendir. Sıvas ya da Tokat'a bağlı Kargın köyünde doğdu, İstanbul'da öldü.

Ünlü bilgin Burhaneddin Haydar Herevi'den ders gördü. Bir süre Edirne Şahmelik Medresesi'nde müderrislik yaptı. 1444'te Edirne kadısı oldu. Rumeli Hisarı yapılırken denetiminde bulundu.

İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in 1459'da ölümü üzerine İstanbul kadısı oldu. Ayrıca Eyüp, Galata, Üsküdar kadılıkları ile Ayasofya Medresesi müderrisliği de kendisine verildi. 1460'ta Fahreddin Acemi ölünce II.Mehmed tarafından şeyhülislamlığa getirildi. Bursa'da kendi adına yaptırdığı medresesine gömüldü.

Molla Husrev'in Hanefi fıkhı ile ilgili 1473-1477 arasında yazdığı *Gurerü'l-Ahkâm*'ı en ünlü yapıtıdır. Daha sonra bu Arapça yapıtını *Dürerü-Hükkâm fi Şerhi Gureri'l-Ahkâm* adıyla şerhetmiştir (açıklamıştır). Yapıt Türkçe'ye de çevrilmiştir. İslam hukukunun yöntemini (fıkıh usulü) gösteren *Mirkâtü'l-Vusûl fi İlmi'l-Usûl* uzun süre kadılar tarafından başvuru kitabı olarak kullanılmıştır. Molla Husrev bu Arapça yapıtını da *Mir'atü'l-Usûl fi Şerhi Mirkati'l-Vusûl* adı ile şerhetmiştir. Yapıtının Türkçesi de vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Gurerü'l-Ahkâm*, (Köprülü Kütüphanesi No.639); *Dürerü'l-Hükkâm fi Şerhi Gureri'l-Ahkâm*, (ö.s.), 1844; *Mirkâtü'l-Vusûl fi ilmi'l-Usûl*, (ö.s.), 1846; *Mir'atü'l-Usûl fi Şerhi Mirkatü'l-Vusûl*, (ö.s.), 1846.

HUSSERL, Edmund
(1859-1938)

Alman, filozof. Görüngübilim'in kurucusudur.

8 Nisan 1859'da Moravya'da Prossnitz'de doğdu, 27 Nisan 1938'de Freiburg'da öldü. 1876'da Gymnasium'u bitirdikten sonra Berlin ve Viyana üniversitelerinde fizik, matematik, gökbilim ve felsefe okudu. 1882'de Viyana Üniversitesi'nde felsefe doktoru sanını kazandı. Bir süre Berlin Üniversitesi'nde ünlü matematikçi Karl Weierstrass'ın yanında asistan olarak çalıştı. 1883'te matematiksel çözümlemeler içeren çalışmalarıyla üne kavuştu. Brentano ile felsefe ve ruhbilim konularında çalışmak üzere Viyana'ya, 1886'da Halle'ye ruhbilimci Carl Stumpf'un yanına gitti. 1887'den 1901'e değin öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1901-1916 arası matematikçi David Hilbert'in çağrısı üzerine Göttingen Üniversitesi'nde felsefe ve matematik okuttu. Bu süre içinde W.Dilthey ve M.Scheler gibi filozoflarla ilişki kurdu. 1916'dan, emekliye ayrıldığı 1928'e değin Freiburg Üniversite-

Edmund Husserl

si'nde ordinaryüs profesör olarak görevini sürdürdü.

Husserl'in felsefeye karşı ilgisi matematik alanındaki çalışmalarını sürdürdüğü yıllarda başlamıştır. Ancak bu başlangıç felsefenin matematikten kaynaklandığı anlamına değil, felsefenin öteki bilimlerden bağımsız bir varlık alanını konu edindiği anlamına gelir. Husserl için önemli olan daha önceki felsefe çığırlarından birine bağlanmadan, felsefeyi başka bir bilimin buyruğu altına sokmadan, özgün bir araştırma dizgesi durumuna getirmekti. Bu anlayışla yola çıkan düşünürün ilk işi de, kendi geliştirmeye çalıştığı yeni bir yöntemle, felsefenin bağımsız bir varlık alanını içerdiğini ileri sürmek oldu. Ona göre felsefenin nesnelerden (Sachen) oluşan, kendine özgü bir alanı vardır. Ancak bu alanı oluşturan *Sachen* ya da *Phainomenon* gibi kavramlarla açıklanan varlıklar, alışılagelenin dışında, özel bir anlam taşır. Felsefenin yapması gereken, bu kavramlarla anlatılan varlık alanına girmek, fenomenlere (görüngülere) dönmektir (zürück zu den Sachen). Bu işlem ona uğraşacağı varlık alanını bulduracak, ele alacağı sorunlar için gerekli çözüm yöntemini verecektir. Bu yöntem fenomenlerle ilgili düşünme biçiminden kaynaklanan, varlığın doğal niteliklerine değil de özüne (Essentia) yönelen tutumu (Einstellung) gerektirir. Bu tutum ise ortada duran varlıkla, kişiye doğada verilenle, duyularla algılananla bağlantılı değildir, yeniden bulunması, görülmesi gerekeni aramakla ilgilidir.

İki türlü öz

Felsefe anlayışı

Algı

Husserl'in geliştirdiği fenomenolojinin (görüngübilim) konu edindiği varlık alanını bulmanın yöntemi iki öğeden oluşur. Bunlardan biri indirgeme (Reduktion) öteki düşünme (Reflexion) adını alır. İndirgeme ile alınacak nesneyi yeniden bulmaya ve araştırmanın yolunu belirlemeye yarar. Çünkü bu varlık alanı öteki bilimlerin konusu dışında kalır. Bu alan ortada ya da verilmiş değildir, bulunması, görülmesi, ortaya çıkarılması gerekir. İndirgeme yöntemi nesneyi bütün deneysel öğelerinden, niteliklerinden ayırmaya yarar. Husserl bu işlemi "ayraç içine alma" diye niteler. Burada nesnenin biçimi, ağırlığı, boyutları, türü, rengi, bütün görünen özellikleri bir yana atılır, "ayraç içine alınır". Bu yöntemle biri aşkın, öteki içkin olmak üzere iki türlü öz (Wesen/Essentia) elde edilir. Aşkın özler nesneyi somut gerçekliğinden, "burada", "şurada" oluşuna bağlı niteliklerden ayırmakla sağlanır. İçkin özler ise daha geniş, daha ileri aşamada bir indirgemeyi gerektirir. Bu işlemde bütün sanat ürünleri, toplum kurumları, soyut varlıklar evreni, hukuk, din, ruhbilim verileri, görüşler gibi varlık türleri, görüngübilimin ilgi alanı dışında kalan ne varsa ayraç içine alınır, yok sayılır. Bu aşamadan sonra, görüngübilimin ilgilendiği, kendine konu edindiği, "salt bilinç alanı" denen varlık katına ulaşılır. Bu alan "bilinç varlığı" adı verilen temel varlıktır, bütün varlığın tabanını oluşturur.

Görüngübilim yönteminin ikinci öğesi olan düşünme (Reflexion) bu varlık alanını inceler. Burada temel varlık olarak "salt ben" bulunur. Bu alanın elde edilmesi için önce indirgeme işlemi uygulanır, sonra ikinci öğeye, düşünmeye geçilir. Bu durum, görüngübilim yöntemini oluşturan, iki öğenin birbiriyle bağlantılı olduğunu, ikincinin, birincisini gerektirdiğini gösterir. Bu gereklilik de "salt bilinç" ile "salt ben"i oluşturan varlık alanlarının birbirine yakınlığından kaynaklanır.

Husserl'e göre bir özbilgisi yapısı taşıyan görüngübilim için önemli olan nesneyi açıklamak, onun duyularla ilgili niteliklerini, özelliklerini anlatmak değil, özü ortaya çıkararak tanımlamaktır. Bu nedenle görüngübilim tanımlayıcı bir bilimdir. Özü ortaya koyup tanımlayabilmek için önce onunla ilgili bir soru sormak, özü oluşturan temel öğenin varlık alanındaki yerini bulmak gerekir. Bu soru sormanın da olaylarla, eylemlerle ilgisi yoktur. Kavranan, algılanan bir nesne "kavranan, algılanan bir varlık olarak nedir?" biçiminde ortaya konan soru özbilgisinin tutumunu gösterir. Husserl, kısa adı *Ideen* olan yapıtında konuyu aydınlığa kavuşturmak, daha kolay anlaşılır kılmak için görüngübilim ile geometri arasında bir bağlantının bulunduğunu ileri sürer. Ona göre geometri de görüngübilim gibi bir salt özbilgisidir, bu nedenle "gerçek varlık" konusunda bir görüş bildirmez, onunla ilgilenmez. Öte yandan, bu iki bilim, güncel algı ve deneylerden kaynaklanan bilgilerle, onlara dayanan yargılarla, açıklamalarla uğraşmaz. Bu iki bilimin ilgisini yalnız açık-seçik olan düşünce varlıkları (Fiktion) çeker. Gene bu iki bilimin "ölümsüz gerçekler"in bilgisini içermesinin nedeni de budur. Görüngübilim önsel-tanımlayıcı bir bilim olduğundan yalnız özle ilgilenir.

Özün bilgisini sağlayan algıdır (Anschauung), ancak bu algı zaman ve uzaya bağlı, bireysel nesnelerle değil, genel ve düşünsel varlıklarla ilgilidir. Genel ve düşünsel varlıklar da kendi ortamında gerçektir, birer boş ve anlamsız kavram değildir. Bu tür varlıklar algılanabilir, görünür duruma getirilebilir. Burada sözü edilen görünür duruma getirilme bilincin akışı içinde yer alma anlamındadır, başka bir varlığa dönüştürme değildir. Bunu sağlayan da yöntemdir. Görüngübilim yönteminin ilgi alanına giren varlıklar (özler) içkin ve aşkın olmak üzere ikiye ayrılır. İçkin

öz salt bilinçten, aşkın öz ise göreli varlıklardan, salt bilincin dışında kalan nesnelerden sağlanır. Bu iki varlık türünün bilgisi de birbirinden ayrıdır, ancak ikisi arasında bir bağlantı, bir uyum vardır. Bu da iki varlık türünün birbirini gerektirmesinden kaynaklanır. Burada iki tür varlığı kavrama söz konusudur. Husserl, bu kavrayışlardan birine özün algılanışı, ötekine de deneyselin, bireysel olanın algılanışı adını verir. Bu deneysel, bireysel olanın algılanışından sonra özbilgisinin konusunu ilgilendiren varlık alanına girme eylemi başlar.

Husserl'in düşünce dizgesinde algı kavramı özel bir anlam taşır. Bir varlığın, somut bir nesnenin kavranması diye açıklanan algıyı Husserl, içeriğine göre ikiye ayırır. Birincisine içkin algı, ikincisine aşkın algı adını verir. İçkin algıda algılanan, kavranan nesne ile kavrayan, algılayan bilinç özdeş akış içindedir, birliktedir. Onlarda, karşılıklı olarak, bir özne-nesne ayrılığı söz konusu değildir. Kavrayan özne durumunda olan bilinç, kavradığını kendi varlık alanı dışında değil içinde bulur. Bundan dolayı içkin algı, kendi nesnesinin varlığını gerektirir, onu üstlenir. Bu üstlenme, varlık bakımından, bir özdeşliğin sonucudur. Aşkın algıda, algı eylemini gerçekleştiren yeti aşkın özlere, başka insanların bilinç akışına yönelme söz konusudur. Bu durumda algılayan bilincin karşısında algılanan başka bir bilinç vardır, algılayan bilincin, öznenin kavradığı kendi dışındadır, ancak kendisine yabancı değildir. Burada özel bir özne-nesne bağlantısı gündeme gelir. Husserl'e göre bu bağlantıyı, özne-nesne ilişkisini birbirinin karşısında birer varlık olarak gören düşünce dizgelerinin açıkladığı biçimde anlamamak gerekir, yoksa görüngübilimin benimsediği yönteme aykırı bir durum ortaya çıkar. Öte yandan, nesnelere, "gerçek varlık" alanına yönelik algılar da bu türdendir.

Varlık alanını biri "bilinç akışı", öteki "gerçeklik" diye ikiye ayıran Husserl, bunların veriliş biçiminin de başka olduğunu ileri sürer. İçkin bir kavrayış gücünce algılanan, kavranan "bilinç varlığı"nın alanına girer. Bu varlık alanının dışında kalan nesneler bilinç ilişkilerine katılmaz, onların ayrı bir konumu vardır. Bu nedenle "nesne varlığı" aşkındır. Bu aşkın varlık alanı ancak görünüş (Erscheinen) olarak kavranabilir. Oysa bilinç akışı (Erleibnis) görünmez. Husserl, varlık alanını içkin, aşkın diye ikiye ayırırken içkin algı, aşkın algı olgusundan yola çıkarak, kendi dizgesinin benimsediği yöntem gereği, varlığın bütünlüğünü korumaya çalışır.

Husserl'e göre varlık, başka bir açıdan bakılınca, salt ve göreli olmak üzere de ikiye ayrılır. Salt varlık, kendi kendine olan, varlığı için başka bir varlığı gerektirmeyendir. Bu varlığın "kendisinden başka bir dayanağı yoktur". Nitekim evren olmadan da bu varlık olabilir. İşte salt bilinç bu türden bir varlıktır, kendi kendisiyle ve bütün nesnelerden önce vardır. "Gerçek varlık" ise ancak bir nesneye anlam verme temeline dayanır. Onun var olabilmesi için, ondan önce ve ona anlam verecek bir varlığın bulunması gerekir. Bu anlam veren varlık da salt bilinçtir. Bu özelliği nedeniyle salt bilinç, salt varlıktır, bütün varlık türlerinin temelidir. Göreli varlık ise salt bilincin dışında kalan, anlam veren bir varlığı gerektiren, kendi kendisiyle var olamayan varlıktır.

Mantık sorunlarına yaklaşımı

Mantık sorunlarına *Logische Untersuchungen* ("Mantık Araştırmaları") adlı temel yapıtında değinen Husserl, bu alanda, daha önceki düşünce dizgelerini eleştirmekle işe başlar. Ona göre, özellikle 19.yy'da çok geniş bir alanı kapsayan, Olguculuk ve Adcılık gibi akımların ileri sürdükleri görüşler mantıkla ilgili sorunların çözümüne elverişli değildir. Mantık düzgüsel bir öğretinin tabanını oluşturmasına karşın, kendisi düzgüsel bir bilim değildir. Mantık yasaları genel geçerlik taşıyan birer kural sayılamaz. Mantık yasalarının varlık konusunda birtakım savları vardır, ancak bunların bir teki bile ödev alanında geçerli olamaz. Özellikle çelişmezlik ilkesi, birbiriyle çelişen iki önermenin ileri sürülemeyeceğini değil, belli bir konuda iki çelişik durumun bulunamayacağı anlamını içerir. Oysa mantık yasaları ideal ve önseldir *(a priori)*, düşünceyle, yargıyla ilgileri yoktur. Mantığın incelemesi gereken nesne yargının ideal düzende bulunan içeriğidir. Bu özelliğinden dolayı mantığı ruhbilimle bağlantılı kılmak, onu ruhbilimin bir kolu saymak yanlıştır. Husserl'e göre mantığın temelini oluşturan imlerden kurulu özel bir alanı vardır. Bu alanı açıklamayı amaç edinen kuramla felsefeden kaynaklanan dilbilgisi arasında bağlantı vardır. Bu bağlantı, bir yandan, matematikle de ilgilidir.

Husserl, geliştirdiği görüngübilim ile 20.yy felsefesini derinliğine etkilemiş, özellikle Nicolai Hartmann'ın bu konuyu, varlıkbilim açısından ele almasına olanak sağlamıştır. Mantık, ruhbilim, matematiksel mantık, bilgi kuramı, estetik ve ahlak alanlarında yeni görüş ve yorumların doğmasına yol açan görüngübilim son yıllarda yeniden gündeme getirilmiştir.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Über den Begriff der Zahl*, 1887, ("Sayı Kavramı Üstüne"); *Logische Untersuchungen*, 1900, ("Mantıksal Araştırmalar"); *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologische Philosophie*, 1913, ("Salt Bir Görüngübilim ve Görüngübilim Felsefesi Üstüne Düşünceler"); *Erste Philosophie*, 1923, ("İlk Felsefe"); *Formale und transzendentale Logik*, 1929, ("Biçimsel ve Aşkın Mantık"); *Phänomenologie und Antropologie*, (ö.s.), 1941, ("Görüngübilim ve Antropoloji").

- **KAYNAKLAR:** B.Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, 1979; I.M. Bochenki, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, 1983; J.Kraft, *Von Husserl zu Heidegger*, 1932; L.Landgrebe, *Edmund Husserl*, 1939; T.Mengüşoğlu, *Fenomenoloji Felsefesi*, (Felsefe Arkivi, 1945); R.Wiehl, *Geschichte der Philosophie*, 1981.

- **BAKINIZ:** DILTHEY, N.HARTMANN, HEIDEGGER, KANT, MENGÜŞOĞLU, SCHELER.

Salt ve göreli varlık

HUSTON, John
(1906)

ABD'li yönetmen senaryo yazarı, oyuncu. Sinemanın çeşitli türlerinde başarılı yapıtlar vermiştir.

5 Ağustos 1906'da Missouri Eyaleti'nde Nevada'da doğdu. Tiyatro oyuncusu olan babası Walter Huston'ın (1884-1950) sahneye çıktığı çeşitli kentlerde büyüdü. On dört yaşında boksör olmak üzere öğrenimini yarıda bıraktı ve birkaç yıl içinde Califor-

nia amatör hafif sıklet boks şampiyonluğunu kazandı. Profesyonel boksörlük, gazetecilik, öykü ve oyun yazarlığı, oyunculuk, dergi yöneticiliği gibi birçok kısa süreli iş yaptı. Londra ve Paris'i dolaştı. 1938'de Hollywood'da senaryo yazarlığına başladı. Warner Bros yapımevindeki başarılı senaryo çalışmalarından sonra, 1941'de *The Maltese Falcon* (Malta Şahini) ile yönetmenliğe geçti. Dashiell Hammett'ın ünlü romanından uyarlanan ve Humphrey Bogart'ın oyunuyla güçlenen bu film, polisiye türün başyapıtlarından sayılmaktadır.

II.Dünya Savaşı sırasında *Report from the Aleutians* ("Aleut Adaları Raporu"), *The Battle of San Pietro* ("San Pietro Savaşı") gibi başarılı savaş belgeselleri çeken, daha sonra da bir süre tiyatroyla ilgilenen Huston, 1948'de *The Treasure of the Sierra Madre* (Altın Hazineleri) ile sinemaya parlak bir dönüş yaptı. Bogart ile ortak çalışmayı sürdürdüğü ve kendisine hem yönetim, hem de senaryo dallarında Oscar kazandıran bu film, Walter Huston'a da en iyi yardımcı oyuncu Oscar'ı getirdi. Bir mücevher hırsızlığı olayını ve sonrasını anlatan, suçlu kişilikler üzerine yoğunlaşması ile de polis ve heyecan filmleri türüne yeni bir yaklaşım getiren 1950 yapımı *The Asphalt Jungle* (Elmas Hırsızları), birçok sinema eleştirmenince Huston'ın en iyi filmi olarak kabul edildi. Huston önemli edebiyat yapıtlarından sinemaya uyarlamalar da yaptı. Stephen Crane'den (1871-1900) *The Red Badge of Courage* (Kanlı Zafer), Herman Melville'den *Moby Dick;* Tennessee Williams'dan *The Night of the Iguana* (Ateşli Geceler) bunlar arasında sayılabilir.

1952'den sonra İrlanda'da yaşayan ve çalışmalarını çeşitli ülkelerde sürdüren Huston, ünlü oyuncuları yönetmesi ile tanınmıştır. Özellikle Bogart ile birlikte yaptığı filmler sinema klasikleri arasına girmiştir. Filmlerinin çoğunun senaryosunu kendi yazdığı gibi, 1960'lardan sonra yeniden oyunculuğa yönelmiş, üstlendiği kısa ve önemli rollerde çok başarılı olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Maltese Falcon,* 1941, (Malta Şahini); *Report from the Aleutians,* 1943, ("Aleut Adaları Raporu"); *The Battle of San Pietro,* 1945, ("San Pietro Savaşı"); *The Treasure of the Sierra Madre,* 1948, (Altın Hazineleri); *Key Largo,* 1948, (Ölüm Gemisi); *We Were Strangers,* 1949, (Yabancılar); *The Asphalt Jungle,* 1950, (Elmas Hırsızları); *The African Queen,* 1952, (Afrika Kraliçesi); *Beat the Devil,* 1954, (Sarışın Şeytan); *Moby Dick,* 1956, (Beyaz Balina); *Heaven Knows Mr.Allison,* 1957, (Beyaz Rahibe); *The Unforgiven,* 1960, (Affedilmeyenler); *The Misfits,* 1961, (Uygunsuzlar); *The List of Adrian Messenger,* 1963, (Sonsuz Sokaklar); *The Night of the Iguana,* 1964, (Ateşli Geceler); *La Bibbia/The Bible... In the Beginning,* 1966, (Peygamberler Tarihi); *Casino Royale,* 1967, yalnız bir bölümü; *The Kremlin Letter,* 1970, (Kremlin Mektubu); *Fat City,* 1972, (Boksörün Dünyası); *Independence,* 1976, ("Bağımsızlık"); *Escape to Victory,* 1980, (Zafere Kaçış); *Annie,* 1982; *Under the Volcano,* 1984, ("Yanardağın Altında").

• **KAYNAKLAR:** F.Nolan, *John Huston: King Rebel,* 1965.

Francis Hutcheson
Allan Ramsay tarafından yapılmış tablosu

HUTCHESON, Francis
(1694-1747)

İskoç, filozof. Yararcılık'ın temelini atanlar arasında yer almıştır.

8 Ağustos 1694'te Kuzey İrlanda, County Down'daki Drumalig'de doğdu, 1747'de Dublin'de öldü. Babası bir din adamıydı. 1711'de Glasgow Üniversitesi'ne girerek tanrıbilim okudu. 1717'de bu bölümü bitirdikten sonra, 1719'da "Master" derecesi aldı. Dublin'e Presbiteryenler için bir akademi açarak on yıl başında kaldı. 1730'da Glasgow Üniversitesi'nde ahlak profesörlüğüne getirildi. Ölümüne değin bu görevi sürdürdü.

Hutcheson düşüncesini ahlak ve estetik konuları üzerinde yoğunlaştırmıştır. Locke ve Shaftesbury'den büyük ölçüde etkilenmiş bu filozoflardan ilkinin deneyciliğini benimsemiş, ikincisinin de "ahlak duygusu" (moral sense) kavramını alarak geliştirmiştir. İngiliz Deneyciliği'nde davranışları doğru ve yanlış olarak değerlendirmeyi deneye, insanın varlığını koruma güdüsüne ve mutluluk isteğine bağlama eğilimi ağır basar. Hobbes ve Locke, insan doğasını temelde bencil ve ahlakı da ussal bir çıkar arayışı olarak değerlendirirken, Cudworth ve Clarke gibi İngiliz Usçuları buna karşı çıkmışlardır. Onlara göre ahlaksal değerlendirmeler, nesnelerin değişebilir ve değişmez uygunluklarının doğuştan bilgisini kullanan usça yapılır. Locke'u izleyen ahlakçılara göre ise ahlak bilgisi doğru ile yanlışın doğuştan bilgisiyle değil, özel bir ahlak duygusu ya da güdüsüyle temellenir. Ancak Locke gibi düşünenler, bu duygu ya da güdünün doğal bir yeti olduğuna inanırlar. Bunlar arasındaki Shaftesbury, insanın beş duyusu gibi, bir de ahlak duyusu taşıdığını öne süren ilk düşünürdür.

Ahlak duyusunu Locke'un algı içeriklerini sınıflandırış yapısı içinde ele alan Hutcheson'a göre beş duyudan oluşan dış deneyin yanı sıra, anlığın kendi içindekileri duyumlayan bir de iç deney vardır. İnsan davranışları dış deneyle algılanır, bunun değerlendir-

▶ *Dış ve iç deney* ◀

mesini iç deney yapar. Bir tür iç deney olarak belirlenen ahlak duyusu, anlığın eylemlere ilişkin hoşlanma ya da tiksinme ideleri edinmesidir. Bir eylemin ahlak açısından beğenilir olması, onun hoşa gitmesi, haz vermesidir. Ahlak duyusu ne doğuştan düşüncelere, ne de dinsel bir temele dayanır. O tıpkı görme duyusu gibi insanın doğasına özgü bir yetidir. Ancak kimi insanların kör doğduğu, kimilerinin de görme bozuklukları olduğu gibi, ahlak duyusu olmayan ya da bu duyusu az gelişen kişilere rastlamak da olanaklıdır.

Hutcheson dizgeleştirdiği bu yaklaşımıyla sonuçta kişiye zarar getirse bile başkasının erdemli bir davranışının, erdemli olarak değerlendirilebileceğini savunmuştur. İnsan, cesaret örneği gösteren düşmanını takdir edebildiği gibi, kendisine yarar getirmesine karşın ahlakça düşük olan bir davranıştan tiksinir. İşte buna olanak veren ahlak duyusu ne törelerle ne de eğitimle edinilebilecek bir şey değildir. Birini ahlak alanında eğitebilmek için, önce onun ahlak duyusuna sahip olması gerekir. Eğitimin yapabileceği bu duyuyu yaratmak değil, ancak güçlendirmektir.

Ahlaksal değerlendirmeleri böylece açıkladıktan sonra, insanın neden erdemli davranışlara yöneldiği sorusunu yanıtlamaya çalışan Hutcheson'un bu alandaki yanıtı belirgin bir hazcı nitelik taşır. Bentham'ın geliştirdiği Yararcılık'ın ana ilkesini ortaya atan Hutcheson'a göre, insan erdemli davranışa yönelir, çünkü erdemli davranış haz, düşük davranış da acı verir. Başkalarının davranışlarını ahlak açısından onaylamak ya da yadsımak, tek başına insanın kendisinin de ahlaklı davranma eğilimini açıklayamaz. Çünkü davranışlarının ahlakça düşük olduğunu bile bile, bunu sürdüren kişiler düşünülebilir. İnsanın niye iyi davranmaya yöneldiğini hazlarla açıklayan Hutcheson, mutluluğun amaç olduğunu vurgular. Ona göre amaç, en çok sayıdaki insanın en büyük mutluluğunun elde edilmesidir.

Estetik alanındaki görüşlerini benzer bir temele oturtan Hutcheson iç deney türleri arasında, tıpkı ahlak duyusu gibi bir de, düzenli, uyumlu, etkili nesnelerin değerlendirildiği "güzellik duyusu" bulunduğunu savunmuştur. Biçimsiz, dengesiz ya da çirkin nesneler üretmenin ise, üreten kişiye acı vermeyeceği, ancak düş kırıklığına uğratacağını öne sürmüştür.

Hutcheson'un önemi düşüncesinin özgünlüğünde değil, Shaftesbury'nin görüşlerini geliştiriş biçimindedir. Yaşadığı dönemde etkili biri olarak, Adam Smith'e ders veren Hutcheson'un gerçek önemi, Yararcılık'ın temellerini atması ve bu yaklaşımın güdücü ilkesi olan "ençok sayıdaki insana en büyük mutluluk"u ortaya atışındadır. Böylece 19.yy'ın etkili bir akımını ve Bentham ile J.S.Mill gibi düşünürlerin ahlak yaklaşımlarını etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue*, 1725, ("Güzellik ve Erdem Düşünümüzün Kökeni Üzerine Araştırma"); *System of Moral Philosophy*, (ö.s.),1755,("Ahlak Felsefesi Dizgesi").

• KAYNAKLAR: D.D.Raphael, *The Moral Sense*, 1947; W.R.Scott, *Francis Hutcheson*, 1900.

• BAKINIZ: BENTHAM, LOCKE, J.S. MILL, SHAFTESBURY.

HUTTON, James
(1726-1797)

İskoç jeoloji bilgini. Jeolojinin temel ilkelerinden olan "tekdüzelilik" kavramıyla tanınır.

3 Haziran 1726'da Edinburgh'da doğdu, 26 Mart 1797'de aynı kentte öldü. İlk ve ortaöğreniminin ardından 1740'ta girdiği Edinburgh Üniversitesi'nde sosyal bilimler dalında öğrenim gördü. 1743'te bir avukatlık bürosunda çalışmaya başladıysa da, zamanının büyük bir bölümünü kimya deneyleriyle geçirmesi bu bürodaki görevinin kısa ömürlü olmasına neden oldu. Ertesi yıl tıp öğrenimine başladı. 1747'den sonra Paris'te sürdürdüğü tıp öğrenimini 1749'da Leiden Üniversitesi'nde tamamladı. Ülkesine dönüşte Londra'da eski bir arkadaşıyla birlikte daha önce geliştirdikleri bir yöntemle amonyum klorür üreten bir laboratuvar kuran Hutton, bu laboratuvarının gelirine güvenerek, kendisine bilimsel araştırmalarına yetecek kadar zaman bırakmayan hekimlikten vazgeçip çiftçilik yapmaya karar verdi. 1752-1753 yıllarını Yarmouth yakınlarında, 1754 yılını da Hollanda, Belçika ve Fransa'da ileri tekniklerle tarım yapılan bölgelerde incelemeler yaparak geçirdi. İlk kez mineraloji ve jeolojiyle tanışmasını sağlayan bu gezilerin ardından 1755'te, çiftçiliğin yanı sıra jeoloji araştırmalarıyla dolu on dört yılını geçireceği Edinburgh yakınlarındaki Slighauses'a yerleşti. 1768'de çiftliğini bırakarak Edinburgh'a döndü ve kısa bir süre içinde, Joseph Black ve Adam Smith'in de yer aldığı seçkin bir çevrede yer edinmeyi başardı. Uzun yıllar süren araştırmalarını Edinburgh'daki Royal Society'ye 1785'te sunan ve 1788'de yayımlayan Hutton son yıllarını, bulgularına ve vardığı sonuçlara yöneltilen saldırıları yanıtlamak amacıyla, son cildi ancak ölümünden sonra basılabilecek *Theory of the Earth* ("Yer Kuramı") adlı yapıtını yazmakla geçirdi.

◄ *Erdem ve haz*

Jeolojinin amacının, yerkabuğuyla ilgili nesnel veriler derlemek, bu verileri düş gücü ve varsayımlardan olanaklı olduğu ölçüde kaçınarak bir bütünlüğe kavuşturmak ve bu bütünlüğe uyan bir kuram geliştirmek olduğuna inanan Hutton "Tekdüzelilik" (üniformitaryanizm) ilkesiyle çağdaş jeolojinin temelini atmıştır. Tekdüzelilik ilkesine göre Yerküre, tarihinin başlangıcından bugüne değin her zaman aynı etkiler altında kalmış, aynı değişiklikleri yaşamıştır, dolayısıyla Yerküre'nin tarihini anlamakta bugünkü yapısından ve bugün gözlenebilen olaylardan yola çıkılabilir.

Hutton çimentolaşmış çakıllardan oluşan tortul kayalarla çakıl taşlarını, kumtaşlarıyla kumları, organik birikintilerle kireç taşlarını karşılaştırarak, kayaları oluşturan tortul kayalarla deniz dibinde bulunan çökeltiler arasında bir koşutluk bulunduğunu saptadı ve bugünkü kayaların başlangıçta sular altında bulunduklarını ve sonradan, büyük bir olasılıkla volkanik hareketler sonucunda su yüzeyinin üstüne çıktıklarını öne sürdü. Kayaların sertliğini, yükselme sırasındaki basınç ve yüksek sıcaklıkla, ortaya çıkan yükselti farklılıklarını kayaların dirençlerinin aynı olmayışı ve yerçekimiyle açıkladı.

Yer'in bir bölümü yanardağlar yoluyla dışarı atılan iç ısının, önceden inanıldığı gibi kömür yataklarının yanması ya da prit katmanlarının oksitlenmesinin değil, derinliklerde bulunan ergimiş bir kütlenin varlığının bir sonucu olduğunu ilk kez öne süren Hutton'a göre, çeşitli bölgelerde rastlanan som kayalar volkanik hareketler sonucunda bu ergimiş kütlenin bir bölümünün yeryüzüne çıkmasıyla oluşmuştur.

Dünyanın altı bin yıl önce yaratıldığını belirten *İncil*'e ters düşen görüşleri ve tekdüzelilik ilkesi nedeniyle ağır eleştirilere uğrayan Hutton'ın kuramı sonraları yakın arkadaşı John Playfair'ın (1748-1819) çabasıyla daha iyi anlaşılmış, yaygın biçimde kabul edilmiş ve çağdaş jeoloji kuramlarına varan yolu açmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Theory of the Earth*, 1795-1798, ("Yer Kuramı").

• BAKINIZ: CUVIER, C.DARWIN, LYELL.

HUXLEY, Aldous
(1894-1963)

İngiliz, yazar. *Yeni Dünya* adlı bilim kurgu romanıyla yaygın bir ün kazanmıştır.

Aldous Leonard Huxley, 1894'te Godalming'te doğdu, 1963'te öldü. Yazar Leonard Huxley'in oğlu, İngiltere'nin tanınmış biyoloji bilgini ve denemecilerinden T.H.Huxley'in torunu, ünlü şair ve eleştirmen Matthew Arnold'un ikinci kuşaktan yeğenidir. Ailesinin de etkisiyle genç yaşta edebiyat ve felsefeye ilgi duydu. 1908-1911 arasında Oxford Üniversitesi'nde Eton College'da okudu. Gözlerindeki ciddi bir rahatsızlık sonucu bir süre öğrenimine ara vermek zorunda kaldıysa da daha sonra gözlerinde bir ölçüde düzelme olunca Balliol College'a girerek burayı 1915'te bitirdi. Savaş sırasında çeşitli işlerde çalıştı. *Athenaeum* dergisinin kadrosuna katıldı, *Westminster Gazette*'de tiyatro eleştirileri yazdı. 1923'te karısı ve oğluyla birlikte İtalya'ya gitti. 1930'a değin burada yaşadı. İtalya'dayken İngiliz romancı D.H.Lawrence'la dostluk kurdu. Bu sırada yazdığı ünlü romanlarından *Point Counter Point*'deki (Ses Sese Karşı) Mark Rampion tipiyle D.H.Lawrence'ı canlandırdı. 1934'te Orta Amerika ve ABD'de geziye çıktı. 1937'de Güney California'ya yerleşti. Bir süre Hollywood'da senaryo çalışmaları yaptı, roman ve deneme yazmayı sürdürdü. Daha sonraki yıllarında doğrunun kaynağı olarak gördüğü mistik düşünceyle ve bazı uyuşturucuların zihin sağlığı üstündeki etkisiyle ilgilendi.

Huxley'in ilk romanları neşeli, zeki ve alaycı bir üslupla yazılmış düşünce romanlarıdır. Çağdaş insanın sahteliklerini ve yaşamının boşluğunu ince bir alayla ele aldığı bu romanlarında, kişilerden çok boşlukta dolaşan düşünceler önemlidir. 1928'de yayımlanan *Ses Sese Karşı* ise - *roman a clef* (anahtar roman) türünün örneklerinden sayılır. Bu romanı anlamak için gerçek yaşamda hangi olaylara ve kişilere gönderme yapıldığını bilmek gerekir. Huxley'e asıl ününü sağlayan fantezileri olmuştur. Bunların çoğunda teknolojinin insan yaşamını denetleme boyutlarıyla ilgili kaygılarını dile getirir.

Çağdaş teknolojinin büyüsünün bozulması Huxley'in ünlü romanı *Brave New World*'le (Yeni Dünya) sarsıcı bir biçimde gündeme gelmiştir. Huxley bilim kurgu türündeki bu romanında bir anti-ütopya yaratır. Yapıtta yer alan geleceğin toplumunda insanları tümüyle bilimsel denetim ve koşullandırma yönlendirmekte, hiçbir karşı koymaya olanak vermeden, istenilen biçimde geliştirmektedir. Bu karamsar gelecek düşüncesi, Huxley'e göre bugünün aşırıya varmış bir biçimidir. Huxley, bu romanla 1960'ların "karşı-kültür" düşüncelerine daha önceden yönelmiş, teknolojinin egemen olma tehlikesine karşı bir uyarı getirmiştir.

Huxley roman ve denemelerinin dışında, şiir ve oyun başta olmak üzere değişik türlerde ve çok çeşitli konularda yazmıştır. Ancak büyük ölçüde başka yazarların tekniklerinden yararlanmış, bir yaratıcıdan çok, bir yaygınlaştırıcı olmuştur. Özellikle *Yeni Dünya* romanı yaşadığı dönemde ve daha sonra yaygınlıkla okunup incelenmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): **Roman:** *Crome Yellow*, 1921, ("Krom Sarısı"); *Those Barren Leaves*, 1925, ("Şu Meyvesiz Yapraklar"); *Point Counter Point*, 1928, (Ses Sese Karşı); *Brave New World*, 1932, (Yeni Dünya); *After Many a Summer Dies the Swan*, 1940, ("Nice Yazlardan Sonra Öldü Kuğu"); *Time Must Have a Stop*, 1944, ("Zamanın Bir Sonu Olmalı"); *Ape and Essence*, 1948, ("Maymundan Geleceğe"); *The Genius and the Goddess*, 1955, ("Dahi ve Tanrıça"). **Öykü:** *Limbo*, 1920; *The Little Mexican and Other Stories*, 1924, ("Küçük Meksikalı ve Başka Öyküler"); *Two or Three Graces*, 1926, *Brief Candles*, 1930. **Deneme-İnceleme:** *On the Margin*, 1923, ("Sınırda"); *Essays New and Old*, 1926, ("Yeni ve Eski Denemeler"); *Holy Face and Other Essays*, 1929, ("Kutsal Yüz ve Başka Denemeler"); *Music at Night*, 1931, ("Geceleyin Müzik"); *Texts and Pretexts*, 1932, ("Metinler ve Yorumlar"); *Beyond the Mexique Bay*, 1934, ("Meksika Körfezi'nin Ötesinde"); *Ends and Means*, 1937, ("Amaçlar ve Araçlar"); *The Art of Seeing*, 1942, ("Görme Sanatı"); *The Perennial Philosophy*, 1945, ("Sonsuz Felsefe"); *Themes and Variations*, 1950, ("Temalar ve Çeşitlemeler"); *The Doors of Perception*, 1954, (Sezgi Kapıları).

• KAYNAKLAR: J.Atkins, *Aldous Huxley: A Literary Study*, 1956; J.Brooke, *Aldous Huxley*, 1954; J.Henderson, *Aldous Huxley*, 1936.

• BAKINIZ: LEM, ORWELL, H.G.WELLS, ZAMYATIN.

HUXLEY, Thomas Henry
(1825-1895)

İngiliz doğa bilgini, düşünür. Darwin'in evrim kuramının en inançlı savunucusu, 19.yy İngilteresi'nin en etkili bilim adamlarından biridir.

4 Mayıs 1825'te Middlesex'teki Ealing kentinde doğdu, 29 Haziran 1895'te Sussex'te, Eastbourne yakınlarındaki Hodeslea'da öldü. Sekiz çocuklu bir

Thomas Henry Huxley

matematik öğretmeninin oğluydu. 1833'ten 1835'e değin Ealing'de, babasının ders verdiği okulda yalnızca iki yıl öğrenim gördü. 10 yaşından sonra kendi çabasıyla klasik dilleri, Almanca ve Fransızca'yı öğrendi, tarih, felsefe, mantık ve bilim kitaplarını okuyarak kendi kendini yetiştirdi. Çok istediği mühendislik öğrenimini babasının kısıtlı geliriyle sürdüremeyeceğinden ve yalnızca tıp öğrencilerine burslu okuma olanağı tanındığından, 15 yaşına gelince Londra'ya, pratisyen hekim olarak çalışan bir akrabanın yanına gönderildi. Ertesi yıl da karşılıksız bir burs kazanarak, Charing Cross Hastanesi'ne bağlı tıp okulunda öğrenime başladı. Özellikle kimya, anatomi ve fizyoloji derslerinde çok başarılı bir öğrenci olarak tanındığı bu yıllarda, saç köklerini koruyan kesecikle-rin dokusunda, boyarmaddeli hücrelerden oluşmuş orta katmanı (Huxley katmanı) tanımlayan ilk incelemesini de yayımlamıştı. Öğrenimini bitirince İngiliz donanmasına katılarak, Avustralya sularında bir araştırma gezisine çıkan "Rattlesnake" gemisinin cerrah yardımcılığı görevini üstlendi. 1846'dan 1850'ye değin süren bu dört yıllık gezi Huxley'in tıptan çok doğabilimlerine, özellikle deniz biyolojisine yönelmesini sağlamış, elinin altındaki çok kısıtlı olanaklarla deniz canlıları üzerinde yaptığı araştırmalar 25 yaşındaki Huxley'i kısa sürede İngiltere'nin en ünlü biyoloji bilginleri arasına katmıştı. Nitekim, gezi süresince Royal Society'ye gönderdiği inceleme yazılarıyla daha Londra'ya dönmeden önce adını duyurmayı başaran Huxley, 1851'de ülkesine döndükten bir yıl sonra Royal Society üyeliğine seçildi, ertesi yıl da bu kuruluşun Royal madalyasıyla ödüllendirildi. Gezide derlediği binlerce örnek üzerinde çalışabilmek için, deniz kuvvetlerinden aldığı özel izinle üç yıl boyunca donanmada kendisine etkin bir görev verilmemesini sağlayan Huxley, aynı amaçla lisansüstü öğrenimden de vazgeçerek "Rattlesnake" gezisindeki araştırmalarının sonuçlarını içeren, özellikle omurgasız deniz hayvanlarına ilişkin yirmi kadar incelemesini yayımladı. 1854'te deniz kuvvetleri kendisine bağladığı aylığı keserek göreve dönmesini isteyince donanmadan ayrıldı ve bir süre dergilere yazdığı makalelerle geçimini sağladıktan sonra Devlet Madencilik Okulu'nda doğa tarihi derslerini üstlenerek öğretim görevine başladı. Huxley, çok yönlü kişiliğiyle 19.yy'ın ikinci yarısında İngiliz bilim ve düşünce tarihinin en etkili adlarından biri olduğu kadar, ülkesinde özellikle deneysel fen eğitiminin örgütlenmesine emek vermiş ünlü bir eğitimci olarak da tanındığı bu görevini ölünceye değin sürdürdü. Doktora derecesi bile olmamasına karşın, Oxford ve Harvard gibi İngiltere ve ABD'nin en ünlü üniversitelerinden gelen profesörlük çağrılarını geri çevirerek, sonradan Royal College of Science'a bağlanan Devlet Madencilik Okulu'ndan yaşamı boyunca ayrılmadı. Birçok bilimsel kuruluşta, özellikle 1856-1858 arası Royal Institution'da verdiği konferans dizileriyle daha büyük kitlelere seslenen Huxley, çok iyi bir konuşmacı olarak da tanınmıştı. 1859'da yayımlanan *On the Origin of Species* (Türlerin Kökeni) adlı yapıtıyla İngiltere'de bilim ve din çevrelerinin sert tepkisiyle karşılaşan, ancak elinden geldiğince tartışmaya girmekten kaçınan Darwin'in evrim kuramını, Kilise'ye ve tutucu bilim adamlarına karşı büyük bir inançla savunan da gene Huxley oldu. Hıristiyanlık inançlarına ters düşen bilimsel gerçek adına hem Kilise'nin, hem bilim dünyasının ileri gelenlerini karşısına almaktan çekinmeyen Huxley, bu yıpratıcı savaşta bilimsel saygınlığını yitirmediği gibi, Avrupa'nın en büyük üniversitelerinden onur doktoru unvanını almış, Royal Society'nin ilk madalyasından sonra Copley ve Darwin madalyalarına da değer görülerek ödüllendirilmiştir.

Huxley ailesinin üçüncü kuşaktan ünlü bireyleri: Julian ve Andrew. Huxley

İngiliz donanma gemisiyle çıktığı Avustralya gezisinin ilk yılında tanıştığı Henrietta Anne Heathorn ile 1855'te Londra'da evlenen Huxley'in beşi kız, ikisi erkek yedi çocuğu, özellikle torunları sanat ve bilim alanında ün yaparak ailenin adını günümüze değin sürdürmüştür. Bu geniş ailenin üçüncü kuşaktan en tanınmış üyeleri, Thomas Henry Huxley'in büyük oğlu, biyografi yazarı Leonard Huxley'in (1860-1913) ilk evliliğinden doğan Julian Sorell Huxley ile Aldous Huxley ve ikinci evliliğinden doğan Andrew Fielding Huxley'dir.

Julian Sorell Huxley 22 Haziran 1887'de Londra'da doğdu, 14 Şubat 1975'te aynı kentte öldü. 1925-1927 arası Londra Üniversitesi'ne bağlı King's College'da zooloji profesörü olarak görev yapan 1938'de Royal Society üyeliğine seçilen 1958'de "Sir" unvanı alan Julian Huxley, özellikle Fisher ve Haldane ile birlikte İngiltere'de "sentetik evrim kuramı"nın temsilcisi olarak bilinir. Darwin'in evrim kuramının ilkelerini genetik bilgilerinin ışığında yeni bir senteze götürmeyi amaçlayan Huxley, gelecekte evrimin yalnızca insan türünde ortaya çıkacağını savunmuş, davranış biçimlerini ve ruhsal yetileri evrim kuramları bağlamında inceleyerek, 20.yy bilim felsefesinin ünlü adlarından biri olmuştur. Özellikle konferansları ve yapıtlarıyla ülkesinde evrim kuramının ve genetiğin halka tanıtılmasında etkin bir rol oynayan Huxley, 1946-1948 arası Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) de ilk genel başkanıydı.

22 Kasım 1917'de Londra yakınlarındaki Hampstead'de doğan Andrew Fielding Huxley ise, deneysel

nörofizyoloji alanındaki çalışmalarıyla tanınır. Cambridge Üniversitesi'nde başladığı öğretim görevini 1960'tan sonra Londra Üniversitesi'ne bağlı University College'da fizyoloji profesörü olarak sürdürmüş, 1969'da bu kuruluşun fizyoloji bölümünde Royal Society araştırma profesörü, 1983'te onursal araştırma üyesi olmuştur. 1955'te üyeliğe seçildiği Royal Society'nin 1980'den bu yana (1984) başkanıdır. Sinir lifinin uyarılmasına ve uyarının iletimine ilişkin fizikokimyasal süreçleri açıklığa kavuşturan çalışmaları nedeniyle, 1963 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü hocası Hodgkin ve Eccles ile bölüşen Huxley, ayrıca 1973'te Copley madalyasıyla, bir yıl sonra da "Sir" unvanıyla ödüllendirilmiştir.

Omurgasız ve omurgalı hayvanlara ilişkin araştırmaları

Thomas Henry Huxley'in, "Rattlesnake" gezisinden döndüğü 1850 yılından 1854'e değin uzanan ilk dönem çalışmaları, özellikle omurgasız deniz hayvanlarına ilişkindir. Selenterelerin pek çok türünü, özellikle denizanalarını (Medusae), hidraları ve polipleri inceleyerek, bu tür canlıların temel yapısının iki kat zardan oluştuğunu gözlemleyen Huxley, bu zarların fizyolojik olarak, embriyondaki serum ve mukoza katmanlarına benzediğine ilk kez dikkati çekti. Gömlekliler *(Tunicata)* adıyla bilinen deniz canlıları üzerinde yaptığı araştırmalar da, bu hayvanların yaşam çevriminde bireysel ve koloni halinde yaşama evrelerinin birbirini izlediğini, eşeysel üremenin bireysel evreyi, tomurcuklanmanın ise kolonileri yarattığını ortaya koydu. 1854'ten sonra ilgisini omurgasızlardan omurgalılara yönelten Huxley, doğa tarihi derslerini üstlendiği Madencilik Okulu'nun ve çalışmalarına katıldığı Jeoloji Derneği'nin olanaklarından da yararlanarak pek çok omurgalı hayvan fosilini inceledi, ilk paleontoloji, jeoloji ve antropoloji çalışmalarına başladı. Omurgalı hayvanların embriyolojisini ve morfolojisini inceleyerek vardığı en önemli sonuçlardan biri, türler arasında bir benzerlikten söz edebilmek için, değişik canlıların ilk yaşam evrelerinden başlayarak tüm embriyolojik gelişmeleri boyunca aynı süreci geçirmiş olmaları gerektiği yargısıydı. Değişik türden omurgalıların kafataslarının biçimsel olarak aynı temel özellikleri gösterdiğini, türler arasındaki kafatası ve omurga farklılıklarının en erken gelişme evrelerinde ortaya çıktığını öne süren Huxley, Darwin'in *On the Origin of Species* (Türlerin Kökeni) adlı yapıtını okuyuncaya değin evrim olgusunu kuşkuyla karşılayan bilim adamlarından biriydi. Omurgasız ve omurgalı hayvanlar üzerindeki çalışmalarının, özellikle Lamarck'ın türlerin dönüşümüne ilişkin varsayımının ışığında evrim düşüncesini hiçbir zaman tümüyle yadsımamış, türlerin ayrı ayrı yaratıldığı yargısına katılmamıştı ama, bu dönüşümün nasıl gerçekleştiğinin bilimsel verilerle açıklanmamış olması Huxley'in "bilinemezci" tutumuna aykırıydı. Daha yayımlanmadan önce Darwin'in kendisine gönderdiği kopyalardan yapıtı okuduğunda, doğal seçme yoluyla evrim olgusunu açıklamak için Darwin'in başvurduğu bilimsel yöntemin sağlam kurgusu Huxley'i derinden etkiledi. Kitabın yayımlanmasından sonra bilim ve din çevrelerinden gelen eleştirilerle giderek büyüyen tartışmaları sonuca bağlamak için 1860 Haziranı'nda Oxford Üniversitesi'nde yapılan toplantıda, özellikle ünlü doğa bilgini Richard Owen ile Oxford piskoposu Samuel Wilberforce'un sert suçlamalarının hedefi de Darwin değil, Huxley oldu. Kendisine, maymun soyunun anne tarafından mı, yoksa baba tarafından mı geldiğini soran Wilberforce'a yanıt olarak, beynini gerçekleri saptırmak amacıyla kullanan bir insanla akraba olmaktansa maymunla akraba olmayı yeğlediğini söyleyen Huxley, 1860'tan sonra da özellikle insan türünün kökenini ve evrimini araştırdı. Antropoloji araştırmalarına ağırlık vererek, ilk insan fosilleriyle değişik ırktan insan kafataslarını karşılaştırarak, insanla maymun arasındaki farkın, insanın ilkel insansı maymunlardan türediğini kanıtlayacak ölçüde az olduğunu öne sürdü. 1869'da Londra Metafizik Derneği'ndeki bir konuşmasında, "kilise tarihinin bildiği pek çok konuda kendisinin hiçbir şeyi bilmediğini" belirterek özellikle kendi durumunu tanımlamak için ilk kez "bilinemezcilik" (agnostisizm) terimini kullanan Huxley, bilginin anlıkla sınırlı olduğunu, aklın algılayamayacağı hiçbir bilgiye gerçek gözüyle bakılmaması gerektiğini savundu. Bu inancının etkisiyle bilimsel kurgulara varmaktan büyük ölçüde kaçınarak, evrim mekanizmasının en inandırıcı ve akla yakın yolunun, Darwin'in açıkladığı doğal seçme olgusu olabileceğini savunmakla yetindi.

Darwin'in evrim kuramını savunması

1878'den sonra zamanının büyük bir bölümünü felsefeye ayıran Huxley, Aristoteles, Hume, Berkeley ve Descartes'ı inceledi, 1885'ten sonra öğretim yükünü azaltarak Eastbourne'a yerleştiğinde de daha çok doğa felsefesine ilişkin denemeler yazdı. Özellikle evrim kuramının en ateşli savunucularından biri olarak tanınan Huxley, zooloji araştırmalarıyla doğabilimlerine çok değerli veriler kazandırdığı gibi ülkesinde düşünce tarihinin gelişmesinde de büyük ölçüde etkili olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): T.H.Huxley: *Evidence as to Man's Place in Nature*, 1863, ("İnsanın Doğadaki Yerine İlişkin Kanıtlar"); *Protoplasm: The Physical Basis of Life*, 1869, ("Protoplazma: Yaşamın Fiziksel Temeli"); *A Manual of the Anatomy of Vertebrated Animals*, 1871, ("Omurgalı Hayvanların Anatomisi İçin Elkitabı"); *A Manual of the Anatomy of Invertebrated Animals*, 1877, ("Omurgasız Hayvanların Anatomisi İçin Elkitabı"); *Hume*, 1878; *Science and Culture*, 1881, ("Bilim ve Kültür"); *Evolution and Ethics*, 1893, ("Evrim ve Ahlak"); *Collected Essays*, 9 cilt, 1893-1894, ("Toplu Denemeler"); *The Scientific Memoirs of Thomas H.Huxley*, (ö.s.), 5 cilt, 1898-1963, ("T.H.Huxley'in Bilimsel İncelemeleri"); J.Huxley: *The Individual in the Animal Kingdom*, 1912, ("Hayvanlar Dünyasında Birey"); *Evolution. The Modern Synthesis*, 1942, ("Evrim. Modern Sentez"); *Soviet Genetics and World Science*, 1949, ("Sovyet Genetiği ve Dünya Bilimi"); *Essays of a Humanist*, 1964, ("Bir Hümanistin Denemeleri"). A.F.Huxley: *Reflections on Muscle*, 1980, ("Kaslara İlişkin Düşünceler").

• KAYNAKLAR: C.Bibby, *T.H.Huxley: Scientist, Humanist and Educator*, 1959; J.R.A. Davis, *Thomas Henry Huxley*, 1907; P.Houston, *Huxley, Prophet of Science*, 1932; L.Huxley, *Life and Letters of T.H.Huxley*, 2 cilt, 1900.

• BAKINIZ: L.AGASSIZ, C.DARWIN, DOBZHANSKY, ECCLES, R.A.FISHER, A.GRAY, J.S.HALDANE, HODGKIN, LAMARCK, LİSENKO, LYELL, MENDEL, Richard OWEN.

Christiaan Huygens
Gerard Edelinck tarafından yapılmış gravürü

HUYGENS, Christiaan
(1629-1695)

Hollandalı matematik, astronomi ve fizik bilgini. Devinen cisimlerin dinamiği ve ışığın dalga kuramına katkılarıyla tanınır.

14 Nisan 1629'da La Haye'de doğdu, 8 Temmuz 1695'te aynı kentte öldü. On altı yaşına değin evde, çağının en etkili düşün, bilim ve sanat adamlarıyla ilişkili ünlü bir ozan ve diplomat olan babası Constantijn Huygens'in (1596-1687) gözetiminde müzik, Latince, Yunanca, Fransızca, mantık, matematik, mekanik ve coğrafya gibi konularda eğitim gördü. Mekanik, teknik çizim ve özellikle geometri alanlarındaki yeteneğiyle, babasının yakın dostlarından Descartes'ın ilgisini çekmeyi daha o yıllarda başarmıştı. 1645-1647 yılları arasında Leiden Üniversitesi'nde, 1647'den sonra Breda'daki Collegium Arausiacum'da hukuk ve matematik öğrenimi gördü. Matematik ve mekaniğe karşı ilgisi yüzünden, ailesinin birkaç kuşaktır süren geleneğine uyarak diplomat olmak konusunda isteksiz davranan Huygens, hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra kendisini tümüyle bilimsel çalışmalara verdi. 1654'te ilk matematik araştırmalarını yayımladı. Ertesi yıl kendi geliştirdiği bir teknikle üretilmiş merceklerle yapılan bir teleskop yardımıyla Satürn'ün Titan adını verdiği uydusunu ve halkalarını keşfetti. 1656'da Oriyon bulutsusunda yer alan bazı yıldızları gözlemledi. İki yıl sonra da ilk sarkaçlı saati geliştirdi. La Haye'de babasının sağladığı olanaklar içinde geçen bu döneminde Huygens, üç kez Paris'e, iki kez de Londra'ya giderek Pascal ve Leibniz de aralarında olmak üzere zamanın en ünlü bilim adamlarıyla tanıştı ve dostluklar kurdu. 1663'te Londra'ya yaptığı ikinci gezisi sırasında Royal Society'nin üyeliğine kabul edildi. 1666'da, aynı yıl kurulan Academie Royale des Sciences'in üyeliğine seçilmesinin ardından Paris'e yerleşti. XIV.Louis'nin başdanışmanı Colbert'in koruyuculuğu altında yaşadığı Paris'ten 1681'e değin yalnız bir kez, o da ağır bir hastalık nedeniyle ayrılan ve ülkesinin Fransa ile savaşmakta olduğu 1673'te en önemli yapıtı *Horologium Oscillatorium*'u ("Sarkaçlı Saat"), XIV.Louis'ye sunarak ülkesinde kendisine karşı bir hava doğmasına neden olan Huygens, 1681'de yine sağlık nedeniyle ve yine geçici olarak La Haye'e döndü. Ancak iki yıl sonra Colbert'in ölmesi ve Fransa kralının Protestanlar'a karşı tutumunu sertleştirmesi, Huygens'in Paris'e dönmesini engelledi ve yaşamının kalan bölümünü, 1689'da Londra'ya yaptığı ve Newton ile tanışmasını sağlayan gezi dışında, tümüyle ülkesinde geçirdi.

Huygens, ailesinin olanaklarını, kendi yeteneklerini ve hem kendisinden bir önceki kuşaktan Descartes, Mersenne ve Pascal ile, hem de kendisinden sonraki kuşağın önde gelen temsilcileri Newton ve Leibniz ile tanışmasının yarattığı elverişli ortamı iyi değerlendirmiş ve matematik, astronomi, mekanik ve optik gibi alanlarda önemli çalışmalar yapmış olmasına karşın, çalışmalarının bir yandan geç yayımlanması, bir yandan da, Newton'un çalışmaları tarafından gölgelenmesi nedeniyle 18.yy'da hak ettiği ilgiyi toplayamamıştır.

Matematikçi olarak yeni ufuklar açmaktan çok, bilinen yöntemleri temel bilimlere uygulamadaki ustalığıyla göze çarpan Huygens büyük ölçüde klasik sentetik yöntemlerden yararlanmış, Viète'nin yöntemlerini Descartes'ın analitik geometrisini ve Fermat'nın sonsuz küçüklükler hesabını kabul etmiş, ancak Leibniz ve Newton'un getirdiği yeniliklere karşı oldukça çekingen davranmıştır. Yaşamının sonlarına doğru Leibniz'in yöntemlerinin önemini kavramış olmasına karşın kullanmaktan kaçınmış ve o dönemlerde de geometrik yöntemleri yeğ tutmuştur.

Esnek çarpışma

Huygens tüm mekanik problemlerinin çözümünde mekanik dizgelerin dengede olmaları için kütle merkezinin mümkün olan en düşük noktada bulunması ilkesinden yola çıktı. Bu ilkeden yararlanarak geliştirdiği çarpışma kuramında, Descartes'ın çarpışmanın sonucunu mutlak hıza bağlayan kuramının yanlışlığını, çarpışmanın sonucunun göreli hıza bağlı olduğunu, çarpışma sırasında kütle merkezinin hızının ve kütlelerle hızların karelerinin çarpımının toplamlarının korunduğunu gösterdi.

Huygens'in astronomi çalışmaları sırasında gerekliliğini duyduğu duyarlı bir saat yapımına ilişkin çalışmaları sarkaçlı saati icat etmesiyle sonuçlandı. Gerçekte sarkaçlı saatin çalışma ilkesi daha önce Galilei tarafından bulunmuş ve bir söylentiye göre de böyle bir saatin yapımı gerçekleştirilmişti. 1658'den sonra sarkaç üzerindeki kuramsal araştırmalarını geliştiren Huygens, periyodun genliğe, yok sayılabilir düzeyde de olsa bağımlı olduğunu, bu bağımlılığı ortadan kaldırmak için sarkacın bir çember yerine bir sikloit çizmesi gerektiğini ve bunun da sarkacın dayandığı dudakların sikloit biçiminde olmasıyla sağlanabileceğini buldu. Ardından basit sarkacın salınımını sarkacın uzunluğu ve yerçekimi ivmesi açısından veren bir formül ve salınım merkezi kavramından yola çıkarak karmaşık sarkaçların basit sarkaca indirgenmesini sağlayan bir yöntem geliştirdi. Bu araştırmaları sırasında eylemsizlik momenti kavramına ulaştıysa da bu kavramı adlandırmadı.

Kütleçekim kuramı

Descartes, Yerküre'nin çevresinde hızlı bir dairesel devinim içinde olan parçacık girdaplarının var olduğunu ve bu girdapların Yer'in merkezinden uzaklaşma eğiliminin, normal parçacıkların Yer'in merkezine doğru kayma eğilimiyle dengelendiğini öne sürmüştü. Descartes'ın kütleçekim kuramını kanıtlamaya yönelik çalışmaları sırasında merkezkaç kuvvetini inceleyen ve kütleçekim kuvvetine benzer biçimde dairesel devinime yol açan bu kuvvetin hızın karesiyle orantılı olarak değiştiğini bulan Huygens, ivme kavramından yoksun oluşu yüzünden çağdaş merkezkaç kuvvet tanımına ulaşamadı.

Huygens fizikte her olaya mekanik açıklamalar getirilmesi gerektiğine olan inancını hiçbir zaman değiştirmedi ve bu nedenle de Newton'un uzaktan etkileşme ve kütleçekim kuramını, önemini kavramasına karşın benimsemedi. Kuvvetin ortamdan bağımsız olabilmesi için kuvveti doğuran aracın hızının sonsuz ya da çok büyük olması gerektiğini ve doğaları ne olursa olsun eş kuvvetlerin aynı cisim üzerindeki etkilerinin farklı olamayacağını öne sürdü.

Dalga kuramı

Huygens'in dalga kuramına varmasını sağlayan da yine "mekanik neden" arama tutkusudur. 1678'de tamamlanan, ancak 1690'da yayımlanan *Traite de la lumiere* ("Işık Üzerine İnceleme") adlı yapıtında ışığın doğasını mekanik bir temele dayandırmaya çalışırken kırınım, yansıma ve İzlanda spatı denilen kalsik kristalindeki çift kırılmayı, Newton'un ışık kuramından çok daha başarılı biçimde açıklayabilen bir kuram geliştirdi. Huygens'e göre ışık, çok küçük ve esnek parçacıklardan oluşan esirde sonlu ancak çok yüksek bir hızda yol alan düzensiz bir şok dalgaları demeti, bir başka deyişle atmalar demetiydi. Işığın yayılması esirin devinimin değil devinime olan eğiliminin bir sonucuydu. Esirde sıkıştırılmış durumda bulunan parçacıklardan birine verilen atma ötekilere hızla iletiliyor ve parçacıklar yer değiştirmedikleri halde atma çok uzaklara taşınmış oluyordu. Birbirine değer durumdaki toplardan oluşan bir dizinin bir ucuna çarpan topun durması ve öbür uçtan bir topun fırlamasına benzeyen bu aktarma, esiri oluşturan parçacıkların atmayı tüm yönlerde iletmeleri ve her parçacığın yeni bir kaynak görevi görmesiyle ışığın zayıflamamasını ve yayılabilmesini açıklayabiliyordu. "Huygens ilkesi" olarak bilinen, ışık dalgalarının üzerindeki her noktanın yeni bir ışık kaynağı gibi davrandığı varsayımı özellikle kırınımı açıklamakta oldukça başarılıdır. Huygens'in, ışığın ortam değiştirirken uğradığı sapmayla dalga hızının farklı ortamlardaki değerleri arasındaki bağıntıyı da elde ederek Newton'un tanecik modeline oranla daha başarılı olduğunu kanıtlamıştı. Modelinin açıklayamadığı tek olay olan, farklı biçimde yönlendirilmiş iki çift kırılmaya uygun bir ortamdan geçen ışığın, bugün polarılma olarak bilinen davranışının ise yalnız bir dalga kuramıyla açıklanamayacağı daha sonra anlaşılmıştır.

Satürn'ün halkaları

Galilei'nin, Satürn'ün birbirlerine değecek kadar yakın ve birbirlerine göre konumları değişmeyen üç küreden oluştuğu izlenimini edinmesine yol açan gözlemlerinden etkilenen Huygens, Satürn'ün biçimi sorununun ancak daha gelişmiş teleskoplar yardımıyla çözülebileceğini düşünerek güçlü mercekler yapmaya girişti. Ağabeysinin de yardımıyla istediği mercekleri yapmayı, böylece oldukça ayrıntılı gözlemlere olanak tanıyan teleskoplar kurmayı ve Satürn'ün çevresinde bir halka ve bir uydunun varlığını kanıtlamayı başardı. Astronomiyle daha sonra da ilgilenen ve gezegenlerin açısal yarıçaplarını ölçmekte kullanılan bir mikrometre geliştiren Huygens, sürekli ve dizgesel gözlemler yapan bir astronom olmamış, astronomiye katkılarını teknik düzeyde sınırlamıştır.

Huygens'in kütleçekime ilişkin hiçbir dönemde etkili olmayan görüşleri bugün de bilim tarihinin konusu olmaktan öteye gidemiyor. Ancak dönen cisimlerin dinamiğine ve ışığın doğasına ilişkin düşünceleri çağdaş fiziğin gelişimi açısından önemli katkılar olarak değerlendirilirken, 18.yy'da hak ettiği ilgiyi toplayamayan Huygens'in çalışmalarının Galilei ile Newton arasında yaşamış en önemli fizik bilgini olarak anılmasına yetecek değerde olduğu bugün kabul edilmektedir.

- YAPITLAR (başlıca): *De circuli magnitudiene inventa*, 1654, ("Daire Alanının Bulunması Üstüne"); *Systema Saturnium*, 1659, ("Satürn Sistemi"); *Tractaet handelende von Reeckening in Speelen van Geluck*, 1660, ("Şans Oyunlarında Hesaplama Yöntemleri"); *Horologium oscillatiorium*, 1673, ("Sarkaçlı Saatler"); *Traité de la Lumiére*, 1690, ("Işık Üstüne İnceleme"); *Discours de la Pesanteur*, 1690, ("Yerçekiminin Nedeni Üstüne Konuşma"); *Oeuvres complétes de Christiaan Huygens*, 22 cilt, 1888-1950, ("Christiaan Huygens'in Tüm Yapıtları").

- BAKINIZ: BARTHOLIN, BIOT, COLBERT, DESCARTES, FERMAT, GALILEI, GRIMALDI, HOOKE, LEIBNIZ, MERSENNE, NEWTON, PASCAL, YOUNG.

HUYSMANS, Joris-Karl
(1848-1907)

Fransız, romancı. Otobiyografik içerikli romanları ve sanat eleştirileriyle tanınmıştır.

5 Şubat 1848'de Paris'te doğdu, 12 Mayıs 1907'de aynı kentte öldü. Asıl adı Charles Marie Georges Huysmans'dır. Hollanda asıllı bir aileden geliyordu. Bir süre hukuk öğrenimi gördükten sonra yirmi yaşında İçişleri Bakanlığı'na memur olarak girdi. Bu işini otuz yıl sürdürdü. Goncourt Akademisi'nin ilk başkanı oldu.

1876'da yayımlanan *Marthe, histoire d'une fille* ("Marthe, Bir Kızın Öyküsü") adlı romanıyla başlayan ilk yapıtları Zola'nın ve doğalcı (natüralist) romancıların etkisindedir. "Sac au dos" ("Çanta Sırtta") adlı kısa romanı 1870-1871 Fransız-Alman Savaşı izlenimlerine dayanır. Daha sonra yazdıklarıyla doğalcı edebiyattan uzaklaşmıştır. 1884'te yazdığı *À rebours* ("Tersine") adlı romanı İngiliz ve Fransız yazarlarını derinden etkilemiştir. Kitabın kahramanının Mallarmé olması, o günlerde pek tanınmayan Mallarmé'nin ünlenmesini sağlamıştır. Huysmans'ın son dönem yapıtlarında dinsel temalar ağırlık kazanmıştır.

Otobiyografik içerikli romanlarının yanı sıra sanat eleştirileri de yazan Huysmans, *L'art moderne*

("Çağdaş Sanat"), *Certains* ("Kimileri") gibi yapıtlarıyla izlenimci (empresyonist) ressamların değerini vurgulayan ilk yazar olması bakımından önemlidir.

• YAPITLAR (başlıca): Roman: *Marthe, histoire d'une fille*, 1876, ("Marthe, Bir Kızın Öyküsü"); *À rebours*, 1884, ("Tersine"); *Là-bas*, 1891, ("Orada"); *En route*, 1895, ("Yolda"); *La cathédrale*, 1898, ("Katedral") *Les foules de Lourdes*, 1905, ("Lourdes'un Kalabalıkları"). Sanat Eleştirisi: *L'art moderne*, 1883, ("Çağdaş Sanat"); *Certains*, 1889, ("Kimileri"); *Trois primitifs*, 1905, ("Üç Primitif").

• KAYNAKLAR: R.Baldick, *The Life of Joris Huysmans*, 1955; H.R.T.Brandreth, *Huysmans*, 1963; J.Laver, *First Decadent: Being the Strange Life of Joris Huysmans*, 1955.

HÜDAYİ, Aziz Mahmud
(1543-1628)

Osmanlı, mutasavvıf ve şair. Celveti Tarikatı'nı kurmuştur.

Koçhisar'da doğdu, 1 Ekim 1628'de İstanbul'da öldü. Doğum yılı ile yeri kaynaklarda tartışmalıdır. Gerçek adı Mahmud'dur. Aziz ismi kendisine saygı göstermek için sonradan verilmiş bir sıfattır, yapıtlarında geçmez. Mahlası Hüdayi'dir. İlköğrenimini Sivrihisar'da gördükten sonra İstanbul'a gelip Ayasofya medresesine girdi. Bir yandan da Halveti şeyhlerinden Nazırzade Ramazan Efendi'ye öğrenci oldu. 1571'de Nazırzade, Edirne Selimiye medresesine müderris atanınca, yardımcısı olarak birlikte gitti. Nazırzade'nin Mısır, Şam kadılıkları sırasında naibliğinde (kadılığında) bulundu. Mısır'da Şeyh Kerimeddin Halveti'ye bağlandı. 1573'te Bursa Eski Cami mahkemesine naib, Ferhadiye medresesine de müderris atandı. Toplantılarına katıldığı Şeyh Üftade'ye mürid oldu. 1576'da "gam ve bela mesleği" kabul ettiği müderrislik ve naiblikten ayrıldı. Üç yıl hizmet ettikten sonra Şeyh Üftade'den hilafet alarak Sivrihisar'a gitti. Altı ay sonra Bursa'ya döndü. Üftade'nin 25 Temmuz 1580'de ölümü üzerine İstanbul'a gelip Çamlıca'ya yerleşti. Fatih, Üsküdar, Mihrimah, Sultanahmed camilerinin vaizliklerinde bulundu. Üsküdar'da 1589'da Celvetilik'in merkezi olan ve içinde mescit, kütüphane, imarethane, türbe, çeşme ile hücreler bulunan bir tekke yaptırdı.

Hüdayi uzun yaşamı süresince sekiz padişah dönemi gördü. III.Murad'dan başlayarak padişahlarla yakın ilişkileri oldu. III.Murad'a Arapça, Türkçe mektuplar yazdı. Başarılı düş yorumları ile üne kavuşup saygınlığı arttı. II.Osman'a hacca gitmemesi için öğüt verdi. IV.Murad'a tahta çıkarken Eyüb Sultan'da kılıç kuşattı. Kanuni'nin torunu Ayşe Sultan'la evlendi. Hüdayi ölünce tekkesindeki türbeye gömüldü.

Hüdayi'nin kurduğu Celvetilik, Bayramiye Tarikatı'nın bir koludur. Varlık birliğine bağlı, Şeriat'ın sınırlarını aşmayan Sünni bir tarikattır. Hüdayi tasavvufta Şeriat sınırlarını zorlayan, biraz serbest düşünceli Sufiler'e karşı çıktı. Şeyh Bedreddin'in görüşlerine karşı bir kitap yazarak onun yolunda gidenleri padişaha şikâyet etti.

Celvetilik üç temel ilkeye dayanır. Kendi özünü Tanrı'dan bütün varlıklardan arındırma (Tezkiye), kalbi her türlü kötülükten kurtarma (Tasfiye), Tanrı'nın kendi kendine ortaya çıkışını bilmek (Tecliye).

Tarikata bağlanmanın yolu ise, Tanrı'nın birliğini akıl ile kabul etmek (Tevhid), Tanrı'nın adlarını (Esma) tören sırasında anmak (Zikir) ve nefsi yenmekle olur. Bu da az yemek, az uyumak, az konuşmak, halkla çokça ilişki kurmamaktır. Tasavvuf deyimi olarak Celvet (yerini, yurdunu terketmek), bireyin Tanrı sıfatları ile halvetten çıkışı ve Tanrı varlığında ölümlü oluşudur.

Celveti ayini, "Hızır kıyamı" denilen, diz üstüne kalkılarak yapılan zikirdir. Başlarına tepesi koyu yeşil renkli, on üç dilimli taç giyerler. Hüdayi'ye bağlı dervişlerin belirgin niteliklerinden biri saçlarının uzun olmasıdır. Celvetiler arasında denizde boğulmayacaklarına inananlar vardır.

Hüdayi'nin Arapça yazdığı *Tarikatü'l-Muhammediye*, ile Türkçe *Tarikatnâme*'sinde Celvetilik'in ilkelerini, tarikata girişin yollarını, tarikatta şeyhin yol gösterici olarak gerekliliğini açıklar. *Necâtü'l-Garik*, Ayet, Hadis, evliya menkıbeleri ile örnekler vererek tasavvufun katlarını açıklayan Türkçe manzum bir yapıttır. *Divan*, genellikle ilahi tarzında yazdığı Türkçe şiirlerinden oluşur. *Vakıât*, Hüdayi'nin Üftade'ye bağlanışından hilafet aldığı süre içinde geçen olayları, gördüğü ve yorumladığı düşleri anlatır.

Hüdayi daha çok tasavvufi halk edebiyatı türünde şiirler yazmıştır. Aruz ile hece kalıplarını kullanmıştır. Öğretici niteliktek şiirlerinde Yunus Emre'nin etkisi görülür. Aruzla yazdıkları pek başarılı değildir. Şiirlerinin çoğu bestelenmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Külliyat-ı Hazret-i Hüdayi*, (ö.s.), Mehmed Gülşen (yay.), 1922; *Seyyid Aziz Mahmud Hüdayi Menakıbı-Hayatı-Eserleri*, (ö.s.), K.Şenocak, 1970; *Vakıât*, (Selimağa Kütüphanesi, Hüdayi kitapları No. 250).

• KAYNAKLAR: Bursalı İsmail Hakkı, *Silsile-i Celvetiye*, 1874; Sarı Abdullah, *Semarütü'l-Fuad*, 1871; H.K.Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdayi ve Celvetiyye Tarikatı*, 1982.

HÜDAVENDİGÂR

Bak. MURAD I

HÜLAGU
(1217-1265)

Moğol hükümdarı. İlhanlı Devleti'nin kurucusudur.

Hülagu (Hülegü-Hulaun) Moğolistan'da Karakurum'da doğdu, 8 Şubat 1265'te Tebriz'de (İran'da) öldü. Cengiz'in oğlu Toluy'un küçük oğludur. Kardeşlerinden Möngke ve Kubilay da Moğol tarihinde önemli roller oynamışlardır. İyi bir eğitim gören Hülagu Uygur yazısı ve edebiyatından başka matematik, astronomi, coğrafya ve tarih öğrendi.

Hülagu'nun Moğolistan'daki yaşamına ait bilgiler sınırlıdır. Onun tarihte asıl önem kazanması, ağabeyi Möngke'nin 1251'de Büyük Kağan oluşundan sonradır. 1251 Kurutlayı'nda Möngke, Çin'deki sorunların çözümü için Kubilay'ı, Batı Asya için ise, öbür kardeşi Hülagu'yu görevlendirdi. Hülagu'nun başkanı olduğu seferin amacı İsmailîler'i (Haşhaşîler) ve Bağdat'taki Abbasi Halifesi'ni denetim altına almaktı. Öncü kuvvetler 1252 Ağustosu'nda yola çıkarıldı, Hülagu ile birlikte 1253 Mayısı'nda yola çıkan asıl ordu Eylül 1255'te Semerkant'a ulaştı. Hülagu'ya yol boyunca, İran ve Kafkasya'nın birçok hükümdarı bağlılıklarını bildirdi. İsmailîler'in Şeyhi Rükneddin Hurşâh teslim olduysa da, bazı kaleler direnmeyi sürdürdü. 1256'da İsmailîler'in sığındıkları tüm yerler ve merkezleri Alamut Kalesi ele geçirildi.

Yeni kağan seçimi

Batı Asya Seferi

İran'a dönüşü

Bundan sonra Bağdat yolu açılmıştı. Moğollar'a karşı, alelacele toplanan halife ordusu bir direniş gösteremedi. Bir aydan fazla süren kuşatma sonunda Bağdat, 10 Şubat 1258'de teslim oldu. 13 Şubat'ta başlayan kentin yağma ve talanı bir hafta sürdü ve 1242'den beri halife olan Musta'sım öldürüldü. Mısır'a kaçabilen pek azı dışında bütün halife ailesi de yok edildi. Mısır'daki Memlûkler Hülagu'ya karşı direnişte etkili olması için, Mısır'a gelenlerden birisini meşru halife kabul ettiler.

Bağdat'ın Moğollar'ın eline geçmesi ve halifelik merkezi olmaktan çıkması, İslam tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Hülagu, sonra kuzeye çıkarak, el-Cezire ve Doğu Anadolu'ya yürüdü. Buradaki devletler, Hülagu'nun egemenliğini tanıdılar. Ardından Suriye'ye yönelen Hülagu 25 Şubat 1260'ta Halep'i, daha sonra da Şam'ı ele geçirdi. Bu sırada, 11 Ağustos 1259'da ölmüş olan Möngke'nin, ölüm haberini duyunca yeni kağan seçimine katılmak üzere Moğolistan'a gitti. Bıraktığı ordu, Ketboğa kumandasında harekâtı sürdürdü. Ama Kutuz'un komuta ettiği Memlûk birlikleri, 3 Eylül 1260'ta Moğol ordusunu Ayn Câlut'te kesin bir yenilgiye uğrattı. Memlûkler Suriye'ye yeniden egemen oldular. Zaten direnmekte olan Birecik Kalesi, sınırın Memlûk tarafı olarak belirdi. Ancak Memlûkler'in Bağdat'a yönelik harekâtı başarılı olamadı.

Kafkasya savaşı

Hülagu

Hülagu, İran'a döndükten sonra bir daha Orta Asya'ya gitmedi. Memlûkler'e karşı Akdeniz kıyısındaki Frank krallıkları ile anlaştıysa da bundan tam olarak yararlanamadı. Sağlığında Memlûkler'e karşı askeri harekâta girişmeyen Hülagu'ya karşı Memlûkler de Karadeniz'in kuzeyindeki Altın Orda Hükümdarı Berke ile işbirliği girişiminde bulundular. Cuci'nin oğlu Berke ile Hülagu arasında, eskiden beri süren anlaşmazlık daha önce Batı Asya'nın Batu'ya bağlı olmasından kaynaklanıyordu. Hülagu gelince, önderlik ona geçmişti. Hülagu'nun ordusunda Cuci ulusundan da birlikler vardı ve elde edilen yeni fetihlerden Cuci soyu da pay istemişti. Daha çok Azerbaycan'ı hedef alan bu istek, Hülagu tarafından başkentini kuzeye, Tebriz'e taşıdığı için uygun karşılanmamıştı. Hülagu ile Berke arasındaki gerginlik 1262'de Kafkasya'nın egemenliği için savaşa dönüştü. Yıllarca süren savaşların sonucunu Hülagu gibi Berke de göremedi.

Hülagu, 48 yaşında öldüğünde, Urmiye Gölü'ndeki Şâhî Adası'nda, Moğol geleneği gereğince genç ve güzel kızlar ile birlikte gömülmüştür ki, bu geleneğin son örneklerinden birisidir. Çok geçmeden, Hıristiyan olan karısı Dokuz Hatun'un ölümünden sonra Hülagu'nun yerine oğlu Abaka (1265-1282) geçti, onu da öteki oğlu Ahmed Teküdar (1282-1284) izledi.

Hülagu, atalarının dininde, yani Şaman inanışında idi. Ancak Budistler'i ve karısı Dokuz Hatun'un hatırı için Hıristiyanlar'ı da korumuş ve onlarla siyasi bakımdan uzlaşmaya çalışmıştır. Halifeliği kaldırması nedeniyle Müslümanlar'ın karşı olduğu Hülagu, İslamiyet'in, hasmı Memlûkler'in elinde siyasi bir silah olmasının yanı sıra, Cuci ulusunda da yayılmaya başlamasından siyasi olarak etkilenmiştir.

Hülagu, Batı Asya'daki dağınık Moğol gücünü bir araya toplamış, İran çevresinde yeni bir birlik sağlamıştır. Batıda Akdeniz'den doğuda Ceyhun kıyılarına, güneyde Hint Okyanusu'ndan kuzeyde Kafkaslar'a kadar uzanan yöreyi, ağabeyi Büyük Kağan adına yönetmiştir. Halifeliği kaldırarak 8.yy'dan beri dünyanın en önemli siyasi merkezlerinden biri olan Bağdat'ın bu özelliğini kaybetmesinde rol oynamıştır.

Batı Asya'da yeni bir bilim hareketi başlatan Hülagu bilgin Nâsireddin Tûsî'yi, İsmailîler'in elinden kurtararak, onun bilimsel çalışmalarını desteklemiş, onun için bir rasathane de yaptırmıştır. Çin biliminin batıda bilinip tanınmasını sağlamıştır.

• **KAYNAKLAR:** Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, 1954; C.Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, 1964; P.K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, III, 1980; B.Lewis, *Tarihte Araplar*, 1979; B.Spuler, *İran Moğolları*,

1957; Z.V.Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 1970; A.Yu.Yakubovskiy, *Altınordu ve Çöküşü*, 1976.

• BAKINIZ: ABAKA HAN, BATU, BAYBARS, BERKE, CENGİZ, CUCİ, KUBİLAY.

HÜMÂYUN
(1508-1556)

Hint-Türk hükümdarı. İç çekişmeler nedeniyle dağılan imparatorluğu yeniden kurmuştur.

6 Mart 1508'de Kabil'de (bugün Afganistan'da) doğdu, 28 Ocak 1556'da Dehli'de (Delhi) öldü. Hint-Türk İmparatorluğu'nun kurucusu Babür'ün büyük oğludur. İyi bir eğitim gördü. Genç yaşta orduda görevlendirildi.

26 Şubat 1526'da, Babür'ün Hindistan seferi sırasında Hisar-Firûze'yi aldı. Ludi hanedanının sonunu belirleyen, 21 Mayıs 1526'daki Panipat Savaşı'nda bulundu. İbrahim Ludi'nin ölümünden sonra Agra'yı alan Türkistanlı birliklere komuta etti. Hindular'ın ayaklanma merkezleri olan Cacmavu, Cavnpur ve Gazipur kentlerinde düzeni sağladı.

Hümâyun, Babür'ün 26 Aralık 1530'da ölümünden dört gün sonra tahta çıktı. Bu sırada iktidarın Babür'ün oğulları arasında dağılmasından ve ülkenin içinde bulunduğu genel karışıklık ortamından yararlanan ve eski Ludi hanedanını canlandırmak isteyen Mahmud Ludi, Cavnpur'u işgal ettiyse de Hümâyun'a yenildi. Ancak bu Afganlılar'ın Şir Han etrafında toplanmasını önleyemedi. Hümâyun, Şir Han ile barış yaptı ve Doğu'daki Afgan egemenliği tanındı. 1535'te Gucerat'ı ele geçiren Hümâyun, burasının yönetimini kardeşi Askari'ye bıraktı. Askari, bağımsızlığını ilan ettiyse de, eski Gucerat sultanı Bahadur Şah, yönetimi yeniden ele geçirmeyi başardı. 1537'de Bahadur Şah'ın Portekizliler'ce öldürülmesinden yararlanmak isteyen Hümâyun, Şir Han'ın Bengal'e girmesi üzerine ona savaş açtı. Hümâyun, Şir Han ile uğraşırken, Hindal Mirza adlı kardeşi, Delhi'yi kuşatarak kendini padişah ilan etti. Kabil'den gelen Kâmrân Mirza adlı kardeşi ise Hindal Mirza ile çarpışmaya başladı. Geri dönmeye karar veren Hümâyun, 27 Haziran 1539'da Cavnşa'da, Şir Han'a yenildi ve Agra'ya sığındı. Kardeşleri ile bir araya gelen Hümâyun, Şir Han'ın yenilebileceği görüşündeydi. Bunu kabul etmeyen Kâmrân Mirza, Pencab'a çekildi. Hümâyun, 17 Mayıs 1540'ta Kaneviç'te Afganlılar'a bir kez daha yenildi. Agra ve Delhi Afganlılar'ın eline geçti. Kardeşleri arasında bir anlaşma sağlayamayan Hümâyun, Türkistan'a giden yolların da kesilmesi üzerine İran'a sığındı.

I.Tahmasb, 1545'te Kandehar'ın İran'a geri verilmesi koşulu ile, Hümâyun'un emrine bazı İranlı birlikler verdi. Hümâyun, Kandehar'ı aldı ve Askari'yi affetti. 1547'de Kabil ele geçirildi ve Kâmrân Mirza kaçmak zorunda bırakıldı. 1549'da Belh üzerine yaptığı sefer sırasında, Kâmrân, Hümâyun'u yendi. Yeniden asker toplayan Hümâyun, Kâmrân ve Askari karşısında kesin üstünlük sağladı. Hindistan'ı yeniden ele geçirmek için önünde bir engel kalmayan Hümâyun, Kabil'den yola çıkarak 25 Aralık 1554'te Peşâver'e ulaştı, Lahor'u, Cullundur, Sirhind ve Hissar bölgelerini aldı. Mart 1555'te bir Afgan ordusunu, Dipalpur'da yendi. Delhi'ye egemen olan İskender Şah'ın Cullundur üzerine gönderdiği ordu da bozguna uğratıldı. Hümâyun, 22 Haziran 1555'te, Sirhind'de İskender Şah'ı yenilgiye uğrattıktan sonra 23 Temmuz 1555'te Delhi'ye girdi.

Babür soyunun egemenliğini yeniden kuran Hümâyun, 24 Ocak 1556'da Saray kütüphanesinin merdivenlerinden düşerek ağır yaralandı. Oğlu Ekber'e haber göndererek ölmek üzere olduğunu ve kendisini tahtın varisi olarak seçtiğini bildirdi. Osmanlı denizcisi Seydi Ali Reis'in önerisi ile Hümâyun'un ölümü bir süre için halktan gizlendi. Oğlu Ekber 14 Şubat 1556'da Delhi'de hükümdar ilan edildi.

Hümâyun, uzun mücadelelerden sonra egemenlik kurduğu Hindistan'da devleti yeniden örgütleme çabalarını başarıya ulaştıramadan ölmüştür.

• BAKINIZ: BABÜR, EKBER.

HÜN, Agâh
(1918)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Her iki alanda da özellikle karakter rolleriyle ün kazanmıştır.

İstanbul'da doğdu. Tiyatro ve sinema oyuncusu Hadi Hün'ün (1907-1969) kardeşidir. 1942'de Ankara Devlet Konservatuvarı'nı bitirdikten sonra 1950'ye değin Ankara Devlet Tiyatrosu'nda çalıştı. 1951'de İstanbul'a giderek Muhsin Ertuğrul'un yeni kurduğu Küçük Sahne'ye girdi. 1959'da Oda Tiyatrosu'nda, 1960'ta Küçük Opera'da çalıştı. 1961'de İstanbul Şehir Tiyatrosu'na geçti, 1983'te buradan emekli oldu.

İlk kez 1942'de konservatuvar öğrencisiyken, *Julius Caesar* oyunuyla sahneye çıktı. 1944'te *Kibarlık Budalası*, 1945'te *Kahvehane*, 1946'da *Faust*, 1948'de *Paydos*, 1951'de *Satıcının Ölümü* gibi oyunlarla ünlendi. 1953'te ilk renkli Türk filmi olan *Halıcı Kız* ile sinemaya geçti. 1955'te *Sevdiğim Sendin* filmiyle sinema yönetmenliğini denedi. Bir süre çeşitli filmlerde rol aldı, bazılarını da yönetti.

Gerek klasik, gerekse çağdaş oyunlarda aldığı rolleri, kalın ve melodik sesini de oldukça abartılı biçimde kullanarak yorumlamış, özellikle İstanbul Şehir Tiyatroları'nın uzun süre en önemli oyuncularından biri olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Julius Caesar*, 1942; *Kibarlık Budalası*, 1944; *Kahvehane*, 1945; *Faust*, 1946; *Paydos*, 1948; *Satıcının Ölümü*, 1951; *Godot'yu Beklerken*, 1953-1954; *Macbeth*, 1962; *Hamlet*, 1963; *Çin Çin*, 1963; *Büyük Romülüs*, 1966; *Pirinçler Yeşerecek*, 1970. **Yönettiği Oyunlar:** *Tango*, 1970; *Yağmurcu*, 1983. **Oynadığı Filmler:** *Halıcı Kız*, 1953; *Kanlı Değirmen*, 1960. **Yönettiği Filmler:** *Sevdiğim Sendin*, 1955.

HÜSEYİN, Saddam
(1937)

Iraklı devlet adamı. 1979'dan bu yana Irak Cumhuriyeti'nin devlet başkanıdır.

28 Nisan 1937'de Bağdat yakınlarında Tikrit kasabasına bağlı bir köyde doğdu. 1955'te öğrenimini sürdürmek amacıyla Bağdat'a gitti. Orada Arap Baas Sosyalist Partisi ile ilişki kurdu ve 1957'de partinin üyesi oldu.

1958'de General Abdülkerim Kasım, kral II.Faysal'ın ölümü ve monarşinin devrilmesiyle sonuçlanan bir darbe ile iktidarı ele geçirmişti. Milliyetçi bir politika izleyen Kasım'ın, tüm Araplar'ın tek bir siyasi yönetim altında birleşmesini savunan Baas hareketine karşı önlemler alması üzerine düzenlenen ve başarısızlıkla sonuçlanan darbeye katılan Hüseyin yaralandı ve Suriye'ye kaçtı. Ölüm cezasına çarptırılan Hüseyin'i Mısır devlet başkanı Nasır Kahire'ye çağırdı. Orada bir yandan Baas Partisi'nin çalışmalarına katıldı, bir yandan da Kahire Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü.

8 Şubat 1963'te Baas Sosyalist Partisi'nin, ordunun desteğiyle Kasım'ı devirmesinin ardından Baas Partisi önderliğinde yeni bir hükümet kurulmuş ve devlet başkanlığına Abdul Salam Arif getirilmişti. Ancak Abdul Salam Arif'in 18 Şubat 1963'te Baas Partisi'ne karşı bir darbe düzenlemesinden sonra 1964'te Hüseyin devlet başkanı Abdul Salam'a karşı darbe düzenlemekle suçlanarak tutuklandı ve iki yıl hapiste kaldı. Henüz hapiste iken Baas Partisi VIII. Ulusal Kongresi'ne başkan ve bölgesel kongreye sekreter yardımcısı seçildi. 1966'da hapisten kaçtı ve Baas Partisi'ni yeniden düzenlemek üzere yeraltı çalışmaları yaptı.

1968 Temmuzu'nda düzenlenen kansız darbede etkin rol oynayan Hüseyin, devlet başkanı olan General Ahmed Hasan el-Bekr'den sonra en güçlü adam olarak, Devrim Komuta Konseyi başkan yardımcısı oldu. Bekr-Hüseyin rejimi baskıcı bir iç politika izlerken, ekonomide önemli değişiklikler getirmiştir. 1972'de yabancıların elindeki Irak Petrol Şirketi ulusallaştırılmış, petrol geliri ile sanayi ve tarımda yeni yatırımlara girişilmiş, eğitim ve sağlık hizmetleri yaygınlaştırılmıştır. Uluslararası politikada, SSCB yanlısı bir tutum izleyen Hüseyin, Arap birliğini savunarak İsrail'e karşı ödün vermeyen bir politikanın önderliğini yapmıştır. Suudi Arabistan, Kuveyt ve Basra körfezi emirlikleri ile de yakın ilişkiler kurmuştur.

Ahmed Hasan el-Bekr'in 16 Temmuz 1979'da sağlık gerekçesiyle devlet başkanlığından çekilmesi üzerine bu görevi resmen üstlenen Hüseyin, bunun yanı sıra, Devrim Komuta Konseyi başkanı, başbakan, silahlı kuvvetler başkomutanı ve Baas Partisi genel sekreterliği görevlerini de kendinde toplayarak Irak'ta tek adam durumuna geldi. İktidarı sırasında, Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Şiiler'e, özerk yönetim isteminde bulunan Kürtler'e ve Irak Komünist Partisi'ne karşı sert bir politika izledi. İran'da Humeyni önderliğindeki yönetimin Iraklı Şiiler'i de devrime katılmaya çağırması üzerine İran ile ilişkiler gerginleşti. Hüseyin İran'ın elindeki Şattülarab bölgesinde hak iddia ederek 22 Eylül 1980'de İran'a savaş açtı. Savaş dördüncü yılını tamamlarken Saddam Hüseyin Irak'ın mutlak önderi konumunu sürdürmektedir.

• BAKINIZ: A.KASIM.

HÜSEYİN, Zakir
(1897-1969)

Hint devlet adamı. 1967-1969 arasında cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

8 Şubat 1897'de Haydarabad'da doğdu, 3 Mayıs 1969'da Yeni Delhi'de öldü. Müslüman bir ailedendi. Aligarh'daki Müslüman Anglo-Oriental Koleji'nde eğitim gördü.

Mahatma Gandi'nin çağrısına uyarak Camiyetü'l-Milliyetü'l-İslamiyye adlı Müslüman bir üniversite kurulması için çalıştı. 1926'da bu üniversitenin başkanlığına getirildi. 1937'de İlköğretim Milli Kurulu'nun başkanı oldu. 1948'de Aligarh Üniversitesi rektör yardımcılığına atandı. 1952'de merkezi yasama örgütü olan Rajya Sabha üyeliğine seçildi. 1957'de Bihar Eyaleti valiliğine getirildi. 1962'de cumhurbaşkanı yardımcısı oldu. Kongre Partisi'nin adayı olarak 1967'de Sarvepa İli Radhakrishnan'ın yerine devlet başkanı oldu.

Hindistan'daki Müslüman toplumunun önderlerinden biri olarak Mahatma Gandi'yi destekleyen Zakir Hüseyin, Hindistan devlet başkanlığına getirilen ilk Müslüman olmuştur.

• BAKINIZ: M.GANDİ.

HÜSEYİN b.ALİ
(626-681)

On iki İmam'ın üçüncüsü. Emeviler tarafından Kerbela'da şehit edilmiştir.

8 Ocak 626'da Medine'de doğdu, 10 Ekim 681'de Kerbela'da öldü. Doğum ve ölüm yılı kimi kaynaklara göre değişiktir. Halife Ali'nin, peygamberin kızı Fatma'dan doğan ikinci oğludur. Lakabı Şehid'dir. Adını Peygamber koymuştur. Kardeşi Hasan ile birlikte "Hasaneyn" (İki Hasanlar) diye de anılırlar.

Hüseyin 5-6 yaşlarındayken önce peygamber, arkasından annesi öldü. Yetişmesi konusunda gereğince bilgi yoktur. Hasan ile birlikte Sıffin Savaşı'na katıldı. Babası ile Kûfe'ye gitti. Onun tüm savaşlarına katıldı. Hasan, Muaviye ile halifelik için uzlaştıktan sonra, Hüseyin'le Kûfe'den Medine'ye gitti.

Muaviye 680'de ölünce yerine oğlu Yezid geçti. Medine Emiri Velid, Hüseyin'den yeni halifeyi tanı-

masını istedi. Hüseyin bu isteğe karşı çıkarak ailesini alıp Mekke'ye gitti.

Kûfe'de amcasının oğlu Müslim b.Akil, Hüseyin adına yandaşlarının kendisini tanıdıklarını bildirdi. Yeni vali Ubeydullah, Müslim'i öldürdü. Ölüm haberini alan Hüseyin, kesinlikle Yezid'in halifeliğini tanımayıp Irak'a geçti.

Hüseyin ilerlerken, peygamberin torunu olmasına güvenerek hiçbir Müslüman'ın kendisine dokunmayacağını sanıyordu. Yezid, süvarilerini Amr b.el-Haccâc komutasında Fırat nehri kıyısına yolladı Hüseyin ve adamlarının su ile bağlantılarını kestirdi. Kerbela'da oransız güçler arasında geçen savaşta, Zur'a b.Şarik, Hüseyin'i yaralayarak atından düşürdü. Sonra Sinan b.Anas el-Neha'i de başını kesip Kûfe'ye götürdü.

Şiiler İmam Hüseyin'in şehit edildiği hicri takvimdeki 10 Muharrem'i matem günü kabul ederler. Kerbela Savaşı'nda geçen acıklı olay, Sünni ve Şii şairlere konu olmuş, Hüseyin için sayısız ağıt (mersiye) yazılmıştır. Ayrıca Türk ve İran şiirinde önemli bir yeri olan, özellikle Muharrem ayında okunan Maktel-i Hüseyin'lerde (Hüseyin'in şehit edildiği yer) olay işlenmiştir. Bunların en başarılı örneklerinden biri Türk yazınında Fuzûli'nin *Hadikatü's-Süeda*, İran'da Muhteşem Kâşânî'nin *Helf-Bend* adlı yapıtlarıdır. Soy zincirini Hüseyin'e ulaşıp kanıtlayanlara da "Seyyid" denegelmiştir.

• KAYNAKLAR: İ.Z.Eyuboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, 1980; Fazlullah Rahimî, *Eimme-i Hüda*, 1914; A.Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 1979; A.Zencanî, *Azamet-i Hüseyin b.Ali*, 1937.

• BAKINIZ: HASAN b.ALİ, MUAVİYE, YEZİD.

HÜSEYİN b.ALİ
(? - 1740)

Tunus beyi. Hüseyni hanedanının kurucusudur.

Doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. 18 Mayıs 1740'ta Kayrevan'da (Tunus'ta) öldü. Bir Rum dönmesinin oğludur. Tunus ileri gelenlerince, 10 Temmuz 1705'te bey seçildi. 1710 ve 1718'de Fransa, 1716'da İngiltere, 1720'de İspanya, 1728'de Hollanda ve 1728'de Avusturya ile Akdeniz'de korsanlığı önlemek amacıyla bir dizi antlaşma imzaladı. Egemenliğini ülkenin her yanına kabul ettirerek, bir barış ve güvenlik ortamının kurulmasını sağladı.

1729'da yeğeni Ali Paşa ile anlaşmazlığa düştü. Ali Paşa'nın iç bölgelerdeki kabileleri ayaklandırması üzerine, yeğeni üzerine bir sefer düzenledi. Yenilen Ali Paşa, Cezayir'e sığındıysa da, Tunus ile ilişkilerin bozulmasından çekinen Cezayir dayısı Kurabdi tarafından hapse atıldı. Kurabdi'nin yerine geçen İbrahim 1735'te Tunus'u işgal edince Hüseyin, Kayrevan'a çekildi. Cezayir'in desteğiyle beyliğini ilan eden Ali Paşa'ya karşı koymak istediyse de, Kayrevan kentinde kuşatıldı. 5 yıl süren kuşatma sonunda yakalanarak öldürüldü.

1881'deki Fransız işgaline kadar Tunus'ta egemenliğini sürdüren Hüseyni hanedanının kurucusu olan Hüseyin b.Ali, Osmanlı egemenliğinin bölgede zayıflamaya yüz tuttuğu bir sırada Tunus beyliği yapmış, korsanlığı önlemek için Avrupalılar'la yaptığı antlaşmalar amacına ulaşamamıştır.

HÜSEYİN b.ALİ
(1854-1931)

Arap devlet adamı. Arap bağımsızlık hareketinin önderlerindendir.

İstanbul'da doğdu. 4 Haziran 1931'de Amman'da öldü. Hz. Muhammed'in soyundan geldiği kabul edilen Mekke Şerifleri ailesindendir. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Hicaz valisi ve Mekke şerifi yapılarak Arabistan'a gönderildi. Araplar'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmaları yönünde çalışmalar yapmaya başladı. Oğlu Abdullah aracılığıyla Mısır'daki İngiliz yönetimi ile ilişki kurdu. I. Dünya Savaşı'nda, İngilizler'e karşı savaşmaktan kaçındı. 1915 ve 1916'da, İngiltere'nin Mısır yüksek komiseri Sir Henry McMahon'dan, Araplar'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmaları durumunda, İngilizler'in krallığını tanıması isteminde bulundu. Oğullarından Faysal da, Suriye'de bulunan Osmanlı komutanı Cemal Paşa ile anlaşmaya çalıştı. 1916 ilkbaharında, Cemal Paşa'nın Beyrut ve Şam'da, devlete ihanetle suçladığı bazı Arap milliyetçilerini astırmasının ve Osmanlı birliklerinin Hicaz demiryolunu denetimi altına almasının ardından Hüseyin krallığını ilan ederek Haziran 1916'da, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandı. Arap birlikleri Hicaz demiryoluna saldırılar düzenlemeye ve Osmanlı birliklerine kayıplar verdirmeye başladılar.

İngiliz güçleri karşısında gerileyen Osmanlı orduları, Hüseyin'in oğulları olan Abdullah ve Faysal komutasındaki Arap birliklerine karşı da savaşmak zorunda kaldı. I. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra İngilizler ve Fransızlar Irak, Suriye ve Ürdün'de kendilerine bağlı yönetimler kurdular. İngilizler'in Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması yolunda verdikleri sözler de buna eklenince Hüseyin'in İngilizler'le ilişkileri gerginleşti. İngilizler'in, Hüseyin'in Hicaz Krallığı'nı tanımaları ve bir miktar para yardımı yapmayı kabul etmeleri de durumu değiştirmedi. İngiltere'nin 1921'de Abdullah'ı Ürdün emiri, Faysal'ı da Irak kralı yapması, Hüseyin'in Arap dünyasındaki otoritesinin iyice sarsılmasına neden oldu. Hüseyin dinsel konularda ise Suud ailesi ile anlaşmazlığa düştü. Mart 1924'te Türkiye'de halifeliğin kaldırılmasından sonra kendisini halife ilan ettiyse de, Mekke'yi kuşatan İbn Suud Abdülaziz tarafından krallığına ve halifelik iddialarına son verildi.

Hüseyin b.Ali, 1930'a değin sürgün olarak Kıbrıs'ta yaşadı, daha sonra Ürdün emiri olan oğlu Abdullah'ın yanına gitti. Yaşamının son yılını orda geçirdi. Hüseyin b.Ali, Arap miliyetçiliğinin ilk kez eyleme geçirilmesinde önemli rol oynamakla birlikte, bunun için Araplar'dan çok İngiltere'nin gücüne

dayanmış, sonunda da onların oyunlarıyla iktidardan uzaklaştırılmıştır.

• BAKINIZ: ABDULLAH b.HÜSEYİN, CEMAL PAŞA, FAYSAL I, İBN SUUD ABDÜLAZİZ.

HÜSEYİN AVNİ PAŞA
(1820-1876)

Osmanlı devlet adamı. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayında öncülük etmiştir.

Isparta'ya bağlı Gelendost'ta doğdu. 15 Haziran 1876'da İstanbul'da öldü. Bir vergi mülteziminin oğludur. 1836'da medrese eğitimi yapmak için İstanbul'a gitti. 1837'de Çorlulu Ali Paşa Medresesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakarak Mekteb-i Harbiye'ye girdi.

1842'de mülazım (teğmen), 1848'de erkân-ı harp (kurmay) yüzbaşısı oldu. 1853'te kaymakam (yarbay) rütbesiyle Kırım Savaşı'na katıldı. Kalafat ve Çetate çarpışmalarında bulundu. 1855'te paşalığa yükseldi. Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa'nın kurmay başkanı olarak Kafkasya üzerine düzenlenen seferde görev aldı. 1857'de Mekteb-i Harbiye komutanlığına getirildi. Tanzimat döneminin güçlü adamlarından Fuad Paşa tarafından desteklenen Hüseyin Avni Paşa hızla yükselmeyi sürdürerek 1863'te Şûra-yı Askeri reisi oldu. Aynı zamanda 1866'ya kadar vekâleten seraskerlik yaptı. Bir yıl kadar açıkta bekledikten sonra, 1867'de Girit'teki ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Bu görevini başarı ile tamamlaması üzerine kendisine müşir (mareşal) rütbesi verildi. Şubat 1869'dan Eylül 1871'e dek Âli Paşa hükümetinde seraskerlik yaptı.

Âli Paşa'nın ölümü üzerine sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa tarafından Eylül 1871'de Isparta'ya sürgüne gönderildi. Ağustos 1872'de geri çağrıldı ve bir süre sonra Aydın (İzmir) valiliğine atandı. Ocak 1873'te sadrazam Mütercim Mehmed Rüşdî Paşa tarafından bahriye nazırı yapıldı. Ahmed Esad Paşa'nın sadrazam olması ile 15 Şubat 1873'te yeniden seraskerliğe getirildi. 16 Nisan 1873'te Ahmed Esad Paşa'nın yerine geçen Şirvanizade Mehmed Rüşdî Paşa'nın sadrazamlığında da görevini korudu ve onun azli üzerine 14 Şubat 1874'te sadrazam oldu. Seraskerlik görevini de sürdüren Hüseyin Avni Paşa, 25 Nisan 1875'te bu görevlerinden alınarak yeniden Aydın valiliğine gönderildi. Ağustos 1875'te üçüncü kez seraskerliğe atandı. Rakibi Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazam olması ile 2 Eylül 1875'te görevinden alındı. Nisan 1876'da Mahmud Nedim Paşa'nın düşmesi ile, dördüncü kez seraskerlik görevi ile İstanbul'a çağrıldı.

Sadrazam Mütercim Mehmed Rüşdî Paşa, Şûrayı Devlet reisi Midhat Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi ile Abdülaziz'in tahttan indirilmesi konusunda çalışmalar yapmaya başladı. Şûra-yı Askeri reisi Müşir Redif Paşa ve Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Hüsnü Paşa'nın katılmasıyla ordudan da destek sağladı. Hüseyin Avni Paşa, Abdülaziz'in devlet ve millete zarar verdiği, devlet malını gereksiz harcadığı gerekçesi ile padişahın tahttan indirilmesi için şeyhülislamdan fetva aldı. Süleyman Hüsnü Paşa, Redif Paşa ve bahriye nazırı Kayserili Ahmed Paşa ile birlikte harekâtı planladı. Dolmabahçe Sarayı, 30 Mayıs 1876 gecesi donanmaca ve orduca kuşatıldı. Abdülaziz, sabahleyin V. Murad'ın padişah oluşunu bildiren top sesleri ile uyandı. Ailesi Topkapı Sarayı'na nakledilen, kendisi de Ortaköy'deki Fer'iye Sarayı'na (bugün Kabataş Lisesi) götürülen Abdülaziz, 4 Haziran 1876'da, odasında ölü bulundu. Hüseyin Avni Paşa da 15 Haziran 1876 gecesi Midhat Paşa'nın konağında, Abdülaziz'e bağlı olan ve bir atama sorunu yüzünden kendisine kin besleyen Yüzbaşı Çerkes Hasan Bey tarafından vurularak öldürüldü.

Diktatörce eğilimleri olan Hüseyin Avni Paşa, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayına, meşrutiyet yanlısı olmaktan çok kendi kişisel gücünü artırmak için katılmış, hareketin düşünsel yönü ile ilgilenmemiştir.

• BAKINIZ: ABDÜLAZİZ, ÂLİ PAŞA, FUAD PAŞA, MAHMUD NEDİM PAŞA, MEHMED RÜŞDİ PAŞA [Mütercim], MİDHAT PAŞA, MURAD V, SÜLEYMAN HÜSNÜ PAŞA.

HÜSEYİN BAYKARA
(1438-1506)

Timurlu hükümdarı. Döneminde sanat ve edebiyatta büyük gelişmeler olmuştur.

Hüseyin b.Gıyaseddin Mansur b.Baykara, yaygın adıyla Hüseyin Baykara, 1438 Haziranı'nda Herat'ta (bugün Afganistan'da) doğdu. 4 Mayıs 1506'da Herat yakınlarındaki Baba İlâhi'de öldü. Timur'un Ömer Şeyh'den olan torunu Baykara'nın torunudur. Babası Mansur gibi, annesi Firûze Begüm de Timurlu ailesindendir. 7-8 yaşlarında iken babasını kaybetti. Bununla birlikte iyi bir öğrenim gördü. Ünlü şair Ali Şir Nevai çocukluk ve okul arkadaşı idi.

Şahruh'un 1447'de ölümünden sonra çalkantılı geçen dönemin ardından 1452'de Herat'a Şahruh'un Baysungur'dan olan torunu Ebu'l-Kasım Babür egemen olmuştu. Hüseyin Baykara, Babür'ün hizmetine girdi, yönetimle ilk ilişkisi de onun sarayında iken gerçekleşti. Onun 1457'de ölümü üzerine başlayan çekişmeler sırasında Herat'tan ayrıldı. Bir süre Merv'de kalarak, yörenin hâkimi Muizüddin Sencer'in kızı ile evlendi, ondan büyük oğlu Bediüzzaman doğdu.

Hüseyin Baykara'nın gençlik dönemi, bozkır ve çöllerde macera aramakla geçti. Sonra yanındaki az sayıdaki adamı ile, Ceyhun'un Özboy yöresinde Özbekler'den Şadıbeg'in desteği ile küçük bir çevrenin yönetimini aldı. Bir süre sonra Şadıbeg'i bertaraf ederek, sınırlarını genişletti. Bu arada, başka Özbekler'in desteği ile yöredeki etkisini güçlendirerek 1460'ta Mazenderan'ı (İran'da) aldı ve Esterabad dolaylarına egemen oldu. Bu sırada Herat'da, Timurlular'ın son güçlü hükümdarlarından Ebu Said ege-

mendi. Timur'un oğlu Miranşah soyundan gelen Ebu Said, 1457'den sonra Timurlu ülkesinin büyük bir bölümünde egemenliğini kurmuştu. Hüseyin Baykara, Celâyirliler'e de dayanarak Ebu Said'in her zora düşmesinden yararlanarak sık sık Herat çevresine akınlar yaptı.

Ebu Said, 1468'de Irak seferine çıktı. Batı İran halkı, Akkoyunlular'la Karakoyunlular arasındaki çatışmadan bıkıp, Timurlular'ı bekler olmuştu. Ebu Said, gerçekten büyük başarılar kazandı ve birçok kenti denetimi altına aldı. Tebriz'e kolaylıkla egemen oldu ve buna güvenip Uzun Hasan üzerine yürüdü. Bu ihtiyatsızlığı yenilgisi ve sonu oldu. Uzun Hasan'a tutsak düşen Ebu Said, Şubat 1469'da öldürüldü.

Ebu Said'in Akkoyunlular elinde öldüğü haberi, Mart 1469 başlarında Herat'a geldi. Yörede dolaşmakta olan Hüseyin Baykara, hemen Herat üzerine yürüdü. Bu arada, 16 Mart'ta, Ebu Said'in oğlu kente ulaştı ise de, Hüseyin Baykara, 25 Mart 1469'da Herat'ı ele geçirdi. Ancak Ebu Said'in oğullarının öteki kentlerdeki egemenliklerine karşı çıkmadı.

Hüseyin Baykara'nın Herat'daki egemenliği daha ilk yılda bazı güçlüklerle karşılaştı. Ebu Said'in ölümü sırasında Akkoyunlular'ın yanında olup, hatta onun ölümüne neden olan Yadigar Muhammed Mirza, Uzun Hasan'dan yardım görerek Herat üzerine yürüdü. Hüseyin Baykara, bu baskı karşısında fazla direnemedi ve kentte gizli bir örgüt bırakıp bozkıra çekildi. 8 Temmuz'da kente giren Türkmenler'in egemenliği, halkın tepkisi ile karşılaştı. Halk Timurlular'ı istiyordu. Hüseyin Baykara, Herat'daki örgütü ile işbirliği yapıp harekete geçti. 25 Temmuz 1470'te bir baskınla saraya girildi ve Yadigar Mirza öldürüldü.

Hüseyin Baykara, bu tarihten sonra, Herat'ı Kuzeydeki Özbekler'in (Şeybaniler) baskısına karşı korumak için Ceyhun boyundaki kaleleri, güçlendirdi. Hüseyin Baykara'nın egemen olduğu ülkenin bütünlüğünü, oğullarının bağımsızlık eğilimleri tehdit ediyordu. 1490'da oğlu Bediüzzaman Belh valiliğine atanmıştı. Bediüzzaman oğlunun görevine müdahele edildiğinden bir ara ayaklanmış, ancak yenilmişti. Bu sırada Hüseyin Baykara, torununun ölümüne neden olmuştu. Oğlu ile çatışması daha da artmış, hatta Bediüzzaman 1499'da Herat'ı kuşatmıştı.

1500'lerden sonra, Herat üzerinde de Özbek baskısı hissedilmeye başlanmıştı. 1501'de Hüseyin Baykara'nın büyük dayanağı Ali Şir Nevai ölmüştü. Batıda Akkoyunlular'ın yerini Safeviler almış, Hüseyin Baykara, onlarla çatışmaktan dikkatle kaçınmıştı. Uzun süre Horasan yolunu kapayan Ceyhun boyu kalelerine güvenip, Özbekler'e karşı bir harekete geçmedi. Fakat onların, bu yıllarda Ceyhun'u Harezm dolayında aşıp, Horasan içlerine akınlar yaptıklarını görünce, bu tehlikeyi anladı ve sefere çıkmaya karar verdi. Öteki Timurlular'dan, örneğin Babür'den de yardım istedi ve güçlü bir ordu hazırladı. Babür'ün henüz katılmadığı kuvvetleri ile 1506'da Özbekler'in üzerine yürüdü. Sefer sırasında yolda ölen Baykara'nın cenazesi Herat'a getirilerek burada gömüldü.

Yerine iki oğlu Bediüzzaman ve Muzafferüzzaman birlikte hükümdar oldular. Ama her ikisi de babalarının topladığı orduyu yönetip, Özbekler'le savaşacak nitelikte değillerdi. Savaşı sürdürme yolundaki Babür'ün ısrarı da yarar sağlamadı ve Babür çekildi. Ordu da dağıldı. Bir yıl içinde Özbekler, Ceyhun'u aşıp Herat önlerine geldiler ve kent, 1507'de Özbekler'in eline geçti.

Edebiyat ve sanattaki gelişmeler

Hüseyin Baykara, Timurlu soyunun son büyük hükümdarıdır. Onun dönemi, askeri zaferler ve fetihler açısından değil, ama Türk kültürünün, Çin, Kuzey Asya ve hatta Hint etkileriyle birleşip, yeni ürünlerin belirdiği bir dönemdi. Hüseyin Baykara, bilgin ve sanatçıların koruyucusu idi. Korumasına aldığı kişilerin başında, çocukluk ve okul arkadaşı Ali Şir Nevai gelir. Döneminin bütün önde gelen düşünürleri ve sanatçıları onun yakınları arasında idiler. Şair Câmî, Hatifî, Hilâlî, Bennâî, minyatürcü Bihzad, ikisi de tarihçi olan dede ile torun Mirhond ile Hondmîr, *Tezkire-i Şuârâ* yazarı Devletşah, ünlü hattat Meşhed'li Sultan Ali, Hüseyin Baykara'nın sarayına bir bilimler akademisi özelliğini veren kişilerdi. Osmanlılar'la da yakın ilişkileri olmuş, adı daha erken dönemde Osmanlı ülkesinde tanınmıştır. Evliya Çelebi, bilginlerin sohbetlerini "Hüseyin Baykara Faslı" diye anar.

Herat'a egemen olması

Hüseyin Baykara'nın Hüseynî mahlası ile yazdığı Türkçe şiirler o dönemde yankılar uyandırmış, Farsça'ya da çevrilmiştir. Bu arada Mecâlisü'l-Uşşak adlı bir eser yazmış olduğu ileri sürülürse de, Babür ile Hondmir bunu yazanın başkası olduğunu söylerler.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan-ı Sultan Hüseyin Mirza Baykara*, (ö.s.), İ.H.Ertaylan (yay.), 1946.

• KAYNAKLAR: Babür, *Vakayi*, II, 1946; W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 1977; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 1980; A.S. Levend, *Ali Şir Nevai*, I, 1965; Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 1970.

HÜSEYİN EFENDİ, [Ahizade] (1572-1634)

Osmanlı şeyhülislamı. Osmanlı Devleti'nde idam edilen ilk şeyhülislan.dır.

İstanbul'da doğdu, 7 Ocak 1634'te öldü. Anadolu kazaskerlerinden Ahizade Mehmed Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini babasından gördü. Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin yanında yetişip ondan mülazemet aldı. İstanbul'da Papazoğlu Medresesi'nde Süleymaniye Darülhadisi'nde müderrislik yaptı. Bursa kadılığına, 1605, 1608 ve 1614'te üç kez İstanbul kadılığına, 1611 ve 1616'da iki kez Anadolu kazaskerliğine, 1622, 1625 ve 1631'de üç kez Rumeli kazaskerliğine atandı. Yahya Efendi'nin yerine 10 Şubat 1632'de Şeyhülislam oldu.

IV. Murad 1633'te Bursa gezisine çıkarak av nedeniyle İznik'e uğradı. Şikâyet edilen İznik kadısını soruşturma açmadan astırdı. Olay üzerine Hüseyin Efendi padişahın annesine mektup yazdı. Taşrada şikâyet edilen kadıların ancak suçları kesin görülürse ceza görebileceklerini belirtti. Şeyhülislamın bu mektubu kendisini çekemeyenlerce padişahı devirmek

istiyor, biçiminde yorumlandı. Kösem Sultan ürkerek oğluna acele geri gelmesi için haber yolladı. IV. Murad gezisini yarıda bırakıp İstanbul'a döndü. Hüseyin Efendi'yi görevinden alarak gemiyle Kıbrıs'a sürgün gönderdi. Gemi Küçükçekmece açıklarından geçerken karaya çıkartıp boğdurdu ve oraya gömdürdü.

Hüseyin Efendi Osmanlı tarihinde idam edilen ilk şeyhülislamdır. Hüdayi mahlası ile şiirler de yazmıştır.

• KAYNAKLAR: Ahmed Rifat, *Devhatü'l-Meşayih*, (t.y.); *İlmiye Salnâmesi*, 1916; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 1965.

HÜSEYİN EFENDİ [Hezarfen]
(? - 1691)

Osmanlı, tarihçi. Genel dünya tarihi ve Osmanlı Devleti'nin durumu ile ilgili yapıtlarıyla tanınmıştır.

Hüseyin b. Cafer, İstanköy Adası'nda (bugün Yunanistan'da) doğdu, doğum tarihi bilinmiyor. 24 Eylül 1691'de İstanbul'da öldü. Yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur. İstanköy'de başladığı öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Kısa bir süre devlet hizmetinde bulundu.

Büyük bir kitaplığa sahip olan Hüseyin Efendi'nin Yunanca ve İbranice bildiği söylenir. İstanbul'a araştırma yapmak için gelen Antoine Galland, Graf Marsigli gibi doğubilimcilerle tanıştı. Çeşitli bilim dallarıyla ilgilendi. Bu yüzden "hezarfen" (bin fenni bilen) lakabıyla anıldı.

Hüseyin Efendi, 1673'te bitirip IV. Mehmed'e sunduğu *Tenkîh-i Tevârih-i Mülûk* adlı dünya tarihiyle ün kazanmıştır. Dokuz bölümlük yapıt 1672'ye değin gelir. Divan-ı hümayun baştercümanı Panayot'a çevirttiği Latince ve Yunanca kaynaklardan da yararlanmıştır. Yapıtın kimi bölümlerini biraz değiştirerek *Tarih-i Devlet-i Rumiye* adıyla yeniden düzenlemiştir. Osmanlı Devleti'nde baş gösteren çöküntüyü irdeleyen ve IV. Mehmed'in koyduğu yasaları anlatan *Telhîsü'l-Beyân fi Kavânin-i Âl-i Osman* adlı yapıtı on üç bölümdür. Koçi Bey, Kâtip Çelebi, Ayn-ı Ali Efendi ile Lütfi Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin durumuna ilişkin yapıtlarından önemli ölçüde yararlanmıştır. Hüseyin Efendi, burada Koçi Bey'in görüşünün tersine durumun düzelmesinin olanaksız olduğu görüşündedir. Yapıt Fransızca ve İtalyanca'ya da çevrilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Tenkîh-i Tevârih-i Mülûk*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih bölümü No. 4301); *Tarih-i Devlet-i Rûmiye*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No. 2641); *Telhîsü'l-Beyân fi Kavânin-i Âl-i Osman*, (Paris Bibliothèque Nationale, Supplément turc No. 694).

• BAKINIZ: KOÇİ BEY.

HÜSEYİN FAHREDDİN DEDE
(1854-1911)

Türk, neyzen, besteci, şair. Mevlevi kültürünün son dönemdeki en seçkin temsilcilerinden biridir.

3 Ekim 1854'te İstanbul'da doğdu, 17 Eylül 1911'de aynı kentte öldü. Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi şair Yenişehirli Hasan Nazif Dede'nin oğludur. 1861'de babasının ölümü üzerine, yedi yaşında aynı dergâha şeyh oldu, yetişkinlik çağına değin bu görevini vekâlet yoluyla yürüttü. Beşiktaş Rüştiyesi'nde okudu, daha sonra özel öğrenim gördü. Eniştesi olan divan şairi Yenişehirli Avni'den tasavvuf bilgileri öğrendi, çeşitli özel hocalardan Farsça, Arapça, Fransızca dersleri aldı, *Mesnevî* okudu. Müzikte, tekke çevrelerinde toplanan zamanın ustalarından yararlandı, bu alanda da iyi bir eğitim gördü. Dergâhın bulunduğu yerde Çırağan Sarayı'nın yapılması nedeniyle mevlevihanenin önce Maçka'ya, oradan da Eyüp'ün Bahariye semtine aktarılmasından dolayı, Bahariye Şeyhi diye de anılır. Elli yılı aşkın bir süre dergâha şeyhlik etti. Ölümünden sonra Bahariye Mevlevihanesi'nin mezarlığına gömüldü.

Tasavvuf konularında zamanın yetkili kişilerinden biriydi. Onun şeyhliği zamanında Bahariye Dergâhı şair ve müzikçilerin bir araya geldiği bir sanat çevresi durumuna gelmişti. Oradan yetişmiş birçok müzikçi vardır. Fahrettin Dede divan tarzında, dervişçe bir tavırla, beğenilen şiirler yazdı; şiirlerinde Fahrî mahlasını kullandı. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Divan*'ının Yenikapı Mevlevihanesi'nin son şeyhi Abdulbâkî Dede'nin oğlu Rüsuhi Baykara'da olduğunu belirtmektedir.

Fahrettin Dede güçlü bir neyzendir. Çaldığı neyden çıkan sesin gür, tok, fosurtusuz olduğu, taksimlerinde de erişilmesi güç bir ustalık gösterdiği bilinmektedir. Sayıca az, ama değerli yapıtlar da bestelemiştir. *Acem aşiran Ayin*'i Mevlevi müziğinin son güçlü örneklerinden biridir. Bir başka başarılı yapıtı olan *Karcığar Kâr*, zamanında notaya alınmadığı için unutulmuştur.

Fahrettin Dede dönemin bilgili, ileri görüşlü müzisyenlerinden biridir. Türk müziğinde yüzyıllardır süregelen kuramsal bilgi eksikliğini görerek, Galata Mevlevihanesi şeyhi Ataullah Dede (1842-1910) ve kayınbiraderi Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Celâleddin Dede ile birlikte bu alanda çalışmıştır. Üzerinde çalıştığı konularda, onlar gibi Fahreddin Dede de yapıt verememekle birlikte, genç kuşağın ilgisini bu alana çekmek için çaba göstermiştir. Rauf Yekta, Suphi Ezgi, Ahmed Irsoy, Hüseyin Sadettin Arel gibi müzikçiler ondan çok şey öğrenmişlerdir. Klasik Türk müziği repertuarının, özellikle dinsel yapıtlarının zamanımıza ulaşmasında önemli payı vardır.

• YAPITLAR (başlıca): Beste: *Acem aşiran Mevlevi Ayini; Karcığar Kâr; Devr-i Kebir Dügâh Peşrev; Hüseynî Saz Semaisi; Müstear Saz Semaisi; Hisarbuselik Yürük Semai*

Şarkı; Hicaz Sengin Semai Şarkı; Suz-i Dil Ağır Düyek Şarkı. Şiir: *Divan.*

• KAYNAKLAR: İ.M.K. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1930-1942; İ.M.K. İnal, *Hoş Sada*, 1958; S. Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, 1933-1953; S.N. Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, 1942-1943; "Şeyh Hüseyin Efendi", *Musiki Mecmuası*, 4, 1948.

• BAKINIZ: CELÂLEDDİN DEDE.

HÜSEYİN b.HÜSEYİN
(1765-1838)

Ceyazir dayısı. Zamanında Fransızlar Cezayir'i işgal etmiştir.

Denizli'de doğdu, İskenderiye'de öldü. Cezayir-i Garb Ocağı'na giren Hüseyin, Cezayir dayısı Ali Paşa'nın ölümü üzerine, 1818'de ocak ileri gelenlerince dayı seçildi. Bu seçimi onaylayan Osmanlı yönetimi kendisine paşalık ve beylerbeyilik rütbeleri verdi. Genel af ilan ederek görevine başlayan Hüseyin b.Hüseyin, kısa bir süre sonra ülke yönetiminde daha fazla etkin olmak isteyen yeniçeriler ile anlaşmazlığa düştü. Yerlilerden koruyucu birlikler oluşturarak yeniçerilere olan bağımlılığını azaltmaya çalıştı. Cezayir'in hemen hemen her yöresinde baş gösteren ayaklanmaları bastırmak ve Osmanlı egemenliğini pekiştirmek için girişimlerde bulundu. Buna karşın ayaklanmacılarla çatışmalar uzun sürdü. 1826'da batı, 1828'de de doğu bölgelerinde düzeni sağladı. Mora'da çıkan Yunan ayaklanması sırasında donanma ve asker göndererek merkezi yönetime bağlılığını gösterdi.

İngiliz ve Fransız donanmaları 1819'da korsanlığın önlenemediği gerekçesi ile Cezayir sularına girerek bir gövde gösterisi yaptılar. İngiltere ile siyasi ilişkilerin sertleşmesi üzerine, İngiliz donanması Temmuz 1824'te Cezayir kentini topa tuttu. Hüseyin b.Hüseyin, 29 Nisan 1827'de Cezayir yönetiminin Fransa'dan alacaklı olduğu bir miktar para konusunda Fransız konsolosu Deval ile sert bir görüşme yaptı. Bu görüşme sırasında Deval'e yelpazesi ile vurması, Cezayir'in Fransız donanmasınca kuşatılmasına gerekçe oldu. Fransa ile iyi ilişkiler içinde olan Osmanlı yönetimi, Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan Cezayir ve Fransa arasında arabuluculuk yapmasını istedi. Görüşmelerden istedikleri sonucu alamayan Fransızlar Temmuz 1830'da, Sidi Ferruh'ta Cezayir topraklarına çıkarma yaptılar. Fransız ordusuna karşı direnemeyen Hüseyin, 4 Temmuz 1830'da teslim oldu. Cezayir'i işgal eden Fransızlar yaptıkları antlaşma uyarınca Hüseyin b.Hüseyin'in özel mal varlığına dokunmadılar ve kendisinin Napoli'ye gitmesine izin verdiler. Kısa bir süre Napoli'de kaldıktan sonra Livorna'ya geçen Hüseyin, yeniden Cezayir'e dönüp eski durumunu elde etmek için girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı.

Yaşamının son yıllarını İskenderiye'de geçiren Hüseyin b.Hüseyin Cezayir'in Osmanlı egemenliğindeki son bağımsız yöneticisidir. Cezayir'in işgali, Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri pek fazla etkilememekle birlikte, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir toprağın ilk kez bir sömürgeci gücün eline geçmesi açısından önem taşımaktadır.

• BAKINIZ: MAHMUD II, MEHMED ALİ PAŞA [Kavalalı].

HÜSEYİN PAŞA [Amcazade]
(1644-1702)

Osmanlı sadrazamı. Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasında önemli rol oynamıştır.

Vezirköprü'de doğdu, 22 Eylül 1702'de Silivri'de öldü. Köprülü Mehmed Paşa'nın ağabeysi Hasan Ağa'nın oğludur.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa ile birlikte, 1683'te düzenlenen II. Viyana Seferi'ne katıldı. 1684'te beylerbeyi rütbesi ile Şehr-i Zor (Irak'ta) eyalet valisi oldu. 1689'da vezirliğe yükseldi ve Seddülbahir muhafızı yapılarak Çanakkale boğazının korunması ile görevlendirildi. 1691'de İstanbul'a çağrıldı ve sadaret kaymakamı yapıldı. İkinci kez Çanakkale boğazı muhafızlığına getirilen Hüseyin Paşa, Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın görevden alınması üzerine 1694'te ikinci kez sadaret kaymakamlığına atandı. Bu görevinde pek az kalan Hüseyin Paşa, Seddülbahir muhafızı iken, 1695'te kaptan-ı deryalığa getirildi. Venedikliler'in eline geçen Sakız Adası'nın geri alınmasını isteyen II. Ahmed, mevsimin kış olmasına karşın, Hüseyin Paşa'yı Sakız'a gönderdi. Koyun Adaları yakınlarındaki çarpışmada Osmanlı donanması Venedik donanmasını yendi ve Sakız Adası geri alındı. Hüseyin Paşa da Sakız muhafızı oldu. Amcazade Hüseyin Paşa daha sonra Adana valiliğinde ve Belgrad muhafızlığında bulundu.

II. Mustafa, ordunun Zenta Seferi'nde Avusturya orduları karşısında yenilgiye uğraması üzerine 18 Eylül 1697'de, Hüseyin Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Belgrad'tan ordugâha gelen Hüseyin Paşa, ordu ile birlikte Edirne'ye döndü. İngiliz ve Hollanda elçilerinin arabuluculuk önerilerini kabul etti. Bir savaş olasılığına karşı da yeni hazırlıklar yapmaya başladı. 1698'de sefere çıkan Hüseyin Paşa, Avusturyalılar'ın barış için hazır olduklarını öğrenince, reisülküttab Râmi Mehmed Efendi ve başçevirmen Mavrocordato'yu, görüşmeler yapmak amacı ile Belgrad'a gönderdi. Uzun görüşmelerden sonra, 26 Ocak 1699'da, Karlofça Antlaşması imzalandı. Avusturya, Polonya ve Venedik ile kesin barış yapılırken, Rusya ile üç yıllık bir ateşkes imzalanmıştı. 14 Temmuz 1700'de İstanbul'da yapılan bir antlaşmayla Rusya ile savaş durumuna da son verildi.

Barış ortamından yararlanan Hüseyin Paşa, Tamışvar, Belgrad, Bihke ve Hotin kalelerini sağlamlaştırdı. 70.000'e ulaşan yeniçeri sayısını 35.000'e indirdi. Savaş zamanında halktan alınan vergileri kaldırdı. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin artan etkisi ve bozulan sağlığı dolayısı ile istifa etmek isteyen Hüseyin Paşa'nın bu isteği padişah tarafından önce reddedildiyse de, 4 Eylül 1702'de kabul edildi. Silivri'deki çiftliğine çekilen Hüseyin Paşa orada öldü.

• BAKINIZ: FEYZULLAH EFENDİ, HÜSEYİN PAŞA [Mezemorta], KARA MUSTAFA PAŞA, MUSTAFA II.

HÜSEYİN PAŞA [Deli]
(? - 1658)

Osmanlı veziri. Girit'in fethi için çalışmıştır.

Doğum yılı bilinmemektedir. Bursa-Yenişehir'de doğdu, 29 Aralık 1658'de İstanbul'da öldü. Enderun'da eğitim gördü. Sarayda hizmet ederken IV. Murad'ın dikkatini çekti. İmrahorluğa kadar yükselen Hüseyin Ağa, Haziran 1634'te vezir rütbesiyle kaptan-ı deryalığa getirildi. IV. Murad'ın Revan (Erivan) Seferi'ne katıldı. Bu seferde gösterdiği başarı üzerine Ekim 1635'te Mısır valisi oldu. Mısır'da iken yolsuzluk yaptığı gerekçesi ile mallarına el konulduysa da Bağdat Seferi sırasında affedildi ve Anadolu beylerbeyliğine getirildi. Daha sonra kubbe veziri oldu. Aralık 1639'da Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın yerine sadaret kaymakamlığına atandı. Şubat 1640'ta yeniden kaptan-ı derya olan Hüseyin Paşa, Karadeniz'e sefere çıkarak Kazaklar'ı yenilgiye uğrattı. Şubat 1642'de Bosna beylerbeyliğine getirildi. 1643'te Bağdat,, 1644'te Budin valilikleri yaptı. Şubat 1646'da ikinci vezir rütbesi ile Girit Adası'nda yeni alınan Hanya'nın korunması ile görevlendirildi. 1646 yazında Suda kuşatmasına katıldı. Serdar Kapıcı Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine komutayı alarak kuşatmayı sürdürdü. Ağustos 1646'da, Girit'teki Osmanlı güçlerinin başına getirildi. Suda kuşatmasını kaldıran Hüseyin Paşa, Kasım 1646'da Resmo kentini aldı. Adanın doğu bölgesinde egemenliğini sağlamlaştıran Hüseyin Paşa, Temmuz 1647'de, Venedikliler'in elindeki Girit'in en önemli kenti olan Kandiye'yi kuşattı. İstenen yardımın gelmemesi yüzünden Kandiye'yi ele geçiremeyen Hüseyin Paşa, Eylül 1649'da düzenlediği saldırıdan da bir sonuç alamayınca geri çekildi. Hüseyin Paşa, 28 Şubat 1656'da sadrazamlığa atandıysa da, İstanbul'da yeniçerilerin ayaklanması üzerine görevine başlamadan yerine Siyavuş Paşa getirildi. Kandiye kuşatmasını yavaş tuttuğu gerekçesi ile Temmuz 1658'de geri çağrıldı. 14 Temmuz 1658'de üçüncü kez kaptan-ı deryalığa atandı. Son görevi olan Rumeli beylerbeyliği sırasında halktan usulsüz vergi topladığı gerekçesi ile İstanbul'a çağrılarak öldürüldü.

Cesareti dolayısı ile deli diye tanınan Hüseyin Paşa, Girit Adası'nın fethedilmesinde ve adada Osmanlı yönetiminin yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Öldürülmesinde, kendisini rakip olarak gören Köprülü Mehmed Paşa'nın etkisi büyüktür.

• BAKINIZ: MEHMED IV, MEHMED PAŞA [Köprülü], MURAD IV.

HÜSEYİN PAŞA [Küçük]
(1757-1803)

Osmanlı kaptan-ı deryası. Modern Osmanlı denizciliğinin kurucularındandır.

Doğum yeri bilinmemektedir. 7 Ocak 1803'te İstanbul'da öldü. Gürcü asıllı olan Hüseyin, efendisi Silahdar İbrahim Paşa tarafından, 1768'de III. Mustafa'ya armağan edildi. Annesi Şehzade Selim'in süt annesi olduğu için geleceğin padişahı ile beraber büyüdü. Enderun'da eğitim gördü.

7 Nisan 1789'da padişah olan III. Selim, Hüseyin'i kendisinin başçuhadarı yaptı. Kendisine paşalık verilerek 10 Mart 1792'de kaptan-ı deryalığa getirildi. 1792 yazında I. Abdülhamid'in kızı Esma Sultan ile evlenerek saraya damat oldu. Hüseyin Paşa, ilk kez sefere çıkışında Ege Denizi'nde korsanlık yapan Lambro Canziani'nin filosunu yok etti. 1798'de ayaklanan Pazvandoğlu'na karşı gönderildi. Ayaklanmanın merkezi olan Vidin'i denizden ve karadan kuşatan Hüseyin Paşa, bu güçlü Rumeli derebeyine karşı başarılı olamadı. Osmanlı birlikleri 1798 sonbaharında kuşatmayı kaldırarak çekilmek zorunda kaldılar. 1800'de Napoléon Bonaparte'ın işgal ettiği Mısır'ı geri almak için sefere çıkan Hüseyin Paşa, ancak 1801'de İskenderiye'ye asker çıkarabildi. Mart 1801'de, Fransızlar'a karşı savaşan İngiliz ordusuna katıldı. Fransızlar'ın Mısır'dan çıkarılmasından sonra, 1801 sonlarında İstanbul'a döndü.

Hüseyin Paşa, III. Selim'in reform girişimleri arasında donanmayı modern bir duruma getirmeye çalışmış, Avrupalı mühendislerin yardımı ile tersaneyi yenilemiştir.

• BAKINIZ: SELİM III.

HÜSEYİN PAŞA [Mezemorta]
(? - 1701)

Osmanlı kaptan-ı deryası. Ege Denizi'nde Osmanlı egemenliğini yeniden kurmuştur.

Doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. 17 Temmuz 1701'de Paros ya da Eğriboz Adası'nda öldü.

Akdeniz'de korsanlık yapan Hüseyin Ağa, 1683 yazında, Cezayir dayısı Baba Hasan tarafından Fransızlar'a rehin olarak gönderildi. Fransızlar'ın elinden kurtulan Hüseyin Ağa, Cezayir'e döndü ve denizcilerin desteğini kazandı. Baba Hasan'ı öldürerek Cezayir dayısı seçildi. Fransızlar'la bir antlaşma yaptı. 1686'da, Cezayir beylerbeyi sıfatıyla, Mora üzerine sefer yapan Osmanlılar'a yardım gönderdi. 1688'de Fransa kıyılarını vurdu. Ocak 1690'da kaptan-ı deryalığa getirildi. Ancak Cezayir'de ayaklanan askerlerin isteği üzerine azledildi ve Mart 1690'da Tuna donanması kaptanlığına atandı. Vidin'in geri alınması için yapılan seferi Tuna boyunca destekledi. 24 Eylül

1691'de kalyonlar kaptanı yapılarak Rodos Adası'na gönderildi. Amcazade Hüseyin Paşa'nın Sakız Adası'nı Venedikliler'den geri almak için yaptığı sefere katıldı. Venedik donanmasının 9 Şubat 1695'te Koyun Adaları önünde yenilmesinde büyük rol oynadı. 22 Şubat 1695'te Sakız'a çıkan Osmanlı birlikleri adada yeniden egemenlik kurdular. Hüseyin Paşa, 11 Mayıs 1695'te, Amcazade Hüseyin Paşa'nın yerine kaptan-ı derya oldu. Eylül 1695'te Midilli açıklarında bir Venedik donanmasını yendi. Bu zaferle Ege Denizi'nde Osmanlı egemenliğinin yeniden sağlanması konusunda önemli bir adım atıldı. Venedik donanması Temmuz 1697, Eylül 1697 ve Eylül 1698'de yapılan savaşlarda da yenilgiye uğratıldı.

Hüseyin Paşa, Ege Denizi'ni Venedikliler'den ve korsanlardan arındırmış, Avrupa donanmalarında kullanılan kalyon tipi gemilerin yapımı için çalışmış, donanmada düzen sağlamıştır.

• BAKINIZ: HÜSEYİN PAŞA [Amcazade]

HÜSEYİN b.TALAL
(1935)

Ürdün kralı. Otuz yılı aşkın süreden beri iktidarını korumaktadır.

14 Kasım 1935'te Amman'da doğdu. Ürdün kralı Talal'ın oğlu ve kral Abdullah'ın torunudur. İskenderiye'deki Victoria Koleji'nde ve İngiltere'de Sandhurst Kraliyet Askeri Akademisi'nde eğitim gördü.

20 Temmuz 1951'de, Kudüs'te, Mescid-i Aksa'da büyükbabasının öldürüldüğü suikastten yara almadan kurtuldu. Babası Tallal'ın akıl hastalığına tutulması üzerine 2 Mayıs 1953'te Ürdün kralı ilan edildi. İngiliz subayların komutası altındaki ordunun güçlendirilmesi ve bir hava gücü kurulması için çalışmalar yaptı. 1956'da Ürdün'le İngiltere arasındaki antlaşmayı iptal etti. İngiltere de Ürdün'e yaptığı iktisadi yardımı kesti. Nisan 1957'de hükümetin Hüseyin ile görüş ayrılığına düşerek görevden ayrılması ile siyasi bir bunalım başladı. Hüseyin, kendisini tahttan indirmek isteyen Mısır yanlısı general Ali Ebu Nawar'ın planını ortaya çıkardı. Orduya tümüyle egemen olan Hüseyin, Ürdün'ün birliğinin korunması konusunda ABD'nin desteğini sağladı. Parlamentonun ülke yönetimi üzerindeki etkisi azaldı. Ürdün, krala bağlı bir hükümet tarafından yönetilmeye başlandı.

Suriye ve Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmasından sonra, kendisine bir bağlaşık arayan Hüseyin, 14 Şubat 1958'de Ürdün'ün Irak ile birleştiğini ilan etti. Ancak bu birlik 14 Temmuz 1958'de, Irak Kralı Faysal'ın bir darbeyle devrilmesi ve öldürülmesiyle son buldu. Hüseyin 1961'de Mısır Devlet Başkanı Nasır ile ilişki kurarak iki ülke arasındaki gerginliğin azaltılmasına çalıştı. Suriye'nin Mısır ile birliği bozmasından sonra ilişkiler yeniden kötüleştiyse|de kesilmedi.

Ürdün yönetimiyle ülkede yaşayan Filistinliler arasındaki ilişkiler ise özellikle, 1965'te el-Fetih örgütünün kurulmasından sonra giderek kötüleşti. 5 Temmuz 1967'de İsrail birliklerinin Mısır'a saldırması üzerine savaşa giren Ürdün, İsrail karşısında kesin bir yenilgiye uğradı. Kudüs ve Batı Şeria İsrail'in eline geçti. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) de ülke içindeki gücünü artırmaya başladı. Gerillalar 9 Temmuz 1970'te kral Hüseyin'in bulunduğu konvoya ateş açtılar. 16 Eylül 1970'te askeri bir hükümetin kurulmasını sağlayan Hüseyin, 17 Eylül'de Amman'daki gerilla üslerine karşı saldırı emrini verdi. Şiddetli çarpışmalardan sonra Nasır'ın aracılığıyla 26 Eylül 1970'te, Kahire'de FKÖ lideri Yasir Arafat ve Kral Hüseyin arasında anlaşmaya varıldı. Direnmeyi sürdüren gerillalar ise 1971 Ağustosu'nda tümüyle yenilgiye uğratıldı.

1974'ten sonra Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın izlediği politikaya karşı çıkan Hüseyin Enver Sedat'ın İsrail'le uzlaşmasını onaylamadı. 1982'den sonra FKÖ ile yeniden iyi ilişkiler kuruldu, Filistinliler'le Batı Şeria'yı da kapsayan bir konfederasyon kurulması yolunda ilke anlaşmasına varıldı.

• BAKINIZ: C. NASIR, SEDAT.

HÜSEYİN ZEKÂİ PAŞA
(1860-1919)

Türk, ressam. 19.yy manzara resmi geleneği içinde yaptığı başarılı resimlerle ün kazanmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Kuleli Askeri Lisesi'nde öğrenciyken Hoca Ali Rıza, Halil Paşa ve öbür arkadaşlarıyla okulda bir resim atölyesi açılması isteğinde bulundu. Atölye kurulduktan sonra, Süleyman Seyyit, Osman Nuri Paşa gibi sanatçılar buraya öğretmen olarak atandılar. Hüseyin Zekâi Paşa resim çalışmalarına bu atölyede başladı. Daha sonra Harbiye'ye geçti ve resimlerinin II. Abdülhamid tarafından çok beğenilmesi üzerine Yaverler sınıfına alındı. Harbiye'yi 1881'de teğmen olarak bitirdikten sonra, Şeker Ahmet Ali Paşa'nın yanında görev aldı. 1906'da Şeker Ahmet Ali Paşa'nın ölümünden sonra, mabeyn ressamı ve yabancı misafirler teşrifatçısı oldu. Bir dönem de Askeri İnşaat Komisyonu başkanlığında bulundu ve Askeri Müze'nin kuruluşunda görev aldı. Tuğgeneral rütbesine kadar yükseldi. 1908'de, I. Tugay komutanlığına atandı ve bir süre sonra emekli olarak Sanayi-i Nefise Encümeni'nde üye olarak görev aldı. Eski yapıtlara ve eşyalara, halılara, çinilere özel bir ilgi duyan Hüseyin Zekâi Paşa yayımladığı *Mübeccel Hazineler* adlı kitapta Türk sanatını konu edinmiştir.

Hüseyin Zekâi Paşa yurt dışına hiç çıkmamış, ancak döneminin sanatçılarını, özellikle de Süleyman Seyyit ve Ahmet Ali Paşa'nın yapıtlarını inceleme olanağını bulmuştur. 19. yy manzara resmi geleneği içinde yer alan yapıtları, en çok bu iki sanatçının üslubuyla benzerlikler taşır. Boyayı, çok ince ve temiz, renkleri duru ve dengeli karşıtlıklarla kullanmıştır. 1910'larda, özellikle Galatasaray sergilerinin başlamasından sonra, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti üyesi ressamlarla kurduğu ilişkiler sonunda izlenimci

(empresyonist) tutumla çalışmaya başlamıştır. Ancak bu tür resimler yapması onun bir akıma bağlılığından çok açık havada çalışma isteğinin ve ışık renklerini arayışının sonucudur. Klasik ölçüler içinde, temiz bir işçilikle, resmin hem tümünde, hem de ayrıntılarda bir güzellik duygusu vermiş, 19. yy'ın öbür Türk ressamları gibi doğaya benzetme, hoş ve güzel bir sonuç yaratma kaygısıyla çalışmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Develer*, 1915-1916 İstanbul, Resim ve Heykel Müzesi; *İçerenköy*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Ayasofya Camii Hünkar Mahfili*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Cami*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Yıldız Sarayı Bahçesinden Peyzaj*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Ayasofya Şadırvanı; Papağan.* **Kitap:** *Mübeccel Hazineler*, 1913.

HÜSREV MEHMED PAŞA
(? - 1855)

Osmanlı devlet adamı. Sultan Abdülmecid zamanında sadrazamlık yapmıştır.

Doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. 3 Mart 1855'te İstanbul'da öldü. Aslen Abaza'dır. Çavuşbaşı Said Efendi'nin köleşiydi. Küçük yaşta İstanbul'a götürüldü ve Enderun'da yetişti. Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'nın önce mühürdarlığını sonra da kethüdalığını yaptı. Küçük Hüseyin Paşa, Fransız işgaline karşı koymak üzere Mısır'a gönderildiğinde, karaya çıkan bir Osmanlı birliğine komuta etti. İngiliz kuvvetlerinin de yardımıyla Fransızlar'ı yendi. Bu başarıları üzerine, kendisine önce beylerbeyilik rütbesi ile İskenderiye muhafızlığı verildi. Eylül 1801'de de vezirlik verilerek Mısır valisi yapıldı.

Elindeki askerlere güvenmeyen Hüsrev Mehmed Paşa, Mısır'da Nizam-ı Cedid ordusunu kurmaya çalıştı. Rumeli'den gelen başıbozuk askerlerin ücretlerini kesmesi ise çoğunluğunu Arnavutlar'ın oluşturduğu bu kuvvetlerin ayaklanmasına yol açtı. Nizam-ı Cedid birlikleri ayaklanan birlikler karşısında tutunamadı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın da ayaklananları desteklemesi üzerine, Kahire'ye kaçmak zorunda kaldı. Hüsrev Mehmed Paşa'nın bir yıl kadar süren Mısır valiliğinden sonra, ülkede Kavalalı'nın egemenliği başladı.

Hüsrev Mehmed Paşa, önce Selanik'e sürüldü. Sonra da Diyarbekir valiliğine atandı. 1806'da başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'na katıldı. 1811'de Kaptan-ı deryalığa getirildi. 1818'de önce Trabzon sonra da Erzurum valiliklerine atandı. 1820'de doğu seraskeri yapıldı. İranlılar ile yapılan çarpışmalarda başarısız olunca yeniden Trabzon valiliğine getirildi. 1822'de ikinci kez Kaptan-ı derya oldu. Mora'daki Yunan ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye seraskerliğine atandı. Donanmanın başındayken yetiştirdiği nizamiye taburunu örnek alarak, Osmanlı ordusunu eğitmeye başladı.

1828'de Rusya ile olan savaş sırasında, eski kölelerinden Reşid Mehmed Paşa'nın sadrazam olmasını sağladı. Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, Asakir-i Mansure birlikleri de eğitimleri tamamlanmadan cepheye sürülmüşlerdi. Ruslar'ın Edirne'ye kadar gelmeleri üzerine, Hüsrev Mehmed Paşa, II. Mahmud'u Ruslar'la barış yapılması konusunda ikna etti. Barıştan sonra, Hüsrev Mehmed Paşa'nın Babıâli üzerindeki etkisi çok arttı. 1837'de seraskerlikten alınarak, 1838'de Meclis-i Vâlâ başkanlığına getirildi.

II. Mahmud'u tahttan indirmek isteyen bir grup ile ilişkisi olan Hüsrev Mehmed Paşa, Abdülmecid tahta çıkınca, 2 Temmuz 1839'da sadrazamlığı eline geçirdi. Rakibi olan Firari Ahmed Paşa bu olay üzerine, Osmanlı donanmasını Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya teslim etti. Tanzimat hareketine karşı olarak tanındığı için Hüsrev Paşa da sadrazamlıktan alındı. Hakkında rüşvet davası açıldı. Suçlu olduğu anlaşıldığından, vezirlik rütbesinin geri alınmasına ve iki yıl gözaltında tutulmasına karar verilerek Tekirdağı'na sürüldü. Bir yıl kadar sürgünde kaldıktan sonra, Kasım 1841'de affedilerek İstanbul'a gelmesine izin verildi. Ocak 1846'da yeniden seraskerliğe getirildi. Önemli görevlere kendi adamlarını atamaya başlayan Hüsrev Mehmed Paşa, 1846 sonlarında Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam olması üzerine görevden alındı.

Çocuğu olmayan Hüsrev Paşa, birçok köle satın alarak bunları kendi konağında yetiştirmiştir. Eski kölelerini önemli devlet görevlerine yerleştirerek ve bunlarla Osmanlı hanedanı arasında evlilikler düzenleyerek gücünü artırmak amacı gütmüştür. Bu kölelerden 30 kadarı, sonradan paşalığa kadar yükselmişlerdir.

• **BAKINIZ:** ABDÜLMECİD, MEHMED ALİ PAŞA [Kavalalı].

HÜSREV PAŞA
(? - 1632)

Osmanlı sadrazamı. Abaza Mehmed Paşa ayaklanmasını bastırmıştır.

Doğum yeri ve yılı bilinmemektedir. Şubat 1632'de Tokat'ta öldü. Aslen Bosnalı'dır. Devşirme olarak İstanbul'a getirildi, Enderun'da yetişerek sarayda görev aldı, silahdarlığa kadar yükseldi. Eylül 1613'te yeniçeri ağası oldu. Mayıs 1624'te, Çerkes Mehmed Paşa ile birlikte, ayaklanan Abaza Mehmed Paşa üzerine gönderildi. Ağustos 1624'te Kayseri yakınlarında yapılan savaşta Abaza'nın ordusunu yenilgiye uğrattı. Bu başarısı üzerine paşalığa yükseltildi ve kışlamak için Tokat'a çekildi. Nisan 1625'te Tokat'tan ayrılan Hüsrev Paşa, Bağdat üzerine sefere giden yeni sadrazam Hafız Ahmed Paşa'ya katıldı. Bağdat kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Hafız Ahmed Paşa'nın yerine Halil Paşa getirildi. Yeniçeri ağalığından alınan Hüsrev Paşa da merkeze çağırılarak kubbe veziri yapıldı.

Abaza Mehmed Paşa'nın ikinci ayaklanmasında Halil Paşa başarılı olamamıştı. Şeyhülislam Yahya Efendi'nin önerisi ile, Hüsrev Paşa, 6 Nisan 1628'de sadrazam yapıldı ve Abaza Mehmed Paşa'nın üzerine gönderildi. Yeniçeriler arasında disiplini sağlayan

Hüsrev Paşa, Abaza'nın Erzurum'u kuşattığını öğrenince o da Abaza'yı kuşattı. Ayaklanan askerleri kapıkulu ocaklarına kaydedeceğine söz vererek kendi yanına çekti. Karşı koyamayacağını anlayan Abaza, ileri sürdüğü koşulların da kabul edilmesi üzerine 18 Eylül 1628'de teslim oldu.

İstanbul'a dönen Hüsrev Paşa, 11 Mayıs 1629'da Bağdat'ı İranlılar'dan geri almak için sefere çıktı. Eylül 1630'da Bağdat'ı kuşattı. Ağır kayıplara uğrayan Hüsrev Paşa Ekim 1630'da Musul'a çekildi. Bir süre yöredeki İran'ın elindeki yerlere akınlar yaptı. Ekim 1631'de sadrazamlıktan alınan ve Tokat'a giden Hüsrev Paşa, İstanbul'da çıkan bazı karışıklıklara adının karıştığı gerekçesi ile Şubat 1632'de Tokat'ta idam edildi.

Yeniçerilere dayanarak elinde büyük bir güç toplayan Hüsrev Paşa, şiddet kullanarak orduda disiplini sağlamaya çalışmış, ancak seferlerde yine yeniçerilerin denetiminden çıkması yüzünden başarılı olamamıştır.

• BAKINIZ: ABAZA MEHMED PAŞA, MURAD IV.

HVEGER, Ranghild
(1920)

Danimarkalı yüzücü. Serbest stilde dünyanın en iyi kadın yüzücülerindendir.

1930'larda başladığı yüzme sporunu 1950'lere değin sürdürdü. Döneminde dünyanın en iyi serbest yüzücü kadınlarından biri olarak tanındı. 100 m'den 1 mil'e kadar tüm mesafelerde yarıştı, birçok şampiyonluk kazandı. Bu arada yine çeşitli mesafelerde ve tümü serbest stilde olmak üzere 44 dünya rekoru kırdı. 1936 Olimpiyat Oyunları'nda 400 m serbestte ikinciliği kazandı. 1938 Avrupa Yüzme Şampiyonası'nda 100 m serbest, 400 m serbest ve 4×100 m serbest bayrak yarışlarında üç altın madalya kazandı. 1948 ve 1952 Olimpiyat Oyunları'na katılan Danimarka bayan milli yüzme takımında yer aldı. 35 yaşında yüzmeyi bıraktı.

HYDE, Douglas
(1860-1949)

İrlandalı devlet adamı, yazar ve araştırmacı. 1938-1945 arasında İrlanda'nın ilk devlet başkanı olarak görev yapmıştır.

İrlanda dilinde Dubhiglas De Hide olarak anılan Hyde, 17 Ocak 1860'ta Roscommon Kontluğu'na bağlı Frenchpark'ta doğdu, 12 Temmuz 1949'da Dublin'de öldü. 1884'te Dublin'deki Trinity College'ı bitirdi ve İrlanda dili ve edebiyatı üzerinde çalışmaya başladı. 1893'te *The Love Songs of Connacht* ("Connacht'tan Aşk Şarkıları"), 1899'da *A Literary History of Ireland* ("İrlanda Edebiyat Tarihi") adlı kitaplarını yayımladı.

Douglas Hyde

1893'te Gael Birliği'ni kurdu ve 1915'e değin bu kuruluşun başkanlığını yaptı. Hyde'ın, siyasetten uzak tutmaya çalıştığı Gael Birliği'nin amacı, yok olmakta olan İrlanda dilini, kültürünü ve geleneklerini koruyup geliştirmekti. İrlanda dilinin okul programlarından çıkartılmasına şiddetle karşı çıktı. 1908'de yeni kurulan İrlanda Ulusal Üniversitesi'nde çağdaş İrlanda dili profesörlüğüne getirildi ve bu görevini 1938'e değin sürdürdü. Bu dönemde İrlanda dilinin üniversitelerde zorunlu ders olarak okutulması için çalıştı. 1915'te ulusal bağımsızlık ilkesi Gael Birliği'nin amaçları arasına alınınca istifa etti.

1916'da başlatılan bağımsızlık mücadelesinin dışında kaldı. 1922'de Özgür İrlanda Devleti'nin kurulmasından sonra senatör olarak görev yaptı. 29 Aralık 1937'de kabul edilen anayasaya göre, İrlandalılar'a kendi devlet başkanlarını seçme hakkı tanındı. Hyde, 1938'de 7 yıl için devlet başkanı seçildi. Devlet başkanlığından ayrıldıktan dört yıl sonra Dublin'de öldü.

• YAPITLAR (başlıca): *The Love Songs of Connacht*, 1893, ("Connacht'tan Aşk Şarkıları"); *A Literary History of Ireland*, 1899, ("İrlanda Edebiyat Tarihi").

• KAYNAKLAR: D. Coffey, *Douglas Hyde*, 1938.

• BAKINIZ: CASEMENT, DE VALERA.

HYNDMAN, Henry Mayers
(1842-1921)

İngiliz siyaset adamı ve gazeteci. Sosyal Demokratik Federasyon'un kurucularındandır.

7 Mart 1842'de Londra'da doğdu, 22 Kasım 1921'de aynı kentte öldü. Varlıklı bir ailenin oğluydu. Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'da hukuk öğrenimi gördü. Londra'da gazetecilik yaptığı 1871-1880 arasında, muhafazakâr görüşleri benimse-

mesine karşın, Paris Komünü'nü ve Garibaldi'nin İtalyan Birliği mücadelesini destekleyen, İngiltere'nin Hindistan'da ve İrlanda'da izlediği sömürgeci politikaları yeren makaleler yazdı.

İngiltere'de 1870'lerin ortalarında başlayan iktisadi bunalım sırasında, radikal sendikacılık hareketi ve emekçi sınıf dernekleri yaygınlaşmaya başlamıştı. Bu ortamda Marx'ın *Das Kapital* (Kapital) adlı kitabını okuyarak onun görüşlerini benimseyen Hyndman, 1881'de çeşitli emekçi sınıf derneklerinin birleşmesinden oluşan Demokratik Federasyon adlı örgütü kurdu. Sosyalist görüşlerin propogandasını amaçlayan bu örgüt, 1884'te, uzun dönemde sosyalizmin kurulmasını, kısa dönemde ise emekçi sınıfların yaşam koşullarını iyileştirecek toplumsal ve siyasi reformların gerçekleştirilmesini amaç edinen bir programı benimseyerek, Sosyal Demokratik Federasyon (SDF) adını aldı.

Hyndman'ın radikal sendikalarla SDF arasında her türlü işbirliğine karşı çıkması ve örgüt içinde otoriter ve dar grupçu politikalar izlemesi, aynı yıl, aralarında W.Morris ve Eleanor Marx'ın da bulunduğu sol kanat SDF üyelerinin örgütten ayrılarak Socialist League'i (Sosyalist Birlik) kurmalarıyla sonuçlandı. 1894'te yapılan seçimlerde, Hyndman'ın Muhafazakârlar'dan para yardımı aldığının anlaşılması, SDF'nin saygınlığının azalmasına neden oldu.

Hyndman önderliğindeki SDF, 1885 sonrasında sayıları giderek artan işsizler arasında yoğun bir propaganda etkinliği yürüttü. İşsizlerin çalışma hakkını savunmak amacıyla çok sayıda kitle gösterisi düzenlendi. SDF, 1889'daki dok işçileri grevinde etkin rol oynadı. Ancak, Hyndman'ın sendikal mücadeleye ve işçi önderlerine karşı beslediği güvensizlik ve onlarla işbirliğine karşı çıkması, SDF'nin bir kitle örgütüne dönüşmesini engelledi.

SDF 1911'de İngiliz Sosyalist Partisi (İSP) adını aldı. Hyndman'ın I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında, güttüğü şoven milliyetçi tutumuna karşı çıkan İSP 1916'da Hyndman'ı partiden çıkardı. Bunun üzerine Hyndman, Ulusal Sosyalist Parti'yi kurdu. 1918'den sonra Sosyal Demokratik Federasyon adını alan bu parti, 1917 Ekim Devrimi'nin karşısında yer aldı. Hyndman, savaş sonrasında Gıda Bakanlığı'nda görev yaptı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *England for All*, 1881, ("Herkesin İngiltere'si"); *The Historical Basis of Socialism in England*, 1883, ("İngiltere'de Sosyalizmin Tarihsel Temeli"); *The Economics of Socialism*, 1896, ("Sosyalizmin İktisadi İlkeleri"); *Clemenceau, the Man and His Time*, 1919, ("Clemenceau, Kişiliği ve Dönemi"); *The Evolution of Revolution*, 1920, ("Devrimin Evrimi").

- **KAYNAKLAR:** F.J. Gould, *Hyndman, Prophet of Socialism (1842-1921)*, 1928; R.T. Hyndman, *The Last Years of H.M. Hyndman*, 1923.

HYPATİA
(ykş. 370-415)

İskenderiyeli düşünür ve matematikçi. İskenderiye'deki Yeni-Platoncu Okul'un gelişmesinde etkili olmuştur.

İskenderiye'de doğdu, Mart 415'te aynı kentte öldü. Matematikçi ve düşünür Theon'un kızıdır. Babasından doğabilim ve matematik öğrenmiş, onun etkisiyle önce Gezimcilik'e bağlanmış sonra, Plutarkhos gibi dönemin önde gelen düşünürleri olan öğretmenlerinin etkisiyle görüşlerini değiştirip Yeni-Platoncu akımı benimsemiştir. Bir süre Kyrene'de kalan Hyptaia burada, daha sonra papaz olan din adamı Kyrene'li Synesius'un düşüncelerini etkilemiş, İskenderiye'ye döndükten sonra da güzelliği, zekâsı ve felsefe konularında derin bilgisiyle Yeni-Platonculuk düşüncesinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Hypatia'nın yaşadığı dönemde, Çoktanrıcılık yeni gelişmekte olan Hıristiyanlık karşısında, oldukça güçlüydü. Hypatia, bir tanrıtanımaz olarak nitelendirilmekle birlikte, Hıristiyanlar üzerinde de etkiliydi. Ancak, 412'de İskenderiye piskoposluğuna atanan Kyrilius onu Hıristiyanlar ve tanrıtanımazlar arasındaki sürtüşmenin odağı durumuna getirdi. Kentin tanrıtanımaz yöneticilerinden biriyle ilişkisini ileri sürerek, keşişlerden ve bağnazlardan oluşan bir topluluğu üzerine saldırttı. Hypatia linç edildi.

İlk Çağ'ın ilk kadın düşünürlerinden olan Hypatia, ilk kadın matematikçi olarak bilinir. Synesius ile yazışmalarından öğrenildiğine göre, Pergeli Apollonios'un *Konikler*'i ve İskenderiyeli Diophantus'un *Arithmetica*'sı üzerine yorumları vardır. Ancak, yapıtları bugüne ulaşamamıştır. Gene, Synesius'un ona usturlab ve hidroskop yapımında yardımcı olduğu bilinmektedir. Felsefe alanında yapıtlarının varlığı kuşkuludur. Uzun bir süre, bilgileriyle ünlü kadınlar İkinci Hypatia olarak anılmıştır.

• BAKINIZ: PLUTARKHOS.

IBÁÑEZ, Vicente Blasco

Bak.BLASCO IBÁÑEZ, Vicente

I

IBAÑEZ DEL CAMPO, Carlos
(1877-1960)

Şilili asker ve siyaset adamı. 1927-1931 ve 1952-1958 arasında iki kez devlet başkanlığı yapmıştır.

3 Kasım 1877'de Linares'te doğdu, 28 Nisan 1960'ta Santiago'da öldü. Santiago askeri okulunu bitirdikten sonra 1903'te El Salvador ordusuna askeri danışman olarak atandı. Şili'ye döndüğünde süvari okulu ve polis akademisini yönetti. Ocak 1925'te yapılan bir darbenin önderi olarak, bir yıl önce askeri bir darbeyle devrilen devlet başkanı A.Alessandri'nin yeniden iktidara geçmesini sağladı. Sosyal adaletçi bir anayasa hazırlayan Alessandri, Ekim 1925'te Ibanez' le anlaşmazlığa düşerek istifa etti. Ibanez 1925-1927 arasında Emiliano Figueroa Lorrain'in devlet başkanlığı sırasında önce savaş, sonra içişleri bakanlığı yaptı. 1927'de Figueroa'yı istifaya zorladı ve devlet başkanı seçildi. Alessandri'nin programını uygulamaya koydu. Yabancı sermayeyi özendirdi, dış kredilerle bayındırlık alanında emek-yoğun yatırım projeleri başlatarak istihdamı yükseltici önlemler aldı. Siyasi alanda ise orduya dayanarak özgürlükleri kısıtladı, muhalifleri sürgüne yolladı, ya da mahkûm etti. 1929 Dünya İktisadi Bunalımı ülkenin en önemli gelir kaynağını oluşturan nitrat sanayiini çökertti, yabancı sermaye akımını durdurdu. Genel iktisadi çöküntü karşısında büyüyen hoşnutsuzluk, yığınsal grevlere ve sokak gösterilerine dönüştü. Ibanez 1931'de ülkesini terkederek Arjantin'e gitti ve 1937'ye değin sürgün olarak yaşadı.

Ibanez'in Eylül 1938'de Şilili Naziler'in desteğiyle Halk Birliği hükümetine karşı giriştiği askeri darbe hemen bastırıldı. 1939'daki ikinci darbe girişimi de başarısız kaldı. 1942 seçimlerine muhafazakârların adayı olarak katıldı, ancak seçilemedi. 1949'da senatoya girdi. 1952 seçimlerinde değişik siyasi grupların ortak oylarıyla cumhurbaşkanı oldu. Meclisin muhalefeti ve yaşlılığı nedeniyle, 1920'lerdeki çizgisine pek uymayan ılımlı bir siyaset izledi. Devlet dairelerinde verimliliği artırıcı, sınai kalkınmayı özendirici önlemler geliştirmeye çalıştı. Ancak 1930'lardan başlayıp 1950'lerde denetlenemez duruma gelen enflasyonun yarattığı yıkımı gidermekte yeterli olamadı. 1958'de görevi seçimle gelen Jorge Alessandri'ye devretti. İki yıl sonra öldü.

• BAKINIZ: A. ALESSANDRI, J. ALESSANDRI.

IBARRURI, Dolores
(1895)

İspanyol kadın siyasetçi. İspanya İç Savaşı sırasında Cumhuriyetçiler'in önderlerindendir.

Aralık 1895'te Gallarta'da (Bask bölgesi) doğdu. Bask bölgesinin demir madenlerinde çalışan bir ailenin 11 çocuğundan sekizincisidir. Çocukluğu bir maden ve sanayi bölgesi olan Vizcaya'da aşırı yokluk içinde geçti. 15 yaşında öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Bir süre terzilik yaptı. Daha sonra sosyalist düşüncelere yakınlık duydu ve Marxist yapıtları okumaya başladı. 1920'de İspanyol Komünist Partisi'ne (İsKP) üye oldu. Coşkulu ve mücadeleci kişiliği, "ihtiras çiçeği" anlamına gelen "La Passionaria" adıyla anılmasına yol açtı.

1930'da düzenlenen Pomplona Konferansı'nda İsKP Merkez Komitesi'ne seçildi. Bundan sonra partinin temel ilkelerini kitleler önünde savunan bir halk konuşmacısı olarak ön plana çıktı. 1931-1933 arasını hapiste geçirdi.

1934'te, 4000 işçinin öldürüldüğü Asturya ayaklanmasında, kimsesiz kalan işçi çocuklarına ev ve aile bulunması, bölgeye yiyecek ve ilaç gönderilmesi için sürdürülen kampanyanın başında yer aldı. Aynı yıl, Cumhuriyetçi ve Sosyalist kadınlarla birlikte, "Savaş Aleyhtarı Kadınlar Hareketi"ni örgütledi. 1935'te, III.Enternasyonal'in (Komintern) VII.Kongresi'nde, İsKP Genel Sekreteri Jose Diaz'la birlikte Yürütme Kurulu'na seçildi.

Ocak 1936'da Sosyalist Parti, Komünist Parti, Cumhuriyetçi Sol Parti, Cumhuriyetçi Birlik Partisi ve diğer sol partilerin ittifakıyla kurulan Halk Cephesi'nin adayı oldu ve Asturya bölgesinden milletvekili seçildi. Mecliste, Halk Cephesi'nin en güçlü hatiplerinden biri oldu.

18 Temmuz 1936'da, ordunun hükümete başkaldırmasıyla birlikte iç savaş başlayınca cepheye gitti. Daha sonra İspanya Cumhuriyeti'ne yardım sağlamak için kurulan bir komiteyle Fransa ve Belçika'ya gittiyse de yardım istekleri geri çevrildi.

İç savaş boyunca heyecanı ve enerjisi ile tüm Cumhuriyetçiler için bir moral güç kaynağı olan Ibarruri, savaşın Franco'cular lehine gelişmesi karşısında, bazı Cumhuriyetçi siyaset adamlarının tersine, her türlü teslim olma düşüncesine karşı çıkarak son ana değin direnmeyi savundu. Madrid'in düşmesiyle, 5 Mart 1939'da İspanya'yı terketmek zorunda kaldı. SSCB ve Fransa'da sürdürdüğü 38 yıllık sürgün yaşamından sonra, 1977'de, Franco diktatörlüğünün yıkılması üzerine ülkesine döndü ve Haziran seçimlerinde milletvekili seçildi. 1978'de düzenlenen İsKP kongresinde, sembolik bir anlam taşıyan "Genel Başkanlık" görevine getirildi.

Ibarruri, bir otobiyografi niteliği taşıyan *Non Passaran*'da (Faşizmi Ezeceğiz), İspanya işçi hareketinin gelişimi ve iç savaşta Cumhuriyetçiler'in yenilgi nedenleri üzerinde durur. Halk Cephesi'nin başarısızlığını iç savaş öncesinde orduyu ve Franco'yu yeterince değerlendirmeme, iç uyumsuzluk, Sosyalist başbakan Caballero'nun kendi solundakilere karşı

olumsuz tavrı, Anarşistler'in eylemleri, halkı seferber etmede Cumhuriyetçi Parti'nin isteksizliği gibi nedenlere bağlar. Komünistler'in hatalarını ise, genç bir parti olarak siyasi tecrübesizlik, güçlü bir aydın kadrodan yoksun olma, sendikalarda yeterince güçlü olmama ve bunların sonucu olarak Halk Cephesi içinde yeterince etkili olamama biçiminde ortaya koyar.

• YAPITLAR (başlıca): *Non Passaran*, 1966, (Faşizmi Ezeceğiz, 1975).

• BAKINIZ: J.DIAZ, FRANCO BAHAMONDE, LARGO CABALLERO.

IBERT, Jacques
(1890-1962)

Fransız, besteci. İzlenimci müziğin etkisinde yapıtlar vermiştir.

15 Ağustos 1890'da Paris'te doğdu, 5 Şubat 1962'de aynı kentte öldü. Annesinden piyano dersleri aldı. İşadamı olarak yetişmesini isteyen babasının müzik eğitimini sürdürmesinden yana olmamasına karşın, 1910'da Paris Konservatuvarı'na girdi. Öğretmenleri arasında Fauré de bulunuyordu. Başarılı bir öğrenci olarak dikkat çekti. Ancak I. Dünya Savaşı'nda donanmada görevlendirilmesiyle çalışmaları kesintiye uğradı. Bununla birlikte, 1915'te ilk orkestra yapıtı olan *Noël en Picardie*'yi ("Picardie'de Noel") tamamlayabildi. Savaştan sonra Konservatuvar'a döndü ve 1919'da Roma Ödülü'nü kazanarak üç yıllığına İtalya'ya gitti. Başarı kazanan ilk orkestra yapıtlarını burada yazdı.

1937'de Roma Akademisi'nin yöneticiliğine getirildi. II. Dünya Savaşı'nın ardından Paris Operası'nda yönetici yardımcısı olarak görev aldı. 1953'te Roma Akademisi'nden ayrılarak Paris Operası ve Opéra-Comique'in ortak yöneticiliğini üstlendi, bu görevi iki yıl sürdürdü.

Ibert'in kimi yapıtlarında şakacı ve hafif, ama aynı zamanda yerici bir üslup egemendir. *Le Roi d'Yvetot* ("Yvetot Kralı") adlı operasında ve *Concertino da camera* gibi orkestra yapıtlarında bu özellikler belirgindir. Öte yandan en tanınmış yapıtlarından *Escales* (Konaklamalar) ile başlayarak, yeni izlenimci bir tarza da yönelmiştir. Bu yönüyle, izlenimci bestecilerin, özellikle Ravel'in etkisindedir. Orkestradan elde ettiği özgün renkler ve etkiler, paralel akorlar gibi teknikleri kullanması, müziğindeki başlıca izlenimci özelliklerdir.

İlk oyunları

• YAPITLAR (başlıca): Opera: *Angélique*, 1927; *Le Roi d'Yvetot*, 1930, ("Yvetot Kralı"); *Gonzaque*, 1935. Bale: *Ballade de la geôle de Reading*, 1922, (Reading Hapishanesi Baladı); *Diane de Poitiers*, 1934, (Poitiers'li Diane). Orkestra Müziği: *Escales*, 1922, (Konaklamalar); Paris, 1932, Senfonik Süit; *Concertino da camera*, 1934, alto saksafon ve küçük orkestra için; *Symphonie concertante*, 1951, obua ve yaylı çalgılar için. Çeşitli: Oyun müziği; film müziği; vokal müzik; oda müziği; piyano müziği; şarkılar.

• BAKINIZ: DEBUSSY, RAVEL.

Henrik Ibsen

IBSEN, Henrik
(1828-1906)

Norveçli oyun yazarı. Çağının bireysel ve toplumsal sorunlarını eleştirel gerçekçi bir yöntemle işleyerek çağdaş tiyatronun ilk olgun örneklerini vermiştir.

20 Mart 1828'de Skien'de doğdu, 23 Mayıs 1906'da Christiania'da (bugünkü Oslo) öldü. Varlıklı bir tüccar olan babasının 1836'da iflas etmesi üzerine, gençlik yıllarını etkileyen bir yoksulluk dönemi başladı. On beş yaşındayken doğduğu yere yakın bir başka taşra kenti olan Grimstad'da bir süre bir eczacının yanında çıraklık etti. Bu kentin sıkıcı havasından ve bağnazlığından kurtulmak için üniversite sınavlarına hazırlandı. Kendinden on yaş büyük bir hizmetçi kızla kurduğu ilişkiden yasadışı bir çocuğu oldu. Böylece daha da artan geçim sıkıntısını hafifletmek ve içine düştüğü umutsuzluktan kurtulmak için, çocukluk döneminden beri büyük ilgi duyduğu tiyatro ve şiir türlerinde yeteneğini geliştirmeye çalıştı.

İlk oyunu *Katilina*'yla ilgilenen iki arkadaşının desteğiyle 1849'da Christiania'ya gitti. Oyun orada 1850'de basıldıysa da, fazla bir ilgi görmedi. Aynı yıl içinde sahnelenen *Kjaempehøien* ("Savaşçının Mezarı") adlı ikinci oyunu onun yazarlığı sürekli bir uğraş edinme isteğini pekiştirdi. O sıralarda girdiği üniversite sınavlarını da kazanamayınca, bütün zamanını yazarlığa ayırdı. Bir süre haftalık bir gülmece dergisinin yayımlanmasına katkıda bulundu, işçi sendikalarının kurulmasını savunan siyasal bir gazeteye yazılar yazdı. Bu gazetenin yayın yönetmeni tutuklanınca, o da siyasal etkinliklerine son verip kendini tümüyle sanat çalışmalarına adadı.

İbsen'in tiyatro alanındaki ilk önemli çalışmaları 1851'de arkadaşı Ole Bull'un kurduğu Bergen Ulusal Tiyatrosu'nda oyun yazarlığı görevine atanmasıyla

Resim 374
William Holman HUNT
"Kurban", 1856, Lady Lever Sanat Galerisi, Cheshire-İngiltere

Resim 375
HÜSEYİN ZEKÂİ PAŞA
"Develer", 1915/1916.
İstanbul Resim Heykel Müzesi

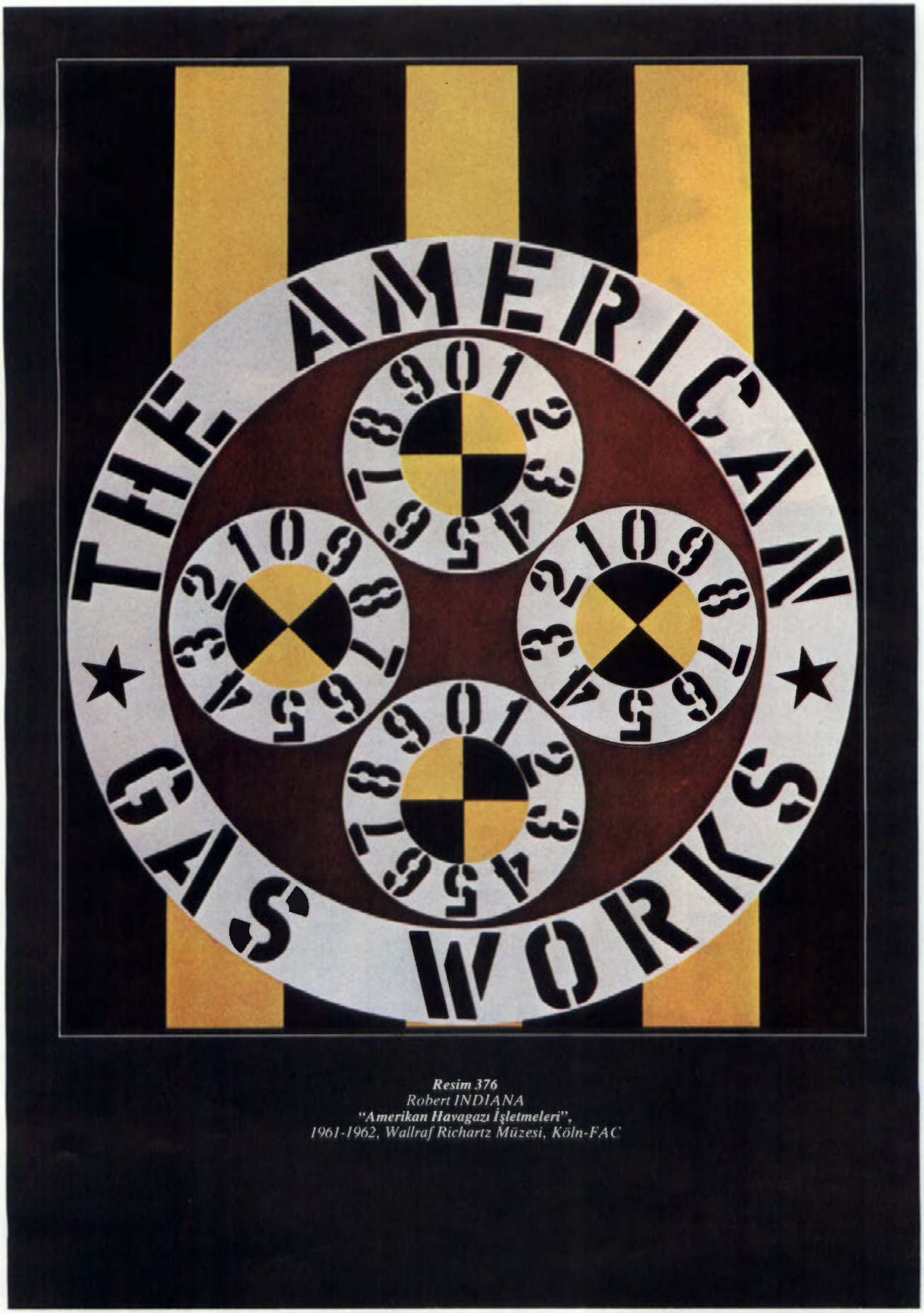

Resim 376
Robert INDIANA
"Amerikan Havagazı İşletmeleri",
1961-1962, Wallraf Richartz Müzesi, Köln-FAC

Resim 377
Jean Auguste Dominique INGRES
*"**Baş Odalık**", 1814, Louvre Müzesi, Paris-Fransa*

Resim 378
Jean Auguste Dominique INGRES
*"**Stratonice**", 1840, Condé Müzesi, Chantilly-Fransa*

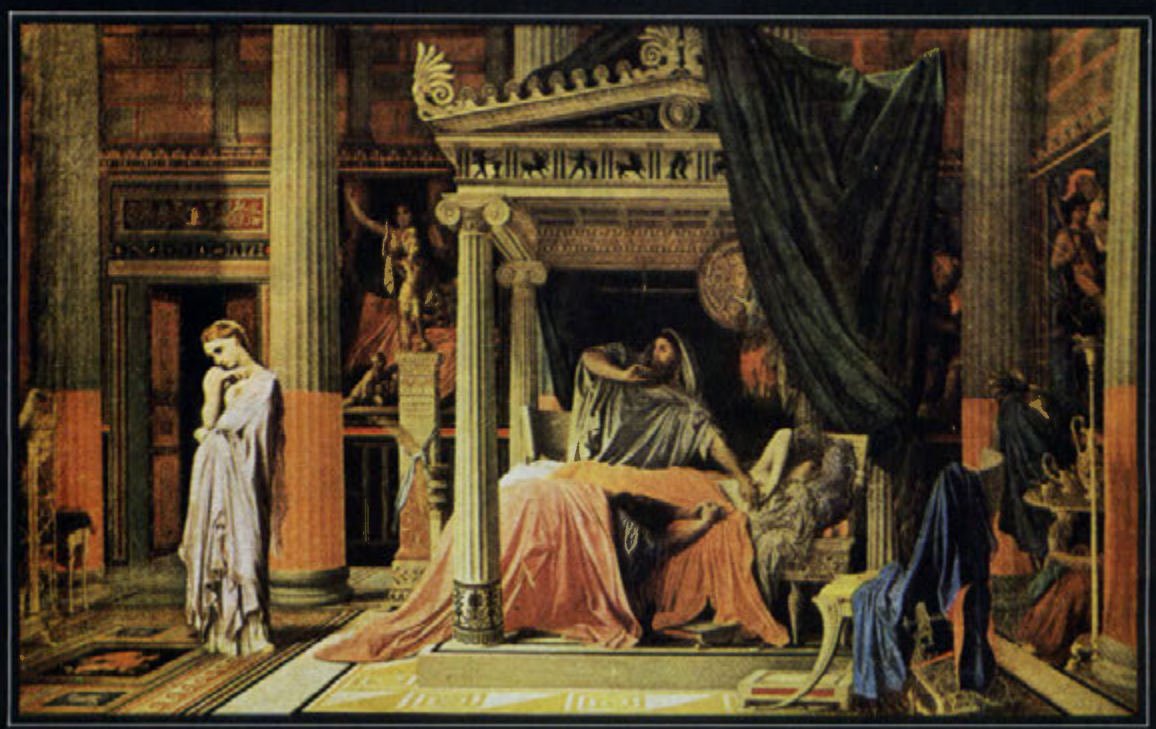

başladı. Bergen'de kaldığı altı yıl içinde sözleşmesi gereği her yıl bir oyun yazdı. Bir yandan da dram sanatının sahne tekniğinin bütün inceliklerini öğrendi. 1857'de Christiania'da yeni kurulan Norveç Tiyatrosu'nun yönetmenliğine atandı. Bu yıpratıcı görevde beş yıl çalıştıktan sonra yöneticiliğin ağır sorumluluğunun kendisine yazma olanağı bırakmaması nedeniyle ve tiyatronun devlet desteğinden yoksun kaldıkça hiçbir varlık gösteremeyeceğine inandığı için Norveç Tiyatrosu'ndaki işinden ayrıldı. "Şairlik aylığı" bağlanması isteğini Norveç parlamentosu geri çevirince, o da üniversiteden aldığı araştırma bursuyla fyordlar bölgesinde folklor çalışmaları yaptı ve bir süre gazetelere eleştiri yazıları yazdı. 1862'de *Kjaerlighedens komedie* ("Aşkın Komedyası") adlı oyununu yayımladı. 1863'te Christiania Tiyatrosu'nun edebi danışmanlığına atandı. Ertesi yıl *Kongsemnerne* ("Tahtta Hak Arayanlar") adlı Norveç iç savaşlarını ele alan tarihsel oyunuyla ilk başarısını kazandı. Bu başarı üzerine dış ülkelerde inceleme yapabilmesi için verilen devlet bursu ve o yılların ünlü romancısı ve oyun yazarı Bjørnstjerne Bjørnson'un sağladığı yardımla 1864'te İtalya'ya gitti. Arkasından ailesini de yanına getirtti ve bir süre Roma'da kaldı.

Roma'da Norveç'in taşra bağnazlığından kurtulduğu için büyük bir çoşkuyla çalışmaya koyuldu. Arada yaptığı kısa süreli yolculuklar dışında yirmi yedi yıl yurt dışında kaldı ve Avrupa tiyatro edebiyatının yazgısını değiştiren en önemli oyunlarını bu süre içinde yazdı. Yeni elverişli yaşama ve çalışma koşullarının ilk ürünleri *Brand*, *Peer Gynt*, *Kejser og Galilaeer* ("İmparator ve Galilei") gibi oyunlardı. 1865'te Bjørnson'un yayıncısı Ayldendal'la yaptığı sözleşme sonucu aldığı telif hakları ve devletin kendisine bağladığı "yazarlık ödeneği" bir süre için geçim sıkıntısına bir çözüm getirdi.

Garibaldi'nin Roma'ya yürümesi üzerine İtalya'dan ayrılan Ibsen 1868'de Dresden'e yerleşti ve yazarlığının bir dönüm noktası sayılan *De unges forbund* ("Gençler Birliği") adlı oyununu 1869'da orada yazdı. Orta tabakanın iki yüzlülüğünü ve sözde özgürlükçü tutumunu yerden bu oyunuyla Ibsen, tiyatroda koşuk dilinden düzyazı diline ve gerçekçi anlayışa geçmiş oluyordu. Yapıtın Christiania Tiyatrosu'nda sahnelenişi büyük gürültüler kopardı ve oyunun kahramanıyla arasında büyük benzerlikler olan Bjørnson'la Ibsen'in ilişkilerinin bozulmasına yol açtı. Ama Ibsen artık değeri bilinen ünlü bir yazardı. Kazandığı yeni bir bursla Stockholm'e gitti, orada İsveç kralının konuğu oldu. Daha sonra Süveyş Kanalı'nın açılış töreninde Norveç'i temsil etti. Daha da önemlisi Danimarkalı eleştirmen Georg Brandes'in sürekli desteği ve onun gerçekçi dönemini değerlendiren olumlu yazılarıyla Avurpa'da yaygın bir üne kavuştu.

1870-1871 Fransız-Alman Savaşı yüzünden yeniden siyasetle ilgilenen Ibsen, Brandes'e yazdığı bir mektupta, sanatçının devrimlerin ruhunu izlemek zorunda olduğunu söylüyordu. 1874'te Norveç'e döndü. Orada muhafazakâr çevrenin bir kahramanı olarak benimsendiğini görerek kısa bir süre sonra oğlunun öğrenimi için Münih'e yerleşti. Burada bir yandan eski şiirlerini ve ilk oyunu *Katilina*'yı yeniden gözden geçirirken, bir yandan da Norveçli besteci Edvard Grieg'le *Peer Gynt*'ün sahnelenmesi işinde çalıştı. 1877'de Norveç'in dar görüşlü ahlak anlayışını sergilediği *Samfundets støtter* ("Toplumun Temel Direkleri"), 1879'da da o dönemde Avrupa'da tartışma konusu olmaya başlayan kadın haklarıyla ilgili *Et dukkehjem* (Nora. Bir Bebek Evi) adlı oyunlarını yazdı. Oğlunun Christiania'da üniversite öğreniminin, "örümcek kafalı" diye tanımladığı eğitimciler tarafından engellenmesi üzerine, bu durumu 1881'de yazdığı *Gengangere* (Hortlaklar) adlı oyunuyla dolaylı olarak eleştirdi. Dinsel tutuculuğun insanların ruhlarını ve bedenlerini sakatladığını ileri süren bu oyun, eleştirmenlerin ağır saldırılarına uğradı ve birçok tiyatro tarafından geri çevrildi. Bu çatışmanın daha büyük boyutlara ulaşmasını önleyen gene Ibsen'in eski savunucusu, ama aynı zamanda da amansızca çekiştiği rakibi Bjørnson oldu. Onun bu soylu davranışından esinlenen Ibsen, 1882'de *En folkefiende* (Bir Halk Düşmanı) adlı oyununu yazdı.

İtalya günleri

1885'te oğlunun Dış İşleri Bakanlığı'nda göreve alınması üzerine yeniden Norveç'e dönen Ibsen, ülkesinde tutucularla liberaller arasındaki yoğun çatışmaya tanık oldu. Kendisini siyasal amaçları için kullanmak isteyen çevrelerin aşırı heyecanından ürkerek yeniden Münih'e gitti ve yoğun bir biçimde çalışmaya koyuldu. Kışları Münih'te, yazları Tirol'de Gossensass'da geçiriyordu. Bu arada ilerlemiş yaşına karşın hayranı olan bazı genç kızlarla duygusal ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Bunlardan Emilie Bardach, onun 1890'da yazdığı *Hedda Gabler* adlı oyunun esin kaynağı oldu. 1891'de karısıyla temelli olarak Christiania'ya dönen Ibsen, bu kez de Hildur Andersen adlı genç bir piyanistle yakın bir dostluk kurdu, bu ilişkisinden esinlenerek 1892'de *Bygmaster Solness* (Yapı Ustası Solness) adlı oyununu yazdı. Norveç'e döndükten sonra iki yılda bir yeni bir oyun yayımlamayı sürdürdü. Son oyunu *Naar vi døde vaager* ("Biz Ölüler Uyanınca") 1900'de tamamladıktan sonra felç geçirdi ve ölümüne değin artık yazı yazamadı.

Norveç'e geri dönüşü

Almanya'daki oyunları

Ibsen'in tiyatronun en önemli kurucularından biri sayılmasının nedeni, genellikle, onun *Samfundets støtter*'den başlayarak bir dizi oyunda toplumsal sorunları ele almasıyla açıklanır. *Nora*'da kadın haklarının, *Bir Hak Düşmanı*'nda yozlaşmış bir toplumda gerçeği savunmanın, olgunluk döneminin *Vildander* (Yaban Ördeği), *Rosmersholm* ve *Hedda Gabler* gibi öteki oyunlarında da kalıplaşmış ahlak kurallarının eleştirel bir açıdan ele alınması böyle bir yargının yeterince tartışılmadan benimsenmesine yol açmıştır. Oysa, Ibsen'in elli yıl süren yazarlık yaşamının en önemli özelliği, onun yaşadığı dünyayı ve dönemi en etkili biçimde yansıtacağı özgün bir tiyatro dilini sürekli bir çabayla araması ve özellikle 1878'den sonra yazdığı oyunlarda böyle bir dili yaratmış olmasıdır.

Çağdaş tiyatrodaki yeri

Ibsen'in bu arayış süreci içinde oyun yazarlığına o dönemin yürürlükteki tiyatro geleneklerinden Romantizm'in etkisi altında başladığı, bu nedenle de çoğu zaman tarihten ve Norveç söylencelerinden esinlenerek koşuk oyunlar yazdığı bir gerçektir. Ancak koşuk tekniğini kullanarak yazdığı *Brand* ve *Peer Gynt*, onun yaşamı boyunca ele alacağı temaları içeren iki kaynak oyun olarak düşünülmelidir. Bu dünyayı kötülüklerden ve ruhsal hastalıklardan arıt-

mak amacıyla doğduğuna inanan Brand da, insanın doğal eğilimlerini gerçekleştirmek için her türlü yaşantıyı denemeye kararlı olan Peer de, kendi kişiliğini uzlaşmasız bir içtenlikle araştıran Ibsen'in iki karşıt özelliğini simgelerler. Ibsen bu iki oyununda kendi kişisel ve ruhsal arayışının çerçevesini çizdikten sonra, koşuk dilinin biçimsel zenginliklerini ve Romantizm'in özgürlüğünü bir yana bırakarak, yaşadığı dönemin egemen orta tabaka duyarlığıyla tutarlı bir tiyatro dili oluşturmaya çalışır. Bu konuda Bergen'deki tiyatro yönetmenliği döneminde sahnelediği "iyi kurulu oyun"lardan özellikle olay dizisi ve ele alınan toplumsal çevre açısından pek çok şey öğrenmiştir. Çağdaş tiyatro, izleyicisiyle gerçek bir iletişim kurmak istiyorsa onun konuştuğu dille konuşmalı, ona yaşadığı sorunlardan örnekler sunmalıdır. Ibsen bu nedenle tiyatroda koşuk dilinin yerini düzyazının almasının gerektiğini savunur. Ayrıca, kendisinden önceki oyun yazarlarının sahnede koşuk diliyle sağladıkları şiirsellik, onun gerçekçi oyunlarında olayların kurgusu, sahne düzeni, dekorların ve öbür sahne donanımının işlevselliğiyle sağlanır. Örneğin, *Nora*'da Tarantella Dansı'nın, *Yaban Ördeği*'nde ışık ve karanlığın, *Hedda Gabler*'de salondaki koltuğun üstüne bırakılan bir kadın şapkasının, siyah perdelerin ya da General Gabler'in tabancasının, *Yapı Ustası Solness*'de yüksek kulelerin, bu oyunların dramatik diline şiirsel yoğunluk kazandıran işlevleri vardır.

Tiyatroda dil

Ibsen'in 1869'da *De unges forbund* oyunuyla başlayan ve eleştirmenlerin kabaca "toplumsal sorun oyunları" dedikleri yapıtları o dönemin burjuva gerçekliğini, sahne dekorları, ışık ve giysi değişmeleri, kişilerin yaşları, fiziksel görünüşleri, aralarındaki ilişkiler ve bunlardan ortaya çıkan durumlarla yansıtan, çağdaş ve özgün bir tiyatro diliyle yazılmışlardır. Bu dil, yansıttığı dünyanın yalnız dış görünüşünü değil, aynı zamanda o görünüşün altındaki ruhsal ve duygusal gerçekleri de başarıyla sergiler.

Gerçekçi oyunları

Brand ve *Peer Gynt*'te şiirsel bir biçimden yararlanarak üzerinde durduğu bireyin gelişmesi sorunu, daha sonraki gerçekçi oyunlarında da bireyle toplum arasındaki çatışma biçiminde izleyicinin karşısına çıkmıştır. *Nora, Fruen fra havet* (Denizden Gelen Kadın) ve *Hedda Gabler*'de aile yaşamı, kadın erkek ilişkileri, *Hortlaklar, Bir Halk Düşmanı ve Yaban Ördeği*'nde bireyle toplumun ilişkileri, eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır. *Yapı Ustası Solness, Lille Eyolf* ("Küçük Eyolf"), *John Gabriel Borkman* ve *Naar vi dødevaager* gibi son dönem oyunlarındaysa, üzerinde her zaman büyük bir etki yapmış olan Norveç'in dağları, denizleri gibi doğal öğeler, simgesel bir boyut kazanarak, oyun yazarlığının şiirsel yanını daha yoğun bir biçimde ortaya koymasını sağlamışlardır.

Bilinçaltının ve yaşamın gizemsel niteliğinin onu her zaman ilgilendiren sorunları, gerçekle idealistliğin insan yaşamındaki yeri, sanatçının işlevi ile insan olmanın sorumluluğu arasındaki çatışma Ibsen'in kendine özgü şiirsel simgeleriyle, ama gene onun yarattığı gerçekçilik anlayışının sınırları içinde dile getirilmiştir. Ibsen'in hem çağının gerçeklerini yansıtan, hem de insanın evrensel sorunlarını irdeleyen olgunluk dönemi oyunları, Strindberg, Bernard Shaw, Çehov ve O'Neill gibi birçok oyun yazarını etkilemiş ve dünya tiyatrosunun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Katilina*, 1850; *Fru Inger til Ostraat*, 1854, ("Ostraatlı Bayan Inger"); *Gildet paa Solhaug*, 1856, ("Solhaug Şöleni"); *Kjaempehøien*, 1857, ("Savaşçının Mezarı"); *Kjaerlighedens Komedie*, 1862, ("Aşkın Komedyası"); *Kongsemnerne*, 1864, ("Tahtta Hak Arayanlar"); *Brand*, 1866; *Peer Gynt*, 1867, (Peer Gynt); *De ungers forbund*, 1896, ("Gençler Birliği"); *Kejser og Galilaeer*, 1873, ("İmparator ve Galilei"); *Samfundets støtter*, 1877, ("Toplumun Temel Direkleri"); *Et dukkehjem*, 1879, (Nora. Bir Bebek Evi); *Gengangere*, 1881, (Hortlaklar); *En folkefiende*, 1882, (Bir Halk Düşmanı); *Vildanden*, 1884, (Yaban Ördeği); *Rosmersholm*, 1886; *Fruen fra havet*, 1888, (Denizden Gelen Kadın); *Hedda Gabler*, 1890, (Hedda Gabler); *Bygmester Solness*, 1892, (Yapı Ustası Solness); *Lille Eyolf*, 1894, ("Küçük Eyolf"); *John Gabriel Borkman*, 1896; *Naar vi døde vaager*, 1900, ("Biz Ölüler Uyanınca"); *Samlede verker*, F.Bull, H.Koht, D.A. Seip (yay.), 21 cilt, 1928-1957, ("Bütün Yapıtları").

- **KAYNAKLAR:** H. Anker, *Ibsen om igjen*, 1951; W.A. Berendsohn, *Nordisk digtnig of verdensry*, 1942; H. Beyer, "Henrik Ibsen", *Norks biografisk leksikon*, 1934; J. Faaland, *Henrik Ibsen og antikken*, 1943; H.Koht, *Henrik Ibsen: eit diktarliv*, 2 cilt, 1928-1929; J. McFarlane, *Henrik Ibsen: Penguin Critical Anthology*, 1970; H. Meyer, *Henrik Ibsen*, 3 cilt, 1967-1971; D. Olsson, *Ibsens dramer*, 1937; H. Pettersen, *Henrik Ibsen bedømt af samtid og eftertid*, 1928; G.B. Shaw, *The Quintessence of Ibsenism*, 1891; A. Strömme, *Ibsens tredje rike*, 1950; A.Strömme, *Strukturen: Ibsen's dramaer*, 1951; I. Tedford, *Ibsen Bibliography*, 1928-1957.

- **BAKINIZ:** ÇEHOV, G. HAUPTMANN, O'NEILL, B.SHAW, STRINDBERG.

IKHNATON

Bak. AKENATEN

ILGAZ, Rıfat
(1911)

Türk şair, roman, öykü yazarı. 1940 toplumcu gerçekçi şiir kuşağının önemli adlarından biridir.

24 Nisan 1911'de Kastamonu'nun Cide ilçesinde doğdu, 1930'da Kastamonu Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Altı yıl çeşitli ilçelerde öğretmenlik ettikten sonra girdiği Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nden 1938'de mezun oldu. Adapazarı, İstanbul Nişantaşı ve Karagümrük ortaokullarında Türkçe öğretmenliği yaptıktan sonra 1944'te yayımladığı *Sınıf* adlı şiir kitabından dolayı altı ay hapse mahkûm oldu. Hapisten çıkınca bir yıl kadar öğretmen olarak çalışmayı denediyse de, sonunda mesleğinden ayrılıp gazeteciliğe başladı. Aziz Nesin'in çıkardığı *Markopaşa, Malumpaşa, Merhumpaşa* gülmece dergilerinin yazı işleri müdürlüğünü üstlendi. 1952'de *Adembaba* adlı gülmece dergisini çıkardı. Dönemin çoğu gülmece dergisinde ve *Yeni Gazete*'de yazılar yazdı. Bu yazılarından ve 1953'te çıkardığı *Devam* adlı şiir

kitabıyla ilgili davalardan ötürü beş yılı aşkın bir süre tutuklu kaldı. Aynı dönemde aralıklarla sekiz yıl kadar çeşitli sanatoryumlarda verem tedavisi gördü. 1960 sonrasında *Vatan, Demokrat İzmir* ve *Yenigün* gazetelerinde fıkra ve gülmece öyküleri yazarı olarak çalıştı. *Akbaba* gülmece dergisinde, kapanıncaya değin yazdı. Son yıllarda serbest yazar olarak çalışmalarını Cide ve İstanbul'da sürdürmektedir. *Yıldız Karayel* adlı romanıyla 1982'de Madaralı Roman Ödülü ve Orhan Kemal Roman Ödülü'nü kazandı.

Rıfat Ilgaz'ın ilk şiir denemeleri Kastamonu'daki yerel yayınlarda basıldı. Eski ölçü ve kalıplara uygun olan bu şiirlerini daha sonra kitaplarına almadı. Nâzım Hikmet'in açuğı yoldan ilerleyen ve sonradan kendilerine 1940 Kuşağı adını veren Ömer Faruk Toprak, Mehmed Kemal, A.Kadir, Suat Taşer, Niyazi Akıncıoğlu, Arif Damar gibi şairlerin oluşturduğu topluluğun önemli adlarından biri oldu. İnsan sevgisini, insanlar için duyulan kaygıları, yapıcı bir yergiyle ve umutlu bir geleceğe duyduğu inançla yansıtan bir şiir dünyası kurdu. Öykünmeden ve gösterişten özenle uzak duran bir dil kullandı. Yakından bildiği okul, hastahane, sanatoryum, cezaevi çevrelerini, birlikte olduğu sıradan insanların duygularını, özlemlerini ve çelişkilerini yine onların diliyle şiirleştirmeyi başardı.

1940'ların ikinci yarısında, kitap yayımlamış, olgunlaşmış bir şairken, yaşam koşullarının zorlamasıyla gülmece yazarlığına yöneldi. İlhan Selçuk'un çıkardığı *Dolmuş* adlı gülmece dergisinde yayımladığı *Hababam Sınıfı* adlı romanıyla bu alanda çok büyük bir üne kavuştu. Eğitim düzeninin gerçekçi bir taşlamasını oluşturan bu kitap, okurlarının hemen hemen hepsinin kolaylıkla özdeşleşecekleri kişileri ve hareketli olay örgüsüyle büyük başarı kazandı. 1959'da kitap olarak yayımlanışından sonra daha büyüyen bu başarı, romanın önce oyunlaştırılmasına, giderek filme alınmasına yol açtı. Ilgaz'ın başka kitaplarla beliren gülmece alanındaki ustalığı, giderek şairlikte ulaştığı başarıyla aynı düzeye gelmeye başladı.

1969'dan sonra gülmece dışı öykü ve romanlar da yazdı. Bu yapıtlarında özellikle içinde yetiştiği Karadeniz bölgesinin insanlarının yaşamlarını yeni, gerçekçi bir anlayışla dile getirdi.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Yarenlik*, 1943; *Sınıf*, 1944; *Yaşadıkça*, 1947; *Devam*, 1953; *Üsküdar'da Sabah Oldu*, 1954; *Soluk Soluğa*, 1962; *Karakılçık*, 1969; *Uzak Değil*, 1971, *Güvercinim Uyur Mu?*, 1974; *Kulağımız Kirişte*, 1983; *Rıfat Ilgaz, Bütün Şiirleri*, 1983. **Roman:** *Karadenizin Kıyıcağında*, 1969; *Karartma Geceleri*, 1974; *Sarı Yazma*, 1976; *Yıldız Karayel*, 1981. **Gülmece Öykü ve Romanları:** *Radarın Anahtarı*, 1957; *Don Kişot İstanbul'da*, 1957; *Hababam Sınıfı*, 1959; *Bizim Koğuş*, 1959; *Kesmeli Bunları*, 1962; *Nerde O Eski Usturalar*, 1962; *Saksağanın Kuyruğu*, 1962; *Şevket Usta'nın Kedisi*, 1965; *Geçmişe Mazi*, 1965; *Garibin Horozu*, 1962; *Altın Ekicisi*, 1972; *Palavra*, 1972; *Tuh Sana*, 1972; *Çatal Matal Kaç Çatal*, 1972; *Bunadı Bu Adam*, 1972; *Keş*, 1972; *Al Atını*, 1972; *Hababam Sınıfı Uyanıyor*, 1972. **Çocuk Kitapları:** *Öksüz Civciv*, 1979; *Bacaksız Kamyon Sürücüsü*, 1980; *Bacaksız Sigara Çocukları*, 1980; *Bacaksız Paralı Atlet*, 1981. **Anı:** *Yokuş Yukarı*, 1982.

Kitaplar

Üç odalı bir ev kiraladığım gün,
kurtulacak kitaplarım
merdiven altındaki şeker sandığından.
Belki de gün geçtikçe,
tabanında halı döşeli
bir kitaplığım olacak.
Benden söz açıldı mı
önce kitaplarımın sayısı söylenecek
sonra baremdeki derecem...
Bense her şeyden uzak,
kitaplarımın ortasında kendimi unutacağım!
Evde bulunmadığım günler
"Meşgul!" diyecek beni soranlara
güler yüzlü hizmetçim.
Başka bir gün masamın başında
en kalın kitabımı okur görünürken
bastıracak misafirlerim...
En yakın dostumun bile
dalgın dalgın bakıp yüzüne
adını soracağım!
Çıkarırken gözlüğümü
eski mahalle arkadaşıma
"Nerde tanıştıktı,
yabancı gelmiyor yüzünüz?" diyeceğim;
dalgınlığım onları güldürmeyecek.
Sorarlarsa dünyanın gidişini
duvardaki büyük adam resimlerine bakarak
Eflatun'dan satırlar okuyacağım.

(Rıfat Ilgaz)

ILLICH, Ivan
(1926)

Avusturyalı eğitimci ve düşünür. Çağdaş eğitim düzenini eleştiren çalışmalarıyla tanınmıştır.

Viyana'da doğdu. Salzburg ve Roma'da tarih ve dinbilim konularında öğrenim gördükten sonra papaz oldu. Beş yıl New York'ta Puerto Rico mahallesinde papaz olarak görev yaptı. 1960'ta Meksika'ya gitti ve Cuernavaca kentinde Kültürlerarası Belgeler Merkezi'ni kurdu. Amacı alternatif bir eğitim programı oluşturmaktı. 1969'da papazlık görevinden ayrılan Illich, halen Cuernavaca'da çalışmalarını sürdürmektedir.

Illich kapitalist toplumun ortaya çıkardığı kurumların insan üzerindeki olumsuz etkilerini incelemiştir. Ona göre çağdaş toplumda eğitim, sağlık, ulaşım gibi gereksinmeler bürokratik refah devletinin bu hizmetleri yerine getirmekle yükümlü kurumları aracılığıyla karşılanmaktadır. Eskiden insanların doğal çevre ilişkileri içerisinde karşıladıkları temel gereksinmeler, çağdaş toplumda "bilimsel olarak" üretilmiş hizmetlerin tüketilmesine indirgenmektedir; belirli bir tüketim düzeyinin altına düşenler teknokratların oluşturduğu ölçütlere göre yoksul sayılmaktadır. Yerleşik düzen, kendi kendini eğitmeyi yetersiz

saymaktadır. Ancak kurumsallaşmış hizmetlere olan bağımlılık bireysel yetkinliğe zarar vermekte, bireyi yeterli karar verme gücünden yoksun bırakmakta, onu kendi dışında oluşturulan hizmetlerin pasif tüketicisi haline getirmektedir.

Illich'in en önemli eleştirileri eğitim kurumlarına ilişkin olanlardır. 1971'de yayımlanan *Deschooling Society* ("Toplumu Okulsuzlaştırmak") adlı kitabında okulun, toplumun eğitimini olumsuz yönde etkilediğini öne sürmüş, zorunlu öğrenimin kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Ona göre okullar öğrencileri daha sonra üstlenecekleri toplumsal rollere hazırlamaktadır. Öğretme görevi, bu görevi önceden onaylanmış toplumsal denetim önlemlerine uygun olarak yürüten kişilerce yerine getirilmektedir. Öğretmen okulda bir yandan öğretim kurallarının işleyip işlemediğini denetlerken öte yandan manevi açıdan aile, tanrı, ya da devlet otoritesini temsil etmekte, okulda ve toplumda neyin iyi neyin kötü olduğu konusunda öğrencileri şartlandırmaktadır. Bireylerin değeri, sahip oldukları diplomalara göre ölçülmektedir. Okul, bireyleri, insan dahil her şeyin ölçülebildiği bir dünya için hazırlar. "Okulların var olduğu bir dünyada mutluluğa giden yol, bireyin tüketim kalıplarıyla belirlenmiştir."

Illich'e göre çözüm, var olan eğitim kurumlarına alternatif olarak yaşamın her anını bir öğrenme eylemine dönüştürecek, insanları yaratıcı ve özerk kılacak ve teknokratlarca denetlenmeyen değerleri yaratacak bir eğitim ağının oluşturulmasıdır. Çağdaş toplumda gittikçe artan sayıda öğrenci, var olan öğrenim sisteminin önem verdiği değerlere karşı çıkmakta, karşı bir kültürü geliştirmeyi amaçlayan bir yaşam biçimini seçmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): *Celebration of Awareness*, 1970, ("Bilinçliliğin Kutlanması"); *Deschooling Society*, 1971, ("Toplumu Okulsuzlaştırmak").

ILLYES, Gyula
(1902-1982)

Macar şair ve oyun yazarı. Tarih, toplumbilim ve halkbilim alanındaki birikimini zengin ve duyarlı bir dille yapıtlarına aktarmıştır.

2 Kasım 1902'de Racegrespusta'da doğdu 1982'de öldü. 1919'da Kızıl Ordu'ya katıldı. Başarısızlıkla sonuçlanan devrim hareketinden sonra 1920'de önce Viyana'ya, sonra da Berlin'e kaçtı. 1921'de Paris'e gitti. Bir yandan Sorbon Üniversitesi'nde eğitimini sürdürürken, bir yandan da maden işçisi, öğretmen ve cilt ustası olarak çalıştı. 1920'lerin ortasında Macaristan'a döndü. 1928'de *Nyugat* (Batı) dergisinde ilk şiirleri yayımlandı. 1934'te Moskova'da bir yazarlar konferansına katıldı. Aylık bir dergi olan *Válasz*'da (Yanıt) *Puszták népe* ("Puszta'nın İnsanları") adını taşıyan ünlü sosyolojik yapıtını yayımlamaya başladı. Bu yapıt onun bir şair olmaktan başka, toplumbilimci ve halkbilimci olarak da tanınmasını sağladı. 1936'da yayımlanan kitabı *Petőfi*, 19. yy'ın bu ünlü Macar şairi üstüne yazılan en iyi biyografi olarak kabul edilmektedir. 1941'de *A tü foka* ("İğnenin Deliği") adlı oyunu sahnelendi. Aynı yıl *Nyugat* dergisinin yazı işleri müdürü oldu ve derginin adını *Magyar Csillag* (Macar Yıldızı) olarak değiştirdi.

II. Dünya Savaşı'nda Macaristan'ın Almanya tarafından işgali sırasında saklanmak zorunda kaldı. Savaştan sonra Köylü Partisi'nin üyesi olarak Macar parlamentosunda görev aldı. 1948'de bir taşlama olan *A lélekbuvář* ("Can Dalgıcı") adlı oyunu, 1950'lerde tarihsel oyunlarından ikisi *Fáklyaláng* ("Meşale") ve *Dózsa György* sahnelendi. *Fáklyaláng* ve 1957'de yazdığı *Ozorai példa* ("Ozora'nın Örneği") 1848 bağımsızlık savaşını konu almıştı.

Illyes, 1931-1936 arasında dört kez Baumgarten Ödülü'nü, 1948 ve 1953'te de Kossuth Ödülü'nü kazandı. 1950'lerden beri bazı eleştirmenler tarafından yaşlılık, ölüm ve yaşamın anlamı üstüne fazlasıyla öznel ve bireysel şiirler yazmakla suçlanmıştır. Ancak en katı eleştirmenler bile Illyes'in zamanının en önemli Macar şairi olduğunu kabul etmektedirler.

• YAPITLAR (başlıca): *Puszták népe*, 1934, ("Puszta'nın İnsanları"); *A tü foka*, 1941, ("İğnenin Deliği"); *A lélekbuvář*, 1948, ("Can Dalgıcı"); *Tüz-viz*, 1952, ("Ateş ve Su"); *Fáklyaláng*, 1953, ("Meşale"); Tüve-Tevök, 1953, ("Soyguncular"); *Dózsa György*, 1957; *Ozorai példa*, 1957, ("Ozora'nın Örneği"); *A kegyenc*, 1968, ("Gözde"); *A különc*, 1963, ("Garip").

INCE, Thomas
(1882-1924)

ABD'li sinema yönetmeni. Gerçek anlamda ilk *western* filmlerini çevirmiştir.

6 Kasım 1882'de doğdu, 19 Kasım 1924'te öldü. Sinemaya 1910'da Biograph stüdyolarında oyuncu olarak başladı. Burada döneminin en büyük yönetmenlerinden biri olan Griffith'in yanında yetişti. Beş yıl içinde büyük başarı göstererek ünlendi. Önce yönetmen yardımcılığına yükseldi, bir süre sonra da yönetmenliğe başladı. Bu dönemde, o güne değin yoğun biçimde işlenmesine karşın belirgin bir çizgiye oturtulamamış olan *western* filmleri üstüne çalıştı. Bu türün en büyük oyuncularından biri olan William S.Hart'ı (1870-1946) tanıttı. 1915'te Triangle Pictures Production Company adlı şirketi kurdu. Bir yandan kendisi film yönetirken, bir yandan da yetiştirdiği genç yönetmenlere görevler verdi. Onların yönettiği filmlerde gözetmen-yapımcı olarak çalışıp tanınmalarını sağladı.

1916'da yönettiği *Civilization* ("Uygarlık") filmi ile büyük başarı kazandı. 1918'e değin yalnızca kendi şirketi hesabına çalıştı ve filmlerini tek başına yönetti. 1917'de *The Clodhopper* ("Hödük") ile uluslararası ününü pekiştirdi. I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan iktisadi bunalıma dayanamayan Triangel Pictures iflas edince öteki şirketler hesabına filmler çevirdi.

Thomas Ince, *western* filmlerini, kahraman-sevgili-kötü adam üçgeninde belirli bir sistematiğe oturtarak ABD sinemasının bitmek bilmeyen bir konu

kaynağına kavuşmasını sağlamıştır. 1912-1913 arasında ayda birkaç *western* filmi çevirmiş, çoğunluğu mutlu sona bağlanan bu filmlerin ilk başarılı örneklerini vermiştir. Bu çalışmalarının sonucunda da *western* filmlerinin ABD sinemasına özgü bir tür olarak yerleşip gelişmesini sağlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Seven Ages*, 1906, ("Yedi Çağ"); *A Manly Man*, 1911, ("Erkek Adam"); *The Boomerang*, 1913, ("Bumerang"); *The Gangsters and the Girl*, 1914, ("Gangsterler ve Genç Kız"); *The Italian*, 1915, ("İtalyan"); *Civilization*, 1916, ("Uygarlık"); *The Clodhopper*, 1917, ("Hödük"); *The Cup of Life*, 1921, ("Hayat Fincanı"); *Anna Christie*, 1923; *Idle Tongue*, 1924, ("Aylak Dili").

INDIANA, Robert
(1928)

ABD'li ressam, heykelçi ve grafik sanatçısı. Pop Art'ın Amerika'daki önemli temsilcilerindendir.

Indiana Eyaleti'nin New Castle kentinde doğdu. Asıl adı Robert Clark'tır. İlk sergisini 1942'de liseyi bitirdiği yıl açtı. 1945'te, hafta sonlarında John Heron Sanat Enstitüsü'nde sanat derslerini izlemeye başladı. 1946'da askerlik görevini yaptığı sıralarda da Syracuse Üniversitesi'nde sanat dersleri aldı. 1947'de bir yıl Utica'da Munson-William-Proctor Enstitüsü'nde, 1949-1953 arasında Chicago Sanat Enstitüsü'nde ve 1953-1954 arasında da İskoçya'da Edinburgh Sanat Koleji'nde eğitim gördü. 1964'te A.Warhol ile birlikte *Eat* ("Ye") adlı fimde çalıştı. Aynı yıl ilk siparişini New York Dünya Fuarı New York Eyalet Pavyonu dış yüzü için aldı ve üstünde *Eat* sözcüğünün yazılı olduğu yaklaşık altı metrelik bir pano yaptı.

Lise yıllarında E. Hopper ve Presizyonist akım ressamlarından Charles Demuth (1883-1935) ile Charles R. Sheeler'in (1883-1965) etkisinde suluboyalar yaptı. 1950'lerde New York'a yerleştikten sonra Ellsworth Kelly (1923) ve Jack Youngerman (1926) gibi Hard Edge (Sert Kenar) türünde çalışan ressamlarla yakın ilişkiler kurdu ve onların anlatım biçimlerini benimsedi. Bu dönem yapıtlarında bitki yapraklarından esinlendi ve onları geometrik biçimlere dönüştürdü. 1950'lerin sonlarına doğru metal, ahşap ve alçıtaşını bir arada kullandığı geometrik heykeller de yaptı.

Indiana, öbür Pop sanatçıları gibi, konularını çağdaş yaşamın olağan ve günlük nesnelerinden almış, özellikle harfler ve işaretlerle ilgilenmiştir. Kullandığı canlı renkler genellikle görsel yanılsama etkisi yaratır ve bu açıdan Op Art'la yakınlıklar taşır. Indiana 1966'da, çeşitli biçimlerde ele aldığı L.O.V.E. (aşk) sözcüğü ile bir dizi yapıt üretmiş, aynı yıl açtığı üçüncü kişisel sergisini aşk resimleri ve aşk heykellerinden oluşturmuştur. Zaman zaman yaptığı çok az sayıda figüratif çalışmalar da vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Tatlı Sır*, 1960-1961; *Fransız Atom Bombası*, 1960, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Amerikan Havagazı İşletmeleri*, 1961-1962, Wallraf Richartz Müzesi, Köln, FAC; *X-5*, 1963, Whitney Müzesi, New York; *Demuth'un Amerikan Düşü No. 5*, 1963, Ontario Sanat Galerisi, Toronto, Kanada; *Anne ve Baba*, 1963-1967; *Eat*, 1964, New York Eyalet Pavyonu dış yüzü; *Alabama*, 1965; *L.O.V.E. Duvarı*, 1966, Carnegie Enstitüsü, Pittsburg, Pennsylvania/ABD; *L.O.V.E. Haçı*, 1968, St. Thomas Üniversitesi, Houston, Texas/ABD.

• BAKINIZ: VASARELY, WARHOL.

INGARDEN, Roman
(1893-1970)

Polonyalı filozof ve estetikçi. Husserl'in görüngübiliminden kaynaklanan bir estetik anlayışı geliştirmiştir.

5 Şubat 1893'te Krau'da doğdu, 29 Haziran 1970'te orada öldü. Lvov Üniversitesi'nde Kazimierz Twardowski'den, Göttingen Üniversitesi'nde E.Husserl'den felsefe, David Hilbert'ten matematik, G.E. Müller'den ruhbilim okudu. Sonra Husserl ile Freiburg Üniversitesi'ne geçerek, orada, "Henri Bergson'da Sezgi ve Anlık" adlı çalışmasıyla, 1918'de doktor sanını kazandıktan sonra Polonya'ya döndü ve yüksekokullarda matematik dersleri vermeye başladı. 1921'de Lvov Üniversitesi'nde felsefe doçenti olarak görev aldı. Uzun bir süre kaldığı bu görevden, Kant'ın yapıtlarını çevirmesi, idealist bir görüşü savunması gerekçesiyle, 1950'de hükümetçe uzaklaştırıldı. 1956'da yeniden göreve döndü ve 1963'te emekliye ayrıldı.

Ingarden, felsefeye bilgi kuramını bağımsız bir araştırma alanı durumuna getirme düşüncesiyle yaklaşmış, ilk dönemdeki çalışmalarını bu konuda yoğunlaştırmıştır. Daha sonra varlıkbilim sorunlarına yönelen düşünür, varlıkbilimi, belitler ve tanımlar olarak nitelediği salt olanakların bulunduğu bir alan diye görmüştür.

Ingarden estetik ve varlıkbilim sorunlarının açıklanışında, Husserl'in geliştirdiği görüngübilim yöntemini, onun ileri sürdüğü düşünce ilkelerini temel olarak almış; Husserl'in görüngübilimini daha dizgisel, daha düzenli ve kavranır duruma getirmeye çalışmış; görüngübilim ve Varoluşçuluk gibi akımların birbiriyle olan ilişkisini araştırmış; Husserl, Heidegger ve Sartre'ın kimi sorunların çözümünde birbirine yaklaştığını ileri sürmüştür. Ona göre varlıkbilim, varoluş olanağı bulunan değişik nesneleri, açıklamak için kavramsal araçları tanımlar ve belirler. Ingarden daha sonra estetikle varlıkbilim arasındaki bağlantıyı kuran öğeleri ele almış, belli sanat kategorilerindeki varlık katlarının yapısını, yazın ve müzikle ilgili yapıtların niteliksel düzenini, birleştirici bir bütünlük içinde açıklamaya çalışmıştır. Onun düşünce dizgesinde bütün sanat ürünleri belli ve salt bir amaca dayalı somut varlıklardır. Bu ürünler, kendi özel biçimleri içinde, başarıyla düzenlenmiş, örneklendirilmiş gerçek bir nesne ya da süreçtir. Onların varlık nedeni, onları yaratan sanatçının bilinç eyleminde bulunur ve gözlemcinin estetikle ilgili yaşantısında somutlaşır, estetik bakımından değerli nesneler olarak kavranır. Bu sanat ürünleri, kendi oluş biçim-

lerine, varlık yapılarına göre öbür somut nesnelerden ayrılır.

Ingarden, özellikle yazın alanında, bir yapıtın estetik bakımından değerinin anlaşılması, açıklanması için dört varlık temeline *(stratum)* dayanan bir yöntem ileri sürmüştür. Bunları görme ve işitme ile ilgili; sözcüklerin ve tümcelerin anlamlarının bulunduğu; betimlenen varlıkların oluşturduğu; varlıkların belirtilerinin, yani görünüş alanına çıkış biçimlerinin yer aldığı varlık temelleri olarak belirtmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Das Literarische Kunstwerk*, 1931, ("Yazınsal Sanat Yapıtı"); *Der Streit um die Existenz der Welt*, 1947, ("Evrenin Varoluşu Konusunda Tartışma"); *Studien zur Aesthetik*, 2 cilt, 1957, ("Estetik Konusunda Çalışmalar"); *Untersuchungen zur Ontologie der Kunst*, 1961, ("Sanat Varlıkbilimi Konusunda Araştırmalar"); *Time and Modes of Being*, 1963, ("Oluşun Zaman ve Biçimi"); *Vom Erkennen das literarischen Kunstwerks*, 1968, ("Yazınsal Sanat Yapıtının Anlaşılması").

• BAKINIZ: HEIDEGGER, HUSSERL.

INGE, William
(1913)

ABD'li eğitimci ve oyun yazarı. Oyunlarının çoğunda Amerikan orta sınıfının aile sorunlarını gerçekçi bir yaklaşımla ele almıştır.

3 Mayıs 1913'te Kansas Eyaleti'nin Independence kentinde doğdu. İlk oyunu *Farther Off From Heaven* ("Cennetten Çok Uzak") ya da daha sonra yeniden yazıldığı biçimde *The Dark at the Top of the Stairs* ("Merdivenlerin Tepesindeki Karanlık"), çatışma içindeki bir ailenin olgunlaşma sürecini sergileyen aile dramı türünde bir oyundur. 1950'de Broadway'de sahnelenen oyunu *Come Back Little Sheba* ("Geri Dön Küçük Sheba") ile ün kazandı. Altı ay süreyle sahnede kalan bu oyunun başarısından sonra, 1953'te yazdığı *Picnic* ("Piknik") hem Pulitzer Ödülü'nü, hem de New York Tiyatro Eleştirmenleri Ödülü'nü kazandı. Bundan sonraki iki oyunu *Bus Stop* ("Otobüs Durağı") ve *The Dark at the Top of the Stairs* de çok tutuldu.

Ancak bundan sonraki üç oyunu eleştirmenler ve izleyicilerde düş kırıklığı yarattı. *A Loss of Roses*, ("Yitik Güller") bencil bir genç adam ile başarısız bir sahne sanatçısı arasındaki ilişkiyi ele alır. *Natural Affection* ("Doğal Sevgi"), ergenlik çağındaki uyumsuz oğlu ile âşığı arasında bocalayan bir kadının öyküsüdür. *Where's Daddy?*'de ("Babam Nerde?") ise ana-baba olma sorunu ile karşı karşıya kalan günümüz gençliği anlatılır.

Bazı eleştirmenlerce ABD'nin en iyi yazarlarından biri kabul edilen Inge, bazılarınca da kısır ve yüzeysel bir gerçekliğin yansıtıcısı olmakla suçlanmıştır. Olay örgüsü yüzeysel ayrıntılarla zenginleştirilmiş oyunlarının ana kişileri, çoğu kez, günah çıkartma tutkusuyla hareket eder gibidirler.

Inge'nin, çoğu 1950'lerde yazılmış kısa oyunları da vardır. Bunlar uzun oyunlarının bir tür ön çalışması niteliğindedir. Birçok oyunu aynı adlarla film de yapılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *The Dark at the Top of the Stairs*, 1950, ("Merdivenin Tepesindeki Karanlık"); *Come Back Little Sheba*, 1950, ("Geri Dön Küçük Sheba"); *Picnic*, 1953, ("Piknik"); *Bus Stop*, 1955, ("Otobüs Durağı"); *Glory in the Flower*, 1958, ("Çiçekteki Görkem"); *The Mall*, 1959, ("Mesire"); *A Loss of Roses*, 1960 ("Yitik Güller"); *Natural Affection* ("Doğal Sevgi"); *Where's Daddy?* ("Babam Nerde?"); *Don't Go Gentle*, 1968, ("Zayıf Davranma").

INGEN-HOUSZ, Jan
(1730-1799)

Hollandalı tıp ve biyoloji bilgini. Bitkilerdeki fotosentez sürecini açıklamıştır.

8 Aralık 1730'da Breda'da doğdu, 7 Eylül 1799'da İngiltere'nin Wiltshire bölgesinde, Calne yakınlarındaki Bowood Park'ta öldü. Çoğu kaynaklarda tiresiz yazılan adını kendisi Ingen-Housz biçiminde kullanmıştır. 1753'te Belçika'daki Louvain Üniversitesi'nden diplomasını alıp, Hollanda'daki Leiden Üniversitesi'nde bir yıl kadar tıp, anatomi, kimya ve fizik öğrenimi gördükten sonra Breda'da hekim olarak çalışmaya başladı. 1765'te İngiltere'ye gitti ve Londra'da bir yandan hekimlik yaparken, bir yandan da fizikle, özellikle elektrik ve optikle ilgilenerek önemli çalışmalar yaptı. O yıllarda, Jenner'in çiçek aşısını geliştirmesinden otuz yıl kadar önce, canlı çiçek virüsünü deri altına şırıngayla vererek bu hastalığa karşı önemli bir savunma yöntemi geliştiren Ingen-Housz, 1768'de gittiği Viyana'da krallık ailesine çiçek aşısını başarıyla uyguladığı için saray hekimliğine getirildi. 1769'da Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçildi. 1771'den sonra birçok Avrupa ülkesini dolaşarak bilim adamlarıyla tanıştı, çalışmalarını ve yaşamının geri kalan yıllarını İngiltere, Avusturya, Fransa ve Hollanda'da sürdürdü.

Gazlar üzerinde çalışırken, özellikle havanın oksijenini ayırmayı denerken, yeşil bitkilerin oksijen çıkararak havayı temizlediğini ilk farkeden Priestley olmuştu. Ancak, bitkilerdeki solunum ve fotosentez olayının ilk bilimsel açıklamasını yapan ve 1779'da araştırmalarının sonuçlarını yayımlayarak bu olayı bilim dünyasına duyuran Ingen-Housz'dır. Bitkilerin ancak Güneş ışığında havayı temizlediğini, üstelik ışıklı ortamda bile havadaki karbon dioksiti soluyarak oksijen verme özelliğinin yalnızca yeşil bitkilere özgü olduğunu ve karanlıkta bu bitkilerin oksijen alıp karbon dioksit vererek havayı kirlettiğini açıklayan Ingen-Housz, böylelikle, sonradan fotosentez diye adlandırılacak olan sürecin temel ilkelerini ortaya koymuştu. Kısa sürede birçok dile çevrilen bu yapıtıyla adını duyuran, sonraki çalışmalarıyla da bitki fizyolojisine katkıda bulunan Ingen-Housz'ın fiziğe duyduğu derin ilginin ürünleri de, 1766'da yaptığı statik elektrik üreten bir araç ve 1789'da metal çubuklardaki ısı iletkenliğinin ilk nicel ölçümleridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Experiments upon Vegetables,*

Discovering Their Great Power of Purifying the Common Air in the Sunshine and of Injuring it in the Shade and at Night, 1779, ("Bitkilerin Güneş Işığında Havayı Temizlemeye, Geceleyin ve Gölgede Kirletmeye Yönelik Büyük Güçlerini Ortaya Koyan Denemeler").

• BAKINIZ: JENNER, LAVOISIER, J. PRIESTLEY.

Jean Auguste Dominique Ingres
"Sanatçının Kendi Portresi", 1804

INGRES, Jean Auguste Dominique (1780-1867)

Fransız, ressam. 19. yy Fransız resminde Romantizm ve Gerçekçilik (Realizm) akımları karşısında Yeni Klasikçilik'i (Neo-Klasizm) temsil etmiştir.

29 Ağustos 1780'de Montauban'da doğdu, 14 Ocak 1867'de Paris'te öldü. İlk resim derslerini ressam olan babası Jean-Maries-Joseph Ingres'den aldı. On bir yaşındayken babası tarafından Toulouse Akademisi'ne gönderildi. Bir yandan müzik ve resim öğrenirken bir yandan da kentin orkestrasında ikinci kemancı olarak çalıştı. 1797'de Paris'te J.L. David'in atölyesine girmeden önce Joseph Marie Vien (1716-1809) ve başka ressamların yanında çalıştı. 1798'de bir anlaşmazlık nedeniyle David'in atölyesinden ayrıldı. 1801'de *Agamemnon'un Elçileri* adlı yapıtıyla Roma Ödülü'nü kazandı, ancak parasal güçlükler nedeniyle bu ödülün sağladığı İtalya gezisini gerçekleştiremedi. 1806'da Salon sergisine verdiği yapıtlarının büyük eleştirilere uğraması, üstünde derin izler bıraktı. Aynı yıl Roma'ya gitti. Erken Rönesans ustalarının ve büyük bir hayranlık duyduğu Raffaello'nun yapıtlarını inceledi. Roma'dan Paris'teki sergilere gönderdiği resimleri sürekli olarak olumsuz eleştirilere yol açıyordu. Bu dönemde geçimini, Roma'ya gezmeye gelen yabancıların kurşunkalem portrelerini yaparak sağladı. 1820'de arkadaşı heykelci Lorenzo Bartolini'nin (1777-1850) Floransa'daki evine yerleşti. 1824'te kendisine sipariş edilen *XIII. Louis'nin Anısı* adlı yapıtını teslim için Fransa'ya gitti. Yapıt ummadığı bir beğeni kazanınca Paris'te kaldı, 1825'te Akademi üyeliğine seçildi ve aynı yıl özel atölyesini açtı. 1835'te kendi isteği üzerine ressam Horace Vernet'den (1789-1863) boşalan Roma'daki Fransız Akademisi'nin müdürlüğüne getirildi. Altı yıl süren bu görevden sonra yeniden Paris'e döndüğünde büyük bir coşkuyla karşılandı. Onuruna çeşitli törenler düzenlendi ve sarayda kabul gördü. Ölümüne değin kendini yenilemeyi ve özenli bir biçimde çalışmayı sürdürdü.

Ingres'in sanatı, başından beri durmadan değişen bakış açılarına göre çeşitli biçimlerde yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Bazen akademik olarak nitelenmiş, bazen de biçimsel yalınlığı ve yetkin tekniği nedeniyle çok önemli bulunmuştur. Yaşadığı dönemde, David'in yolundan ayrıldığı için Klasikçiler'ce suçlanmış, hatta bazılarınca romantik, bazılarınca da neo-klasik olarak nitelenmiştir. Ingres'in genelde yeni klasik bir anlayış üstüne temellenen sanatı, yöntemli bir biçimde klasik güzelliğin ya da yetkinliğin aranışı olarak özetlenebilir. O, bu arayış içinde, işlediği konuları birçok kez yeni baştan ele almış ve her resmi için sayısız taslak, desen, açık-koyu denemesi ve kompozisyon araştırması yapmıştır. Birçok resmini, bitirdikten yıllar sonra değiştirmek gereğini duymuştur. *Antiochus ve Stratonice* adlı yapıtında Stratonice'nin kolunu, elli beş kez yenilemesi, bu tutumunun tipik bir örneğidir.

Ingres ve Yeni Klasikçilik

Onun başarıyla temsil ettiği Yeni Klasikçilik, çizgisel bir üslupla gerçekleştirilmiş açık seçik bir biçimcilik anlayışına dayanır. Bu nedenle Ingres'in hem desenlerinde, hem de yağlıboyalarında temel anlatım aracı çizgidir. Onun çizgisi yalnızca biçimi sınırlamakla kalmaz, özellikle dış çizgiye kazandırdığı kıvraklık aracılığıyla biçime, ışık-gölge kullanımıyla elde edilebilecek yoğunlukta bir hacim duygusu da kazandırır. Bu aynı zamanda, heykelsi bir etki yerine, yüksek kabartmaların inişli çıkışlı hacimselliğini çağrıştıran bir düzen ve biçim anlayışıdır. Şiddetli renk karşıtlıklarından ve ışık-gölge kullanımından kaçınması ise, biçimsel açıdan büyük alanların düz ve saf renklerle boyanması sonucunu getirir. Ingres, izlediği klasik idealler gereği, dinginlik duygusu uyandıran ve hareketsiz bir anlatım arayışı içinde olmuştur. Bu nedenle daha çok, hareketsiz konuları seçer ya da hareketi durağan bir biçimde betimler. Örneğin, özellikle hareketi yansıtmaya yöneldiği *Paola ve Francesca* gibi ender resimlerinde bile, bir kitabın yere düşüşünü, konunun gerilimini artırmak amacıyla adeta dondurmuştur. Bu özelliği, bazı büyük kompozisyonlarının donuk, cansız ve yapay bir etki uyandırmasına yol açar.

Portreleri

Ingres'in konuları portreler, harem sakinleri ve çıplaklar, bir de tarihsel ve mitolojik sahneler olmak üzere üç grupta toplanabilir. Çeşitli portreleriyle *I. Konsül Napoléon* ve *Madame Aymon* gibi ilk portre örneklerinde biçimleri, güzellik ve yetkin bir ritim düzeni adına idealleştirmesine karşın, modellerin kişisel özelliklerini de olağanüstü bir ustalıkla yansıtmıştır. Portrelerinde kimi zaman, zengin süs öğeleri ile bezenmiş alanlarla, düz boyanmış geniş yüzeyler tam bir uyum içinde bütünleşir. Bunların çoğunda, figürü çevreleyen eşya ve giysi örnekleri, sığ bir derinlik boyutu ile belirtilen mekânı tanımlamanın

yanı sıra, modelin ruhsal niteliklerini anlatmak gibi bir başka amaca da hizmet eder. Özellikle kadın figürlerinin giysilerini oluşturan zengin kumaş yığınları, bunlardaki çeşitli desenler ve takılar böyle bir anlatımın dolaylı araçlarıdır. Modellerin giydiği ipek, saten, kadife gibi kumaşların ve ten dokularının duyumsal bir etki yapacak biçimde yansıtılması, figürlere çarpıcı bir dirimsellik kazandırır. Bu nitelikleri içeren *Ressam François Marius Granet, Madame Devaucay, Monsieur Bertin, Comtesse d'Hassonville* ve *Madame Moitessier* gibi portreleri, sanat tarihinde bu türün güçlü örneklerindendir.

Çıplaklar ve harem sahneleri

Ingres'in çıplak kadın figürünü ve çeşitli harem sahnelerini konu alan resimleri, portrelerindeki duyumsallığı bir hayli aşan ve erotik bir boyuta ulaşan yapıtlardır. Ünlü *Baş Odalık* adlı resmi onun ritim, kompozisyon ve idealleştirme adına, biçimi alabildiğine bozmaktan çekinmediğini gösteren tipik örneklerden biridir. Sırtından izlenen odalık figürünün belden yukarısı, otuz üç omurlu normal bir insan bedeninin olabileceğinden çok daha fazla uzatıldığı gibi, bacaklara da, o pozda gerçekleştirilmesi olanaksız hareketler verilmiştir. *Türk Hamamı* ve *Odalık ile Esire* adlı yapıtlarında da Ingres kadın duyumsallığına çağdaşlarının ulaşamayacağı düzeyde bir yorum getirmiştir. Zaten bu resimlerinde yaratmayı başardığı büyülü ortam nedeniyle "klasiklerin romantiği" olarak nitelenmiştir. Kompozisyonlarının bazılarındaki natürmort bölümleri, neredeyse resmin bütününden bağımsız gibidir.

Tarihsel ve mitolojik resimleri

Ingres tarihsel ve mitolojik konulu yapıtlarında, klasik bir çerçeve içerisinde gelişen çeşitli eğilimler göstermiş, nitelik bakımından da birbirinden farklı sonuçlara varmıştır. Bunlar içinde *Meryem ve Kutsal Ekmek, XIII. Louis'nin Andı, İsa Anahtarları Aziz Petrus'a Verirken* adlı yapıtlar ve benzerleri Raffaello etkisinde seçmeci (eklektik) bir biçimcilik anlayışı yansıtırlar. Bu resimlerin aşırı durağan kompozisyonları, figürlerin yapay ve törensel pozları, anlatılan olayları inandırıcılıktan uzaklaştırır. Ingres'in klasik biçim anlayışı bu yapıtlarda akademik bir kuruluğa ve katılığa büründüğü için, teknik uygulamanın bütün yetkinliğine karşın, biçimler dirimselliklerini, konu da çarpıcılığını yitirir. *Zeus ve Hera, Acron Fatihi Romulüs* gibi mitolojik konulu yapıtlarında da benzer bir biçim anlayışı ortaya koyar. Aşırı ayrıntıcı ve süslemeci tutumu zamanın eleştirmenleri tarafından yanlış anlaşılarak fazla gerçekçi olmakla suçlanmış, David yandaşlarınca da yeterince beğenilmemiştir.

Öte yandan, *Paola ve Francesca, IV. Henry Çocuklarıyla Oynarken,* gibi Fransız monarşisinin kuruluş dönemini ve bazı Orta Çağ öykülerini konu aldığı yapıtları, mitolojik ve dinsel konulu resimlerinden daha özgün bir duyarlılık içerir.

Ingres 19. yy Fransız resminin en güçlü sanatçılarından biridir. David'in çekilmesinden sonra Yeni Klasikçilik'in sözcüsü olarak sanat için sanat ilkesi doğrultusunda çalışmış, arkaik vazoların ve rölyeflerin çizgiselliği ile Raffaello biçim geleneğini birleştirerek özgün bir üslup oluşturmuştur. Genellikle Romantizm'in başta gelen temsilcisi Delacroix ile karşıtlaştırılan üslubu karmaşık kaynakların ve verilerin çeşitli biçimlerde yorumlanmasına dayanır. Resimlerinin çizgisel düzenlemeleri biçimlerinin açık seçik yapısı, Picasso ve Braque gibi kübist sanatçıları etkilemiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Agamemnon'un Elçileri,* 1801, Güzel Sanatlar Yüksek Okulu, Paris; *Kendi Portresi,* 1804, Condé Müzesi, Chantilly, Fransa; *I. Konsül Napoléon,* 1804, Güzel Sanatlar Müzesi, Liége, Belçika; *Mademoiselle Rivière'in Portresi,* 1805, Louvre, Paris; *Madame Aymon'un Portresi, (Le Belle Zélie),* 1806, Güzel Sanatlar Müzesi, Rouen, Fransa; *Napoléon İmparatorluk Tahtında,* 1806, Ordu Müzesi, Paris; *Ressam François Marius Granet'nin* Portresi, 1807, Granet Müzesi, Aix-en-Provence, Fransa; *Madame Devaucay'nin Portresi,* 1807, Condé Müzesi, Chantilly, Fransa; *Zeus ve Hera,* 1811, Granet Müzesi, Aix-en-Provence, Fransa; *Acron Fatihi Romülüs,* 1812, Güzel Sanatlar Yüksek Okulu, Paris; *Baş Odalık,* 1814, Louvre, Paris; *İsa Anahtarları Aziz Petrus'a Verirken,* 1815, Ingres Müzesi, Montauban, Fransa; *IV. Henri Çocuklarıyla Oynarken,* 1817, Petit Palais, Paris; *Leonardo da Vinci'nin Ölümü,* 1818, Petit Palais, Paris; *Paola ve Francesca,* 1819, Turpin de Crissé Müzesi, Angers, Fransa; *XIII.Louis'nin Andı,* 1824, *Montauban Katedrali,* Fransa; *Monsieur Bertin'in Portresi,* 1832, Louvre, Paris; *Stratonice,*1840, Condé Müzesi, Chantilly, Fransa; *Odalık ile Esire,* 1842, Walters Sanat Galerisi, Baltimore, ABD; *Antiochus ve Stratonice,* 1843-1849, Fabre Müzesi, Montpellier, Fransa; *Comtesse d'Hassonville'in Portresi,* 1845, Frick Koleksiyonu, New York; *Baroness James de Rothschild'ın Portresi,* 1848; *Madame Moitessier'nin Portresi,* 1856, Ulusal Galeri, Londra; *Türk Hamamı,* 1859-1863, Louvre, Paris; *Meryem ve Kutsal Ekmek,* 1867, Bonnat Müzesi, Bayonne, Fransa.

- KAYNAKLAR: P. Condon, M.B. Cohn, A. Mongan, *In the Persuit of Perfection: The Art of J.A.D. Ingres,* 1983; G.Picon, *Jean Auguste Dominique Ingres,* 1980; R. Rosenblum, *Jean Auguste Dominique Ingres,* 1967.

- BAKINIZ: J.L. DAVID, DELACROIX, LE BRUN, RAFFAELLO.

INNOCENTIUS III
(1160-1216)

İtalyan din adamı. Orta Çağ'da Papalık gücünün artmasını sağlamıştır.

1160 ya da 1161'de Cavignano'da doğdu, 16 Temmuz 1216'da Perugia'da öldü. Segni Kontu Trasimund'un oğlu, büyük olasılıkla Papa III. Clementius'un yeğenidir. Paris'te tanrıbilim, Bologna'da kilise yasaları öğrenimi gördü. 1190'da III.Clementius'ca kardinal diyakos olarak atandı. 1198'de onun ölümünden sonra oybirliğiyle papa seçildi. Ölene değin bu görevi sürdürdü.

Innocentius, Papa VII. Gregorius'un izinde giderek, Papalık'ın imparatorluk üzerinde egemenliğini gerçekleştirmeye çalışmıştır. İlk olarak kilise yasalarını ve belgeleri derleyip, kilise örgütü için yüzyıllar boyu önem taşıyacak bir düzen kuran III. Innocentius Aragon, Bulgaristan, Danimarka, Polonya, Sırbistan gibi birçok devleti Papalık'a bağlamış, Papalık devletleri üzerinde yeniden egemenlik sağlamıştır. Güçlenen Papalık'ın Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu üzerinde egemenliğine en büyük engel, İmparatorluk'la Sicilya Krallığı'nın güç birliği etmeleriydi. Bu amacı güden imparator VI.Heinrich'in 1197'de ölümünden sonra, papa taht kavgasında, imparatorluk

seçimlerinde karar yetkisini kullanarak Sicilya konusunda kendine yandaş gördüklerini desteklemiş, iç savaş ancak 1212'de VI.Heinrich'in oğlu Frederick'in tahta geçmesiyle son bulmuştur. II.Frederick (1212-1250) ise vasisi olan papaya, bağlılık sözü vererek ve uygulamalarıyla onun güvenini kazanmıştır.

Innocentius'un döneminde yer alan başka önemli bir olay IV.Haçlı Seferi'dir (1202-1204). Yunan ve Latin kiliselerini birleştirmek amacıyla sefere ön ayak olan papa, orduların Konstantinopolis'e (İstanbul) yönelmesine ve kentin yağmalanmasına engel olamadı. Sefer, Avrupa'da Papalık'a olan güvenin sarsılmasına da yol açtı. 1208'de ise, Güney Fransa'da Papalık'a karşı ayaklanan Albigensianlar üzerine 1213'e değin süren kanlı bir sefer düzenledi. Gene bu yıllarda, İngiltere Kralı John ile aralarında çıkan anlaşmazlığı, İngiltere'nin Papalık'a vergi vermesi ve boyun eğmesiyle sonuçlandırdı.

III.Innocentius döneminin en önemli olayları arasında yer alan IV.Lateran Konseyi (1215), büyük bir katılımla gerçekleşmiş ve kilise reformu konusunda kalıcı kararlar verilirken, Kutsal Topraklar'ın ele geçirilmesi amacıyla beşinci bir haçlı seferi tasarlanmıştır.

Papanın yalnız din konularında değil, dünya işlerinde de en üst yetke olarak tanınmasına çalışan III.Innocentius, Papalık'ın Avrupa'da dönemin en güçlü ve zengin kurumu olmasını sağlamıştır.

• KAYNAKLAR: Elliott-Binns, *Innocent III*, 1931; F.Kempf, *Papsttum und Kaisertum bei Innocenz III*, 1949.

• BAKINIZ: DOMINICUS [Aziz], FRANCISCUS [Asis'li], GREGORIUS VII.

IONESCO, Eugene
(1912)

Rumen asıllı Fransız oyun yazarı. İnsanın yalnızlığı ve dilin insanlar arasındaki iletişimi sağlayamadığı görüşünden yola çıkarak Uyumsuzluk tiyatrosunun ilginç örneklerini vermiştir.

26 Kasım 1912'de Romanya'da, Slatina'da doğdu, Rumen bir baba ile Fransız bir annenin çocuğudur. Doğumundan kısa bir süre sonra annesi ve babasıyla birlikte gittiği Paris'te on üç yaşına değin kaldı. 1925'te Romanya'ya döndü ve öğrenimini orada sürdürdü. Bükreş Üniversitesi'nin Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü tamamlayarak öğretmenliğe başladı, şiir ve edebiyat eleştirileri yazdı. 1936'da Rodica Burileano'yla evlendi. 1938'de kazandığı bir bursla yeniden Fransa'ya gitti ve II.Dünya Savaşı sırasında çeşitli işlerde çalışarak Paris'te yaşadı. İlk oyunu *La Cantatrice chauve* (Kel Şarkıcı), onun 1948'de İngilizce öğrendiği sırada, alıştırmaların kalıplaşmış cümlelerinden esinlenmesiyle ortaya çıktı. Bu konuşmaların saçmalığıyla gündelik yaşamdaki konuşmalar arasındaki benzerlikten yola çıkarak sa-

Eugene Ionesco
1970'te Fransız Akademisine seçimi sırasında

nayileşmiş toplumlardaki insanların birbirlerine nasıl yabancılaştıklarını karikatürleştirerek sergiledi. Oyunun 1950'de Paris'te ilk sahnelenişi başarısızlığa uğradıysa da, çok geçmeden *La leçon* ("Ders"), *Jacques, ou la soumission* ("Jacques ya da Boyuneğme"), *Les chaises* (Sandalyeler), *Amédée, ou comment s'en débarrasser* (Amédée ya da Nasıl Kurtulmalı) gibi oyunlarıyla Fransa'da ve yabancı ülkelerde yaygın bir üne kavuştu.

O yıllarda Paris'te yayımlanmakta olan *Le Théatre Populaire* adlı bir dergide Brecht'in ve onun sözcülüğünü yaptığı Epik tiyatronun önemini vurgulayan Roland Barthes ve Bernard Dort gibi eleştirmenler Ionesco'nun siyasal bağımlılıktan kaçınan bir burjuva yazarı olduğunu ve gerçek bir öncü sayılamayacağını öne sürdüler. Özellikle Barthes'ın eleştirilerini bağnazlık örneği sayan Ionesco *L'impromptu de l'Alma, ou le caméléon du berger* ("Doğaçlama ya da Çobanın Bukalemunu") adlı oyununda Barthes'ı durmadan vaaz veren bir papaz kılığına sokarak, ona karşı tiyatro konusundaki görüşlerini savundu. 1958'de yazdığı *Tueur sans gages* ("Katil") ve bunu izleyen *Rhinocéros* (Gergedan) adlı oyunlarında, Bérenger adlı, herkesi simgeleyen sıradan bir insanı ele alarak onu kendisine düşman bir kahramanla karşı karşıya getirdi. Gene Bérenger'in baş kişisi olduğu *Le piéton de l'air* ("Hava Yayası") ve *Le roi se meurt* (Kral Ölüyor) oyunları, Bérenger'nin iç dünyasını, özellikle onun ölümle ilgili düşüncelerini dile getirdi. Kendi kısa öykülerinden üç perdelik oyunlara dönüştürdüğü bu yapıtlarında, ilk döneminin kısa oyunlarındaki, kurulu düzene saldıran, saygın kurumları alaya alan delişmen oyun yazarı, Barthes'ı doğrularcasına yumuşamış, eleştirir gibi göründüğü toplumun uyumlu bir üyesi olmuştu. 1969'da Ulusal Tiyatro Ödülü'nü aldıktan sonra 1970'te kendi başvurusu üzerine Fransız Akademisi'ne seçildi.

Gergedan

İlk oyunları

Ününü, gündelik yaşamın saçmalıklarından ve insanlar arasındaki iletişimsizliğin acıklı ve gülünç durumlarından esinlenerek yazdığı oyunlarla sağlayan Ionesco'nun çağdaş tiyatroya katkısı daha çok bu

Tiyatrosunun özellikleri

oyunlardaki özellikleriyle olmuştur. Şaşırtıcı söz oyunlarına dayanan konuşmalar, mantık kurallarını altüst eden davranışlar, ipe sapa gelmez saçmalıklar, yaşanan gerçekliğin akıl almaz benzerliğiyle izleyici karşısına çıkarılarak onun bu konularda yalnızca düşünmesini değil, bu uyumsuz gerçekliği duymasını da sağlar.

Ionesco daha sonra yazdığı üç perdelik ya da ilk dönemindekilere göre daha uzun oyunlarında da zaman zaman saçma ve grotesk öğelere yer verdi. Yine de bu oyunların daha geleneksel tiyatro kurallarına göre yazıldıkları kolayca görülür. Ancak bu değişme Ionesco'nun yazarlık yaşamının başlangıcından beri karşı durduğu bulvar tiyatrosunun ya da öğretici siyasal tiyatronun saflarına geçtiği anlamına gelmez. Bu iki tür, onun oyunlarında birbiriyle bir türlü anlaşamayan, bu yüzden de gülünç duruma düşen birer karı koca gibi ele alınır. Yaşamın evrensel saçmalığı karşısında kalıplaşmış insan davranışlarının etkisizliği onun yarattığı kişilerin birer kukla niteliğine bürünmesiyle sonuçlanır. Oyun kişileri arasında insanca özelliklerini korumaya çalışan Bérenger bile, karşısına çıkan insanlık dışı güçlerin ürkütücülüğünü değiştiremeyecek bir güçsüzlük ve çaresizlik içindedir. Ne var ki Ionesco, insanın umutsuzluğunu yansıtan bu acıklı durumu ilk döneminin kısa oyunlarında olduğu gibi, daha sonraki uzun oyunlarında da her zaman çarpıcı ve eğlendirici bir tiyatro diliyle sergiler.

Ionesco insanın yazgısıyla ilgili bu görüşlerini 1973'te yazdığı *Le solitaire* (Yalnız Adam) adlı romanında daha düz bir anlatımla yinelemiştir. Tiyatroyla ilgili düşüncelerini ise *Notes et contre-notes* ("Notlar ve Karşı Notlar") adlı bir kitapta açıklamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *La cantatrice chauve*, 1950, (Kel Şarkıcı); *La leçon*, 1951, ("Ders"); *Les chaises*, 1952, (Sandalyeler); *Jacques, ou la soumission*, 1953, ("Jacques ya da Boyun Eğme"); *Victimes du devoir*, 1953, ("Görev Kurbanları"); *Amédée, ou comment s'en débarrasser*, 1954, (Amédée ya da Nasıl Kurtulmalı); *Tueur sans gages*, 1958, ("Katil"); *Rhinocéros*, 1959, (Gergedan); *Le roi se meurt*, 1962, (Kral Ölüyor); *Le piéton de l'air*, 1963, ("Hava Yayası"); *Délire à deux*, 1963, (İki Kişilik Hırgür); *Jeux de massacre*, 1970, ("Kıyım Oyunları"). **Roman:** *Le Solitaire* 1973, (Yalnız Adam). **Deneme:** *Notes et contre-notes*, ("Notlar ve Karşı Notlar").

- **KAYNAKLAR:** S.Benmussa, *Ionesco*, 1966; N.Coe, *Eugène Ionesco*, 1961; J.H.Donnard, *Ionesco, dramaturge*, 1966; M.Esslin, *The Theatre of the Absurd*, 1968.

- **BAKINIZ:** ADAMOV, BECKETT, GENET.

IORGA, Nicolae
(1871-1940)

Rumen tarihçi ve devlet adamı. Romanya'nın en tanınmış tarihçilerindendir.

18 Haziran 1871'de Botoşani'de doğdu, 28 Kasım 1940'ta Strejnicu'da öldü. Fransa ve İtalya'da tarih öğrenimi gördü. Leipzig'de (bugün DAC'de) doktora yaptı. 1895'te Bükreş Üniversitesi'nde dünya tarihi profesörü oldu. 1908'de Valenii de Munte Halk Üniversitesi'ni, 1913'te Güneydoğu Avrupa Enstitüsü'nü kurdu. Bükreş Üniversitesi'nde rektörlük yaptı.

1907'de Rumen Parlamentosu'na giren Iorga, ulusal siyaset alanında da önemli rol oynadı. 1910'da Alexandru C.Cuza (1857-1947) ile birlikte Ulusal Demokrat Parti'yi kurdu. Meclis başkanlığına seçildi. 1931-1932 yılları arasında başbakanlık yaptı. Aynı zamanda eğitim bakanlığını da üstlendi. 1938'de kısa bir süre devlet bakanlığı yaptı. Görüşlerine karşı çıktığı faşist Demir Muhafızlar'ca öldürüldü. Tarih ve siyaset yanında edebiyat alanındaki çalışmalarıyla da tanınan Iorga, 1929'da ulusal edebiyat ödülünü aldı. Tarih alanındaki çok sayıda çalışmasının büyük bölümü Romanya tarihine ilişkindir. Venedik tarihi ve Haçlı Seferleri üzerine de çalışmıştır. Osmanlı tarihini konu alan beş ciltlik yapıtı özellikle Balkan ülkeleri arşivlerinden yararlanılarak hazırlanmış olması bakımından önemlidir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Geschichte des rümanischen Volkes*, 1905, ("Romanya Halkı Tarihi"); *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 5 cilt, 1908-1912, (Osmanlı Tarihi, V.cilt, 1948); *Istoria Romanilor*, 1936-1939, ("Rumen Tarihi").

IRENAEUS [Aziz]
(2.yy)

Yunan kilise babası. Bilinircilik'e karşı Hıristiyan öğretisini savunmuştur.

120-140 dolaylarında Smyrna (İzmir) çevresinde doğduğu, 200 ya da 203'te Lugdunum'da (Lyon) öldüğü sanılmaktadır. Hıristiyanlık'ı benimsemiş bir ailedendir. Çok gençken Smyrna'da, İsa'nın havarilerini tanıyan son kişi olduğu söylenen Polycarp ile görüşme olanağı buldu; onun görüşlerinin etkisi altında kalarak gerçeğe varma yolunun Hıristiyanlık'tan geçtiğine inandı. Kaynaklara göre, 177'de öldürülen Pothinus'un yerine Galya'daki Lugdunum kentine piskopos oldu. Bu görevi sırasında, Galya ve Anadolu'daki kiliseler arasında, özellikle dinsel günler konusundaki görüş ayrılıklarının, düşmanlık düzeyine vardırılmamasına çaba gösterdi. 28 Haziran Hıristiyanlar'ca Aziz Irenaeus Yortusu olarak kutlanır.

Irenaeus'un yaşamı Bilinircilik'le (Gnosticism) savaşım içinde geçmiştir. Yalnız Latince çevirisi bulunan beş kitaplık başyapıtı *Adversus haereses* ("Tanrıtanımazlık'a Karşı") bu savaşımın bir bölümüdür. Bilinirciler'in saltık gerçeğe ulaşmakta Hıristiyan öğretisini yalnızca bir basamak diye görmelerine karşı çıktı. Ona göre, saltık gerçeğe ve onun bilgisine kilise geleneklerine, havarilerin görüşlerine ve *İncil*'e uyarak varılır. İnsan usu sınırlı olduğundan tanrısal konuların tümünü bilemez. Hıristiyanlık'ı benimsemenin amacı bunları bilmek değil, kişinin kendini kurtarmasıdır. Tanrı ve Yaratan birdir. Bilinirciler'in öne sürdükleri gibi Yaratan, Tanrı'nın ürünü olamaz. Yaratma, "iyi"den ve iyilik amacıyla gerçekleşmiştir.

Irenaeus, Bilinirciler'in yadsıdıkları *Tevrat*'ın, *İncil*'in öncüsü olduğunu, her ikisinde de Tanrı'nın savunulduğunu yaymaya çalışmış, tanrıbilimin ilgilendiği temel konulara değinmiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Adversus haereses*, (ö.s.), 2 cilt, (çev.), 1851-1853, ("Tanrıtanımazlık'a Karşı"); *Erweis der apostolischen Verkündigung*, (ö.s.), (çev.), 1907, ("Havarice Açıklamanın Kanıtlanması").
- KAYNAKLAR: G.N.Bonwetsch, *Die Theologie des Irenäus*, 1925; J.Lawson, *The Biblical Theology of Irenaeus*, 1948.
- BAKINIZ: JOHN [Salisbury'li], MARCION.

IRGAT, Cahit
(1915-1971)

Türk şair, sinema ve tiyatro oyuncusu. 1940'lardaki toplumcu şiir akımının öncü şairlerinden biri olmuştur.

21 Mart 1915'te Lüleburgaz'da doğdu, 5 Haziran 1971'de İstanbul'da öldü. Edirne Öğretmen Okulu'ndan son sınıfta ayrıldıktan sonra bir süre çeşitli tiyatrolarda oyunculuk etti. 1932'de girdiği Ankara Devlet Konservatuvarı'ndan 1936'da ayrıldı. Kısa bir süre Paris'te yaşadı. 1940'ta İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda çalışmaya başladı. 1951'de Küçük Sahne'ye geçti. 1957'de Devlet Tiyatrosu'na girdi. Bir süre Adana Şehir Tiyatrosu'nda çalıştıktan sonra İstanbul'da kendi adına Oda Tiyatrosu'nu kurdu. 1962'de Dormen Tiyatrosu'nda çalışmaya başladı. Buradan ayrılınca ikinci eşi Cahide Sonku ile Cahitler Tiyatrosu'nu kurdularsa da, başarılı olamayan bu topluluk kısa sürede dağıldı.

Irgat bir yandan da 1940'ta başladığı sinema oyunculuğunu sürdürüyor, özellikle olgun erkek rollerinde başarılı tipler çiziyordu. 1950'den sonra sinema yönetmenliğini de denedi. 1970'te 35.sanat yılını bir jübileyle kutladıktan bir süre sonra öldü.

Cahit Irgat tiyatro ve sinema oyunculuğunun yanı sıra, şair olarak da etkinlik göstermişti. Romantik ve egzotik özellikler taşıyan ilk şiirleri 1935'ten başlayarak Cahit Saffet imzasıyla *Varlık* ve *Servet-i Fünun* gibi dergilerde yayımlandı. 1942'den sonra yöneldiği toplumcu eğilimdeki şiirleri ise *Yürüyüş*, *Ant*, *Yığın* ve *Yaprak*'da çıktı. Bu dönem şiirleri II.Dünya Savaşı kuşağının yaşama ve insanlara bakış açısını açıkça ortaya koyan, öfkeli, kötümser, büyük toplulukların sorunlarını deşen, özgürlük ve barış özlemiyle dolu yapıtlardı. Cahit Irgat şiir yazmayı *Yeditepe*, *Dost* gibi dergilerde ölümüne değin aralıksız sürdürdü.

- YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Bu Şehrin Çocukları*, 1945; *Rüzgârlarım Konuşuyor*, 1947; *Ortaklık*, 1952; *Irgadın Türküsü*, 1969. Oynadığı Oyunlar: *Karamazof Kardeşler*, 1935; *Othello* 1940; *Atinalı Timon* 1944; *Kral Lear*, 1947; *Fareler ve İnsanlar*, 1951; *Hamlet*, 1954; *İki Efendinin Uşağı*, 1958; *Erkeklerin Gecesi*, 1959; *Taşra Kızı*, 1961; *Ocak*, 1962; *İttihat ve Terakki*, 1969. Oynadığı Filmler: *Yılmaz Ali*, 1939; *Estergon Kalesi*, 1950; *Dudaktan Kalbe*, 1951; *Sabahsız Geceler*, 1952; *Sevdiğim Sendin*, 1955; *Kara Çalı*, 1957; *Sığıntı*, 1960; *Kanlı Mezar*, 1966; *Kelepçeli Melek*, 1967; *Dağları Bekleyen Kız*, 1968.

Melodram

Birinin bıçak vardı elinde,
Birinin beyaz bir gül,
İkisi de yorgundu,
Sokak çocukları balinde.

Bıçaklısı bıçağını sapladı,
Çiçeklisi çiçeğini koklattı,
Kayboldular meyhaneler içinde,
Kaldırımda gül ve bıçak
Kardeş kardeş kaldılar.

Cahit Irgat

IRIGOYEN, Hipólito
(1852-1933)

Arjantinli devlet adamı. 1916-1922 ve 1928-1930 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

12 Temmuz 1852'de Buenos Aires'de doğdu, 3 Temmuz 1933'te aynı kentte öldü. Babası İspanya'nın Bask bölgesinden Arjantin'e göç etmiş bir işçiydi. Hukuk öğrenimini yarıda bıraktıktan sonra çeşitli işlerde çalıştı.

1890'da amcası Leonardo Alem'in kurduğu Union Civica Radical (UCR) adlı partiye girdi. Toprak sahiplerinin sözcüsü durumundaki Muhafazakârlar'ın yönetimi karşısında, orta sınıfın çıkarlarını savunan bu parti kısa sürede halkın desteğini kazandı. Parti, oy hakkı olmayan ve artan enflasyon karşısında giderek yoksullaşan kitlelerin başlattıkları 1890, 1893 ve 1905 hareketlerine önderlik etti. Liberal demokrasinin kurulmasını amaçlayan bu hareketler iktidar tarafından bastırıldı.

Parti içinde kısa zamanda etkinlik kazanan Irigoyen, 1896'da Leonardo Alem'in intihar etmesinden sonra UCR'nin başkanı oldu. Irigoyen'in oy verme hakkının yaygınlaştırılması yolundaki çabaları, 1912'de devlet başkanı Sáenz Peña döneminde seçim yasasının değiştirilmesi ile sonuçlandı. Yeni yasayla, 18 yaşını bitiren tüm erkek Arjantin yurttaşlarına oy hakkı verildi, oy verme işlemi gizli ve zorunlu kılındı.

UCR yeni seçim yasasının da yardımıyla 1916 seçimlerinde büyük bir başarı kazandı. Irigoyen halkın oyuyla seçilen ilk Arjantin devlet başkanı oldu. Irigoyen'in devlet başkanlığı döneminde işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen bazı yasalar çıkartıldı. Çocuk işçi çalıştırmak yasaklandı, asgari ücret uygulaması başlatıldı ve tüm çalışanlara pazar günü tatil hakkı tanındı. Bu dönemde gerçekleştirilen üniversite reformlarıyla öğrencilerin üniversite yönetimine katılmaları olanaklı kılındı. Irigoyen yönetimi I.Dünya Savaşı sırasında tam bir tarafsızlık politikası izledi.

Savaş sonrasında başlayan iktisadi sorunlar, Irigoyen'in devlet başkanlığı döneminin sonuna değin etkisini sürdürdü.

1922 seçimlerini, Irigoyen'in kendi yerine devlet başkanlığına aday gösterdiği UCR adayı Alvear kazandı. Bir süre sonra Alvear'la Irigoyen arasında doğan görüş ayrılığı, partinin bölünmesiyle sonuçlandı. Alvear 1924'te Union Anti-Personalista Partida adlı yeni bir parti kurdu.

1928 seçimlerini kazanan Irigoyen aynı yıl yeniden devlet başkanı oldu. 1929 iktisadi bunalımı etkisini Arjantin'de de duyurdu. Bu dönemde Arjantin'in dışsatımı yarı yarıya azaldı; fiyatlar ve işsizlik arttı. Irigoyen, 1930'da, bu durumun halk arasında yarattığı hoşnutsuzluktan yararlanan Muhafazakârlar'ın yönlendirdiği kansız bir darbeyle devrildi. Yerine general Uriburu devlet başkanı oldu.

• BAKINIZ: ALVEAR.

IRMAK, Sadi
(1904)

Türk siyaset adamı. Başbakanlık ve Danışma Meclisi başkanlığı yapmıştır.

Şeydişehir'de doğdu. Bir süre İstanbul Hukuk Fakültesi'nde okudu. 1930'da Berlin Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1933'te İstanbul Üniversitesi'nde fizyoloji doçenti, 1940'ta profesör oldu.

1943'te Konya'dan milletvekili seçildi. Halkevleri Yüksek Danışma Kurulu başkanlığı, CHP Diyarbakır bölge müfettişliği görevlerinde bulundu. 1945'te Türkiye'nin ilk çalışma bakanı oldu. İşçi Sigortaları Kurumu, İş ve İşçi Bulma Kurumu, bakanlığı döneminde kuruldu. 1947'de bakanlıktan istifa etti.

1950'de siyasal yaşamdan uzaklaşarak bir süre Münih Üniversitesi'nde çalıştı. 1953'te İstanbul Üniversitesi'ne dönen Irmak, aynı yıl fizyoloji kürsüsü başkanlığına getirildi. 1956'da ordinaryüs profesör oldu.

1974'te cumhurbaşkanlığı kontenjanından Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçildi. Aynı yıl ortaya çıkan hükümet bunalımı sırasında hükümeti kurmakla görevlendirildi. 17 Kasım 1974'te atanan Irmak hükümeti güven oyu alamadı ve ancak 31 Mart 1975'e değin görevde kaldı.

12 Eylül 1980'den sonra, 23 Ekim 1981'de açılan Danışma Meclisi'ne Konya üyesi olarak katıldı. 27 Ekim'de seçildiği Danışma Meclisi başkanlığı görevini meclisin görevinin sona erdiği 1 Aralık 1983'e değin sürdürdü.

Irmak, siyaset ve tıp yanında kültür alanındaki çalışmalarıyla da tanınmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Genel Fizyoloji*, 1934; *Leonardo da Vinci*, 1943; *Atatürk Devrimleri Tarihi*, 1973.

IRSOY, Ahmet
(1869-1943)

Türk müzik kuramcısı ve besteci. Klasik yapıtların notaya alınması çalışmalarına büyük katkıda bulunmuştur.

İstanbul'da doğdu, 14 Ağustos 1943'te aynı kentte öldü. Besteci Dede Zekâi Efendi'nin oğludur. İlköğrenimi sırasında hıfza çalışarak hâfızlık icazeti aldı. Babasından sülüs ve nesih yazı yazmayı öğrendi. Bir süre askeri okula devam edip bıraktı. Reisu'l-kurrâ Hoca Sadeddin Efendi'den *Kuran* bilgileri, Eyüp Camii hocası Raik Efendi'den de medrese bilimleri için icazet alarak bu alandaki öğrenimini tamamladı.

Irsoy müziğe babasıyla başladı. Hüseyin Fahreddin Dede'den Farsça'dan başka ney ve nota dersleri alırken, babasından da dinsel ve din dışı klasik yapıtları dinleyerek öğrendi. Babasının ölümünden sonra onun yerine hem Darüşşafaka'ya müzik öğretmeni, hem de Bahariye Dergâhı'na kudümzenbaşı oldu. Mevlevihanelerde müzik bilgisini geliştirdi. İlgi duyduğu başka tarikatların tekkelerine devam ederek, bildiği dinsel yapıtların sayısını iyice genişletti.

1914'te yeni kurulan Darülbedayi'nin Türk Musikisi Bölümü'ne başöğretmen atandı. 1917'de Darülelhân kapatıldıktan sonra 1923'te yeniden açılınca burada usül ve ilahi öğretmeni olarak görevlendirildi. 1926'da Türk Musikisi Bölümü kaldırılan Darülelhân'ın İstanbul Belediye Konservatuvarı adını almasından sonra da, bu kuruluşta çalıştı. İstanbul'daki çeşitli orta dereceli okullarda kırk yılı aşkın bir süre müzik öğretti. *Kuran* okumakta uzmanlaşarak, 1941'de reisu'l kurrâ oldu. Türk müziği repertuarının zamanımıza ulaşmasında büyük payı olan Irsoy 1927'den ölümüne değin, klasik yapıtları notaya alıp yayımlamakla görevli olan İstanbul Belediye Konservatuvarı Türk Musikisi Tasnif ve Tetkik Heyeti'nde çalışmıştır.

En çok dinsel müzik yapıtı olan Irsoy'un bu tür yapıtlarının büyük bölümü ilahi formundadır. İki de *Mevlevî Ayin*'i bestelemiştir; *Bayatî buselik Ayin*'i 1905'te Yenikapı Mevlevîhanesi'nde okunmuş, *Müstear Ayin*'i ise tekkelerin kapatılması dolayısıyla okunamamıştır. Din dışı yapıtlarında Klasik üslubu bu yüzyılda da sürdürmeye çalışmış birkaç besteciden biridir. Üç yüz dolayında bestesi vardır. Okuyucu olarak da çok başarılı olmuş, taş plaklara klasik yapıtlar, gazeller okumuştur. Türk müziğinin îka, usül ve makamları üstüne de çalışmışsa da bu alandaki yapıtları yayımlanmamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Kuramsal Çalışma-Nota Yayını:** *İlahiler* (R.Yekta, A.R.Çağatay, S.Ezgi ile), 1933; *Bektaşi Nefesleri* (R.Yekta, A.R.Çağatay, S.Ezgi ile), 1933; *Mevlevî Ayinleri* (R.Yekta, A.R.Çağatay, S.Ezgi, M.Cemil ile), 13 cilt, 1935-1939; *Hafız Mehmed Zekâi Dede Efendi Külliyatı* (S.Ezgi ile), 1940-1943; *Evcbuselik, Mâhurbuselik, Muhayyerbuselik, Nevabuselik, Buselik, Hisarbuselik Fasılları* (S.Ezgi ile), 1943. **Beste:** *Bayatîbuselik Ayin; Müstear Ayin; 2 Mevlevi Ayini;* gazeller; ilahiler; şugller; beste, yürük semai ve şarkı formlarında din dışı yapıtlar.

IRVING, Washington
(1783-1859)

ABD'li yazar. Amerikan edebiyatının öncüsü sayılmış, kısa öykü türünün ilk örneklerini vermiştir.

3 Nisan 1783'te New York kentinde doğdu, 28 Kasım 1859'da New York Eyaleti'nde, Tarrytown'da öldü. İskoç kökenli bir tüccar ailesinin on bir çocuğundan en küçüğüydü. Hastalıklı bir çocukluk geçirdi. 1798'de hukuk okumaya başladı. 1802-1803 arasında Jonathan Oldstyle imzasıyla *Morning Chronicle*'da yergici makaleler yazdı. Bu sırada hastalığı nedeniyle sık sık Hudson nehri yöresine ve Kanada'ya geziler yaptı. 1804-1805 arasında Avrupa'yı dolaştı. 1806'da New York'a dönünce sınava girerek avukat oldu, kardeşlerinden birinin bürosunda çalışmaya başladı. Ancak 1807-1808 arasındaki başlıca uğraşı başka bir kardeşi ve yazar James Paulding'le birlikte *Salmagundi* adlı süreli bir yayın çıkartmak oldu. 1809'da nişanlısının ölümünden çok etkilendi. 1811'de ailesinin işleri nedeniyle Washington'a gitti, ancak edebiyatla ilgisini kesmedi. 1815'te İngiltere'de Liverpool'a gitti. İngiliz edebiyat çevrelerinin de desteğiyle yaşamını yazarak kazanmaya karar verdi. Avrupa'nın değişik kentlerinde edebiyat uğraşını sürdürdü. Paris'te tiyatro ve operalarla ilgilendi. Bir Amerikan elçilik heyetine katılmak üzere 1826'da İspanya'ya gitti. 1832'de on yedi yıl aradan sonra New York'a döndü. 1842-1846 arasında diplomatik görevle bir kez daha İspanya'da bulunmasının dışında yaşamının geri kalan bölümünü New York'ta geçirdi.

Irving'in *Salmagundi*'deki yazıları gençliğe yol göstermek, yaşlıları eğitmek ve sosyal yaşantıyı iyileştirmek amacıyla yazılmış deneme türünde makalelerdir. Gülmeceyle örülmüş yergici bir üslubu vardır. Yapıtlarını, gezilerinde tuttuğu notları, derlediği bilgileri ve ülkelerin tarihiyle ilgili malzemeleri yaratıcı bir düş gücüyle bir araya getirerek oluşturmuştur. Geoffrey Crayon adıyla yazdığı *The Sketch Book of Geoffrey Crayon, Gent.* ("Geoffrey Crayon'un Not Defteri"), yergi ve gülmecenin, gerçek ve kurmacanın, eski ve yeni dünyanın birleştiği otuz değişik bölümden oluşur. Bu parçalar modern kısa öykünün ilk örnekleri sayılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *A History of New York from the Beginning of the World to the End of the Dutch Dynasty*, 1809, ("Dünyanın Başlangıcından Hollanda Hanedanının Sonuna Değin New York Tarihi"); *The Sketch Book of Geoffrey Crayon, Gent.*, 1819-1820, ("Geoffrey Crayon'un Not Defteri"); *Tales of a Traveller*, 1824, ("Bir Gezginin Öyküleri"); *A History of the Life and Voyages of Christopher Columbus*, 1828, ("Kristof Kolomb'un Yaşamının ve Yolculuklarının Tarihi"); *Legends of the Conquest of Spain*, 1835, ("İspanya'nın Fethinin Efsaneleri"); *The Life of Oliver Goldsmith*, 1849, ("Oliver Goldsmith'in Yaşamı"); *The Life of George Washington*, 1855-1859, ("George Washington'ın Yaşamı").

• **KAYNAKLAR:** G.S.Helmman, *Washington Irving, Esquire*, 1925; S.T.Williams, *The Life of Washington Irving*, 2 cilt, 1935.

ISABELLA I [Katolik]
(1451-1504)

Kastilya ve Aragon kraliçesi. İspanya birliğinin kurulmasında önemli rol oynamıştır.

22 Nisan 1451'de Madrigal'de doğdu, 26 Kasım 1504'te Medina del Campo'da öldü. Kastilya Kralı I.Juan'ın kızı, IV.Enrique'in üvey kardeşidir. Genç yaşta siyaset ve devlet işleriyle ilgilendi. 1469'da Aragon'un varisi V.Fernando ile evlendi. IV. Enrique'in ölümü üzerine Aralık 1474'te Kastilya kraliçesi oldu.

1475'te Portekiz Kralı V.Alfonso Kastilya'yı işgal edince Isabella, kocası V.Fernando'nun yardımıyla Fransa Kralı XI.Louis'nin desteğini sağladı. V. Alfonso 1476'da Toro, 1479'da Albufera de Merida yenilgilerinden sonra 1479'da Alcocobes Antlaşması'nı yaparak geri çekilmek zorunda kaldı. Bu savaşın sonunda Kastilya ve Aragon krallıkları birleşti. Isabella ve Fernando bundan sonra krallığın gücünü artıracak önlemler aldılar. Soyluların ayrıcalıkları kısıtlandı; Engizisyon mahkemeleri kuruldu. Ocak 1492'de İberik Yarımadası'ndaki son Arap yerleşim yeri olan Granada'nın (Gırnata) alınmasıyla 800 yıldır süren *Reconquista* (yeniden fetih) mücadelesi sona erdi.

1494'te Papa VI.Alexander tarafından "Katolik hükümdarlar" unvanı verilen Isabella ve Fernando'nun yönetimleri sırasında İspanya'nın ulusal birliğinin sağlanması doğrultusunda önemli adımlar atılmış, Kuzey Afrika'daki Müslüman kentlerine yönelik yayılmacı bir siyaset izlenmiştir. Kristof Kolomb'a keşif gezilerinde destek olunmuş, Amerika kıtasında bulduğu yerler Kastilya Krallığı'na bağlanmıştır.

• **BAKINIZ:** FELİPE II, FERNANDO V, KOLOMB.

ISHERWOOD, Christopher
(1904)

İngiliz asıllı ABD'li yazar. 1930'lar Berlin'ini anlatan romanlarıyla tanınmıştır.

Christopher William Bradshaw-Isherwood 26 Ağustos 1904'te İngiltere'nin Cheshire bölgesinde, High Lane'de doğdu. Repton School ve Cambridge'de Corpus Christi College'da okudu. Özel öğretmenlik ve serbest gazetecilik yaptıktan sonra Berlin'e gitti. 1930-1933 arasında geçimini İngilizce öğretmenliğiyle sağlayarak Berlin'de yaşadı. Bir süre, çocukluk arkadaşı W.H.Auden ile çalıştı, 1938'de ikisi birlikte Çin'e gittiler. Isherwood II.Dünya Savaşı sırasında Amerika'ya göç etti, 1946'da da ABD uyruğuna geçti. 1947-1948 yıllarında bir Güney Amerika gezisine çıktı. Daha sonra ABD'nin çeşitli üniversitelerinde ders verdi.

Bir sanatçının ailesi ile arasındaki çelişkinin

öyküsü olan ilk romanı 1928'de yayımlandı. Berlin'deki yaşantısını malzeme olarak kullandığı ve en iyi bilinen romanları olan *Mr.Norris Changes Trains* ("Mr. Norris Tren Değiştiriyor") ve *Goodbye to Berlin*'de ("Elveda Berlin") Naziler'in iktidara gelişini anlattı. Yine 1930'larda, Auden ile birlikte, dışavurumcu (ekspresyonist) Alman tiyatrosunun etkilerini taşıyan oyunlar yazdı. Çin ve Güney Amerika gezilerinin ardından gelen gezi kitaplarından sonra Hint felsefesine yöneldi, Yoga üzerine çeviriler yaptı, kitaplar yazdı.

Aynı zamanda film senaryoları yazan Isherwood, romanlarında da sinema diline özgü bölümlemeler, geriye dönüş *(flashback)* gibi sinemadan aktarılan teknikler denemiş, film kamerası gibi kullandığı gözlemci-anlatımcı tekniğiyle romanlarına belgesel bir nitelik kazandırmıştır. ABD'li yönetmen Bob Fosse'un 1972 yapımı, başarılı *Cabaret* filmi de Isherwood'un *Goodbye to Berlin* romanının uyarlamasıdır.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *All the Conspirators*, 1928; *Mr.Norris Changes Trains*, 1935, ("Mr.Norris Tren Değiştiriyor"); *Goodbye to Berlin*, 1939, ("Elveda Berlin"); *The World in the Evening*, 1954, ("Akşamüstü Dünya"); *A Single Man*, 1964, ("Yalnız Bir Adam"); *The Berlin of Sally Bowles*, 1975, ("Sally Bowles'un Berlini"). **Oyun:** *The Dog Beneath the Skin* (W.H.Auden ile), 1935; *The Ascent of F-6* (W.H.Auden ile), 1936, ("F-6'nın Kalkışı"); *On the Frontier* (W.H.Auden ile), 1938, ("Sınırda"). **Gezi:** *Journey to a War*, 1939, ("Bir Savaşa Yolculuk"); *The Condor and the Cows*, 1949, ("Akbaba ile Sığırlar"). **Otobiyografi:** *Lions and Shadows*, 1938, ("Aslanlar ve Gölgeler"); *Kathleen and Frank*, 1971; *October* (D.Bachardy ile), 1983, ("Ekim").

ISIDORUS [Sevilli]
(Yklş.560-636)

İspanyol tanrıbilimci, din adamı ve ansiklopedici. Orta Çağ'da çok önemli sayılan bir ansiklopedi hazırlamıştır.

Latince Isidorus Hispanensis olarak da anılan Isidorus, 560 dolaylarında Sevil'de doğdu, 4 Nisan 636'da aynı kentte öldü. Yaşamına ilişkin geniş bilgi yoktur. 600'de kardeşinin yerine Sevil piskoposu olduğu bilinir. Piskoposluğu sırasında, İspanya Kilisesi'nde önemli toplantılar düzenlendi. Bunlardan biri, 633'te Isidorus başkanlığında toplanan Toledo Konseyi'dir. Konsey, kilise ve devlet arasında uzlaşma, Museviler'e hoşgörü konularında görüş birliğine vardı. Isidorus kardeşinin yolundan yürüyerek, İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu yadsıyan Vizigotlar'a Hıristiyanlık'ı benimsetmeye çalıştı.

Ancak, Isidorus'a Orta Çağ din adamları arasında ayrıcalıklı bir yer kazandıran, *Etymologiae* ("Köken Bilgisi") adlı 20 ciltlik ansiklopedisidir. Orta Çağ'da başyapıt niteliğini koruyan ansiklopedi, din konularında olduğu kadar, mimarlık, tarih, evrenin yaratılışı, tarım, tıp, yedi özgür sanat gibi konularda da bilgi vermektedir. Kendinden önceki çalışmaları inceleyerek, Kilise Babaları ve Latin kültürünü içeren kaynaklardan yararlanarak hazırladığı ansiklopedinin 10. cildi olan sözlük, ardılı sözlükçüler için önemli bir kaynaktır. Nesne adlarının kökenlerinin bilinmesinin, kişiyi o nesnelerin doğalarının ve özlerinin bilgisine ulaştıracağını düşünerek köken bilgisine ayrı bir değer veren Isidorus'un dilbilim, tanrıbilim ve doğabilimleri alanında da yapıtları vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Isidori Hispalensia episcopi etymologiarum*, (ö.s.), W.M.Lindsay (der.), 2 cilt, 1911, ("Sevil Piskoposu Isidorus'un Köken Bilgisi Kitabı").

ISTRATI, Panait
(1884-1935)

Rumen, yazar. Fransızca yazdığı ve insan sevgisini işlediği yapıtlarıyla tanınmıştır.

10 Ağustos 1884'te İbrail'de Baldovineşti'de doğdu, 16 Nisan 1935'te Bükreş'te öldü. Kefalonyalı bir Rum kaçakçıyla, Romanyalı bir köylü kadının evlilik dışı oğluydu. Henüz dokuz aylıkken, babası jandarmalar tarafından vurularak öldürüldü ve annesi onu büyük zorluklarla büyüttü. 1896'da ilköğrenimini tamamladıktan sonra, bütün yaşamını etkileyecek olan serüvenci kişiliği nedeniyle evden ayrıldı. Gemi, kamyon ve yük vagonlarına kaçak binerek Balkanlar'ı, Ortadoğu'yu ve Akdeniz ülkelerini dolaştı. Garsonluktan fotoğrafçılığa dek çeşitli işler yaptı. Yirmi yıl süren bu gezginci yaşamı sırasında Batılı yazarların kitaplarını ve Rus klasiklerini okudu. Liman işçisi, gemici, tüccar gibi, toplumun çeşitli kesimlerinden insanlarla dostluk kurdu. En ağır işleri yapanların en kötü koşullarda yaşadığını görerek 1900-1906 arasında toplumcu hareketlere karıştı. 1916'ya değin Rumen işçilerinin çeşitli yayın organlarında ve sosyalist hareketi destekleyen *Romini a Muncitonu* gazetesinde yazıları çıktı. İbrail'deki liman işçilerinin sendikasında görev aldı, gösterilere katıldı, hapse girdi.

1916'da Paris'e yerleşti ve klasikleri okuyarak Fransızca öğrendi. Yoksulluk ve sıkıntı içinde geçirdiği günlerden sonra vereme yakalandı, Nice'de hastaneye yattı. Orada kendini öldürmeye kalkıştı. Üstünde yazar Romain Rolland'a yazılmış bir mektup bulundu. Bu mektup nedeniyle Rolland'la tanışması, Istrati için bir dönüm noktası oldu. Rolland'ın da özendirmesiyle öykü ve roman yazmaya yöneldi, kısa zamanda üne kavuştu. 1927'de Ekim Devrimi'nin onuncu yıl törenlerine katılmak için SSCB'ye çağrıldı. Orada Yunanlı yazar N.Kazancakis'le tanıştı, onunla birlikte hayranı olduğu bu ülkenin dilini öğrendi. Ancak düşüncelerinde giderek değişiklik oldu. Paris'e döndükten sonra, 1929'da yazdığı *Vers l'autre flamme* ("Öbür Işığa Doğru") adlı yapıtında Sovyet yönetimini şiddetle eleştirdi. Bu kitabı o sırada işçi hareketlerine sahne olan Avrupa'da olumsuz tepkilere yol açtı. Istrati bundan sonra yalnız kalarak yaşamını büyük bir düş kırıklığı içinde sürdürdü.

Bozuk toplumsal düzenlerin birtakım iktisadi kuramlarla değil, sevgi ve sanatla insanların ruhuna inerek düzeltilebileceği inancını taşıyan Istrati'nin

kahramanları genellikle, katı görünüşlerinin altında sıcacık yürekli, toplum dışına itilmiş kişilerdir. Yapıtlarının hepsini Fransızca yazmış, yalın bir dil, romantik ve coşkulu bir anlatım kullanmıştır. Yarattığı Adriyen Zografi tipinin serüvenlerinde kendi yaşamöyküsünü anlatmıştır. *Les récits d'Adrien Zograffi* ("Adrien Zograffi'nin Anlatıları") adlı dört ciltlik bu yapıtından "Kodin", "Mihail", "Kira Kiralina", "Akdeniz", başta olmak üzere birçok bölüm, Türkçe'ye de çevrilerek ayrı kitaplar halinde yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Les récits d'Adrien Zograffi*, 4 cilt, 1924, ("Adrien Zograffi'nin Anlatıları"); *Oncle Anghel*, 1924, (Angel Dayı); *Des Haidoucs*, 2 cilt, 1925; *Vers l'autre flamme*, 2 cilt, 1929, ("Öbür Işığa Doğru"); *La Russie nue*, 1929, ("Çıplak Rusya").

IŞIK, Ayhan
(1929-1979)

Türk sinema oyuncusu. İki yüzü aşkın filmde başrol oynamış, Türk sinemasının en ünlü yıldızlarından biri olmuştur.

İzmir'de doğdu, 17 Haziran 1979'da İstanbul'da öldü. Öğrenimini İstanbul'da yaptı. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'nde okudu. Gazete ve dergilerde grafikerlik, ressamlık yaptı, kapak resimleri çizdi. 1951'de *Yıldız* dergisinin açtığı bir yarışmada Belgin Doruk'la birlikte birinci oldu. Ertesi yıl *Yavuz Sultan Selim ve Yeniçeri Hasan* filmiyle sinemaya başladı. 1953'te çevirdiği *Kanun Namına* ile ünlendi. 1959'da ABD'ye giderek sinema üstüne incelemeler yaptı. Yurda döndükten sonra yeni filmlerle ününü sürdürdü. 1970'lerde sahneye çıktı, plak doldurdu. 1976'da çevirdiği son filmi *Örgüt*'te yönetmenliği denedi.

Belgin Doruk'la birlikte çevirdikleri *Küçük Hanımefendi* dizisiyle başarılı bir ikili oluşturdular. 1953'te *Kanun Namına* filmiyle *Yıldız* dergisinin, 1962'de *Avare Mustafa* ve *Küçük Hanımın Şoförü* filmleriyle *Ses* dergisinin Yılın En İyi Erkek Oyuncusu ödüllerini aldı. 1970'lerde Türk sinemasını etkileyen seks filmleri furyası sırasında kısa bir süre sinemadan uzak kaldı.

• YAPITLAR (başlıca): *Yavuz Sultan Selim ve Yeniçeri Hasan*, 1952; *Kanun Namına*, 1953; *İngiliz Kemal*, 1953; *Kanlı Para*, 1954; *Öldüren Şehir*, 1955; *Kardeş Kurşunu*, 1956; *Beraber Ölelim*, 1958; *Yangın Var*, 1960; *Otobüs Yolcuları*, 1961; *Küçük Hanımefendi*, 1960; *Avare Mustafa*, 1962; *Küçük Hanımefendi'nin Şoförü*, 1962; *Acı Hayat*, 1963; *Şıpsevdi*, 1964; *Kanun Benim*, 1966; *Erikler Çiçek Açtı*, 1968; *Ölünceye Kadar*, 1970; *Oğlum İçin*, 1972; *Kara Haydar* 1973; *Haşhaş*, 1975; *Harakiri*, 1975; *Kana Kan*, 1976; *Örgüt*, 1976.

IŞILAY, Sadi
(1899-1969)

Türk, kemancı. Türk müziğinde son dönemin en başarılı saz sanatçılarındandır.

İstanbul'da doğdu, 11 Mart 1969'da aynı kentte öldü. Gülşen-i Maarif Mektebi ile Vefa İdadisi'ne devam etti. Müzik meraklısı olan babası, Laleli'de, zamanın ünlü bir kıraathanesini amatör bir müzik çevresi haline getirmişti, Işılay bu kıraathaneye gelen sanatçıları dinleyerek müziğe ilgi duydu. Babasının özendirmesiyle sekiz yaşında kemana başladı. Ciddi bir müzik eğitimi görmeden, yeteneği ve çabasıyla kendi kendine keman öğrendi. On iki yaşında, besteci Muallim İsmail Hakkı Bey'in Koska'da kurduğu Musiki-i Osmanî Cemiyeti'ne girdi. Kısa sürede gösterdiği başarıyla çevresinin dikkatini çekti. Aynı yıl Sultan V.Mehmed Reşad'ın Selanik gezisine katılan Musiki-i Osmanî Cemiyeti'nin konserlerinde keman çaldı. Bundan sonra, Sultan Reşad'ın oğlu Ziyaeddin Efendi'nin köşkündeki müzikli toplantılara katılmaya başladı. Bu toplantılarda, başta Tamburî Cemil Bey olmak üzere zamanın tanınmış sanatçılarını dinleme olanağını buldu.

Ülkenin birçok yerinde sahneye çıktı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra İzmir'in çeşitli okullarında müzik öğretmenliği ederken, bir yandan da sahne çalışmalarını sürdürdü. 1930'ların ünlü okuyucusu, Deniz Kızı diye anılan ilk eşi Eftalya Hanım ve Sadettin Kaynak'la Paris'e gitti. Orada birlikte plak doldurup konserler verdiler. Sadi Işılay daha sonra Mısır, Suriye ve Irak'ta da konserler verdi.

Yurda dönüşünde İstanbul Belediye Konservatuvarı İcra Heyeti'ne girdi. Konservatuvardaki İlmî Heyet ile radyo Repertuar Kurulu'nda da çalıştı. Elli yılı aşkın bir süre sahnelerde, kuruluşundan beri de İstanbul Radyosu'nda keman çaldı.

Klasik yapıtları seslendirmesindeki başarısı yanında, taksimlerinin müzikalitesiyle de tanınmıştı. Taksimlerde gereksiz şedler göstermektense, bir makamı kendi perdeleri üzerinde, perdelerinin sesini iyi vererek işlemenin daha doğru olduğunu düşünürdü. Bu anlayış doğrultusundaki taksimleri, makamların ayırt edici niteliklerini başarıyla göstermesi yönünden dikkate değer bir özellik taşımıştır. Uzun yay kullanır, perdelere kusursuz basardı.

• YAPITLAR (başlıca): *Sultaniyegâh Sirto; Muhayyerkürdî Saz Semaisi;* saz eserleri; şarkılar.

• KAYNAKLAR: "Sadi Işılay", *Türk Musikisi Dergisi*, 6, 1948, "Kemanî Sadi Işılay", *Türk Musikisi Bestekârları Külliyatı* 9, 1960; H.Rit (der.), "Sadi Işılay", *Ses*, 11, 1963; "Sadi Işılay Vefat Etti", *Musiki Mecmuası*, 244, 1969; M.Rona, *Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi*, 1970.

ITRÎ
(? - 1711/1712)

Türk, besteci. Klasik Türk müziğinin kurucularındandır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Çağdaşlarının, ölümüne tarih düşürmek amacıyla kaleme aldığı mısralar ile, bestelediği yapıtlarda güfte olarak kullandığı şiirlerin yazılış tarihlerine göre, yaklaşık 1630 ile 1640 yılları arasında doğduğu sanılmaktadır. Çeşitli kaynaklarda ölümü için 1711 ve 1712 tarihleri gösterilmektedir. Asıl adı Mustafa'dır. Itrî, şiirlerinde kullandığı mahlastır. Buhurîzade Mustafa Efendi diye de anılmıştır. Buhurîzade adının kendi lakabı mı, yoksa aile adı mı olduğu bilinmemektedir. Yaşamı üstüne bilinenler de, eski ve yeni kaynaklardaki, çoğu birbiriyle çelişen bilgilere dayanır.

Besteciliği

Zamanına göre iyi bir öğrenim görmüştür. Ustalarından birinin Hâfız Post olduğuna kesin gözüyle bakılır. Nasrullah Vâkıf Halhalî, Kasımpaşalı Koca Osman Efendi, Derviş Ömer Efendi gibi 17.yy bestecilerinden de yararlandığı sanılmaktadır. Çağının kaynakları, onun Mevlevi olduğunda birleşirler. Mevlevi tekkelerinde okunmak üzere bir ayin ile bir naat bestelemiş olması da, bunun bir kanıtıdır. Söylentilere göre, Yenikapı Mevlevihanesi'nin o zamanki şeyhi Câmî Ahmed Dede'ye (?-1671) kapılanmış, müzik sevgisiyle Mevlevi olmuştur.

Din dışı besteleri

Itrî beş padişah dönemi gördü. Sultan IV.Mehmed zamanında tanındı. Huzurda düzenlenen fasıllara hanende olarak katıldı, bestelediği yapıtlarla padişahlardan büyük yakınlık gördü. Saraya girmeden önce ne tür işlerde çalıştığı bilinmiyor. Yakınlık gördüğü bir başka devlet adamı da, şiirleri ve müzik sevgisiyle tanınan Kırım Hanı I.Selim Giray'dı (1634-1704). Itrî, IV.Mehmed'le yakınlığının bir sonucu olarak, padişahtan, kendisine esirciler kethüdalığı görevinin verilmesi dileğinde bulunmuş, bu dileği yerine getirilmiştir. Bazı kaynaklar, onun bu dileğini, İstanbul'a getirilen esirlerin ülkelerinin müziği üstüne bilgi edinmek, içlerinden müziğe yeteneği olanları da yetiştirmek istemesine bağlarlar.

Dinsel besteleri

Itrî uzun yıllar Enderun'da müzik öğretmenliği ve hanendelik ettikten sonra, elli yaşına doğru emekli olarak saraydan ayrıldı. Ancak, müzikteki ünü Lale Devri'nde daha da artarak sürdü. Meyvecilikle çiçekçiliğe meraklı olduğu, kendi adıyla anılan İstanbul'un ünlü Mustabey armudunu ilk kez onun yetiştirdiği de söylenir. Itırdan gelen Itrî mahlası da, çiçek merakına bağlanır. Divan şairlerinden Şeyhî'nin yazdığına göre, ölümünden sonra "Mevlevihane Yenikapusu haricine" gömülmüştür. Mezar taşı kayıptır.

Şairliği

Itrî zamanının tanınmış şairlerindendir. Divan ve âşık tarzlarında şiirleri vardır. Naatlar, gazeller, tahmisler, nazireler, tarih düşüren beyitler ve şarkılar dışında, hece ölçüsüyle türküler de yazmıştır. Bestelediği yapıtlarda şiirlerinin pek azını güfte olarak kullanmış, Nâbî, Bakî, Nazîm, Nailî, Nef'î gibi ustaların şiirlerini bestelemeyi yeğlemiştir. Şiirlerini topladığı *Divan*'ı kayıptır. Şiirlerine şuara tezkirelerinde, yazma şiir derlemelerinde rastlanır. Ancak, Itrî mahlaslı bütün şiirler ona ait değildir, 1622'de ölmüş başka bir şair de aynı mahlasla şiirler yazmıştır. 17. ve 18.yy'larda Buhurîzade lakabıyla tanınmış iki müzikçi daha bulunduğu için, Itrî'nin onlarla da karıştırılmaması gerekir.

Itrî aynı zamanda tâlik yazı yazan bir hattattır. Edebiyat ve hat öğretmeni Siyahî Ahmed Efendi'dir (?-1697). Yazdığı tâlik yazı örnekleri, Hâfız Post'un güfte derlemesine eklediği güftelerde görülür. Neyzen olduğu da söylenir. Saz eserleri bestelemesi, ney ya da başka bir saz çaldığını gösterir. Çağının kaynaklarında, kuramsal bilgilerinin çok üstün bir düzeyde olduğundan söz edilir.

Asıl önemi besteciliğindedir. Yapıtlarıyla bir çığır açmış, Klasik Türk müziğinin kurucusu olmuştur. Ondan önceki bestecilerde, bir ölçüde de olsa, Orta ve Yakındoğu müziklerinin izleri sezilir. Bu etkiler onda bütünüyle silinmiş, Klasik Türk müziği diye adlandırılan, Osmanlı-Türk üslubu en belirgin çizgileriyle ortaya çıkmıştır. Klasik üsluba bağlı kalmış pek çok bestecide, az ya da çok, onun etkisi vardır. Itrî, Abdülkadir Merâgi ve Hammâmîzade İsmail Dede Efendi'yle birlikte, Türk müziğinin gelişimini yönlendiren üç önemli besteciden biri olmuştur.

Itrî'nin din dışı yapıtlarının başında gelen *Nevâ Kâr* Hâfız'ın bir gazeli üzerine bestelenmiştir. Bu yapıt çeşitli makam ve usul geçkileri uygulanarak birbirine bağlanmış ezgilerinin zenginliği yanında, kuruluşu ve titiz işçiliğiyle de özgünlük taşır. Aynı zamanda, Klasik üslubun niteliklerini de en iyi yansıtan, en özlü örneklerden biridir. Çeşitli makamlardaki, büyük formlu öbür din dışı yapıtları, ilgili fasılların ilk akla gelen parçaları arasındadır. Din dışı küçük formlarda bestelediği hiçbir yapıtı günümüze ulaşmamıştır.

Itrî dinsel müziğe yepyeni bir hava getirmiştir. Dinsel yapıtları, cami ve tekke müziği örnekleri olarak ikiye ayrılır. Teravih namazı sırasında makam değiştirme kuralı ile, camilerde müezzinlerin uyguladıkları çeşitli kuralların Itrî tarafından konulduğu söylenir. Bayram namazlarında okunan *Segâh Kurban Bayramı Tekbiri*, kutsal emanetlerin ziyareti sırasında okunan *Segâh Salât-ı Ümmiye*, *Mâye Cuma Salâtı*, *Dilkeşhâveran Gece Salâtı*, üç yüz yıldır etkilerinden bir şey yitirmemiş yapıtlardır. Özellikle ilk ikisi çok kısa birer cümle içinde yaratıkları etkinin yoğunluğu bakımından Türk müziğinde benzersiz bir sanat gücü taşırlar.

Mevlevihanelerde, sema törenlerinde, ayinden önce okunan, *Rast Naat-ı Peygamber*, Itrî'nin Mevlevi müziğine en kalıcı katkısıdır. Güftesi Mevlânâ'nın bir şiirinden alınan yapıtta, güfte ile beste yetkin bir biçimde bütünleştirilmiştir. Bu naatın, bestelenmesinden sonra Mevlevihanelerdeki her sema töreninde okunması bir gelenek haline gelmiştir. *Segâh Ayin*'i ise, bu türün ilk güçlü örneklerinden biridir.

Günümüze ulaşan yapıtlarının çoğunda mistik bir hava vardır. Bu yönü bir ölçüde, Mevlevi olmasına bağlanabilir. Seçtiği formlar için en uygun anlatımı bulan Itrî, cami müziği olarak bestelediklerinde, derin bir dindarlık duygusunu, Mevlevi müziği yapıtlarında, tasavvufi bir içe dönüş heyecanını dile getirmiş, din dışı yapıtlarında ise, yoğun müzik cümleleri arasında beliren düşünceli ve düşündürücü bir tavrı benimsemiştir.

Sanatı değerlendirilirken, üslubunun niteliği ile yapıtlarındaki teknik özellikler birbirine bağlı iki düzey olarak ortaya çıkar. Itrî'nin müziği 17.yy'da henüz oluşum aşamaları içindeki bir müzik üslubunda "klasik" diye nitelendirilebilecek özellikler taşır. Kişisel duygu ve düşüncelerini dile getirmediği, bütünüyle kendine özgü, kişilikli bir anlatım yaratabilmiştir. Müziğinin dengeli, oturmuş bir yapısı vardır; yapıtlarının en dokunaklı bölümlerinde bile, duygusallıktan, abartmadan, gereksiz süslemelerden kaçınmıştır,cümleleri açık seçik ve berraktır.

Sanatının niteliği

Yapıtlarının ezgi yapısındaki özellikler ise, sanatının ancak teknik bir inceleme çerçevesinde değerlendirilebilecek başka bir yönüdür. Hiçbir bestesinde alışılmış ezgi örneklerine rastlanmaz. Belli bir makamdaki yapıtı, başka bir bestecinin aynı makamdan bir yapıtıyla karşılaştırıldığında, o makamı çok farklı buluşlar, taklit edilemeyen, benzersiz deyişlerle işlediği görülür. Bir makama bağlı müzik cümlelerini sadece komşu perdelerden yararlanarak geliştirme kolaycılığından kaçınmış, en uzak perdelere dek uzanarak, zor olanı gerçekleştirmeyi yeğlemiştir.

Klasik Türk Müziği

Klasik Türk Müziği sözü, en geniş anlamıyla alındığında, yaklaşık beş yüz yıllık bir geçmişi olan, sarayda ve aydın çevrelerde gelişmiş Osmanlı-Türk müziğinin kendi kuralları ve zevk ölçüleri içinde bestelenmiş bütün ürünlerini kapsar.

Bestelenen yapıtlarda dile getirilen zevk ölçülerinin zamanla farklılaşması, müzikteki değişmelerin genel göstergesidir. Ezgilerin yapısındaki yenilikler, makamların, usullerin kullanım biçimindeki farklılıklar, bazı makamlarla formların daha çok ya da daha az kullanılması, bazılarınınsa hiç kullanılmaması, eski kuralların zorlanması ya da yeni bir biçimde uygulanması, değişimin teknik yönleriyle ilgili göstergelerdir. Bu tür değişikliklerin getirdiği yenileşmelere göre, Türk müziğinin tarihi belirli dönemlere ayrılabilir. Unutulan ya da kaybolan yapıtların sayısı, zamanımıza ulaşabilenlerden çok fazla olduğu için, dönemlendirmede başvurulan ölçüt, yalnızca günümüze gelebilen ürünlerin gösterdiği gelişme çizgisidir.

Klasik Türk Müziği sözü, bu sanatın Klasik döneminde ya da Klasik üslup içinde bestelenmiş yapıtlar için kullanılır. Müzikte Klasik dönem, 17.yy'ın sonlarından 19.yy'ın sonlarına değin sürmüş olmakla birlikte, bu süre içindeki ürünlerle tanımlanamaz. Bu iki yüzyılda farklı üsluplaların ağır bastığı dönemler de olmuştur, örneğin, 19.yy'ın ikinci yarısından sonra Klasik üslup, birkaç besteci tarafından sürdürülen bir geleneğe dönüşmüştür. Müziği daha geniş toplum kesimlerinin, özellikle kentli halkın zevkine yaklaştıran Hacı Arif Bey'in şarkıları Klasik üsluptan bir kopuş niteliğindedir.*

Klasik Türk Müziği, Divan edebiyatı gibi saraylılar ile aydın çevreye seslenir. Klasik kurallara sıkı sıkıya bağlıdır. Dinsel müzik de bu kurallara bağlı olduğu halde, üslubu, anlatımı, tavrı farklıdır. Cami müziğinde, yapıtların toplumun zevkine seslenen ezgilerle bestelenmesine önem verilmiştir. Tekke müziği her tarikatın kendi duyuş ve düşünüşünü yansıtan bir çeşitlilik gösterir. Din dışı nitelikteki Klasik üslupta ise, anlatım genellikle ağır, yüklü müzik cümleleri üzerine kuruludur. Ezgiler, çeşitli makam dizelerine bağlı seslerin iç içe örülmesiyle karmaşıklaşan bir yapıdadır. Öncelikle saray zevkini yansıtmakla birlikte, üslup tam bir türdeşlik göstermez; tekke müziğinden gelen mistik, halk müziği zevkine bağlanabilecek lirik öğeler, birçok bestecinin yapıtlarında Klasik üsluba yansımıştır.

Klasik üsluba bağlı yapıtlarda kişisel yaklaşımlar yansıtılmaz. Müzikte işlenen konuların Divan edebiyatına özgü konular olduğu söylenebilir. Bestelerin güfteleri de çoğunlukla Divan şiirinden alınır. Büyük usuller ile büyük formlar çok kullanılır. Hafif konular için kullanılan şarkı formu ikinci plandadır. Bestelenen yapıtlar aynı makamda bir peşrev, iki beste, biri ağır, biri yürük olmak üzere iki semai, bir de saz semaisinden oluşan "fasıl"lar içinde sunulur.

Klasik üslup üç ana aşamadan geçmiştir. 15.yy'dan 17.yy'ın sonuna değin süren dönem, hazırlık aşaması ya da Klasik Öncesi dönemdir. Bu dönemde güçlü besteciler yetişmiş olmakla birlikte, Klasik üslubun özellikleri bunların yapıtlarında daha tam anlamıyla biçimlenmemiştir. Abdülali Efendi, Şeştârî Murad Ağa*, Ayntabî Mehmed Bey, Âmâ Kadri Çelebi, Kasımpaşalı Koca Osman, Galatalı Osman bu hazırlık aşamasının, pek az ürünüyle günümüze ulaşabilmiş bestecilerinden birkaçıdır. 18.yy olgunluk çağıdır. Itrî, Nazîm*, Seyyid Nuh*, Mehmed Efendi (Küçük İmam)*, Zaharya*, Tab'î Ebubekir Ağa vb. gibi bestecilerin yapıtları, Klasik üslubun en saf örnekleri sayılmıştır. 18.yy'ın sonlarında, özellikle III.Selim* zamanında, Klasik üsluba genel olarak bağlı kalınmakla birlikte, bir yenilik arayışı başlar. Klasik kurallar zorlanır, yeni bir zevk arayışı içinde pek çok yeni makam düzenlenir, ezgiler daha lirik özellikler kazanır, şarkı formunun kullanılışında belirgin bir artış görülür. Bu değişiklikler, kendini yenilemek isteyen bir anlayışın ürünüdür. Küçük Mehmed Ağa, Emin Ağa, III.Selim, Hammâmîzade İsmail Dede Efendi*, Şakir Ağa*, Dellâlizade İsmail Efendi*, Dede Zekâi Efendi* bu son dönemin önemli bestecileridir. Klasik Türk müziğinin son temsilcisi Zekâi Efendi'nin öğrencileri olan Rauf Yekta Bey*, Suphi Ezgi*, Ahmet Avni Konuk*, Ahmet Irsoy*, Klasik üslubu 20.yy'da da yaşatmaya çalışmışlardır.*

Böylece ezgilerini dar bir ses alanı içinde kalmaktan kurtarmıştır. Onun müziği bu bakımdan makam ve geçki zenginliği taşır. Bu zenginlik, kullandığı usuller için de geçerlidir. Notasıyla günümüze ulaşamamış parçalarının güfteleri ile usullerini veren eski kaynaklarda, çok ender kullanılmış usullerde bile yapıt bestelediği görülmüştür.

Itrî, Şeyhülislam Esad Efendi'nin belirttiğine göre, bini aşkın beste yapmış olan çok verimli bir bestecidir. Bunların büyük bir çoğunluğu unutulmuş ya da kaybolmuştur; bugün ancak kırk dolayında yapıtı bilinmektedir. Günümüze kalan pek az yapıtıyla bile bugün de Klasik Türk müziğinin en başta gelen birkaç ustasından biri kabul edilmesi, sanatındaki olağanüstü özelliklerin bir sonucudur.

• YAPITLAR (başlıca): *Segâh Kurban Bayramı Tekbiri; Segâh Salât-ı Ümmiye; Dilkeşhâveran Gece Salâtı; Mâye Cuma Salâtı; Segâh Mevlevi Ayini; Rast Darb-ı Türkî Naat ve Sofyan Tevşih; Nühüft Durak; Nühüft İlahî; Nühüft Tevşih; Nevâ Kâr; 2 Pençgâh Beste; Hisar Devr-i Kebir Beste ve Aksak Semai; Mâhûr Ağır Aksak Semai; Rehavî Berefşan Beste; Buselik Hafif Beste ve Yürük Semai; Segâh Ağır Semai; Segâh Yürük Semai; Bayatî Çember Beste; Bestenigâr Darb-ı Fetih Beste; Dügâh Hafif Beste; Isfahan Zencir Beste ve Ağır Aksak Semai; Nikriz Muhammes Beste; Râhatu'l Ervah Zencir Beste; Irak Aksak Semai; Rast Aksak Semai; Nühüft Aksak Semai; Acemaşiran Yürük Semai; Rehavî Peşrev; Nühüft Peşrev ve Saz Semaisi.*

• KAYNAKLAR: Şeyhülislam Esad Efendi, *Atrabu'l Âsâr*, 1739, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No.5229; *Mecmua-i Musiki ve Gazeliyat*, Topkapı Sarayı Revan Köşkü Yazmaları, No. 1722; Salim, *Tezkire-i Şuara*, 1899/1900; Şeyhî, *Vekayî'l Fuzalâ*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No. 81; Safayî, *Tezkire*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No. 3215; S.N.Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, 1942-1943; Dr. O. Ş.Uludağ, "Itrî-Eserleri", *Musiki Mecmuası*, 161, 1961.

ITURBIDE, Agustin de
(1783-1824)

Meksikalı asker ve devlet adamı. 1822-1823 yıllarında imparator olarak ülkeyi yönetmiştir.

27 Eylül 1783'te Valladolid'de (bugün Morelia) doğdu, 19 Temmuz 1824'te Padilla'da öldü. Varlıklı ve soylu bir Katolik ailenin oğluydu. Din öğrenimini tamamladıktan sonra, bir süre babasının mülklerini yönetti. Daha sonra orduya girdi ve 1797'de subay oldu.

1810'da Hidalgo Y Costilla'nın Meksika'daki İspanyol egemenliğine karşı başlattığı ayaklanmada, sömürgeci güçlerin yanında yer aldı. Ayaklanmacılara karşı yürütülen savaşta çok sert yöntemler kullandı. Hidalgo'nun ölümünden sonra ayaklanmanın önderliğini üstlenen Morelos Y Pavon'un Valladolid'i ele geçirmek üzere düzenlediği saldırıyı durdurdu. Askeri başarıları nedeniyle Guanajuato ve Michoacan eyaletlerinin komutanlığına getirildi. Ancak ayaklanmacılara uyguladığı acımasız şiddet yöntemleri, 1816'da geçici olarak görevden alınmasına neden oldu.

1820'de İspanya'da liberal bir anayasanın yürürlüğe girmesinin ayrıcalıklarını tehlikeye düşürdüğünü gören Muhafazakârlar, çözümü İspanya'dan bağımsızlığın ilan edilmesinde buldular. O sırada kraliyet ordusuna komuta etmekte olan Iturbide, İspanyollar'a karşı direnişi sürdüren ve Muhafazakârlar'ın ülkeye tam olarak egemen olmasını engelleyen Guerrero ile uzlaşma sağlayarak Şubat 1821'de Iguala Planı'nı ilan etti.

Ağustos 1821'de İspanya ile Meksika'nın bağımsızlığını tanıyan Cordoba Antlaşması imzalandı. Iturbide Guerrero'yu etkisiz kıldıktan sonra, Mayıs 1822'de kendisini I.Agustin adıyla Meksika imparatoru ilan etti. Ancak uyguladığı baskıcı yönetim ve ülkenin iktisadi durumunu düzeltmede başarısız kalması giderek büyüyen bir muhalefetle karşı karşıya kalmasına neden oldu. Ekim 1822'de kongreyi dağıtan Iturbide, Santa Ana önderliğinde başlayan ayaklanmanın genişlemesi üzerine, Mart 1823'te Meksika'dan ayrıldı. Önce İtalya'ya daha sonra da İngiltere'ye gitti. 1824'te Meksika'ya döndüğünde tutuklandı ve kurşuna dizilerek öldürüldü.

• BAKINIZ: GUERRERO, HIDALGO Y COSTILLA, MORELOS Y PAVON, SANTA ANA.

IULIANUS [Apostata]
(332-363)

Roma imparatoru. Pagan inancını canlandırmaya çalışmıştır.

Flavius Claudius Iulianus, Mayıs 332'de Constantinopolis'te (İstanbul) doğdu, 26 Haziran 363'te Mezopotamya'da öldü. I.Constantinus'un üvey kardeşi Iulius Constantius'un küçük oğludur. 337'de I.Constantinus'un ölümünden sonra girişilen katliam sırasında babası da öldürüldü. Iulianus, yaşının küçük olması nedeniyle üvey kardeşi Gallus ile birlikte katliamdan kurtuldu. Babasının yeğeni II.Constantius (337-361) imparator olduktan sonra kardeşiyle birlikte önce Nikomedia'ya (İzmit) gönderildi, 345'te de Kaisareia (Kayseri) yakınlarındaki bir çiftlikte yaşamak zorunda bırakıldı. 351'e değin kaldığı bu yerde Yunan edebiyatını ve felsefesini öğrendi. Hellen kültürüne hayranlık duyarak Hıristiyanlık'ı terketti ve pagan (çok tanrılılık) inancını benimsedi.

II.Constantius, 351'de Gallus'u Doğu'ya *caesar* (imparator halefi) yaptı. Ancak Gallus başarısızlıkları yüzünden 354'te idam edildikten sonra Constantius 355'te Iulianus'u felsefe öğrenimi görmekte olduğu Atina'dan çağırarak *caesar* ilan etti ve kızkardeşi Helena'yla evlendirdi. Galya'ya gönderilen Iulianus burada Germenler'e karşı savaşarak çeşitli başarılar elde etti, Galya'da iyi işleyen bir yönetim oluşturarak kendini halka ve askerlere sevdirdi. Iulianus'un bu başarılarından çekinen Constantius onun gücünü kırmayı amaçladı. Sasaniler'e karşı savaşmak üzere en iyi askeri birliklerini göndermesini istedi. İmparatorun isteğine karşı çıkan askerler ayaklanarak Iulianus'

u *augustus* (imparator) ilan ettiler. 361'de Constantius'un ölümü, kaçınılmaz bir savaşı engelledi ve Iulianus Roma imparatoru oldu.

Yönetimi sırasında saray çalışanlarının ve ajanlarının sayısını azaltarak harcamaları kısıtı. Yerel yöneticilerin yetkilerini artırdı. Yeniden pagan inancını yaymak amacıyla Hıristiyanlar'ın yıktıkları tapınakları yeniden yaptırttı. Hıristiyan Kilisesi'nin ve din adamlarının ayrıcalıklarını kaldırdı. Üst düzeydeki devlet görevlerine pagan inancını benimseyenleri atadı. Bu nedenle din değiştiren kişi anlamına gelen "Apostata" adıyla anıldı.

363'te Sasaniler'e saldıran Iulianus savaşta aldığı ağır bir yara sonucu öldü. Tarsus'ta gömüldü. Ölümüyle Constantinus sülalesi sona erdi; canlandırmaya çalıştığı pagan inancı da etkisini yitirdi. Üretken bir yazar olan Iulianus'un çok sayıda siyasi ve felsefi yazısı, şiiri, mektubu ve hicivi vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Die Briefe*, I.Goessler (yay.), 1971; *The Works of the Emperor Julian*, W.C.Wright (çev.), 3 cilt, 1959-1962.

• BAKINIZ: CONSTANTINUS I.

IULIUS II
(1443-1513)

İtalyan din adamı. İtalya'da Papalık'ın egemenliğini kurmaya çalışmıştır.

5 Aralık 1443'te Savona yakınında Albissola'da doğdu, 21 Şubat 1513'te Roma'da öldü. Asıl adı Giuliano Della Rovere'dir. Papa IV.Sixtus'un yeğeniydi. 1468'de piskopos, 1471'de kardinal oldu. 1480-1484 arasında Fransa'da papalık elçisi olarak görev yaptı.

Papa VIII.Innocentius'un 1492'de ölümünden sonra Kardinal Rodrigo Borgia, VI.Alexander adıyla papa oldu. Giuliano, Papalık üzerinde İspanyol etkisinin artmasına ve VI. Alexander'ın akrabalarını kayırmasına karşı çıktı. 1494'te VI. Alexander'ın kendisini öldürtmek amacında olduğunu öğrenerek Fransa'ya kaçtı. 1502'de Fransa Kralı XII. Louis'nin İtalya seferine katıldı. VI. Alexander'ın 1503'te ölmesi üzerine Roma'ya döndü. III. Pius'un çok kısa süren papalık döneminden sonra 1 Kasım 1503'te II. Iulius adıyla papa oldu.

II.Iulius din işlerinden çok dünyevi sorunlarla ve siyasetle ilgilendi. Amacı papalığı İtalya'nın egemen siyasi ve askeri gücü haline getirmek, rakip güçleri yarımadanın dışına sürmek, papalık devletlerini denetimi altına almaktı. İlk adım olarak 1504'te papalık devletlerinin en zengini olan Romagna Düklüğü'nü egemenliği altında bulunduran, VI.Alexander'ın oğlu ve papalık ordusu komutanı Cesare Borgia'yı tutuklattı. 1506'da Perugia ve Bologna'yı ele geçirdi. Aralık 1508'de Fransa Kralı XII.Louis, Kutsal Roma Germen İmparatoru I.Maximilian ve İspanya Kralı V.Fernando'nun Venedik'e karşı oluşturdukları askeri Cambrai İttifakı'na katıldı. 1509'da Borgia'nın yokluğunu fırsat bilerek Romagna'yı işgal eden Venedik'i aforoz etti. Venedik, Cambrai İttifakı'nın askeri güçleri karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Fransızlar Venedik'in tümüyle ortadan kaldırılmasından yanaydılar. Ancak bu durumun Kuzey İtalya'da Fransa'nın varlığını güçlendireceğini düşenen Iulius, Şubat 1510'da Venedik'le ayrı bir antlaşma imzaladı. Antlaşmaya göre Venedik, Romagna'yı II. Iulius'a bırakıyordu.

II.Iulius'un yeni amacı papalık egemenliğine karşı son tehditi oluşturan Fransa'nın İtalya'daki varlığına son vermekti. XII.Louis'nin desteklediği kardinaller, 1511'de Pisa'da ayrılıkçı bir konsil topladılar. II.Iulius aynı yıl XII.Louis'ye karşı Venedik, İngiltere, İsviçre ve İspanya güçlerinden oluşan Kutsal İttifak'ı oluşturdu. Pisa'daki ayrılıkçı konsile karşı 5.Laterano Konsili'ni topladı. 1512'de Kutsal İttifak güçleri Fransa'yı yenilgiye uğratarak İtalya'daki Fransız varlığına son verdiler. II.Iulius yaşamının geriye kalan kısa döneminde bu kez İtalya'da İspanyol etkisinin artmasına karşı önlemler almaya çalıştı.

II.Iulius papalık yıllarında Roma'da birçok gösterişli bina yaptırmış, ayrıca Eski Yunan sanat eserlerini toplayarak büyük bir koleksiyon oluşturmuştur. Rönesans sanatçılarına büyük paralar ödeyerek papalık binalarını süsletirmiş, papalık binalarına freskler yaptırmak için Raffaello'yu, San Pietro Kilisesi'nin yapımı için Bramante'yi, kendi mezarının yapımı için Michelangelo'yu görevlendirmiştir. Bu harcamaları karşılamak için para karşılığında günahların bağışlanacağını ilan etmesi, daha sonra Protestanlık'ın kurucusu Martin Luther'in karşı çıktığı en önemli konulardan biri olmuştur.

• KAYNAKLAR: L.V.Pastor, *Geschichte der Päpste*, 2 cilt, 1889; G.B.Picotti, *La Politica Italiana sotto il pontificato di Giulio II*, 1949; E.P.Rodocanochi, *Histoire de Rome: Lepontificat de Jules II, 1503-1513*, 1928.

• BAKINIZ: BORGIA, BRAMANTE, FERNANDO V, MAXIMILIAN I, MICHELANGELO, RAFFAELLO.

IVENS, Joris
(1898)

Hollandalı yönetmen. Belgesel sinemaya büyük katkıda bulunmuş, bu türün en önemli temsilcisi sayılmıştır.

18 Kasım 1898'de Nijmegen'de doğdu. Asıl adı Georg Henri Anton Ivens'dir. Dedesi ilk Hollandalı fotoğrafçılardan biriydi, babası da fotoğraf malzemesi ticaretiyle uğraşıyordu. Küçük yaşta fotoğrafçılığa başlayan Ivens, bir kızılderili öyküsü olan ilk amatör filmini on üç yaşında, aile bireyleriyle gerçekleştirdi. Rotterdam'daki iktisat öğrenimi I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yarıda kaldı. Savaş sonrası öğrenci hareketlerine katıldı. Charlottenburg Üniversitesi'nde fotokimya öğrenimi görmek üzere 1922'de Berlin'e gitti. Dresden ve Jena'daki kamera fabrikalarında staj yaparken işçi hareketlerine ve gösterilere katıldı. 1926'da Hollanda'ya döndü ve ertesi yıl ilk sinema derneklerinden biri olan ve Hollanda'da bağımsız

sinemacılığın gelişmesine büyük katkıda bulunan Filmliga'yı kurdu.

De Brug ("Köprü"), *Regen* (Yağmur), *Wij Bouwen* ("İnşa Ediyoruz") gibi ilk dönem filmlerinin ardından, Pudovkin'in daveti üzerine bir dizi konferans vermek üzere 1929'da SSCB'ye gitti. 1932'de SSCB'ye ikinci gezisinde bir yüksek fırının yapım çalışmalarını belgeleyen bir film çekti. Bundan sonra dünyanın en çok gezen yönetmenlerinden biri oldu, birçok ülkede film çekti. 1933'te Belçika'da Borinage maden ocaklarındaki bir grev ve sonrasını aktaran *Misère au Borinage*'dan ("Borinage'daki Sefalet") sonra ABD'ye gitti. Burada, İspanya İç Savaşı'nda Cumhuriyetçiler'i destekleyen aydınların maddi yardımını sağlayarak 1937'de İspanya'ya geçti. Çevirdiği *The Spanish Earth* ("İspanyol Toprağı") İspanya İç Savaşı'nın en önemli tarihsel belgeseli oldu. Bu filmin yapımına E.Hemingway de, metnini yazarak ve seslendirerek katıldı. Daha sonra Çin'e giden Ivens, Çin halkının Japon işgaline karşı mücadelesini, dokuz ay süren bir çalışmayla çektiği *The Four Hundred Million* ("Dört Yüz Milyon") ile görüntüledi.

Belgesel Sinema

Doğayı ve yaşamın değişik kesitlerini olduğu gibi perdeye aktarma ve bu yolla belgeleme işlemi, sinemanın ilk yıllarından beri en sık kullanılan yöntemlerden biri olmuştur. Lumière'in* ilk filmlerinin çoğu, bu türden belgesel özellikler taşıyordu. Yine Lumière'in dünyanın pek çok ülkesine gönderdiği kameramanlar da bu ülkelere ilişkin özellikleri görüntüleyerek belgesel film örneklerinin çoğalmasını sağladılar. 17 Mart 1897'de, Corbett ile Fitzsimmons arasında yapılan boks karşılaşmasının filme alınması ABD'deki ilk belgesel film çalışması oldu. İngiliz sinemasında ilk önemli belgesel 1910-1913 arasında çekilen *With Scott in the Arctic*'ti. ("Scott'la Kutupta"). Scott'un ölümüyle sonuçlanan kutup gezisine katılan Herbert Ponting'in gerçekleştirdiği bu film çok beğenildi. Belgesel filmlerin de konulu filmler gibi ilgi görmeye başlaması, Robert J.Flaherty'nin* filmleriyle gerçekleşti. Flaherty getirdiği yeniliklerle çağına damgasını vururken, belgesel film de büyük bir aşama yaptyordu.

Belgesel filmin ticari kazanç şansının olmaması ABD'deki gelişimini uzun süre engelledi. Bu yüzden önemli yapıtlar ya devletin ya da özel şirketlerin desteğiyle ortaya çıktı. Marian C. Cooper (1893-1973), Schoedsack, Pare Lorentz (1905), Van Dyke (1906) gibi yönetmenler, yapıtlarıyla ABD'de bu türün gelişmesini sağladılar.

Avrupa'da da ABD'de olduğu gibi, belgesel filmin ilerlemesi birtakım kişisel çabalar sonucunda gerçekleşti. Almanya'da Walter Ruttmann (1887-1941), Fransa'da Cavulcanti*, Belçika'da Henri Storck (1907) bu türün en önemli uygulayıcıları oldular. SSCB'deyse belgesel film devlet desteğinde gelişti. Vertov*, Bliok (1890-1957), Stepanov, Turin, Maşeret, Şklovski, Aron, Truyanovski gibi yönetmenler bu türün en başarılı yapıtlarını verdiler. İngiltere'de Grierson'un* öncülüğünde oluşan İngiliz Okulu, Basil Wright (1907), Arthur Elton (1906), Harry Watt (1906) ve Edgar Anstey (1907) gibi yönetmenlerle başarılı çalışmalar yaptı. Bu arada, çeşitli ülkelerde belgesel filmler yapan Hollandalı yönetmen Joris Ivens*, çalışmalarıyla Flaherty'den sonra bu türün en büyük adlarından biri oldu.

II.Dünya Savaşı yıllarında Avrupa ve ABD sinemasında savaşın görüntülendiği pek çok film çekildi. İngiliz Okulu bu dönemde gerek belgesel, gerekse belgesel içerikli konulu film olarak başarılı çalışmalar yaptı.

Savaş sonrasında özellikle Fransız sinemasında büyük bir gelişme izlendi. Clément (1903), Grémillon (1901-1959), Védrés (1911-1965), Resnais* gibi yönetmenler özellikle sanatsal içerikli belgesel filmlerle başarılı oldular. Bunlar arasında, Van Gogh, Guernica ve Gauguin en başta sayılabilir.

20.yy'ın ikinci yarısında belgesel sinema gelişmesini sürdürdü. Olimpiyat Oyunları'ndan kanserli bir hastanın ölüme yaklaşmasına dek, insanların ilgisini çeken her olay bu türe konu olmayı sürdürdü. Bu arada özellikle İtalyan sinemasının katkısıyla plastik sanatlardaki gelişmeleri ve yapıtları konu alan pek çok film yapıldı.

Türkiye'de ilk belgesel film, aynı zamanda Türk sinemasının da başlangıcı sayılan ve Fuat Uzkınay'ın* çektiği Ayastafanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı oldu. Bunu, bir Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin kurulması ve askeri konulu belgesellerin çevrilmesi izledi. Kurtuluş Savaşı sırasında oluşturulan Ordu Film Teşkilatı da bu savaştan sahneleri görüntüledi. Bundan sonra Türkiye'de, 1930'larda gelen SSCB'li yönetmen Sergey Yutkeviç ile Ester Şub'un yeni cumhuriyeti konu edinen ayrı ayrı iki film çekmeleri dışında uzun süre belgesel film çalışması yapılmadı.

1950'lerde İstanbul Üniversitesi Film Merkezi'nin kurulması bu alanda yeni bir atılımı başlattı. Bu kurumda Sabahattin Eyuboğlu*, Mazhar Şevket İpşiroğlu* ve Aziz Albek, bazıları yurt dışında da ödüller kazanan Hitit Güneşi, Siyah Kalem, Surname, Karanlıkta Renkler, Aktamar, Nemrut Tanrıları gibi filmleri gerçekleştirdiler.

Son yıllarda ise Hattiler'den Hititler'e, Urartu'nun İki Mevsimi, Safranbolu'da Zaman, İstanbul'un Çağırdığı Su, Kula'da Üç Gün vb. ile Süha Arın*, Haliç'le Altan Yalçın, Ferhat ve Yasak'la Ali H.Özgentürk*, Çağdaş Nasrettin Hoca: 'Aziz Nesin'le Feyzi Tuna*, Ladik 76 ile Güner Sarıoğlu belgesel film alanında adlarını duyuran yönetmenler oldular.

Joris Ivens bir film çekimi sırasında

Ivens, II.Dünya Savaşı sırasında ABD ve Kanada'da faşizm karşıtı propaganda filmleri çekti. 1951'de Amerikan Aleyhtarı Etkinlikler Komitesi tarafından kara listeye alınınca dönmemek üzere ABD'den ayrıldı. Afrika'dan Uzakdoğu ve Güney Amerika'ya kadar çeşitli ülkelerde çalışmalarını sürdürdü. Otuz yıllık bir aradan sonra 1960'ların sonlarında Hollanda'ya döndü.

Ivens, çağının olaylarını büyük dikkatle izlemiş, nerede önemli bir toplumsal olay varsa oraya giderek belgeciliğini sürdürmüş, dünyanın dört bir yanında belge sinemasının en iyi örneklerini üretmiş bir sinema ustasıdır. Gittiği her ülkede oranın sanatçı ve teknik adamlarıyla doğrudan ilişkiye girmiş, genç sinemacılarla birlikte çalışmış, alçakgönüllü tutumu ve eğitici yaklaşımıyla büyük saygınlık kazanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Film:** *De Brug*, 1928, ("Köprü") *Regen*, 1929, (Yağmur); *Wij Bouwen*, 1930, ("İnşa Ediyoruz"); *Misère au Borinage*, 1933, ("Borinage'daki Sefalet"); *Nieuwe Gronden*, 1934, ("Yeni Toprak"); *The Spanish Earth*, 1937, ("İspanyol Toprağı"); *The Power and the Land*, 1940, ("Güç ve Toprak"); *Indonesia Calling*, 1946, ("Endonezya Sesleniyor"); *Lied der Ströme*, 1954, ("Irmakların Türküsü"); *Die Windrose*, 1956, ("Rüzgârgülü"); *La Seine a recontré Paris*, 1957, (Seine Nehri Paris'e Rastladı); *L'Italia non e un paese povera*, 1960, (İtalya Yoksul Bir Ülke Değildir); *Cuba pueblo armado*, 1961, ("Küba, Silahlı Halk"); *The Victory Train*, 1964, ("Zafer Treni"); *Loin du Vietnam*, 1967, ("Vietnam'dan Uzakta"); *Le peuple et ses fusils*, 1969, ("Halk ve Silahları"); *Comment Yukong déplace les montagnes*, 1976, ("Yukong Dağların Yerini Nasıl Değiştirir"). **Kitap:** *The Camera and I*, 1969, ("Kamera ve Ben").

IVES, Charles Edward
(1874-1954)

ABD'li besteci. Birden fazla düşünceyi ve müziği bir arada duyurmayı denemiş, yapıtlarıyla çağının bestecilerine öncülük etmiştir.

20 Ekim 1874'te Connecticut Eyaleti'nin Danbury kentinde doğdu, 19 Mayıs 1954'te New York'ta öldü. Babası da müzikçiydi. Şefi olduğu bandoyu birkaç bölüme ayırıp herbirine ayrı ayrı parçalar çaldırmayı denemiş, akustik araştırmalar yapmış, çeyrek nota aralıkları üzerinde çalışmıştı. Charles Ives ilk müzik derslerini babasından aldı. Geleneksel armoniyi ve kontrpuanı öğrendi. Babası geleneksel bilgileri aktarmakla yetinmeyerek onu müziğin araştırılmamış ve denenmemiş olanakları üzerinde çalışmaya da yöneltti.

Ives ilk beste denemelerini çocuk denecek yaşta yaptı. 1887'de yazdığı bando parçası yerel eleştirmenlerce övüldü. Bir yıl sonra kilisede org çalmaya başladı. 1894'te girdiği Yale Üniversitesi Müzik Bölümü'nde dört yıl süreyle bestecilik çalıştı. 1898'de, yapıtlarının ticari bir şansa sahip olmaması nedeniyle bir sigorta şirketine memur olarak girdi ve yaşamını bu yolla sürdürdü. 1907'de bir arkadaşı ile birlikte Ives and Myrick adlı sigorta şirketini kurdu. Sigortacılıktan artan zamanlarda müzikle uğraştı ve 1930'a değin birçok yapıt besteledi. 1930'da sağlığı bozulunca ölünceye değin hem sigortacılığı, hem de besteciliği bıraktı.

İlk yapıtları Alman Romantizmi'nin etkisinde idi. İlk senfonileri ve şarkıları Schumann ve Brahms'ın müziğinin izlerini taşımakla birlikte kendi kişiliğini de yansıtabilen yapıtlardı. Daha on yedi yaşındayken yaptığı bestelerde, birden çok ve birbirinden ayrı tonalitelerin bir arada kullanılması olan çok tonluluğu (politonalite) denedi. 1908'de yazdığı *The Unanswered Question* (Karşılıksız Soru) adlı yapıtında biri sahne üstüne, öbürü sahne gerisinde iki ayrı şefle yönetilmesi gereken iki ayrı orkestraya yer verdi.

Yapıtlarında zaman zaman izlenimci (empresyonist) öğeler ağırlık kazandı. *Central Park in the Dark*'ta (Karanlıkta Central Park) gazete satan çocukları, sokak gürültülerini ve tren seslerini duyurdu. 1903-1914 arasında bestelediği *Three Places in New England* (New England'da Üç Yer) birbirinden bağımsız iki düşünceyi bir arada verebilmek amacıyla yine birbirinden bağımsız iki müziğin biri orkestra, öbürü de bandoyla olmak üzere aynı anda seslendirilmesini denediği bir yapıttı.

Ives, soyut anlatımın müzikteki en önemli temsilcisi olmuştur. Ritim ve melodilerde deformasyonu (biçim bozma) denemiş, bu deformasyonların müziğinde çok önemli bir yeri olduğunu savunmuştur. Akustik araştırmalar da yapmış, yeni tınılar elde edebilmek için çalgılar arasında karmaşık ilişkiler denemiştir. Müzikçileri değişik yerlere yerleştirerek alışılagelmişin dışında bir ses bütünlüğü (sonorite) elde etmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Orkestra Müziği:** *Senfoni; The Unanswered Question*, 1908, (Karşılıksız Soru); *Three Places in New England*, 1903-1914, (New England'da Üç Yer). **Oda Müziği:** *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*, 1907-1913; *Corcord, Mass*, 1909-1915, *Piyano Sonatı*, piyano için. **Vokal Müzik:** *114 Şarkı*, 1919-1924.

İAMBLİKHOS
(ykş. 250-330)

Suriyeli filozof. Yeni-Platoncu Suriye Okulu'nun kurucusudur.

Yazgı ve insan

Suriye'deki Khalkis'te doğdu, aynı ülkede öldü. Varlıklı bir ailenin çocuğudur. İlk felsefe öğrenimi gördüğü Anatolios aracılığıyla Yeni-Platonculuk'un önderlerinden Plotinos'un öğrencisi Porphyrios'la tanıştı. Yaşamının büyük bölümünü İskenderiye'de geçirdi. 305'te Porphyrios'un ölümü üzerine, buradaki Yeni-Platoncu Okul'un başına geçti. Hıristiyanlık'ı tanıyan Bizans İmparatoru I.Konstantinos döneminde yaşayan filozofun öğrencileri arasında, 361'de imparator olan İulianos Apostata bulunmaktadır. Önce Hıristiyan olan bu imparator, İamblikhos'un etkisiyle, çoktanrıcılığa döndü ve Hıristiyanlık'a karşı öğretmeninin görüşlerini savundu. İmparator I.İustinianos 529'da çoktanrıcılığı yasaklamış, Yeni-Platoncu Okul kapatılmıştır. İamblikhos'tan kalan yapıtların büyük bölümünün bu dönemde yakıldığı sanılmaktadır. Onun, sayısı epey kabarık olan kitaplarından ancak dördü kalmış, kimi görüşleri de, 5.yy filozoflarından İstanbullu Yeni-Platoncu Proklos'un yapıtlarındaki yorum ve alıntılarla günümüze ulaşmıştır. İamblikhos'la ilgili bilgi veren kaynaklar arasında, onun doğaüstü yetiler taşıdığını, olağanüstü başarılar gösterdiğini, bu nedenle çevresindekilerce "bilici" diye nitelendirildiğini bildirenler de vardır.

Tinin türleri

İamblikhos'un Yeni-Platonculuk'u, Plotinos ve Porphyrios'un görüşlerinden büyük ayrılıklar gösterir. Pythagorasçılık'ın kimi öğeleriyle de birleştirdiği Yeni-Platonculuk, çoktanrıcı bir din felsefesi ve kültür konumuna gelmiş, hızla gelişmekte olan Hıristiyanlık'ın karşısına çıkmıştır. İamblikhos'un tanrıbilimi, Yeni-Platonculuk'u temel alarak, tüm çoktanrıcı dinleri dizgeleştirmeyi amaçlamaktaydı. Onun düşünce dizgesi, Plotinos'un Üçleme'sini temel alır ve onu birtakım alt bölümlere ayırır. Ona göre en üstte "Yüce Bir" vardır. "Yüce Bir", hem birliğin hem de türlülüğün ilkesidir. Var olan her şeyin nedenidir, tanımlanamaz, bölünemez ve devinmez, kavranabilir üçlüğü kapsar. İkinci aşamada kavranabilir üçlemenin birinci ilkesi bulunur. Bu ilke ussaldır, ancak salt düşünceyle kavranamaz. En üretici aşamadır. Üçüncü aşamaysa, Düzenleyici'dir *(Demiurgos)* ve kavranabilir evreni, saltık anlığı kapsar. Ancak onun erdemleri saltık anlığın içinde önceden vardır. Bir de görünen evrenden inmiş dördüncü bir aşama bulunmaktadır.

"Yüce Bir"

İamblikhos'a göre, bu son üç aşama ya da tanrısal varlık alanı, her biri ayrı üçlükler oluşturarak, "Yüce Bir"in özünde bir halka biçiminde dizilir. Birbirini izleyen bu aşamaların da altında başka aşamalar vardır. İamblikhos, bunları Pythagorasçılık'ın sayılar kuramına uygun olarak, Birlik'ten Onluk'a değin sıralar. Tanrılar ayrıca, düşünsel tanrılar *(noeroi)*, üst evren tanrıları *(hyperkosmoi)* ve evrendeki tanrılar *(eg kosmoi)* olarak da üçe ayrılırlar. İnsanlar, ancak bu sonuncu aşamada bulunan tanrılarla ilişkiye girebilirler. "Yüce Bir"e ulaşmak, onu kavramak olanaksızdır. Evren tanrılardan başka, üstün melekler, melekler, şeytanlar ve kahramanların da varlığıyla, çok aşamalı bir yapı kazanır. Bu durum, insanla "Yüce Bir" arasında bulunan zorunlu uzaklık sonucudur. Böylece evren, türlü katlardan oluşan bir devlete benzemektedir. İamblikhos'a göre, her tanrısal kat, mitolojideki, bir tanrıya karşılıktır.

İamblikhos'un düşüncesine göre yazgı, tanrısal yetkinlikten doğar. Tanrılar, yazgının katı yasalarını yumuşatabilirler. İnsan ruhu, tanrısal kayraya uygun davrandığı oranda özgürdür. Bu nedenle, yazgı karşısında insanın elindeliğinin de bir yeri vardır. Kötülük, tanrılardan değil, kötü cinlerden kaynaklanır. Evren, alt aşamalara inildikçe, daha çok kötülüklerle dolmaya başlar. Bilgisiz ve Tanrı bağışlarını yerinde kullanamayan kişi, bunlara yenik düşer. Tanrı, insanlara, onu nasıl hoşnut edeceklerini bildirmemiştir. Ancak, geçici tutkuların kölesi olmamak, Tanrı'ya yönelmek, hem din hem ahlak açısından önerilebilir.

İamblikhos, ruhbilim sorunlarıyla da uğraşmıştır. *De Anima* ("Ruh Üzerine") adlı yapıtında ruhun, Plotinos'ta göründüğü gibi anlıkla özdeş bir varlık olarak tanımlanmasına karşı çıkar. Bu ikisini ayırmakla kalmaz, ruhları da etkinlik ve niteliklerine göre sınıflandırır. Buna göre tümel ruhlar yetkin, tanrısal ruhlar katıksız ve maddesizdir. İnsan ruhları gövdeyle birlikte doğmaz. Göklere ve yıldızlara dağılmış olarak bulunan ruhlar eşittir. Ancak, dünyasal bir gövdeye düştüklerinde bu ilkel eşitlik ortadan kalkar. Ölüm de, ruhla gövdenin ayrılmasıdır.

İamblikhos'un anlık ve ruh arasında ayrım yapması, ruhbilimin bağımsız bir bilim olması yolunda atılan ilk adımlardan sayılır.

Suriye Okulu'ndan sonra, Proklos'un çabalarıyla Atina Okulu olarak kendini sürdüren Yeni-Platonculuk, felsefeden çok bir tanrıbilim öğretisi olmuştur. Plotinos-İamblikhos-Proklos üçlüsünün geliştirdiği bu görüş, İslam dininin doğuşundan sonra, yeni bir yoruma uğrayarak tasavvuf akımını etkilemiş, özellikle Tanrı-insan-evren ilişkisinin bağımsız bir sorun olarak ele alınmasına olanak sağlamıştır. Önce Suriye'de ortaya çıkan, sonra İran ve Anadolu'ya yayılan bu yeni akım Yunanca-Latince yapıtları Arapça'ya çeviren aydınlar aracılığıyla İşrâkîlik'i beslemiş, öte yandan Hurufîlik, Bektaşîlik gibi kuruluşlarca benimsenerek, ayrı bir doğrultuda, geliştirilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *De Vita Pythagorica liber*, (ö.s.), (çev.), 1815-1816, ("Pythagorasçı Yaşam Üzerine"); *De Mysteriis liber*, (ö.s.), (çev.), 1857, ("Mitoslar Üzerine"); *Protropticus in Philosophiam*, (ö.s.), (çev.), 1894, ("Felsefe

Kılavuzu"); *Introductio in Nikhomaki*, (ö.s.), (çev.), 1894, ("Aristoteles'in Nikomakhos Ahlağına Giriş").

• KAYNAKLAR: Proclos, *Elements of Theology*, E.R. Dodds (çev.), 1963; E.Zeller, *Philosophie der Griechen*, 1882.

• BAKINIZ: FAZLULLAH HURUFİ, PLATON, PLOTİNOS, PORHPYRİOS, ŞAHABEDDİN SÜHREVERDİ.

İBN ASAKİR
(1105-1176)

Arap, tarihçi. Şam'ın ayrıntılı bir tarihini yazmıştır.

Şam'da doğdu, 25 Ocak 1176'da aynı kentte öldü. Gerçek adı Ali b. Hasan b. Hibetullah Ebü'l-Kasım'dır. Önce Bağdat'ta, daha sonra İran'ın ünlü kentlerinde öğrenim gördü. Uzun yıllar Şam'daki el-Nuriye Medresesi'nde müderrislik yaptı. Cenaze törenine Selahaddin Eyyubî katıldı.

İbn Asakir'in başlıca yapıtı *Tarih-i Medinetü'l-Dımışk* adlı 80 cilt tutan Şam tarihidir. Hatib el-Bağdadî'nin *Tarih-i Bağdat* adlı ünlü yapıtının planına göre yazılmıştır. Şam ile ilişkisi olan belli başlı kişilerin yaşamöykülerini kapsar. Çok geniş tutulan yapıtın sonradan özetleri yapılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Tarih-i Medinetü'l-Dımışk*, (ö.s.), I. ve II. cilt, 1911.

İBN BACCE
(? - 1138)

İslam filozofu. Aristoteles felsefesini Fas'ta yaymış, İslam düşüncesiyle bu felsefenin ilkelerini uzlaştırmaya çalışmıştır.

Saragossa'da doğduğu, İşbiliye'de öldüğü sanılmaktadır. Gerçek adı Ebu Bekr Muhammed'dir. Yaşamı ve öğrenimi konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Bir süre Gırnata'da (Granada) kaldı. Afrika'ya geçip Murabiti Devleti'nin yöneticileriyle yakınlık kurdu, onların bilimsel tartışmaları içeren toplantılarına katıldı. Geniş bilgisi, etkin düşünceleri nedeniyle sarayda saygıyla karşılandı. Bu olay ona, eski Anadolu-Yunan bilgelerinin, o dönemde bilinen yapıtlarını inceleme olanağı sağladı. Aristoteles'in felsefesini dile getiren kaynakları, o kaynaklarla ilgili değişik yorumları, karşıt görüşleri tanıdı. Sarayla kurduğu yakınlığın sağladığı olanaklardan yararlanarak Murabiti Devleti'nin yapısını, komşu uluslarla olan ilişkilerini, toplum yaşayışını düzenleyen koşulları, üretim-tüketim düzeyini, görenekler ve geleneklere dayanan insan davranışlarını, yasaları, yaşama biçimini, toplumdaki inanç örgüsünü, görevlilerle halk arasındaki ilişkileri araştırdı.

Kendisini üne kavuşturacak olan, toplumla, yönetimle ilgili düşüncelerini açıkladığı *El-Tedbirü'l-Mütevahhid* adlı yapıtını, bu dönemde edindiği, gözlemlere dayalı bilgilerle yazdı.

İbn Bacce'nin felsefe evrenini oluşturan üç etkin kaynak vardır: a) Yaşadığı toplumda geçen olaylara, yaşama biçimlerine, toplum yapısına dayalı gözlemler; b) Kendinden önce gelen bilgelerin, bilginlerin yapıtları, bu yapıtlarla ilgili yorumlar, açıklamalar; c) Düşüncelerine yön verirken, sağlam bir eleştiri tabanına oturarak, karşı çıkacağı tasavvuf.

Üç kaynak ve üç konu

İbn Bacce'nin düşüncelerinin oluşmasında, sorunlara çözüm getirecek görüş ilkelerinin biçimlenmesinde etkili olan bu üç kaynak, onu, üç ayrı konuyu ele alma gereğinde bıraktı. Bunlar, Murabiti yöneticilerinin tutumlarından kaynaklanan, önceleri toplum olaylarının gözlemlerine, sonraları, Aristoteles'in açıklamalarına dayanan ulus yönetimi; Aristoteles'in sorunlara çözüm arayan, genellikle us ilkelerine dayanan, kaynağını mantıkla bulan, düşünme yöntemiyle felsefe alanına girme; us ilkelerini inancın buyruğu altına sokan, özellikle varlık türlerinin oluşumunda Yeni-Platonculuk dışında bir kaynak tanımayan İslam Tasavvufu'dur. İbn Bacce'nin felsefesinde yer alan sorunlar us, mantık, insan, mutluluk, Tanrı, toplum, evren, bilgi gibi belirli düşünce odaklarıdır.

Felsefe bilimsel olma gereğindedir. İnsanı doğa bilgisine ulaştıran, doğada yer alan varlıkların bilinmesini sağlayan bilimle felsefedir. Kişinin kendisini bilmesi, bilimle felsefenin sağladığı olanaklarla, Tanrı kayrasını elde etmeye dayanır.

Usun önemi

Us yalnız insanda bulunan, insanı öteki varlıklardan ayıran, ona evrende özel bir yer sağlayan en üstün ilkedir. Duyulardan ya da düşünme yeteneğinden kaynaklanan ne varsa, yalnız usla kavranır. Usun ölçülerine, ilkelerine uymayan bir inanç varlığının gerçekliği de söz konusu değildir. Us etkin bir güçtür, insanı başarıya ulaştıran, belli bir aşamada Tanrı'ya vardıran, Tanrı'nın düşünce evreninde kavranılmasını sağlayan, anlama-bilme olayını gerçekleştiren tek öğedir. Usüstü diye nitelenen varlıkların kavranması da usla sağlanır.

Mantık genel kuralları usavurma denen işleme dayalı bir bilimdir. Usavurma mantıkla, gerçeği kavramanın en güvenilir yoludur. Bilginin genel geçerliği usavurmaya bağlıdır.

Mutluluk us ilkelerine uygun yaşamakla sağlanır ve kaynağı bilgidir. Bu tür bilginin de usa aykırı düşmemesi gerekir. Us ilkelerine uyularak sürdürülen yaşamda yanıltıcı girişimler, yıkıma sürükleyici atılımlar söz konusu değildir. Düşünme olayında ölçülü, yeterli bilgi edinerek ilerleme, olgunlaşma mutluluğu oluşturan temel nedenler arasındadır.

Bilgi

Bilginin biri us ilkelerine dayalı düşünme, öteki yaşanan doğada duyularla edinilen veriler olmak üzere iki kaynağı vardır. Us ilkelerine dayanmayan, yalnız soyut kavramlardan kaynaklanan bilgi gerçek değildir. Usavurma, kanıtlama yoluyla edinilen, kaynağını düşünce evreninde bulan kuramsal bilgi yalnız tasarlanan varlıkları tanıtır. Doğayı tanımayı sağlayan bilgi algılarla kazanılır, us ilkelerine göre biçimlenir.

İnsanla öteki varlık türleri arasında, yapıyı oluş-

İnsan ve evren

turan özler ve kuruluş düzeni bakımından bir bağlantı vardır. Bu bağlantı, insanda, hayvan-bitki-maden gibi varlıklara bütünlük kazandıran özlerin bulunması yüzündendir; İnsan-hayvan, hayvan-bitki, bitki-maden üçlüsünü sağlayan doğa düzeni doğrultusundadır. İnsanı oluşturan öğelerle, öteki doğa varlıklarını oluşturanlar özdeştir, yalnız us bu özdeşliğin üstündedir. Eylem, insanda yönetici bir güç olan düşünme yeteneğinin yarattığı olaydır. Bu yeteneğe istenç adı verilir. Tanrı, kendi özü gereği vardır, başka bir varlığı gerektirmez, salt us, salt istençtir. İnsanda us istenç gibi güçler nedeniyle tanrısal bir öz vardır. Kişinin Tanrı'ya varması, onu kendi bütünlüğü içinde kavraması, sağlıklı ölçülü bir usla sağlanabilir. Us ilkelerine aykırı davranmak, Tanrı'yı anlamayı engellediği gibi doğada geçen birtakım olayları bilmeyi de önler. İnsan doğasına aykırı bir varlığın tanrısal olması da düşünülemez.

Tanrı ve us

Toplum ve devlet

Toplum, insanların oluşturdukları bir "bütün" dür. Toplumun us ilkelerine göre düzenlenmesi, yönetilmesi, bilgece düşünce kurallarına dayanması gerekir. Toplumun üyeleri arasında, ancak us ilkelerine göre, uyum sağlanabilir. Bu nedenle insan, toplumun bilinçli bir öğesidir, öteki diri varlıkların oluşturduğu "doğal" bir "sürü" değildir. Toplum yönetiminde de egemen ilke us olmalıdır. Duygulara dayanan bir yöntem altında, toplum için mutluluk söz konusu olamaz.

Anadolu gezisi ▸

Toplum kurumlarının yönetim bakımından, uyumlu bir bütünlüğe ulaşması, birliğin, düzenin sağlanması devleti oluşturur. Devletin görevi bireylerin mutluluğudur. Devleti yönetenler de bilgin, bilge kişiler olmalı, en üstün erdemlerle, yeteneklerle donanmış bulunmalıdır. En üstün devlet, bilgelerin yönetiminde bulunan devlettir. Bu devlette bütün işler uyum içinde yürüdüğünden hekimlere, yargıçlara gerek kalmaz.

• YAPITLAR (başlıca): *Risaletü'l-Vahde*, (t.y.), ("Birlik Kitapçığı"); *Risaletü'l-Vedâ*, (t.y.), ("Ayrılık Kitapçığı"); *Et-tedbirü'l-Mütevahhid*, (ö.s.), 1946, ("Yalnız Kişinin Düşünme Biçimi"); *İlmü'm-Nefs*, (ö.s.), 1961, ("Ruhbilim").

• KAYNAKLAR: H.Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, I, 1964; S.H.Masumi, *İbn Bajjah's "Ilm al-Nafs"*, 1961; S.Munk, *Mélanges de philosophie juive et arabe*, 1859.

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, FARABİ, GAZALİ, İBN CEBİROL, İBN SİNA, PLOTİNOS.

İBN BATTUTA
(1304-1369)

Faslı gezgin. Zamanındaki İslam ülkelerinin çoğunu gezmiş, bu yerlere ilişkin önemli bir gezi kitabı yazmıştır.

24 Şubat 1304'te Fas'ın Tanca kentinde doğdu, aynı yerde öldü. Gerçek adı Muhammed b. Abdullah' tır. İbn Battuta aile adıdır. Ailesi Fas'ta ve İspanya'da bazı kadılıkları geleneksel olarak elinde tutmuştu. İbn Battuta, dinsel konularda eğitim gördü. 1354'e kadar sürecek olan gezileri, 13 Haziran 1325'te, Hac'a gitmek amacı ile Tanca'dan ayrılmasıyla başladı. Kuzey Afrika yolu ile Mısır'a ulaştı. Yukarı Mısır'dan geçen geleneksel Hac yolu yerine, Suriye ve Şam'dan yola çıkan kervanlara katıldı. Kasım 1326'da Mekke' den ayrıldı. Huzistan, Fars, Cebel, Tebriz, Samarra, Musul yörelerini dolaşarak Bağdat'a gitti. 1330'a değin Mekke'de kalarak dinsel çalışmalarını sürdürdü ve Hac ziyaretlerinde bulundu. İbn Battuta, gezdiği ülkelerde din adamları, evliyalar ve şeyhlerle ilişki kurarak gittiği ülkelerin tarihini yazmayı amaçladı. Üçüncü gezisinde, Kızıldeniz kıyılarını Yemen'e kadar izledi. Aden'e geçti ve Doğu Afrika'daki Müslüman ticaret merkezlerini gördü. Arabistan Yarımadası'nın güneydoğu kıyılarını izleyerek Umman'a uğradı. Basra körfezinde karaya çıktı. 1332'de Mekke'ye giderek bir kez daha hacı oldu. Daha sonra Mısır'a ve Suriye-Lazkiye'den deniz yolu ile Anadolu'ya gitti.

Alanya'da karaya çıkan İbn Battuta, Karamanoğlu Yusuf Bey tarafından kabul edildi ve kendisine değerli armağanlar verildi. Antalya ve yöresine egemen olan Tekeoğlu Hızır Bey'i hasta yatağında ziyaret etti. Burdur-Isparta-Eğridir-Gölhisar-Karaağaç yolundan Denizli'ye vardı. Eğridir'de Dündar Bey'in oğlu Ebu İshak, Denizli'de ise İnanç Bey egemen idiler. Muğla ve Milas'ı da görüp, Konya'ya gitti. Konya Kadısı İbn Kalemşah'ın evinde konuk oldu. Karamanlı Beyliği'nin o zamanki başkenti Larende'de (Karaman) Karaman Beyi Bedreddin b.Karaman tarafından ağırlandı. İlhanlı topraklarına girerek, Aksaray-Niğde-Kayseri yolu ile Sivas'a vardı. Sivas, İlhanlı valisi, Alaeddin Eretna'nın başkenti idi. Amasya-Gümüşhane-Erzincan yolu ile Erzurum'a varan İbn Battuta daha sonra bir Batı Anadolu kasabası olan Birgi'ye gittiğini söylemekte, aradaki kentlerden bahsetmemektedir. Tire-Efes yolu ile İzmir'e geçen ve Aydınoğlu Ömer Bey'in konuğu olan İbn Battuta, Kuzey'e yönelerek, Manisa-Bergama-Balıkesir yolu ile, Osmanlı Beyliği'nin başkenti Bursa'ya vardı. İbn Battuta, İznik'te Orhan Bey'i gördüğünü söylemektedir. Ona göre, Orhan Bey, var olan Türk beylerinin en güçlüsüydü. Kalelerinin sayısının 100'ü bulduğunu belirtmekte, sürekli olarak gaza ile uğraştığını söylemektedir. Sakarya ırmağını geçerek Yenice'ye (Taraklı) varan İbn Battuta, Safranbolu üzerinden Kastamonu'ya ulaştı. Sinop'ta Kırım'a gitmek için bir gemi kiraladı. Kerç'te Kırım'a ayak bastı. İbn Battuta, Anadolu'da gittiği her yerde esnafın birlik ve dayanışma örgütü olan Ahilik'e bağlı kişilerce karşılanmış ve ağırlanmıştır. Kitabında Ahiler ve Ahilik hakkında çok değerli bilgiler vermektedir. Beylikler dönemi Anadolu'su ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ait verdiği bilgiler de önem taşır.

Altın Orda Hanı Özbek Han'ın, Kafkaslar'daki karargâhını ziyaret eden İbn Battuta, Volga kıyısındaki büyük Bulgar kentini de görme olanağı buldu. Bir Bizans prensesi olan Özbek'in eşlerinden birisinin İstanbul'a bir gezi yapmak istemesi üzerine, Özbek Han İbn Battuta'dan eşi ile birlikte gitmesini istedi. İbn Battuta İstanbul'da imparator III.Andronikos ve eski imparator II.Andronikos ile görüştü. İbn Battuta'nın İstanbul gezisinin tarihinde önemli kronoloji yanlışlıkları vardır. Özbek Han'ın Saray-Berke'deki

başkentine döndükten sonra, Hindistan yolculuğunu karadan yapmaya karar vererek, Harezm bozkırlarından geçerek, Buhara'ya ulaştı. Burada din ulularıı hakkında bilgiler topladı. Horasan'ı da gezdikten sonra, Hindikuş Dağları'nı geçerek, Eylül 1333'te İndus Vadisi'ne ulaştı.

Hindistan İbn Battuta için özel bir önem taşır. Yapıtının üçte birinde kendisine ilginç gelen Hindistan'ın görenekleri, kurumları, ürünleri ve halkı anlatılmaktadır. Delhi'ye vardığında Sultan Muhammed Tuğluk tarafından kabul edildi ve Delhi'ye Maliki mezhebi kadısı oldu. Muhammed Tuğluk ile arası bozulunca, kırsal bölgelere kaçarak canını kurtardı. Kısa bir süre sonra da affedilerek Çin'e gidecek bir elçiler kurulunun başına getirildi. Orta Hindistan'dan geçerek, Malabar kıyısına indiyse de Çin'e gidecek gemilerin bir fırtınada zarar görmesi üzerine, bir süre Malabar Sultanlığı'nda kaldı. İbn Battuta'nın Maldiv Adaları'na gitmesi ile beşinci gezisi başlamış oldu. 18 ay Maldiv Adaları'nda kadılık yaptı. Seylan Adası'na giderek, Serendip tepesinde, Adem peygambere ait olduğu söylenen ayak izini ziyaret etti. Yeniden Malabar kıyısına gitti, oradan Maldivler'e geri döndü. Burada iken Çin'e gitmeye karar verdi. Yelken açmak için elverişli mevsimi beklerken, Bengal ve Assam'a bir gezi yaptı. Sumarta Adası'na gittiğinde, adanın Müslüman sultanı, kendisine Çin'e gitmek için bir gemi verdi. Zaytun (Chin-Chiang) limanına ulaşan İbn Battuta, Kanton ve Hanbalık'a da (Pekin) gördü. Moğol hakanı kent dışında olduğu için görüşemedi. Çin'de iç çarpışmaların sürmesi dolayısıyla, Nisan-Mayıs 1347'de Arabistan'a dönüş yolculuğuna başladı. Sumatra ve Malabar üzerinden Dofar, Umman ve Güney İran yolu ile Bağdat'a gitti. 1348'de Suriye'ye geçti. Suriye'de büyük can kaybına neden olan veba salgınına tanık oldu. Mısır'a geçip son kez hacı olmak için Mekke'ye gitti. İskenderiye'ye geri dönmesi ile yedinci yolculuğu başladı. Bir katalan gemisi ile 1349 Mayısı'nda Tunus'a geçti. Önce Sardinya Adası'na, sonra da Cezayir'e gitti. Kasım 1349'da Fas kentine geldi. Fas'ta kısa bir süre kaldıktan sonra Cebelitarık Boğazı'nı geçerek İspanya'ya gitti. Granada Krallığı'nı ziyaret ederek Fas'a döndü. Şubat 1352'de sekizinci gezisine Nijer kıyılarındaki Mandingo Müslüman zenci devletini görmek amacı ile başladı. Büyük Sahra'yı geçerek Mali'ye ulaştı. Aralık 1353'te Tuareg ülkesini geçerek Fas'a döndü. İbn Battuta'nın 75000 mil tutan gezileri böylece son bulmuş oldu.

İbn Battuta yaşamının kalan yıllarını Fas'ın çeşitli kentlerinde kadılık yaparak geçirdi. Gezileri sırasında yalnızca notlar almış, bunları bir kitap durumuna getirmemişti. Marini Sultanı Ebu İnan'ın isteği üzerine gezileri sırasında gördüklerini, İbn Cuzayy adlı bir bilim adamına yazdırmaya başladı. *Tuhfetü'n-Nüzzar fi Garaibü'l-Emsar ve Acaibü'l-Esfar* adını taşıyan ve kısaca seyahatname olarak bilinen yapıtın yazımı 9 Aralık 1357'de bitti. İbn Cuzayy'ın edebi üslubu ve yaptığı ekler yapıtta anlatım farklılıklarına yol açtı. İbn Battuta kaybettiği notlara ait bölümleri belleğinden tamamladığı için bazı açık kronoloji yanlışlıkları ve anlatımda eksik yerler ortaya çıktı. Yapıt, İbn Battuta henüz yaşarken bile kuşku ile karşılandı. Tüm bunlara karşın, özellikle Anadolu Beylikleri, Hindistan ve Nijer kıyısındaki Mandingo Krallığı için birinci derece bir kaynak niteliği taşır ve bu ülkeler insanlarının toplumsal yaşamı, gelenek ve görenekleri konusunda geniş bilgi verir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Voyages d'Ibn Batoutah. Texte Arabe, accompagne d'une traduction*, (ö.s.), M.C.Defrémery ve B.R.Sanguinetti (yay.), 4 cilt, 1853-1858, *Seyahatname-i İbn Battuta*, 2 cilt, 1917-1919, (yeni harflerle; *İbn Battuta Seyahatnamesi*, 1983).

Hindistan gezisi

İBN BİBİ
(13.yy)

İranlı tarihçi. Anadolu Selçukluları'nın 1192-1280 arasındaki tarihini içeren yapıtıyla tanınmıştır.

Doğum, ölüm tarihleri bilinmiyor, yaşamı hakkında da fazla bilgi yoktur. Gerçek adı Nasıreddin Hüseyin b.Muhammed'dir. Anadolu Selçukluları tarihiyle ilgili yapıtındaki kayıtlara göre, Cürcan'ın soylu bir ailesinden gelen Mecdeddin Muhammed Tercüman'ın oğludur. Annesi de ünlü fıkıh bilgini Muhammed b.Yahya'nın torunu Bibi Müneccime'dir.

İlm-i Nücum'da (yıldızlar bilimi) geniş bilgisi olan İbn Bibi, Celaleddin Harezmşah'ın hizmetinde bulundu. Annesi ve babasıyla birlikte 1231-1233 arasında Anadolu'ya gitti. Babası, Alaeddin Keykubad'ın sarayında görev aldı.

İbn Bibi'nin eldeki tek yapıtı Farsça, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye* adlı Anadolu Selçukluları tarihidir. Ünlü Moğol devlet adamı Alaeddin Cüveyni'nin emriyle yazılmıştır. I.Gıyaseddin Keyhusrev'in 1192'de ölümüyle başlayan yapıt, 1280 yılı olaylarıyla sona erer.

İbn Bibi, Anadolu tarihinin bu dönemi için önemli bir kaynak olan yapıtını yazarken yazılı kaynaklara başvurmadı. Gözlemlerine ve işittiklerine dayandı. Başlangıç bölümünde kronolojik sıra yoktur. Kimi olaylar da belirtilmemiştir. Yapıtın İbn Bibi'nin sağlığında hazırlanmış, kısaltılmışı da vardır. II.Murad döneminde yapılan Türkçe çevirisi Yazıcıoğlu Âli'nin *Tarih-i Âl-i Selçuk*'unun üçüncü bölümünü oluşturur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, (ö.s.), A.S. Erzi (yay.), 1956, Anadolu Selçuki Tarihi, İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden, M.N.Gençosman (yay.), 1941.

Kitabın yazımı

İBN CEBİROL
(11.yy)

Endülüslü Arap filozof. Tanrı'nın evrensel özdek ve biçim olduğunu ileri sürmüştür.

1021'de Malaga'da doğduğu, 1069'da Valentia'da öldüğü sanılmaktadır. Yahudi kökenli bir düşünür

olan İbn Cebirol'un yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Yapıtlarının incelenmesinden Saragassa'da öğrenim gördüğü, şiir ve felsefeyle uğraştığı, kendinden önceki filozofları incelediği anlaşılmaktadır.

İbn Cebirol felsefeyle ilgili görüşlerini *Yenbu'ul-Hayat* ("Yaşamın Kaynağı") adlı yapıtında açıklamıştır. Ele aldığı sorunlar felsefe ve tanrıbilimin geleneksel konularıdır. Bunlar da Tanrı, evren, insan, özdek, birey, töz, varlık, bilgi, biçim, ahlak, dirilik ve oluştur. Ona göre Tanrı evrensel özdek ve evrensel biçimdir. Bu niteliği dolayısıyla da ilk tözdür, bütün varlık türlerinin en yüksek aşamasında bulunur. Düşünce bu evrensel özdekten kurulmuştur, kendinden ayrılmayan birtakım özellikleri vardır. Bunlar ise varlık, kendi kendisiyle var olmak, özdeş olmak, türlülüğü içermek, her nesneye kendi özünü ve adını vermektir. Bu özellikler, ayrıca, var olan bütün nesnelerde bulunur. Onlarla ilgili bilgi de soyutlama yoluyla sağlanır.

Bilginin başlıca yöntemi görünenden yola çıkarak görünmeyeni kavramaktır. Bu da en aşağı varlıktan en yüksekte bulunana, Tanrı'ya doğru aşama aşama yükselmeyi sağlar. Evrensel özdek birdir, çokluk yalnız görünüş alanına yansıyan biçimdedir. Evrensel biçimin kavranması bütün varlık türlerinde bulunan özellikleriyle olur. Bu özellikler de, başka nesnelerde varlığını sürdürmek, içinde bulunduğu nesneye varlık kazandırmak, onda kendi özünü yitirmektir. Bu iki özellik de biçimle bağımlıdır. Özdekte de var olma özelliği bulunur, ancak bu gizil güç durumundadır, biçim ona eylemsel niteliğini kazandırır, onu eyleme dönüştürür.

İbn Cebirol'a göre canlıları ve madenleri oluşturan, biçimle özdektir. Kişi elinden çıkan, birer sanat ürünü sayılan varlıklar da özdek ile ona verilen biçimden oluşur. Canlılarda görülen üremeyi sağlayan, karşıt öğelerdir. Bütün tinsel varlıklar da biçim ve özdekten oluşur. Çünkü bütün özdek türlerinin kaynağı evrensel ve tinsel nitelik taşıyan başka bir özdektir. Duyularla ilgili nesnelerde dört türlü özdek bulunur. Bunların birincisi, sanat yapıtlarının ortaya konmasını sağlayan yapma özdek, örneğin bir yontunun yapımında kullanılan altındır. İkincisi öğelerin karışmasını sağlayan doğal-tikel özdektir. Üçüncüsü öğeleri oluşturan doğal-genel özdek, sonuncusu da gökvarlıklarının özdeğidir. Öte yandan, gökle yeryüzünü kapsayan en genel bir nesne özdeği vardır, bu da tinsel tözle özdeksel töz arasında orta aşamadadır. Bu aşama türü birbirine bağımlı nesnelerin biçimlerinde de görülür. En tikel biçimden en genel biçime doğrudur. Bütün bu varlık biçimlerinin üstünde, bütün nesneleri bilgisi ile kapsayan ussal biçim bulunur. Onu oluşturan töz bütün nesnelere girebilecek nitelikte ve çok incedir. Us tözü, duyular da biçim ve rengi nicelikten ayırır. Oysa somut nesnelerde biçim, renk, nicelik bir bütündür, birbirinden ayrılmaz. Ayrıca biçimlerin birbiriyle olan bağlantısı sonucu, yavaş yavaş görünenden görünmeyene, duyu evreninden tinsel evrene geçilir. Bütün biçimlerin birbirini içermesi, taşıması nedeniyle, duyulur biçimler ussal biçimlerin birer gölgesi durumundadır. Kişinin görünen evrene dayanarak görünmeyen evrenle ilgili yargılarının kaynağı bu biçimler arasındaki ilişkidir. Böylece biçim ve renkten niceliğe, töze varılır. Töz yalındır, belli bir yerde değildir, niceliğin yerini ve uzayı oluşturur. Yalın tözler yalnız kendi nedenleriyle vardır, özdekle ilgili yerleri yoktur, hepsi Tanrı bilgisinde bulunur. Bu nedenle biri tinsel, öteki özdeksel olmak üzere iki uzay vardır. Bütün bileşik biçimleri oluşturan bu yalın tözlerdir. Yalın tözlerin ereksel nedeni Tanrı'dır.

Dört türlü özdek

İbn Cebirol varlık aşamalarının, ussal bilgide bulunan dört nesneye karşılık olduğunu ileri sürer. Bunlar nesneleri oluşturan yalın varlık, nesnenin ne olduğunu gösteren öz, nesnenin ne biçim ve türde olduğunu bildiren nitelik, son olarak da nesnenin niçin oluştuğunu anlamaya yarayan ereksel nedendir.

İbn Cebirol, geliştirdiği bu felsefe anlayışıyla, İslam tanrıbilimi üzerinde etkili olmuş, özellikle töz kavramına ve oluş sorununa getirdiği yorum tasavvufta büyük bir ilgiyle karşılanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Yanbu'ül-Hayat*, (ö.s.), 1962, ("Yaşamın Kaynağı"); *Kitabu İslahu'l-Ahlak*, (ö.s.), 1902, ("Ahlakı Düzeltme Kitabı"); *Muhtaru'l-Cevahir*, (ö.s.), 1925, ("Seçilmiş İnciler").

• KAYNAKLAR: J.Guttmann, *Die Philosophie des Salomon İbn Gabirol*, 1889; D.Kauffmann, *Studien über Salomon İbn Gabirol*, 1899.

İBN CÜBEYR
(1145-1217)

Endülüslü Arap gezgin. Kuzey Afrika ve Arap ülkeleri hakkında önemli bilgiler veren bir gezi kitabı yazmıştır.

1 Eylül 1145'te İspanya'nın Valencia kentinde doğdu, 30 Kasım 1217'de Mısır'ın İskenderiye kentinde öldü. Gerçek adı Ebü'l-Hüseyin Muhammed b.Ahmed el-Kinânî'dir. Jativa'da Hadis ve fıkıh öğrenimi gördü. Gırnata valisi Ebu Said b.Abdülmümin'in kâtipliğinde bulundu. 1183'te Hac için yola çıktı. Gırnata'dan Septe'ye oradan deniz yoluyla İskenderiye'ye vardı. O dönemde Mekke yolu Hıristiyanlar'ın elinde bulunduğundan Kahire, Kûs, Ayzâb, Cidde yolunu izlemek zorunda kaldı. Hac'dan sonra Mekke, Kûfe, Bağdat, Musul, Haleb ve Şam'ı ziyaret etti. Akkâ'dan gemiyle Sicilya'ya geçti. 1185'te Kartaca yoluyla Gırnata'ya döndü.

İki yıl süren gezileri sırasında gördüklerini, duyduklarını, gözlemlerini *Rıhletü'l-Kinânî* adını verdiği gezi kitabında topladı. 1189-1191 arasında ve 1217'de iki kez daha geziye çıktı. İtalyanca'ya da çevrilen yapıtında Sicilya'nın Guillome le Bon yönetimindeki dönemi hakkında önemli tarihi bilgiler vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Rıhletü'l-Kinânî. The Travels of İbn Jubair*, (ö.s.), W.Wright (yay.), 1852.

İBN EBÎ USAYBİ'A
(1198-1270)

Arap hekim ve biyografi yazarı. İslam tıp bilginlerini konu alan biyografi yapıtıyla tanınmıştır.

Kahire'de doğdu. Serhad'da öldü. Babası el-Kasım ünlü bir göz hekimiydi. Kahire'deki el-Nuri Hastanesi'nde, döneminin ünlü hekimlerinin yanında tıp öğrenimini tamamlayan İbn Ebî Usaybi'a, aynı kentteki el-Nâşırî Hastanesi'nde göz hekimliği yaptığı sıralar, Yahudi hekim Umrân b.Saddka'nın zengin kitaplığından da yararlanarak biyografi yapıtını hazırlamaya başladı. 1242'de tamamladığı, ancak yaşamının sonuna değin üzerinde çalışarak yeni bölümler eklediği *Uyunu'l-Enbâ fi Tabakati'l-Etibba*, adlı bu yapıt, İslamiyet'in başlangıcından o güne değin yaşamış 400 kadar tıp bilgininin yaşamı ve yapıtları üstüne bilgi veren en zengin kaynaktır. Hintli ve Yunanlı hekimler ile İslam dünyasının bilimsel ve toplumsal yaşamına ilişkin bilgileri, ayrıca günümüze ulaşamamış bazı kitaplardan bölümleri de kapsayan yapıt, tıp tarihi için önemli bir belge niteliğini günümüzde de korumaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Uyunu'l-Enbâ fi Tabakati'l-Etibba*, (ö.s.), A.Müller (yay.), 1882.

İBN HACER EL-ASKALANİ
(1372-1449)

Arap din bilgini. Hadis ve fıkıh konularında çalışmalarıyla tanınmıştır.

Kahire'de doğdu ve orada öldü. Gerçek adı Ahmed b.Ali'dir. Kahire'de ilköğrenimini bitirdikten sonra, o dönemin ünlü din bilginleri olan İbnü'l-Mulakkîn, İbn Hişam ve Firûzâbâdî'den tarih, Hadis, fıkıh ve dilbilgisi okudu. Bir süre *Kuran* üzerinde çalıştı, daha sonra bütün çabasını Hadis incelemeleri konusunda yoğunlaştırdı. Bilgisini artırmak amacıyla Hicaz, Yemen, Suriye gibi ülkeleri gezdi. Bir ara kadılık görevinde bulundu, değişik medreselerde fıkıh, Hadis ve tefsir okuttu. Bir süre müftü oldu, Ezher ve Amr camilerinde hatiplik görevinde bulundu.

İbn Hacer, İslam ülkelerinde, Hadis konusundaki çalışmaları, Hadisler'i yorum ve açıklamada uyguladığı yöntem dolayısıyla en güvenilir bilginler arasında sayılır. Bu nedenle yapıtları yüzyıllar boyunca medreselerde temel kitap olarak okutulmuştur. Özellikle, bağlı olduğu, Şâfiî mezhebi konusunda özgün yorumlar getirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Fethü'l Bari fi Şerhi Sahibi'l-Buhâri*, (ö.s.), 1883, ("Sahihi Buhari Adlı Yapıtın Yorumu"); *Ulumu'l-Meram*, (ö.s.), 1928, ("Ereğe Ulaşma Bilimleri"); *El-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, (ö.s.), 1939, ("Peygamberin Arkadaşlarını Ayırmada Uygun Yol").

İBN HALDUN
(1332-1406)

Tunuslu filozof ve toplumbilimci. Toplumsal evrim ve tarih felsefesi alanında gözlem ve deneye dayalı çalışmalarıyla İslam düşüncesinde yeni bir dönem açmıştır.

Muhammed b.Abdurrahman İbn Haldun, Tunus'ta doğdu, Kahire'de öldü. Yemen'in Hadramut ilçesinden Endülüs'e, III.Ferdinand'ın İspanya'yı ele geçirmesi üzerine de Tunus'a göçen soylu bir ailedendir. İlköğrenimini babasından gördükten sonra, çağının ünlü bilginlerinden, Ebu Abdullah Ensari'den din, El-Hasayidi'den Arap dili ve edebiyatı, Muhammed b.Cabir'den fıkıh ve Hadis, İbn Abbali'den felsefe okudu. Bir süre de Tunus'ta Zeytuniye Medresesi'nde öğrenim gördü. Bilgisini artırmak, değişik toplumları tanımak ve gözlemlerde bulunmak üzere İspanya, Mısır, Cezayir gibi İslam ülkelerini gezdi. İbn İshak, Taberî, Kelbî ve Mes'udî gibi tarihçilerin yapıtlarını inceledi. Fas, Granada, Biskra, Kahire illerinde kadılık görevinde bulundu.

Felsefe ve toplum sorunlarını, düşüncelerinin odağını oluşturan tarih anlayışına dayanarak açıklamaya çalışan İbn Haldun'a göre tarihsel olayların kendi içinde bir mantığı vardır, insan mantığı da bundan kaynaklanır. Bu nedenle tarih insan varlığıyla bağlantılı kurumsal düzenin bilimidir. Bu kurumsal düzenin özünü oluşturan toplumsal varlıkların kaynağı da insan yaşamıdır. İnsan yaşamının içinde geçtiği toplumu oluşturan, inançlar, gelenekler, dinler, alışkanlıklar, törenler, karşılıklı ilişkiler gibi öğelerdir. Bunlar, belli bir anlamda da, toplumsal düzenin yapısını kuran ve ülkeden ülkeye değişen biçimlenmelerdir.

İnsan, içinde yaşadığı toplumun genel kurallarına uyma gereğinde olduğundan, ikisi arasında birbirini koşullandıran bir varlık bağlantısı vardır. Toplumların biçimlenmesinde insanın etkinliği, tutum, davranış ve düşünceleri gibi, belli bir yaşama ilkesine bağlanmasında da toplumsal düzenin etkinliği söz konusudur. Toplum bireylerden oluşan, dayanışma, işbirliği ve inançlar ile dış etkiler gibi kendine özgü koşulları, biçimlendirici ilkeleri bulunan, zorunlu bir varlıktır. Bu üç biçimlendirici ilke bireylerin birleşme, anlaşma ve belli bir düzene göre güven içinde yaşamalarını sağlar. Toplum biçim bakımından vahşi, yarı-vahşi ve kabile olmak üzere üç türlüdür. Her türün kendine göre bir yaşama özelliği vardır. Vahşilerde avcılık, yarı-vahşilerde çobanlık, kabilede tarım geçerlidir ve başlıca geçim kaynağıdır. Hangi türden olursa olsun, toplumun özü kan bağından kaynaklanan dayanışmadır (asabiye). Kan bağı kent yaşamına geçince toplumsal bağlılığa dönüşür. Toplumsal gelişmenin son aşaması kan bağı dayanışmasından kurumsal ve düzenli yaşama biçimine geçiş olan devlettir.

Üç tür toplum

Devletin temelini oluşturan öğeler de işbölümü, bireysel egemenliğin yasal egemenliğe dönüşerek toplumsal bir güç durumuna gelmesi, yöneten ve yönetilenler ayrımı efendi-köle kurumudur. Burada karşılıklı çıkar çekişmeleri, birbirini kayırmalar yü-

Devlet

zünden yönetimin belli ellerde bulundurulması da önemlidir. İbn Haldun'a göre devlet doğal bir sözleşmedir, bunun kaynağı da toplu olarak yaşama gerekimidir. Devlette egemenliğin sağlanması güçlü aileler arasındaki çekişmelere dayanır. Üstünlük, bu çekişmeler sırasında ortaya çıkan ve başarıya ulaşan dayanışmanın ürünüdür. Ancak devlet de bir toplumsal kuruluştur, toplumla iç içedir. Toplumun bulunmadığı yerde devletin varlığı söz konusu değildir, ancak her toplum da bir devlet bütünlüğü kazanmış sayılmaz. Devletin doğuş, gelişme ve dağılma gibi üç evresi vardır. Bu evreler, bir canlıdaki gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerine benzer. Bir devletin yıkılmasına yol açan olayların başında, onun özünü oluşturan, toplumun gereksinmeleri doğrultusunda gidemeyişidir. Bu durumda bir biçim olan devletle, öz olan toplum arasında kopukluk baş gösterir, biçim öze, öz biçime yabancılaşır, sonunda devlet çöker. Devletin oluş, gelişme ve çöküşü tutumlara bağlıdır. Bunlar da beş bölüme ayrılır: 1) Utku tutumu, buna dayanışma adı verilir; 2) Baskı, bu da tek elden yönetim biçimidir (istibdat); 3) Barış, bilim ve sanatların geliştiği dönemdir; 4) Çöküş tutumu, kurumsal ve toplumsal çözülme evresidir; 5) Aşırı tüketim.

Tarih ilkeleri ve yöntem

Çöküş

Çöküş, bir bütün olan, devletin kurucu öğeleri arasındaki çözülmeyle başlar. Yönetenlerin baskısı ve aşırı tüketim eğilimleri, yönetilenler üzerinde ezici, taşınılmaz bir nitelik kazanırsa tabanda çatlama başlar. Bu çatlamanın ilk görüldüğü iki alan da para ile ordudur. Devlet giderleri ile gelirleri arasında denge bozulunca ordu gereğince donatılamaz, beslenemez. Bunun sonucu olarak devletin en güçlü dayanağı sarsılır, karşıt güç durumuna gelir. Öte yandan paranın değerini koruyamayışı üretim-tüketim ilişkilerini, alışveriş dengesini bozar. Bu da bireylerin devlete karşı olan güvenini ortadan kaldırır. Bu olayı vergilerin yükselişi, yağmaların çoğalması, ahşverişin büsbütün durması izler. Arkasından halkın direnişi, devletten görevini yerine getirmesi istekleri, bunlara karşı devletin kendini sürdürebilme düşüncesiyle baskı yöntemine başvurması gelir.

Felsefe

Emek

İbn Haldun'a göre kırsal yaşama biçimiyle kent yaşama biçiminin ayrılması emeğin yoğunlaşmasından kaynaklanır. Emek, mülk edinmenin ve değerin temelidir. Emek başlangıçta, bireyin özel çalışmasıyla bağlantılıdır. Birey tarımla, hayvan beslemekle, zanaat ve alışverişle emeğini eylem alanına aktarır, onun karşılığını alır. Bu karşılığın birikimiyle daha geniş bir iş alanı açılır, böylece emek para ya da başka bir nesneye dönüşür. Bu nesne taşınır ya da taşınmaz bir varlık olabilir. Bu durumda birey, kendi yaşama ortamında mutludur. Ancak, emeğin karşılığını aşan bir tüketimin, bir verginin uygulanması bireyle devlet arasındaki uyumu bozar ve bireysel mutsuzluk başlar.

Tarih

Tarih, inceleme, gözlem ve araştırmaya dayanan bir bilimdir, konusu insan ve onun içinde yaşadığı toplumdur. Ele alınan konunun nitelikleri, gelişim biçimi, nedenleri, etkisi, başka toplumsal oluşumlarla bağlantısı, insan yaşamındaki önemi bir bütünlük içinde araştırılmalıdır. Bu araştırmada olayı yönteme uygulamayı bir yana bırakarak, yöntemi olaydan çıkarma gereği vardır. Tarih, bir toplum içinde yaşayan insan gerçeğinin bir bölümünü açıklamayı amaçlar. Tarihsel gerçeklik adı verilen bu varlık türü insan ilişkileriyle kurulur ve toplumsal oluşumların biçimlenişleri üzerinde gelişir. Tarihin bir insan bilimi olarak nitelenmesinin bir nedeni de budur. Çünkü insan ve toplum birbirini koşullayan varlıklardır. Öte yandan toplumu açıklamayı amaçlayan tarihin bağlandığı koşulları biçimlendiren belli öğeler vardır, bunlar da gelenek, töre, inanç, yönetim, eğitim-öğretim ve kültürdür. Bu öğelerin toplamı uygarlık denen başarılar bütününü yarattığından tarihi uygarlığın bilimi olarak da niteleme olanağı vardır.

Mantık

Tarih, insan ve toplumla ilgili bir bilim olarak, belli ilkelere dayanır. Nedensellik, değişim, benzerlik ve benzemezlik adı verilen bu ilkeler evrenseldir. Uygarlık ya da insanlık bu ilkelerle açıklanabilir, anlaşılabilir. Tarihin ilkelerine göre anlatılması gereken olaylarda biri somut, öteki göreli olmak üzere iki özellik bulunur. Bu özellikler de ülkelerin durumları, yaşama biçimleri, uygarlık aşamaları gibi konulardan kaynaklanır. Her ülke kendi özelliğine göre açıklanabilir. Bu açıklama özelliği tarihte yöntem sorununu dile getirir. Tarihsel yöntemin temelini gözlem, değişim, benzerlik ve benzemezlik ilkelerine dayanan usavurma oluşturur. Toplumsal değişimler ancak gözlemle saptanabilir. Değişimler çağlarla, dönemlerle, toplumsal yapılarla, değer ve davranışlarla bağlantılıdır. Bunlar kuşaktan kuşağa aktarılırken olduğu gibi kalmaz, birtakım yeni özellikler ve nitelikler kazanır. Bu sürekli değişimleri göz önünde bulundurmak tarihin yöntemle ilgili bir sorunudur. Evrenin ve toplumların yapısı durağan değil değişkendir. Tekdüze oluşan ve gelişen bir olay yoktur. Bu nedenle tarih alanında egemen süreç değişmedir. Her toplumun kendine özgü bir oluşum, gelişim ve yıkılış biçimi vardır. Tarihin bir görevi de bunu açıklığa kavuşturmaktır. İbn Haldun için tarihsel yöntem eleştiriye dayanmalı, ele alınan olayın geliştiği toplumun yapısı ayrıntılarıyla bilinmelidir. Araştırıcının her türlü duygusal eğilimden, önyargıdan uzak kalması gerekir.

İbn Haldun'un geliştirdiği düşünce dizgesinde felsefe, usa dayalı bilimler arasında yer alır. Ancak us, bilgi üretici olmaktan çok, duyularla sağlanan izlenimleri, düşünme ilkelerine göre düzenleyici bir yetidir. Bu işlemde ussal kanıtlama geçerlidir. Ussal kanıtlama da birtakım soyut kavramlara değil bilinen, yaşanmış olaylara dayanır. Çünkü felsefenin uğraştığı sorunlar duyulur evrenin içindedir. Duyulara verilmeyen bir gerçeğin anlıkla kavranılma olanağı yoktur. Bu nedenle tanrısal öz, yüce us evreni birer soyut varlık olup gerçekle bağlantılı değildir. Soyut varlıklar yalnız usla kavranabilir, bu da onların birer us ürünü olmasındandır. Kaynağı, oluş nedeni, ilkeleri kesinlikle bilinemeyen, yalnız soyut kavramlarla yetinerek üretilen nesnelerin felsefeyle ilgisi yoktur. Varlığı anlamak, ancak var olanı incelemek, onu kendi bütünlüğü içinde tanımaktır. Felsefenin doğaüstü varlıklarla ilgilenmesi gereksizdir. Deney verilerinde bile insanı kuşkuya düşüren durumlar bulunurken, kesin kanıtlar arama gerekimi ortaya çıkarken, usun sınırlarını aşan soyut nesnelerle uğraşmak kişiyi çıkmaza götürür.

Mantık bilinenlere dayanarak bilinmesi gereken sorunlara çözüm aramalıdır. Yalnız kavramlara dayalı bir mantık kişiye yeni bir şey öğretemediği gibi

düşünme yetisinin sağlıklı işleyişini de engeller. Mantığın başlıca görevi, belli ilke ve kurallara göre işleyerek usu birtakım çelişkilerden kurtarmaktır. Böylece yanlışı doğrudan ayırmaya olanak sağlar.

Bilginin kaynağı duyularla sağlanan verilerdir. Duyularla verilmeyen izlenimler dışında kalan tüm bilgiler anlığın ya da usun ürettiği soyut varlıklardır. Bütün algıların temelini oluşturan duyumlardır. Algıların biriktiği, korunduğu yer bellektir. Anlık, benzer nesneler arasındaki ortak özellikleri bularak, onları birleştirerek biçimleri oluşturur. Öte yandan, birbiriyle benzerliği olmayan nesneler arasında da ortak yanlar bulunabilir. Bunlara dayanılarak soyutlama işlemi sürdürülür. Ancak bu tür bir işlemde kanıtlara dayanma gereği vardır. Çünkü soyutlamanın amacı yeni tasarımlar ortaya koymaktır.

İbn Haldun'a göre doğal oluşumlarda evrimsel süreç egemendir. Bu sürecin devinim ve değişim gibi iki öğesi vardır. Değişim ve devinim gelişmeyi sağlar. Özellikle özdeksel olaylarda devinim ve değişim daha kolay gözlemlenir. Madenlerden başlayan bu gelişme aşama aşama bitki ve hayvana değin yükselir. Bitkisel alandaki gelişmenin son aşaması hayvansı düzeyin ilk basamağını oluşturur. Doğal varlıklar alanında, sürekli bir dönüşüm vardır. Birbirine benzer nitelik taşıyan nesnelerin dönüşümü zorunludur. Devinim, değişim ve dönüşüm gibi üç öğesi bulunan gelişimin son aşaması insandır. İnsan, düşünen bir varlık olarak, duyu ve kavrama yetilerini zaman süreci içinde geliştirerek evrimleştirir. İnsanda kavrama gücünü ve devinimi sağlayan tinsel etkinliktir. Bu etkinliğin üstünde salt us ile salt kavrayış yetisi bulunur. Salt kavrayış aşamasına yükselmenin yolu da gövde ve tin bakımından yetkinleşmedir. İnsan tini gözle görülmez, ancak gövde işlevlerinde yansır. Gövdenin duyu öğeleri tinin birer aracı niteliğindedir. İnsanda biri dış, biri iç olmak üzere iki duyu gücü vardır. Dış duyu güçleri, duyular aracılığıyla iç duyu güçlerine bağlanır. Bu bağlılık iç duyunun ilk biçimi olan ortak duyunun doğmasına olanak sağlar. Ortak duyuya düş gücü de denebilir. Düş gücü nesnel dünyayı gerçeğinden soyutlayarak birtakım gerçek dışı varlıkların ortaya konmasını sağlar.

İbn Haldun, insanları, tinsel yapıları bakımından tutkulu, tinsel ve tinsel-üstü olarak üçe ayırır. Bu üç değişik nitelik insanda kişiliği oluşturur. Ancak bu niteliklerin de kaynağı toplumdur. İnsanda doğuştan olan ve değişmeyen bir nitelik söz konusu değildir. Nitekim, insanın toplum içinde kazandığı bütün alışkanlıkların kaynağı da toplumdur. Bu nedenle toplumsal yapı ile kişilik arasında bağlantı vardır. Çünkü kişilik toplumsal yapıya göre değişmektedir.

İbn Haldun'a göre bilimler usa ve anlatıma dayalı olmak üzere ikiye ayrılır. Usa dayalı bilimler mantık, doğabilim, tanrıbilim, matematik, anlatıma dayalı (naklî) bilimler de tefsir, kıraat, Hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf ve dilbilimdir. Her bilimin kendine göre bir yöntemi vardır.

İbn Haldun, yaşadığı çağda egemen olan dine dayalı yönetim nedeniyle, uzun süre anlaşılamamış, ancak 19.yy ortalarından sonra, özellikle toplumbilimin doğuşuyla, önem kazanmış, düşünceleri büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Onun geliştirdiği tarih ve toplum görüşü, çağının bilimsel düzeyini aşan bir düşünce ürünü olarak nitelenmiştir. Bu nedenle gözlem ve deneye dayalı bir toplumbilim anlayışının öncüsü sayılmaktadır. Batı'da Carra de Vau, Cl.Huart, Brockelmann, Osmanlı ülkesinde Naima, Müneccimbaşı, Kâtip Çelebi ve Cevdet Paşa'yı etkilemiştir.

Bilginin kaynağı

• **YAPITLAR (başlıca):** *Mukaddime*, (ö.s.), 1857.

• **KAYNAKLAR:** J.Boer, *Geschichte der Philosophie im İslam*, 1901; G.Bouthoul, *İbn Khaldoun sa philosophie sociale*, 1930; Z.F.Fındıkoğlu-H.Z.Ülken, *İbn Haldun ve Felsefesi*, 1940; Z.V.Togan, *Tarihte Usul*, 1950; H.Z.Ülken, *İslam Felsefesi*, 1967.

• **BAKINIZ:** DURKHEIM, MARX, NAİMA.

İBN HALLİKÂN
(1211-1282)

Arap, tarihçi. İslam tarihinde ün yapmış kişilerin yaşamöykülerini özgün bir biçimde yazmıştır.

23 Eylül 1211'de Erbil'de (Irak'ta) doğdu, 20 Ekim 1282'de Şam'da öldü. Gerçek adı Ahmed b.Şemseddin Ebü'l-Abbas'dır. Abbasi halifelerine uzun yıllar vezirlik yapmış Bermeki ailesi soyundandır. İlköğrenimini Erbil Muzafferiye medresesi müderrisi olan babasının denetiminde gördü. 1229'da gittiği Halep'te ve daha sonra da Şam'da öğrenimini sürdürdü.

Tin, duyu, ortak duyu

1238'de Kahire başkadısı Yusuf b.Hasan el-Sincarî'nin yerine kadı oldu. 1261'de Suriye Şafii mezhebi başkadılığına atandı. 1266'da Memluk sultanı Baybars Hanefi, Hanbeli, Maliki mezhepleri için de ayrıca birer kadı atayınca durumu sarsıldı. Beş yıl sonra görevinden ayrıldı. Mısır'a gitti. Kahire el-Fahriye medresesinde ders verdi. 1280'de ikinci kez Şam kadılığına atandı, ertesi yıl görevinden uzaklaştırıldı. Şam'da el-Eminiye medresesi müderrisliği sırasında öldü.

Ünlü yapıtı *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z Zaman*, hicretin birinci yüzyılında gelmiş İslam büyükleri ile İslam tarihinde ün yapmış 820 bilgin, şair, dilci, hukukçu, hükümdar ve komutanın yaşamöykülerini kapsar. Önemli bir belge olan yapıtını 1256'da Kahire'de yazmaya başlamış, Şam'daki görevi sırasında ara vermiş, 4 Ocak 1274'te yine Kahire'de bitirmiştir. Birçok zeyleri (ekleri) vardır. En ünlü eki yapıtta bulunmayan 450 kişinin yaşamöyküsünü içeren İbn Şakir'in *Fevatü'l-Vefeyât*'ıdır. İngilizce çevirisi de olan bu kitap Türkçe'ye Rodoslu Mehmed Efendi tarafından ağır bir dille çevrilmiş, önemli kişilerden pek çoğu da alınmamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, (ö.s.), Wüstenfeld (yay.), 12 Fasikül, 1835-1843; *Tercüme-i Vefeyâtü'l-A'yân li-ibn Hallikân*, (ö.s.), 2 cilt, 1864.

İBN HAZM
(994-1064)

Endülüslü Arap bilgini. Zahiri inançlarının Endülüs'te yayılmasına çalışmıştır.

Kurtuba'da (Cordoba) doğdu, Manta Lişan'da öldü. Gerçek adı Ebu Muhammed Ali b.Ahmad b.Said'dir. Babasının vezir olması nedeniyle, çağının ünlü bilginleri olan Abdurrahman Ebi Yezid ve İbnü'l Cesur'dan İslam bilimleri okudu. Özellikle Hadis konusunda çalışmalarını sürdürdü. Bir süre Şafii mezhebinin görüşlerini benimsedi, sonra Zahiri mezhebine bağlandı. Düşüncelerinin İslam dininin özüyle bağdaşmadığını ileri sürenlerin baskısıyla sık sık yurdundan ayrılma gereğinde kaldı. V.Abdurrahman'ın, Endülüs'te yönetimi ele geçirmesi üzerine vezirlikle görevlendirildi. Halife öldürülünce İbn Hazm da tutuklandı, kurtulunca Jativa'ya, oradan İşbiliye'ye daha sonra ölümüne dek kaldığı Manta Lişan'a yerleşti.

Bilginin kaynağı

İbn Hazm'a göre bir sözcüğün, bir kavramın temel olan ilk anlamıdır, yorum, açıklama, başka anlamlar arama insanı kuşkuya götürür, gerçeği kavramasını önler. Nitekim *Kuran*'ın gerçeğinin anlaşılmasına engel olan da onu yorumlamak, sözcüklere değişik anlamlar yüklemektir. Sözcüğün gerçeği, ilk söylendiğinde, ondan anlaşılandır, yorumla çıkarılan değildir. Tanrısal gerçekler görünüş alanındadır, bu nedenle de açık seçiktir. Birbirinin karşıtı görüşleri ileri süren, bu konuda eşit kanıtlar getiren düşünce çığırlarının birini ötekine üstün tutma olanağı yoktur. Çünkü her öğreti kendi görüşünün doğru olduğunu kanıtlamak için eşit ölçüde kanıtlar gösterir. Oysa görünüşün açık seçikliği karşısında birbirine aykırı yorumlarla çelişik kanıtlar ileri sürme olanağı azdır, olay ne biçim görünüyorsa öyledir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Risale fi Fazli'l-Endülüs*, (ö.s.), 1862, ("Endülüs Erdemi Konusunda Kitapçık"); *İbtalü'l-Kıyas ve'l-Rey*, (ö.s.), 1913, ("Tasım ve Onaylamanın Gereksizliği"); *El-İhkâm fi Usuli'l-Ahkâm*, (ö.s.), 1926, ("Yargı Yöntemi Konusunda Kitap"); *Kitabü'l ahlak ve's-siye*, (ö.s.) 1961, ("Huylar ve Ahlak Üstüne Kitap"). *Ensabü'l-Arab*, (ö.s), 1962, ("Arapların Soyları").

İBN HEYSEM
(965-1051)

Arap filozof ve doğa bilgini. Felsefenin us ilkelerine ve deney verilerine dayanması gereğini savunmuş, matematik, gökbilim ve optik konularında önemli görüşler ortaya atmıştır.

Optik

Bağdat'ta doğdu, Kahire'de öldü. Önce Bağdat, sonra Kahire'de öğrenim gördü, felsefe, matematik, gökbilim, tıp ve optik alanlarında, çağına göre, ilginç çalışmalara girişti. Batı'da Elhazen adıyla tanınan İbn Heysem İslam filozof ve bilginlerinin yapıtlarını inceledi, Yunan filozoflarından Aristoteles'in görüşlerini yeniden yorumlayarak eleştirdi. Eukleides geometrisi üzerinde durdu ve bunun mantığa uygulanması gereğini savunup felsefenin bütün bilimlerin temeli olduğu görüşünü ortaya attı.

İbn Heysem'e göre felsefe yalnız kurguya değil deney verilerine dayanmalı, tümel bilgiye bu yöntemle ulaşmaya çalışmalıdır. Gerçeğin araştırılmasında kuşku kaçınılmaz bir ölçü niteliği taşır. Bu nedenle, kuşkuya karşı çıkan inançlar, din bilimleri yararlı değil yanıltıcı ve saptırıcıdır. Gerçeği aramada olduğu gibi, kesin bilginin elde edilmesinde de kuşku gereklidir. Ancak kuşku belli bir yönteme dayanan, kişiyi bunalıma götürmeyen kuşkudur. Oysa us insana doğru yolu gösteren, gerçeğin kavranmasını sağlayan, en güvenilir ilkedir. Bütün düşünme olaylarının us ilkelerine göre yürümesi gerekir.

Bilgi duyu verilerinin us ilkelerine göre biçimlenmesiyle oluşur. Duyular ve onların dayandığı özdek dışında bir bilgi kaynağı yoktur. Bilinçli ya da bilinçsiz olarak, düşüncenin bilince yansıması sonucu ortaya çıkan algı usa dayanmadan bilgi sağlayamaz. Algı eyleminin akışı çok hızlı olduğundan usun ilkelerinin denetiminde birtakım güçlükler ortaya çıkabilir. Ancak, verilerin anlığa gelmesiyle oluşan birikim usun süzgecinden kolayca geçirilebilir. Algıyı oluşturan üç öğe vardır. Birincisi duyum, ikincisi türlü duyumların ya da yeni bir duyum ile anlıkta yer eden daha önceki duyumların karşılaştırılması, sonuncusu da yeni edinilen duyumlarla anlıkta bulunanlar arasında benzerlikler kurarak yapılan uslamlamadır. Karşılaştırma ve uslamlama usun başlıca işlemidir. Duyular, onları uyaran nesneler karşısında, edilgindir. Algının sürekliliği kişide alışkanlık sağlar, alışkanlık da algının sık sık ortaya çıkmasına yol açar. Bu olay anlıkta güçlü izlerin birikimini gerçekleştirir. Bunun sonucu olarak, insan, algının zamanla ilgisi bulunmayan bir etkinlik olduğunu düşünebilir. Oysa duyusal uyarılar sinirler yoluyla anlığa aktarılırken bir sürenin geçmesi gerekir. Bunun başlıca kanıtı da değişik renklerin bulunduğu bir çark hızla çevrilince bir rengin, yavaş çevrilince birkaç rengin görülmesidir. Burada hızla, renklerin algılanışı arasında, süre bakımından bir bağlantı görülür. İbn Heysem'e göre algının biri karşılaştırma, öteki uslamlama olmak üzere iki temel öğesi vardır.

Her duyumda biraz acı, üzüntü yaratan etki bulunur. Duyumun etkisi arttıkça acı da artar. Oysa haz, duyumun verdiğini anlıkta yeni bir biçime sokan uslamlamadan kaynaklanır. Uslamlamadaki yanlışlıkların nedeni sonuç çıkarma işleminin hızlılığıdır. Her belitin kaynağı araştırılmalı, yalın bir temelin bulunup bulunmadığı ortaya konmalıdır. İbn Heysem, uslamlamanın matematik ilkelerine göre yürütülmesi kanısındadır.

İbn Heysem'in geliştirdiği düşünceye göre mantık usun genel geçerlik taşıyan kurallarına dayanma gereğindedir. Mantığın temel ilkesi, deney verilerinden kaynaklanan tümevarımdır. Öteki ilkeler, tümevarıma uygunluğu oranında geçerlidir. Gerçeğe ancak tümevarımla ulaşılabilir. Tümevarımla bağdaşmayan deney verileri gibi, deney verilerinden yararlanmayan bir tümevarım da geçersizdir. Mantık, kavramlar arasında bağlantı kurmayı amaçlayan bir öğreti olarak

kaldığı sürece kesin bilgi veremez, gerçeğe ulaştıramaz. Aristoteles mantığının tümevarım, tümdengelim, benzeşim ve diyalektik gibi dört kuralını inceleyen İbn Heysem için önemli olan tümevarımdır ve tasımdan üstündür.

İbn Heysem, felsefe çalışmalarının yanı sıra optik konuları üzerinde de durmuş, özellikle ışık sorununun çözümünde deney ve gözleme dayanan düşünceler ileri sürmüştür. *Kitabü'l-Menazır* ("Optik Kitabı") adlı yapıtında görme eyleminin özdekten kaynaklanan yansımayla bağlantılı olduğu ve mercek aracılığıyla gerçekleştiği görüşünü savunmuştur. İlk kez karanlık oda deneyini gerçekleştirmiş, hava içinde kırılma olayını incelemiştir. Işığın geliş açısıyla yansıma açısı arasındaki oranı, merceklerin büyültme güçlerini saptamıştır. Öte yandan geceyle gündüz ilişkilerini Güneş ve Ay tutulmalarını gözlemlere dayanarak açıklamaya çalışmıştır.

İbn Heysem'in yapıtları arasında, Batı bilginlerinin ilgisini çeken, başta Latince olmak üzere, değişik dillere çevrilip yorumlananlar optik ve gökbilim konularını içerenlerdir. Bu çevirilerden R.Bacon ve Kepler yararlanmıştır. Karanlık oda deneylerini yapan Levi ben Gerson'un da İbn Heysem'den esinlendiği ileri sürülür. Onun ışığın kırılmasıyla ilgili buluşu Batı'da "Elhazen Problemi" diye anılır.

• YAPITLAR (başlıca): *Kitabü'l-Menazır*, (ö.s.), 1928, ("Optik"); *Resail-i İbn Heysem*, (ö.s.), 1938, ("İbn Heysem'in Kitapçıkları").

• KAYNAKLAR: T.J.Boer, *İslamda Felsefe Tarihi*, 1967, (çev.); E.Gerland, *Geschichte der Physik*, 1913; M.Nazif, *Hasan İbnü'l-Heysem*, 1942; E.Wiedemann, *İbnü'l-Heysem ein arabischer Gelehrter*, 1906.

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, R.BACON, KEPLER, KİNDİ, RAZİ.

İBN HURDAZBİH
(ykş. 820-912)

İranlı coğrafya bilgini. Abbasiler dönemindeki yolları ve eyaletleri anlatan önemli bir kitap yazmıştır.

Doğum ve ölüm yeri bilinmemektedir. Yaşamı üstüne de fazla bilgi yoktur. Gerçek adı Ebu'l-Kasım Übeydullah b.Abdullah'dır. Babası Taberistan valiliğinde bulunmuştur. İbn Hurdazbih Bağdat'ta yetişti. Orada ünlü müzik bilgini İshak Mavsili'den müzik aletleri, armoni, raks üzerine dersler aldı. Halife Mutemid'in (870-892) yakın çevresine girdi. Irak ve Güney İran arasında işleyen postaların yöneticisi oldu.

Abbasi şehzadelerinden birinin isteğiyle posta konaklarını, her eyaletin vergi miktarını, ticaretini, tarımını anlatan *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* ("Yolların ve Eyaletlerin Kitabı") adlı yapıtını yazdı. Tarihi topografya bakımından önemli bir kaynaktır. Kendisinden sonra gelen İbn Havkal, Mukaddesî, Ceyhanî gibi coğrafyacılar tarafından yararlanılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (ö.s.), M.J. de Goeje (yay.), 1889.

• BAKINIZ: CEYHANÎ, İSHAK MAVSİLÎ.

İBN İSHAK
(ykş. 704-768)

Arap Hadis bilgini. Hz. Muhammed' in yaşamını anlatan yapıtıyla ün kazanmıştır.

Medine'de doğdu, Bağdat'ta öldü. Gerçek adı Ebu Abdullah Muhammed b.İshak'tır. Medine'de öğrenim gördü. Hadis bilginlerinden Muhammed b.Müslim, Asım b.Ömer, Abdullah b.Ebubekir ile ilişki kurup onlardan yararlandı. Hz.Muhammed'in yaşamı (Sire) ve savaşları (Meğazî) ile ilgili olay ve öyküleri toplamaya başladı. 734'te Mısır'a gitti. Orada Yezid b.Ebu Habib'in derslerini izledi. Medine'ye dönüşünde, topladığı malzemeyi düzene koydu. Maliki mezhebinin kurucusu fıkıh bilgini Mâlik b.Enes ile Hadis konularında anlaşmazlığa düştü. Şiilik'le suçlandı. Medine'den ayrılıp önce Mısır'a sonra Irak'a gitti. Abbasi halifesi el-Mansur'un çağrısı üzerine Bağdat'a yerleşti. Yaşamının sonuna değin orada kaldı.

Peygamber'in yaşamı, savaşları ile ilgili, *Kitabü'l-Meğazî* adlı yapıtıyla ün kazanmıştır. Daha sonra bu yapıt Arap dil bilginlerinden İbn Hişam tarafından kısaltılmıştır. İbn Hişam, İbn İshak'ın kimi olaylarla ilgili olarak aktardığı söylentilerin yanına başka söylentileri de katıp eklemeler yapmıştır. Böylece de kendi yapıtı sayılan *Siretü'n-Nebeviyye* meydana gelmiştir. Yeni bir biçim alan yapıt asıl yazarı İbn İshak'ın adı ile değil, İbn Hişam'ın adı ile anılmaya başlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Siretü'n-Nebeviyye*, (ö.s.), F.Wüstenfeld (yay.), 2 Cilt, 1858-1860, (Hz.Muhammed'in Hayatı, I, 1971).

İBN KUZMAN
(? - 1160)

Arap, şair. Arap halk şiirinin bir tarzı olan "zecel"in başlıca temsilcisidir.

Kurtuba'da doğdu, aynı kentte öldü. Gerçek adı Ebubekir Muhammed b.Abdülmelik'tir. İspanya'da Badajoz Eftasi Emiri el-Mütevekkil'in hizmetinde bulundu. İspanya'nın çeşitli kentlerini gezdi. Kurtuba'da adlarını şiirlerinde andığı arkadaşları ile birlikte hiçbir ahlak kuralına uymadan uçarı bir yaşam geçirdi.

İbn Kuzman'ın bütün şiirleri ele geçmemiştir. Yüz kırk beş parça şiiri bilinmektedir. *Divan*'ın girişini klasik Arapça ile yazmasına karşı şiirlerinde Endülüs'ün günlük Arapça'sını kullanmıştır. Dizelerinin ilk harfleri ile bir sözcük oluşturan manzumeler (muvaşşaha) yazmıştır. Özellikle bir halk şiiri tarzı

olan zecelin başlıca temsilcisidir. Armoni temeline dayanan ve çeşitli ölçülerde yazılan bu tarzı, kaside düzeyine çıkarmıştır. Bu şiirlerinin büyük bir bölümü 5-9'luk kıtalardan oluşur. Zecel, klasik Arap ölçüsünün tersine, nicelik ilkesine değil, vurgu ilkesine dayanır.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (ö.s.), D.Günzburg (yay.), 1896.

İBN MACE
(824-886)

Tanrı ve evren

İranlı din bilgini. Altı Hadis kitabından birinin yazarıdır.

Kazvin'de doğdu, aynı yerde öldü. Gerçek adı Ebu Abdullah Muhammed b.Yezid'dir. Doğduğu yerde öğrenim gördü. Arap dili ve edebiyatı, sarf ve nahv okudu. Sonra bütün çalışmalarını Hadis üzerinde yoğunlaştırdı. Peygamber'in sözlerini en güvenilir kaynaklardan toplama düşüncesiyle, Irak, Arabistan, Suriye ve Mısır gibi İslam ülkelerini dolaştı. Hadis konusunda bilgisi olan kimselerle tanıştı. Oldukça uzun süren bir geziden sonra yurduna döndü. Hadisler'i *Sünen* ("Peygamberin Gösterdiği Yollar") adlı yapıtta topladı.

İbn Mace'nin topladığı Hadisler, İslam ülkelerinde, en doğru ve en güvenilir sayılan altı kitaptan biridir. Karşılaştırmalı Hadis çalışmalarında başvurulan önemli kaynaklardan biri olan *Sünen* üzerinde Batı'da ve İslam ülkelerinde ayrıntılı çalışmalar vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Sünen*, (ö.s.), 1866, ("Peygamberin Gösterdiği Yollar").

İBN ME'MUN
(1135-1204)

İyilik ve kötülük

Endülüslü İslam filozof ve doğa bilgini. Aristoteles'in töz kuramı ile İbrani düşüncesini uzlaştırmaya çalışmıştır.

Kurtuba'da (Cordoba) doğdu, Kahire'de öldü. Gerçek adı Rabi Moşeh ben Moymon'dur. İslam dinini benimsedikten sonra Ebu İmran Musa b.Me'mun b.Abdullah adını almıştır. İlköğrenimini Yahudi hahamlarından gördükten sonra, İslam bilginlerinden de İslam bilimleri okudu. Bir süre Fas'ta yaşadı, İslam dinine girmek isteyince kendisinden kuşku duyuldu, yargılandı. Bir Arap bilgininin aracılığıyla kurtulunca 1165'te Akka'ya, sonra Kudüs'e, daha sonra da ölünceye değin kaldığı Mısır'a yerleşti. Hekimlik alanındaki ünü nedeniyle, Selahaddin-i Eyyubi'nin veziri Fazlü'l-Baysami'nin özel hekimi olarak görevlendirildi.

İbn Me'mun'un felsefeye karşı ilgisi *Kutsal Kitap*'ı incelemekle başlamış, sonra bağımsız bir düşünce dizgesi oluşturmuştur. Ona göre insanın gerçeği kavraması için, önce *Kutsal Kitap*'ı anlaması, onun öne sürdüğü sorunların özünü kavraması gerekir. *Kutsal Kitap* birtakım özel yorumlarla anlaşılmaz duruma getirilmektedir. *Kutsal Kitap*'ın içeriğini iyi anlayan bir kimsenin anlığı, onun dışında kalan ve insandaki düşünme yetisinin ürünü olan gerçekleri de kolayca kavrayabilir. Çünkü tanrısal gerçekler "vahy"a dayanır. İnsan anlığını yaratan da Tanrı olduğuna göre ikisi arasında bir çelişki söz konusu değildir. Çelişme özle değil görünüşle ilgilidir. İbn Me'mun'un düşüncesi, genellikle, Tanrı ve evren kavramları üzerinde yoğunlaşır, bilgi ve ahlak sorunlarına bu iki varlık açısından bakar.

Tanrı birdir, önsüz-sonsuzdur, salt istençtir, salt ustur, yaratıcıdır. Onun yaratışı yoktan varediş biçimindedir. Tanrı, kimi düşünürün ileri sürdüğü gibi, insan biçiminde değildir. Onun insana benzeyen nitelikleri tinseldir, gövdeyle, özdekle ilgili değildir. Tanrı'nın özünü, kendi bütünlüğü içinde, bilme olanağı yoktur. O yalnız olumsuz nitelikleriyle (sıfatı selbiye) tanınabilir. Bunlar da onda benzetme yoluyla bulunanlardır.

Evren ise bir bütündür, onda boşluk yoktur. Yer su ile su hava ile, hava ateş ile, ateş de beşinci nesneyle (esir) çevrilidir. Kendi yapısı gereği birçok bireyden oluşan evren, tek bir birey niteliği taşıyan bir bütündür. Evreni oluşturan bu bireyler de canlı, cansız ve tinli olmak üzere belli aşamalara ayrılır. Bu varlık aşamalarının doruğunda tinle donatılmış olan insan bulunur. İnsanda us egemendir. Başlangıçta tek başına var olan Tanrı, evreni ve onu dolduran nesneleri, özgür istenciyle yoktan yaratmıştır. Devinim ve ilinekten oluşan zaman da yaratılmıştır. Evren yoktan yaratıldığı için sonludur, Tanrı ona istediği biçimi verdiği gibi süresini de belirler. Evrenin yaratılışında Tanrı neden, evrenin kendisi ise sonuçtur. Bu yüzden yaratılış olayı zorunludur. Ancak bu zorunluluk da Tanrı'nın özü gereğidir. Özü bakımından yaratıcı olan Tanrı, yaratış eylemini gerçekleştirmeden edemez. Çünkü yaratıcılık yaratmayı gerektirir.

İbn Me'mun'a göre doğada, onun yasaları gereği, bir değişme olmayacaktır. Bütün nesneler salt bir zorunlulukla ortaya çıkmıştır ve bu durum sürecektir. Bu evren içinde yaşayan insanın davranışları arasında birtakım tutarsızlıklar vardır. İyilik ve kötülük bunlardan kaynaklanmaktadır. Kötülük tümlüğe göre eksiklik olduğundan, görecedir. Evreni dolduran varlık türleri yokluktan yaratılmıştır, bu nedenle onlarda yoklukla bağlantılı birtakım eksiklikler, yoksunluklar vardır. İşte kötünün kaynağı bu eksiklik ve yoksunluktur. Yokluk kötülükle, iyilik varlıkla bağlantılıdır. Kötülükler üç türlüdür. Birincisi insanın doğuş ve yok oluşundan kaynaklanan kötülüklerdir. Bunlar, sayrılık, gövdenin bir üyesinin eksikliği, gelişmemişliği ile ilgili olan sağırlık, körlük, topallık, çolaklık gibi durumlardır. İkinci türden olanlar da insanların birbirlerine karşı eylemleridir. Bunların başlıcaları saldırganlık, kıyım, acı çektirmedir. Nedenlerinin değişik olması sonucu bunlar birincilerden çoktur. Üçüncü türden olan kötülükler ise insanların kendi eylemleri yüzünden başlarına gelenlerdir. İbn Me'mun, bu kötülük kavramından yola çıkarak ahlak öğretisini geliştirir.

Ahlak sorunlarının çözümü, kişiyi dinle karşı karşıya getirir. Kişinin bir istenç varlığı olarak, Tanrı karşısında sorumlu oluşu onda suç (günah) kavramının doğmasına yol açmıştır. İbn Me'mun'a göre Aristoteles'ten beri gerek filozoflar, gerekse tanrıbilimciler suç kavramının oluşumunda çelişkiye düşmüş, yeterli bir açıklama getirmemiştir. Oysa bütün canlılar kendi istençleriyle devinirler, bu da Tanrı'nın önsüz-sonsuz istencine uygun olarak gerçekleşir. Canlıda bulunan özel istenç insana doğru yükseldikçe çoğalır. İnsan, bütün canlılardakinden üstün olan istenci ile iyiyi kötüden ayırır. Ancak, insan eleminin iyilik ve kötülük bakımından değerlendirilmesi ceza ya da ödül görmesi Tanrı onayına bağlıdır. Tanrı bütün olup bitenleri bilir. Bu sınırsız bilgisiyle bireyin özel istencine dayanarak yaptığı işlerle tanrısal onay arasında bir uyumun sağlanıp sağlanamayacağını önceden görür. İşte bireysel eylemden doğan ve suç ya da ödülü gerektiren karşılığın kaynağı budur.

İbn Me'mun, özellikle töz kavramına getirdiği yorumla, Albertus Magnus ve Spinoza üzerinde etkili olmuş, İslam ülkelerinde, tanrısal istençle bireysel eylem arasındaki bağlantıyı konu edinerek, bunu Tanrı'nın sınırsız bilgisine göre açıklamaya çalışması ilgi uyandırmıştır. Onun, felsefe ve tanrıbilimle ilgili görüşlerinin toplandığı *Delilü'l-Hairin* ("Yoldan Çıkanların Kılavuzu") adlı yapıtı uzun süre kaynak kitap olarak kalmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Delilü'l-Hairin*,(ö.s.), 3 cilt, 1856-1866, ("Yoldan Çıkanların Kılavuzu").
- KAYNAKLAR: Simonsen ve Guttmann, *Moses Ben Maimon, Sein Leben, Sein Werke und Sein Einfluss*, 2 cilt, 1908-1914.
- BAKINIZ: ALBERTUS MAGNUS, SPİNOZA.

İBN MESERRE
(? - 931)

Endülüslü İslam filozofu. Tanrı'nın her türlü nitelik ve tanımın üstünde bir varlık olduğu görüşünü savunmuştur.

Kurtuba'da (Cordoba) doğdu, orada öldü. Gerçek adı Muhammed b.Abdullah'tır. Yaşamı konusunda yeterli bilgi olmadığından, kimden, nerede öğrenim gördüğü bilinmiyor.

İbn Meserre'nin kuramına göre Tanrı'nın özü heyula denen ilk özdeğe dayanır. Bu özdek varlığın kurucu ilkesi, oluşun ilk öğesidir. Ancak Tanrı ilk özdeğin de üstündedir, ona egemendir. Oluş bu iki özdekten başlamıştır. Önce, Tanrı'nın bütün bilgilerle donattığı ilk us (akl-ı evvel) ortaya çıktı, sonra ilk us taşıdığı bilgileri tümel öze (nefs-i küll) verdi. Tümel özden doğa oluştu. Doğa ile tümel özün birleşmesinden tümel nesne (cism-i küllî) doğdu. Bu ilk özdek, ilk us, tümel öz, doğa ve tümel nesne denen beş öğeden evren oluştu. Tanrı bu genel olayları, tümelleri bilir, ancak tek tek olayları, tikelleri ortaya çıktıkça bilir. İnsanın davranış ve eylemleri kendi özgür istencinden kaynaklanır. Her oluş belli bir süre içindedir ve tanrısal istence bağlı değildir, bağımsızdır. Ölümden sonra dirilme, yargılanma yoktur. Ölüm, tinin gövdeden ayrılıp, geldiği tanrısal kaynağa dönmesidir.

İbn Meserre'nin düşünceleri, İslam felsefesinde, istenç özgürlüğü konusunda etkili olmuştur. Özellikle kişinin kendi istencinden kaynaklanan eylemlerden sorumlu tutuluşu, istenç özgürlüğünün önemini vurgulayan bir gelişme olarak nitelenmiştir.

İBN MİSKEVEYH
(941-1030)

İranlı İslam filozofu. Aristotelesçi ahlak anlayışını İslam düşüncesiyle uzlaştırarak geliştirmeye çalışmıştır.

İran'ın Rey kentinde doğdu, orada öldüğü sanılmaktadır. Gerçek adı Ebu Ali b.Ahmed b.Yakub'dur. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Rey'de mantık, tıp, gökbilim, felsefe ve matematik öğrenimi gördü, kimya konularında çalışmalara başladı. Hüneyn ve Yahya b.Adî gibi aydınların Yunanca'dan yaptıkları çevirilerle eski Anadolu-Yunan felsefesini tanıma olanağı buldu, Platon ve Aristoteles'in yapıtlarını inceledi. İslam filozoflarından, Farabi'nin düşüncelerini ve sorunlara uyguladığı çözüm yöntemini benimsedi.

Felsefesinde ahlak sorunlarına ağırlık veren İbn Miskeveyh'e göre insan, toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Ahlak ise onun gerçek dünyadaki davranışlarından oluşan bir dizgedir. Bu dizgenin bütün kuralları toplumsal yaşantılar aracılığıyla gerçekleşir, gerçeklik kazanır. Bundan dolayı ahlakın kaynağı, içinde yaşanan toplumdur. Bir istenç varlığı olan insan, iyilik ve kötülükle ilgili değerleri toplumdaki bilinçli yaşayışla kazanır. İnsan toplumsal bir varlık olduğundan başkalarıyla birlikte yaşama gereğindedir. Ona özellik kazandıran nitelikleri toplum dışı kalan bir yaşama biçimiyle gerçekleştiremez.

Ahlakın konuları olan bilgelik, yiğitlik, erdem, doğruluk gibi değerler ancak toplum içinde ve toplum varlığı olan insan için geçerlidir. İnsanın temel gereksinmeleri de toplu yaşamakla karşılanabilir. Bu, onları birleştirir, uyuşmaya zorlar.

Ahlakın ereği olan üstün mutluluk, zaman ötesi gerçeklik taşıyan olgunluktur. Salt iyilikle, üstün mutluluk özdeştir. Salt iyilikte insan hayvansı varlığından kurtularak yüce varlığa yükselir. Ussal yönelişleri ve felsefe bilimlerindeki bilgisiyle yetkin bir varlık durumuna erişir.

İyi ise varlığın ulaşmak istediği olgunluktur. İyiliğe yönelmek için insanlarda doğal bir yetenek varsa da, bunu geliştirme herkese vergi değildir. Kimileri doğaları gereği iyi ya da kötüdürler. Kimileri de ancak eğitimle, toplumsal koşullanmalarla iyi ya da kötü olurlar. "İyi", genel ve özel olabilir. Genel iyi, üstün varlık ve bilgi ile özdeştir. Özel iyi, bireyin doğasının ve etkin çabaların tümüdür.

Mutluluk gövdesel olgunlaşmadan, tinsel ve ussal yetkinliğe doğru gelişir. Usa dayalı mutluluğa ulaşmanın yolu, gövdeye ilişkin duyusal hazlardan, tutkulardan arınmaktır. İnsan mutluluğu özveriyle sağlanabilir. Gövde sağlığı mutluluk için temel koşuldur. Gövdesel eksiklikler usun yargı gücünü olumsuz yönde etkiler.

Felsefenin bölümleri

Us önce uygulama alanında etkin olmalıdır. Uygulamadan çıkarılan bilgiler, kuramsal düzeye yükselir.

Bilginin iki kaynağı

Bilgi iki kaynaktan edinilir: Duyu ve us. Duyular yoluyla, değişken, duyulur dünyanın bilgisi sağlanır. Duyularda genel geçer kategoriler bulunmadığından, kesinliğe ulaşılmaz. Ancak usun sağladığı bilgilerde genel geçerlik ve kesinlik bulunur. Usun edindiği bilginin kaynağı yine de duyulardan gelir. Nefs'in de bilgi olayında yeri vardır. Nefs, yalnız görünen evrendeki olayları duyumlar yardımıyla algılamaz, onda doğuştan bilgiler de vardır. Nefs, duyular yoluyla edinilmiş bilgilerin iyi-kötü, doğru-yanlış olup olmadığını da belirler, duyuların çalışmasını denetler, yanlışlarını düzeltir.

Metafizik

İbn Miskeveyh metafiziği üç konuyu içerir: Tanrı, Nefs, Peygamberlik. Tanrı salt nurdur, anlaşılması güç, ancak olanaksız değildir. Tanrısal erk algı sınırını aştığından us güçleriyle bilinemez, bilimsel alanda incelenemez. Tanrı özü gereği zorunludur, öncesiz ve sonrasızdır. Kendisi devinmez, ilk devindiricidir, gövdesi de yoktur. Özdek çokluktur, bileşimdir, Tanrı ise Bir'dir, tüm nesnelerin yaratıcısıdır. Yaratış, Tanrı'nın özgür istenciyle olmuştur ve belli bir düzene göredir. Altı aşamalı olan bu yaratışın düzeni, Tanrı'dan insana doğrudur. 1. Tanrı: Özü ile var olan salt varlıktır. Varlık Tanrı'da özle, nesnelerde ilinti ile ilgilidir. 2. İlk Us: Tanrı'dan dolaysız çıkan ilk yaratıştır, değişmez sonsuzdur. 3. Nefs: İlk us aracılığıyla Tanrı'ya bağlanır, devinimi gerekser. 4. Felek: Nefse bağlıdır, devinimi, nefse göre, çemberseldir. 5. Doğa: Varlığını felek ve yıldızlara borçludur, zaman içindedir, onda sürekli değişme egemendir. 6. İnsan: Evren büyük insan, insan küçük evrendir. İnsanların en yücesi tüm bilgileri bilen, bilgedir. Tüm varlıklar varoluşlarını Tanrı'ya borçludur, evren bütününde belli bir düzenin olması bundandır.

Nefs, yalın bir tözdür, cisim ya da ilinek değildir, dirilik verici ve ölümsüzdür. Yalınları doğrudan doğruya kavrar, bileşikleri de duyularla algılar. Duyular evrenini algılayacağı sırada kendi özünden dışarı çıkar; özde bulunan kavranabilir varlıkları anlamaya başladığında da özüne döner. Nefsin usa ve özdeğe yönelik iki eylemi vardır. Usa yöneldiğinde aydınlanır, özdeğe yönelince aydınlatır. Nefsin düşün ve görüş, öfke, cinsel istek gibi güçleri vardır. Düşünme gücü, düşünen ve nesnelerin gerçeklerini tartışan, iyiyi kötüden ayıran güçtür, yeri beyindir. Öfke gücü, aşırı öfke, korkusuzluk, karşı koyma, egemenlik, kendini beğenme gibi olumsuz etkinliklerdir, yeri yürektir. Cinsel istek, doyumla ilgili hayvansı güçtür. Yiyecek ve içeceğin sağlanması, çiftleşme, duygusal tatlar gibi etkinliklerdir, bunların yeri karaciğerdir.

Peygamberlik, sonradan kazanılmış yüce bir yetenektir. Bu da özde olgunlaşma, gelişme, erdemli yaşamakla sağlanır. Küçük evren olan insan, kimi duyularla büyük evrenle ilgili gizleri kavrayabilir, basamak basamak yükselir, yetkinliğe erer, usa yönelir, gerçeklere varır. İnsan nefsinin belli bir olgunluk aşamasında usla kaynaşması olayına "vahy" denir.

İbn Miskeveyh'e göre felsefe, uygulamalı ve kuramsal olmak üzere iki bölüme ayrılır. Kuramsal bölümde bilme gücü, bilim yeteneği insanın yetkinliğini sağlar. İnsan bu durumda gerçekler karşısında kuşkuya kapılmaz, tanrısal bilimlere doğru yükselir. Uygulamalı bölümde geçerli olan insanın eylem gücüdür. Burada ahlak yetkinliği söz konusudur. Yetkinlik ise varlıkları özlerine bağlı tanımlarıyla bilmektir. Gerek bilimde gerek felsefede böyle bir yetkinliğe ulaşmış insan yücelmiş, eksiklerden arınmış, evren bütünü karşısında bir "küçük evren" olmuş demektir. Böyle bir insan Tanrı'nın halifesi niteliğini kazanmıştır. O bilgindir, yanılmalardan, sapmalardan arınmıştır. İnsanı bilgelik yoluna koyan, ona bilgeliğin özelliklerini, niteliklerini, başarılarını sağlayan yalnız eylemci düşüncedir. İnsan yaşayışının ereği olan felsefe, sürekli bir gelişme, olgunlaşma alanıdır. Ancak bunu sağlamak için de bilgi ile eylemi birleştirmek gereklidir. Felsefe yalnız düşünmek, yığınla bilgi toplamak değildir, bir düzene, bir görüşe vararak insanın yücelmesini, tanrısal varlığa yükselmesini sağlamaktır.

Eğitim, insanın yetişmesinde, olgunlaşmasında önemli katkıları olan bir düzendir. Gövde ve tinin birlikte eğitilmesi insanı yetkinleştirir. İnsanın eğitilecek yetenekleri üçe ayrılır: Alışkanlık, öykünme ve uyanış.

Eğitim çocukta utanma duygusunu geliştirmelidir. Utanma ise kişiyi kötüden uzaklaştırır. Çocuğa yetişkinlere davranıldığı gibi davranılmalı, saygı gösterilmeli, kötü örnekleri tanıtmalı, iyileri övmeli, onlarda güzel sanatlara karşı ilgi uyandırmalıdır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Tezhibü'l-Ahlak*, (ö.s.), 1881, ("Ahlağı Süsleme"); *Adabü'l-Arab*, (ö.s.) 1898, ("Arapların Eğitim Kuralları"); *Tecaribü'l-Ümem*, (ö.s.), 1913, ("Ulusların Deneyimleri").

• **KAYNAKLAR:** T.J.Boer, *İslamda Felsefe Tarihi*, (çev.) 1967, İ.Z.Eyuboğlu, *Alevilik-Sünnilik İslam Düşüncesi*, 1979; C.Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri*, 1980.

• **BAKINIZ:** ARİSTOTELES, FARABİ, PLATON.

İBN MUKAFFA
(? - 759)

İranlı İslam bilgini. Yunanca ve Süryani dilinden yaptığı çevirilerle Anadolu-Yunan felsefesinin İslam ülkelerinde yayılmasına katkıda bulunmuştur.

Fars Eyaleti'nin Cur (Firûzâbâd) kentinde doğdu, Basra'da öldü. Gerçek adı Daduye b.Rozbih'tir. İslam dinini benimsedikten sonra Ebu Muhammed Abdullah b.Mukaffa adını almıştır. Önce doğduğu yerde öğrenim gördü. Arap ve Pehlevi dillerini

öğrendi. Bir süre yüksek devlet görevlilerinin yanında kâtip olarak çalıştı. Sonra Basra'ya gitti, orada kimi kaynaklara göre kendisini çekemeyen vali Süfyan'ın buyruğu üzerine, önce elleri ve ayakları kesilerek, sonra gövdesi ateşe atılarak öldürüldü.

İbn Mukaffa'nın önemi Arapça'ya çevirdiği felsefe, dil, tarih ve yazınla ilgili yapıtlar nedeniyledir. Önce *Kelile ve Dimne*'yi Pehlevi dilinden Arapça'ya çevirmiş, bununla büyük bir üne kavuşmuştur. Daha sonra Farsça'dan *Siyerü'l-Mulûk* ("Sultanların Huyları"), *Kitabü'r-Rüsum* ("Törenler Kitabı"), *Kitabu Sagisaran* ("Sistan Başbuğları Kitabı"), *Kitabu Mazdak* ("Mazdekîlik Kitabı"), *Kitabü'l-Peyker* ("Aydınlık Kitap") gibi genellikle tarih konularını işleyen yapıtları Arapça'ya kazandırmıştır. Bunlardan başka Aristoteles'in mantıkla ilgili yapıtlarını, Porphyrios'un İslam ülkelerinde *İsagoci* olarak bilinen *Eisagoge* ("Mantık") adlı yapıtını Arapça'ya çevirmiştir. İbn Mukaffa bu çevirileri ve kendi yazdığı yapıtlarıyla Anadolu-Yunan felsefesinin İslam ülkelerinde yayılmasına büyük katkıda bulunmuş, çevirinin uygarlık alanındaki önemini vurgulamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *El-Kitabü's-Sagîr*, (ö.s.), 1913, ("Küçük Kitap"); *El-Adabü'l-Kebir*, (ö.s.), 1912, ("Büyük Kural"); *Resail*, (ö.s.) 2 cilt, 1917, ("Kitapçıklar").

İBN MUKLE
(885-939)

Abbasi veziri ve hattat. Kûfî yazıyı değiştirerek altı çeşit yazı oluşturmuştur.

Bağdat'ta doğdu, aynı kentte öldü. İslam bilimlerinde ve edebiyatta da ileri gitmişti. Halife Muktedir Billah zamanında devlet işlerinde gösterdiği yararlıklar dolayısıyla dikkati çekti ve vezirliğe getirildi. Ancak kendini çekemeyenlerin çabasıyla hapse atıldı. Daha sonra hapisten çıkarılarak yeniden bu makama getirildi ise de iftiraların sürmesi sonucu vezirlikten uzaklaştırıldı. Ayrıca Halife Râzi Billah zamanında yeniden uğradığı iftiralar yüzünden sağ eli kesildi. Son olarak düşmanları, vezirlikte hâlâ gözü olduğunu bildirerek, halifeden bir mektup yazıp onu denemesini istediler. Mektuba olumlu karşılık verince halife kendisini ölüme mahkûm etti.

Üç halifeye hizmet eden ve üç kez vezirliğe yükselen İbn Mukle'nin İslam hat sanatında ayrı bir yeri vardır. O zamana değin bütün İslam ülkelerinde geçerli, ama yazılması ve okunması zor olan kûfî adlı yazıyı düzeltip köşeli karakterini yuvarlatarak muhakkak, reyhanî, sülüs, nesih, tevkî ve rıkâ adlı altı çeşit yazı meydana getirdi. Geometri konusunda bilgisiyle kûfî yazıyı düzeltirken üç ana kural kabul etti. Bunlar standart bir nokta, standart bir elif harfi (a harfi) ve standart bir daire idi. Harflerin ölçülerini bu üç temel ilkeye bağladı.

İbn Mukle'nin yazı tarihinde gerçekleştirdiği bu ilk devrimden sonra kûfî yazı yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladı.

İsmail bin Hammâd Cevherî Farâbi, Muhammed bin İsmail Bağdadî, Muhammed bin Esed, Muhammed Semsânî onun öğrencileri arasındadır.

• KAYNAKLAR: I.Fazâili, *Atlas-ı hat*, 1975; Mustakinzade S.Sadeddin, *Tuhfe-i hattatin*, İ.M.K.İnal(yay.), 1928.

İBN NÜBÂTE
(1287-1366)

Arap, şair. Aşk üzerine yazdığı şiirlerle tanınmıştır.

Meyyafarikîn'de (bugünkü Silvan) doğdu, Kahire'de öldü. Asıl adı Cemaleddin Ebubekir el-Kuraşî'dir. Mısır'da öğrenim gördü. 1316'da Şam'a yerleşti. Sık sık Hama'ya giderek Eyyubi Emiri ünlü coğrafyacı Ebu'l-Fidâ'yı ziyaret etti. Bir süre onun yanında çalıştı. 1360'ta Kahire'ye giderek Memluk Sultanı Nâsır Hasan'ın kâtibi oldu. Sultanının ölümünden sonra para sıkıntısına düştü. Yaşamının sonuna değin orada kaldı.

Divan'ından başka, belâgat (retorik) yönünden büyük önemi olan mektup üslupları üzerinde çalıştı. İbn Zeydûn'un İbn Abdûs'a yazdığı mektupların dil ve içerik özellikleri üzerinde durarak onları şerhetti. Şiirleri genellikle aşk üzerine yazılmış kasidelerdir.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (ö.s.), 1905; *Şerhü'l-Uyûn fî Şerhi'r-Risâlei İbn Zeydûn*, (ö.s.), 1861.

• BAKINIZ: İBN ZEYDÛN.

İBN RÜŞD
(1126-1198)

Endülüslü Arap filozof. Aristoteles felsefesini yeniden yorumlayarak, İslam düşüncesiyle bağdaştırmaya çalışmıştır.

Kurtuba'da (Cordoba) doğdu, Merakeş'te öldü. Gerçek adı, Ebu Velid Muhammed Ahmed Muhammed İbn Rüşd'dür. Birçok ünlü bilgin ve kadının yetiştiği bir ailedendir. Kelam, fıkıh, edebiyat ve tıp öğrenimi gördü. Bir süre İşbiliye ve Kurtuba'da kadı olarak görev aldı. Görüşleri ayrı olmasına karşın ünlü filozoflardan İbn Tufeyl aracılığıyla Kuzey Afrika'da Muvahhidler'in emiri Yusuf'a tanıştırıldı ve sarayda Aristoteles'in yapıtlarının Arapça yorumlarını düzeltmek, yeni çeviriler yapmakla görevlendirildi. Sonraları saray başhekimi oldu. Yakup el-Mansur'un döneminde, dinsizlik suçlamasıyla Elîcane'e sürüldü. Boş inanlara karşı çıkışı, bilimsel verilere tutkunluğu nedeniyle gerici çevrelerce kınandı.

Aristoteles'ten kaynaklanan ve İslam ülkelerinde Meşşaiye (Gezimcilik) denen akımın son bilgesi olan İbn Rüşd, Batı'da "Averroes" adı ile bilinir. Yöntemde akılcı, fizikte maddecidir. Başta Farabi, İbn Sina ve Gazali olmak üzere kendinden önce gelen tüm İslam

İbn Rüşd'ü (Solda) Yunan filozofu Prophyry ile konuşurken gösterir minyatür.

bilginlerinin yapıtlarını inceledi.

Kelamcılık karşısında İbn Rüşd

İbn Rüşd, felsefeyi gereksiz sayan ve İslam düşüncesini yorumlamakla yetinen Kelam akımına karşı, din sorunlarının felsefe ışığında, yeni bileşimlere ulaştırılabileceğini kanıtlamak ister. Bu akımın kurucusu Gazali'nin görüşlerini eleştirdiği *Tahafütü't Tahafüt* ("Yıkılışın Yıkılışı") adlı yapıtında usa dayalı felsefeyi savunur. Ona göre, felsefenin temel sorunu tümel varlığı açıklamaktır. Bu nedenle felsefe tümeller üzerine kurulmalı, kesin ölçülere göre düşünmek yoluyla, evreni kavramaya çalışmalıdır. Tümel varlığa, beş duyuyla algılanan ve us ilkelerine göre açıklanan var olandan yola çıkılarak gidilebilir. Bu nedenle, Gazali'nin imanın ustan üstün olduğu, usun yanılıp, imanın yanılmayacağı yolundaki görüşlerine karşı çıkar. Tümeli kanıtlama güçlüğü karşısında inanma doğru olmakla birlikte, bilimsel kesinlikten de kuşkuya düşmemek gerekir.

İbn Rüşd, Kelamcılar'ın nedensellik anlayışına da karşı çıkar. Ona göre, yaratılanlar arasında kurulan neden-sonuç ilişkisini yadsıyıp her nesneyi Tanrı istencine bağlamak, varlığın kendine özgü yasaları olduğunu onaylamamak demektir. Oysa bilimsel düşünce nesnelerin kendine özgü yasaları olduğunu kanıtlayan verilerle yüklüdür. Doğa yasaları, oluşlarındaki güçle, Tanrı istencinden bağımsızdır. Her nesnenin Tanrı'da olanaklı olduğunu ileri sürmek, onu da olanaklı varlıklardan saymaya yol açar.

Bilmenin ilkeleri

İbn Rüşd'e göre filozoflar üç ayrı düşünme yöntemi kullanmaktadırlar. Bunlardan birincisi söylev, ikincisi diyalektik, üçüncüsü de kanıtlama adını alır. Felsefe bakımından önemli olan üçüncüsüdür. Onun geliştirdiği felsefe anlayışına göre Tanrı evreni yöneten önsüz-sonsuz ve engin bir güçtür. Bu güç, bütün evreni kapsayan tümel usla birleşmiştir. Tanrısal istenç de sonsuzdur, sınırsızdır. Doğal biçim ve gerekimlerin nedeni olarak önsüz bir yasa niteliğindedir. Bu nedenle, hiçbir nesnenin özünü değiştiremez.

İlk neden

İbn Rüşd, ilk nedenin, bağımsız değil, zorunlu olduğu kanısındadır. İlk neden değişmez, önsüz eyleme uygun olan gerçeğin yetkin örneğidir. Karşıtlıklar ise oluş ve yok oluş (kevn-ü fesad) evrenindedir. Tanrı bu karşıtlıkların tümüdür. Onun varlığının başlıca kanıtı, bütün olayların değişmeyen bir birlik içinde sürekliliğini sağlayan düzen olmasıdır.

Her gök katı bir daire içindedir, orada döner, her dairenin bir yörüngesi, usu, gücü vardır. Bu uslar yukarıdan aşağıya doğru sıralanır, birbirine bağlanır.

Tanrı, kendisinden yalnız "iyi" fışkıran, yüce bir varlıktır. Kötülükler ondan gelmez. Kötülük, evreni yöneten yüce kurallara, tanrısal yasalara aykırı davranışlardan doğar. Tanrı tümelleri doğrudan doğruya varlıkla ilgili olanları da "ilk us" aracılığıyla bilir. Tanrı bilgisi sürekli eyleme dayanır, etkilenmez, etkiler.

Her oluşta biçimsizlik ve biçim aşamaları vardır. Biçimler, varlıkların somutlaşabilmeleri için maddesel süreçlerden türer. Somut nesnelerin üstünde, oluş ve yok oluştan etkilenmeyen ve usla kavranabilen bir ilk madde vardır. Bu devingen ve önsüz tözün, gökkürelerinin maddesidir, süreklilik gösterir. Varlık nedeni de içsel değil dışsaldır. Devingen olan evrenin devinimi durağan bir ilk varlıktan gelir.

Nesnelerin değişimine neden olan madde ve biçimin yanında üçüncü neden devindirici nedendir. Madde ile biçimde devinim yoktur. Biçimsizlik, değişme olanaklı varlıkların niteliğidir. Devinim maddeyi bir biçimden ötekine geçirmek üzere etkiler.

Biçimler, maddenin içinde gizlidir, tanrısal etkiyi gerektirmeksizin birbirlerinden çıkarlar. Tikel olgular, tanrısal eyleme bağlanacak olursa bu usavurmadan, Tanrı'nın tikel oluşları yönettiği sonucu çıkar. Oysa bu Tanrı'nın önsüz-sonsuz niteliğine aykırıdır.

İbn Rüşd'e göre Tanrı zorunlu olduğundan evren de zorunludur. Olanaklar ancak göreli olarak vardır. Tanrı'nın zorunlu oluşundan varlık, varlıktan da cinsler, türler, bireyler ortaya çıkar. Varlık (oluş), en yüceden en aşağı basamağa doğru sürekli bir akış ve bir gelişim niteliğindedir. İlk kımıldatıcı olan Tanrı ancak somut evrende bulunabilir. Oluş ve yok oluş durumunda bulunan bireyler geçicidir, nedenler ise önsüz töze bağımlı olarak geçicidir. Üç içerik vardır: Olanaklı, olanaksız, gerekli. Olanaksız, Tanrı istenci dışındadır; olanaklı gereklilikte ortaya çıkan ve eylemden önce gelen gizilgüçtür.

Bilgiyi sağlayan temel ilke ustur. Bilginin genel geçerliği, kesinliği usun kurallarına bağlıdır. Bilme eylemini, insan özünde saklı ve ondan bağımsız olan nefs gerçekleştirir. Nefs usun taşıyıcısıdır ve onunla kaynaşmıştır. Bilmenin üç ilkesi vardır: a) Her varlık, kendi özünü kuran, kendini gerçekleştiren ilkeleriyle bilinir. b) Her varlık, ancak kendi benzeri olanla, yapı ve kuruluş bakımından kendi niteliklerini taşıyanla bilinir. c) Nefs, bir bütün olarak özünde varlık ilkelerini taşıdığı için her şeyi bilme gücü vardır. Bilen nefs bağımsız bir tözdür, gövdenin ilineği olamaz, varlığını gövdeye borçlu değildir.

İnsanla dış evren, eş ilkelerden kurulu olduğu için, insan kendi nefsi içinde ve dışında olanları bilir. Mantığın amacı, kavramlar arasında en doğru ve kesin bağlantıyı kurmak, usun genel geçerlik taşıyan ilkelerine göre davranmaktır. Mantık, özgül oluşlardan soyut ilişkilere, ussal gerçekliklere yükselir. İnsanda, yalınç duyumlardan ve imgelemle elde edilenlerden aşama aşama çıkarak ussal gerçeğe ulaşmak için, sürekli bir istek vardır. Saltık gerçekle insana verilmemiştir, ancak *herkeste ona ulaşma isteği* ve çabası bulunur. Duygu ile kavranan kimi gerçekler olduğu gibi zorunluluklar ve bir gerçekliğin varlığını kanıtlayan etkilenimler vardır. Varlığın en temel konusu duygulara dayanır ve orada kesinliğini bulur. Ussal

gerçeklik bütün varlığın kaynağıdır.

► Evren maddeden oluşmuştur, onu oluşturan madde yaratılmamıştır, önsüzdür. Ancak bu ilk maddedir, bu nedenle genel geçerlik taşıyan bir özü vardır. Bu özelliği de bir güç niteliğinde oluşundan dolayıdır. Bu ilk madde, özünde varlığı saklayan bir olanaktır. Onun yapısında yaratıcı, ortaya çıkarıcı, oluşu sağlayıcı yetiler eyleme geçecek durumda bulunur. Bu ilk maddeden doğan her töz de önsüz-sonsuzdur, yok olamaz. Varoluş, geçmişten geleceğe, kaynaktan ileriye doğru giden kesintisiz bir akıştır. Bu sonsuz akış içinde, kendi özlerinde var olma yetisi taşıyan bütün nesneler, gizilgüçten eyleme geçerek gerçekleşir; görünüş alanına, algı ortamına çıkar, yoktan var olmaz. Çünkü yaratılmamış olan bir varlığın özünde olabilmekle, olmak özdeştir. Oluşu sağlayan bir devinmenin nedeni ondan önce gelen, kendi türünden, olan başka bir devinimdir. Bütün devinimler, oluş sırası içinde, birbirinin nedenidir.

Süre (zaman) eylemle bağlantılıdır, kendiliğinden ya da bağımsız bir varlık değildir. Eylemin dışında bir süreyi tasarlamak mantık ilkelerine aykırıdır. Süre kavramını oluşturan, insanın anlama, kavrama eylemi ve ölçme deneyleridir. İnsanın anlayış yetisi süreyi, eylemden soyutlayarak, bağımsız bir varlık gibi görme olanağı sağlar.

Uzay (mekân) bağımsız bir varlık değil, sürekli oluşan özdeğe bağlıdır. Bu özelliği dolayısıyla o da eylemle ilgilidir. Eylemin gerçekleşmesi, onunla birlikte olan, uzay kavramının doğmasına olanak sağlamıştır. Uzay, bir kavram olarak, soyuttur, düşünme gücü onu eylemden ayrı bir nesne gibi görmektedir.

► İbn Rüşd felsefesinin temel sorunlarından biri de uslar ve nefslerdir. Ona göre us insanı doğruya ulaştıran, gerçeği kavramasını sağlayan tek yeti ve ilkedir. İnsan için us dışında geçerli bir ölçü yoktur. Kişiyi Tanrı'ya ulaştıran, tanrısal varlığı düşünmesini sağlayan yalnız ustur. Bütün insanların usları, tek kaynaklı olduğundan, özdeştir. Uslar, biri gökkatlarının, öteki insanların olmak üzere ikiye ayrılır. Gökkatları dokuz olduğundan onlarla ilgili uslar da dokuzdur. En yüksek aşamada "ilk us" vardır. Bu, Tanrı'ya en yakın olan, onun evreni yönetmesinde aracı durumda bulunan ustur. Tanrı bu ilk usla birleşmiş, kaynaşmıştır. Bu ilk ustan yıldızları yöneten uslar fışkırır. Usların birbirinden fışkırması belli bir sıraya göredir, sonraki öncekinden doğar. Gökkatlarının özleri onları yöneten uslardan oluşur. Ancak us bağımsız, kendi kendine var olan bir töz değildir, ilk özdeğe bağlıdır ve bir yeti, özgün niteliği durumunda olup güç, eylem özelliği taşır. Buna karşın öz, etkin ve edilgindir. Özün eyleme geçmesi birleşmeyi, iki türlü usun kaynaşması ise bilgiyi oluşturur. Bütün insanlığı kapsayan ölümsüz bir us vardır, bu nedenle insanlık da ölümsüzdür.

Nefs tikel biçimlerin, us ise tümel biçimlerin ilkesidir. Usun ortaya koyduğu biçimler, yapıları gereği, usun özüne uygundur. Tümel biçimler nesnelerde yansır. Biçimler anlık dışında gizilgüç olarak vardır, nefs onları eylemle varlık durumuna getirir, gerçekleştirir. Nefsin biri usa uygun biçimler almak, öteki usa uygun biçimler yapmak üzere iki görevi vardır. Nefs, birincisinde edilgin, ikincisinde etkin durumdadır. Etkin us nefsi etkiler. Us gibi nefs de bütün insanlarda özdeştir.

İbn Rüşd'ün felsefesinde ölümden sonra dirilme, dağılan gövdenin yeniden eski biçimini kazanması inancı us ilkelerine aykırı görülür. Evrende ölümsüz olan yalnız, bütün insanlarda ortaklaşa bulunan, etkin ustur. İyilik, kötülük, mutluluk içinde yaşanılan evrendedir. İnsan ancak bu evrende yetkinliğe ulaşabilir. ◄ *Evren*

İbn Rüşd felsefesinin son bölümü, amaçlara ayrılmıştır. İnsanların oluşturdukları eylemlerin son ereği, yüce mutluluktur. Ruhların bütün isteği, bu evrende mutluluğa ve yüce bir evrende de sonsuz mutluluğa ulaşabilmektir. Sonsuz mutluluk, tüm ruhların birleştiği, tümel bir nefs içinde, insanlık idealiyle, gerçekleşir. İnsan us yoluyla Tanrı'ya ulaşır. İnsan bilgi alanında derinleştikçe, varlığın özünde saklı olan gizlere erer. Bu çaba, insanı ölümsüz yaşayışa ve sonsuzluğa (Tanrı) ulaştırmaktadır. Ölümsüzlüğe varan insan nefsi varlığını aşmış ve gerçek kaynağa yükselmiştir. Bu durum, insan için olgunluk aşamasıdır.

İbn Rüşd'ün felsefesinde en önemli konulardan biri de yönetimdir. Bu konudaki düşüncelerinin kökenini Platon'un *Politeia* (Devlet) adlı yapıtı oluşturur. Yönetim, toplumu yönetme bilgisidir, bu nedenle, bilge olanların işidir. Yönetimin başlıca görevi, halkı okutmak, bilgili kılmak ve eğitmektir. Yönetici olacak gençlere şiir, güzel konuşma ve us ölçülerine göre tartışma yoluyla bilgi verilmelidir. Toplumda kadınla erkek arasında gövde yapısından başka ayrılık yoktur. Kadınlar da erkekler gibi, düşünce, Sanat, toplum yönetimi alanlarında görevlendirilmelidirler. Us ve yetenek bakımından kadın, erkek eşittir. Toplumda erkeğe tanınan tüm haklar kadına da tanınmalıdır. *Toplum yönetimi* ◄ *Us ve nefs*

Toplum, karşılıklı yardımlaşan, dayanışma ve işbirliği içinde bulunan bireylerden oluşmuştur. Toplumsallık, insanın yaşama biçiminden anlaşılabilir. Bireyler, gereksinimleri nedeniyle, birlikte iş görmekten yanadırlar. Üstelik, toplumsal yaşamın temeli us üzerine kuruludur. İnsan, toplumdan soyutlanarak yaşamını sürdüremez. Birey, toplumun bir üyesi olmakla, işbölümünde kendisine düşen görevleri gerçekleştirmelidir.

İbn Rüşd, Batı'da ve Doğu'da bütün Orta Çağ boyunca Aristoteles felsefesinin tanınmasında, yayılmasında başlıca kaynak sayılmış, etkisi yüzyıllarca sürmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kitabu Faslü'l-makal*, 1842, ("Söyleşi Konusunda Kitap"); *Bidayetü'l-Müctehid*, 1842, ("Görüş Bildirmenin Başlangıcı"); *Kitabu Keşfü'l-Menahicü'l Edille*, 1842, ("Kanıtların Yollarını Gösteren Kitap"); *El-Mantıkü'l Tahlilatü'l Saniye*, 1929, ("İkinci Çözümlemenin Mantığı"); *Tahafütü't-Tahafüt*, 1930, ("Yıkılışın Yıkılışı"); *Ma'badü't-Tabia*, 3 cilt, 1938-1952, ("Metafizik"); *El-Külliyat fi't Tıbb*, 1939, ("Tıp Bilimi Konusunda Toplu Yapıtlar"); *Resail*, 1947, ("Kitapçıklar").

• **KAYNAKLAR:** İ.Z.Eyuboğlu, *Alevilik-Sünnilik, İslam Düşüncesi*, 1979; C. Sunar, *İslam Felsefesi Dersleri*, 1967; H.Z. Ülken, *İbn Rüşd*, 1951; H.Z. Ülken, *İslam Düşüncesi*, 1957; H.Z. Ülken, *İslam Felsefesi Tarihi*, 1957.

• **BAKINIZ:** ARİSTOTELES, FARABİ, GAZALİ, İBN SİNA.

İbn Sina'yı ders verirken gösteren bir 12.yy minyatürü.

İBN SİNA
(980-1037)

İslam filozofu. Aristotelesçi felsefe anlayışını İslam düşüncesine göre yorumlayarak, yaymaya çalışmış, görgücü -usçu bir yöntemin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Tanım, algı ve kategoriler

Buhara yakınlarında Hormisen'de doğdu, 21 Haziran 1037'de Hemedan'da öldü. Gerçek adı Ebu'l-Ali el-Hüseyin b.Abdullah İbn Sina'dır. Babası, Belh'ten göçerek Buhara'ya yerleşmiş, Samanoğulları hükümdarlarından II. Nuh döneminde sarayla ilişki kurmuş, yüksek görevler almış olan Abdullah adlı birisidir. İbn Sina, önce babasından, sonra çağın önde gelen bilginlerinden Natilî ve İsmail Zahid'den mantık, matematik, gökbilim öğrenimi gördü. Bir süre tıpla ilgilendi, özellikle, hastalıkların ortaya çıkış ve yayılış nedenlerini araştırdı, sağıltımla uğraştı. Bu alandaki başarısı nedeniyle, II. Nuh'un özel hekimi olarak görevlendirildi, onu sağlığa kavuşturunca, dönemin önde gelen tıp bilginlerinden biri olarak önem kazandı.

İbn Sina'nın felsefeye karşı ilgisi deney bilimleriyle başlamış, Aristoteles ve Yeni-Platoncu görüşleri incelemekle gelişmiştir. İslam ve Yunan filozoflarının görüşlerini yorumlayan ve eleştiren İbn Sina'nın ele aldığı sorunlar genellikle, Aristoteles ve Farabi'nin düşünceleriyle bağımlıdır. Bunlar da, bilgi, mantık, evren (fizik), ruhbilim, metafizik, ahlak, tanrıbilim ve bilimlerin sınıflandırılmasıdır. Belli bir düşünce dizgesine göre yapılan bu düzenlemede her sorun bağımsız olarak ele alınıp çözümüne çalışılır.

Bilgi ve sezgi

Bilgi sezgi ile kazanılan kesin ilkelere göre sonuçlama yoluyla sağlanır. Bu nedenle, bilginin gerçek kaynağı sezgidir. Bilginin oluşmasında deneyin de etkisi vardır, ancak, bu etki usun genel geçerlik taşıyan kurallarına uygundur. Ona göre "bütün bilgi türleri usa uygun biçimlerden oluşur". Bilginin kesinliği ve doğruluğu usun genel kurallarıyla olan uygunluğuna bağlıdır. Us kuralları, insanın anlığında doğuştan bulunan, değişmez ve genel geçerlik taşıyan ilkelerdir. Sonradan, duyularla kazanılan bilgi için de bu kurallara uygunluk geçerlidir. Deney verileri us ilkelerine göre, yeni bir işlemden geçirilerek biçimlenir, onların bundan öte bir önem ve anlamı yoktur. Çelişmezlik, özdeşlik ve öteki varlık ilkeleri, usta bulunur, deneyden gelmez.

İbn Sina'ya göre varlık, tasarlamakla bağlantılıdır. Bütün düşünülenler vardır ve var olanlar tasarlanabilen düşünülür biçimlerdir (makuller). Bu nedenle, düşünmekle var olmak özdeştir. Atomcu görüşün ileri sürdüğü nitelikte bir boşluk yoktur. Uzay ise, bir nesnenin kapladığı yerin iç yüzüdür. Varlık kavramı altında toplanan bütün nesnelerin değişmeyen, sınır ve niteliklerini koruyan belli bir yeri vardır. Devinme, bir nesnenin uzayda eyleme geçişidir.

Mantık insanı gerçeklere ulaştırmaz, yalnız birtakım yanılmalardan korur. Düşünme yetisi gerçeği kavramak için mantıktan geçici bir araç olarak yararlanır. Düşünme eyleminin sağlıklı olması için mantık, ilkeler ve kurallar koyabilir, anlıkta bulunan ve bilinen bilgilerden yola çıkarak, bilinmeyenleri saptama olanağı sağlar. Bu özelliği nedeniyle, mantık, düşünmenin genel kurallarını bulan, düzenleyen, bu kurallar arasındaki gerekli bağlantıyı ve birliği kuran bir bilimdir. Mantık kuralları, genel geçerlik taşıyan ve değişmeyen kesin kurallardır. Mantığın kavramlar ve yargılar olmak üzere iki alanı vardır. Her bilimsel bilgi ya kavram ya da yargılara dayanır. Kavram, ilk bilgidir ve terim ya da terim yerine geçen bir nesneyle kazanılır. Yargı ise, tasımla kazanılır.

Mantığın konusu incelenirken, tanım temel alınmalıdır. Tanımlar birbirlerine bağlandıklarında, kanıt ve çıkarıma varılır. Kavram, önce tekil bir algıdır (sezgi). Yargı ise, iki tekil terim arasındaki ilişkidir. Kavramlar, açık ve kapalı belirleme olarak ikiye ayrılır. Varlığın, töz, niçelik, nitelik, ilişki, yer, zaman, durum, iyelik, etki, edilgi gibi on kategorisi vardır.

İbn Sina mantığında en önemli yeri tanım tutar. Bir kavramı tanımlamak için, bu kavramın bireylerinden biri göz önüne alınmalıdır. Tikelin belirlenmesi tümelden kolaydır. Eksiksiz bir tanım yakın cins ile yapılmalıdır. En yetkin tanımsa, kavramın yakın cinsi ile türsel ayrımından oluşur. Tanım ikiye ayrılır: Gerçek tanım ve sözcük tanımları.

Önermeler, yüklemli ve koşullu olabilirler. Yüklemli önerme, bir düşünce ötekine yüklendiği zaman ya onaylanır ya da yadsınır. Koşullu önermeler, biri ötekinin koşulu ya da sonucu olarak bağlanan terimlerde görülür. Önermeler varsayımlı, nitelik ve nicelikleri bakımından, tekil, belirsiz ve belirli olur. Tasım, bitişik ve ayrık olmak üzere ikiye ayrılır. Bitişik tasımların öncüleri anlam bakımından, sonuç önermesini içerir. Ayrık tasımlarda ise sonuç önermesi öncüllerde bulunabilir.

Tümeller, bütün varlık türlerinin oluşumundan önce, Tanrı düşüncesinde, birer tanrısal kavram olarak vardır. Varlıkların oluş nedeni ve onlara biçim kazandıran tümellerdir. Tümeller Tanrı'da ussal olarak bulunan, nesnelerde ve bireylerde içkin olan, öteki

de nesnelerin dışında ve anlıkla birlikte olan mantıksal tümel diye üçe ayrılır. Birinci türe giren tümel, metafiziği ilgilendirir. İbn Sina fiziği, metafiziğe giriş olarak düşünür.

Fiziğin konusu madde ve biçimden oluşan nesnelerdir. Biçim, maddeden önce, yaratılmıştır. Maddeye bir töz özelliği kazandıran biçimdir. Maddeden sonra ilinek gelir. Biçimler maddeye, ilinekler ise, töze katılır. Doğal nesneler kendi öz ve nitelikleriyle bilinir. Bütün nitelikler de birinci nitelikler ve ikinci nitelikler olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci nitelikler nesnelere bağlıdır, ikinciler ise, nesnelerden ayrı olarak varlığını sürdürür. İbn Sina'ya göre, nesnel evrende bulunan güç ve devinimin temelini ikinci nitelikler oluşturur. Nesneler, kendilerinde bulunan gizilgüçle devinime geçerler. Bu güç ise, doğal güç, öznel güç, tinsel güç olmak üzere üç türlüdür. Doğal güç, nesnede doğal biçim ve yerlerle ilgili nitelikleri taşır. Çekim ve ağırlık bu türdendir. Öznel güç, nesneyi devingen ya da durağan duruma getirir. Bunda da, bilinçli ya da bilinçsiz olma özelliği bulunur. Tinsel güç, herhangi bir organın, aracın yardımı olmaksızın doğrudan doğruya bir istençle eylemde bulunmaktadır. Buna, gökkatlarının özleri adı da verilir. İbn Sina'nın geliştirdiği bu güç kuramının kaynağı Aristoteles ve Yeni-Platonculuk'tur. Ancak, o bu güçlerin sonsuz olduğu kanısında değildir. Ona göre, zaman ve devinim kavramları da birbirine bağlıdır, çünkü, devinimin bulunmadığı, algılanmadığı bir yerde zaman da yoktur.

İbn Sina'nın felsefesinde, Aristoteles'in geliştirdiği düşünce dizgesine uygun olarak, ruh kavramının önemli bir yer tuttuğu görülür. Ona göre, biri bitkisel, öteki insanla ilgili olmak üzere, iki türlü ruh vardır. İnsan ruhu, gövdeye gereksinme duymadan, doğrudan doğruya kendini bilir, bu nedenle, tinsel bir tözdür. Gövdeyi devindiren, ona dirilik kazandıran bu tözün başka bir özelliği de, yetkin düşünme yeteneği, anlık olmasıdır. Düşünme eylemini yaratan ruhtur, o gövdeyi gerektirmez, ancak gövde var olabilmek için tini gereksinir. İnsan ruhu gövde biçiminde değildir, usa uygun biçimleri kavramaya elverişli bir töz olduğundan, gövdesel yapıda yer alamaz. Gövde, bölünebilen öğelerden oluşmuş bir bütündür, oysa, tin, bir birliktir, bölünmeye elverişli değildir, sürekli olarak özünü ve birliğini korur. Tin, bütün izlenimleri gövde aracılığıyla alır, anlık yoluyla kavramları, kavramlara dayanarak usavurmayı oluşturur. Bu yüzden, gövdeyle dolaylı bir bağlantısı vardır. Ancak, bu bağlantı tin için bir oluş koşulu değildir.

Canlı sorununa, gözleme dayalı bir ruhbilim anlayışıyla çözüm arayan İbn Sina'ya göre dirilik bir bileşimdir. Doğal organların, göksel güçler yardımıyla bileşmesinden canlılar ortaya çıkar. Bu olay da, belli aşamalara uygun olarak gerçekleşir. İlk ortaya çıkan canlı bitkidir. Bitkide tohumla üreme, beslenme ve büyüme güçleri vardır. İkinci aşamada ortaya çıkan hayvanda ise, kendi kendine devinme ve algı güçleri bulunur. Devinme gücünden isteme ve öfke doğar. Algı gücü de, iç ve dış algı olmak üzere, ikiye ayrılır. İnsan özü doğal evrim sürecinde en üst düzeyde gerçekleşmiş bir oluşumdur, bu nedenle, öteki varlıklardan ayrılır. İnsanda dış algı duyumlarla, iç algı da, beynin ön boşluğunda bulunan ortak duyu ile sağlanır. Duyularla alınan izlenimler bu ortak duyu ile beyne gider. Beynin, ön boşluğunda sonunda, tasarlama yetisi bulunur. Bu yeti duyu izlenimlerini sağlamaya yarar. İnsan için en önemli olan düşünen öz yapıcı ve bilici güçlerle donatılmıştır. Yapıcı güç (us) gerekli ve özel eylemler için gövdeyi uyarır. Bilici güç ise, yapıcı gücü yönlendirir. Özdekten ayrılan tümel biçimlerin izlerini alır. Bu biçimler soyutsa onları kavrar, değilse soyutlayarak kavrar. İnsanda iyiyi kötüden, yararlıyı yararsızdan ayıran yapıcı güçtür, bu nedenle, bir istenç niteliğindedir.

Tümeller ve türlerin oluşumu

Biçim ve madde

Us konusunda İbn Sina ayrı bir düşünce ortaya atmıştır. Ona göre us beş türlüdür: Özdeksel us, bütün insanlarda ortak olup, kavramayı, bilmeyi sağlayan bir yetenektir. Bir yeti olarak işlek us, yalın, açık ve seçik olanı bilir, eyleme yöneliktir, durağan bir güç niteliğinde değildir. Eylemsel us, kazanılmış verileri kavrar ve ikinci aşamada bulunan ustan daha üstündür. Kazanılmış us, kendisine verilen ve düşünülebilen nesneleri bilir. Aşama bakımından usun olgunluk basamağında bulunur. Bu aşamada usun kavrayabileceği konular kendi özünde de vardır. Kutsal us, usun en yüksek aşamasıdır. Bütün varlık türlerinin özünü, kaynağını, onları oluşturan gücü, başka bir aracıya gereksinme duymadan, bir bütünlük içinde kavrar.

İnsan, ayrıntıları duyularla algılar, tümelleri usla kavrar. Tümelleri kavrayan yetkin us, nesneleri anlama yeteneği olan etkin usa olanak sağlar. İnsan usunun algıladığı ayrıntılar, kendi varlıkları dolayısıyla değil, nedenleri yüzünden vardır. Us, bu kavranabilir nesneleri kazanabilmek için ilkin duyu verilerinden yararlanır. Sonra duyu verilerini usun genel kurallarına göre işlemden geçirir, yargıları ortaya koymada onları aşar.

Us, duyu ve kavrama

Ruh ve gövde

Yaratılış konusunda İbn Sina, varlığın sıralı düzeninde, "bir'den bir çıkar" ilkesine dayanır. İlk "bir", zorunlu varlık, Tanrı'dır. O'nun varlığı yalnız kendisini gerektirir. Var olma, Tanrı'nın özünden gelen gerekimdir. İlk neden ilk gerçekliktir. Tanrı'dan ilk us ortaya çıkar. Çokluk bu usla başlar. Bundan da felek ve nefsin usları türer. Her ustan da, o usun özü ve cismi oluşur. Us cismi aracısız olarak devindiremeyeceği için, uslar sırasının sonunda etkin us, akıl bulunur. Ondan da dünya ile ilgili nesnelerin maddesi, cisimlerin biçimleri ve insan özleri doğar. Etkin us, tümünün yöneticisidir. Yaratılış önsüzdür ve yeri de maddedir. Madde, soyut ve tüm varlığın öncesiz olanı, nefsin eylem alanı, sınırı ve tüm parçaların kaynağıdır. İlk us, kendisini ve zorunlu varlığı bilir. Buradan ikilik doğar. İlk us kendinde olanaklı, ilk varlık için ise zorunludur. Her tikel feleğin ilk kımıldatıcısı vardır. İlk kımıldatıcıları eyleme sokan tinsel varlıklardır. Her feleğin de iyiliğini düşünen kımıldatıcı bir nefsi vardır. Nefsin eylemi, etkin usa ulaşır.

İlk us

Varlık türleri

Evrenin varlığı, zorunlu olan, Tanrı'yı gerektirir. Başka bir varlığın etkisiyle var olan evren sonsuz olamaz. Devinme, nesnenin özünde saklı güçten doğar. Her nesnenin özünde devindirici bir güç vardır. Nesne kendi kendinin etkin öznesi değildir. Bu güç, nesneye biçim de kazandırır.

İbn Sina metafiziği genelde Aristoteles metafiziği

ile Yeni-Platonculuk ve Kelam'ın bireşimidir. Konusu, ilkler ilki, tüm oluşların, yaratışların, varlık bütününün kaynağı olan Tanrı'dır. Tanrı, bütünlüğü nedeniyle nesnelerde, olay ve eylemlerde görünüş alanına çıkar. Varlık vardır, yok olamaz.

Varlık üç bölüme ayrılır: 1- Olanaklı varlık, nesnelerle ilgili değişimin, oluş ve bozulmanın egemen olduğu varlıktır. Bu varlık ortamında görülen ne varsa belli bir süre içinde başlar ve biter. 2- Kendiliğinden olanaklı varlık. Olanaklı olmasına karşın, ilk nedenle ilişkilerinden dolayı zorunluluk kazanır. Tümellerin, yasaların bulunduğu evren. Gökkürelerin usları böyledir. 3- Kendiliğinden zorunlu varlık, ilk neden ya da Tanrı'dır. Değişmez ve çoğalmaz. Çokluklar ondadır. Tanrısal zorunluluk ilkesi tüm yaratılanların da temel ilkesidir.

İbn Sina'nın benimsediği tanrıbilim dört ana konuyu içerir: Evren, ötedünya, ahiret, peygamberlik, Tanrı.

Evren ve yaratılış

Evren, yaratılmıştır. Yaratıcı ve varedici Tanrı' dır. O Kelamcılar'ın dediği gibi özgün yapıcı değildir, zorunludur. İlk neden önsüz ve sonsuzdur. Evrenin yaratılması, Tanrı'nın daha önceden varoluşunu gerektirir. Evrenin bütününde yer alan gök katları tanrısal evrenin varlıklarıdır, bunların özleri meleklerdir. Madde dünyasında oluş ve bozulma vardır. Onların tanrısal niteliği yoktur. Bu yaratma olayı da bir fışkırmadır.

Ölüm, tinin gövdeden ayrılmasıdır. Gövdelerden ayrılan tinlerin geldikleri kaynakta toplanmaları insanda ötedünya kavramını oluşturur. Ruh, tinsel bir tözdür, ölümsüzdür. Gövdeye egemendir. Ruh gövdeye girmeden önce etkin usta vardı. İnsana bireyselliğini kazandıran odur. Gövdenin yok olması, ruhun varlığını etkilemez. Dirilme tinseldir.

İnsanları yaratan Tanrı, onlara verdiği özgür istençle iyi ile kötüyü seçme olanağı sağladı. İstenç özgürlüğü, usla tutku arasındaki çatışmadan ve ilkinin üstünlüğünden doğar. İnsan elinden çıkan bütün bağımsız eylemler tanrısal kayra ile gerçekleşir. Özgür istenç tüm insanlarda vardır. Peygamberler de bu bakımdan, birer insandır. Ancak, onlarda insanların en yüceleri olan bilginlerde, bilgelerde olduğu gibi bir seziş vardır. Bu üstün seziş gücü, kavrayış yeteneği peygamberlerin etkin us ile buluşmalarını, gerçekleri kavramalarını sağlar. Bu üstün güç ve kavrayış vahy adını alır. Üstün anlayış gücü taşıyan melekler, vahyi peygamberlere ulaştırırlar.

Tanrı, özü gereği bilicidir. Kendi özünü bilmesi yaratmayı gerekli kılar. İbn Sina İslam dinine ve *Kuran*'a dayanarak bilmeyi yaratma olarak niteler. Yaratma eylemi Tanrı'nın kendi özüne karşı duyduğu sevgiden dolayıdır. Tanrı tümelleri bilir. Tikellerle ilgili bilgisi de, tümel nedensellikleri bilmesindendir.

Madde ve biçimin ilişkileri üzerinde bilimleri üç bölümde ele alır: 1- Maddeden ayrılmamış biçimlerin bilimi: Doğa bilimleri ya da aşağı bilimler. 2- Maddesinden iyice ayrı biçimlerin bilimi: Metafizik, mantık gibi yüksek bilimler. 3- Maddesinden ancak zihinde ayrılabilen, kimi yerde ayrı kimi yerde bir olan biçimlerin bilimi: Matematik, geometri, orta bilimler. Zihin bu biçimleri doğru olarak maddesinden soyutlar.

Felsefe ise, kuramsal ve pratik diye ikiye ayrılır. Kuramsal olan, bilmek yeteneğiyle elde edilen bilgileri kapsar. Doğa felsefesi, matematik felsefesi ve metafizik gibi pratik felsefe, bilmek ve eylemde bulunmak üzere elde edilen bilgilere dayanır.

İbn Sina, gerek Doğu ve gerekse Batı filozoflarını etkiledi. Gazali, özellikle, ruh anlayışında ondan etkilendi. İbn Sina'nın deneyci yanı, Gazali'yi Kuşkuculuk'a götürdü. Yapıtları 12. yy'da Latince'ye çevrildi, ünü yayıldı. Tanrıbilimci filozof Albertus Magnus, tin ve us ile güçleri konusunda İbn Sina'dan yararlandı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *el-Kanun fi't-Tıb*, (ö.s.), 1593, ("Hekimlik Yasası"); *Kitabü'l-Necat*, (ö.s.), 1593, ("Kurtuluş Kitabı"); *Risale fi-İlmü'l-Ahlak*, (ö.s.), 1880, ("Ahlak Konusunda Kitapçık"); *İşarat ve'l-Tenbihat*, (ö.s.), 1892, ("Belirtiler ve Uyarılar"); *Kitabü'ş-Şifa*, (ö.s.), 1927, ("Sağlık Kitabı").

- **KAYNAKLAR:** T.J. Boer, *İslamda Felsefe Tarihi*, (çev.), 1960; İ.Z. Eyuboğlu, *Alevilik-Sünnilik İslam Düşüncesi*, 1979; C. Sunar, *İslam Felsefesi Dersleri*, 1967; H.Z. Ülken, *İslam Felsefesi Tarihi*, 1957; H.Z. Ülken, *Mantık Tarihi*, 1942; *Türk Tarih Kurumu, Büyük Türk Filozof ve Tıb Üstadı İbn Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tedkikler*, 1937.

- **BAKINIZ:** ALBERTUS MAGNUS, ARİSTOTELES, DESCARTES, FARABİ, GAZALİ, İBN RÜŞD.

İBN SUUD ABDÜLAZİZ
(1880-1953)

Suudi Arabistan kralı. Suudi asıllı tüm kabileleri birleştirerek Suudi Arabistan Krallığı'nı kurmuştur.

Riyad'da doğdu, 9 Kasım 1953'te Taif'te öldü. 18. yy'da Vehhabi mezhebini kabul eden Suudi kabilesindendir. Orta Arabistan'a egemen olan Suudiler aile içi kavgalar yüzünden zayıfladıkları bir sırada 1891'de kendilerine bağlı Kuzey Arabistan'da yaşayan Cebel Şamar Reşidileri'ne yenildiler ve başkent Riyad'dan sürüldüler. Ailesi ile Kuveyt'e kaçan İbn Suud 1901'de Suudi topraklarını Reşidiler'den geri almak üzere harekete geçti. 1902'de Riyad'ı ele geçirdi. Reşidiler Osmanlılar'dan yardım istedi. İbn Suud, 1904'te Osmanlılar'a yenildi, ancak Reşidi-Suudi savaşımı I. Dünya Savaşı'na değin sürdü. Suudi topraklarının birçoğunu ele geçiren İbn Suud 1912'de göçebe Arap kabilelerini denetleyebilmek ve askeri gücünü artırmak amacıyla yeni düzenlemeler yaptı. Canlandırdığı Vehhabi mezhebi temelinde göçebe Araplar'ı "İhvan" (kardeşlik) adını verdiği kabile birimlerine yerleştirdi. Bu düzenleme, Vehhabilik adına diğer kabilelere ve Reşidiler'e saldırılar düzenlemede önemli askeri güç sağladı. İbn Suud I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz korumasını kabul eden bir antlaşma yaptı. İngiliz yardımlarıyla 1921'de İbn Reşid'i yenerek Reşidiler'i kendine bağladı. Hicaz (Mekke-Medine) dışında tüm Orta Arabistan'ı ele geçiren İbn Suud, bir yandan Mekke emiri Hüseyin b.Ali'nin kendini tüm Araplar'ın kralı ve 1924'te halife ilan etmesi, öte yandan da geçmişte Mekke ve Medine'ye girmeleri yasaklanan Vehhabiler'in bu

bölgeleri ele geçirme isteklerine uyarak Hicaz'a saldırdı. İhvan birlikleri ile Taif, Mekke, Medine ve Cidde'yi alan İbn Suud 1926'da kendini Hicaz kralı ve Necd sultanı ve 1927'de ise Hicaz ve Necd kralı ilan etti. Aynı yıl İhvan birliklerinin emri olmaksızın Irak'a saldırması üzerine kendi kurduğu bu birliğe savaş açtı ve sonunda ortadan kaldırdı. 1932'de Hicaz ve Necd krallıklarını birleştirerek Suudi Arabistan Krallığı'nı kurdu. Arabistan topraklarında petrol bulunması üzerine 1933'te bir Amerikan şirketine (ARAMCO) ayrıcalık tanıyan antlaşma imzaladı, ancak 1929 iktisadi Dünya Bunalımı ve II. Dünya Savaşı nedeniyle etkili olmayan antlaşma 1950'den sonra Suudi Arabistan'ın petrol gelirini hızla artırdı. Etkili bir siyaset adamı olan İbn Suud, geçmişte birbirleriyle savaş halinde bulunan birçok Arap emirliğini ve kabileleri 20. yy başında değişen dünya güç dengesi ve dini etmenlerin de yardımıyla birleştirmeyi başarmış ve güçlü bir krallık kurmuştur.

• BAKINIZ: İBN SUUD FAYSAL.

İBN SUUD FAYSAL
(1904-1975)

Suudi Arabistan kralı. Hızla zenginleşen ülkede sert bir iç politika gütmüş, İslam birliğini savunmuştur.

Riyad'da doğdu, 25 Mart 1975'te aynı yerde öldü. Suudi Arabistan Krallığı'nın kurucusu İbn Suud Abdülaziz'in oğludur. 1953'te babasının ölümünden sonra kardeşi Suud İbn Abdülaziz kral oldu. Veliaht ilan edilen Faysal içişleri ve dışişleri bakanlıklarını üstlendi. Ancak kralla anlaşamadığından 1960'ta görevlerinden çekildi ve böylece Suud tüm yetkiyi elinde topladı. Etkisiz bir yönetici olan Suud, ailesinin baskısıyla 1961'de hükümetini dağıttı ve Prens Faysal'ı başbakanlığa getirdi. 1964'te de tüm yetkilerini Faysal'a devreden bir kararname imzaladı, böylece Faysal genel vali oldu. Faysal, bakanlar kurulunun Suud'u krallıktan azletmesi üzerine 2 Kasım 1964'te kral oldu. Başbakanlık ve içişleri bakanlığı görevlerini de sürdüren Faysal bir modernleşme hareketi başlattı. Köleliği kaldırdı. Arap milliyetçiliğine karşı İslam birliğinin sağlanması için önemli etkinliklerde bulundu. Yemen iç savaşında kralcıları destekleyen Faysal cumhuriyetçileri destekleyen Nasır ile anlaşmazlığa düştü. Ama 1965'te Nasır ile Cidde Antlaşması'nı imzalayarak Mısır'la ilişkilerini düzeltti. 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşı'na katılmamakla birlikte Arap ülkelerine parasal yardımda bulundu. ABD ile yakın ilişkiler kurdu. Kral ailesinin yönetime egemen olduğu Suudi Arabistan'da sert bir yönetim sürdüren Faysal yeğeni Prens Faysal İbn Mesud'un düzenlediği suikast sonucu öldürüldü. Yerine kardeşi Halid bin Abdülaziz kral oldu.

• BAKINIZ: İBN SUUD ABDÜLAZİZ.

İBN TEYMİYE
(1263-1328)

Arap din ve hukuk bilgini. Tanrı'nın insan biçiminde olduğu görüşünü savunmuştur.

22 Ocak 1263'te Şam'da doğdu, 27 Eylül 1328'de aynı kentte öldü. Gerçek adı Takiyeddîn Ebülabbas Ahmed b.Abdülhalim b.Abdüsselâm'dır. İlköğrenimini babasından gördükten sonra, o dönemin ünlü din bilginlerinden Mukaddesî, Necmeddin b. Asâkir, Zeyneb b.Mekki'den *Kuran*, Hadis, fıkıh ve Kelam okudu. Mekke, Hama, Mısır, İskenderiye'yi gezdi. Çağının devlet büyükleriyle yakın ilişkiler kurdu. Düşünce özgürlüğünü, İslam dininin doğuş yıllarındaki arınmışlığını savunması, Hanbeli mezhebinin ilkelerini yeni bir yorumdan geçirerek geliştirmeye çalışması, kendisini çekemeyenlerin öfkesini artırmış, bu nedenle sık sık suçlamalara uğramıştır. Bu yüzden yaşamının önemli bölümünü hapislerde geçirmiş, son hapsedildiği yer olan Şam Kalesi'nde ölmüştür.

İbn Teymiye'nin geliştirdiği düşünceye göre Tanrı insan biçimindedir. *Kuran* ve Hadisler'in tanımlarına göre, Tanrı'da görme, duyma, düşünme, bilme, yargılama, suçlama, bağışlama, güzele eğilim gösterme, uyarma gibi insanla ilgili bütün nitelikler vardır. Bundan da Tanrı'nın insan biçimli olduğu, ancak gereksiz yorum ve açıklamalarla bu gerçeğin çarpıtıldığı sonucu çıkmaktadır. Bir kimsenin, toplumca benimsenmiş ilkelere aykırı düşen görüşlerini açıklaması suç değildir. Tanrı'nın açıkça ödenmesini buyurmadığı vergiler de suç sayılmaz. Bu tür bir vergiyi ödeyenin zekât vermemesi gerekir. İbn Teymiye, tasavvuf, felsefe ve Kelam konularına da değinmiş, Gazali, Muhyiddin Arabi ve onların düşüncelerini benimseyenleri eleştirmiş, görüşlerinin yanlışlığını kanıtlara dayanarak göstermeye çalışmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Mecmu'at el-resa'il el-kübra*, (ö.s.), 1904, ("Büyük Kitapçıklar Dergisi"); *El-Vasıta beyn el-hak ve'l Hakk*, (ö.s.), 1900, ("Tanrı ile Halk Arasında Aracılık Eden"); *Furkan beyn el-evliya el-Rahman ve-Evliya el-Şeytan*, (ö.s.), 1904, ("Tanrı'nın Ermişleriyle Şeytan'ın Ermişlerini Ayırma Kitabı").

• BAKINIZ: GAZALİ, MUHYİDDİN, ARABİ.

İBN TUFEYL
(1106-1185)

Endülüslü İslam filozofu. İşrakilik'in İspanya'da yayılmasına çalışmış, gerçeğe us yoluyla değil, derin düşünce ve içedoğuşla varılabileceği görüşünü savunmuştur.

Gırnata (Granada) yakınlarında Vadi Aş'ta doğdu, Merakeş'te öldü. Gerçek adı Ebu Bekr Muhammed b. Abdülmelik b.Muhammed'dir. Gırnata'da matematik, tıp, gökbilim, tanrıbilim ve felsefe öğreni-

mi gördü. İslam ve Yunan filozoflarının yapıtlarını inceledi, özellikle Yeni-Platoncu düşünce çığırının etkisi altında kaldı, sonra bu çığırın bütün ilkelerini benimseyerek İspanya'da yaymaya çalıştı. Kısa süre içinde bilgisinin genişliği, düşüncelerinin çekiciliği, özellikle tıp ve matematik alanındaki yetkesiyle ün sağladı, saray hekimi olarak görevlendirildi. Sonra bütün çalışmalarını, yeni bir yorumdan geçirerek geliştirdiği Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan, İşrakilik üzerinde yoğunlaştırdı.

"Hay İbn Yekzan"

İbn Tufeyl'in felsefesinde ele alınan temel sorunlar Tanrı, bilgi, evren, yaratılış ve ahlaktır. Bu konularla ilgili düşüncelerini *Hay İbn Yekzan* adlı yapıtında açıklamıştır. Hay, ıssız bir adada kendiliğinden ortaya çıkmış ya da Yekzan adlı bir hükümdarın kızından doğmuştur. Hay'ın büyüme sürecinde geçirdiği gelişim aşamaları belli yetiler kazanmasıyla bağlantılıdır. Bir aşamadan daha yükseğine çıkarken, gelişimiyle orantılı olarak düşünce yeteneğinde de ilerleme olur. Hay'ı bu ıssız adada bir ceylan emzirir, büyütür. Bir süre sonra ceylan ölür, yalnız kalan Hay'da ölüm kavramı belirir. Yalnızlıktan sıkılınca adada dolaşmaya koyulur, başka hayvanları gördükten sonra, kendisinde, başka canlıların da bulunduğu bilinci uyanır. Çevresine bakınır, yemişli ve yemişsiz ağaçları görür, onlardan başka türden ağaçların, yemişlerin de olabileceği kanısına varır. Yuva yapmak için çalı çırpı taşıyan kuşlara bakar, araç yapmaya koyulur, yapraklardan, kabuklardan kendisi için bir barınak oluşturur. Bütün bu gözlemlere, deneylere dayalı gelişmeler ona çevresinde bulunan varlık türlerini tanıma olanağı sağlar. Gördüğü varlıklardan yola çıkarak genel varlık kavramına, daha sonra tümellere ulaşır. İbn Tufeyl, ele aldığı bütün felsefe sorunlarını, bu gözleme dayalı düşünme yöntemiyle çözmeye çalışır.

Tinin niteliği

Tanrı varlığı kendi kendini gerektirir, o yalnız kendi özüyle vardır ve tektir. Tanrı yaratıcıdır, önsüz sonsuzdur, onun dışında kalan bütün varlıklar yaratılmıştır. Tanrı'nın salt varlık, salt güç, salt güzellik, salt olgunluk, salt bilgi gibi nitelikleri bulunur. Tanrı duyu ve usla kavranamaz, onun özü duyuların ve usun sınırlarını aşar. Tanrı'yı kavramanın tek yolu bütün varlıklardan yüz çevirerek derin düşünceye dalmaktır. Bu kavrayış biçimi de insanın özünde saklı tanrısal töz nedeniyledir. Bu tözde öğrenmeyi, bilmeyi, anlamayı sağlayan bir yetenek vardır. Derin düşünceye dalmanın başka bir özelliği de kişiyi tanrısal varlıkla birleştirmesidir.

Evren görüşü

İbn Tufeyl, evrenin bütün yaratılmış varlıkları kuşatan ve yaratılan bir bütün olduğu kanısındadır. Yalnız, Tanrı evrenin kapsamı dışındadır, onu aşar. İnsan derin düşünceyle, çevresinde bulunan varlıklardan yola çıkarak aşama aşama yükselme sonucu evrenin bütününü de kavrayabilir. Evreni kavrayış atılımı geliştikçe, kişi basamak basamak yükselir, olgunlaşır, sonunda tanrısal varlık alanına varır. Evreni kavramayı sağlayan derin düşünüşle, "vahy" arasında ayrılık yoktur. Derin düşünceyle evrenin (doğanın) özünde saklı tanrısal ışık (nur) kişinin gönlünde açılır, onu aydınlatır. İşte kişiyi tanrısal varlık alanına yönelten öğe de bu içe doğan ışıktır. İnsan, onun yardımıyla, özde olan, varlığın derinliğinde saklı gerçekleri tanıdıkça kendi benliğini daha iyi kavrama olanağı bulur. Kavrayışın bir aşama daha yükselmesiyle kişi Tanrı'ya ulaşır, onunla birlik içinde bulunur. Böylece, doğa-insan-Tanrı üçlüsünün birliğe varışıyla yükselme sona erer.

Bilgi derin düşünmekle, varlığın özüne götüren tanrısal ışıkla sağlanır. Us, uslamlama ve duyular kesin bilgi edinmede yeterli değildir. Kişide, doğuştan, öğrenmeye ve gelişmeye elverişli birtakım yetiler, bilgiyi oluşturacak öğeler vardır. Duyular, bu öğeleri uyarmaya yarayan algıları sağlar. Doğada bulunan bir nesnenin, geçen bir olayın algılanışı kişiyi doğaüstü bilgi kaynaklarına ulaştırır. İbn Tufeyl'in bilgi sorunuyla ilgili açıklamaları, Platon'un geliştirdiği, insan anlığında doğuştan ilkelerin bulunduğu, bilginin evrende bir anımsama olduğu görüşünü içeren kurama benzemektedir.

Tin bütün canlılarda devindirici, kımıldatıcı ortak bir güç olarak vardır. Onda da tanrısal bir öz bulunur, tanrısal bir kaynaktan gelir, aşama aşama hayvana dek iner. Kişi, hayvandan başlayarak, aşama aşama olgunlaşarak tinin tanrısal kaynağına yükselebilir.

Yer kaplayan nesnelerin (cisimler) açıklanışında İbn Tufeyl, genellikle, Aristoteles'ten kaynaklanan görüşten yararlanır. Nesnenin biri özdek (heyûla) öteki örnek (suret) olmak üzere iki kurucu öğesi vardır. Bu özelliği dolayısıyla nesne "bileşik" bir varlıktır. Tek tek olan, tek özden oluşan bu tür nesneler yalındır. Bileşik nesneler dağılır, yok olur, yalın nesneler ise yok olmaz. Gök varlıkları yalın olduğundan ölümsüzdür.

İbn Tufeyl, felsefeyle ilgili görüşlerinin sergilendiği *Hay İbn Yekzan*'ı roman türünde yazdığından, Batı araştırıcıları, onu kendi alanında ilk yapıt, felsefeye dayanan ilk roman diye nitelediler. Bu yapıtta sergilenen düşünceler, uzun süre Batı tanrıbilimcilerinin, Platoncu ve Yeni-Platoncu filozofların ilgisini çekmiş, özellikle bilginin doğuştan ilkelere dayandığı görüşünü savunanlarca, yeni yorumlar eklenerek geliştirilmiştir. İslam felsefesinde İşrakilik akımının hızla yayılması, dinle felsefeyi uzlaştırmaya çalışanların İbn Tufeyl'i benimsemeleri sonucudur. İbn Tufeyl, tasavvuf akımını da etkilemiş, özellikle Tanrı'nın bir "nur" olduğunu, içekapanışla, sezgiyle, içedoğuşla kavranabileceğini savunan düşünürlere ışık tutmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Hay İbn Yekzan*, (ö.s.), 1936, ("Yekzan Oğlu Hay").
- **KAYNAKLAR:** J. Boer, *Geshichte der Philosophie im İslam*, 1901; L. Gauthier, *İbn Thofail, sa vie, ses oeuvres*, 1909.

- **BAKINIZ:** PLATON, PLOTİNOS, ŞAHABEDDİN, SÜHREVERDİ.

İBN TUMART
(1078-1130)

Berberi asıllı İslam filozofu. Tanrı birliğinden kaynaklanan bir ahlak kuralı geliştirmeye çalışmış, insanın tanrısal bir varlık olduğunu ileri sürmüştür.

Güney Fas'ta Berberiler'in egemenliği altında bulunan dağlık bir bölgede doğdu, Tinmel'de öldü. Gerçek adı Ebu Abdullah Muhammed'dir. Küçük yaşta din konularıyla ilgilenmeye başladı, kendi kendini yetiştirdi. Bir süre, bilgisini artırmak düşüncesiyle Doğu İslam ülkelerinde geziye çıktı. Eş'ari ve Gazali'nin görüşlerinden etkilendi. Bu görüşlere dayanarak Kuzey Afrika ve İspanya'da hızla yayılan Maliki mezhebinin düşüncelerini sarsmaya başladı.

İbn Tumart'a göre Tanrı birdir, önsüz-sonsuzdur, ancak olgun insanda görünüş alanına çıkar. Bu olgun kişi de, tanrısal niteliklerle donatılmış olan, bilgisinin, sezgi gücünün sınırı bulunmayan "imam" dır. Tanrı kayrasıyla, her çağda, insanları mutlu kılacak, kötülüğü yeryüzünden kaldıracak bir yetkin kişi ortaya çıkar. İnsan topluluklarının bu yetkin kişiye uymaları, onun gösterdiği yolda gitmeleri, imamın tanrısal varlığından kuşku duymamaları gerekir. İmam, tanrısal yetkileri olan, bu üstün kişide yanılma yoktur, her sözünde Tanrı'nın onayladığı bir gerçek vardır. Tanrı, bu yetkin kişi aracılığıyla bütün insanlara seslenir. İbn Tumart, İslam dininin temel görüşlerini Yeni-Platonculuk ve Şiilik'in görüşleriyle birleştirerek yeni bir toplum düzeni kurmak gerektiğini, kendisine Tanrı'nın böyle bir görev verdiğini, on ikinci imam Mehdî'nin kendi kişiliğinde yeniden ortaya çıktığını ileri sürdü. 1118'e değin dolaştığı Doğu ülkelerinden Kuzey Afrika'ya dönünce, düşüncelerini gerçekleştirmek için, Merakeş'te Murabıtlar'a karşı ayaklandı, dağlara çekildi, Tinmel'de yeni bir devlet kurdu. İki yıl görüşlerini yaymak ve geliştirmek için çalıştıktan sonra öldü.

İbn Tumart'ın düşünceleri, özellikle Berberiler arasında, geniş bir ilgi uyandırmış, etkisi yüzyıllar boyunca sürmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Tevhid*, (ö.s.), 1903, ("Birlik").

• **BAKINIZ:** E.A. EŞ'ARİ, GAZALİ, PLOTİNOS.

İBNÜ'L-BAYTÂR
(? - 1248)

Arap botanik bilgini. Daha çok bitkilerin tedavi edici özelliklerine ve tıptaki kullanımlarına ilişkin çalışmalarıyla tanınmıştır.

İspanya'nın Malaga kentinde doğdu, Suriye'deki Şam'da öldü. Tam adı Ebu Muhammed Abdullah b.Ahmed Ziyaeddin İbnü'l-Baytâr el-Mâliki'dir. Gençliğinde önce İşbiliye (Sevilla) çevresinde, daha sonra Kuzey Afrika ülkelerinde ve Anadolu'nun güney kıyılarında geziye çıkarak bitki örnekleri derledi. Mısır'da bulunduğu sıralar Eyyûbî sultanı I. Kâmil'in güvenini kazanarak önce Kahire'de, daha sonra Şam'da sultanın "otçu başı" unvanıyla saray hizmetine girdi.

İbnü'l-Baytâr, tıpta tedavi amacıyla kullanılan bitkilere ilişkin araştırmalarıyla tıbbi botaniğe çok değerli iki yapıt kazandırmıştır. Suriye, Anadolu ve Kuzey Afrika ülkelerinden derlediği bitki örnekleri üzerindeki kişisel gözlemlerini, 1. yy'da yaşamış Yunanlı hekim ve botanik bilgini Pedanius Dioskorides'in ünlü ilaç derlemesindeki bilgilerle zenginleştirerek hazırladığı bu yapıtlar, daha önceki dönemlerden kalma kodeksleri aşan içeriğiyle yüzyıllar boyu temel başvuru kitabı sayılmıştır. İbnü'l-Baytâr'ın, koruyucusu I. Kâmil'e sunduğu ve yaklaşık 300'ü daha önceki kaynaklarda anılmayan 1.400 kadar bitkisel, hayvansal ya da karma ilacı tanımladığı bu iki yapıt içerik olarak aynı, yalnız hazırlanış yöntemi açısından birbirinin karşıtıdır. 1291'de tamamlanan *Kitabü'l-Cami li-Müfredeti'l-Edviye ve'l-Ağziye*'de bitkiler ve ilaçlar alfabe sırasıyla sunularak hangi hastalıklara iyi geldiği belirtilmişken, *Kitabü'l-Muğni fi'l-Edviyeti'l-Müfrede*'de hastalıklar alfabe düzeni içinde sıralanmış ve her hastalıkta hangi ilacın kullanılabileceği konusunda bilgi verilmiştir.

İbnü'l-Baytâr'ın öğrencisi olan İbn Ebi Usaybi'a'nın, ünlü hekimlerin yaşamöykülerine ayırdığı biyografik yapıtında *Kitabü'l-Cami fi'l-Edviyeti'l-Müfrede* adıyla andığı, tıp literatüründe ise kısaca *el-Cami* diye tanınan ilk yapıtı, 1874-1875'te 4 cilt olarak yayımlanmıştır. Daha yaşadığı çağda bile Doğu bilginlerini büyük ölçüde etkilemesine karşın Batı'da ancak 15. yy'dan sonra tanınmaya başlayan ve birçok dile çevrilen İbnü'l-Baytâr'ın çalışmaları, bitki adlarının Arapça'dan başka Latince, Farsça ve Berberi dillerindeki karşılıklarını da verdiği için ayrıca etimolojik değer taşır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kitabü'l-Muğni fi'l-Edviyeti'l-Müfrede*, (yazma); *Kitabü'l-Cami li Müfredeti'l-Edviye ve'l-Ağziye*, (ö.s.), 1874-1875.

• **BAKINIZ:** DİOSKORİDES, İBN EBİ USAYBİ'A.

İBNÜ'L-BEVVÂB
(? - 1022)

Arap, hattat. İslam hat sanatının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Bağdat'ta doğdu, aynı kentte öldü. Asıl adı Ali Bin Hilâl'dir. Bilim ve edebiyat alanında da ün yapmıştı. İslam yazısında, İbn Mukle'den sonra ikinci devrimci sayılır. Yazıyı Muhammed bin Esed ile Muhammed bin Semsâmi'den öğrendi. İbn Mukle'nin yazılarından yararlanıp, onun yazıya getirdiği kuralları göz önünde tutarak harfleri güzelleştirdi. Bu çalışmasıyla İslam hat sanatı hem kural hem de estetik yönünden gelişti.

Yazdığı *Kuran*'lardan biri bugün Dublin'de Chester Beatty Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Bağdad Köşkü Kütüphanesi'nde, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde ve Süleymaniye Kütüphanesi'nin Ayasofya Bölümü'nde de yapıtları vardır.

Muhammed bin Musa Şafii ve Muhammed bin Abdülmelik öğrencileri arasında en tanınmış olanlardır.

• KAYNAKLAR: H. Fezâilî, *Atlas-ı hat*, 1975; Mustakimzade S. Sadeddin, *Tuhfe-i hattatin*, İ.M.K. İnal (yay.), 1928; A.S. Ünver, *Hattat Ali Bin Hilâl Hayatı ve Eserleri*, 1958.

• BAKINIZ: İBN MUKLE.

İBNÜ'L-ESİR
(1160-1234)

Arap, tarihçi. Kullandığı kaynakları eleştirerek önemli bir İslam tarihi yazmıştır.

Cezîre'de (Cizre) doğdu, Irak'ın Musul Kentinde öldü. Gerçek adı İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b.Muhammed'dir. İbnü'l-Esir adı öbür iki kardeşi tarafından da kullanılmıştır. Musul'da kentin hatiblerinden Ahmed Tûsi'den, Bağdat'da Şafii hukukçularından Ya'iş b.Sadaka'dan ve Şam'da Hadis bilgini Zeynü'l-Ummanâ'dan öğrenim gördü. Musul valisi kendisini ara sıra siyasi işler için Bağdat'a yolladı. Yaşamını öğrenci yetiştirmek, kitaplarını yazmakla geçirdi.

En önemli yapıtı olan *el-Kâmil fi't-Tarîh* İslam öncesinden başlayıp 1231'e değin gelen genel bir İslam tarihidir. İlk yedi cildini *Taberî Tarihi*'ne dayanarak yazdı. Taberî'nin bilerek ya da bilmeyerek yazdığı olayları, İbnü'l-Kelbî, Belâzurî, Mesudî gibi yazarların yapıtlarından yararlanarak tarihine aldı. Peygamber'in toplantılarında bulunanlar (Sahabe) hakkında *Usdü'l-Gâba fi Ma'rifeti's-Sahâbe* adlı bir yapıtı da vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *el-Kâmil fi't-Tarîh*, (ö.s.), C.J. Tornberg (yay.), 12 Cilt, 1851-1876; *Usdü'l-Gâba fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, (ö.s.), 1863.

İBNÜ'L-MU'TEZ
(861-908)

Arap Divan şairi. İslam edebiyatında ilk kez edebi sanatları anlatan bir kitap yazmıştır.

Bağdat'ta doğdu, 29 Aralık 908'de aynı kentte öldü. Asıl adı Abdullah'tır. Abbasi Halifesi el-Mu'tez'in (866-869) cariyesinden olan çocuğudur. Genç yaşta nahiv (sözdizimi) bilginlerinden Sa'leb ile el-Müberrad'dan Arap dili ve edebiyatı dersleri aldı. Samarra'ya gelen bedevi Araplar'la sık sık konuşarak bol malzeme topladı. Amcasının oğlu Halife el-Mu'tezid'in (892-902) sarayında dönemin bilginleri ve şairleri ile tanıştı.

908'de halife olan el-Muktedir, ülkenin yönetimi ile pek ilgilenmedi. Durumdan hoşnut olmayanlar İbnü'l-Mu'tez'i el-Murtaza adı ile halife ilan ettiler. Ancak halifelikte bir gün kalabildi. Ertesi gün boğularak öldürüldü.

İbnü'l-Mu'tez, Abbasi döneminin önde gelen şairlerindendir. Yirmi bölüme ayrılan *Divan*'ındaki şiirler yalın ve açık bir üslupla yazılmıştır. Şarap ve av konulu şiirlerinin yanında, zevklerin geçiciliği, zamanın geçişi, servetin değersizliği, ölüm gibi temaları işlemiştir. Kendi döneminde yaşamış Abbasi halifeleri ilk yüksek düzeydeki görevlilerin yaşamöykülerini *Tabakâtü'ş-Şu'arâi'l-Muhdesîn*, adlı yapıtında toplamıştır. Edebi sanatları anlatan *Kitabü'l-Bedî* ile üne kavuşmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Kitabü'l-Bedî*, (ö.s.), I. Kratchkovsky (yay.), 1935; *Tabakâtü'ş-Şu'arâi'l-Muhdesîn*, (ö.s.), Abbas İkbal (yay), 1939; *Der Diwan des 'Abdallah İbn al-Mu'tazz*, (ö.s.), B. Lewin (yay), 1945.

İBNÜ'N-NEFİS
(1210 ? - 1288)

Arap, hekim. Akciğerler ile kalp arasındaki küçük kan dolaşımını açıklayan ilk tıp bilginidir.

Alaeddin Ebu'l-Âla Ali b.Ebu'l-Hazm İbnü'n-Nefis Şam'da doğdu, Kahire'de öldü. Şam'ın en büyük hastanelerinden el-Bimeristanü'n-Nuri'de, İbnü't-Tilmîz'in öğrencilerinden Abdürrahim b.Ali el-Dahver'in yanında tıp eğitimini tamamladıktan sonra Kahire'ye yerleşti. "Mısır tabiplerinin başkanı" unvanıyla Kahire'deki ünlü Nasırî Hastanesi'nde pek çok öğrenci yetiştirdiği gibi, edebiyat, mantık ve fıkıh bilgisiyle de değerini kabul ettirerek Mesruriye medresesinde fıkıh dersleri vermekle görevlendirildi.

İbnü'n-Nefis, Muhiddin el-Tatavi adında Mısırlı bir hekimin 1924 tarihli bir tez çalışmasında, anatomide çığır açacak nitelikteki öncü çalışmalarıyla değerlendirilmeden önce, eski tıp bilginlerinin, özellikle İbn Sina'nın yapıtlarına ilişkin açıklama ve yorumlarıyla tanınmıştı. İbn Sina'nın ünlü yapıtı *el-Kanun fi't-Tıb*'ın açıklamasını (şerh) ve özetini veren bir dizi inceleme, 16. yy'da Osmanlı hekim Ahî Ahmed Çelebi tarafından *Mucezü'l-Kanun* adıyla Türkçe'ye çevrilmiş, Batı tıbbına da temel kaynak olan bu yapıt ilk kez 1828'de Hindistan'da basılarak çeşitli dillere aktarılmıştır. İbnü'n-Nefis'in, göz hastalıklarına ilişkin bilgileri içeren *Kitabü'l-Muhazzeb fi'l-Kuhl* adlı bir yapıtı, Hippokrates ve Huneyn b.İshak'ın yapıtlarına ilişkin incelemeleri, Hz. Muhammed'in yaşamını ve Hadis ilkelerini konu alan kitapları günümüze ulaşmışsa da, kaynaklarda başyapıtı olarak anılan *Kitabü'ş-Şamil fit-Tıb* adlı tamamlanmamış çalışmasının elyazmaları bulunamamıştır.

İbnü'n-Nefis'in, İbn Sina'nın *Teşrih* adlı yapıtını konu alan *Şerh-i Teşrih-i İbn Sina* adlı elyazmalarını

inceleyen Muhiddin el-Tatavi'nin savına göre, tıp tarihinde küçük kan dolaşımını (ya da akciğer dolaşımını) oldukça doğru biçimde tanımlayan ilk bilgin İbnü'n-Nefis'tir. 13. yy'da egemen olan İbn Sina ve Galenos'un öğretilerine aykırı olarak, kirlenmiş kanın akciğerlere giderek temizlendikten sonra kalbe geri döndüğünü savunan İbnü'n-Nefis'in çalışmasını Batı tıbbı ancak 16. yy'da öğrenmiş, küçük kan dolaşımın keşfi de, büyük bir olasılıkla İbnü'n-Nefis'ten yararlanan Colombo ve Servetus'un adıyla tıp tarihine yazılmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Mucezü'l-Kanun*, 1828; *Şerh-i Teşrih-i İbn Sina*, (yazma); *Kitabü'l-Muhazzeb fi'l-Kuhl*, (yazma); *el-Risaletü'l-Kamiliye fi's-Sireti'n-Nebeviyye* (yazma); *Muhtasar fi İlm-i Usuli'l-Hadis*, (yazma).
- KAYNAKLAR: M.el-Tatavi, *Der Lungenkreislauf nach el-Koraschi*, 1924; M. Meyerhof, *İbn an-Nafis und seine Theorie des Lungenkreislaufs*, 1933; *İbn al-Nafis and his Theory of the Lesser Circulation*, 1935.
- BAKINIZ: AHİ AHMED ÇELEBİ, ARANZI, COLOMBO, HARVEY, İBNÜ'T-TİLMİZ, SERVETUS.

İBNÜRREFİK, Ahmet Nuri

Bak. SEKİZİNCİ, İbnürrefik Ahmet Nuri

İBNÜ'T-TİLMÎZ
(1063 ? - 1165)

Arap, hekim. Zengin bir ilaç kodeksi hazırlamış, İbn Sina'nın ve eski Yunanlı hekimlerin yapıtlarına ilişkin açıklamalarıyla tanınmıştır.

Ebu'l-Âla Said b.İbrahim İbnü't-Tilmîz Bağdat'ta doğdu, aynı kentte öldü. Irak topraklarına yerleşmiş Hıristiyan Araplar'dandır. Ünlü bir hekim olan babasının yanında yetiştikten sonra İran'da tıp, dil ve din eğitimini tamamladı. Bağdat'a yerleştiğinde hekim olarak kısa sürede büyük ün kazandığı gibi, kaynakların belirttiğine göre, Hıristiyan toplumunun dini lideri olarak da büyük saygınlık gördü. Halifelerin koruyuculuğu altında Bağdat'taki büyük hastanenin yöneticiliğine getirilerek, ölünceye değin "tabipler başkanı" unvanıyla etkinliğini sürdürdü.

Kuramsal tıp öğretiminde başta Galenos ve Hippokrates olmak üzere eski Yunanlı hekimlerle ünlü İslam bilgini İbn Sina'nın öğretilerine bağlı kalan İbnü't-Tilmîz, her şeyden önce değerli bir hoca olarak tanınır. Onun yetiştirdiği öğrenciler, özellikle Suriye tıbbının merkezi Şam ile Mısır tıbbının merkezi Kahire'de yeni tıp okulları açarak İbn Sina geleneğinin yayılmasında etkili olmuş ve Arap tıbbına en parlak dönemlerinden birini yaşatmışlardır. Tedavi yöntemlerini içeren birkaç kitabı ve *Akrabazin* adıyla bilinen zengin bir ilaç kodeksi dışında özgün yapıtlar vermemiş olan İbnü't-Tilmîz, İbn Sina, Razi gibi büyük İslam hekimleriyle Galenos ve Hippokrates'in yapıtlarını konu alan açıklama, yorum ve özetleriyle gelecek kuşaklar için yol gösterici olmuştur. Ayrıca Arapça ve Farsça şiirler yazan, hat sanatındaki ustalığıyla tanınan İbnü't-Tilmîz, Bağdat'a değerli bir tıp kitaplığı da kazandırmıştır.

- BAKINIZ: GALENOS, HİPPOKRATES, İBN SİNA, İBNÜ'N-NEFİS, RAZİ.

İBN YEMİN
(1286-1368)

İranlı Divan şairi. Özellikle dörtlükleriyle ün kazanmıştır.

Horasan'da Feryûmed kasabasında doğdu, 30 Ocak 1368'de Horasan'da öldü. Asıl adı Emir Fahreddin Mahmud b.Yemineddin'dir. İlk eğitimini iyi bir şair olan babası emir Yemineddin el-Tuğrai'den gördü. Bir kez Tebriz'e gitti. Yaşamının bundan sonrasını Horasan'da ve yöredeki hükümdarların sarayında geçirdi. Bunlar arasında daha çok Sarbedârlar'dan Veciheddin Mesud'un yanında bulundu. Onun 1345'te Kert Emiri Muizeddin Ebul-Hasan ile yaptığı savaşa katıldı. Savaştà yenilip kaçarlarken İbn Yemin'in *Divan*'ı yağmacıların eline geçti ve bir daha bulunamadı.

İbn Yemin şiirlerini daha sonra çeşitli ellerde bulunan mecmualardan tarayarak derledi. Kendi anımsadıklarını da katarak yeniden yazıp divan biçiminde düzenledi. Ancak hepsini toplayamadı. Ün kazandığı dörtlüklerinde ve rubailerinde ahlak, felsefe, tasavvuf konularını işledi. Şiirlerinde karamsar bir hava egemendir. Ona göre, dünya bir olaylar zinciridir. Bunda da herhangi bir amaç yoktur. Kimseye zarar vermeden birkaç dostla eğlenerek ömür sürülmesini önerir. Dörtlükleri Almanca ve İngilizce'ye de çevrilmiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (ö.s.), 1900.

İBN ZEYDÛN
(1003-1071)

Arap, şair. Mektup türünün en güzel örneklerini vermiştir.

İspanya'da Kurtuba'da (bugünkü Cordoba) doğdu, 18 Nisan 1071'de İşbiliye'de öldü. Asıl adı Ebu'l-Velid Ahmed b.Abdullah'dır. Mahzûm kabilesindendir. Küçük yaşta yetim kaldı. Vasisinin yardımıyla değerli bilginlerden öğrenim gördü. Yirmi yaşında şiir yazmaya başladı.

Endülüs Emevi halifelerinden III. el-Mûstekfi'nin kızı Vallâde'ye âşık oldu. Ona sürekli şiirler yazdı. Bunu duyan Kurtuba Emiri İbn Cahver tarafından tutuklandı. Bir süre sonra emirin oğlu Ebu'l-Velid'in aracılığı ile kurtuldu. İbn Cahver ölünce Kurtuba'ya döndü. Yerine geçen Ebu'l-Velid'in elçisi oldu. Bilinmeyen bir nedenle Badajos'a kaçtı. Oradan İşbiliye'ye gitti. Buranın emiri el-

Mutezid tarafından önce saray kâtipliğine, sonra vezirliğe getirildi.

İbn Zeydûn başarılı bir şair olmaktan çok iyi bir münşî (mektup türünde usta kişi) olarak bilinir. İbn Cahver ile veziri İbn Abdûs'a yazdığı mektuplarla tanınır. İbn Cahver'e yazdığı mektupların bir bölümü *Risâletü'l-Ciddiye* adlı yapıtında toplanmıştır. İbn Abdûs'a yazdıklarını İbn Nübâte şerhetmiştir. Ayrıca bu yapıt Türkçe'ye de çevrilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (ö.s.), K. Bustanî (yay), 1951; *Risâletü'l-Ciddiye* (ö.s.), R.O. Besthorn (yay), 1889; *Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn fi Risâlei İbn Zeydûn*; (ö.s.), 1841.

• BAKINIZ: İBN NÜBÂTE.

İBN ZÜHR
(1091 ? -1162)

Endülüslü Arap hekim. Özellikle cerrahiye dayanan tedavi yöntemleriyle Doğu ve Batı tıbbını yüzyıllar boyunca etkilemiştir.

Büyük bir olasılıkla 1091'de İşbiliye'de (Sevilla) doğdu, aynı kentte öldü. Tam adı Ebu Mervan Abdülmelik b.Ebu'l-Âlâ Zühr'dür. Arabistan'dan Endülüs'e göç etmiş, kuşaklar boyunca birçok ünlü hekim ve filozof yetiştirmiş köklü bir İslam ailesinden gelir. O çağın en ünlü hekimlerinden Ebu'l-Âlâ Zühr'ün (? -1130/1131) oğlu olan İbn Zühr ilk tıp bilgilerini babasından aldı, ayrıca iyi bir edebiyat, fıkıh ve din eğitimi gördü. Tanı ve tedavideki ustalığıyla kısa sürede Endülüs'ün en ünlü hekimleri arasına katılarak, İşbiliye'de hüküm süren Murabıtlar'ın bu hanedanlığın devrilmesinden sonra da Muvvahitler'in saygınlığını kazandı ve vezirliğe dek yükseldi.

Geleneksel Yunan tıbbına, özellikle Galenos'un öğretilerine bağlı olan İbn Zühr, vücut sıvılarının dengesini hastalık ve sağlık nedeni olarak gören "suyuk kuramı"nı benimsemekle birlikte, tıp uygulamasında deneye önem vermiş, Arap hekimleri arasında yeni tedavi yöntemlerinin öncüsü olmuştur. Kendisini Galenos'tan sonra yetişmiş en büyük hekim sayan İbn Rüşd'ün isteği üzerine yazdığı *Kitabü't-Teysir fi'l-Mudavat ve't-Tedbir*, İbn Zühr'ün tedaviye ve sağlığın korunmasına ilişkin görüşlerini içeren en önemli yapıtı sayılır. Göğüs boşluğundaki urlar, kalp zarı iltihabı (perikardit) ve o güne değin tanımlanmamış pek çok hastalık üstüne bilgi veren ilk Arap hekimi İbn Zühr'dür. Soluk borusu tıkanmalarında solunumu sağlamak üzere, gırtlaktan girerek soluk borusunun ön duvarında delik açma yöntemini (trakeotomi) Arab tıbbına tanıtan, ağızdan beslenme olanağı olmayan hastalarda gene gırtlağı delerek yemek borusundan besin verme yöntemini uygulayan İbn Zühr, önce İbranice'ye, ardından Latince'ye ve Batı dillerine çevrilen yapıtlarıyla 18. yy'a değin etkisini sürdürmüştür.

• YAPITLAR (başlıca): *Kitabü'l-İktisad fi Islahi'l-Enfusi ve'l-Ecsad* (yazma); *Kitabü't-Teysir fi'l-Mudavat ve't-Tedbir*, (yazma).

• BAKINIZ: GALENOS, HİPPOKRATES, İBN RÜŞD, İBN SİNA.

İBRAHİM
(ykş. İÖ 2000)

Kutsal kitaplarda adı geçen peygamberlerden biri. İsmail ile İshak peygamberlerin babasıdır.

Tevrat'a göre İbrahim (Abraham), Kalde'nin Ur kentinde doğdu, Kudüs yakınlarında Halilürrahman'da (Habron) öldü. Terah'ın oğlu, İsmail ile İshak'ın babasıdır. Terah oğulları ile Harran'a göç ettikten sonra İbrahim'e burada vahiy gelmiş gerçek dini yayabilmek için putataparların yanından ayrılmıştır. Fenike, Filistin ve Mısır arasındaki çöllerde yaşayan İbrahim'e doksan yaşına gelince peygamberlik verilmiştir. Büyük oğlu İsmail, Hacer'den olmuş, daha sonra da üvey kardeşi ve karısı yaşlı Sârâ'dan İshak doğmuştur. *Tevrat*, Yahudi ve Hıristiyan kaynakları İbrahim'in, oğlu İshak'ı kurban ettiğinde birleşirler.

Kuran'da sık sık adı geçen İbrahim, Azer'in oğludur. Ne Yahudi ne Hıristiyan'dır. Hakka yönelmiş "Hanif" dinindendir. Hangi oğlunu kurban ettiği belirtilmemiştir. Tanrı ona "Halil" (dost) sıfatını verdiğinden Halil İbrahim ve Halilullah diye anılır. Buharî'de geçen Hadisler'den birinde Hz. Muhammed Mirac gecesinde İbrahim'i yedinci gökte görmüştür. 175 yaşında öldüğü söylenen İbrahim'in yaşadığı illerde, kendisinin sanılan mezarları (makamları) vardır.

Doğu ile Batı'nın sanat ve edebiyatında İbrahim'in yaşamı konu edilmiştir. Divan edebiyatında da Abdülvasi Çelebi *Halilnâme* ya da *Dâsitan-ı İbrahim Nebi* adını verdiği manzum mesnevisinde İbrahim Peygamber'in yaşamını Kral Nemrut'la olan ilişkisini, onun tarafından ateşe atılmasını, Kâbe'nin yapılışını, İsmail'in kurban edilişini ve Cebrail'in kurbanlık koçu getirmesini anlatır.

• BAKINIZ: İSHAK, İSMAİL.

İBRAHİM [Deli]
(1615-1648)

Osmanlı padişahı. Döneminde valde sultanların egemenliği başlamıştır.

5 Kasım 1615'te İstanbul'da doğdu, 18 Ağustos 1648'de aynı kentte öldü. Ahmed ile Kösem Mahpeyker Sultan'ın küçük oğludur. Şehzadeliğinde sarayda kapalı tutuldu. Ağabeyi IV. Murad'ın ölümü üzerine 9 Şubat 1640'ta padişah oldu. Tahta çıktığında sadrazam olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı görevde

tuttu. Saltanatının ilk yıllarında ayarı bozulan sikke düzeltildi, maliye işleri düzene sokuldu. Ciddi ve dürüst bir devlet adamı olan Kemankeş Mustafa Paşa'yı 1644'te görevden alan İbrahim, daha sonra beş sadrazam değiştirdi.

Ancak 1669'da Girit'in fethiyle sona erecek olan Osmanlı-Venedik Savaşı İbrahim'in padişahlığı döneminde başladı. Girit üzerine gönderilen silahdar Yusuf Paşa 1645'te Hanya'yı fethetti. Daha sonra Girit serdarı olan Deli Hüseyin Paşa 1646'da Resmo' yu (Rethymnon) ele geçirdi. 1647'de adanın merkezi Kandiye'yi kuşattı.

Girit Savaşı sürerken devletin iç durumu gittikçe bozuldu. Saray giderleri hazineyi sarsacak boyutlara ulaştı. Devlet hizmetleri rüşvetle satılmaya başlandı. Cinci Hoca gibi kişiler yönetimde etkin olmaya başladılar. Kösem Sultan da devlet işlerine gittikçe daha fazla karışmaya başladı. Padişahın dengesiz davranışları da hoşnutsuzluğu artırdı. 8 Ağustos 1648'de ocak ağaları, ulema ve Kösem Sultan anlaşarak İbrahim'i tahttan indirdiler. Sarayda bir odaya hapsedilen İbrahim burada boğularak öldürüldü.

• BAKINIZ: CİNCİ HOCA, HÜSEYİN PAŞA [Deli], KÖSEM SULTAN.

İBRAHİM [Olanlar Şeyhi] (1591-1655)

Türk, Sufi. Şiirlerinde varlık birliği felsefesini işlemiştir.

Eğridere'de (Eğridir) doğdu, 1 Mart 1655'te İstanbul'da öldü. Genç yaşta İstanbul'a gitti. Eğrikapı Halveti tekkesi şeyhi Hakikîzâde Osman Efendi'ye bağlandı. Yanında yedi yıl kaldıktan sonra Aksaray' da Halveti tarikatından Gavsî tekkesine şeyh oldu.

İbrahim'in halifelerinden Gaybi Sunullah *Sohbetnâme*'sinde, İbrahim altı yedi yaşlarındayken, Pir Ali Aksarayî'nin "Vârımı ol Hakka verdim gayri vârım kalmadı" dizesini işitince, "acaba kendinin vârı var mıydı ki Hakka vermiş?" dediği bunun üzerine atası Tap-tap Şah Ali'nin "bu oğlan şeyhtir" dediği ve lakabının Oğlan Şeyh kaldığı belirtilir. Lakabı sonradan Olanlar Şeyhi şekline de girmiştir.

İbrahim *Divan*'ındaki manzumelerinde varlık birliği felsefesini işledi. Aruzla yazılmış kasideleri ile az sayıda gazeli vardır. Gazelleri Divan edebiyatının kurallarına uygunluk göstermez. Hece ile yazdığı ilahilerinde Yunus Emre'nin etkisi vardır. "Olmuşam" redifli kasidesinde Ebu Hanife'ye, Emeviler'e, Abbasiler'e ağır sözler söyler. En ünlü yapıtı sayılan *Dil-i Dânâ* ("Bilgin Gönül") kasidesi özellikle Melamiler arasında kutsal sayılır. Yaratığın görünmez evrenden, görünür evrene gelmesini, tekrar kaynağına kavuşmasını başka bir deyimle, ölmesini konu edinen *Devriye*'si tekkelerde çok okunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (yazma), (Selim Ağa Kütüphanesi, Haşim Paşa bölümü No. 86); *Dil-i Dâna*, (yazma), (Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdi Bey bölümü No. 154/2).

• BAKINIZ: GAYBİ SUNULLAH.

İBRAHİM b.AGLEB (? - 812)

Arap devlet adamı. Kuzey Afrika'da hüküm sürmüş Aglebi hanedanının kurucusudur.

Doğum yeri ve tarihi bilinmiyor, 5 Temmuz 812'de Kayrevan'da öldü. Abbasi ordusunda görevli Horasanlı bir komutan olan Agleb b.Salim'in oğludur. 799'da Abbasi emiri İbn Mukatil'i kurtararak Harun Reşid'in güvenini kazandı. Bir süre Zab valiliği yaptı. Komutan Harşama'nın önerisiyle, 800'de İfrikiye Eyaleti'ni (Tunus) babadan oğula geçen bir timar olarak halifeden aldı. "Emir" unvanını kullanarak halifeyi saydığını belirtmekle beraber, bastırdığı paralarda kendi adını kullandı. Kayrevan yerine el-Abbasiye'yi başkent yaptı. 801'de Charlamagne'ın elçilerini burada kabul etti. 802'de Tunus'ta Hamdis el-Kaysi'nin ayaklanmasını bastırdı. Daha sonra İmran b.Mucalid er-Rabi ve Kureyş b.el-Tunusi önderliğinde gelişen yeni ayaklanmayla, İbrahim Agleb, el-Abbasiye'de bir yıl kuşatma altında kaldı. Harun Reşid'in gönderdiği para yardımıyla İmran b. Mucalid'i caydırarak ayaklanmanın sona ermesini sağladı. 811'de Trablus'ta çıkan ayaklanmaya karşı oğlu Abdullah'ı gönderdi. Ancak yeni katılmalarla ayaklanma genişleyince durum Aglebi ordusunun aleyhine döndü ve Trablus'da kuşatma altına alındı. Bu sırada İbrahim b.Agleb de ölünce yerine geçen oğlu Abdullah, Rüstemi İmamı Abdulvehhab b.Abdurrahman'la anlaşmaya vardı. Birçok yeri ayaklanmacılara bırakmak ve el-Abbasiye'ye çekilmek zorunda kaldı.

İBRAHİM b.EDHEM (? - ykş. 778)

Belhli mutasavvıf. Tasavvuf ilkelerine dayalı bir Şeriat anlayışının yaşama kuralı olması gereğini ileri sürmüştür.

Gerçek adı İbrahim b.Edhem b.Mansur b.Cabir b.Yezid'tir. Belh ilinin eski ve ünlü bir ailesinden olduğu söylenirse de doğum ve ölüm yılları kesinlikle bilinmez. Yaşamına birtakım söylencelerin karışması yüzünden, gerçek kişiliğini ortaya çıkarmak da güçtür. Ancak, bütün İslam ülkelerinde özverinin, dine bağlılığın, tasavvufla Şeriat'ı kaynaştırarak yeni bir yaşama biçimi oluşturmanın öncüsü sayılmış, çağlar boyunca etkisini sürdürmüştür.

Jakob Hallauer'in *Vita des İbrahim b.Edhem* ("İbrahim Edhem'in Yaşamı") adlı yapıtında, Feridedin Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliya*'sına dayanarak bildirdiğine göre İbrahim b.Edhem, din bilgileri almaya başladığı ilk gençlik yıllarında tasavvuf ve Şeriat'a karşı aşırı bir eğilim duymuş, kendini ibadete vermiştir. Bir süre komşu illerde dolaşmış, sonra Mekke'ye gitmiş, kutsal yerleri görmüştür. İbrahim b.Edhem, Şeriat'ın bütün kurallarına uygun bir yaşa-

ma biçimi önermesine karşın tasavvuf görüşlerinden de yararlanma gereğini ileri sürmüş, tasavvufun Şeriat'a yeni bir tad, yeni bir içerik kazandırdığı görüşünü savunmuştur. Ona göre insan kendi emeğinin karşılığıyla geçinmeli, azla yetinmeli, yoksula, düşküne yardım etmeli, gösterişten, aşırı tüketimden, biçimsel ibadetten sakınmalıdır. Tanrı'yı seven bir kimse onun yarattığı insanları, hayvanları bitkileri de sevmeli, barış ve kardeşlik duyguları içinde, alçakgönüllüce yaşamalıdır. İbadet, bir karşılık, bir çıkar beklemeden, yalnız Tanrı sevgisiyle yapılmalıdır. Cennete gitme amacıyla ibadet insanı Tanrı sevgisinden de, İslam dininin özünden de uzaklaştırır. Dinin temeli sevgi, barış, kardeşlik, alçakgönüllülük ve azla yetinmedir. Tanrı ancak arınmış, bütün tutkulardan sıyrılmış, inançla dolu bir gönülde bulunabilir.

İbrahim b.Edhem'in olduğu söylenen düşünceler ve davranış biçimleri insanı olgunlaştıran, Tanrı'ya yaklaştıran birer örnek olarak nitelenmiştir.

• KAYNAKLAR: Ferideddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, 1907; J. Hallaner, *Vita des İbrahim b.Edhem*, 1925.

İBRAHİM GÜLŞENİ

Bak. GÜLŞENİ

İBRAHİM HAKKI [Erzurumlu] (1703-1780)

Türk, sufi ve bilgin. Şeriat'la tasavvufu uzlaştırmaya çalışmıştır.

18 Mayıs 1703'te Hasankale'de (Pasinler) doğdu, 22 Haziran 1780'de Tillo'da (Aydınlar, Siirt) öldü. Derviş Osman Efendi'nin oğludur. Annesi Peygamber soyundan gelen Şerife Hanife Hatun'dur. Dokuz yaşında amcası Molla Ali ile birlikte Tillo'ya gitti. Babasının da şeyhi olan Kadiri ve Nakşi İsmail Fakirullah'a bağlandı.

1719'da babasının ölümünden sonra Erzurum'a döndü. Darüssafa medresesine devam etti. Müftü Hâzık Mehmed Efendi'den Arapça, Farsça dersleri aldı. Bir süre sonra Tillo'ya döndü. İsmail Fakirullah'ın torunu ile evlendi. Burada on beş yıl kaldı. Şeyhinden hilafet aldı. Üç kez hacca gitti. Hacca gidişleri sırasında Arabistan'ı, Mısır'ı gördü. Birçok bilginle tanıştı, bilgisini genişletti. 1752'de İstanbul'a gittiğinde I. Mahmud'un özel konuğu olarak saraya davet edildi, saray kitaplığından yararlandı, sonra Tillo'ya döndü.

İbrahim Hakkı'nın yapıtlarının kırkı geçtiğini ileri sürenler vardır. *İlâhinâme* adını verdiği *Divan*'ını 1754'te düzenledi. Yunus Emre'yi anımsatan insan sevgisi ile dolu şiirleri vardır. Tasavvufa bilimsel yoldan yaklaşmayı önerir. En önemli yapıtı ansiklopedi niteliğindeki *Ma'rifetnâme*'sidir. Bir başlangıç, üç bölüm ve bir "hatime"den (sonuç) oluşur. Bu ünlü yapıtında yaratılışın, yaradanın bilinen, bilinmeyen sırlarını herkesin anlayacağı biçimde açıklamaya çalışır. "Alem-i sağîr" dediği insan gövdesinin oluşmasını anlatır. Tanrı'nın birliğini, yeryüzünün ilk insanı olarak inanılan Adem Peygamber'i, şeytanı, cenneti, cehennemi betimler. Dört öğe denilen su, hava, toprak, ateşten; töz ve ilinek adı verilen nesnelerin kabuğu ile kökünün iç ve dış yapısını anlatıp semalara geçer. Dokuz felekten (gök) söz eder. Dört öğenin birleşip üremesinden önce madenler, madenlerden bitkiler, bitkilerden hayvanlar, hayvanlardan insanın oluştuğunu bildirir. Dünyanın, gökyüzünün yuvarlak olduğunu kanıtlamaya çalışır. Ptolemaios'u, Aristoteles fiziğini açıklamaya çalışır. İnsan ile hayvan gövdelerini kuran öğeleri, onlardaki iç ve dış güçleri, onların yapısını inceler. Bu konuda bir çeşit fizyoloji, psikoloji, jeoloji bilgileri verir. Babasının, anasının soyunu, şeyhinin kerametlerini anlatır. Amerika'nın keşfine yer vererek "Hizmetli keştiban" (gemici) adını verdiği Kristof Kolomb'u ilk kez tanıtır. Yüz çizgilerinin genel durumundan, organların biçimlerinden, bunların seğirmesinden anlam çıkaran *Keyafetnâme* ya da *İhtilacnâme* ile yapıt sona erer.

Pek çok kaynaktan yararlanıp skolastik bilgiyi özümlemeye çalışan İbrahim Hakkı, çağındaki yeni buluşlara, bilgilere yabancı kalmamış yeni bilgileri eski görüş ve inançlarla bağdaştırmaya çalışmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Ma'rifetnâme*, (ö.s.), 1835; *Divan*, (ö.s.), 1847.

• KAYNAKLAR: C. S. Revnakoğlu, *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Ma'rifetnâmesi*, 1961; N. Sefercioğlu, İ. Binark, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Bibliyografyası*, 1977.

İBRAHİM HAKKI PAŞA (1863-1918)

Osmanlı devlet adamı. II. Meşrutiyet döneminde nazırlık ve sadrazamlık yapmıştır.

İstanbul'da doğdu, 29 Temmuz 1918'de Berlin' de öldü. Sıbyan mektebinde, Beşiktaş Rüştiyesi'nde okudu. Rüştiye'de okurken İngilizce ve Fransızca dersleri almaya başladı. 1882'de Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Memur adayı olarak Hariciye Nezareti'ne girdi. 1883'te Mabeyn mütercimliğine atandı. Hukuk Mektebi'nde ve Hamidiye Ticaret Mektebi'nde tarih, devletler hukuku, idare hukuku, ticaret hukuku dersleri verdi. 1894'te Babıâli hukuk müşavirliğine getirildi. Birçok diplomatik kurulda başkan ya da üye olarak bulundu.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra maarif nazırlığı ve dahiliye nazırlığı yaptı. Aynı yıl Roma büyükelçiliğine atandı. Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası üzerine 12 Ocak 1910'da sadrazamlığa getirildi. 1911'de hariciye nazırlığını da üstlendi. 29 Eylül 1911'de İtalya'nın Trablusgarb'a saldırmasıyla ortaya çıkan durum karşısında istifa etmek zorunda kaldı. Bir süre sonra Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki bazı sorunların çözümü için Londra'ya gönderildi. 1916'da Berlin büyükelçiliğine atandı. 1917'de büyükelçilik üzerinde kalmak üzere âyan üyeliğine getiril-

di. Büyükelçiliği sırasında Brest-Litovsk barış görüşmelerine katılan Osmanlı kurulunda bulundu.

• YAPITLAR (başlıca): *Tarih-i Umumi*, (3 cilt), 1887-1888; *Hukuk-i İdare*, (2 cilt), 1890-1891; *Hukuk-ı Düvel*, 1911.

İBRAHİM LUDİ
(? - 1526)

Delhi hükümdarı. Afgan asıllı Ludi hanedanının sonuncu hükümdarıdır.

Doğum tarihi bilinmemektedir. Panipat'ta öldü. Afgan asıllıdır. 1512'de babası İskender (Sikender) Ludi'nin ölümü üzerine Delhi Sultanlığı'nın üçüncü Ludi hükümdarı olarak tahta çıktı. Büyük Afgan oymaklarını bağımsız olarak yönetmek isteyen emirlerin nüfuzlarını kırmak istedi. Bazı beylerin tahta çıkarmak istedikleri kardeşi Celal Han'ı yenerek öldürttü. Bundan bir süre sonra kendisine karşı çıkan beylerin ayaklanmasını güçlükle bastırdı. Güçlenmesini tehlikeli bulduğu Mevar (Çitor) Racası Rana Sanga'ya karşı başarılı bir sefer düzenledi.

İbrahim Ludi'nin yönetiminden hoşnut olmayan bazı beyler Kâbil'de hüküm süren Babür'e başvurarak onu Hindistan'a girmeye kışkırttılar. Babür birkaç deneme seferinden sonra 21 Nisan 1526'da Delhi'nin kuzeyinde Panipat'ta Ludi ordusunu yendi. İbrahim Ludi de savaş alanında öldü. Babür, Delhi ve Agra üzerine yürüyerek Delhi Sultanlığı'na son verdi.

• BAKINIZ: BABÜR.

İBRAHİM MÜTEFERRİKA
(1670 ? - 1745)

Osmanlı, yayımcı. İlk Osmanlı basımevini kurmuştur.

Macaristan'ın Erdel bölgesinde Kolozsvar'da (bugün Romanya'da Cluj) doğdu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. İstanbul'da öldü. Unitaristler'in yönettiği bir manastırda tanrıbilim okudu. Teslis inancını yadsıyan Unitarizm, Katolikler ve Calvinistler'ce Hıristiyanlık'a karşı ve İslamiyet'e yakın sayılıyordu. Bu inanç Erdel'de çok sayıda yandaş toplamıştı. Erdel, Avusturya'nın eline geçince resmi mezhep durumuna gelen Katoliklik, Unitarizm inancı üstünde baskı kurdu. İbrahim'in Katolik Habsburglar'ın yönetiminde yaşamaktansa Osmanlı uyrukluğunu seçerek 1688'den önce Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Önce 1710'da yazdığı *Risale-i İslamiye* adlı yapıtıyla dikkati çekti. Yapıt Katoliklik'e Papalık'a ve teslis inancına karşı yönelttiği eleştirileri içermektedir. Ardından devlet hizmetine girerek müteferrika oldu. Bu görevle 1715'te Mora sorununu görüşmek üzere Viyana'ya gönderildi. 1716'da tercümanlık ve komiserlik göreviyle Macar ordusu yanında Belgrad'ta bulundu. 1718-1735 arasında Türkiye'ye sığınan Orta Macar Kralı II. Rakoczi'nin mihmandarlığını yaptı. Rakoczi'nin 1735'te ölümünden sonra yeniden çeşitli resmi görevler aldı.

İbrahim Müteferrika siyasal etkinliklerinden çok yayımcı, basımcı kişiliğiyle tanınmıştır. Yetiştiği Erdel bölgesi basımcılığın gelişkin olduğu bir yerdi. Ünlü harf dökümcüsü ve basımcı Mihail Kiss 1689'da Kolozsvar'da döneminin en önemli basımevlerinden birini kurmuştu. İbrahim Müteferrika'nın Kiss'i tanıması olasıdır. 1719'dan başlayarak basım işleriyle ilgilenen Müteferrika, 1726'da basımevinin gerekliliğini, yararlarını anlattığı Vesiletü't-Tıbaa adlı dilekçesiyle basımevi kurmak için ferman ve fetva isteğinde bulundu. 1728'de Said Mehmed Efendi'yle birlikte ilk Osmanlı-İslam basımevini kurdu.

Osmanlı Devleti'nde Türkçe basım yaklaşık 250 yıllık bir gecikme ile, İbrahim Müteferrika'nın kurduğu basımevinde başlamıştır. Bu gecikme Osmanlı-İslam kültürünün dışa kapalılığının yanında iktisadi, siyasal ve teknik nedenlerden de kaynaklanıyordu. Şeriat'a aykırı olduğu gerekçesiyle ulemanın basımevine karşı çıktığı biçimindeki yaygın görüş herhangi bir kanıta dayanmamaktadır. Şeyhülislam basımevi için hemen fetva vermiş, ulemadan on kişi ilk kitabın başına konan takrizler yazmışlardır. Dinsel bilimlere ilişkin kitapların basımının yasaklanmasında, İmparatorluğun her yanına dağılmış çok sayıdaki hattata iş alanı bırakılması kaygısı da vardır.

İlki 31 Ocak 1729'da çıkan kitapların dil, tarih, coğrafya, pozitif bilimler, askerlik konularında olduğu görülmektedir. Kitapların seçiminde Osmanlı Devleti'nin bir yandan Doğu'yla öte yandan Avrupa devletleriyle ilişkilerinin tarihini inceleyerek kendini aydınlatma eğilimi de sezilmektedir.

İbrahim Müteferrika'nın yönetiminde basımevinde 17 yapıt basılmıştır. Toplam baskı sayısı 13.200'dür. İbrahim Müteferrika bastığı yapıtların bir bölümünü kendi yazmış, bir bölümüne önsözler ve dizinler eklemiştir. Bastığı bilimsel yapıtların en önemlisi Kâtib Çelebi'nin *Cihannüma*'sıdır. İbrahim Müteferrika'nın ekleriyle yapıt, dönemine göre önemli ölçüde yenilenmiştir. Astronomi, coğrafya, mıknatıs konularındaki yazıları, Kâtib Çelebi'nin yapıtlarına katkıları Müteferrika'nın Batı Rönenansı'nı izleyen bilimsel gelişmelerden haberli olduğunu göstermektedir.

İbrahim Müteferrika Osmanlı düzeninin çağdaşlaştırılmasına ilişkin önerileriyle de dikkat çekmektedir. Basımcılıktaki yaygın ünü kişiliğinin bu yanını gölgelemiştir. 1731'de I. Mahmud'a sunduğu *Usulü'l-Hikem fi Nizamü'l-Ümem* (Ulusların Düzeni Üzerine Akıl İlkeleri), adlı yapıtında ilk kez "Nizam-ı Cedid" terimini kullanmış ve işlemiştir. Batı'daki askeri, siyasal, bilimsel gelişmelerin yanında Rusya'daki gelişmelerden de haberlidir. Fizik ve Astronomi gibi bilimlerle, coğrafya bilgisinin devlet yönetimindeki önemi üzerinde durmuş, bu bilimlerin gelişmediği bir ülkede güçlü bir devlet olamayacağını belirtmiştir. Avrupalılar'ın geliştirdiği yeni askerlik düzenlerini uygulamanın kaçınılmazlığı üzerinde durmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Usulü'l-Hikem fi Nizamü'l-Ümem*, 1732; *Risale-i İslamiye*, (ö.s.), H. Necatioğlu (yay), 1982.

İBRAHİM NAZZAM

Bak. NAZZAM, İbrahim

İBRAHİM PAŞA
(1789-1848)

Türk asıllı Mısırlı devlet adamı. Mısır'da Kavalalı yönetiminin yerleşmesinde etkili olmuştur.

Kavala'da doğdu, 10 Kasım 1848'de Kahire'de öldü. Mısır Devleti'nin temelini atan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğludur. Mısır'da büyüdü. Kısa zamanda askeri yeteneğini gösterdi. Mısır defterdarı iken 1812'de Kölemen ayaklanmasını bastırmak için, Said'e (Yukarı Mısır) gönderildi. Ardından Hicaz'da başlayan Vehhabi ayaklanması Suriye ve Irak'a yayılma eğilimi gösterince 1816'da Hicaz'a gitti. 1818'de el-Reis ve el-Şekre'yi alarak Vehhabiler'in merkezi el-Der'iye'yi kuşattı. Vehhabi emiri Abdullah b. Suud ve dört oğlunu İstanbul'a gönderdi. İsyanı bastırmakla büyük saygınlık kazandı. 1822'de Mısır'da, Nizamı Cedid birliklerinin kurulmasına çalıştı. Babasının elde ettiği Mora valiliği karşılığında 1824'te Girit ve Mora ayaklanmalarında Osmanlı Devleti'ne yardım etti. Avrupa modelindeki ordu ve donanmasıyla kısa zamanda ayaklanmayı bastırdı. 1824'te Modon'a girdi, Navarin'i kuşattı. 1827'de Tripoliçe ve Misolongi'yi aldı. Durumu kendileri için tehlikeli gören Rusya, İngiltere ve Fransa bir donanma göndererek savaşın sonucunu değiştirdiler. Osmanlı-Mısır donanması 20 Ekim 1827'de Navarin'de yakıldı. İbrahim Paşa'da Mısır'a döndü.

Girit, Mora ve Trablusşam valiliklerini almak koşuluyla, Osmanlılar'a yardım gönderen Mehmed Ali Paşa, Mora elden çıkınca Suriye valiliğini istedi. Bunun da kabul edilmemesi üzerine, İbrahim Paşa'yı Suriye üzerine gönderdi. 1831'de Kudüs, Beyrut, Trablusşam başta olmak üzere önemli merkezleri ele geçiren İbrahim Paşa, Suriye'ye egemen oldu. 1832'de Halep'e gönderilen yeni bir Osmanlı ordusunu el-Zarra'da yenerek Akkâ ve Şam'ı aldı. Adana'ya kadar ilerledi. 1832'de Konya'ya, 1833'te Kütahya'ya girdi. Avrupa devletlerinin aracılığıyla Mısır yönetimi ile Osmanlı Devleti arasında Kütahya Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Suriye, Filistin ve Adana yöresi Mısır'a bırakıldı. İbrahim Paşa, Suriye genel valisi oldu. Ancak koyduğu ağır vergilere ve yükümlülüklere karşı Suriye ve Lübnan'da geniş çaplı ayaklanmalar başgösterdi. Uzun yıllar süren bu ayaklanmalar İbrahim Paşa'yı iyice yıprattı. Durumdan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti de 1839'da Mısır'a savaş açtı. Ancak İbrahim Paşa Nizip'te Osmanlı ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Avrupa devletleri yeniden araya girerek antlaşma sağladılar. Güney Suriye ve Akkâ, Mısır'a bırakıldı. Padişah Abdülmecid "Mısır valiliği imtiyaz fermanı" adıyla çıkardığı fermanda, Mehmed Ali Paşa ile gelecekteki ilişkileri belgeledi ve Mısır valiliği, Mehmed Ali Paşa'nın soyuna bırakıldı. İbrahim Paşa Suriye'yi terketti. Bundan sonra Mısır'ın kalkınması ve imarıyla uğraşan İbrahim Paşa, Nisan 1848'de Mısır valisi oldu, ancak aynı yıl öldü.

• BAKINIZ: MAHMUD II, MEHMED ALİ PAŞA [Kavalalı].

İBRAHİM PAŞA [Candarlı]
(? - 1429)

Osmanlı veziri. Fetret döneminden sonra devletin yeniden örgütlenmesinde etkili olmuştur.

Doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. 25 Ağustos 1429'da Edirne'de öldü. Candarlı Halil Hayreddin Paşa'nın küçük oğlu ve Ali Paşa'nın kardeşidir. Medrese öğrenimi gördükten sonra kadı oldu. 1402'den önce, yani I. Bayezid [Yıldırım] zamanında Bursa'da kadılık yaptığı sanılmaktadır. Timur'la savaşa girmenin askeri ve coğrafi açıdan çok yanlış olacağını savunduğu, fakat I. Bayezid'i kararından caydıramadığı bilinmektedir.

İbrahim Paşa'nın Bursa kadılığından vezirliğine kadar geçen dönemdeki hizmetleriyle ilgili bilgiler oldukça karışıktır. Ancak, fetret döneminde şehzadelerin saltanat kavgası sürerken, 1405'te Süleyman Çelebi zamanında Bursa'da kadılık yaptığı, kardeşi Ali Paşa'nın vakfiyesiyle kesinlik kazanmıştır. İbrahim Paşa'nın bundan sonra Edirne'ye geldiği bilinmekle birlikte, tarihi belirsizdir. Bizans imparatorunun her yıl ödediği vergiyi almak üzere, büyük olasılıkla Edirne kadısı olarak Musa Çelebi tarafından İstanbul'a gönderildi. İbrahim Paşa Edirne'ye dönmeyerek, İstanbul'dan Bursa ya da Amasya'ya geçip I. Mehmed'e [Çelebi] sığındı. 1415'ten önce kazasker, 1420'den önce de vezir oldu. 1421'de, II. Murad'ın hükümdar olmasıyla, ikinci vezir oldu. Mustafa Çelebi üzerine gönderilen veziriazam Bayezîd Paşa'nın öldürülmesi üzerine, II. Murad, 1421'de İbrahim Paşa'yı veziriazam yaptı.

II. Murad tahtını sağlamlaştırdıktan sonra Divan Heyeti'ni ikiye indirdi. Divanda yalnızca İbrahim Paşa ile Hacı İvaz Paşa kaldı. İki vezir arasında başlayan güç çekişmesi, İbrahim Paşa'nın kesin üstünlüğüyle sonuçlandı. II. Murad zamanında güç ve etkinliği en yüksek noktaya erişti. Babası ve kardeşi gibi, orduya komuta ederek savaşa katıldığına ilişkin hiçbir tarihi kayıt bulunmamaktadır. Ancak, yerinde kararlar alabilmesi ve uzak görüşlü bir devlet adamı olması, ölümüne kadar geçen 8 yıl boyunca veziriazam olarak kalmasını sağlamıştır.

• BAKINIZ: MURAD II.

İBRAHİM PAŞA [Damad]
(1670 ? - 1730)

Osmanlı sadrazamı. Lale Devri'nin başlatıcılarındandır.

Ürgüp'ün Muşkara (bugün Nevşehir) köyünde doğdu, 30 Eylül 1730'da İstanbul'da öldü. İzdin Voyvodası Ali Ağa'nın oğludur. Genç yaşta İstanbul'a gelerek Eski Saray'da helvacı, baltacı, sonra da evkaf kâtibi oldu. Yanında görev aldığı Şehzade Ahmed, 1703'te Edirne'de tahta çıktıktan sonra onunla İstanbul'a geldi. 1709'a kadar Dârüssade Ağası yazıcılığı yaptı. Bir süre saraydan uzaklaştırıldı ve mallarına el konuldu. 1712'de Haremeyn Muhasebecisi 1715'te Mevkufatçı olarak Mora Seferi'nin iaşe işleriyle uğraştı. Mora'nın tahriri (sayım-yazım) işiyle görevlendirildi. Niş defterdarı oldu, cephane ve zahire gönderilmesi çalışmalarını planladı. Sadrazam Ali Paşa 1716'da Petervaradin Savaşı'nda şehit düşünce ordunun dağılmasını önledi. III. Ahmed, İbrahim'in pratik zekâsına ve yeteneğine hayrandı. Kısa sürede önemli görevlere getirerek sırasıyla Rûznamçe-i evvel, Mirâhur-ı evvel, 3 Ekim 1716'da vezir ve Rikâb-ı Hümayûn kaymakamı yaptı. III. Ahmed İbrahim Paşa'yı Şehid Ali Paşa'dan dul kalan kızı Fatma Sultan'la evlendirdi.

Bu tarihten başlayarak tüm yönetim kendisine bırakıldı. Bir yıl önceki savaşta ordunun eksikliklerini gördüğünden barış yanlısıydı. Ancak padişahla bazı devlet adamları, Avusturya'nın işgalindeki toprakların hiç değilse bir bölümünü geri almadıkça barışa yanaşmak istemiyorlardı. Bu amaçla açılan sefer sürerken III. Ahmed'le İbrahim Paşa Sofya'ya gittiler. Fakat bir başarı elde edilemediği gibi, Belgrad da düştü. Azledilen Sadrazam Halil Paşa'nın yerine getirilen Tevkii Mehmed Paşa da bir şey yapamadığından, III. Ahmed'in ısrarı üzerine İbrahim Paşa 6 Mayıs 1718'de sadrazamlığı kabul etti. İlkin, 21 Temmuz 1718'de Avusturya ile Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasını sağladı. Antlaşma gereği, Küçük Eflâk, Tamışvar, Belgrad, Kuzey Sırbistan Avusturya'ya bırakılıyordu.

İstanbul'a dönen İbrahim Paşa önce gelirleri artırıcı düzenlemeler yaptı. Paranın değerini piyasa gerçeklerine uydurdu. Gelir-gider dengesini sağladı. Sonra, İstanbul için bir imar programı uygulamaya koyuldu. 1719'daki yangınlar kentin dörtte birini kül ettiği gibi şiddetli bir deprem de surları ve yüzlerce yapıyı yıkmıştı. Fransa'dan dönen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin, İngiltere Elçisi Montegue'nün, Batılı gezginlerin özendirmeleriyle ve Avrupa'dan getirtilen planlara göre; Haliç ve Boğaziçi kıyıları yepyeni bir tarzda parklar, bahçeler, köşkler, saraylar, yalılar, çeşmeler ve camilerle donandı. O bir yandan bu çalışmaları yürütürken bir yandan da Çırağan Sarayı'nda ve Sâdâbad'daki köşkünde herkesi kıskandıracak lüks bir yaşam sürdürüyor; sık sık ziyafetler, eğlenceler, çırağan safaları, helva sohbetleri düzenliyordu. Saray ve konaklardaki eğlenceler eskiden gözlerden kaçırılırken şimdi her şey dış dünyaya dökülmüştü ve bu olgu dönemin başlıca özelliğiydi.

İbrahim Paşa önemli atılım ve yeniliklere de öncülük etti. İstanbul'u kasıp kavuran yangınlara karşı tulumba örgütünü kurdu. İlk devlet matbaası açılırken dinsel yapıtların basılmasını yasaklayarak binlerce sanatkâr-hattatın işsiz kalmalarını da önledi. Bu dönemde müzikte yeni formlar ve arayışlar başlatıldı. Divan şiiri de Nedim'le son şahlanışını yapıyor; mimarlık, yepyeni bir üsluba bürünüyordu. Anıt-çeşmeler, klasik özellikler taşıyan camiler dönemin simgeleri olarak inşa edildi. Çiçeğe, özellikle laleye karşı saraydâ başlayan, yoksul halk tabakalarına kadar yayılan bir tutku aldı yürüdü.

Ancak sanatın, yeniliğin koruyucusu İbrahim Paşa'nın düşmanları da giderek çoğalıyordu. Bağnazlık, çıkar hesapları ve siyasal hırs, onun karşısındaydı. Kaldı ki, refah ve gelişmişlik, başkentte ve belli bir kesim için söz konusuydu. Bu yüzden halkı da karşısına almıştı. Kendi yakınlarını önemli görevlere getirmesi, Fransız Elçisi Bonnac'ın etkisinde kalması, Batı'da kaybedilen topraklar, Doğu seferinin geciktirilmesi aleyhine işlenen başlıca konulardı. 1722'de Dağıstan'ın, Osmanlı Devleti'ne katılma isteği yüzünden barışçı siyasetini bozmak zorunda kaldı. Rus Çarı I. Petro, Kafkasya'ya ordu gönderince Osmanlı orduları da birkaç koldan İran'a girdiler. Doğu Gürcistan, Dağıstan, Luristan ve Kirmanşah Osmanlılar'a geçti. 1724'te Hemedan, ertesi yıl Tebriz alındı. 1727'de imzalanan Hemedan Antlaşması gerçi bir zafer belgesiydi ama, İran'ı derleyip toparlayan Nadir Han (Şah) ele geçirilen yerlerin tümünü 1730'da geri aldı. Şairlerin övüp durdukları "eşsiz zaferler", kötü sonu çabuklaştıran başarısızlıklara dönüştü. İbrahim Paşa, bir çare olarak padişahı sefere çıkmaya zorladı. Eski geleneksel hazırlıklar başlatıldı. Ancak sefere gönülsüz olan III. Ahmed ve ayak sürüyen paşalar saraylarında keyif çatıyorlardı. İbrahim Paşa, giriştiği seferden nasıl vazgeçebileceğinin düşüncesindeyken, 28 Eylül 1730'da İstanbul'da Patrona Halil Ayaklanması başladı. Patrona Halil, başına yüzlerce kişiyi topladı. Hapishaneleri açıp mahkûmları silahlandırdı. Yeniçeriler de konakları köşkleri yağmalama sevdasıyla bunlara katıldılar. Gece karanlığında İstanbul'a geçen İbrahim Paşa Topkapı Sarayı'na sığındı. Sert önlemler almayı tasarladı ama, tek yardımcı bulamadı. III. Ahmed, kendi canı ve tahtı için onu çoktan fedaya hazırdı. Ayaklanmacıların sarayı kuşattıkları 30 Eylül 1730 günü, hasım ulemadan aldığı fetva ile damadı İbrahim Paşa'yı boğdurttu ve cesedini kapı aralığından ayaklanmacılara verdirdi. İbrahim Paşa'nın ölüsü türlü hakaretlerle sokaklarda sürüklendi, parçalandı. Akşam, Sultanahmed Çeşmesi önüne atılan parçalar gizlice toplanarak Şehzadebaşı'ndaki külliyesinin bahçesine gömüldü.

Sadrazam olması

Patrona Halil Ayaklanması

Yaptığı yenilikler

Osmanlı tarihinde "yenilik ve yenilikçilik" İbrahim Paşa ile başlamıştır. Avrupa Barok sanatının Osmanlı ülkesine girmesi, geleneksel sanatların (çinicilik, kâğıtçılık gibi) canlandırılması, Batı dilleriyle, Arapça ve Farsça'dan eserler çevrilmesi, bilim kurulları oluşturulması, korunan şairlerin, sanatçıların arasından Nedim, Vehbî, Ebubekir Ağa, Mustafa Çavuş, Levnî, Hâfız Osman gibi ustaların yetişmesi, İbrahim Paşa'nın öncülük ettiği girişimlerdi.

Kendi adına Şehzadebaşı'nda bir külliye ile yüze yakın dükkân, Bahçekapı'da han, hamam, muallimhâne, sebil, çeşme, Üsküdar ve Boğaziçi'nde saraylar,

Kâğıthane'de cami yaptırmış, vakıflar kurmuştur. Doğduğu Muşkara köyünü yepyeni bir kasabaya dönüştüren, göçebe Türkmen aşiretlerini getirtip yerleştiren ve buraya Nevşehir adını veren de odur.

• KAYNAKLAR: Abdi, *Abdi Tarihi*, 1943; M. Aktepe, *Patrona İsyanı*, 1958; A.R. Altınay, *Lale Devri*, 1973; Destari Salih, *Destari Salih Tarihi*, 1962; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, III-IV, 1980; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, Kısım I, 1956.
• BAKINIZ: AHMED III, ALİ PAŞA [Silahdar], İBRAHİM MÜTEFERRİKA, PATRONA HALİL.

İBRAHİM PAŞA [Kanije Fatihi] (1524-1601)

Osmanlı sadrazamı. Kanije Kalesi'ni almıştır.

Doğum yeri bilinmemektedir. 10 Temmuz 1601'de Belgrad yakınlarında Zemun'da öldü. Aslen Bosnalı'dır. 1531'de devşirilerek saraya alındı ve Enderun'da yetiştirildi. 1574'te silahdar, 1580'de yeniçeri ağası, 1581'de Rumeli beylerbeyi, 1582'de vezir oldu. III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'la evlendi. 1583'te Mısır valiliğine atandı. Lübnan'daki Dürzi ayaklanmasını bastırdı. 1585'te İstanbul'a dönen İbrahim Paşa, Mısır ve Lübnan'daki hizmetleri dolayısıyla II. vezirliğe yükseltildi. Daha sonra yeniçeri ayaklanmasını kışkırttığı gerekçesiyle azledildiyse de, 1587'de kısa bir süre için kaptan-ı deryalığa, III. Mehmed'in 1595'te tahta çıkışından sonra III. vezirliğe, sadrazam Ferhad Paşa'nın Eflâk seferine çıkması üzerine de II. vezirliğe ve sadaret kaymakamlığına getirildi. Koca Sinan Paşa'nın ölümü üzerine 4 Nisan 1596'da sadrazam oldu. Yönetimindeki Osmanlı birlikleri 1596 sonbaharında Eğri'yi ele geçirdi. 26 Ekim 1596'da Avusturya ordusunu Haçova'da ağır bir yenilgiye uğrattı. İbrahim Paşa, başarısına karşın iç çekişmeler sonucu 27 Ekim 1596'da görevden alındı. 9 Aralık 1596'da yeniden sadrazamlığa getirildi. Valide Safiye Sultan'la çekişmesi, Avusturya karşısındaki başarısızlıklar 3 Kasım 1597'de yine görevden alınmasına neden oldu. Ancak yandaşlarının çabaları sonucu 8 Ocak 1599'da üçüncü kez sadrazamlığa getirildi. Kışı iç durumu düzeltmekle ve sefer hazırlıklarıyla geçirdi. 1599 yazında Macaristan'a girerek Macar halkını yeniden Osmanlı Devleti'ne kazandırmaya çalıştı. 23 Kasım 1600'de Kanije Kalesi'ni fethetti. Bu başarısı dolayısıyla ömür boyu sadrazamlığa getirildi.

İBRAHİM PAŞA [Makbul] (1493-1536)

Osmanlı sadrazamı. Devleti 13 yıl büyük yetkilerle yönetmiştir.

Parga'da (bugün Yunanistan'da) doğdu, 15 Mart 1536'da İstanbul'da öldü. İtalyan asıllıdır. Yaşamının ilk dönemlerine ilişkin çeşitli söylentiler bulunmaktadır. Bir söylentiye göre II. Bayezid döneminde Bosna beylerbeyi İskender Paşa tarafından ele geçirilerek Kefe'de sancakbeyi olarak bulunan Şehzade Süleyman'a (I.Süleyman) verildi. Şehzade'nin Manisa sancakbeyliğinde de yanında bulundu. Onun dostluğunu ve güvenini kazandı. Tahta çıktığında onunla birlikte İstanbul'a geldi. Hasodabaşı ve iç şahinciler ağası oldu. Sarayda etkisi ve gücü gittikçe arttı. 1521'de Belgrad, 1522'de Rodos seferine katıldı. 27 Haziran 1523'te Piri Mehmed Paşa'nın yerine sadrazam oldu. Sadrazamlığına ek olarak Rumeli beylerbeyliğini üstlendi. 1524'te padişahın kızkardeşi Hatice Sultan'la evlendi. Aynı yıl Mısır'a giderek önemli düzenlemeler yaptı.

1526'daki Macaristan seferine katıldı. Petervaradin Kalesi'ni ele geçirdi. Mohaç Savaşı'nda emrindeki birliklerle ilk düşman saldırısını karşıladı. Padişahla birlikte Budin'e girdi. 1527'de Anadolu'da Safevi kışkırtmasıyla çıkan Kalender Şah Ayaklanması'nı bastırdı. 1528'de Macar Kralı Zapolya Janos'un elçisi Lasky'le yapılan görüşmeleri yönetti. Görüşmeler sonunda Zapolya, Macaristan kralı olarak tanındı. 11 Nisan 1529'da geniş yetkilerle seraskerliğe getirildi. Hasları 3.000.000 akçeye çıkarıldı. 1529 Viyana kuşatması ile sonuçlanan ikinci Macaristan seferine katıldı. Sefer sırasında Budin'in beş günlük bir kuşatmadan sonra teslimini sağladı. Viyana kuşatmasına katıldı. Dönüşte artçı kalan İbrahim Paşa, yanında taşıdığı Macar kutsal tacını Peşte yakınlarında Zapolya'ya gönderdi. 1530'da Bohemya Kralı ve Avusturya Dükü Ferdinand'ın elçilik kurulunu kabul ederek görüşmeleri yönetti. Görüşmelerin sonuçsuz kalması ve Avusturya'nın düşmanca davranışları nedeniyle 1532'de açılan Alman Seferi'ne katıldı. Köseg Kalesi'nin teslimi görüşmelerini yürüttü. 1533 yazında Avusturya ile yapılan barış görüşmelerini başarıyla yönetti. Yapılan antlaşmaya göre Osmanlılar'a vergi verme ve Zapolya Janos'un topraklarına saldırmaması koşuluyla Ferdinand'ın elinde tuttuğu Macaristan toprakları üzerindeki egemenliği kabul edildi. Ferdinand, İbrahim Paşa'nın eşiti sayıldı.

1533'te başlayan İran Seferi'nin ilk evresini yönetti. 13 Temmuz 1534'te savaşsız Tebriz'e girdi. Eylül 1534'te Tebriz'e gelen padişaha katıldı. Padişahla birlikte Bağdat'a yürüdü. Koruyucularının terkettiği kenti, önden giderek savaşsız ele geçirdi. 1536'da İstanbul'da Fransız Elçisi La Forest ile kapitülasyonların başlangıcı sayılan antlaşmayı imzaladı.

13 yıl sınırsız denebilecek bir yetkiyle devlet yönetiminde söz sahibi olan İbrahim Paşa, 1536'da Kanuni'nin emriyle öldürüldü. Hızlı yükselişi ve padişahın yanındaki hatırlı yeri nedeniyle "makbul" unvanı almış, ancak ölümünden sonra "makdul" denilmiştir. Ölümünde çeşitli iç iktidar çekişmeleri ve Kanuni'nin eşi Hurrem Sultan'ın etkili olduğu sanılmaktadır.

İtalyanca, Hırvatça, Rumca bilen İbrahim Paşa, kültürlü ve açık düşünceli bir sadrazamdı; Büyük İskender'in, Hannibal'in, Caesar'ın yaşamlarını incelemiştir. Macaristan seferinde ganimet olarak ele geçirdiği Herkül, Diana, Apollon heykellerini Sulta-

nahmet Meydanı'ndaki sarayının bahçesine diktirmesi ise bazı çevrelerin tepkisini çekmiştir.

• BAKINIZ: HURREM SULTAN, SÜLEYMAN I.

İBRAHİM PAŞA [Melek]
(1597-1685)

Osmanlı devlet adamı. Budin savunmasıyla ünlüdür.

Doğum tarihi kesin değildir. Divriği'de doğdu, 2 Aralık 1685'te Belgrad'da öldü. Maliye kaleminden yetişti. Başbaki kulu iken Kasım 1656'da başdefterdar oldu. Nisan 1661'de vezir rütbesiyle Mısır valiliğine atandı. 1663'te IV. Murad'ın kızı Rukiye Sultan'la evlendi. 1671'de kubbe veziri, 1672'de Kandiye muhafızı oldu. 1675'te Şam valiliğine getirildi. Şam valisi iken, 1676'da Lehistan (bugünkü Polonya) cephesine komutan olarak gönderildi. Kırım hanı I. Selim Giray'la birlikte İzvanca savaşını kazanarak, Lehistan kralının barış isteği üzerine anlaşmaya vardı. Buna göre Ukrayna'da bulunan ve henüz teslim alınmamış olan iki kale Lehistan'a bırakıldı, vergi ile ilgili sorunları çözümlenerek üç yıldır süren Osmanlı-Lehistan savaşı sona erdirildi. Ayrıca Podolya ve Ukrayna Osmanlılar'a kaldı. 1676'da Çehrin Kalesi'ni (Ukrayna'da) Ruslar'a teslim eden Doroşenko üzerine gönderildi ve Çehrin Kalesi'ni kuşattı. Bu kuşatmadan bir sonuç alamadığı için görevden uzaklaştırıldı. 1677'de sırasıyla Kandiye, Mora ve Erzurum valiliklerinde bulundu. 1683'te Diyarbakır valisi oldu.

1683'te Osmanlı ordusunu Viyana'da bozguna uğrattıktan sonra sürekli ilerleyen Avusturyalılar 1684'te Budin'i kuşattı. Budin serdarlığına atanan İbrahim Paşa, teslim çağrısını kabul etmeyerek Budin'i üstün biçimde savundu ve Avusturya ordusu geri çekildi. IV. Mehmed, bu başarısından dolayı, İbrahim Paşa'yı Macaristan'daki Osmanlı ordusuna komutan olarak atadı, ayrıca Halep valiliğini de verdi. O güne kadar zekâsı ve çalışkanlığı nedeniyle "şeytan" sanıyla anılırken bundan sonra "melek" sanıyla anılmasını emretti.

İbrahim Paşa, 1685'te Avusturya ordusunun kuşattığı Uyvar'ı kurtarmak için hazırlıklar yaptı. Budin'e geldiğinde savaş kurulu Estergon Kalesi'ni geri almaya karar verdiğinden yeterli bir hazırlığı olmaksızın Estergon'u kuşattı. Yenilerek geri çekilmesinin ardından, Uyvar Kalesi de Avusturyalılar'ın eline geçti. Avusturya ordusunun ardı ardına kaleler alarak sürekli ilerlemesi karşısında, Avusturya ordu komutanına uygun bir barış yapmak için haber gönderdi. Sadrazam Kara ibrahim Paşa, padişahtan izinsiz yapılan bu barış teklifini hainlik olarak değerlendirdi ve padişahı da bu yolda etkiledi. Bunun sonucunda İbrahim Paşa Belgrad'da öldürüldü.

• BAKINIZ: MEHMED IV.

İBRAHİM SARIMEDDİN
(? - 1384)

Türkmen beyi. Ramazanoğulları Beyliği'ni Memlukler'in etkisinden kurtarmaya çalışmıştır.

Doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. 17 Şubat 1384'te Mısır'da öldü. Çukurova'da hüküm süren Ramazanoğulları Beyliği'nin kurucusu Ramazan Bey'in oğludur. 1378'de babasının yerine geçtiği sırada Ramazanoğulları Beyliği siyasal ilişkileri pek açık olmamakla birlikte, Memlukler'e bağlı bulunuyordu. Bölgedeki Hıristiyan toplumlarla, özellikle Ermeniler'le yaptığı savaşlardaki başarısı nedeniyle kendisine "dinin keskin kılıcı" anlamında "sarımeddin" unvanı verilen İbrahim Bey, Memlukler'e karşı ayaklanmış olan Dulkadiroğlu Halil Bey'le anlaşarak, birlikte hareket etme hazırlığı içindeyken Memlukler'in valisi Timur Bey'in saldırısıyla karşılaştı. Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları güçleri Belen Boğazı'nı tutarak Memluk ordusunu bozguna uğrattılar. Timur Bey tutsak olmaktan güçlükle kurtuldu. 1381'de "Türkmenler'in başbuğu" unvanını alan İbrahim Bey, Memluk sultanına karşı ayaklanan Memluk komutanı Torumbay ile işbirliğine girişti. 1383'te Karamanoğlu beyi ile anlaşarak yeniden ayaklandı. Bunun üzerine Halep valisi Yelboğa, Çukurova üzerine yürüdü ve İbrahim Bey'i yakalatarak, annesi ve kardeşi Kara Mehmet Bey'le birlikte Mısır'a götürdü. İbrahim Bey, burada ailesiyle birlikte idam edildi.

İBRAHİM TAMGAÇ
(? - 1068)

Batı Karahanlı hükümdarı. Adil yönetimiyle tanınmıştır.

Doğum yeri ve tarihi bilinmiyor. Buhara'da öldü. Batı Karahanlı hükümdarı I. Muhammed b.Nasr'ın kardeşidir. Önceleri Boritigin adıyla Maveraünnehir'i yönetti ve 1052'de Muhammed b.Nasr'ın ölümünden sonra devlete tümüyle egemen oldu. Karahanlı hükümdarlarının en ünlüsü olup, kendisinden "Büyük Tamgaç Han" olarak söz edilir. Ülkesinin dirlik ve düzenine önem veren, halkın çıkarlarını gözeten, hukukçuların onayını almadan yeni bir vergi koymayan adil bir hükümdardı. Şeyhler ve bilginlere büyük değer verdiği halde, ünlü bilgin Ebu Kasım Semerkandî'yi öldürtmesi büyük bir yanlış olarak kabul edilir. Gerçekleştirdiği bayındırlık ve imar hizmetleriyle, bu alanda bilgi edinilen ilk Karahanlı hükümdarıdır. Semerkand'da ünlü bir medrese ve hastane yaptırmıştır. İbrahim Tamgaç Han, 1056-1058 arasında Doğu Karahanlılar'dan Şaş, İlâk, Tünhas ve Fergana'nın bazı bölgelerini aldı. 1059'dan sonra sınır eyaletleri ve Fergana'da kendi adına sikke bastırdı. Yaşamının son yıllarında, güçlenen Büyük Selçuklu Devleti'nin saldırılarına uğradı. Alp Arslan, Huttal ve Çağanıyan'ı alarak, asıl Karahanlı toprakla-

rına da akınlar yapmaya başladı. İbrahim Tamgaç 1061'de Bağdat'taki Abbasi halifesinden yardım istediyse de, yeni rütbeler ve hediyeler dışında bir şey elde edemedi. Felç gelmesi üzerine yönetimi oğlu II. Nasr b.İbrahim'e bıraktı ve kısa bir süre sonra öldü.

İBRAHİM TEMO
(1865 - 1939)

Osmanlı siyaset adamı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çekirdeğini oluşturan İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin kurucularındandır.

Mart 1865'te Manastır'a bağlı Struga'da doğdu. Romanya'da İzvor'da öldü. 1884-1888 arasında Ahırkapı Tıp İdâdisi ve Kuleli Askeri Tıbbiye İdâdisi'nde öğrenim gördü.

Kuleli'de Ishak Sükûti ve Şerafeddin Mağmumi ile tanıştı. 1888'de Mekteb-i Tıbbiye'ye girdi. 1 Mayıs 1889'da, İshak Sükûti, Mehmed Reşid ve Abdullah Cevdet ile birlikte gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çekirdeğini oluşturan İttihad-ı Osmani Cemiyeti'ni kurdu. Şüphe ve jurnaller üzerine dört kez tutuklandı. Anadolu'ya sürülmek istenince Eylül 1895'te Romanya'ya kaçtı. Cemiyetin Balkanlar'da örgütlenmesini üstlenerek, Romanya ve Bulgaristan'da şubeler kurdu. 15 Aralık 1898'den başlayarak Bükreş'te *Sada-ı Millet* adıyla bir gazete çıkardı. Abdülhamit yönetimini yeren yayımlar yapmaya başladı. Temo, Paris, Cenevre ve Kahire'deki İttihatçı ileri gelenleriyle işbirliğini sürdürdü. 1901'de Viyana'ya 1902'de Paris'e 1908'de de Mısır'a gitti. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a döndü. İstanbul'da umduğunu bulamayan ve yeni İttihat ve Terakki yöneticileri ile anlaşmazlığa düşen Temo, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet yapmaya başladı. 6 Şubat 1909'da Osmanlı Demokrat Fırkası'nı (Fırka-i İbâd) kurdu. Partisinin 5 Aralık 1911'de Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne katılmasından sonra Romanya'ya döndü.

İbrahim Temo Romanya'da da siyasi yaşamını sürdürmüş, 1920'de senatoya girmiştir. Son dönem Osmanlı tarihinde çok önemli bir yeri olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olan Temo, II. Meşrutiyet döneminde etkin olamamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Atatürk'ü Niçin Severim*, 1937; *İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılâb-ı Milliye Dair Hatıratım*, 1939.

- **BAKINIZ:** ABDULLAH CEVDET, ABDÜLHAMİT II, İSHAK SÜKÛTİ.

İÇİKAVA, Kon
(1915)

Japon, yönetmen. Batı türü güldürüleri ve savaş karşıtı filmleriyle tanınmıştır.

20 Kasım 1915'te Mie'de, Uji Yamada'da doğdu. Ortaöğrenimini bir ticaret okulunda tamamladıktan sonra, 1933'te Kyoto'daki J.O. Canlandırma Stüdyoları'nda çalışmaya başladı. 1942'de Toho Film Şirketi'ne geçti. 1946'da gerçekleştirdiği bir kukla filmi, senaryosunun önceden denetime verilmediği gerekçesiyle ABD işgal güçlerince el konularak yok edildi. Ertesi yıl, Toho'nun yan kuruluşu Şihtoho Şirketi'nin de ilk ürünü olan, *Toho seniçi-ya* ("Toho'yla Bin Bir Gece") adlı ilk filmini yönetti. 1948 tarihli *Sambyaku-rokujugo-ya* ("Üç Yüz Altmış Beş Gece") adlı melodram, ilk büyük gişe başarısı oldu.

1950'lerde, Japon sinemasında pek rastlanmayan, Batı tipi yergici güldürü filmleri çekti. Büyük ölçüde ABD sinemasının etkilerini taşıyan bu dönem yapıtlarıyla eleştirmenlerce Japon Frank Capra'sı olarak değerlendirildi. Daha sonra savaş filmlerine yönelen İçikava, 1950'lerin ikinci yarısında çektiği filmlerle uluslararası üne kavuştu. Birmanya'da savaşan Japon ordusundaki bir askerin, yenilgiden sonra, açıkta kalan cesetleri gömme isteğinin bir saplantıya dönüşmesini ve orada kalmaya karar vermesini ele alan *Biruma no tategoto* (" Birmanya Arpı") ve yine Japon birliklerinin Filipinler'deki son günlerini anlatan *Nobi* ("Ovadaki Ateş") Japon sinemasının en güçlü savaş karşıtı filmleri sayıldı.

1963'te çevirdiği *Taiheyo hitoriboçi* ("Pasifik'te Tek Başına"), Osaka'dan San Francisco'ya Pasifik'i küçük bir tekneyle tek başına geçen yirmi üç yaşındaki bir gencin gerçek öyküsünden esinlenmişti. Aynı yıl çevirdiği *Yukinojo henge* ("Yukinojo'nun İntikamı") ve titiz bir çalışma sonucu hazırladığı, 1964 Tokyo Olimpiyat Oyunları'nın belgesel filmi *Tokyo Orinpikku* (Tokyo Olimpiyatları), önemli yapıtları oldu.

Çeşitli uluslararası şenliklerde ödüller kazanan İçikava, Japon sinemasının Kurosava ve Ozu ile birlikte önde gelen temsilcilerinden biridir. Hemen hemen bütün filmlerinde ünlü bir senaryo yazarı olan eşi Natto Vada (1920) ile birlikte çalışmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Toho seniçi-ya*, 1947, ("Toho'yla Bin Bir Gece"); *Sambyaku-rokujugo-ya*, 1948, ("Üç Yüz Altmış Beş Gece"); *Pu-san*, 1953, ("Bay Pu"); *Biruma no tategoto*, 1956, ("Birmanya Arpı"); *Enjo*, 1958, ("Yangın"); *Nobi*, 1959, ("Ovadaki Ateş"); *Hakai*, 1962, ("Günah"); *Taiheyo hitoriboçi*, 1963, ("Pasifik'te Tek Başına"); *Yukinojo henge*, 1963, ("Yukinojo'nun İntikamı"); *Tokyo Orinpikku*, 1965, (Tokyo Olimpiyatları); *Kyoto*, 1968; *Matatabi*, 1973, ("Gezinenler").

- **BAKINIZ:** KUROSAVA.

İÇMELİ, Mürşide
(1930)

Türk baskı sanatçısı. Karışık teknikle uyguladığı baskıları ile tanınmıştır.

8 Aralık 1930'da İstanbul'da doğdu, 1947'de Gazi Eğitim Enstitüsü (şimdi Gazi Üniversitesi) Resim-İş Bölümü'ne yazıldı. Mezun olduktan sonra, 1953'te resim öğretmenliğine başladı. 1959'da Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü asistanlık sınavını kazandı. 1960'ta İspanyol hükümetinin bursuyla Madrid Güzel Sanatlar Akademisi'nde taşbaskı (litografi) ve gravür çalışmaları yaptı. 1962'de Londra'ya giderek "illüstrasyon" konusunda öğrenim gördü. Yurt içinde ve dışında pek çok kişisel sergi açtı, karma sergilere katıldı, ödüller aldı. Halen Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde grafik dersi öğretmenidir.

Karışık teknikle oluşturduğu yapıtları, Anadolu sanatının kilim, halı ve minyatür gibi yapıtlarından kaynaklanan geometrik, simetrik, stilize edilmiş düzenlerle kurulmuştur. Figür onun gravürlerinde soyut ve geometrik biçimle bir karşıtlık etkisi uyandırır. Düzenlemeleri ve biçimleri, olabildiğince yalın, tutumlu bir anlatımla ele alır. Böylece, birbirinden kopardığı ve yalınlaştırdığı imgelerle, büyük kent ve sanayileşen toplum yapısı içinde yalnızlaşan insanları anlatmayı amaçlar. Soyut biçimler ve geometrik düzenlemelerle figürler arasındaki ilişkide, teknoloji ile insanın birlikte olması ve çelişkileri üstünde durur. Gerçeklikle soyut olanın bireşimine ulaşmaya çalışır. Rengi en aza indirgemiş, ağırlığı daha çok açık-koyu karşıtlığına vermiştir.

Özgün baskı tekniklerinin öğretilmesi ve uygulanması, özgün baskı atölyelerinin kurulması ve yaygınlaşması alanında önemli katkıları olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Hayat Nüvesi*, 1969; *Üçlü Grup*, 1976; *Kara Toprak*, 1976; *Yaşama Övgü*, 1976; *Hititler ve Hitit Güneşi*, 1976; *Mavi Dünya*, 1977; *Üç Kare*, 1977; *Diriliş*, 1978; *Hiroşima*, 1979; *Kukla Kadınlar, Maskeli Erkekler*, 1980; *Bir Dostun Anısına Üç Kadın*, 1980.

İDRİS
(İÖ 2000 ?)

Kutsal kitaplarda adı geçen peygamberlerden biri. Terzilerin piri sayılır.

Tevrat'a göre Şît peygamberin soyundandır. *İncil*'de İdris'in (Henoch) dindar bir kişi olduğu, 365 yıl yaşayıp göğe çekildiği belirtilir. *Kuran*'da adı iki kez geçer. Sadık, doğru bir peygamber olduğu, yüce bir yere yükseltildiği, onun gibi İsmail ile Zülkifl peygamberlerin de sabırlı kişiler sayıldıkları yazılıdır.

İslam yazarları İdris'in *İncil*'deki söylenceye göre sonsuz yaşama eriştiği, ya da İsrail kitaplarından aktarıldığı gibi ölmeden cennete girdiği fikrinde birleşirler. İlk kez kalemi kullanan, giysi dikip giyen odur. Bu yüzden yedi esnaf derneğinden biri olan terzilerin koruyucusu ve piri olarak bilinir. Tıp, gökbilim alanlarındaki becerilerinden söz edilir. Peygamber olarak yine ilk kez Kabil'in torunlarına karşı Tanrı yolunda savaşanın İdris olduğu söylenir. Cebrail'in ilk vahiy getirdiği peygamberdir. Kendisine kutsal kitap olarak otuz dokuz sahife verilmiştir. Kitap, Hıristiyan kilisesince önce kabul edilmiş, sonra kilise yasalarına aykırı sayılmıştır.

Ölüm meleği Azrail, İdris'in kendi isteği ile canını almış, İdris bir saat kadar ruhundan ayrı kalmış, sonra yeniden ruhuna kavuşmuştur. Cennete girmiş, oradan çıkmak istememiş, Tanrı da kalmasına izin vermiştir. İdris aynı zamanda İlyas ve Hızır ile birleştirilir. Eski Yunan'ın onu Hermes Trisgenistes diye tanıdığı söylenir. Buhari'de geçen bir Hadis'te, Hz. Muhammed'in Mirac gecesi İdris'i dördüncü gökte gördüğü bildirilir.

İDRİS I
(1890-1983)

Libya kralı. Senusiye tarikatının reisi ve Berka emiri olarak ülkesinin bağımsızlığa kavuşmasında rol oynamıştır.

Seyid Muhammed İdris 13 Mart 1890'da Berka Eyaleti'nde Carabab vahasında doğdu, 25 Mayıs 1983'te Kahire'de öldü. Dedesi Muhammed b.Ali Senusi'nin 1837'de kurduğu Senusiye tarikatı bu bölgede büyük güce sahipti. Babası Senusi el-Mehdi öldüğünde daha on iki yaşında olduğundan, amca çocuğu Sidi Ahmed Şerif el-Senusi tarikatın başına geçti. Senusiye tarikatı 1911-1912 Trablusgarb savaşında İtalyanlar'a karşı Osmanlılar'ın yanında yer aldı. İdris 1914'te hacca giderken uğradığı Mısır'da İngilizler ile ilişki kurdu. 1917'de tarikat ileri gelenlerince reis seçildi.

İdris, 1920 Kasımı'nda İtalya'nın egemenliğini kabul ederek Berka emiri unvanını aldı. Ancak 1922'de ayaklandı ve bir yıl sonra da Mısır'a sığınmak zorunda kaldı. Mısır hükümetinden önemli destek gördü. Bu sırada İtalya'da iktidarı ele geçiren Benito Mussolini, Trablusgarb, Fizan ve Berka'yı birleştirerek Libya'yı kurdu. Faşist rejim büyük paralar dökerek İtalyanlar'ı bu ülkeye yerleştirmeye çalıştı. Yerliler ise bütün siyasi ve iktisadi haklardan yoksun bırakıldı.

II. Dünya Savaşı başladığı zaman İdris, özellikle tarikata bağlı adamlarından kurduğu birliklerle İngiliz VIII. Ordusu'nun yanında İtalyanlar'a karşı savaştı. 1945'te Dört Büyükler'in Londra toplantısında Libya'nın vesayet altına alınması görüşüldü. ABD bunu yedi devletin birlikte üstlenmesini önerirken, SSCB üç eyaletin kendisi, ABD ve İngiltere arasında bölüşülerek vesayet altına alınmasını önerdi. 1946'da Paris'te yapılan toplantıda İngiltere Libya'nın bağımsız olmasından yana olduğunu açıkladı. 1947'de İtalya ile barış antlaşması imzalanmasının ardından, İdris ailesiyle birlikte Berka'nın başkenti Bingazi'ye döndü. İngilizler 1 Haziran 1949'da İdris'i Berka emiri

olarak tanıdılar ve kısa bir süre sonra bu bölge özerk bir yapıya kavuştu. 21 Kasım 1949'da Birleşmiş Milletler Libya'nın bağımsızlığı yönünde bir karar aldı. Bunun gerçekleşmesine gözlemci olarak katılan BM kurulu, İngilizler ve İdris ile birlikte bir birleşme planı hazırladı. Her eyaletten 20 üyenin katılmasıyla kurulan Geçici Meclis bir anayasa hazırladı ve 3 Aralık 1950'de İdris'i kral ilan etti. Libya Krallığı resmi olarak 24 Aralık 1951'de tanındı.

I. İdris çatışmalara yol açmamak için içerdeki güç odaklarına karşı dengeli bir tutum izledi ve büyük ölçüde ABD ve İngiltere'nin yardımına dayandı. 28 Mart 1953'te Libya'yı Arap Birliği üyesi yaptı. 9 Eylül 1954'te imzalanan bir antlaşmayla ABD'ye Libya'da askeri hava üsleri kurma hakkı tanıdı. 1955'te Mısırlı güçlü bir toprak sahibinin kızıyla evlenen I. İdris, çocuğu olmadığı için 1959'da yeğeni Hasan Rida el-Senusi'yi veliaht seçti. 1960'larda petrolün bulunmasıyla Libya, Batı karşısında daha güçlü bir durum kazanmaya başladı. Ancak I. İdris bu gelişmeye karşı durarak, 1967'de ilerici olarak bilinen başbakan Hamid Bakkuş'u görevden aldı. Sıkı denetime karşın yüzbaşı Muammer el-Kaddafi genç subaylara dayanarak ordu içinde Nasır yanlısı bir örgütlenmeye girişti. İki yıl süren hazırlıklardan sonra, I. İdris'in Türkiye'de tedavi gördüğü bir sırada Muammer el-Kaddafi 1 Eylül 1969'da kansız bir darbeyle yönetimi ele geçirip krallığı kaldırdı. Mısır'a giden İdris uzun yıllar sürgün olarak yaşadığı Kahire'de öldü.

• BAKINIZ: A.Ş. SENUSİ, M.A. SENUSİ.

İDRİS b. ABDULLAH
(? - 793)

Arap devlet adamı. Fas'ta Şii İdrisi hanedanının kurucusudur.

Doğum yılı ve yeri bilinmiyor. 16 Temmuz 793'te Ulîlî'de öldü. Gerçek adı Abdullah b.Hasan b.Ali'dir. Halife Ali'nin soyundandır. Abbasi Halifesi el-Hadi'ye (785-786) karşı Mekke yakınlarında çıkan ayaklanmaya katıldı. 786'da ayaklanma bastırılınca İdris azatlı kölelerinden Raşid'in yardımıyla Mısır'a kaçtı. Burada posta müdürü olan el-Vazih onun Fas'ta Mağrıb'a kadar gitmesini sağladı.

Fas'ta Avraba Berberi aşiretinin başkanı İshak b.Muhammed, bölgenin kuzeyinde yaşayan Zenâta, Luvâta, Gomâra, Saddarâta kabilelerine İdris'i imam olarak tanıttı. İdris, Müslüman Berberi kabileleriyle birlikte Tâmesnâ'daki Hıristiyan, Musevi ve putperest topluluklarla savaşıp onları yendi. 789'da doğuda Tlemsen'e yürüdü. Kenti özerk olarak yöneten Muhammed b.Hâzir, İdris'in egemenliğini tanıdı. Söylentiye göre İdris, Harun Reşid'in kışkırtmasıyla Süleyman el-Şammah tarafından zehirlenerek öldürüldü. Yerine oğlu II. İdris geçti.

İDRİS BİTLİSİ
(? - 1521)

Osmanlı tarihçi ve devlet adamı. İlk sekiz Osmanlı padişahını anlatan manzum bir tarih yazmıştır.

Bitlis'te doğdu, İstanbul'da öldü. Doğum tarihi bilinmiyor. Nurbahşiyye tarikatına bağlı Hüsameddin Ali'nin oğludur. Akkoyunlu Uzun Hasan'ın oğlu Yakub Bey'in (1478-1490) yanında kâtip olarak çalıştı. II. Bayezid'in kazandığı bir zafer için yazdığı tebriknâme, padişahın dikkatini çekti. İsmail I (Şah İsmail) 1501'de Safevi Devleti'ni kurunca II. Bayezid'in yanına geldi. I. Selim'in İran seferine katıldı. Doğu bölgesinin fethinde, Mardin, Urfa, Musul'un alınmasında yararlıkları dokundu. Mısır'ın fethinde de bulundu. I. Selim'i övdüğü kasidesinde Mısır'ın yönetimi hakkında görüşlerini belirtti.

İlk sekiz Osmanlı padişahı için 80.000 beyitlik Farsça manzum *Heşt Bihişt* ("Sekiz Cennet") adlı tarihini II. Bayezid'in emriyle yazdı. Tarih bilimi, Osmanlılar'ın kökeni, soykütüğü, ilk savaşları, Selçuklular'la ilişkilerinin anlatıldığı bir girişle başlayan yapıt, ilk sekiz padişahın dönemlerini anlatır ve 1506'da Firuz Bey'in Bosna valisi olmasıyla biter. Oğlu defterdar Ebulfazl Mehmed tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Yine oğlunun yeniden düzenlediği Farsça bir *Selimnâme*'si vardır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Heşt Bihişt*, (yazarın el yazısıyla yazılmış nüshası, Bankipore Oriental Public Library, No. 532-534); *Selimnâme*, (Paris, Bibliothèque Nationale, No. 235).

İDRİSİ
(1100 - 1165)

Arap, coğrafyacı ve gezgin. Hazırladığı dünya haritasıyla tanınmıştır.

Ebu Abdullah Muhammed b.Abdullah b.İdris, Septe'de doğdu, Sicilya'da öldü. Peygamber soyundan geldiği için Şerif el-İdrisi diye de tanınır. Kurtuba'da (İspanya'da, Cordoba) öğrenim gördü. Coğrafya, ilm-i heyet (gökbilim), ilm-i hücum (yıldızbilim), tıp ve felsefe okudu.

Kuzey Afrika'yı, Mısır'ı, Anadolu'yu dolaştı. İstanbul'a geldi. Fransa, İngiltere, Finlandiya gibi Avrupa ülkelerini gezdi. Gezilerinin sonunda Norman Kralı II. Roger'ın davetlisi olarak uzun süre kralın Sicilya'da Palermo'daki sarayında yaşadı. Bundan ötürü İdrisi'ye es-Sakali (Sicilyalı) da denir. Kral için tüm ülkeleri betimleyen gümüşten bir küre yaptı. Ayrıca gezdiği ülkelerin coğrafyasını, bitkilerini, madenlerini, yollarını ve çeşitli özelliklerini anlatan *Kitabü'r-Rucârî* adlı kitabını yazdı. Kitap daha sonra *Nüzhetü'l-Müştâk fi Zikri'l-Emsâr* adı altında kısaltıldı. Yapıt 70 paftalık haritasıyla ün kazanmıştır. Her harita yedi iklimden (bölgeden) birinin 1/10 parçasını

Resim 379
Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etmeye hazırlanışı ve İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılması. Zübdet-üt Tevarih adlı el yazması, 1583. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, İstanbul

Resim 380
Mürşide İÇMELİ ***"Kukla Kadınlar, Maskeli Erkekler"****, 1980, Özel Koleksiyon.*

Resim 381
İHAP HULUSİ "1920 İstanbulu'nun Tiplerinden", 1965

Resim 382
*Ergin İNAN "**Desen Çalışması**"ndan ayrıntı, 1983*

gösterir. Haritalar yan yana konacak olursa o dönemde bilinen yerlerin tam bir haritası elde edilir. İdrisi yapıtını hazırlarken İslam ülkelerine ait bölümlerde, geniş ölçüde eski coğrafyacılardan, özellikle İbn Havkal'dan alıntılar yapmıştır. Gezilerle tüccarlar tarafından Avrupa ülkeleri hakkında II. Roger için derlenen bilgilerden de yararlanmıştır. Kral I. Wilhelm için de *Kitâbü'l-Memâlik* adlı başka bir coğrafya kitabı yazmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Nüzhetü'l-Müştâk fi Zikri'l-Emsâr*, (ö.s.), 1592; *Kitâbü'l-Memâlik*, (Köprülü Kütüphanesi, No. 688).

İDRİS-İ MUHTEFİ
(? - 1615)

Türk, sufi. Melamilik'in yayılmasını sağlamıştır.

Tırhala'da doğdu. İstanbul'da öldü. Gerçek adı Hacı Ali Bey'dir. Doğum tarihi bilinmiyor. Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Rüstem Paşa'nın terzisi olan amcasından terzilik öğrendi. İdris peygamber terzilerin piri sayıldığından, "İdris" lakabını aldı. 1548'de İran seferine katıldı. Yolda, Ankara yakınlarında Kutluhan'da Melami şeyhlerinden Hüsameddin Ankaravi ile buluştu. Onun yanında kalıp Melami eğitimi altında yetişti.

1556'da Hüsameddin ölünce İstanbul'a geldi. Melamilik'i yaymaya başladı. Birçok tekke şeyhi İdris'e bağlandı. Sadrazam Halil Paşa ile Şeyhülislam Mustafa Efendi de ona mürid oldu. Melamilik bu yıllarda hızla yayılmaya başladı. İdris halk arasına karışmadı. Ona bağlananlar bile kendisini tanımazlar, ancak "kalbe bakıcı" denen rehberlerin aracılığı ile İdris'le görüşürlerdi. Bu nedenle İdris-i Muhtefî (gizlenen İdris) diye tanındı. Şair Nev'izâde Atâî bir dizesinde onu "Söyleyenler kendisin bilmez, bilenler söylemez" biçiminde nitelendirmiştir. Melamiler tarafından Hamza Balî'den sonra en bilgili ve en yetkili kişi (kutup) olarak bilinir.

İdris'in aruzla yazdığı şiirlerinin yanında bilinen en ünlü yapıtı, hece ile on beş dörtlükten oluşan *Şathiye*'sidir. Buna Ali Şermî'nin bir şerhi vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Şathiye ve Şerhi*, (ö.s.), (Süleymaniye Kütüphanesi, Nazif Paşa Bölümü, No. 419).

İGNATİEV, Nikolay Pavloviç
(1832 - 1908)

Rus diplomat ve devlet adamı. 1856 - 1878 arasında Rusya'nın dış politikasına yön vermiş, 1881 - 1882 yıllarında içişleri bakanlığı yapmıştır.

29 Ocak 1832'de St. Petersburg'da (bugün Leningrad) doğdu, 3 Temmuz 1908'de aynı kentte öldü. Muhafız Alayı'nda görev aldıktan sonra, 1851'de Genelkurmay Akademisi'ni bitirdi. 1856'da diplomat oldu. 1858'de bir kurulun başkanı olarak Orta Asya'ya giderek Buhara hanı ile bir dostluk ve ticaret antlaşması imzaladı. 1859'da Rusya ile Çin arasındaki doğu sınırını belirleyecek bir antlaşma imzalamak üzere Çin'e gönderildi. Rusya'nın dostluğu konusunda Çin'e güvence vererek bu ülkeyle 1860'ta Pekin Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmayla Amur Nehri'nin batısındaki tüm bölge ve Ussuri Nehri ile Büyük Okyanus arasında kalan bölge Rusya'nın denetimine geçti. Böylece Ruslar'ın Asya'da yayılmalarını ve Uzakdoğu'ya yerleşmelerini amaçlayan II. Aleksandr, bu alanda önemli bir başarı elde etmiş oldu.

İgnatiev Çin'den döndükten sonra, 1861-1864 arasında, Dışişleri Bakanlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu ve Uzakdoğu ile ilişkilerinden sorumlu olan Asya Bölümü'nün başkanlığını yaptı. 1864'te büyükelçi olarak İstanbul'a gitti. II. Aleksandr'ın Balkanlar'da yaşayan Slavlar'ı Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinden kurtarma politikası uyarınca Hıristiyan Slavlar'ı yönetime karşı kışkırttı. 1877'de Devlet Konseyi üyesi oldu, aynı yılın Şubat-Mart aylarında Berlin, Londra, Paris ve Viyana'ya yaptığı gezilerde, Batılı devletlerin Osmanlı-Rus anlaşmazlığında tarafsız kalmalarını sağlamaya çalıştı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı Rusya'nın kazanmasından sonra Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması görüşmelerine Rusya temsilcisi olarak katıldı. Bu antlaşmayla Büyük Bulgaristan kuruldu, Sırbistan ve Karadağ bağımsız oldu. Ancak Batılı devletlerin çıkarlarıyla çelişen antlaşma koşulları, aynı yıl imzalanan Berlin Antlaşması ile önemli ölçüde değiştirildi. Rusya'nın Balkanlar'da kurmaya çalıştığı egemenliği silen yeni antlaşmanın karşısında olan İgnatiev, diplomatik görevinden istifa etmek zorunda kaldı.

İgnatiev 1881'de çar III. Aleksandr'ın tahta çıkmasından sonra içişleri bakanlığına getirildi. Yönetimi sırasında, gelişen devrimci harekete karşı çok sert davrandı, Yahudiler'e karşı katliamlar düzenlenmesine izin verdi.

1882'de çar III. Aleksandr'a, ilk kez 1549'da toplanan bir tür halk meclisi olan Tarım Meclisi'nin (Zemsky Sobor) yeniden kurulmasını önermesi, İgnatiev'in anayasal bir yönetim biçimi kurmak istediğini düşünen çar tarafından görevinden alınmasına neden oldu. 1884'te Rusya'nın Orta Asya'daki bölgeleri için idarî bir reform programı hazırlayan bir komiteye başkanlık etti. Yaşamının geri kalan bölümünde önemli bir siyasi görev üstlenmedi.

• BAKINIZ: ALEKSANDR II, ALEKSANDR III, GORÇAKOV.

İHAP HULUSİ
(1898)

Türk afiş ressamı. Türkiye'de afişçiliğin ilk önemli sanatçısı ve öncüsü olmuştur.

İhap Hulusi Görey İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini babasının görevi nedeniyle çok küçük yaşta gittiği Kahire'de yaptı. 1920'de Almanya'ya gitti, Münih'te resim ve afiş öğrenimi gördü. 1923'te Almanya'dan İstanbul'a gönderdiği yapıtlarıyla Galatasaray Lisesi salonunda ilk kişisel sergisini açtı. 1925'te Türkiye'ye döndü. Bir süre serbest ressam olarak çalıştı. 1927'de Hariciye Vekâleti'nde bir memurluğa atandı. Daha sonra bu görevinden ayrıldı ve 1929'da kendi atölyesini kurdu.

Türkiye'deki afiş çalışmalarına 1928'de yaptığı bir eşya piyangosu afişiyle başladı. Aynı yıllarda o zamanki adı Tayyare Bileti olan Milli Piyango biletlerini ve afişlerini çizdi. Milli Piyango'nun yanı sıra, Tekel, Sümerbank, Türk Hava Kurumu gibi kuruluşların da afişlerini hazırladı. Bir süre *Akbaba* dergisini resimledi. Aralarında Almanya, İsviçre ve Mısır'ın da bulunduğu çeşitli ülkeleri dünyaya tanıtmayı amaçlayan turizm afişlerini çizdi.

Çalışmalarında model olarak yakın çevresinden insanları aldı. Çalışma arkadaşları, dostları, ailesinden kişiler, zaman zaman da kendisi, afişlerindeki insan figürlerinin modellerini oluşturdular. Örneğin Kulüp Rakısı'nın etiketine arkadaşı Fazıl Ahmet Aykaç'ı ve kendini çizdi. 1940-1950 arasında üretilen tüm Tekel ürünlerinin etiketlerini, kutularını ve afişlerini hazırladı. Yine 1928 - 1975 arasında Milli Piyango biletlerini de o çizdi.

1966'da Şişli Terakki Lisesi salonlarında, 1975'te Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu (şimdi Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) salonlarında, 1984'te de Ankara'da Milli Piyango İdaresi Sanat Galerisi'nde yapıtlarını sergiledi. 1978'de Grafikerler Meslek Kuruluşu onu onur üyeliğine seçti.

İhap Hulusi yapıtlarını genellikle gerçekçi bir anlayışla ve birkaç rengin tonlarıyla oluşturmuştur. Meslek yaşamının ilk yıllarında grafik sanatlarda çok önemli bir öğe olan baskı tekniği olanaklarının çok sınırlı olması onun yaratıcı çalışmasını da kısıtlamıştır.

Türkiye'de Cumhuriyet döneminin başlarında, sanayileşme sürecinin yaşandığı bir sırada yaptığı sayısız afiş ve grafikle bu gelişmeye katkıda bulunmuş, Türk afişçiliğinin ilk ustası ve öncüsü olmuştur. Yapıtlarından bazıları günümüzde de kullanılmaktadır. Kulüp Rakısı etiketi ve Latin harflerinin kabulünden sonra ilkokullarda kullanılmaya başlanan ilk alfabenin kapağı bunlar arasındadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *İstanbul'un Tiplerinden* dizisi, 1965.

İİ NAOSUKE
(1815 - 1860)

Japon devlet adamı. Başbakanlık yapmış, ABD ile ilk ticaret antlaşmasını gerçekleştirmiştir.

30 Kasım 1815'te doğdu, 25 Mart 1860'ta Tokyo'da öldü. Ailesi 12. yy'dan beri Japonya'yı yöneten şogunların (asker diktatörler) Tokugava sülalesi içinde etkin bir konuma sahipti. Babası Hikone bölgesinin derebeyiydi (daimyo). Askerlik öğrenimi gördü ve samurai (derebeylerin savaşçıları) olarak yetişti. 1850'de Hikone bölgesinin derebeyi olduktan sonra ülke siyasetiyle ilgilenmeye başladı.

Bu yıllarda birçok ülke Japonya'yla ticaret yapabilmek için girişimlerde bulunuyordu. 1853'te Matthew Perry yönetiminde dört ABD savaş gemisi Japonya'nın geleneksel içe kapanma politikasından uzaklaşması ve dış dünyaya açılması için baskı yapmak amacıyla ülke sahillerine yanaştı. Tokugava yönetimi bu üstün gücün tehditi karşısında feodal derebeylere danıştı. İi Naosuke, Japonya'nın Batı'ya açılması gerektiğini savunuyordu. Ona göre Japonya, ABD'ye karşı direnecek güçte değildi ve ancak dış dünyaya açılmanın sağlayacağı yararlarla yeniden güç kazanabilirdi. Karşı görüşte olanlar ise Japonya'nın dış güçlere karşı gerekirse zor kullanarak direnmesini öneriyorlardı. Sonuçta ABD'ye karşı direnecek bir askeri güce sahip olmayan Tokugava yönetimi 1845'te bir antlaşma imzalayarak iki Japon limanını ABD'ye açtı. 1856'da Townsend Harris ilk ABD büyükelçisi olarak Japonya'ya geldi. 1854-1856 arasında Hollanda, İngiltere ve Rusya'yla da benzer antlaşmalar yapıldı.

ABD, Japonya ile yapılan antlaşmaya ek olarak ayrıntılı bir ticaret antlaşması gerçekleştirmek istiyordu. Tokugava şogunu antlaşmayı imzalamak için imparator Komey Tenno'nun onayını istedi, ancak antlaşmaya karşı olan derebeylerinin çabaları sonucu imparatorun onayı alınamadı. İi Naosuke 1858'de başbakan (tairō) oldu ve imparatorun onayı olmadan ticaret antlaşmasını imzaladı. Bu olay antlaşmaya karşı olan çevrelerin büyük tepkisine yol açtı. Öte yandan çocuğu olmayan Şogun İesada'nın halefi olarak İesada'nın küçük yaştaki yeğenini desteklemesi bu tepkiyi artırdı. İi, oğlunun veliaht olmasını isteyen Tokugava Nariaki'nin ve onu destekleyen dışa açılmaya karşı derebeylerinin muhalefetini bastırdı. Ancak kısa bir süre sonra Nariaki'nin adamları tarafından yolu kesilerek öldürüldü.

• **KAYNAKLAR:** S. Akimoto, *Lord Ii Naosuke and the New Japan*, 1909; W.G. Beasley (der.), *Selected Documents on Japanese Foreign Policy, 1853-1868*, 1955; H. Satoh, *Agitated Japan: The Life of Baron II Kamonnokami Naotsuke*, 1896.

• **BAKINIZ:** İTO HİROBUMİ, İVAKURA TOMOMİ.

İKEDA, Masatoşi Gündüz
(1926)

Japon asıllı Türk matematik bilgini. Cebirsel sayılar kuramına katkılarıyla tanınır.

Tokyo'da doğdu. Osaka Üniversitesi'nden 1948'de lisans, 1953'te doktora derecesi, 1955'te de doçentlik unvanı aldı. 1957-1959 arasında Almanya'da Hamburg Üniversitesi'nde Helmuth Hasse'nin yanında araştırmalar yaptı.1960'ta Hasse'nin önerisine uyarak Türkiye'ye geldi ve Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde istatistik dersleri vermeye başladı. Ertesi yıl aynı üniversitenin fen fakültesinde yabancı uzmanlığa atandı. 1964'te Türk uyruğuna geçti. 1965'te doçent, 1966'da profesör oldu. 1968'de Ege Üniversitesi'nden izinli olarak bir yıl için gittiği ve ertesi yıl sürekli öğretim kadrosuna katıldığı Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden (ODTÜ) 1976'da ayrılarak Hacettepe Üniversitesi'ne geçen İkeda, 1978'de yeniden ODTÜ'ye döndü. 1984'te bu üniversitedeki görevini sürdürmekteydi.

Çeşitli dönemlerde Hamburg, ABD'deki California ve Ürdün'deki Yarmouk üniversitelerinde konuk öğretim üyesi, 1976'da Princeton'daki Institute for Advanced Study'de araştırmacı olarak çalışan İkeda, TÜBİTAK Temel Bilimler Araştırma Grubu'nda yer almış, ODTÜ'deki Pür Matematik Araştırma Ünitesi'nin başkanlığını yapmış, cebir ve sayılar kuramına katkılarından dolayı 1979'da TÜBİTAK Bilim Ödülü'nü almıştır.

Japonya'da bulunduğu dönemde halkalar kuramı ve grupların matrisle gösterimi üstüne araştırmalar yapan İkeda, 1970'lerde cebirsel sayılar kuramına yönelmiş, rasyonel sayılar cisminin salt Galois grubunun otomorfizmleri ve tümelliği konularında önemli çalışmalar gerçekleştirmiş ve 1977'de ünlü matematik dergisi *Crelle's Journal*'de yayımlanan bir çalışmasında Galois grubunun çok özel bir yapıda olduğunu göstermeyi başarmıştır.

• BAKINIZ: ARF, GALOIS.

İKTU, Mustafa
(1938-1982)

Türk opera sanatçısı. Bas ve basbariton seslerdeki rolleriyle tanınmıştır.

Manisa'nın Salihli ilçesinde doğdu, 1 Ekim 1982'de Balıkesir'de öldü. Ortaokuldan sonra Ankara Devlet Konservatuvarı'nın sınavını kazandı. Dört yıl Korno Bölümü'ne devam etti. 1956'da Opera Bölümü'ne geçti. 1962'de okulu bitirerek Devlet Operası kadrosunda yer aldı. 1962 ve 1963'te rol aldığı *Il Trovatore*, *La Bohème* ve *Andrea Chenier* operalarındaki başarısıyla ilgi çekti. Daha sonra İstanbul Şehir Operası, Ankara Devlet Operası ve İstanbul Devlet Operası kadrolarında görev yaptı. 1978'de SSCB'ye giderek çeşitli opera temsillerine katıldı. Türkiye'de birçok konser ve resitaller verdi, dünyanın ünlü operalarında çalıştı. Ölümünden bir yıl önce İstanbul Devlet Operası müdürlüğüne atandı.

İktu, yakın dönemde Türkiye'de yetişen en başarılı baslardandır. Repertuarındaki otuzu aşkın operada güçlü sesini ustaca kullanmıştır. Teknik ve hançere gücünün yanı sıra karakter çizmeye önem vermesi, değişik kişilikleri sahnede etkileyici bir biçimde canlandırmasını sağlamıştır. Yönetici olarak yaptığı çalışmalarla da, Türkiye'nin müzik yaşamına katkıda bulunmuştur.

İLERİ, Celal Nuri
(1882-1938)

Türk düşün ve siyaset adamı. II.Meşrutiyet dönemi düşün akımlarında etkin rol oynamıştır.

Gelibolu'da doğdu, 2 Kasım 1938'de İstanbul'da öldü. Âyan Meclisi üyelerinden Giritli Nuri Bey'in oğludur. Galatasaray Lisesi'ni ve Hukuk Mektebi'ni bitirdi. II.Meşrutiyet'ten sonra yazı hayatına atıldı. *İkdam*, *Le Jeune Turc*, *Courrier d'Orient* gibi gazetelerde ve *İçtihad* dergisinde uzun incelemeleri ve yazıları yayımlandı. Kendisi de 1916-1919 arasında *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nı çıkardı. 1 Ocak 1918'de *Âti* adlı günlük gazeteyi yayımlamaya başladı. Gazete Şubat 1919'da *İleri* adını aldı ve Aralık 1924'e değin yayımını sürdürdü. 1919'da Gelibolu'dan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na mebus seçildi. İşgal güçlerinin 16 Mart 1920'de meclisi kapatmalarından sonra tutuklanarak Malta'ya sürüldü. 26 Kasım 1921'de serbest bırakılınca Ankara'ya geldi. Gelibolu milletvekili olarak TBMM'ye katıldı. II.dönemde Gelibolu milletvekili oldu. 1924 anayasasının hazırlanmasında etkin bir rol oynadı. III. (1927-1931) ve IV. (1931-1935) dönemde Tekirdağ'dan milletvekili seçildi. Bu görevde iken öldü.

II.Meşrutiyet dönemindeki siyaset ve düşün tartışmalarına etkin biçimde katılan Celal Nuri, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük görüşlerini uzlaştırmaya ve üçünün kendine göre doğru yanlarından yararlanarak bir sentez oluşturmaya çalışmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye*, 1912; *Kadınlarımız*, 1913; *İttihad-ı İslâm*, 1913; *Havaic-i Kanuniyemiz*, 1913; *Tarih-i İstikbal*, 3 cilt, 1914-1915; *Müslümanlara Türklere Hakaret, Düşmanlara Riayet ve Muhabbet*, 1914; *Hatemü'l-Enbiya*, 1914; *Mukadderat-ı Tarihiye*, 1915; *İttihad-ı İslam ve Almanya*, 1915; *İlel-i Ahlâkiyemiz*, 1916; *Türkçemiz*, 1916; *Harbden Sonra Türkleri Yükseltelim*, 1917; *Rum ve Bizans*, 1917; *İştirak Etmediğimiz Harekât*, 1917; *Coğrafya-yı Tarih-i Mülk-i Rum*, 1918; *Kara Tehlike*, 1918; *Tac Giyen Millet*, 1923; *Türk İnkılabı*, 1926, *Devlet ve Meclis Hakkında Muhasabeler*, 1932.

İLERİ, Sedat Nuri
(1888-1943)

Türk, karikatürcü. Çağdaş Türk karikatürünün öncülerindendir.

Sakız'da doğdu, 22 Eylül 1943'te Fransa'da Royat'ta öldü. Babası Âyan Meclisi üyesi ve gazeteci Nuri Paşa'dır. Sedat Nuri İstanbul Kadırga Tabiyye Mektebi'nde üç yıl okudu, bitirmeden ayrıldı. Sadrazam Ferit Paşa'nın yardımıyla Belçika'ya gitti. Küçük bir öğrenci kenti olan Gamblox'da Yüksek Tarım Okulu'na girdi. Oradan, önce Faik Bari'nin yayımladığı edebiyat, sanat ve düşün dergisi *Resimli Kitap*'a, sonra da gülmece dergisi *Kalem*'e karikatür gönderdi. Okul arkadaşı olan Ali Dino ile birlikte *La Barbe* (Sakal) adlı bir gülmece dergisi yayımladı. Çıkışı duvar afişleriyle ilan edilen *La Barbe* çok ilgi gördü. Aynı yıllarda Belçika'nın Gand kentinde öğrenciler arasında düzenlenen bir uluslararası karikatür sergisine katıldı ve birincilik madalyasını kazandı. Eğitimini tamamlayınca dergisini kapattı.

Türkiye'ye döndüğünde Hazine-i Hassa'da müfettişliğe başladı. Bir yandan da çeşitli yayınlarda karikatür çizmeyi sürdürdü. I.Dünya Savaşı yıllarında Fransa'da dışalım-dışsatımla uğraşarak geçimini sağladı. Savaş sırasında Fransa kıyılarında batan gemilerin demir aksamını denizden çıkarmak için Paris'te bir dalgıç şirketi kurdu.

Ateşkes döneminde İstanbul'a geldi. Ticaret yaşamını sürdürürken Sedat Simavi'nin gülmece dergisi *Diken*'de ağabeyleri Celal ve Suphi Nuri'nin çıkarttığı *İleri*'de (ilk adı *Âti*) karikatür yayımlamayı sürdürdü. Daha sonra ağabeylerinden Suphi Nuri'nin Paris'e gitmesi,Celal Nuri'nin de işgal güçleri tarafından Malta'ya sürgüne yollanan gazeteciler arasında olması nedeniyle *İleri* gazetesinin yönetimini de üstlendi. Kurtuluş Savaşı sırasında bir yandan ticaretle uğraşırken, öte yandan da karikatür ve resimle olan ilişkisini sürdürdü.

Sedat Nuri İleri- "Kadın: Affedersiniz, erkeklerin ayakta kalmasına tahammül edemem!"

1934'te soyadı kanunu çıkınca ailesi, yayımladıkları *İleri* gazetesinin adını soyadı olarak aldı. Sedat Nuri İleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul Radyo Şirketi'ni kurdu ve işletti. 1932'de Avusturya'da açılan İlk Uluslararası Türk Karikatür Sergisi'ne katıldı. 1939'da Paris'te kişisel bir sergi açtı. İstanbul'da düzenlenen Türk Karikatür Sergisi 1941'e Fransa'dan katıldı.

Sedat Nuri karikatüre ilk gençlik yıllarında merak sarmış ve o günlerde dergilerden Fransız çizer Caran d'Ache'ın resimlerini kopya etmişti.Yükseköğrenimini yaptığı Belçika'da Avrupa karikatürünü yakından tanıdı. Daha sonra *Kalem*'de iyice belirginleşecek olan çizgilerinin temeli de bu sıralarda yayımladığı *La Barbe*'da atıldı. 1908'de II.Meşrutiyet'in ilanından sonra Brüksel'den *Kalem*'e yolladığı yapıtlar modern nitelikler taşıyordu. Cemil Cem'in öncülüğünü yaptığı bu dönemin siyasal ağırlıklı karikatür anlayışı onun yapıtlarına da yansıdı. Ancak o, siyasal konuların dışına taşarak kadın, kadın-erkek ilişkileri, moda ve güncel yaşamı da ele aldı.

Kurtuluş Savaşı yıllarında *Diken* ve *İleri*'de çizgisini olgunlaştırdı. Yine de karikatürde resimsel niteliğe bağımlı kaldı. Alt yazılardaki edebi tutumu ve zekice buluşlarıyla okurun ilgisini ve sevgisini hep diri tuttu. Sonraki yıllarda ortaya çıkan ve karikatürü resimden ayrı bir dal haline getirmeyi amaçlayan çalışmalara katılmadı. Zaman zaman çizgisinde yenilikler yapmaya yöneldiyse de, bu çabası bütünlük kazanamadı.

Sedat Nuri'nin sanat yaşamında resim de en az karikatür kadar yer tutmuştur. Resimde güçlü bir desen anlayışı geliştirmiş, doğadan aldığı konularına gerçekçi bir tavırla yaklaşmıştır.

İLERİ, Selim
(1949)

Türk öykü, roman, deneme yazarı. 1970 sonrasında kent yaşamına yönelen yazarların en önemlilerindendir.

30 Nisan 1949'da İstanbul'da doğdu. İstanbul Atatürk Lisesi'ni bitirdi. 1968'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde başladığı yükseköğrenimini yarıda bıraktı. Çok genç yaşta yayımlanan ilk yazılarından bu yana serbest yazar olarak çahşmaktadır. *Dostlukların Son Günü* adlı kitabıyla 1976 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı *Her Gece Bodrum* adlı kitabıyla 1977 TDK Roman Ödülü'nü kazandı.

1967'den sonra *Yeni Ufuklar, Türk Dili, Yeni Dergi, Papirüs, Türkiye Defteri* ve *Milliyet Sanat* gibi dergilerde hem öyküler, hem de tanıtma ve eleştiri yazıları yayımladı. 1979'da *Dünya* gazetesinin sanat sayfasını yönetti, *Cumhuriyet* ve *Politika* gazetelerinde edebiyat yazıları yazdı. Özenli bir üslupla yazdığı öykülerinde yapısı değişen bir toplum içinde eski düzenini korumaya çalışan aile bireylerinin acılarını ve dış dünya ile ilişkilerindeki bocalamaları anlattı.

Daha sonra romana yöneldi. Romanlarında güncel toplumsal çalkantılar içinde yoğun bireysel duyarlıklarıyla yaşamaya çalışan ve uyumsuzluklarına çıkış yolu bulamayan genç aydın çevreleri ele aldı.

Selim İleri benzer temaları işlediği senaryoları ve edebiyat yapıtlarına yeni bir bakış açısının değerlendirmelerini getirmek amacındaki denemeleriyle 1970 sonrasının hızla önem kazanan yazarlarından biri olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Cumartesi Yalnızlığı*, 1968; *Pastırma Yazı*, 1971; *Dostlukların Son Günü*, 1975; *Bir Denizin Eteklerinde*, 1980; *Eski Defterlerde Solmuş Çiçekler*, 1982. **Roman:** *Destan Gönüller*, 1973; *Her Gece Bodrum*, 1976; *Ölüm İlişkileri*, 1979; *Cehennem Kraliçesi*, 1980; *Bir Akşam Alacası*, 1980; *Yaşarken ve Ölürken*, 1981. **İnceleme Deneme:** *Çağdaşlık Sorunu*, 1978; *Aşk-ı Memnu ya da Uzun Bir Kışın Siyah Günleri*, 1981; *Düşünce ve Duyarlık*, 1982.

İLHAN, Attilâ
(1925)

Türk şair, romancı, deneme yazarı, eleştirmen, gazeteci, senarist. Çok yönlü sanatçı kişiliğiyle günümüz Türk edebiyatının önemli yazarlarındandır.

15 Haziran 1925'te Menemen'de doğdu. İzmir Atatürk Lisesi'nde okurken yasadışı örgütsel faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle bir süre gözaltına alındı ve okuldan uzaklaştırıldı. 1946'da İstanbul Işık Lisesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni yarıda bıraktı. 1949-1962 arasında üç kez gittiği Paris'te toplam altı yıl yaşadı. İstanbul'da çeşitli dergilerde eleştirmenlik, gazetelerde sinema yazarlığı yaptı. Ali Kaptanoğlu takma adıyla çok sayıda senaryo yazdı. *Demokrat İzmir* gazetesi genel yayın müdürlüğünden sonra 1973-1979 arası Ankara'da Bilgi Yayınevi'nin danışmanlık görevini yürüttü. Halen *Sanat Olayı* dergisini yönetmekte ve *Milliyet* gazetesinde köşe yazıları yazmaktadır. 1946'da CHP Şiir Yarışması'nda ikincilik aldı. *Tutuklunun Günlüğü* adlı şiir kitabıyla 1974'te TDK Şiir Ödülü'nü ve *Sırtlan Payı* adlı romanıyla da aynı yıl Yunus Nadi Armağanı'nı kazandı.

İlk ürünlerini takma adlarla çeşitli dergilerde yayımladıktan sonra 1946'da CHP'nin açtığı şiir yarışmasında çok genç yaşında dönemin ünlü şairleri arasında ikincilik kazanınca büyük ilgi gördü. Dergilerde yayımladığı ilk şiirlerinde Kurtuluş Savaşı'nı destanlaştırma denemeleri yapıyordu. 1954'ten sonra zengin imgeler, taşkın duyarlıklar ve egzotik betimlemelerle büyük ölçüde lirik bir şiir dili oluşturdu. Aynı dönem *Mavi*, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, *Kaynak* ve *Yelken* gibi dergilerde Plekhanov'un "imge" kavramına yaslanan görüşlerle şiirde toplumsal-bireysel diyalektiğin kılavuzluğunu savunan eleştiri ve denemeler yazdı. Bu yönelişleriyle Türk şiirinde kendine özgü bir çizgi oluşturdu. 1953'te başladığı romancılığı ile de benzer ilkeleri ve Türk edebiyatına özgü bir ulusal bileşimi savundu.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Duvar*, 1948; *Sisler Bulvarı*, 1954; *Yağmur Kaçağı*, 1955; *Ben Sana Mecburum*, 1960; *Belâ Çiçeği*, 1966; *Yasak Sevişmek*, 1968; *Tutuklunun Günlüğü*, 1973; *Böyle Bir Sevmek*, 1977; *Elde Var Hüzün*, 1982. **Roman:** *Sokaktaki Adam*, 1953; *Zenciler Birbirine Benzemez*, 1957; *Kurtlar Sofrası*, 1963; *Bıçağın Ucu*, 1973; *Sırtlan Payı*, 1974; *Yaraya Tuz Basmak*, 1978; *Fena Halde Leman*, 1980; *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, 1981; *Haçô Hanım Vay*, 1984. **Deneme:** *Hangi Sol*, 1970; *Hangi Batı*, 1972; *Faşizmin Ayak Sesleri*, 1975; *Hangi Seks*, 1976; *Hangi Sağ*, 1980; *Gerçekçilik Savaşı*, 1980; *Hangi Atatürk*, 1981; *Batının Deli Gömleği*, 1982.

Belâ Çiçeği

alsancak garı'na devrildiler
gece garın saati belâ çiçeği
hiç bir şeyin farkında değildiler
kalleş bir titreme aldı erkeği
elleri yırtılmıştı kelepçeliydiler
çantasını karısı taşıyordu

hiç kimse tanımıyordu kimdiler
gece garın saati belâ çiçeği
üçüncü mevki bir vagona bindiler
anlaşıldı erkeğin gideceği
bir şeyden vazgeçmiş gibiydiler
bir türlü karısına bakamıyordu

ayak üstü birer bafra içtiler
gece garın saati belâ çiçeği
şimdiden bir yalnızlık içindeydiler
karanlık gelmişi geleceği
birden bire sapsarı kesildiler
vagonlar usul usul kımıldıyordu

(Attilâ İlhan)

İLTERİŞ KAĞAN
(? - 693)

Göktürk kağanı. Göktürk Devleti'ni yeniden kurmuştur.

Doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. Ötüken'de öldü. Göktürk kağanı Bilge Kağan ve Göktürk kahramanı Kültiğin'in babasıdır.

630'daki Çin saldırısı ile yıkılan ve Çin İmparatorluğu'nun egemenliğini kabul eden Doğu Göktürk Kağanlığı'nı yeniden bağımsız duruma getirmek için çalışmalar yapmaya başladı. 681'de kendisine katılan ve sonradan veziri olan Tonyukuk ile birlikte asker toplamaya başladı. Çinliler'e karşı yapılan çarpışmaları kazandı ve yeniden güçlü bir yönetim kurmayı başardı. 630'dan önce Göktürk Kağanlığı'na bağlı olan Dokuz-oğuz, Otuz-tatar, Kırgız gibi Türk soyundan gelen kabileleri yeniden devlete bağladı. Kıtaylar ve Tatabılar üzerine de seferler yapıldı. 682 ve 683'te Çin'e büyük akınlar düzenleyerek birçok ganimet ele geçirdi. 684 ve 685'teki akınlarda düzenli Çin ordusu Göktürk ordusuna karşı koymak istediy-

se de her iki akında da yenilgiye uğradı. 686'da karşı saldırıya geçen Çinliler geri çekilen İlteriş Kağan'a karşı başarı kazanamadılar. İlteriş Kağan, 690'da Batı Göktürk ülkesine bir sefer düzenleyerek bazı toprakları egemenliği altına aldı.

Çinliler'e karşı bağımsızlık savaşının önderliğini yapan İlteriş Kağan, bağımsız ve güçlü bir devlet örgütü kurmuştur. Bazı tarihçiler İlteriş Kağan'ın kurduğu devleti kendi adıyla adlandırmakta ve ayrı bir devlet olarak görmektedirler.

• BAKINIZ: BİLGE KAĞAN, KÜLTİĞİN, TONYUKUK.

İLYAS
(İÖ 9.yy)

İbrani peygamberi. İsrailoğulları'nı doğru yola yöneltmek için gönderildiği söylenir.

Tevrat'ta adı "Eliah" diye geçer. Galilea'da (Filistin) Tishbite'te doğduğu sanılır. İÖ 875'te İsrail kralı Ahab ile karısı Cezebel'in saltanatları döneminde yaşadı. İsrailoğulları Baal putuna taparlardı. Kendilerine doğru yolu göstermesi için gönderilen İlyas'ı dinlemediler. Önceleri İlyas'ın yolundan giden Ahab sonra ona yüz çevirdi. Buna üzülen İlyas, Tanrı'dan kendisine yağmurlara egemen olma gücünü vermesini istedi. Üç yıl kuraklık oldu. Bu süreyi gizlenerek geçiren İlyas'ı, Tanrı birçok canlıya zarar verdiği için kınadı.

İlyas, İsrailoğulları'na putlardan yardım isteyiniz, istekleriniz karşılıksız kalırsa Tanrı'ya iman ediniz dedi. Putlar yakarışları duymadılar. İlyas'ın dileği üzerine yağmur yağmaya başladı. İsrailoğulları bu kez de imana gelmediler. İlyas, Tanrı'ya kendisini bu dünyadan kurtarmasını, katına çağırmasını diledi. Söylenceye göre ateşten bir atla göğe yükselmiş, biçimini değiştirip, gövdesi tüylerle örtülü, yarısı insan yarısı melek bir varlık olmuştur.

İlyas'ın adı *Kuran*'da iki yerde geçer. İlyas konusunda söylenenler, çoğu zaman, halk arasında öykülerde, söylencelerde adı geçen Hızır ile karışmıştır. Kimi söylencelerde İlyas'ın denizlerde, Hızır'ın karalarda insanların yardımına yetiştikleri belirtilir. Hızır ile İlyas yılda bir kez (6 Mayıs) buluşurlar. Bu güne hıdırellez denir. Ab-ı hayat (bengisu) kaynağına birlikte gidip oradan su içmişlerdir. İlyas'ın, Zülkarneyn (İskender) ve ayrıca Circis (St.George) ile özdeş olduğu söylencesi de vardır.

İLYUŞİN, Vladimiroviç Sergey
(1894-1977)

SSCB'li uçak mühendisi ve tasarımcısı.

Vologda bölgesindeki Didyalevo kentinde doğdu, 1977'de öldü. 1914'te silah altına alınan ve bir süre Hava Kuvvetleri'nde teknisyen olarak çalıştıktan sonra 1917'de pilot olan İlyuşin ertesi yıl Komünist Partisi'ne ve Kızılordu'ya katıldı. 1926'da Zhukovski Mühendislik Akademisi'ni bitirdi ve uçak tasarımcılığına başladı. Çeşitli askeri ve sivil amaçlı uçakların tasarımcılığı ve yapımcılığının yanı sıra Zhukovski Akademisi'nde dersler veren İlyuşin, orduda tuğgeneralliğe kadar yükselmiş ve SSCB Yüksek Sovyeti'nin ilk üç yasama döneminde milletvekili olarak görev almıştır.

Daha Zhukovski'de öğrenim gördüğü dönemde birçok planör model geliştiren İlyuşin 1936'da ilk motorlu uçağı olan TZKB-30'un yapımını gerçekleştirdi. Birçok yükselti rekorunun kırılmasını ve Moskova ile Vladivostok ve Miskoi Adası arasında hava bağlantısı kurulmasını sağlayan bu uçağın askeri amaçlı bir uyarlaması olan İL-D-5 ise II.Dünya Savaşı sırasında bombardıman uçağı olarak başarıyla kullanıldı.

İlyuşin 1939'da küçük, hızlı, alçaktan uçabilen ve askeri hedeflerin bombardımanına uygun saldırı uçaklarının ilk örneği olan İL-2 "Stormovik"i geliştirdi. Çok sayıda bomba ve roket taşıyabilen Stormovik saatte 450 km'yi bulan hızı ve arka bölümüne yerleştirilmiş makineli tüfeğiyle II.Dünya Savaşı'nda kullanılan saldırı araçlarının en etkililerinden birisi olarak tanındı.

Savaş sonrasında yük ve yolcu taşımacılığında kullanılacak uçak modellerinin yapımına yönelen ve 1946'da ilk çift motorlu yolcu uçağı olan İL-12'yi geliştiren İlyuşin daha sonra türbinli motorlu uçaklar üzerinde çalışmaya başladı ve 1957'de dört türboiticili pervaneli motor taşıyan İL-18, iki yıl sonra da İL-18 E ağır taşımacılık uçaklarının yapımını tamamladı. Motorlarının toplam gücü 9 bin BG'yi bulan ve 10 bin metre yükseklikten uçabilen İL-18 E, 3200 km'lik bir uçuş menziline sahipti. Herbiri yeni bir teknolojik aşamayı simgeleyen modeller geliştirmeyi sürdüren İlyuşin 1962'de, 186 yolcu taşıyabilen, saatte 900 km'lik bir hızla ve ikmalsiz olarak 9200 km yol alabilen, dört jet motorlu İL-62, daha sonra da yolcu kapasitesi 350 kişiye ulaşan İL-76 ve İL-86 uçaklarının yapımlarını gerçekleştirdi.

İMADEDDİN el-İSFAHANÎ
(1125-1201)

Arap, tarihçi. Irak ve Horasan Selçukluları dönemini anlatan bir tarih yazmıştır.

İran'ın İsfahan kentinde doğdu, Suriye'de öldü. Kâtip İmadeddin İsfahanî adıyla da tanınır. İlköğrenimini Kaşân'da gördü. Daha sonra Bağdat'a gitti, orada fıkıh okudu.

Irak Selçuklu sultanı II.Muhammed'in 1156'da başarısızlıkla sonuçlanan Bağdat kuşatması sırasında kentte bulunuyordu. Bağdat'ı başarıyla savunan Abbasi halifesi el-Muktefî'yi (1136-1160) yazdığı kasideyle kutladı. Veziri İbn Hübeyre de İmadeddin'i Vâsit'e naib atayarak ödüllendirdi. Ancak vezir ölünce işini kaybetti. Suriye Eyyubi emiri el-Efdal Nureddin'e kâtip oldu. Bir süre sonra sultanın kendi adına yaptırdığı medreseye müderris atandı. Sultanın ölümünden sonra görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Salahaddin Eyyubi'nin bütün seferlerinde onun yanında bulundu.

İmadeddin'in en ünlü yapıtı, Selçuklu veziri Enûşirvân b.Halid'in *Fütûr-ı Zamânü's-Sudûr ve Sudûr-ı Zamanü'l-Fütûr*, adlı Farsça anılarını kimi eklerle çevirip *Nusretü'l-Fetre ve Usretü'l-Fıtra*, adını verdiği Irak ve Horasan Selçukluları tarihidir. Bu önemli yapıt tarihçi el-Büdarî tarafından *Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Usre* adı altında kısaltılmıştır. Ayrıca 12.yy Arap şairleri hakkındaki *Haridetü'l-Kasr ve Ceridetü Ehli'l-Asr* adlı büyük antolojisi ile Salahaddin Eyyubi'nin Suriye ve Filistin'in fetihlerini anlatan *Kitabü Fethi'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî* adlı yapıtları vardır. Anılarından oluşan *el-Berkü'ş-Şâ'mî*'nin bir bölümü günümüze erişmiştir. Özellikle başarılı kasideler yazan İmadeddin'in düzyazılarını yapay, gereğinden fazla süslü bulanlar vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Kitabü Fethi'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî*, (ö.s.), C.de Landberg (yay), 1888; *Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Usre*, (ö.s.), Th.Houstma (yay.) 1889, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, 1943); *Haridetü'l-Kasr ve Ceridetü Ehli'l-Asr*, (Selim Ağa Kütüphanesi No.976); *el-Berkü'ş-Şâ-mî*, (Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, No.598).

İMADEDDİN ZENGİ
(1084-1146)

Selçuklu emiri. Musul Atabeyliği'nin kurucusudur.

Doğum yeri bilinmemektedir. 14 Eylül 1146'da, başka bir kaynağa göre de 24 Eylül 1146'da, Suriye'de Caber Kalesi yakınlarında öldü. Halep'i Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'tan ikta olarak alan Aksungur el-Hacib'in oğludur. 1123'te askeri bir merkez olan Vasit'in yöneticiliğine atandı. Ekim 1127'de Musul valiliğine getirildi. Sultan Mahmud'un oğulları Alp Arslan ve Ferruhşah'ın eğitilmesi görevini üstlendiğinden kendisine atabeylik unvanı verildi. Ocak 1128'de Halep'e egemen olarak düzeni yeniden sağladı. Bağdat üzerine akınlar yaptıysa da başarılı olamadı. Halife el-Musterşid'in (1118-1135) 1132'de Musul'u kuşatması da halifelik ile ilişkilerin bozulmasına neden oldu. Anadolu Selçuklu Sultanı I.Mesud'la Abbasi Halifesi el-Raşid (1135-1136) arasındaki anlaşmazlıkta, I.Mesud'un tarafını tutarak halifenin düşmesinde etken oldu. 1137'de Haçlılar'ın elindeki Ba'rin Kalesi'ni aldı. Suriye'ye sefere çıkan Bizans İmparatoru II.İoannes'in ordusunu izleyerek etkili saldırılar yaptı. Ekim 1139'da Şam'ı kuşattı. Kentin yöredeki Haçlılar'dan yardım istemesi üzerine kuşatmayı kaldırarak Musul'a döndü. Kuzey Irak'ta egemenliğini sağlamlaştıran İmadeddin Zengi, I.Mesud ile bir savaş tehlikesini, kendisine bağlılığını bildirerek önledi. Aralık 1144'te Urfa'yı alarak buradaki Haçlı egemenliğine son verdi.

Caber Kalesi'ni kuşatırken kölelerince öldürülen İmadeddin Zengi, Suriye ve Irak'ta bağımsız bir yönetim kurmuş, Haçlılar'a karşı Müslümanlar'ın savaşımını örgütlemiştir. Yerine Musul'da oğlu Seyfeddin Gazi, Halep'te de diğer oğlu Nureddin Mahmud geçmiştir.

• BAKINIZ: MELİKŞAH, MESUD I.

İMHOTEP
(yks. İÖ 2800)

Eski Mısırlı devlet adamı, yazar, mimar ve doktor. Tarihte adı bilinen ilk mimardır.

Yaşamı üstüne kesin bilgi yoktur. Mısırlı tarihçi Manetho ondan, tıp öğrenimi görmüş, sanatın bütün dallarıyla ilgilenmiş ve devlet yönetimine katılmış bir kişi olarak söz etmektedir. Birçok belgede, bir felsefe okulunun ilk yazarı olarak adı geçmekte, yazılarından alıntılar bulunmaktadır. Yine belgelerde ölümcül hastaları iyileştirdiği de anlatılmaktadır. III.Sülale'nin ikinci firavunu Zoser'in yakın dostu ve danışmanıydı. Her konudaki derin bilgisi onu doktorlardan başka, düşünürlerden, şair, heykelci, marangoz, vazocu ve yapı ustası gibi sanatçılardan oluşan bir grubun da başı yapmıştı. Kendisi de usta bir marangoz, mimar ve heykelciydi. Çeşitli firavun heykelleri ve kabartmaları yapmış, yapılarının yüzlerinde, taşı yontarak gerçekleştirdiği bitki motifli bezemelere yer vermiştir.

Büyük marangozluk bilgisiyle yapılarda kesme taşı ahşap gibi işlemiş, bağlantı noktalarında da ahşaba özgü yöntemleri denemiştir. Sakkara'da Firavun Zoser için yaptığı piramit, kesme taşın anıtsal bir yapıda ilk uygulaması olarak bilinir. 61 m yüksekliğindeki bu yapının çevresindeki öteki anıt ve yapılar da İmhotep'e aittir. Piramitle birlikte bütün buyapılar grubu, uzunluğu 1600 m'yi bulan bir duvarla çevrilmiştir.

İmhotep yaşamı sırasında bir yarı tanrı sayılmış, İÖ 400-600 arasında Eski Mısır tanrılarından Ptah'ın oğlu olarak Tanrı düzeyine yükseltilmiştir. Adına çeşitli dinsel törenler düzenlenmiş, bir de tapınak

yapılmıştır. Aynı dönemde Yunanistan'da da İmuthes adıyla ve Asklepios'la aynı düzeyde bir sağlık tanrısı olarak görülmüştür. Onu, dizlerinde bir papirüs rulosu ile oturur gösteren pek çok heykeli vardır.

- YAPITLAR (başlıca): *Zoser Basamaklı Piramidi*, yklş. İÖ 2800, Sakkara, Mısır.

- KAYNAKLAR: J.B.Horry, *Imhotep, the Vizier and Physician of King Zoser and Afterwards the Egyptian God of Medicine*, 1928.

İMRUÜ'L-KAYS
(520-565)

Arap, şair. *Muallakat-ı Seba* adlı mecmuaya şiirleri giren yedi ünlü şairden biridir.

Arabistan'da Necd bölgesinde doğdu, Ankara yakınlarında öldü. Asıl adı Hunduc'dur. Doğum ve ölüm tarihleri kesin değildir. Genç yaşta şiirleriyle tanındı. Aşk serüvenlerinden usanan babası Hucr, özellikle Benî Uzrâ kabilesinden Fatima bint el-Ubeyd'e yazdığı şiirlerinden ötürü onu yanından kovdu. Hatta azatlı kölesi Rabia'yı onu öldürmesi için görevlendirdiği de söylenir.

Hucr, Benî Esed kabilesi ile çıkan savaşta öldü. İmruü'l-Kays babasının öcünü almak, bir yandan da çevreden yardım toplamak amacıyla Suriye ile Irak arasında dolaşıp durdu. Bu nedenle kendisine "yolunu şaşırmış melik" lakabı verildi. Bir ara Teyma emiri Musevi Samuel b.Adiyâ'ya sığındı. Bizans İmparatoru İustinianos'un Suriye valisi olan el-Hâris'in önerisiyle İstanbul'a gitti. Uzun süre burada kaldı. İustinianos tarafından Necd bölgesi kuzeyinde yaşayan kabilelerin yönetimi için Filistin'e vali atandı. Görevine giderken yolda öldü.

Arap yazarlarının söylentilerine göre, İmruü'l-Kays, İustinianos'un kızını aldatmış, imparator da ona zehirli bir gömlek giydirince, vücudunda oluşan yaralardan ölmüştür.

İslam öncesi Arap şairlerinin yazdığı ve Kâbe duvarlarına asılan *Muallakat-ı Seba*'daki (yedi askı) ünlü kasidelerden biri de onundur. Arap şiir sanatını, özellikle kafiyeyi kesin kurallara bağlamıştır. Kaside tarzını ilk kez ortaya koymuştur. *Divan*'ı ile ünlü kasidesi Batı dillerine ve Türkçe'ye çevrilmiştir. Birçok şerhleri vardır.

- YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (ö.s.), M.G.De Salane (yay), 1837; *Mu'allaka*, (ö.s.), 1913, (Yedi Askı, Ş.Yaltkaya (çev.), 1943).

- BAKINIZ: AMR b.KÜLSÜM, ANTERE, HARİS b.HİLLİZA, LEBİD, TARAFA, ZÜHEYR b.EBU SULME.

İMŞENETSKİ, Aleksandr Aleksandroviç
(1905)

SSCB'li mikrobiyoloji bilgini. Mikroorganizmalar üzerindeki çalışmalarıyla uzay biyolojisine katkıda bulunmuştur.

8 Ocak 1905'te Kiev'de doğdu. Voronej Devlet Üniversitesi'nde mikrobiyoloji öğrenimini tamamladıktan sonra, 1932-1934 arası Leningrad Kimya Teknik Enstitüsü'nde mikrobiyoloji okutmanı, 1935-1937 arası Timiryazev Tarım Akademisi'nde mikrobiyoloji profesörü olarak görev aldı. Ayrıca, 1932'de, diplomasını aldığı yıl araştırma görevlisi olarak katıldığı SSCB Bilimler Akademisi'nin Mikrobiyoloji Enstitüsü'nde önce bölüm başkanlığına, 1949'da da enstitünün yöneticiliğine getirildi. SSCB Mikrobiyoloji Derneği'nin kurucusu ve ilk başkanı olan, 1962'de SSCB Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçilen İmşenetski, Pasteur madalyası ve iki kez Lenin nişanı olmak üzere birçok ödül almıştır.

İmşenetski, mikroorganizmaların olağan çevre koşullarındaki yapısal ve morfolojik özelliklerine ilişkin araştırmalarını giderek yeryüzü koşullarının dışına genişletmiş, böylece uzay biyolojisinin öncülerinden olmuştur. İlk çalışmalarında, tüm canlılar dünyasında en hızlı gelişme oranının, 90°C'a ulaşan sıcaklıklarda bile gelişmesini sürdürebilen ısısever bakterilerde görüldüğünü saptamış, havalı ve havasız yaşar bakteriler, penisilin bakterileri gibi birçok mikroorganizmanın katışıksız kültürlerini elde etmiş, en önemlisi de DNA'nın (dezoksiribonükleik asit) hangi yaşam koşullarına uyarlanmış olursa olsun her türden bakterilerin temel maddesi olduğunu göstermişti. Özellikle mantar proteinlerini parçalayarak aminoasitlerine ayrıştıran enzimler ile bazı bakteri enzimlerinin, dokularda birikmiş fazla kolestrolü ayrıştırdığını ve damar tıkanıklığını giderdiğini kanıtlaması ise, hem tıpta yeni tedavi yöntemlerinin, hem de enzim araştırmalarının gelişmesinde etkili oldu.

Uzay boşluğunda yaşayan bakteri ve mantarların varlığını saptadıktan sonra araştırmalarını bu yönde yoğunlaştıran İmşenetski, çöl bölgelerinden alınmış kurakçıl bakterilerin, Mars gezegenindeki çevre koşullarına benzer yapay bir ortamda rahatça gelişebildiğini gösterdi. Ardından, stratosferdeki mikroorganizmaları ve alışılmışın dışındaki çevre koşullarının canlılar üzerindeki etkilerini inceleyerek, Yer dışındaki gezegenlerde yaşam olup olmadığını radyometri yöntemleriyle araştırdı.

- YAPITLAR (başlıca): *Microbiological Processes at High Temperatures*, 1944, ("Yüksek Sıcaklıklardaki Mikrobiyolojik Süreçler"); *On the Multiplication of Xerophilic Micro-organisms under Simulated Martian Conditions*, 1973, ("Kurakçıl Mikroorganizmaların Mars Benzeri Koşullarda Çoğalması Üzerine"); *Detection of Extra-Terrestrial Life by Radiometric Techniques*, 1974, ("Radyometri Teknikleriyle Yeryüzü Dışındaki Yaşamın Araştırılması"); *Microbiological Research in Space Biology*, 1974, ("Uzay Biyolojisinde Mikrobiyoloji Araştırmaları").

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal (1870-1957)

Türk, tarihçi. Özellikle biyografi alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 24 Mayıs 1957'de aynı kentte öldü. Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın mühürdarı Mehmed Emin Paşa'nın oğludur. Şehzade Rüşdiyesi'ni bitirdi. Yatılı olarak Mülkiye Mektebi'ne girdi. Hastalığı nedeni ile buradan ayrılmak zorunda kaldı. Dinleyici olarak Mekteb-i Hukuk'a devam etti. Cami derslerini izleyip tefsir, Hadis ve akaid dersleri aldı. Özel olarak Fransızca, Trabzonlu Hoca Hüsnü Efendi'den Farsça, Mehmed Akif'in babası İpekli Tahir Hoca'dan da Arapça öğrendi. Hattat Hasan Tahsin Efendi'den sülüs ve nesih yazı türlerini çalışarak icazet aldı. Yetişmesinde bütün yaşamının geçtiği "Darü'l-Kemâl" (Olgunluk evi) diye anılan baba evinin ve buraya gidip gelen şair, edip, müzisyen ve devlet adamlarının payı büyük olmuştur.

17 Kasım 1889'da Sadaret Dairesi Eyâlât-ı Mümtâze ve Muhtâre kaleminde göreve başladı. 1892'de görevi Sadaret Mektubî kalemine aktarıldı. 1895'te Vilâyât-ı Sitte'yi denetleme komisyonuna seçildi. Ertesi yıl Sadaret Mektubî kalemine döndü. 1906'da buraya müdür yardımcısı, 1908'de de Eyâlât-ı Mümtâze kalemine müdür atandı. II.Abdülhamid dönemine (1876-1909) ait Yıldız Sarayı evrakını tasnif etti. Belgelerin büyük bölümünü görerek tarihi ve siyasi olayları kaynaklarından inceleme olanağını buldu. I. Dünya Savaşı sırasında Eyâlât-ı Mümtâze Müdürlüğü kaldırılınca, Müdevvenât-ı Kanuniye müdürlüğüne getirildi. Ayrıca *Takvîm-i Vekâyi* gazetesinin yönetimini üstlendi. 1922'de Divân-ı Hümayûn Beylikçiliği'ne yükseldi. Aynı yıl İstanbul hükümetinin son bulması üzerine görevi sona erdi. 1923'te Tarih-i Osmanî Encümeni'ne üye seçildi. 1924-1927 arasında Vesâik-i Tarihiye Tasnif Heyeti başkanlığı yaptı. Cumhuriyet hükümeti tarafından Evkaf-ı İslamiye Müzesi (bugün Türk ve İslam Eserleri Müzesi) müdürlüğüne atandı. 1 Ağustos 1935'te emekliye ayrıldı.

Genç yaşta yazı yazmaya başladı. İlk yazısı 1880'de İbnülemin imzasıyla Selanik'te çıkan *Asır* gazetesinde yayımlandı. Çocukluk yıllarının ürünü olarak değerlendirdiği *Ahlâk, Hülasa-i Ticaret, Hülasa-i Ziraat, Ravzatü'l-Kemâl, Menafiü's-Savm* adlı kitapçıkları yayımlandı. Namık Kemal'in yazdığı *Cezmî* adlı romanına özenerek, tarihi bir hikâye olan *Sabih*'i yazdı. Kitap daha sonra toplatıldı. Yıllarca *Asır, Mütalâa, Tercüman-ı Hakikat, Beyanü'l-Hak* ve başka gazetelere din, ahlak, tarih, edebiyat konularında yazılar yazdı. Mehmed Akif, Halil Edib ve kardeşi Ahmed Tevfik ile birlikte 1891'de *Resimli Gazete*'yi çıkardı.

Yapıtlarının çoğuna "Kemal" ile başlayan ya da biten isimler koydu. Şair Hersekli Arif Hikmet Bey'in yaşamöyküsünü içeren *Kemanü'l-Hikme* ile II.Abdülhamid'in kitapçılarından İsmet Efendi'nin yaşamöyküsünü, *Kemalü'l-İsme*'de topladı.

Cenab Şahabeddin, Süleyman Nazif ve arkadaşları ile 1916'da kurulan Asâr-ı Müfide Kütüphanesi yayın kuruluna katıldı. Hersekli Hikmet Bey'in Şeyhülislam Yahya'nın ve Leskofçalı Galib'in *Divan*'larına, Gelibolulu Âli'nin *Menâkıb-ı Hünerverân* ile Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattatîn* adlı Türk hattatlarının yaşamöykülerini anlatan yapıtlarına, özgün araştırmalara dayanan girişler yazdı. *Son Asır Türk Şairleri, Osmanlı Devletinde Son Sadrazamlar, Son Hattatlar, Hoş Sadâ*, kendisini üne kavuşturan olgunluk döneminin ürünleridir. Basılmamış yapıtları da vardır.

Kuvvetli bir belleği olan İnal'ın kendine özgü bir dili ve üslubu vardır. Geniş araştırmalara ve belgelere dayanarak özellikle biyografi alanında özgün yapıtlar ortaya koymuştur. Ele aldığı kişinin yaşamını verirken en ince ayrıntılara dek girmiş, ayrıca kendi özel görüşlerini de belirtmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ahlâk*, 1891; *Hülasa-i Ticaret*, 1891; *Hülasa-i Ziraat*, 1891; *Ravzatü'l-Kemâl*, 1891, *Menafiü's-Savm*, 1892; *Sabih*, 1896; *Kemalü'l-Hikme*, 1911; *Kemalü'l-İsme*, 1912; *Kâmil Paşa'nın Sadareti ve Konak Meselesi*, 1912; *Evkaf-ı Hümayûn Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzarın Teracüm-i Ahvâli* (Hüseyin Hüsameddin (Yasar) ile),1916; *Son Asır Türk Şairleri*, 12 Cüz. 1940-1942; *Osmanlı Devletinde Son Sadrazamlar*, 14 Cüz. 1940-1953; *Son Hattatlar*, 1955; *Hoş Sadâ*, (ö.s.), 1958.

İNALCIK, Halil (1918)

Türk, tarihçi. Osmanlı toplumunun iktisadi ve toplumsal yapısı ile ilgili önemli araştırmalar yapmıştır.

26 Mayıs 1918'de İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Ankara'da yaptı. Sivas ve Ankara Gazi Muallim Mektebi'nde okuduktan sonra 1934'te Balıkesir Muallim Mektebi'ni bitirdi. 1935'te Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulunca açılan sınavı birincilikle kazandı ve tarih bölümüne girdi. Yeni Çağ tarihini seçti. Fakülte'yi 1940'ta bitirdi ve Yeni Çağ kürsüsüne asistan olarak alındı. 1943'te Tanzimat olayını yeni bir gözle değerlendiren, toprak sorununu ulusalcılık sorunu ile bir arada inceleyen *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* adlı teziyle tarih doktoru oldu. 1946'da doçentliğe, 1952'de de profesörlüğe yükseldi. Bu yıllarda *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar* ve *Kanunname-i Sultanî Ber Muceb-i Örf-i Osmani* (R.Anhegger'le birlikte), *Defter-i Sancak-ı Arvanid* gibi bilim dünyasında yankılar uyandıran çalışmaları yayımlandı. 1956'da Fuat Köprülü'den sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne Türk idari teşkilatı tarihi ve Devrim Tarihi dallarına profesör olarak atandı ve 1972'ye kadar bu ek görevi yürüttü. İnalcık 1949'da Londra Üniversitesi'nde *Doğu ve Afrika İncelemeleri Okulu*'nda araştırma yaptı. Burada Paul Wittek'le birlikte çalıştı. 1953-1954 yıllarında ABD'de Columbia Üniversitesi'nde konuk profesör olarak dersler verdi ve araştırmalarda bulundu; O.Handlin, F.May, W.Langer gibi ünlü Amerikan tarihçileriyle

çalıştı. 1967'de ABD'de Princeton Üniversitesi'nde konuk profesör olarak bulundu. Bu sıralarda *History of the Ottoman Empire: Classical Age* ("Osmanlı İmparatorluğu Tarihi: Klasik Dönem") adlı kitabını kaleme aldı. Aynı yıl ve 1971'de Pennsylvania Üniversitesi'nde ders verdi. 1972'de Ankara Üniversitesi'nden emekli oldu ve ABD'de Chicago Üniversitesi'nin davetine uyarak, Osmanlı tarihi kürsüsünün başına geçti.

1970-1974 arasında Uluslararası Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Cemiyeti (AISEE) başkanlığını yaptı. 1971'de İngiltere'deki Kraliyet Tarih Cemiyeti'ne muhabir üye, 1978'de Kraliyet Asya Cemiyeti'ne onur üye seçildi. Ayrıca Amerikan Doğu Derneği, Amerikan Siyasal ve Sosyal Bilimler Akademisi üyelikleri yanında 1983'te Amerikan Sanatlar ve Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Washington'da kurulan Türk İncelemeleri Enstitüsü yönetim kurulu üyesidir. Ayrıca *Archivum Ottomanicum* (T.Halasi-Kun'la), *Turcica*, *Türk Tarih Kurumu Belgeler*, *Osmanlı Araştırmaları* (N.Göyünç ile), *Balcanica* (Belgrad), *Journal of Turkish Studies*, *Studia Islamica*, *Harvard Ukranian Studies* gibi tanınmış bilimsel dergilerin editörlüğünü ya da yayın yönetmenliğini yapmış ve yapmaktadır. Son olarak UNESCO'nun hazırladığı genel dünya tarihinin İslam tarihi bölümü yöneticiliğine getirilmiştir.

İnalcık, özellikle Osmanlılar'ın Balkanlar'daki ilerlemesi üstüne çalışmış, Balkan ve Osmanlı kaynaklarını kullanarak özgün bir tarihsel senteze ulaşmıştır. Osmanlı toprak sorunlarını ve kentlerinin yapısını çağdaş Avrupa iktisat tarihiyle ilişkilendirerek ele alan İnalcık, Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus ilişkileri tarihi üzerinde de önemli katkılar getiren araştırmalar yapmıştır. Son araştırmalarında da Karadeniz-Akdeniz ticaret ve kültür tarihiyle Osmanlı toprak sisteminin Ortadoğu, Akdeniz tarihi içindeki yapısını karşılaştırmalı olarak ele almaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, 1943; *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, 1954; *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, 1954; *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani* (R.Anhegger ile), 1956; *History of the Ottomon Empire: Classical Age, 1300-1600*, 1973, ("Osmanlı İmparatorluğu Tarihi: Klasik Dönem, 1300-1600").

İNAN, Ergin
(1943)

Türk ressam, baskı sanatçısı. Doğa ve insan konulu desenleriyle tanınmıştır.

14 Kasım 1943'te Malatya'da doğdu. 1964-1968 arasında Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda (şimdi Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) öğrenim gördü. 1969'da Salzburg'da Yaz Akademisi öğretim üyelerinden Emilio Vedova(1919) ile, 1971-1973 arasında da bir FAC bursuyla Münih Güzel Sanatlar Akademisi'nde Mac Zimmermann (1912) ile çalıştı. 1978'da yine burslu olarak Münih ve Berlin Güzel Sanatlar akademilerinde araştırmalar yaptı. Halen Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi öğretim üyesidir.

Resim ve desenleri, Bizans ikonları, anonim Anadolu halk sanatçıları, *Kuran* elyazmaları ve 15.yy'da yaşamış olan nakkaş Siyah Kalem'den etkiler taşır. Bu kaynaklardan yola çıkarak soyut, iki boyutlu yüzeyler üstünde, tek ya da gruplaştırılmış insan figürlerini, böcekleri, yaprakları titiz bir ayrıntı işçiliği ile betimlemiştir. Başlıca konularını oluşturan insan, doğa, varlık gibi kavramları büyük bir sevgi ve mistik bir anlayışla işlemiştir. Örneğin yapıtlarındaki böcek motifleri, böcek oluşlarının ötesinde tüm varlığı içeren birer simge görünümündedir.Yer yer çok ayrıntılı işlenmiş desenlerinde Osmanlıca ve Türkçe yazılara da yer vermiştir. Bu çalışmaları, mektup çağrışımı uyandıran resimler olarak nitelendirilir. Yapıtlarındaki bütün imgeler kendi aralarında birlik, aynılık izlenimini verir. Bu izlenim onun varlığı bir bütün olarak algılayıp anlatmak istemesinin sanatsal düzeydeki sonucudur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *İnsan*, 1971; *Bir Mezar ki Susmuş Söylemez*, 1971; *Sözle Anlatılmaz*, 1972; *Doğa*, 1975; *Dachau Kampı*, 1975; *Dostlara Mektup*, 1976; *İsimsiz*, 1977; *Portreler*, 1980; *Kadın Figürü*, 1983.

İNAN, Jale
(1914)

Türk, arkeolog. Side ve Perge gibi antik Anadolu kentlerinde kazı ve onarım çalışmaları yapmıştır.

1 Şubat 1914'te İstanbul'da doğdu. Babası, uzun yıllar İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü olarak görev yapan Aziz Ogan'dı. 1934'te Erenköy Kız Lisesi'ni bitirdikten sonra 1935-1943 arasında Berlin ve Münih üniversitelerinde arkeoloji öğrenimi gördü. 1943'te Münih Üniversitesi'nde doktorasını tamamlayarak Türkiye'ye döndü. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi Bölümü'ne asistan olarak girdi. 1944'te mühendis ve mekanik bilgini Mustafa İnan'la evlendi. 1946'da Klasik Arkeoloji Kürsüsü'nün kurulması ile bu kürsüye geçti. 1953'te doçent, 1963'te profesör oldu.

1946'dan başlayarak Antalya bölgesinde A.M. Mansel başkanlığında gerçekleştirilen Side ve Perge kazılarına katıldı, uzun yıllar ikinci başkan olarak görev yaptı. 1973'ten beri Side, 1975'ten beri de Perge kazı ve onarım çalışmalarını yönetmektedir.

1970-1972 arasında Antik Psidia bölgesindeki (Burdur) Kremna'da kurtarma kazılarını yöneterek kitaplık, anıtsal kapı gibi önemli yapılarla çeşitli yazıt ve heykel parçalarının ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. 1972-1979 arasında da Antalya'da Manavgat'ın kuzeyindeki Pamfylia Selevkeia'sında kazılar yaparak kentin agorasını tümüyle ortaya çıkarmıştır.

Side ve Perge kazılarında ortaya çıkarılan yapıtların onarım çalışmalarının gerçekleştirilmesi, ekiplerin yetiştirilmesi ve yeni tekniklerin uygulanması için çaba göstermiştir. Side'de Apollon Tapınağı, agora, sütunlu cadde ve büyük hamamda onarım çalışmaları

gerçekleştirilmiş, zafer takı yeniden kurulmaya başlanmıştır. Perge'de ise sütunlu cadde üstündeki Demetrius-Apollonius Takı'nda onarım çalışması yapılmıştır.

Roma dönemi heykelciliği konusunda önemli çalışmalar yapmış olan İnan, Side ve Perge'den çok sayıda heykelin onarımlarının gerçekleştirilmesini ve sergilenmesini de sağlamıştır.

1975'te Türk Tarih Kurumu asil üyeliğine seçilmiş ve aynı yıl Edebiyat Fakültesi'ne bağlı Antalya Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları Merkezi müdürlüğünü de üstlenmiştir. Berlin Arkeoloji Derneği, Berlin Arkeoloji Enstitüsü ve Avusturya Arkeoloji Enstitüsü üyesidir. 1975'ten, 1983'te emekliye ayrılıncaya değin Klasik Arkeoloji Kürsüsü başkanı olarak görev yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Antalya Bölgesindeki Roma Devri Portreleri*, 1965; *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor* (E.Rosenbaum ile), 1966, ("Küçük Asya'da Roma ve Erken Bizans Portre Heykelciliği"); *Römische und Frühbyzantinische Porträts plastik aus der Türkei*, 2 cilt, 1979, ("Türkiye'de Roma ve Erken Bizans Portre Heykelciliği").

• KAYNAKLAR: B.Madra, "Bu Sayımızın Konuğu: Prof.Dr.Jale İnan", *Arkeoloji ve Sanat 16-17*, 1983.

• BAKINIZ: MANSEL.

İNAN, Mustafa
(1911-1967)

Türk mühendis ve mekanik bilgini. Türkiye'de çağdaş deneysel mekanik öğretiminin yaygınlaşmasına öncülük etmiştir.

24 Ağustos 1911'de Adana'da doğdu, 5 Aralık 1967'de Almanya'nın Freiburg kentinde öldü. 1931'de öğrenime başladığı Yüksek Mühendis Mektebi'ni 1937'de yüksek inşaat mühendisi olarak birincilikle bitirip, devlet bursuyla İsviçre'ye gönderildi. 1941'de Zürich Eidgenössiche Technische Hochschule'den (Federal Yüksek Teknik Okulu) doktora derecesini alarak İstanbul'a döndü ve Yüksek Mühendis Mektebi'nin öğretim kadrosuna katıldı. 1944'te bu okul İstanbul Teknik Üniversitesi'ne (İTÜ) dönüştürüldüğünde doçentliğe yükseltilen İnan, ertesi yıl, kendisinin kurduğu Teknik Mekanik Kürsüsü'nde profesörlüğe getirildi. Ayrıca, Makine Fakültesi'nde "mukavemet" profesörü ve Yapı Malzemeleri Laboratuvarı'nın yöneticisi olarak aynı üniversitede öğretim görevini uzun yıllar sürdürdüğü gibi, 1955-1957 arası İnşaat Fakültesi dekanlığını, 1957-1959 arası da İTÜ rektörlüğünü üstlenmişti.

Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun (TÜBİTAK) kurulmasında etkili olan ve ölümünden dört ay önce bu kuruluşta Bilim Kurulu başkanlığına getirilen İnan'ın anısına, ölümünden sonra, Temel Bilimler dalında 1971 TÜBİTAK Hizmet Ödülü verildi.

İnan'ın İsviçre'de doktora yaptığı dönemde, izotropik saydam maddelerde dış kuvvetlerin uygulanmasından sonra ortaya çıkan optik özellik değişikliklerinin incelenmesini konu alan fotoelastisite, mekanikçilerin en çok üzerinde çalıştığı konulardan biriydi. Doktora tezinde Vierendeel kirişlerinin mekanik ve fotoelastik incelemesini ele alan İnan, deneysel yöntemlerle çalışarak, selüloit, bakalit gibi maddelerdeki gerilmelerin resmini çekti, eğrilerini çizdi. Tez konusu olan köprünün polaroitten bir modelini yaparak, gene deneysel yoldan, teğetsel gerilmenin eğriliğe bağlı olduğunu ortaya koydu ve bu gerilmenin sınır boyunca değişmez kaldığı bir profil elde etti. İnan'ın doktora tezinde vardığı sonuçlar mekanik bilginlerine temel veriler sağladığı gibi, ünlü Türk matematikçisi Cahit Arf'a da esin kaynağı olmuş ve değişik yüzeyler için aynı profilleri veren formüllerden yola çıkan Arf, esnek biçim değişikliklerindeki serbest sınır problemini çözmeyi başarmıştı.

İnan, gerek dersleri, gerek yapıtlarıyla, direnç ve esneklik konusunun Türk mühendisleri arasında yaygınlaşmasını sağlayan bilim adamlarından biridir. Mekanikte matematiğin önemini vurgulayan ve dersleri arasına vektörel cebiri de katan İnan'ın Türkiye'de mekaniğin gelişmesine önemli bir katkısı da, matematikte var olan asal matrisi çubuk sistemlerine uygulaması ve "taşıma matrisi" kavramını tanıtmasıdır. 1964'te yayımladığı *Elastomekanikte Başlangıç Değerleri Metodu ve Taşıma Matrisi* adlı kitabında, esneklik mekaniğinde geçen doğrusal diferansiyel denklemlerin çözümü ve İntegral alma değişmezlerinin belirlenmesiyle ilgili başlangıç değerleri yöntemini matris hesabı yönünden incelemiş, problemlerde temel görevi üstlenen "taşıma matrisi"ni tanımlamış, bu matrisi doğrudan belirleme yöntemini anlatarak özelliklerini araştırmıştı. 1967'de yayımlanan ve İnan'ın yirmi beş yıllık ders notlarını içeren *Cisimlerin Mukavemeti* adlı yapıtı da, direnç konusundaki temel başvuru kaynaklarından biridir ve birçok dile çevrilmiştir. İnan bu yapıtında direncin matematik temellerini verir, direnç kavramını biçim değiştirmeyen cisimler mekaniğinden ayırır ve burkulmayı bir kararlılık sorunu olarak ele alır.

1946'da Paris'te düzenlenen Mekanik Kongresi'ne bir bildiriyle katılan, 1952'de İstanbul'da toplanmasına öncülük ettiği VIII.Kuramsal ve Uygulamalı Mekanik Kongresi'ne de basit eğilmeye uğrayan şeritlerin vurgu kararlılığına ilişkin bir çalışmasını sunan İnan'ın, enine kesitlerin basık olduğu durumu ele alarak, kararlılık olayını diferansiyel denklem yoluyla incelediği ve kritik eğilme momenti için kapalı bir formül geliştirdiği bu özgün çalışması büyük ilgi toplamıştır.

1948'de İTÜ'de başlattığı, bugün de sürdürülmekte olan "Uygulamalı Mekanik Semineri", yapıtları ve yönettiği doktora çalışmalarıyla Türkiye'de bir mekanik okulunun oluşmasını ve birçok bilim adamının yetişmesini sağlayan İnan, tarih, edebiyat, dilbilim, felsefe ve matematiğe ilişkin birçok makalesiyle de bilimin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuş, üniversitelerin çağdaş bir yapıya kavuşması için uğraşı vermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Elastomekanikte Başlangıç Değerleri ve Taşıma Matrisi*, 1964; *Elastik Çubukların Genel Teorisi*, 1966; *Cisimlerin Mukavemeti*, 1967; *Düzlemde*

Elastisite Teorisi, (ö.s.), 1969.

• BAKINIZ: ARF, Kerim ERİM.

İNAN, Vural
(1930)

Türk, boksör. 1947 Avrupa Boks Şampiyonası'nda "En Teknik Boksör" seçilmiştir.

İstanbul'da doğdu. Boksa 14 yaşındayken ağabeyi, eski şampiyon boksörlerden Adnan İnan'ın teşvikiyle başladı. İlk boks derslerini ondan aldı. Galatasaray kulübünde yetişip adını duyurdu. 1947'de henüz on yedi yaşındayken Türk millî boks takımına seçildi. Aynı yıl Dublin'de yapılan Avrupa Boks Şampiyonası'nda ilk kez millî formayı giydi. Orada derece alamamasına karşın sikletinin en teknik boksörü seçildi. 63,5 kiloda yenilmezliğini uzun yıllar korudu. 1960 yılına kadar sikletinde İstanbul şampiyonluğunu koruduğu gibi, 1949, 1951, 1953, 1954, 1955, 1956, 1960 yıllarında Türkiye şampiyonluklarını elde etti. Yaptığı 182 maçın çoğunu kazandı. Yurt dışında yaptığı maçlarda Belçikalı Van Dick, İtalyan Padovani, İtalyan Vincenti ve Fransız Younusy'ye yenildi. 1959 Akdeniz Oyunları'nda 63,5 kiloda gümüş madalya kazandı. Halen boks yazarlığı yapmaktadır.

İNANÇ, Kâzım
(1881-1938)

Türk asker ve siyaset adamı. Kurtuluş Savaşı'nda VI.Kolordu komutanlığı yapmıştır.

Diyarbakır'da doğdu, 21 Eylül 1938'de Ankara'da öldü. Alyanakzâde Safer Bey'in oğludur. 1900'de Harp Okulu'nu, 1902'de Harp Akademisi'ni bitirdikten sonra Alman ordusunda staj yaptı. Trablusgarp, Balkan ve I.Dünya savaşlarına katıldı. Mart 1918'de mirliva (tümgeneral) oldu. Askeri kurumlarda çeşitli kurmay hizmetlerinde çalıştı, birlik komutanlıkları yaptı. Kasım 1919'da Osmanlı Genelkurmay 2.başkanı olarak görev yapıyordu. Atatürk'ün Anadolu'ya geçmesinde yardımcı oldu ve Nisan 1920'de görevinden alındı. Haziran 1920'de Ankara'ya geçerek, Milli Mücadele'ye katıldı. Milli Müdafaa Vekâleti müsteşarlığı yaptı. Büyük Taarruz'a VI. Kolordu komutanı olarak katıldı. Ekim 1924'te korgeneralliğe yükselerek, IX.Kolordu komutanlığı ve III. Ordu müfettişliği görevlerine getirildi. Haziran 1925'te askerlikten ayrılarak 1926-1931 arasında Samsun valiliği yaptı. 4. (1931-1935) ve 5. (1935-1939) dönem İzmir milletvekili olarak TBMM'de bulundu.

İNCE, Özdemir
(1936)

Türk, şair ve çevirmen. Dünya şiirinden yaptığı çevirilerle tanınmıştır.

1 Eylül 1936'da Mersin'de doğdu. 1960'ta Gazi Eğitim Enstitüsü (şimdi Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi) Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 1960-1969 arasında Türkiye'nin çeşitli il ve ilçelerinde Fransızca öğretmenliği yaptı. 1965'te Fransız hükümetinin bir bursundan yararlanarak bir yıl Sorbonne Üniversitesi'nde çağdaş Fransız edebiyatı konusunda incelemelerde bulundu. 1969'da TRT'ye girdi. Bu kurumda çevirmenlik ve dış haberler müdürlüğü, metin yazarlığı, yayın planlama müdürlüğü, eğitim dairesi uzmanlığı yaptı. 1982'de emekli oldu. 1969'da *Kiraz Zamanı* ile şiir dalıyla May Edebiyat Ödülü'nü, 1979'da Yannis Ritsos'dan çevirdiği *Taşlar Yinelemeler Parmaklıklar* adlı şiir kitabıyla TDK Çeviri Ödülü'nü kazandı. 1983'te Belçika'daki Grand Prix International de Poésie'nin seçici kurul üyeliğine seçildi.

Özdemir İnce çok genç yaşlardan beri, döneminin başlıca dergilerinde yayımladığı şiirleriyle adını duyurmuştur. Özenli ve açık bir dille, duygulu ve gerçekçi bir şiir dünyası yaratmıştır. Avrupalı şair ve yazarlardan, özellikle Ritsos ve Bosquet'den yaptığı şiir çevirileriyle de başarılı olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Kargı*, 1963; *Tutanaklar*, 1967; *Kiraz Zamanı*, 1969; *Karşı Yazgı*, 1974; *Rüzgâra Yazılıdır*, 1979; *Elmanın Tarihi*, 1981; *Kentler*, 1981.

İNÖNÜ, Erdal
(1926)

Türk fizik bilgini ve siyaset adamı. "İnönü-Wigner grup indirgenmesi" adıyla bilinen ortak çalışması, çağdaş matematiksel fiziğin temel kavramlarından biridir.

6 Haziran 1926'da Ankara'da doğdu. Devlet ve siyaset adamı İsmet İnönü'nün oğludur. 1943'te Ankara Gazi Lisesi'ni, 1947'de Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nde fizik-matematik öğrenimini bitirerek lisansüstü öğrenim yapmak amacıyla ABD'ye gitti, California Institute of Technology'den fizik dalında 1948'de yüksek lisans, 1951'de doktora derecesini alıp, bir süre Princeton Üniversitesi'nde araştırma yaptıktan sonra 1952'de Türkiye'ye döndü ve aynı yıl Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nde fizik asistanlığına, 1955'te fizik doçentliğine getirildi. 1958'den 1960'a değin, ABD'deki Princeton Üniversitesi'nde ve Oak Ridge National Laboratory'de konuk araştırmacı olarak bulundu. 1960'ta Türkiye'ye dönünce, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) kuramsal fizik profesörlüğüne atandı.

1968'e değin bu üniversitede sürdürdüğü öğretim görevinin yanı sıra, 1960-1964 arası Teorik Fizik Bölümü'nün başkanlığını, 1965-1968 arası da Fen ve Edebiyat Fakültesi dekanlığını yürüttü.

1968'de ABD'ye gidip, Princeton ve Columbia üniversitelerinde bir yıl süreyle konuk profesör olarak ders veren İnönü, 1969'da ODTÜ'ye dönerek önce rektör yardımcılığına, 1970'te de rektörlüğe seçildi. 1971 Mart'ında rektörlükten çekilip tüm zamanını öğretim görevine ve araştırmalarına ayırdı. 1974'te altı ay kadar Princeton Üniversitesi'nde konuk araştırmacı olarak çalıştıktan sonra, 1975'te Boğaziçi Üniversitesi'ne geçti ve ertesi yıl bu üniversitenin Temel Bilimler Fakültesi dekanlığını üstlendi. Bu görevi altı yıl sürdürüp, 1982'de Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun (TÜBİTAK) İstanbul'da yeni kurulan Temel Bilimler Araştırma Enstitüsü müdürlüğüne atandıysa da, 1983 Mayıs'ında tüm öğretim ve yöneticilik görevlerinden ayrılıp, 6 Haziran 1983'te Sosyal Demokrasi Partisi'nin (SODEP) kurucu üyesi ve ilk genel başkanı olarak siyasal yaşama atıldı. O ay içinde kurucu üyeliği Milli Güvenlik Kurulu'nca veto edilen İnönü, Aralık 1983'te yeniden SODEP genel başkanlığına seçildi.

TÜBİTAK Bilim Kurulu, Atom Enerjisi Komisyonu ve UNESCO Yürütme Konseyi üyelliklerinde bulunan, Türk Fizik Derneği'nin başkanlığını sürdüren Erdal İnönü 1973'te TÜBİTAK Bilim Ödülü'nü almıştır.

Bilimsel çalışmalarını matematiksel fizik alanında yoğunlaştıran İnönü, doktora tezinde kozmik ışınların neden olduğu iyonlaşma olayını konu almıştı; sonradan araştırmalarını özellikle gruplar kuramının fizikteki uygulamaları, reaktörlerdeki "ekstrapolasyon yüzeyi"nin tanımı ve hesaplanması, nötronların taşınma kuramının grup simetri özellikleri ve nötron saçılması gibi konulara yöneltti. Uluslararası bilim dergilerinde yayımlanan bu araştırmaları içinde en önemlisi, 1951'de Princeton Üniversitesi'nde, ünlü Macar asıllı ABD'li atom fizikçisi E.P.Wigner ile birlikte yaptığı ortak çalışmadır ve bilim dünyası İnönü'nün adını kuramsal fiziğe büyük katkıda bulunan bu çalışmayla tanımıştır.

Newton mekaniği eylemsiz bir sistem için geçerlidir. Yer'e göre sabit hızla ilerleyen tren örneğinde olduğu gibi, hızı değişmeyen tüm sistemlerin ivmesiz hareketi de gene bu mekaniğin ilkeleriyle yorumlanır ve birbirine göre sabit hızla hareket eden sistemler arasındaki bağlantıyı Galileo dönüşümleri sağladığından, Newton mekaniği Galileo grubu altında değişmezlik (invaryans) özelliğini korur. Ancak, hızın ışık hızına yaklaştığı durumlarda Galileo invaryansı geçerliliğini yitirmekte ve yerini, Einstein'ın özel görelilik kuramındaki Lorentz invaryansına bırakmaktadır. Işık hızının sonsuza erişeceği varsayıldığında ise, bu kez Lorentz grubunun Galileo grubuna indirgenmesi gerekir. 1953'te, ABD Ulusal Bilimler Akademisi'nin yayınları arasında "On the Contraction of Groups and Their Representations" ("Grupların İndirgenmesi ve Gösterimi Üstüne") adıyla yayımlanan İnönü ile Wigner'in ortak çalışması, yalnızca Galileo ve Lorentz gruplarının gösterimleri arasındaki ilişkiyi belirlemek ve Lorentz grubunun Galileo grubuna indirgenmesininin kesin matematiksel açıklamasını vermekle kalmamış, gruplar kuramında genel bir yöntem niteliği kazanarak matematiksel fiziğin temel yöntemleri arasına katılmıştır. Nitekim, bugün kuramsal fizik literatüründe dipnotu vermeye gerek görülmeksizin yalnızca "İnönü-Wigner grup indirgenmesi" diye anılacak kadar benimsenmiş bir yöntem olarak kabul edilir.

İnönü, kuramsal çalışmalarının yanı sıra, temel fizik araştırmalarının Türkiye'de gelişmesi ve yaygınlaşması konusundaki önderliğiyle de tanınan bilim adamlarından biridir. Bu amaçla *Çağdaş Fizik* dergisinin yayımını başlatmış, Türkiye'deki matematik ve fizik araştırmalarını derleyen bibliyografya çalışmalarıyla temel bilimlerin gelişme çizgisini yansıtmış, European Physical Society (Avrupa Fizik Derneği) kongresi, gruplar kuramı konferansları gibi uluslararası önemli bilim toplantılarını Türkiye'de düzenleyerek Türk fizikçilerinin çağdaş gelişmeleri izlemesine olanak sağlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *1923-1966 Döneminde Fizik Dalındaki Araştırmalara Türkiye'nin Katkısını Gösteren Bir Bibliyografya ve Bazı Gözlemler*, 1971; *1923-1966 Dönemi Matematik Araştırmaları Bibliyografyası ve Bazı Gözlemler*, 1973; *Group Theoretical Methods in Physics* (M.Serdaroğlu ile), 1983, ("Fizikte Grup Kuramı Yöntemleri").

• BAKINIZ: EINSTEIN, G.GALILEI, LORENTZ, I.NEWTON, E.P.WIGNER.

İnönü-Wigner grup indirgenmesi

İNÖNÜ, İsmet
(1884-1973)

Türk asker ve devlet adamı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanıdır.

Mustafa İsmet İnönü, 24 Eylül 1884'te İzmir'de doğdu, 25 Aralık 1973'te Ankara'da öldü. Babası Mehmed Reşit Bey, Bitlisli Kürümoğulları ailesinin Malatya'ya yerleşmiş kolundandı. Mustafa İsmet doğduğunda İzmir'de müstantik (sorgu yargıcı) yardımcısı olarak görev yapıyordu. Annesi Cevriye Hanım 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından önce İstanbul'a göç etmiş Deliormanlı (Bulgaristan'da) bir ailenin kızıydı.

Mustafa İsmet, öğrenimine Sıvas'ta bir mahalle mektebinde başladı. 1892'de girdiği Sıvas Askeri Rüştiyesi'ni 1895'te bitirdi. Bir yıl Sıvas Mülkiye İdadisi'nde okudu. 1897'de İstanbul Halıcıoğlu'ndaki Topçu Harbiyesi'nin idadi bölümüne kaydoldu. 1900'de girdiği Topçu Harbiyesi'ni 1903'te birincilikle bitirdi. Erkân-ı Harp (kurmay) adaylığına ayrılarak Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne (Harp Akademisi) gönderildi. Bu okulu da 26 Eylül 1906'da birincilikle ve kurmay yüzbaşı olarak bitirdi.

Genç subaylık yılları

Kıta stajını tamamlamak üzere merkezi Edirne'de bulunan II.Ordu kadrosuna atandı. 8.Sahra Topçu Alayı 3.Bölük komutanı olarak görevlendirildi. II. Ordu'nun eğitimini düzenlemek için gönderilen Cevad Paşa'nın (Çobanlı) karargâhında sürekli kurmay subayı durumuna geldi. Topçu fırkasında (tümen) üst

İsmet İnönü

rütbeli subayların da izlediği tabiye ve topçuluk dersleri verdi.

1907 yılı sonlarında Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden tanıdığı Fethi Bey'in önerisi üzerine gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Geçici görevle gittiği İzmir'de İttihat ve Terakki'nin önde gelen kişilerinden Süleyman Askeri Bey ve Dr.Nazım'la tanıştı. Dönüş yolu üstündeki Selanik'te Fethi Bey'le buluştu. Mustafa Kemal Bey'le (Atatürk) birçok kez görüştü. Bu Atatürk'le ilk yakın ilişkisi oldu. Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden tanışmalarına karşın aradaki sınıf farkı yakınlaşmalarına olanak vermemişti. 1908'de II.Meşrutiyet'in ilanından sonra İsmet Bey, İttihat ve Terakki Edirne merkezinin etkin bir üyesi oldu. 7 Kasım 1908'de kolağalığına (önyüzbaşı) yükseltilerek Edirne'deki 2.Süvari Tümeni'nin kurmayında görevlendirildi. 31 Mart Ayaklanması'nı bastırmak üzere oluşturulan Hareket Ordusu'na Yeşilköy'de katılarak bir süre karargâhında çalıştı. 1909'da toplanan İttihat ve Terakki kongresine II.Ordu delegesi olarak katıldı. Ordunun siyasetten ayrılması görüşünü savunan Mustafa Kemal'in yanında yer aldı. Kongreden sonra cemiyetle ilgisi fiilen koptu.

Mütareke ve Milli Mücadele'de

1909'da Trakya'da yapılan manevralar sırasında Genelkurmay Başkanı Ahmed İzzet Paşa'nın dikkatini çekti. 1910'da Yemen'deki ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Ahmed İzzet Paşa, Kolağası İsmet Bey'i kurmay heyetinde görev almaya çağırdı. 26 Şubat 1910'da Yemen'e gitti. Buradaki hizmetleri ve Beytü'ş-şaban savaşlarındaki gayretleri dolayısıyla 26 Nisan 1912'de binbaşılığa yükseltildi. Ahmed İzzet Paşa'nın Yemen'den ayrılmasından sonra İmam Yahya ile çıkan anlaşmazlığı görüşmeler yoluyla çözümlemekle görevlendirildi. Bir hafta süren görüşmeler sonunda İmam'la anlaşmayı başardı.

16 Nisan 1913'te İstanbul'a döndü. 1915'e değin daha çok Harbiye Nezareti karargâhında, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın emrinde çalıştı. Enver Paşa'nın başlattığı ordunun yenileştirilmesi hareketinde etkin rol oynadı. I.Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında genel karargâhta Seferberlik ve İkmal Şubesi müdürlüğü, daha sonra Harekât Şubesi müdürlüğü yaptı. 23 Kasım 1914'te kaymakamlığa (yarbay) yükseltildi. Cephe görevi isteği üzerine 2 Ekim 1915'te II.Ordu kurmay başkanlığına atandı. 14 Aralık 1915'te miralay (albay) oldu.

İsmet Bey'in kurmay başkanlığına atandığı II. Ordu, Ruslar'a taarruz etmek üzere Kafkas Cephesi'ne gönderildi. İsmet Bey'in II.Ordu'nun Diyarbakır'daki karargâhına katılmasından az sonra Mustafa Kemal Paşa'da aynı cepheye atandı. Bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa II. Ordu komutan vekilliğini üstlenince, İsmet Bey'i, 4.Kolordu komutanlığına getirdi. İsmet Bey 1 Mayıs 1917'de Suriye Cephesi'nde 20. Kolordu komutanlığına, 19 Haziran'da da 3.Kolordu komutanlığına atandı. Bir süre sonra bu birliklerin bağlı olduğu VII.Ordu komutanlığına Mustafa Kemal Paşa getirildi. Böylece iki asker yeniden birlikte çalışmaya başladılar.

I.Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı yenilgisinin sorumlusu sayılan İttihat ve Terakki hükümeti 14 Ekim 1918'de istifa etti. Yeni hükümeti kuran Ahmed İzzet Paşa, harbiye nazırlığını da üstlendi. Suriye cephesinde 3.Kolordu komutanı olarak bulunan İsmet Bey'i Harbiye Nezareti müsteşarlığına atadı. İsmet Bey bu görevine 24 Ekim 1918'de başladı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı. Ahmed İzzet Paşa'nın istifasından bir süre sonra 22 Kasım 1918'de müsteşarlıktan ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonra çeşitli askeri komisyonlarda görevlendirildi.

Mütareke İstanbul'unu saran ümitsizliğe zaman zaman İsmet Bey'de kapıldı. Ancak eski silah arkadaşlarıyla görüşüyor, ülkenin durumunu tartışıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinin ziyaretçileri arasındaydı. Onun Anadolu'ya geçerek silahlı mücadeleye girişme niyetini biliyordu. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçerken İsmet Bey'i Süleymaniye'deki evinde ziyaret etti. Durumu anlatarak, işe başladığında kendisini çağıracağını bildirdi.

İsmet Bey aldığı çağrı üzerine 1920 Ocak başlarında Ankara'ya gitti. Mustafa Kemal'le ulusal ordunun kurulması sorununu görüştü. Bu sırada harbiye nazırlığına atanan Fevzi Paşa'nın (Çakmak) çağrısı üzerine Şubat sonlarında İstanbul'a döndü. 16 Mart 1920'de İstanbul İtilaf devletleri güçlerince resmen işgal edildi. 18 Mart'ta Meclis-i Mebusan dağıtıldı. 19 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclisin toplanması çağrısını yayınladı. Aynı gece bir kurye İsmet Bey'in evine gelerek Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini Ankara'ya istediğini bildirdi. Er kılığında yola çıkan İsmet Bey gittikçe büyüyen bir kafilenin başında 9 Nisan 1920'de Ankara'ya vardı. 23 Nisan'da açılan TBMM'ye Edirne mebusu olarak girdi. İlk Ankara hükümetinde Erkân-ı harbiye-i Umumiye vekili oldu. 6 Haziran 1920'de İstanbul'da kurulu Divan-ı Harp tarafından gıyabında idama mahkûm edildi. 25 Ekim 1920'de mebusluk ve vekillik de üzerinde kalmak üzere Batı Cephesi komutanlığına atandı. Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar yürüttüğü bu görev sırasında Çerkez Ethem ayaklanmasını bastırdı. Komuta ettiği birliklerle I. ve II.İnönü savaşlarında Yunan ilerlemesini durdurdu. Sakarya Savaşı ve

Büyük Taarruz, komutanı bulunduğu Batı cephesinde verildi. Rütbesi I.İnönü Savaşı'nda sonra mirlivalığa (tuğgeneral), Büyük Taarruz'dan sonra ferikliğe (korgeneral) yükseltildi.

3 Ekim 1922'de Mudanya'da açılan mütareke konferansında TBMM hükümetini temsil etti. 26 Ekim 1922'de hariciye vekilliğine, 2 Kasım 1922'de Lozan barış görüşmelerine katılacak Türk delegasyonunun başkanlığına seçildi. 24 Temmuz 1923'te imzalanan antlaşmaya dek süren ve yeni Türk Devleti'nin varlığını tüm dünya devletlerine kabul ettirmesiyle sonuçlanan barış görüşmelerini yönetti.

Cumhuriyetin ilanından sonra 30 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı oldu. 19 Kasım 1923'te CHP genel başkanlığı görevini de üstlendi. 20 Kasım 1924'te Rauf Bey (Orbay) ve arkadaşlarının yol açtığı bir siyasal bunalım sonucu başbakanlıktan ayrılmak zorunda kaldı. Doğu Anadolu'da baş gösteren ayaklanma üzerine 3 Mart 1925'te ikinci kez hükümeti kurmakla görevlendirildi. 25 Ekim 1937'ye değin süren bu başkanlığı döneminde cumhuriyet rejiminin temel ilkelerinin çoğu yaşama geçirilmiştir.

İsmet Paşa siyasal yaşama geçtiği halde askerlikle ilişkisini orgeneral rütbesiyle emekli olduğu 30 Haziran 1927'ye değin sürdürdü. 1934'te Soyadı Kanunu çıktığında kendisine Atatürk tarafından İnönü soyadı verildi.

Atatürk'ün ölümünden sonra 11 Kasım 1938'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı seçildi. 26 Aralık 1938'de toplanan CHP olağanüstü kurultayı İnönü'yü Milli Şef ve değişmez genel başkan ilan etti. İnönü devlet başkanlığını bunalımlı, nereye varacağı belirsiz dünya koşulları içinde devralmıştı. II.Dünya Savaşı başlamak üzereydi. İnönü'nün belirlediği Türk dış politikasının temeli Türkiye'yi savaş dışı tutmaktı. Bu politikayı gerek Müttefikler' in, gerek Almanya'nın baskılarına karşın kararlılıkla uyguladı. Ancak fiilen savaşmaksızın savaşın sonuçlarından yararlanmak olanaklı duruma geldiğinde Müttefikler yanında savaşa girmeyi kabul etti. Türkiye bu sıfatla Birleşmiş Milletler'de yerini aldı.

İnönü, savaş sonrasının ortaya çıkardığı yeni dünya koşullarını da dikkate alarak çok partili yaşama yöneldi. Tek parti yönetimi adım adım yumuşatıldı. 1950 seçimlerini DP'nin kazanması basit bir iktidar değişikliğinin ötesinde, tek şef, tek parti, otoriter hükümet biçiminde ifadesini bulan bir rejimin değişmesiydi. İnönü, CHP genel başkanı ve muhalefet lideri olarak kendisini ve partisini yeni duruma uydurmaya çalıştı. Maceraya eğilimli gördüğü iktidarı özellikle dış politika konularında uyardı. Laiklik ilkesinin aşındırılmasına kararlılıkla karşı çıktı. 1957 seçimlerinden sonra baskıcı bir rejime yönelen DP iktidarına karşı sert bir muhalefet yürüttü. Çıktığı yurt gezilerinde zaman zaman saldırılara uğradı.

27 Mayıs 1960'ta ordunun yönetime el koymasıyla ortaya çıkan durumu kabul etti. Ancak seçimlerin bir an önce yapılarak sivil yönetime geçilmesi için çaba gösterdi.

1961 seçimlerinden sonra en çok milletvekili çıkartan partinin genel başkanı olarak hükümeti kurmakla görevlendirildi. 20 Kasım 1961-1 Haziran 1962 arasında CHP-AP, 25 Haziran 1962-2 Aralık 1963 arasında CHP-YTP-CKMP, 25 Aralık 1963-13 Şubat 1965 arasında da CHP-Bağımsızlar hükümetlerine başkanlık etti. Başbakanlığı sırasında 22 Şubat ve 21 Mayıs 1962'deki askeri darbe girişimlerinin önlenmesinde etkili oldu. 1964 Kıbrıs olayları sırasında Türkiye'nin müdahale girişiminin ABD tarafından önlenmesi üzerine çok yönlü dış politika arayışlarını başlattı.

Siyasi yaşamı

1965 seçimleri öncesinde CHP'nin programı ve ilkeleri bakımından ortanın solunda yer aldığını açıkladı. Ortanın solu sloganının yol açtığı parti içi anlaşmazlıklarda bu görüşe öncülük eden Bülent Ecevit ve arkadaşlarını destekledi. 12 Mart 1971 muhtırasından sonra Nihat Erim'in kurduğu hükümeti bakan vererek destekledi. Buna karşı çıkan genel sekreter Bülent Ecevit istifa etti. Parti içi bunalımı sona erdirmek için 7 Mayıs 1972'de toplanan V.Olağanüstü Kurultay'da Ecevit yanlısı Parti Meclisi güven oyu alınca CHP genel başkanlığından, CHP'nin yeni kadrolarının ortanın solu yorumuna karşı olduğu gerekçesiyle de 4 Kasım 1972'de CHP'den istifa etti. 14 Kasım 1972'de milletvekilliğinden de ayrılan İnönü, 16 Kasım 1972'de eski cumhurbaşkanı sıfatıyla Cumhuriyet Senatosu üyesi oldu.

İnönü'yü Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk'ün yanına yerleştirecek gelişmeler 1920'de Ankara'ya gelişiyle başlar. 1920-1938 arasındaki yaşamı Atatürk'e sıkı sıkıya bağlıdır. 1923-1937 yıllarını kapsayan başbakanlığı döneminde yeni devletin örgütlenmesine yönelik tüm çalışmalarda, özellikle ulusal ekonominin biçimlenmesinde etkin rol oynamıştır. Ulusal demiryolu politikası, ulusal para tercihi, 1930-1937 yılları arasındaki devletçilik uygulaması bu yapılanmanın önde gelen olgularıdır. Cumhurbaşkanlığı yıllarında tek şef, tek parti, otoriter hükümet biçiminde ifadesini bulan rejim anlayışını yönetici kadroların halktan kopmasına yol açacak aşırılıkta uygulamıştır. Bunu izleyen dönemde çok partili parlamenter rejimin kurulmasında ve geliştirilmesinde etkili olmuştur. Demokrasiyi kesintiye uğratan askeri müdahaleleri Türkiye gerçeklerinden kaynaklanan olgular olarak kabul etmiş, ancak demokrasiye dönüş doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır.

Cumhurbaşkanlığı ve çok partili döneme geçiş

• YAPITLAR (başlıca): *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları, 1920-1933*, M.Rıza (der.), 1933; *İnönü Diyor ki*, M.Melzig (haz.), 1944; *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I, 1920-1946*, 1946; *Hatıralarım, Genç Subaylık Yılları, 1884-1918*, 1968.

• KAYNAKLAR: Ş.S.Aydemir, *İkinci Adam*, 3 cilt, 1980; A.F.Erden, *İsmet İnönü*, 1952; İ.H.Tökin, *İsmet İnönü Şahsiyeti ve Ülküsü*, 1946.

• BAKINIZ: ATATÜRK, BAYAR, ÇAKMAK, Süleyman DEMİREL, B.ECEVİT, N.ERİM, FEYZİOĞLU, MENDERES, R.PEKER, SAKA, SARACOĞLU, SAYDAM.

İOANNES III
(1193-1254)

İznik Bizans imparatoru. İstanbul'u Latin işgalinden kurtarmak için çalışmıştır.

İoannes Dukas Vatatzes, Didymoteikhos'da (bugün Yunanistan'da Dimetoka) doğdu. 3 Kasım 1254'te Nymphaeum'da (bugün İzmir'de Nif) öldü. Soylu bir Bizans ailesindendi. IV.Haçlı Seferi'ni düzenleyen Latinler'in Constantinopolis'i (İstanbul) ele geçirmelerinden sonra İznik'te bir Bizans Devleti kuran I.Theodoros Laskaris'in kızı İrene'le evlendi. Theodoros'un 1222'de ölümünden sonra İznik Bizans imparatoru oldu. Latinler'e karşı çeşitli başarılar elde ettikten sonra 1225'te yapılan bir antlaşmayla Latinler'in Anadolu'daki topraklarının büyük bölümünü İznik Devleti topraklarına kattı. Daha sonra Samos (Sisam), Khios (Sakız), Lesbos (Midilli), Kos (İstanköy) ve Rodos adalarını egemenliği altına aldı. Aynı yıl Hadrianapolis (Edirne) halkından gelen istek üzerine Avrupa yakasına geçerek kenti ele geçirdi. Ancak burada 1224'te Selanik'i Latinler'den geri alarak imparatorluğunu ilan etmiş olan Epir despotu Theodoros Angelos'un rekabetiyle karşılaştı. Angelos, İoannes'in birliklerini geri çekilmeye zorladı.

Theodoros Angelos da İoannes gibi Constantinopolis'i Latinler'den kurtararak yeniden Bizans İmparatorluğu'nu kurmayı amaçlıyordu. Bu iki rakip hükümdara ek olarak Bulgar Kralı II.İvan Asen de Constantinopolis'i, kurmayı amaçladığı Bulgar-Bizans imparatorluğunun başkenti yapmayı düşünüyordu.

Latin İmparatoru Robert de Courtenay 1228'de ölünce yerine oğlu II.Baudoin geçti. Yaşının küçük olması nedeniyle Baudoin'e naip aranmaya başlandı ve Bulgar Kralı II.Asen'in de naip adayları arasında adı geçti. Bu durumdan kuşkulanan Angelos, Bulgar kralıyla İoannes'e karşı kurmuş olduğu ittifakı bozarak ona savaş açtı. Ancak 1230'da Meriç boylarında Klokotnica'da II.Asen karşısında büyük bir bozguna uğradı. Topraklarına el koyan Asen'in denetimi altındaki bölge Edirne'den Dyrrhakhion'a dek genişledi.

Yeni Latin kralına naip olarak Kudüs Kralı Jean de Brienne seçilince II.Asen, İoannes'le Latinler'e karşı ittifak kurmak istedi. 1235'te Kalipolis'te (Gelibolu) imzalanan antlaşmadan sonra iki devletin orduları Constantinopolis'i karadan ve denizden kuşattı. Venedik'ten aldığı yardımla ayakta durabilen Latin Devleti güç durumda kalmıştı. Asen tam bu aşamada Latin İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasının İoannes'in işine yarayacağını ve İznik Devleti'nin kendisi için daha tehlikeli bir komşu olacağını düşünerek yaptığı ittifakı bozdu; Latinler'le birleşerek İoannes'e savaş açtı. Tzurulon'u (Çorlu) kuşattıysa da ülkesinde çıkan bir salgın hastalığın da etkisiyle 1237'de barış yapmak zorunda kaldı.

II.Asen'in 1241'de ölümünden sonra Bulgar Krallığı zayıfladı ve İoannes'in önemli bir rakibi kalmadı. Avrupa ve Asya'yı tehdit eden Moğol istilası İznik Devleti'ne zarar vermemişti. Moğol istilası sonucu komşularının zayıf düşmesinden yararlanan İoannes, Bulgarlar'ı yendi, Selanik'te hüküm süren Theodoros Angelos'un oğlunu tutsak etti ve böylece Trakya ve Makedonya'da egemenlik kurdu.

Kutsal Roma-Germen İmparatoru II.Friedrich'le ilişkilerini geliştirdi. Constantinopolis'i ele geçirmek konusunda yardım istemesi karşılığında onun vasalı olmayı kabul etti. Bu anlaşmayı perçinlemek amacıyla, ölen ilk karısının yerine II.Friedrich'in kızıyla evlendi. II.Friedrich'in ölümünden sonra ise Papa II.Innocentius'a yaklaştı. Constantinopolis'i ele geçirirse Doğu (Ortodoks) ve Batı (Katolik) kiliselerinin ayrılığına son vereceğini söyleyerek ondan destek istedi. Latin İmparatorluğu'nun gittikçe zayıfladığını gören papa, İoannes'e yaklaşmakta zarar görmedi. Ancak İoannes'in Constantinopolis'i alamadan ölümü nedeniyle bu konuda her hangi bir girişimleri olamadı.

İoannes İznik Devleti'nin sınırlarını iki katına çıkarmış, Latin Devleti'nin çevresindeki toprakları tümüyle denetler duruma gelmiş ve Constantinopolis'i ele geçirmenin tüm koşullarını yaratmıştı. Ancak hastalanarak ölümü bunu gerçekleştirmesini engellemiş, Constantinopolis'in ele geçirilmesi VIII.Mikhail tarafından gerçekleştirilmiştir.

İoannes İznik Devleti'nin iktisadi ve kültürel gelişmesine önem vermiş, uyrukları arasında adaleti sağlamaya çahşmıştır. Devletin iktisadi olarak kendine yeterli olmasını amaçlamış, lüks malların ithalatını yasaklamış, ülkeyi iktisadi olarak İtalyan devletlerine, özellikle de Venedik'e bağımlılıktan kurtarmaya çalışmıştır. Tarımı ve hayvancılığı özendirmiş, kendi sarayında hayvan yetiştirerek ve verimli çiftlikler kurarak halka örnek olmaya çalışmıştır. Hastanelerin ve hayır kurumlarının yanı sıra birçok kilise yaptırmıştır. Döneminde İznik Devleti hem mali, hem de askeri açıdan büyük bir güç kazanmıştır. Ölümünden yarım yüzyıl sonra Ortodoks kilisesinin azizleri arasına alınmıştır.

• BAKINIZ: İVAN ASEN II, MİKHAİL VIII, THEODOROS I.

İOANNES V
(1332-1391)

Bizans imparatoru. Osmanlı ilerlemesini durdurmak amacıyla papanın desteğini sağlamaya çalışmıştır.

18 Nisan 1332'de Didymoteikhos'da (bugün Yunanistan'da Dimetoka) doğdu, 16 Şubat 1391'de Constantinopolis'de (İstanbul) öldü. III. Andronikos'un oğludur. Babasının ölümü üzerine 1341'de imparator ilan edildi. Henüz küçük yaşta olan İoannes'e naiplik etmek için annesi Savoylu Anne ve İoannes Kantakuzenos arasında bir mücadele başladı. Osmanlılar'ın desteğini sağlayan Kantakuzenos, kendisini Trakya'da imparator ilan etti; 1347'de İstanbul'a girerek ülkeyi İoannes'le birlikte yönetmek üzere taç giydi. İkinci plana atılan İoannes, Osmanlılar'ın

1354'te Gelibolu'ya ayak basmalarının yarattığı hoşnutsuzluktan yararlanarak, Kasım 1354'te Kantakuzenos'u çekilmeye zorladı.

Osmanlılar'ın ilerlemesini durduramayınca Avrupa'dan yardım sağlayabilmek amacıyla, 1355'te Papa'ya başvurarak Bizans ve Latin kiliseleri arasındaki ayrılıkların sona erdirilmesini istedi. Ancak Ortodoks Bizans Kilisesi ve halk tarafından onaylanmayan bu girişim sonuçsuz kaldı. 1367'de Napoli yoluyla Roma'ya gitti. Avignon'da bulunan Papa V.Urbanus'a gönderdiği haberde Katolik olmaya hazır olduğunu bildirdi. Ekim 1369'da da Katolik mezhebine girdiğini açıkladı. St.Peter Katedrali'nde yapılan bir törenle, Papa'nın tüm Hıristiyan dünyasının dinsel önderi olduğunu kabul etti. Bizans Devleti bu yıllarda Sırplar'la ve Osmanlılar'la yapılan savaşlar nedeniyle mali açıdan güçlükler içindeydi. İoannes Roma'dan dönerken ödenmemiş borçları nedeniyle Venedik'te tutuklandı. Ona vekâlet eden oğlu Andronikos, yardım isteklerine kayıtsız kalınca diğer oğlu Manuel istenen parayı sağlayarak babasını kurtardı. Katolik mezhebine girme konusunda İoannes'e karşı olan İstanbul Patriği Philotheos ise, Ortodoks Kilisesi'ne bağlı tüm topluluklara mesajlar göndererek mezheplerini değiştirmemelerini istedi.

İoannes, 1376'da, Cenevizliler'in desteklediği oğlu IV.Andronikos tarafından tahtından indirildi. Yasal mirasçısı oğlu Manuel'le birlikte hapse atıldı. Venedik'in ve Osmanlı Devleti'nin yardımıyla 1379'da tutsaklıktan kurtularak yeniden imparator oldu. 1390'da torunu İoannes (İoannes VII), Osmanlı Sultanı I.Bayezid'in [Yıldırım] desteğini sağlayarak Constantinopolis'i ele geçirdi ve birkaç ay yönetti. Ancak Manuel'in çabaları sonucu, İoannes yaşamının son aylarında yeniden Bizans tahtına çıktı.

Osmanlı Devleti'nin Bizans aleyhine ilerlediği ve Avrupa'da fetihlere giriştiği sırada imparator olan İoannes, Katolik Kilisesi'nin üstünlüğünü kabul etme yolu ile Papa'nın desteğini sağlamak istemiş, Avrupa'da yeni bir Haçlı seferi hazırlanması için çalışmıştır. Avrupa'dan önemli bir yardım alamayan İoannes'in bu politikası içte de benimsenmemiştir.

• BAKINIZ: BAYEZİD I [Yıldırım], KANTAKUZENOS, MANUEL II.

İOANNES VIII
(1390 ?-1448)

Bizans imparatoru. Osmanlı ilerlemesini durdurmak amacıyla Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesini sağlamaya çalışmıştır.

Doğum yeri bilinmiyor, 1390-1395 arasında doğduğu sanılmaktadır. 31 Ekim 1448'de Constantinopolis'te (İstanbul) öldü. İmparator II.Manuel ve İmparatoriçe Helena'nın en büyük oğludur.

1421'de ülkeyi babasıyla birlikte yönetmek üzere Bizans tahtına çıktı. Manuel devlet işlerini İoannes'e bırakarak inzivaya çekildi. İoannes Osmanlı tahtında hak iddia eden şehzade Mustafa'yı desteklemeyince Osmanlılar'la olan ilişkiler bozuldu. Sultan II.Murad, 1422'de Constantinopolis'i kuşattıysa da alamadı, ancak Osmanlılar'ın Mora'ya akınları sürdü. Bunun üzerine Bizans, Osmanlılar'ın üstünlüğünü kabul ederek düzenli vergi ödemeye başladı.

İoannes, babasının ölümü üzerine 1425'te tek başına imparator oldu. Kardeşleri ise merkezden ayrılarak Mora ve Selanik'i bağımsız despotluklar halinde yönetmeye başladılar. Osmanlılar'ın 1430'da Selanik'i alması üzerine, İoannes İstanbul surlarını sağlamlaştırmaya çalıştı.

Osmanlılar'ın ilerlemesini durdurmak için en etkili yolun Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesi olduğunu düşünen İoannes, 1438'de, İstanbul patriği ile birlikte İtalya'ya gitti. Papa IV.Eugenius'un Temmuz 1439'da topladığı Ferrara-Floransa Konsili'nde, İstanbul patriğinin muhalefetine karşın, iki kilisenin birleşmesi kabul edildi. IV.Eugenius, Batı Avrupa ülkeleriyle Macaristan, Polonya ve Eflak'a, Osmanlılar'a karşı bir Haçlı seferinde birleşmeleri için çağrıda bulundu. Aralarında ünlü Macar komutan Hunyadi Janos'un da bulunduğu Haçlı ordusu, 10 Kasım 1444'te Varna'da II.Murad komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından bozguna uğratıldı. Varna'daki çarpışmaya katılmayan İoannes, saltanatının son yıllarında Osmanlı Devleti'yle iyi ilişkiler kurdu.

İoannes, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleşmesini sağlamış, ancak bu durum Papalık'ın egemenliğini tanımak istemeyen Bizans Kilisesi ve Moskova dışındaki Doğu patrikleri arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Osmanlı yayılmasını durdurmak için düzenlenen Haçlı seferi, Avrupa'nın Bizans'ı kurtarmak amacıyla düzenlediği son ortak sefer olmuştur.

• BAKINIZ: HUNYADİ JANOS, MANUEL II, MURAD II.

İPEKÇİ, Abdi
(1929-1979)

Türk, gazeteci. 25 yıl *Milliyet* gazetesinin genel yayın müdürlüğünü ve başyazarlığını yapmıştır.

9 Ağustos 1929'da İstanbul'da doğdu, 1 Şubat 1979'da aynı kentte öldü. Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne devam etti. 1943-1948 yılları arasında *Kırmızı-Beyaz* ve *Şut* adlı spor dergilerinde yazı ve karikatürleri yayımlanan İpekçi, 1948-1949 yıllarında *Yeni Sabah*, 1950'de de *Yeni İstanbul* gazetelerinde muhabir ve yazı işleri sekreteri; 1951'de *İstanbul Ekspres* gazetesinde yazı işleri müdürü olarak çalıştı.

1954'te göreve başladığı *Milliyet* gazetesinde "Durum" başlıklı başyazılarıyla ve "Her Hafta Bir Sohbet" başlıklı konuşmalarıyla tanınan İpekçi, bir suikast sonucu öldürülünceye değin aynı gazetede genel yayın müdürlüğü ve başyazarlık görevlerini sürdürdü.

1956 yılında Gazeteciler Sendikası ve 1961'de de Gazeteciler Cemiyeti Başarı Armağanı'nı alan Abdi

İpekçi, 1959'da Gazeteciler Sendikası'nda başkanlık ve 1960'ta Basın Şeref Divanı'nda sekreterlik yaptı. 1961-1970 arasında radyoda ve televizyonda açık oturum programları düzenledi. 1964'te Uluslararası Basın Enstitüsü (IPI) yönetim kurulu üyeliğinde bulundu. 1968'de Gazetecilik Enstitüsü'nün öğretim kadrosunda yer aldı.

Türk basınının çağdaşlaşmasında önemli katkıları olan Abdi İpekçi, dengeli kişiliğiyle siyasi gerginliklerin azaltılması, barışçı bir ortam yaratılması yolunda çaba harcamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Afrika*, 1959; *İhtilalin İçyüzü* (Ömer Sami Coşar ile), 1965; *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, 1968; *Liderler Diyor ki*, 1969; *Dünyanın Dört Bucağından*, 1971; *Barış, Demokrasi, Özgürlük*, (ö.s.), 1982; *Anayasa, Yasalar, Devlet*, (ö.s.), 1982.

İPSİLANTİ, Aleksandr
(1792-1828)

Rum, önder. Yunanistan'ı bağımsızlığa kavuşturmak amacıyla başlattığı ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

12 Ocak 1792'de İstanbul'da doğdu, 31 Ocak 1828'de Viyana'da öldü. 1204-1461 arasında Trabzon'da hüküm sürmüş Pontos Devleti'ni yönetmiş imparator ailesi Komnenoslar soyundan geldiğini iddia eden seçkin bir Fenerli Rum ailenin oğluydu. Dedesi ve babası Osmanlı Devleti'ne bağlı Eflâk ve Boğdan'da voyvodalık yapmışlardı.

İpsilanti öğrenim için gittiği Rusya'da kalarak 1809'da Rus ordusuna girdi ve Çar I.Aleksandr'ın savaş yaverliğine dek yükseldi. Çariçe ile dostluk kurdu. I.Napoléon'a karşı yapılan savaşlarda bir kolunu kaybetti.

Zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu üzerinde egemenliğini artıran Rusya'nın da desteğini sağlayarak, 1820'de çarın dışişleri uzmanlarından Kapodistrias'ın başkanlığını reddettiği Etniki Eterya adlı gizli örgütün başına getirildi. Kırım'da yaşayan Yunanlı tüccarlar tarafından 1814'te Odesa'da kurulan bu örgüt Yunanistan'ın bağımsızlığını amaçlıyordu.

Yunanistan'da başlatılacak olan ayaklanmanın önderliğini üstlenen İpsilanti, diğer örgüt üyelerinin ayaklanmayı Mora'da başlatmak istemelerine karşın Eflâk ve Boğdan'dan harekete geçilmesini uygun gördü. Bu yolla Rusya'nın yardımını sağlamayı ve ayaklanmaya Rumenler'i, Sırplar'ı ve Bulgarlar'ı da katarak, hareketi bir Balkan ayaklanmasına dönüştürmeyi umuyordu.

1820'de Rusya'da kurduğu bir Yunan birliğinin başında Prut Irmağı'nı geçerek Mart 1821'de Boğdan'a girdi. Ancak bölgedeki kötü yönetimin sorumlusu Osmanlılar'dan çok, uzun yıllardır bölgeyi yöneten Fenerli Rum voyvodalar olduğundan, ayaklanma çağrısına katılan olmadı. Öte yandan, bağımsızlık ayaklanmalarını ve toplumsal dönüşümlere yönelik hareketleri desteklemeyen I.Aleksandr da İpsilanti'ye yardım göndermedi ve onu ordusundan attı; ayrıca Osmanlılar'ın Boğdan'a asker yollamasına karşı çıkmadı. Haziran 1821'de Osmanlı güçleri tarafından yenildikten sonra Avusturya'ya kaçan İpsilanti, orada tutuklandı. İpsilanti 1827'ye değin hapiste kaldı.

İpsilanti'nin başarısız ayaklanma girişiminin ardından Mora'da başlayan Yunan Ayaklanması 1822'de Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, 1830'da İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Yunanistan'ın özerkliğini tanımaları, 1832'de de Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmesiyle sonuçlandı.

• **BAKINIZ:** ALEKSANDR I., KAPODİSTRİAS, Miloş OBRENOVİÇ.

İPŞİROĞLU, Mazhar Şevket
(1908)

Türk sanat tarihçisi. Gerek öğretim etkinliği, gerekse yayınlarıyla Türkiye'de, Avrupa ve Türk sanatının bilim dalı olarak yerleşmesinde önemli katkıları olmuştur.

27 Mayıs 1908'de İstanbul'da doğdu. 1927'de Almanya'ya giderek Bonn Üniversitesi'nde felsefe ve sanat tarihi öğrenimine başladı. Öğrenimini Hamburg ve Berlin üniversiteleriyle Düsseldorf Resim Akademisi'nde sürdürdü. 1933'te Bonn Üniversitesi'nde Hegel üstüne bir incelemesiyle felsefe doktorasını verdi. 1934'te yurda döndü ve o yıl kurulmuş olan İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde doçent oldu. 1943'te profesörlüğe yükseldi. Aynı yıl, yeni kurulan Sanat Tarihi Bölümü'ne geçti. 1949'da Ernst Diez'den boşalan bölüm başkanlığı görevini üstlendi. 1948-1949 ve 1958-1959 dönemlerinde fakülte dekanlığı yaptı. 1960'ta ordinaryüs profesör oldu. 1960-1965 arasında Tübingen Üniversitesi'nde konuk profesör olarak çalıştı. 1977'de emekli oluncaya değin İstanbul Üniversitesi'ndeki görevini sürdürdü.

1956'da Sabahattin Eyuboğlu ile birlikte İstanbul Üniversitesi Film Merkezi'ni kurdu. Burada Anadolu sanatını tanıtıcı bir dizi belgesel filmin çevrilme çalışmalarına katıldı. Bu filmlerin ilki olan *Hitit Güneşi* 1956 Berlin Film Festivali'nde ikinci oldu.

• **YAPITLAR (başlıca): Kitap:** *Rönesans Sanatı*, 1942; *Avrupa Sanatı ve Problemleri*, 1946; *Avrupa Sanatında Gerçek Duygusu* (S.Eyuboğlu ile), 1954; *Fatih Albümüne Bir Bakış* (S.Eyuboğlu ile), 1955; *Die Kirche von Achtamar*, 1963, ("Ahtamar'daki Kilise"); *Die Malerei der Mongolen*, 1865, ("Moğol Resim Sanatı"); *İslâmda Resim Yasağı ve Sonuçları*, 1973; *Oluşum Süreci İçinde Sanatın Tarihi* (N.İpşiroğlu ile), 1977; *Sanatta Devrim* (N.İpşiroğlu ile), 1979; *Siyah Qalem* 1976; *Master Pieces from the Topkapı Museum*, 1980, ("Topkapı Sarayındaki Başyapıtlar"); *Düşünmeye Çağrı* (N.İpşiroğlu ile), 1982; *Kök Atatürkçülük* (N.İpşiroğlu ile), 1983; *Wind der Steppe*, 1984, ("Bozkır Rüzgârı"). **Film:** *Hitit Güneşi* (S.Eyuboğlu ile), 1956; *Surname* (S.Eyuboğlu ile), 1957; *Karanlıkta Renkler* (S.Eyuboğlu ile), 1957; *Anadolu'da Roma Mozaikleri* (S.Eyuboğlu ile), 1957; *Ahtamar, Doğu Anadolu'da Bir Dünya Tapınağı* (A.Benk ile), 1959; *III. Ahmet*

Surnamesi, 18.Yüzyılda Bir Sünnet Düğünü (Ü.Yücel ile), 1973; *Siyah Kalem* (Ü.Yücel ile), 1973; *Kapalı Çarşı* (N.İpşiroğlu ile), 1974.

İRDELP, Neşet Ömer
(1882-1948)

Türk, hekim. Özellikle iç hastalıkları ve kardiyoloji alanında çalışmış, tıp öğreniminin gelişmesinde etkili olmuştur.

İstanbul'da doğdu, 3 Haziran 1948'de aynı kentte öldü. 1902'de Tıbbiye'den diplomasını alıp, Ankara'da zorunlu hizmetini tamamladıktan sonra, iç hastalıkları alanında uzmanlaşmak üzere Fransa'ya gitti. Paris'teki St.Antoine Hastanesi'nde, özellikle kardiyoloji konusunda deneyimini artırarak 1910'da Türkiye'ye döndü ve İstanbul'da, Darülfünun Tıp Fakültesi'nde iç hastalıkları klinik şefliğine atandı. I.Dünya Savaşı yıllarından sonra öğretim görevine dönen ve 1921'de iç hastalıkları profesörlüğüne getirilen İrdelp, Kurtuluş Savaşı yıllarında da Ankara'da Atatürk'ün hekimliğini üstlenmişti. 1925'te Tıp Fakültesi reisi (dekan), 1927'de Darülfünun emini (rektör) seçildi. 1933'teki üniversite reformuyla bu kuruluş İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürüldüğünde de, üniversitenin ilk rektörlük görevi gene İrdelp'e verildi. Ancak, kısa bir süre sonra kendi isteğiyle bu görevden ayrılan, 1934'te İstanbul milletvekili olarak katıldığı Millet Meclisi'ndeki siyasal yaşamını da yalnızca bir dönem sürdüren İrdelp, kürsüsüne dönerek ölünceye değin tüm zamanını öğretim görevine ayırdı.

Yüksek Sağlık Şurası, Türk Tıp Derneği gibi çeşitli kuruluşların çalışmalarına üye olarak katılan İrdelp, Türk Kodeksi'nin Birinci Komisyonu'na ve II.Ulusal Tıp Kongresi'ni düzenleyen Tıp Encümeni'ne de başkanlık etmiştir.

I.Dünya Savaşı yıllarında ateşli ve salgın hastalıklar, özellikle de parazit hastalıkları üzerinde çalışmalar yapan İrdelp, daha çok bölgesel özellik gösteren ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde çok yaygın olan şark çıbanı, bağırsak bozukluklarıyla ortaya çıkan ve tropikal bir hastalık olan Bilhariazis, üç gün humması ve tifüse ilişkin gözlemlerini yayımlamıştır. İstanbul Üniversitesi'nde de özellikle kalp hastalıklarını, enfarktüste elektrokardiyografi değişikliklerini ve böbrek yetmezliğini konu alan araştırmalarıyla tanı ve tedavi yöntemlerine katkıda bulunan İrdelp, her şeyden önce değerli bir hoca olarak tanınır. Klinik çalışmaları, ders kitapları ve yetiştirdiği öğrencilerle Türkiye'de hekimlik uygulamalarının ve tıp öğretiminin gelişmesinde etkili olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kalp İntizamsızlıkları Konferansı*, 1912; *Bitler*, 1916; *Mide ve Em'a Hastalıkları*, 1921; *Kebet Hastalıkları*, 1923; *Kalp ve Ev'iye Emrazı*, 2 cilt, 1924-1928; *İç Hastalıkları*, 1945.

İRENE
(752-803)

Bizans imparatoriçesi. Hz. İsa'nın ve Hıristiyan azizlerinin tasvirlerinin yapılmasına izin vermiştir.

Atina'da doğdu, 9 Ağustos 803'te Midilli Adası'nda öldü. Kocası IV.Leon'un 780'de ölmesi üzerine, küçük yaşta VI.Konstantinos adıyla tahta çıkan oğlunun naibi olarak Bizans İmparatorluğu'nu yönetmeye başladı. İmparatorluk batıda Slavlar, doğuda da Araplar ile savaş durumundaydı. Abbasi halifesi el-Mehdi zamanında saldırılarını yineleyen Araplar, 782-783 yıllarında Anadolu'ya girdiler. İrene yıllık vergi ödemeyi kabul ederek Araplar'la barış yaptı.

Putperestliğin yeniden canlandırılabileceği korkusuyla Hz.İsa'nın ve azizlerin tasvirlerinin (ikon) yapılması yasaklanmıştı. Kiliselerde tasvirlerin asılmasından yana olan İrene, ordunun büyük bir bölümünün buna karşı olması nedeniyle saltanatının ilk yıllarında herhangi bir girişim yapmaktan kaçındı. 784'te, kendi görüşünde olan Tarasius'u Constantinopolis (İstanbul) patrikliğine getirdi. Tasvir yapılmasını serbest bırakmak amacıyla 786'da Constantinopolis'te bir konsil topladılar. Tasvir kırıcı askerler, konsili basarak toplantıyı dağıtınca İrene, bu askerleri ordudan attı. Konsil, 787'de bu kez Nicaea'da (İznik) toplandı. Roma Katolik Kilisesi'yle Bizans Ortodoks Kilisesi'nin tanıdığı konsil, tasvir yapılmasının yasal olarak serbest bırakılmasını kabul etti.

İrene'nin giderek siyasal gücü kendi elinde toplaması, başta oğlu Konstantinos olmak üzere kendisine karşı bir hoşnutsuzluk ve muhalefet doğurdu. İrene, Konstantinos'un iktidarı ele alma girişimini bastırdıysa da, Doğu bölgelerindeki askerlerin ayaklanması üzerine 790'da saraydan uzaklaştırıldı. Onu destekleyen din adamlarının ve saray görevlilerinin etkisiyle 792'de yeniden saraya dönmesine ve ülkeyi oğluyla birlikte yönetmesine izin verildi. 797'de de oğlu Konstantinos'un tutuklanmasını ve gözlerinin kör edilmesini buyurdu.

798'de, Araplar'la olan antlaşmayı yineleyerek Harun Reşid'e vergi vermeyi kabul etti. Avrupa'da gittikçe güçlenen Charlemagne ile kopmuş olan siyasi ilişkileri yeniden başlattı. İrene, 802'de, başlarında maliye bakanı Nicephoros'un bulunduğu bir grup yüksek rütbeli asker tarafından tahttan indirildi. Önce İstanbul'daki Adalar'a, sonra da Midilli'ye sürgüne gönderildi.

İrene, Bizans İmparatorluğu'nu yöneten ilk kadındır. Dışarıda barışçı ve uzlaşmacı bir politika izlemiştir. Tasvir yapılmasına yasallık kazandırmış, toprakları ve hakları ellerinden alınmış olan manastırlara bunları geri vermiştir. Bu nedenle Yunan Ortodoks Kilisesi'nin azizleri arasına alınmıştır.

İRFAN PAŞA
(1815-1888)

Osmanlı Divan şairi. Eski Divan şiiri geleneğinin savunucularındandır.

Mehmed Hayreddin İrfan Paşa İstanbul'da doğdu, 24 Kasım 1888'de aynı kentte öldü. Defterdar Mektupçusu Hafız Halil Efendi'nin oğludur. Dokuz yaşındayken babası öldü. Üvey babası Ali Rifat Bey'den Arapça ve Farsça öğrendi. 1826'da Defterdar Mektupçusu Odası'nda göreve başladı. Mısır Kapı Kethüdası Necib Paşa ile Vidin Valisi Ağa Hüseyin Paşa'nın kâtipliğini yaptı. Maliye Nezareti'nde çeşitli görevlerde bulundu. Vezir rütbesiyle Edirne valisi oldu. Heyet-i Âyan ve Sicil-i Ahval-i Memurin Komisyonu üyeliğine atandı. 1885'te kendi isteğiyle emekliye ayrıldı.

İrfan Paşa eski Divan edebiyatı geleneği ile kurallarına bağlı kalarak yazdığı şiirlerini, mektuplarını *Mecmua-i İrfan Paşa* adı altında toplamıştır. Buraya yazdığı önsözünde "bir süreden beri ölen söz erlerinin çoğunun yerlerini, değer bilmeyen ya da eskilerin mesleğine karşıt olan yeni yetişmelerin aldığını" ileri sürmüştür. Bu bir çeşit meydan okuyuşa karşı Namık Kemal görüşlerini 1874'te sürgün bulunduğu Magosa'dan, *İrfan Paşaya Mektub* adı altında ayrıntılarıyla yazıp göndermiş, örnek olarak aldığı bir parçayı beyit beyit irdeleyerek eski kurallara bağlı şiirdeki uygunsuzlukları, eski dönem şiir anlayışındaki birtakım boşlukları göstermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Mecmua-i İrfan Paşa*, 1870.

• BAKINIZ: NAMIK KEMAL.

Hz.İsa-Giotto tarafından yapılmış freskten ayrıntı (1305).

"Son Akşam Yemeği"

Hz. İSA
(1. yy)

Kendisine kitap indirilen tektanrıcı peygamberlerin üçüncüsü, kendi adından kaynaklanan Hıristiyanlık'ın kurucusudur.

Hz. İsa'nın kişiliği konusunda Hıristiyan ve İslam kaynakları, birbiriyle bağdaşma olanağı bulunmayan, değişik görüşler ileri sürerler. Her iki kaynağın birleştiği nokta onun peygamber olduğudur.

Hıristiyan kaynaklarına göre Hz.İsa, Yahudi kralı Herod'un ölümünden önce 25 Aralık 5'te, Dionisios Exiguus'un bildirdiğine göre ise 1'de doğmuştur. Başka kaynaklar, gene Hıristiyan anlayışına uygun olarak, Roma Takvimi'ne göre 754'te, Tiberius yönetiminin de 15.yılında Beytüllehem'de doğduğunu ileri sürerler. İsa Ocak 27'de vaftiz edilmiş, 7 Nisan 30'da ölmüştür.

Tevrat'ın (Eski Ahid) Yeremya bölümünde insanlığı kurtaracak bir kralın geleceğini bildiren sözleri Roma egemenliğinden kurtuluşun simgesi olarak yorumlayan Yahudi tanrıbilimcileri imparator Tiberius'un 15.yılında, Yahudiler'e, müjdelenen bu kimsenin yakında dünyaya geleceğini yaymaya başlamışlardı. Bu kral David soyundan gelecekti. Bu söylentiyi yayanların başında gelen Vaftizci Yahya, Tiberius yönetiminin 15.yılında, beklenen kurtarıcının geldiğini açıkladı. Bu kurtarıcının anası, Yusuf'la (Jozef) nişanlı olan "Bakire Meryem"di. Meryem, kutsal ruhtan hamile kalmış ve çocuğunu bir ağılda doğurmuştu. Bu yeni doğan çocuğa İbrani dilinde "arınmış, kutlanmış" anlamında Maşiah (Mesih) adı verilirken onun bir peygamber olacağı inancı da yayılmaya başlamıştı. Bu söylentilerin hızla yayılması, halkın ilgisini büsbütün artırdı. Bunun üzerine Romalı yöneticiler ağır yasaklar koymaya başladılar.

İnanca göre Hz. İsa "göklerin çocuğu" olarak doğmuştur, onun başlıca görevi yeryüzünü baskıdan kurtarmak, insanları mutluluğa kavuşturmak, kardeşlik ve barış duyguları içinde yaşatmaktır. Romalı yöneticilerse Hz. İsa'nın yasalara karşı geldiğini, halkın inançlarını sarsacak girişimlerde bulunduğunu, Tanrı'nın oğlu olduğunu ileri sürerek din bakımından ağır bir suç işlediğini ve yargılanması gerektiğini öne sürünce Hz. İsa, toplantılarını gizli ve çok güvendiği kimselerin evlerinde düzenlemeye başladı. Genellikle "Son Akşam Yemeği" adıyla bilinen bir toplantıda kendisinin ele verileceğini, bu işi de yakın arkadaşlarından Jahuda'nın yapacağını açıklamış, yemekten sonra, çevresinde bulunan havarilerin ayaklarını yıkamış, onlara "bu benim gövdemdir" diyerek ekmeğini, "bu benim kanımdır" diyerek de şarabını bölüştürmüştür. Kimi kaynaklara göre, sonraları "Hain Jahuda" diye anılan Jahuda İskaryot, Hz. İsa'yı yakalatmıştır. Yargılandıktan sonra ölüm cezasına çarptırılarak Roma valisi Pontus Pilatus'a teslim edilmiştir. Vali, yargıyı kölelere uygulanan biçimiyle yerine getirme buyruğu vermiştir. Hz. İsa gerileceği haçı Golgotha tepesine dek sırtında taşımış, orada elleri, ayakları haça çivilenerek öldürülmüştür.

Hz. İsa'nın ölümü konusunda ileri sürülen savlar değişiktir. Kimine göre çarmıha gerilen o değil, ona çok benzeyen biridir. Kimine göre de Hz. İsa tanrısal bir varlık olduğundan, onun ölümü söz konusu değildir. Tanrı onu kendi katına almıştır. Kimi ise

onun ölümünün gövdesel olduğunu, tanrısal bir töz olan ruhunun gerçek kaynağına dönmek üzere göğe çıktığını, günün birinde evrende barış, kardeşlik, mutluluk, esenlik sağlamak üzere yeniden geleceğini, tanrısal egemenliği gerçekleştireceğini ileri sürer.

Hz. İsa, otuz yaşını geçtikten sonra Kudüs'te, Celile'de halkla konuşmalar düzenleyerek tanrısal bir görevle yeryüzüne geldiğini, evrende tanrısal egemenliğin başladığını bildirmiştir *(evangelios/İncil/müjde)*. Barış, insan sevgisi, yoksulluk, doğruluk, yürek arınmışlığı, kendini Tanrı'ya adama gibi ilkeler öne sürmüş, "Tanrısal babamız nasılsa siz de öyle olun" buyruğu temel görüşünü oluşturmuştur.

Hz. İsa'nın geliştirdiği düşüncelerin toplanmasından oluşan dört kitap vardır. Bunlar da sıra ile *Matta, Markos, Luka* ve *Yuhanna İncilleri*'dir (Yeni Ahid). Yorumların değişik olmasına karşılık, Hz. İsa'nın peygamberliği, soyu, görevleri, nitelikleri, kurduğu dinin temel ilkeleri, onunla ilgili Tanrı-Kutsal Ruh-Oğul ya da Baba-Kutsal Ruh-Oğul üçlemesi konusunda kesin anlaşma sağlanmıştır. Hz. İsa'nın çevresinde toplanan ve "havari" diye anılan on iki arkadaşı, onun kişiliğinde gerçek mutluluğun (şalom) bulunduğuna inanmışlardı. Bunlar arasında onu ele veren Jahuda bile vardı. Hz. İsa düşüncelerini, ilkelerini, *Tevrat* ile ilgili açıklama ve yorumlarını bu on iki arkadaşına bildirerek, bunların onlar aracılığıyla yayılmasına olanak sağlamıştı.

► Hıristiyan anlayışına göre İsa Tanrı'nın oğludur, anası "Bakire Meryem"dir, onun kişiliğinde tanrısal öz görünüş alanına çıkmıştır. Tanrısal söz (kelam) onda gövdeye dönüşmüş, bütün tarih onun varlığında toplanmıştır. Tanrı birdir, yaratıcıdır, önsüz-sonsuzdur, yalnız Yahudi topluluğunun değil, bütün insanların Tanrısı'dır. Ölümden sonra yargılanma vardır, ruh ölümsüzdür, evren Tanrı'nın özgür istenciyle yoktan yaratılmıştır. İnsanın acılara katlanması, alçakgönüllü, erdemli, bilgili, yardımsever, barışsever, Tanrı'ya ve bütün soydaşlarına bağlı, saygılı olması gerekir. Kötülüğe iyilikle, katılığa yumuşaklıkla karşılık vermek olgunluktur, yüceliktir. "Yanağına tokat vurulduğunda ötekini de sen çevir", "başkalarının hakkına saygılı ol", "bir köyden başka bir köye geçerken ayaklarının toprağını kazı" gibi deyişler bu inancın kimi ilkelerini yansıtır. Hz. İsa'nın çevresinde toplanan, onun düşüncelerini yaymaya çalışan on iki arkadaşının, Taberiye Gölü dolaylarında yaşayan yoksul balıkçılar olması, Tanrı yoluna girecek kimselerin her türlü dünya varlığından, zenginlikten sıyrılmış bulunması gereğini simgeleyen bir örnek niteliğindedir.

► İslam dinine göre Hz. İsa tanrısal kayra sonucu babasız doğmuştur. Anası Meryem'dir, bütün eksikliklerden arınmıştır, tanrısal sözdür (kelimetullah). *Kuran*'ın bildirdiğine göre Meryem'in oğlu olan İsa Mesih, Tanrı'nın kitap indirdiği, insanları esenliğe, yeryüzünü düzene kavuşturmak için gönderdiği elçidir. O tanrısal sözdür, Tanrı onu bir ruh olarak Meryem'e bırakmıştır. Doğaüstü başarılar göstermesi tanrısal kayrayı kazanması sonucudur. Nitekim *Kuran*'ın "Maide" ve "Al-i İmran" surelerinde bildirildiğine göre Hz. İsa körlerin gözünü açmış, ağır hastaları sağlığa kavuşturmuş, ölüleri diriltmiş, çamurdan yaptığı bir başa can vermiştir. Bütün bu başarıların kaynağı tanrısal güçtür ve Hz. İsa'ya verilmiştir. Gene Kuran'a göre Hz. İsa değil, ona benzeyen biri öldürülmüştür, Tanrı onu kendi katına almıştır. Kalkım gününden (kıyamet) önce gelecek, Deccal'in doğru yoldan çıkardığı insanları kurtarmaya çalışacak, Deccal'i öldürecektir. Kırk yıl kalacağı yeryüzünde bütün insanları Tanrı'nın buyurduğu doğruluk ve esenlik yoluna sokacak, ona karşı gelen ve İslam dinini benimsemeyenler öldürülecektir. Sonunda bütün insanlar Müslüman olacak, yeryüzünde mutluluk, egemenlik, barış ve kardeşlik duyguları içinde yaşama olanağı sağlanacaktır.

Kuran'dan kaynaklanan İslam anlayışının nitelediği Hz. İsa Tanrı'nın elçilikle görevlendirdiği, birtakım doğaüstü yetileri bulunan bir insandır, kuldur. Onun bütün üstünlükleri, başarıları tanrısal erkten kaynaklanır. Bu nedenle kendisine kitap indirilen bir peygamber olarak bilinmesi inanın koşullarından biridir.

Hz. İsa, tanrıbilim dışında edebiyat ve sanat alanlarında da geniş bir yer alır. İslam düşüncesinde ona verilen nitelikler, genellikle, gösterdiği doğaüstü başarılardan kaynaklanır. Özellikle evrenin diriltici gücü olarak tanımlanır. İslam şiirinde çiçeklerin açılışı, bitkilerin yeşerişi, baharla yeryüzünün yeni bir canlılık dönemine girişi gibi olayların anlatılışında Hz. İsa bir simge olarak kullanılmıştır. Tasavvufta Hz. İsa tanrısal söz olarak önemlidir. Varlık birliğini savunan tasavvuf anlayışına göre yalnız Hz. İsa değil, onun kişiliğinde bütün insanlar tanrısal bir tözle donatılmıştır. Onun tanrısal tin oluşu insan soyunu içerir. ◄ *Hıristiyan anlayışına göre Hz. İsa*

Tanrıbilim, Hz. İsa'yı kutsal üçleme (Tanrı-Kutsal Ruh-Oğul) dolayısıyla ele alarak insanı, evreni ve yaratılış olayını açıklamaya çalışır. Ancak İslam tanrıbilimi, bu konuda, Hıristiyan görüşüne katılmaz ve üçlemeye karşı çıkar. Ona göre önemli olan Hz. İsa'nın kişiliğinde ortaya çıkan tanrısal tindir.

Hıristiyan sanatında resim ve yontunun temel konuları Hz. İsa'nın doğuşu, yaşamı, son akşam yemeği, çarmıha gerilişi, çarmıhtan indirilişi, göğe çıkışı, tanrısal tini, üçleme, vaftiz edilişi, konuşmaları (vaazlar), yakalanışı, gösterdiği olağanüstü başarıları ve havarileridir. Özellikle Orta Çağ Avrupa sanatının ortak konusu Hz. İsa'dır. Hıristiyanlık konusunu işleyen tarihlerin odağını Hz. İsa'nın yaşamı, kişiliği ve düşünceleri oluşturur.

Hıristiyan inancından kaynaklanan mezhep, tarikat gibi toplumsal kurumların ortaya çıkışında da başlıca neden Hz. İsa'dır. Onun düşüncelerini, kendine göre yorumlayan bu kuruluşların biri Papalık, öteki Patriklik olmak üzere iki büyük odakta toplandığı görülür. Bu odaklara bağlı daha alt düzeydeki kuruluşların sayısı birkaç yüz dolayındadır. Hz. İsa'nın evlenmemiş olmasından kaynaklanan başka bir Hıristiyan kuruluşu da manastırlardır. Kendini ona adayan, yaşamı boyunca evlenmemeyi, insanı diri tutacak nicelikle yiyip içmeyi, giyinmeyi ilke edinen kimselerin toplandıkları bu kuruluşlarda Hz. İsa yalnız peygamber değil, bir örnek insan durumundadır. Hz. İsa'nın kişiliğinden ve getirdiği inançtan kaynaklanan bu değişik kuruluşlar resim, yontu, mimarlık gibi sanatların gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır. ◄ *"Kuran"a göre Hz. İsa*

• KAYNAKLAR: B. Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, 1980; E.Renan (çev.), *İsa'nın Hayatı*, 1945; *Kuran; Yeni Ahit*.

İSA BEY
(14. yy)

Aydınoğulları beyi. Bilim ve sanat alanındaki çalışmaları desteklemiştir.

Doğum ve ölüm tarihi bilinmiyor. 14.yy başlarında Aydın ve İzmir yöresinde egemenlik kuran Aydınoğulları Beyliği'nin kurucusu Mehmed Bey'in en küçük oğludur. Ağabeyleri Umur Bey ve Hızır Bey'in ardından 1360'ta tahta çıktığında, Aydınoğulları beyliği eski gücünü ve etkinliğini büyük ölçüde yitirmiş bulunuyordu. Latinler'in Doğu Akdeniz'deki egemenliğine son vermek ve yayılmalarını engellemek için, Mısır ve Anadolu Beylikleri arasında işbirliği girişimlerinde bulundu. Osmanlı hükümdarı I.Murad'ın dost ve bağlaşığı olarak Rumeli fetihlerine yardım etti. 1389'da I.Kosova Savaşı'nda Osmanlı kuvvetlerinin yanında savaşa katıldı. İsa Bey'in Osmanlılar'la ilişkisi I.Bayezid [Yıldırım] zamanında bozuldu. Karamanoğulları önderliğinde Osmanlılar aleyhine oluşturulan bağlaşma içinde Aydınoğlu İsa Bey de vardı. I.Bayezid, 1390'da Aydıneli üzerine yürüyerek, tüm beylik topraklarını egemenliği altına aldı. İsa Bey'e, Tire'de oturmak koşuluyla bazı topraklar bırakıldı. Soyunun vakıflarını kullanma serbestliği tanındı. Ancak hutbe okutma, para basma ve timarların beratını verme gibi hükümranlık hakları elinden alındı.

İsa Bey'in ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, Anadolu beylerinin Timur'a sığınmasından, yani 1400 yılından önce öldüğü sanılmaktadır. Düşünce ve sanat alanında önemli bir etkinliğe sahip olan Aydınoğlu Beyliği, İsa Bey zamanında da bu durumunu sürdürdü. Bilim ve sanat adamlarını koruyan İsa Bey'in Ayasuluğ'da (Efes) yaptırdığı Büyük Cami, daha sonra İstanbul ve Bursa'da yapılanlara örnek oldu. Tıp alanında ünlü bir hekim ve bilim adamı olan Hacı Paşa bu dönemde yetişti.

• BAKINIZ: MURAD I, UMUR BEY.

İSA ÇELEBİ
(1378 ? -1405)

Osmanlı şehzadesi. Saltanat için girdiği savaşlar, diğer beylikler tarafından bir araç olarak kullanılmıştır.

Doğum yeri bilinmiyor. Doğum tarihi de kesin değildir. Eskişehir'de öldü, Bursa'da gömüldü. I. Bayezid'in [Yıldırım] oğludur.1390'da Teke sancakbeyliğine getirildi. 1402 Ankara savaşında Osmanlı ordusunun yenilgisi üzerine Balıkesir'e kaçtı. Timur İzmir' i aldıktan sonra, elçi göndererek bağlılığını bildirdi. Karşılığında beylik fermanı ile birlikte bulunduğu yerin hükümdarlığı bağışlandı. İsa Çelebi, Timur ordularının İzmir'de oluşundan yararlanarak Bursa'yı ele geçirdi ve orada da hükümdarlığını ilan etti. Timur Semerkant'a dönerken, Mart 1403'te kardeşi Musa Çelebi, I.Bayezid'in cenazesi ve Timur'un verdiği saltanat fermanı ile birlikte Bursa'ya girdi. İsa Çelebi, Bursa'yı terkettikten kısa süre sonra saldırıya geçti ve Bursa'yı yeniden ele geçirdi. Amasya'da bulunan kardeşi Mehmed Çelebi'nin Anadolu'yu paylaşma önerisini reddetti. Bursa'yı elinde tutmasına rağmen çok az bir askeri gücü vardı. Mehmed Çelebi ile yaptığı Ulubat savaşında yenildi. Mehmed Çelebi Bursa ve Balıkesir'i ele geçirerek hükümdarlığını ilan etti. İstanbul'a giden İsa Çelebi, Bizans imparatoruyla anlaşan kardeşi Süleyman Çelebi'nin sağladığı büyük bir ordunun başına geçerek 1404'te Mehmed Çelebi' ye karşı yeni bir saldırıya geçti. Balıkesir taraflarını işgal etti ve Beypazarı yakınlarında Karamanoğlu ile çarpışarak Bursa önlerine geldi. Burada Mehmed Çelebi ile yaptığı savaşta yenilerek Kastamonu'ya kaçtı. Bir süre sonra, Candaroğlu İsfendiyar Bey'le birlikte Ankara üzerine yürüdü. Ancak Gerede'de yenilerek Kastamonu'ya döndü. Mehmed Çelebi'nin Amasya'da olduğunu haber aldığı bir sırada, az bir güçle Bursa üzerinden Mihalıç'a (Karacabey) geldi. Mehmed Çelebi'nin büyük bir orduyla gelmekte olduğunu haber alınca, geri dönmeyi yeğledi. Bundan sonra Batı Anadolu'da Aydınoğlu Cüneyd Bey'in yanına sığınan İsa Çelebi, Aydın, Menteşe, Saruhanoğulları beylerinin sağladığı birliklerle giriştiği saldırıda da bozguna uğratılınca, Karamanoğulları beyliğinden yardım alabilmek umuduyla Karaman'a gitti. Son bir kez Karamanoğlu topraklarından bir saldırı gerçekleştirmek istedi ise de sonuç alamadı ve 1405'te Mehmed Çelebi'nin adamları tarafından Eskişehir'de yakalanarak öldürüldü.

• BAKINIZ: BAYEZİD I [Yıldırım], İSFENDİYAR BEY, MEHMED I [Çelebi], TİMUR.

İSFENDİYAR BEY
(? - 1439)

Candaroğulları beyi. Beylik topraklarını en geniş sınırlarına ulaştırmıştır.

Doğum yeri ve tarihi bilinmiyor. Sinop'ta öldü. 1292'de Kastamonu ve Sinop yöresinde egemenlik kuran Şemseddin Yaman Candar'ın üçüncü kuşaktan torunu ve "kötürüm" unvanlı Celâleddin Bayezid'in oğludur. İsfendiyar Bey, Osmanlılar'la işbirliği yaparak babasına karşı çıkan kardeşi II.Süleyman'ın, 1384'te Kastamonu'yu ele geçirmesi sırasında Sinop' ta bulunuyordu. Bu yüzden babasının 1385'te ölümünden sonra, Candaroğulları Beyliği Sinop ve Kastamonu kollarına ayrıldı. Osmanlılar'la ilişkileri bozulan II.Süleyman, Osmanlı yönetimine karşı hareketlerin içinde yer alınca, I.Bayezid [Yıldırım] 1392'de Kastamonu Koluna son verdi. İsfendiyar Bey, Sinop'un kendine bırakılması koşuluyla Osmanlı egemenliğini tanıdı. Ancak bu bağımlılıktan kurtul-

mak için her fırsatı değerlendirdi. Ankara Savaşı öncesinde Erzincan'da Timur'la görüşerek ona bağlılığını bildirdi. I. Bayezid 1402'de Timur'a yenilince Kastamonu, Çankırı, Kalecik ve İnebolu'yu denetimi altına aldı. Anadolu'da Osmanlı gücünü ve yayılmasını kırmak için Anadolu Beyliklerini diriltmek isteyen Timur, İsfendiyar Bey'i destekledi ve onun Osmanlı egemenliğinden kurtulmasına yardımcı oldu. İsfendiyar Bey, Safranbolu, Kalecik, Müslüman Samsun ve Bafra'yı da topraklarına katarak, Candaroğulları Beyliği'ni en geniş sınırlarına ulaştırdı.

Osmanlı şehzadelerinin taht kavgalarından, gücünü artırma yönünde sonuna kadar yararlandı. Önce Mehmed Çelebi'ye karşı İsa Çelebi'yi destekledi. İsa Çelebi 1405'te savaşı kaybedince, onu korumasına aldı. Bu sırada, Rumeli'den Anadolu'ya saldırıya geçen Süleyman Çelebi'ye karşı, Mehmed Çelebi'nin yanında yer aldı. Onun tekrar Rumeli'ye geçmesini sağlamak için 1409'da Musa Çelebi'nin Eflâk'a geçmesine yardım etti. Bunun yanı sıra, I.Mehmed'e [Çelebi] karşı gelişen bir hareketin öncüsü olan Şeyh Bedreddin'i kollayarak 1415'te Eflâk'a geçmesinde rol oynadı. I.Mehmed'in 1415 Karaman ve 1417 Eflâk seferlerine askeri yardım gönderdi. Eflâk seferi sonrasında oğlu Kasım, babasının tahtı kardeşi Hızır Bey'e bırakmak istemesi üzerine ayaklandı ve Osmanlılar'a sığındı. I.Mehmed'in saldırısı sonucu Tosya, Çankırı, Kalecik, Kasım Bey'e bırakıldı. Kastamonu ve Bakır-Küresi İsfendiyar Bey'de kaldı. Böylece Candaroğulları Beyliği, biri yarı bağımsız, diğeri Osmanlı egemenliğinde olmak üzere ikiye ayrıldı.

İsfendiyar Bey, 1417'de Amasya sınırında Osmanlılar'a karşı gelişen hareketlerden yararlanarak Canik bölgesinin bir kısmını ve Samsun'u işgal etti. Samsun'un yönetimini Hızır Bey'e verdiyse de I.Mehmed 1418'de Samsun'u geri aldı. I.Mehmed'in 1421'de ölümü üzerine başlayan şehzade kavgalarını fırsat bilerek Çankırı, Kalecik ve Tosya'da egemen olan Kasım Bey'i yöreden uzaklaştırdı. II.Murad'ın ordu göndermesi üzerine barış istedi. Ancak yeniden yoğunlaşan Osmanlı iç kavgaları sırasında Safranbolu üzerine yürüdü. 1423'te yönetime kesin olarak egemen olan II.Murad'ın başlattığı saldırı karşısında Osmanlı egemenliğini tanımak zorunda kaldı. Savaşlarda askeri güç göndermek, Bakır-Küresi gelirinden bir kısmını vergi olarak ödemek koşuluyla Bakır-Küresi ve Kastamonu'yu yönetmesine izin verildi. Bu barış döneminde bile Osmanlılar'a karşı gelişebilecek her hareketten yararlanma çabasından vazgeçmedi. Timur'un oğlu Şahruh'la birlik kurabilmek için çalıştı ama sonuç alamadı.

Candaroğulları Beyliği'nin en önemli hükümdarı olan İsfendiyar Bey zamanında Venedik ve Ceneviz'le yapılan ticaret arttı. Kastamonu'da üretilen sof (yün dokuma) ve bakır cevheri önemli bir ihraç malı durumuna geldi.

İSHAK
(ykş. İÖ 1850)

İbrani peygamberi. *Tevrat*'a göre İbrahim peygamber tarafından Tanrı'ya kurban olarak adanmıştır.

İbrahim Peygamber'in karısı Sârâ'dan olan küçük oğlu, İsmail Peygamber'in kardeşidir. *Tevrat*'a göre, İshak'ın doğumu, bir yıl önce, Tanrı tarafından babasına bildirilmiştir.

İbrahim, sofrasında açlar, yoksullar olmadan yemek yemezdi. Evine on beş gün konuk gelmedi. Sonra üç kişi geldi. İbrahim onlara kızarmış et sundu. Konuklar ete dokunmadılar. Bedelini vermeden yemeyiz dediler. İbrahim, bedelin yemekten sonra yapılacak bir dua olacağını söyledi. Konuklar İbrahim'e bir erkek çocuğu olacağını müjdelediler. O da, gerçekten çocuğu olursa, Tanrı'ya kurban edeceğini bildirdi. İshak doğduğunda, babası yüz yaşından çok, Sârâ da doksan yaşındaydı. İshak yedi yaşında tapınağa gitmeye başladı.

İbrahim'e düşünde Tanrı'ya kurban kesmesi buyuruldu. O da bir boğa kesti. Ertesi gece kurbanın İshak olması gerektiği bildirildi. Babası İshak'ı Moriah Dağı'na götürdü. Gözlerini bağladı, keseceği sırada Tanrı tarafından bağışlanarak, kendisine Habil'in olduğu söylenilen kurbanlık bir koç verildi.

Kuran'da İshak'ın adı iki yerde geçer. Ancak, kurban olayına konu olanın, İbrahim'in hangi oğlu olduğu belirtilmemiştir.

• BAKINIZ: İBRAHİM, İSMAİL.

İSHAK ÇELEBİ
(1464-1537)

Osmanlı Divan şairi. Şiirlerinde halkın günlük yaşamına büyük yer vermiştir.

Üsküp'te doğdu, Şam'da öldü. İyi bir medrese öğrenimi gördü. Edirne'de İbrahim Paşa, Serez, Üsküp; Bursa'da Kaplıca; İznik'te Sultan Orhan ve Edirne'de Dârülhadis medreselerinde müderrislik etti.

Güzel nükteler yapan, rint, alabildiğine özgür yaşayan bir insandı. Uygunsuz davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle çağının şairleri tarafından eleştirilmiştir. Üsküp'teki müderrisliği sırasında I.Selim Mısır seferi nedeniyle Suriye'deydi. Kendisini eğlendirmek için söz ve sohbeti güzel iki kişinin musahip olarak yanına gönderilmesini istedi. İshak Çelebi, Galata Kadısı Bursalı Nihalî Cafer Çelebi ve Mihalıç Kadısı Kadı Bozan ile birlikte Suriye'ye yollandı. Burada başından geçen serüvenler kimi kitaplara konu olmuştur.

Divan'ından başka 1512'den sonra yazdığı *Selimnâme*'si vardır. *İshaknâme* diye de bilinir. Yapıt

1509'da İstanbul'u baştan başa yıkan depremden başlar, I.Selim'in 1512'de tahta çıkışına kadarki döneme, özellikle I.Selim'in yaşamına, babası II.Bayezid ve kardeşi Ahmed ile arasında geçen mücadeleye geniş yer verir. *Selimnâme* ağır bir dille yazılmıştır. Osmanlı nesrinin güzel örneklerinden biri olarak gösterilir.

İshak Çelebi, şiirlerini yalın bir dille yazmış, yapaylığa kaçmamış, gereksiz kalıplar kullanmamıştır. 16.yy Osmanlı toplumunun yaşam anlayışını, Üsküp, Bursa gibi kentlerdeki yöresel yaşamı anlatmıştır. Önemli olaylara başarılı tarihler de düşürmüştür.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No.2800); *Selimnâme*, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan No.1276).

İSHAK EFENDİ [Tamburî]

Bak. İZAK [Tamburî]

İSHAK MAVSİLÎ
(767-850)

Arap, müzikçi. Arap müziğini bir sisteme bağlamıştır.

Ebu Muhammed İshak b. İbrahim el-Mavsilî İran'da, Rey'de doğdu, Bağdat'da öldü. Ünlü müzikçi İbrahim Mavsilî'nin oğludur. Çok iyi bir öğrenim gördü. Huşeym b. Buşeyr'den Hadis, Kısâî'den *Kuran*, Ebu Ubeyde'den edebiyat, Zallal ve Atika bint Şuhde ile kendi babasından müzik dersleri aldı. Abbasi Halifesi Harun Reşid ile veziri Yahya Bermekî'nin büyük yardımlarını gördü. Halifelerden ve üst düzey devlet görevlilerinden aldığı paralarla kısa sürede zengin oldu. Kendisi de bilim adamlarını, sanatçıları korudu, onlara para yardımlarında bulundu.

Babasının ölümünden sonra döneminin en ünlü bestecisi oldu. Abbasi saraylarındaki kabullerde bilim adamları ile edebiyatçıların yanında yer aldı. Yalnız fıkıh bilginlerinin giyebileceği giysiler giymesine izin verildi. Halife Me'mun onun için, "müzikçi olmasaydı kadı yapardım," demiştir.

İshak, Arap müziğinin her alanında başarı gösterdi. Güzel ut çalardı. Söylentiye göre tahnîs'i (falçetto - erkekte yüksek perdeden kafa sesi) ilk kullanan kişidir. Arap müziğinin seslendirilmesini bir sisteme bağlamıştır.

İSHAK SÜKÛTÎ
(1868-1902)

Osmanlı siyaset adamı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularındandır.

Diyarbakır'da doğdu, San Remo'da (İtalya'da) öldü. Ahmet Sükûtî Bey'in oğludur. Askeri Tıbbiye'yi bitirdi. 1889'da İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Mehmed Reşid ve Hikmet Emin'le birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temelini oluşturan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurdu. Haydarpaşa Tatbikat Hastanesi'nde görevli iken siyasi çalışmaları farkedilerek askerlikten çıkarıldı ve 1895'te Rodos'a sürüldü. Bir yıl sonra kaçarak Paris'e gitti ve oradaki Jön Türk önderleriyle ilişki kurdu. 1897'de Cenevre'ye geçti. Burada Abdullah Cevdet ve Tunalı Hilmi ile birlikte, Jön Türkler'in merkezi yayın organı olan *Osmanlı*'yı çıkardı. Aynı yıl Kahire'ye giderek örgütün oradaki kolunu yeniden düzenledi. Ancak Paris kolunun çıkardığı *Meşveret* ile İshak Sükûtî ve arkadaşlarının çıkardığı *Osmanlı* arasında, II.Abdülhamid'e karşı verilecek mücadele yöntemi konusunda anlaşmazlık sürüyordu. *Osmanlı* zor kullanmayı savunurken *Meşveret* buna karşı çıkıyordu. Jön Türkler'in görüş ayrılığı içinde oldukları bu dönemde, II.Abdülhamid bir uzlaşma önerisi gönderdi. Trablusgarp ve Fizan'daki siyasi tutukluların özgürlüğüne karşılık, *Osmanlı*'nın yayımına son verilmesini istedi. *Osmanlı*'nın yayımlanması 1899'da durduruldu. İshak Sükûtî Roma elçiliği doktoru oldu, diğer arkadaşları da benzer görevlere getirildi. İshak Sükûtî bir süre sonra Londra'da yeniden yayımlanmaya başlayan *Osmanlı*'nın giderlerine katıldı, imzasız yazılar yazdı. Ölümünden sonra 1909'da mezarı bulunarak, kemikleri İstanbul'a götürüldü ve Sultan Mahmud Türbesi mezarlığına gömüldü.

• BAKINIZ: ABDULLAH CEVDET, AHMED RIZA, İBRAHİM TEMO, TUNALI HİLMİ.

İSİDOROS [Miletli]

Bak. ANTHEMİOS ve İSİDOROS

İSKENDER [Büyük]
(İÖ 356-323)

Makedonya kralı. Makedonya'dan Hindistan'a dek uzanan bir alanda egemenlik kurmuş ve Helenizm Dönemi'ni başlatmıştır.

Makedonya'da Pella'da doğdu, Babil'de öldü. Makedonya Kralı II. Filip'in oğludur. İyi bir öğrenim gören İskender, İÖ 343-340 arasında Aristoteles'ten felsefe, siyaset ve sanat dersleri aldı. İlk kez 16

İskender freski

yaşındayken, babası II.Filip'in Bizantion (İstanbul) seferi sırasında, kral naipliği yaparak yönetime katıldı ve Trak kabilelerine karşı başarılı savaşlar yaptı.

Amacı İÖ 434-431 arasındaki Peloponnes Savaşı'ndan bu yana birlik sağlayamayan Yunan kentlerini Makedonya'nın egemenliği altında birleştirmek ve İÖ 480'deki Pers istilasına karşı bir öç seferi düzenlemek olan II.Filip, İÖ 338'de Yunan kentleri arasındaki dini bir uyuşmazlığa karışınca, Atina ve Tebai kentleri II.Filip'e savaş açtılar. Haironeia'da yapılan savaşta, o sırada 18 yaşında olan İskender büyük yararlılıklar gösterdi. Savaşın kazanılmasından sonra II.Filip'in Korint'te topladığı kongrede Helen Birliği kuruldu.

II.Filip'in İÖ 336'da Aigai'de öldürülmesi üzerine, ordu tarafından kral ilan edilen İskender'in gençliğinden yararlanmak isteyen Demosthenes önderliğindeki Atinalılar, Helen Birliği'ni bozmak ve bağımsızlıklarına kavuşmak amacıyla harekete geçtiler. Zaman kaybetmeksizin Yunanistan'a giren İskender, Tesalya Birliği'nin başkanı seçildikten sonra Korint'te topladığı Helen Birliği Sinhedrionu'nda, bu birliğin başkanı ve Persler'e karşı yapılacak seferin başkomutanı seçildi. Böylece Yunanistan'da II.Filip döneminde başlayan Makedonya egemenliği, İskender tarafından da sürdürülmüş oluyordu.

İskender, Pers seferi öncesinde Balkanlar'daki egemenliğini güçlendirmek üzere İÖ 335'te Trak kabilelerine karşı yeni bir sefer düzenledi. İskender'in öldüğü söylentisinin yayılması üzerine, Tebaililer ve Atinalılar Pers Kralı III.Darius'un parasal desteğiyle yeniden ayaklandılar. İskender İÖ 335'te Yunanistan'a girdikten sonra, şair Pindaros'un evi dışındaki tüm Tebai kentini yakıp yıkınca Atina kenti de teslim oldu.

Yunanistan'da egemenliğini kuran İskender Asya seferi için hazırlıklara başladı. Hazineleri yoksullaşmış ve borca girmiş Makedonyalılar, Pers İmparatorluğu'nun zengin hazinesini ele geçirmek istediklerinden Korint Birliği adına toplanan orduda çoğunluğu oluşturdular. İskender bağımsızlıklarını yitiren Yunan kentlerinin kendisine karşı ayaklanmalarını önlemek için, en güvendiği komutanlarından biri olan Antipatros'u Makedonya'da bıraktı. İÖ 334'te Hellespont'u (Çanakkale Boğazı) geçerek Anadolu'ya ayak bastı.

Persler'e karşı ilk savaş Granikos (Bigaçayı) çevresinde yapıldı ve savaşı İskender'in ordusu kazandı. Batı Anadolu'daki Efesos (Efes), Sardes (Sardis), Miletos (Milet) ve Halikarnassos (Bodrum) gibi kentler ve limanlar İskender'in eline geçti. İskender güçlü Pers donanmasının Yunan kentleri ile ilişkiye geçerek kendisine saldırmasına engel olmak amacıyla, Asya seferine ilk önce Pers donanma üslerini ele geçirmekle başladı. Kışı geçirmek üzere kuzeye, Anadolu içerlerine girerek Gordion'da (Yassıhöyük) konakladı. İÖ 333'te Ankira (Ankara) üzerinden güneye inerek Toroslar'ı aştı, Issos (İskenderun) dolaylarına geldi. Orada III.Darius'un ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Ailesini savaş alanında bırakarak kaçan Darius'un yaptığı barış önerisini reddederek Suriye üzerine yürüdü ve Fenike kıyılarını ele geçirdi. Yalnızca Tiros kentinde direnme ile karşı karşıya kalan İskender, 7 ay süren bir kuşatmadan sonra bu kenti de aldı ve İÖ 332'de Mısır kapılarına dayandı.

Mısır'ın ele geçirilmesi

İskender için Persler'in son deniz üssü olan Mısır'ın ve çevresindeki verimli toprakların ele geçirilmesi çok önemliydi. Uzun süreden beri Persler'in egemenliği altında bulunan Mısır direnmeksizin İskender'e teslim oldu. İskender'in Nil deltasında kurduğu İskenderiye kenti, Yunan kültürünün doğuda yayılmasında önemli bir rol oynadı. İskender Mısır'ın yönetimini yeniden düzenledikten sonra İÖ 331'de Persler'i kesin yenilgiye uğratmak üzere Me-

Asya seferi

Helenizm Dönemi ve Helen Kültürü

İÖ 323'te İskender'in ölümü ile başlayan ve İÖ 30'da son Helen Krallığı Mısır'ın Roma İmparatorluğu'na katılması ile son bulan döneme Helenizm Dönemi adı verilir. İskender'in genç yaşta ölmesini izleyen ilk yıllarda, onun kurduğu devleti tümüyle korumak düşüncesi egemen oldu. Ancak zamanla, İskender'in komutanları, toprakları aralarında paylaşarak birçok krallıklar kurdular ve birbirleriyle savaşmaya başladılar. Makedonya'da Antipatros, Asya'da Perdikkas ve Krateros, Mısır'da Ptolemaios, Batı Anadolu'da Antigonos, Trakya'da Lysimakhos*, Orta Anadolu'da Evmenes adlı komutanların iktidar mücadeleleri 50 yıl kadar sürdü. Helenizm Dönemi'ndeki sürekli savaşların sonunda çok sayıda irili ufaklı devletin yanı sıra, üç büyük krallık da doğdu. Bunlar,Ptolemaioslar'ın Mısır Krallığı, Selevkoslar'ın Asya Krallığı ve Antigonoslar'ın Makedonya Krallığı idi. İskender'in fethettiği tüm Ön Asya bölgesinde doğan, Yunan ve Doğu kültürlerinin karışmasından oluşan kültürler topluluğuna Helen Kültürü adı verilir. Yunan kültürünün bir kent kültürü olması nedeniyle doğuda daha çok kentlerde gelişme olanağı bulan bu kültür, doğunun toplumsal, siyasi, iktisadi, sanatsal ve dini özellikleriyle eklemlenerek yayılma olanağını bulmuştur. Daha sonra Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'da ve Asya'da yayılması için uygun koşulları hazırlamıştır. Yunan ve Doğu kültürlerinin ilk etkili karşılaşması ve birlikte biçimlenmesi olan Helenizm tarihin akışını önemli ölçüde etkilemiştir.

İskender'in Anadolu ve Asya'nın büyük bir bölümünü, bütün doğu Akdeniz yörelerini ele geçirişinden sonra düşünce alanında üç önemli olay görülür. Birincisi, kendi içine kapalı bir dizge niteliği taşıyan Anadolu-Yunan felsefesi, bu imparatorluğun egemen olduğu bütün alana yayılmış, Yunanistan'dan Hindistan'a, Anadolu'dan Mısır ve Kuzey Afrika ülkelerine dek etkisini göstermiştir. İkincisi, eski doğu düşüncesi, özellikle dinle bağlantılı inançlar, Batı'da yayılma olanağı bulmuş, iki ayrı düşünce evreni birbirini daha yakından tanıma kolaylığı sağlamıştır. Üçüncüsü, us ilkelerine dayanan Anadolu-Yunan felsefesiyle, yalnız inançtan kaynaklanan Doğu düşüncesi karışıp kaynaşarak yeni bir bileşim oluşturmuştur.

Üç ayrı aşamada gelişen bu uygarlık olayını oluşturan öğeler arasında felsefenin yanında şiir, düzyazı türleri, tiyatro, mimarlık, yönetim, toplum kurumları, eğitim, yaşama biçimi, yontu gibi değişik yaratmaların yer aldığı görülür. Felsefe alanında yaratıcı düşünceden çok birleştirici, eski dizgelere yeni yorumlar getirerek uzlaştırıcı bir görüşe önem verildiği izlenir. Helenizm Dönemi felsefesi, genellikle, bir davranış, bir yaşama felsefesidir, bu nedenle ahlak sorunu önem kazanmıştır. Bilgi sorunu ahlakın sınırları içine girmiş, toplum içinde davranışları yönlendiren öğeler arasında yer almıştır. Başlıca sorun insanın mutluluğu, devlet denen kuruluşun bu mutluluk bilinci karşısında benimsemesi gereken tutumdur.

Helenizm Dönemi'nde gelişen ya da doğan felsefe çığırlarının en etkili öncüleri Pyrrhon*, Epikuros*, Eski Stoa'nın kurucusu Kıbrıslı Zenon*, onun ardılı ve okulun yöneticisi Kleanthes*, Khrysippos* Arkesilaos*, Karneades* ve Orta Stoa'nın kurucusu Panaitios* ile ardılı Poseidonios'tur*. Bu filozofların üzerinde durdukları sorunlar ise Kuşkuculuk, Hazcılık, Stoacılık genel başlıkları altında toplanır. Anadolu-Yunan-Roma düşüncesi bu üç dizge içinde yeni bir biçim ve içerik kazanarak gelişme olanağı bulmuştur. Ancak, adlarının değişik olmasına karşın, bu üç çığır Doğu-Batı düşüncesinin us ve inanç verilerinden kaynaklanan bir bireşimidir.

Helenizm mimarlığı, belirli kurallara uymamasıyla Yunan mimarlığından ayrılır. İyon, Dor ya da Korint üsluplarından alınmış öğelerin Yunan mimarlığının tersine aynı yapıda bir arada kullanılması; kemer gibi Doğu kökenli mimarlık öğelerinin, düz çizgilerin keskinliğini yumuşatarak yapıların daha hareketli bir görünüm kazanmasına yol açması, yapı yüzlerinde oluşturulan derin girintilerle ışık-gölge etkisinin sağlanması Helenizm mimarlığına özgü özelliklerdir. Bir arayış içinde olan Helenizm mimarlığı, bu niteliği ile Yunan ve Roma mimarlıkları arasında bir köprü oluşturur.

Heykel sanatı da bu dönemde bölgesel olmaktan çıkarak Helenizm'in ulaştığı her yöreye yayılmıştır. Rodos, İskenderiye ve Bergama dönemin en önemli heykel merkezleri olmuşlardır. Heykelde gerçekçi yaklaşım giderek ağırlık kazanmış, mitolojik konuların yanı sıra yaşlılık, sakatlık, sarhoşluk gibi sıradan durumlar da konu olarak ele alınır olmuştur. İnsan heykellerinde kişiliğin ve duyguların yansıtılmasına çaba gösterilmiştir. Klasik dönem Yunan heykelinin idealleştirdiği insan vücudunu, Helenizm gerçek görünümüyle canlandırmaya özen göstermiştir. Giysiler derin kıvrımlarla işlenerek ışık-gölge etkisi sağlanmıştır. Grup heykelleri Helenizm Dönemi'nin getirdiği yeniliklerden bir başkası olmuştur.

zopotamya'ya girdi. Fırat ve Dicle ırmaklarını geçerek Gavgamela ovasına ulaştı. Makedonya ordusundan daha kalabalık olmasına karşın Pers ordusunu yenmeyi başardı, ancak doğuya doğru kaçan Darius'u yakalayamadı. Bu başarısından sonra ordusu tarafından Asya kralı ilan edildi. Daha sonra Babil'e giren İskender'i rahipler Pers kralı olarak tanıdılar. İskender öç seferinin başarısının simgesi olarak Persler'in başkenti Persepolis'i yaktı. Helen Birliği amacına ulaştığından ordusundaki Yunanlılar'ı terhis etti. Öç seferinin sona erdiğini, Asya kralı olarak fetihlerini sürdüreceğini ilan etti. Darius'un öldürülmesi üzerine de Pers kralı oldu.

► İskender İÖ 327'de Hindistan seferine başladı. Pencap'ı ele geçirdikten sonra İÖ 326'da İndüs Irmağı'nı geçerek doğuya doğru ilerlemeyi sürdürdü. Ancak tropikal iklimden etkilenen askerlerinin daha fazla ilerlemek istememeleri üzerine güneye indi ve kıyıyı izleyerek Babil'e döndü.

Arabistan'a ve Kuzey Afrika'ya düzenleyeceği seferler için hazırlık yaptığı sırada sıtmaya yakalanarak öldü. Daha sonra İskenderiye kentinde gömüldü.

İskender'in çok genç yaşta ölmesi, kurduğu devletin idari, iktisadi ve toplumsal yapısının sağlam bir temele oturtulmasını engellemiştir. Fethettiği ülkelerde daha çok var olan yönetim biçimlerini benimseyen İskender, etkili bir devlet örgütlenmesi kuramamıştır. Birçok devleti ve kavmi kapsayan imparatorluğunu yalnızca azınlıkta kalan Makedonyalılar'la yönetemeyeceğinden, Persler'i ve Yunanlılar'ı birleştirmek gerektiğini savunmuştur. Bu amaçla, önce Hindistan'da Baktriyan Prensesi Roksane ile, daha sonra Darius'un kızıyla evlenmiş, ayrıca 80 Makedonyalı soylu ile 10.000 askerini İranlı kadınlarla evlendirmiştir.

İskender en çok mali alanda yenilikler yapmıştır. Ele geçirdiği Pers hazinelerindeki zengin altın ve gümüş stoklarını tek tip para halinde piyasaya sürerek ticaretin canlanmasını sağlamıştır. Mali yönetimi eyalet yönetiminden ayırmış ve yeni vergi bölgeleri kurmuştur.

İskender'in fethettiği ülkelerde kurduğu 70'e yakın kent hem orduları için askeri üs, hem de Yunan kültürünün yayılması için merkez olmuştur. İskender sefer düzenlediği ülkelerde, yanında götürdüğü bilim adamlarına bilimsel araştırmalar yaptırmış, İskenderiye'de büyük bir kütüphane kurmuştur.

13 yıl gibi çok kısa bir sürede Makedonya'daki bölgesel bir krallığı, Mısır'ı ve Hindistan'ı içeren büyük bir imparatorluğa dönüştürmüş, o zamana değin yalnızca Akdeniz bölgesinde etkili olan Yunan kültürünü Hindistan'ın içlerine dek yaymayı başarmıştır.

• KAYNAKLAR: A.R.Burn, *Alexander the Great and the Hellenistic Empire*, 1947; A.M.Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 1971; W.W.Tarn, *Alexander the Great*, 2 cilt, 1948-1950.

• BAKINIZ: DARİUS I, DEMOSTHENES, FİLİP II.

İskender Bey

◄ *Hindistan seferi*

İSKENDER BEY
(1404?-1468)

Arnavut beyi. Osmanlı Devleti'ne karşı 25 yıl süren bir ayaklanmanın önderidir.

1404 ya da 1414'te Arnavutluk'ta Kroya'da (Akçahisar) doğdu, 17 Ocak 1468'de Alessio (Leş) kentinde öldü. Asıl adı Georgi Castriyoti'dir. Batı kaynaklarında Scander-Beg de denilir. İskender adını, Osmanlı Padişahı II.Murad'ın verdiği söylenir. Arnavutluk'un soylu ailelerinden Castriyotiler'dendi. Babası Yuvan (İvan), 1385'te I.Bayezid'in Voissa zaferinden sonra diğer birçok Arnavut soylusu gibi Osmanlı uyruğuna girmek zorunda kalmıştı. Fetret Devri'nde (1402-1413) Venedik Cumhuriyeti'nin koruyuculuğunda ve kendi adını taşıyan Yuvan-ili'nde (Kuzey Arnavutluk) bir süre yarı bağımsız prenslik etti. II.Murad, 1423'te Yuvan-ili'ni yeniden denetim altına alınca, İskender Bey ve kardeşleri rehine olarak Edirne Sarayı'na getirildi. Burada Müslüman edildi ve iç-oğlanı olarak yetiştirildi. 1430'dan sonra sancakbeyliği verilerek Sırbistan ve Arnavutluk kentlerinde yönetici olarak görevlendirildi. Osmanlı ordusuyla savaşlara katıldı ve yararlıklar gösterdi. Babası Yuvan'ın ölümünden sonra, 1438'de Kuzey Arnavutluk bütünüyle Osmanlı topraklarına katıldı ve İskender Bey Akçahisar subaşılığına atandı. Bu görevi aralıklarla birkaç yıl kadar sürdü.

Osmanlı Devleti'ne karşı mücadeleye girişmesi

1443'teki İzladi (Zlatica) Savaşı'nda, öteki birçok Sırp ve Arnavut beyi gibi İskender Bey de yanındaki tımarlı Arnavut askerleriyle kaçtı. Üç kardeşinin öldürülmüş olması, Yuvan-ili'nde kendisine özerklik tanınmamış olması yüzünden Osmanlı yöneticilerine güven duymamaktaydı. Kuzey Arnavutluk'ta ise öteden beri ayaklanmalar sürmekteydi. Osmanlı Devleti'nin bunalımlı bir döneminde kendi yurduna gitmeyi, ayaklananları çevresinde toplayarak Arnavutluk'un bağımsızlığı için mücadele etmeyi amaçla-

dı. Kocacık (Svetigrad) ve Akçahisar kalelerini ele geçirdi. 1444'te Arnavut soylularını Leş'te topladı ve güçlü bir birlik kurdu. Kendisi de Müslümanlık'ı ve Osmanlı eğitimini bıraktığını duyurarak Hıristiyanlık'a döndü.

II.Murad bu gelişmeler karşısında, ünlü akıncı beylerinden Evrenosoğlu İsa Bey'i önemli bir kuvvetle Kuzey Arnavutluk'a gönderdi. Papa'dan ve yeni bir Haçlı Ordusu oluşturan Avrupa devletlerinden destek sağlayan İskender Bey, ilk önemli başarısını Türk akıncılarına karşı gösterdi. Yıllarca uygulayacağı yöntemi ilk kez Evrenosoğlu'nu yıldırmada kullandı: Dağlık ve ormanlık bölgelerde gizlenerek boğazları tuttu, baskınlar verdi. Kocacık Kalesi'ni kuşatan Osmanlı birlikleri ağır kayıplarla çekilmek zorunda kaldılar. 1444 Varna Savaşı'ndan hemen sonra 1445'te II.Murad'ın Yuvan-ili'ne gönderdiği Firuz Bey de başarı sayılabilecek bir sonuç alamadı. İkinci Kosova Savaşı öncesine kadar da bir daha Arnavutluk sorununa eğilebilme olanağı bulunamadı. İskender Bey ise bu kısa dönemde, tüm Arnavutluk'u kendi önderliğinde birleştirmeyi başaramadığı gibi komşusu ve koruyucusu Venedikliler'le de bozuştu.

II. Mehmed'in Arnavutluk seferleri

Bu durumdan yararlanan II.Murad genç oğlu Mehmed'i [Fatih] de yanına alarak 1448'de Arnavutluk seferine çıktı. Kocacık Kalesi'ni aldı. Ancak Yuvan-ili'nin öteki önemli noktaları ele geçirilmeden Haçlı ittifakına karşı hazırlanmak üzere Sofya'ya döndü. 1450'de ikinci kez Kuzey Arnavutluk'a giren II.Murad, Kruya Kalesi'ni kuşattı. İskender Bey, çete savaşları vererek Osmanlı ordusunu yıpratmaya çalıştı. Kışın yaklaşması nedeniyle kuşatmayı kaldıran II.Murad Hıristiyanlar'ın Balkanlar'a bir saldırı düzenleyebileceği olasılığını dikkate alarak geri çekildi. Bu, İskender Bey'in tüm Avrupa'da, özellikle kendi yurdunda "kahraman" sayılması için yeterli oldu. Napoli Krallığı ile bir antlaşma imzalayarak bu güçlü devletin koruyuculuğunu ve desteğini kazandı. Papa da Katolik devletleri İskender Bey'e yardıma çağıran bir bildiri yayınladı.

II.Mehmed'in ilk saltanat yıllarında Arnavutluk sorunu ile ilgilenilmedi. Ancak ayaklanmanın yayılmaması için bölgede sürekli olarak yıpratma birlikleri bulunduruldu. Buna karşılık İskender Bey, 1455'te Napoli Kralı'ndan takviye birlikleri alarak Arnavutili'ne (Güney Arnavutluk) girdi. Bu bölgenin Osmanlılar'a bağlı halkını ayaklandırmaya çalıştı ve Berat'ı kuşattı. Hızla yetişen Evrenosoğlu, İskender Bey'e ağır kayıplar verdirdi. Ayaklanmaya katılan bölgelere de akınlar düzenledi. Bu yıldırıcı girişim, bölgenin yakılıp yıkılmasına ve kan dökülmesine neden olduğundan birçok Arnavut beyi bu arada İskender Bey'in yeğeni Hamza Bey de, Osmanlı Devleti'ne bağlılık bildirerek topraklarında barış istediler. Osmanlı ordusuna katılarak ayaklanmacılarla savaşmaya başladılar. Durumunun tehlikede olduğunu gören İskender Bey, Papa aracılığı ile tüm Avrupa'yı yardıma çağırdı. Kısa zamanda, serüvenci, savaşçı, talancı sayısız insan akın akın gelerek çevresinde toplandı. Macarlar da yeni bir savaşın hazırlığına giriştiler. Buna karşılık, II.Mehmed'in görevlendirdiği akıncılar 1457 yılı akınlarında önemli bir başarı elde edemediler. Fakat 1459'da yinelenen akınlar yıldırıcı oldu. İskender Bey, Osmanlılar'a bağlılığını bildirme zorunda kaldı.

1461'de yapılan antlaşmaya göre her yıl Edirne Sarayı'na belli sayıda devşirme oğlanı göndermeyi, savaşlarda Osmanlı ordusuna hayvan sağlamayı, istenirse kendisi de savaşa katılmayı kabul etti. Ama barıştan yararlanarak o yıl İtalya'ya geçti. Napoli Kralı I.Ferdinando'ya Fransa'ya karşı yaptığı savaşta destek oldu. Başarı kazanan kral, ona Saint Pietro Dukası sanını verdi. Bu parlak ve onurlandırıcı ödülün ardından, Papa II.Pius'un tahrikiyle Osmanlılar'la imzaladığı barış antlaşmasını tanımadığını duyuran İskender Bey, bir yandan da düşmanca girişimlerde bulunmaya başladı.

1463'te ilk Arnavutluk seferine çıkan II.Mehmed ile savaşa yanaşmayan İskender Bey, önceki antlaşmanın koşullarına uyacağını bildirdi. Ancak, Osmanlılar'ın Adriyatik kıyılarına inmesinden çekinen Venedikliler, İskender Bey'i son kez daha kandırmayı başardılar. Kurulan bağlaşmaya Macaristan da katıldı. Bu durum, II.Mehmed'i Arnavutluk sorununda daha kesin sonuçlar alacak önlemleri aramaya götürdü. 1464 ve 1465 yıllarında ardı ardına akınlarla yeni bir sefer için uygun ortamı hazırladıktan sonra 1466'da İkinci Arnavutluk seferine çıktı. İskender Bey, öncekinden de kalabalık ve daha iyi donanımlı olan bu ordu ile de savaşmayı göze alamadı. Baskınlar vermeyi yeğleyerek dağlık ve ormanlık kesimlere çekildi. Sarp bir noktada bulunan Kruya Kalesi'ni kuşatan II.Mehmed, bu işin sürdürülmesini Ohri sancakbeyi Balaban Paşa'ya bırakarak tüm Arnavutluk'u denetim altında tutmayı kolaylaştıracak önlemler aldı. Bu amaçla İlbasan Kalesi'ni yaptırdı. Buraya ve öteki küçük kalelere güçlü birlikler yerleştirdi.

Osmanlı ordusunun çekilmesinden sonra, Papa'ya ve Napoli kralına başvuran İskender Bey, gerçi umduğu yardımları alamadı, ama düzenlediği bir baskınla Balaban Paşa ile birçok Osmanlı askerini kılıçtan geçirdi. İlbasan Kalesi'ni de aldı. Bu gelişmeler, II.Mehmed'in üçüncü kez Arnavutluk'a yürümesine neden oldu. 1467'de, çetin savaşlar vererek İlbasan'a doğru ilerleyen Osmanlı ordusunun bir bölümü kıyıya yöneldi. Akıncılar da yıldırıcı akınlarda bulundular. Sadrazam Mahmud Paşa, Matia ve Boyana ırmaklarını geçerek İşkodra'yı askerlerine yağmalattı ve yaktırdı. 1467 Ağustosu'nda Kruya'yı ikinci kez kuşatan II.Mehmed, bu küçük kaleyi yine alamadı. Buna karşılık öteki kalelere çok sayıda asker yerleştirdi.

Bu sonuncu sefer boyunca, Leş kentinde kalan ve hasta olan İskender Bey'in ölümünden sonra "kemiklerinin tılsımlı olduğu, ondan bir parça taşıyana ok ve kurşun işlemeyeceği" söylentileri yayıldı. Bu nedenle mezarından çıkarılan kemikleri küçük parçalar halinde Arnavut savaşçılarına dağıtıldı ve elbiselerine dikildi.

İskender Bey'in ölümü, başta Akçahisar olmak üzere bütün Arnavutluk'un Osmanlı ülkesine katılmasına ve bu bölgede Müslümanlık'ın yayılması ile Osmanlı düzeninin yerleşmesine kolaylık sağladı. Bu nedenle, 25 yıl kadar ülkesinin bağımsızlığı için yılmadan mücadele veren İskender Bey, Arnavutluk tarihinde ulusal bir kahraman olarak ad bırakmıştır. Venedik'e sığınan ve adı bilinmeyen oğlu, babasının izinden yürüyemedi. Çağdaşı ve yakın dostu Barleti-

us'un İskender Bey'in yaşamını ve mücadelelerini anlatan Latince bir kitabı vardır.

• KAYNAKLAR: Âşıkpaşazâde, *Tevarih-i Âl-i Osman*, 1916; M.Barletius, *De Vita*, 1537; A.Gegaj, *l'Albanie et l'invasion turque au XV. siecle*, 1937; Oruç Beğ, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 1925; J.E.Pisko, *Skanderbeg*, 1894; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, I*. 1973.

• BAKINIZ: MEHMED II, MURAD II.

İSKİT, Server Rıfat
(1894-1975)

Türk, gazeteci. Türk basın tarihi konusundaki araştırmalarıyla tanınmıştır.

Nisan 1894'te İstanbul'da doğdu, 18 Nisan 1975'te aynı yerde öldü. Vefa İdadisi'ni ve Tatbikat-ı Baytariye Mektebi'ni bitirdi. I.Dünya Savaşı sırasında yedek veteriner teğmen olarak Kafkas cephesinde, Kurtuluş Savaşı'nda da Adana ve Afyon cephelerinde bulundu.

İlk kez 1913'te Muş'ta muhabirlik yaparak gazeteciliğe başladı. 1921'de Konya'da *Babalık* gazetesinde yeniden gazeteciliğe döndü. 1927'de *Ankara* gazetesini kurdu. Daha sonra *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde gece sekreterliği ve İstanbul gazetelerinde muhabirlik yaptı. 1934-1953 arasında Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nde müşavir ve sonraları da müdür olarak çalışırken bu kuruluş adına *Radyo Mecmuası*'nı çıkardı. 1944'te İskit Yayınevi'ni kurdu. *Aylık Ansiklopedi* (6 cilt, 1945-1950), *Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi* (5 cilt, 1947-1954) gibi ansiklopedilerle *Resimli Tarih Mecmuası* (1950-1957) ve *Resimli Yeni Tarih Dergisi* (1957-1960) gibi dergiler yayımladı. 1950-1951 yıllarında da İstanbul Gazetecilik Enstitüsü'nde öğretim üyeliği yaptı. Gazeteciliğin ve yayımcılığın yanı sıra basın tarihi alanında da araştırmalar yapan Server Rıfat İskit'in bu konuda yazılmış yapıtları vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Hususi İlk Türkçe Gazetemiz: Tercüman-i Ahval ve Agâh Efendi*, 1937; *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, 1939; *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, 1939; *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, 1943; *Amme Efkârı ve İlk Gazetelerimiz*, 1959; *Basında 60 Yıl*, 1970.

İSLAM GİRAY III
(? - 1654)

Kırım hanı. Lehistan ve Rus cephesinde başarılı seferler yapmıştır.

Doğum yeri ve tarihi bilinmiyor. Temmuz 1654'te Bahçesaray'da öldü. Selamet Giray'ın oğludur. Canbeg Giray'ın hanlığı döneminde yapılan savaşta, Lehliler'e esir düştü ve yedi yıl tutuklu kaldı. IV.Murad'ın Lehliler'le yaptığı antlaşma sonunda serbest bırakıldı ve Yanbolu'ya yerleştirildi. Ağabeyi I.Bahadır Giray zamanında (1637-1641) kalgay (veliaht) oldu. 1641'de Bahadır Giray ölünce, Osmanlı sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın çabalarıyla küçük kardeşi IV.Mehmed Giray Kırım hanı yapıldı. İslam Giray da Çanakkale'de oturmaya zorunlu tutuldu. 1644'te Kemankeş Kara İbrahim Paşa ölünce, kardeşi IV.Mehmed Giray Rodos'a gönderilerek, İslam Giray hanlığa getirildi. Kardeşi Kırım Giray'ı kalgay, Gazi Giray'ı da nûreddin (ikinci veliaht) seçti. İlana bölgesini yağma ederek, halkını kılıçtan geçirdi ve Çerkes bölgesine egemen oldu. Ruslar'ın, Kazaklar'la birlikte Azak Kalesi'ne yaptıkları saldırıyı önledi. Lehistan üzerine sefer yaptı ve kazançlı bir antlaşma imzaladı. Bazı Kazak kentlerini işgal etti, Ruslar'ı her yıl düzenli vergiye bağladı. 1652'de Lehliler'le yaptığı ikinci bir antlaşma sonucu, Lehistan'ı dışardan gelecek saldırılara karşı korumak üzere, her yıl alınan vergi yanında, soylulardan iki kişi de rehin tutulacaktı. İslam Giray'ın ölümünden sonra yerine Rodos'ta bulunan kardeşi IV.Mehmed Giray ikinci kez han oldu.

İSLİMYELİ, Balkan Naci
(1947)

Türk, ressam. Yapıtlarında gerçekliği, insanı ve insan ilişkilerini yalın, ama simgesel bir dil ve fantastik öğelerle yansıtmıştır.

20 Eylül 1947'de Adapazarı'nda doğdu. Ortaöğrenimini Aydın'da tamamladı. 1968'de Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu (şimdi Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) Resim Bölümü'ne girdi, 1972'de mezun oldu. 1973'te aynı kurumda temel sanat eğitimi asistanı olarak göreve başladı. 1977'de Avusturya'ya giderek Salzburg'da Werner Otte ile taşbaskı (litografi) çalışmaları yaptı. 1978'de Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda öğretim üyesi oldu. 1979'da yönetmen Atıf Yılmaz'ın *Adak* adlı filminde sanat yönetmeni olarak çalıştı. 1980-1982'de İtalya'da bulundu. Floransa Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyelerinden Fernando Farulli ile resim, Prof. S.Vamberi ile sinema ve sahne dekoru üstüne çalışmalar yaptı. 1971-1984 arasında dokuz kişisel sergi açtı, pek çok karma sergiye katıldı ve ödüller aldı. Halen Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Çizgi ağırlıklı, durağan kompozisyonlarında bireyi tarihsel çerçevesi içinde, ayrıntı titizliği ile anlatır. Fantastik çağrışımlı bu dönem resimleri simgesel bir dille oluşturulmuştur. Sonraki yapıtlarında ve özellikle yapıştırma resimlerinde (kolaj), simgesellik daha da belirginleşir, durgun yapıdan, daha gerilimli dikdörtgen planlara geçilir. Biçim ve düzenlemelerinde, Doğu ve Anadolu kültürlerinden ve efsanelerinden esinlenen, anlatımcılığa dayanan bir tavrı vardır. Batı'nın akılcı geleneği ile Doğu duyarlığını birleştirmeyi amaçlamıştır.

1982'den sonraki resimlerinde ise simgesel üslup-

ta arınma, figürde yalınlık, resimsel öğelerin en aza indirgendiği bir anlatım belirmiştir. Perspektif ve mekân duygusu dokularla, zaman kavramı ise birbirinden kopuk figür ve imgelerle yaratılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Lodosçu*, 1979; *Son Kalan (I, II)*; *Ürkünç Bir İncelik*, 1980; *Durgun Işık Hızı*, 1981; *Teşhir*, 1981-1982; *Gece Yüzleri, (I, II, III, IV, V.)* 1982; *Arayan*, 1983; *Bir Ev Kadınının Foto Romanı, (I, II.)* 1983; *Eski Yıldız*.

İSMAİL
(ykş. İÖ 1900)

Tevrat ile _Kuran_'da adı geçen peygamberlerden biridir. Hz. Muhammed'in bağlı olduğu Kureyş kabilesinin atasıdır.

İbrahim Peygamber'in ilk oğludur. *Tevrat*'ta adı "Tanrı duayı işitir" anlamına gelen "Ishmael" olarak geçer. Burada anlatıldığına göre, İsmail doğunca, İbrahim'in yaşlı karısı Sârâ, öteki karısı Hacer'i kıskanır. Ana-oğulun evden kovulmasını ister. İbrahim duruma üzülür. Ancak kendisine gelen vahiyde, İsmail'in çölde yaşayacağı, ondan büyük bir ulusun doğacağı, böylece Sârâ'nın isteğine uyması bildirilir. Hacer, oğlunu alarak Hicaz bölgesine gider. İsmail susuzluktan kıvranırken, ayağını yere vurur, yerden su çıkar ve buraya yerleşirler.

Kuran'da, İsmail'in babası ile birlikte Kâbe'nin yapımında çalıştıkları yazılıdır. Ancak Kâbe'nin ilk yapımında mı, yoksa sonradan onarımında mı çalıştıkları konusunda kesin bir bilgi yoktur. Kutsal kitaplarda İbrahim'in oğlunu kurban etmesi anlatılır. Ancak hangi oğlu olduğu belirtilmemiştir. İslam kaynaklarında İsmail gösterilir. Yahudi ve Hıristiyan inancına göre de kurban edilen, kardeşi İshak'tır.

Hz. Muhammed İsmail peygamberin soyundan gelir. Türk edebiyatında ve halk resimlerinde kurban olayı işlenmiş, manzum *Destan-ı İsmail*'ler yazılmıştır.

• BAKINIZ: İBRAHİM, İSHAK.

İSMAİL I
(1487-1524)

Safevî hükümdarı. Safeviyye tarikatına dayanarak İran'da güçlü bir devlet kurmuştur.

İran Azerbaycan'ında Erdebil'de doğdu, 22 Mayıs 1524'te İran Azerbaycan'ının Serab kentinde öldü. Babası Erdebil Şeyhi Haydar, annesi Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın kızı Biki Aka'dır (Hâlime Begüm). İsmail'in atası Safiyeddin Erdebilî, 14.yy'da yaşamış, Halvetilik'le Kalenderilik tarikatlarını birleştirip Safeviyye denilen tarikatı kurmuştu.

İSMAİL I (Şah İsmail)-İran'da basılan bir kartpostalı.

Erdebil dergâhının başına geçen ardılları, siyasal güce sahip olabilmek amacıyla Safiyeddin'in seyyid (Ali soyundan) olduğunu ileri sürerek özellikle Türkmen Aleviler'i Erdebil'e bağlamaya çalışmışlardı. İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd ve babası Şeyh Haydar kendilerine bağlı sayısız müritlerinden kaynaklanan güçle yetinmeyerek Akkoyunlu Hanedanı ile akrabalık kurup şeyhliklerini şahlığa dönüştürmek için kanlı mücadelelere girişmişlerdi. Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve oğlu Şeyh Ali bu yolda canlarını verdiler.

Şeyh Haydar 1488'de Akkoyunlu Hükümdarı Yakub Bey'in ordusuna karşı savaşırken vurulup öldürüldüğü zaman, İsmail henüz bir yaşındaydı. Babasının ölümünün ardından annesi ve kardeşleriyle birlikte İstahr Kalesi'ne hapsedildiler. Beş yıl hapiste kaldıktan sonra Akkoyunlu tahtını ele geçiren Rüstem Bey tarafından 1492'de serbest bırakıldılar. İsmail'in ağabeyi Şeyh Ali, tarikatın başına geçti. Bir süre sonra kendisini salıveren Rüstem Bey'le mücadeleye kalkıştıysa da 1494'te yakalanarak başı kesildi. İsmail, tarikat müritlerince kaçırılıp Geylân Hükümdarı Kârkeya Mirza Ali'nin yanına götürüldü ve yedi yaşındayken şeyh ilan edildi. Üç kuşaktan beri bütün bireyleri katledilen bir ocağı, dinmek bilmeyen intikam duygularıyla teslim görevini yüklenen çocuk şeyh; daha o yaşta son derece tehlikeli görüldüğünden adım adım aranmaya başlandı. Bu yüzden çocukluk yıllarını Geylân'ın Lâhican kentinde sürekli gizlenerek geçirmek zorunda kaldı. Burada tarikat eğitimi gördü. Akkoyunlu Ahmed Mirza, Geylân hükümdarını sıkıştırarak İsmail'i istediyse de o, yüksek ağaçların tepesine asılmış bir çadır içinde saklı tutularak ele verilmedi.

Sıkıntılarla dolu geçen altı yıl boyunca müritleri

tarafından unutulmayan İsmail, nihayet 1500 yılında, Lâhican'da kuvvet toplayarak ansızın ortaya çıktı. Bu sırada Akkoyunlu Devleti taht mücadeleleri yüzünden zayıflamış durumdaydı. O, bu fırsatı çok iyi değerlendirdi. Geylân'dan ayrılarak Erdebil'e gitti. Oradan Erzincan'a geçti. Çevresindekilerin sayısı giderek artıyordu. Osmanlı Padişahı II.Bayezid'in Rumeli'de Koron ve Modon'un fethiyle uğraşması, Doğu Anadolu'daki eylemlerine kolaylık sağlamaktaydı.Henüz on üç yaşındaydı ama şaşırtıcı bir zekâya ve siyasal yeteneğe sahipti. Kısa zamanda Ustaçlu, Varsak, Dulkadirli, Afşar, Kaçar ve Karabağlılar'dan 7.000 kişilik bir güç oluşturdu. 1501'de Şirvan'a doğru yürüyerek 20.000 kişilik düşman ordusunu yendi ve babasının katili Şirvan Şah Ferruh'u idam ettirdi. Bu başarı, bölgedeki gücünü bir kat daha artırdı. 1502'de Akkoyunlu Elvend Mirza ile karşılaştı. Nahcivan yakınındaki savaşı kazanarak Azerbaycan'ın rakipsiz hükümdarı oldu. Aynı yıl Tebriz'e girdi. On İki İmam (Hz. Ali ve ardılları) adına hutbe okutup sikke kestirdi. Akkoyunlular'dan boşalan tahta oturarak resmen şahlığını duyurdu. Azerbaycan'ın tüm Müslüman halkını zorla Şiilik mezhebine soktu. İran'da Safevî saltanatının başlangıcı oldu.

İsmail, İran'da köklü bir egemenlik kurabilmek için Irak'ı, Fas ve Kirman bölgelerini ele geçirmek gereğini duyuyordu. Bu amaçla 1503'te Irak ve Fas Hükümdarı Akkoyunlu Murad Bey'in üzerine yürüdü. Onu Hemedan'da yenerek Şiraz'ı aldı. Sınırlarını genişlettikçe Sünni İslam dünyasını son derece tedirgin eden tarikatını da yaygınlaştırmaya çaba harcıyordu. Din bilginlerinin kışkırtmasıyla Sünni halk arasında yer yer ayaklanmaların baş göstermesi, İsmail'i sert önlemlere zorladı. Günahsız binlerce insan bu nedenle öldürüldü. Askeri girişimlerini sürdürerek Firuzkûh, Yezd, İsfahan ve Kazvin kentlerini aldı. Bu baş döndürücü başarılar arasında, bir yandan da Anadolu'ya ve Özbekler'in yönetimindeki Horasan'a halifelerini sokarak yoğun şekilde Şiilik propagandası yaptırıyordu. Anadolu'daki müritlerinin hızla artması Osmanlı Devleti'ni önlemler almaya yöneltince bu güçlü komşusunun saldırısını önlemek amacıyla 1504'te II.Bayezid'e elçiler ve değerli hediyeler gönderdi. Kazandığı zaferleri duyurdu ve saygısını sundu. Ancak tahtlarını ve topraklarını kaybeden Akkoyunlu hanedanının İsmail'le olan umutsuz mücadelelerinden vazgeçmemeleri; bunlardan Murad Bey'in son çare olarak Dulkadiroğulları Beyi Alaü'd -Devle'ye sığınması; İsmail'in Anadolu'ya girmesi için bahane oldu. Ancak Dulkadir ülkesine yönelecekken Tokat'a geldi. Durum Osmanlılar'ca haber alınınca Yahya Paşa komutasında bir birlik gönderildi. Bir elçi aracılığı ile de bu hareketinin nedeni soruldu. İsmail özür dilemek ve hızla Elbistan'a yürümek zorunda kaldı. Anadolu'nun ortasına kadar gelişi ve dönüşü aslında nedensiz değildi; bu yöredeki Aleviler'i tarikatına daha sıkı bağlamak fırsatını bulmuş, ileriki istila amacına güvenilir bir ortam hazırlamayı tasarlamıştı.

İsmail'in ani saldırısına direniş gösteremeyen Alaü'd-Devle dağlara çekildi. Beyliği 1507'de Safevî ordusunca yakılıp yıkıldı. Harput ve Diyarbekir kaleleri düştü. Dulkadirli ülkesinin bütünüyle ele geçirilmesini komutanlarından Ustacluoğlu Mehmed Han'a bırakan İsmail, yeni bir hazırlıkla Bağdat'a yürüdü. 1509'da bu önemli merkezi aldı. Girdiği her yerde yaptığı gibi burada da binlerce Sünni'yi öldürttü. Kısa zamanda çok geniş bir ülkeyi buyruğu altına soktu. Artık başlıca iki büyük rakip devletle karşı karşıya kalmış bulunuyordu: Batı'da Osmanlılar, Doğu'da Özbekler.

Safevi Devleti'nin kuruluşu

Özbek Hanı Muhammed Şeybanî, II. Bayezid' den aldığı dostluk mektuplarının da etkisiyle kendisini Safeviler'in biricik rakibi sayıyordu. Düşmanının yoğun propaganda yöntemini kullanarak Sünnilik'i ayakta tutmaya çalışıyor, istila hareketlerinde bulunuyordu. 1509'da Horasan'ı ele geçirince, İsmail ondan, Şiiler'in kutsal merkezlerinin yer aldığı bu bölgeyi boşaltmasını istedi. Şeybanî'nin sert tepkisi üzerine de 1510'da Horasan'a yürüdü. Merv yakınındaki Murgab Irmağı kıyısında yapılan savaşta 10.000 Özbek askeri ve Muhammed Şeybanî öldürüldü. Tutsaklar arasında Bâbür'ün kızı ve kızkardeşi de vardı. İsmail, Şeybanî'nin doğudaki düşmanı olan Bâbür'le dostluk kurmak için bunları serbest bıraktı. Bu davranışından duygulanan Bâbür, kendi siyasal çıkarlarını da dikkate alarak İsmail'le ittifak kurdu. Sınırlarını Fırat'tan Ceyhun Irmağı'na ulaştıran İsmail, bu yeni müttefikinin güçleriyle birleştirdiği bir bölüm birliklerini Ceyhun ötesine gönderdi. Horasan'da ise zorla ya da propaganda ile halkın Şiilik'i benimsemesine çaba harcadı.

Osmanlılar'la mücadeleye girişmesi

Doğu'da rakipsiz kalınca yıllardır sürdürdüğü asıl politikasına döndü. Anadolu'daki Alevilik akımını hızlandırdı. II.Bayezid'in yumuşak ve gözyumucu tutumu; kısa zamanda amacına ulaşmasını belki sağlayacaktı. Ancak Trabzon Valisi Şehzade Selim, kendi yönetim alanına çok yakın bir bölgede gelişen olayları yakından izliyordu. Babasına danışma gereğini bile duymadan iki kez İran sınırını aşarak tehlikeli akınlar düzenledi. Osmanlı yönetimi ise, Teke yöresindeki İsmail yanlısı Aleviler'i, yeni fethedilen Koron ve Modon'a yerleştirmeyi yeterli görüyordu. İsmail, Osmanlılar'a karşı daha 1506'dan başlayarak güçlü ve güvenilir dostlar aramaya koyulmuştu. İlkin Memlûkler'le ilişkiye geçti. Ancak Memlûk Hükümdarı Kansu Gavri ittifaka yanaşmadı. İsmail, daha uzaklara, Avrupa'nın sayılı devletlerine başvurdu. Elçilerini Venedik'e gönderdi. Donanması yoktu ve denizlerde hâlâ en ileri durumda bulunan bu devletin desteğini almaya çalıştı. Venedik yöneticileri, Safevî hükümdarının emelleri doğrultusunda bir ortaklığın kendilerine hiçbir yarar sağlayamayacağını düşünerek öneriyi geri çevirdiler. Nihayet geriye tek seçenek olarak Anadolu'daki Alevilik'in, Osmanlı'yı içten saran bir sorun olması kalıyordu. İsmail, bu amaçla binlerce müridini gizlice Anadolu'ya gönderdi. İlk ayaklanma Teke yöresi Alevileri'nce başlatıldı. Karabıyıkoğlu adlı kişi Şahkulu sanını alarak 1511'de bir hayli sayıdaki ayaklanmacıyı peşine taktı. Üzerine gönderilen Osmanlı birliklerini yenerek Kütahya'yı işgal etti. İstanbul ve Edirne depremleri ve şehzadelerin taht kavgaları arasında bocalayan Osmanlı Devleti, Fetret Devri'nden (1402-1413) beri ilk kez çok ciddi bir iç sorunla karşı karşıya gelmişti. Sadrazam Ali Paşa'nın çabaları sonucu ayaklanma bastırıldı. Şahkulu ve binlerce Kızılbaş (Bunlar, Safeviyye törelerine uyarak başlarına kırmızı külah giydiklerinden

Anadolu'ya yönelmesi

bu adı almışlardır) öldürüldü. Katliamdan kaçan 15.000 Kızılbaş ise yollarda İran kervanlarını soyarak Safevî sınırını aştılar. Şah İsmail bunları ordusuna ezdirdiği gibi, önderlerini de verdiği görevi başaramadıkları, tarikatının onurunu lekeledikleri için öldürttü.

Sonra, sayılı halifelerinden Rumiyeli Nûr Ali'yi (Halife-i Rumlu) Anadolu'ya gönderdi. Nûr Ali, Koyulhisar'da topladığı Kızılbaşlar'la Tokat'ı aldı ve İsmail adına hutbe okuttu. 1512'de I.Selim [Yavuz] tahta çıkınca bu ikinci ayaklanma da bastırıldı. İran sorununu, kendine özgü sertlik politikası ile değerlendiren I.Selim, Anadolu'da geniş bir harekâta girişti. 40.000 dolayında Alevi Türkmen öldürüldü. Osmanlı hükümdarı, İran'a yürümezden önce arkasında hiçbir tehlike bırakmamayı düşünüyordu. Bu sırada İsmail, Özbekler'in Ceyhun boylarındaki saldırıları ile uğraşmaktaydı. Anadolu'daki Kızılbaş kıyımından kurtulup İran'a sığınan Türkmen kalabalıklarından durumun ciddiyetini öğrenerek Tebriz'e döndü. 1513 yılını hazırlıklarla geçirdi. I.Selim de aynı şeyi yapıyordu. Ertesi yıl kozlarını paylaşacak olan bu iki hükümdar, zaman kazanmak için birbirlerine hakaret dolu mektuplar yazdılar, garip hediyeler gönderdiler.

Çaldıran Savaşı

Osmanlı ve Safevî ülkesi ve halkı açısından ölüm kalım derecesinde önemli sayılan savaş, Hoy yakınındaki Çaldıran Ovası'nda 23 Ağustos 1514'te oldu. I.Selim'in yorgun ama silah gücü yüksek kalabalık ordusu, topçusu olmayan yalnızca süvari üstünlüğüne sahip İsmail'in ordusunu yenilgiye uğrattı. Hazinesini, ordugâhını, eşi Taclı Hanım'la birlikte haremini, muhafızlarını, danışmanlarını binlerce ölü ve yaralıyla birlikte Osmanlı padişahının önünde bırakarak savaş alanından uzaklaşan İsmail, bütün bir gece at koşturup şafakta Tebriz'e vardı, buradan Dergüzîn'e geçti. Çok geçmeden Tebriz ve çevresini ele geçiren I.Selim İran'ın başlıca sanat merkezlerinden sayılan bu kentteki yüzlerce sanatçıyı İstanbul'a götürdü. Doğu harekâtını Bıyıklı Mehmed Paşa ile İdris Bitlisi'ye bıraktıktan sonra İstanbul'a döndü. Doğu Anadolu'daki Osmanlı birlikleri, İsmail'in daha önce işgal etmiş olduğu yerleri, başta Diyarbekir olmak üzere kısa zamanda kurtararak Çaldıran zaferini amacına ulaştırdılar.

İsmail açısından Çaldıran yenilgisi, onun yalnız Batı'daki değil Doğu'daki üstünlüğünü de hızla yitirmesine başlangıç oldu. Özbekler Horasan'ı bir daha ele geçirince 1517'de Şirvan Şahı ile barış imzalayarak durumunu bir ölçüde güvenceye almaya çalıştı. Yenilginin getirdiği çöküntü ve üzüntü sonucu kendisini içkiye verdi ve savaşlardan el çekti. Ülkesi karışıklıklar arasında parçalanmaya sürüklenirken o hâlâ Avrupa devletleriyle yazışmalarını sürdürüyor; özellikle V.Charles ile (Charles Quint) ittifak yolları arıyordu.

Önemi ve değeri

Henüz otuz yedi yaşındayken yerini oğlu Tahmasb'a bıraktıktan sonra ölen Şah İsmail'in cenazesi Erdebil'e götürülerek Şeyh Safiyüddin Türbesi'ne gömüldü. Şah İsmail, şeyh ve şah olarak Akkoyunlu Devleti'nin yasaları ile aşiret ve tarikat geleneklerini yoğurmuş, değişik nitelikte bir devlet düzeni oluşturmuştur. Adının ve ilkelerinin ölümünden sonra da geniş halk yığınları arasında kutsallaşmasını hazırlayarak devletin sürekliliğini buna bağlamıştır. Yakışıklılığı, güzel konuşma ve şiir söyleme yeteneğiyle insanları etkileyen İsmail'in Şiilik'i Geylân'da öğrendiği söylenir. Fakat yürüttüğü ve yönettiği tarikat, değişik özellikler gösterir ve Hasan Sabbah'ın mezhebini hatırlatır. Safeviyye tarikatının, insanlık duygularını okşayıcılığı, öteki dünya mutluluğunu değil, dünyada her türlü özgürlüğü tadarak yaşamayı öngörmesi, dinin aşırı isteklerine ve kurallarına aldırmaksızın "Ali Sevgisi"ne bağlı kalmanın yeterli olduğunu savunması, bu sevginin tüm günahları akladığını ileri sürmesi, başka tarikatların erişemeyeceği bir başarıyı gerçekleştirmiştir.

Hatayi tabşırmasını (mahlasını) kullanarak şiirler yazan İsmail, Azeri halk edebiyatının 16.yy'daki en büyük ustası sayılır. Seçkin Farsça ve Türkçe yapıtlar vermiş bunlarda heyecanlı bir sanatçı ruhu ile lirizmi yer yer bütünleştirmiştir. Bazı dizelerinde Hurufîlik inanışlarını da işlediği dikkati çeker. Bu açıdan Habibî ve Nesimî gibi ustaların etkisinde kaldığı söylenebilir. Zaman zaman rintçe ve saltanatı önemsemeyen seslenişlerinde, her çağın insanını etkileyecek deyişlerinde, üslup ve ustalık hatasına pek az rastlanır.

Divanı, gazeller, mesneviler ve rubailer içerir ve Aruz vezni ile düzenlenmiştir. *Dehnâme* adındaki bin dört yüz beyitlik mesnevisi Şiilik'e özellikle Ali'ye duyulan sevgiyi işlemektedir. Bu yapıt, şiir tekniği açısından eleştiriye açık olmakla birlikte Şah İsmail'in mezhep anlayışını en açık biçimde ortaya koyması bakımından önemlidir. *Nasihatnâme* adlı üçüncü yapıtı, Farsça şiirlerini kapsar. Ayrıca bu yapıtlarında yer almayan Bektaşi nefesleri tarzındaki yüzlerce şiiri halk arasında yaygınlaşmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Dehnâme; Nasihatnâme; Hatayi Divanı*, (ö.s.), S.N.Ergun (yay.), 1946.

• KAYNAKLAR: H.Araslı, *Şah İsmail Hatai*, 1946; Ezizağa Memmedof, *Şah İsmail Hatai-Eserleri*, 2 cilt, 1966-1973; W.Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 1948; L.Lockhait, *The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, 1958; F.Sümer, *Safavi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 1976.

• BAKINIZ: BAYEZİD II, CÜNEYD [Şeyh], İDRİS BİTLİSİ, SELİM I [Yavuz], ŞAHKULU BABA TEKELİ.

İSMAİL b. AHMED
(849-907)

Sâmânî hükümdarı. Maveraünnehir'de Sâmânî egemenliğini yerleştirmiştir.

Fergana'da doğdu, 24 Kasım 907'de Buhara'da öldü. Babası Ahmed b. Esed'in dedesi Sâmân-Huda sonradan Müslüman olmuş bir Mecusi (ateşe tapan) idi. Ahmed b. Esed, Abbasi halifesi Memun döneminde (813-833) Fergana valisi olmuştu. Maveraünnehir yöresinde egemenliğini güçlendiren Ahmed b.Esed'in 864'te ölümünden sonra yerine oğlu Nasr b.Ahmed geçti. İsmail b. Ahmed 892'ye kadar kardeşi Nasr'ın Buhara valiliğini yaptı. İki kardeş önceleri Tahirîler'e bağlıyken, onların zayıflığından yararlanıp bağımsız

iki hükümdar gibi hareket etmeye başladılar. Bir yandan da birbirlerine üstünlük sağlamaya çalıştılar.

İsmail, önce kendi bölgesindeki Saffarîler'i yenerek Horasan'ı ele geçirdi. Nasr öldükten sonra, Maveraünnehir'e de egemen oldu. Taraz'a (Talas) bir sefer düzenleyerek kenti aldı. Bu sırada komutanı Muhammed b. Harun da Taberistan'ı ele geçirdi. Ancak İsmail'e karşı gelip Rey'i de işgal etti. İsmail asi komutana karşı harekete geçti. Önce, Rey'i ardından Kazvin'i geri aldı. Ülkesinin batı sınırlarını belirledi. Sâmânî Devleti'nin kurucusu olarak Nasr sayılırsa da gerçekte egemenliği sağlam temellere oturtup pekiştiren İsmail olmuştur.

İSMAİL ASIM EFENDİ [Küçükçelebizade]
(1685-1760)

Osmanlı tarihçi ve Divan şairi. Raşid Efendi'nin *Tarih*'ine ek yazmıştır.

İstanbul'da doğdu, 16 Şubat 1760'ta aynı kentte öldü. Doğum tarihi kesin değildir. Reisülküttap Küçükçelebi Mehmed Efendi'nin oğludur. Bundan ötürü Küçükçelebizade diye anılır. Medrese öğrenimi gördü. Hattat Abdülbaki Arif Efendi'den hat dersleri aldı. İlmiye mesleğine girdi. 1708'de müderris olup İstanbul'da Kenan Paşa Medresesi'ne atandı. Sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından Halep kadılığına atanan Raşid Efendi'nin yerine, 2 Temmuz 1723'te vakanüvisliğe getirildi. Raşid'in yazmadığı dönemi de katarak onun *Tarih*'ini 20 Ağustos 1722'den başlatıp 29 Temmuz 1729'a değin getirdi. Gerek kendi, gerekse kendinden sonra gelen Sami Bey 1729 yılı olaylarını yazmadıkları için, vakanüviş tarihlerinde bu yıl eksiktir.

1732'de Yenişehir-i Fenar, daha sonra da Bursa, Medine ve İstanbul kadılıklarında bulundu. 1755'te Anadolu kazaskeri, iki yıl sonra da Rumeli kazaskeri oldu. 30 Haziran 1759'da şeyhülislamlığa getirildi. Yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı.

İsmail Asım Efendi'nin gözlemlerine ve belgelere dayanarak yazdığı *Tarih*'inden başka *Divan*'ı ve mektuplarından oluşan bir *Münşeât*'ı vardır. Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın yazdığı *Acâibü'l-Latâ'if* adlı Farsça Hıtay (Çin) seyahatnâmesini de Türkçe'ye çevirmiştir. Şair Nedim'in etkisinde kalarak şiirler yazmayı da denemiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Tarih-i Çelebizâde*, (ö.s.), 1740; *Asım Divanı*, (ö.s.), 1851; *Münşeât-ı Asım*, (ö.s.), 1869.

İSMAİL CANBULAT
(1880-1926)

Türk siyaset adamı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularındandır.

İstanbul'da doğdu, 14 Temmuz 1926'da İzmir'de öldü. Emekli jandarma binbaşısı Cemal Canbulat'ın oğludur. 1899'da Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Manastır ve Selanik'te görev yaptı. 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin ilk üyelerindendi. Bu cemiyet daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşti. 1908'de II.Meşrutiyet'in ilanından sonra, İstanbul'da Harbiye Mektebi'nde tarih öğretmenliği yaptı. 1912'de İzmit milletvekili seçildi. 1914'te Emniyet-i Umumiye müdürü, 1915'te İstanbul vali vekili, 1916'da İstanbul şehremini (belediye başkanı) oldu, 1917'de elçi olarak Stockholm'e gönderildi. 1918'de kısa bir süre dahiliye nazırlığı yaptı. İttihat ve Terakki Fırkası'nın kapanması üzerine kurulan Teceddüt Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Mayıs 1919'da İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Mayıs 1921'de serbest bırakıldı. 1923'te İstanbul'dan TBMM ikinci dönem milletvekili oldu. Rauf (Orbay), Refet (Bele), Dr. Adnan'la (Adıvar) birlikte 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içinde yer alarak muhalefete girişti. Şeyh Sait ayaklanmasından sonra, 5 Haziran 1925'te, gericiliği kışkırttığı gerekçesi ile İstiklal Mahkemesi, fırkanın kapatılmasına karar verdi. Parti yöneticileri, 17 Haziran 1926'da Atatürk'e karşı düzenlenen İzmir Suikasti'nden sorumlu görülerek İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. Suçlu görülen İsmail Canbulat, İzmir'de idam edildi.

İSMAİL ÇİNARÎ
(18. yy)

Türk matematik ve astronomi bilgini. Türkçe'ye logaritmayla ilgili ilk kitabı kazandırmıştır.

Doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. Mukabele-i Piyade kalemi başhalifeliği yapmış bir kişinin oğlu olduğu için, "Kalfazade" takma adıyla tanınır. Babası gibi Mukabele-i Piyade kalemine girmiş, başhalifeliğe yükselmiş ve askeri seferlere katılmıştır. Matematik ve astronomi bilgisiyle, daha şehzadeliği döneminde ilgisini çekmeyi başardığı III.Mustafa tarafından 1767'de Lâleli Camii muvakkitliğine getirilmiş, 1789'a değin sürdürdüğü bu görevi sırasında Domenico Cassini'nin astronomi cetvellerini Türkçe'ye kazandırmıştır.

Cassini'nin cetvelleri III.Ahmed döneminde İstanbul'a getirilmiş, ancak, astrolojiye meraklı bir kişi olan III.Mustafa'nın dikkatini çekene değin yaklaşık yarım yüzyıl Türkçe'ye çevrilmemişti. İsmail Çinarî 1772'de *Tuhfe-i Behic-i Rasini Terceme-i Zic-i Kasini*

adıyla Türkçe'ye kazandırdığı bu yapıta, logaritmayı, özelliklerini ve kurallarını tanıtan bir bölüm ve logaritma cetvelleri eklemiş, logaritmanın matematiğin dallarından birisi olarak öğretim programlarına alınmasının öncülüğünü yapmıştır.

İlk başarısı

• BAKINIZ: CASSINI.

İsmail Dede Efendi [Hammâmîzade]

Saraya girişi

İSMAİL DEDE EFENDİ [Hammâmîzade] (1778-1846)

Osmanlı, besteci. Klasik üslubun son ve en önemli temsilcisidir.

Saraydan uzaklaşması

9 Ocak 1778'de İstanbul'da doğdu, 29 Kasım 1846'da Mekke yakınlarında Mînâ'da öldü. Babası geçimini hamam işletmeciliğiyle sağladığı için, İsmail Efendi, Hammâmîzade adıyla tanınmıştır. Ancak günümüzde çoğu zaman Dede Efendi diye anılır.

İlköğrenimini yaptığı okulda, sesinin güzelliği dolayısıyla ilahicibaşı olmuştu. Müzikle uğraşan ve evinde meraklılara ders veren Anadolu Kesedarı Uncuzade Mehmed Efendi okuldaki bir tören sırasında onun ilahi okuyuşunu dinledikten sonra hemen öğrencileri arasına aldı. İsmail, ilkokuldan sonra, yedi yıl hem Uncuzade'nin derslerine devam etti, hem de öğretmeninin yardımıyla girdiği Defterdarlık Muhasebe Kalemi'nde çalıştı. Bir yandan da köklü bir müzik geleneği olan Mevlevilik'in o yıllardaki en güçlü çevrelerinden Yenikapı Mevlevihanesi'nde zamanın değerli müzik ustası Şeyh Ali Nutkî Dede'nin derslerini izlemeye başladı. Şeyhin kardeşi olan müzik kuramcısı Abdülbâkî Nâsır Dede'den de yararlandı. Ney üflemeyi ondan öğrendiği söylenir.

1798'de Muhasebe Kalemi'ndeki görevinden ayrılarak tekkede çileye girmeye karar verdi. Çilesi sırasında bestelediği, "Zülfündedir benim baht-ı siyahım" dizesiyle başlayan buselik şarkı, İstanbul'un müzikle ilgili çevrelerinde bestecisinin adı üstünde büyük bir merak uyandırdı. Ünü kısa sürede bütün kente yayılan şarkı sarayda da okundu. Kendisi de besteci olan III. Selim, şarkının çile doldurmakta olan genç bir Mevlevi dervişi tarafından bestelendiğini öğrenince, onu saraya çağırtarak yapıtı bir kez de kendisinden dinledi ve onu hemen saray hanendeleri arasına almak istedi. Padişahın sürekli ilgilenmesinin etkisiyle, üç yıllık çilesinin son yılı Nutkî Dede tarafından bağışlandı.

1799'da çilesini doldurunca Dede unvanını aldı. Yenikapı'da hücrenişin (hücre sahibi) olduktan sonra, özellikle ayin günleri, hücresi ondan yararlanmak isteyen müzik meraklılarının uğrağı oldu. Bu sıralarda bestelediği en güçlü eserlerinden *Hicaz Nakış* büyük yankı uyandırdı. Yeniden saraya çağrıldı, bundan sonra haftada iki gün, padişah huzurunda düzenlenen küme fasıllarına hanende olarak katılmaya başladı. 1802'de saraydan bir kadınla evlendi.

1804'te, büyük saygı ve sevgiyle bağlandığı öğretmeni Ali Nutkî Dede'yi, bir yıl sonra üç yaşındaki oğlunu, 1808'de annesini, 1810'da da ikinci oğlunu yitirdi. Bayatî makamındaki, "Bir gonca femin yâresi vardır ciğerimde" dizesiyle başlayan bestesi büyük oğlunun ölümünden duyduğu acıyı dile getirir. Türk müziğinde ilk kez kişisel bir konunun işlendiği bu mersiye, Tanzimat öncesinin kişiselliğe ve duygusallığa açılma eğilimi içinde gözlenen kendine özgü romantik bir duyarlığın müziğe yansıması sayılabilir.

İsmail Dede, sanatını geliştirmesine yardımcı olan III. Selim'in 1808'de tahttan indirilerek öldürülmesini izleyen IV. Mustafa'nın bir yıllık padişahlığı sırasında müzik toplantılarına son verildiği için saraydan uzaklaştı. II. Mahmud'un siyasal karışıklığı gidermesinden sonra yeniden saraya alındı. Önce musâhib-i şehriyârî, sonra sermüezzin olduğu bu yıllar, sanat yaşamının en parlak, en verimli dönemi oldu.

İsmail Dede, Abdülmecid zamanında da saraydaki yerini korudu. 1839'da bestelediği *Ferahfeza Ayin*'den sonra bestecilik yaşamında görece bir durgunluk göze çarpar. Kendi sözleri, davranışları göz önüne alınırsa, Abdülmecid sarayını çok yadırgamıştır. Saraydaki havanın birdenbire "alafrangalaşması", Batı müziği zevkiyle yetişen yeni padişah zamanında Türk müziğinin, saraydaki varlığını eskisinden farklı olarak ancak resmi bir ilgiyle sürdürür hale gelmesi, Dede'nin bu çevreden uzaklaşmasına yol açtı. Öğrencileri Mutafzade Ahmed ve Dellâlzade İsmail Efendi ile birlikte padişahtan izin isteyip Hac'a gitmeye karar verdi. Hicaz'da, hacı olduktan sonra yakalandığı kolera nedeniyle öldü. Mezarı Mekke'dedir.

İsmail Dede, Osmanlı tarihinin en bunalımlı dönemlerinden birinde yaşadı. Bir uygarlık ve kültür

değişimi üzerinde daha da hızlanan bir toplumsal çöküş ortamında yetişti. Yenilik hareketlerinin yarattığı tepkilerden doğan kanlı olayları gördü. III. Selim döneminin sınırlı Batılılaşma eğilimlerini, II. Mahmud döneminin hem Doğu'ya hem de Batı'ya yönelişlerini, Abdülmecid'in toplu bir yenileşmeyi öngören Batıcılığı'nı izledi. Kabakçı Mustafa Ayaklanması, III. Selim'in öldürülmesi, Alemdar olayı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Mehterhane'nin yerine kurulan Muzika-yı Hümâyûn ile ilk resmi Batı müziği öğreniminin başlaması, Tanzimat Fermanı, yaşadığı yılların önemli olaylarıdır. Yaşama biçiminde, kültür ve sanatta görülen "yeni" ile "eski" "geleneksel" ile "yabancı" arasındaki çatışmaya bu değişme süreci yol açmıştır. Bunu izleyen iki yüzyılda Türkiye'nin müzik dünyasında başgösteren ikilik, daha Dede'nin yaşadığı yıllarda bile büyük bir gerginlik yaratmıştı. Dönemin bu çelişkileri, huzursuzlukları onun müziğini etkilemiştir.

İsmail Dede hem Mevlevi gelenekleri içinde yetişmişti, hem de bir saray adamıydı. Sanatı, Yenikapı Mevlevihanesi'nde ve sarayda bulduğu canlı müzik ortamı içinde gelişip olgunlaşmıştı. Öte yandan, bir kentli, İstanbullu bir halk adamı olarak İstanbul halkının eğlencelerine eşlik eden hafif müziğe de değer vermişti. Rumeli türkülerini, serhad havalarını öğrenmişti. Bestelediği köçekçeler, türküler, hafif şarkılar, saraydan çok, kentli halka seslenir. Birçoğu geniş bir dinleyici kesimine ulaşan parçalarıyla bir "kent müziği" yaratmıştır. Ancak, halk müziğine duyduğu ilgi yalnızca hafif parçalarında görülmez. Pek çok bestecide, halk müziği motiflerini birkaç küçük form içinde yansıtmakla sınırlı kalan halk zevki, onun sanatının tümüne özgü bir nitelik olarak ortaya çıkar. Din dışı büyük formlardaki çeşitli yapıtlarının yanı sıra, Mevlevi ayinlerinde de halk ezgisi üslubuyla bestelenmiş bölümler vardır.

Müziğin her türüne açık tutumunun bir ürünü olarak yapıtları, Türk müziğinin her düzeyde o güne kadarki gelişiminin geniş ve yetkin bir özetidir. Itrî'den sonra gelen besteciler arasında hiçbirinin sanatı Dede'ninki ölçüsünde toplayıcı değildir. O, gitgide gelişen teknik ustalığıyla Klasik üslubun bütün inceliklerini yansıtmıştır. Genel olarak Klasik üsluba bağlı kalmış olmakla birlikte, çağdaşlarında bulunmayan bir yenilik çabası da görülür. Sanatının ayrı bir yönü olan bu özellik, Klasik üslubu içerden değiştirmek isteyen bir anlayışın ürünüdür. Gerçi bu yenilik arayışı onunla başlamış değildir, daha öncekilerde de aynı doğrultuda bir çaba görülür; ama bu arayış Dede'de en ileri noktasına ulaşır.

Yenilikleri, öncelikle melodi yapısında görülür. Dinsel ve din dışı müzik onda bir bütündür. Her iki türe özgü melodi çizgileri birçok yapıtında aynı cümle içinde birleşir. Müziğinin en etkili yanı, bu dengenin kuruluşundaki ustalıktan kaynaklanır. Türk müziğinde bir bestecinin kişiliğini, üslubunu ayırt etmekte en geçerli ölçütlerden biri sayılabilecek modülasyon (geçki) sanatında kendi tekniğinin ürünü olan büyük bir ustalık gösterir. Bu alandaki en önemli niteliği kalıplaşmış modülasyon yollarından kaçınmasıdır. İki makam arasındaki ortak sesleri bulmak için giriştiği hazırlığı dinleyiciye farkettirmeden, son derece şaşırtıcı, ama doğal bir biçimde makam değiştirir. Bestelerinde daha önce hiç uygulanmamış modülasyon örneklerinin sayısı az değildir. Bu makam çeşitliliğinin sağladığı hareketlilik içinde, melodilerindeki akışın yükseliş ve alçalışları müziğine kendiliğinden nüanslanmış bir anlatım kazandırır. Usullerin kullanımı ile güftenin usule uydurulmasına ilişkin yenilikleri de çarpıcıdır. Yerleşik kalıpları zorlayan bu tür yenilikleri yapıtlarına zenginlik katar. Yenilikçi yanı, duyarlık bakımından, Romantizm'e açık bir özellik gösterir. Klasik üslubun kişisel duyguya yer vermeyen mesafeli tavrından sıyrılma eğilimi, melodi çizgilerinde dile gelen Romantikler'e özgü geçmişe özlem duygusu, halk zevkine yaklaşma çabası hep bu tür özelliklerdendir.

Sanatının iki yanı

Yenilikçiliğinin bir başka yönü, Batı müziğiyle olan ilişkisindedir. Muzika-yı Hümâyûn'un kuruluşuyla saraya giren İtalyan müziğini dinleme olanağı bulmuştur. Kulak gücüyle kavramaya çalıştığı Batı müziğinin etkisi bazı yapıtlarında, özellikle *Rast Kâr-ı Nev*'de -vals ritmini gelenekte bulunan üç zamanlı semai ölçüsüyle verdiği- "Yine bir gülnihal..." şarkısında açıkça görülür. Batı'nın çoksesliliğiyle ilgilenmemiş olduğu halde, bu müziğin melodi yapısını özümlemiş olması nedeniyle bu tür parçaları kolayca armonize edilebilir.

Müziğinin niteliği

Dede'nin sanatına çeşitli düzeylerde bakıldığında, birçok farklı öğeyi doğal bir uyum içinde kaynaştırdığı görülür. Yaşadığı dönemin karşıt yönlerinin onun sanatında bir uzlaşmaya vardığı söylenebilir. Müziği hem dünyasal, hem de dinsel ve mistiktir. Geleneklere bağlı olduğu ölçüde onları geliştiricidir de. Seçkinlere seslenirken halktan uzağa düşmez. Eski ile yeniyi yadırgamadan kaynaştırır. Sanatının özü, bu ikiliklerin uyumundadır. Yüz elli yıldan sonra da geniş bir dinleyici kesiminin duyarlığına seslenebilmesi, sadece sanat gücünün değil, aynı zamanda, eski zevki yeni zevke bağlayan bir köprü rolünü oynamış olmasının bir sonucudur. Bu niteliğiyle, Türk müziği tarihi açısından da büyük önem taşır.

İsmail Dede gelenek içinde bireysel bir sese ulaşabilmiş bestecilerin başında yer alır. Bu yüzden üslubu "Dede Efendi tavrı" diye nitelendirilir. Klasik üsluba bağlı kendisinden sonraki bütün bestecileri etkilemiştir. Çeşitli kaynaklarda onun benzersiz bir naathan olduğuna değinilir. Bir hanende olarak da, Türk müziğinin kendisine ulaşan bütün ürünlerini öğrenmiştir. Öğrendiklerini öğrencilerine öğretmiş, onların öğrencileri de bunların önemli bir bölümünü notaya almışlardır. Böylece İsmail Dede klasik yapıtlar repertuarının bugüne ulaşmasında en eski kaynaklardan biri olmuştur. Ayrıca sultaniyegâh, neveser, sabâbuselik, hicazbuselik, arabankürdî makamlarını da o düzenlemiştir.

Müziğe getirdiği yenilikler

Dede Efendi'nin hemen hemen her formda bestesi vardır. En güçlü yapıtları sayılan Mevlevi ayinleri, müziğinin gelişimini ve niteliklerini daha belirgin biçimde yansıtması açısından da önemlidir. Her yapıtında sanatının ayrı bir özelliğiyle ortaya çıkar. Başka bestecilerinki gibi onun da pek çok yapıtı kaybolmuş ya da unutulmuşsa da, iki yüz yetmişten çok yapıtı aslına uygun bir biçimde günümüze ulaşmıştır. Bu onu klasik repertuarda en çok yapıtı bulunan besteci durumuna getirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Ayin*'ler, sabâ, nevâ, bestenigâr, sabâbuselik, hüzzam, ısfahan (kayıp), ferahfeza makamlarında; *Takım*'lar, sultaniyegâh, arazbar, bestenigâr, nevâ, ırak, sabâbuselik, hicazbuselik, hisarbuselik, evcbuselik, rast-ı cedid, ferahfeza makamlarında; *Takım*'lar (Kömürcüzade Mehmed Efendi ile) neveser, pesendide, şevkefza makamlarında; *Buselik Takım* (Dellâlzade İsmail Efendi ile); *Ferahnâk Takım* (Şakir Ağa ile); *Mâhûr Takım* (Eyyubî Mehmed Bey ile); *Rast Kâr-ı Natık*, *Rast Kâr-ı Nev*; 70'e yakın *Peşrev*; kâr, beste, ağır semai, yürük semai, şarkı, durak, tevşih, ilahi formlarında yapıtlar.

• KAYNAKLAR: Ali Nutkî Dede, *Defter-i Dervişan*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Bölümü No, 1194; S.N. Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, II. Cilt 1943; Hızır İlyas Efendi, *Letâif-i Enderun*, 1859; İ.M.K. İnal, *Hoş Sada*, 1958; *Dede Efendi*, 1966; R. Yekta, *Esâtiz-i Elhân III-Dede Efendi*, 1924.

İSMAİL EFENDİ [Dellâlzade] (1797-1869)

Türk, besteci. Klasik Türk müziğinin son temsilcilerindendir.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Küçük yaşta müziğe yatkınlığı ve sesinin güzelliğiyle dikkati çekti. İlkokulu bitirdikten sonra uzun süre Hammâmîzade İsmail Dede Efendi'nin derslerine devam etti, onun en yetenekli öğrencilerinden biri olarak sivrildi. On dokuz yaşında Enderun'a alındı, on yıla yakın bir zaman oradaki çeşitli öğretmenlerden yararlandı. Çavuş rütbesiyle saray müezzinleri kadrosuna girdi. 1825'te kişisel bir sorun yüzünden saraydan ayrılmak zorunda kaldı. Ertesi yıl Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sırasında çıkan olaylarda halkı ve başkaldıranları padişahtan yana olmaya çağırdığı için, Sultan II. Mahmud tarafından yeniden saraya alındı. Kendisine ayrıca, "padişah musâhibi" unvanı verildi. Enderun müezzinliği ve hanendeliği, Abdülmecid zamanında da sürdü. Aynı zamanda Muzika-yı Hümayûn'da meşk hocalığı yaptı. Abdülaziz'in padişahlığı sırasında, Çilingirzade Ahmed Efendi'nin ölümü üzerine, 1862'de saray başmüezzinliğine getirildi.

Dellâlzade Hacı İsmail Efendi, Dede Efendi'nin müziğindeki üslup ve tavrın en güçlü izleyicisi sayılır. Besteleri, onun melodi yapısında bulunan birçok özelliği yansıtır. Ancak ondan aldıklarına, kendi sanatının ürünü olan çeşitli kişisel deyiş ve anlatım özellikleri eklemekten de geri durmamıştır. İzleyicisi olduğu üslubu, taklitçiliğe düşmeden işleyerek sürdürmüştür. Yapıtları birçok uzmana göre, Dede Efendi'ninkilerle aynı değerdedir.

Melodilerin akışını dinleyiciyi şaşırtacak biçimde geliştirmesi, müziğinin dikkati çeken bir yanıdır. Özellikle yapıtlarının "miyan" bölümlerindeki melodi buluşlarında ulaştığı özgünlük, besteciliğinin ayırt edici yönlerindendir. Makam modülasyonlarını (geçki), üslubunun tanınmasına yarayabilecek, etkili bir biçimde uygular. Çoğu bestecinin müziğine yansıyan dinsel ve mistik etkiler, onun yapıtlarında görülmez.

Herhangi bir saz çalmadığı halde, saz yapıtları da besteleyebilen İsmail Efendi'nin hemen hemen her yapıtı sağlam yapılı, usta işi bir müzik örneğidir. Özellikle kâr, beste ve semaileri, Türk müziğinin başyapıtları arasındadır. Büyük formlu parçalarını, genellikle az işlenmiş makamlarda bestelemiştir. Türk müziğinin on üç basit makamından biri olduğu halde pek kullanılmayan karcığar'dan bestelediği *Takım*'la, bu makamı canlandırmıştır. Birkaç ilahi dışında dinsel beste yapmamış, dönemin eğilimine uygun olarak şarkı formuna önem vermiştir. Besteciliği, ülkede Batı notasının kullanılmaya başladığı yıllara rastladığı için, yapıtlarının çoğu Muzika-yı Hümâyûn'da notaya alınarak unutulmaktan kurtarılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Takımlar*, yegâh, mâhûrbuselik, karcığar, muhayyerbuselik makamlarında; *Kâr*'lar, ferahnâk, rehavi makamlarında; *Beste*, mâhûr, acemaşiran, sûznâk, revnaknüma makamlarında; *Ağır Semailer*, acemaşiran, evc, hicazkâr makamlarında; *Yürük Semailer*, dügâh, ısfahan, müstear, nühüft, mâhûr makamlarında; *Tarz-ı nevin Peşrev*; *Tarz-ı nevin Saz Semaisi*; *İlahiler*, şehnaz-hâveran, acemaşiran makamlarında; 40'a yakın *Şarkı*.

• KAYNAKLAR: H. Can, "Dellâlzade Hacı İsmail Efendi", *Musiki Mecmuası*, 223, 1966; R. Kam, "Dellâlzade İsmail Efendi"; *Radyo*, 59, 1946; H. Yenigün, "Dellâlzade İsmail Efendi", *Musiki Mecmuası*, 148, 1960.

• BAKINIZ: İSMAİL DEDE EFENDİ.

İSMAİL GASPIRALI (1851-1914)

Kırımlı Türk gazeteci. Rusya Türkleri arasında dil ve kültür birliği kurulması için çalışmıştır.

İsmail Gaspıralı (Gasprinski) Bahçesaray yakınlarındaki Avcıköy'de doğdu, 11 Eylül 1914'te Bahçesaray'da öldü. Gaspıra köyünden Mustafa Ağa'nın oğludur. 1861'de Akmescit Rus Ortaokulu'na girdi. 1863'te Voronej Askeri Okulu'na geçti. Moskova Askeri Lisesi'ne devam etti. 1867'de Girit'te ezilen Türkler'in yanında çarpışmak için okuldan kaçtı ama yakalandı ve bir daha okula dönmedi. 1868-1872 arasında Bahçesaray'da ve Yalta yakınlarındaki Dereköy'de Rusça öğretmenliği yaptı. 1872-1874 arası Paris'te bulundu ve çeşitli doğu uluslarının temsilcileriyle ilişki kurdu. 1875'te Kırım'a döndü ve 1878'de Bahçesaray belediye başkanı oldu. 1879'da Türkçe gazete çıkarma girişimine izin verilmedi. 1881'de Rusça yayımlanan *Tavrida* gazetesinde "Genç Molla" takma adıyla Rusya Müslümanları adlı makalelerinde, o günkü Rus siyasetini eleştirerek, Rus ve Müslüman halk arasında daha yakın ve sıcak ilişkiler kurulmasını, Rusya Müslümanları'nın, uygarlığı kendi dilinden öğrenmesine izin verilmesini istiyordu. 1881'den sonra çıkardığı *Tonguç* ve *Şafak*'taki yazılarında da Rusya Türkleri arasında dil ve kültür birliğinin sağlanması gerekliliğini vurgulayarak, bunu başarabilmede en önemli etkenin, eski tip eğitimin yerine yeni ve daha kolay anlaşılır bir eğitim sisteminin getirilmesi ve yaygınlaştırılması olduğunu savunuyordu. Bu nedenle yeni yapıtlar üretilmesini, okullar açılmasını ve açılmış olanların yenileştirilmesini destekledi.

1883'te Türkçe ve Rusça *Tercüman (Perevodçik)* gazetesini çıkarmaya başladı. Gazete kısa zamanda yaygınlaştı ve İstanbul'da bile okunur oldu. Kullandığı genel bir yazı dili ile, çok değişik coğrafi bölgelerdeki Türkler tarafından ortak olarak anlaşılabilen *Tercüman*, dilde sadeleşmeyi sağlamada somut bir adım oldu. Rusya Türkleri için tek ve sağlam bir edebi dilin gerekliliğini, "dilde, fikirde, işte birlik" tümcesiyle özetleyen Gaspıralı, Usul-i Cedid (yeni usul) adı altında yeni bir alfabe ve okuma yöntemi geliştirerek, okuma ve yazmanın Rusya Türkleri arasında hızla yaygınlaşmasını sağladı. İlk Usul-i Cedid okulu 1884'te Bahçesaray'da açıldı ve bu sayı kısa zamanda çoğaldı. 1901'de Türkistan'a gitti, 1906'da Rusya Müslümanları III. Kongresi'nin toplanmasına öncülük etti. Eğitim ve öğretim kurumlarını çoğaltmak, yoksul öğrencilere okuma olanağı sağlamak için Kırım'da çok sayıda Cemiyet-i Hayriye kurdurdu. 1907'de Mısır'a, 1909'da Türkiye'ye, 1910'da Hindistan'a giderek konferanslar verdi. Hindistan ve Mısır Müslümanları'yla Türkler arasındaki bağı güçlendirmeye çalıştı. 1912'de İttihatçılar'ın Meclis-i Âyan üyeliği önerisini kabul etmeyerek yayımcılıkla uğraşmayı yeğledi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Russkaye Musulmanstovo*, 1881, ("Rusya Müslümanları"); *Mirat-ı Cedid*, 1882; *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene*, 1885; *Hâce-i Sıbyan* 1893; *Mekteb ve Usul-i Cedid Nedir*, 1894.

- **BAKINIZ:** Ahmed AĞAOĞLU, AKÇURA.

İSMAİL HAKKI [Bursalı]
(1653-1725)

Türk, sufî. Celveti tarikatının gelişmesi ve yayılması için çalışmıştır.

Aydos'ta doğdu, 20 Temmuz 1725'te Bursa'da öldü. İlköğrenimine Aydos'ta başladı. Celveti şeyhlerinden Abdülbaki Efendi'nin derslerini izleyebilmek için 1664'te onunla birlikte Edirne'ye gitti, sarf-nahiv, mantık, fıkıh, kelam, tefsir okudu, Arapça ve Farsça'sını geliştirdi. Öğretmeninden icazet aldıktan sonra İstanbul'a geldi. Atpazarı Celveti tekkesi şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin derslerine devam etti. Tasavvuf bilgisini artırdı, tarikat eğitiminden geçti. Ayrıca Hattat Hafız Osman'dan yazı dersleri aldı.

İsmail Hakkı 1675'te, şeyhi Osman Fazlî Efendi'den halifelik aldı. Celvetilik'i Rumeli'ye yaymak için Üsküb'e gönderildi. Halkın yardımı ile kendisine bir tekke yaptırıldı. Bir süre Köprülü ve Ustrumca'da vaazlar verdi. Bursa Celveti şeyhi Sunullah ölünce, Osman Fazlî Efendi buranın şeyhliğini kendisine önerdi. 1685'te İsmail Hakkı ailesi ile birlikte Bursa'ya gitti.

Osman Fazlî Efendi'nin ölümünden sonra tarikat şeyhliği İsmail Hakkı'ya geçti. Kısa bir süre kaldığı Tekirdağ'da tarikatın yayılması için çalıştı. Rüyalara inanan İsmail Hakkı, etkisi altında kaldığı Muhyiddin Arabî'nin mezarını ziyaret amacı ile Şam'a gitti. Ünlü mutasavvıf ve rüya yorumcusu Abdülgani Nablusî ile burada tanıştı. Dönüşünde Üsküdar'da üç yıl kalıp Ahmediye camiinde vaazlar verdikten sonra 1723'te Bursa'ya gitti. Tekkesi yanında bir cami yaptırdı.

İsmail Hakkı'nın yüzden fazla yapıtı vardır. Bunların çoğu çeşitli şerhlerdir. En önemli yapıtı *Kuran* tefsiri olan *Ruhü'l-Beyân*'dır. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin *Mesnevî*'sini *Ruhü'l-Mesnevî*, Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'sini de *Ferahü'l-Ruh* adları altında şerhetti. Tasavvufla ilgili yapıtları arasında *Kenz-i Mahfi*, *Kitabü'l-Hitâb* tekkelerde uzun yıllar okunmuştur.

İsmail Hakkı, varlık birliği (vahdet-i vücud) felsefesine bağlı kalmıştır. Ona göre dünya düzeni dört temel ilkeye dayanır. Bunlar: Bilim, adalet, tıp, hadsî felsefedir (Sezgicilik). Bilim, Tanrı'nın en yüksek niteliği olup, ona us ile değil ancak sezgi ile ulaşılabilir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Ruhü'l-beyan*, (ö.s.), 4 cilt, 1839-1848; *Kitabü'l-Hitab*, (ö.s.), 1840; *Divan*, (ö.s.), 1841; *Ruhü'l-Mesnevi*,(ö.s.), 2 cilt, 1871; *Ferahü'r-Ruh*, (ö.s.), 2 cilt, 1836; *Kenz-i Mahfi*, (ö.s.), 1873.

- **KAYNAKLAR:** M.A. Aynî, *Rûhü'l-Beyan Müellifi Bursalı İsmail Hakkı Hakkında Bir Tetkik*, 1928; Bursalı Tahir Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî, 1889; S. Yıldız, "Türk müfessiri İsmail Hakkı Burusevinin hayatı", *İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, (I), 1975.

İSMAİL HAKKI BEY [Muallim]
(1865-1927)

Türk, besteci. Büyük formlarda yapıt bestelemeyi Türk müziğinin son döneminde de sürdürmüştür.

İstanbul'da doğdu, 30 Aralık 1927'de aynı kentte öldü. "Kaymakam" ve "Hoca" lakaplarıyla da anılır. İlkokulu bitirdikten sonra bir hünkâr müezzininin aracılığıyla Muzika-yı Hümâyûn'a girdi. Orkestra ve koro şefi Zati Bey'den (Arca) Batı notası, besteci Suyolcu Lâtif Ağa'dan da Türk müziği öğrendi. Guatelli Paşa'dan yararlandı. Kısa sürede hünkâr müezzinleri arasına girdi; saray fasıl heyetinde serhanende oldu; Muzika-yı Hümâyûn'da kaymakam (yarbay) rütbesine dek yükseldi.

II.Meşrutiyet'ten sonraki çalışmaları saray dışında sürdü. Şehzadebaşı'ndaki Fevziye Kıraathanesi'nin üstünde kurduğu Mûsikî-yi Osmanî Cemiyeti'nin İstanbul ve Rumeli'de halka verdiği konserleri yönetti. Birçok müzikçi yetiştiren bu dernek, Balkan Savaşı başlayınca kapandı. 1919'da, kurucularından biri olduğu İstanbul Operet Heyeti'nin Musiki Bölümü başkanlığına getirildi. Dârüttâlim-i Mûsikî okuyucularıyla güçlendirilmiş bir kadrosu olan Heyet'in Şehzadebaşı'ndaki Yeni Ferah ve Millet tiyatrolarında sahnelediği operetler, önemli birer sanat olayı oldu. İsmail Hakkı Bey daha sonra Dârülelhân'da solfej ve fasıl öğretmenliği, İcra Heyeti başkanlığı ve müdürlük, klasik yapıtların notalarını yayımlamak üzere kurulan Konservatuvar Tasnif ve Tetkik Heyeti

üyeliği görevlerinde bulundu.

Çoğu bestecinin sadece şarkı formunu kullandığı bir dönemde, İsmail Hakkı Bey, çok çeşitli formlarda beste yapmasıyla dikkati çeker. Sayısının iki binden fazla olduğu söylenen parçalarının tümü saptanamamıştır. Büyük formlarda çok başarılı parçaları vardır. Ancak bunlar genellikle, şarkı müziğine özgü romantizmi ve duygusallığı yansıtan, serbest bir lirizm içinde bestelenmiş yapıtlardır. Unutulmuş pek çok makamı canlandırmaya girişmiş, bir de mâhûrhan adını verdiği bileşik bir makam düzenlemiştir. Fazla bestelemesinin bir sonucu olarak, yapıtlarının değeri, yadırganacak kadar birbirinden farklıdır.

Türk müziği kuralları içinde denediği operet türü, zamanında oldukça ilgi uyandırmıştır. Musâhipzade Celâl'in *Kaşıkçılar* ile *Yedekçi*, Sezai Namık'ın *Nûr-us Sabah* oyunlarından hazırladığı operetler geleneksel makam ve usullerle bestelendiği için orkestrayla değil de, kendisinin yönettiği incesaz heyetiyle sahnelenmiştir.

Yaşamı boyunca müzikle uğraşmış; bestecilik dışında, okuyucu, fasıl heyeti şefi, nota yazıcısı, yazar ve öğretmen olarak müziğin hemen hemen her alanında çaba harcamıştır. Ancak kuramsal konularda verdiği bilgiler eksik ve yanıltıcı, yazdığı yapıtların notaları ise kusurlu olduğu gerekçesiyle eleştirilir.

• **YAPITLAR (başlıca): Beste:** *Kâr-ı Nâtık*, rast makamında; *Kâr'lar*, nevruz, yegâh, uşşak, hicazkâr makamlarında; *Kârçe*, acemaşiran makamında; *Fasıl'lar*, hisarbuselik, mâhûrhan makamlarında; *Takım'lar*, muhayyersümbüle, nevruz, hicazzemzeme makamlarında; *Nihavent Ağır Semai; Nihavent Yürük Semai; Nişâburek Beste; Ferahfeza Beste; Rast Yürük Semai; Şedd-i araban Şarkılar; Mehter Marşı*, (Gafil ne bilir neşve-i pür şevk-i vegaayı) *Cenk Marşı*, (Ey şanlı ordu ey şanlı asker); *Ordu Marşı* (Ordumuz etti yemin). **Operet:** *Kaşıkçılar, Yedekçi, Nûr-us Sabah*. **Kitap:** *Mahzen-i Esrar-ı Mûsikî yahud Tegannîyat-ı Osmanî*, 1897; *Solfej yahud Nota Dersleri*, 1919; *Usûlât, Solfej, Makamat ve İlâveli Nota Dersleri*, 1919.

İSMAİL MA'ŞUKÎ
(1508-1529)

Türk, sufi. Varlık birliği felsefesini yaymaya çalışmıştır.

Konya Aksaray'da doğdu, İstanbul'da öldü. Melami şeyhi Pir Ali'nin oğludur. Çelebi Şeyh diye de bilinir. Babasının ölümünden altı ay önce İstanbul'a sonra Edirne'ye gitti, bir süre sonra İstanbul'a döndü. Bayezid ve Ayasofya camilerinde "vahdet-i vücud" (varlık birliği) felsefesini öğretip yayılmasına çalıştı. Edirne ve İstanbul'da çevresine birçok mürid topladı. Askerler, özellikle sipahiler, ona bağlandı. Halka kendisini sevdirdi. Genç, güzel bir şeyh olduğundan "Oğlan şeyh" diye ün kazandı.

Melamiler arasındaki geleneksel söylentiye göre, İsmail Ma'şukî'nin müridlerine "Allah Allah" yerine "Allahım Allahım" diye zikrettirmesinden kimi medreselilerin kuşkulanması üzerine padişah İsmail'den kasabasına dönmesini istemiş; o da "ben sonumu biliyorum" cevabını vererek padişahın buyruğunu yerine getirmemiştir.

İsmail Ma'şukî, şeyhülislam İbn Kemal'in verdiği fetva üzerine on iki müridi ile birlikte Sultanahmed meydanında idam edildi. Denize atılan cesedi ve başı Rumelihisarı kıyısına gelmiş, bir müridi tarafından, Kayalar mezarlığına gömülmüştür.

İdamından sonra çevresindeki etkisi azalmayan İsmail Ma'şukî için işkenceyle öldürüldü söylentisi çıkınca, bu kez de Şeyhülislam Ebussuud Efendi, "Oğlan şeyh zulmen öldürüldü" diyenlerin de idam edileceğini bildiren bir fetva vermiştir.

İsmail Ma'şukî'nin güzel, sade Türkçe ile yazılmış gazelleri ve bir mesnevisi vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Toplu Şiirleri* (Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi bölümü, No,800).

İSMAİL PAŞA [Hıdiv]
(1830-1895)

Mısır hıdivi. Yaptığı dış borçlarla, Mısır'ın İngiltere'nin egemenliğine girmesinde etkili olmuştur.

12 Ocak 1830'da Kahire'de doğdu, 2 Mart 1895'te İstanbul'da öldü. Kavalalı İbrahim Paşa'nın oğludur. 14 yaşına kadar Mısır'da kaldı. 1848'de, Paris'te Saint Cyr Harp Akademisi'ne girdi, ancak öğrenimini yarıda bırakarak Mısır'a döndü. Babasının ölümünden sonra iktidarı ele geçiren amcasının oğlu Abbas Paşa döneminde İstanbul'da kaldı. Abbas Paşa'nın 1854'te öldürülmesi üzerine Mısır'a döndü. 1858'de ağabeyi Ahmet Rıfat Bey'in ölümüyle Mısır veliahtı, 1863'te Said Paşa'nın ölümüyle Mısır valisi oldu. Mayıs 1866'da Sultan Abdülaziz'in fermanıyla Mısır'da veraset usulü değiştirildi ve valiliğin babadan en büyük oğula geçmesi sağlandı. Ayrıca Mısır'ın ödediği vergiler ve ordu mevcudu arturıldı. Haziran 1867'de ikinci bir fermanla, "vali" unvanı "hıdiv" (hükümdar vekili) olarak değiştirildi. Mahalli, mali ve iktisadi konularda özerklik verildi. İsmail Paşa, elde ettiği bu haklarla, Mısır'ı oldukça bağımsız biçimde yönetmeye başladı ve Ağustos 1869'da, Süveyş Kanalı'nın açılışına Avrupa'nın önde gelen devlet adamlarını davet etti. Mısır'ın tam bağımsız hale gelmesi için Avrupa devletlerinin desteğini sağlamaya çalıştı. Sadrazam Âli Paşa, İsmail Paşa'yı uyararak, yalnızca içişlerinde özerk olduğunu hatırlattı. Ismarlanan zırhlı gemilerden vazgeçilmesi, izinsiz dış borç yapılmaması ve dış ülkelerle Osmanlı elçileri aracılığıyla antlaşma yapmaması, aksi halde hıdivlikten azledileceği belirtildi. Ancak, Haziran 1873'teki padişah fermanıyla, 1841'den beri Mısır için çıkarılmış fermanlarda belirtilen özerklik hakları, tek bir fermanda toplandı. Mısır'a, dış borçlanma ve ordunun koşulsuz çoğaltılıp azaltılması konusunda yetki ile savunma gereçlerinin sağlanması ve albaya kadar olan rütbelerin belirlenmesi gibi yeni haklar verildi. İsmail Paşa bu haklarla Mısır'ı bağımsız bir konuma getirmeyi başardı. Kazanılan bu haklar, gerçekte padişah ve çevresindekilere sağlanan çok yüklü haraç ve yardımlarla elde edilmiş-

ti. İsmail Paşa bir dizi alt ve üst yapı yatırımlarını gerçekleştirdi. Bu amaçla hesapsızca dış borçlanmaya gitti, ağır vergiler koydu. Yeni bir kurumlaşma ve bunun gerektirdiği geniş kadro, büyük bir ordu ve donanma kurma girişimi, büyük Afrika imparatorluğu için yapılan fetihlerle artan mali yük, Mısır'ın öz kaynaklarının çok üstüne çıktı ve iktisadi bunalım başladı. Osmanlı maliyesinin iflası da Mısır'ı güç durumda bıraktı, 1864-1873 arası altı kez dış borçlanmaya gidildi. Mısır'ın kredisi ve tahvil değerleri düştü. 1875'te Süveyş Kanalı tahvillerini İngiltere'ye satarak, gelecekteki İngiliz işgalinin temelini de hazırlamış oldu. Dış borçlar ve faizler ödenemediğinden 1876'da alacaklı devletlerin komiserlerinin yer aldığı Düyun-ı Umumiye Sandığı kuruldu. İngiltere ve Fransa mali konuların dışında her türlü yönetsel karara da karışarak hıdivin yetkilerini kullanmaya başladılar. Ocak 1878'de Düyun-ı Umumiye komiserlerinin de katıldığı bir komisyon Mısır'ın borçlarından İsmail Paşa'yı sorumlu tutarak, mal varlığına el konmasını önerdi. Ağustos 1878'de İsmail Paşa'nın dışlandığı yeni bir hükümet kurularak maliyeye bir İngiliz, bayındırlık bakanlığına bir Fransız getirildi. Tasarruf için, asker ve sivil bürokraside emeklilik işlemleri çoğaltıldı. Şubat 1879'da büyük gösteriler oldu ve yabancılar protesto edildi. İsmail Paşa Mart 1879'da oğlu Tevfik Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kurdurmayı başardı. Ancak İngiliz ve Fransız bakanlar her konuda veto hakkına sahipti. Halkın tepkisinin sürmesi üzerine Nisan 1879'da Şerif Paşa başkanlığında yabancıların bulunmadığı yeni bir hükümet kurdurdu ve Düyun-ı Umumiye Sandığı'na karşı çıktı. İngiltere ve Fransa, II.Abdülhamid'e başvurarak, hıdivin azlini istediler. II.Abdülhamid 26 Haziran 1879'da İsmail Paşa'yı hıdivlikten azletti. Yerine oğlu Tevfik Paşa hıdiv oldu. 1888'e kadar Napoli'de yaşayan İsmail Paşa daha sonra yerleştiği İstanbul'da öldü, Kahire'de gömüldü. İsmail Paşa'nın, Mısır'ı gücünün üstünde dış borca sokması ve Osmanlı Devleti'nin de güçsüzlüğü sonucunda, Mısır, tümüyle İngiltere'nin uydusu haline geldi.

• BAKINIZ: ABDÜLAZİZ, ABDÜLHAMİD II, ÂLİ PAŞA, TEVFİK PAŞA.

İSMAİL RÜSUHİ [Ankaravî]
(? - 1631)

Türk, sufî. Mevlânâ Celâleddin'in *Mesnevi*'sini yorumlamıştır.

Ankara'da doğdu, İstanbul'da öldü. İlköğrenimini babasından gördü. Ankara medreselerinde okudu. Babasının bağlı olduğu Bayrami tarikatına girdi. Gördüğü bir düş üzerine sonradan Mevlevi oldu. Tarikat öğrenimi ve eğitiminden geçtikten sonra İstanbul'da Galata mevlevihanesine atandı. Abdî Dede'nin yerine şeyh oldu. Yaşamının sonuna değin burada kaldı. Muhyiddin Arabî'nin felsefesini temel alarak, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin *Mesnevi*'sini yorumladı. Bu yorum Mevleviler arasında çok tanınmış, benimsenmiştir. Bu nedenle İsmail Rüsuhi Dede "Hazret-i Şarih", "Şarih-i Ankaravî" ya da "Ankaravî" diye ün kazandı. *Mesnevi* okutacak kimselere verilen okutma izin belgelerine (icazetnâme) onun yolunun ve yönteminin benimsenmesi başlıca koşul olarak yazılmıştır.

İsmail Rüsuhi Dede altı cilt olan *Mesnevi*'nin 1411'de yazılan bir yedinci cildini bulup yorumladı. Ancak aralarında Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Sabuhî Dede'nin de bulunduğu Mevleviler bu yedinci cildin Mevlânâ'nın düşüncelerine uymadığını, yazılış biçiminin yetersizliğini ileri sürerek eleştirdiler.

İsmail Rusuhi, Muhyiddin Arabî'nin görüşleri ile *Mesnevi*'den yararlanarak tasavvufu, dervişliğin niteliklerini anlatan *Minhâcü'l-Fukara*'yı, Osmanlıca yazın, dilbilgisi kurallarını açıklayan *Miftahü'l-Belağa ve Misbahü'l-Fesaha*'yı yazmış, Muhyiddin Arabî'nin *Nakş-ı Füsûs* adlı tasavvuf içerikli yapıtını *Zübdetü'l-Füsûs fi Nakşi'l-Füsûs* adını vererek Türkçe'ye çevirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Fâtihü'l-Ebyât Şerh-i Mesnevi*, (ö.s.), 6 Cilt, 1835; *Minhâcü'l-Fukara*, (ö.s.), 1840, *Miftahü'l-Belağa ve Misbahü'l-Fesaha*, (ö.s.), 1867, *Zübdetü'l-Füsûs fi Nakşi'l-Füsûs*, (ö.s.), 1910.

• BAKINIZ: CELÂLEDDİN RÛMÎ [Mevlânâ].

İSMAİL SAFA
(1867-1901)

Osmanlı, şair. Tanzimat'tan Servetifünun'a geçiş döneminin şairlerindendir.

11 Mart 1867'de Mekke'de doğdu, 24 Mart 1901'de Sıvas'ta öldü. Yazar Peyami Safa'nın babasıdır. 1886'da İstanbul Darüşşafaka Lisesi'ni bitirdi. Bir süre Evkaf ve Telgraf Nezareti'nde memur olarak çalıştı. 1890'da Mülkiye Mektebi'ne edebiyat öğretmeni atandı. 1891'de *Mirsad* dergisine başyazılar yazmaya başladı. 1900'de II.Abdülhamid tarafından hükümete karşı çalışmalarda bulunduğu gerekçesiyle Sıvas'a sürgün edildi. Orada yakalandığı verem hastalığından kurtulamayarak öldü.

İsmail Safa 1896'da kurulan Servetifünun topluluğunun önde gelen temsilcilerinden biri oldu. Önceleri Muallim Naci etkisinde şiirler yazarken, giderek dönemin dil ve estetik yeniliklerini benimsedi, Türk edebiyatında "manzum hikâye" türünün ilk örneklerini verdi. Kısa süren yaşamında kolay ve verimli yazması yüzünden edebiyat çevrelerinde ilgi uyandırmış, "şair-i Mâder-zad" (anadan doğma şair) lakabını almıştı.

• YAPITLAR (başlıca): *Sünühât*, 1890; *Huz Ma Şefa*, 1892; *Mağdûre-yi Sevdâ*, 1892; *Mevlid-i Pederi Ziyaret*, 1896; *Mensiyyât*, 1896; *Hissiyât*, (ö.s.), 1912; *Muhâkemât-ı Edebiyye*, (ö.s.), 1913.

İSMAİL ZÜHDÎ
(? - 1806)

Türk, hattat. Hâfız Osman Okulu'na bağlı olup özellikle sülüs ve nesih yazı türlerinde ün kazanmıştır.

Ünye'de doğdu, 12 Aralık 1806'da İstanbul'da öldü. Hat tarihinde, kendisinden bir yüzyıl önce yaşayan ve Şeyh Hamdullah Okulu'na bağlı olan (Eski) İsmail Zühdî'den (?-1731) ayırmak için "Yeni" ya da "İkinci" lakabı ile anılır. Genç yaşında okumak için kardeşi Mustafa Rakım'la birlikte İstanbul'a geldi. Fethiyeli Ahmet Hıfzı Efendi'den (?-1767) sülüs ve nesih yazıları öğrendi ve icâzetname aldıktan sonra Topkapı Sarayı'na hattat atandı. Sarayda Enderun-ı Hümâyûn denen ve devlet işlerini gören her çeşit memur ve sanatçıyı yetiştiren okulda ölümüne değin görev yaptı. En tanınmış öğrencileri kardeşi Mustafa Rakım ve İbrahim Şevki'dir. Bunlardan ilki celi sülüs yazısını geliştirmiş, ikincisi de Şumnu kentindeki hattatların yazıdaki kusurlarını gidermek için II.Mahmud tarafından Rumeli'ye gönderilmiştir.

İsmail Zühdî, yolunda yürüdüğü Hâfız Osman ile ondan önce yetişen Şeyh Hamdullah'ın yazılarındaki harflerin en güzellerini seçerek sülüs ve nesih yazılarda yeni bir üslup geliştirmeye çalışmıştır.

40 adet *Kuran*, ayrıca sayısız enam, hilye (peygamberin yazı ile tarifi), kıta (tek bir sayfaya yazılmış yazı), murakka (yazı albümü) gibi yapıtlar vermiştir. Eyüp'te Şah Sultan Türbesi'nin içindeki celi sülüs yazıları o yazmıştır. Yapıtlarının çoğu kütüphane, müze ve özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. İki *Kuran*'ı Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndedir.

• KAYNAKLAR: İ.M.K. İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul, 1970; A.S.Ünver, *Hattat İsmail Zühdü Efendi*, 1953.

İSMETÎ
(? - 1665)

Osmanlı Divan şairi. Akıcı bir üslupla yazdığı beş beyitlik gazelleriyle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 24 Ağustos 1665'te aynı kentte öldü. Asıl adı Mehmed'dir. Din bilginlerinden Birgivî Mehmed Efendi'nin torunu, I.Mustafa dönemi şeyhlerinden Fazlullah Efendi'nin oğludur. Medrese öğrenimini bitirdikten sonra Şeyhülislam Yahya Efendi'nin yanında görev aldı. Kısa bir süre müderrislik yaptı. Mevlevi tarikatına girdi. Yenikapı Mevlevihanesi'nde Ahmed Toğanî Dede'ye bağlandı. Daha sonra tarikattan ayrıldı, yeniden müderrisliğe başladı. Zekeriya Efendi, Siyavuş Paşa, Kalenderhane ve Valide Sultan medreselerinde dersler verdi. 1640'ta Şam kadılığına atandı. Bursa, İzmir, Eyüp Sultan, Galata, İstanbul ve Selanik kadılıklarında bulundu. Köprülü Mehmed Paşa tarafından Anadolu kazaskerliğine getirildi. 1658-1665 arasında iki kez Rumeli kazaskeri olup emekliye ayrıldı.

Osmanlı Devleti'nde siyasal, askeri ve toplumsal çöküntünün başladığı bir dönemde yetişen İsmetî genç yaşta şiire başlamış olmasına karşın, çok yazan bir şair olmadı. Küçük *Divan*'ında, Şeyhülislam Yahya ile Bahayî'nin etkisinde kalarak yazdığı gazelleri önemli bir yer tutar. Beş beyitlik gazellerinde redifi kafiyeye yeğlemiştir. Teknik bakımdan kusursuz olan şiirlerinin dili yalın ve akıcıdır. Genellikle din dışı konuları işlemiştir. Ayrıca büyükbabasının din kurallarıyla ilgili *Tarikatü'l-Muhammediye* adlı Arapça yapıtını Türkçe'ye çevirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan-ı İsmetî*, (ö.s.), 1874; yeni harflerle, *İsmetî Divanı*, (ö.s.); H.İpekten (yay.), 1974.

İSOKRATES
(İÖ 436 - İÖ 338)

Atinalı hatip. Döneminin hitabet sanatı üzerinde büyük etkide bulunmuştur.

Atina'da doğdu, aynı yerde öldü. Varlıklı bir ailenin oğluydu. Gençliğinde Sicilyalı hatip Gorgias'ın öğrencisi oldu ve onun Panhelenist görüşlerinden etkilendi. Peloponnes Savaşı'nın (İÖ 431-İÖ 404) bitmesine doğru elindeki serveti tüketen İsokrates başkalarının mahkeme savunmalarını yazarak para kazanmaya başladı. İÖ 403'te Atina'ya giderek İÖ 392'de bir retorik okulu kurdu. Bu okulun ünlü Platon Akademisi'nden farkı felsefeyi bir yana bırakıp iknaya yönelik biçimci bir retorik sanatını öğretmeyi amaçlamasıydı. Burada 40 yıl ders veren İsokrates'in öğrencileri arasında Yunanistan'ın her tarafından gelen ünlü devlet adamları, tarihçiler ve hatipler bulunmaktaydı.

İsokrates Yunan sitelerinin ortak düşman Pers'ler'e karşı birleşmeleri gerektiğini savundu. İÖ 380'de yazdığı *Panegyrikos* adlı siyasal incelemesinde Atina'nın önderliğinde Persler'e karşı bir Yunan birliğinin oluşturulması gerektiği görüşünü savundu. Atina'nın bu görevi başaramayacağını gördüğünde İsparta Kralı Archidamus'a ve Siracusa Kralı I.Dionysios'a çağrıda bulunduysa da bunlardan bir sonuç elde edemedi. Daha sonra Makedonya Kralı II.Filip'e bir mektup yazarak ondan Yunanlılar'ın birliğini sağlayarak Persler'e karşı bir savaş başlatmasını istedi. Ancak zamanla Atina ile II.Filip arasındaki ilişkiler bozuldu. II.Filip, İÖ 338'de Khaironeia savaşında Yunan ordularını bozguna uğrattı. Böylece Yunan devletleri II.Filip'in denetimi altına girdi.

İsokrates'in yazdıkları arasında siyasal denemeler, söylevler, mahkeme savunmaları ve mektuplar vardır. İsokrates'in siyasal yazıları İÖ 4.yy'daki Atina'nın toplumsal koşullarını yansıtır. Söylevlerinde bir bütünlük kurmaya çalışan İsokrates, yazdıklarında da içerikten çok biçime önem vermiş, düzgün cümleler kurmaya, kelimeler arasındaki ses uyumunu sağlamaya özen göstermiştir. İsokrates'in söylev yazıları döneminin söz söyleme ve güzel konuşma sanatını büyük ölçüde etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Panegyrikos; Plataikos; Areopagitika.*

• BAKINIZ: DEMOSTHENES, FİLİP II.

İSTEMİ KAĞAN
(? - 576)

Batı Göktürk kağanı. İpek yolunun yeniden Türkler'in denetimine geçmesini sağlamıştır.

Göktürk Devleti'nin kurucusu Bumin Kağan'ın küçük kardeşidir. Onun 535'te ölümünden sonra da, Göktürk Devleti'nin Batı kanadını yönetmeyi sürdürmüş ve 552-576 arasında, batıda giriştiği fetihlerle Altaylar'ın batısını, Isık Göl ve Tanrı Dağları'na kadar uzanan toprakları ele geçirmiştir. Bizans ve Sasani imparatorlukları gibi iki büyük Orta Çağ devletini Göktürk çıkarları doğrultusunda yönlendirerek, etkinliğini artırmış, Avarlar'ı yıktıktan sonra, Ak Hun (Eftalit) Devleti'ni, bağlaşığı Sasani hükümdarı I.Husrev ile birlikte ortadan kaldırmış ve Ceyhun (Amu Derya) Irmağı sınır olmak üzere topraklarını paylaşmıştır. Böylece Maveraünnehir, Fergana'nın bir bölümü, Batı Türkistan'ın güneyi, Kaşgar, Hoten, Göktürkler'e geçti. İç Asya kervan yolu üçüncü kez Türkler'in denetimine girdi. İstemi'nin orduları Talas-Çu bölgesi ve Seyhun (Sir Derya) Irmağı'nın doğusundaki Khoa-lit ülkesi üzerinden geçerek, Aral-Hazar'ın kuzeyine doğru, egemenlik alanını genişletti. Bu sırada kervan yolunun Maveraünnehir bölgesine göz diken. I.Husrev, Sasani ülkesinden geçerek Akdeniz limanlarına ve Bizans'a yapılan ipek taşımacılığını durdurdu. Göktürkler'e bağımlı olan ipek ticareti kervancıları Sogdlar kadar, vergi yoluyla gelir sağlayan Göktürkler de güç durumda kaldı. İstemi, 567'de Bizans'a bir kurul göndererek bağlaşma önerdi. İmparator II.Iustinos da 569'da genel vali Zemarkhos'u İstemi'ye gönderdi ve gerçekleşen Bizans-Göktürk işbirliği karşısında I.Husrev ipek yolunu açtı. 571'de başlayan Bizans-Sasani çatışması sırasında İstemi, Azerbaycan'a girdi ve uyguladığı siyaset sonuçlarını vererek, 19 yıl süren 571-590 Bizans Sasani çatışması sonunda Sasaniler ezildi.İstemi Kağan öldüğünde yerine oğlu Tardu geçti.

• BAKINIZ: BUMİN KAĞAN, HUSREV I.

İŞAYA
(İÖ 8.yy)

İbrani peygamberi. *Tevrat*'ta bir bölüm onun adını taşır.

İbrani dilinde İsaiah olan adı, "Tanrı kurtuluştur" anlamına gelir. İÖ 8.yy'da, İsrailoğulları krallarından Uzziya, Yotam, Ahaz ve Hizkiya döneminde yaşamış olduğu söylenir. Babası Amots'un adı peygamber Amos ile karıştırılır. Bu yüzden peygamber soyundan geldiği, krallarla yakın ilişkisi nedeniyle de soylu bir kişi olduğu ileri sürülmüştür. Kendisiyle ilgili bilinen en eski tarih, Uzziya'nın öldüğü İÖ 740 yılıdır. Bu yıl Tanrı (Yahova), İşaya'ya peygamberlik görevi verir. İşaya'nın sonraki yaşamı, İsrailoğulları'nı Tanrı yoluna çekmek, kralları uyarmakla geçer. Hizkiya ölümcül bir hastalığa yakalandığında, iyileşeceğini haber vermiştir. Hizkiya'nın İÖ 693'te ölümünden sonra da yaşadığı, 80 yaşında öldüğü sanılmaktadır.

İşaya, Tanrı'nın kendi kavmi olan İsrailoğulları'nın yoldan çıkması üzerine, onları büyük bir yıkımla cezalandıracağını haber vererek kralları uyarır. Gerçekte de o dönemde, Asur Kralı III.Tiglath-pileser Kudüs'ü almak istemekte ve İsrailoğulları için büyük tehlike oluşturmaktaydı. İşaya, krallara Tanrı'dan başka destek aramamalarını, kavmin Tanrı'nın buyruğuna girmesini öğütler. Ancak İşaya'nın görüşleri benimsenmez. İşaya, bu dünya devletinin günün birinde yıkılıp Tanrı'nın doğruluğa, erdeme ve güzelliğe dayalı kendi devletini kuracağını, onun başına geçeceğini de bildirmiştir.

Tevrat'ta İşaya'nın adını taşıyan 66 baplık bir kitap vardır. Kimileri bunun bir bölümünü ikinci bir İşaya'nın yazdığını, kimi kaynaklar da üçüncü bir İşaya olduğunu ileri sürerler. Bu üç İşaya'nın nasıl bir araya geldiği açıklanamamaktadır. Bu savlara karşın, kitap, kendi içinde tutarlıdır. Peygamber Amos gibi İsrailoğulları kavminin kutsal bir kavim olduğunu, bu yüzden başka kavimlerle karışmaması gerektiğini savunan, yeni bir tektanrıcı ahlak anlayışı geliştirmeye çalışan İşaya, döneminde pek saygınlık görmemesine karşın, bugün, İbrani dininin büyük peygamberlerinden sayılır.

• BAKINIZ: AMOS.

İTAGAKİ TAİSUKE
(1837-1919)

Japon siyaset adamı. Japonya'da ilk siyasi partinin kurucusudur.

17 Nisan 1837'de Şikoku Adası'ndaki Tosa bölgesinin Koçi kasabasında doğdu, 1919'da öldü. Soylu bir aileden geliyordu. Samurai (derebeylerinin savaşçıları) olarak yetişti. 1860'ta Tosa derebeyinin hizmetine girdi. Kısa zamanda Tosa bölgesinin komutanı oldu. Komuta ettiği birliklerle son Tokugava şogununun (asker diktatör) devrilerek Meiji Restorasyon döneminin kurulmasında etkin oldu. 1868-1873 arasında çeşitli hükümet görevlerinde bulunduktan sonra hükümet çoğunluğu Kore'ye savaş açılmasına karşı çıkınca istifa etti. 1875'te çeşitli yerel örgütleri birleştirerek Yurtseverler Derneği'ni (Aikoku-şa) kurdu. Siyasi partiye benzeyen bu dernek, ulusal bir meclisin kurulması, toprak vergisinin azaltılması ve eşit koşullarda yapılmayan antlaşmaların iptal edilmesi gibi görüşler ileri sürerek hükümet politikasını yönlendirmeye çalışıyordu. İtagaki bir de özel okul kurarak öğrencilere demokratik yönetimin ilkelerini

öğretmeyi amaçladı.

1881'de Japonya'nın ilk siyasi partisi olan Liberal Parti'yi (Jiyu-to) kurdu. Anayasa tartışmaları sırasında İngiliz parlamento sisteminin savunuculuğunu yaptı. Nisan 1882'de partisinin bir toplantısı sırasında saldırıya uğrayarak yaralandı. 1890'da parlamentoya dayalı hükümetler kurulmaya başlandıktan sonra başbakan İto Hirobumi'nin yakın destekleyicilerinden oldu. 1900'de etkin siyasi yaşamdan çekildikten sonra güncel konular ve toplumsal reformlar üzerine yazılar yazdı.

• BAKINIZ: İTO HİROBUMİ, İVAKURA TOMOMİ, MEİJİ TENNO.

İto Hirobumi

İTO HİROBUMİ
(1841-1909)

Japon devlet adamı. Meiji anayasasının hazırlanmasına önemli katkıda bulunmuştur.

2 Eylül 1841'de Çoşu derebeyliğinin Şimonoseki kenti yakınlarında Tokamura köyünde doğdu, 26 Ekim 1909'da Mançurya'da Harbin'de (Pinkyang) öldü. Küçük rütbeli, mütevazi bir samurai (derebeylerinin savaşçıları) ailesindendi. Doğum adı İto Şunsuke iken, sonra İto Hirobumi adını aldı. Yüzyıllardan beri şogunların (asker diktatörler) en etkin hasımlarından olan Çoşu derebeyinin hizmetine girdi. 1854'te Commodore Perry komutasındaki ABD donanmasının zorlamasıyla, ABD ve ardından diğer Batı devletleri ile ticari ve diplomatik antlaşmalar imzalayan Tokugava şogununa karşı gelişen samurai muhalefetine katıldı. Şoguna karşı ayaklanmayı öneren ilk militan aydınlardan Yoşida Şoin'in özel okulunda eğitim gördü. Eğitimi sırasında, toplumda yaygınlaşan *Sonno-joi* (İmparatoru Say, Barbarları Kov) sloganının ateşli destekleyicilerinden oldu. 1860'lı yıllarda Çoşulu radikal samurailerle birlikte başkent Kyoto'da, ülkenin dini önderi imparatoru korumak adına, yabancılara yönelik çeşitli saldırılara katıldı; 1862'de İngiliz elçiliğini yakmaya kalkıştı. 1863'te dört kişiyle birlikte İngiltere'ye gitti. Yurt dışına giden Japonlar ölümle cezalandırıldıklarından yolculuk gizlilik içinde gerçekleşti. İngiltere'de bulunduğu kısa süre içinde Batı ülkelerinin koşullarını gördü ve yabancıların Japonya'dan zorla kovulamayacağını anladı. Bunun sonucu olarak yabancılara karşı uzlaşmacı ve ılımlı bir yaklaşım benimsedi ve Japonya'nın çağdaşlaşması gerektiğine inandı. 1864'te Çoşu'nun fiili hakimi olan genç radikal samurailer ile İngilizler arasındaki çatışmalar sonucu, Çoşu'nun İngiltere, ABD, Fransa ve Hollanda donanmalarının saldırısına uğradığını öğrendi. Hemen ülkesine dönerek Çoşu derebeyinin uzlaşmacı bir siyaset izlemesini sağladı.

Japonya'ya döndükten sonra şogun yönetiminin devrilmesinde etkin rol oynadı. Tokugavalar'a muhalif olan Çoşu, Satsuma ve Tosa derebeylerinin yönetime karşı ittifak kurmalarında önemli rol oynadı. 1868'de Meiji hükümetinin kurulmasından sonra Nyogo Eyaleti'nin valisi, 1869'da da maliye bakanı yardımcısı oldu. Japonya'nın ondalık para sistemine geçmesini sağladı. Osaka'da bir darphane yaptırdı. 1871'de, 1858'de imzalanan kapitülasyon niteliğindeki ticari ve diplomatik antlaşmaların yeniden düzenlenmesi için yurt dışına yollanan hükümet heyetinde yer aldı. Prens İvakura Tomomi'yle birlikte Avrupa ve ABD'ye gitti. Ancak bu ülkeler antlaşmaların değiştirilmesini reddedince heyet Japonya'ya döndü.

1872'de bayındırlık bakanı, 1878'de de içişleri bakanı Okubo Toşimiçi'nin (1831-1878) suikast sonucu ölmesi üzerine içişleri bakanı oldu. İto bundan sonra kurulan çeşitli hükümetlerde yer aldı; zamanla Meiji hükümetinin en güçlü kişisi durumuna geldi.

1880'li yıllarda Japonya'da gittikçe güçlenen insan hakları hareketi *(Jiyu minken undó)* anayasal sisteme geçilmesini ve meclisin kurulmasının savunuculuğunu yapıyordu. İto, her zamanki uzlaşmacı yaklaşımı ile anayasal sisteme geçilmesinin ülke yararına olduğunu kabul etti; ancak, kurulacak olan anayasal sistem, imparatorun gücünü korumalıydı. İngiliz parlamento sisteminin benimsenmesinden yana olan Okuma Şigenobu ile görüş ayrılığına düşerek onu hükümetten uzaklaştırdı.1882'de özellikle Almanya ve Avusturya anayasal sistemlerini incelemek için Avrupa'ya gitti. Sonunda, Alman hukuk anlayışının muhafazakâr yaklaşımının imparatorun önemini ve etkisini azaltmayacak bir meşrutiyet düzeninin kurulması için en uygun yaklaşım olduğu sonucuna vardı. Anayasa, muhalefet hareketi tümüyle dışlanarak, hükümetin oluşturduğu özel komisyon tarafından İto'nun denetiminde hazırlandı. 1884'te eski derebeylerden, imparator ailesi ve ileri gelen yöneticilerden oluşan yeni bir soylu sınıf kabul edildi. 1885'te, Çin devlet yapısından esinlenilmiş olan ve 1868'den beri süregelen Dajokan yönetimi yerine, Avrupa tipi hükümet sistemi kabul edildi. İto, 1882-1885 arasında kurulan hükümetin ilk başbakanı oldu. 1888'de hükümetten bağımsız bir konuma sahip Özel Danışma Kurulu'nun oluşturulmasına ön ayak oldu, kurulun ilk başkanlığını yaptı. Meşrutiyet düzeni içinde ana-

yasal sorunların danışılacağı Özel Danışma Kurulu, II.Dünya Savaşı'nın sonuna değin muhafazakâr eğilimlerin odaklaştığı bir kurum olarak işlevini sürdürdü.

Meşrutiyet anayasası, 1889'da, İto'nun isteğine uygun olarak imparatorun tebaasına ihsanı olarak ilan edildi. Japonya'nın ilk resmi başbakanı olan İto, 1892, 1898 ve 1900'da kurulan hükümetlere de başkanlık yaptı.

1895'te Çin-Japon savaşından galip çıkan Japonya adına, Japonya'ya ticari ayrıcalıklar da tanıyan Şimonoseki barış antlaşmasını sonuçlandırdı. Yeni anayasal düzenin kurulmasıyla, parti hükümetlerinin üstün yönlerini gördü ve ilerde bir devlet partisi olmasını öngördüğü Anayasal Yönetimin Dostları Partisi'ni (Rikken Seiyukai) kurdu. Ancak, muhafazakâr kanadı temsil eden parti, liberal muhalefet partileri karşısında umulan gücü gösteremedi. Siyasi yaşamdan uzaklaşmak isteyen İto, 1905'te Japonya'nın ele geçirmiş olduğu Kore'nin sürekli komutanı oldu. Çok geçmeden Mançurya'da Harbin'de bir Koreli yurtsever tarafından öldürüldü.

İto Hirobumi çağdaş Japonya'nın kurulmasında öncülük etmiş en önemli önderlerden biri olarak tanınır.

• KAYNAKLAR: K.Hamada, *Prince Ito*, 1936; K.Kaneko (der.), *Ito Hirobumi Den*, 3 cilt, 1943; E.H.Norman, *Origins of the Modern Japanese State*, 1975.

• BAKINIZ: HARA KEİ, İİ NAOSUKE, İVAKURA TOMOMİ, MEİJİ TENNO, OKUMA ŞİGENOBU.

İUSTİNİANOS I
(482-565)

Bizans imparatoru. Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak istemiştir.

İllirya'da Tauresium'da (bugün Yugoslavya'da Niş yakınlarında) doğdu, 14 Kasım 565'te Constantinopolis'te (İstanbul) öldü. Asıl adı Flavius Petrus Sabbatius'tur. İustinianos Magnus (Büyük İustinianos) olarak da anılır. İlliryalı bir köylü ailesinin oğluydu. İmparator I. Anastasisos'un (450-527) ordusunda yüksek rütbeli bir subay olan amcası İustinos'un (450-527) yanında öğrenim görmek için genç yaşında Constantinopolis'e gitti. Tanrıbilim ve hukuk dallarında iyi bir öğrenim gördü. Amcasının 518'de I. İustinos adıyla imparator olmasından sonra önemli görevlere getirildi. Çocuğu olmayan I. İustinos onu kendisine evlat edindi. 525'te *caesar* (imparator halefi), Nisan 527'de de *augustus* (imparator) ilan edildi. I. İustinos, 1 Ağustos 527'de ölünce I. İustinianos adıyla imparator oldu.

I. İustinianos tahta çıktığı sırada Bizanslılar'la Sasaniler arasındaki savaş sürmekteydi. Belisarios komutasındaki Bizans ordusunun Sasani ordusu üzerinde üstünlük sağladığı bir sırada, Eylül 531'de Sasani İmparatoru I. Kubad öldü. Yerine geçen I. Husrev'le I. İustinianos arasında 532'de imzalanan

İustinianos I

Ebedi Barış Antlaşması'yla savaş sona erdi.

Nika Ayaklanması

Bu sırada Bizans'ta toplumsal huzursuzluklar artmıştı. I. İustinianos'un başta büyük toprak sahibi soylular olmak üzere iktidarı için tehlike oluşturan kesimlerin güçlerini kırmak için aldığı idari ve hukuki önlemler bu huzursuzlukların başlıca kaynağıydı. Diğer yandan yoksulluğun giderek artması ve vergilerin ağırlaşması halkın yönetime karşı duyduğu tepkiyi artırıyordu. İustinianos'un 529'da Atina'daki felsefe okulunu kapatması ve putperestleri, Yahudiler'i ve batıl saydığı mezheplerden olanları zorla Hıristiyan yapmaya çalışması ise ayrı bir huzursuzluk kaynağıydı. Sonunda Constantinopolis halkı, Ocak 532'de "Nika" (Zafer) sloganıyla imparatora karşı ayaklandı. Ayaklanma sırasında Hagia Sophia'yla (Ayasofya Kilisesi) kentin önemli yapıları ateşe verildi. I. İustinianos valiyi ve bazı bakanlarını görevden almaya söz verdiyse de ayaklanma durmadı. Ayaklanmacılar I. Anastasios'un yeğeni Hypatios'u imparator ilan ettiler. İustinianos'un kaçmasını karısı Theodora engelledi. Sonunda Belisarios komutasındaki Bizans ordusu, 30.000'e yakın kişiyi öldürerek ayaklanmayı bastırdı.

Kuzey Afrika'nın alınması

Nika Ayaklanması'nın bastırılmasıyla iktidarını, Sasaniler'le imzaladığı Ebedi Barış Antlaşması'yla da doğu sınırlarını güvence altına alan I. İustinianos, yabancı kavimlerin işgali altında olan eski Roma İmparatorluğu topraklarını geri alarak Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak için Batı'ya yöneldi. Haziran 533'te Belisarios komutasındaki bir orduyu Kuzey Afrika'daki Vandal Krallığı'nı ele geçirmeye yolladı. Bizanslılar Eylül 533'te Vandallar'ı yenerek başkentleri Kartaca'ya girdiler. Mart 534'te Vandal Krallığı ortadan kaldırıldı ve bu bölgeye ek olarak Sardinya, Korsika ve Balear adalarıyla Ceuta, Bizans İmparatorluğu topraklarına katıldı. Ancak Belisarios'un tutsak aldığı Vandal Kralı Gelimer'le birlikte 534'te Constantinopolis'e dönmesinden sonra, bölgede kalan Bizans askerleriyle yerli halk Berberiler arasında çarpışmalar sürdü. Ücretleri ödenmeyen, yorgun Bizans askerlerinin başlattıkları ayaklanma

537'de bastırıldı. Kuzey Afrika, ancak 546-548 arasındaki bir dizi savaştan sonra kesin olarak Bizans'a bağlanabildi.

Son Batı seferi

I. İustinianos'un ikinci amacı Roma İmparatorluğu'nun başkenti Roma'yı ve İtalya'yı ele geçirmekti. İtalya'yı Bizans valisi sıfatıyla yöneten Ostrogot Kralı I. Teodoric'in 526'da ölmesinden sonra, Ostrogotlar arasında taht kavgaları yoğunlaşmıştı. Bizanslılar, Teodoric'in kızı Amalasuntha'nın, Ostrogot tahtına yeni çıkmış olan kocası Theodot tarafından öldürülmesini bahane ederek, 535'te İtalya'ya saldırdılar. Bir Bizans ordusu Dalmaçya'yı ele geçirirken, Belisarios komutasındaki diğer bir ordu da Sicilya'yı aldı. Önce Neapolis'i (Napoli) Aralık 536'da da Roma'yı alan Belisarios, Ostrogotlar'ın güçlü direnişine karşın, 540'ta başkentleri Ravenna'yı ele geçirmeyi başardı. Bu sırada Belisarios'un kendisini imparator ilan edeceği söylentisinin yayılması üzerine I. İustinianos onu Bizans'a geri çağırdı. bundan yararlanan yeni Ostrogot Kralı Totila önce orta İtalya'yı, 543'te Neapolis'i, 546'da da Roma'yı geri aldı. Ancak, 552'de Narses komutasındaki Bizans ordularının başlattığı karşı saldırıyla Ostrogotlar kesin bir yenilgiye uğradılar. Böylece 555'te Bizans, tüm İtalya'da denetimi sağladı.

İtalya seferi

Bu sırada, I. İustinianos'un Batı Avrupa'da kazandığı başarılardan kuşkulanan Sasani hükümdarı I. Husrev, elde edilen ganimetlerden kendisine pay verilmemesini ve Ostrogotlar'ın kendisinden yardım istemelerini gerekçe göstererek 539'da barışı bozdu. Mezopotamya ve Suriye'ye giren Sasani ordusu, 540'ta Antiokheia'yı (Antakya) yaktı. Kuzeye yönelen I. Husrev 541'de Doğu Karadeniz kıyısındaki Laz ülkesini işgal etti. 545'te beş yıl için yapılan barış 551 ve 557'de yenilendi. Ancak Sasaniler Laz ülkesinden çekilmediklerinden çarpışmalar sürdü. Sonunda, Bizans'ın ödediği verginin miktarını yükseltmesi karşılığında, Sasaniler'in Laz topraklarından çekilmeleri koşuluyla 562'de iki imparator arasında elli yıllık bir barış antlaşması imzalandı.

İç politikası

I. İustinianos Batı'daki son fetih seferini İspanya'ya düzenledi. 547'de Ceuta'ya saldıran Vizigotlar'ın aralarındaki taht kavgalarından yararlanarak 552'de İspanya'ya bir donanma yolladı. Seferin görünürdeki amacı taht üzerinde iddiası olan Athanagild'e yardım etmekti. 554'te İspanya'nın güneyi fethedildi ve Bizans topraklarına katıldı.

Batı'ya yapılan fetih seferleriyle Sasaniler'le yapılan savaşlar Bizans İmparatorluğu'nun kuzey sınırlarının korumasız kalmasına neden olmuştu. Slavlar, Bulgarlar, Avarlar ve Hunlar hemen hemen her yıl Tuna Irmağı'nı geçerek Bizans topraklarına saldırıyorlardı. I. İustinianos sınırlardaki savunma sistemini güçlendirecek önlemler aldıysa da akınlar durmadı. Slavlar ve Hunlar 550 ve 558'de düzenledikleri akınlarla Adriyatik ve Ege Denizi kıyılarına dek ilerlediler. 559'da Constantinopolis'e yönelen Hunlar Belisarios tarafından durduruldu.

I. İustinianos'un en büyük amacı eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmaktı. Bu amacını gerçekleştirebilmek için imparatorluk sınırları içinde geçerli tek bir hukuk sistemi kurmak, eski Roma yasaları ile Bizans yasaları arasında sürekliliği sağlamak gerektiğini düşünüyordu. Tahta çıktıktan kısa bir süre sonra, Şubat 528'de Tribonianos başkanlığında bir hukukçular kurulu oluşturarak, eski Roma yasalarının ilk metinlerinin derlenmesini ve Hıristiyan Bizans toplumunun özellikleri dikkate alınarak günün koşullarına uyarlanmasını istedi. Uzun yıllar süren çalışmalardan sonra İustinianos Yasaları olarak adlandırılan yasalar ortaya çıktı.

I. İustinianos iktidarı için tehlike olarak gördüğü, büyük toprak sahibi soylulara karşı mücadele etti. Soyluların nüfuzunu, mülklerine zor alım yoluyla el koyarak kırmaya çalıştıysa da bunda başarılı olamadı. Memurlukların satılmasına son verdi. Fetih siyasetinin gerektirdiği gelirleri toplamak için vergileri ağırlaştırdı ve vergi gelirlerini güvence altına almaya

İustinianos Yasaları

İustinianos Roma hukukunun yaklaşık yüz yıllık bir süreden beri içinde bulunduğu kargaşaya son vermek istiyordu. Bu amaçla 528'de bir komisyon kurarak Roma İmparatoru Hadrianus'tan* beri yayımlanan tüm codex'lerin (imparatorluk emirnameleri) derlenmesini istedi. Gregorianus, Hermogenianus ve Theodosianus'un daha önce derlemiş oldukları codex'lerden yararlanan komisyon, zaman aşımına uğramış yasaları düzelttikten ve gerekli kısaltmalarda bulunduktan sonra 529'da Codex İustinianos'u yayımladı. Codex İustinianos 534'te, düzeltilmiş ve tamamlanmış biçimiyle 12 bölüm olarak yeniden yayımlandı.

İustinianos 530'da Roma hukuk bilginlerinin klasikleşmiş yapıtlarının gözden geçirilmesini yararsız malzemenin atılmasını ve yapıtlar arasındaki çelişkilere son verilmesini istedi. 2000'e yakın kitap üzerinde yapılan çalışmaların sonucunda, 533'te, hukukun temel konularını kapsayan 50 bölümlük digestum yayımlandı.

Digestum'un hazırlanması sürerken, 533'te, Roma özel hukuku konusunda kapsamlı bir çalışma olan institutiones yayımlandı. Dört bölümden oluşan institutiones hukuk öğrencileri için bir elkitabı niteliğindeydi. 534'ten sonra yayımlanan imparatorluk emirnameleri ve bildirileri ise novellae adı altında bir araya getirildi. Codex İustinianos, digestum ve institutiones Latince, novellae ise halkın anlayabilmesi için Yunanca olarak hazırlanmıştı.

İustinianos'un hukuk alanındaki bu çalışmalarıyla Roma hukuku yok olma tehlikesinden korunmuş ve Roma yasalarının orijinal metinlerinde zaman içinde oluşabilecek değişiklikler önlenmiştir. Batı Avrupalı hukukçular tarafından 12. yy'ın başında Corpus Juris Civilis (Medeni Hukuk Derlemesi) adıyla yeniden ele alınan İustinianos Yasaları, Avrupa'da hukuk biliminin gelişmesine temel olmuştur.

yönelik önlemler aldı. Diocletianus ve I. Constantinus reformlarıyla birbirinden ayrılan eyaletlerdeki askeri ve sivil yetkileri birleştirmeye karar verdiyse de, uygulama yalnızca bazı Doğu eyaletleriyle sınırlı kaldı ve bazen askeri bazen de sivil yetkilerin üstün tutulması biçiminde oldu.

I. İustinianos, Bizans'ın dış ticaret ilişkilerinde baş rolü oynayan Çin ve Hindistan'la yapılan ticarette Sasaniler'in aracılığına son vermek istiyordu. Bu durum gereksiz masraflara, sık sık yapılan savaşlar ise ipek dışalımının kesintiye uğramasına neden oluyordu. Bizanslı tüccarların Etiopyalı (Habeşistan) tüccarlardan yardım alarak Hindistan'a, Basra Körfezi yerine Kızıldeniz üzerinden ulaşma çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Bu sırada Çin'den gizlice kaçırılan ipek böceği kozalarının Bizans'a getirilmesi sorunu çözdü. Bu tarihten sonra, imparatorluğun birçok kentinde kurulan devlet tekelindeki atölyelerde üretilen ipek, Bizans için önemli bir gelir kaynağı oldu.

I. İustinianos putperestliği ortadan kaldırmaya ve Hıristiyanlık'ı yaymaya yönelik bir din politikası izledi. Kilise üzerinde mutlak bir egemenlik kurdu. Kendisi Ortodoks olmasına karşın, Doğu eyaletlerinin merkezden kopmaması için Ortodoksluk'la Monofizisistlik arasındaki ayrılıkları ortadan kaldırmaya çalıştı. Ancak Batı'da izlediği fetih siyaseti Roma Kilisesi ile anlaşma içinde bulunmasını gerektirdiğinden, bu çabasını gerçekleştirmede büyük güçlüklerle karşı karşıya kaldı. Monofizisistler'in Nasturî eğilimler taşıdıkları gerekçesiyle tanımadıkları üç din adamının yazılarını, 553'te Constantinopolis'te toplanan konsilde mahkûm ettirmesi, Papa'nın büyük tepkisine neden oldu ve Batı kilisesi kararı onaylamadı. I. İustinianos karara uymayan din adamlarının üzerinde büyük bir baskı kurdu.

I. İustinianos iktidarı sırasında bayındırlık çalışmalarını özendirdi. Su kanalları, köprüler, manastırlar, yetimhaneler, hanlar ve hamamlar yaptırdı. Nika Ayaklanması sırasında yakılan Hagia Sophia'yı yeniden inşa ettirdi. Ölümünden sonra yerine yeğeni ve halefi II. İustinos geçti.

• KAYNAKLAR: G.P. Baker, *Justinian*, 1931; J.W.Barker, *Justinian and the Later Roman Empire*, 1966; J.B.Bury, *History of the Later Roman Empire From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian*, 2 cilt, 1923; C.Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine da VIe siècle* 1901; W.G.Holmes, *The Age of Justinian and Theodora*, 2 cilt, 1912.

• BAKINIZ: CONSTANTİNUS I, HUSREV I, THEODORIC I.

İUSTİNİANOS II
(669-711)

Bizans imparatoru. Hz. İsa'nın resimle simgelendirilmesini ilk kez uygulatmıştır.

Doğum yeri bilinmiyor. Constantinopolis'te (İstanbul) öldü. Babası İmparator IV. Konstantinos'un ölümü üzerine 685'te 16 yaşında imparator oldu. 688'de Slavlar'ın egemenliğindeki Makedonya bölgesini ele geçirdi ve birçok Slav'ı Anadolu'ya yerleştirdi. 691'de Araplar'la Kıbrıs konusundaki anlaşmazlık sonucu çıkan savaşta Bizans ordusu Sebastopolis'te (bugün Gürcistan SSCB'de Poti) yenildi ve yöreyi Araplar'a bıraktı. Herakleios döneminde başlayan Yunan ve Latin dillerini ve kiliseleri ayırma ve Bizans İmparatorluğu'nda Yunan kültürünü yayma hareketini sürdürdü. Katolik (Batı) Ortodoks (Doğu) kiliseleri arasındaki farklı adetleri saptamak amacıyla Quinisextum Konsili'ni topladı. Papa I. Sergius konsilin kararlarını tanımadı. İustinianos 687'de Papa'nın tutuklanmasını emretti, ancak bunda başarılı olamadı. İsa'nın resim ile simgelendirilebileceği düşüncesini uygulayan ilk imparator olması ve bu amaçla İsa'nın resmini parasının bir yüzüne koydurması 8. ve 9. yy'da Doğu kiliselerinde yaygınlaşan ve tasvir kırıcılık (İkonoklazm) adıyla bilinen, İsa'nın ve azizlerin resimlerini ortadan kaldırma hareketine yol açtı.

Din politikası

İustinianos'un baskıcı yönetimi ve ağır vergileri altında ezilen halk, 695'te kilisenin de desteğiyle, Leontios önderliğinde başkaldırdı. İustinianos tahttan indirildi ve yerine Leontios imparator ilan edildi. Burnu kesilen ve bu yüzden Rhinotmetos (kesik burun) adıyla bilinen İustinianos Kırım'a sürüldü. 698'de bir ayaklanma sonucu II. Tiberius imparator oldu. Tiberius'un kendisini yakalatacağı haberini alan İustinianos Hazar hanına sığındı. Ancak Bizans imparatorunun, onu öldürtmek için hanla anlaştığını öğrenince Bulgar Krallığı'na geçti. Bulgar kralına toprak vermek koşuluyla anlaşan İustinianos, Bulgar ordusuyla Constantinopolis'e (İstanbul) yürüdü; kenti ele geçirerek, 705'te yeniden imparator oldu. Bu dönemde Roma'daki Katolik Kilisesi ile uzlaştı. İmparatorluğun ilk dönemindeki düşmanlarından intikam almak amacıyla kitle katliamları yaptı. İustinianos'un şiddet ve baskıya dayanan yönetimine karşı 711'de Philippikos adlı bir Ermeni, Hazarlar'ın desteğinde ayaklandı ve kendini imparator ilan etti. İustinianos 711'de Constantinopolis'i ele geçiren Philippikos tarafından öldürüldü. Böylece Herakleios hanedanı sona erdi.

• BAKINIZ: HERAKLEİOS, KONSTANTİNOS IV.

İVAKURA TOMOMİ
(1825-1883)

Japon devlet adamı. Şogun yönetiminin devrilmesinde ve imparatorluk yönetiminin yeniden kurulmasında etkin olmuştur.

15 Eylül 1825'te Kyoto'da doğdu, 20 Temmuz 1883'te Tokyo'da öldü. İmparator sarayındaki hizmetine teşrifatçılık yapmakla başladı. 1850'lerin sonlarına doğru Japon limanlarının dış ticarete açılmasıyla başlayan tartışmalarda ön plana çıktı. Yabancı güçlerin Japonya'nın işlerine karışmasına karşı çıkanların önderi durumuna geldi. İmparator Komey Tenno'

nun yakın dostu ve danışmanı olarak 1858'de, imparatorun ABD'yle yapılan ticaret antlaşmasını onaylamamasında etkili oldu. Ülkeyi yöneten şogunlar (asker diktatörler) karşısında etkisiz bir konumda olan imparatorun iktidarı eline geçirmesi için çaba gösterdi. Bunu yaparken imparatorla şogunları uzlaştırmak istemesi nedeniyle 1863-1867 arasında şogun Iemoçi'nin emriyle göz hapsine alındı.

Yabancı güçlere karşı ayaklanan ve imparatoru destekleyen samurailerle (derebeylerinin savaşçıları) çeşitli eylemlere girişti. Şogun yönetimine karşı imparatorun desteklediği ayaklanmaların büyük boyutlara ulaşması üzerine son Tokugava şogunu Yoşinobu 9 Kasım 1867'de çekilerek tüm yetkilerini 15 yaşındaki imparator Meiji Tenno'ya devretti. İvakura 1868'de bakan oldu. Feodal göreneklerin kaldırılması, yeni toplumsal güçleri temsil edecek kurumların oluşturulması ve Japonya'yı çağdaş bir devlet haline getirecek reformların yapılması için çaba gösterdi. 1871'de üst düzeyli devlet yöneticilerinin oluşturduğu bir kurulun başkanı olarak hem Japonya'nın propagandasını yapmak hem de Batı'nın eğitim, maliye, yönetim ve hukuk sistemlerini tanımak, iktisadi ve askeri gücünü görmek amacıyla Avrupa ve ABD'ye gitti.

1873'te ülkesine döndüğünde devlet yönetimi Kore'ye savaş ilan edip etmeme konusunda ikiye bölünmüştü. İvakura, Toşimiçi Okubo (1831-1878) ile birlikte barışı savundu ve bu kararını kabul ettirtti. Bu kararın alınmasındaki rolü nedeniyle 1876'da uğradığı bir saldırıda yaralandı. 1878'de Okubo'nun öldürülmesinden sonra en güçlü devlet yöneticilerinden biri oldu. İmparatorun ayrıcalıklarını koruyan bir anayasanın savunuculuğunu yaptı.

• BAKINIZ: İİ NAOSUKE, İTO HİROBUMİ.

İVAN III
(1440-1505)

Rus prensi. Moskova'yı güçlü bir devlet durumuna getirmiş, birçok Rus prensliğini kendine bağlamıştır.

22 Ocak 1440'ta Moskova'da doğdu, 27 Ekim 1505'te aynı kentte öldü. Büyük İvan adıyla da anılır. Moskova Büyük Prensi II.Vasiliy'in oğludur. Erken yaşta askerlik mesleğini öğrendi. 1458'de güneydeki Tatarlar'a karşı düzenlenen bir seferi başarıyla yönetti. 1462'de babasının ölmesi üzerine Moskova büyük prensi oldu.

1463'te Yaroslav'ı işgal ederek Moskova'ya bağladı. Topraklarını genişletmeyi sürdürerek 1474'te Rustov'u aldı. Altın Orda Devleti'ne karşı Kırım Hanı I.Mengli Giray ile ittifak kurdu. 1478'de Novgorod'u işgal etti. 1480'de kardeşlerinin kendisine karşı başlattıkları bir ayaklanmayı bastırdı. Aynı yıl Moskova üzerine yürüyen Altın Orda Devleti Hanı Seyyid Ahmed'in kuvvetlerini durdurdu. 1481'de Seyyid Ahmed ölünce Rus prensleri Moğol egemenliğinden kurtulmuş oldular. İvan'ın 1485'te Tver'i, 1489'da Vyatka'yı Moskova'ya bağlamasıyla, birçok Rus prensliği İvan'ın denetimi altına girmiş oldu.

1492'de Litvanya'yı işgal etti. 1495'te imzalanan antlaşma ile Litvanya Büyük Dükü I.Aleksander Jagellon, İvan'ı "Bütün Rusya'nın Hükümdarı" olarak tanımak zorunda kaldı. 1500'de yeniden Litvanya'yı işgal etti. 1503'te imzalanan barış antlaşması ile Ukrayna'nın bir bölümü Moskova'nın denetimine geçti.

İvan 1472'de son Bizans İmparatoru XI.Konstantinos'un yeğeni Sophia Palaiologos'la evlendikten sonra saraydaki işlerin yönetimini Bizans'a öykünerek düzenledi. Hükümdarın tanrısal bir gücü temsil ettiği yolundaki Bizans görüşünü benimsedi. Moskova'yı Bizans'ın varisi ya da "Üçüncü Roma", kendini de Bizans imparatorlarının varisi olarak gördü. Moskova'da birçok yeni yapı yaptıran İvan, batılı sanatçıları ülkesine davet etti. Ölümünden sonra yerine oğlu III.Vasiliy geçti.

• KAYNAKLAR: J.L.I.Fennell, *Ivan the Great of Moscow*, 1961; G.Vernadsky ve M.Karpovich, *A.History of Russia*, 1959; N.Zernov, *Moscow: The Third Rome*, 1937.

• BAKINIZ: KONSTANTINOS XI, MENGLİ GİRAY I, SEYYİD AHMED HAN.

İvan IV

İVAN IV
(1530-1584)

Rus çarı. Moskova'yı, siyasal gücün çarın elinde toplandığı merkezi bir devlet yapmıştır.

25 Ağustos 1530'da Moskova'da doğdu, 18 Mart 1584'te öldü. Korkunç lakabıyla da anılır. Moskova Büyük Prensi III. Vasiliy'in oğlu, III.İvan'ın torunu-

dur. 1533'te babasının ölümünden hemen sonra büyük prens ilan edildiyse de, yaşının küçüklüğü nedeniyle ülkeyi annesi Büyük Prenses Yelena Glinskaya başkanlığındaki naipler konseyi yönetmeye başladı. Prenses Glinskaya'nın 1538'de ölmesi üzerine ülke yönetiminde boyarlar (soylular) etkinlik kazandı. Gençlik yıllarında İvan'ın eğitimini üstlenen metropolit Makary, daha sonraki yıllarda da İvan üzerinde etkili oldu.

İvan metropolit Makary'nin onayını aldıktan sonra Ocak 1547'de çar unvanını alarak taç giydi. Böylece o zamana değin yalnızca Moğol hanlarının ve Bizans imparatorlarının kullandıkları çar unvanını alan ilk Rus hükümdarı oldu. Altı kez evlenen İvan ilk evliliğini Şubat 1547'de etkin bir boyar ailesinin kızı olan Anastasya Zakharina Yureva ile yaptı.

Reformlar ve yayılma siyaseti

İvan, yönetiminin ilk yıllarında boyarların güçlerini azaltıp, devleti ve orduyu güçlendirmeye yönelik çeşitli reformları uygulamaya koydu. Amacı siyasal gücün çarın elinde toplandığı merkezi bir yönetim kurmak ve ülkenin sınırlarını genişletmekti. Çar ilan edildiği yıl Boyarskaya Duma'nın (Boyarlar Meclisi) etkinliğini azaltmak amacıyla, kendi seçtiği danışmanlardan oluşan Rada adlı özel bir meclis kurdu. 1549'da ise ilk Rus ulusal meclisi olan Zemsky Sobor toplandı. 1550'de ülkenin hukuk düzeninde değişiklikler yapıldı. 1551'de toplanan kilise meclisinde kilise örgütünü güçlendirmek amacıyla çeşitli reformlar kabul edildi. 1552'de gerçekleştirilen yerel yönetim reformuyla, devlete belirli bir miktarda ödeme yapmayı kabul eden bölgelere kendi yöneticilerini seçme hakkı tanındı.

İvan, ülkenin sınırlarını genişletmeyi ve Batı ile ticari ilişkiler kurmayı amaçlayan bir dış politika izledi. 1552'de Kazan Hanlığı, 1556'da ise Astrahan Hanlığı Rus topraklarına katıldı. Kazan Hanlığı'nın alınması Ruslar'a Urallar üzerinden Sibirya'ya ilerleme yolunu açtı; Astrahan Hanlığı'nın alınması ise Hazar Denizi'ne dek tüm Volga boylarının Ruslar'ın egemenliği altına girmesini sağladı. Batı ile ilk ticari ilişki İngiliz kaptan Richard Chancellor'ın Beyaz Deniz yoluyla kuzeyden Moskova'ya gelmesiyle kuruldu. Richard Chancellor ülkesine dönüşünde, İvan'ın çeşitli ticari imtiyazlar tanıdığı Moskova Şirketi'nin kurucuları arasında yer aldı. Batıyla ticari ilişkilerin ancak Baltık Denizi yoluyla geliştirilebileceği görüşü, İvan'ı ülkesinin sınırlarını batıya doğru genişletmeye yöneltti. Baltık Denizi'ne ulaşma arzusunun sonucunda 1558'de Livonya Savaşı başladı. Polonyalılar, İsveçliler ve Litvanyalılar'la uzun yıllar süren bu savaşta İvan başarılı olamadı. 1582'ye değin süren savaş, Papa XIII. Gregorius'un gönderdiği papalık elçisi aracılığıyla Polonya ve İsveç ile yapılan barış antlaşmasıyla son buldu.

Baskı ve şiddet dönemi

İvan, 1560'ta karısının ölümünden sonra, özel meclisi dağıtarak tam bir zorbalık dönemi başlattı. 1564'te en sadık generallerinden biri olan Andrei Kurbsky'nin Litvanyalılar'ın safına geçmesi üzerine, boyarların ülkeye ihanet ettikleri gerekçesiyle Moskova'yı terketti. Ancak ileri sürdüğü koşullar kabul edilince bir süre sonra geri döndü. Bu koşullardan ilki, yeni bir siyasi ve idari örgütlenmeye gidilerek, çarın tasarrufunda oprişnina adlı özel bir bölgenin kurulması, diğeri ise çara suçluları yargılama, cezalandırma ve gerektiğinde mallarına el koyabilme konularında tam yetki verilmesiydi.

1565'te oprişnina adı verilen özel bölge kuruldu ve ülke topraklarının yarısı çarın özel mülkü durumuna getirildi. Moskova Devleti'nden bağımsız olarak yönetilen oprişnina, ülkenin varlıklı boyar ailelerinin yaşadığı en gelişmiş bölgesini kapsamaktaydı. Oprişninanın kurulmasının asıl amacı, bölgedeki varlıklı boyar ailelerinin gücünü kırmaktı; bunun için oprişniki adı verilen özel muhafız örgütü kuruldu. Bu örgüt aracılığıyla, önce boyarlar daha sonra diğer sınıflar üzerinde yoğun bir baskı ve şiddet uygulandı. Miras yoluyla boyarlara kalan topraklara el konularak boyarların etkinlikleri azaltıldı. Baskı ve şiddet uygulamalarını giderek artıran İvan, 1570'te Polonya'yı desteklediği gerekçesiyle özgür Novgorod kentini yağmaladı ve kent halkının çoğunu öldürttü. Oprişniki örgütünün 1571'de Kırım Tatarları'nın Moskova'ya saldırıları sırasında kenti savunmada gösterdiği başarısızlık, örgütün ertesi yıl feshedilmesine yol açtı.

Uyguladığı baskı rejimi, binlerce kişiyi öldürtmesi ve ürkütücü kişiliği İvan'ın "Korkunç" lakabıyla tanınmasına neden oldu. 1581'de geçirdiği ruhsal bir bunalım anında büyük oğlu veliaht İvan'ı öldürdü. Aynı yıl köylülerin topraklarından ayrılmalarının yasaklanması, Rusya'da toprak köleliğinin başlangıcını oluşturdu. 1584'te ölünce yerine tek varisi olması nedeniyle, akli dengesi bozuk olan oğlu Fyodor geçti.

IV.İvan'ın başlattığı batıya doğru genişleme politikasını daha sonraki yıllarda I.Petro sürdürdü.

• KAYNAKLAR: S.Graham, *Ivan the Terrible: Life of Ivan IV of Russia*, 1933; A.M.Kurbsky, *Prince A.M. Kurbsky's History of Ivan IV*, J.L.I.Fennell (der.), 1965.

• BAKINIZ: IVAN III, PETRO I.

İVAN ASEN II
(? - 1241)

Bulgar kralı. İktidarı sırasında ikinci Bulgar Krallığı en parlak dönemini yaşamıştır.

Kardeşi Petro'yla birlikte Bulgarlar'ı Bizans egemenliğinden kurtararak ikinci Bulgar Krallığı'nı kuran I.İvan Asen'in (?-1196) oğludur. Yeğeni Boril 1207'de tahtı ele geçirince Kiev'e sığındı. 1218'de ayaklanarak onu yendi ve Bulgar kralı oldu. Amacı merkezi Constantinopolis'te (İstanbul) olan bir Bulgar-Bizans imparatorluğu kurmaktı. Bu dönemde Constantinopolis IV.Haçlı Seferi'ni düzenleyen Latinler'in işgali altındaydı. İznik Bizans İmparatoru III.İoannes ve Epir despotu Theodoros Angelos da Constantinopolis'i Latinler'den geri alarak yeniden Bizans İmparatorluğu'nu kurmayı amaçlıyorlardı. Bu nedenle üç hükümdar rakip durumdaydılar.

İvan Asen önce Theodoros Angelos'la İoannes'e karşı ittifak kurdu. Ancak 1228'de Latin imparatoru olan II.Baudoin'e, yaşının küçük olması nedeniyle naip aranmaya başlanması ve Asen'in de naip adayları arasında adının geçmesi bu ittifakı bozdu. İvan Asen'e savaş açan Theodoros Angelos 1230'da Meriç boyla-

rında Klokotnica'da (Hasköy) büyük bir bozguna uğradı. İvan Theodoros'u tutsak ederek tüm topraklarına el koydu. Ancak kendine bağlı bir vasal olmayı kabul eden Theodoros'un kardeşi Manuel'e Thessalonica (Selanik) ve Epir'i geri verdi. Bu savaştan sonra Makedonya, Trakya ve Kuzey Arnavutluk Bulgar Krallığı topraklarına katıldı.

İvan Asen rakiplerinden birinin ortadan kalkmasından ve Latin kralına naip olarak başka birinin seçilmesinden sonra İoannes'le Latinler'e karşı ittifak kurmak istedi. Amcası Kaloyan döneminde Latinler'in istilasına uğramamak için Roma Kilisesi'yle kurulmuş olan birliği feshederek Bulgar Kilisesi'nin bağımsızlığını ilan etti. İznik Bizans imparatoru da Bulgar Kilisesi'nin başını patrik olarak tanıdı. İki hükümdarın 1235'te Kalipolis'te (Gelibolu) imzaladıkları antlaşmadan sonra ortak orduları Constantinopolis'i karadan ve denizden kuşattı. Latin İmparatorluğu'nu yenebilecekleri bir sırada İvan Asen bu devletin ortadan kalkmasının İoannes'in işine yarayacağını ve İznik Devleti'nin kendisi için daha tehlikeli bir komşu olacağını düşündü. Aralarındaki ittifakı bozarak Latinler'le işbirliği yaptı ve İoannes'e savaş açtı. Tam bu sırada Tırnovo'da bir salgın hastalık ortaya çıktı; Asen'in karısı, oğullarından biri ve Bulgar patriği öldüler. İvan Asen bu durum karşısında kuşatmış olduğu Tzurulon'dan (Çorlu) çekilerek 1237'de İoannes'le barış imzaladı.

Son yıllarını barış içinde geçiren İvan Asen, güneydoğu Avrupa'nın en geniş devleti haline gelen, sınırları Karadeniz'den Ege ve Adriyatik'e uzanan ülkesinin yeniden örgütlenmesine çalıştı. 1241'de ölümünden sonra yerine oğlu I.Kaliman geçmiş, ancak aynı yıl başlayan Moğol istilası, en parlak dönemini yaşayan II.Bulgar Devleti'nin çöküşünü başlatmıştır.

• BAKINIZ: İOANNES III.

İVANOV, Lev İvanoviç
(1834-1901)

Rus, dansçı, koreograf ve yönetmen. Bale sanatının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

18 Şubat 1834'te Moskova'da doğdu, 11 Aralık 1901'de Petersburg'da (bugünkü Leningrad) öldü. Öğrenimini Moskova'da yaptı. Baleye 1850'de Maryinski topluluğunda başladı. Önceleri iyi bir dansçı olarak tanındı. Daha sonra yönetmenliğe ve koreografiğa yöneldi. 1882'de yönetmen oldu. 1885'te de topluluğun yönetimini üstlendi.

İlk koreografi denemesini 1885'te *La fille mal gardée* ("İyi Gözetilmeyen Kız") ile yaptı. 1887'de müziğini Baron Vitingov- Schel'in yaptığı *The Tulip of Harlem* ("Harlem Lalesi") ile ilk büyük başarısını kazandı. 1893'te Drigo'nun *Volşebnaya fleita* ("Sihirli Flüt") ve Vitingov-Schel'in *Sindrella* balelerindeki koreografileriyle döneminin en ünlü koreografları arasında anılır oldu.

1895'te ünlü Fransız koreograf Marius Petipa ile birlikte çalışmaya başladı. Petipa-İvanov ikilisi aynı yıl Çaykovski'nin *Kuğu Gölü* balesini gerçekleştirerek uluslararası üne kavuştular.

Uzun süre, Petipa gibi ünlü sanatçıların gölgesinde yaşamasına ve çeşitli nedenlerle hep ikinci adam olarak kalmasına karşın, bale sanatının önemli adlarından biri olan İvanov, özellikle uyumlu ve aşırı duygusal figürlere ağırlık vermesiyle tanınmıştır. Koreografisini gerçekleştirdiği yapıtların hemen hemen tümünde bu özellikleri ön plana çıkaran yorumlar ortaya koymuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *La fille mal gardée*, 1885, müz. P.L.Hertel, ("İyi Gözetilmeyen Kız"); *The Enchanted Forest*, 1887, müz. R.Drigo, ("Büyülü Orman"); *The Tulip of Harlem*, 1887, müz. Vitingov-Schel, ("Harlem Lalesi"); *Prens Igor*, 1890, müz. A.P.Borodin; *Mlada*, 1892, müz. Rimski-Korsakov; *Volşebnaya fleita*, 1893, müz. R.Drigo, ("Sihirli Flüt"); *Sindrella*, 1893, müz. Vitingov-Schel; *Kuğu Gölü*, 1895, müz. Çaykovski; *Acis ve Galatea*, 1896, müz. A.Kadletz; *The Daughter of the Mikado*, 1897, müz. Vrangel, ("Mikado'nun Kızı"); *Graziella*, 1899.

İVANOV, Vsevolod Vyaçelavoviç
(1895-1963)

SSCB'li romancı, öykü ve oyun yazarı. Toplumcu Gerçekçilik akımının ilk temsilcilerindendir.

24 Şubat 1895'te Sibirya'da Lebyazhye'de doğdu, 15 Ağustos 1963'te Moskova'da öldü. On beş yaşında evden kaçarak bir sirkte çalışmaya başladı. Yirmi iki yaşında Sibirya'da devrimciler safında çarpıştı. 1916'da yazmaya başlayarak bazı öykülerini Maksim Gorki'ye yolladı. 1920'de Gorki'nin yardımı ve yüreklendirmesiyle Petrograd'a (bugünkü Leningrad) gitti, Serapion Kardeşler adı altında birleşen genç yazarlara katıldı. 1920'lerde Gorki ve Yevgeni İvanoviç Zamyatin'in yönlendirmeleri ile en iyi yapıtlarını verdi. Rus folkloru konusundaki bilgisi ve bir gerilla olarak deneyimleriyle yazdığı ilk romanları doğalcı (natüralist) nitelikteydi. Psikolojik gerçekçi üslupta yazdığı öykülerde, karanlık ve şiddetli tutkuları olan insanların kaçınılmaz yenilgilerini işledi.

1941'den 1945'e değin gazete muhabiri olarak çalıştı. 1945'te *Izvestiya* gazetesi adına Nürnberg Davası'nı izledi. II.Dünya Savaşı'ndan sonra edebiyat alanında çok az yapıt verdi.

İvanov'un oyunları da roman ve öykülerindeki üslup özelliklerini taşır. 1920'lerdeki doğalcı yapıtlarında yalın ama coşkulu, canlı bir üslup izlenir. 1930'larda ve 1940'larda yazdığı oyunlar Toplumcu Gerçekçilik'in ilkelerine sıkı sıkıya bağlıdır.

• YAPITLAR (başlıca): Oyun: *Bronepoyezd 14-69*, 1927, ("Zırhlı Tren 14-69"); *Blokada*, 1928, ("Abluka"); *Vernost*, 1930, ("Bağlılık"); *Dvenadtsat molodtsev iz tabakerki*, 1936, ("Enfiye Kutusundan On İki Genç"); *Golubi vidyat ukhodyashchiye kreysera*, 1937, ("Güvercinler Kruvazörlerin Gidişini Görüyor"); *Parkhomenko*, 1942;

Dyadya Kostya, 1944, ("Kostya Dayı"); *Lomonosov*, 1953. **Roman:** *Partizany*, 1921, ("Partizanlar"); *Tsvetnye vetra*, 1922, ("Renkli Rüzgârlar"); *Pokhozdeniya fakira*, 1935, ("Bir Hint Fakirinin Serüvenleri"). **Anı:** *Ustrechi s Maksimom Gorki*, 1947, ("Maksim Gorki ile Buluşmalar").

İYEM, Nuri
(1915)

Türk, ressam. Kendine özgü bir üslupla kırsal kökenli insan ve manzara resimleri yapmıştır.

İstanbul'da doğdu. 1933'te İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Nazmi Ziya Güran Atölyesi'ne girdi. Daha sonra Hikmet Onat, İbrahim Çallı ve Léopold Lévy atölyelerinde çalıştı. 1937'de mezun oldu. 1940'ta ressam arkadaşlarıyla birlikte Liman Resim Sergisi'ni düzenledi. Kişisel ilk sergisini 1946'da açtı. 1949'da soyut resim çalışmaya başladı, 1950'de yeniden figüratif resme döndü. 1946-1984 arasında pek çok kişisel sergi düzenledi, duvar resimleri yaptı.

Soyut dönem resimlerinde doku, renk, leke araştırmaları ve resim dilini zenginleştirme çabası görülür. Figüratif resme dönüşü soyuttan kopma değildir. İyem, böylece soyutla somutu eş zamanlı olarak, dolaysız bir biçimde kavramaya yönelmiştir. Simgesel olanla temsili olanı, figürle kavramsalı bütünleştirmiştir. Nesneyle biçimin, soyutla figürün örtüştüğü bir düşünce geleneğine yaslanarak oluşturduğu resimlerinde topluma dönük bir estetik vardır ve yapıtları "gerçekçi" olarak nitelenebilir. Türk resminde kendine özgü bir üslup geliştirmiştir. Deseni çok ustacadır. Resminde dokuyu ve mekânı lekeler ve renklerle oluşturur. Biçimsel yapıyı çizgi temeli üstüne kurar. Bu temel üstünde yer alan ayrıntılar, anıtsal etkili, yalınlaştırılmış ve bütünsel biçimin ortaya çıkmasına yardımcı olur. Soyut bir fonun ya da bir köy, bir kır görüntüsünün önünde tek, ikili ya da üçlü kompozisyonlar halinde çizdiği kadın ve erkek figürleri yalnızca birer portre değil aynı zamanda aşk, acı, direniş gibi insana özgü duyguların anlatımıyla güçlendirilmiş kişilerdir. İyem'in manzaraları olsun, portreleri olsun, doğa sevgisini ve doğa özlemini yansıtır.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Akademi'den*, 1937; *Nalbant*, 1944; *Natürmort-kilim motifleri*, 1946; *Halk Şairi*, 1946; *Orkestra*, 1947; *Kadın*, 1976; *Çeşme Başı*, 1979; *Aile*, 1979; *Çiçekli Figür*, 1979; *Bir Kadın Bir Erkek*, 1979; *Şile'deki Evim*, 1979; *Tükenmeyen Çilenle Anlatabilmek Seni*, 1979; *Ana Şefkati*, 1980; *Evler*. **Duvar Resmi:** Dekoratif pano, 1950, Emlak Kredi Bankası, Alsancak Şubesi, İzmir; soyut düzenlemeler, 1960-1961, İstanbul Belediye Sarayı iç duvarlarında; soyut düzenleme, 1970, Türkiye Petrolleri A.O'nın Gölbaşı Gazinosu, Ankara; soyut düzenleme, 1970, Ulus Çarşısı iç duvarlarında, Ankara; dekoratif pano, 1971, Mola Oteli, Ankara.

Yeniler Grubu

Sanayi-i Nefise Mektebi 1926'da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) adını aldıktan sonra bir dizi yenileşme hareketine sahne olmuştu. 1928'de Namık İsmail'in* müdürlüğü sırasında başlayan bu yenileşme girişimi 1935'te onun ölümünden sonra yerine geçen Burhan Toprak* tarafından da sürdürülmüş ve özellikle eğitim düzeyinin yükseltilmesi amacıyla Avrupa'dan sanatçı-öğretmenler çağrılmıştı. Léopold Lévy* bu günlerde İstanbul'a gelmiş, Akademi'de kendi atölyesini kurarak Bedri Rahmi Eyuboğlu*, Cemal Tollu*, Zeki Faik İzer*, Nurullah Berk* ve Sabri Berkel* gibi ressamları yanına yardımcı almıştı.

Lévy, Fransa'da özellikle 1928-1939 arasında Corot* ve Derain* çizgisinde çalışan ve daha çok gravürleri ile tanınan bir ressamdı. Doğanın yorumlanmasında duygu ile aklın birleşmesi gerekliliğini savunan ve öğrencilerini bu doğrultuda eğiten bir öğretmendi. Lévy atölyesinin ilk öğrencilerinden Nuri İyem*, Kemal Sönmezler, Turgut Atalay (1918), Selim Turan* ve Avni Arbaş*, 1940'ta bir araya gelerek ertesi yıl Yeniler adını alacak olan bir grup oluşturdular. Abidin Dino'nun* da topluluğa katılmasıyla 28 Mart 1940'ta, Beyoğlu Matbuat Müdürlüğü'nde, Liman Resim Sergisi adıyla ilk sergilerini açtılar. Bu sergide ressam Agop Arad (1913), heykelci Faruk Morel, grafik sanatçısı Yusuf Karaçay da yer aldılar. 1941'deki sergide Abidin Dino gruptan ayrıldı, Fethi Karakaş (1918-1977), Mümtaz Yener (1918), Haşmet Akal (1918-1961) ve Ferruh Başağa (1915) topluluğa katıldılar.

İlk sergilerinde liman konusuna ağırlık verdikleri için Liman Ressamları adıyla da anılan bu sanatçılar, yöresel konuları kendi resim dilleriyle, toplumsal gerçekçi bir bakışla işlemişler, ancak teknik açıdan Batı'ya bağlı kalmışlardır. D Grubu'nun tersine yeni bir teknik arayış kaygısıyla değil, içerikte toplumsal sorunlara ağırlık vermek ve halka seslenmek amacıyla çalışmışlardır. Grup, kuruluşunu izleyen ilk dört yıl içinde geniş bir kesimde yankılar uyandırmış, başka genç sanatçılar tarafından da benimsenmiştir.

On yıllık bir etkinlikten sonra 1951'de dağılan Yeniler, D Grubu ve Burhan Toprak tarafından desteklenmemesine karşın, Akademi dışı bazı sanatçıların ve yazarların yakınlığını kazanmıştır. Hilmi Ziya Ülken* Resim ve Cemiyet adlı kitabında Yeniler'in kuramsal savunmasını yapmış ve sanatçılardan "ulusal resmin can damarına parmak basmış kişiler" olarak söz etmiştir. Yeniler grubu Türk resim tarihinin en önemli olaylarından biri olarak değerlendirilir ve D Grubu'na bir tepki olarak geliştiği kabul edilir.

• KAYNAKLAR: K.Özsezgin, *Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi*, 1982; S.Tansuğ, *Beş Gerçekçi Türk Ressamı*, 1976; H.Z.Ülken, *Resim ve Cemiyet*.

İZ, Fahir
(1911)

Türk edebiyat tarihçisi. Eski ve yeni Türk edebiyatı üstüne araştırmalarıyla uluslararası bir ün kazanmıştır.

30 Nisan 1911'de İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde yaptı. 1938'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 1941'de aynı fakülteye doçent oldu. 1943-1951 arasında Oxford Üniversitesi'nde Türk dili ve edebiyatı dersleri verdi. 1954'te profesör olduktan sonra Türkiye'ye döndü. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü'nde 1969'a değin görev yaptı. Emekli olduktan sonra 1970'te gittiği ABD'de Chicago Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kurdu. 1977'de yurda dönüp Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine başladı.

Fahir İz, değişik üniversitelerdeki bilimsel çalışmalarının yanı sıra çeşitli ansiklopedilerin Türk edebiyatı maddelerini yazmıştır. Konferansları ve bilimsel toplantılardaki bildirileri ile dünya çapında ilgi toplamıştır. Eski Türk edebiyatı metinlerini derlemiş, eleştirel basımlarını hazırlamıştır. 1951'de İstanbul'da toplanan XXII. Doğu Bilimleri Kongresi'nde genel sekreterlik, 1960'ta Moskova'da toplanan XXV. Doğu Bilimleri Kongresi'nde de Türk delegasyonu başkanlığını yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *A Turkish English Dictionary-English Turkish Dictionary*, (H.C.Hony ile), 1947, ("Türkçe-İngilizce, İngilizce-Türkçe Sözlük"); *The Concise Oxford Turkish Dictionary* (A.D.Holerson ile), 1959; *Papuççu Ahmed'in Garip Maceraları*, 1961; *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, 1964; *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, 1967; *İngilizce-Türkçe Sözlük*, 1974; *Saltuknâme, The Legend of Sarı Saltuk Collected from Oral Tradition by Ebu'l-Hayr Rûmî*, 6 cilt, 1974-1977, ("Saltukname, Ebu'l-Hayr Rûmî'nin Sözlü Rivayetlerden Topladığı Sarı Saltuk Menakıbı").

İZAK [Tamburî]
(1745-1814)

Osmanlı, besteci, tamburcu. Klasik üsluba lirizm getiren müzikçilerdendir.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Doğum tarihi kesin değildir, 1746 da olabilir. Asıl adı Izak Fresko Romano'dur. Ortaköylü Yahudi bir ailedendi. Gençliğinde sinekemanı çaldı, daha sonra tambura başlayıp bu sazda ustalaştı. Aynı zamanda sinagoglarda paytanlık (okuyuculuk) ediyordu. III.Selim zamanında saraya girdi, padişaha uzun süre tambur dersi verdi, ondan alışılmışın üstünde bir yakınlık gördü. Zamanın ünlü kemancısı Romanyalı Miron'la birlikte saraydaki incesaz fasıllarına katıldı. Enderun'da uzun yıllar keman ve tambur öğretmeni olarak çalıştı.

Klasik Türk müziğinin güçlü bestecilerindendir. Bestelerinin büyük çoğunluğu peşrev ve saz semaisi formlarındadır; bunlar arasında bayatî, gül'izar, ısfahan makamlarındaki peşrevler en tanınmışlarıdır. Asıl kalıcı ürünleri, güçlü bir ritim duygusuyla bestelenmiş, melodi zenginliği taşıyan, büyük formlardaki sözlü yapıtlarıdır. *Gül'izar Takım*'ı ile, şedd-i araban makamındaki *Beste* ve *Yürük Semai*'si, 18.yy sonlarında Klasik üslupta başlayan yenilik arama eğiliminin özelliklerini taşır. Bu yapıtlarında klasik kurallara bağlı kalmakla birlikte, melodileri o dönemin beğenisini yansıtan bir lirizm ve hareketlilik gösterir.

Tamburî İzak geleneksel tambur üslubunun en büyük ustalarındandır. Tamburun derin teknesi üstünde oluşan yankı ve tınıları birbirine bağlayarak, tek bir mızrap vuruşuyla birkaç perdenin sesini verme temeline dayanan bu üslubu, İzak'ın öğrencilerinden Kuyumcu Oskiyam, Kozyatağı Rıfaî Şeyhi Abdülhalim Efendi'ye (1847-1897), o da Suphi Ezgi'ye öğretmiş, böylece tamburun çalınışındaki klasik tavır asıl kaynaklarından günümüze ulaşmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Gül'izar Takım; Şedd-i araban Takım; Şedd-i araban Beste; Dilkeşhâverân Çember Beste; Isfahan Çember Beste; Şedd-i araban Yürük Semai; Isfahan Çember Yürük Semai;* 60'ı aşkın *Peşrev* ve *Saz Semaisi; 6 Şarkı.*

• KAYNAKLAR: R.Kam, "Türk Azınlık Musikicileri: Zaharya ve İzak", *Radyo*, 67, 1947; H.Yenigün, "Gayrimüslim Musikişinaslar: İzak", *Musiki Mecmuası*, 138, 1959.

İZER, Zeki Faik
(1905)

Türk, ressam. Lirik soyutlamacı bir anlayış içinde yaptığı resimlerle tanınmıştır.

15 Nisan 1905'te İstanbul'da doğdu. 1923'te girdiği Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonra Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) İbrahim Çallı Atölyesi'nde öğrenim gördü. 1928'de Paris'e gitti, burada André Lhote ve Othon Friesz'in (1879-1949) atölyelerinde çalıştı. 1932'de İstanbul'a döndü ve Gazi Eğitim Enstitüsü'nde (şimdi Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) öğretmenlik görevine başladı. 1933'te D Grubu'nu kuran beş sanatçı arasına katılarak çalışmalarını daha çok bu grubun ilkeleri çerçevesinde sürdürdü. 1934'te yeniden Paris'e gitti. Burada iki yıl Titian, Veronese ve Nicolas Poussin gibi ustaların yapıtlarını inceledi, kopyalar yaptı. İstanbul'a dönünce Güzel Sanatlar Akademisi Süsleme Sanatları Atölyesi'ne öğretmen oldu. 1948-1952 arasında ise akademi müdürü olarak görev yaptı. 1951'de Türk Sanat Tarihi Enstitüsü'nü kurdu. 1946'da UNESCO'nun Paris'te düzenlediği Uluslararası Modern Sanat Sergisi'nin Türk resmine ayrılan bölümünü, 1947'de Nurullah Berk'le birlikte

yine Paris'te Ceunuschy Sergisi'ni düzenledi. 1958'de, Brüksel'de açılan Uluslararası Modern Resim Sergisi'nde Cevat Dereli'yle birlikte Türkiye'yi temsil etti. 1960'ta Türkiye birincisi olarak Gaugenheim Uluslararası Sergisi'ne katıldı.

Zeki Faik İzer, başlangıçta kübist üslupta çalışırken zamanla bu akımın geometrik kurgusundan, düşünceye dayanan ve hesaplı tekniğinden uzaklaştı. A.Lhote'dan sonraki öğretmeni O.Friesz'in tavrını kendisine daha yakın buldu ve bir süre de gerçeğe ve doğaya bağlı kalarak çalıştı. 1955'lerde soyut sanata yönelerek özgün üslubunu geliştirdi. Doğadan ve gerçekçi görüntülerden arınmış, bilinen hiçbir biçimi anımsatmayan lekeci (taşist) bir yaklaşımla çalıştı. Önceden tasarlanmadan, içgüdüsel bir çalışmayla oluşturulan resimlerindeki uyumlu renk lekeleri, fırtınanın, dalgalı denizin, hareket halindeki bir doğal varlığın ya da insanla ilgili duyguların yansıtılmalarıdır.

• YAPITLAR (başlıca): *Natürmort*, 1958; *İnkılap Yolunda*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Sultan Ahmed Camii'nin Camları*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Soyut Kompozisyon*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Missa Solemnis*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Dolmabahçe Sarayı; Düğün Çiçekleri; Büyük Balık; Deniz Kabuğu ve Ay Çiçeği; Akdeniz Mitolojisi.*

• BAKINIZ: N.BERK.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı
(1868-1946)

Türk din bilgini. Batılılaşma'ya karşı İslamcı görüşü savunanlara katılmıştır.

İzmir'de doğdu, Ankara'da öldü. İzmir Rüşdiyesi'nden sonra, 1894'te İstanbul'da Yüksek Muallim Mektebi'ni bitirdi. Bu arada medrese öğrenimi gördü, Şazeli Tarikatı'ndan icazet aldı. Bir süre Darülfünun'da da okuyan İzmirli, Mülkiye Mektebi'nde fıkıh, 1911'de Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde felsefe, Hukuk Fakültesi'nde fıkıh okuttu. 1915'te Edebiyat Fakültesi'nde İslam felsefesi tarihi müderrisi, 1933'teki Üniversite Reformu'ndan sonra ordinaryüs profesör oldu ve bu görevden emekliye ayrıldı. Maarif Encümeni üyeliği, İlahiyat Fakültesi dekanlığı, Şer'iye Vekâleti İslam İncelemeleri Kurulu başkanlığı gibi görevlerde bulundu.

İslam felsefesi, Kelam ve fıkıhın yanı sıra, Batı felsefesini de inceleyen İzmirli, karşılaştırmalı bir yöntemi benimsemiş, İhvan üs-Safa görüşüyle Darwincilik arasında benzerlikler bulmaya çalışmıştır. İslam felsefesi, Kelam ve fıkıhtaki kimi konuları yeniden ele almış, bu alanların tarihini irdeleyen yapıtlar vermiştir. İslam filozoflarından Türk olanlarını incelemesi bu çabaları arasındadır. Tasavvuf'taki içedoğuş ve görünüş konularına karşı çıkmış, *Mihrab* dergisinde İslam düşüncesini gizemci bir tutumla yorumlamayı eleştiren yazılar yazmıştır. Fıkıh derslerinde kadın erkek eşitliği konusuna değinen İzmirli, Tanrı'nın ayrı nitelikte yarattığı bu iki varlığın yasalar karşısında eşit sayılmasının olanaksız olduğunu ileri sürer. Bu bağlamdaki yeniliklere, yeni eğitim kurumlarına, laikleşme ve Atatürk döneminin temel ilkelerine karşı çıkarak Batılılaşma'ya tepki göstermiş, gelenekçi ve Şeriat'a bağlı bir toplum anlayışını savunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *İhvan üs-Safa* (taşbasma); *Anglikan Kilisesine Cevap*, 1919; *Maani-i Kur'an*, 2 cilt, 1927, ("Kuran'ın Anlamları"); *İslam Felsefesi Tarihi*, 1932; *Türk Filozofları*, 1933; *Yeni İlm-i Kelâm*, 2 cilt, 1939.

• BAKINIZ: İ.F.ERTUĞRUL, ŞAZELİ.

İZZET ALİ PAŞA
(? - 1734)

Osmanlı Divan şairi ve devlet adamı. Nedim'in etkisinde güçlü şiirler yazmıştır.

İstanbul'da doğdu, Revan'da (bugün SSCB'de Erivan) öldü. Doğum tarihi bilinmiyor. Dört kez başdefterdarlıkta bulunmuş Vezir Damad Ahmed Paşa'nın oğludur. İyi bir öğrenim gördü. 1724'te defterdar mektupçusu oldu. 1729'da başdefterdarlığa atandı. 1730 Patrona Halil ayaklanmasında, ayaklanmacıların baskısına karşın görevini sürdürdü. 1732'de sadaret kaymakamlığına getirildi. Ardından Anadolu beylerbeyliğine yükseldi. Bağdat cephesine gönderildi. İran'a karşı düzenlenen Revan seferine serasker olarak katıldı. Bu sefer sırasında öldü.

Şair Nedim'in yakın dostu olan İzzet Ali Paşa, onun etkisinde ama daha güçlü şiirler yazmıştır. Döneminin önemli olaylarına başarılı tarihler düşürmüştür. Lale döneminin önde gelen hattatlarından biridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü No.2672).

İZZET MOLLA [Keçecizade]
(1785-1829)

Osmanlı Divan şairi. Divan edebiyatının Tanzimat'tan önceki son temsilcilerinden biridir.

Mehmed İzzet, İstanbul'da doğdu. Ağustos 1829'da Sıvas'ta öldü. Büyük dedesi keçecilikle uğraştığından Keçecizade lakabı ile anılır. Sadrazam Fuad Paşa'nın babasıdır. 1799'da babası Mehmed Salih Efendi ölünce enişteleri müderris Meşalecizade Esad Efendi ile Kazasker Moralızade Hamid Efendi'nin gözetiminde yetişti. Bir süre müderrislik yaptıktan sonra, 1809'da şeyhülislam tarafından Bursa müfettişliğine, 1820'de Galata kadılığına atandı. Koruyucusu Halet Efendi'nin öldürülmesi üzerine Sadrazam Deli Abdullah Paşa'ya yazdığı yergiler yüzünden 1823'te Keşan'a sürüldü. İki yıl sonra bağışlanarak İstanbul'a

döndü. 1825'te "Mekke", 1826'da "İstanbul" payelerini kazandı, Harameyn müfettişi oldu. Bir layiha hazırlayarak yıllardan beri süren Yunan, Eflak, Boğdan ve Sırp sorunlarından ötürü Rusya'ya savaş açılmasına karşı çıktı. Bu yüzden 1827'de Sıvas'a sürgün edildi.

İzzet Molla, Tanzimat'tan önce, eskiyi savunup sürdürmek isteyen şairlerdendir. Divan şiirinin bu son döneminde sağlam, akıcı üslubuyla, ustaca şiir yazanların son temsilcilerinden biri olmuştur. Keşan'a sürülmesini, yolculuğunu, oradaki yaşamını, başından geçenleri, kendisinin nasıl saz şairi sanıldığını ve İstanbul'a dönüşünü anlatan anılarını, manzum olarak yazdığı *Mihnet Keşân*'da toplamıştır. Mevlevi tarikatına bağlı idi. Tanrısal aşka ilişkin görüşlerini iki yüz doksan beyitlik *Gülşen-i Aşk* adlı mesnevisinde belirtmiştir. Kırk yaşına değin yazdığı gençlik şiirleri *Divan-ı İzzet Bahâr-ı Efkâr* adını verdiği büyük divanında, bundan sonra yazdıklarını da *Divançe-i İzzet-i Nadide Güftâr Benam-ı Hazân-ı Âsâr* adlı küçük divanında toplanmıştır.

Kasidelerinde Seyyid Vehbi'nin özellikle de Nef'i'nin etkisi görülür. Mevlevilik'e bağlılığı gereği, başta Mevlânâ ile tarikatın ileri gelenlerini şiirlerinde sık sık anmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan-ı İzzet Bahâr-ı Efkâr*, (ö.s.), 1839; *Divançe-i Izzet-i Nadide-Güftâr Benam-ı Hazân-ı Âsâr*, (ö.s.), 1841; *Gülşen-i Aşk*, (ö.s.), 1849; *Mihnet Keşân*, (ö.s.), 1853.

İZZET PAŞA [Arap]
(? - 1924)

Osmanlı veziri. II. Abdülhamid'e olan yakınlığıyla tanınmıştır.

Şam'da doğdu, Mısır'da öldü. Şam eşrafından Holo Paşa'nın oğlu olup, Arap İzzet adıyla ünlüdür. Oldukça iyi bir öğrenim gördükten sonra II. Abdülhamid'in hizmetine girdi, Mâbeyn ikinci kâtipliğine dek yükseldi. Gerek sarayda, gerek devlet yönetiminde kazandığı büyük etkinlik yanında, II. Abdülhamid'in en güvenilir adamlarından biri oldu. Padişahın bağışları ve yabancı şirketlerle olan ilişkileri nedeniyle büyük bir servet edindi. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Avrupa'ya kaçarak ömrünün sonuna kadar yurt dışında yaşadı.

• BAKINIZ: ABDÜLHAMİD II.

JABOTİNSKİ, Vladimir
(1880-1940)

Rus, gazeteci. Revizyonist Siyonist hareketi kurmuş, Filistin'de bağımsız bir Yahudi devletinin kurulması için çalışmıştır.

Vladimir Evgeneviç Jabotinski 18 Ekim 1880'de Rusya'da Odessa'da doğdu, 3 Ağustos 1940'ta ABD' de New York'ta öldü. Edebiyatla ilgilendi ve birçok dil öğrendi. 1898'de *Odessky Listok* gazetesinin yurt dışı muhabiri olarak Bern ve Roma'ya gitti. Roma'da üç yıllık hukuk öğrenimi gördükten sonra, 1901'de Rusya'ya döndü.

O dönemde Rusya'daki Yahudiler büyük bir baskı altındaydılar. 1903'teki Yahudi katliamından sonra Siyonist harekete katılan Jabotinski, konuşmalarında, yazılarında Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması görüşünü savunmaya başladı. Yahudiler onun çağrısıyla kendilerini savunmak için örgütlenmeye başladılar. Jabotinski, 1904'te toplanan VI. Siyonist Kongre'ye, 1906'da Helsinki'de toplanan Rusya Yahudileri'nin konferansına temsilci olarak katıldı ve 1909'da Dünya Siyonist Örgütü Yürütme Komitesi adına Osmanlı yönetimiyle ilişki kurmak için İstanbul'a gitti. 1910'da Rusya'ya döndü. İbranice'nin Yahudi okullarında eğitim dili olarak kabul edilmesi için çaba gösterdi.

I. Dünya Savaşı sırasında Filistin'i egemenliği altında tutan Osmanlı Devleti'nin yenileceği varsayımından yola çıkarak Yahudi davasını destekleyeceklerini umduğu Müttefikler'in yanında yer aldı. Filistin' in işgalinde Müttefikler'e yardımcı olmak amacıyla Filistin'e gidecek Yahudi birliklerini örgütledi. Filistin'in1920'de İngiliz manda yönetimi altına girmesinden sonra Yahudi göçünün artması, bölgede yaşayan Araplar arasında huzursuzluk yaratmaya başladı. Jabotinski, 1920'de Filistin'deki Yahudiler'in Araplar'a karşı oluşturduğu bir yeraltı hareketi olan Haganah'ı örgütledi ve yönetti. Gizli çalışmaları nedeniyle İngiliz yönetimince 15 yıl çalışma kampı cezasına çarptırıldıysa da tepkiler sonucu cezası 1 yıla indirildi. Filistin'e girmesi yasaklanan Jabotinski daha sonra istifa edeceği Dünya Siyonist Örgütü Yürütme Komitesi'nde Filistin'deki İngiliz yönetimine karşı sert bir tavır alınması gerektiğini savundu. 1925'te Dünya Siyonist Revizyonistler Birliği'nin başına geçti. Bu örgütün amacı Filistin'e Yahudi göçünü hızlandırarak burada bir Yahudi devleti kurmaktı. Jabotinski 1935'te Yeni Siyonist Örgütü'nü kurdu. Londra'ya giderek İngiltere'nin Filistin konusunda oluşturduğu komisyonda dünyada dağınık olarak yaşayan Yahudiler'in Filistin'de toplanıp Ürdün Nehri'nin her iki tarafını da içine alan bir Yahudi devleti kurmaları gerektiğini savundu. 1940'ta New York'ta Siyonist gençlik hareketi Betar'ı ziyareti sırasında kalp krizi geçirerek öldü.

Jabotinski siyaset adamı olmasının yanı sıra iyi bir dilbilimci, hatip ve gazeteciydi. Değişik konularda kitaplar yazdı. Yandaşları 1940'larda Filistin'de hem Araplar'a hem de İngilizler'e karşı savaşan İrgun Zvai Leumi'nin (Ulusal Askeri Örgüt) içinde mücadelelerini sürdürdüler.

• BAKINIZ: BEGİN, T. HERZL.

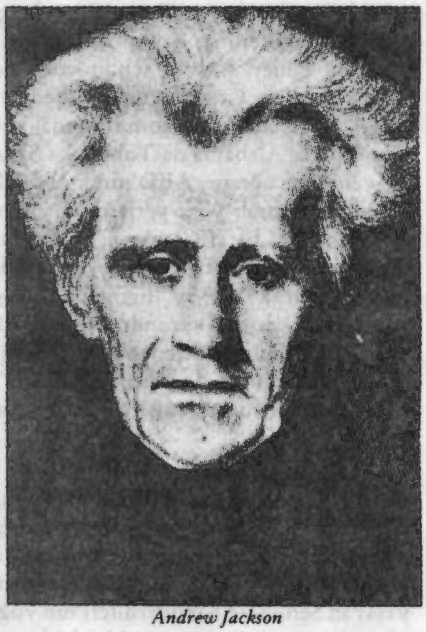

Andrew Jackson

JACKSON, Andrew
(1767-1845)

ABD'li asker ve devlet adamı. 1828-1837 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

15 Mart 1767'de Kuzey ve Güney Carolina arasında yer alan Waxhaw'da (bugün Kuzey Carolina'da) doğdu, 8 Haziran 1845'te Tennessee Eyaleti'ne bağlı Nashville yakınlarındaki Hermitage'de öldü. Ailesi o doğmadan kısa bir süre önce İrlanda'dan Amerika'ya göç etmişti. Bağımsızlık Savaşı sırasında henüz 13 yaşında olmasına karşın bir albayın emir erliğini yaptı. 1781'de İngilizler tarafından yakalandı ve bir süre hapiste yattı. Tutukluluğu sırasında çizmesini silmeyi reddettiği bir İngiliz subayının kılıcıyla yüzünde açtığı yaranın izini yaşamı boyunca taşıdı.

Bağımsızlık Savaşı sırasında annesini ve iki kardeşini yitiren Jackson, savaşın bitiminden sonra Kuzey Carolina'da Salisbury'de hukuk öğrenimi gördü. 1788'de bir süre sonra Tennessee adını alacak olan Kuzey Carolina'nın batısında yer alan bölgenin savcılığına atandı. Bölgedeki başlıca anlaşmazlık konusu olan borç davalarıyla ilgilenmesi nedeniyle yörenin tüccar ve toprak sahipleriyle yakın ilişkiler kurdu; hizmetleri karşılığında para yerine toprak ve hayvan kabul ederek kısa zamanda servet yaptı. 1796'da Tennessee'nin 16. eyalet olarak Birlik'e katılmasından sonra, eyalet anayasasını hazırlamakla görevli kongreye seçilerek siyasi yaşama atıldı. Aynı yıl Tennessee Eyaleti temsilcisi olarak Temsilciler Meclisi'ne seçildi.

Banka sorunu

Mart 1797'de Temsilciler Meclisi'ndeki görevinin sona ermesinden sonra Senato üyeliğine getirildiyse de, 1798'de istifa ederek Nashville'e döndü. Bir süre sonra atandığı Tennessee Eyaleti Yüksek Mahkeme yargıçlığı görevini 1804'e değin sürdüren Jackson'a, 1812'de eyalet ordusunda tuğgeneral rütbesi verildi.

1812 savaşı

İngilizler'in Amerikan gemilerine saldırmaları ve ABD'nin Florida ve Kanada'yı ele geçirme isteği 1812'de İngiltere'ye savaş açılmasına neden oldu. Jackson, güney sınırını tehdit eden ve İngilizler'in müttefiği olan Creek Kızılderilileri'ne karşı savaşmakla görevlendirildi. Komutasındaki ordu Kızılderilileri 1814'te Alabama'da Tohopeka Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğrattı. ABD'nin kızılderililerin topraklarına el koyarak yeni yerleşim alanları kazanmasını sağlayan bu başarı Jackson'ı Batı'nın kahramanı durumuna getirdi. Daha sonra ordusuyla güneye inen Jackson, Ocak 1815'te İngilizler'e karşı New Orleans'ta büyük başarı kazandı. Bu başarı 1812 Savaşı'nda istediği sonucu elde edemeyen Amerikalılar arasında büyük bir sevinç yarattı ve Jackson'ı salt Batı'nın değil tüm ülkenin ulusal kahramanı konumuna yükseltti.

1812 Savaşı sonrası ülke içi siyasi karışıklıkların sona erdiği ve ulusal birliğin sağlandığı bir dönem oldu. Bir süre Nashville yakınlarındaki Hermitage'deki evine çekilen Jackson, Ekim 1817'de Florida'nın İspanyollar'ın elinde bulunan bölgesinin sınırında yaşayan Seminole Kızılderilileri'nin yoğunlaşan saldırıları üzerine göreve çağrıldı. Jackson'ın Florida'yı işgal etmesi üzerine İspanyollar Florida'yı ABD'ye satmak zorunda kaldı. 1821'de Florida valisi olan Jackson, kısa bir süre sonra istifa etti. 1823'te yeniden Senato'ya seçildi. Başkanlığa adaylığını koyduğu 1824 seçimlerinde, adaylardan hiçbirinin yeterli oy alamaması üzerine devlet başkanını Temsilciler Meclisi'nin seçmesi kararlaştırıldı. Dört başkan adayından ikisi çekilince seçime yalnız J.Q. Adams ve Jackson katıldı. Adams, meclis sözcüsü Clay'in desteğiyle devlet başkanı oldu. Adams'ın Clay'i dışişleri bakanı yapması çeşitli söylentilere ve Cumhuriyetçiler'in ikiye ayrılmasına neden oldu. Adams ve Clay yandaşları Ulusal Cumhuriyetçiler adını alarak, daha sonraki yıllarda kurulacak olan Whig Partisi'nin çekirdeğini oluşturdular.

"Jackson Tipi Demokrasi"

1828 seçimlerinde Cumhuriyetçi Demokratik Parti'den yeniden adaylığını koyan Jackson, seçimleri kazanarak ABD'nin 7. devlet başkanı oldu. Batı'dan seçilen ilk devlet başkanı olan Jackson, bu bölgeye ilk yerleşenlerin otoriter, milliyetçi görüşlerinin temsilcisiydi. Eyaletlerin özekliklerini korumalarını savunmakla birlikte, Birlik'in korunmasından yanaydı. İnandığı ilkeler ve uygulamalarıyla "Jackson tipi demokrasi" olarak anılan bir demokrasi anlayışının savunuculuğunu yaptı. Başkanlık dönemi siyasi kuruluşların ve toplumsal yaşamın belirli ölçüde demokratikleşmeye başladığı bir dönem oldu. Birçok eyalette oy hakkında mülkiyete ve diğer koşullara bağlı kısıtlamalar kaldırılarak, tüm erkek beyaz yurttaşlara oy hakkı tanındı. Başkan adaylarının belirlenmesinde etkili olan klikler kaldırıldı ve 1832 seçimlerinde ilk beş başkan adayı parti kongrelerinde belirlendi. Uygulanan rotasyon sistemiyle memurların dönüşümlü olarak görev yapmaları sağlandı.

1832 başkanlık seçimlerine yaklaşırken, ABD'de Merkez Bankası'nın birçok işlevini yerine getiren Second Bank'in yönetiminde etkili olan Ulusal Cumhuriyetçiler bankaya tanınan ayrıcalıkların süresinin uzatılması için kongreye başvurdular. Bankayı Doğu sermayesinin simgesi olarak gören Jackson, bu başvuruyu veto etti. Jackson 1832 seçimlerinde büyük bir başarı kazanarak yeniden başkan seçildi. 1833'te devlet fonlarını Second Bank'ten çekerek eyalet bankalarına dağıtması ülkede panik yarattı. Buna ek olarak bütçe fazlasının eyaletler arasında paylaştırılması bir süre sonra enflasyona neden oldu. Enflasyonu durdurmak amacıyla 1836'da toprak alım satımında kâğıt para kullanımını yasaklayarak yerine altın ve gümüşün konması ise iktisadi bunalımın başlamasıyla sonuçlandı.

1832'de gümrükle korunan sanayi mallarının sayısını artıran bir yasa çıkartıldı. Bu yasayla yalnız sanayi mallarının korunması, tarımcı Güneyliler'in tepkisine yol açtı. Güneyliler, Kuzeyliler'in Kongre'de güç kazanarak köleciliği yasaklayacaklarından korkuyorlardı. Güney Carolina, başkan yardımcısı Calhoun'nun etkisiyle 1828 ve 1832 gümrük tarife yasalarını anayasaya aykırı bulup tanımadığını açıkladı. Federal yasaları uygulamaktan yana olan Jackson, Güney Carolina'yı uyaran bir bildiri yayımladı. Bildiri etkili olamayınca Mart 1833'te Zor Yasası adı verilen ve başkanın eyaletlere askeri müdahalesini olanaklı kılan yasa kabul edildi. Olay, aynı yıl daha ılımlı bir gümrük yasasının kabul edilmesiyle sona erdi. Jackson, 1837 seçimlerinde Van Buren'i destekleyerek başkan seçilmesini sağladı. Devlet başkanlığının sona ermesinden sonra Hermitage'deki evine çekilen Jackson, yaşamının sonuna değin Demokratlar arasındaki etkisini korudu.

• KAYNAKLAR: S. Bassett, *The Life of Andrew Jackson*, 1911; J. Parton, *Life of Andrew Jackson*, 1860; A.M. Schlesinger, *The Age of Jackson*, 1945.

• BAKINIZ: J.Q. ADAMS, BIDDLE, CALHOUN, H. CLAY, MADISON, J. MONROE.

JACKSON, John Hughlings (1835-1911)

İngiliz nöroloji bilgini. Beyindeki hareket ve duyu merkezlerine, epilepsiye ve konuşma bozukluklarına ilişkin çalışmalarıyla klinik nörolojinin ve nörofizyolojinin gelişmesinde öncü olmuştur.

4 Nisan 1835'te Yorkshire'daki Green Hammerton'da doğdu, 7 Ekim 1911'de Londra'da öldü. Öğrenimini 1856'da Londra'daki St. Bartholomew Hastanesi Tıp Okulu'nda tamamladı, 1860'ta da St. Andrews Üniversitesi'nden tıp doktorasını aldı. Daha doktora öncesi dönemde üç yıl kadar York Hastanesi'nde çalışmış 1859'da Londra Hastanesi'nde patoloji dersleri vermeye başlamıştı. Uzun yıllar Londra'nın birkaç hastanesinde aynı anda klinik hekimliği yapan Jackson, 1862'den 1906'ya değin Ulusal Felç ve Epilepsi Hastanesi'nde çalışırken, 1863-1894 arası Londra Hastanesi'ndeki hekimlik görevini de yürütüyordu. 1894'ten sonra da ölünceye değin Londra Hastanesi'nde danışman hekim olarak çalışmalarını sürdürdü.

1868'de Royal College of Physicians'ın bilim kurulu üyeliğine getirilerek önemli konferans dizileri hazırlayan Jackson, 1878'de Royal Society üyeliğine, 1885'te Nöroloji Derneği'nin ilk başkanlığına seçilmiştir.

19. yy'da, beyindeki hareket ve duyu merkezlerinin yerlerinin belirlenmesine yönelik çalışmalarla birlikte nöroloji hızlı bir gelişme sürecine girmişti. Fransız nöroloji bilgini Broca'nın, beynin belli bölgelerinin belli işlevleri olduğunu öne süren "lokalizasyon" kavramını ortaya atmasından sonra araştırmalarına bu yönde ağırlık veren Jackson da, özellikle epilepsi (sara) üzerindeki çalışmalarına ve bulgularına dayanarak beyin kabuğundaki belirli işlevsel bölgelerin varlığına inanıyordu. Jackson'un epilepsiye ilişkin çalışmaları, beyinde belirli bölgelerde merkezlenen belirli işlevlerin ve bu bölgelerdeki lezyonlarla işlevsel bozukluklar arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik çağdaş klinik yöntemlerinin öncüsü olmuştur. Gerçekten de, daha önceki dönemde soğanilikten kaynaklandığı sanılan epilepsideki kasılma nöbetlerinin, sinir hücrelerinde birdenbire ortaya çıkan, düzensiz, hızlı ve aşırı elektrik boşalımından ileri geldiğini ileri sürerek epilepsinin gerçeğe çok yakın açıklamasını yapan ilk nöroloji bilgini Jackson'dır. 1863'te ilk kez onun tanımladığı bir epilepsi türü de bugün onun adıyla, "Jackson epilepsisi" diye anılır. Ağır bilinç kaybı olmaksızın, vücudun yalnızca bir yanındaki kaslarda hafif seğirmelerle başlayıp giderek güçlü kasılmalara dönüşen bu lokal epilepsinin nedenini Jackson, beyin kabuğunun istemli hareket merkezi olan motor bölgesindeki yapısal kusurlara ya da zedelenme sonucu oluşmuş doku bozukluklarına (lezyon) ve tümörlere bağlayarak açıkladı.

Jackson'ın epilepsi dışındaki en önemli çalışmaları, beyin ve omurilik zedelenmelerinden ileri gelen sinir sistemi hastalıkları ile konuşma bozukluklarıdır. Zihinsel bozuklukların ya da zekâ yetilerindeki gelişmemişliğin beyindeki yapısal bir lezyondan ileri gelebileceğine dikkati çeken Jackson, beyinde olduğu gibi beyincikte de işlevsel bölgelerin bulunduğuna inanıyordu. Konuşma merkezinin, sağ elini kullanan kişilerde beynin sol yarıküresinde yer aldığını belirleyen Broca'nın çalışmasını doğrulayarak, konuşma yitimi ya da "afazi" denilen konuşma bozuklukları ile beyin kabuğunun sol yanındaki lezyonların ilişkisini araştırdı. Ayrıca, Helmholtz'un geliştirdiği oftalmoskopun yalnızca göz hastalıklarının tanısında değil nörolojideki önemini de vurgulayarak, göz hastalıkları ile beyin lezyonları arasındaki ilişkiyi inceledi.

• BAKINIZ: BROCA, FERRIER, HELMHOLTZ, WERNICKE.

JACOB, François (1920)

Fransız hekim ve biyokimya uzmanı. Bakteri hücrelerinde genetik bilgi aktarımını ve enzim sentezinin düzenlenmesini açıklığa kavuşturan çalışmalarıyla tanınır.

17 Haziran 1920'de Nancy'de doğdu. Paris Üniversitesi'nde tıp öğrencisiyken, 1940'ta, II. Dünya savaşı nedeniyle orduya alınıp askeri hekim olarak Afrika'ya gönderildi. Savaş bittikten sonra Paris'e dönerek aynı üniversitede öğrenimini sürdürdü ve 1947'de tıp diplomasını, 1954'te fen dalında doktora derecesini aldı. 1950'de araştırma asistanı olarak göreve başladığı Paris Pasteur Enstitüsü'nde altı yıl sonra laboratuvar şefliğine, 1960'ta da hücre genetiği bölümünün başkanlığına getirildi. 1964'te Collège de France'ta kendisi için kurulan hücre genetiği kürsüsünün profesörlüğüne atanan Jacob, 1984'te bu görevini ve Pasteur Enstitüsü bölüm başkanlığını sürdürmekteydi.

Hücre düzeyindeki işlevsel denetim ve düzenleme mekanizmalarının anlaşılmasına katkıda bulunan ortak çalışmaları nedeniyle 1965 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü Monod ve Lwoff ile bölüşen Jacob, Danimarka, ABD ve Belçika bilim akademilerinin, 1973'te Londra'daki Royal Society'nin, 1977'de Fransız Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçilmiş, Légion d'honneur'ün büyük haç nişanıyla ödüllendirilmiştir.

Jacob, Monod ve Lwoff'un Paris Pasteur Enstitüsü'ndeki ortak çalışmaları, hücre içindeki enzim sentezinin denetlenmesinden, dolayısıyla kalıtsal özelliklerin yeni döllere aktarılmasından sorumlu olan genlerin işlevini açıklama yolunda atılmış en önemli adımlardan biridir. Daha önceki yıllarda Beadle ve Tatum'un, çok basit bir organizma olan *Neurospora* üzerinde yaptıkları araştırmalar, kalıtsal özellikleri belirleyen her enzimin ayrı bir genin sorumluluğu ve denetimi altında üretildiğini ortaya koymuştu. Bu denetim mekanizmasını açıklayabilmek için 1950'lerde bakteri hücreleri üzerinde çalışmaya başlayan Jacob, Monod ve Lwoff'un vardıkları

ilk nokta, enzimlerle birlikte tüm protein sentezinin iki aşamalı bir denetim altında tutulduğuna ilişkindi. Bu bulgudan yola çıkarak 1961'de geliştirdikleri varsayıma göre, her enzime özgü "yapısal genler" o enzimin molekül yapısını belirleyerek doğrudan doğruya enzim sentezini yönetirken, hangi enzimin üretileceğini belirleyen "düzenleyici genler" de yapısal genlerin etkinliğini denetler. Yapısal genler, düzenleyici genlerin gönderdiği kimyasal sinyallerle ve "operatör genler" aracılığıyla denetim altında tutulur. Operatör gen, düzenleyici genden aldığı sinyale göre, yapısal geni uyararak protein sentezinin başlamasını ya da durmasını sağlar. Düzenleyici genlerle yapısal genler arasındaki uyumun bozulması, sentezi öngörülmeyen enzimlerin üretilmesine yol açarak hücreye zarar verebileceğinden, bu denetim mekanizmasının iyi işlemesi yaşamsal önem taşır.

Jacob ve Monod'nun gene birlikte sürdürdükleri çalışmalarının önemli bir sonucu da, genetik bilginin aktarılmasında önemli rol oynayan ve "haberci" denilen bir RNA'nın (ribonükleik asit) varlığını açıklamalarıdır. Hücrenin temel kalıtım malzemesi olan bir DNA (dezoksiribonükleik asit) molekülünün birbirinin eşi iki ayrı DNA molekülü halinde çoğalması ve mitoz bölünmeyle oluşan iki yavru hücreye bölüştürülmesi sırasında, DNA zincirinde kodlanmış genetik bilgiyi hücrenin protein sentez merkezi olan ribozomlara ileten bu haberci RNA'lardır.

Biyoloji bilgilerinin gelişmesini inceleyen yapıtlarıyla bilim tarihine de eğilen Jacob'un çalışmaları, hücre biyokimyasının açıklığa kavuşturulmasında ve moleküler genetiğin gelişmesinde önemli birer aşamadır.

- YAPITLAR (başlıca): *La logique du vivant*, 1970, ("Canlının Mantığı"); *Le jeu des possibles*, 1981, ("Olabileceklerin Oyunu").

- BAKINIZ: AVERY, BEADLE, CRICK, HOAGLAND, LWOFF, MONOD, TATUM, J.D. WATSON.

JACOB, Max
(1876-1944)

Fransız, şair. Çağdaş şiirin hazırlayıcıları arasındadır.

12 Temmuz 1876'da Quimper'de doğdu, 5 Mart 1944'te Drancy'de öldü. Yahudi bir aileden geliyordu. 1894'te Paris'e gitti. Bu yıllarda Paris'te oluşan canlı sanat ortamında etkili bir kişi oldu. *Sic* ve *Littérature* dergilerinde yeni şiirin örneklerini verdi. Kübist ressam Picasso ve Gris'yle, şair Apollinaire'le yakın ilişkiler kurdu. 1909'da Hıristiyan oldu. 1915'te Katolik mezhebine girdi. Ancak yaşantısı 1921'e değin tövbekârlıkla bohemlik arasında gidip geldi. Bu tarihte Saint Benoit-sur-Loire'de inzivaya çekildi. Yaşamını resim yaparak kazandı. Birçok yapıtını burada yazdı. II. Dünya Savaşı sırasında Paris yakınlarında Drancy'de bir toplama kampına gönderildi, orada öldü.

20. yy'ın başında birçok Avrupalı sanatçı, içinde yaşadıkları dönemi, evrensel bir bunalım çağının başlangıcı olarak değerlendiriyordu. Makineleşmenin ve savaşın insanları tehdit ettiği bu çağda, özne ile nesne arasındaki sınırların silindiğini düşünen André Salmon, Guillaume Apollinaire, Max Jacob gibi yeni şairler, bu duyguyu geleneksel biçimlerin dışında yeni bir duyarlıkla dile getirmeye çalıştılar. Düşsel, gerçekdışı, fantastik öğeleri kullanarak çağdaş insanın uyumsuzluğunu anlattılar.

Bu dönem Fransız şiirinde Yeni Espri (l'Esprit Nouveau) anlayışını temsil eden Apollinaire ve Jacob'un getirdiği en önemli yenilik, şiire görüntüyü egemen kılmak olmuştur. Özellikle Jacob, dilin ahenkliliğinden uzaklaşarak görüntünün alanını genişletmiş, şiirini gündelik yaşamın sıradan ayrıntılarını birbiri ardınca sıralayarak kurmuştur. Ancak kopuk gibi gözüken bu parçacıklar bütünlendiğinde, gündelikten öte bir anlam kazanır ve akılcı düşünceyi yadsıyan, yarı dinsel mistik bir boyuta ulaşırlar. Gerçeküstücülük'e yönelen, ama tam olarak bu akımın oluşumunda yer almayan Jacob, çağdaş şiirde yeni hareket ve biçim olanakları yaratmıştır.

En önemli yapıtlarından *Le cornet à dés* ("Zar Fincanı") düzyazı şiirlerden oluşur. Karabasanı andıran bir görüntüyü, ani bir görsel algılamayı, bir anektodu, parlak bir üslup ve ustalıklı bir ritmle dile getiren bu şiirler, gerçeküstücü bir hava taşır. Jacob bu şiirlerinde olağanüstüyü gündelik olanla birleştirmiştir. Katolik olduktan sonraki yapıtlarında ise dinsel bir mistiklikle gülmecenin kaynaştığı göze çarpar. *Le sacrifice impérial* ("Yüce Özveri") ve *Correspondance* ("Yazışmalar") gibi kitaplarında fantezi dünyasıyla iç içe geçmiş, bitip tükenmez bir iç gözlemi, nerdeyse bir sözcük cambazlığıyla anlatmıştır. Ancak sözcüklerin ardında, lanetlenmekten korkan, dönme olmanın baskısını yaşayan ve cenneti özleyen bir bakış vardır. Paris'teki son yıllarında çevresinde, ona bağlı bir sanatçılar halkası oluşmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Saint Matorel*, 1909, ("Aziz Matorel"); *Le cornet à dés*, 1917, ("Zar Fincanı"); *La défense de Tartuffe*, 1919, ("Tartuffe'ün Savunması"); *Le laboratoire central*, 1921, ("Merkez Laboratuvarı"); *Les pénitents en maillot rose*, 1925, ("Pembe Mayolu Tövbekârlar"); *Le sacrifice impérial*, 1929, ("Yüce Özveri"); *Derniers poémes en vers et en prose*, (ö.s.), 1945, ("Son Koşuk ve Düzyazı Şiirleri"); *Poémes de Morvan le Gaelique*, (ö.s.), 1953, ("Gallı Morvan'ın Şiirleri"); *Correspondance*, 2 cilt, (ö.s.), Garnier (der.), 1953-1955, ("Yazışmalar").

- KAYNAKLAR: A. Billy, *Max Jacob*, 1947; J. Rousselot, *Max Jacob L'homme qui fais ait penser à Dieu*, 1946.

- BAKINIZ: APOLLINAIRE.

Resim 383
Balkan Naci İSLİMYELİ "Eski Yıldız", Özel Koleksiyon

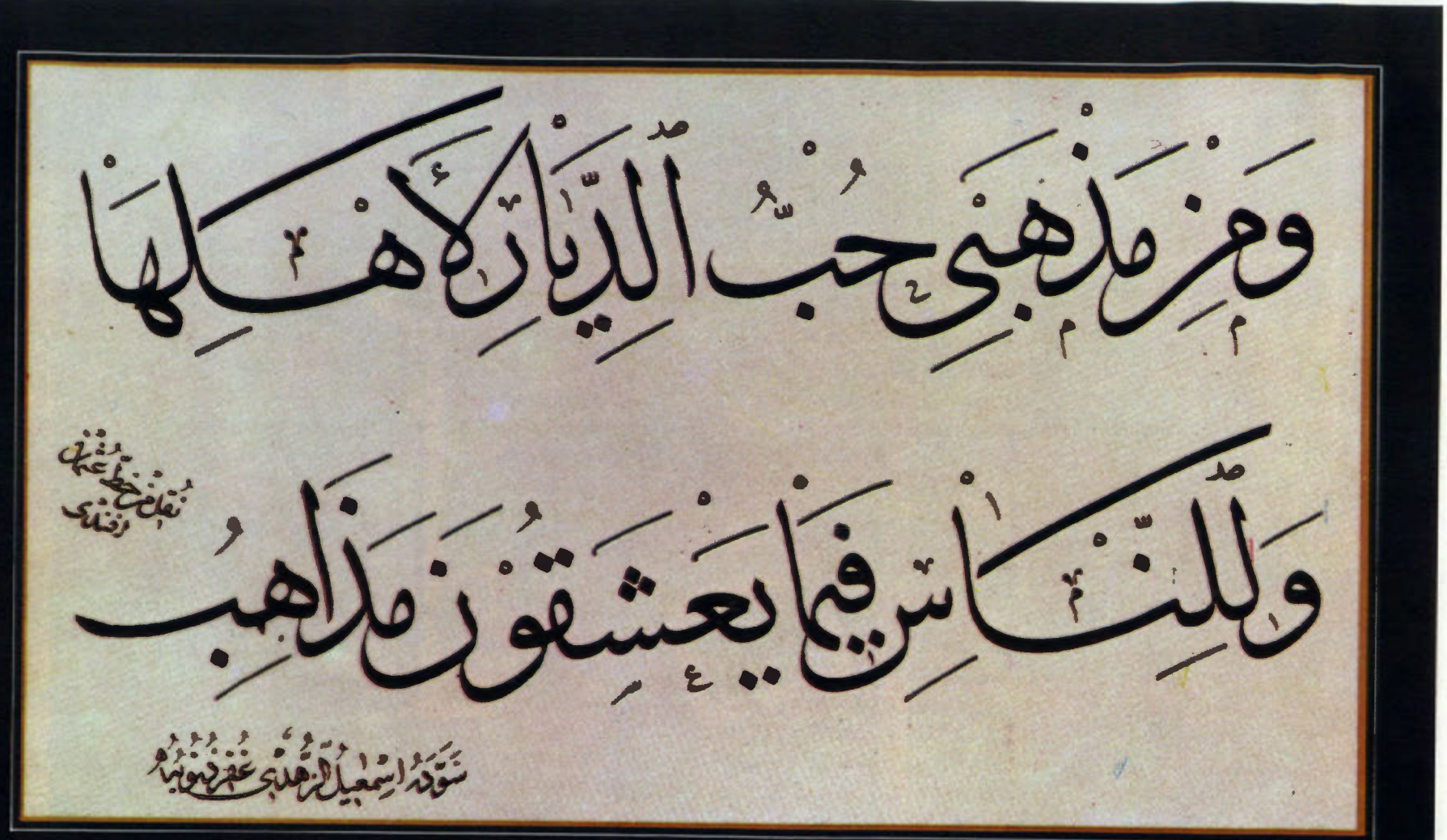

Resim 384

İSMAİL ZÜHDİ "Sülüs Kıt'a", Özel Koleksiyon İçeriği: "Diyârı, orada oturan için sevmek, benim meşrebimdir. Sevmekte de, insanların türlü meşrebleri olur".

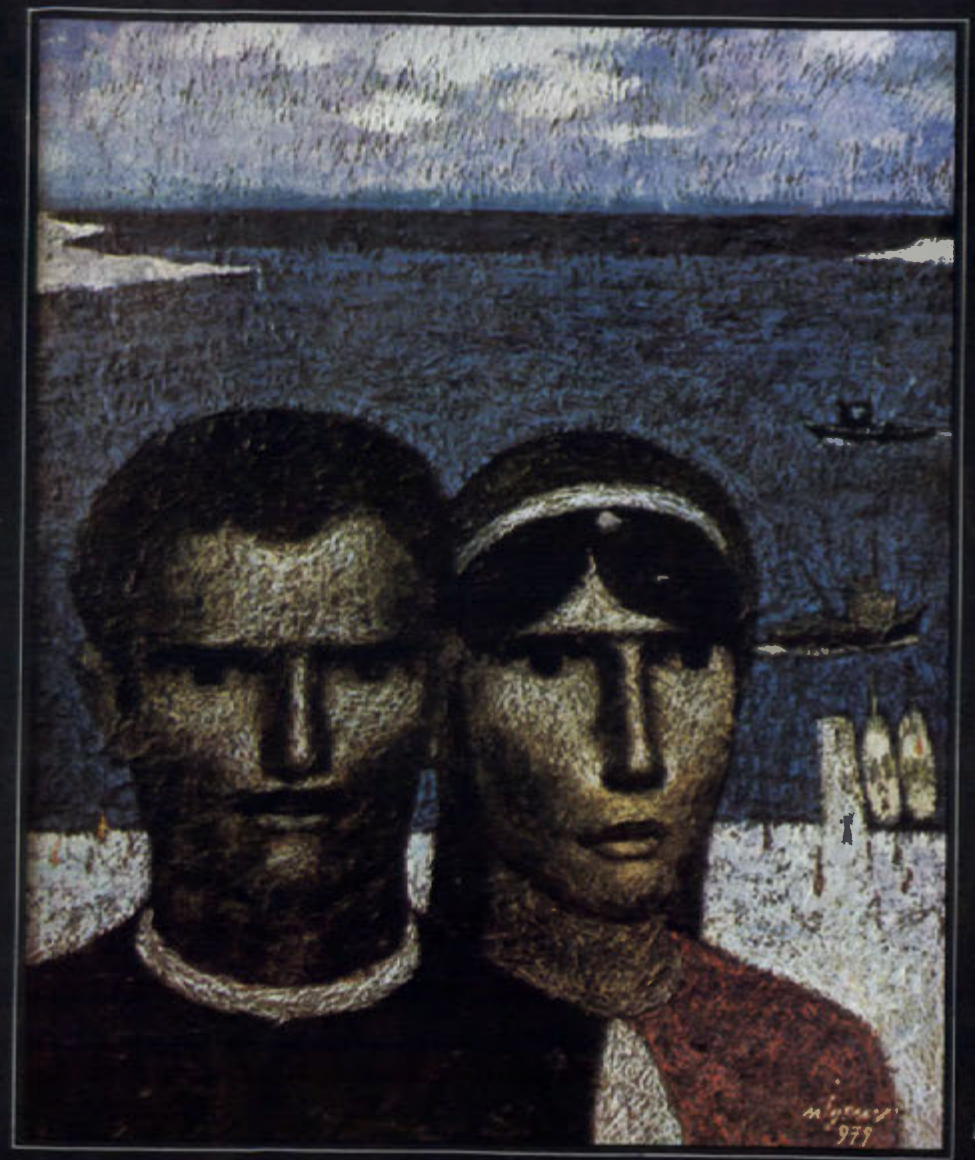

Resim 386
Nuri İYEM "Evler", Özel Koleksiyon

Resim 385
Nuri İYEM "Bir Kadın, Bir Erkek", 1979
Özel Koleksiyon

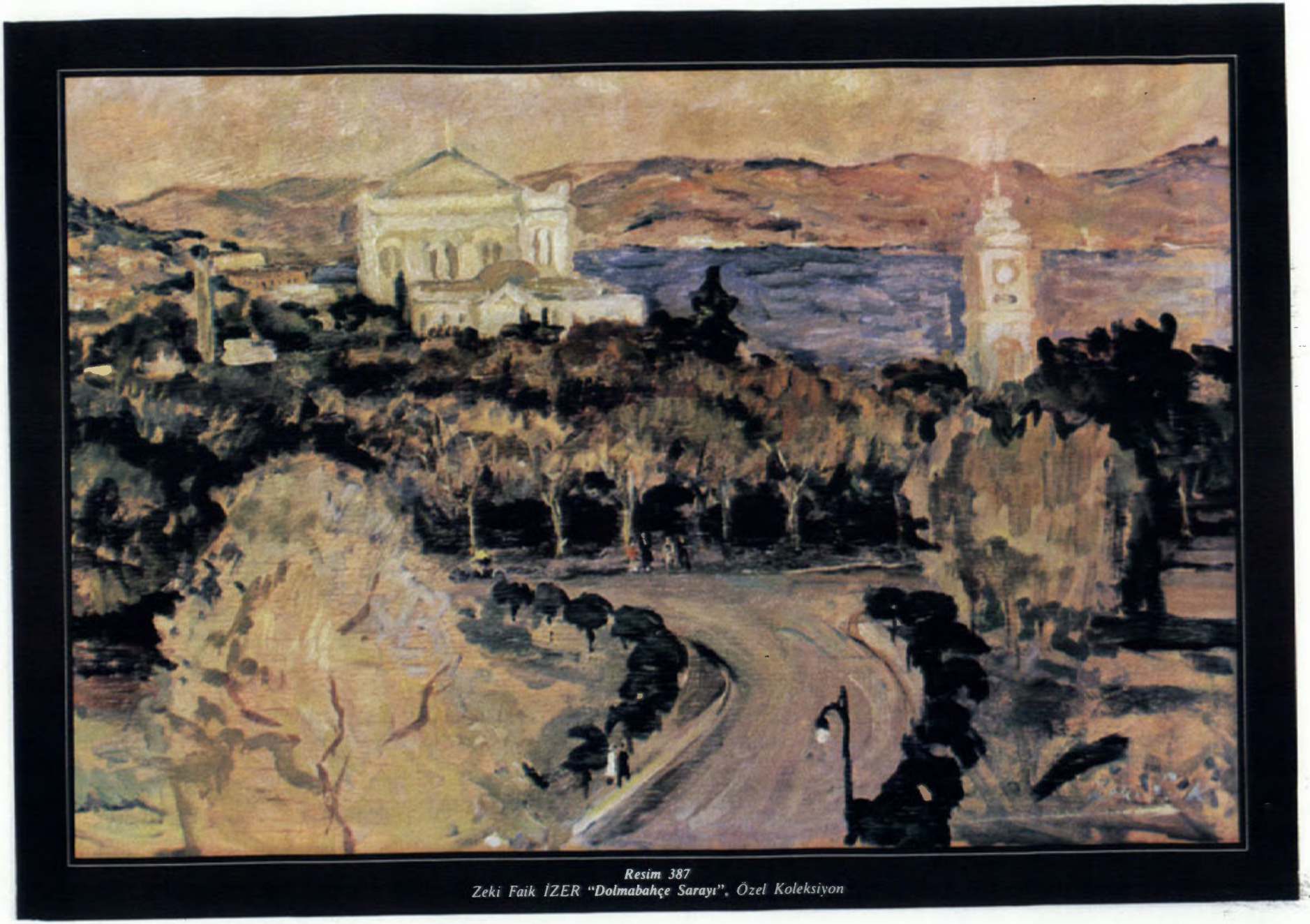

Resim 387
Zeki Faik İZER "Dolmabahçe Sarayı", Özel Koleksiyon

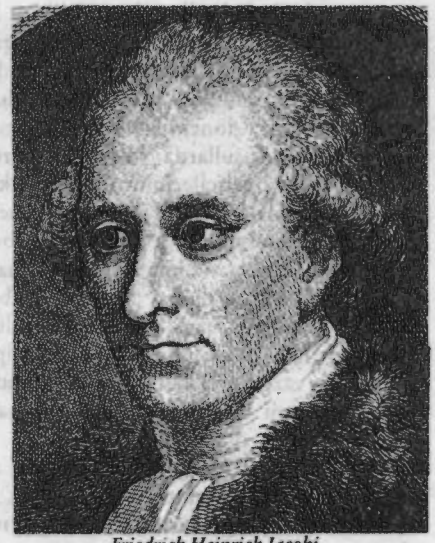

Friedrich Heinrich Jacobi

JACOBI, Friedrich Heinrich (1743-1819)

Alman, filozof. İnsan tininde dolaysız bilgi öğelerinin bulunduğunu ileri sürmüştür.

25 Ocak 1743'te Düsseldorf'ta doğdu, 10 Mart 1819'da Münih'te öldü. Alım satımla uğraşan, çevresinde etkili, varlıklı bir Protestan'ın oğlu, eski Yunan şiirini örnek alarak yazdığı şiirlerle ün sağlayan Johann Georg Jacobi'nin kardeşidir. Babası ticaretle ilgilenmesini istediğinden, onu, Frankfurt'ta bir meslek okuluna gönderdi. Jacobi, daha küçük yaşta, birtakım bunalımlar geçirmeye, doğaüstü olaylara karşı aşırı ilgi duymaya başladı, bir ara kendini öldürmeye kalkıştı. Daha sonra öğrenim görmek üzere Cenevre'ye gönderildi. Orada tanrıbilim, din ve felsefe sorunlarıyla ilgilenmeye başladı, Bonnet, Kant, Spinoza gibi filozoflara eğilim gösterdi. İsviçreli fizikçi ve filozof Lesage ile yakınlık kurdu, onun derslerini dinledi, yazılarını okudu. Daha sonra J.J. Rousseau'nun yapıtlarını inceledi.

Jacobi ortaöğretimden sonra, düzenli sayılabilecek bir öğrenim görmediğinden kendi kendini yetiştirdi. Bilgisinin genişliği, düşüncelerinin yeniliğiyle ilgi çekti. 1764'te döndüğü Düsseldorf'ta bir süre ticaretle uğraştı, aydın bir kadın olan Betty Clermont'la evlendi, yaşamı düzene girdi. 1772'de Berg ve Jülich dükalıkları danışmanlığına atandı. Düsseldorf yakınlarındaki evini edebiyat ve sanat toplantılarının odağı durumuna getirdi. 1807'de getirildiği Münih Bilimler Akademisi başkanlığı sırasında Schelling'le tartışmalara girişti, bu tartışmalar sonucu 1813'te emekliye ayrıldı.

Jacobi'ye göre felsefe gerçeği konu edinen, onunla ilgili sorunlara çözüm arayan bir araştırma dalıdır. Onun kurgusal düşüncelere değil, duygu ve sezgiye dayanması gerekir. Sezgi gerçeğin doğrudan doğruya bilinmesini sağladığından, kesindir. Jacobi'nin felsefeden çıkardığı anlam tanrıbilimle bağlantılıdır. Bu nedenle onda felsefe ile tanrıbilimi, kesin çizgilerle, birbirinden ayırma olanağı yoktur. Bütün yapıtlarında tanrıbilimden felsefeye, felsefeden tanrıbilime geçmesi bu anlayışının sonucudur. Onun düşünceleri tanrısal varlığın gerçekliğini açıklama konusunda yoğunlaşır. Tanrı, insan bilincinde düşünmeyi gerektirmeden, bilinen bir varlıktır. İnsan, bir Tanrı düşündüğüne, onda bir Tanrı kavramı bulunduğuna göre, Tanrı vardır. Ancak, bu yüce varlığı bir bütün olarak kavrama olanağı yoktur. O bilinemez, ona inanılır. Onun varlığı insandaki kavrayış gücünün, usun sınırlarını aşar. Tanrı diri ve kişisel bir nitelik taşır. Onun diriliği ve kişiselliği, kendi özüne uygun olduğundan, başka bir varlığa benzetilemez.

İnsan ve tin

İnsanın özü, anlığı oluşturan, çalışmasını sağlayan tindir. Bu özellik, tinin tanrısal bir nitelik taşımasındandır. Jacobi, bilgi sorununa da tinden yola çıkarak çözüm arar. Ona göre insan tininde deneyden gelmeyen bilgi öğeleri vardır. Bilginin ortaya konmasında bu öğelerin çözümlenmesi, açıklanması gerekir. Ancak duyumlar ve duygular da bilginin oluşmasında etkilidir. Bu etki bilginin kaynağı değil, uyarıcı öğesidir. Çünkü iç ve dış duyguda nesnel gerçeklik bulunur. Bilginin düzene kavuşmasında, gerçeğin kavranmasında bilinç, duygu ve us uyum içindedir. Bilinçte bulunan her nesne kesin olarak doğrudur. Jacobi, insanda us ve anlıktan ayrı bir yetinin bulunduğunu ileri sürer. Gerçeği içeren bu özel yeti, sezgi ve esinin de kaynağıdır.

Jacobi'nin üzerinde durduğu sorunlardan biri de imandır. İman, her türlü düşünceden öncedir, kendiliğinden oluşan, duyguda dolaysız olarak beliren bir güvencedir, tanrısal kayra ile bağlantılıdır. Usun ilkel ışını olan, imana dayanmayan her bilim tutarsızdır. Öte yandan kesin ve genel geçerlik taşıyan erdem de imanla bağlantılıdır. Erdemin geçerliliği özündeki değer dolayısıyladır.

Ahlak

Ahlak bireysel duygudan kaynaklanan bir varlıktır. Bu nedenle insan davranışlarında ortaya çıkar. Ahlaklı insan ise "güzel insan"dır. Bu insan evrensel ilkelere göre değil, kişisel esinlenmelere uygun biçimde davranır. Ahlaklı davranışta uyum ve güzellik gibi nitelikler özdeştir. Kişi bir topluluk içinde ahlaklı olabildiği gibi, tek başına yaşadığı yerde de bu niteliği koruma gereğindedir. Çünkü, insan başkasına göre değil, kendi duygularına göre ahlaklıdır.

Devlet ve birey

Jacobi'nin devletle ilgili düşüncelerinin temelini bireyin özgürlüğü ve uyumlu yaşamı oluşturur. Devlet bireyi aşan, ancak görevi gereği bireye dayanan, düzenli bir kuruluştur. Onun başlıca görevi bireyin özgürlüğünü sağlamak ve korumaktır. Bireysel özgürlüğün gereken saygıyı görmediği bir devlette yasallıktan, devlet kavramına uygun bir yapıdan söz edilemez. Devlet kendini bireyin dışında, ondan üstün bir varlık olarak gördüğü, bireyi baskı altında bulundurduğu sürece özünden uzaklaşmış, kendi kendine yabancılaşmış demektir. Bu nedenle bireyi devletin bir aracı sayan görüşler insan değerini kavrayamaz.

Sezgi ve duygu

Jacobi, tanrıbilim ve felsefe çalışmalarının yanı sıra yazınla da uğraşmış, bu alanda ilgi uyandıran ürünler vermiştir. Yazın türüyle ilgili yazılarında tanrıbilim ve felsefe sorunlarına yer verdiği gibi

felsefe ve tanrıbilim alanındaki yapıtlarında da yazın konularını işlemiştir. Bu nedenle bir yandan tanrıbilimci ve felsefecilerin, bir yandan da yazarların ve ozanların ilgisini çekmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Sämtliche Werke*, 1812-1820, 6 cilt, ("Toplu Yapıtlar").

• KAYNAKLAR: Von Weiller ve Thiersch, *Jacobi's Leben, Lehre und Wirken*, 1918.

• BAKINIZ: GOETHE, KANT, LESSING, SPINOZA.

JACOBI, Karl Gustav
(1804-1851)

Eliptik fonksiyonlar

Alman matematik bilgini. Eliptik fonksiyonlar kuramına katkılarıyla tanınır.

Karl Gustav Jacob Jacobi 10 Aralık 1804'te Potsdam'da doğdu, 18 Şubat 1851'de Berlin'de öldü. Yahudi bir bankerin oğludur. On iki yaşına değin dayısından ders alarak yetişti, daha sonra doğduğu kentin lisesinde özellikle klasik diller ve matematik konusunda büyük başarı göstererek öğrenimini tamamladı. 1821'de Berlin Üniversitesi'ne girdi. Önceleri felsefe, klasik diller ve matematik arasında dağıttığı ilgisini, üçüncü yıldan başlayarak matematik üzerinde yoğunlaştırdı. 1824'te üniversiteyi bitirdi. Ertesi yıl, dehasını göstermekten uzak olmakla birlikte, matematiksel araçları kullanmadaki üstün yeteneğinin izlerini taşıyan bir araştırmayla doktorasını verdi. Aynı yıl din değiştirerek Hıristiyan oldu ve Berlin Üniversitesi'nde üçboyutlu uzayın analitik geometrisi konusunda ders vermeye başladı. Bir yarı yıl sonunda Berlin Üniversitesi'nden ayrılarak, kendisine daha hızlı ilerleme olanakları sunan Königsberg Üniversitesi'nin, Bessel, Neumann gibi genç ve yetenekli bilim adamlarını bir araya toplayan öğretim kadrosuna katıldı. 1827'de yardımcı profesörlüğe, 1832'de profesörlüğe getirildi. Babasının ölümüyle parasal durumu bozulmaya başlayan ailesinin 1840'te iflas etmesinden sonra, Prusya Kralı IV. Wilhelm'in koruyuculuğu altına girdi. 1842'de Bessel ile birlikte, Manchester' daki bir bilimsel toplantıya ülkesi adına katıldı. Ertesi yıl yakalandığı şeker hastalığının tedavisi için IV. Wilhelm'in yardımıyla ve Dirichlet ile birlikte İtalya'ya gitti. Almanya'ya dönüşte, kral tarafından, ders vermeden geçinmesine yetecek bir aylıkla Prusya Bilimler Akademisi'nin üyeliğine atandı ve sağlığı açısından elverişsiz bir iklimi olan Königsberg' den (bugün S.S.C.B.'de Kaliningrad) ayrılıp Berlin'e yerleşti.

Bilimsel çalışmalarının yoğunluğu yüzünden ortaya çıkan rahatsızlıklarının, başka bir alana yönelmekle giderilebileceğini savunan dostlarının önerilerine uyarak 1848'de siyasal yaşama etkin biçimde katılan Jacobi, bir yandan liberallerin adayı olmakla kralın, öte yandan seçim öncesi yaptığı bir konuşmayla liberallerin öfkesini üstüne çekti. Berlin'de yaşamasını olanaklı kılan ödeneğin seçimlerden sonra siyasal nedenlerle kesilmesi üzerine, bu kentten ayrılıp ailesini Gotha'daki dostlarından birisinin yanına yerleştirmek ve araştırmalarını ailesinden ayrı, bir pansiyonda sürdürmek zorunda kaldı. Ertesi yıl, Gauss'tan sonra dönemin bu en ünlü matematikçisinin çok zor koşullarda yaşadığını öğrenen Viyana Üniversitesi yöneticilerinin oldukça çekici olanaklar sunan çağrısına uyarak Viyana'ya gitmek üzereyken özellikle Humboldt'un çabalarıyla, bu göçe göz yummanın Prusya adına büyük bir hata olacağına inandırılan IV. Wilhelm tarafından bağışlandı ve siyasal yaşamdan uzak durması koşuluyla Berlin'e geri çağrıldı. Ülkesinde kalmayı seçip, Viyana'ya gitmekten vazgeçen Jacobi, Berlin'e döndü ve yaşamının son yılını bu kentte, hâlâ Gotha'da yaşayan ailesinden ayrı olarak geçirdi.

İşlevsel determinant

Jacobi, Abel ile aynı zamanlarda, ancak ondan bağımsız olarak üzerine eğildiği eliptik fonksiyonlar konusundaki çalışmalarını 1829'da yayımladığı *Fundamenta nova theoriae functionum ellipticarum* ("Eliptik Fonksiyonlar Kuramının Yeni Temelleri") adlı kitapta topladı. Günümüzde karmaşık değişkenler kuramının bir dalı olmaktan öteye gitmeyen, ancak 19.yy matematiğinin en önemli konularından biri olan eliptik fonksiyonlar, Euler ve Gauss tarafından incelenmiş, eliptik integrallerin sınıflandırılması ise Le Gendre tarafından gerçekleştirilmişti. Le Gendre'ın eliptik fonksiyonlar kuramını geliştirme çabaları, ters fonksiyon kavramının eksikliği yüzünden başarısızlığa uğrarken, Jacobi eliptik fonksiyonların dönüşümünden yola çıkarak, bu tür fonksiyonların yapılarını, özelliklerini ve sayılar kuramıyla olan ilişkilerini belirleyebildi. Başarısında, matematiksel araçları kullanmaktaki benzersiz yeteneğinin yanı sıra, Abel'in bulduğu bazı yöntemlerin de katkısı vardı. Jacobi, sonraları, kendisinden daha genel ve önemli sonuçlara ulaşabilmiş olan Abel'in bulduğu çift periyotluluğun, Abel transandantallerinin ve teta fonksiyonunun önemini belirginleştiren araştırmalar yaptı.

Jacobi, sayılar kuramına da önemli katkılarda bulundu; kalanlar kuramı, bir çemberin n eşit parçaya bölünmesi, tamsayıların kare ya da küp sayıların toplamı olarak yazılması ve bunların benzeri pek çok problemle ilgilendi. Fermat'nın, "her tamsayı en çok dört tamkare sayının toplamına eşittir" varsayımı gibi bazı problemleri ise eliptik fonksiyonlar yardımıyla çözdü. Gene eliptik fonksiyonlar yardımıyla diferansiyel denklemler kuramına katkıda bulundu. Hamilton'un kanonik diferansiyel denklemlerle ilgili araştırmalarından yola çıkarak, bu tür denklemlerin integrallenmesine ilişkin yeni bir kuram geliştirdi. "Hamilton-Jacobi kuramı" olarak anılan bu kuram, tedirginlik hesabına getirdiği kolaylıklarla astronomide yaygın bir kullanım alanı bulmuş ve 20. yy'da kuvantum kuramının matematiksel modelinin kurulmasını olanaklı kılmıştır. Jacobi, Leibniz ile başlayan determinantlar kuramını ise kendi adıyla da anılan işlevsel determinant kavramıyla zenginleştirmiştir. Sayıları kadar değişken taşıyan birden çok fonksiyonun kısmi türevleri cinsinden yazılan özel determinantlar olan işlevsel determinantlar (jacobyen), vektör ve tansör analizi, diferansiyel geometri ve çok katlı integrallerde değişken değiştirilmesi gibi alanlarda

çok sık kullanılır.

Son yıllarında matematik tarihine ilişkin araştırmalar yapan, 1840'larda özellikle verimliliği ve matematiksel tekniklere egemenliği açısından kendisine çok benzeyen Euler'in tüm yapıtlarını derleme ve yayımlamaya girişen, ancak bu girişimini sonuçlandıramayan Jacobi, eliptik fonksiyonlar, sayılar kuramı, geometri, mekanik ve analiz konularında yoğunlaşan araştırmalarının yanı sıra Almanya'nın bilimsel yaşamına canlılık kazandırmaya yönelik çabalarıyla da büyük bir önem taşır. Çok değerli bir hoca olarak öğrencilerine araştırma yapma isteği aşılamış o yıllarda özellikle Fransa'ya göre matematikte oldukça gerilerde olan ülkesinde bir matematik okulu kurulmasına önderlik etmiş, böylece 19. yy Almanya'sının bilimsel yaşamında, kendisinden daha büyük bir matematikçi olan çağdaşı Gauss'a oranla daha etkili olabilmeyi başarmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Fundamenta nova theoriae functionum ellipticarum*, 1829, ("Eliptik Fonksiyonlar Kuramının Yeni Temelleri"); *Canon arithmeticus*, 1839, ("Aritmetiğin Kuralları"); *De formatione et Proprietatibus determinantium*, 1841, ("Determinantların Yapıları ve Özellikleri Üzerine").

• BAKINIZ: N.H. ABEL, L. EULER, FERMAT, GAUSS, W. HAMILTON, LE GENDRE.

JACOBSEN, Arne
(1902-1971)

Danimarkalı mimar. Uluslararası üsluptaki yapılarıyla tanınmıştır.

11 Şubat 1902'de Kopenhag'da doğdu, 24 Mart 1971'de aynı kentte öldü. 1928'de Kopenhag Sanat Akademisi'ni bitirdi. 1930'da Stockholm'deki bir sergide gördüğü İsveçli mimar Gunnar Asplund'un (1885-1940) yapılarından etkilenerek uluslararası üslupta çalışmaya yöneldi. 1933'te ilk önemli yapıtı olan *Bellavista Sitesi*'ni gerçekleştirdi. Tek konut birimlerini teraslarla kademelendirerek hepsine deniz manzarası sağladığı bu yapıyla büyük ün kazandı. II. Dünya Savaşı'na değin yalnız konut tasarımıyla uğraştı. 1955'te Kopenhag'daki *Jespersen Binası*'nda ve *Rødouvre Belediyesi*'nde giydirme dışyüzü ilk kez kullandı. 1956'da Kopenhag Sanat Akademisi'nde profesör oldu. Aynı yıllarda başka ülkelerde de yapılar yapmaya başladı. 1959'da Oxford'daki *St. Catherine Koleji*'nin tasarımıyla görevlendirildi. Kopenhag'da yaptığı *SAS Binası*, bu kentin ilk gökdeleni olarak büyük ilgi çekti. Alçak yatay kitleden yükselen çelik yapım gökdeleniyle, G. Bunshaft'ın New York'taki *Lever House İşhanı*'nı çağrıştıran bu yapı, Mies van der Rohe'nin mimarlık anlayışının etkisindeydi.

Jacobsen ilk konut yapılarında Le Corbusier'den esinlenmiştir. Yapılarının tümünde ise, iktisadi, teknik ve estetik öğelerin bileşkesi niteliğindeki uluslararası üslup doğrultusunda, akılcı bir tutumla oluşturulmuş yalın biçimler görülür. Biçim yaratmadaki ustalığı özellikle büyük boyutlu yapılarında çok belirgindir. Bu türdeki çalışmalarında, yerel mimarlık öğelerini kullandığı konut yapılarındaki yaklaşımın tersine, Mies van der Rohe'nin prizmatik biçimlendirme anlayışını benimsemiştir.

Jacobsen mobilya tasarımcısı olarak da tanınır. 1952'de gerçekleştirdiği *Üç Bacaklı İskemle* ve 1959'da tasarladığı *Yumurta İskemle*, bu alandaki en önemli iki çalışmasıdır. Bunun yanında çatal-bıçak, kapı kolu, lamba gibi endüstri tasarımları da vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Bellavista Sitesi*, 1933, Klampenborg, Danimarka; *Aarhus Belediyesi* (E. Moller'le), 1938-1942, Danimarka; *Sollerud Belediyesi*, 1938-1942, Danimarka; *Munkegard Okulu*, 1952-1956, Gentofte, Danimarka; *Jespersen Binası*, 1955, Kopenhag; *Rødouvre Belediyesi*, 1955, Danimarka; *SAS Binası*, 1959, Kopenhag; *St. Catherine Koleji*, 1959-1964, Oxford, İngiltere.

• KAYNAKLAR: T. Faber, *Arne Jacobsen*, 1964; J. Pedersen, *Arkitekten Arne Jacobsen*, 1954.

JACOBY, Günther
(1881-1969)

Alman, filozof. Yeni-Varlıkbilim öğretisinin kurucularındandır. Uzayın da zaman gibi içkin bir varlık olduğunu ileri sürmüştür.

21 Nisan 1881'de Königsberg'de doğdu, 4 Ocak 1969'da Greifswald'da öldü. Doğduğu kentte öğrenim gördükten sonra Almanya'da değişik üniversitelerde görev aldı 1915-1918 arasında İstanbul'da Darülfünun'da felsefe okuttu. 1919'dan sonra Greifswald Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görevlendirildi.

Jacoby'nin felsefesi önce Yeni-Kantçılık'ın öne sürdüğü sorunlara varlıkbilim yöntemine göre çözüm bulmayı, sonra Nicolai Hartmann'ın geliştirdiği Yeni-Varlıkbilim öğretisinin uzay ve zaman kavramlarını açıklamayı amaç edinmiştir. Ona göre uzay gibi zaman da varlıkbilimsel bir nesnedir, kavranabilen olayların içkin varlıkbilimine *(Immanenzontologie)* dayanan, açıklanma olanağı bulunan bir gerçekliktir. Bu gerçeklik Eukleides'in uzay-zaman kesintisizliği görüşüne uygun, dört boyutlu bir "zaman-evren"dir. Zaman-evren ise evrenin tözüdür.

Jacoby, düşünce varlıkları *(Ideen)* alanında, nesnel tin ile öznel tin arasında kesin bir bağlantının bulunduğunu, bunun düzenleyici nitelik taşıdığını ileri sürdü. Ona göre mantık, kavramlarla ilgili özdeşlik ve özdeş olmayışın, felsefeden kaynaklanan öğretisidir. Felsefeye dayalı mantık ile matematiğe bağlı lojistik arasında bir ayrım vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Herder's und Kant's Aesthetik*, 1907, ("Herder ve Kant'ın Estetiği"); *Allgemeine Ontologie der Wirklichkeit*, 1925, ("Gerçekliğin Genel Varlıkbilimi"); *Geistige Arbeit*, 1935, ("Tinsel Çalışma").

• BAKINIZ: N. HARTMANN.

JACQUARD, Joseph-Marie
(1752-1834)

Fransız, mucit. Kendi adıyla anılan otomatik "jakar" dokuma tezgâhının yapımcısıdır.

7 Temmuz 1752'de Lyon'da doğdu, 7 Ağustos 1834'te Oullins'de öldü. Dokumacılıkla ilgilenmeye oldukça genç yaşta başladıysa da, yıllardır üzerinde çalıştığı otomatik dokuma tezgâhının ilk tasarımını bitirdiğinde 38 yaşındaydı. Ancak, kendisinin de etkin biçimde katıldığı 1789 Fransız Devrimi'nin ertesi yılına rastlayan bir ortamda buluşu pek dikkati çekmedi. Bu tasarımını daha gerçekleştirmeden, 1801'deki Paris Sanayi Sergisi'ne geliştirilmiş bir dokuma tezgâhıyla katılan Jacquard, 1804'te Napoléon tarafından Paris'e çağrılarak bir madalyayla ödüllendirildi ve kendisine maaş bağlandı. Aynı yıl Conservatoire des Arts et Métiers'de çalışarak buluşunu geliştirdi ve bugün kendi adıyla anılan otomatik dokuma tezgâhının ilk örneğini yaptı. Başlangıçta, hızla üretimine geçilen bu tezgâhlar nedeniyle işsiz kalmaktan korkan Lyon'lu dokuma işçilerince parçalanan "jakar" tezgahlarının 1812'de yaygın olarak kullanılmaya başlaması, dokuma sanayiinde gerçek bir devrim yarattı ve bu buluşu Jacquard'a 1819'da Légion d'honneur nişanını kazandırdı.

18. yy'a değin, karmaşık desenli kumaşların dokunması çok zor ve zaman alıcıydı. Bu tür dokumalar için, çözgü ipliklerini aralayan gücülerin çok sayıda olması, gücü tellerini yönetecek ikinci bir işçinin de tezgâhın üzerinde oturması gerekiyordu. 17. yy'da İtalya ve Fransa'da, yardımcıyı tezgâhın yanına indiren ve gücü tellerinin denetlenmesini kolaylaştıran bazı yenilikler yapıldıysa da, dokuma tezgâhının otomasyonu yolunda ilk adımı atan Fransız makine yapımcısı Basil Bouchon'dur. 1725'te Bouchon, modele göre delikler açılmış bir kağıdı bir silindire sararak, çözgü ipliği ayırma kutusuna yerleştirmişti. Gücü tellerini taşıyan iğneler bu deliklerin karşısına rastlamışsa sabit kalıyor, öbürleri kayarak düşüyordu. Seçilen gücü telleri de bir pedalla aşağı çekiliyordu. Ancak, çözgü ipliklerini mekanik olarak ayıran bu yöntemde de gene bir yardımcı işçinin bulunması, üstelik karmaşık desenler için çok uzun bir kart zinciri kullanması gerekiyordu.

Otomasyon üzerinde çalışarak çeşitli mekanik oyuncaklar yapan Jacques de Vaucanson (1709-1782) adında bir başka Fransız, 1745'te Bouchon'un sistemindeki ayırma kutusunu tezgâhın üzerine çıkartarak, gücü tellerini gücüye asan çengeller üzerinde doğrudan etkili olmasını sağladı. Bu durumda, gücü tellerini taşıyan iğneler bir yardımcı gerektirmeksizin delikli kartlar aracılığıyla seçilebiliyordu. Ne var ki, üzerine desen kartının sarıldığı silindir sistemi gene çok karmaşıktı ve bu tasarım sanayide hiç uygulanamadı.

Bouchon ve Vaucanson'un buluşlarından yola çıkan Jacquard'ın tezgâhında delikli kart sistemi yalınlaştırılmış ve gücü tellerini gücüden kurtarma işlemi otomatikleştirilmiştir. Gücü tellerini gücüye asan çengellere yatay olarak yerleştirilen iğnelerden bazıları karttaki deliklerin tam karşısına düşer ve bu çengeller gücüyle birlikte gücü tellerini kaldırır; böylece, gücü telinin ortasındaki delikten geçen çözgü iplikleri aralanmış olur. Delik olmayan yerlerde ise, iğneler bir yay mekanizmasıyla geri itilir, çengeller gücüden kurtulur ve böylece desene uygun olmayan çözgü iplikleri aralanmaz. "Jakar taharı" adı verilen bu düzenlemede her kart mekik atışına karşılık gelir ve birkaç tahar kullanımıyla karmaşık desenler kolayca dokunabilir.

Birçok ülkede, özellikle İngiltere'de hızla yaygınlaşan jakar tezgâhı çağdaş dokumacılığın yolunu açtığı gibi, Jacquard'ın geliştirdiği delikli kart sistemi de Babbage'ın hesap makinelerine uyguladığı kontrol sistemine esin kaynağı olmuştur.

• BAKINIZ: E. CARTWRIGHT, CROMPTON, KAY.

JAEGER, Werner
(1888-1961)

Alman felsefe tarihçisi. Özellikle Eski Yunan felsefesine ilişkin araştırmalarıyla tanınmıştır.

30 Temmuz 1888'de Lobberisch'te doğdu, 19 Ekim 1961'de ABD'de öldü. 1914'ten başlayarak Basel ve Kiel üniversitelerinde dersler verdi. 1921-1936 arasında Berlin Üniversitesinde profesör olarak çalıştı. 1939'dan sonra Harvard Üniversitesi'nde profesörlük yaptı.

Jaeger'in felsefe tarihi alanındaki araştırmaları, Eski Yunan felsefesine, özellikle Aristoteles'e yöneliktir. *Studien zur Entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles* ("Aristoteles Metafiziğinin Tarihsel Kökeni Üzerine Araştırmalar") ve *Aristoteles: Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung* ("Aristoteles: Gelişim Tarihinin Temellendirilmesi") adlı yapıtlarında, onun daha Akademi'deyken Platoncu görüşü savunduğunu, *Idea*'lar, içe dönük yaşam gibi konularda Platon ile uyum içinde olduğunu, daha sonra Platonculuk'tan ayrılarak kendi düşüncesini ortaya koyduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Jaeger bu görüşlerini Aristoteles'in yapıtlarına dayandırır.

Jaeger felsefe tarihi çalışmaları yanında insanı kendi bütünlüğü içinde anlamayı, onun bir us varlığı olarak değerini, başarılarını açıklamayı amaç edinen Hümanizm ile ilgilenmiş, hümanist bir bilim adamı olan Nyssa'lı Gregorius'un yapıtlarını, 1921'de 10 cilt olarak derlemiştir. Jaeger'in çalışmaları gerek Aristoteles'in düşüncesinin irdelenmesi, gerek Yunan felsefesinin kavranması açısından önemli sayılmaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Studien zur Entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles*, 1912, ("Aristoteles Metafiziğinin Tarihsel Kökeni Üzerine Araştırmalar"); *Aristoteles: Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, 1923, ("Aristoteles: Gelişim Tarihinin Temellendirilmesi"); *Gregori Nysseni Opera*, 1921, 10 cilt, ("Nyssa'lı Gregorius'un Yapıtları"); *Humanism and Theology*, 1943, ("Hümanizm ve Tanrıbilim").

• KAYNAKLAR: E. Lebek, *Werner Jaeger zum 60. Geburstag*, 1949.

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, PLATON.

JAHUDA, [İskaryot]
(İS 1. yy)

Hz. İsa'nın on iki arkadaşından biridir. Hz. İsa'yı Romalı yöneticilere ihbar ederek yakalanmasına ve çarmıha gerilerek öldürülmesine yol açmıştır.

İsrail'de Karioth'ta doğdu, nerede ve hangi yıl öldüğü bilinmiyor. Hz. İsa Hıristiyanlık'ın özünü oluşturan düşüncelerini yaymaya başladığı sırada, eski geleneklere, çoktanrıcı inançlara bağlı kimselerin tepkileriyle karşılaşmıştı. Özellikle Romalı yöneticiler, onu toplum düzenini bozucu, tanrıtanımaz diye suçlamaya başlamış, yakalanıp yargılanması için gerekli eyleme geçmişlerdi. Bu durumdan ürken İsa, konuşmalarını güvendiği kimselerin evlerinde ve gizlice sürdürmeyi yeğlemişti. Ancak Jahuda ya da Juda adlı havari onu ele vermiştir. İsa, dinler tarihinde "Son Akşam Yemeği" olarak nitelenen ünlü toplantıda, kendisini Jahuda'nın ele vereceğini açıklamış, arkadaşlarına (on iki havari) son sözlerini söylemişti. Bu olaydan sonra İsa yakalanıp yargılanarak çarmıha gerilmiş, Jahuda'ya da İskaryot (hain) denmiştir.

Jahuda, sanat tarihinde, özellikle resimde, iki yüzlülüğün simgesi olarak geçer. Orta Çağ ve Rönesans ressamları onun yüzünde kötülüğün ve iki yüzlülüğün somutlaşan örneğini vermişlerdir. Jahuda, yazın alanınında da kötü bir insan olarak, uzun süre işlenmiş, özellikle İsa'nın yaşamını konu edinen yapıtlarda ele alınmıştır.

• BAKINIZ: Hz. İSA.

JAKOBSON, Roman Osipoviç
(1896-1982)

Rus dilbilimci ve Slav dilleri uzmanı. Moskova Dilbilim Çevresi ve Prag Dilbilim Okulu'nun kurucularındandır.

11 Kasım 1896'da Moskova'da doğdu, 1982'de öldü. Yükseköğrenimini Moskova Üniversitesi'nde tamamladı. 1915'te, daha çok lehçebilim, halkbilim ve antropoloji alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan Moskova Dilbilim Çevresi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. 1920'lerin başında Prag'a gitti. 1930'da Prag Üniversitesi'nde doktorasını yaptı. 1926'da oluşturulan Prag Dilbilim Okulu'nun kurucuları arasında yer aldı ve 1935'e değin bu çevrenin çalışmalarında etkin bir rol oynadı. 1933-1939 arasında yine Çekoslovakya'daki Brno Üniversitesi'nde Rus Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nde profesörlük yaptı. II. Dünya Savaşı'nda Alman işgali üzerine Çekoslovakya'dan ayrıldı. Üç yıl boyunca İskandinav ülkelerinde, Kopenhag, Oslo ve Uppsala'da ders verdi. 1941'de ABD'ye gitti. 1942-1946 arasında New York'ta, özellikle II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'dan göç eden bilim adamlarını bir araya toplamak amacıyla kurulmuş olan École Libre des Hautes Études'de genel dilbilim, Çekoslovak dili ve edebiyatı dersleri verdi. Ayrıca 1943'ten 1949'a değin Columbia Üniversitesi'nde çalıştı. Bu sırada New York Dilbilim Çevresi'nin kurulmasında yardımcı oldu. 1949'da Harvard Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmaya başladı. 1957'den sonra ise MIT'de (Massachusetts Institute of Technology) genel dilbilim ve Slav dilleri dersleri verdi. 1967 ve 1971'de Yale Üniversitesi'nde, 1968'de Priceton'da, 1969-1970 arasında Brown Üniversitesi'nde, 1970'te Brandeis Üniversitesi'nde, 1972'de Collège de France'ta ve Louvain Üniversitesi'nde, 1973'te New York Üniversitesi'nde, 1976'da Bergen Üniversitesi'nde konuk profesör olarak bulundu. Geniş bir alanı kapsayan çalışmalarıyla çeşitli ödüller kazandı. Bu arada Légion d'honneur nişanını aldı, 1982'de, ölümünden birkaç ay önce, kendisine değişik bilim dalları arasında ilişki kuran çalışmalarından ötürü Stuttgart'ta Hegel ödülü verildi.

Jakobson ve Rus Biçimcileri

Jakobson'un ilk çalışmaları, Rus Biçimcileri'nin görüşleri doğrultusundaki yazın incelemeleridir. Rus Biçimcileri'ne göre bir edebiyat yapıtı toplumbilim, psikoloji ve tarih gibi bilim dallarından ayrılarak kendi biçimsel özellikleri çerçevesinde incelenmelidir. Jakobson edebiyat incelemelerine Rus şiirini, özellikle Klebnikov'un şiirini incelemekle başlamıştır. Daha sonra Çek şiiriyle Rus şiirini karşılaştıran çalışmalar yapmıştır. Dilin şiirsel işlevi ile başka işlevlerini ayırarak, incelemelerinde daha çok birincisi üzerinde durmuştur. Başka sanat dallarını konu alan sonraki incelemelerinde giderek Yapısalcılık'a yönelmiştir.

Dilbilime katkısı ve sesbilim

Jakobson'un dilbilime yaptığı en büyük katkı sesbilim kuramıyla ilgili çalışmalardır. Prag Dilbilim Okulu'nun bir başka kurucu üyesi olan Trubetzkoy gibi Jakobson da sesbirimlerin (fonem) dağılımlarından çok, ayırıcı özellikleri ile ilgilenmiştir. Dillerin ayırıcı sesbirim özellikleri, ikili karşıtlıklar biçiminde ifade edilebilir. Örneğin, seslerin ünlü olup olmaması bir ayırıcı özelliktir. Dillerdeki [b] ve [d] sesleri [+ünlü] özelliğine, buna karşılık [p] ve [t] sesleri ise [−ünlü] özelliğine sahiptir. Bu durumda, ünlü ayırıcı özelliği [+] ve [−] olmak üzere iki karşıtlık halinde gösterilmektedir. Jakobson bütün dünya dillerindeki seslerin betimlenebilmesi için ikili karşıtlıklar halinde on iki ayırıcı özellik gerektiğini öne sürmüştür. Onun bu görüşleri, 1952'de yayımlanan, Fante ve Halle ile birlikte yazdıkları *Preliminaries to Speech Analysis* ("Konuşmanın Çözümlenmesi İçin Ön Çalışmalar") adlı kitapta toplanmıştır. Jakobson ABD'ye göç etmeden önce, 1941'de yayımlanan *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesätze* ("Çocuk Dili, Söz Yitimi ve Evrensel Ses Kuralları") adlı yapıtında, çocukların dil öğrenirken seslerin ayırıcı özelliklerini gelişigüzel değil de, belirli bir sıra içinde kendilerine mal ettiklerini ileri sürer. Böylelikle, ayırıcı ses özellikleri, çocukların en erken ve çabuk öğrendiklerinden, en geç ve zor öğrendiklerine doğru sıralanan

Sesbilime katkısı

hiyerarşik bir düzen içindedir. Bu sıralamaya göre bazı dillerde, çocukların en geç öğrendikleri ayırıcı özelliklerin hiç bulunmadığı gözlemlenmiştir.

Jakobson'un çalışmalarından sonra sesbilim bir karşıtlıklar sistemi olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu yeni yaklaşım, seslerin geleneksel olarak eklemleme noktası ve eklemleme biçimine dayanarak yapılan betimlenmesinden oldukça farklı olup, sesbilim kuramında çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Chomsky ve Halle'nin daha sonraları geliştirdikleri üretici dönüşümsel sesbilim kuramı, Jakobson'un ileri sürdüğü bu ayırıcı ses özellikleri ve ikili karşıtlıklar kavramları üzerine kurulmuştur. Ancak bugün sesbilim kuramında kullanılan ayırıcı özellikler, Jakobson'un öne sürdüğü on iki ayırıcı özellikten hem farklıdır, hem de sayıca fazladır. Sesbilimin betimlenmesinde kullanılan bu ayırıcı özellik kavramı, daha sonraları anlambilim gibi dilbilimin başka alanlarında ve göstergebilimde de etkili olmuştur.

▶ *Jakobson ve bildirişim kuramı*

Ruhdilbilime katkısı

Jakobson, ruhdilbilimde (psikolinguistik) dil edinimi, çocukların bir dildeki sesleri öğrenmeleri, dil bozuklukları gibi çeşitli sorunlarla ilgilenmiştir. Jakobson'a göre konuşmak için iki işlemin yapılması gerekir: Seçme ve birleştirme. Konuşan kişi düşüncelerini dilsel olarak anlatabilmek, yani bir bildirişimde bulunabilmek için, o dilde bulunan dilsel birimler arasında amacına uygun olanları seçer. Seçme işleminden sonra bu birimleri, o dilin oldukça karmaşık olan kurallarına göre birleştirir. Jakobson, dil bozukluklarını işte bu iki işlem, yani seçme ve birleştirme işlemleri sırasında çıkan bozukluklar olarak belirler.

Bildirişim kuramının görüşlerinden yararlanan Jakobson'a göre bir bildirişim eyleminde altı öğe yer alır. Önce bir konuşucu ya da gönderici, onun da belli kurallara uyarak yazdığı ya da söylediği bir bildiri vardır. Bu bildiriyi alan kişi dinleyici ya da alıcıdır. Bu üç öğenin dışında (konuşucu, bildiri ve dinleyici), bildirinin anlaşılabilmesi için ortak bir kod (ortak bir dil gibi) ve bildirinin gönderilmesini oluşturan bir bağlam gereklidir. Bildirişimin gerçekleşmesini sağlayan bu altı öğeden birinin ötekilere göre daha ağır basmasından ise değişik işlevler ortaya çıkar. Örneğin, bildiri öteki beş öğeden birine değil de kendine yönelikse, o zaman işlevi şiirsel olur. ◀

• **YAPITLAR** (başlıca): *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze* (1941; "Çocuk Dili, Afazi ve Genel Ses Yasaları"); *Fundamentals of Language* (1956; "Dilin Temelleri"; Morris Halle ile birlikte); *Six Lectures on Sound and Meaning* (1978; "Ses ve Anlam Üzerine Altı Konuşma").

Rus Biçimcileri

Yaklaşık olarak 1915-1930 arasında SSCB'de oluşup biçimlenen ve sonunda siyasal nedenlerle sona erdirilen bu edebiyat eleştirisi akımı, Tzevan Todorov'un* 1965'te Paris'te basılan Théorie de la littérature ("Edebiyat Kuramı") adlı kitabıyla yeniden güncellik ve etkinlik kazanmıştır.

Özellikle dilbilimciler ve edebiyat tarihçileri, Boris Eikhembaum, Viktor Şklovski, Roman Jakobson, Boris Tomaşevski, Yuri Tinianov gibi adlarca etkinliğini sürdüren Rus Biçimcileri'nin iki önemli merkezi vardır: 1915'te kurulan Moskova Dilbilim Çevresi ve 1916'da kurulan Petrograd Şiir Dilini İnceleme Kurumu. Bu ikinci kurumun adının Rusça'daki baş harflerinden oluşan OPOYAZ sözcüğü sonradan ülke düzeyindeki biçimci akımların ortak adı durumuna gelmiştir. Biçimci kuramla ilgili ilk bilgiler Petrograd OPOYAZ sempozyumuyla ilgili Studies on the Theory of Poetic Language ("Şiir Dili Kuramı İncelemeleri") ve Jakobson'un yazdığı Modern Russian Poetics ("Modern Rus Şiir Kuramı") adlı kitaplarda ortaya konmuştur.

Rus Biçimciliği'nin başlangıçta 19. yy Simgeciliği'ne (Sembolizm) bir tepki olarak çıktığından söz edilebilir. Örneğin Eikhenbaum'a göre Simgeciler'in çok fazla izlenimci ve öznel sayılan estetik ve felsefi kuramları, nesnel ilkeler üstüne oturtulmalıydı. Bu nedenle Rus Biçimcileri, tıpkı Saussure* gibi, edebiyat incelemelerinin özgül nesnesini, edebiyat dışı alanların nesnelerinden ayırmışlardır. Ayrıca Rus Biçimcileri'nin çabaları, eş zamanlı bir yaklaşımla, yalnızca edebiyatın yazınsallığı, ya da şiirin şiirselliği gibi edebiyat yapıtının özgül niteliklerinin incelenmesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Rus Biçimcileri, edebiyat tarihini devingen ve kendi kendine yeterli bir sistem (dizge) olarak görürler. Genel düzeyde edebiyat tarihinin yararlandığı birtakım radikal kavramları (örneğin biyografik, toplumbilimsel ya da kültürel olgular) bir yana bırakmışlardır. Ancak radikal bir tarih anlayışını dışlarken, tarihselliği dışlamamış, yapıtın sanatsallığını tarihe dayandırmışlardır.

Şklovski, Rus Biçimcileri'nin özellikle Simgeci akımın "sanat, imgelerle düşünmektir" deyişine karşı çıktıklarını belirtir. Genel olarak insan, dış dünyaya, nesnelere, davranış ve düşünüş biçimlerine baka baka bunları kanıksamaya ya da başka bir deyişle yüzeyden algılamaya başlar. Oysa Şklovski'ye göre nesnelerin gerçekliğinin sanat yoluyla aktarılabilmesi için başlıca iki yaklaşım söz konusudur. Ya biçime ağırlık kazandırılarak algılama süreci uzatılır, ya da nesnenin, algılayana "yabancı kılma" (defamiliarize) yoluyla, ilk kez görülüyormuşcasına algılanması sağlanır. Şklovski bu iki yaklaşımın en iyi uygulamasını 18. yy İngiliz romancısı Laurence Sterne'in* Tristam Shandy adlı yapıtında başardığını öne sürer.

Rus Biçimcileri arasında dilbilime ağırlık verip Yapısalcılık'a bir köprü kuran Roman Jakobson, dilin şiirsel işlevi ile öteki işlevlerini ayırt ederek, dilin şiirsel işlevi konusunu en iyi işleyen biçimci olmuştur. Nitekim söz konusu akım Rusya'da sona erdikten sonra, yapısalcı bir görünümle Prag Dilbilim Okulu çerçevesinde geçerlik bulmuştur.

meine Lautgesätze, 1941, ("Çocuk Dili, Söz Yitimi ve Evrensel Ses Kuralları"); *Preliminaries to Speech Analysis* (G. Fant ve M. Halle ile), 1952, ("Konuşmanın Çözümlenmesi İçin Ön Çalışmalar"); *Fundamentals of Language*, 1956, ("Dilin Temelleri"); *Fonema e Fonologia*, 1967; *Child Language, Aphasia and Phonological Universals*, 1968, ("Çocuk Dili, Dil Yitimi ve Sesbilimsel Genel Önermeler"); *Linguistics, Poetica, Cinema*, 1970, ("Dilbilim, Poetika, Sinema"); *Shakespeare's Verbal Art* (L.G. Jones ile), 1970, ("Shakespeare'in Sözsel Sanatı"); *Questions de Poétique*, 1973, ("Poetika Sorunları"); *Main Trends in the Science of Language*, 1973, ("Dil Biliminde Ana Akımlar"); *Form und Sinn*, 1974, ("Biçim ve Anlam"); *Pushkin and his Sculptural Myth*, 1975; *Hölderlin, Klee, Brecht*, 1976; *Yeats' Sorrow of Love Through the Years* (S. Rudy ile), 1977, ("Yeats'in Sürüp Giden Aşk Hüznü"); *The Sound Shape of Language*, 1979, ("Dilin Ses Biçimi"); *Modern Russian Poetics*, ("Modern Rus Şiir Kuramı").

• **KAYNAKLAR:** B. Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 1981; M. Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*, 1983.

• **BAKINIZ:** CHOMSKY, TRUBETZKOY.

JAMES I
(1394-1437)

İskoçya kralı. Yönetimi sırasında gerçekleştirdiği reformlarla krallık otoritesini güçlendirmiştir.

Temmuz 1394'te Dunfermline'de doğdu, 20 Şubat 1437'de Perth'te öldü. İskoçya Kralı III. Robert'in oğludur. Babası onu, taht üzerinde emelleri olan Albany Dükü Robert Stewart'tan korumak için 1406'da Fransa'ya göndermeye karar verdi. Fransa'ya giderken İngilizler tarafından yakalandı ve 18 yıl Londra'daki kraliyet sarayında tutsak kaldı. İskoçya'yı 1420'ye değin amcası Albany Dükü Robert Stewart, onun ölümünden sonra da oğlu Murdac yönetti. 1424'te büyük bir fidye ödedikten ve İskoçya'nın Fransa'ya askeri yardım yapmayacağı konusunda İngilizler'e güvence veren bir antlaşma imzaladıktan sonra serbest bırakıldı.

Ülkesine döndükten sonra kral olarak taç giydi ve uzun süreden beri zayıf bir durumda bulunan krallığı güçlendirmek için idari, mali ve dini reformlar başlattı. İktidarını korumak için başta Albany ailesi olmak üzere soylulara karşı çok sert önlemler aldı. Düşmanlarının mülklerine el koyarak, eski maliye görevlilerinin ve soyluların yerine kendisine karşı sorumlu olan memurlar atayarak krallık gelirlerini artırdı. 1426'da sivil davalara bakan bir grup yargıçtan oluşan merkezi bir mahkeme kurdu. Bu mahkeme daha sonra İskoçya'da yüksek mahkeme görevini görmeye başladı.

I. James'in İskoç Kilisesi'nin gelirlerinin Roma'ya gönderilmesini engelleme çabaları, Papalık'la arasının açılmasına neden oldu. Dış politikada Fransa yanlısı bir siyaset izlemesi 1436'da İskoçya ile İngiltere arasında savaşa yol açtı. 1437'de Atholl Kontu Walter'in tahta geçmek üzere düzenlediği bir ayaklanma sırasında öldürüldü. Katillerin yakalanarak idam edilmelerinden sonra, 6 yaşındaki oğlu, II. James adıyla tahta çıktı.

I. James'in İngiltere'de bulunduğu sırada İskoç dilinde yazdığı *The King's Quair*, ("Kralın Kitabı") adlı uzun bir şiir kitabı vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The King's Quair*, (t. y.), ("Kralın Kitabı").

Henry James

JAMES, Henry
(1843-1916)

ABD'li romancı. Romana saygınlık kazandırmak, roman eleştirisini ve anlatım yöntemini sağlam bir temele oturtmak için çaba harcamıştır.

15 Nisan 1843'te New York'ta doğdu, 28 Şubat 1916'da Londra'da öldü. Oldukça varlıklı ve kültürlü bir ailenin ikinci çocuğu idi. Ağabeysi ünlü ruhbilimci ve felsefeci William James'tir. Henry James çocukluğunu 1855'e değin Albany ile New York'ta geçirdi. Babaları oğullarının Avrupa'yı görüp tanımalarını temel öğrenimlerinin bir parçası olarak kabul etmişti. 1855-1858 arasında iki kardeş Cenevre, Londra, Paris gibi kentlerde, bazen resmi okullarda, bazen de özel öğretmenlerle öğrenimlerini sürdürdüler. 1859'da ABD'ye döndüler. Newport'ta dönemin ünlü ressamlarından John LaFarge'dan resim dersleri aldılar. Ertesi yıl gene Avrupa'da geçirdikten sonra 1862'de Harvard Üniversitesi'ne yazıldılar. William fen, Henry hukuk öğrenimini seçti.

Henry James'in kısa öykü, eleştiri ve kitap tanıtma yazısı gibi ilk denemeleri 1865'te, dönemin saygın dergilerinden *Atlantic Monthly* ve *North American Review*'da çıktı. Bu yılı, edebiyat araştırmacıları, onun kendini bilinçli ve programlı bir biçimde yazar olarak yetiştirmeye karar verdiği tarih olarak kabul ederler. Ailesinin ayrıcalıklı durumu, Henry James'in dönemin önde gelen edebiyatçılarıyla kolaylıkla tanışmasını sağlamıştı. 1869-1875 arasında üç kez daha Avrupa'ya gitti. Bu yolculuklarında Paris ve Londra'da Turgenyev, Flaubert, Zola, Rus-

kin, Tennyson ile arkadaşlık kurdu. Yazarlığın inceliklerini bu ünlü ustalardan öğrenme olanağını buldu. İtalya, Almanya ve Fransa'yı yakından tanıdıktan sonra, 1876'da İngiltere'de yerleşmeye karar verdi. Yaşamının sonuna değin Londra'da ve Sussex bölgesinde yaşadı.

1904'te uzun bir aradan sonra, yapıtlarının yeniden yapılacak toplu basımını denetlemek için New York'a gitti. Harvard ve Oxford üniversitelerince kendisine onursal doktorluk unvanı verildi. 1910'da kardeşinin ölümü üzerine ülkesine bir kez daha gitti. I. Dünya Savaşı'nın başlarında yansız kalmayı seçen ABD'yi protesto amacıyla, 1915'te İngiliz uyruğuna geçti. Ölmeden kısa bir süre önce Order of Merit nişanıyla onurlandırıldı. Öldükten sonra yakılarak külleri Massachusetts'deki Cambridge kentine götürüldü.

Yapıtlarındaki tema ve imgeler

Henry James'in, yapıtlarında bellibaşlı üç tema izlediği görülür: *The Portrait of a Lady*'deki ("Bir Lady'nin Portresi") gibi Avrupa-Amerika karşıtlığı, *The Tragic Muse* ("Trajik Esin Perisi") ve *Roderick Hudson*'daki gibi sanatçının içinde yaşadığı toplumla çatışması ve *The Ambassadors*'daki ("Elçiler") gibi insanın yaşayabileceği ideal toplumu gezerek araması. Bütün bu temalar onun toplumsal değerleri sürekli olarak irdelediğini gösterir. Ayrıca belli bir toplumun özelliklerini başka bir toplumunkilerle karşılaştırmak için, grupları ya da bireyleri toplumsal değerlerin nasıl etkilediğini de incelemiştir.

Roman anlayışı

Henry James'in bu temaları işlerken kullandığı iki imgeden biri "masum insan", öbürü de Amerikalı gezgindir. Masum tiplere romanlarında sık sık rastlanır. Bunlar zekâları kıt, tümüyle aptal insanlar değildir. Yalnızca dünya işlerinde fazla deneyimleri yoktur. Yaşantı zenginliği peşinde koşarlar. Genellikle de başlarına pek çok şey gelir. Görmüş geçirmiş, deneyimli tipler karşısında yenik düşerler.

Amerikalı gezgin tipine ise Avrupa-Amerika karşıtlığı çerçevesinde de bakılabilir. Avrupa'nın geleneklerine ve göreneklerine yabancı olan Amerikalı'nın böyle bir çevrede yanlış yapması doğaldır. Ancak Amerikalı yanlışlarını ya da deneyim eksikliğini, masumluğu ve inceliğiyle kapatmaya çalışır. Avrupa'nın eskiliği ve oturmuşluğu içinde her şey belli bir geleneğe ve göreneğe bağlanır. Ama böyle bir ortamda yapılan her hareket ya da gösterilen her tepki, basmakalıp olmaya mahkûmdur. Oysa Amerikalı gezgin, kendi genç dünyasından kaynaklanan canlılıkla büyük bir yaratıcılığa sahiptir. Henry James özellikle *The Wings of the Dove* ("Kumrunun Kanatları") ve *The Golden Bowl* ("Altın Kâse") gibi son romanlarında, Avrupa'nın belli bir ideali temsil eden oturmuş düzeninin karşısına masum ve yeni yetme Amerikalı'yı ciddi bir gözdağı öğesi olarak çıkarır.

Henry James'in genelde sanat anlayışını ortaya koyduğu "The Art of Fiction" ("Roman Sanatı"), "The Future of Novel" ("Romanın Geleceği"), "The New Novel" ("Yeni Roman") adlı yazıları, Anglo-Amerikan edebiyatında roman eleştirisi alanında en önemli yapıtlardan sayılır. Ona göre sanatın amacı ne

Romanda Bakış Açısı

Bakış açısı kavramının önemini ilk kez 1921'de Percy Lubbock* belirtmiştir. Ama roman kuramı bağlamında bu kavramla ilgilenilmesi Henry James ile başlar. Aslında olayların kime anlattırılacağı, kimin gözünden gösterileceği, her romancının daha yazmaya başlamadan önce çözmesi gereken bir sorundur. Anlatıcı ne gibi bilgi kaynaklarından yararlanacaktır? Çizilen tipler ve anlatılan olaylar üzerine her şeyi (adeta bir Tanrı gibi) eksiksiz bildiğini varsayıp elindeki bilgileri gerektiği yerde ve oranda mı kullanacaktır? Yoksa kendini belli bilgi alanlarıyla sınırlı sayarak işe hiç mi karışmayacaktır? Olaylara uzaktan mı, yakından mı bakacaktır? Bunun gibi sorunlara verilecek yanıtlar, romancının, konusunu işlemekte ona değişik olanaklar sağlayacak olan bakış açısını belirler.

Tanrısal anlatım denilen yöntemde bakış açısı sınırsız denebilecek kadar geniştir. Büyük bir toplum kesimini ve uzun bir zamanı kapsayan Savaş ve Barış, Tom Jones gibi romanlarda, anlatıcı rahat bir biçimde her şeyi denetlemek ve yönetmek yetkisine sahip olduğundan, olayların akışını istediği zaman bızlandırır. 18. yy'dan başlayarak gelişen bir anlatım yöntemi ise — özellikle pikaresk romanlarda olduğu gibi — olayı romanın başkişisine anlattırmaktır. Örneğin Daniel Defoe* hep bu yöntemi kullanmıştır. Başka bir yöntem de otobiyografik yöntemdir. Burada romanın yazarı ile anlatıcısı aynı kişidir.

Olayda onun kişiliği ön plana çıkar ve çoğu zaman bu kişilik zaman içinde gelişerek değişir. Aslında bu gibi romanlarda iki ayrı kişilik söz konusudur; bunlardan biri anlatıcının olayları yaşadığı, yani geçmişteki, ötekisi ise anlattığı sıradaki kişiliğidir. Bu iki ayrı kişilik, doğal olarak iki ayrı bakış açısı oluşturarak anlatımı zenginleştirir.

Henry James'e göre Tanrısal bakış açısını kullanan anlatım yöntemindeki en büyük sakınca, yazarın kişi ve olaylara ilişkin açıklamalarıyla yorumlarının, öyküye dışarıdan karışıldığı izlenimini uyandırmasıdır. Onun anlatım yöntemi konusundaki bütün çabası, yazarın kendi sesini ve varlığını elden geldiğince romandan silecek, olayın, baştan sona kendi iç yapısının ilke ve gereklerine göre gelişmesini sağlayacak bir bakış açısı bulmak doğrultusunda olmuştur. Tanrısal bakış açısıyla başkişinin bakış açısı arasında, bunların karışımı olan ve yansızlığı amaçlayan bir yol bulmuştur. Roman, Tanrısal yöntemdeki gibi, anlatıcı tarafından üçüncü kişi zamiri kullanılarak anlatılır. Yalnız olaydaki her şey, otobiyografik yöntemdeki gibi, tek bir kişinin gözünden görüldüğü, zihninden geçtiği gibi sunulur.

yalnızca ahlak dersi vermek, ne de yalnızca eğlendirmektir. Sanatın ya da edebiyat dallarının en yücesi olarak gördüğü romanın tek gerçek amacı, yaşamı olduğu gibi göstermektir. H.James, biçim ve yöntem kaygısının doruğuna ulaştığı *The Wings of the Dove, The Ambassadors, The Golden Bowl* adlı romanlarında bile tüm gücünü, doğrudan doğruya gözlemlediği yaşamı, gerçekliğini bozmadan karmaşıklığını yitirmeden okuyucuya aktarma yönünde kullanmıştır. Ayrıca yaşam ile sanat arasındaki farkın hiçbir zaman unutulmaması gerektiğine inanır. Yaşam, başı ve sonu belli olmayan bir süreçtir. Oysa roman, bir tür karmaşa olarak tanımlanabilecek yaşama "düzenleme", "seçme", "yoğunlaştırma" yoluyla biçim ve anlam verme işlemidir.

Bu estetik görüşler çerçevesinde Henry James'in roman anlayışı başlıca iki temel ilkeye dayanır: Roman, yaşamı gerçekçi bir biçimde yansıtmalı ve kendi içinde bütünlük gösteren, tutarlı bir yapıya sahip olmalıdır. Gerçekte birbirleriyle yakından ilgili olan bu ilkeler "bakış açısı" *(point of view)* denilen bir uygulama ile sağlanabilir. Henry James'in roman sanatına en büyük katkısı bakış açısı alanında olmuştur. İlk romanından son romanına dek hep kendine özgü bir anlatım yöntemi geliştirmeye çalışmıştır. Bakış açısı, roman ya da öyküde olayların, okuyucuya kimin gözünden ve ağzından ulaşacağı sorusuna ilişkin bir kavramdır. Roman bir anlatım sanatı olduğuna göre, tüm romanlarda her şeyden önce bir "anlatıcı", bir de anlatılacak "şeyler" bulunur. Ancak anlatıcının öneminin altını çizmek gerekir. Örneğin tiyatroda olaylar izleyicinin gözleri önünde geçtiği için, sahnede canlandırılanla izleyici arasında hiçbir aracı (yani anlatıcı) söz konusu değildir. Ama baştan sona konuşma biçiminde yazılmış bir romanda bile bir anlatıcı vardır. Yalnızca anlatımdaki payı eksilmiş, olaylarla kişilerin gerisine çekilmiştir.

Henry James'in sanat anlayışında en belirgin nitelik yaşantıya verdiği önemdir. Bu, dış dünyada geçen olayların gösterdiği gelişmelere bağlı bir yaşantı değil, bu olayların kişilerin iç dünyasında uyandırdığı yankılardan oluşan bireysel bir yaşantıdır. Onun için Henry James, romanlarında ve öykülerinde dış dünyadaki olaylardan çok, kişilerin bilinç dünyası üzerinde durur. Bunu sanatlı biçimde gerçekleştirmek için, olayları romandaki tiplerin bakış açısından ve onların bilinç süzgecinden geçirerek sunmaya çalışır. En çok dikkat ettiği nokta, okuyucuya bunu dolaysız bir biçimde sunmak, olayı "anlatmak"tan çok, uyandırdığı "izlenim" ve "etki"yi göstermektir. Bu "izlenimci estetik" ya da H. James'in deyimiyle "bakış açısı" kavramı, anlatım tekniği açısından 19. yy romanıyla 20. yy romanı arasında bir köprü oluşturur.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Roderick Hudson*, 1876; *The American*, 1877, ("Amerikalı"); *Washington Square*; 1881, (Washington Meydanı); *The Portrait of a Lady*, 1881, ("Bir Lady'nin Portresi"); *The Bostonians*, 1886, ("Bostonlular"); *The Tragic Muse*, 1890, ("Trajik Esin Perisi"); *What Maisie Knew*, 1897, ("Maisie'nin Bildiği"); *The Wings of the Dove*, 1902, ("Kumrunun Kanatları"); *The Ambassadors*, 1903, ("Elçiler"); *The Golden Bowl*, 1904, ("Altın Kâse"); *The Ivory Tower*, (ö.s.), 1917, ("Fildişi Kule"), bitmemiş; *The Sense of the Past*, (ö.s.), 1917, ("Tarih Duygusu"), bitmemiş. **Otobiyografi:** *A Small Boy and Others*, 1913, ("Küçük Çocuk ve Öbürleri"); *Notes of a Son and Brother*, 1914, ("Oğulla Erkek Kardeşinin Notları"); *The Middle Years*, (ö.s.), 1917, ("Aradaki Yıllar"). **İnceleme-Deneme:** *French Poets and Novelists*, 1878, ("Fransız Şair ve Romancılar"); *Hawthorne*, 1879. **Çeşitli:** *The Novels and Stories of Henry James*, 36 cilt, (ö.s.), 1921-1923, ("Henry James'in Romanları ve Öyküleri").

• **KAYNAKLAR:** Ü. Aytür, *Henry James ve Roman Sanatı*, 1977; O. Cargill, *The Novels of Henry James*, 1961; D. Krook, *The Ordeal of Consciousness in Henry James*, 1962; F.D. Matthiessen, *Henry James: The Major Phase*, 1944.

JAMES, William
(1842-1910)

Bakış açısı

ABD'li filozof, tıp bilgini. Pragmacılık'ın (Yararcılık) kurucularındandır. Psikoloji biliminin gelişimindeki katkısı büyük olmuştur.

11 Ocak 1842'de New York'ta doğdu. 26 Ağustos 1910'da New Hampshire'da öldü. Babası bir yazar ve tanrıbilimciydi. Bu nedenle James'in eğitimi ve gelişimi sürekli felsefe tartışmalarının yapıldığı bir ortamda gerçekleşti. Ancak babasının sık sık Avrupa'ya gitmesi gerektiğinden birçok okul değiştirdi. 1857'de Collège de Boulogne-sur-Mère'de, 1859'da Cenevre Üniversitesi'nde okudu. 1861'de Newport'da resim çalıştı. Ertesi yıl Harvard Üniversitesi'nde tıp öğrenimine başladı. 1867'de Almanya'da ünlü fizikçi ve fizyolog Helmholtz ve Claude Bernard ile çalıştı. Yine Almanya'da Charles Renouvier ile tanıştı, onun yapıtlarını okudu. 1868'de Harvard'dan tıp doktoru derecesini aldı. Ruhsal bunalımlarla geçen bir dönemden sonra 1872'de Harvard Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine getirildi. Bu görevi 1876'ya değin

İzlenimci estetik

William James

sürdürdü. Aynı dönemde kurduğu psikoloji laboratuvarında, bu konuyu felsefenin bir dalı olmaktan çıkararak bilimsel yöntemlerle inceledi. Büyük ilgi çeken makaleler yayımladı. 1878'de yazımına başladığı, ünlü yapıtı *Principles of Psychology* ("Psikolojinin İlkeleri") 1890'da yayımlandı. Bu yıllarda evrim felsefesi alanında çalışmalarını yoğunlaştıran James, 1889'dan 1892'ye değin psikoloji kürsüsünde ders verdi. Bozulan sağlığı nedeniyle öğretim üyeliğinden ayrıldıktan sonra da çeşitli ülkelerde konferanslar vermeyi ve yeni yapıtlar yayımlamayı sürdürdü.

Pragmacı kural

William James'in felsefesi üzerinde Locke ve Kant'tan etkiler bulmak olanaklıdır. Ancak çağdaşı C.S. Peirce'in etkisi çok daha derindir. Peirce daha 1870'lerin sonunda, önermelerin anlamlarını saptamada, uygulamadaki sonuçların önemini vurguluyordu. James bu düşünceyi felsefesine temel taşı yaparak çeşitli alanlara uygulamıştır. Herhangi bir nesnenin kavranışında açıklık ve seçiklik bu nesnenin uygulamayla ilgili etkilerini anlamakla elde edilir. Bu etkileri kavramak nesneyi kavramaktır. Nesnenin bunlar dışında "pozitif" bir anlaşılış biçimi söz konusu değildir. Pragmacı kural adı verilen bu ölçüt, James için, hem anlamlılık hem de doğruluk için geçerlidir. Önermeler, uygulanabilirlikleri ve etki yapabilirlikleri ölçüsünde anlamlıdır. Bir önermenin anlamı ise uygulamada doğurduğu etkiler ve sonuçlardır. İki önermenin uygulamadaki sonuçları farksızsa bunlar eşanlamlıdır. Böylece, pek çok metafizik çatışkının uygulamada hiçbir ayrılık getirmediğinden gerçek çatışkılar olmadığı söylenebilir. Hatta metafizik önermelerin çoğu, uygulamada hiçbir sonuç doğurmadığından anlamsızdır.

Çokçuluk

James'in ortaya attığı pragmacı doğruluk kuramı, doğruluk için kullanılan ölçütlerin en yumuşağı ve saltık anlamda doğruluğu dışlayarak bu kavram için bir görecelik getirenidir. Ona göre doğru eylem nasıl amaca göre en yararlı davranış ise, doğru düşünce ya da önerme de düşünce içinde yararlı olandır. Pragmacılık, önermeleri doğruluk ve yanlışlıklarını belirli amaçları yerine getirip getiremeyeceklerine göre belirler. Bir formüle dökülecek olursa, doğru olan önerme, onaylanması başarıya götüren, yanlış olan önerme ise düş kırıklığı ve başarısızlık getirendir. Uygulamada doğan sonuçlar, hem doğruluk, hem anlam, hem de kavramsal açıklık ve seçiklik için en önemli değerlendirme temelini verir. Bilgi için bilgi değil, yaşam için bilgi vardır. Bilgi, istenilir ve başarılı sonuçlar elde etmenin aracıdır. Doğrulama, tutarlılık gibi temel mantıksal kavramlar da pragmacı ölçütlere dayandırılmalıdır.

Radikal deneycilik

Bilginin kaynağı deneydir. Ancak deney klasik İngiliz Deneycilik'i anlamında düşünülmemelidir. Deney, düşüncenin henüz hiç yoğurmadığı ilk aşamasındaki durumuyla anlaşılmalıdır. Duyumlardan anlığa sürekli bir akış içinde gelen ilk girdiler, kavramlarla gruplandırılmış, usun ilk deney içerikleri, gerçeğin ta kendisidir. Radikal Deneycilik adı verilen bu görüş Hegel'in "usal olan gerçektir" görüşüne karşı "gerçek, deney içeriğidir"i çıkarır. Ancak Radikal Deneycilik'in anladığı biçimdeki deneye, anlığın tüm kavramsal işleminin ötesine, henüz başlamadığı aşamaya giderek ulaşılır. Gerçeklik, bu anlamda salt deneydir. James, "gerçek"ten, Kant'ın bilgi şemasında görüngüler dünyasına ilk gelen ve henüz anlığın kalıplarının uygulanmadığı duyumları anlar. Ona göre kökeni bilinmeyen ve anlığa sürekli bir akış biçiminde gelen duyumlar deney, yani gerçekliktir. Öte yandan, James bu savında her zaman tutarlı olmamıştır. Kimi kez gerçekliği, böyle, düşünceden bağımsız deney olarak tanımlarken, kimi başka durumda da onu insanın tüm bilinci olarak gördüğü olur. Bu son yorumda gerçek, James için Kant'taki görüngüler dünyası ile özdeşleşmektedir. Gerçek, insana hazır olarak gelen bir şey değildir. Gerçek bir yapılış, oluşum sürecidir. Bu süreç ise anlıkta yer alır. Doğruluk, deney ortamlarında varlık bulur. Somut varlık bu ortamdır. Deneyin ötesinde bulunduğu söylenen bir varsayımsal gerçekle, somut deney gerçekliği açıklanamaz. Tek gerçek deneydir. James, görüşünün bir öznel idealizm olmadığını vurgular: Ona göre, salt ve temel deney öznel değil, nesneldir. Bu, anlık dışındaki bir deney dünyasıdır.

Radikal Deneycilik'in yorumundaki gerçek, bilimce ancak kopuk kopuk verilebilmekte, bir ölçüde de çarpıtılmaktadır. Bilimin bu bozucu, parçalayıcı, niteliği konusunda Alman İdealizmi okulu içindeki düşünürler haklıdır. Aynı bölücü, dondurucu ve o ölçüde de çarpıtıcı tutuma Klasik Deneycilik'te de rastlanır. Oysa gerçekliğin kendisi olarak deney ortamı, birbirinden bağımsız, kopuk durumlardan değil, sürekli oluşum ve değişim içindeki deney akışından meydana gelir.

Pragmacı düşüncenin Çokluk'u (Pluralism) Tekçilik'e yeğlemesi doğaldır. Bir yandan Özdekçilik'in, öte yandan İdealizm'in getirdikleri tekçi açıklamalar belirlenimci, yazgıcı ve katı dizgelerdir. Eğer gerçek böyle olsaydı, ahlaksal sorumluluk, amaç, eylem özgürlüğü, seçim, yenilik, yaratıcılık gibi şeylere yer olmazdı. Oysa ne insan, ne de onun istenci saltık bir tözün elinde oyuncaktır. Başarılı eylemden söz edebilmek için, özgür seçim diye bir şey olması, bunun içinde evrenin bir çeşitlilikler ve çokluklar evreni olması gerekir. Deney de bir çokluk, çeşitlilik ve karşıtlıklar evrenini gösterir. Gerçek, deneyin kendisi olduğuna göre, deneydeki çeşitlilik, gerçekteki çokluktur. Değişim ve yeniliklere yer verebilmek, gerçeğin tekçi olmamasına bağlıdır.

William James, psikoloji biliminin kuruluşunda çok önemli bir yer tutar. 1890'da yayımlanan *The Principles of Psychology* adlı yapıtında bu bilim dalı açısından içdeneyin *(introspection)* önemini vurgular. Anlığın kendi üzerine dönerek işlem ve içeriklerini gözlemlemesi olan içdeney, bir bilim olarak psikolojinin tek yöntemi değildir. Ancak hiç de göz ardı edilmemesi gereken önemli bir bilgi edinme yoludur. Bir tıp bilgini olan James, fizyolojinin önem ve değerini hiçbir zaman küçümsememiştir. Tıpkı yine bir hekim olan La Mettrie gibi, o da, bilincin durumlarının gövde ve özellikle de beynin durumlarıyla olan işlevsel ilişkiyi öne alır. Gövdesel bir değişiklikle bir arada ortaya çıkmayan hiçbir anlıksal değişiklik söz konusu olamaz. Fizyoloji deneyleriyle öğrenilenler içdeneyden edinilen bilgilerle tamamlanır.

Bilincin bir anlıksal töz anlamında kendi başına bağımsız bir varlık olduğu görüşünü yadsıyan James,

bilinç denilenin ancak bir işlevsel birlik olarak var olduğunun söylenebileceğini öne sürer. Dolayısıyla tinselci bir açıklama anlık ve bilinç konusunda temelden yanılgılıdır. Öte yandan duyumcu ve çağrışımcı anlık kuramları da doğruyu vermekten uzaktır. Örneğin Hume'un, anlığı kimi izlenim ve idelerden oluşan bir demet biçiminde değerlendirmesi yanlıştır. Anlık bir bir aradalık değil bir birlik, sürekli değişimin birliğidir. James'e göre "bilinç akışı" (stream of consciousness) kavramı anlık denileni en iyi veren ve deney akışından başka bir şey olmayan gerçeklik düşüncesiyle de en tutarlı olan bir dile getiriştir.

İstenç kavramını da geçmişte büründüğü gizemli niteliklerden arındırmak gerekir. İstenç, kendi başına ve bilinç akışından yalıtılmış bir olgu değildir. Tersine bu, bilincin bir genel niteliğidir. Bütün idelerde, başka karşıt idelerin etkisiyle önlenmedikçe, bir eylem başlatma eğilimi bulunur. James bu eğilime "ideo-motor" eylem adını verir. Dolayısıyla istencin her eylemi bir ideo-motor eylemdir. İstenç, anlığın öbür ideleri karıştırmadan bir tek ide üzerinde yoğunlaşma yetisidir. Bu yoğunlaşma gerçekleştiğinde eylem kendiliğinden oluşur. James'e göre istenç özgürdür.

Pragmacı ilkeler açısından Tanrı varsayımı insanlar için bir doyum sağladığına göre doğrudur. İnsanın duygularını tatmin etmesinden ötürü bir yaratanın var olduğu onaylanmalıdır. Bu anlamda Tanrı evrenin bir parçasıdır. İnsanlara yardımcı olan bir güç, insanla benzerlikleri olan bilinçli ve ahlaklı bir üstün kişiliktir.

William James'in içdeneye ağırlık veren yaklaşımı psikoloji biliminde bir okul olmuştur. Öte yandan içdeneye karşı olan Davranışçılık da James'in "her anlıksal değişim için bir fizyolojik değişiklik" ilkesinden önemli ölçüde esinlenmiştir. Felsefede bir genel yaklaşım olarak Pragmaçılık'ın biçimlendirilmesinde büyük katkıları olan James, Dewey'i de etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *The Principles of Psychology*, 1890, ("Psikolojinin İlkeleri"); *The Will to Believe*, 1897, ("İnanç İstenci"); *Human Immortality*, 1898, ("İnsanın Ölümsüzlüğü"); *Talks to Teachers*, 1899, ("Öğretmenlere Konuşmalar"); *Varieties of Religious Experience*, 1902, ("Dinsel Deney Çeşitleri"); *Pragmatism*, 1907, (Pragmacılık), 1948; *The Meaning of Truth* 1909, ("Doğruluğun Anlamı"); *A Pluralistic Universe*, 1909, ("Çokçu Bir Evren"); *Some Problems of Philosophy*, (ö.s.), 1911, ("Kimi Felsefe Sorunları"); *Essays in Radical Empiricism*, (ö.s.), 1912, ("Radikal Deneycilik Üzerine Denemeler").

• KAYNAKLAR: J. Royce, *William James*, 1912; R.B. Perry, *The Thought and Character of William James*, 1935; A.A.Roback, *William James*, 1942.

• BAKINIZ: J. DEWEY, KANT, LA METTRIE, LOCKE, PEIRCE.

Bilinç akışı

İstenç

JAN III
(1629-1696)

Polonya kralı. 1683'te Osmanlılar'a karşı kazandığı savaşla Viyana kuşatmasının kaldırılmasını sağlamıştır.

Jan Sobieski, 17 Ağustos 1629'ta Lwow yakınlarındaki Olesko'da doğdu, 17 Haziran 1696'da Wilanow'da öldü. Karakow Kalesi komutanı Jakob Sobieski'nin oğludur. İyi bir öğrenim gördü ve tüm Polonyalı soylular gibi gençliğinde Batı Avrupa'yı gezdi. 1648'de Polonya'ya döndü. Aynı yıl Ukrayna'da başgösteren Kazak ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı. İsveç Kralı X. Gustaf'ın 1655'te Polonya'yı istilası sırasında, önce Polonya Kralı II. Jan Kazimierz'e karşı İsveçliler'in yanında yer aldı, ertesi yıl saf değiştirerek İsveçliler'i Polonya'dan çıkarmak için verilen mücadelenin önderlerinden biri oldu. 1665'te mareşalliğe yükseltildi. 1667'de Padhajce yakınlarında Tatarlar'la ve Kazaklar'la yaptığı savaşta gösterdiği başarıdan ötürü 1668'de Polonya orduları başkomutanlığına getirildi.

II. Jan Kazimierz'in 1668'de tahttan çekilmesinden sonra Polonya Dieti (Meclis), Michal Wisniowiecki'yi kral seçti. Kendisini kral seçtirmek isteyen Jan Sobieski, Fransa Kralı XIV. Louis'in de desteğiyle yeni krala karşı çeşitli tertipler düzenledi. Bu sırada büyük bir Osmanlı ordusu Polonya'ya girmişti. Kral Michal Ekim 1672'de imzaladığı Buçaş Antlaşması'yla tüm Ukrayna'yı ve Polonya'yı Osmanlılar'a verdi. Bu antlaşmayı tanımadığını ilan eden Jan Sobieski, Kasım 1673'te Osmanlılar'ı Hotin'de büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu başarısı ona büyük bir ün ve saygınlık kazandırdı. Habsburglar'ın tüm engelleme çabalarına karşın, Mayıs 1674'te toplanan Polonya Dieti tarafından III. Jan adıyla Polonya kralı seçildi. Kral olduktan sonra Osmanlılar'la sürmekte olan savaşa son vermek amacıyla çeşitli girişimlerde bulundu. Sonunda Ekim 1676'da imzaladığı Zorawno Antlaşması'yla Kamaniçe dışında Ukrayna'nın üçte ikisini Osmanlılar'a geri vererek ateşkesi sağladı.

III. Jan'ın güneydoğuda yitirdiği toprakları geri alma çabaları sonuçsuz kaldı. Prusya Dükalığı'nı ele geçirmek için 1675'te Fransa, 1677'de de İsveç'le yaptığı antlaşmalardan da bir sonuç elde edemedi. Bunun üzerine yıllardır izlediği Habsburg hanedanına karşı Fransa ile ittifak siyasetini terkederek, 31 Mart 1683'te Kutsal Roma Germen İmparatoru I. Leopold'la Osmanlılar'a karşı ittifak kurmak amacıyla Varşova Antlaşması'nı imzaladı. Osmanlılar'ın 1683'teki Viyana kuşatması sırasında antlaşma koşulları gereğince savaşa katıldı. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu 12 Eylül 1683'te Kahlenberg'de bozguna uğrattı ve Viyana kuşatmasını kaldırdı. Bu başarısının ardından ünü tüm Avrupa'ya yayıldı.

III. Jan, Polonya'nın sınırlarını doğuda Karadeniz kıyılarına değin genişletmek amacıyla 1684-1692 arasında Osmanlılar'a karşı düzenlediği seferlerden bir sonuç elde edemedi. Krallığını güçlendirme çabaları güçlü bir merkezi otoritenin ve ülke içinde

birliğin olmaması gibi nedenlerle başarısız oldu. Yaşamının son yıllarında, akrabalarının ve soyluların kendisine karşı düzenlediği entrikalarla ve oğullarının taht kavgalarıyla uğraşmak zorunda kaldı.

• KAYNAKLAR: O. Laskowski, *Sobieski, King of Poland*, 1944; S.P. Mizva, *Great Men and Women of Poland*, 1943; J.B. Morton, *Sobieski, King of Poland*, 1932.

• BAKINIZ: KARA MUSTAFA PAŞA [Merzifonlu], LEOPOLD I, LOUIS XIV.

JANCSÓ, Miklós
(1921)

Macar sinema yönetmeni. Macar tarihini konu alan yapıtlarıyla tanınmıştır.

27 Eylül 1921'de Vác kentinde doğdu. Hukuk, etnografya ve sanat tarihi öğrenimi gördü. 1944'te hukuk doktorasını tamamladı ve bir süre sonra Budapeşte Dramatik ve Sinematografik Sanatlar Akademisi'ne girdi. 1950'de bu okulu bitirdiken sonra haber filmleri ve çoğu sanat üzerine olan belgesel filmler yaptı. 1958'de ilk uzun metrajlı filmini çevirdi. Aynı yıl Macaristan'ın ünlü kadın yönetmenlerinden Marta Mészáros ile evlendi.

Savaş ve savaş sonrası motifi, *A harangok Rómába mentek* ("Çanlar Roma'ya Gitti") adlı ilk yapıtından başlayarak, hemen hemen tüm filmlerinin geri planını oluşturdu. II. Dünya Savaşı'nın son günlerini anlatan *Így jöttem*'in ("Eve Yolculuğum") ardından, 1965'te çektiği *Szegénylegények* ("Kanun Kaçakları") Cannes Film Şenliği'nde büyük ilgi uyandırdı ve ona uluslararası düzeyde ün kazandırdı. Gerçek tarihsel olaylardan esinlenen film, 1848 Devrimi'nden yirmi yıl sonra, devrimin liderlerinden birini arayan Avusturya-Macaristan birliklerinin ele geçirdiği bir grup köylünün direnişini sergiliyordu. 1967'de, Sovyet Devrimi'nin ellinci yıldönümü için gerçekleştirdiği, ilk Sovyet-Macar ortak yapımı *Csillagosok, katonák* ("Yıldızlar, Askerler"), Macarlar'ın da Kızıl Ordu'nun uluslararası tugayında savaştığı 1918 yılında Rusya'da geçiyordu. Jancsó bu filminde de, insanın direnişini, açık mekânın ve insan kitlelerinin sağladığı olanakları sonuna dek kullanarak veriyordu. 1970 yapımı *Égi bárány*'de ise ("Hazreti İsa"), koyu dindar, küçük bir köylü topluluğunun arka planında, 1919 Macaristan'ının siyasal gelişmelerini irdeliyordu.

Macaristan'daki hızlı toplumsal ve siyasal değişimlerle sıkı sıkıya bağlantılı olarak, Macar sineması da sürekli dalgalanmalar geçirmiş, art arda gelen durgunluk ve canlanma dönemleri yaşamıştır. II.Dünya Savaşı sonrasının kalıplaşmış konuları ve anlatım biçimleri Zoltán Fábri'nin öncülüğüyle aşılmıştır. Jancsó'da, Fábri ile birlikte yeni Macar sinemasının öncülüğünü yapmış, bu sinemanın önde gelen temsilcilerinden olmuştur. Çok uzun çekimlerden (kameranın kesintisiz çalışmasıyla elde edilen film parçaları) oluşan, kamera hareketlerine özel bir önem veren anlatımıyla tanınmış, tarihsel sorunlara eğilen yapıtlarıyla büyük ilgi görmüştür. Uluslararası şenliklerde çeşitli ödüller kazanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *A harangok Rómába mentek*, 1958, ("Çanlar Roma'ya Gitti"); *Három csillag*, 1960, ("Üç Yıldız"); *Így jöttem*, 1964, ("Eve Yolculuğum"); *Szegénylegények*, 1965, ("Kanun Kaçakları"); *Csillagosok, katonák*, 1967, ("Yıldızlar, Askerler"); *Csend és kiáltás*, 1968, ("Sessizlik ve Çığlık"); *Égi bárány*, 1970, ("Hazreti İsa"); *Elektreia*, 1975; *Allegro Barbaro*, 1979.

• KAYNAKLAR: İ. Nemeskürty, *Word and Image, History of the Hungarian Cinema*, 1968; G. Petri, *History Must Answer to Man, The Contemporary Hungarian Cinema*, 1978; *Hungarian Film Directors*, 1983.

• BAKINIZ: FÁBRI, SZABÓ.

JANET, Paul
(1823-1899)

Fransız, filozof ve tarihçi. Siyaset ve ahlak felsefesi tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınır.

30 Nisan 1823'te Paris'te doğdu, 4 Ekim 1899'da aynı kentte öldü. École Normale Supérieure'u bitirdi. 1848'de Strasbourg Üniversitesi'ne girdi. Orada başlangıcından 1789'a değin Çin ve Hindistan'ın siyaset ve ahlak felsefesi tarihi üzerine çalışmaya başladı. 1858'de *Histoire de la philosophie morale et politique dans l'antiquité et dans les temps modernes* ("Antik Çağlarda ve Günümüzde Siyaset ve Ahlak Felsefesi Tarihi") adlı kitabını yayımladı.

1864'te Sorbonne Üniversitesi'ne felsefe tarihi profesörü atandı. Çağdaş sosyalizmin kökenleri, Saint-Simonculuk ve Fransız Devrimi'nin felsefesi üzerine kitaplar yazdı. 1889'da yayımladığı, *Centenaire de 1789, histoire de la révolution française* ("1789'un Yüzüncü Yıldönümü, Fransız Devrimi'nin Tarihi") adlı kitabında insan haklarının somut gereksinimlere yanıt verdiğini kanıtlamaya çalıştı. Bu hakların temelinde yatan felsefenin Fransızlar tarafından yaratıldığını kabul etmekle birlikte, bu hakların siyasal anlamda ilk kez Amerikalılar tarafından kullanıldığını savundu.

• YAPITLAR (başlıca): *Histoire de la philosophie morale et politique dans l'antiquité et dans les temps modernes*, 2 cilt, 1858, ("Antik Çağlarda ve Günümüzde Siyaset ve Ahlak Felsefesi Tarihi"); *La philosophie du bonheur*, 1863, ("Mutluluk Felsefesi"); *La morale*, 1874, ("Ahlak"); *La philosophie de la révolution française*, 1875, ("Fransız Devrimi'nin Felsefesi"); *Saint-Simon et le Saint-Simonisme*, 1878, ("Saint-Simon ve Saint-Simonculuk"); *Origines du socialisme contemporain*, 1883, ("Çağdaş Sosyalizmin Kökenleri"); *Centenaire de 1789, Histoire de la révolution française*, 1889, ("1789'un Yüzüncü Yıldönümü Fransız Devriminin Tarihi"); *Principes de métaphysique et de psychologie*, 1897, ("Metafiziğin ve Psikolojinin İlkeleri").

JANET, Pierre
(1859-1947)

Fransız psikolog, nöroloji ve psikoterapi uzmanı. Çağdaş nevroz kuramının öncülerindendir.

Pierre Marie Felix Janet 30 Mayıs 1859'da Paris'te doğdu, 24 Şubat 1947'de aynı kentte öldü. Paris üniversitesi'nde felsefe ve tıp öğrenimi gördü. 1882-1889 arasında Le Havre'daki bir lisede felsefe öğretmenliği yaptı. Hipnoz üzerine çalışmalarıyla ünlü nöroloji bilgini J.M. Charcot'nun ilgisini çekti. 1889'da Charcot'nun çağrısı üzerine, dönemin en büyük akıl sağlığı kuruluşu olan Salpêtrière Hastanesi'nin patolojik psikoloji laboratuvarına yönetici oldu. 1898'den başlayarak Sorbonne Üniversitesi'nde deneysel psikoloji dersleri vermeye başladı. 1902'de hocası ve dönemin psikopatoloji çalışmalarındaki önemli isimlerinden T. Ribot, Collège de France'taki kürsüsünü ona verdi. 1904'te çalışma arkadaşı G.Dumas (1866-1946) ile birlikte, *Journal de Psychologie normale et pathologique* adlı dergiyi çıkarmaya başladı. 1906'da ABD'deki Harvard Üniversitesi'ne gitti. Orada verdiği dersleri *The Major Symptoms of Hysteria* ("Histerinin Temel Belirtileri") adlı kitabında bir araya getirdi.

Janet, yaşadığı dönemde etkili olan psikolojiyi, fizyoloji ve felsefeden kesin çizgilerle ayırma çabalarına katıldı. Özellikle kişilik sorunu ve patolojik özellikler üzerinde yoğunlaştı. Psişik dinamizm ve bütünleyici işlevler kavramlarını geliştirdi. Nevrozların kavramlaştırılmasında önemli katkısı oldu. Otomatik edimleri araştırırken, daha sonraları Freud'un tanımlayıp kavramlaştıracağı bilinçdışı alanını ortaya koydu. Histeri üzerine görüşleri ve hastalarının tedavisinde hipnoz yardımıyla uyguladığı bir tür psikanaliz Freud'u çok etkiledi. Psikasteniyi (saplantılar, tikler edinme ve nedensiz korkulara kapılma gibi belirtileri olan bir tür nevroz) ve bunun temel belirtileri olan obsesyon (saplantı, kaygı, kafadan bir türlü atılamayan düşünce), kompülsiyon (kendini tutamamazlık, bir hareketi yapmadan edememezlik) ve fobi üçlüsünü ilk olarak tanımlayan o oldu. Collège de France'ta 1936'da emekli olana değin verdiği dersler büyük ilgi topladı ve çalışmalarıyla Fransız Psikoloji Okulu'nun kavramsal temellerini oluşturdu.

• YAPITLAR (başlıca): *L'automatisme psychologique*, 1889, ("Psikolojik Otomatizm"); *L'état mental des hystériques*, 1893, ("Histeriklerin Zihinsel Durumu"); *Névroses et idées-fixes*, 1902, ("Nevrozlar ve Sabit Fikirler"); *Les obsessions et la psychasthénie*, 1903, ("Obsesyonlar ve Psikasteni"); *The Major Symptoms of Hysteria*, 1906, ("Histerinin Temel Belirtileri"); *Médications psychologiques*, 1919, ("Psikolojik Tedaviler"); *L'évolution de la mémoire et la notion de temps*, 1928, ("Belleğin Evrimi ve Zaman Kavramı"); *L'intelligence avant le language*, 1936, ("Dilden Önce Zekâ").

• BAKINIZ: CHARCOT, S. FREUD.

JANOS ZAPOLYA
(1487-1540)

Macar kralı. Osmanlı himayesini kabul etmiştir.

Slovakya'da Szepesvaralja'da doğdu, 22 Ağustos 1540'ta Transilvanya'da Szaszsebes'te öldü. Soylu bir Macar ailesindendi. 1505'te Macar soyundan olmayan prenslerin kral seçilmesini engelleyen bir karar alan Rakos Dieti'ne (meclis) önderlik etti. Bunun üzerine soyluların ulusal kral adaylarından biri oldu. 1511'de Transilvanya voyvodalığına getirildi. 1514'te soylulara karşı başlatılan köylü ayaklanmasını kanlı biçimde bastırdı. Aynı yıl toplanan diet, köylüleri tümüyle toprağa bağlı köleler durumuna getiren ve yükümlülüklerini artıran bir karar aldı.

Osmanlı padişahı I. Süleyman'ın, [Kanuni] Macar kralından istediği verginin reddedilmesi üzerine başlattığı Macaristan seferi, 1526'da Mohaç Savaşı'nda Macar ordusunun kesin yenilgisi ile sonuçlandı. Zapolya, Kasım 1526'da toplanan Szekesfehervar Dieti'nde, bir bölüm Macar soylusu tarafından, Mohaç Savaşı'nda ölen II. Lajos'un yerine kral seçildi. Ancak diğer bir bölüm Macar soylusunun, Habsburg hanedanından Bohemya kralı ve Avusturya Arşidükü Ferdinand'ı kral seçmeleri iki yıl süren bir iç savaşa neden oldu. I. Ferdinand'a yenilen Zapolya Osmanlılar'a başvurdu. I. Süleyman'ın 1529'da yeniden Macaristan'a girmesi ile Zapolya'nın konumu güçlendi. Macaristan, 1533'te Osmanlı himayesini kabul eden Zapolya ile elindeki Macar toprakları için Osmanlı Devleti'ne vergi ödemeyi kabul eden I. Ferdinand arasında bölüştürüldü. Zapolya Şubat 1538'de I. Ferdinand ile imzaladığı Nagyvarad Antlaşması ile, ölümünden sonra krallığın yeniden Habsburg hanedanına geçmesini kabul etti. Ancak ölümünden az önce bir oğlu olunca bu karara uymadı. Yerine oğlu Janos Sigismund geçti.

• BAKINIZ: FERDINAND I, LAJOS II, SÜLEYMAN I.

JANSENIUS, Cornelius
(1585-1638)

Hollandalı tanrıbilimci. Cizvitler'e düşmanlığıyla tanınan Jansencilik'in kurucusudur.

Cornelis Otto Jansen Hollanda'da Gueldre'deki Acquoi'da doğdu, 6 Mayıs 1638'de Belçika'daki Ypres'de öldü. 1602'de tanrıbilim okumak üzere Louvain Üniversitesi'ne girdi. 1604'te Paris'te öğrenimini sürdürdü. Bu sırada, Louvain'de tanıştığı Fransız Jean Duvergier de Hauranne (1581-1643) ile 1611'de Bayonne'a çekilerek Kilise Babaları'nın öğretisini inceledi. 1617'de Louvain'e dönerek Collège de Sainte-Pulchérie'nin yöneticisi oldu. Louvain Üniversitesi'nde tanrıbilim doktoru sanını aldıktan sonra 1635'te bu üniversitenin rektörlüğüne, 1636'da Ypres

piskoposluğuna atandı.

Jansenius'un öncülük ettiği Jansencilik, Belçikalı tanrıbilimci Michael Baius'un (1513-1589) düşüncelerine, daha da özünde Augustinus'un öğretisine dayanır. Jansenius, Louvain'deki öğrenimi sırasında, Baius'un, insanın Adem'in ilk günahından bu yana hep suçlu olduğu, cennete gidebilecek olanların Tanrı katında önceden belirlendiği yolundaki görüşlerinden etkilenmişti. Daha sonra, Saint-Cyran papazı olduğu için Saint-Cyran olarak da tanınan arkadaşı Duverger ile yazgı, insanın özgürlüğü, tanrısal kayra konularını inceledi. Doğuştan suçlu sayılan insanın, Tanrı'nın bağışlamasını beklemekten başka yapacak işi olmadığını, yazgı karşısındaki güçsüzlüğünü anlaması gerektiğini, Hıristiyanlık'ın özüne uygun davranmanın, içe kapalı bir yaşam sürmenin gerektiği görüşünü savundu.

Yazgı karşısında insanın elindeliğine önem veren Cizvitler'i kınadı. İspanya'ya karşı Hollanda'daki Protestanlar'la işbirliği yapan Kardinal Richelieu ve Fransa Kralı XIV. Louis'nin tutumunu eleştirdi. Bu konuda 1634'te *Mars Gallicus* ("Gallilerin Savaş Tanrısı") adlı bir kitap yazdı. Ancak, 22 yılda bitirdiği ve Augustinus'un öğretisini yorumladığı *Augustinus* adlı yapıtı, Jansenciler için temel yapıt niteliğindedir. 1640'ta basılan kitabın savunduğu temel görüşler geniş bir alana yayıldı. Saint-Cyran'ın çabalarıyla, Katolik düşünürlerin toplandığı Port-Royal manastırı Jansencilik'in odağı durumuna geldi. Genel Kilise Konseyi'nin daha yetkili olduğunu savunan, Papa'nın üstünlüğünü yadsıyan Gallikanlık'la da uzlaşan akım, yalnız Cizvitler ve Protestanlar'a değil Fransa'daki yönetime de karşı çıktı. Kardinal Richelieu'nün tutuklattığı Saint-Cyran, özgürlüğüne kavuştuktan kısa süre sonra ölünce, ardılı Antoine Arnauld'un (1612-1694) yönlendirdiği Jansencilik'i Fransız filozofu B. Pascal da destekledi. 1710'da XIV. Louis'nin Port-Royal'ı dağıtması bu akımı sarstı. Papalık'ın yasaklamalarına karşın 1789 Fransız Devrimi'ne değin varlığını sürdüren Jansencilik, son zamanlarında gizemci bir görünüme büründü.

• YAPITLAR (başlıca): *Mars Gallicus*, 1634, ("Galliler'in Savaş Tanrısı"); *Augustinus*, (ö.s.), 1640.

• KAYNAKLAR: M. Escholier, *Port-Royal*, 1965; Honigsheim, *Die Staats-und Soziallehren der französischen Jansenisten im 17. Jahrhundert*, 1917.

• BAKINIZ: AUGUSTINUS, PASCAL, RICHELIEU.

JANSKY, Karl
(1905-1950)

ABD'li mühendis. Yerötesi bir kaynaktan yayılan doğal Hertz dalgalarını bularak radyoastronominin öncüsü olmuştur.

Karl Guthe Jansky 22 Ekim 1905'te Oklahoma Eyaleti'nin Norman kentinde doğdu, 14 Şubat 1950'de New Jersey'deki Red Bank'ta öldü. 1928'de Wisconsin Üniversitesi'ni bitirerek Bell Telephone Laboratories'de çalışmaya başladı. Kısa dalga radyo yayınlarını ve telefon konuşmalarını etkileyen parazitlerin kaynağını araştırırken, 1932'de ilk kez, Yer atmosferi dışındaki doğal kaynaklardan yayılan radyo dalgalarını almayı başardı. O yıl yayımladığı bir makeleyle buluşunu bilim dünyasına duyuran ve dalga kaynağının Gökada'daki yerini belirleyen Jansky, bu konudaki araştırmalarını sürdürmeyerek radyo mühendisliğine döndü. Radyo dalgaları yayım şiddeti birimine, genç yaşta ölen Jansky'nin adı verilmiştir.

ABD ile Avrupa arasındaki radyo bağlantısını etkileyen parazitlerin kaynağını bulmakla görevlendirilen Jansky, alıcıya bağlı hoparlörlerden, atmosferdeki elektrik boşalımından ileri gelen statik sinyallerin yanı sıra, ıslık sesini andıran değişik gürültüler duymuştu. 1932'de, kısa dalga üzerinden çalışan, yönlendirilebilir dev bir antenle 14,6 m dalgaboyundaki radyoelektrik (Hertz) dalgalarını almayı başardı. Çalışmalarını sürdürerek, önce bu dalgaların Gökada'dan doğduğunu, bir süre sonra da en güçlü kaynağın Gökada merkezinde, Yay (Sagittarius) takımyıldızı yakınlarında bulunduğunu saptadı. Jansky'nin yayımladığı bu sonuçları okuyan ve astronomiyle amatörce ilgilenen ABD'li radyo mühendisi Grote Reber (doğ. 1911), 1937'de ilk radyoteleskop sayılabilecek, 9 m. çapında parabolik bir yansıtıcı anten yaptı. Bu antenle kısa dalgaboyundaki evren ışımalarını almayı başaran Reber, Gökada'nın ilk radyoastronomi haritasını hazırladı.

Jansky'nin bu önemli buluşuyla temeli atılan radyoastronomi, 20. yy ortalarına değin yalnızca görünür ışınımlarıyla incelenebilen gökcisimlerinin yaydığı kısa dalgaboyundaki ışımaları da saptayarak bugün astronominin en önemli dalı olmuştur.

• BAKINIZ: H. HERTZ, O. LODGE, LOVELL, M. RYLE, ŞKLOVSKİ.

JANSSEN, Johannes
(1829-1891)

Alman, tarihçi. Almanya'da Reform Dönemi'ne ilişkin görüşleriyle tanınmıştır.

Westfalya'da Xanten'de doğdu, Frankfurt'ta öldü. Katolik bir aileden geliyordu. Münster'de başladığı tanrıbilim öğrenimini sağlık nedenleriyle yarıda bırakmak zorunda kaldı; İngilizce ve Fransızca öğrenimi görmek amacıyla Belçika'ya Louvain'e gitti. Orada bulunduğu süre içinde tarihe yakın bir ilgi duydu. Berlin Üniversitesi'nde tarih öğrenimini tamamladıktan sonra, hocası ve yakın dostu J. Friedrich Böhmer'le birlikte çalışabilmek için Frankfurt'taki Katolik lisede ders vermeye başladı. Böhmer'in etkisiyle *Geschichte des deutschen Volkes* ("Alman Halkının Tarihi") adlı kitabını yazmaya başladı.

Janssen Reform Dönemi'nin ardından yetişen, aralarında Ignaz von Döllinger'in de bulunduğu Katolik tarihçilerin en ünlülerindendi. Amacı Reform Dönemi'ne değin Alman tarihini tüm yönleriyle ele

almak, o zamana değin alışılageldiği biçimiyle tarih yazımını yalnızca askeri ve siyasi tarih yazımı olmaktan çıkararak, Alman halkının kültürünü, sanatını ve edebiyatını da incelemekti. Çalışmalarına din alanındaki gelişmeleri incelemekle başladı. Çalışmaları ilerledikçe kitabın yazılmasının dini bir görev olduğunu düşünerek 1860'ta papaz oldu. 1876'da birinci cildi yayımlanan kitap, kullanılan belge ve kaynakların zenginliği açısından hem Katolik, hem de Protestan dünyasında övgüye değer bulundu. Ancak Reform Dönemi'ni ele alış biçimi Protestanlar'ın değerlendirmeleriyle çeliştiğinden daha sonraki ciltleri yayımlandıktan sonra çeşitli eleştirilere uğradı.

Janssen Reform'u Orta Çağ'ın sonunda kilisenin içine düştüğü yozlaşma ve kötülüklerden arınma, manevi olarak yükselme olarak değerlendiren Protestanlar'ın tersine, Alman halkının Orta Çağ'ın sonunda hem kültürel, hem de maddi zenginlik olarak en üst düzeye ulaştığını savunmuştur. Reform'un büyük bir karmaşa yarattığını, gerçek çöküşün Almanya'daki bütün Lutherci prenslerin 1529'da V. Charles'a [Charles Quint] başkaldırmalarıyla başlayan ve Protestanlar'la Katolikler'e eşitlik tanıyan 1555 Augsburg Antlaşması'yla sona eren Otuz Yıl Savaşları ile başladığını ileri sürmüştür.

Protestan bir tarihçi olan Böhmer gibi Janssen de Prusya Okulu tarihçilerinin tersine 16. yy'dan sonra prenslerin toprak varlıklarının artmasının ve evrensel bir imparatorluk düşüncesinin zayıflamasının Almanya'nın gelişmesini engellediğini düşünmüştür. Kitap uğradığı eleştirilere karşın o zamana değin hiçbir kitabın ulaşmadığı bir düzeyde satılmıştır. İçerdiği özgün yorumlar ve kapsamlı malzeme açısından hâlâ önemini korumaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*, 1876-1888, ("Ortaçağ'dan Bu Yana Alman Halkının Tarihi").

• KAYNAKLAR: L. Pastor, *Johannes Janssen 1829-1891*, 1892; *Aus dem Leben des Geschichtsschreibers Johannes Janssen*, 1929; M. Schwann, *Johannes Janssen und die Geschichte der deutschen Reformation*, 1893.

JARA, Victor
(1938-1973)

Şilili şarkıcı, şair, tiyatro yapımcısı. Şarkılarıyla Halk Birliği'nin sözcüsü olmuştur.

Chillan'da doğdu, Santiago'da öldü. Yoksul bir köylü çocuğuydu. Ailesiyle birlikte Santiago'ya yerleştikten sonra Şili Üniversitesi Tiyatro Okulu'na girdi, 1960'ta buradaki öğrenimini tamamladı. 1964-1967 arasında Tiyatro Okulu'nda ve Ñuñoa Kültürevi bünyesindeki Tiyatro Akademisi'nde öğretmenlik etti. 1970'e değin, üniversite içinde ve dışındaki topluluklarla hazırladığı oyunlarla, Şili'de olduğu kadar Uruguay, Venezuela, Küba, Paraguay, ABD ve İngiltere'de de beğeni topladı ve ödüller kazandı.

Yaşamında müzik de tiyatro kadar önemli bir yer tutuyordu. 1957'de üniversite korosundayken Şili Yeni Şarkı hareketinin öncüsü olan Violeta Parra ona birçok şarkısını öğretti ve şarkıcı olma konusunda yüreklendirdi. Jara 1958'de Şili'nin halk müziği gruplarından Cuncumen'e katıldı ve 1959'da solist olarak ilk plağını doldurdu. 1966-1969 arası Quilapayun müzik grubunun sanat yönetmenliğini yaptı. 1969'dan sonra da kendini bütünüyle müziğe, şarkı söylemeye verdi. Aynı yıl Helsinki'deki Vietnam Gençlik Kongresi'ne besteci ve şarkıcı olarak katıldı, Şili Yeni Şarkı Festivali'nde birincilik ödülü aldı. 1970'te Allende'nin seçim kampanyasını destekleyen bir dizi konser verdi. Allende seçildikten sonra, 1971'de Halk Birliği'nin temsilcisi olarak bir Latin Amerika turnesine çıktı.

İnsanın özgürlük ve adalet yolunda çaba göstermesi gerektiğine inanıyordu. Bir besteci için en iyi okulun, yaşamın kendisi olduğunu savundu. Bunun için de 1961'den sonra bütün Şili'de, fabrikalardan sendikalara, okullardan stadlara dek birçok yerde binlerce kişiye şarkı söyledi. 1973'te Allende'nin devrildiği askeri darbe sırasında Santiago'da stadyuma kapatılanlar arasındaydı. Burada gitarı ve sesiyle çevresindekilere güç vermeye çalıştı. Gitar çalmaması için kolları kırılarak, şarkı söylememesi için dili kesilerek işkenceyle öldürüldü.

• YAPITLAR (başlıca): Albüm: *Villancicos Chilenos*, 1959, ("Şili Noel Şarkıları"); *Victor Jara*, 1966; *Canciones folkloricas de America* (Quilapayun ile), 1967, ("Amerika Halk Şarkıları"); *Canto libre*, 1970, ("Özgür Şarkı"); *El derecho de vivir en paz*, 1971, ("Barış İçinde Yaşama Hakkı"); *Manifiesto*, (ö.s.), 1974, ("Bildirge"); *Victor Jara Presente*, (ö.s.), 1975, ("Victor Jara Sunuyor"). Hazırladığı Oyunlar: *Kafkas Tebeşir Dairesi*, 1963; *La Remolienda*, 1965; *Marat-Sade*, 1966; *Entertaining Mr. Sloame*, 1968; *Antigone*, 1969.

• BAKINIZ: ALLENDE GOSSENS, PARRA.

JARRY, Alfred
(1873-1907)

Fransız romancı ve oyun yazarı. Gerçeküstücü akımın başlatıcısı sayılmaktadır.

8 Eylül 1873'te Sauval'da doğdu, 1 Kasım 1907'de Paris'te öldü. 1883'te Ronnes'da liseye devam ederken, öğretmenlerinden biri olan Péré Ebé, hem fiziksel görünüşü, hem de öğrencilerine karşı tutumuyla onu olumsuz yönde etkilemişti. 1888'de Jarry ve arkadaşları Péré Ebé'yi konu alan *Les Polonais*, ("Polonyalılar") adlı bir kukla oyunu yazarak sahnelediler.

Jarry 1891'de öğrenimini sürdürmek için Paris'e gitti. 1896'da burada *Ubu Roi*'yı (Kral Übü) yayımladı. Aynı yıl Theatre de l'Oeuvre'de sahnelenen oyun olumlu ve olumsuz çok şiddetli tepkiler aldı, Jarry'yi çok genç yaşında üne kavuşturdu. Jarry *Kral Übü*'yü yazarken *Les Polonais*'den yararlandığını ve bu metnin de tümüyle kendinin olmadığını hiçbir zaman saklamadı. Übü, bir okul çocuğunun acımasız gözleriyle görülen, aptal, bencil ve kaba bir burjuvanın karikatürüdür. Ama kişilik olarak Shakespeare'in *IV.*

Henry'sindeki Falstaff'a benzeyen açgözlülüğü ve korkaklığı ile, sadece bir toplumsal eleştiri konusu olmanın ötesindedir. İnsanın vahşetini ve acımasızlığını yansıtır, hayvansı yanını açıklıkla sergiler. Oyunda Übü, kendini Polonya kralı ilan eder. Karşısına çıkan herkesi soyar, işkence eder ve öldürür. Sonunda ülke dışına atılır.

Übü'nün zalimliği ve kabalığı olağanüstü boyutlarda abartılarak verilmiştir. Bu ise bir yerde, Jarry'nin insanlara ve yaşama karşı beslediği iğrenme, aşağılama duygularının bir sonucu olarak oluşan soğuk, alaycı tutumunun bir göstergesidir. Jarry dünyayı olduğu gibi kabul edememiş, kendini ona uyduramamıştır. Nefret ettiği yaşamla uzlaşmaya yanaşmamıştır. Kendini, yarattığı Übü tipiyle özdeşleştirmeye başlaması, bu tavrının bir tür dışavurumudur. Übü, Jarry için, çektiği acıların, başkaldırışının kaynağıyken giderek ona hükmetmeye başlamıştır. Jarry konuşması, davranışları, hatta fiziksel görünüşüyle çizgi dışı bir kişiliğe dönüşmüştür. Çevresi ile ilişkilerini yavaş yavaş koparması, yaşamın onu giderek yok etmesine yol açmış, yoksulluk ve aşırı içki ölümünü hızlandırmıştır.

Çılgınca, gösterişe meraklı davranışları ve dili özgürce, kural tanımadan kullanmasıyla Jarry, Rabelais'nin izleyicisidir. Karanlık, korkulu imgelemi ile de bir başka uç noktaya, şair Isidore Ducasse'a (1846-1870) yakındır. Verlaine'den, Rimbaud'dan, özellikle de tiyatro oyununda düzenli yapıya karşı çıkan Mallarmé'den etkilenmiştir. Mallarmé, daha 1885'te belirli bir yer ve zamandan, bilinen kişiliklerden arınmış, usdışı bir mit tiyatrosunu savunmuştur. Ona göre, içinde bulunduğu yüzyıl, mitolojiyi düşüncenin gücüyle eritmiştir. Onu yeniden yaratmak gerekmektedir. Bu bağlamda Jarry'nin *Kral Übü*'sü tam bir mitolojik figür olmuş, grotesk ve özgün görüntüler yaratma başarısını göstermiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Haldernablan*, 1891; *Ubu Roi*, 1896, (Kral Übü); *L'amour absolu*, 1899, ("Mutlak Aşk"); *Ubu enchainé*, 1900, ("Zincire Vurulmuş Übü"); *Messaline*, 1901; *Le surmâle*, 1902, ("Üstün Erkek"); *Gestes et opinions du docteur Faustroll*, (ö.s.), 1911, ("Dr. Faustroll' un Düşünceleri ve Hareketleri"); *Oeuvres complètes*, (ö.s.), 1948, ("Bütün Yapıtları").

- KAYNAKLAR: P. Chauveau, *Alfred Jarry*, 1952; F. Lot, *Alfred Jarry. Son oeuvre*, 1934; B. Wright, "Önsöz", *Ubu Roi*, 1961.

Tiyatroda Gerçeküstücülük

Gerçeküstücülük, tiyatroda, başka sanat dallarındaki kadar verimli olmamıştır. Çünkü sahne sanatı André Breton'un*, bilinçaltını araştırmanın başlıca yolu olarak önerdiği otomatizmin kullanılmasına olanak vermeyen, kurallara bağlı bir sanat dalıdır. Bu alanda ilk ve özgün yapıt, Gerçeküstücü akımın ortaya çıkmasından çok önce yazılmış ve bir bakıma bu akıma esin kaynağı olmuş olan Alfred Jarry'nin oyunu Kral Übü'dür. Guillaume Apollinaire* Roger Vitrac* Robert Desnos da* gerçeküstücü oyunlar yazmışlardır. Jean Cocteau* yalnız hareketlerden oluşan bir tiyatro denemesi yapmıştır. Gertrude Stein'ın* oyun olarak nitelediği, kısa, soyut düzyazı şiirleri vardır. Picasso da* Le désir attrappé par la queue ("Kuyruğundan Yakalanmış Arzu") adlı tek perdelik gerçeküstücü bir oyun denemesi yapmıştır. Ionesco* ve Adamov'un* bazı oyunları da Gerçeküstücülük bağlamında düşünülebilir.

Gerçeküstücü tiyatronun görüntü dilinin ortak özelliği, zamanın ve mekânın mantık bağını koparması, sahnede biçimleri bozması, çarpıtması, değiştirmesidir.

JARUZELSKI, Wejciech
(1923)

Polonyalı asker ve siyaset adamı. 1981'den bu yana Polonya Birleşik İşçi Partisi 1. sekreterliğini yürütmektedir.

6 Temmuz 1923'te Lublin yakınındaki Kurow'da doğdu. Toprak sahibi bir ailenin oğludur. Polonya'nın Alman orduları tarafından işgali üzerine gittiği SSCB'de askeri eğitim gördü ve II. Dünya Savaşı'nda Naziler'e karşı Kızıl Ordu'da savaştı. 1947'de Polonya İşçi Partisi'ne girdi. 1948'de Polonya İşçi Partisiyle Polonya Sosyalist Partisi'nin birleşmesiyle kurulan Polonya Birleşik İşçi Partisi'ne (PBİP) katıldı. 1951'de Varşova'daki Genelkurmay Akademisi'ni bitererek askeri öğrenimini tamamladı. 1960'ta Polonya Silahlı Kuvvetleri Siyasi Şube başkanı oldu. 1965-1968 arasında genelkurmay başkanlığı, 1968'de milli savunma bakanlığı yaptı. 1970'te PBİP Politbüro üyeliğine seçilen Jaruzelski, 1973'te orgeneral oldu.

Polonya'da 1970'te işçilerin yiyecek fiyatlarının yükseltilmesini protesto etmek için başlattıkları gösteriler, ülke ekonomisinin giderek kötüleşmesinin sonucu olarak 1980'e doğru yaygınlaştı. Eylül 1980'de Lech Walesa başkanlığında, Polonya'nın ilk bağımsız işçi sendikası olan Dayanışma kuruldu. Sorunları çözmek amacıyla hükümetle Dayanışma arasında başlatılan görüşmeler bir çözüm getirmedi. Jaruzelski Şubat 1981'de Pinkowski'nin yerine başbakanlığa getirildi. 18 Ekim 1981'de de, istifa eden Stanislaw Kania'nın yerine PBİP birinci sekreterliğine seçildi.

Kasım 1981'de Dayanışma sendikası başkanı Walesa ve Polonya Katolik Kilisesi Başpiskoposu Josef Glemp'le üçlü bir toplantı düzenleyerek onları ülke kalkınmasına ve ulusal birliğin sağlanmasına katkıda bulunmaya çağırdı. Toplantı anlaşmaya varılamadan dağıldı ve ülkede karışıklıklar sürdü. Jaruzelski 11 Aralık'ta Dayanışma Ulusal Konseyi'nin siyasal rejimin niteliğini belirlemek için halk oylama-

sına gidilmesi çağrısını yapmasından iki gün sonra, savaş durumu ve sıkıyönetim ilan etti. Ülke yönetimi, başkanı olduğu 21 üyeli Ulusal Kurtuluş Askeri Konseyi'ne devredildi. 8 Ekim 1982'de alınan bir karara dayanılarak daha önce çalışmaları durdurulan ve üyeleri gözaltına alınmış olan Dayanışma sendikası kapatıldı.

Sıkıyönetim, 22 Temmuz 1983'te kaldırıldı. Haziran 1984'te, Jaruzelski yönetimi için güven oylaması niteliği taşıyan yerel seçimler yapıldı. Muhalefetin seçimlerini boykot çağrısı sonucu, katılım oranı % 75 oldu. Temmuz 1984'te genel siyasi af ilan edilerek tutuklular serbest bırakıldı.

• BAKINIZ: GIEREK, GOMULKA, JEAN PAUL II, WALESA.

Karl Jaspers

JASPERS, Karl
(1883-1969)

Alman, filozof. Varoluşçuluk'un kurucularındandır. Varlıktan önce oluş sorununa çözüm aramanın gereğini ileri sürerek insanı düşüncenin odağı durumuna getirmiştir.

23 Şubat 1883'te Oldenburg'ta doğdu, 26 Şubat 1969'da Basel'da öldü. Oldenburg Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördükten sonra 1909'da doktor sanını kazandı. Önce ruh hastalıkları konusunda çalıştı, özellikle ruh sağlığından kaynaklanan insan sorunları üzerinde durdu. Felsefe ve Hıristiyan tanrıbilimiyle ilgilendi. 1916-1921 arası psikiyatri okuttuğu Heidelberg Üniversitesi'nde, 1921'de, felsefe profesörü olarak görevlendirildi. 1948'den, emekliye ayrıldığı 1953'e değin Basel Üniversitesi'nde felsefe okuttu.

Jaspers'in felsefeye yönelimi ruh sağlığı ve ruhbilim alanındaki çalışmalarından kaynaklanır. Önce, ruh sağlığı araştırmalarının tinsel bilimler yöntemine dayandırılması gereğini savunmuş, ruhbilimle ilgili sorunların çözümünde insanın bir bütün olarak ele alınmasını, onun ancak böyle bir tutumla anlaşılabileceği görüşünü ileri sürmüştür. Bu çalışmalarının yanında, felsefeyle ilgili düşüncelerini temellendirirken, Kant'ın bilgi kuramından, yönteminden yararlanmış, evren ve insanın oluşumu sorununa çözüm ararken de Plotinos'tan etkilenmiştir. Öte yandan G.Bruno, Spinoza, Schelling'in Tanrı, evren ve tin konusundaki görüşlerinden, Kierkegaard'ın varoluşla ilgili düşüncelerinden, Nietzsche ve Max Weber'den esinlenmiştir.

Felsefeyle ilgili görüşlerinin çekirdeğini oluşturan *Psychologie der Weltanschauungen* ("Dünya görüşlerinin Ruhbilimi") adlı yapıtında ele alacağı sorunları sergiledi, daha sonra *Philosophie*'de ("Felsefe") bu sorunları en ince ayrıntılarına değin inceleyerek çözmeye çalıştı. *Philosophische Logik* ("Felsefe Mantığı") ile felsefenin daha geniş bir varlık alanını kapsadığını gösterdi.

Jaspers'in felsefesinin odağı insanla bağlantılı varoluş sorunudur. Ona göre felsefenin temeli insanın benliğidir. Bu nedenle Varoluşçuluk "bütün gerçek bilgilerden yararlanarak, bu bilgilerin üstünde bulunan ve insanın birliğini kapsayan alanı kavrama felsefesidir". İnsan evren içinde ve evrene karşı soru sorma gereğinde kalan, bu sorunun çözümünü kendi benliğinde arayan bir varlıktır. Bu soru sormanın amacı insanı anlamak, onun evren bütünündeki gerçek yerini bulmaktır. İnsanı anlamak için, insan davranışlarının dışa vuran yönlerinden önce içe, kişinin duygusal evreninde, bilinç alanında ortaya çıkan olaylara yönelmek gerekir. İnsanın, evren bütününü nesnel yapısıyla ve belli bir birlik içinde, kavrama olanağı yoktur. Bu nedenle evrenin bütünüyle ilgili sorunlar çözümsüz kalmaktadır. Öyleyse yapılacak iş, varlığın kendisinden önce, oluş nedenlerini araştırmak, oluş sorununa güvenilir bir açıklama getirmektir. Çünkü evrene yönelik soruları soran insanın benliğinde, önce kendi oluşunu içeren, ona dolaylı olarak çözüm arayan, bir eğilim saklıdır. Bu eğilim insanı varoluş sorunuyla karşı karşıya getirir.

Felsefenin konusu

Varoluş'u, "evrenin bütününe karşı duran varlık" diye açıklayan Jaspers'a göre varlık gerçekte var değildir, olabilir ve olması gereklidir. Çünkü varoluş ancak eylemle ortaya çıkabilir ve "sınır durumlar"da gerçekleşir. Ölüm, acı, yanılgı ve savaşım gibi insanı belli bir olayın sınırına götüren bu durumlar, tarihle ilgili bilinçte, özgürlük ve iletişimde gerçekleşir. Düşünceyle eylemin kökeni olan varoluş, bir nesne değildir, o kendi kendindedir, ancak kendisinden bir şey de göstermez. Buna karşın durağan, katı da değildir, süre (zaman) içinde doğrulanabilir. Bu özellik de her türlü varoluşun kendine özgü bir süre içinde bulunmasından dolayıdır. Öte yandan, varoluşla ilgili gerçek de bir duyuma bağlı değildir, yalnız kesin "an" içinde bulunan salt oluşla ilgilidir. Varoluşla ilgili gerçekliğin tarihsel oluşu kendine özgü kökeninin, özgürlüğünün sonucudur. Ancak, bu varoluş hiçbir zaman gerçekleşemez. Bu nedenle insan gerçek anlamda, "tarihsel bir varoluş olarak olasıdır".

Bu varoluşun düşünce eylemi içinde doğrulanması onun aydınlatılması demektir.

Sınır durumlar

Varoluşun aydınlatılmasını sağlayan belli yöntemler vardır, bunlar da: A- Boşluğu sınırlayan çizgilerin sonuna değin gitmek, boşluğun son sınırına varmak; B- Ruhbilim, mantık ve metafizikle ilgili dili nesnelleştirmek; C- Evrenseli bulmak, varoluşla ilgili olanağı ortaya çıkarmaya elverişli, biçimsel bir varoluş çizelgesi kuracak nitelikte bir dil oluşturmak. Varoluşu aydınlatıcı düşünce, onunla ilgili bulunan, gerçekliği kavrayamaz, çünkü bu gerçeklik düşünce ortamında değil etkin eylemde bulunur.

Varlık türleri ve bilinç

Jaspers, varoluşla ilgili sorunların çözümünde, varlığın araştırılması gereğini ileri sürer. Ona göre özü gereği bir metafizik niteliği taşıyan felsefenin varlığın ne olduğu, nerede bulunabileceği sorusunu, kendine sorması kaçınılmazdır. Çünkü varlık, insana verilmiş bir anlam olmadığından, onu herkesin bilmesi olanaksızdır. Özne olmadan nesnenin varlığı söz konusu edilemez. Nesnel olanı belirleyen, bilen de bilinçtir. Nesnel varlık *(Dasein)* bir görünüştür. Bu nedenle insanın işleyeceği konuyu, felsefe bakımından, açıklamaya çalışacağı varlık alanını araması, bulması gerekir. İnsan ancak sürekli değişmeler ve gelişmeler gösteren süreçler içinde bulunanı bilebilir. Oysa bu süreçler daha büyük ve bilinmeyen alanla kuşatılmıştır. Bilinmeyenin kuşattığı, bu kuşatan alanlar *(Umgreifende)* üçtür: Birincisi evren (dünya), ikincisi öznenin, ben'in kuşatanı, üçüncüsü de tümel kuşatandır (aşkınlık). Bu üç alanda üç varlık türü bulunur. Birincisi nesnel varlık, ikincisi yalnız kendisi için olan varlık *(Fürsichselbstsein)*, nesnelerin varlığından ayrı ve varoluş *(Existenz)* diye nitelenen alandır. Üçüncüsü ise kendinde varlık *(Ansichseiende)* adı verilen, kavranamayan "aşkınlık"tır. Bu üç oluş biçimi varlığın üç ayrı sınır çizgisidir.

İnsan, özgürlük, tarihsellik ve iletişim

Oluş ve yöntem

Varlığın bütününü kavrama olanağı yoktur, ancak bilinçte olan bilinebilir. Bu nedenle felsefenin, bu varlık konusunda, daha öteye geçebilecek bir atılım göstermesi, varlığın kavranabilecek olanına yükselmeye çalışması gerekir. Bu da bilinmesi istenen varlığın araştırılması anlamına gelir. Aşkın olana *(transzendent)* varma, onu kavramaya çalışma diye nitelenen bu olayın gerçekleşmesi için üç yöntem vardır. Birincisi evrende yöneliş *(Weltorientierung)*, ikincisi varoluşun aydınlatılması, açıklığa kavuşturulması *(Existenzerhellung)* üçüncüsü de metafiziktir. Evrende yöneliş nesnel ve deneysel olanın sınırlarını aşmak, onu kendi kapalılığından kurtarmaya çalışmaktır. Çünkü evrende nesnel olanı kuşatan, kapalı bir alan durumuna getiren sınırlar vardır. Matematikte belitler, deney bilimlerinde olguların kuramlara uygulanma girişimi, kişinin dünya görüşünde ortaya çıkan iletişim güçlüğü ve dizgeye özgü yetkinliğin eksikliğidir. Bu yönelişle, her yerde, insanın karşısına çıkan çatışkılar *(Antinomie)*, çözümü olanaksız görülen sorunlar, sergilenir. Evren imgesinin birliğine, bütünlüğüne ulaşmanın olanaksızlığı ortaya konur. Evrende özdek, yaşam, tin ve tinsel olan gibi dört ayrı varlık katının, gerçekliğin bulunduğu, bunların aralarında birer boşluğun olduğu açığa çıkarılır. Varoluşun aydınlatılması ise nesnel olan *(Dasein)* ben'den kalkarak, onu aşarak, bir Varoluş *(Existenz)* olan özgül ben'e varmayı sağlar. Metafizikte ikinci yöntemden yola çıkılır. Çünkü bu alanda aşkın olana varmayı sağlayan aşmak eylemi yalnız varoluş için olanaklıdır.

Jaspers için, gerçeği bilmeye yönelik çabaların yoğunlaştığı bu değişik aşamalı varlık alanının odağı insandır. Çünkü varlığın kaynağı, insan bireyinin başka bir bireyle, yakınındaki bir insanla kurduğu bağlantıdır. İnsan, başka bir soydaşıyla bağlantı kurduktan sonra, kendi varlığı açıklık ve seçiklik kazanır. Jaspers, insanda odaklaşan varoluşun açıklanması için iletişim, tarihsellik ve özgürlük kavramları üzerinde durur. İletişim, bir insanla başka bir insan arasında, varoluş bakımından, kurulan bağlantıdır. Çünkü varoluş bilinçli bir iletişimi gerektirir. Daha doğrusu iletişim varoluşun temel öğelerinden birincisidir. İnsan, bir ben olarak, yalnız iletişimde vardır. İletişim ise görevde, buyrukta, toplumsal sözleşmede, özveride, karşılıklı saygı ve sevgiye dayanan tartışmada ortaya çıkabilir. Felsefenin temelini oluşturan iletişimdir, doğruluğun kaynağı olan iletişimdir. Bu nedenle felsefeye özgü düşünme özünü iletişimde bulan bir varoluş edimidir.

Jaspers'ın düşünce dizgesinde, varoluşun başka bir tanımı da tarihselliktir. Ona göre tarihsellik kişiye bilincinin içerdiği özyapıyı gösterir. Bu özyapı kişi varlığının zaman içinde ancak bir varolan olarak bulunduğunu, kendi kendisi olmadığını dile getirir. "Kişi zaman içinde bir *Dasein* olarak vardır, ancak kendi *(Selbst)* değildir. Tarihsellik, varolanla varoluş'un, zorunlulukla özgürlüğün sağladığı birliktir. Bu birliğin bilincinde zorunlulukla özgürlük ayrı ayrı nesneler olmaktan çıkar, daha doğrusu ortadan kalkar. Çünkü *Dasein* olmadan *Existenz* söz konusu edilemez. Öte yandan kişi bir *Existenz* olmasaydı varlığı da ileri sürülemezdi. Bu nedenle *Dasein Existenz*'i, *Existenz* ise *Dasein*'i gerektirir. Bu özellik, tarihselliğin zamanla sonsuzluğun birliği oluşundan dolayıdır. Bu durum, tarihsel bilinç içinde yalnız bireysel varlığın kavrandığını, evrenselin kavranamadığını göstermektedir. Buna karşın tarihsellik düşünülebilir bir nesne olmadığı gibi usdışı da değildir.

Özgürlük de varoluştur, ancak nesnel değildir, ne tanıtlanabilir ne de büsbütün geçersiz kılınabilir. Özgürlük, bilgi, özgür istenç ve yasayla özdeş değildir, ancak bunlar olmadan o da olamaz. Kişi özgürlüğün bilincine, ancak varoluşla ilgili bir seçişte, kendi kendisi olma durumunda varabilir. Kişi özgürlüğü düşünceyle değil varolma olayında tanıyabilir.

Devlet ve eğitim

Jaspers'ın üzerinde önemle durduğu sorunlarından biri de insanın yetişmesinde başlıca etken saydığı, eğitimdir. *Die geistige Situation der Zeit* ("Çağın Tinsel Durumu") adlı yapıtında incelediği konuyu değişik yönlerden inceler. Ona göre "eğitim, bireyi kendi öz varlığında bütünün öz varlığını kavramaya, öğrenmeye götürür". Böylece kişi, belli bir yerde saplanıp kalmaz, evren içinde devinir, kendi varoluşunu, varolan her nesnede diri tutmayı başarır. İnsan, kendi varlığının bilincine ancak, geleceğin kesinsizliği, güvensizliği karşısında varabilir. Eğitim açısından bakılınca devletin "elinde bulundurduğu güçle halk yığınlarının örgütlenme konusunda alabilecekleri biçimlerin güvencesi olduğu" görülür. Ancak devletin, belli bir görüşe saplanmaması, toplumu tek doğrultulu bir anlayış ortamında baskıya almaması gerekir. Çünkü eğitim tinsel bir dünyanın öz yapısıyla ilgili-

dir,"ne kendi kendine doğar, ne de ayakta durabilir".

Jaspers'ın Varoluşçuluk anlayışına göre insan evrende tedirgin bir varlıktır, kaygı içindedir, çözemediği sorunlarla karşı karşıyadır. Bu nedenle "yeryüzü ayaklarının altında kaymaktadır", geleceğe güveni yoktur. Bu güvensizlik onu varlığının kaynağını aramaya, evrendeki yerini bulmaya itmiştir. Varoluşçuluk'un insanı anlaşılması, açıklanması gereken bir varlık olarak ele almasının başlıca nedeni de budur. Jaspers'ın bu konudaki düşünceleri, Kierkegaard, Gabriel Marcel ve Heidegger'in görüşleriyle birlikte çok geniş bir alana yayılmış, özellikle yazında etkili olmuştur. Kimi dinci yazarlar bu görüşlerden esinlenerek Hıristiyan anlayışının çağdaş bir düşünceyle ele alınması gereğini savunurken, kimi felsefe tarihçileri de Varoluşçuluk'un çok eskiye gittiğini, Sokrates'in insan varlığıyla ilgili düşüncelerinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Varoluşçuluk'un iki büyük savaşla sarsılan Avrupa'da, kaçınılmaz bir bunalım felsefesi olduğu görüşünü ortaya atan düşünürler de vardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Allgemeine Psychopathologie*, 1913, ("Genel Psikopatoloji"); *Psychologie der Weltanschaungen*, 1919, ("Dünya Görüşlerinin Ruhbilimi"); *Die geistige Situation der Zeit*, 1931, ("Çağın Tinsel Durumu"); *Philosophie*, 1932, ("Felsefe"); *Philosophische Logik*, 1947, ("Felsefe Mantığı"), *Einführung in die Philosophie*, 1950, ("Felsefeye Giriş"); *Die grossen Philosophen*, 1957, ("Büyük Filozoflar"); *Philosophie und Welt*, 1958, ("Felsefe ve Evren"); *Wahrheit und Wissenschaft*, 1960, ("Gerçek ve Bilim"); *Kleine Schule des philosophischen Denkens*, 1965, ("Felsefe Düşüncesinin Küçük Çığırları").

- **KAYNAKLAR:** J.Pfeiffer, *Existenzphilosophie eine Einführung in Heidegger und Jaspers*, 1949; J.Ritter, *Zur Problem der Existenzphilosophie*, 1954; P.A.Schilpp, *The Philosophy of Karl Jaspers*, 1957; W.Schneiders, *K.Jaspers, in der Kritik*, 1965.

- **BAKINIZ:** HEIDEGGER, KANT, KIERKEGAARD, MARCEL, SARTRE.

JAUCOURT, Louis
(1704-1779)

Fransız, düşünür ve araştırmacı. *Ansiklopedi*'nin hazırlanmasına katkıda bulunmuştur.

Louis Chevalier de Jaucourt Paris'te doğdu, 3 Şubat 1779'da Compiègne'de öldü. Bourgogne'un eski ailelerindendir. Cenevre, Cambridge ve Leyden' de, tanrıbilim ve tıp öğrenimi gördü. Boerhaave'nin öğrencisi oldu. Hekimlik yapmamakla birlikte, bu konuyla ilgili alanlarda araştırmalarını sürdürdü. 1736'da Paris'e döndü. 1746-1772 arasında yakın dostu Diderot ile birlikte *Ansiklopedi* yayım çalışmalarına girişti.

Jaucourt, felsefe konusunda, Leibniz'in görüşlerini benimsemiştir. 1734'te yayımladığı Leibniz'in yaşamını ve yapıtlarını konu alan çalışması dışında, hekimlikle ilgili kitapları vardır. *Ansiklopedi*'de ve Royal Society, Berlin Akademisi gibi kurumlar için yazdığı yazılardan, önyargılardan kaçınmaya çalışan tinselci bir tutumu benimsediği görülmektedir. *Ansiklopedi*'ye egemen olan özdekçi yaklaşıma karşın bu tutumunu korumuş, geniş bilgisiyle, *Ansiklopedi*'nin ona karşıt görüşteki yazarlarının bile saygısını kazanmıştır. 18.yy'ın bu büyük yapıtının, başta ahlak felsefesi olmak üzere, Buffon ile birlikte fizyoloji, botanik, patoloji ve kimya gibi konularında Jaucourt'un adı vardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Histoire de la vie et des oeuvres de Leibniz*, 1734, ("Leibniz'in Yapıtlarının ve Yaşamının Öyküsü").

- **BAKINIZ:** DIDEROT, LEIBNIZ.

Jean Jaurès

JAURÈS, Jean
(1859-1914)

Fransız düşünür ve siyaset adamı. Fransız sosyalist hareketinin önderlerindendir.

Jean Josephe Marie Auguste Jaurès 3 Eylül 1859'da Tarn'da Castres'da doğdu, 31 Temmuz 1914'te Paris'te öldü. Varlıklı bir tüccar ailesinin oğlu olan babası, işleri yolunda gitmediğinden ailesiyle birlikte Castres yakınlarındaki bir köye yerleşmek zorunda kalmıştı. Jaurès'in kişiliğinin oluşmasında içinde yetiştiği köy ortamı kalıcı etkiler bıraktı. Güç koşullar altında sürdürdüğü ortaöğrenimi sırasında dikkat çeken bir başarı gösterdiğinden, öğrenimini Paris'te sürdürmesine olanak sağlayan bir burs elde etti. 1878'de birincilikle girdiği École Normale Supérieure'ün (Yüksek Öğretmen Okulu) felsefe bölümünü 1881'de bitirdi. 1881-1883 arasında Albi Lisesi'nde felsefe öğretmenliği, 1883-1885 arasında Toulouse Üniversitesi'nde felsefe dalında öğretim üyeliği yaptı.

Cumhuriyetçiler'in listesinden katıldığı Ekim 1885 seçimlerini kazanarak milletvekili oldu. Mecliste hiçbir siyasi partiye bağlanmaksızın, merkez solda yer aldı. 1889 seçimlerinde yenilgiye uğrayınca, yeniden

Toulouse Üniversitesi'ne dönerek doktora çalışmalarına başladı. 1891'de felsefe doktoru derecesini elde etti. J.Allemane önderliğindeki Devrimci Sosyalist İşçi Partisi'nin yayın organı *Le parti ouvrier*'nin yayımcılarından, École Normale Supérieure'ün kütüphane yöneticisi L.Herr ve *La revue socialiste* çevresinde toplanan A.Millerand önderliğindeki Bağımsız Sosyalistler'le kurduğu dostluk ilişkilerinin de etkisiyle sosyalist düşünceyi benimsedi. 1892'den sonra *Depêche de Toulouse* ve *La petite république* adlı dergilere, toplumsal adaletsizliklerin üstesinden gelemeyen cumhuriyet yönetimini eleştiren makaleler yazdı. Bireysel özgürlüklerin savunucusu, cumhuriyetçi, bilimsel olduğu kadar idealist, kapitalizmin ortadan kaldırılmasının kaçınılmazlığını sergilemekle yetinmeyen, aynı zamanda bunun haklılığını da gösteren Sosyalist Cumhuriyetçi yeni bir siyasi hareketin oluşturulması gerektiğini savundu. Sosyalist Cumhuriyetçi aday olarak katıldığı 1893 seçimlerini kazanarak yeniden meclise girdi. Mecliste, Marxizm'i Fransa'nın cumhuriyet geleneğine uyarlamaya çalışan Bağımsız Sosyalistler'in grubuna katıldı.

Bağımsız Sosyalistler'e katılması

1897'de başgösteren Dreyfus Olayı'nda, Dreyfus'un suçsuz olduğunu ve affedilmesi gerektiğini savunanların yanında yer alması, burjuvaziyi ikiye bölen bir çatışmada taraf olmanın yanlışlığını savunan J.Guesde önderliğindeki Fransız İşçi Partisi yandaşı Marxistler'le arasında önemli bir anlaşmazlık konusu oldu. Sosyalizme, var olan düzenin yıkılması yoluyla değil, genel grev mücadelesinin de yardımıyla, parlamento ve seçim mücadelesi sonucu gerçekleştirilecek reformlarla ulaşılması gerektiğini savunması ve proletarya diktatörlüğünü reddetmesi, Marxistler'le arasındaki anlaşmazlıkları daha da derinleştirdi.

Sosyalizm anlayışı ▸

1898 seçimlerini yitiren Jaurès, 1899'da kurulan Waldeck-Rousseau hükümetinde "Komün kasabı" olarak anılan General Gallifet'nin yanında, A.Millerand'ın ticaret bakanı olarak yer almasını onayladı. Bu olay Fransız sosyalist hareketi içinde yeni bir bölünmeye yol açtı. J.Guesde'ün ve Blanquiciler'in 1901'de Fransa Sosyalist Partisi'ni (Parti Socialiste de France) kurmalarından sonra, Bağımsız Sosyalistler, J.Allemane yandaşları ve Olabilirciler (Possibilistes), 1902'de Jaurès başkanlığında Fransız Sosyalist Partisi'ni (Parti Socialiste Français) kurdular. Aynı yıl yapılan seçimleri kazanarak meclise giren Jaurès, meclisteki Sosyalistler'e önderliğini kabul ettirdi ve bu tarihten ölümüne değin milletvekilliğini korudu.

Fransız Sosyalist Partisi'ni kurması

II.Enternasyonal'in 1904'te toplanan Amsterdam Kongresi'nde alınan, Sosyalistler'in burjuva hükümetlerinde yer almamaları kararını Jaurès'in de benimsemesiyle, Fransız Sosyalistler'i arasındaki temel bir bölünme nedeni ortadan kalktı. Jaurès, aynı yıl başlayan birlik çalışmalarında etkin görev aldı. Fransa'daki tüm sosyalist gruplar Nisan 1905'te Jaurès'in başkanlığındaki Sosyalist Parti'de (SFIO-İşçi Enternasyonali "II. Enternasyonal" Fransa Şubesi) birleştiler. Kuruluşunu izleyen ilk yıllarda J.Guesde'ün sözcülüğünü yaptığı Marxist kanadın denetimi altında olan SFIO, giderek Jaurès ve yandaşlarının etkisi altına girdi. Jaurès'in 1904'te kurduğu ve 10 yıl boyunca başyazarlığını yaptığı *L'Humanité* onun elinde etkin bir mücadele aracı oldu. 1906-1914 arasında meclise girmeyi başaran Sosyalistler'in sayısı iki katına yakın bir artış göstererek 103'e ulaştı. Meclisteki sol blokun başkanlığını yapan Jaurès, büyük hitabet gücüyle adalet, özgürlük ve eşitlik düşüncelerinin kitleler arasında yandaş kazanmasında başrolü oynadı.

Aynı dönemde gerek ülke içinde gerekse II.Enternasyonal çerçevesinde sürdürdüğü mücadelesini, yaklaşan dünya savaşı tehlikesini önleme doğrultusunda yoğunlaştırdı. "Savaşa karşı savaşan ülkelerin işçilerinin genel grevi", "Hakeme başvurma yoluyla barış", "Uyuşmazlıkların sınırlanması" gibi sloganlar çerçevesinde barış davasının savunuculuğunu yaptı. Zorunlu askerlik hizmeti süresinin 3 yıla çıkarılmasına karşı çıktı. I.Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce, Fransız-Alman Savaşı'nı önlemek için girişimlerde bulunduğu bir sırada, akıl hastası olduğu bildirilen bir kişi tarafından öldürüldü. Aklandıktan sonra İspanya'ya yerleşen Jaurès'in katili, İspanya İç Savaşı sırasında Cumhuriyetçiler tarafından öldürüldü.

Jaurès'in sosyalizm anlayışının temel özellikleri demokrasi inancı, insancıllık ve barışçılıktır. Marxizm'den büyük ölçüde etkilenen Jaurès, Marx'ın artı-değer kuramını, sanayinin tekelleşme eğilimi ve iktisadi bunalımlar üzerine görüşlerini benimsemiş, ancak orta sınıfların tekelleşme karşısında gösterdikleri dirençten etkilenerek mülksüzleşme kuramını ◂ yadsımıştır. Sınıf mücadelesini tarihsel bir olgu olarak tanıyan, toplumsal rolünü kabul eden Jaurès, aynı zamanda, Proudhoncu bireyciliği kolektivizm ile, demokrasiyi sınıf mücadelesi ile, yurtseverliği de enternasyonalizm ile uzlaştırmaya çalışmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *L'idéalisme de l'histoire*, 1896, ("Tarihin İdealizmi"); *Les preuves: affaire Dreyfus*, 1898, ("Kanıtlar: Dreyfus Davası"); *Action Socialiste*, 1899, ("Sosyalist Eylem"); *Études socialistes*, 1900, ("Sosyalist İncelemeler"); *Histoire socialiste de la révolution française* (8 cilt), 1901-1908, ("Fransız Devrimi'nin Sosyalist Tarihi"); *Discours parlamentaires*, 1904, ("Parlamento Söylevleri"); *L'organisation socialiste: l'armée nouvelle*, 1910, ("Sosyalist Örgüt: Yeni Ordu"); *Oeuvres de Jean Jaurès*, (ö.s.), M.Bonnafous (der.), 1932-1939, ("Jean Jaurès'in Yapıtları").

• **KAYNAKLAR:** M.Auclair, *Jean Jaurès*, 1954; L.O.Frossard, *De Jaurès à Lénine*, 1930; E.Vandervelde, *Jaurès*, 1929; H.R.Weinstein, *Jean Jaurès: a Study of Patriotism in the French Socialist Movement*, 1936.

• **BAKINIZ:** ALLEMANE, DREYFUS, J.GUESDE, MILLERAND.

JAWARA, Dauda Kairaba (1924)

Gambialı devlet adamı. Ülkesinin bağımsızlığını kazandığı 1965'ten 1970'e değin başbakanlık, 1970'ten bu yana da cumhurbaşkanlığı yapmaktadır.

Barajally'de doğdu. Müslüman Mandingo kabilesinden bir çiftçi ailesinin oğludur. 1588'den bu yana İngiliz sömürgesi olan ve 1888'de küçük bir koloni olarak yeniden düzenlenen Gambia, Gambia Irmağı

boyunca Afrika içlerine uzanan dar ve çok küçük bir Afrika ülkesidir. İngiliz sömürgeciliği altında, yerfıstığı yetiştiren, tek ürüne dayalı yoksul bir ülke olan Gambia'da nüfusun çoğunluğunu Müslüman kabileler oluşturuyordu. Jawara, öğrenimine başkent Bathurst'ta Hıristiyanlar'ın gittiği Metodist bir okulda başladı. 1945-1947 arasında sağlık görevlisi olarak çalıştı, daha sonra veterinerlik öğrenimi için Gana'da Achimoto Koleji'ne gitti. Burada fen fakültesi mezuniyet sınavını verdikten sonra 1948'de Glasgow Üniversitesi'ne girdi. Eğitimini Cerrahi Veterinerlik Kraliyet Koleji'nde sürdürdü. İskoçya'daki öğrenim yıllarında Afrikalı Öğrenciler Birliği'nin başkanlığını yaptı.

1954'te ülkesinin ilk veterineri olarak Gambia'ya dönen Jawara, veterinerlik servisinde görev aldı. Ülkesindeki koloni ve protektora denilen bölgeler arasındaki eşitsiz gelişimden etkilenen Jawara, 1959'da Protektora Halk Partisi'ne katıldı. Aynı yıl partiyi İlerici Halk Partisi (People's Progressive Party-PPP) adı altında yeniden düzenledi.

II.Dünya Savaşı sonunda Afrika kıtasında sömürgeciliğe karşı başlayan hareketin etkisiyle Gambia'da da kendi kendini yönetme ve herkese oy hakkı gibi talepler çevresinde örgütlenmeler başladı. Bunun üzerine İngiliz vali, 1959'da bir Anayasa Konferansı topladı. Koloni ve ona bağlı iç bölgeler olan protektora temsilcilerinin de katıldığı bu konferans, protektora halkı için genel oy hakkı ve 1960'ta genel seçim istedi.

Jawara 1960 seçimlerine katılmak amacıyla veterinerlik görevinden çekildi. Bu seçimde İlerici Halk Partisi protektorada çoğunluğu kazanırken, kolonide ılımlı Birleşmiş Parti (United Party-UP) kazandı. Jawara İngiliz vali tarafından Yürütme Kurulu'na alınan tek İlerici Halk Parti üyesiydi. Eğitim Bakanlığı görevine getirilen Jawara, bu görevden 1961'de Birleşmiş Parti liderinin başbakan olarak atanmasını protesto etmek amacıyla çekildi. 1962'de yapılan Temsilciler Meclisi seçimlerinde partisi çoğunluğu kazanınca Jawara hükümeti kurmakla görevlendirildi.

Gambia'nın halk tarafından seçilen ilk başbakanı olan Jawara, ülkesinin bağımsızlığı için çalışmalarını sürdürdü. İngilizler 1963'te Gambia'ya "kendi kendini yöneten koloni" statüsü verdiler. 18 Şubat 1965'te de Gambia bağımsız oldu. 1966'da İngiltere kraliçesi II.Elizabeth Jawara'ya "Sir" unvanını verdi. 1955'te Hıristiyan olan Jawara, 1965'te yeniden Müslüman oldu. 1970'te Gambia'nın cumhuriyet olması üzerine devlet başkanlığına seçildi. 1972 ve 1977'de yeniden devlet başkanı seçilen Jawara, Ekim 1980 ve Temmuz 1981'de patlak veren iki darbe girişimini Senegal'in yardımıyla bastırdıktan sonra, Gambia 1 Şubat 1982'de Senegal'le birleşerek Senegambiya Federasyonu'nu oluşturdu.

JAWLENSKY, Alexey von
(1864-1941)

Rus, ressam. Nesnel soyutlama (objektif abstraksiyon) yoluyla yaptığı portre ve manzaralarıyla tanınmıştır.

13 Mart 1864'te Torşok'ta doğdu, 15 Mart 1941'de Almanya'da Wiesbaden'de öldü. Soylu bir ailenin çocuğu olarak askeri okulda okudu ve muhafız birliği subayı oldu. 1889'da, asker ressam olarak St.Petersburg Akademisi'ne girdi ve İlya Repin'in öğrencisi oldu. 1896'da Rusya'dan ayrıldı ve Münih'e gitti. Burada mistik düşüncelerinden yaşamı boyunca etkileneceği ressam Kandinsky ile tanıştı. Bir süre Yugoslav ressam Anton Azbe (1862-1907) ile çalıştıktan sonra 1905'te Fransa'ya giderek Provence'deki Pont-Aven sanatçılarıyla ilişki kurdu. Daha sonra Paris'te Van Gogh, Gauguin ve Matisse'in resimlerini gördü.

1909'da Münih'te Yeni Sanatçılar Birliği'nin (Neue Künstlervereinigung) kuruluşunda Kandinsky ve Gabriele Münter'le (1877-1962) birlikte çalıştı. Bu sanatçılarla olan dostluğuna karşın, 1911'de Kandinsky'nin arkadaşlarıyla kurduğu Der Blaue Reiter grubuna katılmayarak Yeni Sanatçılar Birliği'ne bağlı kaldı. 1914'ten sonra İsviçre'ye yerleşti ve çalışmalarını burada sürdürdü. 1924'te Wiesbaden'de yaşıyor olmasına karşın Kandinsky, Klee ve Feininger'le birlikte Die Blauen Vier grubunu oluşturdu ve uzun süre bu topluluğun sergilerine katıldı. Ölümünden birkaç yıl önce yakalandığı artirit hastalığından ötürü resim yapamaz duruma geldi.

Jawlensky aradığı sanat ortamını Paris'te bulmuştu. Tutkulu, ama naif dinsel inanışları, kendine özgü bir dışavurumculukla (ekspresyonizm) resmine yansıdı. Kullandığı şiddetli renkler, düz alanlar ve kalın dış çizgilerle (kontur) Fovistler'e benzer bir üslup geliştirdi. Bu üslup, Fransız etkilerinin özümsenmesinden çok, onların Rus ikon resmi ve köylü sanatıyla bir bireşimi niteliğinde ortaya çıkar. Bu bireşim, özellikle 1910'dan sonraki, bir dizi portresinde açık bir biçimde görülür. İsviçre'ye yerleştikten sonra renklerle müzik arasındaki ilişkiye dayanan bir tema üstüne çeşitlemeler geliştirdi. 1917'den sonra biçimsel ve yarı soyut portrelere yöneldi. Bu yapıtları üslubunun en olgun örnekleridir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ormanda Kulübe* 1903, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Lambalı Natürmort*, 1908; *Kırmızı Eşarplı Helene*, 1910; Guggenheim Müzesi, New York; *Madam Turandot*, 1912; *Alexander Sacharoff'un Portresi*, 1913, Kent Müzesi, Wiesbaden; *Geceye Bakış*, 1923, Philadelphia Sanat Müzesi; *Gece*, 1933, Kent Sanat Koleksiyonu, Bonn.

JAY, John
(1745-1829)

ABD'li devlet adamı ve diplomat. 1779-1795 arasında ABD dış politikasında etkin rol oynamıştır.

12 Aralık 1745'te New York'ta doğdu, 7 Mayıs 1829'da Bedford'da öldü. Varlıklı bir tüccar ailesinin oğluydu. King's College'da (bugün Columbia Üniversitesi) hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra, New York'ta avukatlık yapmaya başladı. 1774'te I.Kıta Kongresi'nde, 1775'te II.Kıta Kongresi'nde görev yaptığı sırada, bağımsızlığın ilanına karşı çıktı ve İngilizler'le uzlaşılması gerektiğini savundu. Ancak 1776'da bağımsızlığın ilanından sonra bu görüşlerini değiştirdi. 1777'de New York Eyaleti'nin anayasasının hazırlanmasında görev aldı. Aynı yıl eyaletin ilk başyargıcı seçildi.

1778-1779 arasında Kıta Kongresi'nin başkanlığını yaptı. Ekim 1779'da temsilci olarak İspanya'ya gönderildi. Aynı zamanda İspanya ile bir ticaret antlaşması imzalamakla görevlendirildi. İspanya Kralı III.Carlos'tan, Mississippi Irmağı'nda serbest denizcilik hakkı ve borç para istedi. Ancak, böyle bir yardımın Amerika'daki İspanyol sömürgelerinde tehlikeli sonuçlar doğuracağını düşünen III.Carlos bu istekleri geri çevirdi.

Mayıs 1782'de ülkesine dönen Jay, Haziran'da, o sırada İngiltere ile bir barış antlaşması imzalamak için çalışan B.Franklin ve J.Adams'ın yanına Paris'e gitti. İngiliz yetkilileriyle yaptığı kişisel görüşmelerin sonucunda, Kasım 1782'de bu ülkeyle barışın önkoşulları üzerinde anlaştı. Bu anlaşma temelinde 3 Eylül 1793'te imzalanan barış antlaşmasıyla İngiltere ABD'nin bağımsızlığını tanıdı.

Jay Haziran 1784'te Kongre tarafından dışişleri bakanlığına getirildi. Ekim 1787-Mayıs 1788 arasında, merkezi hükümetin gücünü artıracak ve Birlik'in çıkarlarını eyaletlerin çıkarlarından üstün tutacak bir anayasanın hazırlanmasını sağlamak üzere J.Madison ve A.Hamilton'la birlikte *The Federalist* adlı 85 makaleden oluşan diziyi hazırladı.

1789'da başkan Washington tarafından Anayasa Mahkemesi'nin başyargıçlığına getirildi. 1794'te İngiltere ile bir ticaret antlaşması imzalamak ve 1783'teki barış antlaşmasından kaynaklanan bazı sorunları çözmek üzere elçi olarak İngiltere'ye gönderildi. Kasım 1794'te imzaladığı ve Jay Antlaşması olarak adlandırılan antlaşmayla, iki ülke arasında karşılıklı ticari ilişki kuruldu ve Batı Hint Adaları ticarete açıldı. Ancak antlaşmada İngilizler'in, kaçak savaş malzemesi taşıdığı gerekçesiyle ABD gemilerine zorla el koymasını engelleyecek hiçbir hükmün yer almaması, antlaşmanın ABD'de büyük bir tepkiyle karşılanmasına yol açtı.

Jay, 1795'te Federalistler tarafından New York Eyaleti'ne vali seçildi. 1801'de siyasi yaşamdan çekildikten sonra, yaşamının geri kalan bölümünü Bedford'daki çiftliğinde geçirdi.

• BAKINIZ: FRANKLIN, A.HAMILTON, MADISON.

JDANOV, Andrey Aleksandroviç
(1896-1948)

SSCB'li devlet adamı. Stalin döneminde SSCB'nin kültür politikasının belirlenmesinde etkili olmuştur.

14 Şubat 1896'da Ukrayna'da, Maryupol'da (bugün Jdanov) doğdu, 31 Ağustos 1948'de Moskova'da öldü. Bir öğretmenin oğluydu. 1915'te Bolşevik Partisi'ne katıldı. Partinin Tvyer bölgesinde örgütlenmesinde önemli bir rol oynadı. 1927'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Merkez Komitesi'ne girdi. 1934'te Leningrad bölgesi parti sekreteri oldu. 1936'da sosyalizm karşıtı olmakla suçlananların yargılandığı Moskova duruşmaları sırasında parti içindeki konumu daha da güçlendi, Stalin'in en yakın yandaşlarından biri durumuna geldi. 1939'da Politbüro'ya girdi. 1939'da Alman-Sovyet Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanan dönemde SSCB'nin dış politikasını çizen devlet adamlarından biri oldu. II.Dünya Savaşı sırasında Leningrad savunmasını yönetti. 1946'da Stalin ve Malenkov'dan sonra partinin üçüncü sekreteri konumuna geldi. 1947'de Kominform'un kurulmasına öncülük etti.

Jdanov, Stalin döneminde, özellikle II.Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin iç ve dış politikasının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. SBKP Merkez Komitesi'nin 14 Ağustos 1946'daki toplantısında onaylanarak SSCB'nin resmi kültür politikası olan Jdanovculuk, sanatın ve tüm düşünsel etkinliklerin devlet denetiminde oluşmasını öngörmekte, 1932'den beri SBKP'ce benimsenen Toplumcu Gerçekçilik'i (Sosyalist Realizm) temel almaktaydı. 1934 Sovyet Yazarları Birliği Kongresi'nde Jdanov Toplumcu Gerçekçilik'i "yaşamı devrimci gelişmesi içinde yansıtma" amacını kitlelerin sosyalizm ruhuyla eğitilmeleri amacıyla birleştiren bir sanat yaklaşımı olarak tanımlamıştı. Akım, II.Dünya Savaşı sonrası dönemde, SSCB'nin Batı dünyasına yönelik politikasından önemli ölçüde etkilendi. Tüm çağdaş Batı edebiyatı "yozlaşmış burjuva kültürü" olarak nitelendirildi, SSCB'li sanatçıların her türlü Batı etkisi ile Biçimcilik'ten (Formalizm), Simgecilik'ten (Sembolizm), Çağdaşcılık'tan (Modernizm) ve modernist bir şiir akımı olan Akmeizm'den uzak durmaları istendi. Partiye olan bağlılık, sanatın temel yönlendiricisi olmuştu. Jdanov 1947'de, parti çizgisine uymayan, politika dışı ve "halktan uzak" yapıtlar verdiği gerekçesiyle yergici Mikhail Zoşçenko'yu (1895-1957), erotik, kütümser ve gizemci şiirler yazdığı gerekçesiyle Anna Ahmatova'yı, onların yapıtlarını yayımladıkları için de *Zvezda* ve *Leningrad* dergilerini eleştirdi. Zoşçenko ve Ahmatova'nın Sovyet Yazarlar Birliği'nden atılmaları ile başlayan ve giderek etkileri edebiyat dışındaki alanlara da yönelen Jdanovcu politikaya daha sonra Şostakoviç, Prokofiyev ve Haçaturyan gibi besteciler ve sinema yönetmeni Ayzenştayn da hedef oldu ve Jdanovculuk resmi kültür politikası olarak 1953'te Stalin'in ölümüne değin etkisini sürdürdü.

Jdanov'un yaptığı çeşitli konuşmalar 1947'de bir kitapta toplanmış ve bu kitap *Edebiyat, Müzik ve Felsefe Üzerine* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

• BAKINIZ: AHMATOVA, FADEYEV, HAÇATURYAN, STALİN, ŞOSTAKOVİÇ.

JEAN [Korkusuz] (1371-1419)

Bourgogne dükü. Osmanlılar'a karşı düzenlenen Niğbolu Haçlı Seferi'nin komutanlarındandır.

28 Mayıs 1371'de Dijon'da doğdu, 10 Ekim 1419'da Montereau'de öldü. Bourgogne dükü Cesur Philippe'in oğlu olan Jean, babasının adına, Macaristan'ı Osmanlılar'dan kurtarmak üzere hazırlanan Haçlı Seferi'ne katıldı. 1396'da Niğbolu'da I. Bayezid'e yenildi ve tutsak düştü. Yüklü bir fidye karşılığı serbest bırakılan Jean, Fransa'da kahraman olarak karşılandı ve Korkusuz lakabıyla anılmaya başlandı. 1404'te Bourgogne dükü oldu.

Fransa'nın yönetiminde Bourgogne dükalığının etkisini artırmayı planlayan Jean, 1407'de Fransa tahtında egemenlik kurmaya çalışan, kralın kardeşi, Orléans dükü Louis'yi öldürttü. Başkent Paris'i ve tahtı denetimi altına aldı. Louis'nin yandaşları, Armagnac kontu önderliğinde Bourgognelar'a karşı ayaklandılar. 1413-1418 arasında süren ve bir iç savaşa dönüşen Armagnac ayaklanması, Bourgognelar'ın Fransa'daki egemenliklerinin yıkılması ve Paris'ten sürülmeleri ile sonuçlandı. 1415'te Fransa'yı istilaya başlayan İngilizler'in Agincourt'ta Armagnaclar'ı yenilgiye uğratması üzerine Jean, İngilizler'le anlaşarak, veliahta karşı bir hükümet kurdu. İngiltere kralı V.Henry ile ittifak kurmaya çalıştı ancak bunda başarılı olamadı. 1419'da Armagnaclar ve veliaht Charles ile İngilizler'e karşı bir birlik kurmak üzere Montereau köprüsünde buluştu ve burada Armagnaclar tarafından öldürüldü.

JEANNE D'ARC (1412-1431)

Fransız halk kahramanı. Erkek kılığına girerek İngiliz işgaline karşı savaşmış, tutsak düştükten sonra diri diri yakılmıştır.

6 Ocak 1412'de Vaucouleurs yakınlarındaki Domrémy kasabasında doğdu, 30 Mayıs 1431'de Rouen'da öldü. Bir köylü ailesinin kızıydı. Dini telkinlerle sofu olarak yetiştirildi. On üç yaşındayken gaipten Fransa'yı kurtaracağına ilişkin sesler duyduğunu söylemeye başladı. O sıralarda tüm Kuzey Fransa İngiltere'nin işgali altındaydı. 1420'de imzalanmış olan Troyes Antlaşması, İngiltere kralını Fransa'nın da kralı saymaktaydı. Halk arasında Fransa'yı bir kızın kurtaracağına ilişkin yaygın bir inanç vardı.

Jeanne d'Arc ailesinin karşı koymasına karşın Chinon'a giderek, Mart 1429'da gaipten duyduğu sesin "gerçek kral" dediği VII.Charles'ın önüne çıktı. VII.Charles'dan ilgi görmedi. Yanına az sayıda asker verilen Jeanne d'Arc, erkek kılığına girdi ve 7 aydır kuşatma altında bulunan Orléans'ı kurtarmaya gitti. Mayıs 1429'da kuşatmanın kaldırılmasında büyük yararlılıklar gösterdi. Bir dizi başarıdan sonra Reims'e girdi. Onu izleyen VII.Charles, Temmuz 1429'da kentte krallık tacını giydi. Eylül 1429'da başkent Paris'e yaptığı saldırı yenilgiyle sonuçlandı. Bu savaş sırasında yaralanan Jeanne d'Arc, Bourgogne dükünün kuşattığı Compiègne kentinin yardımına koştu. 23 Mayıs 1430'da dük tarafından yakalanarak tutsak edildi; sonra da İngilizler'e satıldı.

Kral VII.Charles, Jeanne d'Arc'ı kurtarmak için hiçbir çaba göstermedi. Kaçma girişimleri sonuç vermeyen Jeanne d'Arc, çeşitli hapisanelerde dolaştırıldıktan sonra, 9 Ocak 1431'de Rouen'da mahkeme önüne çıkarıldı. Engizisyon mahkemesi tarafından dine karşı gelmek ve büyücülük yapmakla suçlandı. Kapalı yapılan duruşmalar boyunca ağır baskılar ve oyunlarla karşı karşıya kaldıysa da, suçlamaları kabul etmedi. Mahkeme halk arasındaki efsaneyi yıkmak için bir hayli uğraştı. Paris Üniversitesi'nin yetkili kurullarından görüş alarak suçlamalarına hukuksal bir temel kazandırmak istedi. Bu arada ağır hastalanan Jeanne d'Arc'ın eceliyle ölmemesi için büyük özen gösterildi. Sonunda, Mayıs 1431'de suçlu olduğuna karar verildi. Bu duruşmaya, inançlarından vazgeçtiğinin bir belirtisi olarak kadın elbiseleri içinde çıkarıldı. Hapishaneye döndüğünde yeniden erkek elbisesi giymesi üzerine, 30 Mayıs 1431'de Rouen kentinin Vieux-Marché alanında diri diri yakıldı. Kaynaklara göre Jeanne d'Arc yanarken bile metanetini yitirmemiş, binlerce insan kendisi için gözyaşı dökmüştür.

1450'de Rouen'a giden VII.Charles, Jeanne d'Arc'ın yeniden yargılanması için buyruk verdi. Çok sayıda tanığın dinlenmesinden sonra suçsuz bulundu ve bu karar 1456'da papa tarafından onaylandı. Mayıs 1920'de de Vatikan tarafından azize olarak kutsandı. Ayrıca Fransız parlamentosu, Mayıs ayının ikinci pazar gününü Jeanne d'Arc'ın onuruna ulusal bayram günü ilan etti.

Orléans Bakiresi adıyla da anılan Jeanne d'Arc çok sayıda sanat ve edebiyat yapıtına konu olmuştur.

• KAYNAKLAR: L.d'Arc, *Les mémoires et consultations en faveur de Jeanne d'Arc*, 1889; J.Quicherat, *Procès de condamnation et de réhabilitation de Jeanne d'Arc*, 5 cilt, 1841-1849; W.R.Trask, *Joan of Arc: Self Portrait*, 1936.

JEAN-PAUL II (1920)

Polonyalı din adamı. İlk Polonyalı papadır.

Gerçek adı Karol Wojtyla olan II.Jean-Paul 18 Mayıs 1920'de Polonya'da Wadowice'de doğdu. Kü-

çük yaşta öksüz kaldı. 1938'de Krakow Üniversitesi'nin tiyatro ve edebiyat bölümüne girdi. II.Dünya Savaşı yıllarında Alman işgali nedeniyle öğrenimi yarıda kalınca, bir kimyasal madde fabrikasında çalıştı. Sonra dinadamı olmak düşüncesiyle Krakow'da gizlice tanrıbilim öğrenimi gördü. 1946'da öğrenimini tamamlaması için Roma'ya gönderildi. Dönüşünde Krakow ve Lublin üniversitelerinde profesör olarak görevlendirildi. 1958'de Krakow'da yardımcı piskopos, 1964'te bu kentte başpiskopos, 1967'de kardinal oldu. II.Vatikan Konseyi'ne katıldı. 1971'de Piskoposluk Meclisi'ne (Synod) girdi. 1974'te Hıristiyanlaştırma üzerine bir bildiri sundu. Tanrıtanımazlık'a karşı sert önlemler alınmasını isteyenlere karşı, inanç özgürlüğünü savundu. 16 Ekim 1978'de Papa I.Jean-Paul'un ölümü üzerine papa seçildi. Böylece ilk kez bir Polonyalı ve VI.Adrianus'tan (1522-1523) bu yana ilk kez, İtalyan olmayan biri papalığa getirildi. Papa'ya 13 Mayıs 1981'de M.A.Ağca tarafından başarısız bir suikast düzenlendi. Suikast uluslararası ve geniş boyutlu bir soruşturmaya yol açtı ve uzun süre dünya kamuoyunun ilgisini çekti.

Polonyalı bir papa, kilise çevrelerinde türlü tepkiler uyandırmakla birlikte, II.Jean-Paul, kilise içinde ve dışındaki tutumuyla, kendini sevdirdi. Dünyanın birçok ülkesine yaptığı gezilerde, özellikle mezhep çatışmalarına son verilmesi gereğini vurguladı. Kilise'nin tüm insanlar arasında birliği sağlamayı amaçlamasını, laikliğe özen gösterilmesini savundu. Katolik dünyasında katı olmayan bir tutum izledi.

• YAPITLAR (başlıca): *Amour et Responsabilité* 1962, ("Aşk ve Sorumluluk"); *Redemptor hominis*, 1979, ("İnsanın Suçtan Kurtuluşu"); *Dives in misericordia*, 1980, ("Tanrısal Acımanın Yüceliği").

JEANS, James Hopwood
(1877-1946)

İngiliz matematik ve astronomi bilgini. Gezegenlerin oluşumunu açıklayan kuramı ve popüler bilimsel kitaplarıyla tanınır.

11 Eylül 1877'de Lancashire'daki Ormskirk'de doğdu, 16 Eylül 1946'da Surrey'deki Dorking'de öldü. 1900'de Cambridge'deki Trinity College'dan mezun oldu. Ertesi yıl üyeliğine getirildiği bu okuldan 1903'te yükseklisans derecesi aldı, ardından da aynı okulda ders vermeye başladı. 1905'te ABD'ye giderek Princeton Üniversitesi'nde uygulamalı matematik profesörü olarak çalışmaya başladı. 1910'da döndüğü Cambridge'deki öğretim üyeliğini iki yıl daha sürdüren Jeans, 1912'de öğretmenliği bıraktı ve çabalarını, araştırmaları ve kitapları üzerinde yoğunlaştırdı. 1914'te yöneldiği astronomi alanındaki çalışmalarıyla kazandığı ününü, sıradan okuyucuların da anlayabileceği bir dille yazılmış bilimsel kitaplarıyla daha da yaygınlaştırdı. ABD'deki Mt. Wilson Gözlemevi'ndeki araştırmacılık görevini 1923'ten 1929'a, Royal Institution'ın astronomi kürsüsündeki görevini ise 1935'ten öldüğü yıla değin sürdürdü.

1919-1929 yılları arasında, 1907'de üyeliğine seçildiği Royal Society'nin sekreterliğini, 1925 ve 1926 yıllarında Royal Astronomical Society'nin başkanlığını yapan ve 1919'da *Problems of Cosmogony and Stellar Dynamics* ("Kozmogoni ve Yıldız Dinamiğine İlişkin Problemler") adlı yapıtıyla Adams Ödülü'nü kazanan Jeans'e 1928'de "Sir" unvanı verilmiştir.

Başlangıçta bilimsel çalışmalarına konu olarak moleküler fiziğin kimi problemlerini seçen Jeans, çabalarını özellikle enerjinin eşit dağılımı ilkesinin özgül ısılara ve siyah cisim ışımasına uygulanmasında karşılaşılan sorunları çözmeye yöneltti. İçine dışarıdan hiçbir ışımanın girmesine izin verilmeyen ve iç yüzeyi hiçbir ışımayı soğurmayan bir boşluğa yerleştirilen sıcak bir cismin bütün enerjisini yüksek frekanslı bir ışıma biçiminde salacağını öne süren Rayleigh yasasında bazı hesap hataları bulmayı ve bunları düzelterek, bu yasaya kendi adının da eklenmesini sağlamayı başardı. Ancak aynı dönemde Planck, siyah cisim ışımasının küçük bir bölümünün yüksek frekanslı olacağını öne süren ve fiziksel gerçekliğe uygunluk açısından Rayleigh-Jeans yasasına oranla daha başarılı olan bir kuram geliştirmişti. Planck'ın çağdaş fiziğin en önemli kavramlarından olan kuvantalara dayandırdığı kurama karşı önceleri klasik fizik kavramlarını savunmaya girişen Jeans bir süre sonra çabasından vazgeçti ve kuvantum kuramının üstünlüğünü kabul etti.

İlk kez 1902'de ilgilendiği büzülen ve dönen sıvı kütlelerin biçim ve kararlılığı problemine 1914'te yeniden eğilen ve bu konuda önemli araştırmaları bulunan George Darwin'in (1845-1912) çalışmalarından yola çıkarak ulaştığı sonuçları *Problems of Cosmogony and Stellar Dynamics*'de toplayan Jeans, büzülen ya da açısal momentumu artan sıvı kütlelerin, Darwin'in de belirttiği gibi önce bir elipsoit, giderek bir iğ biçimini alacağını ancak bu biçimin Darwin'in savının tersine kararsız olacağını ve kütlenin iki parçaya ayrılacağını, kütlesi merkezinde yoğunlaşmış olan gaz kütlesinin ise aynı etkiler altında, keskin kenarından madde salan bir mercimek biçimi kazanacağını öne sürdü. Bu sonuçlardan birincisini çiftyıldızların ikincisiniyse sarmal gökadaların oluşumunu açıklamakta kullandı.

Jeans aynı sonuçları gezegen dinamiğine uygulamaya girişince Laplace'ın, patlamalar sonucunda ve merkezkaç kuvvetinin etkisiyle Güneş'ten kopan gaz kütlelerinin gezegenlere dönüştüğü görüşüne dayanan kozmogonisinin yanlış olduğu kanısına vardı. Laplace'ın gezegenlerin oluşumuna ilişkin kuramı daha önce de, özellikle Güneş sistemindeki açısal momentumun dağılımını açıklamaktaki başarısızlığı yüzünden eleştirilmeye başlanmıştı. Güneş sisteminin açısal momentumunun yaklaşık yüzde 98'ine gezegenlerin sahip olduğu, daha açık bir deyişle, sistemin merkezindeki Güneş'in, gezegenlere oranla çok küçük bir hızla döndüğü anlaşılmıştı. Açısal momentumun dağılımındaki bu olağandışılığı açıklamak yönünde en başarılı adımları atan astronom Chamberlin (1843-1928) olmuştu. Chamberlin, açısal momentumun dağılımındaki düzensizliğin nedeninin sistemin dışında olması gerektiğini düşünmüş ve gezegenlerin

oluşumuna yol açan etkinin Güneş'in oldukça yakınından geçen bir yıldızın kütleçekimi olabileceği sonucuna ulaşmıştı. Chamberlin'in görüşlerini yetkinleştirmeyi başaran Jeans, Güneş'in yakınından geçen bir yıldızın etkisiyle kopan parçanın iğ biçimini aldığını, daha sonra parçalandığını ve ikinci yıldızın çekim etkisi azalınca güneş sisteminin son biçimini aldığını öne sürdü. Jeans'ın astronomi dünyasında uzun süre etkili olabilen ve iki yıldızın birbirlerine yaklaşma olasılığının azlığı yüzünden evrendeki gezegen sistemlerinin çok az belki de tek olduğuna inanılmasını gerektiren bu kuramı bir süre sonra terkedildi.

Yıldızların iç yapılarına ilişkin araştırmaları da bulunan ancak, o günlerdeki gözlem olanaklarının kısıtlılığı yüzünden yalnızca varsayımlara dayanan kuramlar geliştirebilen Jeans'ın savlarının hemen hemen hiçbirisi kalıcı olmayı başaramamıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *The Dynamical Theory of Gases*, 1904, ("Dinamik Gazlar Kuramı"); *Problems of Cosmogony and Stellar Dynamics*, 1919, ("Kozmogoni ve Yıldız Dinamiğine İlişkin Problemler"); *Astronomy and Cosmogony*, 1928, ("Astronomi ve Kozmogoni"); *The Universe Around Us*, 1929, ("Çevremizdeki Evren").

- BAKINIZ: PLANCK, RAYLEIGH.

Thomas Jefferson
Rembrandt Peale tarafından yapılmıştır (1800).

JEFFERSON, Thomas
(1743-1826)

ABD'li siyaset adamı. Bağımsızlık Savaşı'nın önderlerindendir. İki dönem devlet başkanlığı yapmıştır.

13 Nisan 1743'te Kuzey Amerika kıtasındaki İngiliz kolonilerinin güneydeki yerleşim bölgelerinden Virginia'da, Shadwell'de doğdu, 4 Temmuz 1826'da Charlottesville yakınlarında Monticello'da öldü. Varlıklı bir çiftçi olan babası Peter Jefferson, bu bölgeye ilk yerleşenlerden biriydi. Annesiyse güneyin ileri gelen ailelerinden Randolphlar'dandı. 1762'de hukuk öğrenimi gördüğü William and Mary College'ı bitirdikten sonra, 5 yıl bir avukatın yanında çalıştı ve 1767'de Virginia Barosu'na kabul edildi. Bilgisi ve çalışkanlığı sayesinde başarılı bir avukat olan Jefferson, bu mesleğin özünü, "her şeyi sorgulamak, hiçbir şeyden vazgeçmemek ve saat ücretine göre konuşmak" diye tanımlıyordu. Babasının ölümü üzerine kendisine kalan büyük araziye, avukatlık kazancıyla yeni topraklar ekleyerek malikânesini genişletti.

Hukukçu olarak, yasaların kötüye kullanılmasını önlemeye çalışan Jefferson, önce sulh hakimi olarak kamu hizmetine girdi. 1769 başında Virginia Kentliler Meclisi'ne seçildi. Meclisin 1775'te dağılışına değin süren üyeliği sırasında, din özgürlüğünün tanınması, köleliğin kaldırılması, mirasın bölüşümünde çocuklar arasında eşitlik sağlanması ve böylece toprağın az sayıda insanın elinde toplanmasının engellenmesi, devletçe desteklenen okullar açılması, ceza yasalarında insancıl düzeltmeler yapılması için mücadele etti. 1774'ten sonra olanca gücüyle Amerikan sömürgelerinin bağımsızlığı için çalıştı. Bu yıllarda yazdığı *A Summary View of the Rights of America* ("Amerika Hakları Üstüne Özet Bir Bakış") adlı broşürde, İngiliz Parlamentosu'nun Amerika'daki egemenlik haklarına karşı çıktı ve kolonilerin İngiltere'yle tek ilişkisinin krala bağlılıkları olduğunu savundu. Ayrıca, kralların halkın sahipleri değil, hizmetkârları olduğunu ve Amerikalılar'ın krala boyun eğmelerinin gönüllü bir hareket sayılması gerektiğini, zorbalık görürlerse bundan cayabileceklerini ileri sürdü.

Bağımsızlık Bildirisi

Jefferson kolonilerin İngiltere'ye ilişkin görüşlerini belirlemek üzere 1774'te toplanan I.Kıta Kongresi'ne seçildi ve burada bağımsızlıktan yana olan devrimci azınlığa katıldı. 1775'te II.Kıta Kongresi'ne yine Virginia temsilcisi olarak çağrıldı, bir Bağımsızlık Bildirisi kaleme almakla görevlendirilen beş kişilik özel kurula girdi. Önerdiği metnin köleciliğe karşı ağır suçlamaları da içeren bir bölümü çıkarılmakla birlikte, büyük ölçüde onun katkısıyla hazırlanan Bağımsızlık Bildirisi kabul edilerek 4 Temmuz 1776'da ilan edildi. Tüm insanların eşit yaratıldığı, güvenlik ve mutluluklarına en uygun gördükleri biçimde güçlerini düzenleyerek yeni bir yönetim kurma hakkına sahip oldukları görüşlerini içeren Bağımsızlık Bildirisi o dönemin koşulları açısından oldukça ileri bir adımdı.

Jefferson Ekim 1776'da Kıta Kongresi'nden ayrılarak Virginia'ya döndü. Orada köleliğin kaldırılması için çabaladıysa da ancak 1778'de yeni köle ithalini yasaklatmayı başarabildi. 1779'da Virginia valisi seçildi. 1780-1781 yıllarında Virginia'yı işgal eden İngilizler'e karşı yeterli bir direniş örgütleyememesi nedeniyle eleştirilere uğradı. İdari görevlerinden ayrılarak *Notes on Virginia* ("Virginia Üstüne Notlar") adlı kitabının büyük bir bölümünü yazdı. Kitap kölelik üzerine görüşlerini, kızılderili dilleri üzerine incelemelerini ve otobiyografisini içeriyordu.

Aralık 1782'de yeniden kamu hizmetine dönen Jefferson, Kıta Kongresi'ndeki çalışmalarını sürdürdü. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda, ortak düşman İngiltere'ye karşı XVI.Louis Fransa'sının önemli yardımları olmuştu. 1784'te Fransa'yla ilişkileri geliştirmek için Paris'e giden Benjamin Franklin ve John Adams'a katıldı. 1785-1789 arasında, ABD'yi Fransa'

da tek başına temsil etti. Fransız devrimcilerinden çok, İngiliz Whig liberal geleneğine yakın olan Jefferson, yine de Fransız Devrimi'nin ileri gelenleriyle iyi ilişkiler kurdu. Temmuz 1789'da Fransız Ulusal Meclisi'nin Anayasa Komisyonu'na katılmaya çağrıldıysa da resmi görevi nedeniyle bu çağrıya uyamadı.

Paris'ten dönünce, ABD'nin ilk cumhurbaşkanı George Washington'ın isteğiyle dışişleri bakanı oldu. Jefferson'ın demokrat kişiliği kendisini, liberal bir çizgide, fazla güçlü olmayan bir merkezi yönetimden yana olmaya ve yerel yönetimleri desteklemeye yöneltti. Washington hükümetinde maliye bakanı olan George Hamilton ise, güçlü bir yürütmeden yana, ABD'nin geleceğini Jefferson gibi tarımda değil, ticarette gören, onunla tam karşıt düşüncede bir siyaset adamıydı. İkisi arasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarıyla ABD'de bugün de varlığını sürdüren iki partinin tohumları atıldı. Jefferson'ın çevresinde toplananların kurdukları Cumhuriyetçi Parti daha sonra bugünkü Demokratik Parti'ye dönüştü. Hamilton'ın çevresindeki Federalistler ise, bugünkü Cumhuriyetçi Parti'nin çekirdeğini oluşturdular.

Son yılları ▸

Başkan seçilmesi

Jefferson'ın genel eğitim, din özgürlüğü ve yerinden yönetim konularındaki ısrarlı tutumu, Washington'ın istememesine karşın, 1793'te hükümetten istifa etmesine yol açtı. 1796 seçimlerinde başkan seçilen Federalistler'in adayı John Adams'dan sonra en çok oyu aldığı için dört yıl başkan yardımcılığı yaptı. 1880 seçimlerinde ise, kendi partisinden A.Burr'la eşit oy aldı. Başkanı belirlemek için Temsilciler Meclisi'nde yapılan seçimde eski rakibi Hamilton'ın desteğiyle öne geçerek başkan oldu ve art arda iki dönem başkanlık yaptı.

Başkanlığa ilk seçildiği zaman, and içme konuşmasında halka "kişilerin birbirlerini incitmesini önleyecek, herkesi kendi çalışmasını ve gelişmesini düzenlemekte özgür bırakacak ve çalışanın ağzından, kazandığı ekmeği almayacak bilge ve öngörülü bir yönetim" kuracağına söz veren Jefferson, gerçekten de cumhurbaşkanlığı boyunca, sıradan insanı yüceltmek için çabaladı. Onun etkisiyle, birçok federe devlette oy vermek için mülk sahibi olma ön koşulu kaldırılarak genel oy hakkı yaygınlaştırıldı. Göçmenlerin ABD yurttaşlığına alınması kolaylaştırıldı, borçlulara ve suçlulara daha insanca davranılması sağlandı.

Jefferson'ın Yüksek Mahkeme Başkanı John Marshall'la anlaşmazlığı da, aslında demokrasi anlayışının bir sonucuydu. Marshall'ın savunduğu gibi anayasayı yorumlama yetkisinin yalnızca Yüksek Mahkeme'de olmasına karşı çıkıyor, yargı organının yasama ve yürütme organlarından bir üstünlüğü olmadığını savunuyordu. Jefferson'ın kesin bir kuvvetler ayrımına dayanan ABD anayasasını yorumlayışına göre, yürütme, yargıya boyun eğmek, onun kararlarına uymak zorunda değildi ve organlar arasında çıkabilecek bu tür bir çatışmayı sonuç olarak ancak halk, yani seçimler çözebilirdi.

ABD ilk kurulduğunda, doğudaki Atlas Okyanusu kıyısında bulunan 13 eyaletten oluşmaktaydı. Ülkenin ortası ve batısı, pek az yerleşilmiş olmakla birlikte, hukukça İspanyollar'ın egemenliği altındaydı. Napoléon Bonaparte iktidarı sırasında, Louisiana denilen büyük bir araziyi İspanya'dan almıştı; Kuzey Amerika Kıtası'nın ortasında bir sömürge imparatorluğu kurmayı tasarlıyordu. Jefferson'ın İngiltere'yle bağlaşarak Fransa'ya karşı harekete geçme tehdidi üzerine, 1803'te 2,6 milyon km² tutan bu topraklar 15 milyon dolar karşılığında Fransa'dan satın alındı. Jefferson, ayrıca bakir Batı topraklarının keşfi için Lewis ve Clark'ı görevlendirerek, Amerika'yı daha da genişletti. Ancak, sürüp giden İngiltere-Fransa savaşında ABD'yi tarafsız tutmak ve bu ülkelere gönderilen yiyecek ve diğer ürünlere ambargo koyarak onları barışa zorlamak amacıyla Kongre'ye kabul ettirdiği Ambargo Yasası, büyük iktisadi sıkıntılar yarattı. Aynı zamanda kişisel özgürlükleri sınırladığı gerekçesiyle eleştirildi.

Jefferson üçüncü kez cumhurbaşkanı olmak istemediğini ileri sürerek, 1809'da arkadaşı J.Madison'ın başkan seçilmesini sağladıktan sonra, Monticello'daki malikânesine çekildi. 18.yy Fransız Aydınlanma dönemi filozoflarının Amerikalı bir örneği olarak gösterilen Jefferson, onların çoğu gibi vahiye dayanan her türlü dine karşı çıkmış ve dinden bağımsız olarak Tanrı'nın varlığını kabul eden bir Yaradancılık'a inanmıştır. Yunanca, Latince, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca öğrenmiş, ayrıca Kelt dillerini (İskoçça Galce, İrlandaca) ve kızılderili lehçelerini incelemiştir. Yaşamı boyunca siyasetle ilgilenmesinin yanı sıra, matematik ve doğa bilimleri kadar sanat ve edebiyatla da ilgilenmiştir. Doğa bilimlerine duyduğu ilginin örnekleri arasında İngiliz kimyacısı J.Priestley'le yakın dostluğu, tarımda yeni tahıl türleri elde etmek için yaptığı deneyler, New York'ta toprak altından çıkarılan fosilleri incelemesi ve sınıflandırması sayılabilir.

Jefferson emekliye ayrıldıktan sonra yaşamının geri kalan 17 yılında Virginia Üniversitesi'ni kurmakla uğraşmıştır. Döneminin en laik yükseköğrenim kurumu olan bu üniversitede, Amerika'da ilk kez siyasal bilimler ve tarım konularına yer verilmiş, öğretim üyeleri arasında eşitlik sağlanmış, öğrencilere güvenilerek yazılı sınavlar gözeticisiz yapılmıştır.

Amerikan Devrimi'nin siyasi mirası, Fransız Devrimi'ninki kadar evrensel olmamış, belirli bir tarihsel dönemle ve belirli bir ülkeyle sınırlı kalmıştır. Ancak Jefferson'ın insan aklı üstündeki her türlü baskıya karşı çıkan ve akla sonsuz güvenen bir özgürlük savaşçısı olması, onu deneyinin sınırlarını aşan, yol gösterici bir düşünür yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Writings of Thomas Jefferson*, (ö.s.), P.L.Ford (der.), 10 cilt, 1892-1899, ("Thomas Jefferson'ın Yazıları"); *Papers of Thomas Jefferson*, (ö.s.), J.P.Boyd ve arkadaşları (der.), 1950, ("Thomas Jefferson'ın Yazıları")

• **KAYNAKLAR:** H.Adams, *History of the US during the Administration of Jefferson*, 4 cilt, 1889-1890; C.A.Beard, *The Economic Origins of Jeffersonian Democracy*, 1915; C.G.Bowers, *Jefferson and Hamilton*, 1925; C.G.Bowers, *Jefferson in Power*, 1936; G.Chinard, *T.Jefferson-Apostle of Americanism*, 1929; R.J.Honeywell, *The Educational Work of T.Jefferson*, 1931; F.Kimball, *T.Jefferson-Architect*, 1916; A.Koch, *Philosophy of T.Jefferson*, 1943; D. Malone, *Jefferson, the Virginian*, 1948; D.Malone, *Jefferson and his Times*, 5 cilt, 1951; M.D.Peterson, *T.Jefferson and the New Nation*, 1970; H.S.Randall, *The Life of T.Jefferson*, 3 cilt, 1858.

• **BAKINIZ:** A.HAMILTON, P.HENRY, J.MADISON, PAINE, G.WASHINGTON.

JEFFREYS, Harold
(1891)

İngiliz astronomi ve jeofizik bilgini. Dış gezegenlerin yapısına ve deprem dalgalarına ilişkin buluşlarıyla tanınır.

22 Nisan 1891'de Durham'de doğdu. Yükseköğrenimini Durham Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra kimya, matematik, astronomi ve jeofizik alanlarında araştırmalar yapmaya başladı. Yükseklisans derecesini Cambridge, doktorasını Durham üniversitelerinden aldı. 1914'te St.John's College'ın üyeliğine seçildi. 1946'da Cambridge Üniversitesi'nde astronomi ve deneysel felsefe dallarında Plumian profesörlüğüne getirildi. 1958'de emekli olarak üniversiteden ayrılan Jeffreys öğrencilik döneminden başlayarak pek çok ödül ve madalya kazanmış, 1953'te Sir unvanıyla ödüllendirilmiştir.

Jeffreys bilimsel katkılarını, matematik, jeofizik, astronomi ve matematiksel fiziğin pek çok alanına yaymıştır. Gerçek ilgi alanı olan güneş sistemi ve jeofizik kuramları üzerinde araştırmalar yaparken, matematik ve matematiksel fiziğin bu alanlarda sık karşılaşan bazı araçlarını ve bu araçları içeren dallarını da kendi araştırmalarının doğurduğu gereksinimleri karşılayacak biçimde geliştirmeyi, zenginleştirmeyi başarmıştır. Sonuçta olasılık kuramı, işlemsel yüksek hesap, asimptotik yaklaşım gibi matematik ve dinamik, aerodinamik ve görelilik kuramı gibi fizik dallarına da önemli katkılarda bulunmuştur.

Jeffreys güneş sistemine ilişkin araştırmaları sırasında Jüpiter, Satürn, Uranüs ve Neptün'ün, o güne değin sanıldığının tersine soğuk gezegenler olduklarını göstererek dış gezegenlerle ilgili görüşlerin büyük bir değişikliğe uğramasına yol açtı. Önceleri hâlâ yanmakta olduklarına inanılan bu gezegenlerin yüzey sıcaklıkları, Jeffreys'in hesaplarına göre eksi 100°C'ın altındaydı.

Jeffreys özellikle Yer'in ısıl geçmişi üzerinde yoğunlaştırdığı jeofizik çalışmaları sırasında da Yer'in çekirdeğinin büyük bir bölümünün erimiş durumda bulunduğu sonucuna vardı. Günümüzde depremlerin merkezlerinin ve kaynak zamanlarının hesaplanmasında yararlanılan deprem dalgalarının yer değiştirme hızlarını içeren ve 1940'ta sonuçlanan on yıllık bir çalışmanın ürünü olan çizelgelerin hazırlanmasında en fazla emeği geçen bilim adamı olan Jeffreys, sismik dalgaların yayılması kuramı, Yer'in iç bölgesindeki konveksiyonlar kuramı ve gelgit problemlerine ilişkin değerli araştırmalar yapmış, muson rüzgârlarının kökenini ve siklonların atmosferin dolaşımı açısından nasıl yaşamsal bir görevi olduğunu göstermeyi başarmıştır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *The Earth: Its Origin, History, and Physical Constitution*, 1924, 1976, (7.basım), ("Yer: Kökeni, Tarihi ve Fiziksel Yapısı"); *Operational Methods in Mathematical Physics*, 1927, ("Matematiksel Fizikte İşlemsel Yöntemler"); *Earthquakes and Mountains*, 1935, ("Depremler ve Dağlar").

JELLICOE, Ann
(1927)

İngiliz tiyatro yönetmeni ve oyun yazarı. Görüntü ve usdışı seslerden oluşan yeni bir anlatım arayışının ürünü oyunlar yazmıştır.

15 Temmuz 1927'de Yorkshire'de Middlesbrough'da doğdu. Eğitimini Central School of Speech and Drama'da tamamladı. 1952'de gene bu okulda çalışmaya başlayarak öğrencilerin rol aldığı ve çoğu çağdaş İngiliz yazarlarının yapıtı olan çeşitli oyunları yönetti. Aynı yıl The Cockpit Theatre'ı kurdu, iki yıl süreyle yöneticiliğini yaptı. Burada sahnelediği yapıtlar arasında kendi yazdığı tek perdelik oyunlar da yer almaktaydı. 1956'da yazdığı *The Sport of My Mad Mother* ("Çılgın Anamın Oyunu") *Observer* gazetesinin koyduğu ödülü kazandı ve English Stage Company tarafından sahnelendi. Ann Jellicoe, George Devine'la birlikte oyunun yönetmenliğini üstlendi.

1960'ta Kadın Rehberler Birliği'nin siparişi üzerine *The Rising Generation*'ı ("Yükselen Kuşak") yazdı. Ancak oyun, gençliğe yönelik olması, sekiz yüz kız ve yüz dolayında da erkek oyuncunun rol alması ve olumlu bir biçimde sona ermesi gibi birliğin istediği koşulları yerine getirmediği için geri çevrildi. Ann Jellicoe'nun en başarılı oyunu olarak nitelenen *The Knack* ("Marifet") önce 1962'de Cambridge'deki English State Company'de, sonra da Royal Court'ta sahnelendi. Bu arada Ibsen'den oyun çevirileri de yapan Jellicoe, üçüncü uzun oyunu olan *Shelley or the Idealist*'i de ("Shelley ya da İdealist") Royal Court'ta kendi sahneye koydu.

Jellicoe'nun ilk uzun oyunu *The Sport of My Mad Mother*, sahnelendiğinde ticari açıdan tam bir başarısızlığa uğramıştı. Jellicoe oyunda İngiliz tiyatrosu için yeni sayılabilecek bir anlatım geliştirmeye çalışmıştı. Amaç, iyi okunan ya da söylenen, etkileyici bir edebi metinle izleyicinin mantığına seslenmek değil, sahnede onun gözü önünde gerçekleşen ve etkisini görsel-işitsel bir bütün olarak duyuran bir yapıt ortaya koymaktı. Nitekim oyunun metni sadece okunduğunda, fazla bir anlam taşımamakta, ancak sahnelendiği zaman, tiyatronun geleneksel öğelerine sıkı sıkıya bağlı İngiliz izleyicisini sarsmakta, oyunu algılamak için çaba göstermeye zorlamaktaydı. İzleyici, eski alışkanlığıyla, oyunun temelde kulağa hitap etmesini beklemekte, gerçek olarak da kulağıyla algıladığını destekleyecek ve mantıklı bir sonuca varmasına yardımcı olacak görüntüler aramaktaydı. Oysa Jellicoe'nun oyunu hem göze, hem de kulağa hitap etmekle birlikte düşünsel yönden hemen hemen hiçbir dolaysız veri içermiyordu.

Oyunda bütünüyle kendiliğinden oluşan bir şiddet güdüsü altında bilinçsizce davranışlarda bulunan bir grup genç ve bu gençlerle ilişkiye giren üç değişik kişilik konu edilir. Bunlardan biri Caldaro adlı genç bir Amerikalı, öbürü Dodo adlı on üç yaşında geri zekâlı bir çocuk, üçüncüsü de grubun bir çeşit dinsel önderi olarak kabul edilen Greta'dır. Konuşmaların çoğu neredeyse bütünüyle anlamsız-

dır. Çığlıklar ve ünlemlerden oluşur. Yaratılmak istenen şiddet atmosferi ise tam bir çılgınlık noktasındadır. Sahnedeki bu ses ve görüntüler izleyicide uyandırdıkları tepkiyle garip ve rahatsız edici bir duygu oluşturur. Böylece, birbirleriyle ilişki kuramayan, kendi kendini tanımlayamayan insanların dünyası, doğal ve işlevsel bir dille anlatılmak yerine, sahnede şiddet içeren içgüdüsel bir yaşam tablosunun yansıtılmasıyla ortaya konur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Sport of My Mad Mother*, 1958, ("Çılgın Anamın Oyunu"); *The Rising Generation*, 1960,("Yükselen Kuşak"); *The Knack*, 1962, ("Marifet"); *Shelley or the Idealist*, 1965, ("Shelley ya da İdealist").

JELLICOE, John Rusworth
(1859-1935)

İngiliz, asker. I.Dünya Savaşı'nın en büyük deniz savaşı olan Jutland Savaşı'nda İngiliz donanmasına komuta etmiştir.

5 Aralık 1859'da Southampton'da doğdu, 20 Kasım 1935'te Londra'da öldü. Denizci bir babanın oğlu olan Jellicoe, subay olarak eğitilmek üzere küçük yaşta donanmaya katıldı. Donanmada gösterdiği başarı sonucu Greenwich'deki Kraliyet Denizcilik Okulu'na gönderildi.

Kamu hukukuna yaklaşımı

1900'de Pekin'de ayaklanan Boxerler'e karşı savaştı. 1905'te Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı deniz donatım dairesine atandı. Topçuluk konusunda özel eğitim gördü ve yeni atış yöntemleri geliştirdi. İngiliz donanmasının modernleştirilmesi çalışmalarında etkin rol oynadı. 1910'da tümgeneral ve Atlantik Filosu komutanı, 1912'de donanma bakan yardımcısı oldu.

Ağustos 1914'te Büyük Filo'nun komutanlığına getirildi. I.Dünya Savaşı'nın en büyük deniz çarpışması olan Jutland Savaşı'nda Büyük Filo'yu ustalıkla yönetti. 31 Mayıs 1916 gecesi Alman donanmasını abluka altına almayı başararak stratejik bir başarı kazandıysa da, donanmayı imha etmediği için bazı hükümet üyelerinin eleştirisine uğradı. Jutland Savaşı sonrasında donanma bakanlığı görevine getirildi ve 1917'ye değin bu görevini sürdürdü. 1919'da amiralliğe yükseltildi. 1920-1924 arasında Yeni Zelanda valisi olarak görev yaptı. 1925'te emekli oldu.

Devlet kavramı

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Grand Fleet*, 1919, ("Büyük Filo").

JELLINEK, Georg
(1851-1911)

Alman hukukçu, siyaset ve hukuk felsefecisi. Devleti hukuksal ve toplumsal boyutlarıyla incelemiştir.

16 Haziran 1851'de Leipzig'de doğdu, 12 Ocak 1911'de Heidelberg'de öldü. Bir Yahudi ailesinin oğluydu. 1857'de ailesiyle birlikte Viyana'ya gitti. Viyana, Heidelberg ve Leipzig üniversitelerinde tarih, felsefe ve hukuk öğrenimi gördü. 1872'de *Die Weltanschauungen Leibniz und Schopenhauers* ("Leibniz ve Schopenhauer'in Dünya Görüşleri") adlı teziyle Leipzig Üniversitesi'nden felsefe, 1874'te de Viyana Üniversitesi'nden hukuk doktoru derecelerini elde etti. İki yıl kadar Avusturya'da devlet memurluğu yaptı. Bu sırada hukuk konusundaki araştırmalarını sürdürdü. 1883'te Viyana Üniversitesi'nde profesör oldu. 1889-1890 yıllarında Basel Üniversitesi'nde anayasa hukuku dersleri verdi. 1890'da Heidelberg Üniversitesi'ne geçti. Yaşamının sonuna değin görev yaptığı bu üniversitede anayasa hukuku, devletler hukuku ve siyasal bilim dersleri verdi.

Jellinek, kamu hukukunu hukuksal bir temelden yola çıkarak açıklamaya çalışan R.Carré de Malberg, G.Burdeau, H.Kelsen gibi pozitivist hukukçuların görüşlerinden etkilenmiştir. Ancak kamu hukukunu felsefi, tarihi ve sosyolojik boyutları içinde ele alarak kendini hukuksal pozitivizmin dışında tutmaya çalışmıştır. İlk önemli çalışması olan *Die sozialethische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe*'yi ("Hukuk, Yanlış ve Cezanın Toplumsal ve Ahlaki Anlamı") 1878'de yayımlamıştır. Felsefi sorunları ele aldığı bu kitabında hukukun asgari ahlak kurallarını içerdiğini öne sürmüştür. Bir toplumun üyeleri tarafından paylaşılan bu temel ahlak kuralları, toplum içinde yaşamak açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Jellinek toplumsal ve psikolojik bir niteliğe sahip bu olguları hukuksal kurallara dönüştürmek için toplumun onayının gerekli olduğu görüşünü savunmuştur.

Jellinek 1892'de Alman kamu hukukuna önemli bir katkı oluşturan ünlü kitabı *System der subjektiven öffentlichen Rechte*'i ("Özel Kamu Hakları Sistemi") yayımlamıştır. Jellinek'e göre bireyler devlet karşısında kamu haklarına sahiptir. Bireylerin bu haklara sahip olmadıkları bir durumda devlet hukuksal bir kişiliği temsil etmekten çıkar, fiili bir güç durumuna gelir. Bu durum devletin doğasıyla çelişmekle kalmaz, aynı zamanda uluslararası bir hukukun oluşma olasılığını ortadan kaldırır. Jellinek'e göre bireysel haklar, insanlarda var olan ve hukuksal düzen tarafından tanınıp korunan, isteme kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Birey, hukuksal kişiliğini yaratan ve tanıyan devletin bir üyesi olarak kamu haklarını kullanır. Hukuki kişilik bir hak değil, hakların koşulu olan bir "durum"dur (status). Çağdaş devlet bu temele dayanır. Bireylerin devlet egemenliğinin nesneleri olabilmeleri için bu egemenliğin özgür insanlar üzerinde uygulanması gerekir. Devlet bireylerin hukuksal kişiliğini tanıyarak kendi kendisini sınırlar. Devletin

kabullendiği bu sınırlamalar bireylerin davranışları ya da durumlarıyla yakın ilişki içindedir. Jellinek üç tür durum tanımlar: Bireylerin devlete bağımlılıklarını ifade eden pasif durum; bireylerin devlet karşısında korunmalarını güvence altına alan negatif durum; bireylerin, devletin çıkarları çerçevesi içinde siyasal katılım haklarını ifade eden aktif durum. Jellinek'e göre devletin kendi öz etkinliğine ayırdığı alan, onun kendi kamu hakları bütününü oluşturur. Bu alan, halkın genel çıkarlarıyla sınırlandırılmıştır. Jellinek, kamu haklarının hukuksal temelini bu şekilde açıklamaya çalışmıştır.

Üç tür durum

Siyasal düşünce tarihi konusunda da çalışmalar yapan Jellinek, 1895'te yayımladığı *Die Erklärung der Menschen - und Bürgerrechte* ("İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi") adlı kitabı nedeniyle Princeton Üniversitesi tarafından onursal bir unvanla ödüllendirilmiştir. Jellinek bu kitabında, 1789 Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nin Rousseau'dan değil, Amerikan Haklar Yasası'ndan etkilendiğini öne sürerek Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı ön plana çıkarmıştır.

Jellinek daha önce yazdığı kitaplarda savunduğu görüşlerini 1900'de yayımlanan ve birçok dile çevrilen ünlü *Allgemeine Staatslehre* ("Genel Devlet Kuramı") adlı çalışmasında bir bireşime ulaştırmaya çalışmıştır. Bu kitabında o döneme değin Alman hukukçuları tarafından ele alınmayan devlet sosyolojisi ile kamu hukuku bilimini birleştirmeye çalışmıştır. Jellinek'e göre devlet bir ülke üzerinde kurulur ve hukuki bir varlığa, kişiliğe sahiptir. Devlet, karşı gelinmesi mümkün olmayan emretme gücüne dayanarak toplumu yönetir. Bir siyasi yapının devlet niteliğini kazanabilmesi için temel örgütlenmesini başka bir devlete bağlı olmadan gerçekleştirebilmesi, kendi yetkilerini doğrudan kendisinin belirleyebilmesi ve sınırlayabilmesi, yasama yürütme ve yargı işlevlerini özgürce gerçekleştirmesi gerekir. Devlet gücünün sınırlarını belirleyen hukuk kuralları, gerektiğinde devlet tarafından değiştirilebilir. Devletin kendi kendisini sınırlamasından doğan bireysel haklar, devletin iradesi dışında kalmazlar. Bu tür hukuk kuralları devletin çıkarıyla çatıştığında devlet bunları değiştirmek olanağına sahiptir. Ancak genel olarak, devlet koyduğu hukuk kurallarına uygun hareket etmelidir. Hukuk düzeninin varlığı devletin örgütlenmesi için de gereklidir ve bu düzen bireylerin devletin emirlerine uymasını güvence altına alır. Devletin, hukuksal kuralları ortadan kaldırarak fiili bir güç olarak toplumu yönetmeye kalkışması onun varlığıyla bağdaşmaz. Hukuk bir kez oluştuktan sonra hem bireyler hem de devlet açısından zorlayıcı bir niteliğe sahip olur. Jellinek'e göre hukuk, devletle birlikte oluşur ve devletin organları aracılığı ile işlerlik kazanır.

Devlet sosyolojisi ve kamu hukuku

Jellinek'in devlet kuramına ilişkin çalışmaları Alman hukuk bilimini büyük ölçüde etkilemiştir. Onun devletin hukuksal ve toplumsal boyutlarını bir bireşime vardırma çabası sorunu çözmekten uzak kalmakla birlikte, konuya önemli bir katkı oluşturmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Die Weltanschauungen Leibniz und Schopenhauers*, 1872, ("Leibniz ve Schopenhauer'in Dünya Görüşleri"); *Die sozialethische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe*, 1878, ("Hukuk, Yanlış ve Cezanın Toplumsal ve Ahlaki Anlamı"); *Die rechtliche Natur der Staatenverträge*, 1880, ("Devletlerin Antlaşmalarının Hukuksal Doğası"); *Die Lehre von den Staatenverbindungen*, 1882, ("Devletlerarası İlişkiler Kuramı"); *Gesetz und Verordnung*, 1887, ("Yasalar ve Kararlar"); *System der subjektiven öffentlichen Rechte*, 1892, ("Öznel Kamu Hakları Sistemi"); *Die Erklärung der Menschen - und Bürgerrechte*, 1895, ("İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"); *Allgemeine Staatslehre*, 1900, ("Genel Devlet Kuramı").

• **KAYNAKLAR:** R.Emerson, *State and Sovereignty in Modern Germany*, 1928; H.Kelsen, *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre entwickelt aus der Lehre vom Rechtssätze*, 1911; L.Nelson, *Die Rechtswissenschaft ohne Recht*, 1917.

• **BAKINIZ:** ANZILOTTI, BERGBOHM, CARRE DE MALBERG, GIERKE, JHERING, KELSEN.

JENNER, Edward
(1749-1823)

İngiliz, hekim. Geliştirdiği çiçek aşısı yöntemiyle bağışıklıkbilimin öncülerinden olmuştur.

17 Mayıs 1749'da Gloucestershire'daki Berkeley'de doğdu, 24 (ya da 26) Ocak 1823'te aynı kentte öldü. 13 yaşından 21 yaşına değin bir cerrahın yanında çalışarak tıp ve cerrahi alanında deneyim kazandı. 1770'te Londra'ya giderek ünlü anatomi bilgini John Hunter'ın önce öğrencisi, sonra asistanı oldu. 1773'te Berkeley'e dönerek yaşamının sonuna değin aynı kentte hekimlik yapan ve büyük ilgi duyduğu doğabilim araştırmalarını ikinci bir uğraşı olarak sürdüren Jenner, 1813'te Oxford Üniversitesi'nin onur doktorasıyla ödüllendirilmiş, 1788'de Royal Society üyeliğine seçilmiştir.

Zaman zaman büyük salgınlara dönüşen ve çoğu kez ölümle sonuçlanan çiçek hastalığı, yüzyıllar boyunca büyük bir tehlike olarak insan yaşamını tehdit etmişti. Ancak, hastalığı hafif atlatan kişilerin ikinci bir kez aynı hastalığa yakalanmadığını farkeden Türkler ve bazı doğu halkları, geliştirdikleri aşı yöntemiyle çiçek hastalığına karşı bağışıklık sağlayabiliyorlardı. Hastalığı hafif geçirenlerin derilerindeki yaralardan alınan salgılar kullanılarak Türkler'in uyguladığı bu aşı yöntemini Türkiye'deki İngiliz büyükelçisinin eşi Lady Mary Wortley Montagu 1720'lerin başlarında mektuplarıyla İngiltere'ye tanıtmıştı. Ancak, aşı uygulanan kişide ortaya çıkabilecek tepki kimi zaman denetlenemediğinden bu yöntem sakıncalı görünüyordu.

Doğduğu bölgenin, ineklerden insana bulaşan çiçek hastalığının hem hafif seyrettiği, hem de insanda çiçek hastalığına karşı yaşam boyu bağışıklık yarattığı yolundaki geleneksel inanışını sınamak isteyen Jenner, oldukça tehlikeli bir denemeye girişti. 1796'da, inekten bulaşmış çiçek hastalığı geçirmekte olan bir hastanın yarasından hazırladığı aşıyı 8 yaşında bir çocuğa uyguladı. 2 ay sonra aynı çocuğa çiçek aşıladığında hastalık belirtilerinin ortaya çıkmadığını gözlemleyen Jenner, bu yöntemle çiçek hastalığına karşı bağışıklık kazanılabileceğini kanıtlamıştı. Ancak

geliştirdiği aşı yönteminin benimsenmesini geciktirecek birçok güçlükle karşılaştı. Önce aşıyı hazırlamak için, inekten bulaşmış çiçek hastalığı geçiren kişi ve aşıyı uygulayacağı gönüllü bulmakta güçlük çeken, Royal Rociety'den beklediği ilgiyi göremeyen Jenner, sonunda bazı meslektaşlarının da desteğiyle amacına ulaştı. Kısa sürede önce İngiltere'de, ardından tüm Avrupa'da benimsenerek uygulamasına geçilen bu aşılama yöntemi, çiçek hastalığında ölüm oranını büyük ölçüde azalttı.

• YAPITLAR (başlıca): *An Inquiry into the Causes and Effects of Variolae Vaccinae*, 1798, ("Variola Vaccinae'nin Nedenleri ve Etkileri Üstüne Bir Araştırma"); *On the Migration of Birds*, 1823, ("Kuşların Göçü Üzerine").

JENNEY, William le Baron (1832-1907)

ABD'li mimar ve yapı mühendisi. Chicago Okulu denilen üslubun kurucusudur.

25 Eylül 1832'de Massachusetts'te Fairhaven'da doğdu, 15 Haziran 1907'de Los Angeles'te öldü. Paris'te École Polytechnique'te mühendislik öğrenimi yaptı, 1859-1861 arasında da aynı kentte École Centrale des Arts et Manufactures'de mimarlık okudu. 1861-1865 arasında Amerika İç Savaşı'nda orduda mühendis olarak görev yaptı ve binbaşılığa dek yükseldi. 1868'de Chicago'da bir mimarlık ve mühendislik bürosu açtı. 1876-1880 arasında Michigan Üniversitesi'nde öğretmenlik etti. 1905'te hastalığı nedeniyle Los Angeles'a gitti ve ölümüne değin orada kaldı. Kurduğu büro bugün de Mundie and Jensen adıyla çalışmasını sürdürmektedir.

Jenney'in ilk önemli tasarımı 1879'da büyük bir mağaza için yaptığı *Leiter Binası*'dır. 1883-1885 arasında ise çelik iskelet yapım yöntemini kullanan ilk gökdelen olan *Home Insurance Company Binası*'nı gerçekleştirmiştir. İskeletin yanı sıra yığma yapım yöntemini de kullandığı bu yapının ardından, 1889'da *II.Leiter Binası*'nı tasarlamıştır. Bu, çeliğin taşıyıcı olarak tek başına kullanıldığı ilk yüksek yapıdır. Bir yapının biçimlenmesinde yapımın dıştan algılanabilecek biçimde düzenlenmesinin önemli olduğunu savunan Jenney, bu düşüncesini, *II.Leiter Binası*'nda yaptığı giydirme yüz benzeri düzenlemelerde gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Tasarımlarında, Fransa'da öğrendiği çelik yapım yöntemleriyle Alman mimarlarının süsleme anlayışlarını birleştirmiştir. Yapılarında oran ve ayrıntılardan çok, taşıyıcı sisteme önem vermiş, bunlar biçimlerinden çok, teknik yenilikleriyle etkili olmuşlardır. Jenney'in bürosunda L.Sullivan, W.Holabird, M.Roche ve D.Burnham gibi daha sonra Chicago Okulu'nun ünlü temsilcileri olan mimarlar çalışmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *I.Leiter Binası*, 1879, Chicago; *Home Insurance Company Binası*, 1884-1885, Chicago; *Manhattan Binası*, 1889, Chicago; *II.Leiter Binası*, 1889, Chicago; *Ludington Binası*, 1891, Chicago; *Fair Mağazası*, 1891, Chicago.

• BAKINIZ: HOLABIRD, L.SULLIVAN.

JENSEN, Johannes Hans (1907)

Alman fizik bilgini. Atom çekirdeğinin yapısına ilişkin buluşuyla tanınır.

Johannes Hans Daniel Jensen 25 Haziran 1907'de Hamburg'da doğdu. 1932'de Hamburg Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı. 1936'da aynı üniversitenin öğretim kadrosuna katıldı. 1941'de Hannover'deki Technologische Institut'da, 1949'da da profesör olarak Heidelberg Üniversitesi'nde görev aldı. Aynı yıllarda atom çekirdeğinin yapısına ilişkin yeni bir kuram geliştiren Jensen, 1955'te kendinden bağımsız olarak aynı sonuçlara ulaşmış olan Alman asıllı ABD'li fizik bilgini Maria Goeppert Mayer ile birlikte *Elementary Theory of Nuclear Shell Structure* ("Çekirdeğin Kabuk Yapısının Başlangıç Kuramı") adlı kitabı hazırladı. İki bilim adamının çekirdek yapısına ilişkin ortak kuramları 1963 Nobel Fizik Ödülü'nü Eugene P.Wigner ile paylaşmalarını sağladı. Jensen çalışma yaşamının son yıllarında Hamburg Üniversitesi'ne bağlı Kuramsal Fizik Enstitüsü'nün başkanlığını yapıyordu.

Jensen ve Mayer'in geliştirdikleri kurama göre atom çekirdeğinde yer alan proton ve nötronlar, çekirdeğin merkezinden farklı uzaklıklarda bulunan tabakalar oluşturacak biçimde devinirler. Elektronların en dıştaki devinimlerine benzer bir biçimde devinen parçacıklardan oluşan bu çekirdek modeli, özellikle kimi elementlerin ötekilere oranla daha kararlı ve izotop sayısı açısından daha zengin oluşunu, doğada kimi elementlerin ötekilerden daha fazla bulunuşunu açıklamakta son derece başarılı oldu.

• BAKINIZ: M.G.MAYER.

JESPERSEN, Jens Otto (1860-1943)

Danimarkalı dilbilimci. Gelişim olgusuna dayanan bir dilbilim kuramı oluşturmuştur.

16 Temmuz 1860'ta Randers kentinde doğdu, 30 Nisan 1943'te Kopenhag'da öldü. Kopenhag Üniversitesi'nde hukuk okurken 19.yy karşılaştırmalı tarihsel dilbilimcilerinden Rasmus Rask'ın etkisiyle, Hint-Avrupa dilleri ve genel dilbilim sorunlarıyla yakından ilgilendi. 1891'de doktorasını tamamladıktan sonra, 1893'te Kopenhag Üniversitesi'ne öğretim üyesi atandı. Paris, Berlin, Leipzig ve Londra'da döneminin önde gelen dilbilimcileriyle çalıştı. 1906'da *Growth and Structure of the English Language* ("İngiliz

Dilinin Gelişmesi ve Yapısı") adlı kitabıyla Institut de France'ın Volney Ödülü'nü kazandı. 1909'dan 1910'a değin ABD'de Columbia Üniversitesi'nde konuk profesörlük yaptı. Kopenhag, Oslo, Gand, Prag, Amsterdam ve Lund akademileri üyeliklerine seçildi. 1920-1921 arasında Kopenhag Üniversitesi'nin rektörlüğünde bulundu.

Otto Jespersen ilk dilbilim çalışmalarını sesbilgisi (fonetik) alanında yapmış ve özellikle ses ile anlam arasındaki bağıntıyla ilgilenmiştir. Dillerdeki gelişme bağlamında Yenidilbilgiciler'in (Junggrammatiker) ses yasalarının kesinliği konusundaki görüşlerine karşı çıkmıştır. Bir süre İngiliz sesbilgisi uzmanı Henry Sweet'le (1845-1912) çalışmış, onunla birlikte bir uluslararası sesbilgisi alfabesi oluşturmaya çalışmıştır.

Darwin ve Spencer'in evrimci kuram konusundaki araştırmalarından çok etkilenen Jespersen için gelişim olgusu büyük önem taşır. Dili bir bildirişim aracı olarak görür. Ona göre dilbilimin amacı, iki görünümü olan dili incelemektir: Dış görünüm ya da sesbilgisel ve dilbilgisel yapı, bir de iç görünüm ya da anlamsal yapı.

Jespersen'in ayrıca yapay diller (özellikle Esperanto'nun yalınlaştırılmış bir biçimi olan İdo), dil öğretimi, çağdaş İngilizce'nin dilbilgisi üzerine kitapları ve Danca yazılmış bir otobiyografisi vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Progress in Language with Special Referance to English*, 1884, ("İngilizce'ye Yapılan Özel Göndermelerle Dilde Gelişme"); *Growth and Structure of the English Language*, ("İngiliz Dilinin Gelişmesi ve Yapısı"); *Language, Its Nature, Development and Origin*, 1922, ("Dil, Doğası, Gelişmesi ve Kökeni"); *The Philosophy of Grammar*, ("Dilbilgisinin Felsefesi"); *A Modern English Grammar*, 7 cilt, 1909-1949, ("Modern İngilizce'nin Dilbilgisi"); *An International Language*, 1928, ("Uluslararası Bir Dil").

• BAKINIZ: BRUGMANN, RASK.

JETHRO TULL

İngiliz pop müzik topluluğu. *Rock* müziğinin özgün örneklerini vermiştir.

Topluluk 1967'de flütçü Ian Anderson, gitarcı Mick Abrahams, basçı Glenn Cornick ve davulcu Clive Burker'ın bir araya gelmesiyle kuruldu. 1969'da Abrahams'ın yerini alan Martin Barre daha sonra Anderson'la birlikte topluluğun hiç değişmeyen üyelerinden biri oldu. 1970'te klavyeli çalgılarda John Evans gruba katıldı. 1971'de Burker'ın yerini Barriemore Barlow, Cornick'in yerini ise 1976'ya değin Jeffrey Hammond-Hammond, ondan sonra da John Glascock aldı. 1977'de, Jethro Tull'ın yaylı çalgılar düzenlemelerini yapan David Palmer, topluluğun ikinci klavyecisi oldu.

1970'te, o yılların en önemli topluluklarından biri sayılan Cream'den boşalan yeri dolduracağı sanılan Jethro Tull giderek *progressive rock* türü müziğe yöneldi. Topluluk, bünyesinde güçlü müzikçileri barındırıyordu. Yine de başarısı daha çok, akustik gitardaki ustalığı, *rock* müziğinde pek kullanılmayan bir çalgı olmasına karşın özgün bir teknikle çaldığı flütü, kimi yerde bilinç akışına yaklaşan sözleri, sesini kullanışındaki başarısı ve besteleriyle eksiksiz bir müzikçi kişiliği olan Ian Anderson'dan kaynaklanıyordu.

Topluluğun 1979'a değin kullandığı ve tek bir parça içinde farklı havaları yansıtabilen ani değişmeler, yerini giderek daha yalın ve akıcı bir müzik anlayışına bıraktı. Gene aynı yıl John Glascock'un ayrılmasıyla *Stormwatch*'da başçılığı da üstlenen Anderson ve gitarcı Martin Barre dışındaki tüm Jethro Tull kadrosu 1980'de değişti. Bu değişiklikler 1982'de de sürdü.

• YAPITLAR (başlıca): *This Was*, 1968; *Stand Up*, 1969; *Benefit*, 1970; *Aqualung*, 1971; *Thick as a Brick*, 1972; *Living in the Past*, 1972; *A Passion Play*, 1973; *Warchild*, 1974; *Minstrel in the Gallery*, 1975; *Too Old to Rock'n Roll too Young to Die*, 1976; *Songs from the Wood* 1977; *Heavy Horses*, 1978, *Bursting Out*, 1978, konser; *Stormwatch*, 1979; *A*, 1980; *The Broadsword and the Beast*, 1982; *Underwraps*, 1984.

William Stanley Jevons

JEVONS, William Stanley (1835-1882)

İngiliz, iktisatçı. Öznelci değer kuramının öncülerindendir.

1 Eylül 1835'te Liverpool'da doğdu, 13 Ağustos 1882'de Sussex'de Hastings yakınlarında öldü. 1851'de kimya öğrenimi için Londra'da University College'a girdi. Mali güçlükler nedeniyle 1853'te öğrenimine ara vererek, darphanede devlet görevlisi olarak çalışmak üzere Avustralya'ya gitti. 1859'da Londra'ya dönerek öğrenimini sürdürdü. 1860'ta University College'ı bitirdi. 1863'te master derecesi aldı. 1865'te Manchester'daki Owens College'da

mantık ve politik iktisat dersleri vermeye başladı. 1876'da University College'a profesör olarak atandı. 1880'de sağlık nedenleriyle bu görevden ayrıldı, kısa süre sonra genç yaşta öldü.

Jevons, iktisat yanında istatistik ve mantıkla da yakından ilgilendi. Mantık alanındaki çalışmaları büyük ölçüde, matematik ile mantığı birleştiren George Boole'dan etkilenmiştir. Soyut düşünceleri açıklamada, doğal bilimler konusundaki bilgilerinden yararlanan Jevons'ın yaptığı ve usavurmanın mekanik temellerini gösteren mantık makinesi 1866'da sergilenmiştir.

Jevons'ın asıl önemi iktisat alanındaki çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Ona göre, iktisat bilimsel olmak için, tıpkı doğal bilimler gibi, matematikten faydalanmak zorundadır ve iktisadın yasaları, matematiksel olarak ortaya konmuş az sayıda ilkeye indirgenebilir. Matematiksel yöntemin önemini bu denli vurgulayan Jevons'ın iktisat çalışmaları genellikle matematiksel değildir. Jevons, matematiksel olarak ifade edilecek ilkelerin temelinde insan psikolojisinin yattığı kanısındadır. Bu konuda Jeremy Bentham'ın "acı ve haz hesabı"ndan yararlanmıştır. Ancak, Bentham'dan farklı olarak, acı ve hazların kesin olarak ölçülmesinin gerekli olmadığı, hangi hazzın ya da acının diğerinden fazla olduğu, ya da acının hazdan fazla olup olmadığını bilmenin yeterli olduğu görüşündedir. Ona göre, tüketimi, değişimi ve bölüşümü bu psikolojik çerçeve içinde incelemek gerekir, çünkü bunlar acı ve haz hesabına dayanır. Ana yapıtı olan *Theory of Political Economy*'de ("Politik İktisat Kuramı") iktisadi olguyu, değişikliği dışlayan durağan bir çerçeve içinde ele alır. Temel amacı değişim değerini incelemektir.

Bölüşüm

Nihai fayda

Yalnız fiyatlarla ve malların dolaşımı ile ilgilendiği için, insanları yalnız tükettikleri mallardan fayda sağlayan birimler olarak ele almıştır. Ona göre, birer "haz makinesi" özelliği taşıyan insanların bir diğer önemli niteliği, rasyonel ve sağladıkları faydayı en çoklaştırmaya çalışan bireyler olmalarıdır. İşte, Jevons'a göre iktisadın incelemesi gereken olgular bu davranışlardan kaynaklanmaktadır.

Jevons faydayı, bir malın kullanımından sağlanan haz olarak tanımlamıştır. Ona göre, iktisattaki en önemli yasa doyuma ulaşma eğilimi olduğu için, bir maldan kullanılan miktar arttıkça kullanılan sonuncu birimin sağladığı fayda azalacaktır. Jevons, bu noktadan hareketle, bir maldan kullanılan tüm miktarın sağladığı (toplam) fayda ile, kullanılan sonuncu birimin sağladığı faydayı birbirinden ayırır. Kullanılan son birimin sağladığı faydayı "nihai fayda miktarı" diye adlandırır. Ona göre, kendisinden önceki iktisatçıların temel yanılgısı, toplam fayda ile "nihai fayda miktarı" arasındaki farkı görememiş olmalarıdır. Oysa bir maldan tüketilen miktar arttıkça ondan sağlanan toplam faydanın artmasına karşın, en son birimden sağlanan fayda eninde sonunda azalmaya başlayacaktır. Bu görüş, günümüzdeki neo-klasik iktisat kuramının temel taşlarından birini oluşturan "azalan marjinal fayda" kavramından başka bir şey değildir.

Değişim değeri

Değişimi ve değişim değerini belirleyen de işte bu "nihai fayda miktarı"dır. Jevons, "değer" sözcüğünün çok çeşitli anlamlara geldiğini ileri sürerek "değişim oranı" deyimini kullanır. Ona göre bu değişim oranı, değişimi yapan bireylerin değişilen mallara atfettikleri nihai fayda miktarına bağlı olarak belirlenir. Aslında, Jevons'dan önceki fayda kuramcıları da, değişimin, bireyin satın aldığı malın sağladığı fayda karşılığında verdiğinin sağlayacağı faydadan fazla olduğu sürece devam edeceğini söylemişlerdir. Jevons'ın buradaki en önemli katkısı, toplam ve marjinal fayda arasındaki ayırımı vurgulaması ve bu görüşü matematiksel olarak formüle etmesinde yatmaktadır.

Jevons'ın değişim denklemi, değişimde bulunan kişilerin ellerindeki toplam mal miktarları verildiğinde, faydanın değişimi ve dolayısıyla değişim değerini belirlediğini gösterir. Üretimin, yani toplam mal miktarlarının nasıl belirlendiği sorusuna Jevons'ın verdiği yanıt doyurucu olmaktan uzaktır. Ona göre, üretim maliyetleri malların arzını, arz nihai fayda miktarını, nihai fayda miktarı ise değeri belirler. Ancak, bu üçlü ilişki, değerin temelinde faydanın yattığı önermesiyle çelişmektedir. Bu nedenle, Jevons marjinal faydanın değişimi nasıl belirlediğini gösterdiyse de, faydanın fiyatları nasıl belirlediğini göstermede başarılı olamamıştır. Bunun ana nedeni, Jevons'ın yalnızca mal dolaşımı ve talep ile ilgilenmesi, üretimi incelememiş olmasıdır.

Bölüşümün, değişim ilkelerine bağlı olarak belirleneceğini söyleyen Jevons bu görüşünü geliştirmemiş ve bölüşüm kategorilerini fayda çözümlemesi çerçevesinde incelememiştir. Örneğin, kendisinden önceki ücret kuramlarının yanlış olduğunu ileri sürmüş ve ücretleri net ürünün değerinden faiz, kâr ve rant çıktıktan sonra geriye kalan miktar olarak almıştır. Jevons, Ricardo'nun kâr oranının ücretlerle ters yönde değişeceği görüşüne karşı çıkar. Çünkü, Ricardo'nun tezi kişiyi, sermaye ile emeğin karşıtlığı sonucuna götürür. Oysa, Jevons'a göre, işçiler ile kapitalistler arasında çıkar çatışması değil çıkar birliği vardır. Bu nedenle, sendikacıları kapitalistlere karşı mücadeleden vazgeçmeye çağırır. Serbest değişimin, her iki grubun faydalarını en çoklaştırmasına olanak sağlayacağını ileri sürer.

Jevons'ın sermaye kuramı, üretimin zaman alan bir süreç olduğu görüşüne dayanır. Bu süre uzadıkça üretkenlik de artacaktır. Ancak, sürecin uzaması daha fazla sermaye kullanılmasını gerektirir. Faiz haddi, bu sürecin uzamasının sağlayacağı ek üretimin toplam üretime oranıdır. Zaman tercihini incelememiş olması dışında bu kuram Böhm-Bawerk'in sermaye kuramını andırmaktadır. Daha sonraları zaman tercihini de çözümlemeye katan Böhm-Bawerk tarafından daha tutarlı ve kapsamlı bir biçimde ortaya konmuş olan bu kuram Avusturya Okulu'nun temel taşlarından birini oluşturmuştur.

Günün önemli iktisadi sorunlarını istatistiksel olarak inceleyen Jevons bir de kriz kuramı geliştirmeye çalışmıştır. Güneşte periyodik olarak ortaya çıkan lekelerin güneşin enerjisini, bu nedenle de dünyadaki tarımsal üretimi ve iş hacmini etkilediği görüşüne dayanan bu çaba başarısız kalmıştır.

Geliştirdiği kuram, Jevons'ın da sonradan farkına vardığı gibi, kendisinden önce yaşamış olan Alman iktisatçı Herman Heinrich Gossen'in görüşleriyle büyük benzerlik gösterir. Ne var ki Jevons, bu

kuramın mantıksal tutarlığını ve matematiksel formülasyonunu sağlamıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Pure Logic*, 1864, ("Saf Mantık"); *The Coal Question*, 1865, ("Kömür Sorunu"); *Theory of Political Economy*, 1871 ("Politik İktisat Kuramı"); *The Principles of Science*, 1874, ("Bilimin İlkeleri"); *Money and the Mechanism of Exchange*, 1875, ("Para ve Değişim Mekanizması").

- KAYNAKLAR: W.Böhmert, *W.Stanley Jevons und seine Bedeutung für die theoretische Nationalökonomie in England*, 1891; E.W.Eckard, *Economics of W.S.Jevons*, 1940.

- BAKINIZ: BENTHAM, BOOLE, BÖHM-BAWERK, GOSSEN, C.MENGER.

JHERING, Rudolf von
(1818-1892)

Alman, hukukçu. Hukukta sosyolojik akımın kurucularındandır.

22 Ağustos 1818'de Aurich'de (bugün FAC'de) doğdu, 17 Eylül 1892'de Göttingen'de öldü. Heidelberg, Münih ve Göttingen üniversitelerinde hukuk öğrenimi gördükten sonra 1842'de Berlin Üniversitesi'nden doktorasını aldı. 1845'te Roma hukuku profesörü oldu. 1842-1892 arasında Basel, Rostock, Kiel, Giessen, Viyana ve Göttingen üniversitelerinde hukuk dersleri verdi. 1872'de Avusturya imparatoru tarafından soyluluk unvanı verildi.

Jhering, hukuk felsefesinde 19.yy'a damgasını vuran pozitivizmden etkilenmiştir. Gelişen toplum bilimlerinin ışığında hukuku bir toplumsal olgu olarak değerlendirmiştir. Yararcılık akımından ve klasik iktisattan da etkilenen Jhering, J.Bentham'ın bireyci kuramının tersine toplumsal gereksinimlerin belirleyiciliğini vurgulamıştır. Ayrıca iktisadi yaşamın insan için önemine dikkati çekmiştir. Hukuk bilimi alanında hukuksal kurumların toplumsal koşullara ve iktisadi kurumlara bağlı olarak şekillendiğini ilk ortaya atan Jhering'dir. Bunun yanı sıra belirleyici etmen olarak iktisat dışı değerlerin ve ahlakın önemini de vurgulamıştır.

Jhering ilk yıllarda Roma Hukuku'nun etkisinde kalmıştır. 1868'de mülkiyet üzerine yazdığı bir incelemede hukukta geleneksel yöntem olan kavramsal çözümlemeyi kullanmıştır. Hukuku kendi kendine yeten bir sistem olarak değerlendiren Jhering bir sorunu çözebilmek için mantıkla kurulmuş hukuki kavramları bilmenin yeterli olduğunu savunmuştur. Daha sonra hukukun kutsal ve dokunulmaz görüntüsünü yıkıp, yaşamın içinde ele almak gerekliliğini ileri sürmüştür. *Der Kampf ums Recht* ("Hak İçin Mücadele") adlı kitabında bireyin yasal haklarına yapılan saldırının aynı zamanda kişiliğine yönelik bir hakaret olduğunu ve dolayısıyla kişi için saldırıyı geri çevirmenin ahlaki bir görev olduğunu, kişinin yasal hakkını aramasının onun topluma olan bir borcu olduğunu ileri sürmüştür. Jhering etki uyandıran ve yirmi dile çevrilen bu kitabında kişinin yasal ve ahlaki hakları ve görevlerinden kalkarak toplum düşüncesine varmıştır. Kavramsal çözümleme yöntemini terkeden Jhering, felsefesini toplum, devlet ve hukuk ilişkisi üzerinde yoğunlaştırmıştır. En önemli çalışması sayılan *Der Zweck im Recht* ("Hukukta Amaç") adlı kitabında sosyolojik görüşleri ışığında hukuk felsefesini geliştirmiştir. Hukukta sosyolojik akım olarak bilinen görüşün temellerini attığı bu yapıtında hukukun özünün ve anlamının toplum için öneminden kaynaklandığını öne sürmüştür.

Toplumsal mekanizma

Jhering'in hukuk ve devlet kuramının temelinde toplum kavramı yatar. Toplumsal çözümlemede amaç ve çıkar iki anahtar kavramdır. Toplumun, bencilliğe ve bireysel çıkarlara dayalı bir rejimde nasıl var olabildiği sorusuna, bireysel amaç ve çıkarlardan daha önemli ve yüksek olan toplumsal amaç çerçevesinde çeşitli mekanizmaların toplum düzenini sağladığı yanıtını verir. Jhering'e göre toplum, ortak bir amacın yasal yoldan elde edilmesi için bir araya gelmiş insanların oluşturduğu birliktir. Burada toplumu harekete geçiren güç insan iradesidir. Bu irade milyonlarca insanın çıkarlarının, çabalarının, bencilliklerinin, başkaldırılarının, zayıflıklarının ve suçlarının çatışması sonucu ortaya çıkar. İnsan iradesine yön veren güçlerin toplamı toplumsal mekanizmayı oluşturur.

Toplumsal mekanizma, kaldıraç prensibi aracılığıyla toplumun amaçları için iradeyi harekete geçirir. Jhering toplumsal hareketi belirlemek için, kaldıraç ilkesi adını verdiği bu kuramda dört kaldıraç tipi tanımlar. Bunlardan ilk ikisi bencilliğe dayanan ödül ve baskı, diğer ikisi ise ahlaka dayanan görev duygusu ve sevgidir.

Devlet ve hukuk

Jhering'in hukuk felsefesi, bencilliğe dayanan ödül ve baskı kaldıraçlarının incelenmesine dayanır. İktisat, ödül kaldıracı yoluyla insan isteklerinin elde edilmesinin örgütlenmesidir. Baskının örgütlenmiş biçimi ise devleti ve hukuku yaratır. Devlet, toplumsal baskı gücünün tek sahibidir. Hukuk ise devlet gücünün hizmetinde olan zorunlu kurallar toplamıdır. Ancak hukuk, devlet otoritesini de sınırlayan bağlayıcı bir güçtür. Devlet ve hukuk başlı başına amaç değil, amaca giden yolda araçtırlar. Amaç, toplumsal yaşam koşullarını belirlemek ve korumaktır. Jhering'e göre hukuk, devlet gücü tarafından zor kullanılarak güvenceye alınan toplumsal yaşam koşullarının toplamıdır.

Jhering zor kullanmanın, baskının toplumsal kaçınılmazlığını vurgulamakla birlikte yetersizliğini de belirtir. İki bencillik kaldıracının yanı sıra insanın daha üstün yanı olan ahlak da bu amaçların gerçekleştirilmesinde önemli rol oynar. Toplum, devlet, hukuk, iktisat bireysel çıkarların birbirleriyle birleştirilmeleri ve bağlanmalarının çeşitli biçimleridir, ancak tamamı değildir. Terbiye, nezaket, sevgi gibi ahlaki değerler de toplumun var olması için gereklidir.

Jhering'in mülkiyet üzerine düşünceleri çağdaş hukuk uzmanlarından farklıdır. Roma Hukuku uzmanları mülkiyet sahibine mutlak haklar tanırken, Jhering bu hakların toplumsal gereksinmelere bağımlı olmasının gerekliliğini vurgular. 1868'de yayımlanan *Beiträge zur Lehre von Besitz* ("Mülkiyet Öğretisine Katkılar") ve yirmi yıl sonra yazdığı *Der Besitzwille, zugleich eine Kritik der herrshenden Juristischen Methode*, ("Mülkiyet Eğilimi, Günümüz Hukuk

Yönteminin Eleştirisi") adlı yapıtlarında, irade kuramını eleştirerek, mülkiyetin korunmasını tarihsel olarak belirleyen toplumsal etmenlere dikkati çeker. Mülkiyet kavramının toplumsal değişim ile birlikte farklı biçimler aldığını vurgular.

Jhering'in sosyolojik görüşlere dayanan hukuk felsefesi toplumun gerekliliğini ve birincilliğini vurgulamış, devlet, hukuk ve iktisat kavramlarını toplumsal yaşama bağlı gereklilikler olarak çözümlemiştir. Hukukun kutsal ve dokunulmaz bir kurum olarak algılandığı bir dönemde, onun toplumsal amaçlara ve bireysel çıkarlara bağımlı bir kurum olduğunu ve mutlak olmadığını, tarih boyunca toplumdan topluma değiştiğini ileri sürmüştür. Devletin ve hukukun toplum için vazgeçilmezliğine inanan Jhering güçlü ve merkezi devlet yanlısı olup, Bismarck yönetimi ve monarşinin belli başlı savunucularından olmuştur. Jhering'in sosyolojik pozitivizmi çağdaş hukuk ve devlet kuramında büyük bir önem kazanmıştır. Hukuk kurumunun iktisadi ve toplumsal yapı ile açıklandığı tüm 19.yy ve 20.yy düşünürlerinde Jhering'in etkisi görülmektedir.

- YAPITLAR (başlıca): *Geist des römischen Rechts*, 4 cilt, 1852-1865, ("Roma Hukukunun Özü"); *Der Zweck im Recht*, 2 cilt, 1877-1883, ("Hukukta Amaç"); *Der Kampf ums Recht*, 1872, ("Hak İçin Mücadele"); *Beiträge zur Lehre vom Besitz*, 1868, ("Mülkiyet Öğretisine Katkılar"); *Der Besitzwille, zugleich eine Kritik der herrschenden juristischen Methode*, 1889, ("Mülkiyet Eğilimi, Günümüz Hukuk Yönteminin Eleştirisi").

- BAKINIZ: BENTHAM.

JIMÉNEZ, Juan Ramón
(1881-1958)

İspanyol, şair. Çağdaş İspanyol edebiyatının öncülerindendir.

24 Aralık 1881'de Endülüs bölgesinde, Moguer' de doğdu, 29 Mayıs 1958'de Porto Riko'da San Juan'da öldü. Önceleri bir Cizvit okulunda okudu. Sevilla Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görmesine karşın, asıl ilgi alanı olan edebiyat çalışmalarına yöneldi. 1900'de Madrid'e gitti. İlk şiir kitapları aynı yıl basıldı. Bu arada zihinsel bir rahatsızlık geçirerek Madrid ve Fransa'da tedavi gördü. 1905'te Moguer'e döndü ve altı yıl burada yaşadı. 1912-1916 arasında Madrid'de dergi yönetmenliği yaptı. 1916'da ABD'ye giderek Hintli şair Rabindranath Tagore'dan yaptığı çevirilerle tanınan şair Zenobia Camprubí Aymar ile evlendi. İspanya'ya dönüşünde, çağdaş İspanyol şiirinin gelişiminde önemli bir yeri olan *Diario de un poeta recién casado* ("Yeni Evli Bir Şairin Günlüğü") adlı yapıtını yayımladı. 1936'da İç Savaş'ın çıkması üzerine İspanya'dan ayrıldı, yaşamını ABD ve Porto Riko'da sürdürdü. 1956'da Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı.

Jiménez'in ilk dönem şiiri, Modernismo adlı yenilikçi edebiyat akımının öncüsü Rubén Darío'nun ve simgeci (sembolist) Fransız şairlerinin etkisindedir. Sonraları, şiir anlayışını daha arılaştırdığı "saf şiir" döneminde, kısmen Tagore etkisinde yapıtlar vermiştir. Son döneminde dinsel nitelikli bir şiire yönelmiştir. Düzyazı türünde de önemli yapıtlar vermiş, çocukluğunda bir eşekle olan arkadaşlığının öyküsünü anlattığı *Platero y yo* (Platero ve Ben), çağdaş İspanyol edebiyatının klasiklerinden sayılmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Almas de violeta*, 1900, ("Menekşe Ruhları"); *Jardines lejanos*, 1905, ("Uzak Bahçeler"); *Diario de un poeta recién casado*, 1917, ("Yeni Evli Bir Şairin Günlüğü"); *Poesía*, 1923, ("Şiirler"); *Voces de mi copla*, 1945, ("Şarkımın Sesleri"). Düzyazı: *Platero y yo*, 1917, (Platero ve Ben).

- KAYNAKLAR: L.R. Cole, *The Religious Instinct in the Poetry of Juan Ramón Jiménez*, 1967; P.R. Olson, *Circle of Paradox: Time and Essence in the Poetry of Juan Ramón Jiménez*, 1967.

- BAKINIZ: DARÍO.

JIREČEK, Josef Konstantin
(1854-1918)

Avusturyalı tarihçi. Balkan halklarının tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır.

24 Temmuz 1854'te Viyana'da doğdu, 10 Ocak 1918'de aynı kentte öldü. Çek asıllı bir ailenin oğluydu. Prag Üniversitesi'nde tarih öğrenimi gördü. 1877-1879 arasında aynı üniversitede doçent olarak ders verdi.

Jireček Balkan Yarımadası'nda yaşayan, Bulgar, Sırp, Rumen ve Arnavut halklarının Orta Çağ tarihi üzerinde çalıştı. Siyasi, toplumsal, iktisadi ve kültürel tarihle olduğu kadar, tarihsel coğrafya ve etnografyayla da ilgilendi.1876'da yazdığı *Die Geschichte der Bulgaren* ("Bulgarların Tarihi") adlı kitabı kendişine büyük ün kazandırdı. 1879'da, Bulgar hükümeti tarafından Sofya'ya davet edildi. Bulgaristan Eğitim Bakanlığı'nda çalıştığı beş yıl içinde Bulgar eğitim sisteminin yeniden örgütlenmesine katkıda bulundu. 1891'de ilk elden topladığı kaynaklara dayanarak, konusundaki en önemli çalışmalardan biri olan, *Das Fürstenthum Bulgarien*"i ("Bulgar Prensliği") yazdı. Bu kitabını, Sırplar'ın tarihi konusunda temel bir kaynak olan *Geschichte der Serben* ("Sırpların Tarihi") izledi.

Jireček'in Balkan tarihinin yazılmasına yaptığı katkının özgünlüğü ve önemi, her türden kaynağı, özellikle arşivleri, eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmesinden; kendisinden önce ortaya atılmış kuram, varsayım ve kavramları şüpheci bir bakış açısıyla ele alarak, yeni kuram, varsayım ve kavramlar üretmesinden; siyasal verileri, toplumsal, iktisadi hukuksal ve etnografik verilerin ışığında değerlendirmesinden ileri gelir. Jireček, çalışmalarıyla Balkan ülkelerinin toplumsal, siyasal ve iktisadi yapılarının, Batı Avrupa ve Bizans'tan ne ölçüde etkilendiğini açığa çıkartmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Die Geschichte der Bulgaren*, 1876,

("Bulgarların Tarihi"); *Das Fürstenthum Bulgarien*, 1891, ("Bulgar Prensliği"); *Geschichte der Serben*, 1911-1918, ("Sırplar'ın Tarihi").

JITTA, Daniel Josephus
(1854-1925)

Hollandalı hukukçu. Devletler özel hukuku kuramına yaptığı katkılarla tanınır.

Hukuk öğrenimini tamamladıktan bir süre sonra Amsterdam Üniversitesi'nde uluslararası ticaret ve devletler özel hukuku profesörü oldu. La Haye'de danıştay üyeliği görevinde bulundu.

Jitta devletler özel hukuku konusundaki çalışmalarında, hoşgörülü, uzlaştırıcı ve birleştirici bir yaklaşıma bağlı kalmıştır. Jitta'ya göre, insanlık yalnızca fiili bir topluluk değil, aynı zamanda hukuksal bir topluluktur. Bu topluluk bütün insanların gereksinimlerini karşılayan ilkelere bağlı kalarak yönetilmelidir. Devletler hukukunun temelini oluşturan bu ilkelerin amacı, evrensel olarak geçerli yasaların yapılmasını ve toplumda geçerli kılınmasını sağlamaktır. Bütün devletler bu ilkelere saygı göstermek zorundadır. Devletler, yalnızca kendi yurttaşlarının değil, bütün insanlığın düzen içerisinde yaşamasını sağlamakla yükümlüdür. Devletler özel hukuku, bir yasalar çatışması olarak değil, hukukla bağlı insan topluluklarının istemleri gözetilerek düzenlenmiş bir özel hukuk dalı olarak değerlendirilmelidir. Değişik ülkelerin yasaları arasındaki çatışmaların çözüme kavuşturulması, bu hukukun ana amacı olmamakla birlikte, işlerliğini sağlamak için başvurduğu bir önlemdir.

Jitta, devletler özel hukukunda göreli ve mutlak olmak üzere iki uluslararası ilişki türü tanımlamıştır. Birinci tür yabancılar arasındaki ilişkilerdir. Devletin politikaları ve gelenekleri ile çatışmadığı sürece bu tür ilişkilerde yabancı ülkenin yasaları uygulanır. İkinci tür ise birden fazla devleti ilgilendirir. Devletler hukukunun uygulandığı alan işte bu alandır. Bu ilişkiler sırasında ortaya çıkan, farklı yasaların çatışması gibi sorunlar, genellikle devletlerden birinin yasasının uygulanmasıyla çözümlenir. Bu çözüm yolunun işlemediği durumlarda ise, bütünüyle bağımsız ve yeni bir kural oluşturmak gerekir. Devletler özel hukukuyla ilgili bir sorun çözülmeye çalışılırken insanlığın tümüne seslenebilecek ölçütler esas alınır. Ancak, bu ölçütlerin, devletlerin özel yasalarıyla karşıtlık içerisinde olmamaları gerekir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Method of Private International Law*, 1890, ("Devletler Özel Hukukunun Yöntemi"); *The Substance of Obligations in Private International Law*, 2 cilt, 1906-1907, ("Devletler Özel Hukukunda Zorunlulukların Özü").

JİVKOV, Todor
(1911)

Bulgar devlet adamı. 1971'den bu yana Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi başkanıdır.

Todor Hristov Jivkov 7 Eylül 1911'de Sofya'nın Pravets köyünde doğdu. Yoksul bir köylü ailesinin oğludur. 1929'da Bulgar Komünist Gençlik Birliği'ne, 1932'de de Bulgaristan Komünist Partisi'ne (BKP) üye oldu. 1941'e değin Sofya'da çeşitli parti örgütlerinde çalıştı. II. Dünya Savaşı sırasında Naziler'in Bulgaristan'a girmeleri ve ülkedeki faşist yönetimin Almanya'nın yanında savaşa katılmasıyla başlayan antifaşist mücadeleye etkin biçimde katıldı. 1941-1944 arasında Partizanlar Ordusu'nda komutan yardımcılığı yaptı ve Sofya parti örgütünün yöneticileri arasında yer aldı. 1944'teki halk ayaklanmasından hemen önce Sofya bölgesi partizan birlikleri arasında eşgüdüm sağlayan Harekât Bürosu'nun başkanlığına getirildi.

9 Eylül 1944'teki halk ayaklanmasının başarıya ulaşmasından ve 1946'da Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra çeşitli parti görevlerinde bulundu. 1948'de BKP Merkez Komitesi üyeliğine seçildi. 1951'de Politbüroya girdi. 1954'te BKP Merkez Komitesi 1. sekreterliğine getirilen Jivkov, bu görevini 1981'de BKP genel sekreteri olana değin sürdürdü.

Jivkov parti yöneticiliğinin yanı sıra 1962-1971 arasında başbakanlık görevinde de bulundu. 1971 anayasasıyla Ulusal Meclis Prezidiyumu'nun Devlet Konseyi'ne dönüştürülmesiyle Devlet Konseyi başkanı olan Jivkov, halen (Ekim 1984) bu görevini sürdürmektedir.

JODL, Friedrich
(1849-1914)

Alman, filozof. Doğalcı birci görüşleriyle Alman Olguculuğu'nu sürdürmeye çalışmıştır.

23 Ağustos 1849'da Münih'te doğdu, 26 Ocak 1914'te Viyana'da öldü. 1880'de Münih Üniversitesi'nde felsefe doçenti, 1885'te Prag'daki Alman Üniversitesi'nde profesör oldu. 1896'da çağrıldığı Viyana Üniversitesi'nde yaşamının sonuna değin çalışmalarını sürdürdü.

Jodl'un doğalcı birci olarak nitelenen düşüncesi, S. Mill, L.Feuerbach ve A. Comte'tan izler taşır. Ona göre, felsefenin temelinde, bilimlerde olduğu gibi, deneysel bilgi vardır. Felsefenin görevi, deneyle edinilen bilgiyi dizgeleştirmek ve bir dünya görüşü çerçevesinde yorumlamaktır. İnsanın dışında, nesnel bir dış dünya vardır. Bu dünya insana sınırsız sorunlar sunduğundan, insanın bilmesi gerekenlerin sınırsızlığı, bilgisinin sınırlılığıdır. Kesin kurallara göre işleyen dünya düzeni ile onu kavramak için

yeterli olan insan anlığı arasında aracıya gerek yoktur.

Ruhbilimle ilgilenen Jodl'un, bu alandaki görüşleri de onun Doğalcı Bircilik'ine *(naturalistische Monismus)* uygundur. Bilinç, bir töz değil, edimdir. Özdeksel olmayan bir varlıkla değil, yaşayan bir organizma ile vardır. Gövde ve bilinç bu anlamda birdir. "Zihinsel" ve "fiziksel" kavramlar, tek bir durumun, başka anlatımlarıdır.

Jodl, ahlak kavramının sürekli bir evrim içinde olduğunu savunur. Ahlaklılığı belirleyen, usça belirlenen toplumsal güdüler, toplumsal yarar düşüncesidir. Yavaş yavaş dinden uzaklaşan ahlak, dizgesinin odağına insanı yerleştirmektedir. Çünkü din de, ondaki gizemci öğeler de insanın buluşlarıdır. Jodl, bir hümanist olarak, laik, özgür düşüncenin ve bu yolda eğitimin savunuculuğunu üstlenmiştir.

• YAPITLAR (başlıca) *Geschichte der Ethik*, 2 cilt, 1882-1889, ("Ahlak Tarihi"); *Ludwig Feuerbach*, 1904; *Der Monismus*, 1911, ("Bircilik"); *Kritik des Idealismus*, (ö.s.), 1920, ("İdealizmin Eleştirisi").

• KAYNAKLAR: B.von Carneri, *Briefwechsel zwischen Haeckel und Jodl*, 1922; M.Jodl, *Friedrich Jodl*, 1920.

• BAKINIZ: COMTE, L.FEUERBACH, J. S.MILL.

JOFFRE, Joseph
(1852-1931)

Fransız, asker. 1915-1916 yıllarında Fransız ordularının başkomutanlığını yapmıştır.

Joseph Jacques Césaire Joffre 12 Ocak 1852'de Rivesaltes'da doğdu, 3 Ocak 1931'de Paris'te öldü. Paris'teki École Polytechnique'te öğrenim gördü. 1870'te orduya girerek Fransız-Alman Savaşı'nda Paris'in savunulmasında görev aldı. Daha sonra ordu da istihkâm subayı olarak çalıştı. 1876'da yüzbaşı oldu. Tonkin, Sudan ve Madagaskar'da görev yaptı. 1902'de tuğgeneral, 1905'te tümgeneral oldu. 1911'de genelkurmay başkanlığı ve Yüksek Savaş Konseyi başkan yardımcılığı görevlerini üstlendi. Almanya ile bir savaş olasılığına karşı bir saldırı planı hazırladı.

1914'te I. Dünya Savaşı başladığında Joffre Kuzey ve Kuzeydoğu Fransız orduları başkomutanı oldu. Eylül 1914'te Alman kuvvetlerine karşı Marne Savaşı'nda başarı gösterdi. 1915'te Fransız orduları başkomutanı oldu. 1916'da Somme Savaşı'nda başarı gösterememesi nedeniyle hükümete askeri danışman olarak atanınca istifa etti. Yerini General R.G.Nivelle aldı. Aynı yıl kendisine mareşal rütbesi verildi. 1918'de Fransız Akademisi'ne üye seçildi.

• YAPITLAR (başlıca) *La préparation de la guerre et la conduite des opérations 1914-1915*, 1920, ("Savaşa Hazırlık ve Harekâtın Yönetilmesi 1914-1915"); *Mémoires*, (ö.s.), 2 cilt, 1932, ("Anılar").

• BAKINIZ: FOCH.

JOHANNES IV
(1836-1889)

Etiopya imparatoru. Ülkesini işgal eden yabancı güçlere karşı savaşmıştır.

Tigre bölgesinde doğdu, 10 Mart 1889'da Metamma'da öldü. Vaftiz adı Kassa'ydı. Babasının ölümünden sonra bir süre İmparator II. Theodoros'a hizmet etti. 1867'de kendini bağımsız Tigre prensi ilan etti. 1868'de Theodoros'un ölümünden sonra 21 Ocak 1872'de IV. Johannes adıyla Etiopya (Habeşistan) imparatoru oldu.

Johannes yönetimi boyunca bir yandan ülke topraklarını ele geçirmek isteyen yabancı güçlerle, öte yandan yönetimine başkaldıran feodal beylerle savaşmak zorunda kaldı. 1876'da ülkeyi işgal eden Mısırlılar'ı Gura'da yenilgiye uğrattı. 1878'de kendisine karşı ayaklanan Şoa Kralı Menelik'i yenerek onu kendisine bağımlı kıldı. Ülkeyi işgal eden İtalyan birlikleri 1887'de Dogali'de Etiopya ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı. Ancak Menelik'in yeniden ayaklanması, onun İtalyan birliklerine son dabeyi vurmasını engelledi. Sudan'daki Mehdi yönetiminin ülke topraklarını işgal etmesi üzerine karşı saldırıya geçen Johannes, 1889'da Metamma Savaşı'nda öldürüldü. Yerine II. Menelik geçti.

• BAKINIZ: MENELİK II.

JOHANNES VIII
(820-882)

Romalı din adamı. Siyasal yaşamda etkili olan ilk papalardandır.

Roma'da doğdu, 16 Aralık 882'de bu kentte öldü. Papa I. Nicolaus ve II. Adrianus'a danışman oldu. II. Adrianus'un ölümünden sonra 14 Aralık 872'de 107. Papa seçildi, 882'de gizlice öldürülene değin Roma Katolik Kilisesi'ni yönetti.

Johannes'in papa olduğu dönemde, Araplar, Kuzey Afrika'dan Güney İtalya'ya saldırılar düzenlemekteydi. Roma-Germen İmparatorluğu'nu ürküten bu duruma karşı İmparator II.Louis'yi destekleyen papa, onun ölümünden sonra 875'te, Neustria Kralı II. Charles'ı [Dazlak] imparator ilan etti. İmparator, papanın isteği üzerine İtalya'ya saldırdığı sırada 877'de öldü. Bundan sonra İmparatorluk taht için çekişmelerle dolu bir dönem yaşadı. Papa İtalya'daki karışıklıktan yararlanarak kendisini öldürtme girişiminde bulunan Porto kardinal piskoposu Formosus'u aforoz etti. Ancak papaya karşı olan Spoleto Dükası ve Toscana Markisi onu İtalya'dan kovdular. Papa bunun üzerine Fransa Kralı III. Charles'a [Şişman] sığındı. Kral'ın ilgisizliği nedeniyle İtalya'daki sorunu çözmek üzere yeni destekler aramaya koyuldu. Bu amaçla, 879'da Bizans Kilisesi'nin görevden alınmış patriği Photios'u Constantinopolis (İstanbul) Patriği

olarak tanıdığını açıkladı. Bu destekle oluşturulan Papalık donanması, Araplar'a karşı başarı sağladı. Ayrıca Papalık'ın gücü ve önemi de arttı. Bunun sonucu, Papalık'ın imparatorluk seçimlerindeki yetkisini vurgulamak üzere, 881'de III. Charles'ı imparator olarak kutsadı.

Johannes, Doğu Kilisesi ile ilişkileri sırasında, Slavca'nın "ayin" dili olmasını onayladı. Slavlar'ın Hıristiyanlaştırılması çabalarını da destekledi. Onun ölümünden sonra Papalık, bir süre imparatorluk üzerinde gücünü yitirdi.

• BAKINIZ: PHOTIOS.

JOHANNES XXII
(1245-1334)

Fransız din adamı. Papalığı sırasında Fransiskenler'e karşı tutumu ve kilise içi düzenlemeleriyle tanınır.

Güney Fransa'da Cahors'da doğdu, 4 Aralık 1334'te Avignon'da öldü. Gerçek adı Jacques Duèse' dir. Varlıklı bir ailenin çocuğuydu. Paris ve Orléans' da hukuk ve kilise yasaları öğrenimi gördü. 1300'de Fréjus, 1310'da Avignon piskoposu, 1312'de Porto piskoposu ve sonra kardinali oldu. 1316'da Lyon'da, V. Clementius'un ardından papa seçildi. İkinci Fransız papası olarak Avignon'u Papalık'ın merkezi yaptı.

XXII. Johannes'in kilise yönetimi ve gelirleri konusundaki çalışmaları, etkisini uzun yıllar sürdürdü. Kilise yasalarına yenilerini ekledi. Haçlı seferlerine kaynak sağlamak için yeni vergi yasaları çıkardı ve kilise gelirlerinin daha sıkı denetlenmesini sağladı. Anadolu, İran ve Hindistan'da Hıristiyanlık'ın yayılması için çaba harcadı.

Johannes, tarikat içinde mülkiyete karşı olanlarla ılımlılar arasındaki anlaşmazlıklarda, ikincilerden yana oldu. Bir süre sonra çıkardığı iki fermanla, İsa ve Havariler'in mülkleri olduğunun yazmalarda belirtildiğini, bu nedenle mülkiyete karşı olmanın, dolayısıyla da Fransisken düşüncesinin, Hıristiyanlık'la bağdaşmadığını belirtip, tarikat üyelerine karşı engizisyon kararlarını uygulamaya başladı.

Bu dönemde, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tahtı için Avusturyalı Friedrich ile Bavyeralı Ludwig (IV. Ludwig) arasında çekişmeler sürmekteydi. IV. Ludwig papa kendisini desteklemesine karşın, onun imparatorluk seçimleri üzerinde yetkili olamayacağını ileri sürdü. Çevresinde toplanan Meister Eckhart, Padovalı Marsilius ve Occam'lı William gibi düşünürlere de dayanarak, Evrensel Katolik Kilisesi Konseyi'nin papadan yetkili olduğunu savundu.

• YAPITLAR (başlıca): *Execrabilis*, 1317, ("Utanmazlık"); *Ex Debito*, 1319, ("Vergi Dışı"); *Ad conditorem Canonum*, 1322, ("Kilise Yasasının Temellendirilmesi"); *Cum Inter Nonnullos*, 1323, ("Bilinmeyenler Karşısında").

• BAKINIZ: ECKHART, FRANCISCUS [Assis'li], MARSILIUS [Padova'lı].

JOHANNES [Mirecourt'lu]
(14. yy)

Fransız, tanrıbilimci. İnsanın özgür istenci olmadığından Tanrı karşısında, eylemlerinden dolayı suçlu sayılamayacağı görüşünü savunmuştur.

Latince adı Johannes Mericurius olmasına karşın sonraki çağlarda, Mirecourt'lu Jean diye ün kazanmıştır. Yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Ancak Mirecourt'da doğduğu, Occam'lı William'ın öğrencisi olduğu, 1347'den sonra öldüğü bilinmektedir. Cisterciens Tarikatı'na bağlıdır. Önce Occam'lı William'ın görüşlerini benimsemiş, sonra Augustinus'un "kendi öz varlığından kuşkulanan kendi kendisiyle çelişkiye düşer, çünkü kuşkulanmak için önce var olmak gerekir" önermesinden yola çıkarak, kendine özgü çelişmezlik ilkesine göre, tanrısal özü açıklamaya dayalı bir yöntem geliştirmiştir. 1345'te Petrus Lombardus'un *Sententiae*'sini ("İzlenimler") yorumlamış bu nedenle, 1347'de Paris Üniversitesi ve kilisece suçlanıp, düşüncelerini yayması yasaklanmıştır.

Johannes'in felsefe bakımından önemli düşünceleri, çelişiklik ve apaçıklık ilkelerine getirdiği yorumlardır. Ona göre, biri çelişiklik ilkesine, öteki deneye dayanan iki türlü apaçıklık vardır. Çelişiklik ilkesi özel bir apaçıklıktır, sağlıklı düşüncenin bunu görerek benimsemesi gerekir. Deneye dayanan apaçıklığın da biri çelişme ilkesiyle ve iç deneyle, öteki de dış deneye karşılık olan deneyle bağlantılı iki aşaması vardır. İç deney bütün bireylerin, kendi özel varlıklarıyla ilgilidir. Johannes, bireyin kendisinden kuşkulanamayacağını, deneyden kaynaklanan bir olay diye görür ve anlıkla nesneler arasına bir aracının giremeyeceğini ileri sürer. Dış deneyler ancak sezgiyle bilinebilir. Sezgiyle sağlanan bilginin başlıca özelliği de kuşkudan uzak ve apaçık oluşudur. Bu doğal apaçıklıktır ve tanrısal kayradan kaynaklanır. Bilgiye kesinlik kazandıran bu deneylerdir.

Johannes'e göre, Hıristiyanlık'ın ileri sürdüğü, "tanrısal istenç bütün insanlara ve öteki varlıklara egemendir" önermesi doğruysa, birey kendi istenci dışında olan eyleminden dolayı suçlu sayılamaz. Suç, özgür istencin yarattığı eylemle bağlantılıdır. Tanrısal kayra etkisini gösterip, insanın elinden alınan istenç özgürlüğünü yeniden sağlamazsa, ahlak bakımından en ağır sayılan suçlardan bile birey sorumlu tutulamaz, gerçek sorumlu tanrısal istençtir.

• KAYNAKLAR: A. Birkenmajer, "Ein Rechtfertigungsschreiben Johannes Mericurius's" *Vermischte Untersuchungen zur Geschichte der Mittelaterlichen Philosophie*, 1922.

• BAKINIZ: AUGUSTINUS, NICOLAS [Autrecourt'lu], WILLIAM [Occam'lı].

JOHANNES [Rapella'lı]
(? - 1245)

Fransız, tanrıbilimci. Usla donatılmış bir tinin gövdeye dirilik kazandırdığı görüşünü savunmuş, felsefenin Hıristiyanlık'ın özüne uygun olduğunu ileri sürmüştür.

Latince adı Johannes Rapella'dır. Fransız dilinde Jean de la Rochelle diye anılır. 12. yy sonlarına doğru Rapella'da (Rochelle) doğdu, 8 Şubat 1245'te Paris'te öldü. Önce Fransisken tarikatına girdi, tanrıbilim, mantık öğrenimi gördü, sonra Paris Üniversitesi'nde felsefe okudu. Özellikle Anadolu Yunan felsefesi, Augustinus ve Yeni Platonculuk üzerinde durdu, İbn Rüşd'ün düşüncelerini benimseyerek Aristoteles'in görüşlerini yeniden yorumlamaya girişti. Bir süre Paris Üniversitesi'nde tanrıbilim okutmakla görevlendirildi.

Johannes için felsefe Hıristiyanlık'ın özüne aykırı değildir, onun anlaşılmasında, insan anlığının gelişmesinde yararlıdır. Us ilkelerine dayanan, sorunlara usa uygun bir çözüm arayan felsefe katılaşmış, tartışılmaz inançların gereksizliğini ortaya koyar. Bu nedenle, kimi Hıristiyan düşünürlerinin felsefeye karşı çıkışı gereksizdir. Johannes'e göre usla donatılmış tin yalınç bir tözdür, gövdeye dirilik kazandırır, onun devinmesini sağlar. Düşünme gücünün yetileri arasında birtakım ayrımlar vardır. Bunlar da başarı olanaklarına göre üç türlüdür: En yüksek aşamada yaratılmamış, kendi özü gereği var olan Tanrı'yı kavrayan anlık; ikinci aşamada yaratılmış varlıkları (melekleri, tinleri), bilen anlık *(intellectus);* en alt aşamada da nesnelerin özünü kavrayan us bulunur.

Tanrı en yüce iyi, en yüce doğru ve değişmez varlıktır, yaratıcıdır, yaratılmamıştır, önsüz-sonsuzdur. İnsanın, bireysel bir varlık olarak, edilgin bir tini vardır. Bu da Tanrı'nın yarattığı özel bir yeti niteliğindedir. Tinin en yüksek yetisi budur.

- YAPITLAR (başlıca): *Summa de Anima,* (ö.s.) 1882, ("Tin Üstüne Toplu Yazılar").
- BAKINIZ: ARİSTOTELES, AUGUSTİNUS, İBN RÜŞD.

JOHANNES [Ruysbroeck'lu]
(1293-1381)

Flaman, tanrıbilimci. Tanrısal özün yalın bir birlik olduğunu, sözle anlatılamayacağını ileri sürmüştür.

Bruxelles yakınlarında Ruysbroeck'ta doğdu, 2 Aralık 1381'de Bruxelles'de öldü. Ailesinin etkisiyle, küçük yaşta kendini dine vermiş, toplumdan uzak, içekapalı, derin düşünmeye yönelik bir yaşam sürmeye başlamış, Bruxelles'de tanrıbilim öğrenimi görmüş, uzun süre papaz olarak görev almıştır. Özellikle Augustinus'un görüşlerinden etkilenmiş, bütün düşüncelerini Tanrı varlığı, tanrısal özün niteliklerini açıklama konusunda yoğunlaştırmıştır.

Belli tanrıbilim ve felsefe akımlarından birine bağlanmayan Johannes'in düşünceleri düzenli düşünmenin değil coşkunun, dalıncın, kendinden geçişin ürünüdür. Belli bir konuyu açıklamada çok değişik görüşler ileri sürmesine karşılık düşüncesinin odağını tanrısal öz ve nitelikler oluşturur. Ona göre Tanrı özü ve nitelikleri usun, düşünme yetisinin gücünü aşar, bu nedenle de kavranamaz, bilinemez. Tanrı'yı bilmek için doğaüstü bir gücün yardımı, Tanrı kayrası gerekir. Kişi derin düşünmeye dalar, kendini bütün gücüyle Tanrı'ya verirse, birtakım gerçekleri kavrar. Bu gerçekler, Tanrı kayrasıyla, içedoğuş biçiminde, gönülde belirir. Özü gereği bir olan Tanrı'nın Baba, Oğul, Kutsal Tin gibi üç türlü görünüşü vardır. Bu görünüşler içinde Baba varlığın, varoluşun kaynağı, ilkesidir. Oğul tanrısal ve ölümsüz bilgelik, Kutsal Tin ise baba ile oğulun Tanrı özünde birliğe ulaşmasını sağlayan sevgidir.

Yaratış eylemi süreklidir, bütün yaratılanlar sonunda tanrısal öze ulaşarak, onda eriyecektir. Yaratık, Tanrı'dan çıkan varlık olduğundan, kaynağına dönmesi doğaldır. Gerçeği kavramak, yetkinliğe ulaşmak için eylemli yaşam, içtenlikli ve duygusal yaşam, kendinden geçiş ya da dalınç gibi üç yol vardır. Birinci yol iyi davranmayı, tanrısal ahlak kurallarına göre yaşamayı, eylemde bulunmayı gerektirir. İkincisinde gönlün Tanrı'dan başka bütün eğilimlerden, isteklerden boşaltılması, arındırılması söz konusudur. Üçüncü yol tinin Baba'da ölümsüzlüğe kavuşması, kendi benliğinin bilincinden sıyrılması anlamına gelen en üstün aşamadır.

- YAPITLAR (başlıca): *Oeuvres de Jean Ruysbroeck,* (ö.s.), Saint-Paul de Wisques (der.), 6. cilt, 1915-1938, ("Jean Ruysbroeck'in Yapıtları")

JOHANNSEN, Wilhelm Ludvig
(1857-1927)

Danimarkalı botanik ve genetik bilgini. Kalıtım üstüne çalışmalar yapmış, ilk kez "gen" terimini kullanmıştır.

3 Şubat 1857'de Kopenhag'da doğdu, 11 Kasım 1927'de aynı kentte öldü. Üniversite öğrenimi görmeden bir eczacının yanında çırak olarak çalışırken, kimya ve botaniğe ilgi duyarak kendi kendini yetiştirdi. 1879'da eczacılık sınavını verdi.1881-1887 arasında yeni kurulan Carlsberg Laboratuvarı'nda kimya asistanlığı yaptı. Bir süre Almanya ve İsviçre'de bitki fizyolojisi üzerinde çalışmalar yaptıktan sonra Danimarka'ya dönerek, Kopenhag Tarım Koleji'nde 1892'de öğretim görevlisi, 1903'te de bitki fizyolojisi ve botanik profesörü oldu. 1905'te Kopenhag Üniversitesi'nde bitki fizyolojisi profesörlüğüne atanan, 1917'de bu üniversitenin rektörlüğüne getirilen Johannsen, Danimarka Kraliyet Bilimler Akademisi'nin yanı sıra birçok bilimsel kuruluşun çalışmalarına da üye olarak katılmıştır.

1890'larda kalıtım konusunda araştırmaya başlayan Johannsen, özellikle Darwin ve Galton'un çalışmalarından etkilenmişti. Bir fasulye türü üzerinde araştırmalar yaparak, belli ağırlıkta seçilmiş tohumlardan elde edilen dölde, tanelerin hemen hemen bir önceki kuşağın ortalama ağırlığına eşit olduğunu, iri ya da küçük tohum seçiminin etkili olmadığını gözlemlemesi Galton'un "gerileme yasası"nı doğruluyordu. Kalıtım birimlerini adlandırmak için 1909'da ilk kez "gen" sözcüğünü kullanan Johannsen, bitkiler üzerinde gerçekleştirdiği deneylerden yola çıkarak boyut, renk gibi çeşitlilik gösterebilen dış özellikleri belirlemek için "fenotip", özgün kalıtsal özellikleri belirlemek için de "genotip" kavramlarını tanımladı. Gene fasulyeler üzerindeki incelemelerinde, tek bir tohumdan elde edilen ve her bireydeki kalıtım birimleri birbirinin aynı olan "saf döl" olgusunu tanımladı; genetik birimlerde ortaya çıkan bir değişikliğin neden olduğu kalıtsal değişmeye ilişkin bulgularıyla da Hugo de Vries'nin "değşinim kuramı"nı destekledi.

Kalıtım konusundaki görüşleri bugün de geçerliliğini koruyan, genetiğe birçok kavram ve terim kazandırmış olan Johannsen bu bilimin öncüleri arasında anılır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Om arveligbed og variabilitet*, 1896, ("Kalıtım ve Çeşitleme Üstüne"); *Arveligbedslaerens elementer*, 1905, ("Kalıtımın Öğeleri").

• **BAKINIZ:** C.DARWIN, GALTON, MENDEL, VRIES.

JOHN [Yurtsuz]
(1167-1216)

İngiltere kralı. Kralın yetkilerini azaltan Magna Carta'yı imzalamıştır.

24 Aralık 1167'de Oxford'da doğdu, 19 Ekim 1216'da Newark'ta öldü. İngiltere Kralı II.Henry'nin en küçük oğludur. 1173'te babasının ona topraklarının büyük bölümünü vermeyi planlaması kardeşlerinin ayaklanmasına yol açtı. Henry yeni bir bölüşüm yaparak John'a hiç toprak vermedi. Bu yüzden Yurtsuz lakabıyla tanınan John, Gloucester Kontluğu'nun mirasçılarından Isabella ile evlendikten ve 1185'te babasının ona İrlanda Lordluğu'nu vermesinden sonra güçlü bir konuma geldi. 1189'da ağabeyi Richard'la (daha sonra Richard I) birlikte babasına karşı ayaklandı. Aynı yıl II.Henry'nin ölmesi ile Richard kral oldu. Richard'ın tahta varis olarak diğer bir kardeşinin oğlu olan Arthur'u seçmesi üzerine John ayaklandı, ama yenildi. Richard'ın 1199'da ölmesi üzerine John, İngiltere kralı ve Normandiya dükü oldu.

İlk karısından ayrılan John'un, Lusignan kontu ile nişanlı olan Angoulême kontunun kızı Isabella ile evlenmesi üzerine Lusignan kontu, Fransa Kralı II.Philippe'le (1165-1223) birleşerek ayaklandı. John ile Philippe arasındaki savaş, John'un 1204'te Fransa'daki topraklarını yitirmesi ile sonuçlandı. Bu olay, İngiltere'deki Norman baronların Fransa'yla bağlarının kopmasına ve İngiltere krallığının zayıf düşmesine yol açarak önemli toplumsal ve yasal değişikliklerin önkoşullarını hazırladı. Papa III.Innocentius'un, 1205'te Canterbury başpiskoposunun ölümü ile boşalan yere John'un seçtiği adayı reddetmesi ve kendi adayında ısrar etmesi üzerine kral ve kilise arasında uyuşmazlık başgösterdi. Papa'nın 1208'de İngiltere'ye Katolik Kilisesi ayinlerine katılma yasağı koyması üzerine John, kilisenin mallarına el koydu. Bunun üzerine Papa 1205'te John'u afaroz etti ve 1213'te tahttan indirilmesini istedi. Düşmanlığın sürmesinin zararına olacağını gören John, baronların tepkisini çekmek istemeyerek, papanın isteklerine uymayı kabul etti.

John 1213'te Fransa topraklarının bir kısmını geri almak amacıyla II.Philippe'e savaş açtı ve yenildi. Bu yenilgi, John'un İngiltere'de egemenliğinin sarsılmasına ve kendisine karşı olan baronların birleşerek reform taleplerinde bulunmalarına yol açtı. Feodal baronların, kilise ve halkın desteğinde, ayrıcalıklarının tanınması için kralla yaptıkları görüşmelerin sonuca varmaması ve Londra'nın da krala karşı gelmesi üzerine John, 19 Haziran 1215'te Magna Carta'yı (Büyük Ayrıcalık) imzaladı. Magna Carta'yla feodal baronlara ve kiliseye ayrıcalıkları geri verildi, kralın keyfi yönetimi sınırlandı, tarım ve ticaret kesimlerine özgürlük ve kolaylık sağlandı.

Ancak uzlaşmayı kabul etmeyen bazı baronların Fransa'nın veliaht prensi Louis'yi kral ilan etmek amacıyla İngiltere'ye çağırmaları ve Papa'nın John'u desteklemesiyle, reform hareketi iç savaşa dönüştü. John'un ölmesiyle ortaya çıkan karışık durum, John'u destekleyen baronların oğlu Henry'yi (Henry III, 1207-1272) kral ilan etmesiyle sonuçlandı.

John, daha önceki kralların başlattığı mali, idari ve hukuksal yenilikleri geliştirmiştir. Yeni bir vergi sistemi getirmiş, kentlere ayrıcalıklar tanımıştır. Medeni hukuk mahkemesi ve kralın yargı yetkisinin birbirinden ayrılmasıyla hukuksal alanda önemli bir gelişme sağlanmıştır.

• **BAKINIZ:** HENRY II, RİCHARD I.

JOHN [Salisbury'lu]
(1115-1180)

İngiliz din adamı. 12.yy'ın düşünce ve siyaset dünyasını betimleyen yazılar yazmıştır.

Salisbury yakınlarında bir Eski Roma karakolu olan Old Sarum'da doğdu, 25 Ekim 1180'de Chartres'da öldü. İlkeğitimini bir köy papazından aldıktan sonra 1136'da felsefe ve tanrıbilim okumak için Fransa'ya gitti. Onu eğitenler arasında Abaelardus, Chartres'li Bernard ve Gilbert Porretanus vardır. 1148'de Reims Konseyi'ne katıldı. Canterbury başpiskoposu Theobald'ın sekreteri oldu. Başpiskoposun çevresine topladığı bilim adamlarıyla yakın ilişkiler kurdu. Theobald ölünce yerine geçen Thomas Becket'in yanında görevini sürdürdü. 1163'te Reims'e sürülen Becket'i izledi. 1170'te onunla birlikte Canterbury'ye döndü. 1176'da Fransa Kralı Louis onu

Chartres piskoposluğuna atadı. Yaşamının son yıllarını bu görevde geçirdi.

John'un önemi, bir düşünür ya da tanrıbilimci oluşundan değil, döneminin hemen hemen bütün filozof ve bilim adamlarını tanıması ve ardında, yaşadığı çağ üzerine bilgi veren yazılar bırakması dolayısıyladır. John, mektuplarında ve Becket ile Anselmus'un yaşamöykülerinde, çağının kültür yaşamını ve siyasi ilişkileri sergiler.

Policraticus'da ("Devlet Adamı") hükümdarın görevlerini betimler. Yurttaşların başlarındaki despotu öldürmelerinin bir görev olduğunu ileri sürer. *Metalogicon*'da ise ("Mantık Ötesi") mantıktan yararlanmayan felsefenin doğru sonuçlara varmasının bir rastlantı olacağını söyler. Ona göre mantığın, Aristoteles'in biçimlendirdiği ilkeleri izlemesi gerekir.

Tümeller konusuna sağduyu açısından bakan John'a göre tümelleri insan anlığı üretmiştir. Ancak bunların gelişigüzel birer kavram olduğu düşünülmemelidir. Doğada pek çok nesne birbirine benzer ve bu nesneleri karşılaştıran insan anlığı, soyutlama ile türleri ve nitelikleri saptar.

- YAPITLAR (başlıca): *Joannis Saresberiensis Opera Omnia*, (ö.s.), (der.), 1848, ("Salisbury'lu John'un Bütün Yapıtları").
- BAKINIZ: ABAELARDUS.

JOHNS, Jasper
(1930)

ABD'li ressam ve heykelci. Pop Art akımının öncülerindendir.

Georgia Eyaleti'nin Augusta kentinde doğdu. Sanat eğitimini Güney Carolina Üniversitesi'nde ve New York'ta yaptı. 1949'da askere alınarak Japonya'da görevlendirildi. 1952'de New York'a döndü. Bir yandan bir kitapçıda çalışarak ve mağaza vitrini düzenlemeleri yaparak yaşamını kazanırken, öte yandan da resim ve heykel çalışmalarını sürdürdü. 1963'ten sonra Çağdaş Sahne Sanatları Kuruluşu'nun yönetmeni oldu ve Merce Cunningham Dans Topluluğu'nun sanat danışmanlığını yaptı. 1973'te de Ulusal Sanat ve Edebiyat Enstitüsü'ne üye seçildi.

Johns, en önemli yapıtlarından sayılan *Bayraklar*, *Hedefler* ve *Sayılar* adlı dizilerini 1954-1955 arasında gerçekleştirmiştir. Aynı yıllarda el feneri ve ampul gibi imgeleri kullandığı heykeller de yapmaya başlamıştır. 1960'larda yaptığı ve *Boyalı Bronzlar* adını verdiği iki yapıtından birinde gerçek bir kahve kutusunun içine yerleştirdiği gerçek yağlıboya fırçalarını, öbüründe de gerçek konserve tenekelerini kullanmıştır. Bu sıralarda assemblaj (birleştirme) tekniği ile gerçek nesneleri tuval üstüne yapıştırmaya başlamıştır. Yapıtlarında genellikle bayrak, sayı, harita gibi alışılmış, gündelik, olağan imgeleri kullanmış ve bunlara estetik anlamlar yüklemiştir.

Johns, Rauschenberg ile birlikte Soyut Dışavurumculuk (Abstre Ekspresyonizm) akımı içinde Pop Art'a yönelişin öncülerinden sayılır.

- YAPITLAR (başlıca): *Bayraklar* dizisi; *Hedefler* dizisi; *Sayılar* dizisi; *Boyalı Bronzlar*, 1960; *0'dan 9'a* dizisi; *Harita*, 1962; *Dalgıç*, 1962; *Ne'ye Göre*, 1964; *Harlem Işığı*, 1967; *Harita*, 1967-1971.
- KAYNAKLAR: M.Crichton, *Jasper Johns*, 1977; M.Kozloff, *Jasper Johns*, 1967; L.Steinberg, *Jasper Johns*, 1963.
- BAKINIZ: WARHOL.

JOHNSON, Andrew
(1808-1875)

ABD'li devlet adamı. İç Savaş sonrasında devlet başkanlığı yapmıştır.

29 Aralık 1808'de Kuzey Carolina Eyaleti'nde Raleigh'da doğdu, 31 Temmuz 1875'te Tennessee'de öldü. Yoksul bir ailenin oğluydu. Babası ölünce küçük yaşta çalışmak zorunda kaldı ve eğitim göremedi. 1826'da ailesiyle birlikte gittiği Tennessee Eyaleti'nde bir terzi dükkânı açarak mali durumunu düzeltti ve siyasetle ilgilenmeye başladı. 1835-1843 arasında önce Greeneville belediye meclisi üyeliği, sonra da belediye başkanlığı yaptı. Bu yıllarda Demokratik Parti'nin izlediği siyaseti benimsedi. 1843-1853 arasında Tennessee'deki küçük toprak sahibi Demokratlar'ın temsilcisi olarak Kongre'de yer aldı. 1853'ten 1856'da senatör seçilene değin Tennessee valiliği yaptı.

Senatör olduktan sonra Kuzeyli sanayicileri korumak amacıyla konan yüksek gümrüklere ve köleliğin kaldırılması girişimlerine karşı çıktı. 1860'ta Cumhuriyetçi Parti'den Abraham Lincoln'ün başkan seçilmesini izleyen dönemde 11 Güney Devleti'nin Birlik'ten ayrılarak Amerika Konfedere Devletleri'ni kurmalarından sonra Güney'in tek temsilcisi olarak Senato'da kaldı ve ayrılığa karşı bir tutum benimsedi. Birlik'e olan bağlılığı nedeniyle Mayıs 1862'de Lincoln tarafından bir bölümü geri alınmış olan Tennessee'nin askeri yöneticiliğine getirildi. Burada sivil yönetime geçişin koşullarını yaratmak için çalışmalarda bulundu.

Lincoln 1864'teki seçim kampanyasında, Birlikçi Demokratlar'ın oylarını da alabilmek için Johnson'u başkan yardımcısı adayı gösterdi. Mart 1865'te başkan yardımcısı olan Johnson, Nisan'da Lincoln'ün öldürülmesi üzerine beklenmedik biçimde başkan oldu. Güney'in yeniden inşası konusunda ılımlı bir program benimsedi. Bu program çerçevesinde, Güney Eyaletleri'nin hemen hemen hiçbir önkoşul ileri sürülmeden ve kimse cezalandırılmadan Birlik'e kabul edilmeleri ve serbest bırakılan zencilere ilişkin yeterli bir reform programı yapılmaması Cumhuriyetçiler'in tepkilerine neden oldu. Cumhuriyetçiler 1866 Kongre seçimlerinde büyük bir başarı kazandıktan sonra, Johnson'un vetosuna karşın kendi istedikleri yasaları çıkartmaya başladılar. 1867'de kabul edilen Yeniden İnşa Yasası'nın hemen ardından, cumhurbaşkanının Senato'nun onayı olmadan devlet memurlarının görevini değiştirmesi engellendi. Cumhuriyetçiler Şubat 1868'de Johnson'u Kongre kararlarına uymadığı gerekçesiyle suçladılar. ABD tarihinde

hakkında soruşturma açılan ilk başkan olan Johnson, Senato'da yapılan oylamada bir oy farkla suçsuz bulunarak başkan kalabildi. Ancak etkisi iyice azalmıştı; Mart 1869'da görevini tamamladı. 1875'te Tennessee'den senatör seçildi, ama Kongre'ye katılamadan öldü.

• BAKINIZ: U.S.GRANT, LINCOLN.

JOHNSON, Harry Gordon
(1923-1977)

Kanadalı iktisatçı. Uluslararası iktisat alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

26 Mayıs 1923'te doğdu, 8 Mayıs 1977'de öldü. 1943'te Toronto Üniversitesi'ni bitirdi. Avrupa'daki Kanada ordusundan terhis olduktan sonra, Cambridge Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü. Doktorasını Harvard Üniversitesi'nde tamamladı. 1950-1956 arasında Cambridge Üniversitesi'ne bağlı King's College'da öğretim üyeliği, 1956-1959 arasında Manchester Üniversitesi'nde iktisat kuramı profesörlüğü yaptı. 1959'da Chicago Üniversitesi'ne geçti ve ölümüne değin bu üniversitede kaldı. Bir yandan Chicago Üniversitesi'nde ders ve araştırmalarını sürdürürken, diğer yandan 1966-1974 arasında Londra İktisat Okulu'nda, daha sonra da Cenevre'de Institut Universitaire des Hautes Études Internationales'da öğretim üyeliği yaptı.

Chicago Okulu'nun bir üyesi olan H.G.Johnson, uluslararası ödemeler bilançosu, gümrük tarifeleri ve dış ticarette üretim faktörü payları konularında yaptığı katkılara ek olarak uluslararası iktisat ve uluslararası parasal iktisat alanlarında çağdaş çalışmaların çoğunun sentezini yapmıştır. Geniş bir alanda çok sayıda yapıt vermiş, pek çok iktisat dergisinin editörlüğünü yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *International Trade and Economic Growth*, 1958, ("Uluslararası Ticaret ve İktisadi Büyüme"); *Essays in Monetary Economics*, 1967, ("Parasal İktisat Konusunda Denemeler"); *Comparative Cost and Commercial Policy*, 1968, ("Karşılaştırmalı Maliyet ve Ticaret Politikası"); *Aspects of the Theory of Tariffs*, 1971, ("Gümrük Tarifeleri Kuramının Farklı Cepheleri"); *Inflation and Monetarist Controversy*, 1972, ("Enflasyon ve Parasalcı Tartışma").

• BAKINIZ: FRIEDMAN.

JOHNSON, Lyndon Baines
(1908-1973)

ABD'li devlet adamı. 1963-1969 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

27 Ağustos 1908'de Texas Eyaleti'ne bağlı Gillespie'da doğdu, 22 Ocak 1973'te San Antonio'da öldü. Babası eyalet meclisi üyesi bir çiftçi, annesi ise öğretmendi. San Marcos'taki Southwest Devlet Öğretmen Okulu'nda öğrenim gördü. 1930'da okulun tarih ve sosyal bilimler bölümünü bitirdikten sonra, Texas ve Houston'da öğretmenlik yaptı.

Lyndon Baines Johnson

1931'de siyasal yaşama atılarak, R.M.Kleberg'in seçim kampanyasını yönetti. Kleberg'in Temsilciler Meclisi'ne seçilmesi üzerine onun sekreteri olarak Washington'a gitti. 1935'te Başkan Roosevelt tarafından Ulusal Gençlik Örgütü'nün Texas Eyaleti başkanlığına getirildi.

1937'de Texas 10.Bölge temsilciliği için yapılan seçimi kazanarak, Temsilciler Meclisi'ne girdi. Seçime katılan diğer adaylar arasında Roosevelt'in Yeni Düzen (New Deal) politikasının tek savunucusu olan Johnson, kısa zamanda Roosevelt'in destek ve güvenini kazanarak, Denizcilik Komitesi üyeliğine atandı. Pearl Harbor baskınından birkaç gün sonra Deniz Kuvvetleri'ne katılarak, orduda görev alan ilk Temsilciler Meclisi üyesi oldu. Avustralya ve Yeni Zelanda'da görev yaptı; Yeni Gine'de gösterdiği yararlılıklar nedeniyle madalya aldı. 1942'de başkanın çağrısı üzerine geri dönen Johnson, Denizcilik Komitesi başkanlığına getirildi.

1949 seçimlerini kazanarak Senato'ya girdi. 1951'de Demokratik Parti grup başkanı oldu; 1954'te yeniden senatör seçildi. Bu dönemde Kongre'nin en etkin siyaset adamlarından biri olan Johnson, 1957 ve 1960'ta çıkan yurttaş hakları yasalarının kabul edilmesinde etkili oldu. 1960'ta Demokratik Parti başkan adaylığı seçimlerine Kennedy'nin rakibi olarak katıldıysa da seçimi kaybetti. Ancak, Kennedy'nin önerisini kabul ederek onun yardımcısı oldu. Seçim kampanyası sırasında birlikte çalıştılar. 1961 seçimlerinde Kennedy devlet başkanı, Johnson ise başkan yardımcısı oldu. Başkan yardımcılığı döneminde aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkeyi ziyaret etti.

Devlet başkanlığı

22 Kasım 1963'te Kennedy'nin Dallas'ta öldürülmesi üzerine, Washington'a dönüşte uçakta yapılan törenle ABD'nin 36. devlet başkanı oldu. Başkan oluşundan sonra yapılan ilk Kongre toplantısında, Kennedy'nin başlattığı programın sürdürüleceğini açıkladı. Başkanlığının ilk yılında vergi indirimi ve

zencilerin yaşam koşullarını düzeltmeyi amaçlayan yurttaş hakları yasası kabul edildi. 1964 seçimleri öncesinde "Büyük Toplum" adını verdiği programı açıkladı. Kennedy'nin yoksullukla mücadele programının devamı niteliğindeki Büyük Toplum programı, yaşlılar için sağlık sigortası, konut sorunu, yurttaş hakları, eğitim, hava kirliliği, göçmenlik gibi konulara ağırlık vermekteydi.

Kasım 1964 seçimlerinde Cumhuriyetçi Parti'nin adayı B.Goldwater'a karşı büyük bir başarı kazanan Johnson, Büyük Toplum programını uygulamaya koydu. 1965-1968 arasında çıkartılan yasalarla sağlık harcamalarına ayrılan kaynaklar artırıldı, 65 yaşın üzerindekilere sağlık sigortası sağlandı, eğitim burslarını yaygınlaştırıldı, sosyal konutlar yapıldı ve yoksullara ev kirası yardımı yasallaştı.

Johnson'ın başkanlık döneminde karşılaştığı iki temel sorun, ırk çatışması ve Vietnam Savaşı oldu. ABD'de uzun yıllardan beri sürdürülen ırkçılık politikasına tepki olarak siyahların başlattıkları muhalefet

Vietnam Savaşı

Ho Şi Minh* önderliğinde Vietnam'ın bağımsızlığı için Fransızlar'a karşı sürdürülen mücadele Temmuz 1954'te Cenevre Antlaşması'nın imzalanmasıyla son buldu. Fransa'nın Vietnam'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanıdığı bu antlaşmayla, 1956'da yapılacak seçimlere değin ülkenin geçici olarak 17. paralelden ikiye bölünmesi karara bağlandı. Ancak, Güney Vietnam'daki Ngo Dinh Diem* yönetimi antlaşma ilkelerini çiğneyerek, 1955'te Vietnam Cumhuriyeti (VC) adıyla ayrı bir devletin kurulduğunu açıkladı.

VC'nin devlet başkanı olan Diem, Fransızlar'ın çekilmesinden sonra ABD'nin denetimine giren Güney Vietnam'da otoriter bir yönetim kurdu. Cenevre Antlaşması'nda öngörülen koşullara uyulmaması ve ülkede uygulanan baskı ve şiddet rejimi Diem yönetimine karşı güçlü bir muhalefet hareketi başlattı. 1957 sonrasında ayaklanmalar yaygınlaştı. Aralık 1960'ta, Vietkong (Vietnamlı Komünistler) olarak anılan Güney Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi kuruldu; 1962'de örgütün başkanlığına Nguyen Huo Tho* seçildi. Vietkong denetimine giren kentlerde devrimci yönetimler kuruldu. 1963'te Diem askeri bir darbeyle devrildi, yerine General Duong Van Minh geçti.

Direniş hareketinin giderek güç kazanması üzerine ABD, VC'ye yaptığı askeri yardımı artırdı ve "özel savaş" adı verilen yeni bir savaş yöntemini başlattı. 1960'a değin VC'de bulunan ABD'li askeri danışman sayısı birkaç yüzü aşmazken, bu sayı Başkan Kennedy'nin emriyle 1963'te 17.000'e yükseltildi. Özel savaş tüm ülke düzeyinde "stratejik köylerin" kurulmasını ve halkın bu köylere yerleştirilmesini öngörüyordu. Ancak, Vietnamlılar'ın bu köylere yerleştirilmeyi reddederek direnmeleri özel savaşın amacına ulaşmasını engelledi.

Özel savaşta istediği başarıyı elde edemeyen ABD, Vietnam'a doğrudan müdahaleyi öngören Johnson -Mc Namara* Planı'nı uygulamaya koydu. Mart 1965'te ABD Hava Kuvvetleri Vietnam Demokratik Cumhuriyeti (Kuzey Vietnam) topraklarını bombalamaya başladı. ABD yaklaşık üç yıl boyunca, sivil halka karşı uluslararası antlaşmalarla kullanımı yasaklanmış kimyasal ve zehirli gazlar da kullanarak direnişi kırmaya çalıştı. ABD'nin Vietnam'a saldırısı tüm dünyada tepkilere ve protesto gösterilerine neden oldu. Bombardımanlar direniş hareketini daha da yaygınlaştırdı.

Vietkong önderliğinde sürdürülen mücadele 30 Ocak 1968'de Tet (Vietnam dilinde yılın son günü) saldırısıyla doruğuna ulaştı. Vietnam halkı 64 kentte aynı anda ayaklandı. Hue ve Saygon'da devrimci yönetimler kuruldu. Johnson'ın Mart 1968'de 20. paralelin kuzeyinde yapılan bombardımanın durdurulduğunu açıklaması üzerine, Mayıs 1968'de Paris'te barış görüşmeleri başladı. Görüşmelerde Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'ni Xuan Thuy, VC'yi Vietkong temsil etti. Ekim 1968'de Johnson bombardımanın tümüyle durdurulduğunu açıkladı. Kasım 1968'de ABD devlet başkanı olan Nixon*, ABD askerlerinin Vietnam'dan geri çekilmesini ve savunmanın yeni araç ve gereçlerle donatılacak olan Saygon ordusuna bırakılmasını öngören Vietnamlılaştırma siyasetini uygulamaya koydu. ABD birliklerinin Vietnam'dan çekilmeye başlamasıyla birlikte, savaş tüm Çin Hindi Yarımadası'na sıçradı.

Paris'te sürdürülen barış görüşmeleri 15 Ocak 1973'te imzalanan bir antlaşmayla sonuçlandı. Bu antlaşmaya göre Amerikan askeri personeli 2 ay içinde Vietnam'dan bütünüyle çekilecek, savaş tutsakları salıverilecek, Güney Vietnam hükümeti ve Vietkong ateşkese uyacak ve uluslararası denetim altında yapılacak demokratik seçimlerle Vietnam halkı geleceğini özgürce belirleyecekti. Ancak, ateşkes uzun süreli olmadı. Taraflar antlaşmada kurulması öngörülen Ulusal Uzlaşma ve Antlaşma Konseyi üzerinde anlaşamayınca çatışmalar yeniden başladı. Nisan 1975'te Saygon devrimci güçlerin denetimine girdi. Nisan 1976'da yapılan seçimlerle Kuzey ve Güney Vietnam birleşti ve Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Başkent Hanoy'un adı Ho Şi Minh olarak değiştirildi.

ABD kaynaklarına göre Vietnam Savaşı sırasında yarısı Kuzey Vietnamlı olmak üzere 1.800.000 kişi öldü. 4.5 milyona yakın kişi yaralandı. 1965-1971 arasında bölgeye, II.Dünya Savaşı sırasında Avrupa'ya atılan bomba miktarının 4 katı kadar, yaklaşık 6.5 milyon ton ağırlığında bomba atıldı.

hareketleri, giderek yaygınlaştı. Bunun üzerine Kongre, Haziran 1964'te seçim konusunda, iş alanında ve kamu kuruluşlarında ırk ayrımını yasaklayan yurttaş hakları yasasını kabul etti. Ancak, yasanın yetersizliği nedeniyle olaylar sürdü. Nisan 1968'de zenci önder Martin Luther King'in öldürülmesi, birçok kentte gerginliğin artmasına neden oldu. Olayların yaygınlaşmasından korkan Kongre, yeni ve daha kapsamlı bir yurttaş hakları yasası çıkartarak konut konusunda da ırk ayrımını yasakladı.

Mart 1965'te ABD, Vietnam'a ilk kez doğrudan müdahalede bulunarak, hava saldırılarına başladı. Vietnam Savaşı tüm dünyada protestolara ve Johnson'ın itibarının azalmasına yol açtı. Johnson, Vietnam halkının sürdürdüğü mücadele sonucu 20. paralelin kuzeyinde yapılan bombardımanın tek taraflı olarak durdurulduğunu açıklamak zorunda kaldı. Kasım 1968'de yapılan seçimlerde adaylığını koymayan Johnson, Texas'taki çiftliğine çekildi.

Türk kamuoyunda 1964 Kıbrıs olayları sırasında Başbakan İnönü'ye yazdığı mektupla tanınan Johnson, San Antonio'da geçirdiği bir kalp krizi sonucu öldü.

• KAYNAKLAR: B.Mooney, *The Lyndon Johnson Story*, 1956; C.Newlon, *LBJ: The Man From Johnson City*, 1964.

• BAKINIZ: EISENHOWER, J.F.KENNEDY, KOSİGİN, F.ROOSEVELT.

JOHNSON, Philip
(1906)

ABD'li mimar ve mimarlık kuramcısı. Yapıtlarıyla ABD mimarlığını etkilemiştir.

Vietnam Savaşı

Philip Cortelyou Johnson 8 Temmuz 1906'da Ohio'da doğdu. Felsefe ve estetik öğrenimi gördüğü Harvard Üniversitesi'ni 1927'de bitirdi. 1931'de New York Modern Sanatlar Müzesi Mimarlık Bölümü başkanı oldu. Bu görevini 1936'ya değin sürdürdü. 1940'ta Harvard Üniversitesi'nde mimarlık eğitimine başladı ve Marcel Breuer'in öğrencisi oldu. 1946-1954 arasında New York Modern Sanatlar Müzesi'ndeki eski görevine geldi. 1949'da New Canaan'da kendisi için bir ev yaptı. Banyonun dışındaki bütün duvarla-

Uluslararası Üslup

Uluslararası üslup çağdaş mimarlığın iki dünya savaşı arasındaki dönemini tanımlamak için kullanılan bir deyimdir. Yanıltıcı anlamına karşın yerine daha iyisi bulunamadığından kullanılagelen bu deyim, başka başka ülkelerdeki mimarlıkların birbirinin aynı olduğunu anlatmaktan çok, akılcı işlevci mimarlar arasındaki ortak eğilimi belirtir. II.Dünya Savaşı'ndan sonra da kimi mimarlar bu eğilimi sürdüren yapıtlar vermişlerdir.

19.yy'daki tarihsel üslupları yineleyen, süslemeye ağırlık veren mimarlık anlayışına karşı oluşmaya başlayan akılcı işlevci tepkiler doğrultusundaki ilk yapıları 20.yy başlarında ortaya çıkmıştır. Bu düşüncenin öncüleri, mimarlıkta akılcı tasarım yöntemlerinin uygulanması, yapıların biçimlerinin işlevlerinden türetilmesi, gereksiz süslemelerden arındırılması, teknolojinin sağladığı olanaklardan yararlanılması gerektiğini savunmuşlardır. Aynı zamanda ucuz ve iktisadi bir yapı üretimi anlamına da gelen bu düşünceler, I.Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaşmaya başlayarak 1920'lerin sonuna değin önce Almanya, Hollanda ve Fransa'da ardından öteki Avrupa ülkeleriyle ABD'de de benimsenmiştir. Bu da yapılarda düz ve yalın biçimlere götürmüştür. Uluslararası üsluba örnek gösterilen yapılarda da mimarlığı anıtsal, biçimci etkiler değil, yalın mekân ve kitleler belirler. İşlevlere uygun simetrik olmayan düzenlemeler, akılcı yaklaşımın ürünü prizmatik kitleler, süsleme öğelerinin bulunmayışı, beyaz badanalı yüzeylerin kullanılması, bu üslubun özellikleri arasındadır. Akılcı ve işlevci tasarım ilkeleri başka başka ülkelerde benzer yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu da mimarların yerel özellikleri, ulusal değerleri yadsıdıkları biçiminde yorumlar doğurarak ulusalcı eğilimleri harekete geçirmiştir. Aslında bu bir yanılgıdır ve tasarım ilkelerinden çok, çağdaş yapı gereçlerinin, yapım yöntemlerinin, ısıtma ve havalandırma gibi yapı donatımlarının ve yeni yapı üretimi tekniklerinin kullanılmasından doğan sonuçların göz ardı edilmesinden ortaya çıkmıştır. O nedenle uluslararası üsluba yerleştirilen kimi mimarlar buna karşı çıkmış, bu deyimi eleştirmişlerdir.

Türk mimarlığında dış etkilenmelere daha açık düşüncelerin egemen olmaya başladığı 1950'lerden sonra üretilen kimi yapıların Uluslararası üslup özellikleri taşıdığı söylenebilir. S.H.Eldem'in E.Onat ile birlikte tasarladığı İstanbul Adalet Sarayı bu yöndeki ilk yapılarından biridir. Gene S.H.Eldem'in Skidmore-Owings-Merrill ile birlikte tasarladığı İstanbul'daki Hilton Oteli' Nevzat Erol'un İstanbul Belediye Sarayı, Muhlis Türkmen, Utarit İzgi, Hamdi Şensoy ve İlhan Türegün'ün Brüksel Uluslararası Sergisi'ndeki Türk Pavyonu, E.Onat'ın Ankara'daki Emniyet Genel Müdürlüğü, E.Tokay ve Ayhan Tayman'ın Ankara'daki Kızılay İşhanı bu üslubun özelliklerini taşırlar. Mimarlıkta ulusal-uluslararası tartışması 1960'tan sonra anlamını büyük ölçüde yitirmiştir.

rın camdan olması nedeniyle *Cam Ev* diye bilinen bu yapının sağladığı ün, birçok önemli yapının mimarlığını üstlenmesine yol açtı.

İlk yapıtlarında Mies van der Rohe'nin büyük etkisi görülür. Özellikle *Cam Ev* yalın yapımı, yalın biçimi ve mekânda bütünlük anlayışıyla, Mies'in 1946'da yapmış olduğu *Farnsworth Evi*'ni andırır. 1955'te Port Chester'de yaptığı *Kneses Tifereth Sinagogu* ise Johnson'un mimarlık yaşamında bir dönüm noktası olmuştur. Bunda ve daha sonraki yapılarının çoğunda biçimci, taklitçi ve seçmeci bir yaklaşımla 17. ve 18. yy mimarlığının öğelerine yer vermiştir. Bu tutumundan dolayı çeşitli eleştirilere uğramıştır. Yine de, gerek yapıları, gerekse Modern Sanatlar Müzesi'ndeki etkinlikleriyle çağdaş ABD mimarlığını önemli ölçüde etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Cam Ev*, 1949, New Canaan, ABD; *Rockefeller Konukevi*, 1950, New York; *Wiley Evi*, 1953, New Canaan, ABD; *Kneses Tifereth Sinagogu*, 1955, Port Chester, New York; *New Harmony Kilisesi*, 1960, Indiana; *Seagram İşhanı* (Mies van der Rohe ile), 1960; *Amon Carter Müzesi*, 1961, Forthworth, Texas; *Nebraska Sanat Galerisi*, 1962, Lincoln; *Dans Tiyatrosu*, 1964, Lincoln Center, New York. **Kitap:** *The International Style: Architecture since 1922*(H.-R.Hitchcock ile), 1932, ("Uluslararası Üslup: 1922'den Bu Yana Mimarlık"); *Machine Art*, 1934,("Makine Sanatı"); *Mies van der Rohe*, 1947.

Kurduğu edebiyat çevresi ▸

• **KAYNAKLAR:** J.M.Jacobus, 1962, *Philip Johnson.*

JOHNSON, Samuel
(1709-1784)

İngiliz şair, denemeci, eleştirmen, sözlük yazarı. Çeşitli türlerdeki ürünleriyle 18.yy İngiliz edebiyatının en renkli kişiliklerinden biri olmuştur.

18 Eylül 1709'da Lichfield'de doğdu, 13 Aralık 1784'te Londra'da öldü. Ortaöğrenimini Lichfield'de tamamladı. 1728'de Oxford Üniversitesi'ndeki Pembroke College'a girdi, ancak yoksulluğun da etkisiyle, bir yıl sonra Lichfield'e dönmek zorunda kaldı. Öğretmenlik ve okul kurma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Bu kez yazar olarak şansını denemek umuduyla, ilerde ünlü bir oyuncu olacak öğrencisi David Garrick'le (1717-1779) birlikte Londra'ya gitti. Burada *Gentleman's Magazine* adlı dergiye denemeler, eleştiri yazıları, şiirler, biyografiler ve parlamentodaki tartışmaları konu alan makaleler yazdı. 1738'de yayımlanan *London* adlı şiiriyle dönemin ünlü şairi Alexander Pope'un beğenisini kazandı.

Augustus dönemi ▸

1745'ten başlayarak yoğun ve üretken bir çalışma dönemine girdi. Bir yandan Shakespeare üzerine inceleme ve derleme çalışmalarını sürdürürken, öte yandan da altı yardımcısıyla birlikte, dokuz yıl üzerinde çalışacağı ve İngiliz edebiyatından çok sayıda örnekle destekleyeceği *Dictionary of the English Language*'e ("İngilizce Sözlük") başladı. Üç yıl sonra şiir alanındaki başyapıtı *The Vanity of Human Wishes* ("İnsan İsteklerinin Boşluğu") yayımlandı.

Shakespeare derlemesi ve sözlük çalışması

Samuel Johnson

Ünlü sözlüğünün yayımlandığı 1755'te Oxford Üniversitesi'nce master derecesine layık görüldü. 1759'da düzyazı alanındaki başyapıtı *Rasselas, Prince of Abissinia* ("Habeşistan Prensi Rasselas") yayımlandığında artık dönemin en tanınan yazarlarından ve edebiyat otoritelerinden biri olmuştu.

1762'de kral ona karşılıksız maaş bağlattı. 1764'te şair Oliver Goldsmith, devlet adamı ve siyaset kuramcısı Edmund Burke, iktisatçı Adam Smith ve eski öğrencisi David Garrick ile birlikte, daha sonra yazar James Boswell'in de katılacağı "The Club" (Kulüp) -sonraki adıyla "The Literary Club" (Edebiyat Kulübü)- adlı bir çevre oluşturdu. Sekiz ciltlik Shakespeare derlemesinin yayımlandığı 1765'te, Dublin'deki Trinity College'ın, on yıl sonra da Oxford Üniversitesi'nin kendisine onursal doktorluk vermesinden sonra Dr.Johnson adıyla ünlendi. 1733'te J.Boswell'la birlikte bir İskoçya gezisine çıktı. Kendisi için değişik olan bu toplumun geleneklerini, dinini ve yaşam biçimini ele aldığı *Journey to the Western Islands of Scotland* ("Batı İskoç Adalarına Yolculuk") adlı kitabı bu yolculuğun ürünüydü.

Son büyük yapıtı, 1781'de yayımlandığında büyük eleştirilerle karşılaşan *The Lives of the Most Eminent English Poets* ("Ünlü İngiliz Şairlerinin Yaşamları") oldu.

Samuel Johnson 18.yy İngiliz edebiyatının şiir, eleştiri, yergi, deneme, otobiyografi ve sözlük yazımı gibi çeşitli tür ve alanlarında ürünler vermiş, çok yönlü kişiliklerinden biridir. Onu edebiyat eleştirisi alanında önemli kılan yapıtları, Shakespeare derlemesine ve İngiliz şairleri üzerine hazırladığı kitabına yazdığı önsözlerdir. Edebiyat üzerine görüşleri, İngiliz edebiyatında 17.yy'ın ikinci yarısı ve 18.yy'ın ilk yarısını kapsayan Yeni Klasik (Neo-Klasik) dönem içinde ele alınır. Bu yıllar, Eski Roma yazarlarına, özellikle de Augustus dönemine duyulan ilginin canlanması nedeniyle İngiliz edebiyatında Augustus dönemi olarak da anılır. Dryden, Swift, Addison, Pope, Steele ve Fielding gibi yazarların öne çıktığı bu dönemde düzen, denge, uyum ve kurallara bağlılık edebiyatın temel ilkeleri olarak savunulmuş, bu ilkelere, klasik yazarların incelenmesi ve klasik modellerin taklidi yoluyla varılabileceği düşünülmüştür. Geç

dönem Augustus edebiyatının en önemli yazarlarından olan Johnson, edebiyatın insan doğasını ve evrensel olanı yansıtması gerektiğini savunur. Bu anlayışıyla ve duygunun akıl ve bilgiyi izlemesi gerektiği yolundaki görüşleriyle de Yeni Klasik anlayışı paylaşır. Ancak kurallara tümüyle uyulmasından ve taklitten hoşlanmaz, döneminin edebiyat ölçülerini ve genellemelerini sağduyu ve esneklikle yorumlar. Duygu ve imgelemi bütünüyle dışlayan katı bir Yeni Klasikçilik yorumunun karşısında oluşuyla, döneminin öteki yazarlarından önemli ölçüde ayrılır.

The Rambler ("Gezgin") ve *The Idler* ("Aylak") adlı kitaplarında toplanan çoğu didaktik nitelikteki gazete yazılarında ahlakçı kişiliğiyle öne çıkar. Hükümetin iç ve dış siyasetteki tutumunu şiddetle eleştiren o dönemin muhafazakâr grubu Tory'lerden yana olan görüşleriyle de, 18.yy İngiltere'sinin düşünce yaşamında yönlendirici bir rol oynamıştır. Yergi türünün altın çağını yaşadığı bir dönemin yazarı olarak, bir yandan insanların zayıflık ve çelişkilerini alaycı ve acımasız bir tonla ele almış, öte yandan insan doğasının evrensel niteliklerini aramaya yönelmiştir. Ünlü devlet adamları, kral ve düşünürlerin yükseliş ve düşüşlerini konu alan *The Vanity of Human Wishes* ile o günlerin toplumsal ve siyasal yozlaşmasını verdiği *London*, Augustus dönemi İngiliz edebiyatının yergi türündeki başyapıtları arasındadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** Şiir: *London: A Poem*, 1738, ("Londra: Bir Şiir"); *The Vanity of Human Wishes*, 1749, ("İnsan İsteklerinin Boşluğu"). Deneme: *The Rambler*, 1750-1752, ("Gezgin"); *The Idler*, 1758-1760, ("Aylak"). Biyografi: *An Account of the Life of Mr Richard Savage*, 1744, ("Bay Richard Savage'nin Yaşamöyküsü"); *The Lives of the Most Eminent English Poets*, 4 cilt, 1781, ("Ünlü İngiliz Şairlerinin Yaşamları"). Siyasal Yazı: *The False Alarm*, 1770, ("Sahte Tehlike"); *Thoughts on Falkland's Islands*, 1771, ("Falkland Adaları Üzerine Düşünceler"). Çeşitli: *Miscellaneous Observations on the Tragedy of Macbeth*, 1745, ("Macbeth Üzerine Çeşitli Gözlemler"); *Irene: A Tragedy*, 1749, oyun, ("Irene: Bir Trageddya"); *A Dictionary of the English Language*, 1755, 2 cilt, ("Ingilizce Sözlük"); *Rasselas: The Prince of Abissinia*, 1759, ("Habeşistan Prensi Rasselas"); roman; *The Plays of William Shakespeare*, 8 cilt, 1765, derleme, ("William Shakespeare'in Oyunları"); *A Journey to the Western Islands of Scotland*, 1775, gezi yazısı, ("Batı İskoç Adalarına Yolculuk"); *Works*, 11 cilt, J.Hawkins (der.), 1787, ("Yapıtlar").
- **KAYNAKLAR:** J.Boswell, *The Life of Samuel Johnson*, 2 cilt, 1791; A. Sachs, *Passionate Intelligence: Imagination and Reason in the Works of Samuel Johnson*, 1967.
- **BAKINIZ:** BOSWELL, DRYDEN, POPE, SWIFT.

JOHNSON, Uwe
(1934-1984)

Alman, yazar. Konularını Almanya'nın bölünmesinden ve bu bölünmenin neden olduğu sorunlardan alan yapıtlarıyla tanınmıştır.

20 Temmuz 1934'te Pomeranya bölgesindeki Cammin kentinde doğdu, 12 Mart 1984'te İngiltere'de Sheerness-on-Sea kasabasında öldü. Rostock ve Leipzig üniversitelerinde Alman dili ve edebiyatı öğrenimi gördü. Yazarlık yaşamına 1959'da *Mutmassungen über Jacob* ("Yakup'a İlişkin Sanılar") adlı romanıyla başladı. Aynı yıl Doğu Berlin'den Batı'ya göçtü. 1961'de yayımlanan *Das dritte Buch über Achim* ("Achim Üstüne Üçüncü Kitap") adlı romanıyla ünlendi. Arka arkaya başka yapıtlar verdi, romanlarının yanı sıra öyküler, denemeler ve oyunlar yazdı. 1960'ta Fontane Ödülü'nü, 1962'de Uluslararası Yayıncılar Birliği Ödülü'nü, 1971'de Büchner Ödülü'nü, 1974'te Raabe Ödülü'nü, 1978'de Thomas Mann Ödülü'nü kazandı. 1966-1968 arasında ABD'de, 1975'te İngiltere'de kaldı. Bunun dışında yaşamını Batı Berlin'de sürdürdü.

Yapıtlarında deneysel şiire yakın bir hava içinde olmuş, ayrıntılı betimlemelere önem vermiştir. Buna karşın, konularında yine de tam anlamıyla açıklanmamış, karanlık noktalar bırakarak okuyucuyu düşünmeye yöneltmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** Roman: *Mutmassungen über Jacob*, 1959, ("Yakup'a İlişkin Sanılar"); *Das Dritte Buch über Achim*, 1961, ("Achim Üstüne Üçüncü Kitap"); *Jahrestage*, 1970, ("Yıl Günleri"); *Eine Reise nach Klagenfurt*, 1974; ("Klagenfurt'a Bir Gezi"); *Berliner Sachen*, 1975; *Begleitumstände*, 1980. Şiir: *Karsch und andere Prosa*, 1964, ("Karsch ve Başka Şiirler"). Oyun: *Berliner Stadtbahn*, 1960, ("Berlin Metrosu"); *Zwei Ansichten*, 1965, ("İki Görüş").

◄ Yergiciliği

JOHNSTON, Denis
(1901)

İrlandalı bilim adamı, romancı ve oyun yazarı. Oyunlarında yerel temaları ele almıştır.

William Denis Johnston 18 Haziran 1901'de Dublin'de doğdu. Cambridge Üniversitesi'nde okudu. 1923'te de burslu olarak Harvard Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne devam etti. Oyun yazarı olmaya buradayken karar verdi. Ancak bu iş için girmek istediği George Baker 47 çalışma grubuna alınmadı. Hukuk konusunda çalışmak için Dublin'e geri döndü. Boş zamanlarını tiyatroda çalışarak değerlendiriyordu. 1926'da Abbey Tiyatrosu'na gönderdiği ilk oyunu tiyatronun yöneticisi Lady Gregory tarafından geri çevrildi. Johnston oyunutu bu kez, *The Old Lady Says "No"* ("Yaşlı Bayan Hayır Diyor") adıyla 1929'da Gate tiyatrosu stüdyosunda sahneledi. Aynı yıl Johnston Gate tiyatrosunun yöneticiliğini üstlendi. 1936'ya değin süren bu görevden sonra BBC'de yazar ve yapımcı olarak radyo ve televizyon için programlar hazırladı. II.Dünya Savaşı sırasında BBC'nin Ortadoğu muhabirliğini yaptı. *Nine Rivers From Jordan* ("Ürdün'ün Dokuz Nehri") adlı oyunu bu yılların birikiminden kaynaklandı.

Johnston, 1947'de ABD'ye giderek bir süre NBC televizyonunda çalıştı. Daha sonra çeşitli okullarda İngiliz dili dersleri verdi.

Johnston'un ustalıklı ve şiirsel bir anlatımı vardır. Yarattığı sağlıklı ve güçlü oyun kişileri İrlanda sahnesine tazelik ve canlılık getirmiştir. Ama iletmeyi

amaçladığı düşünceler ve kullandığı simgeler, izleyicinin ancak çok küçük bir kesiminin kavrayabileceği düzeyde karmaşık bir yapıya sahiptir.

• YAPITLAR (başlıca): *The Old Lady Says "No"*, 1926, ("Yaşlı Bayan Hayır Diyor"); *The Moon in the Yellow River*, 1931, ("Sarı Nehirdeki Ay"); *A Bride for the Unicorn*, 1933, *A Storm Song* (E.Toller ile), 1934, ("Bir Fırtına Şarkısı"); *Blind Man's Buff*, 1936, ("Körebe"); *A Fourth for Bridge*, 1954, ("Briç İçin Dördüncü Kişi").

Frédéric Joliot Curie

JOLIOT-CURIE, Frédéric
(1900-1958)

Fransız fizik bilgini. Yapay radyoaktifliğin keşfi ve zincirleme çekirdek tepkimelerinin gerçekleştirilmesiyle sonuçlanan bilimsel çalışmalarının yanı sıra, ülkesinin Alman işgaline karşı direnişinde ve dünya barışının korunmasında büyük etkinlik göstermiştir.

Jean Frédéric Joliot 19 Mart 1900'de Paris'te doğdu, 14 Ağustos 1958'de aynı kentte öldü. Pierre ve Marie Curie'nin kızı Irène ile evlendiğinde, bu iki büyük fizikçiye duyduğu derin saygı ve bağlılığın bir göstergesi olarak karısının soyadını da kendi soyadına eklediğinden Joliot-Curie adıyla tanınır. 1871'de işçi çevrelerince örgütlenen Paris Komünü'nün birliklerine katılıp, hükümet kuvvetleriyle girişilen kanlı çarpışmalarda komüncülerin yenilmesi üzerine Belçika'ya sığınan ve uzun yıllar sonra ülkesine dönerek Paris'te bir demir işçiliği atölyesi açan eski bir maden işçisinin oğluydu. Babasının ölümünden sonra içine düştükleri geçim sıkıntısı, ailenin altıncı ve en küçük çocuğu olan Frédéric Joliot'nun eğitimini de etkiledi. On yaşındayken verildiği yatılı okuldan alınarak lise öğrenimini parasız bir okulda tamamladıktan sonra, 1920'de, gene parasız bir yükseköğretim kurumu olan Fizik ve Kimya Yüksek Okulu'na yazıldı. Sanayinin gereksinimleri doğrultusunda uygulamalı öğretime ağırlık vererek fizik ve kimya mühendisleri yetiştiren bu okul Joliot'nun deneysel yeteneğini geliştirdiği gibi, 22 yıl boyunca bu okulda Pierre Curie'nin verdiği fizik derslerini üstlenmiş olan Paul Langevin de, öğrencisinin gelecekte atom enerjisinin yalnızca insanlık yararına kullanılması yolundaki kararlı tutumuna varıncaya dek tüm bilimsel kişiliğinin oluşmasını ve salt bilimsel araştırmaya yönelmesini büyük ölçüde etkilemiştir.

Nitekim, 1924'te fizik mühendisliği diplomasını alan Joliot, bir sanayi kuruluşunda çalışmak yerine laboratuvar araştırmacısı olmayı yeğlediğinden, Langevin'in desteğiyle ve üç yıllık Curie araştırma bursuyla, ertesi yıl Paris Radyum Enstitüsü'nde Marie Curie'nin özel asistanı olarak çalışmaya başladı. 1926 Ekim'inde de, Marie Curie'nin büyük kızı Irène Curie ile evlendi. Otuz yıl sonra Irène Joliot-Curie'nin ölümüyle sona eren bu mutlu ve dingin evlilik, bilim tarihine, tıpkı Marie ve Pierre Curie gibi aynı alanda birlikte çalışan, hemen hemen tüm araştırmalarını ortak imzayla yayımlayan, birlikte Nobel Ödülü kazanan, bilim adamının siyasal ve toplumsal bilinciyle barış ve insan hakları uğruna birlikte savaşan yeni bir çift kazandırmıştı. Joliot-Curie'lerin aile geleneğini sürdürerek bilimsel araştırmaya yönelen ve ilgi alanlarını eşleriyle bölüşen iki çocukları oldu. 1927'de doğan ve 1949'da Paul Langevin'in torunuyla evlenerek Curie'lerin üçüncü kuşağında Fransa'nın üç büyük fizikçi ailesinin adını birlikte yaşatan kızları Hélène annesiyle babası gibi nükleer fiziği seçerken, 1932'de doğan oğulları Pierre biyoloji bilimlerine duyduğu eğilimle biyofizik alanında uzmanlaşacaktı.

Frédéric Joliot-Curie, Radyum Enstitüsü'nde Marie Curie'nin yönlendirmesi ve Irène Curie'nin yardımlarıyla radyoaktiflik konusunda ilk deneyimlerini kazanırken, aile bütçesine katkıda bulunabilmek için bir yandan bir teknik okulda ders veriyor, bir yandan da Paris Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürüyordu. 1927'de fen dalında lisans derecesini, 1930'da da radyoaktif elementlerin elektrokimyasal özelliklerine ilişkin teziyle doktora derecesini aldı. O tarihten sonra, yapay radyoaktifliğin keşfi ve zincirleme çekirdek tepkimelerinin gerçekleştirilmesiyle doruğuna varan verimli bir bilimsel çalışma ile II.Dünya Savaşı'nın yarattığı siyasal ortamda Fransa'nın Faşizm'e ve Nazi işgaline karşı direnişinin ardından dünya barışının simgesi olan yoğun savaşım, Frédéric Joliot-Curie'nin yaşamında ayrılmaz bir bütün oldu. 1934'te, Frédéric Joliot-Curie'nin Sorbonne'da öğretim görevlisi olduğu yıl, Joliot-Curie'ler ilk yapay radyoaktif elementi sentez yoluyla elde ettiklerini Fransız Bilimler Akademisi'ne bir bildiriyle açıkladılar. Aynı yıl Fransız Sosyalist Partisi'ne üye oldular, ertesi yıl da Fransa'da giderek tırmanan Faşizm'e karşı savaşmak üzere kurulan Comité de Vigilance des Intellectuels Antifascistes'e (Antifaşist Aydınların Tetikte Bekleme Komitesi) katıldılar. O yıl Nobel

Ödülü Komitesi yapay radyoaktifliğin keşfi ve yeni radyoaktif elementlerin sentezi nedeniyle 1935 Kimya Ödülü'nün Joliot-Curie'lere verilmesini kararlaştırdı. 1936'da başlayan İspanya İç Savaşı'nda Cumhuriyetçiler'in desteklenmesinden yana olan ve bu konudaki çekimser tutumunu onaylamadığı için Sosyalist Parti'den ayrılan Joliot-Curie, 1937'de Collège de France'a profesör olarak atandı. Birkaç yıl, öğretim görevinden arta kalan tüm zamanını, yeni örgütlenen CNRS'ye (Centre National de la Recherche Scientifique/Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi) bağlı bir nükleer fizik laboratuvarının kurulmasına ve atom araştırmaları için gerekli çağdaş araçlarla donatılmasına ayırdı ve Collège de France'a 7 milyon elektron voltluk bir siklotron kazandırdı. Böylece Fransa, SSCB'den sonra, bu tür tanecik hızlandırıcısına kavuşan ikinci ülke oluyordu.

1939 yılı, ilkin Almanya'da Hahn ve Strassmann tarafından uranyum çekirdeğinin bölünmesine, ardından Fransa'da Joliot-Curie ve çalışma arkadaşlarınca ilk zincirleme çekirdek tepkimelerinin gerçekleştirilmesine tanık oldu. Kuşkusuz birçok fizikçinin öncü çalışmasından yola çıkarak Joliot-Curie'nin vardığı bu büyük başarı, bilinen enerji kaynaklarının hiçbiriyle karşılaştırılamayacak kadar güçlü olan çekirdek enerjisini insanlığın kullanımına sunacak nükleer reaktörlerin yapılabilmesi yolunda atılmış en önemli adımdı. Ne var ki, 1939 yılı yalnız çekirdek enerjisi çağının değil, II.Dünya Savaşı'nın da başlangıcı olduğundan, Joliot-Curie'ler ilk kez ilkelerini çiğneyerek bu buluşlarını gizlemek zorunda kaldılar. Zincirleme tepkimelerin başlatılması ve denetim altında tutulmasıyla nükleer reaktörlerin çalışma ilkelerini açıkladıkları ve bu bilgilerin yayılmasında sakınca kalmayacağı ana değin saklı tutulması isteğiyle mühürlü bir zarf içinde Fransız Bilimler Akademisi'ne sundukları 30 Ekim 1939 tarihli, ortak imzalı belge, gerçekten de 1949'a değin öylece korundu. Bu arada Joliot-Curie, nükleer reaktörün yapımı için gerekli olan uranyum oksiti Belçika Kongosu'ndaki (Kongo-Kinşasa) Katanga maden yataklarından sağlayarak Fransa'ya getirtmiş, reaktörde yavaşlatıcı olarak kullanılan ve yalnız Norveç'te üretilen ağır suyun (döteryum oksit) da tüm stokuyla satın alınmasını sağlamıştı. Avrupa içlerinde ilerleyen Almanlar'ın eline geçmemesi için yaklaşık 6 tonluk uranyum filizi Toulouse yakınlarında toprağa gömüldü. 130 litrelik ağır su da 1940 Haziran'ında Almanya'nın Fransa'yı işgalinden kısa süre önce Joliot-Curie'nin çalışma arkadaşları Hans von Halban ve Lew Kowarski tarafından İngiltere'ye kaçırıldı. Joliot-Curie'ler ise, tüm önerilere karşın Fransa'dan ayrılmayı reddederek işgal yıllarında Paris'te kaldılar. O yıllarda, atom bombası yapımına yarayacak bilgileri Naziler'den saklamak kaygısıyla atom enerjisine ilişkin tüm çalışmalarını durduran ve Collège de France'taki laboratuvarında Almanlar'ın denetimi altında yalnızca radyoaktif izotopların tıptaki kullanımlarını araştıran Frédéric Joliot-Curie, direniş hareketinin örgütlenmesinde büyük bir görev üstlendi. 1941 Haziran'ında Ulusal Direniş Cephesi'nin özellikle üniversite ve aydınlar komitesini örgütleyerek Yönetim Komitesi'nin başkanlığına getirildi, 1942 Mayıs'ında da yasadışı Fransız Komünist Partisi'ne üye oldu. Üniversitedeki laboratuvarında direnişçiler için patlayıcı madde üreten ve 1944'te karısıyla çocuklarını İsviçre'ye kaçırarak bir süre takma adla Paris'te gizlenen Joliot-Curie, Fransa'nın Nazi işgalinden kurtuluşundan sonra Collège de France'taki öğretim görevine dönerek Fransa'da bilimsel araştırma ve eğitimin yeniden örgütlenmesi için çalıştı. CNRS'nin yönetimini üstlenerek nükleer reaktör çalışmalarına hız verdi. 1945 Ekim'inde de Irène'in ve kendisinin çabalarıyla kurulan Atom Enerjisi Komisyonu'nun başkanlığına getirildi. Üç yıl sonra da 15 Aralık 1948'de Fransa'nın ilk reaktörü çalışmaya başladı. "Zoe" adı verilen bu reaktörün gücü çok düşüktü ama, Fransa'yı dünyanın atom reaktörlü ilk dört ülkesi arasına katmıştı. Hemen ardından Paris yakınlarındaki Saclay'de büyük bir nükleer araştırma merkezinin kurulması için çalışmalara başlayan Joliot-Curie, 1950 Nisan'ında siyasal nedenlerle Atom Enerjisi Komisyonu başkanlığından alındı, birkaç ay sonra da Irène Joliot-Curie'nin görevine son verildi. Collège de France'taki öğretim görevine dönen Joliot-Curie, bilim adamlarının dayanışmasını sağlamak ve atom enerjisinin silah olarak kullanımını engellemek amacıyla yürüttüğü çalışmalarını son yıllarına değin sürdürdü. 1946'da uluslararası Dünya Bilim İşçileri Federasyonu'nun kurucu başkanlığını üstlenmiş, Birleşmiş Milletler Atom Enerjisi Komisyonu'na Fransa delegesi olarak katılmıştı; 1949'da Dünya Barış Hareketi'nin örgütleyicisi, 1950'de Dünya Barış Konseyi'nin kurucu üyesi ve başkanı olarak dünya ülkelerini nükleer silahsızlanmaya ve barışa çağıran toplantılar düzenledi, 500 milyonu aşkın kişinin imzaladığı ünlü "Stockholm Çağrısı"nı yayımladı.

Zincirleme çekirdek tepkimeleri

1956'da Fransız Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi üyeliğine seçilen, aynı yıl Irène Joliot-Curie'nin ölümüyle derinden sarsılan Joliot-Curie, Collège de France'taki görevine ek olarak karısının Sorbonne'daki derslerini ve Radyum Enstitüsü'nün yönetmenliğini üstlendiyse de bu boşluğu ancak iki yıl doldurabildi. 1958'de, yıllardır çektiği ilerlemiş karaciğer iltihabından öldüğünde devlet töreniyle gömüldü.

1935'te Nobel Kimya Ödülü'nü Irène Joliot-Curie ile bölüşen, Ulusal Direniş Cephesi'nin başkanı olarak gösterdiği yararlıklar nedeniyle savaştan sonra Légion d'honneur nişanının en yüksek askeri rütbesi ve "Croix de guerre" savaş madalyasıyla ödüllendirilen, dünya barışına katkıları nedeniyle 1951'de Lenin Barış Ödülü'nü alan Joliot-Curie, Fransız Tıp Akademisi (1943) ve Fransız Bilimler Akademisi'nin (1944) yanı sıra pek çok ülkedeki bilim akademilerinin de üyesiydi.

Ulusal direniş yılları

Paris Radyum Enstitüsü'nde atom çekirdeğinin yapısını araştırmaya başlayan Joliot-Curie'lerin adı her ne kadar nötronun bulucuları olarak bilim tarihine geçmediyse de, bu alandaki katkıları yadsınamaz. 1930'da Bothe ve öğrencisi Becker Almanya'da, berilyum gibi hafif element atomlarının çekirdeğini alfa parçacıklarıyla bombardıman ettiklerinde, maddeye girim gücü çok yüksek bir ışınım elde etmiş, ancak bu ışınların niteliğini tam olarak açıklayamamışlardı. Ertesi yıl bir Wilson sis odasında bu ışınımları incelemeye başlayan Joliot-Curie'lerin 1932 başlarında yayımladıkları sonuçlar, nükleer fizikte yeni bir araştırma alanı açacak nitelikteydi. Hidrojen

atomundan protonları koparacak denli güçlü olan bu ışınım, ne fotonlardan, ne de elektron ya da proton gibi bilinen yüklü parçacıklardan oluşuyordu. Joliot-Curie'nin deney yeteneğinin en güzel ürünlerinden biri olan bu gözlemden bir ay sonra, Rutherford'un yıllar önce varsayımsal olarak öngördüğü elektrik yükü taşımayan, kütlesi ise protonunkine çok yakın olan bu yeni parçacığı (nötron) bulma başarısı Chadwick'in oldu. Aynı yıl Joliot-Curie'ler, ince bir alüminyum tabakasının alfa parçacıklarıyla bombardımanı sırasında elektronun karşı parçacığı olan artı yüklü elektronu buldularsa da, "pozitron" diye adlandırılan bu parçacığı bilim tarihine yazdırma onuru da Anderson'a kaldı.

Yapay radyoaktifliğin bulunması

1934'te, alfa parçacıklarıyla bombardıman edilen alüminyumun saldığı pozitronlara ilişkin deneyini yineleyen Joliot-Curie, alfa parçacıklarını yayan polonyumu sis odasının ağzına kapattığı ince alüminyum yaprağa doğru tuttuğunda beklediği gibi pozitron yayımı başlıyor, ancak polonyumu çektikten sonra pozitron akımı hemen durmuyordu. Bu hiç beklenmedik olguyu bir Geiger sayacıyla sınayan Joliot-Curie'ler alfa ışınlarına tutulan alüminyumda, yarı ömrü üç dakikadan biraz daha kısa olan radyoaktif atomların oluştuğunu saptadılar. Radyoaktif olmayan alüminyum, o güne değin bilinmeyen radyoaktif bir elemente dönüşüyordu; üstelik doğal radyoaktif elementlerden farklı olarak pozitif elektron yaydığına göre, bu radyoaktif element doğada da bulunmuyordu. Bu elementin fosforun kararsız, radyoaktif bir izotopu (fosfor-30) olduğunu anlayan Joliot-Curie'ler aynı deneyi bor atomlarıyla deneyerek radyoaktif bir azot izotopu elde ettiler ve bilim dünyasında büyük coşkuyla karşılanan buluşlarını 15 Ocak 1934 tarihli bir bildiriyle açıkladılar. Yapay radyoaktifliğin bulunmasından kısa bir süre sonra birçok ülkede hızla radyoaktif izotop üretimine geçildi ve alfa parçacıklarından daha etkili olan nötron bombardımanı yöntemiyle pek çok radyoizotop elde edildi. Doğada çok az bulunduğu için araştırmacıların kolay kolay erişemeyeceği kadar pahalı olan doğal radyoaktif elementlerin yerini alarak çekirdek fiziği araştırmalarına hız kazandıran yapay radyoaktif izotopların günümüzde özellikle sanayi ve tıpta çok geniş bir uygulama alanı vardır.

Yapay radyoaktif izotopları ve çekirdek enerjisini insanlığın kullanımına sunan Joliot-Curie çağımızın en büyük fizikçilerinden biri olduğu kadar, insan yaşamını ve barışı yok etmeye yönelik bilime baş kaldırmış en inançlı bilim adamlarından da biridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Textes choisis*, (ö.s.), 1959, ("Seçilmiş Metinler"); *Oeuvres scientifiques complètes*, (ö.s.), 1961, ("Toplu Bilimsel Yapıtları").

• KAYNAKLAR: P.Biquard, *Frédéric Joliot-Curie*, 1961; L.de Broglie, *La vie et l'oeuvre de Frédéric Joliot*, 1959; F.Cotton, *Les Curies*, 1963; G.Gönenç, *Hep Aranızda Olacağım*, 1983.

• BAKINIZ: C.D.ANDERSON, BECQUEREL, BOTHE, J.CHADWICK, M. ve P.CURIE, FERMI, HAHN, I.JOLIOT-CURIE, LANGEVIN, MEITNER, RUTHERFORD.

Irène Joliot-Curie

JOLIOT-CURIE, Irène
(1897-1956)

Fransız fizik bilgini. Frédéric Joliot-Curie ile birlikte yapay radyoaktifliği bulmuş, zincirleme çekirdek tepkimelerinin gerçekleştirilmesine öncülük etmiştir.

12 Eylül 1897'de Paris'te doğdu, 17 Mart 1956'da aynı kentte öldü. Marie ve Pierre Curie'nin büyük kızları, Frédéric Joliot-Curie'nin karısıdır. Sekiz yaşındayken babasını yitiren Irène Curie'nin bakımını ve ilk eğitimini uzun yıllar büyükbabası üstlendi. Lise çağına geldiğinde bir süre annesinin ve üniversitedeki yakın dostlarının verdiği fizik, matematik, kimya dersleriyle evde yetiştirildi. 1914'te Collège Sévigné'den diplomasını alarak, fizik öğrenimi yapmak üzere Sorbonne'a yazıldı. I.Dünya Savaşı yıllarında bir yandan öğrenimini sürdürüyor, bir yandan da röntgen araçları yerleştirilmiş ambülanslarla cepheleri dolaşan annesinin yanında hemşire ve röntgen teknisyeni olarak çalışıyordu. Savaşın bitiminde, Marie Curie'nin asistanı olarak Paris Radyum Enstitüsü'ne girdi. 1920'de Sorbonne'dan fizik-matematik lisansını, 1925'te polonyumun alfa ışımasına ilişkin tezyle doktora derecesini aldı. O yıl Radyum Enstitüsü'nde asistan olarak çalışmaya başlayan Frédéric Joliot ile yedi yıldır annesinin yanında laboratuvar teknikleri ve radyoaktiflik konusundaki bilgisini artırmış olan Irène arasındaki verimli çalışma arkadaşlığı giderek sevgiye dönüştü. 1926 Ekim'inde evlendiler ve otuz yıl boyunca hemen hemen tüm araştırmalarını birlikte yürüttüler. 1927'de kızları Hélène'in, 1932'de oğulları Pierre'in doğumundan sonra da laboratuvar çalışmalarını aksatmayan Irène Joliot-Curie, özellikle 1931'den 1934'e değin yapay radyoaktiflik konusunda Frédéric Joliot-Curie ile birlikte çalıştı ve 1935 Nobel Kimya Ödülü'nü birlikte kazandılar.

Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesinden sonra giderek gerginleşen siyasal ortamda, özellikle Fransa'

da Faşizm yanlısı gösterilerin yoğunlaşması üzerine, siyasal ve toplumsal görüşlerini bölüştüğü Frédéric Joliot-Curie gibi Fransız Sosyalist Partisi'ne ve Comité de Vigilance des Intellectuels Antifascistes'e (Antifaşist Aydınların Tetikte Bekleme Komitesi) katılan Irène Joliot-Curie, 1936 seçimleriyle işbaşına gelen, Sosyalist Parti üyesi Leon Blum'un başbakanlığındaki Halk Cephesi hükümetinde görev alan üç kadın üyeden biriydi. Eğitim Bakanlığı'nda bilimsel araştırmalardan sorumlu bakan yardımcısı olan Irène Joliot-Curie, yalnızca dört ay süren bu görev süresince CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique/Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi) gibi önemli bir araştırma kurumunun örgütlenmesinde, eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesinde büyük rol oynadı. Buna karşılık, kadınlara da üyelik hakkı tanınması için Fransız Bilimler Akademisi'ne yaptığı başvurulardan olumlu bir sonuç alamadı. Nitekim, Pierre Curie'yi üyeliğe kabul ederken, en yakın çalışma arkadaşı olan Marie Curie'nin üyeliğini, iki kez Nobel Ödülü aldıktan sonra bile kadın olduğu gerekçesiyle geri çeviren Bilimler Akademisi, aynı anlayışı Joliot-Curie ailesine de uygulayacak, iki kez önerilmesine karşın, Irène Joliot-Curie'yi üyeleri arasına almayacaktı.

1937'de Frédéric Joliot-Curie Sorbonne'dan ayrılıp Collège da France'ın profesörlük önerisini kabul ettiğinde, Irène Joliot-Curie de Sorbonne'da ölünceye değin sürdüreceği profesörlük görevine getirildi. 1940'ta Alman orduları Fransa'yı işgal ettiğinde ülkesinden ayrılmayarak kocası ve çocuklarıyla birlikte Paris'te kalmayı seçen Irène Joliot-Curie, ancak işgalin sonlarına doğru, Ulusal Direniş Cephesi'nin başkanı olan Frédéric Joliot-Curie'nin çevresindeki Nazi çemberi iyice daraldığında çocuklarıyla birlikte İsviçre'ye kaçmayı kabul etti. Fransa'nın Nazi işgalinden kurtuluşundan sonra Paris'e dönerek Sorbonne'daki öğretim görevine ve Radyum Enstitüsü'ndeki araştırmalarına yeniden başladı, 1946'da da enstitünün yöneticiliğine atandı. Aynı yıl, Frédéric Joliot-Curie'nın başkanlığında kurulan Atom Enerjisi Komisyonu'nun ikinci başkanlığına getirildiyse de, 1950'de tıpkı kocası gibi siyasal nedenlerle görevinden alındı.

O yıllarda sağlığının günden güne bozulmasına aldırmadan, Paris yakınlarındaki Orsay'de kurulacak Nükleer Fizik Merkezi tasarısı için var gücüyle çalışan Irène, ne yazık ki düşlediği bu büyük tasarının gerçekleşmesini göremedi. 59 yaşındayken, yıllardır radyoaktif ışımayla iç içe yaşamasının sonucu olarak, annesi gibi kan kanserinden öldü. Onun girişimiyle başlanan Orsay Nükleer Fizik Merkezi'nin kuruluşunu tamamlayarak dev tanecik hızlandırıcısını çalıştıran da, Frédéric Joliot-Curie oldu.

► Paris Radyum Enstitüsü'nde, annesinin bulduğu ve ülkesinin adını verdiği radyoaktif polonyumun alfa ışıması üzerinde çalışarak bu konuda, özellikle Wilson sis odasında parçacık yörüngelerini izleme tekniklerinde uzmanlaşan Irène Joliot-Curie, bu deneyimiyle yapay radyoaktifliğin bulunmasına büyük katkıda bulundu. Büyük ölçüde Frédéric Joliot-Curie'den bağımsız olarak yürüttüğü en özgün çalışması ise, uranyum çekirdeğinin bölünme (fisyon) ürünlerine ilişkindir. 1938'de Iréne Joliot-Curie ve Yugoslav öğrencisi Saviç, Fermi'nin yöntemini uygulayarak uranyum çekirdeğini yavaşlatılmış nötronlarla bombardıman ettiklerinde, radyoaktif izotopların yanı sıra lantana benzeyen bir elementin oluştuğunu gözlemlediler. Oysa Fermi, uranyumun nötronla bombardımanından uranyumötesi elementlerin elde edileceğini açıklamış, aynı konu üzerinde çalışan Hahn ve Meitner de bu görüşü doğrulamışlardı. Irène Joliot-Curie'nin gözlem sonuçlarını yayımlamasından sonra aynı deneyi yineleyen Hahn da Irène'in bulgularını kabul etmek zorunda kaldı. Sonradan, "ortadan ikiye bölünme" anlamında "fisyon" terimiyle adlandırılan ve kuramsal açıklaması yapılan bu olayda, nötronun çarptığı uranyum çekirdeği, ağırlıkları birbirine oldukça yakın iki ayrı parçaya bölünerek lantanitler serisinden elementlerin ve baryumun radyoaktif izotoplarına dönüşüyordu. Çekirdek bölünmesi sırasında pek çok nötron açığa çıktığından, her nötronun yeni bir çekirdeğe çarparak böleceğini ve böylece "zincirleme çekirdek tepkimesi"nin gerçekleştirilebileceğini anlayan Joliot-Curie'ler bu tepkimede açığa çıkacak olağanüstü enerji patlamasının II.Dünya Savaşı yıllarında kötü amaçla kullanılacağını bildiklerinden bulgularını gizlediler. İlk zincirleme tepkime 1942'de ABD'de Fermi tarafından gerçekleştirildi ve Joliot-Curie'lerin düşündüğü gibi atom bombasının yapımında kullanıldı.

• YAPITLAR (başlıca): *Oeuvres scientifiques complètes*, (ö.s.), 1961, ("Toplu Bilimsel Yapıtları").

• KAYNAKLAR: E.Cotton, *Les Curies*, 1963; E.Curie, *Madame Curie*, 1939; (Türkçe çevirisi 1946).

• BAKINIZ: M. ve P.CURIE, FERMI, HAHN, F.JOLIOT-CURIE, MEITNER.

JOLLY, Philipp von
(1809-1884)

Alman, fizikçi. Birçok ölçüm aleti ve ölçme yöntemi tasarlayarak deneysel fiziğe katkıda bulunmuştur.

Philipp Johann Gustav von Jolly 26 Eylül 1809'da Mannheim'da doğdu, 24 Aralık 1884'te Münih'te öldü. Heidelberg, Viyana ve Berlin üniversitelerinde matematik, fizik ve mekanik öğrenimi görerek 1834'te Heidelberg Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. Aynı üniversitede öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlayan, 1839'da matematik profesörlüğüne, 1846'da fizik kürsüsünün başkanlığına getirilen Jolly, 1854'te Münih Üniversitesi'ne geçerek buradaki derslerini ölümünden kısa bir süre önce emekli oluncaya değin sürdürdü. ◄

Uranyum çekirdeğinin bölünmesi ve zincirleme tepkimeler

Jolly, o dönemde kullanılan birçok ölçüm aletini geliştirdiği gibi, kendisinin tasarladığı yeni araçlarla da deneysel fizik laboratuvarlarını zenginleştiren başarılı bir tasarımcıdır. Yaptığı aygıtların en önemlilerinden biri "Jolly terazisi" adıyla bilinen yaylı terazidir. Bir cismin havadaki ağırlığının sudaki ağırlık kaybına oranının o cismin özgül ağırlığına eşit olduğu düşüncesinden yola çıkan Jolly, bu buluşuyla yalnız

katıların değil, sıvıların özgül ağırlıklarının da ölçülebilmesini sağlamıştır.

1878-1881 arası yerçekimi ivmesinin ve Yer yoğunluğunun ölçümünde kullanılan çok duyarlı aletler geliştirerek, başarılı deney ve ölçümleriyle yerçekiminin yükseltiye bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Çeşitli yöntemlerle havadaki oksijen miktarını araştırırken elde ettiği önemli bir bulgu da, yerkürenin kutup bölgelerindeki oksijen miktarının tropikal bölgelerdekine oranla daha fazla olduğudur. Çok tutarlı sonuçlara varamamış olmasına karşın geçişme (osmoz) olayına ilişkin çalışmaları da kendisinden sonraki araştırmacılara ışık tutmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Die Principien der Mechanik gemeinfasslich dargestellt*, 1852, ("Mekaniğin Genel İlkeleri"); *Über die Physik der Moleçularkrafte*, 1857, ("Moleküllerarası Kuvvetler Fiziği Üzerine").

JOLY, John
(1857-1933)

İrlandalı jeoloji ve fizik bilgini. Radyoaktif yöntemleri Yer'in yaşının hesaplanmasına uygulamıştır.

1 Kasım 1857'de King's County'deki (bugün Offaly) Holywood kasabasında doğdu, 8 Aralık 1933'te Dublin'de öldü. Dublin'deki Trinity College'da mühendislik, fizik, kimya, jeoloji ve mineraloji okuyup, 1882'de diplomasını aldıktan sonra, aynı okulun inşaat mühendisliği bölümünde asistan olarak çalışmaya başladı. 1893'te deneysel fizik derslerini üstlendi, 1897'de jeoloji ve mineraloji profesörlüğüne yükseltilerek Trinity College'daki öğretim görevini ölünceye değin sürdürdü. 1892'de Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçilen Joly, 1910'da da bu kurumun Royal madalyasıyla ödüllendirildi.

Çalışmalarını fizik, kimya, jeoloji ve mineraloji gibi geniş bir alana yayan Joly, deneysel fiziğe, kendi adıyla anılan bir fotometre ve sabit hacimli gazların ısınma ısısını (öz ısısını) belirlemeye yarayan buhar kalorimetresi gibi çeşitli ölçüm aletleri kazandırmıştır. Gene de bilim tarihinde özellikle Yer'in yaşını hesaplamaya yönelik jeoloji çalışmalarıyla tanınır. Önceleri, Halley'in, ırmakların denizlere taşıdığı tuz miktarının tüm jeolojik zamanlarda aynı olduğu yolundaki savından yola çıkarak ve okyanuslardaki sodyum miktarının artış oranına dayanarak, 1899'da Yer'in yaşını 100 milyon yıl olarak hesaplamıştı. Birkaç yıl sonra ilgisini yeni keşfedilen radyoaktifliğe yönelterek, Yer kabuğunun bileşimindeki radyoaktif elementler yardımıyla jeolojik kayaçların yaşını araştırmaya başladı. 1907'de, bazı mineral kayaçların yapısında ancak mikroskopla görülebilen eşmerkezli halkaların, radyoaktif bir çekirdeğin çevresinde yer aldığını belirlemesi bu alandaki çalışmalara yeni bir boyut getirdi. Değişik jeolojik zamanlarda oluşmuş kayaçlar üzerinde yaptığı kesin ölçümler sonucunda, radyoaktif minerallerin çözülme hızının her zaman aynı kaldığını saptadı ve bu yöntemle Yer'in yaşının hesaplanabileceğini gösterdi.

Radyumun kanser tedavisinde kullanımı üzerinde de çalışan Joly, radyoterapide "Dublin yöntemi" diye adlandırılan ve derine işleyebilecek sürekli bir radyum ışıması sağlayan içi boş iğneyle tedavi yöntemini de geliştirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Radioactivity and Geology*, 1909, ("Radyoaktiflik ve Jeoloji"); *The Surface History of the Earth*, 1925, ("Yeryüzü Tarihi").

• **BAKINIZ:** BECQUEREL.

JOMINI, Henri
(1779-1869)

İsviçreli asker, savaş kuramcısı ve savaş tarihçisi. Çağdaş savaş kuramlarının oluşumunu etkilemiştir.

Antoine Henri Jomini, 6 Mart 1779'da İsviçre'nin Vaud Kantonu'nda Payerne'de doğdu, 24 Mart 1869'da Fransa'da Paris yakınında Passy'de öldü. 1805'te Prusya Kralı II.Friedrich'in seferlerini konu alan *Traité des grandes opérations militaires* ("Büyük Askeri Hareketler Üzerine İnceleme") adlı kitabını yayımladı. Bu kitabı okuyan I.Napoléon 1805'te onu kurmay albay yaptı. Mareşal M.Ney'in komutası altında 1805'te Ulm, 1806'da Eylau çarpışmalarına katıldı. 1808 İspanya Seferi sırasında Ney'e eşlik etti. 1811'de tuğgeneral, 1813'te Ney'in kurmay başkanı oldu.

1813'te Ney, Jomini'nin tümgeneralliğe yükseltilmesini önerdi. Ancak Jomini'den hoşlanmayan mareşal L.A.Berthier bu öneriye karşı çıktı ve işlediği askeri bir kusuru gerekçe göstererek onu hapse attırdı. Bunun üzerine Jomini, Fransız ordusundan ayrılarak Rus Çarı I.Aleksandr'ın yaveri oldu ve Rus ordusunda tuğgeneral olarak görev aldı. Aynı görevlerini Çar I.Nikolay döneminde de sürdürdü. 1828'de Türkler'e karşı savaşan Rus ordusunun kumandanlığını yaptı. 1830'da Saint-Petersburg Askeri Akademisi'ni kurdu. 1854'te Kırım Savaşı sırasında Rus Çarı I. Nikolay'a, 1859'da İtalya seferi sırasında Fransız İmparatoru III.Napoléon'a askeri danışmanlık yaptı.

Jomini, strateji, taktik ve lojistik alanları arasındaki ayrımları açık bir biçimde ortaya koyan ilk savaş kuramcısıdır. Savaşlarda askeri harekât hatlarını doğru saptamanın çok büyük bir önem taşıdığına dikkat çekmiş, bu konuyu kitaplarında ayrıntılı olarak işlemiştir. Çalışmaları çağdaş strateji biliminin oluşumunu büyük ölçüde etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Traité des grandes opérations militaires*, 1805, ("Büyük Askeri Hareketler Üzerine İnceleme"); *Principles de la stratégie*, 3 cilt, 1818, ("Stratejinin İlkeleri"); *Histoire critique et militaire des guerres de la révolution*, 15 cilt, 1819-1824, ("Devrim Savaşlarının Eleştirel ve Askeri Tarihi"); *Vie politique et militaire de Napoléon*, 4 cilt, 1827, ("Napoléon'un Siyasi ve Askeri Yaşamı"); *Précis de l'art de la guerre*, 1838, ("Savaş Sanatının Özeti").

• **BAKINIZ:** ALEKSANDR I, FRIEDRICH II [Büyük], NAPOLÉON I, NAPOLÉON III, NİKOLAY I.

JONES, Allen
(1937)

İngiliz, ressam. Pop Art'ın önde gelen temsilcilerindendir.

Southampton'da doğdu, 1958-1959 arasında Hornsey Sanat Koleji'nde, 1959-1960 arasında da Kraliyet Sanat Koleji'nde eğitim gördü. 1962'de Londra'da ilk kişisel sergisini açtı. 1961'den sonra iki yıl Craydon Sanat Koleji'nde, 1964'te de Chelsea Sanat Okulu'nda eğitici olarak çalıştı. Aynı yıl ABD'ye giderek bir yıl orada kaldı. 1968-1969 arasında önce Hamburg'da Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda, sonra yeniden gittiği ABD'de Güney Florida Üniversitesi'nde dersler verdi.

Jones öğrencilik yıllarından başlayarak resmin biçimsel yönüne ağırlık vermiş, konunun biçimi değil, biçimin konuyu belirlediğine inanmıştır. Soyut Dışavurumculuk'un (Abstre Ekspresyonizm) biçimsel bulgularını figüratif resme uyarlamaya çalışmıştır. Öbür Pop sanatçıları gibi Jones da kitle iletişim araçlarına ilgi duymuş, ancak temalarını daha çok kendi gözlem ve deneyimlerinden oluşturmuştur. 1962 tarihli *Üç Büyük Kırmızı Otobüs*'te resmi konusuyla tanımlamak istemiş ve tuvali "kırmızı otobüsün resmi" değil de "kırmızı-otobüs-resmi" olarak nitelemiştir. 1960'ların ortalarındaki resimlerinde parlak ve canlı renk alanları üstünde, fetişist ve cinsel çağrışımlar yapan nesneleri betimlemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Üç Büyük Kırmızı Otobüs*, 1962; *Hermafrodit*, 1963, Walker Sanat Galerisi, Liverpool; *Meraklı Kadın*, 1964-1965, Richard Feigen Galerisi, New York; *Kötümser*, 1975.

• **BAKINIZ:** WARHOL.

JONES, Ernest
(1879-1958)

İngiliz psikiyatri uzmanı. Psikanaliz yönteminin İngiltere, ABD ve Kanada'da yayılmasına katkıda bulunmuştur.

Ernest Alfred Jones 1 Ocak 1879'da Galler bölgesinde Glamorgan kentinin Gowerton kasabasında doğdu, 11 Şubat 1958'de Londra'da öldü. Tıp öğrenimini, 1903'te Londra Üniversitesi'nde tamamladı. Münih Üniversitesi'nde nöroloji ve psikiyatri üzerine çalışmalarını sürdürdüğü sırada, Freud'un görüşlerinden etkilendi. Psikiyatrinin hastanın zihnini derinlemesine kavramakta yetersiz kaldığını görerek, bu boşluğu yalnızca psikanalizin doldurabileceğini düşünmeye, 1905'ten sonra da psikanaliz yöntemini uygulamaya başladı. 1908'de Carl Jung'la birlikte Avusturya'nın Salzburg kentinde ilk psikanaliz kongresinin örgütlenmesine katıldı.

Aynı yıl Kanada'ya giderek Toronto Üniversitesi'nde yardımcı psikiyatri profesörü oldu. Orada birçok ünlü ABD'li nörolog ve psikiyatri uzmanına psikanaliz yöntemini öğretti ve benimsetti. Psikanalitik kuramını folklor, sanat ve edebiyata uygulaması, psikanaliz alanında yaptığı en büyük katkı oldu. 1911'de kurulan Amerikan Psikanaliz Birliği'nin sekreteri oldu. 1913'te İngiltere'ye döndü. Aynı yıl İngilizce yazılmış ilk psikanaliz kitabı olan *Papers on Psychoanalysis*'i ("Psikanaliz Üzerine Makaleler") yayımladı. Bu kitap Anglosakson ülkelerde uzun yıllar psikanaliz konusunda bir elkitabı işlevi gördü. Psikanalizi yayma çabasını İngiltere'de de sürdürdü. İngiliz Psikanaliz Derneği'nin ve Uluslararası Psikanaliz Birliği'nin başkanlıklarını yaparak, *International Journal of Psychoanalysis*'i yayımlayarak çevresinde geniş bir etki alanı oluşturdu.

Naziler'in iktidara gelmesi, başta Freud ve ailesi olmak üzere birçok Avusturyalı ve Alman psikanalistin Londra'ya yerleşmelerine yol açtı. Çocuk psikanalizi konusunda Melanie Klein'dan yana tavır alışı dışında, psikanaliz yöntemi konusunda psikiyatri uzmanları arasında doğan görüş ayrılıkları sırasında hep Freud'un yanında yer alan Jones, 1944'ten sonra zamanının büyük bölümünü *The Life and Works of Sigmund Freud* ("Sigmund Freud'un Yaşamı ve Yapıtları") adlı ünlü kitabını yazmaya ayırdı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Papers on Psychoanalysis*, 1913, ("Psikanaliz Üzerine Makaleler"); *Hamlet and Oedipus*, 1949; *The Life and Works of Sigmund Freud*, 3 cilt, 1953-1957, ("Sigmund Freud'un Yaşamı ve Yapıtları").

• **BAKINIZ:** S.FREUD, M.KLEIN, JUNG.

JONES, Henry Arthur
(1851-1929)

İngiliz oyun yazarı. İngiliz tiyatrosunda Gerçekçilik'in (Realizm) ilk temsilcilerindendir.

20 Eylül 1851'de Buckinghamshire'da Grandborough'da doğdu, 7 Ocak 1929'da Hampstead'de öldü. 1869'da gezgin satıcı olarak çalışmaya başladı. Boş zamanlarında oyun yazıyordu. *It's Only Round the Corner*, ("Hemen Şurada") adını taşıyan ilk oyunu bir komediydi, 1879'da Exeter'de sahnelendi. Aynı yıl *A Clerical Error* adlı oyununun Londra'da sahnelenmesi ile birlikte satıcılıktan vazgeçerek oyun yazarlığında karar kıldı. Önceleri başarılı olamadıysa da *The Silver King*'in, ("Gümüş Kral") tutulmasıyla servet ve ün kazandı.

Jones'un ilk yapıtları oldukça duygusal ve romantiktir. Ancak giderek daha gerçekçi bir tavır benimsemiş, Arthur Wing Pinero ve G.B.Shaw ile birlikte çağdaş İngiliz tiyatrosunun öncüleri arasında yer almıştır. Oyunları doğal konuşma dili ve inandırıcı olay örgüsüyle göze çarpar. Bunların çoğu Victoria döneminin (1837-1901) getirdiği davranış biçimlerinin ortadan silinmesi ile oluşan toplumsal ve ahlaksal sorunları yansıtır. Ancak en iyi oyunlarında bile kendini duyuran ağır ve ciddi hava, onları bütünüyle melodram atmosferine sokar.

Henry Jones aynı zamanda tiyatro konusunda kuramsal çalışmalar da yapmış, ayrıca yazdığı çeşitli makaleler ve verdiği konferanslarla sansürün kalkması için savaşım vermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Hearts of Oak*, 1879, ("Meşenin Yürekleri"); *A Clerical Error*, 1879; *It's Only Round the Corner*, 1879, ("Hemen Şurada"); *Home Again*, 1881, ("Tekrar Evde"); *Saints and Sinners*, 1891, ("Azizler ve Günahkârlar"); *Michael and His Lost Angel*, 1896, ("Michael ve Kaybolan Meleği"); *Mrs. Dane's Defence*, 1900, ("Bayan Dane'in Savunması"); *The Hypocrites*, 1906, ("İkiyüzlüler").

JONES, Inigo
(1573-1652)

İngiliz, mimar. Ülkesinde Geç Rönesans'tan kaynaklanan ve Palladianizm diye anılan üslubun öncülüğünü yapmıştır.

15 Temmuz 1573'te Londra'da doğdu, 21 Haziran 1652'de aynı kentte öldü. Öğrenimi üstüne bilgi yoktur. 1596-1597 arasında İtalya'da resim çalıştığı sanılıyor. 1603 dolaylarında bir kez daha İtalya'ya gitti. Orada tiyatro dekorları ve sahne makineleri üzerine araştırmalarda bulundu. İngiltere'ye döndükten sonra I. James'in karısı olan Kraliçe Anne'ın hizmetine girdi. Bu arada ressam olarak ün kazandı, kraliçenin düzenlediği geleneksel festivallerde oynanmak üzere Ben Jonson'ın yazdığı birçok maskeli oyunun dekor, maske ve giysilerini hazırladı. İtalyan sanatına özgü kıvrak ve serbest çizgilerle kendi üstün düş gücünü birleştirdiği bu ilginç maskelerden bazısı günümüze değin kalmıştır. Jones ayrıca, İtalyan tiyatrosundan gördükleriyle, yan kanatlarla oluşturulan sahne dekorunu, aşağıdan yukarıya kalkan sahne önü perdesini, çeşitli sahne değiştirme hilelerini İngiliz tiyatrosuna getirmiştir.

Mimar olarak adını ilk kez 1608'de Londra'da gerçekleştirdiği *Yeni Borsa*'yla duyurdu, iki yıl sonra da Galler Prensi Henry'nin başmimarı oldu. 1613'te yeniden İtalya'ya gitti. Geç Rönesans mimarı Palladio'nun Venedik ve Vicenza'daki yapılarını inceledi. Aynı zamanda onun *Le antichità di Roma* ("Roma'nın Tarihsel Yapıtları") adlı kitabından izleyerek Roma'daki tarihsel kalıntıları gezdi. Başta mimar Vincenzo Scamozzi (1552-1616) olmak üzere, gününün önde gelen sanatçılarıyla tanıştı.

İngiltere'ye döndükten sonra mimarlıkta bütünüyle klasik anlayışa yöneldi. 1615'te saray yapıları genel yöneticiliğine getirildi. 1642'ye değin I.James ve I.Charles için birçok yapı gerçekleştirdi. 1642'de halkın Katolik olan kraliyet yanlıları ve Püriten olan parlamento yanlıları olarak ikiye ayrılmasıyla iç savaş başlayınca Londra'yı terketti. 1645'te tutsak oldu. Krala yakınlığı bilindiğinden Püritenler'ce bütün mallarına el konduysa da bir yıl sonra suçsuz bulunarak serbest bırakıldı. Bundan sonraki önemli çalışması *Wilton House*'ın süslemesi oldu. Ölümüyle yarım kalan bu işi, aynı yıl öğrencisi ve akrabası olan John Webb (1611-1672) tamamladı.

Yapıtlarının çoğu, saraya ait oldukları için Püritenler tarafından yıkılmıştır. Günümüze değin kalanların tümünde ise, Palladio'nun etkisi görülür. Özellikle Whitehall'da yaptığı *Banqueting House* ve Kraliçe Anne için Greenwich'te yaptığı ev pencere oranları, alınlıkları ve klasik kolonlarıyla, Jones'un klasik Rönesans mimarlığına yönelik anlayışını yansıtan en önemli iki yapıdır. 1627'de Marlborough Gate'de gerçekleştirdiği *Kraliçe Şapeli* ise, İngiltere'de Klasik üslûpta yapılan ilk kilisedir. 1630'da Covent Garden'da düzenlediği alan, Londra kentindeki ilk alan olması açısından önem taşır.

Jones yapılarında İtalyan Rönesans mimarlığından kaynaklanan Klasik üslubu geleneksel İngiliz mimarlığının biçim ve oranlarıyla birleştirmiş, Richard Boyle Burlington (1685-1748) ve William Kent (1685-1748) gibi İngiliz mimarlarını da etkileyerek Palladio'dan kaynaklanan mimarlık anlayışının İngiltere'de sürmesinde etkili olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Yeni Borsa*, 1608, Londra, bugün yıkılmıştır; *Kraliçenin Evi*, 1616-1618, Greenwich, İngiltere; *Banqueting House*, 1619-1622, Londra; *Princes's Lodging*, 1619-1622, *New Market*, bugün yıkılmıştır; *Kraliçe Şapeli*, 1623-1627, St.James Sarayı, Londra.

JONES, Richard
(1790-1855)

İngiliz, iktisatçı. Rant kuramına katkılarıyla tanınmıştır.

Doğum yeri ve yetiştiği ortam konusunda pek az bilgi vardır. Cambridge Üniversitesi'ni bitirdi. 1833'te Londra'da King's College'da politik iktisat profesörü oldu. İki yıl sonra, Malthus'un ölümü üzerine, Haileybury'daki East India College'da onun yerine atandı ve ölümünden kısa bir süre öncesine değin bu görevini sürdürdü. Tarihçi okulun çağdaşı ve bu okulun görüşlerinin tam bir temsilcisi olmamasına karşın, 1830'larda İngiltere'de tarihçi yöntemin yalnız kalmış bir temsilcisi olarak kabul edilir. Ricardo yaklaşımının İngiliz iktisadi düşüncesini belirlediği bir dönemde ısrarla istatistik yöntemin önemini, geçmiş deneylerin ve toplumsal kurumların, bireysel davranış üzerindeki etkisini vurgulamıştır.

Jones'a göre iktisadi yasalar görelidir. Bütün çağlar ve bütün ülkeler için geçerli yasalar yoktur. Ne var ki, iktisadi bir yasanın yeteri kadar çok sayıda gözlem ve deneye dayanması gerekir. Ona göre çok kez "gerçeğe erişilememesinin nedeni, konuyu sürekli ve kapsamlı araştırmanın, ya da insanlığın durumunun gerçeği ortaya koyamaması değil, yanlışı en büyük coşkuyla yayanların, araştırma zahmetinden kaçınmalarıdır".

Ricardo'nun geliştirdiği rant kuramına getirdiği eleştiriler ünlüdür. Jones'a göre, rantın ancak diğer gelirlerin düşmesi pahasına artacağı yolundaki öneme, teknolojik gelişmeyi göz önüne almamaktan ve rantı tekdüze belirlenen bir gelir grubu olarak düşünmekten doğmaktadır. Bu hipotezini doğrulamak için

toplumda farklı toprak kiralama sistemlerini etkileyen kurumsal öğeleri göstermeye çalıştı. Yine, mülkiyet hakkının gelir bölüşümü üzerindeki etkisini vurgulayan ilk iktisatçılardan biri Jones oldu. Buna karşılık farklılık (diferansiyel) rantını yeterince kavramadığı için eleştirildi.

• **YAPITLAR (başlıca):** *An Essay on the Distribution of Wealth and on the Sources of Taxation*, 1831, ("Servetin Bölüşümü ve Vergilerin Kaynakları Üstüne Bir Deneme"); *An Introductory Lecture on Political Economy*, 1833, ("Politik İktisada Giriş Notları"); *Text-book of Lectures on the Political Economy of Nations*, 1852, ("Ulusların Politik İktisadı Üzerine Ders Kitabı").

JONGKIND, Johan Barthold
(1819-1891)

Hollandalı ressam ve gravürcü. İzlenimciler'e (Empresyonist) esin kaynağı olan manzara ve deniz resimleriyle tanınmıştır.

3 Haziran 1819'da Rotterdam yakınlarında Lattrop'ta doğdu, 9 Şubat 1891'de Côte-Saint-André'de öldü. Romantik ressam Andreas Schelfhout'dan (1787-1876) ders aldı. 1846'da Paris'e yerleşti ve Corot, T.Rousseau ve Louis-Gabriel Eugène Isabey (1803-1886) gibi sanatçılarla yakın dostluk kurdu. Barbizon Okulu sanatçıları ile çalıştı ve sergilerine katıldı. 1860'larda yaptığı deniz resimleri ve atmosfer etkisine önem verdiği çalışmalarıyla İzlenimcilik'in gelişmesine öncülük etti. 1862-1865 arasında Honfleur'de yaşadı. Daha sonra tüm Fransa'yı dolaştı, Belçika ve İsviçre'ye gitti. 1880'de Isère'e yerleşti ve Paris'e gittiği kısa süreler dışında yaşamının son dönemini burada geçirdi.

Jongkind, sanat tarihçilerince J.van Goyen, Salomon Van Ruysdael (ykş. 1600-1670) ve Rembrandt'ın izleyicisi olarak nitelenir. Rembrandt'ın etkileri özellikle gravürlerinde açık bir biçimde görülür. Yağlıboyalarında ise Hollanda resminin geleneksel tavrının uzantıları göze çarpar. Bu teknikle yaptığı manzara resimlerini, genellikle açık havada yaptığı çizim ve suluboyaları temel alarak atölyesinde gerçekleştirmiştir. Suluboyalarının yağlıboya yapıtlarına oranla daha tutarlı bir gelişim çizgisi izlediği görülür. Özellikle Isère döneminde yaptığı suluboyalarında mekân ve ışığı yeni bir biçimde düzenleyerek rengi çağdaşı İzlenimciler'den ve Cézanne'dan daha cesurca kullanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Rosemont Şatosu Yıkıntıları*, 1861, Louvre, Paris; *Sainte-Adresse Plajı*, 1863, İzlenimcilik Müzesi, Paris; *Honfleur'den Çıkış*, 1864, Louvre, Paris; *Hollanda'da Bir Kanal Kıyısında Değirmen*, 1867, Louvre, Paris; *Rue des Francs'da Yıkım*, 1868, Resim Müzesi, Den Haag; *Kanal Üstünde Köprü*, 1869, Louvre, Paris; *Marsilya Limanı*, 1873, Louvre, Paris; *Ay Işığında Rotterdam*, 1881, Rijk Müzesi, Amsterdam; *Grenoble Yakınlarında Lesdiginières Köprüsü*, 1883, Louvre, Paris.

• **KAYNAKLAR:** M.F.Hennus, *Johan Berthold Jongkind*, 1945; P.Signac, *Jongkind*, 1927.

• **BAKINIZ:** F.MILLET, MONET.

Ben Jonson

JONSON, Ben
(1572-1637)

İngiliz şair ve oyun yazarı. Toplumsal yaşamdaki çarpıklıkları, öncüsü olduğu tipler komedyası türündeki oyunlarında başarıyla sergilemiştir.

11 Haziran 1572'de Londra'da doğdu, 6 Ağustos 1637'de aynı kentte öldü. Babası, o doğmadan önce ölmüş, annesi bir duvarcıyla evlenmişti. Jonson 1583-1589 arasında Westminster Okulu'nda, o dönemin ünlü öğretmenlerinden William Camden'in öğrencisi oldu ve Eski Yunanca, Latince ile bu dillerin edebiyatlarını öğrendi. Okuldan ayrıldıktan sonra üvey babasının yanında duvarcılık, Hollanda'da gönüllü askerlik yaptı. Londra'ya dönünce 1597'de Swan Tiyatrosu'nda temsiller veren Pembroke's Men adlı topluluğa oyun yazarı ve oyuncu olarak girdi. Yazımına katıldığı ve rol aldığı *Isle of Dogs* ("Köpekler Adası") adlı oyun kışkırtıcılıkla suçlandığı için hapse düştü. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra Admiral's Men topluluğuyla çalışmaya başladı ve 1598-1602 arasında bu topluluk için daha sonra kaybolan bazı oyunlar yazdı. Aynı dönemde başka tiyatro toplulukları için yazdığı oyunlardan ilk önemli yapıtı sayılan *Every Man in His Humour* ("Herkes Kendi Havasında") aralarında Shakespeare'in de bulunduğu Lord Chamberlain's Men topluluğunca 1598'de sahnelendi.

Tiyatroya girişi

Jonson bir süre sonra, düelloda bir oyuncuyu öldürdüğü için Newgate Hapishanesi'ne atıldı. İdamdan güçlükle kurtuldu. 1599'da *Every Man out of His Humour* ("Herkes Bir Başka Havada") oyunuyla yeniden Lord Chamberlain's Men topluluğuna döndü. 1601'de *Poetaster* ("Şair Taslağı") adlı yergi oyunuyla John Marston ve Thomas Dekker'i gülünç duruma düşürünce, onlar da *Satiromastix* adlı bir oyunla Jonson'a karşı saldırıya geçtiler. Shakespeare'in *Hamlet*'inde sözü edilen tiyatrolar savaşı da böylece başlamış oldu. Jonson bu arada, kendisini destekleyen Sir Robert Townshend'in evine çekilerek

Poetaster ve Satiromastix

Shakespeare'in topluluğu için 1603'te ilk tragedyası *Sejanus*'u yazdı. İki yıl sonra da barıştığı Marston ve George Chapman'la birlikte yazdığı *Eastward Ho!* ("Haydi Doğuya!") adlı oyunda Kral I.James'i ve İskoçyalı yandaşlarını yerdiği için yeniden hapse atıldı.

Saraydaki oyunları

Sık sık güç durumlarda kalmasına karşın, I.James'in 1603'te tahta çıkmasından sonra Jonson'un en parlak dönemi başladı. Sarayda yeteneğini bilen birçok dostu olduğu için, ondan sık sık mask oyunları (oyuncuların maske takarak oynadıkları oyun) yazması isteniyordu. Bu türün kendi yazdığı başarılı örneklerini saray mimarı Inigo Jones'la birlikte sahneledi. *Volpone*, *The Alchemist* ("Simyacı") ve *Bartholomew Fair* ("Bartholomeus Panayırı") gibi en başarılı komedyalarını bu dönemde yazdı. 1613'te Paris'e giderek Sir Walter Raleigh'nin oğlunun özel öğretmeni oldu. 1616'da kral tarafından kendisine yıllık bir ödenek bağlandı, böylece İngiltere'nin ilk resmi saray şairi oldu. 1618'de Edinburgh hemşerililiğiyle, 1619'da Oxford Üniversitesi'nce Master of Arts derecesiyle onurlandırıldı. Genç şairler arasında da büyük bir hayranlık uyandırmıştı. Ancak bundan sonra talihi döndü. 1623'te bir yangın sonucu kitaplığı yok oldu. Kral I.James'in ölümünden sonra tahta geçen I.Charles ona babasının gösterdiği ilgiyi göstermedi. Son yılları yoksulluk içinde geçti. 1628'den sonra yatalak bir hasta olarak yazarlığını sürdürmeye çalıştıysa da, son oyunları başarılı olmadı. Birçok yapıtını tamamlayamadan öldü.

Yazarlığının niteliği

Çağının en başarılı yergi oyunlarını yazan Jonson, lirik şiirleri ve eleştiri alanındaki yapıtlarıyla da ün yapmıştır. Yeni yeni gelişmeye başlayan kapitalist düzenin para düşkünü, iki yüzlü temsilcilerini, öncüsü olduğu tipler komedyası türündeki oyunlarında acımasızca eleştirmiş, yaşadığı çağın gerçek bir temsilcisi olduğu kadar, koyu bir gelenekçilikten de vazgeçmemiştir. Latin edebiyatını özümleyerek benimsediği Roma kültürünü, İngiliz toplumunun geleneksel erdemleriyle uzlaştıran ahlakçı bir yazardır. Sanat ve edebiyat alanında kurallara bağlılığı, bu konuları kendisi kadar bilmeyen çağdaşlarını, bu arada Shakespeare'i, korkusuzca eleştirmesine yol açmış, ancak kendi yapıtlarıyla hiçbir zaman birtakım dar kalıpların kölesi olmadığını da kanıtlamıştır. Lirik şiir türündeki yapıtlarının kendisinden sonraki dönemi büyük ölçüde etkilediği bir gerçektir. Bu şiirlerinde, çağının aşk şairlerinin duygu aşırılığına düşmediği gibi, metafizik şairlerin düşünsel karmaşıklığından da kaçınmasını bilmiştir. Bu yönüyle, kendine usta seçtiği Latin şairlerinin, özellikle de Catullus'un başarılı bir öğrencisi sayılır.

- YAPITLAR (başlıca): *Every Man in His Humour*, 1598, ("Herkes Kendi Havasında"); *Every Man out of His Humour*, 1599, ("Herkes Bir Başka Havada"); *Cynthia's Revels*, 1600, ("Cynthia'nın Şenlikleri"); *The Poetaster*, 1601, ("Şair Taslağı"); *Sejanus*, 1603, ("Sejanus"); *Eastward Ho!* (G.Chapman ve J.Marston ile), 1605, ("Haydi Doğuya!"); *Volpone or The Fox*, 1605-1606, (Volpone); *Epicoene, or The Silent Women*, 1609, ("Epicoene ya da Sessiz Kadınlar"); *The Alchemist*, 1610, ("Simyacı"); *Bartholomew Fair*, 1614, ("Bartholomeus Panayırı"); *The Devil is an Ass*, 1616, ("Şeytan Bir Eşektir"); *Timber: or Discoveries made upon Men and Matter*, 1640, ("Kereste: ya da İnsanlar ve Madde ile İlgili Buluşlar").

- KAYNAKLAR: C.R.Baskervill, *English Elements in Jonson's Early Comedy*, 1911; L.C.Knights, *Drama and Society in the Age of Jonson*, 1937.

- BAKINIZ: G.CHAPMAN, DEKKER, MARSTON, SHAKESPEARE.

JOOSS, Kurt
(1901-1979)

Alman (FAC), dansçı, koreograf. Gerek klasik, gerekse modern baleleri aynı başarıyla sahnelemiştir.

12 Ocak 1901'de Wasseralfingen'de doğdu, 22 Mayıs 1979'da Heilbronn'da öldü. Öğrenimini Stuttgart Müzik Akademisi'nde yaptı. Bu yıllarda tanıştığı ünlü Macar koreograf Rudolf von Laban ile birlikte, 1922-1923 arasında Mannheim ve Hamburg'ta çalışmalar yaptı. 1924'te Münster *topluluğunun* bale yönetmenliğine atandı. Yine bu yılda meslektaşı ve yurttaşı Sigurd Leeder (1902-1981) ile Neue Tanzbühne adlı topluluğu kurdu.

Koreograf olarak ilk önemli başarılarını, 1924'te Wellesz'in *Ein persisches Märchen* ("Bir İran Masalı"), 1925'te Hindemith'in *Der Dämon* ("İblis") ve Rameau-Couperin'in *Die Brautfahrt* ("Balayı") baleleriyle kazandı. 1926-1927 arasında Viyana ve Paris'te dans öğrenimini sürdürdü. 1927'de Essen'deki müzik, bale ve tiyatro yüksek okulu Folkwangschule'nin yönetimini üstlendi. 1928'de bu okula bağlı olarak çalışmalarını sürdüren Folkwang Tanzbühne bale topluluğunu yeniden düzenleyerek gösterilerinin daha da geliştirilmesine yardımcı oldu. Bu toplulukta 1929-1932 arasında yönettiği balelerle büyük başarı kazandı. 1932'de ülkede giderek artan Nazi baskısı sonunda İngiltere'ye göç etti ve Darkington kentine yerleşti. 1947'ye değin çeşitli topluluklarla dünyayı dolaştı ve pek çok balenin koreografisini gerçekleştirdi. 1949'da ülkesine dönerek Essen'de Folkwangschule'yi yeniden kurdu. 1954-1956 arasında Düsseldorf Operası'nın yönetimini üstlendi. 1968'e değin yalnızca çeşitli festivaller için yapıtlar sahneledi. Bu yıldan sonra da sahnelerden hemen tümüyle çekildi.

- YAPITLAR (başlıca): *Ein persisches Märchen*, 1924, müz. Wellesz, ("Bir İran Masalı"); *Der Dämon*, 1925, müz. Hindemith, ("İblis"); *Die Brautfahrt*, 1925, müz, Rameau-Couperin, ("Balayı"); *Zimmer Nr.13*, 1929, müz. Cohen, ("13 No'lu Oda"); *Pavane*, 1929, müz. Ravel; *Petruşka*, 1930, müz. Stravinsky; *Poloveç Dansları*, 1930, müz. Borodin; *Coppelia*, 1931, müz. Prokofiev; *Pulcinella*, 1932, müz. Stravinsky; *Seven Heroes*, 1933, müz. Purcell-Cohen, ("Yedi Kahraman"); *The Mirror*, 1935, müz. Cohen, ("Ayna"); *Tonight*, 1935, müz. J.Strauss, ("Bu Gece"); *Pandora*, 1944, müz. Gerhart; *Fairy Queen*, 1959, müz. Purcell, ("Peri"); *Dido ve Aeneas*, 1966, müz. Purcell.

JOPLIN, Janis
(1943-1970)

ABD'li şarkıcı. Beyaz olmasına karşın, zenci *blues* geleneğinin en yetkin yorumcularından sayılmıştır.

19 Ocak 1943'te Texas'ta, Port Arthur'da doğdu, 3 Ekim 1970'te Los Angeles'te öldü. Mutsuz ve çevresiyle uyumsuz bir çocukluk dönemi geçirdi. *Blues* ile ilgilendiği gençlik yıllarında, büyük hayranlık duyduğu Bessie Smith'in plaklarını dinlemeye ve onun şarkılarını söylemeye başladı. Yükseköğrenimini yarıda bırakarak arkadaşı Chet Helms ile California'ya gitti ve beş yıl boyunca San Francisco'da barlarda ve kulüplerde şarkı söyledi, Bohem yaşamının getirdiği yorgunlukla 1965'te Texas'a dönerek bir kez daha üniversitede okumayı denemeye karar verdi. Ama ertesi yıl, Helms'in önerisiyle yeniden San Francisco'ya giderek onun menajerliğini yaptığı Big Brother and the Holding Company adlı müzik topluluğuna katıldı. 1967 Monterey Uluslararası Pop Festivali'ndeki başarılı çıkışıyla dikkat çekti, birbirini izleyen konser turneleriyle büyük ün kazandı. 1968 tarihli *Cheap Thrills* albümünün Altın Plak kazanmasından kısa bir süre sonra topluluktan ayrıldı. Bir yıl kadar kendisine eşlik etmekten öteye geçemeyen bir toplulukla çalıştıktan sonra, 1970 başlarında Full-Tilt Boogie Band adlı kendi grubunu kurdu. Birbirleriyle uyumlu, yetkin müzisyenlerden oluşan topluluğuyla yeni atılımlara girişmişken, aynı yılın sonlarına doğru, aldığı yüksek dozda uyuşturucu maddenin etkisiyle öldü.

Zorlanmalı izlenimi veren, kısık, pürüzlü, ilginç sesi, son derece güçlü ve rahat söyleyişiyle Joplin'in pop müzik tarihinde önemli bir yeri vardır. Genç yaşında üstün yeteneği ile sivrilmiş, Bessie Smith ve Billie Holiday gibi *blues* müziğinin en büyük zenci kadın şarkıcılarıyla karşılaştırılmış, bu türün önde gelen temsilcilerinden biri sayılmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Albüm:** *Cheap Thrills*, 1968; *I Got Dem Ol' Kozmic Blues Again Mama*, 1969; *Pearl*, (ö.s.), 1970.
- **KAYNAKLAR:** D.Landau, *Janis Joplin, Her Life and Times.*

JORDAENS, Jakob
(1593-1678)

Flaman, ressam. Dinsel resimleri, portreleri ve Flaman yaşam biçimini işlediği büyük boy tabloları ile tanınmıştır.

19 Mayıs 1593'te Anvers'te doğdu, 18 Ekim 1678'de aynı kentte öldü. 1607'de ressam Adam van Noort'un (1562-1641) yanına çırak olarak girdi. Daha sonra onun kızıyla evlendi. 1630'larda Rubens ile birlikte çalışmaya başladı. 1632'de kayınpederi ve ustası van Noort'la birlikte Hollanda'ya gitti. 1641'de İngiltere Kralı I.Charles'ın isteği üzerine, mimar Inigo Jones'un yapmış olduğu Greenwich'deki *Kraliçe Evi*'nin tavan süslemelerini düzenledi. 1644'te Rubens, İspanya kralının ısmarladığı saray halılarının desen çalışmalarını ona devretti. Jordaens bu iş için suluboya taslaklar hazırladı. Bu yıllarda İsveç kralından önemli siparişler alarak çeşitli mekânların tavan süslemelerini gerçekleştirdi. Amsterdam'da *Belediye Sarayı*'na üç büyük dekoratif duvar resmi yaptı. 1678'de Anvers'teki veba salgını sırasında öldü.

Jordaens sanat yaşamına dinsel konulu resimler yaparak başlamıştır. Bu eğilimini aralıklarla tüm yaşamı boyunca sürdürmüştür. Daha sonra bir yandan dinsel konulu resimlerini sürdürürken, öbür yandan kalabalık insan gruplarını, neşeli bir biçimde yiyip içerken canlandırdığı resimler yapmıştır. Bu tür resimlerinde kalın bir boya hamuru kullanmış, sert renklerle güçlü ışık-gölge karşıtlıklarına yer vermiştir.

1640'larda her zamankinden çok dinsel konulara eğilmiştir. En ünlü portreleri de bu döneme aittir. Yaşamının son yıllarında Rubens etkilerinin yeniden güçlenmesiyle figürleri daha zarifleşmiş, renkleri de yumuşamaya başlamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Çarmıha Gerilis*, 1617, St.Paul Kilisesi, Anvers; *Çobanların Bağlılık Sunuşu*, 1618; *Dört İncil Yazarı*, 1625, Louvre, Paris; *Azize Apollonia'nın Şehit Edilmesi*, 1628, Agustinler Kilisesi, Anvers; *Kral İçiyor*, 1638, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel; *Satir ve Köylü*, 1640, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Anvers; *Prometheus*, ykş. 1645, Wallraf-Richartz Müzesi, Köln; *Meyve Satıcısı*, ykş. 1650; *Prens Frederik Hendrik'in Geçişi*, 1652; *İsa Bilginlerle*, 1663, Sanat Galerisi, Mainz.
- **KAYNAKLAR:** L. van Puyvelde, *Jordaens*, 1953.
- **BAKINIZ:** RUBENS.

JORDAN, Camille
(1838-1922)

Fransız matematik bilgini. Gruplar kuramının dizgeselleştirilmesini sağlayan çalışmalarıyla tanınır.

5 Ocak 1838'de Lyons'da doğdu, 20 Ocak 1922'de Paris'te öldü. École Polytechnique'te gördüğü yükseköğreniminin ardından maden mühendisi olarak çalışmaya başladıysa da zamanının büyük bir bölümünü matematik alanında araştırmalar yaparak geçiriyordu. 1870'te matematik çalışmalarını *Traité des substitutions* ("Değişken Değiştirimi Üstüne İnceleme") adıyla yayımladı. 1873'te École Polytechnique'te ders vermeye başladı. 1883'te Collège de France'ta profesörlüğe getirildi. İki yıl sonra mühendisliği bırakarak, çabalarını matematik alanında ve 1912'ye değin sürdüreceği dersleri üstünde yoğunlaştırdı. 1885'te yayın yönetmenliğine getirildiği *Journal de Mathématiques Pure et Appliquées* dergisindeki görevini ölümüne değin sürdürdü.

Matematiğin hemen hemen her dalında araştırmalar yapan ve çağdaş analiz anlayışının gelişmesine

büyük katkılarda bulunan Jordan, *n*-boyutlu uzayda yer alan kümeler için bir dış ölçü kavramı geliştirmiş, sınırlanmış değişim fonksiyonları kavramını ortaya atmış, bu kavramı bugün Jordan eğrisi olarak bilinen eğriye uygulamış, eğri uzunluğu tanımını genişletmiş ve Fourier serilerinin yakınsaklığına ilişkin ölçütleri genelleştirmiştir. Bir basit kapalı eğrinin düzlemi iki bölgeye ayırdığını, o güne değin kimsenin düşlemediği bir biçimde kanıtlamayı başararak topolojiye de katkıda bulunan Jordan, en önemli çalışmalarını Galois'nın kurduğu gruplar kuramı konusunda yapmıştır.

Jordan, önemi kendisinden önce pek az matematikçi tarafından kavranabilmiş olan gruplar kuramı üzerindeki araştırmalarını içeren *Traités des substitutions* adlı yapıtıyla, bu kuramın gelişimini ve başka alanlara uygulanmasını başlatmıştır. Bu konudaki, bileşke serileri, bu serilerdeki ardışık grupların dizin dizgelerinin değişmezi, minimal, normal altgruplar gibi birçok yeni kavramı geliştirmesini sağlayan araştırmalarını daha sonra da sürdürmüş ve yirmi yıllık bir çalışma sonunda kanıtlamayı başardığı sonluluk teoremleriyle cebire çok değerli bir katkıda daha bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Traité des substitutions et des équations algébriques*, 1870, ("Cebirsel Denklemler ve Değişken Değiştirimi Üstüne İnceleme"); *Cours d'analyse de l'École Polytechnique*, 3 cilt, 1909-1915, 3.bas., ("École Polytechnique'teki Analiz Dersleri").

• BAKINIZ: GALOIS.

JORGENSEN, Anker
(1922)

Danimarkalı siyaset adamı. Sosyal Demokrat Parti'nin başkanıdır ve 1972-1982 arasında aralıklı olarak başbakanlık yapmıştır.

13 Temmuz 1922'de Kopenhag'da doğdu. Bir işçi ailesinin oğludur. 14 yaşında okulu bırakıp bir kilit fabrikasında çalışmaya başladı. Daha sonra Danimarka Kooperatif Dernekleri Federasyonu'nda (DKDF) haberci olarak çalıştı, fabrika ve liman işçiliği yaptı. II.Dünya Savaşı sırasında, Danimarka ordusunda Alman işgaline karşı savaştı; Danimarka'nın yenilgisinden sonra direnişçilere katıldı. 1947'de DKDF'ye bağlı bir ambarda işçi temsilcisi seçilerek sendikacılığa başladı. 1950'de Ambar İşçileri Sendikası'nın başkan yardımcılığına getirildi. 1956-1962 arasında aynı sendikanın başkanlığını yaptı. 1957'de Roskilde İşçi Okulu'nda sendikacılık eğitimi gördü, Harvard Üniversitesi'nde iktisat kurslarına katıldı.

1961-1968 arasında Kopenhag Kent Kurulu'nda üyelik yaptı. 1962-1968 arasında taşımacılık sektöründeki en büyük sendika olan Danimarka Genel ve Yarı Vasıflı İşçi Sendikası'nda (Dansk Arbejtmans og Specialarbejder Forbund-DASF) yöneticilik yaptı, sendika gazetesinin yayın yönetmenliğini üstlendi. 1968 DASF kongresinde başkan seçildi. Sosyal demokrat politikanın savunucusu olan Jorgensen, 1964'te Kopenhag'daki bir işçi yerleşim bölgesinin temsilcisi olarak parlamentoya (Folketing) girdi. 1972'de Danimarka'nın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılıp katılmaması konusunda Sosyal Demokrat Parti'de çıkan uyuşmazlıkta topluluğa katılmayı savundu. Yapılan referandumda çoğunluğun katılma yönünde oy kullanması üzerine Sosyal Demokrat hükümet istifa edince, kurulan yeni hükümette başbakanlığa getirildi.

1973'te Sosyal Demokrat Parti'nin başkanı seçildi. İşsizlik, enflasyon ve ödemeler dengesi açığı gibi sorunların çözülmesinde etkili olamayan hükümet, 1973 Kasım'ında istifa etti. Jorgensen 1975 seçimlerinden sonra kurulan azınlık hükümetinin başbakanlığına getirildi. 1977'de sağdaki partiler ile iktisadi önlemler konusunda uyuşmazlığa düşünce hükümeti dağıttı ve yeni seçim çağrısında bulundu. Şubat'ta yapılan seçimlerde, yeniden iktidara geldi. 1979'da Liberal Parti ile enflasyona karşı izlenecek politika konusunda uyuşmazlığa düşerek istifa etti. Aynı yıl Ocak ayında yeni bir azınlık hükümeti kurdu. 1982 başında başbakanlık görevinden ayrıldı.

JOSEPH II
(1741-1790)

Avusturya ve Kutsal Roma-Germen imparatoru. Ülkesinde Aydınlanma Dönemi'nin etkisinde kalan yenileştirme çalışmalarını başlatmıştır.

13 Mart 1741'de Viyana'da doğdu, 20 Şubat 1790'da aynı yerde öldü. Kutsal Roma-Germen İmparatoru I.Franz ile Maria Theresia'nın büyük oğludur. 1765'te babasının ölümü üzerine imparator ilan edildi, ancak 1780'e değin ülkeyi fiilen annesi yönetti. Yalnızca ordu ve dış ilişkiler konusunda söz sahibi olan Joseph, 1778'de Bayyera'yı ele geçirmek üzere başarısız bir sefer düzenledi.

Joseph 18.yy'da Avrupa'ya egemen olan Aydınlanma Dönemi'nin sanat, felsefe ve bilim alanlarında getirdiği yeni düşüncelerden etkilenmişti. Maria Theresia döneminde tasarlanan soyluların ve kilisenin özerkliklerini azaltıp, güçlü ve merkezi devlet çevresinde tüm toplumu yeniden düzenleyecek reformları onun ölümünden sonra uygulamaya başladı. 1781'de serfliği, 1789'da da angaryayı yasakladı. Avusturya köylüsünün devlete nakit vergi ödemesi sistemini getirdi. Sanayi ve ticareti geliştirmeyi amaçladı. Her isteyenin ticarete girmesini engelleyen kısıtlamaları azalttı, 1786'da zanaat loncalarını kaldırdı.

Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı olan kilise ve manastırları kraliyet denetimine almak amacıyla Avusturya'da bulunan manastırların üçte birini kapattırdı. 1781'de Hoşgörü Bildirisi'ni yayımlayarak Protestan ve Ortodoks mezheplerine Katoliklik'le eşitlik sağladı. Bir yıl sonra aynı haklar Yahudiler'e de tanındı. Büyücülerin ağır cezalara çarptırılmalarını ve işkence görmelerini engelledi, düelloyu yasakladı, sansürü hafifletti. Kiliseye ait topraklarda yaptırdığı okullarda genel eğitimi zorunlu kıldı, ilk ulusal

Resim 388
Alexey von JAWLENSKY ***"Ormanda Kulübe"****, 1903,*
Modern Sanatlar Müzesi, New York-ABD

Resim 389
Jasper JOHNS, "0'dan 9'a", dizisinden, 1960, Özel Koleksiyon-ABD

Resim 390
Allen JONES "Meraklı Kadın", 1964-1965, Richard Feigen Galerisi, New York-ABD

Resim 391
Johan Barthold JONGKIND
"Rou des Francs'da Yıkım",
1868, Resim Müzesi,
Den Haag-Hollanda

Resim 392
Jakop JORDAENS
***"Kral İçiyor"**, 1638,*
Kraliyet Güzel
Sanatlar Müzesi,
Brüksel-Belçika

hastaneleri ve akıl hastanelerini açtırdı.

İmparatorluğun sınırlarını genişletmek amacıyla 1784'te Bavyera'yı yeniden ele geçirmeyi denedi, ancak başarılı olamadı. 1787'de Rusya ile işbirliği yaparak Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa girdi. 1789'da Belgrat'ı Osmanlılar'dan geri aldı. Macaristan ve Avusturya-Hollandası (bugün Belçika) eyaletlerinde, uyguladığı reformlara gösterilen tepkiler üzerine, 1790'da bu bölgelerde reformların uygulanmasını durdurdu.

Aydınlanma Despotizmi olarak adlandırılan ve Aydınlanma Dönemi'nin baskıcı mutlakiyetçi yönetiminin en tipik uygulayıcılarından olan II.Joseph, kısa sürede gerçekleştirdiği siyasi, iktisadi ve toplumsal reformların kalıcılığını sağlayamadan ölmüştür. Yerine tahta geçen kardeşi II.Leopold'un, reformların bir çoğunu uygulamamasına ve eski ayrıcalıkları tanımasına karşın Joseph'in iktidarı mutlakiyetçi devletin yerleşmesi açısından önem taşımaktadır.

• BAKINIZ: MARIA THERESIA.

JOSEPH, Hinmaton
(1840-1904)

ABD'li kızılderili önder. Beyazların topraklarını ele geçirmek için yaptıkları saldırılara karşı direnmiştir.

Hinmaton Yalaktit Joseph 1840 yılı dolaylarında Oregon Eyaleti'nin kuzeydoğusundaki Wallowa Vadisi'nde doğdu, 21 Eylül 1904'te Washington'da Colville kızılderili yerleşim bölgesinde öldü. Kızılderili dilindeki adı In-Mut-Too-Yah-Lat-Lat'tır. 1871'de babasının ölümünden sonra Delik Burunlular kabilesinin başkanı oldu. Bazı beyazlar, Oregon'da Delik Burunlular'ın oturduğu bölgeyi ele geçirerek oraya yerleşmek istiyorlardı. Joseph'in bunu engellemek için hükümet yetkilileriyle yaptığı görüşmeler olumlu bir sonuç vermedi. Bölge Amerikalılar'ın yerleşimine açıldı ve Mayıs 1877'de tüm Delik Burunlular Idaho'daki bir yerleşim bölgesine taşınmaya zorlandılar.

Joseph bölgeye yerleşen Amerikalılar'ın kabilesine yönelttikleri saldırılara karşı koydu. Ancak General O.O.Howard'ın kuvvetleri karşısında direnemeyerek kabilesiyle birlikte Kanada'ya doğru çekilmek zorunda kaldı. Albay N.A. Miles'ın kuvvetleri 1 Ekim 1877'de Montana Eyaleti'nde Bear Paw Dağları'nda kabileyi kuşattı. Kendisinden çok güçlü olan düşman karşısında direnemeyeceğini anlayan Joseph teslim oldu. Kabile üyeleri önce Kansas'a, sonra Oklahoma'daki kızılderili yerleşim bölgesine götürüldüler. Burada birçok kabile üyesinin hastalanıp ölmesi Amerikan kamuoyunda tepki uyandırdı. Joseph 150 kabile üyesiyle birlikte Washington'daki Colville kızılderili yerleşim bölgesine gönderildi. Oregon'a dönen diğer kabile üyelerinin yanına, topraklarına dönmek için yaptığı girişimler sonuçsuz kaldı. Ölene değin Colville kızılderili yerleşim bölgesinde yaşadı.

JOSEPHSON, Brian
(1940)

İngiliz fizik bilgini. Üstüniletkenler üzerine yaptığı çalışmayla 1973'te Nobel Fizik Ödülü'nü almıştır.

4 Ocak 1940'ta Cardiff'te doğdu. Cambridge Üniversitesi'nden 1960'ta lisans, 1964'te yüksek lisans ve doktora derecelerini aldı. 1965-1966 arası ABD'deki Illinois Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak bulundu. 1967'de Cambridge Üniversitesi'ne geçti ve 1972'ye değin bu üniversitede Fizik Araştırmaları Bölümü'nün başkan yardımcılığını yürüttü. 1972'de aynı üniversitede öğretim görevlisi, 1974'te profesör olan Josephson, 1973'te Esaki ve Giaever ile birlikte Nobel Fizik Ödülü'nü aldı.

Çalışmalarını üstüniletkenlik olgusu üzerinde yoğunlaştıran Josephson, 1957'de Bardeen, Cooper ve Schrieffer'in bu olguyu açıklamak üzere geliştirdikleri "BCS kuramı"nda öngörülen Cooper çiftlerinin "tünellenmesi"ni araştırmaya başladı. Yalıtkan bir maddeyle ayrılmış bir üstüniletken ile normal koşullardaki bir metal üzerinde yapılan deneylerde, metale eksi gerilim uygulandığında, yeterli enerjiyi alan elektronların metalden üstüniletkene doğru aktığı belirlenmişti. Josephson bu olayı, ince bir yalıtkan tabakayla ayrılmış iki üstüniletkende denedi. Üstüniletkenlere gerilim verilmeden yapılan deneyde, taban durumu ile uyarılmış durum arasındaki enerji aralığı nedeniyle Cooper çiftlerinin bir üstüniletkenden öbürüne tünellendiğini, bunun sonucunda bir akım (Josephson akımı) doğduğunu gözlemledi. Üstüniletkenlere, yalıtkanın içinden geçecek biçimde gerilim uyguladığında ise, akım frekansının yükselen her volt için 4.84×10^{14} Hz düzeyinde arttığını ve çok hızlı bir elektron alınmasının başladığını gördü. Josephson'ın bu belirlemesi, Planck değişmezinin kesin bir biçimde hesaplanmasına olanak verdi.

Üstüniletkenlerin bir başka özelliği de, kritik sıcaklığın altındaki sabit bir sıcaklıkta, gene kritik bir değeri geçmeyen manyetik alan uygulandığında, içlerinde oluşan manyetik alanı dışarı atmalarıdır. "Meissner olayı" denilen bu dışlama sonucunda bazı üstüniletkenler tümüyle diyamanyetik özellik kazanır. Dışarı kayan manyetik alan da metalin kenarlarında yoğunlaşır ve Josephson akımını etkiler.Üstüniletkenlerin ya da aralarındaki yalıtkan tabakanın çevresinde oluşan manyetik alanın gücü arttıkça Cooper çiftlerinin tünellenmesi de yavaşlar. Bu durum, Josephson akımıyla çok zayıf manyetik alanların bile ölçülebilmesini sağlar.

Josephson'ın, BCS kuramını destekleyen ve günümüzde çok duyarlı akım, gerilim ve manyetik alan ölçüm aletlerinin yapımında yararlanılan bu bulgularını bilgisayar sanayiine uygulama olanakları araştırılmaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Conciousness and the Physical World*, (ortak çalışma), 1980, ("Bilinçlilik ve Fiziksel Dünya").

• BAKINIZ: BARDEEN, L.COOPER, ESAKI, GIAEVER, SCHRIEFFER.

JOUFFROY, Théodore-Simon
(1796-1842)

Fransız, filozof. Seçmeci Okul'un öncülerindendir.

Doubs bölgesindeki Les Pontets'de doğdu, 1 Mart 1842'de Paris'te öldü. Babası tahıl alım satımıyla uğraşırdı. College de Dijon'dan sonra, 1814'te École Normale'e girdi. Bu dönemde dinle felsefe arasındaki düşünce uyuşmazlığından kaynaklanan bunalımlar geçirdi. 1817'de felsefe doktoru oldu. Siyasal bir nedenden dolayı okulun kapatıldığı 1822 yılına değin felsefe dersleri verdi. Ardından Restorasyon Dönemi'nde, kurucuları arasında yer aldığı liberal görüşün savunucularından *Globe* ve benzeri dergilerde değişik konuları içeren yazılar yazdı. 1828'de yeniden açılan okulda doçent olarak görevlendirildi. 1830 Devrimi'nden sonra modern felsefe tarihi profesörlüğüne atandı. 1833'te de, bir süredir ders verdiği Collège de France'ta Roma ve Yunan felsefesi profesörü oldu ve yeni kurulan Siyasal ve Ahlaksal Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. Ulusal Meclis'e girerek devlet siyasetini, felsefe açısından eleştirdi. 1835'te dinlenmek için İtalya'ya gitti. Dönüşünde, bir süre felsefe kürsüsünde çalıştıysa da, 1842'de yerini öğrencisi A.Garnier'ye bıraktı.

Jouffroy'un felsefeye yaklaşımında, Seçmeci Okul'un kurucularından V.Cousin'in öğrencisi olmasının etkisi büyüktür. En önemli yapıtlarından sayılan *Nouveaux mélanges philosophiques* ("Yeni Felsefe Karmaları") ve öteki yapıtlarında, genel felsefe sorunları, doğal hukuk, estetik, ahlak ve ruhbilim alanlarıyla ilgilendiği görülür. Reid ve Stewart'ın yapıtlarını Fransızca'ya çevirerek İskoç Sağduyu Okulu'nun felsefesini Fransa'da tanıtmaya çalıştı. Onlardan etkilenerek, felsefenin temelinde, bağımsız bir bilim olarak, ruhbilimin bulunduğu görüşünü savundu. Jouffroy'a göre ruhbilim iç duyuma dayalıdır. İç duyum ise, dış duyumun sağlayamadığı salt bilgiye erişmenin aracıdır. Fizyoloji gövdesel yaşamı, ruhbilim ise anlık ve ahlakla ilgili yaşamı ve onun baş öğesi olan tini inceler. Bu nedenle bunlar birer ayrı bilimdir. İnsanı insan yapan, anlık ve ahlakla ilgili yaşamıdır. Bu yaşamın temelinde de kendini yönetme yetkisi bulunur.

Jouffroy'un, temel sorun olarak insanı alması, yazgı konusuna verdiği önem yüzündendir. Ona göre felsefe, evren, yaratılış, Tanrı varlığının kanıtlanması gibi konularla uğraşmayıp, dün, bugün ve yarınki yaşamı araştırmalıdır. Bugünkü yaşam, gelecek için veriyle doludur. Her varlığın kendine özgü bir yazgısı, sonu ya da ereği vardır. Bu son ise, o varlıkta, onu olanaklı kılacak bir yapının bulunmasını gerektirir. Bu nedenle insan özünün araştırılması, onun yazgısının ne olduğu konusunu aydınlatmaya yarar.

Onun ahlak konusundaki görüşleri de yazgı sorunuyla ilintilidir. Doğada tanrısal bir erek vardır, bu da iyiliktir. Tüm bireylerin amacı, bu ereğin bir bölümüdür. Bu nedenle bireyler, kendi iyilikleri ve başkalarının iyilikleri ya da amaçları için çalışırlar. Bunun, yüce bütünün bir bölümü olduğunu, sağduyuyla kavrarlarsa, ahlağa uygun davranırlar. Jouffroy'un düşüncesinde gelecek yaşam, ölümden sonraki yaşamla eş anlamlıdır. Böyle bir yaşamın varlığına kanıt olarak da, insan isteklerinin doyuma ermeden ölümle kesintiye uğrayışını, bu yoldaki çabanın ise ölümden sonra sürmesi gereğini gösterir. Hıristiyanlık, konuyu açıklamakta yetersizdir. Felsefe ise, insan doğası konusunda aydınlandıkça daha yetkin olarak, dinin yerini alacaktır.

Jouffroy'un estetikle ilgili görüşlerini öğrencileri derlemiştir. O, güzelin dış gerçekliğe bağımlı olduğunu ileri sürer. Seçmeci Tinselcilik'in güçlü savunucularından olan filozofun düşüncesini, özellikle H.Taine eleştirmiş, öğrencisi Paul Janet (1823-1899) ise sürdürmüştür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Mélanges philosophiques*, 1833, ("Felsefe Karmaları"); *Cours de droit naturel*, 1834-1835, ("Doğal Hukuk Dersleri"); *Nouveaux mélanges philosophiques*, 1842, ("Yeni Felsefe Karmaları"); *Cours d'esthétique*, (ö.s.), 1943, ("Estetik Dersleri").

- **KAYNAKLAR:** J.Pommier, *Deux études sur Jouffroy et son temps*, 1930; H.Taine, *XIX.Yüzyılda Fransa'da Klasik Filozoflar*, (çev.), 1951.

- **BAKINIZ:** COUSIN, REID, D.STEWART, TAINE.

JOUHAUX, Léon
(1879-1954)

Fransız, sendikacı. Uzun yıllar Genel İşçi Konfederasyonu'nun genel sekreterliğini yapmış, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kurucuları arasında yer almıştır.

1 Temmuz 1879'da Paris'te doğdu, 28 Nisan 1954'te aynı kentte öldü. Bir işçinin oğluydu. 16 yaşında bir kibrit fabrikasında çalışmaya başladı. Sendikal harekette etkin olarak yer aldığı ilk gençlik yıllarında devrimci sendikacılığı savundu. 1906'da Kibrit İşçileri Konfederasyonu'nun, 1909'da Genel İşçi Konfederasyonu'nun (Confédération générale du travail-CGT) genel sekreteri oldu. 1914'ten sonra devrimci sendikacılık anlayışını bırakarak, sendikacılığın siyasetten bağımsız olması gerektiğini savunmaya başladı.

1919'da Versailles Barış Konferansı'na katıldı. Bu sırada Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (International Labor Organization-ILO) kurulması için çaba harcadı. 1921'de komünist eğilimli Birlikçi Genel İşçi Konfedarasyonu'nun (Confédération générale du travail unitaire-CGTU) CGT'den ayrılmasından sonra da CGT genel sekreterliği görevini sürdürdü. 1936'da başbakan Léon Blum tarafından Fransız Merkez Bankası'nın yönetim kurulu üyeliğine getirildi. Aynı yıl yapılan Toulouse Kongresi'yle CGT ve CGTU yeniden birleşti.

1940'ta CGT'nin Vichy hükümeti tarafından kapatılmasından sonra uzun süre çeşitli kentlerde gözaltında tutuldu. Nisan 1943'te Naziler tarafından tutuklanarak Buchenwald toplama kampına gönderildi. II.Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra yeni-

den kurulan CGT'nin genel sekreterliğini, Fransız Komünist Partisi (FKP) üyesi Benoît Frachon (1892-1975) ile paylaştı. 1947'de CGT'nin bütünüyle FKP'nin denetimi altına girdiğini gerekçe göstererek örgütten ayrıldı. Ertesi yıl reformist bir sendika olan Genel Çalışma Konfederasyonu-İşçi Gücü'nü (Confédération générale du travail-Force ouvrière-CGT-FO) kurdu. 1949'da Uluslararası Özgür Sendikalar Konfederasyonu'nun kurulmasında etkin rol oynadı. 1951'de kendisine Nobel Barış Ödülü verildi.

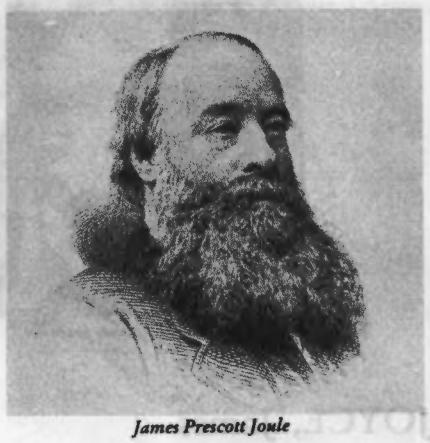

James Prescott Joule

JOULE, James Prescott
(1818-1889)

İngiliz fizik bilgini. Isının mekanik eşdeğerini bularak ve değişik enerji türlerinin birbirine dönüştürülebileceğini göstererek enerjinin sakınımı ilkesinin temelini atmıştır.

24 Aralık 1818'de Lancashire'daki Salford kentinde doğdu, 11 Ekim 1889'da Cheshire idare bölgesinin Sale kentinde öldü. Manchester yakınlarındaki Salford'da büyük bir bira fabrikası işleten varlıklı bir ailenin oğluydu. On altı yaşına kadar evde özel öğrenim gördükten sonra, 1834'ten 1837'ye değin, o sıralar yetmiş yaşına yaklaşmış olan Dalton'dan matematik, fizik ve kimya dersleri aldı. Babasının fabrikasında çalışmak istemediği gibi, başka bir mesleğe de ilgi duymadığından, ailesinin geliriyle yaşamını sürdürerek tüm zamanını bilimsel araştırmalara ayırdı. Çekingen ve içekapanık yaradılışta olan Joule, 1847'de evlendiği karısının yedi yıl sonra iki çocuk bırakarak ölmesi üzerine büsbütün laboratuvarına kapandı. Tüm laboratuvar gereçlerinin ve deneylerinin giderlerini kendisi karşıladığından, yaşamının sonlarına doğru serveti tükendi. Tasarladığı deneyleri bitirebilmek için bilimsel kuruluşlardan ve devletten parasal yardım sağladıysa da, 60 yaşlarına gelmiş, zihinsel yetilerini ve belleğini büyük ölçüde yitirmişti. Yeni araştırmalarını yapamadan, yıllarca süren bir hastalıktan sonra öldü. 1850'de Royal Society üyeliğine seçilen Joule, 1866'da bu kuruluşun Copley madalyasıyla ödüllendirilmişti.

On dokuz yaşlarındayken amatörce bir hevesle ilk bilimsel araştırmalarına başlayan Joule, özellikle duyarlı ölçümler yapma konusundaki aşırı titizliği ve yeteneğiyle çok önemli sonuçlara vararak kısa sürede İngiltere'nin önde gelen bilim adamları arasına katıldı. Özellikle 1837'den 1847'ye değin uzanan on yıllık bir araştırma döneminin ürünleri, termodinamiğin gelişmesine yön verecek denli önemliydi. 1850'den sonraki dönemde ise, özellikle matematik bilgisinin yetersiz olması, analiz yöntemlerini kullanarak kuramsal sonuçlara varınasını engellediğinden, bu bilim dalına yeni bir katkıda bulunamadı.

Sanayi Devrimi'ni yaşayan 19.yy İngiltere'sinde günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelen buhar makineleri ve elektromıknatıslı akım üreteçleri, araştırmacıların ilgisini doğal olarak enerji ve güç kavramları arasındaki ilişkiye yöneltmişti. Bu sorunu elektromıknatıslarda incelemeye girişen Joule, çalışmalarının başlangıcında kimyasal, mekanik ve ısı enerjilerinin benzer olduğu kavramından o denli uzaktı ki, elektromıknatısların sonsuz bir güç kaynağı olabileceğini düşünüyordu. Bu düşüncesinin nedeni de, mıknatısların birbirini çekme gücünün akımın karesiyle, akımı sağlayan pilin gücünün ise doğrudan doğruya akımla orantılı olmasıydı. Ancak kısa bir süre sonra, karşı indükleme etkisinin verimi düşürdüğünü, akımın gücünün de gerçekte akımın karesiyle orantılı olduğunu farketti. Bu son kural bugün Joule'ün adıyla bilinir. Bu incelemeleri sonucunda, elektromanyetik makinelerde verimin, o günün buhar makinelerine oranla daha düşük olduğu sonucuna vardı.

Isının mekanik eşdeğeri

Güç ile akımın karesi arasındaki orantıyı bulmak Joule'ü, elektrik ile ısı arasındaki ilişkiyi daha yakından incelemeye götürdü. 1841'den sonra elektrik akımının üretimi ve iletimi sırasında ortaya çıkan tüm sıcaklık etkilerini gözlemleyen Joule, ısının kimyasal enerjiyi taşıyan ve dönüştüren bir etken olduğuna inandı, ısı üretimi ile bu üretimden kaynaklanan kimyasal değişikliğin eşdeğerli olduğunu gördü. Bu görüşünü deneysel yoldan doğrulamak amacıyla, mekanik etkilerin de doğrudan doğruya ısıyla taşındığını kanıtlamaya çalıştı. Önce, suda dönen bir elektromıknatısın suyu ne kadar ısıttığını ölçtü, daha sonra bir kılcal borudan zorlanarak geçen suyun ısınma derecesini, ardından sıkıştırılan havanın ısınma derecesini, son olarak da belirli bir yükseklikten düşen bir ağırlığın çevirdiği bir tokmakla suyun kaç derece ısındığını ölçtü. Bu dört ayrı deney, ısının mekanik enerjiyle eşdeğerli olduğunu ortaya koymuştu.

Joule-Thomson olayı

Joule'ün en önemli buluşu olan ısının mekanik eşdeğerliliği, ilk kez Manchester'da düzenlenen bir konferansla kamuoyuna duyuruldu, daha sonra konferansın özeti bir günlük gazetede yayımlandı. O sıralar 22 yaşında olan ve bu çalışmanın önemini hemen kavrayan William Thomson [Lord Kelvin], deney yeteneğine çok güvendiği Joule'le işbirliği yaparak ve yüksek duyarlık gerektiren ölçümleri ona bırakarak, termodinamik kuramını geliştirmek üzere çalışmalarına başladı. İş üretmeksizin genleşmeye zorlanan ideal gazlarda sıcaklığın değişmediğini Gay-Lussac daha önce göstermişti. Gerçek gazların ise, normal sıcaklık ve basınç altında böyle bir genleşme-

ye uğradığında, gaz atomlarının çekim gücüne karşı yapılan iş nedeniyle soğuyacağını öngören Thomson, bu olayın gözleminde de Joule'ün deney yeteneğine başvurdu. 1851'de, Mariotte yasasını moleküllerin hareketiyle yorumlayan Joule böylece moleküllerin ortalama hızını ölçmüş, bir yıl sonra da gözenekli bir zardan geçerek yavaş yavaş genişleyen gerçek bir gazın soğuduğunu göstermişti. "Joule-Thomson olayı" olarak bilinen bu olay, çağdaş soğutma tekniklerinin çıkış noktasıdır.

Joule'ün deneysel çalışmaları hem termodinamiğin, hem de düşük sıcaklıklar fiziğinin doğmasına yol açmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Scientific Papers of James Prescott Joule*, 2 cilt, 1884-1887, ("J.P.Joule'ün Bilimsel İncelemeleri").

- **BAKINIZ:** BOLTZMANN, S.CARNOT, CLAUSIUS, FARADAY, GAY-LUSSAC, HELMHOLTZ, KELVIN, MAXWELL.

JOUVET, Louis
(1887-1951)

Fransız tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. II. Dünya Savaşı öncesinde, çağdaş Fransız tiyatrosunun en önemli adlarından biri olmuştur.

24 Aralık 1887'de Finistère bölgesindeki Crozon'da doğdu, 16 Ağustos 1951'de Paris'te öldü. Eczacılık öğrenimi gördü. Kekemeliğini gidermek için Paris'teki çeşitli konservatuvarlarda derslere katıldı. Tiyatroya 1913'te Jacques Copeau yönetimindeki Théatre du Vieux-Colombier topluluğunda oyuncu olarak başladı. Kısa zamanda büyük başarı kazandı ve ünlendi. 1923'te Comédie des Champs-Élysée, 1934'te Athénée tiyatrolarının yönetmenliğine getirildi. 1936'da, Comédie Française'in yönetmenleri arasına girdi ve aynı yıl bu toplulukta bazı oyunlar yönetti. Bunun dışında 1951'e değin Athénée tiyatrosundaki görevini sürdürdü.

1923'te *Monsieur Le Trouhadec saisi par la débauche* ("Safahata Kapılan Mösyö Le Trouhadec"), 1935'te *La guerre de Troie n'aura pas lieu* (Truva Savaşı Olmayacak), 1937'de *Electre* (Elektra), 1945'te *La Folle de Chaillot*'daki (Deli Saraylı) rolleriyle büyük başarı kazandı. 1948'de *Don Juan* ve 1950'de *Tartuffe* oyunlarındaki klasik rollere yenilikçi bir yaklaşım getirdi. 1931'de *Topaze* filmiyle sinemaya geçti. Daha sonra pek çok film çevirdi ve tiyatroda olduğu gibi sinemada da döneminin en başarılı oyuncuları arasında yer aldı.

- **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Monsieur Le Trouhadec saisi par la débauche*, 1923, ("Safahata Kapılan Mösyö Le Trouhadec"); *La guerre de Troie n'aura pas lieu*, 1935, (Truva Savaşı Olmayacak); *Arnolphe*, 1936; *Elektre*, 1937; *Fourberies de Scapin*, 1938, (Scapin'in Dolapları); *La Folle de Chaillot*, 1945, (Deli Saraylı); *Don Juan*, 1948; *Tartuffe*, 1950. **Oynadığı Filmler:** *Topaze*, 1931; *La kermesse héroique*, 1935, (Kahramanlar Pánayırı); *Mademoiselle Docteur*, 1937, ("Matmazel Doktor"); *Drôle de drame* ("Tuhaf Bir Dram"), 1937; *Hotel du Nord*, 1938, (Kuzey Oteli); *Quai de orfévres*, 1947, (Katil Kim?); *Une histoire d'amour*, 1951, (Bir Aşk Hikâyesi). **Kitap:** *Réflexions du comédien*, 1938, ("Oyuncunun Düşünceleri").

James Joyce

JOYCE, James
(1882-1941)

İrlandalı romancı. Değişik anlatım özelliklerinden esinlenerek oluşturduğu bilinç akışı tekniğiyle 20.yy edebiyatını büyük ölçüde etkilemiştir.

2 Şubat 1882'de Dublin'de doğdu, 13 Ocak 1941'de Zürih'te öldü. Orta tabakadan gelme Katolik bir ana babanın ilk çocuğuydu. Öğrenimine 1888'de Kildare'de başladı. 1891'de Dublin'de Cizvit papazlarının yönetimindeki bir okula geçti. Burada bir ara Kilise'ye girmeyi düşündüyse de sonradan yalnız bu tasarısından değil, Katolik inancından da vazgeçti. Daha okuldayken başladığı yazarlık denemelerini, 1898'de girdiği, University College adıyla anılan ve Katolikler'in gittiği Dublin Üniversitesi'nde sürdürdü. Ibsen'in son oyunuyla ilgili bir yazısı 1900'de Londra'da çıkan *Fortnightly Review* dergisinde yayımlandı. Dil öğrenme konusunda büyük bir yeteneği olan Joyce, Ibsen'in yapıtlarını özgün dilinden okumak ve onunla kendi dilinde yazışabilmek için Norveç'çe de öğrenmişti. 1902'de üniversiteyi bitirdikten sonra Paris'e giderek tıp öğrenimi yapmanın olanaklarını aradı. Bu arada Dublin'deki bazı gazetelere kitap eleştirileri yazdı. 1903'te annesinin hastalığı yüzünden Dublin'e döndü. Aynı yıl annesi öldükten sonra bir yandan öğretmenlik yaptı, bir yandan da yazılarını sürdürdü. Bu çalışmalarının ürünü 36 şiirlik *Chamber Music* ("Oda Müziği") adlı kitap oldu.

Joyce *Dubliners* (Dublinliler) adı altında toplayacağı öykülerin hazırlığını da bu dönemde yaptı ve kendi özyaşamına dayanan *Stephen Hero* adlı bir romana başladı. Aynı yıl tanışıp âşık olduğu Nora

Barnacle adlı bir kızla birlikte Ekim 1904'te yeniden Paris'e, sonra da Trieste'ye gitti. Orada 1905'te bir oğulları, 1907'de de bir kızları oldu. İlişkilerini uzun süre nikâhsız olarak sürdürdükten sonra çocuklarının miras haklarını koruma amacıyla 1931'de resmen nikâhlandılar. Joyce, Trieste Berlitz Okulu'nda İngilizce öğretmenliği yaptı. Burada *Dublinliler*'i tamamladıktan sonra kitabın basımı için 1909'da ve son olarak 1912'de iki kez Dublin'e gitti. Ama *Dublinliler* 1914'te Londra'da yayımlandı. Joyce, 1904'te yazmaya başladığı ilk romanı *Stephen Hero*'yu birkaç kez elden geçirdikten sonra *A Portrait of the Artist as a Young Man* (Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi) adıyla ve Ezra Pound'un yardımıyla, 1914-1915'te, *The Egoist* dergisinde yayımladı. 1916'da da kitap olarak çıkardı. Joyce 1915'te ailesiyle Zürih'e yerleşmişti. Orada yakın bir dost çevresinin ve Pound, T.S.Eliot gibi kendisini tutan yazarların desteğiyle geçimini sağladı. Bu arada İngilizce öğretmenliğini sürdürdü ve ilk romanının bir devamı sayılabilecek *Ulysses*'i yazmaya başladı. Tek oyunu *Exiles* da (Sürgünler) 1918'de yayımlandı.

Bazı bölümleri *The Egoist* dergisinde yayımlanan *Ulysses* ertesi yıl ABD'deki *The Little Review* dergisinde çıkmaya başladı. Ancak 1920'de mahkeme kararıyla bu yayın durduruldu. Joyce ailesiyle birlikte kısa bir süre yeniden Trieste'de kaldıktan sonra Paris'e yerleşti ve *Ulysses*'ı orada tamamladı. Roman, Paris'teki Shakespeare and Company adlı yayınevi tarafından 1922'de Joyce'un doğum gününde yayımlandı. ABD'de ise ancak 1933'te adli makamlarca aklandıktan sonra basılabildi. Zürih'teyken görme zorluğu çekmeye başlayan Joyce, daha sonra üst üste birçok ameliyat geçirmesine karşın bir türlü iyileşmemişti. Bu nedenle kitabının İngilizce bilmeyen Fransız dizgicilerce hazırlanan baskısını kendi düzeltme olanağını bulamadı. Birçok dizgi yanlışlarıyla basıldığı sonradan anlaşılan *Ulysses*, üç Alman uzmanın uzun yıllar süren titiz çalışması sonunda 1984'te İngiltere'de üç cilt olarak yeniden yayımlandı. Joyce *Work in Progress* ("Üzerinde Çalışılan Yapıt") adı altında parça parça yayımladığı son yapıtını II.Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine yeniden yerleştiği Zürih'te 1939'da tamamladı.

Joyce'un yetişme yıllarında İrlanda milliyetçiliği ve bağımsızlık akımı oldukça sert siyasal çekişmelere yol açıyordu. O kendini sanatına adamak amacıyla bu çekişmelerden uzak durmayı seçmişti. Hemen hemen bütün yapıtlarında esin kaynağı ve hammadde olarak doğduğu ve büyüdüğü Dublin'i kullandı. Yazdıklarının ağırlık merkezini oluşturan doğum yeri ve kendi aile ilişkileri, giderek tüm Avrupa kültür tarihini içeren kavramlar için bir çıkış noktası oldu. İlk önemli yapıtı sayılan *Dublinliler* adlı öykü kitabında ülkesinin ruhsal tarihinden bir kesit vermeyi amaçladığını, bunun için de oradaki yozlaşmanın merkezini oluşturan Dublin'i ele aldığını söylüyordu. Bu amacını gerçekleştirirken Dublin'e çocukluk, yeniyetmelik, olgunluk dönemlerinin gözüyle bir de toplum yaşamı yönünden olmak üzere dört değişik açıdan bakmayı seçmişti. Ülkesinin ruhsal yoksulluğunu sergilemek amacıyla ilginç bir yazı kuramı benimsemişti. Yaşanan gerçekliğin özüne varmak için önemsiz gibi görünen sıradan yaşantılar ipucu olarak kullanılabilirdi. Bu öykülerde de, Çehov'unkilerdeki gibi, ayrıntıların ustaca düzenlenişi daha derinde yatan önemli sorunları anıştırabiliyordu. Yer yer ince bir güldürü duygusundan da yararlanan Joyce, özellikle "The Dead" ("Ölüler") adlı son ve en uzun öyküsünde, şiirsel yoğunluğa erişen bir anlatım zenginliğiyle okuru etkiliyordu.

◄ *Trieste yılları*

Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi romanında, Stephen Dedalus adlı orta tabakadan bir İrlandalı gencin yaşamını ele alıyordu. Stephen'in bağnaz Katolik bir çevrede başlayan çocukluğu, İrlanda milliyetçiliğinin yol açtığı çatışmalarla dolu ilk gençlik yılları, ünlü siyasal önder Parnell'in, özel yaşamı nedeniyle Katolik Kilisesi'nce suçlanışı, bu dinsel kurumun taşralılığı, ona doğayla uyumu ancak yaratıcılığa adanmış bir yaşamın sağlayabileceğini bir gün deniz kıyısında anlaması bu yapıtı 20.yy'ın en başarılı oluşum romanlarından *(Bildungsroman)* biri durumuna getirir. Böyle bir yolu seçmesi Stephen'in aynı zamanda gönüllü bir sürgün yaşamını da seçmesi anlamına gelir. Romanın özgünlüğü, kahramanının yaşantısını kendi bilinci ve duyarlığı aracılığıyla sergilemesinden kaynaklanmaktadır. Kullanılan dil başlangıçta küçük bir çocuğun sınırlı anlatımıyken, giderek söylemek istediğini açık seçik dile getirebilen bir üniversite öğrencisinin yaratıcı anlatımına dönüşür. Bu gelişme aynı zamanda sanatsal bir olgunlaşmanın da somut bir göstergesidir.

◄ *Ustalık dönemi*

Joyce başyapıtı sayılan *Ulysses*'de daha da büyük bir özgünlükle okurun karşısına çıkar. Bu roman birçok bakımdan insan yaşantısını yepyeni bir anlatım yöntemiyle en eksiksiz bir biçimde sergileme amacını gütmektedir. *Ulysses* bir açıdan bir roman kişisini bütün yönleriyle vermeyi dener. Bu insan Leopold Bloom adlı, Dublin'de oturan bir Macar Yahudisi'dir. Roman bu kahramanın bir gününü, 16 Haziran 1904 tarihindeki yirmi dört saatini, alışılmamış bir ayrıntı zenginliğiyle sergiler. Bunu yapabilmek için Joyce düşünme sürecini aktarabileceği bir yöntem geliştirmişti. "Bilinç akışı" diye adlandırılan bu yöntemi Fransız romancısı Dujardin'den esinlenerek oluşturmuştur. Kahramanının eksiksiz ve insanı bütün boyutlarıyla temsil eden biri olması için de, Joyce'un Avrupa edebiyatında bunu en kapsamlı biçimde yansıtmış olan Homeros'un Odysseus'unu kendine örnek seçmesi gerekmiştir. *Odysseia*'dan yola çıkarak ve destanın bölümlerini, aynı sırayı gözetmeksizin kendi romanının da bölümlerine örnek alarak çağdaş yaşantıyı en eksiksiz bir biçimde yansıtma yöntemi olarak benimsemesi, Joyce'un romanına görülmemiş bir zenginlik kazandırmıştır. Örneğin "Circe" adlı 15. bölümde sarhoşluk yaşantısı dramatik konuşma tekniğiyle verilir. "Ithaca" başlıklı 17. bölümün durağan yaşantısı ise bir soruşturmanın duygusuz anlatımıyla aktarılır. "Penelope" başlıklı son bölümde ise epik boyuttaki bu romanın duygu yoğunluğu "bilinç akışı" tekniğinin doludizgin anlatımıyla, hiç noktalama kullanılmaksızın okurun karşısına çıkar. Joyce'a göre, hiçbir insan yaşantısı bir ilişkiler bağlamı olmadan yansıtılamaz. Bu nedenle, yalnız bir insan olan Bloom bile, sıradan da olsa bir dizi ilişkiler ağı içinde sunulur. Ancak Bloom'un karısı Molly'yle kurduğu fiziksel ilişki ve bilinçaltı bir yaklaşımla babasının yerine geçecek birini arayan

◄ *Yeni anlatım yolları*

◄ *Bir kentin yazarı, bir yazarın kenti*

Stephen Dedalus'la kurduğu manevi ilişki, onu bir insanın yakın çevresi ve daha geniş bir plandaki karmaşık ilişkiler bağlamı içinde yansıtmayı sağlar.

Joyce bu romanındaki biçim denemeleriyle bir yandan Flaubert'in "sanat için sanat" ilkesine bağlı estetik bir tutumu mantıksal sonucuna götürürken, bir yandan da, gerçek yaşamla ilgili ayrıntıların zenginliğiyle Zola'nın doğalcı (natüralist) yönteminin aşırı bir örneğini verir.

Düşlerin dili

Joyce'un son romanı *Finnegans Wake* genellikle dünya edebiyatında bu türün en özgün denemesi sayılır. Bir önceki romanında Dublin'de geçen bir günü Leopold Bloom'un bilinci aracılığıyla yansıtmayı deneyen Joyce, bu romanında da H.C.Earwicker adlı bir meyhanecinin bir gece uyurken düşünde gördüklerini, düşlere özgü bulanık ve karmaşık bir anlatımla yansıtmayı dener. Earwicker'in okura ilginç gelebilecek yanı, Joyce'un onu insanlığı temsil eden bir kişilik olarak tasarlamasıdır. Romanın olay örgüsünün bir dizi düş yaşantısı üstüne kurulmasının yazara sağladığı olanak ise, bu yaşantının mantık yasalarıyla sınırlanmamış olması ve bir çeşit özgür çağrışım yöntemiyle dile getirilebilmesidir. *Finnegans Wake*'te anlatılmaya çalışılan öykünün temelini Earwicker'le karısı Maggie, kızı Isabel ve ikiz oğulları Kevin ile Jerry arasındaki ilişkiler oluşturur. Ancak bu insanların başından geçen olaylar, yazarın ilgilendiği İrlanda ve öbür Avrupa toplumlarının söylenceleri için birer çıkış noktasıdır. Joyce aynı anda birçok anlam düzeyini çağrıştırmak için gündelik yaşamda kullanılan sözcüklerden yola çıkarak yepyeni sözcükler uydurur. Lewis Carroll'un çocuklar için yazdığı öykülerde kullandığı tekniğe benzer bir teknikle şaşırtıcı söz oyunlarına başvurur ve kahramanı Earwicker'i evrenselleştirmek için İngilizce sözcüklerle yabancı dillerden aldığı sözcükleri birbirine karıştırır. Romanın anlatımındaki akış 18.yy İtalyan düşünürü Vico'nun her çağın tanrıları, kahramanları ve insanlarıyla birbirini izlediği ve sonra yeniden başladığı görüşünü temel alarak gelişir. Bu çevrimsel devinim Earwicker'in değişik çağlardaki insanlarla özdeşlik kurmasıyla gerçekleştirilir ve roman başladığı cümleyle biter. Joyce bu romanında Freud ve Jung gibi ruhbilimcilerin ileri sürdüğü kuramlardan da etkilenmiş, Freud'un bilinçaltına itilmiş isteklerin düşlerde nasıl özgür bir çağrışımla dile geldiğini açıklayan görüşleriyle Jung'un insanlığın ortak bilinci konusundaki düşünceleri, anlatım tekniğinde esinlendiği başlıca kaynakları oluşturmuştur. *Finnegans Wake*'in bütün bu değişik öğelerden bir araya getirilen özel bir dille yazılmış olması okurun bu metni anlamasını büyük ölçüde güçleştirir. Bu nedenle bazı Joyce uzmanları *A Skeleton Key to Finnegans Wake* ("Finnegans Wake İçin Bir Anahtar") gibi kılavuz kitaplar yazmışlardır.

Joyce 1927'de *Pomes Penyeach* adıyla ilerici bir şiir kitabı çıkarmış, 1936'da da bütün şiirlerini bir arada yayımlamıştır. Şiirlerinde büyük bir uyum duygusu, kusursuz bir biçim ustalığı görülse bile, onun gerçek yaratıcılığı, yepyeni boyutlar kazandırdığı roman türündeki yapıtlarında daha açıkça ortaya çıkar.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Chamber Music*, 1907, ("Oda Müziği"); *Pomes Penyeach*, 1927,("Biri Biparaya Şiirler"). **Öykü:** *Dubliners*, 1914, (Dublinliler). **Roman:** *A Portrait of the Artist as a Young Man*, 1916, (Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi); *Ulysses*, 1922; *Finnegans Wake*, 1939. **Oyun:** *Exiles*, 1918, (Sürgünler).

• **KAYNAKLAR:** R.Ellmann, *James Joyce*, 1959; S.Gilbert, *James Joyce's Ulysses*, 1930; R.M.Kain, *Fabulous Voyager: James Joyce's Ulysses*, 1947; H.Kenner, *Dublin's Joyce*, 1953; H.Levin, *James Joyce, A Critical Introduction*, 1941; W.Y.Tindall, *James Joyce:His Way of Interpreting the Modern World*, 1950.

• **BAKINIZ:** ELIOT, FLAUBERT, GOETHE, HOMEROS, E.POUND, ZOLA.

JÓZSEF, Attila
(1905-1937)

Macar, şair. Çağdaş Macar şiirinin öncülüğünü yapmıştır.

11 Nisan 1905'te Budapeşte'de doğdu, 3 Aralık 1937'de Balatonszárszó'da öldü. Bir işçi ailesinin çocuğuydu. Babası, o iki yaşındayken ABD'ye göç edince, annesi ailenin geçimini sağlamak için çamaşırcılık, bulaşıkçılık gibi işlerde çalışmak zorunda kaldı. József ilk eğitimini köyde, yanına yerleştirildiği bir aileden aldı. 1918'de Budapeşte'ye döndü; bir yandan okuyup bir yandan da çeşitli işlerde çalışarak ailesinin geçimini üstlendi. On yedi yaşında henüz okuldayken şiir yazmaya başladı. Aynı yıl *Szépség koldusa* ("Güzellik Dilencisi") adlı ilk şiir kitabı yayımlandı. 1924'te Szeged Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne girdi. Şiirleri siyasal bakımdan sakıncalı bulunduğu için okuldan uzaklaştırılınca bir süre Viyana Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1926'da Paris'te Sorbonne Üniversitesi'ne devam etti. Marxizm'e ilgisi bu dönemde yoğunlaştı. 1927'de Budapeşte'ye döndü. Ruhsal bir bunalım geçirdiği için 1928'de bir süre tedavi gördü. 1930'da yasadışı Macar Komünist Partisi'ne katıldı. Bunu izleyen iki yıl boyunca yaşamı psikolojik tedavi ve siyasal kovuşturmalarla geçti. 1932'de, kısa bir süre sonra kapanan *Valóság* adlı derginin yayımına başladı. Bu sırada temel görüş farklılıkları nedeniyle partiden çıkartıldı. 1937'de, sürgünde olan Thomas Mann'la dostluk kurdu. Aynı yıl geçirdiği bir dizi ruhsal bunalım sonucu kendini öldürdü.

20.yy başlarının devrimci şairleri arasında yer alan József, Macar edebiyatında Modern Okul'un öncüsü olan şair Endre Ady'den çok etkilenmiştir. Halk şiirini, Dışavurumculuk (Ekspresyonizm), İzlenimcilik (Empresyonizm), Gerçeküstücülük (Sürrealizm) etkileriyle ele almış, özgün bir üslup geliştirmiştir. Şiirlerinde modern yaşamın karmaşık sorunlarını ifade etmiş, ama her zaman bunları aşan bir umudu vurgulamaya yönelmiştir. Yaşamın temel güzelliğine ve uyumuna duyduğu inancı, bir yandan toplumsal gelişim yasaları çerçevesinde, bir yandan da başkaldırıcı bir duyarlılıkla dile getirmiştir. Bu dönem Avrupa şiirinde ağır basan çözümsüzlük duygusuna karşılık, József'in şiirinde açığa vurulan bir yalnızlık ve acının üstesinden gelmeye çalışan bir bakış, aşka, insancıllı-

ğa, düzene, aklın zaferine duyulan bir özlem yardır.

József dışavurumcu ve gerçeküstücü öğeler kullanmakla birlikte gerçeklik tonunu kaybetmemiş, ele aldığı konular bakımından da melankolik gerçekçi denebilecek bir tutum ortaya koymuştur. Konularını genellikle yoksul insanların yaşantısından seçmiştir. İşçi mahallelerinin yorgun insanları, solgun köy manzaraları, şiirinin belkemiğini oluşturur. Birçok şiirinde anlattığı annesi, onun için işçi sınıfının simgesi olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Szépség koldusa*, 1922, ("Güzellik Dilencisi"); *Nem én kiáltok*, 1924, ("Bağırmamalıyım"); *Nincsen apám sem anyám*, 1929, ("Ne Babam Var Ne Anam"); *Dönstd a tökét*, 1930, ("Kökleri Kesmek"); *Külvárosi éi*, 1931, ("Yaz Geceleri"); *Medvetánc*, 1934, ("Ayıların Dansı"); *Nagyon faj*, 1936, ("Çok Acı Veriyor").

• BAKINIZ: ADY.

JUAN CARLOS
(1938)

İspanya kralı. 1975'ten bu yana devlet başkanlığı yapmaktadır.

Juan Carlos Alfonso Victor Maria de Borbón y Borbón, 5 Ocak 1938'de Roma'da doğdu. 1931'de cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından ülkeyi terk ederek İtalya'ya sığınan İspanya Kralı XIII. Alfonso'nun torunu, Barcelona Kontu Don Juan'ın oğludur. Çocukluk yıllarını İtalya ve İsviçre'de geçirdi. 1947'de Franco'nun İspanya'ya yeniden monarşi yönetimini getirmesi ve kendini kral naibi ilan etmesi üzerine, öğrenim görmek üzere ilk kez İspanya'ya geldi. Franco, Don Juan'ın liberal düşüncelerinden çekindiğinden oğlu Juan Carlos'u yeni monarşinin kral adayı olarak yetiştirmeyi planlıyordu. Askeri bir eğitimden geçmesi kararlaştırılan Juan Carlos, 1955'te Askeri Akademi'ye girdi. Daha sonra Denizcilik Koleji ve İspanya Hava Akademisi'nde öğrenim gördü. Böylece silahlı kuvvetlerin üç bölümünden de yüzbaşı rütbesini alan ilk subay oldu. Franco'nun planlarına uygun olarak daha sonra Madrid Üniversitesi'nde hukuk ve edebiyat okudu.

1961'de Yunanistan Prensesi Sophia ile evlendi. 1969'da Franco tarafından veliaht ilan edildi. Franco, 1975'te sağlığının bozulması üzerine, devlet ve hükümet başkanlığı görevlerini geçici olarak Juan Carlos'a bıraktı. Juan Carlos Franco'nun ölümünden iki gün sonra 22 Kasım 1975'te I.Juan Carlos adıyla İspanya kralı ilan edildi.

Devlet başkanlığını üstlenen Juan Carlos İspanya'da demokratik rejime geçilmesinde etkin bir rol oynadı. 1976'da Suarez'i başbakanlığa atadıktan sonra, tüm siyasi partilere ve sendikalara yasal çalışma olanağı ve grev hakkı tanındı. Geniş kapsamlı bir af yasası çıkarıldı, yaklaşık 40 yıldan beri ilk serbest genel seçimler yapıldı. Aralık 1978'de kabul edilen yeni anayasayla demokratik kazanımlar güvence altına alındı. Juan Carlos 1981'de yarbay Tejero önderliğindeki bazı aşırı sağcı subayların meclisi basarak milletvekillerini rehin almasına ve General Milans del Bosch'un baskını desteklemesine sert bir tepki gösterdi. Bu tavrı darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasında etkili oldu.

• BAKINIZ: FRANCO BAHAMONDE, A.SUAREZ.

JUANTORENA, Alberto
(1951)

Kübalı atlet. 400 m yarışlarında başarı göstermiştir.

Spora basketbol oynayarak başladı. Bu spor dalında Küba milli takımına seçildi. Antrenmanlar sırasında basketbol ayakkabısıyla 400 m'de 51 saniyelik bir derece elde etmesi üzerine atletizme başladı. 1972'de Münih Olimpiyat Oyunları'na katıldı ve finale kadar yükseldi. 1973'te yapılan Üniversiad (Dünya Üniversiteler Şampiyonası) Oyunları'nda 400 m'nin şampiyonluğunu kazandı. Bacağından bir ameliyat geçirdiyse de kısa zamanda iyileşti. Panamerikan Oyunları'nda 400 m birincisi oldu. 1976 Montreal Olimpiyat Oyunları'nda formunun doruğuna çıktı. 400 m'de 44.26 ile, 800 m'de 1:43.5 ile şampiyonlukları kazanarak iki altın madalya aldı. 1980 Moskova Olimpiyat Oyunları'nda başarı gösteremedi. 1983 Dünya Şampiyonası'nda final yarışında sakatlanması sonucu koşmayı bıraktı.

JUÁRES, Benito
(1806-1872)

Meksikalı devlet adamı. 1861-1863, 1867-1872 arasında devlet başkanlığı yapmış, kapsamlı bir reform programı uygulamıştır.

21 Mart 1806'da Oaxaca Eyaleti'ne bağlı San Pablo Guelatao'da doğdu, 18 Temmuz 1872'de Mexico City'de öldü. Kızılderili bir ailenin oğluydu. 3 yaşında anne ve babasını yitirdiğinden, amcası tarafından büyütüldü. 13 yaşında Oaxaca'ya giderek bir ciltçinin yanında çalışmaya başladı. Ustasından okuma yazma öğrendi ve onun desteğiyle öğrenimini sürdürdü. Papazlık eğitimini tamamladıktan sonra, 1829'da Oaxaca Sanat ve Bilim Enstitüsü'nde hukuk öğrenimine başladı.

1831'de öğrenimini tamamladıktan sonra Oaxaca Eyalet Meclisi'ne girdi. 1835'te Liberal Parti temsilcisi olarak Federal Meclis'e seçildi. Muhafazakârlar'ın iktidarda bulunduğu 1836-1846 arasında çeşitli resmi görevler aldı. 1846'da Liberaller'in iktidara geçmesinden sonra yeniden Federal Meclis'e seçildi. 1847-1848 yıllarında Oaxaca valisi olarak görev yaptı; 1852'de Oaxaca Sanat ve Bilim Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi.

1853'te Muhafazakârlar'ın iktidara gelmesinden sonra devlet başkanı ilan edilen Santa Ana, ülkede

Benito Juárez

Devlet başkanlığı

otoriter bir yönetim kurdu. Juáres, diğer önde gelen Liberaller'le birlikte yurt dışına sürgüne gönderildi. 1853-1855 arasında New Orleans'da yaşayan Juáres, orada bulunan diğer Liberaller'le birlikte Santa Ana yönetimine son vermeye yönelik çalışmalar yaptı. Bu çalışmaların sonucunda Ayulta'da Álvarez ve Comonfort önderliğinde ayaklanan Liberaller, 1854'te Ayulta Planı olarak adlandırılan bir bildiri yayımladılar. Orta sınıfın desteklediği Ayulta Planı anayasanın değiştirilmesi için bir meclis toplanmasını öngörüyordu. Liberaller'in sürdürdüğü mücadele 1855'te Santa Ana'nın ülkeyi terk etmesiyle sonuçlandı. Álvarez devlet başkanı, Juáres ise adalet bakanı oldu. Liberaller'in iktidara geçmesiyle kurmayı amaçladıkları laik, demokratik, federal cumhuriyeti gerçekleştirmeye yönelik bir dizi reformun uygulanmaya konduğu bir dönem başladı.

Reformlar ve İç Savaş

1855'te kabul edilen ve Juáres'in adını taşıyan yasa (Ley Juáres) ile özel mahkemeler yasaklandı, ordunun ve kilisenin ayrıcalıkları kaldırıldı. Maliye Bakanı Lerdo'nun adını taşıyan 1856 tarihli yasayla kilise, sahip olduğu toprakları köylülere satmakla zorunlu kılındı. Bir süre sonra Álvarez devlet başkanlığından çekildi, yerine Comonfort geçti. Yüksek Mahkeme başkanlığına getirilen Juáres yasa gereğince aynı zamanda başkan yardımcısı da oldu.

Şubat 1857'de yürürlüğe giren yeni anayasanın öngördüğü reformlar ve federatif yapı, kilise ve toprak sahiplerince desteklenen merkeziyetçilik yanlısı Muhafazakârlar'ın tepkisine yol açtı. Muhafazakârlar'ın general Felix Zuloaga önderliğinde ayaklanmasıyla ülkede Reform Savaşı olarak adlandırılan iç savaş başladı. Mexico City Muhafazakârlar'ın eline geçti ve devlet başkanı Comonfort sürgüne gönderildi. Başkan yardımcısı Juáres devlet başkanlığı görevini üstlenerek, Liberaller'in denetimindeki Veracruz'a geçti. İç savaş süresince ABD Liberaller'i, İngiltere, İspanya ve Fransa ise Muhafazakârlar'ı destekledi. Hükümeti Veracruz'a yerleştiren Juáres, 1849'da kilise ile devlet işlerini ayıran, medeni nikâhı, din özgürlüğünü, mezarlıkların kilisenin mülkiyetinden çıkarılmasını, kilisenin topraklarının köylülere satılmasını öngören reform yasalarını yürürlüğe koydu. Liberaller, Ocak 1861'de Mexico City'yi ele geçirerek tüm ülkede denetimi sağladılar.

Ocak 1861'de devlet başkanı seçilen Juáres, 3 yıl süren iç savaş sırasında hazinenin boşalması nedeniyle dış borçların 2 yıl süreyle ertelendiğini açıkladı. Muhafazakârlar tarafından desteklenen İngiltere, İspanya ve Fransa borçların geri ödenmesini sağlamak amacıyla üçlü bir ittifak kurarak Ocak 1862'de birliklerini Meksika'ya yolladılar. İttifak devletlerinin arasındaki anlaşmazlık sonucu İngiltere ve İspanya birliklerini bir süre sonra geri çekti, Fransa ise savaşı sürdürdü. Mayıs 1862'de Puebla'da uğradıkları yenilgiye karşın, Fransızlar Haziran 1863'te Mexico City'yi ele geçirdiler. Mexico City'nin işgalinden sonra, Muhafazakârlar tarafından, İlerigelenler Meclisi adı verilen bir meclis oluşturuldu. Meclis, III. Napoléon'un isteği doğrultusunda hareket ederek, devletin başına Avusturya Arşidükü Maximillian'ı getirdi. Maximillian'ın ılımlı bir siyaset izlemesi ve reform yasalarını iptal etmemesi bir süre sonra Muhafazakârlar'ın desteğini yitirmesine neden oldu. III. Napoléon, Meksika işgalinin Fransa'ya getirdiği mali yükün eleştirilere yol açması, ABD'den yardım sağlayan Juáres önderliğindeki birliklerin güçlenmeye başlaması ve ABD'nin baskısı gibi nedenlerle 1867'de Fransız birliklerini Meksika'dan geri çekmeye karar verdi. Fransızlar'ın geri çekilmesinden hemen sonra yakalanan Maximillian öldürüldü.

Temmuz 1867'de Mexico City'ye geri dönen Juáres seçimlerin yenilenmesi ve anayasada bazı değişikliklerin yapılması için halk oylamasına başvurdu. Seçimlerin yenilenmesi kabul edildi, anayasada öngörülen değişiklikler ise aralarında Juáres yanlılarının da bulunduğu çoğunluk tarafından reddedildi. Juáres, Aralık 1867'de yapılan seçimlerle yeniden devlet başkanı oldu. Meksika'yı 1857 anayasası doğrultusunda yönettiği bu döneminde kara ve demiryollarıyla okullar yapıldı, eğitim sisteminin düzenlenmesine yönelik çalışmalara girişildi.

Juáres sağlığının bozuk olmasına karşın 1871 seçimlerine de katıldı. Seçimleri kazanması üzerine, seçim sonuçlarına itiraz eden çevreler, Porfirio Diaz önderliğinde ayaklandılar. Ayaklanmayı bastırmayı başaran Juáres, bir süre sonra kalp krizinden öldü.

Meksika'nın kızılderili kökenli ilk devlet başkanı olan Juáres, uyguladığı reformlarla sömürge yönetimi döneminden kalma kurumlara son vererek, demokratik bir devlet kurmayı amaçlamıştır.

• KAYNAKLAR: R.Roeder, *Juáres and his Mexico*, 1947.

• BAKINIZ: ALAMAN, J.ÁLVAREZ, P.DIAZ, SANTA ANA.

JUDD, Donald
(1928)

ABD'li heykelci. 1960'larda Minimal Sanat akımı içinde yaptığı heykelleri ile tanınmıştır.

Missouri Eyaleti'nin Excelsior Springs kentinde doğdu. 1948-1949 arasında William and Mary

College'da, 1949-1953 arasında da Columbia Üniversitesi ve Art Students' League'de eğitim gördü. 1959'dan 1965'e değin *Art Magazine*'in yardımcı yayın yönetmenliğini yaptı.

Judd, 1960'larda gelişen Minimal Sanat akımı içinde birincil kurgular *(primary structures)* adı verilen heykeller yapmıştır. Birincil kurgular basit geometrik biçimlerden oluşur. Genellikle büyük boyutlu olan bu heykeller, bir mekân içinde tek başına ya da önceden belirlenmiş bir kurala ya da sisteme göre birbirini izler biçimde geliştirilmiştir. Adını, 1966'da New York'ta açılan bir sergiden almıştır.

Judd, sanatta düş gücü ürününe ve her türlü dışavurumcu (ekspresyonist) anlatıma karşı olmuş, belirli nesneler adını verdiği yalın geometrik biçimleri kullanarak nesnel heykel anlayışını savunmuştur. Kompozisyonu, parçalar arasındaki ilişki üstüne kurma ilkesine karşı çıkmış, tümevarım ilkesini benimsemiştir. Malzeme olarak çelik ya da demir kullanmış ve bunları canlı renklerle boyamıştır. Judd'un yapıtları statiktir ve duygusal anlamlar taşımaz. Ancak iddialı boyutlarıyla izleyiciyi, "kendisi-yapıt-yapıtın yer aldığı mekân" üçlüsü arasındaki ilişkiyi gözlemeye yöneltir.

- **YAPITLAR (başlıca): Heykel:** *Adsız*, 1966, Norton Simon Müzesi, Pasadena, California; *Yerleştirme Sergisi*, 1975, Kanada Ulusal Galerisi. **Kitap:** *Complete Writings 1959-75*, 1975, ("Bütün Yazıları").

JUKOV, Georgi Konstantinoviç
(1896-1974)

SSCB'li asker ve devlet adamı. 1955-1957 arasında savunma bakanlığı yapmıştır. SBKP Merkez Komitesi Prezidyumu'nun ilk asker üyesidir.

2 Aralık 1896'da Kaluga yakınlarındaki Strelkova'da doğdu, 18 Haziran 1974'te Moskova'da öldü. Bir köylü ailesinin oğluydu. 13 yaşında öğrenimini yarıda bırakarak çalışma yaşamına atıldı. Birçok değişik işte çalıştı.

1914-1917 arasında Çarlık ordusunda görev aldı. 1917 Ekim Devrimi'ne değin devrimci hareket içinde yer almayan Jukov 1918'de Kızıl Ordu'ya girdi. 1918-1920 arasındaki iç savaş sırasında Denikin ve Vrangel birliklerine karşı süvari komutanı olarak savaştı. Askeri başarıları üzerine gönderildiği Frunze Askeri Akademisi'ni 1931'de bitirdi. 1939'da Uzakdoğu'ya gönderildi. Yönetimindeki orduyla Japonlar'ı Mançurya sınırında ağır bir yenilgiye uğrattı. 1940'ta Kiev askeri bölge komutanlığına, Ocak 1941'de genelkurmay başkanlığına getirildi. Moskova ve Leningrad savunmalarını yöneten Jukov, 1943'te mareşalliğe yükseltildi. 1944'te Birinci Ukrayna, daha sonra Beyaz Rusya cephelerinde komutanlık yaptı. Yönetimindeki orduyla Ocak 1945'te Varşova'ya, Nisan-Mayıs 1945'te de Berlin'e girdi. 1945-1946 yıllarında Almanya'daki Sovyet işgal birliklerinin komutanlığını yaptı. SSCB adına Alman kuvvetlerinin teslim koşullarını imzaladı.

1946'da Moskova'ya dönüşünden sonra Stalin tarafından önemsiz görevlere atandı. 1953'te Stalin'in ölümünden sonra savunma bakanı yardımcısı, 1955'te ise savunma bakanı oldu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Merkez Komitesi Prezidyumu yedek üyeliğine seçildi. Savunma bakanlığı döneminde Molotov ve Malenkov'un başını çektiği "karşı parti hareketi" olarak adlandırılan muhalefet grubuna karşı Kruşçev'i destekledi. 1957'de ilk asker üye olarak SBKP Merkez Komitesi Prezidyumu'nun asil üyeliğine seçildi. Ancak, partinin ordu üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik çalışmaları Kruşçev'le anlaşmazlığa düşmesine neden oldu. Ekim 1957'de Kruşçev tarafından istifaya zorlandı. Bir hafta sonra da partideki görevinden uzaklaştırıldı. 1966'da, *Pravda* gazetesindeki 1952-1957 dönemi çalışmaları nedeniyle Lenin Gazetecilik Ödülü'nü aldı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Memoirs of Marshal Zhukov*, İng. çev, 1971, ("Mareşal Jukov'un Anıları").
- **KAYNAKLAR:** O.P.Charney, *Zhukov*, 1971.
- **BAKINIZ:** KRUŞÇEV, MALENKOV, MOLOTOV.

Carl Gustav Jung

JUNG, Carl Gustav
(1875-1961)

İsviçreli psikiyatri uzmanı. Analitik Psikoloji Okulu'nun kurucusudur.

26 Temmuz 1875'te Kesswil'de doğdu, 6 Haziran 1961'de Küssnacht'te öldü. Klasik filoloji ve arkeoloji öğrenmek için 1895'te Basel Üniversitesi'ne girdi, ama kısa bir süre sonra tıbba ilgi duyarak bu dalda öğrenim gördü. 1900'de Basel Üniversitesi'ni bitirdikten sonra 1902'de Zürih Üniversitesi'nden tıp doktoru unvanını aldı. Şizofreni üzerindeki incelemeleriyle ünlü Eugen Bleuler'in yönetimindeki Berghölzli Akıl Hastanesi'nde psikiyatri uzmanı olarak

çalışmaya başladı. Fransa'da Janet ile Charcot'nun da bir süre öğrencisi olan Jung, 1913'te Akıl Hastanesi'ndeki görevinden istifa ederek, tüm zamanını özel hasta bakımına, araştırmaya ve eğitime verdi.

Arketipler

Jung 1906'da Freud'a ilk mektubunu yazdı ve bir yıl sonra Viyana'ya Freud'la tanışmaya gitti. Aralarındaki düşünce benzerliğinin etkisiyle iki bilim adamı arasında yakın bir dostluk kuruldu. 1909'da birlikte ABD'deki Clark Üniversitesi'ne çağrıldılar ve bir dizi konferans verdiler. Viyana Psikanaliz Enstitüsü 1910'da Viyana Uluslararası Psikanaliz Derneği'ne dönüşünce, Jung derneğin başkanı oldu. Ne var ki iki yıl kadar sonra iki dost arasındaki yakın ilişki soğumaya başladı ve 1913'te tümüyle koptu. 1914'te Uluslararası Psikanaliz Derneği'nin başkanlığından istifa eden Jung, Freud'la bir daha karşılaşmadı. O günden sonra Jung tarafından ileri sürülen görüşler Analitik Psikoloji adıyla anıldı.

Freud'la Jung arasındaki anlaşmazlığın nedeni birçok psikanalist ve psikolog tarafından araştırılmıştır. İlişkinin kopmasına çok çeşitli ve karmaşık nedenlerin yol açtığı söylenebilirse de, en belli başlı olay Jung'un Freud öğretisindeki *psyche*'ye (ruh) ilişkin her şeyi cinsellik üzerinde temellendirmeyi reddetmesidir.

Freud'dan ayrıldıktan sonra kendi görüşlerini açıklamaya başlayan Jung 1933-1941 arasında Zürih'teki Federal Politeknik Üniversite'de ders verdi. Emekliye ayrıldıktan sonra, yetiştirdiği öğrencileri Zürih'te onun adını taşıyan bir eğitim kurumu açtılar. Jung için 1944'te Basel Üniversitesi'nde özel bir tıbbi psikoloji kürsüsü kuruldu, ne var ki Jung bozulan sağlığı nedeniyle bu kürsüde ancak bir yıl ders verebildi.

Kişiliğin "gölge" yanı

60 yıllık etkin çalışma yaşamı boyunca pek çok yapıt veren Jung, kişiliğin derinlerinde yatan süreçleri inceleyen bir psikiyatri uzmanı ve duyarlı bir psikolog olarak ün yapmıştır. Öğretileri sadece tıpta ve psikolojide saygıyla karşılanmakla kalmamış, her alanda büyük ilgi görmüştür. Harvard ve Oxford üniversiteleri tarafından şeref madalyalarıyla ödüllendirilen Jung, özellikle ABD'de etkin olmuştur.

Psyche kavramı

Freud'un görüşlerinden çok etkilenmesine karşın, psikanalizle ilişkisinin daha başlarında, kendi geliştirdiği kavramlarla çalışmaya başlayan Jung, zihinsel etkinliklerin tümünü *psyche* diye adlandırır. *Psyche* dinamik, birbirinden ayrı ama bağlantılı yapılardan oluşan bir dizgedir. Freud'un ego (ben) kavramını benimsemesine karşın, Jung'a göre bilinçli anıları, düşünceleri, duyguları, algıları içeren ego, kısacası bilen, isteyen "ben" olarak kimlik duygusunu oluşturur ve sürekli kılar. Ama ego, *psyche* okyanusunun ancak yüzeyini oluşturur. Bu yüzeyin hemen altında "kişisel bilinçdışı" yer alır. Kişisel bilinçdışı Freudcu psikanalizin bilinçdışı dediği, öznenin bilincinde olmadığı etkinlikleri, itilmiş, unutulmuş, bastırılmış yaşantıları içeren yapıdır ve yalnızca o özneye özgüldür. Bundan farklı olarak Jung, asıl derinde ortak (kolektif) bilinçdışının var olduğunu öne sürer. Bu bilinçdışı katı, bireyin bilinçdışında asıl zemini oluşturan insanlığın geçmişinin örtülü anılarını tarih boyunca geçirdiği evrimin yapılaşmış izlerini taşıyan birey üstü, bütün insanlarla ortak olan yandır.

Kişilik kuramı

Jung'un kuramında bilinç öncesi, bilinçten önce var olan algılama, kavrama biçimleri olarak yer alan arketipler (ilksel imge örnekleri) ortak bilinçdışında bulunur. Arketipler çağlar boyu sık sık yinelenen, doğum, ölüm, eş bulma, beslenme, tehlikeye karşı savunma yaşantılarının sonucu oluşmuştur. Binlerce yıl öncesine ait bir işaret, bir arketip bugünün insanlarının düşlerinde ortaya çıkabilir. Binlerce yıllık anne imgesi, yeni doğan bir bebeğin de ortak bilinçdışında bu arketipi taşımasına ve kendi annesini bu imgenin etkisiyle algılamasına olanak sağlar. Arketipler bireysel yaşantının içinde aktığı bir dere yatağı gibidir.

Jung'a göre, uygarlaşma süreci bireyle toplum arasında bir uzlaşmayı gerektirir. Birey kendine özgü kişiliğinin günlük yaşamda toplumla çatışabilecek yüzünü göstermemek için kendine bir maske yapıp takar. Jung bu maskeye *persona* der. *Persona* toplumsal bir olgu olduğundan, ona başka başka kişiler sahip olabilir, bu nedenle kişilikle karıştırılmamalıdır. Kişiliğin önemli parçaları arasındaki *anima-animus* arketipleri ise insanın fizyolojik ve psikolojik açıdan her iki cinsiyetin özelliklerini taşımasından kaynaklanır. Erkekteki kadın arketipine *anima*, kadındaki erkek arketipine *animus* denir. Bir erkeğin bilinçdışındaki kalıtımsal ortak kadın imgesi olan *anima*, sürekli genç kadın görüntüsü olmanın, güçlülüğün, iyiliğin, saflığın ve soyluluğun yanı sıra, karanlık yanıyla bir büyücü, ayartıcı olması gibi bir takım değişmez özelliklere sahiptir.

Kişiliğin, Jung'un gölge adını verdiği yanıysa bilinçdışındaki ilkel, kolayca dizginlenemeyen, hayvansı yanıdır. Öfkelenip, istenmeyen bir şey yapıp da "kendimde değildim" diye açıklanan davranışı harekete geçiren şey gölgedir. Gölge ideal kişilikle, toplum kurallarıyla uyuşmayan istek ve duygulardır. Gölgeyi sürekli bastırmak, geri itmek tehlikelidir. Biriken enerjisiyle bazen egoya sızarak kişiliği boyunduruğu altına alır ve onu yıkar.

Ortak bilinçdışının Jung'un en çok önem verdiği öğesi benliktir (nefs). Benlik kişiliğin merkezidir. Açıkça mistik niteliklere sahiptir; insan yaradılışının hem biricik olan yanını, hem de yaşamın bütün yönleriyle, canlı cansız maddeyle, evrenle ilişkili yanını oluşturur. Daire, tekerlek, dört köşe vb. benliğin simgesidir. Jung ortak bir merkezleri olan bu figürlere *mandala* (Doğu düşüncesinde bir merkez çevresindeki bütünü simgeleyen büyülü çember) adını verir. Bir arketip olarak benliği düşlerde çoğunlukla çocuk figürü simgeler. Jung hastalarının düşlerinde, bu *mandalalar*'a çok sık rastladığını, açıklayamadıkları bu görüntü ile hastaların rahatladıklarını belirtir.

Jung'un kişilik kuramı aşağıdaki şemayla özetlenebilir.

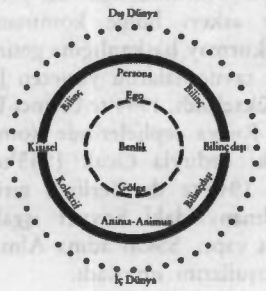

Jung kişiliğin yapısına ek olarak dışa dönüklük *(extraversion)* ve içe dönüklük *(intraversion)* olmak üzere iki tutumdan söz eder. Dışa dönük tutum insanı dışındaki nesnel dünyaya, içe dönük tutum ise insanı içine, öznel, mistik dünyaya yöneltir. Her insanda bu iki tutum farklı derecelerde izlenebildiği gibi, bazen biri öbürüne baskın da çıkabilir. Örneğin ego fazlasıyla dışa dönük olursa, kişisel bilinçdışı içe dönük olacaktır. Bu iki kavram daha sonra Hermann Rorschach tarafından benimsenmiş ve kişiliğin değerlendirilmesinde yaygın biçimde kullanılmıştır.

Jung düşünce, duygu, duyu ve sezi olmak üzere kişiliği oluşturan dört işlevden söz eder. İnsanın dünyayı, doğayı, kendini anlamasını sağlayan düşünce zihinsel bir işlevdir. Olumlu ya da olumsuz değerlere varılmasına, korku, keder, sevinç, sevginin yaşanmasına duygular neden olur. Algısal, yani gerçekçi olan duyu sayesinde dünyadaki elle tutulur veriler değerlendirilir. Bilinçdışı süreçlerin, somut olayların ötesine gidebilen sezi yoluyla da insan kuru gerçekleri aşabilir, mistik yaşantılara erişebilir. Bu dört işlev her insanda farklı derecelerde olduğu gibi, biri öbürüne baskın çıkabilir. En gelişmiş işleve üstün, en az gelişmiş, bastırılmış ya da bilinçdışı olana da zayıf işlev denir.

İnsanı güden tek gücün yaşam enerjisi *(libido)* olduğunu söyleyen Jung, cinselliğin yaşam enerjisinin beliriş biçimlerinden yalnızca biri olduğunu savunarak Freud'dan ayrılır. Her insanda farklı ama belirli derecelerde varolan bu enerji yok edilemez. Enerjinin birinci amacı kişinin yaşamını ve soyunu sürdürmektir; Jung bu birincil amacın altında Freud'un saldırgan ve cinsel içgüdülerini toplamıştır. Doğuşta var olan biyolojik içgüdüler enerjinin en birincil belirişidir. Var olmak için doyurulması gereken içgüdülere tüketilen enerjiden arta kalanı, kültürel ve manevi uğraşlara yönelir. Jung, Maslow gibi, temel gereksinmeler doymadan insanın daha yüksek düzeydeki amaçlara yönelemeyeceğini savunur. Jung'un enerjinin ikincil amacı olarak belirttiği şey, Freud'un yüceltme kavramının yeni bir açıdan ele alınmış biçimidir.

Jung, çocukluk yıllarının kişiliği tanımladığını ileri süren Freud'a karşı, geçmiş yaşantılara önem verdiği gibi, insanın o anki durumunu ve geleceğe yönelik amaçlarını da vurgular. İnsan her an ileriye, kendini tamamlamaya doğru atılır. İnsanın temel amacı kendini gerçekleştirebilmektir; kişiliğindeki bütün yapıları, tutumları, işlevleri ayrıştırabilmek, bunları en uyumlu biçimde birleştirip bütünlük, benlik kazanmaktır. İnsan davranışlarının yalnızca geçmişteki yaşantılar tarafından belirlenmediğini söyleyen Jung'un görüşü Freud'unki gibi fatalistik (her şey önceden belirlenmiştir-yazgıcı) değil teleolojiktir (erekler belirleyicidir). İnsanın nereye doğru gittiği, yani geleceğine karşı beslediği umutlar, amaçlar, idealler de onun bugünkü kişiliğini etkiler. Jung'un bu görüşüne karşı kimi psikanalistlerin ileri sürdüğü sav, ideallerin, amaçların, umutların köklerinin de zaten geçmişte yatıyor olmasıdır.

Jung'un analitik psikolojisi, gelişme dönemini ayrıntılarıyla ele almayarak psikanalitik kuramdan ayrılır. Gelişme insan yaşamının her dönemine dağılabilecek bir sürekliliğe sahiptir. Gelişme ileri doğru olmalıdır, yani bilinçli ego hem dıştan gelen beklentilere uyabilmeli, hem de bilinçdışının gereksinmelerini doyurabilmelidir. Ne var ki bazı koşullarda enerjinin dışa yönelik uğraşlara ve değerlere yönelmesi engellendiğinde gerileme izlenir. Enerji içe dönerek bilinçdışına akar, yani nesnel ego değerlerinin yerini öznel değerler alır. Bu durum patolojik belirtilere yol açabileceği gibi, insanın ileriye doğru bir atılım yapmasına da olanak sağlayabilir. Gerileyen ego o güne değin bilincine varamadığı iç zenginliklerini sezebilir ve gelişmesini engelleyen güçleri yenebilir.

Simgeler

Analitik psikolojide yer alan bir diğer önemli kavram simgelendirmedir. Jung'a göre simgenin iki temel amacı vardır. Simge bir açıdan engellenmiş bir içgüdüyü doyurma çabasıdır. Bir başka açıdan da bir arketipin belirtisidir. Simge yoluyla birikmiş enerji (gerginlik) giderildiğine göre, insanlık bu yolla her geçen gün daha yüksek düzeyde simgesel boşalma yolları bulma olanağına kavuşacaktır.

Bilinçdışının niteliğini araştırma çabaları Jung'u mitoslarla, mistik düşünceler ve simgelerle, Batı dışındaki toplumların yaşamı algılayışlarıyla ilgilenmeye sürüklemiştir. Afrika'dan, Hindistan'a birçok ülkede araştırma yapan Jung, psikoloji ve din arasındaki bağlantı, Doğu düşüncesi, simya gibi konularda çeşitli yazılar yazmıştır. Batı düşüncesinin "dışadönük", doğu düşüncesinin ise "içedönük" özelliğine dikkati çekmiştir.

Yaşam enerjisi

Bugün Jung'un kurduğu Analitik Psikoloji Okulu'nun öğretileri ve psikoterapi yöntemleri özellikle ABD'de geçerliliğini korumaktadır. Ortaya attığı "kelime çağrışım" testi ise psikolojide yaygın olarak kullanılmaktadır.

- YAPITLAR (başlıca): *Über die Psychologie der Dementia Praecox*, 1907, ("Dementia Praecox Psikolojisi Üzerine"); *Wandlungen und Symbole der Libido*, 1911-1912, ("Libidonun Değişimleri ve Simgeleri"); *Psychologische Typen*, 1921, ("Psikolojik Tipler"); *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten*, 1928, ("Egoyla Bilinçdışı Arasındaki İlişkiler"); *Das Geheimnis der goldenen Blüte*, 1929, ("Altın Çiçeğin Gizemi"); *Psychologie und Religion*, 1940, ("Psikoloji ve Din"); *Psychologie und Alchemie*, 1944, ("Psikoloji ve Simya"); *Die Symbolik des Geistes*, 1948, ("Ruhun Simgeleri"); *Aion, Untersuchungen zur Symbolgeschichte*, 1951, ("Aion, Simgelerin Tarihine İlişkin Araştırmalar"); *Gegenwart und Zukunft*, 1957, ("Geçmiş ve Gelecek"); *Ein moderner Mythus: Von Dingen, die am Himmel gesehen werden*, 1958, ("Çağdaş Mitos: Gökyüzünde Görülen Şeyler").

- KAYNAKLAR: E.A.Bennet, *What Jung Really Said*, 1966; F.Fordham, *Jung Psikolojisine Giriş*, 1982; E.Gürol, *Jung*, 1977.

- BAKINIZ: S.FREUD, RORSCHACH.

JUNKERS, Hugo
(1859-1935)

Alman uçak tasarımcısı ve sanayici. Havacılık tarihinde tümüyle metalden yapılmış uçakların öncüsüdür.

3 Şubat 1859'da Ruhr bölgesindeki Rheydt'te (bugün FAC'de) doğdu, 3 Şubat 1935'te Münih

yakınlarındaki Gauting'de öldü. Mühendislik öğreniminden sonra, 1897'de Aachen Yüksek Teknik Okulu'nda profesör oldu. İçten yanmalı motorlar üzerinde çalıştıktan sonra uçak tasarımcılığına yöneldi ve 1910'da patentini aldığı tek kanatlı uçağın üretimine geçmek üzere Dessau'da (bugün DAC'de) bir fabrika kurdu. 1915'te, tümüyle metalden yapılmış tek kanatlı ilk uçağı, J-I Blechesel'i üreterek havacılık sanayiinde çığır açtı. I.Dünya Savaşı boyunca Alman ordusu için uçak ve çeşitli askeri araçlar üreten Junkers, 1917'de Aachen'daki öğretim görevinden ayrılıp sivil havacılığa yöneldi ve Magdeburg ile Stassfurt'ta yeni fabrikalar kurarak 1919'da tümüyle metal yapımlı F-13 yolcu uçağını piyasaya sürdü. Alman uçak sanayiinin en büyük kuruluşlarından biri olan Junkers işletmelerinin üretimi, II.Dünya Savaşı sırasında da Almanya'nın havacılık filosunun oluşumunda önemli bir rol oynamıştır.

I.Dünya Savaşı'na kadar sivil ve askeri alanda kullanılan çift kanatlı uçakların kanat yapımında, temel olarak tahta çubuklardan ve bunların üzerine gerilmiş brandalardan yararlanılıyordu. İlk kez Junkers J-I'in yapımında, dayanıklı ve hafif bir alüminyum alaşımı olan düralümini kullanmıştır. Metal kullanımı, kanatların kayış ya da cıvatalarla gövdeye bağlanması zorunluluğunu ortadan kaldırmış, kanat ve kuyrukları gövdenin uzantısı durumuna getirmiştir. Savaş uçaklarının etkinliğini büyük ölçüde artıran bu çığır açıcı yenilik, 1920'den sonra sivil hava taşımacılığının gelişmesi, 1930'larda da savaş hazırlıklarının hızlanmasıyla yaygınlaşmış ve havacılık sanayii tümüyle metal yapımlı tek kanatlı uçak üretimine yönelmiştir.

JUSSIEU, Antoine-Laurent de
(1748-1836)

Fransız botanik bilgini. Bitkilerin doğal sınıflandırmasının temel ilkelerini belirlemiştir.

12 Nisan 1748'de Lyons'da doğdu, 17 Eylül 1836'da Paris'te öldü. Üç kuşak boyunca Fransa'ya değerli botanik ve biyoloji bilginleri kazandırmış bir aileden gelir. Amcalarından Antoine de Jussieu (1686-1758) uzun yıllar Paris'teki Jardin du Roi'nin yöneticiliğini yapmış, Bernard de Jussieu (1699-1777) bitki embriyonunun anatomik özelliklerine dayanan sınıflandırma çalışmalarıyla yeğeni Antoine-Laurent'in doğal sistemine temel hazırlamış, Joseph de Jussieu (1704-1779) ise yıllarca Güney Amerika'nın florasını inceleyerek Avrupa'ya bu ülkeden yeni bitki türleri getirmiştir. Ailenin en ünlü üyesi olan Antoine-Laurent de Jussieu'nün oğlu Adrien-Laurent-Henri de Jussieu (1797-1853) de, 1844'te yayımladığı *Embryons monocotylédones* ("Birçeneklilerin Embriyonları") ve *Cours élémentaire de botanique* ("Temel Botanik Dersleri") adlı yapıtlarıyla tanınır.

Antoine-Laurent de Jussieu, karşılaştırmalı bitki ve hayvan fizyolojisine ilişkin teziyle 1770'te Paris Tıp Fakültesi'nden doktora derecesini alarak, Jardin du Roi'da botanik asistanı oldu. Üç yıl sonra Bilimler Akademisi'ne sunduğu ve *Ranunculaceae* (düğüngiçeğigiller) familyasının sınıflandırmasını gözden geçirdiği ilk incelemesinde, bitki sınıflandırmasına ilişkin temel düşünce ve görüşlerini de ilk kez açıkladı. 1774'ten 1789'a değin çiçekli bitkilerin türleri ve familyaları üzerinde yaptığı çalışmaları, 1789'da yayımlanan ve *Genera plantarum* ("Bitki Türleri") kısa adıyla tanınan ünlü yapıtında açıklayan Jussieu, bu kitabıyla bitki sınıflandırmasında yeni bir dönemi başlatıyordu. 1793'te, Muséum National d'Histoire Naturelle adıyla yeniden örgütlenen Jardin du Roi'da botanik profesörlüğüne, 1800'de de müzenin yöneticiliğine getirildi. Yirmi altı yıllık öğretim ve yöneticilik görevinde müzenin bitki koleksiyonlarını zenginleştiren, müze yıllıklarının yayımını başlatarak bitki sınıflandırmasına ilişkin çalışmalarını ve değişik bitki türlerine ayrılmış monografilerini yayımlayan Jussieu, 1826'da kürsüsünü oğluna bırakarak görevinden ayrıldı.

Büyük ölçüde amcası Bernard de Jussieu'nün çalışmalarından da yararlanarak, bitkileri fizyolojik özelliklerine göre değil, doğrudan doğruya yapısal (anatomik ve morfolojik) özelliklerine göre sınıflandıran Jussieu, çağdaş sınıflandırma sistemlerine de temel olan "doğal sınıflandırma"nın öncüsüdür. En önemli çalışması olan *Genera plantarum*, türlerin yapısal özelliklerine ilişkin zengin içeriği ve bitki sınıflandırmasının temel yöntemleriyle, botanik biliminin de başyapıtlarından biri sayılır. Tohumlu bitkileri, "çeneksizler", "birçenekliler" ve "ikiçenekliler" gibi üç temel bölüme ayıran Jussieu, bu bitkileri, ayırt edici yapısal özelliklerine göre yüz kadar familyaya ya da doğal takıma bölünmüş on beş sınıfta topladı. Özellikle Robert Brown ve Candolle gibi Avrupa'nın önde gelen botanikçilerince benimsenerek geliştirilen bu sınıflandırma, Linnaeus sınıflandırmasının yerini alacak tüm doğal sınıflandırma yöntemlerinin çıkış noktası oldu.

- YAPITLAR (başlıca): *Genera plantarum secundum ordines naturales disposita, juxta methodum in Horto Regio Parisiensi exaratum, anno 1774*, 1789, ("1774 Yılında Paris Kraliyet Bahçesi'nde Tasarlanan Yöntem Üzerine Kurulmuş, Doğal Takımlarına Göre Sınıflandırılan Bitki Türleri").

- BAKINIZ: R.BROWN, CANDOLLE, LINNAEUS, J.RAY.

K

K., Tarık Dursun
(1931)

Türk, yazar. Türkçe'nin halk dilinde ulaştığı şiirsel anlatımı yansıtan üslubuyla yazdığı öykü ve romanlarıyla ün kazanmıştır.

Tarık Dursun Kakınç, İzmir'de doğdu. Ortaokulu bitirip birçok işte çalıştıktan sonra gazeteciliğe başladı, Ankara ve İstanbul'da çeşitli gazetelerde çalıştı, röportajlar ve kitap tanıtma yazıları hazırladı. 1960'ta "Haritada Beş Nokta" adlı röportaj dizisiyle Gazetecilik Başarı Armağanı'nı kazandı. Sinemayla ilgilendi, eleştirmenlik, senaryo yazarlığı ve yönetmenlik yaptı. *Güzel Avrat Otu* adlı kitabıyla 1961 TDK Hikâye Ödülü'nü, *Yabanın Adamları* adlı yapıtıyla da 1967 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazandı. 1969'da Kurul Kitabevi'ni açtı. Daha sonra Milliyet Yayınları'nı ve *Günümüzde Kitaplar* dergisini yönetti. 1975'te Koza Yayınları'nı kurdu. 1984'te *Kurşun Ata Ata Biter* adlı romanıyla Orhan Kemal Roman Armağanı'nı kazandı.

İlk olarak 1949'da *Kaynak* ve *Varlık* dergilerinde yayımlanan şiirleriyle adını duyurmuştu. Daha sonra çeşitli dergilerde çıkan öyküleriyle ün kazandı. Senaryo yazımından çeviriye, sinema üzerine incelemelerden çocuk romanlarına ve masallara dek çeşitli alanlarda ve türlerde etkinliğini sürdürdü.

Tarık Dursun, Ege kentlerini, kendi gençlik serüvenlerini, büyük kentin emekçi mahallelerindeki insanların, fabrika işçilerinin, deniz işçilerinin yaşamlarını, köylülerin yaşam mücadelelerini şiirli bir dille anlatırken, sinemanın anlatım olanaklarından sık sık yararlanmıştır. "Bağrıyanık Ömer ile Güzel Zeynep" adlı öyküsüyle *Denizin Kanı* ve *Alçaktan Uçan Güvercin* adlı romanları televizyon için filmleştirilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Hasangiller*, 1955; *Vezir Düşü*, 1957; *Güzel Avrat Otu*, 1960; *Sevmek Diye Bir Şey*, 1965; *36 Kısım Tekmili Birden*, 1970; *Bahriyeli Çocuk*, 1976; *İmbatla Dol, Kalbim*, 1982. **Roman:** *Rıza Bey Aile-Evi*, 1957; *Sabah Olmasın*, 1967; *Denizin Kanı*, 1968; *Gün Döndü*, 1974; *Alçaktan Uçan Güvercin*, 1980. **Şiir:** *Devrialem* (C.Tuncer ile), 1951. **İnceleme:** *Ünlü Sinema Rejisörleri*, 1963; *Bir Damla Kan, Bir Damla Petrol*, 1965.

KAABUS b.SAİD
(1940)

Umman sultanı. İç ayaklanmaları bastırmış, ABD ile ilişkileri geliştirmiştir.

18 Kasım 1940'ta Muskat'ta doğdu. Sultan Said bin Teymur'un oğludur. 1741'de Ahmed bin Said Ebu Saidi'nin İranlılar'ı ülkeden çıkarmasıyla kurulan Muskat ve Umman Sultanlığı, daha sonra hep bu aileden gelen kişilerin yönetiminde kaldı. Hindistan'a giden yolun üstünde bulunmasından dolayı 19.yy'da İngiliz egemenliği altına girdi. 20 Aralık 1951'de bir dostluk antlaşmasıyla bağımsızlığına kavuştu ve 1970'te Umman Sultanlığı adını aldı. Kaabus'un babası Said b.Teymur, yönetimi boyunca katı, tutucu ve içe dönük bir siyaset izledi.

Kaabus babası tarafından Dofar Eyaleti'nde bulunan Salalah Sarayı'nda dışa kapalı bir ortam içinde büyütüldü. On altı yaşına geldiğinde İngiltere'ye gönderildi. Arap prenslerin gittiği Burt St.Edmunds' taki özel bir akademide beş yıl okudu. 1962'de Sanhurst Askeri Akademisi'ni bitirdi. Babasının bir danışmanının gözetimi altında dünyayı dolaştı. Burt St.Edmunds'a dönüp yöneticilik, iktisat eğitimi gördü. 1965'te dinsel öğrenim görmek ve geleneksel aşiret eğitimi almak üzere babası tarafından geri çağrıldı. Salalah'taki küçük bir evde altı yıl tutuklu gibi yaşadı.

1960 sonlarında Dofar Eyaleti'nde yönetime karşı bir gerilla savaşı başlamış bulunmaktaydı. Ülkenin petrol gelirini bütünüyle kendisine ayıran Said b.Teymur'un keyfi yönetiminin yol açtığı zorbalık ve sefaletin bir tehlike oluşturduğunu gören İngilizler'in desteğiyle Salalah valisinin oğlu Şeyh Buyerk bin Hamud, silahlı aşiret adamlarıyla sarayı bastı. Said b.Teymur 1970'te Londra'ya gönderilerek Kaabus sultan yapıldı.

Kaabus, Dofar gerillaları için koşullu bir af çıkardı, sayıları iki bini bulan sürgünleri geri çağırdı. Bakanlar Kurulu'nda dışişleri ve savunma bakanlıklarını kendisi üstlendi. 12.000 kişilik bir ordu ve polis örgütü kurdu. Hastaneler, okullar açarak, tarım ve hayvancılık alanında yatırımlar yaparak ülkenin çağdışı görünümünü değiştirmeye çalıştı. 1971'de ülkesinin Arap Birliği'ne ve Birleşmiş Milletler'e üye olmasını sağladı. Ortadoğu sorununda ılımlı Arap cephesinin yanında yer aldı.

Ancak Kaabus'un girişimleri ülke içinde köklü bir değişiklik getirmedi. Arap petrolünün yalnızca % 2'sine sahip olan ülkede yoksulluk yine sürdü. 1971'de kentlerde grev ve ayaklanmalar çıktı. Umman ve Arap Körfezi Halk Kurtuluş Cephesi'nin yürüttüğü silahlı mücadele yaygınlaştı. 1976 Mart'ında Suudi Arabistan'ın arabuluculuğuyla Umman Sultanlığı ile Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti arasında bir uzlaşma sağlandıktan sonra Kaabus, Dofar'a karşı geniş çaplı bir askeri harekât başlattı ve denetimi önemli ölçüde sağladı.

1979'da Umman'ı destekleyen İran şahı yönetimden uzaklaştırılınca Dofar bölgesinde olaylar yeniden başladı. Öte yandan Hürmüz Boğazı'nın Umman için taşıdığı önem dolayısıyla, Kaabus 1980 Şubat'ında ilk

olarak Mesire adalarını acil durumlarda kullanılmak üzere ABD'ye açtı. 1980 Temmuz'unda da bir savunma paktı imzalayarak ABD'nin askeri üsler kurmasına izin verdi. Bu arada ABD'den büyük ölçüde mali destek sağladı. Kaabus 1982 Kasım'ında Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti ile anlaşmaya varıp ilişkilerini normalleştirdi.

KAADİYAN, Gulam Ahmed
(? - 1908)

Hintli din adamı. Kaadiyanilik'in kurucusudur. Bilgiyle, savaş ve düşmanlığın ortadan kaldırılabileceği görüşünü savunmuştur.

Hindistan'ın Pencap yöresinde Kaadiyan kentinde doğmuştur. Doğum yılı kesinlikle bilinmiyor. 1908'de Kaadiyan'da ölmüştür. Gerçek adı Mirza Gulam Ahmed'dir. Doğduğu yerde öğrenim gördükten sonra, bilgisini artırmak amacıyla komşu ülkeleri gezmiş, *Kuran* ve Hadis konularında geniş kapsamlı çalışmalara koyulmuş, *Tevrat*, *İncil* gibi tektanrıcılığın kutsal kitaplarından başka eski İran ve Hint dinleriyle ilgili yapıtları incelemiştir.

Kaadiyan'ın amacı Hıristiyanlık, Müslümanlık, eski İran ve Hint inançlarının karışımından oluşan çağdaş, tektanrıcı ve yeni bir din kurmaktı. Bu yeni dine göre savaş, düşmanlık, soygun, vurgun, baskı olmayacak, bütün insanları eşit koşullar altında birleştirip barış ve kardeşlik içinde yaşatacak bir düzen kurulacaktır. Yeryüzünden kötülüğü kaldırmak için Tanrı'nın görevlendirdiği İsa öldürülememiş, Roma ve İbrani yönetiminin baskısından dolayı Hindistan'a gitmiş, orada inançlarını yaydıktan sonra yüz yirmi yaşında ölmüştür. Tanrı, yeryüzünü düzene koymak için, yeni bir elçi gönderme isteğini duymuş, bu yeni elçi de İsa ve on iki imamın sonuncusu Mehdi'nin kişiliklerini taşıyan bir kimse olarak ortaya çıkmıştır. Tanrı bu görevi kendisine vermiştir. Bu nedenle Kaadiyan Tanrı elçisidir, İsa'nın yeniden ortaya çıkmış kişiliğidir.

Kaadiyan, dinle ilgili düşüncelerine yönetim sorunlarını da katmış, Hindistan'ın mutluluğa ulaşması, gerilikten kurtulması için İngiliz egemenliğinin tanrısal bir buyruk niteliği taşıdığını ileri sürmüştür. Bu görüşe tepki gösterenler, onun İngiliz sömürgecileri adına çalışan bir kimse olduğunu ortaya atmışlardır. Bu yaygın söylentinin, Kaadiyan'ın düşüncelerini yaymada, güçlü bir engelle karşılaşmaması için İngiliz yanlısı görünmeyi işine elverişli bulduğundan kaynaklandığını söyleyenler de vardır. Yönetim, Hintliler'in ve Müslümanlar'ın eline geçerse, inançların baskı altına alınacağı, yeni bir dini yayma olanağının ortadan kalkacağı görüşünü savunan Kaadiyan yandaşları da görülmüştür. Kaadiyan'ın düşüncelerine göre peygamber Tanrı'nın görevlendirdiği bir kimse olduğundan, son peygamber deyimi yanlıştır. Çünkü, Tanrı yeryüzünde doğruluğu, ahlaklılığı, kardeşliği, barışı egemen kılmak isteğini ne zaman duyarsa bir elçi gönderebilir. Nitekim kendisi de, Tanrı'nın son elçisidir. İnsanları yetiştirmenin, olgunlaştırmanın tek yolu bilgi ışığıyla aydınlatmaktır. Bu da bir eğitim işidir. Eğitimin ilk kaynağı bilgiye dayanan öğüttür. Mutluluğun yolu bütün insanlar arasında eşitliği sağlamaktır. Bu eşitlik, yalnız düşünce ve yasal kurumlar karşısında değil, yaşama, geçinme olanaklarında da gereklidir.

Kaadiyan'ın düşünceleri kısa sürede çok geniş bir alana yayılmış, Cava, Sumatra, Kenya, Nijerya, Lahur bölgelerinde yeni kurumlar oluşturacak nicelikte yandaşlar bulmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Mevahibü'l-Rahman*, 1880, ("Tanrının Verdikleri"); *Hamaetü'l-Büşra*, (ty), ("Mutlu Güvercini"); *Sırru'l-Hilâfe*, (ty), ("Halifelik Gizemi"); *Nuru'l-Hakk*, (ty), ("Tanrı Işığı").

KAÂNÎ
(1807-1854)

İranlı şair. Övgü şiirleriyle tanınmıştır.

Şiraz'da doğdu, Tahran'da öldü. Asıl adı Habibullah'tır. Manzumeleriyle tanınmış Mirza Muhammed Ali Gülşenî'nin oğludur. Babası tarafından yetiştirildi. Genç yaşta yazdığı şiirlerle tanındı. Babası ölünce, öğrenimini ilerletmek için Horasan'a gitti. Meşhed Valisi Hasan Ali Mirza'nın dikkatini çekti. Arapça, Türkçe ve Fransızca öğrendi. Batı edebiyatından çeviriler yaptı. Hasan Ali Mirza'nın aracılığı ile Muhammed Şah'ın sarayına girdi. Sonra Nasıreddin Şah'ın sarayında yaşadı. Aşırı afyon tutkunluğundan öldü.

Övgü şiirleri ile tanınan Kaânî, Sadî'nin *Gülistan*'ını örnek alarak *Kitâb-ı Perişan*'ı yazdı. *Divan*'ından başka birtakım manzum ve düzyazı fıkra ve öyküleri vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kitâb-ı Perişan*, (ö.s.), 1860; *Divan*, (ö.s.), 1860.

KABAAĞAÇLI, Cevat Şakir

Bak. HALİKARNAS BALIKÇISI

KABAKÇI MUSTAFA
(? - 1808)

Osmanlı, asker. III.Selim'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan ayaklanmanın elebaşıdır.

Doğum tarihi bilinmiyor. 13 Temmuz 1808'de İstanbul'da öldü. Aslen Kastamonu'ludur. Kendi adıyla bilinen ayaklanmadan önceki yaşamı konusunda bilgi yoktur. Ayaklanmanın olduğu 1807'de Rumelikavağı muhafızlığı yapmaktaydı.

III.Selim'in birtakım yenilikler yapması ve bu arada Nizam-ı Cedid adıyla yeni bir asker ocağı kurması, Yeniçeriler arasında genel bir hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Sadaret Kaymakamı Köse Mustafa Paşa'nın elaltından yürüttüğü kışkırtmalar sonunda, 27 Mayıs 1807'de Büyükdere çayırında, sayıları altı yüzü bulan topçu yamağı toplandı ve Kabakçı Mustafa'yı reis seçerek İstanbul'a doğru yürüyüşe geçti. Bu topluluğa Ortaköy'de üç yüz kadar yamak, Tophane'de çok sayıda topçu neferi katıldı. Ertesi günü topluluğun Haliç'i geçerek Unkapanı'na çıkmasından sonra Kabakçı Mustafa, Yeniçeri ileri gelenleriyle görüşüp anlaştı. Köse Musa Paşa Divan'da bu olayın önemsiz olduğunu öne sürerek ayaklanmanların üzerine asker gönderilmesini engelledi. Saray önünde toplanan ve halkla birleşen topluluk, Köse Musa Paşa aracılığıyla padişahtan Nizam-ı Cedit'in kaldırılmasına ilişkin ferman istedi. Bu isteğin kabul edilmesi üzerine ayaklanmacılar bu kez de ulemadan Ataullah Efendi, Kadı Murad Efendi ve İmam Derviş'in kışkırtmasıyla bu kez yeniliğe taraftar olan on devlet adamının kellesini istediler. Sonra daha ileri gidip Şehzade Mustafa'nın padişah olmasını istemeleri üzerine, III.Selim tahttan çekildi. Ancak 29 Mayıs 1807'de şeyhülislamın verdiği fetvayla öldürüldü. Ayaklanma sırasında Levent çiftliğindeki kışlalarında Saray'dan emir bekleyen ve sessiz kalan Nizam-ı Cedit birlikleri 3 Haziran'da dağıtıldı.

Kabakçı Mustafa ayaklanmadan sonra tumacıbaşı payesiyle Boğaz kalelerinin komutanı oldu. Sırasıyla Köse Musa Paşa, onun yerine geçen Mahmud Tayyar Paşa ve Şeyhülislam Ataullah Efendi ile sıkı ilişkiler kurarak saray üzerinde etki sahibi oldu. Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a yürüyüşü sırasında, Pınarhisar âyanı Ali Ağa komutasındaki bir birlik tarafından bir baskınla öldürüldü.

• BAKINIZ: ALEMDAR MUSTAFA PAŞA, MUSTAFA IV, SELİM III.

KABAKÇIOĞLU, Tevfik Okyay
(1910-1971)

Türk matematik ve astronomi bilgini. Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Astronomi Enstitüsü'nün kurucusudur.

Uşak'ta doğdu, İstanbul'da öldü. İlk öğrenimini Uşak'ta, ortaöğrenimini İzmir'de tamamladı. Maarif Vekâleti tarafından 1929'da gönderildiği Almanya'da Münih Technische Hohschule ve Maximilian Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1934'te Maximilian Üniversitesi'nde doktorasını verdikten sonra kısa bir süre Berlin Üniversitesi'nde ve Potsdam Gözlemevi'nde çalışan ve Türkiye'ye dönüşünde İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ne asistan olarak atanan Kabakçıoğlu 1941'de astronomi doçenti oldu. 1944'te Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nde matematik profesörlüğüne getirildi. 1949'da dekanlığına atandığı bu fakülteden 1952'de ayrılarak İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'nin Yüksek Matematik Kürsüsü'nde çalışmaya başlayan Kabakçıoğlu'nun son görevi, aynı üniversitenin 1971'de kurulan Temel Bilimler Fakültesi'ndeki nümerik ve fonksiyonel analiz profesörlüğü oldu.

Astronomi dalında doktora yapan ilk Türk bilim adamı olarak tanınan Kabakçıoğlu Ankara Üniversitesi'nde çalıştığı dönemde, Fen Fakültesi'ne bağlı bir Astronomi Enstitüsü'nün kuruculuğunu yaparak Türkiye'de astronomi öğretiminin düzeyinin yükseltilmesini ve bu bilim dalında araştırmacı yetiştirilmesini amaçlayan çabalara değerli ve kalıcı bir katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Über die mehrfachen Kommunsurabilitäten im System Planetoid-jupiter, saturn*, 1935, ("Jüpiter Satürn Gezegenimsiler Sisteminde Çokkatlı Ortak Ölçülebilirlik Üstüne"); *Aritmetik ve Cebir*, 1944; *Berechnung der langperiodischen Störungen*, 1948, ("Uzun Periyotlu Pertürbasyonların Hesabı").

KABAŞ, Özer
(1934)

Türk ressam ve baskı sanatçısı. Resimlerinde titiz bir işçilikle denizi ve deniz insanlarını canlandırmıştır.

1 Mayıs 1934'te Mersin'de doğdu. Robert Kolej'de eğitim gördü. 1959'da aynı okulun Makine Mühendisliği Bölümü'nü bitirdi. Aynı yıl ABD'de Yale Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne girdi. 1962'de bu fakülteyi bitirdi ve Türkiye'ye döndü. Robert Kolej'de öğretim üyeliğine başladı. 1971'de Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Temel Sanat Eğitimi Kürsüsü'ne geçti. 1983'te doçent oldu.

Özgün baskı ve desenlerinde, durağan yüzeylerle çelişen dinamik bir çizgi örgüsü kullanmış ve sürekli bir titreşim duygusu veren hareketli yapıtlar oluşturmuştur. Özellikle denizi ve deniz insanlarını konu alan yağlıboya resimlerinde ise, yalın, açık-koyu ağırlıklı renk uyumları, ölçülü ve özenli bir boya işçiliği göze çarpar. Sanatında öz ve biçim dengeli bir bütün oluşturur. Yalınkat gerçekçilikten olduğu kadar, fanteziden de uzak durmayı seçmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Fesliler*, 1969; *Palatya*, 1979, Ankara Resim ve Heykel Müzesi; *Bumbarta*, 1980, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Bumbarta*, 1980, Ankara Resim ve Heykel Müzesi; *Kayık*, 1981; *Ahırkapı*, 1981; *Balıkçı*, 1982; *Köypostası*, 1982; *Üçerleme*, 1982.

KABULÎ
(1437-1478)

İranlı divan şairi. *Divan*'ında dönemin siyasal ve toplumsal olayları ile edebiyat ve dil yönünden değerli bilgiler vardır.

Doğum yeri bilinmiyor. İstanbul'da öldü. Doğum ve ölüm tarihleri de kesin değildir. Yaşamı üstüne bilgi çok azdır. II.Mehmed [Fatih] döneminde İstanbul'a gelen İranlı şairlerden biridir. *Divan*'ından çıkan bilgilere göre, yaşamının büyük bölümünü gezilerle geçirdi. Şirvanlı olup 1472'den önce Anadolu'ya geldiği sanılıyor. Önce Amasya'ya gitti. Şehzade Bayezid'in yanında bulundu, ona kasideler yazdı. Amasya'dan II.Mehmed'e kendini tanıtan bir kaside yazıp gönderdi. İstanbul'a gitti. Padişah'ın yakınları arasına girdi. Seferlere katıldı, içki, eğlence toplantılarında bulundu. Yaşamının sonuna doğru, saray çevresinden uzaklaştırıldı.

Farsça olan *Divan*'ını 1475'te II.Mehmed'e sundu. Dört bölümlük yapıtın sonunda on iki Türkçe gazel vardır. *Divan*, dönemin siyasal ve toplumsal olayları ile dil, edebiyat, sanat tarihi konularında içerdiği bilgiler nedeniyle önem taşır. Uzun Hasan'ın savaşlarından başlayarak Kırım, Eğriboz, Firuzlu, Yemişli ve Kefe'nin alınmasını anlatan dizeleri vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Külliyât-ı Divân-ı Kabulî*, (ö.s.), İ.H.Ertaylan (yay), 1948.

KA'B b.ZÜHEYR
(7.yy)

Arap, şair. Hz.Muhammed'e yazdığı ünlü *Bürde* kasidesi ile tanınmıştır.

Doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. İslam öncesi Arap şairlerinden Züheyr b.Ebî Sülmâ'nın oğludur. Tayy, Hazrec, Kureyş kabilelerine karşı yapılan savaşlara katıldı. İslamiyet ortaya çıkınca bu dine düşman kesildi. Kardeşi Büceyr 628'de Müslüman oldu. Buna kızan Ka'b, Hz.Muhammed için ağır yergiler yazdı. Peygamber, Ka'b'ın öldürülebileceğini ve kanının helal olduğunu ilan etti. Zor duruma düşen Ka'b, bundan kurtulmak istedi. 630'da Peygamber'in bulunduğu bir camiye gitti. Onun önünde "Baned suâd" (Suad gitti) dizesi ile başlayan ünlü kasidesini okudu. Paygamber kasideden hoşlandı. Sırtındaki bürdesini (hırka) onun omuzlarına attı. Bu ünlü yapıtı *Kaside-i Bâned Suâd* ve Peygamber'in hırkasından ötürü *Kasid-i Bürde* diye de tanınır. Ad benzerliği nedeniyle kaside, Bûsirî'nin *Kaside-i Bür'e* adlı yapıtıyla karıştırılır.

Kasidenin birçok Türkçe çevirileri ile şerhleri vardır. Kazan Türkçesi'ne, Latince'ye, Almanca'ya, Fransızca'ya, İngilizce'ye ve İtalyanca'ya çevrilmiştir. Ka'b'ın çeşitli konularda yazdığı şiirleri *Divan*'ında toplanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Caabi ben Zohair carmen panegyricum in laudem Muhammedis*, (ö.s.), G.J.Lette (yay.), 1748; *Azizü'l-Asâr Şerh-i Kaside-i Bâned Suâd*, Eyüb Sabri Paşa (yay.), 1874; *Le Diwân de Ka'b Ibn Zuhair*, (ö.s.), T.Kowalski (yay.), 1950.

• BAKINIZ: BÛSİRÎ.

KAÇAN, Hasan
(1957)

Türk, karikatürcü. Geniş kitlelere seslenecek somut karikatür anlayışını savunmasıyla tanınır.

10 Aralık 1957'de Kayseri'de doğdu. Ortaokul sıralarında ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etti, liseyi burada bitirdikten sonra Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü'ne girdi.

Karikatür çizmeye ortaokul yıllarında başladı. İlk karikatürü 1971'de *Gırgır* dergisinde çıktı. Aynı yıl bu dergide karikatürcü olarak çalışmaya başladı. 1977'de bir grup karikatürcü arkadaşıyla birlikte *Mikrop* adlı gülmece dergisini çıkardı. Bu derginin ertesi yıl kapanmasından sonra yeniden *Gırgır*'a döndü. *Fırt* gülmece dergisinde de karikatürleri yayımlandı.

1970'lerin başında Oğuz Aral'ın öncülüğünü yaptığı, kara gülmeceye yönelen soyut karikatüre karşı çıkıp, daha geniş kitlelere seslenebilecek somut karikatürü savunan Kaçan, son yıllarda yarattığı Cork ve Eşşek Herif gibi tiplerle tanınmıştır. Konularını, günlük yaşamın çeşitli sorunlarından almış, çağdaşı başka karikatürcüler gibi, önceleri yalnızca çizgi romana özgü olan düşünce balonlarını karikatüre de uygulayarak hareketlilik sağlamıştır.

KADÁR, Jan
(1918-1979)

Çekoslovak film yönetmeni ve senaryo yazarı. Çekoslovak sinemasının en önemli adlarındandır.

1 Nisan 1918'de Budapeşte'de doğdu, 1979'da öldü. Hukuk öğrenimini yarıda bırakarak Bratislava Sinema Okulu'na girdi. II.Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine eğitimine ara vermek zorunda kaldı. Savaş yıllarını bir Nazi kampında geçirdi. Savaş sonrasında Bratislava'daki bir kısa film stüdyosuna girdi, ilk filmini burada yaptı. 1947'de Prag'a giderek Çekoslovakya'nın en önemli film stüdyosu Barrandov'da senaryo yazarlığı ve yönetmen yardımcılığı yapmaya başladı. İlk uzun metrajlı filmi 1950 yapımı olan *Katka*'dır.

Kadár filmlerinin bir çoğunu Çek yönetmen Elman Klos (1910) ile işbirliği içinde yaptı. 1947'de tanışan iki yönetmen *Únos* ("Kaçırma") adlı siyasal gerilim filmiyle 1952'de ilk ortak ürünlerini verdiler. Toplumsal ve siyasal konulara karşı içten bir duyarlığı

yansıtan usta teknikli filmler yaptılar. Filmlerindeki siyasal eleştiriler Çek resmi çevreleriyle anlaşmazlığa düşmelerine neden oldu. 1958'deki *Tři Přání* ("Üç Dilek") adlı filmlerinden dolayı iki yıl film çekmelerine izin verilmedi. Beş yıl aradan sonra 1963'te yaptıkları ve en başarılı filmlerinden biri olarak nitelendirilen *Smrt si říká Engelchen* ("Ölümün Adı Engelchen") savaş sırasında Slovak gerillalarının yaşamlarını keskin bir gözlem gücü ve duygusal olmayan bir anlatımla ele alıyordu. Faşizm baskısı altındaki yaşamı konu alan *Obchod na korze* ("Ana Caddedeki Dükkân") 1965'te Oskar kazanarak bu ödülü alan ilk Çek filmi oldu. İki yönetmenin işbirliği 1969'da Kadár'ın ABD'ye göç etmesiyle sona erdi. Kadár ABD'de yaptığı filmlerde daha önceki filmlerinin düzeyini tutturamadı.

• YAPITLAR (başlıca): *Katka*, 1950; *Únos* (E.Klos ile), 1952, ("Kaçırma"); *Hudba z Marsu* (E.Klos ile), 1954, ("Mars'tan Müzik"); *Tam na Konécné* (E.Klos ile), 1957, ("Son Duraktaki Ev"); *Tři Přání* (E.Klos ile), 1958, ("Üç Dilek"); *Smrt si říká Engelchen* (E.Klos ile), 1963, ("Ölümün Adı Engelchen"); *Obžlovaný* (E.Klos ile), 1964, ("Suçlama"); *Obchod na korze* (E.Klos ile), 1965, ("Ana Caddedeki Dükkân"); *Adrift* (E.Klos ile), 1969, ("Sürüklenen"); *The Angel Levine*, 1970, ("Melek Levine"); *The Lies My Father Told Me*, 1975, ("Babamın Yalanları"); *Freedom Road*, 1978, ("Özgürlük Yolu").

KÁDÁR, János
(1912)

Macar siyaset ve devlet adamı. 1956'dan sonra ülkesinin siyasi yaşamına egemen olmuştur.

26 Mayıs 1912'de Fiume'de (bugün Yugoslavya'da Rijeka) doğdu. Bazı kaynaklar doğum yerini Macaristan'ın güneybatısındaki Kapoli kasabası olarak da vermektedir. Babası tarım işçisiydi. Önceleri çıraklık yaptı, sonra makine ustası oldu. 17 yaşında işçi hareketlerine katıldı. 1931'de Macaristan Komünist Gençlik Birliği'ne ve Macaristan Komünist Partisi'ne (MKP) üye oldu. 1919'dan II.Dünya Savaşı'nın sonlarına değin süren faşist Horthy yönetimi sırasında MKP'nin yasadışı çalışmalarında etkin görev aldı. 1942'de MKP Merkez Komitesi'ne geçildi. Ertesi yıl partinin Merkez Komitesi sekreteri oldu. Macaristan'da anti-faşist hareketin örgütlenmesinde önemli rol oynadı. Siyasi çalışmaları nedeniyle birçok kez tutuklandı. Nazi işgali sırasında direniş hareketinin önderlerinden biriydi. Nisan 1944'te Gestapo tarafından tutuklandıysa da aynı yılın Kasım'ında tutukevinden kaçtı.

Macaristan'a Sovyet birliklerinin girmesinden sonra 1944 sonunda toplanan Geçici Ulusal Meclis'e milletvekili olarak katıldı. 1945'te MKP Politbüro üyesi oldu. 1945-1948 arasında partinin Budapeşte Kent Komitesi sekreterliğini, 1946-1948 arasında MKP'nin, 1948-1950 arasında da, MKP'nin sol kanat Sosyal Demokratlar'la birleşmesinden oluşan Macaristan İşçi Partisi'nin (MİP) merkez komite genel sekreter yardımcılığını yaptı. Aynı dönemde Ulusal Meclis üyeliği ve Budapeşte emniyet müdürlüğü görevinde de bulundu. 1948'de Lazslo Rajk'ın yerine içişleri bakanı oldu.

Dönemin başbakanı Matyas Rakosi ve yandaşlarıyla arasında uzlaşmazlık baş gösterince 1950'de içişleri bakanlığından ve partideki görevinden uzaklaştırıldı. Ertesi yıl tutuklandı, 1954'te serbest bırakıldı ve eski itibarı geri verildi. Bu tarihten 1956'ya değin MİP'in bölge komitelerinde çeşitli görevler aldı. Temmuz 1956'da yeniden MİP Merkez Komitesi'ne girdi.

Ekim 1956'da başlayan Budapeşte Ayaklanması'nın Kasım 1956'da bastırılmasından sonra "devrimci işçi-köylü hükümeti" adlı bir hükümet kurarak başbakan oldu. Aynı yıl Macaristan Sosyalist İşçi Partisi (MSİP) adını alan MİP'in birinci sekreteri oldu. 1958-1961 dönemi dışında, başbakanlık görevini 1965'e değin sürdürdü. Kádár'ın başbakanlığı döneminde idari ve iktisadi düzenlemelerle işyerine ve yerel yönetim birimlerine karar almada daha fazla özerklik tanındı. 1956 olayları sırasında tutuklanan çok sayıda siyasi tutuklu 1963 affıyla serbest bırakıldı. Batı'yla ticaret arttı ve yaşam düzeyini yükseltecek önlemler alındı.

• YAPITLAR (başlıca):: *For the Complete Victory of Socialism*, 1962, ("Sosyalizmin Tam Zaferi İçin"); *Patriotism and Internationalism*, 1968, ("Yurtseverlik ve Enternasyonalizm"); *For a Socialist Hungry*, 1972, ("Sosyalist Bir Macaristan İçin); *Parti, Trade Union, Socialism*, 1982, ("Parti, Sendika, Sosyalizm").

• BAKINIZ: HORTHY VON NAGYBÁNYA.

KADARE, İsmail
(1936)

Arnavut, şair ve yazar. Çağdaş Arnavut edebiyatının en önemli temsilcilerindendir.

Arnavutluk'un güneyindeki Gjirokaster kentinde doğdu. Çocukluğunda doğduğu yerin Almanlar, İtalyanlar, Yunanlılar ve kral yanlısı Arnavut birlikleri tarafından işgaline tanık oldu. Ortaöğrenimini ancak ülkesinin kurtulmasından sonra tamamlayabildi. Tiran Üniversitesi'ndeki yükseköğreniminin ardından Moskova'daki Gorki Edebiyat Enstitüsü'ne girdi. 1960'ta Arnavutluk ile SSCB'nin ilişkilerinin kopması üzerine ülkesine döndü. Bir süre gazetecilik yaptı. İlk önemli yapıtı sayılan *Yağmurun Davulları* ile Arnavutluk'un önde gelen yazarları arasına girdi. Çeşitli edebiyat ve sanat dergilerinin yayımında görev aldı. 1966'da, bir İtalyan generalinin, Arnavutluk'un işgali sırasında ölen askerlerinin kemiklerini geri götürmek için bu ülkeye dönüşünü anlatan *Ölü Ordunun Generali* adlı romanını yayımladı. Yirmiden çok dile çevrilen bu yapıtı ile kısa zamanda uluslararası ün kazandı. Bunu izleyen yıllarda yalnızca yazarlıkla uğraştı, çeşitli ödüller kazandı. Halen Arnavutluk Yazarlar ve Sanatçılar Birliği Başkanlık Kurulu ve Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti Halk Meclisi üyesidir. Arnavutluk'un ilk kadın ro-

mancısı Helena Kadare ile evlidir.

Yapıtlarında çocukluk günlerinin dehşet dolu savaş ortamını, ülkesindeki kurtuluş mücadelesini, sosyalizmin kuruluş dönemini, toplumdaki çelişki ve kararsızlıkları işlemiştir. Alegorilere yer verdiği, zaman zaman ince bir güldürüye ulaşan, hareketli ve yoğun bir üslubu vardır. Arnavutluk halk edebiyatından öğelere de rastlanan yapıtları gerçekçi anlatımlarıyla dikkati çeker.

Yönetimi ele geçirmesi

• YAPITLAR (başlıca): Roman: ("Yağmurun Davulları"); *Ölü Ordunun Generali*, 1966; *Düğün*, 1967; *Kale*, 1971; ("Bir Başkentin Kasım Ayı"); ("Büyük Kış"). Şiir: ("Gençlik Dizeleri"), 1954; ("Düşler"), 1957; ("Benim Yüzyılım"), 1961; ("Şu Yüce Dağlar Ne Düşünürler"), 1964; ("Güneşli İşlemeler"), 1968.

Muammer Kaddafi

KADDAFİ, Muammer
(1942)

Libyalı devlet adamı. İslam'a dayalı bir Arap milliyetçiliğinin savunucusu olarak Arap birliğine yönelik çabaları ve uluslararası siyasetteki çıkışlarıyla tanınmaktadır.

Muammer el-Kaddafi, Libya'nın liman kenti Sirte ile Sebha arasında bulunan bir çölde doğdu. Bazı kaynaklar doğum yerini Misurata olarak da göstermektedir. Berberi Kaddafa aşiretinden olan babası Abdüsselam Ebu Münir hayvancılıkla uğraşan bir köylüydü. Dedesi 1911'de İtalyan işgalcileri tarafından öldürülmüş, babası ve amcası da sömürgeciliğe karşı mücadele ettikleri için uzun yıllar hapiste yatmışlardı. Kaddafi ilk ve ortaöğrenimini Sebha'da yaptı ve 1963'te Bingazi'deki Libya Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarih bölümünden mezun oldu. Daha sonra Bingazi'deki Libya Askeri Akademisi'ne girerek 1965'te burayı bitirdi. Ertesi yıl İngiltere'de altı aylık zırhlı savaş kursu gördü. 1969'da yüzbaşılığa yükseldi.

1956'da İsrail karşıtı gösterilere katılarak siyasetin içine giren Kaddafi, 1959'da sınıf arkadaşlarıyla birlikte gizli bir örgüt kurdu. Bu örgüt daha sonra "Özgür Subaylar Hareketi" adını aldı ve 20.000 kişilik polis gücüne ve gizli istihbarat örgütüne karşın, zamanla Libya ordusu içinde yedi bine yakın taraftar topladı. Kaddafi 1960 sonlarında kral I.İdris'i devirmek için çalışmaya yöneldi. Önce 1969 Mart'ında yapmayı planladığı darbeyi daha iyi hazırlanmak amacıyla erteledi. Bu arada Ağustos ayında üst düzeydeki subayların, kralın yeğeni veliaht Hasan Rida'ya yönelik bir darbe hazırlığı içinde olduğunu öğrendi. Bunun üzerine 1 Eylül 1969 sabahı altmış genç subayın başında bulunduğu güçleriyle Trablusgarp ve Bingazi'de harekete geçti. Kısa sürede tamamlanan bu kansız darbe sırasında Kaddafi de Bingazi radyo istasyonunun alınmasında ve Berka Savunma Kuvveti diye bilinen zırhlı birliğin etkisiz hale getirilmesinde darbecilerin başında bulundu.

Denetimi bütünüyle eline alan Devrim Komuta Konseyi parlamento ve diğer anayasal kuruluşları feshetti. Kaddafi darbenin ilk günlerinde albay rütbesini alarak Libya Silahlı Kuvvetleri'nin başkomutanı oldu. Devrim Komuta Konseyi yayınladığı ilk bildirisinde amacının Libya'yı sosyalist bir ülke haline getirmek, *Kuran*'ın buyruklarını geçerli kılmak, bağlantısız ve geri kalmış ülkelerle işbirliği yapmak, ırkçılığa, sömürgeciliğe ve toplumsal baskılara karşı mücadele etmek olduğunu açıkladı. Bir süre bekleyiş içinde kalan ABD, 6 Eylül'de yeni rejimi tanıdı. Ertesi günü I.İdris kendi isteğiyle krallıktan çekildiğini açıkladı. 8 Eylül'de Devrim Komuta Konseyi (DKK) genç bir avukat olan Muhammed Süleyman el-Mağribi'nin başkanlığında sivil bir bakanlar kurulu atadı.

Kaddafi öteden beri hayranlık beslediği Mısır Devlet Başkanı Cemal Nasır'ın yönetim modelini esas alarak hemen çalışmaya girişti. İşçilerin asgari ücretini artırdı, çok sayıda rüşvetçi memuru görevden aldı. Kamu yatırımlarına ilişkin projeleri uygulamaya soktu. Okullarda İngilizce'nin yabancı dil olarak okutulmasına son verdi. Alkol, kumar ve fuhuşu yasakladı. Darbeden bir ay sonra İngiliz ve Amerikan üslerinin kaldırılması için baskı yapmaya başladı. Bu arada İngilizler'le yapılmış olan silah alımına ilişkin bir sözleşmeyi iptal ederek, Fransızlar'la pazarlığa oturdu. Mısır'dan çok sayıda askeri danışman getirtti. Kasım ayında yabancı bankaları millileştirdi. Aralık 1969'da Mısır Devlet Başkanı Nasır ve Sudan Devlet Başkanı Albay Cafer el-Numeyri ile İsrail'e karşı ortak bir strateji belirlemek üzere üçlü bir görüşme yaptı.

10 Aralık 1969'da eski düzenin ayakta kalabilen unsurlarının bir darbe girişimi açığa çıkarıldı ve iki gün sonra Libya'nın "özgür bir Arap demokratik cumhuriyeti" olduğunu belirten yeni anayasa yürürlüğe girdi. Kaddafi 16 Ocak 1970'te hükümeti yeniden düzenleyerek başbakanlık ve savunma bakanlığı görevlerini üstlendi. On iki kişilik yeni hükümette aralarında başbakan yardımcısı ve içişleri bakanı binbaşı Abdüsselam Callud'un da bulunduğu dört DKK üyesi yer aldı. 1970 Mart'ında İngiliz birlikleri Tobruk ve el-Adem askeri üslerinden çekilmek zorunda kaldı. Üç ay sonra Wheelus askeri hava üssü

boşaltıldı. Zengin İtalyan ve Yahudi azınlığının mallarına el konarak 20.000 kadar İtalyan ülke dışına çıkarıldı. Libya'daki petrol şirketleri millileştirildi ve yapılan görüşmeler sonunda petrol fiyatları ve alınan vergiler yükseltildi.

Bu tutumu daha sonraki yıllarda da sürdüren Kaddafi, büyük petrol gelirini dış siyasetinde önemli bir silah ve araç haline getirdi. 1970 Eylül'ünde Nasır'ın ölümünden sonra, Arap dünyasında ve uluslararası düzeyde sesini daha çok duyurmaya başladı. Bir yandan Arap dünyasının birliğine yönelik çabalar gösterirken, bir yandan da görüş ayrılığına düştüğü çevrelere karşı gizli ve açık çalışmalar yürüttü. 1971 Nisan'ında Libya, Mısır ve Suriye'nin katılmasıyla Arap Cumhuriyetleri Federasyonu kuruldu. Kaddafi aynı yıl Fas Kralı II.Hasan'a karşı bir askeri darbeyi ve Numeyri'ye karşı sosyalist eğilimli subayların ayaklanmasını destekledi. Malta Başkanı Dom Mintoff'un bağlantısızlık çabalarına mali yardımla katkıda bulundu. Ürdün Kralı Hüseyin'in Filistinliler'e yönelik kıyımına karşı bu ülkeye gönüllü Libya birlikleri gönderdi. Çad'da ayaklanan Müslüman güçleri destekledi ve devlet başkanı olan Gukuni Veddey ile yakın ilişkiler kurdu. Kaddafi 1972 başlarında dış siyasetinde önemli değişiklikler yaparak daha önce uzak durduğu SSCB ile yakın ilişkilere geçti. Silahlanma karşılığında bu ülkeye petrol alanlarını açtı. 1973'te Mısır ile birleşme denemesi Arap-İsrail savaşından sonra yürümedi. 1974'te Tunus ile birleşme girişimi de sonuçsuz kaldı. Sonraki yıllarda Arap dünyasında keskinleşen ayrılıklarda Suriye, Cezayir ve Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti ile birlikte Red Cephesi diye bilinen safta yer aldı. Filistin hareketi içinde aşırı eğilimleri destekledi. 1980'de Gukuni Veddey'in devrilmesi üzerinde Çad'a asker gönderdi. İsrail ile ayrı barış yapmasından sonra Mısır'a karşı zaman zaman önemli gerginlikler yaratan sert bir tutum izledi.

1970 sonlarından itibaren ABD'ye karşı daha kesin bir tutum aldı ve bu durum ABD'nin misillemeleri ile son yıllarda çeşitli sürtüşmelere yol açtı. 1982'den sonra Arap dünyası ile daha iyi ilişkiler kurmaya yönelen Kaddafi, Tunus ile ilişkilerini düzeltti ve son olarak Batı Sahra'daki bağımsızlık mücadelesinden desteğini çekerek Fas ile iyi ilişkiler kurdu. Bu arada 1982-1983'te Afrika Birliği Örgütü dönem başkanlığını yaptı. Kaddafi bu dış siyaseti yürüttüğü sırada içerde de Libya'nın tek yöneticisi olarak bir takım atılımlar yaptı. 1971'de ülkenin tek partisi olarak Arap Sosyalist Birliği'ni kurdu. Ertesi yıl rejim aleyhtarı çalışmalara karşı ağır cezalar getirdi. 16 Haziran 1972'de DKK başkanlığı ve başkomutanlık dışında bütün görevlerinden ayrıldı. Callud başkanlığında sivil ağırlıklı bir hükümet kuruldu. 4,2 milyar dolarlık bir fon ayrılarak beş yıllık bir kalkınma planı hazırlattı. Karayolu, liman, sınai işletme, hastane ve konut yapımı hızlandırıldı. Çölleri yerleşime elverişli hale getirmek için büyük yatırımlar başlatıldı.

Kaddafi 1973 Nisan'ında yaptığı bir konuşmayla "kültür devrimi" diye bilinen hareketi başlattı. Bu hareketin amacı halka "maddeci kapitalizm ve dinsiz komünizm" dışında üçüncü bir yol olarak İslam düşüncesini benimsetmek, bürokrasiye karşı mücadele etmek, halkı doğrudan yönetime katmak ve devrimci kitleleri silahlandırmak olarak belirtildi. Bu doğrultuda başta fabrikalar, çiftlikler, hükümet daireleri ve okullarda olmak üzere dört yüzden fazla halk komitesi kuruldu. Bu arada gençleri zehirlediği gerekçesiyle bazı kitaplar yakıldı, geniş çapta görevden almalar ve tutuklamalar oldu. Bu hareket bir süre sonra yavaşladıysa da, Libya'nın iç siyasi yapısında önemli bir dönüm noktası oldu. 1975'te DKK üyeleri, halk kongreleri, halk komiteleri ile meslek kuruluşları temsilcilerinden oluşan 618 üyeli Arap Sosyalist Birliği Genel Ulusal Kongresi oluşturuldu. Ocak 1976'da ilk oturumunu yapan bu kongre Genel Halk Kongresi adını aldı. Ardından Mart 1977'de ülkenin resmi adı Libya Sosyalist Arap Halk Cemahiriyesi olarak değiştirilirken, Devrim Komuta Konseyi de dağıtıldı ve Kaddafi Genel Halk Kongresi Genel Sekreteri oldu. Bakanlar Kurulu'nun yerini çeşitli bölüm sekreterliklerinden oluşan Genel Halk Komitesi aldı. 1979 Ekim ayından sonra yurt dışındaki elçilikler de "halk büroları"na dönüştürüldü. Bu arada son yıllarda Kaddafi'nin yurt dışındaki muhaliflerini ortadan kaldırma yoluna başvurduğu görüldü. İçerde duruma hakim görünmekle birlikte, son yıllarda bazı güçlükler ve hoşnutsuzluklarla karşılaştı.

Devrim sonrası gelişmeler

• BAKINIZ: İDRİS I, C.NASIR.

KADI BURHANEDDİN
(1345-1398)

Türk devlet adamı ve şair. Gazelleri ve tuyuğları ile ün kazanmıştır.

Kayseri'de doğdu, Sıvas'ta öldü. Asıl adı Ahmed'dir. Kayseri kadısı Şemseddin Mehmed'in oğludur. Oğuzlar'ın Salur boyundan olup 13.yy başlarında Harezm'den Anadolu'ya göç eden bir soya bağlıdır. Dört yaşındayken öğrenime başladı. Arapça ve Farsça'yı kısa sürede öğrendi. 1358'de babasıyla birlikte Mısır'a gitti. Öğrenimini Mısır, Şam ve Halep medreselerinde tamamladı. 1364'te Kayseri'ye döndü.

Eretna Hükümdarı Gıyaseddin Mehmed Bey tarafından 1365'te kadı atandı, bu arada hükümdara damat oldu. Görevini çok iyi bir biçimde yerine getirerek halkın sevgisini ve güvenini kazandı. Siyasete, iç olaylara, çeşitli çarpışmalara katıldı. Gıyaseddin Mehmed Bey'in yerine geçen oğlu Alaeddin Ali Bey tarafından 1378'de vezirliğe getirildi. Onun ölümünden sonra, emirlerden Kılıç Arslan'ı öldürüp 1381'de naib seçildi. Kısa bir süre sonra Sıvas'ta bağımsızlığını ilan etti, adına hutbe okutup sultanlık makamına geçti. On sekiz yıl dış ve iç güçlerle uğraştı. 1398'de Akkoyunlu Hükümdarı Kara Yülük Osman Bey'le savaşırken tutsak düşüp öldürüldü.

Kadı Burhaneddin, sürekli savaş ve mücadelelerle dolu bir yaşam geçirdiği halde, şiirle uğraşmaktan geri kalmamıştır. Tek nüsha olan *Divan*'ında 1268 gazel, 45 eksik gazel, 3 beyit, 20 rubai ve 116 tuyuğ (bir tür dörtlük) vardır. Şiirlerinde ad ya da mahlas kullanmamıştır. Nazım tekniğini iyi bilen, ince ruhlu, tasavvufa eğilimli bir şairdir. Aruzun çok değişik

"Kültür Devrimi"

ölçülerini denemiştir. Kimi şiirlerinin ölçüsünü bulmakta güçlük çekilir. Günlük konuşma diline de yer vermiştir. Doğduğu, büyüdüğü, yaşadığı yerin Azeri lehçesi ile hiçbir ilişkisi bulunmamasına karşılık, dilinde Azeri lehçesinin özellikleri görülür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Divan*, British Library Or. 4126; *Kadı Burhaneddin Divanı I*, (ö.s.), tıpkıbasım, TDK (yay.), 1943; *Kadı Burhaneddin Divanı*, (ö.s.), M.Ergin (yay.), 1980; *İksîrü's-Saâdat fi Esrari't-İbâdât*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü No. 1658); *Tercîhü't-Tavzîh*, (Ragıp Paşa Kütüphanesi No. 831).

• **KAYNAKLAR:** M.Ergin, "Kadı Burhaneddin Divanı Üzerine Bir Gramer Denemesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV, 1951; F.Godsel, *Divan-ı Kadı Burhaneddin Gazel ve Rubaiyatından Bir Kısım ve Tuyuğlar*, 1922; Y.Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, 1970.

• **BAKINIZ:** KARA YÜLÜK OSMAN.

KADIZADE

Bak. AHMED ŞEMSEDDİN

KADIZADE-İ RÛMÎ
(1307-1412)

Türk astronomi ve matematik bilgini. Orta Çağ'ın önemli bilim adamlarından birisidir.

Asıl adı Musa Paşa b.Mahmud b.Mehmed Salâhaddin olan Kadızade-i Rûmî Bursa'da doğdu, 1412'de Semerkant'ta öldü. Bursa'da kadılık yapan Mahmud Çelebi'nin oğlu olduğundan "Kadızade" adıyla tanındı. Medrese öğrenimini, Molla Fenari gibi değerli müderrislerin ders verdiği Bursa Medresesi'nde tamamladıktan sonra, matematik ve astronomi bilgilerini geliştirmek amacıyla, çağın en ünlü bilim odaklarından Türkistan ve Horasan'a gitti. Horasan'da Seyyid Şerif Cürcâni'den felsefe öğrendi. Ardından Timur İmparatorluğu'nun veliahdı Uluğ Bey'in (1394-1449) yanına Semerkant'a gitti ve o sıralar büyüme dönemini yaşayan Semerkant Gözlemevi'nde çalışmaya başladı. Adına "Anadolulu" anlamında "Rûmî" sözcüğünün eklendiği Semerkant'ta, Uluğ Bey tarafından *Zic-i İlhanî*' de gerekli düzeltmeleri yapmakla görevlendirildi. Birlikte çalıştığı Kâşî'nin ölümünden sonra, aynı zamanda bir matematik medresesi olan Semerkant Gözlemevi'nin yöneticiliğine ve başmüderrisliğine getirilen Kadızade-i Rûmî'nin bu görevlerini ölümüne değin sürdürdüğü sanılmaktadır.

Orta Çağ'ın en büyük matematik ve astronomi bilginleri arasında yer alan Kadızade-i Rûmî, gökcisimlerinin hareketlerini incelemiş ve o çağın en yetkin astronomi cetvelleri olan *Zic-i Gürgânî*'nin hazırlanmasına katkıda bulunmuş; ayrıca gök mekaniğini matematik temellere oturtmaya çaba harcamıştır. Kâşî'nin bir kitabı için yazdığı *Risâle fi İstihrâc-il-Ceyb Derece-i Vâhide* adlı şerhte bir derecelik yayın sinüsünün yarıçap 1 olarak alındığında 0,017452406437 olacağını göstermiştir.

Astronomi ve matematiğin yanı sıra felsefeyle de uğraşan Kadızade-i Rûmî, gerçek bilginin gözlem ve deneye dayanan bilgi olduğunu, inanç alanına giren konularla bilim alanına girenlerin birbirlerinden ayrılması gerektiğini savunan görüşleri yüzünden öğretmeni Seyyid Şerif Cürcâni tarafından eleştirilmiştir.

Anadolu'ya dönmediği için Osmanlılar'ın bilimsel yaşamına dolaysız olarak katkıda bulunamayan Kadızade-i Rûmî, bu görevini, öğrencileri Ali Kuşçu ve Fethullah Şirvani kanalıyla yerine getirmiştir denebilir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Şerhu Eşkâli't-Te'sis*, ("Eşkâl-üt Tesis Şerhi"); *Muhtasara fi'l-Hisap*, ("Hesap Özeti"); *Risâle fi İstihrâc-il-Ceyb Derece Vâhide*, ("Birinci Dereceden Çıkarma Üstüne Risale"); *Şerhu'l-Mulahhas İf'l-Hey'e*.

• **BAKINIZ:** ALİ KUŞÇU, KÂŞÎ, ULUĞ BEY.

KADLEC, Karel
(1856-1928)

Çekoslovakyalı hukuk tarihçisi. Slav hukuku tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

Preharov'da doğdu, Prag'da öldü. Prag'daki Charles Üniversitesi'nin Slav hukuku kürsüsünün başkanlığını, kürsünün kuruluş tarihi olan 1889'dan ölümüne değin sürdürdü. Çekoslovak Bilimler ve Sanatlar Akademisi'nin genel sekreterliğini ve *Sborník véd právních a státních* (Hukuk ve Siyaset Bilimi Arşivleri) adlı derginin genel yayın yönetmenliğini yaptı.

Kadlec, karşılaştırmalı Slav hukuku dalında önde gelen bilim adamlarından biridir. Genel karşılaştırmalı hukukun bir parçası olarak gördüğü Slav hukuku tarihini, pozitif ve eleştirel bir yaklaşımla ele almıştır. Slav hukukunun kabile döneminden kalma özelliklerinin yeterli bir bilimsel incelemesinin yapılmadığını savunan Kadlec, çalışmalarını Slavlar'ın çeşitli uluslara bölünmeden önceki hukuksal kurumları üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Kadlec, Slav hukukunun yanı sıra, bu hukukun kimi öğelerini içinde barındıran, Macar ve Rumen hukuku üzerinde de çalışmıştır. İncelediği bir diğer hukuk da, Slavlar tarafından kullanılmış yabancı hukuk sistemlerinden biri olan Eflâk hukukudur. Krakovi Akademisi tarafından yayımlanan *Encyklopedja polska*'ya (Polonya Ansiklopedisi) yazdığı yazılarda karşılaştırmalı bir biçimde 10.yy'a değin Slav hukuku tarihini özetlemiştir. Üniversitede, değişik Slav halklarının kamu hukuku üzerine verdiği derslerde ve medeni hukuk ve ceza hukuku tarihiyle ilgili çalışmalarında ise 10.yy sonrası hukuk tarihi üzerinde durmuştur. 1920'de yayımladığı, *Dějiny veřejného práva ve střední Europě* adlı kitabında Orta Avrupa hukuk sisteminin bir parçası olarak, Polonya, Çekoslovak ve Hırvat kamu hukuklarını karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Kadlec'in Yugoslav hukuku üzerine incelemeleri de vardır. Hazırladığı Slav hukuku sözlüğü, ölümünden sonra Çekoslovak Bilimler ve Sanatlar Akademisi tarafından yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Valaši va valaške právo v zemích slovanských a uherských*, 1916, ("Slav ve Macar Ülkelerinde Eflâklar ve Eflâk Hukuku"); *Dějiny veřejného práva ve střední Europě*, 1920.

Franz Kafka

KAFKA, Franz
(1883-1924)

Çek asıllı Avusturyalı yazar. Özgün bir üslup geliştirdiği yapıtlarında çağımız insanının yalnızlığını, kendi kendine yabancılaşmasını ve iletişimsizliğini dile getirmiştir.

3 Temmuz 1883'te Prag'da doğdu, 3 Haziran 1924'te Viyana yakınlarındaki Kierling Sanatoryumu'nda öldü. Babası, taşralı bir Çek Yahudisi'ydi. Zor koşullar altında büyümüş, varlıklı bir Alman Yahudi ailesinden gelen karısıyla evlendikten sonra zengin olmuştu. Kafka'nın ürkek, çekingen, alçakgönüllü kişiliği annesinden geliyordu. Babasından aldığı özellikler ise oldukça azdı. Çok hareketli ve güçlü bir insan olan babasının karşısında, zayıf bünyesiyle kendini zavallı ve çaresiz görürdü. Babası onun için hep bir korku kaynağı oldu ve giderek dışa kapanmasına yol açtı. "Das Urteil" (Hüküm) ve "Die Verwandlung" (Değişim) gibi öykülerindeki baba tipleri, babasına yazdığı, ama onun eline ulaşmayan "Brief an den Vater" ("Babaya Mektup") hep babasıyla arasındaki bu ilişkiyi yansıtan ipuçlarıdır.

Kafka'nın Prag'da 1893-1901 arasında gittiği tutucu bir öğretim kurumu olan Avusturya lisesi de onun yalnızlığını ve kendi içine kapanmasını pekiştirdi. Lise yıllarında ilişki kurduğu tek kişi, sınıf arkadaşı Oskar Pollak oldu. 1901'de liseyi bitirdikten sonra Prag Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesi'ne girdi. Ancak daha çok ilgisini çektiği için Alman edebiyatı derslerini izliyordu. 1902'de Max Brod'la tanıştı. Max Brod, Kafka'nın yaşamı boyunca ilişki kurabildiği sayılı kişilerden biri oldu. Kafka'nın ölümünden sonra yakılmasını vasiyet ettiği tüm yapıtlarını Max Brod toplayıp yayımladı.

Kafka ilk yapıtı olan "Beschreibung eines Kampfes" (Bir Savaşın Tasviri) adlı öyküsünü öğrencilik yıllarında yazdı. 1906'da hukuk öğrenimini doktora ile tamamladı ve bir yıl süren avukatlık stajını yaptı. Bu bir yılın sonunda Prag'dan uzaklaşmaya çalıştıysa da başaramadı. 1907'de İş Kazaları Sigorta Şirketi'ne memur olarak girdi. Bu şirketteki işi hafif olduğu için, yazı yazmaya zaman ayırabiliyordu.

Prag'daki memurluk yılları

Aynı yıl "Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande" (Taşrada Düğün Hazırlıkları) adlı öyküsünü yazdı. Büro çalışmasından sıkılıyor, kendini bu çalışma düzenine yabancı görüyordu. Bu "çevreye yabancılaşma duygusu" ilk kez "Taşrada Düğün Hazırlıkları"na, beş yıl sonra da "Değişim" adlı öyküsüne yansımıştır.

1908-1912 arasında Kafka'nın toplumsal ve siyasal olaylara duyduğu ilgi giderek güçlendi. Sık sık önemli Çek siyaset adamlarının konuşmalarına gidiyor, toplumsal devrimci bir çevre olan Klub Mladych'in (Gençler Birliği) toplantılarına katılıyordu. Ayrıca o zamanlar, bir eczacının karısı olan Berta Fanta'nın, evinde düzenlediği ve Prag'ın önde gelen aydınlarını çağırdığı toplantılara da katılıyordu. Burada genellikle çağın önemli sorunları tartışılıyordu. Kafka Yahudi diniyle ilk kez bu yıllarda ilgilendi, gezici bir Yahudi tiyatro topluluğuyla ilişki kurdu. Bir yandan da İbranice öğrenmeye başladı. Aynı yıllarda uzun geziler yaptı. Max Brod'la birlikte önce Riva'ya, sonra Paris'e, Weimar'a ve Kuzey İtalya'ya gittiler. Gezilerin yorgunluğuyla Kafka bir ara Jungborn Sanatoryumu'nda üç hafta kaldı. Bu geziler 1912'ye değin sürdü.

Felice'ye Mektuplar

1912'de Kafka üç büyük romanından biri olan *Amerika*'nın önce taslaklarını, sonra da ilk yedi bölümünü yazdı. Ancak yapıt tamamlanmadan kaldı. Kitabı bu adla onun ölümünden sonra Max Brod yayımladı. Kafka kendisi romanına *Der Verschollene* (Yitik) adını vermişti. Max Brod'un tutumu edebiyat çevrelerinde çok tartışıldı. Romanın tümüyle bağımsız bir bütün olan birinci bölümü, Kafka'nın sağlığında yayımladığı altı yapıtından biri oldu.

1912 yılının Kafka için başka bir önemli olayı da, nişanlısı Felice Bauer'le tanışmasıdır. Onunla ilişkisini, üç kez ayrılıp yeniden nişanlanarak, 1919'a değin sürdürdü. Bir türlü evlenememesine neden olarak hastalığını gösteriyordu. Oysa *Günce*'sinde evliliği bir burjuva bağı olarak nitelemiş ve edebiyat yaşamını sürdürebilmesi için yalnızlığa gereksinimi olduğunu vurgulamıştır. Nişanlısıyla bu ilişkisinden geriye beş yüzün üzerinde mektup kaldı. Bunlar, Kafka'nın ölümünden çok sonra, 1967'de, *Briefe an Felice* ("Felice'ye Mektuplar") adıyla yayımlandı.

Kendini çok zayıf ve yorgun hisseden Kafka 1913'te dinlenmek amacıyla Riva'da bir sanatoryuma gitti. 1914'te *Dava*'yı yazmaya başladı. Bu yapıt da ancak ölümünden sonra, gene Max Brod tarafından yayımlandı.

Bu iki yapıtı yazdığı yıl I. Dünya Savaşı çıktıysa da zayıf bünyesi nedeniyle savaşa katılmadı. O günlerde kızkardeşi savaş süresince kalmak üzere

çocuklarıyla birlikte yanlarına gelince, Kafka daha önce bir türlü kopamadığı baba evinden ayrılmak zorunda kaldı. Sonraki yıllarda da Prag'da sürekli ev değiştirdi. Bu durum ona çalışmak için istediği yalnızlığı sağlamıştı. Yeni bir verimlilik dönemine girdi. 1915 sonbaharında Avusturyalı yazar Carl Sternheim (1878-1942) kendisine verilen Fontane Ödülü'nü Kafka'ya aktarmayı uygun buldu.

"Dava"

Milena'ya Mektuplar

1917'de Kafka'nın hastalığına akciğer veremi teşhisi kondu. Bunun üzerine, çalıştığı sigorta şirketinden izin alarak bir süre dinlenmek için Zurau'ya, kızkardeşlerinden birinin yanına gitti. Ertesi yılı tümüyle Prag'da geçirdi. 1920'de bazı yapıtlarını Çekçe'ye çevirmek için kendisinden izin isteyen Milena ile yazışmaya başladı. Milena yaşça Kafka'dan çok küçüktü, zaten bir süre sonra da başka biriyle evlendi. Birleşmelerinin olanaksızlığını bilmesine karşın Kafka, Milena'yla mektuplaşmasını sürdürdü, birkaç kez de Viyana ve Prag'da buluştular. Kafka'nın bu aşk mektupları ölümünden sonra *Briefe an Milena* (Milena'ya Mektuplar) adıyla yayımlandı.

Kafka 1922'de, çalıştığı şirketten emekli olarak ayrıldı. Üçüncü büyük romanı olan *Şato*'yu aynı yıl yazdı. Ama bu yapıtı da yarım kaldı ve ölümünden sonra Max Brod tarafından yayımlandı. 1923'te Berlin'e gitti. Ertesi yıl sağlığı iyice kötüleşince, dayısıyla Max Brod onu alarak Prag'a götürdüler. Verem gırtlağını da sarmıştı, iyileşme umudu yoktu. Viyana yakınlarındaki Kierling Sanatoryumu'na yatırıldı. Üç ay sonra da burada öldü. Prag'da toprağa verildi.

"Şato"

"Taşra'da Düğün Hazırlıkları" ve "Değişim"

Kafka'nın Prag'da memurluk yaptığı sırada yazdığı "Taşrada Düğün Hazırlıkları" öyküsünün kahramanı Raban, iş yaşamının sorumlulukları altında ezilir, sevgi görememekten, dost bulamamaktan yakınır. İş için gitmek zorunda olduğu geziden kaçmak ister. Geziye, vücudunu giydirip yollamayı, kendisi ise özgür bir böcek olarak yatağında kalmayı düşler. İkinci öyküsü "Değişim"in kahramanı Gregor Samsa'nın da iş çevresine karşı duyguları Raban'ınki gibidir. Bir sabah yatağında, bir böcek olarak uyanır. Çevresindekiler onu bu haliyle olduğu gibi kabul eder, asıl değişim olayı üzerinde durmazlar. Ama böcek olmakla alışageldiği şeylerden kopup yepyeni, yabancı bir konuma giren Samsa, o güne değin sürdürdüğü yaşama değişik gözlerle bakar ve yaşamın ne kadar yanlış, nasıl yalanlarla dolu olduğunu anlar. Yaşamın bu yalanlarla sürüp gidebilmesi için Samsa'nın ölmesi gereklidir. Burada "değişim"in taşıdığı anlam, insanın gerçeği olduğu gibi görebilmesidir.

Yapıtlarının değerlendirilmesi

Kafka'nın bir değişimi söz konusu ettiği başka bir öyküsü de "Ein Bericht für eine Akademie"dir (Bir Akademiye Rapor). Bu kez öykünün kahramanı "özgür" bir maymundur. İnsanlar tarafından yakalanınca kendisi için tek bir çıkar yol kalır: İnsan olmak. Gerçi bu, maymunun özlediği "özgürlük" değil, ancak bir aldatmacadır, ama yaşamak için de bu atılımı yapmak zorunludur. Samsa nasıl bir atılım yapamıyor, yeniden insan olamıyorsa, bu öyküdeki insan olan maymun da artık geriye dönüp yeniden maymun olamaz.

"Amerika"

Uzun bir Avrupa gezisinin ardından 1912'de yazdığı *Amerika* romanında daha sonraki iki romanı *Der Prozess* (Dava) ve *Das Schloss*'un (Şato) tersine, karamsar olmayan, umutlu bir hava vardır. Yapıtın kahramanı içinden çıkılmaz durumlara düşmez, karabasanlarla dolu bir ortamda yaşamaz. Kafka bu romanını bir "Dickens taklidi" olarak nitelemiştir.

Sağlığının bozulduğu 1913'te yazdığı *Dava* romanı aralarında sıkı bir bağ bulunmayan bir dizi sahnenin art arda dizilmesinden oluşur. Ana temayı, sonsuz yetkileri bulunan karanlık bir güç karşısında, bireyin verdiği kaçınılmaz ve amansız savaş oluşturur. Romanın kahramanı banka memuru Joseph K., otuzuncu yaş gününün sabahında, daha yataktan kalkmadan, tanımadığı kişiler tarafından "durup dururken" tutuklanır. Anımsadığı bir suçu olmamasına karşın kendini savunma çabasına düşer. Tüm roman Joseph K.'nın bu çabasını sürdürmesiyle geçer. Romanın özü, sonunda yer alan ve tek başına da yayımlanmış olan *Vor dem Gesetz* (Kanun Önünde) adlı öyküde belirir. Dava'nın kahramanı Joseph K. yaşamındaki sırları çözecek "yasa"yı boş yere arayıp durmuş, ona ulaşmaya çabalamış, ama sürekli ondan uzaklaşıp kendi kendine ve çevresine yabancılaşmıştır. *Dava*, daha sonra Jean Louis Barrault ve André Gide tarafından sahneye uygulanmıştır.

Kafka'nın aynı yıl yazdığı *In der Strafkolonie* (Ceza Sömürgesi) öyküsü de, genelde suç sorununu işlemesi açısından *Dava* ile ilişkilidir.

1922'de yazdığı ve hiçbir girişi olmadan, doğrudan olaylarla başlayan *Şato*'nun kahramanı K., bir gece geç vakit bir köye gelir. Köy, yanında bulunduğu şatonun malıdır. O nedenle şatodaki dükün izni olmadan kimse köyde kalamamaktadır. K. ölçüm memuru olarak oraya atandığını ileri sürer. Telefonla şatodan izin alınınca köyde kalabilir. Sonraki yedi gün boyunca şatoya yaklaşmaya, orada görevli bir memurla görüşmeye uğraşırsa da, tüm çabaları boşunadır. Bir adım olsun ilerleyemez, şatoya yaklaştığını sandığı an, oradan daha da uzaklaştığını görür. Köy halkı tarafından da sürekli yabancılanır, bir türlü onların arasına giremez. Kafka'nın öbür yapıtları gibi *Şato* da eleştirmenlerce değişik biçimlerde yorumlanmıştır. Albert Camus romanı, "çağdaş insanın, dünyayı kendi içgüdülerinin bir yansıması olarak algılayan yalnızlaşmış insanın dile getirilişi" biçiminde görmüştür. Yapıtta burjuva aile ilişkilerini, otorite düzenini gören yorumcular da vardır.

Kafka'nın yapıtlarının hepsinde görülen yabancılaşma olgusu, onun kendi yaşamında da belirgin bir biçimde izlenir. Ailesiyle olan ilişkisi, Yahudi asıllı oluşu, içinde yaşadığı çevre, toplum ve siyasal ortam, ondaki bu yabancılaşma duygusunu belirleyen nedenlerdir. Yahudi olduğu için Hıristiyan çevre ona yabancı gözüyle bakmış, o ise dine ilişkin sorularının yanıtını *İncil*'de aradığından Yahudi topluluğuyla ilişkisini pekiştirememiştir. Çek kökenli bir Yahudi aileden geldiği halde anadilinin Almanca olması nedeniyle tam bir Çek sayılmamıştır. Bohemyalı Almanlar ise Yahudi olduğu için onu kendilerinden biri olarak görmemişlerdir. Gerçi Çek siyasal yaşamından uzak kalmamış, değişen siyasal ortamı, doğmakta olan Çek cumhuriyetini yakından izlemiştir. Ancak gene de hemen hemen hiçbir yapıtında toplumsal gerçeklere yönelmemiştir. Genelde, gerçekliğin değişemeyeceğine, değişse de daha farklı olmayacağına inandığı için, siyasal gerçekler karşısında da direniş göstermemiştir.

Kafka'nın yapıtları ilk bakışta hiç de karmaşık gözükmez, rahat anlaşılır etkisi uyandırırlar. Bu etkiyi yaratan, Kafka'nın dili ve anlatım biçimidir. Ama bu açık seçiklik giderek kaybolur, kişiler ve olaylar karmaşıklaşır, izlenimleri zorlaşır. "Ama"lı, "gerçi"li cümleler, sürekli karşı tezler getirir, ancak belli bir bireşim ortaya koymazlar. Okur, olaylara sadece yapıtın kahramanının gözünden bakar. Ayrıca yorumlara yer verilmemiş, kahramanın gördükleri ve başkalarından dinlediklerinin dışına çıkılmamıştır. Kafka'nın konularının ve anlatım biçiminin bu nitelikleri, onun adından bir sözcüğün türetilmesine ve Japonca dahil hemen hemen bütün dillere girmesine de yol açmıştır. "Kafkaesk" sözcüğüyle bugün insanın varlığını çepeçevre saran korku ve bunalım, çevreye yabancılaşma, içinden çıkılmaz kurallarıyla bürokrasinin insanın kişiliğini hiçe sayması dile getirilmektedir.

Kafka'nın yapıtlarını, konu ve biçim açısından edebiyat tarihinin belirli bir dönemine yerleştirmek olanaksızdır. Gerçi onların Dışavurumculuk'la (Ekspresyonizm) ilişkilerine sık sık değinilir. Gerçekten de Kafka'nın en verimli olduğu 1912 yılı Avrupa'da bu akımın doruk noktasına ulaştığı dönemdir. Ancak o, dışavurumcu grupların hiçbirine katılmış değildir. Dışavurumcular'la ortak özellikler gösterse de, bu akıma karşı hep çekimser kalmıştır. Kafka'nın yapıtları geniş ölçüde ancak ölümünden sonra yayımlandığı için, uyandırdıkları yankı da gecikmiştir. Bu nedenle o, çoğu zaman neredeyse savaş sonrası yazarlarıyla birlikte değerlendirilir. Bazı eleştirmenler onun sanatına din yönünden yaklaşmış, bazısı da psikanalize dayanarak çözümlemeye çalışmışlardır. Sosyalist ülkelerde ise yapıtları önceleri toplumsal eleştirici olarak yorumlanmıştır. Ama siyasal sorunlara çözüm getirmemesi Kafka'nın Toplumcu Gerçekçilik akımı tarafından reddedilmesine yol açmıştır. 1963'ten bu yana eleştirmenler onu yeniden toplumsal açıdan ele almaya başlamışlardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Betrachtung*, 1913, (Gözlem); "Die Verwandlung", *Der Jüngste Tag*, 22/23, 1913, (Değişim), "Das Urteil", *Der Jüngste Tag*, 34, 1916, (Hüküm); *In der Strafkolonie*, 1919, (Ceza Sömürgesi); *Ein Landarzt*, 1919, (Köy Doktoru); *Ein Hungerkünstler*, 1924, (Açlık Şampiyonu); *Der Prozess*, (ö.s.), 1925, (Dava); *Des Schloss*, (ö.s.), 1926, (Şato); *Amerika*, (ö.s.), 1927, (Amerika); *Vor dem Gesetz*, (ö.s.), H. Politzer (yay.), 1934, (Kanun Önünde); *Gesammelte Schriften*, (ö.s.), M. Brod ve H. Politzer (yay.), 1935-1937, ("Toplu Yazıları"); *Gesammelte Werke*, (ö.s.), M. Brod (yay.), 1950-1958, ("Bütün Yapıtları").

• **KAYNAKLAR:** G. Anders, *Kafka pro und contra*, 1941; M. Brod, *Franz Kafka. Eine Biographie*, 1954; M. Brod, *Verzweiflung und Erlösung im Werk Franz Kafkas*, 1959; W. Emrich, *Franz Kafka*, 1958; G. Janouch, *Gespräche mit Kafka*, 1951; H. Järv, *Die Kafka-Literatur*, 1961; H. Politzer, *Franz Kafka. Parable and Paradox*, 1962; W. Sokel, *Franz Kafka. Tragik und Ironie*, 1964; K. Wagenbach, *Franz Kafka, Eine Biographie seiner Jugend*, (bibliyografya içerir), 1958, (Franz Kafka, 1984); W. Falser, *Beschreibung einer Form-Franz Kafka*, 1961; Yeni Dergi, Franz Kafka özel sayısı, 1965; Yazko Çeviri, Kafka özel sayısı, 1984.

KAFTANCIOĞLU, Ümit
(1934-1980)

Türk, yazar. Gerçekçi anlatımı, yalın, akıcı diliyle köy yaşamını ve köy sorunlarını işlemiştir.

Kars'ın Hanak ilçesine bağlı Saskara köyünde doğdu, 11 Nisan 1980'de İstanbul'da öldürüldü. Asıl adı Garip Tatar'dır. İlköğrenimini köyünde tamamladıktan sonra birkaç yıl okuma olanağı bulamadı. Daha sonra girdiği Çılavuz Köy Enstitüsü'nü 1957'de bitirdi ve üç yıl boyunca Mardin'in Derik ilçesinde ilkokul öğretmenliği yaptı. 1964'te Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü (şimdi Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi) Edebiyat Bölümü'nü bitirdi. Bir süre ortaokul öğretmenliği ettikten sonra TRT'ye girdi, program yapımcısı oldu. İstanbul Radyosu'nda, Köy Yayınları'nda çalıştı. "Dönemeç" adlı öyküsüyle 1970 TRT Büyük Ödülü'nü, "Hakkullah" adlı röportajıyla da 1972 Ali Naci Karacan Armağanı'nı kazandı. 1980'de çocuk öykülerinden oluşan *Çocuk ve Kent* adlı yapıtıyla Başkent Yarışması'nda üçüncü oldu.

Çok küçük yaşta okuma yazma öğrenen ve köydeki büyüklerine kitap okuyarak yetişen Kaftancıoğlu, enstitü yıllarında edebiyatla ilgilendi. Çeşitli gazete ve dergilerde çıkan öykü, röportaj ve incelemelerinden sonra 1972'de ilk öykü kitabı *Dönemeç* ve ilk romanı *Yelatan*'ın yayımlanmasıyla ün kazandı. Art arda yayımlanan yapıtları arasında halk masallarından, destanlardan derlemeler ve çocuk kitapları da yer aldı.

Kaftancıoğlu, köy enstitülerinde yetişen öbür yazarlar gibi, köy yaşamını, köy sorunlarını, insanın doğayla mücadelesini konu edinmiş, kendi yaşamından kaynaklanan olayları, gerçekçi anlatımıyla dile getirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Dönemeç*, 1972; *Çarpana*, 1975. **Roman:** *Yelatan*, 1972; *Tüfekliler*, 1974. **Destan-Masal:** *Tek Atlı Tekin Olmaz*, 1973; *Köroğlu Kol Destanları*, 1979.

• **BAKINIZ:** T. APAYDIN.

KÂĞITÇI, Mehmet Ali
(1899-1982)

Türk kimyager ve kâğıt mühendisi. Türk kâğıt sanayiinin kurucusudur.

İstanbul'da doğdu, 1 Ekim 1982'de aynı yerde öldü. Ahmed Bey'in oğludur. İlköğrenimini Heybeliada Necmü'l-İrfan Okulu'nda, liseyi İstanbul Sultanisi'nde tamamlayarak 1922'de İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Kimya Bölümü'nü bitirdi. Sınai Kimya Enstitüsü'nde öğretim görevlisi oldu. Ayrıca Heybeliada Bahriye Mektebi kimya öğretmenliğini üstlendi. Türkiye'de kurulacak selüloz ve kâğıt sanayii konusunda araştırma yapmak üzere 1923'te Almanya'ya gönderildi. Hannover Teknik Üniversitesi'nin Selüloz

Enstitüsü'nde, çeşitli selüloz ve kâğıt fabrikalarında çalıştı. Daha sonra Fransa'ya geçerek, selüloz, kâğıt ve karton fabrikalarında bilgi ve deneyimini artırdı. Grenoble Üniversitesi'ne bağlı Ecole Française de Papeterie'yi (Fransız Kâğıt Mühendisliği Yüksek Okulu) bitirerek kâğıt mühendisliği diploması aldıktan sonra çeşitli bitkilerden kâğıt üretmeye elverişli yapıda selüloz üretimi olanaklarını araştırmak amacıyla kurulmuş bilimsel mesleki araştırma laboratuvarı olan La Ceilulose'da çalıştı.

1927'de yurda dönerek devleti ve kamuoyunu kâğıt sanayii konusunda aydınlatmak ve etkilemek için raporlar, konferanslar ve makalelerle yoğun bir çalışma içine girdi. TC Tütün İnhisarı İdaresi Umum Müdürlüğü'nün kâğıt-karton ihtiyacı için hazırlattığı fabrika projesi, ihale aşamasındayken Türkiye'ye kâğıt satan dış firmalarca engellendi. Ancak yedi yıl süren savaşım sonunda kâğıt ve selüloz sanayiinin kuruluşu Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı'na (1933-1938) alınarak fabrikanın temeli 14 Ağustos 1934'te İzmit'te atıldı. Fabrikanın başlangıcından bitimine değin, kurucu müdür, kâğıt mühendisi ve kimyager olarak çalışan Kâğıtçı, 18 Nisan 1936'da ilk deneme üretimine başlayan bu fabrikanın ardından 6 Kasım 1936'da ikinci kâğıt fabrikasının temelinin atılmasında rol oynadı. Selülozlar ve şap yapımına ilişkin buluşları olan Kâğıtçı Kütahya'daki çini sanayiinin geliştirilmesi ve modernleştirilmesi için bir laboratuvar kurulması yolundaki girişimleriyle de ülke sanayiine olumlu katkılarda bulundu. 1941'de İzmit Selüloz Sanayii Müessesesi'nden uzaklaştırıldı. 1942'de İstanbul Belediye Kimyahanesi Müdürlüğü'ne atandı. Ayrıca İTÜ Makina Fakültesi'nde kâğıtçılık dersleri verdi. Belediye Kimyahanesi, sonradan Şehir Hıfzısıhha Enstitüsü'ne çevrildikten sonra da çalışmalarını sürdüren Kâğıtçı, 1964'te buradan emekli oldu. Kâğıt sanayiindeki buluşlarından dolayı yurt içinde ve dışında çeşitli ödüller aldı, yerli ve yabancı gezete ve dergilerde bilimsel yazıları yayımlandı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kimya-yı Sınai Laboratuvarı Kitabı*, 1925; *Selüloz ve Kâğıt*, 1928; *Kâğıtçılık Tarihçesi*, 1936; *Besin Kılavuzu*, 1949; *İktisadi Kalkınmamız ve Tabii Servet Kaynaklarımız*, 1952; *Afyon*, 1960; *Kâğıtçılığımız ve Engelleri*, 1964; *Hatırladıklarım ve Düşündüklerim*, 1966; *Uluslararası Kâğıtçılık Kongresi*, 1968, *Kâğıtçılığımız*, 1977.

KAHN, Louis Isadore
(1901-1974)

ABD'li mimar ve kent tasarımcısı. Yapıtlarıyla olduğu kadar kuramsal yaklaşımıyla da 20. yy'ın ikinci yarısındaki mimarlık düşüncelerini etkilemiştir.

Estonya'nın Saarama Adası'nda doğdu, New York'ta öldü. Ailesi 1905'te ABD'ye göç ederek Philadelphia'ya yerleşti, 1915'te de ABD yurttaşlığına geçti. Küçük yaşta özellikle müzik ve resim alanlarındaki yeteneği güzel sanatlara yönelmesine

Louis Isadore Kahn

neden oldu, ortaöğrenimini 1912-1920 arasında Philadelphia Güzel Sanatlar Akademisi'nde, Philadelphia Endüstri Sanatları Okulu'nda yaptı. 1920'de Pennsylvania Üniversitesi'ne girdi ve 1924'te mimar oldu. Ertesi yıl Philadelphia kenti başmimarı John Molitor'un bürosuna girdi, burada Philadelphia'nın 150. yılı sergisi için hazırlanan tasarımlarda çalıştı. 1928-1929 arasında Avrupa'ya gitti. Ülkesine döndükten sonra bir süre Paul P. Cret'in bürosunda çalıştı. 1932'de işsiz kalmış bir grup mimara katılarak onların yürüttüğü konut tasarımı, kentlerin sağlıklaştırılması, yeni yapım yöntemleri konularındaki çalışmaları yönetti. 1933'te Philadelphia Kent Planlaması Komisyonu yöneticiliğine getirildi. Philadelphia Kenti Konut Dairesi'ne danışman seçildiği 1937'de de kendi bürosunu açtı.

1941-1942'de mimar George Howe (1886-1955) ile, 1942-1943'te de George Howe ve Oscar Stonorov ile birlikte çalıştı. Howe'un ayrılmasından sonra Stonorov ile ortaklığını 1948'e değin sürdürdü. 1939'da ABD Konut Dairesi danışmanı oldu, 1946-1952 ve 1961-1962 arasında Philadelphia Kent Planlama Komisyonu danışmanlığını, 1951-1954'te de Philadelphia Geliştirme Dairesi danışman mimarlığını yaptı. 1948-1957 arasında Yale Üniversitesi'nin, 1950-1951'de Roma'daki Amerikan Akademisi'nin, 1956'da Massachusetts Institute of Technology'nin, 1957-1974 arasında da Pennsylvania Üniversitesi'nin mimarlık ve planlama bölümlerinde öğretim üyeliği görevinde bulundu. 1960'tan sonra ABD dışından da işler aldı. Bangladeş, Hindistan, Pakistan, Nepal, İran, ve İsrail gibi ülkeler için çeşitli planlama ve tasarım çalışmaları yaptı.

1953'te Amerikan Mimarlar Enstitüsü üyesi oldu. Çeşitli ulusal ve uluslararası ödüller kazandı. 1965'te Danimarka Mimarlar Birliği onur madalyası, 1969'da Amerikan Mimarlar Enstitüsü Philadelphia Kesimi 100. yıl altın madalyası, 1970'te New York Kesimi altın onur madalyası, 1971'de gene aynı örgütün ulusal altın madalyası, 1972'de RIBA (Royal Institute of British Architects-İngiliz Mimarları Kralık Enstitüsü) altın madalyası ile çok sayıdaki onursal doktorluk unvanı bunlar arasındadır. 1959'da Otterlo'da yapılan 10. CIAM (Congrés Internationaux

d'Architecture Moderne-Uluslararası Çağdaş Mimarlık Kongreleri) toplantısının kapanış konuşmasını da o yapmıştır.

Kahn'ın yapıtlarıyla dikkatleri üstüne çekmeye başlaması, 1940'ların sonuna rastlar. II. Dünya Savaşı, mimarlıkta tarihsel üsluplara yönelmeye kesin bir son vermiş, çağdaş mimarlık ilkeleri, birkaç ülke sayılmazsa, her yerde benimsenerek uygulanmaya, yeni anlatım olanakları araştırılmaya başlamıştı. Uluslararası düzeyde, artık tek tek yapılar değil, ortak bir işlev çevresinde oluşturulan yapılar grubu içindeki öğelerin ilişkileri ön planda tutuluyor, "kentsel bir mimarlık"tan söz ediliyordu. ABD ise bir yandan geniş olanakları ile, bir yandan da dünyanın pek çok yerinden gelmiş tasarımcıların etkisiyle en yeni düşüncelerin uygulanma alanı durumundaydı. Çağdaş mimarlığın eski ustaları ile onları izleyerek yola çıkmış olmalarına karşın kendilerine özgü anlatımlara ulaşabilmiş genç kuşak mimarları, yapıtlarıyla bu ülkenin mimarlığını zenginleştirmekteydiler. Böyle bir ortamda kendinden söz ettirmeye başlayan Kahn, kısa süre içinde çağdaş mimarlığın önde gelen adlarından biri oldu.

II. Dünya Savaşı sonrası mimarlık

Kahn, Howe ve Storonov ile birlikte çalıştığı sırada küçük ölçekli yapılar ve konut yerleşmeleri tasarlamıştı. Tasarımını kendi başına yürüttüğü ilk büyük yapısı *Bernhard S. Pincus Hastanesi*'dir. Yapının taşıyıcıları, o çağda moda olan çelik borulardan oluşturulmuştur. Kahn taşıyıcı gereç olarak çeliği en son burada kullanmış, bundan sonraki tasarımlarında donatılı beton (betonarme) ve tuğlayı yeğlemiştir. En önemli yapıtlarından biri *Yale Üniversitesi Sanat Galerisi*'dir. Yapının, üniversitenin mimarlık bölümü tamamlanıncaya değin bir süre mimarlık ve grafik bölümü öğrencilerinin işliklerini barındırması öngörülmüştü. Kahn çok amaçlı böyle bir kullanımı gerçekleştirecek esnekliği sağlamak için geniş ve bölünmemiş alanlar tasarlamış, bunları donatılı betonu çıplak olarak, üstündeki kalıp izleriyle kullandığı *tetraeder*'lerden (düzgün dörtyüzlü) oluşan bir örtüyle örtmüştür.

Önemli yapıları

Kahn bundan sonraki yapıtlarında, kolonların taşıdığı çatı örtülerinin mekân etkileri sağlamasını araştırmıştır. *Adath Jeshurn Sinagogu*'nda kolonlar mekân belirleyici öğeler durumundadır. Bir süre sonra öteki yapı öğelerinin de ne olduğu, ne olmaları gerektiği soruları üstünde durmaya başlamış, bu da onu yeni ve özgün düzenlemelere götürmüştür. En çok tartışılan yapıtlarından biri olan *Richards Tıbbi Araştırmalar Enstitüsü*'nde donatı ve servislerin yer aldığı kuleler, kare planlı araştırma birimlerinin dışına çekilmiştir. Bu, bir yandan Kahn'ın, hizmet eden ve hizmet edilen mekânların ayırt edilmesi düşüncesini yansıtırken, bir yandan da düşey etkili ritmik bir yapı yüzü oluşturmuştur.

Kahn'ın mimarlığı çeşitli etkilerin izini taşır. O biçimsel sorunlara ağırlık veren akademik bir eğitim görmüştür. Avrupa'da bulunduğu sırada hem Eski Yunan ve Roma mimarlıklarını, hem de çağdaş mimarların yapıtlarını incelemiştir. Doğrudan bir etkileşim söz konusu olmasa bile, planlarını birbirini dik kesen iki doğru üstünde geliştirmesi Wright geleneğini, geniş ve çok amaçlı mekân düzenlemeleri de Mies van der Rohe'nin uygulamalarını anımsatır. Betonu çıplak olarak kullanmıştır, ama bu, Le Corbusier'de olduğu gibi dolu, güçlü bir beton değil, ince, kristal gibi bir betondur. Robert Le Ricolais ve August E. Komandant gibi çağının ünlü mühendisleriyle birlikte çalışmış, R.B. Fuller ile arkadaşlık etmiştir. Ama onların hiçbirine bağlanmadan kendine özgü bir bireşime ulaşabilmiştir. Bunda en önemli etken, sürekli olarak kendi kendine mimarlığın, yapı olayının ne olduğunu sormuş, tartışmış olmasıdır.

Kahn'ın mimarlığa yaklaşımı duygusal, hatta sezgiseldir. Bir yapıya gerek varsa oluşacaktır, düşüncesindedir. Benzer bir biçimde mekânların, boşluk ve dolulukların, yapı öğe ve gereçlerinin de sanki kendi istemleri varmış gibi işlevlerine uygun biçimler alacağını söyler. Onun için mimarlık bir mekân sanatıdır. Bu, nasıl yapıldığı açıkça belli olan bir mekândır, oluşturulmasında strüktür gibi, gereç gibi mekân belirleyici öğelerin anlatımı ışıkla uyuşmalı, onunla güçlendirilmelidir. Kahn gereç olarak kullandığı beton ve tuğlanın taşıyıcılık, biçimleniş ve anlatım olanaklarını araştırmıştır. Önerilerinin kabul edilmeyeceğini bildiği durumlarda bile bu gereçlere bağlı kalması, onun bir gereçten ötekine geçmenin getireceği yüzeysellik yerine, belli gereçlerin özelliklerini bütün yönleriyle tanımayı ve onları en iyi biçimde kullanmayı seçtiğini gösterir. Donatılı betonu önceden üretilmiş (prefabrike) ve önceden hazırlanmış (prekast) olarak, üstünde başka bir işlem yapmadan kullanmıştır. Bu tutumunu, yapının strüktürünü işlevin gereğine göre oluşturup, görünecek gibi açıkta bırakarak da sürdürmekte, hatta donatı borularını, kablolarını bile saklamadan açıktan geçirdiği olmaktadır.

Kent tasarımı

Mimarlık Kahn için tek bir yapı ile başlayıp biten bir olay değil, insanın çevresini saran bir bütündür. O nedenle kent tasarımı sorunlarıyla da yakından ilgilenmiştir. Philadelphia Kent Planlama Komisyonu'nda çalıştığı sırada kentin yeniden düzenlenmesine ilişkin tasarımlar geliştirmiştir. Bunlarda bir viyadükler (karayolu köprüsü) kenti önermekte, böylece yayalarla taşıtları birbirinden ayırmaktadır. Kahn'a göre karayolları, bölgeleri birbirine bağlayan büyük ırmaklardır, bunlar onun "otomobil limanları" adını verdiği çok uzaktan algılanabilen, kentlerin girişini simgeleyen, büyük ve anıtsal yapılarda son bulmalı, araçlar burada bırakılarak yalnız toplu ulaşıma ayrılan kent trafiği içine girmemelidir. Limanlardan ayrılan "kanallar", yani orta yoğunluktaki yollar ise kent içindeki bölgeleri birbirine bağlayacaktır.

Eğitim çalışmaları

Kahn'ın yaşamında mimarlığın uygulaması kadar eğitimi de önemli bir yer tutmuştur. Eğitimi, mimarlığa ilişkin düşüncelerini geliştirdiği bir ortam olarak da kullanmıştır. Öğrencilerini düşünmeye, sorular sormaya özendirmiş, sorunlarını kendilerinin belirlemeleri gerektiğini söylemiştir. Yapının ne olduğunun anlaşılmasını, ne olması gerektiğinin sezilmesini istemiştir. Düşüncelerini iletmek amacıyla "hizmet eden ve hizmet edilen mekânlar", "sessizlik ve ışık", "odalar toplumu", "bir gereçin olmak istediğinin araştırılması" gibi kavramlar ortaya atmıştır.

Mimarlığa yaklaşımı

Alçakgönüllü bir kişiliği olan Kahn kendini büyük bir usta gibi göstermemiş, çevresinde çıraklar, izleyiciler oluşturmamıştır. Geç ünlenmesine, görece olarak az sayıda yapı yapmış olmasına karşın, gene de

çağdaş mimarlığı en çok etkileyenlerden biri olmuştur. 1950'lerde İngiltere'de genç kuşak mimarlarınca başlatılan Brütalizm akımının öncüleri, Kahn'ın yapıtlarından etkilenmişlerdir.

- **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Carver Court Konut Yerleşmesi* (G. Howe ve O. Storonov ile), 1941-1943; Coatsville, Pennsylvania/ABD; *Bernhard S. Pincus Psikiyatri Hastanesi* (I. Rosenfield ile), 1949-1950, Philadelphia, ABD; *Radbill Psikiyatri Hastanesi* (I. Rosenfield ile), 1950-1953, Philadelphia, ABD; *Yale Üniversitesi Sanat Galerisi* (D.Orr ile), 1951-1953, New Haven, Connecticut/ABD; *Mill Creek Konut Yerleşmesi* (K. Day, L. McAllister ve A. Tyng ile), 1952-1962, Philadelphia, ABD; *Trenton Yüzme Salonu*, 1954-1959, New Jersey, ABD; *Pennsylvania Üniversitesi Richards Tıbbi Araştırmalar Enstitüsü*, 1957-1964, Philadelphia, ABD; *Tribune Review Gazetesi*, 1958-1961, Greensburg, Pennsylvania/ABD; *Salt Enstitüsü*, 1959-1965, Lafolla, California, ABD; *Bryn Mawr Koleji Erdmann Hall Yurtları*, 1960-1965, Pennsylvania, ABD; yönetim ve sağlık yapıları, 1962-1974, Dacca, Bangladeş; *Yönetim Enstitüsü* (B.V. Doshi ve A.D. Raje ile), 1962-1974, Ahmedabad, Hindistan; *Kimbell Sanat Müzesi* (P.M. Gerne ve ortakları ile), 1966-1972, Fort Worth, Texas/ABD; *Phillips Exeter Akademisi Kitaplığı ve Yemek Salonu*, 1967-1972, New Hamsphire, ABD; *Aile Planlaması Merkezi*, 1970-1974, Katmandu, Nepal. **Tasarım:** Philadelphia için kent planlaması araştırmaları, 1926-1927; Philadelphia Planlama Komisyonu için konut yerleşmeleri araştırması, 1933-1935; Philadelphia için kent merkezi tasarımı, 1956-1957; Philadelphia için kent merkezindeki Doğu Market Caddesi geliştirme tasarımı, 1961-1962; Hindistan'da Gujerat Eyaleti başkenti Gandhinager için yönetici plan, 1963-1964; Tahran için Abbasabad gelişme planı tasarımı ve hükümet merkezi (K.Tange ile), 1974. **Kitap:** *Why City Planning is Your Responsibility* (O. Stonorov ile), 1942, ("Kent Planlamasından Niçin Sorumlusun"); *You and Your Neighborhood* (O. Stonorov ile), 1944, ("Sen ve Komşuların"); *Louis I. Kahn: Talks with Students*, 1969, ("Louis I. Kahn: Öğrencilerle Konuşmalar").

- **KAYNAKLAR:** R. Giurgola, J. Mehta, *Louis I. Kahn*, 1975; A. E. Komendant, *Eighteen Years with Architect Louis I. Kahn*, 1975; J. Lobell, *Between Silence and Light, Spirit in the Architecture of Louis I. Kahn*, 1979; H. Ronner, S. Jhaveri, A. Vesella, *A. Louis I. Kahn: The Complete Works 1935-1974*, (Bibliyografya içerir), 1977; V. Scully Jr., *Louis I. Kahn*, (Bibliyografya İçerir), 1962.

- **BAKINIZ:** LE CORBUSIER, MIES VAN DER ROHE, A. ve P. SMITHSON, F.L. WRIGHT.

KAINZ, Friedrich
(1897-1977)

Avusturyalı filozof. Estetik ve dil felsefesi alanında bütünlükçü yaklaşımıyla tanınır.

4 Temmuz 1897'de Viyana'da doğdu, 1 Temmuz 1977'de orada öldü. I. Dünya Savaşı'na katıldı. Savaş sonrası Viyana Üniversitesi'nde dilbilim, sanat tarihi, felsefe okudu. 1921'de felsefe doktoru olarak, Avrupa'da çeşitli üniversitelerde, bu arada Hamburg Üniversitesi'nde E. Cassirer ve W. Stern'in yanında çalıştı. Viyana Üniversitesi'ne döndükten sonra 1939'da profesör, 1940'ta da ordinaryüs profesör oldu. Felsefe ve psikoloji enstitülerini yönetti. Avusturya Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi.

Kainz, özellikle W. Stern'in etkisiyle dilbilim alanında bütünlükçü bir yaklaşımı benimser. Ona göre bu alandaki çözümleme, psikoloji, karşılaştırmalı genetik, patoloji, etnoloji gibi alanlardan yararlanmayı gerektirir. Estetik sorunlar öznenin tutumuyla ilgili olduğundan psikolojinin, anlam ve değerleri olduğundan da felsefenin alanına girer. Bu bağlamda güzellik de hem öznenin estetik tutumu, hem de nesnedeki birtakım özelliklerle açıklanmalıdır. Beğeni, kişilerin psikolojik özelliklerinden kaynaklanır. İnsanlar bu özelliklerine göre tip grupları oluşturduklarından, beğeni alanındaki türlülük, bir karmaşa oluşturmaz. Kainz, çağının önde gelen estetikçi ve dil felsefecileri arasında yer alır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Personalistische Ästhetik*, 1932, ("Kişisel Estetik"); *Psychologie der Sprache*, 5 cilt, 1941-1969, ("Dil Psikolojisi"); *Philosophische Etymologie und historische Semantik*, 1969, ("Felsefi Etimoloji ve Tarihsel Semantik"); *Hauptprobleme der Kulturphilosophie*, 1977, ("Kültür Felsefesinin Temel Sorunları").

- **BAKINIZ:** BAUMGARTEN, E. CASSIRER, KANT, KÜLPE, W.STERN.

KAISER, Georg
(1878-1945)

Alman oyun yazarı. Dışavurumculuk (Ekspresyonizm) akımının en önemli temsilcilerindendir.

25 Kasım 1878'de Magdeburg'da doğdu, 4 Haziran 1945'te İsviçre'nin Ascona kentinde öldü. Aşırı duyarlı bir kişiliği vardı. Okulda eğitimden çok müzik ve tiyatroya yakınlık duydu. 1898'de satıcı olarak çalıştığı firma tarafından Arjantin, İspanya ve İtalya'ya yollandı. 1901'de sıtmaya yakalanmış olarak Almanya'ya döndü. Daha çok Magdeburg'da otararak serbest yazar olarak çalıştı. Yapıtlarından etkileneceği yazar Frank Wedekind'le (1864-1918) tanıştı. 1914'te *Die Bürger von Calais*, ("Calais'liler") adlı oyunuyla üne kavuştu. Kısa sürede Almanya'nın önde gelen dışavurumcu yazarlarından biri sayılmaya başladı. 1917-1918 yıllarında on üç oyunu sahnelendi. 1921-1938 arasında Grünheide kasabasında ve Berlin'de yaşadı. Yazarlık yaşamının en önemli yapıtlarını bu dönemde verdi. 1930'da Alman Akademisi üyeliğine seçildi. 1933'te Nasyonal Sosyalist yönetimce oyunları yasaklandı, akademi üyeliği de geri alındı. Kaiser, bu kez konularını daha çok bireysel çatışmalardan alarak yazmayı sürdürdü.

1938'de İsviçreli oyun yazarı Caesar von Arx'ın (1895-1940) çağrısı üzerine İsviçre'ye göç etti. Burada yazdığı oyunlarda Nasyonal Sosyalizm'e ve militarizme karşı çıktı. Yaşamının son yıllarını yoksulluk içinde geçirdi ve neredeyse unutulmuş olarak öldü.

Toplumsal reformları destekleyen bir yazar olan Kaiser, hem düşünsel gücünü yansıtan, hem de imgesel olarak Dışavurumculuk'un zengin örneklerini oluşturan oyunlar yazmıştır. Dili bile Dışavurumculuk'un bir göstergesi olarak kullanmıştır. Oyun kişilerini birer karakterden çok, toplumun çeşitli katlarını temsil eden tipler olarak ele almıştır. Makineleşen sanayi toplumunda bireyin yabancılaşmasıyla

ilgilenmiştir. Bu yabancılaşmayı aşmak için bireysel sevgi ve özveriyi zorunlu görmüştür. Konularını yalnız çağdaş dünyadan değil, her dönemden aldığı oyunlarında geleneksel dramatik gelişmeyi bir kenara itmiş, ikili sahnelerin ve temel karşıtlıkların neredeyse matematiksel bir düzen içinde oyunun kurgusunu oluşturduğu bir yöntemi yeğlemiştir.

En önemli yapıtlarından biri *Gas*'dır ("Gaz"). Bir üçleme olan *Gas*'ı oluşturan *Die Koralle* ("Mercan"), *Gas I* ve *Gas II* adlı oyunlarda, uğraşıp didinerek ortaya çıkardıkları bir sanayi kurtuluşunun baskısı altında ezilen insanların öyküsü anlatılır. Adını Rodin'in aynı adlı heykelinden, konusunu 15. yy'da Fransa'da geçmiş bir olaydan alan *Die Bürger von Calais*'de ise kişinin gerektiğinde kendini başkaları için feda etmesi teması işlenmiştir.

Georg Kaiser hemen hemen her türde yazdığı yetmişe yakın oyunuyla Dışavurumculuk akımının en önde gelen yazarlarından biri olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Die Bürger von Calais*, 1914, ("Calaisliler"); *Von Morgens bis Mitternachts*, 1916, (Bir Gün İçinde); *Die Koralle*, 1917, ("Mercan"); *Gas I*, 1918, ("Gaz I"); *Papiermühle*, 1927, ("Kâğıt Fabrikası"); *Napoléon in New Orleans*, 1941, ("Napoléon New Orleans'da"); *Das Floss der Madusa*, 1942, ("Medusa'nın Salı"); *Zweimal Amphitryon*, 1948, ("İki Kez Amphitryon"); *Pygmalion*, 1948; *Bellerophon*, 1948.

• KAYNAKLAR: B. Diebold, *Der Denkspieler Georg Kaiser*, 1924; E.A. Fivian, *Georg Kaiser*, 1947; B.J. Kenworthy, *Georg Kaiser* (bibliyografya içerir), 1957; H.F. Königsgarten, *Georg Kaiser* (bibliyografya içerir), 1928; W. Paulsen, *Georg Kaiser* (bibliyografya içerir), 1960.

KAİM
(893-946)

Fatımi halifesi. Mısır'ı ele geçirmeye çalışmıştır.

Doğum yeri bilinmiyor. 18 Mayıs 946'da Sûsa'da (Kuzey Afrika) öldü. Asıl adı Ebu'l-Kasım Muhammed'dir. Fatımiler'in ilk halifesi Ubeydullah el-Mehdî'nin oğludur. Veliahtlığı sırasında Kuzey Afrika'da ayaklanan Kilâme kabilesine karşı gönderildi. Ardından Trablus'taki ayaklanmayı bastırarak 912'de burayı ele geçirdi.

Mısır'ın fethiyle görevlendirilince 914'te Fatımi komutanı Hubâse b.Yusuf ile birlikte İskenderiye'ye girdi. Ama, Abbasiler'in Mısır'a gönderdiği yardımcı güçleri tarafından büyük yenilgiye uğratıldı. İkinci kez giriştiği Mısır seferinde de başarı gösteremedi. 921'de ordusunu geri çekmek zorunda kaldı. 927'de Mağrib halkını ayaklandıran Muhammed b.Hazar'ın üstüne gitti. Ayaklanmayı bastırıp geri döndü.

4 Mart 934'te babasının ölümü üzerine el-Kaim bi-Emrillah sanı ile tahta çıktı. 935'te üçüncü kez Mısır'ı alma girişiminde bulundu. Zeydun komutasındaki güçleri Mısır'a gönderdi. İskenderiye alındı; ama ordu Mısır valisinin güçlerince bozguna uğratıldı. Kaim, Kuzey Afrika'da hızla güçlenen, Sünni inançlara bağlı Ebu Yezid'le yaptığı savaş sırasında hastalanarak öldü. Yerine oğlu el-Mansur geçti.

Kaim, Fatımi ilkelerine bağlı koyu bir Şii idi. Şiilik'i yaymak ve kabul ettirmek için babasından daha sert davranmıştır.

KALAVUN
(? - 1291)

Memlûk sultanı. Burcîler'e dayanarak yönetime gelen ilk hükümdardır.

Kalavun, Eyyubîler döneminde Kıpçak İli'nden köle olarak Mısır'a getirildi. Nil Nehri üzerindeki Ravza Adası'nda, Melik Salih Necmeddin Eyyub'un oluşturduğu memlûk (köle) topluluğuna katıldı. Bu nedenle ailesi, doğum yeri ve tarihi konularında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Kıpçak ya da Allan asıllı olduğu sanılmaktadır. Bir söylentiye göre çok güzel oluşu nedeniyle Melik Salih'e bin altına satılmış, bundan ötürü bin anlamına gelen "elfî" takma adı ile tanınmıştı. 1247'de kölelikten azat edildi. Eyyubî ordusuna asker olarak katıldı. Kısa zamanda yeteneğini göstererek yükseldi. Memlûk Devleti'nin kuruluş yıllarında ve özellikle Baybars döneminde başarılar elde etti. Memlûk ordusunun Moğollar'a ve Güneydoğu Anadolu ile Doğu Akdeniz'deki küçük devletlere karşı giriştiği egemenlik sınırlarını genişletme savaşlarında yetenekli bir komutan olarak sivrildi. Baybars'ın yönetimi ele geçirip sultan olmasında rol oynadı. 1271-1272 yıllarında Kilikya'da (Çukurova) açılan seferlerde yeni başarılar kazandı ve hızla yükseldi. Kilikya ordusu komutanı oldu ve uzun zaman bu bölgede kaldı. 1278'de tahta geçen çocuk sultan Sülemiş'e atabek atandı. Bu, altı ay sonraki sultanlığı için ilk adımdı. 1279'da bir saray darbesiyle Memlûk tahtını ele geçirdi. Böylece Mısır'da Bahrî Memlûkleri denen ve gücünü Nil üzerindeki Ravza garnizonundan alan köle asıllı sultanların yerine, Kahire Kalesi'ndeki (Burcî) hassa birliklerine dayanan ilk sultan oldu.

Tahtı ele geçirmesi

Kalavun öncelikle Suriye'deki taşkınlıkları yatıştırdı. Moğollar'dan destek sağlayan ve Suriye'de bağımsızlığını ilan eden Sungur al-Askar'ı kendi safına çekmeyi başardıktan sonra Moğol, Frank ve Ermeni birliklerinin ittifakından doğan büyük bir orduyu 30 kasım 1281'de Humus'da yendi. Moğollor geri çekilirken Franklar da bölgede tutunabilme şanslarını Kalavun'la yapabilecekleri barışla olanaklı gördüler. Mısır açısından başarılı antlaşmalara razı oldular. Kalavun, barışa yanaşmayan Kilikya Ermeni Krallığı'na karşı ise yeni birlikler göndererek bu bölgeyi yağmalattı. Mısır'da ve Ortadoğu'da durumunu güçlendirdiği sırada, Moğol tahtında da art arda değişiklikler oldu. Abaka Han 1281'de öldü. Yerini alan Ahmed Tekudâr Han ancak bir yıl başta kalabildi. Ondan sonra başa geçen Argun Han ise Abaka gibi Şamanist'ti ve Müslüman olmayan devletlerle anlaşıp Kalavun'a karşı savaşmayı amaçlıyordu. Argun, Franklar'la, Akdeniz yöresindeki Hıristiyan devletlere ortak cephe çağrısında bulundu. Cenova, Vatikan, Fransa ve Almanya yöneticileri ile mektuplaştı. Gerçi bu girişimleri, Mısır'a yönelik Doğu-Batı ittifakını gerçekleştirmedi, ama Kalavun için fırsat sağladı.

1285'te Frank kontlukları ile antlaşmaları bozarak Lübnan'daki birçok kaleyi ele geçirdi. İki yıl kadar süren Batı Suriye ve Lübnan harekâtının ardından, 1287'de sözde dostluk kurduğu Sungur'un üzerine yürüdü. Suriye kentleri ile birlikte Franklar'ın yönetimindeki Trablusşam ve Batrun gibi önemli merkezler de Memlûk topraklarına katıldı.

Uzunca bir süre Mısır'dan uzakta kalan Kalavun, 1289 yılı sonlarında Kahire'ye döndü. Diplomatik girişimlere önem vererek Cenova, Kastilya ve Sicilya yöneticileri ile dostluklar kurdu. Bu gelişme, Papalık güçleri ile Fransa'yı da Moğollar ve Franklar'la ortaklığa itti. Kalavun bir yandan da Sudan'a ve Suriye'ye düzenleyeceği yeni seferler için hazırlıklarda bulundu.Suriye seferi için gerekçe olarak Franklar'ın çevredeki Müslümanlar'ı gafil avlayıp yakalamalarını, öldürmelerini, ya da kıyıya götürüp korsan gemilerine satmalarını ileri sürdü. Öte yandan, Nubya (Sudan) kralına karşı elde ettiği zaferlerin somut bir sonucunu alamamış, bu geniş ülkeyi sembolik bir vergiye bağlayabilmişti. Bu yüzden, bu ülkeye doğrudan kendisinin komuta edeceği üçüncü bir sefer düzenlemeyi tasarlıyordu. Nihayet bir başka sorun olarak Mısır'da ve Filistin'de sürekli ayaklanma çıkaran Bedeviler gündemdeydi. Kalavun her üç konuya da çözüm getiremeden öldü.

Siyasi ve tarihi önemi

Kuruluşundan başlayarak Moğollar'la savaşmak ve Mısır'daki egemenliklerini savunmak durumunda kalan Memlûk sultanlarının, Baybars'dan sonraki en başarılısı kabul edilen Kalavun, salt Moğollar'ın bölgedeki gücünü ve Mısır'a yönelik tehdidini uzaklaştırmakla kalmamıştır. Baybars'ın siyasetini izleyerek Haçlılar'ın (Franklar'ın) Ortadoğu'daki varlığını yok etmeyi de başlıca amaç edinmiştir. Ayrıca, Memlûk tarihinde sülale sultanlığını da yalnız Kalavun kurabilmiştir. Kalavun'un Orta Çağ Mısır tarihindeki bir başka rolü, geleneksel monarşi düzenini oluşturma çabasında belirginleşir. Kendisine özgürlük bağışlayan Melik Salih'in tutumundan esinlenerek oluşturduğu hanedanının sürekliliği için, Türkleşmiş Çerkezler'den yeni bir ordu kurmuşsa da sayıları giderek artan ve on iki bine ulaşan Kal'atü'l-Cebel'e yerleşen bu ordu, daha sonraları gerek Kalavun'un soyu için, gerekse Bahrî Memlûkleri için başlıca tehlike olmuştur. Burcî Memlûkleri denen Çerkezler ise ancak Kalavun'un oğlu Halil'in ilk sultanlık yıllarında bağlılık göstermişlerdir.Kalavun, Bahrî Memlûkleri'nden olan kölelikten yetişme komutanların yeni sultanı seçme yetkisini kaldırmış, tahtı kendi oğluna bırakmayı başarmıştır. Böylece, Memlûkler'in ikinci evresinde Kalavun soylu hükümdarların sayısı çoğunluğu oluşturmuştur. Kalavun'un Kahire Kalesi'nde kurduğu saray ve garnizonla gücünü buradan alan Burcî Memlûkleri'nin asıl etkinliği ise bir yüzyıl sonra Berkuk'la başlayacaktır.

Mısır toplumuna refah getiren Kalavun, yapıcı bir hükümdar olarak dikkati çeker. 1285'te yaptırdığı ve çok yönlü hizmet verebilmesi bakımından "külliye" niteliği taşıyan Kahire'deki Kalavun Camisi, bıraktığı yapıtların en önemlisidir. Buradaki cami, medrese, türbe ve diğer binalar özellikle plan bakımından önem taşır. Halep, Şam ve Baalbek kentlerinin bayındırlığı için yatırımlarda bulunan Kalavun, kent kalelerinin yenilenmesi için de çalışmıştır. Döneminde tıp biliminde ilerlemeler olmuş, yaptırdığı medresede türlü hastalıklar için yeni ilaçlar ve tedavi yöntemleri geliştirilmiştir.

• **KAYNAKLAR:** D. Ayalon, *The Mamluks and Naval Power*,1967; P.K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, IV, 1981; İbn İyas, *Bedaiü'z-Zuhur*, 1896; G.Wiet. *Histoire de la Nation Égyptienne*, IV, 1937.

KALDOR, Nicolas
(1908)

Macar asıllı İngiliz iktisatçı. Refah iktisadı, sermaye tartışması ve gelir bölüşümü kuramına önemli katkılar yapmıştır.

12 Mayıs 1908'de Budapeşte'de doğdu. Liseyi bu kentte bitirdi. Yükseköğrenimini London School of Economics'de (LSE) 1930'da tamamladı. 1932-1947 arasında LSE'de öğretim üyesi olarak çalıştı. 1949'da Cambridge Üniversitesi'ne bağlı King's College'a geçti. 1966'da iktisat profesörü oldu. 1951-1955 arasında, kârların ve gelirlerin vergilendirilmesiyle ilgili kraliyet komisyonunda üyelik yaptı. 1964-1968 ve 1974-1976 arasında vergi politikasının iktisadi ve toplumsal yönleriyle ilgili olarak maliye bakanının özel danışmanı oldu. Hükümet danışmanı sıfatıyla gelirin yeniden bölüşümünü sağlamak için uzun süreli sermaye kazançları vergisi ve emek gücünün imalat sanayiine transferini sağlamak için selektif istihdam vergisinden yana oldu. Kaldor'un etkili olduğu Cambridge İktisat Politikası Grubu, toplam talebi yeterli düzeyde tutmak, iktisadi büyüme ve istikrarı sağlamak için hükümetin gerekli müdahaleyi yapmasını savunuyordu.

Kaldor, danışmanlık yaptığı zamanlar iktisat politikalarının uygulanmasına etkin şekilde katılırken, iktisat kuramına da çeşitli katkılarda bulunmuştur. Bunlardan biri, Hicks'le birlikte, refah kazançları için telafi tarzını geliştirmesidir (Kaldor-Hicks ölçütü). Sermaye tartışmasında Joan Robinson ve diğerleriyle birlikte marjinal çözümlemeye dayanan neoklasik gelir bölüşümü kuramına karşı çıktı ve Keynes, Ricardo, Sraffa'nın ekonomi modellerine benzer bir modelden hareket ederek üretim faktörlerinin milli gelir içindeki göreli paylarını belirlemeye çalıştı. Bunu yaparken başlıca amacı, son elli yıldır milli gelir içinde ücret ve kârların göreli sabit kalışını açıklamaktı.

Kaldor, ekonomide tam istihdamı sağlayan bir mekanizmanın yürürlükte olduğu görüşündedir. Buna göre, yetersiz bir yatırım haddi, gelirin, kârlardan ücretlere doğru yeniden bölüşümü ile sonuçlanacak, toplam tüketim harcamaları yatırımdaki azalışı karşılayacak biçimde artacak ve toplam talep değişmeksizin aynı kalacaktır. Kaldor'un büyüme modeli, arz tarafından belirlenen bir büyüme modelidir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *An Expenditure Tax*, 1955, ("Harcama Vergisi"); *Essays on Economic Stability and Growth*, 1960, ("İktisadi İstikrar ve Büyüme Üzerine Denemeler"); *Essays on Value and Distribution*, 1960, ("Değer ve

Cambridge Okulu

İngiltere'deki Cambridge Üniversitesi'nde A. Marshall ve A.C. Pigou* geleneğine karşın, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, başını Joan Robinson*, N. Kaldor, L. Pasinetti*, P. Sraffa'nın* çektiği bir grup Cambridge Üniversitesi iktisatçısı, neo-klasik iktisada ve bu akımın başlıca temsilcisi olarak gördükleri Massachusetts Institute of Technology'den (MIT) P. Samuelson* ve R. Solow'un* çalışmalarına karşı çıktılar ve bir yandan Keynes'in*, diğer yandan Ricardo* ve Marx'ın* düşüncelerine dayanan görüşler geliştirdiler. Bu görüşler bütünü "Cambridge Okulu" öğretisini oluşturmaktadır. Görüşlerin kalıplaşmasına ve "sermaye (kuramı) tartışması" denen tartışmanın başlamasına Joan Robinson'un 1953'te Review of Economic Studies dergisinde yayımlanan "The Production Function and the Theory of Capital" ("Üretim Fonksiyonu ve Sermaye Kuramı") adlı makalesi öncülük etti. Günümüze değin uzayan tartışmada, tartışmaya katılanlar, karşı tartışmacının öne sürdüğü kanıtları genellikle önemsiz buldular ya da tartışma tekniğini onaylamadılar.*

Cambridge Okulu'na bağlı iktisatçılara göre bir iktisadi model, saf iktisadi etmenler kadar tarihsel, sosyolojik, psikolojik kavram ve olayları da içermelidir. Bir kuramın, tarihin her dönemi için geçerliymiş gibi sunulması kabul edilemez. Onlara göre, neo-klasik iktisatçıların önemle üzerinde durdukları mikroekonomik yaklaşıma oranla makroekonomik yaklaşıma öncelik verilmelidir. Kâr haddiyle sermaye yoğunluğu arasında fonksiyonel bir bağıntı bulunduğu görüşü ve mikro düzeyde varılan sonuçlardan makro sonuçlara atlanması doğru değildir. Örneğin Cobb-Douglas tipi toplam bir üretim fonksiyonu, uygulamada, bu fonksiyonun çıkarıldığı mikro fonksiyonlarla uyuşmaz. Joan Robinson, 1956'da yayımladığı The Accumulation of Capital'da ("Sermaye Birikimi") zamanın belli bir anında faydalanılabilir yalnızca bir tekniğin bulunduğu bir modelden yararlanır. Cambridge Okulu düşünürlerine göre göreli faktör fiyatlarıyla göreli marjinal ürün hasılatları arasında bağıntı kuran neo-klasik marjinal verimlilik kuramı ve buna dayanan gelir bölüşümü kuramı, üretim faktörlerinin toplam gelir içindeki payları konusunda hiçbir bilgi vermediği için makro düzeyde faktör payları ancak makroekonomik bir model yardımıyla açaklanabilir.

Cambridge Okulu'na bağlı iktisatçıların Keynes'i izlemelerine karşın, geliştirdikleri faktör paylarını belirleyici büyüme modeli tam istihdam varsayımına dayanmaktadır. (Örneğin Kalecki-Kaldor tipi modelde, bütün ücretlerin tüketime harcanması varsayımı altında kâr haddini, emeğin dönem başına artış haddi ile kârların tasarrufa ayrılan yüzdesi belirlemektedir). Oysa Keynes yaklaşımında ekonomi genellikle eksik istihdam durumundadır ve harekete geçirici güç yatırımdır. Neo-klasik kuramda ise ekonominin tam istihdamda olduğu varsayılır, büyümeyi belirleyen etmen yatırımdan çok tasarruftur.

Bölüşüm Üzerine Denemeler"); *Capital, Accumilation and Economic Growth*, 1961, ("Sermaye Birikimi ve İktisadi Büyüme"); *Conflict in Policy Objectives*, 1971, ("Politika Amaçları Arasındaki Çelişkiler"); *Collected Economic Essays*, 5 cilt, 1978, ("Derlenmiş İktisadi Denemeler").

• BAKINIZ: HICKS, KEYNES, MARX, RICARDO, J.V. ROBINSON, SRAFFA.

KALECKI, Michal
(1899-1970)

Polonyalı iktisatçı. Modern makroekonomi kuramının kurucularındandır.

Lodz'da doğdu, 17 Nisan 1970'te öldü. Babası küçük bir iplik fabrikası işletiyordu; ancak 1911'de iflas ederek muhasebeciliğe başladı. Geçim güçlükleri genç Michal'i 14 yaşından itibaren öğretim ve çalışmayı birlikte sürdürmek zorunda bıraktı. 1924'te babasının işsiz kalması yüzünden mühendislik eğitiminin son yılında Gdansk Politeknik Okulu'ndan ayrıldı ve iktisadi konularla uğraşmaya başladı. Bir bankada çalışırken Varşova dergilerine güncel iktisadi sorunlar üstüne yazılar yazdı. 1929-1935 arasında Varşova'daki Konjonktür ve Fiyatlar Araştırma Enstitüsü'nde L.Landau ile birlikte milli gelir istatistiklerinin geliştirilmesine önemli katkılar yaptı. Kalecki ve Landau'nun Polonya milli gelirinin sosyal sınıflar arasında dağılımı üzerindeki hesaplamaları, Avrupa'da bu doğrultuda yapılmış ilk çalışmadır. 1933-1935 arasında iktisadi dalgalanmalar üzerine yayımladığı çalışmaların önemi, ancak daha sonraki yıllarda anlaşılabildi.

1936'da bir bursla önce İsveç'e sonra da Cambridge Üniversitesi'ne gitti. Bu üniversite o yıllarda "Keynes devrimi"nin karargâhı durumundaydı. Burada, daha sonra Neo-Keynes'çi ve Neo-Ricardo'cu okulların kurucuları ve öncüleri olacak olan J.Robinson, R.Kahn ve P.Sraffa ile kısa zamanda verimli düşünce alışverişine girdi. Bir yıl kadar Paris'te kaldıktan sonra, 1938-1939'da Cambridge Üniversitesi'nde, 1940-1945 arasında Oxford İstatistik Enstitüsü'nde çalıştı.

Savaş sonunda Polonya hükümetinin onayı ile Birleşmiş Milletler örgütünün Ekonomi Bölümü genel müdür yardımcısı olarak New York'a geçti ve 1954'e değin bu kuruluşun dünya ekonomisi üstüne

yayımladığı raporların hazırlanmasını yönlendirdi. 1954'te Polonya'ya döndü, Planlama ve İstatistik Yüksek Okulu'nda profesörlük, Bakanlar Kurulu ile Planlama Komisyonu'na yüksek düzeyde danışmanlık yaptı. 1960'ta 15 yıllık bir perspektif planın hazırlığını yürüttü. Çeşitli ülkelerde (son olarak Küba'da) planlama ve iktisat politikaları konularında kısa süreli danışmanlıklar yaptı. 1968'de emekli oldu.

Kalecki'nin iktisada çeşitli katkılarından biri, 1930'lu yılların başında geliştirdiği tasarruflar, yatırım ve istihdamla ilgili, Keynes'inkine benzer bir kuramdır. Bir diğer katkısı "monopol derecesi"nin ölçülmesiyle ilgilidir. Üretim birimi başına kârın fiyata oranından bir indeks sayısı olarak faydalanmıştır. Bu oran ne kadar büyükse, monopol derecesi de o kadar büyüktür. Bu kavram yardımıyla, ücret ve kârların milli gelir içindeki paylarının sabit kalma eğilimini açıklamaya çalışmıştır.

Kalecki'nin ünlü "işçiler kazandıklarını harcarlar, kapitalistler harcadıklarını kazanırlar" önermesi şu mantığa dayanır: İşçiler bütün gelirlerini temel gereksinim maddelerine harcıyorlarsa, kârlar yatırımların finansmanına ve kapitalistlerin tüketim harcamalarına gider. Kapitalistler tüketim harcamalarını artırırsa, kapitalistlerin kârı artar. Bu basitleştirmeden, daha sonra makro gelir bölüşümü modellerinde faydalanılmıştır. Kalecki daha sonra, sosyalist ekonomilerde iktisadi büyüme ve iktisadi dinamikler üzerinde durmuş, bu katkılarının bir bölümü, (örneğin yatırım ölçüleri üzerine yazdıkları) Polonya planlamasında benimsenmiş ve uygulanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Essays on the Thebry of Economic Fluctuations*, 1939, ("İktisadi Dalgalanmalar Kuramı Üzerine Denemeler"); *Studies in Economic Dynamics*, 1943, ("İktisadi Dinamikler Konusunda İncelemeler"); *The Theory of Growth in a Socialist Economy*, 1969, ("Sosyalist Bir Ekonomide Büyüme Kuramı"); *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy*, 1971, ("Kapitalist Ekonominin Dinamiği Üzerine Seçilmiş Denemeler").

• BAKINIZ: N.KALDOR, J.M.KEYNES, MARX, J.ROBINSON.

KALENDEROĞLU
(? - 1527)

Türkmen ayaklanmacı. Osmanlı Devleti'ne karşı geniş çaplı bir ayaklanmaya önderlik etmiştir.

Doğum yeri ve tarihi bilinmiyor. 1527'de öldü. Söylentiye göre Hacı Bektaş-ı Veli'nin nefes oğlu olan Balım Sultan soyundandır. Alevi ve Bektaşiler kendisine "Şah Kalender" ya da "Genç Kalender" adını da verirler. 1526'da başlayan ayaklanmalar içinde en büyük yandaş kitlesini toplayarak, Osmanlı ordusuna ağır kayıplar verdirdi. Ayaklanma önce Alevi Türkmenler arasında başladı, ama kısa sürede Sünni halk arasında da yayıldı. Çift bozmanın, boş levent sayısının artması, vergi yolsuzlukları gibi nedenlerin yanında, I.Süleyman'ın [Kanuni] arazi tahririni yenileme girişimi de halkın hoşnutsuzluğunu artırmıştı. I.Selim döneminde dirlikleri ellerinden alınan Dulkadirli Sipahiler'in de Kalenderoğlu'na katılmasıyla, ayaklanma büyük boyutlara ulaştı. I.Süleyman 1526'daki başarılı Mohaç seferinden döner dönmez Sadrazam Makbul İbrahim Paşa'yı Kalenderoğlu üzerine gönderdi. Özellikle Ankara-Kırşehir çevresinde ayaklanan Kalenderoğlu kuvvetleri Osmanlı ordusuna ağır kayıplar verdirerek, bozguna uğrattı. İkinci saldırıdan önce İbrahim Paşa, önemli birgüç oluşturan Dulkadırlılar'a diriliklerini geri vereceğini ilan ederek onları ayaklanan kitleden ayırdı. Desteksiz kalan Kalenderoğlu, İbrahim Paşa'nın tümüyle kapıkullarından oluşan ordusu karşısında yenildi ve yakalanarak idam edildi.

•BAKINIZ: İBRAHİM PAŞA [Makbul], SÜLEYMAN I.

KALFAZADE

Bak. İSMAİL ÇINARÎ

KALFAGİL, Sabit
(1934)

Türk, fotoğrafçı. Yapıtlarının yanı sıra fotoğraf konusundaki yazıları ve eğitim alanındaki çabalarıyla da etkin olmuştur.

Elazığ'da doğdu. Yükseköğrenimini İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde yaptı. Fotoğrafa önceleri mesleği nedeniyle ilgi duydu, arkeoloji ve mimarlık yapıtlarının belgelenmesine yönelik resimler çekti. Daha sonra sanatsal içerikli fotoğrafa yöneldi. Anadolu'yu dolaşarak kırsal kesimi, insanları ve doğasıyla fotoğrafladı. 1960'larda Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın ve bazı bankaların düzenlediği yarışmalarda ödüller aldı. 1970'lerde çalışan insanları konu aldığı fotoğrafları ağırlık kazandı.

İlk sergisini 1973'te İstanbul'da Sinematek Derneği'nde açtı. Türkiye'de ve yurt dışında birçok karma sergiye katıldı. 1976-1981 arasında çıkan *Yeni Fotoğraf* dergisinde fotoğraf üstüne yazılar, eleştiriler yazdı, çeşitli fotoğraf yarışmalarında ödüller kazandı. Yine bu yıllarda İstanbul Belediyesi'nde mimar olarak çalıştı. 1978'de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) bağlı olarak kurulan Fotoğraf Enstitüsü'nde öğretim görevliliği yapmaya başladı.

Fotoğrafları birçok yayınlarda, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın broşürlerinde, Türkiye'yi tanıtıcı afişler de kullanılmış, çeşitli fotoğraf ve sanat dergilerinde, fotoğraf yıllıklarında yayımlanmıştır. Genellikle bütün yapıtlarında, mimarlığından kaynaklanan bir kompozisyon ve istif kaygısı izlenir. Kusursuza ulaşmaya çalıştığı bir biçim arayışının yanı sıra, her zaman belgeci ve dolaysız bir anlatımı yeğlemiş, bu tutumuyla genç kuşak fotoğrafçılarına örnek olmuştur.

•YAPITLAR (başlıca): Kitap: *Fotoğraf Sanatında Kompozisyon*, 1981.

KALİDASA
(5.yy - 6.yy)

Hintli şair ve oyun yazarı. Sanskrit dilinin en büyük ustalarındandır.

Ujjain kentinde yaşadığı sanılmaktadır. Yaşamı üstüne fazla bilgi yoktur. Kimi tarihçilere göre bu kentte doğmuştur. Ancak öldüğü yer kesin olarak bilinmemektedir.

Üstün anlatım yeteneği ve parlak zekâsıyla dikkati çekince Hint Kralı I.Vikrameditya tarafından saraya alındı. Yaşamı boyunca saray şairi olarak kaldı. Yapıtlarında ince bir güzellik ve lirik bir anlatım izlenir. Günümüze kalan dört şiir kitabının ikisinde lirik, ikisinde de epik şiirlerini toplamıştır. Oyunlarında kahramanlık ve aşk konularına ağırlık vermiştir. Hint tiyatrosunun en üstün yapıtları arasında gösterilen *Sakuntala*'da ("Kayıp Yüzük") gerçekçi bir tavır ve ince bir lirizmle efsaneleşmiş bir aşk öyküsünü anlatmıştır. *Vikramorvasi*'de ise dönemin Hint kralının kazandığı parlak bir zaferi dile getirmiştir. Yapıtları günümüzde de değerlerini korumaktadır.

•YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Raghuvansa* ("Raghu Hanedanı"); *Kumarasambhava*, ("Kumara'nın Doğuşu"); *Meghadüta* ("Haberci Bulut"); *Ritusamhara* ("Mevsimler"). Oyun: *Sakuntala*, ("Kayıp Yüzük"); *Malavikagnimitra*, ("Malavika ile Agnimitra"); *Vikramorvasi*.

KALİNİN, Mihail İvanoviç
(1875-1946)

SSCB'li devlet adamı. 1938-1946 arasında SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanlığı yapmıştır.

2 Aralık 1875'te Tver (bugün Kalinin) yakınlarında doğdu, 3 Haziran 1946'da Moskova'da öldü. Yoksul bir köylü ailesinin oğluydu. Maddi güçlükler nedeniyle 1889'dan sonra öğrenimini sürdüremedi. Kitaplarını okuduğu Herzen ve Çernişevski'nin görüşlerinden etkilendi. 1893'te Saint Petersburg'a yerleşti ve 1896'dan sonra tornacı olarak Putilov Fabrikası'nda çalışmaya başladı. Lenin'in kurduğu İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği adlı gizli örgüte üye oldu. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi içindeki bölünmede Bolşevik kanadın yanında yer aldı. Devrimci etkinlikleri nedeniyle sık sık tutuklandı ve sürgüne gönderildi. 1905 Devrimi sırasında Putilov Fabrikası işçilerinin grevlerini örgütledi.

1912'de partinin merkez komitesi yedek üyeliğine ve Rus Bürosu başkanlığına getirildi. 1917 Şubat Devrimi'ne etkin olarak katıldı. Şubat ve Ekim devrimleri arasında yetenekli bir önder ve konuşmacı olarak ön plana çıktı. *Pravda*'nın yazı kurulunda görev aldı. 1917 Ekim Devrimi'nin ertesinde Petrograd (bugün Leningrad) belediye başkanı oldu. 1919'da Rusya Komünist Partisi-Bolşevik'in merkez komitesi üyeliğine ve Tüm Rusya Sovyetleri Merkez Yürütme Komitesi başkanlığına seçildi.

1918-1920 arasında iç savaş sırasında propaganda çalışmalarını yürüttü. Aralık 1922'de SSCB kurulunca, SSCB Merkez Yürütme Komitesi başkanlığına seçildi. 1925'te Sovyetler Birliği Komünist Partisi-Bolşevik'in politbüro üyesi oldu. Troçki ve Zinovyev'in muhalefet blokuna karşı Stalin'in yanında yer aldı. Tarımda kolektifleştirmeler sırasında, anlık başarılar uğruna zorlamaya başvurmaktan kaçınılması gerektiğini savundu. Okuma yazma seferberliğine de önderlik eden Kalinin genç kuşakların eğitimi üstüne verdiği konferanslarda ve yazdığı makalelerde sosyalist ahlakın ana ilkelerini tanımladı; gençliğin geçmiş kültür mirasını özümsemesi gerektiğini vurguladı.

1938'de SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanlığına seçilen Kalinin, bu görevi sırasında halk kitleleriyle doğrudan ilişki kurmaya büyük önem verdi. Mart 1946'da bozulan sağlık durumu nedeniyle başkanlıktan ayrıldıktan kısa bir süre sonra öldü.

•YAPITLAR (başlıca): *İzbrannyye proizvedeniya*, 3 cilt, 1960-1962, ("Seçme Yapıtlar"); *Devrimci Eğitim Devrimci Ahlak*, (Türk. çev.), 1978.

KALLİKLES
(İÖ 4.yy)

Eski Yunanlı düşünür ve siyaset adamı. Platon'un *Gorgias* diyaloğunda yer alır.

Yaşadığına ilişkin tek bilgi, Platon'un *Gorgias* adlı diyaloğunda yer alan kişilerden biri olmasıdır. Sofist bir devlet adamı olan Kallikles, diyalogda, düşünce birliği ettiği Thrasymakhos ile birlikte Sokrates'in anlayışına karşı görüşler ileri sürer. Sokrates'in, devlet yöneticilerinin adil olmaları gerektiği yolundaki düşüncesini benimsemez. Platon onu, yapıtta "Hak daha güçlünün çıkarından başka bir şey değildir" biçiminde konuşturur.

Kallikles, insanların koyduğu hukuk ve ahlak kuralları karşısında, doğal hukuk ve ahlak anlayışını savunur. Ona göre, insanların geliştirdiği kurallar, güçsüzlerin güçlüler karşısında kendilerini korumak için kurdukları bir tuzaktır, doğaya aykırıdır. Bu kurallar, zaman ve yere göre değişim gösterir, kalıcı değildir. Bu nedenle doğal hukuk, her zaman üstündür. Güçlülerin sınırsız doyum alacakları tutkularının egemen olduğu bir yaşam sürmesi, Kallikles'in idealidir. Bu durum, güçlü-güçsüz ya da efendi-köle ahlakındaki karşıtlığı da getirir.

•KAYNAKLAR: V.Kranz, *Antik Felsefe/Metinler ve Açıklamalar*, (çev.), 1948.

•BAKINIZ: NIETZSCHE, PLATON, SOKRATES.

KÁLMÁN, Emmerich
(1882-1953)

Macar, besteci. Halk müziğinden yararlanarak Viyana geleneğinde operetler bestelemiştir.

24 Ekim 1882'de Siófók'ta doğdu, 30 Ekim 1953'te Paris'te öldü. Öğrenimine Budapeşte'de başladı. Müzik dersleri alabilmek için küçük yaşta para kazanmak zorunda kaldı. On beş yaşında başarılı bir piyanist olmuştu. Kolunda başlayan bir hastalık nedeniyle piyano çalışmalarına son verdi. Budapeşte Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördüğü yıllarda müzik dersleri almayı da sürdürdü. Daha sonra Kraliyet Ulusal Müzik Akademisi'ne girdi. Kazandığı burslarla Bayreuth ve Münih festivallerini izlemek olanağını buldu ve öğrenimini sürdürmek üzere Berlin'e gitti.

Ülkesine döndükten sonra, 1904-1908 arasında bir yandan avukat yardımcılığı yaparken, bir yandan da müzik eleştirileri yazdı, orkestra yapıtları ve şarkılar besteledi. 1908'de Budapeşte'de sahnelenen *Tatárjárás* adlı operetiyle 1909'da *Ein Herbstmanöver* ("Bir Sonbahar Manevrası") adıyla Viyana'da oynandı ve Kálmán'ın dünya çapında tanınmasını sağladı. Bunu 1915'te *Die Csárdásfürstin* ve 1924'te *Gräfin Mariza* (Kontes Mariza) operetlerinin kazandığı olağanüstü başarılar izledi ve Kálmán, Lehar ve Johann Strauss'la birlikte en önemli operet bestecisi olarak kabul edildi.

1930'larda Orta Avrupa'daki siyasal gelişmeler, Kálmán'ı da etkiledi. 1936'da *Kaiserin Josephine* ("İmparatoriçe Josephine") operetinin ilk oynanışı, siyasal kaygılarla Viyana'dan Zürich'e aktarıldı. Kálmán 1938'de ailesiyle birlikte önce İsviçre'ye, sonra da Paris'e gitti. 1940'ta da ABD'ye göç etti ve 1947'de ABD uyruğuna geçti. 1949'da Avrupa'ya döndüğünde, büyük bir ilgiyle karşılandı.

Kálmán, Macar çingene müziğinin coşkulu, canlı havasıyla Viyana operet ve vals geleneğini ustaca birleştirmiştir. Operetlerinin konuları da, çoğunlukla, soyluların ve sıradan kişilerin karşılaşmasından, ilişkilerinin gelişmesinden doğan sorunlarla bunların çözümüne dayanır.

Kálmán, döneminin yaygın beğenisine uygun yapıtlar vermiştir. İlginç konuları etkileyici bir müzik ve güzel melodilerle işlemiş, Viyana operet geleneğini çağının gereklerine uygun bir biçimde sürdürmüştür.

•**YAPITLAR (başlıca): Operet:** *Tatárjárás (Ein Herbstmanöver)*, 1908, ("Bir Sohbahar Manevrası"); *Der Zigeunerprimas*, 1912, ("Çingene Orkestrası Şefi"); *Die Csárdásfürstin*, 1915; *Gräfin Mariza*, 1924, (Kontes Mariza); *Die Zirkusprinzessin*, 1926, ("Sirk Prensesi"); *Golden Dawn*, 1927, ("Altın Şafak"); *Kaiserin Josephine*, 1936, ("İmparatoriçe Josephine"); *Marinka*, 1945; *Arizona Lady*, 1954, ("Arizona'lı Kadın"). **Orkestra Müziği:** *Scherzando*, 1908, yaylılar orkestrası için; *Endre und Johanna*, 1905, senfonik şiir. **Şarkı:** *Jakobowsky* şarkı dizisi.

•**BAKINIZ:** LEHAR, J. STRAUSS.

KALMIK, Ercüment
(1909-1971)

Türk, ressam. Lirik soyutlamacı üslupla yaptığı büyük boyutlu resimleriyle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 21 Şubat 1971'de aynı kentte öldü. 1928'de Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girdi, 1937'de Resim Bölümü'nden mezun oldu. Bir süre gazete ve dergilerde çalıştı. 1939'da Paris'e giderek André Lhote'un yanında resim, Sorbonne'da sanat tarihi öğrenimi gördü. 1940'ta Türkiye'ye döndü. 1942'den başlayarak Ankara ve İstanbul'da lise öğretmeni olarak görev yaptı. 1947'de İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde renk ve şekil kompozisyonu dersleri vermeye başladı. 1954'te İtalyan hükümetinden aldığı bursla Roma'da bir yıl çalıştı. 1957'de ABD'de beş ay süren bir inceleme gezisi yaptı. 1967-1968 arasında Berlin Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde konuk profesör olarak temel tasarım dersi verdi. Yurt içinde ve dışında birçok karma sergiye katıldı, kişisel sergiler açtı.

İlk dönem çalışmaları İzlenimcilik (Empresyonizm) doğrultusundadır. Bunlarda, zaman zaman gazete ve dergi ressamlığına yaklaşan bir tutumu vardır. Sonraları, Avrupa gezilerinin de etkisiyle, sanat sorunlarını irdelemeye ve yeni arayışlara yönelmeye başlamıştır. İkinci döneminde yaptığı resimler hem D Grubu'nun, hem de Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği sanatçılarının resim anlayışına yakınlık gösterir. Kübizm ve figüratif soyutlama araştırmalarına girmiş, renk uyumlarına özen göstermiştir. Tekniğini, yalnızca bir yüzey üstünde plastik bir düzen kurmak için değil, iç dünyasını ve duygularını da yansıtmanın bir aracı olarak kullanmıştır.

1960'larda yaptığı balıkçı kayıkları, ağlar, yelken direkleri ve çardaklar gibi lirik manzara soyutlamaları, düz yüzeyler olarak boyanmış renk lekeleri ve çizgilerle kurulmuştur. Bunlar bir bakıma, doğa sevgisinin ve iç yaşantının daha dolaysız anlatımı için başvurulmuş soyutlamalardır. Kalmık'ın eski dönemiyle lirik soyutlama dönemi arasında kesin bir sınır çizilemez. Son resimlerinde ulusallık kaygısının yanı sıra, folklorik öğeler ve şematik bir yaklaşım da gözlenir.

•**YAPITLAR (başlıca):** *Nü*, 1940; *Kızım Hülya*, 1947; *Yelkenliler*, 1956; *Liman*, 1960, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Portre*, 1969; *Yelkenliler*, 1969, Ankara Resim ve Heykel Müzesi; *Doğu Anadolu Köyü*, Ankara Resim ve Heykel Müzesi; *Oyuncakçı; Natürmort; Balıklı Natürmort.* **Kitap:** *Renklerin Armoni Sistemleri; Tabiatta ve Sanatta Doku.*

KALPAKÇIOĞLU, Fethi Naci

Bak. FETHİ NACİ

KAM, Ruşen Ferit
(1902-1981)

Türk, kemençeci, yazar. Türk müziğinde son dönemin en güçlü saz sanatçılarındandır.

İstanbul'da doğdu, 28 Temmuz 1981'de aynı kentte öldü. İstanbul Sultanîsi ile Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. Müziğe kemanla başladı. Tamburi Cemil'in en yetenekli öğrencisi sayılan Kadı Fuad Efendi'yle tanıştıktan sonra, ondan kemençe dersleri aldı. Müzik çalışmalarını bu saz üstünde de geliştirerek Dârülelhân'a kemençe öğretmeni oldu. Liselerde, çeşitli öğretim kurumlarında edebiyat öğretmenliği yaptı. 1927'de İstanbul Radyosu'nun kuruluşuyla başlayan radyo çalışmaları 1969'a değin kırk üç yıl sürdü. 1951-1953 yıllarında Ankara Radyosu'nda müdürlük görevinde bulundu. Burada, hazırladığı açıklamalı programlarda Klasik Türk Musikisi Korosu'nu yönetti. İslam ülkeleriyle kurulan kültür ilişkilerine temsilci olarak katıldı. Mısır hükümetinin çağrılısı olarak Kahire Konservatuvarı'nda çalıştı. Son görevleri, Ankara Devlet Konservatuvarı'nda Türk müziği tarihi ve edebiyat öğretmenliği ile TRT sanat danışmanlığı oldu.

Müzik ve edebiyat konularında yazılar da yazdı. Bunların en önemlileri, *Radyo* dergisinde yayımladığı, Türk müziği bestecilerinin biyografilerini veren dizi yazılardır.

Kam bu yüzyılın başlıca kemençe virtüozlarındandı. Tamburî Cemil'in bir yorumcusu olarak kemence çaldı. Ondan ders almamakla birlikte, tekniğini iyi kavramıştı. Bu tekniği kendi müzik anlayışı ve duyarlığıyla işleyerek, oturmuş, olgun bir üslup örneği verdi. Viyolonsel de çalardı. Tek yapıtı olarak bilinen *Hicazkâr Şarkı*, klasik şarkı üslubundan esinlenerek bestelenmiş olmasıyla dikkati çeker.

•**YAPITLAR (başlıca):** *Bestekâr-Şair Nazîm, Hayatı, Eserleri Hakkında Tetkikat*, 1933.

KAMACI, Cemal
(1943)

Türk, boksör. Profesyonel dalda Avrupa şampiyonu olan ilk ve tek Türk boksörü olarak tanınmıştır.

Trabzon'un Maçka ilçesine bağlı Kapı köyünde doğdu. On kardeşin en küçüğüydü. Küçük yaşta ailesiyle birlikte İstanbul'a gitti. Spor hayatına, okula giderken futbol oynayarak başladı. Fındıkzade takımının yaptığı bir maçta ayağı kırıldı. Bu olaydan sonra futbolu bıraktı, boksa merak sardı. Bir rastlantının karşısına çıkardığı Ali Hoca'nın aracılığı ile Fatih Güreş Kulübü'ne girdi ve burada boks çalışmalarına başladı. Daha sonra Fenerbahçe'ye geçti. 1962-1967 arasında 67 ve 71 kilolarda Balkan ikinciliği kazandı. 1967'de profesyonel oldu. Türkiye'de profesyonel boks örgütü bulunmadığı için Avusturya'dan lisans çıkarmak zorunda kaldı. Profesyonel ringlerdeki ilk 28 maçında 22 galibiyet elde etti.

1973'te yaptığı maçta Avrupa Şampiyonu Fransız boksörü Roger Zami'yi sayı hesabıyla yenerek 63,5 kilonun Avrupa profesyonel şampiyonluğunu kazandı. Daha sonra İspanyol Ortiz'e sayı hesabıyla yenilerek "Avrupa şampiyonluğu"nu kaybetti. Bundan sonra şampiyonluğu yeniden kazanmak için yoğun bir biçimde çalıştı. Almanya'da menacer Zeller ile anlaştı. İtalyan Santino Reali'yi beşinci raundda hakem kararıyla, Alman Kurt Hommbach'ı altıncı raundda hakem kararıyla yendikten sonra İtalyan Santino Reali'yi rövanş maçında da yenilgiye uğrattı. Alman boksörü Jacopy'yi birinci raundda, İtalyan Pizzoni'yi de altıncı raundda yendikten sonra 31 Ekim 1975 gecesi Almanya'nın Köln şehrinde yapılan maçta İspanyol boksörü Gomez Fouz'u yedinci raundda hakem kararıyla yenerek kaybettiği "Avrupa Şampiyonu" unvanına yeniden sahip oldu. 11 Kasım 1976 gecesi Avrupa Şampiyonu olarak yaptığı bir jübile ile boks yaşamını sona erdirdi.

KAMBYSES
(? - İÖ 521)

Pers imparatoru. Persler'in Mısır'daki egemenliğini güçlendirmeye çalışmıştır.

Doğum yılı ve yeri bilinmiyor. Aghatana'da (Suriye) öldü. Kambuciya, Kabugiya ve Keykubad adlarıyla da tanınır. Persler'in Ahameniş soyundan II. Kiros'un oğludur. Kiros'un ölümü üzerine İÖ 529'da tahta geçti ve kardeşi Bardia'nın öldürülmesi için emir verdi. Kambyses zalim olmasıyla tanınmıştı; tüm İyonyalılar'ı Aiolyalılar'ı köle sayıyordu. İÖ 525'te Mısır krallığını ele geçirdi. Bu sefere yönetimi altındaki bütün ülkelerin insanlarıyla birlikte Yunanlılar'ı da götürmüştü. Son Mısır Hükümdarı Psammetik'in yerini aldı. Mısır krallarının tüm hukuk ve unvanlarına sahip oldu. XVII. sülaleyi kurdu. Kyrenaika ve Nubia'ya (Sudan) başarısızlıkla sonuçlanan seferler yapmasının ardından Mısır'da yer yer ayaklanmalar çıkması üzerine Mısır halkına karşı şiddet kullanmaya başladı. Daha önce de özel bir yasa çıkartarak evlendiği kız kardeşi Roksan'ı öldürdü. Mısır'ın sınırlarını Habeşistan'a kadar genişletti ve İÖ 522'ye kadar Mısır'da kaldı.

Kambyses'in Mısır'da geçirdiği son yılı Gaumata (Gometas) adlı bir rahibin çıkardığı ayaklanma yüzünden bunalımlı geçti. Bu ayaklanma dinsel ve siyasal bir nitelik taşımaktaydı. Ormuzd dinine karşı olduğu kadar İran fatihlerinin egemenliklerine karşı bir başkaldırmaydı. Gaumata aralarındaki benzerliği kullanarak kendini Kambyses tarafından öldürülmüş olan Kiros'un ikinci oğlu Bardiya olarak tanıttı. Birtakım reformlar yapmak ve genel vergi affı çıkarmak vaadiyle halkı kendi yanına çekmeyi başardı ve Suriye'de krallığını ilan etti. Bu haber üzerine Suriye'ye bir sefer düzenleyen Kambyses yolda Aghatana

denilen yerde bilinmeyen bir nedenle öldü. Kendi eliyle canına kıydığı ya da Darius tarafından öldürüldüğü söylenir.

KAMENEV, Lev Borisoviç (1883-1936)

SSCB'li siyaset ve devlet adamı. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin önderlerindendir.

22 Temmuz 1883'te Moskova'da doğdu, 24 Ağustos 1936'da aynı kentte öldü. Gerçek soyadı Rosenfeld'dir. Bir Yahudi ailesinin oğluydu. Babası mühendisti. 1901'de Tiflis'te ortaöğrenimini tamamladı. Aynı yıl sosyalist görüşleri benimseyerek Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katıldı. Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrenimini sürdürdüğü sırada devrimci çalışmalara katıldığından 1902'de tutuklandı. Serbest bırakıldıktan sonra bir yıl kadar Avrupa'da kaldı. Paris'te Lenin ve diğer Bolşevikler'le ilişki kurdu. 1903'te partinin Bolşevik kanadına katıldı.

1903-1908 arasında Rusya'da siyasal çalışmalarını sürdürdü. 1908'de yeniden Avrupa'ya gitti ve Lenin'le yakın bir ilişki kurdu. 1914'te gizlice Rusya'ya döndükten sonra partinin merkez komitesinin temsilcisi olarak Bolşevik milletvekillerinin Duma'daki (meclis) çalışmalarına yönverdi. Rusya'nın I.Dünya Savaşı'na katılmasına karşı çıktığı için Kasım 1914'te tutuklandı ve Sibirya'ya sürgüne gönderildi. 1917 Şubat Devrimi'nden sonra çıkarılan genel afla serbest bırakılınca Petrograd'a (bugün Leningrad) döndü. Nisan 1917'de parti merkez komitesine ve Petrograd İşçi-Asker Sovyeti prezidyumuna üye seçildi. Geçici hükümetin koşullu olarak desteklenmesini savundu. Ekim 1917'de Zinovyev ile birlikte Lenin'in iktidarı ele geçirme planına; ülke koşulları bakımından erken bularak karşı çıktı. Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra Bolşevikler'in diğer sosyalist partilerle bir koalisyon hükümeti oluşturmasını savundu. Ekim 1917'de Bolşevikler'in oluşturduğu ilk Politbüro'ya girdi ve Tüm Rusya Sovyetleri Merkez Yürütme Komitesi'nin ilk başkanı oldu. 1918'de Brest-Litovsk barış görüşmelerine Rusya delegesi olarak katıldı. 1919'da Moskova Sovyeti'nin başkanı ve partinin yeniden düzenlenen politbürosu üyesi oldu.

Kamenev 1922'de Lenin'in hastalığı sırasında Halk Komiserleri Konseyi başkan yardımcılığı yaptı ve aynı zamanda Zinovyev ve Stalin'le birlikte Troçki'ye karşı oluşturulan Troyka'da (üçlü yönetim) yer aldı. Lenin'in ölümünden ve Troçki'nin etkisinin azalmasından sonra, Stalin bu kez Kamenev ve Zinovyev'in etkisini azaltmak için çaba gösterdi. Kamanev'i 1925'te Moskova Sovyeti başkanlığı ve Halk Komiserleri Sovyeti başkan yardımcılığı görevlerinden uzaklaştırdı. Kamenev 1926'da Zinovyev ve Troçki ile birlikte Stalin'e karşı muhalefete geçti. Bunun üzerine Ekim 1926'da politbürodan, Kasım'da da Merkez Komite'den çıkarıldı. 1926-1927 yıllarında Roma'da büyükelçi olarak görev yapan Kamenev, 1927'de partiden çıkarıldıktan sonra özeleştiri yaparak yeniden partiye kabul edildi. 1932'de geçici olarak, 1934'te de kesin olarak partiden çıkarıldı.

Stalin'e yakınlığıyla tanınan parti önderlerinden Sergey Kirov'un 1934'te öldürülmesinden sonra onun öldürülmesine dolaylı olarak yardım ettiği gerekçesiyle 1935'te 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Ağustos 1936'da Moskova Mahkemeleri sırasında yeniden yargılanan ve Troçki'yle işbirliği yaparak Stalin'i ve diğer parti önderlerini öldürmeyi planlamakla suçlanan Kamenev ölüm cezasına mahkûm edildi ve kurşuna dizildi.

•**YAPITLAR (başlıca):** *Dve Partii*, ("İki Parti"); *Mazhdu dvumya revolyutsiyam*, ("İki Devrim Arasında"); *Bor'ba za mir*, ("Barış İçin Mücadele").

•**BAKINIZ:** LENİN, STALİN, TROÇKİ, ZİNOVYEV.

KAMERLINGH-ONNES, Heike (1853-1926)

Hollandalı deneysel fizikçi. Helyum gazını sıvılaştırmayı başarmış ve üstüniletkenlik olgusunu keşfetmiştir.

21 Eylül 1853'te Groningen'de doğdu, 21 Şubat 1926'da Leiden'de öldü. 1870'te Groningen Üniversitesi'nde fizik ve matematik öğrenimine başladıktan bir yıl sonra Almanya'ya giderek, iki yıl kadar Heidelberg Üniversitesi'nde ünlü kuramsal fizikçi Kirchoff'un ve kimya bilgini Bunsen'in öğrencisi oldu. 1873'te Groningen'e dönüp 1876'da doktora derecesini aldı ve iki yıl sonra Delft Politeknik Okulu'nda asistan olarak görevlendirildi. 1882'de Leiden Üniversitesi'nde deneysel fizik profesörlüğüne atanan Kamerlingh-Onnes, aynı üniversitede gazların kinetik kuramı üzerinde çalışan Van der Waals'in etkisiyle çalışmalarını düşük sıcaklıklar fiziğine yöneltti. 1894'te kurduğu kriyojeni laboratuvarıyla Leiden Üniversitesi'ni düşük sıcaklıklar alanında dünyanın en önemli merkezi durumuna getirdi. 1906'da hidrojen gazını sıvılaştırmak için bir aygıt yaptıktan sonra, 1908'de geliştirdiği bir yöntemle o güne değin gerçekleştirilemeyen helyum gazının sıvılaştırılmasını başardı. Ardından, metallerin çok düşük sıcaklıklardaki özelliklerini araştırmaya ağırlık vererek, 1911'de bir rastlantı sonucu, cıva ve kurşunun mutlak sıfıra yakın bir sıcaklıkta tüm elektrik direncini yitirdiğini, yüksek akım ya da güçlü manyetik alan uygulandığında yeniden normal durumuna döndüğünü gözlemleyerek bu olguya "üstüniletkenlik" adını verdi. Leiden Üniversitesi'ndeki görevini 1923'te emekli oluncaya değin sürdüren Kamerlingh-Onnes, bu çalışmalarıyla, 1913'te Nobel Fizik Ödülü'nü aldı.

Kamerlingh-Onnes, Van der Waals'in 1881'de gerçek gazlar için kurduğu yeni hal denklemini deneysel yoldan kanıtlayabilmek için, çok düşük sıcaklıklara inmek ve gazları sıvılaştırmak zorundaydı. Çünkü denklemin iki parametresi, gaz ile sıvı hal

arasındaki kritik sıcaklık, basınç ve hacim değerlerine bağlıydı. Ancak, basit molekül yapıları nedeniyle bu deneye elverişli olan hidrojen ve helyum gazları, Joule-Thomson olayına uygun olarak oda sıcaklığında ve basınç altında genleşen öbür gazlar gibi soğuma özelliği göstermiyordu. Bu nedenle Kamerlingh-Onnes, sıvı hava kullanarak hidrojeni önce -80°C'a kadar soğuttu, ardından Joule-Thomson genleştirmesiyle sıvılaştırdı. Daha sonra, helyum gazını -220°C'a kadar soğutmak için sıvı hidrojenden yararlandı ve genleştirme yöntemiyle kaynama noktasına (-269°C) kadar getirdiği helyumu sıvılaştırmayı başardı.

Bu sıcaklıklardaki metallerin fiziksel özelliklerini incelerken gözlemlediği üstüniletkenlik olgusu ise, fizikte çığır açacak kadar önemli bir buluştu. Çünkü, 1902'de Kelvin tarafından ortaya atılarak fizikçiler arasında yaygın olarak benimsenen ve düşük sıcaklıklarda elektronların metal atomlarına yapışmasıyla direncin sonsuz biçimde artacağını öngören savı bütünüyle çürütecek sonuçlar getiriyordu. Kamerlingh-Onnes üstüniletkenliğin nedenini, direnci oluşturan Planck titreşkenlerinin düşük sıcaklıklarda enerjilerini yitirmelerine bağladıysa da, bu konunun tutarlı kuramsal açıklaması ancak 1957'de Bardeen, Cooper ve Schrieffer tarafından yapılabilmiştir.

Kamerlingh-Onnes, çeşitli soğutucuların geliştirilmesi, günlük yaşamda, gıda ve ulaşım sanayiinde kullanımı konusunda da çalışmalar yaparak, çağdaş soğutma tekniklerinin temellerini artmıştır.

•BAKINIZ:BARDEEN, CAILLETET, L.COOPER, DEWAR, JOULE, KAPİTSA, KELVIN, SCHRIEFFER, VAN DER WAALS.

KÂMÎ
(1649-1724)

Osmanlı Divan şairi. Lale devrinin tanınmış şairlerindendir.

Edirne'de doğdu, İstanbul'da öldü. Asıl adı Mehmed'dir. Gülşeni tarikatı şeyhlerinden Derviş İbrahim Efendi'nin oğludur. Edirne Mevlevihanesi Şeyhi Neşati Dede'den edebiyat ve Farsça öğrendi. İlmiye mesleğine girdi. Müderrislik yaptı. Bağdat, Galata kadılıklarında, Fetva Eminliği ve Evkaf-ı Hümayun müfettişliklerinde bulundu. "Mekke Mollalığı" payesine ulaştı.

Tasavvuf içerikli şiirleri *Divan*'ında toplanmıştır. III.Ahmed'in hastalıktan kurtulması üzerine yazdığı *Sıhhatnâme*'yi, namazla ilgili *Nefîse-i Uhreviye*'yi, Taşköprîzâde Ahmed'in *Şakâik-i Nu'mâniye*'sinden büyük ölçüde yararlanıp Hanefi fıkıhçılarının yaşamöykülerini anlatan *Tabakât-ı Hanefiye*'yi yazmıştır.

Kâmî, zevk ve eğlence içinde geçen Lale devri yaşantısını edebiyata da yansıtmıştır.

•YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine No.926); *Sıhhatnâme*, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan No. 821); *Tabakât-ı Hanefiye*, (Bayezid Devlet Kütüphanesi, No: 5061); *Firuznâme*, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan No: 2015).

KÂMİL PAŞA
(1832-1913)

Osmanlı sadrazamı. II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde dört kez sadrazamlık yapmıştır.

Mehmed Kâmil Paşa Kıbrıs'ta Lefkoşe'de doğdu, 14 Kasım 1913'te aynı yerde öldü. Topçu yüzbaşısı Salih Ağa'nın oğludur. 1845'te Kahire'ye gitti, orada Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca ve Rumca öğrendi. Çok dil bilmesi nedeniyle Mısır hıdivi Abbas Paşa'nın (1848-1854) yanına binbaşı rütbesiyle yaver olarak girdi. Onun oğlu İlhami Paşa'ya öğretmenlik yaparak birlikte Avrupa'yı dolaştı. İlhami Paşa'nın ölümü üzerine Mısır'dan ayrıldı.

1860'ta Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın isteğiyle Kıbrıs evkaf müdürlüğüne atandı. Üç yıl sonra Tuzla kazası mutasarrıflığına, aynı yıl içinde de Kıbrıs defterdarlığına getirildi. Sayda ve Şam muhasebeciliklerinde bulunduktan sonra, 1864'ten sonra sırasıyla Beyrut, Trablusşam, Halep, Filibe, Kudüs, Hersek, yeniden Beyrut, yeniden Kudüs, Sakız ve üçüncü kez Beyrut mutasarrıflık görevlerini yaptı. 1877'de vezir payesiyle Kosova ve Halep valilikleri yaptı. 1879'da önce Dahiliye Nezareti müsteşarı, sonra evkaf nazırı oldu. 1880'de kısa bir süre maarif nazırlığı yapan Kâmil Paşa, 1882'de yeniden evkaf nazırı oldu. 1883'te atandığı Aydın (İzmir) valiliği sırasında bölgede süren eşkıyalık hareketlerini sona erdirdikten sonra, İstanbul'a ünü artmış olarak döndü. 25 Eylül 1885'te Said Paşa'nın istifasıyla boşalan sadrazamlığa getirildi.

Kâmil Paşa bu görevde altı yıl kaldıktan sonra 4 Eylül 1891'de azledildi. Dört yıl hiçbir görev almadıktan sonra, II. Abdülhamid tarafından Ermeni sorununu iyi bilmesi ve bu konuda başarılı bir siyaset izlemiş olması nedeniyle 2 Ekim 1895'te yeniden sadrazamlığa getirildi. Kendisinden devlet mekanizmasını düzeltmesini isteyen padişaha sunduğu yazılı raporda, ilk reform olarak sadrazama nazırları seçme yetkisinin verilmesini önerdi. Bu öneri karşısında kuşkuya düşen II. Abdülhamid aynı yıl içinde onu hemen azletti. Sürgün olarak Halep'e atanmakla birlikte hastalığı gözönüne alınarak Aydın valiliğine gönderildi. Bu görevi sırasında padişaha ulaştırılan jurnaller üzerine, hakkında Rodos'a sürgün kararı çıkarıldı. Ancak Kâmil Paşa İngiliz Konsolosluğu'na sığındı. Padişahın güvence vermesinden sonra 1907'de İstanbul'a döndü ve Nişantaşı'ndaki konağına çekildi.

II. Meşrutiyet'ten sonra 5 Ağustos 1908'de üçüncü kez sadrazam oldu. Meclis-i Mebusan'ın toplanması için büyük bir çaba gösterdi. Ancak 14 Şubat 1909'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sürekli olarak devlet işlerine karışmasını öne sürerek sadrazamlıktan istifa etti. 1911'de Hindistan gezisine çıkmış olan İngiltere Kralı V. Georges ile görüşmek üzere Mısır'a gitti. Bu görüşme sırasında krala Osmanlı Devleti'nin durumu konusunda düşüncelerini anlattığı gerekçesiyle, İttihat ve Terakki yanlısı gazetelerin ağır eleştirilerine uğradı. İstanbul'a döndükten

sonra Ahmed Muhtar Paşa hükümetinde Şura-yı Devlet reisi oldu. Bir süre sonra 29 Ekim 1912'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın desteğiyle dördüncü kez sadrazamlığa getirildi. Ancak İttihat ve Terakki'nin 23 Ocak 1913'te düzenlediği Babıâli baskınıyla bu makamda fazla kalamadan düşürüldü. Lefkoşe'ye yerleşti ve orada öldü.

Kâmil Paşa Batılı devletler ve özellikle İngiltere tarafından tutulan bir sadrazamdı. Bununla birlikte her dönemin yöneticileriyle çalışmasını bilmiştir.

•**YAPITLAR (başlıca):** *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, 3 cilt, 1909-1911; *Said Paşa'ya Cevap*, 1910; *Hatırat-ı Sadr-ı Esbak Kâmil Paşa*, 1913.

•**BAKINIZ:** ABDÜLHAMİD II, SAİD PAŞA.

KAMU, Kemalettin
(1901-1948)

Türk, şair. Milli Edebiyat hareketinin önemli temsilcilerindendir.

15 Eylül 1901'de Bayburt'ta doğdu, 6 Mart 1948'de Ankara'da öldü. İlköğrenimini özel olarak yaptı. Erzurum'da başladığı rüştiyeyi Refahiye'de tamamladı. Babasının ölümü üzerine, annesiyle birlikte önce Sıvas ve Kayseri'ye, daha sonra ağabeysinin yanına, Bursa'ya gitti. Kurtuluş Savaşı'nın başlaması üzerine İstanbul Erkek Muallim Mektebi'ndeki öğrenimini bırakarak Ankara'ya geçti. Matbuat Umum Müdürlüğü'nde çalıştı. 1923'te İstanbul'a dönerek, sınavla Erkek Muallim Mektebi'ni bitirdi. Daha sonra Anadolu Ajansı'nda çalıştı. 1933'te ajans temsilcisi olarak gönderildiği ve 1938'e değin kaldığı Paris'te siyasal bilgiler dalında yükseköğrenim yaptı. 1939 ve 1943'te Rize, 1946'da da Erzurum'dan milletvekili seçilerek Meclis'e girdi. TDK Terim Kolu başkanlığı yaptı.

Kamu şiire çocukluğunda başlamış ve ilk şiirlerini aruz ölçüsüyle yazmıştır. Mütareke dönemi ve Kurtuluş Savaşı yıllarındaki şiirleriyle ün kazanmıştır. Hece ölçüsüne geçtiği ve Milli Edebiyat hareketi ilkelerini benimsediği bu dönemde yalın bir dille, yurt sevgisi, kahramanlık, savaş ve zafer temalarını işlemiştir. Halk edebiyatının dil ve biçim özelliklerinden yararlanmıştır. Aşk ve gurbet konulu şiirleriyle, özellikle de "Gurbet" adlı şiiriyle tanınmıştır. Çeşitli dergilerde yayımlanan şiirleri, ölümünden bir yıl sonra, Rıfat Necdet Evrimer tarafından derlenmiştir.

• **KAYNAKLAR:** N.Esin, *Milli Mücadele'nin Şairi Kemalettin Kamu*, 1973; R.N. Evrimer, *Kemalettin Kamu, Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirleri*, 1949; M.Gökçe, *Kemalettin Kamu*, 1958.

• **BAKINIZ:** ÇAMLIBEL.

KAN, Suna
(1936)

Türk, kemancı. Konser ve resitalleriyle dünyaca tanınmış bir yorumcudur.

Adana'da doğdu. Beş yaşında keman öğrenmeye başladı. Ankara'da çeşitli öğretmenlerden dersler aldı. Dokuz yaşında ilk konserini verdi. 1948'de İdil Biret ve kendisi adına çıkarılan özel bir yasayla öğrenimini sürdürmek üzere Fransa'ya gönderildi. Paris Konservatuvarı'na girdi ve Gabriel Bouillo'nun öğrencisi oldu. 1952'de bu okulu, birincilik ödülü kazanarak bitirdi. 1954'te Cenevre ve Viotti yarışmalarında birincilik, 1956'da Münih Yarışması'nda ikincilik, Marguerite Long-Jacques Thibaud Yarışması'nda beşincilik ödüllerini kazanarak uluslararası düzeyde tanınmaya başladı. Ünlü sanatçılarla ve orkestralarla birlikte Türkiye'de ve yurt dışında birçok konser verdi. Avrupa, Asya ve Afrika'daki çeşitli ülkeleri kapsayan turneler gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nda solist olarak görev aldı.

Devlet sanatçısı olan Suna Kan, çok geniş bir repertuara sahiptir. Beethoven ve Brahms'ın tüm keman sonatlarını yorumlamıştır. Teknik gücüne, duyarlı bir çalış tarzı eşlik eder. Türk bestecilerin yapıtları üzerinde de çalışmış, tanınmaları için çaba göstermiştir. Kişisel çalışmalarının yanı sıra, Ferhunde Erkin'le oluşturduğu ikiliyle ve eşi viyolacı ve müzik eleştirmeni Faruk Güvenç'le (1926-1982) kuruluşuna katıldıkları TRT Ankara Oda Orkestrası'ndaki çalışmalarıyla Türkiye'deki konser yaşamının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

KANAD, Halil Fikret
(1892-1974)

Türk, eğitimci. Pedagoji alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

Serfiçe'de (bugün Yunanistan'da) doğdu, 4 Ekim 1974'te Ankara'da öldü. Ortaöğreniminden sonra Maarif Nezareti tarafından Almanya'ya gönderildi. Berlin ve Leipzig üniversitelerinde felsefe öğrenimi gördü. 1917'de pedagoji doktoru olarak yurda döndü. Bir süre İstanbul'da lise öğretmenliği yaptıktan sonra 1927'de Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmenliğine atandı. 1935'te maarif müfettişi oldu. 1936'da Talim ve Terbiye Kurulu üyeliğine getirildi. Daha sonra yeniden Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmenliğine döndü. 1956'da emekli oluncaya değin burada çalıştı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Terbiye ve Tedris Tarihi*, 2 cilt, 1930; *Muasır Terbiye Ülküleri*, 1933; *Pedogoji*, 2 cilt, 1941; *Ailede Çocuk Terbiyesi*, 1941; *Milliyet İdeali ve Topyekün Milli Terbiye*, 1942; *Pedagoji Tarihi*, 1948; *Terbiye Sosyolojisi*, 1958.

KANADA
(İÖ 7.-6.yy)

Hintli filozof. *Vaisesika* adı verilen atomcu felsefe akımının kurucusudur.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. *Sutra* ("Özdeyişler") adlı kitapta toplanan yazılarının ve kullandığı felsefe kavramlarının incelenmesinden İÖ 7.yy ile 6.yy dolaylarında yaşadığı anlaşılmaktadır. Kimi kaynaklara göre Anadolulu bilge Thales'in çağdaşıdır.

Kanada'nın felsefe ile ilgili görüşleri biri yöntem, öteki varlığın yapısı olmak üzere iki konu üzerinde yoğunlaşır. Ona göre felsefeye yöntem sorunuyla girilir. Yöntemin anlatma, açıklama ve kanıtlama gibi üç ilkesi vardır. Anlatma, ele alınan konunun genel çizgileriyle ortaya konması, başka sorunlardan ayrılan yanlarının, biçim bakımından gösterilmesidir. Tanımlama, konuyu bütün özellikleriyle, nitelikleriyle açıklamak, içeriğini aydınlığa çıkarmaktır. Kanıtlama ise sorunun çözümüne yarayan bütün belgeleri ortaya koyarak karşılaştırmalı biçimde incelemektir. Kanıtlamanın *padârtha* adı verilen kategorileri vardır. Bunlar da töz, nitelik, devinme ya da davranış, genellik, türlülük, bağlantı olmak üzere altıdır. Kanıtlamanın en önemli ilkesi tözdür. Kanada, tözün bir değil dokuz olduğunu ileri sürer. Bu dokuz tözden toprak, su, ateş, hava, esir gibi beşi özdeksel, zaman, uzay, can ve bilinç olan dördü de tinseldir. Bunların kendilerine özgü nitelikleri, yapısı, biçimi vardır. Tözlerin bu değişikliği varlık türlerinin oluşmasını sağlar.

Toprak katıdır, başlıca özelliği de kokulu olmasıdır. Toprağı oluşturan öğeler (atomlar) yoğundur, katı nesnelerin oluşmasını sağlar. Su, sıvıları oluşturan tözdür, başlıca niteliği soğukluktur, toprak dokunma duyusuyla algılanır. Ateş nesnelere renk veren, kendi de renkli olan tözdür, niteliği sıcaklıktır. Hava ise sıcak olan ateşle, soğuk olan sudan ayrı bir nitelik taşır. Dokunmakla kavranabilir ve ılıktır. Esirin başlıca özelliği sestir, özü bakımından yalınçtır, bütün uzaya yayılmıştır. Bu beş tözü kuran atomlar ölümsüzdür, kendi aralarında, belli bir orana göre ikişer ikişer kaynaşarak bütün nesneleri oluşturur.

Zaman ve uzay soyut ilkeleri kuran birer tözdür. Bilinç ve tin ise canlılık ve kavramayı sağlar. Özdekle ilgili beş töz, beş duyuya karşılıktır. Öteki dört töz ise duyularla bağlantılı değildir. Kanada'nın düşüncesinde *manas* adı verilen tözün, bilinç, düşünme yeteneği, kavrama gücü gibi anlamlarda kullanıldığı görülür. Onun dilinde ayrım, birey, tikel, öz gibi değişik anlamlara gelen *vaisesika* kavramı, varlığı oluşturan töz, öğe, atom karşılığı da söylenir. Nesneleri oluşturan tözler söz konusu olduğunda *vaisesika* atom, nesneleri birbirinden ayıran nitelikler düşünüldüğünde, ayrım, dirilik ve canlılık göz önüne getirildiğinde de, devindirici güç anlamını içerir.

Kanada'ya göre özdeğin belli nitelikleri vardır. Bunlar da sıcaklık, renk, koku, tat, nitelik, sayı, esneklik, bağlantı, ayrışım, öncelik, sonralık, ağırlık gibi belli bir yerde ve belli bir durumda duyularla algılanır. Bu niteliklerin özdekle olan ilişkileri özdeğin özelliğine göre, değişik orandadır. Özdekle bağlantılı olguların nedeni yer değiştirmekle sonuçlanan devinimdir. Devinim yukardan, aşağıdan, önden, yandan, yatay olmak üzere beş türlüdür.

Nesnelerin türlülüğü, büyüklüğü, küçüklüğü onları oluşturan atomların niceliğinden, niteliğinden dolayıdır. Su yalnız su atomlarından, toprak toprak atomlarından, ateş ateş atomlarından oluşur. Bir nesneyi oluşturan atomların çokluğuyla büyüklüğü, azlığıyla küçüklüğü orantılıdır. Nesnelerin oluşmasını sağlayan beş öğe sayısınca da bireşim vardır.

Tin ve can

Kanada'nın felsefesinde tin ve can *(manas)* birbiriyle bağlantılı iki ayrı tözdür. Tin bireysel bir ilkedir, belli bir biçimi, sınırlandırılmış bir yeri yoktur. Manas ise gövdeyi devindiren, dirilik kazandıran tözdür. Bilinç bu iki tözle bağlantılıdır, ancak *manas*'la olan ilişkisi tinden çoktur. Gövdede olan değişiklikler *manas* aracılığıyla duyulur. Bu duyma ya sevinç, ya da üzüntü ve acı doğurur. *Manas* da, tin de soyut birer varlık değildir. İnsan gövdesi, başta toprak olmak üzere, değişik atomlardan oluşmuştur. Nitekim, katılık, renk, koku gibi toprağa özgü özellikler, gövdede görülmektedir.

Kanada'nın ileri sürdüğü atomcu yöntem görüşünü kendinden yüz yıl sonra gelen Gotama yeniden ele almış, yorumlamış, geliştirmiştir. Leukippos, Demokritos gibi filozofların işledikleri atomculuk sorunu bağımsız bir felsefe öğretisi niteliği kazanmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Sutra*, (ö.s.), 1828. ("Özdeyişler").
- KAYNAKLAR: B.Faddegon, *The Vaisesika System Described With the Help of the Most Ancient Texts*, 1918; R.Garbe, *Sâmkhya-Philosophie*, 1917.

- BAKINIZ: DEMOKRİTOS, GOTAMA, LEUKIPPOS, THALES.

Varlığın öğeleri ve töz

KANDINSKY, Wassily
(1866-1944)

Rus asıllı Alman ressam. Anlatımcı Soyutlama'nın (Ekspresif Abstraksiyon) öncülerinden ve en büyük temsilcilerindendir.

4 Aralık 1866'da Moskova'da doğdu, 15 Aralık 1944'te Paris yakınlarında Neuily-sur-Seine'de öldü. Çocukluğu Odessa'da geçti. 1866'da gittiği Moskova'da hukuk ve iktisat eğitimi gördü. Köylülerin yargılama geleneklerini incelemek üzere gittiği yörelerde köylü sanatı ile ilgilendi. 1895'te Moskova'da açılan Fransız İzlenimcileri (Empresyonistler) sergisindeki yapıtlardan etkilenerek ressam olmaya karar verdi. Bu amaçla 1896'da gittiği Münih'te önce Yugoslav Ressam Anton Azbe'nin (1862-1907) atölyesine devam etti, sonra da Akademi'de Franz von Stuck'un (1863-1928) yanında çalıştı. 1901'de Phalanx adlı grubu kurdu. Hollanda, Tunus ve İtalya'yı gezdi. Bir süre Paris yakınlarındaki Sévres'de yaşadıktan sonra 1908'de Münih'e döndü. 1909'da Alexey von Jawlensky ve Alfred Kubin'le (1877-1959) Yeni Sanatçılar

Nitelikler

Üslupsal gelişiminin birinci dönemi

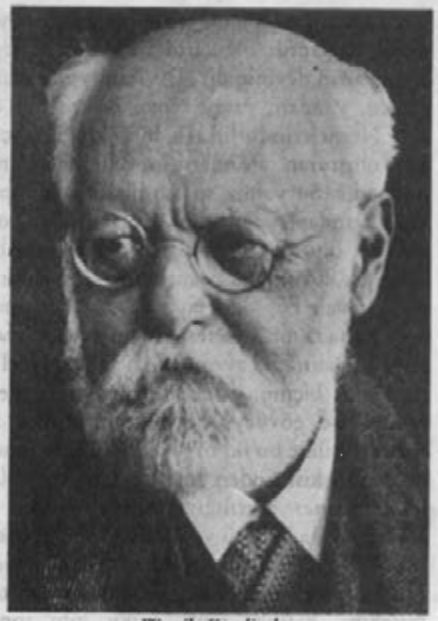

Wassily Kandinsky

Birliği'ni (Neue Künstlervereinigung) kurdu. 1911'de Franz Marc ile tanıştı ve Yeni Sanatçılar Birliği'nden ayrılan arkadaşları ile çağdaş Alman sanatını büyük ölçüde etkileyen Der Blaue Reiter grubunu kurdu. 1914'te I. Dünya Savaşı başlayınca Rusya'ya dönmek zorunda kaldı.

Bauhaus dönemi

Kandinsky Sovyet Devrimi'ni izleyen ilk yıllarda çeşitli etkinliklerde bulundu. Halk Eğitimi Komiserliği'nin (Narkompros) Görsel Sanatlar Bölümü'nde (İZO) ve Sanat Kültürü Enstitüsü'nde (İnkhuk) görevler üstlendi. Ancak bu kurumlarda o dönemde egemen olan Yapımcılar'a (Konstrüktivistler) karşı, sanatta ruhsal değerleri savunduğu için önerdiği programlar geri çevrildi. Benzer bir programı aynı yıllarda Bilimler Akademisi'nin Güzel Sanatlar Bölümü için de tasarladı, ancak bu program da uygulamaya sokulmadı. 1921'de SSCB'den ayrıldı ve Almanya'da Weimar'a yerleşti. Aynı yıl Bauhaus Okulu'nda öğretmenliğe başladı. Bu okul 1933'te Nasyonal Sosyalist yönetim tarafından kapatılıncaya değin bu görevini sürdürdü. Daha sonra Fransa'ya geçerek ölümüne değin Neuily-sur-Seine'de yaşadı.

Son yapıtları

İlk resimleri

Kandinsky'nin ilk yapıtlarından 1900-1908 arasındakiler çeşitli doğa çalışmalarıdır. Bunların bazısını doğrudan doğa karşısında gerçekleştirmiş, bazısını ise gezdiği ülkelerden edindiği izlenimlerle sonradan yapmıştır. Üslupsal olarak hemen hemen tümü Fovizm ve Dışavurumculuk (Ekspresyonizm) gibi öncü sanat akımlarının etkisi altındadır. 1908-1910 arasında, Bavyera'nın Murnau bölgesinden görüntüleri konu alan resimleri Kandinsky'nin sanatında yeni ve özgün bir başlangıcı haber verir. Bunlarda Fovizm'in renkçilik anlayışı ile geleneksel Kuzey Dışavurumculuğu'nun etkileyici bir bileşiminin arandığı izlenir. Doğa karşısında gerçekleştirilmiş olmalarına karşın, gerçek görüntüye bağlı olmayan biçimleri ve renk uyumlarının zenginliğiyle dikkati çekerler.

Kandinsky'nin bundan sonraki üslupsal gelişimi üç döneme ayrılır. 1910-1914 arasındaki ilk dönemde yedi tane büyük boyutlu *Kompozisyon* ve kırk dolayında *Doğaçlama* yapmıştır. Bu döneminin ilk ürünleri büyük oranda soyut bir biçimcilik anlayışıyla belirginlik kazanır. 1910'da yaptığı bir suluboya, soyut resmin ilk örneği sayılır. Öte yandan *Kompozisyonlar* ve *Doğaçlamalar*'dan bazısı figüratif öğeler içerirse de, tümü ya tam anlamıyla soyut, ya da aşırı düzeyde soyutlanmış bir biçimcilik anlayışına dayanır. Örneğin daha çok Rus masal ve efsanelerinden kaynaklanan *Doğaçlamalar*'da, atlılar, atlar, dağlar, kubbeli yapılar gibi doğadan gelen görüntüler, biçimin ya da rengin katışıksız bir plastik düzeyde algılanmasına engel olmaz. Öte yandan, taslak niteliği ağır basan *Doğaçlamalar*'ın tersine, *Kompozisyonlar* kendiliğinden bir davranışın yansıtıldığı anlık oluşumlar değildir. Bunlar suluboya desen, yağlıboya taslak vb. gibi araştırma ve hazırlık aşamalarından geçerek belli bir zaman süresinde gerçekleştirilmiş resimlerdir. Yine de biçimsel açıdan *Doğaçlamalar* kadar taze ve canlıdırlar.

Kandinsky'nin bu yıllarda yayımladığı *Über das Geistige in der Kunst* ("Sanatta Tinsellik Üzerine") adlı kitabı *Kompozisyonlar* ve *Doğaçlamalar*'da güttüğü estetik kaygıların bir açıklaması niteliğini taşır. Bu kitaba göre resmi yaratma istemi, evrenin yaratılışına benzer "kozmik" bir olaydır. Resim, sanatçının iç dünyasının bir yansıma alanı olduğuna göre, içerdiği her biçim ya da renk onun içsel gereksinimlerinin nesnel karşılığıdır. Kandinsky, buradan yola çıkarak birer "senfoni" gibi düşündüğü *kompozisyonlar*'ında zengin ve dengeli bir biçimsel sonuç elde etmeyi amaçlamıştır.

Üslupsal gelişiminin ikinci dönemi

Kandinsky'nin üslupsal gelişiminin ikinci dönemi Bauhaus'da geçirdiği yılları kapsar. Bu dönemin ürünleri "soğuk" olarak nitelenirlerse de, gerçekte akılcı bir davranışla ulaşılmış disiplinli bir biçimcilik anlayışı ortaya koyarlar. Bütünüyle soyut bir bağlam içinde ele alınan bu yapıtlarda sağlam bir kompozisyon kuruluşu ile yabancı vegeometrik yapı egemendir. Çoğunda, Kandinsky'nin en yetkin biçim olarak benimsediği "daire" motifi yinelenmiştir.

Üslupsal gelişiminin üçüncü dönemi

Paris dönemi olarak anılan son yapıtlarında Kandinsky'nin geometrik üslubu giderek yumuşamıştır. Gene soyut bir biçimcilik anlayışının egemen olduğu bu resimlerde, Sibirya bozkırlarının halk sanatında kullanılan bezeme öğeleri ile bilinçaltından kaynaklanan biçimleri, yarı geometrik, yarı süslemeci bir anlayış içinde birleştirmeye yönelmiştir.

Genel bir değerlendirmede Kandinsky'nin resmi, Alman Dışavurumculuğu'nun düzensizlikleri ile Rus halk sanatı öğelerinin ve Fransız öncü (avangard) sanat akımlarından gelen bazı tutum ve biçimlerin bir arada kullanılmasına dayanır. Bütün bunlar tam anlamıyla yetkin bir bireşim oluşturmazsa da, duygu ile düşüncenin, ölçü ile sezginin, mantık ile imgelemin dengeli bir biçimde bütünleştirilmesinin ürünleridir. Bu nitelikleriyle Kandinsky'nin sanatı başta Soyut Dışavurumculuk (Abstre Ekspresyonizm) olmak üzere soyut eğilimlerin büyük bir çoğunluğu için çıkış noktası olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Bavyera Manzarası*, 1905-1908; *Murnau Kır Manzarası*, 1909, Sanat Müzesi, Düsseldorf; *Doğaçlama 6 (Afrika Doğaçlaması)*, 1910, Devlet Galerisi, Münih; *Kompozisyon II*, 1910, Guggenheim

Müzesi, New York; *Siyah Eğri*, 1912, Modern Sanat Müzesi, Paris; *Adlandırılmamış Doğaçlama*, 1912, Guggenheim Müzesi, New York; *Düşsel Doğaçlama*, 1913; *Doğaçlama 30*, 1913, Chicago Sanat Enstitüsü, *Bahar*, 1914, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Yaz*, 1914, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Füg*, 1914, Guggenheim Müzesi, New York; *Vurgulanmış Köşeler*, 1923, Guggenheim Müzesi, New York; *Oklar*, 1927; *Kompozisyon IV*, 1936 Modern Sanat Müzesi, Paris; *Kaprisli Biçimler*, 1937, Guggenheim Müzesi, New York; *Kompozisyon*, 1937; *Daire ve Kare*, 1943; Beş Parça, 1944. **Kitap:** *Über das Geistige in der Kunst*, 1912; ("Sanatta Tinsellik Üstüne"); *Selbstbiographie*, 1913, ("Otobiyografi"); *Punkt und Linie zur Fläche*, 1926, ("Nokta ve Çizgiden Yüzeye"); *Regard sur le Passé*, 1946, ("Geçmişe Bakış").

- **KAYNAKLAR:** Ch.Estienne, *Kandinsky*, 1950; W.Grahmann, *Wassily Kandinsky, Life and Work*, 1958; R.Korn, *Kandinsky und die Theorie der Abstrakten Malerei*, 1960; J.Lassaigne, *Kandinsky: A Biographical and Critical Study (Taste of Our Time)*, 1964.

- BAKINIZ: GROPIUS, KLEE, MARC, MATISSE, MUNCH.

Soyut Sanat

Sanatın evrimi içinde "soyut", çeşitli uygarlıkların sanatları içinde özellikle süsleme alanında yer almış, başlı başına plastik sanatlarla ilgili bir terim olarak ancak 20. yy'da ortaya çıkmıştır. Bu çağda soyut terimi, doğayı kopya etmeye dayanan geleneksel Avrupa akımlarına bir tepki olarak dönemin aşırı akımları için kullanılmış ve üstüne çeşitli sanatçılar ve sanat yazarları, farklı tanımlamalar ve yorumlar yapmışlardır. Oldukça esnek olan bu tanımlamalar çerçevesinde, kapsadığı alan ve sınırları kesinliğe kavuşamamış, bu nedenle de giderek tartışmalı bir konuma gelmiştir. Genelde bazı yönleriyle birbirinin karşıtı olabilen iki ayrı eğilimi tanımlamak için kullanıldığı görülür. Bunlardan birincisi doğal biçimlerin yalın formlara indirgenmesidir. Bu yöntemde ya Cézanne* ve Klee'nin* yapıtlarında çıkış noktası olarak kullandıkları gibi temel doğal biçimler tutulup ayrıntı ve çeşitlemeler ayıklanır, ya da İngiliz ressam Ivon Hitchens'in (1893-1979) resimleriyle C.Brancusi'nin* heykellerindeki gibi doğal biçimler, kişisel yorumlamalarla bağımsız biçimlere dönüştürülür. Temsili olmayan, "non-objektif" ya da "non-figüratif" adları ile anılan ikinci eğilimde ise doğal biçimlerin soyutlanmasına gidilmez, temsili olmayan biçim ve düzenler, yapımcı (konstrüktif) bir yöntemle bir araya getirilir. Bu eğilimi, anlatımcı (ekspresif) ve geometrik olarak ikiye ayırmak olasıdır. Geometrik soyut, Maleviç'in* suprematist resimlerini, Moholy-Nagy* ve N.Gabo'nun* heykellerini ve Mondrian* ile B.Nicholson* gibi sanatçıların yapıtlarını kapsar. Anlatımcı soyut türe ise Kandinsky'nin*, Miro'nun*, Arp'ın*, F.Kline'ın* ve B.Hepworth'ün* bazı yapıtları dahil edilebilir. Bu sanatçılar içinde Kandinsky, 1910'da Dışavurumculuk'un (Ekspresyonizm) egemen olduğu temsili bir resim ortamında ilk soyut yapıt veren sanatçı olarak nitelenmiştir. Fransa'da 1912'de Orfizm, 1913'te ABD'de Syncromizm, aynı yıllarda Rusya'da Suprematizm ve Rayonizm, 1917'de Hollanda'da De Stijl ilk soyut akımlardır. 1930'lardan sonra ve özellikle de II. Dünya Savaşı'nın ardından, soyutlamanın çeşitli biçimleri sanata egemen olmuş, Fransa'da Soyutlama-Yaratma (Abstraction-Création) ve Art Informel, ABD'de önce Soyut Dışavurumculuk (Abstre Ekspresyonizm), sonra da Renk Alanı Resmi (Color Field Painting), Minimalizm, Op Art gibi akımlar soyut çalışmaları içermiştir.

KANG-HSİ
(1654-1722)

Çin imparatoru. Yönetimi sırasında Çin, tarihinin en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır.

4 Mayıs 1654'te Pekin'de doğdu, 20 Aralık 1722'de aynı kentte öldü. Özel adı Hsüan-yeh, hanedan adı ise Şeng-tsu'dur. Çin töresi gereği, hükümdarlık döneminin adı olan Kang-hsi ile tanınır. Babası İmparator Şun-çih, Tunguz kavimlerinden Mançular'dandı. Çin Seddi'nin kuzeyinde oturan, hayvancılık ve avcılıkla geçinen göçerler olan Mançular, 1644'te Çinli Ming hanedanını devirmiş, Çin'i egemenliği altına alan son Altay kökenli hanedan olan Çing hanedanını kurmuşlardı.

Kang-hsi Şubat 1661'de babasının ölmesi üzerine 7 yaşındayken tahta geçti. Büyüyünceye değin, dört naipten oluşan bir meclisin vesayeti altına girdi. 15 yaşına gelince yönetimi eline aldı. 1670 başında Güney Çin'de bağımsız devletler kurmak için ayaklanan Çinliler'e karşı harekete geçti. 1677'de Fukyen ve Kanton bölgelerini, 1681'de de Yunnan'ı işgal etti. Tayvan (Formoza) Adası'na egemen olan Çeng ailesini denizaşırı seferler sonucu 1683'te yendi. Böylece, 1644'ten beri varlığını korumakta olan eski Ming hanedanının güç odakları yok edilmiş oldu.

Çin-Rusya ilişkileri

Kang-hsi gerçekçi ve esnek bir dış politika izleyerek özellikle Moğollar'a ve Çarlık Rusyası'na karşı büyük başarılar kazandı. 17. yy'ın başından beri Amur Irmağı çevresinde ve Kuzey Mançurya'da ilerleyen Ruslar bölgede ticari ve askeri koloniler kurmuşlardı. Kang-hsi'nin Ruslar'ın bölgedeki yayılmasını önlemek ve bölgeyi imparatorluk topraklarına katmak için 1685-1686 yıllarında düzenlediği saldırı, Ruslar'ın Sibirya'ya dek çekilmeleriyle sonuçlandı. Eylül 1689'da imzalanan Nerçinsk Antlaşması'yla Ruslar ticari ödünler karşılığında Amur Irmağı'nın güneyinde kalan tüm toprakları Kang-hsi'ye bıraktılar. Çin'in bir Batı devleti ile yaptığı ilk diplomatik antlaşma olmasından dolayı tarihi önem taşıyan bu antlaşmayla, Çin-Rusya ilişkileri belirli bir temele oturdu, iki ülke arasında beliren kuzeybatı ve Orta Asya sınırı uzun yıllar değişmedi.

Orta Asya ve Moğolistan'da egemenliğini sağlaması

Kang-hsi'nin ikinci başarısı Orta Asya ve Moğolistan'da Çin'in egemenliğini kurması oldu. 1696'da 80.000 kişilik ordusuyla Batı Moğol kavimlerinden Sungarlar'ın Kağanı Galdan'ı göçebe savaşçılarıyla birlikte Kerulen Irmağı yakınında yendi. Kang-

Kültürel etkinlikleri

Kang-hsi

hsi'nin Moğol atlı savaşçıları üzerinde bu denli başarılı olması, düzenli atlı ordulara ve barut teknolojisine sahip olmasından kaynaklanıyordu. Kang-hsi döneminde Tibet ve İli Irmağı havzası da Çin'e bağlandı. Böylece, Çin Orta Asya'nın Pamir Platosu'na dek uzanan bölümüne yeniden egemen oldu.

Kang-hsi Avrupalılar'la ilişkilerini Cizvitler aracılığıyla sürdürdü. Matteo Ricci'den beri Çin sarayında matematik, teknoloji, astronomi alanlarında danışmanlık yapan Cizvitler, 16. ve 17. yy'da Akdeniz bölgesinde gelişen barut teknolojisindeki ilerlemeleri Doğu'ya aktararak Mançular'ın askeri alandaki gelişmelerine ön ayak olmuşlardı. Ayrıca ülkenin kültürlü seçkinleriyle yakın ilişkiler de kurmuşlardı. Ancak, 1705'te Papa'nın Çinli Katolikler'in geleneksel Çin tapınma yöntemlerini kullanmalarını ve bu tür dinsel ayinlere katılmalarını yasaklaması, Kang-hsi tarafından "haddini bilmezlik" olarak nitelendirildi. Bu olay Cizvitler'in saraydan uzaklaştırılmalarına ve Avrupalılar ile ilişkilerin bozulmasına yol açtı.

Kang-hsi ülkenin güneyinde yürüttüğü imar çalışmaları ve kültürel etkinliklerle Güney Çin'de yaşayan nüfuzlu ve seçkin eşrafın desteğini kazandı. Bu destek Çinliler tarafından yabancı ve barbar bir kavim olarak algılanan Mançular'ın ülkede egemenliklerinin pekişmesine yardımcı oldu. Huai ve Sarı ırmaklarında sulama ve ulaşım tesisleri kurdu, Pekin'e uzanan Büyük Kanal onarıldı. Böylece ayni vergi olan tahılın kuzeye ulaşması ve iktisadi yaşamın canlanması sağlandı. Öte yandan saray, Güney Çin'de yaşayan seçkin Konfüçyüsçü bilginlere, sanatçılara ve düşünürlere açıldı. Kang-hsi'nin 1670'te çıkardığı Kutsal Ferman'la Konfüçyüsçü ahlak kuralları devlet tarafından benimsendi.

Kang-hsi'nin iktidarı sırasında saray bilginleri ve sanatçıları birçok kalıcı temel yapıt hazırladılar. Bu yapıtlardan en ünlüsü hâlâ kullanılan 42.000 Çin harfini içeren *Kang-hsi Sözlüğü* oldu. Bu sözlük, uyaklı bileşik sözcükler sözlüğüyle birlikte Çince yazı kurallarının bir sisteme kavuşmasını sağladı. Sarayda yaratılan diğer yapıtlar arasında bir Çin atlası, 10.000 bölümlük bir ansiklopedi ve *Tang Hanedanı Şiir Antolojisi* de vardır.

Kang-hsi Yüan hanedanını kurmuş olan Cengiz Moğolları'nın Çin kültürünü dışlayan yanlış politikalarını göz önünde tutarak Mançular'ın ancak Çin'in kültürel ve iktisadi özelliklerini benimsemekle siyasi egemenliklerini sürdürebileceklerini öngörmüştür. Bunun yanı sıra, Mançular'ın güçlerini korumaları için cengâverlik geleneklerini canlı tutmaları üzerinde de durmuş, Mançular'ın Çinlileşmelerini önlemek için Çinliler'le evlenmelerini yasaklamıştır. Kang-hsi'nin uygulamaları Çin toplumunun Moğollar'dan sonra geçirdiği kültürel, toplumsal ve iktisadi evrimi etkilemiştir.

• **KAYNAKLAR:** A.W. Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing Period, 1644-1912*, 2 cilt, 1944-1945; J.Meskill, *An Introduction to Chinese Civilization*, 1973; J.D. Spence, *Ts'do Yin and the K'ang-hsi Emperor: Bondservant and Master*, 1966.

KANG YOU-VEİ
(1858-1927)

Çinli siyaset adamı ve düşünür. Konfüçyüs'ü değişim yanlısı bir düşünür olarak yorumlamış, ülkesinde çağdaş reformlar gerçekleştirmeye çalışmıştır.

19 Mart 1858'de Kvangtung Eyaleti'nde Kanton (Kwangçu) yakınlarında doğdu, 31 Mart 1927'de Çingtav'da öldü. Büyükbabası ve babası gibi devlet memuru olmak üzere Konfüçyüs klasikleri öğrenimi gördü. Konfüçyüs klasiklerinin değişik yorumları, Buddhacılık'ın Mahayana tarikatı, hükümet örgütlenmesi, siyasal coğrafya gibi konularda incelemeler yaptı. 1879'da Hong Kong'a, 1882'de de Şanghay'a giderek bu kentlerde yaşayan Avrupalılar'ı tanımaya çalıştı.

19. yy'ın sonlarında Çin, Batılı devletlerin ülkeyi paylaşma tehdidiyle karşı karşıyaydı. Birçok Çinli

aydın gibi Kang'da ülkesinin bu durumdan kurtulması için iktisadi ve siyasal reformlar yapılması gerektiğini düşünüyordu. Kang, Konfüçyüs'ün de kurumların değişen koşullara uyarlanması gerektiğine inanan, reform yanlısı bir düşünür olduğunu öne sürerek kendi çabalarına haklılık kazandırmaya çalıştı. 1891'de Kanton'da bir okul açarak Konfüçyüs öğretisi üzerine yorumlar, Buddhacılık, matematik, müzik gibi konularda dersler verdi. 1895'te en üst devlet memurluğu sınavını kazanarak memurluğa başladı.

Aynı yıl imzalanan Şimonoseki Antlaşması'yla Çin-Japonya Savaşı sona ermiş, savaştan galip çıkan Japonya, Çin'e çok ağır koşullar kabul ettirmişti. Kang, saraya yaklaşık 1300 bilim adamının imzasını taşıyan bir dilekçe vererek antlaşmanın iptal edilmesini istediyse de, bir sonuç elde edemedi. Daha sonra imparatora eğitim, iktisat ve devlet yönetimine ilişkin reform önerileri sundu. Ancak imparator bu önerilere ilgi göstermedi. 1895'te Ulusal Güçlenme İncelemeleri Derneği kurucuları arasında yer aldı. Dernek muhafazakâr güçlerin çabaları sonucu 1896'da kapatıldı.

1897'de yabancı devletlerin Çin üzerindeki baskıları çok yoğunlaşmıştı. Ülkede reform yapılmasının gerekli olduğna inanan imparator Kuang-Hsü, Ocak 1898'de bu işle Kang'ı görevlendirdi. Haziran 1898'de başlatılan reformlar devlet yönetiminin yeniden düzenlenmesini, ordunun güçlendirilmesini, devlet memurluğu sınavlarında yeni ölçütlerin kabul edilmesini, ticaret ve sanayinin geliştirilmesini, bölgelerde yerinden yönetimin güçlendirilmesini ve ülkede çağdaş okulların açılmasını amaçlamaktaydı. Ancak Eylül 1898'de imparatoriçe Tzu-hşi'nin başını çektiği muhafazakâr güçler imparator Kuang-Hsü'yü hapsettiler ve içlerinde Kang'ın kardeşinin de bulunduğu altı reform önderini öldürdüler. Böylece Yüz Gün Reformu adıyla anılan dönem sona erdi. Ülkeden kaçmayı başaran Kang çalışmalarını sürgünde de sürdürdü. 1899'da İmparatoru ve Reformları Koruma Derneği'ni kurdu. Avrupa'ya, ABD'ye ve Hindistan'a gitti. 1912'de Çin Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ülkesine döndü. Devrimci güçlere ve Sun Yat Sen'e karşı çıktı. Anayasal bir monarşiyi savundu.

Kang, Konfüçyüs klasikleri üzerine çalışmalar yapmış, Konfüçyüs'ün değişmeden ve insanlığın ilerlemesinden yana bir düşünür olduğunu öne sürmüştür. Kang'ın en ünlü kitabı 1913'te yayımlanan *Ta Tung Shu*'dur ("Büyük Birlik"). Konfüçyüsçü, Buddhacı ve Sosyalist görüşlerin izlerini taşıyan bu kitabında evrensel barışın egemen olduğu bir dünya düzeni tasarlamaktadır. Bu yeni düzende ulusal sınırlar ortadan kalkacak, kendi kendini yöneten küçük toplulukların temsilcilerinden oluşan bir dünya parlamentosu yeryüzünü yönetecektir. Aile ortadan kalkacak, çocuklar kamu okullarında yetiştirilecektir. Gelişkin bir ekonomiye sahip olacak bu düzende, tüm mülkiyet topluma ait olacaktır. Toplumsal, sınıfsal ve ırksal tüm ayrımlar ortadan kalkacak, yasalar ve mahkemeler gereksiz duruma gelecektir. Kang'a göre insanlık bu düzene belirli tarihsel aşamalardan geçerek ulaşacaktır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Hsin Hsüeh Wei Ching K'ao*, 1891, ("Yeni Hanedanın Sahte Klasikleri"); *K'ung Tzu Kai Chin K'ao*, 1897, ("Bir Reformcu Olarak Konfüçyüs"); *Ta Tung Shu*, 1913, ("Büyük Birlik").

• **KAYNAKLAR:** Jung-Pang Lo, *K'ang Yu-wei: A Biography and a Symposium*, 1967; L.G. Thompson, (der), *Ta T'ung Shu: The One-world Philosophy of K'ang Yu-wei*, 1958.

• **BAKINIZ:** KUANG-HSÜ, TZU HŞİ.

Orhan Veli Kanık

KANIK, Orhan Veli
(1914-1950)

Türk, şair. Türk şiirinde bir çığır açan "Garip" akımının öncülerindendir.

13 Nisan 1914'te İstanbul'da doğdu, 14 Kasım 1950'de aynı kentte öldü. Babası Veli Kanık, Cumhurbaşkanlığı Armoni Orkestrası şefiydi. Orhan Veli'nin çocukluğu köklü bir sanat kültürü alabileceği bir ortamda, İstanbul'da geçti. İlköğrenimine Galatasaray'da başladı. Daha sonra babasının görevi dolayısıyla gittikleri Ankara'da okudu. Şiir serüvenine birlikte atılacağı arkadaşları Oktay Rifat ve Melih Cevdet'le lise sıralarında tanıştı. Liseden sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne girdiyse de, 1935'te bitirmeden ayrıldı. 1936-1942 arasında PTT Genel Müdürlüğü'nde memurluk etti. Askerlik görevini 1942-1945 arasında Gelibolu'da yedeksubay olarak tamamladıktan sonra Ankara'da Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'nda çalışmaya başladı. 1947'de bu kurumda kendi deyimiyle "antidemokratik bir hava" esmeye başlayınca istifa etti. 1 Ocak 1949'da yayımlamaya başladığı iki sayfalık *Yaprak* dergisini 15 Haziran 1950'ye değin yirmi sekiz sayı çıkardı. Bir gece Ankara'da belediyenin yola kablo döşetmek için kazdırdığı bir çukura düşerek başından yaralandı. Tedavi için İstanbul'a geldi ve yatırıldığı Cerrahpaşa Hastanesi'nde öldü. Mezarı Rumelihisar Mezarlığı'ndadır.

Orhan Veli küçük yaşlarda başlayan edebiyat

İlk şiirleri

tutkusunu, lise sıralarından arkadaşları Oktay Rifat ve Melih Cevdet'le birlikte, çeşitli şiir sorunları üzerine düşünerek geliştirdi. Üç arkadaş ilk şiirlerini Ocak 1936'da *Varlık* dergisinde yayımladılar. Orhan Veli'nin 1936'dan 1940'a değin yayımladığı otuz sekiz şiir, genellikle gençlik döneminin ürünü kabul edilir. Bunlar, genel havasıyla Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Muhip Dıranas şiirini çağrıştıran, Fransız Sembolistleri'nden etkiler taşıyan şiirlerdir. Orhan Veli bu döneminde ağırlıklı olarak hece ölçüsüne ve uyağa önem vermiş, duru ve akılcı bir Türkçe kullanmıştır. Eski Türk şiirini, Divan edebiyatı kalıp ve ölçülerini iyi bilmeye özen göstermiştir. Ama bu gençlik dönemi ürünlerini sağlığında çıkan kitaplarına almamıştır.

Garip akımı

Orhan Veli, 1937'den sonra, Türk şiirinde çığır açacak olan yadırgatıcı şiirlerinden örnekler vermeye başlar. Şiiri müzikten ve resimden ayırmaya, şairaneliğe bütünüyle sırt çevirmeye, düşlerden ve alışılmış benzetmelerden uzaklaşmaya çalıştığı görülür. Bu şiirler yayımlanır yayımlanmaz edebiyat çevrelerinde büyük ilgi çekmiş, tartışmalara yol açmış, uzun süre alay konusu edilmiştir. 1941'de yayımlanan *Garip* adlı kitapta Orhan Veli'nin önsözüyle topluca sunulan Melih Cevdet, Oktay Rifat ve Orhan Veli'ye ait şiirlerin yaslandığı ilkeler önsözde uzun uzadıya açıklanır. Buna göre şiir "bütün hususiyeti edasında olan" ve "insanın beş duygusuna değil, kafasına hitap eden bir söz sanatıdır". Bu sanat "ekalliyeti teşkil eden müreffeh sınıfların zevkine" değil, çoğunluğa seslenmesini bilmelidir. Bunun yolu ise, şiiri, artık ona bir yük olmaya başlayan söz sanatlarından, şairane imgelerden, kısıtlayıcı biçim özelliklerinden kurtararak halkın en geniş kesimlerinin malı olan gündelik yalın bir dille yazmaktır.

Orhan Veli ve arkadaşlarının Türk edebiyat tarihinde "Garip" hareketi diye anılan bu çıkışları, bir yandan, halkın diline olduğu gibi, yaşamına da sırt çeviren Ahmed Haşim şiir geleneğine; bir yandan, artık kalıplaşmış bir hale gelen hece şiirine; bir yandan da, dönemin siyasal koşulları sonucu yaygınlaşması engellenmiş olan ve halkın davalarını eski şiirin kuralları içinde kalarak savunmakla, bir "beğeni devrimi" yapmamakla suçladıkları toplumcu gerçekçi şiir geleneğine bir tepki niteliğindedir.

Garip sonrası

Orhan Veli'nin *Garip*'ten sonra yazdığı şiirlerde ise yeni eğilimler, önemli biçimsel değişiklikler görülür. Ölçü, uyak yeni bir anlayışla şiirine girerken, şaşırtma ve zekâ öğeleri azalır, duygular ağır basmaya başlar. Daha önce hor görülen lirizme yer verilir.

Bu değişikliklerin yanı sıra toplumsal eğilimler ağırlık kazanmaya, gündelik yaşamın ve sokaktaki insanın sorunları ele alınmaya başlanır. Özgürlük dileği, yaşama sevinci, insan sevgisi gibi temalar iyice belirginleşir. Bu tavır değişikliğinin temelinde II. Dünya Savaşı'yla gelen toplumsal sarsıntıların yattığı bir gerçektir. Öte yandan olağanüstü bir ilgiyle karşılanan Garip şiirinin, çoğu özgün olmaktan uzak taklitçilerce alabildiğine sömürülmesi, şiirin küçük, akıllıca buluşlarla kolayca yazılıveren bir söz oyunu gibi görülmesi de bu akımı büyük ölçüde hırpalamış, yozlaştırmıştır.

Son şiirleri

Orhan Veli'nin *Vazgeçemediğim* ve *Yenisi* adlı kitaplarda gelişen değişim süreci, *Karşı* adlı kitapta daha geniş ve kesin bir düzeye ulaşır. Artık toplumdaki haksızlıkları, bozuklukları ele alan, gericiliğe ve çarpıtılmış demokrasi anlayışına karşı şiirler yazan bir şairdir. Kısa süren yaşamının son döneminde *Yaprak* dergisinde yayımladığı yazılarla toplumsal yönü ağır basan bir eylem adamı kimliğine bürünür.

Orhan Veli'yi değerlendirirken en ön planda şiirinin geçirdiği aşamaları, evrimi göz önünde tutmak gerekir. O tek bir şiir yazmamış, durmadan aramış, değişmiş, büyük bir şiir serüveni yaşamıştır. Oktay Rifat'ın deyişiyle "birkaç neslin belki arka arkaya başarabileceği bir değişmeyi o birkaç yılın içinde tamamlamıştır". Bunu yaparken hem kendini, hem Türk şiirini ileriye götürmüş, yozlaşmış değerlerin yıkılıp ortadan kalkmasını sağlamıştır. Onun Türk edebiyatına katkısı, şiiri seçkin kişilere özgü olmaktan, halka uzak değer yargılarından kurtarıp "demokratikleştirmek" biçiminde özetlenebilir. Bu tavrıyla tüm bir dönemi etkilemiş, kendinden sonra gelen birçok şaire önderlik etmiştir.

Karşı

Gerin, bedenim, gerin;
Doğan güne karşı.
Duyur, duyurabilirsen,
Elinin, kolunun gücünü,
Ele güne karşı.

Bak! dünya renkler içinde!
Bu güzel dünya içinde.
Sevin sevinebilirsen,
İnsanlığın haline karşı.

Durmadan işleyen saatlerde
Dişli dişliye karşı;
Dişlilerin arasında,
Güçsüz güçlüye karşı,
Herkes bir şeye karşı;
Küçük hanım, yatağında, uykuda,
Rüyalarına karşı.

Gerin, bedenim, gerin,
Doğan güne karşı.

(Orhan Veli Kanık)

Kitabe-i Seng-i Mezar

Hiçbir şeyden çekmedi dünyada
Nasırdan çektiği kadar;
Hattâ çirkin yaratıldığından bile
O kadar müteessir değildi;
Kundurası vurmadığı zamanlarda
Anmazdı ama Allahın adını,
Günahkâr da sayılmazdı.
Yazık oldu Süleyman Efendi'ye.

(Orhan Veli Kanık)

• YAPITLAR (başlıca) Şiir: *Garip* (O.Rifat ve M.Cevdet ile), 1941; *Vazgeçemediğim*, 1945; *Destan Gibi*, 1946; *Yenisi*, 1947; *Karşı*, 1949; *Nasrettin Hoca Hikâyeleri*, 1949; *Bütün Şiirleri*, (ö.s.), 1951. Düzyazı: *Nesir Yazıları*, (ö.s.), 1953, *(Denize Doğru* adıyla, 1969). Çeviri: A.de Musset, *Bir Kapı Ya Açık Durmalı Ya Kapalı*, 1943; Molière, *Scapin'in Dolapları*, 1944; Molière, *Tartuffe*, 1944; N.Gogol, *Üç Hikâye* (E.Güney ile), 1945; *Fransız Şiiri Antolojisi*, 1947; La Fontaine, *La Fontaine'in Masalları*, 2 cilt, 1948; J.P. Sartre, *Saygılı Yosma*, (ö.s.), 1961; *Çeviri Şiirler*, (ö.s.), A.Bezirci (der.), 1982. Çeşitli: *Bütün Eserleri*, (ö.s.), A.Bezirci (der.), 2 cilt, 1975.

• KAYNAKLAR: A.Bezirci, *Orhan Veli*, (bibliyografya içerir), 4. baskı, 1979.

• BAKINIZ: M.C. ANDAY, OKTAY RİFAT.

Garip Şiiri

Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat ve Melih Cevdet Anday'ın* başlattıkları Garip akımı, II.Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkmıştır. O yıllarda bir yandan kapitalizmi geliştirici politikalar izlenirken, bir yandan da aydınlara, şair ve yazarlara baskılar uygulanmıştır. Garip akımı böyle bir ortamda "mesele bir sınıfın ihtiyaçlarının müdafaasını yapmak olmayıp, sadece zevkini aramak bulmak ve sanata hakim kılmaktır" ilkesinden hareketle, önceki dönemlerin mirası olan şiire güçlü bir tepki oluşturmuştur. Bu tepkinin temelinde bir sınıfsallık bilinci olmamakla birlikte halk çoğunluğuna seslenmek gibi bir amaç vardır. Orhan Veli bu gereksinmelerini "yeni şiirin istinat edeceği zevk artık ekalliyeti teşkil eden o sınıfın zevki değildir. Bugünkü dünyayı dolduran insanlar yaşamak hakkını mütemadi bir didişmenin sonunda bulmaktadırlar. Her şey gibi şiir de onların hakkıdır ve onların zevkine hitap edecektir" biçiminde dile getirir.*

Garip şiirinin özellikleri şöyle sıralanabilir: Uyaksız olması; "teşbih, istiare, mecaz ve mübalağa" gibi sanatlardan yararlanmaması; hece olsun, aruz olsun, ölçüyü gereksiz bulması; duygudan çok akla dayanması; geleneksel şiiri temelinden değiştirmek gereğini savunması; yeni beğenileri yeni yollarla, yani araçlarla yaratmayı denemesi; müzikten, resimden ve öteki sanatlardan yararlanmaya karşı çıkması.

Başlangıcında yıkıcı özelliği ağır basan Garip şiiri, bir süre sonra belirli bir değişim geçirerek yapıcı bir şiirin kurulmasına yönelir. Orhan Veli, Garip adlı kitabının 1945'te yapılan ikinci baskısının önsözünde bu yoldaki düşüncelerini belirtir. Artık "İnsanların refahı için söyleyeceğim üç beş sözün faydası olacaksa, sanatımı bu fayda uğruna kullanabilirim" deme noktasına gelmiştir.

Türk edebiyatında kısa bir süre canlı kalan, ama etkilerini uzun yıllar çeşitli sanatçılar üstünde gösteren Garip şiiri, yol açtığı tartışmalarla ve toplumun her kesiminden okurlar üzerindeki etkileriyle Türk şiirinin yaygınlaşmasına ve "demokratikleşmesine" büyük katkıda bulunmuştur.

KÂNÎ
(1712-1791)

Osmanlı Divan şairi. Yergi şiirleri ile tanınmıştır.

Ebubekir Kânî, Tokat'ta doğdu, İstanbul'da öldü. Tokat'ta öğrenim gördü. Mevlevi tarikatına girdi. Uzun yıllar kaldığı Tokat Mevlevihanesi'nde Abdülahad Dede'ye bağlandı. Trabzon valiliğinden üçüncü kez sadrazamlığa atanan Hekimoğlu Ali Paşa ile 1755'te İstanbul'a gitti, Divan Kalemi'ne girdi. Daha sonra Silistre valisinin divan katipliğinde bulundu. Eflak Voyvodası İskerletzade Konstantin Bey'in yanında çalıştı. Konstantin Bey'in isteği üzerine, yeğeni Alexandre Beyzade için *Benâm-ı Havarîyyûn-i Bürûc-i Fünûn* adlı bir Türkçe öğrenme ve konuşma kitabı yazdı. Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'nın çağrısı ile 1782'de İstanbul'a döndü. Paşa'ya yazdığı mektuplar yüzünden idama mahkûm olma tehlikesi geçirip Limni Adası'na sürüldü. Bir süre sonra bağışlandı.

Kânî'nin Arapça, Farsça, Türkçe şiirleri *Divan*'ında toplanmıştır. Yergi şiirleri, mektupları Türk edebiyatının güzel örneklerindendir. Söylediği latifeler, nükteler, "Tekir binti Pamuk cariyeleri" imzası ile bir kedinin ağzından sahibine yazılmış *Hirrenâme* (Kedinâme), *Münşeât*'ında yergileri ve mektupları ile birliktedir. Kânî'nin söylediği "Kırk yıllık Kânî olur mu Yani" sözü günümüzde de kullanılır.

• YAPITLAR (başlıca): *Benâm-ı Havarîyyûn-i Bürûc-i Fünûn*, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi No. 1158); *Divan*, (Köprülü Kütüphanesi Asım Bey Bölümü No. 357/1); *Münşeât-ı Kânî*, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine No. 827).

KANİŞKA
(1-2.yy)

Hint kralı. Kuşana hanedanlığının gücünü artırmış, Buddhacılık'ı desteklemiştir.

Doğum ve ölüm tarihleri bilinmeyen Kanişka'nın 1.yy sonlarıyla 2.yy'ın başında yaşadığı sanılmaktadır. Hint-İskitler'den olan Kuşana hanedanının üyesiydi. Kendinden önceki Kuşana kralları kuzey Hindistan'ı işgal etmişlerdi. II.Kadfises'in ölümünden sonra Kuşana kralı olan Kanişka 23 yıl kadar sürdüğü sanılan yönetimi boyunca Kuzey Hindistan'da önemli kazanımlar elde etti. Keşmir'i ele geçirdi, Kotan, Yerkand ve Kaşgar devletlerini kendine bağladı. Orta Asya'daki Çin egemenliğini zayıflattı.

Kanişka, Buddhacılık'ı destekledi. 120 yılı dolaylarında Keşmir'de büyük bir Buddhacı konsilin toplanmasını teşvik etti. Bu konsil Buddhacılık dininin Mahayana tarikatının ilkelerini saptadı. Kanişka'nın döneminde Buddhacılık Çin'de de yayılmaya başladı. Kanişka başka dinlere karşı hoşgörülü davrandı. Roma İmparatorluğu ile ticari ve kültürel ilişkileri geliştirdi.

KANSU, Ceyhun Atuf
(1919-1978)

Türk, şair, yazar. Türk halkının çetin yaşam koşulları karşısında duyduğu acıyı coşkulu bir söyleyişle yansıtmıştır.

İstanbul'da doğdu, 17 Mart 1978'de Ankara'da öldü. Eğitimci ve siyaset adamı Nafi Atuf Kansu'nun oğludur. Küçük yaşta annesini kaybetti ve 1921'de Anadolu'ya geçen babasıyla birlikte Ankara'ya gitti. Ortaöğrenimini Ankara Gazi Lisesi'nde tamamladıktan sonra, 1944'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Ankara Numune Hastanesi'nde uzmanlık eğitimi yaparak çocuk hastalıkları uzmanı oldu. Turhal Şeker Fabrikası, Ankara'da Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü ve Etimesut Şeker Fabrikası'nda hekimlik yaptı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, babasının çevresini oluşturan, dönemin önde gelen aydınları arasında yetişti. Şiir yazmaya lise yıllarında başladı. 1938'den sonra çeşitli dergilerde yayımlanan ilk dönem şiirlerinde halk şiiri geleneğinden yararlandı. Mesleğinin de etkisiyle çocuklara, onların yaşam ve sorunlarıyla ilgili konulara yöneldiği yıllarda, *Çocuk* adlı dergiye masallar yazdı. 1945 sonrası döneminde çağdaş şiir akımlarından etkilendi, toplumsal sorunlara ağırlık verdi. Makale, deneme ve radyo konuşmalarıyla Atatürkçülük'ü savundu.

Türk Dil Kurumu'nda da çalışan Kansu, *Köy Öğretmenine Mektuplar* adlı yapıtıyla 1965 TDK Deneme Ödülü'nü, *Bağımsızlık Gülü* adlı şiir kitabıyla aynı yılın Yeditepe Şiir Armağanı'nı, *Sakarya Meydan Savaşı* ile de 1970 Behçet Kemal Çağlar Ödülü'nü kazanmıştır.

Taşlama

Diren tutan, tornada iş başında
Çapasında düveninde tezgâhında
Senin alın terindir ekmeği aziz kılan
Ellerinle birleşmeyen ellere yuh olsun

Dağ başısın yücelerde güneşlisin,
Ama derindedir asıl cevherin,
İşletmeyen cevherini, ışıtmayan kaderini
Zalimliğe, geriliğe, karanlığa yuh olsun.

Çarşı kahvesi, esnaf kahvesi, balıkçı kahvesi
Bunca uyuşturduğun kana
El değmediğin topraklara, madenlere
Koyverdiğin bunca boş zamana yuh olsun.

Halk dedim sözümün iptidasında,
Ne varsa yer yüzünde sana kul yazdım
Hürriyetini verirsen yanılıp şaha
Şaha da, sana da, bana da hepten yuh olsun.

(Ceyhun Atuf Kansu)

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Bir Çocuk Bahçesinde*, 1941; *Boğbozumu Sofrası*, 1944; *Çocuklar Gemisi*, 1946; *Yanık Hava*, 1951; *Haziran Defteri*, 1955; *Yurdumdan*, 1960; *Bağımsızlık Gülü*, 1965; *Sakarya Meydan Savaşı*, 1970; *Buğday, Kadın, Gül ve Gökyüzü*, 1970; *Tüm Şiirleri*, 2 cilt, V.Timuroğlu (yay.), 1978. **Makale-Deneme:** *Devrimcinin Takvimi*, 1962; *Ya Bağımsızlık Ya Ölüm*, 1964; *Köy Öğretmenine Mektuplar*, 1964; *Atatürkçü Olmak*, 1966; *Halk Önderi Atatürk*, 1972; *Cumhuriyet Bayrağı Altında*, 1973; *Cumhuriyet Ağacı*, 1973.

KANSU, Nafi Atuf
(1890-1949)

Türk eğitimci ve siyaset adamı. Pedagoji ve Türk eğitim tarihi ile ilgili çalışmalar yapmıştır.

Mekke'de doğdu, 27 Ekim 1949'da Ankara'da öldü. Askeri hekim Abdülaziz Emin Paşa'nın oğludur. Ortaöğrenimini Edirne'de yaptı, 1910'da Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. Aynı yıl Edirne İttihat ve Terakki Mektebi müdürlüğü ve Edirne maiyet memurluğuna atandı. Burada *Say ve Tetebbu* dergisini yayımladı. 1913'te Bigadiç Rüştiyesi öğretmeni, 1914'te Edirne Erkek Muallim Mektebi müdürü oldu. Bursa, İstanbul kız ve erkek öğretmen okulları ile Darüşşafaka Sultanisi'nde ve Yüksek Ticaret Mektebi'nde müdürlük ve öğretmenlik yaptı. *Muallim* dergisini çıkardı. *Türk Yurdu* dergisinde yazılar yazdı. 1918-1921 arası, İstanbul Fen Fakültesi Terbiye Müzesi müdür muavinliği yapmakta iken, Ankara'ya geçti. Basın-Yayın Genel Müdürlüğü başteccümanlığı ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi yazı işleri müdürlüğü, 1922'de Ankara ve Kayseri'de lise müdürlüğü, 1923'te Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ortaöğretim genel müdürlüğü, 1924'te MEB müsteşarlığı yaptı. 1927-1939 arasında Erzurum, 1939-1943 arasında Giresun, 1943-1949 arasında da Kırklareli milletvekili olarak TBMM üyeliğinde bulundu. Bu dönem içinde TBMM milli eğitim komisyonu başkanlığı, CHP genel yönetim kurulu üyeliği, CHP genel sekreter yardımcılığı ve CHP genel sekreteri olarak çeşitli görevler aldı. Kansu'nun çevirileri ve eğitimle ilgili kitapları vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Fenn-i Terbiye Tarihi*, 1916; *Pedagoji Tarihi*, 1929; *Türkiye Maarif Tarihi*, 2 kitap, 1931-1932; *Türkler'in Terbiye'ye Hizmetleri*, 1934.

KANSU, Şevket Aziz
(1903-1983)

Türk, antropolog ve arkeolog. Türkiye'de antropoloji biliminin kurucularındandır.

Edirne'de doğdu, 10 Nisan 1983'te Ankara'da öldü. İstanbul Tıp Fakültesi'ni 1923'te bitirdikten sonra 1924-1926 arasında Ankara'nın Balâ ilçesinde hükümet tabibi olarak görev yaptı. Zorunlu hizmet

süresinin sonunda İstanbul Tıp Fakültesi Dahiliye Kliniği'nde asistan oldu. 1927'de devlet bursu kazanarak Paris'e gitti. Sorbonne Üniversitesi'ne bağlı École des Hautes Études'de antropoloji öğrenimi gördü.

1929'da Türkiye'ye dönerek iç hastalıkları uzmanı ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Antropoloji Enstitüsü'nde doçent olarak çalışmaya başladı. 1934'te İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde antropoloji profesörü oldu. Atatürk'ün isteği ile 1935'te, ilerde Ankara Üniversitesi kurulunca ona bağlanacak olan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde antropoloji ve etnoloji profesörlüğüne atandı. 1942-1944 arasında aynı fakültenin dekanlığını yaptı. 1944'te ordinaryüs profesörlüğe yükseldi. 1946'da kurulan Ankara Üniversitesi'nin ilk rektörü seçildi ve 1948'e değin bu görevde kaldı. 1973'te üniversiteden emekli oldu.

Kansu, 1937'den başlayarak Türk Tarih Kurumu adına Anadolu'nun çeşitli yörelerinde tarihöncesi araştırmalarını yönetti. Ankara yakınlarında Etiyokuşu denen yerdeki bir yerleşmeyi saptayarak 1937'de N.H.von der Osten ile burada bir kazı başlattı. İlk kez kazı tabakaları içinde Paleolitik Çağ'a ait buluntular ele geçirildi. Alt Paleolitik bulguların yanı sıra önemli bir Kalkolitik Çağ yerleşmesi ile Roma-Bizans buluntuları da saptandı.

1959-1962 arasında Marmara bölgesi ve Trakya'da araştırmalar yapan Kansu, 1964-1965 yıllarında Kılıç Kökten'le İstanbul Küçükçekmece'deki Yarımburgaz Mağarası'nda ilk sistemli kazıları gerçekleştirdi. Burada Kalkolitik ve Paleolitik Çağ bulguları elde edildi. Kansu aynı yıllarda Bitinya bölgesindeki Tuzla'da da bir sondaj yaparak Kalkolitik Çağ'a ait bir yerleşme yeri saptadı. İzmit Körfezi ile İznik Gölü çevresinde ve Bursa civarında da çeşitli yüzey araştırmaları yaptı.

Kansu, Alacahöyük, Arslantepe, Kumtepe, Kusura gibi çeşitli kazılarda ele geçen insan buluntularını antropolojik yönden incelemiştir. Antropolojinin, paleoantropoloji, fiziki antropoloji, prehistorya (tarihöncesi) ve etnoloji gibi alt dallara ayrılarak gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Ankara Antropoloji Enstitüsü'nü kurarak ilk laboratuvar çalışmalarını gerçekleştirmiş, yayınlarıyla bu konunun tanımını da sağlamıştır. Üniversitede ders kitabı olarak okutulan çeviri yapıtları da vardır.

1932'de Türk Tarih Kurumu'nun asil üyeliğine seçilen Kansu, 1962-1972 arasında bu kurumun başkanlığını da yürütmüştür. Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti'nin kurucularındandır. Türk Dil Kurumu, Türk Kanser Kurumu, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Amerikan Fiziki Antropologlar Derneği üyeliklerinde de bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Antropometri Tetkikleri İçin Rehber*, 1937; *Prehistorya Araştırmalarında Metodlar*, 1938; *Etiyokuşu Hafriyatı Raporu*, 1940; *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*, 1946; "Stone Age Cultures in Anatolia", *American Journal of Archaeology*, LI (3), 1937, ("Anadolu'da Taş Çağ Kültürleri"); "Marmara Bölgesi ve Trakya'da Prehistorik İskân Tarihi Bakımından Araştırmalar", *Belleten*, XXVII (108), 1963; "Rassengeschichte der Türkei", *Belleten* XI (159), 1976, ("Türkiye'nin Irk Tarihi"); "İbni Sina'nın Başının Morfolojisi Üzerine Gözlem", *VII.Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 1979.

• BAKINIZ: KÖKTEN, H.OSTEN.

KANSU GAVRİ
(1440 ?-1516)

Memlûk sultanı. İzlediği mali ve dış siyasetle devletin çöküşünü hızlandırmıştır.

Doğum tarihi kesin değildir. 24 Ağustos 1516'da Suriye'de Merc-i Dâbık'ta öldü. Kimi kaynaklar adını Kânsûh el-Gûrî biçiminde de yazarlar.

Uzun süre Memlûk sarayında çeşitli görevlerde bulundu. Mısır'da Bahriye eyaletine vali oldu. 1488'de Halep hâcibi bulunduğu sırada kentte çıkan ayaklanmayı bastırdı. 1499'da muhafız kuvvetleri komutanlığı yaptı. Altmış yaşını geçtiği 1501'de Tomanbay'ın yerine Memlûk sultanı seçildi.

Kansu Gavri, sultanlığı sırasında Memlûklar'ı korkutan önemli sorunlarla karşılaştı. Osmanlılar, devletin kuzey sınırlarını tehdit ediyor, Şah İsmail de Şiilik'i yayarak doğuda tehlike yaratıyorlardı. Öte yandan Mısır'ın ekonomisi ve maliyesi ile yakından ilgisi bulunan Hint ticaret yolu Portekizliler tarafından zorlanıyordu.

Fas ve Tunus emirleri, halifenin de bulunduğu Memlûk Devleti'nin tüm Müslümanlar'ın katılacağı bir federasyonun başına geçmesini istiyorlardı. Ayrıca, bütün Hıristiyan tüccarların ve ziyaretçilerin Memlûk topraklarından kovulmalarını diliyorlardı. Aragon Kralı Fernando ile Kastilya Kraliçesi Isabella daha önce harekete geçip elçilerini Kahire'ye gönderdiler. Kansu Gavri yabancılara Kahire'de ancak üç ay oturma izni verdi. Topladığı gelirin büyük bölümünü inşaat işlerinde kullanıldı. Bu arada ticaret mallarına yüksek vergi koyarak devletin mali çöküntüsünü hazırladı. Yeni konulan liman vergileri ile Avrupa'ya Mısır, Suriye yolu ile gelen Hint mallarından alınan transit vergisinin yüksekliği, Portekizliler'i Hindistan'a gidecek deniz yolunu bulmaya zorladı. Vasco da Gama, İbn Macid'in kılavuzluğu ile Güney Afrika deniz yolunu keşfetti. Portekizliler Hindistan kıyılarına yerleştiler. Mısır en önemli gelir kaynağını kaybetti.

Kansu Gavri, bir yandan da İran'la savaşta bulunan I.Selim'e karşı Şah İsmail'i destekliyordu. Bu amaçla Halep'e geldi. I.Selim'in gönderdiği elçilere kötü davranılınca savaş kaçınılmaz oldu. Osmanlı ordusu ile Memlûk ordusu Halep'in kuzeyindeki Merç-i Dâbık'ta karşı karşıya geldiler. 24 Ağustos 1516'daki savaşta Osmanlılar Memlûk ordusunu altı saatte yendiler. Kansu Gavri savaşta atından düşerek öldü, cesedi bulunamadı. Kendini zehirlediği ya da öldürdüğü söylentisi de vardır.

• BAKINIZ: SELİM I.

Immanuel Kant

KANT, Immanuel
(1724-1804)

Alman, filozof. Bilginin deney ve deneyöncesi iki kaynaktan geldiği, deney bilgisinin de önsel kuralları bulunduğu görüşünü içeren bir öğreti geliştirmiştir.

22 Nisan 1724'te Königsberg'te doğdu, 12 Şubat 1804'te orada öldü. Dar gelirli bir zanaatçının oğludur. Ailesinin geleneklere, inançlara aşırı bağlılığı nedeniyle, çocukluk yılları dinsel etkiler altında geçti. 1732'de Collegium Friedericianum'a verildi. Din ilkelerine dayalı bir öğrenim gördü. 1740'ta Königsberg Üniversitesi'ne girerek Wolff'un izleyicilerinden Martin Knutzen'in öğrencisi oldu. Felsefe ve doğa bilimleri okudu. 1747'de *Gedanken von der wahren Schaetzung der lebendigen Kraefte* ("Canlı Güçlerin Doğru Değerlendirilmesi Üstüne Düşünceler") konulu çalışmasıyla yükseköğrenimini bitirdi. Bir süre özel öğretmen olarak çalıştı. 1755'te Königsberg Üniversitesi'nde girdiği uzmanlık sınavını kazanarak, aylığı öğrencilerce ödenen, öğretim üyeliğine başladı. Bu yıl *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*'i ("Genel Doğa Tarihi ve Gök Kuramı") yayımladı. İlk çalışmasında Descartes ile Leibniz'in, fizik güçlerin matematik ilkelerine göre anlatımı konusundaki görüşlerini inceleyerek kendi düşüncelerini ortaya attı, ikincisinde evrenin oluşumunu mekanik kurallara bağladı. Bu görüşle Laplace'ın, geliştireceği kuramın temellerini attı.

1770'te *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis* ("Duyu Dünyası ile Düşünce Dünyasının Formu ve İlkeleri Üzerine") yapıtı üzerine Königsberg Üniversitesi'nde metafizik ve mantık ordinaryüs profesörlüğü görevine getirildi. 1781'de *Kritik der reinen Vernunft*'u ("Salt Usun Eleştirisi"), 1788'de *Kritik der praktischen Vernunft*'u (Pratik Aklın Eleştirisi, 1980), 1790'da *Kritik der Urteilskraft*'ı ("Yargı Gücünün Eleştirisi") yayımlandı. Felsefesinin üç gelişim aşamasını gösteren bu yapıtlarla dizgesi bütünlüğe ulaştı. Kant'ın düşünce yaşamı, bu çalışmalarına göre eleştiri öncesi ve eleştiri dönemi diye ikiye ayrılır.

Felsefenin sorunları

Kant'ın çalışmaları Leibniz-Wolff felsefesini incelemekle, ona eleştiriye dayalı yeni bir yorum getirmekle başlamıştır. Fizik, matematik, gökbilim ve coğrafya üzerinde de duran, tarihi insan düşüncesinin gelişimi açısından açıklayan Kant'ın felsefesinde odak sorun bilgidir. Ahlak, estetik, varlıkbilim, ruhbilim, insan, evren, özgürlük, ödev, mantık, metafizik gibi konularla ilgili düşüncelerinin kaynağı bilgi, ölçüsü ustur. Onda bütün sorunlar, us ölçülerine göre açıklanır. Bu konuda D.Hume'dan esinlendiğini, bu İngiliz filozofunun kendisini "dogmatik uykusundan uyandırdığı"nı söyler. Kant, felsefesinin temel çizgilerini belirlerken Montaigne, Hutcheson, Shaftesbury ve J.J.Rousseau'nun da etkisi altında kalmıştır.

Salt öğeler

Kant, bilgi sorununa yöntem sorunuyla yaklaşır. Onun eleştiri öncesi ile eleştiri dönemini birbirine bağlayan *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis*'te duyulur bilgi ile düşüncede var olan bilgi arasındaki temel bağlantı üzerinde durur. Bu bağlantı duyularla ilgisi olmayan "salt öğeler" sorununa dayanır. Kant'ın felsefeye getirdiği yenilik, bu öğelerin önsel *(a priori)* olduğunu göstermektir. Ona göre duyu bilgisinin de uzay ve zaman denen önsel öğeleri vardır. Bunlar olmadan bir duyu bilgisi söz konusu değildir. Ancak uzay ve zaman birer kavram değil birer görüdür *(Anschauung)*. Uzayla matematik, zamanla kuramsal mekanik ilgilidir. Bu iki bilimin kesinliği, deneyin uzay ve zaman gibi iki önsel ilkesine dayanmasındandır. Kant bu sorunu, sonradan *Kritik der reinen Vernunft*'un "Transzendentale Aesthetik" bölümünde yeniden ele almış, bütün ayrıntılarıyla işlemiştir. Kant'a göre "bütün bilgiler deneyle başlar, ancak bu bütün bilgilerin kaynağı deneydir anlamına gelmez." Deney verilerinin uzay ve zaman gibi iki koşulla biçimlenmesi gerekir.

Üç temel öğe

Bilginin kavramlar, yargılar, usavurmalar olmak üzere üç temel öğesi ve duyarlık *(Sinnlichkeit)*, anlık *(Verstand)* ile us *(Vernunft)* gibi üç yetisi vardır. Yargılar önsel ve deney sonrası olarak ikiye ayrılır. Bu yargılardan önsel *(a priori)* olanlar analitik, deney sonrası *(a posteriori)* olanlar ise hem analitik hem sentetiktir. Analitik yargılar, kavramları açıklamaya, onların tanımında saklı niteliği, aydınlığa çıkarmaya yarar. Ancak bu yargılar yeni bilgi vermez. Sentetik yargılar, kavramın dışına çıkıp ona yeni bir nesne eklediğinden, yeni bilgi verir. Sözgelişi "nesneler yer kaplar" yargısında "yer kaplama" nesnenin tanımı içinde olduğundan, yer kaplamayan bir nesne olamayacağından, analitiktir. Oysa "nesne ağırdır" yargısı nesne kavramının dışına çıkarak, onu ağırlıkla bağlantılı kıldığından yeni bilgi verir, bu nedenle sentetiktir.

Üç eleştiri

Kant, bilgi sorununun çözümünde, yargıları inceleyerek kesin sonuca varmak ister. Bu nedenle de matematik, fizik ve metafizik üzerinde durur. Ona göre matematikteki yargıların hepsi, salt tanımlardan çıkarılamadığı için, sentetiktir. "Doğru iki nokta

arasındaki en kısa yoldur" yargısı yalnız doğru kavramına dayanmaz, onun dışında nokta ve yol kavramlarını da gerektirir. Bu yargı tümeldir, deneyle karşıtı saptanabilecek durumda değildir, bu özellikleri yüzünden de *a priori sentetiktir*. Bilginin gerçekleşmesinde salt görüler, kavramlar, yargılar yeterli değildir. Bunları aşmak, nesnelerle ilgi kurmak gerekir. Kimi sentetik yargıların önsel oluşu düşünce ve duyu verilerinin ötesinde bir öğe taşımasındandır. Deneyden gelmeyen bu bilgi öğesi bütün deney bilgilerinin temelini kurar. Bilginin oluşmasında birlikte çalışması, aralarında uyum sağlaması gereken iki yeti vardır. Bunlardan biri etkin olan anlık, öteki edilgin olan duyarlıktır. Kavramın içeriğini duyulur olan oluşturmalı, doldurmalıdır. Duyu verileriyle dolmayan kavramlar içi boş birer kabuk olmaktan öteye geçemez. Çünkü "görüsüz kavramlar boş, kavramsız görüler kördür."

Salt anlık, olayları *(phaemenon)* kendi yasalarına uygun olarak biçimlendirir. Bunu yaparken de uzay ve zamandan başka birtakım önsel kurallara (form) dayanır. Kategori adı verilen bu kurallar deney verilerini dağınıklıktan kurtararak birliğe ulaştırır, düzenler *(synthesis)*. Bu kategoriler insanın anlayış yetisinde, düşünmenin özünde bulunur. Bunlar nicelik, nitelik, bağıntı ve kiplik gibi dört bölümde toplanır ve on iki tanedir. Nicelikte birlik, çokluk, bütünlük, nitelikte realite, yadsıma (negation), sınırlama (limitation), bağıntıda töz-ilinek, neden-etki, karşılıklı bağlılık, kiplikte ise olabilirlik, gerçeklik, gereklilik gibi kategoriler vardır.

Kant için metafizik sorunlarında kesin sonuca varma olanağı yoktur. İnsan usu, birtakım sorularla sürekli olarak uğraşma gereğinde kalır. Çözüme ulaştıramadığı bu soruları, bırakamaz. Us, usun belli yöntemlere göre yaptığı çıkarsamalar ve metafizik üçlüsü arasında içten bir bağlantı vardır. Sağlıklı bilgi deney verileriyle önsel öğelerin uzlaşımından oluştuğu için bunu metafizik alanda da aramak gerekir. Oysa metafiziğin tin, evren ve Tanrı gibi üç ana konusunu oluşturan bu üç "ide"ye kesin bir açıklık getirilemez. İde duyulur evrende karşılığı bulunmayan bir varlıktır, bu nedenle bilginin kapsamı içine alınsa bile çözümsüz kalır. Salt us kavramı olan ideyi anlamaya yönelen her çaba, onunla sağlanacak bilgi "boş görünüş" olmaktan öteye geçemez. Oysa bu konuyu işleyen düşünme yetisi, deney alanının dışına çıkınca, birtakım antinomilerle (çelişkiler) karşılaşır.

Kesin ölçü

Antinomi sorununun kaynağı evreni açıklama girişimidir. Kant, bu girişimin insanı ister istemez birtakım çıkmazlarla karşı karşıya getireceğini ileri sürer. Ona göre "insan usunun kendi bilgi türü içinde şaşılası bir yazgısı vardır, o çözemeyeceği birtakım sorularla yüklüdür, buna karşın onlardan kurtulamaz, çünkü bunlar usun yapısı gereğidir". Evren idesinden kaynaklanan bu antinomiler nicelik, nitelik, bağlantı, kiplik başlıkları altında toplanır. Bu dört antinomiden ilki evrenin başlangıcı, sonu, uzayda bir sınırı olup olmadığı sorununu içerir. Bu konuda kesin bir sonuca varılamadığı, savla karşı-sav arasındaki ilişkinin sürüp gittiği ortaya konur. İkinci antinomi özdeğin yapısıyla ilgilidir. Özdeğin sonsuzca bölünüp bölünemeyeceği konusunu kapsar. Özdeği oluşturan atomların sonsuzca bölünebileceği de, bölünemeyeceği de düşünüldüğünden kesin sonuca varılamaz. Üçüncü antinomi özgürlüktür. Bu konuda, birbirini izleyen nedenler dizisi düşünüldüğünde, nedenden bağımsız bir varlık bulunur mu bulunmaz mı? Bu sorunun da

Antinomile ve kategoriler

Kategoriler

İde, çözüm ve gerçek

Önsel İlkeler ve Yeni-Kantçılık

Felsefenin temel sorunlarından biri olan bilgi ve bilginin kaynağı konusunda değişik kuramlar vardır. Bu kuramlardan bir bölümü özdekçi-duyumcu, bir bölümü de usçu-anlıkçıdır. Birincilere göre bilginin kaynağı doğadır, nesnel varlıklardır. İnsan bu kaynağı duyularıyla kavrar, onların sağladığı izlenimler, anlıkta yeniden biçimlenir, düzenlenir, bilgiyi oluşturur.

İkincilere göre bilginin kaynağı ustur, anlıktır. Bilgi ve bilgiyi oluşturan temel öğeler us ya da anlıkta vardır. Bu kuramın öncüsü, bilgiyi bir anımsama (anamnesis) olarak niteleyen Platon' dur*. Atomcu-özdekçi kuramın öncüsü de Demokritos'tur*. Felsefe tarihi boyunca bu iki karşıt kuramdan, birçok yan kuram doğmuş, ancak temel ilkelerde bir ayrılık olmamıştır.

Platon'dan Hegel'e*, Demokritos'tan Lamettrie'ye* değin iki ayrı çizgi üzerinde gelişen bu kuramlara, daha sonra başta biyoloji olmak üzere, bütün insan bilimlerine dayanan, yenileri eklenmiştir. Bu kuramların başlıca özelliği bilgiyi tek kaynaklı saymalarıdır.

Felsefe tarihinde ilk kez Kant bilginin tek kaynaklı olmadığı görüşünü ortaya atmış, deney bilgisinin de önsel (a priori) ilkeleri bulunduğu görüşünü savunmuştur. Bu yeni kurama göre, bütün bilgiler deneyle başlar, ancak deneyden gelmeyen, önsel olarak usta bulunan uzay ve zaman gibi iki temel ilke vardır. Bu ilkeler, deneyle sağlanan bilgiyi biçimlendiren, ona kesinlik kazandıran, değişmez varlıktır. Kant'ın ileri sürdüğü bu görüş bilginin kaynağı sorununa yeni bir çözüm öğesi getirmiş, yeni kuramların doğmasına olanak sağlamıştır. Öte yandan, tabanda bu görüşün bulunmasına karşın, Kant' ın gene bu görüşle ilgili olarak metafizik, ahlak, estetik ve insan sorunlarını içeren açıklamaları, Yeni-Kantçılık adı altında, yeni öğretilerin gelişmesine elverişli bir ortam yaratmıştır. Ahlak öğretisinde W.Windelband*, H.Rickert*, E.Lask*, metafizikte N.Hartmann*, M.Wundt, J.Volkelt*, yöntembilimde H.Cohen*, P.Natorp*, E.Cassirer*, K.Vonländer, A.Liebert*, G.Stammler*, Olguculukta W.Dilthey*, Duyumculukta E.Mach*, H.Helmholtz*, A.Riehl* gibi Yeni-Kantçı görüşleri benimseyip geliştiren filozoflar yetişmiştir.

kesin karşılığı yoktur. Dördüncü antinomi nedensellik ya da Tanrı sorununu içerir. Evrenin nedeni olabilecek gerekli bir nesnenin varlığı ya da yokluğu sorunu kesin bir sonuca ulaştırılamaz, karşıt nicelikte kanıtlar ileri sürülebilir. Bu çelişmelerin ortaya çıkışı, düşüncenin deneyi aşmaya kalkması, deneyin üstüne yükselmesi yüzündendir.

İki varlık alanı

Kant'a göre biri görünen *(phainomenon)*, öteki görünmeyen *(noumenon)* iki varlık alanı vardır. Görünen varlık alanı bilinebilen, görünmeyen varlık alanı ise bilinemeyen, yalnız var olduğu düşünülebilendir. İnsan da bu iki ayrı alandan kurulu bir varlıktır. Bir yanıyla fenomenler (görünen varlık), öteki yanıyla da numenler (görünmeyen varlık) alanına bağlıdır. Ancak, insan öteki dirilere oranla "eksik bir varlık"tır (Maengelwesen), doğa ona öteki dirilere verdiği yaşam olanaklarını vermemiştir. İnsan bu eksikliği yalnız usuyla giderebilmektedir. Görünmeyen varlık alanı kendi kendinde olandır *(Ding an sich)*, yalnız tasarlanabildiğinden bilginin sınırı durumundadır. İnsanın istenç özgürlüğü bu alanda ortaya çıkar. Bu özgürlük duyarlığın egemenliğinden kurtulmuş, insan özüne dayalı bir gereklilikten kaynaklanan özgürlüktür. Bunun karşıtı da evrenin yapısıyla ilgili olan, evrendeki nedenler dizisini kendi kendine başlatan güçtür. Kişinin istenç özgürlüğü ahlakla bağlantılıdır. İnsanda ortaya çıkan ahlak yükümlülüğünün temeli bu özgürlüktür.

Ahlak ve ödev

Ahlak sorunu Kant felsefesini oluşturan iki varlık alanından biridir. Bu varlık alanlarından biri insanı kuşatan, her yanda bütünlüğü ile var olan doğadır. İkincisi ise var olması gereken alan, özgür davranışların oluşturduğu alandır. Ahlak bu ikinci alanın bütününü kapsar. Ahlak alanında iki yöntem vardır. Biri deney verilerinden kalkıp çözümlemeyle genel yargılara varma, öteki us kavramlarına dayanarak deney alanına, görünen varlıklara ulaşma. Ahlak sorunlarını açıklamada dayanılan ilke önsel *(a priori)* olandır. Bilgide olduğu gibi ahlakta da önsel öğeleri bulmak gereklidir. Bu öğelerle ahlak tümel geçerlik taşıyan bir bilim olur. Ahlakın içgüdülerle, doğal eğilimlerle ilgisi yoktur. Ahlak usta bulunan bir yasaya, kesin buyruğa *(kategorischer Imperativ)* bağlıdır, bu buyruk da önseldir. Bu buyruğun özünü, tek salt değer olan, "iyi istenç" oluşturur. Bu iyi istenç yalnız insanı ilgilendiren bir ödevdir. Ödev "usun sesi"dir, en yüksek değeri içeren öğedir. Bu öğede acıma, sevme, eğilim duyma gibi duygusal varlıklardan bir iz bulunamaz. Ahlak yasasının, tümel geçerliği bu niteliği yüzündendir. Bundan dolayı bir insan olarak: "genel bir yasa olmasını isteyebileceğin bir ilkeye *(maxim)* göre eylemde bulun, bütün insanlığı kendinde ve başkalarında, bir araç olarak değil, bir erek olarak görecek gibi davran." Ahlakın bu tümel yasa dışında özerklik ve özgürlük gibi iki ilkesi daha vardır. Ahlak ilkeleri hukuk, tarih ve devlet için de geçerlidir.

Güzel, iyi ve yüce

Estetikle ilgili görüşlerini *Kritik der Urteilskraft*'ta ("Yargı Gücünün Eleştirisi") sergileyen Kant için önemli olan doğa ile bilgi yetisi arasındaki uyumu kavramaktır. Estetiğin kapsadığı sorunların kaynağı bu uyumdur. Doğa düzenindeki genel uyumun nedenlerini, kaynağını bilme olanağı yoktur. Ancak, doğada sağlam bir düzenin, genel uyumu varatan bir yasanın bulunduğu sezilebilir. Bu seziş, kişide doğayı yüce bir usun, yüce bir anlığın düzenlediği, uyumlu kıldığı kanısını uyandırır. Özü bilinemeyen bu yasanın, bu uyumun sağladığı düzen karşısında kişide bir haz, bir beğeni uyanır. Öte yandan doğada bulunan diri varlıklarla ilgili algılar da böyle bir düzenin, uyumun bulunduğu görüşünü yaratır. Doğa ile bilgi yetisi arasındaki uyumdan doğan, doğayı ve diri varlıkları düzenleyen üstün yasayı sezme, estetiğin ve dirileri konu edinen doğa biliminin kaynağını oluşturur. Estetiğin temelini kuran "güzel" ve "yüce" kavramlarıdır. Güzelin tanımında temel beğenidir. Beğeni ise "bir nesne üzerine, bir karşılık beklemeden hoşlanma ve hoşlanmama ile yargıda bulunma yetisidir." Bu durumdaki hoşlanmanın içerdiği konuya "güzel" denir. Güzel için yararlı olma söz konusu değildir. Yararlıda, bir nesneyi isteme, onu elde etme eğilimi vardır, güzel için böyle bir durum yoktur. Başka bir tanıma göre "güzellik nesnenin ereğe uygun gelmesinin biçimidir". Ancak bu uygun gelmede nesnenin bir ereği içerdiği tasarımı ileri sürülemez. Güzeli tanımlamada, yaygın bir yargı olan, "beğeni tartışılmaz", Kant için geçerli değildir. Bu da, güzeli oluşturan öğelerin tümel ve önselliğinden dolayıdır.

Estetiğin ikinci temel kavramı olan "yüce", duyuların sınırlarını aşan, bütün ölçülerin üstüne çıkan ve "büyük olan nesne"dir. Bu nesneye uzaktan bakılır, onun görkemliliği altında bir eziklik duyulur, böylece ahlakla ilgili bir varlık alanına geçilir. Bu alanda estetik duygu ile ahlak bilinci kaynaşır. Bu kaynaşmada kavranır idelerin duyulur varlık alanında ışıması doğa ile sanattaki güzelliği oluşturur.

Din, ahlak alanında ortaya çıkan, ödevlerin tanrısal bir buyruk niteliğinde anlaşılmasıdır. Dinin ilgilendiği başlıca sorun, insan doğasında bulunan, kötünün nereden kaynaklandığıdır. İnsanda kötüye karşı köklü bir eğilim vardır, bunu ortadan kaldırma olanağı yoktur. Ancak bu eğilimi us önleyebilir. Çünkü kötü, insanı yönlendiren öğelerin, itici güçlerin yer değiştirmesi, tersine dönmesidir. Oysa insan iyiyi gerçekleştirmek içindir. Onun yaşamına anlam kazandıran da iyiyi gerçekleştirmesidir. Kant'ın tarihe duyduğu yakınlık, doğa ile özgürlük, kılgısal usun erekleriyle deneysel gerçekliğin nedenselliği arasındaki bağlantıya dayanır. Tarihte deneyden yararlanma olamayacağı gibi önsel bir tarih bilgisi de söz konusu değildir. Tarih ideye dayanan bir gelişme sürecidir.

Kant'ın geliştirdiği kuram, uzay ve zaman sorunu geniş yorumlara yol açmış, Yeni-Kantçılık adı verilen akımların doğmasına olanak sağlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Allegemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*, 1755, ("Genel Doğa Tarihi ve Gök Kuramı"); *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis*, 1770, ("Duyu Dünyası ve Düşünce Dünyasının Formu ve İlkeleri Üzerine"); *Kritik der reinen Vernunft*, 1781, ("Salt Usun Eleştirisi"); *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*, 1783, ("Gelecekte Her Metafiziğe Kılavuz"); *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, 1783, (Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, 1982); *Kritik der praktischen Vernunft*, 1788, (Pratik Aklın Eleştirisi, 1980); *Kritik der Urteilskraft*, 1790, ("Yargı Gücünün Eleştirisi"); *Zum ewigen Frieden*, 1795, (Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme, 1960).

• **KAYNAKLAR:** B.Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, 1982;

E.Cassirer, *Kant's Leben und Lehre*, 1918; M.Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, 1948; M.Heidegger, *Die Frage nach den Ding Kant's transzendentale Grundsaetze*, 1962; H.Heimsoeth, *Studien zur Philosophie I.Kant's*, 1956-1971; H.Heimsoeth, *Immanuel Kant'ın Felsefesi* (çev.1967); Fr.Kaulbach, *I.Kant*, 1969; T.Mengüşoğlu, *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi*, 1949; R.Zocher, *Kant's Grundlehre*, 1959.

• BAKINIZ: CASSIRER, HEIDEGGER, HUME, HUTCHESON, LAPLACE, LEIBNIZ, MONTAIGNE, P.NATORP, J.J.ROUSSEAU, WOLFF.

KANTAKUZENOS
(? - 1383)

Bizans imparatoru. Hanedan üyelerinin birlikte egemenliği sistemini kurmaya çalışmıştır.

Doğum yeri ve tarihi bilinmiyor. 15 Haziran 1383 Peloponès'te (Yunanistan) öldü. Aristokrat ve zengin bir ailenin oğludur. İmparator III.Andronikos döneminde büyük demestikos olarak devleti fiilen yönetti. III.Andronikos 15 Haziran 1341'de ölünce, 9 yaşındaki oğlu V.İoannes ile birlikte VI.İoannes adıyla imparatorluğunu ilan etti. Ancak imparatoriçe Savoie'li Anne ve yandaşlarının karşı darbesiyle düşman ilan edildi. 26 Ekim 1341'de kendini Didymoteikhos'ta (Yunanistan'da Dimetoka) imparator ilan ettiren Kantakuzenos, 1342'de Sırplar'la ittifak kurdu. 1343'te Teselya'da imparator olarak tanındı. Aydınoğlu Umur Bey'den ve sonra Osmanlı Hükümdarı Orhan Bey'den yardım görerek 1345'te Trakya aristokrasisinin de yardımıyla bölgedeki egemenliğini pekiştirdi. 21 Mayıs 1346'da Hadrianopolis'te (Edirne) imparatorluk tacını giydikten sonra, 3 Şubat 1347'de Constantinopolis'e (İstanbul) giderek 13 Mayıs'ta İstanbul patriğinin elinden ikinci kez taç giydi. Selanik'te Zelot iktidarı son bulunca 1350'de Selanik'e törenle girdi. Ancak Sırp ilerlemesi bu dönemde de sürdü. Cenevizliler'le yaptığı savaşta, yeni kurduğu Bizans donanması yok oldu. V.İoannes 1352'de Venedikliler, Bulgarlar ve Sırplar'ın yardımıyla Kantakuzenos'a karşı savaş açtıysada Orhan Bey'in kuvvetleri tarafından bozguna uğratıldı. 1353'te oğlu Matthaeos'u veliaht, 1354'te ortak imparator yapan Kantakuzenos, aynı yıl V.İoannes'in Cenevizliler'le işbirliği sonucu yönetimden uzaklaştırıldı. Keşiş Ioasaph adıyla 30 yıl kadar yaşadı. Ünlü bir tarih kitabı ve teolojik yazıları yanında Constantinopolis (İstanbul) ve Mora'daki siyasi olaylarda etkisi sürdü. Pelepones'te keşiş olarak öldü.

• YAPITLAR: *Historiae*, (ö.s.), 3 cilt, 1828-1832, ("Tarih").

• BAKINIZ: İOANNES V, ORHAN, UMUR BEY.

Kantemiroğlu

KANTEMİROĞLU
(1673-1723)

Rumen, tarihçi ve besteci. Osmanlı tarihine ilişkin yapıtı ve Türk müziği üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır.

Kantemiroğlu (Dimitrie Cantemir) 26 Ekim 1673'te Yaş'ta (İaşi) doğdu, 21 Ağustos 1723'te Ukrayna'da (bugün SSCB'de) Harkov yakınlarındaki Dimitrovka'da öldü. Nogay Tatarları soyundan gelen Boğdan voyvodası Constantin Cantemir'in oğludur. Gençliğinde Latin, Yunan ve İslav dillerinin yanında din bilgisi ve silah kullanmayı da öğrendi, 1684'te Osmanlı Devleti babasını Boğdan beyliğine atayınca, geleneğe göre 1687'de rehin olarak İstanbul'a gönderildi. Öğrenimini İstanbul'da sürdürerek, patrikhanedeki akademide eski Yunan ve Latin kültürüyle Bizans ağırlıklı Ortodoks kültürünü, enderunda ise Osmanlıca, Farsça ve Arapça öğrendi. Osmanlı siyaset ve kültür çevreleriyle yakın ilişki kurdu. Osmanlı Devleti'nin siyaseti, kurumları, etnik durumu, İslam dini ve sanatına ilişkin köklü bilgiler edindiği gibi Batı'daki hümanizma hareketlerini izlemeyi de ihmal etmedi. 1693'te babasının ölümüyle birkaç ay için Boğdan beyliğinde bulunduktan sonra yeniden İstanbul'a gitti. 1710'da Rus Çarı Büyük Petro Osmanlı Devleti'ne savaş açınca, II.Ahmed tarafından Boğdan voyvodasının yerine gönderildi. Osmanlı Devleti'nin güçsüzleşmesini fırsat bilip, Boğdan Prensliği'nin bağımsızlığını sağlamak umuduyla 13 Nisan 1710'da Lutsk'ta (Ukrayna'da) çar Petro ile bir anlaşma yaptı. Ancak Ruslar 1711 Prut Savaşı'nda Osmanlılar'a yenilince Rusya'ya sığınmak zorunda kaldı ve 1713'e değin Harkov'da yaşadı. O yıl Moskova'ya yerleşti. 1716'da kendisine büyük ün kazandıran *Historia Incrementorum Atque Decrementorum Aulae Othomanicae* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi) adlı yapıtını bitirdi. 1721'de Rus

ordusunun İran seferine katıldı. Astrohan'a kadar gitti. Seferden hasta ve yorgun olarak döndükten kısa bir süre sonra öldü.

Tarihçi olarak önemi

Kendinden önceki Osmanlı tarih yazarlarında toplumsal, iktisadi ve kültürel bir değerlendirmeye rastlanmadığı halde, Kantemiroğlu'nun tarihi, tarihsel olayların kronolojik bir sıralamasından çok, onları yaratan iktisadi, toplumsal, kültürel etkenleri inceleyerek, Osmanlı Devleti'nin yükseliş ve çöküş dönemlerinde toplum ve kültür yaşamının gerçek bir boyutunu veren, anlatım gücü yüksek bir tarih incelemesidir. İlginç öykülerle, kişisel gözlem ve görüşleriyle birlikte, önemli devlet adamlarını tanıyan, Osmanlı kültür, dil ve geleneklerini yakından bilen biri olarak, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün önlenemeyeceğini ileri sürdüğü yapıtını yalın ve sağlam bir plan üzerinde geliştirerek, Anadolu'ya yerleşmelerinden önce Oğuz Türkleri'ne ilişkin kısa bir girişten sonra Osmanlı Devleti'ni iki ana bölümde incelemiştir. İlk bölüm, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'den başlayarak 1300-1683 arasını, özellikle İstanbul'un fethinden sonraki tarihsel olayları ayrıntılarıyla vererek Türkler'in II.Viyana kuşatmasına değin süren yükseliş dönemini anlatmaktadır. İkinci bölümde ise, II.Viyana kuşatmasından 1711 Prut Savaşı'na değin yaşanan olayları ele almaktadır.

Ortadoğu'daki olaylar ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ilişkileri, iç karışıklıklar, sıklaşan yeniçeri ayaklanmaları, imparatorluğun siyasi ve askeri durumu, yabancı elçilerin İstanbul'daki yaşamları, bayramlar, sanat ve edebiyat adamları, devlet büyükleri, İstanbul'un kültür yaşamı gibi Avrupa için çok yeni olan bilgilerin verildiği bu bölüm, Doğu ülkelerinin ve özellikle İstanbul'un kültür yaşamıyla ilgili çok zengin bir kaynak niteliğindedir. Kantemiroğlu ayrıca, Osmanlı Devleti'ni yenebilmek için siyasal ve askeri taktikler önerdiği kitabında bu amaçla Hıristiyan hükümdarlar arasında bağlaşma kurulmasını da savunmuştur. 1716-1718 savaşında Alman İmparatoru VI.Karl'a Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve askeri yapısına ilişkin vermiş olduğu bilgiler karşılığında Roma-Germen prensi sanını almıştır. 1722'de çarın İran seferi sırasında İslam dünyasına ilişkin sorunların yeniden gündeme gelmesiyle yazdığı *Kniga Sistima ili Sostoinaie Muhammedanski Religii* ("İslam Dininin Dizgesi") adlı yapıtı Müslüman toplumların din, sanat, edebiyat, sözbilim, inançlar, gelenek ve göreneklerini tanıtmaktadır. Osmanlı sarayının ve kurumlarının geniş bir tanımlamasını yaptığı Peygamber Muhammed'den Birinci Türk Sultanına Değin İslam Tarihi adlı yapıtı, çara eşlik ettiği Derbent yolunda, Hazar Denizi'nde kayboldu. *Système dé la langue Arabe* ("Arap Dilinin Dizgesi") adlı yapıtı da yine doğubilim uğraşlarının bir ürünü olup çar Petro'ya adanmıştır.

Besteci olarak önemi

Kantemiroğlu'nun besteci olarak önemi, oluşturduğu nota sistemiyle pek çok yapıtı notaya almış olmasındadır. Çağdaş Rumen yazarlarının araştırmalarına göre, ilk müzik zevkini, flütle Boğdan havaları çalan babasından almıştır; Boğdan'dayken, müziğin temel kurallarını da öğrenmiştir. Türk müziği öğrenimi ise, on dört yaşında geldiği İstanbul'da başlar. Kemanî Edirneli Ahmed Çelebi'den (?-1720) bu müziğe ait bilgileri, Tamburî Angeliki'den (?-1690) tambur öğrendi. II.Ahmed zamanında enderuna alındı. Ney üflediği de söylenen Kantemiroğlu, saz çalmış olmasının kazandırdığı bilgilerle, Türk müziğinin kuramsal temelini kısa zamanda öğrendi. O dönemde, kuramsal konuları en iyi bilenlerden biri sayılıyordu. Müzik meraklısı bir kimse olan Hazine-i Hümâyûn müdürü İsmail Efendi ile saray hazinedarı Lâtif Çelebi'nin ısrarlarıyla ünlü kitabını yazdı. Kısaca "Kantemiroğlu Edvârı" diye anılan, *Kitâb-ı ilmü'l-Mûsıkî alâ Vechi'l-Hurûfât* adlı bu kitap iki ana bölümden oluşur. Birinci bölümde, makamlar, perdeler, usüller üstüne bilgiler, ikinci bölümde ise, 16.-17.yy'a ait toplam 349 parça yapıtın notasını verir. O dönemin Osmanlıca'sı ile düzgün bir üslupla kaleme alınan edvâr, II.Ahmed'e sunulmuştur.

Kullandığı notanın müzikçiler arasında yayılması için çalışmış, ama sonuç alamamıştır. Türk müziğinde kendisinden önce de çeşitli nota yazıları geliştirilmiş olduğu halde, bu müziğe özgü perdelerin notayla gösterilmesindeki özel güçlükler yüzünden, bunlar uygulamada kullanılamamıştı. Kantemiroğlu'nun notası da bu yüzden yayılamadı. Ancak, bugün için önemli olan, notasız seslendirilen parçaların unutulabileceği gerçeğini daha yirmi yaşlarındayken görerek, öğrendiği yapıtları unutulmaktan kurtarmasıdır. 18.yy'da, neyzen Mustafa Ali Kevserî Dede Efendi'nin *Kevserî Mecmuası* diye anılan kitapta, Kantemiroğlu'nun yazdıklarına eklediği parçalarla birlikte, bu notayla yazılmış yapıtların sayısı beş yüzü geçer.

Onun nota yazısı, Arap alfabesindeki harflerden oluşan bir "harfler notası"dır. Sol anahtarına göre, portenin birinci çizgisinin altındaki *do*'dan (kaba çargâh), beşinci çizginin üstüne eklenen tiz oktavdaki *mi*'ye (tiz hüseynî) kadar belirlediği otuz üç perde, perde adlarının ilk harfleri ya da heceleriyle gösterilir. Harflerin altına, seslerin uzama sürelerini belirten sayılar konulur. Notası verilen parçanın başına da, o yapıtın makamıyla usulü dışında, çalınışındaki hızlılık derecesini gösteren üç hız teriminden biri yazılır.

Yaşadığı yıllar, Itrî, Nazîm, Enfî Hasan Ağa gibi bestecilerin ürün verdiği, Türk müziğinin en parlak çağıdır. Saz müziğinde Klasik üslubun güçlü örneklerini vermiştir. Birkaç sözlü yapıtı dışındaki parçaları, peşrev ve saz semaisi formlarındadır. Bunlardan *Sazkâr Peşrev* en tanınmış yapıtıdır.

Türkiye'deki çağdaş müzikoloji çalışmalarında, onun önemine ilk kez dikkati çeken kişi Rauf Yekta Bey oldu; 1912'de *Şehbâl* dergisinde yayımladığı iki yazıda, biyografisini sunduktan sonra edvârı üstüne bilgiler verdi. Daha sonra Hüseyin Sadettin Arel aynı dergide hem bu edvârı yayımladı, hem de yapıt üstüne açıklamalarda bulundu. Kantemiroğlu'nun kendi el yazısıyla yazdığı, Türk müziği için büyük değer taşıyan edvârın asıl nüshası Türkiyat Enstitüsü'ndedir. Romanya'da, doğduğu evin bulunduğu sokağa onun adı verilmiş, Türkiye'de de, 1976'da, Haliç'in Cibali semtindeki evinin bulunduğu noktaya bir anma plaketi konulmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Beste:** *Peşrevler,* rast, ısfahan, mâhûr, muhayyer, sazkâr, sipihr, uşşak aşiran, nevâ, zengûle, acem'li yegâh, buselik aşiran, nihavent, ısfahan-ı cedid, pençgâh, uşşak, sultanî ırak, bayatî, bestenigâr, buselik, büzürg, geveşt makamlarında; *Saz Semaileri,* rast, ısfahan-ı cedid, nevâ, buselik aşiran, nihavent, pençgâh,

uşşak, sultanî ırak, sultanî nevâ makamlarında; *Nişâbûrek Muhammes Beste; Nişâbûrek Aksak Semai.* Kitap: *Kitâb-ı ilmü'l-Mûsıkî alâ Vechi'l-Hurûfat,* İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Arel Kütüphanesi, 2768. (1-3 Fasikül, tamamlanmamıştır, Y.Tura (yay.), 1977); *Divanul sau galceava inteleptului cu lumea sau giudeful sufletului cu trupul,* 1698, ("Divan ya da Bilgenin Dünyayla Çekişmesi"); *Kniga Sistima ili Sostoinaie Muhammedanskoi Religii,* 1722, ("İslam Dininin Dizgesi") *Systéme dé la langue Arabe,* 1722, ("Arap Dilinin Dizgesi"); *Historia Incrementorum Atque Decrementorum Auale Othomanicae,* (ö.s.), 1734, (Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, 3 cilt, 1979-1980); *Cronica Vechimli Romano-Moldo-Vlahilor,* (ö.s.), 1835-1836, ("Rumen-Boğdan-Eflak Eski Zamanlarının Tarihi"); *Descriptio Moldavia,* (ö.s.), 1872, ("Moldavya'nın Betimlemesi"); *Vita Constantini Cantemirii,* (ö.s.), 1883, ("Constantin Cantemir'in Yaşamı").

• KAYNAKLAR: G.Cioranesco, "Dimitri Kantemir'in Doğubilim Araştırmalarına Katkısı", *Ulusal Kültür,* 3, 1979; Unesco Türkiye Milli Komisyonu, *Dimitrie Cantemir (1673-1723),* 1975; E.R.Üngör, "Türk Musikisi Literatürü ve Basınında Kantemiroğlu" (bibliyografya içerir), *Musiki Mecmuası,* 315, 1976.

KANTOROVİÇ, Leonid
(1912)

SSCB'li iktisatçı ve matematikçi. Doğrusal programlama yöntemini bulmuştur.

19 Ocak 1912'de Saint Petersburg'da (bugün Leningrad) doğdu. 1930'da Leningrad Üniversitesi'ni bitirdi. Leningrad Sınai İnşaat Mühendisliği Enstitüsü'nde 1930-1934 arasında asistan, 1934-1939 arasında profesör olarak çalıştı. Leningrad Üniversitesi'nde 1932-1934 arasında asistan, 1934-1941 ve 1945-1960 arasında profesör olarak görev yaptı. 1960-1971 arasında SSCB Bilimler Akademisi Sibirya Kolu Matematik Enstitüsü Yönetmeni, 1960-1970 arasında Novosibirsk Devlet Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı. 1971-1976 arasında Moskova'da Ulusal Ekonominin Kontrolu Enstitüsü, araştırma laboratuvarı yönetmenliği yaptı. 1976'dan bu yana Moskova'da Sistemler Araştırma Enstitüsü bölüm başkanı olarak çalışmaktadır. 1964'te SSCB Bilimler Akademisi'ne üye olarak seçildi. 1949'da SSCB Devlet Ödülü'nü, 1965'de Lenin Ödülü'nü, 1967'de ve 1982'de Lenin Liyakat Nişanı'nı, 1975'te (T.Koopmans ile birlikte) Nobel İktisat Ödülü'nü kazandı. Nobel İktisat Ödülü'nün gerekçesi olarak "kaynakların optimum tahsisi kuramına yaptığı katkılar" gösterilmiştir.

Kantoroviç, 1939'da yayımladığı *Matematicheskie metody organizatsi i planirovaniya proizvodstva* ("Üretimin Örgütlenmesi ve Planlanması için Matematiksel yöntemler") adlı kitabında ilk olarak doğrusal programlamanın üretimde belli uygulama alanlarını ve çözüm yollarını açık bir biçimde göstermiştir. Doğrusal programlama, belli koşullar altında, belli girdiyle en çok çıktı, ya da belli çıktıyı en az girdiyle elde etmekte kullanılabilecek bir yöntemdir. Ancak bu yapıt, ne kendi ülkesinde, ne de diğer ülkelerde 20 yıl kadar dikkati üzerine çekmiştir. Kantoroviç bu yöntemi yalnız fabrika çapında üretimi azamileştirmek için önermekle kalmamış, bölgesel planlamada, ya da sosyalist bir ekonomide optimal makroekonomik planlama sorununun çözümlenmesinde yararlanma yollarını da göstermiştir. Doğrusal programlama probleminin çözümünden elde edilen "gölge maliyetlerin" üretim birimi düzeyindeki karar sürecinde de kullanılabileceği sonucuna varmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Matematicheskie metody organizatsi i planirovaniya proizvodstva,* 1939, ("Üretimin Örgütlenmesi ve Planlanması için Matematiksel Yöntemler"); *The Best Use of Economic Resources,* 1965, ("İktisadi Kaynakların En İyi Kullanımı"); *Optimal Decisions in Economics,* (A.G.Gorstko ile), 1972, ("İktisatta Optimal Kararlar").

• BAKINIZ: KOOPMANS.

KANTOROWICZ, Alfred
(1880-1962)

Alman diş hekimi. İstanbul Üniversitesi'nde görev alarak, Türkiye'de diş hekimliğinin ve çene cerrahisinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

18 Haziran 1880'de Posen'de doğdu, 6 Mart 1962'de Bonn'da öldü. Diş hekimliği ve tıp öğrenimini Berlin, Münih ve Freiburg üniversitelerinde tamamladı. 1906'da doktora derecesini aldıktan sonra, dönemin önde gelen hekimlerinin yanında çalışarak cerrahi, bakteriyoloji ve iç hastalıkları alanında deneyimini artırdı. 1913'te Bonn Üniversitesi'nde doçent, 1923'te aynı üniversiteye bağlı Diş ve Ağız Hastalıkları Enstitüsü'nde profesör ve enstitü yöneticisi oldu. 1927'de çene ortopedisi kliniğini kurarak, özellikle okullarda örgütlenmiş ekiplerle okul çağındaki çocukların, ayrıca gezici ekiplerle halkın diş sağlığını korumaya yönelik çalışmalar yaptı. 1933'te İstanbul Üniversitesi'nin çağrısıyla Türkiye'ye gelen ve bu üniversiteye bağlı Diş Hekimliği Enstitüsü'nün yöneticiliğini üstlenen Kantorowicz, 1948'de emekliye ayrıldı. 1950'de ülkesine dönerek ölünceye değin Nordrhein-Westfalen Eyaleti'nin sosyal işler bakanlığı danışmanlığını yaptı.

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne (İÜTF) bağlı Diş Hekimliği Enstitüsü'ndeki yöneticiliğinin ilk yıllarında, henüz kuruluş aşamasındaki bu kurumun eğitim programını düzenleyen Kantorowicz, on beş yıllık görev süresince enstitüyü ileri bir öğretim kurumu haline getirdi. Diş hekimliği öğretiminde gerekli gördüğü patoloji, mikrobiyoloji ve anatomi gibi temel tıp bilimlerine ağırlık vererek öğretim programını genişletirken, İÜTF'de ilk kez cerrahi protez uygulamalarını başlattı. Öğretim görevinin yanı sıra özellikle ağız, çene ve yüz cerrahisine ilişkin araştırmaları yürüten ve enstitü dışındaki diş hekimleri için kurslar düzenleyen Kantorowicz, çalışmalarıyla Türk diş hekimliğine değerli katkılarda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Klinische Zahnheilkunde,* 1932, ("Klinik Diş Tedavisi").

KANTOROWICZ, Hermann
(1877-1940)

Alman, hukukçu. Özgür Hukuk öğretisinin öncüsüdür.

18 Kasım 1877'de Pruşya'da Posen'de (bugün Polonya'da Poznan) doğdu, 12 Şubat 1940'ta İngiltere'de Cambridgeshire'da öldü. Berlin, Cenevre ve Münih üniversitelerinde hukuk öğrenimi gördü. 1904'te ceza hukuku üzerine teziyle Heidelberg Üniversitesi'nden doktora derecesini elde etti. Birkaç yıl İtalya'da kalarak Avrupa hukukunu inceledi. 1907'de Freiburg Üniversitesi'nde ceza hukuku, hukuk felsefesi ve hukuk tarihi konularında ders vermeye başladı. 1913'te doçent, 1923'te profesör oldu. 1929'da Kiel Üniversitesi'ne geçti. 1933'te Naziler iktidara geldikten sonra Almanya'dan ayrılmak zorunda kaldı. Önce ABD ve İtalya'da, 1935'ten sonra da İngiltere'de çeşitli üniversitelerde ders verdi. Öldüğünde Cambridge Üniversitesi'nde hukuk araştırmalarını yönetmekteydi.

Kantorowicz öncelikle hukukta yöntem sorunlarıyla ilgilenmiş, 1906'da yayımlanan *Der Kampf um die Rechtswissenschaft* ("Hukuk Bilimi İçin Mücadele") adlı ünlü broşürüyle "özgür hukuk" hareketinin öncülüğünü yapmıştır. Hukukun tüm davalara çözüm getirebilecek kadar kapsayıcı olduğunu savunan Pozitivistler'e karşı çıkmış, pozitivist hukuk kuramı geçerli olduğu sürece adaletin tam anlamıyla yerine getirilemeyeceğini ileri sürmüştür. Kantorowicz'e göre yargıçlar var olan hukuk kurallarını davalara uygulamanın yanı sıra, yasalarda boşluk olduğu durumlarda yeni yasalar yaratmalıdırlar. Kantorowicz boşluklar doldurulurken başvurulacak kaynaklar arasında, hem gelenekleri ve adetleri, hem de yetkin hukukçularca savunulan görüşleri saymaktadır. Öncülüğünü yaptığı özgür hukuk hareketi gittikçe daha fazla yandaş bularak Pozitivist Okul'un etkisinin azalmasında önemli bir etken olmuştur.

Kantorowicz, hukuk felsefecisi Gustav Radbruch'un etkisinde kalmış, onun gibi, değerlerin göreceliğini benimsemiştir. Hukuk biliminin diğer bilim dalları arasındaki yerini saptamaya çalışmış, bunu yaparken bilim dallarını üç başlık altında sınıflandırmış, hukuku değerler bilimi olarak adlandırmıştır. Sosyolojiye de büyük önem veren Kantorowicz, Max Weber'in izinde yürümüş, olgular bilimi olarak adlandırdığı sosyolojiyle hukuku, birbirini tamamlayan iki bilim dalı olarak görmüştür.

Hukuk kuramının yanı sıra hukuk tarihine de önemli katkılarda bulunan Kantorowicz, Orta Çağ'da ve Rönesans'ta İtalyan ceza hukukunu, Orta Çağ'da Roma hukukunun kaynaklarını incelemiş, 19. yy'da gelişen Tarihçi Hukuk Okulu'nun önemine dikkat çekmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Der Kampf um die Rechtswissenschaft* (Gnaeus Flavius takma adıyla), 1906, ("Hukuk Bilimi İçin Mücadele"); *Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastik*, 1907-1926, ("Albertus Gandinus ve Skolastikte Ceza Hukuku"); *Rechtswissenschaft und Soziologie*, 1911, ("Hukuk Bilimi ve Sosyoloji"); *Einführung in die Textkritik*, 1921, ("Metin Eleştirisine Giriş"); *Aus der Vorgeschichte der Freirechtslehre*, 1925, ("Özgür Hukuk Öğretisinin Tarihi Üzerine"); *Der Geist der englischen Politik und das Gespenst der Einkreisung Deutschlands*, 1929, ("İngiliz Siyasetinin Ruhu ve Almanya'nın Çembere Alınması Hayali"); *Tat und Schuld*, 1933, ("Eylem ve Suç"); *Studies in the Glossators of the Roman Law* (Buckland ile), 1938, ("Roma Hukukunu Açıklayanlar Üzerine Çalışmalar").

KANUNİ SÜLEYMAN

Bak. SÜLEYMAN I

KAPAĞAN KAĞAN
(665-716)

Göktürk kağanı. Otuz Türk boyunu Göktürkler'in yönetimi altında birleştirmiştir.

Doğum yeri bilinmemektedir. 22 Temmuz 716'da öldü. Göktürk Devleti'nin 681'deki yeniden kuruluşunu gerçekleştiren İlteriş Kağan'ın kardeşidir. Onun 692'de ölümü üzerine, Göktürk tahtına çıktı. Çin kaynaklarında Mo-çe diye geçen Kapağan, Göktürk dilinde fatih anlamına gelmektedir.

Kapağan Kağan'ın dış siyasetinin ana ilkelerini, Türkler'i Göktürk birliğine bağlamak, Göktürk ülkesinde askeri ve iktisadi gelişmeyi hızlandırmak için dış ticareti genişletmek, Çin'i baskı altında tutarak gerekli tarım ürünlerini ve araçlarını vermesini sağlamak oluşturuyordu. 693'te, Çin'e bir sefer düzenledi. Kırgız, Çin ve On-ok (Türgiş) hükümdarlarının, Göktürkler'e karşı birleşmelerini önlemek için, Kırgız ülkesi bir baskınla ele geçirildi. Kapağan Kağan'ın oğlu İnal, yeğeni Bilge ve Tonyukuk komutasındaki batı ordusu da On-oklar üzerine gönderildi. Çin ise, Göktürk saldırısını önlemek için, önemli miktarlarda tohumluk dari ve tarım araçları verdi. Kapağan Kağan 698'de büyük bir orduyla çıktığı Çin seferinden bol ganimet ve tutsakla döndü. 699'da, batı ordusu On-ok ülkesini ele geçirdi. Çin kaynaklarına göre, Doğu ve Batı Türkleri'ni yönetimi altında birleştiren Göktürk Devleti otuz boydan oluşmaktaydı. 701'de, kent devletleri biçiminde bölünmüş ve zenginliği ile ünlü Maveraünnehir üzerine düzenlenen seferden, önemli miktarlarda altın, gümüş, devenin de bulunduğu ganîmet elde edildi. 704'te, Çin'le yakın ilişki içerisinde bulunan Basmıllar sindirildi. 709'da, Kırgızlar'ın komşusu olan Çikler, kağanın yeğeni Bilge tarafından Göktürkler'e bağlandı. 710'da, Göktürk yönetimine karşı düzenlenen Kırgız ayaklanması, Bilge'nin kardeşi Kültiğin komutasındaki ordularca bastırıldı. 711'de, başına buyruk davranan On-oklar üzerine ikinci bir sefer düzenlenerek, bir Göktürk olan Pars Bey, On-ok kağanlığına getirildi. 711-714 arasında, Kuteybe b. Müslim yönetimindeki Arap ordularının saldırılarına hedef olan Maveraünnehir bölgesine karşı bir askeri harekât düzenlendi. Kaynaklarda bu olay hakkında pek az bilgi verilmekle birlikte, Arap ordularının 711-712 arasında Buhara ve

Semerkand'ı aldıkları belirtilmektedir.

Göktürk birliğini oluşturan Türk boyları, özellikle Türgişler ve Karluklar, Kapağan Kağan'ın şiddete dayanan yönetimine karşı birbiri ardı sıra ayaklanmaya başladılar. Bu ayaklanmalar, Türk boylarını birbirine düşürmek siyaseti güden Çin tarafından da destekleniyordu. 713'te, Türkistan'daki yurtlarından kalkarak Göktürkler'in başkenti Ötüken'e kadar ilerlemeyi başaran Karluklar ve bağlaşıkları, Kapağan Kağan, Bilge ve Kültiğin'in ortak harekâtı sonucunda dağıtıldılar. Karluklar'ın bir bölümü Çin'e sığınarak, San-Yuan bölgesine yerleştiler. 714'te, önemli bir Çin yığınak merkezi olan Beşbalık kenti kuşatılarak olası bir Çin saldırısı önlendi. 715'te, önce Azlar'ın, ardından İzgiller'in başkaldırısı şiddetli bir savaş sonucu bastırıldı. Ancak, Göktürk Devleti'ni sarsan en büyük ayaklanma, devletin temelini oluşturan Dokuz-Oğuzlar tarafından başlatıldı. 715'te, Kapağan Kağan'ın açtığı sefer sonucunda yenilgiye uğrayan ve hayvanları öldürülen Dokuz-Oğuzlar, büyük kitleler halinde Çin'e sığındılar. 716'da, Oğuz boylarından Bayırkular bozguna uğratıldı. Kapağan Kağan, Bayırku seferinden dönerken, yolda pusuya düşürülerek öldürüldü.

• BAKINIZ: BİLGE KAĞAN, İLTERİŞ KAĞAN, KUTEYBE b. MÜSLİM, KÜLTİĞİN.

KAPİLA
(İÖ 9.yy)

Hintli filozof. Tek yaratıcı varlığın doğa olduğu görüşünü savunmuş, us ilkelerine dayalı bir varlık anlayışı geliştirmiştir.

Birtakım söylencelere karışan yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Adının *Mahabharata* ve *Bhagavata Purana* gibi eski kaynaklarda geçen tanrısal kişilerle birlikte anılması gerçek kişiliğinin aydınlığa kavuşmasını önlemiştir. Kimi kaynaklara göre İÖ 12.yy, kimilerine göre İÖ 6.yy'da yaşamıştır. Ancak, ondan kalan *Sutra* ("Özdeyişler") diye anılan yazılarının incelenmesinden, kullandığı felsefe kavramlarından İÖ 9.yy'da yaşadığı sonucu çıkarılmaktadır. Kapila'nın olduğu kesinlik kazanan 144 dizelik özdeyiş biçimindeki şiirden, onun doğa, tin, bilgi, insan, evren, algı, bilinç, yaratılış gibi sorunlar üzerinde durduğu, bunları *pancasikha* (beş ilke) adı verilen bir öğreti bütünlüğü içinde açıklamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Son yıllarda, Kapila üzerinde sürdürülen karşılaştırmalı çalışmalarla, ondan kalan yazılara, başka yazıların karıştığı, onun kimi yazılarının da başkalarının sanıldığı, ortaya konmuştur.

Kapila, Hint felsefesinin temel ilkesi sayılan, *samkhya* (sayı, usavurma, us) öğretisinin kurucusudur. Bu öğretiye göre felsefeyi ilgilendiren bütün sorunların çözümünde başlıca öğe us ve usavurmadır. Felsefenin temel sorunları arasında en önemlileri doğa, anlık ve bilinçtir.

Doğa ve oluş

Doğa ya da özdek yaratılmamıştır, ölümsüzdür, bütün nesnelerin kaynağıdır, varlıklara dirilik kazandıran bir güç olması nedeniyle evrensel yaşamın ilkesidir. Varlık türleri, belli bir oluş sırasına göre, doğanın özünden çıkmıştır; doğa, yaratıcıdır. Onun ilk oluşturduğu varlık türü anlıktır. Büyük ilke olarak nitelenen anlık, ürer ve üretir. Doğa ise üretir, üremez. Kapila'nın anlayışına göre doğa ile evren bir değildir. Evrenin kaynağı doğadır, bu nedenle evren günün birinde geldiği kaynağa, doğaya dönecek, ondan yeniden doğacaktır. Öyleyse oluş doğadan çıkış, yok oluş ise doğaya dönüştür. Ancak bu yok oluş, ortadan kalkma değil, geldiği yere dönüştür. Bilinç *(ahankâra)* ise benliği, kişiliği oluşturan temel öğedir, anlık gibi bir ilkedir. Duyuların algılayabileceği bütün nesneler, doğanın yarattığı ürünlerdir.

Tin ve gelişim

Kapila'nın kuramına göre, doğadan başka, ikinci temel varlık türü tindir. O da ölümsüzdür, yaratılmamıştır, ancak doğa gibi üretici, verimli değildir. Tinin başlıca özelliği bağımsız ve doğadan üstün oluşudur. Tin bütün nesneleri bilmeyi, bilimi sağlayan güçtür. Bu özelliğine karşın tin doğa olmadan başarıya ulaşamaz. Bu nedenle tin doğayı gerekser, onun kendiliğinden devinme yetisi yoktur. Ona devinme gücünü veren doğadır. Tin, doğayı bilmeye başlayınca özgürlüğe götüren yola girer, bu bilme son aşamasına varınca, doğa tin için ilginç ve çekici olmaktan çıkar. Bu durumda tin, doğanın etkisiyle bilginin bütün türlerini içeren bilimi kazanmış olur. Böylece tin için mutluluğun, doğanın egemenliğinden kurtuluşun gerçekleştiği aşamaya varılır. Tin, daha sonra gövdeye girerek yeryüzünde varlığını sürdürür. Bu onun için mutlu, kurtuluşa erdiği bir durum değildir. Gerçek kurtuluş, mutluluk, ölümle başlar.

Ölüm

Ölüm tinin dirilik kazandırdığı gövdeden ayrılması, özdeğe özgü bağlardan kurtuluşudur. Sonsuz mutluluk bu kurtuluşla, bu özgürlüğün gerçekleşmesiyle başlar. Tinin yükseleceği son aşama, tanrıların en yücesi olan, Brahma'nın özünde dinginliğe ulaşmaktır. Kapila, tinin en yüce aşamaya ulaşabilmesi için, yeryüzünde gövdeden gövdeye göçerek, değişik basamakları aşması gerektiğini ileri sürer.

Algı, tümevarım ve tanıklık

Bilgi sorununun çözümünde, Kapila üçlü bir yönteme dayanır. Bu yöntem bilginin kaynağı sayılan algı, tümevarım ve tanıklıktan oluşur. Bilmeyi sağlayan töz de tindir. Algılarla sağlanan veriler usun denetiminden geçer, belli bir düzene girer. Us ise tinle bağlantılı bir yetidir.

Temelini bilim ve bilginin oluşturduğu felsefenin tek amacı kişinin mutluluğudur. Kişi, düşünce bakımından, salt bağımsız olmalı, bu bağımsızlığının bilimden kaynaklandığını anlayacak olgunluk aşamasına yükselmelidir. Bağımsızlık, mutluluk, olgunluk ve bilim birbirini gerektirir.

Felsefe ve ahlak

Kapila'nın ahlak görüşü iyilik, güzellik, doğruluk, alçakgönüllülük, yücelik ve olgunluk gibi ilkelere dayanır. Bu ilkelerin hepsi de bilimden kaynaklanır. Bir toplumu oluşturan bireylerin uyum ve karşılıklı anlayış içinde yaşamaları da bilimle olan ilişkilerinin oranına bağlıdır. Bilgisiz kişi mutlu olamayacağı gibi özgürlüğün, doğruluğun, güzelliğin değerini de kavrayamaz.

Kapila'nın geliştirdiği felsefe öğretisi, tanrıtanımazlığına karşın, çağlar boyunca Hint düşüncesini, özellikle Buddha, Kanada gibi bilgeleri etkilemiştir.

Onun yaratışın, diriliğin kaynağı olarak nitelediği doğa, sonraki çağlarda, özellikle Anadolu-Yunan filozoflarınca yeniden felsefenin başlıca konusu yapılmıştır. Kanada'nın benimsediği toprak, ateş, su, hava ve esir gibi beş ilkenin kaynağı da Kapila'nın düşünceleridir. Avrupa'da, 19.yy'da Kapila üzerine geniş kapsamlı araştırmalar yapılmış, *Sutra*'ları başta Latince olmak üzere birçok dile çevrilmiş, yorumlarla birlikte yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Sutra*, (ö.s.), 1821, ("Özdeyişler").

• KAYNAKLAR: R.Garbe, *Sâmkhyâ-Philosophie*, 1917; H.Zimmer, *Philosophies of India*, 1969.

• BAKINIZ: BUDDHA, EMPEDOKLES, KANADA, THALES.

Pyotr Leonidoviç Kapitsa

KAPİTSA, Pyotr Leonidoviç (1894-1984)

Şiddetli manyetik alanların yaratılması

SSCB'li fizik bilgini. Maddenin şiddetli manyetik alanlarda ve çok düşük sıcaklıklardaki davranışını incelemiş, özellikle helyumda üstünakışkanlık olgusunu keşfetmiştir.

26 Haziran 1894'te St.Petersburg (sonradan Petrograd, bugün Leningrad) açıklarındaki Kronştadt Adası'nda doğdu, Moskova'da öldü. 1918'de Petrograd Politeknik Enstitüsü'nün Elektrik Mühendisliği Fakültesi'nden diplomasını alarak, 1919'dan 1921'e değin aynı kuruluşta öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1921'de Rus İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin oluşturduğu bir bilim heyetine katılarak Londra'da bulunduğu sıralar, Rutherford'un önerisiyle heyetten ayrılıp Cambridge Üniversitesi'nin Cavendish Laboratuvarı'nda çalışmaya başladı. Cambridge Üniversitesi'nden doktora derecesini alarak 1924'ten 1932'ye değin bu laboratuvarda manyetik araştırmaları yöneten Kapitsa, 1934'te Moskova'daki bir konferansa katılmak üzere SSCB'ye gittiğinde, ülkeden çıkış vizesi son anda kaldırıldığından İngiltere'ye dönemedi ve yetkililerin tüm ısrarlarına karşın bir yıl kadar SSCB'de hiçbir görevi kabul etmedi. Stalin'in sağladığı özel koşullardan sonra direnişinden vazgeçerek, SSCB Bilimler Akademisi'nde yeni kurulan Fiziksel Problemler Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi. Ancak, 1946'da nükleer silah yapımı için kurulan Kozmik Işınımın Stratejik Kullanımı Komisyonu'nda görev almayı reddettiği için, "ulusal savunmayı kasıtlı olarak sabote etmek"le suçlanıp Stalin ile anlaşmazlığa düşünce görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Uzun süre gözaltında tutulduktan sonra Urallar'daki bir nükleer araştırma laboratuvarına gönderilen Kapitsa, 1953'te Stalin'in ölümünden sonra yeniden enstitünün başına getirildi.

1939'da üye seçildiği SSCB Bilimler Akademisi başta olmak üzere, çalışmaları ülkesinin en önemli bilimsel kuruluşlarınca ödüllendirilen, 1934, 1944, 1945, 1964, 1971 ve 1974'te altı kez Lenin nişanını, 1941 ve 1943'te iki kez Devlet Fizik Ödülü'nü, 1959'da SSCB Bilimler Akademisi'nin Lomonosov madalyasını alan Kapitsa, çağdaş SSCB'li fizikçiler arasında en tanınmışlarından biridir. 1929'da İngiltere'deki Royal Society'nin, ayrıca ABD, Fransa, İsveç, Hollanda, Sırbistan, Finlandiya ve Çekoslovakya'da bilim akademilerinin ve en ünlü bilim kuruluşlarının üyeliğine seçilmiş, 1944'ten sonra pek çok üniversite ve bilim derneğinin onur doktorası, onur üyeliği ve madalyasıyla ödüllendirilmiş, 1978'de ABD'li Penzias ve Wilson ile birlikte Nobel Fizik Ödülü'nü bölüşmüştür.

1921'de çalışmaya başladığı Cavendish Laboratuvarı'ndaki ilk deneylerinde çekirdek fiziğini konu alan Kapitsa, kendi yaptığı bir "mikroradyometre" ile, radyumun saldığı radyoaktif ışınların enerjisini ve alfa parçacıklarının gazlardan geçerken kaybettiği enerjiyi ölçmüştü. Sonradan bu parçacıkların manyetik alandaki sapmalarını incelemeye başladı ve güçlü bir manyetik alanda sapan alfa parçacıklarının eğri izlerinin ilk kez fotoğrafını çekti. O aralar çok şiddetli manyetik alanların yaratılması sorununa eğilerek, 1924'te yaptığı özel bir elektromıknatısla 500.000 Gauss'luk bir manyetik alan elde etti. Yer'in doğal manyetik alanının bir milyon katı değerinde olan bu güçlü alanın rekoru ancak 1956'da kırılabilecekti. 1928'de, akümülatör bataryalarından oluşan doğru akım kaynağı yerine kendi özel tasarımıyla gerçekleştirdiği tek fazlı bir alternatör kullanarak ve küçük bir bakır bobini her yarım periyotta 55 kw'lık güçle besleyerek, yüz binlerce Gauss şiddetinde manyetik alanları kolayca elde etme yöntemini geliştirdi. Bununla önce alfa izlerini, sonra metal yapısındaki birçok elementin manyetik direncini inceledi; 1931'de duyarlı bir yaylı teraziyle 10 milisaniyeden daha kısa süreler içinde manyetiklenme özelliklerini ölçmeyi başardı. Bu ölçümler sonucunda, maddenin şiddetli manyetik alanların etkisindeki davranışlarını, özellik-

le manyetik büzülme olayını açıklamaya yöneldi.

1934'te gerçekleştirdiği çalışma, Kapitsa'nın üstün deney yeteneğinin ve mühendislik becerisinin en güzel örneğidir. O güne değin, özelliklerini incelemeye yetecek kadar bol ve katışıksız sıvı helyum elde edilememişti. İlk kez helyumu sıvılaştırmayı başaran Kamerlingh-Onnes'in yöntemini geliştirmek gerekiyordu. Kapitsa, çok çabuk genleşen gazların birdenbire soğuma özelliğinden yararlanarak, -269°C'ta sıvılaşan helyumu bu denli düşük sıcaklığa getirdiğinde ortamdaki başka maddelerin donması nedeniyle arı helyum üreten ve saatte iki litre gibi çok yüksek bir verimle çalışan helyum sıvılaştırıcısını yaptı. Üstelik, bu aygıtın ön soğutulması için Kamerlingh-Onnes'in kullandığı sıvı hidrojen yerine, hem tehlikesiz olan, hem de daha yüksek sıcaklıklarda elde edilen sıvı azot kullanılıyordu.

1908'de Kamerlingh-Onnes, ısı iletkenliği çok yüksek olan sıvı helyumun, yaklaşık 2,2 K dolayında önemli fiziksel değişimlere uğradığını gözlemlemişti. Bu sıcaklık "lamda noktası" dolaylarında, helyumun ısınma ısısının birdenbire yükselerek gene birdenbire düştüğü biliniyordu. Daha sonra araştırmacılar, sıvı helyumun ağdalılığının (viskozite) çok düşük olduğunu, 2,2 K'nın altındaki sıcaklıklarda sıvının bulunduğu kabın çeperlerinde ince bir tabaka halinde yükseldiğini gözlemlediler. 1938'de de üstünakışkanlığın en ayırt edici olgularından biri olan "fıskiye olayı"nı tanımladılar. Bu olayda sıvı helyum, 2,2 K'nın altındaki sıcaklıklarda kılcal bir boruda yükselirken, normal sıvılar gibi yüzey gerilimiyle kendi ağırlığının dengelendiği yerde durmayıp, borunun üst ucundan fışkırır. 1938'de Kapitsa, bu olguların özel bir üstünakışkanlık durumunu yansıttığını açıkladı. Bu konudaki araştırmalarını 1942'ye değin sürdürerek, bir dizi deneyle, helyumun üstünakışkan durumu olan He II'nin kılcal borulardaki çok yüksek ısı iletkenliğini açıklayabilecek ölçümler yaptı ve bu iletkenliğin temelinde gene üstünakışkanlık özelliğinin bulunduğunu öne sürdü. On binde bir milimetreye kadar ayarlanabilen bir aralıktan geçirilerek akıtılan He II'in akış özelliklerini inceleyerek, üstünakışın yalnızca kap duvarlarında olmadığını ve ağdalılığın önceki ölçümlerinde saptadığı değerden en az bin kat daha düşük olduğunu gösterdi, sıvının özellikle çok dar aralıklardan hiç zorlanmaksızın akmasını He II'nin "sıfır entropili" durumda bulunmasıyla açıkladı.

Sonraki çalışmalarını genleşmeli sıvılaştırıcıların geliştirilmesine ve yüksek güçlü mikrodalga elektroniğine yönelten Kapitsa, elektrik enerjisinin dalga kılavuzlarıyla aktarılmasında kullanılmak üzere çok yüksek frekans üretecek "düzlem magnetron"un yapımıyla ilgilendi. "Sputnik" yapma uydu programında da görev alan fizikçinin son araştırmaları, çekirdek birleşmesi (füzyon) tepkimelerini kontrol ederek enerji üretimi sağlayacak düzeneklerin yapımı ve plazma ısıtma yöntemlerine ilişkindir.

Bilimsel araştırmaların siyasal baskı ve güdümün dışında tutulmasını savunan Kapitsa, nükleer silah yapımında çalışmayı kabul etmeyerek Stalin'e ve Politbüro'ya direnmesine karşın, ülkesinin önde gelen bilim adamları arasında yerini korumuştur. 1929'da, iki yüz yıldır yabancı üye kabul etmeyen Royal Society'nin üyeliğine seçilmesi ve 1930'da Messel araştırma profesörlüğüne getirilerek Cambridge'de kendisi için Mond manyetik araştırma laboratuvarının kurulması da uluslararası ününün ve saygınlığının bir göstergesidir. Fen bilimlerinin ve sosyal bilimlerin hızla geliştirilmesi için uluslararası işbirliğinin gerekliliğini savunan Kapitsa, dünya barışının sağlanmasında bilime ve bilim adamlarına büyük bir görev düştüğünü önemle vurgulamıştır.

• BAKINIZ: COCKROFT, COOPER, KAMERLINGONNES, LANDAU, LONDON.

KAPLAN, Hamit
(1933-1976)

Türk, güreşçi. Ağır sıklette uluslararası başarılar kazanmıştır.

Amasya'nın Hamamözü bucağında doğdu. Güreşe, milli güreşçilerden dayısı Adil Candemir'in teşvikiyle başladı. Askerliğini İstanbul'da denizci olarak yaparken Denizgücü güreş takımında kendini gösterdi. 1954'te Türk milli güreş takımına seçildi ve aynı yıl Finlandiya ile yapılan milli karşılaşmada ilk kez milli mayoyu giydi. 1965 yılına kadar milli takımdaki yerini korudu. Yetenekli bir ağır sıklet güreşçisi olarak kendini gösterdi. Serbest ve greko romen stilde katıldığı uluslararası şampiyona ve turnuvalarda başarı gösterdi. 1955'te Dünya Greko-Romen Şampiyonası'nda üçüncü, 1955 Akdeniz Oyunları (GR) şampiyonu, 1956 Dünya Kupası (S) şampiyonu, 1956 Dünya Kupası (GR) ikincisi, 1956 Melburn Olimpiyatı (S) şampiyonu, 1957 Dünya şampiyonu, 1958 Dünya (GR) ikincisi, 1959 Balkan (S) şampiyonu, 1959 Balkan (GR) ikincisi, 1959 Dünya (S) ikincisi, 1959 Akdeniz Oyunları (S) şampiyonu, 1960 Roma Olimpiyat Oyunları (S) ikincisi, 1960 Balkan (S) ikincisi, 1961 Dünya (GR) ikincisi, 1961 Dünya (S) ikincisi, 1963 Dünya (S) üçüncüsü, 1964 Tokyo Olimpiyatı (S) üçüncüsü, 1965 Balkan (GR) ikincisi oldu. 1965'te iki ameliyat geçirerek güreşi bırakmak zorunda kaldı. Güreşi bıraktıktan sonra Kırkpınar ağalığı da yaptı.

Üstün akışkanlık olgusu ve açıklanması

KAPLAN, Mehmet
(1915)

Türk edebiyat tarihçisi, eleştirmen. İncelemeleri, şiir ve öykü alanındaki çözümlemeleriyle ün kazanmıştır.

Eskişehir'in Sivrihisar ilçesinde doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Sivrihisar ve Eskişehir'de tamamladıktan sonra, 1939'da İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne asistan olarak girdi. Namık Kemal üzerine hazırladığı teziyle doktor, Tevfik Fikret üzerine araştırmasıyla doçent unvanını aldı. 1952'de yeni Türk edebiyatı profesörü

oldu. Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. 1958-1959 yıllarında bu üniversitenin Edebiyat Fakültesi dekanlığı ve rektör yardımcılığında bulunduktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü başkanlığına getirildi.

1939'dan başlayarak dergilerde çıkan yazılarından sonra, 1943-1946 arası *İstanbul* dergisinde yayımlanan inceleme ve eleştiri yazılarıyla tanındı.Türk edebiyatının çeşitli dönemleriyle ilgili araştırmalar yaptı. Tanzimat ve sonrası Türk şair ve öykücülerinin yapıtlarını metin çözümlemesi yöntemiyle incelediği yazılarını *Şiir Tahlilleri* ve *Hikâye Tahlilleri* adlı kitaplarında topladı. Antoloji çalışmaları yapan ve bir dönem liseler için edebiyat ders kitapları da hazırlayan Kaplan, 1981'de Türkiye Milli Kültür Vakfı'nın Kültür Armağanı'nı kazandı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Tevfik Fikret ve Şiiri*, 1946; *Namık Kemal*, 1948; *Şiir Tahlilleri*, 2 cilt, 1954-1965; *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, 1964; *Nesillerin Ruhu*, 1967; *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, 1976; *Edebiyatımızın İçinden*, 1978; *Hikâye Tahlilleri*, 1979; *Kültür ve Dil*, 1982.

KAPODİSTRİAS, İoannis
(1776-1831)

Yunan devlet adamı. Yunanistan'ın bağımsızlık mücadelesine katılmış ve Yunanistan Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı olmuştur.

İoannis Antonios Kapodistrias 11 Şubat 1776'da İyon Adaları'nda Korfu'da (Kerkyra) doğdu, 9 Ekim 1831'de Mora Yarımadası'ndaki Nauplion'da (Anabolu) öldü. Korfulu eski bir ailenin oğluydu. 1802'de İyon Adaları'ndaki Septinsular Cumhuriyeti'nin içişleri ve dışişleri bakanlığına getirildi. Bu cumhuriyet 1799'da İyon Adaları'ndaki Fransız egemenliğine son veren Ruslar ve Osmanlılar tarafından kurulmuştu; Rusya'nın himayesinde ve Osmanlılar'a bağlı özerk bir devletti. Cumhuriyetin anayasasının hazırlanmasında görev aldı. Bakanlık görevlerini Fransızlar'ın 1807'de adaları yeniden ele geçirmelerine değin sürdürdü.

1809'da Rusya'nın hizmetine girdi. Aleksandr İpsilanti ile birlikte Rusya'nın Balkanlar'la olan ilişkilerinin düzenlenmesinde uzman olarak çalıştı.1812'de Balkan topraklarında bulunan Rus ordusunun komutanlığına getirildi ve I.Napoléon ordularının istilasına karşı Rusya'nın savunmasına katıldı. 1814'te çar I.Aleksandr tarafından özel bir görevle İsviçre'ye gönderildi. Napoléon Savaşları'nın Fransa'nın yenilgisiyle sonuçlanmasından sonra, Orta Avrupa'nın yeni siyasi haritasının belirlenmesi için 1814-1815 yıllarında toplanan Viyana Kongresi'nde çar başkanlığındaki Rus kurulunda görev aldı.

1814'te Odessa'da kurulan ve Yunanistan'ın bağımsızlığı için de mücadele eden Etniki Eterya adlı gizli örgütün Rus hükümetiyle ilişki kurmasını ve yardım görmesini sağladı. Kapodistrias bu örgütte kendisine önerilen başkanlık görevini, kurtuluşu bir ayaklanmadan değil, kilise ve Yunan kültüründen beklediği için reddetti. 1816'da çar tarafından dışişleri bakanı Nesselrod'un yardımcılığına getirildi. Çarın bağımsızlık hareketlerine karşı Avusturya ve Prusya ile kurduğu Kutsal İttifak'a karşı çıktı. Düşmanlığını kazandığı Avusturya Başbakanı Metternich onu çarın gözünden düşürmeye çalıştı. Metternich'in etkisindeki I.Aleksandr'ın İpsilanti'nin 1821'de Romanya'da başlattığı ayaklanmayı desteklememesi gibi nedenlerle 1822'de görevinden ve Rusya'dan ayrılarak Cenevre'ye yerleşti.

Bu tarihten sonra Yunanistan'ın bağımsızlık mücadelesi için gerekli maddi ve siyasi desteği sağlamak için çeşitli Avrupa ülkelerinde dolaştı. 1827'de Ulusal Meclis tarafından Yunanistan Cumhuriyeti'nin geçici devlet başkanlığına seçildi. 1828'de Yunanistan'a döndükten sonra İngiliz, Fransız ve Rus yetkililerle Yunanistan'ın sınırları ve yeni kralın seçimi konularında görüşmeler yaptı. Yeni devletin güçlü bir yönetime sahip olması ve yarı özerk bölgesel önderlerin merkezi iktidara bağımlı duruma getirilmeleri için çalıştı. Ancak otoriter yönetimi ve dış politikada Rusya'ya olan yakınlığı, merkeziyetçi uygulamalarıyla konumlarını sarstığı nüfuzlu ailelerle halk arasında hoşnutsuzluk yarattı. Nüfuzlu ailelerden birinden olan Georgios Mavromikhalis'i tutuklatması hoşnutsuzluğu daha da artırdı. Bir suikast sonucu öldürüldü.

• BAKINIZ: ALEKSANDR I, İPSİLANTİ, METTERNICH.

KAPP, Wolfgang
(1858-1922)

Alman siyaset adamı. Weimar Cumhuriyeti'ne karşı bir darbe girişiminde bulunmuştur.

24 Temmuz 1858'de New York'ta doğdu, 12 Haziran 1922'de Leipzig'de (bugün DAC'de) öldü. Babası 1848 Devrimi'nden sonra ABD'ye göç etmiş bir siyaset adamıydı. 1870'te ailesiyle birlikte Almanya'ya döndü. Hukuk doktoru olduktan sonra, 1886'da devlet hizmetine girdi. 1900'de Prusya Tarım Bakanlığı'nda görev aldı. 1906-1920 arasında Doğu Prusya Tarım Kredi Bankası'nın genel yönetmenliğini yaptı.

Pangermanist Birlik üyesi ve koyu milliyetçi görüşlerin savunucusu olan Kapp, Almanya'nın I.Dünya Savaşı'na katılmasına karşı çıktı. Eylül 1917'de Amiral Albert von Tirpitz ile birlikte aşırı milliyetçi Alman Vatan Partisi'ni (Deutsche Vaterlandspartei) kurdu. 1919'da Weimar Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra yeniden monarşi yönetimine dönülmesi için çalıştı. Bauer hükümetinin ordudan terhis edilen askerlerden oluşan ve devrimci hareketleri bastırmakla görevli "gönüllü müfrezeler"i Versailles Antlaşması gereğince tasfiye etmeye başlaması, Kapp'ın Mart 1920'de General Lüttwitz ile birlikte Weimar Cumhuriyeti'ne karşı bir darbe girişimini başlatmasında etkili oldu.

Resim 393
Özer KABAŞ
"Fesliler",
1969, Özel Koleksiyon

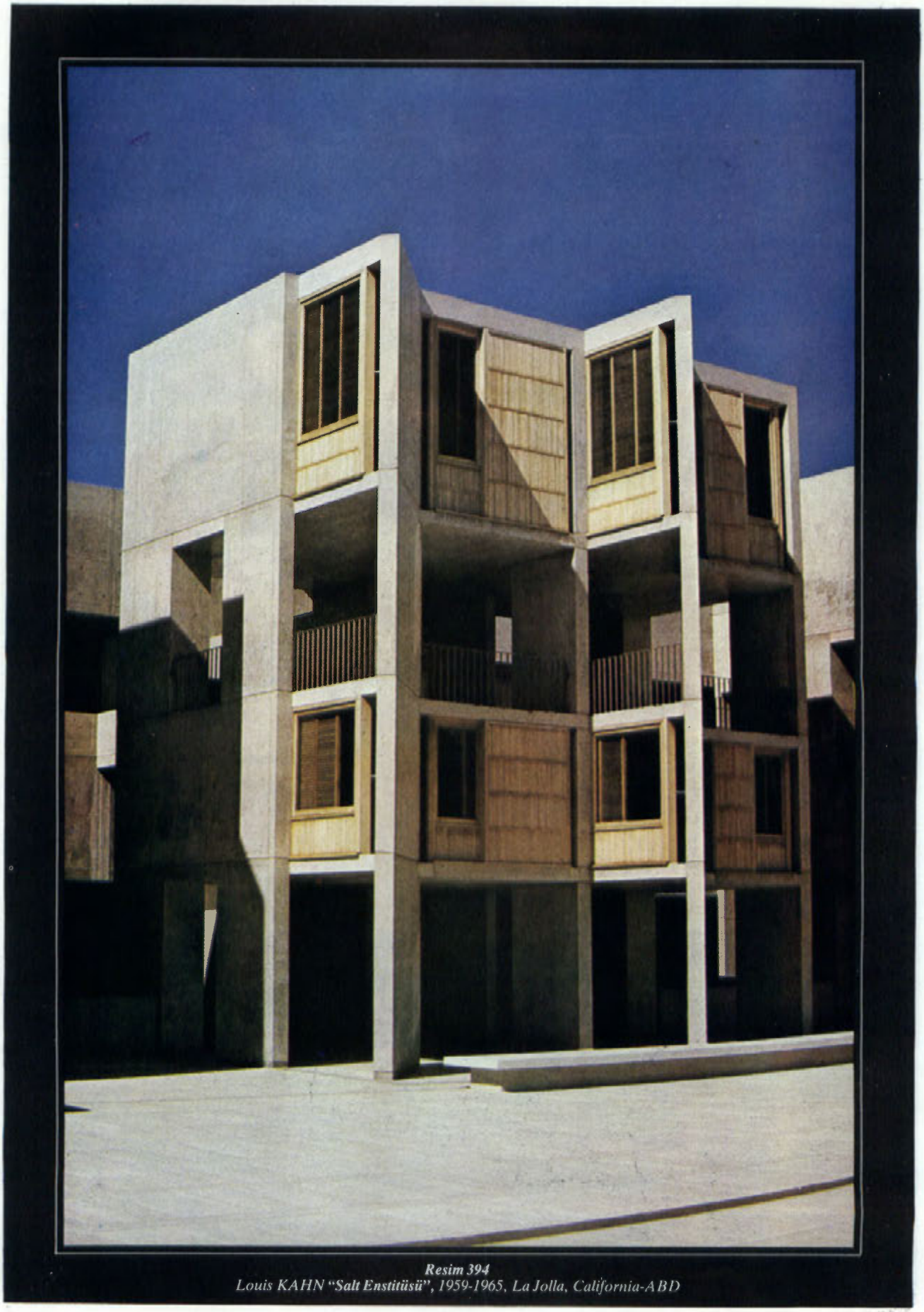

Resim 394
*Louis KAHN "**Salt Enstitüsü**", 1959-1965, La Jolla, California-ABD*

Resim 395
Sabit KALFAGİL ***"Kırkpınar"*** *dizisinden*

Resim 396
Ercüment KALMIK ***"Yelkenliler"****, 1956, Özel Koleksiyon*

Resim 397
*Wassily KANDINSKY "**Murnau Kır Manzarası**", 1909, Sanat Müzesi, Düsseldorf-FAC*

Resim 398
Cemal İhsan KARABURÇAK
"Kırmızı Kompozisyon",
Özel Koleksiyon

Resim 399
Duran KARACA ***"Çukurova'dan"****, 1979, Ankara Resim Heykel Müzesi*

Resim 400
KARAHİSARİ "Kıt'a", Süleymaniye Kütüphanesi-İstanbul

13 Mart 1920'de yönetimindeki gönüllü müfreze birliklerinin dağıtılmasına karşı çıkan Ehrhart, Berlin'e girerek hükümet binalarını ele geçirdi. Cumhuriyetçi hükümetin yıkıldığının açıklanmasından sonra, Cumhurbaşkanı Ebert ve diğer bakanlar yurt dışına kaçtı. I.Dünya Savaşı sırasında genelkurmay başkanı olan E.Ludendorff'un yardımıyla yeni bir hükümet kuruldu. Kapp başbakan, Lüttwitz ise savunma bakanı görevini üstlendi. Ancak, ordunun desteğinin olmayışı ve tüm sosyal demokrat güçlerin Kapp hükümetine karşı birleşmeleri hareketin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oldu. Stuttgart'ta bulunan eski hükümet üyelerinin çağrısı üzerine başlatılan genel grev ve devlet memurlarının Kapp hükümetinin talimatlarını uygulamayı reddetmeleri sonucu dört gün sonra hükümet yıkıldı. Kapp, 17 Mart 1920'de Lüttwitz ile birlikte İsveç'e kaçtı. Mayıs 1922'de yargılanmak üzere Almanya'ya döndüyse de henüz duruşma başlamadan öldü.

• BAKINIZ: G.BAUER, F.EBERT, LUDENDORFF.

KAPROW, Allan
(1927)

ABD'li ressam. Oluşumlar akımının yaratıcısıdır.

Atlantic City'de doğdu. 1945-1949 arasında New York Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Bir yandan da ressam Hans Hofmann'ın (1880-1966) özel okuluna devam etti. 1950'den sonra Columbia Üniversitesi'nde Mayer Skipiro'nun sanat tarihi, John Cage'in de müzik derslerini izledi. Mezun olduktan sonra, 1953'ten 1969'a değin Rutgers Üniversitesi'nde, Pratt Enstitüsü'nde, New York Eyalet Üniversitesi'nde ve California Sanat Enstitüsü'nde dersler verdi. 1959'da ilk Oluşumlar'ını (Happenings) sergileyerek bu akımın öncüsü oldu.

1958'de yayımladığı bir yazısında sanatta kalıcılığa ve usta işçiliğe karşı çıkarak kolay yok olabilen malzemelerin kullanılmasını önermiştir. Assemblaj'ı (birleştirme) "çevresinde dolanılabilir", çevresel sanatı "içine girilebilir", oluşumları ise izleyicinin de katılımını gerektiren gerçek "olay" olarak tanımlamış ve bu tanımlamalarıyla sanat yapıtını müze ve galerilerin dışına çıkartmıştır. Assemblaj'ın ve çevresel sanatın durağanlığına karşın, oluşumlar bir eylem sanatıdır; izleyici çoğu kez olayın yaratılışında etkin rol alır. Oluşumlar'da söz konusu olan rastlansallık ve belirsizlik öğelerini Kaprow, John Cage'in çalışmalarından almıştır. Kaprow, 1960'larda Oluşumlar'ı çevresel tiyatro niteliğinde geliştirmiş ve günlük yaşamın bir uzantısı olarak ele almıştır. Böylece sanatla gerçek deneyim arasındaki sınırı da yok etmiştir. Bu çalışmalarını 1966'da *Assemblage, Environment and Happenings* ("Birleştirme, Çevre ve Oluşumlar") adlı kitabında açıklamıştır.

• BAKINIZ: CAGE, DINE.

KAPTEYN, Jacobus Cornelius
(1851-1922)

Hollandalı astronomi bilgini. Yıldız astronomisine katkısıyla tanınır.

19 Ocak 1851'de Barneveld'de doğdu, 18 Haziran 1922'de Amsterdam'da öldü. Utrecht Üniversitesi'nde matematik ve fizik öğrenimi görerek 1875'te fizik dalında doktora derecesini aldı. Aynı yıl Leiden Gözlemevi'ne girerek astronomiyle ilgilenmeye başladı ve 1878'de Groningen Üniversitesi'nde astronomi ve kuramsal fizik profesörlüğüne atandı. 1921'de emekli oluncaya değin bu görevini sürdüren Kapteyn çalışmalarını yıldız astronomisi üzerinde yoğunlaştırdı. 1896'da Groningen Üniversitesi'nde yıldız fotoğraflarını incelemek için bir laboratuvar kurdu ve Cape Town Gözlemevi'nde çekilen güney yarımküre yıldızlarının fotoğraflarını inceleyerek yaklaşık 500.000 yıldızı içeren bir katalog hazırladı. Yıldızların uzaklıklarını daha duyarlı hesaplamak amacıyla 1889'da yeni bir yöntem geliştirdi ve bu yöntemle yıldızların öz hareketlerini de değerlendirerek 1896'da yıldızların uzayda rasgele hareket etmedikleri sonucuna ulaştı. Beş yıl kadar süren bu araştırmaların sonucunda, 1905'te, yıldızların birbirine ters iki yönde aktığını öne sürdü. 1906'da başlattığı büyük bir araştırma programıyla yıldızların görünür parlaklıklarını, uzaklıklarını ve tayf özelliklerini inceleyerek yeni bir Gökada modeli kurdu.

Kapteyn'in, yıldızların hareketiyle ilgili savı astronomi alanında yeni bir çığır açmıştır. O güne değin yıldızların uzayda rasgele dağıldığına, hareketlerinin de tıpkı gaz molekülleri gibi bağıntısız ve rasgele olduğuna inanılıyordu. Kapteyn, öz hareket verilerine dayanarak yaptığı araştırmalarla yıldızların iç içe geçmiş iki ana grupta toplandığını ve belirli bir yönde hareket ettiklerini savundu. "Yıldız nehirleri" diye adlandırdığı bu iki grubun birbirine ters yönde akması nedeniyle, merkezkaç kuvvetlerin ve dağınık hareketlerin yerçekimi alanlarıyla dengelenmekte olduğunu ileri sürmesi, yıldız sistemi dinamik kuramında önemli değişikliklere yol açtı.

Kapteyn'in önemli bir bulgusu da Gökada'nın elips biçiminde olduğu ve Güneş sisteminin Gökada merkezine yakın bir konumda bulunduğudur. Yıldızların Güneş'ten uzaklıklarına bağlı uzay yoğunluğu ve her birim hacimdeki aydınlık uyarınca yıldızların dağılımı üzerine yaptığı çalışmalarla, Gökada'nın yaklaşık çapını 55 bin ışık yılı, kalınlığını ise 11 bin ışık yılı olarak hesapladı. Kapteyn'in bu modeli daha sonraları değiştirildiyse de, yöntemi bugün de geçerliliğini korumaktadır.

• BAKINIZ: HALLEY, F.W.HERSCHEL, SCHWARZCHILD, SHAPLEY.

KARA AHMET
(1870-1902)

Türk, güreşçi. İlk dünya güreş şampiyonluğunu kazanmıştır.

Bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Deliorman'ın Hezargrad kasabasında doğdu. Küçük yaşta güreşe başladı. Döneminin ünlü pehlivanlarından Hergeleci İbrahim'in çırağı olarak yetişti. Kuvveti ve güreş yeteneği sayesinde kısa zamanda adını duyurdu. Hayatının en başarılı güreşlerini yurt dışında yaptı. 1897'de öğretmeni Hergeleci İbrahim ile birlikte ilk kez Avrupa'ya gitti ve orada yaptığı tüm güreşleri kazandı. 1899'da XX.yy'a giriş nedeniyle Paris'te düzenlenen büyük fuar dolayısıyla yapılan ilk dünya güreş şampiyonluğu müsabakalarına katıldı. Bu şampiyonada dünyanın en seçkin güreşçilerini birbiri peşisıra yenerek ilk resmi dünya şampiyonluğunu kazandı. İstanbul'a döndüğünde padişah II.Abdülhamid tarafından Osmanî Nişanı ile ödüllendirildi.

KARABACAK, Reşit
(1954)

Türk, güreşçi. 82 kiloda Avrupa şampiyonu olmuştur.

Erzurum'da doğdu. Güreşe orada başladı. Tofaş takımında güreşti, sonra Vefa Simtel kulübüne girdi. Antrenör Muharrem Atik'in öğrencisidir. Uzun ve başarılı bir güreş hayatı oldu. Uzun yıllar Türkiye şampiyonluklarını kazandı. Türk milli güreş takımında iken Avrupa minderlerinde madalya kazanmaya çalıştı. 1983 Avrupa Serbest Güreş Şampiyonası'nda güreş hayatının 156. milli karşılaşmasında büyük arzusuna erişti. 82 kiloda Avrupa şampiyonluğunu kazanarak uzun yıllar sonra Türk güreşine ilk altın madalyayı kazandırmış oldu. Reşit Karabacak bu şampiyonluğa SSCB'li, Bulgar, D.Alman rakiplerini yenerek ulaştı. Uzun ve başarılı güreş yaşamını bu şampiyonlukla kapattı.

KARABEKİR, Kâzım
(1882-1948)

Türk asker ve siyaset adamı. Kurtuluş Savaşı'nda, Doğu cephesi komutanlığı yapmıştır.

İstanbul'da doğdu, 26 Ocak 1948'de Ankara'da öldü. Mehmed Emin Paşa'nın oğludur. İlköğrenimini İstanbul, Van, Harput ve Mekke'de tamamladıktan sonra, 1896'da İstanbul Fatih Askeri Rüştiyesi'ni, 1899'da Kuleli Askeri İdadisi'ni, 1902'de Harbiye Mektebi'ni ve 1905'te de Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirerek yüzbaşı rütbesiyle orduya katıldı. İki yıllık kıta stajını Manastır'da yaptı. İttihat ve Terakki'nin Manastır örgütünün kurulmasına katıldı. 1907'de kolağası (önyüzbaşı) rütbesi alarak İstanbul Harbiye Mektebi, tabiye öğretmen vekilliğine atandı. İttihat ve Terakki İstanbul örgütünün kurulmasında görev aldı.

II.Meşrutiyet'ten sonra Edirne'de II.Ordu 3.Fırka (tümen) erkân-ı harpliğine (kurmaylığına) atandı. 31 Mart 1909 ayaklanmasında Hareket Ordusu'nda görev aldı. 1910 Arnavutluk ayaklanmasının bastırılması harekâtında çalıştı. 14 Nisan 1912'de binbaşılığa yükseldi. Balkan Savaşı'nda Trakya sınır komiseri olarak görev yaptı. 1914'te kaymakam (yarbay) rütbesiyle Birinci Kuvve-i Seferiye komutanlığıyla İran ve ötesi harekâtıyla görevlendirildi. Bir süre sonra İstanbul Kartal'da 14.Fırka komutanlığına atandı ve Çanakkale'ye gönderildi. Kerevizdere'de Fransızlar'a karşı üç ay savaştıktan sonra miralaylığa (albay) yükseldi. Buradan, İstanbul'da I.Ordu erkân-ı harbiye başkanlığına, sonra Galiçya'ya gidecek ordunun ve ardından Mareşal Von der Goltz'un erkân-ı harbiye başkanlığına atanarak Irak'a gitti. 1916'da Kutü'l-Amare'yi kuşatan 18.Kolordu komutanlığına getirildi ve burayı aldıktan sonra Irak'ta İngilizler'le çarpıştı. 1917'de Diyarbakır'daki 2.Kolordu komutanlığına getirildi ve Van, Bitlis, Elaziz (Elazığ) cephelerindeki II.Ordu komutanlığına vekâlet etti. 1918'de Erzincan ve Erzurum'u Ermeniler'den ve Ruslar'dan geri aldı. Ardından Sarıkamış, Kars ve Gümrü kalelerini ve Karakilise'yi (Karaköse) kurtardı. Aynı yıl mirliva (tümgeneral) oldu.

Mondros Mütarekesi sırasında sadrazam olan Ahmed İzzet Paşa'nın erkân-ı harbiye-i umumiye reisliği (genelkurmay başkanlığı) önerisini kabul etmeyerek Anadolu'da görev almak istedi. Önce Tekirdağ'daki 14.Kolordu komutanlığına, ardından da Erzurum'daki 15.Kolordu komutanlığına atanmasını sağlayarak Nisan 1919'da göreve başladı. Hazırlıkları yapılan Erzurum Kongresi'nin toplanmasında önemli rol oynadı. Kurtuluş Savaşı'nda Edirne milletvekilliği ve Doğu cephesi komutanlığı yaptı. Ermeniler'in eline geçen Sarıkamış, Kars ve Gümrü kalelerini geri alarak 15 Kasım 1920'de Ermeni ordusunu kesin olarak yendi. Ermeni hükümetiyle Ankara hükümeti adına Gümrü Antlaşması'nı imzaladı. Kars'ın alınmasıyla ferikliğe (korgeneral) yükseldi. Rus Sovyet Sosyalist Federe Cumhuriyeti ve Kafkasya hükümetleriyle Kars Antlaşması görüşmelerini yürüttü. Kurtuluş Savaşı'nın bitiminden sonra I.Ordu müfettişliğine atandı, 1923'te İstanbul milletvekili oldu. 1924'te, TBMM'deki Dörtler Grubu'nu destekledi. Ardından askerlikten ayrılarak Halk Fırkası'ndan istifa etti. 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın başkanlığına seçildi. Parti 3 Haziran 1925'te Şeyh Sait ayaklanması nedeniyle kapatıldı. Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı yapılan İzmir suikasti ile ilgili görülerek bazı partililerle birlikte yargılandıysa da beraat etti. Siyasi yaşamına on iki yıllık bir aradan sonra, 6 Ocak 1939'da İstanbul milletvekili olarak devam etti. 1946'da TBMM başkanlığına seçildi ve bu görevde iken öldü.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Sırp Bulgar Seferi 1881*, 1911; *Ermeni Mezalimi*, 1918; *İstiklal Harbimizin Esasları*,

1933; *İtalya-Habeş*, 1935; *Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?*, 2 cilt, 1936-1937; *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu*, 1939; *İstiklal Harbimiz*, (ö.s.), 1960; *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihad ve Terakki Erkânı*, (ö.s.), 1967; *İttihad ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, (ö.s.), 1982.

• BAKINIZ: ATATÜRK, BELE, CEBESOY.

KARABUDA, Güneş
(1933)

Türk fotoğrafçı ve sinema görüntü yönetmeni. Yapıtlarıyla uluslararası düzeyde ün yapmıştır.

İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. Lise yıllarında fotoğraf çekmeye başladı. Paris'te eğitimini sürdürürken, 1953'te İsveçli gazeteci ve yazar Barbro Karabuda ile tanıştı, onunla evlendikten sonra İsveç'e yerleşti. Eşiyle birlikte birkaç röportaj gerçekleştirdi. Bir yandan da sinemaya ilgi duydu, yine eşinin işbirliğiyle belgesel filmler çekti. 1970'lerde bazı konulu filmlerin görüntü yönetmenliğini yaptı.

Karabuda 1950 ve 1960'larda gerçekleştirdiği röportaj çalışmaları ve yayımladığı fotoğraf kitaplarıyla Türk fotoğrafında özel yeri olan bir sanatçıdır. Özgün ve ince duyarlığını, bu yılların Avrupa fotoğraf ortamında değerlendirmeyi bilmiş ve Türk fotoğrafının dışa açılan sanatçılarından biri olmuştur. Öte yandan, fotoğrafçılığından gelen sağlam, özgün, etkili çekim tekniği ve görüntü diliyle de uluslararası düzeyde bir görüntü yönetmeni niteliğine ulaşmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Görüntü Yönetmenliği Yaptığı Filmler:** *Otobüs*, 1974; *Yusuf ile Kenan*, 1979; *Yılanı Öldürseler*, 1981. **Belgesel Film:** *Türkiye Üzerine; Bir Yazarın Portresi: Yaşar Kemal; Beyaz Pantolon; Büyükelçi*. **Kitap:** *Paris*, 1961; *Hong Kong* (B.Karabuda ile), 1969.

KARABURÇAK, İhsan Cemal
(1897-1970)

Türk, ressam. Kendine özgü bir renk anlayışıyla yaptığı naif eğilimli resimlerle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 1970'te öldü. Öğreniminden sonra PTT Mekteb-i Âliyesi'nde okudu ve PTT kuruluşlarında çeşitli görevlerde bulundu. 1933'te Anadolu Ajansı'na geçti, 1944'te Anadolu Ajansı Bükreş temsilcisi oldu. 1949'da bu görevinden istifa etti. 1930'da otuz iki yaşında Paris'e giderek École Universelle'de resim öğrenimine başladı. Daha sonra bu okuldan ayrıldıysa da resim çalışmalarını sürdürdü. 1961'de Cemal Bingöl (1912), İsmail Altınok (1920), Lütfü Günay (1924) gibi ressamlarla Siyah Kalem adlı grubun sergisine katıldı. 1969'da 29. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde *Soyut Peyzaj* adlı yapıtıyla ikincilik ödülünü kazandı.

Resimlerinde akademik kuralların dışına çıkarak doğaya çok bağlı kalmadan çalışmıştır. Kompozisyonlarını iki boyut üstüne kurmuş, özellikle renge büyük önem vermiştir. Duyarlıkla yaptığı resimlerinde, bozkır yaşamının, Anadolu kültürünün izleri vardır. Bunlarda özgün ve bireysel bir yaklaşımın yanı sıra doğa sevgisi ve naif denilebilecek bir anlayış gözlenir. Ankara'nın akşam saatleri, bulvarları, apartmanları, kırları en çok işlediği konulardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Peyzaj*, İş Bankası Koleksiyonu; *Natürmort*, İş Bankası Koleksiyonu; *A Sokağında Gece*, Ankara Resim ve Heykel Müzesi; *Tay; Kırmızı Kompozisyon; Ankara Oteli; Marmara'dan; Soyut Peyzaj; Sarı Senfoni.*

KARACA, Duran
(1934)

Türk, ressam. Kırsal kesim insanlarını çağdaş bir yorumla ele almıştır.

1 Mayıs 1934'te Ceyhan'da doğdu. Ortaöğrenimden sonra başladığı hukuk eğitimini yarıda bırakarak İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girdi. Halil Dikmen ve Cemal Tollu atölyelerinde çalıştı. Mezuniyetinden sonra Avrupa'da Paris, Amsterdam ve Kopenhag'da bir süre kaldı, incelemeler yaptı. 1962'den başlayarak ondan fazla kişisel sergi açtı. Yurt dışında açılan çeşitli sergilere yapıtlar verdi. 1970'te TRT Resim Yarışması Başarı Ödülü'nü, 1981'de Kültür Bakanlığı'nca açılan Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Devrimler konulu yarışmada mansiyon kazandı.

Renkçi bir ressam olarak kabul edilen Duran Karaca, hemen hemen bütün resimlerinde teknik ve estetik bir bütünlük oluşturmaya çaba göstermiştir. Leke istiflemeleriyle kurduğu dengeli kompozisyonlarında, vurgu öğesi olarak renk önem kazanır. Resimdeki ışık düzenini renkler arasındaki ince tonlamalardaki geçişlerle sağlar. Çukurova'nın doğasından yola çıkarak kırsal kesim insanının, yörüklerin yaşamını anlatır. Duyarlı biçimleriyle toplumsal mesajlar iletir. Üslubunda, geleneksel Anadolu kültüründen kaynaklanan çağdaş bir yoruma ulaştığı izlenir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Öğün*, 1966; *Yıldız Alacasında Harman Yeri*, 1970; *Tarla Bitiminde Irgatlar*, 1970; *Cibinlik*, 1972; *İlk Akşam*, 1978, Ankara Resim ve Heykel Müzesi; *Çukurova'dan*, 1979, Ankara Resim ve Heykel Müzesi; *Anavarza'da Gece*, 1981; *Kırmızılı Kadın*, 1981; *Dağ Başları*, 1981; *Develer*, 1984; *Susuzluk*, Avrupa Konseyi Türkiye Temsilciliği, Strasbourg.

KARACA, Kâni
(1930)

Türk hafız ve ses sanatçısı. Dinsel yapıtları yorumlamasındaki başarısının yanı sıra *Kuran* okuyuşundaki müzik gücüyle de tanınmıştır.

Adana'da doğdu. İki aylıkken bir kaza sonucu gözlerini kaybetti. Adana'daki çeşitli hocalardan dinsel yapıtları öğrenerek müziğe başladı. Küçük yaşta hıfzını tamamlayarak hafız oldu. 1950'de İstanbul'a gitti; Yeraltı Camii hafızlarından Ali Üsküdarlı ile besteci Sadettin Kaynak'tan üslup ve tavır bilgileri, Sadettin Heper'den kudümle usül vurmayı öğrendi. Müzik çevrelerinde birçok sanatçıdan yararlanarak bilgisini artırdı. İstanbul Radyosu'nda uzunca bir süre klasik yapıtlar okudu. Birçok plak da doldurdu. Her yıl Konya'da düzenlenen Mevlânâ'yı anma haftalarındaki sema gösterilerine naathan ve ayinhan olarak katılmaktadır. 1976'da kurulan Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı'nda kudüm öğretmeni oldu; bugün de aynı görevdedir.

Doğaçtan okuyuşa dayanan hafızlık ve mevlidhanlık ile yorumculuk, icracılık onun okuyuculuğunun iki yönüdür. Kâni Karaca, mevlid, ezan gibi yazılı bestesi olmayan, ancak müzikle okunan formlardan başka, *Kuran* okunuşunda da sanat kaygısını elden bırakmamasıyla tanınmıştır. Müzik öğrenimi görmemiş öğretmenlerin gitgide artması sonucu, bu yüzyılda hafızlığın sanat yönünü yitirmekte oluşunu önlemek amacıyla, dinsel müziğin geçen yüzyılda yetişmiş ustalarından gelen gelenekleri yaşatıp geliştirenlerden biridir. Besteyle güfteyi her formun gerektirdiği anlatıma göre, ustaca kaynaştırır. Bariton sesiyle, peslerde olduğu kadar tizlerde de perdelerin sesini falsosuz vererek, makamların özelliklerini, seyrini başarıyla belirtir. İç içe örülü, sık aralıklı, uzun ve kısa modülasyonlarındaki (geçki) buluş çeşitliliği, üslubunun en önemli niteliklerinden biridir.

Dinsel ve din dışı büyük formlarda okuduğu yapıtlarda da repertuarının genişliğiyle dikkati çeker. Okudukları arasında, yayın organlarında ilk kez yorumlanmış yapıtların sayısı oldukça fazladır.

KARACA, Mehmet
(1900-1980)

Türk tiyatro oyuncusu. Oyunculuğunun yanı sıra yönetmen ve yazar olarak da Türk sahnesine hizmet etmiştir.

İstanbul'da doğdu, 7 Nisan 1980'de aynı kentte öldü. Mercan İdadisi'nde okuduktan sonra 1922'de kendi kurduğu tiyatro topluluğunda sahneye çıktı. 1927'de Raşit Rıza topluluğunun oynadığı operetlerde rol aldı. 1932'de Muhlis Sabahattin topluluğuna geçti. 1934'te Halk Opereti'ne girdi. 1940'te İstanbul Şehir Tiyatrosu'na katıldı ve 1968'de emekli olana değin burada sahneye çıktı. *Eski Hamam* ve *Şirin Teyze* adlı iki operet yazdı. Ayrıca Bedia Muvahhit'le birlikte eski yapıtlardan *Sakallı Gelin* ve *Âşık Misafir* gibi oyunlar uyarladı.

Sinemada da oynadı ve 1938'deki ilk filmi *Taş Parçası*'ndan sonra pek çok filmde karakter rollerinde göründü. Operetten trajediye dek her tür oyunda görev alarak İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun uzun yıllar gözde oyuncularından biri oldu. Tiyatro oyuncusu Toto Karaca'nın eşi, müzikçi Cem Karaca'nın babasıdır.

• YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar: *Kovadis?*, 1922; *Telli Turna*, 1935; *Hamlet*, 1941; *Öksе ve Sükse*, 1942; *İki Efendinin Uşağı*, 1943; *Cimri*, 1944; *Mum Söndü*, 1944; *Paydos*, 1948; *Deli Saraylı*, 1950; *Sana Rey Veriyorum*, 1951; *Bir Kavuk Devrildi*, 1952; *Mum Söndü*, 1952; *Balıkesir Muhasebecisi*, 1953; *Kibarlık Budalası*, 1954; *Harput'ta Bir Amerikalı*, 1955; *Bir Ziyaret*, 1959; *Akif Bey*, 1959; *Hırçın Kız*, 1960; *Hatıyatmaz*, 1961. Oynadığı Filmler: *Taş Parçası*, 1939; *Karanlık Yollar*, 1946, *Kulübıklar*, 1947; *Düşkünler*, 1948; *Annemi Arıyorum*, 1959.

KARACA, Muammer
(1906-1978)

Türk tiyatro oyuncusu. Güncel siyasal espriye dayanan tiyatro türünün 1950'lerde Türkiye'deki öncüsü olmuştur.

8 Kasım 1906'da İstanbul'da doğdu, 28 Nisan 1978'de aynı kentte öldü. Veteriner Okulu'nu bitirmeden ayrıldı. Sahneye ilk kez 1923'te Celal Sahir Opereti'nde figüran olarak çıktı. 1925'te Darülbedayi'ye (şimdi İstanbul Şehir Tiyatroları) girdi. Uzun süre burada, zaman zaman da buradan ayrılan topluluklarda çalıştı. 1933'te *Karım Beni Aldatırsa* ile sinemaya geçti. 1942'de dönemin ünlü şarkıcısı Safiye Ayla'yla birlikte *Alabanda* revüsünde oynayarak büyük başarı kazandı. 1943'ten başlayarak önce kendi kurduğu bir toplulukla İzmir'de, daha sonra Sadi Tek topluluğuyla Anadolu'nun çeşitli kentlerinde turnelere çıktı. 1945'te Ses Opereti'ne geçti. Bir mevsim sonra kendi adına bir operet topluluğu kurdu. 1947'den sonra turnelere de çıkan Karaca Opereti 1950'de dağıldı.

Muammer Karaca bir süre çeşitli toplulukların turnelerine katıldıktan sonra 1955'te İstanbul'da, Tünel yakınlarında kiraladığı bir salonu tiyatroya dönüştürerek kendi adını verdi. Bundan sonra kendi topluluğuyla, dönemin en iyi tiyatro salonlarından biri haline gelen bu tiyatroda oynadı. Celâl Sururi, Ali Sururi, Toto Karaca, Tevhid Bilge, Muzaffer Hepgüler gibi ünlü komedi oyuncuları Karaca'nın topluluğunda oynadıkları gibi, Turgut Boralı, Adile Naşit vb. gibi oyuncular da bu toplulukta ünlendiler. Karaca Tiyatro'nun açıldığı yıl sahnelenen *Cibali Karakolu* güldürüsü az görülür bir başarı kazanarak aralıklarla on altı yıl boyunca oynandı. Oyundan, başrolünü yine Muammer Karaca'nın oynadığı bir film de yapıldı.

Muammer Karaca daha sonra bu tiyatroda, bazısı kendi topluluğundan oyunculardan kurulu bir grubun Saat Altı Tiyatrosu adıyla sanat yanı daha ağır basan oyunlar oynamasını sağladı. Zaman zaman başka toplulukların ve İstanbul'a turneye gelen tiyatroların da oynamasına olanak verdi.

Muammer Karaca, topluluğunda daha çok vodvil türü oyunlar sahneledi, bunlarda başrolü hep kendisi üstlendi. Sahne üstünde izleyicinin dikkatinin her an sadece kendi üzerinde yoğunlaşacağı bir oyun biçimini ilke edinmişti. Parlak zekâsı, espri gücü, tuluat yapmadaki ustalığı ve izleyiciyle bağ kurabilme yeteneği, oyunculuğunun önde gelen özellikleriydi. Oyun metnini ikinci plana iterek güldürü öğesini, izleyicinin havasına göre sahnede yarattığı anlık esprilerle sağlardı. Üstün taklit yeteneğini de katarak yarattığı çeşitli tiplerle uzun yıllar halkın beğenisini kazandı.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Kafatası*, 1932; *Bir Ölü Evi*, 1932; *Lüküs Hayat*, 1933; *Deli Dolu*, 1934; *Müfettiş*, 1935; *Peer Gynt*, 1936; *Yarasa*, 1938; *Alabanda*, 1942; *Platin Palas*, 1947; *Ednan Bey Duymasın*, 1955; *Cibali Karakolu*, 1955; *Sabık Bakan*, 1955; *Bulunmaz Uşak*, 1960; *Senatör*, 1961; *Hükümetin İşine*, 1961; *Lüküs Hayat*, 1961; *Lahmacun Cumhuriyeti*, 1963. **Oynadığı Filmler:** *Karım Beni Aldatırsa*, 1933; *Milyon Avcıları*, 1934; *İstanbul Yıldızları*, 1951; *Cibali Karakolu*, 1972; *Of Aman Of*, 1972; *Büyük Şamata*, 1973.

KARACA, Toto
(1912)

Türk tiyatro ve sinema sanatçısı. Dans yeteneği ve operetlerdeki başarısıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu. Bale dersleri aldı. On iki yaşında sahneye çıktı. İstanbul'da çeşitli gazinolarda dansözlük yaptı. Bu dönemde Irma Toto adını kullandı. 1930'da İzmir'e giderek Ömer Aydın ve Cemal Sahir'in operet topluluğuna katıldı. Bir süre sonra Muhlis Sabahattin topluluğuna geçti. Bu dönemde "çarliston kraliçesi" olarak ün yaptı. Daha sonra Süreyya, Halk, Ses ve Muammer Karaca operetlerinde çalıştı. Sururi Kardeşler'le birlikte 1940'ta Şehir Tiyatrosu'na girip bir süre burada sahneye çıktı. Önce İstanbul Opereti'nin daha sonra İstanbul Tiyatrosu'nun kuruluşuna katıldı. Sahneden çekilene değin uzun yıllar, ortaklarından biri olduğu bu tiyatroda oynadı, çeşitli eski oyunlardan aktarmalar ve uyarlamalar yaptı.

1947'de *Kılıbıklar* filmiyle sinemaya geçti. Sinemada da özellikle güldürülerde başarı kazandı. Sahnede sesini ustaca kullanmasının yanı sıra, özellikle görmüş geçirmiş, faka basmaz, hafif kabadayı kadın tiplerini büyük bir başarıyla canlandırdı. Rum ve Ermeni taklitlerinde de çok başarılıydı. Tiyatro oyuncusu Mehmet Karaca'nın eşi, müzikçi Cem Karaca'nın annesidir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Kumrular*, 1930; *Beyoğlu Çiçeği*, 1936; *Bayader*, 1936; *Leblebici Horhor*, 1943; *Şeytan Arabası*, 1952; *Trafik Yüzünden*, 1955; *Sakallı Gelin*, 1960; *Muhalif Odacı*, 1961; *Cici Bey*, 1962; *Yedek Koca*, 1963. **Oynadığı Filmler:** *Kılıbıklar*, 1947; *Yalan*, 1948; *Bir Şoförün Gizli Defteri*, 1958; *Çılgın Bakireler*; *Bizim Kız*.

KARACA BEY
(? - 1353)

Dulkadıroğulları beyi. Beyliğin bağımsızlığını sağlamak için Memlûkler'e karşı ayaklanmış ama başarılı olamamıştır.

Doğum yeri ve tarihi bilinmiyor. 11 Aralık 1353'te Kahire'de öldü. İlk kez 1335'te Kilikya Ermeni Krallığı üzerine yaptığı akınlarla göze çarptı. Memlûkler'in koruması altına girerek 1339'da Maraş yöresinde Dulkadıroğulları Beyliği'ni kurdu. Malatya ve Harput'u ele geçirdikten sonra Eretna Bey'den Elbistan'ı aldı ve kendine "Türkmen beyliği" ile "Elbistan valiliği" unvanı verildi. Anadolu'ya akınlarını sürdürerek Türkmen beylerini etkisi altına aldı. Şam valisi Tengiz'i öldürdükten sonra, Memlûkler'e karşı çıkmaya başladı. 1343'te Halep valisi Yelboğa'yı yenerek, ona gönderilen kervana el koydu. 1346'da Kozan Ermenileri'nden Geben Kalesi'ni alarak kral III.Konstantin'i yendi. 1348'de kendine "Melik Zahir" unvanını verdi ve 1352'de Kozan Ermenileri'nden Memlûkler'e ödedikleri vergiyi kendisine vermelerini istedi. Suriyeli beylerin Memlûkler'e karşı ayaklanmasına katıldı ve Suriye Türkmenleri'nin başına Ramazan Bey'in getirileceğini öğrenince, bu beyleri Memlûkler'e teslim etti. Halep valisi Argun'un Elbistan'a yürümesi üzerine Kayseri'ye kaçtı. Eretna Hükümdarı Mehmed Bey, kendine sığınan Karaca Bey'i Memlûkler'e teslim etti. Mısır'a götürülen Karaca Bey, Kahire'de asıldı.

KARACAOĞLAN
(17.yy)

Türk halk şairi. Etkileyici bir dil ve duygu evreni kurduğu şürleriyle Türk halk şiiri geleneğinde çığır açmıştır.

1606'da doğduğu, 1679'da ya da 1689'da öldüğü sanılmaktadır. Yaşamı üstüne kesin bilgi yoktur. Bugüne değin yapılan inceleme ve araştırmalara göre 17.yy'da yaşamıştır. Nereli olduğu üstüne değişik görüşler öne sürülmüştür. Bazıları Kozan Dağı yakınındaki Bahçe ilçesinin Varsak (Farsak) köyünde doğduğunu söylerler. Gaziantep'in Barak Türkmenleri de, Kilis'in Musabeyli bucağında yaşayan Çavuşlu Türkmenleri de onu kendi aşiretlerinden sayarlar. Bir başka söylentiye göre Kozan'a bağlı Feke ilçesinin Gökçe köyündendir. Batı Anadolu'da yaşayan Karakeçili aşireti onu kendinden sayar. Mersin'in Silifke, Mut, Gülnar ilçelerinin köylerinde, o yöreden olduğu ileri sürülür. Bir menkıbeye göre de Belgradlı olduğu

söylenir. Bu kaynaklardan ve şiirlerinden edinilen bilgilerden çıkarılan, onun Çukurova'da doğup, yörenin Türkmen aşiretleri arasında yaşadığıdır.

Adı bazı kaynaklarda Simayil, kendi şiirlerinden bazısında ise Halil ve Hasan olarak geçer. Akşehirli Hoca Hamdi Efendi'nin anılarına göre Karacaoğlan yetim büyüdü. Çirkin bir kızla evlendirilmek, babası gibi ömür boyu askere alınmak korkusu ve o sıralarda Çukurova'da derebeyi olan Kozanoğulları ile arasının açılması sonucu genç yaşta gurbete çıktı. İki kız kardeşini de yanında götürdüğünü, Bursa'ya, hatta İstanbul'a gittiğini belirten şiirleri vardır. Yine bu şiirlerinden anlaşıldığına göre, Bursa'da ev bark sahibi oldu, evlat acısı gördü. Anadolu'nun çeşitli illerini gezdiği, Rumeli'ye geçtiği, Mısır ve Trablus'a gittiği de sanılıyor. Yaşamının büyük bir bölümünü Çukurova, Maraş, Gaziantep yörelerinde geçirdi.

Belli başlı temaları

Doğum yeri gibi, ölüm yeri de kesin olarak bilinmemektedir. Şiirlerinden, çok uzun yaşadığı anlaşılmaktadır. Hoca Hamdi Efendi'nin anılarına göre Maraş'taki Cezel Yaylası'nda doksan altı yaşında ölmüştür. En son bulgulara göre ise mezarının İçel'in Mut ilçesinin Çukur köyündeki Karacaoğlan Tepesi denilen yerde olduğu sanılmaktadır.

Vara vara vardım ol kara taşa
Hasret ettin beni kavim kardaşa
Sebep ne gözden akan kanlı yaşa
Bir ayrılık bir yoksulluk bir ölüm

Nice sultanları tahttan indirdi
Nicesinin gül benzini soldurdu
Nicelerin gelmez yola gönderdi
Bir ayrılık bir yoksulluk bir ölüm

Karac'oğlan der ki kondum göçülmez
Acıdır ecel şerbeti içilmez
Üç derdim var birbirinden seçilmez
Bir ayrılık bir yoksulluk bir ölüm

(Karacaoğlan)

Aşk/Sevgili

Üryan geldim gene üryan giderim
Ölmemeye elde fermanım mı var
Azrail gelmiş de can talep eyler
Benim can vermeye dermanım mı var

Dirilirler dirilirler gelirler
Huzur-ı mahşerde divan dururlar
Harami var diye korku verirler
Benim ipek yüklü kervanım mı var

Er isen erliğin meydana getir
Kadir Mevlâ'm noksanımı sen yetir
Bana derler gam yükünü sen götür
Benim yük götürür dermanım mı var

Karac'oğlan der ki ismim öğerler
Ağı oldu yediğimiz şekerler
Güzel sever diye isnad ederler
Benim Hakk'dan özge sevdiğim mi var

(Karacaoğlan)

Karacaoğlan Osmanlı Devleti'nin iktisadi bunalımlar ve iç karışıklıklar içinde bulunduğu bir çağda yaşamıştır. Şiirinin kaynağını, doğup büyüdüğü göçebe toplumunun gelenekleri ve içinde yaşadığı, yurt edindiği doğa oluşturur. Güneydoğu Anadolu, Çukurova, Toroslar ve Gavurdağları yörelerinde yaşayan Türkmen aşiretlerinin yaşayış, duyuş ve düşünüş özellikleri, onun kişiliği ile birleşerek âşık edebiyatına yepyeni bir söyleyiş getirir. Anadolu halkının 17.yy'da çektiği acılar, göçebe yaşantısının yoklukları, çileleri, çaresizlikleri, şiirinde yer almaz.

Şiirlerindeki insana dönüklüğünün özünde belirgin olan tema doğa ve aşktır. Ayrılık, gurbet, sıla özlemi, ölüm ise şiirinin bu bütünselliği içinde beliren başka temalarıdır. Duygulanışlarını gerçekçi biçimde dile getirir. Düşündüklerini açık, anlaşılır bir dille ortaya koyar. Acı, ayrılık, ölüm temalarını işlediği şiirlerinde de bu özelliği göze çarpar. Düşten çok gerçeğe yaslanır. Çıkış noktası yaşanmışlıktır. Ona göre, kişi yaşadığı sürece yaşamdan alabileceklerini almalı, gönlünü dilediğince eğlendirmelidir. Yaşama sevincinin kaynağı güzele, sevgiliye ve doğaya olan tutkunluğudur. Güzelleri, yiğitleri över, dert ortağı bildiği dağlara seslenir. Lirik söyleyişinin özünde, halkının duyuş ve düşünüş özellikleri görülür.

Göçebe yaşamının vazgeçilmez bir parçası olan doğa, onun şiirinin başlıca temalarından biridir. Yaşadığı, gezip gördüğü yörelerin doğasını görkemli bir biçimde dile getirir. Dost, kardeş bildiği, sevgilisiyle eş gördüğü, iç içe yaşadığı bu doğa, onun için sadece bir mekân olmaktan ötedir. Şiirinin başka önemli bir teması olan aşkın varoluşu, doğadaki benzetmelerle güzelleşir. Onunla yaşanan sevinç, onun getirdiği acı doğa ile paylaşılır. Sevgili, şiirinde doğanın ayrılmaz bir parçasıdır.

Şiirlerinde yer yer sıla özlemi ve ölüm temasına da rastlanır. Sevdiğinden, ilinden, obasından ayrı düşüşü özlemle dile getirir, yakınır. Ölüm de, ayrılık ve yoksullukla eş tuttuğu bir derttir.

Doğa temasının yanı sıra şiirinin asıl odak noktasını oluşturan aşk/sevgili kavramını, âşık şiirinin geleneksel kalıpları dışında bir söyleyişle ele alır. Onun için sevgili, düşlenen, bin bir hayal ile var edilen, ulaşılmazlığın umutsuzluğuyla adına türküler yakılan bir varlık değildir; doğa ve insan ilişkileri içindedir. Onu, yaşamdan ve bu ilişkilerden soyutlamadan verir.

İlk kez onun şiirinde sevgililerin adları söylenir: Elif, Anşa, Zeynep, Hürü, Döndü, Döne, Esma, Emine, Hatice... Karacaoğlan bunların kimine bir pınar başında su doldururken, kimine helkeleri omuzunda suya giderken, kimine de yayık yayıp halı dokurken görüp vurulmuştur. Gönlü bir güzel ile eylenmez, bir kişiye bağlanmaz. Uçarılık, onun duygu dünyasının şiirsel söyleyişine yansıyan en belirgin yanıdır. Erotizm, şiirine sevmek ve sevişmek olgusuyla yansır. Kanlı-canlı sevgili, cinsellik motifleriyle daha da belirginleşir, şiirinde etkileyici bir biçimde yer eder. Onun sevgiye ve kadına bakış açısı, âşık şiirine yenilik getirir ve bu gelenek içinde etkileyici bir özellik taşır. Tanrı kavramı ve din teması şiirinde

Halk Edebiyatı

Bir ülke halkının sözlü ya da yazılı edebiyata ilişkin yaratılarının tümü halk edebiyatını oluşturur. Halk edebiyatı başlıca şu türlere ayrılır: Destan, masal, efsane, atasözleri, bilmece, şiir (türkü, mani, tekerleme), tiyatro (meddah, karagöz, ortaoyunu, köy seyirlik oyunu, kukla). Sözlü halk edebiyatının en belirgin özelliği anonim oluşudur. Bu ürünler, söyleyenleri belli olmadığı için, halkın malı olarak kalmıştır. Söyleyeni bilinen, yani bireysel yaratının ürünü olan yapıtların edebi değeri ağır basar. Yaratıcısı belli olan halk edebiyatı iki ana kümede toplanabilir: Özellikle 11 ve 12.yy'larda Anadolu'da yaygınlaşan tasavvuf edebiyatı ile 15.yy'da ortaya çıktığı görülen âşık edebiyatı. Anonim halk edebiyatıysa, tarihsel gelişimi içinde kesintisiz olarak sürmüştür.

Yunus Emre'nin* adına bağlanan ve genellikle tekkeler çevresinde gelişen tasavvuf ağırlıklı halk edebiyatı, bir yanıyla halk şiiri geleneğini sürdürürken, bir yanıyla da Divan edebiyatıyla ilişki içindedir. 13. ve 15.yy'da Anadolu'da halk şiiri genellikle çeşitli tarikatlara bağlı derviş şairlerce temsil edilmiştir. Bu dervişler bir bakıma eski Türk topluluklarının bir geleneğini sürdürmektedir. Bu, büyücülük, ilkel biçimdeki hekimlik vb. gibi işlevlerin yanı sıra, dinsel işlevi de üstlenen şair-çalgıcılar geleneğidir. Tasavvuf ağırlıklı halk edebiyatının en önemli özelliği dinsel bir nitelik taşımasıdır. Bu edebiyatta tanrısal aşk, beraberlik, insani değerler, insancıllık gibi genellikle evrensel boyuttaki temalar işlenir.

Âşık edebiyatının ürünleri anlatı ve şiir türündedir. Âşık adı verilen halk şairlerine, genellikle halkın arasında duygulanarak şiirlerini ve türkülerini doğaçtan söyledikleri için hak âşığı da denir.

Halk edebiyatı, bilinen ilk örneklerinden günümüze değin kendi geleneği içinde gelişerek, değişik coğrafya ve tarih koşullarında çeşitli kültürlerle zenginleşerek sürmüştür. Bu süreklilik, bir bakıma kendi kendini yenilemedir. Halk edebiyatının en önemli özelliği, halkın günlük yaşamından doğmuş olması, halkın duygularını, özlemlerini, sevinçlerini, kederlerini dile getirmesidir. Genellikle, halk edebiyatının gerek anlatı, gerekse şiir türündeki ürünlerinde söz ve üslup doğaçtandır. Halk edebiyatı, günümüz edebiyatını da etkilemiştir. Özellikle Cumhuriyet döneminde pek çok Türk şairi biçim ve konu bakımından halk şiiri geleneğinden esinlenmiştir.

önemlice bir yer tutmasa bile, bu konudaki yaklaşımıyla da kendi şiir geleneğine yine değişik bir bakış açısı getirmiş ve sonraki kuşaklar üzerinde etkileyici, yönlendirici olmuştur.

Karacaoğlan yaşadığı çağda yetişmiş başka saz şairlerinin tersine, dil ve ölçü bakımından Divan edebiyatının etkisinden uzak kalmıştır. Güneydoğu Anadolu insanının o çağdaki günlük konuşma diliyle yazmıştır. Kullandığı Arapça ve Farsça sözcüklerin sayısı azdır. Yöresel sözcükleri ise yoğun bir biçimde kullanır. Deyimler ve benzetmelerle halk şiirinde kendine özgü bir şiir evreni kurmuştur. Bu da onun şiirine ayrı bir renk katar. Bu sözcüklerin bir çoğunu halk dilinde yaşayan biçimiyle, söylenişlerini bozarak ya da anlamlarını değiştirerek kullanır.

Karacaoğlan, halk şiirinin geleneksel yarım uyak düzenini ve yer yer de redifi kullanmıştır. Hece ölçüsünün 11'li (6+5) ve 8'li (4+4) kalıplarıyla yazmıştır. Bazı şiirlerinde ölçü uygunluğunu sağlamak için hece düşmelerine başvurduğu da görülür. Mecaz ve mazmûnlara çokca başvurması, söyleyişini etkili kılan önemli öğelerdir.

Şiirsel söyleyişinin önemli bir özelliği de, halk şiiri türü olan mani söylemeye yakın oluşudur. Koşmalar, semailer, varsağılar ve türküler şiirleri arasında önemlice yer tutar. Bunların her birinde açık, anlaşılır bir biçimde, içli ve özlü bir söyleyiş birliği kurmuştur.

Pir Sultan Abdal, Âşık Garip, Köroğlu, Öksüz Dede, Kul Mehmet'ten etkilenmiş, şiirleriyle Âşık Ömer, Âşık Hasan, Âşık İsmail, Katibî, Kuloğlu, Gevheri gibi çağdaşı şairleri olduğu kadar 18.yy şairlerinden Dadaloğlu, Gündeşlioğlu, Beyoğlu, Deliboran'ı, 19.yy şairlerinden de Bayburtlu Zihni, Dertli, Seyranî, Zileli Talibî, Ruhsatî, Şem'î ve Yeşilabdal'ı etkilemiştir. Daha sonra da gerek Meşrutiyet, gerek Cumhuriyet dönemlerinde, halk edebiyatı geleneğinden yararlanan şairlerden R.T.Bölükbaşı, F.N.Çamlıbel, B.K.Çağlar, A.K.Tecer ve C.Külebi, Karacaoğlan'dan esinlenmişlerdir.

Etkilendiği ve etkilediği şairler

Şiirleri 1920'den beri araştırılan, derlenip yayımlanan Karacaoğlan'ın bugüne değin, yazılı kaynaklara beş yüzün üzerinde şiiri geçmiştir.

Şiirinin dil özellikleri

• **KAYNAKLAR:** İ.Başgöz, *Karac'oğlan*, 2.baskı, 1984; M.Cumbur, *Karacaoğlan* (bibliyografya içerir), 1973; S.N.Ergun, *Karacaoğlan*, 1927; M.N.Karaer, *Karacaoğlan*, 1974; Memet Fuat, *Karacaoğlan*, 1977; C.Öztelli, *Karacaoğlan*, 1952; C.Öztelli, *Karacaoğlan·Bütün Şiirleri* (bibliyografya içerir), 1970; N.Yesirgil, *Karacaoğlan*, 1958.

KARAGEORGHİS, Vassos
(1929)

Kıbrıslı arkeolog. Kıbrıs arkeolojisinin önde gelen uzmanlarındandır.

29 Nisan 1929'da Kıbrıs'ta Trikomo'da doğdu. Londra Üniversitesi'ne bağlı University College'da arkeoloji öğrenimi gördü. 1952'de Lefkoşa'ye döndü ve 1960'a değin Kıbrıs Müzesi'nde asistan, daha sonra da müze yöneticisi olarak görev yaptı. 1957'de Londra Üniversitesi'nde doktorasını verdi. 1963'te Kıbrıs eski eserler genel müdürü oldu. 1968'de Kanada Quebec Üniversitesi'nde konuk öğretim görevlisi olarak bulundu. 1971'de New York Eyalet Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü'nde yardımcı profesör oldu. 1979'dan beri Oxford Üniversitesi Merton College'da öğretim görevlisi ve araştırmacı olarak da çalışmaktadır.

Karageorghis, 1952'de Magosa'nın 7.5 km kuzeyinde bulunan Salamis kentinde kazı yapmaya başladı. İÖ 6. ve 5.yy'da Kıbrıs'ın başkenti olan Salamis'deki Zeus Olympia Tapınağı, kent surları, tiyatro, hamam, gimnasyum ve kral mezarları, 1973'e değin süren kazılarla ortaya çıkarıldı. 1962'de Karageorghis Kıbrıs'ın bir başka önemli kenti olan Kition'da kazıya girişti. Eski Kition kenti, İÖ 1400'lerde Son Tunç Çağı'nda bugünkü Larnaka kentinin bulunduğu yerde kurulmuştu. Oturma bölgesi sınırları içinde kaldığı için kazıların oldukça zor gerçekleştirilmesine karşın 1981'e değin eski kentin büyük bölümü açığa çıkarılabildi.

Kıbrıs'ın Salamis, Kition, Akhera ve Pendayia gibi eski yerleşmelerinde uzun yıllar sürdürdüğü kazılarda Karageorghis, adanın özellikle Miken ve Yunan Koloni Çağı'ndaki durumunu ortaya çıkarmıştır. Önemli bir ticaret merkezi olarak Kıbrıs'ın, Anadolu'nun Tarsus ve Kilikya bölgeleriyle, Suriye ve Rodos'la ilişkilerini, Akdeniz ticaretindeki konumunu saptamıştır.

Kıbrıs Araştırma Merkezi, İsveç Kraliyet Akademisi, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Atina Akademisi gibi bilimsel kuruluşların üyesi olan Karageorghis 1971'de Legion d'honneur nişanını, 1978'de İngiltere R.B.Bennett Ödülü'nü, 1980'de Almanya I.sınıf Liyakat Madalyası'nı kazanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Sculptures from Salamis*, 4 cilt, 1964-1966, ("Salamis Heykelleri"); *Excavations in the Necropolis of Salamis*, 4 cilt, 1967-1978, ("Salamis Nekropolü'nde Kazılar"); *Cyprus*, 1968, ("Kıbrıs"); *Mycenaean Art from Cyprus*, 1968, ("Kıbrıs'ta Miken Sanatı"); *Fouilles de Kition*, 3 cilt, 1974-1977, ("Kition Kazıları"); *The Civilization of Prehistoric Cyprus*, 1976, ("Tarihöncesi Kıbrıs Uygarlığı"); *Cyprus from the Stone Age to the Romans*, 1982, ("Taş Çağı'ndan Roma Dönemine Kıbrıs").

- **KAYNAKLAR:** P.Aström, *Who's Who in Cypriote Archeology* (bibliyografya içerir), 1971.

KARAGÖZOĞLU, Şadi Fikret
(1881-1941)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Milli Sahne'yi kurmuştur.

İstanbul'da doğdu, 30 Aralık 1941'de aynı kentte öldü. Asıl adı Hüseyin Şadi Karagözoğlu'dur. Ünlü din bilgini Hacı Zihni Efendi'nin torunudur. Tiyatroya, Galatasaray Lisesi'nde okurken amatör olarak başladı. 1908'de II.Meşrutiyet'in ilanından sonra profesyonel oldu. Muhsin Ertuğrul ve Raşit Rıza ile birlikte kurduğu toplulukta sahneye çıktı. *Nasıl Oldu?* ve *Zor Nikâhı* oyunlarında oynadı. Aynı yıl Burhanettin Tepsi Topluluğu'na geçti, çeşitli oyunlarda rol aldı. 1910'da topluluğun dağılması üzerine işsiz kalarak İstanbul Polis Müdüriyeti Evrak Kalemi'nde memur olarak çalışmaya başladı. Kısa süre sonra bu görevinden ayrılarak Binemeciyan Topluluğu'na girdi. 1911'de Nurettin Şefkati Topluluğu'na katıldı. 1913'te Osmanlı Tiyatrosu'nda çalışmaya başladı. I.Dünya Savaşı sırasında askere gitti. Askerlik dönüşü Darülbedayi'ye girdi. 1923'te Milli Sahne'yi kurdu. 1927'de topluluğun dağılmasından sonra sahneden çekildi ve sinema işletmeciliğine başladı. Uzun yıllar bu uğraşını sürdürdü.

1921'de hem yönettiği, hem de oynadığı üç filmle sinemaya geçti. Yarattığı Bican Efendi tipiyle başarılı oldu.

Şadi Fikret Karagözoğlu, rol aldığı sayısız oyunda kurnazlıkla karışık tatlı bir saflık kattığı karakterler çizmiş, döneminin en sevilen oyuncuları arasında yer almıştır. Ancak disiplinli çalışmaya önem vermemesi ve başrol oyuncularının sahneye prova yapmaksızın çıkabilecekleri yolundaki düşüncesi, topluluğunun kısa sürede dağılmasına, kendisinin de sahnelerden uzaklaşmasına neden olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Nasıl Oldu?*, 1908; *Zor Nikâhı*, 1908; *Neron*, 1908; *Napoléon Bonaparte*, 1908; *Haydutlar*, 1908; *Mürebbiye*, 1909; *Müçtehit*, 1910; *Masum*, 1910; *Kaynana*, 1911; *Farmasonlar*, 1911; *Hisse-i Şayia*, 1912; *Divaneler Hekimi*, 1913; *Kadın Pençesi*, 1913; *Ceza Kanunu*, 1913; *Gülnihal*, 1914; *Bir Çiçek İki Böcek*, 1920. **Oynadığı Filmler:** *Bican Efendi Vekilharç*, 1921; *Bican Efendi Mektep Hocası*, 1921; *Bican Efendi'nin Rüyası*, 1921.

KARA HALİL EFENDİ
(1804-1880)

Osmanlı şeyhülislamı. Meclis-i Mebusan'ın kapatılması için hazırlanan mazbatayı imzalamıştır.

Mecidözü'nde (Çorum) doğdu, 30 Aralık 1880'de İstanbul'da öldü. İlköğrenimini Amasya'da bitirdi. Medrese öğrenimi için Konya'ya gitti. İcazet alıp İstanbul'a geldi. Vidinli Hoca Mustafa Efendi'den ders aldı. Fetvahâne'ye devam ederek müsevvitlik yaptı. 1862'de başmüsevvit oldu. 1865'te askeri kassamlığa atandı. 1866'da Fetva Eminliği, 1868'de Evkaf

Müfettişliği'ne getirildi. 1870'te Hac dönüşünde, Şer'î Tetkikler Meclisi'ne, ertesi yıl da Mecelle Cemiyeti üyeliklerine seçildi. Cemiyet başkanı Ahmed Cevdet Paşa ile birlikte çalıştı.

İkinci kez Fetva Eminliği'ne atandı. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için gerekli fetva müsveddesinin yazılmasında yardımcı oldu. Şer'î Hakimler Seçim Meclisi üyeliği yaptı. 1873'te Anadolu Kazaskerliği'ne yükseltildi. 1877'de açılan Birinci Meclis-i Mebusan'a âyan olarak girdi. II.Abdülhamid tarafından 26 Temmuz 1877'de Hasan Hayrullah Efendi'nin yerine şeyhülislam atandı. 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılması için yazılan mazbatayı, sadrazam Ahmed Vefik Paşa ile imzaladı. 18 Nisan 1878'de görevinden alındı. Yaşamının sonuna değin âyan üyesi kaldı.

• BAKINIZ: ABDÜLHAMİD II, AHMED VEFİK PAŞA.

KARAHAN, Abdülkadir
(1913)

Türk edebiyat tarihçisi. Eski ve yeni Türk edebiyatının incelenmesine katkıda bulunmuştur.

Urfa'nın Siverek ilçesinde doğdu. İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 1939-1947 arasında Samsun ve İzmir liselerinde öğretmenlik etti. 1947'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde asistan oldu. 1953'te doçentliğe, 1963'te profesörlüğe yükseldi. 1963-1964 yıllarında Kahire Ayn Şems Üniversitesi'nde Doğu Dilleri Kürsüsü başkanlığı yaptı. 1971'de İstanbul Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü başkanı oldu. Bu görevini 1983'e değin sürdürdükten sonra emekliye ayrıldı.

Öğrencilik yıllarında yazdığı şiirleri 1934'te yayımlanan *Güneşin Doğduğu Yurt* adlı kitabında topladı. *Yeni Asır* ve *Milliyet* gibi gazetelerde, *Ülkü*, *Çağrı*, *Kovan*, *Fikirler* gibi dergilerde eski ve yeni Türk edebiyatı üzerine makaleler yayımladı. Özellikle Divan edebiyatı araştırmalarıyla tanındı.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Güneşin Doğduğu Yurt*, 1934. **İnceleme:** *Fuzuli'nin Mektupları*, 1948; *Fuzuli-Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, 1949; *Nabî*, 1953; *Nef'î*, 1954; *Figanî ve Divançesi*, 1966; *Nef'î Divanından Seçmeler*, 1971; *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, 1980.

KARAHİSARÎ
(1469-1556)

Türk, hattat. Abbasi hattatı Yâkût-i Musta'sımî üslubunun Türkiye'deki temsilcisi olmuştur.

Karahisarî, yazılarındaki üslup dolayısıyla Türk hattatları arasında yeni bir okulun temsilcisi sayılır. O dönemde yerleşmekte olan bir Türk üslubu varken, onun ayrı bir yazı üslubuna kaymasında, öğretmenleri etkili olmuştur. 13.yy'da, Abbasiler'in son döneminde saray hattatı olan Yâkût-i Musta'sımî ile gelişen sülüs ve nesih yazı üslubu, ideal bir yol olarak kabul edilmiş ve bütün İslam hattatlarınca benimsenmişti. Bu üslup İstanbul'da 15.yy'da II.Mehmed [Fatih] ve II.Bayezid zamanında Şeyh Hamdullah tarafından değiştirilip geliştirilerek ortaya bir Türk üslubu çıkartılmıştır. İran'da ise hattatlar, Yâkût'un yolunu sürdürdüler. Esadullah-i Kirmânî İranlı olduğu için, öğrencisi Karahisarî de doğal olarak onun etkisinde kaldı ve İstanbul'da Yâkût üslubunu sürdürdü. Ancak Yâkût'un bir taklitçisi olarak kalmadı, sanat alanında onu aştı.

Afyonkarahisar'da doğdu, İstanbul'da öldü. Doğum tarihi kesin değildir. Asıl adı Ahmed Şemseddin'dir. Doğum yerinden ötürü Karahisarî olarak anılır. Küçük yaşta İstanbul'a giderek öğrenim gördü. Arapça, Farsça öğrendi. Şiir de yazardı. Hat konusunda ilk öğretmeninin kim olduğu bilinmiyor. Ancak yapıtlarının altına kendi adıyla birlikte Esadullah-i Kirmânî'nin adını yazmasından, onun da öğrencisi olduğu varsayılır. Kendisi için diktiği bir gömleğin ek yerlerini terzilerin bulmakta zorluk çekmesi, el becerilerinde çok usta olduğunu göstermektedir.

Aklâm-ı sitte (altı çeşit yazı) ile sayısız yapıtlar veren Karahisarî'nin yazıları kütüphanelerde ve özel koleksiyonlardadır. Bunların en ünlüsü I.Süleyman [Kanunî] için yazdığı ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan büyük boydaki *Kuran*'dır. Bu yapıtta birçok istif (kompozisyon) yenilikleri göstermiştir. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan büyük boydaki *Enam*'ı da en önemli yapıtlarındandır. Bu kitapta çeşitli türden yazılar kullanmış ve onlara kendi sanat anlayışına göre yorumlar getirmiştir. Bazı yazılarını altınla yazmış, sonra bunların kenarlarını siyah mürekkeple çevrelemiştir. Bazen de yazıların içini çok ince süslerle doldurmuştur. Bundan dolayı onun tezhib (süsleme) ile de uğraştığı sanılmaktadır.

Karahisarî'nin üslubu uzun süre devam etmemiş, yolunu izleyen öğrencilerinin ölümünden sonra ortadan kalkmıştır. Daha sonraki hattatlar Şeyh Hamdullah'ın kurduğu klasik Türk üslubunda yürümekte devam etmişlerdir.

Karahisarî'nin bilinen yedi öğrencisi vardır. Bunlardan İbrahim el-Hasenî, el-Kâtib, Muhyiddin Halife ve Süleyman el-Hicazî üstüne adlarından başka bilgi yoktur. Öbür öğrencilerinden, Mimar Sinan'ın *Büyükçekmece Köprüsü*'nün yazıtını yazan Derviş Mehmed, *Süleymaniye Camii*'nin yazıtı ile Edirne'deki *Selimiye Camii*'nin yazılarını yazan Hasan Çelebi çok ünlüdür. Yazdığı *Kuranlar*'la ün yapan Vezir

Hat Sanatı

Son araştırmalara göre Arap yazısı, bugünkü Filistin yöresinde yaşayan Nabatî adlı bir Sami kavminin yazısından çıkmıştır. Arap yazısının estetik bir yapıdan uzak ilk örneklerine Hz. Muhammed'in doğumundan iki yıl önce yazılmış olan Zebed adlı yazıtta rastlanır. Bu yazı, daha çok köşeli bir karakter taşımaktadır.*

İslamiyeti kabul eden uluslarca benimsendiği için, Arap yazısı, İslam yazısı olarak da adlandırılır. Bu yazı, önceleri değişen siyasal merkezlere göre tanımlanıyordu. Yani Mekke'de mekkî, Medine'de medenî adını alan İslam yazısı, dördüncü Halife Ali'nin Kûfe kentini başkent yapması üzerine Kûfî olarak adlandırılmış ve bundan sonra da bu adla tanınmıştır. Bu yazı 10. yy'da Abbasiler'in ünlü veziri ve hattatı İbn Mukle'nin* elinde değişikliğe uğramıştır. Onun kûfî yazıdan oluşturduğu muhakkak, reyhân (reyhânî), sülüs, nesih, tevkî, ve rik'a adıyla anılan altı çeşit yazıyla, harfler artık köşeli görünümlerini kaybederek yuvarlak bir karakter kazanmıştır. Harflerdeki yuvarlaklık, hat sanatının birden bire gelişmesine yol açmıştır. Bu altı çeşit yazıya aklâm-ı sitte (altı kalem) adı verilir.*

Aklâm-ı sitte'yi oluşturan yazılardan muhakkak ve reyhânî boylarının büyüklüğü dolayısıyla 16. yy'dan sonra terkedilmiş ve yerlerini sülüs ile nesih'e bırakmışlardır. Tevkî genellikle vakıf işlerinde, vakfiyelerin yazılmasında rik'a ile birlikte kullanılmaya başlamıştır. Ayrıca hattatlar, öğrencilerine verdikleri icâzetnamelerin (diplomaların) altına kendi imzalarını ve "bu kişiye yazı yazma izni verdim" cümlesini bu yazı ile yazdıklarından, rik'aya Osmanlı Türkleri'nde hatt-ı icâze ya da hatt-ı icâzet adı da verilmiştir.

Aklâm-ı sitte'yi İbn Mukle'den sonra 11. yy'da Arap hattatı İbnü'l-Bevvâb geliştirmiş, 13. yy'da da Yâkût-i Musta'sımî* güzelleştirmiştir. Bu tarihten sonra Türkler de hat ve hattatlıkla uğraşmışlardır. II. Bayezid* döneminde yetişen Şeyh Hamdullah*, Yâkût'un eksiklerini tamamlayarak yazıyı kurallar içine aldığı gibi, estetik bakımdan da geliştirmiş ve Türk beğenisine uydurmuştur. 15. yy'ın ikinci yarısından sonra İstanbul, hat sanatının merkezi olmuştur.*

Aklâm-ı sitte'den sonra 11.yy başlarında, İranlı hattatların çabasıyla, birleşmeden yazılan harflerin de birleşmeye zorlanmasıyla tâlik adı verilen yazı çeşidi ortaya çıkmıştır. Büyük olasılıkla tevkî'den geliştirilen bu yazıyı okumak ve yazmak çok zordur. Bir kelimedeki bütün harfler birbirine asılı bir durumda bulunur. Zaten tâlik sözcüğü de asılı, sarkık anlamına gelir. Bu hat Türkiye'de hemen hemen hiç kullanılmamıştır.

Zorluğu yüzünden tâlik, 14. yy'dan sonra az kullanılmaya başlamış ve yerini, genel olarak ona benzemekle birlikte yazılması ve okunması daha kolay olan ve adına nestâlik denen yazıya bırakmıştır. İran ve Azerbaycan'da gelişen bu yazı, Türkiye'ye II.Mehmed [Fatih] döneminde girmiş ve 19.yy'da İran üslubundan kurtularak, Yesârîzade Mustafa İzzet'in* elinde bir Türk nestâliki niteliğine bürünmüştür. Nestâlik daha çok edebiyat yapıtlarının, divanların yazılmasında ve ayrıca Şeyhülislamlık dairesinde kullanılmıştır.*

Arap ve İranlılar'dan sonra Türkler'in de hat sanatına bazı katkıları olmuş, divânî ve celî divânî yazılarını onlar icat etmişlerdir. Divânî, ilk kez I.Mehmed [Çelebi] dönemindeki belgelerde görüldüğü için daha önce gelişmiş olduğu akla gelmektedir. Celî divânî ise divânî'nin irisi demektir. Bu iki yazıda harfler iç içe yazıldığı için okunması zordur.*

Ferhad Paşa da özellikle nesih yazıda usta bir sanatçı olarak tanınır.

• KAYNAKLAR: A.Süheyl Ünver, *Hattat Ahmet Karahisarî*, 1964.

KARAJAN, Herbert von
(1908)

Avusturyalı orkestra şefi. Biçimsel kesinliğe ve açıklığa ağırlık veren yorumlarıyla çağdaş orkestra şeflerinin en önemlilerinden biridir.

5 Nisan 1908'de Salzburg'da doğdu. Küçük yaşta başladığı müzik çalışmalarını, piyanist olmak amacıyla Viyana Müzik Akademisi'nde ve Salzburg'daki Mozarteum'da sürdürdü. Ancak, ilgisi giderek orkestra şefliğine yöneldi. 1927'de Ulm'da, Mozart'ın *Figaro'nun Düğünü* operasını, hemen hemen hiçbir hazırlık yapmadan başarıyla yönetince dikkati çekti. Bu tarihten başlayarak yedi yıl boyunca Ulm Operası'nda şef olarak çalıştı. 1934-1941 arasında da Aachen'da orkestra şefliği ve yöneticilik yaptı.

1938'de başlayarak Berlin Devlet Operası'nı ve zaman zaman konuk sanatçı olarak Berlin Filarmoni Orkestrası'nı yönetmesi, ününün yayılmasını sağladı. Bununla birlikte, Nasyonal Sosyalist Parti üyesi olması, II. Dünya Savaşı'ndan sonra suçsuz bulunmasına karşın, tepkilere yol açtı. Yine de, savaşı izleyen yıllarda gösterdiği yoğun etkinlik ve aldığı önemli görevlerle ünü giderek arttı ve dünyanın önde gelen şeflerinden biri kabul edilmeye başladı. 1947'de Viyana'daki Gesellschaft der Musikfreunde'nin (Müzikseverler Derneği) orkestra şefi oldu, 1949'da da bu

kuruluşun yöneticiliğine getirildi. Viyana Filarmoni ve Londra Filarmoni orkestralarıyla turnelere çıktı. Salzburg, Bayreuth, Edinburgh, Lucerne, Viyana, Berlin ve Münih gibi festivallere katıldı. Ayrıca, düzenli aralıklarla Milano'daki La Scala Operası'yla çalıştı. 1954'te, Furtwängler'in ölümü üzerine Berlin Filarmoni Orkestrası'nın şefliğine, 1956'da da Viyana Devlet Operası ve Salzburg Festivali'nin yöneticiliğine getirildi.

Genç Avusturyalı bestecileri desteklemek için özel bir çaba göstermiş olan Karajan, yorumladığı yapıtları çok yakından tanıyan ve etkileyici bir berraklıkla sunabilen bir şeftir. Genellikle, yorumculuğunun ağırlıklı boyutunu form kaygısı oluşturur. En çok yakınlık duyduğu ve kendisini gösterdiği alan ise sahne müziğidir. Bu alanda, yapıtın bütününü kapsayan ve sahnelenme biçimini de etkileyen bir çalışma tarzı vardır.

KARA KEMAL
(1868-1926)

Türk siyaset adamı. İttihat ve Terakki'nin "Milli İktisat" politikası uygulamalarında önemli görevler yapmıştır.

İstanbul'da doğdu. 29 Temmuz 1926'da aynı yerde öldü. Yetersiz ve düzensiz bir eğitim gördü. Gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı olarak Balkanlar'da komitacılık yaptı.

II. Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki yönetiminin ulusal bir ekonomi kurma anlayışına uygun olarak, ticari yaşamı azınlıkların egemenliğinden kurtarmaya yönelik çalışmalar yaptı. Anadolu Milli Mahsulat Anonim Şirketi, Milli İthalat Kantariye Anonim Şirketi, Milli Ekmekçi Anonim Şirketi gibi şirketlerin kurulmasına öncülük etti. Esnafı örgütledi. I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'un yiyecek gereksinimini sağlamak amacıyla fırınlar açtırdı. Tüketim kooperatifleri kurdurdu. Milli İktisat Bankası oluşturulması için çalıştı. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde de yükselerek Merkez-i Umumi tarafından İstanbul murahhası olarak görevlendirildi. 1918'de dört ay kadar iaşe nazırlığı yaptı.

Mondros Mütarekesi'nden sonra 1919 Kasım'ında Kara Vasıf, Baha Said, Halil Paşa (Kut) ve Adnan (Adıvar) gibi tanınmış İttihatçılar'la birlikte Karakol Cemiyeti'nin kuruluşuna katıldı. Silahlı bir örgüt olan ve Hamallar Cemiyeti gibi esnaf cemiyetlerinden yardım gören Karakol Cemiyeti'nin amacı, intikam eylemlerine girişen Ermeni ve Rum komitacılarını karşı eylemlerle etkisiz hale getirmekti. Bu arada Anadolu'ya silah ve adam kaçırma işlerini de üstlendi. Kara Kemal bu cemiyetin dışında gelişerek güçlenen Anadolu'daki Kuva-yı Milliye hareketiyle bağ kurmak istedi. Ancak bu amaçla yayınlanan tüzük ve bildirge, ulusal direniş hareketini İttihat ve Terakki'nin devamı olan gizli bir merkezin yönettiği kanısını uyandırdığından tepkiyle karşılandı. Mustafa Kemal Paşa'nın yönergesiyle Karakol Cemiyeti dağıtıldı ve üyeleri Müdafaa-i Milliye örgütüne katıldı.

Kara Kemal bundan sonra da İstanbul'da gizli çalışmalarını sürdürdü. Bunun üzerine İngilizler tarafından Malta Adası'na sürüldü. Sürgün dönüşünde İstanbul'a yerleşip ticarete atıldı. Etkin siyasetin dışında kalmakla birlikte, yeni Cumhuriyet yöneticilerinin karşısında bir tutum aldı. 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlenen suikast girişimiyle ilgili görülerek gıyabında yargılandı ve idama mahkûm edildi. İstanbul'da saklanırken izinin bulunduğunu anlayınca intihar etti.

KARAKOÇ, Sezai
(1933)

Türk, ozan ve yazar. İslam düşüncesini gerçeküstücü öğelerle işleyen mistik şiirleriyle tanınmıştır.

Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde doğdu. 1954'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Maliye müfettiş yardımcılığı ve gelirler kontrolörlüğü yaptı. 1965'te memurluğu bıraktı ve çeşitli gazetelerde çalışmaya başladı. *Yeni İstanbul* ve *Sabah* gazetelerinde köşe yazıları yazdı. 1960'tan başlayarak çeşitli aralıklarla *Diriliş* adlı bir dergi yayımladı. 1971'de yeniden memurluğa döndü. 1974'te bir kez daha görevinden ayrılarak İstanbul'a yerleşti. Bir süre *Milli Gazete*'de günlük yazılar yazdı. Halen serbest gazeteci ve yazar olarak yaşamını sürdürmektedir.

İlk şiirlerini, üniversite yıllarında ancak iki sayı çıkarabildiği *Şiir Sanatı* adlı dergide yayımladı. Sonraları *Hisar* ve *Soyut* gibi dergilerde göründü. 1960-

Balkon

Çocuk düşerse ölür çünkü balkon
Ölümün cesur körfezidir evlerde
Yüzünde son gülümseme kaybolurken
çocukların
Anneler anneler elleri balkonların demirinde

İçimde ve ellerde balkon
Bir tabut kadar yer tutar
Çamaşırlarınızı asarsınız hazır kefen
Şezlongunuza uzanıp ölü

Gelecek zamanlarda
Ölüleri balkonlara gömecekler
İnsan rahat etmiyecek
Öldükten sonra da

Bana sormayın böyle nereye
Koşa koşa gidiyorum
Alnından öpmeğe gidiyorum
Evleri balkonsuz yapan mimarların

(Sezai Karakoç)

1966, 1967, 1969-1971'de ve 1980'den sonra çeşitli aralıklarla çıkardığı *Diriliş* dergisinde de pek çok şiiri yayımlandı. 1959'da ilk kitabı *Körfez* çıktı. Bunu öbür kitapları izledi.

İslam düşüncesini mistik ve yer yer gerçeküstücü öğelerle işleyerek bireşimlere ulaşan Sezai Karakoç, şiirde pek az denenmiş bu yolla güçlü imgeler ve çarpıcı benzetmeler yaratmıştır.

• YAPITLAR (başlıca) Şiir: *Körfez*, 1959; *Şahdamar*, 1962; *Sesler*, 1963; *Hızır'la Kırk Saat*, 1967; *Taha'nın Kitabı*, 1968; *Gül Muştusu*, 1969; *Zamana Adanmış Sözler*, 1970. Deneme İnceleme: *Yunus Emre*, 1965; *İslam'ın Dirilişi*, 1967; *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 1967; *Mehmet Akif*, 1968; *Ölümden Sonra Kalkış*, 1970.

KARAL, Enver Ziya
(1906-1982)

Türk, tarihçi. Özellikle 19. yy Osmanlı tarihine ilişkin araştırmalarıyla tanınmıştır.

Kosova'da (bugün Yugoslavya'da) doğdu, 19 Ocak 1982'de Ankara'da öldü. Ortaöğrenimini 1928'de Edirne'de tamamladı. 1933'te Fransa'da Lyon Üniversitesi Tarih-Coğrafya bölümünü bitirdi.

Türkiye'ye döndükten sonra 1933'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doçent ve öğretim üyesi oldu. 1940'ta Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne geçti. 1941'de profesörlüğe yükseldi. 1942'de Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nü kurdu. 1944-1948 arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dekanlığı, 1948-1950 arasında da Ankara Üniversitesi rektörlüğü yaptı.

1960'ta ordinaryüs profesörlüğe yükselen Karal, 27 Mayıs hareketinden sonra CHP temsilcisi olarak Kurucu Meclis'e girdi ve Anayasa Komisyonu başkanlığı yaptı. 1973'te Türk Tarih Kurumu başkanlığına getirildi ve ölümüne değin bu görevi sürdürdü.

• YAPITLAR (başlıca): *Fransa, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu*, 1938; *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği, (1802-1806)*, 1940; *Selim III Hattı Hümayunları*, 2 cilt, 1942-1946; *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, 1943; *Osmanlı Tarihi*, 5-8. ciltler, 1947-1962, (İlk 4 cildi İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın).

KARAMANLİS, Konstantin
(1907)

Yunan devlet adamı. 1980'den bu yana devlet başkanlığı yapmaktadır.

23 Şubat 1907'de Makedonya bölgesinde Serrai yakınlarındaki Proti'de doğdu. Babası yoksul bir öğretmendi. 1932'de Atina Üniversitesi'nde hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra avukat olarak çalışmaya başladı. 1935'te muhafazakâr eğilimli Halkçı Parti'den milletvekili seçilerek Serrai temsilcisi olarak meclise girdi. 1936'da meclisi dağıtarak diktatörlüğünü ilan eden Metaksas'ın kendisine önerdiği bakanlık görevini reddeden Karamanlis, II.Dünya Savaşı sırasında siyasi yaşamdan uzak kaldı.

Mart 1946'da savaş sonrasında yapılan seçimleri kazandı ve başbakan tarafından çalışma bakanlığına atandı. 1947-1955 arasında ulaşım, haberleşme, toplumsal refah, savunma ve kamu işleri bakanı olarak görev yaptı. 1950'de Halkçı Parti'den ayrılarak Yunan Hareketi adlı partiye girdi. 1955'te başbakan Papagos'un ölümü üzerine kral Paul tarafından başbakanlığa getirildi. Başbakan olmasından sonra, Yunan Hareketi'nin ikiye ayrılması üzerine Radikal Ulusal Birlik (RUB) adlı partiyi kurdu. RUB Şubat 1956 seçimlerinde büyük başarı kazandı. Karamanlis 15 milletvekilinin seçim yasası tasarısını protesto ederek partiden ayrılmaları üzerine istifa ettiyse de Mayıs'ta yapılan seçimleri kazanarak yeniden başbakan oldu. Şubat 1959'da başbakan Menderes'le Zürich'te yaptığı görüşme sonucu Kıbrıs'ın bağımsız bir cumhuriyet olması karara bağlandı. Ekim 1961'de yapılan seçimleri kazandıysa da, Merkezi Birlik Partisi başkanı Papandreu tarafından seçimlere hile karıştırmakla suçlandı. Karamanlis İngiliz parlamento üyelerinin komünist milletvekili Lambrakis'in öldürülmesinden hükümeti sorumlu tutması üzerine kral Paul'un İngiltere'ye yapacağı geziyi ertelemesini istedi. Kralın bu isteğe uymaması Karamanlis'in Haziran 1963'te istifa ederek Paris'e gitmesine neden oldu.

Paris'te 10 yıl siyasetten uzak yaşayan Karamanlis, Nisan 1967'de yönetimi ele geçiren Albaylar Cuntası'nın Temmuz 1974'te yıkılmasından sonra geçici bir hükümet kurmak üzere geri çağrıldı. Karamanlis ülkesine döndükten sonra genel af çıkardı ve kişi hak ve özgürlüklerini tanıyan 1952 anayasasını yeniden yürürlüğe koydu. 29 Temmuz'da tüm siyasi eğilimlerin temsil edildiği geçici bir hükümet kurdu. Eylül ayında siyasi kuruluşların çalışmalarına izin verilmesinden sonra, Karamanlis Yeni Demokrasi Partisi'nin (YDP) kurulduğunu açıkladı. Kasım 1974'te yapılan seçimlerde YDP büyük başarı kazandı ve Karamanlis başbakan oldu. Seçimlerden sonra yapılan halkoylaması sonucu ülkenin yönetim biçiminin cumhuriyet olması kabul edildi. Aralık 1974'te devlet başkanının yetkilerini artıran yeni bir anayasa yürürlüğe kondu.

Karamanlis'in başbakanlık döneminde cunta üyeleri yargılandı, Avrupa ile ilişkiler sıklaştırıldı. Kıbrıs'taki toplumlar arası gerginlik Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemeyi sürdürdü. 1980'de NATO'nun askeri kanadına yeniden üye olan Yunanistan, 1981'de AET'ye tam üye oldu. 1980'e değin başbakanlık yapan ve Mayıs 1980'de devlet başkanı seçilen Karamanlis, halen (Ekim 1984) bu görevi sürdürmektedir.

• BAKINIZ: METAKSAS, PAPADOPULOS, PAPAGOS, A.PAPANDREU.

KARAMUSTAFA, Gülsün
(1946)

Türk, ressam. Betimlemeci bir anlatımla insanı tarihsel ve toplumsal çevresi içinde ele almıştır.

2 Aralık 1946'da Ankara'da doğdu. Lise yıllarında Turgut Zaim ve Eşref Üren'den resim dersleri aldı. 1963-1969 arasında Güzel Sanatlar Akademisi'nde (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun öğrencisi olarak öğrenim gördü. Mezuniyetinden sonra Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda (şimdi Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) dört yıl asistan, iki yıl öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1984'te Atıf Yılmaz'ın yönettiği *Bir Yudum Sevgi* filminde sanat yönetmenliği yaptı. Grafik sanatçısı Sadık Karamustafa ile evlidir.

Karışık teknikle gerçekleştirdiği resimlerini genellikle simetrik şemalar üstüne kurar. Bunların fonunu çoğu zaman İstanbul anıtları, kemerler, sütunlar vb. ile düzenler. Bu tarihsel görünümün önünde, onunla karşıtlık oluşturacak biçimde bugünün insanlarını, özellikle de kadınları toplumsal koşullar içinde işleyerek yaşamdaki gerilimi ve çelişkili yanı vurgular. Resme toplumsal gerçekçi bir tavırla yaklaşırken "arabesk" olgusunu, yabancılaşma ve kadın sorunsallarını ön planda tutar.

Özgün üslubunu, Türk halk resmi, cam-altı resimleri, Bizans ikon ve mozaikleri gibi çok zengin bir sanat birikimini değerlendirerek geliştirmiştir. Son yıllarda değişik malzemeler kullanarak üç boyutlu çalışmalar yapmaya başlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca) *Tatil Köylüsü*, 1979; *Saraylar Yaptırdım Döşetemedim*, 1981; *Video Seyredenler*, 1982; *İstanbul Palas*,1982; *Galata'nın Yeni Müslümanları*, 1982; *İstanbullu Kızım*, 1983; *Kokanalı İkona*, 1983; *Kaplaniye*, 1983; *Bank*, 1983.

KARAMUSTAFA, Sadık
(1946)

Türk grafik sanatçısı. Tiyatro oyunları ve müzikli gösteriler için yaptığı afişlerle tanınmıştır.

12 Eylül 1946'da Fatsa'da Yalıköy'de doğdu. 1976'da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Grafik Bölümü'nü bitirdi. Çeşitli reklam ajansı, yayınevi ve tiyatrolarda grafik sanatçısı olarak çalıştıktan sonra, 1979'da eşi ressam Gülsün Karamustafa ile birlikte kendi atölyesini kurdu. 1981'de ilk kişisel grafik sergisini açtı. Birçok karma sergiye katıldı. 1976'da Güzel Kitaplar Sergisi Afiş Yarışması'nda, 1982'de Abdi İpekçi Dostluk ve Barış Afiş Yarışması'nda birincilik ödüllerini aldı. Ayrıca 1981, 1982 ve 1983'teki Grafik Ürünler sergilerinde çeşitli dallarda ödüller kazandı. Pekin Akrobasi Topluluğu için yaptığı afiş Varşova Afiş Müzesi'ne alındı. 1984'te Ali Habip Özgentürk'ün yönettiği *Murtaza* adlı filmin sanat yönetmenliğini üstlendi.

Karamustafa grafik sanatların bütün dallarında ürün vermekle birlikte, çalışmaları daha çok tiyatro ve müzikli gösteri afişleriyle, yayın grafiği alanlarında yoğunlaşmıştır. Afişlerinde, tanıtma amacının yanı sıra, tanıttığı konuyu zaman içinde belgeleyecek özelliklerin de bulunmasına özen göstermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): Tiyatro ve Film Afişleri: *Romeo ve Juliet*, 1968; *Ay Battı*, 1968; *Aynaroz Kadısı*, 1968; *Genç Osman*, 1974; *Ömür Satan Hüsam Çelebi*, 1974; *Arkadaş*, 1974; *Uluslararası Dünya Çocuk Yılı İçin Afiş*, 1979; *Hisseli Harikalar Kumpanyası*, 1980; *Pekin Akrobasi Topluluğu*, 1981; *At*, 1981; *Gol Kralı Sait Hopsait*, 1981; *Düşman*, 1982; *Sade Vatandaş Şvayk*, 1983; *Şen Sazın Bülbülleri*, 1983; *Durdurun Dünyayı İnecek Var*, 1984; *Bir Yudum Sevgi*, 1984.

KARA MUSTAFA PAŞA [Merzifonlu]
(1634-1683)

Osmanlı sadrazamı. II. Viyana kuşatmasında uğradığı başarısızlık Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminin başlangıcı olmuştur.

Merzifon'a bağlı Marınca köyünde doğdu, 25 Aralık 1683'te Belgrad'daki Paşa Sarayı'nda idam edildi. 1638 Bağdat kuşatmasında şehit düşen sipahi Oruç Bey'in oğludur. Mustafa Paşa, dört yaşında yetim kaldı. Köprülü Mehmed Paşa tarafından evlat edinilerek 1642'de Köprülü ailesiyle birlikte İstanbul'a gitti. Yaşıtı Fazıl Ahmed Paşa ile birlikte medreseye yazıldı. 1654'te Köprülü Mehmet Paşa'nın kızı Saliha Hatun'la evlendi. 1655'te medrese öğrenimini tamamladı.

Köprülü Mehmed Paşa 1656'da sadrazam olunca ilkin silahtarlığa, ardından da telhisçiliğe (padişaha evrak sunan kişi) atandı. Erdel Seferi'ne katılarak Yanova Kalesi'nin alındığı müjdesini Edirne'deki IV. Mehmed'e ulaştırmakla görevlendirildi. 1658'de mirâhur, 1660'ta iki tuğlu beylerbeyi rütbesi ile Silistre valisi oldu. 1661'de vezirlikle önce Diyarbekir valisi, Fazıl Ahmed Paşa sadrazam olunca da bu yılın sonlarına doğru kaptan-ı deryalık görevine getirildi. 1662'de Akdeniz'de donanmanın olağan manevralarına komuta etti. 1663'te Avusturya Seferi'nin başlaması üzerine kaptan-ı deryalık görevinin yanı sıra, rikâb-ı hümayun kaymakamı (sadrazam vekili) oldu. IV. Mehmed'in büyük av partilerine katılarak İslimye, Karinâbad, Aydos ve Dimetoka'da güvenliği sağlayıcı önlemler aldı. Bir yandan da ülkenin içişlerini yönetti. 1666'da kaptan-ı deryalığı bırakarak bir süre kubbealtı vezirliği yaptı. Aynı yıl, Girit Seferi'nin başlaması nedeniyle yeniden rikâb kaymakamı seçildi. Bu önemli görevi, kısa aralıklarla 1676'ya kadar sürdürdü ve bu dönem boyunca kendisine güç ve ün sağladı. 1671'de Kamaniçe Seferi'ne katıldı. Bu kalenin alınışında yetenekli bir komutan olduğunu kanıtladığı gibi, 1672'deki barış görüşmelerinde de

Osmanlı temsilcisi olarak diplomatik bir başarı daha elde etti. 1674'e kadar Fazıl Ahmed Paşa'nın yanında, Lehistan Seferi'nde bulundu. Taman Kalesi'ni fethetti. 1675'te IV. Mehmed'in çocuk yaştaki kızı Ümmügülsüm Sultan'la nikâhlandıysa da evlenmeleri gerçekleşmedi. Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine 5 Kasım 1676'da Edirne'de sadrazamlığa atandı.

Sadrazamlığa gelmesi

Kara Mustafa Paşa, devlet işlerini uzun yıllar yürüttüğü için yeterli deneyime sahipti. Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümünün içeride ve dışarıda bir sarsıntı nedeni olmasına fırsat vermedi. Ancak 1677'de, Rusya'ya savaş açılmasını gerektirecek bir durum ortaya çıktı: Kazak Hatmanı Doroşenko, Çehrin Kalesi'ni Ruslar'a teslim etmişti. Bu yüzden Ukrayna'ya ordu gönderilerek yeni hatman atandı. Ama Çehrin geri alınamadı. Kara Mustafa Paşa, bu konuda suçlu gördüğü I.Selim Giray'ı azlederek Murad Giray'ı Kırım hanlığına getirdi. Ertesi yıl padişahla sefere çıktı. Hacıoğlu Pazarı'nda, kendisine serdar-ı ekremlik (başkomutanlık) verildi. Moldavya'ya giren Osmanlı ordusu Çehrin'i kuşattı. 21 Ağustos 1678'de zaptedilen kaleyi yıktıran Kara Mustafa Paşa, 20 Kasım'da Edirne'ye döndü. 1680'de ikinci kez Rusya seferine çıktı. Fakat Ruslar'ın barış önerisini kabul ederek geri döndü. Sıradan bir devlet gözüyle baktığı Rusya ile uzun boylu uğraşmayı, Avrupa'ya karşı güttüğü siyaset gereği yararsız bulduğu gibi, bu uçsuz bucaksız ülkeye yapılacak bir seferin yarardan çok zarar vereceğini de hesaplamaktaydı. Bu nedenle 1681'de Edirne Antlaşması'nı imzalayarak Ruslar'ın eskiden olduğu gibi, Kırım hanlarına yıllık vergi ödemelerini kabul etti.

Askeri başarılarına, diplomatik başarılar da ekleyen Kara Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti'nin Köprülüler döneminde kazandığı gücü daha da artırdı. İç huzurun ve mali durumun iyi bir noktaya getirilmiş olması, onu en zor amaca yöneltti. Hırslı kişiliği de buna yatkındı. Avrupa krallarıyla protokolda eşit sayılıyor, atadığı komutanlar ve valiler, Alman imparatoru ile elçilik ilişkileri kurabiliyorlardı. Temsil ettiği devletin gücünün yanı sıra kendi serveti de olağanüstü ölçülere varmıştı. Bütün bunlara karşın, Köprülüler'den daha büyük bir üne henüz kavuşamamıştı. Kara Mustafa Paşa, bu kişisel ihtirasının yanı sıra, gelişen Alman İmparatorluğu'nu zayıf düşürerek Osmanlı egemenliğini Orta Avrupa'da temellendirmek düşüncesini de taşımaktaydı. Protestan Macarlar'ın prens seçtikleri Tökhöly İmre 1682'de İstanbul'a bir elçi göndererek Osmanlılar'ın yüce egemenliğine girmeyi şeref saydığını bildirince, Macarlar'a acımasız davranan Katolik Alman İmparatoru Leopold'a savaş açılması çabuklaştı. Ordu Budin'de toplanırken Alman işgalindeki Macar topraklarından Slovakya'ya giren Serdar İbrahim Paşa, Tökhöly'ye Orta Macar Krallığı tacını giydirdi. Bir süre sonra da 6 Ağustos 1682'de Almanya'ya savaş ilan edildi.

II. Viyana kuşatması

1683 Nisan'ında IV. Mehmed ve Kara Mustafa Paşa sefere çıktılar. Padişah avlanmak için Belgrad'da kaldı. Kara Mustafa Paşa'nın komutanlığında yürüyüşünü sürdüren ordu, 14 Temmuz 1683'te, Osmanlılar'ın "Bec" dediği Viyana önüne geldi. İnce Donanma da Budin önlerinde bulunuyordu. Kral Leopold ve Viyanalılar, kenti savunmacılara bırakarak Almanya'ya gitmişlerdi. Papa XI. Innocentius, tüm Hıristiyanlar'ı Viyana savunmasına çağırırken birbirine düşman Almanya ile Fransa bir ittifak kurmuş, Bavyera, Saksonya askerleri Polonya Kralı III. Jan Sobieski'nin ordusuna katılmışlardı. Altmış gün süren kuşatma boyunca yapılan yirmi sekiz hücumda binlerce insan öldü. Belgrad'dan sonraki yolların elverişsizliği nedeniyle büyük kuşatma toplarının getirilememiş olması, kentin düşmesini geciktiriyordu. Yeni birlikler ve gönüllülerle ordusunu takviyeye çalışan Kara Mustafa Paşa, aralıksız Viyana istihkâmlarını dövüyor, savunmacıları kıtlık ve susuzlukla teslime zorluyordu. Fakat, ünlü savunma komutanlarından Kont Starhemberg'in ölmesine, çevredeki küçük kalelerin alınmasına, dışarıyla tüm bağlantıların kesilmesine karşın Viyana düşmedi. Yitirilen iki aylık süre boyunca ise, Hıristiyan dünyasının oluşturduğu Kutsal İttifak Jan Sobieski'nin komutanlığında büyük bir ordu toplamayı başardı. Bunu öğrenen Kara Mustafa Paşa, Kırım Hanı Murad Giray'ı, düşman ordusunun Tuna Köprüsü'nü geçmesine engel olmakla görevlendirdi. Osmanlılar'a kin duyan ve ihanet için fırsat kollayan Murad Giray, Tuna Köprüsü'nü tutmayarak Jan Sobieski'nin ordusunun geçmesine seyirci kaldı. 12 Eylül 1683'teki Kahlenberg (Alamandağı) Savaşı'nda, Kara Mustafa Paşa tutsak olmasına ramak kalıncaya dek vuruştu. Sonunda yenilgiyi kabul ederek Yanıkkale'ye çekildi. Oradan Belgrad'a gelerek dağılan birlikleri topladı ve Kara Mehmed Paşa komutasındaki bir kuvveti ileriye gönderdi. Bu ordu, Ciğerdelen' de Sobieski'ye ağır bir darbe vurdu. Ama Estergon' un elden çıkması önlenemedi. Polonya ordusu, Baserabya ve Ukrayna'da halkı kılıçtan geçirdi. Bozgun haberini alan IV.Mehmed, ilkin Kara Mustafa Paşa'ya teselli edici bir ferman gönderdiyse de daha sonra çevresindeki devşirme kökenli paşalara kanarak Mustafa Paşa'nın öldürülmesini emretti.

Kara Mustafa Paşa'nın öldürülmesi, yerini dolduracak güçlü bir kişinin bulunmaması nedeniyle siyasi ve askeri çözülüşü hızlandırmış, bozgunu izleyen on altı yılda, Transilvanya, Macaristan ve Sırbistan'ın bir bölümü elden çıkmıştır. Tarihçi Hammer'in "Osmanlı vezirlerinin en büyüklerindendi" dediği Mustafa Paşa, kendisine düşmanlık güden tarihçi Silahdar Mehmed Ağa ve idamını haklı gerekçelere dayandırmak isteyen karşıtlarınca eleştirilmiştir.

• **KAYNAKLAR:** A.Refik (Altınay), *Viyana Önünde Türkler*, 1931; Raşid, *Tarih-i Raşid*, I, 1866; *Silahdar Mehmed Ağa, Silahdar Tarihi*, 2 cilt, 1928; C.Üstün, *1683 Viyana Seferi*, 1941.

• **BAKINIZ:** JAN III, MEHMED IV.

KARAMÜRSEL BEY
(14. yy)

Türk, denizci. Osmanlı Devleti'nin ilk kaptan-ı deryasıdır.

Doğum ve ölüm yerleri ve tarihleri bilinmiyor. Önceleri Karasioğulları Beyliği'nin hizmetindeydi. Orhan Gazi'nin, Güvercinlik'i ziyaretinde kendisini

görüp beğendiği ve Karasioğulları Beyi Demirhan (Aclan) Bey'in de onayıyla Osmanlı hizmetine girerek ilk Osmanı donanmasını kurduğu söylenir. Gerçek adı Mürsel Alp olup, "kara" lakabı, gösterdiği yararlılık nedeniyle verilmiştir. 1324 ya da 1326'da İzmit Körfezi'nin güney kıyılarını, çevresiyle birlikte ele geçirdi. Burada Osmanlı Devleti'nin ilk kaptan sancağı kuruldu ve Karamürsel Bey ilk sancakbeyi oldu. Kendi ismini taşıyan ve manevra yeteneği yüksek, süratli gemilerden oluşturduğu "İnce Donanma" ile Marmara'yı denetimi altına alarak İzmit Körfezi'nde bir çeşit kıyı beyliği oluşturdu ve ilk Osmanlı kaptan-ı deryası oldu. Hafif deniz filosuyla körfezin girişini tutarak, Bizans'tan kente denizyoluyla gelen yardımı kesti. Bu sayede 1337-1338 yıllarında İzmit kesin olarak Osmanlılar'ın eline geçti.

Pronectus (Karamürsel) kasabasına, Osmanlı geleneğine uyarak, kendi adı verilen Karamürsel Bey'in yaptırdığı bir buçuk direkli, güvertesiz, hem yelkenle hem de kürekle hareket edebilen küçük tekneler, 16. yy'da bile Osmanlı donanmasında kullanılıyordu.

• BAKINIZ: ORHAN.

KARAMZİN, Nikolay Mihayloviç (1766-1826)

Rus, tarihçi ve yazar. Rus tarihi ve Rus dilinin yenileştirilmesiyle ilgili çalışmalarıyla tanınır.

12 Aralık 1766'da Orenburg yakınlarında Mihaylovka'da doğdu, 3 Haziran 1826'da St. Petersburg'da (bugün Leningrad) öldü. Tatar olan babası Rus ordusunda subaydı. Önce St. Petersburg'da, daha sonra Moskova'da öğrenim gördü. Şiirler ve düzyazılar yazdı. Masonlar'la ilişki kurdu ve liberallerden oluşan bir çevreye girdi.

1789-1790 yıllarında Avrupa'ya yaptığı yolculuktan dönüşünde *Moskova Gazetesi*'nde yayımladığı "Bir Rus Gezginin Mektupları" adlı yazılarıyla büyük ün kazandı. Duygusal ve romantik bir üslupla yazılmış bu mektuplarda, liberal görüşleri, yerlerini muhafazakâr görüşlere bırakmıştı. Yazılarında zamanın Avrupa'sındaki edebi ve felsefi yeniliklerden söz ediyor, ancak Fransız Devrimi ve bu devrimin yol açtığı değişimleri yansıtmıyordu.

1802'de, 19. yy'ın en önemli dergilerinden biri olan, aylık *Avrupa'dan Haberler*'i yayımlamaya başlayan Karamzin, ertesi yıl çar I.Aleksandr tarafından Rus tarihi üzerine araştırmalar yapmakla görevlendirildi. Bir yandan tarih araştırmalarını sürdürürken diğer yandan da çeşitli edebiyat ürünleri verdi. *Bednaya Lisa* ("Zavallı Liza") ve *Natalya, boyarskaya doch* ("Toprakbeyinin Kızı Natalya") adlı romanlarında Fransızca'ya benzer akıcılıkta bir dil kullanmaya çalıştı. Lomonosov'un sözdizimi kurallarının ve eski Slav deyimlerinin yerine, yeni sözcükler ve ifade biçimlerini kullanmayı yeğledi. Edebiyat dilinin yenileştirilmesi için harcadığı çabalarla Puşkin'in öncüleri arasında yer aldı.

Karamzin, tarih araştırmalarının sonucunda *Istoriya gesudartsva rossiyskago* ("Rus İmparatorluğu'nun Tarihi") adlı kitabını yazdı. Rus tarihinin başlangıcından 1613'te Romanov hanedanının tahta geçişine değin geçen dönemine genel bir bakış niteliği taşıyan bu kitabın yazımı sırasında, hemen hemen hepsi ilk elden toplanmış ve o zamana değin bilinmeyen özgün kaynaklar kullandı. Canlı, akıcı bir dille yazdığı bu kitabında Rus Devleti'ni kuran ve yaşatan tek güç olarak otokrasiyi gören Tatişçev'in düşüncelerini doğrultusunda, yöneticileri birer erdem anıtı, halkı ise söz dinlemez ayaktakımı biçiminde betimledi. Karamzin'in tarihsel olayları değerlendirişindeki milliyetçi ve muhafazakâr yaklaşım, Fransız Devrimi ve Napoléon savaşlarının etkisiyle Rus egemen sınıflarında ortaya çıkan şovenist eğilimlere uygun düşmekteydi. Bu özelliklerinden ötürü, kitabı çar I.Nikolay döneminde muhafazakâr güçler arasında büyük bir destek buldu.

• YAPITLAR (başlıca): *Bednaya Lisa*, 1808, ("Zavallı Liza"); *Natalya, boyarskaya doch*, 1808, ("Toprakbeyinin Kızı Natalya"); *Istoriya gesudarstva rossiyskago*, 12 cilt, 1819-1826, ("Rus İmparatorluğunun Tarihi").

• KAYNAKLAR: H.Nebel, *N.M. Karamzin: A Russian Sentimentalist*, 1967; M.Progodin, *N.M. Karamzin*, 2 cilt, 1866.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (1889-1974)

Türk, romancı ve yazar. Romanlarında Türk toplumunun Tanzimat'tan bu yana çeşitli dönemlerdeki toplumsal gerçekliğini sergilemiştir.

27 Mart 1889'da Kahire'de doğdu, 13 Aralık 1974'te Ankara'da öldü. İlköğrenimine ailesiyle birlikte gittiği Manisa'da başladı. 1903'te İzmir İdadisi'ne girdi. Babasının ölümünden sonra annesiyle yine Mısır'a döndü, öğrenimini İskenderiye'deki bir Fransız okulunda tamamladı. 1908'de başladığı İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirmedi. 1909'da arkadaşı Şehabettin Süleyman aracılığıyla Fecr-i Âti topluluğuna katıldı. 1916'da tedavi olmak için gittiği İsviçre'de üç yıl kadar kaldı. Mütareke yıllarında *İkdam* gazetesindeki yazılarıyla Kurtuluş Savaşı'nı destekledi. 1921'de Ankara'ya çağrıldı ve bazı görevler verildi. 1923'te Mardin, 1931'de Manisa milletvekili oldu. Bir yandan da gazeteciliğini ve roman yazarlığını sürdürdü. 1932'de Vedat Nedim Tör, Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Asaf Belge ve İsmail Hüsrev Tökin ile birlikte *Kadro* dergisinin kurucuları arasında yer aldı. Savunduğu bazı görüşler aşırı bulunduğu için *Kadro* dergisinin 1934'te yayımına son vermek zorunda kalmasından sonra Tiran elçiliğine atandı. Daha sonra 1935'te Prag, 1939'da La Haye, 1942'de Bern, 1949'da Tahran ve 1951'de yine Bern elçiliklerine getirildi. 27 Mayıs 1960'tan sonra Kurucu Meclis üyeliğine seçildi. Siya-

Yakup Kadri Karaosmanoğlu

sal yaşamının son görevi 1961-1965 arasındaki Manisa milletvekilliği oldu.

Karaosmanoğlu yazarlığa *Ümit*, *Servet-i Fünun*, *Resimli Kitap* gibi dergilerde başladı. Fecr-i Âticiler' in "sanat şahsî ve muhteremdir" görüşünü paylaştığı ve "sanat için sanat" yaptığı bu ilk döneminde *Nirvana* adlı bir oyun, makaleler, denemeler, düzyazı şiirler ve öyküler yazdı. Balkan Savaşı ve I.Dünya Savaşı sırasında ülkenin durumu, sanat anlayışını değiştirmesine yol açtı. Türk toplumunun çeşitli dönemlerdeki gerçekliğini sergilemek istediği için bir ikisi dışında yapıtlarında belli tarihsel dönemleri ele aldı. *Kiralık Konak* I.Dünya Savaşı öncesinin, *Hüküm Gecesi* II. Meşrutiyet'in, *Sodom ve Gomore* Mütareke döneminin, *Yaban* Kurtuluş Savaşı yıllarının, *Ankara* Cumhuriyet'in ilk on yılının, *Bir Sürgün* II. Abdülhamid döneminin işlendiği romanlardır. *Panorama* 1923-1952 yıllarını kapsar. Karaosmanoğlu 1920'lerden sonra iyimser bir devrimci görünümündeyken, sonra umutlarını yitirerek romancılığını devrimci yönde kullanmaktan vazgeçmiştir. 1955'ten sonra da anı kitaplarından başka bir şey yazmamıştır. Romanları arasında en önemli ve ünlüleri *Nur Baba*, *Kiralık Konak* ve *Yaban*'dır.

Yaban

Romanları

Nur Baba, Karaosmanoğlu'nun ilk romanıdır. 1922'de kitap olarak çıkmadan önce gazetede yayımlanmıştır. Ama yazılışı ondan sekiz dokuz yıl öncesine gider. O yıllar Karaosmanoğlu'nun Eski Yunan ve Latin edebiyatıyla ilgilendiği ve Çamlıca'daki bir Bektaşi tekkesine devam ettiği dönemdir. *Nur Baba*' yı Euripides'in *Bakkhalar*'ından esinlenerek ve tekkedeki gözlemlerine dayanarak yazmıştır. Roman, tekkenin şeyhiyle, evli bir kadın arasındaki tutkulu bir aşkın öyküsünü anlatır. İçki, müzik ve sevişmeyle sabahlara değin süren ayinler, Bektaşi töreleri ve tekke yaşamı kitapta büyük yer tutar. Bu ayinlerle Bakkhalar'ın ayinleri arasında benzerlik bulan Karaosmanoğlu, romanın kadın kahramanı Nigâr'da cinsel aşktan mistik bir aşka geçişi göstermek istemiştir. Ancak okur için romanın ilginç yönü Bektaşilik'e ilişkin bilgiler olmuş ve bu yönü, yapıtın çok satılmasını sağladığı gibi Karaosmanoğlu'nun ününü de yaygınlaştırmıştır. Ancak Karaosmanoğlu Bektaşilik' in sırlarını açıklamak ve üstelik Bektaşilik'i küçük düşürmekle suçlandığı için romanın ilk ve ikinci baskılarına yazdığı "izah"larla bu suçlamalara karşı kendini savunmak gereğini duymuştur.

Nur Baba

Bireyci sanattan vazgeçtikten sonra yazdığı ilk roman olan *Kiralık Konak*'ta Karaosmanoğlu, II. Meşrutiyet yıllarında Batılılaşma hareketinin yol açtığı değer kargaşasını, geleneklerden ve eski yaşam biçiminden ayrılışı ve kuşaklar arasındaki kopukluğu sergiler. Romanda yazar adına konuşan Hakkı Celis, başlangıçta yurt sorunlarına karşı ilgisiz, âşık, içli bir şairken, sonradan bilinçlenerek değişir, bireyin değil, toplumun önemli olduğunu anlar ve "milli ideal" denen bir sevdaya tutulur. Bu ideal geleceğin Türkiye' si ve ulusudur. Karaosmanoğlu romanın öbür kişilerini ve dolayısıyla toplumu, bu yeni bilince ulaşmış Hakkı Celis'in gözleriyle değerlendirir ve yargılar. Ona göre geleceğin Türkiye'sinde ne geçmişin Osmanlı'sının, ne Batı hayranlarının, ne de yurt sorunlarından habersiz, yalnızca sanata tapan bireyci aydınların yeri vardır. Romanın baş kişileri *gerçi* belli tiplere örnek olarak sunulmuşlardır, ama Karaosmanoğlu bunları çok yönlü bireyler olarak yaşatmayı amaçlar.

Kiralık Konak

1942'de CHP Roman Armağanı'nda ikinciliği kazanmış olan *Yaban*, Karaosmanoğlu'nun en başarılı romanı sayılır. Anadolu köylüsünün gerçeklerini dile getirdiği ve Türk aydını ile köylüsü arasındaki uçurumu gözler önüne serdiği için övülmüştür. Ancak bazı eleştirmenler de Karaosmanoğlu'nu, köylüye tepeden bakmak ve onu hor görmekle suçlamışlardır. *Kiralık Konak* ile *Sodom ve Gomore*'de Osmanlı düşüncesini sürdürenlerle Batı hayranı alafranga sınıfını *toplumdaki* çürüyen organlar olarak nitelenmeleri gibi, *Yaban*'da da gerici Anadolu köylüsü yoz bir sınıf olarak sunulur. Yeni ulusu yaratmak görevi de vatanı kurtaracak olan aydınlara düşmektedir. *Yaban* hem Anadolu'yu ve köylüyü konu edinen ilk önemli roman olmasıyla hem de çirkin bir gerçekliği şiirsel bir üslupla dile getirmedeki başarısıyla Türk roman tarihinde saygın bir yere sahiptir.

Karaosmanoğlu toplumsal sorunlara belli bir siyasal açıdan eğilmiş bir romancı olmakla birlikte, bu sorunlara yaklaşımını elden geldiğince sanatsal bir düzeyde tutmaya çalışmıştır. Ona karşı yapılan eleştiriler daha çok romanlarının içeriğine ve bazen de diline yönelik olmuştur. Ruhsal çözümlemede, karakter yaratmada ve ele aldığı dönemin toplumsal gerçekliğini yansıtmadaki başarısı övgüyle karşılanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Kiralık Konak*, 1922; *Nur Baba*, 1922; *Hüküm Gecesi*, 1927; *Sodom ve Gomore*, 1928; *Yaban*, 1932; *Ankara*, 1934; *Bir Sürgün*, 1937; *Panorama*, 2 cilt, 1953-1954; *Hep O Şarkı*, 1956. **Öykü:** *Bir Serencam*, 1913; *Rahmet*, 1923; *Milli Savaş Hikâyeleri*, 1947. **Anı:** *Zoraki Diplomat*, 1955; *Anamın Kitabı*, 1957; *Vatan Yolunda*, 1958; *Politikada 45 Yıl*, 1968; *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, 1969. **Çeşitli:** *Bütün Eserleri* (bibliyografya içerir), ilk 15 cilt, (ö.s.), A.Özkırımlı (yay.), 1977-1984.

• **KAYNAKLAR:** N.Akı, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İnsan-Eser-Üslup*, 1960; A.F. Oğuzkan, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hayatı-Sanatı*, 1968.

KARASİ BEY
(14.yy)

Türkmen beyi. Karasioğulları Beyliği'nin kurucusudur.

11.yy'ın ikinci yarısında, Orta Anadolu'da Danişmendli Devleti'ni kuran Melik Danişmend Gazi soyundandır. Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı II.Mesud'un uç beylerinden Kalem Bey'in oğludur. Kendi de uç beyi olan Karasi Bey, Anadolu Selçukluları'nın çöküş döneminde Bizans topraklarına babası Kalem Bey'le birlikte akınlar yaptı. İmparator II.Andronikos Paleologos döneminde (1282-1328) Mysia (Balıkesir) bölgesini ele geçirerek, yaklaşık 1300'de kendi adıyla anılan Karasioğulları Beyliği'ni kurdu. Karasi Bey bundan sonra Aydıncık, Manyas, Bergama, Edremit'i aldı. Oğlu Demirhan (Aclan) Bey aracılığıyla, Moğollar'dan kaçarak kendine sığınan halkı ve Ece Halil komutasındaki Sarı Saltık Türkmenleri'ni kendi topraklarına yerleştirerek bölgedeki Türk nüfusunu çoğalttı. 1304'te Türk akınlarına karşı Bizans'a yardıma gelen Katalanlar'la Erdek'te karşılaştı. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1328'den önce öldüğü sanılmaktadır. Ölümünden sonra beyliğin bütünlüğü bozulmuş ve Balıkesir ile Bergama merkezli olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

KARASU, Bilge
(1930)

Türk, yazar. Bireyin iç dünyasını, bunalımlarını, toplumla olan çatışmalarını anlatan öyküleriyle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde okudu. Bir süre Ankara Radyosu'nda çalıştı. 1962'de kazandığı Rockefeller bursundan yararlanarak Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde araştırmalar yaptı. Ertesi yıl yurda döndü ve çeviriyi uğraş edindi. Halen Hacettepe Üniversitesi'nde uzman olarak görev yapmaktadır.

İlk öyküleri 1950'de *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*'nde yayımlandı. Sonraları *Forum*, *Dost*, *Türk Dili* gibi dergilerde de öyküleri çıktı. İlk kitabı *Troya'da Ölüm Vardı* 1963'te yayımlandı. Aynı yıl D.H.Lawrence'ten çevirdiği *Ölen Adam* adlı kitapla TDK Çeviri Ödülü'nü, 1970'te *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı* adlı kitabıyla Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazandı.

Öykülerinde ayrıntılara önem verir. Zaman zaman soyutlamalara ve simgeciliğe başvurarak insan gerçeğini irdelemeyi amaçlar. Özenli, akıcı bir dil ve kendine özgü bir anlatım geliştirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Troya'da Ölüm Vardı*, 1963; *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı*, 1970; *Göçmüş Kediler Bahçesi*, 1980; *Kısmet Büfesi*, 1982.

KARASU, Emanuel
(? - 1934)

Osmanlı siyaset adamı. İttihat ve Terakki içinde sahip olduğu ilişkilerden yararlanarak savaş vurgunculuğu yapmıştır.

Selanik'te doğdu, İtalya'nın Trieste kentinde öldü. Aslen İspanyol Yahudisi'dir. Selanik'te avukatlık yaparken İttihat ve Terakki'ye girdi.

Mason örgütünde "Macedonia Rivorto" locasının üstadı âzamı olan Emanuel Efendi, İttihat ve Terakki Selanik kolunun mason localarıyla ilişki kurmasını ve maddi yardım almasını sağladı. II.Meşrutiyet'ten sonra 1908-1912 arasında Selanik, 1914-1918 arasında da İstanbul milletvekilliği yaptı. I.Dünya Savaşı sırasında iaşe müfettişi oldu ve bu arada büyük bir servet biriktirdi. 1919'da İngiliz donanmasının İstanbul'a girmesi üzerine gizlice İtalya'ya kaçtı. İtalyan uyruğuna geçerek Trieste'ye yerleşti.

İngilizler tarafından İttihat ve Terakki'nin "habis ruhları"ndan biri olarak nitelendirilmesine karşılık, bu örgüt içinde sanıldığı kadar etkin bir yeri olmadı. Ancak savaş koşullarından yararlanarak büyük vurgunlar yapması yüzünden, bu dönem zenginlerinin bir simgesi haline geldi. "Ben Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım" diyen Karasu Yahudi olmakla birlikte Siyonizm aleyhtarı önlemleri desteklemiştir.

KARA VASIF
(1872-1931)

Türk asker ve siyaset adamı. Karakol Cemiyeti'nin başkanlığını, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın da genel sekreterliğini yapmıştır.

Yemen'de doğdu, 9 Aralık 1931'de İstanbul'da öldü. Harbiye Mektebi'ni, sonra 1903'te Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. 31 Mart ayaklanmasının bastırılması sırasında Hareket Ordusu'nun kurmay heyetinde yer aldı. Daha sonra askerlikten ayrıldı, İttihat ve Terakki'de sivil olarak çalıştı.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermeni ve Rum komitacıların intikam eylemlerine karşı koymak amacıyla kurulan Karakol Cemiyeti'nin başkanlığını yaptı. Eylül 1919'da Anadolu'ya geçerek Sıvas Kongresi'ne katıldı. Bu kongrede İstanbul grubuyla birlikte Amerikan mandası görüşünü savundu. Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildi. Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'a Sıvas milletvekili olarak katıldı. İtilaf devletlerine bağlı güçlerin Mart 1920'de meclisi dağıtmasından sonra Malta'ya sürüldü. Sürgün dönüşünden 1923'e değin Büyük Millet Meclisi milletvekilliği yaptı.

Kara Vasıf, ulusal kurtuluş savaşı kadroları arasında çıkan görüş ayrılıkları sırasında, öncülüğünü

Ali Fuat (Cebesoy), Kâzım Karabekir ve Refet Paşa ile Rauf Bey'in (Orbay) yaptığı grubun yanında yer aldı. 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın genel sekreteri oldu. Ancak bir yıl geçmeden bu parti kapatıldı. Kara Vasıf, 1926'da Atatürk'e yönelik İzmir suikastıyla ilgili görülerek yargılandı. Bu davada beraat ettikten sonra bütünüyle siyasetten uzaklaştı.

• BAKINIZ: BELE, CEBESOY, KARABEKİR, KARA KEMAL, R.ORBAY.

KARAVELOV, Ljuben
(1834-1879)

Bulgar siyaset adamı ve yazar. Bulgaristan'ın bağımsızlığı için mücadele etmiştir.

Koprivştika'da doğdu, 21 Ocak 1879'da Rusçuk'ta öldü. 1857'de Rusya'ya giderek Moskova Üniversitesi'nde etnografya öğrenimine başladı. Herzen, Bakunin, Çernişevski gibi düşünürlerin görüşlerinden etkilendi. Rus dergilerinde Bulgaristan'la ilgili siyasi makaleleri, öykü ve incelemeleri yayımlandı. 1867'de Sırbistan'a gitti. Oradaki devrimci güçlerle ilişki kurdu. Sırp Prensi Mihail Obrenoviç'e karşı düzenlenen suikaste katıldığı gerekçesiyle 1868'de tutuklandı. 1869'da serbest bırakıldıktan sonra Bükreş'e gitti.

O dönemde Bulgaristan'da Osmanlı yönetimine karşı milliyetçi bir muhalefet gelişmekteydi. Vasil Levski ve Hristo Botev gibi Bulgar devrimcileriyle ilişki kuran Karavelov 1872'de Bükreş'te Bulgar ulusal kurtuluş hareketinin ülke dışı merkezi olan Bulgar Devrimci Merkez Komitesi'nin kurulmasında etkin rol oynadı. Bu komitenin programını hazırladı. Ülke çapında bir ayaklanmanın örgütlenmesi için çalıştı. 1869-1872 arasında çıkardığı *Svoboda* (Özgürlük), 1873-1874 yıllarında çıkardığı *Nezavisimost* (Bağımsızlık) adlı dergilerde Bulgaristan'ın yabancı güçlerin denetiminden kurtulması gerektiğini savundu. 1875'te etkin siyasal yaşamdan çekilerek edebiyat ve kültür çalışmalarına yöneldi. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Rus ordusu için çevirmenlik yaptı.

Karavelov Bulgaristan'ın özgürlüğünü ve bağımsızlığını ancak devrimci bir savaş sonucu kazanabileceğini savundu. Osmanlı yönetimine ve ülkedeki destekçilerine karşı çıktı. Balkan halklarının bir federasyon oluşturması gerektiğini savundu. Aynı zamanda tanınmış bir yazar olan Karavelov'un romanları, öyküleri ve Bulgaristan folkloruyla ilgili makaleleri vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Pamyatniki narodnago bita Bolgar*, 1861, ("Bulgar Halk Gelenekleri"); *Balgare ot staro vreme*, 1867, ("Eski Zaman Bulgarları"); *Maminoto detentse*, 1875, ("Şımarık Çocuk").

• BAKINIZ: LEVSKİ, Mihail OBRENOVİÇ.

KARAY, Refik Halid
(1888-1965)

Türk romancı ve öykü yazarı. Anadolu gözlemlerinden yararlanarak yazdığı "Memleket Hikâyeleri" ve Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan yazılarıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 18 Temmuz 1965'te aynı kentte öldü. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da yaptı, Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. Bir süre hukuk öğrenimi gördükten sonra maliye nezaretinde memurluk yaptı. 1919'da memurluktan ayrılarak gazeteciliğe başladı. İlk yazıları *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde çıktı. Bir yandan da *Kalem* dergisinde Kirpi takma adıyla gülmece, *Eşref* dergisinde Yeniler başlığı altında tanıtma yazıları yazdı. Fecr-i Âti topluluğuna katıldı. 1913'te İttihat ve Terakki hükümetince Sinop'a sürüldü. 1918'e değin Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik'te sürgünde yaşadı. Bu sıralarda yaptığı gözlemleri değerlendirerek yazdığı öyküler *Memleket Hikâyeleri* adı altında *Yeni Mecmua*'da yayımlandı. İstanbul'a döndükten sonra Robert Kolej'de Türkçe öğretmenliğine atandı. Bir süre Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın genel merkezinde çalıştı. Daha sonra posta telgraf umum müdürlüğü görevinde bulundu. 1922'de *Aydede* adlı bir gülmece dergisi yayımladı. Bu dergide Milli Mücadele ve Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan yazılar yazdı. 9 Kasım 1922'de "Yüzellilikler"den biri olarak sınır dışı edildi. On beş yıl Beyrut ve Halep'te yaşadıktan sonra, 1938'de çıkarılan aftan yararlanarak yurda döndü. Bu tarihten sonra serbest yazar ve gazeteci olarak yaşamını sürdürdü. 1939-1944 arasında, sürgündeyken yazdığı on dokuz ciltlik yapıtlar toplamı yayımlandı.

Refik Halid Karay, özellikle sürgün yıllarındaki yapıtlarında kendine özgü bir anlatım geliştirmiş, yoğun gözlemlere dayanan, gülmece öğeleriyle süslü, alaycı bir teknikle yazmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): **Roman:** *İstanbul'un İçyüzü*, 1920; *Yezidin Kızı*, 1939; *Çete*, 1939; *Sürgün*, 1941; *Anahtar*, 1947; *Bu Bizim Hayatımız*, 1950; *Nilgün*, 1950; *Yeraltında Dünya Var*, 1953; *Dişi Örümcek*, 1953; *Bugünün Saraylısı*, 1954; *İki Bin Yılın Sevgilisi*, 1954; *İki Cisimli Kadın*, 1955; *Kadınlar Tekkesi*, 1956; *Karlı Dağdaki Ateş*, 1956; Dört Yapraklı Yonca, 1957; *Sonuncu Kadeh*, 1965. **Öykü ve Gülmece:** *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, 1915; *Kirpinin Dedikleri*,1916; *Ago Paşanın Hatıratı*, 1918; *Ay Peşinde*, 1918; *Guguklu Saat*, 1922; *Tanıdıklarım*, 1922; *Bir Avuç Saçma*, 1939; *Bir İçim Su*, 1939; *Memleket Hikâyeleri, Gurbet Hikâyeleri*, 1940; *İlk Adım*, 1941; *Üç Nesil-Üç Hayat*, 1943; *Makyajlı Kadın*, 1943; *Tanrıya Şikâyet*, 1944. **Anı:** *Minelbab İlel Mihrab*, 1964.

KARAYAZICI
(? - 1601)

Celali önderi. 16. yy sonlarında Anadolu'da büyük bir ayaklanmayı yönetmiştir.

Asıl adı Abdülhalim'dir. Urfa'da Kılıçlı aşiretinden Ali adlı birinin oğludur. Bazı kaynaklar Çorumlu olduğunu yazarlar. Sekbanlık yaptı. III. Murad döneminde (1574-1595) "altı bölük"e (ulufeli asker) yazıldı ve bu sıfatla Güneydoğu Anadolu'daki bir sınır kalesine muhafız oldu. Celali ayaklanmaları yoğunlaşmaya başladığında Malatya'ya gitti. Önce Celaliler'e karşı kurulan gönüllü birliklerden birine ağa oldu. Sancakbeyi seferde iken, devriye bölüğüyle birlikte ayaklanmacılara katıldı. 1598-1599 yıllarında çevresine pek çok adam toplayarak, kent ve kasabalardaki varlıklı kesimden ağır vergiler aldı, soygunlar yaptı. Servetleri ellerinden alınanların bir bölümü, İstanbul'a giderek yönetime baskı yapmaya başladılar. 1599'da, vezir Sinanpaşazade Mehmed Paşa komutasındaki bir ordu Karayazıcı üzerine gönderildi. Bu sırada, eski beylerbeyi Hüseyin Paşa da Karayazıcı'ya katıldı. Karayazıcı Urfa Kalesi'ni alarak Osmanlı ordusunu karşılamaya hazırlandı. Mehmed Paşa, kaleyi kuşattı ve sonuçta Hüseyin Paşa'nın teslim edilmesi ve ayaklanmadan vazgeçilmesi koşuluyla anlaşmaya varıldı.

Karayazıcı'ya Antep sancakbeyliği verildi. Daha sonra, Amasya sancakbeyi olan Karayazıcı, 1601'de Sıvas Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın isteği üzerine Çorum sancakbeyliğine getirildi. İçel'deki medreseli ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen Mahmud Paşa'ya yardımcı olması istenen Karayazıcı, ayaklanmayla ilgilenmediği gibi Çorum çevresinde haraç almayı sürdürdü. Vezir Mehmed Paşa'nın askerlerinin de halkı haraca kesmesi üzerine, Bağdat Valisi Sokulluzade Hasan Paşa Celaliler'i bastırmakla görevlendirildi. İstanbul'dan yardıma giden eski Halep valisi Hacı İbrahim Paşa'yı Kayseri önlerinde yenen Karayazıcı Ağustos 1601'de Vezir Hasan Paşa'ya Göksun yaylasında yenilerek Canik (Samsun) dağlarına kaçtı ve orada öldü.

Özellikle Sıvas ve Maraş çevresinde etkin olan Karayazıcı, genellikle salma adı altında para almış, yakıp yıkma, adam öldürme gibi yollara pek başvurmamıştır.

KARAYEV, Nikolay İvanoviç
(1850-1931)

Rus, tarihçi ve sosyolog. Öznel bir tarih felsefesinin ve sosyolojisinin savunuculuğunu yapmıştır.

Yaşamının ilk dönemine ilişkin bilgi bulunamayan Karayev 1873'te Moskova Üniversitesi'ni bitirdik'ten sonra 1879-1884 arasında Varşova Üniversitesi'nde ve 1885-1899 arasında St. Petersburg Üniversitesi'nde ders verdi. Siyasi görüşleri yüzünden, Kamu Eğitimi Bakanlığı tarafından görevinden alındı. 1902-1907 arasında bakanlığın denetimi dışında olan Politeknik Enstitüsü'nde ders vermeyi sürdürdü.

1905 Devrimi öncesi Kadetler'in ı (Konstitutsiyannaya Demokraticeskaya-Anayasacı Demokratlar) etkin üyelerinden olan ve liberal görüşleriyle tanınan Karayev, partinin programında ulusal azınlıkların özerkliklerinin tanınmasına yer verilmesi gerektiğini savundu. 1906'da İkinci Duma'ya (meclis) seçildi. 1907'de yeniden St. Petersburg Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. 929'da Bilimler Akademisi'nin üyesi oldu.

Narodnikler'in (Rus Halkçıları) II.Aleksander yönetimine karşı yürüttükleri devrimci mücadeleden etkilenen Karayev, sosyolojik çalışmalarında tarımsal kesim ve köylülük incelemelerine ağırlık verdi. 1879'da yayımladığı *Krestyane i krestyansky vopros vo Frantsii v posledney chetverti XVIII veka* ("Fransız Devrimi'nde Köylüler ve Köylü Sorunu") adlı kitabında, devrimden hemen önce Fransa'da köylülüğün durumunu inceledi. Tarihsel maddeciliğe karşı çıktı ve tarihin öznel ve teleolojik (ereksel) bir yorumunun gerekliliğini savundu. Tarihsel sürecin belirlenmesinde bireyselliğin, bireyin iradesinin önemini vurguladı. Tarihsel dönemlerin incelenmesinde, döneme özgü siyasi kurumların saptanmasının ve araştırılmasının birincil olduğunu öne sürdü. Öznel Sosyoloji Okulu'nun Lavrov ve Mihaylovski gibi ileri gelenlerinin görüşlerine katıldı.

Yaşamının son yıllarında yeniden Fransız Devrimi'ni araştırmaya yönelen Karayev, Paris bölgesi, devrimci komiteler ve devrimin tarihçesi üzerine monografiler yayımladı. Karayev'in Fransa ve Polonya tarihi üzerine çalışmaları, ülkesinin dışında, özellikle Fransa'da tanınmasını sağladı. 6 ciltlik çağdaş Avrupa tarihi kitabı, kısaltılmış biçimiyle ortaöğrenimde de kullanıldı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Krestyane i krestyansky vopros vo Frantsii v posledney chetverti XVIII veka*, 1879, ("Fransız Devriminde Köylüler ve Köylü Sorunu"); *Istoriya zapadnoy Evropi v novoe vremya*, 1892-1910, 6 cilt, ("Çağdaş Dönemde Batı Avrupa Tarihi"); *Osnovnie voprosi filosofii istorii*, 1883, 2 cilt, ("Tarih Felsefesinin Temel Soruları").

- **BAKINIZ: LAVROV.**

KARAYİĞİTOĞLU, Hakkı
(1926)

Türk, heykelci. Genellikle yalın, tek formlardan oluşan, statik görünümde yapıtlar üretmiştir.

Bulgaristan'da Kırcaali'de doğdu. İlk ve ortaöğreniminden sonra Öğretmen Okulu'ndan ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü (şimdi Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi) Resim-İş Bölümü'nden mezun oldu. 1950'de Güzel Sanatlar Akademisi'ne (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girerek iki yıl resim atölyelerine devam etti. 1961-1962 arasında da, Floransa Güzel Sanatlar Akademisi'nde çalıştı. Türkiye'

ye döndükten sonra liselerde sanat tarihi ve resim öğretmeni olarak görev yaptı. 1959'da İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu (şimdi Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) Seramik Bölümü'nde öğretmenliğe başladı. İlk sergisini 1961'de Beyoğlu Olgunlaşma Enstitüsü salonlarında açtı. Daha sonra yurt dışında çeşitli karma sergilere ve bienallere (iki yıllık sergi) katıldı, kişisel sergiler açtı. 1978'de Yalova'nın Armutlu köyünde kendi yapıtlarından özel bir müze oluşturdu.

En çok kullandığı malzeme betondur. Seramik heykel denemeleri de vardır. Ele aldığı ince uzun figürlerin hareketlerinde uyumlu, şiirsel bir anlatım izlenir. Bunlarda denge ve sadelik, ön planda tutulmuştur. Karayiğitoğlu'nun sanatında, Arkaik dönem Yunan, Mısır ve Hint heykellerine duyduğu hayranlığın belirtileri görülür.

• YAPITLAR (başlıca): *Ahenk*, 1962, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Bahar*, 1963, İstanbul Belediye Sarayı; *At*, 1965, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Bilimin Kızı*, 1969, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara; *Uzayda İnsanlar*, 1972; *Kültür*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Heykel*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Ters Vazo*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Kaz*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Armoni*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Kaynak*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

KARA YORGİ
(? - 1817)

Sırp, önder. İlk Sırp bağımsızlık hareketini yönetmiştir.

1752-1768 arasında Vişevac'da (bugün Yugoslavya'da doğdu, 25 Temmuz 1817'de Smederevo yakınlarında Radovanje'de (Yugoslavya'da) öldü. Asıl adı Yorgi Petroviç'tir. Karadağlı Karayorgiyeviç sülalesindendi. 1787'de Avusturya'ya göç etti. Bir yıl sonra Avusturya ordusu gönüllüler birliğine girerek Osmanlılar'a karşı savaştı. 1791'de Sırbistan'a geri dönerek Topola'ya ailesinin yanına yerleşti ve domuz ticareti yapmaya başladı. Bir yandan da kurduğu küçük silahlı gruplarla Osmanlılar'a karşı mücadeleye girişti. Sırplar 1804'te Belgrad'da baskılarını artıran Yeniçeriler'in keyfi yönetimlerine karşı ayaklandılar. Kara Yorgi ayaklanmanın önderliğine getirildi.

Osmanlı Padişahı III. Selim'in Yeniçeriler'in taşkın hareketlerinin bastırılması amacıyla bu ayaklanmaya karşı çıkmaması sonucu Yeniçeriler yenildi. Bu zaferin ardından Oracac'da toplanan meclisin de onayıyla Sırp birliklerinin silahlı mücadeleyi sürdürmesi kararlaştırıldı. Sırplar Ruslar'dan destek alarak 1805'te III.Selim'den özerklik istediler. İsteklerinin reddedilmesi üzerine bağımsızlık savaşını başlattılar. Osmanlılar'ı ikinci kez yenilgiye uğratınca bağımsızlığın kazanılabileceği doğrultusundaki inançları güçlendi. Böylece Yeniçeriler'in kötü yönetimini değiştirmek amacıyla başlayan köylü ayaklanması kısa sürede Osmanlı egemenliğindeki tüm Sırplar'ın bağımsızlığını amaçlayan bir savaşa dönüştü. Kara Yorgi'nin komutasındaki birlikler aynı yıl başlayan Osmanlı-Rus savaşının da etkisiyle 1806'da Mişar'da Osmanlılar'ı yendi ve Belgrad'ı ele geçirdi.

Bu başarının ardından 1808'de toplanan eyalet konseyi ilk Sırp anayasasını hazırladı. Kara Yorgi 1811'de ulusal meclis (skupçina) tarafından soya dayanacak bir yönetimin ilk önderi kabul edildi, böylece Karayorgiyeviç hanedanı kurulmuş oldu. İçteki iktidar mücadelelerine karşın bir süre denetimi sağlamayı başaran Kara Yorgi anayasaya dayanarak ulusal bir hükümet kurdu. Okullar ve mahkemeler açtırdı.

1809'da Rus-Sırp işbirliği daha da pekişti. 1810'da Ruslar ve Sırplar'dan oluşan bir ordu Varvarin'de ve Loznica'da Osmanlılar'ı yendi. Ancak I.Napoléon'un Rusya'ya saldırma olasılığı artınca Ruslar ve Osmanlılar 1812'de Bükreş'te bir antlaşma imzaladılar. Antlaşmada Sırplar'a özerklik verileceğine değinildiği halde Osmanlı müdahelesi için bir açık kapı bırakılmıştı. Bu durum karşısında ayaklanan Sırplar'ı Osmanlılar ağır bir yenilgiye uğratarak Belgrad'ı geri aldılar. Kara Yorgi Avusturya'ya kaçtı. Burada bir süre gözaltında kaldıktan sonra Rusya'da Hotin'e geçti.

Sırbistan'da 1815'te Miloş Obrenoviç önderliğinde ikinci bir ayaklanma başladı. Obrenoviç Sırplar üzerinde etkisini koruyan Kara Yorgi'nin geri dönmesine engel oldu. Kara Yorgi 1817'de Yunanistan'ın bağımsızlığı için çalışan İpsilanti ile işbirliği yaparak Balkanlar'daki tüm Hıristiyanlar'ı kapsayan bir ayaklanma düzenlemek amacıyla gizlice geri döndü. Ancak Obrenoviç tarafından öldürtüldü ve kesik başı padişah II. Mahmud'un desteğini kazanmak amacıyla İstanbul'a gönderildi. Bu olay Obrenoviç ve Karayorgiyeviç hanedanları arasında 19. yy boyunca süren bir iç çatışmanın başlangıcı oldu.

• BAKINIZ: MAHMUD II, Miloş OBRENOVİÇ, SELİM III.

KARAYORGİYEVİÇ, Aleksander I
(1888-1934)

Yugoslavya kralı. Sırp, Hırvat ve Slovenler'in siyasi birliğini sağlayarak Yugoslavya Krallığı'nın temellerini atmıştır.

17 Aralık 1888'de Çetine'de doğdu, 9 Ekim 1934'te Marsilya'da öldü. Sırbistan Kralı I.Petar'ın oğludur. Annesi Karadağ Kralı Nikola'nın kızıdır. Çocukluğu, 1890'da annesinin ölümüyle gelişen Karadağ hanedanı ile sürtüşmeler ve Sırbistan'a hakim olan Obrenoviçler'in düşmanlıklarının yarattığı huzursuzluklarla geçti. Buna babasının uzun yıllar sürgün hayatı yaşamak zorunda kaldığı İsviçre'de içine düştüğü mali sıkıntılar da eklendi. Aleksander İsviçre'de başladığı öğrenimini 1899'da Rusya'ya giderek St.Petersburg'da (bugün Leningrad) sürdürdü. 1904'te öğrenimini tamamlayarak çarın hizmetine girdi.

Sırbistan'da Obrenoviç hanedanının son temsil-

Aleksander Karayorgiyeviç

cisi Aleksander'in bir darbe sonunda karısı ile birlikte öldürülmesi üzerine, Karayorgiyeviç hanedanı 1903'te yeniden işbaşına çağrıldı ve sürgünde bulunan Petar, Sırbistan kralı oldu. Babasının tahta geçmesiyle ülkesine dönen Aleksander, Sırp ordusunda basit bir asker olarak hizmete başladı ve teğmenliğe kadar yükseldi. Kardeşi veliaht Yorgi bazı nedenlerle taht üzerindeki haklarından vaz geçmek zorunda kalınca 1909'da tahtın varisi ilan edildi. Bir süre sonra ordu genel müfettişi oldu.

Aleksander, 1912-1913 Balkan Savaşı'nda I.Sırp Ordusu komutanı olarak Osmanlılar'a karşı kazanılan Kumanova Savaşı'nda başarılı oldu. Haziran 1914'te babasının hastalığı nedeniyle kral naibi ilan edildi. I.Dünya Savaşı'nda Arnavutluk'ta yenilen Sırp ordusunun geri çekilişini yönettiği sırada yetenekleriyle dikkati çekti. 31 Ekim 1918'de muzaffer olarak Belgrad'a giren Sırp ordusunun başındaydı. I.Dünya Savaşı sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılınca Güney Slav birliğinin gerçekleşmesi için çalıştı. Bu amaç doğrultusunda Korfu'da Sırplı önder Ante Trumbiç ve Nikola Paşiç tarafından hazırlanan metinler doğrultusunda Sırbistan'ın o zamana değin Habsburglar yönetiminde yaşamış olan Hırvatlar ve Slovenler'le birleşmesine karar verildi. Aralık 1918'de alınan bu karar üzerine Zagrep'te (Agram) toplanan Yugoslav (Güney Slav) Ulusal Meclisi ona tüm "Sırplar'ın Hırvatlar'ın ve Slovenler'in prensi" unvanını verdi. Aleksander babasının ölümü üzerine 16 Ekim 1921'de birleşik Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın başına geçti.

Önce yeni bir anayasa ilan ederek meşruti yönetim altında tüm Güney Slavları'nı bir arada tutmaya çalıştı. Büyükbabası Karadağ Kralı Nikola'nın tahttan indirilerek bu ülkenin de krallığa katılması, bu yönde atılan adımları tamamladı. Bununla birlikte, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı içte ve dışta büyük güçlüklerle karşı karşıyaydı. Aleksander, iç huzursuzluğu ve çekişmeleri, dış siyasete ilişkin olarak almaya çalıştığı bir dizi önlemle hafifletmek istedi. 1921'deFransa'nın da yardımıylaÇekoslovakya ve Romanya ile birlikte Küçük Antant'ı kurdu. Böylece özellikle Macaristan'ın genişleme eğilimlerine karşı etkili bir güvenlik çemberi yaratılmış oldu. 1922'de Romanya Kralı I.Ferdinand'ın (1865-1927) kızı Maria ile evlenen Aleksander, bu ülke ile olan dostluğunu daha da pekiştirdi. 27 Ocak 1924'te Mussolini İtalya'sı ile Adriya Paktı (Roma Paktı) adıyla anılan bir antlaşma yaparak Adriyatik bölgesinde iki devlet arasındaki sınır anlaşmazlıklarına geçici de olsa bir son verdi. İki devlet arasında dostluğun sağlamlaştırılması amacıyla Adriyatik kıyılarında doğal bir liman olan Fiume'yi İtalya'ya bıraktı.

Faşist İtalya'nın Arnavutluk'u ele geçirmeye yönelik dış politikası ve Almanya'nın 1919 Versailles Antlaşması'nı değiştirmek istemesi ile gelişen güvensizlik ortamında, Balkan devletlerinin dayanışmalarını kaçınılmaz gören Aleksander, 9 Şubat 1934'te Balkan Paktı'nın kurulmasında önemli rol oynadı. Yugoslavya-Yunanistan-Romanya ve Türkiye arasında yapılan bu pakt ile, taraf devletler toprak bütünlüklerini güvenceye almakta ve dıştan gelecek bir tehlikeye karşı birleşmekteydiler.

Fiume limanının İtalya'ya bırakılması ile, Selanik'ten serbest liman olarak yararlanma yolları bulan Aleksander, bu limanın kullanılması konusunda ortaya çıkan sürtüşmeleri de gidermeye çalıştı. Balkanlar'da bir barış ve dayanışma dönemi açmayı hedefleyerek Bulgaristan'la Yunanistan arasındaki anlaşmazlık konularını da ölümünden kısa süre önce olumlu bir çözüme kavuşturdu.

İç sorunlar

Krallığın karşılaştığı en büyük güçlükler içten gelmekteydi. Tarih boyunca birbirlerine ters düşmüş olan Ortodoks Sırplar'la Katolik Hırvatlar arasında kolaylıkla alevlenebilen düşmanlık, ülkede gergin bir hava yaratıyordu. Habsburg yönetimi altında olduğu gibi özerklik isteyen Hırvatlar'ın, kendilerini yeni siyasi birliğin egemen öğesi olarak gören Sırplar'la uzlaşabilmeleri kolay olmuyordu. Krallığın 28 Haziran 1921 tarihli anayasası, Sırp Radikal Partisi önderi, başbakan Nikola Paşiç tarafından hazırlanmıştı ve Hırvat Köylü Partisi önderi Stefan Radiç'in muhalefetiyle karşılaşmaktaydı. Sırp ve Hırvat uzlaşması 1925'te iki önderin ortak hükümetleri zamanında sağlanabilmiş görünmekle birlikte kalıcı olmamıştı. Parlamento boykotu, şiddet eylemleri ve benzeri hareketler, Sırp-Hırvat düşmanlığını körüklemekteydi. Radiç'in Haziran 1928'de parlamentoda (skupçina) Karadağlılar tarafından öldürülmesi siyasi ortamı patlama noktasına getirdi. Parlamentoyu terk eden Hırvatlar'ın Zagrep'te ayrı bir meclis kurmaya kalkışmalarıyla ülke bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Aleksander, krallığın tehlikeye düşen birliğinin korunması amacıyla bir dizi karar almak zorunda kaldı. Böylece 6 Ocak 1929 kararnamesi ile yasama ve yürütme gücünü elinde toplayan Aleksander, parlamentoyu dağıtarak ülkeyi tek başına yönetmeye başladı. General Petar Jirkoviç'i yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. Ülkenin idari örgütlenmesinde önemli değişiklikler yaptı. Ocak 1929'da krallığın adını Yugoslavya Krallığı olarak değiştirdi. Ardından ülkeyi dokuz banatlığa (yönetsel birim) ayırdı; banatlıkların adlarının eski tarihi ve coğrafi adları çağrıştırmasından özenle kaçındı. Mezhep, soy, kabile ve

Dış siyaseti

yerel temellere dayanan tüm kurumları kapattırarak, yalnızca yeni Yugoslav Krallığı'nı temsil eden kurumlar yarattı. Yugoslav Devlet Partisi adıyla yeni bir siyasi parti kurdu. Çeşitli gençlik kuruluşlarını devletleştirerek bir araya getirdi ve gençlerde Yugoslav devleti zihniyetinin yerleştirilmesine büyük özen gösterdi. 1930'da Güney Slav ulusal renkleri olarak mavi-beyaz-kırmızı renklerini kabul etti ve diğer mahalli ve ulusal sembollerin kullanılmasını yasakladı. 3 Eylül 1931'de devlet başkanına geniş yetkiler tanıyan anayasanın ilanından sonra Devleti Savunma Yasaları'na dayanarak, baskıcı yönetime yönelik muhalefet hareketlerine karşı amansız bir mücadeleye girişti.

Aleksander'in aldığı bu sert ve köklü önlemler, özellikle bağımsızlık isteyen Hırvat eylemcilerinin büyük bir bölümünü yurt dışına kaçmaya zorladı. Hırvatlar, özellikle İtalya'da örgütlenerek Aleksander'a karşı mücadeleyi sürdürdüler. Aleksander 1934'de Marsilya'ya yaptığı resmi ziyaret sırasında bir suikast sonucu öldürüldü.

Yalnız Yugoslavya'nın bütünlüğü için değil aynı zamanda bölge devletlerinin de bir araya gelmelerinin gerekliliğine inanan, Balkan Paktı'nın kurulmasında önemli rol oynayan, Türkiye Cumhuriyeti'nin dostluğuna özel bir önem veren Aleksander bu amaçla 1933'te Türkiye'yi ziyaret etmiş ve iki ülke arasında bir dostluk antlaşması imzalanmıştır.

• KAYNAKLAR: C.Eylan, *La vie et la mort d'Alexander I, roi de Yougoslavie*, 1936; J.N.Faure-Biguet, *Le roi Alexander I de Yougoslavie*, 1936; S.Graham, *Alexander of Yougoslavia. Strong man of the Balkans*, 1936; V.Millićević, *Der Königsmord von Marseille. Das Verbrechen und seine Hintergründe*, 1959.

• BAKINIZ: PAŞİÇ.

KARA YUSUF
(1357-1420)

Karakoyunlu hükümdarı. Karakoyunlu Devleti'nin gerçek kurucusudur.

Doğum yeri bilinmiyor. 13 Kasım 1420'de Tebriz yakınlarında Saidâbâd köyünde öldü. Karakoyunlu hükümdarı Kara Mehmed'in oğludur. 1389'da babasının yerine geçtikten sonra Halhal Emiri Mahmud'un elindeki Tebriz üzerine yürüdü ve 1392'de kenti aldı. Tebriz'i başkent yaptı ve bağımsızlığını ilan etti.

Timur, 1393'te Bağdat'ı ele geçirdikten sonra, çevredeki emirlere, bu arada Karakoyunlu ve Akkoyunlu beylerine haber göndererek kendisine boyun eğmelerini bildirdi. 1394 ortalarında da Kara Yusuf'un bulunduğu Muş Ovası'na geldi. Kara Yusuf yanındaki Türkmenler'le birlikte geri çekildi. Timur Gürcistan'a geçtiği sırada Kara Yusuf geri dönüp Erciş'i aldı. Timur'un yakın adamlarından Avnik Emiri Atlamış'ı da tutsak etti. Timur 1400'de Azerbaycan'a gelince, Kara Yusuf Van çevresinden ayrılıp Musul'a çekildi.

Timur'un batı İran'da görünmesi Bağdat'ta bulunan Celâyir Sultanı Ahmed'i de kaygılandırdı. Adamlarını alıp Kara Yusuf'un yanına gitti. Timur'un Bingöl yaylağında görünmesi ve Sıvas üzerine yürüyeceği haberinin gelmesi ikisini de korkuttu. Kara Yusuf ile Sultan Ahmed önce Memlûk Sultanı Ferec'e sığınmak istediler. Bu istekleri kabul olunmayınca Osmanlı topraklarına geçip I. Bayezid'e [Yıldırım] sığındılar. I.Bayezid, Kara Yusuf'a Aksaray bölgesini dirlik olarak verdi. I.Bayezid'in Karakoyunlu beyini ülkesine konuk etmesi, Timur'un ona karşı açmak istediği seferin başlıca nedeni olmuştur. Kara Yusuf 1402 yılı başlarında Anadolu'dan ayrılıp Irak'a gitti. Araları bozulan Sultan Ahmed'in elinden 1403'te Bağdat'ı aldı. 1406'da Tebriz'i yeniden ele geçirdi. 1409'da Akkoyunlu Hükümdarı Kara Yülük'ü bozguna uğrattı. Mardin'i ele geçirip Artuklu Devleti'ni ortadan kaldırdı.

1411'de tüm Azerbaycan ileri gelenleri ile Türkmen beylerinin bulunduğu bir toplantıda, oğullarından Pîr Budak'ı sultan ilan etti.

Timur'un oğlu Şahruh 1419'da Rey'den Afganistan'a kadar olan toprakları yönetimi altına almıştı. 1420'de Tebriz yakınlarında Karakoyunlular'a saldırıya geçeceği sırada Kara Yusuf ansızın hastalanıp öldü, ordusu dağıldı. Kara Yusuf'un yaşamı savaşlarla geçmiş, Kazvin'den Erzincan'a, Bağdat'tan Şirvan'a kadar uzanan topraklara egemen olmuştur.

• BAKINIZ: BAYEZİD I, TİMUR.

KARA YÜLÜK OSMAN
(? -1435)

Türkmen beyi. Akkoyunlu Devleti'nin kurucusudur.

Fahreddin ya da Bahaeddin Kara Yülük Osman Bey'in doğum yeri ve yılı bilinmiyor. 30 Ağustos 1435'te Erzurum'da öldü. Akkoyunlu beylerinden Kutlu Bey ile Trabzon Pontos İmparatoru III. Aleksios'un kızkardeşi Maria Komnenos'un oğlu, Uzun Hasan'ın büyükbabasıdır.

1396'da Sıvas Hükümdarı Kadı Burhaneddin, Karamanoğlu Alaeddin Bey ile savaşırken, Kayseri Valisi Şeyh Müeyyed de ayaklandı ve Karamanoğlu adına hutbe okuttu. Bunun üzerine Kadı Burhaneddin Kayseri'yi kuşattı. Kara Yülük'ün aracılığıyla Şeyh Müeyyed'in kaleden inmesini sağladı. Ama sözünden dönerek Şeyh Müeyyed'i öldürttü. Olaya üzülen Kara Yülük 600 atlısı ile Divriği'ye doğru gitti. Kadı Burhaneddin ordusu ile izleyip Karabel'de Kara Yülük'e yetişti. Gece bastırınca Kara Yülük geri dönüp baskınla Kadı Burhaneddin'i tutsak aldı. Bağışlayıp serbest bırakmak istedi. Ama Tokat Kalesi elinden alınan Şeyh Necib'in kışkırtması üzerine 1398'de Kadı Burhaneddin'i öldürttü. Daha sonra Sıvas'ı kuşattı. buna karşılık Osmanlı Padişahı I.Bayezid [Yıldırım] büyük oğlu Süleyman Çelebi'yi büyük bir kuvvetle Sıvas'a gönderdi. Kara Yülük yenildi ve Erzincan'a çekildi.

Kara Yülük, 1399'da Karabağ'da bulunan Timur'un hizmetine girdi. Onunla birlikte Sıvas kuşatmasında, Elbistan ve Malatya'nın alınmasında bulundu. Malatya'yı Osmanlılar'ın elinden alan Timur, kenti Kara Yülük'e verdi. 1402 Ankara Savaşı'nda da Timur'un ordusunda yer aldı. Timur 1403'te Anadolu'dan ayrılırken, Kara Yülük'e emirlik fermanı ile Diyarbekir yöresi beyliğini verdi.

Kara Yülük ganimetleri ile Diyarbekir'e (Âmid) giderek ağabeylerinin emri altındaki yöredeki Türkmen boylarını da yönetimi altında toplayıp Akkoyunlu Devleti'ni kurdu. Doğu Anadolu, Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem ile Horasan dışında İran'a egemen oldu. Ölümüne değin yaşamı savaşlarla geçti. Timur'dan sonra oğlu Şahruh'a da bağlılığını bildirdi. Osmanlı ülkesine akın ve vurgun yapmak koşuluyla ondan her yıl belirli para aldı. Ülkesini Trabzon Pontos Devleti topraklarından Urfa'nın güneyine kadar genişletti. Bütün bu fetihleri sırasında, önceleri kendinden daha savaşçı olan Kara Yusuf'la sonraları da onun oğlu İskender Bey'le birçok kez savaştı. 1435'te üçüncü kez Azerbaycan'a gelen Şahruh'un önünden kaçan İskender'in yolunu kesti. Onunla yaptığı savaşta ölen Kara Yülük'ün başı kesilerek İskender tarafından Memlûk Sultanı Barsbay'a yollandı.

• BAKINIZ: İSKENDER, KADI BURHANEDDİN, KARA YUSUF, TİMUR.

KARL XII
(1682-1718)

İsveç kralı. Hükümdarlığı boyunca Rusya'yı yenmek için çaba harcamıştır.

XII.Karl [Demirbaş Şarl], 17 Haziran 1682'de Stockholm'de doğdu, 11 Aralık 1718'de Fredrikshald'de (bugün Norveç'te Halden) öldü. İsveç Kralı XI.Karl'ın oğludur. Tanrıbilim, askerlik, edebiyat, matematik ve tarih konularında iyi bir öğrenim gördü. Nisan 1697'de babası ölünce, henüz 15 yaşında olmasına karşın reşit ilan edildi ve tahta çıktı.

Rus Çarı I.Petro genç kralın deneysizliğinden de yararlanarak Baltık Denizi'nden Akdeniz'e inmeye çalışıyordu. Baltık Denizi'ni kendi gölü durumuna getirmiş olan İsveç'le tek başına başa çıkamayacağını bildiğinden, 1700'de İsveç'in düşmanları olan Polonya ve Saksonya Kralı II.Augustus ve Danimarka Kralı IV.Frederick'le birleşerek İsveç'e savaş açtı. XII.Karl, aynı yıl Seeland Adası'na çıkarak Kopenhag'da Danimarkalılar'ı yendi. Savaştan sonra imzalanan Travendal Antlaşması'yla Danimarkalılar savaştan çekildiler. Ardından, 9.000 kişilik ordusuyla Livonya'ya (bugün Lettonya) saldırarak Kasım 1700'de Narva'da (bugün Estonya'da) 40.000 kişilik Rus ordusunu yenilgiye uğrattı. Tutsak aldığı çok sayıda Rus askerini silahsızlandırdıktan sonra ülkelerine gönderdi.1701'de Duna Irmağı'nı geçerek Polonya ordusunu bozguna uğrattı. Livonya'yı Polonyalı askerlerden boşalttıktan sonra Kurland bölgesini (bugün Lettonya'da), 1702'de de Polonya'yı işgal etti ve Varşova'ya girdi. 1703'te II.Augustus'u yenerek yerine Stanislaw Leszczynsky'i kral seçtirdi ve Eylül 1706'da Saksonya'yı işgal etti. 1706'da Altranstädt Barışı'yla II.Augustus'un tahta ilişkin haklarından vazgeçmesini sağladı. Böylece, Danimarka, Polonya ve Rusya karşısında kazandığı zaferlerle, ülkesi Doğu Avrupa'nın en büyük gücü durumuna geldi.

Karl XII

İsveç kralının Ruslar ve Polonyalılar'la yaptığı savaşlardan galip çıkması üzerine, Osmanlı Sadrazamı Ali Paşa [Çorlulu] Azak Denizi'ne inmiş olan Ruslar'a karşı İsveç'le işbirliği yapmayı uygun görerek, 1707'de Özi Valisi Yusuf Paşa'nın XII.Karl'la ilişki kurmasını sağladı. XII.Karl'a Rusya ile savaştığı durumda Kırım'daki askerlerle yardım etmeye söz verdi. Ayrıca yine padişahtan gizli olarak Kırım hanına İsveç kralını desteklemesi için emir gönderdi. Ancak III.Ahmed, Rusya ile olan antlaşmalar nedeniyle bu işbirliğini engelledi. 1709 yazında Rusya'nın gerek iç gerekse dış saldırılar nedeniyle çok güç duruma düşmüş olmasına karşın Osmanlı Devleti bu durumdan yararlanmadı. 1707'de çar karşı saldırıya geçince İkinci Rusya seferine çıkan XII.Karl, Dinyepr Irmağı'nı geçerek Moskova'ya yöneldi. Ancak soğuk, açlık, hastalık gibi çeşitli güçlükler nedeniyle ordusunun sayıca azalması üzerine hedef değiştirerek, 1708 kışında Ukrayna'ya gitti. Poltava'da üstün çar ordusuyla karşılaşan İsveç ordusu, Temmuz 1709'da ağır bir yenilgiye uğradı. XII.Karl 18 Temmuz 1709'da Osmanlı sınır kentlerinden Bender'e (bugün SSCB'de Moldavya Cumhuriyeti'nde) sığındı. Ruslar'ın Osmanlı topraklarına girerek kendisini izlemesi üzerine, Osmanlı Devleti'yle Rusya'nın arası açıldı.

I.Petro Eylül 1711'de İsveç kralı sınır dışı edilmezse Osmanlı Devleti'ne savaş açacağını bildiren bir

nota verdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş açtı. Baltacı Mehmed Paşa komutasında yürütülen savaş Prut Antlaşması'yla sona erdi. Antlaşma koşulları arasında İsveç kralının ülkesine Ruslar'ın gözetiminde dönmesini öngören bir madde de bulunuyordu. XII.Karl bu antlaşmaya şiddetle karşı çıktı. Elçisi Kont Ponyatovsky aracılığıyla III.Ahmed'e, Poltava Savaşı'na değin İsveç'le işbirliğinden yana olan Ali Paşa'nın sonradan Ruslar'dan rüşvet aldığını bildirdi ve bunu kanıtladı. Bunun üzerine Ali Paşa azledildi.

XII.Karl'ın Osmanlı topraklarında kalmasının uzaması dış politikada sorun olmayı sürdürüyordu. III.Ahmed'in XII.Karl'ı kalabalık kuruluyla birlikte ülkesine yollama girişimi sonuç vermedi; zora başvurulması ise uygun görülmedi. Osmanlı topraklarından bir türlü ayrılmak istememesi nedeniyle kendisine Türkler tarafından "demirbaş" adı verilen XII.Karl'ın amacı, Osmanlı Devleti'ni Rusya'yla savaşa sokarak Rusya'ya darbe indirmekti. Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Venedik'le savaşını engellemeye çalışarak tüm gücüyle Rusya üzerine saldırmasını sağlamak için III.Ahmed'i savaşa kışkırttı. Öte yandan Rusya Karelya'yı (bugün Finlandiya'nın güneydoğusu), İngermanland'ı (bugün Leningrad ve güneyi), Livonya'yı ve Estonya'yı ele geçirmiş, Polonya'da II.Augustus yeniden tahta çıkmış, Bremen ve Verden dükalıklarını ise Danimarkalılar işgal etmişti. İsveç'i, Osmanlı topraklarından gönderdiği emirlerle yönetmeyi sürdüren XII.Karl'ın ülkesine dönmesini bekleyen İsveçliler ise, onun I.Petro'yu bir gün kesinlikle ortadan kaldıracağına inanıyorlardı.

27 Haziran 1713'te Rusya ile yapılan Edirne Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ni Rusya ile savaşa sokma umudunu yitiren XII.Karl, Osmanlı muhafızların gözetiminde zorla Bender'den Dimetoka'ya götürüldü. 1714'te Dimetoka'dan ayrıldı; Kasım'da Stralsund'a (bugün DAC'de) ulaştı. 1715'te orada kuşatıldıysa da kentin düşmesinden bir gün önce İsveç'e kaçmayı başardı. Aralık 1718'de Norveç'e düzenlediği bir saldırı sırasında Fredrikshald'de öldürüldü.

Usta ve cesur bir asker olarak büyük ün kazanan XII.Karl, döneminin en ileri gelen hükümdarlarındandı. Yenilgilerine karşın askeri bir deha olarak nitelenmiştir. XII.Karl'ın yaşamından etkilenen Voltaire 1731'de *Histoire de Charles XII* ("XII.Karl'ın Tarihi") adlı bir kitap yazmıştır.

• **KAYNAKLAR:** A.Refik (Altınay), *Memalik-i Osmaniyede Demirbaş Şarl*, 1916; O.Haintz, *König Karl XII. von Schweden*, 1958; R.M.Hatton, *Charles XII of Sweden*, 1968; A.N.Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, 1943.

• **BAKINIZ:** AHMED III, PETRO I.

KARL XIV
(1763-1844)

İsveç kralı. 1818-1844 arasında krallık yapmıştır.

26 Ocak 1763'te Fransa'nın Pau kentinde doğdu, 8 Mart 1844'te Stockholm'de öldü. Asıl adı Charles Jean-Baptiste Bernadotte'dur. Bir avukatın oğluydu. 1780'de Fransız ordusuna girdi. Fransız Devrimi sırasında gösterdiği yararlılıklar nedeniyle 1794'te tuğgeneralliğe yükseltildi. Napoléon Bonaparte'ın 1796-1797 yıllarındaki İtalya seferine katıldı. Napoléon'la kurduğu dostluk ilişkisinin bozulması üzerine Ocak 1798'de ordudaki görevinden ayrıldı. Nisan 1798'e değin Viyana elçiliği yaptıktan sonra Paris'e döndü. Bir süre sonra Joseph Bonaparte'ın görümcesi Desirée Clary ile evlendi.

Bernadotte Temmuz 1799'da savaş bakanlığına getirildiyse de, Jakobenler'e yakınlığı nedeniyle Eylül'de bu görevinden uzaklaştırıldı. Napoléon'un konsüllüğü sırasında 1800'de İngilizler'in Vendée'deki çıkarma girişimlerini engelledi. Mayıs 1804'te Napoléon imparatorluğunu ilan ettikten sonra, sadakat yemini ederek onun hizmetine girdi. Aynı yıl mareşalliğe yükseltildi ve Hannover valiliğine atandı. 1805'te Fransa ile İngiltere, İsveç, Avusturya ve Rusya arasında başlayan III. Koalisyon Savaşı'ndaki Austerlitz çarpışmasında başarılı oldu. Ertesi yıl I.Napoléon tarafından Pontecorvo prensi yapıldı. Ocak 1807'deki Polonya seferi sırasında Rus ordusunu Mohrungen'de yendi ve işgal edilen Kuzey Almanya kentlerinin valiliğine atandı. I.Napoléon'un Avusturya seferinde Wagram çarpışmasında askerlerinin üçte birini yitirmesi üzerine Paris'e geri çağrıldı.

Bu sırada İsveç'te hüküm süren siyasi karışıklık sonucu kral IV. Gustaf devrilmiş ve yerine yaşlı ve çocuksuz XIII.Karl geçmişti. Yeni krala bir veliaht arayan ve dış politika ve maliye konularında I.Napoléon'un desteğine gereksinim duyan İsveçliler, Bernadotte'a İsveç prensi olmasını önerdiler. I.Napoléon'un bu isteği kabul etmesi üzerine, İsveç meclisi Ağustos 1810'da Kral Johan adını alan Bernadotte'u veliaht prens seçtiğini ilan etti. Karl Johan askeri konularda ve dış politikada giderek artan etkisini önce Fransa lehine kullandı. Ancak 1812'de Fransız birlikleri İsveç'in Pomeranya bölgesini işgal edince I.Napoléon'a karşı Rusya, İngiltere ve Prusya ile ittifak kurdu. Komuta ettiği müttefik ordularının Fransız ordularını yenmesinden sonra, 1813'te Danimarkalılar'ı yendi. 1814'te imzalanan Kiel Antlaşması'yla daha önceden Danimarka'nın bir parçası olan Norveç'i topraklarına kattı. 1818'de XIII. Karl ölünce XIV.Karl adıyla İsveç ve Norveç kralı oldu.

XIV.Karl'ın iktidarı sırasında uygulanan iktisadi politikalarla ülkenin tarımsal üretimi ve nüfusu hızla arttı. 1832'de Kuzey Denizi'ni Baltık Denizi'ne bağlayan Göta Kanalı açıldı. Dış politikada İngiltere ve Rusya ile ittifak politikası sürdürüldü. XIV.Karl'ın ölümünden sonra yerine oğlu I.Oskar geçti.

• **KAYNAKLAR:** D.P.Barton, *Bernadotte*, 3 cilt, 1914-

1925; T.T. Hojer, *Carl XIV Johan*, 3 cilt, 1939-1960; F.D.Scott, *Bernadotte and the Fall of Napoléon*, 1935.

• BAKINIZ: NAPOLÉON I.

KARL IV VON LUXEMBURG
(1316-1378)

Bohemya kralı ve Kutsal Roma-Germen imparatoru. Sanatın ve bilimlerin gelişmesini özendirmiştir.

14 Mayıs 1316'da Prag'da doğdu, 29 Kasım 1378'de aynı kentte öldü. Babası Bohemya Kralı Jan von Luxemburg'du. Karl adını, yedi yaşındayken, amcası Fransa Kralı IV.Charles'ın sarayında aldı. 1324'te, geleceğin Fransa Kralı VI.Philippe'in kızı Blanche ile evlendi. Fransa'da bulunduğu sırada, sonradan VI.Clementius adıyla papa olacak olan Pierre Roger ile yakın ilişkiler kurdu. 1330'da babası kendisini geri çağırarak, önce Kuzey İtalya, iki yıl sonra da Moravya ve Bohemya eyaletlerinde yönetici olarak görevlendirdi. 1341'de gözleri görmemeye başlayan babası tarafından halefi ilan edildi. Yönetime ağırlığını koyan Karl, Papa VI.Clementius ile dostluğundan yararlanarak, başkent Prag'ı başpiskoposluk merkezi durumuna getiripBohemya'yadinsel özerklik kazandırdı.

Karl, Luxemburg hanedanının güçlenmesi için Alman prenslerinin ve papalığın siyasal desteğini elde etmeye yönelik bir politika izliyordu. Böylece 1346'da Bohemya kralı olmayı başardı. Aynı yıl babasının Crécy Savaşı'nda ölmesi üzerine Bohemya kralı oldu. Bavyera Kralı IV.Ludwig'in yerine geçmek için savaşa hazırlanırken 1347'de IV.Ludwig öldü. Ancak yandaşları direnmeyi sürdürdüklerinden, Karl, Kutsal Roma-Germen imparatorluğu tacını 1354'te İtalya'ya düzenlediği sefer sırasında, 1355'in Paskalya Yortusu'nda giyebildi. Prag'a döndükten sonra, 1356'da güçlü prenslerin siyasal bağımsızlığını, imparatoru seçme hakkını ve ayrıcalıklarını kabul eden Altın Ferman'ı çıkardı.

Daha sonra Bohemya Krallığı'na yeni topraklar kazandırmak için çalıştı. Toprak satın alarak ve antlaşmalar yaparak krallığının sınırlarını genişletti. Ayrıca papaların yetmiş yıldır Avignon'da sürgünde oturmaları geleneğini sona erdirmek için papayı Avignon'dan Roma'ya dönmeye razı etmeye çalıştı. Ölümünden önce, yerine oğlu Venceslas'ın geçmesini güvence altına almayı başardı.

Latince, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Çekçe bilen IV.Karl, çağının en kültürlü insanlarındandı. Başta ünlü hümanist Petrarch olmak üzere bilim adamlarının,sanatçıların önde gelen bir koruyucusuydu. Kiliseler, hayır kurumları ve şatolar yaptırdı, başkent Prag onun döneminde Doğu Avrupa'nın en önemli kentlerinden biri durumuna geldi. IV.Karl döneminden kalan en önemli yapıtlardan birisi de 1348'de kurdurduğu Prag Üniversitesi'dir. Bu kuruluş, Paris ve Bologna'daki zamanın üniversiteleriyle yarışabilecek düzeyde olan ilk Orta Avrupa ünversitesi olması bakımından önemlidir.

KARLOFF, Boris
(1887-1969)

İngiliz asıllı ABD'li sinema ve tiyatro oyuncusu. 1930'lar ve 1940'larda korku filmlerinin önde gelen oyuncularından olmuştur.

23 Kasım 1887'de Londra'da doğdu, 3 Şubat 1969'da West Sussex'de öldü. Asıl adı William Henry Pratt'dır. Sekiz kardeşin en küçüğüydü. On iki yaşında Kanada'ya gitti ve bir çiftlikte çalışmaya başladı. Ertesi yıl katıldığı bir gezici tiyatro topluluğuyla Kanada ve ABD'yi dolaştı. 1916'dan başlayarak sinema oyunculuğu yaptı. Hollywood'da kırkı aşkın filmde küçük rollerde göründü. 1920'lerin ikinci yarısında kötü adam rolleriyle adını duyurmaya başlamakla birlikte sessiz sinema dönemi boyunca fazla başarı sağlayamadı.

Tanınmasına yol açan ilk önemli filmi 1931 yapımı *The Criminal Code*'dur ("Ceza Kanunu"). Aynı yıl korku filmleri ustası James Whale tarafından keşfedildi ve *Frankenstein* filminde ölülerden alınan parçalarla oluşturulan yaratık rolüyle büyük bir ün kazandı. *The Old Dark House*'daki ("Eski Karanlık Ev") sağır dilsiz katil ve *The Mummy*'deki (Ölmeyen Mumya) dirilen mumya rolleriyle başarısını sürdürdü. Korku filmlerinde 1930'larda Lon Chaney'den (1883-1930) boşalan yeri doldurdu ve Bela Lugosi'yle (1884-1959) birlikte bu tür filmlerin vazgeçilmez oyuncusu oldu. Son filmlerinden *Targets*'da ("Hedefler") yaşlanmakta olan bir korku filmi yıldızını canlandırdı.

Karloff korku filmlerinin dışındaki başarılı tiplemeleri ve 1941'den sonra döndüğü tiyatrodaki oyunculuğuyla çok yönlü bir sanatçı olduğunu göstermiş, ama büyük seyirci kitlelerinin gözünde hep korku filmlerinin unutulmaz oyuncusu olarak kalmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *The Criminal Code*, 1931, ("Ceza Kanunu"); *Frankenstein*, 1931; *The Old Dark House*, 1931, ("Eski Karanlık Ev"); *The Mummy*, 1932, (Ölmeyen Mumya); *The Mask of Fu Manchu*, 1931, (Fu Mançu'nun Maskesi); *The Lost Patrol*, 1934, ("Kayıp Devriye"); *The Bride of Frankenstein*, 1935, (Frankenştayn'ın Nişanlısı); *The Walking Dead*, 1936, ("Yürüyen Ölüm"); *Mr.Wong-Detective*, 1938, ("Dedektif Bay Wong"); *Son of Frankenstein*, 1939, ("Frankenştayn'ın Oğlu"); *Devil's Island*, 1940, ("Şeytanın Adası"); *The Secret Life of Walter Mitty*, 1947, (Rüyalar Peşinde); *Unconquered*, 1947, (Mağlup Edilmeyenler); *Targets*, 1968, ("Hedefler").

KARMAL, Babrak
(1929)

Afgan siyaset adamı. 1978'den sonra ülkesinin tek yöneticisi olmuştur.

Kabil'de doğdu. Babası Afgan ordusunda görevli zengin bir generaldi. Almanca öğretim yapan bir okulu bitirdikten sonra, Kabil Üniversitesi'nde hukuk

ve siyasal bilimler okumaya başladı. Yirmi yaşındayken tutuklanıp beş yıl hapis yattı. Daha sonra hukuk öğrenimini tamamlayıp, 1957'den 1965'e değin Planlama Bakanlığı'nda memur olarak çalıştı. Afganistan Ulusal Meclisi'nin Halk Meclisi kanadına seçildi ve 1973'e değin bu görevde kaldı.

Babrak Karmal, Nur Muhammed Taraki'nin 1963'te kurduğu Halk Partisi'ne 1965'te katıldı. 1973 Temmuz'unda Afgan Kralı Muhammed Zahir Şah İtalya'dayken, general Muhammed Davud bir darbe yaparak cumhuriyet ilan etti. O sırada Halk Partisi'nden ayrılan Babrak Karmal, darbeyi destekleyen tek solcu grup olarak Bayrak Partisi'ni (Perçem) kurdu. 1977'de Sovyetler Birliği'nin baskısıyla iki rakip hizip Demokratik Halk Partisi adı altında birleştiler. Taraki, parti başkanı olurken, Babrak Karmal ve Hafızullah Amin de onun yardımcılıklarına getirildiler. Yeni bir sivil hükümet kuran general Muhammed Davud'a karşı orduda yoğun bir tepki vardı. 27 Nisan 1978'de albay Abdülkadir askeri bir darbe yaptı. 30 Nisan 1978'de Ulusal Devrim Konseyi'nin açıklamasıyla Afganistan Halk Cumhuriyeti ilan edildi. Taraki Devrim Konseyi başkanı, Karmal onun yardımcısı, Amin de dışişleri bakanı oldu.

İç anlaşmazlıklar sonucu Babrak Karmal 10 Haziran 1978'de Prag'a büyükelçi olarak gönderildi. İki ay sonra da geri dönme çağrısına uymadığından yurttaşlıktan çıkarıldı. Bir yıl kadar Çekoslovakya ve Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde kaldı. 1979'da Afganistan'da Amin başbakanlık görevini üstlendi. Bu arada kırsal kesimde mücahit adı verilen gerillaların yönetime karşı başlattığı silahlı mücadele genişliyordu. Sovyetler Birliği Taraki'den sertlik yanlısı Amin'i safdışı bırakmasını istediyse de, Amin 16 Eylül'de karşı bir darbeyle Taraki'yi öldürttü. 25 Aralık 1979'da artan direnişi bastırmak için Kabil'e çağrılan Sovyet birlikleri, Amin'i tutuklatıp kurşuna dizdirdi. Prag'dan getirtilen Babrak Karmal, Devrim Konseyi başkanı ve başbakan oldu.

Babrak Karmal "Halk" hizbini tasfiye etmek için bir dizi yönetim değişikliği yaptı. Sovyetler Birliği ile her alanda sıkı bir işbirliğine girişti. Sayıları gittikçe artan Sovyet askeri birliklerinin desteğiyle mücahitlerin direnişini kırmaya çalıştı. Karmal, halen (Ekim 1984) karışıklık içinde olan Afganistan'ın tek yöneticisi durumundadır.

• BAKINIZ: DAVUD HAN, TARAKİ, ZAHİR ŞAH.

KÁRMÁN, Theodore von
(1881-1963)

Macar asıllı ABD'li mühendis ve aerodinamik bilgini. Aerodinamik ve hidrodinamik alanındaki önemli kuramsal katkılarının yanı sıra, ABD'nin ilk uzay roketlerinin ve sesten hızlı uçaklarının geliştirilmesinde öncü olmuştur.

11 Mayıs 1881'de Budapeşte'de doğdu, 6 Mayıs 1963'te FAC'deki Aachen kentinde öldü. Babası Budapeşte Üniversitesi profesörlerindendi ve Eğitim Bakanlığı'nda görev alarak ülkesinde ortaöğretimin yeniden düzenlenmesine katkıda bulunmuştu. 1898'de, babasının önerisiyle kurulan bu örnek liselerden birini bitiren Kármán, 1902'de Budapeşte'deki Yanoş Krallık Politeknik Okulu'ndan (bugün Budapeşte Teknik Üniversitesi) yüksek mühendislik diplomasını aldı. Aynı kurumda üç yıl kadar öğretim görevlisi olarak çalıştıktan sonra, *1906'da Macar* Bilimler Akademisi'nden iki yıllık bir lisansüstü öğrenim bursu kazanarak Almanya'ya, Göttingen Üniversitesi'ne gitti. 1908'de doktora derecesini alıp, ertesi yıl aynı üniversitede, akışkanlar mekaniğinin ve aerodinamiğin öncülerinden Ludwig Prandtl'ın asistanı olarak çalışmaya başladı. Üç yıl sonra, bursunun karşılığı olarak Çekoslovakya'nın Slovakya bölgesindeki bir madencilik okulunda öğretmenliğe atanan Kármán, araştırma ve laboratuvar olanakları olmayan bu küçük kurumdan kısa süre içinde ayrılıp Göttingen'e döndü ve 1912'de Aachen'daki Technische Hochschule'nin profesörlük önerisini kabul etti. I.Dünya Savaşı'ndan sonra Aachen'daki öğretim görevini sürdürürken, Yahudi asıllı olan ve Naziler'in Almanya'da giderek güçlenmesi üzerine bu ülkede kalmasının doğru olmayacağını düşünen Kármán, 1929'da Aachen'dan ayrılarak ABD'ye gitti ve Pasadena'daki Caltech'e (California Institute of Technology) bağlı Guggenheim Aeronotik Laboratuvarı'nın yöneticiliğini üstlendi. 1936'da ABD uyruğuna geçen Kármán'ın katkılarıyla Caltech dünyanın en ileri havacılık araştırma merkezlerinden biri olduğu gibi, havacılık mühendisliğini bilimsel, özellikle matematiksel temellere dayalı bir öğretim dalı haline getiren Kármán'ın dersleri dünyanın birçok ülkesinden araştırmacıları Pasadena'ya çekmeye başladı. Kármán, öğretim görevinin, kuramsal ve uygulamalı araştırmalarının yanı sıra Amerikan Hava Kuvvetleri'nin ve uçuş teknolojisine yönelik birçok sanayi kuruluşunun danışmanlığını üstlenerek, ABD'de roket araştırmalarının, havacılık ve uzay teknolojisinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim, 1942'de, ABD'nin ilk sıvı ve katı yakıtlı roket motorlarını üreten Aerojet General Corporation'ın ve Caltech'e bağlı Jet İtiş Tekniği Laboratuvarı'nın kuruluşunu örgütleyen Kármán'dır. NATO'nun kuruluşundan sonra da, teknik gelişme için işbirliğinin gerekliliğine inanan Kármán, 1951'de, üye devletler arasındaki bilgi alışverişini ve savunma tekniklerinin geliştirilmesini sağlayacak NATO Aeronotik Araştırma ve Geliştirme

Grubu'nun kuruluşunu örgütleyerek, ölünceye değin başkanlığını yürüttü.

Birçok ülkedeki bilimsel kuruluşun onur üyeliğine seçilen, ABD'nin bilim ve liyakat madalyalarıyla, ayrıca Fransa'nın Légion d'honneur nişanıyla ödüllendirilen Kármán'ın adı, ölümünden sonra Ay'daki kraterlerden birine verilmiştir.

1911'de Göttingen Üniversitesi'nde, von Zeppelin'in Prandtl'a önerdiği bir proje üzerinde çalışırken, bir akış tankının içinde bulunan silindir biçimi cisimlerdeki titreşimlerin nedenini bulup matematiksel açıklamasını yapması Kármán'ın ilk önemli çalışmasıydı. Dik olarak akışa karşı duran silindirlerde gözlemlenen bu olgunun, silindirin akışa karşı olmayan yüzeyindeki girdaplanmadan (türbülans) doğduğunu açıklayan Kármán oldu. Girdaptan doğan burgaçlar (vorteks), düşük hızlarda silindirin çevresinden ayrılmazken, yüksek hızlarda sıvı ya da gaz halindeki akışkanın girdaplı hareketinde gelişigüzel bir girdap dağılımı görülür. Kármán, ara hız bölgesinde burgaçların, akışa paralel olarak silindirin önce bir yanından, sonra öbür yanından koparak akış boyunca ilerlediğini gördü; üstelik bu olgu en düzgün akışlarda bile ortaya çıkabiliyordu. Silindirin arkasında belirli aralıklarla dizilerek ilerleyen burgaçların bu görünümü sokak lambalarının yerleştirilmesini andırdığından, bu olguya "Karman burgaç sokağı" adı verilir. Olayın matematiksel çözümlemesini de yapan Kármán, burgaçların kopması arasındaki eşit zaman aralıklarını bulup, çapı *d* olan bir silindirin *V* hızındaki bir akışa karşı durması sırasında oluşan titreşimlerin 0,207 *V/d* Hertz'lik bir frekansla yinelendiğini hesapladı. Ayrıca, "burgaç sokağı"nın bozucu dış etkenlere karşı kararlı olduğunu göstererek, boru ve köprülerde rüzgârın etkisi gibi birçok doğal olayda frekansın hesaplarına uyduğunu kanıtladı.

"Kármán burgaç sokağı" olgusu

İlk kez 1908'de, Paris'te izlediği bir uçuş gösterisi sırasında havacılığa ilgi duyan Kármán, I.Dünya Savaşı yıllarında, Avusturya-Macaristan Hava Kuvvetleri adına pervane tasarımı, yakıt tanklarının ateşten korunması ve makineli tüfek ile pervane zamanlaması gibi problemler üzerinde çalışmış, ayrıca çifte pervanesi zıt yönde dönen bir gözlem helikopteri tasarlamıştı. Savaş sonrası Aachen'da sürdürdüğü çalışmalarının en önemli ürünü, yeni bir girdaplanma kuramı oldu. Bu matematiksel kuram da, aerodinamik ve hidrodinamik alanında önemli uygulama kolaylıkları doğurdu. Uçak ve roket yüzeylerinin havayla sürüklenme sorununa çözüm getirdiği gibi, borulardaki sıvı akışının daha iyi yorumlanmasını sağlayarak petrol sanayiinde ve başka hidrolik uygulamalarında, önemli gelişmelere yol açtı.

Caltech'te göreve başladıktan sonra gerek kendi çalışmaları, gerek yetiştirdiği öğrencilerle ABD'nin Güney California bölgesini havacılık ve uzay araştırmalarının merkezi durumuna getiren Kármán, özellikle II.Dünya Savaşı yıllarında askeri roket yapımına yönelik çalışmaların başlatılmasında etkili oldu. Savaştan sonra ABD'de uzay araştırmalarının yoğunlaşması üzerine, Guggenheim Aeronotik Laboratuvarı jet itiş tekniklerinin araştırıldığı çağdaş bir laboratuvara dönüşmüş, yakıt geliştirme ve uzaktan kumanda konuları ön plana çıkmıştı. Caltech'teki ilk araştırmalarını kanat ve pervane tasarımlarıyla rüzgâr tünelleri ve tepkili motorlar üzerinde yoğunlaştıran Kármán, roket araştırmalarına sıvı yakıtların ve kendinden soğutmalı motorların geliştirilmesiyle başladı. Bu çalışmalardan doğan ABD'nin ilk uzay roketi WAC-Corporal 1946'da fırlatıldı.

1939'da, Amerikan Hava Kuvvetleri'nin danışmanlığına getirildikten sonra, sesten hızlı uçakların yapımı için girişimlerine başlayan Kármán, bu hıza ulaşabilecek gövde tasarımları üzerindeki çalışmalarını yoğunlaştırarak, Bell X-I ve X-15 modellerinin yapımına yön verdi.

Sesten hızlı uçaklar ve roketler üzerindeki çalışmaları

Çalışmalarını daha çok kuramsal aerodinamik alanında yoğunlaşturan Kármán, kamuoyunda Von Braun kadar tanınmamakla birlikte, katkılarıyla aerodinamiği çağdaş bir bilim düzeyine getirdiği gibi, uygulamalı çalışmalarıyla da uçuş teknolojisinin gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır.

- **YAPITLAR** (başlıca): *General Aerodynamic Theory* (J.M. Burgers ile birlikte), 2 cilt, 1924, ("Genel Aerodinamik Kuramı"); *Mathematical Methods in Engineering* (M.A.Biot ile birlikte),1940, (Mühendislikte Matematiksel Yöntemler); *Aerodynamics: Selected Topics in Light of Their Historical Development*, 1955, ("Aerodinamik: Tarihsel Gelişimin Işığında Seçilmiş Konular"); *From Low-speed Aerodynamics to Astronautics*, 1961, ("Düşük Hızlı Aerodinamikten Astronotiğe").

- **BAKINIZ:** W.Von BRAUN, PRANDTL, TELLER, von ZEPPELIN.

KARMEN, Roman
(1906-1978)

SSCB'li kameraman ve belgesel film yapımcısı. 20. yy'ın en önemli siyasal olaylarını görüntülemiştir.

Odessa'da doğdu, 1978'de öldü. Bir süre dergi fotoğrafçısı olarak çalıştı. Rusya'nın en önemli sinema okullarından biri olan VGİK'den (Vsesoyuznyi Gosudarstvenyi İnstitut Kinematografii-Moskova Devlet Sinema Teknik Okulu) kameraman olarak mezun olduktan sonra haber filmleri çekmeye başladı. 1936'da belgesel bir haber filmi yapmak üzere İspanya'ya gitti. Bir yıl süreyle burada kalarak Madrid'deki direniş hareketini belgeledi. 1938'de Çin'e gitti. Çin-Japon Savaşı sırasında belgesel film çalışmaları yaptı. 1939'da SSCB'ye döndü. II.Dünya Savaşı'nda 1941'de cepheye gitti. Leningrad kuşatmasını filme çekti. 1942'de tamamlanan *Razgrom nemetskih voysk pod Moskvoy* ("Alman Ordularının Moskova Yakınlarındaki Yenilgisi") adlı filmin başkameramanlığını yaptı. Leningrad kuşatmasıyla ilgili görüntülerin büyük bir bölümünü 1965'te yapılan *Velikaya oteçestvennaya* ("Büyük Kurtuluş Savaşı")adlı filmde kullandı. II.Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da Nürnberg Mahkemeleri'yle ilgili görüntüler saptadı. Son filmleri Hindistan, Küba ve İspanya üzerine belgesellerdir.

Karmen, çağın önemli siyasal olaylarını kamerasıyla izlemiş, sonradan birçok başka filmcinin yararlanacağı belgesel bir malzeme oluşturmuştur. Kamera

kullanımında sineramaya benzer bir teknik geliştirerek görüntüye derinlik sağlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Razgrom nemetskih voysk pod Moskvoy*, 1942, ("Alman Ordularının Moskova Yakınlarındaki Yenilgisi"); *Sud narodi*, 1947, ("Halkın Yargısı"); *Şiroka strana moya*, 1958, ("Uçsuz Bucaksız Ülkemiz"); *Velikaya oteçestvennaya*, 1965, ("Büyük Kurtuluş Savaşı").

Karneades

KARNEADES
(İÖ 214-129)

Tanrı ve çelişkiler

Kyreneli filozof. Yeni Akademi'nin kurucusudur. Kuşkuculuk'u yeni bir yorumla geliştirerek son sınırına vardırmıştır.

Kuzey Afrika'da, Kyrene kentinde doğdu, Atina'da öldü. Diogenes Laertius'a göre Epikomos'un, başka kaynaklara göre de Philokomos'un oğludur. Önce Zenon, Kleanthes, Khrysippos gibi Stoacılar'ın yazılarını okudu, sonra Platon ve Aristoteles'i inceledi, daha sonra Pyrrhon'un kurup Arkesilaos'un geliştirdiği Kuşkuculuk'u benimsedi. Felsefe alanında, Khrysippos'a karşı yazdığı eleştirilerle adını duyurdu. Etkili konuşmaları, düşüncelerinin açık ve seçikliği, savlarını kanıtlamadaki becerisi yüzünden büyük ilgi uyandırmış, saygınlık kazanmıştı. Elçi olarak gönderildiği Roma senatosunda, Atina'yı ağır vergilerden kurtarmak için yaptığı konuşma, Romalı yöneticileri etkilemiş, vergiyle ilgili yasa yürürlükten kaldırılmıştır. Karneades'ten yazılı yapıt kalmamıştır; düşünceleri, ondan sonra okulu yöneten öğrencilerinin derlemeleriyle saklanmıştır.

Doğruluğun ölçüsü

Karneades'in felsefesi Stoa öğretisine bir karşı çıkış niteliğindedir. Özellikle Stoa öğretisinin "doğruluğun ölçüsü" sorununa yönelttiği eleştiri, daha sonra felsefenin bütün konularını kapsar. Karneades'e göre, doğru ile yanlışı birbirinden ayırabilecek kesin bir ölçü bulma olanağı yoktur. İnsanın güvenilir ölçü dediği nesne ya duyu verilerine ya da us ilkelerine dayanır. Duyu verileri kişiden kişiye, durumdan duruma değiştiği gibi yanılgıların da kaynağıdır. Çünkü uzaktan ufak görünen bir nesnenin yanına varıldığında büyük, suya batırılan bir değneğin suda kırık, sudan çıkarıldığından doğru olduğu anlaşılır. Öte yandan çok üşümüş bir insana sıcak su ılık, sıcakta durduğunda ise çok sıcak gelir. İşte bu çelişik durumlar yüzünden duyulara güvenme, onlarda sağlanan algılardan kaynaklanan ölçülerin kesinliğine inanma olanağı yoktur. Us ilkelerine dayanan ölçüye gelince onun da güvenilir yanı yoktur. Çünkü usla yapılan ve güvenilir olduğu söylenen işlem tanıtlamadır. Tanıtlama, daha önceden onaylanan, doğruluğuna inanılan başka bir tanıtlamaya dayanır. Oysa o tanıtlamanın da tanıtlanması gerekir. Böylece tanıtlamayı tanıtlama ile sürdürme gereği doğar, bu da insanı kısır döngüye götürür.

Bilginin kökenleri

Doğruluğun ölçüsüne yönelik eleştiriden bilgi sorununa geçen Karneades'e göre insanın kesin bilgiye ulaşma olanağı yoktur. Çünkü bilginin kaynağı duyular olursa onların yanılgılara yol açtığı açıktır. Bilginin ustan kaynaklandığı ileri sürülürse usun işlemlerinde kesin geçerlik taşıyabilecek bir ölçünün bulunması gerekir. Oysa usun usavurma yoluyla sağladığı bilgiler de insanı kısır döngüden kurtaramaz. Bu nedenle bilginin kaynağı sorunu çözümsüz kalır ve kuşkuyu ortadan kaldıramaz. Kendisinden kuşku duyulan bir bilginin gerçekliği de söz konusu değildir. Kişi neyi bildiğini kesinlikle bilemediği gibi, neyi bilmediğini de bilemez.

Karneades, Tanrı konusunda da Stoa öğretisine karşı çıkar, böyle bir varlığın olamayacağını ileri sürer. Tanrı'ya yüklenen bütün nitelikler insanın buluşudur. Bunlar ya ustan, ya da duyulardan kaynaklanan izlenimlerden soyutlama yoluyla türetilmiş kavramlardır. Bunların gerçekliğini gösterebilecek bir kanıt yoktur. Tanrı iyiyse onun yönettiği, düzenlediği söylenen evrendeki kötülükler, uyumsuzluklar neyle açıklanabilir? Tanrı, insanları kayırır, korursa insanların çektikleri acılar, üzüntüler uğradıkları mutsuzluklar hangi ilkeye dayanılarak açıklanabilir? Bu sayısız çelişkiler, kuşkuya yol açan durumlar karşısında olgun, yetkin, iyi, yüce, doğru, bilge bir Tanrı'nın varlığına inanma söz konusu değildir.

Karneades kuşkuculuğunu ahlak sorunlarına da uygular. Bütün insanlar için geçerli olabilecek bir ahlak ilkesinin bulunamayacağını ileri sürer. Yazgıya, insan davranışlarıyla yıldızlar arasında bir bağlantının bulunduğunu ortaya atan görüşlere karşı çıkarak, bunların gelenekleşen, kanıtlama olanağı bulunmayan, birer çelişik yanılma olduğunu söyler.

• **KAYNAKLAR:** Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967; A.Schmekel, *Philosophie der mittleren Stoa*, 1923.

• **BAKINIZ:** KLEANTHES, KHRYSİPPOS, PLATON, PYRRHON.

KAROLY I
(1288-1342)

Macaristan kralı. Anjou hanedanını kurmuş, güçlü ve büyük bir devletin temellerini atmıştır.

Napoli'de doğdu, 16 Temmuz 1342'de Visegrad'da öldü. Asıl adı Carlo Roberto'dur. Anjou-Napolili Carobert adıyla da anılır. Macar Kralı V.Istvan'la ana tarafından akrabadır. Arpad hanedanından gelen son Macar Kralı III.Andras'ın 1301'de arkasında erkek varis bırakmadan ölmesi üterine taç giydi. Arpad hanedanıyla akrabalıkları olduğunu ileri sürerek Macar tahtı üzerinde hak iddia eden Bohemyalı II.Venceslas ve Aşağı Bavyera Dükü Otto'ya karşı verdiği taht mücadelesini kazanarak, 1308'de I.Karoly adıyla Macar kralı oldu. 1310'da Szekesfehervar'da ikinci kez taç giydi.

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun, Papalık'la imparatorlar arasındaki güç mücadelesi nedeniyle zayıf düştüğü, Bizans İmparatorluğu'nun ise gerilemeye başladığı bir dönemde tahta çıkan I.Karoly, bu durumdan yararlanarak sınırlarını genişletmeyi amaçladı. Ancak bunda başarılı olamadı. Dalmaçya kıyılarını Venedik'e, güneydoğudaki topraklarını ise Sırbistan'a ve Eflâk Voyvodalığı'na bırakmak zorunda kaldı. Polonya ile ittifak kurarak Kutsal Roma-Germen İmparatoru IV.Ludwig ile müttefiki Avusturyalı Albert üzerinde üstünlük sağlamaya çalıştı. 1339'da Polonya Kralı III. Kazimierz'le yaptığı bir antlaşmayla, oğlu I.Lajos'un, III. Kazimierz'in ölümünden sonra Polonya kralı olmasını güvence altına aldı.

I.Karoly, uzun yıllar süren bir mücadelenin sonunda kendisine karşı birleşen soyluların gücünü kırmayı ve onları kendisine bağımlı kılmayı başardı. Kendisine ve vasallarına ait topraklardan topladığı askerlerle orduyu genişletti ve yeniden örgütledi. Yeni kentlerin kurulmasını ve ticareti özendirdi. Doğrudan arazi ve emlak vergisi ilk kez onun iktidarı sırasında toplanmaya başladı. Ölümünden sonra yerine oğlu I.Lajos geçti.

• BAKINIZ: KAZİMİERZ III, LAJOS I.

KARPOV, Anatoli Evgeneviç
(1951)

SSCB'li satranççı. 1975'ten bu yana dünya satranç şampiyonudur.

23 Mayıs 1951'de Zlatoust'da doğdu. Satrancı 4 yaşında iken öğrendi ve 11 yaşında usta adayı derecesine kadar yükseldi. 1969'da uluslararası usta unvanını 1970'te de Dünya Gençler Birinciliği'ni kazanarak uluslararası büyük usta oldu. 1973'te Leningrad Adaylar Turnuvası'nda Polugayevski ve Spassky gibi büyük satranççıları rahatlıkla yenerek birinciliği kazandı ve ayrıca Korçnoy ile yaptığı maçı kazanarak dünya şampiyonu ile maç yapma hakkını elde etti. 24 Nisan 1975'te Robert Fischer'in unvanını korumayı red etmesi üzerine, maç yapmadan XII. dünya satranç şampiyonu oldu. Daha sonra Korçnoy ile önce 1978 yılında Bagio City'de yaptığı maçı 6 kazanç, 5 kayıp ve 21 berabere ile ve 1981'de Merano'da yaptığı maçı da 6 kazanç, 2 kayıp ve 10 berabere ile kazanarak dünya şampiyonluğu unvanını korudu. Ayrıca 1966 ile 1978 arasında katıldığı aşağıdaki uluslararası turnuvalarda birincilik ödülü kazandı: Trinec 1966, Groningen (Gençler) 1967, Dünya Gençler 1970, Madrid 1973, Ljubliana/Portoroz 1975, Milano 1975, Üsküp 1976, Amsterdam 1976, Moriles 1976, Bad Lauterberg 1977, Las Palmas 1977, Tillburg 1977. Ayrıca Moskova 1971, Hastings 1971/1972, San Antonio 1972, Leningrad 1973, Bugojno 1978 turnuvalarında birinciliği paylaştı. 1974 Nice Olimpiyatları'nda SSCB takımında oynadı ve birinci masada en yüksek puanı alarak altın madalya kazandı. Karpov'un oyun stili sakin ve kararlı olup Capablanca'nınkini andırmaktadır. Özellikle beyaz taşlarla oynarken zorlu bir rakiptir. Karpov aynı zamanda Leningrad Üniversitesi Ekonomi Fakültesi öğretim üyesidir.

KARRER, Paul
(1889-1971)

İsveçli organik kimyacı. Birçok doğal maddenin, özellikle A, B_2 ve E vitaminlerinin kimyasal yapısını çözümleyerek sentezini gerçekleştirmiştir.

21 Nisan 1889'da Moskova'da doğdu, 18 Haziran 1971'de Zürich'te öldü. Rusya'ya yerleşmiş olan ailesiyle birlikte üç yaşındayken İsviçre'ye göç eden Karrer, çocukluk ve öğrenim yıllarını geçirdiği bu ülkeden ölünceye değin ayrılmadı. 1908'de girdiği ve Alfred Werner'in öğrencisi olduğu Zürich Üniversitesi'nde kimya öğrenimini tamamlayarak, 1911'de doktora derecesini aldı. Bir yıl sonra Almanya'ya gidip, Frankfurt-am Main'da Ehrlich ile birlikte altı yıl kadar organik arsenik bileşikleri üzerinde çalıştı. 1918'de İsviçre'ye dönünce Zürich Üniversitesi'nde kimya profesörlüğüne atanan, ertesi yıl Kimya Enstitüsü'nün yöneticiliğini hocası Werner'den devralarak emekli oluncaya değin bu görevi sürdüren Karrer, başta vitaminler olmak üzere birçok doğal maddenin kimyasal yapısına ve sentezine ilişkin çalışmaları nedeniyle 1937 Nobel Kimya Ödülü'nü Haworth ile bölüştü.

Karrer, karbonhidratlar, alkaloitler, bitki pigmentleri, vitaminler ve koenzimler üzerindeki çalışmalarıyla birçok doğal maddenin kimyasal yapısını çözümlediği gibi, çeşitli vitaminlerin sentezini gerçekleştirerek organik sentez kimyasına büyük katkıda bulunmuştur. Karbonhidratlarla başlayıp alkaloitlerle sürdürdüğü ilk çalışmalarını 1930'lara doğru hidrokarbon yapısındaki bitki pigmentleri, özellikle karoten ve ksantofil gibi karotenoitler üzerinde yoğunlaştıran Karrer, havuç, patates, domates, yumurta sarısı

gibi birçok gıda maddesinin yanı sıra insan derisine de renk veren bu pigmentleri incelemeye başladı. 1930'da, yüzyıldır bilinmesine karşın kimyasal yapısı açıklanamamış olan α ve β karotenin kimyasal formülünü belirlemesi, A vitamininin senteziyle sonuçlanacak çok önemli bir adımdı. Gerçekten de, renkleri sarı, portakal rengi ve kırmızı arasında değişen karotenoitler ile A vitamini arasındaki yapısal benzerliği gözlemleyen Karrer, bir yıl sonra A vitamininin kimyasal yapısını çözümleyerek, bu vitaminin bir karoten molekülünün yarısına eşdeğer olduğunu gösterdi. Bu bulgu, karotenoitlerin birer provitamin olduğu ve canlıların vücudunda A vitaminine dönüştüğü anlamına geliyordu.

A vitamininin sentezini gerçekleştirdikten sonra B_2 ve E vitaminleri üzerinde çalışmaya başlayan Karrer, 1935'te bir riboflavin olan B_2 vitaminini, 1938'de de E vitamini olarak bilinen tokoferolü sentez yoluyla elde etmeyi başardı.

Karrer'in, vitaminlerin kimyasal yapısının belirlenmesine ve sentezlenmesine ilişkin bütün bu çalışmaları doğal maddeler kimyasına büyük katkıda bulunurken, bir yandan da vücuttaki vitamin metabolizmasının daha iyi anlaşılmasını sağlamış ve vitamin eksikliğinden ileri gelen çeşitli hastalıkların tedavisinde yeni ufuklar açmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Einführung in die Chemie der Polymeren Kohlenhydrate*, 1925, ("Polimer Karbonhidratlar Kimyasına Giriş"); *Lehrbuch der organischen Chemie*, 1930, ("Organik Kimya Ders Kitabı"); *Monographie über Carotinoide*, 1948, ("Karotenoitler Üstüne Monografi").

- BAKINIZ: P.EHRLICH, ELVEHJEM, HAWORTH, R.KUHN, SZENT-GYÖRGYİ, TSVETT, A.WERNER.

KARSAN, Âli
(1903)

Türk, ressam. Klasik üslupta portre, manzara ve natürmortlarıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini tamamladıktan sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girdi. Hikmet Onat ve İbrahim Çallı atölyelerine devam etti. Daha sonra Münih'e gitti ve ressam Hofmann'ın (1880-1966) atölyesinde çalıştı. 1923-1924 arasında Paris'te Académie Julian'de Albert Laurens'dan ders aldı, 1927'ye değin de École Supérieure des Beaux-Arts'a devam etti. Türkiye'ye döndükten sonra Kırşehir, İzmir ve İstanbul'da çeşitli okullarda uzun süre resim öğretmenliği yaptı. Halkevleri Genel Merkezi tarafından yurdun çeşitli yerlerine gönderilen ressamlardan biri olarak Bolu'da manzara çalışmaları yaptı.

Paris'ten Türkiye'ye döndüğü ilk yıllarda o dönemde geçerli yenilikçi akımlara bağlı kalarak "modern" bir çizgide resim yapmış, daha sonraysa, klasik anlayışın içten bir izleyicisi olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Üyesi bulunduğu Güzel Sanatlar Birliği'nin tüm sergilerine katılmıştır. Karsan'ın İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nden başka birçok resmi ve özel koleksiyonda yapıtları bulunmaktadır.

- YAPITLAR (başlıca): *Peysaj; Kendi Portresi; Kış*, İş Bankası Koleksiyonu; *Portre*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

KARSAVİNA, Tamara Platonovna
(1885-1978)

Rus asıllı İngiliz balerin. Rus balesinin önemli kişileriyle birlikte çalışmış, bir dönemin en beğenilen başdansçılarından biri olmuştur.

9 Mart 1885'te St.Petersburg'da (bugün Leningrad) doğdu, 26 Mayıs 1978'de İngiltere'de Beaconsfield'de öldü. Maryinski Tiyatrosu'nun dansçı ve eğitimcilerinden Platon Karsavin'in kızıdır. St.Petersburg'daki Çarlık Bale Okulu'nda eğitim gördü. İlk kez 1902'de Maryinski Tiyatrosu'nda sahnelenen *Javotte* adlı baledeki rolüyle dikkati çekti. 1909'da ünlü Rus bale emprezaryosu Diaghilev'in kurduğu Rus Baleleri topluluğuna katıldı. Rus balesine yeni yönelimler kazandıran koreograf Fokine'in hazırladığı balelerde, o dönemin en beğenilen dansçılarından Nijinski'yle birlikte dans etti. Topluluğun Avrupa'nın değişik kentlerinde verdiği gösterilerde sahneye çıktı. 1918'de bir İngiliz diplomatıyla evlenerek İngiltere'ye yerleşti. Bu tarihten sonra ara sıra, artık tümüyle Rusya'dan ayrılmış olan Diaghilev'in topluluğunda ve 1930-1931 arasında da Rambert Balesi'nde sahneye çıktı. Dansı bıraktıktan sonra da Kraliyet Dans Akademisi'nde yöneticilik yaptı, mim dersleri verdi.

Karsavina, iri gözleri, belirgin yüz çizgileriyle Fokine'nin balede oluşturmak istediği anlatımcı üslubun en iyi yorumcularından biri olmuştur. Dans ederken bedeninin tümünü kullanmakta ve her harekete bir anlatım kazandırmakta büyük bir ustalık sağlamıştır. Özellikle, Stravinski'nin müziği, Fokine'nin koreografisiyle gerçekleştirilen *Ateş Kuşu*'ndaki dansıyla Avrupa çapında başarı kazanmıştır. Ayrıca Kraliyet Dans Akademisi'nde yaptığı çalışmalarla İngiliz balesinin gelişiminde de etkili olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): **Rol Aldığı Baleler:** *Les sylphides*, 1908; müz. Chopin; *Kleopatra*, 1909, müz. Arensky; *Karnaval*, 1910, müz. Schumann; *Ateş Kuşu* 1910, müz. Stravinski; *Le Spectre de la rose*, 1911, müz. C.M.von Weber, ("Gülün Ruhu"); *Petruşka*, 1911, müz. Stravinski; *Dafni ile Khloe*, 1912, müz. Ravel; *Altın Horoz*, 1914, müz. Rimski-Korsakov; *Jeux*, 1913, müz. Debussy, ("Oyun"); *Pulcinella*, 1920, müz. Stravinski, **Kitap:** *Theatre Street*, 1930, ("Tiyatro Caddesi"); *Ballet Technique*, 1956, ("Bale Tekniği"); *Classical Ballet: The Flow of Movement*, 1962, ("Klasik Bale:Hareketin Akışı").

- BAKINIZ: FOKINE.

KARSH, Yousuf
(1908)

Kanadalı fotoğrafçı. 20. yy'ın en önemli portre fotoğrafçılarından biridir.

23 Aralık 1908'de Türkiye'de, Mardin'de doğdu. 1924'te Ermeni asıllı ailesi tarafından Kanada'da oturan dayısının yanına gönderildi. Fotoğrafa burada ilgi duydu ve dayısının fotoğraf stüdyosunda çalışmaya başladı. Boston'a giderek fotoğraf eğitimi gördü. 1932'de Kanada'ya geri döndü ve Ottawa'da kendi fotoğraf stüdyosunu açtı. 1947'de Kanada uyruğuna geçti. Portre fotoğrafçısı olarak ününü ilk kez 1941'de çektiği Churchill fotoğraflarıyla kazandı. İngiliz kral ailesi üyelerinin, ünlü İngiliz ve Amerikalılar'ın fotoğraflarını çekti. Ottawa'dan sonra New York'ta da bir stüdyo açtı. İngiltere'deki Royal Photographic Society ve Photographic Society of America'nın üyesi oldu, çeşitli madalya ve ödüller kazandı.

Karsh'ın portreciliği, kişinin iç yapısını çözmeye ve aktarmaya yönelik bir çabanın ürünüdür. Fotoğrafını çekeceği kişide ilgilendiği, kendi deyimiyle "ruh ve düşünce yapısıdır". Bu ruh ve düşünce yapısının düzeyi ne denli yüksek olursa, onun konuya ilgisi de o ölçüde artmaktadır. Fotoğrafladığı önemli bilim, sanat ve devlet adamlarının yaşamları ve düşünce dünyaları üstüne şaşırtıcı ipuçları veren çarpıcı güzellikte portreler yaratmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Fotoğraf Albümü:** *Faces of Destiny*, 1947, ("Yazgının Yüzleri"); *Portraits of Greatness*, 1959, ("Büyüklerin Portreleri"); *Faces of Our Times*, 1971, ("Zamanımızın Yüzleri").

Yousuf Karsh - Joan Miró (1965)

KARUME, Abeid Amani
(1905-1972)

Tanzanyalı devlet adamı. 1964-1972 arasında Tanzanya devlet başkanı yardımcısı olarak görev yapmıştır.

Zengibar'da (Zanzibar) Mwera'da doğdu, 7 Nisan 1972'de Darü's-Selâm'da öldü. Düzenli bir öğrenim görmeyen Karume, 1920'den başlayarak yük gemilerinde çalışmaya başladı. İngiliz Denizciler Sendikası üyesi oldu. 1938'den sonra deniz taşımacılığı işiyle ilgilendi. 1954'te belediye meclisi üyesi olarak siyasal yaşama atıldı. Daha sonra siyah göçmen işçilerin sorunlarıyla ilgilenen Zengibar Afrika Derneği'nin başkanı oldu. 1957'de bu dernek Şirazi Derneği ile birleşerek İngiliz yanlısı Afro-Şirazi Partisi'ni oluşturduktan sonra partinin başına geçti.

1890'dan beri İngiltere'nin himayesinde bulunan Zengibar Aralık 1963'te İngiliz Uluslar Topluluğu içinde bağımsızlığına kavuştu. O dönemde Zengibar'da Arap azınlığın çıkarlarını temsil eden sultanlık yönetimi egemendi. Araplar ülkedeki büyük toprakları ellerinde bulunduruyordu. Muhalefetteki Afro-Şirazi Partisi'yse ülkedeki Afrikalılar'ca destekleniyordu. Ocak 1964'te kanlı bir çarpışma sonucu Karume'nin başkanlığındaki Afro-Şirazi Partisi iktidarı ele geçirdi. Sultanlık yönetimi ortadan kaldırılarak Cumhuriyet ilan edildi. Karume, Zengibar ve Pemba adalarından oluşan Zengibar Halk Cumhuriyeti'nin devlet başkanı oldu. Mart 1964'te ülkedeki topraklar millileştirildi. Nisan 1964'te Zengibar ile Tanganika'nın birleşmesiyle, Ekim 1964'te Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti kuruldu. J.K.Nyerere devlet başkanı, Karume de devlet başkanı yardımcısı oldu.

Yeni devletin tek bir ulusal meclisi olmasına karşın, Zengibar iç sorunları konusunda özerkliğe sahipti. Karume Zengibar'daki Afro-Şirazi Partisi'nin de başkanı idi. Ülkede ayrıca bir Devrimci Konsey bulunmaktaydı. Karume 1972'de saldırı sonucu öldürüldü. Saldırıda iki Devrimci Konsey üyesi de yaralandı.

• BAKINIZ: KAWAWA, NYERERE.

KARVAS, Peter
(1920)

Çekoslovak oyun yazarı. II. Dünya Savaşı sonrası yazdığı oyunlarla savaşın gerçekliklerini dile getirmiştir.

Banská Bystrica'da doğdu. Meslek yaşamına II.Dünya Savaşı sırasında radyo için metinler yazarak başladı. Ulusal direnişe katıldı. 1945'te Çekoslavakya'nın özgürlüğüne kavuşmasından sonra üniversiteye girdi, bir yandan da ülkesinde sosyalizmin yerleşmesi için çaba gösterdi. 1947'de Bratislava J.A.Komanski Üniversitesi'nin Felsefe Bölümü'nü bitirdi. Çek Ulu-

sal Tiyatrosu'nun Radyo Yayınları Bölümü'nde edebi yönetmen olarak çalıştı. 1951'den sonra Bratislava'da hükümetin Kültür Bürosu'nun Tiyatro Bölümü yöneticiliğini üstlendi. Aynı zamanda *Kulturny Zivot* (Kültürel Yaşam) adlı derginin yazı işleri müdürlüğünü ve Çek Yazarlar Federasyonu'nun sekreterliğini de yürütüyordu. 1960'larda Bratislava Görsel Sanatlar Akademisi'nde ders verdi.

Karvas ilk oyunlarında, evrensel sorunları yansıtmak için meseller kullanmış, daha sonraki oyunlarında ise gerçekçi bir anlatımı yeğlemiştir. En başarılı yapıtlarında bu iki anlayışı ustalıkla birleştirmiştir. *Polnocná omsa*'da ("Geceyarısı Ayini") II.Dünya Savaşı'nda yürütülen Çek direnişi sırasındaki kahramanlıkları överken, çağdaş Slovak tarihinde burjuvazisinin oynadığı rolü sergiler. Taşlama türünden bir oyun olan *Velká parochná*'da ise ("Büyük Peruk") kellerle saçlılar arasındaki bir çatışmanın geri planında bencil bireylerin ya da ufak grupların çıkarlarının tüm toplumun istekleriymiş gibi gösterildiği düzenleri eleştirir. Tiyatronun toplumun kültürel oluşumunda etkin bir rolü olması gerektiğine inanarak sahneyi bir siyasal alan olarak görmüştür. Oyunlarında direniş, savaş, toplama kampları ve savaş sonrası toplumunun sorunları gibi kendi yaşamının gerçeklerini ele almıştır. Siyasal gerçeklikleri incelerken aydın insanı oyunlarının kahramanı olarak kullanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Meteor*, 1945; *Névrat do zivota*, 1946, ("Hayata Dönüş"); *Basta*, 1948, ("Kale"); *Srdce plné radosti*, 1953, ("Hoşnutlukla Dolu Bir Yürek"); *Pacient stotrinást*, 1959, ("113 Numaralı Hasta"); *Polnocná omsa*, 1959, ("Geceyarısı Toplantısı"); *Antigona a ti druhi*, 1962, ("Antigone ve Öbürleri"); *Hanibal pred bránami*, 1947, ("Kapıların Önündeki Hannibal"); *Vel'ká parochná*, 1964, ("Büyük Peruk").

KASAVUBU, Joseph
(1910-1969)

Kongolu (Zaire) devlet adamı. Belçika'ya karşı verilen bağımsızlık savaşında önemli rol oynamıştır.

Aşağı Kongo bölgesinde Tshela'da doğdu, 24 Mart 1969'da aynı bölgedeki Boma'da öldü. Öğrenimine Kongo'daki Katolik misyonerler okulunda başladı. 1939'a değin temel olarak dinsel bir eğitim gördü.

1940'ta bir misyonerler okulunda başladığı öğretmenlik görevinden 1942'de ayrıldı. Bundan sonra Belçika sömürge yönetiminde çalışmaya başladı. Burada Kongolular'a açık en yüksek görev olan başkâtipliğe dek yükseldi.

Kasavubu'nun gerçek anlamda siyasi yaşama karışması Jean Bolikango'nun desteğiyle oldu. Bolikango, Kasavubu'nun bir üniversite derneği olan UNISCO'da yazman olarak işe başlamasını sağladı. 1954'te Aşağı Kongo'daki Bantu halkının, yani Bakongo'nun en tanınmış toplumsal derneklerinden birisi olan ABAKO'nun (Alliance des Ba-Kongo-Bakongolar İttifakı) başkanlığına getirildi. Belçika sömürge hükümetince siyasi derneklere ve çalışmalara izin verilmemesine karşın Kasavubu ABAKO'yu bir tür parti durumuna dönüştürdü. Bu dönemde yoğunlaşan milliyetçi akımların bir sonucu olarak 1956'da Belçika sömürge yönetimi Kongo'yu kademeli olarak bağımsızlığa götürecek bir anayasayı kabul etti.

Aralık 1957'de ilk kez belediye seçimleri yapıldı. İyi örgütlenmiş olan ABAKO, başkent Leopodville' de (Kinşasa) büyük bir zafer kazanırken Kasavubu da Dendale belediye başkanı seçildi. Ocak 1960'ta Brüksel'de Kongolular'la Belçikalılar arasında yapılan yuvarlak masa toplantısına katılan Kasavubu, ülkenin bağımsızlığını kazanmasında önemli bir rol oynadı. Böylece 1884'te Berlin Konferansı'yla Belçika Kralı II. Leopold'un kişisel egemenliğine bırakılmış olan Kongo, bağımsızlığına kavuşmuş oldu.

Aynı yıl yapılan ilk ulusal seçimlerde Kasavubu' nun ABAKO'su Patrice Lumumba'nın önderliğindeki MNC'yi (Mouvement National Congolais-Kongo Ulusal Hareketi) yenilgiye uğratmasına karşın tek başına iktidar olamadı. Sonunda iki önder ortaklaşa bir yönetimde anlaştılar. Böylelikle Lumumba başbakan, Kasavubu'da cumhurbaşkanı oldu. Ancak bir kaç hafta gibi kısa bir süre içinde aralarında anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Sorunların başında Kongo'nun Birleşmiş Milletler ile olan ilişkileri ve zengin maden yataklarına sahip Katanga'nın, bu bölgede güçlü olan Moiz Çombe başkanlığında bağımsızlığını ilan etmesi geliyordu. Bir bunalım sürecinin yaşanmaya başlandığı bu dönemde Kasavubu, çareyi ordu ile işbirliği yapmakta buldu ve askeri birliklerin komutanı albay Joseph Mobutu'yla birlikte 5 Eylül 1960'ta Patrice Lumumba'yı görevden uzaklaştırdı. Onun yerine Cyrille Adoula başkanlığında yeni bir sivil hükümetin işe başlamasını sağladı. Ama Lumumba'nın Katanga' daki kuşkulu ölümü birçok Afrika devletinin Kasavubu'ya cephe almasına neden oldu.

1961-1964 arasında iktidarda kalan Kasavubu giderek güçlenen Çombe karşısında zor duruma düştü. Mobutu 1965 Kasım'ında bu kez Kasavubu'ya karşı bir darbe gerçekleştirerek tüm sivil politikacıları görevden uzaklaştırdı ve ülke yönetimini ele geçirdi. Ama daha sonra yeniden Kasavubu'yla barışma yoluna giderek ona senatoda bir onur sandalyesi verdi. Daha sonra Boma'daki çiftliğine çekilen Kasavubu orada öldü.

• BAKINIZ: ÇOMBE, LUMUMBA, MOBUTU.

KASIM, Abdülkerim
(1914-1963)

Iraklı devlet adamı. 1958'de askeri bir darbeyle krallığa son vermiştir.

Bağdat'ta doğdu, 9 Şubat 1963'te aynı yerde öldü. Askeri eğitim gören Kasım, 1939'da Irak ordusunda görev aldı. 1941'de Musul savunmasında İngilizler'e karşı savaştı. 1948'de Arap-İsrail Savaşı'nda komutanlık yaptı. 1957'de İngiliz ve batı yanlısı Irak monarşisine karşı orduda gelişen muhalefetin

kurduğu Hür Subaylar adlı hareketin önderliğini üstlendi. 14 Temmuz 1958'de askeri bir darbeyle krallığı yıktı. Kral II. Faysal'ın öldürülmesi ve cumhuriyetin kurulmasıyla sonuçlanan bu darbeden sonra iktidarı eline aldı.

Önceliği Irak'ta düzenin sağlanmasına veren Kasım, Arap birliği yandaşı olmasına karşın Mısır ve Suriye'nin birleşik bir Arap devleti kurma çalışmalarına katılmadı. 1959'da Arap birliği düşüncesinin önderi Nasır yanlıları Musul'da ayaklandılar. Ordunun büyük bölümünün Kasım'a bağlı kalması ile ayaklanma bastırıldı. Kasım giderek kendisini destekleyen siyasi gruplara karşı da sert bir tutum izlemeye başladı. 1960'ta iktidarını sarsabilecek her türlü siyasi hareketi kısıtladı. 1961'deki Kürt ayaklanmasını bastıramayan Kasım yönetimi ordudaki desteğini de yitirdi. 9 Şubat 1963'te Nasır yanlısı Abdülselam Arif önderliğindeki askeri bir darbe ile devrildi ve öldürüldü.

KASSNER, Rudolf
(1873-1959)

Alman filozof ve deneme yazarı. Santayana'nın düşünme yöntemine dayanarak, insanı açıklamak için yeni bir öğreti geliştirmeye çalışmıştır.

11 Eylül 1873'te Pawlowitz'de (Maehren) doğdu, 1 Nisan 1959'da orada öldü. Doğduğu kentte ortaöğrenimini bitirdikten sonra, değişik üniversitelerde, felsefe, tanrıbilim ve ruhbilim okudu.

Santayana'nın "düşünme insan yaşamının somutlaşan eylemlerinden biridir" görüşünden yola çıkarak, insanı dışa vuran davranışlarıyla açıklamaya çalıştı. İnsanla ilgili sorunlara bu anlayışla yaklaşan Kassner'a göre insanın gerçeği, yaşadığı ortamdaki davranışlarına yansır. Bu nedenle insanı anlamak için davranışlarını incelemek gerekir. Onun *physiognomie* adını verdiği araştırma yöntemi insanı, dışa vuran davranış ve eylemlerinin bütünlüğü içinde, bir "görünüş varlığı" olarak anlar. İnsandan yola çıkarak onun çevresini, evreni açıklama olanağının bulunduğunu ileri süren bu yöntem hayvanlarla ilgili sorunların çözümünde de kullanılır.

Kassner, düşüncelerini sergilediği *Grundlage der Physiognomik* ("Davranışlarla İlgili Bilimin Temeli") adlı yapıtında bütün insan sorunlarına yeni bir çözüm aramanın gereğini savunur. Daha sonra bu yöntemi sanat ürünlerinin açıklanmasında da uygular.

- YAPITLAR (başlıca): *Die Mystik, Die Künstler und das Leben*, 1900, ("Gizemsel, Sanatçılar ve Yaşam"); *Grundlage der Physiognomik*, 1921, ("Davranışlarla İlgili Bilimin Temeli"); *Das physiognomische Weltbild*, 1930, ("Davranışlar Bakımından Evrenin Görünümü"); *Von der Einbildungskraft*, 1936, ("Tasarım Yetisi Üstüne"); *Der Gottmensch*, 1938, ("Tanrı İnsan"); *Sören Kierkegaard*, 1949, ("Sören Kierkegaard").

- BAKINIZ: SANTAYANA.

KASTLER, Alfred
(1902)

Fransız, fizikçi. Geliştirdiği "optik pompalama" yöntemiyle, laser ve maser yapımını olanaklı kılmıştır.

3 Mayıs 1902'de o zamanlar Almanya'nın sınırları içinde bulunan Alsace bölgesinin Guebwiller kentinde doğdu. Ortaöğreniminin ardından Paris'e giderek École Normale Supérieure'de fizik eğitimi gördü. 1926-1931 arasında Rhine bölgesinin taşra kentleri olan Mulhouse, Colmar ve Bordeaux'daki liselerde öğretmenlik yaptıktan sonra 1931'de Bordeaux Üniversitesi Fen Fakültesi'ne asistan olarak atandı. 1936-1938 arasında da Clermont-Ferrand Üniversitesi'nde öğretim görevliliğinde bulundu. 1938'de profesörlüğe yükseltildi ve Bordeaux'ya dönerek buradaki Fen Fakültesi'nde ders vermeye başladı. 1941'de École Normale Supérieure'de fizik profesörlüğüne getirildi. 1968'e değin sürdürdüğü bu görevinin yanı sıra, Paris Üniversitesi'nde ve kısa bir süre için Belçika'daki Louvain Üniversitesi'nde de dersler veren, 1958-1972 arasında Centre National de la Recerche Scientifique'in yönetim kurulunda çalışan ve bu kuruma bağlı Atom Saati Laboratuvarı'nı yöneten Kastler, 1966'da Nobel Fizik Ödülü'nü kazanmıştır.

Kastler atom fiziği alanındaki çalışmalarını özellikle radyofrekans ince yapı ve aşırı ince yapı ölçümleri üzerinde yoğunlaştırdı. Manyetik rezonans ve ışınlama yöntemleri yardımıyla belirlenebilen bu yapılar, optik tayf ölçümünde gözlenemezler. Kastler, bu iki yöntemi birleştirerek geliştirdiği "optik pompalama" ile atomları bir enerji düzeyinden başka bir üst enerji düzeyine çıkartarak bu sorunu çözmüştür.

Herhangi bir sistemde düzensiz olarak dağılmış atomların kendi manyetik alanları vardır. Sisteme optik pompalama uygulandığında, tekil manyetik enerji düzeyleri yeniden düzenlenir ve atomlar tek bir manyetik alan doğuracak biçimde yönelim kazanırlar. Böylece, sistemin toplam enerjisi artarken kuvantum durumları değişen atomların, ince yapı ve radyofrekans tayfının yanı sıra, elektron ya da çekirdek polarizasyonlarının kesitlerinin ve salınım güçlerinin ölçülebilmesi de olanaklılık kazanır.

Öte yandan, optik pompalama sırasında elektronlar ışıktaki fotonları emerek enerjilerini artırırlar. Daha sonra madde kendi değerlilik kuşağına, ya da alt enerji düzeyine dönerken, bu fazla enerjiyi tek bir dalga boyunda ve aynı fazda elektro manyetik dalgalar biçiminde açığa çıkartır. Görülebilen ışık frekansındaki ışınımlara laser, daha küçük dalga boyundaki ışınımlara da maser denir.

Kastler, çalışmalarıyla atom yapısı incelemelerine yeni veriler sağlamış ve laser ile maserin geliştirilmesini olanaklı kılmıştır.

- BAKINIZ: BASOV, BOLTZMANN, PROHOROV, TOWNES.

KÂŞGARLI MAHMUD
(11.yy)

Türk, dilci ve bilgin. *Divânü Lûgati't-Türk* adlı ansiklopedik sözlüğün yazarıdır.

11.yy'ın ikinci yarısında yaşadı. Yaşamı üstüne, *Divânü Lûgati't-Türk*'de kendi verdiklerinin dışında kesin ve ayrıntılı bilgi yoktur. Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Barsganlı olan babası Kâşgar'a göçmüş, Mahmud da burada doğmuştur. Büyük bir olasılıkla Karahanlılar ailesinin çevresindeki Türk soylularındandı. Kâşgar'da bilim ve kültür yaşamının canlı olduğu bir dönemde yetişti. Medrese öğrenimi gördü. Büyük Selçuklu Hükümdarı Melikşah'ın karısı Terken Hatun'un korumasında birçok Kâşgarlı bilim adamının Irak'a geldiği yıllarda o da Bağdat'a göçtü. O sırada birçok Türk kentini gezip gördü. Türkler'in çeşitli gelenek ve göreneklerini öğrendi.

Kâşgarlı Mahmud, Arapça ve Farsça'yı iyi bilen, Türkçe'nin Hakaniye, Oğuz, Kıpçak, Argu, Çigil, Kençek ve Uygur ağızlarını konuşan bir bilgindi. Günümüze kalan tek yapıtı *DivânüLûgati't-Türk* adlı sözlüğüdür. Kendisinin verdiği bilgilere göre bu kitabı 25 Ocak 1072'de yazmaya başlamış, dört düzeltmeden sonra 10 Şubat 1074'te bitirmiştir. 1076-1077 arasında ise son biçimine getirerek Abbasi Halifesi el-Muktedi'ye sunmuştur.

Divânü Lûgati't-Türk Araplar'a Türkçe'yi öğretmek ve Türkçe'nin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu kanıtlamak amacıyla yazılmıştır. Madde başı olan sözcükler ve örnekleri Türkçe, açıklamalar ise Arapça'dır. Alfabetik sırayla yedi bin beş yüz kadar sözcüğü kapsar. Türk lehçelerinin ses bilgisi (fonetik), biçim bilimi (morfoloji) ve sözdizimi (sentaks) üzerine geniş bilgi içerir. Sözlükteki başlıca edebi lehçeler Kâşgar ve dolaylarında kullanılan Hakaniye Türkçesi ve Oğuz Türkçesi'dir.

Divânü Lûgati't-Türk yalnızca bir sözlük değil, Türk tarihi, coğrafyası, mitolojisi, atasözleri, folkloru, halk edebiyatı ve müziği üzerine, kısacası eski Türk kültürüne ilişkin zengin bilgiler içeren ansiklopedik bir yapıttır. İslamiyet öncesi Türk edebiyatını tanıtması açısından da özel bir önemi vardır. Ayrıca, özellikle Doğu Türkistan ile Maveraünnehir bölgesinde yaşayan Türk boylarının toplumsal yaşamları, gelenek ve görenekleri, oturdukları coğrafi bölgeler ve yayılışları üzerine de bilgi verir. Kâşgarlı Mahmud'un kitaba eklediği, Türkler'in yerleştikleri bölgeler ile komşu ülkeleri gösteren harita ise, ilk Türk dünya haritası olarak kabul edilir.

Divânü Lûgati't-Türk eski Türk ve Arap bilim dünyasında bilinmekle birlikte sonradan unutulmuştur. Bugün kitabın elde bulunan 1266 tarihli tek yazma nüshası (İstanbul Fatih Millet Kütüphanesi Ali Emiri Kitapları Arapça No. 4189) Sâve'li Muhammed bin Ebubekr'e aittir. Yapıt 1915-1917 arasında İstanbul'da Arap harfleriyle üç cilt olarak basılmıştır. Birkaç Türkçe çevirisi yapılmakla birlikte ilk kez Besim Atalay çevirisi, tıpkıbasım ve dizin ile birlikte yayımlanmıştır. Yapıt gerek Türk, gerek Avrupalı, özellikle de Alman ve Macar bilginlerce incelenmiş, Kâşgarlı Mahmud ilk büyük Türk dilcisi olarak değerlendirilmiştir.

Kâşgarlı Mahmud'un *Cevâhirü'n-Nahv fi Lûgati-t-Türk* adlı bir kitabı daha olduğu bilinmekle birlikte bu yapıt bulunamamıştır. *Divânü Lûgati't-Türk*'den edinilen bilgilere göre Kâşgarlı'nın bu kitapta Türkçe dilbilgisi kurallarını incelediği bilinmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): *Divânü Lûgati't-Türk*, (ö.s.), 3 cilt, 1915-1917, *(Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, 5 cilt, Besim Atalay (çev.), 1939-1943).

• KAYNAKLAR: A.Caferoğlu, *Kaşgarlı Mahmud*, 1970; D.Çiçekli, *Kaşgarlı Mahmut*, 1970; M.Ş.Ülkütaşır, *Kâşgarlı Mahmut*, 1962,

KÂŞÎ
(15.yy.)

İranlı matematik ve astronomi bilgini. Orta Çağ'ın en önemli bilim adamlarından biridir.

Buhara bölgesindeki Kâş (bugün Şehr-i Sebz) kentinde doğdu, kimi tarihçilere göre 1429'da, kimilerine göre de 1436 ya da 1437'de Semerkant'ta öldü. Kısaca Kâşî diye anılan Gıyaseddin Cemşid b.Mesud b.Mahmud el-Tabib el-Kâşî'nin yaşamına ilişkin bilgiler oldukça kısıtlı ve çelişkilidir. *Zic-i Hakanî* adlı yapıtının önsözünde verdiği özyaşamıyla ilgili bilgilerden, Kâş kentinde öğrenim gördüğü, uzun süre çeşitli kentlerde yoksulluk içinde yaşamını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Kimi tarihçilerin, 1416'da tamamladığı bir yapıtını Karakoyunlu Sultanı İskender'e adamış olmasına dayanarak bir süre bu sultanın hizmetinde çalıştığını öne sürdükleri Kâşî'nin, Semerkant'ta 1417'de bir medresenin, dört yıl sonra da bir gözlemevinin kuruluşunu başlatan Timur hanedanı üyelerinden Uluğ Bey'in çevresine topladığı bilim adamlarından biri olduğu, 1420'lerin başlarında o çağın en önemli bilim odaklarından biri durumuna gelen Semerkant'ta bulunduğu, daha sonra medresesinin ve gözlemevinin yöneticiliğini yaptığı bilinmektedir.

Kâşî, bilimsel verimliliğinin doruk noktasını yaşadığı Semerkant'ta bir yandan medrese ve gözlemevini yönetir ve ders verirken, bir yandan da matematik ve astronomi alanında önemli yapıtlar vermiş, zamanının en gelişmiş astronomi cetvelleri olan *Zic-i Uluğ Bey*'in hazırlanmasına, ölümünden sonra yerini alacak olan Kadızade Rumî ile birlikte büyük katkılarda bulunmuştur. Kendisi de değerli bir bilgin olan Uluğ Bey'in Semerkant'ta bir araya gelmelerini sağladığı altmış dolayındaki bilgin arasından sivrilmeyi başaran Kâşî, gerek kullandığı yöntemler, gerek vardığı sonuçlarla batılı çağdaşlarından birkaç yüzyıl ileride olduğunu kanıtlamıştır.

Kâşî'nin en tanınmış yapıtı olan *Miftahü'l-Hesab* ("Hesap Anahtarı"), içeriğinin zenginliği, aritmetik ve

cebirsel yöntemlerinin çeşitliliği ve anlatımının açıklığıyla Orta Çağ'da yazılan bilimsel kitapların en başarılıları arasında yer alır. Beş bölümden oluşan *Miftahü'l-Hesab*'ın ilk bölümünde tamsayılar aritmetiği, tamsayıların *n*'inci dereceden köklerinin bulunmasına ilişkin yöntemler tanıtılmıştır. Bu yöntemlerden biri de, ikiterimlilerin tamsayı kuvvetlerinin açılımına eşit olan anlatımdan yararlanmaktır. Bugün "binom açılımı" olarak tanınan bu anlatımda yer alan katsayıların bulunmasını sağlayan ve doğuda Kâşî'den önce de bilinen toplama kuralının Avrupa'da geliştirilmesi yaklaşık yüzyıl sonraya rastlar.

Aynı kitabın ikinci ve üçüncü bölümleri ondalık kesirlerin dizgesel biçimde tanıtılmasına, dördüncü bölümü düzlemsel biçimlerin ve cisimlerin ölçümleriyle ilgili bilgilere, son bölümü ise denklem çözümlerine ayrılmıştır. Altmış beş denklemin çözümünü içeren son bölümde dördüncü dereceden denklemlerin pozitif köklerini bulmakta, uygun iki koniğin arakesitlerinin koordinatlarından yararlanılmıştır.

Kâşî bilimsel yetkinliği açısından en başarılı yapıtlarından olan *Risâle fi Muhitü'l-Daire*'de ("Dairenin Çevresi Üzerine İnceleme") π sayısının astronomi hesaplarının gerektirdiği duyarlılıkla hesaplanması için kendisinin geliştirdiği ve daha önce ancak virgülden sonraki altı basamağı hesaplanabilen bu sayının değerini on yedinci basamağına kadar doğru olarak hesaplama olanağı sağlayan bir yönteme yer vermiştir. *Risâle fi İstihracı Ceybi Derecetin Vâhide* ("Bir Derecenin Sinüsünün Hesaplanması Üzerine İnceleme") adlı yapıtında da *1* derecelik yayın sinüsünü özgün bir yaklaşım yöntemi yardımıyla on sekiz ondalık basamağı doğru olacak biçimde hesaplayan Kâşî'nin astronomi alanındaki yalnızca üçü incelenmiş olan yapıtlarından *Zic-i Hakani*, Sadreddin el-Tusi'nin *Zic-i İlhani*'si üzerinde gerekli düzeltmeleri yapmak amacıyla yazılmıştır. Güneş, Ay ve gezegenlerin devinimlerinin, bu devinimlerin saptanmasına ilişkin yöntemlerin ve çeşitli takvimlerin tanıtıldığı bu kitapta sinüs ve tanjant çizelgelerine, yerküre üzerindeki noktaların tutulum koordinatlarının ekvatoral koordinatlara dönüştürülmesine yarayan cetvellere ve 516 noktanın coğrafi, 84 sabit yıldızın astronomi koordinatına da yer verilmiştir.

Kâşî'nin yapıtlarında Avrupa'da ancak birkaç yüzyıl sonra geliştirilebilecek hesap yöntemlerinin kullanılması, Orta Çağ'da doğulu bilim adamlarının batılı çağdaşlarına oranla birkaç yüzyıl ileride olduklarının ne denli sağlam bir göstergesiyse, Uluğ Bey'in Kâşî'den "bilginlerin kıvancı" olarak söz etmesi de bu bilim adamının büyüklüğünü o denli kesinlikle sergilemektedir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Miftahü'l-Hesab*, ("Hesap Anahtarı"), *er-Risâletü'l-Kemaliyye*, ("Olgunluk Risalesi"), *Süllemü's-Sema* ("Gök merdiveni"); *er-Risâletü'l- Muhitiyye fi İstihracı Muhiti'l-Daire*, ("Dairenin Çevresinin Bulunması Üzerine İnceleme") *Zic-i hakani der Tekmile-i Zic-i İlhani*, (İlhani Zayiçesi'ni Tamamlayan Hakani Zayiçesi"); *Risale fi İstihracı Ceybi Derecetin Vâhide* ("Bir Derecenin Sinüsünün Hesaplanması Üzerine İnceleme").

- **KAYNAKLAR:** A.S. Ünver, *Bursalı Kadızade Rumi ve Devrinin Diğer Bilimcileri*, 1970.

- **BAKINIZ:** ALİ KUŞÇU, KADIZADE RUMÎ, ULUĞ BEY.

KATAYAMA SEN
(1860-1933)

Japon işçi önderi. Ülkesinde sosyalist hareketin güçlenmesine önemli katkıda bulunmuştur.

8 Ocak 1860'ta Okayama bölgesinde doğdu, 5 Kasım 1933'te Moskova'da öldü. Asıl adı Sugataro Yabuki'dir. Okayama ve Tokyo'da Konfüçyüs klasiklerini öğrendi. 1884'te ABD'ye gitti. Hopkins Akademisi, Maryville College, Grinnell College, Andover İlahiyat Fakültesi ve Yale İlahiyat Okulu'nda öğrenim gören Katayama, 1896'da Japonya'ya döndü.

Japonya'nın Meiji döneminde (1867-1912) giriştiği sanayileşme hamlesi, ülkede işçi hareketinin ve sosyalist görüşlerin güçlenmesine yol açmıştı. Hıristiyan öğretisinden etkilenen Katayama ülkedeki ilk çağdaş yardım evinin kurulmasına katkıda bulundu. Daha sonra işçi hareketiyle ilişki kurarak *Roda Sekai* adlı ülkenin ilk işçi gazetesini çıkardı. İşçi birliklerini örgütledi. 1898'de Sosyalizmi Araştırma Derneği'nin, 1901'de Sosyal Demokrat Parti'nin kurulmasında etkin oldu. Ancak bu parti hükümet tarafından kısa bir süre sonra kapatıldı.

1903'te ABD'ye gitti. 1904'te II.Enternasyonal'ın Amsterdam'da toplanan VI. Kongresi'ne katıldı. Rusya-Japonya savaşına karşı çıktı. 1907'de Japonya'ya geri dönen Katayama, işçi hareketi içindeki çalışmalarını sürdürdü. 1911-1912 yıllarında Tokyo'daki tramvay işçilerinin grevine yardımcı oldu. Bu nedenle 9 ay hapis cezasına çarptırıldı. 1914'te polis baskısı nedeniyle ABD'ye gitmek zorunda kaldı. ABD sosyalist hareketiyle ilişki kurdu ve oradaki Japon işçileri örgütledi. 1921'de Meksika'ya, oradan da SSCB'ye gitti. 1922'de III.Enternasyonal'in (Komintern) Yürütme Komitesi'ne üye seçildi. Yaşamının geri kalan bölümünü Komintern içindeki çalışmalarına verdi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Labor Movement in Japan*, 1918, ("Japonya'da İşçi Hareketi").

- **BAKINIZ:** MEİJI TENNO.

KATAYAMA TETSU
(1887-1978)

Japon devlet adamı. 1947-1948 yıllarında başbakanlık yapmış, Japonya'nın ilk ve son sosyalist başbakanı olmasıyla tanınmıştır.

28 Temmuz 1887'de Vakayama'da doğdu, 30 Mayıs 1978'de Tokyo'da öldü. Varlıklı bir Hıristiyan ailenin oğluydu. Tokyo Kraliyet Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1912'de öğrenimini tamamladıktan sonra Tokyo Kadın Koleji'nde öğretmenlik yapmaya başladı. Vaseda Üniversitesi profesörlerinden Isoo Abe'nin görüşlerinden etkilenerek sosyaliz-

mi benimsedi. Abe ile birlikte 1926'da Sosyal Demokrat Parti'yi, 1931'de Toplumsal Kitle Partisi'ni kurdu.

1938'de meclise seçilen Katayama, Mançurya'nın işgaline ve Çin'le savaşın sürdürülmesine karşı çıktı. 1940'ta hükümetin kararıyla, diğer sosyalistlerle birlikte siyasi yaşamdan uzaklaştırıldı. Kasım 1945'te kurulan Japon Sosyalist Partisi adlı sosyal demokrat nitelikli partinin önce genel sekreteri, Şubat 1947'de de başkanı oldu.

Japon Sosyalist Partisi, Nisan 1947 seçimlerinde en fazla oyu alan parti olmasına karşın mecliste çoğunluğu sağlayamadı. İmparatorun ve müttefik kuvvetler komutanı general MacArthur'un onayı alındıktan sonra Katayama hükümeti kurmakla görevlendirildi. Kendisinden partinin radikal kanadından hiç kimseye hükümette görev vermemesi yolunda bir güvence istendi. Mayıs 1947'de bir koalisyon hükümeti kuran Katayama, Japonya'nın ilk sosyalist ve Hıristiyan başbakanı oldu.

Hükümet programında fiyat artışlarının önlenmesi, kömür madenlerinin devletleştirilmesi, gıda maddeleri yokluklarının giderilmesi konularına öncelik tanınacağı açıklandı. Bazı hükümet üyelerinin karşı çıkmalarına karşın kömür madenlerinin üç yıl süreyle devlet tarafından işletilmesini öngören yasa tasarısı mecliste kabul edildi. Haziran 1947'de yayımlanan bir hükümet raporunda düşük üretimden sendikaların sorumlu tutulması, Katayama hükümetinin sendikaların desteğini yitirmesine yol açtı. Ekim 1947'de başlayan grevler ve protesto gösterileri, fiyat artışları ve iktisadi sorunlar nedeniyle giderek yaygınlaştı. Katayama, Mart 1948'de başbakanlıktan istifa etti.

KATAYEV, Valentin
(1897)

SSCB'li romancı, oyun yazarı ve gazeteci. Özellikle kendi romanlarından uyarladığı oyunlarla başarı kazanmıştır.

Valentin Petroviç Katayev 28 Ocak 1897'de Odessa'da doğdu. Çok erken yaşta şiir yazmaya başladı. 1910-1913 arasında Odessa gazetelerinde otuzdan çok şiiri çıktı. İlk öyküleri ise 1912'de yayımlandı. Bir yıl sonra çoğunluğu gazetecilerden oluşan bir edebiyat kulübüne katıldı. I.Dünya Savaşı çıkınca, 1915'te, henüz öğrenimini bitirmemişken orduya katıldı. Romanya cephesinde savaşırken iki kez yaralandı. Devrim'i yazılarıyla destekledi. 1922'de Moskova'ya gitti. 1928'de Moskova Sanat Tiyatrosu için oyun yazmaya başladı. *Kvadratura kruga* ("Daireyi Kareleştirme") adını taşıyan oyunu burada sahnelendi. 1936'da, 1905 Devrimi sırasında Odessa'da iki çocuğun başından geçenleri anlattığı ünlü romanı *Beleet parus odinoky*'i ("Yalnız Beyaz Bir Yelken") yazdı. II.Dünya Savaşı sırasında *Pravda* ve *Krasnaya Zvezda* gazetelerinin savaş muhabiri oldu.

Kısa romanları katı edebiyat kalıplarını gevşetmeye yönelik çabasının ürünleri sayılır. İlk ününü romanlarıyla kazanmasına karşın, usta bir oyun yazarı olarak da tanınır. Taşlama türünden komedileri de vardır. Oyunlarının bir çoğunu romanlarından uyarlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Vyderzhal*, 1920, ("Katlanılan"); *Rastraçiki*, 1928, ("Hırsızlar"); *Kvadratura kruga*, 1928, ("Daireyi Kareleştirme"); *Vremya, uperyod!*, 1932, ("Zaman İleri!"); *Beleet parus odinoky*, 1937, ("Yalnız Beyaz Bir Yelken"); *Şel soldat s fronta*, 1937, ("Cephedeki Asker"); *Domik*, 1940, ("Küçük Ev"); *Den otdikha*, 1946, ("İzin Günü"); *Za vlast Sovetov*, 1951, ("Sovyetlerin Gücü İçin").

KATERİNA I
(1684-1727)

Rusya çariçesi. Rusya'nın ilk kadın yöneticisidir.

Litvanya'da Marienburg'da (bugün Polonya'da Malbork) doğdu, 17 Mayıs 1727'de St. Petersburg'da (bugün Leningrad) öldü. Asıl adı Marta Skowranska'dır. Çamaşırcı bir kadının kızıdır. Annesi tarafından bir papazın yanına hizmetçi olarak verildi. 1702'de, Marienburg'u İsveçliler'den alan Ruslar tarafından tutsak edildi. Rus mareşal Şeremetiev ile yaşamaya başladı. Daha sonra Şeremetiev tarafından Rus Çarı I.Petro'nun yakın arkadaşı olan prens Menşikov'a satıldı. I.Petro ile tanıştıktan sonra onunla yaşamaya başladı. 1703'te Ortodoks mezhebine girerek Katerina (Yekaterina) Alekseyevna adıyla yeniden vaftiz edildi.

Kendisini hiç yanından ayırmayan çarla birlikte, 1711'de Osmanlılar'a karşı yapılan Prut seferine katıldı. Bir söylentiye göre, Osmanlı ordusunun komutanı Baltacı Mehmed Paşa ile görüşerek, üstün durumdaki Osmanlılar'ın Rusya ile barış yapmalarını sağladı. Şubat 1712'de, karısından boşanmış olan I.Petro'yla resmen evlendi. 18 Mayıs 1724'te, Moskova'da, çariçe olarak taç giydi.

I.Petro'nun 8 Şubat 1725'te ölmesi üzerine, prens Menşikov saray muhafızlarının desteğini alarak, Romanov hanedanından olmamasına karşın Katerina'nın I.Petro'nun torunu Pyotr Alekseyeviç'in naibesi olarak tahta çıkmasını sağladı. Aynı yıl St. Petersburg Bilimler Akademisi'ni kuran Katerina, Menşikov'la birlikte 1726'da büyük yetkilerle donanmış altı kişilik bir özel yüksek konsey kurarak soylulardan oluşan senatonun yetkilerini ve etkinliğini azaltmaya çalıştı. I.Katerina'nın 1727'de ölmesi üzerine tahta II. Pyotr adıyla Pyotr Alekseyeviç geçti.

• **BAKINIZ:** PETRO I.

Katerina II

KATERİNA II
(1729-1796)

Rusya çariçesi. Ülkesini büyük bir imparatorluğa dönüştürmek için çalışmış, dışta yayılmacı, içte baskıcı bir siyaset izlemiştir.

2 Mayıs 1729'da Almanya'da Szczecin'de (Stettin) (bugün Polonya'da) doğdu, 17 Kasım 1796'da St. Petersburg'da (bugün Leningrad) öldü. Anhalt-Zerbst Prensi Christian August'un kızıdır. Asıl adı Sophie Friederike Auguste'dir. Protestan dini, tarih, Fransızca, Almanca, dans ve müzik konularında eğitildi. 15 yaşındayken, Rus Çariçesi Yelizaveta'nın yeğeni ve tahtın varisi grandük Pyotr ile evlenmek üzere Rusya'ya gönderildi. Temmuz 1744'te Ortodoks mezhebine girdi ve Katerine (Yekaterina) Alekseyevna adını aldı. 21 Ağustos 1745'te Pyotr ile evlenerek grandüşes oldu.

Çariçe Yelizaveta'nın (1709-1762) 5 Ocak 1762'de ölmesi üzerine, kocası III.Pyotr adıyla tahta çıktı. Alman hayranı olan III.Pyotr'un Prusya yanlısı bir dış politika izlemesi ve Ortodoksluk'a karşı Protestanlık'ı savunur bir tutum takınması, kısa sürede soylular arasında büyük bir hoşnutsuzluk yarattı. Bu durumdan yararlanan Katerina, gözdelerinden saray muhafızı Gregori Orlov ve kardeşinin yardımıyla, 9 Temmuz 1762'de "Ortodoksluk'u savunmak ve Rusya'yı korumak için" yönetime el koyduğunu açıkladı. Aynı gün St.Petersburg'da II. Katerina adıyla tahta çıktı. Hiçbir direniş göstermeyen III.Pyotr, ertesi gün tahttan çekildi ve kısa bir süre sonra da öldürüldü.

II.Katerina Rusya'yı büyük ve güçlü bir imparatorluk durumuna getirmenin maliye, yönetim ve eğitim alanlarında köklü reformlar yapmaktan geçtiğini düşünüyordu. 1762'de, Çariçe Yelizaveta döneminde bütünüyle boşalmış olan hazinenin gelirlerini artırmak amacıyla, Rusya'daki toprakların ve serflerin üçte birine sahip olan kilisenin topraklarını ve serflerini devlet mülkiyetine geçirdi. Bu uygulamasıyla aynı zamanda kilisenin gücüne önemli bir darbe indirmiş oldu.

İlk yılları

İktidara geçiş biçiminin meşruluğu tartışmalı olduğundan yönetiminin ilk yıllarında konumunu sağlamlaştırmaya yönelik uygulamalara ağırlık verdi. Bu durumun gerektirdiği barış ortamını sağlamak üzere Prusya, Avusturya ve Fransa ile ittifak politikası izledi. 1764'te gözdelerinden Stanislaw Poniatowski'yi Polonya kralı yaparak Rusya'nın Polonya'daki çıkarlarını ve geleceğini güvence altına aldı. 1767'de, serfler dışında kalan tüm toplumsal kesimlerin temsilcilerinin katıldığı bir meclis toplayan II.Katerina, yürürlükteki yasaların günün koşullarına uyarlanmasını ve yeni bir hukuk sistemi kurulmasını istedi. Ancak, soylular, tüccarlar ve köylüler arasındaki çelişkiler ve rekabet nedeniyle çalışamayan meclis, 1768 sonunda dağıtıldı.

Bu sırada Stanislaw Poniatowski'nin nüfusun çoğunluğunu oluşturan Katolikler'e karşı izlediği baskıcı politikalar Polonya'da bir ayaklanmanın başlamasına neden oldu. Ayaklanmacıların Osmanlı Devleti'nden yardım istemeleri üzerine III.Mustafa, Ekim 1768'de Rusya'ya savaş açtı. Rus ordusu kısa bir süre içinde üstünlüğü sağlayarak Romanya'yı işgal etti. İngilizler'in de yardımını alan Rus filosu 1770'te Çeşme'de Osmanlı donanmasını yendi. Osmanlı birliklerinin birbirini izleyen yenilgilerinden yararlanan II.Katerina, 1772'de Beyaz Rusya'yı işgal ederek Polonya'daki topraklarını genişletti. Öte yandan, 1774'te Osmanlılar'la yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Karadeniz'in kuzey kıyıları Rusya topraklarına eklendi ve Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığı tanındı. Bu antlaşmayla büyük devletler arasına katılan Rusya, ticaret gemilerini Boğazlar'dan serbestçe geçirme hakkını elde ederken, II.Katerina da Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Ortodokslar'ın koruyucusu oldu.

Pugaçov ayaklanması

Aynı dönemde, Eylül 1773'te Yemelyan Pugaçov adlı bir Don Kazağı, serfliğin, vergilerin ve zorunlu askerliğin kaldırılması gibi istemlerle bir ayaklanma başlattı. Yaşam koşulları giderek kötüleşen serflerin ve Urallar bölgesindeki fabrikalarda çalışan işçilerin de katılmalarıyla giderek genişleyen Pugaçov Ayaklanması, Ocak 1775'te sert bir biçimde bastırıldı. Taşradaki yönetim birimlerini güçlendirecek önlemlere yönelen II.Katerina, 1775'te her eyalette, soylu bir mareşalin başkanlık ettiği ve üyelerinin çoğunluğunu soyluların oluşturduğu meclisler kurdurdu. 1783'te Ukraynalı özgür köylülerin de serf durumuna getirilmeleriyle Rusya'daki özgür köylü sayısı yok denecek kadar azaldı.

II.Katerina'nın Rusya'yı büyük bir devlet yapma planının başlıca öğeleri Boğazlar'ı ele geçirmek ve sıcak denizlere inebilmekti. Bu amacına ulaşabilmek için desteğine ve onayına gerek duyduğu Avusturya'yla anlaştıktan sonra, Temmuz 1783'te Kırım Hanlığı'nı işgal etti. Osmanlı İmparatoru I.Abdülhamid'in 1787'de Rusya'ya açtığı savaş Rusya'nın başarısıyla sonuçlandı. Ocak 1792'de imzalanan Yaş Antlaşması'yla Rusya Karadeniz kıyılarında büyük toprak kazançlarının yanı sıra, Kırım Hanlığı'nın iltihakını da Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdi. Öte yandan 1793

ve 1795'teki işgaller sonucu Rusya, Polonya'daki topraklarını önemli ölçüde genişletti. II.Katerina, vasiyetnamesini oğlu ve varisi Pavel aleyhine, torunu Aleksandr lehine düzeltemeden öldü.

Tarihçiliği

II.Katerina 1789 Fransız Devrimi öncesinde, Voltaire, Diderot, d'Alembert gibi Ansiklopediciler'le yakın ilişkiler kurmuş ve Aydınlanma Dönemi'yle birlikte sanat, bilim ve felsefe alanlarında gelişen yeni düşüncelerden etkilenmiştir. Ülkedeki okul sayısını artırmış, birçok matbaa kurdurmuş, bilimsel çalışmaları özendirmiş, St. Petersburg'u çağın en güzel başkentlerinden biri durumuna getirmiştir. Ticaret üzerindeki sınırlamaları kaldırmış, nüfusu az olan bölgelere yerleşmeyi özendirmiştir. Avusturya imparatoru II.Joseph ve Prusya Kralı II.Friedrich'le birlikte, Aydınlanma Despotu olarak adlandırılan yöneticiler arasında yer alan II.Katerina Pugaçov Ayaklanması ve 1789 Fransız Devrimi'nden sonra, yönetimini giderek daha baskıcı ve otoriter hale getirmiş, serfliğin yol açtığı sefaleti reformlarla azaltmayı önerenleri bile ağır biçimde cezalandırmıştır. Öldükten sonra, arkasında öncekinden çok daha büyük ve güçlü bir ülke, ancak çok daha baskıcı bir yönetim bırakmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Mémoires de Cathérine II*, (ö.s), D.Maroger (der.), 1953.

• KAYNAKLAR: I.Grey, *Catherine the Great: Autocrat and Empress of All Russia*, 1962; J.Haslip, *Catherine the Great*, 1977; Z.Oldenburg, *Catherine the Great*, 1965.

Coğrafyacılığı

• BAKINIZ: ABDÜLHAMİD I, FRIEDRICH II [Büyük], JOSEPH II, MUSTAFA III, PAVEL I, PUGAÇOV.

KÂTİB ÇELEBİ
(1609-1657)

Osmanlı, bilgin. Tarih, coğrafya ve bibliyografya alanında önemli yapıtlar vermiş, medrese düşüncesini eleştirmiştir.

Şubat 1609'da İstanbul'da doğdu, 6 Ekim 1657'de aynı yerde öldü. Asıl adı Mustafa'dır. Doğu'da Hacı Halife, Batı'da ise Hacı Kalfa adıyla da tanınır. Babası Abdullah Enderun'da yetişmiş, silahdarlık göreviyle saraydan ayrılmıştı. 14 yaşına kadar özel eğitim gören Kâtib Çelebi, 1623'te Anadolu Muhasebesi Kalemi'ne girdi. IV.Murad döneminde (1624-1640) girişilen Doğu seferlerine kâtib olarak katıldı. 1635'te İstanbul'a dönerek kendisini tümüyle okuyup yazmaya verdi. Dönemin ünlü bilginlerinin derslerine katılarak medrese öğrenimindeki eksikliklerini giderdi. Tarihten tıbba, coğrafyadan astronomiye kadar geniş bir ilgi alanı olan Kâtib Çelebi'nin aynı zamanda zengin bir kitaplığı da vardı. 1645'te sırası geldiği halde yükselemediği için kalemdeki görevinden ayrıldı. Ancak 1648'de *Takvimü't-Tevarih* adlı yapıtı dolayısıyla şeyhülislam Abdürrahîm Efendi aracılığıyla kalemde ikinci halifeliğe getirildi. Bundan sonra da öğrenme ve öğretme yolundaki çabalarını sürdüren Kâtib Çelebi peşpeşe yapıtlar vermeye başladı. Telif ve çeviri olarak yirmiyi aşkın kitap yazdı. En önemlileri tarih, coğrafya ve bibliyografya alanındadır. Ayrıca dönemin medreselerinin din bilimleri ve pozitif bilimler alanındaki durumunu sergilediği ve eleştirdiği yapıtlarıyla da tanındı.

Tarih alanındaki yapıtlarının ilki 1642'de tamamladığı *Arapça Fezleke*'dir. (*Fezleketi Akvâlü'l-Ahyâr fi İlmi't-Tarih ve'l-Ahbar*). Dört bölümden oluşan kitapta tarihin anlamı, konusu ve yararı anlatıldıktan sonra bu alandaki temel yapıtların bir bibliyografyası verilmiş, ardından da klasik İslam tarihçiliğine uygun olarak dünyanın yaratılışından 1639'a dek kurulan devletler ve meydana gelen önemli olaylar kısaca sıralanmıştır. *Arapça Fezleke*'nin devamı niteliğindeki *Türkçe Fezleke* 1591-1654 arasındaki olayları anlatan bir Osmanlı tarihidir. Olayların kronolojik sıralamasının ardından her yılın sonunda o yıl içerisinde ölen devlet adamları ve bilginlerin yaşamöykülerinden ve yapıtlarından da kısaca söz eder. *Takvimü't-Tevarih* ise, Adem Peygamber'den 1648'e kadar geçen tarihsel olayların bir kronolojisidir.

En tanınmış yapıtlarından olan *Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar*'da kuruluş döneminden 1656'ya kadar Osmanlı denizciliğinin bir tarihçesi yanında Osmanlı donanmasının, tersane ve bahriye örgütünün işleyişini anlatır, kaptan-ı deryaların yaşamöykülerini verir. Sonunda da son zamanlarda denizlerde uğranılan başarısızlıkları giderme yolundaki öğütlerini sıralar.

Coğrafi yapıtlarının en önemlisi olan *Cihannüma* Osmanlı coğrafyacılığında yeni bir çığır açmıştır. Kâtib Çelebi *Cihannüma*'yı iki kez yazmıştır. 1648'de yazmaya başladığı ilki klasik İslam coğrafyası temelindeydi. Bu yapıtını henüz bitirmemişken eline geçen Gerardus Mercator'un *Atlas*'ını Mehmed İhlasî adlı bir Fransız dönmesinin yardımıyla Latince'den Türkçe'ye çevirterek yeni bilgiler edindi ve 1654'te *Cihannüma*'yı ikinci kez yazmaya girişti. Ardından yine Mercator'un *Atlas Minor*'unu elde etti. Bunların yanı sıra Batılı coğrafyacılardan Ortelius, Cluverius ve Lorenz'in yapıtlarından da yararlandı. Doğal olarak eski Arap, İran ve Osmanlı coğrafyacıların yapıtlarını da kullandı. İkinci *Cihannüma*, dünyanın yuvarlak olduğunu da kanıtlamaya çalışan fiziki coğrafya ağırlıklı bir giriş bölümünden sonra Kristof Kolomb ve Macellan'ın keşif gezilerinden söz eder. Ardından Japonya'dan başlayarak Asya ülkelerini tanıtır. Bunların tarihleri, yönetim biçimleri, ekonomileri, inançları konusunda bilgiler verir. Bu arada İslam coğrafyacılarının bilgi yanlışlarını gösterir, bunların harita kullanmamaktan ileri geldiğini açıklar. Bu ikinci *Cihannüma*'da anlatılan son yer Van'dır. Birinci *Cihannüma* ise Osmanlı Avrupa'sı ve Anadolu ile İspanya ve Kuzey Afrika'yı kapsamaktadır. Her iki biçiminde de ek olarak birçok harita vardır.

Cihannüma, özünde tüm İslam ve Hıristiyan coğrafyacılığının da temeli olan Batlamyus (Ptolemaios) kuramına dayanmakla birlikte, o güne dek hemen hemen hiç yararlanılmayan Batı kaynaklarını Osmanlı coğrafyacılığına tanıtması bakımından büyük önem taşır.

Kâtib Çelebi'nin Batı'da tanınan en ünlü yapıtı *Keşfü'z-Zünun an Esamii'l-Kütübi ve'l-Fünun*'dur. Arapça bir bibliyografya sözlüğü olan yapıtta 14.500 kitap ve risalenin adı ve yazarı verilir. İslam dünyasın-

da da genel kabul gören Aristoteles'in bilim tasnifine göre ve alfabetik olarak düzenlenmiş olan yapıt, yirmi yılda tamamlanmıştır.

Kâtib Çelebi'nin tarih felsefesini ve toplum görüşünü açıklaması bakımından önemli olan yapıtı *Düsturü'l-Amel li-Islahi'l-Halel*'dir. Kısa kısa dört bölümden oluşan bu küçük risalede İbn Haldun'un etkisi açıkça görülür. Toplumların da canlılar gibi doğup, gelişip, öldüğü görüşünü yineleyen Kâtib Çelebi, bu dönemlerin uzunluğunun ya da kısalığının toplumlara ve kişilere göre değiştiğini de ekler. Risalede Osmanlı toplumunun ömrünün uzaması için de reaya, asker ve hazine konularında alınması gerekli önlemleri sıralar, öğütler verir.

Daha çok dinsel konuları tartıştığı yapıtlarının en önemlilerinden olan *İlhamü'l-Mukaddes fi Feyzi'l-Akdes*'de kuzey ülkelerinde namaz ve oruç zamanlarının belirlenmesi, dünyada güneşin hem doğduğu hem de battığı bir yerin var olup olmadığı ve her ne yana yönelinirse Mekke'den başka kıble olabilecek bir yer olmadığını tartışır. Arapça olan bu yapıtında yanıtlamaya çalıştığı bu soruları daha önce şeyhülislama ve bilginlere sorduğunu, ama doyurucu bir karşılık alamadığını da belirtir.

Son yapıtı olan *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ahakk*'da da dönemin din bilginlerinin tartıştıkları çeşitli konular hakkında düşüncelerini açıklar. Pozitif bilimlerin gerekliliğini ve bunların ortaya koyduklarının dinsel bilgilerle çatıştığını açıklayarak söze başladığı yapıtında düşünce ve kanaat farklılıklarının insanlık tarihi kadar eski olduğunu da söyler. Bunun doğal karşılanması gerektiğini ve karşıt düşüncelere hoşgörüyle bakılmasını öğütler. Din bilginlerinin kendi aralarındaki şiddetli tartışmalarının temelsizliğini ve zararlarını vurgular. Yapıtın sonunda kendi özyaşamöyküsüne yer verir.

Kâtib Çelebi, hem önemli yapıtlar vermiş hem de medresenin egemenliğindeki düşünce dünyasının dışında görüşler ileri sürmüş bir bilgindir. Gerçi ne Kopernik'i tanıyabilmiş, ne Bacon'ın bilim tasnifini kabullenmiştir ama, Batı kaynaklarının önemine dikkati çekmesi Latince öğrenmeye çalışması, bu dilden yapıtlar çevirmesi, Doğu kaynaklarına eleştirel bir gözle bakması bile dönemine göre çok ileri adımlardır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar*, (ö.s.), 1729, (yeni harflerle, 1973); *Cihannüma*, (ö.s.), 1732; *Takvimü't-Teravih*, (ö.s.), 1733; *Düsturü'l-Amel li-İslahi'l-Halel*, (ö.s.), 1863, (yeni harflerle, 1982); *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ahakk*, (ö.s.), 1864, (yeni harflerle, 1972); *Türkçe Fezleke*, (ö.s.), 2 cilt, 1869-1870; *Keşfü'z-Zünun an Esamii'l-Kütübi ve'l-Fünun*, (ö.s.), Ş.Yaltkaya ve R.Bilge (yay.), 2 cilt, 1941-1943; *İlhamü'l-Mukaddes fi Feyzi'l-Akdes*, (ö.s.), M.Hamidullah (yay.), *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, IV, (3-4), 1971.

• **KAYNAKLAR:** A.Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 1970; O.Ş.Gökyay, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, 1968; Türk Tarih Kurumu, *Kâtip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında Incelemeler*, 1957.

• **BAKINIZ:** MERCATOR.

KATKOV, Mihail Nikiforoviç
(1818-1887)

Rus, gazeteci. Çar II. Aleksandr ve III. Aleksandr'ın izledikleri politikaları etkilemeye çalışmıştır.

13 Kasım 1818'de Moskova'da doğdu, 1 Ağustos 1887'de Moskova yakınında Znamenskoye'de öldü. 1838'de Moskova Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Königsberg Üniversitesi'nde, 1840-1841 yıllarında da Berlin Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1845-1850 arasında Moskova Üniversitesi'nde felsefe asistanı olarak görev yaptı. 1851'de *Moskovskiye Vedomosti*'nin (Moskova Gazetesi) genel yayın yönetmeni oldu. 1856'da *Russky Vestnik* (Rus Ulağı) adlı dergiyi kurdu. Bu dergide, İngiltere'nin siyasal kurumlarını öven, çar II. Aleksandr'ın yaptığı reformları destekleyen makaleleri yayımlandı. 1860'tan başlayarak muhafazakâr görüşlere yakınlaşan Katkov, 1863'te yeniden *Moskovskiye Vedomosti*'nin başına geçti. Yaşamının sonuna değin, sahibi olduğu bu gazetenin başyazarlığını yaptı.

Önemi ve değeri

Katkov başyazılarında Rusya'daki siyasi karışıklıkların sorumlusu olarak gördüğü radikal Rus aydınlarını sert bir biçimde eleştirdi. 1863 Polonya Ayaklanması'na karşı çıkarak ayaklanmanın bastırılması için alınan sert baskı önlemlerini destekledi. Panslavcı ve saldırgan bir dış politikadan yana oldu. 1881'de III. Aleksandr'ın çar olmasından sonra onun danışmanı oldu ve uyguladığı baskıcı politikaları destekledi.

Katkov'un siyasal sorunlara derinlemesine bir yaklaşımı içermeyen yazıları yaşadığı dönemin siyasal ortamına bağlı olarak sürekli değişiklikler gösterdi. Uzun yıllar Rusya ile Almanya arasında sıkı bir işbirliğinin kurulmasını savunmasına karşın, yaşamının son döneminde, çarı, Fransa ile Rusya'yı yakınlaştıracak, Almanya'ya karşı bir dış politika izlenmesi için ikna etmeye çalıştı. Aynı dönemde serbest ticaret yanlısı görüşlerinin yerini korumacı görüşler aldı. Önceleri yerel yönetim meclislerinin kurulmasını savunan Katkov, daha sonra, özelikle III. Aleksandr döneminde, bu meclisleri eleştirdi ve soyluların bu meclislerdeki temsil oranının yükseltilmesini istedi.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Sobranie statey po polskomu voprosu*, 2 cilt, 1887, ("Polonya Sorunu Üzerine Makaleler"); *Sobranie peredovikh statey Moskovskikh vedomostey, 1863-1887*, (ö.s.), 25 cilt, 1897-1898, ("Moskova Gazetesi Başmakaleleri, 1863-1887").

KATOĞLU, Oya
(1940)

Türk, ressam. Resimlerinde Türk toplumunun geleneksel yaşamını, doğal ve kültürel çevresi içinde ele almıştır.

15 Şubat 1940'ta İstanbul'da doğdu. Babası ressam Turgut Zaim'dir. Ortaöğrenimini tamamla-

dıktan sonra girdiği Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nden 1964'te mezun oldu. Resim yapmaya 1963'te başladı. 1966'da ilk kişisel sergisini açtı. Uluslararası sergilere katıldı, çeşitli ödüller aldı.

Oya Katoğlu, minyatür sanatının çizgi, istif ve renk düzenini anımsatan yüzeye bağlı kompozisyonlarında, Anadolu'nun geleneksel yaşama biçimlerini, babası Turgut Zaim gibi doğal çevreleri içinde resimler. Çok figürlü düzenlemelerini, ayrıntılı ve özenli bir işçilikle kurar. Biçimleri stilize ederek kendi resim atmosferini ve üslubunu oluşturmuştur. Naif anlayışa yakın olan resimleri aynı zamanda özgün bir duyarlık taşır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Gelin Evini Ziyaret,* 1969, T.C. Büyükelçiliği, Cenevre; *Döne,* 1970, T.C. Büyükelçiliği, Londra; *Bodrum Milas Arası Yatır,* 1971, T.C. Büyükelçiliği, Paris; *Eski Bursa,* 1972, T.C. Büyükelçiliği, Lizbon; *Eski Ankara Sokakları,* 1972, Sanat Müzesi, Münih; *Gecekondular,* 1976.

KATRAN
(1015-1089)

İranlı Divan şairi. Kasideleri ile tanınmıştır.

Şâdâbad'da doğdu, Tebriz'de öldü. Doğduğu yer, doğum ve ölüm tarihleri tartışmalıdır. Katran'ın, gerçek adı mı, yoksa lakabı mı olduğu da kesin olarak belli değildir. Ailesi, gençliği, öğrenimi üstüne de fazla bilgi yoktur.

Gence'de Şeddadî Hükümdarı Laşkarî'nin sarayında bulundu. Yazdığı kasidelerde Laşkarî'nin Gürcü ve Abhazlar'a karşı düzenlediği seferleri övdü. Kimi kasidelerinde de Selçuklular'dan önce buraya gelen Türkmenler ile hükümdarın mücadelelerini anlattı.

Tebriz Hükümdarı Vahsûdan ile Tiflis Hakimi Ebu'l-Fazl Cafer, Gence'ye geldiklerinde Katran onlarla tanıştı. 1042'den önce Tebriz'e döndü. Buradan Laşkarî'ye kasideler göndererek onunla ilişkilerini sürdürdü. Öte yandan Vahsûdan'ın saray şairi oldu.

Katran'ın *Divan*'ının genellikle ünlü şair Rudekî'nin olduğu ileri sürülmüştür. Katran'ın şiirleri 17. yy başlarında İran'da Rudekî'nin şiirleri olarak tanınmıştır. Kendisi de ünlü şair Fetruhî ile Unsurî'nin etkisinde kalmıştır. Geniş bir imge gücüne sahiptir. Şiirlerinde söz sanatlarına sık yer vermiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** Divan, (ö.s.), 1897.

KATSU AVA
(1823-1899)

Japon devlet adamı ve gemi mühendisi. Japon donanmasının modernleştirilmesine katkıda bulunmuştur.

Edo'da (bugün Tokyo) doğdu, Tokyo'da öldü. 1850'lerin başlarında ülkeye gelen Hollandalı subaylardan buhar makinesini öğrendi ve yabancı bir modele dayanarak ilk Japon buharlı savaş gemisini yaptı. 1860'ta ABD'ye giden, bu ilk Japon buharlı gemisinin kaptanlığını yaptı. Japonya'ya döndükten sonra donanmayı güçlendirmek için çaba gösterdi.

Katsu o dönemde Japonya'da şogunlar (asker diktatörler) yönetimi ile imparator yanlıları arasında süren mücadelede şogunları destekleyen ılımlı kesimin önderlerindendi. Ancak onun tüm uzlaştırma çabalarına karşın iki taraf arasındaki anlaşmazlıklar, şogunların devrilmesiyle sonuçlanacak olan bir çatışmaya dönüştü. 1868'de general Saigo komutasındaki imparatorluk güçleri Edo'yu kuşattığında Katsu eski arkadaşı olan Saigo ile görüştü; son şogunun ve ona bağlı güçlerin barışçı bir biçimde teslim olmasını sağlayarak kenti, savaşın getirebileceği yıkımdan kurtardı.

Katsu, imparator Meiji Tenno döneminde Hollanda ve ABD'den gemiler satın alarak Japon donanmasını güçlendirdi. 1872'de donanma bakanı olarak hükümete katıldı. Kısa süre içinde devlet yönetimi içinde etkin bir konuma yükseldi. Birkaç kez bakanlık yaptı. Tokyo'daki ilk ticaret koleji onun katkısıyla kuruldu.

• **BAKINIZ:** MEİJI TENNO.

KATSURA TARO
(1847-1913)

Japon asker ve devlet adamı. 1901-1913 arasında aralıklı olarak başbakanlık yapmıştır.

28 Kasım 1847'de Yamaguçi bölgesinde Nagato'da doğdu, 10 Ekim 1913'te Tokyo'da öldü. Çoşu derebeyliğindendi. 1867'de orduya katıldı. Şogunların yönetiminden yana olanlarla imparatora bağlı güçler arasındaki mücadelede imparatorun yanında yer aldı. Daha sonra Almanya'ya giderek askeri öğrenim gördü. 1875-1878 arasında Berlin'deki Japon elçiliğinde askeri ataşe olarak görev yaptı.

İmparator Meiji Tenno döneminde Japonya'nın iki temel hedefi ülke ekonomisini ve orduyu güçlendirmekti. Katsura, çağdaş Japon ordusunun oluşturulmasında etkin rol oynadı. 1886-1891 arasında savaş bakanı yardımcısı olarak görev yaptı. 1894-1895 yıllarında Çin-Japonya savaşı sırasında Japon III. Tümen'ine komuta etti. Japon ordusu savaşta büyük bir üstünlük sağladı. 17 Nisan 1895'te imzalanan Şimonoseki Antlaşması ile Japonya Tayvan (Formo-

za) ile Penghu (Pescadores) adalarını ele geçirdi ve bazı ticari ayrıcalıklar kazandı. 1896'da Formoza genel valisi olarak görev yaptı.

Japon mareşali Aritomo Yamagata tarafından himaye edilen Katsura 1898-1900 arasında savaş bakanı olarak görev yaptı. 1901'de başbakan oldu. 1902'de İngiltere ile Japonya arasında bir ittifak antlaşması imzalandı. Rusya'nın Kore ve Mançurya üzerindeki etkisinin artmasından rahatsız olan Japonya 1904'te Rusya'ya savaş açtı. Savaş sonunda yenilen Rusya'yla 5 Eylül 1905'te Portsmouth (ABD'de) Antlaşması imzalandı. Ancak Portsmouth Antlaşmasının Japonya'nın savaştaki kayıplarını karşılayacak bir savaş tazminatını içermemesi Japon kamuoyunda hoşnutsuzluk yaratınca Katsura 1906'da başbakanlıktan istifa etti.

1908-1911 arasında ikinci kez başbakanlık yaptı. Katsura 1905'te Japonya'nın himayesine girmiş olan Kore'nin Japonya'ya bağlanmasını istiyordu. Kore'nin komutanlığına atanmış olan eski başbakanlardan İto Hirobumi ise ilhaka karşı çıkıyordu. İto Hirobumi'nin ölümünden sonra Katsura'nın isteğine uygun olarak 1910'da Kore ilhak edildi. Savaşlardaki başarıları nedeniyle 1895, 1902 ve 1905'te soyluluk unvanlarıyla ödüllendirilmiş olan Katsura 1911'de prens ilan edildi.

Aralık 1912'de üçüncü kez başbakan oldu. İmparatora yakın eski devlet adamlarından oluşan Özel Danışma Kurulu tarafından destekleniyordu. Ancak ülke sanayiinin gelişmesi sonucu ortaya çıkan yeni toplumsal kesimler, partiler aracılığıyla ülke siyasetinde etkin olmaya başlamışlar, onların Diyet'teki (meclis) temsilcileriyle Özel Danışma Kurulu'ndaki Japonya'nın geleneksel yöneticileri asker ve bürokratlar arasındaki çelişkiler keskinleşmeye başlamıştı. Bütçede orduya ayrılan payın artırılmasını isteyen Katsura bu konuda Japon Diyeti'yle anlaşmazlığa düştü. 1913'te Rikken Doşikai adlı bir parti kurunca Özel Danışma Kurulu'nun da desteğini yitirdi. Sonuçta Katsura'nın silahlanma siyasetine ve uyguladığı baskıcı yöntemlere karşı çıkan muhalefet partileri bir araya gelerek ülkede büyük protesto gösterileri düzenlediler ve hükümete karşı güvensizlik önergesi verdiler. Katsura, güvensizlik önergesinin iptal edilmesi için imparatorun müdahalesini istediyse de Şubat 1913'te istifa etmek zorunda kaldı.

• BAKINIZ: İTO HİROBUMİ, MEİJI TENNO, YAMAGATA.

KATZ, Bernard
(1911)

Alman asıllı İngiliz fizyoloji ve biyofizik uzmanı. Sinir impulslarının iletilme mekanizmasının anlaşılmasına katkıları nedeniyle 1970 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'ne ortak olmuştur.

26 Mart 1911'de Leipzig'de (bugün DAC'de) doğdu. 1934'te Leipzig Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi, daha sonra İngiltere'ye yerleşerek çalışmalarını Londra Üniversitesi'ne bağlı University College'da sürdürdü. Leipzig'deyken nörofizyolojiyle ilgilenmeye başlamıştı; Londra Üniversitesi'nde ise, Hill'in laboratuvarındaki araştırmacılık yıllarında sinirlerin uyarılmasına ilişkin çalışmalara katıldı. Aynı üniversiteden 1938'de tıp, 1943'te fen dalında doktora derecesini aldı. Bu arada, Carnegie araştırma bursuyla Avustralya'ya giderek, 1939'dan 1942'ye değin Sydney Hastanesi'nin Patoloji Enstitüsü'nde Eccles'in yanında çalışmalar yaptı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Londra Üniversitesi'ne dönen Katz, 1946'da University College'daki Biyofizik Araştırmaları Birimi'nin başkan yardımcılığına getirildi. 1952'de aynı üniversitede profesörlüğe ve Biyofizik Bölümü başkanlığına atanarak, 1978'de emekliye ayrılıncaya değin bu görevini sürdürdü. Bu süre içinde Johns Hopkins Üniversitesi, Harvard College, Royal Society ve Liverpool Üniversitesi'nde de ders veren Katz, 1952'de Royal Society üyeliğine seçilmiş, 1965'te aynı kurumun başkan yardımcılığını üstlenmiş, 1967'de gene bu kurumun Copley madalyasıyla, 1969'da "Sir", unvanıyla onurlandırılmış, 1970'te de Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü Axelrod ve Ulf von Euler ile bölüşmüştür.

Önce Dale'in, ardından Eccles'in araştırmalarıyla, impulsların bir sinir hücresinden başka bir sinir ya da kas hücresine iletilmesinde asetilkolinin kimyasal aracı görevini üstlendiği anlaşılmış, sinir hücresinin akson denilen uzantısının en uç noktasının başka bir sinir hücresinin gövde bölümüne (perikaryon) dediği "sinapsis" noktasına ulaşan impulsun, depolanmış olan kimyasal maddeyi serbest bırakarak komşu hücreyi etkilediği belirlenmişti. Bir süre Eccles ile birlikte çalışan, özellikle 1941'den sona asetilkolinin depolanmasını ve impuls iletimi sırasında sinir uçlarında serbest duruma geçerek uyarıyı taşımasını araştıran Katz, bu mekanizmanın anlaşılmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bir motor (hareket) sinir hücresinin uç organındaki gerilim farklarını kaydeden Katz'ın en önemli çalışması, kimyasal aracı asetilkolinin serbest bırakılmasına ilişkin "kuvantum varsayımı"dır. Uç organdaki elektrik potansiyelinin, sinir ucunda depolanmış asetilkolinin, bir uyarı geldiğinde belirli "paket" birimleri ya da "kuvantum"lar halinde açığa çıkmasından ileri geldiğini açıklayan Katz, sonradan, ister asetilkolin ister başka bir madde olsun tüm kimyasal aracıların kuvantum birimleri halinde açığa çıktığını, her kuvantumun yaklaşık 104 asetilkolin molekülünü kapsadığını belirledi. Bu çalışma, nörofizyolojinin gelişmesinde önemli bir açılım olduğu kadar sinir sistemini etkileyen ilaçların hazırlanmasına da yeni olanaklar getiriyordu.

• YAPITLAR (başlıca): *Electric Excitation of Nerve*, 1939, ("Sinirin Elektriksel Uyarımı"); *Nerve, Muscle and Synapse*, 1966, ("Sinir, Kas ve Sinapsis"); *The Release of Neural Transmitter Substances*, 1969, ("Sinirsel İletim Maddelerinin Açığa Çıkması").

• BAKINIZ: AXELROD, DALE, ECCLES, U. von EULER, A.V. HILL, HODGKIN.

KAUFMAN, George Simon
(1889-1961)

ABD'li oyun yazarı. Büyük çoğunluğunu başka yazarlarla ortaklaşa yazdığı oyun ve müzikallerle 20. yy ABD tiyatrosunun başarılı örneklerini vermiştir.

16 Kasım 1889'da Pittsburgh'da doğdu, 2 Haziran 1961'de New York'ta öldü. 1912-1913'te *Washington Times*'ın,1914-1915'te de *New York Evening Mail*'in gülmece köşelerine yazılar yazdı. 1917'den 1930'a değin *New York Times* ve *New York Tribune*'ün tiyatro kadrosunda çalıştı. 1921'de Marcus Cook Connelly ile (1890- ?) ortaklaşa yazdığı *Dulcy* adlı komediyle oyun yazarı olarak ilk kez ilgi çekti. 1924'te yine Connelly ile birlikte yazdığı *Beggar on Horseback* ("At Sırtındaki Dilenci") ise ona büyük ün kazandırdı.

1925'te Connelly'den ayrılıp bir süre yalnız çalıştı. Ancak daha sonra çalışmalarını Moss Hart, Ring Lardner, Edna Ferber ve Morrie Ryskind gibi yazarlarla ortaklaşa sürdürdü. Bu özelliği tiyatro çevrelerinde ona "büyük ortak" adının takılmasına yol açtı. 1932'de M. Ryskind ve Ira Gershwin'le birlikte yazdığı ve müziğini G. Gershwin'in yaptığı *Of Thee I Sing* ("Seni Söylerim Şarkılarımda") adlı müzikalle 1932'de, M. Hart'la birlikte yazdığı *You Can't Take it with You* (Dünya Malı Dünyada Kalır) ile de 1936'da Pulitzer Ödülü'nü kazandı. 1935'te senaryosunu M. Ryskind'la ortaklaşa yazdığı *A Night at the Opera* (Üç Ahbap Çavuşlar Operada) Marx Kardeşler'in en çok seyirci toplayan filmi oldu. 1947'de, Hollywood'da *The Senator was Indiscreet* ("Senatör Boşboğazdı") adlı filmin yönetmenliğini yaptı. Ancak birtakım teknik zorlamaların oyuna ve senaryoya pek çok şey kaybettirdiğini görerek bir daha dönmemek üzere Hollywood'dan ayrıldı.

Oyunlarından birçoğu sinemaya da uyarlanmıştır. Yapıtlarının hepsinde ince bir yergi ve alaycılık içeren bir güldürü anlayışı, akıcı bir anlatımı olduğu görülür, yönettiği oyunlarla sahneye koyucu olarak da başarı kazanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Dulcy* (M.C. Connelly ile), 1921; *Beggar on Horseback* (M.C. Connelly ile), 1924, ("At Sırtındaki Dilenci"); *The Butter and Egg Man*, 1925; *The Cocoanuts*, 1929, ("Hindistan Cevizleri"); *Once in a Lifetime* (M. Hart ile), 1930, ("Ömür Boyu Bir Kez"); *Of Thee I Sing*, 1932, ("Seni Söylerim Şarkılarımda"); *You Can't Take it with You* (M. Hart ile), 1936, (Dünya Malı Dünyada Kalır); *Man Who Came to Dinner* (M. Hart ile), 1939, ("Akşam Yemeğine Gelen Adam"); *The Royal Family* (E. Ferber ile), 1927, ("Kraliyet Ailesi"); *A Night at the Opera* (M. Ryskind ile),1935, (Üç Ahbap Çavuşlar Operada).

KAULBACH, Friedrich
(1912)

Alman, filozof. Kant'ın, yalnız düşünce alanında kalmayan, duyulur nesnelere yönelmeyi içeren felsefe anlayışını yeniden yorumlamıştır.

15 Haziran 1912'de Nürnberg'te doğdu, orada ortaöğrenimini bitirdikten sonra Nürnberg ve Münster üniversitelerinde felsefe, mantık ve metafizik okudu. Bir süre doğa bilimleriyle ilgilendi. Sonra bütün çalışmalarını kaynağını Leibniz ve Kant felsefesinde bulan sorunlar üzerinde yoğunlaştırdı. Özellikle felsefe ve matematik arasındaki bağlantıya dayalı bir mantığı geliştirmeye çalıştı. Kant'ın yalnız düşüncede bulunan ussal kavramlara değil de nesnelere yönelik görüşünü *(Transzedentalphilosophie)* yeni bir yorumdan geçirerek kuramsal ve kılgısal konulara uyguladı. Bunu da doğa varlığının özgürlüğü ve bağımlılığı arasındaki ayrımı göstermek için yaptı.

Kaulbach'a göre matematikte geçerli olan kategorilerle mantık ilkeleri arasında bağlantı vardır. Bu bağlantı gerçeğe varmak için uygulanan düşünme yönteminin özdeşliğinden kaynaklanmaktadır. Bu konuyu *Zur Logik und Kategorienlehre der mathematischen Gegenstaende* ("Mantık ve Matematik Konularının Kategoriler Öğretisi Üstüne") adlı yapıtında incelemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Zur Logik und Kategorienlehre der mathematischen Gegenstaende*, 1937, ("Mantık ve Matematik Konularının Kategoriler Öğretisi Üstüne"); *Das sittliche Sein und das Sollen*, 1948, ("Töresel Varoluş ve Gereklilik"); *Philosophische Grundlagen zu einer wissenschaftlichen Symbolik*, 1954, ("Bilimsel Bir Sembolik'in Felsefeye İlişkin Temelleri"); *Die Metaphysik des Raumes bei Leibniz und Kant*, 1960, ("Leibniz ve Kant'ta Uzay Metafiziği"), *Der Philosophische Begriff der Bewegung*, 1965, ("Devinimin Felsefeyle İlgili Kavramı").

• **BAKINIZ:** KANT, LEIBNIZ.

KAUNDA, Kenneth David
(1924)

Zambiyalı devlet adamı. Bağımsızlık mücadelesinin önderi ve 1964'ten bu yana da devlet başkanıdır.

28 Nisan 1924'te, o zamanki adıyla Kuzey Rodezya'nın Chinsali kentinde doğdu, Babası ve annesi orta halli, dindar birer öğretmendiler. Kenneth de ailesinin yolunu izleyerek bir misyoner okulunda okuduktan sonra 1943'te doğup büyüdüğü kentte bir misyoner okulunda öğretmen olarak yaşama atıldı. Sonra küçük bir memur olarak Tanganika'da ve Güney Rodezya'da görevler aldı. 1949'da ülkesine döndü. Güney Rodezya kökenli Harry Nkumbula'nın önderliğinde kurulan ANC (African National Congress-Afrika Ulusal Kongresi) adlı partiye girdi. 1953'te ANC'nin genel sekreterliğine getirildi.

1953-1954 yıllarında, bölgedeki Kuzey Rodezya (Zambiya), Güney Rodezya (Zimbabwe) ve Nyassaland (Malawi) adlı İngiliz sömürgeleri İngiltere'nin isteği üzerine Orta Afrika Federasyonu adlı bir federasyon kurarak birleştiler. ANC bu federasyona karşı çıktı. Güney Rodezya'da Joshua Nkomo ve Nyassaland'da Hastings Banda da aynı politikayı izleyerek federasyona cephe aldılar. Buna karşılık ANC önderi Nkumbula bu konuda daha ılımlı bir yol izlemeyi savundu. Federasyon Anayasası gereğince kurulan meclislerde beyazların çoğunlukta olmalarını sağlayacak önlemler alınmıştı. Yerli temsilciler de ancak atama yoluyla meclislere alındı. Kaunda bu dönemde giriştiği eylemler yüzünden iki ay hapis yattı.

İngilizler 1959'da yeni bir anayasa tasarısı getirdiler. Kaunda bu tasarıya karşı olduğu için Nkumbula'nın ANC partisinden ayrılarak ZANC (Zambia African National Congress-Zambia Afrika Ulusal Kongresi) adlı yeni bir parti kurdu ve federasyona karşı mücadeleye girişti. Ülkede olaylar çıktı ve İngilizler ZANC'yi kapattılar. Kaunda yeniden tutuklandı. Bu kez de dokuz ay hapse mahkûm oldu. Hapisten çıktıktan sonra savaşımı başka yollarla sürdürmeye karar verdi ve 1960'ta UNIP (United Independence Party-Birleşik Bağımsızlık Partisi) adlı bir parti kurarak sömürge yönetimine karşı direnişe geçti. 1961'de bu direniş nedeniyle olaylar çıktı. UNIP seçim sisteminin değiştirilmesini ve federasyonun dağıtılmasını istiyordu. İngilizler sonunda bazı değişiklikleri kabul etmek zorunda kaldılar. Bu sırada Kaunda *Zambia Shall Be Free* ("Zambiya Özgür Olacaktır") adlı bir kitap yazdı ve bunu Londra'da yayımlattı.

1962 sonlarında Kuzey Rodezya'da seçimler yapıldı, UNIP bu seçimlerde başarılı sonuçlar elde ettiği için Kaunda hükûmete girdi. UNIP böylece daha iyi koşullar altında savaşımını sürdürebilecek bir duruma geldi. 1964 başlarında yapılan seçimlerde de UNIP ezici bir çoğunlukla seçimi kazandı ve Kaunda başbakanlığa getirildi.

Federasyon artık çökmüştü. İngilizler önce 6 Temmuz 1964'te Nyassaland'ın bağımsızlığını kabul ettiler, böylece Malawi kuruldu. Ondan sonra da sıra Kuzey Rodezya'ya geldi; 24 Ekim 1964'te bu ülke Zambiya adıyla bağımsızlığa kavuştu. Kaunda devlet başkanı seçildi.

Kaunda için siyasal bağımsızlıktan sonra iktisadi bağımsızlık savaşı başladı. Çünkü ülke o yıllarda çok güç koşullar altındaydı. Zambiya'nın zengin bakır madenleri vardı. ABD ve SSCB'den sonra Zambiya bakır üretiminde dünyada üçüncü durumdaydı. Ulusal gelirin % 90'ı bakırdan sağlanıyordu. Ama madenler bir İngiliz-Amerikan ortaklığının elindeydi. Demiryolları da yabancı kuruluşların denetimindeydi. Bakır madenlerinin işletilmesinde kullanılan kömür Güney Rodezya'dan gelmekteydi. Kömür madenlerini de aynı İngiliz-Amerikan ortaklığı işletmekteydi. Kaunda bu sorunları çözerek bakır madenlerini devlet denetimine aldı. Ardından ülkedeki kömür madenlerini işletmeye başladı.

Zambiya denizi olmayan bir ülkeydi. Bağımsızlık dönemindeki komşuları, güneyde o zamanki Güney Rodezya (Zimbabwe) beyaz azınlığın yönetimindeydi. Güneydoğu'da Mozambik, o dönemde bir Portekiz sömürgesiydi. Doğuda Malawi, Zambiya'dan üç ay önce bağımsızlığa kavuşmuş bir ülkeydi. Batıdaki Angola da Portekiz sömürgesiydi. Yine kuzeydeki Zaire türlü karışıklıklar içindeydi. Yalnız kuzeybatıda dost Tanzanya vardı. Kaunda bakırı Tanzanya'dan dışarı gönderme yollarını araştırarak oraya bir boru hattı ve demiryolu döşetti ve başarılı oldu.

Ondan sonra ülke içindeki taşımacılık, büyük mağaza ve yapı firmalarını tazminat karşılığı millileştirdi. Daha sonra bankaları ve büyük ticaret firmalarını devletin denetimi altına aldı. Kafue ve Kariba'da iki büyük baraj ve hidro-elektrik santrali yaptırdı, yapay gübre, tekstil fabrikaları, petrol rafinerisi ve şeker fabrikası projelerini gerçekleştirdi.

Bağımsızlık mücadelesi

Dış alanda ise büyük güçlüklerle savaşmak zorunda kaldı. Angola ve Mozambik'te Portekiz sömürge yönetimine karşı bağımsızlık eylemleri vardı. Kaunda Portekizliler'le gerginlik yaratmamak için bağımsızlık eylemlerini desteklemedi. Bir yandan da Zaire'de o zaman devleti ele geçirmiş olan Çombe'yi idare etmeye çalıştı. Bunun yanı sıra ülke içindeki muhalefetle de uğraştı. Eski savaş arkadaşı Nkumbula'nın ANC partisi Kaunda'ya uzun yıllar büyük sorunlar çıkarttı. Bakır fiyatlarının dış piyasalarda düşmesi de büyük iktisadi zorluklar yarattı. Bütün bunlara karşın Kaunda uzlaşma yollarını seçerek yıllardan beri ülkesini başarı ile yönetmiş bir devlet başkanıdır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Zambia Shall Be Free*, 1962, ("Zambiya Özgür Olacaktır").

• **KAYNAKLAR:** S. Hall, *Kaunda: Founder of Zambia*, 1964; M.M. Temple, *Kaunda of Zambia*, 1964.

KAUTSKY, Karl
(1854-1938)

Alman siyaset adamı. Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin kuramcılarından ve önderlerindendir.

16 Ekim 1854'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içindeki Prag'da doğdu, 17 Ekim 1938'de Amsterdam'da öldü. Babası Çek Yahudisi bir ressam, annesi ise Avusturyalı bir sahne sanatçısı ve yazardı. Kautsky dokuz yaşında Viyana'ya gitti ve yaşamının önemli bir bölümünü Avusturya ve Almanya'da geçirdi. 1874'te Viyana Üniversitesi'nde tarih ve fen bilimleri öğrenimi gördüğü sırada sosyalist harekete katıldı. Bu yıllarda Lassalle'ın görüşlerinin etkisi altındaydı. J.S. Mill, H.T. Buckle ve özellikle Darwin'in düşüncelerini benimsiyordu. Darwin'in etkisiyle, onun doğa bilimleri kuramına benzer bir tarih kuramı geliştirmeye koyuldu. 1880'de Zürich'te aralarında Eduard Bernstein'ın da bulunduğu sürgündeki Alman sosyalistleri ile ilişki kurdu. 1881'de Londra'da Marx ve Engels'le tanıştıktan sonra onların görüşlerini benimsedi.

Bağımsızlık sonrası gelişmeler

1883'te Stuttgart'ta Almanya Sosyal Demokrat

Karl Kautsky

Emperyalizm çözümlemesi

Die Neue Zeit'ı çıkarması

hareketinin kuramsal dergisi olan *Die Neue Zeit*'ı (Yeni Çağ) çıkardı ve Marxizm'in Avrupa'da yaygınlaşmasında önemli bir rol oynayan bu derginin genel yayın yönetmenliğini 1917'ye değin sürdürdü. 1885'ten 1890'a değin Londra'da Engels'le yakın ilişki içinde çalışan Kautsky, 1887'de yayımlanan *Karl Marx' ökonomische Lehren* ("Karl Marx'ın İktisadi Öğretisi") adlı kitabıyla Marxizm'in kitleler arasında yaygınlaşmasında önemli rol oynadı. Bu kitabını, tarihin incelenmesinde Marxizm'den bir yöntem olarak yararlandığı çok sayıda yapıtı izledi.

Erfurt Kongresi

Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (Sozialdemokratische Partei Deutschlands-SPD) 1891'de Erfurt Kongresi'nde benimsenen programı büyük ölçüde Kautsky'nin katkısıyla hazırlandı. Bu belgeye katkısı, Kautsky'yi Engels'ten sonra II. Enternasyonal'in en önde gelen kuramcısı durumuna getirdi.

1917 Ekim Devrimi'ne karşı tutumu

1899'da yayımladığı *Die Agrarfrage* ("Tarım Sorunu") adlı yapıtında kapitalizmin gelişme yasalarına ilişkin Marxist kuramdan yola çıkan Kautsky bu yasaların tarımda da - özgün biçimler alsa da - geçerli olduğunu savunmuş, Alman tarım istatistiklerini kullanarak 1880'den sonra bu ülkede tarımda kapitalizmin geliştiği ve kırsal nüfusun gittikçe proleterleştiği sonucuna varmıştır. Bulgakov'un şiddetle karşı çıktığı, Lenin'in savunduğu bu kitaptaki savlar ve çözümlemeler tarımsal gelişme sorunuyla ilgili günümüze değin süren tartışmanın başlamasına yol açmıştır.

Lübeck ve Dresden kongreleri

SPD'nin 1901 Lübeck ve 1903 Dresden kongrelerinde Rosa Luxemburg'la birlikte Bernstein'ın Marxizm'in kapitalist gelişme yasalarına ilişkin temel çözümlemelerini ve öngörülerini eleştiren tezlerinin kabul edilmemesinde etkili olan Kautsky I. Dünya Savaşı çıkıncaya değin Bernstein'a karşı Marxizm'in savunuculuğunu yaptı. Bu konudaki düşüncelerini *Bernstein und das sozialdemokratische Programm* ("Bernstein ve Sosyal Demokrat Program") adlı kitabında topladı.

Emekçilerin siyasal birliğini bozacağı gerekçesiyle öbür partilerle işbirliğinden yana olmayan Kautsky, SPD'nin aynı zamanda demokratik haklar için sürekli mücadele etmesi gerektiğini savundu. Parti içinde 1910'lardan başlayarak Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht önderliğinde gelişen sol muhalefete de, aceleci oldukları ve genel grevin sosyalist devrimin önkoşulu olabileceğini düşündükleri için karşı çıktı. Kautsky ve yandaşları, partiyi, iktidarın ele geçirilmesi için işçilerin hazırlanmasını sağlayan bir araç olarak görürken, sol muhalefetin, partiyi, devrimi gerçekleştirecek "vurucu güç" olarak görmesi, bu iki grup arasında ileride doğacak ayrılığın başlangıcını oluşturdu.

Kautsky 1915'te yayımlanan *Nationalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund* ("Milli Devlet, Emperyalist Devlet ve Devletler Birliği") adlı yapıtında emperyalizmin "ultra" ya da "süper emperyalizm" aşamasına geldiğini ve bu aşamada milli devletler arasındaki mücadelenin yerini uluslararası sermayenin egemenliğinin aldığını, bu sermayenin büyümesinin de barışçı yöntemlerle daha iyi sağlanabileceğini öne sürmüştür.

I. Dünya Savaşı başlayınca bir yandan parti çoğunluğunun savunduğu Alman hükümetine destek olma görüşüne, diğer yandan sol muhalefeti oluşturan Spartakistler'in "her türlü burjuva hükümetine karşı devrim" çağrısına karşı çıktı. Ancak parti çoğunluğunun II. Wilhelm'in savaş bütçesine olumlu oy verme kararını engelleyemedi. Aralarında Bernstein'ın da bulunduğu bir grupla birlikte partiden ayrılarak Nisan 1917'de Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'nin (Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands-USPD) kurucuları arasında yer aldı.

1917 Ekim Sosyalist Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra, Rusya gibi geri kalmış bir ülkede azınlığın şiddete başvurarak sosyalizmi kurma girişimlerinin diktatörlüğe ve sonunda çöküntüye yol açacağını, bunun da Marxizm'e ve demokrasiye ihanet olacağını ileri sürdü. Bu konudaki görüşlerini ele aldığı 1918'de yayımlanan *Die Diktatur des Proletariats* ("Proletarya Diktatörlüğü") adlı kitabına aynı yıl Lenin, *Proletarskaya revolyutsia i renegat Kautsky* (Proletarya İhtilali ve Dönek Kautsky) ile yanıt verdi. Bu tartışmayı *Terrorismus und Kommunismus* ("Terörizm ve Komünizm") ve *Von der Demokratie zur Staatssklaverei* ("Demokrasiden Devlet Köleliğine") adlı kitaplarıyla sürdüren Kautsky'ye bir başka yanıt da yine *Terrorism i Kommunism* ("Terörizm ve Komünizm") adını taşıyan bir kitapla 1920'de Troçki' den geldi. Kautsky bu arada Menşevikler'in yönetimindeki Gürcistan'ı ziyaret etti ve bir yıl sonra yayımlanan kitabında burada edindiği izlenimleri övücü bir dille ortaya koydu.

Kasım 1918'de Almanya'da cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra SPD ve USPD tarafından Friedrich Ebert başkanlığında kurulan geçici Halk Komiserleri Konseyi'nde dışişleri bakanı olarak görev yaptı; aynı zamanda konseyin Sosyalizasyon Komisyonu'nun başkanlığını yürüttü.

USPD çoğunluğu Aralık 1920'de Almanya Komünist Partisi'ne katılma kararı alınca Sosyal Demokrat Parti'ye döndü. İktisadi ve siyasi alanda sosyalizme geçiş üzerine görüşleri, partinin 1925'te Hei-

delberg Kongresi'nde kabul edilen yeni programının özünü oluşturdu.

1934'te Viyana'ya yerleşti. Bu arada Çekoslovak uyruğuna geçtiyse de 1938'e değin Viyana'dan ayrılmadı. Viyana'ya giren Naziler'in elinden güçlükle kurtularak Hollanda'ya sığındı, ancak iki oğlu Naziler'in eline geçti. İki yıl sonra Amsterdam'da yoksulluk içinde öldü.

• YAPITLAR (başlıca): *Der Einfluss der Volksmehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft*, 1880, ("Nüfus Artışının Toplumun İlerlemesi Üzerindeki Etkisi"); *Karl Marx' ökonomische Lehren*, 1887, ("Karl Marx'ın İktisadi Öğretisi"); *Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Teil erläutert*, 1892, ("Erfurt Programının Anahatlarıyla Açıklanması"); *Der Parlamentarismus, die Volksgesetzgebung und die Sozialdemokratie*, 1893, ("Parlamentarizm, Halkın Yasama Yetkisi, Sosyal Demokrasi"); *Bernstein und das sozialdemokratische Programm*, 1899, ("Bernstein ve Sosyal Demokrat Program"); *Die Agrarfrage*, 1899, ("Tarım Sorunu"); *Ethik und materialische Geschichtsauffassung*, 1906, ("Tarihin Maddeci Elealınışı ve Ahlak"); *Taktische Strömungen in der deutschen Sozialdemokratie*, 1911, ("Alman Sosyal Demokrasisi İçinde Taktik Değişiklikleri"); *Der politische Massenstreik*, 1914, ("Siyasi Kitle Grevi"); *Nationalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund*, 1915; ("Milli Devlet, Emperyalist Devlet ve Devletler Birliği"); *Terrorismus und Kommunismus*, 1919, ("Terörizm ve Komünizm"); *Von der Demokratie zur Staatssklaverei, Eine Auseinandersetzung mit Trotzki*, 1921, ("Demokrasiden Devlet Köleliğine, Troçki'yle Ayrılık Noktası"); *Georgien, Eine sozialdemokratische Bauernrepublik*, 1921, ("Gürcistan, Bir Sosyal Demokrat Köylü Cumhuriyeti"); *Die Internationale und Sowjetrussland*, 1925, ("Enternasyonal ve Sovyet Rusya"); *Sozialisten und Krieg*, 1937, ("Sosyalistler ve Savaş").

• KAYNAKLAR: W. Blumenberg, *Karl Kautskys literarisches Werk*, 1960; N.I. Buharin, *K. Kautsky und Sowjetrussland*, 1925; J. Kautsky, *The Political Thought of Karl Kautsky*, 1951; R. W. Reichard, *K. Kautsky and the German Social Democratic Party, 1863-1914*, 1951.

• BAKINIZ: E. BERNSTEIN, S.N. BULGAKOV, F. EBERT, LENIN, K. LIEBKNECHT, LUXEMBURG, TROÇKİ.

KAVABATA, Yasunari
(1899-1972)

Japon, yazar. Melankolik bir lirizmin egemen olduğu romanlarıyla, Japon edebiyatını çağdaş bir çizgiye ulaştırmıştır.

11 Haziran 1899'da Osaka'da doğdu, 17 Nisan 1972'de Zuşi'de öldü. Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'ni bitirdi. İlk romanı *İzu no odoriko* ("Balerin İzu") ile üne kavuştu. 1925'te yazar Yokomitsu Riiçi'yle (1898-1947) birlikte *Bungei Jidai* (Sanat Çağı) adlı bir dergi çıkardı. Bu dergi, I. Dünya Savaşı yıllarında Kavabata'nın öncülüğünü yaptığı Japon Yeni İzlenimcileri'nin yayın organı durumuna geldi.

Kavabata'nın en önemli yapıtı 1956'da yayımlanan *Yakiguni* (Kar Ülkesi) adlı romanı oldu. Bunun 1959'da *Sembazuru* ("Turnalar") izledi. Bu iki yapıt, pek çok dile çevrilerek, onun ününü Japonya dışında da yaydı.

Konularını orta tabakanın yaşamlarından alan Kavabata yapıtlarında, törelere körü körüne bağlı insanların, birbirleriyle ve çevreleriyle çatışmalarını çok başarılı bir anlatımla ortaya koymuştur. 1968 Nobel Ödülü'nü kazanmış, Dışavurumculuk (Ekspresyonizm), Dadacılık, Kübizm gibi Fransız edebiyatını etkilemiş akımların Japonya'da tanınmasını sağlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Roman: *İzu no odoriko*, 1925, ("Balerin İzu"); *Hokuro no nikki*, 1940, ("Köstebek"); *Yama no oto*, 1949, ("Dağın Sesi"); *Yukiguni*, 1956, (Kar Ülkesi); *Sembazuru*, 1959, ("Turnalar").

Konstantinos Kavafis

KAVAFİS, Konstantinos
(1863-1933)

Yunanlı şair. Yunan şiir geleneğinin dışında kendine özgü bir şiir yaratmıştır.

İskenderiye'de doğdu. 29 Nisan 1933'te aynı kentte öldü. İstanbul'un varlıklı ailelerinden gelen Pedros Kavafis'in dokuzuncu çocuğuydu. Babası 1850'de aile şirketinin temsilciliğini açmak için İskenderiye'ye gitti. Mısır'ın sayılı işadamlarından biri haline geldiyse de, 1870'te arkasında hiçbir şey bırakmadan öldü. Eşi çocuklarını alıp Londra'ya gitti. Ama aile şirketi dağılınca yedi yıl aradan sonra İskenderiye'ye dönmek zorunda kaldılar. Konstantinos Kavafis on altı yaşında Hermes adlı ticaret lisesine yazıldı. 1882 Haziran'ında İngilizler İskenderiye'yi işgal edince aile topluca İstanbul'a göçtü. Ama 1885'te gene İskenderiye'ye döndüler. Savaş kenti değiştirmiş, Rum toplumunun ticari etkinliği silinmiş, İngilizler'in kesin egemenliği başlamıştı. Konstantinos Kavafis 1892'de Su İşleri Dairesi'ne memur olarak girdi. 1922'ye değin burada çalıştı. Bir yandan da İskenderiye Borsası'nda simsarlık etti. 1899'da annesini, arkasından üç kardeşini yitirdi. Öbür iki kardeşi

de kentten göçünce ömrünün son yıllarını yalnız başına geçirdi. 1932'de gırtlak kanserine yakalandı ve ertesi yıl öldü.

İlk şiirleri

Kavafis'in ilk şiirleri 1903'te Yunanistan'da yayımlanmaya başladı. Bir yıl sonra on dört şiirden oluşan ilk kitabı çıktı. Kavafis 1907'de *Nea zoe* adlı edebiyat dergisinin çevresinde toplanan genç bir grupla ilişki kurdu. Bu grup özellikle halk dilinin kullanılmasını savunuyordu. Aynı görüşü paylaşan Kavafis dergide yazmayı sürdürdü. 1911'den sonra sürekli olarak şiir yayımladı. Geriye yüz elli dört şiir bıraktıysa da sağlığında şiirlerini toplu olarak bastırmamıştı. Yapıtlarının tümü ölümünden iki yıl sonra 1935'te yayımlandı, asıl kapsamlı baskıysa 1963'te yapıldı.

Kavafis'in yaşamı ve bu yaşamdan ayrı düşünülemeyecek şiiri, ona dünya şairleri arasında kendine özgü bir yer sağlar. Yunan diliyle yazan, ama Mısır'da yaşayan şairi, geleneksel Yunan şiiri içinde ele almak olanaksızdır. Kavafis'in klasik Yunan kültürüyle ve mitolojisiyle ilgilenmediği, gözlerinin bütün Doğu

Tarihsel şiirleri

Akdeniz'e yayılmış bulunan Helenistik dünyanın birikimine, Yunan dilinin yayılma alanına dönük olduğu şiirlerinde apaçık gözükür. Kavafis'i asıl ilgilendiren Roma, Bizans ve Helenistik dönemlerin bilinen tarihi değil, uydu krallıklar, boş gösteriler, fırsatçılıklar, zorbalıklar, sürgün şairlerle çizilen gizli bir tarihtir. Onun, ünlü kahramanları değil de, önemsiz kişileri kendi ahlak anlayışının dile getiricileri olarak seçmesinin bir nedeni de budur. Kavafis için tarih bir soluk alma alanı, güncele yeniden bakabilmesini sağlayan bir yabancılaşma aracıdır. Bir bakıma Kavafis ne tarihle, ne de güncelle doğrudan doğruya bir bağ kurar. Asıl yakalamak istediği "evrensel gerçek"i tarihten güncele, güncelden tarihe gidişgelişlerle dile getirmeye çalışır. Bununla birlikte, Yunan dili, soylu davranışlar, içsel derinlikler, yiğitçe davranışlar çok hoşlandığı temalardır. Kimi şiirlerinde tümüyle olaya dışardan bakıyor izlenimini verirken, kimilerinde de duygularını açıkça belli ediyor gibidir.

Tarihsel olmayan şiirleri

Kavafis'in tarihsel konulardan yola çıkmayan, doğrudan kişisel deneyimine dayanan güncellikte şiirleri de vardır. Bu şiirlerde zaman, duyumlar, aşk, ortak bir deneyi oluşturur. Bunlar bir bakıma Kavafis'in kendi tarihine bakışının şiirleridir. Hüznün tutkuyu zamanla sarıp yumuşattığı bu şiirlerde, yaşanan bir anı, bir deneyimi sonsuzlaştırma isteği görülür. Kaçırılmış fırsatlar, geçmişin yeniden yaratılmaya çalışılması, tensel hazlar, her şeyi anlamış bilge bir ruhun ağzından şiire dönüştürülür.

Kavafis'in şiirinde imge yoktur denebilir. Onun şiirini bir bütün, bu bütünü de bir tek imge olarak görmek olanaklıdır. Pek ender eğretilemeye ve dolaylı anlatıma başvurur. Şiirle düzyazının sınırında duran bir şiir kurmuştur. Geri planlardan duyulan alaylı bir sesin eşliğinde dramatik bir anlatımı vardır.

Kavafis İstanbul'da bulunduğu dönemde Rum halk türkülerini, halkın dilini yakından inceleme olanağını bulmuştur. *Demotikos* denilen günlük konuşma diliyle, gerek ailesinden gelen, gerekse kitaplardan bellediği geleneksel Yunanca'yı şiirlerinde birleştirerek büyük bir şiir kurmuştur. Kimi zaman iambik ölçülerle, kimi zaman ölçüsüz yazdığı şiirlerinde sürekli olarak yalın bir anlatımı sürdürmüştür. Şiirlerinin bazıları Türkçe'ye de çevrilerek kitap olarak yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Poiemata*, (ö.s.), 1952, ("Şiirler").

• KAYNAKLAR: C. M. Bowra, "Constantine P. Cavafy", *The Creative Experiment*, 1949; T.Griva, *Poemes de C.P. Cavafis*, 1947; G. Papoutsakis, *Poemes de C.P. Cavafy*, 1958.

KAVELİN, Konstantin Dmitriyeviç (1818-1885)

Rus, siyasi düşünür. Muhafazakâr ve monarşi yanlısı bir felsefenin savunucusu olmuştur.

4 Kasım 1818'de St. Petersburg'da (bugün Leningrad) doğdu, 3 Mayıs 1885'te aynı kentte öldü. Soylu bir ailedendi. 1839'da Moskova Üniversitesi'nin hukuk bölümünü bitirdi. 1844'te aynı üniversiteden hukuk doktoru derecesi aldıktan sonra 1861'e değin hukuk tarihi dersleri, 1857-1861 arasında St. Petersburg Üniversitesi'nde medeni hukuk dersleri verdi. 1878'den ölümüne değin Askeri Hukuk Akademisi'nde öğretim üyeliği görevini sürdürdü.

Kavelin 1840'larda liberal ve batıcı bir siyasi görüşün savunucusuydu. Herzen, Belinski, Granovski gibi düşünürlerin etkisinde yazdığı *Notlar*'ında, devletin de yardımıyla, köylülerin soylu toprak sahiplerinden toprak satın alarak özgürleşmesini savundu. Mart 1861'de serfliği kaldıran yasayı destekledi.

Ancak bu tarihten sonra ılımlı ve liberal görüşlerini bırakarak, muhafazakâr ve monarşi yanlısı bir felsefenin savunucusu oldu. 1862'de yayımladığı *Soyluluk ve Köylülüğün Özgürleşmesi* adlı broşürde, egemenliğin çardan soylulara ve burjuvalara geçmesine yol açacağı gerekçesiyle yasal reformlara karşı çıktı, güçlü ve otokratik bir yönetimin gerekliliğini savundu. 1866'da Nihilizm'e karşı muhafazakâr görüşlerini içeren bir incelemesini çar II. Aleksandr'a sundu. Devrimci görüşlere karşı Rus gençliğine idealist bir felsefe sunmak amacıyla tarih ve hukuk çalışmalarından, psikoloji ve ahlak sorunlarıyla ilgili çalışmalara yöneldi. Bu konulara maddeci görüş açısından yaklaşmayı eleştirdi.

Kavelin, Rus tarihini ve Rusya'da hukukun gelişimini inceleyen çalışmalar da yaptı. Rus tarihinde devletin büyük bir toplumsal role sahip olduğunu ileri sürdü.

• YAPITLAR (başlıca): *Sobraniye Soçineniy*, (ö.s.), D.A. Korşakov (der.), 4 cilt, 1897-1900, ("*Toplu Yapıtlar*").

KAVRUK, Hasan
(1919)

Türk, ressam. Lirik soyutlamacı bir anlayışla yaptığı manzara resimleriyle tanınmıştır.

Akseki'de doğdu, ilk ve ortaöğreniminden sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nden (şimdi Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi) mezun oldu. Bir süre ortaokullarda resim öğretmenliği yaptı. 1944'te Ankara'da ilk kişisel resim sergisini açtı. Daha sonra Ankara Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'ne katıldı. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından resim öğrenimi için Paris'e gönderildi. Burada André Lhote ile çalıştı. École Supérieure des Beaux-Arts'ın fresk atölyesine de devam ederek bu konuda uzmanlaştı. Daha sonra çalışmalarını bir süre Jean Lombart'ın atölyesinde sürdürdü. Yurda dönünce 1952-1965 arasında Milli Eğitim Bakanlığı genel müfettişlik görevinde bulundu. Daha sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nde (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) öğretim üyesi olarak görev aldı.

İlk yıllarındaki çalışmalarında gerçekçi bir tavırla yerel konuları resimleyen Kavruk, daha sonra izlenimci (empresyonist) anlayış doğrultusunda çalışmaya başlamıştır. Lombart'ın öğrencisi olduğu sıralarda soyuta yönelmiş ve lirik soyutlamacı resimler yapmıştır. Daha çok doğayı konu almakla birlikte soyutlamalarında doku ve renk konudan daha fazla önem kazanır.

• YAPITLAR (başlıca): *Düşün*, 1975; *Bodrumdan*, 1974; *Egzotik Doğa*, 1975; *Orman Yangınından Sonra*, 1977; *Doğanın Cilveleri*, 1977; *Soyut Manzara I; Yaşayan Anadolu*, İş Bankası Koleksiyonu.

KAVUKLU HAMDİ
(1841-1911)

Türk, ortaoyuncu. Ortaoyunun en önemli adlarından biri ve tuluat tiyatrosunun kurucularındandır.

İstanbul'da doğdu, 28 kasım 1911'de aynı kentte öldü. Ortaoyununa, dönemin en ünlü topluluğu olan Hacı Bekçi yönetimindeki Han Kolu'nda başladı.

Ortaoyunu

Ortaoyunu, düzenli bir metinden çok, oyunculuğa ağırlık veren, belirli tiplerin sözlü atışmalarına dayanan, doğaçlamaya açık bir Türk halk tiyatrosu türüdür. Ortaoyununun tarihi oldukça eskiye gider. Bu türe ortaoyunu adının verilmesine ise, daha yakın tarihlerde tanık olunmaktadır. Bu sözcük en yaygın anlamıyla, izleyicilerin ortasında oynanmasından kaynaklanmaktadır. Başka bir olasılık da bu adın, Batı'daki interlude ya da intermezzo'lar gibi iki oyunun ara yerinde, yani ortasında oynanması nedeniyle verilmiş olmasıdır. İstanbul'a gelen İtalyan topluluklarının oynadıkları commedia dell'arte oyunlarına Türkçe'de "arte" oyunu denmiştir. Yapı bakımından bunlarla büyük benzerlik gösteren ortaoyununun da aynı adla anılmış, giderek "arte" sözcüğünün "orta" biçimine dönüşmüş olabileceği de, bu adın kökenine ilişkin varsayımlardan biridir. Bazıları ise ortaoyunun eskiden belirli Yeniçeri ortalarınca oynandığını, oyunun adının buradan geldiğini ileri sürmektedirler.

Ortaoyunu öndeyiş, söyleşme, fasıl ve bitiriş olmak üzere dört bölümden kuruludur. Öndeyişte zurnacının çaldığı özel havayla Pişekâr ortaya gelir, izleyiciyi selamlayarak oyunu açar. Yine zurnacının çaldığı özel havayla bu kez Kavuklu girer. Pişekâr'la Kavuklu oyunun baş kişileridir. Aralarında önce, gerçek bir söz ustalığı gerektiren, tekerlemeler, yanlış anlamalar, sözcük oyunlarıyla dolu bir konuşma geçer. Bu söyleşme bölümünü izleyen fasıl, asıl öykünün yer aldığı bölümdür. Burada zenne (erkeklerin oynadığı kadın rolü), külbanbeyi gibi tipler ve Kürt, Ermeni, Yahudi, Arap, Acem vb. gibi taklitler birbiri arkasından ortaya gelerek Kavuklu ve Pişekâr'la karşılıklı tek tek sahnelerini oynarlar. Faslı, kısa bir bitiriş bölümü izler. Ortaoyununda oyun alanına palanga ya da merc-i temaşa (seyir çayırı) adı verilir. Oyuncular sandık odası adıyla anılan yerde giyinerek, izleyicilerin arasından geçip oyun alanına girerler. Genellikle yalnız iki dekor öğesi kullanılır. Bunlardan yeni dünya, yaklaşık 1.5 m yüksekliğinde kafesli bir panodur ve çoğunlukla ev yerine geçer. Dükkân ise, çevresindeki taburelerle birlikte kullanılan daha alçak bir paravanadır. Ortaoyununda gerek mekânın kuruluşu, gerekse anlatım biçimi yalın ve simgeseldir. Her şey ses ve taklitle anlatılır. Ama giysilerde durum değişiktir. Her tipin kendine özgü, belirli kurallara uyan bir giyinişi vardır. Ortaoyunu, göstermeci tiyatro biçimine tipik bir örnektir. Oynandığı oyun alanından metinlerine, oyunculuğuna dek bu tiyatronun niteliklerini içerir. Oyun, izleyicilerin ortasında kurulur. Böylece izleyici hem günlük yaşamın içinde olur, hem de oyunu izler. Öte yandan oyun bozma (arada oyun akışının dışına çıkma) adı verilen bir oyunculuk yöntemi tüm oyun boyunca sık sık kullanılır. Oyuncu, izleyiciyle her an doğrudan bir ilişki içindedir.

Ortaoyununun, genelde bütün halk tiyatrolarıyla ortak özelliği olan göstermecilik, 20.yy'da, başta Brecht* olmak üzere, birçok tiyatro adamı tarafından tiyatroda gerçekliğin yeniden yaratılması yolunda gözde bir anlatım aracı olarak kullanılmıştır.

Kısa zamanda çıraklıktan kol başkanlığına yükseldi ve topluluğun yönetimini üstlendi. Kısa bir dönem Tiyatro-yu Osmanî'de yer aldı. Ancak topluluğun yönetmeni Güllü Agop'la anlaşmazlığa düşerek buradan ayrıldı. 1875'te Büyük İsmail, Küçük İsmail ve Paçavracı İsmail efendilerle birlikte Zuhurî Kolu adıyla bir ortaoyunu topluluğu kurdu. Bu arada tuluat tiyatrosunun ortaya çıkmasına da öncülük etti ve bu dalda başarılı çalışmalar yaptı.

Kısa zamanda büyük başarı elde eden topluluk, Hayalhane-i Osmanî adını alarak, Beyoğlu'ndaki Bella Vista tiyatrosunda gösterilerini sürdürdü. Bu oyunların büyük çoğunluğunda komik rollerini Hamdi Efendi, baba rollerini Büyük İsmail Efendi, hain rollerini ise Paçavracı İsmail Efendi üstlenmekteydi. Hayalhane-i Osmanî topluluğu, gösterilerini tiyatrolardan başka kentin çeşitli yerlerindeki bahçe ve gazinolarda da sürdürdü.

1882'de Şehzadebaşı'ndaki Mehmet Efendi'nin tiyatrosunda bir gösteri sırasında locaların çöküp can ve mal kaybına yol açmasıyla, zaten kuruntulu bir kişiliği olan Hamdi Efendi çok korktu, uzun bir zaman kapalı salonlarda oynamadı. 1884'e değin yalnızca açık havada ortaoyunu gösterileri yaptıktan sonra Küçük İsmail Efendi ile birlikte kurdukları Temaşahane-i Osmanî topluluğu ile yeniden tuluat yapmaya başladılar. Topluluk, *Afife Anjelik* ve *Ayyar Hamza* oyunlarını sergiledikten sonra dağıldı.

Hamdi Efendi, gene uzun bir süre yalnızca ortaoyunu ile ilgilendi. Kış aylarında Şehzadebaşı, Beyoğlu ve Aksaray'daki çeşitli salonlarda, yaz aylarında ise kentin çeşitli semtlerinde açık havada gösteriler yaptı. Bu yıllardan sonra Hamdi Efendi, pek az sayıda olmak üzere bazı tiyatro topluluklarında da roller aldı. Bu toplulukların en önemlisi, 1897'de Ali Rıza Efendi (1860-1928) ile birlikte kurduğu ve ancak bir yıl sürdürebildiği Meserrethane-i Osmanî oldu.

Ortaoyununun önde gelen adlarından biri olan Kavuklu Hamdi, tuluat tiyatrosunda da aynı başarıyı göstermiş ve geleneksel tarzın en önemli oyuncuları arasında yer almıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Ayyar Hamza*, 1872; *Tayyarzade*, 1875; *Talihsiz Delikanlı*, 1875; *İşkilli Memo*, 1875; *Cezayir*, 1876; *Fettan Çelebi*, 1876; *İftiradan Halâs*, 1876; *Madam Angot'un Kızı*, 1877; *Servet Bey Hikâyesi*, 1881; *Asılmış Bir Adam*, 1884; *Afife Anjelik*, 1884.

• BAKINIZ: KEL HASAN.

KAVUR, Ömer
(1944)

Türk, yönetmen. Türk sinemasında yeni kuşağın önemli adlarındandır.

Ankara'da doğdu. Ortaöğrenimini İstanbul'da, Robert Kolej ve Kabataş Erkek Lisesi'nde tamamladı. Fransa'ya giderek sosyal bilimler, gazetecilik ve sinema alanlarında öğrenim gördü. Alain Robbe-Grillet'nin *L'homme qui ment* ("Yalan Söyleyen Adam") ve Bryan Forbes'in *The Madwoman of Chaillot* (Çılgın Kadın) adlı filmlerinde yönetim asistanlığı yaptı. Yüksek sinema okulu Conservatoire Independent du Cinéma Français'yi bitirdi. 1971'de Türkiye'ye döndükten sonra, bir süre belgesel filmler ve reklam filmleri çekti. 1974'te ilk uzun metrajlı filmi olan *Yatık Emine*'yi yaptı. Refik Halit Karay'ın bir öyküsünden uyarlanan bu film Türk sinemasının alışılmış yapım koşulları dışında gerçekleştirilmişti. Daha sonra yine uzun bir süre reklam filmleri çeken Kavur, 1979'da İstanbul'daki kimsesiz çocukların sorunlarını irdeleyen *Yusuf ile Kenan*'ı çevirdi. 1980'de Atıf Yılmaz ve Yavuz Özkan ile birlikte ADAF adlı yapımevini kurdu. Yurt içinde ve dışında çeşitli ödüller kazandı. Art arda gelen başarılı filmleri *Ah Güzel İstanbul* ve *Kırık Bir Aşk Hikâyesi*'nden sonra, 1982'de çektiği *Göl*, Türk sinemasında korku türünün ilk örneğidir.

Kavur, filmlerinin senaryo çalışmalarına da katılmış, konu seçimindeki titizliği, gerçekçi yaklaşımı, abartısız, yalın anlatımıyla, Türk sinemasına canlılık kazandıran genç kuşak sanatçıları arasında yer almıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Yatık Emine*, 1974; *Yusuf ile Kenan*, 1979; *Ah Güzel İstanbul*, 1981; *Kırık Bir Aşk Hikâyesi*, 1981; *Göl*, 1982.

KAVURD
(? - 1073)

Selçuklu emiri. Kirman Selçuklu Devleti'nin kurucusudur.

Doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. 15 Nisan 1073'te Hemedan'da öldü. Kavurd'un asıl adı Melik İmadü'd-Devle Kara Arslan Bey Kavurd b. Davud' dur. Çağrı Bey'in büyük oğlu, Alp Arslan'ın kardeşidir. Alp Arslan 1029'da doğduğuna ve Kavurd büyük kardeş olduğuna göre bu tarihten daha önce doğmuştur.

Selçuklular 1040'ta Dendanakan Savaşı'nı kazandıktan sonra, o zamana değin ele geçirdikleri toprakları hanedan üyeleri arasında bölüşmüşlerdi. Tabes Vilayeti, Kuhistan yöresi ve Kirman bölgesi Kavurd'a verilmişti. Kavurd, 1051 başlarında Kirman' ın kuzeyinde Serdsir bölgesine girdi. Büveyhoğulları'nın bölgedeki naibi Behram b.Leşkersitan'ı yenerek bölgeyi ele geçirdi. Tüm Kirman'a egemen olduktan sonra, Büveyhoğulları'nın elinde bulunan Arabistan Yarımadası'nın doğu ucundaki zengin Umman'ı, 1063'te Fars Eyaleti'ni topraklarına kattı.

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in 1063'te ölümü üzerine çıkan taht kavgalarına katılarak amcasının yerine sultan olmak istedi. 1067-1069 arasında Alp Arslan'a karşı iki kez ayaklandı. Alp Arslan'ın kışkırttığı oğlu Sultan Şah'ı, giriştiği savaşta yendi. Alp Arslan 1072'de ölünce yeniden Selçuklu tahtını ele geçirme girişiminde bulundu. Ancak tahta geçen Alp Arslan'ın oğlu Melikşah, Hemedan'a ilerleyerek Kavurd'u yakaladı ve öldürttü.

• BAKINIZ: ALP ARSLAN, MELİKŞAH, TUĞRUL BEY.

KAWALEROWICZ, Jerzy
(1922)

Polonyalı sinema yönetmeni ve senaryo yazarı. II.Dünya Savaşı sonrası Polonya sinemasının en yetenekli yönetmenlerinden biridir.

15 Ocak 1922'de Ukrayna'da Gvozdets'de doğdu. Krakov Film Okulu'nda resim ve sinema öğrenimi gördü. Bir süre senaryo yazarlığı ve yönetmen yardımcılığı yaptıktan sonra 1952'de Kazimierz Sumerski ile birlikte ilk uzun metrajlı filmi olan *Gromada*'yı yönetti.1955'te Wajda,Munk ve Tadeusz Konwicki (1926) gibi ünlü yönetmenlerin üyesi oldukları Kadr yapımevinin sanat yönetmeni oldu. *Matka Joana od aniolów* ("Meleklerin Joanna Anası") adlı filmiyle 1961 Cannes Film Şenliği'nde Jüri Özel Ödülü'nü kazandı.

Kawalerowicz gerçeklik ile fantezi arasındaki dengeyi yakalayan bir sinema dilini amaçlamış, Wajda, Munk ve Konwicki ile birlikte II.Dünya Savaşı sonrasında Polonya sinemasının yenileşmesine öncülük etmiştir. 1954'te gösterime giren filmi *Celuloza/ Pod gwiazda frygijska* ("Selüloz/Frigya Yıldızının Altında") genç bir köylünün kişiliğinin oluşumunu siyasal ve toplumsal koşullar çerçevesinde inceler. Kawalerowicz bu filmiyle geleneksel Polonya sinemasından önemli ölçüde ayrılmıştır. Başyapıtı sayılan *Matka Joanna od aniolów* da, Polonya sinemasında o yıllarda ağırlıklı olarak işlenen savaş temasından uzaklaşma eğiliminin başlangıcını oluşturur. Oldukça stilize bir anlatımla 18.yy Polonya'sında şeytana bağlananları ele alan film, o dönemin ruhunu destansı bir anlatımla yansıtmış, ancak Kilise tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Eski Mısır'da din adamlarının yönetimle olan çelişkilerini konu alan *Faraon*'da ("Firavun") onun tarihsel filmlerinin bir başka örneğidir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Gromada* (K.Sumerski ile), 1952; *Celuloza/Pod gwiazda frygijska*, 1954, ("Selüloz/Frigya Yıldızının Altında"); *Cień*, 1956, ("Gölge"); *Prawdziwy koniec wielkiej wojny*, 1957, ("Büyük Savaşın Gerçek Sonu"); *Pociąg*, 1959, ("Gece Treni"); *Matka Joanna od aniolów*, 1961, ("Meleklerin Joanna Anası"); *Faraon*, 1965, ("Firavun"); *Gra*, 1968, ("Oyun").

• **BAKINIZ:** A.MUNK, WAJDA.

KAWAWA, Raşhidi Mfaume
(1929)

Tanzanyalı devlet adamı. Ülkesinin siyasal bağımsızlık kazanması sırasında ve daha sonra etkin görevlerde bulunmuştur.

Songea'da doğdu. Bir fil avcısının oğludur. Ailesinin yoksulluğu nedeniyle ortaokuldan sonra eğitimini sürdürmedi. 1951'de sosyal işler görevlisi olarak, yetişkinler için okuma kampanyası düzenlemesinde çalıştı. Eğitim programlarının filme alınmasında aktör, metin yazarı ve yapımcı olarak görev aldı. Aynı yıl devlet hizmetinde çalışanların haklarını korumak amacıyla kurulan Tanganika Afrika Hükümet Hizmetleri Derneği'nde genel sekreter oldu. 1955'te de bu örgütün başkanlığına getirildi. Ulus düzeyinde bir örgütlenmenin yararlarını savunan Kawawa, Tanganika İş Federasyonu'nun kurulmasında öncülük etti ve 1955'te federasyonun genel sekreteri oldu.

İngiliz yönetimine bağlı olan Tanganika'da, Julius Nyerere önderliğindeki TAUB (Tanganika Afrika Ulusal Birliği) adlı örgüt siyasal bağımsızlık mücadelesi veriyordu. TAUB'un etkinliklerine katılmak isteyen Kawawa, 1956'da resmi görevinden istifa etti. 1957'de TAUB merkez komitesine üye seçildi; 1960'ta başkan yardımcısı oldu. 1957-1960 arasında Yasama Konseyi'nde yer aldı. 1960'ta ilk kez hükümete girerek 1960-1961 yıllarında yerel hükümet ve meclis başkanlığı görevinde bulundu.

1962'de Tanganika'nın siyasal bağımsızlığını elde etmesinden sonra kurulan yönetimde sandalyesiz bakan oldu. Aynı yıl cumhurbaşkanı ve başbakan Nyerere'nin geçici olarak görevinden ayrılması üzerine bir süre başbakanlık görevini üstlendi. 1964'te Tanganika, Zengibar (Zangibar) ve Pemba Adaları Halk Cumhuriyeti'nin birleşerek kurdukları Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti'nde ikinci başkan yardımcılığına getirildi. Bu görevi 1977'ye değin sürdürdü. TAUB ile Zanzibar Afro-Şirazi Partisi'nin birleşerek oluşturdukları ve Tanzanya'nın tek partisi olan CCM'nin (Chama Cha Mapinduzi-Tanzanya Devrimci Partisi) merkez komitesinde görev aldı. 1977-1980 arasında savunma ve ulusal hizmet bakanlığı yaptı. 1980'de yeniden sandalyesiz bakanlığa getirildi.

• **BAKINIZ:** KARUME, NYERERE.

KAY, John
(1704-1764)

İngiliz, mucit. "Uçan mekik" olarak adlandırılan buluşuyla, otomatik dokuma tezgâhının geliştirilmesine öncülük etmiştir.

16 Temmuz 1704'te Lancashire'daki Bury kasabası yakınlarında doğdu, Fransa'da öldü. Geçimini dokumacılıkla sağlayan bir ailenin oğluydu ve eğitim göremeden genç yaşta babasının atölyesinde çalışmaya başladı. O dönemdeki dokuma yöntemlerinin ilkelliği Kay'i dokuma tezgâhındaki mekik atma işlemini otomatikleştirme çalışmalarına yöneltti ve 1733'te "uçan mekik" olarak anılan buluşunu gerçekleştirerek bu yöntemle çalışan tezgâhın patentini aldı. Tezgâh sahipleri, dokuma kalitesini artıran ve üretimi hızlandıran bu yeniliği kısa sürede benimsedilerse de, Kay'e imtiyaz hakkı ödemeye yanaşmadılar. Patent hakkını korumak amacıyla açtığı davalar için hemen hemen tüm servetini harcayan Kay, dokuma tezgâ-

hında el emeğine duyulan gereksinimin azalmasının işsiz kalmalarına yol açacağından korkan işçilerin saldırısı sonucunda makinelerini ve evini de yitirince Fransa'ya göç etmek zorunda kaldı. Yaşamının Fransa'daki dönemi karanlıkta olan Kay'in yoksulluk içinde öldüğü sanılmaktadır.

18.yy'ın ortalarına değin enli kumaşların dokunmasında mekik atışı, yan yana oturan iki işçinin kol gücüyle yapılıyordu. Bu yöntem hem çok yavaştı, hem de dokuma kusurlarına yol açıyordu. Kay'in, bu iki sorunun da üstesinden gelen tezgâhında ise mekik, tezgâhın her iki yanında gücü kirişlerine yerleştirilen kamçı kollarıyla otomatik olarak atılmaya başlandı. Dokuyucu, kamçı koluna bağlı ipi mekiğin gitmesi gereken yönde hızla çektiğinde, kamçı kolu bir kasnak hareketiyle mekiği ağızlığın içinden geçecek bir biçimde bir baştan öbür başa fırlatıyordu. Mekik her geçişinde aralanmış çözgü iplikleri arasına bir atkı ipliği bırakarak sürekli hareket etmekteydi.

Kay geliştirdiği yöntemle bir işçinin, iki kişinin kol gücüyle yapabileceğinden daha enli, kaliteli ve hızlı kumaş dokuyabilmesi olanağını yaratmış ve böylece dokuma tezgâhının yetkinleştirilmesi yolunda önemli bir adım atmıştır.

• BAKINIZ: ARKWRIGHT, JACQUARD.

KAYA, Şükrü
(1883-1959)

Türk siyaset adamı. Tek parti döneminde uzun yıllar içişleri bakanlığı yapmıştır.

İstanköy'de doğdu, 10 Ocak 1959'da İstanbul'da öldü. İlk ve ortaöğrenimini İstanköy İlkokulu, Midilli İdadîsi ve Galatasaray Lisesi'nde yaptı. Yükseköğrenimini 1912'de Paris Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. 1912-1913 yıllarında hariciye nezareti ticaret işleri kâtipliği, 1913'te Edirne merkez sulh hakimliği, Edirne merkez mahkemesi baş hakimliği yaptı. Aynı yıl mülkiye müfettişliğine geçti. 1914-1916 arasında İzmir'deki Rum göçünü denetleme görevlerinde bulundu. İskân-ı Muhacirin ve Aşair müdürlüğünden sonra 1916-1918 arasında mülkiye müfettişi olarak Anadolu ve Irak'ta bulundu. Mütareke döneminde İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'ne giren Kaya, Şubat 1919'da tutuklandı ve 1920'de Malta'ya sürüldü. 1921'de Malta'dan kaçtı ve Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Zaferden sonra I.Lozan Konferansı'nda danışmanlık yaptı. Kısa bir süre İzmir belediye başkanlığında bulundu, 1923'de, Halk Fırkası'ndan (CHP) Muğla milletvekili seçildi ve 1924'te tarım bakanı, 1924-1925 yıllarında dışişleri bakanı oldu. 1927-1938 arasında içişleri bakanlığı yaptı. 1936-1938 arasında CHP genel sekreterliğini de üstlendi. Atatürk'ün ölümü üzerine 11 Kasım 1938'de içişleri bakanlığından ayrılarak siyasi yaşamdan çekildi. Çeşitli makaleleri, bilim ve edebiyat alanında çevirileri vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Şükrü Kaya, Sözleri, Yazıları 1927-1937*, E.Ergüven (der.), 1938.

KAYAALP, Fethi
(1923)

Türk ressam, gravür sanatçısı. Lirik soyutlamacı gravürler yapmıştır.

Ezine'de doğdu. Bozcaada ve Çanakkale'deki ilk ve ortaöğreniminden sonra Güzel Sanatlar Akademisi'ne (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girdi. 1947'de Nurullah Berk Atölyesi'nden mezun oldu. Öğrenim yıllarında Léopold Lévy'den de gravür dersleri aldı. 1951'den başlayarak Sağlık Bakanlığı'nda ressamlık, Kastamonu ve Bolu liseleriyle Bursa Eğitim Enstitüsü'nde resim öğretmenliği görevlerinde bulundu. İlk kişisel sergisini 1961'de açtı. Mimar Sinan Üniversitesi'nde gravür atölyesi öğretim üyesidir.

Kayaalp, teknik ustalığı ve güçlü deseniyle taşbaskılar ve gravürler yapmıştır. 1962'den sonra klasik anlayıştan uzaklaşarak soyut ve yarı soyut biçimlere yönelmiştir. Tek renk uyumları kullanarak yaptığı kalkan balığı konulu yağlıboyaları ve renkli gravürleriyle de tanınır.

• YAPITLAR (başlıca): *Balıklar*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Balıklar*, 1967; *Kalkan Balıkları*, 1975; *Köyden Bir Görünüm*.

KAYACAN, Feyyaz
(1919)

Türk, yazar. Türkçe'de yeni öyküleme olanaklarını denemiştir.

İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini Saint Joseph Lisesi'nde yaptı. Paris'te École Libre des Sciences'ı bitirdi. İngiltere'de Durham Üniversitesi'nin iktisat derslerini izledi. Uzun yıllar BBC'nin Türkçe yayınlar bölümünde çalıştıktan sonra emekli oldu. Halen Londra'da yaşamaktadır.

İlk öykülerini *Yeditepe*, *Yenilik*, *Türk Dili* gibi dergilerde yayımladı. Bu öykülerde, II.Dünya Savaşı yıllarında savaş koşullarının insan yaşamını nasıl etkilediğini, insanları nasıl karmaşık davranışlara, saplantılara, yeni başkaldırılara yönelttiğini anlattı. İlk kitabı *Şişedeki Adam* 1958'de yayımlandı. Bunu 1962'de *Sığınak Hikâyeleri*, 1964'te *Cehennemde Bir Yusuf* ve 1967'de *Gibiciler* adlı öykü kitapları izledi. Birbiri ardına yayımladığı bu dört kitapta, düşünce ve kurguya önem veren, yola çıkış noktasını özden çok biçime dayandıran bir yazar olarak göründü. 1963'te *Sığınak Hikâyeleri* ile TDK Ödülü'nü kazandı.

• YAPITLAR (başlıca): Öykü: *Şişedeki Adam*, 1958; *Sığınak Hikâyeleri*, 1962; *Cehennemde Bir Yusuf*, 1964; *Gibiciler*, 1967; *Hiçoğlunun Serüvenleri*, 1969. Oyun: *Mutlu Azınlık*, 1968. Roman: *Çocuktaki Bahçe*, 1982. Şiir: *Benim Örümceğim Başka*, 1982.

KAYE, Nora
(1920)

ABD'li balerin. Klasik baleye getirdiği modern yorumlarla ün kazanmıştır.

17 Ocak 1920'de New York'ta doğdu. Bale öğrenimine Metropolitan Opera Ballet School'da başladı. Kısa zamanda büyük başarı göstererek dikkati çekti. 1935'te School of American Ballet'in çocuklar bölümüne kabul edildi. Dört yıllık öğreniminin sonunda ABD'nin en başarılı balerinlerinden biri durumuna geldi. 1942'de sergilenen *Pillar of Fire* ("Ateş Sütunu") ile ilk önemli başarısını elde etti. 1960'ta ünlü dansçı ve koreograf Bertram Ross'la evlendi ve 1961'den sonra eşinin yardımcılığını yapmaya başladı. 1977'ye değin Ross'un çeşitli sahne yapıtlarında ve filmlerinde asistanlık etti. 1977'de American Ballet Theatre'ın sahne yönetmenliğine getirildi. Halen bu görevini sürdürmektedir.

1948'de *Fall River Legend* ("Çağlayan Efsanesi") adlı balede Lizzie rolündeki oyunuyla zamanın en dramatik dansçılarından biri olarak değerlendirildi.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Pillar of Fire*, 1942, müz. A.Schönberg, ("Ateş Sütunu"); *Fall River Legend*, 1948, müz. Gould, ("Çağlayan Efsanesi"); *The Cage*, 1951, müz. Stravinski, ("Kafes"); *La Gloire*, 1952, ("Zafer"); *Winter's Eve*, 1957, ("Kış Arifesi"); *Journey*, 1957, ("Yolculuk"); *Paean*, 1957, ("Zafer Şarkısı"); *Raşomon*, 1961.

KAYGILI, Osman Cemal
(1890-1945)

Türk, gazeteci ve yazar. İstanbul'un mahalle yaşamını yansıtan öykü ve romanlarıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 9 Ocak 1945'te aynı kentte öldü. Ortaöğrenimini Eğrikapı Merkez Rüştiyesi'nde yaptı. Daha sonra Menşei Kuttab-ı Askeriye'yi bitirdi ve Erkânı Harbiye-i Umumiye'de memurluğa başladı. 1909'da kıtaat-ı fenniyye müfettişliğinde kalem memuru oldu. Mahmut Şevket Paşa'nın ölümüyle sonuçlanan suikastla ilgisi görülerek Sinop'a sürüldü. I.Dünya Savaşı sırasında seferberlik ilan edilmesi üzerine, bir süre gezici birliklerde kâtiplikle görevlendirildi. 1918'de hastalığı nedeniyle emekliye ayrıldı. Cumhuriyet'in ilanından sonra bir yandan çeşitli ilk ve orta dereceli okullarda öğretmenlik ederken bir yandan da serbest gazeteci ve yazar olarak çalıştı.

İlk yazısı 1920'de *Eşek* adlı gülmece dergisinde yayımlandı. 1920'lerin sonlarına değin gülmece yazılarıyla tanındı. Sonraları özellikle folklor bilgisine dayanan başarılı öyküleriyle ünlendi. İstanbul'un kenar mahalle yaşamını anlattığı öykü ve romanlarında kullandığı ustalıklı dille dikkati çekti. Özellikle 1938'de yayımlanan *Çingeneler* ve 1944'te yayımlanan *Aygır Fatma* romanlarıyla başarılı oldu. *Çingeneler* daha sonra TRT radyosunda da sürekli program olarak yayımlandı.

• **YAPITLAR (başlıca):** Öykü: *Eşkıya Güzeli*, 1925; *Sandalım Geliyor Varda*, 1938. Roman: *Çingeneler*, 1938; *Bekri Mustafa*, 1944; *Aygır Fatma*, 1944. İnceleme: *İstanbul'da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri*, 1937. Oyun: *Üfürükçü*, 1940.

KAYGULU HALİL
(1759-1818)

Osmanlı tasavvuf şairi. Şiirlerinin sanat yönüne fazla önem vermeden, yalın bir dil ve anlatımla yazmıştır.

Orhaneli'nde doğdu, Bursa'da öldü. Doğum tarihi kesin değildir. Orhan Gazi dönemi emirlerinden Kaygulu Bey'in soyundandır. Celvetî tarikatına bağlıydı. Ölümüne değin Bursa'daki tekkesinde şeyhlik yaptı. Şiirlerinde Kaygulu mahlasını kullandı. *Divan*'ının büyük bölümü hece ölçüsüyle yazdığı ilahilerden oluşur. Yunus'u andıran lirik manzumeleri de vardır. Konu ve düzen bakımından Yazıcıoğlu Ali'nin *Muhammediye*'sine büyük benzerlik gösteren *Hadi'l-Uşşak* adlı yapıtı bu niteliklerinden ötürü *İkinci Muhammediye* diye de anılır. Hece ölçüsüyle yazılan yapıt, *Muhammediye*'de ve Ahmed Mürşidî'nin *Ahmediye*'sinde olduğu gibi din, ilahi aşk, ahlak, ahret, cennet, cehennem gibi konulara yer vermiştir. Bu konuları anlatırken *Kuran*'dan ayetlere, Hadisler'e bunların yorumlarına dayanır. Didaktik bir hava içinde öğütler verir. Peygamber'in doğumu, yaşamı, erdemleri, ölümü, dört halife ile Hasan ve Hüseyin'in ölümünü anlatan bölümleri vardır. Hece ölçüsünü mesnevi biçiminde işleyen ilk yapıtlardan biridir. Çoğu kez on altılı ölçüyü kullanmıştır. Kaside biçiminde yazdığı manzumelerle, sekizli ve on birli mesneviler önde gelir. Genellikle Tanrı aşkını, varlık birliğini işleyen şiirlerinden oluşan, tasavvuf içerikli *Mezburatü'l-Hakâyık-ı Kaygulu Sultan* adlı başka bir yapıtı da vardır.

Kaygulu Halil ölçü ve kafiyeye fazla özen göstermemiştir. Sanat kaygısı gütmemiş, yalın bir dile ve anlatıma önem vermiştir. Şiirleri dil, söyleyiş bakımından saz şiirine yakınlık gösterir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Divan-ı Kaygulu Efendi*, (ö.s.), 1856; *Hadi'l-Uşşak*, (ö.s.), 1857; *Mezburatü'l-Hakâyık-ı Kaygulu Sultan*, (ö.s.), t.y.

KAYGUN, Şahin
(1951)

Türk fotoğraf ve grafik sanatçısı. Araştırmaya dönük çabaları ve grafik anlatım öğeleriyle yüklü fotoğraflarıyla tanınmıştır.

28 Mart 1951'de Adana'da doğdu. 1965'te, lisede okurken resim çalışmalarına başladı. 1968'de yine lise öğrencisiyken Mersin'de bir resim sergisi açtı. Ertesi yıl İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu

(şimdi Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) Grafik Bölümü'ne girdi ve fotoğrafla ilgilenmeye başladı. 1971'de İstanbul'da ilk fotoğraf sergisini açtı. 1973'te çeşitli yarışmalarda grafik dalında on iki ödül aldı. Mezun olduktan sonra yaşamını serbest fotoğrafçı olarak sürdürmeye başladı. 1980'de Avusturya hükümetinin çağrılısı olarak Salzburg Yaz Akademisi'ne devam etti. 1984'te Türkiye'de ilk kez polaroid fotoğraflardan oluşan bir sergiyi İstanbul, Ankara ve İzmir'de açtı. Bu sergi ile Ankara'da Sanat Kurumu Ödülü'nü kazandı.

Şahin Kaygun on beşe yakın kişisel sergi açmış, birçok karma sergiye katılmıştır. Fotoğraf sanatının yaygınlaşmasını amaçlayan çeşitli çabalara katkılarda bulunmuştur. Türk profesyonel fotoğraf sanatçılarını bir araya toplayan FOTOS adlı derneğin kuruculuğunu ve bir süre de başkanlığını yapmıştır.

Fotoğraf çalışmalarının yanı sıra çeşitli yayın organlarında sanat üzerine yazılar yazmıştır. Sanat yaşamı boyunca sürekli kendini yenileyen, yeni anlatım olanakları bulmaya yönelen bir sanatçı olarak tanınmıştır. Belgesel sokak fotoğraflarından sanatçı portrelerine, grafik anlatımlı fotoğraflara, çıplaklara, natürmortlara dek uzanan geniş bir yelpaze içinde, gerek renkli, gerekse siyah-beyaz ilginç yapıtlar vermiştir.

KAYGUSUZ [Vizeli]
(? - 1562)

Osmanlı tasavvuf şairi. Arı Türkçe ve hece ölçüsü ile varlık birliğini işleyen şiirler yazmıştır.

Vize'de doğdu, orada öldü. Asıl adı Alaeddin Ali'dir. Doğum tarihi bilinmediği gibi, ölüm tarihi de tartışmalıdır. Yaşamı üstüne fazla bilgi yoktur. Bayramiye tarikatı pîrlerinden Ahmed Sarban'ın halifesidir.

Hece ile başarılı şiirler yazmıştır. Aruzla yazdıkları imalelerle dolu, şiir geleneğine aykırı parçalardır. Şiirlerinde sürekli varlık birliği (vahdet-i vücud) görüşünü işlemiştir. Kendi kişiliğini koruyarak Yunus Emre tarzında yazmış, Hacı Bayram Veli ve Eşrefoğlu Rumî'nin yolundan gitmiştir. Tasavvuf deyim ve sözcükleri dışında Arapça, Farsça sözcük kullanmamıştır. Genellikle yarım, serbest kafiyeleri seçmiştir. Hece ile yazdıklarının tümü dörtlük biçimindedir.

Şiirleri uzun süre Ahmed Sarban'ın sanılmıştır. Kaygusuz Abdal ile mahlaslarının benzemesi, her iki şairin şiirlerinin birbirine karışmasına yol açmışsa da, kullandıkları dil ve dünya görüşleri farklıdır. Şiir mecmuası ve cönklerdeki dağınık şiirleri derlenerek yayımlanmıştır.

• KAYNAKLAR: A. Gölpınarlı, *Kaygusuz Vize'li Alâeddin Hayatı ve Şiirleri*, 1933.

KAYGUSUZ ABDAL
(14.yy-15.yy)

Türk halk şairi. Alevi-Bektaşi halk edebiyatının kurucusudur.

Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Yine de çeşitli kaynaklar 1341-1444 arasında yaşadığı üstünde birleşmektedir. Asıl adı Alaeddin Gaybi'dir. Alâiye (Alanya) beyinin oğludur. Yaşamına ilişkin bilgilerin çoğu şiirlerinden edinilmiştir. Çok iyi bir eğitim gördü, genç yaşında Elmalı'daki Şeyh Abdal Musa Tekkesi'ne girdi. 14.yy'ın sonlarında Mısır'a, oradan hacca gitti, bu arada Kerbela ve Necef'i ziyaret edip tekrar Mısır'a döndü. Bir süre Edirne, Yanbolu, Filibe ve Manastır'da bulundu. Mısır'da öldü, orada bir mağaraya gömüldü. Bu yüzden Abdullah el-Magarevî adıyla anıldığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.

Adından da anlaşılacağı gibi Kaygusuz, Abdallar zümresindendi. Bir şiirinde "cihar-darb" (dört vuruş, yani saçını, kaşını, bıyığını ve sakalını kestirerek) tıraş olduğunu yazması da bunu göstermektedir. 16.yy'da tam anlamıyla kurumlaşan Bektaşilik, Kaygusuz'u benimsemiştir. Mısır'daki tekkesi, Bektaşiler'ce halife makamı olarak kabul edilen dört tekkeden birisidir. Kaygusuz kimi şiirlerinde Sarayî mahlasını da kullanmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde nakkaş Levnî tarafından yapılan ve daha eski bir minyatürden kopya edildiği sanılan bir minyatürü bulunmaktadır.

Yunus gibi hem aruz, hem hece ölçüleriyle yazan Kaygusuz Abdal, Alevi-Bektaşi halk edebiyatının kurucusu sayılır. Türk tasavvuf şiirinde tümüyle kendine özgü, eşsiz bir yeri vardır. Gerçeküstücü görüntüler, abartmalar, alaylı eleştirilerle örülü şiirleri hemen farkedilir. Dili bugün bile anlaşılabilecek yalınlıktadır. Şiirlerinde sık sık dünya nimetlerine ulaşma isteğini, bu isteklerin gerçekleşmesiyle varılacak huzur konusunu işlemiştir. Bektaşi şiirinin insandaki kusurlarla, tutuculuklarla alay etme özelliği, ilkin Kaygusuz'un, özgün yergici yaklaşımında görülür. Kısa cümleler, zevkli seci'ler, tekrir'ler ve olağanüstü bir uyum içindeki düzyazı yapıtları yalınlıklarıyla dikkati çeker.

• YAPITLAR (başlıca): Manzum: *Divan*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitapları Manzum No. 797); *Gülistan*, (Ankara Genel Kitaplık No:167); *Mesnevi-i Baba Kaygusuz*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Haşim Paşa Bölümü No.19). Düzyazı: *Budalanâme*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitapları No.909); *Kitab-ı Miglâte*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Bölümü No.41162); *Vücudnâme*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No.6817); *Risale-i Kaygusuz Abdal*, (Atatürk İstanbul Belediye Kütüphanesi, Osman Ergin Bölümü No.1102).

• KAYNAKLAR: A.Gölpınarlı, *Kaygusuz Abdal-Kul Himmet-Hatayî*, 1953; A.Güzel, *Kaygusuz Abdal*, 1981; A.Güzel, *Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri*, 1983; "Kaygusuz Abdal", *Türk Dili*, halk edebiyatı özel sayısı, (207), 1968.

KAYITBAY
(1408 ?-1495)

Memlûk sultanı. Osmanlılar'a karşı izlediği siyasetle devletin çöküşünü hızlandırmıştır.

Doğum yeri bilinmiyor. Doğum tarihi de kesin değildir. Kahire'de öldü. Memlûk Sultanı Barsbay (1422-1437) tarafından satın alınan Çerkez asıllı bir köledir. Sultan Çakmak (1438-1453) tarafından azad edildikten sonra önce muhafız, sonra saray kâtibi oldu. Sultan Hoşkadem (1461-1467) döneminde tablhane emirliği, şarabhane müfettişliği görevlerinde bulundu. Ardından binbaşılığa yükseldi. 1467'de Muhafız Kuvvetleri Komutanlığı'na getirildi. Ocak 1468 başlarında Muhafız Kuvvetleri'ni Hayırbay'a karşı ayaklandırdı. Memlûk tahtına dostu Demirboğa'nın (Timurbuga) çıkmasını sağladı. Kendisi de atabeylik görevini üstlendi. Ancak Ocak ayı sonlarına doğru Hayırbay ani bir baskınla Demirboğa'yı yakalayıp, tutuklattı. Ardından Kayıtbay duruma egemen oldu. Emrindeki güçlerle Hayırbay ve yandaşlarını bozguna uğrattı, Demirboğa'yı hapisten kurtardı. Demirboğa'nın isteği, Memlûk beylerinin de onayıyla 1 Şubat 1468'de Memlûk tahtına çıktı.

İlk iş olarak Hayırbay'ı sürgüne yolladı, yandaşlarını dağıttı. Komutanlar arasındaki çekişmeleri ortadan kaldırmaya, bozulan iktisadi durumu düzeltmeye çalıştı. Hazinenin gereksinim duyduğu parayı vakıf gelirlerinden sağladı. Anadolu'daki Memlûk egemenliğini tehdit eden Dulkadiroğulları Beyi Şehsuvar Bey'e karşı Osmanlı Hükümdarı II.Mehmed'in [Fatih] tarafsız kalmasını sağlamaya çalıştı. Bu nedenle Memlûkler'in koruması altındaki Karaman Hükümdarı Ahmed Bey'le ilişkisini kesti. Memlûkler tarafından ele geçirilecek Dulkadıroğulları topraklarını Osmanlılar'a bırakacağına söz verdi. II.Mehmed'den gördüğü yardım kesilince, Şehsuvar Bey 1471'de Antep'te Memlûkler'e karşı giriştiği savaşta yenildi. Yakalanarak Kahire'ye gönderildi ve idam edildi.

1481'de II.Mehmed'in ölümü şehzadeleri arasında taht kavgasına yol açtı. Osmanlı tahtı üzerinde hak iddia eden Cem Sultan, yenilince Memlûkler'e sığındı. Kahire'de hükümdarlara özgü törenle karşılandı. Kayıtbay Cem Sultan'a ilgi gösterdi. Ailesi ile birlikte hacca gitmesine izin verdi. Örgütlenebilmesi için para yardımında bulundu. 1482'de Anadolu'ya dönmesini sağladı. Kayıtbay'ın Cem Sultan'a gösterdiği bu yakınlık II.Bayezid ile arasının bozulmasına yol açıyordu. Ancak Kayıtbay, Osmanlılar ile savaşı göze alamıyordu. Aralarındaki gerginliği gidermek istiyordu. II.Bayezid'in tahta çıkışından sonra İstanbul'a elçi yollayıp padişahın saltanatını kutladı. Hindistan'dan II.Bayezid'e gönderilen ve Mısır gümrüklerince alıkonan armağanları da gönderdi. Elçi, gecikmeden ötürü Kayıtbay adına özür diledi. Ayrıca Mısır'daki Abbasî Halifesi I.Mütevekkil'e mektup yazdırarak II. Bayezid'in Anadolu ve Rumeli ülkelerindeki sultanlığını tanıdığını bildirdi.

Ancak bütün bunlar savaşı önleyemedi. Çünkü Memlûkler Karamanoğulları ve Dulkadıroğulları beyliklerini desteklemekten vazgeçmiyorlardı. Osmanlılar ile Memlûkler arasındaki savaş 1485-1490 arasında beş yıl sürdü. Bu arada Osmanlılar Karamanoğulları Devleti'ni ortadan kaldırdı. Kayıtbay'ın çabalarına karşın Memlûk ekonomisi ile askeri durum bozuldu. II.Bayezid de kardeşi Cem Sultan'ı elinde tutan Papa VIII.Innocentius'un girişimleri ile başlayacak bir Haçlı seferinden çekiniyordu. Nisan 1491'de iki taraf arasında barış yapıldı.

Kayıtbay, Memlûkler arasındaki anlaşmazlıkları gideremediği gibi bozulan iktisadi durumu da düzeltemedi. Cülban birliklerinin çıkardıkları kargaşalıklar sırasında hastalanarak öldü. Yerine oğlu Melikü'n-Nasr Muhammed geçti.

• BAKINIZ: BAYEZİD II, CEM SULTAN, KANSU GAVRİ.

KAYNAK, Sadettin
(1895-1961)

Türk, besteci. Geniş bir dinleyici kitlesince sevilen şarkı ve fantezileriyle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 3 Şubat 1961'de aynı kentte öldü. Sesinin güzelliği küçük yaşta ailesinin dikkatini çekti. Hafız Melek ve Cemal Efendi'lerden dinsel yapıtlar öğrenerek müziğe başladı. Daha sonra, neyzen Emin Yazıcı ile Muallim Kâzım Uz'dan klasik yapıtları öğrendi. Hıfzını tamamlayarak hafız oldu; Sultan Ahmet ve Sultan Selim camilerinde imamlık ve başimamlık görevlerinde bulundu. Kendi kendine nota öğrendi, Mevlevihanelerdeki sema törenlerine ayinhan olarak katıldı. Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra girdiği Dârülfünûn'un (şimdi İstanbul Üniversitesi) İlahiyat Şubesi'ni bitirdi. Güneydoğu illerindeki askerliği sırasında halk müziğiyle de ilgilenmeye başladı. Halk müziği etkileri taşıyan birçok yapıtı, bu alanda o yıllarda başlayan çalışmalarından kaynaklanır. Geçimini sadece bestecilikle sağlayan bir sanatçıydı. Türk ve Arap filmleri, revü denilen danslı sahne gösterileri için müzik hazırladı. Paris ve Berlin' de konserler verip plak doldurdu. 1953'te bir film çekimi sırasında felç geçirdi, ölümüne değin felçli olarak yaşadı.

Kaynak, plaklara okuduğu dinsel yapıtlar ve gazellerle tanındı. 1920'lerde bestecilige başladı. Önceleri geleneksel yolda, dinsel ve din dışı yapıtlar verdi; ancak bu tür müziğin geniş dinleyici kitlelerine ulaşamayacağına inanarak, daha sonra yeni bir tarz denedi. Çağdaşları gibi o da müziğini şarkı formuna dayandırmakla birlikte, kendisine değin gelmiş bellibaşlı şarkı bestecilerinin üslubundan ayrılarak, melodisi kolayca bellekte kalan, güftesi de herkesce anlaşılabilen şarkılar ve fanteziler besteledi. 1930-1950 arasında çıkan plakların büyük bir bölümü onun bestelerini içerir.

Yapıtlarını, başladığı makamda değil de, başka bir makamda bitirmesi, böylece makamı müziği için bir araç durumuna getirmesi, teknik bakımdan üslubunun özgün bir yanıdır. Formların bağlayıcı kurallarına uymayı gerektirmeyen fantezi türünde besteledi-

ği parçaların sayısı da oldukça çoktur. Bu gibi özellikleri, müzikte bir serbestlik aradığını gösterir. Şarkılarında, fantezilerinde aranağmesi kullanmaya önem vermiş, yapıtlarının bu bölümlerine bestelerinde büyük özen göstermiştir. Denediği bir başka tarz, halk ezgisi üslubudur. Onun, güftelerini Karacaoğlan, Emrah gibi şairlerden seçtiği bu parçaları, Cumhuriyet'ten sonraki ilk yirmi yılda görülen folklora yönelik yoğun ilginin bir uzantısı sayılabilir. 1930-1940 arasında 85 Mısır filmi için yazdığı şarkılar büyük ölçüde uyarlamadır. Arap zevkini yansıtan bu müzik yavaş yavaş yeni bir tür haline gelmiş, özellikle 1970'lerde arabesk adı altında gitgide yaygınlaşmıştır.

Bestecilikte, akademik diye nitelenen bir tutumun karşıtı sayılabilecek popüler tutumu temsil eden Sadettin Kaynak bestelerini çok çabuk yapardı. Bestelediği parçaların sayısı kesinlikle bilinmemektedir. Ölümünden sonra ailesi 138 yapıtını onaylamıştı. Ancak film şarkıları göz önüne alındığında bu sayı bini aşar.

• **YAPITLAR (başlıca): Şarkılar:** "Bin hüzün çöktü yine gönlüme akşamla benim"; "Gecemiz kapkara sanki..."; "Gel göklere yükselelim gel de seninle". **Fanteziler:** "Menekşelendi sular"; "Bahar bitti güz bitti"; "Kalplerden dudaklara"; "Dertliyim ruhuma hicranımı sardın da yine"; "Enginde yavaş yavaş..."; "Derman kâr eylemez"; "Söyleyin nerde o göz nuru...". **Türküler:** "İncecikten bir kar yağar"; "Gemim gidiyor baştan"; "Elâ gözlerini sevdiğim dilber"; "Ben güzele 'güzel' demem güzel benim olmayınca".

KAZAK ABDAL
(16.yy)

Türk halk şairi. Taşlamalarıyla ünlüdür.

16.yy'da yaşadığı, bağlı bulunduğu Balım Sultan'ı öven bir şiirinden anlaşılmaktadır. Asıl adı Ahmed'tir. Yaşamı üstüne pek az şey bilinmektedir. Romanya Türkleri'nden olduğu da söylenir. Bir kaynağa göre, Kazak mahlasını sakalını traş ettirdiği için almıştır. Onu başında Bektaşi tacıyla gösteren bir minyatür de bulunmaktadır.

Bektaşi şiiri, "zâhid" denilen aşırı sofulara, medreselilere karşı yöneltilen taşlama, yergi, eleştiri örnekleriyle doludur. Bektaşi nefeslerinde ince, gerektiğinde acımasız alayın, keskin zekânın, hazırcevaplığın parlak şiirselliği görülür. Bektaşi şiirindeki bu eleştirel tutum Kaygusuz Abdal'dan 19.yy şairi Seyrani'ye dek pek çok şairde görülür. Teslim Abdal, Hüseyin gibi, Kazak Abdal da bu şairler arasında yer alır. Bugüne pek az şiiri ulaşmış olan Kazak Abdal'ın gerek söyleyişindeki keskinliğe, gerekse dolaysız anlatımına bakarak, onu doğrudan Kaygusuz Abdal'a bağlamak mümkündür. Görünürdeki bu ilişkiye karşılık Kazak Abdal çok daha sert, zaman zaman küfüre başvuran acımasız bir taşlamacıdır. Onun "softa bozgunları"na, "medrese kaçkınları"na karşı yönelttiği taşlamalar giderek daha kapsamlı bir hale gelip toplumsal eleştiriye dönüşür.

KAZAN, Elia
(1909)

ABD'li sinema ve tiyatro yönetmeni. Filmlerinin yanı sıra ünlü oyuncular yetiştirdiği Actor's Studio'yu kurarak ABD sinemasında etkili olmuştur.

Elia Kazanjoglous (Kazancıoğlu), 7 Eylül 1909'da İstanbul'da doğdu. Rum asıllı olan ailesi ABD'ye göçüp New York'a yerleştiğinde dört yaşındaydı. Yükseköğrenimini Williams College'da tamamladıktan sonra Yale Üniversitesi Tiyatro Bölümü'nde lisansüstü öğrenimi yaptı. 1932'de, oyuncu ve sahne amiri yardımcısı olarak, Group Theater adlı tiyatro topluluğuna katıldı. Bu topluluk, kalıplaşmış tiyatro anlayışlarına karşı çıkmış, ABD'de ilk kez ekip çalışmasını, kolektif üretimi gerçekleştirmiş, toplumsal içerikli oyunlarıyla önem kazanmıştı. 1935'te tiyatro yönetmenliğine başlayan Kazan 1940'larda, art arda sahnelediği başarılı oyunlarla Broadway'in en iyi yönetmenlerinden biri olarak kabul edildi. 1945'te ilk uzun metrajlı filmini çekti. Sinemaya olan ilgisi 1930'larda başlamış, belgesel filmler yapmış, Anatole Litvak'ın (1902-1974) yönettiği iki filmde de oyuncu olarak görünmüştü.

İlk dönem filmlerinde izlenen yoğun tiyatro etkisini kısa sürede aşarak sinema dilini geliştirdi. *A Tree Grows in Brooklyn* (Bir Genç Kız Yetişiyor) adlı ilk filminden iki yıl sonra çevirdiği başarılı gerilim filmi *Boomerang* (Geri Tepen Silah) bu gelişmenin göstergesiydi. Yine 1947 yapımı *Gentleman's Agreement* (Namuş Sözü), ona ilk Oscar ödülünü kazandırdı. Yahudi karşıtlığını yargılayan film aynı zamanda ABD'de yılın en iyi filmi seçildi, yardımcı kadın oyuncusuna da bir Oscar getirdi. Kazan aynı yıl Cheryl Crawford ile birlikte ünlü Actor's Studio'yu kurdu. Group Theater'ın bir uzantısı sayılan ve Stanislavski ilkelerinden hareketle doğal oyunculuk anlayışının geliştirildiği bu oyunculuk okulunda, başta bu tarzın en iyi uygulayıcılarından biri olan Marlon Brando ve James Dean olmak üzere, birçok ünlü sinema oyuncusu yetişti.

Kazan 1951'de, daha önce de Broadway'de sahnelediği Tennessee Williams'ın *A Streetcar Named Desire* (Arzu Tramvayı) oyununu filmleştirdi. Güçlü oyunuyla filmi unutulmaz kılan ve büyük ün kazanan Kazan'ın gözde oyuncusu Brando, onun sonraki filmleri *Viva Zapata* ve *On the Waterfront*'ta da (Rıhtımlar Üzerinde) son derece başarılı oldu. *Viva Zapata*, Meksikalı devrimci Emiliano Zapata'nın yaşamını konu alıyordu. 1954'te en iyi film ve en iyi yönetim ödülleri de içinde olmak üzere beş dalda Oscar kazanan *Rıhtımlar Üzerinde* ise, New York liman işçilerinin sendikasındaki yozlaşmayı anlatıyordu. Film, bazı eleştirmenlerce, iki yıl önce Amerikan Aleyhtarı Etkinlikler İçin Komite'nin soruşturmalarından arkadaşlarının adlarını vererek kurtulan Kazan'ın kendini savunma gayreti olarak değerlendirildi. 1955 tarihli *East of Eden* (Cennet Yolu), birçoklarınca onun en iyi filmi olarak kabul edildi. Kazan, bu kez

James Dean'e büyük ün sağlayan bu başarılı Steinbeck uyarlamasında, gençlik sorunlarını ve baba-oğul ilişkilerini irdeledi.

Uzun yıllar tiyatro ve sinema yönetmenliğini birlikte yürüten Kazan, 1964'te tiyatroyu bıraktığını açıkladı. 1963 ve 1969'da, kendi romanlarından uyarladığı *America, America* ve *The Arrangement* (Kader Değişmez) adlı filmleri gerçekleştirdi. Türkiye'de çektiği *America, America*, kendi yaşamından izler taşıyordu. Giderek sinemayı da ikinci plana iterek edebiyat çalışmaları üzerinde yoğunlaştı.

Kazan 1950'lerdeki filmleriyle Amerikan sinemasını önemli ölçüde etkilemiştir. İşlediği toplumsal temalar ve yönetimindeki oyunculara yaklaşımıyla da, Hollywood'da yeni anlayışların ve tavırların yerleşmesine katkıda bulunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Film:** *A Tree Grows in Brooklyn*, 1945, (Bir Genç Kız Yetişiyor); *Boomerang*, 1947, (Geri Tepen Silah); *Gentleman's Agreement*, 1947, (Namus Sözü); *Pinky*, 1949, (Kara Damga); *A Streetcar Named Desire*, 1951, (Arzu Tramvayı); *Viva Zapata*, 1952; *On the Waterfront*, 1954, (Rıhtımlar Üzerinde); *East of Eden*, 1955, (Cennet Yolu); *Baby Doll*, 1956, (Taş Bebek); *Wild River*, 1960, (Vahşi Irmak); *Splendor in the Grass*, 1961, (Aşk Bahçesi); *America, America*, 1963; *The Arrangement*, 1969, (Kader Değişmez); *The Visitors*, 1972; *The Last Tycoon*, 1976. **Kitap;** *America, America*, 1962; *The Arrangement*, 1967, (Uzlaşma); *The Assasins*, 1972, (Babaların Suçu); *The Understudy*, 1974, ("Dublör"); *The Anatolian*, 1982, ("Anadolulu").

KAZANCAKİS, Nikos
(1885-1957)

Yunanlı yazar. Özellikle romanlarıyla 20.yy Yunan edebiyatının önemli adlarından biri olmuştur.

Girit'te Heraklion kentinde doğdu, Almanya'da Freiburg'da öldü. Çocukluğu, Girit'te Osmanlı yönetimine karşı kanlı ayaklanmaların olduğu bir dönemde geçti. Ailesi bir süre için Naksos Adası'na yerleşti. Burada Katolik rahiplerce yönetilen bir Fransız okuluna devam etti. Daha sonra Atina'ya giderek hukuk öğrenimi gördü. Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Paris'e gitti, ünlü felsefeci Bergson'un derslerini izledi. Balkan Savaşı çıkınca gönüllü olarak savaşa katıldı. Belirli bir yerde uzun süre yaşamaktan kaçınarak daha sonra da sık sık Avrupa, Asya ve Uzakdoğu'da gezilere çıktı. II.Dünya Savaşı'nda kurduğu partiyle ülkesindeki siyasal yaşam içinde yer almaya çalıştı. Ancak bir süre sonra istediklerini gerçekleştiremeyince Fransa'ya gitti. Yaşamının son on yılını bir kıyı kenti olan Antibes'de geçirdi. Çin'e yaptığı bir yolculuktan dönüşünde Almanya'da öldü.

Kazancakis, önceleri felsefe ve edebiyat denemeleri yazmış, klasik yapıtları Yunanca'ya çevirmiştir. Özellikle Dante'nin *Divina Commedia* (İlahi Komedya) adlı yapıtının çevirisi çok başarılıdır. Uzun gezilerinin ürünü olarak ortaya çıkan gezi kitaplarında ise insanların ve manzaraların romantik ve sezgisel boyutta bir kavranışı vardır. Tüm yaşamı boyunca bir arayışı sürdüren Kazancakis, Bergson'dan Marx'a, Darwin'den Nietzsche'ye, Hıristiyanlık'tan Buddhacılık'a dek çok çeşitli görüşlerle ilgilenmiş, bunların hepsinden de bir ölçüde etkilenmiştir. Aynı arayışı edebiyatta da sürdürmüş, denemeler, gezi yazıları ve son dönemlerinde yazdığı romanlar dışında tiyatro oyunları ve şiirler de yazmıştır.

24 kitaptan ve 33.333 dizeden oluşan *I Odysseia* ("Odysseia") adlı yapıtı, Homeros'un aynı adlı destanına yeni olaylar eklenerek yazılmıştır. Simgeleme ve betimleme açısından oldukça zengin olan bu yapıt, Kazancakis'in düşüncelerini tüm çeşitliliğiyle ortaya koyar. Yapıtta kimi zaman bir kral, kimi zaman bir savaşçı, kimi zaman da bir âşık olarak okuyucunun karşısına çıkan Odysseus, geçirdiği serüvenler boyunca, uygarlıkları yıkan, yenilerini kuran, kendi ruhunu ve Tanrı'yı ararken her zaman özgürlüğün anlamını sorgulayan bir kahramandır.

Kazancakis, ona asıl ününü sağlayan romanlarının çoğunu 1946-1956 arasında yazmıştır. Filmi dünya çapında gösterilen *Bios kai Politia tu Aleksi Zorba* (Aleksi Zorba) bunlar içinde en tanınmışıdır. Karakterlerin süslü ve parlak bir üslupla işlendiği bu romanda, Zorba'nın efsaneye dönüşmüş kişiliğinde büyük bir yaşam gücü ortaya konmuştur. Savaş yıllarının yılgınlığı içinde geleceğe bakan Kazancakis için Zorba, direncin ve arayışın simgesidir.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Toda Raba*, 1929, (Toda Raba); *Bios kai Politia tu Aleksi Zorba*, 1946, (Aleksi Zorba); *O Kapetan Mihalis*, 1953, (Ya Hürriyet Ya Ölüm); *Khristos Ksanastavronete*, 1954, (Yeniden Çarmıha Gerilen İsa); *O Phtokhulis tu Theu*, 1957, (Allahın Fıkarası); *O Telefteos Pirasmos*, (ö.s.), 1959, (Günaha Son Çağrı); *Anafora Ston Greco*, (ö.s.), 1961, (El Greko'ya Mektuplar). **Şiir:** *Ophis ke Krino*, 1906, ("Yılan ve Zambak"); *I Odysseia*, 1938, ("Odysseia"). **Deneme:** *Taksidevondos*, 1927, ("Gezerken").

KAZANCIGİL, Tevfik Remzi
(1894-1969)

Türk, hekim. Türkiye'de kadın-doğum hekimliğine değerli katkılarda bulunmuştur.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. 1918'de, İstanbul Darülfünunu'ndan tıp diplomasını alınca, uzmanlık öğrenimi için önce Almanya'ya, sonra İsviçre'ye gönderildi. 1919-1924 arası Cenevre Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kadın-doğum kliniğinde asistan ve başasistan olarak uzmanlık öğrenimini tamamlayan, bu arada bir yıl kadar Almanya'daki Dresden Üniversitesi'nde çalışmalarını sürdüren Kazancıgil 1924'te Türkiye'ye döndü ve aynı yıl İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nde kadın-doğum doçentliğine getirildi. 1933 üniversite reformundan sonra da İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde, Alman profesör Liepmann'ın yönetimine verilen Kadın-Doğum Kliniği'ndeki görevini koruyan Kazancıgil 1934'te profesör, 1939'da klinik yöneticisi, 1949'da ordinaryüs profesör oldu. 1960'ta, Milli Birlik Komitesi kararınca görevden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesiy-

le birlikte üç yıl üniversiteden ayrı kaldıysa da, 1963'te kürsüsüne döndü ve ölünceye değin öğretim görevini sürdürdü.

Kazancıgil, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde (İÜTF) öğretim görevlisi ve klinik yöneticisi olarak 45 yılını verdiği kadın-doğum hekimliğinin Türkiye'de çağdaş eğitim ve uygulama düzeyine getirilmesinde en çok emeği geçen hekimlerden biridir. 1924'ten 1928'e değin, Tıp Fakültesi'nin Kadırga'daki Kadın-Doğum Kliniği'nde Besim Ömer Akalın'ın yanında görev yapmış, üniversite reformundan sonra Haseki'ye taşınan ve Liepmann'ın ölümünden sonra kendi yönetimine verilen kliniklerin yeni laboratuvar ve araçlarla donatılmasını sağlamıştır. 1966'da Cerrahpaşa'daki yeni binalarına taşınarak bir yıl sonra Cerrahpaşa Tıp Fakültesi adıyla yeniden örgütlenen kuruluşun bu aşamasında da Kadın-Doğum Kliniği'nin düzenlenmesinde, öğretim ve klinik uygulamalarına geçmesinde büyük bir görev üstlenmiştir.

Gerek İÜTF'ye bağlı kadın-doğum kliniklerinin çağdaş bir yapıya kavuşturulmasında, gerek bu alanda uzmanlaşmış hekimlerin yetiştirilmesindeki çabalarıyla tıp öğretimine yeni bir atılım kazandıran Kazancıgil, bir bilim adamı ve araştırmacı olarak da jinekolojiye büyük katkıda bulunmuştur. Kadın üreme organlarındaki kanserlerde doku ve hücre örneklerinin mikroskopik yöntemlerle incelenmesine önem vererek erken tanı ve tedavi konusunda öncü araştırmalar yapmış, bu konuyu işleyen *Jinekolojide Histopatolojik Teşhis* adlı yapıtı 1952'de Fransa'da *Diagnostic histopathologique en gynécologie* adıyla yayımlanarak Fransız Tıp Akademisi'nin başarı ödülüne değer görülmüştür. Temel uğraşı alanı olan jinekolojik patoloji araştırmaları için İÜTF'ye zengin olanaklar kazandıran, Türkiye'de ilk jinekolojik hormon ve radyoloji laboratuvarını kuran Kazancıgil, ayrıca gebelik süresince kadının eğitimine, ruhsal ve bedensel sağlığının korunmasına yönelik yayınlarıyla, konunun toplumsal boyutlarına da gereken önemi veren ilk hekimlerden biridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Doğum Ameliyatları*, 1928; *Jinekolojide Muayene Usulleri*, 1928; *Doğum Bilgisi*, 1948; *Jinekolojide Histopatolojik Teşhis*, 1951; *Kadında Kısırlık*, 1959.

• BAKINIZ: AKALIN, LIEPMANN, TOPUZLU.

KAZANKİNA, Tatyana
(1951)

SSCB'li kadın atlet. 1500 m koşularında önemli başarılar elde etmiştir.

1970'li yıllarda, bayanlar arası 1500 m koşularında büyük bir yıldız olarak kendini gösterdi. 1974'te atletizm yaşamının dördüncü yılında 1500 m'de 4:05.9 koşarak dikkatleri üzerine çekti. 1976'da 3:56.0'lık derecesiyle bu mesafede ilk kez 4 dakikanın altına inmiş oldu. 1976 Montreal Olimpiyat Oyunları'nda 4:05.5'lik derecesiyle altın madalyayı kazandığı gibi, 800 m'de 1:54.9'luk derecesiyle altın madalya yine onun oldu. 1980 Moskova Olimpiyat Oyunları'nda ise 1500 m'de 3:56.6 ile altın madalyayı kazandı. 1500 m bayanlar dünya rekorunu 1982'de 3:52.5 gibi bir dereceye indirmekle dünyanın en önemli bayan atletleri arasına katıldı.

KÂZIM PAŞA
(1821-1890)

Osmanlı Divan şairi. Özellikle mersiyeleriyle tanınmıştır.

Musa Kâzım Paşa, Koniçe'de (bugün Yunanistan'da) doğdu, 7 Nisan 1890'da İstanbul'da öldü. Küçük yaşta babası Hüseyin Hüsnü Bey ile birlikte İstanbul'a gitti. Burada öğrenim gördü. Divan-ı Hümayun Kalemi ve buraya bağlı Mühimme Odası ile Maliye Mektubî kalemlerinde görev aldı. Daha sonra asker sınıfına geçti, liva kâtipliğinde bulundu. Rüşdü Paşa'nın seraskerliği sırasında, yazdığı yergilerden ötürü Kıbrıs'a sürüldü. 1863'te cezası bağışlanarak geri döndü. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nda IV.Ordu erkân-ı harb reisi oldu. Serasker Kapısı Muhasebat Dairesi ikinci başkanlığı, bir süre de Masarifat Nezareti vekâletinde bulundu. Divan-ı Harp üyeliğine seçildi. Bu görevi yürütürken öldü.

Kerbela olayını konu edinen *Makalid-i Aşk* adlı yedi bölümlük bir mesnevisi vardır. *Mevlid* tarzında yazılmışsa da onun gibi okunması âdet olmamıştır. Yapıtta yirmi yedi mersiye ve bir kaside bulunur. *Divan*'ında Peygamber'e bir naat, on iki İmam'a birer medhiye, Nef'i'nin *Sakinâme*'sine nazire ve gazeller vardır.

Kâzım Paşa'nın başarılı mersiyeleri yanında, çeşitli olaylara ve devlet adamlarına yazdığı hicviyeleri vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Makalid-i Aşk*, (ö.s.); *Divan-ı Kâzım Paşa*, (ö.s.), 1910.

KAZİMİERZ III
(1310-1370)

Polonya kralı. Güçlü bir merkezi devlet kurmuştur.

Kazimierz Wielki 30 Nisan 1310'da Kovno'da doğdu, 5 Kasım 1370'te Krakov'da öldü. Piast hanedanındandır. Babası I.Wladislas'dı. Kazimierz 1333'te Polonya kralı oldu.

Bu dönemde Batı Avrupa'daki sürekli savaşların da etkisiyle, Akdeniz-Kuzey Avrupa ticaretinin merkezi Doğu Avrupa'ya kaymaya başlamış, Germen tüccarların Baltık ticaret yolunu açmasından Polonya kazançlı çıkmıştı. Büyük ticaret kentleri kurulmaya başlamış, kereste ve tahıl dışsatımı ekonomiye büyük bir canlılık getirmiş, 1358'de serbest Germen kentlerinin kurduğu Hansa Birliği de tüm Kuzey Avrupa ticaretinde düzen sağlamıştı. Kazimierz de ticaret ve kentleşmeyi özendirecek politikalar güderek merkezi

Resim 401
*Gülsün KARAMUSTAFA "**Galatanın Yeni Müslümanları**", 1982, Özel Koleksiyon*

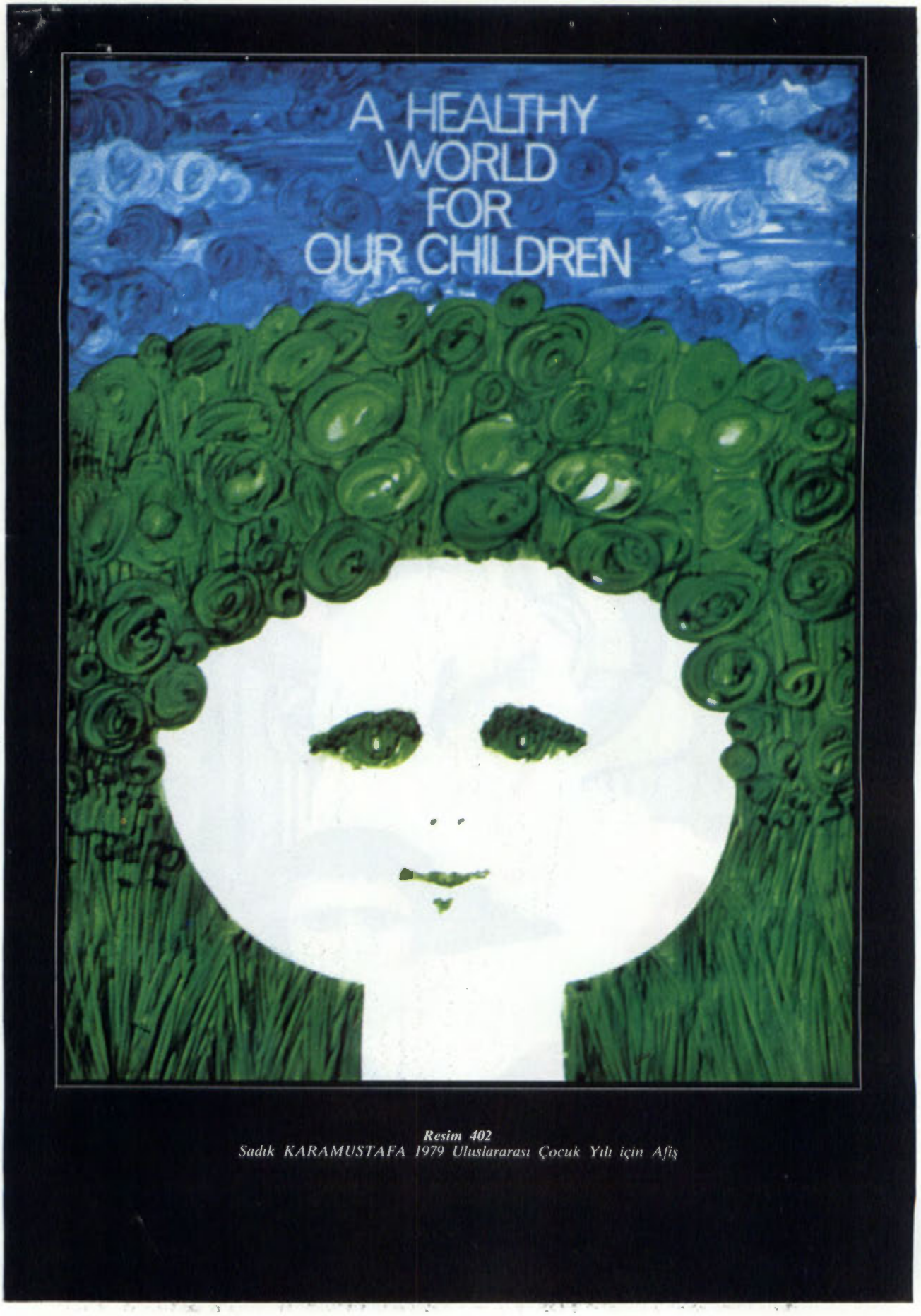

Resim 402
Sadık KARAMUSTAFA 1979 Uluslararası Çocuk Yılı için Afiş

Resim 403
*Hakkı KARAYİĞİTOĞLU "**Kaynak**",*
İstanbul Resim Heykel Müzesi

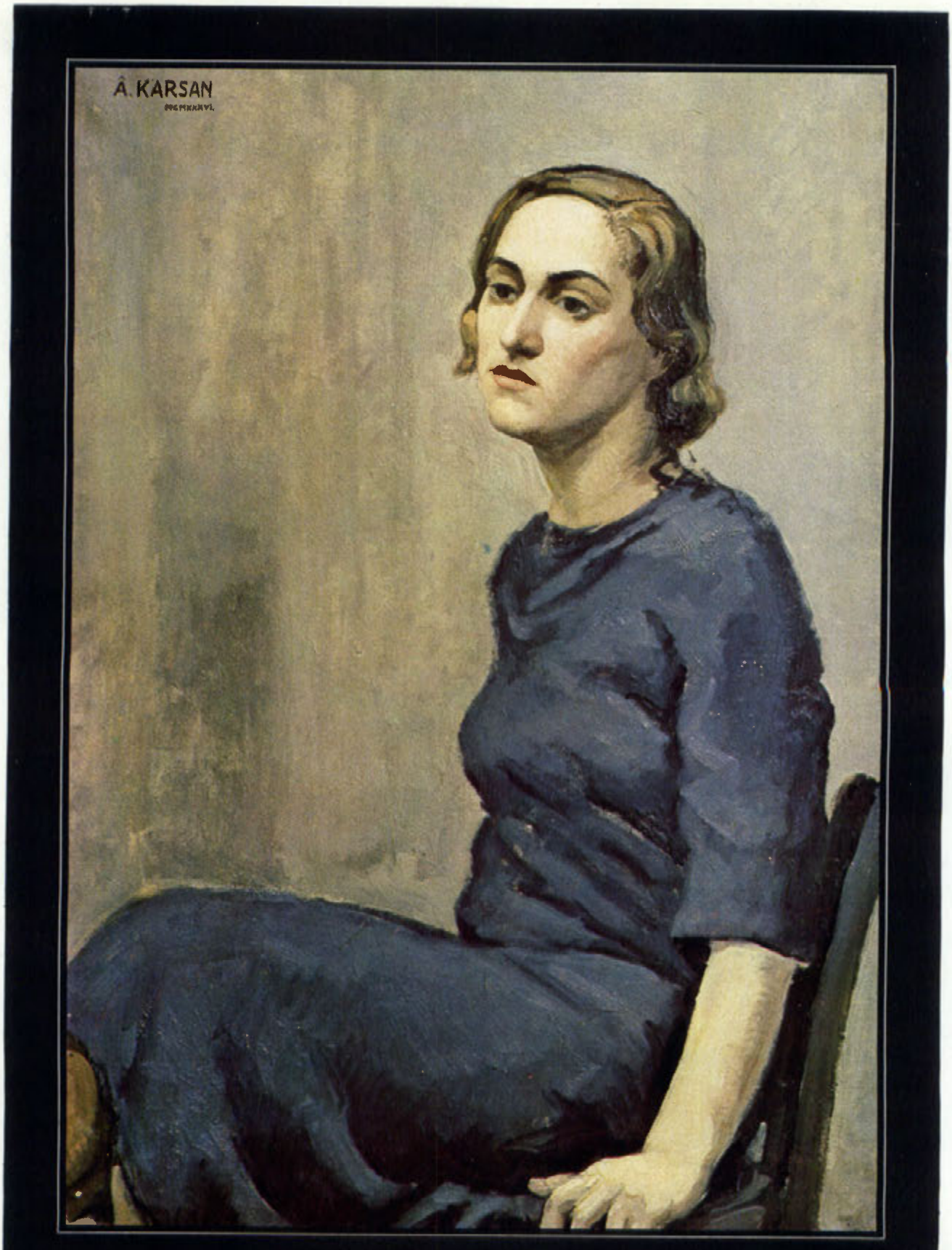

Resim 404
*Âli KARSAN "**Portre**", İstanbul Resim Heykel Müzesi*

Resim 405
Oya KATOĞLU
"Gecekondular",
1976-1980.
Özel Koleksiyon

Resim 406
*Hasan KAVRUK "**Soyut Manzara** 1", Özel Koleksiyon*

Resim 407
*Fethi KAYAALP "**Kalkan Balıkları**", 1975, Özel Koleksiyon*

Resim 408
*Şahin KAYGUN "**Çıplak**", 1983*

yönetimi güçlendirdi. Soyluların ayrıcalıklarını azaltan hukuki düzenlemeler yaparak kentlerdeki tüccarların ve köylülerin desteğini kazandı. 1347 Wislica Yasası'yla soyluları yargılayabilecek krallık mahkemelerini kurdurdu. 12.yy'dan beri Batı'dan Doğu'ya doğru yayılan, köylülerin (serflerin) bataklıkları kurutarak yeni yerleşim merkezleri (koloniler) kurma hareketini de özendirdi, soylulara olan yükümlülüklerini azalttı. Bu yüzden "köylülerin kralı" lakabıyla da anılır oldu. Ayrıca yabancı ülkelerden kovulan Yahudiler'e ülkesinde yerleşme olanağı sağlayan Kazimierz, hukukçu ve yöneticiler yetiştirmek amacıyla 1364'te Krakov Üniversitesi'ni kurdurttu.

Kentlilere ve ticaretin gelişmesine dayanarak merkezi yönetimi güçlendiren Kazimierz, dışta da Polonya'daki ticari canlılığın gereği olarak barışçı bir siyaset izledi. Bohemya Krallığı ve Germen şövalyeleriyle yaptığı anlaşmalarla Polonya Krallığı'nın toprak bütünlüğünü sağladı. Bundan sonra topraklarını güneyde Rutenya ve Galiçya'daki Haliç'e dek genişletti.

14.yy'da Doğu Avrupa'daki ilk merkeziyetçi devletlerden birini kuran ve tarihte "Büyük" lakabıyla anılan Kazimierz'in ölümünden sonra yerine yeğeni Macaristan Kralı I.Lajos geçti.

• BAKINIZ: LAJOS I.

KAZVİNİ

Bak. İBN MACE

KEAN, Edmund
(1787-1833)

İngiliz tiyatro oyuncusu. Shakespeare tragedyalarındaki başarısıyla ünlüdür.

4 Kasım 1787'de Londra'da doğdu, 15 Mayıs 1833'te Richmond'da öldü. Sahneye ilk kez Covent Garden'daki bir balede figüran olarak çıktı. Oyunculuğa Drury Lane tiyatrosunda başladı. 1806'ya değin Londra'da çeşitli oyunlarda oynadı. Sonra topluluğuyla birlikte taşra kentlerinde temsiller vermek üzere turneye çıktı. Karısı ve iki çocuğunu da yanına aldığı bu turne sırasında büyük oğlu ölünce geri döndü. 1814'te yeniden Drury Lane'de oynadı. Shakespeare'in *Venedik Taciri* oyununda, ilk kez geleneksel hale gelmiş kızıl peruğu ve sakalı takmadan oynadığı Shylock rolüyle büyük başarı kazandı. 1820 ve 1825'te iki kez ABD'ye gitti.

Kean kendinden önceki oyunculuk üslubunun abartılı teatral hareketleri yerine doğal oyunculuğu benimsedi. Onun bu üslubu izleyici tarafından kısa zamanda tutuldu. Oynadığı rollerde genizden gelen boğuk sesine fazla güvenmeden, yüz anlatımını vurgulamayı yeğledi. Her tür rolde oynamakla birlikte hepsinde aynı başarıyı sağlayamadı. Shakespeare'in oyunları dışında en başarılı iki rolü Massinger'in *A New Way to Pay Old Debts* ("Eski Borçları Ödemenin Yeni Yolu") oyunundaki Sir Giles Overreach ile Marlowe'un *Jew of Malta* ("Maltalı Yahudi") oyunundaki Barabas oldu.

Edmund Kean oyunculuğu kadar kişiliği ile de ilgi çekiciydi. Çılgın ve yabani davranışlarıyla tepki uyandırırdı. Özel yaşamındaki düzensizliklerle, izleyicilerin kendinden uzaklaşmasına neden olurdu. 1833'te Covent Garden'da Iago rolünü üstlenen oğluyla birlikte *Othello*'yu oynarken sahnede hastalandı ve kısa bir süre sonra öldü. Oğlu Charles John Kean (1811-1868) 19.yy'ın ikinci yarısına değin başarılı bir oyuncu ve yönetmen olarak sahne yaşamını sürdürmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *III.Richard; Hamlet,* 1814; *Othello,* 1814; *Venedik Taciri,* 1814; *Kral Lear; Macbeth; VIII.Henry; Coriolanus; A New Way to Pay Old Debts,* 1816, ("Eski Borçları Ödemenin Yeni Yolu"); *Jew of Malta,* ("Maltalı Yahudi"); *Brutus,* 1818.

KEATON, Buster
(1895-1966)

ABD'li sinema oyuncusu. En ters durumlarda bile bozmadığı ciddiliğini bir güldürü öğesi olarak kullanmış, sessiz sinema güldürülerine entelektüel bir boyut getirmiştir.

4 Ekim 1895'te Kansas'da, Piqua'da doğdu, 1 Şubat 1966'da California'da, Woodland Hills'de öldü. Yaşamını akrobatlık yaparak sürdüren bir ailenin oğluydu. Ailesinin gösterilerine katıldı ve küçük yaşta öyle ilgi çekti ki, aslında çocuk rolüne çıkan bir cüce olduğu bile öne sürüldü. Babasının alkol alışkanlığı önüne geçilmez bir hal alınca, ailenin gösterileri kesintiye uğradı. Keaton, şansını sinemada denemeye karar verdi. Eski dostu Fatty Arbuckle'ın koruyuculuğu altında ilk filmi *The Butcher Boy*'u ("Kasabın Çırağı") çekti. Sahnede kullandığı oyunculuk tekniklerini başarıyla kamera önüne aktardığını gösteren bu ilk kısa metrajlı güldürü, Keaton'un aşırılıktan kaçan üslubunu da taşır.

İlk filmleri

Fatty Arbuckle ile çalışarak kısa metrajlı güldürüler çekmeyi sürdüren Keaton, yapımcı Joseph P.Schenck ile Buster Keaton Films adını verdiği bir yapımevi kurdu. Bu yapımevi için çektiği ilk film olan *The Saphead* ("Enayi") hem eleştirel, hem de ticari açıdan büyük bir başarı sağladı. Yedi makaralık bu filmden sonra, Keaton erken dönem başyapıtlarından biri olan *One Week*'i ("Bir Hafta") çekti.

1921'de, oyuncu Norma Talmadge'in kızkardeşi Natalie Talmadge ile evlendi. Evliliklerinin sona erdiği 1932'ye değin Keaton-Talmadge çifti zaman zaman perdede de birlikte göründüler. Aynı yıl, Keaton gene başyapıtlarından biri olan *The Playhouse*'u ("Tiyatro") çekti. Gerçeküstücü esinlenmeler taşıyan bu film özgünlüğünü yaratıcı biçimde kullanılmış fotoğraf hilelerinden alıyordu. Örneğin bir sahnede, tiyatrodaki bütün oyuncuların ve izleyicilerin yüzleri Keaton'ın yüzüne dönüşüyordu. Keaton'ın, her türlü zorluk karşısında kılını bile kıpırdat-

Buster Keaton- "Genç Sherlock" filminden.

Güldürü anlayışı

mamasından kaynaklanan kendine özgü güldürü anlayışının işlevsel olarak kullanıldığı ilk örnek *The Boat* ("Sandal") oldu.

MGM yılları

Onun güldürüden ne anladığı bu filmlerle iyice belirmişti. Keaton "küçük adam"a eğilerek, Chaplin gibi ondan şiirli bir "insanlık durumu" yorumu çıkarmaktan çok, dış dünya ile bireyin çatışmasını alaylı ve hafif gerçeküstücü bir tonda ele almayı amaçlıyordu. Böylece yüzündeki en ufak bir hareket bile -kaşını kaldırması, alnında ufak bir kırışma, hatta sabit bakışları- yoğun bir komik etki sağlayabiliyordu.

Uzun filmleri

1923'te uzun metrajlı güldürüler çekmeye girişen Keaton'ın bu yöndeki ilk ürünü, Griffith'in *Intolerance* (Hoşgörüsüzlük) filminin öykü yapısını alaya alan *The Three Ages* ("Üç Çağ") oldu. Taş Çağı, Eski Roma ve modern çağda geçen üç aşk öyküsünü ele alan bu filmin, bütünlük taşıyan bir uzun metrajlı filmden çok, birbirine eklenmiş üç kısa güldürü olduğu öne sürülebilir. Aynı yılın filmi olan *Our Hospitality*'de ("Konukseverliğimiz") ise Keaton'ın sinemasal anlatımda büyük olgunluğa eriştiği görülür.

Keaton'ın uzun metrajlı sessiz güldürülerinin en olgun örneklerinden biri de 1924'te çektiği *Sherlock Jr.*'dır ("Genç Sherlock"). Burada, bir sinemanın makinisti olan Keaton, bir düş ve gerçek karmaşası içinde, gösterdiği filmlere girip çıkıyordu. Bunu izleyen *The Navigator*'da ("Denizci") ise tek bir mekândan, terkedilmiş bir gemiden yararlanarak, bütün güldürü durumlarını özetleyen bir derleme sunuyordu.

Amerikan İç Savaşı'nda geçen *The General* ("General"), *College* ("Üniversite") ve 1928'de yaptığı *Steamboat Bill Jr.*'dan ("Genç İstimbot Bill") sonra, Keaton ileride çok pişman olacağı bir adım atarak kendi yapımevinden ayrıldı, MGM yapımevine bağlandı. Yaptığı kontrat gereği filmleri üzerinde herhangi bir sanatsal denetimi kalmıyordu. MGM için çevirdiği ve çok başarılı birer Keaton gösterisi niteliğindeki *The Cameraman* ("Kameraman") ve *Spite Marriage*'den ("Evliliğe İnat") sonra filmlerinin niteliğinde büyük bir düşüş görüldü. Özel yaşamında da sıkıntılı bir dönem geçiriyordu. Karısından ayrılması, içki alışkanlığının giderek aşırı boyutlara ulaşması, onu psikiyatrik tedaviye varan bir bunalım içine soktu. 1937'den sonra yeniden sinemaya döndüyse de uzun süre komik durum *(gag)* yazarı ve yönetmen yardımcısı olarak çalıştı, küçük roller oynadı. 1947'de İtalyan Medrano Sirki'nde sahneye çıkınca Keaton adı yavaş yavaş tekrar duyulmaya başladı. 1952'de Chaplin ile birlikte *Limelight*'da (Sahne Işıkları) oynaması, 1957'de kendi yaşamını anlatan *The Buster Keaton Story* ("Buster Keaton Öyküsü") filminin çevrilmesi, 1965 Venedik Film Festivali'nde olağanüstü bir coşkuyla karşılanması, onun sinema tutkunları tarafından hiçbir zaman unutulmadığının kanıtıydı.

Keaton, sinemaya çağdaş bir duyarlık getirmiştir. O, hümanist-liberal Chaplin'in tersine karamsar-varoluşçu olarak nitelenebilecek bir güldürü anlayışı geliştirmiş, komik durumların acıklı güldürüsünü amaçlamıştır. Birçok çağdaş sanatçıyı dolaylı olarak etkilemiştir. Samuel Beckett'in tek film tasarımı olan *Film*, 1965'te özel olarak Keaton için hazırlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *The Butcher Boy*, 1917, ("Kasabın Çırağı"); *The Saphead*, 1920, ("Enayi"); *One Week*, 1921, ("Bir Hafta"); *The Playhouse*, 1921, ("Tiyatro"); *The Boat*, 1921, ("Sandal"); *The Three Ages*, 1923, ("Üç Çağ"); *Our Hospitality*, 1923, ("Konukseverliğimiz"); *Sherlock Jr.* 1924, ("Genç Sherlock"); *The Navigator*, 1924, ("Denizci"); *The General*, 1926, ("General"); *College*, 1927, ("Üniversite"); *Steamboat Bill Jr.*, 1928, ("Genç İstimbot Bill"); *The Cameraman*, 1928, ("Kameraman"); *Spite Marriage*, 1929, ("Evliliğe İnat"); *Limelight*, 1952, (Sahne Işıkları); *Film*, 1965.

John Keats

KEATS, John
(1795-1821)

İngiliz, şair. Şiirsel dili kullanımı ve imge yaratmaktaki başarısıyla ünlüdür.

31 Ekim 1795'te Londra'da doğdu, 23 Şubat 1821'de Roma'da öldü. Varlıklı bir ailenin seyisliğini yapan babasını dokuz yaşındayken, o ailenin kızı olan annesini de on beş yaşındayken kaybetti. Akrabalarının yanında büyüdü. Önce okula gönderildi, bir süre sonra, bir meslek öğrenmesi için okuldan alınıp bir cerrahın yanına çırak verildi. Keats, cerrahlığı öğrenirken bir yandan da edebiyat kitapları okuyarak kendini bu alanda da yetiştirmeye çalıştı. Özellikle 16.yy Elizabeth dönemi İngiliz şairlerinden Edmund Spenser'den etkilendi. İlk şiir denemelerinde taklit denecek düzeyde Spenser etkisi görülür.

Keats, 1815'te Londra'nın ünlü hastane ve tıp merkezlerinden Guy's Hospital'da çalıştı. Doktorluk yapma izni almasına karşın bu alandan tümüyle çekilmeye karar vermişti. O sıralarda dönemin ünlü yazarlarından Leigh Hunt ile tanıştı. 1817'de basılan *Poems* adlı ilk şiir kitabını ona adadı. Eleştirmenlerin pek ilgisini çekmeyen bu kitaptan bir yıl sonra basılan *Endymion* adlı uzun şiirine çok sert tepkiler geldi. Hastalıklı bir bünyesi olan Keats bu yüzden büyük bir sarsıntı geçirdi.

O yılın yazında açık havadan yararlanıp sağlığına kavuşmak için İskoçya'da bir yürüyüş turuna çıktı. Ancak yolda gelen ağır bir öksürük nöbeti üzerine doktorun uyarısıyla Londra'ya döndü. Çok sevdiği iki erkek kardeşinden birini veremden ağır hasta, ötekini de Amerika'ya göç etmek üzere bulunca yeniden moral çöküntüsüne uğradı. Kendi yaşamının da pek uzun sürmeyeceğini düşünerek büyük bir direniş ve kararlılıkla 1819 yılında en yetkin yapıtlarını vermeye başladı. Ona İngiliz edebiyatındaki seçkin yerini sağlayan ünlü od'larını hep 1819'da yazdı. Şubat 1820'de ağır bir akciğer kanaması geçirdi. Aynı yılın yazında son yapıtları yayımlandı. Yakın arkadaşı Joseph Severn'in eşliğinde sonbaharda deniz yoluyla İtalya'ya gitti. Kısa bir süre sonra da orada öldü. Mezarı Roma'dadır.

Şiirlerinin değerlendirilişi

Keats yaşamı boyunca yakın arkadaşları L.Hunt, J.Severn ve dönemin başka bir ünlü romantik şairi olan Percy Bysshe Shelley'nin dışında hiç kimseden yüreklendirici bir yakınlık görmemişti. Yapıtlarının gerçek anlamda eleştirel bir değerlendirilmesi ve dolayısıyla ününün pekişmesi 19.yy'ın sonuyla 20.yy'ın başlarına rastlar. Aslında Keats kendi yapıtlarının acımasız bir eleştirmeni olmayı başarmıştır. Eleştirmenler de kısa yaşamında ölümsüz şiirler yazabilmesini onun bu yeteneğine bağlamaktadırlar.

Anlatı biçimindeki ilk uzun şiiri *Endymion*'a Keats'in güzellik peşinde koşmasının bir alegorisi denebilir. Yunan mitolojyasındaki Endymion öyküsü, Ay Tanrıçası'nın yakışıklı genç çoban Endymion'a âşık olmasıyla başlar ve tanrıçanın, çobanın güzelliğini sonsuza dek korumanın yollarını aramasıyla gelişir. Keats'in şiirinde Ay Tanrıçası güzellik kavramının bir simgesi durumuna gelmiş, Endymion ise güzelliği arayan şairin kendisi olmuştur. Çok başarılı bir şiir olmamakla birlikte *Endymion*'da Keats'in sonradan yetkinleştireceği üslubunun ilk izleri görülebilir. Bunların başında doğayı algılamaktaki ince duyarlık gelmektedir.

Spenser etkisiyle yazdığı ilk şiirlerinden sonra 1819'da ulaştığı yetkinliğin en güzel kanıtı *The Eve of St.Agnes* ("St.Agnes Günü Arifesi") adlı uzun şiiridir. Spenser'den yalnızca teknik düzeyde (onun 8+6'lık kıta yöntemini kullanmıştır) yararlanan Keats tatlı bir sonla biten bu Ort Çağ aşk öyküsüne kendi yaşamından güncel bir içerik getirmiştir. Bir yıl önce tanıştığı sevgilisi Fanny Brawne ile düşlediği tatlı sonu, sihirli denilebilecek sözcüklerle dile getirmiş ve İngilizce'yi en iyi kullanan şairlerden biri olduğunu bu şiirle göstermiştir.

Altı büyük od ve imge yaratımı

Keats'in yazdığı altı büyük od, onun değişik konularda felsefi ve estetik görüşlerini belirtmesinden başka, şiirsel dil kullanımıyla imge yaratmadaki başarısını da ortaya koyar. Aslında Keats duyumlar arası imge *(synaesthetic image)* yaratımında çok ünlüdür. Örneğin altı od'undan biri olan "Ode to a Nightingale"de ("Bülbüle Od") şarabın tadı (tat alma duyusu) ona bülbülün şakımasındaki tatlı sesleri (işitme duyusu) anımsatır.

Bunların dışında Keats'in başka uzun şiirleri, soneleri ve iki de oyunu vardır. Şiirsel gelişimini anlatan mektupları da 1935'te eksiksiz olarak yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Poems*, 1817, ("Şiirler"); *Endymion*, 1818; *Lamia, Isabella, The Eve of St.Agnes and Other Poems*, 1820, ("St.Agnes Günü Arifesi ve Başka Şiirler"); *The Poetical Works and Other Writings*, 8 cilt, (ö.s.), H.B.Forman ve M.B. Forman (yay.), 1938, ("Şiir Yapıtları ve Öteki Yazıları"); *Selected Poems and Letters*, (ö.s.), R.Sharrock (yay.), 1964, ("Seçme Şiirler ve Mektuplar").

• KAYNAKLAR: W.J.Bate (yay.), *Keats: A Collection of Critical Essays*, 1964; J.Stillinger, (yay.), *Twentieth Century Interpretation of Keats's Odes*, 1968.

• BAKINIZ: P.B.SHELLEY.

KEEGAN, Kevin
(1951)

İngiliz, futbolcu. 1978'de Avrupa'da "Yılın Futbolcusu" seçilmiştir.

Amatör ligde oynarken, Liverpool takımının ünlü menajeri Bill Shankley tarafından farkedilen Keegan profesyonel olarak bu takıma girdi. Kısa bir süre içinde kendini gösterdi. Kısa boyuna rağmen atletik yeteneği, zıplayıp yüksek toplara hakim olması, driplingleri, süratli futbolu, pasları ve golleriyle İngiltere futbolunun en büyük yıldızlarından biri haline geldi. 1971-1977 arasında Liverpool forması altında oynadı. Bu süre içinde 65 kez İngiltere milli takımı formasını giydi. Oynadığı milli maçlarda 19 gol attı. 1977'de Federal Almanya'nın SV Hamburg takımına transfer oldu. Bu kulüpte oynarken 1978'de Avrupa'da "Yılın Futbolcusu" seçildi. 1980'de yeniden ülkesine dönerek Southampton takımında futbol oynamayı sürdürdü.

KEELER, James Edward
(1857-1900)

ABD'li astronom. Satürn'ün halkalarının parçalı bir yapıda olduğunu göstermiştir.

10 Eylül 1857'de Illinois Eyaleti'nin La Salle kentinde doğdu, 12 Ağustos 1900'de California Eyaleti'nin San Francisco kentinde öldü. On iki yaşındayken ailesinin Florida'daki küçük bir yerleşim yeri olan Mayport'a yerleşmesi yüzünden ortaöğrenimini tamamlayamamasına karşın, özel bir ilgi duyduğu astronomi konusunda bir hayli bilgi edinmeyi ve 18 yaşında yapımını kendisinin gerçekleştirdiği gözlem araçlarından oluşan küçük bir gözlemevi kurmayı başardı. 1877'de yeteneğiyle ilgisini çektiği etkili bir kişinin yardımıyla Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'ne kabul edildi. 1881'de öğrenimini tamamladı ve Pittsburgh'daki Allegheny Gözlemevi'nde Samuel P.Langley'in asistanı olarak çalışmaya başladı. 1883'te bir yıl için gittiği Almanya'da Berlin ve Heidelberg üniversitelerinde araştırmalar yaptıktan sonra Allegheny'ye döndü. 1886'da California'daki henüz kuruluş aşamasında olan Lick Gözlemevi'nde astronom olarak görev aldı. 1891'de Allegheny Gözlemevi'nin yöneticiliğine ve Batı Pennsylvania Üniversitesi'nin astrofizik profesörlüğüne getirildi. 1898'de atandığı Lick Gözlemevi yöneticiliğiyse oldukça kısa süren yaşamındaki son görevi oldu.

Lick Gözlemevi'ndeki çalışmalarının ilk döneminde Oriyon bulutsusunun Yer'den uzaklaşma hızını spektroskop yardımıyla ölçmeyi başaran Keeler, ikinci döneminde de Gökadalar üzerinde kapsamlı bir araştırma başlattı. Uzak ve soluk gök cisimlerine ilişkin gözlemlerde yansımalı teleskopun üstünlüğünü sergileyen bu araştırma sırasında elde ettiği 120.000 Gökada içeren fotoğraflarla, evrenin gözlemlenebilen bölümünde sarmal Gökadalar'ın çoğunlukta olduğunu kanıtladı.

1891-1898 arasında Allegheny'de bulunduğu dönemde gerçekleştirdiği ve Satürn'ün halkalarının yapısıyla ilgili olarak Maxwell'in geliştirdiği *kuramsal* açıklamanın doğruluğunu gösteren çalışması ise Keeler'in başarılarının doruk noktasını oluşturur. Keeler geliştirdiği bir spektrograf yardımıyla Satürn'ün, varlıkları Galilei tarafından saptanan, biçimleri Huygens tarafından açığa çıkarılan ve daha sonra dört tane oldukları anlaşılan halkalarının devir sürelerinin farklı olduğunu ve gezegene yaklaşıldıkça bu sürenin azaldığını, dahası halka üzerindeki her noktanın gezegenden o nokta kadar uzaklıkta bulunacak bir uydunun hesaplanan hızına sahip bulunduğunu gösterdi. Böylece Satürn'ün halkalarının kesintisiz, bütün cisimler olmayıp, Maxwell'in öngördüğü gibi parçalı bir yapıda olduğu görüşünün bir kanıtına ulaşılmış, küçük parçalardan ya da donmuş kayalardan oluştukları varsayımının kanıtlanması yönünde önemli bir adım atılmış oldu.

• BAKINIZ: G.GALILEO, HUYGENS, MAXWELL.

KEFREN
(? - İÖ 2526)

Mısır firavunu. Gize'deki ikinci piramidi ve sfenksi yaptırmıştır.

Doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. Firavun Keops'un oğludur. Eski Krallık'ta, 4.sülalenin 4.firavunu olan Kefren, İÖ 2556'da tahta çıktı. Babasının başlattığı piramit yapımını sürdürerek, Gize'deki ikinci piramidi yaptırdı. Ayrıca firavunların mezarları olan ve içine değerli eşyalar konan piramitlerin korunması amacıyla gövdesi aslan, başı insan biçiminde olan büyük bir sfenks yaptırdı. Kefren'in bulunan heykeli ile yapılan karşılaştırmalar sonucunda, sfenksin yüzünün Kefren'in yüzü model alınarak yapıldığı anlaşılmıştır.

Kefren'den başlayarak firavunlar "tanrı" olarak değil "güneşin oğlu" olarak nitelendirilmeye başlan-

mıştır. Siyasi olarak Eski Krallık döneminin parlak bir kesiti olan Kefren'in saltanatı sırasında, kültür ve sanat alanında önemli gelişmeler olmuştur. Kefren'in Kahire Müzesi'nde bulunan diyorit heykeli Mısır heykelciliğinin en gelişkin dönemini simgeler.

• BAKINIZ: KEOPS.

KEITH, Arthur
(1866-1955)

İskoç anatomi ve fiziksel antropoloji bilgini. Fosillerden ve iskelet kalıntılarından yararlanarak tarihöncesi insanın vücut yapısını belirlemiştir.

5 Şubat 1866'da Aberdeen'de doğdu, 7 Ocak 1955'te Kent'teki Downe'da öldü. Aberdeen'de başladığı tıp öğrenimini Londra'daki University College'da ve Leipzig Üniversitesi'nde tamamlayarak 1894'te doktora derecesini aldı. 1896'da Londra Hastanesi Tıp Fakültesi'nde anatomi uzmanı olarak göreve başlayan ve çalışmalarını özellikle kalbin anatomisi üstünde yoğunlaştıran Keith, 1908'de Londra'daki Royal College of Surgeons'da profesörlüğe ve müze müdürlüğüne atandı. Ayrıca, 1917'den 1923'e değin Royal Institution'da Fuller Kürsüsü fizyolojisi profesörü olarak ders verdi, 1930'da da Aberdeen Üniversitesi rektörlüğüne getirildi. 1933'te, yıllar önce yakalandığı akciğer tüberkülozunun giderek ağırlaşması üzerine, Royal College of Surgeons'daki ve Aberdeen Üniversitesi'ndeki görevlerinden ayrılarak Downe'daki bir araştırma çiftliğinin yöneticiliğini üstlendi ve ölünceye değin antropoloji çalışmalarıyla bu görevini birlikte yürüttü.

Londra'daki Royal Society'nin ve Paris Antropoloji Derneği'nin üyeliğine seçilen Keith, antropolojiye katkıları nedeniyle 1921'de "Sir" unvanıyla onurlandırılmıştır.

Keith, 20.yy başlarında, tarihöncesi insanın fiziksel yapısını belirlemek üzere yoğun bir araştırma sürecine giren antropoloji bilginlerinin öncülerinden biridir. Darwin'in evrim kuramının en ateşli savunucularından olan Keith, insanın evrimini gün ışığına çıkarmak amacıyla, özellikle Avrupa ile Kuzey Afrika'dan derlenmiş fosil parçaları ve bugünkü İsrail topraklarında uzanan Carmel Dağı'nda bulunmuş Neandertal türü insan iskeleti kalıntılarıyla tarihöncesi insanın ve insanımsıların vücut yapısını belirlemeyi başarmıştır. Bu arada, kafatası biçimi ve beyin hacmi ile zihinsel yetiler arasında ilişki olduğuna inanmış, insan beyninin büyüklüğünü önemli bir gösterge sayarak, canlılarda beyin ne denli büyük olursa zihinsel etkinliğin de o denli üst düzeyde olacağını öne sürmüştür. Bu savı ve evrim konusundaki tartışmalı görüşleriyle antropoloji bilginlerinin çoğuna aykırı düşse de, Keith'in fiziksel antropolojideki çalışmaları ilk insanın tanınmasında önemli bir adımdır.

• YAPITLAR (başlıca): *Introduction to the Study of Anthropoid Apes*, 1896, ("İnsansı Maymunların İncelenmesine Giriş"); *Ancient Types of Man*, 1911, ("İnsanın Eski Tipleri"); *The Antiquity of Man*, 1915, ("İnsanın Eski Çağı"); *Nationality and Race*, 1920, ("Ulusallık ve Irk"); *Darwinism and Its Critics*, 1935, ("Darwincilik ve Eleştirisi"); *Essays on Human Evolution*, 1946, ("İnsanın Evrimi Üstüne Denemeler"); *Evolution and Ethics*, 1946, ("Evrim ve Ahlak"); *A New Theory of Human Evolution*, 1948, ("İnsan Evrimi Üstüne Yeni Bir Kuram"); *An Autobiography*, 1950, ("Bir Özyaşamöyküsü").

KEİNO, Kipchoge
(1940)

Kenyalı atlet. Orta ve uzun mesafe koşularında başarı göstermiştir.

1960'lı yıllarda orta ve uzun mesafe koşularında dünyanın en iyi atletlerinden biri olarak kendini gösterdi. Kenya'da atletizme başlayan Keino daha sonra öğrenimi için gittiği ABD'de iyi bir çalışma ortamı buldu. Oradaki çalışmaları sayesinde kısa zamanda büyük gelişme gösterdi. 1965'te 3000 m'de kırdığı 7:39.6'lık dünya rekoruyla dikkatleri üzerine topladı. 1968 Meksiko Olimpiyat Oyunları'nda 1500 m'deki 3:34.9'luk derecesiyle altın madalyayı kazandığı gibi 5000 m yarışında da ikinci gelerek bir de gümüş madalya kazandı. Dünyanın en iyi orta ve uzun mesafe koşucularından biri olarak tanınan Keino genç yaşta atletizmi bıraktı.

KEİTA, Modibo
(1915-1977)

Malili devlet adamı. Bağımsızlık mücadelesine önderlik etmiş, 1960-1968 arasında cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

4 Haziran 1915'te, o zaman Fransız Sudanı denen Mali'nin başkenti Bamako'da doğdu, 18 Mart 1977'de aynı yerde öldü. Soyu 13.yy'da aynı bölgede büyük bir imparatorluk kurmuş olan Manding Kralı Soundiata Keita'ya dayanır. Böyle bir aileden gelen Modibo Keita koyu Müslüman'dı. Sömürgecilik döneminin en ünlü okulu olan Senegal'in başkenti Dakar'daki William Ponty'de eğitimini tamamladı ve öğretmen oldu. Bir yandan da dergilere yazılar yazarak genç yaşta siyasal yaşama atıldı.

II.Dünya Savaşı'nda Sudan'da biri Fransız sömürge yönetiminin desteklediği Sudan Halk Partisi, öteki de Sudan Bloku olmak üzere iki parti vardı. Sudan Bloku o zaman SFIO denen Fransız Sosyalist Partisi'yle işbirliği yapmaktaydı. Keita da bu topluluğa katıldı. Blok, Sosyalistler'le işbirliği yapmadan önce çok güç durumlarda kalmış ve partinin önderleri sık sık tutuklanmışlardı. Bu yüzden parti Fransa'da güçlü olan Sosyalist Partisi'yle işbirliğine karar vermiş ve 1945'te Sudan Bloku, Fransız Sosyalist Partisi'nin Sudan Şubesi adını almıştı.

Ancak bu işbirliği de sömürge yönetiminin

Modibo Keita

Sömürge yönetimi

baskılarını azaltmadı. Sonunda Sudan Sosyalist Partisi, Fransız Sosyalist Partisi'nde koparak yeni gelişme yolları aramaya başladı. Bu dönemde Keita, Bamako belediye başkanlığına seçildi. 1946'da da Bamako'da bütün eski Fransız sömürgelerinden gelen temsilcilerin katıldığı bir kongrenin toplanmasını sağladı. Bir süre sonra, Fransız sömürgeleri özerkliğe ve bağımsızlığa kavuşurken bu ülkelerde yönetimin başına geçecek olan önderlerin çoğu Bamako Kongresi'ne katılmışlardı. Bamako Kongresi'nde RDA (Rassemblement Democratique Africain-Afrika Demokratik Topluluğu) adlı bir örgütün kurulması kararlaştırıldı. Sudan Sosyalist Partisi'nin adı da Afrika Demokratik Topluluğu Sudan Birliği'ne çevrildi. Keita Sudan Birliği'nin başkanlığına getirildi.

Rejimin güçlükleri

RDA Fransız Komünist Partisi ile işbirliğine yöneldi. Bu topluluğun üyesi olarak sömürgelerden milletvekili seçilenler Fransız Millet Meclisi'nde Komünist Partisi'nin yanında yer aldılar. Fransız sömürge yöneticileri bir kez daha büyük baskılarla RDA'yı sindirmeye yöneldiler. Keita 1947'de Paris'te "sömürge yönetimine hakaret" ettiği için tutuklandı ve altı ay hapse mahkûm oldu. RDA yöneticilerine karşı girişilen eylemler 1953'e değin Kara Afrika'da büyük bunalımlara yol açtı. Bu baskıların sonucu olarak RDA yavaş yavaş dağıldı ve bu topluluktan ayrılanların bazıları Komünistler'le işbirliğini bırakarak merkezi partilerle anlaşmaya yöneldiler.

Keita ise Sudan Birliği temsilcisi olarak önce Fransız Birliği denen meclise üye seçildi, sonra da 1956'da Sudan milletvekili olarak Fransız Millet Meclisi'ne girdi. Kara Afrikalı milletvekillerinin en ateşlilerinden biri olan Keita bu dönemde önce meclis ikinci başkanlığına getirildi, sonra da iki kez bakan oldu. 1956'da da Fransız Batı Afrikası Konseyi başkanlığına seçildi.

Bağımsızlığa doğru

O yıllarda sömürgelere özerklik sağlayan Defferre Yasası çıkmış ve eski sömürgeler bağımsızlık hazırlıklarına girişmişlerdi. Senegal'le Sudan arasında 4 Nisan 1959'da Mali Federasyonu diye adlandırılan bir birlik kuruldu. Keita federasyonun başkanı oldu. Fransa, 20 Haziran 1960'ta Mali Federasyonu'nun bağımsızlığını kabul etti. Ama, federasyon 20 Ağustos 1960'ta dağıldı ve ortaya iki yeni devlet çıktı: Senegal ve Mali. Senegal'de devlet başkanlığına Senghor getirildi, Mali'de de Modibo Keita.

Mali bağımsızlığa kavuşurken Bamako'da Sudan Birliği Partisi'nin büyük kongresi toplandı. Bu kongrenin toplandığı 22 Eylül 1960 günü Mali'nin bağımsızlık tarihi olarak kabul edilir. Kongrede alınan kararların en önemlisi "planlı bir sosyalist ekonominin uygulanması" olmuştur.

Mali'nin sosyalizmi seçmiş olması o zamanlar Fransa'nın muhafazakâr hükümet çevrelerinde tepki yarattı. Keita'nın ilk aldığı kararlardan biri Mali'deki dört Fransız askeri üssünün kapatılması oldu. Bunun yanı sıra Mali Fransız frankına bağlı Afrika frankı örgütünden ayrılarak kendi parasını bastı. Ama yeni Mali frankı dışarıda tanınmadı ve Mali bu yüzden büyük iktisadi ve parasal güçlüklerle karşılaştı. Dış ticaret hemen hemen durdu. Fiyatlar yükselmeye başladı. Dış borçlar yükseldi. Batılı ülkeler de Mali'ye yardımı kestiler. Keita sosyalist ülkelere yakınlaşmaya çalıştı. Ücretler dondurulduğu. Kırsal kesimdeki kalkınma projeleri gerçekleştirilemedi. Ülkede tek parti sistemi kuruldu. Böylece otoriter bir rejimin temelleri atılmış oldu.

Oysa Keita Mali'de Kara Afrika'nın koşullarına uygun bir sosyalizm deneyimine girişmişti. Ama bütün çabasına karşın Keita'nın yıldızı sönmeye başladı. 1967 Mayıs'ında Fransa ile bir antlaşma imzalayarak % 50 oranında bir devalüasyon yaptı. Bu olay ülkede yeni hoşnutsuzluklara yol açtı. Gençler ve sendikalar gösterilere girişti. Keita çok güç durumda kaldı. Partinin Siyasal Bürosu'nu kapattı. Bütün yetkileri Devrimi Koruma Komitesi'ne verdi. Hoşnutsuzluk tüm ülkeye yayılmıştı ve alınan önlemlerin hiçbir etkisi olmuyordu.

Keita bir yurt gezisinde bulunduğu 18 Kasım 1968'de askerler yönetime el koydular. Keita'yı ve önde gelen tüm yöneticileri tutukladılar. Keita dokuz yıl yargılanmaksızın tutuklu kaldıktan sonra öldü. Yönetim bugün de (1984) 1968 darbesini gerçekleştiren askerlerin elindedir.

• **KAYNAKLAR:** P.Biarnes, *L'Afrique aux africains*, 1980; H.Bourges et Wauthier, *Les 50 Afriques*, 1980; F.Tenaille, *Les 56 Afriques*, 1979.

KEKKONEN, Urho Kaleva
(1900)

Finlandiyalı devlet adamı. 1956-1981 arasında cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

3 Eylül 1900'de Pialavesi'de doğdu. Helsinki Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve hukuk doktorası yaptı. 1936'da Tarım Partisi'nden milletvekili seçildi. 1936-1937, 1944-1946 arasında adalet bakanlığı, 1937-1939 arasında içişleri bakanlığı yaptı. 1950'de başba-

kan ve içişleri bakanı oldu; içişleri bakanlığı görevi 1951'de son buldu. Sosyal Demokratlar'ın desteğiyle kurduğu hükümet ülkenin içinde bulunduğu iktisadi sorunlar nedeniyle Kasım 1953'te düştü. Bir süre başbakanlık görevinden uzak kalan Kekkonen, Ekim 1954'te yeni bir koalisyon hükümeti kurdu.

Şubat 1956'da cumhurbaşkanı seçilen Kekkonen, 1962 ve 1968 seçimlerini de kazanarak görevini sürdürdü. Aralık 1972'de 1974 seçimlerinde adaylığını koymayacağını ve siyasetten çekileceğini açıkladı. Ancak, partilerin baskısıyla görevinin dört yıl daha uzatılmasını kabul etti. Ocak 1973'te Finlandiya Parlamentosu'nda kabul edilen bir yasayla seçime gidilmeksizin görev süresi uzatıldı. 1978'de bir kez daha cumhurbaşkanı seçilen Kekkonen, Ekim 1981'de sağlığının bozulması nedeniyle bu görevinden istifa etti.

Kekkonen, kendinden önceki cumhurbaşkanı Paasikivi'nin savunduğu ve uyguladığı bağımsız ve dengeli dış politika anlayışını sürdürdü. Cumhurbaşkanlığı döneminde SSCB ile ilişkilerin düzeltilmesi için çalıştı, 1970'te Moskova'ya giderek iki ülke arasında 1948'de imzalanmış olan dostluk antlaşmasının süresini 20 yıl uzatan bir protokol imzaladı.

• BAKINIZ: KOIVISTO, PAASIKIVİ.

KEKULÉ, Friedrich August
(1829-1896)

Alman, kimyacı. Karbon atomunun dört değerli, benzen molekülünün altıgen yapıda olduğunu bulmuş, kuramsal çalışmalarıyla çağdaş organik kimyanın öncülüğünü yapmıştır.

7 Eylül 1829'da Darmstadt'ta doğdu, 13 Temmuz 1896'da Bonn'da öldü. Köklü bir aileden gelen, 1895'te soyluluk unvanı alınca soyadına "von Stradonitz" adını ekleyen Kekulé, mimarlık okumak üzere 1847'de Giessen Üniversitesi'ne girdi. Burada ünlü kimyacı Liebig'in etkisinde kalarak kimyaya ilgi duyunca, öğrenciliğini bir yıl kadar Darmstadt'ta, 1849'dan sonra gene Giessen'de sürdürerek 1852'de kimya doktorasını aldı. Öğrenciliği sırasında Liebig'in önerisiyle Paris'e giderek Dumas ve Gerhardt'ın derslerini izledi, mezuniyetinden sonra kısa bir süre İsviçre'de, 1853-1855 arası da Londra'daki St.Barthologew Hastanesi'nde çalıştı. Burada tanıştığı Williamson'ın etkisiyle organik kimyadaki yapı sorununa ilgi duymaya başlayan Kekulé, bu alandaki çalışmalarını hemen hemen kesintisiz olarak yaşamının sonuna değin sürdürdü. 1856'da Heidelberg Üniversitesi'nde doçentliğe getirildi, iki yıl sonra profesör olarak Belçika'daki Gand (Ghent) Üniversitesi'ne geçti. 1867'de ülkesine dönerek ölünceye değin Bonn Üniversitesi'nde profesörlük yaptı, 1877'de de bu kurumun rektörlüğüne seçildi.

19.yy'ın ortalarına değin organik kimya alanında, analitik yöntemler ya da sentez yoluyla elde edilen bileşiklerin gerçek yapısı konusunda çok az şey bilindiğinden, bu maddelerin formüllerle gösterilmesi konusunda görüş birliğine varılamamıştı. Berzelius'un önerdiği, elektropozitif ve elektronegatif elementlerin birleşmesine dayalı "ikicilik" kuramının geçerli olmadığı anlaşılınca, Dumas'nın öne sürdüğü ve Gerhardt'ın geliştirdiği "tipler" kuramı giderek ağırlık kazanmaya başlamıştı. Bununla birlikte, örneğin su ya da amonyak gibi "ana tipler"den ornatma yoluyla üretilen bileşiklerin yapısal nitelikleri bilinmediği, kimi kuramcılara göre de bilinemeyeceği için, önerilen formüllerde büyük farklılıklar ve tutarsızlıklar görülüyor, bu da bileşiklerin gerek sentezinde gerek analizinde çeşitli sorunlara yol açıyordu. Kekulé'nin araştırmalarına başladığı dönemde, özellikle Williamson ve Frankland'ın çalışmalarıyla organik yapının incelenmesine başlanmış, Frankland'ın elementlerin belirli oranlarda birleştiklerine ilişkin gözlemleri ise birleşme değerleri konusundaki çalışmaların temelini oluşturmuştu. Kekulé, 1858'de, Couper ile hemen hemen aynı zamanda, karbonun dört değerli olduğunu ve diğer elementlerle bu değere uygun bağlar kurarak birleştiğini ileri sürdü. Karbon atomunun gene bir karbon atomuyla bir, iki hatta üç değerli bağlarla birleşerek zincir biçiminde, doymuş ya da doymamış organik bileşikler verebileceğini gösterdi. Böylelikle, o güne değin yalnızca bir bileşikteki elementlerin oranlarını belirli bir sırayla veren formüllerin yerine, elementler arasındaki yapısal ilişkiyi betimleyen açık formüller kullanılmaya başlandı. Karbon ile diğer elementler arasındaki bağları çizgilerle gösteren ve, "Kekulé formülü" olarak da bilinen açık formüller, düz ve çevrimsel zincirlerden oluşan birçok organik bileşiğin üretilmesine olanak sağladı. Daha önce Liebig ve Wöhler gibi kimyacıların üzerinde çalıştığı, aynı elementlerin değişik yapıdaki bileşimlerinden oluşan izomerlerin niteliği de böylece açıklığa kavuştu. Butlerov'un da deneysel olarak kanıtladığı gibi, daha önce düşünülemeyen birçok organik bileşiğin sentezi, yeni yapı kuramının ışığında hızla gerçekleştirildi.

Kekulé'nin organik kimyaya bir başka önemli katkısı da benzenin halkalı yapısını bulmasıdır. Boya sanayiindeki gelişmelerle giderek önem kazanmaya başlayan C_6H_6 yapısındaki bu bileşiğin açık formülle nasıl gösterileceği birçok denemeye karşın açıklığa kavuşturulamamıştı. Kekulé, yıllar sonra açıkladığı gibi, benzenin yapısına ilişkin ipucunu düşünde görmüş, ağzıyla kuyruğunu yakalamış bir yılanın oluşturduğu, sürekli devinen bir halkadan esinlenerek, bu bileşikteki altı karbonun altıgen biçiminde bir halka oluşturabileceğini düşünmüştü. Daha sonraki çalışmalarıyla bu savını geliştiren Kekulé'nin önerdiği gibi, birbirine sırasıyla tek ve çift değerli bağlarla birleşmiş altı karbondan oluşan, simetrik yapıdaki altıgen model sonradan deneylerle de doğrulanınca, aromatik bileşiklerin sentezinde yeni bir döneme girilmişti.

1860'ta Karlsruhe'de toplanan ilk uluslararası kimya konferansını örgütleyerek, Cannizzaro'nun çabalarıyla çağdaş kimyanın temellerinin atılmasına ortam hazırlayan Kekulé'nin, organik kimyanın geniş kapsamlı bir yapı kuramı çerçevesinde gelişmesine olanak tanıyan çalışmaları, daha sonra başta Van't Hoff olmak üzere birçok kuramcının çabalarıyla üç

boyutlu bir yapı kuramının geliştirilmesine öncü olmuştur. Kekulé, kuramsal çalışmalarının yanı sıra senteze ve kimya sanayiine yönelik uygulamalı araştırmalar da yapmış, deneysel alandaki başarıları kuramsal çalışmaları kadar parlak olmamakla birlikte, fenollerin, boyarmaddelerin, kükürtlü organik asitlerin, piridinin ve birçok önemli organik maddenin sentezini gerçekleştirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Lehrbuch der organischen Chemie*, 4 cilt, 1859-1887, ("Organik Kimya Ders Kitabı").

• KAYNAKLAR: R.Anschütz, *August Kekulé*, 2 cilt, 1929.

• BAKINIZ: BERZELIUS, BUTLEROV, CANNIZZARO, COUPER, J.B.DUMAS, FRANKLAND, GERHARDT, KOLBE, LAURENT, LIEBIG, VAN'T HOFF, A.W.WILLIAMSON, WÖHLER.

KEL HASAN
(? - 1929)

Türk tiyatro oyuncusu. Tuluat tiyatrosunun en ünlü adlarından biridir.

İstanbul'da doğdu, gene aynı kentte öldü. Doğum yılı bazı kaynaklara göre 1865, bazı kaynaklara göre de 1874'tür. Sahne yaşamından önce Kadıköy semtinde seyyar yoğurtçuluk yapıyordu. Küçük yaştan beri tiyatroya olan merakı yüzünden on yedi, on sekiz yaşlarında Abdi (Abdülrezzak) Efendi'nin oynadığı bütün rolleri ezbere öğrenmişti. 1885'te Küçük İsmail'in yönetimindeki tuluat tiyatrosunun Kadıköy Kuşdili'ndeki gösterileri sırasında sahneye çıktı. Başrol olan komik rolüne çıkmak istediyse de bunu Abdi Efendi oynadığı için külhanbeyi rolünü oynamak zorunda kaldı. Tuluat tiyatrosunda ikinci komik olarak nitelendirilen bu rolü sürdürmek istemeyince Abdi Efendi ile tartışarak bir süre sonra topluluktan ayrıldı.

Kendisiyle birlikte topluluktan ayrılan Agâh'ı da yanına alarak Şehzadebaşı'nda bir tiyatro topluluğu kurdu. II.Abdülhamid döneminde Abdi Efendi saraya alınınca tuluat sahnesinde rakipsiz kaldı, ünü iyice yayıldı. II.Meşrutiyet'ten sonra başlayan Batı ağırlıklı yeni tiyatro çalışmalarına ayak uyduramadı. Bir ara Burhaneddin Tepsi ve Naşid ile birleştiyse de, eski başarısına ulaşamadı. Yine de 1925'e değin sahnede kaldı.

Hiç saçı olmadığı için Kel lakabıyla anılan Hasan Efendi oyun için başına kenarları yırtık bir fes geçirir, kaşlarını üçgen biçiminde siyaha, çok küçük ve yassı burnuyla yanaklarını kırmızıya boyardı. Elinde süpürge, sırtında İstanbulin denen uzun ceket, önünde boş bir gaz tenekesini yuvarlayarak sahneye çıkardı. Kısık sesine karşın keskin zekâsı, hazırcevaplığı ile tuluat tiyatrosunda Abdi Efendi'nin yarattığı İbiş tipini uzun yıllar yaşattı. Sahnede bazen yalnız başına kalarak izleyiciyi saatlerce oyalayıp güldürmeyi başarırdı.

Tuluat Tiyatrosu

Tuluat tiyatrosu ilk kez 1875'te Küçük İsmail* ile, Güllü Agop'un* Tiyatroyu Osmanî'sinden ayrılan Kavuklu Hamdi'nin* birlikte kurdukları Zuhurî Kolu adlı topluluk tarafından oynandı. Oyun, Tiyatro-yu Osmanî'nin repertuarındaki Pinti Hamid oyunundan bozma Hasis Zengin adlı bir güldürüydü. Onları bu yola iten, Güllü Agop'un birkaç yıl önce İstanbul'da on yıl süreyle Türkçe metinli oyunlar oynama yetkisini elde etmiş olmasıydı. Baştan sona belirli bir metni izlemeden, sadece bir iskelet konu çerçevesinde oyuncuların içlerinden geldiği gibi, olayların gidişine göre oynadıkları, daha çok doğaçlamadan konuşarak yürüttükleri bu tür oyunların, Güllü Agop'un tekeli dışında kaldığı resmi makamlarca da kabul edilince, zaten izleyici tarafından beğenilmiş olan tuluat tiyatrosu kısa sürede yaygınlaştı.

Güllü Agop'tan ayrılan Tomas Fasulyeciyan*, Kavuklu Hamdi'yle birlikte Çıngırak adlı bir güldürüyü yine metne bağlı kalmadan oynadı. Bu oyunda Abdi (Abdülrezzak) Efendi, Batı'nın halk tiyatrolarındaki soytarı tipini andıran bir makyaj yapıp, bir de değişik giysi edinerek tuluat tiyatrosunun ünlü İbiş tipini yarattı. Karagöz'le Hacivat'ın, ortaoyunundaki Kavuklu'yla Pişekâr'ın ve hokkabazlarla çıraklarının arasında geçen geleneksel leşmiş karşılıklı konuşmaları birbirine karıştırarak İbiş için yeni bir de dil oluşturdu. Halkın çok beğendiği bu yarı aptal, yarı kurnaz uşak tipi bundan sonra tuluat tiyatrosunun baş kişisi oldu.

Çoğu ortaoyunundan gelen tuluat tiyatrosu oyuncuları için, alışık oldukları doğaçlamadan oynama tarzını, sahne üstünde Batı tiyatrosunun kalıpları ile birleştirmek zor olmamıştı. Bu türe verilen tuluat adının sözcük anlamı "içe doğma" ya da "doğuşlar" idi. Ancak iki ayrı tiyatro anlayışının kaba bir bireşimi niteliğindeki tuluat tiyatrosu, tiyatro sanatına katkısından söz edilebilecek bir "yeni doğuş" olmadı, ama uzunca bir süre sevilen bir güldürü türü olarak kaldı. Batı'ya yönelik tiyatronun -özellikle Darülbedayi'nin kurulmasından sonra- ağırlık kazanması tuluat tiyatrosuna ilginin azalmasına yol açtı. Daha sonraki yıllarda Naşit*, Münir Özkul* gibi güldürü oyuncularının zaman zaman bu türde oyunlar oynamasına, başta Muammer Karaca* olmak üzere birçok tiyatrocunun oyun tarzlarını geniş ölçüde tuluat tekniğine dayandırmasına karşın, tuluat tiyatrosu günümüzde varlığını sürdüremedi, giderek ortadan kalktı.

KELLER, Gottfried
(1819-1890)

İsviçreli yazar. Alman diliyle yazan en iyi uzun öykücülerdendir.

19 Temmuz 1819'da Zürich'te doğdu, 16 Temmuz 1890'da aynı kentte öldü. Genç yaşta babasını kaybetti. Çocukluğu yoksulluk içinde geçti. 1834'te ortaokuldan atılınca, ressam olmaya heveslendi. 1840-1842 arasında Münih'te resim çalıştı, ancak başarılı olamayınca düş kırıklığıyla Zürich'e geri döndü. Bu sırada edebiyatla ilgilenmeye, şiir yazmaya başladı. 1846'da yayımlanan ilk şiirleri ona üniversitede okumak için bir burs sağladı. 1848'de Almanya'da Heidelberg Üniversitesi'ne girdi; burada edebiyat tarihçisi Hermann Hettner ve felsefeci Ludwig Feuerbach'la tanıştı. Özellikle Feuerbach'ın maddeci görüşlerinden çok etkilendi. 1850-1855 arasında Berlin'de kaldı; 1855'te Zürich'e döndü. 1846'da yazmaya başlayıp 1854'te bitirdiği *Der grüne Heinrich* (Yeşil Heinrich) adlı otobiyografik romanı ilk kez basıldığında ilgiyle karşılanmadı. 1861'de kâtiplik yapmaya başladı, bu görevi on beş yıl sürdürdü. 1870'lerden sonra edebiyat çalışmalarına yeniden ağırlık verdi.

Keller, 19.yy Avrupa'sında Aydınlanma geleneğinin sürdürücülerindendir. Özellikle demokrasi, insan doğasındaki iyiye inanç ve hoşgörü gibi kavramları vurgulamıştır. Dine karşı tutumu ve tarihe ilgisi onu Şiirsel Gerçekçiler'e yakınlaştırmıştır. 1878-1879 yıllarında elden geçirip değiştirerek yeniden yayımladığı *Yeşil Heinrich*, düş kırıklıklarıyla aşamalanan bir oluşum sürecini anlatır. Tıpkı Keller gibi romanın başkişisi Heinrich de ressam olmaya heveslenmiş, başarısızlıklarından ve acılarından öğrendikleriyle toplumla uyumlu, yetinmeyi bilen, dingin bir aşamaya varmıştır. Keller, oluşum romanı *(Bildungsroman)* türünün örnekleri arasında yer alan bu romanı, Goethe'nin *Wilhelm Master*'ini temel alarak yazmıştır. Bu yapıtta, insanın olumlu gelişme için taşıdığı gizil gücün ortaya çıkması ile toplumsal yaşamın sorumlulukları arasındaki uyumu işlemiştir. Bireyin topluma uyum sağlaması çerçevesinde eğitim sorununa da önemli bir yer vermiştir.

Die Leute von Seldwyla (Seldwyla'lılar) adlı kitabındaki öyküler, bu türün Almanca yazılmış en iyi örnekleri olarak değerlendirilir. İsviçre insanlarına özgü yaşama biçimlerini, duyguları, trajedileri yergici bir bakışla, ayrıntıların tüm renkliliği içinde yeniden canlandıran bu öykülerde Keller'in basit, samimi ve sıcak bir üslubu vardır. Dili çözümleyici, açık ve dolaysızdır.

Keller'in son dönem yapıtlarında yurtsever temalar göze çarpar. Bitmemiş bir roman olan *Martin Salander*'de siyasal yaşamın sığlığını eleştirmiş, ama bir yandan da İsviçre demokrasisine olan inancını bütün güçlülüğüyle ortaya koymuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Gedichte*, 1846, ("Şiirler"); *Neuere Gedichte*, 1851, (Daha Yeni Şiirleri); *Der grüne Heinrich*, 4 cilt, 1854, (Yeşil Heinrich); *Die Leute von Seldwyla*, 1856, (Seldwyla'lılar); *Sieben Legenden*, 1872, (Yedi Efsane); *Romeo und Julia auf dem Dorfe*, 1876, ("Romeo ve Juliet Köyde"); *Züricher Novellen*, 2 cilt, 1878, (Zürich Hikâyeleri); *Martin Salander*, 1886; *Sämtliche Werke und ausgewählte Briefe*, 3 cilt, (ö.s.), C.Heselhans (yay.), 1956-1958.

• **KAYNAKLAR:** E.Acherknecht, *Gottfried Keller, Geschichte seines Lebens*, 2. baskı, 1943; R.Faesi, *Gottfried Keller*, 1942; G.Lukâsc, *Gottfried Kelleer*, 2. baskı, 1947; H.Maync, *Gottfried Keller, Sein Leben und seine Werke*, 1923; T.Roffler, *Gottfried Keller*, 1931; C.C.Zippermann, *Keller Bibliographie 1844-1934*, 1935.

• **BAKINIZ:** GOETHE.

KELLY, Gene
(1912)

ABD'li sinema oyuncusu, dansçı, koreograf ve yönetmen. 1940'lar ve 1950'ler Amerikan müzikal filmlerinin unutulmaz adlarındandır.

23 Ağustos 1912'de Pittsburgh'da doğdu. Asıl adı Eugene Curran Kelly'dir. Pittsburgh Üniversitesi'nde iktisat öğrenimi gördü. Çeşitli işlerde çalıştıktan sonra 1938'de Broadway'de bir oyunun korosunda görev aldı. Kısa sürede koreograf ve oyuncu olarak da başarı kazandı. 1942'de Judy Garland'la birlikte oynadığı *For Me and My Gal* (İkimiz İçin) filmiyle sinemaya geçti. Geliştirdiği dans üslubuyla parladı ve ünlü dansçı Fred Astaire'in tek önemli rakibi olarak belirdi. Hem oynayıp hem de koreografilerini hazırladığı, Vincente Minelli'nin *The Pirate* (Kara Şeytan), *An American in Paris* (Paris'te Bir Amerikalı), *Brigadoon* (Eğlenceler Beldesi) filmleriyle hem oynayıp hem de yönetimine katıldığı Stanley Donen'ın *On the Town* (Denizciler Geliyor), *Singin in the Rain* (Yağmur Altında) ve *It's Always Fair Weather* (Can Yoldaşları) müzikallerindeki büyük başarısı, Hollywood'un bir numaralı dans ustası olarak kabul edilmesine yol açtı. 1951'de oyuncu, şarkıcı, dansçı ve yönetmen olarak çok yönlü başarısı ve koreografi sanatına katkılarından ötürü özel bir Oscar ile ödüllendirildi. Tek başına yönettiği ilk filmi *Invitation to the Dance* (Dansa Davet) ile Berlin Film Festivali Büyük Ödülü'nü kazandı. Müzikal türünün önemini yitirmesi üzerine, 1960'larda karakter oyunculuğuna ve yönetmenliğe ağırlık verdi. Son dönemde sakat çocukların eğitimiyle uğraştı.

Astaire'in zarif dansına karşılık Kelly, daha sert hareketli, geniş alana yayılan, atletik beceriye dayalı hızlı bir tarz geliştirmiş, Amerikan müzikaline canlılık kazandırmıştır. Kısık ve yumuşak sesi, küçük yaşından beri geliştirdiği dans tekniği, koreografideki yaratıcılığı ve rahat oyunu başarısının temelini oluşturmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *For Me and My Gal*, 1942, (İkimiz İçin); *Thousands Cheer*, 1943, (Alkış Tufanı); *Anchors Aweigh*, 1945, (Gönül Kimi Severse); *Ziegfeld Follies*, 1946, (Güzeller Revüsü); *The Pirate*, 1948, (Kara Şeytan), *The Three Musketeers* 1948, (Üç Silahşörler); *Take Me Out to the Ball Game*, 1949, (Gençlerin Sevgilisi); *An American in Paris*, 1951, (Paris'te Bir Amerikalı); *Brigadoon*, 1954, (Eğlenceler Beldesi); *Les*

Girls, 1957, (Üç Dünya Güzeli); *Marjorie Morningstar*, 1958, (Seher Yıldızı); *Les demoiselles de Rochefort*, 1967, (Tatlı Günler); *Viva Knievel*, 1977; *Xanadu*, 1980. **Yönettiği ve Oynadığı Filmler:** *On the Town* (S.Donen ile), 1949, (Denizciler Geliyor); *Singin in the Rain* (S.Donen ile), 1952, (Yağmur Altında); *It's Always Fair Weather* (S.Donen ile), 1955, (Can Yoldaşları); *Invitation to the Dance*, 1956, (Dansa Davet). **Yönettiği Filmler:** *Giot*, 1962; *Hello Dolly*, 1969, (Cici Kız); *The Cheyenne Social Club*, 1970.

• BAKINIZ: MINNELLI.

KELLY, Grace
(1928-1982)

ABD'li sinema oyuncusu ve Monako prensesi. 1950'lerdeki filmlerinde canlandırdığı güzel ama gururlu ve soğuk davranışlı kadın rolleriyle tanınmıştır.

12 Kasım 1928'de Philadelphia'da doğdu, 14 Eylül 1982'de Monako'da öldü. Varlıklı bir sanayicinin kızıydı. Philadelphia'da öğrenim gördükten sonra New York'a gitti ve Amerikan Dramatik Sanatlar Akademisi'nde oyunculuk derslerine devam ederken bir yandan da modellik yaptı. Bir süre televizyon reklam filmlerinde oynadıktan sonra, 1949'da Broadway'de sahneye çıktı. Burada dikkat çekerek sinema oyunculuğuna başladı ve kısa sürede ün kazandı. 1956'da Monako Prensi III.Rainier ile evlenerek sinemadan uzaklaştı. 1982'de Kızılhaç yararına çekilen bir televizyon filminde küçük bir rol aldı. Aynı yıl geçirdiği bir otomobil kazası sonucu öldü.

1951'de, Henry Hathaway'in *Fourteen Hours* (On Dördüncü Saat) filmindeki kısa rolüyle sinemaya başladı. Hemen ertesi yıl, Fred Zinnemann'ın yönettiği *Western* türünün başyapıtlarından sayılan *High Noon*'da (Kahraman Şerif) Gary Cooper ile başrolü paylaştı. 1954'te, alkolik bir şarkıcının karısını canlandırdığı, George Seaton'ın *The Country Girl* (Taşra Kızı) filmindeki rolüyle hem Oscar'ı, hem de New York Film Eleştirmenleri Ödülü'nü aldı.

Kelly, donuk, mesafeli, kayıtsız tipleri başarıyla canlandırmış, gururlu güzelliğiyle Alfred Hitchcock'un da aradığı bir oyuncu olmuştur. Onun filmlerinde, bu özelliklere eklenen belirli dozda güldürü öğesiyle yeni bir çizgiye ulaşmış, ününün doruğundayken sinemayı bırakmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı filmler:** *Fourteen Hours*, 1951, (On Dördüncü Saat); *High Noon*, 1952, (Kahraman Şerif); *Dial M for Murder*, 1954, (Cinayet Var); *Rear Window*, 1954, (Arka Pencere); *The Country Girl*, 1954, (Taşra Kızı); *The Bridges of Toko-Ri*, 1955, (Toko-Ri Köprüleri); *To Catch a Thief*, 1955, (Kelepçeli Aşık); *The Swan*, 1956, (Prensesin Aşkı); *High Society*, 1956, (Yüksek Sosyete).

KELLY, Walter Crawford
(1913-1973)

ABD'li çizgi romancı. Çizgi romanı toplumsal eleştiri yönü ağır basan masallar gibi kullanmıştır.

25 Ağustos 1913'te Philadelphia'da doğdu, 18 Ekim 1973'te Hollywood'da öldü. İki yaşındayken ailesi Bridgeport'a göçmüştü. Resim yapmasını sahne dekoratörü olan babasından öğrendi. Lise eğitimini bitirdikten sonra *Bridgeport Post* gazetesinde muhabirliğe ve karikatürcülüğe başladı. 1935'te Hollywood'a giderek Walt Disney stüdyolarına girdi. Burada 1941'e değin çizgi filmlerde çalıştı. Sonra gene doğuya döndü. II.Dünya Savaşı sırasında sivil ressam olarak ABD ordusunun hazırladığı broşürleri resimledi. 1948'de çıkan *New York Star*'ın sanat yönetmenliğini üstlendi. Adının duyulmasını sağlayan çizgi roman Pogo'yu bu gazetede yayımladı. 1949'da *New York Post*'a geçti.

Kelly çizgi romancılığının yanı sıra güncel karikatürler çizmiş, kitaplar resimlemiş, kitap eleştirileri ve makaleler yazmış, konuşmalar yapmıştır. 1952'de ülkesinde yılın karikatürcüsü seçilmiş, 1954'te Ulusal Karikatürcüler Derneği başkanı olmuştur.

Fare türünden bir yaratık olan Pogo, Okefenokee bataklıklarında yaşar. Timsah Albert, kaplumbağa Churchy-la-Femme, baykuş Dr. Howland gibi gene burada yaşayan birçok başka hayvanla çeşitli maceralara girip çıkar. Kelly yarattığı tiplere ve öykülere toplumsal-siyasal bir içerik katarak soyut bir gülmece oluşturmuş, çizgi romanı, sonu bir dersle biten hayvan öykülerine, fabllara yaklaşan bir biçimde kullanmıştır. Bu dolaylı anlatımı ile 1950'lerin başında ülkesindeki egemen baskı ortamına karşı direnebilen, onu eleştirebilen az sayıdaki sanatçıdan biri olmuştur. Kelly'nin yumuşak, rahat bir çizgisi vardır. Her tipin konuşmasını kendi karakterine uygun bir yazıyla ileterek konuşma balonunu da, grafik anlatıma katılan bir öğe gibi kullanmıştır.

Kelly'nin yapıtları ABD toplumuna ilişkin gülmece ve eleştiri öğeleri içerdiği için başka dillere çok çevrilmemiş, ülkesi dışında fazla tanınmamıştır. Pogo'nun öyküleri kitap biçiminde yayımlanmış, 1969'da bir de çizgi filmi yapılmıştır. Sanatçının ölümünden sonra eşi ve oğlu tarafından bir süre daha sürdürülmesine karşın bu çizgi romanın yayımlanmasına 1975'te son verilmiştir.

KELLY, William
(1811-1888)

ABD'li mucit ve sanayici. Hava üfleme yöntemiyle çelik üretimini geliştirmiştir.

21 Ağustos 1811'de Pennsylvania Eyaleti'nin Pittsburgh kentinde doğdu, 11 Şubat 1888'de Kentucky Eyaleti'nin Louisville kentinde öldü. Varlıklı bir

toprak sahibinin oğlu olan ve kumaş ticareti yaparak yaşama atılan Kelly, daha sonra Kentucky'nin zengin demir yataklarına sahip Eddyville kentinde bir maden ocağı ve yüksek fırın satın alarak demir-çelik üreticiliğine başladı. 1847'de fırındaki yakıt giderlerini azaltmak için çalışmalar yaparken, ergimiş durumdaki dökme demire püskürtülen havanın metalin sıcaklığını yükselttiğini ve karbon yüzdesini düşürdüğünü gördü. Bu yöntemle çelik elde edebilmek amacıyla 1851-1856 arasında bir dizi gizli deneyler yaptı ve yeni ocaklar kurdu. 1855'te İngiliz sanayici Bessemer'in aynı yöntemi geliştirdiğini, kendi ülkesinde bunun patentini aldığını ve ardından ABD'de de patent başvurusunda bulunduğunu öğrenince, buluşun kendisine ait olduğunu öne sürerek Bessemer'e patent verilmesine karşı çıktı. 1857'de savını patent dairesine kabul ettirmeyi ve patentini almayı başardıysa da aynı yıl baş gösteren iktisadi bunalımın etkisiyle iflas etti ve patentini babasına satmak zorunda kaldı. 1862'de yeni bir mali kaynak bularak Michigan Eyaleti'ndeki Wyandotte kentinde bir çelik fabrikası kuran ve 1864'te kendi ürettiği çeliği piyasaya süren Kelly, iki yıl sonra da Bessemer patentiyle çalışan şirketle birleşerek sürekli üretime geçti ve 1871'de patentini yeniletti.

Çelik 19.yy'ın ortalarına değin, küçük potalarda az miktarda ve yüksek maliyetlerle üretilebiliyordu. Kelly ve Bessemer'in birbirlerinden habersiz olarak geliştirdikleri dökme demire soğuk hava püskürtme yöntemi, çeliğin doğrudan yüksek fırın içinde ve seri bir biçimde üretimini olanaklı kılmıştır. Fırındaki ergimiş dökme demire püskürtülen havanın içindeki oksijen, metaldeki katışkı maddeleri olan karbon, manganez ve silisyum ile tepkimeye girerek bunları yakar ve cürufa çıkartır. Karbon katışkılar oksijenle yanarak eriyik metalin sıcaklığını yükseltir, katışkı maddeleri cürufa çıktıktan sonra da metalin sıvı halde kalmasını sağlar. Ancak ABD ve İngiltere'deki demir filizlerinde oksijenle tepkimeye girmeyen ve kırılganlığı artırıcı bir katışkı maddesi olan fosfor yüzdesinin yüksek olması nedeniyle, Kelly ve Bessemer'in yöntemiyle önceleri iyi çelik elde edilemedi. Daha sonraları, metale belirli oranlarda manganez eklenmesiyle çatlamadan dövülebilir ve haddelenebilir çelik üretimi olanaklı oldu.

Kelly ve Bessemer'in buluşlarıyla üretimi ucuzlayan çelik Sanayi Devrimi'ne büyük bir ivme kazandırmıştır.

• BAKINIZ: BESSEMER, P.MARTIN, SIEMENS.

KELSEN, Hans
(1881-1973)

Avusturya asıllı ABD'li hukuk felsefecisi. Geliştirdiği Saf Hukuk Kuramı'yla tanınmıştır.

11 Ekim 1881'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içindeki Prag'da doğdu, 19 Nisan 1973'te ABD'de California Eyaleti'nin Berkeley kentinde öldü. Viyana Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi

Hans Kelsen

görerek 1906'da doktorasını aldı. 1911'de Saf Hukuk Öğretisi'ni ayrıntılarıyla açıkladığı *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre* ("Devlet Hukuku Kuramının Temel Sorunları") adlı teziyle doçent oldu. 1917'de Viyana Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Öte yandan Avusturya anayasasının hazırlanması çalışmalarına katıldı. Anayasanın 1920'de kabul edilmesinden sonra on yıl anayasa mahkemesinde yargıç olarak görev yaptı. 1930'da Viyana Üniversitesi'nden ayrıldıktan sonra 1933'e değin Köln Üniversitesi'nde, 1933-1936 arasında Cenevre'de Institut Universitaire des Hautes Etudes'de, 1936-1940 arasında da Prag Üniversitesi'nde ders verdi. 1940'ta ABD'ye yerleşerek önce Harvard Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, 1942'den sonra da Berkeley'deki California Üniversitesi'nde çalıştı. 1952'de bu üniversiteden emekli olan Kelsen'in 60 yıl süreyle yaptığı çalışmalar 24 dile çevrilmiştir.

Kelsen önceleri çalışmalarını hukuka ve devlete ilişkin temel sorunlar üzerinde yoğunlaştırmış, daha sonraki yıllarda ise ilgi alanını siyasi düşüncelerin ve sistemlerin felsefi ve tarihsel çözümlemesine yöneltmiş, demokrasi, parlamenter yönetim, sosyalizm, komünizm üzerine incelemeler yapmıştır. Viyana'da Sigmund Freud'la tanışması yaşamı boyunca psikolojiye ilgi duymasına neden olmuştur. Sosyoloji ve sosyal psikolojinin hukuk ve devletin temel kavramları üzerindeki ilişkisi üzerine birçok yazı yazmıştır. Yaşamının sonuna doğru ise antropolojiye ve ilk çağların incelenmesine ağırlık vermiştir. Düşüncenin temel kategorilerinin gelişmesi konusundaki araştırmaları sırasında fiziksel dünyada nedensellik ve ahlaksal anlamda sorumluluk üzerine yaptığı incelemeler onu normun yapısını, hukuksal normla ahlaksal ve töresel norm arasındaki farklılıkları ayrıntılı biçimde incelemeye götürmüştür. Norm kavramı, kuramının odak noktasında yer almıştır.

Kelsen'in hukuk anlayışı Kant felsefesine dayanmaktadır. Kant'ın eleştirici yöntemini benimsemiş, doğayı, hukuksal düzenin yapısını ve eleştirel bir

Elimdeki baskıda 3200 den 3257 ye kadarki kısım yanlış basılmış, yani kayıp

hukuk bilimini tanımlayacak normatif bir bilgi kuramı yaratmayı amaçlamıştır. Bilginin konusunu o bilgiyi elde etmek için kullanılan yöntemin yaratacağı görüşünü benimseyerek idealizme yönelen Kelsen, Hermann Cohen ve Ernst Cassirer gibi Yeni-Kantçılar'la da yakın bir ilişki içinde olmuş, onlar gibi yöntemsel saflığa büyük önem vermiş, görünen ve görünmeyen olmak üzere iki varlık alanı olduğunu kabul etmiştir. Görünmeyen varlık alanı kendi kendine olandır *(Ding an sich)* ve bilinemez. Bu nedenle bilginin nesnesi bilen özne tarafından mantıksal olarak yaratılır.

Kelsen'in yönteminin iki temel özelliği vardır: Hukuksal bilgi yönteminin saf olması ilkesi ve hukuksal bilginin birliği. Kelsen'e göre bilimler bir yanda olayları kavramak zorunda olanlar, öte yanda mutlak değerlerin ve saf normların bilgisine yönelmiş olanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Bu nedenle bilgi konularındaki ikiliğe koşut olarak ikili düşünce biçimleri söz konusudur. Hukuk temel olarak norm biçiminde ortaya çıkar ve bu biçimiyle gerçeklikten, yani doğadan kesin olarak ayrılır. Saf olmak savında olan hukuk bilimi de yalnızca normlara başvuracağından doğa olayları nedensellik ilişkisine göre açıklayan diğer tüm bilimlerden ayrılır. Doğa bilimlerinin araştırma konusu "olan" *(sein)*, hukuk bilimininki ise "olması gereken"dir *(sollen)*. Nedensellik ilişkisi "eğer A olursa B sonucu doğar" derken, normatif ilişki "A olursa B olmalıdır" demektedir.

Saf normatif yöntem

Saf normatif yöntemi nedensellik ilişkisine bağlı olan doğa bilimlerinden ayırmak yetmez. Saf normatif yöntemin deney üstü özelliği nedeniyle diğer değer sistemlerinin normatif yöntemlerinden de ayrılması gerekmektedir. Kelsen saf hukuk kuramını hukukun çoğunlukla iç içe geçtiği iki alandan, bir yanda psikoloji ve sosyolojiden, öte yanda ahlak ve siyasetten ayırmaya çalışmıştır. Ona göre insan davranışlarını nedensellik ilkesine göre açıklayan ve tasvir eden bir bilim, insanların karşılıklı davranışlarını kendine konu edindiği için sosyal bir bilim olarak sınıflandırılsa da içerik olarak doğa bilimlerinden farklı olamaz. Bu nedenle hukuk bilimi sosyoloji ve psikolojiden kesin olarak ayrılmalıdır. Ayrıca hukukun ahlakın bir parçası olduğu, hukukun bir anlamda ahlaki olduğu görüşü de reddedilmelidir.

Birlik ilkesi

Kelsen bilimsel araştırmanın siyasal eğilimlerden de uzak tutulması gerektiğini düşünmektedir. İdeolojik eğilimlerin hukuk bilimine egemen olmasına karşıdır, çünkü ideolojinin kökeninin bilgide değil irade ve arzuda olmasının gerçeği bulandırdığını düşünmektedir.

Kelsen hukukun tanımını yaparken önce tüm hukuksal sistemlerde her yerde, her zaman ve her kültür düzeyinde ortak olan bir öğe olup olmadığını belirlemek istemiştir. Hukuku en genel anlamda insan davranışlarını düzenlemede toplumsal örgütlenmenin bir tekniği olarak tanımlamıştır. Ancak hukuksal yöntemin insan davranışlarını düzenleyen ahlak ve dinden farklı bir özelliği olduğunu vurgulamış, bu özelliğin de fiziksel güç öğesi olduğunu söylemiştir.

Devlet ve hukuk

Zora dayanan bir toplumsal düzen getiren hukukun temel öğesi "norm", ya da kişinin uymak zorunda olduğu emir verici kurallardır. Kelsen'in kuramının en temel kavramı olan normun yasalarda yer aldığı biçimde içerdiği zorunluluk öğesi, ne doğal hukuku, ne de töresel ve ahlaksal normları çağrıştırmamalıdır. Bu yalnızca işlevsel bir ilişki ve düşünce biçimidir. Ahlaksal normda zor yoktur. Yapılmaması gereken bir şey yapıldığında cezalandırma söz konusu değildir. Hukuksal norma göre ise yasal olmayan bir eylem suçtur, suçun ise bir yaptırımı vardır.

Suç bir insanla eylemi arasındaki ilişkiyi değil, yaptırımla eylem arasındaki ilişkiyi gösterir. Hukuksal normda nedensellik ilişkisi olmadığından A eylemi her zaman B ile sonuçlanmaz; hırsızlık yapan bir insan kaçabilir. Ya da A eylemi olmadan B gerçekleşir; suçsuz bir kişi hırsızlık yapmakla suçlanır. Bir çocuğun cinayet işlemesi durumunda ise, çocuğun yaptığı bu eylemin hukuksal olarak yaptırımı olmadığından suç doğmaz.

Kelsen *Reine Rechtslehre* ("Saf Hukuk Kuramı") adlı kitabının ikinci basımında hukuk normu ile hukuksal kaziye (önerme) arasında bir ayrım yapmıştır. Hukuksal kaziyeler hukuk düzeni tarafından belirlenmiş olarak bazı koşullar altında bazı sonuçların ortaya çıkması gerektiğini bildiren, hukuk biliminin varsayıma dayalı hükümleridir. Oysa hukuk normları kesinlikle öğüt verici ve öğretici bir niteliğe değil, emredici bir niteliğe sahiptirler. Bu nedenle hukuk bilimi tarafından formüle edilmiş, kimseyi sorumlu kılmayan hukuksal kaziyeler doğru ya da yanlış olabilirler. Hukuksal otorite tarafından belirlenmiş olan, hukuk öznelerini bağlayıcı hukuk normları ise doğru ya da yanlış olamazlar, ancak geçerli ya da geçersiz olabilirler.

Hukuk normunun geçerliliği en çok yasadışı davranış durumunda göze çarpar. Hırsızlık yapıldığında çalmak karşısındaki norm geçerliliğini yitirmez, çünkü çalmak eylemi gerçekleştirilmiştir. Yargıca düşen, suçun yaptırımını yerine getirmektir. Hırsız kaçsa ve yargısal yaptırım uygulanamasa bile norm geçerliliğini korur.

Kelsen bilginin amacının birlik olması gerektiği noktasından yola çıkarak hukukun da birlik halinde kavranılması ve sunulması gerektiğini savunmuştur. Hukukun kademeli bir yapısı vardır. Bir yargıcın başvurduğu geçerli bir hukuk normu, bu normu da içeren daha genel bir normdan türetilmiştir. Bu kademeli yapının en üstünde de temel norm bulunur. Pozitif hukukun bir kuralı olmayan temel norm, hukuk düzeninin birliğini sağlamak için kabul edilmiş bir varsayımdan ibarettir. Bir otoriteyi, bir hukuk kaynağını belirterek hukukun yaratılmasını sağlayan bir kural olma özelliğine sahiptir. Temel norm geçerliliğini toplumda yeterli sayıda kişi tarafından benimsendiği durumda kazanır. Temel normdan sonra pozitif hukuk açısından en yüksek kademe olan anayasa gelir. Meşruiyetini temel normdan alan anayasa genel nitelikteki hukuk normlarını, yasaları koyacak organları gösterir.

Kelsen devlet ve hukukun iki farklı şey olarak ele alınmasının yanlış olduğunu düşünmüştür. Ona göre hukuk ve devlet özdeş olduklarından aralarındaki ilişki tartışma konusu olamaz. Devlet merkezileşmiş hukuksal düzenden başka bir şey değildir. Öte yandan doğal kişilikle hukuksal kişiliği özdeşleştirmek ikinci bir yanlıştır.

Khabarovsk'taki Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin parti okulunda askeri ve siyasi öğrenim gördü. II.Dünya Savaşı sırasında Sovyet ordusu saflarında çarpıştı. Savaş sonunda albay rütbesini aldı ve Lenin Liyakat Nişanı'yla ödüllendirildi.

II.Dünya Savaşı sonunda Japonya'nın yenilgisi üzerine, Potsdam ve Yalta konferanslarında alınan kararlara göre 38.paralel sınır kabul edilerek Kore'nin güneyi ABD, kuzeyi ise SSCB tarafından geçici olarak işgal edildi. Ekim 1945'te Sovyet birlikleriyle birlikte ülkesine dönen Kim, Mançurya'da gösterdiği kahramanlıklar nedeniyle generalliğe yükseltildi. Şubat 1946'da Kuzey Kore Geçici Halk Komitesi'nin ve bir yıl sonra da Yüksek Halk Meclisi'nin başkanlığına getirildi. Ağustos 1946'da ise Kim'in başkanlığında Kuzey Kore İşçi Partisi kuruldu.

Aralık 1945'te toplanan Moskova Konferansı'nda ülkenin yeniden birleşmesini sağlamak amacıyla ABD, Çin, SSCB ve İngiltere'nin gözetiminde Kore Geçici Demokratik Hükümeti'nin kurulması ve bir Sovyet-Amerikan ortak komisyonunun oluşturulması karara bağlandı. Ortak komisyonun 1946 ve 1947 yıllarında ülkenin birleşmesini sağlamak amacıyla yaptığı toplantılardan bir sonuç alınamayınca, ABD sorunu Birleşmiş Milletler'e (BM) götürdü. SSCB'nin muhalefetine karşın BM Genel Kurulu bir BM komisyonunun kurulmasını ve bu komisyonun denetimi altında ülke bütününde seçimlere gidilmesi kararını aldı. Seçimlerin BM komisyonunun denetimine başvurulmaksızın yapılmasını isteyen Kim, ülkeyi ikiye böleceğini ileri sürdüğü bu komisyonun Kuzey Kore topraklarına girmesine izin vermedi. Güney Kore'de BM komisyonunun denetimi altında yapılan seçimlerden sonra Ağustos 1948'de Kore Cumhuriyeti'nin (KC) kurulduğu ilan edildi. Kuzey Kore'de ise Nisan 1948'de Yüksek Halk Meclisi tarafından hazırlanan anayasanın kabul edilmesinden sonra, Eylül 1948'de Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (KDHC) kurularak başkanlığına Kim İl Song getirildi. SSCB'nin ve diğer sosyalist ülkelerin KDHC'yi tanımalarına karşın, BM, KC hükümetini meşru hükümet olarak kabul etti. Aralık 1948'de Sovyet birlikleri KDHC'den çekilmeye başladı.

KC ve KDHC arasında başlayan gerginlik kısa zamanda sınır çatışmalarına dönüştü. Haziran 1950'de Kuzey Kore birliklerinin 38.paraleli geçerek KC'nin başkenti Seul'e doğru ilerlemeye başlamaları üzerine başlayan Kore Savaşı Temmuz 1953'te son buldu.

Önceleri SSCB ile sıkı ilişkiler içinde olan KDHC 1963 sonrasında Çin Halk Cumhuriyeti ile yakınlaştı. Ancak, Kruşçev'in iktidardan uzaklaştırılmasından sonra SSCB ile olan ilişkiler yeniden düzeldi. 1966'da Kosigin'in KDHC'yi ziyaretinden sonra, Kim, Kore İşçi Partisi'nin bağımsız bir dış politika izleyeceğini açıkladı.

Kim, Kasım 1970'te Kore İşçi Partisi'nin V. Genel Kongresi'nde yeniden başkan seçilmesinden sonra yaptığı konuşmada iki Kore'nin birleşmesini amaçladıklarını belirtti. 1971'de iki ülke arasında birleşme görüşmeleri başladı. Bu görüşmelerden bir sonuç alınamamakla birlikte, iki ülke arasındaki ilişkiler giderek yumuşadı. Temmuz 1972'de ayrılan ailelerin birleşmesini sağlamak amacıyla bir antlaşma imzalandı. Aralık 1972'de kabul edilen yeni anayasayla KDHC devlet başkanlığına yeniden Kim getirildi.

Birçok yabancı ülkeyle ilişkilerini geliştiren KDHC, Haziran 1973'te BM'e gözlemci olarak katılma hakkını elde etti. Ağustos 1975'te Bağlantısız Ülkeler Konferansı'na katıldı. Şubat 1980'de Kuzey ve Güney Kore arasında yeniden başlayan birleşme görüşmeleri Eylül 1980'de kesildi. 1981'de KDHC'nin, 1982'de ise KC'nin önerdiği birleşme planları ise karşılıklı olarak reddedildi.

Ağustos 1982'de yeniden devlet başkanı seçilen Kim, ölümünden sonra yerini almasını istediği oğluna parti içinde etkin görevler verdi. Ağustos 1984'te yapılan resmi açıklamada Kim İl Song'un ölümünden sonra, yerini oğlu Kim Jong İl'in alacağı belirtildi.

Birleşme çabaları

• KAYNAKLAR: Baik Bong, *Kim İl Song: Biography*, İng. çev. 1968.

• BAKINIZ: D.MACARTHUR, TRUMAN.

KİNDİ
(801-873)

Arap, filozof. Aristoteles'in düşüncelerini yorumlayarak, İslam ülkelerinde yayılmasına öncülük etmiştir.

Irak'ın Kûfe ilinde doğdu, Bağdat'ta öldü. Gerçek adı Ebu Yusuf Yakub b.İshak'tır. Basra ve Bağdat'ta eğitim gördü. Yunanca öğrenerek Anadolu-Yunan filozoflarının yazılarını kendi dillerinde okuma olanağı buldu, birçoğunu Arapça'ya çevirdi. Halife Me'mun ve Mutasım dönemlerinde saraya alınarak Yunanca yapıtların çevirisiyle görevlendirildi.

Devlet başkanı oluşu

Kindi, önce Aristoteles'e, sonra Plotinos'un etkisiyle Platon felsefesine ilgi duydu, Pythagoras ve Eukleides'in matematikle ilgili çalışmalarını inceledi, kimi matematik ve gökbilim sorunlarının çözümünde yeni yöntemler bulmaya çalıştı. Bilgi, mantık, ahlak, bilim, tin, evren gibi sorunlar üzerinde durdu.

Bilgi kavramı

Ona göre, bilgi, bilen bilinç ile bilinen nesne arasındaki uygunluktur. Bilginin gerçekliği de özne ile nesne arasındaki uygunluğun oranına bağlıdır. Duyularla sağlanan izlenimlerin us ölçülerine vurulması gerekir. En kesin, en güvenilir bilgi usun kanıtlama ve usavurma gibi iki ilkesine dayanandır. Kanıtlamanın ereği, özdeğin ana biçimlerini, nesneyi oluşturan özleri kavramaktır. Burada bilen bilinç, bilme eyleminin öznesi durumundadır. Bilinen nesne de bilmenin konusudur. Usavurma iki aşamadan geçer. İlk aşamada en iyi bilinenden yola çıkılarak az bilinene, ilineklerden öze doğru gidilir. İkinci aşamada tanılara dayalı kanıtlama yöntemi uygulanır. Duyularla sağlanan bilgilerin, usta, yargı biçimine dönüştürülmesiyle kesin bilgiye varan ikinci basamak aşılır. Kindi, bilgi sorununun açıklanışında mantık ve geometride uygulanan kanıtlama yöntemlerini birbiriyle bağdaştırmaya çalışır. İlineklerden töze, geometride tümellerden tikele gidilir. Kindi'ye göre varlık duyu-

larla, öz ya da töz ise usla bilinir. İlk nedenler ise yalnız us yoluyla kavranabilir.

Tanrı yüce bir varlıktır, usun sınırlarını aşar. Bu nedenle us Tanrı'yı düşünebilir, ancak bir bütün olarak kavrayamaz. Tanrı kesin Bir'dir, niteliği, niceliği yoktur. İnsan usu, tanrısal niteliklerin varlığını tasarlayabilirse de bu, tanrısal özün birtakım niteliklerle donandığı anlamına gelmez.

Bilimler Bilimlerin düzenlenmesinde Aristoteles'in görüşünü benimseyen Kindi'ye göre felsefe, kuramsal ve kılgın olmak üzere ikiye ayrılır. Kuramsal felsefe, insan istencinin dışında kalan, usa dayalı bilimleri kapsar. Kılgın felsefe ise istençli davranışları konu edinen bilimleri içerir. Kuramsal felsefe, kendi içinde, üçe ayrılır: Birincisi ilk ilkeleri, anlığın dışında kalan ve özdeğe gereksinme duymayan varlıkları konu edinir. Buna yüce bilim (ilm-i a'la) denir. İkincisi anlığın dışında kalan konuları gereksinip, özdeği gereksinmeyen bilimleri içerir (ilm-i evsat). Geometri bu bölüme girer. Üçüncüsü ise anlıkta ve anlığın dışında kalan varlıkları konu edinen doğa bilimleridir.

Us Kindi'nin üzerinde durduğu konulardan biri de ustur. Ona göre evren ve evrende geçen olaylar en yüce varlık aşamasında bulunan, yukardan aşağı doğru basamak basamak inerek değişik biçimlerde oluşu gerçekleştiren tanrısal usun ürünüdür. Bu ustan oluşan dört türlü us vardır. Eylemsel us, tinde gizilgüç olarak bulunan us, ilk usun tinde anlık olarak gerçekleştirdiği us, tanıtlayıcı us. Bunların, yapıları gereği, görevleri ayrıdır. Gerçeği kavramak için us ilkelerine dayanarak düşünmek gerekir. Bu da üç türlüdür: düzenli ve ölçülü düşünme, içekapanış ya da dalınç, derin düşünme.

Evren yaratılmıştır, sonludur. Evren özdeksel bir varlık olduğundan özgürlüğü, ölümsüzlüğü yoktur. Kindi, evrenle tanrısal varlık arasında gök katlarını oluşturan, evrensel tinin bulunduğunu ileri sürer. İnsan tini (nefs) bu evrensel tinden doğmuştur. Tin gövdede bulunduğu sürece gök katlarını yöneten kurallara bağlıdır, ancak ussal kaynağı ve özü dolayısıyla özgürdür. Evrende bütün tözlerde bulunan özdek, biçim, devinim, süre ve uzay (mekân) gibi beş öğesi vardır. Özdek kendisinden başka öğeler kaldırılınca yok olmayan, ancak kendisi kaldırılınca öteki öğeleri de yok olan varlıktır. Biçim biri, yalın ilkelerden olmayan cinste, öteki de türleri birbirinden ayıran varlıklarda bulunmak üzere iki türlüdür. Devinim özlerin değişmesi, üreme, doğma, yok olma, dağılma gibi ayrımların nedenidir. Süre birbiri ardınca gelen devinimlerin sayılmasına, sıralanmasına yarayan bir süreçtir. Süre geçmişle geleceği birbirine bağlayan bir kavram olduğundan, kendiliğinden, vardır denemez. Uzay ise nesnelerin dışında kalan yüzey olup iki boyutludur. Nesneler ortadan kalksa bile uzay kalır.

Kindi, felsefe çalışmaları yanında, matematik, gökbilimle ve optikle de ilgilenmiş, ışığın yayılımı, görme, aynada yansıma, uzaklık ve görüş açılarının ölçümü gibi sorunlar üzerinde durmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Resâil El-Kindi El-Felsefiyye*, (ö.s.), 1947, ("Kindi'nin Felsefeyle İlgili Kitapları").

• **KAYNAKLAR:** G.Flügel, *Al Kindi, genannt der Philosoph der Araber*, 1857; H.Suter, *Die Mathematiker und Astronomen der Araber*, 1900.

• **BAKINIZ:** ARİSTOTELES, EUKLEİDES, PLOTİNOS.

KİNUGASA, Teynosuke
(1896-1982)

Japon sinema yönetmeni. Japonya'da sinemanın bir sanat dalı olarak önem kazanmasına katkıda bulunmuştur.

1 Ocak 1896'da Mie'de doğdu, Mart 1982'de Kyoto'da öldü. On beş yaşında tiyatro oyunculuğuna başladı. Sahnede ve 1917'den sonra da filmlerde, önemli bir *oyama* (kadın rolüne çıkan erkek oyuncu) olarak dikkat çekti. 1922'de ilk filmini yönetti. Dört yıl sonra yaptığı *Kurutta ippeiji* ("Delilik Sayfası") ile büyük bir ticari başarı elde etti. Japon sinemasında ilk kez öykü, kişilerden birinin bakışıyla aktarılıyor, seyirci filmdeki akıl hastanesini kahramanın gözünden izliyordu. 1928 yapımı *Jujiro* ("Kavşak") ise Japon sessiz sinemasının en ünlü filmlerinden biri oldu. Kinugasa burada da geriye dönüş *(flashback)* yöntemini kullanıyor, deneysel kamera hareketlerine yer veriyordu.

Kinugasa 1928'de Almanya ve SSCB'yi kapsayan bir geziye çıktı. Bu gezi sırasında tanışıp bir süre birlikte çalıştığı Ayzenştayn ve Pudovkin'in etkisiyle geliştirdiği kurgu tekniklerini daha sonra yapıtlarına uyguladı. Renkli filmin ortaya çıkmasıyla birlikte tarihsel konulara yöneldi. Geleneksel Japon tiyatrosu Kabuki'den de başarıyla yararlanarak, dönem filmi türünde yapıtlar verdi. 1953'te çektiği *Jigokumon* (Cehennem Kapısı), bu türün en iyi örneklerinden biriydi. Renk öğesinin ustaca değerlendirildiği yapıt, Cannes Film Şenliği'nin büyük ödülünü kazandı.

Kinugasa, Japon sinemasını dünyaya tanıtan sanatçılardan biridir. Batı'da kullanılan sinema tekniklerini filmleriyle Japon sinemasına aktarmış, yapıtlarında yeni anlatım biçimleri denemiştir. Filmlerinin çoğunun senaryosunu da kendisi yazmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca)** *Kurutta ippeiji*, 1926, ("Delilik Sayfası"); *Jujiro*, 1928, ("Kavşak"); *Reymey izen*, 1932, ("Şafaktan Önce"); *Jigokumon*, 1953, (Cehennem Kapısı); *Okoto to Sasuke*, 1963, ("Okoto ve Sasuke").

• **BAKINIZ:** KUROSAVA.

KİPRİYANU, Spiros
(1932)

Kıbrıslı Rum siyaset adamı. 1977'den bu yana Kıbrıs Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığını yapmaktadır.

28 Ekim 1932'de Limasol'da doğdu. Varlıklı bir işadamının dokuz çocuğundan biridir. Ortaöğrenimini Limasol Rum Lisesi'nde tamamladıktan sonra, İngiltere'de önce iktisat ve işletmecilik, ardından da hukuk öğrenimi gördü. Avukatlık diploması alarak

1954'te Londra Barosu'na girdi.

1952'de Londra'da bulunan Makarios'un sekreteri oldu. Aynı yıl İngiltere'deki Kıbrıslı Öğrenciler Ulusal Birliği'ni kurdu ve 1954'e değin bu örgütün başkanlığını yaptı. Daha sonra Londra'daki Kıbrıs Rum Topluluğu'nun sekreterliğini üstlendi. O sıralarda Kıbrıs'ta şiddet eylemleri düzenleyen general Grivas yönetimindeki EOKA'nın (Kıbrıs Ulusal Kurtuluş Örgütü) resmi sözcüsü olduğu gerekçesiyle, 1956'da İngiltere'den çıkarıldı. Kısa bir süre Atina'da kaldıktan sonra, ABD'ye geçti ve 1956-1957 yıllarında Kıbrıs Rum Topluluğu'nun New York temsilciliğini yaptı. Londra'ya gitmesine izin verilince, temsilcilik görevini orada sürdürdü. 1959 Mart'ında Seyşel Adaları'ndaki üç yıllık sürgünden dönen Makarios'la birlikte Kıbrıs'a gitti. Makarios'un kurduğu Ulusal Demokratik Cephe'nin merkez komitesinde yer aldı.

Ekim 1959'da Londra ve Zürich antlaşmalarının uygulanmasını görüşmek üzere Atina'da toplanan konferansa Rum temsilcisi olarak katıldı. 16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edildikten sonra kurulan hükümette adalet bakanı oldu. Ancak birkaç gün sonra dışişleri bakanlığına getirildi. Bu görevi sırasında yurt dışındaki birçok toplantıya ve konferansa katıldı. 1967 Nisan-Aralık aylarında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin dönem başkanlığını yaptı. 5 Mayıs 1972'de öteden beri ters düştüğü Atina'daki askeri cuntanın baskısıyla dışişleri bakanlığından istifa etmek zorunda kaldı.

Nikos Sampson'un 1974'te gerçekleştirdiği darbeden ve Türk ordusunun Kıbrıs harekâtından sonra, Makarios adına Yunan Ulusal Birlik Hükümeti'yle görüşmeye oturdu. BM Genel Kurulu'nda yapılan tartışmalarda Kıbrıs Rum delegasyonuna başkanlık etti. Makarios'un desteğiyle 12 Mayıs 1976'da Demokratik Parti'yi kurdu. Partisi 5 Eylül 1976 seçiminde çoğunluğu kazanınca Temsilciler Meclisi başkanlığına getirildi. Makarios'un 3 Ağustos 1977'de ölmesi üzerine geçici olarak üstlendiği cumhurbaşkanlığı görevine, 1978'de seçimle getirildi. 1983'te ikinci kez aynı göreve seçildi.

• BAKINIZ: DENKTAŞ, GRİVAS, F.KÜÇÜK. MAKARİOS.

KİREÇÇİ, Ahmet [Mersinli] (1914-1981)

Türk, güreşçi. 1948 Olimpiyat şampiyonluğunu kazanmıştır.

Mersin'de doğdu, aynı kentte öldü. Önce boksla uğraştı. İlk maçında 95 kiloluk rakibini bir yumrukta nakavt edince, başında dakikalarca ağlayan Kireççi bu olaydan sonra boksu bıraktı. Bir uzun mesafe koşusunda üçüncülüğü kazanırken sarfettiği olağanüstü çaba sonucu bir hafta hasta yatınca atletizmden de uzaklaştı. Sonunda güreşte karar kıldı. Kısa zamanda adını duyurdu. İstanbul'a giderek burada Kumkapı Güreş Kulübü'ne girdi. Bu kulüpte iyi bir çalışma ortamı buldu. 1933'te yapılan Balkan Şampiyonası'nda ilk kez milli mayoyu giydi. Bu tarihten 1948'e kadar Türk milli güreş takımında yer aldı. 1933, 1937 ve 1940 yıllarında Balkan Şampiyonu oldu. 1936 Berlin Olimpiyat Oyunları'nda 73 kiloda serbest güreş üçüncülüğünü kazandı. 1948 Londra Olimpiyat Oyunları'nda grekoromen milli takımında ağır sıklette güreşti ve sıkletinde Olimpiyat şampiyonluğunu kazanmakla güreş yaşamının en büyük başarısına ulaştı. Sonra Mersin'e yerleşerek otelcilik ve kahvecilik yaptı.

KİREYEVSKİ, İvan Vasilyeviç (1806-1856)

Rus, düşünür. Slavcılık Akımı'nın kurucusudur.

22 Mart 1806'da Dolbina'da doğdu, 11 Haziran 1856'da St.Petersburg'da bugün (Leningrad) öldü. Aydın bir çevrede yetişti. 1830'da Almanya'ya yaptığı gezide, Schelling, Hegel ve Schleiermacher ile tanıştı. 1832'de kurduğu *Yevropeyets* (Avrupalı) adlı dergi, yönetimce kapatıldı. 1845'te *Moskvityanin*'in yönetmenliğini yapmaya başladıysa da, bu derginin de yayını durduruldu. 1852'de *Moskovsky sbornik*'te yazdığı yazılarla düşüncelerini açıklamayı sürdürdü.

Kireyevski'nin 1840'ların başında biçimlendirmeye başladığı Slavcılık, bu dönemlerde ortaya çıkan liberal Batıcılık akımından farklı özellikler taşımaktaydı. Ortodoksluk'u katı bir biçimde savunan Kireyevski ve Slavcılık akımına bağlı kişiler, Rus halkının zorluklar karşısında dirençli olduğunu, ülkede sınıf çelişkisine dayalı bir yapı bulunmadığını ileri sürmüş ve köy yaşamını yüceltmiştir. Kireyevski'ye göre, toplumları eğitim ve din biçimlendirir. Skolastik'i, us ve inanın çatışması; Reform'u, usun yadsınması; Protestanlık'ı ise, inanın önemsenmeyişi olarak tanımlar. Önceleri Rus ulusçuluğunun ülkeyi Avrupa'daki gelişmelerden soyutladığını savunan Kireyevski, daha sonra Ortodoks Slav toplumunu, Kilisesi'ni ve Rusya'yı, dünya uygarlığının koruyucusu olarak görmüştür.

• YAPITLAR (başlıca) *Polnoe Sobranie Sochinenii*, (ö.s.), M.Gershenzon (der.), 2 cilt, 1911, ("Tüm Yapıtlar").

KİROS II (İÖ ?-529)

Pers hükümdarı. Ege Denizi'nden İndus Irmağı'na dek uzanan Ahameniş İmparatorluğu'nun kurucusudur.

İÖ 590-580 arasında, Medya'da, ya da İran'ın Persis (Fars) kentinde doğdu. Ölüm yeri bilinmemektedir. Yunanlı tarihçiler Herodotos, Ksenofon ve Ktesias, Kiros'un yaşamına ilişkin, birçoğu gerçeküstü nitelikler taşıyan, bilgiler vermektedirler. Bu kay-

naklara göre, Persler'in de hükümdarı olan Med Kralı Astyages (Efrasiyab), kızını, Persisli prens Kambyses (Siyavahş) ile evlendirdi. Bu evlilikten Kiros dünyaya geldi. Rüyasında, torununun büyüdüğünü ve kendisini alaşağı ettiğini gören Astyages, Kiros'un öldürülmesini emretti. Astyages'in veziri Piran, Kiros'u öldürmeye kıyamayarak, onu bir çobanın yanına verdi. On yaşına geldiğinde, olağanüstü niteliklere sahip bir çocuk olan Kiros'un sağ olduğu dedesi tarafından öğrenilince hakkındaki ölüm kararı kaldırıldı. Persis'te yaşamını sürdüren Kiros, İÖ 550'de Astyages'i devirerek Med kralı oldu.

Önce, Pers kabileleri üzerindeki egemenliğini sağlamlaştıran Kiros, İÖ 547'de, ya da İÖ 546'da, Lidya'nın başkenti Sard'ı (Salihli yakınlarında) ele geçirdi. Lidya ile birlikte, Ege Denizi kıyısındaki İyon kentleri de Pers İmparatorluğu'na bağlandı. Lidya seferi sırasında, Ön Asya'daki Kilikya Devleti ile bir bağlaşıklık antlaşması imzalandı. Daha sonra doğuya yönelen Kiros, İÖ 539'da, Babil'i ele geçirdi. Babil'in düşmesiyle birlikte, daha önce Babilliler'ce alınmış olan Mezopotamya, Suriye ve Filistin de Pers egemenliğine girdi. Babil seferinden sonra, Kiros, Hazar Denizi'nin doğusunda yaşayan göçebelerin üzerine yürüyerek, kraliçeleri Massagetai'nin oğlunu tutsak aldı. Ancak oğlunun intihar etmesi üzerine, intikam almak için harekete geçen kraliçe Massagetai, Pers ordusunu yenerek Kiros'u öldürdü.

Pers İmparatorluğu'nun, eski Med Krallığı'nın başkenti olan Ekbatana (bugünkü Hemedan), Persis'teki Pasargadae ve Kiros'un kışın oturduğu Babil olmak üzere, üç başkentinin olduğu sanılmaktadır.

Devlet yönetimi usullerini Medler'den devralan Kiros, Medler'le Persler'i kaynaştırarak ikili bir monarşi kurmuştur. İran'da yerleşmiş olan Elâmlılar'ın da birçok geleneğini benimseyen Kiros, kendine özgü bir Ahameniş uygarlığının kurulması için çalışmıştır. İranlılar'ın Kiros'u konu edinen söyleneeleri, Romalılar'ın Romus ve Romulus ile Yahudiler'in Musa söylencelerine benzemektedir. Kiros, Yunanlı devlet adamları, Makedonya İmparatoru Büyük İskender ve Roma imparatorları tarafından, ideal bir hükümdar olarak örnek alınmıştır.

KİSELEV, Pavel Dmitriyeviç
(1788-1872)

Rus asker ve devlet adamı. Serflerin koşullu olarak özgürleştirilmesini öngören bir reform programı hazırlamıştır.

Moskova'da doğdu, Paris'te öldü. Soylu bir ailenin oğluydu. 1804'te orduya girdi. 1812 Fransa-Rusya Savaşı'na katıldı. 1813-1814 Fransa Seferi sırasında çar I.Aleksandr'ın yaverliğini yaptı. 1816'da tuğgeneral ve II.Ordu'nun kurmay başkanı oldu. 1828'de çar I.Nikolay tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı savaş planlarını hazırlamakla görevlendirildi. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'na katıldı. 1828'de tümgeneral oldu. Savaştan sonra, 1829-1834 arasında, Rus ordusunun işgali altında olan Moldavya ve Eflâk eyaetlerinin genel yöneticiliğini ve işgal kuvvetleri komutanlığını yaptı. Tüm yetkileri elinde toplayarak bu eyaletlerde çok sert bir yönetim uyguladı.

1834'te Rusya'ya dönen Kiselev, Devlet Konseyi üyesi oldu. 1837'de devlet toprakları bakanlığına atandı.Rusya'daki tüm serflerin yarısına yakın bir bölümünü oluşturan devlet serflerinin yaşam koşullarını iyileştirmekle görevlendirildi. 1856'ya değin sürdürdüğü bu görevi sırasında, köylerde yerinden yönetimi özendirdi, tarımsal üretim yöntemlerini geliştirmeye yönelik önlemler aldı, silolar yaptırttı, köylülere tohumluk sağladı ve onların eğitilmesi için okullar kurdu.Bu çalışmaları nedeniyle kendisine kont unvanı verildi. Daha sonra, çar I.Nikolay'ın isteğiyle serflerin koşullu olarak özgürleştirilmesini amaçlayan bir reform projesi hazırladı. Bu plana göre serflere kişisel özgürlükleri tanınacak, toprağın mülkiyetine sahip olmayı sürdürecek olan toprak sahipleriyse belli büyüklükte toprak parçalarını yine belli ödemeler karşılığında serflere kiralamak zorunda olacaklardı. Kira miktarı ve kiralanacak toprağın büyüklüğü yasayla belirlenecekti. 1838-1842 arasında çıkan bir dizi yasayla devlet topraklarında yaşayan serflere özgürlükleri tanındı. Ancak Kiselev'in reform projesinin zorunluluklarla ilgili bölümleri uygulanmadı.

1856'da Rusya'nın Paris Büyükelçiliği'ne atanan Kiselev 1862'de sağlığının bozulması nedeniyle bu görevinden ayrıldı.

• BAKINIZ: ALEKSANDR I, ALEKSANDR II, NİKOLAY I.

KİTA İKKİ
(1885-1937)

Japon siyaset adamı. II.Dünya Savaşı öncesinde aşırı milliyetçi görüşlerin savunucusu olmuştur.

Yaşamına ilişkin yeterli bilgi yoktur. Gençlik yıllarında, Japonya'nın 19.yy sonunda dış ticarete açılmasının ve hızla sanayileşmesinin doğurduğu yeni iktisadi koşullara koşut olarak gelişen sosyalist düşüncelere ilgi duydu. Kapitalistleşmeyle birlikte hızla yoksullaşan köylülerin tepkilerini paylaşan ve çözüm arayan küçük rütbeli subaylarla ilişki kurdu. Kısa bir zaman sonra aşırı milliyetçi bir örgüt olan Kokuryukai'ye (daha çok Siyah Ejder adıyla tanınan Amur Derneği) katıldı. 1901'de kurulan Kokuryukai, Japonya'nın yayılmacı siyasetini, özellikle de Kore ve Mançurya'yı ele geçirmesi gerektiğini savunuyordu; I.Dünya Savaşı'nın ardından da ilerici ve sosyalist düşüncelere karşı savaş açmıştı.

Kita İkki 1919'da yayımlanan *Nihon kaizo hoan taiko* ("Japonya'nın Ulusal Yeniden Örgütlenmesi İçin Plan Taslağı") adlı kitabında, imparatorun çevresindeki yeteneksiz kişiler nedeniyle Meiji Reformları'nın gerçek hedefine ulaşamadığını ileri sürdü; bir askeri darbeyle bu kişilerin yönetimden uzaklaştırılarak yerlerine askerlerin getirilmesi ve imparatorun da

hakettiği otoriteye kavuşturulması gerektiğini savundu. Ülkenin yeniden örgütlenmesi için parlamento dağıtılmalı, kurulacak askeri hükümet hizipleşmeden ve yozlaşmadan arınmış olmalı, halkla yöneticilerin gerçek birliği sağlanmalıydı. Kita İkki soyluluğun kaldırılmasını, imparatorun servetinden vazgeçmesini, büyük şirketlerin küçültülmesini, bazı sanayi dallarının devletleştirilmesini, yeni bir toprak bölüşümü yapılmasını ve işçilerin durumlarının düzeltilmesini de istiyordu. Ona göre, dış politikada ise, güçlü bir Japonya için yayılmacı bir siyaset izlemek gerekliydi. Batı kültürüne de karşı olan Kita İkki, Japonya'nın, Asya ülkelerinin Batı etkisinden kurtarılmasına da önderlik etmesini istiyordu. Tüm bunları gerçekleştirecek askeri hükümetin kurulabilmesi için şiddet olayları yaratıp suikastler düzenlemek gerekliydi.

1930'larda Büyük Dünya Bunalımı'nın yarattığı iktisadi çöküntü nedeniyle Japonya'nın uluslararası planda zayıf düşmesi, sivil hükümetlerin ordu ödeneklerini kısması ve dış ilişkilerde uzlaşmacı davranışları, ordu içinde, özellikle de sabırsız olan küçük rütbeli subaylar arasında güçlü bir muhalefet yaratmaktaydı. Bu yıllarda Kita İkki'nin görüşleri büyük destek buldu. Kitabı yayımlandıktan hemen sonra yasaklanmış olmasına karşın ordu içinde gizlice okundu ve onun önerilerine uygun olarak çeşitli ordu grupları birçok kez ayaklandı. Bunlardan biri olan Kodo (İmparatorluk Yolu) 26 Şubat 1936'da Tokyo'da yönetimi ele geçirdi. Bu ayaklanma sırasında ölenlerin arasında maliye bakanı ve başbakanın kayınbiraderi de vardı. 29 Şubat'ta teslim olan darbecilerin önderlerinden on üçü kısa bir süre sonra asıldı. Darbenin sivil destekçileri olarak mahkemeye verilen dört kişiden biri olan Kita İkki de 1937'de idam edildi.

Kita İkki, II.Dünya Savaşı öncesi koşullarında Avrupa'da faşist düşüncelerin yaygınlaşmasına koşut olarak Japonya'da aşırı milliyetçi düşüncelerin gelişmesinde etkili siyaset adamlarının önde gelenlerinden birisi olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Nihon kaizo hoan taiko*, 1919, ("Japonya'nın Ulusal Yeniden Örgütlenmesi İçin Plan Taslağı").

KİTASATO, Şibasaburo
(1852-1931)

Japon bakteriyoloji uzmanı. Tetanos, şarbon, difteri ve veba basillerine ilişkin çalışmalarıyla bakteriyolojinin ve bağışıklıkbilimin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

20 Aralık 1852'de Kyuşu Adası'ndaki Kumamoto ilinin Oguni kasabasında doğdu, 13 Haziran 1931'de Hondo Adası'ndaki Gumma ilinin Nakanojo kasabasında öldü. 1883'te Tokyo Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirip, bir süre Halk Sağlığı Bürusu'nun bakteriyoloji laboratuvarında çalıştıktan sonra Almanya'ya giderek, 1885-1891 arası Koch'un Berlin Üniversitesi'ndeki laboratuvarında araştırmalarını sürdürdü. 1889'da ilk kez tetanos ve şarbon basillerinin saf kültürlerini elde etmesi, ertesi yıl Behring ile birlikte tetanos ve difteriye karşı bağışıklık yaratan antitoksini geliştirmesi bu verimli döneme rastlar. 1892'de Prusya hükümetince profesörlüğe atanmasına karşın Japonya'ya dönen ve Tokyo'da Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsü'nü kurarak yöneticiliğini üstlenen Kitasato, 1894'te Hong Kong yöresinde yaygın olan hıyarcıklı veba hastalığının basilini buldu. 1899'da enstitüsü devletleştirilerek önce Halk Sağlığı Bürosu'na, 1914'te Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'ne bağlanınca yöneticilik görevinden ayrılarak 1915'te Kitasato Enstitüsü'nü kurdu. 1917'de Tokyo'daki Keio Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin ilk dekanı olan, birçok ülkedeki ulusal akademilerin ve bilimsel kuruluşların onur üyeliğine seçilen Kitasato'ya 1924'te Japonya imparatoru tarafından soyluluk unvanı verildi.

Tetanos basilini 1884'te Alman bakteriyoloji uzmanı Arthur Nicolaier (1862-1945) bulmuş, ancak, bu basilin başka mikroorganizmalardan arıtılmış saf kültürünü üretmeyi kimse başaramamıştı. Tetanos basili sporlarının sıcaklığa son derece dayanıklı olduğunu gözlemleyen Kitasato, çeşitli bakterileri içeren bir kültürü 80°C'a kadar ısıttıktan sonra hidrojen gazı içinde gelişmeye bıraktı. Yüksek ısıda ve oksijensiz ortamda öbür mikroorganizmalar yok olurken, havasızyaşar (anaerobik) bakteri türünden olan tetanos basili oksijen bulunmayan bu ortamda gelişmesini sürdürebildiği için ilk kez saf kültürü elde edilebilmişti. Daha sonra, tetanos basilinin salgıladığı toksini kültür ortamından ayırıp sulandırarak tavşanlar üzerinde deneyen Kitasato, hayvanda ölüme neden olmaksızın bağışıklık yaratabilen dozları belirledi ve tetanosa karşı antitoksin tedavisini başlattı.

1894'te Hong Kong'taki büyük veba salgınını incelemek üzere o yörede çalışmalarını sürdüren Kitasato, "hıyarcıklı veba" denilen ve lenf düğümlerinde ağır iltihaplanmalarla ortaya çıkan bir tür veba hastalığının basilini *(Pasteurella pestis)* tanımlayarak sonuçları Koch'un enstitüsüne bildirdi. Aynı yıl o yörede incelemeler yapan İsviçre asıllı Fransız mikrobiyoloji uzmanı Alexandre Yersin (1863-1943) de Kitasato ile aynı zamanda basili tanımlamayı başarmıştı.

Kitasato, bakteriyoloji alanındaki önemli buluşlarının yanı sıra değerli öğrenciler yetiştirmiş, Japonya'da bakteriyoloji ve serum çalışmalarının öncülüğünü yapan enstitüsü 1967'de Kitasato Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür.

• BAKINIZ: BEHRING, EHRLICH, KOCH.

KLAGES, Ludwig
(1872-1956)

Alman, filozof. İnsan varlığının cangövde bağlantısından doğan bir bütün olduğu görüşünü savunmuştur.

10 Aralık 1872'de Hannover'de doğdu, Zürich'te öldü. Ortaöğrenimini doğduğu ilde, yükseköğrenimi-

ni Zürich Üniversitesi'nde bitirdi. Felsefe, ruhbilim ve özellikle yazıbilim *(Graphologie)* sorunları üzerinde durdu. Yazıbilimden kaynaklanan bir metafizik geliştirmeye, elyazısına dayanarak insanı anlayıp açıklamaya çalıştı.

Klages'a göre insan gövde ve candan kurulu bir bütündür, bu iki öğenin birbirinden ayrılma olanağı yoktur. Yaşamın özünü oluşturan ve bir dirim dokusu niteliği taşıyan can, gövdeye devinim kazandırır. Tin bu iki öğenin arasına dıştan gelmiş, ağacı yaran bir kama gibi iki öğeyi birbirinden ayırmaya çalışmıştır. Böylece can gövdeden, gövde candan ayrı bir yaşam tözü gibi anlaşılmıştır. Evren tinden bağımsız, yaşama gücü olan bir varlıktır, can ise renk, çizgi, biçim, ses gibi öğelerden oluşan bir bütün niteliğindedir. Bu öğeler canlı ve yaşayan güçlerdir. Bu nedenle görünüşler evreninde varlığın açık seçik gerçekliği ortaya çıkar. Tin, diriliğin bütün olgularını gerçeklerinden soyutlamış, nesnelerin kavramlarına dayanarak atom denen sayısız varlıklar ortaya çıkarmıştır. Oysa can-gövde birliği varoluş ve duyarlılık ilişkisinden kaynaklanır.

Klages için tin olumlu bir varlık değildir, buna karşın, başlıca başarısı da mekanik bir düşünme sürecinin ürünü olan, doğa bilimini yaratmasıdır. Gerçekte, gövde canın görünüşü, somutlaşmasıdır. Can ise diri gövdenin duyarlılığıdır. Gövdesel devinimlerin nedeni candır. Bunun en açık örneği dilin canla olan bağlantısıdır. Canla tin arasındaki karşıtlık istençli devinimler ve anlatımlara uygun biçimde ortaya konmuştur, onlardan kaynaklanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Prinzipien der Charakterologie*, 1910, ("Yazıbilimin İlkeleri"); *Handschrift und Charakter*, 1916, ("Elyazısı ve Karakter"); *Vom Wesen des Bewusstseins*, 1921, ("Bilincin Yapısı Üstüne"), *Der Geist als Widersacher der Seele*, 1929, ("Canın Karşıtı Olarak Tin").

KLAPKA, György
(1820-1892)

Macar, asker. 1848-1849 Macar Devrimi'nde Avusturya işgaline karşı direnmiştir.

7 Nisan 1820'de Timişoara'da (bugün Romanya'da) doğdu, 17 Mayıs 1892'de Budapeşte'de öldü. 1838'de Avusturya ordusuna girdi. Viyana'da bulunduğu sırada askeri öğrenimini tamamladı. 1848'de Macaristan'da Avusturya egemenliğine karşı ulusal bir ayaklanma başlayınca ayaklanmacı Macar güçlerine katıldı. Ocak 1849'da korgeneral, Nisan 1849'da da orgeneral oldu. Nisan 1849'da Komarno yakınlarında Avusturya güçlerine karşı yapılan savaşta, Macar ordusunun sol kanadına komuta etti ve Avusturya ordusunu geri çekilmeye zorladı.

Bu sırada Macaristan, Avusturya'ya karşı bağımsızlığını ilan etmişti. Klapka ülke yönetimini üstlenen Macar Savunma Komitesi'nin başkanı olan Lajos Kossuth'un isteği üzerine savaş bakanı oldu. Rusya'nın da savaşa katılması sonucu Macaristan savaşı kaybederek 13 Ağustos 1849'da teslim oldu. Ancak Klapka 27 Eylül 1849'da değin Komarno'yu elinde tutarak direnişi sürdürdü. Bu tutumu tüm Avrupa'nın dikkatini üzerine çekti. Sonunda teslim olmak zorunda kaldı.

Klapka daha sonra İngiltere, İtalya ve İsviçre'de sürgünde yaşadı. Yurt dışında Macaristan'ın Avusturya'dan bağımsızlığını kazanması için çalıştı. 1859'da Avusturya'nın İtalya'da sürdürdüğü savaş sırasında İtalya'da bir Macar birliği kurdu. 1866'da Avusturya-Prusya Savaşı sırasında Prusya ordusunda general olarak görev aldı.

İtalya'da ve Prusya karşısında uğradığı yenilgiler Avusturya'yı Macaristan konusunda bir uzlaşmaya doğru itmekteydi. Klapka 1867'de ilan edilen aftan sonra Macaristan'a dönerek meclise girdi. Avusturya ve Macaristan arasında uzlaşma sağlanması gerektiğini savundu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Osmanlı ordusunun örgütlenmesinde görev almak istediyse de, bu isteğini gerçekleştiremedi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Memoiren*, 1850, ("Anılar"); *Der Nationalkrieg in Ungarn*, 2 cilt, 1851, ("Macaristan'da Ulusal Savaş"); *Der Krieg in Orient*, 1855, ("Doğu'da Savaş").

- **BAKINIZ:** DEÁK, FRANZ JOSEPH I, KOSSUTH.

KLAPROTH, Martin Heinrich
(1743-1817)

Alman, kimyacı. Uranyum, zirkonyum ve seryum elementlerini bulmuş, analitik kimyanın öncüsü olmuştur.

1 Aralık 1743'te Saksonya'nın Wernigerode (bugün DAC'de) kentinde doğdu, 1 Ocak 1817'de Berlin'de öldü. On beş yaşındayken ailesi geçim sıkıntısına düşünce okuldan ayrılıp bir eczacının yanına çırak olarak girdi. Kalfalığa yükseldikten sonra birkaç yıl Hannover, Berlin ve Danzig'de bir yandan mesleğini sürdürüp, bir yandan kimya çalışarak kendi kendini eğitti. 1771'de Berlin'e yerleşerek önce büyük bir eczanenin yönetimini üstlenen, 1780'de de kendi eczanesini kuran Klaproth, iki yıl sonra öğretmenlik hakkını elde edince eczacılığı bırakıp birkaç okulda birden kimya dersleri vermeye başladı. 1810'da, yeni kurulan Berlin Üniversitesi'nde kimya profesörlüğüne atanan ve bu görevi ölünceye değin sürdüren Klaproth'u 1795'te Londra'daki Royal Society, 1804'te Fransız Bilimler Akademisi üyeliğe seçerek onurlandırmıştır.

Maden filizlerinin ve minerallerin kimyasal bileşimlerini araştırmaya, bileşimdeki element ve bileşiklerin tartısal değerlerini belirlemeye büyük önem veren, bu amaçla nicel analizin temel yöntemlerini geliştiren Klaproth, analitik kimyanın ve mineralojinin kurucusu olarak anılır. Analitik incelemeye tanıdığı bu üstünlük ve geliştirdiği analiz yöntemleri, Klaproth'un birçok yeni elementin bulucusu olarak da kimya tarihine geçmesini sağlamıştır. 1789'da, uranyum oksit yapısındaki pekblend filizinde uran-

yumun, aynı yıl zirkonyum oksit yapısındaki zirkon filizinde zirkonyumun varlığını bularak bu yeni elementleri adlandıran Klaproth, gerçekte ne uranyumu, ne de zirkonyumu arı metal halinde ayırabilmiş, gene de oksitlerini metal sandığı bu elementlerin bilinmeyen, yeni elementler olduğunu anlamıştı. Nitekim, zirkonyumu oksitinden ayırmak 1824'te Berzelius'a, uranyumu ayırmak da 1841'de Fransız kimyacı Eugène Peligot'ya (1811-1890) kaldı. Klaproth'un 1803'te keşfettiği seryumu silikatından ayıran da gene Berzelius oldu. Ayrıca, stronsiyum, titan, krom ve tellürü elde etmesine karşın, aynı elementleri birkaç yıl önce ya da kendisiyle aynı zamanda tanımlayan araştırmacıların önceliğini kabul eden Klaproth, Stahl'ın flojiston kuramını yıkan Lavoisier'nin görüşlerini Fransa dışında ilk benimseyen kimyacılardan biridir.

- YAPITLAR (başlıca): *Beiträge zur chemischen Kentniss der Mineralkörper*, 1815, ("Minerallerin Kimyasal Tanınmasına Katkı").

- BAKINIZ: BERZELIUS, LAVOISIER, G.E. STAHL, VAUQUELIN.

KLAUS, Georg
(1912-1974)

Alman, filozof. Doğa bilimleriyle felsefe arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır.

28 Aralık 1912'de Nürnberg'de doğdu, 29 Temmuz 1974'te Doğu Berlin'de öldü. Doğduğu kentte ortaöğrenimini bitirdikten sonra Nürnberg ve Berlin üniversitelerinde doğa bilimleri, felsefe ve dilbilim okudu. Doğu Berlin Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu.

Klaus'un felsefesinde temel sorun doğa bilimleriyle felsefe arasındaki bağlantıdır. Bu sorunu aydınlığa kavuşturmak için bilimler mantığı, kibernetik, iletişim kuramı ve imbilim (semiotik) konularında ayrıntılara varan çalışmalar yaptı. Bu araştırma dalları arasında bir bağlantının bulunduğunu vurguladı. Bu alanları ilgilendiren bilgilerin Marxist felsefe anlayışıyla bir ilişki içinde olduğunu, bu anlayışa dayalı bir düşünme yönteminin verimli ve geliştirici bir nitelik taşıdığını ileri sürdü.

- YAPITLAR (başlıca): *Philosophie und Einzelwissenschaften*, 1958, ("Felsefe ve Bilimler"); *Kybernetik in philosophischer Sicht*, 1961, ("Felsefe Bakımından Kibernetik"); *Semiotik und Erkenntnistheorie*, 1963, ("İmbilim ve Bilgi Kuramı"); *Moderne Logik*, 1964, ("Modern Mantık"); *Die Macht des Wortes*, 1964, ("Sözcüğün Gücü"); *Kybernetik und Erkenntnistheorie*, 1966, ("Kibernetik ve Bilgi Kuramı"); *Sinn, Gesetz, Fortschritt in der Geschichte*, 1967, ("Tarihte Anlam, Yasa ve Gelişme"); *Sprache der Politik*, 1971, ("Politikanın Dili").

KLEANTHES
(İÖ 331-233)

Anadolulu filozof. Zenon'un kurduğu eski Stoa öğretisini geliştirmiş, onu dinle uzlaştırmaya çalışmıştır.

Assos'da (Bugün Edremit yakınındaki Behramköy) doğdu, Atina'da öldü. Babası Phanias adlı yoksul biriydi. Önceleri koşucu, yumruk döğüşçüsü olarak ün kazandı. Ülkesinde çıkan karışıklıklar yüzünden Atina'ya gitti. Orada bahçe sulayarak, yük taşıyarak, suculuk ederek geçimini sağlamaya çalışırken, bir yandan da Kıbrıslı Zenon'un Stoa öğretisini açıklayan konuşmalarını dinledi, bu öğretiyi benimsedi. İÖ 264'te Zenon'un ölümü üzerine okulun yönetimini ele aldı. Kleanthes oldukça yoksul bir yaşam sürmüş, azla yetinmeyi, canlılığını ve gücünü koruyacak ölçüde yemeyi ilke edinmişti. Nitekim ölümü de, kendi isteğiyle, günlerce aç kalma sonucudur. Bu tutumu dolayısıyla, arkadaşları onunla alay eder, iri gövdesi ve ağır yük taşıması nedeniyle, ona "eşek" derlermiş. Bu alaylara karşı Kleanthes gülerek: "Zenon gibi bir bilgenin felsefe yükünü taşımak için, sizin gibi değil, benim gibi eşek olmak gerekir" dermiş. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre, Kleanthes'in duyum, sanat, ödev, ozan, tin, erdem, sevgi, özgürlük, yasa, iyilik, yücelik, bilim, güzellik, dostluk, şölen, söylev konularını içeren, ayrıca Demokritos, Zenon gibi filozofların görüşlerini açıklayan, eleştiren kırk dolayında kitabı vardır. Bunlardan, Cicero ve Seneca'nın aktardığı birkaç ufak bölümle, Tanrı Zeus'u öven bir şiiri kalmıştır.

Bilginin kaynağı

Kleanthes'in felsefesi bilgi, ahlak, tanrıbilim ve gökbilim konularını içeren, Zenon'un Stoa öğretisini geliştirmeyi amaçlayan bir düşünceden kaynaklanır. Bu konularla ilgili görüşleri arasında Stoa öğretisiyle bağdaşmaz görünenler varsa da, genel ilkeler ve düşünme yöntemi birdir. Ona göre bilgi duyularla sağlanan bir birikimdir, kaynağı özdektir. Bilginin kazanılmasında etkin olan tin de özdektir, ancak onu oluşturan öğelerin yapısı değişiktir. Dış evrenden gelen izlenimler tini etkiler. Tin bu etkilenme sonucu, bir akıntı niteliğinde, bütün gövdeye yayılarak eyleme geçer. Bilginin oluşumu da bu tinsel eyleme bağlıdır. Tin gövdeye dıştan girmiştir, bu giriş bir özdeksel akış niteliğindedir. Sayısız olan tinler ölümsüzdür.

Ahlakın özü

Ahlakın özünü salt iyi oluşturur. Salt ya da yüce iyi ise doğruluk, düzen ve ödevdir. Bunların kaynağı seçici, uyum sağlayıcı usun denetimi altında doğaya uygun olarak yaşamaktır. Doğa kişiye olaylar karşısında, hangi ilkeye göre davranacağını gösterir. Özellikle doğal yönelişler, eğilimler gidilmesi gereken yolu belirler. Doğa ve us ise tanrısal yönetim yetisidir. Ahlakın temel ilkelerinden biri olan erdemin özünde doğruluk, yiğitlik, sarsılmazlık, bilgelik gibi nitelikler vardır.

Tanrı

Kleanthes'e göre Tanrı iyiliklerin kaynağı olan, sınırsız, ölümsüz, değişmez yasalara dayanarak evrenin birliğini sağlayan bir güçtür *(hegemonikon)*. Evrende ölümlü olan bütün varlıkların kaynağı Tanrı'

dır. İyilik Tanrı'dan, kötülük de insandan gelir. Tanrı'nın başka bir niteliği de evrensel anlık, evrensel us olmasıdır. Tanrı'yı ancak bilge kişi bilebilir, ona karşı sevgi ve saygı gösterebilir.

Gök varlıkları

Kleanthes, başta Güneş olmak üzere, bütün gök varlıklarının göründükleri gibi olmadığı kanısındadır. Ona göre gök varlıklarının en büyüğü, en yücesi, Güneş'tir. Güneş anlığı olan bir ateştir. Bu nedenle de diridir. Onun besini denizlerden, akarsulardan yükselen buharlardır. Yaz ve kış dönemlerinde denizlerden çok uzak kalamayışı bu beslenme yüzündendir. Evreni egemenliği altında bulunduran gücün odağı Güneş'tir. Yeryüzü devinmez, durağandır, buna karşın Güneş bütün yeryüzünü dolaşır. Kleanthes'in Zeus için yazdığı övgüde Güneş'le Tanrı'nın özdeş olduğu açıklanır. "Ey yüceler yücesi, birçok adı sanı olan, Tanrı, Zeus, sensin doğanın önderi, belli bir yasaya göre bu evreni yöneten sensin."

Kleanthes'in ölümünden sonra Stoa öğretisi, biraz yumuşatılarak, özellikle Orta Stoa adı altında, Panaitios ve Poseidonios gibi filozoflarca sürdürülmüştür. Daha sonra Roma Stoası'nı (Yeni Stoa) kuran Cicero, Seneca, Marcus Aurelius ve Epiktetos istenci ve doğaya uygun yaşamayı bu öğretinin temel ilkesi durumuna getirmişlerdir.

• KAYNAKLAR: Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967, çev.; W.Wieland, *Geschichte der Philosophie, Antike*, 1982.

• BAKINIZ: CICERO, EPİKTETOS, PANAİTİOS, POSEİDONİOS, SENECA, ZENON [Kıbrıslı].

KLEBER, Jean Baptiste
(1753-1800)

Fransız, asker. I.Napoléon'un Mısır Seferi sırasında önemli rol oynamıştır.

9 Mart 1753'te Strasbourg'da doğdu, 14 Haziran 1800'de Kahire'de öldü. 1776-1782 arasında Avusturya ordusunda görev yaptı. Bir süre mimar olarak çalıştı. 1789 Fransız Devrimi sırasında Ulusal Muhafızlar'a katıldı. 1792'de Fransa ile Avusturya ve Prusya arasında savaş başlayınca gönüllü olarak Fransız ordusuna girdi. Nisan 1793-Temmuz 1793 arasında kuşatma altında olan Mainz'i (şimdi FAC' de) başarılı bir biçimde savundu. Bu başarısı nedeniyle tuğgeneralliğe yükseltildi. Aynı tarihte Vendée bölgesinde devrime karşı din adamlarının başlattığı ayaklanmayı bastırdı.

Kleber, Jean Baptiste Jourdan'ın komutasındaki Sambre-et-Meuse ordusunda görev aldı. 26 Haziran 1794'te Avusturya-Hollanda birliklerinin yenilgisiyle sonuçlanan Fleurus Savaşı'nda ordunun sol kanadına komuta etti. Daha sonra Maastricht (şimdi Hollanda' da) ve Frankfurt'u işgal eden Kleber, Jourdan'la aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle Aralık 1796'da istifa etti. 1798'de I.Napoléon'un Mısır Seferi sırasında bir tümene komuta etti. Temmuz 1798'de İskenderiye'deki savaşta yaralandı. 16 Nisan 1799'da Montthabor'da Osmanlılar'ı yendi. 22 Ağustos 1799'da I.Napoléon'un Fransa'ya dönmesinden sonra Mısır' daki Fransız kuvvetlerinin komutanı oldu. 24 Ocak 1800'de İngiliz Amirali Sidney Smith'le, Fransız ordusunun Mısır'ı boşaltmasına ilişkin bir antlaşma imzaladı. Ancak İngiltere yönetiminin bu antlaşmayı tanımaması üzerine yeniden savaşa başladı. Kahire yakınlarında Heliopolis'te Osmanlı ordusunu yenilgiye uğrattı. 21 Nisan 1800'de Kahire'yi denetimi altına aldı. Bir suikast sonucu burada öldürüldü.

• BAKINIZ: NAPOLÉON I.

Paul Klee

KLEE, Paul
(1879-1940)

Alman, ressam. Çocuklara özgü bir duyarlık ve saflık içeren resimleriyle çağdaş sanatın başta gelen adlarındandır.

18 Aralık 1879'da Bern yakınlarındaki Münchenbuchsee'de doğdu, 29 Haziran 1940'ta Locarna yakınlarındaki Muralto'da öldü. 1898-1901 arasında Münih Akademisi'nde ressam, heykelci ve grafik sanatçısı Franz von Stuck'un (1863-1928) yanında çalıştı. 1901'de İtalya'yı gezdi. Bern'de 1902-1906 arasında ilk gravürlerini yaptı. 1906'da Münih'e döndü. Burada Cézanne, Van Gogh ve bazı İzlenimciler'in (Empresyonist) yapıtlarını görmek olanağı buldu. 1911'de August Macke, Kandinsky ve Franz Marc gibi Der Blaue Reiter sanatçıları ile tanıştı ve grubun 1912'deki üçüncü sergisine katıldı. 1912'de Paris'te Delaunay ile tanıştı, onun bazı yazılarını Almanca'ya çevirdi. 1914'te Macke ile birlikte Tunus' ta bir geziye çıktı. I.Dünya Savaşı sırasında 1916-1918 arasında Alman ordusunda görev yaptı. 1922'de Gropius'un kurduğu Bauhaus adlı okulda öğretmen-

liğe başladı. 1925'teki ilk uluslararası Gerçeküstücüler sergisine katıldı. 1926'dan başlayarak Kandinsky, Feininger ve Jawlensky ile birlikte Die Blaue Vier adlı bir grup oluşturarak yapıtlarını sergiledi. 1929'da Mısır'ı gezdi. 1931'de Bauhaus'dan ayrıldı ve Düsseldorf Akademisi'ne geçti. 1933'te nasyonal sosyalist yönetim buradaki görevine son verince, ölünceye değin kalacağı Bern'e yerleşti.

Klee'nin sanatı sürekli bir üslup arayışı olarak özetlenebilir. Voltaire'in *Candide*'inden esinlenerek yaptığı ilk gravürleri, bir yandan alay ve yergi dolu bir ilişkiler ortamını yansıtırken, öte yandan figürlerin ve nesnelerin alabildiğine abartılmasına dayanan çizgisel bir biçimcilik anlayışı ortaya koyarlar.

Bunları izleyen Der Blaue Reiter dönemi yapıtları, zamanın genel sanat eğilimi doğrultusunda, nesnelerin uyandırdığı duygulara açık seçik bir biçimsel anlam kazandırmak kaygısının ürünüdür. Bu yüzden de, var olan her şeye biçimini kazandıran doğanın yaratıcılığının temelinde yatan büyüme ilkesini ve ritmik gelişimin özünü yakalamaya yönelik bir biçim anlayışını yansıtırlar.

Tunus gezisi Klee'nin sanatçı kişiliğini ve düşgücünü doğayla bütünleştirdiği manzara resimleri yaratmasına yol açmıştır. Biçimsel açıdan, Cézanne'ın renkle hacimlendirme yöntemlerinin, Kübistler'in üst üste getirilmiş yüzeylerinin ve Delaunay'ın renk alanlarının yan yana getirilmesine dayanan orfist düzenlemelerinin özgün bir bileşimi olan bu manzaraların temel anlatım aracı renktir. Renk titreşimleri ve alanlarıyla yüklü hareketli bir yüzeyin elde edilmesi, doğal olarak, biçimlerin temel özelliklerine indirgenmesini, perspektifin dışlanmasını ve mekân derinliğinin daraltılmasını gerektirmiştir. Resim yüzeyinin kuruluşu ise, renk alanlarını birbirinden ayıran sınırlarla ya da basit birkaç kaligrafik işaretle gerçekleştirilmiştir. Bütün bu biçimsel kaygıların yanı sıra, *Kırmızı ve Beyaz Kubbeler* gibi Klee'nin 1910'lardaki suluboyaları, masal dünyasını çağrıştıran olağanüstü bir hava yansıtırlar.

Klee'nin üslup gelişimi büyük değişiklikler geçirmemiş, ancak çağdaş sanat akımlarının etkisiyle beliren bazı eğilimlere ve onun belli dönemlerde çözümlemeye çalıştığı sanat sorunlarının gereklerine göre sınırlı dalgalanmalar göstermiştir. Bauhaus yıllarının ürünlerinde, bu okulda güdülen ilkelerin etkisiyle deseninin sadeleştiği, biçimlerinin de yapımcı (konstrüktif) yanı ağır basan bir anlayış içinde ele alındığı görülür. Geometrik ve soyut kuruluşlarına, birbirini az farkla yineleyen biçimlerin derece derece açılan ya da koyulaşan renklerle işlenmelerine karşın, resimlerinin bütünü gizemli ve şiirsel bir etki uyandırır. *Sinbad-Gemici* operası için yaptığı mücadele sahnesi, *Siyah Prens, Düş Kenti, Dolunay ve Aylı Manzara* gibi masalsı havanın doruk noktaya ulaştığı resimleri, onu, katıksız şiirsel düşünceyle özdeşleştiren resim eyleminin en etkileyici örnekleri arasındadır.

Klee'nin Mısır gezisi, renkli şeritlerin soyut düzenlemeler içinde yan yana getirilmesine dayanan bir biçim anlayışı geliştirmesiyle sonuçlanmıştır. Başlangıçta yüzeysel bir yapısı olan bu şeritleri Klee, sonraları ışıklı yüzeylerin ara tonlar oluşturacağı biçimde, üst üste çakıştırarak yoğun bir atmosfer etkisi yaratacak gibi kullanmıştır. Bunun yanı sıra bu resimlerde mekân derinliği artmış, renkler ışıklanmış, resim yüzeyi renk mozaiklerinin titreşim alanına dönüşmüştür.

Son dönem yapıtları

Klee'nin son dönem ürünlerinde ise amblemi andıran biçimlerin büyüdüğü, çizginin dokusal bir boyut içinde kalınlaştığı, renk alanlarının yalınlaştığı izlenir. Çoğunluğu soyut bir anlayış üstüne temellenen *Ölüm ve Ateş*, *Olağanüstü Bir Yayın Vuruşları* ve *Tutsak* gibi yapıtları, çizgi, renk, doku ve kaligrafik düzenlemelerin, kişisel ve gizemli bir dünya yaratma doğrultusunda büyük bir başarıyla birleştirildiği örneklerdir.

İlk yapıtları

Klee'nin resimlerinin büyük bir bölümü suluboya türündedir. Özellikle başlangıçta daha çok suluboya ile çalışmış ve yaşamının sonuna değin de bu tekniği bırakmamıştır. Bu nedenle de yapıtlarının çoğu küçük boyutludur.

Klee'nin olağanüstü başarısı, Orfistler'in ve Der Blaue Reiter grubunun düşünceleri ile kendi romantizminden gelen eğilimlerin birleşiminden, insanla görsel gerçek arasında bir köprü kurmuş olmasından kaynaklanmaktadır.

Tunus gezisi

- **YAPITLAR (başlıca):** Resim: *Kırmızı ve Beyaz Kubbeler*, 1914, Kuzey Ren-Westfalya Eyaleti Sanat Koleksiyonu, Düsseldorf; *Dolunay*, 1919, Otto Stangl Galerisi, Münih; *Düş Kenti*, 1921; *Dolunay ve Aylı Manzara*, 1923; Sinbad-Gemici operası için mücadele sahnesi, 1923; *Kuşlu Bahçe*, 1924, Otto Stangl Galerisi, Münih; *Altın Balık*, 1925, Sanat Salonu, Hamburg; *Siyah Prens*, 1927, Kuzey Ren-Westfalya Eyaleti Sanat Koleksiyonu, Düsseldorf; *Bereketli Bir Ülkenin Görünüşü*, 1929, Devlet Galerisi, Frankfurt; *Prens*, 1930; *Arap Şarkısı*, 1932, Philips Galerisi, Washington D.C.; *Acıya Yazgılı Çocuk*, 1935, Albright-Knox Sanat Galerisi, Buffalo, New York/ABD; *Olağanüstü Bir Yayın Vuruşları*, 1938; *Ölüm ve Ateş*, 1940, Klee Vakfı, Bern; *Tutsak*, 1940. Kitap: *Pedagogisches|Skizzenbuch*, 1925, ("Pedagojik Notlar"); *Wissenschaftliche Experimente im Bereiche der Kunst*, 1928, ("Sanat Alanında Bilimsel Deneyler"); *Über die moderne Kunst*, (ö.s.), 1954, ("Modern Sanat Üstüne").
- **KAYNAKLAR:** D.Chevalier, *Klee*, 1971; C.Giedion-Welcker, *Paul Klee*, 1954; W.Grohmann, *Paul Klee*, 1954; W.Haftmann, *The Mind and Work of Paul Klee*, 1954.

Üslup özellikleri

- **BAKINIZ:** CÉZANNE, DELAUNAY, ENSOR, MARC.

KLEIN, Christian Felix
(1849-1925)

Alman matematik bilgini. Gruplar kuramı yardımıyla, çeşitli geometrilerin yapılarının aynılığını göstermiştir.

25 Nisan 1849'da Düsseldorf'da doğdu, 22 Haziran 1925'te Göttingen'de öldü. 1868'de, matematik ve fizik öğrenimi gördüğü Bonn Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra lisansüstü öğrenimi için Paris'e gittiyse de, ülkesiyle Fransa arasında savaş çıkması üzerine 1870'te Almanya'ya döndü. 1871'de Göttingen Üniversitesi'nde okutmanlığa, ertesi yıl Erlangen Üniversitesi'nde matematik profesörlüğüne getirildi. 1875-1880 arasında Münih'teki Technische Hochschu-

Mısır gezisi

le'nin 1880-1886 arasında Leipzig Üniversitesi'nin öğretim kadrosunda yer aldı. 1886'da Göttingen Üniversitesi'nde çalışmaya balayan Klein sağlığının bozulması yüzünden emekliye ayrıldığı 1913'ten sonra da uzun bir süre ders vermeyi evinde sürdürdü.

Matematiğin hemen her dalında araştırmalar yapan ve makaleler yayımlayan, hazırlanmasına öncülük ettiği bir matematik ansiklopedisinin danışmanlığını yıllarca sürdüren ve matematiğin 19. yy'daki gelişimini konu alan kitaplarıyla geniş bir kitleye seslenmeyi başarabilen Klein kendisine ün kazandıran ilk çalışması olan "Erlangen Programı"nı 1872'de açıkladı.

1830'da Lobaçevski ve Bolyai'nin buldukları hiperbolik geometriyle başlayan Eukleidesçi olmayan yeni geometrilerin kurulmasına yönelik çalışmalar, 1870'lere girilirken Riemann, Helmholtz ve Beltrami'nin katkılarıyla hız kazanmışsa da sağlam temellere oturtulamamıştı. Cayley'nin, izdüşümsel düzlemde alınan bir gerçek konik üzerine kurduğu ve bugün Cayley-Klein modeli olarak anılan bir geometriden yola çıkan Klein, Lie ile birlikte yaptığı bir araştırma sırasında önemini kavradığı grup kavramı yardımıyla Eukleides geometrisiyle Eukleidesçi olmayan geometrilerin gerçekte aynı yapıda olduğunu ve hiperbolik geometri, eliptik geometri ve Eukleides geometrisinin birer izdüşümsel geometri olduğunu gösterdi.

Klein'in bir geometrideki bağıntıları koruyan gönderimler sisteminin bir grup oluşturduğunu, her geometrinin bir grup üzerine kurulduğunu ve geometrinin amacının bu grubun değişmezlerinin belirlenmesi olduğunu öne süren görüşlerini topladığı "Erlangen Programı" matematik dünyasında uzun süre etkili olmuş ve ancak 20. yy'da aşılabilmiştir.

• BAKINIZ: BOLYAI, A. CAYLEY, EUKLEİDES, LOBAÇEVSKİ, RIEMANN.

KLEIN, Lawrence Robert
(1920)

ABD'li iktisatçı. Çok sayıda değişkeni içeren ekonometri modelleriyle tanınmıştır.

14 Eylül 1920'de Omaha'da doğdu. California Üniversitesi'ni bitirdi ve 1944'te Massachusetts Institute of Technology'den doktora derecesi aldı. 1944-1947 arasında Cowles Komisyonu'nda, 1948-1950 arasında Ulusal İktisadi Araştırma Bürosu'nda çalıştı. 1949-1954 arasında Michigan Üniversitesi'nde, 1954-1958 arasında Oxford İstatistik Enstitüsü'nde öğretim üyeliği yaptı. Daha sonra Pennsylvania Üniversitesi'ne bağlı Warton Maliye Okulu'na iktisat ve maliye profesörü olarak atandı. Halen (Kasım 1984) bu üniversitede öğretim üyeliği yapmaktadır. UNCTAD da (United Nations Conference on Trade and Development -Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) dahil birçok kuruluşta danışman olarak görev almış, Ekonometri Derneği başkanlığında bulunmuş, 1980'de Nobel İktisat Ödülü'nü kazanmıştır.

Nobel Ödülü gerekçesi olarak "çok geniş uygulama alanı olan ekonometrik modeller kurması" gösterilmiştir. Klein, yeni ekonometrik kuramlar geliştirmekten çok, ekonometri kuramını iktisadi değişme ve kamu politikası alanına uygulamıştır. Kurduğu modeller GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla), ihracat, yatırım gibi değişkenlerin ilerde alacağı değeri ve politika önlemlerinin bu değişkenler üzerindeki etkisini öngörmekte kullanılmaktadır. Keynesci bir iktisatçı olduğu için kurduğu modellerde Keynes etkisi egemendir. Bu ekonometrik modellerin en ünlüsü 1955'te yayımladığı *An Econometric Model of the United States: 1929-1952*'dir. ("1929-1952 Arasında ABD'nin Ekonometri Modeli"). Aynı zamanda, farklı ülkelerin ekonometrik modellerinin bütünleştirilmesinde faydalanılan bir teknik olan bağlantı *(link)* çözümlemesinin geliştirilmesinde öncülük etmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *The Keynesian Revolution*, 1947, ("Keynesci Devrim"); *Textbook of Econometrics*, 1953, ("Ekonometri Ders Kitabı"); *An Econometric Model of the United States: 1929-1952*, 1955, ("1929-1952 Arasında ABD'nin Ekonometri Modeli"); *Warton Econometric Forecasting Model*, 1967, ("Warton Ekonometrik Tahmin Modeli"); *Essay on the Theory of Economic Prediction*, 1968, ("İktisadi Öngörü Kuramı Üzerine Bir Deneme").

• BAKINIZ: KEYNES.

KLEIN, Melanie
(1882-1960)

Avusturya asıllı İngiliz psikanalist. Çocukluğun ilk yıllarını temel alan psikanaliz kuramı ve oyunla tedavi tekniğiyle tanınmıştır.

30 Mart 1882'de Viyana'da doğdu, 24 Şubat 1960'ta Londra'da öldü. Bir Yahudi ailenin dört çocuğundan en küçüğüydü. Babası gibi hekim olmaya karar verdi. Ama erken yaşta evlenip ardı ardına üç çocuk doğurması tıp öğrenimi yapmasını engelledi. Ailesiyle Budapeşte'ye yerleştikten sonra S.Freud'un yapıtlarını okuyan Klein, psikanalize ilgi duydu. Ünlü psikanalist Sandor Ferenzci (1873-1933) ile tanışması yaşamının dönüm noktası oldu ve çocuk psikanalizi üzerinde çalışmaya başladı. İlk çalışması "Bir Çocuğun Gelişimi"ni 1919'da Macar Psikanaliz Derneği'ne sundu. 1921'de giderek beş yıl kaldığı Berlin'deki çalışmalarında ilk zihinsel işlevlere, bebeklik dönemine önem vermeye ve çocuklarla analitik oyun oynama tekniğini geliştirmeye başladı. Salzburg Psikanaliz Kongresi'nde Ernest Jones'un dikkatini çekti ve yaşamının geri kalan bölümünü 1925 yılı sonlarında onun çağrısıyla gittiği Londra'da geçirdi.

Bebeklik dönemi kaygı ve fantezilerine verdiği önem ve bunların da çözümlenebilirliği savı, İngiliz psikanaliz çevrelerinde güçlü bir etki yarattı. 1938'de Naziler'den kaçarak Viyana'dan gelen bilim adamlarıyla, özellikle Anna Freud'la, Melanie Klein'ın görüşleri arasındaki çatışma, verimli bir tartışma ortamı doğurdu. Tartışmalar Klein'ın İngiltere'deki etkisini

pekiştirdi, görüşleri estetik, felsefe ve toplumbilimleri alanlarına uygulandı.

Yaşamın ilk iki yılını ele alan ve bulgularını kuramlaştıran Klein, psikaniliz geleneğinde bir tür devrim gerçekleştirerek, iki ana noktada klasik psikanalizden ciddi biçimde kopuşa yol açtı. Birincisi, Klein'ın gelişme kuramının, psikoseksüel evreler bakımından değil, "nesne ilişkilerinin evrimi ve kaygılar" (anxieties) bakımından kurulmasıdır. İkincisi ego (ben) hallerinin karakteristik toplamını, nesne ilişkilerini, başat kaygı ve savunma tipini kapsayan konum (position) kavramıdır. Klasik psikanalizde ağızcıl (oral) evreye denk düşen ilk dönemde Klein'a göre kişiliğin temel belirleyicileri olan paranoid-şizoid ve depresif konumlar yer alır. Doğumdan sonraki ilk üç ya da dört ayda yer alan paranoid-şizoid konumda ego henüz bütünlenmemiş, sürekli parçalara ayrılır durumdadır. Nesne (meme, meme ucu, ses, dil, vb.) ideal olan ve kötü (acı çektiren, zalim) olan biçiminde iki tipte algılanır. Her iki tip nesne algısı içe yansıtılır; üstbenin (süperego) baskıcı görüntüsünün kaynağı buradadır. Bu konumun belirleyici özelliği acı çektiren (içsel ya da dışsal) kötü nesnenin benliği (self) tahrip edeceği korkusunun yarattığı kaygıdır. Bebek korunmak için benini böler, nesneyle özdeşleşme, onu idealleştirme ya da yadsıma yollarını seçer. Paranoid-şizoid konumu izleyen depresif konumda ben tamamlanır, sevgi, nefret gibi karşıt duyguları kendini bölmeksizin bir arada yaşamaya (ambivalance) başlar. Nesne artık benlikten ayrı ve tamdır. Ama sevdiğinin de, nefret ettiğinin de kendinden ayrı ve tek bir nesne (anne) olduğunu farkeden bebek bu kez de depresif kaygıyı yaşar; nesnenin yitip gideceğinden, ona zarar vereceğinden korkar, daha önce nesneye duyduğu kızgınlık yüzünden suçluluk duyar. Memeden kesilme, depresif konumun doruğudur. Bebeğin ilk iyi nesnesinin (meme, biberon, vb.) yitimi, ilk yas tutma deneyimidir. Klein'a göre bu ilk yas, daha sonraki bütün yasların ilk örneğidir; her yasta bu ilk yitimin acısı yeniden canlanır.

Bu konumların bütün açıklayıcılıklarına karşın yine de sınırlayıcı kavramlar olduğunu düşünen Melanie Klein, doğrudan doğruya sevgi, suçluluk, çekememezlik gibi kavramlar üzerinde çalışmayı sürdürmüştür. Son büyük kuramsal çalışması olan *Envy and Gratitude*'da ("Çekememezlik ve Minnettarlık") bu iki karşıt uyarının ilk nesne ilişkilerine etkisine, yoksun edilmeye, zorla elinden alınmaya bağlı olan çekememezliğin aşırı halinin paranoid-şizoid konumu olumsuz biçimde etkilediğine ve büyük olasılıkla daha sonra psikozlara yol açtığına dikkati çeker.

Melanie Klein çocukların tedavisi için analitik bir oyun tekniği geliştirmiştir. Bu teknikte önemli olan, psikanalistin birtakım oyuncaklar yardımıyla çocuğun kaygılarını anlaması, ve çocuğun oyununa gerektiğinden fazla katılmamasıdır.

Melanie Klein'ın yetmiş yedi yaşında, ölümünden bir yıl önce halka açık son konferans konusu olan "Yetişkin Dünyamız ve Çocukluktaki Kökleri," *onun bilimsel* araştırmalarının, klinik çalışmalarının ve kuramının özünü en yalın biçimde ortaya koymuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *The Psycho-analysis of Children*, 1932, ("Çocukların Psikanalizi"); *Love, Guilt and Reparation* (J.Riviere ile), 1937, ("Sevgi, Suç ve Onarım"); *Envy and Gratitude*, 1957, ("Çekememezlik ve Minnettarlık").

◄ *Nesne ilişkilerinin evrimi ve kaygılar*

• KAYNAKLAR: J.A.C. Brown, *Freud and the Post-Freudians*, 1961; H.Segal, *Introduction to the Work of Melanie Klein*, 1964.

• BAKINIZ: A.FREUD, S.FREUD, E.JONES, LACAN.

KLEIN, William
(1926)

ABD'li fotoğrafçı ve sinema yönetmeni. Çağdaş fotoğraf sanatının en önemli öncü ve yaratıcılarından biridir.

New York'da doğdu. II.Dünya Savaşı'na katıldı. Savaş sonrasında Paris'te kaldı; bir süre Fernand Léger ile resim çalıştı, resimlerini çeşitli kentlerde sergiledi. Bir New York yolculuğunda fotoğrafa ilgi duydu ve bir tür "fotoğraflı günce" tutmak üzere bu kenti fotoğrafladı. Daha sonra resim çalışmalarını sürdürdü. Roma, Tokyo ve Moskova gibi kentlerde de benzer bir tutumla fotoğraflar çekti. Bu çalışmalarını art arda yayımladığı kitaplarda topladı. 1955-1965 arasında Amerikan *Vogue* dergisi için moda fotoğrafları çekti.

1950'lerde sinemaya ilgi duydu, 1958'de ilk kısa metrajlı filmi *Broadway by Light*'ı ("Işıklar Altında Broadway"), yaptı. 1960'ta Louis Malle'in *Zazie dans le métro* ("Zazie Metroda"), adlı filminin sanat danışmanı oldu. Bir dizi belgesel ve kısa film çekti, televizyon belgeselleri yönetti. 1966'da *Who Are You Polly Maggoo?* ile ("Kimsin Sen Polly Maggoo") konulu filmler yapmaya başladı. Halen Paris'te yaşamakta, fotoğraf ve sinema çalışmalarını birlikte sürdürmektedir.

Sinema dünyasında belirli bir alanda ilginç yapıtlar veren Klein, fotoğraf sanatında da Cartier-Bresson'la Amerikan fotoğrafı arasında bir bağlantı oluşturur. 1950'lerin çekim tekniklerine, çerçeveleme, istif ve kompozisyon anlayışlarına, o günler için devrim sayılacak nitelikte birçok yenilik getirmiştir. Salt belgelenmeye dayanmayan, çarpıcı, heyecan verici hatta kimi zaman rahatsız edici öğeler içeren fotoğraflarıyla, kendinden sonra gelen kuşağı derin bir biçimde etkilemiştir.

◄ *Sevgi, suçluluk ve çekememezlik*

• YAPITLAR (başlıca): **Kitap:** *New York*, 1955; *Roma*, 1959; *Tokyo*, 1964; *Moskova*, 1964. **Film:** *Broadway by Light*, 1958, ("Işıklar Altında Broadway"); *Who Are You Polly Maggoo?*, 1966, ("Kimsin Sen Polly Maggoo?"); *Loin du Vietnam*, 1967, ("Vietnam'dan Uzakta"); *Mister Freedom*, 1969, ("Bay Özgürlük"); *Float Like a Butterfly-Sting Like a Bee*, 1969, ("Kelebek Gibi Uç-Arı Gibi Sok"); *Eldridge Cleaver*, 1970; *Le couple témoin*, 1977, ("Tanık Çift").

• BAKINIZ: CARTIER-BRESSON.

KLEIST, Heinrich von
(1777-1811)

Alman, yazar. Yapıtlarında insanın iç dünyasına eğilerek dış gerçekliği kavramaya çalışmıştır.

18 Ekim 1777'de Oder kıyısındaki Frankfurt'ta doğdu, 21 Kasım 1811'de Potsdam yakınındaki Wannsee'de öldü. Prusya ordusuna çok sayıda subay yetiştirmiş bir aileden geliyordu. Bu geleneği sürdüren ailesi onu da 1792'de orduya soktu. Kleist, Fransızlar'a karşı çarpışmalara katıldı. Daha sonra geri hizmette görevlendirildi, ama güçlü bireycilik duygusu askerlik disiplini ile uyuşamadığı için 1799'da yüzbaşı rütbesindeyken ordudan istifa etti. Aynı yıl Frankfurt'ta üniversiteye yazıldı, felsefe, tarih ve matematik okumaya başladı. Bu arada Kant felsefesinden çok etkilendi.

1800'de üniversiteyi bırakan, Kleist Paris'e gitti. Orada Rousseau'nun düşüncelerinden etkilenerek bir kır evinde yaşamaya karar verdi ve İsviçre'ye geçti. Daha sonra Goethe ve Schiller ile tanıştığı Weimar'a gitti. 1804'te Prusya'ya dönerek Potsdam'da bir memuriyete girti. Ertesi yıl Königsberg'e (SSCB'de Kaliningrad) gitti. Burada iktisat, siyaset ve matematik üstüne çalışmalarını sürdürdü, Fransız edebiyatıyla ilgilendi. Ocak 1807'de Berlin'den geçerken, Fransızlar tarafından tutuklandı, casusluk suçlamasıyla hapsedildi. Serbest bırakıldıktan sonra Dresden'e gitti. 1808'de Adam Müller'le birlikte *Phöbus* adını taşıyan aylık bir dergi çıkarmaya başladı.

Napoléon'un Almanya'yı işgali Kleist'ın Fransızlar'a karşı olumsuz duygularını pekiştirdi. *Die Hermannsschlacht* (Hermann Muharebesi) adlı tarihsel oyunda, üstü kapalı bile olsa, Napoléon'a karşı bir ayaklanmaya dokunuyordu. 1809'da bu oyunu Viyana'ya götürdüyse de sahnelenmesini sağlayamadı. Aynı yıl Prag'a gitti. *Germania* adında siyasal bir dergi yayımlamaya başladı. Ancak Fransızlar Avusturya'yı ele geçirince bütün umutları yıkıldı. 1810'da Berlin'e dönerek *Erzählungen*'i (Hikâyeler) yayımladı. Aynı dönemde *Berliner Abendblätter* adlı siyasal bir gazete çıkarmaya girişti. Ancak altı ay sonra sansürün baskısı sonucu gazete kapandı. Kleist'ın parasal durumu önemli ölçüde sarsılmıştı. Gerek yazar, gerekse gazeteci olarak uğradığı başarısızlıklar sonucu sinirleri giderek zayıfladı. Bir süre sonra yaşamına kendi eliyle son verdi.

Kleist 20.yy'da yeniden keşfedilip değerlendirilen yazarlardan biridir. Olağanüstü psikolojik kavrayışı ve sezgisiyle insanın zayıflığını ve anlaşılmazlığını irdelemesi dikkatlerin yapıtları üstünde yoğunlaşmasına yol açmıştır. *Penthesilea*, *Prinz von Homburg* gibi oyunlarında insanın iç dünyası ile dış dünya ve alınyazısı arasındaki çatışmayı göstermiştir. Alman edebiyatının en tutulan güldürülerinden biri olan *Der zerbrochene Krug*'da (Kırık Testi) toplum düzenine çok başarılı bir eleştiri getirmiştir. Hızla gelişen sahnelerden kurulu, dinamik yapısıyla çağdaş tiyatro anlayışına da uygun düşen bu tek perdelik oyunu Goethe de sahneye koymuş, ancak üç perdeye böldüğü için beğenilmemesine yol açmıştır.

Kleist'ın uzun öyküleri de oyunları kadar önem taşır. *Hikâyeler*'de yer alan uzun öykü "Michael Kohlhaas"da dürüst bir at tüccarının hakkını arama yolundaki çabaları ve giderek kaba güce başvurmak zorunda kalışı anlatılarak, alınyazısının insanı nelere dek sürükleyebileceği ele alınmıştır. Öykülerinde nesnel bir anlatı tekniği kullanır, ama dili karmaşıktır ve iç içe örülmüş çok uzun cümlelerden kuruludur.

Kleist yapıtlarında irdelemeye çalıştığı sorunların yanıtını Kant'ın felsefesinde aramışsa da, bir çıkış yoluna ulaşamamıştır. Düştüğü bu çıkmaz onu huzursuz etmiş ve bu huzursuzluğu bütün yapıtlarına yansımıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *Die Familie Schroffenstein*, 1803, ("Schroffenstein Ailesi"); *Amphitryon*, 1807; *Penthesilea*, 1808; *Die Hermannsschlacht*, 1809; (Hermann Muharebesi) *Das Kätchen von Heilbronn*, 1810, ("Heilbronn'lu Kätchen"); *Der zerbrochene Krug*, 1811, (Kırık Testi); *Prinz von Homburg*, (ö.s.), 1821. Çeşitli: *Erzählungen*, 1810, (Hikâyeler); *Sämtliche Werke und Briefe*, (ö.s.), H.Sembdner (yay.), 1952, ("Bütün Yapıtları ve Mektupları").

- **KAYNAKLAR:** G.Blöcker, *Heinrich von Kleist*, 1960; H.Mayer, *Heinrich von Kleist*, 1962; L.Muth, *Kleist und Kant*, 1954; W.Silz, *Heinrich von Kleist*, 1961; H.M.Woolf, *Kleist als politischer Dichter*, 1947.

KLEİSTENES
(İÖ 5.yy)

Atinalı devlet adamı. Devlet yönetiminde önemli reformlar yapmıştır.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Alkmaionidler ailesinden Megakles'in oğludur. İÖ 7.yy'da Atina, komşu kent devletlerinden geri kalmış durumdaydı. Ancak sonraları Solon Yasaları ve Peisistratos'un akıllı iç ve dış siyaseti sayesinde komşu devletlerden birçoğunu geride bıraktı. Peisistratos'un ölümünden sonra oğulları başa geçti, böylece Peisistratos'un kişisel diktatörlüğü babadan oğula geçen bir monarşiye dönüştü. Hipparhos'un öldürülmesinden sonra başa geçen Hippias izlediği iki yüzlü politikayla halkın gözünden düştü. Tiranlar tarafından dışa sürülmüş olan Atina aristokratları, demokratlarla işbirliğine giriştiler ve Kleistenes'in başkanlığında toplanarak Isparta (Sparta) Kralı I.Kleomenes'in de yardımıyla 510'da Hippias'ın Atina'dan uzaklaştırılmasını sağladılar.

Kleistenes demokratları tutuyordu. İsagoras'ın önderlik ettiği aristokratlara karşı halkı savunuyordu. Önce yenildiyse de Isparta'nın Atina'nın içişlerine karışmasına içerleyen halk ayaklanması sonunda başa geçti. Kleistenes'in 508-507 yıllarında gerçekleştirdiği reformların amacı Solon ya da Peisistratos gibi düzende birtakım değişiklikler yapmak değil, aristokratların tüm gücünü kırmak ve demokratik bir hükümet kurmaktı.

Kleistenes, bu amaçla Attika Yarımadası'nı yüz *demos* ya da komüne böldü, yurttaşları da coğrafi yerleşimlerine göre 10 *file*ye ayırdı. Attika yönetim

bakımından da kent (Atina), kıyı ve iç bölge olarak yeniden düzenlendi. Her bölge de *trittis* adını taşıyan 10 bölümden oluşuyordu. Toplam 30 *trittis* de kura yoluyla birleştirilerek 10 *file* elde edilmişti. Bunun amacı halkı belli gruplar içinde birleştirmek, çıkarları, yaşayışları ve düşünceleri farklı olan insanları kaynaştırmaktı. İnsanlar birbirleriyle eşittiler, aristokrasinin böyle bir örgütlenmede yer almasına olanak verilmedi.

Kleistenes'in merkez örgütünde yaptığı en büyük yenilik halkı kendi seçtiği vekiller aracılığıyla temsil eden bir meclis kurmasıdır. *Demoslar*'ın nüfuslarına göre gösterdikleri belli sayıda aday arasından seçilen 500 üyeden *(bauletes)* oluşan *bule* adını taşıyan meclis sadece bir danışma meclisi değil, mali işlerle, savaş ve dış politika sorunlarıyla uğraşan ve halk meclisinde görüşülecek konuları hazırlayan etkin bir kurumdu. Ancak "Beşyüzler Meclisi"nin yasama yetkisi yoktu. Kleistenes, eski bir kurul olan "Areopug Meclisi" ile Solon'un geliri üzerine kurulu "dört sınıf" örgütünü kaldırmamıştı.

KLENZE, Leo von
(1784-1864)

Alman, mimar. Yeni Klasik (Neo-Klasik) anlayıştaki yapıtlarıyla tanınmıştır.

Franz Karl Leo von Klenze 29 Şubat 1784'te Hildesheim dolaylarında Gut Bockenem kasabasında doğdu, 27 Ocak 1864'te Münih'te öldü. Berlin'de F.Gilly'nin ve Paris'te J.N.L. Durand (1760-1834), Charles Percier (1764-1838), P.Fontaine gibi mimarların öğrencisi oldu. 1808-1813 arasında Kassel'de, Napoléon'un ağabeysi Westfalya Kralı Jerôme Bonaparte'ın başmimarı oldu. 1814'te Kutsal Roma Germen İmparatoru I.Maximilian tarafından Münih'e çağrıldı. Önce onun, daha sonra da yerine geçen I.Ludwig'in başmimarı olarak çalıştı. 1823'te Yunanistan'a bir gezi yaptı. Orada eski heykeller ve tapınaklar üstüne yaptığı incelemeler, sanatının gelişimini büyük ölçüde etkiledi. 1833'te kendisine soyluluk unvanı verildi.

Yapıtlarında genellikle Yeni Klasik mimarlığa yönelik bir anlayış görülür. 1816-1834 arasında Münih'te yaptığı *Glyptothek* ve 1846-1864 arasında yine aynı kentte gerçekleştirdiği *Propylenler* Eski Yunan ve Helenizm dönemi mimarlıklarından alınma öğeleri ve oranlarıyla onun mimarlık görüşünü en iyi yansıtan yapıtlardır. Klenze, seçmeci bir tutumla, Yeni Rönesans mimarlık anlayışında yapılar da gerçekleştirmiştir. 1816'da Münih'te yaptığı *Leuchtenberg Sarayı*, Almanya'da bu türde yapılan ilk yapı olması açısından önemlidir. 1824-1826 arasında gene Münih'te gerçekleştirdiği *Savaş Bakanlığı* dış yüzüyle bir Floransa sarayını, 1826'da yapımına başladığı *Saray Kilisesi* ise Palermo'daki *Palatine Şapeli*'ni çağrıştırır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Glyptothek*, 1816-1834, Münih; *Leuchtenberg Sarayı*, 1816, Münih; *Eski Pinakotek*, 1826-1833; *Saray Kilisesi*, 1826, Münih; *Walhalla Tapınağı*, 1831-1842, Regensburg, Almanya; *Propylenler*, 1846-1863, Münih; *Hermitaj Müzesi*, 1839-1849, Leningrad.

• **KAYNAKLAR:** O.Hederer, *Leo von Klenze: Persönlichkeit und Werk*, 1964.

KLEON
(? - İÖ 422)

Atinalı hatip ve devlet adamı. Atina'nın yayılmacı siyasetinde önemli rol oynamıştır.

Doğum yeri ve tarihi bilinmiyor, Amptipolis'te öldü. Bir süre geçimini dericilikle sağlayan Kleon, Perikles'in İÖ 429'da ölümünden sonra iktidar olan Radikal Demokratlar'ın önderi durumuna geldi.

Yayılmacı bir siyasetten yana olan Kleon İÖ 428'de Attika-Delos deniz birliğinden ayrılan Midilli Adası halkını idama mahkûm ettiyse de Diodotos'un çabalarıyla karar yerine getirilmedi. İÖ 425'te Ispartalılar'ın (Spartalılar) dostluk antlaşması imzalanması önerisini reddeden Atina yönetimi Sphakteria'yı kuşatan Atinalı komutan Demosthenes'e, Kleon komutasında yardımcı birlikler gönderdi ve kent ele geçirildi. Daha sonra Melos ve Tera adalarıyla, bazı Karya ve Likya kentleri Attika-Delos deniz birliğine katıldı, Peloponnes'te Metana, Kinurici kıyı bölgesi ve Korkira Adası gibi önemli üsler ele geçirildi. Atina'nın siyasi yaşamına egemen olan Kleon'un tüm çabalarına karşın, Peloponnes Atina'ya bağımlı kılınamadı, İtalya ve Sicilya kentlerinin bu ülkeye tahıl göndermeleri engellenemedi. Atina önce İÖ 424'te Delion'da yenilgiye uğradı, sonra Trakya'nın kaybedilmesi üzerine Atina halkı Radikal Demokratlar'dan desteğini çekti ve İÖ 423'te Isparta ile bir yıllık bir barış yapıldı. Kleon, İÖ 422'de Trakya'ya gönderilecek ordunun komutanlığına getirildi. Eion'a kadar ilerledi, Amptipolis yöresinde Ispartalı komutan Brasidas'ın tuzağına düşerek öldürüldü.

KLEOPATRA
(İÖ 69-İÖ 30)

Mısır kraliçesi. Mısır'ın bağımsız kalması için çalışmış, bu amaçla Roma yöneticileri arasındaki güç mücadelesine katılmıştır.

Aleksandria'da (İskenderiye) doğdu, İÖ 29 Ağustos 30'da aynı yerde öldü. Mısır Kralı XIII.Ptolemaios Auletes'in kızıdır. İyi bir öğrenim gördü. Mısır'ın yerli halkının dilini öğrenen ilk Ptolemaios oldu.

XIII.Ptolemaios İÖ 51 yazında öldü. Eski Mısır geleneklerine uyan Kleopatra, erkek kardeşi XIV. Ptolemaios ile evlendi ve birlikte Mısır tahtına çıktılar. İÖ 48'de kendisinin güç kazanmasını istemeyen kardeşinin adamlarınca Suriye'ye kaçmak zorunda

Dandara'daki Hathor tapınağından Kleopatra kabartması

Kleopatra ve Antonius

arasında görünüşte bir evlilik düzenleyerek XV.Ptolemaios'un ortak hükümdar olmasını sağladı. Kleopatra'nın İÖ 47 yazında Caesar'dan bir oğlu oldu ve Caesar Ptolemaios (Caserion) olarak adlandırıldı. Roma'daki egemenliğini sağlamlaştıran Caesar, İÖ 46'da Kleopatra'yı Roma'ya çağırdı. Kleopatra, Caesar'ın İÖ 15 Mart 44'te öldürülmesinden hemen sonra, İÖ Nisan 44'te İskenderiye'ye döndü.

Octavius (Augustus) ve Lepidus ile II.Triumvirlik'i oluşturan, Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerini yönetimi altına alan Marcus Antonius, İÖ 41 yazında Kleopatra'yı Tarsus'a çağırdı. Caesar'ın katillerinden Cassius ve Brutus'a yardım ettiği yolundaki iddiaları kolaylıkla çürüten Kleopatra, Antonius'u etkilemeyi başardı. Antonius ile ilişki kuran Kleopatra, kardeşi ve rakibi Arsinoe'nin idam edilmesini de sağladı. Roma dünyasının en güçlü adamı ve Mısır kraliçesi arasında bir bağlaşma kurulmuş oldu.

Part ülkesine bir sefer yapmak amacında olan Antonius, Mısır'ın zenginliklerini bu amaç için kullanmak istedi. Kleopatra ise Antonius'la olan ilişkisini, Mısır'ın bağımsızlığını sağlama ve hanedanının sürmesi için gerekli görüyordu. Octavius ile çatışmak istemeyen Antonius, İÖ 40 ilkbaharında Roma'ya giderek yeni bir anlaşmayla triumvirliğin sürmesini sağladı. Kleopatra'dan Alexander Helios ve Kleopatra Selene adlarında iki çocuğu olmasına karşın, Octavius'un kardeşi Octavia ile evlendi. Antonius üzerindeki etkisini yitirmiş gibi görünen Kleopatra bir süre için köşesine çekildi ve ülkesinin iç işleri ile ilgilendi.

Partlar'a karşı sefere çıkan Antonius, İÖ 37 kışında, Antakya'da Kleopatra ile görüştü ve aralarındaki bağlaşma yenilendi. İlişkileri de yeniden başladı. Antonius, Kleopatra ile evlenmeyi ve Caesar'dan olan oğlu Caserion'u korumayı kabul etti. Buna karşılık *autocrator* (mutlak yönetici) unvanını aldı. Sina Yarımadası, Jericho, Ürdün'ün bir bölümü, Tir ve Sidon'dan başka tüm Fenike kıyısı, Kıbrıs ve Lübnan, Kleopatra'nın yönetimine bırakıldı. Herodes yönetimindeki Yahudi ülkesini de topraklarına katmak isteyen Kleopatra, bu konuda Antonius'u ikna edemedi. Antonius'un İÖ Mart 36'da çıktığı Part Seferi'ne katılmak istediyse de, çocuk beklediği gerekçesi ile Mısır'a geri gönderildi. Dönüş yolunda Herodes ile karşılaşarak, Antonius'ça kendisine verilen bazı Yahudi topraklarını Herodes'e bırakmak durumunda kaldı.

Partlar karşısında büyük bir yenilgiye uğrayan Antonius, Aleksandria'ya (İskenderiye) Kleopatra'nın yanına geri döndü. Karısı Octavia, Antonius'a yardım etmek amacı ile bir miktar askerle birlikte Atina'ya geldi. Antonius ve Octavius arasındaki ilişkilerin düzelmesini zararlı gören Kleopatra, bu yardımın kabul edilmesini önledi.

İÖ 34 ilkbaharında Doğu Anadolu üzerine bir cezalandırma seferine çıkan Antonius, kazandığı zaferin şenliklerini Roma yerine Aleksandria'da yapmaya karar verdi. Aleksandria böylece Roma'ya karşı yeni bir başkent olarak sunulmuş oluyordu. Antonius Dionysus, Kleopatra da İsis olarak tanrısallaştırıldılar. Kleopatra, Caserion'un tahtın birinci mirasçısı olmasını kabul ettirdi. Antonius'un Kleopatra'ya verdiği Roma topraklarının ise kendi çocuklarına kalması kararlaştırıldı.

bırakıldı. Suriye'de bir ordu hazırlayarak, İÖ Eylül 48'de Mısır'a döndü. O sırada Caesar ile bir egemenlik kavgasına girişmiş olan ve Pharsalos yenilgisinden sonra kaçan Pompeius da Pelusium'a gelerek Mısır'dan yardım istedi. Caesar'dan çekinen XIV. Ptolemaios bunu reddettiği gibi, Kleopatra ile herhangi bir bağlaşma kurmaması için Pompeius'u öldürttü. Pompeius'u izleyen Caesar, İÖ 2 Ekim 48'de Mısır'a geldiğinde iki kardeş savaşmak üzere idiler.

Kleopatra ve Caesar

Bu durumdan yararlanarak Mısır'ı Roma'ya bağlamak isteyen Caesar önce ülkedeki iç savaşı durdurmak istedi. Bir söylentiye göre, Kleopatra kendisini bir halıya sardırtarak gizlice Caesar ile görüştü ve aralarında bir ilişki başladı. Caesar'ın etkisi ile iki kardeş barıştılarsa da, gerçek yönetimin Romalılar'ın eline geçtiğini gören XIV.Ptolemaios, Caesar ve Kleopatra'yı krallık sarayında kuşattı. İskenderiye halkının büyük bölümü de bu hareketi destekleyince Caesar Anadolu'dan yardım istedi. Bergama Prensi Mitridates'in yardımını alan Caesar, İÖ 27 Mayıs 47'de galip olarak İskenderiye'ye girdi. XIV.Ptolemaios kaçarken Nil'de boğuldu. Kleopatra yeniden kraliçe ilan edildi. Caesar, Kleopatra ile kardeşi XV.Ptolemaios

Antonius ve Octavius arasındaki karşılıklı suçlamaların artması üzerine, Roma'ya kimin egemen olacağını belirleyecek bir savaş kaçınılmaz duruma geldi. İÖ 32'de Octavius'un baskısından kaçan senatörler Ephesos'ta (Efes) bulunan Antonius ve Kleopatra'ya katıldılar. Bu cumhuriyetçi senatörlerle Kleopatra arasında anlaşmazlık çıktıysa da, Antonius, Kleopatra'yı ordugâhtan uzaklaştırmayı reddetti. İÖ 2 Eylül 31'de, Yunanistan'da Actium Körfezi'nde yapılan deniz savaşını Antonius kaybetti. Antonius, Kleopatra'yı izleyerek Mısır'a döndü. Kleopatra, İÖ Temmuz 30'da İskenderiye önlerine gelen Octavius'la anlaşmayı denedi, oğlu Caserion'un hükümdarlık hakkının tanınmasını istedi. Octavius'un Antonius'un öldürülmesi durumunda bu koşulu kabul edeceğini bildirmesi, Kleopatra'nın kendi koşulundan vazgeçmesine neden oldu. Kendisi için yaptırdığı türbeye çekilen Kleopatra, Octavius'un eline canlı olarak geçmemek amacındaydı. Antonius, Octavius'a karşı koymak istediyse de, donanmasının ve atlı birliklerin karşı tarafa geçmesi üzerine intihar etti. Kleopatra'nın türbesine getirilen Antonius orada öldü. Octavius'tan izin alan Kleopatra, Antonius'u gömdürttü. Kendisinin de Roma'da yapılacak olan zafer şenliklerine götürüleceğini anlayınca intihar ederek yaşamına son verdi.

Son bağımsız Mısır kraliçesi olan Kleopatra, Mısır'ın dinsel inançlarına değer vererek yerli halk ile bütünleşmiş, ülkesinin bağımsız kalması için çalışmıştır. Oğlu Caserion aracılığı ile Roma tahtında hak iddia etmiş, Marcus Antonius ile Octavius'a karşı koymaya çalışmıştır.

• KAYNAKLAR: E.Brodford, *Cleopatra*, 1972; H.Volkmann, *Kleopatra*, 1953; A.Weigall, *The Life and Times of Cleopatra*, 1914; O.von Wertheimer, *Cleopatra: A Royal Voluptuary*, 1931.

• BAKINIZ: ANTONIUS, AUGUSTUS, CAESAR, HERODES.

KLIMT, Gustav
(1867-1918)

Avusturyalı ressam, grafik sanatçısı. Viyana Sezessionu'nun en önemli adlarından biridir.

14 Temmuz 1867'de Viyana yakınlarında Baumgarten'de doğdu, 6 Şubat 1918'de Viyana'da öldü. 1876-1883 arasında Viyana Uygulamalı Sanatlar Okulu'nda eğitim gördüğü sıralarda tarihsel konuları işleyen ressam Hans Makarat'tan (1840-1884) etkilendi. 1883'ten sonra erkek kardeşi Ernst ve ressam Franz Matsch ile birlikte dekoratör olarak çalıştı. 1888'de Burgtheater'ın ve 1891'de de Sanat Tarihi Müzesi'nin dekorasyonunu tamamladıktan sonra, 1892'de kardeşinin ölümü üzerine bu işi bıraktı, birkaç yıl çalışmalarına ara verdi. 1897'de Viyana'da Yeni Sanat'ın (Art Nouveau) Avusturya kolu olan Viyana Sezessionu'nun kurucuları arasına katıldı ve grubun ilk başkanı seçildi. Başkanlığı 1905'e değin yürüttü. Bu arada yeniden resim yapmaya başladı. Ancak bu dönemdeki yapıtları gereğince değerlendirilemedi. 1900-1903 arasında, Viyana Üniversitesi için hazırladığı *Felsefe*, *Tıp* ve *Hukuk* adlı tavan resimleri ile 1902'deki Klinger sergisine yaptığı *Beethoven Frizi* adlı duvar süslemesi geri çevrildi. 1909-1911 arasında Brüksel'de Josef Hoffmann'ın yaptığı *Stoclet Villası* için duvar mozaikleri gerçekleştirdi.

Klimt, 1900'lerden önce, simgeci imgelerle, ışığı resmin şiirselliğini destekleyecek biçimde kullanarak alegorik çalışmalar yapmıştır. 1900'den sonra ise bu şiirsellik ve duygusal atmosfer değişmemekle birlikte, daha farklı ve kişisel bir üslup geliştirmiştir. Aşk, kader, tutku ve ölüm gibi konuları, küçük bir bebekten, canlı ve istek dolu yetişkinlere, daha sonra yaşlı ve yılgın insanlara doğru akan bir yaşam içinde resimlemiş, iki boyutlu, çok motifli süs alanlarını, doğalcı (natüralist) ama oldukça stilize ettiği figürleriyle bir arada, karşıtlık oluşturacak biçimde düzenleyerek uyumlu bir bütünlük elde etmiştir. İnsanın çevresini ve yaşamı simgeleyen bu soyut süslerle bezenmiş alanlarda figürler birbirlerine sarılmış gibidirler. Yüzler ve ellerden yoğun bir anlatım ve duygusallık yansır.

Yağlıboyalarının dışında desenleri de ayrı bir önem taşıyan Klimt'in, özellikle Kokoschka ve Egon Schiele üstünde yoğun etkileri olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Aşk*, 1895; *Müzik I*,1895; *Bir Kadının Portresi*, 1897, Memorial Sanat Müzesi, Oberlin, Ohio/ABD; *Tıp*, 1897-1898; *Yaşayan Su*, 1898; *Felsefe*, 1899-1907, Avusturya Galerisi, Viyana; *Umut I*, 1903, Kanada Ulusal Galerisi, Ottawa; *Madame Riedler'in Portresi*, 1906, Avusturya Galerisi, Viyana; *Dance*, 1907; *Öpüş*, 1907-1908, Avusturya Galerisi, Viyana; *Ölüm ve Yaşam*, 1911-1916; *Adem ile Havva*, 1917-1918, Avusturya Galerisi, Viyana; *Gelin*, 1917-1918; *Kadının Üç Çağı*, Ulusal Modern Sanatlar Galerisi, Roma.

• KAYNAKLAR: A.Comini, *Gustav Klimt*, 1975; E.Pirchan, *Gustav Klimt*, 1956; P.Vergo, *Art in Vienna 1898-1918: Klimt, Kokoschka, Schiele and their contemporaries*, 1975.

• BAKINIZ: HORTA.

KLINE, Franz
(1910-1962)

ABD'li ressam. Soyut Dışavurumculuk akımı içinde kendine özgü kaligrafik bir üslup geliştirmiştir.

Pennsylvania Eyaleti'nde, Wilkes Barre'da doğdu, 13 Mayıs 1962'de New York'ta öldü. 1931-1935 arasında Boston Üniversitesi'nde, 1937-1938'de Londra'da Heatherley Sanat Okulu'nda öğrenim gördü. 1939'da ABD'ye geri döndü. 1952-1954 arasında Kuzey Carolina'daki Black Mauntain College'da, daha sonra Brooklyn ve Philadelphia'da öğretmenlik etti.

Kline, 1940'lardaki resimlerinde New York'ta Manhattan'ın anıtsal görünümlü yapılarını ve siluetlerini betimlemiş. 1950'lerde ise beyaz alanlar üstüne

siyah boyayla kaligrafik nitelikte biçimler yaparak kendine özgü bir Soyut Dışavurumculuk (Abstre Ekspresyonizm) geliştirmiştir. Bu resimlerde yalnız siyahlar değil, beyaz alanlar da kendi başlarına birer biçim oluşturacak gibi ele alınmıştır.

Bu yapıtlar, resme dönüşmüş birer simge gibidirler; izleyiciye fırçanın vuruluş ritmini ve resmin yapılış eylemini de duyumsatırlar. Kline, 1958'de yeniden canlı renkler kullanmaya başlamış, ama siyah-beyaz çalışmalarını da sürdürmüştür.

- YAPITLAR (başlıca): *Şef*, 1950, New York Modern Sanatlar Müzesi; *Dokuzuncu Cadde*, 1951; *New York*, 1953, Albright-Knox Sanat Galerisi, Buffalo, New York; *Mezar İşareti*, 1955, Cleveland Sanat Müzesi.

- BAKINIZ: J.POLLOCK.

KLUCKHOHN, Clyde
(1905-1960)

ABD'li antropolog. Navaho Kızılderilileri, kültür ve değer kuramları üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır.

11 Ocak 1905'te Iowa Eyaleti'nde Le Mars'da doğdu, 29 Temmuz 1960'ta New Mexico Eyaleti'nde Santa Fe'de öldü. Princeton Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürürken hastalanınca Ramah yakınında bir çiftliğe gitti. O bölgede yaşayan Navaho Kızılderilileri'yle ilişki kurarak onların dillerini ve geleneklerini öğrenmeye başladı. Lisans öğrenimini 1928'de Wisconsin Üniversitesi'nde tamamladı. 1931-1932 yıllarında Viyana Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü. 1932'de Oxford Üniversitesi'nden yüksek lisans derecesini elde etti.

1932-1934 arasında New Mexico Üniversitesi'nde antropoloji dalında asistan olarak görev yaptı. 1935'te Harvard Üniversitesi'nde antropoloji okutmanı oldu. 1936'da aynı üniversiteden antropoloji dalında doktora derecesi aldı. Akademik yaşamının geri kalan bölümünü bu üniversitede geçiren Kluckhohn, profesör ve antropoloji bölümünün başkanı oldu. Toplumsal İlişkiler Bölümü'nün kurulmasına katkıda bulundu. II.Dünya Savaşı'ndan sonra aynı üniversitede Rusya Araştırma Merkezi'ni kurdu. 1947-1954 arasında bu araştırma merkezinin yöneticiliğini yaptı.

ABD'nin güneybatı kültürlerine yakın ilgi duyan Kluckhohn, 1936-1948 arasında Navaho kültürünü incelemeyi amaçlayan "Ramah Projesi"nin yöneticisi olarak görev yapmıştır. 1949'da Ramah yakınındaki Navaho, Zuni, İspanyol-Amerikan, Mormon ve Texan topluluklarıyla ilgili alan çalışmaları yapan "Beş Kültürün Değerlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi Projesi"nin kurucularındandır. Kluckhohn'un Navaho Kızılderilileri'yle kurduğu sürekli ilişki onların yaşam biçimlerini kapsamlı bir biçimde incelemesine olanak vermiştir. 1944'te yayımlanan *Navaho Witchcraft* ("Navaho Büyücülüğü") adlı ünlü çalışmasında öğrenme kuramıyla uğraşan psikologların ve psikiyatri uzmanlarının görüşlerinden yararlanarak, büyücülerle ilgili inançların Navaho toplumundaki işlevini araştırmıştır.

Sosyoloji, psikoloji, psikiyatri ve antropolojinin tüm temel dallarıyla ilgilenen Kluckhohn kültürel antropoloji ve dilbilimle ilgili çalışmalar da yapmıştır. Seçmeci bir kuramsal anlayışı benimsemiş, Edward Sapir, Franz Boas, Ralph Linton ve Alfred Kroeber'in görüşlerinden etkilenmiştir.

Kluckhohn'un kültür kalıpları ve değer sistemleri ile ilgili çalışmaları bu alanlara önemli birer katkı oluşturmuştur. Toplumun üyelerinin çok az farkında olabileceği, ancak yine de belirli bir ölçüde kalıplaşan davranışsal süreklilikleri incelemiş, belirgin olmayan kültür kalıplarının anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Değer kuramına ilişkin olarak her kültürün kendine özgü olduğu yolundaki yaklaşımı eleştirmiş, dünyadaki tüm farklı kültürleri birleştiren temel insani değerlerin var olduğunu öne sürmüştür. Değerleri incelerken SSCB'li dilbilimci Roman Jakobson'un dilin yapısında "ikili karşıtlıklar"ın önemini vurgulayan yaklaşımından etkilenmiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Beyond the Rainbow*, 1933, ("Gökkuşağının Ötesinde"); *Navaho Witchcraft*, 1944, ("Navaho Büyücülüğü"); *Mirror for Man: The Relation of Anthropology to Modern Life*, 1949, ("İnsanın Aynası: Antoropolojinin Çağdaş Yaşamla İlişkisi"); *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* (A.L.Kroeber ile), 1952, ("Kültür: Kavramların ve Tanımlamaların Eleştirel Değerlendirilmesi").

- BAKINIZ: BENEDICT, BOAS, KROEBER, LINTON, SAPIR.

KLUG, Aaron
(1926)

Güney Afrikalı biyokimyacı. Nükleik asit ve proteinlerin üçboyutlu yapısına ilişkin çalışmalarıyla 1982 Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.

11 Ağustos 1926'da Litvanya SSC'de doğdu. Üç yaşındayken ailesiyle birlikte yerleştiği Güney Afrika'da öğrenim görerek, Johannesburg'taki Witwatersrand Üniversitesi'nden fen dalında lisans, Cape Town Üniversitesi'nden lisansüstü derecelerini aldı. Ardından, burslu öğrenci olarak İngiltere'ye gidip Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'da kristalbilim konusunda doktora çalışmalarını tamamladı. 1954-1957 arası Londra Üniversitesi'ne bağlı Birkbeck College'da araştırma görevlisi olarak bulunan Klug, 1958'de aynı kurumda virüslerin yapısı üzerinde çalışan bir araştırma grubunun başına getirildi. 1962'de Crick'in çağrısı üzerine Cambridge'e dönerek araştırmalarını Medical Research Council'da sürdürdü ve 1978'de yapısal araştırmalar bölümünün iki başkanlığından birine atandı. 1969'da Royal Society üyeliğine seçildi, 1982'de de Nobel Kimya Ödülü'nü kazandı.

Kristal yapı çözümlemesinde elektron mikroskopunun kullanımına öncülük eden Klug, incelenecek malzemenin elektron demetleri, X ya da ışık ışınları

aracılığıyla değişik açılardan çekilmiş görüntülerini, üçboyutlu bir imge oluşturacak biçimde birleştirecek yöntemler geliştirdi. Biyoloji ve kimya teknikleriyle zenginleştirdiği bu yöntemleri, ayrı ayrı ya da bileşim halindeki çeşitli nükleik asit ve proteinlerin üçboyutlu yapısının incelenmesine uygulayarak, araştırmalarını özellikle tütünde mozayik hastalığına yol açan virüs üzerinde yoğunlaştırdı. Bu virüste ribonükleik asit ve binlerce yapısal proteinin birleşerek virüs parçacığını nasıl oluşturduğunu ayrıntılı bir biçimde inceleyen, virüs kabuğunun oluşumunu ve kimi bileşiklerin etkisiyle yıkımından sonra nasıl yeniden üretildiğini açığa çıkaran Klug, virüs biyokimyasının anlaşılmasına katkıda bulunduğu gibi, bu çalışmalarıyla kristalbilimin gelişmesinde de etkili olmuştur.

• BAKINIZ: W.H. ve W.L. BRAGG, CRICK, KENDREW, J.D.WATSON, M.H.F.WILKINS.

KLYUÇEVSKİ, Vasiliy Osipoviç (1841-1911)

Rus, tarihçi. Rusya'daki kültürel ve siyasal gelişmelerin toplumsal ve iktisadi temellerini incelemiştir.

4 Şubat 1841'de Penza yakınlarında Voskresenskoye'de doğdu, 25 Mayıs 1911'de Moskova'da öldü. Yoksul bir köy papazının oğluydu. Din öğrenimi yapmaktan vazgeçerek girdiği Moskova Üniversitesi'nin Tarih ve Dilbilim Bölümü'nü 1865'te bitirdi. 1879'da, aynı üniversitede tarih profesörü oldu. 1900'de İmparatorluk Bilimler Akademisi Rus Tarihi Bölümü'ne üye seçildi.

Klyuçevski, düşünsel gelişimini, 1860'lar Rusya'sının oldukça hareketli siyasal ve felsefi ortamından tamamlamıştır. Onu, Rusya'daki iktisadi gelişmenin ışığında toplumsal sınıfların tarihini incelemeye iten olayların başında, çar II. Aleksandr'ın 1861'de toprak kölelerine özgürlük veren yasayı çıkarması gelir. Rusya'nın gelişmesine biçim veren öğelerin başında otokratik devleti gören, aralarında öğretmeni Solovyev'in de bulunduğu Devletçi Tarih Okulu yandaşlarından farklı olarak, tarihsel gelişim sürecini sosyolojik bir bakış açısından incelemiştir. Ayrıca Rusya'nın tarihini Batı Avrupa tarihine koşut bir süreç olarak ele alan Batıcı Tarih Okulu ile, Rusya'nın kendine özgü yanlarını öne çıkaran Slavcı Tarih Okulu arasında bir bireşim oluşturmuştur.

Klyuçevski ilk önemli çalışması olan *Boyarskaya duma drevney Rusi*'de ("Eski Rusya'da Soylular Meclisi"), soylular meclisinin kurulmasına neden olan iktisadi ve toplumsal süreçleri ele alarak, Moskova Devleti döneminden 18. yy başına değin Rusya'nın siyasi ve toplumsal evrimini incelemiştir. Bu çalışmasını, toprak köleliğinin tarihi ve Rusya'da ilk temsili meclislerin oluşumu ve kökenleri üzerine yaptığı incelemeler izlemiştir. Bu incelemelerinde, o zamana değin inanıldığının tersine, *sobor* adı verilen meclislerin, halk tarafından seçilen kişilerden değil, resmi olarak belirlenen kişilerden oluştuğunu kanıtlamıştır.

Klyuçevski'nin en önemli çalışması, eski çağlardan, çar I. Nikolay dönemine değin Rus tarihinin gelişimini ele aldığı *Kurs russkoy istorii*'dir ("Rus Tarihi Dersleri"). Moskova Üniversitesi'nde verdiği derslerin notlarından yararlanarak hazırladığı bu kitapta, Rusya'nın tarihsel evrimini oluşturan süreçlerin ayrıntılı bir çözümlemesini yapmıştır. Sömürgeciliğin, Rusya'nın gelişmesinde ayırt edici bir özellik olduğunu öne sürmüş, Rus tarihini dönemlere ayırmada, sömürgeciliğin geçirdiği çeşitli aşamaları temel almıştır. Çar I. Petro dönemindeki Batılılaşma hareketi çerçevesinde, sanayileşme için harcanan çabaları övmüş, ancak kendilerini ölçüsüz bir Batı taklitçiliğine kaptıran soyluların ve serf sahiplerinin Rusya'daki kültürel evrimin bütünlüğünü bozduklarını ileri sürmüştür.

Rusya'daki anayasacılık hareketini destekleyen Klyuçevski, Kadetler'in (Konstitutsiyonnaya Demokratiçeskaya-Anayasacı Demokrat) önderleri arasında yer almıştır. Ölümünden önce, Duma'daki (Devlet Meclisi) ılımlı çoğunlukla bağlarını koparan çarlığın yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu söylemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Boyarskaya duma drevney Rusi*, 1882, ("Eski Rusya'da Soylular Meclisi"); *Kurs russkoy istorii*, (ö.s.), 5 cilt, 1911-1931, ("Rus Tarihi Dersleri").

• BAKINIZ: MİLYUKOV, SOLOVYEV.

KNIES, Karl (1821-1898)

Alman iktisatçı ve iktisat tarihçisi. Tarihçi Okul'un kurucularındandır.

Karl Gustav Adolf Knies 29 Mart 1821'de Marburg'da doğdu, 3 Ağustos 1898'de Heidelberg'de öldü. Yaşamının ilk ve gençlik yıllarına ilişkin bilgiler sınırlıdır. Freiburg Üniversitesi'nde profesör olmuş, 1861-1865 yıllarında Baden Kenti Meclisi'nde üniversite temsilcisi olarak bulunmuş ve meclisin liberal kanadında yer almıştır. 1865'ten, emekliye ayrıldığı 1896 yılına dek Heidelberg Üniversitesi'nde profesör olarak görev yapmıştır. Roscher ve Hildebrand ile birlikte Tarihçi Okul'un kurucularındandır.

Özellikle Hegel'in tarih felsefesinden etkilenen, Schmoller ve bazı Alman sosyal reformcularını etkileyen Knies'e göre, iktisat bilimi ne doğa bilimlerinin ne de insan bilimlerinin bir parçasıdır. Statik iktisadi kuram ya da yasaların bulunmadığına inanan Knies, bu açıdan Roscher'in tarih ve iktisat anlayışını yetersiz bulur. Bu yasaları dinamik ve değişken bir bağlamda görmeye çalışan Hildebrand'ın çabaları bile, Knies'e göre yeterince nesnel değildir.

Tarih anlayışı

Knies için tarih "tekrarı kesinlikle mümkün olmayan bir olaylar dizisi"dir. Bu olayların bağlantılarının da herhangi bir düzene uydukları öne sürülemez. Tarihçinin yapabileceği tek şey çeşitli zaman ve yerlerde gelişmiş süreçler arasında koşutluk ya da benzerlikleri gün ışığına çıkarmaktır. Bu koşutluk ya da benzerliklerden herhangi bir tarihsel ya da iktisadi yasa çıkarsanamaz. Olsa olsa, yapılacak karşılaştırma-

larla olayların doğru bir biçimde yorumuna yardımcı olunur. Knies, böylece "İlk Tarihçi Okul"la Schmoller'in başını çekeceği "Genç Tarihçi Okul" arasındaki köprüyü sağlar.

Klasik iktisat eleştirisi

Knies, 1853'te yayımlanan *Die politische Ökonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode* ("Tarihsel Yöntem Açısından Politik İktisat") adlı kitabında, klasik iktisatçıların, yaptıkları soyutlama ve kuramsal çalışmaların sadece varsayımsal olduklarını kabule yanışmamalarını şiddetle eleştirir. Toplumsal bilimlerde kuramın kesinliğini kabul etmeyen Knies'e göre her kuram, gerçeği büyük ölçüde çarpıtır. Kuramları tüm zaman ve mekânlar için geçerli gören anlayış, yaşamın kendisine aykırıdır. Özellikle, kişisel çıkar ve özel mülkiyet gibi klasik iktisat açısından temel olan iki kavram, Knies'e göre mantıksal değil tarihseldir. İktisadi olguların ortak yanlarını içeren yasalar geliştirilebilir; ancak bu yasa ve genelleştirmeler her zaman gelişmeye açık ve içerikleri de içinde bulunulan iktisadi aşamayla birlikte değişebilecek türden olmalıdır. Çok kısa süreler için de olsa, bunları birer mutlak yasa olarak görmek yanlıştır.

Knies'e göre, iktisadi olgular diğer toplumsal oluşumlardan kesin bir biçimde soyutlanamadığı için bunları ayrı ayrı incelemenin bilimsel bir anlamı yoktur. Bu bakış açısından hareket edildiğinde insanın sadece kişisel çıkar güdüsüyle hareket ettiği savunulamaz. Dolayısıyla, İngiliz Klasik iktisatçılarının yaptığı toplumsal, tarihsel ve ahlaki soyutlamalara dayalı kuramsal çözümlemeler, toplumun dengeli gelişmesini engeller.

Tarihçi Okul ve Knies, iktisat kuramlarının göreceli niteliği üzerinde ısrarla durmuş olmalarına karşın bir iktisadi sistem olarak kapitalizmi bir veri olarak kabul etmiştir. Sosyal reform önerileri de çoğunlukla, sistemin kalıcılığını sağlamaya yönelik olmuştur. Onların başlıca karşı çıktıkları nokta, Smith ve Ricardo'da vurgulanan *homo economicus*'un servet edinme güdüsüdür.

Knies bir yandan Klasik iktisadın ilke ve kuramlarına karşı çıkarken, diğer yandan Roscher ve Hildebrand'ın Klasik iktisada yönelttiği eleştirileri yetersiz bulur. Hildebrand'ın zaman zaman klasik iktisada gereksiz ödünler verdiğini, önerdiği gelişme yasalarının da bu kuramın izlerini taşıdığını söyler. Knies, tarihsel araştırmaların iktisat biliminin tek geçerli araştırma alanı olduğunu tutarlılıkla savunur.

Devletin önemi ve rolü

Knies, Tarihçi Okul'un genel çizgisine uygun olarak, devletin, ulusun gerek iktisadi gerek ahlaki gelişiminin en yüksek temsilcisi olduğunu kabul eder. Dolayısıyla da, Klasik iktisatçıların *laissez-faire*'inin tersine, devletin, iktisadi hayatın çeşitli yönlerine müdahale etmesi gerektiği görüşündedir. Bu müdahalenin temel amacı, toplumda kişisel çıkarların egemen olmasını engellemek, üretim düzeyini yükseltmek ve adil bir gelir dağılımını sağlamaktır.

Knies bu yöntemsel ilkeleri somut iktisadi sorunların araştırılmasına uygulamıştır. *Geld und Kredit* ("Para ve Kredi") adlı kitabında para ve kredi sorunlarını incelemiştir. Para, sermaye, faiz, kredi gibi sorunların tarihsel ve mantıksal çözümlemesine, özellikle bunlara ilişkin iktisadi ve yasal kurumlaşmalar konusunda önemli katkılar yapmıştır.

1853'te yayımlanan *Die Eisenbahnen und ihre Wirkungen* ("Demiryolları ve Etkileri") adlı kitabında demiryollarının ve demiryolu taşımacılığının iktisadi ve kültürel etkilerini inceler. Aynı türden bir incelemeyi, başka bir kitabında, posta ve telgraf haberleşmesi konusunda yapar. Knies, döneminin en iyi istatistikçilerinden biri sayılıyordu ve istatistiğin bir araştırma yöntemi olarak benimsenmesinde büyük katkıları olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Die politische Ökonomie vom Stanpunkte der geschichtlichen Methode*, 1853, ("Tarihsel Yöntem Açısından Politik İktisat"); *Die Eisenbahnen und ihre Wirkungen*, 1853, ("Demiryolları ve Etkileri"); *Die Statistik als selbständige Wissenschaft*, 1850, ("Bağımsız Bir Bilim Olarak İktisat"); *Geld und Kredit*, 2 cilt, 1873-1879, ("Para ve Kredi").

- BAKINIZ: HILDEBRAND, ROSCHER, SCHMOLLER.

KNIGHT, Frank
(1885-1973)

ABD'li iktisatçı. Kârı belirsizlikle açıklayan bir kuram geliştirmiştir.

7 Kasım 1885'te Illinois Eyaleti'nde McClean'da doğdu, 15 Nisan 1973'te Chicago'da öldü. Cornell ve Chicago üniversitelerinde eğitim gördü. 1919'da Iowa Üniversitesi'ne doçent olarak atandı. 1922'de bu üniversitede profesör oldu. 1928'de Chicago Üniversitesi'ne döndü. İktisadın yöntemine olduğu kadar toplumsal maliyetin tanımı ve yorumuna da katkıda bulunmuştur. Liberal iktisatçılardan oluşan Chicago Okulu'nun kurucusudur ve uzun yıllar bu üniversitenin iktisat bölümünde etkileyici bir kişiliği olmuştur. 1929-1946 arasında *Journal of Political Economy* adlı derginin yayın yönetmenliğini yapmış, 1950'de Amerikan İktisat Derneği'nin başkanı olmuştur.

İktisada en önemli katkısı, kârı açıklayan kuramıdır. Tam rekabet ve denge varsayımı altında, Alfred Marshall'ın öğretisine dayanan Neo-Klasik iktisat, kârı açıklayan bir kuram geliştirememişti. ABD milli gelirinin yaklaşık yüzde 20-25'ini oluşturan "kâr" gelirini Knight, 1921'de yayımladığı *Risk, Uncertainty and Profit* ("Risk, Belirsizlik ve Kâr") adlı kitabında belirsizlikten kaynaklanan bir olgu olarak açıkladı. Ona göre girişimcilerin talep ve satış fiyatlarıyla ilgili ileriye dönük tahminlerinin doğru çıkması durumunda kârla, aksi durumda zararla karşılaşılacağı için kâra yol açan belirsizliktir. Kâr, riske dayansaydı, risk de olasılığa dayandığı için sigorta ettirilebilirdi; oysa belirsizlik sigorta ettirilemez.

Knight 1930'larda toplumsal felsefeye ilgi duymaya başladı. 1933'te yayımladığı *The Economic Organization*'da ("İktisadi Örgüt") iktisadi sistemin gerçekleştirmesi gereken işlevler üzerinde durmuştur. Bu kitabında geliştirdiği birçok kavram ve kuram ders kitaplarına kadar girmiştir. 1935'te yayımladığı *Economic Theory and Nationalism*'de ("İktisat Kuramı ve Milliyetçilik") ise çağdaş insanın sorununun iktisadi değil moral olduğu görüşünü benimsemiştir.

İktisatta Chicago Okulu

Kuruculuğunu Frank Knight'ın yaptığı, önde gelen temsilcileri arasında Friedrich Hayek,* Henry C.Simons,* Milton Friedman,* Harry G.Johnson'un* yer aldığı Chicago Okulu, iktisatta laissez-faire ve Klasik iktisat geleneğini sürdüren bir akımdır. Önde gelen mensuplarının hepsinin Chicago Üniversitesi öğretim üyeleri olması yüzünden, öğretileri Chicago Okulu adıyla anılmaktadır. Bu okulun öğretisi piyasa mekanizmasının ve piyasa fiyatlamasının mutlak üstünlüğü üzerine kurulmuştur. Piyasa ekonomisinin uygulama alanını daraltacağını öne sürdükleri devletin iktisadi yaşama müdahalesine karşı çıkarlar. Bu okulun en popüler temsilcisi ve Knight öldükten sonra da önderi durumundaki Friedman* da, piyasa fiyatlamasına zarar vereceği gerekçesiyle zorunlu ve parasız ilköğretime, felaketzedelere yardım yapılmasına, sosyal güvenlik sistemine ve sendikalara, posta idaresi tekeline, esrar satışlarının yasaklanmasına karşı çıkacak kadar aşırı bir liberalizm savunucusudur.

Chicago Okulu'na göre devletin iktisadi yaşama müdahalesi, klasik iktisatçıların görüşlerine koşut olarak, ordu ve polis gücünü örgütlemek, adaleti sağlamak, bazı altyapı yatırımlarını üstlenmekle sınırlı olmalıdır. Devletin, iktisadi yaşamı düzenlemek amacıyla harcamalarını ya da aldığı vergileri değiştirmesine (maliye politikasına) karşı olan Chicago Okulu'na göre para arzı toplam talebi belirler. Ne var ki, para arzındaki değişmelerin Gayri Safi Milli Hasıla üzerindeki etkisinin, süresi önceden kestirilemeyecek gecikmelerle gerçekleşmesi ve bunun istenmeyen sonuçlar doğurması olasılığı, para politikasına da karşı çıkmalarına yol açmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Risk, Uncertainty and Profit*, 1921, ("Risk, Belirsizlik ve Kâr"); *The Economic Organization*, 1933, ("İktisadi Örgüt"); *The Ethic of Competition*, 1935, ("Rekabet Ahlakı"); *Freedom and Reform*, 1947, ("Özgürlük ve Reform"); *Essays on the History and Method of Economics*, 1956, ("İktisadın Tarihi ve Yöntemi Üzerine Denemeler"); *Intelligence and Democratic Action*, 1960, ("Zekâ ve Demokratik Eylem").

• **BAKINIZ:** J.B.CLARK, A.SMITH.

KNUT I
(995?-1035)

İngiltere, Danimarka ve Norveç kralı. Büyük bir imparatorluk kurmuştur.

Doğum yeri bilinmiyor. 995 yılı dolaylarında doğduğu sanılmaktadır. 12 Kasım 1035'te Shaftesbury'de öldü. Büyük Knut adıyla anılır, Knut ya da Canute olarak da bilinir. 1013'te babası Danimarka Kralı I.Sven'in İngiltere seferine katıldı. İngiltere Kralı II.Ethelred (Aethelred) Normandiya'ya kaçınca Sven kendini İngiltere kralı olarak kabul ettirdi. Knut, babası Sven'in 1014'te ölümünden sonra donanma tarafından İngiltere kralı ilan edildi. Ağabeyi Harald da Danimarka kralı oldu. Ancak Ethelred'in, danışmanlarınca geri çağrılarak yeniden İngiltere tahtına çıkması üzerine Danimarka'ya geri döndü.

1015'te donanmasıyla yeniden İngiltere'ye sefere çıkan Knut, İngiltere'nin büyük bir bölümünü işgal etti. II.Ethelred'in ölümünden sonra işgal dışında kalan Londra tarafından İngiltere kralı seçilen oğlu II.Edmund ile İngiltere üzerinde egemenlik kurmak için mücadeleye girişti. Ekim 1016'da Edmund'u Ashingdon'da yendikten sonra onunla anlaşarak kuzeyi kendisine güneyi de Edmund'a ait olmak üzere İngiltere'yi paylaştı. Kasım 1016'da Edmund'un ölmesinden sonra İngiltere'nin tek hakimi olan Knut 1017'de I.Knut adıyla tüm İngiltere'de kral olarak tanındı.

Knut, yönetiminin ilk döneminde İngiltere'deki birçok önemli kişiyi öldürttü, topraklarına el koyarak Danimarkalılar'a verdi. Edmund'un iki küçük oğlunu sürgüne gönderdi. Ancak zamanla İngilizler'e karşı uyguladığı bu sert politikadan vazgeçti. İngilizler'e Danimarkalılar'la eşit haklar tanıdı, ülkede can ve mal güvenliğini güvence altına aldı. İngilizler'in ulusal geleneklerine saygılı davrandı ve onlara devlet yönetiminde görev verdi. 1017'de II.Ethelred'in dul karısı Emma ile evlendi. Bir yıl sonra ağabeyi Harald'ın ölümü üzerine Danimarka kralı oldu. Dış politikada karşılaştığı çeşitli sorunlarda İngilizler'in desteğini arkasında buldu.

Knut 1027'de İskoçya'ya sefere çıkarak üç İskoçya kralının kendisini tanımasını sağladı. Aynı yıl dini ziyaret amacıyla Roma'ya giden Knut, II.Konrad'ın kutsal Roma-Germen imparatoru olarak taç giyme törenine katıldı. 1030'da Norveç kralı II.Olav'ın ölümünden sonra Norveç kralı oldu. Ölmeden önce devletlerini oğulları arasında paylaştıran Knut, Harold'a İngiltere'yi, Hardeknut'a [Knut II] Danimarka'yı, Sven'e Norveç'i verdi.

• **BAKINIZ:** OLAV II.

KNUTZEN, Martin
(1713-1751)

Alman, filozof. Wolff'un görüşüyle Piyetizm'i bütünleştirmeye çalışmıştır.

14 Aralık 1713'te Königsberg'de doğdu, 29 Ocak 1751'de orada öldü. Yükseköğrenimini Königsberg Üniversitesi'nde bitirdi. 1734'te bu üniversitede mantık ve metafizik profesörü oldu. Kant'ın öğretmeni olarak ün kazandı.

Knutzen, Alman Aydınlanması'nın öncülerinden Wolff'un Usçuluk'unu, bu görüşe karşıt nitelikte

Piyetizm öğretisiyle kaynaştırmaya çalıştı. Wolff'un tin ve gövde ilişkisi konusundaki, "önceden belirlenmiş uyum" düşüncesinden yola çıkarak, konuyu yalın tözlerin genel ilişkisi bağlamında ele aldı. Bu konu ile ilgili çalışmaları Wolff'tan çok Leibniz'e yakındır. Knutzen, Newton'un yerçekimi kuramını benimseyen ilk Alman düşünürlerinden biri olarak da anılır. Ancak gerçek ününü, Kant'ın, özellikle ilk dönemindeki, düşüncelerini yönlendiren bir öğretmeni olmasıyla kazanmıştır. Bu etkinin, tözlerin ilişkisi ve yerçekimi kuramı konularını aştığı tartışmalıdır.

• YAPITLAR (başlıca): *Commentatio philosophica de humanae mentis individua natura sive immortalitate*, 1741, ("İnsan Anlığının Doğası ya da Ölümsüzlüğü Üstüne Bir Felsefe Çalışması"); *Systema causarum efficientium*, 1745, ("Yeter Neden Sistemi"); *Elementa philosophiae rationalis*, 1747, ("Us Felsefesinin Öğeleri").

• BAKINIZ: CRUSIUS, KANT, WOLFF.

KOCAGÖZ, Samim
(1916)

Türk, yazar. Öykü ve romanlarında köy ve kasaba insanlarının yaşamlarını güçlü bir gözlemle anlatmıştır.

Aydın'ın Söke ilçesinde doğdu. 1942'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. Aynı yıl İsviçre'ye giderek Lozan Üniversitesi'nde sanat tarihi derslerini izledi. 1945'te yurda döndü. 1939-1950 arasında *Servet-i Fünun, Ses, Hep Bu Topraktan, Vatan, Fikirler, Yenilikler* ve *Yeditepe* gibi dergilerle, *Demokrat İzmir* gazetesinde çıkan öyküleri ve yine bu yıllarda yayımladığı ilk romanlarıyla tanındı.

İlk çalışmalarından başlayarak toplumsal gerçekleri dile getirmeye yöneldi. Öykülerinde, yaşadığı yöre halkını, Menderes Ovası'ndaki toprak sorunlarını anlattı. Başarılı gözlemlere dayanan bu yapıtlarda köy ve kasaba insanlarının birbirleriyle ve doğayla olan ilişki ve çatışmalarını işledi.

Sonraları romana da ağırlık verdi. Okurun ilgisini canlı tutmayı başaran akıcı bir anlatımla yazdığı romanlarında geniş kitleleri ilgilendiren sorunları hedef aldı. *Onbinlerin Dönüşü*'nde üniversite gençliğinin sorunlarını dile getirdi. *Yılan Hikâyesi*'nde, çok partili yaşama geçildiği yıllarda küçük bir kasabada yaşayan değişik kesimlerden insanların içinde bulundukları durumu, *Bir Karış Toprak*'ta ise tarımda makineleşmeye geçişin insan ilişkileri açısından yarattığı sorunları işledi. *Kalpaklılar* ve *Doludizgin*'de de Kurtuluş Savaşı'nı destansı bir havada, ama belgesel gerçekleri gözardı etmeden anlattı.

1950'de *Yeni İstanbul* ve *New York Herald Tribune* gazetelerinin ortaklaşa düzenledikleri Dünya Hikâye Yarışması'nda "Sam Amca" adlı öyküsüyle Türkiye birinciliğini, 1968'de *Yağmurdaki Kız* adlı öykü kitabıyla TDK Hikâye Ödülü'nü, 1979'da da *Alandaki Delikanlı* kitabıyla Lyons Hikâye Ödülü'nü kazandı.

• YAPITLAR (başlıca): Roman: *İkinci Dünya*, 1938; *Bir Şehrin İki Kapısı*, 1948; *Yılan Hikâyesi*, 1954; *Onbinlerin Dönüşü*, 1957; *Kalpaklılar*, 1962; *Doludizgin*, 1963; *Bir Karış Toprak*, 1964; *Bir Çift Öküz*, 1970; *İzmir'in İçinde*, 1973; *Tartışma*, 1976. Öykü: *Telli Kavak*, 1941; *Sığınak*, 1946; *Sam Amca*, 1951; *Cihan Şoförü*, 1954; *Ahmet'in Kuzuları*, 1958; *Yolun Üstündeki Kaya*, 1964; *Yağmurdaki Kız*, 1967; *Alandaki Delikanlı*, 1978.

KOCAMEMİ, Zeki
(1901-1959)

Türk, ressam. Yapımcı (konstrüktif) üsluptaki resimleriyle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 3 Mayıs 1959'da aynı kentte öldü. Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra 1916'da Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girdi. Öğrenimini, bir yandan da marangozluk yaparak sürdürdü. 1922'de Türk Ocağı tarafından Almanya'ya gönderildi. 1927'ye değin kaldığı Almanya'da önce Heinemann'ın, sonra da Hans Hofmann'ın (1880-1966) atölyelerinde çalıştı. 1927'de Trabzon Lisesi'nde resim öğretmeni oldu. 1928'de Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin kuruluşuna katıldı. Ertesi yıl Güzel Sanatlar Akademisi İç Mimarlık Bölümü'ne asistan olarak atandı. 1936'da da Resim Bölümü'nde Léopold Lévy'ye asistan oldu. CHP'nin kültür programı çerçevesinde 1938'de Rize'de, 1944'te de Konya'da resim çalışmaları yaptı. Akademi'deki görevini, kendi adını taşıyan atölyede, ölümüne değin sürdürdü. Yaşamı boyunca pek çok ulusal ve uluslararası sergiye katıldı.1939'da *Atatürk'ün Cenaze Töreni* adlı yapıtıyla I.Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde birincilik ödülünü aldı.

Kocamemi, Hofmann'ın, doğa kaynaklı renkli bir kübizmi temel alan, oradan da Cézanne'a dek uzanan resim anlayışı doğrultusunda çalışmıştır. Resimlerini güçlü bir desen temeli üstünde yapımcı bir üslupla oluşturmuştur. Hacim ve boşluk öğelerine büyük önem vermiştir. Süs niteliğindeki ayrıntılardan arınmış, yalın yapımcı düzenlemeler kurmuştur. Bütün yüzeyleri, biçimleri ve figürleri yapılarına uygun planlara bölerek zengin hacim değerleriyle işlemiştir. Figürleri ve nesneleri elle tutulacak gibi bir derinlik duygusu uyandırırlar. Resimlerindeki ölçülü biçim bozmalar (deformasyon), onu zaman zaman Kübizm'e de yaklaştırmıştır. Döneminde çok yeni ve modern olarak karşılanan Kocamemi Türkiye'deki yeni akımların ve modern resmin öncüsü olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Tabureli Saksı*, 1926, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Bereli Kadın*, 1931, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *İsmail Hakkı Oygar*, 1935, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Mekkâre Erleri*, 1935, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Atatürk*, 1937, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Rize Çay Saati*, 1938, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Atatürk'ün Cenaze Töreni*, 1938, Atatürk İnkılâp Müzesi, İstanbul; *İsmet İnönü*, 1939, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Koltukta Dinlenen Çıplak*, 1941, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Edirnekapı-Eyüp Yolu*, 1946, Eskişehir Sanat Galerisi; *Ağaçlı Yol*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği

Birlik 1928'de kuruluş çalışmalarına başlamış ve aynı yıl Ankara Etnografya Müzesi'nde ilk sergisini açmıştır. Kurucu üyeler arasında ressamlardan Şeref Akdik, Hale Asaf*, Nurullah Berk*, Mahmut Cûda*, Ali Avni Çelebi*, Refik Epikman*, Hamit Görele*, Zeki Kocamemi ve Muhittin Sebati* ile heykelci Ratip Aşir Acudoğlu*, Ali Hadi Bara* ve Zühtü Müridoğlu* yer almıştır. Bu sanatçıların çoğu Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) İbrahim Çallı* ve Hikmet Onat'ın* öğrencileri olmuş, sonra da, 1920'lerde bir bölümü Paris'te Ernst Laurent, Lucien Simon ve Jean-Pierre Laurens'dan, bir bölümü de Münih'te Hans Hofmann'dan (1880-1966) ders almıştır.*

Bu dönemde Avrupa'da Cézanne ve Kübizm'in biçimsel kuruluşlarını vurgulayan anlayış yaygındı. Bu sanatçılar 1920'lerin sonlarına doğru Türkiye'ye döndükten sonra, 1908'de kurulmuş olan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin (sonra Türk Ressamlar Cemiyeti, sonra Türk Sanayi-i Nefise Birliği, daha sonra Güzel Sanatlar Birliği) eğilimlerine, özellikle izlenimci (empresyonist) tavırlarına karşı çıkmışlardır. İzlenimciler'in desen anlayışından yoksun olmalarını ve renk kullanımlarını eleştirerek Avrupa'da edindikleri bilgiler çerçevesinde Kübizm'le Yapımcılık'ın (Konstrüktivizm) ilkelerine yakınlık duymuşlar ve sanat yapıtında güçlü bir desen yapısı ile çizgisel kuruluşa önem vermişlerdir. Ancak, temelde bu akımların ilkelerini benimsemelerine karşın, bu doğrultuda ortak bir üslup ya da anlatım biçimi geliştirmemiş, kendilerine özgü ayrı tavırlar sürdürmüşlerdir. Örneğin Akdik ve Cûda Gerçekçilik'e (Realizm), Hale Asaf ve Muhittin Sebati Romantizm'e, Epikman Kübizm'e, Çelebi ve Kocamemi de Alman Dışavurumculuğu'na (Ekspresyonizm) yakınlık duymuşlardır.*

Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği Türk sanatının ilk bilinçli grup hareketi olarak nitelenir. 1929-1940 arasında düzenli sergiler açan topluluğun en etken dönemi 1930'ların ilk yıllarıdır. Cevat Dereli, Eşref Üren* ve Turgut Zaim de*, birliğin bu yıllardaki sergilerine katılmışlardır.*

Türkiye'de basının ilk kez sanatla ilgilenmesi Müstakiller döneminde olmuş, gazete ve dergilerde bu sanatçıların birbirleriyle ilgili eleştirileri yayımlanmıştır. Topluluk 1933'ten sonra gelişen çağdaş eğilimli gruplara öncülük etmiştir.

KOCATÜRK, Vasfi Mahir
(1907-1961)

Türk, şair ve yazar. Şiirlerinin yanı sıra, tarih ve edebiyat araştırmalarıyla da tanınmıştır.

Gümüşhane'de doğdu, 17 Temmuz 1961'de Ankara'da öldü. Darüşşafaka Lisesi'ni ve Mülkiye Mektebi'ni, (şimdi Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) bitirdi. 1930'da kısa bir süre Ankara Erkek Lisesi'nde stajyer öğretmenlik etti. Ertesi yıl Milli Eğitim Bakanlığı'nın kadrolu öğretmeni olarak, 1946'ya değin, aralarında Kabataş, Edirne, Bilecik, Eskişehir, Darüşşafaka, ve Haydarpaşa liselerinin de bulunduğu pek çok orta dereceli okulda öğretmen, müdür ve müfettiş olarak görev yaptı. 1950'de Gümüşhane'den milletvekili seçildi. 1954'te Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde (şimdi Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi) edebiyat öğretmenliğine atandı. Bu görevini sürdürdüğü sırada öldü.

Sanat yaşamına Yedi Meşale hareketinin şairlerinden biri olarak 1926'da yayımladığı şiirlerle başladı. Hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerle tanındı. Şiirlerinde zaman zaman halk şiiri geleneğinden, zaman zaman da Milli Edebiyat anlayışını yaygınlaştırma çabalarından yola çıkarak duygulu bir hava yaratmayı başardı. Şiirlerinin yanı sıra çocuk öyküleri, oyunlar, edebiyat derlemeleri ve tarih araştırmaları da yazdı.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Dağların Derdi*, 1928; *Tunç Sesleri*, 1935; *Geçmiş Geceler*, 1936; *Bizim Türküler*, 1937; *Ergenekon*, 1941. **Derleme:** *Şaheserler Antolojisi*, 1934; *Divan Şiiri Antolojisi*, 1947; *Metinlerle Türk Edebiyatı*, 1952; *Türk Edebiyatı'nın Şaheserleri*, 1955; *Batı Edebiyatı'nın Şaheserleri*, 1955. **İnceleme:** *Fransız Edebiyatı*, 1934; *Yeni Türk Edebiyatı*, 1936; *Türk Edebiyatı Tarihi*, (ö.s.), 1964. **Oyun:** *On İnkılap*, 1933; *Yaman*, 1933; *Sanatkâr*, (ö.s.), 1965.

KOCA YUSUF
(1856-1898)

Türk, güreşçi. Uluslararası üne sahip yabancı güreşçileri yenerek adını tüm dünyaya duyurmuştur.

Bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Şumnu'nun Karalar köyünde doğdu. 1898'de öldü. Güreşe küçük yaşta köyünde başladı. Nasçıköylü Kel İsmail Pehlivan'ın çırağıdır. Türk güreşinin en büyük isimlerinden biri olarak dünya çapında bir üne erişti. 120 okkalık heybetli vücudunun yanı sıra büyük kuvveti ve güreş bilgisi sayesinde "Koca" unvanını kazandı. 25 yaşında çıktığı Avrupa yolculuğu sırasında Olsen, Pons, Fournier ve Sebes gibi Avrupa'nın ünlü güreşçilerini büyük bir üstünlükle yendi. Daha sonra Amerika'ya gitti. Burada da yaptığı tüm güreşleri kazanan Koca Yusuf ABD'nin en ünlü güreşçileri olan Robert ve Jenkins'i ağır yenilgiye uğrattı. Türkiye'ye dönerken bindiği geminin Atlas Okyanusu'nda aşırı sis yüzünden bir şileple çarpışıp batması sonucu boğularak öldü.

KOCH, Marita
(1957)

Alman (DAC), atlet. 200 m ve 400 m koşularında başarı göstermiştir.

1970'li yıllarda atletizm pistlerinde adını duyurdu. 200 m ve özellikle 400 m koşularında büyük bir başarı gösterdi. 400 m'de kırdığı olağanüstü dünya rekorları nedeniyle "2000 yılının atleti" olarak anıldı. 400 m'yi 50 saniyenin altında koşan ilk bayan atlet olarak ayrıca ün yaptı. 1979'da 48.60'lık derecesiyle büyük bir rekora sahip olan Koch bu rekorunu 1982 yılında 48.16'ya indirmek başarısını gösterdi. 200 m'de de 21.71'lik derecesiyle bir dünya rekoru kırdı. 1980 Moskova Olimpiyatları'nda 400 m'de 48.88'lik derecesiyle altın madalya kazandığı gibi 4x400 m bayrak yarışında da gümüş madalya aldı.

Robert Koch

KOCH, Robert
(1843-1910)

Alman hekim ve bakteriyoloji bilgini. Tüberküloz basilini bulmuş, şarbon, kolera ve birçok bulaşıcı hastalığa ilişkin araştırmaları ve geliştirdiği yöntemlerle çağdaş bakteriyolojinin temellerini atmıştır.

Heinrich Hermann Robert Koch 11 Aralık 1843'te Hannover yakınlarındaki Klausthal'de doğdu, 27 Mayıs 1910'da Baden-Baden'de öldü. On bir çocuklu bir ailenin üçüncü çocuğu olan ve daha küçük yaşlarda çabuk öğrenme yeteneğini kanıtlayan Koch, başarılı bir lise öğreniminden sonra, dilbilim okumak istemesine karşın fen alanındaki yeteneğini sezen öğretmenlerinin de önerisiyle, fen ve doğabilimleri öğrenimi görmek üzere 1862'de Göttingen Üniversitesi'ne girdi. Bir yıl kadar matematik, fizik ve botanik okuduktan sonra, hekimliğin kendisi için daha uygun bir meslek olacağını düşünerek, tıp öğrenimine yöneldi. Öğrenciliği sırasında fizyoloji profesörü Georg Meissner'in, özellikle de anatomi hocası Friedrich Gustav Jacob Henle'in (1809-1885) etkisi altında kalan Koch, bakteriyolojiye büyük önem veren Henle'nin önerisiyle katıldığı bir yarışmada, dölyatağı sinirlerine ilişkin incelemesiyle hem birincilik ödülünü kazandı, hem de bir dergide yayımlanan bu araştırması nedeniyle 1865'te kendisine doktora verildi. 1866'da üniversiteyi üstün başarıyla bitiren Koch'un amacı, orduda ya da bir gemide hekimlik yapmaktı. Ne var ki, dünyayı gezip görme isteğinden kaynaklanan bu tasarısını nişanlısının tutumu nedeniyle bir yana itmek zorunda kaldı ve 1867'de evlenerek, kısa sürelerle yerleştiği küçük kasabalarda serbest hekimlik yapmaya başladı. 1870'te, ülkesi ile Fransa arasında savaş başlayınca Prusya ordusuna gönüllü olarak katılan Koch, sivil yaşama döndüğü 1871'e değin, kendisine büyük bir deneyim kazandıran askeri hekimlik görevini sürdürdü, 1872'de yerleştiği ve sekiz yılını geçirdiği Wollstein'da (bugün Polonya'da Wolsztyn) başarılı bir hekim olarak ün kazanırken, kendisini bilim dünyasına tanıtacak araştırmalarına da başlamıştı. Şarbon basili üzerinde önemli araştırmalar yaptığı, yaralardaki iltihaplanmayı incelediği ve bakteriyolojiye yeni teknikler kazandırdığı bu dönemde ünlü hekim ve araştırmacıların ilgisini çekerek, 1880'de, patoloji bilgini Cohnheim'ın da aracılığıyla Berlin'deki İmparatorluk Sağlık Bürosu'nda (Kaiserliches Reichsgesundheitsamt) danışmanlığa getirildi. Artık araştırmalarını tek başına sürdüren bir kasaba hekimi değil, ülkesinin önemli bilim adamlarının uğrağı haline gelecek bir araştırma laboratuvarının yöneticisiydi. Bu dönemde tüberküloz basilini bularak büyük bir üne kavuşan, 1883'te Mısır'daki büyük kolera salgınını incelemek üzere Alman hükümetince görevlendirilen, daha sonra Hindistan'a geçerek bu hastalığın nedenlerini araştıran Koch'a koleranın etkeni olan "virgül basil"i bulması ve hastalığın önlenmesine katkıları nedeniyle İmparatorluk madalyasıyla birlikte 100.000 Mark tutarında bir ödül verildi. 1885'te Berlin Üniversitesi'nin Sağlık Bilimi Kürsüsü'nde profesörlüğe atanan Koch, bu kuruma bağlı Sağlık Bilimi Enstitüsü'nün yöneticiliğini de üstlendi, 1891'de de kendisi için kurulan Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsü'nün başına geçti. 1904'e değin çalışmalarını bu enstitüde sürdüren, ülkesi dışında başta Güney Afrika, Mısır ve Hindistan olmak üzere salgın hastalık bölgelerinde incelemeler yapan Koch, yaşamının son yıllarında ABD ve Japonya'da büyük törenlerle karşılandığı gezilere çıkmış, 1905'te tüberküloza ilişkin çalışmalarıyla Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazanmış, 1908'de de kendi adına konulan ödülü ilk kazanan bilim adamı olmuştur.

► ***Şarbon basilinin üretilmesi ve tanımlanması***

Koch'un bir araştırmacı olarak ele aldığı ilk önemli konu, özellikle koyun, keçi ve sığırlarda görülen şarbon hastalığıydı. Kasaba hekimliği yaptığı dönemde, yöredeki sığır sürülerinde büyük ölümlere yol açan bu hastalığın, özellikle salgın yıllarında ◄

hayvan yetiştiricileri ve ülke ekonomisi açısından ne denli yıkım olduğunu gözleyen Koch, hastalığın nedenini sistemli bir biçimde incelemeye başladı. Fransa ve Almanya'da büyük zararlar verdiği için yoğun bir araştırma konusu olan şarbonun kökeninde bir basilin yatabileceği savı, ilk kez 1849'da hastalıklı hayvanların kanında yeni bir tür mikroorganizmanın bulunmasıyla ortaya atılmış, Davaine'in incelemeleriyle de hastalığın bir basilden *(Bacillus anthracis)* ileri geldiği belirlenmişti. Ne var ki, basilin yaşam çevriminin ve bulaşma yolunun bilinmemesi, özellikle de salgınlardan yıllar sonra bile salgın bölgesindeki otlaklarda otlayan hayvanların şarbona yakalanabilmesi, hastalık yapıcı etkenin üretilip tanınmasını güçleştirmişti. Koch, kendi geliştirdiği besi ortamı ve bakteri yöntemlerinden de yararlanarak şarbon basilini üretip yaşam çevrimini incelemeyi başardı; basilin oldukça dirençli sporlar ürettiğini, bu oval biçimli, saydam sporların her türlü kötü hava ve çevre koşullarına karşı etkinliğini yıllarca koruyabildiğini buldu. Böylelikle, salgından çok uzun zaman sonra belirli otlaklarda hastalığın yeniden görülebilmesinin nedeni açıklanabiliyordu. Buluşunu, birkaç yıl önce sporlar üzerinde önemli çalışmalar yapmış olan, Breslau Üniversitesi botanik profesörü Cohn'a açıklayan Koch, dönemin önde gelen patoloji bilginlerinden Cohnheim'ın "bakteriler konusunda bugüne değin yapılmış en önemli araştırma" olarak nitelendirdiği bu çalışmasını Cohn'un aracılığıyla 1876'da yayımlama olanağı buldu.

Şarbon üzerindeki incelemeleri hem Koch'un bir bilim adamı olarak gelişmesi bakımından, hem de bakteriyoloji bilimi açısından birçok yönden önemlidir. Koch, bu araştırmalarında yalnızca önemli bir hastalığın nedenini ortaya çıkarmakla kalmamış, bir yandan bakteriyoloji için gerekli teknikleri, öte yandan sonradan "Koch postulatları" diye adlandırılacak olan ve bakteriyoloji alanındaki araştırmaların temel ilkelerini belirleyen ölçütleri de geliştirmeye başlamıştı. Bakteriyoloji teknikleri konusunda belki de en önemli katkısı, önce sıvı, daha sonra katı besi ortamlarında bakteri üretme (kültür) yöntemlerini geliştirmesidir. İlk önce sığır kanı gibi ılık ve besleyici bir ortamda bakteri üreten, daha sonra belirli besinlerin katıldığı sıvı ortamlarda bakterilerin gelişmesi için elverişli koşulları inceleyen Koch, besleyici bir sıvıyla karıştırılmış jelatin ya da deniz yosunundan elde edilen agaragar gibi katı ortamlarla da çalıştı. Böylelikle, hastalık etkeni olduğu düşünülen belli bir bakteri türünün kültürünü gerçekleştirerek ve bakteriyi sağlıklı hayvanlara şırınga ederek hastalığa neden olup olmadığını doğrudan inceleyebildi. Ürettiği şarbon basilini yirmi kuşak farede deneyerek, sonuçta etkinliğini koruyan basilleri yeniden elde etmesi, ne denli titiz çalıştığının bir göstergesidir. Koch'un bakteriyoloji teknikleri açısından önemli bir başka katkısı da, 1873'te Weigert'in bulduğu anilin boyama tekniklerini geliştirmesi ve normal koşullarda mikroskopla zor seçilebilen bakterileri boyayarak gözlem ve tanımlarını kolaylaştırmış olmasıdır. Sonraları bu konuda Ehrlich'in bilgi ve katkısından da yararlanan Koch, histoloji ve mikrofotoğraf yöntemlerinin yardımıyla hazırladığı atlaslarla da bakteriyolojinin gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir.

Koch 1870'lerde araştırmalarını genişleterek, yaralarda bulaşıcı enfeksiyona neden olan etkenler üzerinde çalıştı ve değişik klinik tablolara yol açan altı tür etkeni ayrıntılı bir biçimde inceledi. Koch'un bu araştırmalarının ve geliştirdiği bakteriyoloji tekniklerinin ışığında, bakterilerin tanımı ve hastalık yapıcı etkinliklerinin incelenmesi için başvurduğu kurallar sonradan bu bilim dalının temel ölçütlerini oluşturmuştur. Koch postulatlarına göre, bir hastalığın belirli bir bakteriden kaynaklandığının saptanabilmesi için, hastalığın görüldüğü her durumda bakterinin de görülmesi, organizma dışında üretilip çoğaltılan bu bakterinin yeterli güçte şırınga edildiği sağlıklı organizmalarda da hastalığa yol açması ve yeniden bu organizmalardan elde edilebilmesi gerekliydi.

Tüberküloz basilinin bulunması

Bütün bu çalışmalarıyla bilim dünyasına kendini kabul ettiren Koch, 1880'de gittiği Berlin'de, uzun yıllar işbirliği yapacağı asistanları Georg Gaffky ve Friedrich Loeffler ile birlikte yoğun bir araştırma programını başlattı. Geleceğin önemli hekim ve bakteriyoloji bilginlerinin yetiştiği büyük bir araştırma merkezi durumuna gelen laboratuvarında tüberküloz üstüne incelemelerine ağırlık vererek, tüberkülozun bulaşıcı olduğunu gösterdi. Daha sonra, insan ve hayvanlar üzerinde yürüttüğü incelemeler sonucunda, tüberküloz basilini elde etmeyi ve metilen mavisiyle boyamayı başardı. Laboratuvarda üretilmesi ve alışılagelmiş tekniklerle boyanması oldukça güç olan bu basile ilişkin bulgularını, sonradan bakteriyoloji tarihinde önemli bir gün olarak anılacak 24 Mart 1882'de, Berlin Fizyoloji Derneği'nde verdiği bir konferansta açıkladı. Virchow gibi ünlü bir patoloji bilgininin bile tüberkülozun kökeninde bir tür basilin yattığı savını kuşkuyla karşıladığı, hastalıkların toprak, durgun su ya da çürümüş bitkilerden yayılan gazlardan kaynaklandığı yolundaki görüşün *(miasma* kuramı) hâlâ geçerliliğini koruduğu bir dönemde gerçekleştirilen bu buluş, bakteriyoloji tarihinde bir dönüm noktası oldu. Ehrlich'in, kısa bir süre sonra tüberküloz basilini boyama tekniğini geliştirmesi de bu alandaki araştırmaları hızlandırdı.

Balgamda tüberküloz basilinin bulunması hastalığın tanısında sağlam bir gösterge olarak değerlendirilirken, etkili tedavi yöntemleri üzerinde de çalışmalar başlamıştı. 1890'da Koch, tüberküloz basilinin gelişmesini önleyen bir ilaç bulduğunu açıkladı. Ancak, niteliğini bir süre gizli tuttuğu bu ilacın başarılı olamaması, hatta kimi hastalarda olumsuz tepkilere yol açması ilaca karşı belli bir güvensizlik yaratmış, "tüberkülin" diye adlandırılan bu maddenin, gliserol içeren bir ortamda yetiştirilmiş tüberküloz basilinden elde edildiği anlaşılınca tepkiler daha da artmıştı. Sonuçta, tüberkülin daha çok hastalığın tanısına yarayacak bir araç olarak kullanıldı; bir yandan, etkisinden kolay kurtulamayacağı bir başarısızlığa uğrayan, öte yandan boşanma ve yeni bir evlilikle sonuçlanacak olan aile sorunlarıyla bunalan Koch da, bir süre ülkesinden uzak kalmayı yeğleyerek Mısır'a gitti.

Koch'un önemle üzerinde durduğu bulaşıcı hastalıklardan biri de koleraydı. İlk kez 1883'te, Mısır'daki bir kolera salgını sırasında bu hastalığın nedenini araştırmaya yönelen Koch, hükümet görevlisi olarak gittiği Mısır'da salgının sona ermesi üzerine,

Koleranın virgül basili ve salgın hastalıklarla savaş

yarım kalan araştırmalarını sürdürebilmek için, 1884'e değin kalacağı Hindistan'a geçti. Kalküta dolaylarında yerleşik bir hastalık olan koleraya yakalanmış pek çok kişi üstünde yaptığı incelemeler sonucunda, hastalık yapıcı mikroorganizmanın virgül biçiminde bir basil olduğu sonucuna vardı. Bu çalışması nedeniyle önemli bir ödül kazanan Koch, 1890'lardan yaşamının sonuna değin, kendi ülkesi ve yabancı ülkeler adına danışmanlık görevlerine ağırlık verdi, araştırmalarını çoğu kez insanları ya da hayvanları etkileyen büyük salgınların görüldüğü bölgelerde sürdürdü. Böylelikle, kendi ülkesinde cüzzamı, Güney Afrika'da sığır vebasını, Hindistan'da hıyarcıklı vebayı inceledi; İtalya'da bulunduğu sıralar, Ross'un kuşlarda gözlemlediği sıtma etkeninin yaşam çevrimini inceleyerek, bu hastalığa karşı alınabilecek önlemler konusunda girişimlerde bulundu. 1905-1908 arası çalışmalarını büyük ölçüde Afrika'da sürdüren Koch, bu kıtadaki çeşitli bulaşıcı hastalıklar üstüne araştırmalar yaptı, özellikle Doğu Afrika'da uyku hastalığını inceleyerek, çeçe sineklerinin taşıdığı hastalık etkeni tripanozomaya karşı çeşitli ilaçlar denedi ve hastalığın etkinliğini azaltmak üzere alınabilecek önlemleri belirlemeye çalıştı.

Yaşamı boyunca, bakteriyolojinin kapsamına giren birçok alanda uzun süreli çalışmalar yürüten, insanda ve hayvanlarda görülen bulaşıcı hastalıkları derinlemesine inceleyen Koch, Pasteur ile birlikte çağdaş bakteriyolojinin kurucusu sayılır. Başta Pasteur olmak üzere döneminin önde gelen kimi bilim adamlarıyla çeşitli tartışmalara girmesi ve eleştirilerindeki kavgacı tutumu nedeniyle zaman zaman olumsuz tepkilere uğramışsa da, önemli buluşları ve bakteriyoloji tekniklerine değerli katkılarıyla 19. yy tıbbının en büyük önderlerinden biri olarak bilim dünyasının derin saygısını kazanmış, Japonya'dan ABD'ye dek birçok ülkede kendinden sonraki araştırmacı kuşağının yetişmesinde etkili olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Untersuchungen über die Aetiologie der Wundinfektionskrankheiten*, 1878, ("Yaralı Bulaşıcı Hastalıkların Etiyolojisi Üstüne Araştırmalar"); *Die Bekämpfung der Infektionskrankheiten, insbesondere der Kriegsseuchen*, 1888, ("Bulaşıcı Hastalıklara, Özellikle Savaş Yıllarındaki Salgınlara Karşı Savaşım"); *Gesammelte Werke von Robert Koch*, (ö.s.), 2 cilt, J.Schwalbe, G.Gaffky ve E.Pfuhl (der.), 1912, ("Robert Koch'un Toplu Yapıtları").

• **KAYNAKLAR:** R.Harms, *Robert Koch, Artz und Forscher. Ein biographischer Roman*, 1966; J.Kathe, *Robert Koch und sein Werk*, 1961; B.Möllers, *Dr. med. Robert Koch: Persönlichkeit und Lebenswerk, 1843-1910*, 1950; H.Unger, *Robert Koch. Roman eines grossen Lebens*, 1936.

• **BAKINIZ:** CALMETTE, F.J. COHN, DAVAINE, P.EHRLICH, GUÉRIN, LAVERAN, LISTER, PASTEUR, R.ROSS, E.ROUX, VIRCHOW.

KOCHER, Emil Theodor
(1841-1917)

İsviçreli cerrah. Özellikle tiroit bezinin fizyolojisine ve guatr hastalığının ameliyatla tedavisine ilişkin öncü çalışmalarıyla tanınır.

25 Ağustos 1841'de Bern'de doğdu, 27 Temmuz 1917'de aynı kentte öldü. 1865'te Bern Üniversitesi'nden tıp diplomasını alıp, birkaç yıl Berlin, Londra, Paris ve Viyana'da ünlü cerrahların yanında deneyim kazandıktan sonra, 1872'de Bern Üniversitesi'nde cerrahi profesörlüğüne atandı ve ölünceye değin bu üniversiteye bağlı cerrahi kliniğinin yöneticiliğini üstlendi. Öncülüğünü yaptığı yeni ameliyat teknikleri ve geliştirdiği cerrahi gereçleriyle çağının en ünlü cerrahlarından biri olan, kırk beş yıllık öğretim görevi süresince değerli öğrenciler yetiştiren Kocher'in özellikle tiroit bezinin fizyolojisi, patolojisi ve cerrahisine ilişkin öncü çalışmaları 1909 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'ne değer görülmüştür.

Akciğer, mide, safra kesesi, yumurtalık, fıtık ve omurilik ameliyatlarında uyguladığı yeni tekniklerle ve omuz çıkıklarının yerine oturtulması için geliştirdiği başarılı bir yöntemle cerrahinin birçok alanına değerli katkılarda bulunan Kocher'in asıl ünü, tiroit bezine ilişkin çalışmalarından kaynaklanır. Tiroit bezinin aşırı büyümesinden ileri gelen guatr hastalığının tedavisinde ilk kez tiroit bezinin çıkarılmasına dayanan ameliyat yöntemini (tiroidektomi) 1876'da başarıyla uygulayan Kocher, meslek yaşamı boyunca beş bini aşkın tiroidektomi ameliyatı gerçekleştirmiştir. Ölüm oranı çok yüksek olan bu tür ameliyatlarda başarılı sonuçlar alabilmesinde, Lister'in kullandığı antiseptik maddeleri ve mikropsuzlaştırma yöntemlerini geliştirerek uygulamasının büyük payı vardır.

Ayrıca, tiroit bezinin işlevini ayrıntılı bir biçimde inceleyen Kocher, bu içsalgı bezinin yeterince hormon salgılayamamasından ileri gelen aksaklıkları belirleyerek, kretenizm, miksödem gibi çeşitli hastalıklardaki bedensel, zihinsel ve ruhsal geriliğin tiroit hormonu yetersizliğinden kaynaklanan ortak belirtiler olduğunu saptadı. 1883'te bu tür belirtilerin, guatr tedavisi için tiroit bezinin tümüyle alınması sonucunda da ortaya çıktığını, buna karşılık bezin bir bölümü yerinde bırakıldığında hastalık belirtilerinin bir süre sonra kaybolarak hastada iyileşme görüldüğünü açıkladı. Kocher'in tiroit bezine ilişkin öncü nitelikteki değerli çalışmaları, hormonların kimyasal yapısını araştıran ve sentezini gerçekleştiren biyokimyacıların çalışmalarına da ışık tutmuş, özellikle tiroit hormonlarından tiroksini ayrıştırmayı başaran Kendall'in katkısıyla bu madde tiroit salgısı eksikliğinin tedavisine yeni umutlar getirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Chirurische Operationslehre*, 1892, ("Cerrahi Öğretisi").

• **BAKINIZ:** KENDALL, LISTER.

KOÇ, Vehbi
(1901)

Türk, işadamı. Cumhuriyet döneminin ilk büyük özel girişimcisidir.

Ankara'da doğdu. Ankara eşrafından Koçzade Hacı Mustafa Efendi'nin oğludur. İlkokul öğreniminden sonra girdiği ortaokulu 15 yaşında iken ticarete atılmak amacıyla bıraktı.

1917'de babasıyla birlikte Ankara'da Samanpazarı'nda "Koçzade Hacı Mustafa Rahmi Karaoğlan Pazarı" adıyla bir bakkal dükkânı açtı. I.Dünya Savaşı bir orta Anadolu kasabası olan Ankara'nın önemini artırmıştı. Karadeniz'in Ruslar tarafından mayınlanmış olması, Karadeniz ticaretinin Ankara üzerinden yapılmaya başlanmasına yol açmış, ayrıca Ankara Anadolu-İstanbul ticaretinde de önemli bir merkez olmaya başlamıştı. Koç, ticaret yaşamına İstanbul'dan aldığı gıda maddelerini, Ankara ve civarına satarak; Karadeniz bölgesinin fındık ve tütününü bir İsviçre firması adına satın alıp İstanbul'a göndererek başladı. Bakkallıktan, hırdavatçılığa ve kösele ticaretine geçen Koç, Ankara'da artan yapı faaliyeti karşısında yapı malzemeleri ticaretine de girişti.

1926'da, babasıyla birlikte kurdukları firmanın sahipliğine getirildi. 1928'de Ankara Ticaret Odası başkanı oldu. Cumhuriyetin kuruluşu ve Ankara'nın başkent oluşundan sonra hızla artan yeni bir kent kurma çalışmaları sırasında Koç, yabancı ülkelerden çimento, Marsilya kiremidi, musluk gibi yapı malzemeleri ithal etti. Azınlık tüccarların Ankara'yı büyük ölçüde terketmiş olmaları, ticaretin Müslüman kesimin eline geçmesini kolaylaştırmaktaydı. Babasının 1928'de ölümüyle tüm yönetimi üstlenen Koç, dış ticarete ağırlık vermeye başladı. Standart Oil (bugün Mobil Oil) firmasının temsilciliğini alarak gaz ticaretine başladı. Merkezi İstanbul'da bulunan ve gramofon, radyo, buzdolabı gibi zamanın lüks tüketim mallarını satan Geseryanlar'ın Ankara satıcısı oldu. Ford araba ve kamyonlarının Ankara acenteliğini aldı. İş Bankası aracılığıyla daha birçok yabancı firmanın temsilciliğini üslendi. Bir yandan da devlet ihalelerine girişen Koç, 1932'de Ankara Numune Hastanesi yapımını, Elazığ-Van demiryolunun Elazığ-Palu arasındaki bölümünün yapım ihalesini aldı.

1937'de İstanbul'da "Vehbi Koç ve Ortakları Kolektif Şirketi"ni kurdu. 1938'de Koç Ticaret AŞ'yi oluşturdu. II.Dünya Savaşı sırasında çeşitli alanlarda, Alman, İngiliz ve ABD şirketleriyle işbirliğini sürdürdü. 1946'da ABD'ye gitti. General Electric, US Rubber (bugün Uniroyal), Oliver Traktör, Burroughs gibi Amerikan şirketlerinin temsilciliklerini üstlendi. 1948'de Türkiye'de yabancı sermayeyle birlikte ilk ortak yatırımı yaparak General Electric ile birlikte bir ampul fabrikası kurdu.

II.Dünya Savaşı yıllarında ve hemen sonrasında bir yandan ticaret şirketlerini daha da geliştirirken bir yandan da yeni sanayi yatırımlarına girişti. 1951'de hükümetle olan anlaşmazlığı nedeniyle Ankara Ticaret Odası başkanlığından ayrıldı ve İstanbul'a taşındı. 1955'te General Electric şirketiyle birlikte çelik büro gereçleri ve daha sonra buzdolabı, çamaşır makinesi gibi dayanıklı tüketim malzemeleri üretmek üzere Arçelik AŞ'yi kurdu. 1958'de Alman R.E. Hilden şirketinin teknik katkısıyla gerçekleştirilen Türk Demir Döküm Fabrikaları üretime başladı. 1960'ta Otosan Otomobil Sanayi AŞ'yi kurdu ve 1966'da Ford teknolojisiyle, Türkiye'de üretilen ilk binek otomobili olan Anadol'un üretimine başlandı. 1968'de Fiat lisansıyla Murat arabalarını üretmek üzere Tofaş'ı kurdu.

1961'de gelir ve kurumlar vergileriyle gider vergisinde yapılan ve holding kurmayı özendiren mali düzenlemelerin ardından, 20 Kasım 1963'te kurduğu ya da sermayesine katıldığı çeşitli sanayi ve ticaret şirketlerini bir araya getiren ve Türkiye'nin ilk holdingi olan Koç Holding AŞ'yi kurdu. 1960'lı yıllarda konserve, orman ürünleri işlemesi, tekstil, turizm, tüp gaz pazarlaması alanlarında yatırımlar yaptı. 1968'de Vehbi Koç Vakfı'nı kurdu. 1974'te yüksek kaliteli çelik alaşımları üretmek üzere, Alman, ABD ve Japon teknoloji, bilgi ve malzemelerinin bir arada kullanıldığı Asil Çelik Sanayii ve Ticaret AŞ'yi kurdu. 1983'te zarar etmesi üzerine şirket devletleştirildi. 1974'te İstanbul'daki ilk süpermarket zincirini gerçekleştiren Migros-Türk Ticaret AŞ'nin hisselerinin önemli bir bölümünü satın aldı. 1977'de Türkiye Garanti Bankası'nın hisse senetlerini satın aldıysa da 1983'te bunları sattı.

I.Dünya Savaşı yıllarında girişimcilik yaşamına başlayan, II.Dünya Savaşı'na değin ağırlıkla ticaretten sağladığı sermaye birikimini II.Dünya Savaşı'ndan sonra sanayi alanına yatıran öncü işadamlarından biri olan Koç, bu öncülüğünü sürdürerek bugün Türkiye'nin en büyük sermaye grubunun sahibi durumuna gelmiştir.

• YAPITLAR (başlıca) : *Hayat Hikâyem*, 1973.

KOÇAK, Ekrem
(1932)

Türk, atlet. 800 m ve 1500 m koşularında başarı göstermiştir.

Ankara'da doğdu. Atletizme Ankara Demirspor Kulübü'nde başladı. Önce III.kategoride yarışan Koçak 1948'de I. kategoriye yükseldi. 1949'da milli takıma girdi. 1950'den atletizmi bıraktığı 1964'e kadar tüm milli yarışlara katılan Koçak 800 m'de 11, 1500 m'de de 4 Türkiye şampiyonluğu kazandı. 800 m'de ve 1500 m'de 6 yeni Türkiye rekoru kırdı. 1950'de 1500 m'de 3:58.5 ile yeni bir Türkiye rekoru kırdı. 1951 Akdeniz Oyunları'nda 800 m'de ve 4x400 m bayrak yarışında bronz madalya kazandı. 1953 ve 1954 Balkan Oyunları'nda 800 m'de altın; 1955 Balkan Oyunları'nda 800 m'de altın, 1500 m'de bronz; 1955 Akdeniz Oyunları'nda 800 m ve 1500 m'de altın madalya kazanan Koçak aynı yıl 800 m ve 1500 m'de ordular arası dünya şampiyonluğunu kazandı. 1961 Balkan Oyunları'nda 800 m'de altın madalya kazandı. Besim Aybars'ın öğrencisi olan Koçak atletizm yaşamının en başarılı yıllarını Fenerbahçe Kulübü'nde geçirmiştir.

KOÇAK, Nur
(1941)

Türk, ressam. Değişik temaları fotogerçekçi anlayışla işlediği dizi resimler yapmıştır.

14 Aralık 1941'de İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Ankara Maarif Koleji'nde yaptı. Liseyi ABD'de Washington D.C.'de bitirdi. 1960'ta Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'ne girdi. Önce Adnan Çoker, daha sonra Cemal Tollu'nun öğrencisi oldu. 1964-1967 arasında Lozan'da teknik ressam olarak çalıştı. 1968'de resim öğrenimini tamamlamak üzere yeniden Akademi'ye girdi ve Neşet Günal Atölyesi'nden mezun oldu. 1970-1974 arasında kazandığı devlet bursuyla Paris'te resim dalında uzmanlık çalışmaları yaptı. 1975'te Akademi'ye öğretim görevlisi atandı. 1981'e değin bu görevde kaldıktan sonra İstanbul'da serbest ressam olarak çalışmaya başladı.

Koçak 1974'ten sonra, kadın iç çamaşırları, dudak boyaları, tırnak cilaları, parfüm şişeleri gibi konuları *Nesne Kadınlar/Fetiş Nesneler* başlığı altında, büyük boyutlarda ve foto-gerçekçi ya da hiperrealist denilen anlayışla resimledi. Koçak'ın Batı'da yaşarken yapmaya başlayıp yurda döndükten sonra tamamladığı ve "kadının kullanım nesneleri/kadının nesne olarak kullanımı" teması üstünde durduğu bu dizi, yaşanan çevrenin ve kendi yaşamının, sanatçının yapıtlarından soyutlanamayacağı gerçeğini vurguluyordu. 1979'dan başlayarak gerçekleştirdiği *Aile Albümünden* dizisinde ise kendi yaş günü, ablasının okula başlaması gibi çoğu özel günlerde çekilmiş fotoğraflardan yararlanarak ve duygusallığı yok ederek yaptığı resimler yer aldı.

Daha sonraki çalışmalarında tümüyle "yerli fetiş nesneler"e eğildi. Bir kadın gazetesinde yayımlanan arkadaş fotoğraflarından yaptığı resimleri *Mutluluk Resimleriniz* başlığı altında topladı, bunlarla toplumsal-kültürel bir eleştiriye yöneldi.

• YAPITLAR (başlıca): *Yaşamak* (Vivre), 1974; *Yabanıl* (Farouche), 1975; *Siyah ve Beyaz* (Nesne Kadınlar I), 1975; *Kırmızı ve Siyah* (Nesne Kadınlar II), 1976; *Hommage Vasarely* (Nesne Kadın I), 1977; *Hommage a Jasper Johns* (Nesne Kadın II), 1978; *Pınar ve Ben I*, 1979; *Pınar ve Ben II*, 1979; *Mutluluk Resimleri* 1-36, 1981; *Annem, Babam, Ablam ve Ben I*, 1980-1983.

KOÇİ BEY
(17. yy)

Osmanlı, tarihçi. Risaleleriyle ünlüdür.

Doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. Görice'de (bugün Arnavutluk'ta) doğdu, orada öldü. Arnavut devşirmesi olarak girdiği Enderun'da eğitim gördükten sonra, I.Ahmed döneminden (1603-1617) IV. Murad dönemine (1623-1640) kadar Enderun'un çeşitli bölümlerinde çalıştı. IV. Murad tarafından Hasoda'ya alınarak saray musahibliğine getirildi. 1631'de IV.Murad için yazdığı ilk risale arzlardan oluşur. Önce, devlet yönetimindeki bozuklukları, gerileme nedenlerini I.Süleyman [Kanuni] döneminden (1520-1566) aldığı somut olaylar ve sayısal verilerle karşılaştırarak açıklar. Daha sonra toprak düzeninin hızla düzeltilmesini, rüşvetin kaldırılmasını, ilmiye sınıfının yeniden düzenlenmesini salık verir. Bu eleştiri ve öneriler, IV.Murad'ın Islahat hareketini etkilemiştir.

Koçi Bey, İbrahim döneminde de saraydaki görevini sürdürdü. İkinci risalesini onun tahta çıkışının ilk yılında, 1640'ta yazdı. Yalın dili ve öğretici açıklamalarıyla ilkinden farklı olan bu risale, İbrahim'e idari, mali, askeri konuları açıklamak, saray protokolu ve konuşma biçimlerini öğretmek amacıyla yazılmıştır. Risaleleri, Osmanlı devlet örgütü ve yönetimine ilişkin birinci derecede kaynak niteliğinde olan Koçi Bey, IV.Mehmed döneminde (1648-1687) emekli olarak Görice'ye yerleşmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Risale-i Koçi Bey*, (ö.s.), 1861, (Yeni Harflerle, *Koçi Bey Risalesi*, A.K.Aksüt (yay.), 1939, sadeleştirilmiş olarak, 1972).

KOÇU, Reşad Ekrem
(1905-1975)

Türk, tarihçi ve yazar. Tarihi romanları ve *İstanbul Ansiklopedisi* adlı çalışmasıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 7 Temmuz 1975'te aynı kentte öldü. Gazeteci, yazar Ekrem Reşad Bey'in oğludur. İlköğrenimini Konya'da yaptı. 1927'de Bursa Erkek Lisesi'ni bitirdi. 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirerek aynı bölüme asistan oldu. 1933'te üniversite reformunda öğretmeni Ahmed Refik (Altınay) ile üniversiteden ayrıldı. Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. Emekli olduktan sonra kendini tümüyle yazarlığa verdi.

Koçu, özellikle geniş kitlelere seslenen ve Osmanlı tarihindeki ilgi çekici olayları vurgulayan tarihi romanlar yazdı. Kolay okunan yapıtlarında Ahmed Refik ile Ahmed Rasim'in etkisi görülür. Özellikle İstanbul tarihi araştırmalarını, yaşamı boyunca sürdürdü. Kentin çeşitli yönlerini ayrıntılarıyla anlatan *İstanbul Ansiklopedisi* en önemli yapıtıdır. Ansiklopedi önce 1946-1948 arasında 34 fasikül (2 cilt) çıkıp kesintiye uğradı. 1958'de yeniden yayına başladı. 173 fasikül çıktı, "Gökçınar, Mehmed" maddesine kadar gelip yayımına son verdi.

Koçu, ayrıca *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nin ilk beş cildinin özetini, *Aşçı Halil İbrahim Dede'nin Anıları*'nı, Şair Haşmet'in *Viladetnâme*'sini, Seyyit Vehbi'nin *Surnâme*'sini anlaşılır bir dille kısaltıp yayımladı. Ayrıca, "Türkiye Seyahatnâmeleri" adı altında Batılı gezginlerin yapıtlarından kimi bölümleri kısaca Türkçe'ye çevirip kitaplaştırdı.

• YAPITLAR (başlıca) Araştırma: *Osmanlı Muahedeleri*

ve Kapitülasyonlar, 1934; *Eski İstanbulda Meyhâneler ve Meyhâne Köçekleri*, 1947; *Topkapı Sarayı*, 1960; *Osmanlı Padişahları*, 1960; *Yeniçeriler*, 1964; *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 1969; *Fatih Sultan Mehmed*, 1975; *Yangın Var, İstanbul Tulumbacıları*, (ö.s.), 1981; *İstanbul Ansiklopedisi*, II cilt, 1958-1973. **Roman:** *Kızlarağasının Piçi*, 1933; *Tarihten Hikâyeler Hatice Sultan ile Ressam Melling*, 1934; *Forsa Halil*, 1962; *Erkek Kızlar*, 1962; *Dağ Padişahları*, 1962; *Haşmetli Yosmalar*, 1963; *Patrona Halil*, 1967; *Kabakçı Mustafa*, 1968; *Haydut Aşkları*, (ö.s.), 1981. **Şiir:** *Çocuklar*, 1938; *Acı Su*, 1965.

KOÇUBEY, Viktor Pavloviç
(1768-1834)

Rus devlet adamı. Bürokrasiye karşı reform yasalarının çıkmasında etkili olmuştur.

11 Kasım 1768'de Moskova'da doğdu, 3 Haziran 1834'te aynı yerde öldü. 1792-1797 arasında İstanbul'da Rusya elçiliği yaptı. 1798'de çar I.Pavel tarafından saray kâtipliği yardımcılığına getirildi. 1799'da kont unvanı aldı. 1801-1802 yıllarında dışişleri bakanlığında yönetici olarak çalıştı.

Ilımlı reformların savunucusu olan Koçubey, I.Aleksandr'ın yakın dostuydu. Aleksandr, 1801'de tahta çıkışından hemen sonra liberal görüşlü soylulardan oluşan gizli "Kamu Selameti Komitesi"ni kurdu. Dört kişilik bu komitede Koçubey'in yanı sıra, prens Adam Czartoriski, kont Pavel Stroganov ve Kont Nikolay Novosiltsev yer aldı. Koçubey 1802-1807 ve 1819-1823 arasında dışişleri bakanlığı yaptı. 1825'te Aleksandr'ın ölümü üzerine tahta çıkan I.Nikolay tarafından, devletin yeniden örgütlenmesi için planlar hazırlamak üzere oluşturulan gizli komitelerin başına getirildi. 1827'de Devlet Konseyi ve Bakanlar Kurulu'nun başkanı oldu. 1831'de prens olan Koçubey, çarın baskıcı yönetimine karşın liberalizmi savundu. Çarın kişisel yönetimine ve giderek büyüyen bürokrasiye karşı reformlarla ilgili yasaların çıkmasında etkili oldu. 1834'te içişlerinde devlet danışmanlığına getirildikten kısa bir süre sonra öldü.

• **BAKINIZ:** ALEKSANDR I, NİKOLAY I, PAVEL I.

KOÇYİĞİT, Hülya
(1947)

Türk sinema oyuncusu. Genellikle duygusal salon filmlerindeki rolleriyle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu. Atatürk Kız Lisesi'nde ortaöğrenim gördü. 1960'ta İstanbul Şehir Tiyatrosu Çocuk Bölümü'ne girdi. Ayrıca Ankara Devlet Konservatuvarı'nda tiyatro okudu. 1963'te *Ses Dergisi*'nin açtığı bir yarışmada ikincilik kazanınca sinema yaşamı başladı. İlk kez Metin Erksan'ın yönettiği *Susuz Yaz* adlı filmde oynadı. 1963 Berlin Film Şenliği'nde Altın Ayı Ödülü'nü kazanan bu filmdeki oyunuyla kısa zamanda tanındı. Birbiri ardına çevirdiği filmlerle Türkan Şoray, Fatma Girik, ve Filiz Akın'la birlikte Türk sinemasının dört büyükleri diye anılan kadın oyuncularından biri oldu. 1969'da *Cemile*, 1973'te *Tanrı Misafiri*, 1975'te *Diyet*'le Antalya Film Şenliği'nde Altın Portakal ödüllerini kazandı. 1972'de de *Zehra* ile Adana 4. Altın Koza Film Şenliği'nde en iyi kadın oyuncu seçildi. 1980'de de *Sensiz Yaşayamam* ve *Almanya Acı Vatan* adlı filmlerdeki oyunuyla SİYAD (Sinema Yazarları Derneği) tarafından en iyi oyuncu seçildi. Oynadığı filmlerden bazıları çeşitli uluslararası şenliklerde Türkiye'yi temsil etti. Yüz elliyi aşkın filmde başrol oynadı. 1976'dan sonra ses sanatçısı olarak da çalışmaya başladı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Susuz Yaz*, 1963; *Ahtapotun Kolları*, 1964; *Vurun Kahpeye*, 1964; *Sevgili Öğretmenim*, 1965; *Dudaktan Kalbe*, 1965; *9. Hariciye Koğuşu*, 1967; *Samanyolu*, 1967; *Cemile*, 1968; *Kınalı Yapıncak*, 1969; *Zeyno*, 1970; *Kezban Roma'da*, 1970; *Kezban Paris'te*, 1971; *Senede Bir Gün*, 1971; *Tanrı Misafiri*, 1972; *Zehra*, 1972; *Gelin*, 1973; *Rabia*, 1973; *Düğün*, 1973; *Diyet*, 1974; *Sensiz Yaşayamam*, 1977; *Almanya Acı Vatan*, 1979; *Aşk Rüzgârları*, 1982; *Firar*, 1984.

KODALLI, Nevit
(1924)

Türk, besteci. Genellikle klasik biçimlere bağlı, çarpıcı konuları işleyen yapıtlarıyla tanınmıştır.

12 Ocak 1924'te Mersin'de doğdu. İlk ve ortaöğrenimini bu kentte yaptı. Ortaokulu bitirdiği 1939'da Ankara Devlet Konservatuvarı'nın (şimdi Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) kompozisyon bölümüne girdi. Necil Kâzım Akses'in öğrencisi oldu. 1947'de yüksek kompozisyon ve orkestra yöneticiliği sınıflarını bitirdi. Milli Eğitim Bakanlığı'nın açtığı sınavı kazandı ve 1948'de Paris'e gönderildi. École Normale de Musique'te Arthur Honegger'in öğrencisi oldu. Ayrıca Nadia Boulanger (1887-1979) ile özel çalışmalar yaptı.

1953'te Türkiye'ye dönerek Devlet Konservatuvarı'nda öğretmen olarak görev aldı. 1954-1955 yıllarında Ankara Radyosu'nda tonmeister olarak çalıştı. Ardından, 1962'ye değin Devlet Operası'nda orkestra şefliği yaptı. Daha sonra da Devlet Opera ve Balesi'nde orkestra şefi ve yönetici olarak çeşitli görevlerde bulundu.

Kodallı yapıtlarında genellikle klasik biçim ve anlayışlardan uzaklaşmamış, Türk halk ve klasik müziğinden yararlanma yoluna gitmiştir. Bununla birlikte, yerli malzemeyi kullanma bakımından, belli bir serbestlik içinde hareket etmeyi yeğlemiş, yapıtın genel yapısı ve konusunun gerektirdiği durumlarda bu kaynağa başvurmuştur. Özellikle, *Atatürk Oratoryosu* ve *Van Gogh* operası gibi, etkileyici konulardaki büyük boyutlu yapıtlarıyla dikkat çekmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Van Gogh*, 1957; *Gılgameş*, 1963. **Vokal Müzik:** *Atatürk*, epik oratoryo, 1950;

İki Lied, 1954; *Garip Şarkılar Albümü*, 1958. Orkestra Müziği: *Passacaglia ve Füg*, 1945; *Süit*, 1946-1947; *Senfoni*, 1947-1949. Oda Müziği: *Altılı*, 1945-1946, yaylı çalgılar için; *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*, 1947. Çeşitli: *Piyano Sonatı*, 1950; *Poema*, 1954, keman için; *Antigone*, 1958, balet pandomim.

• BAKINIZ: SAYGUN.

KODÁLY, Zoltán
(1882-1967)

Macar, besteci. Çeşitli yerel müzikler üzerine çalışmalar yapmış, araştırmaları ve yapıtlarıyla Macar ulusal müziğine önemli katkıları olmuştur.

16 Aralık 1882'de Kecskemét'te doğdu, 6 Mart 1967'de Budapeşte'de öldü. İlk müzik çalışmalarını lise öğrencisiyken gerçekleştirdi. 1900'de Budapeşte'ye gitti, Kraliyet Müzik Akademisi'ne viyolonsel öğrencisi olarak girdi.1902'de aynı okulda kompozisyon öğrenimine başladı. Dönemin ünlü öğretmenlerinden Koessler'in öğrencisi oldu.

1905'te Bela Bartók'la birlikte Macar halk müziği üzerinde çalışmaya başladı. Üç bin beş yüzden çok halk şarkısı derledi. Bu araştırmalarının ışığında Macar halk şarkılarının dize yapısını incelediği bir müzik doktorası yaptı. 1906'da Paris'e giderek Fransız müziğini tanıma olanağı buldu. 1907'de Budapeşte'ye dönüşünde Kraliyet Müzik Akademisi'nde kuram ve kompozisyon öğretmenliğine getirildi.

İlk dönem yapıtlarının hiçbiri, ülkesi dışında tanınmasını sağlayamadı. Dünyaca ünlenmesi 1923'te bestelediği *Psalmus Hungaricus* (Macar Mezamiri) adlı yapıtıyla gerçekleşti. Buda ve Peşte kentlerinin birleşmesinin 50. yıldönümü nedeniyle bestelenen yapıt, şenlik için karamsar bir müzik olarak değerlendirilmesine karşın giderek yaygınlaşmakta gecikmedi.

Kodály ikinci büyük başarısını 1926'da bestelediği *Háry János* adlı opera komikle kazandı. *Háry János*'un gördüğü büyük ilgi üzerine, bu yapıttan esinlenen ve aynı adı taşıyan bir de süit besteledi. 1933'teki, çocukluğunun yedi yılını geçirdiği Galanta kentinin yerel ezgilerini çağrıştıran *Galántai Tancok* (Galanta Dansları) adlı yapıtı, zengin melodi yapısıyla ve renkli orkestralamasıyla ilgi uyandırdı.

Verimliliğini yaşamının son yıllarına değin sürdüren Kodály, ilk dönem yapıtlarında Debussy ve Brahms'ın etkisinde kalmıştır. Giderek müziğinde kendi kişiliğini yansıtmayı başarmış, halk ezgilerinden beslenen bir anlatıma yönelmiştir. Halk şarkılarını olduğu gibi kullanma ya da taklit yoluna gitmemiş, yapıtlarında bu müziğin havasını yansıtmayı amaçlamıştır. Kentleşmenin sonuçlarından biri olarak yok olma durumuna gelen köy müziği üzerine Bartók'la birlikte yoğun çalışmalar yapmıştır.Bartók'un arayıcı ve deneyci yaklaşımını desteklemesine karşın, kendi yalın ve geleneğe bağlı bir anlatımı benimsemiştir.

• YAPITLAR (başlıca) Orkestra Müziği: *Psalmus Hungaricus*, tenor solo, koro ve orkestra için, 1923, (Macar Mezamiri); *Háry János*, 1926, süit; *Marosszék Dances*, 1930,(Maroşek Dansları); *Galántai Tancok*, 1933, (Galanta Dansları); *Konçerto*, 1942, orkestra için; *Do-majör Senfoni*, 1961. Oda Müziği: *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*, 1908; *Viyolonsel Sonatı*, 1909-1910; *Viyolonsel Sonatı*, 1915; *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*, 1916-1917; *Serenad*, 1919-1920, iki keman ve viyola için. Opera: *Háry János*, 1926; *Czinka Panna*, 1948.

• BAKINIZ: BARTÓK, BRAHMS, DEBUSSY.

KOEPPEN, Friedrich
(1775-1833)

Alman, filozof. Özgürlüğün, kendi kendini belirleyen ve nedenselliğini kendi özünde taşıyan bir varlık olduğu görüşünü savunmuştur.

21 Nisan 1775'te Lübeck'te doğdu, 5 Eylül 1833'te Erlangen'de öldü. İlk ve ortaöğrenimini doğduğu yerde gördükten sonra Jena Üniversitesi Tanrıbilim Fakültesi'ne yazıldı, Fichte Reinhold'tan felsefe ve tanrıbilim okudu. Sonra Göttingen Üniversitesi'nde felsefe öğrenimini sürdürdü. 1804'te Bremen'de Protestan papazı olarak görevlendirildi. 1807'de Landshut Üniversitesi'nde tanrıbilim ve felsefe profesörlüğüne atandı. Bu üniversitenin 1826'da kapatılması üzerine Erlangen Üniversitesi'nde felsefe okuttu.

Koeppen, önce Jacobi'nin düşüncelerinden etkilendi, onunla uzun süren yazışmalara koyuldu. Özellikle imana dayanan görüşlerini, geniş bir yorumdan geçirerek, Hıristiyan anlayışıyla uzlaştırmaya çalıştı. Kant, Fichte, Schelling gibi filozofların bilgi, us, anlık ve özgürlük konularındaki görüşlerini eleştirerek, kendi düşüncelerini sergiledi.

Koeppen'in felsefesinde odak konu özgürlük kavramıdır. Ona göre özgürlük, özünde nedenselliği taşıyan, kendi kendini belirleyen, dıştan etkilenmeyen bir güçtür, varoluşun temelini oluşturan ilk nedendir. Anlıkla kavranamaz, doğrudan doğruya algılanan bir bilgi ve eylem odağıdır. Özgürlüğün sınırsız ve salt bir varlık olarak anlaşılması Tanrı gücünü dile getirir. Özgürlüğün iç ve dış evren olarak iki sınırı vardır. İç evren "Ben", dış evren ise "Ben-Olmayan"dır. Bu iki varlık alanı arasında bir bağlantı bulunur. İnsan bireyinin özünü bu bağlantı oluşturduğundan, özgürlük kişide sınırlıdır. Özgürlük, bir bütün olarak, anlıkla kavranamaz ancak varlığı düşünülebilir. Bu da özgürlüğün bilinemeziği anlamına gelmez. Özgürlük içedoğuş, güçlü sezgi gibi bilinci aşan durumlarda algılanır. Bu algılama türü kişiyi tanrısal varlıkla karşı karşıya getirir.

İnsan bir us varlığıdır, us ise özgürlüğü bilme yetisidir. Bu bilme, onu kavrama değil, kavranılamayan bir varlık olduğunu anlama demektir. Koeppen, bilginin us ve duyular olmak üzere iki kaynağının bulunduğunu ileri sürer. Anlık, bu iki kaynaktan edinilen bilgi öğelerini düzenler, kesin biçimi verir. Daha sonra soyutlama işlemiyle bilimi oluşturur. Bu nedenle, bilim bir soyutlama ürünüdür.

• YAPITLAR (başlıca): *Über die Offenbarung, in auf kantsche und fichtesche Philosophie*, 1797, ("Kant ve Fichte'nin Felsefesinde Oluş Sorunu Üstüne"); *Schelling's Lehre*, 1804, ("Schelling'in Öğretisi"); *Darstellung des Wesen der Philosophie*, 1810, ("Felsefenin Özünün Açıklanışı"); *Rechtslehre*, 1819, ("Hukuk Öğretisi"); *Philosophie der Christiantum*, 1825, ("Hıristiyanlık'ın Felsefesi").

• KAYNAKLAR: W.Tennemann, *Geschichte der Philosophie*, 1819.

• BAKINIZ: FICHTE, F.H. JACOBI, KANT, SCHELLING.

KOESTLER, Arthur
(1905-1983)

İngiliz, yazar. Yapıtlarında II.Dünya Savaşı ve sonrasında Avrupa'daki toplumsal değişim sorunlarını irdelemiştir.

5 Eylül 1905'te Budapeşte'de doğdu, 3 Mart 1983'te Londra'da öldü. Yahudi bir aileden geliyordu. I.Dünya Savaşı'nda babasının işleri bozulunca Viyana'ya taşındılar. Koestler, Viyana Üniversitesi'ne devam ettiği sırada Siyonizm'le ilgilenmeye başladı. 1926'da okulu bırakarak Filistin'e gitti. Ancak siyonist kamplardan birinde kalmayı başaramayınca gazetecilik yapmaya başladı. 1931'de Alman Komünist Partisi'ne girdi. 1932'te Alman *B.Z.am Mittag* gazetesinin dış muhabiri oldu. 1933'te Hitler'in iktidara gelmesiyle Almanya'dan ayrılarak Fransa'ya yerleşti. 1936'da iç savaş sırasında *New Chronicle*'ın muhabiri olarak İspanya'ya gitti. Bir yıl sonra Franco yanlılarınca yakalanarak bir süre ölüm hücresinde tutuldu. Fransa'ya döndükten sonra da kuşkulu bir yabancı olduğu gerekçesiyle Le Vernet Kampı'na gönderildi. 1940'ta Fransa'dan İngiltere'ye kaçmak için aralarında Walter Benjamin'in de olduğu bir grup Alman mülteciyle İspanya sınırına geldi. Sınır kapısının kapalı olması üzerine Benjamin'le birlikte kendilerini öldürmeye karar verdiler. Benjamin orada öldü, Koestler ise kurtuldu. İngiltere'ye gitti, orada da altı ay tutuklu kaldı. Hapisten çıktıktan sonra İngiltere' ordusuna katıldı, Haber Alma Bakanlığı'nda çalışmaya başladı, İngiliz uyruğuna geçti. Yapıtlarının çoğunu bu ülkede ve İngilizce yazdı. 78 yaşındayken Londra'da karısıyla birlikte yaşamlarına son verdiler.

Koestler romanlarının çoğunda Rusya'daki devrimin sorunlarını irdelemiştir. *Darkness at Noon* (Gün Ortasında Karanlık) bunlar içinde en ünlüsüdür. Deneme yazılarında da güncel siyasal durumu, özellikle SSCB'nin konumunu ve komünizm düşüncesini ele almıştır. Gençliğinde komünist olan Koestler'in faşizmin gündemde olduğu bir dönemde Sovyetler Birliği'ne karşı yazılar yazması, kimilerince bağımsız bir düşünür olarak övülmesine, kimilerince de kişisel çıkarları için inançlarından dönmüş bir yazar olarak anılmasına yol açmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Spanish Testament*, 1938, (İspanya'da Ölüm Güncesi); *Darkness at Noon*, 1940, (Gün Ortasında Karanlık); *Scum of the Earth*, 1941, (Toprağın Tortusu); *The Yogi and the Commissar*, 1945, ("Yogi ve Komiser"); *Thieves in the Night*, 1946, ("Gece Hırsızları"); *Arrow in the Blue*, 1952, ("Maviliğe Atılan Ok"); *The Invisible Writing*, 1954, ("Gizli Yazı"); *The Sleepwalkers*, 1960, ("Uyurgezerler"); *The Lotus and the Robot*, 1960, ("Lotüs ve Robot"); *The Thirteenth Tribe*, 1976, (On Üçüncü Kabile).

• KAYNAKLAR: J.A.Atkins, *Arthur Koestler*, 1956.

KOESTLIN, Karl Reinhold
(1819-1894)

Alman, filozof. Estetiğin bağımsız bir bilim olması için çalışmıştır.

28 Eylül 1819'da Urach'ta doğdu, Tübingen'de öldü. Doğduğu yerde ortaöğrenimi bitirdikten sonra, Stuttgart ve Tübingen üniversitelerinde felsefe ve tanrıbilim okudu. Bir süre, öğrencisi olduğu, filozof Vischer'in düşüncelerini benimsedi. Sonra bütün çalışmalarını estetik sorunları üzerinde yoğunlaştırdı. 1857'den sonra Tübingen Üniversitesi'nde tanrıbilim ve estetik profesörü olarak görevde bulundu. Estetik konusunda çalışmalarında Hegel, Herbart, Schleiermacher ve Vischer gibi usçu filozofların yöntemlerini benimsedi.

Koestlin tanrıbilim ve felsefe okumasına karşın, daha çok estetik sorunlarıyla ilgilenmiş, estetiğin bağımsız bir öğreti olması için çalışmıştır. 1863'te yayımladığı *Aesthetik* adlı yapıtında bu öğretinin genel konularını ve onlarla ilgili açıklamaları sergilemiştir. Ona göre estetiğin düş kurma gücünün değişikliği, dolgunluk, ilgi uyandıran içerik ve güzelin biçimi gibi üç temel sorunu vardır. Bu sorunlar birbiriyle bağlantılı olduğundan, çözümleriyle ilgili görüş ve yöntemler de özdeştir. Bu üç temel sorundan birincisi insanı etkileyen, kendine çeken ve bireyden bireye göre değişen bir özellik taşır. Burada insanı etkileyen nesnenin bilinmesi gerekmez. Dolgunluk ise esinlenme ile gerçekleşir. Üçüncü sorunda biçimle içerik bağlantılıdır.

Koestlin için güzelin kavranmasında sezginin etkisi önemlidir. Çünkü saltık olan güzel biçim ancak kolay bir sezgiyle bilinebilir. Güzel biçim, nicelik ve nitelik bakımından, ikiye ayrılır. Nicelik de büyüklük, karşılıklı denk olma, kendi kendisiyle çevrelenip bütünlük içinde bulunma, biricik olma gibi dört kategoriden oluşur. Niteliğin ise uyum, birlik, önem, kapsamlılık ve belirlenme denen kategorileri vardır. Bir sanat yapıtının anlaşılması, güzelin ortaya konması bu kategorilerin varlığına dayanır.

• YAPITLAR (başlıca): *Aesthetik*, 1863, ("Estetik"); *Hegel in philosophischer politischer und nationalen Bedeutung*, 1870, ("Felsefede, Politikada ve Ulusal Anlamda Hegel"); *Geschichte und Ethik*, 1887, ("Tarih ve Ahlak"); *Prolegomena zur Aesthetik*, 1889, ("Estetiğe Giriş").

• BAKINIZ: HEGEL, HERBART, VISCHER.

KOFFKA, Kurt
(1886-1941)

Alman, psikolog. *Gestalt* psikolojisinin kurucularındandır.

18 Mart 1886'da Berlin'de doğdu, 22 Kasım 1941'de ABD'de öldü. 1903'te Berlin Üniversitesi Felsefe Bölümü'ne giren Koffka 1907'de felsefe doktoru oldu. Bir yıl kadar Freiburg'da Johannes von Kries'in psikoloji laboratuvarında, daha sonra Würzburg ve Bonn'da asistanlık yaptı. Bu yıllarda Almanya'da psikoloji biliminin sorunlarını yakından gördü. 1910 yılı bilim yaşamının dönüm noktası oldu. Frankfurt'ta Wertheimer ve Köhler'le tanışması uzun yıllar sürecek olan çalışma arkadaşlıklarını başlattı. Frankfurt'ta yaptıkları çalışmalar, *Gestalt* psikolojisinin ilk filizleridir. Koffka 1912'de *Zur Analyse der Vorstellungen und ihrer Gesetze* ("İmgeler ve Yasalarının Çözümlenmesi Üzerine") adlı ilk kitabını yayımladı.1913'te "*Gestalt* Psikolojisine Katkılar" başlığı altında bir dizi yazının yayımını yönetti. Bir süre sonra gittiği Giessen'de, 1918'de profesör oldu. 1924-1925 yıllarında ABD'de Cornell Üniversitesi'nde çalışan Koffka, Köpler'le birlikte *Gestalt* hareketinin temsilcisi olarak Clark Üniversitesi'nde bir dizi konferans verdi. 1927'de Smith College'da psikoloji profesörü olarak araştırmalarını sürdüren Koffka ölümüne değin bu görevde kaldı.

Koffka, Köpler ve Wertheimer'in kurucusu oldukları *Gestalt* hareketi o dönemde yaygın olarak benimsenen indirgemeci psikoloji kuramlarına (Örneğin davranışçılık) bir karşı çıkıştı. Bu kuramlarda, psikoloji eğer bir bilimse, konusunu oluşturan öğelerin tümünün çözümlenebilir olması gerektiği öne sürülüyor, ama bu arada başlangıç noktası olarak alınan deneyime yeterince önem verilmiyordu. *Gestalt* kuramının öncüleri ise psikolojinin konusunun deneyimin kendisi olduğunu ve laboratuvar çalışmalarında deneyimin kendi "doğal" öğelerinden ayrılmaması gerektiğini öne sürdüler.

Koffka çalışmalarında daha çok görsel algılamaya ilişkin sorunların araştırılmasına ağırlık verdi. Yaptığı deneylerle uyaranlar *(stimulus)* arasındaki farklılıklara dikkat çekerek psikoloji biliminde bir "uyaran tanımı" sorunu olduğunu ortaya oydu. Son önemli yapıtı *Principles of Gestalt Psychology*'de ("*Gestalt* Psikolojisinin İlkeleri") *Gestalt* grubunun tüm üyeleri ve öğrencilerinin çalışmalarını bir ana görüş çevresinde toplamaya çalıştı. Kitabın en büyük katkısı algı, öğrenme ve bellek konularında oldu. İlk çalışmalarından beri algının oluşmasında deneyimin yerini irdeleyen ve zaman zaman görüş değiştiren Koffka bu yapıtında bellek ve geçmiş deneyimlerin algılar ve olaylar üzerindeki kapsayıcı etkisini ısrarla vurguladı. Ortaya attığı iz (trace) kavramıyla, merkezi sinir sisteminde ortaya çıkan yeni süreçlerin eski süreçlerin izlerini içerdiğini ve ancak bu olgunun zihinsel gelişmeyi anlaşılır kıldığını öne sürdü.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Zur Analyse der Vorstellungen und ihrer Gesetze*, 1912, ("İmgeler ve Yasalarının Çözümlenmesi Üzerine"); *The Growth of the Mind*, 1928, ("Zihnin Gelişmesi"); *Principles of Gestalt Psychology*, 1935, ("Gestalt Psikolojisinin İlkeleri").

- **BAKINIZ:** HEIDER, W.KÖHLER, WERTHEIMER.

KOHL, Helmut
(1930)

Alman (FAC) devlet adamı. 1982'den bu yana başbakan olarak görev yapmaktadır.

3 Nisan 1930'da Ludwigshafen'de (bugün Rheinland Pfalz Eyaleti'nde) doğdu. Frankfurt ve Heidelberg üniversitelerinde hukuk, siyaset, sosyoloji ve tarih öğrenimi gördü. Doktora çalışmaları sırasında Heidelberg Üniversitesi'ne bağlı Alfred-Weber Enstitüsü'nde siyaset bilimi araştırma görevlisi olarak çalıştı. 1958'de Heidelberg Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı.

1947'de Ludwigshafen kentinde CDU'nun (Christlich-Demokratische Union - Hıristiyan Demokratik Birliği) gençlik örgütünün kurulmasına katkıda bulunarak siyasi yaşama atıldı. Ardından Ludwigshafen kent meclisine seçildi. 1953'te CDU' nun Rheinland Pfalz eyalet örgütünde çalışmaya başladı; 1959'da CDU Ludwigshafen örgütü başkanlığına getirildi. Parti içinde kısa zamanda yükselerek 1963'te CDU'nun ulusal düzeydeki yönetim kurulunda yer aldı. 1966'da Rheinland Pfalz eyalet örgütü başkanı oldu. 1969'da eyalet meclisi başkanlığına ve CDU'nun başkan yardımcılığına seçilen Kohl, aynı zamanda parti programını yenilemekle görevli komisyonun başına getirildi. Haziran 1973'te, CDU'nun 1972 seçimlerinde oy kaybetmesi üzerine parti içindeki etkisini yitiren parti başkanı Barzel'in yerine geçti. CDU Kohl'un başkanlığında yeniden güçlenerek yerel seçimlerde büyük başarı kazandı.

Ekim 1976'da yapılan seçimleri kazanarak CDU temsilcisi olarak Federal Meclis'e (Bundestag) girdi. 1976-1982 arasında H.Schmidt'in başkanlığındaki SDP-FDP (Sozialdemokratische Partei Deutschlands-Freie Demokratische Partei/Sosyal Demokrat Parti-Hür Demokrat Parti) koalisyonuna karşı muhalefetin önderliğini üstlendi. Eylül 1982'de FDP'nin hükümetten çekilmesi üzerine kurulan CDU-FDP hükümetinde başbakan oldu.

Mart 1983'te yapılan seçimlerden sonra CDU' nun Bavyera'daki uzantısı olan CSU (Christlich-Soziale Union-Hıristiyan Sosyal Birliği)ile bir koalisyon hükümeti kuran Kohl başbakanlık görevini sürdürdü. Başkanlığındaki hükümetin Demokratik Alman Cumhuriyeti'ne 950 milyon DM'lık kredi vermesi ve Kohl'un DAC ile birleşme amacında olduklarını açıklaması dünya basınında geniş yankılara yol açtı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Zwischen Ideologie and Pragmatismus*, 1973, ("İdeoloji ve Pragmatizm Arasında").

- **KAYNAKLAR:** W.Wiedmeyer, *Helmut Kohl: Porträt eines deutschen Politikers*, 1975.

- **BAKINIZ:** GENSCHER, HONECKER.

KOHLER, Joseph
(1849-1919)

Alman, hukukçu. Hukukta Yeni-Hegelci Okul'un öncüsüdür.

9 Mart 1849'da Offenburg'ta doğdu, 3 Ağustos 1919'da Berlin'de öldü. Offenburg ve Rastatt liselerinde, Freiburg ve Heidelberg üniversitelerinde öğrenim gördü. 1873'te hukuk doktoru derecesini elde etti. 1874'te yargıç olarak Mannheim'a atandı. 1878'de Würzburg Üniversitesi'nde hukuk profesörü oldu. 1888'de Berlin Üniversitesi'ne atanan Kohler, ölünceye değin bu üniversitede ders vermeyi sürdürdü.

Kohler, özellikle karşılaştırmalı hukuk tarihi, hukuk felsefesi ve medeni hukukla yakından ilgilenmiş ve bu konularda yapıtlar vermiştir. Verdiği yapıtlar ve çeşitli hukuk dergilerine yazdığı yazılar, bu konulardaki çalışmaların gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Bunların yanı sıra, patent hukuku, telif hakkı ve ticari markalarla ilgili hukuki sorunlar gibi konularda öncü çalışmalar yapmıştır. İlkel hukukun din tarafından belirlenmiş olduğunu ve etnolojik araştırmaların da hukuk bilimi içinde yer alması gerektiğini savunmuştur. İmparatorluk Koloniler Dairesi'nde eski Alman kolonilerinde yaşayan yerli halkın hukuku konusunda da çalışmalar yapmıştır.

Kohler, hukuk felsefesi açısından Yeni-Hegelci Okul'un önemli temsilcilerindendir. Birçok Yeni-Hegelci gibi, Hegel felsefesinin yalnızca evrimci eğilimlerini korumuş, diyalektiği bütün olarak reddetmiş ve çoktanrıcı bir anlayış içinde kalmıştır.

Kohler'in hukuk felsefesi alanındaki çalışmalarının bir bölümünü, insan kültürlerindeki evrensel evrimle ilgili araştırmaları oluşturur. "Kültür" terimini, doğanın bilim ve sanat aracılığıyla insan tarafından denetim altına alınması olarak tanımlayan ve bu anlamda kullanan Kohler'e göre bilim ve sanat insan yaratıcılığının en verimli iki alanıdır. Ona göre hukuk herhangi bir halkın kültür bütününün bir parçası olarak ele alınabilirse kavranabilir. Hukuk, çağdan çağa değişen toplumsal bir ürün olarak, tarihin ve etnolojinin yardımıyla incelenmelidir. Kohler'in bu görüşleri bir önceki kuşağın metafizik eğilimlerine ve Yeni-Hegelci Okul'un kısır tarih anlayışına bir tepki olarak değerlendirilmiştir.

Kohler'in yasaların uygulanmasında bilinçli çabaya duyulan gereksinimi ne ölçüde kavradığı açık değildir. Evrende akılcı bir amacın olduğunu sezmesine karşın, çoğu kez belirli olguların akıl dışılığını kabul eden Kohler, çeşitli hukuksal sorunlar karşısında seçmeci bir tavır almıştır. Örneğin Sosyolojik Okul'un ceza hukuku kuramına karşı çıkmasına karşın, bu okulun suçu önleme konusunda önerilerinin büyük bir bölümünü kabul etmiştir. I.Dünya Savaşı sırasında pozitivizmin, devletler hukuku dalında ani bir çöküş yaşadığına tanık olmuş, bunun etkisiyle, yaşamının sonuna doğru skolastik felsefeyle yakından ilgilenmeye başlamıştır. Yeni ilgi alanıyla bağlantılı olarak, üzerinde çalıştığı bir başka konu da, 16.yy İspanyol doğal hukuk kuramcıları olmuştur.

Kohler çalışmalarını her zaman belli bir çok yönlülük içinde sürdürmüş ve toplumsal yaşamın çeşitli alanlarındaki yaratıcı etkinliklerle ilgilenmiştir. Bir yandan tüm hukuk dallarında çalışmalarını sürdürürken, diğer yandan da güzel sanatlarla, şiirle ve müzikle de ilgilenmiş, sanat tarihi konusunda kitaplar yazmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Handbuch des deutschen Patentrechts*, 1900-1904, ("Alman Patent Hukuku Elkitabı"); *Urheberrecht an Schriftwerken und Verlagsrecht*, 1907, ("Yazılı Eserlerde Telif Hakkı ve Yayın Hukuku").

- **KAYNAKLAR:** V.Eschke ve A.Kohler, *Josef Kohler-Bibliographie*, 1931; T.Tsatsos, *Der Begriff des Eigentumsrechts bei Josef Kohler*, 1927.

KOHLRAUSCH, Friedrich
(1840-1910)

Alman fizik ve kimya bilgini. Elektrolitlerde iletkenliğin seyreltikliğe bağlı olduğunu belirlemiştir.

Friedrich Wilhelm Georg Kohlrausch 14 Ekim 1840'ta Saksonya'nın Rinteln-am-Weser kentinde doğdu, 17 Ocak 1910'da Marburg'da öldü. Elektrostatik yük biriminin elektromanyetik yük birimine oranının ışık hızına eşit olduğunu gösteren çalışmasıyla tanınan fizik bilgini Rudolph Kohlrausch'un oğludur. Kassel'deki Teknik Yüksek Okulu'nda ve Marburg, Erlangen, Göttingen üniversitelerinde fizik ve kimya öğrenimi gördü. 1863'te Göttingen Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. Bir süre Göttingen'deki astronomi gözlemevinde ve Frankfurt'taki bir fizik laboratuvarında asistan olarak çalıştıktan sonra 1866'da Göttingen Üniversitesi'nde yardımcı profesörlüğe atandı. 1870-1875 arası Zürich ve Darmstadt'taki teknik okullarda, 1875-1888 arası Würzburg Üniversitesi'nde fizik profesörlüğü yapan Kohlrausch, 1888'de Strasburg Üniversitesi'nin fizik laboratuvarının yöneticiliğine getirildi. 1894'te H. von Helmholtz'un ölümüyle boşalan, Charlottenburg'daki Physikalisch Technische Reichsanstalt'ın yöneticiliğini üstlendi ve bu görevini 1905'te emekli olana değin sürdürdü.

Elektrokimya ve deneysel fizik alanlarında birçok değerli araştırması bulunan Kohlrausch özellikle, çözeltilerdeki elektrik iletkenliğine ilişkin çalışmasıyla tanınır. Çözeltilerin iletkenliğini ölçme çalışmalarında karşılaşılan en önemli güçlüğü, çözeltiye doğru akım uygulandığında, iyonların elektrotların çevresinde kümelenerek akımın yeğinliğini azaltmaları sorununu, çözeltiye alternatif akım uygulayarak aşan Kohlrausch, 1870-1880 arasında gerçekleştirdiği deneyler sonucunda, elektrolitlerde seyreltiklik arttıkça iletkenliğin de arttığını buldu. Bu olguyu, seyreltik çözeltilerde iyonların hareketlerinin diğer benzer iyonlar tarafından engellenmemesine bağladıysa da, konunun kuramsal açıklamasını 1887'de onun topladığı verileri yorumlayarak elektrolitin kısmi çözümü yasasını saptayan Arrhenius yapmıştır.

Kohlrausch, birer ortak iyon içeren farklı elektrolitler üzerinde yaptığı deneyler sonucunda da, iletkenliğin, çözeltideki anyon ve katyonun eşdeğer iletkenliklerinin toplamına eşit olduğunu belirledi. Her iyonun elektrolitin toplam iletkenliğine belirli bir değerde ve öbür iyonun niteliğinden bağımsız olarak katkıda bulunması anlamındaki bu olgu "Kohlrausch bağımsız iyon göçü yasası" olarak anılmaktadır.

Kohlrausch, Hittorf'un her iyonun taşıdığı elektrik miktarını belirleyen çalışmalarından yararlanarak iyonların akışım hızlarını ölçmeyi de başarmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Gesammelte Abhandlungen*, 2 cilt, (ö.s.), 1911, ("Toplu Çalışmalar").

• BAKINIZ: ARRHENIUS, HITTORF.

KOIVISTO, Mauno Henrik
(1923)

Finlandiyalı devlet adamı. 1982'den bu yana devlet başkanlığı yapmaktadır.

25 Kasım 1923'te Turku'da doğdu. Yoksul bir ailenin oğluydu. Öğrenimini çeşitli işlerde çalışarak sürdüren Koivisto, 1956'da Turku Üniversitesi'nde sosyoloji doktorasını tamamladı. 1958-1967 arasında Helsinki İşçi Tasarruf Bankası'nda yönetici olarak çalıştı. 1968'de merkez bankası yöneticiliğine getirildi. Bu görevini 1982'de devlet başkanı seçilene değin sürdürdü.

1966'da Sosyal Demokrat Parti'den milletvekili seçildi. 1966-1967 yıllarında sosyal demokrat Passio' nun kurduğu koalisyon hükümetinde maliye bakanlığı yaptı. 1968'de Passio'nun istifası üzerine, devlet başkanı Kekkonen tarafından başbakanlığa getirildi. Beş partiden üyelerin katıldığı bir koalisyon hükümeti kuran Koivisto, iki yıl süren başbakanlığı sırasında ülkenin içinde bulunduğu iktisadi durumun ve SSCB ile olan ilişkilerin düzeltilmesi için çalıştı. 1969'da İsveç, Norveç ve Danimarka başbakanlarıyla birlikte, üç ülke arasında gümrük birliğini, sermaye hareketlerini serbestleştirmeyi ve iktisat politikaları arasında eşgüdüm sağlamayı amaçlayan NORDEK'in (Nordic Economic Union-İskandinav İktisadi Birliği) kuruluş çalışmalarına katıldı. Ancak, örgütün kuruluş hazırlıklarının tamamlanmasından kısa bir süre önce, Mart 1970'te, geleneksel tarafsızlığını korumak amacıyla Finlandiya'nın NORDEK'ten çekildiğini açıkladı.

Koivisto'nun başbakanlık döneminde alınan iktisadi önlemler kitlelerde hoşnutsuzluk yarattı ve Mart 1970 seçimlerinde oyların Muhafazakâr ve Tarım partilerine kaymasına neden oldu. Mayıs 1970'te başbakanlık görevinden ayrılan Koivisto, Uluslararası Para Fonu'nun Finlandiya sorumlusu atandı ve 1979'a değin bu görevi sürdürdü. 1972'de kısa bir süre için siyasi yaşama dönerek Şubat ve Eylül ayları arasında Passio hükümetinde başbakan yardımcılığı ve maliye bakanlığı yaptı.

Mayıs 1979'da yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilen Kivisto, dört partiden üyelerin katıldığı yeni bir koalisyon hükümeti kurdu. Eylül 1981'de devlet başkanı Kekkonen'in hastalanması üzerine devlet başkanlığı görevini üstlendi. Kekkonen'nin istifasından sonra, Ocak 1982'de yapılan seçimlere Sosyal Demokrat Parti'nin adayı olarak katıldı ve devlet başkanı seçildi. Devlet başkanı seçilmesinden sonra yaptığı konuşmada izlenen iç ve dış politikada bir değişiklik yapılmayacağını ve Finlandiya'nın geleneksel tarafsızlığının korunacağını belirtti.

• YAPITLAR (başlıca): *Social Relations in Turku Harbour*, 1956, ("Turku Limanında Toplumsal İlişkiler"); *Laajem paast Kansavaltaan*, 1960, ("Halkın Güçlendirilmesi").

• BAKINIZ: KEKKONEN.

KOKEN
(718-770)

Japon imparatoriçesi. Yönetimi sırasında Buddhacılık güçlenmiştir.

İmparator Şomu'nun kızıdır. Kendisini Buddhacılık'ın yayılmasına adayan babasının tahttan çekilmesi üzerine 749'da tahta çıktı. Kibi-Daijin'in öğrencisi olan Koken, Buddhacı öğretiyi benimsedi. Nara döneminde (710-784) Japonya'da Buddhacılık'ın hızla yayılmasına tanık olundu. Koken'in yönetimi sırasında başkent Nara'da Buddha'nın büyük bir heykeli dikildi. Koken yönetim konularında Fujivara ailesi üyesi olan bakanları Toyonari ve onun kardeşi Nakamaro'nun etkisinde kaldı. 758'de Nakamaro' nun isteği üzerine imparator Junnin lehine tahttan çekildi. Ancak ülke yönetiminde etkinliğini sürdürdü.

Koken 761'de Buddhacı rahip Dokyo ile tanıştı. Dokyo'nun devlet yönetiminde etkin olması için çaba gösterdi. Bu yüzden Dokyo ile imparator Junnin'in gözde bakanı Oşikatsu arasında anlaşmazlık çıktı. 765'te anlaşmazlığın bir iç savaşa dönüşmesi sonucunda Oşikatsu öldürüldü, imparator bir adaya sürüldü. Koken aynı yıl Şotoku adıyla ikinci kez tahta çıktı. Dokyo bu dönemde devletin gerçek yönetimini ele geçirdi. İmparatoriçenin ölümünden sonra imparator olmak istedi. Ancak saraydaki kendisine muhalif güçler tarafından sürgüne gönderildi. Bakanlar Konseyi daha sonra kadınların tahta çıkmasını engelleyen bir karar aldı. Koken'in ölümünden sonra 17.yy'a değin Japonya bir imparatoriçe tarafından yönetilmedi.

KOKOSCHKA, Oskar
(1886-1980)

Avusturyalı ressam. Ruhsal durumları ve duyguları yansıttığı dışavurumcu (ekspresyonist) resimleriyle tanınmıştır.

1 Mart 1886'da Pöchlarm'da doğdu. 1980'de öldü. 1904-1909 arasında Viyana Uygulamalı Sanatlar Okulu'nda Franz Cizek'in (1865-1946) öğrencisi oldu. Aynı yıllarda, Yeni Sanat (Art Nouveau) akımının Avusturya kolu olan Sezession'dan ve Gustave Klimt'den etkilendi. Yapıtlarının gördüğü sert tepki nedeniyle 1909'da Viyana'yı terk ederek İsviçre'ye gitti, burada ilk kez manzara üstüne çalıştı. 1910'da Berlin'e geçti. 1914'e değin resim çalışmalarının yanı sıra illüstrasyonlar da yaptı.

I.Dünya Savaşı'na katıldı, ancak yaralanınca Berlin'e geri döndü. 1920'de Dresden Akademisi'ne girerek dört yıl öğretim görevlisi olarak çalıştı. Bunu izleyen yedi yıl çeşitli ülkelerde gezerek büyük boyutlu manzaralar, dışavurumcu portreler ve kent görünümleri yaptı. Yapıtları, 1937'de Nasyonal Sosyalistler tarafından "yoz sanat" olarak nitelendirildi. 1938'de Londra'ya kaçtı ve 1947'de İngiliz uyruğuna geçti. 1953'te Cenevre yakınlarına yerleşti.

Kokoschka'nın ilk dönem yapıtlarından özellikle taş baskıları (litografi) A. Beardsley'in, Simgeciler'in (Sembolistler) ve Die Brücke'nin etkilerini yansıtır. 1906'dan sonra yaptığı natürmortlarında ve bir dizi portresinde psikolojik içgörü (psychological insight) vurgulanmıştır. Bu portrelerde, dışavurumcu bir anlatım içinde kişilerinin ruhsal durumlarının yanı sıra kendi iç dünyasını da yansıtmıştır. Yaşamı boyunca Gelecekçilik (Fütürizm), Kübizm, Gerçeküstücülük gibi çağdaş akımlardan uzak kalmış, 1914 öncesinin Dışavurumculuk anlayışı çerçevesindeki kişisel üslubunu sürdürmüştür.

- **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Düş Kuran Çocuklar*, 1908; *Oynayan Çocuklar*, 1909, Sanat Müzesi, Duisburg; *Herwarth Walden'in Portresi*, 1910, Devlet Galerisi, Stuttgart; *Profesör Forel'in Portresi*, 1910, Kent Sanat Salonu, Mannheim; *Rüzgârın Gelini*, 1914, Sanat Müzesi, Basel; *Sergüzeşt Arayan Şövalye*, 1915, Guggenheim Müzesi, New York; *Sanatçının Annesi*, 1917-1918, Avusturya Galerisi, Viyana; *Mavili Kadın*, 1919, Württemberg Devlet Galerisi, Stuttgart. **Kitap:** *Schriften: 1907-1955*, 1956, ("Yazılar: 1907-1955").

- **KAYNAKLAR:** J.P.Hodin, *Oskar Kokoschka: The Artist and His Time*, 1966; J.Russell, *Oskar Kokoschka. Watercolors, Drawings, Writings*, 1962.

- **BAKINIZ:** HORTA, MUNCH.

KOKSİNGA
(1624-1662)

Çinli asker. Ming hanedanını yeniden iktidara getirmek amacıyla uzun yıllar Mançular'a karşı savaşmıştır.

Asıl adı Çeng Ç'eng-kung olan, halk arasında Kuo-hsing-yeh olarak anılan, fakat Hollandalılar tarafından Koksinga diye çağrıldığı için Batı kaynaklarına bu adla geçen Çeng 28 Ağustos 1624'te Japonya'da Nagasaki kenti yakınlarındaki Hirado kasabasında doğdu, 23 Haziran 1662'de Tayvan'da (Formoza) öldü. Annesi Japon, babası ise ticaret ve korsanlık yapan bir Çinli'ydi. Ming hanedanı tarafından Çin'in deniz savunmasıyla ilgili resmi bir göreve atanan babasıyla birlikte, 7 yaşında Japonya'dan ayrılarak Çin'in güneydoğusundaki Fukyen'e yerleşti. Konfüçyüsçülük öğrenimini tamamladıktan sonra, 1644'te Nanking'deki İmparatorluk Bilim Akademisi'ne girdi.

Mançular 1645'te Ming hanedanına son vererek Çin'in yönetimini ele geçirdikten sonra Çeng, Ming hanedanının sürdürücüsü olduğunu açıklayarak Fukyen'de kendi yönetimini kuran prens T'ang'ı destekledi. Onun Fukyen'i işgal eden Mançular tarafından öldürülmesinden sonra, Mançular'ı ülkeden çıkararak Ming hanedanını yeniden iktidara getirmek üzere savaş hazırlıklarına başladı. 12 yıl içinde Fukyen kıyılarındaki Amoy ve Quemoy adalarında üstlenerek güçlü bir deniz ve kara gücü oluşturmayı başardı.

1659'da 100.000 askerin katıldığı Yang-Çe Irmağı Seferi'nde Nanking'i kuşattıysa da, kısa bir süre sonra Mançular tarafından bozguna uğratıldı ve Amoy'a geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine kendisi için güvenli bir üs olacağını düşündüğü Tayvan'ı Hollandalılar'dan almaya karar verdi. Nisan 1661'de 25.000 kişilik ordusuyla Tayvan'a çıktı ve 9 aylık bir kuşatmadan sonra Anping'i (bugünkü Taynan yakınlarında) Hollandalılar'dan almayı başardı. Koksinga güçlü bir yönetim kurduğu adaya, askerlerini ve Mançular'dan kaçan Fukyenliler'i yerleştirdi. Mançular'a yeni bir saldırı yapmayı ve Filipinler'i İspanyollar'dan almayı planladığı bir sırada, genç yaşta öldü.

Tayvan'ı kendisine üs yapan oğlu Çeng Çing, 20 yıl boyunca Mançular'a karşı direnişi sürdürdü. 1681'de onun da ölmesinden sonra, Tayvan 1683'te Mançular'ın kurduğu Çing hanedanının denetimi altına girdi.

Çinliler tarafından yabancı işgalcilere karşı ulusal direnişin simgesi olarak görülen Koksinga Çin'in en büyük ulusal kahramanlarından biridir.

KOLAROV, Vasil Petrov
(1877-1950)

Bulgar siyaset ve devlet adamı. 1949-1950 yıllarında Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin başbakanlığını yapmıştır.

28 Temmuz 1877'de Şumnu'da (bugün Kolarovgrad) doğdu, 23 Ocak 1950'de Sofya'da öldü. Bir zanaatçının oğluydu. Genç yaşında sosyalist görüşleri benimsedi. 1895'te Nikopol'de (Niğbolu) ilkokul öğretmenliği yapmaya başladı. Sosyalist görüşleri nedeniyle 1897'de öğretmenlikten uzaklaştırıldı. Aynı yıl Bulgaristan Sosyal Demokrat Partisi'ne üye oldu. 1897-1900 arasında Cenevre Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. Bulgaristan'a döndükten sonra Şumnu'da avukatlık yapmaya başladı. Bulgar sosyalist hareketinin kurucusu Dimiter Blogoev'le birlikte 1902-1904 arasında Şumnu'da sosyalist örgütlenme çalışmalarında bulundu. 1904-1919 arasında BSDİP'nin (Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi) Filibe (bugün Plovdiv) kent örgütünü yönetti. 1905-1919 arasında BSDİP Merkez Komitesi üyeliğini yaptı. Aynı dönemde BSDİP delegesi olarak II. Enternasyonal'in Stuttgart ve Kopenhag kongrelerine, Zimmerwald ve Stockholm konferanslarına katıldı.

BSDİP'nin 1919'da BKP'ye (Bulgaristan Komünist Partisi) dönüşmesinden sonra partinin Merkez Komitesi sekreterliğine seçildi. 1919'da Yürütme Kurulu'na seçildiği Komintern'in (III. Enternasyonal) 1922'de genel sekreteri oldu. Bu görevini 1924'e değin sürdürdü. Georgi Dimitrov'la birlikte, Haziran 1923'te Bulgaristan'da kurulan askeri faşist diktatörlüğe karşı BKP'nin Eylül 1923'te başlattığı antifaşist halk ayaklanmasını yönetti. Ayaklanmanın başarısızlığa uğramasından sonra Ekim 1923'te SSCB'ye sığındı. Bu tarihten sonra 1944'e değin BKP Merkez Komitesi'nin Dış Bürosu'nda görev aldı. Aynı dönemde, 1931-1941 arasında Moskova'daki Uluslararası Tarım Enstitüsü'nün müdürlüğünü, 1931-1935 arasında Köylü Enternasyonali'nin başkanlığını yaptı. 1935'te iktisat doktoru derecesini elde etti.

II. Dünya Savaşı sırasında Dimitrov'la birlikte Bulgaristan'daki demokratik güçlerin anti-faşist birleşik cephesinin kurulması için çalıştı; Vatan Cephesi'nin programının hazırlanmasında görev aldı. 9 Eylül 1944 Devrimi'nden sonra 1945'te Bulgaristan'a döndü. 15 Eylül 1945'te Geçici Cumhuriyet Başkanlık Divanı'nın başkanlığına seçildi. 1946'dan sonra Büyük Ulusal Meclis'in başkanlığı, 1947'den sonra da bakanlar kurulunun başkan yardımcılığı ve dışişleri bakanlığı görevlerinde bulundu. Dimitrov'un Temmuz 1949'da ölümünden sonra başbakan olan Kolarov, bu görevini ölümüne değin sürdürdü.

• BAKINIZ: BLOGOEV, DİMİTROV.

KOLAYLI, Tevfik

Bak. TEVFİK [Neyzen]

KOLBE, Hermann
(1818-1884)

Alman, kimyacı. İlk kez tümüyle inorganik maddeden organik bir bileşiğin sentezini gerçekleştirmiştir.

Adolf Wilhelm Hermann Kolbe 27 Eylül 1818'de Göttingen yakınlarındaki Eliehausen'de doğdu, 25 Kasım 1884'te Leipzig'de öldü. Göttingen Üniversitesi'nde Wöhler'in öğrencisi olarak başladığı kimya öğrenimini, 1842'de Bunsen'in asistanı olarak Marburg Üniversitesi'nde sürdürdü. Doktorasını aldıktan sonra İngiltere'ye giderek, 1845-1847 arası Londra Madencilik Okulu'nda Lyon Playfair'in (1818-1898) asistanlığını yaptı. O dönemde tanıştığı Frankland ile uzun yıllar sürdüreceği bir işbirliğini başlatan Kolbe,ülkesine döndüğünde,Braunschweig'taki bir yayınevinde Wöhler, Liebig ve Poggendorff'un hazırladıkları bir kimya elkitabının yayımlanmasında görev aldı. 1851'de Marburg Üniversitesi'nin kimya profesörlüğü önerisini kabul ederek öğretim görevine başlayan Kolbe,1865'te Leipzig Üniversitesi'ne geçti ve üç yıl içinde döneminin belki de en iyi donatılmış kimya laboratuvarın kurarak çalışmalarını yaşamının sonuna değin bu üniversitede sürdürdü.

Kuramsal çalışmalarıyla da tanınan Kolbe, çağında, özellikle deneysel kimya alanındaki üstün yeteneği ve öğretim alanındaki etkinliğiyle yaygın bir ün kazanmıştı. Temel ilgi alanı olan sentez kimyasındaki en önemli çalışması asetik asite ilişkindir. Daha önce Wöhler, organik bir bileşik olan ürenin sentezini gerçekleştirerek, organik maddelerin yalnızca canlılar tarafından üretilebileceğine ilişkin savı çürütmüştü. Ne var ki, Wöhler'in sentezinde başlangıç maddesinin de organik bir madde olması, tümüyle inorganik bir maddeden yararlanarak organik bir bileşiğin elde edilmesi konusunu açık bir soru olarak bırakmıştı. Ancak Kolbe'nin 1845'te karbon disülfitten başlayarak asetik asit sentezini gerçekleştirmesinden sonra bu konudaki kuşkular ortadan kalktı. Kolbe daha sonra nitril bileşiklerinin sentezini ve hidrolizini, elektroliz yöntemiyle incelediği yağ asitlerinin laboratuvar koşullarında üretimini gerçekleştirdi. Fenol ve karbondioksitten yararlanarak ürettiği salisilik asit ise, önceleri gıda sanayiinde ve hastanelerde dezenfeksiyon amacıyla, sonradan aspirinin temel maddesi olarak yaygın bir kullanım alanı buldu.

Kolbe kuramsal çalışmalarında oldukça tutucu davranmış, gençliğinde kendisinden övgüyle söz eden Berzelius'a olan hayranlığının da katkısıyla, bu kuramcının köklere ilişkin görüşüne, geçerliliğini yitirdikten sonra bile uzun süre bağlı kalmıştı. Bu nedenle, Gerhardt'ın tipler kuramına, Kekulé'nin yapısal formüllerine ve Van't Hoff'un stereokimyaya ilişkin görüşlerine karşı çıkmakla kalmayıp, 1870'te yayın yönetimini üstlendiği *Journal für praktische Chemie*'de bu kuramcılara ve başka kimyacılara ilişkin yıpratıcı eleştiriler yayımlamıştı. Ne var ki, kuramsal düzeydeki tutuculuğunu deneyleriyle aşabilen Kolbe, organik sentez kimyasının öncülerinden olduğu kadar, kuramsal çalışmaların deneysel verilerle desteklenmesinde de etkili olmuştur.

• BAKINIZ: BERZELIUS, FRANKLAND, GERHARDT, KEKULÉ, LIEBIG, VAN'T HOFF, WÖHLER.

KOLÇAK, Aleksandr Vasilyeviç (1874-1920)

Rus, asker. İç savaş sırasında Sibirya'da kurulan karşıdevrimci hükümete başkanlık etmiştir.

Bazı kaynaklar doğum tarihini 1873 olarak da vermektedir. St.Petersburg'da (bugün Leningrad) doğdu, 7 Şubat 1920'de Sibirya'da İrkutsk'da öldü. Babası Rus ordusunda tümgeneraldi. 1894'te Rus Deniz Akademisi'ni bitirdi. 1894-1899 arasında Baltık ve Büyük Okyanus filolarında çeşitli savaş gemilerinde subaylık yaptı. 1900-1902 arasında Rus Bilimler Akademisi'nin düzenlediği bilimsel kutup gezilerine katıldı. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda kruvazör ve destroyer komutanlığı yaptı. Japon gemilerini batırmak için Port Arthur'un girişine mayın döşedi. Savaştan sonra Rus Bilimler Akademisi'nde ve Deniz Akademisi'nde, donanmayı çağdaşlaştırmaya yönelik çalışmalarda bulundu. 1906-1907 yıllarında Duma'nın (meclis) askeri kurullarında uzmanlık yaptı; amiral oldu. Ardından Baltık Filosu komutanlığına getirildi. 1914'te I.Dünya Savaşı başlayınca Finlandiya Körfezi'ne ve Alman sularına mayın döşeme harekâtını yönetti. 28 Haziran 1916'da Karadeniz Filosu komutanı oldu. Alman kruvazörleri olan Goeben ve Breslau'ya karşı Karadeniz'i korumak ve Alman denizaltılarını etkisiz bırakmak için bir dizi önlem aldı.

Mart 1917'de, çar II.Nikolay'ın tahttan çekilmesinden sonra Geçici Hükümet'e bağlılık yemini etti. Haziran'da Sivastopol Sovyeti'nin silah bırakılması emrini protesto ederek Karadeniz Filosu komutanlığından ayrıldı. Ağustos'ta Geçici Hükümet'in onayıyla ABD'ye gitti ve orada mayın döşeme konusunda danışman olarak deniz tatbikatlarına katıldı. Kasım 1917'de Rusya'ya dönerken Ekim Devrimi'ni yolda öğrendi.

Rusya'ya dönmekten vazgeçerek, Almanya'ya karşı savaşmak üzere İngiliz ordusuna gönüllü yazıldı. Mayıs 1918'de Rusya'daki görevinden istifa etti. Müttefikler'in yardımıyla Bolşevikler'e karşı mücadele etmek üzere Ekim 1918'de Sibirya'nın Omsk kentinde kurulan karşıdevrimci hükümetin savaş ve donanma bakanı oldu. Bir ay sonra, 18 Kasım 1918'de, Kazak subaylarının da yardımıyla bir darbe düzenleyerek yeni hükümetin en yüksek yöneticisi ve karşıdevrimci güçlerin genelkurmay başkanı oldu. ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya 12 Haziran 1919'da Kolçak'ın hükümetini tanıdılar. 1919'un başlarında kazanılan birkaç askeri zaferin arkası gelmedi. Hükümet görevlileri ve cephe gerisindeki subayların iktidarı kötüye kullanmaları yüzünden çözülmeler başladı. Özellikle Kolçak'a en önemli desteği vermiş olan Çek Lejyonerleri'nin mücadeleyi bırakmalarından sonra, karşıdevrimci hükümet hiçbir eylem yapamaz hale geldi.

15 Kasım 1919'da Sovyet birlikleri Omsk'u ele geçirince Kolçak, başkenti İrkutsk'a taşıdı. 27 Aralık 1919'da, Nizhneudinsk'de Çek Koiordusu subaylarınca tutuklandı. 4 Ocak 1920'de hükümet başkanlığından ve ordu komutanlığından ayrıldı. Müttefikler'e sığınmak üzere trenle Uzakdoğu'ya giderken, 15 Ocak 1920'de İnnokentyevskaya İstasyonu'nda, kendisine muhalefet eden bir grup Çek askerince yolundan alıkonularak yargılandı. 25 Ocak'ta İrkutsk Sovyet birliklerinin eline geçti. Bolşevikler'e teslim edilen Kolçak, İrkutsk Askeri Devrim Komitesi'nin emriyle kurşuna dizildi.

• KAYNAKLAR: E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, 1966; D. Footman, *Civil War in Russia*, 1961; P.Fleming, *The Fate of Admiral Kolchak*, 1963.

• BAKINIZ: LENİN.

KOLDEWEY, Robert (1855-1925)

Alman, arkeolog, mimar. Anadolu ve Mezopotamya'da önemli kazılar gerçekleştirmiştir.

10 Eylül 1855'te Blankenburg'ta (bugün DAC'de) doğdu, 4 Şubat 1925'te Berlin'de öldü. Berlin, Münih ve Viyana'da mimarlık, arkeoloji ve sanat tarihi öğrenimi gördü.

1882'de ABD'li arkeolog-mimar F.H.Bacon yönetiminde Batı Anadolu'da Assos kenti kazılarına katıldı. 1885 ve 1886'da Midilli Adası'nda araştırmalar yaptı. Berlin Müzesi'nce 1887'de Irak'da araştırma yapmakla görevlendirildi. 1889'da yine Batı Anadolu'da çalışmaya başlayarak Ezine'nin güneyindeki Antik Neandria kentini kazdı. İÖ 6 ve 5.yy'a ait kentin sur duvarlarını, akropolisi ve *Apollo Tapınağı*'nı ortaya çıkardı. Ertesi yıl O.Puchstein ile birlikte, Güneydoğu Anadolu'da C.Humann başkanlığında sürdürülen Zincirli (Samal) kazılarına katıldı. 1890-1891 arasında ve 1894'te yaptığı mimarlık çizimleri ve çevre araştırmaları ile Zincirli kazılarına önemli katkılarda bulundu. 1892-1893'te de O.Puchstein ile Güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan tapınakları üstünde çalıştı. Bir süre Almanya'da Görlitz'deki bir mimarlık okulunda dersler veren Koldewey, Mart 1899'da Babil'de kazılara başladı.

İÖ 2.binden İÖ 6.yy'a değin güney Mezopotamya'nın başkenti durumunda olan Babil, Bağdat'ın 90 km güneyinde, Fırat kıyısında yer alıyordu ve Antik dünyanın en ünlü kentlerinden biriydi. Koldewey'in on sekiz yıl boyunca sürdürdüğü kazılarla ele geçen bulgular daha çok İÖ 7. ve 6.yy'a, II.Nabukadnezar dönemine aitti. Babil Kulesi olarak da bilinen *Etemenanki Zigguratı* 90 m yükseklikte, yedi katlı, mavi sırlı tuğlalarla kaplanmış bir yapı idi. *Marduk Tapınağı* ile anıtsal kent surları üstündeki *İştar Kapısı*'nı bağlayan tören yolunun iki yanındaki yüksek duvarların ve kapının üstü, boğa, ejder gibi kutsal hayvan kabartmalarının bulunduğu sırlı tuğlalarla kaplıydı. Bu kabartmaların bir bölümü bugün İstanbul Şark Eserleri Müzesi'nde, bir bölümü de Berlin Müzesi'ndedir.

Koldewey, 1902'de Babil'in güneyindeki Borsippa (Birs Nimrud) kentinde de bir ziggurat kazısı yaptı. 1903'te Alman arkeolog Walter Andrae yönetiminde başlayan Assur (Kalâh Şergat) kenti kazılarına katıldı.

Koldewey, özellikle Babil'de gerçekleştirdiği sistemli kazılarla arkeolojide yeni yöntemleri denemiş ve geliştirmiş bir uygulamacı-bilim adamı olarak önem kazanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Die antiken Baureste der Insel Lesbos*, 1890, ("Midilli Adası. Eski Çağ Kalıntıları"); *Neandria*, 1891; *Die Architektur von Sendschirli*, 1898, ("Zincirli Mimarlığı"); *Die griechischen Tempel in Sizilien und Unteritalien* (O.Puchstein ile), 2 cilt, 1899, ("Aşağı İtalya ve Sicilya'daki Yunan Tapınakları"); *Die Tempel in Babylon und Borsippa*, 1911, ("Babil ve Borsippa Tapınakları"); *Das Wiedererstehende Babylon*, 1914, ("Yeniden Doğan Babil"); *Das Ischtar-Tor in Babylon*, 1918,("Babil' de İştar Kapısı").

• KAYNAKLAR: W.Andrae, *Babylon-Ausgräber Robert Koldewey*, 1952.

• BAKINIZ: HUMANN, PUCHSTEIN.

KOLETTİS, İoannis
(1774-1847)

Yunan siyaset adamı. 1844'te iktidarı ele geçirip "parlamenter diktatörlük" adı verilen bir yönetim kurmuştur.

Yanya'da doğdu. Atina'da öldü. Bazı kaynaklar doğum tarihini 1778 olarak verir. 1810'lu yıllarda Etniki Eterya cemiyetinin ön ayak olmasıyla, hekim olarak Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın hizmetine girdi. 1821'de başlayan ilk Yunan Ayaklanması'ndan sonra başkaldıran çeşitli gruplar arasındaki iktidar mücadelesi yoğunluk kazanmış, İngiltere, Fransa ve Rusya Balkanlar'daki değişik siyasi gruplarla ilişki kurarak etki alanlarını genişletme mücadelesine girmişlerdi. Fransa'ya yakın bir siyaset izlemesi ile tanınan Kolettis ve yandaşları 1824'te patlak veren iç savaşta çeteleri örgütleyerek Moralılar'ı Naiplion'dan (Anadolu) sürmeyi başardılar. 1824 Ekim'inde toplanan meclis beş kişilik yürütme kuruluna Kolettis'i de seçti. Ancak meşrutiyet ile krallık arasında tercih yapamayan Yunan siyasi önderleri arasındaki mücadele 1828'de İoannes Kapodistrias'ın başkan seçilmesiyle durulur gibi oldu. 9 Ekim 1831'de Kapodistrias'ın öldürülmesinden sonra kurulan geçici triumvirada yer alan Kolettis, 1834'e değin içişlerine baktı. 1832'de Avrupalı güçlerin onayı ile Bavyera Prensi Otho'nun yönetime gelişiyle etkin görevlerden yavaş yavaş alındı ve Paris'e gönderildi. Otho'nun yönetiminden hoşnut olmayan muhalifler 1834'te bir saray baskını düzenleyerek meşrutiyetin ilanını sağladılar. Fransa'dan dönen Kolettis yapılan seçimlerde çoğunluğu sağlayamamakla birlikte daha sonra iktidarı ele geçirdi. Taşra ile eski ilişkilerini de kullanarak Yunan siyasi tarihinde "parlamenter diktatörlük" adı verilen döneme damgasını vurdu.

• BAKINIZ: KAPODİSTRİAS, KOLOKOTRONİS.

KOLLER, Carl
(1857-1944)

Avusturya asıllı ABD'li hekim ve göz cerrahı. Kokainin yüzeysel duyarsızlaştırma etkisini bularak, yerel anestezi uygulamalarının öncülerinden olmuştur.

3 Aralık 1857'de Bohemya'daki Schüttenhofen'de (bugün Çekoslovakya'da Sušice) doğdu, 21 Mart 1944'te New York'ta öldü. 1882'de Viyana Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamlayıp Viyana Genel Hastanesi'nde stajyer cerrah olarak çalışmaya başladı. Freud ile yakın bir dostluk ve işbirliği kurduğu bu dönemde, kokainin anestezik özelliklerine ilişkin en önemli çalışmasıyla adını duyuran Koller 1888'de ABD'ye göç etti ve ölünceye değin New York'ta başarılı bir göz hekimi olarak çalışmalarını sürdürdü.

Koller'in Viyana Genel Hastanesi'nde cerrahi stajı yaptığı yıllarda, aynı hastanede asistan olarak bulunan Sigmund Freud da, koka ağacının yapraklarından elde edilen, alkaloit yapısındaki kokainin merkez sinir sistemi üzerindeki uyuşturucu etkisini araştırıyordu. Freud, morfin bağımlısı bir hastanın tedavisinde kullanmayı düşündüğü bu maddenin genel fizyolojik etkilerini incelemesini kendisinden isteyince, Koller de kokainle ilgilenmeye başladı. Kokaini diline sürdüğü zaman uyuşma biçiminde bir etki yarattığını gözlemleyen Koller'in bu konudaki en büyük katkısı, kokaini Freud'un tasarladığı gibi merkez sinir sistemini etkileyen genel anestezi maddesi olarak değil, doğrudan doğruya uygulandığı bölgede duyarlığı yok eden yerel (lokal) anestezik olarak kullanmayı düşünmesidir. Gerçekten de, özellikle göz cerrahisinde gereksiz ve çoğu kez sakıncalı olan genel anestezi yerine, yalnızca belirli bir bölgedeki dokuyu ve sinir uçlarını etkileyen yerel anesteziinin uygulanmasını başlatan Koller'dir. Kurbağa, tavşan ve insanda etkilerini denediği baz kokainin yağlı çözeltisini bir göz ameliyatında başarıyla kullanan ve çalışmasının sonuçlarını 1884 Eylül'ünde bilim dünyasına duyuran Koller, cerrahide yerel anesteziyle birlikte yeni bir dönemi başlatıyordu. Hemen ardından çeşitli araştırmalara konu olan ve kullanımı gözle sınırlı kalmayıp, daha çok kokain klorhidrat biçiminde kulak-burun-boğaz ve diş cerrahisinde de uygulanmasına geçilen kokain, alışkanlık yarattığı ve zehirli olduğu için sonradan yerini giderek sentetik maddelere bıraktıysa da, Koller'in başlattığı yerel anestezi uygulaması bu tür ameliyatların vazgeçilmez bir parçası olarak önemini korumaktadır.

• BAKINIZ: DAVY, FLOURENS, MORTON, WELLS.

Aleksandra Kollontay

KOLLONTAY, Aleksandra Mihaylovna (1872-1952)

SSCB'li kadın siyasetçi ve diplomat. İlk kadın büyükelçidir.

1 Nisan 1872'de St.Petersburg'da (bugün Leningrad) doğdu, 9 Mart 1952'de Moskova'da öldü. Soylu bir aileden gelen babası Rus ordusunda generaldi. Özel öğrenim görerek liseyi dışarıdan bitirdi. Genç yaşında bir subayla evlendi, bir oğlu oldu, üç yıl sonra da boşandı.

Siyasi bilincinin gelişmeye başladığı 1890'lı yıllarda devrimci yeraltı hareketlerinin uzantısı durumundaki yayımcılık işlerinde çalıştı. O sıralarda Narodnizm'e (Rus Halkçılığı) eğilim duyuyordu. 1896'da bir fabrikaya girerek işçilik yapmaya başladı. Fabrika işçileriyle kurduğu yakın ilişkiler onu giderek Marxizm'e yakınlaştırdı. Eylül 1898'de iktisat ve siyasal bilimler öğrenimi görmek için Zürich'e, ertesi yıl İngiltere'ye gitti. Orada İngiliz işçi hareketinin önderlerinden Sydney ve Beatrice Webb'le tanıştı. Aynı yılın güzünde Rusya'ya döndükten sonra, üye olmamasına karşın RSDİP'nin (Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi) yeraltı etkinliklerine katıldı.

RSDİP'nin 1903'te Menşevikler ve Bolşevikler olarak ikiye bölünmesinden sonra, her iki grupla da ilişkisini sürdürdü. 1905'te İşçi Kadınlar Karşılıklı Yardım Örgütü'nün kuruluşuna katıldı. 1906'da RSDİP'nin Menşevik kanadına üye oldu. Kadın işçiler arasında devrimci propaganda etkinlikleri yürüttü. Mannheim'da toplanan Uluslararası Kadın İşçiler Konferansı'na, 1907'de ise RSDİP delegesi olarak II.Enternasyonal'in Stuttgart Kongresi'ne katıldı. Polis tarafından arandığı için 1908'de Rusya'dan ayrılmak zorunda kaldı. Yurt dışında bulunduğu sırada Almanya, İngiltere, Fransa ve çeşitli İskandinav ülkelerinde sosyalist örgütlerde görev aldı, II.Enternasyonal'in Kopenhag ve Basel kongrelerine katıldı. I.Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra, Bolşevikler'in savaş karşıtı görüşlerini benimseyerek Bolşevik oldu. Çeşitli Avrupa ülkelerinde ve ABD'de savaşa karşı yoğun propaganda etkinlikleri yürüttü.

1917 Şubat Devrimi'nden sonra Rusya'ya dönen Kollontay, Petrograd İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti Yürütme Komitesi'ne seçildi. I.Sovyet Kongresi'ne katıldı. Haziran 1917'de Stockholm'de toplanan II.Enternasyonal konferansından dönüşünde, Geçici Hükümet tarafından diğer birçok Bolşevik önderle birlikte tutuklandı. Hapiste bulunduğu sırada RSDİP-Bolşevik'in Merkez Komitesi'ne seçildi. Ayrıca partinin Kadınlar Arasında Çalışma Bürosu'nun başına getirildi. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra kurulan ilk Sovyet hükümetinde toplumsal refah halk komiseri oldu. Bu görevi sırasında evlenme ve boşanma işlerinin kolaylaştırılması, evlilik dışı çocukların yaşam koşullarının düzenlenmesi, kadınların toplumdaki konumlarının iyileştirilmesi için çalıştı.

Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması'na karşı çıkan Sol-Komünistler'e katılarak halk komiserliği görevinden ayrılan Kollontay, İç Savaş sırasında Ukrayna ve Kırım cephelerinde karşı devrimcilere karşı savaştı. 1920'de Rusya Komünist Partisi-Bolşevik'in Kadın Kolu başkanı oldu. Aynı tarihte işçi sınıfı örgütlenmesinin en üst biçimi olarak partiyi değil, sendikaları gören, ulusal ekonominin yönetiminin sendikalara bırakılmasını savunan "İşçi Muhalefeti"ne katıldıysa da kısa bir süre sonra özeleştiri yaparak bu gruptan ayrıldı. 1921-1922 yıllarında III.Enternasyonal Kadınlar Sekreteryası'nın sekreterliğini üstlendi.

1922'de Dışişleri Halk Komiserliği'ne giren Kollontay bu tarihten sonra uzun yıllar, diplomatik görevlerde bulundu. 1923'te Norveç büyükelçiliğine atanarak, bu göreve getirilen ilk kadın oldu. Bu tarihten 1945'e değin, SSCB'nin Meksika, Norveç ve İsveç büyükelçiliklerini yaptı. 1945'ten sonra SSCB Dışişleri Bakanlığı'nda danışman oldu.

Kollontay'ın genç kızlık soyadı olan Domontoviç adıyla yazdığı, kadın hakları, kadın özgürlüğü konularında çok sayıda makalesi ve kitabı vardır.

- **YAPITLAR (başlıca): İnceleme:** *Polozheniye raboçego klassa Finlyandii*, 1903, ("Finlandiya'da İşçi Sınıfının Konumu"); *Klassovaya bor'ba*, 1906, ("Sınıf Mücadelesi"); *Sotsial'nyye osnovy zhenskogo voprosa*, 1908, ("Kadın Hareketinin Toplumsal İlkeleri"); *Po raboçey Yevrope* 1912, ("Emekçi Avrupa"); *Komu nuzhna voyna*, 1916, ("Savaşa Kim Gerek Duyuyor?"); *Novaya moral'i raboçiy klass*, 1918, ("Yeni Ahlak ve İşçi Sınıfı"); *Raboçaya oppozitsiya*, 1921, ("İşçi Muhalefeti"). **Roman:** *Lyubov pçyol trudovik*, 1923, ("İşçi Arıların Aşkı"); *Bol 'şaya. lyubov'. Povest*, 1937, ("Büyük Aşk. Bir Kısa Roman"); *Vasilisa Malygina*, 1927; *Doroga krylatomu Erosu*, 1927, ("Kanatlı Eros'un Yolu"). **Öykü:** *Syostry*, 1927, ("Kızkardeşler"). **Anı:** *Iz vaspominaniy*, 1945, ("Anılar"); *Molodomu pokoleniya. Vospominaniya*, 1946, ("Genç Kuşağa Anılar").

- **KAYNAKLAR:** I de Palencia, *Alexandra Kollontay: Ambassadress from Russia*, 1947.

- **BAKINIZ:** LENİN.

KOLLWITZ, Käthe
(1867-1945)

Alman grafik sanatçısı ve heykelci. Dışavurumcu (ekspresyonist) bir teknikle yaptığı toplumsal gerçekçi içerikli yapıtlarıyla tanınmıştır.

8 Temmuz 1867'de Königsberg'de (bugün SSCB'de Kaliningrad) doğdu, 22 Nisan 1945'te Dresden yakınlarında Moritzburg'da öldü. 1884-1885 yıllarında Berlin'de, 1888'den sonra da bir yıl Münih'te sanat eğitimi gördü. Alman tahta oyma sanatına duyduğu ilgi ve ressam ve grafik sanatçısı Max Klinger'in (1857-1920) etkisiyle grafik sanatlara yöneldi. 1901'de bir süre Paris'te Académie Julian'da eğitim gördü. 1910'dan sonra heykel çalışmalarına başladı. 1919'dan 1933'e değin Prusya Sanat Akademisi'nin ilk kadın üyesi ve aynı okulun Grafik Sanatlar Atölyesi'nin yöneticisi olarak çalıştı. 1943'te bir bombardıman sonunda evini, atölyesini ve pek çok sayıda çalışmasını yitirdi.

Yoksulluğa, işçi sınıfının ezilmesine, kötü çalışma koşullarına karşı toplumsal bir protesto niteliği taşıyan çalışmalarının ilk örnekleri 1897-1898 arasında G.Hauptmann'ın *Dokumacılar* adlı oyunundan esinlenerek yaptığı *Dokumacıların Ayaklanması* adlı dizidir. Bu gravürlerde ezilen insanların mücadeleci ruhunu güçlü bir biçimde yansıtmıştır. Daha sonra da benzer konuları, duygusal zenginlikle ve toplumsal gerçekçi bir tavırla işlemeyi sürdürmüştür. Sanatını her zaman açlığa, savaşa, faşizme karşı mücadele yolunda kullanmıştır. 1914'te kendi oğlunun ölümünden sonra resimlerinde, çocuklarını koruyan anne, ölmüş çocuğuyla anne gibi konulara da yer vermiştir.

Käthe Kollwitz - "Asla Savaş Olmasın" adlı afiş, 1924

- **YAPITLAR** (başlıca): *Dokumacıların Ayaklanması* dizisi, 1897-1898; *Köylülerin Savaşı*, 1902-1908; *Savaş*, 1923; *Ekmek*, 1924, Prusya Kültür Hazineleri Devlet Müzesi, Berlin; *Asla Savaş Olmasın*, 1924, afiş; *Ölülere Anıt*, 1932; *Ölüm*, 1934-1936; *Analar Piramidi*, 1937.
- **KAYNAKLAR:** S.Lougstreet (der.), *The Drawings of Käthe Kollwitz*, 1967; W.Schumann, *Käthe Kollwitz*, 1953.

KOLMOGOROV, Andrey Nikolayeviç
(1903)

SSCB'li matematik bilgini. Olasılıklar hesabına ve topolojiye katkılarıyla tanınır.

25 Nisan 1903'te Orta Rusya'da Tambov kentinde doğdu. 1920'de girdiği Moskova Devlet Üniversitesi'nde, o dönem Rusya'sının önde gelen matematikçilerinin verdiği dersleri izleme fırsatı buldu. Daha 1921'de araştırma yapmaya başlamış, trigonometrik seriler ve kümeler arası işlemler konularında kimi önemli ve karmaşık problemin çözümüne ışık tutacak sonuçlara ulaşmayı ve 1922'de o yıllarda gerçek değerli fonksiyonlar kuramı alanında büyük bir gelişme gösteren Moskova matematik okulunda kendisine bir yer edinmeyi başarmıştı. 1925'te matematik ve fizik öğrenimini tamamladı ve bitirdiği okulun matematik bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1931'de matematik profesörlüğüne, iki yıl sonra da üniversiteye bağlı matematik enstitüsünün başkanlığına getirildi. II.Dünya Savaşı sırasında ülkesinin Nazi Almanya'sına karşı yürüttüğü savaşa katkı olarak ateşleme ve burgaç akışı konularındaki bilimsel çalışmalara katıldı. 1950'lerde dinamik sistemler, bilişim kuramı, sonlu otomatlar, klasik mekanik ve karmaşık değişkenler kuramı gibi konularda çeşitli araştırmalar gerçekleştiren Kolmogorov daha sonra ülkesinde her düzeydeki matematik öğretiminin geliştirilmesi, zenginleştirilmesi ve daha iyi biçimde örgütlenmesi için yürütülen çalışmalara yaptığı konuşmalar ve yazdığı kitaplarla büyük katkılarda bulundu.

Ülkesinde Sosyalist Emek Kahramanı unvanını elde eden ve Orak-Çekiç Madalyası, Devlet Madalyası ve Lenin Nişanı ile ödüllendirilen Kolmogorov, Londra'daki Royal Society ile ABD'deki Ulusal Bilimler Akademisi'nin ve birçok Avrupa üniversitesinin onur üyeliklerine seçilmiştir.

Biri Suslin'in verilen bir kümenin Borel kümesi olmasının gerek ve yeter koşuluna ilişkin teoremini genelleştiren, biri de Fourier serisinin hemen hemen her noktada ıraksayan bir fonksiyonunun kuruluşunu açıklayan iki çalışmayı henüz öğrenciliği döneminde gerçekleştiren Kolmogorov en önemli çalışmalarını 1925'te yöneldiği olasılık ve uygulamaları alanlarında yaptı.

1920'lerde olasılıklar hesabı, matematiğin yeni

Andrey Nikolayeviç Kolmogorov

olmadığı halde sağlam temellere oturtulması başarılamamış dallarından birisiydi. Kinşin ile birlikte yürüttüğü çalışmalarının sonunda olasılık hesabına, genel ölçü kuramına dayanan aksiyomatik bir yapı kazandıran Kolmogorov'un 1933'te *Grundbegriffe der Wahrscheinlichkeitsrechnung* ("Olasılıklar Hesabının Temel Kavramları") adıyla yayımladığı kitabında açıkladığı görüşler çağdaş olasılıklar kuramının başlangıcı sayılır.

Kolmogorov çalışma yaşamının fonksiyonel analiz, topoloji ve hidrodinamiğe de katkılarda bulunduğu ikinci döneminde de yine olasılık ve uygulamaları konusuna ağırlık verdi. Bu dönemde yazdığı ve olasılıklar hesabının analitik yöntemlerini konu edinen makalede bugün "Kolmogorov denklemleri" olarak tanınan kısmi türevli diferansiyel denklemler yardımıyla Markov süreçlerini sağlam temellere oturtmayı başardı. Rastlamsal durağan süreçler konusundaki araştırmalarıyla da kendi geliştirdiği kuramla Hilbert uzayı arasında bağlar kurdu ve istatiksel bilişim kuramının gelişimini etkiledi.

Kolmogorov, topolojiye de "homolojik halka" gibi kavramlar, "ikicilik" gibi önemli yasalar ve yeni yöntemler kazandırdı. Ardından geometrinin topolojik gruplar üzerine kuruluşu ve izdüşümsel geometrinin formülasyonu konularında büyük ilgi toplayan makaleler yayımladı.

İlgi alanını matematiksel mantığa, giderek matematiğin temellerine ilişkin araştırmalara yayan Kolmogorov, 1938'de büyük Sovyet ansiklopedisi *Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya*'nın ilk baskısındaki matematiğin tarihsel gelişimini diyalektik materyalist açıdan inceleyen geniş matematik maddesinin de yazarıdır.

Matematiğin pek çok dalında yaptığı araştırmalarla 20.yy matematiğinin gelişimini etkilemeyi başaran Kolmogorov, SSCB'nin bu yüzyılın ilk yarısında yetiştirdiği en büyük matematikçi olarak tanınmaktadır.

• BAKINIZ: BOREL, WIENER.

KOLOKOTRONİS, Theodoros
(1770-1843)

Yunan komutanı. Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında önemli görevler yapmıştır.

14 Nisan 1770'te Messenia'da Ramavuni'de doğdu, 15 Şubat 1843'te Atina'da öldü. Babası çete reisiydi. Ruslar ve İngilizler tarafından İyon Adaları' nda kurulan Yunan hafif piyade birliklerinde görev yaptı. Yunanistan'ı Osmanlı egemenliğinden kurtarmayı amaçlayan Filiki Eterya adlı örgütün üyesi olan Kolokotronis, 1821'de başlayan Yunan Bağımsızlık Savaşı'na katıldı. Mora'daki ayaklanmacıları örgütleyerek 26 Eylül 1821'de Tripolis'i ele geçirdi.

Ayaklanma kısa sürede Yunanistan'ın birçok bölgesinde yayıldı. Ayaklanmacılar Ocak 1822'de Epiduros'ta bir kongre toplayarak Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan ettiler. Kolokotronis Ağustos 1822'de Mahmud Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu yenilgiye uğrattı. Osmanlı Devleti ayaklanmayı bastırmak için Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan yardım istedi. Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Mora'yı işgal etti. Kolokotronis 1825-1827 arasında Mora'daki Yunun kuvvetlerinin başkomutanı olarak görev yaptı. 1825'te Yunanistan üzerinde İngiliz mandasını talep eden Kolokotronis, Richard Church'u Yunan orduları başkomutanı olmaya davet etti.

Kolokotronis 1827'de Yunanistan devlet başkanı seçilen Kapodistrias'ı destekledi. 1831'de Kapodistrias öldürülünce, o sırada 17 yaşında olan Bavyera Prensi I.Otho'nun tahta çıkmasına karşı çıktı. 1834'te çoğunluğu Bavyeralılar'dan oluşan kral naiplerine karşı komplo hazırladığı gerekçesiyle ölüme mahkûm olduysa da, kamuoyunun baskısı sonucu cezası 10 yıl hapse çevrildi. I.Otho 1835'te yönetimi eline alınca Kolokotronis'i bağışlayarak onu general ve devlet konseyi üyesi yaptı.

• BAKINIZ: KAPODİSTRİAS, KOLETTİS.

KOLOMB, Kristof
(1451-1506)

İtalyan asıllı İspanyol kâşif. Ayak bastığı toprakların yeni bir kıta olduğunu anlayamadan Amerika'yı keşfetmiştir.

Cenova'da doğdu, 20 Mayış 1506'da İspanya'da Valladolid'de öldü. Babası dokumacıydı. Kimi kaynaklara göre ailesi İspanyol Yahudisi'ydi. Kristof Kolomb (İspanyolca'da Kristobal Kolon) eğitim görmedi, sonraları Latince okumayı ve Kastilya diliyle yazmayı öğrendi. Denizciliğe 1472-1473 yıllarında René d'Anjou'nun hizmetinde Akdeniz'de korsanlık yaparak başladı. 1476'da gemisinin yanması üzerine

Kristof Kolomb

yüzerek Portekiz kıyısına çıktı. O zamanlar Lizbon, denizcilerin, haritacıların, astronomların, kâşiflerin olduğu kadar bilim ve sanat adamlarının da toplandığı, hemen hemen herkesin keşiflerden, yeni bulunan ve bulunacak yerlerin zenginliğinden söz ettiği bir merkezdi. 1474'te Floransalı kozmograf Paolo Toscanelli'nin sürekli batıya gidilirse doğuya varılabileceği düşüncesini açıklaması, bir yıl sonra Portekiz kralının bir denizcinin bu tür bir projesini onaylaması da kâşiflerin tartışmalarına yeni bir boyut getirmişti. Kolomb yıllar önce denize açılan kardeşi Bartolomé'yle de haritacılık yaparken Portekiz'de karşılaştı. 1478'de Porto Santo Adası zenginlerinden Bartolomeu Perestrelo'nun kızıyla evlenen Kolomb, bir süre bu adada yaşadı ve sık sık denize açılarak denizcilik bilgisini genişletti. Kayınpederinin Atlas Okyanusu'nun batısındaki kara parçalarını gösteren eski haritalarını gördükten sonra bu konuyla daha yoğun ilgilenmeye başlayan Kolomb, Marco Polo'nun, Ptolemaios'un (Batlamyus), Toscanelli'nin yapıtlarını okuduysa da en çok Yahudiler'in kutsal kitaplarından biri sayılan *Ezra'nın İkinci Kitabı*'ndan etkilendi. Özellikle bu kaynaktaki varsayımlara ve hesaplara dayanarak yaptığı hesaplamalarında Hindistan'ın Amerika'nın yerinde olduğunu düşündü.

İkinci yolculuğu

Batı seferi projesinin 1484'te Portekiz Kralı II.Joao tarafından kabul edilmemesi üzerine İspanya'ya geçti ve İspanya Kralı Fernando'yla kraliçe Isabella'nın yardımını elde edebilmek için yedi yıl uğraştı. 1492'de son isteği de reddedilince Fransa Kralı VIII. Charles ile anlaşmayı denedi. Bu arada İspanya'daki dostu rahip Juan Perez'in çabaları sonucu İspanya'ya çağrıldı. Yapılan anlaşmayla, kral ve kraliçe, yeni keşfedilecek topraklarda valilik görevini, babadan oğula geçen bir hak olarak vaat ettiler. Ayrıca keşfedilen topraklardan elde edilecek zenginliklerin yarısını da alacaktı.

İlk yolculuğu

Palos limanında üç gemi hazırlandı: Santa Maria, Pinta ve Nina. Filo, 3 Ağustos 1492'de yola çıktı. Kanarya Adaları'na uğrayıp batıya doğru yoluna devam etti. 12 Ekim'de kara göründü. Çıktıkları yer, Bahama Adaları'ndan birisi olan Guanahani'ydi. Kolomb buraya San Salvador adını verdi. Arawak yerlileri, İspanyollar karaya çıkarken kıyıya üşüşüp gemicileri dostça karşıladılar. Bu adaları haritalarda gördüğü Doğu'nun sonundaki adalar sanan Kolomb yerlilere "Hintli" adını verdi ve Cipango (Japonya) Adası'nı aramaya başladı. Rastladığı adalara İspanyolca adlar verip her tarafa haçlar dikiyor, Tanrı'ya kendisine altın buldurması için yakarıyordu. Oralarda büyük bir hanın da yaşadığına inanan Kolomb, Colba'ya (Küba) geldiğinde burayı Japonya sandı ama umduğu altınları bulamayınca doğuya dönerek Hispaniola'ya (Haiti) geçti. Aralık 1492'de gemisi Santa Maria batıp, öbür gemi Pinta da kaybolunca, Navidad adını verdiği bir yere bir yıllık yiyecek stokuyla gemicilerinin bir bölümünü bırakarak, Ocak 1493'te İspanya'ya hareket etti.

Tordesillas Antlaşması

Önce Portekiz'e uğrayarak kral II.Joao ile görüştü. Joao, keşfedilen toprakların İspanya ile aralarındaki eski bir antlaşmaya göre kendisine ait olması gerektiğini ileri sürüyordu. Kolomb, İspanya'ya geçip durumu kral ve kraliçeye anlattı. Isabella ile Fernando'nun İspanyol asıllı Papa VI.Alexander'a başvurması üzerine Papalık 1493'te yeni keşfedilen ve keşfedilecek "dünyayı" Portekiz ile İspanya arasında paylaştırdığını açıklayan ünlü Tordesillas Antlaşması'nı çıkardı. Buna göre Brezilya'nın doğusundaki yerler Portekiz'e, Brezilya hariç Amerika kıtası İspanya'ya aitti. Öbür ülkelerin bu alanlara girmesi Papalık tarafından yasaklandı.

İkinci yolculuk, amiralliğe yükseltilen Kolomb'un, Hıristiyanlık'ı yaymaktan çok sömürgeler kurmanın önemini vurguladığı raporuna göre hazırlandı. Cadiz limanından 1493 Eylül'ünde 17 gemi ve 1200 adamla yola çıkan filo, Kasım'da, Marie Galante, Gaudeloupe ve Puerto Rico adalarını keşfetti. Daha sonra Hisponiola'da Navidad'da bıraktıkları gemicilerin, kadın ve altın hırsları yüzünden yerlilerce öldürüldüklerini öğrendiler. Şimdiki Dominik Cumhuriyeti'nin kuzey kıyısına Isabella adını verdikleri yeni bir yerleşim bölgesi kurdular. Kolomb gemilerin çoğunu İspanya'ya gönderip 1494 ilkbaharında anakara olduğuna inandığı Küba'nın güney kıyılarında dolaştı ve Jamica'yı keşfetti. Bu sırada kimi yardımcıları tarafından Kolomb'un adamlarına ve yerlilere karşı çok acımasız davrandığını bildiren raporlar İspanya'ya ulaştırılmaktaydı. Mart 1495'te yerlileri "yola getirmek için" harekete geçen Kolomb, onları savaşta yendi ve 500 yerliyi tutsak alarak İspanya'ya gönderdi. Kendisi de bu olayın hemen arkasından İspanya'ya hareket etti ve Haziran'da Cadiz'e ulaştı.

İspanya sarayında soğuk karşılanan Kolomb, 1497'de Portekiz kralının, Vasko da Gama'yı sefere gönderdiği haberi yayılınca, ertesi yıl için yeniden yol hazırlıklarına başlaması için teşvik edilmeye başlandı. Mayıs 1498'de altı gemiyle yola çıktı. İlk ayak bastıkları yer şimdiki Trinidad Adası'ydı. Daha sonra Venezüella'ya çıktılar. Buralarda yerli kadınların inci kolye taktığını gören Kolomb, Doğu'yu bulduğuna iyice inandı.

İki yıl önce zor koşullarda bıraktığı kardeşiyle nöbet değiştirmek için Hispaniola'ya geldiğinde, orada bir ayaklanmayla karşılaştıysa da ayaklananları

yatıştırmayı başardı. Bu arada kendisi ve kardeşi hakkında İspanya'ya gönderilen şikâyet mektupları nedeniyle, Hispaniola'ya tam yetkili bir kraliyet görevlisi olarak gelen Francisco Bobadilla'nın araştırma yapmasını engelleyen ve idam edilmek üzere bekletilen İspanyollar'ı salıvermeyen Kolomb ve kardeşi zincire vurularak İspanya'ya gönderildi. Cadiz'e Kasım 1500'de varan Kolomb, sarayda iyi kabul gördüyse de kral ve kraliçe onun sömürgelerde yönetici olamayacağı kararında ısrarlıydılar. Bu arada Kolomb, Kudüs'ü kurtarmak amacıyla kutsal kitaplar okuyarak hazırladığı *Kehanetler Kitabı*'nı krala sundu.

Bu yıllarda birçok denizci onun bulduğu denizlere gidip gelmeye başlamıştı. Kolomb 1501'de dördüncü yolculuk için hazırlığa başladı. Dört gemilik filoyla 1502 Mayıs'ında Cadiz'den ayrıldı, 29 Haziran'da Santo Domingo'ya varıp oradan Orta Amerika kıyıları boyunca güneye indi. Kolomb, buraların Hindistan'ın Malay Yarımadası olduğuna inanıyordu. Ona göre daha güneyde Hint Okyanusu'na geçit veren bir yol bulabileceklerdi. Umduğu yolu bulamayınca anakaradan ayrılıp kuzeye çıkıp geri dönmeye karar verdi. Gemileri denize dayanamayacak denli harap durumdaydı. Bu yüzden Jamaica'ya sığınmak zorunda kaldılar. Orada bir yıl kaldıktan sonra 7 Kasım 1504'te Hispaniola'dan yardım getiren bir gemiyle İspanya'ya doğru yola çıkabildiler.

Eklem iltihabı ve sıtma nöbetleriyle sağlığı bozulan Kolomb 1505'te krala, onurunu, bulduğu yerlerin mülkiyetini ve yönetimini kendisine vermesi için yakarmasından kısa bir süre sonra öldü. 1542'de kemikleri Hispaniola'daki Santo Domingo Kilisesi'ne götürüldü. 1948'de Dominik Cumhuriyeti'nde onuruna bir anıt fener kulesi yapılmıştır.

• **KAYNAKLAR:** A.Ballesteros y Beretta, *Cristobal Colon y el descubrimiento de America*, 2 cilt, 1945; S.E.Morison, *Admiral of the Ocean Sea: A Life of Christopher Columbus*, 2 cilt, 1942; M.A.Rugoff (der.), *The Great Travellers*, 2 cilt, 1960.

• **BAKINIZ:** FERNANDO V, GAMA, ISABELLA I [Katolik].

KOMAN, İlhan
(1921)

Türk, heykelci. Geometrik biçim ve modülleri belli bir düzen içinde bir araya getirerek yaptığı heykelleriyle tanınmıştır.

Edirne'de doğdu. 1941'de İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'ne girdi. 1942'de aynı okulun Heykel Bölümü'ne geçti ve Belling'in öğrencisi oldu. 1946'da Akademi'yi bitirdi, aynı yıl Avrupa sınavını kazanarak Paris'e gitti. 1951'de Türkiye'ye döndü ve Akademi'nin Heykel Bölümü'nde asistan olarak göreve başladı. 1957'de Maden Atölyesi öğretmenliğine atandı. 1959'da İsveç'e yerleşti, 1967'de Stockholm Uygulamalı Sanatlar Yüksek Okulu'na öğretim görevlisi olarak kabul edildi. Aynı yıl İsveç'te Sundavalla'da bir alanın düzenlenmesi için açılan yarışmada ve 1970'te Örebro Belediye Sarayı önüne konulacak heykel yarışmasında mimar Çetin Kanra ile birlikte birincilik ödüllerini kazandı. Sundavalla projesi 1971'de gerçekleştirildi. Örebro yarışmasını kazanan *Leonardo Anıtı* ise daha sonra İsveç hükümetince Stockholm Yüksek Mimarlık Okulu önüne kondu. Koman, çalışmalarını halen İsveç'te sürdürmektedir.

Sanatın bütün kollarına ve tekniğe karşı yoğun bir ilgi besleyen Koman, yenilikçiliğe olan tutku ve çabasıyla dikkat çeken bir sanatçıdır. 1970 sonrası çalışmalarında, geometrik biçim ve yapıların modüler örgütlenmesi, başlıca yönelişini oluşturur. Bu dönem yapıtlarında geometrik kurgu düzeni, kuruluğa ve mekanik yinelemelere kapılmadan sanatsal biçim zenginliklerine ulaşmıştır. 1980'lerdeyse matematik hesaplamalara ağırlık vererek spiraller dizisini gerçekleştiren Koman'ın bu yapıtları, tarihöncesi hayvanların kalıntılarını anımsatan, tek bir biçimin birbiri içine geçerek oluştuğu karmaşık kompozisyonlardır. Gene bu dönemde yaptığı yaklaşık dört tonluk heykeli *Akdeniz*, 12 mm kalınlığında yüz on iki metal levha yan yana getirilerek oluşturulmuş bir kadın figürüdür.

Dördüncü yolculuğu

• **YAPITLAR (başlıca):** Anıtkabir doğu kanadı kabartmaları, Ankara; *Leonardo Anıtı*, 1970, Stockholm Uygulamalı Sanatlar Okulu; *Altın Kesit-Spiral*, 1980; *Akdeniz*, 1980, Halk Sigorta Binası, Zincirlikuyu/İstanbul; *Heykel No.2*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Rölyef*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Heykel*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Yaratık*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

KOMENSKY, Jan

Bak. COMENIUS, Johann Amos

KOMET
(1941)

Türk, ressam. Bireyi, toplumsal ve doğal çevresi bağlamında ve ilişkileriyle irdelemiştir.

22 Temmuz 1941'de Çorum'da doğdu. Asıl adı Mehmet Gürkan Coşkun'dur. 1960-1967 arasında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'nde eğitim gördü. Zeki Faik İzer ve Bedri Rahmi Eyuboğlu atölyelerinde çalıştı. 1971'de Avrupa sınavını kazanarak Paris'e gitti. Orada bir süre Vincennes Üniversitesi'ne devam etti. 1965'ten sonra yurt içinde ve dışında pek çok grup sergisine katıldı. 1967'de Uluslararası Kültür Şenliği Sergisi ikinci resim ödülünü kazandı. İlk kişisel sergisini 1974'te Rouen'de açtı. Halen Paris'te yaşamaktadır.

Komet, ton değerlerine dayalı bir renk anlayışı içinde boyayı saydam olabilecek kadar ince kullanmış

ve dışavurumcu (ekspresyonist) bir yaklaşımla 1980'lerin "yeni figürasyon" adı verilen anlayışı içinde kendini kabul ettirmiş bir ressamdır. Genellikle bir ya da birkaç figürlü kompozisyonlarında yer yer biçimlerini bozduğu (deforme ettiği) figürlerini açık bir mekâna yerleştirir. Bu resimlerinin bazılarında figürleri, geometrik çizgilerle belirlediği saydam yüzeylerle sınırlar. Resimlerinde bireyin psikolojik iletişimlerini, yalnızlığı ve yabancılaşması doğrultusunda, ama toplumsal bilinci de içeren bir tavırla işler. Koyu boşluklar, geniş siyah alanlar ve açık manzaralar kullanarak insan dramını vurgular. Şiirsel anlatıma yer yer grafik öğeler de ekler. Ölüm, grotesk, saçma, satir, onun sanatında egemen olan temalardır. Kullandığı doğa dışı ışıkla izleyicide gerçeküstünü çağrıştıran bir izlenim yaratır. Yapıtlarında Francis Bacon'un, Hareketli Soyut'un (Action Painting) ve Gerçeküstücülük'ün otomatizm öğesinin etkileri sezilir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Derede Üç Figür*, 1976, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Figürlü Kompozisyon*, 1979; *Adsız*, 1981; *Adsız*, 1982; *Adsız*, 1983; *İki Figürlü Kompozisyon*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

KOMİSARYEVSKİ, Teodor
(1882-1954)

Rus asıllı İngiliz tiyatro yönetmeni. Sahnelediği oyunlarda oyuncuya verdiği önemle tanınmıştır.

Ünlü tiyatro oyuncusu Vera Fedorovna Komisaryevskaya'nın erkek kardeşidir. Kızkardeşinin 1910'daki ölümüne değin onunla birlikte çalıştı. O yıl kızkardeşinin anısına kendi tiyatrosunu kurdu. Burada daha çok Remizov, Kuzmin, Sologub gibi Simgeci (Sembolist) yazarların yapıtlarını sahneledi. Daha sonra Moskova'daki Çarlık Tiyatrosu'nun, Devrim' den sonra da Devlet Tiyatrosu'nun yöneticisi oldu.

1917'den sonra operalar, Shakespeare, Molière ve Shaw'dan oyunlar yönetti ve Sentetik Okul adını verdiği bir atölye kurdu. Buraya profesyonel oyunculuk öğrenimine gelen öğrenciler, "evrensel oyuncu" olabilmek için tiyatronun dışındaki bütün sanat dallarında da zorunlu eğitim görüyorlardı.

Komisaryevski 1919'da SSCB'yi terk ederek İngiltere'ye, oradan da Fransa ve ABD'ye gitti. Bu ülkelerde uluslararası ün kazandı. Londra'da Covent Garden'da, Stratford-on-Avon'da aralarında Shakespeare'inkiler de bulunan çeşitli oyunlar sahneye koydu. İtalya dışında Pirandello'yu ilk kez sahneleyen yönetmen oldu. New York City Center'da çeşitli operalar yönetti. 1932'de İngiliz uyruğuna geçti.

Komisaryevski'ye göre tiyatro, yaşamsal önemi olan insan gereksinimlerinden biri, insanların birbirlerini anladıkları, bir şeyi paylaştıkları ve bir arada olmaktan dolayı ruhsal bir doyuma ulaştıkları bir ortamdı. Bunun da ancak "canlı" oyuncuların varlığı ile gerçekleşebileceğini savunan Komisaryevski, oyuncuların kuklalaştırılmasına, mekanikleştirilmesine karşıydı. Tiyatroya ilişkin çeşitli konularda kitaplar da yazmıştır.

KOMYAKOV, Aleksey Stepanoviç
(1804-1860)

Rus, düşünür. Slavcılık Akımı'nın kurucularındandır.

13 Mayıs 1804'te Moskova'da doğdu, 5 Ekim 1860'ta Riazan yakınlarındaki İvanovskoe'da öldü. Varlıklı bir ailenin çocuğudur. Annesinin etkisiyle, koyu bir Ortodoks oldu. Özel öğretmenlerden batı dillerini öğrendi. 1820'de dışardan Moskova Üniversitesi Matematik Bölümü'nün sınavlarını verdi. Fransa'ya giderek eğitimini bitirdi. Tarım ekonomisi ve hekimliğin yanı sıra, felsefe ve edebiyat, özellikle de şiir alanında ünlendi.

Slavcılık'ın kurucularından olan Komyakov, bu akımı, Batıcılık karşısında savundu. Düşüncesinin temel öğesi olan *sobornost* (bir araya gelmek) birlik, sevgi ve özgürlüğün kaynaşması anlamına gelir. Ona göre, Roma Katolik öğretisi birliği, Protestanlık özgürlüğü gerçekleştirme yollarını gösterir. Ortodoksluk ise bu ikisini bir araya getirir.

Komyakov, Ortodoks Kilisesi'nin ve Rus köylüsünün yumuşak huylu olmasının, Slavcılık düşüncesinin gerçekleşmesinde en iyi ortamı oluşturduğunu savunur. Batılılaşma yerine, kendi özünden kaynaklanan bir gelişimin daha uygun olduğu konusunda düşünür Herzen ile tartışmaya girişmiştir. Rusya'da monarşinin yandaşı olmakla birlikte, serfliğin Ortodoksluk ile bağdaşmadığını ileri sürerek, kaldırılmasını savunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Polnoe Sobranie Sochinenii*, (ö.s.), 1911, ("Tüm Yapıtlar").

• **BAKİNİZ:** KİREYEVSKİ, SAMARİN.

KONDRATİEFF, Nikolay
(1892-1931?)

SSCB'li iktisatçı. Kendi adıyla anılan uzun süreli konjonktür dalgasını bulmuştur.

Yaşamının ilk yıllarına ilişkin bilgiler sınırlıdır. Yirmi beş yaşında, geçici Kerenski hükümetinde gıda bakanı yardımcısı olarak kısa bir süre çalıştıktan sonra Moskova Ticari Koşulları Araştırma Enstitüsü'nü kurdu ve 1920-1928 arasında bu kurumun yöneticiliğini yaptı. Enstitünün en önemli görevi, Sovyet ekonomisinde tarımsal üretim konusunda daha fazla bilgi edinmek ve bir bülten yayımlamaktı. Bu görev kendisine tarımsal iktisat alanında deneyim kazandırarak bir dizi ayrıntılı fiyat indeksi hazırlamak olanağı sağladı.

Kondratieff'in iktisada en önemli katkısı, daha sonra Schumpeter'in de üzerinde duracağı uzun süreli (yaklaşık elli yıl) konjonktür dalgalarının varlığı ve

niteliğiyle ilgili bulgularıdır. 1925'te yayımladığı *The Long Waves in Economic Life*'da ("İktisadi Yaşamda Uzun Süreli Dalgalar"), ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya'dan 36 yıl için alınan fiyat, değer, fiziki miktar serilerinden elde ettiği bulguların, iktisadi faaliyetin 1780-1790 arasında iktisadi bunalım, 1810-1817 arasında zirve, 1844-1851 arasında iktisadi bunalım, 1870-1875 arasında zirve, 1890-1896 arasında iktisadi bunalım, 1914-1920 arasında zirve olmak üzere uzun süreli bir dalgalanma gösterdiğini öne sürmüştür. Ancak, istatistik verilerin yeteri kadar uzun bir dönemi kapsamadığını göz önüne alarak, bu dalgaların kaçınılmazlığını ileri sürmemiştir. Dalgalanmanın nedenleri konusunda sistematik bir açıklama getirmemiş, büyük bir olasılıkla büyük keşif ve icatları izleyen önemli teknolojik değişmeler, savaşlar, yeni altın yatakları, büyük ölçüde sabit sermaye yenilemeleri üzerinde durmuştur.

1920'li yılların başlarında tarım kesimi için ilk kez beş yıllık plan taslağını hazırlayan Kondratieff planın hazırlanışı sırasında köylülerin üzerine büyük yük yükleyecek hedeflere karşı çıkmıştır. Konjonktür üzerinde ısrarla durması, bütünsel ve ayrıntılı planlama konusundaki kuşkuları, resmi iktisat politikasıyla çatışmasına yol açmıştır. 1930'da tutuklanmış, hapishanede ölmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Mirovoe khoziaistvo i ego kon'iunktury vo vremia i posle voiny*, 1922, ("Savaş Sırasında ve Sonrasında Dünya Ekonomisi ve Durumu"); *The Long Waves in Economic Life*, 1925, ("İktisadi Yaşamda Uzun Süreli Dalgalar"); *Critical Remarks on the Plan for the Development of the National Economy*, 1927, ("Ulusal Ekonominin Gelişmesi İçin Plan Üzerine Eleştirel Düşünceler").

KONFÜÇYÜS
(İÖ 552-479)

Çinli filozof, eğitimci ve devlet adamı. İnsanı yaşama bağlayan ilkenin erdemden kaynaklanan ödev olduğu görüşünü savunmuştur.

Lou kentinde doğdu, Chiufu'da öldü. Gerçek adı Kung-fu-tse'dir. İÖ 640 yıllarında yönetimi elinde bulunduran imparator Hoang-Ti soyundandır. Ataları büyük görevlerde bulunmuş, soylular kesiminden bir yönetici topluluğun doğmasına olanak sağlamış, kendilerine özgü bir ahlak anlayışı geliştirmişlerdir. Babası, Soung kenti soylularından olup, sonradan Lou'ya yerleşmiş, Kong adında yüksek görevli bir kimseydi. Konfüçyüs küçükken babası ölünce, geleneklere, inançlara bağlı bir kadın olan annesi, Ku-Feou'ya göçerek yaşamını orda sürdürdü. Konfüçyüs ilköğrenimini annesinin denetimi altında ve Çin geleneklerine uygun olarak Ping-Tchoung adlı bir düşünür öğretmenden görmüştür. Daha sonra bütün çalışmalarını Çin felsefesi ve ahlak sorunları üzerinde yoğunlaştırarak kendi kendini yetiştirmiş, eğitimci olarak yüksek görevlerde bulunmuştur. Elli yaşlarından sonra, bütün görevlerini bırakarak, açtığı okulda

Konfüçyüs

yalnız öğrencilerini yetiştirmekle uğraşmıştır.

Beş ilke

Konfüçyüs'un felsefesi Çin geleneklerinden kaynaklanan ve eğitimi temel alan bir ahlak öğretisidir. Ödev, insan ve gökyüzü adı altında üç yasaya dayanan bu öğretinin bilgelik, insanlık, doğruluk, bağlılık ve ölçülülük gibi beş ilkesi vardır. Bu ilkeler birer erdem niteliği taşıdığından genel geçerliği olan ahlak yasası durumundadır. Öğretisini *Lun-Yü* (Konuşmalar) adlı yapıtında sergileyen bilgeye göre felsefe, öğrenmek ve öğrendiğini başkalarına öğretmektir. Öğrenmek ve öğretmek yeni bir insan kazanmak, yeni bir gönüldeş edinmektir. Öğrenmenin başlıca yararı kişiyi yetiştirmek ve kendi kendini anlama olanağı sağlamaktır. İnsan bu yolla çevresini tanır, başkalarıyla bağlantı kurar. Beş ilke ancak öğrenmek ve öğretmekle kavranır, ödevin kaynağı da budur. Kişinin olgunluğu bu beş ilkeyi yaşama uygulamasıyla, davranışlarını onlara göre düzenlemesiyle bağlantılıdır. Yaşama uygulanmayan, onu ışıklandırmayan bilginin önemi yoktur.

Konfüçyüs'ün üzerinde durduğu beş ilke felsefe ile yaşam arasındaki bağlantının temelini oluşturur. İnsanın "olgun varlık" aşamasına ulaşması bu beş ilkenin, bir bütünlük içinde, uygulanmasını gerektirir. Beş ilkenin ortak kaynağı öğrenmedir. Öğrenme kişide ödev bilincini, sevgi ve saygı duygusunu uyandırır, geliştirir. İşte bilgeliğin yolu da budur.

Yaşam ve düzen

Bilgelik insanın gelişmesine, gerilemekten kurtulmasına, inanç ve geleneklere uyarak yaşamını düzenlemesine yarar. Bu özelliği dolayısıyla, bilgelik, birtakım kurallara bağlanmadır. Bu kurallar da kuramsal değil uygulayıcı, insanı yaşadığı ortamda yönlendiricidir. İnsanlık denen ilkenin özünü acıma, kayırma, sevgi ve yardım oluşturur. Bireyler, birbirlerine karşı, yardımsever, iyilikçi, açık yürekli olmalıdır. Kendine yapılmasını istemediğini başkalarına yapmamalıdır. Doğruluk ise tinin kurtuluşunu, korkulu durumlardan uzak kalmayı, değişik yorumlara yol açarak saptırıcı olmaktan kaçınmayı sağlar. Kişi önce kendi ben'ine karşı doğru olma gereğindedir. Kendini bilmeyen, özünde ben bilinci bulunmayan bir kimsenin başkalarına doğruluğu öğretme ya da doğruluğun gerektirdiği biçimde davranma olanağı

yoktur. Bağlılık, kişiyi ikiyüzlülükten, içi başka dışı başka olmaktan kurtarır, tutarsız davranışlara engel olur. Ölçülülük bütün bireylere karşı eşit, ölçülü, tartılı davranmak, gerekeni yapmada dengeyi bozmamaktır.

Toplum ve ilkeler

Toplum konusunda karşılıklı yükümlülüğü gerekli gören Konfüçyüs için birey temel varlıktır. Toplumun kurucu üyesi olan bireyin tek başına yaşama olanağı yoktur. Birlikte yaşamayı sağlayan da geleneklere, inançlara dayanan, karşılıklı anlaşmayı gerektiren yükümlülüktür. Bireylerin birbirlerine karşı görevleri vardır. Bu görev, toplumun çekirdeği niteliğini taşıyan, aileden başlar. Karı-koca, ana-baba ve çocuklar arasındaki bağlantının özünü, sevgi-saygı ilişkisine dayanan, uyum oluşturur. Aileyi kuran bireylerin, büyükten küçüğe ve küçükten büyüğe olmak üzere, karşılıklı görevleri vardır. Büyüğün başlıca görevi küçüğü eğitmek, yetiştirmek, olgunlaştırmaktır. Bu da sevgi duygusundan kaynaklanır. Küçüklerin büyüklere karşı tutumlarını biçimlendiren saygı duygusunu uyandırmak, geliştirmek de gene büyüklerin görevidir. Toplumda yönetenle yönetilen arasındaki bağlantı da karşılıklı sevgi-saygı temeline dayanır. Yönetenler eğitici, yetiştirici, bilge kişiler olmalıdır. Konfüçyüs'e göre yönetici ağırbaşlı, dengeli, iyilikisever, güler yüzlü olma gereğindedir. Yönetilenleri yönetime karşı saygılı, çalışkan, bağlı kılmanın başka yolu yoktur.

Konfüçyüs öğretisinde bilgi yaşam içindir ve toplumdan öğrenilir, bu nedenle kaynağı duyulardır. Tinde birtakım yetiler varsa da bunları geliştiren sonradan edinilen bilgilerdir. Neyin öğrenilmesi gerektiğini ancak gelenekler ve görenekler gösterir. İyilik, güzellik, eliaçıklık gibi değerler toplumu düzenleyen geleneklerden kaynaklanır, onları biçimlendiren de bu geleneklerdir.

Konfüçyüs'ün öğretisi, çağlar boyunca, Çin'de eğitim ve öğretimin temeli sayılmış, yeni yorumlarla geliştirilmiş, toplumun yaşama anlayışını biçimlendiren ilke niteliği kazanmıştır. Bu çığırı yayan ve Konfüçyüs Öğretisi adı verilen bir okul doğmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Chou-King*, (ö.s.) 1770, ("Yıllıklar Kitabı"); *Lun-Yü*, (ö.s.), 1190, (Konuşmalar, 1974).

• KAYNAKLAR: Lin Wu-Chi, *Confutius*, 1955; R. Wilhelm, *Kungtse Leben und Lehre*, 1925.

KONSTANS II
(630-668)

Bizans imparatoru. Araplar'a ve Slavlar'a karşı savaşmıştır.

II.Herakleios Konstans, Constantinopolis'te (İstanbul) doğdu, 15 Eylül 668'de İtalya'da Syracusa'da öldü. III.Konstantinos'un oğludur. Babasından sonra imparatorluğunu ilan eden II.Heraklonas'ın Senato tarafından sürgüne gönderilmesiyle Kasım 641'de 11 yaşında iken tahta geçti. Siyasi bunalımlara yol açan dinsel anlaşmazlıklar ve 640'larda başlayan Arap saldırıları ile uğraşmak zorunda kalan II. Konstans döneminde Bizans, 642'de İskenderiye ve Bingazi'yi, 643'te Trablusgarb'ı yitirdi. Arap komutanı Muaviye Batı Anadolu'ya ilerledi. 646'da birçok Kuzey Afrika kentinde, Bizans'ın desteklediği Monofizitlik, dinsel sapıklık olarak mahkûm edildi. Bizans'a karşı muhalefetin geliştiği bu ortamda Araplar 647'de tüm Kuzey Afrika'yı kolayca ele geçirdiler. Yeni kurulan Arap donanması 649'da Kıbrıs'ı alarak, denizlerdeki Bizans egemenliğini tehdit etmeye başladı. Bizans yönetiminin kilise siyaseti, İtalya'da da en yüksek yerel otoritenin İstanbul'daki merkezi yönetime karşı ayaklanmasına neden oldu. Dinsel bir barışın gerekliliğine inanan II.Konstans, 649'da Typos adlı bir kararname yayınladı. İsa'yı her türlü tartışmanın dışında tutan bu kararname asıl sorunu çözmekten uzaktı ve kilisenin imparatorluk tarafından tam bir denetim altına alınmasına karşı gelişen muhalefet hareketini daha da körükledi.

Araplar'ın 653'te Doğu Anadolu'yu ele geçirmeleri üzerine harekete geçen II.Konstans, Doğu Anadolu'da yitirilen toprakların bir bölümünü yeniden denetim altına aldı. Bu sırada Typos'a karşı çıkan Papa I.Martinus, Roma'dan getirtilerek, cezalandırıldı. Ardından keşiş Martinus da mahkûm edildi. Ancak muhalefetin gücü karşısında gerileyen II. Konstans Papalık'la tam bir uzlaşma sayılmasa da tek irade inancından vazgeçti. 654'te Rodos'un ve Girit'in Araplar'ca yağmalanıp, Kos Adası'nın (İstanköy) alınması üzerine, 655'te II.Konstans komutasındaki Bizans donanması, Lykia (Muğla) kıyılarında Arap donanması ile savaşa girişti; ama büyük bir bozguna uğradı. Ancak Araplar arasında çıkan anlaşmazlıklar iç savaşa dönüşünce, Muaviye 659'da barış istemek zorunda kaldı.

II.Konstans, Doğu tehlikesinin azalması üzerine 659'da Balkanlar'ı işgal eden Slavlar üzerine saldırarak bir bölümüne Bizans egemenliğini zorla kabul ettirdi. Başarılı Balkan seferinden sonra daha batıya gitmeye karar verdi. 660'ta Selanik'te, ardından uzun bir süre Atina'da kaldıktan sonra 663'te güçlü bir orduyla İtalya'da Tarentum'a girdi. Lombardlar'a saldırarak Beneventum'u kuşattı. Zorunluluk sonucu kuşatmayı kaldırarak önce Napoli'ye ve ardından Roma'ya gitti. Kısa süre sonra 17 Temmuz 663'te Napoli'ye ve oradan Sicilya'ya geçerek Syracusa'ya yerleşti. Oraya yerleşmekle, Lombardlar'ın tehdit ettiği İtalya toprakları ile Araplar'ın saldırı hedefi olan Kuzey Afrika arasında kilit bir noktayı tutmuş oluyordu. Ancak imparator ve ordusunun giderlerinin Batı bölgesi için oluşturduğu yük, halkın tepkisini artırdı. II.Konstans nüfuzlu Bizanslı ve Ermeni ailelerinin desteğiyle düzenlenen bir suikast sonucu öldürüldü. İstanbul'da Havariyun Kilisesi'ne gömüldü.

KONSTANTİNOS IV
(652-685)

Bizans imparatoru. Arap ilerlemesini durdurmaya çalışmıştır.

Constantinopolis'te (İstanbul) doğdu, aynı yerde öldü. II.Konstans'ın oğludur. 668'de babasının ölü-

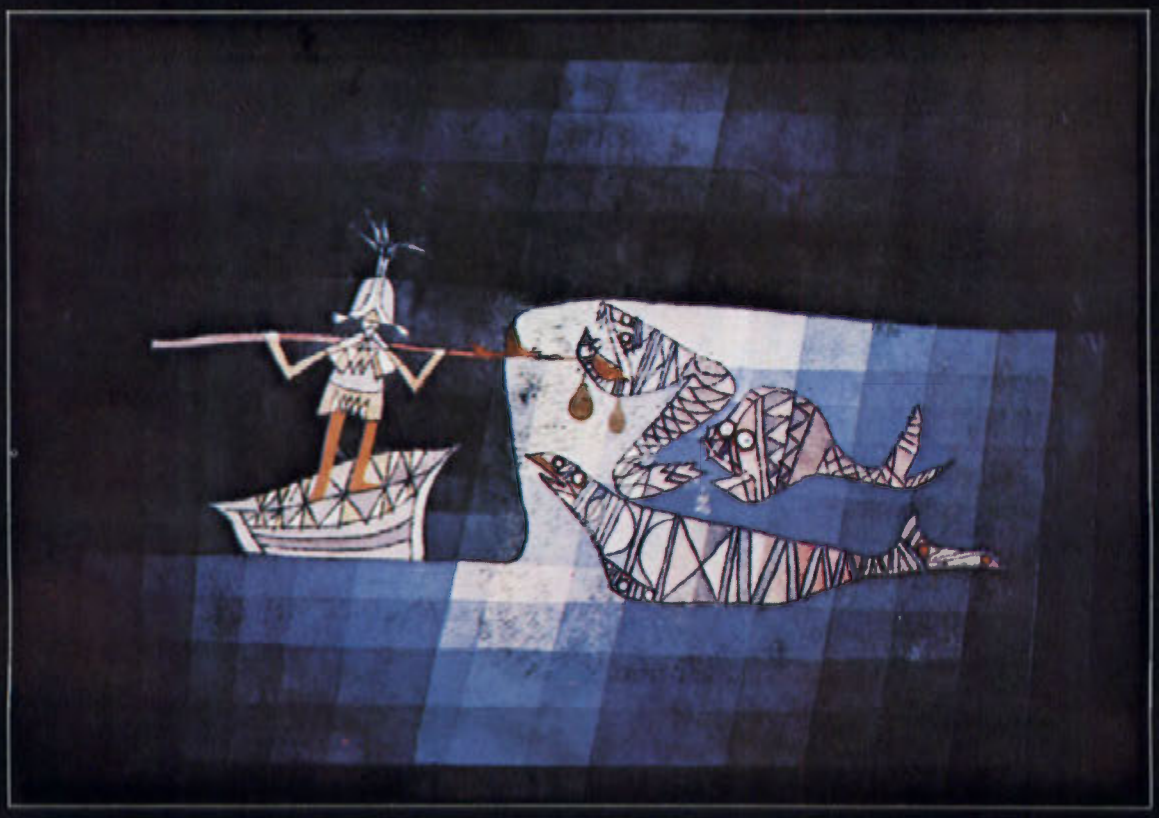

Resim 413
Paul KLEE ***"Sinbad-Gemici Operası'ndan Mücadele Sahnesi"****, 1923, Özel Koleksiyon, Basel-İsviçre*

Resim 414
Paul KLEE ***"Acıya Yazgılı Çocuk"*** *1935, Albright Knox Sanat Galerisi, Buffalo -New York- ABD*

Resim 415
Gustav KLIMT
"Öpüş", 1907-1908, Avusturya Galerisi, Viyana

Resim 416

*Franz KLINE "**New York**", 1953, Albright Knox Sanat Galerisi, Buffalo -New York- ABD*

Resim 417
Zeki KOCAMEMİ
"Ağaçlı Yol",
İstanbul Resim
Heykel Müzesi

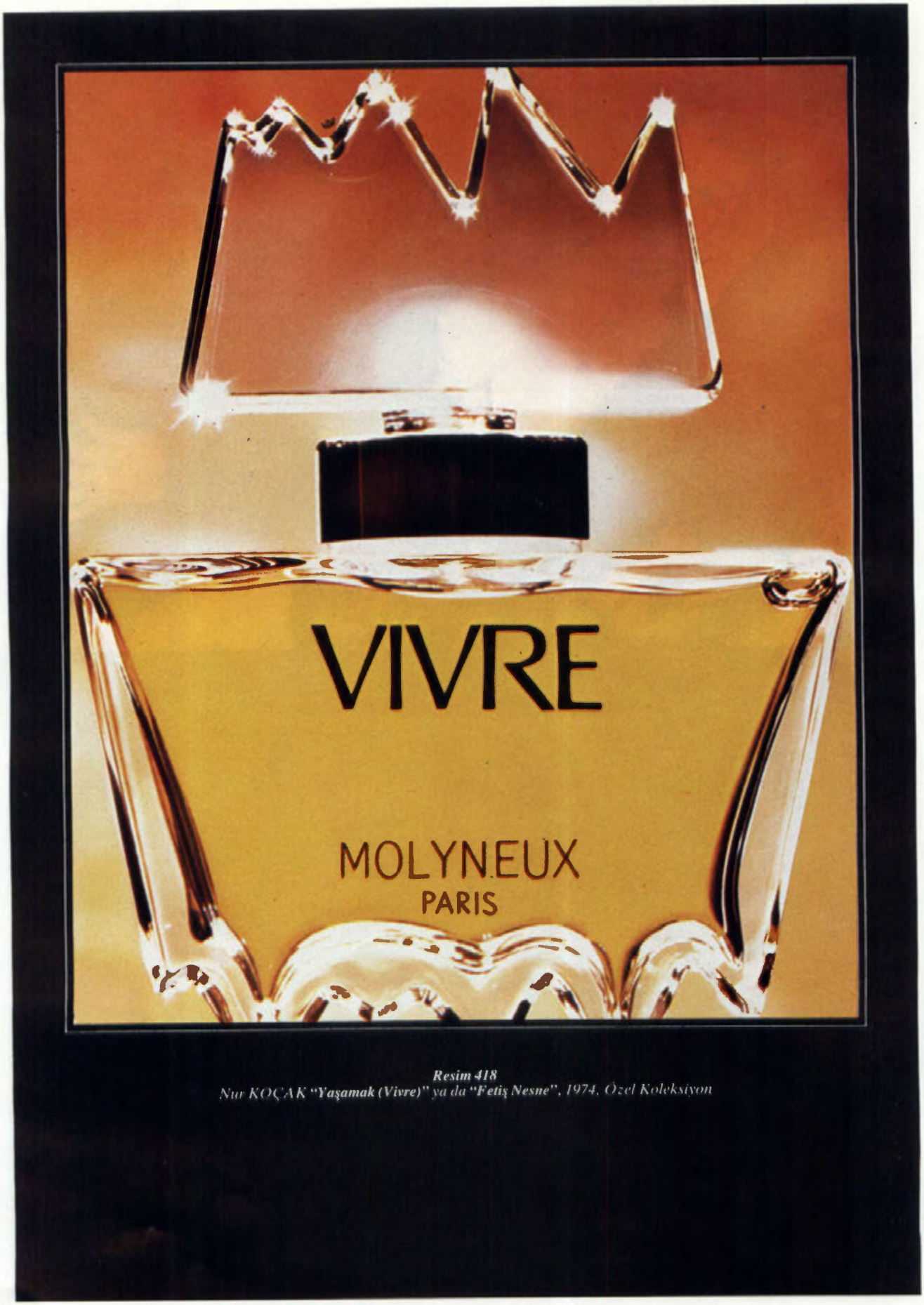

Resim 418
Nur KOÇAK ***"Yaşamak (Vivre)"*** *ya da* ***"Fetiş Nesne"****, 1974, Özel Koleksiyon*

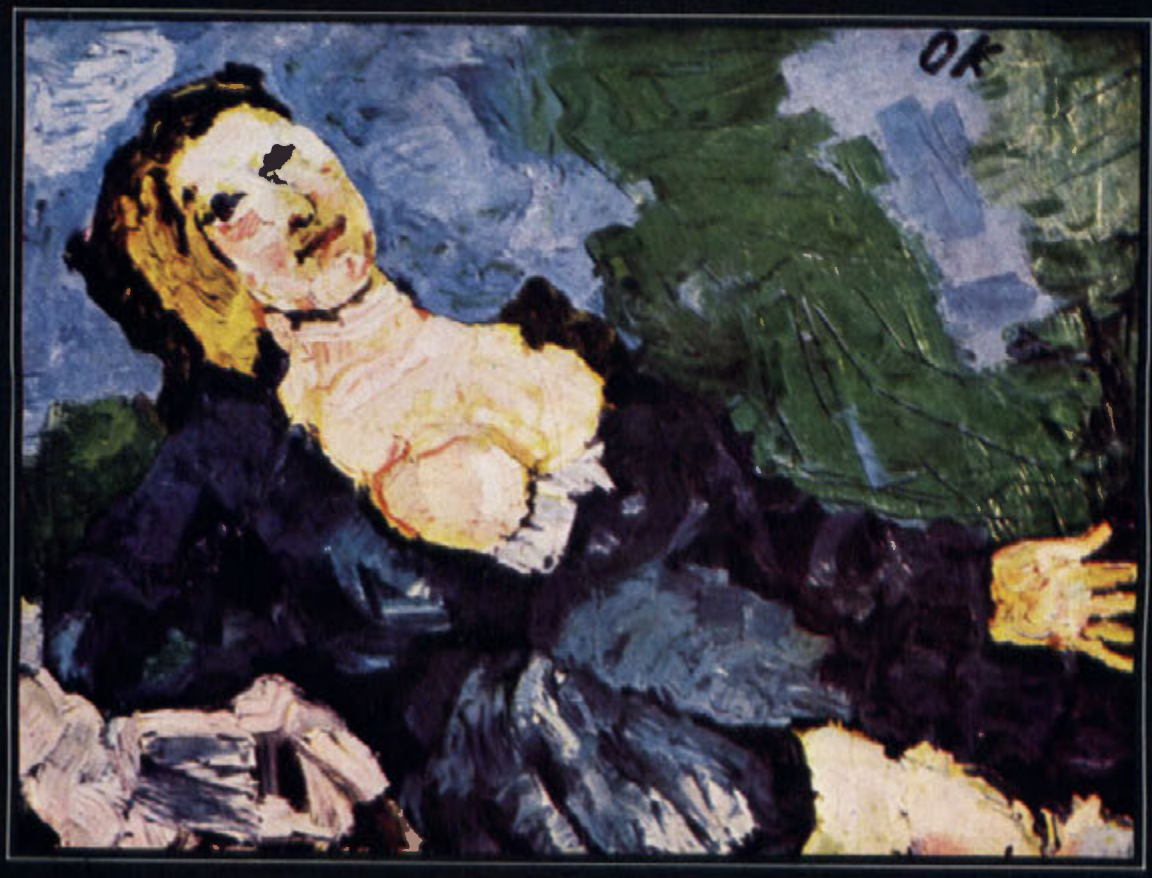

Resim 419
*Oskar KOKOSCHKA "**Mavili Kadın**", 1919, Württemberg Devlet Galerisi, Stuttgart-FAC*

Resim 420
*İlhan KOMAN "**Akdeniz**", 1980, Halk Sigorta Binası, Zincirlikuyu-İstanbul*

Resim 421
KOMET ***"Figürlü Kompozisyon"****, 1979 Özel Koleksiyon*

müyle tahta çıktığında, ülke oldukça güç durumdaydı. IV.Konstantinos dönemi özellikle Bizans-Arap (Emevi) ilişkileri açısından büyük önem taşıdı. 668'de Khalkedon'a (Kadıköy-İstanbul) kadar gelen Araplar, 669'da Sicilya'yı da tehdit eder oldular. Khios (Sakız) Adası'nı ve 670'te Kyzikos (Kapıdağı) Yarımadası'nı, 672'de Smyrna'yı (İzmir) alarak, güneyde Kilikya'da (Çukurova) üstünlük kurdular. 674'te başlayıp, 678'e dek süren İstanbul kuşatması, Bizans'ın suda yanan Grek ateşi silahı karşısında Arap donanmasının gerilemesiyle son buldu. Emevi Hükümdarı Muaviye, Bizans'la 30 yıllık bir antlaşma imzaladı, her yıl Bizans'a vergi vermeyi kabul etti.

Arap gerilemesi, imparatorluğun dıştaki saygınlığını artırdı. 680'de, kuzey sınırları için tehlikeli gördüğü Bulgarlar'a karşı karadan ve denizden yaptığı akınlarda yenilerek geri çekilen IV.Konstantinos, barış imzaladı, vergi vermeyi kabul ederek,Balkanlar' la Tuna arasında bir Bulgar-Slav devleti kurulmasına katlanmak zorunda kaldı. Doğu illerinin İslam güçleri karşısında yitirilmesi üzerine, Doğu'daki Hıristiyan kitleleri birliğe çağırmak ve dinsel barışı kurmak amacıyla 7 Kasım 680'de İstanbul'da 6.Okümenik Konsil'i topladı. 16 Eylül 681'e değin süren toplantılar sonunda konsil, "iki enerji" ve "iki irade" doktrinini (Diafizitlik) resmen kabul ederek büyük toplumsal karışıklıklara neden olan Monofizitlik'i mahkûm etti ve yandaşlarını da afaroz etti. 681'de, imparatorluğun tek egemeni olmak için her iki kardeşinin hükümdarlık haklarını ellerinden alarak onları cezalandıran IV. Konstantinos bu uygulamasıyla, tek kişinin egemenliği ve veliahtlık haklarının en büyük oğula geçmesini kurumlaştırmış oldu.

KONSTANTİNOS V
(718-775)

Bizans imparatoru. Tasvir-kırıcılığı en sert biçimde uygulamıştır.

Constantinopolis'te (İstanbul) doğdu, 14 Eylül 775'te Bulgaristan'da öldü. İmparator III. Leon'un [İsauriyalı] oğludur. Babasının ölümü üzerine 741'de tahta çıktı 742'de, karşı hükümdarlığını ilan eden Opsikion (Bursa-Balıkesir) bölgesi yöneticisi Artavasdos'u Mayıs 743'te Sardes (Salihli) yakınında yenerek 2 Ekim 743'te Constantinopolis'e girdi ve karşıtlarını ezdi. 746'da Suriye'ye sefer yaparak Germanikeia'yı (Maraş) aldı. Çok sayıda tutsağı Trakya' ya yerleştirdi. 748'de Kıbrıs'a çıkarma yapan bir Arap donanmasını yendi. 750'de Abbasiler Emevi Devleti' ne son verince Arap baskısı azaldı.

Bu sırada Langobardlar İtalya'da Revenna'yı alarak Kuzey ve Orta İtalya'daki Bizans egemenliğine darbe indirdiler. 752'de Doğu Anadolu ve Mezopotamya'ya seferler yapan V.Konstantinos, Thedosiopolis (Erzurum) ve Melitene'yi (Malatya) alarak halkını Trakya'ya yerleştirdi. 6 Ocak 754'te Papa II.Stephanus, Frank Kralı Pippin ile Bizans egemenliğini sona erdiren bir antlaşma yaptı. V.Konstantinos da Balkan Yarımadası'nın büyük bir bölümünü ve Güney İtalya'yı Constantinopolis Patrikliği'ne bağladı. 10 Şubat 754'te Hieria'da (Fenerbahçe) topladığı dini konsil, tasvir-kırıcı (ikonaklast) siyaseti onayladı. 756'da, Arap tehlikesinin yerini alan Bulgarlar'a karşı saldırıya geçti. 758'de Trakya ve Makedonya'daki Slav ayaklanmalarını bastırdı. 759'da Marcellai'de, 762'de Anchialos'ta yenilen Bulgarlar 30 Haziran 763'teki savaştan sonra geri çekilerek barış istemek zorunda kaldılar. 765'te tasvir yanlısı muhalefetle çatışma doruk noktasına vardı. Üst düzeyde birçok devlet yöneticisi idam edildi, manastırlar kapatıldı, mülklerine el kondu, keşişler, tasvir yanlıları kıyıma uğradı. V.Konstantinos, 770'te Telerig'in yönetimi altında toplanan Bulgarlar'a karşı 774'te yeni bir sefer yaptı. Bulgarlar'a karşı üstünlük kurarak, Balkan Yarımadası'nda Bizans egemenliğini güçlendirdi. Ancak Bulgarlar'ı sürekli bir barışa zorlayamadı. 774'te Roma kilisesiyle yeniden dayanışma içine girdi. 775'te Bulgarlar üzerine yaptığı sefer sırasında öldü.

KONSTANTİNOS VII
(905-959)

Bizans imparatoru. Antik sanat ve edebiyata düşkünlüğü ve yazarlığıyla tanınmıştır.

Constantinopolis'te (İstanbul) doğdu, 9 Kasım 959'da aynı yerde öldü. Sarayın pembe odasında doğduğu için, "pembeler içinde doğan" anlamına gelen Porpyrogenitus adını aldı. Babası VI.Leon'un ölümü üzerine 15 Mayıs 908'de imparator ilan edildi. Yaşı küçük olduğundan yönetim uzun yıllar I.Romanos'un (Lacapenos) elinde kaldı.

VII.Konstantinos aynı zamanda kayınbabası olan I.Romanos'u 944'te sürgün ettikten sonra, ancak Ocak 945'te gerçek anlamda imparatorluk tahtına oturabildi. I.Romanos'un küçük çiftçileri destekleme, büyük toprak sahiplerine karşı askerlerin mülklerini koruma ve Doğu Akdeniz'de Araplar ile savaşma siyasetini o da sürdürdü. Son yıllarında Suriye'de Araplar'a karşı bazı başarılar kazandı. Yabancı ülkelerle diplomatik ilişkiler kurma yoluna gitti. Barışçı bir siyasete yönelerek batı ve kuzey sınırlarında huzur sağladı.

İlk Çağ geleneklerini çok iyi bilen VII.Konstantinos, sanat ve edebiyat çalışmalarına büyük ilgi gösterdi. Gerek kendi yazdığı, gerek yazılmasına ön ayak olduğu yapıtlarla kendisinden sonraki Bizans imparatorlarına değerli bilgiler içeren bir miras bıraktı. En önemli katkısı bir tür ansiklopedi niteliğini taşıyan derleme çalışmasıdır. Bu derleme eski yazarlardan parçalar, azizlerin yaşamı, tarım, tıp ve veterinerlik konularında bilgiler, Aristoteles'in hayvanlar üzerindeki incelemesi gibi çok çeşitli konuları kapsamaktadır. Ayrıca Bizans eyaletleri hakkında coğrafi ve tarihi bilgiler veren *De Thematibus*, dış siyasete ilişkin bir elkitabı olan *De Administrando İmperio*, Bizans kilise ve mahkemelerindeki gelenek ve törenleri anlatan *De Ceremoniis* gibi kitaplar yazdı. Bu son iki yapıtı oğlu II.Romanos için kaleme almıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *De Thematibus*, ("Konular Üstüne"); *De Administrando İmperio*, ("İmparatorluk Yönetimi Üstüne"); *De Ceremoniis*, ("Törenler Üstüne").

KONSTANTİNOS XI
(1405-1453)

Bizans imparatoru. Mora Yarımadası'nı yeniden fethetmesine karşın Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünü önleyememiştir.

8 Şubat 1405'te Constantinopolis'te (İstanbul) doğdu, 29 Mayıs 1453'te aynı yerde öldü. Asıl adı Dragases Palaeologos'dur. II.Manuel'in oğludur. Palaeologos hanedanının geleneklerine uygun olarak genç yaşta Karadeniz kıyı kentlerinin yönetimini üstlendi.

Kendisine karşı özel bir sevgi besleyen en büyük kardeşi, VIII. İoannes adıyla 1425'te imparator olunca Mora'da bulunan öbür kardeşi de II.Theodoros adıyla bağımsızlığını ilan etti. Bunun üzerine kardeşinin yerini almakla görevlendirilen Konstantinos Mora'ya vardığı sıralarda II.Theodoros tutumundan vazgeçerek anlaşma yoluna gitti. Konstantinos daha sonra Mora Yarımadası'nın büyük bir bölümünü işgal altında tutan Franklar'ın üzerine yürüdü. 1428'de Glarentza kentini ele geçirdi ve kent tekfurunun kızıyla evlendi. Patras'ı da ele geçirerek 1430'a değin süren savaşlar sonucunda Mora Yarımadası'nın kuzeyini bütünüyle Bizans denetimi altına aldı. İki yıl sonra küçük kardeşi Thomas bölgedeki Frank egemenliğinin son kalıntılarını da ortadan kaldırınca, 1204'teki IV. Haçlı Seferi'nden beri işgal altında bulunan Mora Yarımadası yeniden Bizans egemenliği altına girmiş oldu. Böylece Konstantinos da büyük bir ün kazandı.

VIII.İoannes 1437-1440 arasında Ferrara-Floransa konsüllüğü görevini yürütürken, Konstantinos da İstanbul'da imparator naibi olarak kaldı. Bundan sonraki yıllarda Mora'yı yöneterek Bizans'ın son parlak günlerini yaşattı. Kardeşi VIII. İoannes taht için bir varis bırakamadan ölünce, Ocak 1449'da imparator ilan edildi. 12 Aralık 1452'de Roma'nın baskısına dayanamayarak Ayasofya'da mezhep birliğinin ilan edilmesine izin vermek zorunda kaldı. Bu ödün Bizans içinde karışıklıklara yol açtığı gibi, Osmanlı kuşatması altında bunalan ülkeye Avrupa ülkelerinden güçlü bir yardım ve destek gelmesini de sağlayamadı. XI.Konstantinos elinden gelen büyük çabayı göstererek 1453 Nisan'ında başlayan İstanbul kuşatmasına karşı koymaya çalıştı. Ancak 29 Mayıs 1453'te İstanbul düşerken, kendisi de surların üzerinde öldürüldü.

• BAKINIZ: MEHMED II [Fatih].

KONUK, Ahmet Avni
(1873-1938)

Türk besteci ve güfte derleyicisi. Türk müziğinde Klasik üslubu 20. yy'da da sürdürenlerden biri olmuştur.

İstanbul'da doğdu, 19 Mart 1938'de aynı kentte öldü. Doğumu için çeşitli kaynaklarda değişik tarihler verilmektedir. Küçük yaşta annesiyle babasını kaybetti. Galata Rüştiyesi'nde başlayan ortaöğrenimini Darüşşafaka Lisesi'nde tamamladı. Bu süre içinde *Kuran*'ı hıfz ettikten sonra cami derslerine devam ederek İslam bilimlerinden icazet aldı, Arapça öğrendi. Hukuk Mektebi'ne girdi. Yükseköğrenimi sırasında Galata İttihad Postanesi Müdüriyet Kalemi'nde çalıştı. Okulu bitirdikten sonra da aynı görevi sürdürerek sırasıyla kalem müdürü, umum müdür muavini, hukuk müşaviri oldu, 1933'te de emekliye ayrıldı. 376 sayılı Posta Kanunu ile Mucip Sebepler Layihası'nı ve buna ilişkin yönetmeliği hazırlayan Konuk, postacılık alanındaki çalışmalarıyla da tanınır.

Konuk Mevleviydi. Bu tarikata girdikten sonra Selanikli Esad Dede Efendi'den (?-1911) tasavvuf bilgileri ve Farsça öğrendi, *Mesnevî* okudu. Tasavvuf konularının uzmanlarındandı. Bu konulardaki şerhleri ile çevirileri Konya Mevlana Kütüphanesi'ndedir. Muhiddin Arabi'nin *Fusûs-ül-Hikem*'i ile Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si için yazdığı şerhler, tasavvuf alanındaki en kapsamlı çalışmalar arasında sayılır. Amatör bir şairdi. Şiirlerinin çoğunu yapıtlarında güfte olarak kullandı. Tevfik Fikret'in *Tarih-i Kadim*'ine duygusal ve dinsel bir tepki niteliğinde manzum bir de reddiye yazmıştı.

Müziğe Darüşşafaka'da, Dede Zekâi Efendi'nin dersleriyle başladı. Okulu bitirdikten sonra da onun özel derslerini izleyerek birçok fasıl öğrendi. Eski edvâr kitaplarını inceleyerek, kendi döneminde kullanılmayan pek çok makamın yapısını, özelliklerini öğrenmeye çalıştı.

Kuramsal tanımlarına dayanarak özelliklerini tanımaya çalıştığı makamları, yapıtlarında kullandı. Bu alandaki araştırmaları sonucu, dilkeşîde ve bend-i hisar adlı iki bileşik makam düzenledi. Her beyitinde ayrı bir makama geçerek 119 makam kullandığı *Rast Kâr-ı Nâtık*, Türk müziğinin en uzun yapıtlarından biridir. Mevlevi müziğinin son güçlü örneklerinden biri olan *Rûy-ı Irak Âyin*'i UNESCO tarafından plağa alındı.

Hanende adlı bir güfte derlemesi yayımlamıştır. Kitabın başında, makamlarla usüller üstüne açıklamalarda bulunduktan sonra, 95 makamdan kâr, beste, semai, şarkı formlarında 2706 yapıtın güftesini verir. Bestecilerin adları, yapıtların güfteleri, makamları, usülleri, formları için bugün de başvurulan, en güvenilir güfte derlemelerinden biridir.

• YAPITLAR (başlıca): Güfte Derlemesi: *Hanende*, 1899. Beste: *Mevlevi Âyinleri*, dilkeşîde, rûy-i ırak, buselik aşiran makamlarında; *Takım'lar*, dilkeşide, rahatülervah makamlarında; *Kâr'lar*, suzidil, hicaz, şehnaz makamlarında; *Rast Kâr-ı Nâtık; Araban Lenk Fahte Nakış Beste; Araban Yürük Semai; Bayatî araban buselik Yürük Semai; Kürdili hicazkâr Ağır Aksak Semai; Şarkı*'lar

bestenigâr, muhayyer, süznâk, sipihr, şehnaz buselik, şedd-i araban, şevk-i dil makamlarında.

• KAYNAKLAR: Halil Can, "Ahmet Avni Konuk", *Türk Musikisi Dergisi*, (9-11), 1948.

KOOPMANS, Tjalling
(1910)

Hollanda asıllı ABD'li iktisatçı. Doğrusal programlamaya, faaliyet çözümlemesine ve optimal büyüme kuramına önemli katkılar getirmiştir.

28 Ağustos 1910'da Hollanda'da doğdu. Utrecht Üniversitesi'nde matematik ve fizik eğitimi gördü ve Leiden Üniversitesi'nden iktisat doktoru derecesi aldı. 1936-1938 arasında Hollanda İktisat Okulu'nda öğretim üyeliği, 1938-1940 arasında Milletler Cemiyeti'nde iktisatçı olarak görev yaptı. 1940'ta Princeton Üniversitesi'ne geçti. II.Dünya Savaşı'ndan sonra Cowles Komisyonu'nda çalışmak üzere Chicago'ya gitti. Chicago Üniversitesi'nde 1946-1948 arasında doçent, 1948-1954 arasında profesör olarak görev yaptı. 1955-1980 arasında Yale Üniversitesi'nde iktisat profesörlüğü, 1961-1967 arasında Cowles Komisyonu yönetmenliği yaptı. 1950'de Ekonometri Derneği başkanı, 1978'de Amerikan İktisat Derneği başkanı oldu. 1975'te (Kantoroviç ile ortaklaşa) Nobel İktisat Ödülü'nü kazandı.

Genel denge kuramını incelemek için doğrusal programlama tekniğinden faydalanan Koopmans *Activity Analysis of Production and Allocation* ("Üretim ve Kaynak Tahsisiyle İlgili Faaliyet Çözümlemesi") adlı kitabında, doğrusal programlama ve girdi-çıktı tekniğini birleştiren faaliyet çözümlemesini ilk kez kullanmıştır. Optimal büyüme kuramı ve ekonometriye de katkılar yapmıştır. Milli gelirin zaman içinde yatırım ve tüketim arasında bölüşümünün, kuşaklar arasında refah dağılımı üzerindeki etkilerini gösteren bir dizi önemli teorem geliştirmiş; milli gelirin büyüklüğü ve bölüşümünü, optimal büyüme hadlerinin sürdürülmesini etkileyen uzun dönemli etmenleri araştırmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Linear Regression Analysis of Economic Time Series*, 1936, ("İktisadi Zaman Serilerinin Doğrusal Regresyon Çözümlemesi"); *Activity Analysis of Production and Allocation*, 1951, ("Üretim ve Kaynak Tahsisiyle İlgili Faaliyet Çözümlemesi"); *Studies in Econometric Methods*, 1953, ("Ekonometrik Yöntemler Konusunda İncelemeler"); *Three Essays on the State of Economic Science*, 1957, ("İktisat Biliminin Durumu Üzerine Üç Deneme").

KOPA, Raymond
(1931)

Fransız, futbolcu. 1958'de Avrupa'da "Yılın Futbolcusu" seçilmiştir.

Polonya asıllı bir ailenin oğludur. Fransa'da doğup büyüdü. Bu ülkede futbola başlayarak adını duyurdu. Olympique Lille, SCO Angers ve Stade de Reims takımlarında oynadı. 40 kez Fransa milli takımında yer aldı, kaptanlık yaptı. "Futbolun Napolyonu" adıyla anıldı. Daha sonra İspanya'nın Real Madrid takımına transfer oldu. 1955-1959 arasında bu takımda oynadı. 1958'de Avrupa'da "Yılın Futbolcusu" seçildi. Aynı yıl dünya kupası üçüncülüğü kazanan Fransa milli takımının kaptanlığını yaptı. Süratli top sürüşleri ve driplinglerinin yanı sıra olağanüstü futbol zekâsıyla da tanındı. Fransa ordu takımında yer aldığı askerlik yıllarında Türkiye'ye geldi. Burada "Yenilirsek fare yerim" biçiminde iddialı bir konuşma yaptı. Türk Ordu Takımı'nın maçı kazanması üzerine kendisine sunulan fare biçimindeki pastayı yemesi kamuoyunda ilgi uyandırdı.

Nikolaj Kopernik

KOPERNİK, Nikolaj
(1473-1543)

Polonyalı astronomi bilgini, hukukçu ve hekim. Yer'in kendi ekseninde dönmesi ve bir gezegen gibi Güneş'in çevresinde dolanmasına dayalı günmerkezli evren kuramını geliştirerek astronomide devrim yaratmıştır.

Nikolaj Kopernik (Latinceleştirilmiş adıyla Nicolaus Copernicus) 19 Şubat 1473'te Torun'da doğdu,

24 Mayıs 1543'te Frombork'ta (Frauenburg) öldü. Ticaretle uğraşan babasını on yaşında yitirdikten sonra dayısı Lucas Waczenrode'nin desteğiyle okuyan Kopernik, 1491'de Krakov Üniversitesi'ne girdi, astronomiye ilgi duymaya başladığı bu kurumda kimi kaynaklara göre 1494'e, kimilerine göre de 1496'ya değin kaldı. O yıllarda Varmia piskoposluğuna getirilen Waczenrode'nin önerisiyle 1497'de Bologna Üniversitesi'ne giderek, Yunanca, matematik ve felsefe okudu, bu arada 9 Mart 1497'de Aldebaran yıldızının Ay tarafından tutulmasını izleyerek, bilinen astronomi gözlemlerinin ilkini gerçekleştirdi. 1501'de kısa bir süre için ülkesine dönen Kopernik, Frombork Katedrali'nde seçilmiş olduğu görevinden izin alarak, üniversite öğrenimini sürdürmek üzere bu kez Padova Üniversitesi'ne gitti. Burada tıp öğrenimi görürken, bir süre kaldığı Ferrara Üniversitesi'nden de hukuk doktorası aldı. 1503'te ülkesine döndü ve Varmia Katedrali'nin hukuk görevlisi olarak çalışmaya başladı. Yaşamının sonuna değin sürdürdüğü bu görevinin yanı sıra hekimlik de yapan ve Waczenrode'nin özel danışmanlığını ve hekimliğini bir arada yürüten Kopernik, iktisat, diplomasi ve sanatla da ilgilenmiş, enflasyona karşı alınacak önlemler üzerine bir inceleme hazırlamış ve Bizanslı ozan Theophilaktos'un yapıtlarının Yunanca yazılmış olanlarından bir bölümünü Latince'ye çevirmişti.

Ferrara'dan mezun olduktan sonraki 40 yılı hukukçu ve hekim olarak geçirmesine karşın, Kopernik'in 15. yy'ın sonlarından başlayarak üzerinde yoğun olarak çalıştığı konu astronomiydi. Bologna'da okurken astronomi hocası Domenico Novaro'nun da etkisiyle Ptolemaios'un yermerkezli kozmolojisini sorgulamaya başlayan, 1513'te de özel bir gözlem kulesi inşa ettiren Kopernik, özgün buluşları olan, bir gözlemci değildi. 1497-1529 arası yalnızca 27 gözlem yaptığı bilindiği gibi, gerçekleştirdiği tüm gözlemlerin de altmışı aşmadığı sanılmaktadır. Kopernik astronomide bir devrim niteliğindeki sistemini daha çok kendisinden önce gelen gözlemci ve kuramcıların çalışmalarından yararlanarak gerçekleştirdi. 1510-1514 arasındaki çalışmaları sonucunda, Yer'in Güneş çevresinde dolandığı varsayımına dayanan *De hypothesibus motuum coelestium a se constitutis commentariobus*("Gökcisimlerinin Dolanımı Üzerine Varsayım ve Yapılarına İlişkin Yorum") adlı küçük bir inceleme hazırladı. 1514'te yakın ve güvendiği dost çevresinde az sayıda dağıttığı, *Commentariobus* kısa adıyla anılan bu çalışması içeriğinin gerektirdiği ilgi ve tepkiyi toplayamadıysa da, Kopernik'in astronomi bilgini olarak ününün giderek yayılmaya başlamasına yol açtı. 1514'te Kilise'ce düzenlenen takvim reformuna ilişkin büyük kurul çalışmasına çağrılan, ancak eldeki verilerin sağlıklı olmadığı gerekçesiyle kesin bir görüş bildirmekten kaçınan Kopernik, bu tarihten sonra *Commentariobus*'ta karşı çıktığı Ptolemaios kozmolojisine karşı önerdiği günmerkezli (Güneş merkezli) gezegen sistemi üzerinde yoğun çalışmalarda bulundu. Geliştirdiği sisteme ilişkin temel yapıtı yaşamının son yılına değin yayımlanmamasına karşın, Kopernik'in görüşleri 1530'lardan başlayarak yoğun bir biçimde tartışılmaya ve değişik yerlerde değişik tepkilere yol açmaya başlamıştı. Örneğin *Commentariobus*'un içeriği 1533'te bir konferansla kendisine sunulan Papa VII. Clement'in tepkisi olumlu olmuş, bir kardinal aracılığıyla Kopernik'e görüşlerini daha ayrıntılı bir biçimde yayımlaması önerilmişti. Öte yandan Martin Luther, Yer'in ayrıcalıklı konumuna son veren ve bu biçimiyle Kilise ve *Kutsal Kitap*'ın öğretilerine ters düşen yeni kozmolojiye karşı çıkmış, Kopernik'in bu yöndeki çabalarını şiddetle eleştirmişti. Kendisiyle ilgili alaycı bir piyesin de sahnelendiği bu dönemde, Kopernik'in bir bilim adamı olarak kazandığı ün, Frombork'un da düşünür ve bilim adamlarının uğrak yerlerinden birisi olmasına yol açtı. Bu bilim adamlarından birisi olan Alman matematikçi Georg Joachim Rhaeticus günmerkezli sisteme ilişkin *Narratio prima* ("İlk Rapor") adlı bir inceleme yayımlayarak, Kopernik'in üzerinde çalıştığı büyük yapıtını yayımlaması için de ön ayak oldu. Rhaeticus'un 1540'ta Almanya'ya götürdüğü bu yapıt, Kopernik'in dostu, Lutherci din adamı Andreas Osiander'in girişimiyle 1543'te *De revolutionibus orbium coelestium* ("Göksel Kürelerin Dolanımı Üstüne") adıyla yayımlandı. Osiander, adını verdiği bu yapıtın yazarı belirtilmeyen önsözünü de büyük bir olasılıkla kendisi yazmış, Kopernik'in haberi olmadan eklenen ve önerilen sistemin gerçekleri yansıtan bir kuramdan çok, astronomiye ilişkin hesaplamaları kolaylaştıran bir model olarak düşünülmesi gerektiğini vurgulayan bu önsözle, günmerkezli sistemin Kilise dogmasını temelden sarsıcı niteliğinin şiddetli tepkilere yol açmasını önlemeye çalışmıştı.

Kopernik'in altı bölümden oluşan yapıtının ilk bölümünde günmerkezli sistemin dayandığı yeni matematiksel hesaplara yer veriliyor, Yer'i de bir gezegen konumuna indirgeyen sistemin ana hatları belirleniyordu. Yermerkezli sistemin eleştirisini de içeren bu bölümün hemen ardından, Yer'in kendi ekseni çevresinde döndüğü ve Güneş'in çevresinde dolandığı varsayımlarının ışığında, o güne değin Güneş tarafından gerçekleştirildiği sanılan devinimlerin nasıl açıklanabileceği yeni geliştirilen matematik kurallarıyla inceleniyordu. Yer'in deviniminin ele alındığı üçüncü bölümü, Ay ve gezegenlerin incelendiği üç bölüm izliyordu.

Günmerkezli sistemin öncüleri

Kopernik'in, Yer'in kendi ekseninde döndüğünü ve Güneş çevresinde dolandığını ileri süren günmerkezli sistemi, o güne değin geçerli sayılan Ptolemaios'un yermerkezli sisteminden köklü farklılıklar gösteriyordu. Ne var ki, yermerkezli sistemden oldukça farklı sistemler daha önce de ele alınmış, Kopernik'in yapıtında da belirttiği gibi, geçmişte de başta Pythagorasçılar olmak üzere kimi düşünürler Yer'in devindiği sistemler önermişler, özellikle de, Kopernik'in *De revolutionibus*'un taslağında sözünü ettiği, daha sonra yapıtı yayına girerken adını çıkardığı Aristarkhos, günmerkezli bir sistemi ele almıştı. Kopernik'in dönemine daha yakın tarihlerde de Güneş'in evrenin merkezi olduğu, ya da Yer'in durağan olmayıp devinim içinde bulunduğu konusunda, başta Nicole Oresme, Nicolaus Cusanus ve Leonardo da Vinci olmak üzere kimi düşünürler de görüş belirtmişlerdi. Ne var ki, Kopernik'e gelinceye değin bu konuda köklü bir bilimsel çalışma yapılmamıştı. Buna karşılık, Kilise'nin manevi ağırlığıyla benimsenen yermerkezli sistem, çeşitli hesaplama kolaylıklarıyla hem astronomideki gözlemler açısından, hem de Kilise'nin

resmi görüşüyle Aristoteles'in kozmolojisini bağdaştırması bakımından uygun bir sistemdi. Yer'i evrenin merkezi olarak alan bu kozmoloji, böylelikle insanı da evrenin odağına yerleştiriyordu. Gökküresinde gözlenen tüm devinimler de, odağı Yer'in merkezinde olmak üzere eşmerkezli, iç içe geçmiş saydam kürelerle açıklanıyordu. Bu sistemin Aristoteles'ten kaynaklanan ve Kilise'ce onaylanan yapısı da Yer'e, Ay ve ötesindeki gökcisimlerinden farklı nitelikler sağlıyordu. Yer'in toprak, su, hava, ve ateş biçiminde sıralanan dört öğeden, Ay ve ötesinin ise bir beşinci öğeden oluştuğu, bu beşinci öğenin kusursuz niteliğinden dolayı da Yer dışındaki gökküresinin yetkin ve değişmez olduğu kabul ediliyordu. Kilise dogmasına göre meleklerin devindirdiği küreler, gezegenlerin devinimlerine ve sonlu bir uzaklıkta olduğu kabul edilen yıldızların Yer çevresindeki günlük dolanımına olanak tanıyordu.

Ptolemaios'un yermerkezli sisteme yaptığı en önemli katkılardan biri, gezegenlerin bu küreler sisteminin öngördüğü çembersel devinimleriyle "görünürde" bağdaşmayan yörüngelerini açıklamak üzere geliştirdiği ilmek sistemiydi. Buna göre bir gezegenin gerçekte gözlenen yörüngesi, gezegenin, merkezi yermerkezli bir büyük çemberin üzerinde dolanan daha küçük bir çemberin (ilmek) üzerindeki bileşik devinimiyle açıklanıyordu. Ne var ki, 80'e yakın ilmek ve merkezi Yer'inkiyle çakışmayan kimi çemberlerin kullanımını gerektiren bu kuramın tüm bu çabalara karşın başarılı olduğu söylenemezdi. Bütün düzeltmelerden sonra da gözlenen kimi astronomi olgularıyla çelişmeyi sürdüren yermerkezli gezegen modelinin yine de yaygın olarak benimsenmesini kolaylaştıran etkenler arasında Kilise'nin bu konuda ağırlığını koymuş olması ve bu sistemle insanın evrendeki ayrıcalıklı konumuna temel sağlanması gibi dinsel nedenler kadar yermerkezli sistemlere seçenek olarak ileri sürülebilecek, Yer'in hareket ettiğini varsayan kuramların karşılaştığı güçlükler de önemli bir yer kaplıyordu. Örneğin Yer'in kendi ekseni çevresinde dönmesinin ve bir gezegen gibi Güneş'in çevresinde dolanmasının yeryüzündeki tüm cisimlerin hareketlerini etkileyeceği, bu arada yüksek bir yerden bırakılan ağır bir cismin, bırakıldığı yerin hemen dibine değil, Yer'in devinimden dolayı biraz ötesine düşeceği ileri sürülüyordu. Yıldızların birbirlerine göre değişmez bir konumda görünmeleri de Ptolemaios'un sistemini destekleyen bir olguydu. Yer'in, Güneş'in çevresinde dolanırken konumunun değişmesiyle, Yer'den sonlu bir uzaklıkta olduğu kabul edilen yıldızların da birbirlerine göre konumlarında küçük de olsa bir değişiklik gözlenmesi gerekiyordu. Ancak 19. yy'da teleskop aracılığıyla belirlenebilecek olan bu fark türünden nedenlerle, Ptolemaios'un sistemini geliştirdiği 2. yy ile 16. yy arasında, yermerkezli kozmolojiye ciddi bir seçenek geliştirilememişti.

Bu denli önemli güçlükleri yenmesi gerektiğini bilen, Kilise'nin öfkesini üstüne çekmemek için de oldukça dikkatli davranan Kopernik, yine de *De revolutionibus*'ta yeni sistemin gerektirdiği temel değişiklikleri ortaya koymuştu. Günmerkezli sistemde Yer, artık çevresinde yalnızca Ay'ın dolandığı bir gezegen, Güneş ise evrenin odağıydı. Gerçekte evrenin merkezini Güneş'in merkezine değil, kimi hesaplamaları kolaylaştırmak üzere Güneş'in yakınında, boşluğa yerleştiren Kopernik'in, Yer'i bir gezegen durumuna indirgemesiyle, bilinen öbür gezegenlerin konumlarını da yeniden belirlemek, böylelikle Yer ile Güneş arasında kalan iç gezegenler, Venüs ve Merkür ile dış gezegenler Mars, Jüpiter ve Satürn'ü ayırmak gerekmişti. Kopernik, Yer'in Güneş'e olan uzaklığını duyarlı olarak saptayamamış, buna karşın, Yer-Güneş uzaklığını birim alarak, diğer gezegenlerin Güneş'ten olan uzaklıklarını saptamakta daha başarılı olmuştu.

Kopernik sisteminin önemli bir sonucu, evrensel kütleçekimi konusunda oldu. Aristoteles'in doğa ve evren görüşünü büyük ölçüde yineleyen Kilise dogmasına göre, evrendeki tüm cisimlerin evrenin merkezine doğru yönelmeleri eğilimi, pratikte cisimlerin Yer merkezine doğru düşmeleri biçiminde ortaya çıkıyor, böylelikle yerçekimi açıklanmış oluyordu. Kopernik, Yer'in evrendeki ayrıcalıklı konumuna son verirken Yer'in merkezinin ancak Yer'deki cisimler için kütleçekim odağı olacağını belirtmiş, böylelikle gezegenler ve tüm evren için geçerli bir evrensel kütleçekim düşüncesinin temelini hazırlamıştır.

Yermerkezli ve günmerkezli sistemlerin karşılaştırılması

Kopernik'in günmerkezli sistemi Ptolemaios'unkinden daha basit, ilk bakışta da estetik yönden daha çekici görünmesine karşın, gezgenlerin tüm devinimlerini betimlemek için gene de karmaşık mekanizmalar içeriyor, örneğin Ptolemaios'unkiler kadar çok olmasa da ilmek kürelerinin kullanımını gerektiriyordu. Bu nedenle, Kopernik'in çalışması ilgi uyandırmakla birlikte, hemen yaygın olarak benimsenmedi. Bir önemli sorun da yıldızların, Yer'in yıllık hareketi sırasında bir paralaksa yol açmamasıydı. Bu olguyu açıklamanın yolu, yıldızların böyle bir paralaksa neden olmayacak denli uzakta olduklarını ileri sürmekti. Kopernik bu konuda kesin bir tavır almamakla birlikte, böyle bir olasılığı düşündürecek değerlendirmeler yapmış, sonlu bir evren görüşüne karşı çıkmadan yıldızların sanıldığından da uzakta olduğunu belirtmişti. Yeni sistemle ilgili bu tür sorunların henüz çözülemediği 16. yy'ın ikinci yarısında, teleskopun geliştirilmesinden önce, çıplak gözle belki de en duyarlı gözlemleri yapan Tycho Brahe, Kopernik'in görüşlerini benimsememiş, seçmeci bir tutumla Kopernik ve Ptolemaios'un sistemlerini birleştirerek Ay, Güneş ve dış gezegenlerin Yer'in çevresinde, öbür gezegenlerin de Güneş'in çevresinde dolandıkları görüşüne dayanan bir kozmoloji geliştirmişti. Ne var ki, bu yergünmerkezli kuram Kopernik'inkine rakip olamamış, buna karşılık Brahe'nin 1572'de yeni doğan bir yıldızı (nova) izlemesi ve 1577'de incelediği bir kuyrukluyıldızın Ay'ın ötesinde bulunduğuna ilişkin gözlemleri, hem göklerin değişmezliği ilkesinin, hem de gökkürenin birbirlerinden ayrı, saydam kürelerden oluşan çok katlı yapısının sorgulanmasına yol açmıştı. 17.yy'a gelindiğinde Kepler'in eliptik yörüngeler üstüne çalışmaları ve Galilei'nin teleskopla gerçekleştirdiği gözlemler sonucu, Kopernik'in sistemi astronominin egemen kozmolojisi durumuna gelmişti.

Günmerkezli sistemin 16. ve 17. yy'da etkileri

Astronomideki bu gelişmelere koşut olarak, ilk başlarda Kopernik'in görüşüne karşı, örneğin Martin Luther'inki gibi açık ve sert bir tavır almayan Katolik Kilisesi'nin günmerkezli sistemi değerlendirmesi de

zamanla değişti. Bir yandan Giordano Bruno'nun evrenin sonsuzluğunu vurgulayan ve insanın evrendeki ayrıcalıklı yerini daha da kısıtlayan savları, öte yandan, Galilei'nin Aristoteles'çi doğa anlayışını çürütmeye yönelik çalışmaları, yetkesinin sarsılmasını önlemeye çalışan Kilise'nin Bruno ve Galilei'ye olduğu gibi Kopernik sistemine karşı da resmi bir tutum almasıyla sonuçlanmış, 1616'da Kopernik'in kozmolojisinin Kilise'nin kara listesine alınmasıyla başlayan bu yeni dönem, sansürün kaldırıldığı 1835'e değin sürmüştü.

Kopernik astronomiye devrimci bir yaklaşım getirmiş olmasına karşın, eski yetkelerin, özellikle de Aristotelesçi evren anlayışının tümüyle etkisinden kurtulamamış, örneğin gezegenleri taşıyan saydam kürelerin varlığına karşı çıkmadığı gibi, gökküredeki en yetkin devinimin çembersel olduğu inancı nedeniyle gezegenlerin deviniminin de çembersel olması gerektiği görüşünü korumuştu. Gene de Yer'in ve insanın evrendeki konumunu temelden değiştiren bir sistemi ortaya koyarak yalnız astronominin değil, tüm bilimlerin de devrimsel bir sürece girmesine doğrudan katkıda bulunmuştur. Kopernik'in 16. yy' da yayımlanması bile cesaret gerektiren günmerkezli sistemi, 17. yy'dan başlayarak Avrupa'daki tüm astronomların tartıştıkları ve çoğunun da benimsediği bir görüş durumuna gelmiş, Kilise'nin dogmalarının ve Aristoteles'çi evren görüşünün sorgulanmasını hızlandıran çalışmaları, başta Galilei ve Newton olmak üzere birçok değerli bilim adamı ve düşünürün çabalarıyla 17. yy'da bilimde gerçekleştirilen devrimin hem temelini, hem de esin kaynağını oluşturmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *De hypothesibus motuum coelestium a se constitutis commentariobus*, 1514, ("Gökcisimlerinin Dolanımı Üzerine Varsayım ve Yapılarına İlişkin Yorum "); *De revolutionibus orbium coelestium, libri VI*, 1543, ("Göksel Kürelerin Dolanımı Üstüne Altı Kitap").

- KAYNAKLAR: A.Armitage, *Copernicus: The Founder of Modern Astronomy*, 1938; T.S.Kuhn, *The Copernican Revolution*, 1957; L.Prowe, *Nicolaus Copernicus*, 2 cilt, 1883-1884; J.Rudnicki, *Nicholas Copernicus*, 1943.

- BAKINIZ: ARİSTARKHOS, ARİSTOTELES, BESSEL, BORELLI, BRAHE, G.BRUNO, FOUCAULT, GALILEI, HIPPARKHOS, KEPLER, NEWTON, PTOLEMAIOS, RHAETICUS.

KOPIT, Arthur
(1938)

ABD'li oyun yazarı. Çok genç yaşında yazdığı kara gülmece türü oyunlarla ilgi çekmiştir.

New York'ta doğdu. 1959'da Harvard Üniversitesi'ni bitirdi. Öğrencilik yıllarında oyun yazmaya başladı. Okul yaşamı süresinde Cambridge'de yedi oyunu sahnelendi. Üniversiteden mühendislik ve uygulamalı fizik dalında bir yıllık burs kazandı ve Avrupa'ya gitti. Avrupa'da bulunduğu sırada *Oh Dad, Poor Dad, Mamma's Hung You in the Closet and I'm Feeling so Sad*, (Ah Baba Vah Baba Annem Koydu Seni Dolaba Çok Üzüldüm Ben Buna) adlı oyununu yazdı. Ona büyük ün kazandıran bu oyun ilk kez 1961'de Londra'da sahnelendi.

Kopit oyunlarında farsa yakın bir gülmece anlayışını sergilemiştir. Oyunlarının iskeletini kurmada geleneksel kahramanların parodilerini kullanmıştır. Konularına çağdaş yazarların sık başvurdukları bir yöntemle yaklaşmış, ciddi, hatta bazen dehşet verici bir gerçekliğe, gülünç yanından bakmış, onu gülmece yönünden ele almıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *The Questioning of Nick*, 1957, ("Nick'in Sorgulanması"); *Aubade*, 1958, ("Sabah Şarkısı"); *Sing to Me Through Open Windows*, 1958, ("Bana Açık Pencerelerden Şarkı Söyle"); *To Dwell in the Palace of Strangers*, 1958, ("Yabancıların Sarayında Sefa Sürmek"); *On the Runway of Your Life You Never Know What's Coming off Next*, 1958, ("Yaşam Yolunda Neyle Karşılaşacağınızı Hiçbir Zaman Bilemezsiniz"); *Oh Dad, Poor Dad, Mamma's Hung You in the Closet and I'm Feeling so Sad*, 1961, (Ah Baba Vah Baba Annem Koydu Seni Dolaba Çok Üzüldüm Ben Buna); *Indians*, 1968, ("Kızılderililer").

KOPP, Hermann
(1817-1892)

Alman, kimyacı. Fiziksel kimya alanındaki çalışmalarının yanı sıra, 19.yy'ın en büyük kimya tarihçilerinden biridir.

Hermann Franz Moritz Kopp 30 Ekim 1817'de Hessen'deki Hanau kentinde doğdu, 20 Şubat 1892'de Heidelberg'de öldü. Heidelberg Üniversitesi'nde başladığı kimya öğrenimini Marburg Üniversitesi'nde sürdürerek 1838'de doktora derecesini aldı. Ertesi yıl Liebig ile birlikte çalışmak üzere gittiği Giessen Üniversitesi'nde 1841'de doçentliğe, 1843'te profesörlüğe yükseltildi. 1852'ye değin bu üniversitede kuramsal kimya, kristalbilim, meteoroloji ve fiziksel coğrafya dersleri veren Kopp, o tarihte Liebig'in ayrılmasıyla boşalan kürsü başkanlığı görevini Heinrich Will ile birlikte üstlendiyse de bir yıl sonra yöneticilik görevinden çekilerek zamanını tümüyle derslerine ve deneysel çalışmalarına ayırdı. 1863'te Heidelberg Üniversitesi'ne geçti ve 1890'da emekliye ayrılana değin kristalbilim ve kimya tarihi dersleri verdi.

Fiziksel kimya alanındaki çalışmalarını element ve bileşiklerin fiziksel özellikleri üzerinde yoğunlaştıran Kopp, kimyasal yapı değişikliklerinin maddenin fiziksel özelliklerinde yarattığı değişiklikleri incelemek amacıyla, kaynama sıcaklığı, ısıl genleşme, özgül ağırlık, özgül ısı (ısınma ısısı) deneyleri ve ölçümleri yaptı, bu amaçla birçok ölçü aygıtı geliştirdi. 1841'de, organik bileşiklerde kaynama sıcaklığının karbon zincirinin uzunluğuna bağlı olarak değiştiğini buldu. "Dulong-Petit Yasası"ndan yola çıkarak özgül ısı üzerinde yaptığı araştırmalar sonucunda, 1864'te, elementlerin özgül ısılarının katı bileşikler oluşturduklarında da değişmeden kaldığını gösterdi ve bir katı bileşiğin ısı sığasının, bu bileşiği oluşturan

elementlerin ısı sığalarının toplamına eşit olduğunu belirleyen "Kopp Yasası"nı tanımladı.

Kopp, fiziksel kimya alanındaki katkılarının dışında, çağının en önemli kimya tarihçilerinden biri olarak tanınır. Heidelberg Üniversitesi'nde bir yıl kadar öğrencisi olduğu Gmelin'in, tüm kimya bilgilerini sistemli bir biçimde derleyen ansiklopedi niteliğindeki çalışmalarından da esinlenerek hazırladığı ve simyacılardan başlayıp kimyanın 19. yy'a kadar olan gelişmesini derlediği *Geschichte der Chemie* adlı yapıtını 1843-1847 arasında dört cilt halinde yayımladı. Geniş kapsamlı ilk kimya tarihi sayılan bu yapıtının genişletilmiş yeni bir basımını yapabilmek amacıyla tüm yaşamı boyunca bilgi topladıysa da, bu amacını gerçekleştiremeden öldü.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Geschichte der Chemie*, 4 cilt, 1843-1847, ("Kimya Tarihi"); *Die Entwicklung der Chemie in der neueren Zeit*, 1873, ("Zamanımızda Kimyanın Gelişimi").

- **BAKINIZ:** BERTHELOT, J. BLACK, DULONG, GMELIN, LIEBIG, A.T. PETIT.

KORALTAN, Refik
(1889-1974)

Türk siyaset adamı. Demokrat Parti'nin kurucularındandır.

Divriği'de doğdu, 17 Haziran 1974'te İstanbul'da öldü. Ortaöğrenimini İstanbul Mercan İdadisi'nde, yükseköğrenimini İstanbul Hukuk Mektebi'nde tamamlayarak, savcılık ve emniyet müfettişliği gibi görevlerde bulundu. 1920-1935 arasında, dört dönem Konya milletvekilliği yaptı. Bu arada İstiklal Mahkemesi üyeliğinde ve başkanlığında bulundu. 1935-1937 arasında Çoruh (Artvin) 1937-1939 arasında Trabzon, 1939-1942 arasında da Bursa valiliği yaptı. 1943'te CHP İçel milletvekili oldu. 1945'te Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ile birlikte "Dörtlü Takrir" diye bilinen önergeyi vererek, CHP tüzüğünde ve kimi yasalarda değişiklik yapılmasını, demokratik rejime geçilmesini istedi. 7 Ocak 1946'da kurulan DP'nin kurucuları arasında yer alan Koraltan, 1950'de DP'den milletvekili seçilerek, 10 yıl süreyle TBMM başkanlığı yaptı. 27 Mayıs 1960'ta tutuklanarak Yüksek Adalet Divanı tarafından yargılandı ve mahkûm oldu. Bir süre sonra çıkarılan afla serbest bırakıldı.

KORAMAN, Bedri
(1928)

Türk, karikatürcü. Gazetelerde çizdiği sayfa boyu renkli karikatürleriyle tanınmıştır.

Bafra'da doğdu. 1945'te İstanbul'a yerleşti. Bir süre Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) devam etti. Dergi ve gazetelerde ressam ve karikatürcü olarak çalışmaya başladı. 1951'de *Deve* daha sonra *Gölge* adlı gülmece dergilerini çıkardı. Uzun yıllar *Milliyet*'te karikatürcülük yaptı. 1960'larda "Cici Can" çizgi romanı bu gazetede yayımlandı, sonradan sinemaya da aktarıldı. Koraman arkadaşlarıyla birlikte Kare Ajans'ı kurdu ve çizgi filmler yaptı. 1970'lerde *Milliyet*'in birinci sayfasındaki renkli karikatürleriyle ilgi uyandırdı. Bu tür karikatürün basında tutulmasına neden oldu. 1982'de *Güneş* gazetesinin kadrosuna geçti.

Koraman 1950'lerin *41 Buçuk*, *Tef*, *Taş*, *Karikatür* gibi önemli gülmece dergilerinde karikatür çizmiştir. Resim yanı ağır basan bir çizim tekniği vardır. Karikatürün dışında, önce *Milliyet*'te, sonra *Güneş*'te hafta sonu ekleri için tam sayfa çizgi-yazı karışımından oluşan çalışmalarıyla da ilgi görmüştür. Eğlence yanı ağır basan bu çalışmalarında genellikle kendini de bir meddah gibi anlatıya yerleştirmiştir.

Bir başka çizgi çalışması da, Ankara'da yaşanan gergin ve önemli günleri, yerinde izleyip çizgiye dökmesi olmuştur. Aynı şeyi, politikacıların seçim gezilerinde de yaparak, kendine özgü bir çizgili anlatım oluşturmuştur. Bedri Koraman yarışmalarda çeşitli ödüller kazanmış, yurt içi ve dışında ortak sergilere ve albümlere katılmıştır.

KORAT, Suna
(1936)

Türk opera sanatçısı. Yaygın konser, opera ve kayıt çalışmalarıyla tanınmış bir koloratur sopranodur.

İstanbul'da doğdu. Sekiz yaşında Ankara Devlet Konservatuvarı'na girerek Ulvi Cemal Erkin'in piyano öğrencisi oldu. Daha sonra İstanbul'da şan dersleri aldı. Hannover'deki Deutsche Oper'de ve Milano'daki La Scala Operası'nda da İtalyan operaları üzerine çalışmalar yaptı. 1959'da Hannover'deyken, Beethoven Şenliği'ne katılarak bestecinin *Dokuzuncu Senfonisi*'nin yorumlanmasında yer aldı. 1966'da da, Montreal'deki Verdi Şenliği'ne katıldı.

Bu çalışmaları dışında, dünyanın pek çok önemli opera merkezinde ünlü sanatçılarla birlikte sahneye çıktı. Güçlü sesi, tekniği ve etkileyici yorumlarıyla yaygın bir ün kazandı. Avrupa, Amerika ve Afrika ülkelerinde birçok konser verdi ve önemli şenliklere katıldı. Çeşitli televizyon kuruluşlarınca konserleri yayımlandı ve televizyon programlarına katıldı. Bunlardan, BBC Televizyonu'nun programında Yehudi Menuhin, Margot Fonteyn ve Rudolf Nureyev ile birlikte çalıştı.

Yurt dışında plak dolduran ilk Türk opera sanatçısı da Korat'tır. BASF şirketi adına *belcanto* tarzında aryalardan oluşan bir plak yaptı. Ayrıca, Hollanda AVRO Televizyonu tarafından naklen yayımlanan ve Korat'ın da yer aldığı bir özel program da, sonradan plak yapıldı.

İlk kez *Lucia di Lammermoor* operası ile sahneye çıkmış olan Korat, halen İstanbul Devlet Operası kadrosunda görevlidir.

KORAY, Kenan Hulusi

Bak. KENAN HULUSİ

KORBUT, Olga
(1955)

SSCB'li bayan jimnastikçi. 1972 Münih Olimpiyat Oyunları'nda 3 altın madalya kazanmıştır.

16 Mayıs 1955'te Grodno'da doğdu. Babası endüstri mühendisiydi. 11 yaşında jimnastik okuluna girdi. İlk kez 1969 SSCB jimnastik şampiyonasında seyirci önüne çıkan Korbut beşinci oldu. 1970'te beygir atlama dalında SSCB şampiyonu oldu. 1972'de SSCB Kupası'nı kazandı. Aynı yıl SSCB bayanlar olimpiyat jimnastik takımının üyesi olarak Münih Olimpiyat Oyunları'na katılan Korbut üç altın madalya kazandı. Daha sonra takımıyla birlikte ABD'yi dolaşarak jimnastik gösterilerine katıldı. 1976 olimpiyatlarında denge barda ikinci oldu.

KORCAN, Kerim
(1918)

Türk, yazar. Öykülerinde hapishane yaşamını yansıtmıştır.

Adapazarı'nın Aktefek köyünde doğdu. Çok çocuklu, yoksul bir ailenin çocuğu olduğu için ilkokul dördüncü sınıfa dek okuyabildi. Çocukluğu ve gençliği çeşitli işlerde çalışarak geçti. Önce kahvelerde çıraklık yaptı, sonraları berberlik ve marangozluk öğrendi. Yirmi yaşında iken siyasal nedenlerle tutuklanarak yargılandı ve on yıl hapse mahkûm oldu. Cezası ve askerliği bittikten sonra İstanbul'a yerleşti. Geçimini marangozlukla sağladı. Bir yandan da çeşitli gazetelerde röportajlar, dergilerde öyküler yayımladı. 1957'de Vatan Partisi'nin yönetim kurulunda görev aldığı için yargılandı ve iki yıl hapis yattı. 1962'de Karacan Armağanı yarışmasında Memleket Gerçeği konulu röportaj dalında ikincilik kazandı. 1967'de ilk romanı *Linç*, 1969'da da ilk öykü kitabı *Tatar Ramazan* yayımlandı. İlgi uyandıran bu iki yapıtını *İdamlıklar* ve *Ter Adamları* adlı romanlar izledi. Bu yapıtlarında hapishane yaşamından kesitler, Korcan'ın kendi acılarıyla beslenerek anlatılmıştı. *Linç* romanı 1970'te sinemaya, *Tatar Ramazan*'daki öyküler de 1976'da tiyatroya uyarlandı.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Linç*, 1967; *İdamlıklar*, 1971; *Ter Adamları*, 1975; *Dimitrof Geçiyor*, 1978; *Patrona*, 1983. **Öykü:** *Tatar Ramazan*, 1969.

KORÇNOY, Viktor Lıloviç
(1931)

SSCB'li satranççı. Aldığı çok sayıdaki birinciliklerle dikkati çeken büyük ustalardan biridir.

23 Mart 1931'de doğdu. Küçük yaşta başladığı satrançta kısa zamanda yükseldi. İlk uluslararası başarısını 1954'te Bükreş'teki bir turnuvada birinci olarak kazandı. Bunu 1960'ta SSCB şampiyonluğu izledi. Uluslararası başarısını sürdürürken 1962, 1964 ve 1970 yıllarında da SSCB şampiyonu oldu. Beş kez dünya şampiyonu adaylığı için yapılan turnuvalara katıldı, ama Spassky, Petrosyan ve Karpov gibi rakipler karşısında başarılı olamadı.

1976'da Amsterdam'da yapılan bir turnuvadan sonra ülkesine dönmedi ve Hollanda'da oturma izni aldı. Bu tarihten sonra dünya şampiyonu olmak için sıkı bir çalışmaya girdi. 1977'de *adaylar turnuvasını* kazanarak Karpov ile oynama hakkını elde etti. 1978'de yapılan karşılaşmalarda kötü bir başlangıç yapmasına karşın beraberliği sağladıysa da son maçını yitirince dünya şampiyonu olamadı.

1978'de bir süre önce yerleşmiş olduğu İsviçre'nin takımıyla Buenos Aires'deki Satranç Olimpiyatları'na katıldı, oynadığı birinci masadaki en yüksek puanı aldı. Dünya şampiyonluğu için çalışmalarını sürdürdü ama 1981'de gene Karpov'a yenilmekten kurtulamadı.

1960'tan sonraki büyük ustaların en güçlülerinden biri sayılan Korçnoy, oyunu zevkle izlenen, özellikle savunmada başarılı bir satranççıdır. Karşı saldırı hazırlığı içindeyken tehlikeli olması ve siyahlarla oynadığı zaman oyunu lehine döndürme yeteneğiyle ünlüdür. Gerilime dayanıklı oluşu ve düştüğü zor durumlardan kendini kurtarabilmesi ile Emanuel Lasker'i anımsatır.

KORKMAZGİL, Hasan Hüseyin

Bak. HASAN HÜSEYİN

KORKUD ÇELEBİ
(1470-1513)

Osmanlı şehzadesi. II. Bayezid'in yerine geçmek amacıyla taht mücadelesine girişmiştir.

Amasya'da doğdu, 17 Mart 1513'te Bursa'da öldü. II.Bayezid'in oğlu, I.Selim'in [Yavuz] ağabeyidir. Dedesi II. Mehmed'in [Fatih] yanında, sarayda eğitim gördü. Arapça ve Farsça öğrendi.

II. Mehmed'in 3 Mayıs 1481'de ölümünden sonra, babası Amasya'dan İstanbul'a gelinceye değin saltanat naipliği yaptı. 30 Aralık 1483'te Saruhan (Manisa) sancakbeyliğine atandı. 1501 Ekim'inde

Midilli'yi kuşatan Hıristiyan donanmasına karşı asker gönderdi. Kardeşi şehzade Ahmed'in etkisi ile, Antalya sancakbeyliğine gönderildi. Yeniden eski sancağına dönmek istediyse de bu dileği reddedildi. Nisan 1509'da, hacca gitmek gerekçesi ile Antalya'dan İskenderiye'ye gitti. Memlûk sultanınca dostça karşılandı. Mısır'da bir yıldan fazla kalan Korkud, babasınca affedilerek Antalya'ya döndü.

Korkud Çelebi, Kardeşi Selim'in, 1511'de Trabzon'dan Kırım'a gitmesinin yarattığı karışıklıktan yararlanarak, İstanbul'a daha yakın olan Manisa'ya taşındı. Mart 1512'de, Selim'le Ahmed arasındaki mücadelenin kızıştığı günlerde İstanbul'a gitti. Yeniçeriler'den kendisini desteklemelerini istediyse de, Selim yanlısı olan Yeniçeriler bu öneriyi reddettiler. II. Bayezid'in, 24 Nisan 1512'de Selim lehine tahttan çekilmesi üzerine kardeşinin padişahlığını tanıdığını açıkladı.

Yeniden Manisa'ya gönderilen Korkud, bazı devlet adamlarının ağzından yazılan ve padişah olmasını isteyen mektuplara olumlu cevap verince, I.Selim [Yavuz] 1513'te Manisa'ya geldi. Korkud Çelebi kaçmak istediyse de, Bergama yakınlarında yakalanarak Bursa'ya getirildi ve burada boğularak öldürüldü.

Sancak beylikleri sırasında Ege'de ve Akdeniz'de denizciliğin gelişmesi için çalışan Korkud Çelebi, aralarında Hızır Reis (Barbaros) ailesinin de bulunduğu birçok denizciyi koruması altına almıştı. Aynı zamanda bilim ve müzikle ilgilenmiş çeşitli yapıtlar vermiştir. Şiirde mahlâsı Harîmi'dir.

• **YAPITLAR (başlıca):** Kitap: *Divân-ı Harîmi*, (Millet Kütüphanesi, No. 104); *Vesiletü'l-Ahbâb*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No. 3529); *Hallu İşkâki'i-Efkâr*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No. 1142); *Kitabufi't-Tasavvuf*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No. 1763); *Hâfızu'l-İnsan*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No. 2289). Beste: Bayati (Kürdi), Evc, Hâver, Lâleruh peşrevleri; Mâye-i atik, Nevâ, Laleruh, Uşşak saz semaileri.

• **BAKINIZ:** BAYEZİD II, SELİM I.

KORNBERG, Arthur
(1918)

ABD'li biyokimya bilgini. İlk kez deneysel yoldan DNA molekülünün sentezini gerçekleştirmiştir.

3 Mart 1918'de New York Eyaleti'nin Brooklyn kentinde doğdu. 1941'de New York'taki Rochester Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamlayıp, bir yıl kadar Rochester'deki Strong Memorial Hastanesi'nde çalıştıktan sonra, 1942'den başlayarak Bethesda'daki Ulusal Sağlık Enstitüsü'nde görev aldı, 1953'te de St. Louis'deki Washington Üniversitesi'nde mikrobiyoloji profesörlüğüne ve kürsü başkanlığına getirildi. 1959'a değin bu görevini sürdüren Kornberg, aynı yıl Stanford Üniversitesi'nde biyokimya profesörlüğüne atandı ve 1969'a değin biyokimya kürsüsünün başkanlığını yürüttü. DNA molekülünün sentezine ilişkin çalışmaları nedeniyle 1959 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü Ochoa ile bölüştü.

Moleküler biyoloji alanındaki çalışmalarını özellikle hücre içi metabolizma etkinlikleri ve enzimler üzerine yoğunlaştıran Kornberg, 1942'den 1953'e değin sürdürdüğü araştırmalarında, biyolojik oksitlenme ve indirgenmelerde rol oynayan hidrojen taşıyıcı moleküllerden flavinadenin dinükleotit (FAD) ile difosfopiridin nükleotidin (DPN) oluşumuyla sonuçlanan bir dizi tepkimenin anlaşılmasına katkıda bulundu. Sonradan, 1944'te Avery ve arkadaşlarınca kalıtım özelliklerinin taşınıp aktarılmasından sorumlu olduğu ortaya konulan, 1953'te de Watson ve Crick tarafından sarmal yapısı açıklanan DNA (dezoksiribonükleik asit) molekülünün oluşumuna ilişkin çalışmalara yöneldi. Bu moleküllerin oluşumunda nükleotit adı verilen yapıtaşlarının sıralanma sürecini aydınlatmak üzere, 1956'da, hastalık oluşturmaksızın bağırsaklarda yaşayan *Escherichia Coli* basilinden elde ettiği kültürde nükleotitleri radyoaktif yöntemle işaretlediği ve nükleotitlerin DNA'yı oluşturmak üzere sıralanma sürecinde katalizör işlevi gören bir enzimin varlığına ilişkin bulgular elde etti. Çalışmalarını sürdüren Kornberg, DNA moleküllerinin oluşumunda rol oynayan ve bugün DNA polimeraz olarak bilinen bu enzimi ayırıp saf halde elde ederek, ilk kez deneysel yoldan DNA moleküllerinin sentezini başardı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *DNA Synthesis*, 1974, ("DNA Sentezi"); *DNA Replication*, 1980, ("DNA Replikasyonu").

• **BAKINIZ:** AVERY, CRICK, OCHOA, J.D. WATSON.

KORNİLOV, Lavr Georgiyeviç
(1870-1918)

Rus, asker. Geçici Hükümet'e karşı askeri bir darbe girişiminde bulunmuş, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra karşıdevrimci Beyaz Gönüllüler Ordusu'nu örgütlemiştir.

30 Ağustos 1870'te Ust-Kamenogorsk yakınlarında Karkaralinsk'te (bugün Kazakistan'da) doğdu, 13 Nisan 1918'de Ekaterinodar'da (bugün Krasnodar) öldü. Kazak bir subayın oğluydu. Mihail Topçu Okulu'nu bitirerek 1892'de topçu subayı oldu. 1898'de Genelkurmay Akademisi'ni bitirdi. Türkmenistan'ın Afgan sınırında askeri görevler aldıktan sonra, 1904-1905 yıllarındaki Rus-Japon Savaşı'nda bir tugaya komuta etti. Bu savaş ona askerlik alanındaki yeteneğini kanıtlama fırsatı verdi. 1907-1911 arasında Pekin'de askeri ataşelik görevinde bulundu.

I.Dünya Savaşı'nın başlarında Galiçya'da bir piyade tümenine komuta etti. Nisan 1915'te Przemysl (bugün Polonya'da) yakınlarında yaralanarak Avusturyalılar'a tutsak düştü. Ağustos 1916'da kaçarak Rusya'ya dönmesi askerler arasındaki saygınlığını artırdı ve bir kolordunun komutanlığına getirildi.

1917 Şubat Devrimi'nin ertesinde Geçici Hükümet tarafından Petrograd (bugün Leningrad) askeri bölge komutanlığına atandı. Dağılmış durumdaki Rus ordusunu derleyip toplama ve katı bir disiplin altına sokma girişimleri Petrogradlı devrimci işçi ve askerler tarafından tepkiyle karşılandı. Bunun üzerine yeniden cepheye dönen Kornilov, Mayıs-Temmuz ayları arasında Güneybatı Cephesi'ndeki VIII. Ordu'nun komutanlığını yaptı. Temmuz'da Alman ve Avusturya ordularına karşı düzenlenen başarısız Galiçya saldırısına katıldı.

1 Ağustos'ta başbakan Kerenski tarafından genelkurmay başkanlığına atandı. Bu görevi sırasında cephede ölüm cezasını yeniden yürürlüğe koydu; ordudaki asker komitelerinin devrimci etkinliklerini bastırmaya çalıştı. Petrograd İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti'yle Geçici Hükümet arasındaki yönetim ikiliğine son vererek devrimci hareketi bastırmak konusunda kararlı olan Kornilov, Eylül başında kendisine bağlı birliklerle Petrograd üzerine yürüyüşe geçti. Bu hareketi karşıdevrimci bir askeri darbe girişimi olarak değerlendiren Kerenski, 9 Eylül'de Kornilov'u genelkurmay başkanlığından aldı ve ondan Petrograd'a dönmesini istedi. Kornilov bu emre uymayı reddetti. Ancak demiryolu işçileri, Kornilov'a bağlı birliklerin Petrograd'a ulaşmasını engellediler. Petrograd Sovyeti, işçilere ve askerlere silahlanma ve Petrograd'la darbeci birlikler arasındaki tüm ulaşım ve haberleşme bağlarını koparma çağrısında bulundu. Bolşevikler'in Kornilov'a bağlı birliklerdeki askerler arasında yürüttükleri yoğun propagandanın da yardımıyla darbe girişimi engellendi. Kornilov 15 Eylül'de tutuklanarak Bikov kentinde hapsedildi.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra, Aralık ayı başında yandaşları tarafından hapishaneden kaçırılan Kornilov, Don Irmağı kıyısındaki Novoçerkassk'a giderek orada Sovyet yönetimine karşı savaşmak üzere karşıdevrimci Beyaz Gönüllüler Ordusu'nu örgütledi. Ekaterinodar'da Sovyet birlikleriyle yaptığı bir çatışma sırasında öldü.

• BAKINIZ: KERENSKİ, LENİN.

KOROLENKO, Vladimir (1853-1921)

Rus, yazar. Yoksul ve ezilen insanları konu alan öyküleriyle tanınmıştır.

Vladimir Galaktionoviç Korolenko 27 Temmuz 1853'te, bugün Ukrayna SSC'de Jitamir'de doğdu, 25 Aralık 1921'de yine Ukrayna'da Poltava'da öldü. Babası Ukraynalı, annesi Polonyalı'ydı. Polonyalılar'ın Rus yönetimine karşı ayaklanması sırasında annesiyle babası ayrıldılar. Korolenko, St. Petersburg (bugün Leningrad) ve Moskova'da eğitim gördü. Siyasal eylemleri yüzünden üniversiteden uzaklaştırıldı. 1879'da Sibirya'ya sürgüne gönderildi. 1881-1885 arasında Sibirya'nın Yakutsk bölgesinde kaldı. Burada, öykülerinde işlediği yoksul ve toplum dışına itilmiş kişileri yakından tanıma olanağı buldu. Sürgünden döndüğü yıl, en tanınmış öyküsü olan *Son Makara*'yı ("Makar'ın Düşü") yayımladı. 1893'te ABD'yi ziyaret etti. 1895'te köylülüğe dayanan devrimci bir dönüşümü hedefleyen Narodnikler'in görüşlerini savunan *Russkoye bogatstvo* adlı derginin kadrosuna katıldı, 1904'te de derginin yönetmenliğine getirildi. Rusya'daki azınlık haklarının savunuculuğunu yaptı, Gorki gibi genç yazarlarla ilişki kurdu. Narodnik harekete öteden beri duyduğu yakınlık, Bolşevikler'le anlaşamamasına yol açtı. 1917 Devrimi'nden sonra Ukrayna'ya çekildi. Yaşamının sonuna değin, 1909'da yazmaya başladığı "Istoriya moyego sovremennika" ("Çağımın Öyküsü") adını taşıyan otobiyografisi üzerinde çalıştı.

Korolenko öykülerinde, toplumun alt kesiminden insanları sevecen bir tutumla ele almış, çok canlı kişilikler yaratmıştır. Mutluluğun içsel barışla sağlanabileceği düşüncesi tüm öykülerinde göze çarpar. Rus edebiyatında daha önce kullanılmamış yalın bir gülmece anlayışı geliştirmiştir. En iyi yapıtlarından biri sayılan otobiyografisi tamamlanmadan kalmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Son Makara*, 1885, ("Makar'ın Düşü").

KOROLYOV, Sergey Pavloviç (1906-1966)

SSCB'li mühendis ve tasarımcı. SSCB'nin uzay araştırmaları programının öncülerindendir.

30 Aralık 1906'da Ukrayna'nın Jitomir kentinde doğdu, 14 Ocak 1966'da Moskova'da öldü. 1924'te Odessa Meslek Okulu'nu bitirdikten sonra Kiev'deki Politeknik Enstitüsü'ne girdi. 1926'da Moskova'daki Bauman Yüksek Teknik Okulu'nun Aeoromekanik Fakültesi'ne geçti ve 1929'da bu okuldan mezun oldu. Moskova Yaz Okulu'ndan uçuş brövesi aldığı 1930 yılında uzay teknolojisine ilgi duymaya başladı. Ertesi yıl Moskova'da tepkili motorlar üzerinde araştırmalar yapan bir ekibe katıldı, SSCB'nin ilk tepkili ve sıvı yakıtlı roketini fırlatmayı başaran bu ekibe bağlı deney atölyeleri kurdu ve yönetti. 1933'te Tepkili Devinim Araştırmaları Enstitüsü'nün kuruluşunda yapımcı ve araştırmacı olarak görev aldı. Roketatar taşıyan savaş uçaklarının yapımında çalıştığı II.Dünya Savaşı'ndan sonra uzun menzilli roketlerin tasarımına yönelen, savaşta ele geçirilen V-2 füzeleri üzerindeki incelemeleri sonunda ülkesinin ilk kıtalar arası füzelerini geliştiren ve 1953'te Kaliningrad'daki Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirilen Korolyov 1964'te emekli olana değin SSCB'nin uzay araştırmaları programının yürütülmesini yönetti.

Başlangıçta siyasal yaşamdan uzak duran, ancak Stalin'in ölümünden sonra SSCB Komünist Partisi'ne üye olan Korolyov, yönetimde olduğu sürece Kruşçev tarafından desteklenmiş ve 1958'de Lenin Nişanı'yla ödüllendirilmişti. Ülkesinde uzay teknolojisinin gelişmesine katkılarının büyüklüğü ise ancak ölü-

münden sonra gün ışığına çıkmıştır.

Teknik ve bilimsel sorunları çözmekteki üstün yetenek ve bilgisi yanında bir yönetici için gerekli özelliklerin hemen hepsini taşıyan bir kişiliğe sahip olan Korolyov, SSCB'nin uzay araştırmaları programının yöneticiliğine getirildikten hemen sonra insanlı Vostok ve Soyuz, insansız Cosmos uçuş serilerinin çalışmalarını başlatmış, 4 Ekim 1957'de Sputnik-I'in Yer çevresinde, 1959'da Luna-III'ün Ay çevresinde yörüngeye oturtulmasını ve Ay'ın Yer'den görünmeyen yüzünün ilk fotoğraflarının elde edilmesini sağlayan çalışmaları yönetmiştir. Uzay araştırmaları alanında ilk kez gerçekleştirilen bu uçuşları 1961'de Yuri Gagarin'i taşıyan Vostok-I'in gerçekleştirdiği ilk Yer yörüngesindeki insanlı uçuş ve 1961'de Venüs'ü, 1962'de de Mars'ı hedefleyen ilk gezegenler arası uçuşlar izlemiştir.

• BAKINIZ: W. von BRAUN, GAGARİN.

KORUTÜRK, Fahri
(1903)

Türk asker ve devlet adamı. Türkiye Cumhuriyeti'nin 6. cumhurbaşkanıdır.

İstanbul'da doğdu. 1923'te Deniz Harp Okulu'nu bitirerek teğmen rütbesiyle Deniz Kuvvetleri'ne katıldı. Deniz Astsubay Hazırlama Okulu'nda sınıf subaylığı ve matematik öğretmenliği yaptı. 1927'de Hamidiye ve 1928'de Mecidiye kruvazörlerinde bölük komutanlığı, çeşitli denizaltı gemilerinde vardiya subaylığı ve 2. komutanlıklarda bulundu. 1933'te Deniz Harp Akademisi'ni bitirdi. 1934'te Genelkurmay İstihbarat Başkanlığı'nda görev aldı. 1935'te Roma deniz ataşe vekilliğinin ardından Berlin ve Stockholm'de deniz ataşeliğinde bulundu. 1936'da Montreux Boğazlar Konferansı'na askeri uzman olarak katıldı. 1943'te denizaltı filotillası komodoru, 1944'te Deniz Harp Akademisi tabiye öğretmeni, 1945'te Deniz Harp Akademisi komutanı oldu. 1950'de tuğamiralliğe yükselerek denizaltı filo komutanlığına atandı. 1953'te tümamiral oldu ve harp filosu komutanlığına getirildi. Tümamiralliği sırasında, deniz eğitim komutanlığı, genelkurmay haber alma başkanlığı, donanma komutanlığı görevlerinde bulundu. 1956'da koramiral oldu, Marmara ve Boğazlar deniz kolordu komutanlığına getirildi. 1957'de Deniz Kuvvetleri komutanı oldu. 1959'da oramiralliğe yükseldi. 27 Ağustos 1960'ta emekliye ayrıldı. 1960-1964 arasında Moskova büyükelçiliği görevinde bulunduktan sonra 1964'te Madrid büyükelçiliğine atandı. 1965'te bu görevden ayrılarak yurda döndü. 7 Haziran 1968'de cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Cumhuriyet Senatosu kontenjan senatörlüğüne seçildi. Bir süre, kontenjan grubu başkanlığı yaptı. 6 Nisan 1973'te, partilerin ortak adayı olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin 6. cumhurbaşkanlığına seçildi. 7 yıllık görev süresini tamamladıktan sonra, 12 Eylül 1980'e değin, eski cumhurbaşkanı olarak Cumhuriyet Senatosu üyeliğinde bulundu.

KOSINSKI, Jerzy
(1933)

Polonya asıllı ABD'li yazar. Çağdaş psikolojik romanın önde gelen adlarındandır.

14 Haziran 1933'te Polonya'nın Lodz kentinde doğdu. Yahudi bir aileden geliyordu. Çocukluk yıllarında Alman işgalinin acılarını ve korkularını yaşadı. Soykırımdan kaçmak için gizlendikleri bir köyde, köylülerin kendisini ceza olarak dışkı dolu bir çukura atmaları sonucunda dokuz yaşındayken konuşma yeteneğini kaybetti. Altı yıl sonra geçirdiği bir kaza dilinin yeniden açılmasını sağladı. 1953'te Lodz Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nü bitirdi. 1955'te de aynı üniversitenin Tarih Bölümü'nde yükseklisans eğitimini tamamladı. 1955-1957 arasında Varşova'da Polonya Bilimler Akademisi'nde öğretim üyeliği yaptı.

1957'de Ford bursuyla ABD'ye gitti ve orada kaldı. 1960'ta Joseph Novak takma adıyla yazmaya başladı. 1965'te ABD uyruğuna geçti. Columbia, Wesleyan ve Princeton üniversitelerinde akademik çalışmalarda bulundu. 1970'ten 1973'e değin Yale Üniversitesi Tiyatro Okulu'nda ders verdi. Otuz altı dile çevrilen *The Painted Bird* (Boyalı Kuş) adlı romanıyla büyük ün kazandı. Bu kitap Fransa'da en iyi yabancı roman seçildi, *Steps* (Adımlar) adlı romanı da ABD'nin en büyük kitap ödülü olan Ulusal Kitap Ödülü'nü aldı. *Being There* (Bir Yerde) adlı yapıtı filme çekildi. Türkiye'de *Merhaba Dünya* adıyla gösterilen bu film yaygın bir başarı kazandı. Kosinski, *Reds* ("Kızıllar") filminde aldığı rolle ilk kez sinema oyunculuğunu denedi.

20.yy'ın ikinci yarısının en önemli psikolojik roman yazarlarından biri sayılır. Polonya'daki siyasal sistemin bireyin üstünde buyurucu bir güç oluşturmasını eleştirdiği gibi, insanları tekdüze bir kalıba sokan Amerikan kitle kültürüne de karşı çıkmıştır. Anlatıda konu yerine olayları vurgulamayı seçmiştir. Ona göre konu, önceden saptanmış bir kader düşüncesinden doğar, oysa olaylar yaşanan anlardan çıkarılan bilinci ifade ederler. Kâbuslarla geçen çocukluk yıllarının malzemesini de kullanarak, okuyucunun karşısına irkiltici ve çarpıcı olaylar getirmiştir. Yapıtlarıyla bireyi ahlak ve duygu bakımından sürekli uyanık tutmaya çalışmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Future is Ours, Comrade*, 1960, ("Gelecek Bizim, Yoldaş"); *No Third Path*, 1962, ("Üçüncü Bir Yol Yok"); *The Painted Bird*, 1965, (Boyalı Kuş); *Steps*, 1968, (Adımlar); *Being There*, 1971, (Bir Yerde); *The Devil Tree*, 1973, (Şeytan Ağacı); *Cockpit*, 1975, (Boşluk); *Blind Date*, 1977, (Kör Randevu); *Passion Play*, 1979; *Pinball*, 1982.

KOSİGİN, Aleksey
(1904-1980)

SSCB'li devlet adamı. 1964-1980 arasında başbakanlık yapmıştır.

Aleksey Nikoloyeviç Kosigin 20 Şubat 1904'te St. Petersburg'ta (bugün Leningrad) doğdu, 18 Aralık 1980'de Moskova'da öldü. Babası bir tornacıydı. On beş yaşında gönüllü olarak Kızıl Ordu'ya katıldı ve iç savaş sırasında görev yaptı. 1921'de girdiği Leningrad Kooperatif Teknik Okulu'nu 1924'te bitirdi. Sibirya'da altı yıl kooperatif işlerinde çalıştı. 1927'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi-Bolşevik'e üye oldu. 1930'da tekstil mühendisi olmak üzere beş yıllık Leningrad Kirov Tekstil Enstitüsü'nde öğrenim gördükten sonra 1937'de Leningrad'da büyük bir tekstil kuruluşunun yöneticisi oldu. 1938'de belediye başkanlığıyla eşdeğer olan Leningrad İşçi Temsilcileri Sovyeti Yürütme Kurulu başkanlığına seçildi. 1939'da tekstil sanayi halk komiseri oldu.

Partinin Mart 1939'da yapılan XVIII. Kongre'sinde Merkez Komitesi'ne seçildi. Ardından 1940 Nisan'ında daha sonra Bakanlar Konseyi adını alan Halk Komiserleri Konseyi başkan yardımcılığına getirildi ve Molotov'un başkanlık ettiği İktisadi Konsey'in üyesi oldu. 1941 Nazi işgalinden sonra oluşturulan Devlet Savunma Komitesi'nde görev alarak savunma sanayiinin geliştirilmesinde önemli rol oynadı. 1943-1946 arasında diğer görevlerinin yanı sıra Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi başkanlığını üstlendi.

Stalin'in sekiz başbakan yardımcısı arasında beşinci sırada gelen Kosigin, 1948'de Politbüro üyesi oldu. Kısa bir süre maliye bakanlığı, ardından da hafif sanayi bakanlığı yaptı. 1952'de partinin adının Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) olarak değiştiği XIX. Kongre'de Politbüro'nun genişletilmesiyle oluşturulan Prezidyum'da aday üye oldu, diğer görevlerini ise sürdürdü.

1953'te Stalin'in ölümünden sonra hem Prezidyum'dan çıkarıldı, hem de başbakan yardımcılığından alındı. Başında bulunduğu bakanlığın da sorumluluk alanı sınırlandırıldı. Şubat, 1956'da yapılan XX.Parti Kongresi'nde sanayi sorunları üzerine eleştirici bir konuşma yaptı. 1957 Haziran'ında SBKP Merkez Komitesi'nin genişletilmiş toplantısında Kruşçev'i görevden almak isteyen gruba karşı çıktı. Yeniden Prezidyum aday üyesi ve başbakan yardımcısı oldu. Mart 1959'da Devlet Planlama Komisyonu (Gosplan) başkanı olan Kosigin, dönemin iktisadi planlamasına damgasını vurdu. Üretimde liberalleşme adımlarını daha ileriye götürdü ve teşvik tedbirleri uygulamasını başlattı. 1960'ta yapılan hükümet düzenlemesinden sonra Mikoyan ile birlikte SSCB Bakanlar Kurulu birinci başkan yardımcısı oldu. Çeşitli Avrupa, Asya ve Latin Amerika ülkelerine gitti. 1961'de Hindistan ile iktisadi işbirliği antlaşmasının imzalanmasına ön ayak oldu. 1964'te Mikoyan başbakan olurken, o da başbakan birinci yardımcısı oldu.

Kruşçev'in Kasım 1964'te görevden alınmasının ardından Brejnev SBKP birinci sekreteri olurken, Kosigin de başbakan oldu. 1966'da yeniden oluşturulan Politbüro'nun tam üyesi oldu. Bu dönemde dış ilişkilerdeki ağırlığı daha da arttı. Ayrıca XX., XXIV. ve XXV. kongrelerde beş yıllık kalkınma planlarını sunarak Brejnev dönemi iktisat politikalarının yürütülmesinde önemli bir işlev yüklendi.

23 Ekim 1980'de hastalık nedeniyle görevlerinden ayrıldığı bildirilen Kosigin kısa bir süre sonra öldü.

• **BAKINIZ:** BREJNEV, KRUŞÇEV.

KOSSEL, Albrecht
(1853-1927)

Alman, biyokimyacı. Nükleik asitler ve proteinler üzerindeki çalışmalarıyla Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü almıştır.

Karl Martin Leonhard Albrecht Kossel 16 Eylül 1853'te Rostock'da (bugün DAC'de) doğdu, 5 Temmuz 1927'de Heidelberg'de öldü. 1878'de Strasbourg Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamlayarak, aynı üniversitede biyokimya araştırmalarına yöneldi ve çağının önde gelen fizyolojik kimya bilginlerinden Hoppe-Seyler'in asistanı oldu. 1883'te Berlin Fizyoloji Enstitüsü'nün Kimya Bölümü başkanlığına, 1895'te Marburg Fizyoloji Enstitüsü'nde profesörlük ve yöneticilik görevine, 1901'de de Heidelberg Protein Araştırma Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirilen Kossel, emekliye ayrıldığı 1924'e değin çalışmalarını bu enstitüde sürdürdü. Nükleik asitlerin ve proteinlerin kimyasal yapısını açıklığa kavuşturan çalışmaları, 1910'da Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'ne değer görüldü.

Kossel 1879'da on yıl önce İsviçreli biyokimyacı Friedrich Miescher'in keşfettiği nükleik asitlerin kimyasal yapısını aydınlatmak üzere araştırmalara girişti. Nükleik asitlerin hidroliz yoluyla nükleoproteinlerden elde edilebildiğini gözlemleyerek, nükleik asitlerin de aynı yöntemle daha küçük bölümlere ayrılabildiğini gösterdi. Kossel ve öğrencileri, bugün tüm ayrıntılarıyla bilinen nükleik asitlerin (dezoksiribonükleik ve ribonükleik asit) yapısında yer alan ve nükleotit adı verilen birimlerin her birindeki üç temel öğeden (inorganik fosfat, şeker, pürin ya da pirimidinli azot bileşiği) birini oluşturan pürin ve pirimidinlerden adenin, timin, sitozin ve urasili ayırdılar. Ayrıca nükleik asitlerin yıkım ürünleri arasında şekerin varlığını gözlemledilerse de, şekerin bu moleküllerdeki kesin konumunun belirlenmesi daha sonraki araştırmacılara kaldı. Kossel sonradan basit proteinlere yönelerek, balık spermalarından bir aminoasit olan histidini, kaz alyuvarlarından da histon adını verdiği bir proteini elde etti.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Protamine und Histone*, 1929, ("Protamin ve Histon").

• **BAKINIZ:** CRICK, E.H.FISCHER, HOPPE-SEYLER, KORNBERG, MEISCHER, WATSON.

KOSSUTH, Lajos
(1802-1894)

Macar siyaset ve devlet adamı. 1848 Macar Devrimi sırasında Macaristan'ın Avusturya'dan bağımsızlığını ilan etmiştir.

19 Eylül 1802'de Macaristan'ın kuzeydoğusundaki Monok'ta doğdu, 20 Mart 1894'te İtalya'da Torino'da öldü. Soylu ancak yoksul bir ailenin oğluydu. Protestan Sárospatak Akademisi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1832'den sonra oturumlara katılmayan bir soylunun yerine Pozsony (bugün Bratislava) Diyeti'ne (meclis) girdi. Kont Istvan Szecheny'nin 1830'larda başlattığı iktisadi ve toplumsal reform hareketini destekledi; ancak Avusturya'nın egemenliğinden kurtulmaksızın Macaristan'da gerçek bir toplumsal gelişmenin sağlanamayacağını savundu. 1837'de Ferdinand'ın Avusturya imparatoru olmasından sonra, siyasi görüşleri nedeniyle birçok arkadaşıyla birlikte tutuklandı. Beş buçuk yıl hapse mahkûm edildi.

1840'ta ilan edilen siyasi afla serbest kaldıktan sonra, 1841'de *Pesti Hırlap*'ı (Pesti Gazetesi) kurdu ve 1844'e değin bu gazetenin başyazarlığını yaptı. Gazete Macarlar arasında siyasi bilincin gelişmesine büyük katkıda bulundu. 1844'te kurduğu bir dernek aracılığıyla Avusturya mallarının boykot edilmesi ve Macar sanayiinin korumacı önlemler yoluyla geliştirilmesi için mücadele etti. 1847'de Peşte milletvekili olarak Diyet'e giren Kossuth, Diyet'te ulusal muhalefetin önde gelen önderlerinden biri oldu. Soylulara ve feodal sınıflara tanınan ayrıcalıkların kaldırılması, köylülere özgürlüklerinin verilmesi, basın ve toplanma özgürlüklerinin tanınması, anayasal bir yönetimin kurulması ve Macaristan'ın Avusturya'dan bağımsızlığını ilan etmesini istedi.

Avusturya'da 13 Mart 1848'de başlayan devrim, başbakan Metternich'in istifasıyla sonuçlandı. Güç duruma düşen imparator Ferdinand, aralarında Kossuth'un da bulunduğu Macar reformcularının isteklerine yanıt vermek ve 17 Mart'ta kont Lajos Batthany başkanlığında geçici bir Macar hükümetinin kurulmasını onaylamak zorunda kaldı. Kossuth ilk Macar hükümetinde maliye bakanı oldu. 1848 Nisan Yasaları'nın çıkarılmasına önemli katkıda bulundu. Ülke savunması için 200.000 kişilik bir orduyu silahlandırması üzerine Avusturya'nın desteklediği Hırvat birlikleri 11 Eylül'de Macaristan'ı işgal ettiler. Batthany hükümeti çekilmek zorunda kaldı. Kossuth ise Diyet'in ülkeyi savunmakla görevlendirdiği Macar Savunma Komitesi'nin başına geçti.

Aralık 1848'de Ferdinand'ın yerine imparator olan Franz Joseph, iki ülkeyi tek bir devlet olarak birleştireceğini açıkladı ve Ocak 1849'da Avusturya birlikleri Macaristan'a girdiler. Bunun üzerine hükümetiyle birlikte Debrecen'e çekilen Kossuth, 14 Nisan 1849'da Macaristan'ın Avusturya'dan bağımsızlığını ve cumhuriyetin kurulduğunu ilan etti. Ayrıca Habsburg hanedanına son verildiğini açıkladı. Macar ordularının, Avusturya'nın talep ettiği yardımı kabul ederek Macaristan'a giren Rus orduları karşısında yenilgiye uğramaları üzerine, Kossuth birçok yandaşıyla birlikte 11 Ağustos'ta yurt dışına kaçmak zorunda kaldı ve Osmanlı Devleti topraklarına sığındı.

Padişah Abdülmecid, Kossuth ve diğer Macar mültecilerini Avusturya'ya teslim etmeyi reddetti. 31 Mart 1850'de Kütahya'ya yerleştirilen Kossuth, her türlü gereksinimi Osmanlı Devleti tarafından karşılanmak üzere bir buçuk yıl Kütahya'da yaşadı. Türkiye'de kaldığı yıllarda bir *Türkçe Gramer* hazırladı. 1851'de İngiltere'ye gitti ve orada ulusal bir komite kurarak Macarlar arasında direniş ruhunu canlı tutmak için çalıştı. 1852'de bir süre için ABD'ye gittikten sonra İngiltere'ye döndü ve 1859'a değin orada yaşadı. Yaşamının son yıllarını İtalya'nın Torino kentinde geçiren Kossuth, Avusturya ile Macaristan arasındaki 1867 Uzlaşması'na şiddetle karşı çıktı. Aynı yıl Peşte'den Macar Diyeti'ne aday gösterildiyse de milletvekili olmayı ve ülkesine dönmeyi reddetti.

- YAPITLAR (başlıca): *Irataim az emigráciobol*, 13 cilt, 1880-1895, ("Gurbet Anılarım"); *Összes Munkai*, (ö.s.), 15 cilt, 1948-1961, ("Makaleler ve Söyleyler"); *Lajos Kossuth'un Türkçe Grameri*, (ö.s.), S.Kakuk (der.), 1968.
- KAYNAKLAR: A.R. Altunay, *Türkiye'de Mülteciler Meselesi*, 1926; İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, *Türk Macar Kültür Münasebetleri Işığı Altında II. Rakoczi Ferenc ve Macar Mültecileri*, 1976.
- BAKINIZ: ABDÜLMECİD, DEAK, FRANZ JOSEPH I, MUSTAFA REŞİD PAŞA, NİKOLAY I.

KOSSWIG, Curt
(1903-1982)

Alman zooloji bilgini. Türkiye'de çalışmalar yapmış, "Kuş Cenneti"nin kurulmasına öncülük etmiştir.

29 Ekim 1903'te Berlin'de doğdu, 29 Mart 1982'de Hamburg'da öldü. Cenazesi isteği üzerine Türkiye'ye getirilerek, İstanbul'daki Aşiyan Mezarlığı'na gömüldü. Braunschwig Üniversitesi'nde zooloji profesörü ve doğabilimleri müzesinin yöneticisi iken, 1936'da İstanbul Üniversitesi'nin çağrısı üzerine Türkiye'ye gelerek, ertesi yıl İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde (İÜFF) Zooloji Kürsüsü'nün başkanlığı ile Zooloji ve Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü'nün yöneticiliğini üstlendi. 1955'te, Hamburg Üniversitesi'nde zooloji profesörlüğü ve Hamburg'daki Devlet Zooloji Enstitüsü ve Zooloji Müzesi'nin yöneticiliği göreviyle Almanya'ya dönen Kosswig, 1969'da emekliye ayrıldı. 1970'te yeniden Türkiye'ye gelerek Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde bir yıl kadar öğretim üyeliği yaptıktan sonra İstanbul'a yerleşip, 1971'de İÜFF Genel Zooloji Kürsüsü'nde danışmanlık görevini üstlendi.

Kosswig, 1938'de, Manyas Gölü yakınındaki Sığıcıatik köyü çevresindeki söğüt ormanlarında soyu tükenmek üzere olan pek çok kuş türünün yaşadığını gözlemleyerek, az rastlanan bu ekolojik olguya dikkati çekmiş ve yörenin bugün "Kuş Cenneti" adıyla

bilinen ulusal bir park olarak değerlendirilmesine öncülük etmişti. Günümüzde 200 kadar türün barındığı ya da konakladığı bu alan, özellikle ender kuş türlerinin korunmasında etkili olduğu gibi bir turizm merkezi olarak da ilgi çekicidir.

Zooloji öğretimindeki etkinliğinin yanı sıra deniz biyolojisine ilişkin çalışmalar yapan Kosswig, İstanbul Baltalimanı'ndaki Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü'nü kurmuş, incelemeleri ve yetiştirdiği öğrencilerle Türkiye'de zoolojinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Hayvanat Notları*, 1937-1938; *Genel Zooloji*, 1947.

KOSTOMAROV, Nikolay İvanoviç
(1817-1885)

Rus, tarihçi ve etnografyacı. Ukrayna ve Rusya tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır.

Voronej'de (bugün Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde) doğdu, 19 Nisan 1885'te St.Petersburg'da (bugün Leningrad) öldü. Ukrayna'daki Karkov Üniversitesi'nde tarih öğrenimini tamamladıktan sonra Kiev Üniversitesi'nde tarih profesörü oldu. Toplumsal ve siyasi reformların gerçekleşmesi için çalışan ve bağımsız Slav devletlerinin bir federasyon çerçevesinde bir araya gelmelerini amaçlayan Aziz Kyrillos ve Methodios Kardeşliği adlı gizli siyasi örgüte üye olduğu gerekçesiyle 1847'de tutuklandı; ardından Saratov'a sürgüne gönderildi. 1854'te serbest bırakıldı. 1859'dan sonra St.Petersburg Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Siyasal nedenlerle 1862'de bu görevinden uzaklaştırıldı ve ders vermesi yasaklandı.

Kostomarov, etnografya üzerine yaptığı çalışmalarla Slav ülkelerindeki etnografya çalışmalarını büyük ölçüde etkilemiştir. Bir bilim olarak etnografyanın önemini vurgulamış, tarihçinin yalnızca yönetici sınıfların değil, bütün bir halkın geleneklerini ve yaşam biçimini incelemesi gerektiğini savunmuştur. Moskovalı soyluların göçebe Tatar topluluklarının etkisiyle yozlaştıklarını ve özgün Slav kurumlarını en arı biçimiyle Ukraynalılar'ın koruduklarını öne sürmüştür. Ukrayna halkının dilini ve kültürünü geliştirme hakkını savunmuştur. Kostomarov'un Slavcı özellikler taşıyan düşünceleri, Ukrayna ve Rusya'daki demokratik ve ilerici hareketler üzerinde etkili olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Bunt Styonka Razina*, 1858, ("Styonka Razin'in Ayaklanması"); *Severorossiyskiye Respubliki*, 1863, ("Kuzey Rusya Cumhuriyetleri"); *Sobranie Soçineni*, (ö.s.), 21 cilt, 1903-1906, ("Toplu Yapıtlar"); *Avtobiografia*, (ö.s.),V.Kotelnikov (der.), 1922,("Yaşamöyküm"); *Naukovo-publitsistiçni i polemiçni pisanya*, (ö.s.), 1928, ("Bilimsel-Siyasal Yazılar ve Polemikler").

KOŞALAY, Ömer Besim
(1889-1956)

Türk, atlet. Türk milli atletizm takımının kaptanlığını yapmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Küçük yaşta güreşe başladı. Güreşin yanı sıra futbol da oynadı. Vefa kulübünde yetişti. Bu kulübün birinci takımında futbol oynadı. Sonra Galatasaray'a geçti. Bu kulüpte kısa bir süre güreş ve futbolla uğraştıktan sonra 1918'de atletizmde karar kıldı. Büyük atletik yeteneği ve sistemli çalışması sonucu kısa zamanda Türkiye'nin önde gelen atletleri arasına girdi. 13 yıl süren başarılı atletizm yaşamı boyunca 29 Türkiye rekoru kırdı. 1924 ve 1928 olimpiyat oyunlarında milli formayı giydi. 1930-1935 arasında yapılan bütün Balkan Oyunları'na Türk milli atletizm takımının kaptanı olarak katıldı. Sporu bıraktıktan sonra uzun yıllar Galatasaray Kulübü yönetim kurulunda başkaptan olarak görev aldı. Bu nedenle Türk spor dünyasında "Kaptan" adıyla anıldı. 1933 yılından ömrünün sonuna dek çeşitli gazete ve dergilerde spor yazarı olarak çalıştı. Onun anısına 1957'den bu yana "Ömer Besim Krosu" adı altında yarışmalar düzenlenmektedir.

KOŞAY, Hamit Zübeyr
(1897-1984)

Türk, arkeolog ve halkbilimci. Cumhuriyet döneminin ilk arkeolojik kazılarını gerçekleştirmiştir.

Tilenkçi Tamak köyünde (bugün SSCB'de İdil-Ural bölgesinde) doğdu, 1 Ekim 1984'te Ankara'da öldü. 1909'da öğrenim için Selanik'e gönderildi. Balkan Savaşı çıkınca İstanbul'a gitti, öğrenimini Darülmuallim'de sürdürdü. 1916'da mezun olarak öğretmenliğe başladı. Aynı zamanda Darülfünun'da etnografya (budunbilim) ve Macarca derslerine devam etti. Ertesi yıl Macaristan'a giderek Budapeşte'de Pedagogium'da Dil ve Tarih Bölümü'ne girdi. 1921'de burayı bitirdikten sonra Eötvöş Kollegium'da 1923'e değin felsefe ve bir yıl Berlin Üniversitesi'nde etnoloji (halkbilim) derslerini izledi.

1925'te Türkiye'ye döndü, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak kütüphaneler müfettişliği ile asarı atika ve kütüphaneler müdürlüğü yaptı. 1927-1931 arasında Ankara Etnografya Müzesi müdürü ve 1931-1945 arasında Müzeler Dairesi başkanı oldu. 1945'ten 1950'ye değin eski eserler ve müzeler genel müdürü ve 1950'den 1962'de emekliliğine değin ikinci kez Ankara Etnografya Müzesi müdürü olarak görev yaptı. 1969'a değin Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde müşavir olarak çalıştı.

İlk araştırmalarına 1932'de Gazi Orman Fidanlığı'nda başlayan Koşay, 1933'te Atatürk'ün emriyle Milli Eğitim Bakanlığı adına Ankara'nın güneybatı-

sında Ahlatlıbel kazılarına başladı. Cumhuriyet döneminin ilk kazısı olan Ahlatlıbel, Batı ve Güneydoğu Anadolu kültürleri ile benzerlikler gösteren zengin buluntular verdi. Koşay, Batı Anadolu kültürlerinin daha iyi açıklanabilmesi amacıyla 1934'te Troya yakınlarında Kumtepe'de bir sondaj gerçekleştirdi. Buradaki Kalkolitik ve Erken Bronz çağlarına ait buluntular, Troya kültürü ile benzer öğeler ortaya koydu.

1935'te Koşay Anadolu arkeolojisinin en önemli yerleşmelerinden biri olan, Çorum ili sınırlarındaki Alacahöyük'te kazılara başladı. 1935-1949 ve 1962-1968 arasında sürdürülen kazılarda Kalkolitik, Erken, Orta ve Son Bronz ile Demir çağlarına ait dört tabaka saptandı. Burada Eski Bronz Çağı'na ait on üç kral mezarında ele geçen buluntular Hatti arkeolojisine katkıları bakımından çok önemlidir. *Sfenksli Kapı* ile Büyük Hitit İmparatorluğu'na ait tapınak ve saray yapıları da gelişmiş bir mimarlığın örnekleridir.

Koşay, Ahlatlıbel ve Alacahöyük gibi Anadolu arkeolojisine çok önemli katkıları olan kazıların yanı sıra, sırasıyla Alacahöyük yakınlarında Pazarlı'da, Erzurum'un batısındaki Karaz Höyük'te, Çorum'daki Büyük Güllücek yerleşmesinde ve Amasya yakınlarında Mahmatlar'da kazılar gerçekleştirerek Kalkolitik Çağ Anadolu kültürlerinin aydınlatılmasını sağlamıştır. Özellikle Doğu Anadolu Kültürlerinin Kafkasya ile bağlantısını ortaya çıkarmak üzere Erzurum yöresinde Pulur, Gözelova, İkiztepeler gibi kazıları yönetmiştir. 1968-1971'de Keban Bölgesi Kurtarma kazılarına da katılarak Tunceli'ye bağlı Sakyol-Pulur yerleşmesini ve Yeniköy Höyüğü'nü de kazmıştır. Ancak arkeoloji alanındaki çalışmaları sadece kazılarla ve bulguların yayımlanmasıyla sınırlı kalmamış, Alacahöyük, Ahlatlıbel, Boğazköy ve Alişar buluntuları ile Ankara'da bir Hitit müzesi oluşturulması için çaba harcamıştır. Bu müze daha sonra genişletilerek bugünkü Anadolu Uygarlıkları Müzesi haline getirilmiştir. Koşay Alacahöyük'te yerel bir müze kurulmasını da sağlamış, Ankara Etnografya Müzesi'nin kurulmasında önemli katkılarda bulunmuştur.

Türkiye'de halkbilim araştırmalarının da kurucularından olan Koşay, folklor ve etnografya kuramlarının oluşturulmasında, ilk alan araştırmalarında ve derleme çalışmalarında öncülük etmiştir. Ankara ve Alacahöyük etnografyasına ilişkin yapıtları bu alanda-

Türkiye'de Arkeoloji

19. yy başlarında arkeoloji, yeni bir bilim dalı olarak ortaya çıktı ve hızla gelişti. O günlerdeki Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalan Mezopotamya ve Anadolu da zengin buluntularla bu yeni bilimin uygulama alanı olarak önem kazandı. Fellows, Humann*, Layard*, Luschan*, Newton*, Schliemann* gibi arkeologlar, bu bölgelerde yaptıkları kazılarla tanındılar ve bu kazılarda bulup ülkelerine götürdükleri yapıtlarla müzelerini zenginleştirdiler.*

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul'da 1869'larda başlayan müze oluşturma çalışmaları, 1881'de Osman Hamdi Bey'in ilk Müze-yi Hümayun'un başına getirilmesiyle gelişti. Batılı arkeologların yanı sıra O.Hamdi, H.E. Eldem* ve T.Makridi Bey* ilk kazılara başladılar.*

Balkan ve I.Dünya savaşları kazılara ara verilmesine neden oldu. Cumhuriyet döneminde Batılı arkeologların Anadolu'da yaptıkları kazıların en önemli özelliği, Osmanlı döneminde olduğu gibi buluntuları ülkelerine götüremeyişleri idi. Bir yandan yabancıların yaptığı kazılar sürerken, 1931'de Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasıyla Türk bilim adamları da sistemli kazılara giriştiler. Bu topraklar üzerinde yaşamış ve gelişmiş olan uygarlıkları araştırma düşüncesini benimsemiş olan Atatürk, tarih araştırmalarının yanı sıra kazı yapma görevini de Türk Tarih Kurumu'na verdi.

1933'te H.Z.Koşay başkanlığında Ahlatlıbel ile başlayan ilk kazılar, arkeolog Remzi Oğuz Arık (1899-1954) ve arkeolog-mimar Mahmut Akok'un da (1901) katılımı ile Alacahöyük kazısıyla sürdürüldü. 1949'a değin süren Alacahöyük kazıları arkeoloji eğitiminde bir okul görevini de gördü.

Üniversite reformu sırasında, 1934'te İstanbul Üniversitesi'nde, daha sonra kürsüye dönüştürülecek olan Türk Arkeoloji Enstitüsü kuruldu ve başına T.Bossert getirildi. 1935'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Prehistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Bölümü kuruldu. 1946'da İstanbul Üniversitesi'nde A.M.Mansel* başkanlığında Klasik Arkeoloji Bölümü açıldı. Üniversitelerdeki arkeoloji öğretiminin gelişmesi, önceleri öğrenim yapmak üzere yurt dışına giden öğrencilerin yurt içinde de eğitim görmeleri olanağını hazırladı. Ş.A. Kansu*, K.Kökten*, H.Çambel*, B.Alkım*, E.Akurgal*, T.Özgüç* gibi yetişmiş arkeologların üniversitelerde öğretim üyesi olarak yer almaları, giderek arkeoloji öğreniminin yaygınlaşmasını sağladı. Yeni kurulan ekipler, özellikle 1940'lardan başlayarak Anadolu'nun zengin tarihöncesi ve klasik arkeolojik ören yerlerinin kazılarına hız kattı. Kazıların, dolayısıyla buluntuların artması, önceleri sadece büyük kentlerde var olan müzelerin, her bölgede ve giderek her kentte kurulmasını zorunlu hale getirdi. Yapıtlar yerel müzelerde korunarak yöre halkının bu kültür birikimine sahip çıkması amaçlandı. Günümüzde üniversiteler, Türk Tarih Kurumu, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile çeşitli yabancı üniversitelerden ekiplerin katılımıyla kazı ve araştırmalar sürdürülmektedir.*

ki önemli kaynaklardandır. Koşay, Anadolu ağızlarındaki dil zenginliğini ortaya çıkaran derlemeleri ile birçok yeni sözcüğün yazı diline kazandırılmasını sağlamıştır. Halk Sanatlarını Koruma Cemiyeti (şimdi Folklor Araştırmaları Kurumu), Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun kurucu üyeliklerini yapmıştır. Alman Arkeoloji Enstitüsü, Fin Arkeoloji Derneği, İsveç ve Prag akademilerine üye seçilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Halkbilgisi Kılavuzu*, 1932; *Ankara Budunbilgisi*, 1935; *Alaca Höyük Hafriyatı*, 1938; *Etnografya ve Folklor Kılavuzu*, 1939; *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*, 1944; *Alaca Höyük*, 1951; *Büyük Güllücek Kazısı* (M.Akok ile), 1961; *Pulur Kazısı* (H.Vary ile), 1964; *Alaca Höyük 1963-1967 Çalışmaları* (M.Akok ile), 1973; *Makaleler ve İncelemeler* (bibliyografya içerir), 1974; *Pulur (Sakyol) Etnografya ve Folklor Araştırmaları*, 1977.

KOTARBİNSKİ, Tadeusz
(1886)

Polonyalı düşünür ve mantıkçı. Polonya'da felsefe ve mantığın gelişmesinin öncülerindendir.

31 Mart 1886'da Varşova'da doğdu. Lvov Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördü. 1912'de bu üniversitede doktor sanını aldı. 1919'da Varşova Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu ve bu görevini 1961'e değin sürdürdü. 1945-1949 arasında Lodz Üniversitesi rektörlüğüne atandı. Polonya'da felsefe ve mantığın gelişmesine katkıda bulunan sayılı kişilerdendir. 1927'de Polonya Felsefe Derneği'ni, 1957-1962 arasında Polonya Bilimler Akademisi'ni yönetmiş, Uluslararası Felsefe Enstitüsü ve Sovyet Bilimler Akademisi üyeliklerine seçilmiştir.

Bilgi kuramı, mantık, ahlak konularında birçok yapıtı bulunan Kotarbinski, Lvov-Varşova mantık okuluna bağlıdır. Kotarbinski'ye göre felsefe yalnızca ahlak felsefesi ve geniş anlamda mantıkla ilgilenmelidir. Filozof ise, felsefeyi öğreten kişiden başka biri değildir. Kendi ilgi alanı olarak mantığı seçen Kotarbinski, bu dalda, matematiksel mantıkta olduğu gibi kesinliğe ulaşmayı amaç edinmiş, yeni bir kavram dizgesi geliştirmiştir. Somutçuluk (Concretism) adı verilen bu dizge, nesnelerin nitelikleri ile salt varoluşları arasındaki ilişkiyi araştırır. Kotarbinski, kılgısal felsefenin sorunlarıyla da uğraşmış, mantıksal ve etkili edimle ilgili, *Praxeology* adında bir kuram geliştirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Wybor pism*, 2 cilt, 1957-1958, ("Seçme Yapıtlar"); *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, 2. baskı, 1961, ("Bilgi Kuramı, Biçimsel Mantık ve Bilimde Yöntembilimin Öğeleri").

• BAKINIZ: TARSKİ.

KOTOKU ŞUSUİ
(1871-1911)

Japon siyaset adamı. Sendikal hareketin önderlerindendir.

23 Eylül 1871'de Koçi bölgesinde Nakamura'da doğdu, 24 Ocak 1911'de Tokyo'da öldü. Sosyalist görüşleri benimseyen Kotoku 1893'te gazete yazarlığına başladı. 1901'de Katayama Sen ile birlikte Sosyal Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. Bu parti kurulduktan çok kısa bir süre sonra hükümet tarafından kapatıldı. Kotoku 1903'te Sıradan İnsanlar Derneği'ni (Heiminşa) kurdu. Örgüt sosyalist görüşlerin propagandasını yapan *Heimin Şimbun* (Sıradan İnsanların Gazetesi) adlı haftalık bir gazeteye sahipti. Kotoku, K.Marx ve F.Engels'in yapıtlarını Japonca'ya çevirdi. 1904-1905 Rusya-Japonya savaşına karşı çıkan *Heimin Şimbun* gazetesi 1905'te kapatıldı. Kotoku hapsedildi.

Kotoku hapisten çıktıktan sonra ABD'ye gitti. Orada kaldığı 1905-1906 yıllarında işçi sendikalarına siyasi parti işlevi yükleyen ve kapitalizme karşı mücadelede en etkili yöntem olarak siyasi genel grevleri gören anarko-sendikalist bir örgüt olan IWW (Industrial Workers of the World-Dünya Sanayi İşçileri) ile ilişki kurdu. Japonya'ya döndükten sonra sosyalizmi parlamenter yollarla gerçekleştirme çabalarına ve reformculuğa karşı cephe aldı. 1908-1910 arasında radikal bir nitelik kazanan işçi hareketlerini örgütledi. 1910'da arkadaşlarıyla birlikte imparatoru öldürmek amacıyla komplo hazırlamak suçundan tutuklandı. Asılsız suçlamalara dayalı gizli duruşmalar sonucunda ölüm cezasına çarptırıldı. Davayla birlikte baskıların yoğunlaşması, Japonya'da sosyalist hareketin geçici olarak gerilemesine yol açtı.

• BAKINIZ: KATAYAMA SEN.

KOUDELKA, Josef
(1938)

Çekoslovak, fotoğrafçı. Genç kuşağın belgesel fotoğraf alanındaki en önemli ustalarından biridir.

Çekoslovakya'nın Moravia bölgesinde doğdu. 1961'de Prag Teknik Üniversitesi'nden mezun oldu, havacılık mühendisi olarak çalışmaya başladı. Fotoğrafa üniversite yıllarında ilgi duydu. Bir yandan tiyatro fotoğrafları, bir yandan da çingenelerin yaşamları üstüne fotoğraflar çekti. 1961'de Prag'da ilk sergisini açtı. 1962'de *Divadlo* adlı tiyatro dergisine fotoğraf vermeye başladı. 1965'te Çekoslovak Sanatçılar Birliği'ne üye seçildi. Aynı yıl bir tiyatronun resmi fotoğrafçısı oldu ve bazı tiyatro kitaplarını fotoğrafladı. 1967'de mühendislik görevinden ayrılarak yaşamını bağımsız fotoğrafçı-gazeteci olarak sürdürmeye başladı. Aynı yıl Çekoslovak Sanatçılar Birliği'nin yıllık ödülünü kazandı ve 1961-1966 ara-

sında çektiği, çingeneleri konu alan fotoğraflarını sergiledi. Giderek çalışmaları dış ülkelere yansımaya başladı. İsviçre'de *Camera* dergisinde bir dizi yapıtı basıldı, New York Modern Sanatlar Müzesi çalışmalarının bir bölümünü koleksiyonlarına aldı. Koudelka 1968'de *Camera* dergisince İtalya'da düzenlenen karma bir sergiye katıldı. *Look*, *London Sunday Times* ve *Epoca* dergilerinde fotoğrafları yayımlandı. 1970'te fotoğraf dünyasının en önemli ödüllerinden biri olan Robert Capa Ödülü'nü kazandı. Aynı yıl bir sergi nedeniyle İngiltere'ye gitti, bir daha ülkesine dönmedi ve İngiltere'ye yerleşti. 1971'de ünlü Magnum fotoğraf ajansına üye olmaya çağrıldı. İngiltere'de bir kent araştırmasına fotoğrafçı olarak katılmak, İngiltere'deki çingeneleri resimlemek gibi çeşitli fotoğraf çalışmaları yaptı. 1975'te New York Modern Sanatlar Müzesi'nde kişisel bir sergisi açıldı. Aynı yıl Fransa'da ve ABD'de basılan *Çingeneler* adlı kitabı satış rekorları kırdı ve kısa sürede tükendi.

Yaşamının büyük bir bölümünü, sırtında bir uyku tulumuyla yollarda, çingene çadırlarında ve arabalarında geçiren, yıllar boyu çingenelerle iç içe yaşayan Koudelka, Kertesz'den ve Cartier-Bresson'dan gelen bir çizgide, belgesel fotoğraf, röportaj fotoğrafı türünde yapıtlar vermiştir. Bu yolda olağanüstü denilebilecek bir anlatım gücüne ulaşmış ve gerek üstünde yoğunlaştığı konuların çarpıcılığı, gerekse bu konuları ele alışındaki ustalığıyla genç kuşağın en önemli fotoğrafçılarından biri durumuna yükselmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Gypsies/Gitans-La fin du voyage*, 1975, ("Çingeneler-Yolculuğu Sonu").

• BAKINIZ: CAPA, CARTIER-BRESSON, KERTESZ.

KOVALEVSKAYA, Sofya Vasiliyevna
(1850-1891)

Rus kadın matematik bilgini. Kısmi diferansiyel denklemler kuramına katkılarıyla tanınır.

Sofya (Sonya) Vasiliyevna Kovalevskaya, 15 Ocak 1850'de Moskova'da doğdu, 10 Şubat 1891'de İsveç'te, Stockholm'de öldü. Çarlık Rusya'sının en varlıklı ve soylu ailelerinden birinin çocuğuydu. Ünlü düşünür ve edebiyatçıların bulunduğu bir çevrede, yeni düşüncelerle tanışarak ve iyi bir eğitim alarak büyüdü. On beş yaşında bir yandan matematikle bir yandan da "kadınların kurtuluşunu" amaçlayan toplumsal akımlarla ilgilenmeye başladı. On sekiz yaşında St.Petersburg'daki (bugünkü Leningrad) denizcilik akademisinde görevli bir profesörden aldığı derslerle yoğunlaştırdığı matematik öğrenimini Avrupa'da sürdürmesini sağlayacak, anlaşmalı, yalnızca kâğıt üzerinde kalacağı düşünülen bir evlilik yaptı. 1859'da, genç bir paleontolog olan eşiyle birlikte Heidelberg'e gitti. İki yıl sonra Kirchhoff ve Helmholtz'un derslerini izleme fırsatı bulduğu Heidelberg'den ayrılarak gittiği Berlin Üniversitesi'nde kadın olduğu için dersleri izlemesine izin verilmeyince Weierstrass'tan özel ders almaya başladı. 1874'te, en başarılı öğrencisi olduğu Weierstrass'dan ders almayı sürdürdüğü dört yıl içinde hazırladığı kısmi diferansiyel denklemler, Abel integralleri ve Satürn'ün halkaları konusunda üç önemli çalışmayla Göttingen Üniversitesi'nden doktorasını aldı. Kadın olduğu için kendisini öğretim kadrolarına kabul etmeyen Avrupa'daki üniversitelerin geleneğini yıkmaya Weierstrass'ın etkisi de yetmeyince Rusya'ya dönen Kovalevskaya, ilgisini bir süre için matematikten toplumsal akımlara çevirdi. Anlaşmalı başlayan, ancak Rusya'ya dönüşünün ardından olağan ve mutlu bir döneme giren evliliğinin de etkisiyle, uzun süre matematikten olduğu kadar Weierstrass ile yazışmaktan da uzak duran Kovalevskaya, 1880'de bir kez daha bilimsel çalışmalara yöneldi ve gene Weierstrass'ın yardımıyla, ışığın kristal yapılı ortamlarda yayılmasını araştırmaya başladı. Kocasının beklenmeyen ölümünün ardından 1884'te Mittag-Leffler'in yardımıyla Stockholm Üniversitesi'nin öğretim kadrosuna katılmasıyla yaşamının en verimli dönemine giren Kovalevskaya, 1889'da profesörlüğe getirildi. İki yıl sonra bir grip salgını sırasında yaşamını yitirdiğinde henüz 41 yaşındaydı.

Matematikteki yeteneğini 1888'de Fransız Bilimler Akademisi'nin Bordin Ödülü'nü alarak ve Rus İmparatorluk Bilimler Akademisi üyeliğine seçilerek kanıtlayan Kovalevskaya, edebiyat alanında da benzeri bir yeteneğe sahipti. Ancak matematik çalışmalarının yanı sıra yürüttüğü yazarlık ürünlerinin çoğu yarım kalmıştır. Çocukluk anılarından yararlanarak yazdığı bir romanı çeşitli ülkelerin eleştirmenlerince Rus roman geleneğinin başarılı örnekleri arasında yer alabilecek düzeyde bulunmuştur.

Kovalevskaya'nın matematiğe katkılarının en değerlisi, kısmi diferansiyel denklemlerin çözümünün varlık ve tekniğine ilişkin teoremdir. Bugün Cauchy-Kovalevskaya teoremi olarak anılan bu teorem üzerinde Cauchy'nin yaptığı çalışmalara yeni boyutlar ekleyen Kovalevskaya, teoremi ikiden fazla bağımsız değişkenli, birinci mertebenin üstünde türevlenmiş denklemlere ve denklem sistemlerine genelleştirmeyi başarmıştır. Bir başka çalışmasında da Abel integrallerinin daha sade eliptik integraller yardımıyla yazılmasını sağlayan yeni yöntemler tanıtarak integral kuramının gelişimine değerli bir katkıda bulunmuştur.

Kendisine Bordin Ödülü'nü kazandıran ve ödülün her zamanki parasal değerinin yaklaşık iki katına yükseltilmesiyle önemi vurgulanan çalışmasında, kendisinden önce pek çok matematikçinin ilgilendiği katı cisimlerin bir nokta çevresinde dönmesi problemini ilk kez simetrik olmayan cisimlere genelleştirerek probleme son biçimini veren Kovalevskaya, Satürn'ün halkalarına ilişkin araştırmasında da halka biçimindeki sıvı cisimlerin, bir dış kuvvetin geçici etkisiyle başlayan devinimlerinin doğasını incelemiş ve sonraları bu devinimin kararsızlığının gösterilmesiyle sonuçlanacak olan çalışmaları başlatmıştır.

• BAKINIZ: N.H.ABEL, K.G.JACOBI, LEGENDRE, WEIERSTRASS.

KOVALEVSKİ, Aleksandr Onufriyeviç (1840-1901)

Rus embriyoloji bilgini. Karşılaştırmalı embriyolojinin öncülerindendir.

19 Kasım 1840'ta Dvinsk'te (bugün Letonya SSC'de Daugavpils) doğdu, 22 Kasım 1901'de St.Petersburg'da (bugün Leningrad) öldü. St. Petersburg Üniversitesi'nde mühendislik öğrenimi gördüğü sırada doğabilimlerine ilgi duyarak, 1859'da aynı üniversitede biyoloji ve histoloji öğrenimine başladı. 1860'ta Almanya'ya giderek, öğrenimini önce Heidelberg, sonra Tübingen Üniversitesi'nde sürdürdü. 1867'de St. Petersburg Üniversitesi'nden doktora derecesini alıp aynı üniversitede öğretim görevine başlayan Kovalevski, 1868-1869 yıllarında Kazan Üniversitesi'nde, 1869-1873 arası Kiev'deki St. Vladimir Üniversitesi'nde, 1873'ten 1890'a değin Odessa'daki Novorossisk Üniversitesi'nde, 1891-1894 arası St. Petersburg Üniversitesi'nde ders verdi. 1890'da Rus İmparatorluk Bilimler Akademisi'ne, ayrıca birçok Avrupa ülkesindeki bilim kuruluşlarının üyeliğine seçildi, 1882 ve 1886'da iki kez Fransız Bilimler Akademisi'nin ödülünü aldı.

Heidelberg ve Tübingen'de bulunduğu yıllarda Darwin'in evrim kuramından büyük ölçüde etkilenen Kovalevski, embriyolojiye ilgi duyarak, hayvanlardaki embriyolojik gelişim evrelerini ve evreler arasındaki benzerlikleri inceledi. Bu konuda araştırmalar yapmak üzere Akdeniz ve Kızıldeniz kıyılarında uzun inceleme gezilerine çıkarak omurgasızları inceleyen Kovalevski, tulumlular sınıfı ve batrak *(Amphioxus lanceolatum)* üzerindeki araştırmaları sonucunda, batrak ile omurgalıların embriyolojik gelişim evrelerindeki benzerliğin yanı sıra bazı organlarının da gelişim yönünden benzer olduğunu gösterdi. Embriyonda, doku ve organların gelişeceği tabakaların oluştuğu gastrula evresinin tüm hayvanlarda geçerli olduğunu ortaya koyan bu öncü çalışmaları, aynı zamanda evrim kuramını ve soyoluşu da destekliyordu.

Yaşamının sonlarına değin karşılaştırmalı anatomi ve fizyolojiye yönelen Kovalevski, omurgalılar ile omurgasızlar arasında embriyolojik gelişmenin ortak süreçlerini belirlediği çalışmalarıyla karşılaştırmalı embriyolojinin öncüleri arasına girmiştir.

► *Demokrasinin kökeni*

- YAPITLAR (başlıca): *İstoria razvitia Amphioxus lanceolatus ili Branchiostoma lumbricum*, 1865, ("*Amphioxus lancelolatum* ya da *Branchiostoma Lumbricum*'un Gelişmesinin Tarihçesi"); *Kratkii uçebnik zoologii*, 1869, ("Kısa Zooloji Elkitabı").
- BAKINIZ: von BAER, C.DARWIN.

KOVALEVSKİ, Maksim Maksimoviç (1851-1916)

Rus, tarihçi, sosyolog ve antropolog. Avrupa ve Rusya tarihine ilişkin çalışmalarıyla tanınmıştır.

8 Eylül 1851'de Harkov'da doğdu, 23 Mart 1916'da Petrograd'da (bugün Leningrad) öldü. Zengin bir soylunun oğluydu. 1872'de Harkov Üniversitesi Hukuk Bölümü'nü bitirdi. Paris'teki École des Chartes'de, Viyana, Berlin ve Londra'daki çeşitli okullarda öğrenimini sürdürdü. 1878'de profesör oldu ve 1887'ye değin Moskova Üniversitesi'nde hukuk ve tarih dersleri verdi.

Mutlakiyetçi düzende tek kişiye bağlı yönetimin, yasanın ve hukuksal kurumların gelişimiyle sınırlandırılması sürecini saptamak üzere, Orta Çağ sonlarında Fransa ve İngiltere'deki yönetim biçimlerini inceledi. K.Marx ve F.Engels ile ilişki kurdu ve bir süre mektuplaştı. Daha sonra siyasi görüşlerinin değişik oluşu yüzünden bağlarının kopmasına karşın komünal mülkiyet üzerine yaptığı çalışmalarda onların görüşlerinden etkilendi. İngiltere'deki köy topluluklarının kökenini ve tarihini inceledi. 1879'da yazdığı *Communal Land Ownership: The Causes, Process and Consequences of Its Disintegration* ("Komünal Toprak Mülkiyeti: Dağılmasının Nedenleri, Süreci ve Sonuçları") adlı kitabında, Batı Avrupa, Slav, Kafkas ve Hint toplumlarını karşılaştırmalı tarihsel yöntemle inceleyerek komünal toprak mülkiyetinin çöküşünün nedenlerini ve sonuçlarını araştırdı.

1883-1887 arasında Kafkasya'ya yaptığı üç gezide Ossetialılar ve Dağıstanlı dağ aşiretleri üzerinde antropolojik incelemeler yaptı ve çalışmalarını yayımladı. Aşiret ilişkilerini ve bu ilişkilerin çözülüşünde ortaya çıkan yeni toplumsal biçimleri araştırdı. *Law and Customs in the Caucasus* ("Kafkasya'da Hukuk ve Görenekler") adlı kitabında geniş ailenin ya da ataerkil aile komününün, aşiret ilişkilerinin dağılmasıyla ortaya çıkan biçimler olduğunu gösterdi.

1887'de liberal görüşlerinden dolayı üniversitedeki görevinden uzaklaştırıldı ve Fransa'ya yerleşti. Yirmi yıl boyunca ülkesinin dışında yaşayan Kovalevski, Stockholm, Oxford, Brüksel, Chicago ve California üniversitelerinde dersler verdi, İngilizce ve Fransızca çok sayıda kitap ve makale yayımladı. 1901'de Paris'te Paris Rus Sosyal Bilimleri Yüksek Okulu'nu kurdu.

Daha sonra çalışmalarını Batı Avrupa tarihi üzerinde yoğunlaştırdı. Çağdaş demokrasinin kökeni ve Avrupa iktisat tarihi başlıca ilgi alanları oldu. Rus tarihçiliğinde, Fransız Devrimi'nin toplumsal ve siyasi önkoşullarının genel bir açıklamasını veren en önemli çalışma sayılan *The Origin of Contemporary Democracy* ("Çağdaş Demokrasinin Kökeni") adlı kitabında, siyasi öğretilerin gelişimini çeşitli toplum ve devlet sistemleri kurma mücadelesine bağladı. Hukukta eşitlik ve halk egemenliği öğretilerinin gelişmelerini ve Fransız Meclisi'nin etkinliklerini inceledi. Venedik Cumhuriyeti'nde aristokratik reji- ◄

min zayıflamasını açıklayan çalışmasında, devrolunamaz birey özgürlükleri kavramının İngiliz kökenli olduğunu ve bunda özellikle "Levellers" olarak bilinen ve toplumsal sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmayı amaçlayanların yayımladıkları, broşürlerle dinsel ve ahlaki risale edebiyatının önemini vurguladı.

Kovalevski, *The Economic Growth of Europe Prior to the Emergence of the Capitalist Economic System* ("Kapitalist İktisadi Sistemin Ortaya Çıkmasından Önce Avrupa'nın İktisadi Büyümesi") adlı kitabında Fransız Devrimi'nden hemen önceki dönemde Fransa'da köylü sorununu çözümledi. Devrim öncesi Fransa'da küçük köylülük arasında mülk sahipliğinin yaygın olduğunu savunan ve devrimi buna dayandıran A. de Tocqueville'nin görüşlerini reddederek, N.I. Karayev gibi, devrimin öncesinde Fransa'da iktisadi yapının değişiminde nüfus artışının temel etken olduğunu ileri sürdü. İktisadi evrimi ve buna karşılık düşen toplumsal ve kültürel değişimi, temelde, nüfus yoğunluğundaki artış ile açıklayarak Coste, Durkheim, Loria ve tüm Demografik Okul'un öncüsü oldu.

1905 Devrimi sırasında Rusya'ya dönen Kovalevski, St.Petersburg Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. 1906'da liberal görüşleri doğrultusunda anayasal monarşi yanlısı Demokratik Reformlar Partisi'ni kurdu. Aynı yıl I. Duma'ya (meclis) seçildi. 1907'de üniversite temsilcisi olarak Devlet Konseyi'ne seçildi ve orada liberal azınlığın önderliğini üstlendi. 1909'da *Vestnik Evropy* adlı gazetenin yayın yönetmenlerinden biri oldu. 1914'te St. Petersburg Bilimler Akademisi'ne seçildi.

Alman felsefesi ve hukukundan etkilenen birçok Rus sosyologunun tersine Kovalevski, sosyolojide pozitivist ve evrimci bir bakış açısını benimsedi; tarihi, sosyolojik kesitlerde incelemeye yönelik karşılaştırmalı tarihsel yöntemi kullandı. Toplumsal kurumların aşamalı gelişimini temel alan bir evrim düşüncesini savundu. Comte'un ve Harrison'un etkisinde kalarak pozitivizmi savunan Kovalevski, sosyolojide öznel yöntemi ve toplumbilimleri ile doğa bilimleri arasındaki zıtlığı vurgulayan Yeni-Kantçılar'a karşı, temel sosyolojik yasanın, ilerleme yasası olduğunu savundu. Sınıf mücadelesini olgunlaşmamış bir toplumsal sistemin belirtisi ya da herhangi bir toplumsal yapının yozlaşmasının göstergesi olarak değerlendirdi. İngiltere ve Fransa tarihinden seçtiği örneklerle, toplumsal çelişkilerin keskinleşmesinin yaratacağı tehlikeleri kanıtlamaya çalıştı. Batı Avrupa tarihi üzerinde yaptığı çalışmaları sonucunda, sınıflar arasında en yüksek aracılık görevini yüklediği ve kitlelerin çıkarlarının savunucusu olarak gördüğü anayasal ya da "halk monarşisi" olarak tanımladığı siyasi öğretisini geliştirdi.

Kovalevski somut tarihsel sorunlarla ilgili ilk çalışmalarında toplumsal ve iktisadi süreçlere temel önemi verirken, 1905 Devrimi sırasında ve sonrasında yaptığı sosyolojik çalışmalarda psikolojik ve biyolojik etmenlere de önemli roller yükleyerek, tarihin birçok etmenin karşılıklı etkileşimiyle oluştuğunu savunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Communal Land Ownership: The Causes, Process and Consequences of Its Disintegration*, 1879, ("Komünal Toprak Mülkiyeti: Dağılmasının Nedenleri, Süreci ve Sonuçları"); *Law and Customs in the Caucasus*, 2 cilt, 1890, ("Kafkasya'da Hukuk ve Görenekler"); *The Origin of Contemporary Democracy*, 4 cilt, 1895-1897, ("Çağdaş Demokrasinin Kökeni"); *The Economic Growth of Europe Prior to the Emergence of the Capitalist Economic System*, 3 cilt, 1898-1903, ("Kapitalist İktisadi Sistemin Ortaya Çıkmasından Önce Avrupa'nın İktisadi Büyümesi"); *Sociology*, 2 cilt, 1910, ("Sosyoloji").

• BAKINIZ: COMTE, DURKHEIM, KAREYEV, SPENCER, TOCQUEVILLE.

Temel toplumsal etken: nüfus artışı

Arif Hikmet Koyunoğlu

KOYUNOĞLU, Arif Hikmet
(1888-1982)

Türk, mimar. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'da yaptığı yapılarla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 26 Temmuz 1982'de aynı kentte öldü. Osman Hamdi Bey'in özendirmesi ile küçük yaşta resim yapmaya başladı. Ortaöğrenimi sırasında özel resim dersi aldığı ressam Hoca Ali Rıza Bey'in önerisi üzerine mimarlığa yöneldi. 1908-1914 arasında Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) mimarlık eğitimi gördü, A.Vallaury ve G.Mongeri'nin öğrencisi oldu.

Genç yaşta babasını yitirince, Osman Hamdi ve kardeşi Halil Edhem beylerin yardımıyla İstanbul Arkeoloji Müzesi ile ilgili işler aldı. G. Mongeri'nin İstanbul'da yapmakta olduğu *Saint Antoine Kilisesi*'nin yapımında çalıştı. Ayrıca resim yapmak, fotoğraf çekmek, yazma baskısı ile uğraşmak, minare onarımlarında alem yaldızlayıcılığı yapmak gibi işlerde de çalışarak ailesine baktı ve eğitimini sürdürdü. I.Dünya Savaşı'nda yedek subay olarak askere alınarak Kafkas cephesine gönderildi. Dört yıl boyunca çarpışmalara katıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun mütte-

fiki olan Avusturya'dan gönderilmiş subaylarla birlikte Türk ordusunda ilk kayakçı birliklerini kurdu, bu subayların ülkelerine dönmelerinden sonra da birliklerin eğitim ve yönetimini üstlendi. Bu yıllarda Erzurum'da daha sonra yıkılmış olan *İttihad-ı Terakki Cemiyeti Kulübü*'nü yaptı.

Savaş bitince İstanbul'a döndü. Mimarlık yaparak geçinme olanağı bulamadığından yaşamını tabelacılık, foto muhabirliği ve fotoğrafçılık yaparak sürdürdü, ilk Türk fotoğrafçılarından biri olarak bir fotoğrafhane açtı. Bir süre sonra Ankara'ya geçti. Burada kısa bir süre Evkaf Vekâleti Fen Kurulu'nda mimarlık yaptı, sonra kendi bürosunu açarak serbest çalışmaya başladı. Bir yandan da *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine ve *Türk Yurdu* dergisine yazılar yazdı.

1930'da Türk Hava Kurumu tarafından Bursa'da yapılması tasarlanan bir tiyatro ve sinema için açılan yarışmayı kazandı. 1935'te İstanbul'a yerleşti. Burada evler, katevleri tasarladı ve uyguladı, eski yapıtların onarımı ile uğraştı. Mesleğinin yanı sıra sigorta eksperliği de yaptı. Yaşamının son yıllarında çeşitli yayınlar için yazılar yazdı, yıllardır toplamış olduğu fotoğraf ve belgeleri düzenledi, anılarını derledi.

Koyunoğlu'nun adı, bağlı bulunduğu mimarlık anlayışına paralel olarak bir süre ikinci planda kalmış, ancak 1970'lerde yapıtlarından birinin onarılıp yeni bir amaçla kullanılması söz konusu olunca yeniden öne çıkmıştır. *Türk Ocağı*'nın Devlet Resim ve Heykel Müzesi olarak açılışı nedeniyle 1980'de Kültür Bakanlığı Onur Plaketi'ni, 1981'de Atatürk Sanat Armağanı'nı ve aynı yıl yaşayan en yaşlı mimarlardan biri olarak Mimarlar Odası Onur Plaketi'ni almıştır.

Mimarlığının özellikleri

Koyunoğlu'nun yapıtları, tarihsel üslup özelliklerini yeni işlevlerde kullanan Birinci Ulusal Mimarlık akımı içinde yer alır. Simetrik yerleştirme ve düzenlemeler, girişlerin kolon dizileriyle, büyük kapılarla vurgulanması, kubbe ve kemerlerin kullanılması, dışa taşan geniş saçaklar, mukarnaslı sütun başlıkları yapılarına egemen olan biçimsel öğelerdir. Bunların yanında Osmanlı-Türk sanatının Klasik döneminden esinlenerek oluşturulmuş bir süsleme kullanılmıştır. Üstleri taş kaplanarak geleneksel yığma yapım yöntemiyle yapıldığı izlenimini vermelerine karşın bu yapılarda donatılı beton (beton arme) gibi yeni gereçler ve onların gerektirdiği yapım yöntemleri uygulanmıştır. İç donanımları ise günün beğenisine göre oluşturulmuştur. *Türk Ocağı*'nın büyük toplantı salonunun koltukları, Thonet firmasına ısmarlanarak Avusturya'dan, Koyunoğlu'nun tasarımlarına göre hazırlanan avizeleri de Çekoslovakya'dan getirtilmiştir.

Koyunoğlu, yapılarındaki dengeli düzenleme anlayışı, insancıl oranlar ve ince süslemelerle Birinci Ulusal Mimarlık akımının önde gelen mimarlarından biri olmuştu. Yapıtları Cumhuriyet tarihinin belli bir dönemini simgeleyen örnekler oldukları kadar, bugün bırakılmış bir anlayışın, yapıyı, en ince ayrıntısına dek işlenen bir güzel sanat ürünü olarak görme geleneğinin de son ürünleridir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Türk Ocakları Genel Merkezi*, 1924-1930, sonra Halkevi, daha sonra Üçüncü Tiyatro şimdi Devlet Resim ve Heykel Müzesi; *Ziya Gökalp Türbesi*, 1925, Türbe/İstanbul; *Etnografya Müzesi*, 1925-1928, Ankara; *Milli Eğitim Bakanlığı*, 1927, Ankara, sonra Dışişleri Bakanlığı, şimdi Gümrük ve Tekel Bakanlığı; *Çocuk Esirgeme Kurumu*, 1925-1930, Ankara; *Celâl Bayar Evi*, 1925-1930, Ankara; *Falih Rıfkı Atay Evi*, 1925-1930, Ankara; *Mithat Alam Evi*, 1925-1930, Ankara, şimdi İsrail Büyükelçiliği; *Ruşen Eşref Ünaydın Evi*, 1925-1930, Ankara, sonra Lübnan Büyükelçiliği; Dumlupınar şehitleri için yapılan ilk anıt, 1925-1930; *Türk Hava Kurumu (Tayyare) Tiyatrosu ve Sineması*, 1930-1934, Bursa.

- **KAYNAKLAR:** G.Birkan, S.Pehlivanlı, "Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu ile bir Söyleşi", *Mimarlık*, (150), 1977.
- **BAKINIZ:** KEMALEDDİN BEY [Mimar].

KOZELSKİ, Yakov Pavloviç
(1728-1793)

Rus, filozof. Fransız Aydınlanma akımının savunucularındandır.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Ukrayna Kazakları'ndan bir ailenin çocuğudur. St.Petersburg Bilimler Akademisi'nde öğrenim gördükten sonra Topçuluk ve Mühendislik Okulları'nda mekanik okutmuş, bir süre de Senato'da çalışmıştır.

Kozelski'nin yapıtlarında Fransız Aydınlanmacı düşünürleri, J.J.Rousseau, C.Montesquieu, C.Helvétius'un izleri görülür.Orta Çağ Skolastiği'ni, İdealizm'i ve tanrıbilimi eleştirmiştir. Usun gücünü, duyulara dayalı algının ve deneyin önemini vurgulayan Kozelski, yazgı karşısında kişinin güçsüz olduğu yolundaki görüşleri ve gizemci kuramları da benimsemez. Felsefe, tanrıbilimin etkisinden kurtularak, nesnelerin ve edimlerin gerçek bilgisini araştırmalıdır. Özdek ve devinim yok edilemez, her şey doğadan türemiştir.

Baskıcı yönetim biçimlerine karşı çıkan Kozelski'ye göre en iyi yönetim, başında "aydın" bir yönetici bulunan ve halkın, geleceği ile ilgili kararlarda yetkili olduğu bir devlettir. Usun gelişerek vardığı aşama ya da Aydınlanma, gerçek adaletin egemen olacağı bir dönemi başlatmakla birlikte, onu gerçekleştirememiştir. Özel mülkiyet, kişinin, yurttaşları için harcadığı emek karşılığı olmalı, insan azla yetinmelidir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Filozofiçeskiye predlozheniya*, 1768, ("Felsefe Önerileri").

- **BAKINIZ:** J.J. ROUSSEAU.

KOZİNTSEV, Grigori
(1905-1973)

SSCB'li sinema yönetmeni. Gerçekçilik ile tiyatro öğelerinden yararlanan bir biçimciliğin bireşimini amaçlayan filmleriyle tanınmıştır.

Kiev'de doğdu, 1973'te öldü. Leningrad Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördü. On altı ya-

şındayken S.Yutkeviç ve Leonid Trauberg (1902) ile birlikte FEKS (Fabrika Eksentriçeskovo Aktyora - Olağandışı Oyunculuk Okulu) adlı yenilikçi bir girişimde bulundular. Amaçları, toplumcu yönelimli tiyatro anlayışına sirk ve vodvil geleneği temelinde yeni bir biçim vermekti. Yirmi yıla yakın birlikte çalışacağı Trauberg ile ilk ortak ürünleri 1924 yapımı *Pokhojdeniya Oktiabrini*, ("Oktiabri'nin Serüvenleri") adlı deneysel bir komediydi. İkisi birlikte, 1926 yapımı *Çyortovo koleso* ("Şeytanın Çarkı") adlı ikinci filmlerinde de, olağandışı anlatımlara yer veren, yenilikçi ve deneysel tutumlarını sürdürdüler. 1926 yapımı *Şinel* ise ("Palto"), düşü andıran dekorları, grotesk ve şeytanca havası, yer yer akrobasiye ulaşan stilize bir oyunculuğa yer verişiyle, yönetmenlerin yenilikçi üsluplarını Alman Dışavurumculuğu'nun (Ekspresyonizm) etkileriyle birleştirdikleri bir yapıttı.

1871 Paris Komünü'nü konu alan, Kozintsev'in yine Trauberg ile birlikte 1929'da yönettiği *Novyi Vavilon* ("Yeni Babil") adlı film, Kuleşov ve Pudovkin gibi SSCB'li yönetmenlerce geliştirilen ileri montaj tekniklerinin başarılı bir uygulamasıydı. İki yönetmenin ortaklıkları, 1930'ların ikinci yarısında yaptıkları, genç bir işçinin yaşamı çevresinde Rus Devrimi'ni anlatan altı saatlik "Maksim Üçlemesi"yle doruğuna ulaştı. İlk dönem filmlerindeki alışılagelmemiş deneysel anlatımlarının yerini, daha yalın ve gerçekçi bir üsluba bıraktığı izlenen film, 1941'de Stalin Ödülü'nü aldı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yönetmenliği yalnız başına sürdüren Kozintsev, daha çok klasik yapıtların uyarlamaları üzerinde çalıştı. Müziğini Şostakoviç'in yazdığı 1964 yapımı *Hamlet* adlı filmiyle Lenin Ödülü'nü kazandı. Biri Shakespeare, ötekisi sinema tekniği üzerine iki kitap hazırladı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Pokhojiadeniya Oktiabrini* (L.Trauberg ile), 1924, ("Oktiabrini'nin Serüvenleri"); *Çyortovo koleso* (L.Trauberg ile), 1926, ("Şeytanın Çarkı"); *Şinel* (L.Trauberg ile), 1926, ("Palto"); *Bratişka* (L.Trauberg ile), 1927; *Novyi Vavilon* (L.Trauberg ile), 1929; ("Yeni Babil"); *Odna* (L. Trauberg ile), 1931, ("Tek Başına"); *Yunost Maksima* (L.Trauberg ile), 1935, ("Genç Maksim"); *Vozvraşçeniye Maksima* (L.Trauberg ile), 1937, ("Maksim'in Dönüşü"); *Vyborgskaya storona* (L.Trauberg ile), 1939, ("Vyborg Yakası"); *Pirogov*, 1947; *Don Quixote*, 1956; *Hamlet*, 1964; *Korol Lir*, 1972, ("Kral Lear").

KÖHLER, Wolfgang
(1887-1967)

Alman asıllı ABD'li psikolog. *Gestalt* psikolojisine katkısı ve şempanzeler üstüne deneyleriyle tanınmıştır.

21 Ocak 1887'de Reval'de (bugün SSCB'de Tallinn) doğdu, 11 Haziran 1967'de ABD'de New Hampshire Eyaleti'nin Enfield kentinde öldü. Beş yaşındayken ailesi ile birlikte Almanya'ya göçen Köhler, Wolfenbüttel'de ortaöğrenim gördü, Tübingen'de başladığı yükseköğrenimini Bonn Üniversitesi'nde sürdürdü ve 1909'da da Berlin'de Friedrich-Wilhelm Üniversitesi'nden doktora aldı. Asistan olarak girdiği, 1911'de doçent olduğu Frankfurt Üniversitesi'nde, daha sonra birlikte *Gestalt* psikoloji akımının öncülüğünü yapacağı Wertheimer ve Koffka ile tanıştı. 1913'te araştırma yapmak üzere Kanarya Adaları'ndan biri olan Tenerife'e gitti. Bir yıl sonra I.Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine 1920'ye değin burada kaldı ve Prusya Bilimler Akademisi'nin adadaki araştırma istasyonunda şempanzelerin öğrenme yeteneğini inceledi. 1921'de Berlin Üniversitesi'nde Psikoloji Enstitüsü'nün yöneticisi ve felsefe profesörü olarak görev aldı. 1930'larda, açıkça karşı koyduğu Nasyonal Sosyalist hareketin güçlenip baskılarını artırması üzerine 1935'te ABD'ye yerleşerek Swarthmore College'da psikoloji profesörlüğü görevini üstlendi. 1946'da ABD uyruğuna geçen 1947'de ABD Ulusal Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçilen Köhler, 1955'te emekli olduktan sonra çalışmalarını, 1955-1956 arası Princeton Üniversitesi'nde, 1958'den sonra da Dartmouth College'da sürdürdü.

Gestalt psikolojisi

Köhler'in Wertheimer ve Koffka ile birlikte geliştirdiği *Gestalt* psikolojisi, 20.yy'ın başlarında etkisini giderek yitiren yapısalcı psikolojiyle, psikolojide gitgide güç kazanan davranışçılığa eleştirel biçimde yaklaşan, algılama mekanizmalarına ağırlık veren bir akımdı. Gerek davranışçı, gerek yapısalcı psikolojinin, psikolojik olguları parçalarına ayırıp incelemeyi amaçlayan ortak yaklaşımını yadsıyan *Gestalt*'çılar, algılamanın bir bütün olarak kendine özgü bir dinamiği olduğunu vurgulamış, algılanan bütünün, parçalarının toplamından nitel olarak farklılığına büyük önem vererek, bu savlarını kanıtlayacak yeni tür deneyler gerçekleştirmişlerdi. Bir yandan yapısalcı psikolojinin, bilincin geçmişteki deneyimlerle zenginleşen içeriğinin içgözlem yöntemleriyle incelenerek öğelerinin bulunabileceği savına, öte yandan davranışçılığın, bilinci tümüyle yadsıyan mekanik görüşüne karşı çıkıyorlardı. Bu bağlamda algılamanın (ve bilincin), uyaranların birbirleriyle ilişkileri sonucu kendiliğinden ortaya çıkan dinamiğini vurgulamaktaydılar.

"İçgörü"

Köhler'in Tenerife'teki araştırmalarının, *Gestalt* psikolojisinin özellikle davranışçı öğrenme kuramlarına yönelttiği eleştiriler bakımından kalıcı bir değeri vardır. Başta Thorndike olmak üzere davranışçı görüşe yakın kuramcılara göre öğrenme, geçmiş deneyimlerden sınama ve yanılma yöntemiyle elde edilen birikimlerinin üstüne mekanik bir biçimde kurulmuştur. Örneğin bir organizma yiyecek bulmak —ya da belirli bir biçimde ödüllendirilmek üzere— bir sorunu çözerken, geçmişte bu konudaki yanılgı ve başarılarından yararlanmakta, bilinci gerektirmeyen ve mekanik bir biçimde gerçekleşen bu olgunun sonucu sorunun çözümü aniden değil, belirli bir birikimin sonunda ortaya çıkmaktadır. Şempanzelerde öğrenmeye ilişkin çeşitli deneyler yapan Köhler ise çözümün, organizmayı çözüme götüren tüm öğelerin aynı anda kavranmasıyla bir "içgörü" sonucu ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Örneğin, Köhler'in ünlü şempanze deneği Sultan, kafesinin dışında bulunan ve normal koşullarda erişemediği bir muz hevengini, iki sopayı iç içe geçirerek elde edebileceğini, çözüm için gerekli tüm öğeleri teker teker inceledikten sonra "aniden" bulmuştu. Köhler, bu tür deneylerde, öğ-

renme sırasında çözüm için gerekli öğelerin açıkça görülebilmesine ve aynı anda kavranıp çözüme varılmasına dayalı içgörü yönteminin, özellikle Thorndike'ın vurguladığı deneme ve yanılmaya dayalı mekanizmalardan hem daha yaygın, hem de eğitim açısından daha yararlı olduğunu vurgulamıştır.

Köhler ABD'deki araştırmalarını psikolojik görüngülerle fiziksel olgular arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaştırdı, doğanın bütünlüğünü vurgulayarak, psikolojiyi fizyolojinin, fizyolojiyi de fiziğin yasaları içinde ele almaya çalıştı. Bu arada psikolojik algılamayla bunun sinir sistemindeki (beyindeki) fizyolojik etkisinin eşbiçimsel olduğunu ileri sürerek, araştırmalarını daha çok, uyarma sırasında beyindeki etkinliği ölçmeye yöneltti. Bu nedenle beyindeki elektrik dalgalarının ve özellikle de düz ya da çok yavaş değişen akımların incelenmesine ağırlık veren Köhler, dolaylı da olsa, sinirsel iletimi sağlayan *impuls*'ların dışındaki elektriksel etkinliklerin de beyindeki işlevler açısından önemli olduğunu göstermiş oldu. Bu alanda yaptığı araştırmalarıyla belirli bir biçimdeki görsel uyarının sürekli gözlenmesi sonucu, önceden kestirilebilecek algılama yanılgılarının ortaya çıkabileceğini bulduğu gibi, sürekli uyarılma sonucu ortaya çıkan geçici algılama bozukluğu ya da çarpıklığının, diğer tüm uyaranlar (örneğin işitsel uyaranlar) için de geçerli olduğunu, bu gibi durumlarda sinirsel etkinliklerin de belirli değişikliklere uğradığını gösterdi. Bellek mekanizmalarını da inceleyen Köhler, anımsanan olayın, algılanan olaydan temelde farklı olmadığını, her iki olgunun beyinde aynı dinamiklerden etkilendiğini ileri sürerek, unutmayı *Gestalt* psikolojisinin algılama ilkeleri çerçevesinde açıklamaya çalıştı.

Köhler deneysel ve kuramsal çalışmalarıyla psikolojik olgulara bütünsel bir açıdan bakılmasını sağlamış, ancak bugün bir akım olarak canlılığını yitirmiş olan *Gestalt* psikolojisinin dar çerçevesinde yorumladığı, özellikle fizyolojiye ilişkin gözlem ve savları eski etkisini yitirmiştir. Buna karşılık, özellikle içgörüsel mekanizmayı vurgulayarak öğrenme kuramlarını, beyin fizyolojisini inceleyerek de fizyolojik psikolojinin gelişmesini etkilemiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Intelligenzprüfung an Menschenaffen*, 1917, ("Üstün Maymunlarda Zekânın Sınanması"); *Die physischen Gestalten in Ruhe und im stationären Zustand*, 1920, ("Dinlenirken ve Durağan Halde Fiziksel *Gestalt*'lar"); *Dynamics of Psychology*, 1940, ("Psikolojinin Dinamiği").

- BAKINIZ: KOFFKA, LEWIN, THORNDIKE, TITCHENER, J.B.WATSON, WERTHEIMER.

KÖKNAR, Sait
(1901-1944)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Özellikle karakter rollerindeki başarısıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 17 Ocak 1944'te aynı kentte öldü. Tiyatro sanatçısı Ergun Köknar'ın (1934) babasıdır. Daha öğrenciliği sırasında taklit yeteneği ile ilgi çekmişti. Öğretmeninin gözlerinin iyi görmemesinden yararlanarak, zayıf öğrencilerin yerine sözlüye kalkar ve onların sesiyle konuşurdu. Daha sonra, müzik öğretmeni olan ağabeysinin de özendirmesiyle tiyatroya yöneldi. Bir süre Seyr-i sefain dairesinde (sonra Devlet Deniz Yolları) çalıştı. Tiyatroya Galata Osmanlı Tiyatrosu'nda Eğlence-i Osmani topluluğunda başladı. Bunu Minakyan'ın topluluğundaki ve Naşit'in yönettiği Şark Tiyatrosu'ndaki oyunları izledi. Daha sonra kendi kurduğu amatör bir toplulukla Anadolu turnesine çıktı. 1929'da Sanayi-i Nefise Birliği'nin Alay Köşkü'ndeki tiyatro kursunda sahnelenen bir oyundaki rolüyle Muhsin Ertuğrul'un ilgisini çekerek Darülbedayi'ye alındı. Yaşamının sonuna değin de burada sahneye çıktı.

Sait Köknar çeşitli filmlerde de rol aldı. İlk kez 1928'de M.Ertuğrul'un *Ankara Postası* adlı filminde oynadı. 1929'da yine M.Ertuğrul'un *Kaçakçılar* filminin çekimi sırasında geçirdiği bir trafik kazasında yüzü parçalandı. Yapılan estetik ameliyatına karşın sahneyi bırakmak zorunda kaldı. Tiyatro çevresinde çok sevilen bir kişi olması nedeniyle, Darülbedayi'de onun için sahne müdürlüğü adıyla yeni bir görev kuruldu. Köknar beş yıllık bir aradan sonra yeniden sahneye döndü. Bundan sonra daha çok komedi türündeki yapıtlarda rol aldı.

Film seslendirmesinde de çalışarak Ses, Marmara, Halil Kamil dublaj stüdyolarını yönetti. Bu alanda birçok sanatçı yetiştirdi. 1944'te veremden öldüğünde, seslendirmesini yapmakta olduğu *Arabacının Kızı Dünyaşka* filmi yarıda kaldı.

- YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar: *Mary Dugar Davası*, 1929; *Zehirli Kucak*, 1929; *Leblebici Horhor*, 1937; *Aynaroz Kadısı*, 1937; *Bir Kavuk Devrildi*, 1937; *Yanlışlıklar Komedyası*, 1938; *Bir Muhasip Aranıyor*, 1939; *Dadı*, 1940; *Paşa Hazretleri*, 1940-1941; *Yalı Uşağı*, 1940; *Kibarlık Budalası*, 1941; *Kiralık Odalar*, 1941; *Ayyar Hamza*, 1942; *Boks Şampiyonu*, 1942; *Ökse ve Sükse*, 1942; *Yalancı*, 1942; *Kapı Yoldaşları*, 1943; *Büyük Şehir*, 1943. Oynadığı Filmler: *Ankara Palas*, 1928; *Kaçakçılar*, 1929; *Bir Millet Uyanıyor*, 1932; *Bataklı Damın Kızı Aysel*, 1934; *Milyon Avcıları*, 1934; *Kıvırcık Paşa*, 1940; *Nasrettin Hoca Düğünde*, 1940-1943.

KÖKTEN, İsmail Kılıç
(1904-1974)

Türk, arkeolog. Anadolu'nun tarihöncesini aydınlatmaya yönelik mağara araştırmalarıyla tanınır.

Ordu'nun Ünye ilçesinde doğdu, 25 Temmuz 1974'te Ankara'da öldü. Ortaöğreniminden sonra 1924-1936 arasında Samsun'da öğretmenlik etti. 1936'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Enstitüsü'ne girdi, 1940'ta mezun oldu ve aynı enstitüde asistan olarak çalışmaya başladı. 1947'de doktorasını verdi. 1953'te doçentliğe, 1956'da da profesörlüğe yükseldi. 1974'te ölümünden az önce emekliye ayrılmıştı.

Kökten, ilk tarihöncesi çalışmalarına 1936'da

Ş.A. Kansu'nun Ankara yakınındaki Etiyokuşu kazılarına katılarak başladı. 1940'ta Türk Tarih Kurumu adına Nimet Özgüç ve Tahsin Özgüç'le birlikte Samsun bölgesinde araştırmalara katıldı. Bu araştırmalarda Samsun'un güneydoğusunda yer alan Tekeköy düz yerleşmesinde ve yakınındaki Fındıcak Vadisi'nde Paleolitik Çağ'da içinde yaşandığı anlaşılan mağaralar ve kaya sığınakları saptandı. Tekeköy'de ayrıca Erken Bronz Çağı'na ait bir mezarlık bulundu. Kökten aynı yöredeki Dündartepe adlı höyükte yaptığı kazıda Orta Anadolu kültürleri ile benzerlikler gösteren Kalkolitik ve Erken Bronz Çağı buluntuları ele geçirdi.

1941'de Kars çevresini araştırmaya başlayan Kökten, Susuz ilçesi Cılavuzdere düzlüklerinde, Kars Platosu'nda, Ani çevresinde, Borluk Vadisi'nde Paleolitik Çağ'ın alt, orta ve üst dönemlerine ait bulgulara rastladı. 1968'de aynı yörede sürdürdüğü çalışmalarda Yazılıkaya denilen yerde Paleolitik Çağ kaya resimleri saptadı. Çıldır Gölü'ndeki Akçakale Adası'nda Neolitik Çağ'a tarihlenebilecek kaya anıtları buldu.

1946'da Gaziantep'te Dülük ve Metmenge köyleri civarında arkeolog Enver Bostancı ile birlikte araştırmalarını sürdüren Kökten, 1947'de Türk Tarih Kurumu adına Tokat çevresinde yüzey araştırmaları gerçekleştirdi.

1946'da Antalya'nın 25 km kuzeybatısında Anadolu'nun en büyük doğal mağaralarından biri olan Karain'i saptadı. Burada 1958'e değin sürdürdüğü çok verimli çalışmalarda 10 m'lik kültür dolgusu içinde Paleolitik'ten Bronz Çağı'na dek sekiz yerleşme tabakası buldu. Bunların çoğu taş aletler ve geç tabakalarda da çanak çömlekti. Ayrıca Neanderthal insanına ait izler ve Pleistosen dönem faunası (hayvan türleri) ile ilgili veriler ele geçti. Çevredeki Kızılin, Mustanini, Sırtlanini, Çarkini ve Öküzini gibi mağaralarda da Paleolitik Çağ'da yaşandığı saptandı.

Kökten, 1964-1965 yıllarında Ş.A.Kansu ile İstanbul'da Küçük Çekmece ve Yarımburgaz mağaralarındaki araştırmalara katıldı. 1969'dan 1972'ye değin de Keban Baraj Gölü alanında geniş kapsamlı bir yüzey araştırması gerçekleştirdi. Arapkir yakınlarında Küllününini kaya sığınağında, Karataş'ta, Kale adındaki bir kaya sığınağında kazılar yaptı, açık hava işlikleri ve yüzey buluntularıyla bu bölgenin zengin tarihöncesi izlerini saptadı. Dört binden çok mağarada yaptığı araştırmalarla Anadolu'nun tarihöncesinin saptanması araştırmalarına büyük katkıda bulunmuş olan Kökten, Türk Tarih Kurumu, Türk Coğrafya Kurumu ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün de üyesiydi.

• YAPITLAR (başlıca): "Samsun'da Prehistorik Araştırmalar", *Ülkü*, XV (89), 1940; "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", *Belleten*, VII (27), 1943; "Anadolu'da Prehistorik Adamların Kullandıkları Malzeme ve Ele Geçen Bazı Kültür Belgelerinin Etnografya Yolu ile İzahı", *Belleten*, XIII (5), 1949; "Antalya'da Karain Mağarasında Yapılan Prehistorya Araştırmalarına Toplu Bir Bakış", *Belleten*, XIX (75), 1955; *Karain Kılavuzu*, 1967; "Keban Baraj Gölü Alanında Diptarih Araştırmaları", *Keban Projesi* 1971, 1974.

• BAKINIZ: Ş.A.KANSU.

KÖLLIKER, Rudolf Albert von
(1817-1905)

İsviçreli biyoloji bilgini. Özellikle histoloji, embriyoloji ve karşılaştırmalı anatomi alanındaki çalışmalarıyla tanınır.

6 Temmuz 1817'de Zürich'te doğdu, 2 Kasım 1905'te Würzburg'ta (bugün FAC'de) öldü. 1842'de, Zürich Üniversitesi'nden tıp doktorasını aldığı yıl Akdeniz'de bir inceleme gezisine çıkarak, Messina ve Napoli yörelerinin hayvan ve bitki örtüsünü inceledi. 1844'te Zürich Üniversitesi'nde fizyoloji ve karşılaştırmalı anatomi profesörlüğüne getirildi, 1847'de aynı görevle gittiği Würzburg Üniversitesi'nde de iki yıl sonra fizyoloji ve karşılaştırmalı anatomi kürsüsünün başkanlığını üstlendi. 1848'de von Siebold ile birlikte kurduğu süreli zooloji yayını *Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie*'nin yayın kurulunda da uzun yıllar görev aldı.

Çalışmaları biyoloji, embriyoloji, histoloji ve karşılaştırmalı anatomi gibi geniş bir alanı kapsayan Kölliker, ilk araştırmalarını öğrenciliği sırasında deniz canlıları üzerinde yapmış ve 1844'te kafadanbacaklıların gelişimine ilişkin çalışmalarını yayımlamıştı. Sonradan araştırmalarını sinir sistemine yönelterek, sinir dokusunu, sempatik sinir sisteminin yapısını, omurilikte yer alan sinir liflerini inceledi. İtalyan nöroanatomi bilgini Golgi'nin geliştirdiği boyama yöntemleriyle sinir hücresinin mikroskopik yapısının 1885'te daha ayrıntılı bir biçimde açıklığa kavuşturulmasından sonra, Kölliker'in bu yöntemleri uygulayarak gerçekleştirdiği çalışmalar da, sinir hücresini sinir sisteminin temel birimi olarak kabul eden nöron kuramını destekliyordu. Araştırmalarının çoğunu hücre düzeyinde mikroskop gözlemleriyle gerçekleştiren böylelikle histolojinin gelişmesinde önemli bir rol oynayan Kölliker, alyuvarların olgunlaşıncaya değin geçirdiği farklılaşma sürecini inceledi, embriyon aşamasında kan yapımının karaciğerde gerçekleştiğini ortaya koydu, düz kas liflerinin hücre yapısında olduğunu gösterdi. Öğrenciliğinden başlayarak ilgisini çeken embriyoloji alanındaki araştırmalarında da embriyondaki tabakalaşma sürecini, dokuların gelişimini inceledi, bu çalışmaların ışığında kalıtım ve türlerin kökeni sorununa eğilerek, evrim sürecinde canlılarda ortaya çıkan değişikliklerin aşamalı olmadığını, birden bire ortaya çıktığını ileri sürdü.

Kölliker, dokuların hücresel yapısını temel alarak gerçekleştirdiği öncü çalışmalarıyla, özellikle histolojinin bağımsız bir bilim dalı niteliği kazanmasında etkili olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Handbuch der Gewebelehre des Menschen*, 1852, ("İnsan Histolojisi Elkitabı").

• BAKINIZ: von BAER, DARWIN, GOLGI, J.P. MÜLLER, NAEGELI, SCHLEIDEN, SCHWANN.

KÖPPEN, Vladimir Peter
(1846-1940)

Alman meteoroloji ve klimatoloji bilgini. İklimlerin sınıflandırılmasını matematiksel bir temele dayandırmıştır.

25 Eylül 1846'da St.Petersburg'da (bugün Leningrad) doğdu, 22 Haziran 1940'ta Avusturya'nın Graz kentinde öldü. Çariçe II. Katerina'nın çağrısına uyarak 18.yy sonlarında Rusya'ya yerleşen ve bu ülkenin bilimsel yaşamına çeşitli katkılarda bulunan Alman asıllı bir aileden geliyordu. 1864'te girdiği St.Petersburg Üniversitesi'ndeki öğrenimini özel bir ilgi duyduğu botanik alanında yoğunlaştırdı. Öğrenimini 1867'den sonra Almanya'da, Heidelberg Üniversitesi'nde sürdürdü. 1870'te Leipzig Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. Aynı yıl çıkan Fransız-Alman Savaşı sırasında sıhhiye birliklerinde görev yaptı. Bir yıl sonra savaş bitince St.Petersburg'a döndü ve Merkezi Fiziksel Gözlemevi'de asistan olarak çalışmaya başladı. 1874'te Hamburg'daki Alman Deniz Gözlemevi'nde hava telgrafı, fırtına uyarı sistemi ve deniz meteorolojisi bölümü başkanlığına getirildi. Beş yıl sonra gözlemevinin meteoroloji uzmanlığına yükseltildi. Kırk yıl bu görevini sürdürdükten sonra 1919'da emekliye ayrılan Köppen, 1924'te Graz'a yerleşti ve yaşamının sonuna dek, Rudolph Geiger ile birlikte hazırladığı beş ciltlik *Handbuch der Klimatologie*'nin ("Klimatoloji Elkitabı") ve başka bilimsel çalışmalarının yayımlanması işiyle uğraştı.

Meteoroloji ve klimatoloji alanlarında birçok değerli araştırmaları olan Köppen, 1884'te çizdiği dünya sıcaklık kuşakları haritası ve özellikle 1900'de geliştirdiği iklim kuşakları dizgesiyle tanınır. İklim kuşaklarına ilişkin olarak o güne değin geliştirilen ve sıcaklık, yağış, bitki örtüsü ya da hava koşullarından yalnız birisine dayandırılan sınıflamalar öbür etmenleri gözönüne almadıklarından eksiklikler ve yanlışlıklar içeriyorlardı. Köppen tüm bu etmenleri belirli bir dizge içinde birleştirerek, sıcaklık, yağış ve bitki örtüsü dağılımına dayalı bir sınıflandırma yapmıştır.

Köppen'in, aylık ve yıllık sıcaklık ve yağış ortalamalarına dayandırdığı dizgesi beş temel iklim tipini içerir. Sırasıyla *A B C D* ve *E* harfleriyle adlandırılan bu beş temel tip; ormanların ve savanların yer aldığı ekvatoral ve tropikal yağışlı iklimler; step ve çöllerin bulunduğu, yıllık ortalama buharlaşma oranının yağıştan fazla olduğu kuru iklimler; esas olarak geniş yapraklı ormanların bulunduğu ılıman, yağışlı iklimler; yalnızca kuzey yarıkürede görülen geniş yapraklı bitkiler ve çam ormanlarının ağırlıkta olduğu soğuk ve kar yağışlı iklimler ve tundra ve buzul bölgelerindeki kutupsal iklimlerdir.

Bu iklim tipleri ayrıca, yağış ve sıcaklık ortalamalarındaki bazı farklılıklar temelinde kendi içlerinde de sınıflara ayrılır. Her iklim kuşağının sınırı ise, değişkenleri yağış ve sıcaklık ortalamaları olan matematiksel bir formülle belirlenir.

Köppen'in sınıflandırma sistemi, iklim sınırlarını nicel olarak belirlemesi, ortalama rakamlar kullanması ve buharlaşma oranlarını yeterince dikkate almaması gibi nedenlerle eleştirilmişse de, bugüne dek geçerliliğini korumuş ve çağdaş iklim sınıflandırma yöntemlerine temel oluşturmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Handbuch der Klimatologie* (R.Geiger ile), 5 cilt, 1927-1940, ("Klimatoloji Elkitabı").

Fuad Köprülü

KÖPRÜLÜ, Fuad
(1890-1966)

Türk, tarihçi. Türkiye'de çağdaş tarihçiliğin kurucularındandır.

Mehmed Fuad Köprülü, 4 Aralık 1890'da İstanbul'da doğdu, 28 Haziran 1966'da aynı yerde öldü. Köprülüler soyundan Beyoğlu ikinci ceza başkâtibi İsmail Faiz Bey'in oğludur. Ayasofya Rüştiyesi'ni ve Mercan İdadisi'ni bitirdi. 1907-1910 arasında Hukuk Fakültesi'ne devam etti. Genç yaşta yazı yaşamına atıldı. 1908-1910 arasında *Mehâsin* ve *Servet-i Fünûn* dergileri ile *Tanin* gazetesinde şiirleri, edebiyat, sanat söyleşileri, eleştirileri yayımlandı. 1910-1913 yıllarında İstanbul'daki çeşitli liselerde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1913'te Halit Ziya Uşaklıgil'in istifası ile boşalan İstanbul Darülfünunu Türk edebiyatı tarihi müderrisliğine atandı. Bu arada İlahiyat Fakültesi'nde de Türk din tarihi dersi verdi. Birkaç kez Fakülte reisliğine seçildi. Mülkiye Mektebi'nde siyasi tarih ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde medeniyet tarihi dersleri okuttu. 1924'te Türkiyat Enstitüsü'nü kurdu. 1927'de Türk Tarih Encümeni başkanlığına seçildi. 1933'te ordinaryüs profesör oldu. Yurt dışında birçok fahri doktorluk unvanı aldı. Birçok yabancı bilim kuruluşunun onur üyeliğine seçildi. Bilim yaşamı boyunca yayımladığı dergilerle de dikkati çekti. Bunların başlıcaları *Millî Tetebbular Mecmuası* (1915), *Türkiyat Mecmuası* (1925), *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* (1931), *Ülkü Mecmuası* (1934) ve *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*'dir (1944).

Köprülü, 1935'te Kars milletvekili olarak siyase-

te atıldı. 1943'e değin milletvekilliğinin yanı sıra üniversitedeki görevini de sürdürdü. 19 Eylül 1945 tarihli Vatan gazetesinde çıkan "Demokrasi Ruhu" başlıklı yazısı nedeniyle Cumhuriyet Halk Partisi'nden çıkarıldı. 1946'da Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan ile birlikte Demokrat Parti'yi kurdu. 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara geçmesi ile dışişleri bakanlığına getirildi. Bir süre sonra Demokrat Parti'yi kuran arkadaşları ile anlaşmazlığa düşerek 1957'de partiden ayrıldı. Ayn. yıl kısa bir süre Hürriyet Partisi'nde çalıştı. 27 Mayıs 1960'tan sonra 6-7 Eylül olayları nedeniyle tutuklanıp yargılandı ise de dört ay sonra aklanarak serbest bırakıldı. 18 Aralık 1961'de bir grup arkadaşı ile Yeni Demokrat Parti adlı bir parti kurdu. Ancak partinin adı eski Demokrat Parti'yi anımsattığı için savcılıkça kapatıldı.

Köprülü, Türkiye'de çağdaş tarihçiliğin kurucularındandır. Bilimde yöntemin önemini ilk vurgulayan kişidir. 1913'te yayımladığı ünlü makalesi "Türk Edebiyatı Tarihinde Usul"den başlayarak tüm bilim yaşamı boyunca yöntem sorununa birinci derecede önem vermiştir.

Köprülü, Türkiye'de tarihçiliği vekayinameci gelenekten çıkarıp, modern bilim temeline oturtma yolunda ilk çalışmaları başlatan kişidir. İlk kez kaynakları eleştirerek değerlendiren, kaynakları karşılaştırarak kullanmayı getiren bilim adamıdır. Tarihçiliğin olayların kronolojik sıralaması olmaktan öte bir anlamı olduğunu vurgulayarak tarihçinin asıl görevinin olayların ardındaki nedenleri araştırmak olduğuna da dikkat çekmiştir.

Köprülü, Türk tarihini bir bütün olarak gören ve öyle ele alan ilk tarihçidir. Türkler'in Orta Asya'dan Anadolu'ya gelinceye dek geçirdikleri evreleri ve toplumsal özellikleri, Anadolu'da kurdukları örgütlenmelerle ilişkisi açısından irdelemiş, Osmanlı tarihini de yalnız İslam hanedanları tarihinin bir parçası olarak değil, genel Türk tarihinin bir bölümü olarak ele almıştır. Tarihçinin ele aldığı toplumu, toplumsal ve iktisadi kurumlarıyla, din, dil, sanat, hukuk, aile yapısı ve etnolojik temelleriyle bir bütün olarak görmesi gerektiğini savunmuştur. Bu görüşlerini uyguladığı çalışmalarında özellikle Durkheim sosyolojisinin etkileri görülen Köprülü, asıl ilgi alanı olan edebiyat tarihini de kültür tarihinin bir alt bölümü olarak değerlendirmiştir.

Köprülü, modern tarihçiliğin yerleşmeye başladığı dönemde beliren bir eğilim olan dar belgeci tarih anlayışına karşı çözümlemelere dayanan ve daima bir senteze varmayı amaçlayan yaklaşımın savunucusu olmuştur. Nitekim hepsi de öğrencisi olan Pertev Naili Boratav, Orhan Şaik Gökyay, Abdülbaki Gölpınarlı, Faruk Sümer, Osman Turan, Mustafa Akdağ ve Halil İnalcık gibi Türkolog ve tarihçiler bu yöndeki çalışmalarıyla Türkiye'de modern tarihçiliğin önde gelen adları olmuşlardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı* (Şehabeddin Süleyman ile), 1916; *Nasreddin Hoca*, 1918, (yeni harflerle, 1981); *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvuflar*, 1918 (yeni harflerle, 1966); *Türkiye Tarihi*, 1923; *Bugünkü Edebiyat*, 1924; *Azeri Edebiyatına Ait Tetkikler*, 1926; *Milli Edebiyat Cereyanının ilk Mebeşşirleri ve Divan-ı Türki-i Basit*, 1928; *Türk Sazşairleri Antolojisi*, 3 cilt, 1930-1940; *Divan Edebiyatı Antolojisi*, 11 fasikül, 1931-1934; *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, 1934; *Les origines de L'Empire Ottoman*, 1935, (Osmanlı Devletinin Kuruluşu, 1959); *Demokrasi Yolunda*, 1964; *Edebiyat Araştırmaları*, 1966; *Köprülü'den Seçmeler*, (ö.s.), 1972; *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, (ö.s.), 1981; *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, (ö.s.), 1983.

◄ *Siyasi yaşamı*

• **KAYNAKLAR:** H.Berktay, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, 1983; A.Cerrahoğlu, *Tarih Anlayışı Olmayan Tarihçi*, 1964; DTCF, *Fuad Köprülü Armağanı*, 1953; A.G.Erdican, *A Study of his Contribution to Cultural Reform in Modern Turkey*, 1974.

KÖRMÜKÇÜ, Hazım
(1898-1944)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Karagözden operaya, ortaoyunundan sinemaya kadar pek çok ve çeşitli türde yapıtta rol almış, döneminin en başarılı sahne sanatçısı olmuştur.

◄ *Tarihçiliği*

İstanbul'da doğdu, 1 Nisan 1944'te aynı kentte öldü. Öğrenimini Şemsülmekâtib ve Kabataş İdadisi'nde yaptı. Bir süre Belediye Meclisi'nde zabıt kâtipliği görevinde bulundu. Tiyatro tutkusu ağır basınca memurluktan ayrılarak tiyatroya başladı. İlk olarak Benliyan topluluğunda 1915'te *Klaret'in 28 Günlük Askerliği* adlı oyunda rol aldı. 1917'de Darülbedayi'ye girdi. Burada 1917'de oynadığı *Füruzan* ile ünlendi. Kısa sürede Darülbedayi'nin en iyi oyuncuları arasında anılır oldu. 1924'te Ferah Tiyatrosu'nda, 1925'te Raşit Rıza topluluğunda oynadı. 1926'da Milli Sahne ile birlikte Anadolu turnelerine çıktı. 1927'de yeniden Darülbedayi'ye katıldı. Arka arkaya rol aldığı Musahipzade Celal'in oyunlarıyla başarılarını pekiştirdi. Sonraları daha çok müzikli oyunlarda ve operetlerde sahneye çıkmayı yeğledi.

1930'da çevirdiği *Kaçakçılar* filmiyle sinemaya geçti. 1931'de *İstanbul Sokaklarında*, 1932'de *Karım Beni Aldatırsa*, 1934'te *Leblebici Horhor Ağa* filmleriyle sinemada ününü artırdı.

İyi bir dram sanatçısı olduğu gibi, komedi türü oyunlarda da çok başarılı olan Hazım Körmükçü, bu başarıyı opera ve sinemada da yinelemiş ender sanatçılardandır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Klaret'in 28 Günlük Askerliği*, 1915; *Füruzan*, 1917; *Kayseri Gülleri*, 1918; *Ceza Kanunu*, 1921; *Merhametten Maraz*, 1922; *Hanımlar Terzihanesi*, 1924; *Erenler*, 1925; *Hamlet*, 1927; *Aynaroz Kadısı*, 1930; *Venedik Taciri*, 1930; *Mum Söndü*, 1931; *Kafatası*, 1932; *Lüküs Hayat*, 1933; *İstanbul Efendisi*, 1934; *Bir Kavuk Devrildi*, 1935; *Maskara*, 1936; *Saz-Caz*, 1937; *Yarasa*, 1938; *Kibarlık Budalası*, 1941; *Oyun İçinde Oyun*, 1942. **Oynadığı Filmler:** *Kaçakçılar*, 1930; *İstanbul Sokaklarında*, 1931; *Söz Bir Allah Bir*, 1932; *Karım Beni Aldatırsa*, 1932; *Düğün Gecesi*, 1932; *Leblebici Horhor Ağa*, 1934; *Aynaroz Kadısı*, 1938; *Bir Kavuk Devrildi*, 1939; *Tosun Paşa*, 1939, *Nasreddin Hoca*, 1940; *Kahveci Güzeli*, 1941.

KÖRNER, Franz
(1919)

Alman, filozof. Varoluş felsefesini oluş ve gereklilik sorunlarına dayanarak açıklamaya çalışmıştır.

23 Aralık 1919'da Cottbus'da doğdu. Ortaöğrenimini doğduğu yerde gördükten sonra Almanya'nın değişik üniversitelerinde felsefe ve tanrıbilim okudu, Ludwingsburg Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görevlendirildi.

Körner, Önce Husserl'in Görüngübilim öğretisini inceledi, ondan esinlenerek insanın varoluş sorunu üzerinde durdu. Felsefesinin odağını, oluş sorununa dayalı görüngübilim yöntemiyle, insanın iç evrenini, evrendeki yerini varlığın özüne uygun biçimde belirlemek ve açıklamak oluşturur. Ona göre insanı anlamak için önce onun evrendeki yerini, içinde yaşadığı toplumu oluşturan bireylerle olan ilişkilerini, davranışlarıyla düşünceleri arasında bağlantıyı kavramak gerekir. İnsan tek başına yaşayan bir varlık değildir, bu nedenle düşüncelerinin kaynağını yalnız kendi benliğinde değil, onu düşünmeye iten etkenleri oluşturan ortamda aramalıdır.

Körner, felsefenin temel sorununun varoluş *(Existenz)* olduğu kanısındadır. *Grundproblem der Existenz* ("Varoluşun Temel Sorunu") adlı yapıtında bu konuyu işledi, özellikle oluş *(Sein)* ile insan arasındaki bağlantı üzerinde durdu.

• YAPITLAR (başlıca): *Das Sein und Der Mensch*, 1959, ("Oluş ve İnsan"); *Vom Sein und Sollen des Menschen*, 1963, ("İnsanın Oluş ve Gerekliliği Üstüne"), *Grundproblem der Existenz*, 1972, ("Varoluşun Temel Sorunu").

• BAKINIZ: HEIDEGGER, HUSSERL, JASPERS.

KÖRNER, Stephan
(1913)

Çek, filozof. Bilim ve matematik felsefesi alanında çalışmıştır.

26 Eylül 1913'te Ostrava'da doğdu. 1935'te Prag Üniversitesi'ni bitirdi. 1936-1939 arasında Çek ordusunda görev aldı. İngiltere'ye göç ettikten sonra Cambridge Üniversitesi'nde 1943'te doktor sanını kazandı. 1946'da Bristol Üniversitesi'ne öğretim görevlisi olarak girdi. 1952'de profesör oldu. 1970'te ABD Yale Üniversitesi'nde görev aldı.

Stephan Körner'in çalışmaları bilim felsefesi üzerinde yoğunlaşır. Özellikle matematik felsefesini ilgilendiren sorunların çözümündeki karşılaştırmaları ile tanınır. Kant'ın bilgi kuramı konusundaki görüşlerine bilimsel felsefe anlayışına dayanarak yorumlar getirdi. Ayrıca felsefeye giriş niteliğinden kitaplar da yayımladı.

• YAPITLAR (başlıca): *Kant*, 1955; *Conceptual Thinking*, 1955, ("Kavramsal Düşünce"); *Philosophy of Mathematics*, 1960, ("Matematik Felsefesi"); *Experience and Theory*, 1966, ("Deney ve Kuram"); *Kant's Conception of Freedom*, 1967, ("Kant'ın Özgürlük Kavramı"); *What is Philosophy*, 1969, ("Felsefe Nedir?").

KÖROĞLU
(16. yy)

Türk halk şairi. Söylencelere konu olmuş bir halk kahramanıdır.

16. yy'ın ikinci yarısında yaşadığı günümüzde kabul edilmiştir. Onun, 1577-1590 İran-Osmanlı savaşlarını ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın ölümünü anlatan şiirleri bunu doğrulamaktadır. Celali isyanları sırasında ünlenmiş bir Celali önderi, aynı zamanda bir halk şairidir. Bolu beyine ve Gerede kadısına gönderilen "hüküm"lerde, Bolu dolaylarında Ruşen adında bir eşkıyanın ortaya çıktığı belirtilmektedir. Anadolu'da yaygınlaşan Köroğlu söylencelerinde de Köroğlu'nun adı Ruşen olarak geçer, en amansız düşmanı da Bolu Bey adlı bir beydir. Ancak bunun Bolu beyi olup olmadığı da, dolayısıyla Köroğlu'nun Bolu yöresinde yaşayıp yaşamadığı da kesinlikle bilinmemektedir.

Köroğlu'nu anlatan pek çok söylencenin ortaya çıkışının bir nedeni olarak şairin adı gösterilmektedir.

Benden selam olsun Bolu Beyine
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır
Ok gıcırtısından kalkan sesinden
Dağlar sada verip seslenmelidir

Düşman geldi tabur tabur dizildi
Alnımıza kara yazı yazıldı
Tüfek icad oldu mertlik bozuldu
İğri kılınç kında paslanmalıdır

Köroğlu düşer mi yine şanından
Ayırır çoğunu er meydanından
Kır at köpüğünden düşman kanından
Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır
(Köroğlu)

Şahlar şahı divan açar
Divan gümbür gümbürlenir
Mert dayanır namert kaçar
Meydan gümbür gümbürlenir

Yiğit kendini öğende
Oklar menzili döğende
Şeşper kalkana değende
Kalkan gümbür gümbürlenir

Ok atılır kalesinden
Hak saklasın belasından
Köroğlu'nun narasından
Her yan gümbür gümbürlenir
(Köroğlu)

Kör edilen babasının öcünü almak isteyen "oğul-kahraman"la ilgili eski çağlardan beri anlatılagelen söylencelerin bu Celali önderinin kişiliğinde yeni bir anlam kazanıp geliştiği söylenebilir. Kişisel başkaldırı, Köroğlu'nun kişiliğinde "oğul" motifinden çıkarak toplumsal başkaldırının simgesine bürünmüştür. Köroğlu'ndan önce ve sonra yaşayan ve aynı adı taşıyan kimi eşkıyaların bu söylencenin beslenmesine katkısı bulunduğu da düşünülebilir.

Serüvenleri 17. yy'dan başlayarak halk arasında yaygınlaşan Köroğlu'nun aynı zamanda şair oluşu, kavgasını şiiriyle de sürdürmesi, yaşamını zaman zaman Doğu Anadolu, Azerbaycan, Güney Kafkasya gibi folkloru zengin bölgelerde geçirmesi, öykülerinin zenginleşmesini sağlamıştır. Günümüzde yalnız Türkiye'de değil SSCB'de Özbekistan, Tacikistan, Gürcistan, Ermenistan, Türkmenistan gibi bölgelerde de Köroğlu söylenceleri çok yaygındır. Üstelik bunlar o bölgelerin kendi dillerinde okunurken, manzum bölümleri Türkçe söylenmektedir.

Köroğlu söylenceleri Türkiye'de ve Türkiye dışında otuz dört kolda anlatılagelmiştir. Köroğlu kolları denilen, yerel değişimlere uğramış bu öykülerin hemen hemen hepsinde başlıca kahramanların dışında Çamlıbel ve Kır-At yer alır. Köroğlu, öykülerde bir kahraman olmasının yanı sıra bir âşık saz şairi olarak da belirir. Bütün bu öykülerde halk Köroğlu'nu haksızlığa başkaldıran, zalimlere dersini veren, yoksulları gözeten bir yiğitlik miti olarak görmek istemiştir.

Köroğlu'nun şiirleri öykülerden bağımsız olarak yüzyıllardan bu yana ağızdan ağıza türküler yoluyla yayılmış, cönklere yazılmış, güldestelerde, dergilerde halk şiirinin örnekleri olarak yer almıştır. Köroğlu'nun şiirleriyle, sonradan öykülere eklendiği sanılan şiirler, birbirlerinden ayrılamayacak biçimde kaynaşmıştır.

Köroğlu'nun şiirleri genellikle 8-11 heceli olan yiğitlemeler, kahramanlık türküleridir. Tümünde başkaldıran, öfkeli, yiğit bir hava vardır. Bir şiirinde Bolu Bey'e kafa tutarken, öbüründe kavga arkadaşlarını över, bir başkasında, tüfekle birlikte "mertliğin bozulduğu"ndan söz eder. Bütün bu şiirlerde coşkun, gözüpek, sağlıklı, geri dönmez kişiliğinin damgası vardır. Olağanüstü bir yalınlık, kusursuz heceleme, dobra bir söyleyiş egemendir. Köroğlu'nun, koçaklamalarının yanı sıra 8 heceyle yazılmış son derece incelikli sevda şiirleri de vardır.

• KAYNAKLAR: P.N.Boratav, *Köroğlu Destanı*, 1930; Ü. Kaftancıoğlu, *Köroğlu Kol Destanları*, 1979; F.Kırzıoğlu, "Köroğlu'nun Şahsiyeti", *Folklor Postası*, (18-19), 1946; C.Öztelli, *Köroğlu ve Dadaloğlu*, 1971.

KÖRTE, Gustav
(1852-1917)

Alman, arkeolog. Frigler'in başkenti Gordion'da ilk kazıları yönetmiştir.

8 Şubat 1852'de Berlin'de doğdu, 15 Ağustos 1917'de Göttingen'de öldü. Ortaöğrenimini Berlin'de tamamladı. 1870'te Göttingen'de başladığı arkeoloji ve eski diller öğrenimini 1873'ten sonra Berlin'de sürdürdü. 1874'te doktorasını verdi, İtalya ve Yunanistan'da Etrüsk sanatı ile ilgili araştırmalara başladı. 1877-1879 arasında Atina'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde asistan olarak görev yaptı. 1879'da Berlin'de Eski Yapıtlar Koleksiyonu (Antiquarium) üstünde çalıştı. Ertesi yıl Göttingen Üniversitesi'nde arkeoloji dersleri verdi. 1881'de ise Rostock'da öğretim üyesi oldu.

Kendisi gibi arkeolog ve eski diller uzmanı olan kardeşi Alfred Körte (1866-1946) Frig uygarlığını araştırmak üzere 1894-1895 arasında Anadolu'da geziler yapmıştı. Porsuk Çayı kıyısında Kilise Mevkii diye anılan yerdeki anıtsal mezarlar ve Arslan Kaya olarak bilinen kaya anıtı üstünde çalışmış ve bulgularını yayımlamıştı.

Gustav Körte 1900'de kardeşi ile birlikte Gordion'da kazılara başladı. Bugün Yassıhöyük olarak bilinen, Sakarya kıyısındaki Gordion, İÖ 8. ve 9. yy'da Frigler'in başkenti olmuştu. Çevredeki beş tümülüste araştırma yapan Körte kardeşler önemli bulgular ele geçirdiler. Burada daha sistemli ve sürekli kazılar 1950'den sonra ABD'li arkeolog R.S.Young başkanlığında gerçekleştirildi.

Gustav Körte, 1905-1907 arasında Roma'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü yöneticisi olarak görev yaptı. 1907'den sonra Göttingen'de öğretim üyesi olarak arkeoloji dersleri vermeyi sürdürdü. Etrüsk kültürü ve Yunan heykelciliği konusunda uzman olan Körte, Tarquinia ve Orvieto nekropollerini de bularak bu konuda önemli yayınlar yaptı.

• YAPITLAR (başlıca): *I rilievi delle urne etrusche*, 3 cilt, 1870-1916, ("Etrüsk Urnelerindeki Kabartmalar"); *La Necropoli di Orvieto*, 1877, ("Orvieto Nekropolü"); *Gordion, Ergebnisse des Ausgrabungen* (A.Körte ile), 1904, ("Gordion Kazı Sonuçları").

• BAKINIZ: R.S.YOUNG.

KÖSE MİHAL
(13.-14. yy)

Türk akıncı beyi. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. 13. yy'ın sonlarında doğduğu ve 1326'dan sonra öldüğü sanılmaktadır. Aslen Rum olan Köse Mihal, Bizans İmparatorluğu ile Osmanlı Beyliği'ni ayıran sınır bölgesindeki Harmankaya Kalesi'nin (bugün Bilecik, Söğüt'te Mihalgazi Bucağı) beyiydi. Osmanlı kaynaklarına göre, Osman Bey, Ahi Şeyhi Edebâli'nin kızı ile evlenmek istemiş, aynı kıza Eskişehir beyine bağlı olan Eskihisar beyi de talip olmuş, bu nedenle, Osman Bey ile Eskişehir beyi arasında çatışma çıkmış, Osman Bey'in yenilgisiyle sonuçlanan çatışmada, Eskişehir beyinin yanında savaşan Köse Mihal, Osmanlılar'ca tutsak edilmiş, ancak çok yiğit bir kişi

olduğu için serbest bırakılmıştır. 1282-1288 arasına rastlayan bu olaydan sonra Köse Mihal, Osman Bey'in sadık bir dostu ve yardımcısı olmuş, 1292'de Taraklı, Göynük ve Mudurnu üzerine düzenlenen akınlarda kılavuzluk yapmıştır. 1299'da Köse Mihal'in uyarısıyla, Yarhisar ve Bilecik tekfurlarının kendisine karşı bir suikast hazırladıklarını öğrenen Osman Bey, Bilecik Kalesi'ni ele geçirmiştir. Köse Mihal, Osman Bey'in çağrısı üzerine 1308-1318 arasında rastlayan bir tarihte Müslüman olarak Abdullah adını almıştır. Osman Bey, Geyve ve Akhisar seferlerine çıktığı sırada Köse Mihal, Orhan Bey'le birlikte, Karacahisar'ı, Germiyan Beyliği'ne bağlı Çavdar Tatarları'na karşı savunmakla görevlendirilmiştir. Osman Bey'in son yıllarında, Orhan Bey ile seferlere çıkan Köse Mihal, Atranos (Orhaneli) Kalesi'nin ve 1326'da Bursa'nın fethine katılmıştır.

Köse Mihal Bey, kuruluş aşamasındaki Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetlerde bulunmuştur; bu hizmetlerine karşılık Harmankaya yönesi malikâne olarak kendisine verilmiş, ölümünden sonra da Harmankaya sınırları içerisindeki Ermeniköyü'ne gömülmüştür. Uzun yıllar Osmanlı akıncı kuvvetlerine komuta eden ünlü Mihaloğulları, Köse Mihal'in torunu Gazi Mihal'den gelirler.

• **BAKINIZ:** ALİ BEY [Mihaloğlu].

KÖSEM SULTAN
(1589-1651)

Osmanlı sultanı. Yirmi yılı aşkın bir süre devlet yönetiminde etkili olmuştur.

Kösem Mâhpeyker Sultan'ın doğum tarihi kesin değildir. Doğum yeri de bilinmiyor. 3 Eylül 1651'de İstanbul'da öldü. Rum ya da Boşnak (Bosnalı) asıllıdır. "Sürüye yol gösteren" anlamına gelen Kösem lakabının, kendisine, kuşaklar boyu süren bir hanedan ailesini başlatmış olduğu için verildiği sanılmaktadır.

Osmanlı sarayına cariye olarak girdi. I.Ahmed'in dikkatini çekerek onunla evlenmeyi başardı. Kısa zamanda sarayın en güçlü kadını konumuna yükselerek, I.Ahmed'den, Murad, Süleyman, Kasım ve İbrahim adlarındaki şehzadelerle, Ayşe ve Fatma sultanları dünyaya getirdi. I.Ahmed'den sonra, kendi oğullarını tahta geçirme çabalarına karşın önce III. Mehmed'in oğlu I.Mustafa, ardından da I.Ahmed'in Kösem Sultan'dan olmayan büyük oğlu II.Osman padişah oldu. I.Mustafa'nın akli dengesi bozulunca, 1623'te tahta Kösem Sultan'ın oğlu IV.Murad çıktı. Böylelikle, valide sultan olan Kösem Sultan, IV.Murad'ın yaşı küçük olduğu için devleti oğlu adına yönetti. IV.Murad büyüyüp devlet işlerini eline aldıktan sonra da, annesinin yönetimdeki etkisi sürdü. Nitekim, Kösem Sultan'ın tahriki sonucu Osmanlı tarihinde ancak üç kez görülen bir harekete girişerek, şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendi'yi idam ettirdi. Kardeşleri Süleyman ve Kasım'ı da öldürten IV.Murad'ın 1640'ta ölmesinden sonra, akli yetersizliğiyle tanınan son kardeşi İbrahim padişah oldu.

İbrahim'in padişahlığı süresince Kösem Sultan devlet yönetimine tümüyle egemen oldu. Padişah'ın akli dengesinin gitgide bozulması, savurganlık ve sefahatin artması üzerine, Kösem Sultan'ın da onayı alınarak İbrahim 1648'de tahttan indirildi ve kısa bir süre hapsedildikten sonra öldürüldü. Yerine, 7 yaşındaki oğlu IV.Mehmed [Avcı] geçti. Torunu IV.Mehmed padişah olduktan sonra, Yeniçeri Ocağı'nın da desteğini sağlayan Kösem Sultan, büyük valide olarak devleti yönetmeyi sürdürdü. IV.Mehmed'in annesi Turhan Sultan'ın, kayınvalidesi Kösem Sultan'a karşı iktidar mücadelesine girişmesiyle, her iki sultana bağlı kişiler arasında, silahlı çatışmalara dek varan derin bir ayrılık baş gösterdi. Kösem Sultan'dan yana olanların, IV. Mehmed'i zehirleyerek, yerine eski padişah İbrahim'in Dilâşub Sultan'dan doğma oğlu Süleyman'ı tahta geçirmek ve böylelikle Turhan Sultan'ı valide sultanlık makamından indirmek için tasarladıkları eylem gerçekleşemedi. Bu tasarıları haber alan Turhan Sultan kayınvalidesini ortadan kaldırmak için hazırlıklara girişti. Bu çabalar sonucunda Kösem Sultan, Lala Süleyman Paşa ve adamları tarafından Topkapı Sarayı'ndaki dairesinde öldürüldü.

• **BAKINIZ:** CİNCİ HOCA, İBRAHİM [Deli], MURAD IV, TURHAN SULTAN.

KÖSEOĞLU, Edip Hakkı
(1904)

Türk, ressam. Halk yaşamından sahneleri betimlediği resimleriyle tanınmıştır.

Ağustos 1904'te İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Kadıköy Lisesi'nde tamamladıktan sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girerek İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. 1927'de mezuniyetinden sonra Avrupa sınavını kazanarak Paris'te Arts et Metries'de dekorasyon ve fresk öğrenimi gördü. Andre Lhote'un atölyesinde çalıştı. 1932'de Türkiye'ye döndükten sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretmen olarak görev aldı. 1943'te 4. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde *İshak Hoca* ile birincilik ödülünü kazandı.

Köseoğlu çoğunlukla insanların günlük yaşamlarını gerçekçi (realist) bir yaklaşımla anlattığı resimler yapmıştır. Özellikle kabadayıları, genelev kadınlarını, kumarbazları ve çağdaş kent toplumunun aşağı tabakalarından benzeri tipleri işlediği bu yapıtlarında, toplumun sorunlarından çok gerçeklerini yansıtmayı amaçlamıştır. Ayrıca çizgi, renk, düzenleme gibi teknik konuların çözümlenmesine ağırlık vermiştir. Günlük yaşamı konu aldığı resimlerinin yanı sıra, manzara, natürmort ve portre dalında da çalışmıştır. Ölgün, ama uyumlu renklerin egemen olduğu yapıtlarında plastik nitelikler ustaca vurgulanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *İzmir Büyükyangınları*, 1935; *Lozan Antlaşması*, 1940; *Mudanya Mütarekesi*, 1940; *İstan-*

bul'un Teslimi, 1940; *Atatürk'ün İlk Meclisi Açtığı Gün*, 1940; *Seyhan Nehri'nde Mandalar*, 1940, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Çiçekler*, 1949; *Soyut*, 1959; *Kendi Figürü*, 1975; *Rakı Sofrası*, 1978; *Eşekli Figür*, 1979; *Mangal Başındaki Kadınlar*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *İshak Hoca; Balıkçı*.

KRAEPELIN, Emil
(1856-1926)

Alman psikiyatri uzmanı. Yaptığı akıl hastalıkları sınıflandırmasıyla tanınmıştır.

15 Şubat 1856'da Neustrelitz'de (bugün DAC' de) doğdu, 7 Ekim 1926'da Münih'de öldü. Tıp öğrenimi sırasında deneysel psikolojinin kurucularından Wilhelm Wundt'la dost olan Kraepelin, psikiyatriye büyük bir ilgi duydu. 1878'de Würzburg Üniversitesi'nin tıp bölümünden mezun oldu. 1882'de Wundt'la birlikte çalışmak isteğiyle Leipzig'e gitti. Burada Wundt'un yanında klinik çalışması yaparken 1883'te daha sonra sürekli geliştirerek yeni baskılarını yayımlayacağı ünlü yapıtı *Compendium der Psychiatrie*'nin ("Psikiyatri Elkitabı") ilk baskısını yayımladı. 1885'te Dorpat (bugün SSCB'de) Üniversitesi psikoloji profesörlüğüne atandı. Altı yıl sonra Heidelberg Üniversitesi'ne geçti. 1903'ten emekliye ayrıldığı 1922'ye değin Münih Üniversitesi'nde klinik psikiyatri profesörü olarak bulundu, daha sonra Münih Psikiyatri Araştırma Enstitüsü'nün yöneticiliğini yaptı.

Kraepelin'in psikiyatriye en önemli katkısı akıl hastalıklarının sınıflandırılmasıdır. 1899'da *Compendium der Psychiatrie*'nin 6. baskısında akıl hastalıklarını, bugün şizofreni olarak adlandırılan *dementia praecox* (erken bunama) ile manik-depressif psikozu (taşkınlık ve çöküntü dönemlerinin düzgün aralıklarla birbirini izlediği akıl hastalığı) birbirlerinden açık seçik biçimde ayırarak iki temel hastalık grubu olarak tanımladı. Ancak Kraepelin hastalıkların tedavisi konusunda hep kötümser kaldı, tanıya çok önem vermesine karşın tedaviye çok az değindi. Deneysel psikoloji yöntemlerini klinik çalışmaya uyarlayan, akıl hastalarının psikolojik yetersizliklerinin testlerle nesnel bir biçimde belirlenmesine çalışan Kraepelin, bu öncü çabalarıyla klinik psikolojinin kurucularından biri olarak tanınır.

Bir başka öncü niteliğindeki çalışması, ilaçların zihin ve davranışlar üzerindeki etkilerinin araştırılmasıdır. Bugün psikofarmakoloji adı verilen bu alanda ilk laboratuvar çalışmasını yapan Kraepelin'in deneylerinden elde ettiği sonuçların büyük bölümü, o dönemde gereken ilgiyi görmediyse de, daha sonraki araştırma bulgularıyla desteklenmiştir. Akıl hastalıkları sınıflandırması ise aradan geçen sürede elde edilen yeni bilgiler ve değişikliklere karşın çağdaş sınıflandırmada hâlâ temel alınmaktadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Compendium der Psychiatrie*, 1883, ("Psikiyatri Elkitabı").

- **KAYNAKLAR:** K.Kolle, *Kraepelin und Freud: Beitrag zur nueren Geschicte der Psychiatrie*, 1957.

KRAG, Jens Otto
(1914-1978)

Danimarkalı siyaset ve devlet adamı. 1962-1968 ve 1971-1972 arasında başbakanlık yapmıştır.

15 Eylül 1914'te Randers'te doğdu, 22 Haziran 1978'de Skiveren'de öldü. İktisat öğrenimi gördü. 1930'da Sosyal Demokrat Parti'nin gençlik örgütü olan Danimarka Sosyal Demokrat Gençlik Birliği'ne katıldı. Siyasal bilim dalında lisansüstü derecesini elde ettikten sonra 1940'ta Nazi işgali sırasında Danimarka Gıda Müdürlüğü'ne girdi. 1945-1947 arasında İşçi Hareketi İktisadi Kurulu'nun başkanlığını yaptı.

1947'de Sosyal Demokrat Parti'den parlamentoya seçilen Krag, 1947-1950 arasında sosyal demokrat Hans Hedtoft hükümetinde ticaret, sanayi ve gemicilik bakanı olarak görev yaptı. Bakanlığı döneminde Danimarka'nın ulusal savunmasını güçlendirmesi gerektiğini savundu. 1950-1952 arasında Washington' daki Danimarka Elçiliği'nde iktisat danışmanı olarak görev yaptı. 1953-1957 arasında çalışma ve iktisat bakanlığı, 1957-1958 yıllarında dış iktisadi işler bakanlığı, 1958-1962 arasında dışişleri bakanlığı yaptı.

1962'de başbakan Vigge Kampmann'ın istifasından sonra Sosyal Demokrat Parti'nin başkanı ve başbakan oldu. 1966-1967 yıllarında dışişleri bakanlığı görevini de üstlendi. Bu arada Sosyal Demokrat Parti toplumdaki desteğini gitgide yitirmekteydi. Krag, 1968'de başbakanlıktan istifa etti, Hilmar Baunsgaard başkanlığındaki hükümetin iktisadi sorunları çözmede başarılı olamaması nedeniyle, 1971'de yeniden başbakan oldu. Çabaları sonucu, Danimarka 1972'de AET'ye (Avrupa Ekonomik Topluluğu) girdi. Kısa bir süre sonra başbakanlıktan istifa eden Krag, 1974-1975 yıllarında ABD'deki AET kuruluna başkanlık etti.

KRAMER, Samuel Noah
(1897)

Rus asıllı ABD'li Sümerolog. Sümer dilinin çözülmesine yaptığı katkılarla tanınmıştır.

28 Eylül 1897'de Ukrayna'nın Kiev bölgesindeki Zaşkov'da doğdu. Rus Yahudisi olan ailesiyle birlikte 1906'da ABD'ye göç etti. Philadelphia'ya yerleşti. 1915-1917 arasında School of Pedagogy'de öğrenim gördü. 1919'da ABD uyruğuna geçti. Bir süre babasının yönettiği İbrani Okulu'nda dersler verdi. 1925'te İbranice ve benzeri diller üzerinde eğitim yapan Dropsie College'a girerek lisansüstü öğrenimini sürdürdü. Yakındoğu dilleri uzmanı E.A.Speiser ile Irak'ta Nuzi (Yorgan Tepe) kazılarında bulunan tabletler üzerinde çalıştı. 1930'da Pennsylvania Üniversitesi Doğu Bilimler Bölümü'nde doktorasını verdi.

1930-1931 yıllarında Londra, Paris, Berlin ve

İstanbul'daki müzelerde incelemeler yaptı ve Bağdat'a giderek E.A.Speiser yönetimindeki Tell Billah kazılarına katıldı. Daha sonra Tell Farah (Şuruppak) kazılarında epigraf (yazıt uzmanı) olarak çalıştı.

1932'de Chicago Doğu Enstitüsü'nde Asurca bir sözlüğün hazırlık çalışmalarına katılarak 1936'ya değin çalışmalarını sürdürdü. 1937-1939 arasında İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'ndeki Nippur kazılarında bulunmuş olan Sümerce tabletlerin kopyalarını çıkardı. Ertesi yıl Philadelphia Üniversite Müzesi'ndeki Nippur tabletleri üstünde çalışmaya başladı. Aynı dönemde Pennsylvania Üniversitesi Doğu Bilimi Bölümü'nde dersler verdi. 1944'ten 1950'ye değin Philadelphia Üniversite Müzesi'nde tablet koleksiyonlarının yöneticisi oldu.

1946-1947 ve 1950-1951 yıllarında İstanbul'da Eski Şark Eserleri Müzesi'nde ve Bağdat müzelerinde araştırmalar yaptı. 1957'de SSCB'de ve 1970-1971'de Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak bulundu.

Kramer, binlerce tableti okuyup yayımlamış ve yorumlarıyla Sümerce metinlerin çözülmesine önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle Sümer edebiyatı ve mitolojisi ile ilgilenmiş, ünlü *Gılgamış* destanının birçok bölümünün öğrenilmesini, "Ur Ağıtı" gibi Sümer edebiyatının en başarılı örneklerinin tanınmasını ve Sümer eğitim sisteminin açıklığa kavuşmasını sağlamıştır. Sümer kültürü ve uygarlığının bu alanın dışındaki kimselerce de tanınıp sevilmesine yol açan popüler yayınlar gerçekleştirmiştir.

Amerikan Bilimler ve Sanatlar Akademisi, Amerikan Doğu Bilimleri Kurumu, Fransız ve İngiliz akademileri üyesidir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Sumerian Mythology*, 1944, ("Sümer Mitolojisi"); *From the Tablets of Sumer*, 1956, ("Sümer Tabletlerinden"); *History Begins at Sumer*, 1959, ("Tarih Sümer'de Başlar"); *The Sumerians: Their History, Culture and Character*, 1963, ("Sümerler: Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri"); *Cradle of Civilization*, 1967, ("Uygarlığın Beşiği"); *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Sümer Edebi Tablet ve Parçaları* (M.Çığ ve H.Kızılyay ile), 2 cilt, 1969-1976; *From the Poetry of Sumer: Creation, Glorification, Adoration*, 1979, ("Sümer Şiirlerinden: Yaratma, Yüceltme, Tapınma"); "In Search of Sumer: Personal Account of the Early Years", *Journal of the American Society*, (103/1), 1983, (özyaşam öyküsü).

• **KAYNAKLAR** B.L.Eichler (yay.), *Cuneiform Studies in Honor of S.N.Kramer*, 1976.

• **BAKINIZ:** SPEISER.

KRASSA ARZUMANOVA, Lidya
(1897)

Rus asıllı Türk balerin. Türkiye'de bale sanatının gelişmesine önemli katkıları olmuştur.

Rusya'da Yekaterinodar'da (bugün Krasnodar) doğdu. Kubanski kazaklarından olan bir aileden geliyordu. İlk bale derslerini küçük yaşta Polonyalı dansçı ve koreograf Romanski'den aldı. Üniversitede hukuk okuduğu sırada bir yandan da piyano öğrendi. 1912'de St.Petersburg'daki (bugün Leningrad) Vera Moskolova Bale Okulu'na girdi, Kulaçeskaya, Fokin, Romanof gibi ünlü bale öğretmenlerinin ders verdiği bu okulu 1917'de bitirdi. St.Petersburg'da çeşitli balelerde rol aldı. Daha sonra doğduğu kente dönerek bir bale okulu açtı. 1921'de Beyaz Ruslar'la birlikte Türkiye'ye iltica etti. Uzun bir süre özel bale dersleri verdi. 1939'da Ankara Devlet Tiyatro ve Operası'nda bale öğretmenliği yapmaya başladı. İstanbul Belediye Konservatuvarı'nda Bale Bölümü kurulunca bu bölümün başına getirildi.

Krassa Arzumanova, İstanbul'da çeşitli halkevlerinde açtığı bale kurslarıyla bale sanatının yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Eminönü Halkevi'nde öğrencileriyle birlikte sahneye koyduğu *Bir Orman Masalı, İncinin Kitabı* adlı yapıtlar büyük başarı kazanmış, Ankara'da da sahnelenmiştir. 1975'te bir jübileyle bale yaşamını bırakan Krassa, 1983'te Müslüman olarak Leyla adını almıştır.

KRATES [Thebai'li]
(İÖ 4.yy)

Eski Yunan, düşünür. Kynik Okul'un son bilgelerindendir.

Thebai'li Krates'in ölüm ve doğum yıllarına ilişkin bilgi yoktur. İÖ 328-325 arasında, 113.Olimpiyat Oyunları sırasında ünlendiği, İÖ 3.yy'ın başına değin yaşadığı bilinmektedir. Varlıklı bir ailenin çocuğudur. Diogenes'in öğütlerine uyarak tüm parasını dağıtmış, sırtında dilenci giysisiyle yoksul bir yaşam sürmüştür.

Krates'in Kynik felsefeyi savunan mektuplarından başka, bir tragedyası ve şiir türünde yapıtları vardır. Bunlarda, Kynik yaşam ilkelerinin egemen olduğu, Pera adında bir cennet tanımlar. Pera'da birbirinin ekmeğinde gözü olmayan, ün ya da mal kazanmak amacıyla savaşlara girişmeyen bir halk oturmaktadır. Düşünürlerin paraya gereksinim duymayacaklarını, gerçek mutluluğun azla yetinmek ve dünya varlıklarından el etek çekmek olduğunu savunan Krates, öğrettiği her şeyi Musalar'a (esin perileri) borçlu olduğunu söyler. Ona göre, Kynik ilkelere uygun yaşayan kişinin açlığını aşk giderir. Öğüt vermek için, kapı çalmadan evlere girip çıkması dolayısıyla ona, "Kapıları Açan" adı takılmıştır. Stoacılık'ın kurucusu Kıbrıslı Zenon, onun derslerini izlemiş, düşüncesinden etkilenmiştir.

• **BAKINIZ:** ZENON [Kıbrıslı].

KRATİPPOS [Atinalı]
(İÖ 1.yy)

Anadolulu filozof. Tinin tanrısal bir nitelik taşıdığı görüşünü savunmuştur.

Lesbos (Midilli) Adası'nda doğdu, sonra Atina'ya ve Roma'ya gitti. Gezimci görüşleri yaymaya çalıştı. Felsefe alanındaki geniş bilgisi, etkili konuşması nedeniyle ünü hızla yayıldı. İÖ 44'te Atina'da Gezimci Okul'u yönetti. Caesar kendisini Roma yurttaşlığına aldı. Cicero ile yakın ilişkiler kurdu, onun oğluna felsefe okuttu.

Kratippos'un Gezimcilik'e katkısı, düşlerin yorumunda uyguladığı yöntemdir. Düşte görülen olaylara dayanarak, gelecekle ilgili birtakım sonuçlar çıkarmaya çalışmış, böylece bilinçaltının ilkel bir incelemesini yapmıştır. Cicero'nun, *De Officiis* ("Görevler Üstüne") adlı yapıtında anlattığına göre, Kratippos insan tininin iki önemli işlevi olduğunu ileri sürmüştür. Bunlardan biri gövdeye ilişkin olayların kaynağı oluşu, ikincisi de gövdenin etkisinden kurtularak salt düşünme eylemini gerçekleştirmesidir.

Kratippos'un üzerinde durduğu başka bir konu da toplum içinde bireyin mutluluğunu sağlayacak bir ahlakın geliştirilmesidir. Bu ahlakın ereği "en iyi", görevi de insan yaşamını düzenlemedir. Kratippos düşünçelerinin ilginçliği nedeniyle Caesar, Brutus, Cicero, Plutarkhos gibi düşünür ve devlet adamlarını etkilemiştir.

KRATYLOS
(İÖ 5.yy)

Atinalı düşünür. Herakleitos'un felsefesini Kuşkuculuk'a vardırmıştır.

İÖ 5.yy'da yaşadığı sanılan Kratylos'un yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Herakleitos'un öğrencisidir. Platon'un, kimi kaynaklara göre Sokrates'ten önce, kimilerine göre de sonra, öğretmeni olmuş; ona Herakleitos felsefesini öğretmiştir. Platon, *Kratylos* adlı diyaloğunda ondan ve düşüncelerinden söz eder.

Kratylos, "aynı nehirde iki kez yıkanılmaz" diyen Herakleitos'un öğretisini, "aynı nehirde bir kez bile yıkanılamaz" biçiminde, uç bir noktaya götürür. Her şey sürekli değişim içinde olduğuna göre, kişi ayağını suya soktuğunda, su aynı su olmayacaktır. Evrende hiçbir şey durağan olmadığına göre, konuşma konuları da hızla değişir. Bu nedenle, konuşmak tartışmak gereksizdir. Kişi bir parmağını oynatarak düşüncesini aktarabilir. Söz, aldatıcıdır.

Kratylos, adla nesnenin özdeş olduğunu, adların toplumsal kullanımlara göre belirlenmediğini savunur. Adların kökenini bulmak, nesnelerin özlerini kavramayı sağlar. Adları belirleyen doğa yasalarıdır. Kratylos'un böylece, etimoloji (kökenbilim) alanında ilk incelemeleri gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

• BAKINIZ: HERAKLEİTOS, PLATON.

KRAUSE,
Karl Christian Friedrich
(1781-1832)

Alman, düşünür. Tümtanrıcılık ve Tanrıcılık'ı birleştiren bir görüş geliştirmiştir.

6 Mayıs 1781'de Thüringen'deki Eisenberg'de doğdu, 27 Eylül 1832'de Münih'te öldü. Jena Üniversitesi'nde Fichte ve Schelling'in öğrencisi oldu. 1802'de doçent sanını aldı. Bir süre üniversiteden ayrı kaldıktan sonra 1823'te Berlin Üniversitesi'ne doçent olarak girdi. 1824'te Göttingen'e yerleşti, ancak Paris Devrim Komitesi ile ilişki kurduğu suçlamasıyla kentten sürüldü. Münih'e sığındı. Yıllar sonra, profesörlüğü onaylandığı sırada öldü.

Krause'nin düşüncelerinde Kant ve Fichte'nin etkisi görülür. Ancak o, daha çok tinselci ve gizemcidir. Tümtanrıcılık ve Tanrıcılık'ı birleştirerek, *Panentheismus* adını verdiği bir düşünce ortaya attı. Bu düşünceye göre, Saltık Bir ya da Tanrı, tüm dünyayı kaplamakla birlikte, ondan doğmamıştır; o saltık, gerçek ve özdür. Felsefenin ereği de bu özü kavramaktır. Us ve doğa, Tanrı'dan kaynaklanır. İnsanlık bu ikisinin bir bireşimidir. İnsanlık da dünya da, Tanrı'nın kendini ortaya koyuşudur. Anlık ve gövde ise akıl ve doğa gibi, birleşerek insanı oluşturur. Gövdeler doğanın, anlıklar ise usun bölümleridir. İnsan, bu birleşimin tek ürünü değildir. Hayvanlar ve canlılar da bu biçimde ortaya çıkmıştır. İnsan bu iki temel öğenin en üstün olanlarının bireşimidir. İnsan tinleri ölümsüzdür ve sayıları değişmez. Bu nedenle insanlık bu tümlüğünü korur.

Krause'ye göre istenç duyarlık ve anlığa egemendir. Tinin, bir işlevi olarak, Ben'in kendini belirlemesini sağlar. İstencin en son ereği, iyinin yasasını gerçekleştirmektir. İnsan istenç, duygu ve düşünce yetileri ile, tanrısal varoluşun kesinliğine ulaşır. İnsanın gerçekleştirmesi gereken tanrısal yaşama benzer bir yaşamdır. Tanrısal iyi ile içsel bir bütünlüğü amaçlamak, ahlakın ve dinlerin temelidir. Kişi, bütünün bir bölümü olduğundan, bu bütünlüğe yalnız başına ulaşmaz. Toplum ve kurumları bu gereksinmeyi karşılamak içindir.

Ona göre, insanlığın gelişimi üç aşamalıdır. Bütünlük evresinde birey bütüne bağlı, onunla uyumludur. Benlik aşamasındaysa, kendi kimliğini belirlemek için bütünle çelişkiye düşer. Kötülükler bu evrenin ürünüdürler. Üçüncü aşamada, belirlenmiş ben ve bütün yeniden bir uyum sağlarlar.

• YAPITLAR (başlıca): *Das Urbild der Menschheit*, 1812, ("İnsanlığın Özü"); *Abriss des Systems der Philosophie*, 3 cilt, 1825-1828, ("Felsefe Dizgesinin Temeli"); *Rechtsphilosophie*, 1829, ("Hukuk Felsefesi"); *Vorlesungen über die Grundwahrheiten der Wissenschaft*, 1829, ("Bilimin Temel Gerçekleri Üzerine Düşünceler").

• BAKINIZ: FICHTE, KANT, SCHELLING.

KRAUSE, Kurt
(1883-1966)

Alman (DAC), botanikçi. Türkiye'nin bitki örtüsü üzerinde araştırmalar yapmıştır.

Potsdam'da (bugün DAC'de) doğdu, Berlin'de öldü. Berlin Üniversitesi'nde botanik profesörü iken, 1933'te, üç yıl önce Ankara'da kurulmuş olan Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün profesörlük çağrısı üzerine Türkiye'ye gelerek bu enstitüde görev aldı. Altı yıl boyunca Türkiye'deki öğretim görevini ve botanik araştırmalarını sürdüren Krause, II.Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 1939'da Almanya'ya döndü.

I.Dünya Savaşı yıllarından başlayarak sık sık Türkiye'ye gelen ve Anadolu'nun bitki örtüsünü inceleyen Krause, 1914'te Batı ve İç Anadolu ile Toroslar ve Adana yöresinden, 1931'de başta Trabzon olmak üzere Karadeniz bölgesinden derlediği yaklaşık 5.600 bitki örneğiyle Almanya'da, Berlin Üniversitesi Botanik Müzesi'nde büyük bir bitki koleksiyonu oluşturmuştu. 1930'da Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulunca, Türkiye florası üzerindeki araştırmalarıyla tanındığı için, yeni örgütlenen bu enstitünün öğretim kadrosuna atanan Krause, Anadolu'nun bitki örtüsü üzerindeki incelemelerini sürdürdü ve bir bölümünü kendisinin topladığı bitkilerle Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Botanik Enstitüsü'ne zengin bir herbaryum kazandırdı. Daha önceki yıllarda Türkiye'den derlediği bitki örnekleriyle Berlin Üniversitesi Botanik Müzesi'nde oluşturduğu koleksiyon II.Dünya Savaşı sırasında yandıysa da, Ankara'daki herbaryum bugün Ankara Fen Fakültesi'ne bağlı Botanik Enstitüsü'nde korunmaktadır.

• YAPITLAR: (başlıca): *Ankara'nın Florası*, 1937; *Türkiye'nin Gimnospermleri*, 1937.

Amonyağın üreye dönüşümü ▶

• BAKINIZ: HEILBRONN.

KREBS, Hans Adolf
(1900-1981)

Alman asıllı İngiliz biyokimya bilgini. Metabolizma süreçlerini aydınlatmış, özellikle kendi adıyla da anılan sitrik asit çevrimini ilk kez tanımlamıştır.

25 Ağustos 1900'de Hildesheim'da (bugün FAC'de) doğdu, 22 Kasım 1981'de İngiltere'nin Oxford kentinde öldü. 1919'dan başlayarak Göttingen, Freiburg, Münih ve Berlin üniversitelerinde sürdürdüğü tıp öğrenimini 1925'te Hamburg Üniversitesi'nde tamamladı. Kısa bir süre kimya okuduktan sonra, 1926-1930 arası Berlin-Dahlem'deki Kaiser Wilhelm Biyoloji Enstitüsü'nde Otto Warburg ile birlikte biyokimya araştırmaları yaptı. 1930'da Freiburg Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde biyokimya derslerini üstlenerek öğretim görevine başlayan Krebs, 1933'te Nazi yönetiminin baskısıyla görevini yitirince İngiltere'ye gitti ve 1935'e değin Cambridge Üniversitesi'nde araştırmacı olarak bulundu. O tarihte, farmakoloji bölümünde öğretim üyesi olarak Sheffield Üniversitesi'ne geçti, 1945'te de aynı üniversitede biyokimya profesörlüğüne getirildi. 1954'te Oxford Üniversitesi'nde Whitley biyokimya kürsüsü profesörlüğüne atanan, 1967'de emekliye ayrılmasına karşın bu kurumda araştırmalarını sürdüren Krebs, 1947'de üye seçildiği Royal Society'nin Royal (1954) ve Copley (1961) madalyalarıyla ödüllendirilmiş, canlıların metabolizmasında önemli bir yeri olan sitrik asit çevrimine ilişkin çalışmaları nedeniyle 1953 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü F.Lipmann ile bölüşmüş, 1958'de "Sir" unvanı almıştır.

Hans Adolf Krebs

Biyokimyanın çok geniş bir alanını kapsayan araştırmalarını özellikle metabolizma süreçleri üzerinde yoğunlaştıran Krebs'in çalışmaları, üre oluşumunun, sitrik asit ve gliyoksalat çevrimlerinin açıklığa kavuşturulmasında önemli birer adımdır. O güne değin genellikle bir organının tümünün ya doğrudan doğruya canlı organizmada ya da ölü organizmadan çıkarılarak incelenmesine dayanan biyokimya tekniklerine, dokulardan alınan çok ince kesitlerin kimyasal niteliği belirli tuz eriyiklerindeki tepkime ve üretim süreçlerini inceleme olanağı veren yeni bir teknik ekleyen Krebs, özellikle karaciğerdeki üre oluşumunu araştırmakta bu yöntemden yararlandı. Aminoasitlerin parçalanmasıyla ortaya çıkan azotlu bileşiklerin vücuttan atılması sırasında amonyağın, vücut için daha az zararlı bir madde olan ve idrar yoluyla dışarı atılan üreye dönüştürüldüğü, bu tepkimenin de temelde iki amonyak molekülüyle bir karbondioksit molekülünün birleşmesinden doğduğu biliniyordu. Almanya'daki araştırmalarında, "Krebs-Henseleit çevrimi" olarak da adlandırılan bu dönüşümde aminoasitlerin etkinliğini inceleyen Krebs, amonyağın, katalizör işlevi gören ornitin ve karbondioksit ile birleşerek ilk aşamada sitrüline, sitrülinin de ikinci bir ◀

amonyak molekülüyle birleşerek arginine dönüştüğünü, son aşamada ise argininden üre ve ornitin oluştuğunu buldu.

İngiltere'de yerleştikten sonra araştırmalarını karbonhidrat metabolizması üzerinde yoğunlaştıran Krebs, 1940'lara değin süren çalışmaları sonucunda, karbonhidratın karbondioksit ve enerjiye dönüşmesini sağlayan ve bugün trikarboksilik asit, sitrik asit ya da Krebs çevrimi adıyla anılan çevrimsel bir sürecin varlığını ortaya çıkardı. Daha önceki araştırmalar, glikojenin, oksijen gerektirmeyen ve fazla enerji sağlamayan bir tepkime süreciyle kaslarda laktik asite dönüştüğünü göstermiş, ancak karbonhidratların parçalanmasında, karbondioksitin ve metabolizma için gerekli enerjinin üretimiyle sonuçlanan biyokimyasal süreç aydınlığa kavuşturulamamıştı. Başta Szent-Györgyi olmak üzere birçok araştırmacının katkılarıyla, dört karbonlu karboksilik asitlerin metabolizmaya katıldığı saptanmış, bu arada altı karbonlu sitrik asit ile bu asitten türeyen dört karbonlu oksaloasetik asitin önemli rol oynadığı anlaşılmıştı. Oksaloasetik asitin, niteliği tümüyle bilinmeyen çift karbonlu bir maddeyle birleşerek yeniden sitrik asit oluşturduğunu bulan, böylece kendini yineleyen bir sitrik asit-oksaloasetik asit çevriminin varlığını ortaya çıkaran Krebs oldu. Sonradan Lipmann'ın araştırmaları sonucunda, karbonhidratların yıkımıyla pirüvattan türediği anlaşılan ve "asetil koenzim A" olarak adlandırılan bu çift karbonlu madde, çevrim sırasında oksaloasetik asitle birleşerek sitrik asit üretimini sağlıyordu. Sitrik asit de bir dizi tepkime sonucu oksaloasetik asite dönüşüyor, tepkimede karbondioksitin yanı sıra açığa çıkan hidrojenin oksijenle birleşmesiyle dokuya enerji sağlanıyordu. Böylelikle karbonhidrat metabolizmasının enerjiye dönüşme süreci büyük ölçüde aydınlığa kavuşurken, sonraki araştırmalar, bir yandan hücrenin enerji deposu olan ademozintrifosfatın (ATP) bu dönüşümdeki rolünü, öte yandan karbonhidratların yanı sıra aminoasit ve yağ asitleri metabolizmasının da aynı süreçten yararlandığını ortaya koydu.

1950'lerde, sitrik asit çevriminden yalnızca ara tepkimelerde farklılık gösteren ve gliyoksalat çevrimi diye adlandırılan bir sürecin yağ asitleri metabolizmasında, özellikle mikroorganizmalarda ve yağlı tohumlarda etkili olduğunu bulan Krebs'in yoğun araştırmalarıyla, en basitinden en gelişmişine dek tüm canlılardaki karbonhidrat, protein ve yağ metabolizmasına ilişkin temel süreçler ana çizgileriyle belirlenmiş oluyordu.

- YAPITLAR (başlıca): *Energy Transformations in Living Matter* (H.L.Kornberg ile birlikte), 1957, ("Canlılarda Enerji Dönüşümleri")

- BAKINIZ: C.F. ve G.T.CORI, LIPMANN, O.F.MEYERHOFF, SZNET-GYÖRGYİ, WÖHLER.

KREISKY, Bruno
(1911)

◄ *Krebs çevrimi*

Avusturyalı siyaset ve devlet adamı. 1970-1983 arasında başbakanlık yapmıştır.

22 Ocak 1911'de Viyana'da doğdu. Yükseköğrenimini Viyana Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. 15 yaşındayken Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'ne üye oldu. 1934'te yasadışı ilan edilene değin partinin gençlik örgütünün çalışmalarına katıldı. 1934'te siyasi görüşleri nedeniyle tutuklanarak 18 yıl hapse mahkûm edildi. Avusturya'nın Mart 1938'de Naziler tarafından işgal edilmesinden sonra sosyalist düşünceleri ve Yahudi olması nedeniyle yeniden tutuklandı. Ancak hapisten kaçmayı başarak İsveç'e sığındı.

1945'te Avusturya'nın Nazi işgalinden kurtulmasından sonra Viyana'ya döndü. 1946'da Dışişleri Bakanlığı'na girdi. 1946-1951 arasında Stockholm'deki Avusturya Elçiliği'nde diplomatik görev aldı. 1953'te Raab hükümetinde dışişleri bakan yardımcısı oldu. Temmuz 1959'da dışişleri bakanlığına getirilen Kreisky, bu görevini 1966'ya değin sürdürdü. Bu görevi sırasında tam bir tarafsızlık politikası izledi. 1959'dan 1967'ye değin Avusturya Sosyalist Partisi'nin başkan yardımcılığını yaptı. Şubat 1967'de partinin başkanlığına seçildi.

Nisan 1970 seçimlerini kazanarak başbakan olan Kreisky, bu görevini 1983'e değin sürdürdü. On üç yıllık başbakanlığı sırasında Avusturya tarafsız bir dış politika izledi. Kreisky, partisinin ekonominin planlanmasını ve temel sanayilerin devletleştirilmesini öngören programını uyguladı, 1983 seçimlerinde partisinin parlamentoda mutlak çoğunluğu yitirmesi üzerine, seçim öncesinde verdiği sözü tutarak başbakanlıktan istifa etti. Yine aynı partiden Fred Sinovatz başbakan oldu.

- YAPITLAR (başlıca): *Die österreichisches Neutralität*, 1960, ("Avusturya'nın Tarafsızlığı"); *Aspekte des demokratischen Sozialismus*, 1974, ("Sosyal Demokrasinin Yönleri"); *Neutralität und Koexistenz*, 1975, ("Tarafsızlık ve Bir Arada Yaşama").

KREISLER, Fritz
(1875-1962)

Avusturyalı kemancı ve besteci. Keman için bestelediği küçük parçalarıyla tanınmıştır.

2 Şubat 1875'te Viyana'da doğdu, 29 Ocak 1962'de New York'ta öldü. Küçük yaşta yeteneği anlaşılınca müzikçi Helsmerberger'den ders almaya başladı. 1885'te Paris Konservatuvarı'na girip kemanın yanında beste derslerine de katıldı. Dönemin ünlü öğretmenleri Massart ve Delibes ile birlikte çalıştı. 1888-1889 arasında M.Rosenthal ile ABD'de verdiği

bir dizi başarılı konserden sonra üp öğrenimi için Viyana'ya döndü. Daha sonra Paris ve Roma'da sanat eğitimi gördü. Bir süre Avusturya ordusunda subaylık yaptı, 1899'da yeniden konserler vermeye başladı. Kısa zamanda virtüöz olarak büyük bir üne kavuştu. 1910'da Edward Elgar'ın kendisine adadığı *Keman Konçertosu*'nun ilk seslendirilişini yaptı. 1950'ye değin Avrupa ve ABD'de birçok konserler verdi.

Klasik bir repertuarı yeğleyen Kreisler, çağdaş bestecilerin yapıtlarını hemen hemen hiç çalmazdı. Keman için birçok küçük parçayı *Klasik Elyazmaları* adı altında yayımladı. Vivaldi, Couperin, Johann Stamitz, Padre Martini gibi 17. ve 18.yy bestecilerinin yapıtlarından düzenlemeler olarak tanıttığı bu parçalar kısa zamanda konserlerindeki en sevilen yapıtlar durumuna geldi. 1935'te bu bestelerin tümünün kendine ait olduğunu açıklayarak müzik dünyasında büyük bir çalkantıya ve çeşitli tartışmalara yol açtı. İçlerinde "Viyana Kaprisi", "Güzel Rosmarin", "Çin Tamburini", "Aşk Neşesi" gibi çok tanınmış parçaların da bulunduğu keman için bu küçük besteler, bugün de konser programlarında sık sık yer almaktadır. Kreisler New York'ta sahnelenen iki de operet yazmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Operet: *Appleblossom*, 1919, ("Elma Çiçekleri"); *The Marriage Knot*, 1923, ("Evlilik Düğümü"). Oda Müziği: *Yaylı Sazlar Dörtlüsü; Klasik Elyazmaları*, keman ve piyano için.

KREMER, Alfred von
(1828-1889)

Avusturyalı devlet adamı ve tarihçi. İslamiyet ve Doğu kültürüyle ilgili çalışmaların öncülerindendir.

13 Mayıs 1828'de Viyana'da doğdu, 27 Aralık 1889'da aynı kentte öldü. Viyana Üniversitesi'nde hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra İslam ülkelerinin dilleri üzerine incelemeler yapmaya başladı. 1849-1850 yıllarında Suriye ve Mısır'a yaptığı yolculuklardan Viyana'ya dönüşünde Politeknik Enstitüsü'nde profesör olarak Arapça dersleri verdi.

1859'da konsolos olarak Kahire'ye, 1870'te de başkonsolos olarak Beyrut'a atandı. 1876'da Viyana Bilimler Akademisi üyesi oldu. 1880-1881 yıllarında ticaret bakanlığı yaptı. Tarihsel çalışmaları ve bakanlık deneyimlerinden yararlanarak yazdığı *Die Nationalitätsidee und der Staat* ("Milliyetçilik Düşüncesi ve Devlet") adlı kitabında, Avusturya iç politikasına egemen olan Slavlaştırma eğilimini ve kilişenin etkisini eleştirerek, karışık milliyetlerden oluşan devletlerde, koruyucu önlem olarak devletin güçlendirilmesi gerektiğini savundu.

İslamiyet üzerine yapılan bilimsel çalışmaların öncülerinden olan Kremer, çok iyi Arapça bilmesi ve birincil kaynakları kullanabilmesiyle, İslam dünyasıyla ilgili doğru bilgilerin yayılmasında etkili oldu. İslam toplumlarının toplumsal yapılarını çözümlemeye ve bu toplumların gelişimlerine neden olan etmenleri açıklamaya çalışan ilk Avrupalı Doğu uzmanı olan Kremer, İslam dininin, toplumsal, iktisadi, siyasi ve düşünsel etmenlerin bir bileşimi olan İslam kültürünün tarihi ile bağlantılı olarak incelenmesi gerektiğini savundu. Konusunda bir başyapıt olarak değerlendirilen *Culturgeschicte des Orients unter den Chalifen* ("Halifelik Döneminde Doğu'nun Kültür Tarihi") adlı kitabında Araplar'ın âdetlerini, geleneklerini, düşünsel ve maddi alanlardaki başarılarını inceledi. İslam dini ve kültürüyle ilgili çok sayıda kitap yazdı.

• YAPITLAR (başlıca): *Die Nationalitätsidee und der Staat*, 1855, ("Milliyetçilik Düşüncesi ve Devlet"); *Geschicte der herrschenden Ideen des Islams*, 1868, ("İslam Dinine Egemen Olan Düşüncelerin Tarihi"); *Culturgeschicte des Orients unter den Chalifen*, 2 cilt, 1875-1877, ("Halifelik Döneminde Doğu'nun Kültür Tarihi").

KREMER, Gerhard

Bak. MERCATOR, Gerardus

KRETSCHMER, Ernst
(1888-1964)

Alman nörolog ve psikiyatri uzmanı. Bedenin fiziksel yapısı ile zihin ve karakter arasında bağlar kurmuştur.

8 Ekim 1888'de Wüstenrot'ta doğdu, 8 Şubat 1964'te Tübingen'de öldü. Bir papazın oğluydu. Tıp öğrenimini Münih Üniversitesi'nde yaptı. 1914'te manik-depresif hastalığa ilişkin belirtiler konusunda yaptığı çalışmayla doktorasını aldı. I.Dünya Savaşı'nda askere alınan Kretschmer, Bad Mergentheim askeri hastahanesinde bir nöroloji bölümü kurmakla görevlendirildi. Savaş boyunca özellikle histeri üzerinde çalıştı. 1918'de Tübingen Üniversitesi'ne girdi. 1921'de *Körperbau und Character* ("Beden Yapısı ve Karakter") adlı ünlü yapıtında birbirinden farklı beden tipleriyle akıl hastalıkları arasında bir bağ bulunduğu yolundaki kuramını geliştirdi. 1923'te aynı üniversitede psikiyatri ve nöroloji doçenti oldu. 1926'dan 1946'ya değin Marburg Üniversitesi'nde profesör olarak görev yaptı. 1946'da Tübingen Üniversitesi'ne dönerek 1959'a değin nöroloji kliniğinin yöneticiliğini yaptı. Bu dönemde fizyolojik gelişme ve akıl hastalıkları üzerinde ayrıntılı çalışmalarını sürdüren Kretschmer, çocuklarda ve gelişme çağındakilerde rastlanan akıl hastalıkları üzerinde de durdu, yeni hipnoz ve tedavi yöntemleri geliştirmeye çalıştı.

Kretschmer'in tip kuramı biçimbilimsel (morfolojik) niteliktedir, insan bedeninin biçimsel yapısını temel alır. Akıl hastalıkları ile normallik arasındaki ayrımın niceliksel olduğu varsayımından kalkarak üç ana mizaç ve beden tipi belirler. Şizotimik (içe kapanık) mizaç, leptozom-astenik beden tipine denk düşer. Bu tipin özellikleri iyi gelişmemiş kaslar, dar omuzlar, ince kollar, ince bir gövdedir; siklotimik (canlılık ve durgunluk, coşkunluk ve çöküntü arasında gidip gelme, birden değişen ruh halleri) mizaç,

piknik beden tipine denk düşer. Bu tipin özellikleri ise kısa boy, kalın ve geniş bir gövde, yumuşak ve az kıllı bir deridir. Gövde ve organlar arasında bir dengenin bulunduğu, kemik ve kas yapısı iyi gelişmiş atletik adı verilen tip ise yapışkan *(viscous)* mizaç adı verilen ağırkanlı, sakıngan kişilerdir. Bu bağlantılar Kretschmer'e göre farklı beden yapısına sahip kişilerde farklı akıl hastalıklarının görülmesini açıklar: Leptozom-asteniklerde şizofreni, piknik tiplerde manik-depresif psikozlar daha yaygındır. Atletik tiplerde ise epilepsiye (sara) ötekilerde olduğundan daha çok rastlanır.

Bugün, Kretschmer'in beden tipleriyle akıl hastalıkları arasında kurduğu bağlantılar kimi psikiyatri çevrelerince kabul edilmesine karşın, normal karakterler açısından henüz geçerlilik kazanamamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Körperbau und Character*, 1921, ("Beden Yapısı ve Karakter"); *Hysterie, Reflex und Instinkt*, 1948, ("Histeri, Refleks ve İçgüdü").

• BAKINIZ: KRAEPELIN.

KREZÜS

Bak. KROISOS

KRINGS, Hermann
(1913)

Alman, filozof. Varlıkbilimin sorunları ve görevleri konusunda mantık ilkelerine dayalı görüşler ileri sürmüştür.

25 Eylül 1913'te Aachen'da doğdu. Ortaöğrenimini doğduğu yerde gördükten sonra Münih Üniversitesi'nde felsefe okudu. 1960-1968 arasında Saarbrücken'de profesör oldu, sonra Münih Üniversitesi'ne geçti.

Krings'in ele aldığı konu felsefedeki aşkın *(transzendental)* kavramına dayanan kuramların, çağdaş felsefe sorunlarının çözümünde uygulanan yönteme göre, gelişimidir. *Transzendentale Logik* ("Aşkın Mantık") adlı yapıtında kuramsal bilginin açıklanmasını içeren düşüncelerin kaynağını, gelişim evrelerini inceledi. Ona göre insan gerçeğinin kavranmasında "düşünüyorum" sözü yalnız en güvenilir ilke, en yüksek aşama değildir. Sonlu varlığın aşkın ve oluşumsal anlatımının odak konusu durumuna gelen Ben'in kendi kendisi olmasıdır *(Selbstwerden)*. Ben'in kendi kendisi olması ise, insanın kendi varlığının bilincine varması, kendini bir inceleme konusunun temeli olarak görmesidir. Krings'in varlıkbilimi, insandan yola çıkmayı, insanla ilgili sorunlara Ben kavramına dayanarak çözüm aramayı bilimsel bir görev sayar.

• YAPITLAR (başlıca): *Fragen und Aufgaben der Ontologie*, 1954, ("Varlıkbilimin Sorunları ve Görevleri"); *Meditation des Denkens*, 1956, ("Düşünmeyi Düşünme"); *Transzendentale Logik*, 1964, ("Aşkın Mantık").

KRIPKE, Saul
(1940)

ABD'li mantıkçı. Özdeşlik önermelerinin zorunlu olduğu görüşünü savunmuştur.

13 Kasım 1940'ta New York'ta, Bayshore'da doğdu. Harvard Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1963'te bu üniversitede öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. 1968'de Rockefeller, 1976'da Princeton üniversitelerinde felsefe profesörü olarak görevlendirildi.

Kripke'nin çalışmaları, genellikle, mantık sorunları üzerinde yoğunlaşır. Ona göre olanaklılık ve zorunluluğun formelleştirilmesine dayanan kipler mantığı Aristoteles Özcülüğü'nün kimi ilkelerinden yararlanma gereğindedir. Kipler mantığının formel bir yorumbilime (semantik) dönüşmesi için çalışan Kripke özel adların, anlam olarak, kimi betimlemeleri gerektirmediği kanısındadır. Analitik ve sentetik önermeler arasındaki ayrım, önsel ve deneysel önermelerle zorunlu ve olumsal önermeler arasındaki ayrımdan başkadır. Deneysel önermeler, her zaman olumsal değildir. Buna karşın önsel önermeler de kimi durumlarda, olumsal olabilir.

Kripke'ye göre her özdeyişlik önermesi, doğru ise, zorunludur. Onun varlıkbilimle ilgili düşüncesine göre, bir nesnenin yapısını oluşturan öğelerle o nesne arasında zorunlu bir bağlantı vardır.

• YAPITLAR (başlıca): "A Completeness Theorem in Modal Logic", *Journal of Symbolic Logic*, 24, 1959, ("Kipler Mantığında Tamamlanmışlık Teoremi"); *Naming and Necessity*, 1971, ("Adlandırma ve Zorunluk").

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, FREGE, HINTIKKA, QUINE.

KRİLOV, İvan Andreyeviç
(1769-1844)

Rus, yazar. Aisopos ve La Fontaine'den esinlenerek yazdığı masallar Rusya'da yaygınlık kazanmıştır.

13 Şubat 1769'da Moskova'da doğdu, 21 Kasım 1844'te St.Petersburg'da (bugün Leningrad) öldü. Yoksul bir aileden gelmekteydi. Dokuz yaşında çalışmak zorunda kaldı. Kendi kendini eğitti, Almanca ve Fransızca öğrendi. 1782'de çalışmak için St.Petersburg'a gitti. Çok genç yaşta opera, komedya ve tragedya türlerinde ürünler vermeye başladı. 1789'da *Poçta Duhov* (Aydınlar Postası) adlı bir dergi çıkarttı, ancak sert siyasal yergileri yüzünden hükümetle başı derde girdi. 1805'te La Fontaine'dan masallar çevirdi, ardından da kendisi masal yazmaya başladı. 1809'da yayımlanan ilk masal kitabının başarısıyla zengin bir ailenin korumasına girdi. 1812'de de otuz yıl sürdüreceği, St.Petersburg Çarlık Kütüphanesi müdürlüğü görevine getirildi. Bu süre içinde masal yazmayı

sürdürdü, sekiz masal kitabı daha yayımladı.

Krilov temalarının birçoğunu Aisopos ve La Fontaine'den almakla birlikte, masallarını özgün bir üslupla yazmıştır. Hayvanlar dünyasına ilişkin kıssalar çevresinde, toplumsal bozuklukları ve belli insan tiplerini yermiş, yarattığı tiplere ulusal bir nitelik kazandırmıştır. Sağduyu, çalışkanlık ve adalet sevgisi, vurguladığı değerler arasındadır. Gerçekçi, sert, ama esprili bir biçimde yazmıştır. Günlük dili kullandığı, atasözlerine yer verdiği canlı üslubu, ülkesinde yaygınlıkla okunmasını sağlamıştır. Özlü sözlerinin birçoğu Rusça'da günlük konuşma diline girmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Soçineniya,* (ö.s.), N.L.Stepanov (der.), 1955, ("Yapıtlar").

KRİTİAS
(İÖ 5.yy)

Eski Yunan devlet adamı ve düşünür. Bireyin e[illegible]ninde baskıcı yöntemin ge[illegible]ığini savunmuştur.

İÖ 5.yy'ın ortalarında doğdu, 404 ya da 403'te Pire'de öldü. Platon, amcası olan Kritias'ın adını bir diyaloğuna vermiştir. Atinalı komutan Alkibiades ile birlikte Sokrates'in öğrencisi oldu. Ancak baskıcı yönetimi savunduğu için Atinalılar'ın tepkisini üzerine çekti. Sokrates'in, yargılanırken, böyle bir adamın öğretmeni olmakla da suçlandığı söylenir. Atina ve Isparta arasındaki Peloponnesos Savaşları sırasında, kentten sürüldü, ancak 404'te Atina'yı yenen Lysandros ile birlikte, baskıcı Otuzlar Meclisi'nin bir üyesi olarak geri döndü. Pire kentini Atinalı asker Thrasybulos'un (İÖ 425-388) elinden almak için savaşırken öldürüldü.

Kritias, söylevci ozan ve düşünür olarak da tanınırdı. İnsanlara karşı katı ve acımasız düşünceleri olan Kritias'a göre, insanın ilkel yaşamdan kurtulabilmesi için, baskıcı devlet, caydırıcı ceza yasaları ve Tanrı korkusu gereklidir. Bundan ötürü din, halkın yöneticilerin buyruklarına daha çok uyması için geliştirilmiş bir kurumdur. Tanrı yoktur, Tanrı kayrası da yasa koyucuların uydurmasıdır. Ruhun ölümsüzlüğü inanışı da saçmadır. Aristoteles'in aktardığına göre, Kritias'ın düşüncesinde ruhun gövdedeki yeri kandır. Yapıtlarından *Sisyphos* satirik oyunu ve *Peirithoos* adlı tragedyasından bölümler kalmış, ancak kullandığı biçim, Euripides'le karıştırılmasına yol açmıştır. Halikarnaslı Dionysos, Sekstos Empeirikos, Cicero ve Iamblikhos, yapıtlarında Kritias'ı değerlendirmişlerdir.

• BAKINIZ: ALKİBİADES, LYSANDROS, SOKRATES.

KRİTOLAOS, [Phaselis'li]
(İÖ 2.yy ortaları)

Anadolulu filozof. Evrenin değişmez yasalarla yönetildiğini, insan soyunun ölümsüzlüğünü ileri sürmüştür.

Batı Anadolu'da Phaselis (Tekirova) kentinde doğmuş, sonradan Atina'ya göçmüş, 155'te Roma'ya elçi olarak gönderilmiştir. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, ancak, Sekstos Empeirikos, Cicero ve Quintillianus gibi yazarların bildirdiklerine göre, İÖ 2.yy ortalarında yaşamış, Aristoteles'in Gezimcilik'le ilgili düşüncelerini benimseyerek yaymaya, onlara yeni yorumlar getirmeye çalışmıştır.

Kritolaos, daha çok, ahlak sorunlarıyla ilgilenmiş, yaşamda ereğin iyiden kaynaklanan mutluluk olduğu görüşünü benimsemiştir. Ona göre, değişmez yasalara dayanan evrende, her çabanın ereği en iyiye varmak, mutluluğu erdemli yaşayışta bulmaktır. İnsan, birey olarak ölümlü, tür olarak ölümsüzdür. İnsan tinsel olgunluğa ulaşmak için bilgi edinmeli, ölçülü, dengeli davranmalı, gövde sağlığının düşünce yetkinliğine yararlı olduğunu unutmamalıdır. Bilge kişinin düşünceleriyle davranışları arasında uyum vardır. Bu uyumu sağlayamayan kimse bilge değildir. Kritolaos'un felsefe tarihi bakımından önemi, Aristotelesçi düşüncenin yayılması, Roma'da açtığı okulda bu akımın Romalılar'ca benimsenmesine katkıda bulunmasıdır.

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, CICERO, SEKSTOS EMPEİRİKOS.

KROEBER, Alfred Louis
(1876-1960)

ABD'li antropolog. Kültür yapısı üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır.

11 Haziran 1876'da New Jersey Eyaleti'nin Hoboken kentinde doğdu, 5 Ekim 1960'ta Paris'te öldü. New York kentinde, Alman asıllı varlıklı ailesinin liberal, aydın ortamında büyüdü. Columbia Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı üzerine lisansüstü çalışma yaptı. Antropolojiyle ilk ilişkisi tanınmış antropolog Franz Boas'ın yönettiği yerli dilleri konulu bir seminerde başladı. Bu dönemde yaygın olan, antropolojinin insanın evrimini aydınlatmaya önemli katkıda bulunacağı inancını paylaşarak ilgisini antropoloji alanına yöneltti. 1901'de Montana'daki Arapaho Kızılderilileri'nin çevre süslemesinde kullandıkları simgeler üzerine hazırladığı tezîyle Boas'ın doktora alan ilk öğrencilerinden biri oldu. 1902'de San Francisco kentine taşındı ve Berkeley'deki California Üniversitesi'nde Antropoloji Bölümü'nü kurdu. Bu bölüm ABD'de antropoloji dalında en önemli öğretim merkezlerinden biri oldu. Boas gibi idealizmi ve tarihsel özgülcülük (historical particularism) yaklaşımı benimseyen Kroeber, uzun meslek yaşamı boyun-

Alfred Louis Kroeber

ca çeşitli konularda 500'ü aşkın makale ve kitap yayımladı.

Kroeber meslek yaşamının başlangıcında, kültürü, toplumların evrimini açıklayan tek olgu olarak ele almış, çevreye, iktisadi ve toplumsal yapıya ilişkin sorunları göz ardı etmiştir. Bu doğrultudaki görüşlerini 1917'de yayımlanan *Superorganic* ("Süper Organik") adlı kitabında ele almış, kültüre verdiği önemle, bireyin incelenmesini antropolojinin en temel sorunu olarak gören Boas'ın yaklaşımından bir ölçüde uzaklaşmıştır. Ünlü antropolog L.H.Morgan'ın, akrabalığa ilişkin terimlerin "sınıflayıcı" ve "tanımlayıcı" niteliklerinin de olduğu yolundaki düşüncesine karşı çıkmış, bu terimlerin toplumun psikolojisini, dilini yansıttığını ve toplumsal yapıyla ilişkilerinin saptanamayacağını söylemiştir. Kroeber'in bu tezi, çağdaşı olan sosyal bilimcileri uzun süre etkilemiş, ancak daha sonra Morgan'ı doğrulayan bulgular karşısında Kroeber yanıldığını kabul etmiştir.

Kroeber, uygarlık tarihi boyunca sanat, felsefe ve din kalıpları ile teknoloji ve bilimin yükselişini ve gerileyişini göstermeye çalışmıştır. *Configurations of Culture Growth* ("Kültür Gelişiminin Gruplaşmaları") adlı kitabında bu gelişim kalıplarını belli başlı uygarlıklar çerçevesinde incelemiştir.

Kroeber kültürü yapısal bir yaklaşımdan çok biçimlere bağlı kalarak açıklamıştır. Ona göre kültürün gerisindeki asıl yönlendirici etkenler sosyolojik olmaktan çok estetiktir. Kültür, insan topluluklarının evrensel bir özelliğidir. Alt kültür birimleri bağlı oldukları kültürlerin özgün sınırlarını ve coğrafi alanlarını aştıklarından kendilerine özgü özellik ve kalıplara sahip olmalarına karşın, dışa kapalı bir bütün değillerdir. Kroeber kültür öğelerinin somut özellikler gösterecek biçimde yoğunlaştıkları bölgeleri kültür alanları olarak tanımlamıştır. 1904'te California'da kızılderili kültürünün çeşitleri üzerine yazdığı bir makalede, kültür alanı kavramını ilk kez kullanarak bu kavramı Amerikan antropolojisine yerleştiren Kroeber, 1939'da yayımlanan *Cultural and Natural Areas of Native North America* ("Yerli Kuzey Amerika'nın Kültürel ve Doğal Bölgeleri") adlı kitabında bu kavramı geliştirmiştir. Boas'ın düşüncelerine benzer biçimde kültürel değişimin temelinde kültürün bir bölgeden diğerine yayılmasını görmüş, öte yandan tümüyle bağımsız bir kültürün kendiliğinden oluşması olasılığını da göz ardı etmemiştir.

Kroeber kendini bir etnograf olarak nitelemekle birlikte fiziksel antropoloji, arkeoloji ve dilbilim gibi antropolojinin alt dalları ve ilişkili bilim dallarıyla da ilgili önemli çalışmalar yapmıştır. 1915-1920 arasında New Mexico'da Zuni yakınındaki yerleşim bölgeleri üzerine yaptığı çalışmalar Amerika'nın tarihöncesine ilişkin önemli bilgileri gün ışığına çıkarmıştır. En önemli bulgularını 1924'te ve 1930'da Meksika'ya, 1925'te, 1926'da ve 1942'de Peru'ya yaptığı araştırma gezileri sonucunda elde etmiştir. Kontrollü kazı yöntemleriyle ve üslup çözümlemeleriyle kronolojik tabakalaşmayı belirlemiş, sonuçlarını *Peruvian Archeology in 1942* ("1942'de Peru Arkeolojisi") adlı kitabında ele almıştır.

1948'de yayımlanan *Anthropology* ("Antropoloji") adlı yapıtında o güne değin sosyal antropolog ve etnologların ilgi alanı içinde sayılan köy toplumlarını ilk kez kültürel antropolojinin konuları arasında ele almıştır. Köyü, "yarı toplum-yarı kültür" kavramıyla tanımlamıştır.

California'da Yurok, Mohave ve Arapaho kızılderileri üzerine yaptığı etnografik çalışmaları sırasında, diller arasında ve dillerin kendi içinde ortaya çıkan tarihsel ilişkileri de araştırmış, Avustralya ve Orta Amerika dilleri ve kızılderili lehçeleri üzerine çeşitli kitaplar yazmıştır.

Kroeber'in kültür alanları konusunda kullandığı çözümleme yöntemleri çağdaş olmadığı gibi, kültürel özellikleri belirsiz olan toplumlar konusundaki görüşleri de iyi derlenmiş değildir. Yine de, toplumlardaki asıl açıklayıcı öğe olarak kültürü vurgulaması halen önemini korumaktadır. Kroeber 20.yy'da antropoloji biliminin biçimlenmesinde önemli rol oynamış bilim adamlarından biri sayılmaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Types of Indian Culture in California*, 1904, ("California'da Kızılderili Kültürünün Çeşitleri"); *Anthropology: Race, Language, Culture, Psychology, Prehistory*, 1923, ("Antropoloji: Irk, Dil, Kültür, Psikoloji, Tarihöncesi"); *Handbook of the Indians of California*, 1925, ("California Kızılderilileri Üzerine El Kitabı"); *Cultural and Natural Areas of Native North America*, 1939, ("Yerli Kuzey Amerika'nın Kültürel ve Doğal Bölgeleri"); *Configurations of Culture Growth*, 1944, ("Kültür Gelişiminin Gruplaşmaları"); *Peruvian Archeology in 1942*, 1944, ("1942'de Peru Arkeolojisi"); *Anthropology*, 1948, ("Antropoloji") *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* (C.Kluckhohn ile), 1952, ("Kültür: Kavram ve Tanımlara Eleştirel Bir Yeniden Bakış"); *The Nature of Culture*, 1952, ("Kültürün Doğası"); *Yokuts Dialect Survey*, (ö.s.), 1963, ("Yakutlar'ın Lehçesi Üzerine Araştırma").

• **KAYNAKLAR:** J.Steward, "Alfred Louis Kroeber: 1876-1960", National Academy of Sciences, *Biographical Memoires*, XXXVI, 1962.

• **BAKINIZ:** BENEDICT, BOAS, L.H. MORGAN.

KROGH, August
(1874-1949)

Danimarkalı fizyoloji ve zooloji bilgini. Solunum fizyolojisi ve deniz biyolojisi alanındaki araştırmalarının yanı sıra, özellikle kılcal damarların denetim mekanizmasına ilişkin çalışmalarıyla tanınır.

Schack August Steenberg Krogh 15 Kasım 1874'te Grenaa'da doğdu, 13 Eylül 1949'da Kopenhag'da öldü. Kopenhag Üniversitesi'nde, ünlü fizikçi Niels Bohr'un babası olan Christian Bohr'un (1855-1911) fizyoloji derslerini izledi ve 1899'da zooloji öğrenimini tamamlayınca, aynı üniversitede Bohr'un laboratuvar asistanlığına getirildi. Solunum fizyolojisi alanındaki çalışmalarıyla tanınan Bohr'un etkisiyle bu konuya ilgi duyan Krogh, 1903'te, kurbağalardaki deri ve akciğer solunumuna ilişkin tezıyle doktora derecesini, 1906'da akciğerlerdeki gaz alışverişine ilişkin çalışmasıyla Viyana Bilimler Akademisi'nin ödülünü aldı. 1908'de, Kopenhag Üniversitesi'nde ilk kez Krogh için bir zoofizyoloji kürsüsü kuruldu ve doçentliğe getirilen Krogh zoofizyoloji derslerini, iki yıl sonra da yeni kurulan Zoofizyoloji Laboratuvarı'nın yöneticiliğini üstlendi. 1916'da zoofizyoloji profesörlüğüne atanan ve Kopenhag Üniversitesi'ndeki öğretim görevini 1945'te emekliye ayrılıncaya değin sürdüren Krogh'un yönetimindeki Zoofizyoloji Laboratuvarı ve 1928'de, Rockefeller Vakfı'nın parasal desteğiyle Kopenhag yakınlarında kurduğu Rockefeller Enstitüsü, o dönemde çeşitli ülkelerden bilim adamlarının ve öğrencilerin toplandığı ünlü bir araştırma merkezi olmuştu.

Birçok üniversitenin onur doktorasıyla ödüllendirilen, çeşitli bilim kuruluşlarının üyeliğine seçilen Krogh, 1922'de Yale Üniversitesi'nde, 1945'te Londra'daki Royal Society'de dizi konferanslar vermiş, kılcal damarlara ilişkin çalışmalarıyla 1920'de Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazanmıştır.

Krogh, 1902'de Grönland Adası'nda bir araştırma gezisine çıkarak, kutup yöresi hayvanlarının metabolizmasını incelemişti. 1908'de karısı hekim Maria Krogh ile birlikte çıktıkları ikinci Grönland gezisinde de Eskimolar'ın beslenme düzeniyle metabolizmaları arasındaki ilişkiyi araştırdılar. İlk uzmanlık alanı olan deniz biyolojisine duyduğu ilgiyi yaşamı boyunca yitirmeyen, son yıllarında böceklerin ve kuşların uçuşunu inceleyen Krogh'un biyoloji, fizyoloji ve zoolojinin pek çok alanında değerli araştırmaları olmakla birlikte, özellikle solunum fizyolojisine ve dokuların kanla beslenmesinde kılcal damarların işlevine açıklık getiren çalışmaları bilim tarihinde ayrı bir önem taşır. O dönemin önde gelen fizyologlarından Haldane, yüksek bölgelerde yaşayan kişilerin bu özel koşullara uyum sağlayabilmesi için, akciğerlerdeki küçük hava keseciklerinin (alveollerin) iç çeperlerinden oksijen salgılandığını öne sürmüştü. Kandaki ve hava keseciklerindeki çözünmüş gazların buhar basıncını ölçebilecek derecede duyarlı bir tonometre geliştiren Krogh, 1910'da *British Journal of Physiology*'de yayımlanan yedi ünlü makalesiyle Haldane'in savını kuşkuya yer bırakmayacak biçimde çürütüyordu. Ölçümlerine ve açıklamasına göre, akciğerlerde oksijenin soğurulup karbondioksitin dışarı atılması yalnızca yayınım (difüzyon) yoluyla gerçekleşiyordu ve akciğerin hava keseciklerindeki kısmi oksijen basıncı kandaki oksijen basıncından daima daha yüksekti; bu basınç farkı da, gazların çeperlerden yayınım yoluyla geçebilmesini sağlıyordu. Çalışmalarını sürdüren Krogh'un, aşırı oksijen gereksiniminde bile, akciğer hava keseciklerinin çeperlerinden yayınımla geçebilecek oksijen miktarının yeterli olduğunu saptaması, solunum fizyolojisini önemli bir yanılgıdan kurtarmıştı.

1915'te, solunumla ilgili araştırmalarının doğal sonucu olarak oksijenin dokulara taşınmasını ve kılcal damarları incelemeye başlayan Krogh, dinlenme halindeki bir kasta belli belirsiz ve ince olan kılcal damarların, kas çalışma durumuna geçtiği anda kalınlaşıp belirginleştiğini gözlemledi. Kurbağada ve çeşitli hayvanlarda mikroskopla yaptığı uzun çalışmalar sonucunda, kılcal damarların genişlemesinin ya da büzülmesinin dokuların kan gereksinimiyle orantılı olduğunu, uyarılan bir kastaki kılcal damarların da sinir sistemi ve hormonlar aracılığıyla uyarılıp genişleyerek kanla dolduğunu açıkladı. Kendisine Nobel Ödülü kazandıran bu değerli çalışmasıyla 20. yy'ın ilk yarısında yetişmiş en büyük fizyoloji bilginlerinden biri olduğunu kanıtlayan Krogh, ABD'de yeni bulunan insülinin Danimarka'da üretilmesine de öncülük etmiştir.

• BAKINIZ: BANTING, BERT, BEST, J.S.HALDANE, HARVEY, MALPIGHI.

KROISOS
(İÖ 6.yy)

Lidya kralı. Persler'le yaptığı savaşta yenilince Lidya Krallığı son bulmuştur.

Kroisos'un (Krezüs) doğum ölüm tarihleri ve yerleri bilinmiyor. Kral Alyattes'in oğludur. Babasının İÖ 560'ta ölümü üzerine başa geçti. İyonyalılar'ı, Ayolyalılar'ı ve Asya Dorları'nı haraca bağladı. O dönemde güçlü bir devlet olan Isparta'yla dostluk ilişkilerini geliştirdi. Halys (Kızılırmak) ırmağının batısında kalan yerler, Kilikya ve Likya hariç Kroisos'a boyun eğmişlerdi. Merkez Sardes (Salihli) çok zengin bir kent durumuna gelmiş, buraya Yunanistan'dan pekçok bilim ve sanat adamı yerleşmişti.

Bu sırada doğudaki Persler de güçlenmişlerdi. Kroisos bu tehlike karşısında Babil Kralı Nabonid ve Mısır Kralı Amasis'le bir bağlaşma kurdu ve Persler'e karşı sefere çıktı. Halys ırmağını aştıktan sonra Kappadokya'da Pteria'ya vardı. Bunun üzerine Pers İmparatoru II.Kiros ordusunu topladı ve karşı yürüyüşe geçti. İÖ 540'ta Pteria'da yapılan savaş çok şiddetli oldu, ancak sonunda her iki taraf da belirgin bir üstünlük sağlayamadılar. Kroisos ordusunun Pers ordusundan sayıca daha az olduğunu görmüştü. Bu

yüzden hemen Sardes'e geri döndü. Kiros ise Kroisos'un toparlanmasını beklemeden Sardes üzerine yürüdü.

Lidyalılar iyi biniciydiler ve at üstünde dövüşmekte ustaydılar. Kiros bunu bildiği için ata karşı deve kullandı. Savaş meydanında atlar develeri görünce geri çekildiler. Lidyalılar bunun üzerine yaya olarak savaşa başladılar. İki taraf da ağır kayıplar verdi. Lidyalılar kale duvarları ardına çekildiler ve Pers ordusu Sardes'i kuşattı. Kroisos bütün bağlaşıklarından olduğu gibi Ispartalılar'dan da yardım istedi. Ispartalılar yardım hazırlıklarına giriştikleri sırada kentin düştüğü haberi geldi. Kroisos canlı olarak ele geçirildi. Kroisos'un sonu hakkında birçok söylenti vardır. Bazı kaynaklar kendini kalede yaktığını, bazı kaynaklar da Kiros ile Persopolis'e gitmeye razı olduğunu, ancak bunun karşılığında Lidyalılar'ın topraklarından kovulmamalarını istediğini ve bunu sağladığını ileri sürerler.

KRONECKER, Leopold
(1823-1891)

Alman matematik bilgini. Cebirsel sayılar kuramına katkılarıyla tanınır.

7 Aralık 1823'te Liegnitz'de (bugün Polonya'da Legnica) doğdu, 29 Aralık 1891'de Berlin'de öldü. Varlıklı bir Yahudi olan babasının gözetiminde geçen özel bir ilköğrenim döneminin ardından Liegnitz Lisesi'ne girdi. Lise öğrenimi sırasında, aynı lisede öğretmenlik yapmakta olan E.E.Kummer'in yardımıyla matematik konusunda büyük bir gelişme gösteren Kronecker'in, değişik konulara paylaştırdığı ilgisini özellikle matematiğe yöneltmesi 1841'de Berlin Üniversitesi'ne girmesinden sonra gerçekleşti. Dirichlet, Jacobi, Steiner ve Eisenstein'ın bulunduğu bir dönemde Berlin Üniversitesi'nde öğrenim gören Kronecker 1846'da, belirli cebirsel cisimlerde ortaya çıkan özel karmaşık birimlerle ilgili bir tezle doktorasını verdi. Aynı yıl ölen varlıklı bir akrabasının işlerini devralmak zorunda kalmasıyla yaşamının, sekiz yıl süren ve matematiğe ancak dinlendirici bir uğraş olarak zaman ayırabildiği dönemine girdi. Bu dönemi 1853'te yayımladığı, denklemlerin cebirsel olarak çözülebilirliği konulu bir çalışmayla sona erdirdi. 1855'te Berlin Üniversitesi'nin matematik bölümünün başkanlığına atanan Kummer'in isteğini geri çevirmeyerek akademik yaşama geri döndü. 1861'de Berlin Akademisi'nin üyeliğine seçildi ve Berlin Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Kendi araştırmalarını konu edinen derslerini yirmi yılı aşkın bir süre gönüllü bir bilim adamı olarak ve bir ücret almadan sürdürdü. 1883'te, Kummer'in emekliye ayrılmasıyla boşalan Berlin Üniversitesi'nin matematik profesörlüğüne getirildi. Yaşamının son yıllarını bu görevde geçiren ve yine aynı yıllarda Avrupa ülkelerinde yapılan birçok bilimsel toplantıya katılan Kronecker ölümünden kısa bir süre önce Hıristiyan oldu.

Çalışmalarını hesap yerine düşünceler üzerine kuran Gauss, Dirichlet ve Dedekind gibi matematikçilerin karşısında ve Leibniz, Euler ve Jacobi ile birlikte algoritmanın teknik yararına önem veren matematikçiler arasında yer alan Kronecker, öncelikle bir aritmetikçi ve cebirciydi. Aritmetiğin tümüyle pozitif doğal sayılar üzerine kurulabileceğini, cebir ve analiz de aralarında olmak üzere matematiğin geometri ve mekanik dışında kalan bütün konularının aritmetiğin kapsamı içinde düşünülebileceğini öne sürüyordu. "Tanrı yalnız pozitif doğal sayıları yarattı, öbür sayılar insanların ürünüdür" cümlesinin sahibi olan Kronecker'in bir ölçüde felsefi görüşlerinin sonucu olan ve analizin aritmetik yardımıyla daha sağlam temellere oturtulabileceğini öne süren düşünceleri, bu düşüncelerin gerçekte kendi çalışmalarının eleştirisi olduğuna inanan Weierstrass ile arasında yıllarca hem kişisel hem de bilimsel düzeyde sürecek bir tartışmanın başlamasına neden oldu.

O dönemde, analitik okulun en belirgin temsilcisi olan Weierstrass'ın varlık kanıtlarının ve Cantor'un "sonluötesi" sayılar kuramının geçerliliğini kuşkuyla karşılayan Kronecker'in bu tartışmada geliştirdiği düşüncelerinin bir bölümü 20.yy'da matematiğin temellerini araştıran bilim adamlarınca doğrulanmıştır.

Kronecker'in çalışmalarının önemi aritmetik, cebir ve analizi birleştirmeyi amaçlamasında yatmaktadır. Kronecker, doktora tezinden başlayarak bir cebirsel sayılar cisminde "birimler" kuramı geliştirmeye çalışmış, sonraları sonlu Abel grupları için geçerli kapalı bir aksiyomlar dizgesi kurarak çağdaş cebirin gelişimi açısından önemli bir adım atmıştır. Aritmetik ve eliptik fonksiyonlar arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik sınır formülleriyle analitik aritmetik araştırmalarını başlatmıştır.

Cebir ve sayılar kuramına, özellikle Abel ve Galois grupları konusunda birçok katkıda bulunan Kronecker, çalışmalarının dizgesel bir kuramsal temelden yoksunluğuyla eleştirilmişse de etkisini 20.yy'da da sürdürebilmiş matematikçilerden biridir.

• BAKINIZ: N.H.ABEL, CANTOR, DEDEKIND, KUMMER, WEIERSTRASS.

KRONER, Richard
(1884- ?)

Alman asıllı ABD'li filozof ve felsefe tarihçisi. Felsefe tarihi ve din sorunlarına bilimsel bir açıklama getirmeye çalışmıştır.

8 Mart 1884'te Breslau'da doğdu, Philadelphia'da öldü. Ortaöğrenimini doğduğu ilde, yükseköğrenimini Breslau ve Kiel üniversitelerinde bitirdi. Felsefe, tanrıbilim, biyoloji ve felsefe tarihi konularında geniş kapsamlı çalışmalara girişti. Kiel Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görev aldı. Hitler'in yönetimi ele geçirmesinden sonra ABD'ye göç ederek Philadelphia'ya yerleşti.

Kroner özellikle Alman İdealizmi'ni içeren incelemeleriyle ün sağladı. Kültür felsefesi, Kant, Hegel

ve Hırıstiyan felsefesinin doğuşu, gelişimi, sorunları konusunda ilgi uyandıran yapıtlar yazdı. Kant'ın dünya görüşü, Kant'tan Hegel'e değin Alman felsefesinin gelişimi ve ana sorunlarını kapsayan araştırmaları yanında biyolojide erek ve yasa konusunu içeren incelemesi önemlidir. Kroner'in, felsefe tarihinin bağımsız bir bilim olmasında, biyoloji felsefesinin daha geniş bir ilgi alanına yayılmasında katkısı olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Zweck und Gesetz in Biologie*, 1912, ("Biyolojide Erek ve Yasa"); *Kant's Weltanschauung* 1914, ("Kant'ın Dünya Görüşü"); *Von Kant bis Hegel*, 2 cilt, 1921-1924, ("Kant'tan Hegel'e"); *Kulturphilosophische Grundlegung der Politik*, 1931, ("Kültür Felsefesi Bakımından Politikanın Temellendirilmesi"); *Speculation and Revelation in the History of Philosophy*, 3 cilt, 1957-1961, ("Felsefe Tarihinde Spekülasyon ve Açıklama"); *Freiheit und Gnade*, 1969, ("Özgürlük ve Tanrısal Kayra").

Coğrafya çalışmaları

- BAKINIZ: F.A.LANGE.

Petr Alekseyeviç Kropotkin

KROPOTKİN, Petr Alekseyeviç
(1842-1921)

Rus, siyasi düşünür ve coğrafyacı. Anarşizm'in önde gelen kuramcılarındandır.

9 Aralık 1842'de Moskova'da doğdu, 8 Şubat 1921'de Moskova yakınlarında Dmitrov'da öldü. Eski bir soylu ailesinden geliyordu. Emekli bir general olan babasının çeşitli malikânelerinde 1200 serfi vardı. Alman, Fransız ve Rus özel öğretmenlerden başlıca Batı dillerini öğrendi. 16 yaşında, St.Petersburg'daki (bugün Leningrad) Corps des Pages adlı soylu çocuklarına özgü askeri okula girdi. Yirmi yaşında okulunu bitirdiğinde, Herzen'in yurt dışında yayımladığı *Kolokol* (Çan) gibi yasadışı yayınları okumuş Rusya'daki çarlık otokrasisine karşı gizliden gizliye gelişen özgürlük ve devrimcilik akımlarından oldukça etkilenmişti.

Tutukluluk ve sürgün yılları

1861'de II. Aleksandr'ın toprak köleliğini (serfliği) kaldırması, bir yıl yaverliğini yaptığı bu çara büyük bir coşkuyla bağlanmasına neden oldu; ancak, II. Aleksandr'ın gerici eğilimlerinin ortaya çıkması onu düş kırıklığına uğrattı. Okul birincisi ve çavuşu olduğundan dilediği seçkin askeri birliğe subay olarak atanabilecekken, bu duygularla, Amur'da yeni kurulan Atlı Kazaklar Alayı'na atanmayı istedi. Orada önce komutanın, çok geçmeden de Doğu Sibirya genel valisinin emir subayı oldu. Sibirya'da mahkûm ve sürgünlerin acı yaşamını yakından gördü. Bunlardan biri olan ozan Mikhailov'un kendisine Proudhon'un yapıtlarını tanıtmasından sonra Anarşizm'e eğilim duymaya başladı.

Bilime ilgi duyan bir kişi olan Kropotkin, Sibirya'da coğrafyayla ilgilendi. Mançurya ve Doğu Sibirya'da toplamı 80.000 km'ye varan keşif gezileri yaptı. O zamana değin bu büyük alandaki dağ oluşumlarına ilişkin olarak ileri sürülen görüşlerin yanlış olduğunu anladı. Asya'nın temel yapı çizgilerinin güneybatıdan kuzeydoğuya uzandığını saptadı.

Sibirya'da beş yıl kaldıktan sonra 1867'de askerlikten istifa ederek St.Petersburg'a döndü. St.Petersburg Üniversitesi'nin Fizik ve Matematik Fakültesi'ne girdi; aynı zamanda Rus Coğrafya Derneği'nin fiziki coğrafya bölümüne sekreter seçildi. Kuzey Buz Denizi'nin altında kara olduğuna ilişkin sayıları iki yıl sonra kanıtlandı. 1871'de Finlandiya'daki buzul kalıntılarıyla ilgili araştırmalar yaparken milyonlarca insanın yoksulluk içinde kıvrandığı bir dönemde bilimle uğraşmanın "lüks" olduğu kanısına vardı. Bir süre sonra öteki Rus radikallerinin yaptığı gibi o da İsviçre'ye gitti.

İsviçre'de bulabildiği her türlü sosyalist yayını okudu; I.Enternasyonal'in yerel kesimlerinin yayınlarını izledi. Jura'da karşılıklı dayanışmayı sürdüren saatçilerin yaşamından etkilenerek I.Enternasyonal'in Bakuninci anarşist kanadına katıldıktan sonra, kendi halkını bilinçlendirmeye çalışmak için Rusya'ya döndü. St.Petersburg'ta, Narodnik (Rus Halkçısı) bir grup olan ve üyelerinin çoğunu ılımlı anayasacıların oluşturduğu Çaykovski çevresine katıldı. Aralarındaki tek anarşist, Kropotkin'di. O da, henüz kendine özgü görüşlerini geliştirememişti. Savunduğu düşüncelerden, para yerine emek çekleri konulması ve tüketici ve üretici kooperatifleri kurulması Proudhon'un, işçi ve köylü birliklerinin toprak ve fabrikaları yönetmesi ise Bakunin'in etkisini yansıtmaktaydı. Kol emeğini evrensel bir ödev saymakta, devleti reddetmekte, devrimin ancak şiddet yoluyla yapılabileceğine inanmamaktaydı. Ona göre, devrimcinin işlevi, hoşnutsuz halk kitlelerine yol göstermekle sınırlıydı.

Kropotkin, 1874'te işçiler arasında devrimci propaganda çalışmaları yaparken yakalandı ve ünlü Petro Pavlovsk Kalesi'ne hapsedildi. Orada iki yıl geçirdikten sonra sağlığı bozuldu ve kentteki askeri hastanenin hapishane bölümüne nakledildi. Arkadaş ve akrabalarının yardımıyla 1876'da hapisten kaçmayı ve yurt dışına çıkmayı başaran Kropotkin, Rusya'ya bir daha ancak 41 yıl sonra dönebilecekti.

İngiltere'de geçirdiği 1876-1877 yıllarında British Museum'da bilimsel araştırmalar yaptı. Kıta buzullaşması döneminde dev buzulların Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika'ya yayıldığını kanıtladı. 1877 sonun-

da İsviçre'ye yerleşti. Fransız Anarşistleri'yle işbirliği yapmaya başladı. Ertesi yıl Cenevre'de tanıştığı bir Rus kızıyla evlendi. Cenevre'de *Le Révolté* (Ayaklanmacı) adında, etkili bir Fransızca gazete çıkarmaya başladı. 1881 yazında, Rus elçisinin baskısıyla İsviçre'den sınır dışı edilince, Fransa'ya geçti. 1883'te, 53 Anarşist'le birlikte ayaklanmaya teşvik suçundan tutuklandı. Sanıkların suçları kanıtlanamayınca, savcı onları I.Enternasyonal gibi yasadışı bir örgüte üye olmakla suçladı. I.Enternasyonal'in dağılmış olmasına karşın Kropotkin ve diğer üç Anarşist önder, beşer yıl hapse mahkûm edildiler.

Clairvaux'daki eski bir manastır olan hapishanede Kropotkin'le arkadaşlarına bazı ayrıcalıklar tanındı. Kropotkin, oradaki mahkûmlara yabancı dil, fizik, geometri, kozmografya dersleri verdi; bahçede yoğun tarım deneyleri yaptı. Öte yandan da, *The Nineteenth Century and After* (Ondokuzuncu Yüzyıl ve Sonrası), *La Revue socialiste* (Sosyalist Dergi), *Encyclopaedia Britannica* ve *Géographie universelle* (Evrensel Coğrafya) gibi dergi ve ansiklopedilere Rusya ile ilgili yazılar yazdı. Kamuoyunun artan baskısı nedeniyle hapiste üç yılını doldurunca, özel yetkisini kullanan Fransa cumhurbaşkanı tarafından affedilerek serbest bırakıldı.

Kropotkin, 1886 Mart'ında otuz yıldan fazla yaşayacağı İngiltere'ye gitti. Artık ne kâşif, ne de militan bir devrimciydi. Daha çok kuramsal çalışmalar yaptı. Anarşizm'i bilimle uzlaştırmaya çalıştı. Ayrıca, Rus edebiyatı ve Fransız Devrimi gibi Anarşizm'le doğrudan ilgisi olmayan konularda da çalışmalar yaptı. Yaşlandıkça sağlığı bozuluyordu. I.Dünya Savaşı'nın çıkması, onu, hemen hemen hepsi anti-militarist geleneklerine sadık kalarak savaşa karşı çıkan Anarşistler'den ayırdı. Kropotkin ise Alman düşmanlığından ötürü, Müttefikler'i destekliyordu.

Rusya'da 1917 Şubat Devrimi, 75 yaşındaki Kropotkin'i çok sevindirdi. 1917 yazında Petrograd'a (bugün Leningrad) gitti. Kerenski'nin kendisine yaptığı eğitim bakanı olma önerisini, bunun Anarşizm ilkeleriyle bağdaşmayacağını düşündüğünden reddetti. Ancak Rusya'nın Müttefikler'in yanında savaşı sürdürmesini istediğinden Geçici Hükümet'i destekledi, aynı nedenle Lenin'le arası açıldı. Bolşevikler'in "Bütün İktidar Sovyetlere" sloganını, merkezi devlet gücünün kaldırılması yönünde bir vaat sayan Rusya'daki Anarşist Dernekler Federasyonu ise Geçici Hükümet'e karşı Bolşevikler'le işbirliği yapıyordu. Anarşistler, 1917 Ekim Devrimi'ne etkin olarak katıldılar. Devrimden sonra da tutumunu değiştirmeyen Kropotkin ise, yeni hükümete karşı olmayı sürdürdü.

1918 yılı içinde, eskiden Bolşevikler'i destekleyen öteki Anarşistler de hükümete cephe aldılar. Böylece, Kropotkin dört yıldır arasının açık olduğu Anarşistler'le barıştı. 1921 Kronstadt Ayaklanması'ndan sonra SSCB'de bir siyasi akım olan Anarşizm yasaklandı. Kropotkin öldüğünde, onun cenaze törenine katılmaları için, hapisteki tüm Anarşistler'e bir günlük izin verildi.

► Kropotkin, Anarşizm'i pozitivist bir bilimsel temele oturtmak istemiştir. Ona göre, Darwin'in evrim kuramındaki, sağ kalmak için mücadele ve en güçlünün yaşaması ilkeleri tek yanlıdır. Yardımlaşmanın hayvan yaşamında önemli bir yeri olduğu gibi, insanlık tarihinde de büyük bir işlevi vardır. Bu ilkeden kaynaklanan gönüllü işbirliği, doğada da insan toplumunda da istisna değil, kuraldır. Yardımlaşma, tarih boyunca ilkel kavimlerde, köylerde, eski kent-devletlerinde, Orta Çağ komünlerinde bir evrim geçirmiştir. Avrupa'da 16. yy'da ortaya çıkan, kiliseyle ve özel mülkiyet kurumuyla ittifak kuran çağdaş devletin içinde bile, sendikalar, bilim dernekleri ve Kızıl Haç gibi yardımlaşma kurumları yaşamaktadır. Tarihin gelişmesi, hükümdarların, rahiplerin ve askerlerin olmadığı, merkezilikten uzaklaşmış, siyasetten arınmış, kooperatif toplumlar yönündedir.

Kropotkin'e göre, çağdaş toplumda, geniş halk kitlelerini umursamayan bireyci bir ahlak anlayışı egemendir. Devletin her türlü toplumsal işlevi üstlenmesi zorunlu olarak dizginsiz ve dar kafalı bir bireyciliğin gelişmesi sonucunu doğurmuştur. Bu, bireyin kendisini "hem sermayenin hem de devletin tiranlığı"ndan koruma çabalarının doğal sonucudur. Devlete karşı yükümlülükleri çoğaldığı oranda, bireylerin birbirlerine karşı yükümlülükleri azalmaktadır. Oysa asıl önemli olan özgürlüktür ve özgür bir çeşitlilikten doğan yarışma, ilerlemenin en sağlam güvencesidir. "Sermayenin tiranlığı"na karşı çıkan sosyalistler, bu soruna gerçek bir çözüm getirememişlerdir; çünkü onlar da, birey üstündeki tiranlığın bir başka biçim altında "devletin tiranlığı" olarak sürmesine varacak önerilerde bulunmaktadırlar. Bu açıdan, sosyalizmin parlamenter olmasıyla, proletarya diktatörlüğü yolundan gerçekleşmesi arasında bir fark yoktur.

Kropotkin için, Anarşizm, sosyalizm ya da komünizmin en ileri biçimidir. Çünkü Anarşizm, tahakkümsüz bir toplumda ürünleri bireylerin gereksinimlerine göre dağıtarak, insanları "sermayenin ve devletin tiranlığı"ndan kurtarır. Anarşist komünizm aşamasında, mal ve hizmetlerin parasız dağıtımı, özel mülkiyetin ve eşitsiz gelirlerin yerine geçecek, ücret sistemi ortadan kalkacak ve katkısına bakılmaksızın herkesin kendi belirleyeceği gereksinimlerini ortak depolardan alması kabul edilecektir. Bu çerçevede kol işçisiyle kafa işçisi ayrımı olmayacak, herkes yirmi yaşının başından kırk yaşının sonuna değin, günde 4-5 saat süreyle her iki tür işi yapacaktır. Her türlü karar, bu karardan etkilenecek herkes tarafından ortaklaşa alınacaktır. Küçük ve kendi kendine yeterli birimlerin giderek büyüyen federasyonları, genel toplumu oluşturacaktır. Kendi deneylerine dayanarak, hapishanelerin öne sürüldüğü gibi ıslah kurumları değil, tersine "suçluluk okulları" olduğunu saptayan Kropotkin'e göre, anarşist aşamada suçlar anlayışla karşılanacak ve toplumun manevi baskısıyla önlenecektir.

Kropotkin'e göre, "baskısız toplum"a devrimci düşüncelerle donanmış kitlelerin yaratıcı eylemleri sonucu ulaşılacaktır. Ancak bu toplumun nasıl gerçekleştirileceği ve nasıl işletilebileceği konularında birçok şeyi halkın iyi niyeti gibi öznel etmenlere bağlayan Kropotkin, İngiltere ve Rusya'daki Anarşist hareketlerin kurucusu sayılır. Ayrıca Fransa, Belçika ve İsviçre'deki anarşist hareketler üzerinde de etkili olmuştur. ◄ *Anarşizm kuramı*

• **YAPITLAR (başlıca):** *Paroles d'un révolté*, 1885, ("Bir

Başkaldırıcının Sözleri"); *In Russian and French Prisons*, 1887, ("Rus ve Fransız Hapishanelerinde"); *La conquête du pain*, 1892, ("Ekmeğin Fethi"); *Anarchism: Its Philosophy, Its Ideal*, 1895, ("Anarşizm: Felsefesi, İdeali"); *The State, Its Part in History*, 1898, ("Devlet, Tarihteki Rolü"); *Fields, Factories and Workshops*, 1899, ("Tarlalar, Fabrikalar ve İşlikler"); *Memoirs of a Revolutionary*, 1899, ("Bir Devrimcinin Anıları"); *Mutual Aid, A Factor of Evolution*, 1902, ("Karşılıklı Yardımlaşma, Bir Evrim Etkeni"); *Modern Science and Anarchism*, 1903, ("Çağdaş Bilim ve Anarşizm"); *La grande révolution, 1789-1793*, 1909, ("1789-1793 Büyük Devrimi"); *Ideals and Realities in Russian Literature*, 1915, ("Rus Edebiyatında İdealler ve Gerçekler"); *Ethics, Origin and Development*, (ö.s.), 1924, (Etika, Ahlakın Kaynağı ve Açılması, 1935).

- KAYNAKLAR: P.Avrich, *The Russian Anarchists*, 1967; G.Woodcock, *Anarşizm*, 1967; G.Woodcock, I.Avakumovic, *The Anarchist Prince*, 1950.

- BAKINIZ: BAKUNİN, PROUDHON.

KRUEGER, Felix
(1874-1948)

Alman, filozof ve psikolog. Ruhbilimden kaynaklanan bir ahlak felsefesi geliştirmeye çalışmıştır.

10 Ağustos 1874'te Posen'da doğdu, 25 Şubat 1948'de Basel'de öldü. Münih Üniversitesi'nde Hans Cornelius ve Theodor Lipps'in öğrencisi oldu. 1897'de doktor sanını aldıktan sonra Kiel'deki Fizyoloji Enstitüsü'nde çalıştı, Leipzig Üniversitesi'nde Wilhelm Wundt'un yanında doçentlik tezini hazırladı. 1906'dan 1908'e değin Arjantin'in Buenos Aires kentinde kalarak buradaki psikoloji çalışmalarını yönlendirdi. Almanya'ya dönünce Leipzig ve Halle üniversitelerinde görev aldı. 1912'de bir yıl için Columbia Üniversitesi'ne çağrıldı. Sonra Leipzig Üniversitesi'nde Wundt'un yerine geçti. 1935'te üniversitenin rektörlüğüne getirildi. Siyasal çatışmalara katılınca üniversiteden ayrıldı. 1945'in ilk aylarında da İsviçre'ye yerleşti. Bu ülkede öldü.

Krueger, Wundt'un görüşlerini mekanist anlayışa karşıt bir gelişim psikolojisi açısından yaymaya çalışmış, ruhbilime dayalı bir ahlak felsefesi kurmayı amaçlamıştır. İnsanı, bir bütün olarak anlama bakımından felsefeyle ruhbilim arasında bir bağlantının bulunduğu görüşünü savunmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Der Begriff des absolut Wertvollen als Grundbegriff der Moralphilosophie*, 1898, ("Ahlak Felsefesinin Temel Kavramı Olarak Salt Değer Kavramı"); *Über Entwicklungspsychologie*, 1915, ("Gelişim Ruhbilimi Üstüne"); *Das Wesen der Gefühle*, 1928, ("Duyguların Yapısı").

- BAKINIZ: WUNDT.

KRUG, Wilhelm Traugott
(1770-1842)

Alman, filozof ve yazar. Felsefenin, insan Ben'ini kendi gelişim çizgisi üzerinde açıklamayı amaçlayan bir bilim olduğu görüşünü savunmuştur.

22 Haziran 1770'te Wittenberg yakınlarında, Radis'te doğdu, 12 Ocak 1842'de Leipzig'te öldü. Schulport Gymnasium'unda öğrenim gördükten sonra Königsberg Üniversitesi'nde tanrıbilim ve felsefe okudu. 1803'te Königsberg Üniversitesi'nde, Kant'tan boşalan kürsüye felsefe profesörü olarak atandı, 1809'da Leipzig Üniversitesi'nde felsefe ve tanrıbilim okuttu.

Krug'un felsefesi Kant'ın görüşlerinden kaynaklanan, Deneyüstü Bireşimcilik'tir. Us ilkelerine dayanan felsefe kuramsal ve kılgısal olmak üzere ikiye ayrılır. Kuramsal felsefe Kant'ın düşünce yöntemini benimseyerek mantık, bilgi kuramı ve metafizik sorunları üzerinde durur. Kılgısal felsefe de estetik, ahlak ve hukuk sorunlarını işler.

Krug'un Deneyüstü Bireşimciliği bilginin kaynağı sorununda ortaya çıkar. Ona göre bilginin kaynağı sorunuyla ilgili üç dizge vardır. A-Düşüncelerin nesnelerle açıklanabileceğini, nesnelerden kaynaklandığını savunan Gerçekçilik; B-Her gerçeğin düşünceden doğduğunu ileri süren İdealizm; C-Bu iki dizgeye karşı çıkarak, "bilginin, ya da bilmekle varlığın, insan Ben'inde bir bireşimi olan, bilinçtir" savına bağlanan kuram. Krug için önemli olan bilme ile varlığın, kuramsal olanla gerçeğin, ilkel olarak bir bütünlük içinde bulunduğunu kavramaktır. Birinden ötekini türetme olanağı yoktur. Felsefenin ereği, insanın mutluluğa ulaşabilmesi için kendi özünü anlamasını sağlamaktır. Kendi özünü bilme, varlığının bilincine varmaktır, bilinç ise, bilmekle varlığın, Ben içindeki bireşimidir. Bireşim sürekli bir yenileşmedir ve varlıkla Ben içinde biçimlenir. Bu deneyüstü *(a priori)* bireşim her düşünce ve açıklamadan üstün olan, ilkel bir olgudur. Bu saltıktır, açıklanamaz.

- YAPITLAR (başlıca): *System der theoretischen Philosophie*, 1806-1810, ("Kuramsal Felsefe Dizgesi"); *Philosophisches Wörterbuch*, 1827, ("Felsefe Sözlüğü").

- BAKINIZ: KANT.

KRUGER, Paul
(1825-1904)

Güney Afrikalı devlet adamı. İngiliz egemenliğine karşı Boerler'in yürüttüğü bağımsızlık hareketinin önderlerindendir.

10 Ekim 1825'te Kap Kolonisi'nde Çalesberg'de doğdu, 14 Temmuz 1904'te İsviçre'de Clarens'de öldü. Hollanda asıllı bir çiftçi ailesinin oğludur.

1852'de İngilizler'le yapılan ve Boerler'in bağımsızlığının tanındığı Sand River Antlaşması'nı imzalayan kurulda görev aldı. 1855-1856 yıllarında yeni cumhuriyetin anayasasını hazırlayan komisyona üye oldu. 1861-1864 arasında çıkan iç çatışmalarda anayasal düzeni destekledi ve bunun korunmasında önemli askeri rol oynadı.

Liberal görüşlü T.F.Burgers'in başkan seçilmesinden sonra aktif politikadan çekilen Kruger, Burgers'in başarısızlıkları üzerine 1877'de başkan adayı oldu. Ancak İngiltere'nin Transvaal'i ilhak etme kararı yüzünden seçimler yapılamadı. Kruger bağımsızlık mücadelesinde Boerler'in önderliğini üstlendi ve Güney Afrika'yı genel bir federasyon altında yönetmeyi amaçlayan İngilizler'e karşı Kap Kolonisi'nin de desteğini sağlayarak savaş açtı. Boerler 1881'de Majuba'da İngilizler'i yenilgiye uğrattılar ve sınırlı da olsa bağımsızlıklarının tanınmasını sağladılar. Kruger 1883'te yeniden kurulan cumhuriyetin başkanı seçildi. 1884'te İngiltere'de Transvaal'in bağımsızlığını tanıyan Londra Antlaşması'nı imzaladı. 1885'te Kap Kolonisi başkanı Cecil Rhodes'in ve İngilizler'in baskısıyla Bechuanaland'ın (Botswana) İngiltere'nin koruması altına girmesini kabul etti. İngilizler, 1897'de Transvaal üzerinde yeniden egemenlik kurmak amacıyla, Alfred Milner'i Kap valisi ve yüksek komiser olarak Güney Afrika'ya gönderdiler. 1899 Mayıs'ında bir araya geldikleri Milner'le aralarında bir anlaşma sağlanamaması üzerine Kruger İngiltere'ye bir ültimatom verdi ve İngiltere ile Transvaal arasında savaş başladı.

1899-1902 arasında süren İngiliz-Boer Savaşı sonunda İngilizler Pretoria ve Johannesburg'u ele geçirdiler. Kruger Belagoa Bay'da ordusuyla geri çekildi. Boerler'in başlattığı gerilla savaşına destek sağlamak amacıyla Avrupa'ya gitti. Ancak Fransa, Belçika ve Hollanda tarafsız kalmayı yeğlediler. Kruger, Boerler'in 1902 Mayıs'ında İngilizler'e kesin olarak yenilmesi üzerine Avrupa'da kaldı ve orada öldü.

• BAKINIZ: BOTHA, MILNER, RHODES.

KRUM
(? -814)

Bulgar hanı. Constantinopolis'i (İstanbul) iki kez kuşatmıştır.

Doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. 13 Nisan 814'te Constantinopolis (İstanbul) yakınlarında öldü. Pannonia Bulgarları'nın kabile reislerindendi. 803'te tahta çıkarak Bulgar hanı oldu. 805'te Frank Krah Charlamagne'ın Avarlar'ı etkisiz duruma getirmesi sonucu, Avar egemenliğinden kurtulan Pannonia Bulgarları Tisza Irmağı kıyısında Franklar'la sınırdaş oldular. Krum kısa zamanda Bizans İmparatorluğu'nun güvenliğini tehdit eden önemli bir güce erişerek, 809 *ilk*baharında Serdika'ya (Sofya) girdi. Kentin kalesini yakıp yıkıp askerleri de kılıçtan geçirdikten sonra geri çekildi. Bizans İmparatoru I.Nikephoros, Bulgarlar'ın başkenti Pliska'ya kadar ilerleyerek saldırıyı önledikten sonra, savunma tesislerini yeniden onartmak için Serdika'ya gitti. Uzun bir hazırlıktan sonra da 811'de büyük bir orduyla Pliska'ya girdi. Kenti yağmaladı, ardından da kaçmış olan Bulgar hanının peşine düştü. Krum, dağ geçitlerinde Bizans ordusunu kuşatarak 26 Temmuz 811'de büyük bir zafer kazandı. I. Nikephoros da savaşta öldü. 812'de, Karadeniz kıyısındaki Develtos kentini alan Krum, yerli halkı göç etmeye zorladı. Haziran 813'te Hadrianopolis (Edirne) yakınlarında Versinikia'da karşılaştığı büyük bir Bizans ordusunu yendi. Ardından Hadrianopolis'i kuşatarak, Constantinopolis surlarına dayandı. Etkili olamayınca barış istedi. Barış görüşmesi sırasında yapılan suikasttten kurtulduktan sonra Constantinopolis'in tüm çevresini yakıp yıktı. Hadrianopolis'e girerek yerli halkı Tuna Irmağı ötesindeki bölgeye yerleştirdi. 814 baharında Constantinopolis'i ikinci kez kuşatan Krum, birdenbire öldü.

• BAKINIZ: NİKEPHOROS I.

KRUPA, Gene
(1909-1973)

ABD'li müzikçi ve orkestra şefi. *Swing* türü cazın en ünlü davulcusudur.

15 Ocak 1909'da Chicago'da doğdu, 16 Ekim 1973'te New York'ta, Yonkers'da öldü. Çeşitli caz topluluklarında çaldı. Eddie Condon ve Red Nichols gibi müzikçilerle çalıştıktan sonra 1935'te Benny Goodman'ın kurduğu üçlüye katıldı. Goodman'ın üçlü ve dörtlü topluluklarıyla çalışarak uluslararası düzeyde tanındı. 1938'de kendi topluluğunu kurdu ve 1951'e değin başarıyla yönetti. Çeşitli kültürlerdeki vurmalı çalgılar müziği üzerine araştırmalar yaptı. Birçok filmde rol aldı. Yaşamını konu alan *The Gene Krupa Story* ("Gene Krupa'nın Öyküsü") adlı filmin müziklerini hazırladı.

Swing'in öncüsü Benny Goodman gibi Krupa da 1920'lerde Chicago'da yetişti. Daha genç bir müzikçiyken *Dixieland* türü cazın en yetenekli beyaz davulcularından biri olarak tanındı. Solo ritmi ve virtüözlüğü öne çıkaran bir üslup geliştirdi. 1930'larda ise ileri tekniği ve gösteri yeteneğiyle *swing* türünün ilk ünlü davulcusu oldu.

• BAKINIZ: B.GOODMAN.

KRUPP, Alfred
(1812-1887)

Alman, sanayici. Krupp Şirketi'ni Almanya'nın en büyük silah tekeli durumuna getirmiştir.

26 Nisan 1812'de Essen'de doğdu, 14 Temmuz 1887'de aynı yerde öldü.

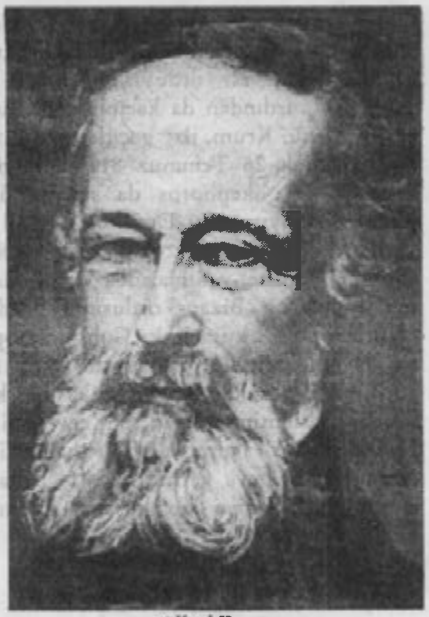

Alfred Krupp

Krupp ailesinin ilk üyesi Arndt Krupp (Krupe) (?-1624) Ruhr sanayi bölgesinin merkezi Essen'e yerleştikten sonra bir veba salgınından kaçan yerlilerin topraklarını ucuza satın alarak önemli bir servet elde etmiş, şarap ticareti, gayrı menkul alım satımı gibi işlerle uğraşarak ve faizle para vererek zenginliğini artırmış, ayrıca çocuklarını da Essen'in varlıklı aileleriyle evlendirmişti. Oğlu Anton'un hali vakti yerinde bir tüfek üreticisinin kızıyla evlenmesiyle Krupplar ilk kez silah üretimine girmişler. 30 Yıl Savaşları'na (1618-1648) silah sağlamışlardı. Bu tarihten sonra işlerini hızla geliştiren Krupplar'ın çelik sanayiine girmeleri Alfred'in babası Friedrich Krupp'un (1787-1826) kurduğu çelik dökümhanesiyle başladı. Ancak İngiliz çeliğiyle rekabet edecek durumda olmayan bu küçük şirket, Friedrich, 8 Ekim 1826'da hastalanarak öldüğü zaman zarar etmekteydi.

► ***Friedrich Krupp (1854-1902)***

Büyük Alfred lakabıyla tanınan ve asıl Krupp imparatorluğunun kurucusu olan Alfred Krupp, 14 yaşında şirketin başına geçtikten sonra annesi Therese'nin de yardımıyla kısa zamanda işleri kavradı ve üretimi artırmanın yollarını aramaya başladı. 1830'da demiryolu taşıtları için tekerlek üretimine geçti. 1834'te 17 Alman devleti arasında gümrüklerin kaldırılarak tek bir pazar yaratılmasından sonra demiryollarının hızla gelişmesi Krupp'a da üretimini artırma olanağı sağladı. 1840'larda çoğu kendi tasarımı olan makineler üretmeye başladı ve İngiliz çelik sanayiiyle rekabet edebilir duruma geldi. 1851'de Londra Büyük Sergisi'ne götürdüğü 2 tonluk tek külçe halindeki dökme çelik büyük ilgi uyandırdı. Bir yıl sonra da kaynaksız tekerlek üretti ve kısa zamanda dünyanın en büyük demiryolu malzemesi üreticilerinden biri durumuna geldi. Bir yandan da top üretiyordu, ama çelik döküme henüz kuşkuyla bakıldığından 1857'de Prusya hükümetinden 312 top siparişi alana değin önemli bir silah satışı yapamadı. 1862'de Bessemer yöntemini uygulamaya başlayarak maliyetlerini düşürdü.

1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'nda Krupp'un üretttiği topların üstünlüğünün kanıtlanması ve bunun Prusya'nın zaferinde en önemli etkenlerden biri olması silah satışlarında bir anda patlamaya yol açtı. Krupp hızla büyüyen Alman ordusunun taleplerine ek olarak birçok yabancı ülkeye de satış yapmaya başladı.

Almanya'da 1871'de siyasi birliğin sağlanmasından sonra sanayileşme hızının olağanüstü arttığı, ağır sanayinin tekelci bir yapı içinde devlet tarafından desteklendiği yıllarda, dikey ve yatay bütünleşme yoluyla madencilik, enerji, ulaştırma sektörlerinde çeşitli şirketlere sahip oldu. Hammadde arzındaki tıkanıklıkları engellemek amacıyla buharlı gemilerden oluşan filosuyla İspanya'dan gelen demir madenini kendi ithal etmeye başladı.

Alfred Krupp iki işçiyle devraldığı babasının atölyesini 21 bin işçi çalıştıran büyük bir şirket durumuna getirdi. İşçilerini en tehlikeli düşman olarak gördüğü sosyalizme karşı sürekli uyarıyordu. Sendikalara da karşıydı, hangi koşulda olursa olsun grevlerin anında bastırılması gerektiğini savunuyordu. Geçimlerini sağladığı için, işçilerinin minnettar ve sadık olmalarını istiyordu. Aşırı bir disiplin içinde çalışan işçilerine sağlık sigortası ve emeklilik fonu sağlamış, en sadık olanlara da konut sahibi olma olanağı tanınmıştı. Almanya'da ilk kez onun tarafından uygulanan sosyal yardım hakları, Bismarck'ın 1873'ten sonra çıkardığı kaza, yaşlılık ve emeklilik sigortaları yasaları için örnek olmuştu.

Alfred Krupp öldüğünde, aralarında Osmanlı Devleti'nin de olduğu çeşitli ülkeler tarafından verilmiş 44 madalyaya sahipti. 46 ülke ise ordularını onun silahlarıyla donatmış durumdaydı. Ölümünden sonra şirketin başına oğlu Friedrich Alfred Krupp geçti.

Friedrich Alfred Krupp 17 Şubat 1854'te Essen'de doğdu, 22 Kasım 1902'de aynı yerde öldü. ◄

Babasının işini devraldıktan çok kısa bir süre sonra yetenekli bir işadamı ve şirket yöneticisi olduğunu kanıtladı. Nikel-çelik alaşımı zırh levha üretimini başlattı. Birçok ülkeye bunları sattıktan sonra bu zırhları delebilecek krom-çelik alaşımı mermi kovanları geliştirdi. Kovanların piyasaya sürülmesinden sonra, kovanlara dirençli, bileşiminde karbon oranı yüksek zırh levhalar, ardından da bu zırhı delebilecek çok sert delici başlığı olan ve güçlü patlayıcıyla doldurulmuş yeni tip mermiler ürettiğini duyurdu. Silahlanma yarışında geri kalmak istemeyen ülkeler, tam ordularını en son teknolojiye uygun olarak silahlandırdıklarını düşünürken yeni bir ürünle karşı karşıya kalıyorlardı. Friedrich Krupp "savunma ve saldırı silahları tahteravallisi" olarak adlandırdığı satış stratejisiyle 30 ülkeye silah satmaya başlamış, iş kapasitesini genişleterek, işçi sayısını 43 bine çıkarmıştı.

1893-1898 arasında Reichstag üyeliği yapan Krupp, 1898'de II. Wilhelm tarafından Devlet Konseyi üyeliğine alındı. Ancak bir süre sonra Alman gazetelerinde homoseksüel olduğuna ilişkin belgelerin yayımlanması üzerine intihar etti. Şirket, vasiyeti uyarınca 1903'te tüm sermayesi Krupp ailesinin mülkiyetinde kalmak koşuluyla F.A. Krupp Anonim Şirketi'ne dönüştürüldü ve oğlu olmadığından 16 yaşındaki kızı Bertha'ya (1886-1957) kaldı. Alman İmparatorluğu için yaşamsal önem taşıyan şirketin bir

genç kızın yönetimine bırakılmasını uygun bulmayan II. Wilhelm, Bertha'ya uygun bir eş arama çalışmalarına katıldı. Prusyalı bir diplomat olan Gustav von Bohlen ve Halbach'ı ona eş olarak seçti. Ayrıca 1906'da Bertha'yla evlenen Gustav'a Krupp von Bohlen ve Halbach soyadını taşıma ve bu adı oğullarına da geçirme ayrıcalığı tanındı. Böylece F.A. Krupp AŞ'nin aile şirketi olma özelliği korunmuş oldu.

Gustav Krupp von Bohlen ve Halbach 7 Temmuz 1870'te Hollanda'da La Haye'de doğdu, 16 Ocak 1950'de Avusturya'da Salzburg yakınında Blühnbach'ta öldü.

Almanya'nın I.Dünya Savaşı sırasında kullandığı silahların hemen hemen tümünü Krupp şirketi sağladı. 1909'da satışa sunulan ve "Büyük Bertha" adı verilen 98 tonluk havan topuyla Liège ve Verdun bombalandı. 1918'de üretilen ve "Uzun Max" adı verilen topun da 90-120 km arası atış menzili vardı ve Paris'in bombalanmasında kullanılmıştı. Alman donanmasının kullandığı denizaltılar da yine Krupplar'ın Kiel'deki tersanelerinde üretiliyordu.

Gustav Krupp, I.Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya'nın Versailles Antlaşması hükümleri gereğince ordu bulundurmasının ve silah üretmesinin yasaklanması üzerine barış dönemi üretim koşullarına uyum sağlayarak makine ve demiryolu üretimine döndü. Ama ateşkesten bir yıl sonra Weimar Cumhuriyeti hükümetinden aldığı destekle Almanya'yı gizlice yeniden silahlandırmaya başladı. Hollanda'daki doklarda denizaltılar onarılıyor, İsveç'te ise ağır toplar mükemmelleştiriliyordu.

Almanya, 1929 Büyük Dünya Bunalımı'ndan en çok etkilenen ülkelerden biri oldu. Büyük sanayiciler kurtuluş umudunu henüz küçük bir parti olan Almanya Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nde gördüler. Krupp da kısa zamanda, başta çelik tröstü başkanı Fritz Thyssen olmak üzere Hitler'i destekleyen sanayicilere katıldı. Hitler'in istediği zaman yararlanabileceği özel bir harcama fonu kurulmasına ön ayak oldu. Hitler'in 30 Ocak 1933'te başbakan olmasından 10 gün önce, Reichstag'da Hermann Göring başkanlığında işadamlarıyla bir toplantı düzenlendi. Aralarında Gustav Krupp, I.G. Farben kimya şirketinden Carl Bosch ve Georg von Schnitzler, Birleşik Çelik İşletmeleri'nden Vögler'in de bulunduğu işadamlarına Hitler hükümetinin iktisadi politikası açıklandı ve destek istendi. Yalnızca o gün toplanan 3 milyon marka ek olarak, Krupp ve diğer sanayiciler Mart 1933 genel seçimlerinden önce Naziler'in koyu bir baskı ve terör ortamında yürüttüğü seçim kampanyasına da büyük parasal bağışlarda bulundular.

Hitler iktidara geldikten sonra hükümetin iktisadi danışmanlar kuruluna alınan Vögler, Reusch, Thyssen, Krupp, Bosch, K.F.Siemens, Frowein, Cuno gibi bankacı ve sanayiciler Hitler'i desteklemenin karşılığını fazlasıyla aldılar; büyük sermaye, 1933-1946 arasında net kârını %433 oranında artırdı. Almanya'nın hızla silahlanmaya başlaması nedeniyle en çok kâr eden şirketlerden biri olan Krupp da bunalım yıllarında bir bölümü kapatılmış olan yüksek fırınların, çelikhanelerin, hadde makinelerinin ve mekanik imalat atölyelerinin Mayıs 1935'te üretim kapasitelerinin son sınırına dayandığını açıkladı.

Alman Sanayii İmparatorluk Birliği'nin (Reichsverband der deutschen Industrie) de başkanı olan Gustav Krupp, Yahudi işadamlarının tüm iktisadi faaliyetlerinin durdurulmasında da önemli rol oynadı. II.Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra sağlığı bozularak şirketleri yönetemez duruma gelen Gustav Krupp'dan sonra oğlu Alfried işleri üstlendi.

Alfried Alwin Felix Krupp 13 Ağustos 1907'de Essen'de doğdu, 30 Temmuz 1967'de aynı yerde öldü. Aachen Teknik Okulu'nda öğrenim gördü. Nasyonal Sosyalist görüşleri benimseyerek 1931'de SS (Schutzstaffel-Koruma Kıtası) örgütüne kabul edildi. 1939'da hava albayı oldu. Şirketin başına geçtikten sonra, Hitler tarafından 1943'te yayımlanan özel bir yasayla annesi Bertha Krupp'a ait olan şirketlerin tümüne sahip oldu. Böylece Alfried, yalnızca Almanya içinde 87 sanayi kompleksinin tümüne, 110 şirkette denetim sağlayacak kadar hisseye, 142 şirkette ise yine önemli sayılabilecek kadar hisseye, ayrıca yabancı ülkelerdeki 41 şirketin % 50'den fazlasına, 25'inde de önemli paylara tek başına sahip oluyordu. Almanya'daki fabrikalarında Doğu Avrupa'dan getirilen 100.000 kadar tutsağı çalıştırıyor, Almanya için denizaltılar, tanklar, toplar üretmek zorunda bırakılan bu tutsaklar çalışamaz duruma geldikleri zaman toplama kamplarına yollanarak öldürülüyorlardı. Tutsakların işgücünden en iyi biçimde yararlanabilmek için doğrudan Auschwitz toplama kampının içine bir bomba fitili fabrikası yaptırtmıştı. Alfried Krupp, Alman ordularının işgal ettiği ülkelerdeki fabrikalara da el koyuyor, işyerlerini devretmek istemeyenleri toplama kamplarına ölüme yolluyordu.

Gustav Krupp (1870-1950)

Alfried Krupp (1907-1967)

II.Dünya Savaşı'nın 1945'te Almanya'nın yenilgisiyle bitmesinden sonra Alfried ve babası Gustav Krupp, Müttefikler tarafından tutuklandılar. Gustav Krupp hastalığı nedeniyle kısa bir süre sonra serbest bırakıldı, Alfried Krupp ise 1948'de Nürnberg mahkemelerince savaş suçlusu olarak 12 yıl hapis cezasına çarptırıldı ve tüm mallarına el kondu. Ne var ki, 1951'de Almanya'nın ABD işgal bölgesi yüksek komiseri J.J.McClay tarafından serbest bırakıldı ve serveti iade edildi. Kısa zamanda şirketlerinin durumunu düzelterek eski gücüne kavuştu. Makine üretimine ağırlık verdi, birçok geri kalmış ülkede ve Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerde yatırımlar yaptı.

1966-1967 yıllarında Almanya'da yaşanan iktisadi durgunluk Krupp şirketlerini mali güçlükler içine soktu. Krupp imparatorluğunun, aile şirketi olarak sürdürülmesi durumunda mali tıkanıklığı aşamayacağı anlaşıldı. Temmuz 1967'de Alfried'in evinde ölü bulunması 400 yıllık Krupp hanedanını sona erdirdi. Ocak 1968'de hisse senetleri satışa çıkarılarak gerçek bir anonim şirkete dönüştürüldü.

• KAYNAKLAR: W.Berdrow (der.), *Alfred Krupps Briefe 1826-1887, im Auftrage der Familie und der Firma Krupp*, 1928; G.von Klass, *Die drei Ringe:Lebensgeschichte eines Industrieunternehmens*, 1953;W.Manchester, *The Arms of Krupp, 1587-1968*, 1968; B.Menne, *Krupp; Deutschlands Kanonenkönige*, 1937; N.Muhlen, *The Incredible Krupps*, 1959; G.Young, *The Fall and Rise of Alfried Krupp*, 1960.

• BAKINIZ: BESSEMER, BISMARCK, HITLER, F.THYSSEN, WILHELM II.

Nadejda Krupskaya

KRUPSKAYA, Nadejda Konstantinova (1869-1939)

SSCB'li eğitimci. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra SSCB'de yeni eğitim sisteminin oluşturulmasına katkıda bulunmuştur.

26 Şubat 1869'da St.Petersburg'da (bugün Leningrad) doğdu, 27 Şubat 1939'da Moskova'da öldü. Demokrat görüşlere sahip bir subayın kızıydı. 1890'da St.Petersburg'da kadınlar için düzenlenen kurslara devam ettiği sırada devrimci gençlik örgütlerine katıldı. 1891-1896 arasında gece ve hafta sonu okullarında işçilere ders vererek sosyalist düşüncenin işçiler arasında yaygınlaşması için çalıştı. 1894'te St.Petersburg'da Lenin'le tanıştı. Ertesi yıl Lenin'in önderliğindeki İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği adlı örgütün kurucuları arasında yer aldı. 1896'da devrimci etkinlikleri nedeniyle tutuklandı. 1898'de Ufa bölgesinde sürgün cezasına çarptırıldı. İsteği üzerine cezasını Lenin'in sürgünde bulunduğu Sibirya'daki Şuşenskoye köyünde tamamlamasına izin verildi. Haziran 1898'de Şuşenskoye'de Lenin'le evlendi.

1901'de serbest bırakıldıktan sonra, bir yıl önce cezasını tamamlayarak Münih'e giden Lenin'in yanına gitti. 1901-1905 arasında Avrupa'nın çeşitli kentlerinde siyasi etkinliklerde bulundu. *Iskra* (Kıvılcım) ve *Vpered* (İleri) adlı gazetelerde yayım kurulunun ve Lenin'in sekreterliğini yaptı. 1903'te RSDİP (Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi) içindeki bölünme sırasında Bolşevik kanadı destekledi. 1905'te RSDİP Merkez Komitesi'nin dış büro sekreterliğine getirildi. 1905'te Lenin'le birlikte Rusya'ya dönen Krupskaya, St.Petersburg ve Kokkola kentlerinde RSDİP'nin Merkez Komitesi sekreteri olarak görev yaptı.

1907'de Lenin'le birlikte yeniden yurt dışına giderek 10 yıl süreyle Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşadı. Bu dönemde Lenin'in ve partinin çeşitli yayın organlarının sekreterliğini sürdürdü. Paris yakınlarında kurulan parti okulunda eğitimci olarak çalıştı. Nisan 1917'de Rusya'ya döndükten sonra RSDİP-Bolşevik Vyborg Bölge Komitesi üyeliğine getirildi.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra halk eğitim komiserliğine atandı. A.V.Lunaçarski ve M.N.Pokrovski ile birlikte Marx'ın görüşleri ve yeni geliştirilen eğitim kuramları doğrultusunda bir eğitim programı hazırlama çalışmalarına katıldı. Lunaçarski ile birlikte 1919 parti programında yer alan eğitim programını uygulamaya koydu. Bu program eğitiminin parasız ve zorunlu olması, okulöncesi eğitim, Birleşmiş Üretim Okulları'nın (Yedinaya Trudovaya Shkola) açılması, işçi fakültelerinin kurulması ve işçilere siyasi bilinç kazandırılması konularını kapsamaktaydı. Krupskaya 1920'de Halk Eğitim Komiserliği'nin Siyasi Eğitim Merkez Komitesi'nin, 1921'de de aynı komiserliğe bağlı Devlet Akademik Konseyi'nin Bilimsel Yöntembilim Bölümü'nün başkanlığına getirildi. 1924'te SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) Merkez Denetim Komitesi üyesi oldu.

1924'te Lenin'in ölümünden sonra Stalin'in muhalifleri arasında yer aldıysa da, 1926'dan sonra muhalif grupla ilişkisini kesti. 1927'de SBKP Merkez Komitesi üyeliğine, 1929'da eğitim komiserliği yardımcılığına getirildi. 1931'de SSCB Bilim Akademisi onursal üyesi olan Krupskaya'ya, 1936'da pedagoji doktoru unvanı verildi.

Krupskaya'nın geliştirdiği, okulla yaşamı birleştirmeyi amaçlayan Birleşik Üretim Okulu 1919'da uygulamaya konmuştur. Krupskaya, Birleşik Üretim Okulu'nda 7-12, 12-17 yaş gruplarına ayrılmış iki aşamalı eğitim öngörmekteydi. İlk aşamada üretime dönük olmayan uğraşlara ağırlık verilmekte ve çocuklara doğanın ve kolektif yaşama düzeninin tanıtılması amaçlanmaktadır. İkinci aşamada ise sınai ve tarımsal üretime yönelik politeknik eğitim ağırlık kazanmaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Vospominaniia o Lenine*, 1927, (Lenin'den Anılar, 1974); *Pedogogicheskie sochineniya*, (ö.s.), 1957-1963, ("Pedogojik Yapıtlar"); *Lenin i partiia*, (ö.s.), 1963, ("Lenin ve Parti").

• BAKINIZ: LENİN, LUNAÇARSKİ.

KRUŞÇEV, Nikita Sergeyeviç (1894-1971)

SSCB'li devlet adamı. 1953-1964 arasında SBKP 1. sekreteri olarak ülkeyi yönetmiştir.

17 Nisan 1894'te Rusya'nın Ukrayna sınırındaki Kursk bölgesinde Kalinovka'da doğdu, 11 Eylül 1971'de Moskova'da öldü. Babası maden işçisiydi. Köy okulunda sınırlı bir öğrenim gören Kruşçev, 1908'de ailesiyle birlikte sanayi ve madencilik bölgesi Yuzovka'ya (bugün Donetsk) taşınana değin çobanlık yaptı. Yuzovka'da ise maden ocaklarında makine

Nikita Sergeyeviç Kruşçev

tamirciliği yapmaya başladı. 1917 Ekim Devrimi'ne değin işçi örgütlerinde aktif olarak çalıştı. 1918 başlarında RKP-B'ye (Rusya Komünist Partisi-Bolşevik) girdi. 1919'da Kızıl Ordu'ya katılarak 9. Bölge'de karşı devrimcilere karşı savaştı. 1921'de İç Savaş'ın bitiminden sonra çalışmak üzere Yuzovka'ya döndü, bir yıl sonra orada yeni kurulan işçi okullarından biri olan Sanayi Enstitüsü'nde teknik öğrenim görmeye başladı. 1925'te öğrenimini tamamladıktan sonra, Yuzovka'nın Petrovsko-Mariinsk bölgesi parti sekreteri olarak tüm zamanını parti çalışmalarına ayırdı. Bunu izleyen dört yıl boyunca Yuzovka, Harkov ve Kiev parti örgütlerinde çeşitli görevler aldıktan sonra 1929'da Moskova'daki Sanayi Akademisi'ne kabul edildi. 1933'te Moskova Bölge Komitesi 2.sekreterliğine, 1935'te Moskova parti örgütü 1. sekreterliğine getirildi. Aynı yıl Moskova metrosunun tamamlanmasına katkıları nedeniyle Lenin nişanıyla ödüllendirildi.

1936'da partinin XVII.Kongre'sinde Merkez Komite'ye seçildi. 1938'de Ukrayna Komünist Partisi Merkez Komitesi 1. sekreteri oldu ve Kiev'e gitti. 1939'da SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) Politbüro'suna kabul edildi.

II.Dünya Savaşı yıllarında Nazi işgal bölgelerindeki sanayi işletmelerinin doğuya taşınması sorumluluğunu üstlendi; daha sonra orduya katılarak sivil halkın partizan birlikleri halinde direnişini örgütledi. Stalingrad savunmasında siyasi danışman olarak görev yaptı. 1943'te tuğgeneral rütbesiyle Kursk'taki tank savaşlarına yine siyasi danışman olarak katıldı.

1944'te Ukrayna'nın kurtarılmasından sonra Ukrayna Halk Komiserleri Konseyi (1946'da Bakanlar Konseyi) başkanı olarak sivil yönetimin kurulmasına ve ekonominin canlandırılmasına çalıştı. 1946'da açlık tehlikesiyle karşılaşılması üzerine tahıl üretiminin artırılması ve gıda maddeleri dağıtımına ilişkin ayrıntılı planlar yaptı. 1947'de yeniden Ukrayna Komünist Partisi Merkez Komitesi 1. sekreterliğine seçildi. Aynı yıl tarımın kolektifleştirilmesi konusunda başarılı olmadığı gerekçesiyle Stalin tarafından görevinden alındıysa da kısa bir süre sonra yeniden görevine döndü. 1949'da Moskova bölgesi parti başkanlığına getirildi. 1953'e değin kolektif çiftlikler yerine büyük devlet çiftlikleri ve tarım kentleri (agrograd) kurulması projeleri üzerinde çalıştı. Bu konularda Stalin'in halefi olarak görülen Malenkov'la anlaşmazlığa düştü.

Mart 1953'te Stalin'in ölümünden sonra Kruşçev Merkez Komitesi sekreterlerinden biri, Malenkov ise başbakan oldu. Temmuz 1953'te Malenkov ve Prezidyum'un (1952'ye değin Politbüro) diğer üyelerinin onayıyla Stalin döneminin en etkili kişilerinden olan güvenlik örgütü sorumlusu Beria'yı tutuklattı. Beria kısa bir süre sonra idam edildi. Eylül 1953'te yapılan Merkez Komitesi toplantısında parti 1. sekreterliğine seçildi. İlk iş olarak uzun yıllardır üzerinde çalıştığı tahıl üretiminin artırılması konusuna ağırlık verdi. İşlenmemiş toprakların tarıma açılması ve kolektif çiftliklerin özendirilmesi programı 1954'te Merkez Komite tarafından onaylandıktan sonra, başta Batı Sibirya'da ve Kuzey Kazakistan'da olmak üzere uygulanmaya başlandı. En az sermaye yatırımlarıyla üretimde çok büyük artışlar olacağı umuluyordu. Binlerce genç işçi bu bölgelere çalışmaya gönderildi.

SBKP XX. kongresi

14-25 Şubat 1956'da Moskova'da toplanan XX.Kongre'de gerek ülke içinde gerek ülke dışında önemli gelişmelere yol açan kararlar alındı. Bunların arasında farklı siyasal sistemlere sahip ülkelerin barış içinde bir arada yaşamalarının olanaklı olduğu, dünya savaşlarının önüne geçilebileceği ve kapitalizmden sosyalizme geçişte farklı yolların izlenebileceği saptamaları vardı. Ayrıca Kruşçev 24-25 Şubat günlerinde Kongre'de yaptığı gizli konuşmada Stalin döneminin çeşitli uygulamalarını eleştirerek, yetkilerin tek kişide toplanmasının ve kişilerin putlaştırılmasının Marxizm-Leninizm'le bağdaşmadığını vurguladı. Kongre'nin ardından siyasal tutuklular serbest bırakıldı, sanat ve edebiyat yapıtları üzerinde parti denetiminin azaltılması yönünde kararlar alındı. Ayrıca ilk kez Sovyet yurttaşlarına turist olarak yurt dışına çıkma hakkı tanındı.

XX.Kongre'de Stalin dönemi uygulamalarının eleştirilmesi Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerde önemli gelişmelere yol açtı. Polonya'da halkın Ekim 1956'da Stalin yanlısı hükümete karşı ayaklanması üzerine Polonya'ya giden Kruşçev, parti yetkilileriyle görüşerek Gomulka'nın parti yöneticiliğine getirilmesini onayladı. Macaristan'da başlayan ayaklanma ve başbakan İmre Nagy'nin Macaristan'ın Varşova Paktı'ndan çıkmak istemesi üzerine buraya Sovyet birlikleri gönderilerek ayaklanma bastırıldı ve İmre Nagy'nin yerine János Kádár'ın başbakan olması sağlandı. Stalin döneminde kopma derecesinde gerginleşmiş olan Yugoslavya-SSCB ilişkileri ise, Kruşçev'in XX.Kongre öncesinde Mayıs 1955'te Yugoslavya'ya yaptığı ziyaretle yumuşatılmaya çalışıldı. İki ülke arasında içişlere karışmama, bağımsızlığın tanınması, Yugoslav modelinin onaylanması konularında anlaşmaya varıldı.

◄ ***II.Dünya Savaşı yıllarındaki etkinlikleri***

Dış politikası

Kruşçev barış içinde bir arada yaşama politikasını yaşama geçirebilmek için 1959'da ABD'ye giderek başkan Eisenhower ile görüştü. İki önder 1960'ta Paris'te bir doruk toplantısı yapmak konusunda anlaşmaya vardılar. Ancak Amerikan U-2 uçaklarının SSCB toprakları üzerinde uçuşlar yaptıklarının saptanması ve bunlardan birinin pilotunun Sovyet yetkililerince yakalanması ilişkileri yeniden gerginleştirdi

ve toplantı iptal edildi. SSCB'nin 1962'de Küba'ya orta menzilli füzeler yerleştirmesi üzerine ABD'nin Küba'yı denizden abluka altına alması iki ülkeyi bir nükleer savaşın eşiğine getirdi. John Kennedy ile Kruşçev arasındaki mektuplaşmaların sonunda, SSCB ABD'nin Küba'daki yönetimi devirme girişimlerine son vermesi koşuluyla füzeleri kaldırmayı kabul etti. 1963'te ise iki ülke arasında nükleer silah denemelerinin durdurulması konusunda anlaşmaya varıldı.

Görevden alınması

Kruşçev'in barış içinde bir arada yaşama politikası, Mao Zedung tarafından sert bir biçimde eleştirildi ve SSCB ile Çin arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açtı. "Emperyalizmle savaş"tan yana olan Mao, ABD'ye karşı sert ve uzlaşmaz bir politika izlenirse, bu ülkenin gücünün kolayca ezilebileceğini savunuyordu. Kruşçev, Çin'in bu tutumunun sosyalist ülkeleri Batı'ya karşı bir savaşa sürükleyeceği kaygısıyla Çin'in nükleer silah isteklerini karşılamadı. Ayrıca bağlantısız ülkelerle ilişkileri bozmamak için Çin'le Hindistan arasındaki sınır anlaşmazlığında Çin'i desteklemeyi reddetti; Hindistan'a iktisadi ve askeri yardımı sürdürdü. Bunun üzerine Çin, SSCB'yi enternasyonalist görevlerini yerine getirmemekle ve "büyük güç şovenizmi"ne kaymakla suçladı.

Kruşçev, Asya ve Afrika ülkeleriyle dostluk ilişkilerini geliştirmek için çaba harcadı. Milliyetçi önderlere yardım ve karşılıklı ticaret önerdi. 1955'te Hindistan'a, Birmanya'ya ve Afganistan'a gitti. Ayrıca 1956-1960 arasında İngiltere, Endonezya, Fransa, Avusturya, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Danimarka, İsveç ve Norveç'e resmi ziyaretler yaptı.

Kruşçev'e muhalefet

Kruşçev'in izlediği iç ve dış politika çeşitli aşamalarda parti içi muhalefetle karşılaştı. Şubat 1955'te ağır sanayiyi geliştirmemek ve parti örgütünü ihmal etmekle suçladığı Malenkov'u başbakanlıktan alarak yerine Nikolay Bulganin'i getirdi. 1955'te Yugoslavya'ya yaptığı ziyarete dışişleri bakanı Molotov karşı çıktı, ve Tito'nun 2 Haziran 1956'da Moskova'ya yaptığı ziyaretten kısa bir süre önce istifa etti. Doğu Avrupa ülkelerindeki ayaklanmalar Merkez Komite içinde huzursuzluk yaratmıştı. Buna Kruşçev'in 1957'de sanayiyle ilgili bakanlıkları kaldırarak 100'den fazla bölgesel iktisadi komite kurma kararı eklenince muhalifleri Prezidyum'da istifasını istedi. Ancak Merkez Komite'de çoğunluğun Kruşçev'in görevini sürdürmesinden yana tavır almasının ardından Molotov, Malenkov ve Kaganoviç "anti parti bir hizip" kurmakla suçlanarak Prezidyum'dan ve Merkez Komite'den çıkarıldılar. Aynı yılın Ekim'inde ise Jukov savunma bakanlığından alındı ve Prezidyum'dan çıkarıldı. 1958'de ise Bulgarin'in başbakanlıktan istifa etmesi üzerine Kruşçev başbakanlığı da üstlendi.

SBKP XXI. ve XXII. kongreleri

27 Ocak-5 Şubat 1959 arasında toplanan SBKP'nin Olağanüstü XXI. Kongresi, SSCB'de tarihsel gelişim açısından sosyalizme geçişin tamamlandığını ve SSCB'nin önünde duran görevin komünist devletin hazırlanması olduğunu saptadı. Ekim 1961'de XXII. Kongre'de kabul edilen üçüncü parti programında ise komünist topluma geçişin aşamaları maddi ve teknolojik temelin hazırlanması; sosyalist toplumsal ilişkilerin komünist ilişkilere dönüştürülmesi; komünist toplumun aktif yaratıcısı ve çalışkan üyesi olacak olan yeni insanın yaratılması olarak belirlendi.

Kruşçev'in 1964'te görevden alınmasına yol açan gelişmelerin en önemlisi "İşlenmemiş Toprakların Tarıma Açılması" programının başarısızlıkla sonuçlanması oldu. Yeni tarıma açılan toprakların verimi çok düşük olduğundan hasadın iyi olması doğrudan doğruya hava koşullarına bağlıydı. 1958'de iyi bir ürün elde edilmiş, ancak 1963'te Kruşçev'in kişi başına et, yağ ve süt üretiminde ABD'yi geçme hedefine ulaşmak bir yana, iç tüketimi karşılayabilmek için 12 milyon ton buğday ithal edilmek zorunda kalınmıştı. Önemli teknolojik gelişmeler sağlanmış, uzaya ilk kez yapay uydu gönderilmesi gerçekleştirilmiş, ancak sanayi üretiminde de konan hedeflerin çok gerisinde kalınmıştı. Ayrıca sanayinin çeşitli kesimlerinin yönetiminin bölgesel komitelere bırakılmış olması, teknik konularda bütünsel bir politikanın uygulanmasını engelliyor ve teknolojik gelişme yavaşlıyordu. 1962'de parti örgütünün tarım ve sanayi olmak üzere iki ayrı kola ayrılması kararı birçok parti yöneticisinin sert eleştirilerine neden oldu.

14 Ekim 1964'te yapılan Merkez Komite toplantısında Kruşçev'in görevden ayrılması istendi. Önce ileri yaşı ve bozulan sağlığı nedeniyle istifa ettiği açıklandıysa da, daha sonra parti yayınlarında, öznellik, iradecilik, gerçeküstü hedefler koymak, partinin merkeziyetçi yapısını bölmek, keyfi kararlar almak ve yaşanmış deneyimleri göz ardı etmekle suçlandı. Yerine L.Brejnev geçti. Yaşamının son yıllarında Moskova'da siyasetten uzak bir yaşam süren Kruşçev, kalp sektesinden öldü.

• KAYNAKLAR: E. Crankshaw, *Khrushchev: A Career*, 1966; M.Frankland, *Khrushchev*, 1966, D.Sezer, *Khrushchev Devrinin Blok İçi Meseleleri*, 1967.

• BAKINIZ: BERİA, BREJNEV, BULGANİN, GOMULKA, JİVKOV, MALENKOV, MOLOTOV, STALİN.

KSENAKİS, Yannis
(1922)

Yunan asıllı Fransız besteci, mimar ve matematikçi. Elektronik müzik alanında matematiksel yöntemlerle yapıtlar vermiştir.

29 Mayıs 1922'de Romanya'da, Brăila'da doğdu. Zengin bir ailedendi. II. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'daki direniş hareketine katıldı. Atina Teknoloji Enstitüsü'nü bitirdi. Siyasal etkinlikleri nedeniyle birkaç kez hapse girdi ve Yunanistan'dan sürgün edildi. 1947'de Paris'e gitti ve daha sonra Fransız uyruğuna geçti.

Fransız mimar Le Corbusier'yle birlikte on iki yıl çalıştı ve 1958'de Brüksel Fuarı'ndaki *Philips Pavyonu*'nun yapımında ona yardımcı oldu. 1952'den başlayarak yoğun bestecilik çalışmalarına girişti. Geleneksel tarzdaki bestelerinin yanı sıra, özgün yöntemler geliştirerek elektronik müzik yapıtları verdi. 1965'te çağdaş yenilikçi besteciler arasında onun önemini vurgulayan bir festival düzenlendi. 1966'da Matema-

tiksel ve Otomatize Müzik Okulu'nu kurdu.

Ksenakis, Paris'te gelişen ve doğal seslerin ya da çalgı seslerinin elektronik yollarla işlenmesini temel alan somut müzik (konkre müzik) anlayışında ürünler vermiştir. 1957-1958 yıllarında Varèse'le birlikte yazdığı *Poème Électronique* (Elektronik Şiir), bunun önemli örneklerindendir. Ancak, onun somut müzik tekniklerini kullanışı, belli farklılıklar gösterir. Geleneksel tarzdaki yapıtlarında olduğu gibi, elektronik kayıtlarında da kütlesel ses etkileri elde etmeye yönelmiştir. Ayrıca, zaman zaman bilgisayara da başvurarak, matematiksel olasılık hesaplarına dayanan bir yöntem geliştirmiştir. Buna bağlı olarak, yeni besteleme tekniklerinin fazla belirlenimci olduğunu ileri sürmüş, yeni müziğin bilimden ve matematikten yararlanabileceğini, ancak bunlara bağımlı kalmaması gerektiğini savunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Elektronik Müzik:** *Métastasis*, 1954; *Poème Électronique* (Varése ile), 1957-1958, (Elektronik Şiir); *Concret PH*, 1958; *Orient-occident*, 1960, (Doğu-Batı); *Bohor*, 1962; *STU 70530*, 1971; *Persepolis*, 1971. **Çeşitli:** *Pithoprakta*, 1957, yaylı çalgılar orkestrası için; *Polla ta dhina*, 1962, çocuk korosu ve orkestra için; *Akrata*, 1964-1965, 16 nefesli çalgı için.

• BAKINIZ: CAGE, STOCKHAUSEN, VARÈSE.

KSENOKRATES
(İÖ 4. yy)

Anadolulu filozof. Platon'un ardıllarındandır. Platonculuk'u Phytagorasçı düşüncelerle birleştirmiştir.

İÖ 399 ya da 396'da Khalkedon'da (İstanbul-Kadıköy) doğdu, 315 ya da 314'te Atina'da öldü. Platon'un öğrencisidir. Ondan sonra Akademi'nin başına geçen yeğeni Speusippos'un tutumunu beğenmeyerek Aristoteles ile birlikte Atina'dan ayrıldı. Speusippos ölünce, Akademi'yi yönetmek üzere 339'da geri döndü. Ölene değin burada kaldı. Öğrencileri arasında Epikuros ve Kıbrıslı Zenon bulunmaktadır. Diogenes Laertius'un belirttiğine göre, 160 dolayında yapıtı vardır. Ancak bunlardan küçük bölümler kalmıştır.

Gerek yapıtlarından kalan bölümlerden, gerek felsefe alanındaki düşüncelerine pek değer vermeyen Aristoteles'in anlattıklarından çıkan sonuca göre, Ksenokrates, Pythagoras'ın "Sayılar Kuramı"ndan etkilenmesine karşın Platoncu öğretinin ilkelerine Speusippos'tan daha çok bağlı kalmıştır. Ksenokrates'in felsefe dizgesinde üçlemelerin büyük önemi vardır. Felsefeyi, fizik (doğa felsefesi) ahlak ve diyalektik (mantık) olarak üçe ayırır. Tüm gerçekliğin kaynağı "Bir" ve "Sınırsız Çokluk" *(diad)* olarak nitelendirdiği, karşıt nitelikte ilk ilkelerdir. "Bir", iyilik, durağanlık ve birlik, "Çokluk" ise, türlülük, kötülük ve devinimdir. Bu iki ilke birleşerek evreni oluşturmuştur. Sayılar ve geometrik biçimler, bu birleşmenin ilk ürünleridirler. Ksenokrates'e göre sayılar ve Platon'un *"İdea"* kavramı özdeştir. Tin ise kendi kendine devinen bir sayıdır. Bu sayı-biçimlerden sonra, tanrısal varlık katı gelir. Tanrılar ve insanlar arasında, iletişimi sağlayan, kimileri iyi kimileri kötü, yarı insan, yarı tanrısal varlıklar bulunur. Cin denen bu yaratıklar, Yeni-Platoncu tanrıbiliminin oluşmasında etkilidir. Tanrılar her yerinde aynı olan eşkenar üçgen, insanlar ve tüm ölümlüler çeşitkenar üçgen, cinler ise bu iki uç durumu birleştiren ikizkenar üçgenle yansıtılır.

Ksenokrates'in gerçeklik alanındaki bir başka üçlemesi, varlık alanlarının niteliğiyle ilgilidir. Bunlar 1) duyulur, 2) anlıkla kavranabilir, 3) bu iki alan arasında ilgi kuran, tanrısal varlık alanıdır. Üçüncü alan bir bakıma duyuma ve usa dayalı bilgi arasındaki kopukluğu gidermeye yarar. Ona göre, her cismin bir özü vardır. Bu, o cisme özeldir, özel bir üçgene karşılıktır. Bu nedenle bölünemez çizgiler de vardır. Bölünemez birim ve çizgiler kavramı Ksenokrates'in atomcu diye nitelenmesine neden olmuştur.

Ahlak ile ilgili en az 29 yapıtı olduğu söylenen Ksenokrates'e göre mutlulukla erdem ilişkilidir, erdemli bir yaşamla mutluluğa erişilebilir. Tinin ve gövdenin "iyi"leri değişiktir. İnsan bunlar arasında seçim yapmak gereğindedir. Kesin bir mutluluğa ulaşmak olanağı yoktur.

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, PLATON, PLOTİNOS, SPEUSİPPOS.

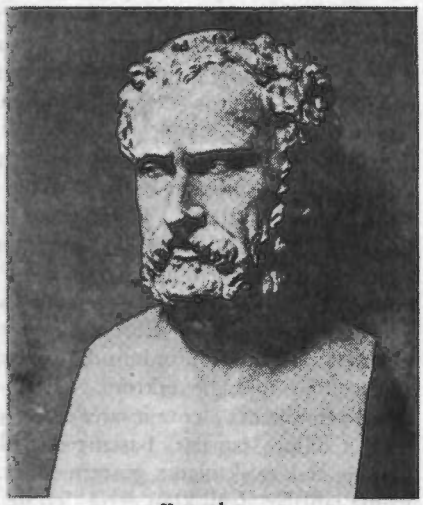

Ksenophanes

KSENOPHANES
(İÖ 569-477)

Anadolulu filozof. Elea Okulu'nun kurucusudur. Tektanrıcılık'ı savunmuş, Tanrı'nın insan ve doğa varlıklarına benzemediğini ileri sürmüştür.

İzmir yakınlarında Kolophon'da (Değirmendere) doğdu, Güney İtalya'da Elea'da öldü. Babası Orthomenes'tir. Apollodoros'un bildirdiğine göre yurdundan sürülünce önce Sicilya'ya, oradan İtalya'ya gitmiştir. Aristoteles, Ksenophanes'in Güney İtalya'ya yerleştikten sonra Elea Okulu'nu kurduğunu,

bu okulun en ünlü bilgelerinden Parmenides'in öğretmeni olduğunu söyler.

Ksenophanes'in düşünceleri *Peri Physeos* ("Doğa Üstüne") adlı yapıtından kalan birkaç şiirden öğrenilmektedir. Diogenes Laertius'un anlattığına göre Ksenophanes'in üzerinde durduğu konular Tanrı, evren, evreni kuran öğeler ve doğa olaylarıdır. Bunlar arasında en çok ilgi uyandıranı Tanrı varlığıdır. Yaşadığı çağın din anlayışına, Tanrı tanımına karşı çıkan Ksenophanes, şiirlerinde tanrıları, insan ve öteki doğa varlıkları biçiminde niteleyen Homeros ile Hesiodos'u eleştirir, onların gerçeği söylemediklerini, yanıltıcı bir Tanrı simgesi yarattıklarını ileri sürer.

Tanrı Tanrı, Ksenophanes'in inancına göre birdir, küre biçimindedir, doğa varlıklarına benzemez. Tanrı yalnız görmedir, işitmedir, bütün eylemlerini kendi istencine göre ve çaba tüketmeden gerçekleştirir. Tanrı doğmaz doğurmaz ve ölmez. İnsanlar, kendileriyle ilgili bütün eksiklikleri, davranışları, suçları, aşırılıkları tanrılara da yüklemiş, onların yüceliğine gölge düşürmüşlerdir. Nitekim "öküzlerin, atların ve arslanların elleri olsaydı, onlar da kendilerine benzer birer Tanrı çizerlerdi."

Varlık türleri Varlık türlerinin oluşmasında toprak ve su gibi iki kurucu öğenin varlığını ileri süren Ksenophanes'e göre temel ilke değişmedir. Bu değişme sonucu nesneler birbirine dönüşerek yenileri ortaya çıkar. Bütün nesneler topraktan gelir, sonra gene toprağa döner. Toprakla suyun değişik oranlarda birleşmesi nesnelerde türleşmeye yol açar. Bulut sudan yükselir, sonra yağmur olur, geldiği kaynağa iner. Esen yeller de denizden (pontos) doğar, bu nedenle onların da özü sudur.

Güneş yalım saçan, ay ise sıklaşıp yoğunlaşan bulutlardan oluşmuştur. Parlayıp sönen gök varlıkları daha küçük bulutlardır. Toprağın ve dağların derinliklerinde bulunan deniz hayvanlarının kabuklarından, Sikusa'daki bir taşocağından çıkan balık kalıntılarından, buraların eskiden sularla kaplı olduğu, yeryüzünde sürekli bir değişmenin gerçekleştiği sonucu çıkmaktadır. Bu buluntular varlıkların oluşmasında su ile toprağın etkisini göstermektedir.

Bilgi Ksenophanes'e göre insan gerçeği yeterince bilemez. Çünkü "tanrılar, başlangıçta, ölümlülere her nesneyi açık seçik olarak göstermediler." Bu nedenle yalnız tanrıları değil kimi gerçekleri de bilme olanağı yoktur. Kişi en iyi bildiğini söylediği konuda "bilir gibi" gelir kendisine. Bilinen bir nesne gerçeğe benzese bile gene gerçek değildir.

Ksenophanes'in düşünceleri arasında en etkili ve yaygın olanı tektanrıcı anlayışla ilgilidir. Onun bu görüşünü, sonradan, Sokrates değişik biçimde ele alıp işlemiş, kutsal birer varlık sayılan tanrıların halkın sandığı gibi olmadıklarını ileri sürmüştür. Bu inanç İS 3.yy'da Plotinos'un elinde yeni bir yorumdan geçirilerek geliştirilmiş, felsefenin başlıca sorunlarından biri olmuştur.

• **KAYNAKLAR:** Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967; W.Kranz, *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar* (çev.), 1948; A.Lumpe, *Die Philosophie des Xenophanes*, 1952.

• **BAKINIZ:** PARMENİDES, SOKRATES.

KSENOPHON
(İÖ 426-355)

Eski Yunan, tarihçi. Kolay okunur üslubuyla Thukydidesci tarih geleneğinin değişmesinde etkili olmuştur.

Atina'da doğdu. Ölüm yeri bilinmiyor. Varlıklı bir ailenin oğludur. Önce sofist Prodikkos'un derslerini dinledi, sonra Sokrates'in çevresine girip onun öğrencisi oldu. Peloponessos Savaşı'na ve sonraki iç savaşlara süvari olarak katıldı. 401'de Thebai'li (Teb) bir dostu ile Pers Prensi Kiros'un (Keyhusrev), kardeşi Artakserkses'e karşı açtığı sefere katılmak üzere toplanan orduyla Anadolu'ya gitti. Kiros, Kunaksa Savaşı'nda ölünce paralı askerlerden oluşan bu orduya komutan seçilen beş kişiden biri oldu. Ordunun 1500 km uzaktaki Trapezous'a (Trabzon) ulaşmasını sağladı. Bu seferi anlattığı *Anabasis*, Ksenophon'un en ünlü yapıtıdır. Yedi kitaptan oluşan yapıt, ilk olarak yazarın takma adı olan Siraküza'lı Temistogenes imzasıyla yayımlanmıştır.

Kiros'a ve Ispartalılar'a olan yakınlığı nedeniyle Atina'ya dönünce hainlikle suçlandı ve Atina'dan sürüldü. Bir süre Anadolu'da dolaştıktan sonra Isparta Kralı Agesilas'la dost olup Isparta'ya yerleşti. 396'da Agesilas'ın Asya seferine katıldı. Dönüşte Peloponessos'da bir çiftliğe yerleşip eserlerini yazmaya koyuldu. Lakonia'da savaş çıkınca Korinthos'a (Korent) sığındı ve oradan da Atina'ya döndü.

Ksenophon, Yunan nesir yazarlarının en çok eser vermişlerinden biridir. Bir anlamda da ilk gazeteci olarak kabul edilir, çünkü gündelik konuları, kişisel deneyimlerini de katarak, insanları yönlendirme amacıyla kullanmıştır. Berrak ve akıcı bir üslubu vardır. Abartma ve aşırı biçimcilikten sakınıp etkileyici bir dil kullanmıştır. Felsefe, tarih, eğitim, teknik, av, ekonomi gibi çok çeşitli alanlarda yapıtlar veren Ksenophon'un siyasi kitaplarının en önemlileri *Apologia Sokratous* ("Sokrates'in Savunması"), *To Symposion* ("Şölen") ve *Oikonomikos*'dur ("İktisat Üzerine"). Sonuncusu devlet yönetimi üzerine ve Sokrates tarzı diyalog biçimindedir. Bu yapıtlarda Sokrates, orta sınıftan bir yurttaş olarak yazarın düşüncelerini yansıtır. Thukydides'in tarihinin devamı olarak yazdığı *Ellenika* ("Elen Olayları") İÖ 411'den İÖ 362'ye dek geçen olayları anlatır. *Kyroupaideia* ("Kiros Eğitimi") Kiros üzerine yazılmış eğitimsel bir anlatıdır. Kralcı olan Ksenophon bu yapıtı Platon'un *Devlet*'ine karşı yazmış ve Kiros'u örnek bir hükümdar olarak göstermiştir. *Lakedaimonion Politeia* (Lasedemonyalılar ve Atina Cumhuriyeti) eski Isparta'nın ideal bir görünümünü verir. *Hieron*, bir tiranın yaşamıyla ilgili diyaloglar biçimindedir. *Poroi e peri prosodon* ("Gelir Araç ve Yolları Üzerine") Atina için ilginç ama uygulanamaz gelir vergileri önerisidir. Ayrıca binicilik ve avcılık üzerine de üç kitabı vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Anabasis* (Anabasis-Onbinlerin Ricatı, 1939); *Lakedaimonion Politeia* (Lasedemonyalılar ve Atina Cumhuriyeti, 1935); *Ellenika*, ("Elen Olayları"); *Kyroupaideia* ("Kiros Eğitimi"); *Athenaion politeia*,

("Atina Devleti"); *To Symposion*, ("Şölen"); *Apologia Sokratous*, ("Sokrates'in Savunması"); *Apomnemoneumata Sokratous* ("Sokrates'ten Anılar"); *Oikonomikos*, ("İktisat Üzerine"); *Poroi e peri prosodon*, ("Gelir Araç ve Yolları Üzerine"); *Kynegetikos*, ("Avcılık Üzerine"); *Peri hippikes*, ("Binicilik Üzerine"); *Hipparchikos*, ("Süvari Kumandanı").

• BAKINIZ: SOKRATES, THUKYDİDES.

KSERKSES I
(İÖ 519-465)

Pers imparatoru. I.Darius'un başlattığı Yunanistan seferini sürdürmeye çalışmıştır.

I.Kserkses'in (Xerxses, Ahasaerus, Hşayarşa) doğum yeri bilinmiyor. Persepolis'te öldü. I.Darius'un oğludur. Babasının ölümü üzerine İÖ 486'da tahta çıktı. Önce Mısır ve Babil'deki ayaklanmaları bastırarak gücünü gösterdi. Ardından Maraton yenilgisinin öcünü almak için Yunanlılar'a karşı hazırlıklara girişti. Üç yıl süren bu hazırlıklar sırasında başta Atina olmak üzere Yunan kent devletleri de güçlendiler.

Kardeşi Mardonios tarafından hazırlanan savaş planına göre Persler Yunanistan'ı hem denizden hem karadan kuşatacaklardı. Orduların Asya'dan Avrupa'ya geçebilmesi için Çanakkale boğazında birbirine birleştirilmiş gemilerle bir köprü kuruldu.

Kserkses'in Isparta'yı Atina'dan ayırmak için yaptığı girişimler sonuç vermeyince, İÖ 480 ilkbaharında Sardes'ten (Salihli) hareket etti. Makedonya üzerinden Tesalya'ya ilerledi. Thermopylai (Termopil) geçidinde bir süre Leonidas tarafından durduruldu. Direnişi kırdıktan sonra Boiotia ve Atina'yı işgal etti. Ancak Temistokles'in oyununa gelerek Salamis deniz savaşına girdi ve donanması büyük bir yenilgiye uğradı. Kserkses ordunun komutasını Mardonios'a bırakarak Sardes'e döndü.

Yunanlılar Salamis zaferinden yeterince faydalanamadılar. Temistokles, Çanakkale boğazındaki köprünün yıkılmasını ve Pers ordularının geri çekilme yollarının kesilmesini önerdiyse de denizaşırı seferlerden hoşlanmayan Ispartalılar bu öneriyi kabul etmediler. Persler İÖ 479'da yeniden Yunanistan'a saldırdı. Mardonios Atina'yı ikinci kez ele geçirdi, ama Plataia'da yenildi ve öldürüldü.

Kserkses Yunanistan seferinden döndükten sonra sarayına kapandı. Bu arada üstünlük Atina'nın eline geçmeye başlamıştı. Yönetimde büyük güç kazanan Maraton savaşının kahramanı Miltiyades'in oğlu Kimon, Eurymedon (Antalya'da Köprüçay) ırmağının denize döküldüğü yerde Pers donanmasını ağır bir yenilgiye uğrattı. Kserkses son yıllarını tümüyle Persepolis'te geçirdi ve burada görkemli yapılar yaptırdı. Karısı Amstris'in kışkırtmasıyla saray adamlarından ikisi tarafından öldürüldü.

KTESİBİOS [İskenderiyeli]
(İÖ 3. yy)

Eski Yunan, mucit. Basınçlı havayla çalışan bir silah, emme-basma tulumba ve su saati gibi çeşitli aygıtların yanı sıra ilk su orgunun da yapımcısı olarak anılır.

İskenderiye'de yaşadığı ve İÖ 270 yıllarında adını duyurduğu kimi Eski Çağ belgelerinden anlaşılan Ktesibios'un yaşamı üstüne değilse bile, buluşları üstüne bilgi veren en önemli kaynak, İÖ 1. yy'da yaşamış Romalı mimar Vitruvius'un *De architectura* ("Mimarlık Üstüne") adlı yapıtıdır. Vitruvius, Eski Çağ'ın bilim tarihi niteliğindeki bu 10 ciltlik yapıtında, Ktesibios'un tüm buluşlarını anlatan bir kitap yazdığından söz eder ve elinde bir kopyası olan bu kitaba dayanarak Ktesibios'un çeşitli buluşları üstüne bilgi verir. Ktesibios'un çağdaşı ve bir istihkâm subayı olan Bizanslı Philon'un günümüze ulaşamamış bazı yapıtlarından aktarılan bilgiler de, Vitruvius'un verdiği bilgileri tamamlayıcı niteliktedir.

Arkhimedes gibi büyük bir bilginle hemen hemen aynı yıllarda yaşamış olmasına karşın, onun dehasıyla gölgelenmeden ününü bugüne değin sürdürmeyi başaran Ktesibios, havanın bir cisim olduğunu ve sıkıştırılabileceğini ilk farkeden, dolayısıyla "iş yapabilen" bir kuvvet olarak havadan yararlanmayı ilk düşünenlerden biridir. Buluşlarının hemen hemen tümünde bu ilkeden yola çıkmış, çeşitli mekanizmaları harekete geçirmek için sıkıştırılmış havadan, havayı sıkıştırmak için de genellikle suyun ağırlığından yararlanmıştır. Bu yöntemle gerçekleştirdiği ilk önemli buluşu, çağdaş orgların atası sayılan bir müzik aletiydi. Bir boru içinde sıkıştırılan havanın boşaltılırken ses vermesinden esinlenen ve havayı sıkıştırmakta su gücünden yararlanıldığı için su orgu *(hydraulis)* diye anılan bu çalgıda, pistonlu bir pompayla bir hazneye doldurulan hava su basıncıyla ses borularına üfleniyor, bu borulara kumanda eden klavyenin tuşlarına basılınca da borudaki supap açılarak havayı dışarıya atıyordu. Aynı ilkeden yararlanarak, suyu yükseğe çıkarmak için bir tulumba, ok ya da taşları basınçlı havayla fırlatan silah ve mancınıklar, çeşitli otomatlar yapan Ktesibios'un önemli buluşlarından biri de su saatidir *(klepsydra)*. Bu düzenekte, değişmez aralıklarla bir kaba damlayan su bir şamandırayı kaldırır; şamandıraya bağlı olan bir gösterge de, şamandıra yükseldikçe kadran üzerindeki zaman dilimlerini sırayla dolaşır. Bir sifon mekanizmasıyla çevrimin her 24 saatte bir otomatik olarak yeniden başlatıldığı su saati, zaman ölçümünde en duyarlı düzenek olarak yüzyıllar boyu kullanılmıştır.

Vitruvius'un, yalnızca yeteneğini ve buluşlarını değil kuramsal bilgisini de övdüğü Ktesibios, çağdaşı Lapsekili Straton ile birlikte, sıkıştırılmış havanın gücünden yararlanan pnömatiğin ve çağdaş hidrolik biliminin öncüsü kabul edilir.

• BAKINIZ: ARKHİMEDES, CEZERİ, HERON [İskenderiyeli], STRATON [Lapsekili].

KUANG-HSÜ
(1871-1908)

Çin imparatoru. "100 gün reformu" olarak anılan reformların başlatıcısıdır.

14 Ağustos 1871'de Pekin'de doğdu, 14 Kasım 1908'de aynı kentte öldü. Asıl adı Tsai-t'ien'dir. Çing hanedanının dokuzuncu imparatorudur. 1875'te ölen imparator Tung-ci'nin annesi, dul imparatoriçe Tzu Hşi, yeğeni Kuang-hsü'yü imparator seçti. Bu seçimin hanedanın veraset yasalarına aykırı olmasına karşın Tzu Hşi muhalefeti bastırdı. Tsai-t'ien 25 Şubat 1875'te Kuang-hsü adıyla imparator oldu.

Kuang-hsü'nün yaşının çok küçük olması nedeniyle onun naipliğini üstlenen Tzu Hşi, oğlu Tung-ci'nin yönetimi sırasında devlet yönetimi üzerinde kazandığı etkiyi yeni imparatorun çocukluk döneminde de sürdürdü. Sarayda Weng T'ung-ho tarafından eğitilen Kuang-hsü, 1889'dan sonra öğretmeninin de etkisiyle Batılı devletler karşısında güçsüzleşen Çin'in bu durumdan kurtulması için ülkede iktisadi ve siyasal reformlar yapılması gerektiğini düşünmeye başladı. Kuang-hsü'nün 1889'da imparatorluk görevini üstlenmesine karşın Tzu Hşi devleti fiilen yönetmeyi sürdürdü.

1894-1895 yıllarında Japonya ile yaptığı savaşı kaybeden Çin, Şimonoseki Antlaşması ile onur kırıcı koşulları kabul etmek zorunda kaldı. Öte yandan Çin'de birçok iktisadi ayrıcalıklar elde eden Batılı devletler ülke üzerindeki baskılarını yoğunlaştırmışlardı. Geleneklere bağlı ve Batı'ya karşı bir politika savunan Tzu Hşi'nin muhalefetine karşın, Kuang-hsü 12 Haziran 1898'de ülkede reformların yapılacağını ilan etti ve bu konuda reformcu düşünür Kang you-vei'yi görevlendirdi. Bu konuda çıkarılan kararnameler devlet memurluğu sınavlarındaki geleneksel ölçütlerin değiştirilmesini, çağdaş okulların kurulmasını, ordu ve polisin çağdaşlaştırılmasını, tarım, ticaret, madencilik ve sanayinin geliştirilmesini, devletin idari işleyişinin yeniden düzenlenmesini ve hukuksal reformların gerçekleştirilmesini amaçlıyordu. Bu gelişmelerden rahatsızlık duyan Tzu Hşi ve saraydaki muhafazakâr güçler ordunun desteğini sağlayarak Eylül 1898'de Kuang-hsü'ye karşı bir hükümet darbesi düzenlediler. Kuang-hsü hapsedildi, altı reform önderi öldürüldü. Böylece Yüz Gün Reformu adıyla bilinen dönem son buldu ve tüm reformlar yürürlükten kaldırıldı.

1900'de ortaya çıkan ve Batı'ya karşı bir harekete dönüşen Boxer Ayaklanması'nın ardından Batılı güçler Pekin'i işgal ettiler. Kuang-hsü, Tzu Hşi ile birlikte saraydan kaçmak zorunda kaldı. Batılı devletler Çin'e büyük bir savaş tazminatını da içeren ağır koşulları kabul ettirdiler. Sonunda bazı reformların yapılması gerektiğini kabul eden Tzu Hşi, orduyu yeniden düzenledi, birçok yeni okul kurdurdu, geleneksel devlet memurluğu sınavlarını kaldırdı. Kuang-hsü ölümüne değin sarayda hapis yaşadı. Kuang-hsü'nün ölümünden bir gün sonra Tzu Hşi de öldü. Tzu Hşi ölmeden önce imparatorluğa Kuang-hsü'nün iki yaşındaki yeğeni Pu yi'yi seçti.

• **KAYNAKLAR:** C. Haldane, *The Last Great Empress of China*, 1965; A. W. Hummel (der.), *Eminent Chinese of the Ch'ing Period*, 1644-1912, 2 cilt, 1944.

• **BAKINIZ:** KANG YOU-VEİ, PU Yİ, TZU HŞİ.

KUANG VU-Tİ
(Ykş. İÖ 4 - İS 57)

Çin imparatoru. Doğu Han hanedanının kurucusudur.

Lo-yang'da doğdu, aynı yerde öldü. Asıl adı Liu Hsiu'dur. İmparator Çing'in soyundandı. İS 8'de Vang Mang'ın düzenlediği bir komplo sonucu İlk Han ya da Batı Han hanedanı son bulmuş ve yerine Hsin hanedanı kurulmuştu. Vang Mang'ın uyguladığı reformlar halk arasında hoşnutsuzluğa ve ayaklanmalara yol açtı. Liu klanının ve büyük toprak sahiplerinin desteğini alan Liu Hsiu ayaklanmacıları örgütledi. Ayaklanmacı güçlerin 23'te Vang Mang'ı öldürmesiyle Hsin hanedanı yakıldı. Liu Hsiu, 25'te Kuang vu-ti adıyla imparator oldu. Böylece kısa süren Vang Mang ara döneminden sonra Han hanedanı, Geç Han ya da Doğu Han adıyla yeniden kuruldu.

Kuang vu-ti imparator olunca başkenti Çang-an'dan Lo-yang'a taşıdı. Yönetimi sırasında ülkede çıkan birçok ayaklanmayı bastırdı. Taht üzerinde hak iddia eden Kung-sun Şu ile mücadele etti. Tahtın kendilerine ait olması gerektiğini öne süren ve bu konuda Konfüçyüs'ün görüşlerinden yola çıktıklarını iddia eden iki rakip arasındaki tartışmalar Doğu Han hanedanı döneminin düşünsel ortamını etkiledi. Kuang vu-ti Çin sınırlarında güvenliği sağladı. Kuzeyde Hunlar'la mücadele etti. Hunlar Kuzey ve Güney Hunları olarak ikiye bölündükten sonra Güney Hunları'nı kendine bağlayarak ülkesini Kuzey Hunları'nın saldırılarına karşı güvence altına aldı.

Kuang vu-ti devletinin sınırlı iktisadi olanaklarını göz önünde bulundurarak devlet yönetiminde ve kişisel yaşamında tutumlu davrandı. Batı Han imparatorlarının yönetim biçimlerini korudu.

• **BAKINIZ:** VANG MANG.

KUAS, Rıza
(1926-1981)

Türk, sendikacı. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun kurucularındandır.

Adapazarı'nda doğdu, 29 Ekim 1981'de İstanbul'da öldü. İlköğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra Niğde'de ortaokula başladı. Bir süre sonra öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Ardından İstanbul'da Gıslaved Lastik Fabrikası'nda işçilik yapmaya başladı. Bu arada İstanbul Lastik ve Kauçuk İşçileri Sendikası'na üye olan Kuas, Derby Lastik Fabrikası'nda çalışırken önce sendika temsilciliğinde,

daha sonra da Kazlıçeşme şube başkanlığında bulundu. 1954'te sendikanın genel başkanlığına seçildi. Aynı yıllarda İl Hakem Kurulu'nda işçi üye olarak görev yaptı. 1956'da İstanbul İşçi Sendikaları Birliği yönetim kurulu üyeliğine seçildi. Genel başkanlığını yaptığı sendikanın 1959'dan sonra Türkiye çapında örgütlenme kararını alarak, adını Türkiye Lastik Kauçuk ve Plastik İşçileri Sendikası (Lastik-İş) biçiminde değiştirmesiyle profesyonel sendikacılığa başlayan Kuas, 1961'de Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurucuları arasında yer aldı. 1965'te TİP'ten Ankara milletvekili seçildi. Türk-İş yönetim kurulu üyeliği de yapan Kuas, 1967'de bu konfederasyondan ayrılarak DİSK'i (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kuran sendika başkanları arasına katıldı. 1969'da İstanbul milletvekili olarak yeniden TBMM'ye giren Kuas, aynı yıl yakalandığı hastalık yüzünden fiili sendikacılık yaşamından yavaş yavaş uzaklaşmak zorunda kaldı.

KUBAD I
(? - 531)

Sasani hükümdarı. Mazdek yanlılarının gücünü kırmaya çalışmıştır.

Doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. 13 Eylül 531'de Ktesiphon'da (bugün Irak'da Medain) öldü. Sasani hükümdarı Firuz'un oğludur. 488'de amcası Volagases'in (Balas) tahttan indirilmesi üzerine hükümdar oldu. Hazarlar üzerine bir akın yaparak çeşitli ganimetler elde etti. Saltanatının ilk yıllarında, tüm insanların eşit olduğunu, toprağın, kadınların ve tüm diğer malların paylaşılmasını savunan Mazdek öğretisini yaymaya başladı. Daha da ileri giderek Mazdekçilik'i resmen destekledi. Bu yüzden zengin soylular ve Zerdüşt rahipleri 496'da Kubad'ı tahttan indirerek yerine kardeşi Zamasp'ı çıkardılar.

Üç yıl rehine olarak Akhunlar'ın (Eftalitler) yanında kalan Kubad, onların yardımıyla 499'da yeniden hükümdar oldu. Kişisel olarak Mazdek'i desteklemeyi sürdürmesine karşın, resmi desteği çekerek yerini sağlamlaştırmak istedi. Ancak bir süre sonra Mazdek yanlılarının güçlenmesinden kuşku duyarak tahtından indirileceği yolundaki bir söylenti üzerine, 523'te ileri gelen Mazdek yanlılarını öldürttü.

Bizanslılar ile sonuçsuz savaşlar yapan, Akhunlar'ı yenilgiye uğratan Kubad, Mazdek yanlılarını tamamıyla ezmek istediyse de, Mazdek bu katliamdan kurtuldu ve büyük halk kitleleri üzerindeki etkisini sürdürdü. Kubad'ın yerine Mazdek karşıtı olan oğlu I. Husrev geçti.

• BAKINIZ: HUSREV I, MAZDEK.

KUBALA, Lazslo
(1927)

Macar, futbolcu. Macaristan, Çekoslovakya ve İspanya milli takımlarında oynamıştır.

Futbola, ülkesinde başladı. Ferencvaroş (F.T.C) takımında yetişti. II. Dünya Savaşı sırasında Çekoslovakya'ya gitti ve Bratislava takımında oynadı. Savaştan sonra yeniden ülkesine dönen Kubala 1948'de Vasas takımına girdi. 1951'de İspanya'ya göç etti. İspanya'da Barcelona takımında oynadı. 4 kez İspanya Lig şampiyonluğunu kazanan bu takımla Avrupa şampiyon kulüpler finalinde de oynadı. 6 kez Macaristan, 11 kez Çekoslovakya ve 16 kez de İspanya milli takımında yer aldı. Futbolu bıraktıktan sonra Barcelona'ya teknik direktör oldu. 1978 Dünya Kupası maçları sırasında İspanya milli takımının teknik direktörlüğünü yaptı.

KUBAN, Doğan
(1926)

Türk mimar, mimarlık ve sanat tarihçisi. İslam sanatı ve mimarlığının bölgesel özellikler gösterdiğini savunmuştur.

8 Nisan 1926'da Paris'te doğdu. 1949'da İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. Üç yıl sonra aynı kurumun Mimarlık Tarihi Kürsüsü'ne asistan olarak girdi. 1954'te doçentlik tezini hazırlamak üzere İtalya'ya gitti. 1958'de doçent oldu. 1962'de kazandığı bir bursla konuk öğretim üyesi olarak Michigan Üniversitesi'ne girdi. 1963-1964 yıllarında Washington'daki Dumbarton Oaks Bizans Etüdleri Merkezi'nde çalıştı. 1965'te Anadolu mimarlığının kaynakları üstüne hazırladığı yapıtıyla profesör oldu. 1968'de Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'na üye seçildi. 1974'te İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü'nün kurulmasında çalıştı, daha sonra bu enstitünün başkanı oldu. 1981'de Anıtlar Kurulu'nda başkan yardımcısı oldu ve kurulun 1983'te dağıtılmasına değin bu görevini sürdürdü. Halen Ağa Han Mimarlık Ödülü Yürütme Komitesi üyesidir.

Doğan Kuban Anadolu'nun çeşitli yerlerinde tarihsel çevre koruması ile ilgili araştırmalar yapmış, koruma amaçlı imar planları hazırlamıştır. İslam sanatını kendi içinde tek bir bütün gibi ele alma eğilimindeki Batılı sanat tarihçilerine karşı çıktığı yazılarında, Türk sanatının bölgesel nitelikleri nedeniyle İslam sanatı içinde özgün bir yeri olduğunu söylemiş, İslam sanatı ve mimarlığının da bölgesel özelliklere sahip olduğunu göstermeye çalışmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Osmanlı Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*. 1954: *Osmanlı Dini Mimarisinde İç*

Mekân Teşekkülü, Rönesansla Bir Mukayese, 1958; *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, 1965; *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi*, 1970; *Mimarlık Kavramları*, 1973; *Sanat Tarihimizin Sorunları*, 1975; *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, 1982.

KUBITSCHEK DE OLIVEIRA, Juscelino
(1902-1976)

Brezilyalı devlet adamı. 1956-1961 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

12 Eylül 1902'de Minas Gerais bölgesinde Diamantina'da doğdu. Ölüm yeri bilinmemektedir. Gerais Üniversitesi'nde sürdürdüğü tıp öğrenimini 1927'de tamamladı. Ardından Avrupa'ya giderek iki yıl süreyle Viyana, Paris ve Berlin'de çeşitli hastanelerde çalıştı. Ülkesine döndükten sonra bir süre hekimlik yapan Kubitschek, 1930'da siyasi yaşama atıldı.

1934'te Federal Meclis'e seçildi. Estado Nôvo (Yeni Devlet) programını uygulamaya koyarak tüm yetkileri elinde toplayan devlet başkanı Vargas'ın 1937'de meclisi feshetmesine değin bu görevi sürdürdü. 1940'ta Belo Horizonto belediye başkanlığına atandı. Vargas yönetiminin devrilmesinden kısa bir süre önce kurulan Vargas yanlısı Sosyal Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. Bu partinin adayı olarak 1945'te Federal Meclis'e, 1950'de de Minas Gerais valiliğine seçildi.

Vargas'ın ölümünden sonra yapılan ilk devlet başkanlığı seçimleri olan 1955 seçimlerinde Vargas yandaşlarının adayı olan Kubitschek, başkan yardımcılığı için Brezilya İşçi Partisi'nin adayı Goulart'ı destekledi. Ocak 1956'da Kubitschek'in devlet başkanı, Goulart'ın da başkan yardımcısı seçilmeleri Vargas yanlılarının başarısı olarak nitelendirildi.

Kubitschek devlet başkanlığı döneminde Vargas'ın sanayileşmeye dayalı kalkınma politikasını sürdürdü. Bu dönemde yerli ve yabancı yatırımlar özendirildi, kredi olanakları artırıldı, yatırım mallarının dışalımı kolaylaştırıldı. Devlet altyapı yatırımlarının yapımına öncelik verdi; yollar ve elektrik santralları inşa edildi. Yerleşim alanlarını, kıyı bölgelerinden ülke içlerine doğru çekerek kıyı bölgelerindeki nüfus yoğunluğunu azaltmayı amaçlayan Kubitschek, 1956'da yeni başkent Brasilia'nın yapımını başlattı. Nisan 1960'ta Brasilia başkent ilan edildi. Kubitschek'in önerdiği Güney Amerika ülkeleri arasında işbirliğini öngören Pan Amerikan Hareketi, daha sonraki yıllarda oluşturulacak İlerleme İçin İttifak programının temelini oluşturdu.

Kubistschek'in dört yıl boyunca uyguladığı iktisadi politika, enflasyonun hızla tırmanmasına ve dış borçların iki katına çıkmasına neden oldu. Halkın yaşam koşullarının giderek kötüleşmesi, Kubitschek'in desteklediği Lott'un 1960 seçimlerini yitirmesiyle sonuçlandı. Ekim 1960'ta görevini yeni başkan J. Quadros'a devreden Kubitschek, birkaç ay sonra Goias kentinden senatör seçildi. Ağustos 1961'de Quadros'un istifası üzerine başkan yardımcısı Goulart devlet başkanı oldu.

Nisan 1964'te Goulart'ın askeri bir darbeyle devrilmesinden sonra aralarında Kubitschek'in de bulunduğu birçok kişinin yurttaşlık hakları kısıtlandı, çok sayıda devlet memuruna işten el çektirildi. Senato'dan uzaklaştırılan Kubitschek'in 10 yıl süreyle siyasi etkinlikte bulunması yasaklandı. Kısa aralıklarla Paris ve ABD'ye sürgüne gönderilen Kubitschek, 1967'de mareşal Costa e Silva'nın devlet başkanı olmasından sonra ülkesine döndü. Yaşamını gözaltında sürdüren Kubitschek'in yeni bir muhalefet hareketi oluşturma çabaları hükümetin yasaklamaları nedeniyle sonuçsuz kaldı.

• **KAYNAKLAR:** F. Medaglia, *Juscelino Kubitschek, President of Brazil: The Life of a Self-made Man*, 1959.

• **BAKINIZ:** H. CASTELO BRANCO, COSTA, GOULART, VARGAS.

Kubilay

KUBİLAY
(1215-1294)

Moğol kağanı. 1280-1468 arasında Çin'e egemen olan Yüan hanedanını kurmuştur.

Bazı kaynaklar doğum tarihini 1214 olarak da vermektedir. Doğum yeri bilinmiyor. 18 Şubat 1294'te Hanbalığ'da (Pekin) öldü. Moğol Kağanı Cengiz'in en küçük oğlu olan Toluy'un dört oğlundan biridir. Çinli bir öğretmen tarafından Uygur yazısı ve edebiyatı, matematik, astronomi, tarih ve coğrafya konularında eğitildi. Genç yaşında babasının seferlerine katılmaya başlayarak askeri konularda deneyim kazandı. Kubilay'ın Moğolistan'da geçirdiği gençlik yıllarına ilişkin bilgiler sınırlı olmakla birlikte, 1242'den sonra çevresine kendisine siyasi konularda danışmanlık yapacak Çinliler toplamaya başladığı, bunlardan biri olan bilgin Liu Ping-çung'dan Konfüçyüsçü yönetim ilkelerini öğrendiği bilinmektedir.

Kubilay Moğol Devleti'nin yönetimine, ancak 1251'de ağabeyi Möngke'nin (Mengü) büyük kağan seçilmesiyle katılabildi. Güney Çin'deki Sung İmparatorluğu'na son vererek Çin'i Moğol yönetimi altında birleştirmeye kararlı olan Möngke, Kubilay'ı Çin'de fethedilen toprakları yönetmekle görevlendirdi. 1252'de ona tımar olarak Honan Eyaleti'ni, ertesi yıl da Veyho Irmağı vadisindeki Kong-çang (bugün Şensi) Eyaleti'ni verdi. Kubilay bu bölgelerde, aralarında Liu Ping-çung'un da bulunduğu Çinli danışmanlarının da yardımıyla güçlü bir yönetim kurdu; bir dizi iktisadi ve idari reform yaparak konumunu sağlamlaştırdı. 1252'de batıdaki Seçvan Eyaleti'nin Çengtu kentini aldıktan sonra güneye doğru ilerleyerek Nançao'daki (bugün Yunnan) Tai Krallığı'na son verdi. 1257 sonunda seferin komutasını en güvendiği komutanlarından biri olan Uryangkatay'a bırakarak kuzeye döndü. Uryangkatay'ın Aralık 1257'de Annam Krallığı'nın başkenti Hanoy'a girmesinden kısa bir süre sonra, bu bölge Moğol topraklarına katıldı.

Möngke Eylül 1258'de toplanan Kurultay'da Sunglar'a karşı yürütülen savaşın yönetimini üstlenmeye karar verdi. En küçük kardeşi Arık-boğa'yı Moğolistan'ın savunması ve başkent Karakurum'un yönetimiyle görevlendirdikten sonra çıktığı seferde, Ağustos 1259'da Hoçeu'yu (bugün Ho-ts'yuan) kuşattığı sırada hastalanarak öldü. Bunun üzerine, Arık-boğa kendisini Moğol kağanı seçecek bir Kurultay toplama hazırlıklarına başladı. O sırada Yang-çe Irmağı üzerindeki Wu-çeu'yu (bugün Wuçang) kuşatmış olan Kubilay ise ordularıyla birlikte kuzeye yönelerek Nisan 1260'ta bir süre önce yazlık merkezi yaptığı Şangtu'ya (bugün K'ai-ping) vardı. Orada toplanan Kurultay tarafından, 4 Haziran, bazı kaynaklara göre ise 5 Mayıs 1260'ta Moğol kağanı ilan edildi.

O dönemde geçerli olan Moğol geleneklerinde, kardeşlerden en büyüğünün kağan seçilmesini zorunlu kılan bir kural olmadığından, Kubilay'ın bu oldu bittisini kabul etmeyen Arık-boğa'da Karakurum'da kendisini kağan seçtirdi. İki kardeş arasında bu nedenle başlayan iç savaş 1264'te Arık-boğa'nın Kubilay'a teslim olmasıyla son buldu.

Kubilay Arık-boğa'yı yendikten sonra Cengiz'in oğullarından Ögedey'in oğlu Kaydu ile savaşmak zorunda kaldı. İrtiş Irmağı ve Tarbagatay Dağları yöresinde yaşayan Kaydu, eski Moğol geleneklerine ve bozkır yaşamına bağlıydı ve Kubilay'ın gederek Çinlileşmeye başladığını düşünüyordu. Ayrıca 1251'de babası Ögedey'in yerine Möngke'nin kağan seçilmesiyle yönetimden uzaklaşan Ögedey, soyunu yeniden iktidara getirmeyi amaçlıyordu. Kubilay'la Kaydu önderliğindeki Moğollar arasında 1268'de başlayan savaş, ancak Kubilay'ın ölümünden sonra, 1301'de Kaydu'nun yenilmesiyle sona erdi. Kaydu bu tarihe değin Moğolistan'a ve Türkistan'a egemen oldu.

Kubilay bir yandan Kaydu'yla savaşmayı sürdürürken, 1267'de Sunglar'la olan savaşı yeniden başlatmıştı. İki yetenekli komutanından biri olan A-çu, 1273'te beş yıllık bir kuşatmadan sonra Hankyang Irmağı havzasının iki önemli kenti olan Siangyang'ı ve Fan-çeng'i ele geçirdi. Diğer komutanı Bayan ise, 1276'da Sung başkenti Li-nan'a (Hangçov) girerek çocuk yaştaki Sung imparatorunu ve annesini tutsak aldı. 1277'de Fukyen'in ve Kwangçu'nun (Kanton) alınmasıyla Sunglar'ın direnişi kırıldı. 1279'da güneyi de dahil olmak üzere tüm Çin Kubilay'ın egemenliği altına girdi. Sung hanedanı yıkıldı ve Kubilay Çin imparatoru oldu.

Kağanlık mücadelesi

Kubilay Çin imparatoru olduktan sonra, geleneksel Çin politikası gereğince komşu devletlerin egemenliğini tanımalarını ve kendisine haraç ödemelerini istedi. Amacı bu ülkelerin zenginliklerine sahip olmaktan çok Çin'i yeniden büyük bir imparatorluk durumuna getirmekti. Kore ve Annam daha önce Moğol egemenliğini tanımışlardı. Kubilay'ın egemenliğini tanımayı reddeden Japonya'ya karşı 1274-1281 arasında yapılan üç sefer de, Moğollar'ın deniz güçlerinin yetersizliği, Japonlar'ın direnişi ve güçlü fırtınalar gibi nedenlerle sonuçsuz kaldı. Çin Hindi'ne egemen olan dört krallıktan biri olan Çampa (Malaya) Krallığı'yla yapılan savaş uzun yıllar sürdü. Çampa kralı ancak 1294'te Moğollar'a bağlanmayı kabul etti. Kubilay'ın 1277, 1281, 1287 yıllarında Birmanya'ya karşı düzenlediği seferler başarılı olurken, 1293'te Cava Adası'na yaptığı deniz seferi ağır bir yenilgiyle sonuçlandı.

Yönetsel örgütlenme

Kubilay daha Moğol kağanı olduğu yıllarından başlayarak, egemenliği altında bulunan Kuzey Çin'de yeni bir yönetsel örgütlenmeye gitti. Göçebe bir kavim olan Moğollar'ın, yüzyıllardır yerleşik bir yaşam süren ve eski bir kültüre sahip olan Çinliler'i yönetmelerinin beceri ve özen gerektirdiğini biliyordu. Devlet yönetiminin en alt düzeylerinde Çinli devlet memurlarını çalıştırmayı sürdürdüyse de, üst düzey görevlere Moğollar'ı ve başka kavimlerden yabancıları yerleştirdi. Bir sekreterlikten, bir özel meclisten ve devlet, askerlik ve sansür işlerinden sorumlu bir kurumdan oluşan merkezi yönetim aygıtının yanı sıra, eyalet, vilayet, ikinci vilayet ve sancak birimlerinden oluşan bir yerel yönetim aygıtı kurdu.

Bu yeniden örgütlenmenin ardından 1267'de Yen-Ching'de (bugün Pekin) yeni bir başkent inşa ettirdi. Kuruluşunu izleyen ilk yıllarda Chung-tu olarak adlandırılan bu kent 1272'de Ta-tu (büyük başkent) ya da Hanbalığ (Han kenti) adını aldı. Kubilay bu tarihten sonra kışları yeni başkentte, yazları ise Moğolistan'ın güneyindeki Shang-tu'da (yukarı başkent) geçirmeye başladı. 1271'de Sung hanedanına son vermeden sekiz yıl önce, Yüan adını taşıyan kendi hanedanını kurdu. Çince bir sözcük olan Yüan, "evrenin kökeni" ya da "büyük köken" anlamına geliyordu.

Çin imparatoru olması

Kubilay yönetimi boyunca Moğollar'ın ve diğer Orta Asyalı kavimlerin Çinlileşmesini engellemek için önlemler aldı. Moğollar'ın ülke yönetimindeki konumlarını güvence altına almak için tüm nüfusu dört katmana ayırdı. En üstte sayıları birkaç bini geçmeyen Moğollar yer alıyordu. Bunlar, kendilerine verilen malikânelerde çalışan Çinli köylülerin ürettikleriyle geçiniyor, vergi vermiyor ve ayrıcalıklı bir sınıf oluşturuyorlardı. Bunları, genellikle Orta Asyalı olan ve yönetim işlerinde Moğollar'a yardım eden kişiler izliyordu. Yüksek dereceli devlet memuru olan bu kişiler, kendilerine tanınan ayrıcalıklardan yararlanarak tahıl ticareti de yapıyor ve vergi vermiyorlardı.

Resmi hizmetlerden ve posta yollarından yararlanmada önceliğe sahiptiler. Üçüncü ve dördüncü katmanlar ise kuzeyli ve güneyli Çinliler'den oluşuyordu. Bunlar ağırlıklı olarak tarımla uğraşıyorlar ve üst katmanlara tanınan ayrıcalıklarla devlet harcamalarının mali yükünün büyük bölümünü taşıyorlardı.

Kubilay okumuş Çinliler'in devlet yönetiminde kendisine sağlayacağı yararları düşünerek, önde gelen Çinli bilim adamlarını kilit yönetim görevlerine yerleştirmişti. Ancak Shang-tung valisinin başlattığı ve yüksek görevlerdeki birçok Çinli memurun da katıldığı 1262 Li T'an Ayaklanması'ndan sonra tutumunu değiştirerek, bu görevlere daha çok yabancıları getirmeye başladı.

İktisadi politikası

Kubilay, başkent olduktan sonra nüfusu giderek artan Pekin'in yiyecek gereksinimini karşılamak amacıyla Hoang-Ho (Sarı Irmak) havzasının pirincini başkente taşıyacak bir kanal sistemi geliştirdi. Başta İmparatorluk Kanalı olmak üzere birçok yeni kanal açtırdı; ırmak ulaşımını kolaylaştırdı. Canlı iç ve dış ticaretin gerektirdiği büyük yollarla, bu yolların üzerine belirli aralıklarla kervansaraylar yaptırdı. Kubilay döneminde, yaşlıların, öksüzlerin, sakatların ve hastaların gereksinimlerinin devlet tarafından karşılanması için birçok önlem alındı. Ürünün iyi olduğu yıllarda devlet tarafından satın alınan ve ambarlarda saklanan tahıl fazlası, fiyatların arttığı ya da kıtlığın baş gösterdiği dönemlerde karşılıksız olarak halka dağıtıldı. Kubilay, Sung hanedanı döneminde de rastlanan kâğıt para kullanımının yaygınlaşmasını sağladı. Bu uygulamanın temel nedeni, Çin'deki bakır madenlerinin giderek genişlemekte olan ticaret hacminin gerektirdiği madeni para miktarını karşılamada yetersiz kalmasıydı.

İç politikası

Kubilay yönetimi sırasında tüm dinlere karşı ılımlı bir politika izledi. Buddhacı, Taocu, Nesturi ve Müslüman din kurumlarının tümü vergiden bağışık tutuldu; din adamlarına iktisadi ayrıcalıklar tanındı. Kendisi de Lamacı Buddhacılık'ı benimsemiş olan Kubilay, Buddha tapınaklarına toprak bağışında bulundu. Buddhacı kuruluşların sayısı 40.000'in üzerine, Buddhacı din adamlarının sayısı ise 200.000'in üzerine çıktı. Kubilay, Tibetli din adamı Fags-pa'yı 1269'da, o zamana değin Uygur harfleriyle yazılan Moğolca için yeni bir alfabe yapmakla görevlendirdi. Fags-pa'nın Tibet elyazısına dayanan ama Çince gibi yukarıdan aşağı yazılan yeni alfabesi, Yüan hanedanının egemenliği boyunca devletin resmi yazısı olarak kullanıldıysa da, Moğollar arasında kökleşmiş olan Uygur yazısının yerini alamadı. Kubilay ayrıca en güzel Çince yapıtları Moğolca'ya çevirtti. Cengiz Han'ın babasından başlamak üzere birçok Moğol büyüğünün adına tapınaklar yaptırttı.

Kubilay döneminde Çin'in Batı'yla olan ilişkileri canlandı. 1275-1291 arasında Çin'de yaşayan Venedikli gezgin ve tacir Marco Polo Çin'i Batı'ya tanıttı. Bu dönemde Avrupalı misyonerler Çin'i ziyaret ettiler. Onlara Çin'de yerleşme izni verildi. Kubilay'ın ölümünden sonra yerine varisi ve torunu Temür geçti.

Kubilay, tarihin en büyük hükümdarlarından biridir. Dedesi Cengiz'in ve ağabeyi Möngke'nin otoritesini devralmış, büyük kağan olarak, Güney Rusya'daki Altın Orda ile İran'daki İlhanlı devletlerini ve Moğol beylerinin yaşadığı Orta Asya bozkırlarını içeren tüm topraklarla Çin'in hakimi olmuştur. Onun en büyük başarısı Orta Asya bozkırının gezici çobanlarını, Asya'nın en yoğun yerleşik tarımcı toplumu olan Çin'in yönetimine getirmesi ve uzun yıllar yönetimde tutmasıdır.

• **KAYNAKLAR:** W. Eberhard, *Çin Tarihi*, 1947; W. Eberhard, *Uzak Doğu Tarihi*, 1957; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz, Timur*, 1980; H.H. Howorth, *History of the Mongols*, 4 cilt, 1876-1927; J.D. Langlois Jr., *China under Mongol Rule*, 1981; E. O. Reichauer, J.K. Fairbank, *East Asia The Great Tradition*, 1962; J.J. Saunders, *The History of the Mongol Conquests*, 1971; İ. Togan (Arıcanlı), "Moğollar Devrinde Çin'de Ticaret ve 'Ortak Tüccarlar'" *Toplum ve Bilim*, 25-26, 1984.

• **BAKINIZ:** CENGİZ, ÇAĞATAY, HÜLAGÜ, M.POLO, ÖGEDEY.

KUBRICK, Stanley
(1928)

ABD'li sinema yönetmeni. Çarpıcı sinema dili ve üstün teknikli filmleriyle çağdaş ABD sinemasının en yaratıcı yönetmenlerindendir.

26 Temmuz 1928'de New York'ta, Bronx'ta doğdu. Öğrencilik yıllarında fotoğrafçılıkla ilgilendi. On yedi yaşında *Look* dergisinin fotoğrafçısı oldu. Kısa bir belgesel olan ilk filmi *Day of the Fight*'ı ("Kavga Günü") yönettiğinde yirmi bir yaşındaydı. Bir başka kısa belgeselden sonra 1953'te, arkadaşlarından ve akrabalarından aldığı borçlarla *Fear and Desire* ("Korku ve İstek") adlı ilk uzun metrajlı filmini yaptı. II. Dünya Savaşı'nı konu alan film, yönetimi, senaryosu, kamerası, kurgusu ve hemen hemen tüm işçiliğiyle henüz yirmi dört yaşındaki Kubrick'in yapıtıydı. 1954'te yapımcı James B. Harris (1928) ile birlikte bir yapım şirketi kurdu. Büyük bir bütçe ve profesyonel bir kadroyla yaptığı *The Killing* (Son Darbe) adlı gerilim filmiyle 1956'da sinema eleştirmenlerinin ilgisini çekmeyi başardı. Bunu izleyen *Paths of Glory* (Zafer Yolları) onun Hollywood'un yıldızı parlayan genç yönetmenleri arasındaki yerini sağlamlaştırdı. I. Dünya Savaşı sırasında haksız yere idam edilen birkaç askerin öyküsü çevresinde askeri disiplinin, ordu yöneticilerinin ve militarizmin yürekli bir eleştirisini yapan film, ilk gösterime girdiğinde İsviçre, Fransa ve ABD'nin bazı eyaletlerinde yasaklandı.

Kubrick 1960'ta, yönetimini Anthony Mann'dan (1906-1967) devraldığı, senaryosu Dalton Trumbo'ya (1905-1976) ait *Spartacus* (Spartaküs) adlı tarihsel destanla, üç saati aşan geniş kadrolu bir filmi yönetmedeki ustalığını kanıtladı. 1962'de Nabokov'un romanından uyarlanan *Lolita* adlı filmiyle, orta yaşlı bir adamın genç bir kıza olan düşkünlüğü çerçevesinde, çağdaş toplumun ahlak değerlerinin iğneleyici ve cesur bir incelemesine girişti. İlk dönem filmlerinde henüz belli bir türün ya da belirli bir üslubun sinemacısı olarak belirmemişti. Ancak bu filmlerin

Resim: 422
Hamit Zübeyr KOŞAY-Koşay başkanlığında sürdürülen
Alacahöyük kazılarından bir görünüm: ***"Sfenksli Kapı"****, Alaca-Çorum*

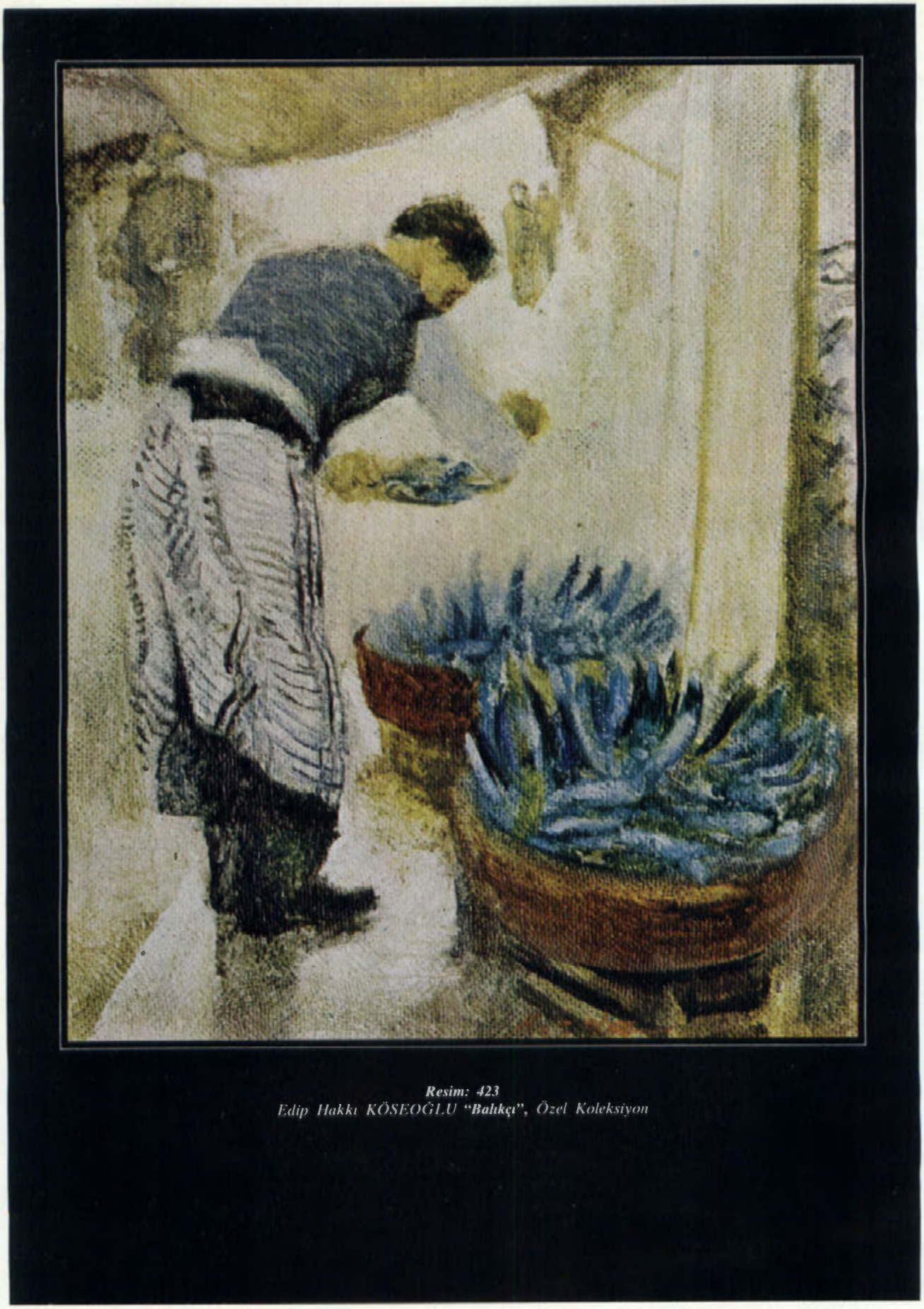

Resim: 423
Edip Hakkı KÖSEOĞLU ***"Balıkçı"****, Özel Koleksiyon*

Resim: 424
Edip Hakkı KÖSEOĞLU "Çiçekler", 1949, Özel Koleksiyon

Resim: 425
Frantisek KUPKA "Kırmızı ve Yeşil", 1913, Sanatevi, Zürich-İsviçre

ortak özellikleri, çağdaş toplumun eleştirisine yönelmeleri ve düşman koşullar karşısında bireyin yalnızlığını vurgulamalarıydı.

Kubrick'in çağdaş topluma ilişkin kötümser görüşleri, toplumsal ve siyasal kurumlara olan güvensizliği 1963 yapımı *Dr. Strangelove, or How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb*'da (Dr. Garipaşk) iyice belirginleşir. Kubrick bu filmde yönetim ve haber alma kademelerindeki bir yanlışlıklar zinciri sonucunda dünyanın bir atom savaşına sürüklenişini şakayla karabasan karışımı bir anlatım ve ürkütücü bir yergiyle ele aldı. Teknolojinin egemenliği altına giren insanlığın bilinmeyen bir sona doğru yolculuğunu anlattığı *2001: A Space Odyssey* (2001: Uzay Macerası) bir yandan da bir film tekniği gösterisiydi. Film, görüntü efektleri ile Oscar kazandı ve bilim kurgu klasikleri arasına girdi. Anthony Burgess'in aynı adlı romanından uyarladığı *A Clockwork Orange*'da ("Otomatik Portakal") ise Kubrick şiddetin egemen olduğu ürkütücü bir geleceğin kehanetini, çarpıcı bir anlatım, renk ve müzik kullanımıyla, adeta bir şiddet estetiği yaratarak ortaya koydu. Son filmlerinden olan *Barry Lyndon*'da daha klasik bir estetik arayışına yönelirken, *The Shining*'de psikolojik temaları korku sineması çerçevesinde ele aldı.

Kubrick, ayrıntıları ince ince işleyen anlatımı, üslup yoğunluğuna dayanan sinema estetiği, titiz görüntü işçiliği ve izleyicinin beklentilerine uymayan şaşırtıcı üslubuyla kendine özgü bir sinema dili oluşturmuş, çağdaş yönetmenlerin en yaratıcılarından biri olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Day of the Fight*, 1950, ("Kavga Günü"); *Flying Padre*, 1951, ("Uçan Papaz"); *Fear and Desire*, 1953, ("Korku ve İstek"); *Killer's Kiss*, 1955, ("Katilin Öpüşü"); *The Killing*, 1956, (Son Darbe); *Paths of Glory*, 1957, (Zafer Yolları), *Spartacus*, 1960, (Spartaküs); *Lolita*, 1962; *Dr. Strange-love or How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb*, 1964, (Dr. Garipaşk); *2001: A Space Odyssey*, 1968, (2001: Uzay Macerası); *A Clockwork Orange*, 1971, ("Otomatik Portakal"); *Barry Lyndon*, 1975; *The Shining*, 1980.

• **KAYNAKLAR:** T.A. Nelson, *Kubrick: Inside a Film Artist's Maze*, 1982.

KUÇURADİ, İoanna
(1936)

Türk, felsefeci. Türkiye'de Nietzsche ve Schopenhauer'de "insan" sorununu ilk kez ele almıştır.

4 Ekim 1936'da İstanbul'da doğdu. Zapyon Kız Lisesi'nden sonra, İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nü 1959'da bitirdi. 1965'te İstanbul Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. 1965-1968 yıllarında Atatürk Üniversitesi'nde asistan olarak çalıştı. 1968'de Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü başkanlığına getirildi. 1970'te doçentliğe, 1978'de profesörlüğe yükseltildi. Türkiye Felsefe Kurumu'nun da başkanlığını yürütmekte olan Kuçuradi, Türkiye Unesco Milli Komisyonu, İnsan ve Toplum Bilimleri Komitesi, Yunan Felsefe Derneği, Akdeniz Felsefe Derneği gibi kurumların üyesidir. 1982'de International Federation of Philosophical Societies'in (Uluslararası Felsefe Dernekleri Federasyonu) ilk kadın yönetim kurulu üyesi seçildi.

Şiirleri de yayımlanan Kuçuradi'nin çalışmalarının odağını, Nietzsche, Schopenhauer, Kant ve Scheler'in yapıtlarındaki insan ve değerleri sorunu oluşturur. Scheler ve Nietzsche'nin "trajik " kavramına yaklaşımlarını karşılaştırmalı olarak inceler. Bu araştırmaları doğrultusunda, felsefe ve öteki insan etkinlikleri arasındaki ilişkiye de eğilir. Felsefenin güncel siyasete indirgenmesi ya da siyasetten tümüyle uzak bir alan olarak algılanması ikilemine karşı çıkan Kuçuradi, insan hakları sorununu felsefenin konusu olarak görmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Max Scheler ve Nietzsche'de Trajik Olan*, 1965; *Nietzsche ve İnsan*, 1966; *Schopenhauer ve İnsan*, 1967; *Etik*, 1977; *Sanata Felsefeyle Bakmak*, 1980; *Çağın Olayları Arasında*, 1981.

• **BAKINIZ:** KANT, NIETZSCHE, SCHELER, SCHOPENHAUER.

KUDDUSÎ
(1769-1849)

Türk, şair. 19. yy tekke şairlerinin son temsilcilerinden biridir.

16 Temmuz 1769'da Bor'da doğdu, orada öldü. Şeyh Ahmed Kuddusî Efendi Maraş'lı Şeyh İbrahim Efendi'nin oğludur. Maraşizade diye de tanınır. Babasının isteğiyle Nakşibendi tarikatına alındı, sonra Kadiri tarikatına girdi. Uzun süre Anadolu ve Rumeli'de gezdi. Hicaz'a gitti, on yedi yıl orada kaldı. Bor'a döndükten sonra tekkesinde şeyhlik etti, camilerde "zikr"in gerekliliğini anlatan vaazlar verdi.

Kuddusî'nin birkaç kez basılan *Divan*'ında, aruzla, heceyle yazılmış, tasavvuf içerikli şiirleri vardır. Yer yer öğretici olan manzumelerinde halka yakınlık, konuya egemenlik görülür. Yunus ve Niyazi'ye erişememekle birlikte, onlardan sonra tekke şiirinin, halk arasında en belirgin şairidir. İlahileri bütün tekkelerde okunmuştur. "Aradım bulmadım Rumda Hicazda/Kandedir ey gönül bilmem durağın" dizeleriyle başlayan ilahisi ünlüdür. İstanbul kentini, dönemin padişahı sultan Abdülmecid'i öven bir de kasidesi vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Divan-ı Hazret-i Kuddusî*, (ö.s.), 1859; *Hak Aşığı Meraşizâde Ahmed Kuddusî Divanı*, (ö.s.), E. Eminoğlu, (yay) 1973; *Kaside der Mehd-i İstanbul ve Padişah*, (ö.s.), t.y.

KUDRET, Cevdet
(1907)

Türk yazar ve edebiyat tarihçisi. Şiir, öykü ve romanlarının yanı sıra çağdaş Türk edebiyatı üzerine yaptığı araştırma ve incelemeleriyle tanınmıştır.

7 Şubat 1907'de İstanbul'da doğdu. 1933'te İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1934-1945 arasında Kayseri Lisesi'nde, Ankara Atatürk Lisesi'nde ve Ankara Devlet Konservatuvarı'nda edebiyat öğretmenliği, 1945-1950 arasında Türkiye Ansiklopedisi'nde edebiyat sekreterliği görevlerinde bulundu. Bu son görevinden ayrılınca, İstanbul ve Ankara'da avukatlık etti. Bir süre TDK'da görev aldı. Bir süre de Bilgi Yayınevi'nde danışman olarak çalıştı. Siyasal Bilgiler Basın ve Yayın Yüksek Okulu'nda öğretim görevlisiyken emekli oldu. Bodrum'a yerleşti.

İlk kez 1927'de *Servet-i Fünun* ve 1928'de *Meşale* dergilerinde yayımladığı şiir ve denemeleriyle dikkati çekti. Yedi Meşale hareketi içinde yer aldı. Bu toplulukla ortak olarak çıkardıkları *Yedi Meşale* adlı kitabı, kendi yapıtı *Birinci Perde* izledi. Daha sonra öykü, oyun ve roman türünde ürünler verdi. 1950 sonrası çalışmalarını araştırma, inceleme, deneme ve eleştiri türleri üzerinde yoğunlaştırdı. Türk edebiyatını çeşitli yönleriyle değerlendiren yapıtları, bu alanda yazılmış önemli çalışmalar olarak nitelendirildi. Ortaöğretim için edebiyat ders kitapları, yardımcı kitaplar yazdı. Çalışmalarının bazılarında Abdurrahman Nisari, Nevzat Yesirgil, Suat Hizarcı gibi takma adlar kullandı.

Hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerinde etkili bir şiir evreni kurarak, denediği yeni söyleyiş biçimleriyle bireyin yalnızlığını, yaşam içindeki duygusal kırgınlığını karamsar bir düzeyde yansıttı. Öykü ve romanlarında, ülkenin toplumsal gerçeklerini etkileyici bir biçimde işledi.

Ortaoyunu adlı araştırmasıyla 1974'te TDK Bilim Ödülü'nü kazandı.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Yedi Meşale*, (altı arkadaşı ile), 1928; *Birinci Perde*, 1929. **Öykü:** *Sokak*, 1974. **Roman:** *Sınıf Arkadaşları*, 1943; *Havada Bulut Yok*, 1958; *Karıncayı Tanırsınız*, 1976. **Deneme:** *Dilleri Var Bizim Dile Benzemez*, 1966; *Bir Bakıma*, 1977; *Benim Oğlum Bina Okur*, 1983. **İnceleme Araştırma-Antoloji:** *Türk Edebiyatı Hikâye ve Roman Antolojisi*, 1945; *Eşref/Hicviyeler*, 1953; *Ahmet Mithat; Ziya Gökalp*, 1963; *Pir Sultan Abdal*, 1965; *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, 2 cilt, 1965-1967; *Karagöz*, 3 cilt, 1968-1970; *Batı Edebiyatından Seçme Parçalar*, 1972; *Türk Edebiyatından Seçme Parçalar*, 1973; *Hüseyin Rahmi*, 1974; *Fuzuli*, 1974; *Ortaoyunu*, 2 cilt, 1973-1975; *Abdülhamit Devrinde Sansür*, 1977; *Örneklerle Edebiyat Bilgileri*, 1980.

KUDURÎ
(972-1037)

Arap din adamı. Hanefi mezhebinin ilkelerini açıklayan bir fıkıh kitabı yazmıştır.

Bağdat'ta doğdu, 24 Nisan 1037'de aynı kentte öldü. Gerçek adı Ahmed b. Muhammed el-Kudurî'dir. Muhammed b.Yahya el-Curcanî'den fıkıh, Süveyd el-Mu'addib ile Muhammed el-Cevşanî'den Hadis öğrendi. Uzun süre medreselerde Hadis ve fıkıh okuttu. Hadis ve tarih bilginlerinden el-Bağdadî'yi yetiştirdi.

Kudurî, Hanefi mezhebini korumak için çağdaşı Ebu Hamid el-İsferâ'ini ile tartışmalarda bulundu. Oğlu Muhammed için ayrıntılı olarak Hanefi mezhebiyle ilgili 12.500 meseleyi içeren *Kitabü Muhtasari'l-Kudurî* adlı fıkıh kitabını yazdı. Yapıt Türkçe'ye, Batı dillerine çevrilmiştir. Birçok şerhleri de vardır. Hanefi ve Şafii mezheplerinin farklarını gösteren *Kitabü't-Tecrid* adlı başka bir yapıtı da vardır. Mezhep farklarının kanıtlarını çeşitli kaynaklardan aldığı örneklerle göstermiştir.

• **YAPITLAR (başlıca);** *Kitabü Muhtasari'l-Kudurî*, (ö.s.), 1854; *Kitabü'l-Azizî fi'l-Muhtasari'l-Kudurî*, (ö.s.), Emin Fehim Paşa, (çev.), 1864; *Kitabü't-Tecrid*, (ö.s.), 1860.

KUHN, Richard
(1900-1967)

Alman (FAC), kimyacı. Karotenoitler ve vitaminler üzerindeki çalışmalarıyla 1938 Nobel Kimya Ödülü'nü almıştır.

3 Aralık 1900'de Viyana'da doğdu, 31 Temmuz 1967'de Heidelberg'de öldü. Viyana Üniversitesi'nde başladığı kimya öğrenimini Münih Üniversitesi'nde sürdürerek 1922'de doktora derecesini aldı. 1926-1929 arası İsviçre'de, Zürich'teki Eidgenössische Technische Hochschule'de kimya dersleri verdikten sonra, 1929'da Heidelberg Üniversitesi'nde kimya profesörlüğüne ve Kaiser Wilhelm Tıbbi Araştırmalar Enstitüsü'ne bağlı olarak yeni kurulan Kimya Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi. 1937'de tüm Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nün yönetimini üstlenen ve on yıl sonra bu kuruluşun Max Planck Enstitüsü'ne dönüştürülmesinde emeği geçen Kuhn'un doğal maddeler kimyasına ilişkin çalışmaları 1938'de Nobel Kimya Ödülü'ne değer görüldüyse de, Alman bilim adamlarına Nobel ödüllerini yasaklayan Nazi yönetiminin baskısı nedeniyle ödülünü ancak II.Dünya Savaşı'ndan sonra alabildi.

Kuhn, kendisinden bir yıl önce Nobel Kimya Ödülü'nü alan Karrer ile hemen hemen aynı zamanda, Karrer'in kimyasal yapılarını araştırdığı karotenoitler üzerinde çalışmaya başlamıştı. Doğada yaygın olarak bulunan ve yağda eriyen bu sarı ile kırmızı

arası renkteki pigmentler, özellikle A vitamininin ön maddesi olarak hidrokarbon yapısındaki β karoten üzerindeki çalışmaları sonucunda karotenoitlerin kimyasal yapısını belirleyen Kuhn, sekiz çeşit karotenoit olduğunu buldu ve her birini saf halde elde etmeyi başardı. Daha sonra suda eriyen vitaminlerin yapısını araştırarak, gene Karrer ile aynı zamanda, B_2 vitamininin (riboflavin) kimyasal yapısını çözümleyip sentezini gerçekleştirdi. 1938'de çalışma arkadaşlarıyla birlikte, aynı konu üzerinde çalışan diğer araştırmacılardan önce B_6 vitaminini (piridoksin) ayırarak kimyasal yapısını belirlemeyi başaran Kuhn, 1950'lerde, enfeksiyonlara karşı vücudun dayanıklılığını artıran çeşitli direnç etkenlerini incelemiş, belirli hastalıklarda bu etkenlerin işlevini ve biyokimyasal direnç süreçlerini araştırmıştır.

• BAKINIZ: KARRER.

KUHN, Thomas
(1922)

ABD'li bilim tarihçisi, fizikçi. Bilimsel gelişimin devrimler içeren dönüşümlü bir süreç olduğunu ileri sürmüştür.

Thomas Samuel Kuhn 18 Temmuz 1922'de Cincinnati'de doğdu. 1943'te Harvard Üniversitesi Fizik Bölümü'nü bitirdikten sonra II.Dünya Savaşı'na katıldı. 1949'da da bilim tarihi konusundaki çalışmalarıyla doktor sanını kazandı. 1948'den 1956'ya değin Harvard Üniversitesi'nde bilim tarihi okuttu. 1958'de Princeton Üniversitesi'nde profesör oldu.1968'de Massachusetts Institute of Technology'de görev aldı. Kuvantum konusunda çalışmalar yaptı.

Kuhn, bilimsel gelişmenin düz çizgiden çok dairesel olduğunu, kesintisiz birikimlerden değil, dönüşümlerden oluştuğunu vurgular. Bu dönüşümler, kimi kez, bilgide kopmalara yol açan, büyük devrimler biçiminde gerçekleşir. Dönüşümsel yapının belli öğeleri vardır: Bir devrim aşamasını, bu devrimin getirdiği yeniliklerin yerleşmişliğe dönüştükleri, "düzenli bilim" dönemi izler. Bu dönem içindeki bir aşamada dönemin verileriyle çözülmeyen güçlükler bunalımlara neden olur. Bu da yeni bir bilimsel devrimi gerekli kılar. Bu devrimler, bilimin gerçek açılımlarını, büyük ilerlemeleri oluşturur. Devrim-yerleşme-bunalım-devrim dönüşümü, bilim tarihinin gösterdiği gerçek örüntüdür. Bir tarih süreci olarak bilim, gelişimin biçimsel yönüyle kendini yineleyen bir yapı gösterir. Ancak her devrimin içeriği değişik ve yeni olduğundan gelişim dairesel bir döngü, durağan bir eylem değil, bir spiral ilerlemedir. İlerlemenin temelini oluşturan devrimlerin getirdiği bu yeni içerik, yeni bir bakış açısı, yeni bir kuramsal yapıdır. Kuhn bu kuramsal yapıya, örnek *(paradigma)* adını verir.

Düzenli bilim dönemi bir kuramsal örneğin temel alınarak, tüm bilimsel çalışmanın bu yapı içinde ve bu yapıya göre sürdürüldüğü bir aşamadır. Bu aşamalar kesintisiz ve düz çizgili bir bilgi birikimi sergiler. Ancak, bunlara bakarak, bilimin genel gelişim biçiminin kesintisiz olduğunu ileri sürmek yanlıştır. Örnek, bilime yalnız kuramsal bir yapı vermekle kalmaz, onun başlangıç varsayımlarını, bir anlamda belitlerini de belirler. Bundan başka hangi konuların, hangi sorunların ele alınacağı da örnekçe saptanır.

Düzenli bilim dönemi sonludur. Bu sonu getiren, örnek çerçevesinde açıklanamayan, sorunlar ya da deneysel veridir. Kuhn'a göre düzenli bilime uygun çerçeve içinde ortaya çıkan bir sorun, örnek içinde bulunan yöntem, kural ya da yollarla çözümlenemez. Yeni yöntemleri gerektirir. Bilimde ve bilgi birikimindeki gerçek ilerlemeler, büyük atlamalar, bu yeni yöntemlerin getiriliş dönemlerinde olur. Düzenli bilim dönemleri, küçük sorunların çözülmesi, bilgi içeriklerinin getirdiği yapıya göre, düzenleme aşamalarıdır; büyük ilerleme getirmez. Yeni benimsenen örnekle bağdaşmayan bütün veriler geçersiz kalır. Önemli olan, gerçek ilerlemelerin, yeni örneklerin ortaya çıkışıyla doğduğunu anlamaktır. Copernicus, Newton ve Einstein bilim tarihinde böyle devrimler yapmışlardır.

Kuhn, bilimsel ilerlemeyi evrimci bir bakış açısıyla değerlendirirken, Amerikan felsefe okulunda Pragmacılık'tan beri önemli bir ağırlık taşıyan görelilik düşüncesini de benimser.

• YAPITLAR (başlıca): *The Copernican Revolution*, 1957, ("Kopernik Devrimi"); *The Structure of Scientific Revolution*, 1962, (Bilimsel Devrimin Yapısı, 1982) *The Essential Tension*, 1977, ("Temel Gerilim").

• BAKINIZ: FEYERABEND, N.GOODMAN.

KULEŞOV, Lev
(1899-1970)

SSCB'li sinema yönetmeni ve kuramcısı. Kurgu konusundaki çalışmalarıyla sinema sanatının gelişimini etkilemiştir.

14 Ocak 1899'da Tambov'da doğdu, 29 Mart 1970'te öldü. Moskova'da bir sanat okulunda eğitim gördü. Önceleri bir kadın dergisi için moda desenleri çizdi. On yedi yaşındayken film dekorcusu olarak çalışmaya başladı. Bir yıl sonra ilk filmi olan *Proyekt İnjenera Prayta*'yı ("Mühendis Prayt'ın Tasarımı") yönetti. Bu sıralarda sinema kuramına ilişkin ilk makalelerini yayımladı. Devrim yıllarında Kızıl Ordu'dayken kısa belgeseller yaptı. Aynı dönemde Rusya'ya gelen yabancı filmleri seyirci önüne çıkmadan önce yeniden kurgulamakla görevlendirildi. 1919'da Moskova'da ilk ulusal film okulu olan VGİK'nin (Vsesoyuznyi Gosudarstvenyi İnstitut Kinematografii-Devlet Sinema Teknik Okulu) kuruluş çalışmalarına katıldı. Yönetmenliğin yanı sıra, bu okulda öğretmenlik etti. Bir süre propaganda trenlerinde çalıştıktan sonra 1921'de, sonraki yılların ünlü sinema yönetmeni ve kuramcısı Pudovkin'in de yer

aldığı bir sinema laboratuvarı kurdu. O sıralarda SSCB'de ham film sıkıntısı çekildiği için bu laboratuvarın çalışmalarıyla sinemaya özgü yöntemlerin denendiği sahne gösterileri gerçekleştirildi.

Kuleşov'un 1924'ten sonra çektiği filmlere yönetimce karşı çıkıldı ve oluşan baskılarla çalışma grubu dağıldı. 1933'te Kuleşov yönetmenliği tümüyle bırakmak zorunda kaldı. Sinema kuramı üzerine çalışmalarına ağırlık verdi. 1944'te VGİK'nin başına getirildi. 1960'larda kuramcı, eğitimci ve yönetmen olarak yeniden önem kazandı. 1966'da Venedik Film Şenliği jürisinde yer aldı.

Kuleşov, Amerikan filmlerinden, özellikle de D.W.Griffith'in yapıtlarından etkilenerek kurgu üzerine önemli kuramsal ve deneysel çalışmalar yapmıştır. Sabit fotoğraflar kullanarak gerçekleştirdiği "filmsiz sinema" deneylerinin yanı sıra kendi geliştirdiği ve "yaratıcı coğrafya" adı verilen kurgu yöntemiyle, değişik zaman ve mekânlarda yapılan çekimleri bir araya getirerek, tümüyle farklı ve yeni sonuçlar elde etmiştir. Değişik insan görüntülerinin birleştirilmesiyle yeni bir tipin yaratılması, belirgin bir yüz anlatımının, kurgulama yoluyla değişik anlamlar kazanması, onun sinemanın ufkunu genişleten kurgu deneylerinin birkaç örneğidir. Kurguyla ilgili kuramı, daha sonra Pudovkin ve Ayzenştayn tarafından geliştirilmiştir.

- YAPITLAR (başlıca); *Proyekt İnjenera Prayta*, 1918, ("Mühendis Ptayt'ın Tasarımı"); *Neobiçayniye prikluçeniya Mistera Vesta v stranye bolşevikov*, 1924, ("Bay Batı'nın Bolşevikler Ülkesindeki Akla Durgunluk Veren Serüvenleri"); *Luç smerti*, 1925, ("Ölüm Işını"); *Po zakonu*, 1926, ("Yasalara Göre"); *Gorizont*, 1932, ("Ufuk"); *Velikii uteşitel*, 1933, ("Büyük Avutucu").

- BAKINIZ: AYZENŞTAYN, D.W.GRIFFITH, PUDOVKİN.

KUL HİMMET
(16.yy)

Türk halk şairi. Pir Sultan Abdal'ın izinden gitmiştir.

Yaşamı üstüne bilgi çok azdır. Son araştırmalar Tokat'ın Almus ilçesine bağlı Varzıl (şimdi Görümlü) köyünden olduğunu, mezarının aynı yerde bulunduğunu ortaya koymuştur. Pir Sultan Abdal'ın müridlerindendi. Siyasal olaylara karıştı, İran'a giderek Şah Tahmasp'la ilişki kurdu. Pir Sultan Abdal'ın Sıvas'ta asılmasından sonra onun mücadelesini sürdürdü. Bir kaynağa göre de, Şii Safavi Devleti'nin Anadolu'da egemen olması için Osmanlılar'a karşı çalıştı. "Kul" adını taşımasından dolayı bir yeniçeri olduğu da öne sürülenler arasındadır.

Kul Himmet Alevi-Bektaşi Türk halk edebiyatının en ünlü şairlerindendir. Ustası Pir Sultan Abdal'ın çizgisini izlemiş, onun etkisi altında kalmıştır. Böyleyken nefeslerinde kendi havasını koruduğu, güçlü bir şair olduğu görülür. Günümüze ulaşan yaygın ünü, "ayn-ı cem"lerde şiirlerinin okunması da bunu kanıtlamaktadır. Şiirlerindeki didaktik hava hemen görülse de ince bir lirizm, içli bir söyleyiş dinleyeni sarar. Bütün önemli zümre şairleri gibi onun da geniş bir din, tarikat ve tarih bilgisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Alevi ve Bektaşiler'e ilişkin terimlere, Ali, Musa, Turdağı, İsrafil, Mikail, Hüseyin gibi adlara şiirlerinde sıkça rastlanır.

- KAYNAKLAR: Abdülbaki Gölpınarlı, *Kaygusuz Abdal, Hatayi, Kul Himmet*, 1962.

KUMMER, Ernst Eduard
(1810-1893)

Alman matematik bilgini. İdeal sayılar kuramının kurucusudur.

29 Ocak 1810'da Sorau'da (bugün Polonya'da Zary) doğdu, 14 Mayıs 1893'te Berlin'de öldü. İlahiyat öğrenimi görmek amacıyla girdiği Halle Üniversitesi'nde matematikle ilgilenmeye başladı. 1831'de mezun oldu ve öğretmenlik yapma hakkı kazandı. Bir yıl Sorau, on yıl da Liegnitz (bugün Polonya'da Legnica) kentlerindeki liselerde matematik ve fizik öğretmenliği yaptı. Bu dönemde gerçekleştirdiği matematiksel araştırmalarını yolladığı Jacobi tarafından matematik dünyasına tanıtılan Kummer, 1839'da Berlin Bilimler Akademisi'nin yazışma üyeliğine seçildi, 1842'de de Breslau Üniversitesi'nde (bugün Polonya'da Wroclaw) profesörlüğe getirildi. 1855'te Berlin Üniversitesi'nde, Dirichlet'in Göttingen'e gitmesiyle boşalan kürsüye atandı. Bir yandan da aynı kentteki Kriegsschule'nin matematik öğretmenliğini üstlenmişti. Kriegsschule'deki görevini 1874'e değin sürdüren, 1863-1878 arasında Berlin Akademisi'nin matematik ve fizik bölümünün sekreterliğini yürüten ve çeşitli dönemlerde dekanlık ve rektörlük düzeyinde yönetsel görevler üstlenen Kummer 1883'te belleğinin zayıflamaya başladığını ve birtakım yeteneklerini yitirmekte olduğunu bildirerek emekliye ayrıldı ve yaşamının son on yılını bilimsel etkinliklerden uzakta geçirdi.

Benzersiz bir öğretme yeteneği olan Kummer, Kronecker'e matematikçi olma isteğini daha lise sıralarında aşılamış, aralarında Georg Cantor'un da yer aldığı çok sayıda değerli matematikçinin yetişmesine ve gene çok sayıda matematikçinin değerinin anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Buna karşılık kendi kişiliğini ön plana çıkarmaya hiçbir zaman kalkışmamış, derslerinde kendi çalışmalarından çok matematiğin temellerine ilişkin bilgilere ağırlık vermiş ve ders kitapları yazmaktan kaçınmıştır.

Kummer'in bilimsel çalışmalarının en değerli ürünü "ideal sayı" kavramıdır. 1843'te, Fermat'nın ünlü son teoremi için geliştirdiği kanıtta yer alan asal çarpanlara ayırma tekniğinin, Dirichlet'in de belirttiği gibi genel olarak geçerli olmayabileceğini anlayan Kummer, n, 2'den büyük bir tamsayı olmak koşuluyla $x^n+y^n=z^n$ eşitliğini sağlayan sıfırdan büyük x, y, z, tamsayılarının bulunamayacağını öne süren bu teorem üzerindeki çalışmalarını daha da yoğunlaştırdı ve karşılaştığı güçlüğü yenmesini sağlayacak olan ideal

sayı kavramını geliştirdi. Fermat'nın son teoreminin bazı sayılar için kanıtlanmasını sağlayan bu kavram üzerindeki araştırmalarını yalnızca kendi çalışmasının gereksinimleriyle sınırlayan Kummer'in 1857'de Paris Bilimler Akademisi'nin Büyük Ödülü'nü almasını sağlayan bu buluşu daha sonra Dedekind ve Kronecker'in çabalarıyla sayılar kuramının önemli dallarından biri olan ideal sayı kuramına dönüştü.

Hamilton'ın ışık ışınları sistemine ilişkin araştırmalarından yola çıkarak, bugün Kummer düzlemi olarak bilinen dört boyutlu dalga düzlemi kavramını geliştiren ve Gauss'un hipergeometrik serilerle ilgili çalışmasına da diferansiyel denklemler kuramı açısından son derece değerli katkılarda bulunan Kummer 20.yy matematiğinin temellerini atan bilim adamlarının en önemlilerinden biridir.

• BAKINIZ: DEDEKIND, DIRICHLET, FERMAT, GAUSS, W.R.HAMILTON, KRONECKER.

KUN, Béla
(1886-1939)

Macar siyaset adamı. 1919'da kurulan kısa süreli Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'nin önderlerindendir.

20 Şubat 1886'da Szilagycseh (bugün Romanya' da Czehul Silvaniei) kasabasında doğdu, 30 Kasım 1939'da SSCB'de Ukrayna'da öldü. Babası Yahudi bir köy kâtibiydi. Ortaöğrenimini Cluj'da (bugün Romanya'da) tamamladı. 1902'de MSDP'ye (Macaristan Sosyal Demokrat Partisi) girdi. 1904-1905 yıllarında Cluj Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrenim görürken, bir yandan da gazetecilik yaptı.

I.Dünya Savaşı'nın başlarında Avusturya-Macaristan ordusunda savaşırken, 1916'da Rus ordusu tarafından tutsak alındı. Tomsk'da RSDİP'nin (Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi) Bolşevik kanadıyla ilişki kurdu ve 1917'de partiye üye oldu. 1917 Şubat Devrimi'nden sonra RSDİP-Bolşevik'in Tomsk Bölge Komitesi'ne girdi. Savaş tutsakları arasında devrimci propaganda etkinliklerinde bulundu. 1918'de gizlice Macaristan'a dönerek 24 Kasım 1918'de MKP'nin (Macar Komünist Partisi) kuruluşuna katıldı ve partinin başkanlığına seçildi.

Bu tarihten sonra, iktidardaki Mihály Károlyi başkanlığındaki Sosyal Demokrat, Radikal ve Liberal partiler koalisyonuna karşı yoğun bir propaganda etkinliği başlattı. *Vöröj Ujsag* (Kızıl Gazete) aracılığıyla, İtilaf Devletleri'nin baskıları nedeniyle dış politika sorunlarına çözüm getiremeyen, çeşitli milliyetlerin varlığının yarattığı ulusal sorunu ve giderek büyüyen iktisadi sorunları çözemeyen hükümete karşı güçlü bir muhalefet yürüttü. 21 Şubat 1919'da, terhis edilmiş işsiz askerleri ayaklandırmaya çalışmakla suçlanarak diğer birçok komünistle birlikte tutuklandı. Hapiste bulunduğu süre içinde de MKP' nin çalışmalarına yön vermeyi sürdürdü.

Károlyi hükümeti, İtilaf Devletleri'nin Transilvanya'yı Romanya'ya bırakma kararını protesto ederek 21 Mart 1919'da istifa etti. Aynı gün MSDP ve MKP, Sosyalist Parti adı altında birleştiler. Alexander Garbai başkanlığında kurulan ve hapisten çıkan Béla Kun'un içişleri ve askeri işler halk komiserliklerini üstlendiği yeni hükümet, 21 Mart 1919'da Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti. Kısa bir süre içinde fabrikalar, madenler, bankalar ve 57 hektardan büyük topraklar kamulaştırıldı. Nisan ayı ortasında yapılan ve 18 yaşından büyük tüm Macar yurttaşlarının oy kullanma hakkına sahip olduğu seçimler, Macar tarihinin en geniş tabanlı seçimleri oldu.

Béla Kun'un savaş sırasında bütünüyle dağılmış olan ordunun yerine kurduğu Macar Kızıl Ordusu, Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'ni yıkmayı amaçlayan İtilaf Devletleri'nin desteklediği Rumen ve Çek birliklerinin Nisan 1919'da başlattıkları saldırıyı durdurdu. 16 Haziran 1919'da Rumenler'den geri alınan Slovakya'da kurulan Slovak Sovyet Cumhuriyeti ise, Kızıl Ordu'nun İtilaf Devletleri'nin baskısı karşısında bölgeden çekilmesi üzerine yıkıldı. Öte yandan Macar hükümetinin el koyulan toprakları köylülerin istemleri uyarınca bölüştürmek yerine kamulaştırması, iktisadi durumun bozulması ve yiyecek kıtlığının baş göstermesi hükümete karşı muhalefeti güçlendirdi. Sosyal Demokratlar'ın sağ kanadının hükümetten desteğini çekerek Horthy önderliğinde birleşen karşıdevrimcilerle uzlaşması üzerine iyice zayıflayan Macaristan Sovyet Cumhuriyeti, Rumen ordularının Budapeşte'ye girmesinden kısa bir süre sonra, 4 Ağustos 1919'da yıkıldı.

13 Ağustos'ta Avusturya'ya kaçan Béla Kun, orada bir süre gözaltında kaldıktan sonra, 1920'de SSCB'ye geçti. Bu tarihten sonra Komintern'in (III. Enternasyonal) önde gelen önderlerinden biri oldu. 1921'de Komintern'in Yürütme Kurulu'na seçildi. Bir yandan RKP-Bolşevik içinde çalışırken, diğer yandan da yasadışı MKP'nin çalışmalarına yön vermeyi sürdürdü. Stalin döneminde Troçki yandaşı olduğu gerekçesiyle tutuklandıktan sonra idam edilen Béla Kun'a Kruşçev döneminde saygınlığı geri verildi.

• BAKINIZ: HORTHY VON NAGYBÁNYA.

KUN, Karolos
(1908)

Yunan tiyatro yönetmeni. Ülkesinde tiyatronun yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Bursa'da doğdu. 1934'te Atina'da D.Divoris ile birlikte Yunan tiyatrosunu ulusallaştırmak amacı ile Halk Tiyatrosu'nu kurdu. Ancak bu tiyatro iki yıl sonra kapandı. Daha sonra başka topluluklarda Rus tiyatrosundan ve Stanislavski'nin yönteminden esinlenerek psikolojik oyunlar sahneledi. 1942'de Atina' da Sanat Tiyatrosu'nu kurdu. Burada Çehov'un oyunlarını Yunan izleyicisine tanıttı; 1945'te *Vişne Bahçesi*'ni, 1960'ta *Vanya Dayı*'yı sahneye koydu. 1963'te sahnelediği Aristophanes'in *Kuşlar* adlı komedyası Londra'da Uluslararası Tiyatro Gösterileri çerçevesinde Aldwych Tiyatrosu'nda oynanınca, ünü

Yunanistan dışında da yaygınlaştı.

Kun, çalışmalarında bir yandan toplu oyunculukta uyumu sağlamaya yönelmiş, bir yandan da etkileyici ve psikolojik derinlikli bir sahnelemeyle anlatım bütünlüğüne ulaşmak için çaba göstermiştir. Ulusal bir Yunan tiyatrosunun oluşturulması yolunda çalışmalar yapmıştır.

KUNDERA, Milan
(1929)

Çek, yazar. Çağdaş Çekoslovak edebiyatının en önemli yazarlarındandır.

Brno'da doğdu. Ünlü bir piyanistin oğluydu. Kendisi de müzikle ilgilendi. Genç yaşta üye olduğu Çekoslovak Komünist Partisi'nden (ÇKP) yirmi yaşındayken çıkarıldı. Prag Yüksek Sinema Enstitüsü'nde öğretim üyeliği yaptı. Aralarında Milos Forman'ın da bulunduğu ünlü yönetmenlerin yetişmesine katkıda bulundu. 1968'de Çekoslovakya'nın Varşova Paktı'na üye ülkelerce işgal edilip ÇeKP 1. sekreteri Alexander Dubçek'in görevine son verildiği dönemde Kundera'nın da tüm görevleri elinden alındı. 1975'te ülkesinden ayrılmak zorunda kalarak Fransa'ya yerleşti. 1981'de Fransız uyruğuna geçti, kendisine Rennes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyeliği verildi. 1973'te Fransa'da yabancı yazarlara verilen Médicis Ödülü'nü kazandı. 1983'te de Michigan Üniversitesi'nden onursal doktorluk unvanı aldı.

Kundera, Toplumcu Gerçekçilik'ten farklı bir edebiyat anlayışı oluşturmuş genç kuşak Çek yazarlarının öncülerindendir. Roman, öykü ve oyunlarında bireyin yaşamını ve çelişkilerini yansıtmış, 1966'da yayımlanan *Žert* adlı romanında, genç bir adamın ruhsal çöküşü çerçevesinde, hüzün ve gülmecenin iç içe geçtiği bir anlatımla, Çekoslovakya'da bir kuşağın tablosunu çizmiştir. Yergi dolu üslubu yüzünden roman resmi çevrelerce tepkiyle karşılanmıştır. Kundera, *Kniha Smichu Azapomneni* (Gülüşün ve Unutuşun Kitabı) adlı romanında da, bir yandan Prag deneyimini, öte yandan da Batı toplumunu, yine hüzünle gülmeceyi birleştiren bakışıyla ele alır. 1984'te Fransa'da yayımlanan *L'insoutenable légèreté de l'être* ("Varlığın Dayanılmaz Hafifliği") adlı son romanı, onun edebiyatla felsefeyi, romanla deneme türünü birleştirmeyi amaçlayan anlayışının iyi bir örneğidir.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Žert*, 1966; *Kniha Smichu Azapomneni*, (Gülüşün ve Unutuşun Kitabı); *L'insoutenable légèreté de l'être*, 1984, ("Varlığın Dayanılmaz Hafifliği"). **Öykü:** *Směšné lásky*, 1963. **Oyun:** *Majitelé klíčů*, 1962, (Anahtar Sahipleri).

KUNG-SUN LUNG
(İÖ 4.-3.yy)

Çinli düşünür. Çin'de Diyalektikçiler olarak bilinen akımın öncülerindendir.

İÖ 320 dolaylarında Cao'da (bugün Şansi) doğdu, İÖ 250'ye doğru Çin'de öldü. Yaşamına ilişkin pek az bilgi vardır. Saray çevresine yakın olduğu sanılmaktadır.

Düşüncelerini, on dört bölümünden altısı bugüne kalan *Kung-sun Lung Tzu* ("Üstat Kung-sun Lung") adlı yapıtında açıklamıştır. Yapıt, o dönemde mantık konusunda Çin'de yazılan tek kitap sayılmaktadır. Bu kitapta adlardan yola çıkarak tümeller ve tikeller konusu irdelenmiştir. Çin dilinin özelliklerinden de yararlanan Kung-sun Lung, "Beyaz-at" kavramı üzerine bir tartışma geliştirir. Ona göre, bir beyaz-at, tikel olduğundan tümel at kavramıyla özdeş değildir, dolayısıyla "bir beyaz-at at değildir". Tümel beyaz-at da belli bir atla özdeş olamayacağından, "beyaz-at bir at değildir." Benzer biçimde, "beyaz-at at değildir". Ayrıca, "bir beyaz-at bir attır" tümcesinde özne, "Bir at bir beyaz-attır" diye yer değiştirdiğinde özdeş anlama ulaşılmaz. Kung-sun Lung, bu mantıkla, tümellerin belli zaman ve yerde var olmadıklarını, tikellerin var oluşlarının bu biçimde tanımlandığını düşünür. Ancak tümeller tikellerin varlık koşuludur. Bu nedenle kendilerine özgü bir biçimde var olmaları da gereklidir. Kung-sun Lung, kitabının bir bölümünde, duyuların önce doğal koşullarca yönlendirildiğini, usun duyulardan yalnız başına yararlanamayacağını savunmuştur. Örneğin, görebilmek için ışık gereklidir, gözlem böylece yapılabilir. Kung-sun Lung'un bağlı olduğu akım, Çin'de Diyalektikçiler ya da Adlar Okulu olarak tanınmaktadır. İÖ 4. ve 3. yüzyıllarda Çin'de mantık ve bilgi kuramıyla ilgili, bilinen tek okuldur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kung-sun Lung Tzu*, (ö.s.), Harvard Journal of Asiatic Studies (der), 1953, ("Üstat Kung-sun Lung").

KUNOS, Ignacz
(1860-1945)

Macar, Türkolog. Derleme ve araştırmalarıyla Türk halkbiliminin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Hajdusamson'da doğdu, Budapeşte'de öldü. Liseyi Debrecen'de, üniversiteyi Budapeşte'te okudu. Önce Macar dili ve edebiyatı alanında çalıştıktan sonra Türkoloji'yle ilgilendi. A.Vambery, J.Budenz ve Munkacsi gibi Türkologlar'ın öğrencisi oldu. Anadolu ve Rumeli Türkleri arasında araştırmalar yaptı. Ülkesine döndükten sonra Türk halk türküleri, masalları, Karagöz, ortaoyunu ve Nasreddin Hoca

üzerine yaptığı yayınlarla Türk halkbilimini tanıttı. 1891'den sonra Türk dili dersleri verdi. 1899'da Budapeşte Doğu Ticaret Akademisi'nin müdürlüğüne getirildi. Avrupa'da çıkan *Keleti Szelme* adlı Türkoloji dergisinin yayın yönetmenliğini yaptı. 1925-1926 yıllarında Türk hükümetince İstanbul ve Ankara'da konferanslar vermek üzere çağrıldı. Macar Bilimler Akademisi, Paris Société Asiatique ve Uluslararası Orta ve Doğu Asya Derneği gibi kuruluşların üyesi idi. Derlediği birçok halk masalı, ninni, mani ve ortaoyunu örnekleri Türkiye'de de yayımlanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca);** *Nyecolkalauz*, 1883, ("Dil Bekçisi Kılavuzu"); *Három Karagöz jálék*, 1886, ("Üç Karagöz Oyunu"); *Oszman-török népköltési gyüjtemény* 1887-1889, ("Osmanlı Türk Halk Edebiyatı Derlemesi"); *Török népmesék*, 1889, ("Türk Halk Masalları"); *Anatoliai képek*, 1891, ("Anadolu Resimleri"); *Kis-âzsiai török nyelvjarasok*, 1892, ("Küçük Asya Türk Ağızları"); *Kis-âzsiai török népsesények*, 1892, ("Küçük Asya Türk Halk Öyküleri"); *Köroğlu*, 1893; *Kis-âzsia török dialektusaizól*, 1896, ("Küçük Asya Türk Lehçeleri"); *Turkish Fairy Tales and Folk Tales*, 1896, ("Türk Halk Masalları"); *Naszreddin Hodzsa trefai*, 1899, ("Nasreddin Hoca Fıkraları"); *Orta-ojunu*, 1899, ("Ortaoyunu"); *Mundarten der Osmanen*, 1899, ("Osmanlı Ağızları"); *Oszmán-török nyelvkönyuv*, 1905, ("Osmanlı Türkçesi Dil Kitabı"); *Ada-kalehi népdalok*, 1906, ("Adakale Halk Türküleri"); *Türk Halk Edebiyatı*, T.Gülensoy (der.), 1925.

KUNTAY, Mithat Cemal
(1885-1956)

Türk, şair ve yazar. Roman türündeki tek yapıtı olan *Üç İstanbul*'la ün yapmıştır.

İstanbul'da doğdu, 30 Mart 1956'da aynı kentte öldü. İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Bir süre bu okulda idare hukuku dersleri verdi. Adalet Bakanlığı'na bağlı çeşitli kurumlarda önemli görevlerde bulundu. Daha sonra Beyoğlu noterliği yaptı.

Şiirlerini *Güneş* ve *Çınaraltı* dergilerinde yayımladı. Genellikle ulusal nitelikli konuları ele almasına karşın, döneminde gelişen Milli Edebiyat akımının dışında kaldı. Kolay ve akıcı bir anlatıma ulaştığı şiirlerinde, aruz ölçüsünün tekdüze sesliliğinden kurtulamadı. Vatan sevgisini işleyen oyunlarını basit bir anlatımla yazdı. Bazıları manzum olan bu oyunlarında şiirlerinden daha yalın bir dili yeğledi. Tek romanı olan *Üç İstanbul*'da II.Abdülhamid, II.Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinde İstanbul'u ve İstanbul'da yaşayan değişik kesimlerden insanları anlattı. Kapsadığı dönemlerin toplumsal yapısını çok iyi yansıtan *Üç İstanbul* 1983'te TV filmi olarak çekilmiş ve büyük ilgi uyandırmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *Kemâl*, 1912; *28 Kânunuevvel*, 1918. **Roman:** *Üç İstanbul*, 1938. **İnceleme:** *Mehmet Âkif*, 1939; *İstiklâl Şairi Mehmet Âkif*, 1944; *Namık Kemal*, 1944; *Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi*, 1946. **Şiir:** *Türk'ün Şehnamesinden*, 1945.

KUNTER, Erman
(1956)

Türk, basketbolcu. Yakın dönemdeki başarılı oyunuyla "sayı kralı" unvanını kazanmıştır.

İstanbul'da doğdu. Öğrenimini yaptığı Galatasaray Lisesi'nde basketbola başladı; İ.T.Ü. genç takımında yetişti. Bu takımda oynadığı yıllarda genç milli takımda ilk kez milli formayı giydi. 1977'de Beşiktaş'a geçti. Bu takımda çıkardığı başarılı oyunlarla Türkiye'nin en iyi basketbolcularından biri olarak kendini gösterdi. Özellikle uzak mesafeden attığı isabetli şutlar ve kıvrak basketboluyla adını duyurdu. Birçok kez "sayı kralı" unvanını kazandı. Bir ara Ankara Yenişehir Meysu takımına transfer olduysa da tekrar Beşiktaş'a döndü. 1983'ten beri Eczacıbaşı basketbol takımında spor yaşamını sürdürmektedir.

KUOHTEMOK
(1495-1522)

Aztek imparatoru. İspanyol işgalcilere karşı savaşmıştır.

Kuohtemok (Cuauhtemok) Meksika'da Aztlan'da doğdu, 26 Şubat 1522'de Honduras yakınlarında öldü. İmparator II.Montezuma'nın yeğenidir.

19 Şubat 1519'da İspanyol kâşif Cortés, Tabaska yakınlarında Meksika topraklarına ayak bastığı zaman, Aztek İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaşmış durumdaydı. Haziran 1520'de başkent Tenochtitlan'da İspanyollar'a karşı gelişen ayaklanmayı bastırma girişimi sırasında öldürülen II.Montezuma'dan sonra, ardılı Kuitlahuac'ın da ölümüyle, Kuohtemok imparator oldu. Toplumsal, iktisadi ve siyasal kurumları arasında bir bütünlük bulunmayan Aztekler, karışık etnik yapıları, başkentle kırsal kesim arasındaki çatışmalar ve egemenlikleri altındaki halklardan bir bölümünün kurtarıcı olarak gördükleri Cortés'e destek sağlamaları sonucu, İspanyol saldırılarına karşı koyamadılar. Cortés, Aztekler'in bilmediği at ve ateşli silahlara sahip ordusuyla Mayıs 1521'de yeniden, başkent Tenochtitlan'a yürüdü. Kuohtemok'un öncü güçleri geri çekilmek zorunda kaldı. Aylarca süren kuşatma ve kanlı çatışmalar sonunda yıkıntı haline gelen kent, 13 Ağustos 1521'de teslim oldu. Tenochtitlan'a giren Cortés, Kuohtemok'u tutsak alarak, kendisini ülkenin tek egemeni ilan etti. Aztek hazinesinin saklı olduğu yeri söylemesi için yapılan tüm işkencelere katlanarak konuşmaması nedeniyle efsaneleşen imparatoru geride bırakmaktan çekinen Cortés, Honduras'a giderken onu da yanına aldı, ama yolda kendisine karşı bir komplo düzenlediğini öğrenmesi üzerine, Kuohtemok'u astırdı.

• **BAKINIZ: CORTÉS.**

KUPKA, Frantisek
(1871-1957)

Çek, ressam. Non-figüratif sanatın ilk temsilcilerindendir.

23 Eylül 1871'de Bohemya'nın Opocno kentinde doğdu, 24 Haziran 1957'de öldü. İlk adı, Frank ya da François olarak da geçer. 1889'da Prag Akademisi'nde Fantisek Sequens (1836-1896) ile, 1892'de de Viyana' da fresk ressamı A.Eisenmenger (1830-1907) ile çalıştı. 1896'da Paris'e yerleşerek bir süre de École des Beaux-Arts'da öğrenim gördü. Paris'te önce kitap resimleri yaparak tanındı. 1913'te Orfizm akımına katıldı. I.Dünya Savaşı'ndan sonra 1918-1920 arasında Prag Akademisi'nde konuk profesör olarak görev aldı. 1923'te *Tvoreni v Umeni svytvarném* ("Plastik Sanatlarda Yaratım") adlı çalışması yayımlandı. 1931'de Paris'te Soyutlama-Yaratma (Abstraction-Création) grubuna katıldı.

Kupka, yaşamı boyunca ruhsallığa, tanrıbilime ve doğa ötesine ilgi duyan bir sanatçı olarak bu eğilimini resimlerinde de yansıtmıştır. Önceleri simgeci (sembolist) nitelikte resimler yapmış, daha sonra soyuta yönelmiştir. Müzikte olduğu gibi resimde de en soyut duygu ve kavramların, yine soyut bir biçimle ve renklerin niteliklerinin, çizgi ve kurgunun ritmlerinin aracılığıyla iletilebileceğini savunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Ceset*, 1901, Ulusal Galeri, Prag; *Sevinçler-Bir Balad*, 1901-1902, Ulusal Galeri, Prag; *Yaşamın Başlangıcı*, 1903; *Newton'ın Diskleri*, 1912, Philadelphia Sanat Müzesi; *Kırmızı ve Mavi Fig*, 1912, Narodni Müzesi, Prag; *Kırmızı ve Yeşil*, 1913, Sanatevi, Zürich.
- **KAYNAKLAR:** J.Cassou (D.Fédit ile), *Frank Kupka*, 1965; L.Vachtova, *Frank Kupka Pioner of Abstract*, 1968.
- **BAKINIZ:** DELAUNAY.

KURAN, Aptullah
(1927)

Türk mimar ve mimarlık tarihçisi. Ortadoğu ve Boğaziçi üniversitelerinin kuruluş süreçlerinde önemli katkıları olmuştur.

4 Aralık 1927'de İzmir'de doğdu. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da tamamladı. 1948'de Robert Kolej'i bitirdi. 1949'da ABD'ye giderek Yale Üniversitesi'nde mimarlık okudu. 1953'te mezun olduktan sonra bir yıl süreyle aynı üniversitede yükseklisans çalışması yaptı. 1957'de Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. 1962-1968 arasında bu fakültenin dekanlığında bulundu. Bu sırada Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde doktora çalışmasına başladı, 1969'da sanat tarihi konusunda doktorasını tamamladı. Aynı yıl İstanbul'da Robert Kolej müdür başyardımcısı oldu. 1971'de yeni kurulan Boğaziçi Üniversitesi'nin kurucu rektörlüğüne getirildi. Beş yıl süren geçiş aşamasında etkin bir rol oynadı. 1976'da seçimle yeniden rektör oldu, 1979'a değin bu görevi sürdürdü. Halen (1984) Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmaktadır.

1957-1960 arasında serbest olarak mimarlık da yapan Kuran, daha çok mimarlık ve mimarlık tarihi konularında akademik çalışmalar yürütmüştür. İslamabad Ulucamii Proje Yarışması, Ağa Han Mimarlık Ödülü'nün birinci yarışması gibi yurt içindeki ve dışındaki birçok mimarlık yarışmalarında jüri üyeliği yapmıştır. Ulusal ve uluslararası kongrelere katılmış, çok sayıda Türkçe ve İngilizce makale yayımlamıştır. Son yıllarda Mimar Sinan üzerine çalışmalar yapmaktadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Çağdaş Mimaride Madde ve Ruh-XX. yüzyılda Batı Mimarisiyle Türk Mimarisinin Gelişmesi Hususunda Mukayeseli Bir Çalışma*, 1963; *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, 1964; *The Mosque in Early Ottoman Architecture*, 1968, ("Erken Dönem Osmanlı Mimarlığında Cami"); *Anadolu Medreseleri I*, 1969; "Anatolian-Seljuk Architecture", *The Art and Architecture of Turkey*, 1980, ("Anadolu Selçuklu Mimarlığı").

KURAT, Akdes Nimet
(1903-1971)

Türk, tarihçi. Doğu Avrupa Türk kavimleri ve Türk-Rus ilişkileri konusunda araştırmalarıyla tanınmıştır.

22 Nisan 1903'te Berkete köyünde (bugün Tataristan Özerk Sovyet Cumhuriyeti'nde Novo-Şeşminsk) doğdu, 8 Eylül 1971'de İstanbul'da öldü. İlköğrenimini, yenilik yanlısı (Usul-i ceditçi) olan babasının yanında yaptıktan sonra Rus okullarına devam etti ve 1920'de Bügülme Lisesi'nden mezun oldu. 1924'te İstanbul'a giderek Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne girdi. 1928'de burayı bitirerek Konya Erkek Muallim Mektebi'ne tarih öğretmeni olarak atandı. 1929'da doktora yapmak için gittiği Almanya'dan 1933'te felsefe doktoru olarak İstanbul' a döndü. Ortazamanlar tarihi doçent adayı olarak girdiği Edebiyat Fakültesi'nden 1937'de ayrıldı. 1,5 yıl İsveç'te Uppsala Üniversitesi'nde çalıştı, çeşitli Avrupa kentlerinde araştırma ve incelemelerde bulundu. 1938'de yurda dönerek önce Denizli Lisesi'nde, 1939'da da Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü'nde öğretmenlik yaptı. 1941'de Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde doçent, 1944'te Rus dili ve edebiyatı profesörü oldu. Ardından Orta Çağ Tarihi Kürsüsü' ne geçti. 1953-1955 arasında fakülte dekanlığı görevinde bulundu.

- **YAPITLAR (başlıca);** *Peçenek Tarihi*, 1937; *İsveç Kralı XII.Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, 1943; *Rusya Tarihi*, 1948; *Prut Seferi ve Barışı*, 2 cilt, 1951-1953; *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi 1553-1610*, 1953; *Türkiye ve İdil Boyu*, 1966; *Türkiye ve Rusya*, 1970; *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, (ö.s.), 1972.

KURÇATOV, İgor Vasiliyeviç
(1903-1960)

SSCB'li fizik bilgini. SSCB'nin çekirdek fiziği alanındaki başarılarına, ilk hidrojen bombasının ve ilk nükleer enerji santralının yapımına katkılarıyla tanınır.

12 Ocak 1903'te Kırım'daki, Sim kentinde doğdu, 7 Şubat 1960'ta Moskova'da öldü. 1923'te Simferopol'deki Kırım Üniversitesi'nin Matematik ve Fizik Fakültesi'ni bitirdi. Aynı yıl Leningrad'ın banliyölerinden Pavlovski'deki manyetiklik ve meteoroloji gözlemevinde çalışmaya başladı. 1927'de Leningrad Üniversitesi'nin Fiziksel Teknik Enstitüsü'nde görev aldı. 1932'de çekirdek fiziğine yöneldi ve enstitünün bir süre sonra başkanlığına getirildiği Çekirdek Fiziği Bölümü'nde SSCB'nin ilk ve o günler için Avrupa kıtasının en büyük siklotron tipi parçacık hızlandırıcısının yapımını yönetti. 1934'te ülkesinde verilen akademik unvanların en değerlilerinden olan matematiksel ve fiziksel bilimler doktoru unvanını aldı. II.Dünya Savaşı'nın başlarında ilgisini savunmaya ilişkin sorunlara yöneltiyse de 1942'de, ABD'nin atom enerjisinden askeri amaçlarla yararlanma çabalarına hız verdiğinin anlaşılması üzerine ülkesinde de yoğunlaşan benzeri araştırmaların yöneticiliğine getirilmesiyle çekirdek fiziği alanına geri döndü. Çalışmalarına Moskova'da, sonraları I.V.Kurçatov Atom Enerjisi Enstitüsü adını alacak olan büyük bir laboratuvarın kuruluşunu gerçekleştirmekle başlayan Kurçatov, SSCB'nin nükleer reaktör, atom bombası hidrojen bombası ve nükleer enerji santralı yapımlarıyla süren nükleer enerji programının yöneticiliğini yaşamının sonuna değin sürdürdü.

SSCB'nin nükleer enerji üretimi ve silah yapımı çalışmalarının yöneticisi olduğu ancak 1956'da gün ışığına çıkan Kurçatov, 1950 ve 1954 yıllarında Yüksek Sovyet üyeliğine seçilmiş, iki kez de Sosyalist Emek Kahramanı Madalyası almıştır.

Araştırmacılık yaşamının ilk yıllarında dielektrik maddelerin fiziğine ilişkin çalışmalar yapan ve bu arada Rochelle tuzunun dielektrik özellikleriyle ferromanyetik maddelerin manyetik özellikleri arasındaki, bugün ferro-elektriklik olarak bilinen benzerliğin anlaşılmasına katkıda bulunan Kurçatov, 1932'de yeni çekirdek tepkimeleri gözleyebilmek ve ayrıntılı ölçümler yapmak isteğiyle hızlandırıcı yapımı konusuna eğildi ve SSCB'nin ilk siklotronunun yapımıyla sonuçlanacak olan çalışmaları başlattı. 1934'te çekirdek tepkimelerindeki dallanmaları, bir başka deyişle hızlandırılmış tanecik ile hedef çekirdek arasındaki tepkimenin farklı ürün çiftleriyle sonuçlanması olgusunu saptadı. Ertesi yıl brom atomunun çekirdeği üzerindeki araştırmaları sırasında aynı çekirdeğin farklı enerji ve fiziksel özellikler taşıyan değişik durumları olan çekirdek izomerilerinin varlığını gösterdi.

1938'de Hahn ve Meitner tarafından uranyum çekirdeğinin parçalanmasının ardından başlattıkları, ancak II.Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında ara verdikleri zincirleme tepkimenin denetim altına alınmasını amaçlayan deneylerine 1942'de yeniden başladıkları zaman Fermi'nin önderlik ettiği ABD'li bilim adamlarından yaklaşık üç yıl geride olan Kurçatov ve arkadaşları, 1946'da SSCB'nin ilk nükleer reaktörünün yapımını, 1949'da da ilk atom bombası denemesini gerçekleştirmeyi, böylelikle iki ülke arasındaki farkın açılmasını önlemeyi başardılar. Daha sonra termonükleer tepkimeleri incelemeye başlayan Kurçatov ve arkadaşları, 12 Ağustos 1953'te dünyanın ilk hidrojen bombası denemesini gerçekleştirerek atom fiziği alanında SSCB ile, aynı denemeyi yaklaşık altı ay sonra gerçekleştirebilecek olan ABD arasındaki farkı kapatmayı başardıklarını kanıtladılar.

Atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanımının da öncülerinden olan Kurçatov, dünyanın ilk nükleer elektrik santralının 27 Haziran 1954'te tamamlanan yapımına ve nükleer enerjiyle çalışan ilk gemi olan "Leningrad" buzkıranının üretimine de gerek bilim adamı gerek yönetici olarak büyük katkılarda bulundu.

Üstün bir bilim adamı ve başarılı bir yönetici olan Kurçatov, çekirdek fiziği alanında SSCB ile ABD arasındaki farkın kapanmasını ve iki ülke arasında dünya barışının temeli olan nükleer silah dengesinin kurulmasını sağlayan araştırmacılar grubunun en değerli üyelerinden biriydi.

• BAKINIZ: ALİHANOV, L.W.ALVAREZ, FERMI, OPPENHEIMER.

KURDAKUL, Şükran
(1927)

Türk, şair ve yazar. Toplumsal sorunlara ağırlık veren şiirleriyle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu. İzmir Karşıyaka Lisesi'nde okurken ceza yasasının 142. maddesine aykırı eylemde bulunma savıyla dört buçuk ay tutuklu kaldığı için okuldan çıkarıldı. 1946'ya değin İzmir Belediyesi'nde memurluk etti. 1951-1953 arasında İstanbul'da bir banka şubesinde depo ve muhasebe memuru olarak çalıştı. 1953'te siyasal eylemleri yüzünden suçlanarak yine tutuklandı ve beraat edene kadar iki yıl cezaevinde kaldı. *Tan*, *Yeni Gazete* ve Varlık Yayınevi'nde düzeltmenlik yaparak yaşamını sürdürdü. 1958'de Ataç Yayınevi'ni kurdu. 1958-1962 arasında *Yelken* dergisini yönetti. 1962'de *Ataç* dergisini yayımlamaya başladı. 1964-1966 arasında *Eylem* dergisini çıkardı.

İlk şiirlerini çeşitli dergilerde yayımladı. *Zonguldak-Doğu*, *Çığır*, *Kovan ve Yön*'de şiirleri çıktı. 1943'te yayımlanan ilk şiir kitabı *Tomurcuk*'u 1944'te *Zevklerin ve Hülyaların Şiirleri* izledi. Bu iki kitaptan sonra, toplumcu gerçekçi şiir anlayışına yöneldi. 1982'de *Bir Yürekten Bir Yaşamdan* adlı yapıtıyla Nevzat Üstün Şiir Ödülü'nü kazandı. Öykü yazarı olarak da ilgi çekmiş, ama daha çok şairliği değerlendirilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Tomurcuk*, 1943; *Zevklerin ve Hülyaların Şiirleri*, 1944; *Gideravak*, 1956; *Nice*

Kaygılardan Sonra, 1963; *İzmir'in İçinde Amerikan Neferi*, 1965; *Halk Orduları*, 1969; *Acılar Dönemi*, 1977; *Bir Yürekten Bir Yaşamdan*, 1982. **Öykü:** *Tanığın Biri*, 1970; *Beyaz Yakalılar*, 1972; *Kurtuluştan Sonra*, 1973; *Oyunların Çocukları*, 1975. **İnceleme:** *Sosyalist Açıdan Türk-İş Yargılanıyor* (Ş.Yıldız ile), 1966; *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, 1971; *Çağdaş Türk Edebiyatı*, 1976; *Namık Kemal*, 1977.

KUROKAVA, Kişo Noriaki
(1934)

Japon, mimar. Japonya'daki Metabolizma Grubu'nun kurucularındandır.

8 Nisan 1934'te Aişi'de doğdu. Kyoto ve Tokyo üniversitelerinde mimarlık öğrenimini tamamladıktan sonra Kişo Kurokava Mimarlar Birliği adını verdiği çalışma grubunu kurdu. İlk yıllarda daha çok kent planlaması alanında çalıştı. 1960'ta Furnihiko Maki (1928) ve K.Kikutake gibi mimarlarla birlikte Metabolizma Grubu'nun kurulmasında etkili oldu. Bu grup, değişen koşul ve gereksinmelere uyabilmesi için, birtakım ekleme ve çıkarmaların yapılabileceği türden yapıları savunan yeni bir mimarlık anlayışının sözcülüğünü yapıyordu. Aynı yıl Tokyo Uluslararası Tasarım Kongresi'nde sunulan bir bildiriyle Metabolistler'in ilkeleri ilk kez dünyaya açıklandı. Bunu izleyen yıllarda Kurokava, Metabolizm ilkeleri üzerinde birçok makale yazdı, çeşitli kitaplar yayımladı. 1972'de yaptığı *Nakagin Hücreli Gökdeleni* ile sağladığı uluslararası ünden sonra yurt içi ve dışında birçok önemli yapının mimarlığını üstlendi, birçok mimarlık kuruluşunun da onur üyesi oldu. Halen ülkesindeki Toplum Mühendisliği Enstitüsü'nün başkanıdır. Aynı zamanda Japon Yayın Birliği'nin, Ulusal Tren Yolları'nın, Eğitim ve Toplum Sağlığı bakanlıklarının danışmanlığını da yapmaktadır.

İlk yapıtları

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Hans Christian Andersen Anı Yapısı*, 1964; *Kent Merkezi*, 1967, Sagae, Japonya; *Odakyu Konaklama Yeri*, 1969; Japonya; *Sakura Belediyesi*, 1969, Takoa, Japonya; *Toşiba Pavyonu*, 1970, Expo 70 Fuarı, Osaka, Japonya; *Tebe Pavyonu*, 1970, Expo 70, Fuarı, Osaka, Japonya; *Prens Oteli*, 1971, Sapporo, Japonya; *Nakagin Hücreli Gökdeleni*, 1972, Japonya; *Sony Yapısı*, 1974, Japonya; *Ulusal Folklor Müzesi*, 1974, Japonya; *Yeni Ohteni Oteli*, 1975, Bulgaristan. **Kitap:** *Metabolism*, 1960; *Urban Design*, 1964, ("Kent Tasarımı"); *Homo-Movens*, 1969; *Concept of Space*, 1977, ("Uzay Kavramı").

Japon sinemasının dünyaya açılışı

KUROSAVA, Akira
(1910)

Japon film yönetmeni. Yapıtlarıyla ülkesinin sinemasını dünyaya tanıtmış, sinemanın en büyük ustalarından biri olmuştur.

23 Mart 1910'da Tokyo'da doğdu. Küçük yaşta, resim sanatına yeteneği ve ilgisi ortaya çıktı. On yedi yaşındayken girdiği sanat okulunda Batı tarzı resim üzerine öğrenim gördü. 1936'da, geçimini ressam olarak sağlamakta güçlük çektiği bir sırada, yönetmen yardımcıları arayan bir film stüdyosuna başvurdu. Yapılan sınavlarda başarı sağlayarak yönetmen Kajiro Yamamoto'nun (1902-1974) yardımcısı olarak çalışmaya başladı. İlk filmini çektiği 1943'e değin sinemacılığın çeşitli alanlarında çalışarak uzmanlaştı. Senaryo yazarlığıyla dikkat çekti ve Yamamoto'nun filmlerinin bazı bölümlerinin yönetmenliğini üstlendi.

Akira Kurosava

Senaryosunu da yazdığı, bir judo şampiyonunun yaşamını ele alan *Sanşiro sugata* ("Judo Efsanesi") adlı ilk filmi ilgiyle karşılandı; 1940'ların ikinci yarısında çektiği filmlerle ülkesinde kendini kabul ettirdi. 1945'te gerçekleştirdiği bir filmi, Japon tarihiyle ilgili filmlerin gösterimine izin vermeyen işgal güçlerince yasaklandı. Kurosava'ya asıl ününü kazandıran yapıtı, 1948 tarihli *Yoydore tenşi* ("Sarhoş Melek") oldu. Film, savaş sonrasında Tokyo'da yaşayan ayyaş bir doktorla ileri derecede veremli bir gangsterin dokunaklı öyküsüydü. Gangsteri canlandıran oyuncu Toşiro Mifune bu filmle tanındı ve yönetmenin sonraki filmlerinde de sürekli gözüktü. Kurosava, ertesi yıl çevirdiği *Noraynu*'da da, çalınan tabancasını arayan bir polis memurunun öyküsünün gerisinde, savaş sonrası Tokyo yaşamından görüntüler verdi.

1950 yapımı *Raşomon* (Sarı Irkın Şehveti), Kurosava için olduğu kadar, Japon sineması için de bir dönüm noktasıydı. Bir Japon efsanesinden yola çıkılarak hazırlanan öykü, 12. yy Japonya'sında bir samuray, karısı, bir haydut ve bir oduncunun çevresinde gelişiyordu. Bir tecavüz ve bir cinayet olayı, sonradan dört kişi tarafından dört farklı şekilde anlatılıyordu. Bu dört öyküyü farklı üsluplarla sinemalaştıran Kurosava'nın sürekli hareket halindeki kamerasıyla elde ettiği çarpıcı görüntüler, Mifune'nin ve Kyo Maçiko'nun (1924) son derece başarılı oyunları, yapıtı olağanüstü boyutlara vardırmıştı. Film, 1951 Venedik Film Şenliği'nde büyük ödülü kazandı. İlk kez bir Japon filmi uluslararası düzeyde başarılı oluyor, Batı dünyasının ilgisini Japon sinemasına yöneltiyordu.

Kurosava, 1951 tarihli başarılı Dostoyevski uyarlaması *Hakuçi*'nin ("Budala") ardından, kimi eleştirmenlerce sinema tarihinin en iyi filmlerinden biri sayılan *İkiru*'yu (Yaşamak) çekti. *Yaşamak*, kansere yakalanan ve altı ay ömrü kaldığını öğrenen küçük memur Vatanabe'nin yaşamına anlam kazandırma çabalarını anlatıyordu. Kurosava, yaşlı adamın öyküsünün ardında, eski aile yapısının çöküşünü, devlet bürokrasisinin ve gelişmiş kent yaşamının olumsuzluklarını sergiliyordu.

1954'te çektiği *Şiçinin no samuray* (Yedi Samuray), onun en gösterişli ve ticari açıdan en başarılı filmi oldu. *Jiday-geki* denen tarihsel film türünün en yetkin örneklerinden sayılan bu yapıt, yedi gezgin samurayın, kendilerinden yardım isteyen bir köyü haydutlardan korumasını anlatıyordu. Çekimi tam bir yıl süren ve o güne değin gerçekleştirilmiş en büyük Japon filmi olan *Yedi Samuray*, ayrıntılı, usta işi bir kamera çalışmasına dayanıyordu. Kazandığı başarı üzerine Japonya dışında da benzerleri yapıldı.

Bu arada, *Hakuçi* ile başladığı Batı edebiyatı klasiklerinden uyarlamalarını sürdüren Kurosava, 1957'de Shakespeare'in *Macbeth*'inden esinlenerek *Kumonosu-jo*'yu ("Kanlı Taht") ve Gorki'den uyarladığı *Donzoko*'yu ("Ayak Takımı") çekti.

Bunalımlı yıllar

Kurosava, 1960'ta bir şirket kurarak filmlerinin yapımcılığını da üstlenmeyi denedi. Ama, sürekli parasal güçlüklerle karşılaştı. 1960'lar boyunca, pek başarılı olamayan filmler çekti. Japon sinemasında yaşanan durgunluk nedeniyle tasarılarını gerçekleştiremedi ve yaşamına son verme girişimine dek varan bir bunalım dönemi geçirdi. Uzun bir aradan sonra 1970'te çektiği, Tokyo gecekondularında yaşayan insanlar üzerine fantastik bir güldürü olan ilk renkli filmi *Dodeska-den*, eski filmlerinin düzeyine ulaştığı halde, ticari başarı kazanamadı. Ülkesinde gereken ilgiyi görmeyen ve beş yıl boyunca bir kez daha sinemadan uzak kalan Kurosava'nın 1975'te tamamladığı *Dersu Uzala* (Dersu Uzala), yeni bir doruk noktası oluşturdu.

Yedi Samuray

Yeniden doruğa çıkış

Sovyet-Japon ortak yapımı *Dersu Uzala*, uzun bir hazırlık çalışmasından sonra gerçekleşti. Film, bilimsel araştırma yapmak üzere Moğolistan'a giden bir Rus ekibinin başı olan Arsenyev ile, doğayla uyum içinde tek başına yaşayan ilkel avcı Dersu Uzala arasında gelişen dostluğun öyküsüydü.

Japon Sineması

Batı sinema çevrelerince ancak 1950'lerde keşfedilen Japon sineması, Japonya'da oldukça erken gelişmiş sanayilerden biriydi. Sinemayı Lumière* ve Edison* gösterilerini izleyerek tanıyan Japonlar kısa haberleri ve tiyatro oyunlarını görüntüleyen ilk filmlerini 1898'de çekmeye başlamışlardı. 20. yy başlarında kurulan stüdyolar, iki büyük kentte yoğunlaşıyordu. Tarihsel konuları işleyen ve Jiday-geki denen dönem filmleri Kyoto kentinde çekilirken, genday-geki adı verilen çağdaş konulu filmler Tokyo stüdyolarında gerçekleştiriliyordu. "Tarihsel"le "çağdaş" arasındaki sınır olarak da, Japonya'nın iktisadi ve kültürel alanlarda Batı'ya açıldığı Meiji* döneminin başlangıcı olan 1868 yılı kabul edilmişti.

1920'lerde yeni bir sinemacı kuşağı, sinemayı tiyatro etkisinden kurtarma çabasına girişti. Önceleri geleneksel tiyatrolar, popüler Kabuki ve klasik No tiyatrosu, daha sonra da Batı türü şin-geki, sinemayı derinden etkilemişti. Oyama adı verilen, kadın rollerine çıkan erkek oyuncular ve özellikle sessiz sinema döneminin film anlatıcıları olan yerel benşi'ler zamanla ortadan kalktı. Bu arada, 1923'teki büyük deprem sinema sanayiine de önemli ölçüde zarar vermiş, üretimin bir süre durması yabancı film ithalini hızlandırmıştı. İzleyicinin sinema anlayışının değişmesi ve film yapımcılarının yeni yollar aramak zorunda kalmaları sonucu, orta sınıfların yaşamlarını konu alan, şomin-geki denen yeni bir tür gelişti; Kenji Mizoguçi*, Yasujiro Ozu*, Teynosuke Kinugasa*, Heynosuke Goşo gibi adlar, dönemin önemli film yönetmenleri olarak dikkat çektiler. SSCB'li yönetmen Ayzenştayn* ve Pudovkin'in* de etkisiyle, yeni sinema teknikleri Japon sinemasına aktarılıyor, sinema dili gelişiyordu.

Militarizmin güçlendiği 1930'larda ve II. Dünya Savaşı yıllarında, propaganda filmleri öncelik kazandı. Toplumsal eleştiri taşıyan filmlere ağır bir sansür uygulandı. İşgal sırasında ise, Japon tarihini konu alan filmler yasaklanıyor, piyasayı Amerikan filmleri dolduruyordu. Bu filmlerin getirdiği yeni etkilerle ve işgal döneminin ardından sinema sanayiinin yeniden canlanmasıyla, film üretimi hızla arttı.

1950'lerde Kurosava'nın yapıtlarıyla farkedilen Japon sineması, yine bu dönemde, beş yüzü aşan yıllık üretimiyle dünyanın en çok film yapan sanayii oldu. Dış piyasaya açılan ve giderek kendini kabul ettiren ülke sineması içinde, Kurosava, Mizoguçi ve Ozu'nun ardından, Kon İçikava*, Masaki Kobayaşi, Nagisa Oşima* gibi önemli yönetmenler dünya çapında ün kazandılar.

Japon sinemasında 1960'larda başlayan durgunluk, 1970'lerde tam bir bunalıma dönüştü. Televizyonun rekabeti büyük film şirketlerini art arda iflasa götürürken, bazı yapımcılar da bunalımı atlatabilmek için seks filmlerine yöneldiler. 1972'de sinema izleyicisi, 1958 düzeyinin altında birine düşmüş, 1975'te ise çoğu Amerikan yapımı olan yabancı filmlerin piyasadaki payı ilk kez yüzde elliye ulaşmıştı.

1980'lerde yeniden canlılık kazanan Japon sineması, bugün özgün, ulusal bir sinema olarak ilgi toplamaktadır.

Arsenyev, ekibe rehberlik eden, kendisini ölümden kurtaran Dersu Uzala'yı dönüşünde kente, kendi evine götürür. Yeni yaşamına uyum gösteremeyen Dersu doğaya geri döner, bir süre sonra da, Arsenyev'in armağanı olan son model tüfeğini ele geçirmek isteyen haydutlarca öldürülür.

Doğayı ince bir gözlemcilikle saptayan görüntüleri, uzun çekimlerden oluşan, yalın, şiirsel anlatımıyla büyük ilgi gören ve bir başyapıt düzeyine ulaşan film, 1975'te Moskova Film Şenliği'nde büyük ödülü, ABD'de de en iyi yabancı film Oscar'ını kazandı.

Kurosava'nın 1980'de ABD'li sinemacı Francis Ford Coppola ve George Lucas'ın (1945) sağladığı maddi olanaklarla gerçekleştirdiği *Kagemuşa*, aynı yılın Cannes Film Şenliği'nde Altın Palmiye Ödülü'nü aldı. On yılı bulan bir hazırlık çalışmasından sonra, 1984'te çekimine başlanan *Ran* ise Fransız yapımcılar tarafından desteklendi. Kurosava burada da Shakespeare'e dönerek 16. yy Japonya'sında geçen olayda *Kral Lear* ile paralellikler kurdu.

Akira Kurosava, senaryo öncesinden kurgu aşamasına dek her alandaki derin bilgisi ve deneyimi ile tam bir yaratıcı sinemacıdır. Filmlerinin çoğunun senaryo çalışmasına katılmış, hemen hemen tümünün kurgusunu kendi gerçekleştirmiştir. Farklı türlere yayılan, konu ve üslup bakımından çeşitlilik gösteren yapıtlarında eski ile yeniyi, Doğu ile Batı kültürlerinin öğelerini ustaca birleştirmiştir.

• YAPITLARI (başlıca): *Sanşiro sugata*, 1943, ("Judo Efsanesi"); *Yoydore tenşi*, 1948, ("Sarhoş Melek"); *Noraynu*, 1949; *Raşomon*, 1950, (Sarı Irkın Şehveti); *Hakuçi*, 1951, ("Budala"); *Ikiru*, 1952, (Yaşamak); *Şiçinin no samuray*, 1954, (Yedi Samuray); *Kumonosu-jo*, 1957, ("Kanlı Taht"); *Donzoko*, 1957, ("Ayak Takımı"); *Yojimbo*, 1961; *Tengoku to jigoku*, 1963, ("Cennet ve Cehennem"); *Akahige*, 1965, ("Kızıl Sakal"); *Dodeska-den*, 1970; *Dersu Uzala*, 1975, (Dersu Uzala); *Kagemuşa*, 1980.

• KAYNAKLAR: A.Dorsay, "Yönetmen Kurosawa Çizgisine Aykırı Bir Filmle Sinemaya Döndü", *Milliyet Sanat Dergisi*, (236), 1977; S.Ezratty, *Kurosawa*, 1964; J.Mellen, *Voices from the Japanese Cinema*, 1975; D.Richie, *The Films of Akira Kurosawa*, 1965; D.Richie, *Japanese Cinema: Film Style and National Character*, 1971; A.Sarris (der.), *Interviews with Film Directors*, 1968; T.Sato, *Kurosava Akira no Sekay*, 1969.

KURŞUNLU, Nazım
(1911-1980)

Türk oyun yazarı. Yapıtlarında çoğunlukla orta tabakadan insanların yaşamını konu edinmiştir.

İstanbul'da doğdu, 8 Ekim 1980'de Ankara'da öldü. İstanbul Yıldız Teknik Okulu'nun (sonra İstanbul Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi, şimdi Yıldız Üniversitesi) İnşaat Mühendisliği Bölümü'nü bitirdi. Bayındırlık Bakanlığı'nda ve Ankara Belediyesi'nde mühendis olarak değişik görevlerde çalıştıktan sonra Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğü'nde mühendislik yaptı ve oradan emekli oldu.

Yazmaya öğrencilik yıllarında başladı. Önce takma adlarla kısa öyküler denedi. *Bir Haylazın Hikâyesi* adlı öykü kitabı, 1947'de S.Kuray adıyla yayımlandı. Yazdığı radyo oyunlarının bazıları Ankara Radyosu'nda seslendirildi. Daha sonraki yıllarda tiyatroyu seçti. İlk oyunu *Melekler ve Şeytanlar* 1951'de Ankara Küçük Tiyatro'da sahnelendi. Bunu izleyen yapıtlarının çoğu Ankara Devlet Tiyatrosu ve İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda oynandı. *Fatih* adlı oyunu 1953'te İstanbul'un fethinin 500. yıldönümünde, yeniden ele aldığı biçimiyle de ikinci kez 1973'te Cumhuriyet'in 50. yıldönümünde Rumelihisarı'ndaki açık hava tiyatrosunda sahneye kondu.

Kurşunlu'nun, sahnelenmemiş oyunlarıyla birlikte elliye yakın yapıtı vardır. Tarihsel oyunlarının dışında genellikle toplumsal temalara eğilmiş, günlük yaşamdan aldığı konular içinde orta tabakadan insanların sorunlarına yönelmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): Oyun: *Melekler ve Şeytanlar*, 1951; *Branda Bezi*, 1952; *Fatih*, 1953; *Çığ*, 1953; *İpler Elimizde Değil*, 1962; *Dumanlı'da Telaki Var*, 1962; *Merdiven*, 1964; *Çivi Çiviyi Söker*, 1962; *Ana Babalar Okulu*, 1967; *Gecikenler*, 1968; *Kör Kadı*, 1970; *Evler ve İnsanlar*, 1974; *Baba Evi*, 1978. Öykü: *Bir Haylazın Hikâyesi*, 1947.

KURŞUNLUOĞLU, Mehmed Kemal

Bak. MEHMED KEMAL

KURTDERELİ, Mehmet
(1864-1939)

Türk, güreşçi. Yaptığı güreşlerle Avrupa'da ün kazanmıştır.

Deliorman'ın Selvi köyünde (bugün Bulgaristan'da) doğdu, 12 Nisan 1939'da Balıkesir'in Kurtdere köyünde öldü. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ailesiyle birlikte göçmen olarak Balıkesir'in Kurtdere köyüne yerleşti. Küçük yaşta güreşe başladı. Kuvveti ve güreş yeteneği ile kısa zamanda adını duyurdu. 1884'te, Çardak'ta dönemin ünlü güreşçilerinden Koca Yusuf'un karşısına çıktı. Ancak onun cesareti ve yeteneği karşısında etkilenen Koca Yusuf, Kurtdereli'nin ağır bir yenilgiye uğramasını istemediği için güreşi yarıda kesti. Bu olaydan sonra Kurtdereli'nin ünü arttı. Avrupa'da yaptığı birçok güreşi kazandı. 47 yaşında Avrupa'da "Dünya Şampiyonu" unvanını kazandı. Başarılı spor yaşamından dolayı daha sonra Atatürk ona bir mektupla birlikte 1000 TL. Armağan etmiştir.